TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT X

ANKARA 1960 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ HEYETİ

BAŞ REDAKTÖR: A. DİLÂÇAR.

REDAKTÖRLER: Fazıl BENGİSU, Perihan ÇELEBİ, Dr. János ECKMANN, Refik EPİKMAN, Beşir GÖĞÜŞ, Ziya İSHAN, Namık KATOĞLU, Vedad ÖRS, Ahmet SEVİNÇ.

HARİTA İŞLERİ: Fazıla AKBAL.

FOTOĞRAF İŞLERİ: Öğretici Filimler Merkezi.

ONUNCU CİLTTE YAZILARI BULUNANLAR

Cevad Memduh ALTAR, Besim ATALAY, Yük. Mad. Müh. Sıddık AKSOY, Yük. Zir. Müh. Muzaffer ATİK, Hikmet BAY'ER, Prof. Dr. Şakir BERKİ, Yük. Zir. Müh. İhsan BOZYİĞİT, Doç. Dr. Orhan BUMİN, ÇAĞATAY, Perihan ÇELEBİ, Hüseyin ÇOTUK, A. DİLÂÇAR, Prof. Dr. Avni DURAMAN, Kâzım Nami DURU, Dr. János ECKMANN, Refik EPİKMAN, Doç. Dr. Enis ERDİK, Semih ERHAN, Tüm. Gnl. Celâl ERİKAN, Prof. Dr. Adnan ERZİ, Doç. Dr. Ahmet ESENDAL, Doç. Dr. Semavi EYİCE, Doç. Dr. Feyyaz GÖLCÜKLÜ, Beşir GÖĞÜŞ, M. Ragıp GAZİMİHAL, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, Prof. Dr. İhsan GÜNALP, Kemal GÜNGÖR, Prof. Nusret HIZIR, Abdülkadir İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Dr. G. VAN DER KAADEN, Ruşen KAM, Doç. Dr. Kâmil KARAMANOĞLU, Doç. Dr. Sevinç KAROL, Eşref KAYA, Yzb. Fahri KILIÇ, Fahrettin KIRZIOĞLU, Cevdet KUDRET, Faruk KURTULUŞ, Dr. İbrahim KUTLUK, Kemal Edip KÜRKÇÜOĞLU, İlhan Kemal MİMAROĞLU, Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ, Prof. Yaşar ÖNEN, Prof. Dr. Cahit ÖRGEN, Vedad ÖRS, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Mehmet Emin RESULZADE, Ahmet SEVİNÇ, Yük. Mak. Müh. Edip SİRMEN, Dr. Muammer SÖZER, Kâmil SU, Kemal Sahir SUNAR, Orhan ŞAMHAL, Doç. Dr. Bedi ŞEHSUVAROĞLU, Yük. Mad. Müh. Melih TOKAY, Prof. Dr. Osman TOSUN, Yzb. Vasfi TOZANLIOĞLU, Doç. Dr. Şerafettin TURAN, Faik Reşit UNAT, Prof. Dr. Feridun Nafiz UZLUK, Nebahat YAKAR, Dr. Suavi YALVAÇ, Prof. Dr. Berki YURTSEVER, Fethi YÜCEL, Prof. Yusuf Ziya YÜRÜKAN.

C

CATO [*kāto*], **Marcus Porcius Licinianus** (ölm. M. Ö. 152), Romalı asker ve bilgin. «İhtiyar» Cato (Censorius) nun oğludur. Romalı general Paulus Aemilius'un emrinde muharebelere katılmış, sonra onun kızıyle evlenmiştir. Hukuk üzerine eserler yazmıştır. Oğullarından biri **Gaius Porcius C.** 114 te consul olmuş; Pannonia'nın Kelt asıllı Scordisc (Lat. Scordisci) halkı tarafından mağlûbedilmesi üzerine idaresizlikle suçlandırılarak mahkemeye verilmiş ve mahkûm edilmiştir. Bunun kardeşi **Marcus Porcius C.** 112 de consul olmuş, aynı yılda Afrikada ölmüştür.

CATO [*kāto*], **Publius Valerius** (M. Ö. I. yüzyıl), Latin gramercisi ve şairi. Cumhuriyetin son yüzyılında yaşamıştır. Aslen Gallia Cisalpina (Alpler - berisi Gallia) lıdır. Diktatör Sulla'nın proscriptio (muhakemesiz sürgün) ları zamanında servetini kaybettikten sonra Romada gençlere rhetorica (belâgat) okutmuş para kazanmış, yine kaybetmiştir. Edebiyatta «yeni şairler» (poetae novi) in şefi olarak tanınan C. ile talebeleri, millî epope ve dram kalıplarını bırakarak Aleksandreia (İskenderiye) Yunan ekolünün suni mitolojik epope ve mersiye tarzını kabul etmişlerdir. Şiirlerinden ancak parçacıklar kalmıştır. *Lydia* (ad) ve *Diana* başlıklı iki şiir yazdığını biliyoruz. *Indignatio* (Hiddet) adlı şiirinde, kölelikten yükselmiş olma yolundaki ithamlara karşı kendini müdafaa etmiştir. Vergilius'a atfedilen *Dirae* (İntikam ilâheleri) adlı şiirde emlâki kaybetme olayından ve Lydia adlı bir kızdan bahsedildiği için, bazı filologların kanaatine göre, bunun müellifi C. dur. C. nun gramere ait yazı yazdığını da Suetonius'un *De grammaticis* (Gramerciler hakkında) adlı eserinden biliyoruz.

CATONA [*katōna*], Güney İtalyada, Calabria bölgesindeki Reggio vilâyetinde bir kasaba. Messina boğazı üzerinde bir liman olup nüfusu 5 500 (1936) dür. Üçüncü **Holânda Harbi** (1672 - 1678) sırasında, 1675 te, burada yapılan deniz muharebesinde, Fransız dukası Louis de Vivonne, Holândalıların müttefiki olan İspanyolları mağlûbetmiştir.

CATOPRIQUE (Fiz.): bk. KATOPRIK.

CATORCE [*katōrthe*] (İsp. *catorce* = 14; adını 14 kişilik bir haydut grupundan almıştır), Meksika yaylasında San Luis Potosi vilâyetinde bir kasaba. Eskiden, memleketin en zengin gümüş ve antimon madenleri burada bulunuyordu. Bu madenler bugün, eski değerlerini kaybetmiş olmakla beraber, yine de işletilmektedir; altın, kurşun ve bakır madenleri de vardır. Asıl nüfusu 753 (1940) ise de madencilikten dolayı bu sayı çok kere 18 000 e kadar yükselir.

CATRAIL [*kątreyl*], Güney İskoçyada, Gala Water ve Tweed nehirlerinin kavşak noktasının yakınındaki Torwoodlee tepesinden başlıyarak, Selkirk ve Roxburgh kontluklarının içinden Cheviot dağlarındaki Pell Fell noktasına kadar güneye doğru yarım daire şeklinde uzanan (77 km) bir toprak setti kalıntıları. İki tarafında yüksek siperleri bulunan 6 - 7 m eninde bir hendekten ibarettir. Bazı yerlerde siperler yıkılmıştır. C. in menşei uzun zaman açıklanamamıştı. Fakat şimdiki kanaate göre C. in, Kelt asıllı Briton'lar tarafından V. yüzyıldan itibaren memleketlerine akın eden Saksonlara karşı bir müdafaa vasıtası olarak yapılmış olması muhtemeldir. C. e Picts' Work (Pict [eskiden İskoçyada oturan bir halk] işi) ve Picts' Work Dyke (Pict işi set) de denir.

CATROUX [*katrų*], **Georges** (doğ. 1877), Fransız generali ve diplomatı. Limoges'da doğmuştur. Saint - Cyr harb akademisinden mezun olduktan sonra, 1899 da «Légion Etrangère» (sömürge ordusu) e girmiş, Hindiçini'de vali yaveri olmuş, Kuzey Afrikada da hizmet görmüştür. Birinci Dünya Harbine katılarak General Lyautey'nin erkânı harbiyesinde bulunmuş, 1916 da yaralanarak Almanlara esir düşmüş ve Charles de Gaulle ile birlikte Magdeburg kalesinde hapsedilmiştir. Mütarekeden sonra, 1918 de, ataşemiliter olarak İstanbula gönderilmiş, daha sonra Yakın Doğuda ve Kuzey Afrikada vazife almış, 1926 da Dürzi isyanında İngiliz ajanı T. E. Lawrence'la mücadele etmiş. 1939 - 1940 yıllarında Hindiçini valiliğinde bulunmuş ve orgeneralliğe yükselmiştir. İkinci Dünya Harbinde, Fransanın sukutundan sonra Vichy hükümetini tanımıyarak (bu sebeple Vichy hükümeti onu vatandaşlıktan çıkarmış ve 1941 de idama mahkûm etmiştir) General de Gaulle'un kurduğu «Hür Fransa» (France Libre) teşkilâtına katılmış, 1941 - 1943 yıllarında Suriye ve Lübnan yüksek komiserliğini ve Hür Fransız Kuvvetleri Kumandanlığını üzerine almıştır. «Millî Kurtuluş» (Libération Nationale) komitesi kurulduktan sonra Cezayir valiliğine getirilmiş ve İslâm meselelerini koordone etme komiseri olmuştur (1943 - 1944). 1945 - 1948 yıllarında büyük elçi olarak Moskova'da bulunmuş, 1948 de Hariciye Vekâletinin diplomatik müşavirliğine tâyin edilmiş, 1952 de çekilinceye kadar «Fransız Halkının Yeniden Toplanması» (Rassemblement du Peuple Français; Kısaltması: R P F) hareketinin önderlerinden olmuştur. *Dans la bataille de Méditerranée* (Akdeniz muharebesinde) [1949] ve *J'ai vu tomber le Rideau de Fer, Moscou 1945 - 1948* (Demir perdenin düştüğünü gördüm. Moskova 1945 - 1948) [1952] başlıklı eserleri dikkate değer.

G. CATROUX

CATS [*kats*], **Jacob** (1577 - 1660), Holândalı şair ve devlet adamı. Brouwershaven'da doğmuş, Lahey ('s - Gravenhage) yakınında Sorgh - vliet'teki malikânesinde ölmüştür. Leiden ve Orléans üniversitesinde hukuk okuduktan sonra, Brouwershaven'da ve Middelburg'da avukat olarak çalışmış, sihirbazlık suçiyle mahkemeye verilen bir kadını müdafaa

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

etmesi neticesinde müşteri ve şöhret kazanmıştır. Tehlikeli bir hummadan yıllarca hasta yatmış, bu yüzden nişanı bozulmuş, en büyük İngiliz hekimleri bile tedavi edememişler, nihayet diplomasız Holândalı bir «hekim» esrarengiz bir şekilde onu sıhhate kavuşturmuştur. 1602 de zengin bir kızla evlenerek Zeeland'da yerleşmiş, çiftçilikle ve edebiyatla uğraşmağa başlamıştır. 1621 de İspanya ile yapılmış olan 12 yıllık mütareke sona erince su bentleri yıkılmış, C çiftliğinden sürülmüş, aynı yılda Middelburg, 1623 te de Dordrecht «pansiyoner» i (Fel. pensionaris, yani şehir sendik'i, mutemedi) olmuştur. 1627 de büyük elçi olarak İngiltereye gitmiş, Kıral I. Charles ona şövalyelik vermiştir. 1636 da C. Holânda «büyük pansiyoner» i, 1648 de «büyük mühürdar» tâyin edilmiştir. 1651 de istifa ettikten sonra 1657 de Londraya Cromwell'in yanına büyük elçi olarak gönderilmişse de, Holânda için bir şey temin edememiştir. Ondan sonra memleketine dönerek Sorgh - vliet'teki malikânesine çekilmiştir. Yazı sanatı sahasında C., Felemenk edebiyatının altın çağını meydana getiren 5 büyük şairden biri sayılır (öbürleri: Vondel, Hooft Bredero, Huygens). Zeeland'daki şairler mahfili (Zeeuwsch Genootschap) nin en büyük siması olup, arkadaşlariyle birlikte, 1623 te «De Zeeuwsche Nachtegaal» (Zeeland bülbülü) adlı edebî dergiyi çıkarmıştır. C., klâsikleri iyi bildiği halde Rönesanstan pek etkilenmemiş, millî geleneklere sımsıkı bağlı kalmış, Oranje hanedanlarını desteklemiş ve sofu bir Calvin'ci olmuştur. Yazıları popüler ve eğlenceli, canlandırdığı tablolar orijinal, tahkiyesi akıcı ve öğreticidir. C., aile ahlâkçısı olduğu için, halk onu «Vader Cats» (C. baba) diye tanımıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Emblemata: Sinne- en Minnebeelden* (Timsaller: Fikir ve aşk tasvirleri) [1618], *Maegdenplicht* (Kızların vazifesi) [1618], *Tooneel van de mannelicke Achtbaarheyt* (İnsan haysiyetinin sahnesi) [1622], çok sevilen *Houwelyck* (Düğün) [1625], *Spiegel van den ouden en nieuwen Tydt* (Eski ve yeni zamanların aynası) [1632], *Klagende Maegden* (Şikâyetçi kızlar) [1638], şaheseri olan *'s Werelts begin, midden, eynde, besloten in den Trouringh* (Dünyanın başlangıcı, ortası ve sonu nikâh yüzüğünde düğümlenir) [1637], *Ouderdom, Buytenleven en Hofgedachten op Zorgh - Vliet* (Sorgh - Vliet'te yaşlılık, kır hayatı ve çiftlik hâtıraları) [1656], *Gedachten op slapelooze Nachten* (Uykusuz gecelerden hâtıralar) [1661], ölümünden sonra yayımlanan manzum otobiyografisi *Tachtig- jarig leven* (80 yıllık hayat) ile *Twee - entachtig jarig leven* (82 yıllık hayat) [1700]. *Alle de Wercken van Jacob Cats* (J. C. ın bütün eserleri) başlıklı külliyatı 19 cilt halinde 1855 te yayımlanmıştır.

J. CATS

CATSKILL [*kątskil*] **DAĞLARI veya THE CATSKILLS**, güneydoğu New York'ta, Hudson nehrinin batısında, Greene, Ulster ve Delaware kontlukları içinde, Appalach sistemine ait dağlar grupu. Fevkalâde manzaralariyle tanınmıştır ve birçok yazlıklar kurulmuştur. Başlıca tepeler: Stide dağı (3 612 m, en yüksek nokta), Kaaterskill High Peak (Lincoln dağı), Overlook dağı ve Hunter dağıdır. Ashokan rezervuarı (New York şehri su şebekesinin bir kısmı), Delaware nehri C. D. ından çıkar; burada bir eyalet ormanı bulunmaktadır.

CATT [*kat*], **Henri Alexandre de** (1725 - 1795), İsviçreli yazar. Morges (Vaud kantonu) da doğmuş, Almanyada, Potsdam'da ölmüştür. Büyük Friedrich'in hususi kâtibi olmuştur. 1758 de kıralın hizmetine giren C., 1760 ta Berlin İlimler Akademisine üye seçilmiş, fakat 1780 de kıralın gözünden düşmüştür. C. nin hâtıraları ile Yedi Yıl Harbi hakkında verdiği ve her noktada itimada şayan olmıyan bilgiler 1884 te Koser tarafından yayımlanmıştır.

CATTANEO [*kattąneo*], **Carlo** (1801 - 1860), İtalyan felsefe yazarı. Milano'da doğmuş, Castagnola (Lugano) da ölmüştür. Önce gimnasyum okutmanı olmuş, sonra siyasi yazar olarak çalışmıştır. Cumhuriyete dayanan federalizm için mücadele etmiştir. Filozof olarak positivist görüşü kabul etmiştir. Her şeyden fazla milletler psikolojisinin incelenmesi ve genişletilmesini tavsiye etmiştir. «Il Politecnico» (Ansiklopedik dergi) başlıklı ve derin bir tesir yapan, halka hitabeden bir dergi kurmuş ve idare etmiştir. (1837 - 1845, 1860 - 1868). *Archivio triennale delle cose d'Italia dall'avvenimento di Pio IX all'abbandono di Venezia* (IX. Pius'un tahta çıkışından, Venedik'in terkine kadar İtalyada cereyan eden hâdiselere ait üç yıllık arşiv) [3 cilt, 1850 - 1855] adı altında, tarihî belgeleri toplıyan bir eser yazmıştır. Bertani, C. nun külliyatını şu başlık altında yayımlamıştır: *Opera edite ed inedite* (Yayımlanmış ve yayımlanmamış eserler) [7 cilt, 1881 - 1882]. C. nun felsefi eserleri 1892 de *Scritti di filosofia* (Felsefeye ait yazılar) başlığı altında toplanmıştır. 1901 de C. adına bir âbide dikilmiştir.

CATTANI [*kattąni*] **SERUMU**, 4 ölçü sodyum klorid, 2 ölçü sodyum karbonat, 1000 ölçü kaynatılmış ve damıtılmış sudan ibaret bir serum. Mikroplu hastalıklarda zerk edilmek üzere hazırlanır. Mucidi, İtalyan kadın hekimlerden Giuseppina Cattani (ölm. 1915) nin adiyle anılmaktadır.

CATTARO [*kąttaro*]: 1. Yugoslavya Federatif Millî Cumhuriyeti'nin Kotor limanına İtalyanların verdiği ad. 1420 - 1797 yıllarında Venedik, 1797 - 1807 de Avusturya, 1807 - 1814 te Fransa, 1814 - 1918 yıllarında da Avusturya-Macaristan idaresinde bulunmuş olan bu şehir, öbür Batılı milletlerce de son zamanlara kadar C. adiyle tanınmış, 1918 de resmen Kotor adını almıştır. 1946 dan beri Yugoslav birliğine dahil Karadağ (Hırv. Crna Gora, Sırp. Tsrna Gora, İta. Montenegro) cumhuriyetinin sınırları içersindedir. Bk. KOTOR.

2. Cattaro Körfezi (İta. Bocche di Cattaro, Hırvat. Boka Kotorska), Adriya denizinin doğuya doğru bir girintisi. Karaya 20 km kadar sokulmuştur. Ağzı dar olup rüzgârlara karşı kuytu yerleri çoktur. Çevresi karstik yerşekilleriyle doludur.

CATTY [*kąti*] (Malay. *Kātī* = 648,634 gr ağırlığında bir ölçü), Güney doğu Asyada kullanılan bir ağırlık ölçüsü. Buna Çinde *cin* (Batıdaki transkripsiyon: *chin* = ağırlık olarak kullanılan balta başı), Japonyada *kin*, Tayland (Siyam) da *çaŋ* (Batıdaki transkripsiyon: *chan* veya *chang*), Singapur'da da *kāti* denir. Çinde dış ticarette ve gümrükte 16 Tael = 604,790 gr; Japonyada 160 momme = 601,043 gr; Tayland'da 1,213 kg; Birmanyada 33 1/3 tical=

544,31 gr; Singapur'da ticarette ağırlık ölçüsü olarak 604,790 gr; altın ve gümüş ağırlık ölçüsü olarak = 1,078 kg; Cava'da 16 tael = 615,213 gr; Borneo'da 604,756 veya 615 gr, Filipinlerde 630,49 gr dır.

CATUALDA [*katualda*] (M. S. I. yüzyıl), Romalılar devrinde, German topluluklarından Gaton boyunun şeflerinden biri. İlkin, düşmanı olan Maroboduus'tan kaçmak zorunda kalmışsa da, sonra onu mağlûbederek çekilmek zorunda bırakmıştır. Sonunda, Hermundur'ların şefi Vibilius'a yenilerek yakalanmış ve Güney Gallia kıyılarından 2 km içerdeki Forum Iulii (bugün Fransanın Var departmanında Fréjus) ye gönderilmiştir.

CATUGNATUS [*katugnatus*] (Kelt dilinde = harbe alışmış), Roma devrinde, güneydoğu Gallia'da yaşıyan Kelt asıllı Allobrog'ların şefi. M. Ö. 62 yılında, Isara (bugünkü Isère) nehri yakınında bir Roma ordusunu pusuya düşürerek hemen hemen tamamiyle yok etmiştir. Fakat az sonra, C. uzaklarda iken, Romalılar onun memleketini tahribettikten sonra Allobrog'ları sulh dilemeğe mecbur etmişlerdir.

CATULLUS [*katullus*], **Gaius Valerius** (M. Ö. 84?-54), Latin edebiyatının en büyük lirik şairi. C. soyadını taşıması, onun Kelt aslından olduğunu gösterir. C. Verona'da doğmuş, Romada ölmüştür. Zengin bir ailedendi. Garda gölünün kıyısında Sermio (bugün: Sirmione) de bir köşkü, Tibur'da bir villâsı vardı. C. un babası, Iulius Caesar'ı Verona'daki evinde misafir etmiştir. C., 63 yılında Roma'ya gitmiş, orada kendisi gibi kuzeyli olan şairlerden Valerius Cato, Gaius Cinna, Gaius Picinius Calvus v. b. ile tanışmıştır. İskenderiyeli Yunan şairlerini beğenip onları model alan C. ve onun şair arkadaşlarına Romada «Neoteroi»(Modernler) veya «Novi poetae» (Yeni şairler) denmiştir. Romada C, devlet adamlarından Quintus Metellus Celer'in karısı ve demagog Publius Clodius Pulcher'in kızkardeşi Clodia'ya âşık olmuş ve şiirlerinde onu «Lesbia» (Lesbos veya Mytilene [Midilli adası] li kadın şair Sappho'ya izafe olarak) adiyle terennüm etmiştir. C. un kardeşi, Anadoluda öldüğü için C. Verona'ya dönmüş; 57 yılında şair Lucretius'un koruyucusu olup Bithynia valiliğine tâyin edilen Memmius ile birlikte Anadoluya geçmiş; 56 da Nicaea (İznik) dan ayrıldıktan sonra Troas (Troia) ta kardeşinin mezarını ziyaret etmiş («Atque in perpetuum, frater, ave atque vale»[= Ebedî elveda, kardeşim, selâm ve veda] mısraı ile biten meşhur mersiyesini burada yazmıştır), kendi yatiyle İtalyaya dönmüş; birçok âşıklara yüz veren eski sevgilisi Clodia'yı unutmuş; bazen Verona'da, bazen de Romada yaşamıştır. Romada Cicero ve hatip Hortensius ile tanışmış, bu arada hicivleri yüzünden bazı düşmanlar da kazanmıştır. Iulius Caesar'ı hicvettikten sonra, babasının Verona'daki evinde Caesar'a tarziye vermiştir. Pek genç olarak, 30 yaşlarında ölmüştür.

G. V. CATULLUS

C., 116 şiir yazmış, bunları kolleksiyonunda, ölçülerine göre bizzat kendisi sıraladıktan sonra tarihçi Cornelius Nepos'a ithaf etmiştir. Şiirleri üç grupa ayrılır: I. 1-60: aşk şiirleri, türlü vesilelerle yazılan şiirleri ve siyasi hicviyeler; 11 heceli (hendecasyllabos) ler bilhassa çok güzeldir. II. 61-68: 6'lı vezin (hexameter) le yazılı ve mersiye beyitleri şeklinde olan 9 uzun şiir. En güzelleri şunlardır: a. Peleus ile Thetis'in düğünü (Peleus, sonradan Akhilleus'u doğuracak olan deniz ilâhesi Thetis ile evlenir; düğünleri Pelion dağının tepesinde, kentauros [Lat. Centaurus]; yarı insan yarı at şeklindeki mahlûk) Kheiron (Lat. Chiron) un mağarasında yapılır; ilâhlar Peleus'a türlü silâhlar hediye ederler; bu arada, anlaşmazlık ve kavga ilâhesi Eris, ortaya, üstünde «en güzele» ibaresi yazılı altın bir elma atar; bu yüzden Troia (Truva) harbi kopar; İskenderiye üslûbu ile yazılmış 476 mısralık bu kısa destan (epyllion), Vergilius üzerine kuvvetli bir tesir yapmıştır. b. İskenderiyeli Yunan şairi Kallimakhos'tan tercüme ettiği Berenike'nin saçı (Mısır kıralı III. Ptolemaios [Euergetes] un karısı Berenike [Lat. Berenice], seferde olan kocasının sağ salim dönmesi için, kendi saçını keserek Aphrodite mâbedine hediye eder; saç çalınır; astronom Konon [Lat. Conon], bu saçın bir takımyıldıza çevrildiğini söyler; takımyıldıza da Berenice denir). c. *Attis* (Yun. Atys; ilâhların anası Kybele [Lat. Cybele] yi tebcil ederken vecde gelerek kendini hadım eden, sonra da pişman olan gencin hikâyesi). ç. Manlius Torquatus ile Vinia (veya Iunia) Aurunculeia'ya ithaf edilmiş düğün şiiri (Lat. epithalamium; kızlar korosu ile gençler korosu nöbetleşe gelin ve güveye hitabederler). III. 69-116: derin heyecanları sâf şiir halinde ifade eden mersiye epigramları. Troas'ta ölen kardeşine ait mersiye ile, karısını kaybeden dostu Calvus'a hitaben yazılan teselli mersiyesi bu grupta yer alır.

Lesbia'ya ait şiirlerden 5. 7. («Vivamus, mea Lesbia, atque amemus»[=Yaşıyalım, Lesbia'm, ve sevişelim] mısraı ile başlıyan meşhur aşk şiiri bu gruptadır) aşk neşesini, 70. şikâyetini, 77. kavgasını, 107. barışmayı, 58. tahkiri, 11. baş eğerek vazgeçmeyi anlatır, aynı zamanda bu aşkın seyrini de gösterir. Lesbia - Catullus aşkı, batı edebiyatının en kuvvetli motiflerinden biri olup, aynı yarımadada yaşamış olan Beatrice - Dante, Laura - Petrarca, Fiammetta - Boccaccio çiftleri arasındaki aşkların öncüsüdür. C., Latin edebiyatının altınçağı olan Augustus devrini müjdeliyen en kuvvetli şairlerden biridir. Lirik şiir sahasında eşsiz kalmıştır. Kendinden sonra gelen Albius Tibullus ile Sextus Propertius daha çok, mersiyeci sayılırlar. C. un 5, 8, 27, 72, 75, 85 ve 92 sayılı şiirleri Türkçeye çevrilmiştir («Tercüme» dergisi, sayı 7 [1941], İstanbul).

CATULUS [*katulus*], Lutatia soyundan, tanınmış eski bir Romalı aile. Başlıca üyeleri şunlardır:

1. Gaius Lutatius C. (M. Ö. III. yüzyıl), Romalı general ve amiral. Kartaca (Lat. Carthago) ile yapılan I. Pun Harbi (M. Ö. 264-241) nde kumandan olmuş, 242 de konsul (consul) seçilmiştir. C., Pun Harbine katıldığı zaman, Romalıların verdikleri büyük kayıplardan dolayı, Senatus deniz harbinden vazgeçmiş bulunuyordu. C., Romadaki zengin vatanseverlerin maddî yardımiyle bir filo meydana getirmiş, 200 gemisiyle Lilybaeum ve Drepanum limanlarını zaptetmiştir. Kartaca kuvvetlerine yardıma koşan Hanno'nun kumandasındaki Kartaca donanması, 10 Mart 241 de Aegates adaları açıklarında C. tarafından tam bir yenilgiye uğratılmış, bu meşhur muharebe ile I. Pun Harbi sona ermiş ve Romanın lehine olarak bir barış antlaşması imzalanmıştır. Aegates muharebesinden sonra çok büyük bir zafer alayı (triumphus) tertibedilmiş, fakat C. yaralı olduğu için buna katılamamıştır.

2. **Quintus Lutatius C.** (M. Ö. 152 ? - 87), Romalı general. 102 yılında Marius ile birlikte konsul (consul) seçilmiştir. Romalıların Cimber [Kimber] ler (Cimbri) ve Teuton'lara karşı yaptıkları harbde, Alplerdeki geçidi tutmak vazifesini üstüne almış bulunan C., Po vâdisine çekilmek zorunda kalmışsa da, 101 yılında C. un ve Marius'un orduları birleşerek Cimber'leri Vercellae yakınındaki Raudine ovasında mağlûbetmişlerdir. Bu zafer başlıca Marius'a atfedildiği için, C darılmış ve İç Harbde Marius'un düşmanı olan Sulla'nın tarafını tutmuştur. 87 yılında Marius'un adamları C. u, proscriptio (sebepsiz sürgün) ya tâbi tuttukları için C. intihar etmiştir. C., hatip ve yazar olarak da tanınmıştır. Kendi konsulluk devrini ve Cimber Harbini anlatan tarihi kayıptır; yazılarından yalnız iki epigram kalmıştır.

3. **Quintus Lutatius C.** (takr. M. Ö. 120 - 61), Romalı siyaset adamı. Yukarıkinin oğludur. Roma aristokrasisini daima destekliyen C., 78 de Marcus Aemilius Lepidus ile birlikte konsul (consul) seçilmiş; Lepidus, Sulla tarafından yürürlüğe konulan anayasayı atmak istemişse de, C. buna engel olmuş; bunun üzerine Lepidus bir ordunun başına geçerek Roma üzerine yürümüştür. Lepidus, C. a ve Pompeius'a yenilerek Sardinia'ya kaçmıştır. 67 ve 66 yıllarında, C., Pompeius'a fevkalâde yetki veren Gabinius ve Manilius kanunlarına itiraz etmişse de, bunu önliyememiştir. 65 te censor (devlet işlerini takdir ve tenkideden yüksek memur) seçilen C., 63 te Catilina komplosunda Cicero'yu desteklemekle kalmıyarak Iulius Caesar'ı Catilina'nın suç ortağı olmakla suçlandırmış, buna karşılık Caesar da C. un, Capitolium mâbedinin inşaatında zimmetine para geçirdiğini ileri sürmüştür. Büyük bir halk kütlesi C. u destekledigi için, Caesar bu iddiasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Dürüst bir insan olarak tanınan C., Romanın refahını devam ettirmeğe ve siyasette istikrar sağlamağa çalışmıştır.

CATUQUINA [*katukina*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Batı Brezil yada, Amazon nehrinin güneyinde geniş bir arazide konuşulur. Üyeleri şunlardır: 1. Asıl C., ki Pida dyapá (Jutaí nehrinin orta kesiminde) ve Cutiá dyapá (Tarauacá ve Purús nehirleri havzasında) olmak üzere iki lehçeye ayrılır, 2. Buruẽ (Jutaí nehri kıyılarında), 3. Canamari (Juruá nehri kıyılarında), 4. Tauuari veya Cadequili dyapá (Juruá nehri kıyılarında; Jutaí'de bu dile Cayarára veya Uuadyo paraniñ dyapá denir), 5. Bendiapa veya Beñ dyapá (Juruá nehri kıyılarında), 6. Parauua (Gregorio nehri kıyılarında), 7. Tucundiapa veya Tucano dyapá (Rio das Piedras kıyılarında). Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CATURIG [*katurig*] **LER**, Romalılar devrinde Gallia'da yaşıyan Ligur asıllı bir halk. Kelt dil ailesinden olan bir lehçeyi kabul etmiş olup, bugünkü Fransanın Cot Alpleri (Alpes - Cottiennes) ile kıyı Alpleri (Alpes - Maritimes) arasındaki sahada, Rhône'un kollarından Durance nehrinin yukarı havzasında, Romalıların «Civitas Ebrodunensium» dedikleri yerde oturmuşlardır. Merkezi, önce Caturiga (veya Caturigomagus, bugünkü Chorges), sonra Ebrodunum (bugünkü Embrun) idi.

CATUVELLAUNI [*katuvellauni* veya *katuvelǭni*], Romalılar devrinde Büyük Britannia (Britannia Maior) da, şimdiki İngilterenin orta kısmında, Herefordshire ve Bedfordshire kontlukları bölgesinde yaşıyan Kelt'lerin Briton kolundan bir kabîle. Trinobant'lar (Trinobantes) ile Icen'ler (Iceni) in batısında yerleşmişlerdir. Kabîlenin en ünlü şefi Cassivellaunus (b. bk.), kendi fetihleriyle bu devleti merkezî bir krallık haline getirmiştir.

CATUVOLCUS [*katuvolkus*] **veya CATIVOLCUS** [*kativolkus*] (M. Ö. I. yüzyıl), Romalılar devrinde Kelt asıllı Belg'ler (Belgae) halkının Eburon oymağının şefi. Şimdiki Belçikanın Maas (Fr. Meuse) nehri havzasının bulunduğu bölgede hüküm sürmüştür. M. Ö. 53 yılında, C., kendi idaresi altında olan kıtaları, Eburon şeflerinden Ambiorix'in kuvvetleriyle birleştirerek, Belçika Gallia'sı (Gallia Belgica) nı kurtarmak maksadiyle Iulius Caesar'la çarpışmıştır. C., Romalı generallerden Sabinus ile Cotta'nın emrindeki kıtalara büyük kayıplar verdirmişse de, çok yaşlı olduğu ve kendisinde çarpışmak için gereken kudretin kalmadığını anlıyarak zehir içmek suretiyle intihar etmiştir.

CAUB (Coğ.): bk. KAUB.

CAUCA [*kauka*]; 1. Güney Amerikada Kolombiya devletinin batı topraklarında Magdalena ırmağına soldan karışan en büyük kol. Uzunluğu 1 104 km, su toplama alanı 35 000 km² dir. Kaynakları And dağlarında bulunan C., Batı ve Orta Kordilerler arasındadır. Antioquia'ya kadar gemilerin işlemesine elverişlidir.

2. Güneybatı Kolombiya'da bir departman, çok dağlık olup Cordillera Occidental ve doğu sınırında Cordillera Central dağları tarafından kesilir. Maden ve orman bakımından çok zengindir. Merkezi Popayán'dır. Vilâyetin yüzölçümü 19 082 km², nüfusu 454 200 (1950) dür.

CAUCAHUE [*kaukahue*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Alakaluf (Alacaluf) ailesinden bir dil. Eskiden, Şili'nin güney kıyıları yakınında, C. (şimdi Wellington) denilen takımadalarında konuşulurdu. Bk. ALAKALUF, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAUCALIS (Bot.): bk. PITRAK.

CAUCASIA veya CAUCASUS: bk. KAFKASYA.

CAUCASIAE PORTAE (Coğ.): CASPIAE PORTAE.

CAUCASUS INDUCUS (Coğ.): bk. HİNDUKUŞ.

CAUCHE [*kōş*], **François** (1616? - 1651?), Fransız seyyah ve taciri. Rouen'da doğmuştur. 1636 dan 1644 e kadar Madagaskar'ın güney doğusunda, adanın doğu kıyısı boyunca Antongil körfezine kadar ilerlemiş ve güney bölgesini doğu - batı istikametinde Saint - Luce körfezinden Saint - Augustin körfezine kadar katetmiş olduğunu söyler. Seyahatlerini 1610 da Dijon'da Morisot'ya anlatmış, o da ihtiyatla telâkki edilmesi gereken bu anlatılışı kaleme alarak 1651 de Pariste yayımlamıştır.

CAUCHY [*koşî*], **Augustin - Louis, Baron** (1789 - 1857), Fransız matematikçisi. Pariste doğmuş, Sceaux (Seine) da ölmüştür. On altı yaşında, ancak on ay süren bir hazırlıktan sonra, Politeknik Okuluna ikincilikle girmiştir. Orada, «verilen üç daireye teğet olan bir daire çizmek» problemini yeni buluşlarla çözerek dikkati çekmiştir. Bu okulu 1807 de birincilikle bitirmiş; Yollar ve Köprüler Okulu (École des Ponts et Chaussées) na girerek yüksek başarılarını burada da devam ettirmiştir. Daha yirmi dört yaşında iken, büyük bilginler arasında yer almış bulunuyordu. Çok geçmeden, yaptığı parlak keşiflerle Avrupanın

en büyük matematikçilerini hayretler içinde bırakmıştır. Önceleri Cherbourg limanı inşaatında mühendis olarak çalışmış, 1813 te sıhhatinin bozulmaya yüz tutması üzerine, baba dostları olan Lagrange ve Laplace'ın da teşvikiyle, hayatını tamamen matematik araştırmalarına hasretmiştir. Bu andan itibaren, aynı zamanda, Fen Fakültesinde cebir, Collège de France'ta matematiksel fizik, Politeknik Okulunda mekanik dersleri okutmuştur.

1830 inkılâbından sonra kurulan yeni hükümete, dinî inançları yüzünden, sadakat yemininde bulunmayı reddetmiş, üniversitedeki vazifelerinden kendi isteğiyle ayrılmıştır. Bundan sonra Torino'ya gitmiştir. Sardinya kıralı burada sırf C. için bir matematiksel fizik kürsüsü kurmuş bulunuyordu; daha sonra 1832 de, X. Charles'ın torunu Bordeaux dukasının ilmî terbiyesiyle meşgul olmak üzere Praga'ya çağrılmıştır. 1838 de tekrar Parise dönmüş bulunuyordu. 1839 da meslektaşları C. yi Collège de France'a yeniden namzet gösterdiler; fakat C. nin buraya girebilmesi için sadakat yemini etmesi gerekiyordu. Aynı yıl Boylamlar Bürosu (Bureau des Longitudes) üyeleri Prony'den boşalan yere ittifakla onu seçmişlerdir. Fakat, C. yemin etmediği için Louis - Philippe hükümeti bu seçimi tasdik etmemiştir. 1848 Cumhuriyeti daha müsamahalı davranmış, C. yi Fen Fakültesinin matematiksel astronomi profesörlüğüne getirmiştir. Fakat daha sonra kurulan ikinci imparatorluk da sadakat yeminini şart koştuğundan C., yeniden kürsüsünü terketmek zorunda kalmıştır. Nihayet 1854 te özel bir kanunla kayıtsız şartsız olarak, kendisine profesörlüğü iade edilmiştir. C. bundan üç yıl sonra vefat etmiştir.

A. CAUCHY

C. nin, en karışık problemleri çözmekte gösterdiği çabukluk ve maharet, birbirinden tamamen ayrı konuları ele almış olması, pek çok sayıda yeni görüşlerin doğmasına sebebolmuştur. 1829 da ölmüş bulunan Norveçli matematikçi Niels Abel, bütün ilmini C. ye borçlu olduğunu söyler. Analiz öğretiminde bugün bile onun bulduğu kesin metodlar takibedilmektedir.

C., büyük hacımda pek az eser yazmıştır. Araştırmalarının hemen hepsi notlar ve muhtıralar halinde bir araya getirilmiş olup, sayıları 789 dur. Bunlar arasında belli başlıları şunlardır: *Méthode pour déterminer à priori le nombre des racines réelles* (Gerçek köklerin sayısını bulmak için a priori metot) [1813], *Théorie des ondes* (Dalga teorisi) [1815; Enstitü mükâfatı kazanmıştır], *Leçons sur les applications du calcul infinitésimal à la géometrie* (Sonsuz küçükler hesabının geometriye tatbiki dersleri) [1816-1828]. *Mémoire sur l'application du calcul des résidus à la solution des problèmes de physique mathématique* (Artıklar hesabının matematiksel fizik problemleri çözümünün tatbikine dair muhtıra) [1827], *Mémoire sur la résolution des equations numériques et la théorie de l'élimination* (Nümerik denklem çözümleri ve yok etme [eliminasyon] teorisi üzerine muhtıra) [1829], *Mémoire sur la dispersion de la lumière* (Işığın dağılma teorisi üzerine muhtıra) [1836], *Note sur le développement des fonctions en séries ordonnées suivant les puissances ascendantes des variables* (Fonksiyonların, değişkenlerin çoğalan kuvvetlerine göre seri halinde açılışına dair not) [1846].

C. - Riemann denklemleri: $\frac{\partial u}{\partial x} = \frac{\partial v}{\partial y}$, $\frac{\partial u}{\partial y} = -\frac{\partial v}{\partial x}$ denklemleri. Reel kısmı u, sanal kısmı v olan w gibi kompleks fonksiyonun $z = x + iy$ kompleks değişkenine bağlı bir analitik fonksiyon (b. bk.) göstermesi için bu denklemlerin sağlanması gereklidir.

C. nin rezidü'ler metodu: C. teoremi (b. bk.) ni tatbik ederek, bir kompleks değişkene bağlı fonksiyonun, kompleks bir düzlem içinde, kapalı bir çevre boyunca integrallerini hesaba yarıyan metot.

C. teoremi: 1. Herhangi bir kapalı çevre içinde yahut üzerinde hiçbir tekil özelliğe sahip olmıyan kompleks fonksiyonun bu çevre boyunca integralinin sıfıra eşit olduğunu bildiren teorem.

2. Bir kapalı çevre içinde bazı tekil noktalar müstesna, her yerde analitik olan bir kompleks fonksiyonun kapalı bir çevre boyunca hesaplanan integralinin fonksiyonu, bu tekil noktalardaki rezidüleri toplamı ile $2\pi i$ nin çarpımına eşit olduğunu bildiren teorem.

3. Mertebesi verilen bir p asal sayısiyle bölünebilir olan her grupun, p ninci mertebeden en az bir asgrupu ihtiva etmesi gerektiğini bildiren teorem.

4. $a_0, a_1, a_2, \ldots a_n, \ldots$ gibi bir seri sıfır limitine doğru yaklaşırsa, $b_n = \frac{a_0 + a_1 + a_2 + \ldots a_n}{n+1}$ serisinin de sıfır limitine doğru varan bir seri olacağını bildiren teorem.

CAUCUS [*kǫkıs*], Amerika Birleşik Devletlerinde parti meclisi grupu veya devamlı parti organı. Bu meclis eskiden cumhurbaşkanları adaylarını (son defa 1824 te Crawford) ve yüksek dereceli memuriyetlere aday seçerdi. Sonradan bu iş, convent (b. bk.) ve bir dereceli seçimle yapılmaya başlamıştır. Bugün bu meclis, Kongrede ve diğer müesseselerde parti işleriyle ve adaylarla meşgul olmaktadır. C. tâbiri benzer teşekküller için Büyük Britanya, Avustralya ve Fransada da kullanılmaktadır. XVIII. yüzyılda ilk defa Boston'da kullanılan C. kelimesinin nereden geldiği bilinmemekle beraber, Kızılderili Algonkinlerin dilinde yaşlı müşavir mânasına gelen *caucausu* kelimesinden gelmiş olması muhtemeldir.

CAUDAMOEBA SINENSIS [*kaụdamẹ̄ba sinẹnsis*] (yeni Latin. Çin kuyruklu amibi), Çin dizanterisine yakalananların dışkılarında bulunan kuyruklu amip (Fr. amibe).

CAUDEBEC - EN - CAUX [*kodbẹk ã kǭ*], Fransanın kuzeybatı kısmında, Seine - Maritime departmanında bir kasaba. Rouen şehrinin 30 km kuzeybatısında, Seine üzerinde bir nehir limanıdır. Nüfusu 2115 (1954) tir. Burada uçak atelyeleri vardır. XV. yüzyıldan kalma flamboyant Gotik üslûbunda yapılı Notre - Dame kilisesi, bu bölgenin en güzel binasıdır. Kasaba, 1419 da İngilizler, 1562 Calvin'ciler, 1592 de de İspanyollar tarafından zaptedilmiş, kilise ile öbür binalar İkinci Dünya Harbinde büyük hasar görmüştür.

CAUDEBEC - LÈS - ELBEUF [*kodbẹk lezelbǫ̈f*], Fransanın kuzeybatı kısmında, Seine - Maritime departmanında bir kasaba. Rouen şehrinin 18 km güneyinde, Seine nehri üzerinde Elbeuf şehrinin bir banliyösüdür. Nüfusu 9429 (1954) dur. Dokuma fabrikaları meşhur Elbeuf kumaşını dokurlar. Yün ve pamuk iplikhaneleri de vardır. XIV - XVI. yüzyıllardan kalma Notre - Dame kilisesi İkinci Dünya Harbinde hasara uğramıştır.

CAUDÉRAN [*kōderā*], Fransanın güneybatı kısmında, Gironde departmanında bir şehir. Bordeaux şehrinin 2 km batısında olup, eskiden onun bir banliyösü sayılırdı; şimdi şehirle birleşmiştir. Nüfusu 26548 (1954) dir. Kundura ve çikolata fabrikaları ve maden, kimya, makine, dokuma endüstrisi vardır. Şarapçılığı da önemlidir. Büyük askerî hastahanesi şehre önem kazandırmıştır.

CAUDILLO [*kautbilyo*] (İsp. = önder, başbuğ), Ortaçağ İspanyasında ordu kumandanlarına verilen unvan. İspanyol Amerikasında, İspanyaya karşı yapılan İstiklâl Harblerinde, C., Bolívar gibi önderler için de kullanılmış, fakat daha sonra, siyasi sebeplerden dolayı C., «âmir-i mutlak, hâkim-i mutlak» ve «diktatör» mânasını kazanmış, İspanyol argosunda Kızılderili kabîle reislerine de C. denmiştir. İsp. *caudillaje* (C. luk) ve *caudillismo* (C. culuk) kelimeleri, C. kelimesinden türemiştir. Mussolini'nin *Duce* (= önder; krş. *duca* [= duka]> Lat. *ducere* = çekmek, sevk etmek, önderlik etmek), Hitler'in da *Führer* (= önder, *führen* = sevk etmek, önderlik etmek) unvanlarının İspanyolca karşılığı olmak üzere, totaliter İspanyanın devlet reisi Gen. Franco, 1936 da resmen C. unvanını almış, Rumanyanın totaliter devrinde (1940 - 1944 te) Gen. Antonescu için, aynı kavramın Rumence ifadesi olan *conducător* kelimesi kullanılmıştır.

CAUDIUM [*kaudium*]. Romalılar devrinde, şimdiki İtalyanın Campania bölgesindeki Benevento şehrinin bulunduğu yerin yakınında bir şehir. Bugünkü Airola kasabası aynı yerde kurulmuştur. Yakınında Appennius (Apenin) dağları bölgesinde, Campania'dan Samnium'a (Capua'dan

Roma ordusunun boyunduruk altından geçişi (Helvet Zaferi, M. Ö. 107; Ch. Gleyre'in tablosu)

Beneventum'a) biricik geçidi teşkil eden Furculae Caudinae (İta. Forche Caudine, Fr. Fourches Caudines = Caudium çatalları) veya Caudinae Fauces (C. boğazı) denilen, çatal şeklinde iki dağ boğazı vardır. C. boğazı bugün İtalyada *La Forchia* (Çatal) veya *Lo stretto di Arpaia* (A. geçidi) adiyle tanınmaktadır.

C. Çatalları (Furculae Caudinae) Hezimeti: İkinci Samnit harbi (M. Ö. 326 - 304) sırasında, 321 de, Samnit'lerin kumandanı Pontius Herennius, burada, Spurius Postumius Albinus ile T. Veturius'un emrindeki Roma ordusunu pusuya düşürerek kuşatmıştır. Romalılar bir barış antlaşması için yemin etmeğe ve rehin olarak 600 Romalı equites (şövalye) i bırakmağa mecbur edilmişlerdir. Toplu halde teslim olduklarını göstermek için zamanın harb âdetlerine göre, bütün Roma ordusu, generaller ve iki Roma konsul (consul) u ile birlikte, Samnit mızraklarından meydana getirilmiş boyunduruk (Lat. iugum) altından geçirtilerek Romaya gönderilmiştir. Roma ordusunun uğradığı en ağır hezimetlerden biri olan bu hâdiseye hiddetlenen Roma Senatus'u, antlaşmayı reddetmiş, ve bunu imzalıyan konsul'ları Samnit'lere teslim etmiştir. Fakat Samnit'ler bunları kabul etmemişlerdir. «C. boyunduruğu altından geçmek» deyimi, en büyük zillete katlanmak mânasını kazanmıştır. C. boyunduruğu, Romalılara tatbik edilmiş yegâne boyunduruk değildir: M. Ö. 107 yılında, Kelt asıllı Helvet'lerin Tougen ve Tigurin oymaklarının kumandanı Divicon, L. Cassius Longinus'un emrindeki Roma ordusunu Allobrog'lar memleketinin sınırında mağlûbederek boyunduruk altından geçirmiştir.

CAUDRON [*kōdrō*], **Gaston** (1882 - 1925), Fransız mühendisi ve pilotu. Favières (Somme depart.) de doğmuş, Lyon'da ölmüştür. 1808 de kardeşi René ile birlikte imal ettiği ve at kuvvetinden faydalanılarak birkaç defa havalanabilen planör, Birinci Dünya Harbinde başarı ile kullanılan, manevra kabiliyetini haiz ve muvazeneli birtakım uçaklara esas teşkil etmiştir. C. ilk büyük bombardıman uçaklarından birini tecrübe ederken düşüp ölmüştür.

CAUDRON [*kōdrō*], **René** (doğ. 1884), Fransız mühendisi ve pilotu. Gaston C. nun kardeşidir. Favières (Somme depart.) de doğmuştur. Bu iki kardeşin yaptıkları icatlar, giriştikleri tecrübeler ve elde ettikleri neticeler, aralarındaki sıkı işbirliği sayesinde mümkün olmuştur. C. kardeşi Gaston'un ölümünden beri, ezcümle orduya ve hava nakliyat şirketlerine mahsus büyük uçaklar yaparak, çalışmalarına devam etmektedir.

CAUDRY [*kōdri*], Fransanın kuzey kısmında, Nord departmanında, Cambrai'nin 15 km güneydoğusunda bir şehir. Nüfusu 26 548 (1954) dir. İplikhaneleri, dokuma ve tül fabrikaları vardır. Elişleri ve dantelâları meşhurdur. Son zamanlarda dökümhaneler ve şeker fabrikaları da kurulmuştur.

CAUER [*kauır*], XIX. yüzyılda Almanyanın batı bölümünde, Koblenz yakınındaki Kreuznach şehrinde çalışmış olan bir heykeltıraş ailesi. Başlıca üyeleri şunlardır:

1. **Emil C.** (1800 - 1867), ailenin kurucusudur. Dresden'da doğmuş, Kreuznach'ta ölmüştür. Meşhur Alman heykeltıraşı Christian Rauch'ın talebesidir. 1829 da Dresden'daki eski eserler koleksiyonunun restoratörü olmuş, 1832 de Kreuznach'a taşınmıştır. Eserleri arasında, Reformasyon devri kahramanlarından Ulrich von Hutten'ın, Philipp Melanchton'un, Götz von Berlichingen'ın, V. Karl'ın, folklordan da «Kül kedisi» (Alm. Aschenbrödel, İng. Cinderella) nin ve «Kırmızı başlıklı kız» (Alm. Rotkäppchen, Fr. Le petit chaperon rouge) ın heykelleri vardır.

2. **Karl C.** (1828 - 1885), Emil C. ın büyük oğludur. Bonn'da doğmuş, Kreuznach'ta ölmüştür. 1848 - 1867 yıllarında Romada çalıştıktan sonra, Kreuznach'a gelerek babasının atelyesini idare etmeğe başlamıştır. Eserleri arasında Prusya kıralı IV. Friedrich Wilhelm'in heykeli, Avusturya imparatoru Joseph'in ve Metternich'in büstleri ve Amerika reisicumhuru Garfield'in lâhdi vardır.

3. **Robert C.** (1831 - 1893), Emil C. ın küçük oğludur. Dresden'da doğmuş, Kassel'da ölmüştür. 1858 - 1883 yılla-

rında babasının atelyesinde çalışmış, 1883 te Romaya, 1888 de de Kassel'a gitmiştir. Konularının çoğunu Alman folklorundan ve edebiyatından almıştır. Başlıca eserleri «Uyuyan güzel» (Dornröschen), «Hänsel ile Gretel», «Hermann ve Dorothea» (Goethe'den) dır.

4. **Hugo C.** (1864 - 1918), Karl C. ın büyük oğludur. Kreuznach'ta doğmuş, Romada ölmüştür. Romada ve Berlinde okumuştur. Daha çok, muharebe anıtları ve lâhitler yapmıştır. Şaheseri kardeşleri Ludwig ve Emil ile birlikte Kreuznach yakınında Ebernburg'da meydana getirdiği Hutten - Sickingen anıtıdır.

5. **Ludwig C.** (doğ. 1866), Karl C. ın ortanca oğlu olup Kreuznach'ta doğmuştur. Berlinde Begas'ın talebesi olmuş, Romayı, Londrayı dolaştıktan sonra Berlinde yerleşmiştir. Eserleri arasında, Berlindeki I. Wilhelm anıtının allegorik figürleri, İmparator IV. Karl'ın büstü (Berlin), Sir Thomas More'un bronz büstü (Londra) vardır.

6. **Emil C.** (doğ. 1867), Karl C. ın küçük oğludur. Kreuznach'ta doğmuştur. 1888 de Berlinde yerleşmiş, birçok çeşme ve anıtlar yapmıştır. Kardeşi Ludwig ile meydana getirdiği Bismarck anıtı birinci mükâfatı kazanmıştır. Reichstag binası süslemelerinde de çalışmıştır.

7. **Stanislaus C.** (doğ 1867), Robert C ın oğlu olup, Kreuznach'ta doğmuştur. 1905 e kadar babasının atelyesini devam ettirmiş, 1907 de Königsberg Akademisinde profesör olmuştur. Şaheseri, Hindenburg'un büstüdür. Birçok «genre» figürleri ve «çıplak» (acte) heykelleri vardır.

CAUER [*kauïr*], **Minna** (1842 - 1922), Alman kadın hakları müdafii. Freyenstein (Ostprignitz) da doğmuş, Berlinde ölmüştür. C., 1888 de Berlinde «Kadın Sağlık ve Refahı Derneği» ni kurmuş ve 1893 te de «Genç Kız ve Kadın Sosyal Yardımlaşma Gruplarını» organize etmiştir ki, bu gruplar, sosyal kadın müesseselerine başlangıç teşkil etmişlerdir. C., ayrıca «Kadın elemanlar için esnaf ve zanaat sahipleri yardımlaşma derneği» (1899) ile «Kadınların rey verme hakkı» için kurulan dernekte de önemli rol oynamıştır. 1901 de siyasi istekleri bakımından radikal olan kadın teşekküllerini «Terakkisever Kadın Dernekleri» adı altında toplamıştır. Bu müessesenin «Kadın Hareketleri» adlı bir yayın organı da vardı. C., *Die Frau im 19. Jahrhundert* (XIX. yüzyılda kadın) [1895] ve *Organisation und sozialpolitische Arbeit* (Organizasyon ve sosyal politik çalışma) [1897] adlı iki eser yazmıştır.

CAUER [*kauïr*], **Paul** (1854 - 1921), Alman klâsik filoloji bilgini ve pedagog. Breslau (şimdi Polonyada Wrocław) da doğmuş, Münster'da ölmüştür. C. maarif genel müfettişi ve pedagoji profesörü olmuş, Almanyada ayrı iki lise tipi olan Realgymnasium ve Oberrealschule'nin Gymnasium ile eşit sayılması uğrunda çok uğraşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *17 Jahre Kampf um die Schulreform* (Okul ıslahatı uğruna 17 yıl süren mücadele) [1906], *Grammatica militans* (Savaşçı gramer) [1912], *Palaestra Vitae* (Hayatın güreş meydanı) [3. bas. 1913], *Ketzereien über Lehrerbildung* (Öğretmen yetiştirmede sapık fikirler) [1920].

CAUIXANA [*kauişana*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Aravak (Arawak) ailesinin Kuzeybatı kolundan bir dil. Kuzeybatı Brezilyada, Amazon'un ayaklarından Yapurá nehrinin aşağı kısımlarında konuşulur. Bk. ARAVAK DİLLERİ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAULFIELD [*kǫlfiild*], Avustralyanın güneybatı kısmındaki Victoria bolümünün güney kısmında bir şehir. Nüfusu 65 298 (1949) dir. Eskiden Melbourne şehrinin bir banliyösü sayılırdı; şımdi onun güneydoğu semtini teşkil etmektedir.

CAULIER [*kölyę*], **Madeleine**, XIV. Louis ordularına mensup kahraman bir kadın. 1708 de düşman hatlarını aşarak harbiye nazırı Michel de Chamillart'ın talimatını, Lille'de kuşatılmış bulunan Mareşal de Boufflers'e götürmeye muvaffak olmuştur. Duc de Bourgogne kendisine mükâfat olarak para vermek isteyince o sadece, kadın olmasına rağmen bir dragon alayına kabul olunmak imtiyazını dilemiş ve 1712 de Denain'de yapılan bir muharebede vurularak ölmüştür.

CAULINCOURT [*kolĕkųr*], **Armand Augustin Louis, Marquis de, Duc de Vicence** [İta. Vicenza] (1773-1827), Fransız generali ve devlet adamı. Caulincourt (Aisne depart.) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransız ihtilâli başladığı zaman erkân - ı harb yüzbaşısı olan C., babası General Marquis de C. a yaver tâyin edilmiş, asılzade olduğu için 1793 te subaylığı alınarak er sınıfına atılmıştır. Fakat 1801 de ve 1807 - 1811 yıllarında Petersburgda elçi olarak bulunmuş, 1802 de Napoléon tarafından generalliğe yükseltilmiş ve imparator yaveri olmuştur. Rusyada bulunduğu sırada Çar I. Aleksandr'ın itimadını kazanabilmişse de, çarla imparatoru birbirlerine yaklaştıramamıştır. 1808 de Vicence dukası olmuş, 1812 de mirahur olarak Napoléon'un Rusya seferine katılmış, ricattan sonra 4 Haziran 1813 Poischwitz mütarekesini imzalamıştır. Aynı yılın Kasım ayında hariciye nazırı olmuş, 5 Şubat - 19 Mart 1814 teki Châtillon kongresinde Napoléon'u temsil etmiş, müsait şartlar elde edememiş, 10 Nisan 1814 te Napoléon'un tahttan feragatini tesbit eden Fontainebleau antlaşmasını imzalamış, Napoléon'un Elba adasından Parise dönüşünü (20 Mart 1815) takibeden «100 gün» (Cent - Jours) süresince yine hariciye nazırı olmuş, Napoléon'un nihai sukutundan sonra, Çar I. Aleksandr C. u Napoléon'la birlikte sürülmekten kurtarmıştır. Hâtıralar (Mémoires) ını yazmıştır.

L. de CAULINCOURT

C. un kardeşi **Auguste Jean Gabriel de C.** (1777-1812) da Napoléon ordusunda vazife almış ve generalliğe kadar yükselmiştir. Borodino muharebesinde vurularak ölmüştür.

C. un oğlu **Armand Alexandre Joseph Adrien de C.** (1815 - 1880), Vicence dukası unvanını taşımış, III. Napoléon zamanında senatör olmuş, imparatorun sukutundan (4 Eylül 1870) sonra siyasi hayattan çekilmiştir. Bunun kardeşi **Olivier Joseph de C.** (1818 - 1865), subay olarak Cezayirde vazife görmüş, 1849 da Teşriî Meclis (Assemblée législative) e üye seçilmiş, ölümüne kadar da Teşriî Heyet (Corps législatif) te bulunmuştur.

CAULK [*kōk*] **ZIMBASI** (İng. Caulk punch), Prostat bezinin genişlemesini gidermek için kullanılan bir yakıcı (koterizasyon) zımba. Bezin boyun kısmındaki cidarla-

rında dik olarak hâsıl olmuş bir elyafi (fibrotik) teşekkül, siyek (arèthre) in arka kısmındaki mesane dudağında bir tıkanma husule getirir. Bunu gidermek için kullanılan C. Z. mucidi Amerikalı urolog Jahn R. Caulk (1881 - 1938)un adiyle anılır.

CAULLERY [*koleri*], **Maurice** (doğ. 1868), Fransız zoologu. Bergues (Nord depart.) de doğmuştur. Profesör ve Paris İlimler Akademisinin yönetim kurulu üyesi bulunan C., bilhassa deniz hayvanları üzerinde anatomik, embriyolojik ve sistematik araştırmalar yapmış ve genel biyolojiye dair meslekî eserler yazmıştır.

CAULONIA [*kaulonya*] (eski adı: *Castelvetere*), Güney İtalyada, Calabria bölgesinde, Reggio di Calabria vilâyetinde bir komün ve kasaba. Kasaba, Akdenîze yakın kayalık bir tepe üzerinde ve Reggio di Calabria şehrinin doğusundadır. Kasaba, M. Ö. VII yüzyılda Yunanlı Akhaia'lılar tarafından kurulmuş olduğu için Eskiçağdan kalma yadigârlara raslanır. Turunçgiller pazarıdır. Komün nüfusu 12 004 (1936), kasaba nüfusu 4 827 (1936) dir.

CAULOPTERIS [*kaulopteri*] (Yun. *kaulos* = sap + *pteris* = eğrelti otu), kömürlü arazide bulunup ağaç nev'inden eğrelti (fujer) sapları ihtiva eden fosil bitkiler cinsi. Şimdiye kadar bilinen kısır veya verimli (sporsuz veya sporlu) eğrelti yapraklarını bu bitkilere bağlamak mümkün olmamıştır.

CAUMONT [*komõ*], **Arcisse de**, Fransız sanat tarihçisi. 1802 de Bayeux'de doğmuş, 1873 te Caen'da ölmüştür. C., bilhassa Ortaçağ sanat eserleri ile diğer Fransız sanat âbidelerini plânlı bir şekilde araştırmış ve bunları kronolojik olarak tertiplemiştir.

CAUNSARÎ (İng. Jaunsārī), Arya veya Hint - İran dillerinin Hint kolunun Yeni Hint tabakasından olan Batı Pahāṛī dilinin bir lehçesi. Bu dilin kapladığı sahanın güneydoğu ucunda olup, bugünkü Hindistan Cumhuriyetinin Uttar Pradesh (eski «Birleşmiş Vilâyetler» [United Provinces]) bölümünün kuzeybatı köşesinde, Çakrata (Chakrata) bölgesinde konuşulur. Batısında, aynı dilin Sirmaurī; kuzeybatısında da Kiūṭhalī lehçesi vardır. Doğuda, Merkezî Pahāṛī'nin Gaṛhwālī lehçesiyle sınırlanmıştır. Bk. PAHĀṚĪ ve HİNDİSTAN, Dil.

CAUPOLICÁN [*kaupolikan*] (ölm. 1558), Güney Amerikanın İspanyollar tarafından zaptında, Şili (Chile) de yaşıyan Kızılderili Araucan'ların şefi. İspanyol generali Mendoza C. ı 1558 de mağlûbettikten sonra işkence ile öldürtmüştür; bu işkenceyi C. ın büyük metanetle karşılaması ve hiçbir feryatta bulunmaması onun kahramanlık şöhretini artırmış. İspanyol generali ve şairi Alonso de Ercilla *Araucana* (Araucan'lar) [1569 - 1589] adlı epopesinde C. ı terennüm etmiştir. Bugün Bolivyada ve Şilide C. adını taşıyan idare bölümleri vardır. Şilideki C., Higgins vilâyetinin bölündüğü dört departmandan biri olup nüfusu 5 502 (1950), merkezi de Rengo şehridir. Bolivyadaki C., La Paz departmanında petrol bölgesidir.

CAUQUENES [*kaukenes*]: 1. Güney Amerikada Şili (Chile) Cumhuriyetinde, Maule vilâyetinin güney bölgesinde bulunan ve gerek departmanın, gerek vilâyetin merkezi olan bir şehir. Maule nehrinin bir kolu olan C. nehri üzerindedir. Buğday, şarap, sebze ihraceder. Makine sanayii vardır. 1939 da bir deprem neticesinde harabolmuştur. Nüfusu 13 860 (1950) tır.

2. Şili Cumhuriyetindeki Maule vilâyetinin güney bölgesinde bulunan bir departman. Merkezi aynı adı taşır. Nüfusu 33 116 (1950) dır.

3. Şili'de, O'Higgins vilâyetinde, kaplıcalariyle meşhur bir yer.

CAURA [*kaura*], Venezuela'da Sierra Pacaraima sıradağlarından çıkan ve Orinoco nehrinin sağ kollarından birini teşkil eden ırmak. Uzunluğu 700 - 800 km dir.

CAURETTES, LES [*le köret*], Kuzeybatı Fransada, Meuse departmanında, Verdun'ün kuzeyinde, Cumières kasabasının yakınında bulunan tepeler. Birinci Dünya Harbi sırasında, 1916 da Almanların Verdun'ü almak için giriştikleri büyük taarruzda, bu tepeler Fransızlar tarafından çok iyi tahkim edilmişti; bunlardan birine Almanlar Toter Mann (ölü adam; yüksek. 295 m) demişlerdir. 29 Mayıs 1916 da 5. Alman ordusu bu tepeleri ele geçirebilmişse de, General Pétain tarafından müdafaa edilen Verdun'ü almağa muvaffak olamamış, 20 Ağustos 1917 de General Guillaumat'nın kumandasındaki Fransız birlikleri bu tepeleri geri almıştır.

CAUS [*kös*], **Salomon de** (1576 - 1626), Fransız mühendisi. Dieppe (Seine - Maritime depart.) te doğmuş, Pariste ölmüştür. Protestan olduğu için Fransadan ayrılarak İngilterede ve Almanyada çalışmış, Palatinat (Pfalz) kontu V. Friedrich'in hizmetine girerek Heidelberg şatosunun bir kısmını yapmış ve bahçesini tanzim etmiştir. 1624 te çıkardığı bir kitapta, kendisini «kıraliyet mühendisi ve mimarı» olarak tanıtmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Perspective avec la raison des ombres et des miroirs* (Gölgeler ve aynalar yoliyle perspektif) [1612], *Hortus Palatinus* (Palatinat bahçesi) [1618], *La pratique et la démonstration des horloges solaires* (Güneş saatlerinin pratiği ve nazariyesi) [1624], şaheser olarak da *Les Raisons des forces mouvantes avec diverses machines tant utiles que plaisantes* (Faydalıları olduğu gibi eğlendiricileri de bulunan türlü makinelerde muharrik kuvvetlerin sebepleri) [1615]. Bu son eserde, buharın yoğuşmasını, genleşmesini ve piston prensipini tarif ettiği için C., buhar makinesini icadedenlerin öncülerinden sayılır.

CAUSE CÉLÈBRE [*köz selēbr*] (Fr. = meşhur dâva), milletlerarası hukukî bir önem taşıyan veya halkın geniş ilgisini uyandıran ceza veya hukuk dâvası. Devletler hukukuna dâhil olup milletlerarası mahkemeler (meselâ, Lahey'deki milletlerarası Adalet Divanı [Cour Internationale de Justice], veya harb suçlularını muhakeme etmek üzere 1945 te Nürnberg'de kurulan Müttefikler mahkemesi) ce bakılan dâvalar bu sınıfa girmez. C. C. ler daha çok, hakaret, siyasi suç, hainlik, casusluk, cinayet, ve hukuk dâvalarıdır. Suçun esrara bürünmüş olması, dâvaya adı karışanların şahsiyeti, kararlarda adli hata bulunması gibi sebepler, dâvayı bu sınıfa yükseltebilir. 1762 de, oğlunu öldürmüş olmak zannı altında bulunan Jean Calas (b. bk.) çark işkencesiyle idam edildikten sonra Voltaire bir yazısiyle bunu bir C. C. haline getirmiş, Calas'nın suçsuz olduğu anlaşılmış, 1765 te Fransız Parlâmentosu tarafından suçsuz ilân edilmiştir. Vatan hainliğiyle suçlandırılan Fransız yüzbaşısı Alfred Dreyfus (b. bk.) 1894 te mahkûm edilmiş, Dreyfus'ün sucsuz olduğuna inanan Emile Zola, onu mahkûm eden divan - ı harbe karşı 1898 de yayımladığı «J'accuse» (İtham ediyorum) başlıklı makalesiyle «Dreyfus dâvası» (Affaire Dreyfus) nı bir C. C. yapmış ve başkala-

rının yardımiyle Dreyfus 1906 da suçsuz ilân edilerek, itibarı iade edilmiştir. Fransada, maliye vekili J. Caillaux (b. bk.) yu haksız olarak yolsuzlukla suçlandıran gazeteci G. Calmette'in 1914 te vekilin karısı tarafından öldürülmesi; İngilterede, 1871 de kasap Arthur Orton (b. bk.) ın kendisini Sir James Tichbourne (b. bk.) ın oğlu diye tanıtarak miras dâvası açması, önceleri birçoklarını inandırması, sonunda hilenin ortaya çıkması; Rusyada 1912 de, din sebebiyle işlenen bir cinayetten çıkan Mendel - Bielis dâvası; Amerikada, 1859 da, Kongre üyesi Daniel Sickles (b. bk.) ın, kendi karısına âşık olduğunu zannettiği Philip Key'yi öldürmesi; milletlerarası ölçüde ise, Amerikada, 1921 de, bazılarınca yeter delili bulunmıyan bir cinayetten dolayı N. Saeco ile B. Vanzetti'nin idama mahkûm edilmeleri (hükmün yerine getirilmesi 1927 de), birer C. C. yaratmıştır. Bk. Gayot de Pitaval: *Causes célèbres et intéressantes* 3. bas., 22 cilt, Amsterdam 1772 - 1788.

CAUSSADE [*kōsąd*], Güney Fransada bir şehir. Tarn - et - Garonne departmanında. Léré nehri üzerinde, Montauban'ın 21 km kuzeydoğusundadır. Departmanda C., yünlü kumaş endüstrisi ve hasır şapka imalâtı merkezlerinden biridir. Taş ocakları vardır. XVI. yüzyılda, Saint - Barthélemy katliamından sonra Calvin'cilerin bir kalesi haline gelmiştir. Nüfusu 4 398 (1954) dir.

C. **horoz ve tavukları**: Fransanın güneybatı bölgesinde, oldukça yayılmış bir horoz ve tavuk cinsi. Bu cinse bilhassa Tarn - et - Garonne departmanında çok raslanır. Béarn veya Gaskonya (Gascogne) cinsi adı da verilir. C. tavuğu çabuk gelişir, çok yumurtlar ve eti fevkalâde lezzetlidir.

CAUSSES [*kos*] **YAYLASI** (Plateaux des Grands Causses), Fransada Masif Santral kristalin kütlesinin güney bölümünde Jura kalkerlerinden meydana gelmiş geniş plâtolar alanı. Yüzölçümü 9 000 km^2 kadardır. Yüksekliği 700 - 1300 m dir. Dolinleri, mağaraları, yeraltı su akıntıları

CAUSSES YAYLASI

ve üzerinde ancak bozkır bitkileri yetişebilen kurak alanlariyle tam bir karst olayları yöresidir. Bu yüzden, bölgede nüfus seyrektir. En çok, hayvan (mouton des Causses = C. koyunu) yetiştirilir. Dar ve derin vâdiler içindeki yerlerde tanınmış Roquefort peynirleri yapılır. Yün ve deri fabrikaları vardır.

C. Y. **koyunu**: C. Y. nda yaşıyan bir koyun cinsi. Bu cinsin başlıca özelliği, bu bölgenin az verimli toprağında gösterdiği gelişme kabiliyetidir. Bunlara C. Y. koyunları dendiği gibi, Caussenard adı da verilir. Bunların eti ve yünü azdır, fakat dişileri oldukça çok süt verir. Bu sütün en büyük kısmı Roquefort peynirinin imâlinde kullanılır. C. Y. nda, bu yerli koyun ırkından başka Karakül (caracul) ırkı gibi çok yün veren, fakat kanaatkâr olan koyun ırklarını da yaşamağa alıştırmak mümkündür.

CAUSSIN DE PERCEVAL [*kosę dı persıvąl*], **Jean Jacques Antoine** (1759 - 1835), Fransız tarihçisi ve Arabisti. Montdidier (Somme depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Klâsik dilleri ve Arapçayı öğrendikten sonra, 1783 te Pariste, Collège de France'ta Arapça profesörü olmuş, 1787 de Kıraliyet Kütüphanesi (Bibliothèque du Roi) ndeki Doğu dilleri el yazmaları bölümünün müdürlüğüne getirilmiş, 1809 da Kitabeler ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiştir. En çok, Yunancadan ve Arapçadan yaptığı tercümelerle tanınmıştır.

Oğlu **Armand Pierre C. D. P.** (1795 - 1871), Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Babasından daha çok şöhret sahibi bir müsteşrik ve Arabist olmuştur. Anadoluyu ve Suriyeyi gezdikten sonra 1822 de Paristeki Yaşıyan Doğu Dilleri Okulu (École Spéciale des Langues Orientales Vivantes) nda modern Arapça lektörü olmuş, 1833 te babasından sonra, Collège de France'ta Arapça kürsüsüne getirilmiş, 1849 da da Kitabeler ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Grammaire arabe vulgaire* (Halk Arapçası grameri) [1824, 6. bas 1903; daha çok Cezayir Arapçasını öğreten faydalı bir kitaptır; Mısır ve Suriye Arapçası da ele alınmıştır], *Dictionnaire français - arabe* (Fransızcadan Arapçaya sözlük) [2 cilt, 1828 - 1829; 3 bas. 1864; E. Bocthor'un aynı başlığı taşıyan sözlüğünün genişletilmişidir]; en önemlisi *Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme, pendant l'époque de Mahomet, et jusque'à la réduction de toutes les tribus sous la loi musulmane* (Arapların İslâmlıktan önceki, Muhammed devrindeki ve bütün kabîlelerin Müslüman kanunu altına alınmalarına kadar olan tarihleri üzerinde bir deneme) [3 cilt. 1847 - 1849, 2. bas. 1902].

CAUSSY [*kōsį*], **Pierre Paul** (ölm. 1761), 1720 de Rouen'ın Saint - Sever dış mahallesinde bir imalâthane sahibi idi. *Traité de la faïence* (Çinicilik temel kitabı) adlı bir eser yazmıştır. Oğlu **Pierre C.** ilkin Rouen'da babasının yanında çalışmış, sonra Quimper'de yerleşerek oraya Roman üslûbunu sokmuştur.

CAUTERETS [*kōtrę*], Güneybatı Fransada Hautes-Pyrénées departmanında bir kasaba. Yüksek tepelerle çevrelenmiş bir Alp vâdisinde, Tarbes'ın takr. 45 km güneybatısında, turistik bir yer olup kış sporları merkezidir. Burada astım, romatizma, artirit v. b. hastalıkların tedavisinde faydalı olduğu kabul edilen 22 kükürtlü kaplıca vardır. Nüfusu 1253 (1946) tür.

CAUTÍN [*kautin*]: 1. Güney Şili (Chile) de bir nehir. And dağlarında Llaima volkanı kuzeyinden çıkar, Pasifik okyanusuna dökülür. Imperial da denilen bu nehrin uzunluğu 220 km dir. Temuco şehri bunun kıyısında kurulmuştur. Dolaylarında Valdivia'nın tesis ettiği ve Araucan'lar tarafından tahribedilen Imperial şehrinin harabeleri vardır. 1869 a kadar bu nehir, Şili'nin güney sınırını teşkil ediyordu.

2. Güney Şilide bir vilâyet. Elma, böyük baş hayvan, hububat ve kereste yetiştirilir. Bu bölgede, eskiden Araucan Kızılderilileri otururlardı. Merkezi Temuco, yüzölçümü 17 304 km², nüfusu 382 643 (1950) tür.

CAUTLEY [*kǫtli*], **Sir Proby Thomas** (1802 - 1871), İngiliz istihkâm albayı ve paleontologu. Suffolk'ta doğmuş, Londra yakınında Sydenham'de ölmüştür. Bilhassa, 1843 - 1854 yıllarında Hindistanda Ganga (Ganges) nehri kanalı inşaatının âmiri olarak çalışmıştır. Bir jeolog olarak Hindistanın Siwalik bölgesini incelemiş, sonradan British Museum'a hediye ettiği geniş fosil kolleksiyonlarını hazırlamıştır. İlmî, bilhassa paleontolojik konularda birçok yazı yayımlamıştır.

CAUVERY (Coğ.): bk. KAVERI.

CAUWELAERT [*kǫuilärt*], **Frans van** (doğ. 1880), Belçikalı siyaset adamı. Brabant'da Lombeek - Sainte - Marie'-de doğmuştur. 1910 da mebus ve Klerikal partinin Flâman kanadının şefi oldu. C., Birinci Dünya Harbinden itibaren Flâman aktivistlerine karşı cephe almış ve Flâman pasivistlerinin (Belgistlerin) organı haftalık «Vrij Belgiё» dergisini yayımlamıştır. Tatbik mevkiine komak istediği programından ancak Gent üniversitesinin Flâmanlaşmasını sağlıyabildi. 1921 de Anvers belediye başkanı olan C., 1931 den itibaren de birçok defa vekillik yapmıştır. İkinci Dünya Harbinden sonra Hıristiyan - sosyal partinin başkanı ve Millet Meclisi reisi oldu.

CAUWÈS [*kövęs*], **Paul** (1843 - 1917), Fransız hukuk bilgini. Pariste doğmuş ve Versailles'da ölmüştür. Paris hukuk fakültesinde iktisat ve hukuk tarihi okutmuştur. En önemli eseri dört ciltlik *Cours d'économie politique* (Siyasi iktisat dersleri) [3. b a s., 4 cilt, 1892 - 1893] dir. C., iktisat meselelerinin incelenmesini olayların müşahedesine istinadettirir. «Revue d'Economie Politique» dergisinin kurucularındandır ve işçilere kanuni himaye sağlamak üzere kurulan bir cemiyetin ilk başkanıdır.

CAUX [*kö*]: 1. Pays de Caux [*peyi dı kǭ*] (Fr. = C. memleketi), Fransanın kuzey kısmında, Normandie'de, Seine - Maritime departmanının Manş (Manche) denizi kıyılarına yakın olan bölgesine verilen ad. Başlıca kasabası Caudebec - en - Caux'dur. Romalılar devrinde buraya **Caletensis ager** (Calet'ler [Belg kavminin bir kolu] ovası) denmiştir. Başka bir etimolojiye göre, C. adı, Latincede «kireç» mânasına gelen *calx* (Fr. chaux) kelimesinden gelmedir.

2. İsviçrenin Vaud kantonunda, Montreux şehri yakınlarında bir sayfiye. Mânevi silâhlanma (Ing. Moral Rearmement) hareketlerinde, 1938 de Frank Buchman tarafından teşkilâtlandırılan «Oxford Group» (O. grupu) hareketi, 1946 dan beri toplantılarını C. daki dağ evi (Mountain House) nde yapmakta, milletlerarası konferanslarını da burada toplamaktadır. 1954 yılına kadar, bu konferanslara 100 memleketten 75 000 kişi katılmıştır.

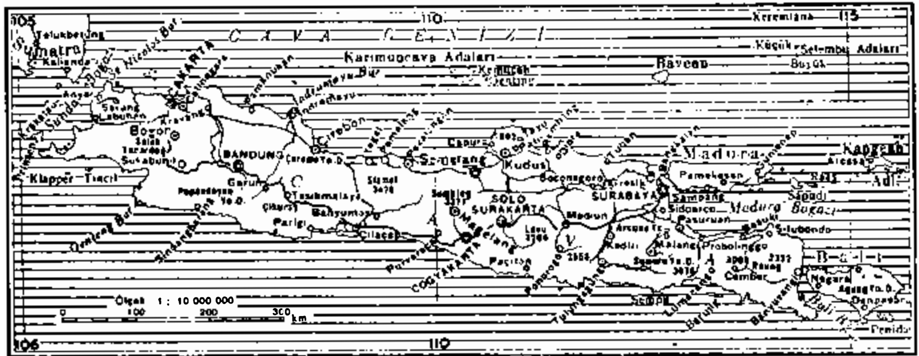
CAUX, Salomon de: bk. CAUS, Salomon de.

CAVA, Sovyetler Birliğinin, Gürcistan Cumhuriyetine bağlı Güney Oset muhtar eyaletinde bir Oset (Kafkaslarda yaşıyan İran asıllı bir kavim) kasabası. Kura ırmağının bir kolu olan Liahvi üzerindedir. Kaplıcaları meşhurdur.

CAVA [*kąva*], Amerikalı astronom Edwin B. Frost tarafından 1902 de keşfedilen 505 sayılı küçük gezegen.

CAVA (Java dilinde: *Pulo Djawa*, İndonez. dilinde: *Pulau Djawa* = C. adası, İng., Fr.: *Java*), Güneydoğu Asya takımadaları bölgesinde İndonezya Cumhuriyetinde bir ada. Büyük Sunda adalarının en küçüğü, fakat ekonomi bakımından en önemlisidir. Uzunluğu 1 062 km, eni de 55-195 km dir. C. kuzeybatıda Sunda boğazı ile Sumatradan, kuzeyde Cava denizi ile Borneo (Kalimantan) dan, doğuda Bali boğazı ile Bali adasından ayrılır. Güneyinde Hint Okyanusu vardır. Yüzölçümü 121 622 km² (hemen kuzeydoğusundaki Madura adasiyle birlikte 132 174 km²), nüfusu 51 000 000, nüfus sıklığı km² başına ortalama 363 kişidir. 27 Aralık 1949 tarihine kadar «Holânda Hindistanı» (Nederlandsch Indie) adı altında toplanan sömürgenin bir parçası olan C., 1950 den beri, 80 milyon nüfuslu ve 1,5 milyon km² yüzölçümlü İndonezya Cumhuriyeti (Republik Indonésia) nin en önemli parçası olmuştur. C. daki Cakarta (Djakarta; eski adı: Batavia) şehri de bu cumhuriyetin başkentidir.

Yapı ve yeryüzü şekilleri: Batı - doğu doğrultusunda uzanan ve biçimi bir dikdörtgeni andıran C., Eski Dünya karalarını enine geçen Alp kıvrım sisteminin, 3 800 km uzunluk gösteren Sunda yayı içindeki bir bölümüdür. Arazi,

C A V A   A D A S I

çok yerde Tersiyer tabakalarından ve volkan örtülerinden meydana gelmiştir. Adanın, daha çok, güney bölümü Tersiyer kalker ve kumtaşlarından, ortası yer yer Üçüncü Zaman ve daha sonrasına ait lâv ve tüflerden, kuzey bölümü Kuarterner birikintilerinden teşekkül etmiştir. Bütün bu tabakaların altında Tersiyerden önceki devirlere (Kretase) ait tortul tabakalar ve volkanik külteler vardır. C., dünyanın en bol yanardağlı bölgelerinden biridir. Adanın orta bölümünde birçok yanardağlar sıralanmıştır. Bunların 90 kadarı yeni devirlerde sönmüştür. 13 ü ise hâlâ zaman zaman püsküren yanardağlardır: Gede (2 960 m), Gunung Guntung (2 250 m), Galunggung (2 240 m), Slamat (3 470 m); doğuda Merapi (2 875 m), Klut (1 730 m), Semeru (3 676 m; C.nın en yüksek tepesi), Tengger (2 720 m) ve mukaddes tepe olan Bromo (2 397 m), Lamongan (1 664 m), Raung (3 300 m).

Adanın güney kıyıları dik ve kayalık, kuzey kıyıları ise yer yer bataklık kıyı ovaları halindedir. Bu ovalar, daha

güneydeki dağlık yerlere (Gunung Sevu = 1 000 dağlık arazi) doğru sokulurlar. C. depremlerin sık sık olduğu bir yerdedir. Sayısı pek çok olan akarsuların çoğu kuzeye doğru akar ve pirinç tarlalarını sulama işine yarar. Tarum batıya, Bengawan veya Solo ile Brantas nehirleri de doğuya doğru akarlar.

Iklim: Adanın her yerinde bol yağmurlu tropikal bir iklim görülür. Yıllık yağış tutarı 2 000 - 3 000 mm yi bulur. Sıcaklık değişimi azdır ve meselâ Cakarta (eski adı: Batavia) da Temmuz sıcaklık ortalaması 26°, 4; Ocak ortalaması ise 25°,3 tür. Ancak bu sıcaklar, yıl boyunca dayanılmıyacak derecede yükseklik göstermez. Bundan ötürü C da iklim şartları yaşamağa elverişlidir. Adanın 650 m ye kadar olan alçak yerleri sıcak (23 - 27°), 1 500 m ye kadar olan yerleri yarı-sıcak (18 - 23°), bundan yüksek yerler serin (10 - 18°) dir. Kuzeybatı ve güneydoğu mevsim rüzgârları, adaya çok miktarda yağış getirir. Adanın kuzey bölümünde okyanus tipi bir ekvator iklimi, güneyinde ekvator-altı iklimi, ortasındaki yerlerde bu kuşağın yüksekdağ iklimi hüküm sürer.

Bitki, hayvan: Bitki örtüsü, adanın iklim şartlarına uymuş bulunduğundan, gür tropikal ormanlar geniş yer tutar. Adanın batı bölümünde her vakit yeşil duran balta girmemiş ormanlar uzanır, orta bölümünde yapraklarını döken muson ormanları geniş yer kaplar, doğusunda ve

C A V A: Semeru yanardağı (3 676 m)

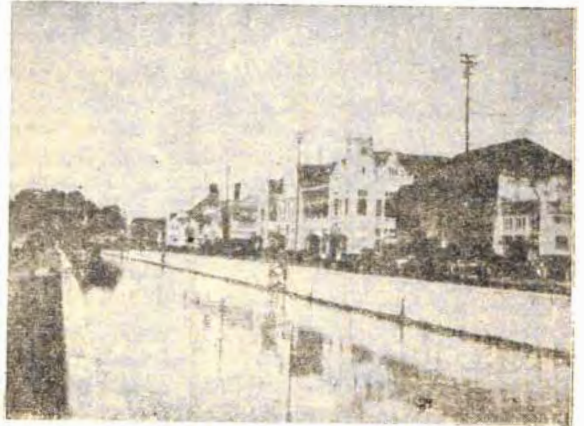
serince olan yüksek yerlerinde ise teak ağacı (Tectona grandis) ve Casuarina ormanları (dalları, Avustralya'nın tepeli bir nevi devekuşu olan kasuar'ın tüylerine benzediği için bu adla anılan bir çeşit sert ve kerestesi makbul ağaçlardan meydana gelmiş bulunan ormanlar) önemli yer tutar. Nüfusun çokluğu ve modern çiftçiliğin yayılması dolayısiyle bu ormanlar, güneybatı ve doğu bölgeleri bir yana bırakılırsa, hemen ortadan kalkmıştır. Bu yüzden yağmur mevsimlerinde adada yer yer şiddetli su baskınları olur. Kuzey ve doğuda savanlar uzanır.

Hayvan topluluğu bakımından C. nın batı bölümü, daha çok, Asyaya, doğu bölümü Avustralyaya benzer. Batıda yaşıyan türlü yaban hayvanları arasında gibon (gibbon) adı verilen uzun kollu ve bacaklı, yüzü insana benziyen çok kıllı, kalın sesli maymun soyunun vav-vav (wau-wau) türü ile türlü maymunlar, timsah, pars, kaplan, tek boynuzlu gergedan, banteng denilen ve bu bölgeye mahsus bir çeşit yabani sığır, yaban domuzu ve kantjil (kançil) denilen cüce geyik başta gelir. C nın kuşları, kelebekleri ve renkli balıkları da meşhurdur.

Nüfus: C., Malay adalarının en çok ve sık nüfuslu parçasıdır. Adanın birçok yerlerinde 1 km² ye düşen nüfus miktarı 300 - 500 kişiyi bulur. En seyrek nüfuslu batı ucunda ise bu miktar 100 - 200 arasındadır. Köylerde (32 000 köy vardır) ve küçük şehirlerde yerleşmiş nüfus önemli yer tutarsa da büyük şehirler de gelişmiştir. Bu adada, İndonezya Cumhuriyetinin başkenti olan Cakarta 534 000, doğuda Surabaya 342 000, kuzeyde Samarang 218 000, batıda Bandung 167 000, Bogor (Buitenzorg) 65 000, ortada Surakarta 166 000, bunun güneyinde Cogyakarta 137 000 nüfuslu, başlıca şehirlerdir. Havası sağlam olan dağlık yerlerinin, verimli topraklarının geniş yer tutması, elverişli kıyılarının çokluğu, bu tropikal kuşakta yılın belirli zamanlarında az yağışlı bir devrenin bulunuşu C da nüfusun çoğalmasına yol açmıştır. 1891 de bu adada bulunan ve *Pithecanthropus erectus* adı verilen en eski insan yahut hiç olmazsa insanla maymun arasındaki hayvan, buradaki insan üremesinin çok eski devirlere (Buzul devri baslangıcı) çıktığını göstermiştir. Bk. CAVA İNSANSILARI VE İNSANI.

Bugün C. nüfusunun çoğu Müslüman Malay'lardan meydana gelmiştir. Batıda Badui, ortada Kalang, doğuda Tengger denen dağlılar, Hinduizmin tesiri altındadırlar. Her yerde eski animizmin kalıntılarına raslanır. Adanın batısında Sundalılar, orta bölümünde asıl Cavalı (26,84 milyon) lar, doğusunda Madura (8,47 milyon) lar otururlar. Bunların dışında 200 000 kadar Avrupalı, 1/2 milyon Çinli, 20 000 Arap vardır. Sunda adalarının türlü yerlerinden (başlıca Selebes[Sulawesi], Bali ve Molukka'lar) gelerek C. da yerleşenlerin torunları olup Cakarta'da ve bu şehrin dolaylarında yaşıyan ve Malayca konuşan halka (955 000 kişi) Orang Betawi (Batavia adamı) denir. C. nın yerli halkına da, geniş bir anlamla Cavalı denir. Bk. CAVA'LILAR.

Ekonomi: C da ekonominin temelini tarım ürünleri teşkil eder. Yetiştirilen ürünler arasında batıda sulak tarla (sawah) larda ve taraçalar biçimindeki tarlalarda (paddi) ekilen pirinç yalnız iç ihtiyacı karşılıyacak kadardır. Doğuda şekerkamışı, orta bölgede çay, kahve, kabuğundan kinin çıkarılan cinchona, tütün (balta girmemiş ormanlarda açılan çok geniş alanlarda ekilir), soya fasulyesi, ipomoca batatas (bir çeşit patates) yetiştirilir. Ayrıca, Hindistan cevizi, mısır, kauçuk, kakao da elde edilir. İhracedilen mallar arasında kinin (İkinci Dünya Harbinden evvel, dünya kinin istihsalinin % 90 ı), indigo, çay, kahve, kauçuk, manganez başta gelir. Eskiden çok yetişen şekerkamışı şimdi kalmamıştır. Madenleri arasında petrol önemli yer tutar (petrol boruları [pipe-line] vardır). Petrol, adanın kuzeydoğu bölgesinden çıkarılır (merkezi: Çepu [Tjepu]). Ayrıca kükürt,

C A V A: Cakarta'da Kali-Besar kanalı

altın, manganez madenleri de vardır. Gıda maddeleri ve bira sanayii daha ziyade limanlarda, bilhassa Surabaya'dadır. Nebatî yağlar, şeker, kauçuk, tütün ve zeytinyağı sanayii de kurulmuştur. Makine, çimento, tuğla, buz, maden suyu, tuz, sabun otomobil lâstiği, sigara ve yemek yağı sanayii de vardır. Küçük sanatlar için bk. CAVA SANATI, Tezyini sanatlar.

Ulaşım: C., demiryolu ve şoselerinin çokluğu ve sıklığı bakımından, dünyanın en ileri memleketleri derecesindedir. Daha XIX. yüzyıl başında genel vali Daendels zamanında askerî maksatlarla kuzey kıyıları boyunca bir yol yaptırılmış, bundan sonra iç bölgelerdeki başlıca şehirler arasında yollar tamamlanmış, bu yüzyılın sonuna doğru demiryolları da iyice gelişmiştir (5 000 km). Bu arada adanın kuzey

C A V A: Cakarta'da banka

kıyısındaki eski limanlar düzenlenmiş, yenileri de yapılmıştır. Büyük ihracat limanları adanın kuzey kıyılarında sıralanmıştır. C., uçakların da çok uğradığı bir memlekettir.

Maarif: Sömürge devrinde Holândalılar birçok ilk okul ve köy okulları açmışlardı. Bunların bir kısmı yerlilere, bir kısmı da Avrupalılara aitti. Cumhuriyetin ilânından sonra bu okulların hemen hepsi kapatılmış, 2 Aralık 1957 de Holânda tebasından olanların İndonezyadan çıkarılmaları üzerine de bu sistem tamamen sona ermiştir. Cakarta'da Indonezya üniversitesi, Cogyakarta'da da Gadja Mada üniversitesi kurulmuştur; her ikisi de devlet müesseseleridir. Cogyakartada'ki İslâm üniversitesi ile Cakartadaki İndonezya Hıristiyan üniversitesi hususi sayılır. Surakarta'da ve Surabaya'da birer tıp okulu, Bandung'da da bir teknik okul vardır.

İdare: idare bakımından C., 3 eyalet (Batı C. [Djawa-Barat], Orta C. [Djawa-Tengah] ve Doğu C. [Djawa-Timur]) ve 35 vilâyete ayrılmıştır. Her eyaletin başında genel vali ve vilâyetlerde de birer vali vardır. Yerli prenslerin başlı başına yönetimde yerleri vardır. Bunlar 4 tane olup (merkezleri: Cogyakarta ile Surakarta) Orta C. da bulunmaktadır.

DİL. Cava'da, bilhassa adanın doğu (Djawa Timur) ve orta (Djawa Tengah) kısımlarında, yani Cogyakarta (Djogyakarta veya Djogjakarta) ve Surakarta (Soerakarta) bölgelerinde hâkim olan yerli dil, Cava dili (yerli adı: Båså Jåwå; şimdiki resmî adı: Bahasa Djawa; Felemenk. Javaansche taal) dir. İkinci Dünya Harbinden sonra İndonezya Cumhuriyeti (Republik Indonésia) kurulduktan sonra, müşterek «İndonezya dili» (Bahasa Indonésia; bk. CAVA DİLİ ve İNDONEZYA, Dil) ortaya konduğu için, hükümet merkezi Cakarta (Djakarta) dan başlıyarak, bütün adada Cava dili gerilemek üzeredir. Adada bu dili konuşanların sayısı 27 milyon kadardır (edebî şekil: Båså

C A V A: Cakarta yakınında bir köy

Krâmâ; halk dili: Båså Ngoko). C. nın batı kısmında (Djawa Barat), Sunda dili (9 milyon kadar) konuşulur. Kozmopolit Cakarta bölgesinde, bütün Güneydoğu Asyanın *lingua franca* («geçer dil») sı olan Malayca yerleşmiştir (1 milyon kadar). Kuzey komşusu olan Madura dili de C. nın bilhassa doğusuna taşmıştır (5 milyon kadar). Adada ayrıca, Çince (1/2 milyondan fazla), türlü Asya (60 000 kadar; başlıca Japonca) ve Avrupa (200 000 kadar; başlıca Felemenkçe) dilleri de konuşulur. İkinci Dünya Harbinin sonuna kadar, C. nın ve bütün Holânda Hindistanının resmî dili Felemenkçe idi; Aralık 1957 de, Holânda tabiiyetinde olanların ve melezlerin İndonezyadan çıkarılması üzerine Felemenkçenin yeri sarsılmıştır. Adada, çok eskiden, VIII. yüzyıldan itibaren, Eski Cava dili (Kawi), Sanskritçenin kuvvetli tesiri altında bulunmuş, ve bütün Ortaçağ süresince, C. sarayında Sanskritçe de kullanılmıştır. Bk. CAVA DİLİ.

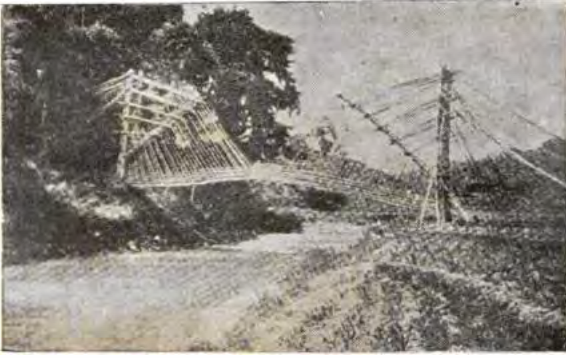
Tarih: C. adına raslanan en eski kaynağın 150 yıllarına ait olan *Rāmā-aṇa* ve bu adı ilk olarak kaydeden Arap müellifinin Yakut (*Mucemü'l-Büldan*) olduğu zannedilmektedir. XIII. yüzyıldan sonra C. adı Sumatra yerine kullanılmıştır. Seydi Ali Reis C. adını bugünkü şekilde kullanmıştır (1554). C. adının etimolojisi için bk. CAVA DİLİ. C nın tarihinde birçok devreler vardır:

1. *Prehistorik devre*: C. tarihinin bir milyon yıllık bir mazisi vardır; bk. CAVA İNSANSILARI ve İNSANI. Pek eski bir devirde C. ilk insanlarından bir kol İndonezya adaları yoliyle Avustralyaya geçmiştir. İlk sakinlerden sonra bütün takımada batıdan ve kuzeyden gelen insan topluluklarının istilâlarına uğramıştır. C. nın başlıca Paleolitik kazı yeri olan Sampuṅ mağrasında birinci Neolitik devreye ait kalıntılar da bulunmuştur. Bütün bu kalıntıların temsil ettiği medeniyet, Hindiçini'de Malakka yarımadasında ve Sumatra'da yaşamış olan medeniyetin aynı olup, oralarda görülen safhaları gösterir. Esasen Neolitik medeniyet, bu memleketlerden, C. ya bu sırayı takibederek geçmiştir. Keza, şimdiki C. sakinlerinin babaları da güneydoğu Asyadan gelmiştir (Austronezyalı ve İndonezyalılar). C. nın iskânı çeşitli safhalar gösterir. Bunların birincisi M. Ö. 2000 civarındadır, Müstevliler, yerlileri kovmuş veya kendilerine benzetmişlerdir. Ancak, C. da yerleştikten sonra bakırın ve demirin kullanılmasını öğrenmişlerdir. Bu halk toplulukları, su altında bulundurulan tarlalarda pirinç yetiştirmeyi ve bu konuda ilerlemiş bir sulama sistemini bildikleri gibi, artık iptidailikten çıkmış hükümet şekillerine de sahiptiler.

2. *Hindu devresi*: Milât yıllarına doğru, C. ile kıta Hindistanının güney bölgesi arasında muson rüzgârlarından faydalanarak cereyan eden geniş ticaret ve temaslar, C.

medeniyetine etki yapmıştır. Muhtemel olarak C. nın asîl zümreleri, kendi kültürlerinden üstün olan Hindu kültürünü kabul etmişlerdir. Bu suretle, önce kıyılarda, sonra dan adanın içersinde, Hindulaşma merkezleri vücuda gelmiştir. Bu merkezler etrafındaki halk kitleleri ise, yeni kültürü henüz kabul etmemişti. M. S. I. yüzyılda takımada ile ticaret yapan Çinlilerin yazılarından aldığımız bilgiye göre, C. da 132 de, hiç olmazsa bir küçük Hindu kırallığı vardı. IV. yüzyılda yaşıyan kıral Purnavarman'ın yazıtlarından anlaşıldığına göre, bu kıralın idare ettiği devlet C. nın batı bölgesinde bulunuyordu, gemisinin batması neticesinde 414 te C. ya çıkmış olan Çinli Buddhist hacısı Fa - Hien, burada Hindulaşmış bir toplulukla karşılaşmıştır. Fakat bunlar arasında az olan Buddhist'ler bu zatın gelmesinden sonra artmıştır.

Nihayet VII. yüzyılda C. nın orta bölgesinde, Sailendra sülâlesinin idaresi altında, önemli bir kırallık teşekkül etmiştir. Bu devlet Sumatra'da bulunan ve bütün takımadanın en büyük denizci devleti olup münakalât yollarına hâkim olan Śrivijaya kırallığı ile devamlı temas halinde idi. Bu kırallığın C. ya hâkim oluşu, Borobudur'daki Buddhist binalarının yapıldığı zamana tesadüf eder. Bundan oldukça daha sonra, adanın doğu bölgesinde, bir Hindu kırallığı kurulmuş ve 850 ye doğru merkezî kırallığı içerisine alarak adanın C. lılarla meskûn bütün bölgesini tek idarede birleştirmiştir. Fakat bu birlik bir yüzyıl bile sürmemiştir. 925 te, Doğu kırallığı ayrılmış ve yüzyıllarca adanın siyasi ve kültürel merkezi olarak yaşamıştır. Bu devreye Doğu C. nın hâkimiyet devri adı verilir (925 - 1500).

C A V A: Kamıştan köprü

Bu devrin başlangıcında merkezî hükümetin sabit bir yeri yoktu, fakat bu devletin nüfuzu adanın kıyılarını geçerek başka adalara da geçtikten sonra hükümet, Kediri'de yerleşti. Genişlemesi esnasında Śrivijaya devleti ile birçok çarpışmalar oldu ve önce daha kuvvetli olan Śrivijaya, neticede takımadanın batısına hâkim olmakla yetinmeğe zorlanarak, C. kıralları, bütün doğuyu bir nüfuz bölgesi haline getirdiler. Kediri kırallığı hakkında bilgimiz pek çoktur. Çünkü bu devrede C. edebiyatı çok gelişmiştir. XIII. yüzyılda Śrivijaya kırallığı daha fazla zayıflayınca C. kıralı Kertanagara da muvazene polikasına son vererek Sumatra'ya muvaffakiyetli bir akın yapmıştır (1275).

Bu suretle, XIV. yüzyılda hüküm sürdüğünü gördüğümüz büyük C. devleti teşekkül etmiştir. Bu inkişaf en yüksek seviyesine kıral Madjapahit zamanında ermiştir. Bu hükümdar, bütün takımadayı idaresi altına almış, kıral Radjasanagara ise, bütün bu adaları idare etmiştir (1351 - 1389). Fakat bu kıral ölünce, devlet tedricen zayıflamıştır. Bunun sebepleri bir yandan taht üzerinde hak iddia edenler arasında çıkan iç harbler, öbür yandan da bilhassa İslâmlığın daimî tesiridir. Hint kültürünün C. ya yayıldığı sırada Cavalıların bugünkü Dayaklar'ın ve Toracalar'ın kültür seviyesinde bulundukları sanılmaktadır. Patriyarkal bir hayat süren C. kabîlelerinin Hint istilâsından sonra, bir merkeze bağlanmaları sosyal ve ekonomik hayat ile güzel sanatlarda bir değişme ve gelişme yaratmıştır. Ticaretin gelişmesi C. yı baharat, değerli taşlar ve madenler, orman ürünleri, reçine ve benzeri şeylerin pazarı haline getirmiştir. C. lılar Hindu menşeli bir yazı kullanmışlardır. Bu yazı C. kültürünün ve edebî dilinin gelişmesini sağlamıştır. C. da zamanla Brahmanlar üstünlüğü almışlar ve, C. ya komşu bazı adalarda olduğu gibi, kast usulünü kurmuşlardır. Asıl İndonezyalılar'da bulunmıyan bu kast usulü İslâmlıktan sonra kalkmıştır.

3. *İslâmlık devresi*: İslâmlık C. ya, Malakka'dan Hintli ve Malayalı tüccarlar tarafından getirilmiş ve az zamanda yayılarak adaya hâkim olmuştur. Madjapahit devletinin prensleri ile, bu devlete bağlı veya bu devletin dostu olan devletlerin Müslüman prensleri arasındaki münasebetler ve evlenmeler, Malakka gibi önemli bir ticaret merkezinin Müslüman oluşu, İslâmlığın C. da hızla yayılmasını sağlıyan sebepler arasındadır.

C. da Müslümanlığın yerleşmesinde 8 - 9 valinin tesiri olduğu yolunda bir söylenti vardır. Burada İslâmlık önce Madjapahit devletinin en önemli ticaret şehirleri olan Tulan ile Gresik şehirlerinde İslâmlık yayılmıştır. C. da İslâmlığa ait diye gösterilen en eski eser 1102 yılında Leran'da ölen Fatıma binti Meymun'un mezarıdır. Demak prensi Raden Patah'ın kumandasında kıyıdaki Müslüman devletlerinin birleşmesi üzerine Madjapahit'teki Hindû devleti yıkılmıştır (1520). 1525 e doğru ilk Avrupalı sömürgeci olarak Portekizliler Malakka - Sumatra yoliyle C. ya gelmişler ve Cakarta (Port. Jacatra) şehrine yerleşmişlerdir. 1568 yılında Demak devleti, 1586 yılında da onu ortadan kaldıran Padjäng devleti, Mataram devleti tarafından yıkılmış ve bu karışık durumdan orta C. da bugünkü Vorstenlanden (Prenslik) ler doğmuştur. 1595 - 1602 yılları arasında C. ya Holândalı sömürgeciler gelmiş ve bu arada, Portekizliler zayıflamıştır. 1602 de Holândalıların Doğu Hindistan Şirketi (Nederlandsch Oost - Indië Maatschappij) kurulduktan sonra 1619 da Holânda Hindistanı (Nederlandsch Indië) valisi Jan Pierterszoon Coen, Batı C. daki yerlileri itaat altına almış, İngiliz tüccarlarını kovmuş ve Cakarta şehrini tahribederek harabeleri üzerine Batavia şehrini kurmuştur. Mataram devleti C. lılar arasında XVII. - XVIII. yüzyıllarda fikir ve siyaset müesseselerinin kurulması ve gelişmesi bakımından önemli rol oynamıştır. 1613 yılında bu devletin başına geçen ve Agung adı da verilen Tjakra Kusuma 1641 yılında devletini çok genişletmiş, zenginleştirmiş ve hemen bütün C. üzerinde eğemenliğini kurmuştur. Bu hükümdarın 1646

C A V A: Pirinç hasatı

yılına kadar devam ettirdiği savaşların yarattığı durumdan Holândalılar ile İngilizler faydalanmak istemişlerdir. Holândalılar'ın idarî ve dinî bir merkez olarak kurdukları Bataviadan onları ne Mataram hükümdarı Agung, ne de C. nın batısındaki Bantamlar atamamışlardır. C. daki Mataram, Bantam ve Tjirebon devletleri zamanla iç sarsıntılar ve hanedanlarının zevke dalıp devlet işlerini yüzüstü bırakmaları ve Holândalıların saldırışları yüzünden çökmüştür (Mataram 1755; Bantam 1808).

4. *Holânda devresi*: 1800 de Holândalı'ların Doğu Hindistan Şirketi lâğvedildikten sonra Napoléon Harbleri sırasında, 1801 de öbür İndonezya adaları ile birlikte C. da İngilizlerin eline geçmiş, 1816 da Holândalılara iade edilmiştir. XIX. yüzyılda Holânda Doğu Hindistan Şirketi haklarını devlete devredince C. da halkın yaşama şartları düzelmiş ve İngilizlerin elinde bulunan Bantam, Tjirebon sultanlıkları ile doğudaki bazı önemli bölgeler de Holânda topraklarına katılmıştır. 1825 - 1830 ayaklanmalarından sonra Holânda hükümeti, C. nın yerli prensler elinde kalan (% 7) kısmını, ilhak etmiştir.

Holânda kıralı I. Willem (hük. 1815 - 1840) adanın idaresini doğrudan doğruya anavatana bağlamış ve 1811-1816 yıllarında adanın İngiliz valisi olan Sir Stanford Raffles'ın başladığı ıslahatı devam ettirmiştir. 1870 te liberal toprak ıslahatı yapılmış, 1903 te idare işlerinde yerlilere de rey hakkı verilmiş, 1918 de üyeleri yerli halk tarafından seçilen bir meclis kurulmuş, 1922 de C., bütün Holânda Hindistanı ile birlikte Holânda anavatan topraklarına ilhak edilmiş ve 1925 te çıkarılan bir kanunla yerli halkın siyasi hakları bir dereceye kadar tanınmıştır.

5. *İndonezya devresi*: İkinci Dünya Harbi sırasında 2 - 9 Mart 1942 de C., Japonların idaresine geçmiş, 1942 - 1945 yıllarında Japonlar, yerlilerin Avrupalılardan ve bilhassa Holândalılardan kurtulma yolundaki mücadelelerini teşvik etmişler, daha harb sona ermeden C. da Cogyakarta'da Ahmed Soekarno (Sukarno) nun idaresinde 17 Ağustos 1945 te yerliler müstakil bir devlet kurarak öbür adaları da kendilerine bağlamışlardır. 25 Mart 1947 de imzalanan Linggadjati Antlaşması gereğince C., öbür adalarla birlikte, bazı şartlarla (İndonezya Birleşik Devletleri ile Holânda'nın iki eşit devlet olarak birleşmesi) yine Holândalılara geçmiştir. 1949 sonunda İndonezya Birleşik Cumhuriyeti resmen ilân edilmeden önce, C. da şu siyasi bölümler vardı: 1. Adanın batı ucunda Bantam (Aralık 1948 e kadar *de facto* olarak İndonezya Cumhuriyeti [Repoeblik Indonesia] nin idaresi altında bulunmuştur); 2. Batavia (Cakarta) federal bölgesi; 3. Pasundan devleti (Batı C.); 4. Orta C. (bunun bir kısmı Mart 1949 a kadar muvakkat federal hükümete, sonra muvakkat konseye, başka bir kısım da Aralık 1948 e kadar *de facto* olarak, İndonezya Cumhuriyetine bağlı bulunmuştur); 5. Cogyakarta (Djogjakarta veya Djokjakarta) sultanlığı; 6. Doğu C. devleti; 7. Madura (C. nın hemen kuzeydoğusundaki ada) devleti. İndonezya Cumhuriyeti kurulduktan sonra, bu idarelerden bazısı Cumhuriyet idaresine geçmiş, bazıları da Holânda idaresine bağlı kalmıştır. Temmuz 1947 de C. da yerlilerle Holândalılar çarpışmağa başlamışlarsa da, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının müdahalesiyle Ocak 1948 de Renville Anlaşması imzalanarak mütareke ilân edilmiştir. Aynı yılın Aralık ayında yeniden başlıyan çarpışmalar Ağustos 1949 a kadar devam etmiş, bu tarihte Holândalı ve İndonezyalı temsilciler Lahey ('s-Gravenhage) de toplanarak İndonezya Birleşik Cumhuriyetinin kurulmasını müzakere etmişlerdir. 27 Aralık 1949 da İndonezyayı meydana getiren bütün topraklar (yeni Gine'deki Irian [Holânda Yeni Gine'si] hariç) Republik Indonesia Serikat (İndonezya Birleşik Cumhuriyeti) adı altında birleşmişler, Cakartayı merkez yapmış olan eski İndonezya Cumhuriyeti (Repoeblik Indonesia) de bunun bir kısmını teşkil etmiştir. Bu federal sistem uzun sürmemiş, 14 Ağustos 1950 de İndonezya Birleşik Cumhuriyeti lâğvedilerek, üniter İndonezya Cumhuriyeti (Republik Indonésia) kurulmuştur. C., İndonezya adaları arasında tarihî kültürel sebeplerden dolayı seçkin bir yer işgal etmiş, cumhuriyetin başkenti C. adasındaki Cakarta (Djakarta) olmuştur. Öbür adalar bilhassa Sumatra, C. nın bu siyasi üstünlüğünü hoş görmemişler, Kuzeybatı Sumatra'da oturan Müslüman Açe ([b. bk.] veya Açin; Felemenk. imlâsı Atjèh) halkında kıpırdanmalar başlamış, 1957 de Güney Sumatra'da albay Maludin Simbolon bu sebeple Cakarta hükümetine karşı isyan etmiş, Ocak 1958 de Orta, Kuzey ve Güney Sumatra albayları ile Selebes (Celebes, yerli dilde: Sulawesi) ve Doğu İndonezya albayı, Sumatra'nın merkezi olan Padang şehrinde toplanmışlar ve Şubat 1958 de «Genç Albaylar» grupu adına Cakarta hükümetine bir ültimatom vererek, bu hükümetin yalnız C. adasını temsil eden bir hükümet haline gelmiş olduğunu söylemiş ve başka talepler arasında bu imtiyazın kaldırılmasını istemişlerdir. C. hükümeti bunlara karşı harekete geçmiştir. Bk. İNDONEZYA, Tarih.

CAVA (Fr. Java), modern bir dans. Birinci Dünya Harbinden sonra, 1920 sıralarında kısa bir zaman için moda olmuştur. Modern danslar arasında, Fransız asıllı olan yegâne danstır. Umuma açık halk baloları (bal musette)

C A V A D a n s ı

nda oynanan valsin modernleştirilmiş bir çeşididir. C. salonlara girmeden, onun asıl karakterinde bulunan bazı müstehcen ve şehvet uyandıran hareketler kaldırılmış olduğu için, 1925 yıllarında artık hiçbir tenkide uğramadan Paris salonlarında oynanmakta idi. Ölçüsü 3 takttan ibaret olup, metronimik hızı dörtlük olarak 184 e eşittir. Ritmi eski mazurkanın aynı, adımlar da valsteki gibidir, daha uzun sürer. fakat bostondaki adımlar kadar uzun süreli değildir. C. çok rağbet görmemiş, ve 1930 yılına doğru salonlardaki yerini kaybetmiştir.

CAVA DEI TIRRENI [*kava dei tirreni*] (İta. = Tyrrhen'ler mağarası) veya **LA CAVA** (İta. = mağara), İtalyanın Campania bölgesinde, Salerno vilâyetinde bir şehir. Napoli'nin 42 km güneydoğusunda, Salerno körfezinin yakınında, Lattari dağlarının eteğindedir. Nüfusu 14 040 (1950) tır. Napoli zenginlerinin sayfiyesi olduğu için,

CAVA DEI TIRRENI: Manastır

yazları nüfusu 37 920 ye yükselir. Balık ağı örücülüğü, iplikçiliği ve dokumacılığı vardır. Benedictus'çuların 1025 yılında bir mağaranın üstünde kurulan Santa Trinità manastırı C. d. T. den 4 km uzaklıktadır. Ortaçağlarda Norman akınları zamanında bir sığınak vazifesini gören bu manastırda, zengin bir kütüphane, tarihî vesikalar, sikkeler, sanat eserleri ve değerli müze eşyası vardır. Papalardan birçoğu bu manastırda gömülüdür.

CAVA DENİZİ, İndonezya'da, Sunda denizinin batı kısmına verilen ad. 3° - 7° güney enlemleri ile 106° - 116° doğu boylamları arasında, çok derin olmıyan, birçok adaların serpili olduğu bir denizdir. Kuzeyde Borneo(yerli dilde: Kalimantan), doğuda asıl Sunda denizi, batıda Sumatra, güneyde de Cava adası ile sınırlanmıştır, C. D., kuzey batıda Karimata boğazı yolu ile Güney Çin denizine, kuzeydoğu'da Makassar boğazı yolu ile Selebes (Celebes; yerli dilde Sulawesi) denizine bağlanır. Bk. SUNDA DENİZİ.

C. D. muharebesi: İkinci Dünya Harbi sırasında, 27 - 28 Şubat 1942 de, Müttefik (Holânda, Avustralya, İngiltere, Amerika) ve Japon donanmaları arasında yapılan ve Müttefiklerin yenilmesiyle neticelenen deniz muharebesi. Holândalı Koramiral Karel Doorman'ın emrinde bulunan ikisi ağır, üçü hafif 5 kruvazör (Holânda 2, Avustralya 1, İngiltere 1 [ağır], Amerika 1 [ağır]) ile 9 muhrip (Holânda 2, İngiltere 3, Amerika 4) ten müteşekkil Müttefik filo, Japon filosu (5 ağır kruvazör, 6 muhrip) ile 27 Şubat öğleden sonra C. D. nde karşılaşmış, çarpışmada Müttefiklerin 3 muhribi batmış, ağır kruvazörlerden biri de sakatlanmıştır. Gece yarısına doğru Müttefikler 2 kruvazör daha kaybetmişler, 28 Şubat sabahı Müttefik filo C. D. nden çıkmak emrini almış, 4 Amerikan muhribi doğudaki Bali denizi yoliyle kaçabilmiş, Sunda boğazına kaçan 2 kruvazör büyük bir Japon deniz kuvveti tarafından batırılmış, Müttefik filo başka bir çarpışmada 1 kruvazörle 2 muhrip daha kaybetmiştir. Müttefiklere 5 kruvazörle 5 muhribe mal olan bu muharebe, Cava'nın Japonlar tarafından işgalini ancak 24 saat geciktirebilmiş, bu zaferden sonra Japon donanması İndonezyadaki öbür adaların işgaline devam etmiştir.

CAVA DİLİ (yerli adı: Båså Jawa; şimdiki resmî adı: Bahasa Djawa; Felemenk. Javaansche taal), Austronezya veya Malezya - Polinezya dil ailesinin İndonezya kolunun Batı bölümünün Güneybatı grupunun Doğu alt - grupundan bir dil. Cava adasının doğu (Djawa Timur) ve orta (Djawa Tengah; bilhassa Cogyakarta [Djogjakarta veya Djokjakarta] ve Surakarta [Soerakarta] bölgelerinde) kısımlarında 27 milyon kişi tarafından konuşulur (bk. CAVA, Dil); Sumatra'da, bilhassa eski Palembañ kırallığı arazisinde de kullanılır.

Adı, İndonezya dilleri arasındaki yeri: Cava adının eski şekli *Yava* olup, 150 yılına ait bir Hint *Rāmāyaṇa* nüshasında, buna «altın» (*Yavadvīpa* = altın adası) mânası verilmek istenmişse de, Ptolemaios doğru olarak bunu «arpa» (daha doğrusu «darı») diye mânalandırmıştır. 1041 yılında bu ad hâlâ Yava şeklini (Kıral Er - Laña'nın Eski Cava dilindeki kitabesi) muhafaza etmiş, 1365 e doğru Yava ve Cava şekilleri yan yana kullanılmış, Araplarda Cāva (bazan Cāba) şekli yerleşmiş ve bu şekil (bugün resmî olarak Djawa, Avrupada Java) bugüne kadar devam etmiştir.

C. D., bu dili konuşanlar Malay ırkının Negrito'lardan daha ziyade sarı ve beyazlarla melezleşmiş olan «İkincil» (Deutero - Malais; zıddı: Proto - Malais) tabakasına mensup oldukları için, İndonezya dilleri Batı bölümünün «Genç» tabakasındandır. Bu çerçeve içerisinde en yakın akrabaları, «Cava grupu» denilen kümeden şu diller vardır: 1. Cava adasında: Sunda, Cava; 2. kuzeydoğudaki Madura adasında: Madura; 3. doğudaki Bali adasında: Bali; 4. bunun doğusundaki Lombock adasında: Sasak; bunun doğusunda bulunan Sumbawa adasında da: Sumbawa. Yine «Genç» tabakaya mensup olmak üzere şunlar da yakın akrabalarıdır: Malay (asıl Malayca: Riau - Linga edebî Malaycası, Malakka yarımadası, Doğu Sumatra, Borneo [Kalimantan] nun batı, güney ve doğu sahilleri, Cava'da Cakarta [Djakarta] bölgesi, Moluk adaları sahilleri) ve bunun Sumatra'daki lehçeleri (Açe [Atjeh], Menañkabau, Recañ [Redjang], Lampoñ [Lampong], Güney Viet - Nam'da Ç'am [Tcham], Kuzey Borneo'da İban [veya Deniz Dayak'çası]). C. D., bunlardan başka, 120 milyonluk Austronezya (İndonezya + Melanezya + Mikronezya + Polinezya) dillerinin bütününe de bağlıdır. Meselâ, «tatlı» mânasına Cava, Sunda, Malay, Batak, Ç'am *manis*, Makasar *manisan*, Merina (Madagaskar) *mami*, Filipinlerde Tagal, Bisaya *tamis*, Borneo'da Dayak *anis*. Veya daha geniş bir çevrede: «iki» mânasına Ana Austronezya **dua*, Cava *ru*, Sunda *rua*, Bali *ru*, Malay *dua*, Sumba *dua*, Madura *roa*, Sumatra'da Batak *duwa*, Selebes (Sulawesi) adasında Bugi *dūwa*, Makasar *rūwa*, Moluk adalarında Alfur *rua*, Borneo'da Dayak *duä* Filipinlerde Tagal *da - lua*, Bisaya *duha*, Formosa adasında Favorlañ *roa*, Madagaskar'da Merina *rua*, Melanezya'da Fiji *rua*, Mikronezya'da Marshall adaları *ruo*, Polinezya'da Hawaii *lua*, Tahiti *rua*, Samoa *lua*, Tonga *ua*, Rarotonga *rua*, Maori *rua*, Markiz adaları *ua*, v. b. Bu diller arasında kelime hazinesinden başka, morfoloji yakınlığı da vardır. Meselâ, isimden fiil yapan *ma-* ön - eki (Cava *takut* = korku, *matakut* = korkmak), Madagaskar'dan Yeni Zelanda'ya ve Pasifik'in öbür ucundaki Paskalya Adası (İsp. Isla de Pascua [Şili'ye ait], yerli dilde: Rapa nui; Fr. Île de Pâques) na kadar, yani 210 boylam derecesi üzerine yayılmıştır. Bk. AUSTRONEZYA DİLLERİ, ve MALEZYA - POLİNEZYA DİLLERİ.

İndonezya Cumhuriyetinin kuruluşuna (önce, 17 Aralık 1949 da: İndonezya Birleşik Devletleri [Republik Indonesia Serikat], sonra 14 Ağustos 1950 de: İndonezya Cumhuriyeti [Republik Indonésia]) kadar C. D., İndonezya dillerinin ve Holânda Hindistanı (Nederlandsch Indië)nın en önemli dili olmuştur. Şimdi yerini, Felemenk imlâsiyle ve Latin harfleriyle yazılan Bahasa Indonesia'ya bırakmak

üzeredir. «İndonezya dili» (Malay *bahasa*, Cava *bâsâ* = dil) mânasına gelen bu dil, Malakka yarımadasından Moluk takımadalarına kadar serpili bulunan adaların *lingua franca* (geçer dil, ticaret dili) olan Malayca (Bahasa Malayu) nın ortalaması olup, İndonezya hükümeti tarafından, bu cumhuriyetin 80 milyonluk nüfusu için bir «müşterek dil» olmak üzere, Malaycanın Riau veya Riouw denilen edebî şekli üzerinden, dilciler vasıtasiyle sunî bir şekilde hazırlatılmıştır (bk. A. A. Fokker: *Beknopte grammatica van de Bahasa Indonesia.* 4. bas. 1950; C. C. Berg: *De problematiek van het Bahasa-Indonesia experiment,* 1951 H. Kähler: *Grammatik der Bahasa Indonésia,* 1956). Malay dili fakir olduğundan, Bahasa Indonesia'nın kurulup işlenmesinde C. D. önemli bir rol oynamıştır; bk. İNDONEZYA, Dil.

Devirleri, Eski Cava dili: Yazılı vesikaların mevcudiyeti sayesinde, C. D., tarihi izlenebilen biricik İndonezya dilidir. En eski anıtları 800 yılına kadar çıkan bu dil, Eski ve Yeni olmak üzere iki devire ayrılır: Eski Cava (IX.-XV. yüzyıllar) ve Yeni Cava (XV. yüzyıldan günümüze kadar). Bazı dilciler, XV.-XVII. yüzyıllara, yani Mâdjâpahit devleti devrine rastlıyan C. D. ni Orta Cava dili saymakta ve Yeni Cava dilini Müslüman Mataram devleti ile başlatmaktadırlar. Böyle olmakla beraber, hiçbir bölüm öbürlerinden kesin olarak ayrılmış değildir. C. D. nin gelişimi tedricî olmuştur.

En eski anıtı 809 (bazılarınca: 760) yılına ait Dinaya veya Dieṅ kitabesi (Cakarta vilâyetinde, kıral Purnavarman'ı metheden ve IV.-V. yüzyıllara ait Sanskritçe kitabeler de bulunmuştur, 1934) olan Eski Cava dilinin konuşulmuş şeklini bilmiyoruz. Kawi (< Sanskrit. *kavi* = şair), *tĕmbung kawi* veya *bâsâ kawi* (= şair dili) denilen yazılı şekli, konuşulmuş olmamakla beraber, büyük bir edebiyat dili olmuştur; bk. CAVA EDEBİYATI. Hintliler Milât başlangıcında Cavaya ve etraftaki adalara gelip küçük devletler kurarken, bol miktarda Sanskritçe (önce Brâhma, sonra Buddhist Śiva kültüne ait) unsurlar da gelerek C. D. ne karışmıştır. Bunlar arasında yalnız dine, edebiyata ve kültüre ait kelimeler değil, günlük kelime hazinesini teşkil eden sözler de vardır: meselâ, «ateş» mânasına olan Sanskrit asıllı *agni*, İndonezya asıllı *apuy* kelimesiyle yanyana yaşamıştır. Hattâ, Prâkrit (Orta Hintçe) kelimeleri de bu adaya gelip yerleşmiştir, «derviş» mânasına olan *wiku* gibi. Cavadaki saraylarda uzun zaman Sanskritçe kullanılmış ve C. D. ile karışık şekli resmî dil sayılmıştır. İslâmlık 1419 yılında (Sumatra'ya gelişi: 1272; Cavadaki ilk izler: 1082-1101 de), İranlı ve Guceratlı tüccarlar tarafından Malakka'dan Güney Cavaya getirilip yayıldıktan sonra, Orta Cava dilinde birçok Arapça (ve Farsça) kelimeler türemiş ve bunlar Hintçe kelimelerle yanyana yaşamıştır. Hint-İslâm ikiliği C. D. nde bugün dahi hissedilmektedir: meselâ, İslâmî gruptan *Allah*, *rasul* (resul), *malaĕkat* (melek), *kapir* (kâfir), *hukum* (mahkeme), *nujum* (necm, yıldız; yerli Cava dilinde: *bintaṅ*), *kalam hĕlar* (yazı kalemi); Hindu gruptan da *déwa* (ilâh), *dèwi* (ilâhe), *paṇḍitâ* (hoca, filozof), *râjâ* (prens, kıral), *nagari* (şehir), v. b.; Portekiz ve Felemenk asıllı kelimeler için aşağıya bk. Dilde yabancı istilâsı o kadar kuvvetli olmuştur ki, tıpkı Osmanlıcada *emrü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir* cümlesinde yalnız *-dir* ek-fiilinin Türk asıllı olması gibi, Eski Cava dilinde yazılı bir *Râmâyana* metninde geçen ve «o, güzel bir keşiş ikâmetgâhıdır, temiz ve hoş» mânasına olan *tĕmu ṅ-âśrama dibya śobha râmya* cümlesinde de yalnız ilk kelime ile *ṅ-* harf-i tarifi öz Cava dilindendir. Sanskrit dili bile, Uygur Türkçesine bu kadar nüfuz etmemişti.

Eski C. D. nin fonetiğinde şu hususiyetler görülür: 1. İndonezya Anadilindeki fonemler oldukça iyi, çok kere de aynen muhafaza edilmiştir, *pira* (kaç?), *laṅit* (gök), *račum* (zehir), *pĕñu* (kaplumbağı), *tali* (ip), *dagaṅ* (yabancı), *pitu* (7), *pĕnuh* (dolu), *tĕkĕn* (değnek) anadildeki kalıptadırlar; *dž* (bizdeki *c*) sesi *d* ye kaymış (meselâ, *džalaṅ* > *dalaṅ* = yol), üvüler *ɢ* sesi de tamamiyle kaybolmuştur: meselâ, «100» mânasına Ana İndonezya **ɢatus*, Malay *ratus*, Bikol *gatos*, Bulu *hatus*, fakat Eski Cava *atus* (krş. Yeni Cava *satus* < *sâ* = 1, *atus* = 100, yani bir yüz); bu r-g-h-sıfır tekabülüne RGH kanunu denir. Bu dildeki bütün gırtlak, damak, diş, dudak soluklulari (aspiré), yalın ve soluklu damaktepesi sesleri (cérébral, cacuminal) ve anusvâra (b. bk.), anunâsika (b. bk.), visarga (b. bk.) gibi telâffuz hususiyetleri Sanskritçeden alınmadır. Eski ve Yeni C. D. vokalizminin hususiyetini *pĕpĕt* denilen ve transkripsiyonu ĕ şeklinde yapılan hafif *ı* (ĭ) sesi teşkil eder; *o* (*ɔ*) ya yaklaşan yuvarlak *a* vokali de å işareti ile gösterilir; ö, ü ve geniz vokalleri (nasal) yoktur. Konson sisteminde *f*, *z*, *ş*, *j* nin eksikliği göze çarpar; damaktepesi (ṭ, ḍ, ṇ) seslerinden başka, *ñ* (ön-damak n'si) ve *ng* (ṅ, gırtlak n'si) birer hususiyettir.

Eski C. D. nin morfolojisine gelince, yapısı arkaik ve kırıntılıdır, yani bölücük (particule) ve ön-, iç-, son-ek (affixe) bolluğu vardır. Çok kere aynı kelime, yerine göre, isim, sıfat, fiil olarak da kullanılır. İsimlerde gramatikal cins, ve sayı farkı yoktur. Fiil kökü nominal'dir. Türetimde sık sık, kök tekrarlaması (redoublement) na başvurulur, *aṅin* = rüzgâr, *aṅın-aṅin* = fırtına, gibi. Bir unsuru Sanskrit, öbürü Cava dilinden olan, ikisi de aynı mânaya gelip yanyana kullanılan kelime çiftleri (doublet) çoktur: meselâ, «lânet» mânasına *śapatha maṅmaṅ* (Sanskrit + Kawi; krş. Yeni Cava: «yılan» mânasına *ular-nâga* [Cava + Sanskrit]; krş. Türk. *kara sevda* [Türk. + Arap.]). Bilhassa fiillerde, kolayca ayırdedilebilen tek heceli köklere fiil ön-ekleri (préverbe) getirmek suretiyle, mânaları birbirine yakın olan fiil, hattâ isim-sıfat serileri türetilmiştir: meselâ, *gul* kökünden *siṅgul* = çarpmak, *taṅgul* = geri itmek, *purugul* = yenmek, *agul-agul* = cesur; *kab* kökünden *uṅkab* = açmak, *siṅkab* = üstünü açmak, bulmak; *put* kökünden *liput* ve *saput*, ikisi de = örtmek. İsim ekleri daha azdır; en çok *pa-* veya *paṅ-*, *ka-* ve *-an* ekleri kullanılır, meselâ *taṅan* = el, *pataṅan* = manevra; *kinkin* = neşesizlik, *kakinkin* = keder; *ma-buru* = ava çıkmak, *buruwan* (< *buru* + *an*) = takip, veya yabanileşme. İsim çekimi, harf-i tarif ve takı (préposition) larla yapılır, meselâ *aṅ hati* veya *ṅ hati* = yürek (harf-i tarifle), genitifi: *ni ṅ hati*. İsim tamlamasında, tamlanan unsur başa gelir, *ratu Džawa* = Cava kıralı; bazan da araya takı girer, *tanah ri Malayu* = Malaya memleketi, gibi. Şahıs zamirlerinin müstakil ve ek şekilleri vardır. Bu dilin bir hususiyetini de harf-i tarif bolluğu teşkil eder; işaret zamirleri de böyledir (krş. Malaycada yalnız 2 tane vardır: *ini* = bu, *itu* = şu): meselâ *ika*, *ike*, *iki*, *iko*, *iku*, *ikana*, *yeka* v. b. ki bunların tercümesi imkânsızdır. Bunlardan bazısı kollektif, partitif, bazısı akrabalık, bağıntı, bazısı da sadece belirlilik-belirsizlik unsurudur; meselâ *ra*, ulvi mefhumların harf-i tarifidir, *ra hyan* = ülûhiyet, gibi. Fiilin çatı (voix)

ları aktif, passif, kausatif; kip (mode) leri indikatif, subjonktif, optatif (iltizam), potansiyel (iktidar), imperatif (emir), vetatif (men etme); zamanları da sadece bitmişlik (parfait); geçmiş zaman dâhil), bitmemişlik (imparfait; şimdiki zaman dâhil) ve gelecek zaman (futur) dır. Bunlar hep eklerle yapılır. Ayrıca gerundif'ler de vardır. Başlıca aktif ekleri şunlardır: *a-*, *ma-*, *-um* veya *-um-*, *an-*, *man-*, meselâ *lara* = acı, ağrı, *alara* = acı duymak; *ibèk* = dolu, *umibèk* = tekrar doldurmak; *taluṅ* = yardım, *tamuluṅ* = yardım etmek; *de* = sebep, *aṅde* ve *maṅde* = sebep olmak; *-a* eki subjonktif, imperatif, ve gelecek zaman ekidir, meselâ *galak* = hiddet, *agalak* = hiddetli olmak, *agalaka* = hiddetlenecek; bu ek isimlerde de kullanılır ve geleceklik mânasını verir, *jalu* = koca, *jalwa* (< *jalu* + *a*) = müstakbel koca. Başlıca passif ekleri şunlardır: *ka-*, *in-* veya *-in-*, *ta-*, meselâ *katiṅgal* veya *timiṅgal* = bırakılmak, *inulah* = sebep olunmak, *tawurag* = dağıtılmak, *in-ambah* = sokulmak (passif). Emir, *pa-* eki ile de yapılır, *pamĕkuli* = kucakla!, gibi; men eki *adža*'dır. Gerundif -en ekini kullanır, *gawayĕn* = yapılacak, gibi. Fiilin kökü şimdiki zaman gösterir; geçmiş zaman için *ni-* eki veya *huwas* bölücüğü katılır. Cümle kuruluşu (sintaks) nda sıra şöyledir: özne (fail) + etken (aktif) fiil + tümleç (meful). Edilgen (pasif) fiille kurulan cümle çeşidi daha çok kullanılır.

Yeni Cava dili: Eskisinin devamı olan bu dilde, kelimeler çok kere aşınarak kısalmış, mâna bakımından da değişikliğe uğramıştır. Meselâ, «ağır» mânasına Eski C. *abwat* > Yeni C. *abot* (*w* + *a* > *o*); asalet unvanı olarak Eski C. *rahadyan* > Yeni C. *raden*; *titah* Eski C. = hücum emri, Yeni C. = kader, mahlûk. Bu dilde, Sanskrit asıllı kelimeler azalmış, Arapçalar çoğalmış, ve Portekizce, Felemenkçe unsurlar katılmıştır; Portekizce ticaret ve sanayi, Felemenkçe de idare, askerlik ve teknik kelimeleri vermiştir: *mantégå* (= tereyağ, Port.), *gupĕrnur* (= vali, Fel.), *kulnèl* (= albay, Fel.), *gĕlas* (= cam, Fel.), *kartu pos* (= posta kartı, Fel.); Portekiz tesirini bilhassa 1511 den itibaren tüccarlar, Felemenk tesirini de Holândalı müstemlekeciler 1595 ten itibaren (Holânda Doğu Hindistan Şirketi [Nederlandsch Oost-Indië Maatschappij] nin kuruluşu: 1602) getirmişlerdir.

Yeni C. D. nde, eski, soluklu konsonlar kaybolmuş, dž (bizdeki c) fonemi türemiş (*Yava* > *Cava*), ve alfabedeki konsonlar şu sıraya girmiştir: h, n, c (bizdeki ç), r, k, d, t, s, w, l, p, ḍ, j (bizdeki c), y, ñ, m, g, b, ṭ, ṅ (imlâda ng); vokaller de şöyledir: a, i, u, e, o (ayrıca ĕ, é, è); Sanskritçeye bakarak *re*, *le* ye de yer verilmiştir (bu sesler münferit değil, hece usullüdür, yani *kå*, *nå*, v. b.; aşağıya bk.), Morfolojide, eski *aṅ-* ve *maṅ-* > *ṅ-* olmuş, meselâ, «karşı gelmek» mânasına Eski C. *aṅlawan* veya *maṅlawan* > Yeni C. *ṅlawan*. Passif eki olan *k-*, iki şekil türetmiştir: *ka-* ve *kĕ* ; bunlarda *kĕ-*, «tesadüf» gösterir, *kĕtĕmu* = tesadüfen bulmak, gibi. Passif eklerinden *-in-* iç-eki kalmıştır, meselâ, *rayah* = yağma etmek, *r-in-ayah* = yağma edilmek; isimden fiil yapan *-um-* eki de kalmıştır, *kukus* = duman, *k-um-ukus* = tütmek, gibi; *ka-* eki de nominal eklerdendir, meselâ *temen* = âdil, *katemana* = adalet. Öbür eklerden bazıları kaybolmuş veya şekil değiştirmiştir. Emir eki *-ha* şeklindedir, *āna* = olmak, *anāha* = ol! Yeni C. D. nde genitif *hipun*, *hing* unsurları veya isim tamlaması ile yapılır: *cariyos-sipun* (< *hipun*) *rĕñcang* = hizmetçinin hikâyesi, *tawur-ring* (< *hing*) *déwå* = Allahın kurbanı, *tiyang jawi* = Cava halkı, gibi. Datif eki *ḍatĕng'*-tir: *handangu ḍatĕng déwå* = Allaha soruyor. Ablatif eki vardır, akkusatifi cümledeki sıra gösterir. Sıfat isimden sonra gelir (*wit haḍikih* = küçük ağaç, fakat *haḍikih wit* = ağaç küçüktür). Şahıs zamirleri, teşrifat gözetildiği için, pek çok ve karmaşıktır. 1-10 sayı adları şöyledir: *så-* veya *satunggil*, *kalih*, *tigå*, *sa-kawan*, *gangsal*, *nĕm*, *pitu*, *wolu*, *sångå*, *sa-dåså*.

Bugün Cavada biri teşrifat (Båså Kråmå), öbürü teklifsiz (Båså Ṅoko veya Ngoko) olmak üzere iki dil (konuşma şekli) vardır. Ortalamasına Båså Mådyå denir; saray diline de Kråmå hinggil denirdi. Kelime hazinesi epeyce farklıdır. Meselâ, 1-5 sayı adları Ngoko'da şöyledir (yukardakiler Kråmå idi): *så-* veya *sa-wiji*, *ro*, *tĕlu*, *pat*, *limå*. «Kan» mânasına Kråmå = *rah*, Ngoko = *gĕtih* (krş. Eski Cava *rāh* = kan, *gĕtih* = usare). C. D. bugün iki lehçeye ayrılmıştır. Sunda dilinin komşusu olan Batı Cava lehçesi, eski dildeki *a*'yı muhafaza etmiştir. Merkez ve Doğu Cava lehçesi -ki hâkim lehçe budur- *a* vokalini yuvarlak *å*'ya çevirmiştir.

Yazı: C. yazısı (örnek için bk. ALFABE, örnekler levhası II) nın menşei Güney Hindistandır. 25 hece usullü (syllabique) harften (sastrå) ibaret olan bu yazının epigrafik ve kürsif üslûbu takibeden iki çeşidi vardır; ayrıca vokalizasyonu değiştirme (sandsṅṅan) işaretleri de kullanılır. C. adasının dışında, Lombok, Sumatra ve Borneo adalarının bazı yerlerinde de tatbik edilmiştir. Bir aralık Arap harfleri (Pegon) de kullanılmış, ayrıca Arapçadaki sesler için Cava alfabesine hususî işaretler de ilâve edilmişse de, Holândalılar zamanında Latin harfleri kullanılmaya başlanmış, İndonezya Cumhuriyeti de Holândalıların kurduğu sistemi kabul etmiştir. Buna göre: j = y; ng = ṅ; nj = ñ; dj = bizdeki c; tj = bizdeki ç; u = u (eskiden u yerine Felemenkçe oe kullanılırdı).

Gramerler ve sözlükler: W. v. Humboldt: *Über die Kawi-Sprache auf der Insel Java*, 1836. H. Kern: *Kawi-Studien*, 1871; aynı yazar: *Over den invlaed der Indische, Arabische en Europeische beschaving op de volken van den Indischen Archipel*, 1883; aynı yazar: *Bijdragen tot de spraakkunst van het Oudjavaansch* («Verspreide Geschriften» te, cilt VIII, IX, 1918-1920). A. Cornets de Groot: *Javaansche spraakkunst*, 1833, 2. bas. 1843. P. Favre: *Grammaire javanaise*, 1866. H. Bohatta: *Praktische Grammatik der javanischen Sprache*, 1892. C. Poensen: *Grammatica der Javaansche taal*, 1897. J. W. van der Walk: *Beknopte handleiding om de Javaansche taal te leeren spreken*, 3. bas. 1912. C. F. Winter: *Javaansche zamenspraken*, *I.*, 5. bas. 1911. A. H. J. G. Walbeehm: *Javaansche spraakkunst*, 2. bas. 1915. H. N. Kiliaan: *Javaansche spraakkunst*, 1919. P. Favre: *Dictionnaire javanais-français*, 1870. J. C. F. Winter: *Kawi-Javaansch woordenboek*, 1880. H. A. de Nooy: *Javaansche woordenlijst*, 1893. J. F. C. Gericke, T. Roorda, ve A. C. Vreede: *Javaansch-Nederlandsch handwoordenboek*, 2 cilt, 1901. H. H. Juynboll: *Kawi-Balineesch-Nederlansch glossarium*, 1902. H. N. van der Tuuk: *Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek*, 4 cilt, 1897-1912. H. H. Juynboll *Oudjavaansch-Nederlandsch woordenlijst*, 1923. P. Jansz: *Practisch Javaansch-Nederlandsch woordenboek*, 2. bas. 1913, aynı yazar: *Nederlandsch-Javaansch woordenboek*, 5. bas. 1920.

CAVA EDEBİYATI, Eski ve Yeni Cava dillerinde yazılı edebiyat. C. E., dilde olduğu gibi, Eski ve Yeni olmak üzere ikiye ayrılır.

Cava Tiyatrosu: «Serikandi ile Dev» adlı piyesten bir sahne

Eski C. E.: Eserlerin çeşidine göre bunu 4 e ayırmak mümkündür: 1. Kitabeler, 2. Tercüme ve adaptasyonlar, 3. Yarı orijinal eserler, 4. Tamamiyle orijinal olan eserler.

C. adasında edebiyat, Sanskritçe kitabelerle başlamıştır (bk. CAVA DİLİ). Batavia (şimdiki Cakarta [Djakarta]) vilâyetinin Ci - Arutön mevkiinden IV. - V. yüzyıllara ait olup Kıral Purnavarman'ı metheden 4, Mocara Jianten mevkiinden de 1 Sanskritçe kitabe çıkmıştır (neşri: Jayaswal tarafından, 1935). C. dilindeki en eski kitabe, 760 veya 809 yılına ait olan Dinaya (Dieṅ) kitabesidir; sonra sırasiyle 778 yılına ait Kalasan, 863 yılına ait Pareng, 954 yılına ait Pasuruhan, 1041 yılına ait Penang - Gungen (kıral Er - Laṅga'ya ait) kitabeleri gelir. Bakır üzerinde yazılı son C. kitabesi 1473, taş üzerinde olanı da 1486 yılından kalmadır. Sanskritçe ile karışık olan bu kitabeler (münhasıran Kawi [Eski Cava] dilinde yazılı 200 kadar uzun kitabe vardır), memleketin tarihi için kıymetli vesikalardır. Adadaki en eski İslâmî kitabe, Lĕran'da vefat eden Fatıma binti Meymun'un, 1082 veya 1102 yılına ait mezartaşında bulunmaktadır. Asıl Kawi (Sanskrit. = şair) edebiyatı kitabeler devrinden sonra başlar.

Dilde olduğu gibi edebiyatta da bir Orta Cava bölümü kabul edenler vardır: 1478 de Mâdjâpahit devletinin yıkılışından, XVI. yüzyıl başında Holândalıların gelişine kadar, ki Arap kültürünün hâkim olduğu devir demektir. Bu devirde de, 1628 yılına kadar tarihî eserler devam etmiştir. Yeni Cava devrinde dahi, adanın Banyumas, Kuzey Tjeribon, Kuzey Krawang, ve Kuzey Bantam bölgelerindeki lehçeler, Orta Cava diline bağlı kalmışlardır. Umumiyetle Sanskritçeden yapılan adaptasyonların başında, meşhur *Râmâyana* (Skr. *Rāmāyaṇa* = Râmâ'nın maceraları; C. dilinde 2271 kıta), *Bhârâtâ Yuddha* (Skr. *Bhāratayuddha* = «Kardeş harbi»; *Mahābhārata*'nın bir kısmı) ve yine *Mahābhārata*dan alınan *Ardjunâ Wiwâhâ* (Skr. *Arjunavivāha* = «Arjuna'nın düğünü») veya *Mintaraga*, *Ardjunâ - Safra*, *Bima - Suchi*, *Paniti - Śāstra*, *Śruti*, *Bhauma - Kacoya*. v. b. adlı eserler gelir. *Bhāratayuddha*yı, Kediri prensi Sri Paduka Batara Jayabaya'nın arzusu üzerine şair Hempu (veya M'pu) Sedah 1175 yılında meydana getirmiş, *Ardjuna Vivāha*yı da şair Kanna işlemiştir.

Yine ilham kaynağı Sanskritçe olan yarı orijinal eserlerin başlıcaları da şunlardır: menkıbe ve felsefe katışığı olan *Kuñjarakarna*, C. nın dinî tarihini teşkil eden *Tantu Paṅgĕlaran*, C. nın mitolojisini anlatan *Kanda* veya *Pepaka*, bu arada, kozmogonik *Manik Maya*yı ve C. nın mistik tarihini anlatan *Adji Saka*yı da anmak gerekir. *Mahle* adaptasyonları, bu devrin başlıca mensur eserlerini teşkil eder.

C. E. nın şaheserini, tamamiyle orijinal olan *Nâgârâkĕrtagama* (Skr. *Nagarakṛtāgama*) adlı epope teşkil eder. Bunda, XIV. yüzyıldaki Mâdjâpahit devleti kültürünün ve bilhassa kıral Hayam Wuruk'un idare ve seyahat hayatının akislerini görürüz. Eser, 1365 yılında Buddhist rahip ve şair Prañcapa tarafından kaleme alınmıştır. Bunun yanında *Para-aton* (= Ratu [kıral] lar kitabı) adlı kronikle bir Buddhist azizinin yarı efsanevî, yarı tarihî biyografisi olan *Calon Arañ* adlı eseri buluruz. Çoğu Sanskritçeden tercüme edilmiş başlıca eserler şunlardır: *Agama*, *Ādigama*, *Pūrwādigama*, *Derwagama*, *Maiśwari*, *Tatwa*, *Sātmāgama*, *Dustakalabaja*. *Wigawaraha*, *Gamijāgama*, *Suwasamschajāgama*, v. b. *Nītī - Pradja*, *Radja - Kapakapa*, *Radja - nītī* gibi sonraki eserlerde Kawi dili Yeni Cava diliyle karışmıştır.

Yeni C. E.: Eski ve Yeni arasında Orta Cava edebiyatını da kabul edecek olursak, o zaman, yine *Rāmāyaṇa* ve *Bhāratayuddha* adaptasyonlarının devamını bu devre almak gerekir. Hindu asıllı prensler kendi saraylarında Sans-

Cava Tiyatrosu: Manda derisinden yapılmış *Wayaṅ purva*

kritçe epope ve masalları Cava diline adapte ettirdikleri gibi, Müslüman Mataram sultanları da ediplere (1513 te, Sultan Padjang'ın sarayında yaşıyan şair Pangeran Karanggadjam gibi) İslâmî destanları adapte ettirmişlerdir. Daha orijinal olan bu eserlerin başında, *Pandji* ve *Menak - Hamze* romanları gelir. Pandji-(Panci), Cavalıların ideal kahramanı olup, roman onun Prenses Angreni ile geçirdiği maceraları anlatır. Hamza ise, imanla dolu ve tabiatüstü bir kuvvete sahip olan dinî bir kahramandır. *Babad* denilen manzum kronikler (başlıcaları: *Babad - Pūrwa, B. - Padjadjarran, B. - Mådjåpahit, B. - Demak, B. - Mataram, B. - Kartasura, B. - Mengku - Būmi*, v. b.), basit bir sanatla yazılmışlarsa da, müelliflerin şahit oldukları hâdiselerin tarihini ihtiva ederler, meselâ 1647 de yazılmış olan *Babad tanah Djawa* (Cava adasının tarihi; neşri Meinsma ve Vreede tarafından, 2 cilt, 2. bas. 1884 - 1899) gibi. *Anbiya* adını taşıyan eserler, bizdeki «Kısas - ı Enbiya» ların karşılığıdır; *Radja pirangon* adlı meşhur eser, Musa kıssasını ihtiva eder. *Wulaṅ Reh* didaktik bir eserdir, cüce bir geyiğin masalı olan *Kantjil* (Kançil) de böyledir. *Djuwara Manika* (Keşişin mücevheri) adlı romantik şiir de sevilen eserler arasındadır. Bunların yanıbaşında, küçük lirik şiirler, peri ve hayvan masalları da yer alır. Mensur eserler umumiyetle kıttır. Eski Cava aruzu Sanskrit şiir ölçüsünü taklidetmiştir (8 nazım tipi: Asmaradana, Srinata, Dangdanggula, Kinanti, Pangkur, Durma, Rarasati ve Maskumambang); yenisi ise umumiyetle bütün Malezya - Polinezya dillerinde kullanılmakta olan «parmak hesabı» nı kabul etmiş ve en çok kullanılan kıta, 8 mısralık *girisa* olmuştur.

Cava Tiyatrosu: Tahtadan yapılmış *Wayaṅ bĕbĕr*

Yeni C. E., Hintten veya Çinden alınmış olmayıp, Yunanlılarda olduğu gibi dinî menşee dayanan dramiyle meşhurdur. *Wayaṅ* (= gölge; Malay dilinde *bayaṅ*) denilen bu dram, bizdeki Karagöz gibi oynanır. Bu oyunun şekilleri (Karagözde: hayal) eskiden öküz, manda ve başka kocabaş hayvanların derisinden yapılır ve boyanırdı (bk. resim); bunlara *wayaṅ purva* denirdi. Daha sonra tahtadan yapılmış çeşidi (*wayaṅ bĕbĕr*) de ortaya çıktı. Bir *wayaṅ* takımında 200 kadar şekil vardır. Perdeye (umumiyetle 3 m²) de *saroṅ* denir. *Ḍalaṅ* denilen karakter, metni okur; (*dalaṅ*, hem şair, hem besteci, hem folklorcu, hem de inşat edicidir); önce, konuşmıyan karakterler, son perdede *wayaṅ woṅ* denilen konuşan gölgeler (*woṅ* = insan; *wayaṅ kulit* = deriden gölge) perdeye gelir. Oyunun metnine *lakon* (< *laku* = hareket etmek, oynamak; krş. Yunanca *drama*) denir. Maskeli insanlar, karakterlere dâhildir. *Rāmāyaṇa* ve *Bhāratayuddha* gibi büyük epopeler de bu şekilde sahneye konmuştur. *Wayaṅ* oyunu bazen bütün gece sürer.

Cava Tiyatrosu: *Wayaṅ* temsillerinin antraklarında yapılan dans gösterisi

Bk. A. Baumgartner: *Kawi - und javanische Literatur* («Die Literaturen Indiens und Ostasiens» adlı eserinde, 4. bas. 1925, s. 605 - 616). A. C. Wollheim de Fonseca: *Kawi Literatur* ve *Javanische Literatur* («Die National - Literatur sämstlicher Völker des Orients» adlı eserinde, cilt I, 1873, s. 380 - 395, ve 564 - 604). R. Friedrich: *Ardjunâ - Wiwâhâ*, 1850 (Fel. terc. P. van der Broek, 1868). A. B. Cohen Stuart: *Kawi - Oorkonden*, 1875. J. C. H. Jonkers: *Een Oudjavaansch Wetboek vergeleken met Indische Rechtsbronnen*, 1885. H. H. Juynboll: *Drei boeken van het owdjavaansche Mahabharata*, 1893. W. P. van den Broek: *Javaansche vertellingen*, 1878. Sir S. Raffles: *History of Java*, 1830 (edebiyat tarihi dahil). A. C. Vreede: *Catalogus van dė Javaansche en Madoereesche Handschriften der Leidsche Universiteits - Bibliotheek*, 1892. H. Kern: *Râmâyana Oud - Javaansch heldendicht*, 1900; aynı yazar: *Någårâkĕrtagama*, 1919. Roorda van Eysinga: *Bhârâtâ - Yuddha*, 1848; aynı yazar: *Radja Pirangon*, 1844. J. G. H. Gunning: *Bhârâtâ Yuddha, een Oud - Javaansch heldendicht*, 1903. Ph. S. van Ronkel: *De roman van Amir Hamza*, 1895. W. H. Rassers: *Le Pandji - Roman*, 1922. J. Kats: *Het javaansche tooneel*, 1923.

CAVA İNSANSILARI VE İNSANLARI, Cava adasında meydana çıkarılan fosil insansılara ve fosil insanlara verilen ad. Bunların kalıntıları, jeolojik Dördüncü Zaman (Quaternaire) ın Pleistosen (Pléistocène), arkeolojik çağlarında Eskitaş (Paléolithique) ve Ortataş (Mésolithique) devirlerinin üst üste olan dört tabakasında bulunmuştur. İnsan ırkını maymun ırkına bağlıyan bu adamların en eskisi bundan yüz binlerce yıl evvel yaşamıştır. İnsansıların en eski fosillerini bunlar temsil ederler. Bu çağlarda Cava ve Sumatra adaları Asya kıtasına bitişikti.

1. **Alt - Pleistosen** (Pléistocène inférieur): Bu tabakadan yalnız küçük bir kafatası çıkmıştır; başka insan veya insansı kalıntısına raslanmamıştır. Beş yaşından küçük olan bu mahlûkun kafatası, 1936 da, G. H. R. von Koenigswald tarafından adanın doğu kısmındaki Midjokerto mevkiinde, jeolojik Djetis tabakalarında bulunmuştur. «Modjokerto çocuğu» (L'enfant de Modjokerto) denilen bu mahlûkun *Pithecanthropus* (maymun - insan) cinsine mi, yoksa *Homo*

(insan) cinsine mi mensup olduğu kesin olarak belli değildir. İnsan cinsinden olduğuna inananlar (H. Weinert, v. b.), ona *Homo modjokertensis* (M. adamı) adını vermişlerdir. Başkalarına göre ise o sadece genç bir *Pithecanthropus*tur ve *Pithecanthropus modjokertensis* veya *Modjokertanthropus* şeklinde adlandırılabilir; *Homo* sınıfına yükselememiştir.

2. **Orta - Pleistosen** (Pléistocène moyen): Bu çağda, Cava'da, Primat (lemürleri, tarsius'ları, maymunları ve insanı içine olan zoolojik takım) ların, insanla insansı maymun (Anthropoïde) lar arasında bulunan, nesli tükenmiş, insan öncüsü (Préhominien) bir cinsi yaşamıştır. *Pithecanthropus* (Yun. *pithēkos* = maymun, *anthropos* = adam) denilen bu fosil cinsi (ki uzun zaman « Cava maymun - adamı» [İng. Java Ape-Man] terimi bu cins için kullanılmıştır; *Javanthropus* tâbiri için aşağıya bk.) nin Cava'da 3 türü tanınmıştır. *Pheitcanthropus erectus* (= dik duran P.) türünün kalıntıları (kafatası, azı dişi, sol uyluk kemiği [femur]) ilk defa 1891 - 1892 yıllarında, aralıklarla, Holândalı paleontolog Eugène Dubois tarafından, güney Merkezî Cava'nın

CAVA İNSANSILARI: Modjokerto çocuğunun kafatası: a. Önden, b. Üstten görünüş

CAVA İNSANSILARI: *Pithecanthropus erectus*'un Trinil'deki kalıntıları (1891)

CAVA İNSANSILARI: *Pithecanthropus erectus*'un rekonstitüe edilmiş kafatası

CAVA İNSANSILARI: *Pithecanthropus erectus*'un rekonstrüksiyonu (Amerikan Tabiat Müzesi, New York)

Trinil köyünden ortaya çıkarmıştır. 1936 - 1937 yıllarında, aynı Trinil tabakalarında 1 kafatası ile 5 uyluk kemiği daha, Kedung - Brubus mevkiinden de bir alt - çene parçası bulunmuştur. 1936 da G. H. R. von Koenigswald, Trinil tabakalarının Sangiran (Sangirang) mevkiinden 3 kafa, 1 üst çene ve 1 alt - çene çıkarmıştır. Sangiran'dan, Alt - Eskitaş çağının Chelléen - Acheuléen ve Clactonien devirlerine has olan tipte taş aletler (küçük yonga [éclat] lar; bir yüzü işlenmiş taş alet) ve kullanılmış kemikler de bulunmuş, Güney Cava'nın Patjitan mevkiinden de yine Orta - Pleistosen'e ait, Chellen - Acheuléen tipte el baltaları (coup de poing; iki yüzü işlenmiş badem biçiminde alet) meydana çıkmıştır. Bunların ilkin Trinil tabakasına ait olduğu sanılmışsa da, sonradan, daha üstte bulundukları tesbit edilmiştir. Bu buluntulardan, *Pithecanthropus erectus*un uzun - kafalı (dolichocéphale; bulunan ilk kafatasının uzunluğu 0, 185 m, eni 0, 130 m; kafa karinesi 70) bir mahlûk olduğu, kafatasının iç hacmi 853 - 914 cm^3 (Avustralya yerlilerinki: 1 347 cm^3, maymununki 600 cm^3) etrafında bulunduğu, alnın geriye çok kaçık ve yassı, kaş kemerlerinin de çıkıntılı olduğu, dişlerinin Orang - Utan dişlerine benzediği anlaşılmıştır; uzunluğu 0, 455 m olan uyluk kemiğinden de bu mahlûkun insan gibi dik durabildiği, boyunun 1, 65 - 1, 70 m olduğu; kemikteki kas yapışma yerlerinden de aynı mahlûkun ağaçlara ve kayalara tırmanabileceği istidlâl edilmiştir.

Antropolog Dr. G. H. R. von Koenigswald, 1931 - 1941 yılları arasında bu bölgede yeni buluşlar yapmıştır. Bütün buluşları inceliyen, bu sahanın en büyük salâhiyet sahibi olan Alman asıllı Amerikan antropoloğu Franz Weidenrach, 1944 te, *Pithecanthropus*u 3 türe ayırmıştır: *Pithecanthropus erectus*, *Pithecanthropus robustus* ve *Meganthropus palaeojavanicus*. Bunlardan *P. erectus* yukarıda tarif edilen türdür. Kalıntıları kafatasının art kısmı, alt çene ve bazı dişler olan *P. robustus* (= iri ve kaba yapılı P.), *P. erectus*u andırırsa da, vücut yapısı daha massif, umumi vasıfları da daha ilkeldir. (G. H. R. von Koenigswald'ın son kanaatine göre, *P. robustus* türü *Pithecanthropus modjokertensis*le birdir).[c] Bir alt çene ile bazı dişler bırakmış olan *Meganthropus palaeojavanicus* (= eski Cava dev adamı) un yapısı, *P. robustus*unkinden daha kaba, iri ve massiftir. Bundan da, ilk insan tiplerinin daha dev yapılı olduğu ve insan yapısının gitgide inceldiği anlaşılmıştır.

3. **Üst - Pleistosen** (Pléistocène supérieur): Bu çağda, Merkezî ve Güneydoğu - merkezî Cava'nın Solo nehri vâdisindeki Ngandon (Ngandong) tabakalarında yaşamış olan C. A. nın kalıntıları, 1930 - 1931 yıllarında, Holândalı antropolog W. F. F. Oppenoorth tarafından meydana çıkarıl-

mıştır (10 normal ve 1 küçük kafatası, 2 kaval kemiği [tibia]). *Homo soloensis* (Solo adamı) denilen bu mahlûkların kalıntıları, Avrupada Orta-Eskitaş devrinde yaşamış olan *Homo neanderthalensis* (Neanderthal [Batı Almanyada, Düsseldorf yakınında bir yer] adamı) in kalıntılarını andırır. *Homo soloensis*e *Javanthropus* (Cava adamı) da denmek istenmişse de, Franz Weidenreich her iki terime de itiraz etmiş (H. Weinert da *Javanthropus* terimini beğenmemiş), Lat. *homo* ile Yun. *anthropos*un aynı mânaya (= insan, adam) geldikleri halde, yerleşmiş antropoloji terimleriyle, *Homo*ların insan, -*anthropus*ların ise insansı olduklarını belirtmiş, Solo adamının *Homo* sınıfına yükselmemiş olduğunu, bundan dolayı *Homo soloensis* denilemiyeceğini, *Javanthropus*un ise *Pithecanthropus erectus* için kullanılabileceğini, fakat yerleşmiş *Pithecanthropus* terimini değiştirmenin uygun olmıyacağını ilâve etmiş ve Solo adamını *Pithecanthropus Soloensis* (Solo P. u) şeklinde adlandırmıştır. Weidenreich'a göre, bu mahlûk, *P. erectus*tan daha gelişmiş bir durumdadır. W. Kappers'a göre ise, *P. erectus*tan daha yüksek, *Homo neanderthalensis*ten daha aşağı bir tip gösterir; Neanderthal adamının Avrupa dışında Güney Afrikada yaşamış olan Broken Hill (b. bk.; Homo Rhodesiensis = Rhodesia adamı) çeşidini andırır. Kafa uzunluğu 0, 192 - 0, 221 m, eni 0, 158 - 0, 157, kafa karinesi de 71 - 79, 9 arasında olup, uzun kafalı tipin vasıflarını taşımaktadır. Kaş kemikleri kalın, alın dar ve geriye kaçık, kafa arkası yumru gibi fırlaktır. Solo insansılarının kullandıkları aletler, Orta-Eskitaş çağının Moustérien ve Aurignacien devirlerine has olan alet tipindedirler.

CAVA İNSANSILARI: Ngandong ilkinsanı (*Homo Soloensis*) nın kafatası: a. Yandan, b. Önden görünüş

4. **Üst-Eskitaştan Ortataşa geçiş:** Bu çağa ait olmak üzere, 1889 da, E. Dubois tarafından, Orta Cavanın Sampuń (Sampoeng) bölgesindeki Wadjak mevkiinin bir mağarasında, biri hemen tam olarak (kadına ait; alt-çene eksiktir), öbürü parçalanmış halde 2 kafatası bulunmuştur. Kafasının iç hacmı epey büyük (1 500 cm^3) olan bu mahlûk, bir taraftan Avrupanın Yenitaş (Néolithique) devrindeki, bugünkü insana (Homo sapiens) çok yakın olan Cro-Magnon ırkına, öbür taraftan da, kafanın basıklığı ve burun deliğin'n genişliği bakımından bugünkü, Avustralyanın ilkel yerlilerine benzer. Bundan dolayı *Homo wadjakensis* (W. adamı) e Avustralyalı-öncüsü (Proto-Australien) nazariyle bakılmaktadır. Bu ırkın el işlerinden, ok uçları ile çanak-çömlek kalmıştır.

CAVA İNSANSILARI: Wadjak insanı

Pithecanthropus terimini maymunla insan arasında henüz bulunmamış bir «eksik halka» (İng. missing link) teşkil eden mahlûk cinsine verilmek üzere 1866 da Ernst Haeckel icadetmiş, bu mahlûkun kalıntılarını bulan Eugène Dubois da bu terimi 1891 de antropolojiye fiilen maletmiştir. Böyle olmakla beraber, bazı antropologlar (meselâ H. Weinert), bu mahlûkatta tam bir insan vasıfları gördükleri için, onu Primat'ların Euhominin (iyi, tam insan) sınıfından sayarak 1930 da *Homo erectus* (= dik duran insan) şeklinde adlandırmak istemişlerdir. Fakat umumi kanaate göre, *Pithecanthropus*, Primat'ların *Archanthropin* (ilk insansılar sınıfından olup, 1921 de Pekin yakınındaki Chou-kou-Tien mevkiinden çıkan *Sinanthropus pekinensis* (Pekin, Çin insansısı) in yakın akrabasıdır; bu yakınlıktan dolayı bazıları (meselâ H. Weinert), buna *Pithecanthropus pekinensis* (Pekin maymun-adamı) adını vermeği düşünmüşlerdir. Cava adasında, insansı-insan istihalesi *Pithecanthropus* (bir kolu Çinde: *Sinanthropus*) · *Solo* · *Wadjak* zinciri üzerinde olmuş ve Avustralyalı tipine intikal etmiştir. Son olarak Gerhard Herbert (*Grundlinien in der pleistocänen Entfaltungsgeschichte der Euhomininen* adlı yazısı, «Quartär» dergisi, cilt 5, 1951) ın 1951 deki tasnifine göre, ilk insanların hepsi Hominidae'lerin Euhomininae (= tam insan) sınıfındandır. Euhomininae'lerin öncüleri olan Praehomininae (= insan öncesi) veya Hominioidae (= insansılar) veya Australopithecinae (= güney maymun-insanları) sınıfı, kalıntıları 1924 ten beri Güney Afrikada Transvaal'dan ortaya çıkarılan Australanthropus (= güney insansısı; 30 dan fazla ilk insanın [son defa 6 Şubat 1958 de Sterkfontein'de] kalıntısı bulunmuştur. Çeşitleri: Australopithecus africanus [Taungs mevkii]; Plesianthropus transvaalensis [Sterkfontein mevkii]; Paranthropus robustus [Kromdraai mevkii]; Paranthropus crassidens [Swartkrans mevkii]; Australopithecus prometheus [Makapan mevkii]) tipiyle temsil edilmiştir. Euhomininae sınıfı şu üç bölüme ayrılır: 1. Archanthropinae (= en eski insanlar; temsilcileri: Pithecanthropus ve Sinanthropus; şüpheli olarak da Avrupada Homo heidelbergensis, Afrikada Africanthropus njarasensis); 2. Palaeanthropinae (= eski insanlar; temsilcileri: Homo sapiens neanderthalensis); 3. Neanthropinae (= yeni insanlar; temsilcileri: Homo sapiens recens, ki bundan da bugünkü ırklar çıkmıştır: Australide [Avustralya insanı], Europide [Avrupa insanı], Negride [Zenci insan], Mongolide [Moğol tipi insan]). Bk. ANTROPOLOJİ, İNSAN, İNSANSILAR, PITHECANTHROPUS, SINANTHROPUS.

CAVA RAMİSİ (Boehmeria utilis; Fr. Boehmérie de Java veya Ramie de Java), Böhmeriya bitkisinin Cava'da yetişen türü. Bk. BÖHMERİYA.

CAVA SANATI: Arkeoloji: İslâmlıktan önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılır. İslâmlıktan önceki C. S. da kronolojiye ve coğrafyaya göre, Batı Cava (Djawa-Barat), Orta Cava (Djawa-Tengah) ve Doğu Cava (Djawa-Ti-

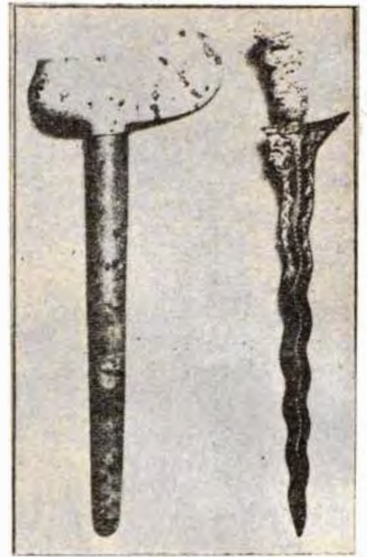

CAVA SANATI: Tjandi Panataran mâbedi (Doğu Cava)

mur) devirlerine ayrılır. Adadaki en eski sanat, Hindistana yakın olan batı bölgede, M. S. VII. yüzyıldan önce gelişmiş, bu devre ait eserlerde hafif malzeme kullanılmıştır. Bunlardan iz kalmamıştır. VII. yüzyıl sonlarına doğru, adanın orta kısmında taştan Buddhist mâbetleri yapılmağa başlanmıştır. Orta C. S. nın klâsik devri VIII.-IX. yüzyıllara raslar. 928 yılı sıralarında bu sanat bilinmiyen sebeplerden dolayı birdenbire sona ermiştir. Orta C. S. devrinde 200 kadar mâbet (tjandi [*çandi* ok.]) yapılmışsa da bugün bunlardan ancak 8 i ayaktadır (Tjandi Kalasan, Tjandi Pawon [şimdi Tjandi Sukuh], v. b.). İlk mâbetlerin hepsi küçük, bunlardaki heykeller de çok basittir. Fakat 750 yılı sıralarında C. S., Sumatra'daki Sailendra'lar krallığında gelişmiş olan sanatın tesiriyle gitgide zenginleşmiş ve incelmiştir. Bu devirde yapılan mâbetler daha büyük olup zarif süslerle bezenmiştir. Şaheser olarak Borobudur'daki büyük mâbet gösterilebilir (resim için bk. BOROBUDUR). Sailendra adiyle anılan bu devir, 860 yılına kadar devam etmiştir. Cavayı da idareleri altına almış olan Sailendra'lardan sonra gelen Mataram prensleri zamanında, çok daha zengin âbideler yapılmıştır. Mataram devrinin şaheserleri, Prambanan'daki mâbetler ile kıraliyet türbesidir (900 sıraları).

CAVA SANATI: Tjandi Pavon (Orta Cava)

CAVA SANATI: Kudus Camisi minaresi

928 yılı sıralarında C. S. nın ağırlık merkezi Doğu Cavaya kaymıştır. Doğu C. S. nın, doğrudan doğruya Orta C. S. nın bir devamı olup olmadığı pek belli değilse de, motiflerde ara tiplere raslanmaktadır. Bu devirde bir taraftan mimari ile süsleme arasındaki ahenk, öbür taraftan da binanın kısımları arasındaki tenasüp kaybolmuştur. Orta C. S. nda yalnız taş kullanıldığı halde, Doğu C. S. nda taşın yanında tuğlaya da yer verilmiştir. Doğu C. S. nın ilk devrine ait âbideler pek kıttır. Misal olarak, Penanggungan'daki 977 yılından kalma Djalatunda türbe-banyo (ölü gömülen banyo) su gösterilebilir. XIII.-XIV. yüzyıllar, Doğu C. S. nın altın devrini teşkil eder. Bu devirde, kuleli, heykelli mâbetler (Tjandi Kital, Tjandi Djago, v. b.) ve türbeler yapılmıştır. Buddhist Prajnāpāramitā'nın heykeli Doğu C. S. nın şaheserlerinden biri sayılır. XIV. yüzyılda Majapahit'ler krallığı zamanında bu sanat devam etmiş ve Doğu C. S. nın şaheseri olan Palah (şimdi Tjandi Panataran) mâbedi yapılmıştır. En büyük mâbetlerden biri olan Tjandi Sanggrahan, zamanla yok olmuştur. XV. yüzyılda Doğu C. S. kıyılardaki ve ovalardaki şehirlerde ihtişamını kaybetmiş, yalnız dağlık bölgelerde ve ücra köşelerde, Cava Hinduizmine bağlı sanat daha çok İndonezya sanatı şeklini alarak millîleşmiştir.

CAVA SANATI: Sapları fildişi üzerine yakut kakmalı, namluları da altın kaplamalı ve işlemeli kakmalar (Kris)

CAVA SANATI: Ceviz kıracağı (demirden; sağdaki gümüş kaplamalıdır)

XVI. yüzyılda Majapahit'ler devri sona ererek İslâmi devir başlamıştır. Fakat Hindu-Cava üslûbu adaya iyice yerleşmiş olduğu için, İslâmi âbideler, camiler, türbeler v. b., bu üslûbu taklidetmişlerdir. Kudus (Koedoes) camisinin minaresi ile Sendang-duwur camisinin kendisi bunun örnekleridir. Buddhist C. S. İslâmi devirde adanın doğu ucuna sığınmış, oradan da, yakınındaki Bali adasına geçmiştir. Balide eski C. S. hâlâ yaşamaktadır.

C A V A S A N A T I: Tiyatro ve orkestra

Tezyinî sanatlar: Bunların en meşhurları, *kain* [= kumaş] ile *batik* denilen kumaş işlemesidir; bk. BATİK. İkinci olarak, *wayań* denilen (bk. CAVA EDEBİYATI) «gölge oyunu» kuklaları gelir. C. da maden sanatları (bilhassa tunç) ve kuyumculuk da ilerlemiştir. *Kris* denilen işlemeli C. kamaları meşhurdur. C. kakmacılığının şaheserleri bilhassa kapılarda ve ev alınlıklarında görülmektedir. Buna karşılık, C. da çömlekçilik geri kalmıştır.

Müzik ve dans: C. müziği öbür adalara göre çok gelişmiştir. *Gamělań* denilen orkestra epey karışıktır ve bunda vurma aletleri başlıca yeri tutar. Bu aletlerin en önemlisi, *bonań* denilen gonktur; kadınlar ve erkekler bunun değişik şekillerini kullanırlar. Keman, büyük hindistan cevizinden; *sulíń* denilen kaval da kamıştan yapılır. Tam teşkilâtlı bir *gamělań*da 13 çeşit alet çalan 24 çalgıcı bulunur. C. müziğinin notaları Batıda kullanılanlardan farklıdır. İki çeşit gam vardır. Bunlardan *salēndro* tarzı 5 notalı olup *wayań* tiyatrosuna mahsustur; *pelog* denilen öteki tarz 7 notalıdır. *Salēndro* tarzında, ses basamakları, d i y a t o n i k gam'ın 1/2 tonuna yaklaşır (100/240 ton). Misafirleri karşılamak, uğurlamak ve ziyafete başlamak, son vermek gibi haller için özel müzik motifleri kullanılır. C. müziğinin klâsik devri, XVII. yüzyılda, Mataram hanedanından Sultan Agun'un zamanına raslar.

Cavada saray dansörlerinden biri

C A V A S A N A T I: O r k e s t r a (Gamělań)

C. da dinî ve millî bayramlarda ve ziyafetlerde *gamělań* refakatinde dans da yapılır. *Desa* denilen dansözler umumiyetle fahişe takımından iseler de, aristokrat evlerde verilen ziyafetlerde daha yüksek tabakalardan dansözlere de raslanır. C. dansında, bütün Doğu dansları gibi, umumiyetle bacaklar çok oynatılmaz. Dansın ağırlık merkezini kol ve vücut hareketleri ve elbise kısımlarının elle oynatılması teşkil eder. Eskiden, prenslikler zamanında asılzade kızlarına ve şehzadelere mahsus danslar da vardı; bunlar bu g e n ç l e r e hususi şekilde ö ğ r e t i l i r d i. Şimdi de *b e d a j a* denilen d a n s, g e n ç l e r e; *serimpi* denilen çeşidi de kızlara ve kadınlara öğretilir. C. lıların d i n î dansları da

C a v a d a n s ı

vardır. Dinî dansör ve dansözler bazen bütün gün süren gösterilere iştirak ederler. Hususi şekilde yetiştirilen bu dansörlerin hareketleri sembolik olup kostümlerin üstüne de eski adlarla anılan dinî motifler işlenmiştir.

Cava tiyatrosu (Wayañ, Wayang) için bk. CAVA EDEBİYATI.

CAVAEDIUM [*kavaydium*] veya **CAVEDIUM** [*kavedium*] (Lat *cavus* = kemerli, *aedes* = ev; evlerin kubbeli, kemerli kısmı), eski Romada evlerin dört köşe küçük avlularının etrafını çeviren kapalı revak.

CAVAEDIUM

CAVAEL [*kavēl*], **Rolf** (doğ. 1889), Alman ressamı. Prusyada Königsberg (şimdi: Sovyet Rusyada Kaliningrad) te doğmuştur. Frankfurt am Main Sanat Okulunda tatbikî grafik öğretmenliği yaptıktan sonra, Garmisch'e yerleşmiştir. Vasiliy Kandinskiy ile tanışması (1931) ve tabiî ilimler üzerindeki araştırmaları onu abstre resme götürmüştür.

CAVAGNIARI [*kavanyāri*], **Domenico** (doğ. 1876), İtalyan amirali. Cenova (Genova) da doğmuştur. 1889 da İtalyan bahriyesine girmiş, 1911 - 1912 Türk - İtalyan Harbinde vazife almış, Birinci Dünya Harbine de katıldıktan sonra, 1919 da İtalyanın Arnavutlukta yaptığı askerî harekâtın deniz kısmını idare etmiştir. 1922 - 1925 yıllarında Bahriye Nezaretinde daire müdürü olmuş, 1928 - 1929 da Spezia deniz üssünün kumandanlığında bulunmuş, 1929 - 1932 yıllarında da İtalyan Deniz Akademisinin kumandanı olmuştur. 1933 te Bahriye Nezareti müsteşarlığına geçen C., 1934 te bahriye nazırı olmuş, Nisan 1936 da İtalyan donanmasının kumandanlığına tâyin edilmiştir. Donanmayı yeni birliklerle kuvvetlendiren ve 1935 - 1936 İtalyan - Habeş Harbinde bu kuvvetlerle İtalyanın Akdeniz ile Kızıl denizdeki nüfuzunu artıran C., İkinci Dünya Harbinde emrindeki kuvvetlere 1940 başlarında Akdenizde İngiliz donanmasiyle boy ölçüştürmek istemişse de bunda pek muvaffak olamamış, aynı yılın sonunda Amirallik Yüksek Komisyonu başkanlığına getirilmiş, Habeşistanın kurtarıldığı yılda, 1941 de, emekliye ayrılmıştır.

CAVAIGNAC [*kavenyak*], **Éléonore Louis Godefroy** (1801 - 1845), Fransız gazetecisi ve cumhuriyetçi siyaset adamı. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1792 Konvansiyon (Convention) unda milletvekili olmuş olan Fransız ihtilâlci Jean Baptiste C. ın oğlu ve Fransız generali Louis Eugène C. ın kardeşidir. Cumhuriyetçi lider olarak 1830, 1832 ve 1834 hâdiselerinde önemli rol oynamıştır. Mutaassıp, fakat samimî bir demagog olan C., 1830 ihtilâline faal bir şekilde iştirak ettikten sonra monarşik prensibe olan düşmanlığının ve demokrasiye olan sevgisinin tesiriyle mütemadiyen yeni hükümete karşı gizlice mücadele etmiştir. Nisan 1834 hâdiselerinden sonra Sainte - Pélagie hapishanesine kapatılmış, fakat kaçıp İngiltereye sığınmıştır. 1841 de Parise dönerek «Réforme» mecmuasında yazılar yayımlamış ve 1843 te Société des Droits de l'Homme (İnsan Hakları Cemiyeti) un reisi olmuştur.

CAVAIGNAC [*kavenyak*], **Eugène** (doğ. 1876), Fransız tarihçisi. Havre'da doğmuştur. Jacques C. ın oğludur. «École Française d'Athènes» (Atina Fransız okulu) üyesi olarak (1903 - 1905), eski Yunan tarihi ve medeniyeti üzerinde araştırmalar yapmış, Birinci Dünya Harbinden sonra Strasbourg üniversitesinde profesör olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Études sur l'histoire financière d'Athènes au Ve siècle* (M. Ö. V. yüzyılda Atinanın malî tarihi üzerinde incelemeler) [doktora tezi, 1908], *Histoire de l'Antiquité* (Eskiçağ tarihi) [3 cilt, 1913 - 1919], *Chronologie de l'histoire mondiale* (Dünya tarihi kronolojisi) [1925, 2. bas. 1934]. Başlıca eser olarak da, siyasi olaylardan daha ziyade - Asya ve Columbus'tan evvelki Amerika da dâhil - kültür merhalelerini ele alan ve şimdiye kadar 13 bölüme ayrılmış 30 cildi aşan *Histoire du monde* (Dünya tarihi) [1922 den beri devam etmektedir] adlı seriyi idare etmiştir. Bunlardan *Prolégomènes* (Giriş faslı) [1922], *La Paix Romaine* (Roma sulhu = Pax Romana) [1928], ve *Le monde méditerranéen jusqu'au IVe siècle av. J. C.* (M. Ö. IV. yüzyıla kadar Akdeniz dünyası) [1929] başlıklı ciltleri kendisi yazmıştır. Öbür ciltlerden bazıları şunlardır: Gaudefroy - Demombynes ile Platonov: *Le monde musulman et byzantin jusqu'aux croisades* (Haçlılara kadar İslâm ve Bizans dünyası), I. Prasad: *L'Inde du VIIe au XVIe siècle* (VII. - XVI. yüzyıllarda Hindistan), H. Maspéro: *La Chine médiévale* (Ortaçağda Çin), R. Grousset: *L'Empire mongol, 1e phase* (Moğol imparatorluğu, 1. safha), L. Bouvat: *L'Empire mongol, 2e phase. Timour et les Timourides* (Moğol imparatorluğu, 2. safha. Timur ve Timurlular), v. b. C. ın bu serisi, H. Berr: *L'Évolution de l'Humanité* (1920 den itibaren), G. Glotz: *Histoire générale* (1925 ten itibaren), L. Halphen ve Ph. Signac: *Peuples et civilisations* (1926 dan itibaren), «Clio»: *Introduction aux études historiques* (1938 den itibaren) gibi yayımlanmaları hâlâ devam etmekte olan büyük dünya tarihlerinin yanında yer alır ve bılhassa Doğu tarihi bakımından birçoklarından üstündür. Türkiyeyi ve en çok Orta Anadoluyu da dolaşmış olan C ın *Le problème hittite* (Hititler meselesi) [1936] adlı bir eseri de vardır.

CAVAIGNAC [*kavenyak*], **Jacques Marie Eugène Godefroy** (1853 - 1905), Fransız siyaset adamı. Pariste doğmuş, Flée (Sarthe depart.) yakınındaki Ourne şatosunda ölmüştür. Louis Eugène C. ın oğludur. Mühendis olarak yetiştikten sonra 1881 de Devlet Şûrası (Conseil d'Etat) na girmiş, 1882 de milletvekili seçilmiştir. Terakkici Cumhuriyetçiler (Républicains Progressistes) i destekliyerek 1885 te Brisson kabinesinde Harbiye Vekâleti müsteşarı olmuş, 1802 de bahriye vekilliğine getirilmiş Léon Bourgeois'nın 1895 teki, Brisson'un da 1898 deki kabinelerinde harbiye vekili iken Dreyfus (b. bk.) meselesinde, yüzbaşıya karşı cephe alarak onun suçlu olduğuna inandığını söylemiş ve bunu gösteren bir vesika ortaya koymuştur. Bu vesikanın Albay Henri tarafından sahte olarak tanzim edildiğinin ortaya çıkması üzerine, 1899 da C. istifa etmiş, fakat kanaatini değiştirmemiştir. Aynı yılda «Ligue de la Patrie Française» adlı milliyetçi birliğe girmiş ve Parlâmentoda milliyetçi partinin lideri olmuştur. *Formation de la Prusse contemporaine* (Modern Prusyanın tüşekkülü) [1891 - 1898] adlı bir eseri vardır.

CAVAIGNAC [*kavenyąk*], **Jean Baptiste** (1762 - 1829), Fransız avukatı ve ihtilâlcisi. Gourdon (Lot depart.) da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. E. L. G. Cavaignac ile Louis Eugène Cavaignac'ın babalarıdır. Fransız ihtilâlini ilk defa resmen ilân eden 1792 Konvansiyon (Convention) una üye seçilmiştir. Bu sıfatla, XVI. Louis'nin idamını istemiş, 1795 anayasasına göre kurulan iki teşriî meclisten «Beşyüzler Meclisi» (Conseil des Cinq - Cents; öbürü: «Eskiler Meclisi» [Conseil des Anciens]) ne üye seçilmiş, Restorasyon (Restauration) dan sonra, kıral katili olarak memleketten sürülmüştür.

CAVAIGNAC [*kavenyąk*], **Louis Eugène** (1802 1857), Fransız generali ve devlet adamı. Pariste doğmuş, Flée (Sarthe depart.) yakınındaki Ourne şatosunda ölmüştür. Fransız İhtilâli sırasında Konvansiyon (Convention) üyesi ve general olan **Jean - Baptiste C.** (1762 - 1829) ın oğludur. Paris Yüksek Teknik Okulu (École Polytechnique) nda ve Metz'teki tatbikat okulunda yetişmiş, orduya girerek 1832 de Cezayir'de Fransızların Abdülkadir (Fr. Abd - el - Kader) e karşı yaptıkları harbe katılmış, 1844 te generalliğe yükselmiş, 1848 ihtilâlinde yeni kurulan Cumhuriyet hükümeti tarafından tümgeneral rütbesiyle Cezayir valiliğine getirilmiştir. Millî Meclis (Assemblée Nationale) e üye seçilen C., kendisinin, Parisi askerî işgal altına almak hususunda yaptığı teklif hükümetçe kabul edilmediği için, harbiye vekilliğini reddetmiş; Meclis, kabinedeki «kızıl cumhuriyetçi» sayılan sosyalist üyeleri (Louis Blanc ile Alexandre Albert) attıktan sonra, C. harbiye vekilliğine geçmiştir (Mayıs 1848). Beklenen isyan 22 Haziranda patlamış, C. 25 Haziranda aldığı diktatörlük yetkisiyle, işçi isyanını 24 saatte, fakat kanlı bir şekilde bastırmış; muvaffakiyetten sonra diktatörlük yetkisini Meclise geri vermiş; bunun üzerine de aynı meclis tarafından İcra Kuvveti reisliğine seçilmiştir. Reisicumhurluğa getirileceği sanılan C., burjuva sınıfının minnetini kazanmışsa da, işçiler onun kanlı müdahalesini affetmemişler, 1 448 107 oyla, 10 Aralık 1848 seçimini kaybetmiş, reisicumhurluğa 5 434 226 oyla Louis Bonaparte (sonra III. Napoléon) seçilmiştir. Bu seçimde Napoléon adının çekiciliği de rol oynamıştır. Muhalefet saflarına geçen C., 2 Aralık 1851 hükümet darbesinde yakalanarak hapse atılmıştır. Bir ay sonra serbest bırakılan C. 1852 de ve 1857 de milletvekili seçilmişse de, mutat yemini etmediği için istifa etmiş sayılmış, ondan sonra da siyasi hayattan çekilmiştir. Oğlu Jacques M. E. G. C. 1898 de *Les deux généraux Cavaignac, Souvenirs et correspondance* (İki general C. lar, hâtıralar ve mektuplar) adlı eseri yayımlamıştır.

L. CAVAIGNAC

CAVAILLÉ - COLL [*kavaye - kǫl*], **Aristide** (1811 - 1899), Fransız org yapıcısı. Montpellier'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Eski bir org ustası ailesine mensup olan C., org yapımında, muhtelif şiddette hava için ayrı hava tertibatı kutusu kullanılması gibi birçok yenilikler yapmıştır. C. nin atelyesinde Fransa ve Belçika için pek çok orglar yapılmıştır. Ayrıca org yapma sanatı üzerine çeşitli etütleri vardır.

CAVAILLÈS [*kavayẹs*], **Jean** (1903 - 1944), Fransız filozofu ve matematikçisi. Saint - Mainet'de doğmuş, Arras'ta ölmüştür. Matematik lisansını yaptıktan ve 1927 de felsefe agrégé'si olduktan sonra, 1933 de bilgiler felsefesi hakkındaki tezini müdafaa etmiştir. Strasbourg üniversitesinde (1938-1939), sonradan da Pariste Sorbonne'da (1941 - 1943) profesörlük etmiş; bunun yanında, matematik mantık hakkındaki araştırmaları ile askerî ve vatansever faaliyetini devam ettirmeğe muvaffak olmuştur. Harb ilân olunur olunmaz askerliğe alınan C. Haziran 1940 ta esir düşmüş, kaçmağa muvaffak olmuş ve Libération - Sud (Güneyin kurtarılması) mukavemet hareketinin kurulmasında ve Libération - Nord (Kuzeyin kurtarılması) hareketinde ön plânda bir rol oynamış ve ikinci hareketin bir üye - müdürü olmuştur. Ağustos 1943 te tevkif olunan C., Fresne'de hapsedilmiş ve Almanlar tarafından Arras'ta (1944 başı) çok gizli olarak idam edilmiştir. Modern matematik mantığının bir öncüsü, çok değerli bir filozof ve Fransanın mukavemet hareketinin kahramanlarından biri olan C., ölümünden sonra da, bütün Fransız fikir âlemi üzerine çok kuvvetli bir nüfuz icra etmektedir. Birçok makalelerinden başka başlıca eserleri şunlardır: *Remarques sur la formation de la théorie abstraite des ensembles* (Cümlelere ait mücerret teorinin kurulmasına dair mülâhazalar) [1938], *Méthode axiomatique et formalisme. Essai sur le problème du fondement des mathématiques* (Aksiyomatik metot ve formalizm, matematiğin temeli hakkındaki probleme dair kalem denemesi) [1938], *Transfini et continu* (Transfini ve devamlı) [1947], *Sur la logique et la théorie de la science* (Mantık ve bilim teorisi hakkında) [1947]. Bu son iki eseri ölümünden sonra yayımlanmıştır.

CAVAILLÈS [*kavayẹs*], **Jules Louis Benjamin** (doğ. 1901), Fransız ressamı. Carmaux (Tarn depart.) da doğmuştur. Blumenthal bursunu almış (1936), Sonbahar Salonu Komisyonu üyeliğine seçilmiş (1938), Tuileries Salonu ressamlık bölümü reisi olmuş (1947), Dekoratif Sanatlar Millî Okuluna profesör tâyin edilmiştir (1950). C., Bonnard ve Matisse gibi açık renklere düşkün «şairane hakikat» ressamları kategorisinden sayılabilir. Peyzajlar, natürmortlar, çiçek tabloları, ev içi ve dışı sahneler yapmış ve sihirli bir şekilde yaşama zevkini ifade etmiştir. Musée National d'Art Moderne'de ve Birleşik Amerika, Finlandiya ve İsviçre'de bulunan çeşitli müzelerde eserleri vardır. « Provence », « Ferdinand - de - Lesseps », « Viet - nam » ve «Jean - Laborde» adlı gemilerde bulunan bazı süs levhaları (panneau décoratif) da onun eseridir.

CAVAILLON [*kavayǫ̃*], Güney Fransada Vaucluse departmanında bir şehir. Eski adı Cabellio idi. Avignon'un 20 km güneydoğusunda, Durance nehrinin kıyısındadır. Nüfusu 14 831 (1954) dir. Turfanda meyva ve sebze yetiştirme merkezidir. Gıda maddeleri sanayii, ipekçilik de gelişmiştir. Mutfak eşyası ve teneke kutu da imal edilir. XII. yüzyılda yapılmış güzel bir katedral (Saint - Véran) ile Roma devrine ait bir zafer takının harabeleri C. nun başlıca tarihî anıtlarıdır.

CAVALCABO [*kavalkābo*], **Ugolino** (ölm. 1406), İtalyan devlet adamı, Cremona senyörü (İta. signore). Guelf'lerin başına geçerek şehrin senyörü olmuş, 1404 te Ghibellin'lerin başı Astone Visconti tarafından mağlûbedilerek esir düşmüştür. Yardımcısı Fondolo mücadeleye devam ederek Cremona'da Guelf partisini yaşatmış, bu par-

ti de Ugolino'nun kuzeni Carlo Cavalcabo'yu başkan olarak tanımıştır. Ugolino C. yeniden meydana çıkınca Fondolo her iki C ile birlikte bütün Guelf ilerigelenlerini, iktidarı taksim etmek bahanesiyle bir ziyafete davet ederek hepsini öldürtmüştür.

CAVALCANTI [*kavalkạnti*], **Guido** (takr. 1255-1300), İtalyan şairi ve filozofu. Floransa (Firenze) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Asılzade ve zengin bir Guelf ailesinden olup, Ghibellin partisinden bir kızla evlenmişti. Guelf partisinin içinde burjuva «Beyaz» lar (Bianchi) hizbinin taraftarı olduğu için, buna karşı «Siyah» lar (Neri) hizbini teşkil eden Corso Donati ile mücadele etmiş fakat Dante'nin Floransa şehrinin priore (= idareci eşraf) lerinden biri olduğu zaman, 1300 de Sarzana'ya sürülmüştür. Sürgün cezası aynı yılda Donati'ye de verilmiştir. Sürgün esnasında bir humma (tahminen sıtma [malaria]) ya yakalanan C. Ağustos ayında Floransa'ya döndükten az sonra hastalıktan ölmüştür. Dante'den evvel, Floransa ekolünün şefi olan C , XIII. yüzyıl sonlarında ince hislerin zarif bir şekilde ifadelendirilmesi maksadiyle ortaya konulan *dolce stil nuovo* (= tatlı yeni üslûp) denilen lirik ve felsefi üslûbun yaratıcısıdır. Önceleri Dante'nin en yakın arkadaşlarından biri olan, fakat sonraları siyasi sebeplerle onunla bozuşan C. nin *canzone* (şarkı) lerinden en meşhuru «Donna mi prega» (Bayan benden rica ediyor) başlığını taşır. Fransız icadı olan «ballade» (esasında dans şarkısı; nakaratlı [refrain], üç eşit kıta [strophe], sonunda da «envoi» denilen daha kısa bir beyit [couplet]) türünü ilk olarak İtalyancaya tatbik ederek *ballata* (ballade) lar yazmış ve en çok bu türde başarı göstermiştir. *Sonetto* (sone) türünü de işlemiştir. Canzone, ballata ve sonetto'ları *Rime* (Şiirler) adı altında toplanarak, tenkidli bir şekilde E. Rivalta (1902) ve L. Di Benedetto (1939) tarafından yayımlanmıştır. C., Dante'den sonra XIII. yüzyıl İtalyan edebiyatının en ileri gelen sanatçısıdır.

G. CAVALCANTI

CAVALCASELLE [*kavalkasẹlle*], **Giovanni Battista** (1820-1897), İtalyan sanat tenkidcisi ve tarihçisi. Verona yakınında Legnano (Milano vilâyeti) da doğmuş, Romada ölmüştür. Hayata ressam olarak atılmış, Almanya seyahati sırasında, 1847 de İngiliz diplomatı ve sanat tarihçisi Sir Joseph Archer Crowe ile tanışmış ve bütün ömrü boyunca onunla işbirliği yapmıştır. İtalyaya dönünce, 1848 de İtalyanın, Avusturyadan kurtulmak için açtığı harbe katılmış; bu yüzden hapse atılmış; memleketten sürülünce, önce Parise, sonra Londraya sığınmıştır. Londrada Crowe ile birlikte *Notices of the Lives and Works of the Early Flemish Painters* (Eski Flâman ressamlarının hayatı ve eserleri hakkında notlar) [1857, 2. bas. 1872] adlı önemli eseri yayımlıyarak Flâman üstatlarını sanat dünyasına tanıtmıştır. 1858 de İtalyaya dönen C , Romada sanat sergileri müfettişi, 1867 de de Floransa Millî Müze (Museo Nazionale)si müfettişi olmuş ve 1864 te Crowe ile birlikte *A New History of Painting in Italy from the Second to the Sixteenth Century* (İkinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar İtalyan resim sanatının yeni bir tarihi) adlı eserin birinci cildini çıkarmıştır [eser 1871 de Leipzig'de tamamlanmıştır; yeni bas. 6 cilt 1903-1914; İta. terc. *Storia della pittura in Italia*, 11 cilt 1875-1909]. C. nin öbür eserleri şunlardır: *Sulla conservazione dei monumenti e oggetti di belle arti* (Anıtların ve sanat eserlerinin korunması hakkında) [1863], *Titian: his Life and Works* (T., hayatı ve eserleri) [1877; İta. *Vita di Tiziano*, 1877], *Raphael: his Life and Works* (Raffaello, hayatı ve eserleri) [1882-1885; İta. *Vita di Raffaello*, 1884-1895].

CAVALESE [*kavalẹse*], Kuzeydoğu İtalyada Trentino-Alto Adige bölgesinde, Trento vilâyetinde bir kasaba. Bolzano'nun güneydoğusunda, Fiemme vâdisinde önemli bir kasaba olup, tanınmış bir sayfiyedir. Kereste ticareti yapılır. Kasabanın nüfusu 2 124 (1936) ise de, yazın birkaç misli artar.

CAVALETTO [*kavalẹtto*], **Alberto** (1813-1897), İtalyan siyaset adamı. Padova'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Yüksek mühendis iken 1848 millî hareketine sürüklenmiş, Venedik'in müdafaasında önemli bir rol oynamıştır. 1852 de büyük ihtilâl komplosuna katıldığı için 36 kişi ile birlikte ölüme mahkûm edilmişse de, cezası kalebentliğe çevrilmiş, 1857 ye kadar zindanda kalmıştır. 1861 de mebus seçilmiş, sonra erkânı harb subayı sıfatiyle 1866 seferine katılmış, 1892 de senatör olmuştur. *Vittorio Emmanuele II. Commemorazione funebre 1878* (II. V. E., ölümü [1878] dolayısiyle hazin bir hatırlayış) adlı bir eseri vardır.

CAVALIER [*kavalyẹ*], XIV. yüzyılda Felemenkte kullanılan gümüş sikke. Bu sikkenin arka tarafında bir süvari resmi vardı. 2/3 grosch veya 2 sterlin değerinde idi.

CAVALIER [*kavalyẹ*], **Jean** (1680-1740), «Camisard»lar (b. bk., gömlekliler) hareketi elebaşılarının en tanınmışı. Ribaute (Gard depart.) da doğmuş, Londra civarındaki Chelsea'de ölmüştür. Bir köylünün oğlu idi. İlkin çobanlık, sonra fırıncı çıraklığı etmiştir. Düşüncelerinin bağımsızlığı ile dikkati çeken C., dinî inanışları yüzünden kendini emniyette hissetmeyince 1701 de Cenevreye sığınmıştır. «Camisard» ların isyanı hakkındaki ilk haberler üzerine memleketine dönmüş, enerji ve zekâsı sayesinde çok geçmeden âsilerin başına geçmiştir. Fransız generallerinden Broglie, Montrevel ve Villars'a kafa tutmuş, 1 200 lira maaş ve albaylık beratı karşılığı general Villars'a tâbi olduktan (1704) sonra da yüz kadar taraftarı ile birlikte İsviçreye geçmiş ve Savoie, Holânda ve İngiltere emrinde Fransız ordularına karşı harb etmiş, sonra İngiltereye çekilerek hâtıralarını *Memoirs the Wars of the Cevennes* (Cévennes Harbleri hâtıraları) [1726] adiyle yayımlamış, general rütbesine yükselmiş, Anglo-Norman adalarından Jersey'ye vali tâyin edilmiştir.

CAVALIERE [*kavalyẹre*], **Emilio del** (1550-1602), İtalyan bestecisi. Romada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1589 da Ferdinando de'Medici tarafından sanat genel müfettişi olarak Floransaya davet edilen C., basso continuo'nun yaratıcısı ve monodik (teksesli)- resitatif üslûbun mümessili olarak kabul edilir. Operanın ilk safhaları olan dramatik sahne eserlerinden hiçbir şey kalmamıştır. Dinî alegorik bir parça olan *La rappresentazione di anima e di corpore* (Ruh ve bedenin tasviri) [1600; kopya basması, 1912] müzik bakımından pek önemli olmamakla beraber oratoryo'nun tarihî gelişimini göstermesi bakımından değerlidir.

CAVALIERI [*kavalyēri*], **Bonaventura Francesco** (1598 - 1647), İtalyan matematikçisi. 1598 de Milano'da doğmuş, 1647 de Bologna'da ölmüştür. Küçük yaşta Milano'da «Gesuati di San Girolamo» mezhebine girmiş, Eukleides'in eserini okurken matematiğe heves etmiş, takr. 1616 da Pisa'ya giderek matematik'te Benedetto Castelli'nin öğrencisi olmuş, Galileo'dan da ders almıştır. Galileo ile Castelli'nin tavsiyesiyle 1629 da Bologna üniversitesine profesör tâyin edilmiştir. C., ömrünün sonuna kadar bu vazifede kalmıştır. Derslerinin icabı olarak Kopernik'in teorisini incelemiş ve bunu İtalyada ilk olarak üniversite kürsüsünden öğretmiştir. Galileo'nun astronomideki keşiflerini de incelemiş ve bu bilginin görüşlerini yaymıştır. C. nin bilimsel çalışmalarının bu cephesi küçük eserlerinde görülür. Bu eserler hacımca küçük olmakla beraber, küreví trigonometriye ait inkişaflar, logaritmalar teorisinin dâhice yeni tatbikleri, mekanik ve optiğe dair bazı bilgiler bakımından çok değerlidir. C nin başlıca eseri, 1627 de yazdığı, fakat ancak 1635 te basılan *Geometria indivisibilibus continuorum nova quadam ratione promota* (Kesiksizlerin bölünmezleri yolundan, yeni bir metotla ilerletilmiş geometri) adlı eseridir. C. bu eserde ilk defa olarak, bölünmezler geometrisinin prensiplerini kurmuş bulunuyordu. C. nin *bölünmezi*, bir integralin parçası gibi düşünülen diferansiyelden başka bir şey değildir. C. bilhassa, şekillerin karelenmesi, yani alanların hesabı problemiyle uğraşmıştır. Bu maksatla, eskilerin kullandığı, olmıyana ergi ispat yolunu terk ederek, *bölünmezler metodu* adını taşıyan kesin bir hesaplama yolu bulmuştur.

B. CAVALIERI

Metodunu pratik olarak tatbik etmek maksadiyle bir integral ifadeyi, bilinmiş sayılan başka ifadeler yolu ile hesaplamağa yarıyan transformasyonları geometrik bir şekilde ifade etmiş, hareket noktası olarak meçhulün müspet kuvvetlerinin integrallerini fiilen şu şekilde tâyin etmiştir:

$$\int_0^x x^n \, dx = \frac{x^{n+1}}{n+1}$$

Bu formülün keşfi, umumi mahiyetinin idraki ve ehemmiyetinin takdiri, C. nin geometriye yaptığı en büyük hizmetler arasındadır. İlk şekliyle bu metot pek tatmin edici değildi ve Guldin gibi bilginlerin hücumuna uğramıştı. Bu hücuma cevap olarak C., *Exercitationes geometricae sex* (Altı geometri ekzersizi) [1647] adlı eserini yazmıştır. Bu kitapta, dönel cismin hacmına ait Guldin teoreminin ilk kesin ispatı bulunuyordu. Daha sonra bölünmezler prensibini bir integral hesap gibi kullanarak C., Kepler'in ortaya attığı birçok problemleri çözmüştür.

C. nin çalışmaları, gerek ifade ettiği fikir ve prensiplerden, gerek bunları kullanarak yapılan yeni keşiflerden ve gerekse bunların sonraki bilginler üzerindeki verimli etkilerinden dolayı, geometride yeni bir devir açmıştır. C. nin, adı geçen *Geometria*dan başka, başlıca eserleri şunlardır; *Directorium generale uranometricum, in quo trigonometriae logarithmica fundamenta ac regula demonstrantur* (Ölçüye dayanan astronomiye ait umumi rehber: burada trigonometrinin logaritmik temelleri ve usulleri gösterilir) [1632]; bu eserde dörtte bir dairenin her derece ve dakikasına ait sin, cos, tg. cotg'ların değerleri ile sekiz ondalıklı logaritmalar vardır, *Lo specchio ustorio, overo trattato delle settioni coniche* (Yakıcı ayna, veya konik kesitler anakitabı) [1632], *Compendio delle regole de triangoli* (Üçgenlerle ilgili kaidelere dair kısa ders kitabı) [1638], *Centuria di varii problemi* (100 çeşitli problem) [1639], *Nuova prattica astrologica*; *Tavola prima logaritmica*; *Appendice* (Yeni pratik astroloji; ilk logaritmalar cetveli; İlâve) [1639], *Trigonometria plana et sphaerica linearis et logarithmica* (Düzlem ve küre trigonometrisi; çizgiler ve logaritmalariyle) [1643].

CAVALIERI [*kavalyēri*], **Lina** (1874 - 1944), İtalyan sopranosu. Romada doğmuş, Floransa'da bir hava akımı esnasında ölmüştür. Dansöz olarak sanat hayatına atılmış, sonra ses sanatkârı olarak ilk defa 1900 de Lizbon (Lisbōa) daki San Carlos tiyatrosunda *I Pagliacci* operasında rol almıştır. Sonra Napoli, Ravenna ve Palermo'ya geçmiş, Varşova ve Petersburg tiyatrolarında *La Bohème*, *La Traviata*, *Faust*, *Rigoletto* operalarındaki rolleriyle başarı kazanmıştır. 1905 te Paristeki Sarah - Bernhardt tiyatrosunda, *Fédora* operasındaki başarısı da büyük olmuştur. Daha sonra C., İtalyada ve Rusyada çalışmış; 1906 - 1907, 1908-1909 ve 1915 - 1916 yıllarında Amerikada Metropolitan Operada ve başka tiyatrolarda birçok opera temsilleri vermiştir. 1913 te, Fransız tenoru Lucien Muratore (b. bk.) ile evlenmişti. Bundan dolayı çok kere *Lina Muratore* diye anılır.

CAVALIER [*kævīliīr*] **LER** (İng. Cavaliers), İngilterede, XVII. yüzyılda Stuart hanedanını ve bilhassa Cromwell zamanındaki iç harbde (Civil War, 1642 - 1649) Kıral I. Charles (hük. 1625 - 1649) ı destekliyenlere verilen ad. Aslında «atlı, şövalye» demek olan bu kelime, ilkin, kıral taraftarı olup onun uğruna çarpışmak istiyenler hakkında «kabadayı» mânasına ve alay etmek maksadiyle muarızları olan Puritan Roundhead (İng. = yuvarlak kafa; saçlarını kısa kestiklerinden dolayı) ler tarafından kullanılmıştır. 1647 den sonra, bunların bir kısmı Amerikadaki Virginia sömürgesine göç etmiştir.

Cavalier şairleri (Cavalier Poets): İngiliz edebiyatında XVII. yüzyılın ortalarına doğru Kıral. I. Charles'ın saray çevresine bağlı olan şairler. Bunların en büyüğü Robert Herrick (b. bk.) hariç öbürleri Thomas Carew (b. bk.), Sir John Suckling (b. bk.) ve Richard Lovelace (b. bk.) hep saraya bağlı idiler. Sarayın ihtişamı ve refahı içinde terennüm edilen neşe, aşk ve şövalyelik lirizmi bunların müşterek vasfını teşkil eder ve bunları aynı yüzyılda beliren ve «metafizikçi» denilen John Donne (b. bk.), Abraham Cowley (b. bk.), George Herbert (b. bk.), Henry Vaughan (b. bk) ve John Cleveland (b. bk.) gibi dinî şairlerden ayırır. Bk. METAFİZİKÇİ ŞAİRLER (Metaphysical Poets). C. Ş. grupu birdenbire parlamış, 1649 da kıralın idamı üzerine sönmüştür.

CAVA'LILAR, Cava adasının asıl yerlileri. Aynı adada yaşıyan Sunda'lı, Madura'lı ve Malaya'lılardan ayırdedilir. C., kendilerine, edebî dil (Kı ân å) de *tiyañ djawi*, halk dili (Ngoko) nde de *woñ djåwå* derler ki, her iki söz de «Cava adamı» anlamına gelir. Asıl C., Malay ırkının «genç» (üst, muahhar) tabakasından olup, toplu halde adanın Holândalılar tarafından Vorstenland (prenslikler memleketi)

Cavada bir köy evi

denilen orta (Djawa - Tengah; Cogyakarta [Djogjakarta veya Djokjakarta], Surakarta [Soerakarta] bölgeleri) bölgelerinde dağınık olarak da doğu (Djava - Timur) kısmında yaşarlar. 27 milyon kadardırlar. Başkent Cakarta (Djakarta) da daha çok Cakarta - Malayları çoğunluktadır.

C. ın teni açık kahverengi (asılzadelerde daha açıktır) olup, göz rengi kahverengi ile siyah arasında değişir; saçları siyah ve uzundur; vücutları orta boyda ve güzel yapılı; yüzleri geniş, elmacık kemikleri çıkık, ağızları büyükçe, dudakları kalındır. C., umumiyetle, uysal, temkinli, dürüst, çalışkan ve sebatlı insanlardır. Bunlar nadiren hiddetlenir veya heyecana kapılır; onlarca hiddet ve heyecan Amok denilen kötü ruhun sebebolduğu hallerdir; bu hale düşenler için « Amok çarptı » denir (bk. S. Zweig'ın *Amok* [1923] adlı romanı, Türk. terc. Ölünceye kadar [Amok], 1950). C., eski kültürleri ile çok övünürler. Ziraat, balıkçılık ve el işleri ile uğraşırlar. Sanatkâr ruhludurlar; kuyumculukta, dokumacılıkta ve işlemecilikte (batik, kain işleri) ileridirler.

Holândalılar zamanında, şimdi de İndonezya Cum-

Doğu Cavalı kadın

Batik işliyen Cavalı kadın

huriyeti devrinde C. ın bir kısmı Avrupavarî örf ve âdetler edinmişlerse de, halkın çoğu millî âdetlerini muhafaza etmektedir. Erkekler, pantolon yerine, belden aşağı bir bez sararlar, bezin bir ucunu belde tuttururlar; bunun yerine şalvarımsı bir elbise veya kısa bir pantolon (yün veya pamuk bezinden) giyenlere de raslanır. Üst kısma ise, beyaz pamuk bezinden veya renkli Cava bezinden yapılmış bir iç gömlek, bunun üstünden de kolları geniş, yakası açık, belden aşağı sarkan kısa bir entari veya setre giyilir. Başlık olarak da, kamış liflerinden veya panda cevizi yapraklarından örülmüş yassı bir şapka kullanırlar, veya başa bir bez sarılır; beyaz fes de bilhassa eskiden, başlıklar arasında idi; şimdi siyah kadifeden yapılmış takkemsi başlık (*pitji*) moda olmuştur. Prens, asılzade, eşraf ve yüksek memurların başına, şeref alâmeti olarak, bir şemsiye tutulur. Kadınlar, belden yukarı ve kolları altından, koyu mavi veya batik (b. bk.) işlenmiş süslü bir bez sararlar (C da, vücuda sarılan bezlere *saroń* denir); belden aşağı da, ayaklara kadar inen bir bez sarılır. Bazı kadınlar blûz, etek giyerler; koyu mavi hâkim renktir. Umumiyetle boyun, omuzlar, kollar ve göğüsün yukarı kısmı tamamiyle açık bırakılırsa da, bazen omuzların üzerine uzun ve geniş bir bez alınır. Cava kadınları, Müslüman oldukları halde, peçesiz gezerler; şapka ve başlık da kullanmazlar. Saç tuvaletleri yok gibidir; saçlar taranıp, dolanarak başın arkasına tutturulur. Gelinler baş süsü, gelin ve güvey de gerdanlık, kolluk ve bilezik takarlar.

Gelin ve güvey, uğursuzlukları önlemek için, kına gecesini uykusuz geçirirler. Düğün günü güvey süslenir, yüzünü boyar ve mızıka refakatinde akrabalariyle birlikte camiye gider. Nikâh camide kıyılırsa da, gelin oraya gitmez, velileri tarafından temsil edilir. Nikâhtan sonra güvey elbise değiştirir ve gelinin evine gider. Çok süslü bir elbise giymiş, omuzları, kolları, göğsü haşhaş yağı ve safranla ovulmuş olan gelin, onu karşılar. Gelin ve güvey

Cavalı mübarizler

birbirlerini gördükleri zaman, üzerlerine, içi kireç ve betel cevizi ile dolu küçük torbalar atarlar. Kurban olarak, madenî kaplar içine konmuş besinler sunulur. Gelin, itaat alâmeti olarak, kocasının ayaklarını yıkar ve öper, kocasiyle birlikte kayınpederinin evine gider. Düğün şenlikleri orada yapıldıktan sonra, ertesi gece gelinin evinde tekrarlanır. Üçüncü gün, yeni evliler kendi evlerine çekilirler.

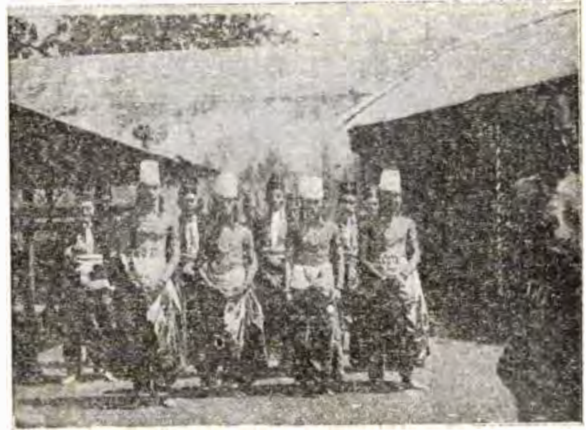
C., umumiyetle bahçelerle çevrilmiş köy evleri (desa; kampoṅ [= köy]) nde yaşarlar. Bir ev yapıldığı zaman, zemin olarak kullanılacak toprak yükseltilerek sıkıştırılır ve tesviyesi yapılır. Çatı, ağaç veya kamış direkler üzerine çatılır, üstü hurma yaprakları veya otla örtülür. Yarık kamışlarla veya taş kiremitlerle örtülü tahta çatılar da vardır. Duvarlar kamışla kaplıdır. Ev, oturacak - yatacak bir yer ve mutfak olmak üzere ikiye bölünür. Umumiyetle pencere yoktur; kapılar kamıştan veya tahtadan yapılır. C. ın başlıca yiyeceklerini pirinç, şekerkamışı, hindistancevizi, başka yumru cevizler, muz ve sebze teşkil eder.

CAVA'LILAR: Gelin kocasının ayaklarını yıkadıktan sonra öperken

CAVA'LILAR: Gelin ile güvey

Cava düğün elbisesiyle eski şehzadeler

C., Hıristiyan bir azınlık müstesna, Müslümandır. Böyle olmakla beraber, aralarında, natürizmin birçok kalıntıları hâlâ yaşamaktadır. Hinduizmin eskiden getirmiş olduğu Śiva kültürünün yadigârlarına ancak arkeoloji alanında raslanmaktadır. Sömürge devrinde Holândalılar, C. arasında Hıristiyanlığı yaymağa çalışmışlarsa da, İndonezya Cumhuriyetinin kurulmasiyle bu hareket zayıflamış, Aralık 1957 de Holânda tabiiyetindeki yabancıların ve melezlerin memleket dışına çıkarılmasiyle de büsbütün durmuştur. Holânda tabiiyetinde bulunan yerli C. ın çoğu Hıristiyandır.

CAVALLERIA RUSTICANA [*kavalleri̯a rustikāna*], İtalyan bestecisi Pietro Mascagni'nin 1 perdelik operası. Eser, bir intermezzo tarafından iki tabloya bölünmüştür. Bunun libretto'su, Giovanni Verga'nın aynı adı taşıyan hikâyesi ve dramı esas alınarak, Giovanni Targioni - Tozzetti ile Guido Menasci tarafından yazılmıştır. Opera, ilk defa 17 Mayıs 1890 da Romadaki Teatro Costanzi'de oynanmıştır (Hamburg, Stadttheater'da 3 Ocak 1891; Philadelphia, Grand Opera House'ta 9 Eylül 1891 [New York, Metropolitan Opera'da Emma Calvé ile 29 Kasım 1893; Arturo Toscanini'nin idaresinde 17 Aralık 1908]; Londra, Shaftesbury Theatre'da 19 Ekim 1891; Paris, Opéra - Comique'te 19 Ocak 1892; Ankara, Devlet Operası'nda 13 Ocak 1950). Libretto'daki şahıslar şunlardır: Santuzza, köylü bir kız,

CAVALLERIA RUSTICANA: Santuzza [Neriman Esi] ile Turiddu [Doğan Onat] (Ankara, Devlet Operası)

Turiddu'ya âşık = soprano; Lola, Turiddu'nun eski nişanlısı, şimdi Alfio'nun karısı = mezzosoprano; Turiddu, terhis edilmiş genç bir asker = tenor; Alfio, arabacı = bariton; Lucia, hancı kadın, Turiddu'nun annesi = kontralto. Köylü korosu. Yer ve zaman: Sicilyada bir köy; XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bir Paskalya günü (Pazar).

Verga'nın C. R. hikâyesi, 1880 de, *Vita dei campi* (Kır hayatı) adlı hikâye koleksiyonunda çıkmış ve XIX. yüzyıl sonu İtalyan edebiyatında «kaba köy realizmi» (İta. Verismo, b. bk.; *vero* = gerçek) çığırını açan en kuvvetli eser olmuştur. Konusu, romantizm karıştırılmadan, olduğu gibi Sicilya köy hayatından alınan bu eserde bir «namus meseleri» (İta. affare d'onore), Sicilyalılara mahsus bir haşinlikle halledilmiştir. Eserin İtalyanca başlığı «köylü şövalyeliği» (İng. terc. Rustic Chivalry veya Rustic Gallantry; Fr. Chevalerie rustique) mânasına ise de, Almanlar alt-başlık olarak «Sizilianische Bauernehre» (Sicilya köylü namusu) ifadesini kullanmışlardır. Bizde de, C. R. adının yanıbaşında, tercüme yoliyle, «Köylü Namusu» alt-başlığına yer verilmiştir. 1884 te Verga, bu hikâyesini 1 perdelik bir piyese çevirmiş, aynı yıl Torino'da ilk defa sahneye konan eserde Santuzza rolünü meşhur aktris Eleonora Duse canlandırmıştır. Çok ilgi gören bu piyeste Verga, hikâyeye göre epey değişiklikler yapmıştır. Hikâyede, düello etraflıca tarif edildiği halde (iki rakîp şafakta bir hint-inciri tarlasında boğuşurlar, yaralanan Alfio eğilip yerden bir avuç tozlu toprak alarak Turiddu'nun gözüne atar; etrafını göremiyen Turiddu bıçaklanarak düşer ölür), piyeste bu hâdise sahneye alınmamıştır. Buna karşılık, Turiddu ile ona âşık olan Santuzza (hikâyede adı sadece Santa'dır; [Santuzza = Santa'nın okşamalık şekli; Turiddu'nun annesi hikâyede ve piyeste Nunzia, operada ise Mamma Lucia adiyle tanınır]) arasındaki münakaşaya geniş yer verilmiş ve diyalog halinde işlenmiştir. Genel olarak, piyese göre hikâyenin edebî değeri daha büyüktür. Piyesin başında Sicilyalı köylüler Paskalya sabahı köy meydanı (İta. piazzetta) nda toplanır; operada bu toplantı koroya çevrilmiştir. Hikâyede, Santa (Santuzza), kendisini aldatan sevgilisi Turiddu'dan intikam almak için onu ele verdikten sonra bir daha ortaya çıkmaz; operada ise Santuzza perdenin sonuna kadar sahnede kalır. Opera, eserin aslındaki haşinliği, millî ve dinî melodilerle hafifletmiştir. Böyle olmakla beraber, yine de C. R., bir köylünün derin, fakat kaba hislerinin bir tablosu olmaktan kurtulamamıştır; bu sebepten dolayı da onun etnografik değeri inkâr edilemez. Mascagni bu operayı bestelediği zaman, Cerignola şehrindeki müzik okulunda mütevazı bir orkestra şefi idi. 1889 da, Milano'da bir müzik yayınevi müdürü olan Eduardo Sonzogno, 1 perdelik opera için bir müsabaka açmış bulunuyordu. Mascagni, C. R. yı iki ayda besteledi, fakat beğenmediği için bir tarafa attı. Karısı müsveddeyi gizlice Sonzogno'ya gönderdi. Eser 1. mükafatı kazandı, ilk temsili misli görülmemiş bir zafer gibi karşılandı; Mascagni dünya çapında bir besteci şöhretini kazandı; İtalya kıralı, Verdi'ye bile ancak ömrünün son yıllarında verdiği «İtalya tacı» (Corona d'Italia) nişanını, Mascagni'ye vermekte gecikmedi. Mascagni'nin bu başarısının başlıca sebebi, C. R. konusunun «gerçek» (İta. vero) oluşu idi. Bu konunun özeti şudur:

Prelüd, Paskalya sabahını telkin eden bir girişten sonra, dramatik bir şekilde yükselir; daha sonra birdenbire yumuşıyarak, ileride Santuzza'nın yalvarışlarında işiteceğimiz melodinin motifine çevrilir. Bunu ileride Turiddu'nun, metresi Lola'ya söyliyeceği övgü (meşhur *Siciliane*: «Ey, yaban gülü gibi beyaz Lola'm») motifi takibeder. Sonra yine Santuzza'nın yalvarış melodileri işitilir ve nihayet, dinî melodilerle prelüd sona erer.

Perde açılır. Paskalya sabahı; sağda kilise, solda Mamma Lucia (Turiddu'nun annesi) nın hanı. Çanlar çalıyor, halk ilâhi söyliyerek kiliseye gitmek üzere; güzelleri öven erkeklerin pastoral melodileri de buna karışır. Ortalık tenhalaştıktan sonra, Santuzza hana uğrıyarak Turiddu'yu sorar. Hahikati bilmiyen anne, Turiddu'nun şarap getirmek üzere Francofonte'ye gitmiş olduğunu söyler (hakikatte Turiddu metresinin yanındadır). Kız inanmaz; Lucia, kızı içeri almak ister; kız aforozlu olduğu için, Sicilya âdetlerine göre, girmek istemez («Evinize girmem, aforoz edildim» aryası). Bu sırada, çıngıraklı arabasına binmiş Alfio, kamçısını şakırdatarak meydana gelir, arabacı şarkısını söyler («At sert adımlarla yürüyor, çıngıraklar çıngırdıyor»). Sonra Alfio, Lucia'dan şarap ister; kadın Turiddu'nun şarap getirmeğe gittiğini söyler; Turiddu'nun gizli işlerini bilmiyen Alfio onu o sabah kendi evinin yakınlarında gördüğünü ilâve eder. Hakikati anlıyan Santuzza, Lucia'yı ve Alfio'yu fazla konuşturmaz, arabacıyı savar. Kiliseden işitilen Paskalya ilâhilerine («Ey göklerin Kıraliçesi [Lat. Regina coeli]» ve «İlâhi söyliyelim, Efendimiz ölmemiştir») meydanda birikmiş olan köylülerle Santuzza da diz çökerek katılırlar. Köylüler kiliseye girdikten sonra, Lucia, Santuzza'ya biraz evvel kendisini niçin susturduğunu sorar; bunun üzerine Santuzza meşhur aryasiyle («Ey anne, biliyorsunuz ki, o askere gitmeden önce») bütün hikâyeyi anlatır: askere gitmeden önce, Turiddu, Lola ile nişanlanmıştı; askerden döndüğünde Lola'yı Alfio ile evli buldu; Turiddu gönlünü eğlendirmek için Santuzza'yı kendisine metres yaptı. Lola kıskandı ve Turiddu'yu yine kendine bağladı; işte şu anda Turiddu, Lola'nın yanındadır.

Bu hikâyeyi işiten Lucia şaşırır; dua etmek üzere kiliseye girdikten sonra, oğlu Turiddu ortaya çıkar. Santuzza ona nereden geldiğini sorar, Turiddu yalan söyler, kız hakikatı ortaya serdikten sonra, Turiddu, kıskançlıktan hoşlanmadığını anlatır («Sus! Santuzza, senin saçma kıskançlığının esiri olamam»), bu münakaşa sırasında Lola'nın neşeli bir şarkısı işitilir («Ey benim güller kıralım»). Az sonra Lola sahneye girer; Turiddu'dan Alfio'yu görüp görmediğini, Santuzza'dan da niçin kiliseye gitmediğini sorar. Sonra elindeki gülü Turiddu'nun ayağına atıp kiliseye girer. Yalnız kalan Turiddu ile Santuzza münakaşalarına devam ederler; kız yalvarır («Hayır! hayır! Turiddu biraz daha kal» ve «İşte senin Santuzza'n ağlıyarak yalvarıyor») Turiddu onu yere iterek kiliseye girer, kız da ona lânet okuyarak intikama karar verir. Kiliseye gitmek üzere olan Alfio'ya her şeyi anlatır; Alfio namusunu temizliyeceğine yemin eder ve «Vendetta!» (İntikam!) diye bağırır; kız pişman olur, Alfio'nun arkasından kiliseye girer.

Sahne başladığı zaman orkestra C. R. nın meşhur intermezzo'sunu çalar. İlkin iki perdelik bir opera besteliyeceğini tahmin eden Mascagni, bu senfonik intermezzo (intermezzo sinfonico) yu, ikinci perdenin girişi olarak hazırlamıştır (şimdi ayrı bir parça olarak da çalınmaktadır). İntermezzo, yukarıda geçen «Ey göklerin Kıraliçesi» (Regina coeli) melodisiyle başlar, operanın en tanınmış melodisi bunu takibeder. İntermezzo'dan sonra, operanın ikinci tablosu başlar. Çan sesleri dinî havayı yeniden yaratır; Turiddu, kiliseden çıkan halkı annesinin hanında içki içmeye davet eder; halk Turiddu ile birlikte içki şarkısı olan *Brindisiyi* («Yaşasın köpüren şarap») söyler, Lola ile Turiddu birbirinin şerefine kadeh kaldırırlar. Alfio'nun gelişi havayı bozar; Turiddu, Alfio'ya ikram ettiği şarabın reddedildiğini görünce, kızar ve kadehi onun ayağına atar. Kavga başlar, kadınlar Lola'yı uzaklaştırır; Turiddu, Sicilya âdetlerine göre, Alfio'nun kulağını ısırarak ona meydan okur. Daveti kabul eden Alfio, bıçak düellosu yapmak üzere bahçeye gider, Turiddu'yu bekler. Turiddu, annesine sevgisini anlatır («Anne, şu şarap cömerttir») ve dönmediği takdirde kendisinden, Santuzza'ya bakmasını rica eder («Santa'ya anne olman gerekir»); vedalaştıktan sonra bahçeye girer. Az sonra, bir kadın çığlığı, Turiddu'nun vurularak yıkıldığını haber verir. Köylüler birikir, Santuzza ile Lucia düşüp bayılırlar. Perde iner.

C. R. kısa bir opera olduğu için, umumiyetle, R. Leoncavallo'nun Calabria hayatından alınma 2 perdelik operası ve aynı zamanda Verismo'nun da ikinci şaheseri olan *I Pagliacci* (Palyaçolar, Fr. Paillasse; Alm. Der Bajazzo, İng. Strolling Clowns) [1892] ile birlikte temsil edilir.

CAVALLERO [*kavallẹro*], **Ugo, Kont** (1880-1943), İtalyan askeri ve sanayicisi. Casale Monferrato'da doğmuş, Frascati (Roma) de ölmüştür. 1918-1919 da Versailles'deki İtalyan askerî heyetine başkanlık etmiş ve generalliğe yükselmiştir. 1920 de emekliye ayrılmış, fakat sonra tekrar hizmete alınmış ve 1925-1928 yıllarında Harbiye Nezaret'inde müsteşarlık etmiştir. 1926 da senatör, 1928 de de kont olmuş, 1937 de de Doğu Afrika Orduları kumandanlığına getirilmiştir. 1940 ta Erkânı Harbiye reisi, 1942 de de mareşal olmuştur. C. Faşist olduğu için Mussolini'nin düşüşünden sonra tevkif edilmiş, bu sırada, bir muhtıra ile kendini haklı göstermeye çalışmıştır. Fakat Almanlar tarafından kurtarılınca, bu yazısından dolayı intihar etmiştir.

CAVALLI [*kavạlli*], **Francesco** (asıl soyadı: **Caletti-Bruni**; 1602-1676), İtalyan bestecisi, Crema'da doğmuş, Venedik'te ölmüştür. C., Venedik'te orkestra şarkıcısı, 1640 ta orgcu, 1668 den itibaren ise San Marco kilisesinde koro şefi olarak çalışmıştır. İyi bir opera bestecisi olan C., Monteverdi'ye bağlanmış, fakat kısa bir zaman sonra İtalyan operasına, melodik ve resitatif bakımdan zenginlik ve güzellik ile ve ayrıca, üstatça bir karakteristik ile birlikte dramatik bir tesir kazandırarak yeni bir çığır açmıştır. Sayıları 42 yi bulan operaları arasında en tanınmışları: *Giasone* (İason) [1649; yeniden Eitner tarafından yayımlanmıştır] ve *Serse* (Sarhas [Kserkses])[1654]dir. C kilise müziği bestecisi olarak sekiz sesli rekuiem (requiem)i ile tanınmıştır. *Musiche Sacre* (Kutsal müzik)[1656] adlı antolojisi 6 tane 3-12 sesli sonatı toplar.

CAVALLI [*kavạlli*], **Giovanni** (1808-1879), İtalyan generali. Novara'da doğmuş, Torino'da ölmüştür. C., İtalyan istiklâl harbine katılmış ve İsveçte kumandan olarak bulunduğu sırada Baron Wahrendorff ile birlikte modern topçu silâhlarının esasını teşkil eden ve kıçtan dolma bir top imal etmiştir. İstihkâmcılık ve köprü yapımında çok verimli çalışmalarda bulunmuştur. C., *Mémoires sur les équipages des ponts militaires* (Askerî köprülerin teçhizi üzerine muhtıra)[1843], *Mémoires sur divers perfectionnements militaires* (Çeşitli askerî tekemmüller üzerine muhtıra) [1856].

CAVALLINI [*kavallịni*], **Pietro** (1250-1330), İtalyan ressamı. Romada doğmuş ve orada ölmüştür. 1308 de Napoli sarayının hizmetinde bulunmuştur. C., Romada Giotto'nun yükselmesinden önceki ressamlığın başlıca üstadı idi. Giotto da, sonradan C. ye tesir etmiş gibi görünüyor. C., ilk olarak, plâstik bakımdan vazıh şekilleri, heykeltıraş görüşü ile ve bir tek noktadan aydınlanmış olarak resmetmiş ve XIII. yüzyılda İtalyan resim sanatını Bizans tesirinden kurtarmak bakımından önemli bir rol oynamıştır. Başlıca eserleri Romanın Santa Maria in Trastevere kilisesinde, Hazreti Meryemin hayatına ait mozaikler (1291); Romanın Santa Cecilia kilisesinde, kıyamet günü (Giudizio universale) ne ait fresk; Napoli'de Santa Maria Donna Regina kilisesinde, Güney Fransanın Béziers şehrinde ve yine Fransada Saint Nazaire'deki resimlerdir.

CAVALLO [*kavạllo*] (İta. = at), bir tarafında at şekli bulunduğu için bu adla anılan İtalyan sikkeleri; bk. CAVALOT. *Cavallo da croce* (İta. = haçlı at). Napoli kırallığında kullanılmış bakır bir para.

CAVALLO

CAVALLO [*kavạllo*], **Tiberio** (1749-1809), İtalyan fizikçisi. Napoli'de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1771 de Londrada yerleşmiş, Kıraliyet Cemiyeti (Royal Society)ne üye seçilmiştir. Mikrometrenin ve elektrometrenin mucididir. Eserlerini İngilizce yazmıştır: *A Complete Treatise of Electricity* (Elektrik hakkında mufassal bir ana kitap) [1777], *Essay on Medical Electricity* (Tıbbi elektrik üzerinde bir kalem denemesi) [1780], *Treatise on the Nature and Properties of Air* (Havanın mahiyeti ve özellikleri hakkında ana kitap) [1781], *The History of Aerostation* (Balonculuk [balonla havada durma] fenninin tarihi)[1785].

CAVALLOTTI [*kavallọtti*], **Felice** (1842-1898), İtalyan siyaset adamı, siyasi yazar ve şairi. Milano'da doğmuş ve siyasi bir polemik neticesinde yaptığı bir düelloda ölmüştür. C., gazeteci ve parlâmentoda (1873-1898) aşırı solcuların şefi olarak Fransız dostu ve Alman düşmanı irredantizm (İta. irredentismo [b. bk.]; Italia irredenta = [Avusturyadan] kurtarılmamış olan İtalya) in mümessili idi. C. nin dramlarından bir perdelik *Il cantico dei cantici* (Neşidelerin neşidesi) [1896] ve *La figlia di Jefta* (Yeftah'ın kızı [«Ahd-i Atîk», Hâkimler XI]) [1879] başarılı eserleri idi. Lirik şiirleri ise *Poesie* (Şiirler) [1872] ve *Anticaglie* (Eski püskü eşyalar) [1879] adlı eserlerde toplanmıştır.

CAVALOT [*kavalọ*] (Fr. = küçük at): 1. Eskiden müstahkem mevkilerin müdafaasında kullanılan bir tüfek. 2. İtalyada Fransız kralları VIII. Charles ve haleflerinin hükümranlığı sırasında basılmış 3,43 gr ağırlığında gümüş para. Bir yüzünde at üstünde Saint-Second'un resmi vardı. V. Karl (Charles-Quint) ve Savoia'lı Filiberto (1551) zamanında da bu nevi paralar kullanılmıştır.

CAVAN [*kævın*] (İrlanda dilinde: An Cabhán): 1. İrlanda Cumhuriyeti (Poblacht na Eireann) nin kuzey kısmındaki Ulster vilâyetinde kontluk. Batı kısım, Birleşmiş Kırallık (United Kingdom) a bağlı Kuzey İrlanda (Northern Ireland) ile sınırdaştır. Dağlık olan kuzeybatı kısmı hariç, kontluk arazisi hafif ârızalıdır. Burada birçok göllerle bataklıklar vardır. Halk ziraat ve süt hayvancılığı ile uğraşır. Yüzölçümü 1891 km², nüfusu 66 412 (1951) dir.

2. Aynı adı taşıyan kontluğun merkezi. Monaghan şehrinin 39 km² güneybatısındadır. Nüfusu 3 564 (1951)tür.

CAVAN [*kævın*], **Frederic Rudolph Lambart, Earl of** (1865-1946), İngiliz subayı. İrlanda'da Cavan (Ulster vilâyeti) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Güney Afrikada bulunmuş; Birinci Dünya Harbine katılmış, Fransada önce bir hassa tümenine, sonra bir kolorduya (1916), İtalyada İngiliz kuvvetlerine (1918) ve 10. İtalyan ordusuna (1918) kumanda etmiştir. 1922-1926 arasında genel kurmay başkanı olmuş, 1932 de feldmareşalliğe yükselmiştir.

CAVANGAR, Moğol ordu teşkilâtında, harb safında bulunan kuvvetlerin sol koluna verilen ad. Conggar, cuvankar, cuvangar ve cuvankul şekillerinde de yazılan bu terim, Moğolca *ce'ün* ∾ *cegüngar* (sol kol veya el) den gelmektedir.

CAVANILLES [*kavanịlyes*], **Antonio José** (1745-1804), İspanyol botanikçisi. Valencia'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Madrid Kıraliyet Botanik Bahçesi (El Real Jardín Botánico) nin müdürü olmuş ve bu bahçedeki herbaryum (herbarium = bitki koleksiyonu) una 12 000 yeni bitki türü ilâve etmiştir. *Icones et descriptiones plantarum Hispaniae* (İspanya bitkilerinin resim ve tasvirleri) [1795] adlı eserinde kendi eliyle çizilmiş 300 bitki levhası vardır. Bu eser, İber yarımadasındaki bitkileri en iyi şekilde tanıtan kitaptır.

CAVANİN (İng. Javanine), anayurdu Güney Amerika olan Sinkona (Cinchona; yaygın adı: Quinquina [Türk. kınakına]) ağacının çeşitli türleri (*Cinchona ledgeriana*, *Cinchona calisaya*, v. b.) nin kabuklarından çıkarılan alkaloidlerden biri (öbürleri: kinin [quinine], kinidin [quinidine], sinkonin [cinchonine], sinkonidin [cinchonidine], v. b.). Antiseptik olarak kullanıldığı gibi ateşi düşüren ilâçların bileşimine de katılır. Bk. CAVENİN.

CAVANİSİN (İng. Javanicin), antibiyotik (antibiotique = bakterilerin çoğalmasını durduran [bactériostatique], bunları öldüren [bactériocite] ve çözüştüren [bactériolytique]) bir ilâç. Anayurdu Cava olan *Fusarium javanicum* adındaki mantardan çıkarılır. Formülü $C_{15}H_{14}O_6$ dır. Hekimlikte, deriye sürülen boya ilâç (pigment) şeklinde kullanılır. Antibiyotiklerin kimyevi bileşimleri bakımından yapılan tasnifinde C., karbon-hidrojen-oksijen grupunun C_{15} bölümünü meydana getirir. Aynı gruptaki yakınları şunlardır: kojik asit (C_6 bölümü), klavasin (Clavacin; C_7 böl.), pensillik asit (C_8 böl.), gladiolik asit (C_{11} böl.), helviolik asit veya fumigasin (Fumigacin; C_{22} böl.).

CAVARA [*kavara*], **Vittoriano** (doğ. 1886), İtalyan göz hekimi. Castelmaggiore (Bologna vilâyeti) de doğmuştur. 1920-1923 yıllarında Floransada L. Bardelli'nin asistanı olmuş, 1925 te Siena, 1929 da da Napoli üniversitesinde göz kliniği şefliğinde bulunmuş, 1925 te Roma üniversitesinde göz hastalıkları profesörlüğüne getirilmiştir. C., bilhassa göz hastalıkları mikrobiyolojisi üzerinde çalışmıştır. 1940 tan beri «Bollettino d'Oculistica» dergisinin redaktörüdür. Başlıca eserleri şunlardır: *Le micosi oculari* (Mantardan ileri gelen göz hastalıkları) [1928], *L'occhio nella neurologia e nelle malattie interne* (Nöroloji [sinir hastalıkları bilgisi] de ve iç hastalıklarda göz) [1947], «Bollettino d'Oculistica» da birçok makaleleri vardır.

CAVARINUS [*kavarịnus*], Gallia'lı bir şef. Caesar tarafından Pagus Senonicus (bugün: Sénonais) bölgesindeki Senon'lara kıral tâyin edilmişse de, bu kabîle tarafından iki defa kovulmuştur. Sonradan Caesar onu Ambriorix'e ve Augusta Trevirorum (bugün: Trèves) bölgesindeki Trevir'lere karşı harblerinde Gallia süvarilerinin kumandanı olarak kullanmıştır.

CAVARZERE [*kavaṛdzere*], Kuzeydoğu İtalyadaki Veneto bölgesinde, Venezio vilâyetinde bir kasaba. Kasaba, Venediğin güneyinde, Adige nehrinin ağzına yakın bir yerde kurulmuştur. Hububat, sebze ve şeker kamışı yetiştirilen ve eskiden bataklık olan bir bölgenin pazar merkezidir. 1797 de Venedik Cumhuriyetinin yıkılmasına kadar Venediğe bağlı kalmıştır. Komün nüfusu 25 199 (1936), kasaba nüfusu 4 973 (1936) tür.

CAVATIN [*kavatịn*] veya **CAVATINA** [*kavatīna*] (İta.), operada, normal aria'dan sadeliği ve şarkıyı andıran özellikleriyle, yani coloratura'ya yaklaşmaksızın aynı notaları tekrar etmesi ve tempo değiştirmesiyle ayrılan ahenkli ve düz bir hava.

CAVAZZA [*kavaṭstsa*], **Gabriele** (XVI. yüzyıl), İstanbula gönderilen Venedik kuryesi Lorenzo Bernardo'nun seyahatnamesini yazmış olan Venedikli kâtip. Osmanlı devletine evvelce yollanmış olan Balyos (b. bk.) Girolamo Lipomani (veya Lippomano) nin bazı hareketlerinin Venedik hükümetince iyi karşılanmaması ve ihanet sayılması üzerine, onu tevkif edip geri getirmek üzere gönderilen L. Bernardo'nun yanında bulunan C., 1591 ilkbaharında yaptığı seyahatin hikâyesini *Viaggio a Costantinopoli di ser Lorenzo Bernardo per l'arresto del bailo ser Girolamo Lippomano* (Balyos Girolamo Lippomano'yu tevkife giden Lorenzo Bernardo'nun İstanbul seyahati) adındaki kitabında anlatır. Lipomani'nin şüphesini çekmemek için bu seyahatte, genel olarak tüccarların kullandıkları yol takibedilerek, Cattaro'ya çıkılmış, buradan bir kervanla Dulcigno Vecchio üze-

rinden, Alessio, Tirana, Elbasan, Berze (?), Manastır, Vodina, Yenice, Selânik, Kavala, Gümülcine, İpsala, Ereğli, Silivri ve Küçük Çekmeceye uğranılıp İstanbula ulaşılmıştır. C., eserinde bu şehir ve kasabalar hakkındaki müşahedelerini belirttikten başka, o devrin ileri gelen Osmanlı büyüklerinin, Sultan III. Murat, Sadrazam Sinan Paşa, Ferhat Paşa, Mehmet Paşa ve Kaptan-ı derya Hasan Paşanın portrelerini yapar ve karakterleri hakkında da bilgi verir.

CAVAZZOLA [*kavadzdzola*], **Paolo** (asıl soyadı: **Moranda**, 1486-1522), İtalyan ressamı. Verona'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. İlk zamanlar Bonsignori'nin ve sonradan da Domenico ve Francesco Morone'nin talebesi olmuştur. Verona ekolüne mensuptur. C. nın üslûbu, karakteri belirten açık çizgilerle kendini gösterir. Renklerine, ateş gibi yanan bir tunç rengi vermeyi başarmıştır. Hayatının sonlarına doğru yaptığı eserlerde Raffaello'nun tesiri vardır. Başlıca eserleri şunlardır: «İsanın vaftizi» (fresk, Verona müzesi), «Hazreti Meryem melekler ve azizlerle bir arada» (mihrap resmi, 1522, Verona), «Erkek portresi» (Dresden galerisi).

CAVE CANEM [*kave kanem*] (Lat. = köpekten sakın), Romalılarda, evlerin cümle kapısına ve avlu methaline, girenleri köpekten sakındırmak için konan levhadaki yazı. Çok kere, bu söz zincirle bağlı bulunan bir köpeğin resmini taşıyan bir tablonun, freskin, mozaikin veya terra cotta (fırınlanmış, kahverengi, çömlekçi kili) nın üstüne yazılırdı.

CAVE CANEM

CAVEAU, SOCIÉTÉ DU [*sosyete dü kavo*], Pariste bir lokal. Burada 1729 dan itibaren Fransız şair ve piyes yazarlarından Alexis Piron, Prosper Crébillon, oğlu Claude Crébillon ve başkaları toplanıp içki içer ve şarkı söylerlerdi. Sonraları şairler çevresine C. denildi. Şair Béranger 1805 te tekrar kurulan C. sayesinde Pariste tanınmıştır.

CAVEDONI [*kavedoni*], **Giacomo** (1577-1660), İtalyan ressamı. Sassuolo'da doğmuş, Bologna'da ölmüştür. Carracci'nin talebesi olmuş ve sonra onu taklidetmiştir. Guido Reni ile birlikte de çalışmıştır. Eserlerinin bazılarında Tiziano'nun tarzını benimsemiştir. En meşhur tabloları şunlardır: Bologna'nın S. Paolo kilisesindeki «İsa'nın doğumu» ile «Muğların İsa'ya secde etmesi»; Imola'nın S. Stefano kilisesindeki «Hagios Stephanos».

CAVELIER [*kav'lye*], **Pierre Jules** (1814-1894), Fransız heykeltıraşı. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Öğrenimine Romada devam etmiş, Paris kilisesi için klâsik üslûpta birçok heykel ve gruplar hazırlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: «Uyuyan Penelope» (Dampierre şatosu), «Abélard» (heykel, Yeni Louvre), «Pascal» (heykel, Tour Saint-Jacques), «Seine ve Rhin nehirleri» (Paris, Belediye binası saatinin üzerinde), «Sanatları mükâfatlandıran şöhret» (Apollon galerisinin alınlığında, Louvre), «Şiir ve tarih» (paviyon alınlığı, Yeni Louvre). C. 1865 te Güzel Sanatlar Akademisine üye seçilmiştir.

CAVELL [*kevıl*], **Edith Louisa** (1865-1915), İngiliz kahraman kadını. Swardeston (Norfolk kontluğu) da doğmuş, Bruxelles'de Almanlar tarafından kurşuna dizilmiştir. Bir rahibin kızı idi. Belçika, İsviçre ve Almanyada tıp tahsil etmiş, 1906 da Bruxelles'deki Diplomalı Hastabakıcılar Okuluna müdür olmuştur. Birinci Dünya Harbi boyunca vazifesi başında kalarak yaralılara bakmış, Almanlarca Belçikalı, Fransız ve İngiliz esirlerini Holânda yolu ile kaçırmakla suçlandırılarak ölüme mahkûm edilmiştir. Londra, Kanada ve Pariste hâtırasına anıtlar dikilmiştir.

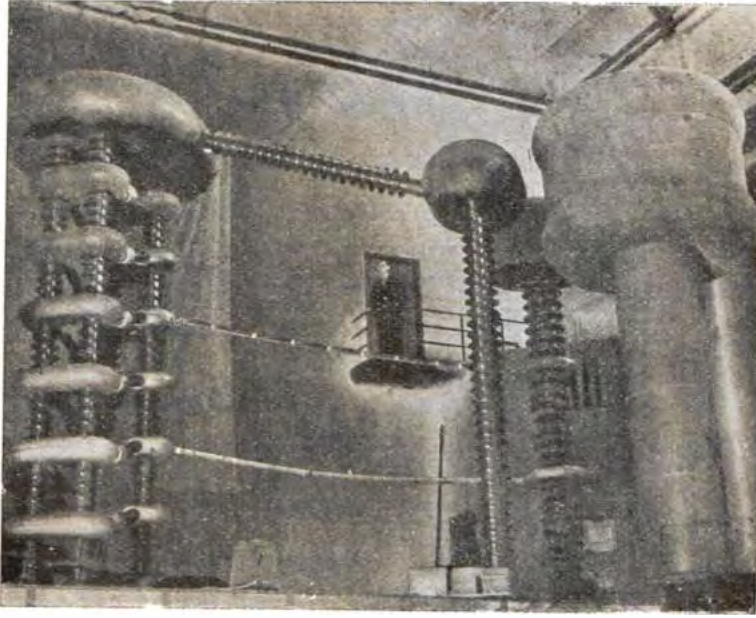

E. CAVELL

CAVENDISH [*kevındiş*], **Georgiana** (1757-1806), birinci kont (earl) Spencer'in kızı. Londrada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1774 te 5 inci Devonshire dukası ile evlenmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, İngiliz siyaset ve kültür adamlarından Lord Fox, Th. B. Sheridan, George Selwyn, Dr. Samuel Johnson, v. b. sık sık C. in salonunda toplanırlardı. C. in portresi, hem çocuk, hem de düşes olarak meşhur ressamlardan Sir Joshua Reynolds ile Gainsborough tarafından yapılmıştır. C. İngiliz yüksek tabakasında güzelliğiyle tanınmış ve günün münevverleri üzerinde etki yapmıştır. Yazdığı şiirlerden en güzeli *The St. Gothard Pass* (St. G. geçidi) [1802] tır.

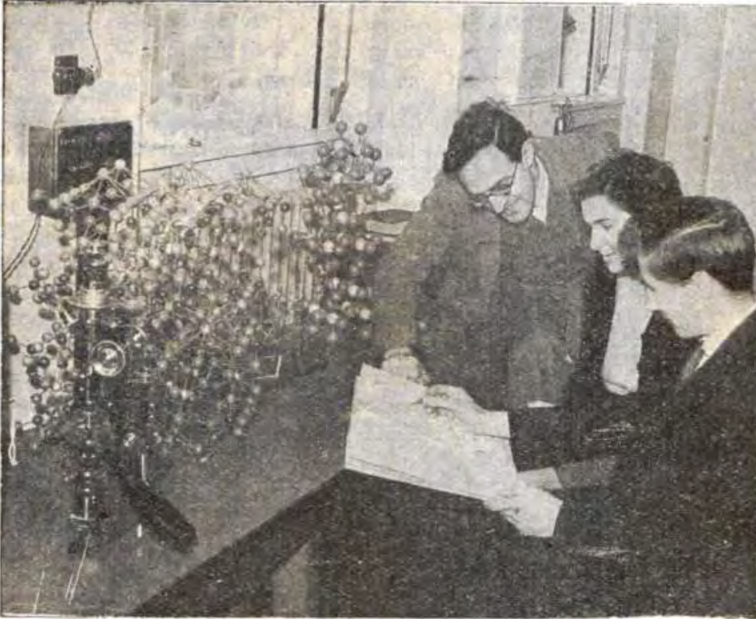
CAVENDISH [*kevındiş*], **Lord Frederick Charles** (1836-1882), İngiliz politikacısı. Eastbourne (Sussex kontluğu) da doğmuş, Dublin'de ölmüştür. 8. Cavendish dukası Spencer Compton Cavendish'in erkek kardeşidir. 1859-1864 arasında Lord Granville'in hususi sekreteri, 1865-1882 arasında parlâmento üyesi, 1872-1873 te başvekil W. E. Gladstone'un hususi sekreteri, (C., Bayan Gladstone'un yeğeni ile evlenmişti), 1880-1882 de hazine nazırı ve 1882 de W. E. Forester'in yerine İrlanda umumi valisine başkâtip olarak hizmet etmiştir. Müsteşar Thomas Henry Burke ile birlikte Phoenix Park'ta (Dublin) gezerlerken İrlandalı ihtilâlciler tarafından öldürülmüşlerdir.

CAVENDISH [*kevındiş*], **Sir Henry** (1731-1810), İngiliz fizikçi ve kimyacısı. Nizza (Fr. Nice) da doğmuş, Clapham (Londra) da ölmüştür. Lord Charles Cavendish'in oğludur. 1742 de Hackney'de okumuş, 1749-1753 arası Cambridge'e gitmiş, fakat burayı bitirmeden ayrılmıştır. Sonraki on yılda ne yaptığı hakkında hiçbir kayıt yoksa da, ilgi duyduğu tek konu olan ilimle uğraştığı kabul edilebilir. 1766 da *Factitious Air* (Uydurma hava) adlı ilk önemli kimyevi araştırmasını yayımlamıştır. Bunda hidrojeni, yanan havayı keşfettiğini ileri sürmüştür. *Experiments on Air* (Hava üzerinde denemeler) başlıklı iki önemli incelemesi 1784 ve 1785 te «Philosophical Transactions» dergisinde

H. CAVENDISH

Cavendish Lâboratuvarı: Yüksek gerilimli elektrik aletleri

Cavendish Lâboratuvarı: X — ışınları metodiyle kristallografi dersi

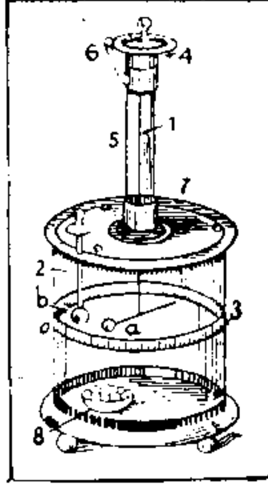
yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi, beş kısım hava ile iki kısım hidrojen yakarak su elde etmek için elektrik deşarjının kullanılması hakkında olup suyun bir bileşik olduğunu ispat etmiştir. İkinci yazı, azotla oksijenin, su üzerinde bir elektrik deşarjı ile reaksiyona sokularak nitrik asit teşkil ettikleri bir tecrübeden bahseder. İkinci yazıda C., havanın 1/120 sinin âtıl olduğunu kaydetmektedir. Bu gözlem, 100 yıl sonra Sir William Ramsay tarafından keşfedilecek olan bir âtıl gazın (argon) varlığına işaret etmektedir. C. bundan başka 1796 - 1798 seneleri arasında gizil (latente) ve özgül (spécifique) ısılar üzerinde çalışmış, eudiometre tübü (gaz karışımlarının analizine ve bileşimlerin meydana getirilmesine yarıyan bir cam tüp) nü icadetmiş ve kurutma maddelerinin kullanılmasını göstermiştir. Elektrik sahasında XIX. yüzyılda yapılan keşiflerden birçoklarının öncüsü olmuş, ancak bu mevzulardaki yazıları, 1879 da Clerk Maxwell *Chemical Research of the Hon. Henry Cavendish* (Sir H. C. in kimyevi araştırmaları) adlı eseri yayımlayıncaya kadar Devonshire ailesinin nezdinde kalmıştır. Elektrik geriliminin varlığını sezmiş, elektrik yükünün iletilmesi üzerindeki tecrübeleriyle ve endüktif kapasiteyi ölçmekle, Ohm akım kanununun habercisi olmuştur. Kendisi Phlogiston teorisine taraftar olmakla beraber aynı yüzyılda yaşıyan kimya bilgini Antoine Laurent Lavoisier'ye muhalefet etmemiş ve Lavoisier teorisinin de Phlogiston teorisi kadar tatminkâr olabileceğini kabul etmiştir. Yayımlanmış eserleri arasında şunlar dikkate değer: *Phenomena of Electricity* (Elektrik hâdiseleri) [«Philosophical Transactions» dergisinde, 1771], *Discovery of the Composition of Water* (Suyun terkibinin keşfi) [1784], *Discovery of the Composition of Nitric Acid* (Nitrik asidin terkibinin keşfi) [1785], *Freezing Point of Mercury* (Civanın donma noktası) [1783], *Experiments to Determine the Density of the Earth* (Yerin yoğunluğunu tâyin etmek için tecrübeler) [1798] ve *An Improved Method for Graduating Astronomical Instruments* (Astronomik cihazların taksimatlandırılması için geliştirilmiş bir usul) [1809]. 1851 de George Wilson, *Life of Honorable Henry C. Cavendish* (Sir Henry C. Cavendish'in hayatı) adlı bir eser, 1921 de de Royal Society C. nin araştırmalarının tarihini iki cilt halinde yayımlamıştır.

Büyük bir ilim adamı olmasına rağmen C. in çekingen tabiatı, çalışmalarının tanınmasına engel olmuştur. Giyinme ve yemek hususunda birçok tuhaf huyları vardı ve konuşması kusurluydu. İnsanlarla temas etmekten kaçınırdı; hizmetkârları bile yanına girmekten men edilmişlerdi. Hiç evlenmemiştir. Büyük bir servetin vârisi olmasına rağmen basit bir şekilde yaşamıştır. C., bilginlerin en zengini ve zenginlerin en bilgini olarak tarif edilmiştir. İngiltere Bankası (Bank of England) nın en büyük hissedarlarındandı. C. in tek sosyal zevki, 1760 ta üye seçildiği Kıraliyet Cemiyeti (Royal Society) nin toplantıları idi. 1803 te Fransa İlimler Akademisinin yabancı üyesi olmuştur. Ölümünde, 750 000 sterlinlik bir servet ve yılda 8 000 sterlin getiren emlâk bırakmıştır. Gömüldüğü Derby şehrinde 1927 de C. in hâtırasına bir anıt dikilmiştir.

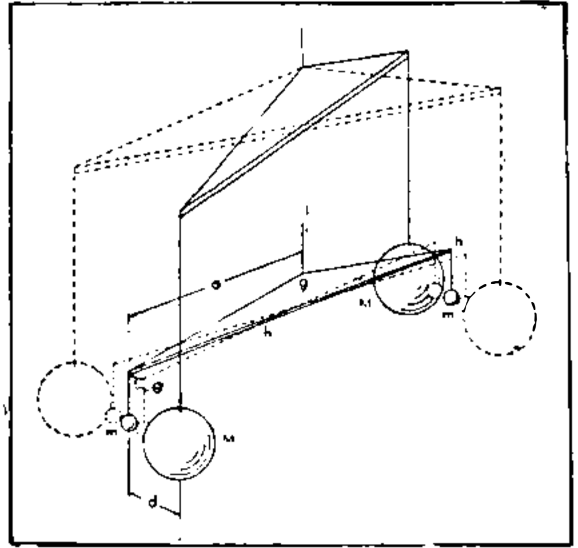
C. Fizik Araştırmaları Lâboratuvarı (Cavendish Laboratory for Physical Research): 1873 te kurulan, 1876 da açılan ve 1888 de yeniden teşkil edilen, Cambridge üniversitesine bağlı ilmî enstitü. İngilterenin en mükemmel fizik lâboratuvarı olup, birçok keşifler ve meşhur deneyler burada yapılmıştır.

C. **deneyi:** Küçük cisimler arasındaki çekim kuvvetini göstermek ve ölçmek için burulma terazisi (torsion balance; elektrostatik veya magnetik çekim ve iteleme gibi küçük kuvvetleri ölçmeye yarıyan bir alet; kuvvet, aletin içine sarkan tel veya ipliğin burulma [bükülme, torsion] derecesi, yani açısı ile ölçülür, bk. resim) prensipine dayanarak hazırlanmış olan ve ilk defa 1797 - 1798 de Henry Cavendish tarafından yapılan bir deney. Burulma terazisine benziyen ve *Cavendish terazisi* (Cavendish Balance; aşağıya bk.) denilen bir aletle yaptığı bu deneyle C., Newton yerçekimi sabitesi (Newton's gravitation constant; $G = \frac{fr^2}{m_1 m_2}$; bunda: G = yerçekimi sabitesi; m_1 ve m_2 = iki kütle; r = iki kütlenin arasındaki mesafe; f = çekim kuvveti; Amerikada, Bureau of Standards'ta, 1928 de P. R. Heyl'ın tesbitine göre: $G = 6{,}67 \times 10^{-8}$ dyne cm^2/gr^2; bk. YERÇEKİMİ SABİTESİ) ni ölçebilmiş ve bu sayede yer yuvarlağı ortalama yoğunluğunun 5,448 olduğunu tesbit etmiştir.

C. in bu deneyi («Philosophical Transactions» ın 1798 yılı sayısında yayımlanmıştır, s. 469), önce John Michell tarafından plânlaştırılmış ve bunun için de yine Michell tarafından bir alet yapılmıştı. Michell, deneyi yapamadan öldü, C. in eline geçen alet de tekemmül ettirildi. Mesele şundan ibaretti: bir burulma terazisi vasıtasiyle, 31,28 cm (= 12 in.) çapında bir kurşun kürenin, 5,08 (= 2 in.) çapında olan kurşun bir topun üzerine (merkezleri arasındaki mesafe = 22,86 cm, yani 9 in.) yaptığı çekim kuvvetini ölçmek. C. terazisinde (bk. şekil), 2,03 m (= 6 ft.) boyunda ufki bir çubuk (hh), bir burulma telinden (lg) asılıdır. Bu çubuğun iki ucunda, her biri 5,08 cm çapında olan birer kurşun top (mm) asılmıştır. Çubuğun ucuna yakın bir yerde derecelendirilmiş bir cetvel, çubuğun ucunda da cetvel boyunca hareket eden bir gösterge vardır; gösterge hareket ettikçe, uzaktan bir teleskopla mıkyasa bakılarak çubuğun vaziyeti tesbit edilebilir. Burulma terazisi bir mahfaza içine alınmıştır. Bunun dışında da, yukarıda anılan iki kurşun küre (MM), lg mihveri üzerine dönebilen bir koldan asılıdır. Farz edelim ki, bu kürelerden biri, çubuğun sol kolundaki küçük topun (m) önünde, ondan d mesafesinde, öbür küre de sağ koldaki topun (m) arkasında aynı mesafededir. Her iki küre de topları çekmeye çalışacak, çubuğun sol ucu daha ileriye gelecektir. Bundan sonra büyük kürelerin yeri değiştirilerek, biri sağ koldaki topun önünde, öbürü de sol koldaki topun arkasında yer alsın. Çekim istikameti değişmiş olduğu için, çubuğun sol ucu geri gidecektir. Çubuğun her iki vaziyeti arasında bulunan 2θ açısı (sağ kürenin sol top, sol kürenin de sağ topun üzerindeki çaprazlama çekimini ihmal ederek), çubuğun inhiraf (sapma, déflection) ının 4 mislidir. Burulma terazisini bir burulma sarkacı şeklinde kullanmak, bunun devri (période) ni tesbit etmek, v. b. suretiyle, asılı burulma çubuğu (tel) nun burulma sabitesi tesbit edilebilir. Müşahede edilen 2θ inhirafını meydana getirmek için, kaldıraç durumunda olan çubuk kolu (a) nun üzerine etki yapan kuvvet de hesaplanabilir; M, m ve d nin değerleri bilindiği için, denklem (5,1) prensip itibariyle yerçekimi sabitesini verir (C. in deneyine göre, ortalama, $G = 6{,}754 \times 10^{-8}$ [c. g. s. birimleri]).

BURULMA TERAZİSİ (Torsion Balance): 1. ince tel; a. şellak (reçineli bir madde) tan yapılmış bir çubuğun ucunda bulunan küçük top (hafif odun özünden yapılmıştır); 2. müteharrik cam çubuk; b. hafif odun özünden yapılmış küçük top; 3. derecelendirilmiş çember; 4. burulma cihazının başı (altındaki cam tüpten müstakil olarak dönebilen, derecelendirilmiş bir disk); 5. cam tüp; 6. gösterge; 7. kapak; 8. havayı kuru tutmak için konulmuş kalsiyum klorit. Burulma cihazının başı (4) döndürülerek, gösterge (6) sıfıra getirilir. Kapak (7) la cam tüp (5) döndürülerek, küçük toplar (a ve b), derecelendirilmiş çember (3) in sıfır rakamına getirilir. Toplara elektrik verilir, bunların birbirlerini çekimi veya itelemesi, göstergede okunabilen burulma açısiyle ölçülür.

CAVENDISH DENEYİ (harflerin izahı için metne bk.)

C. in bu buluşu, bir öncü için fevkalâde bir başarı sayılmış ve tesbit ettiği rakam (tashihlerden sonra, ortalama 5,448) birçok deneylerden geçerek, ancak bir asır sonra ufak bir değişime uğramıştır. Reich'a göre: 5,49 (1838) ve 5,58 (1852); Baily'ye göre: 5,6747 (1842); Wilsing'e göre: 5,579 (1887); Boys'a göre: 5,527 (1895); Braun'a göre: 5,5 275 (1896); Eötvös'e göre: 5,53 (1896); Burgess'a göre: 5,55 (1901) v. b.

CAVENDISH [*kævındiş*], **Spencer Compton** (1833-1908), Hartington markisi ve 8 inci Devonshire dukası. Halker Hall (Londra) da doğmuş, Fransada Cannes'da ölmüştür. 1854 te Cambridge üniversitesini bitirmiş 1857 de Liberal partiden parlâmentoya seçilmiştir. 1862 de Amerikaya gitmiş, reisicumhur Lincoln'ı ziyaret etmiş, 1866 da Lord Russel'ın kabinesinde harb nazırlığında bulunmuş, 1868 de Gladstone idaresinde posta teşkilâtı başkanlığı yapmış, 1870-1874 te İrlanda nazırı olmuş, 1875 - 1880 arasında parlâmentoda Liberal parti lideri olmuş, 1878 de başvekil Disraeli'nin Yakındoğu siyasetini hafif, Hindistan ve Afgan siyasetini ise ağır kelimelerle tenkid etmiştir. 1880 de başvekil olmayı reddetmiş, Gladstone kabinesinde 1880 - 1882

arasında Hindistan nazırı, 1882 - 1885 arasında harb nazırı olmuştur. Bu sıfatiyle, 1882 de Gen. Gordon'ı ve Lord Wolseley'yi Sudan seferine göndermişse de, onları destekliyememiştir. Gladstone'ın İrlandanın muhtar olması hususundaki politikasına karşı koyarak cebir kullanılmasını müdafaa etmiş, Joseph Chamberlain ile birlikte Liberal Unionist partisini kurmuş; 1886 ve 1887 de başvekil olmayı reddetmiş, 1891 de Salisbury'nin koalisyon kabinesine Meclisi Has reisi (Lord President of the Council) olarak girmiş ve bu vazifesine 1902 - 1903 te Balfour kabinesinde devam etmiş, mali politikaya ve serbest ticaret taraftarı olduğu için de gümrüklere muhalefet etmiş ve 1903 te çekilmiştir.

CAVENDISH [*kavındiş*] veya CANDISH [*kandiş*], **Thomas** (takr. 1555 - 1592), İngiliz denizcisi ve korsanı. Trimlay St. Martin (Suffolk kontluğu) de doğmuş, güney Atlantikte boğulmuştur. 1585 te Raleigh tarafından Virginia'ya gönderilen Richard Grenville idaresindeki donanmada bir gemiye kumanda etmiştir. 1586 da «Desire», «Content» ve «Hugh Gallant» (Pasifikte batırılmıştır) adlı üç küçük tekne ile Plymouth'dan denize açılmıştır. Afrika ve Brezilyaya uğramış ve 1587 başında Magellan boğazından geçmiş, İspanyol Güney Amerikası kıyılarını vurmuş, 19 gemi tahribetmiş, birçok tekne zaptetmiştir. 1587 sonunda Filipinlerde, çok değerli ganimetler taşıyan bir gemiyi zaptetmiştir. Sonra Pasifiği geçmiş, Ümit Burnu üzerinden 1588 sonunda İngiltereye dönmüştür. C. bu seferiyle dünyayı dolaşanların üçüncüsü olmuştur. 1591 de beş gemi ile yeniden yola çıkmış, fakat büyük güçlüklerle karşılaşarak Magellan boğazından geçememiştir. Gemileri dağılmış, kendisi de geri dönmeğe uğraşırken ölmüştür. Mürettebatından pek azı İngiltereye dönebilmiştir.

CAVENDISH [*kavındiş*] **AİLESİ**, bir İngiliz asılzadeler ailesi. Mensupları Hartington marki (marquis) si ve Devonshire duka (duke) sı unvanlarını taşımışlardır. Suffolk kontluğundaki Cavendish arazisi XIV. yüzyıl başlarında II. Edward tarafından Robert Gernon'a verilmiştir. Ailenin ceddi 1371 de Cambridge üniversitesinin şansölyesi, 1372 - 1381 yıllarında da kıraliyet mahkemesi (King's Bench) nin başhâkimi olup 1381 de Wat Tyler isyanının elebaşılarından Jack Straw'nun adamları tarafından başı kesilmek suretiyle idam edilen **Sir John C.** ise de, ailenin asıl kurucusu **Sir William C.** (1505? - 1557) tır. Bu zat Suffolk kontluğunun Cavendish arazisinde doğmuş, VIII. Henry, VI. Edward ve Kıraliçe Mary Tudor zamanında saray hazinedarı olmuştur. Bunun üçüncü karısı (1549) Hardwick'li Bess (sonra 4. defa evlenerek Shrewsbury kontesi Elizabeth Talbot olmuştur), C. lerin arazisine Chatsworth'ı ilâve etmiştir. C. A. nin öbür başlıca üyeleri şunlardır:

George C. (1500 - 1562?), Sir William C. in kardeşi. 1526 da saray teşrifatçısı olmuş, 1557 de Kardinal Wolsey'nin biyografisini yazmıştır. **William C.** (ölm. 1626), Sir William C. in ikinci oğludur. 1618 de Devonshire birinci kontu (earl) olmuştur. Birinci New - Castle dukası **William C.** (1592 - 1676) in amcasıdır (C. A. nin Newcastle dukaları kolu için bk. NEWCASTLE DUKALARI). **William C.** (1640 - 1707). birinci Devonshire dukası. Sir William C. in torununun oğludur. 1666 - 1678 yıllarında Avam Kamarasında saraya karşı cephe alan Anti - Romanist partinin lideri olmuş, Orange'li William'ı tahta getirmek için Kuzey İngiltereyi ayaklandırmış, 1689 da II. James'in tahttan atılması için açıkça mücadele etmiş, aynı yılda III. William ile Mary tahta oturduktan sonra C., Devonshire dukası ve Hartington marki'si olmuştur. **William C.** (1720 - 1764), 4. Devonshire dukası. 1. dukanın torununun oğludur. 1755-1756 yıllarında İrlanda umumi valisi, 1756 - 1757 de başvekil, 1757 - 1762 de de saray nazırı(Lord Chamberlain kabinesinde) olmuştur. **Sir Henry. C.** (1731 - 1810), büyük kimyacı ve fizikçi. 1. dukanın torununun oğludur. Geniş biyografisi için ayrı maddeye bk. **Georgiana C.** (1757 - 1806), 5. Devonshire dukasının karısı. Ayrı maddeye bk. **Spencer Compton C.** (1833 - 1908), 8. Devonshire dukası. Ayrı maddeye bk. **Lord Frederick Charles C.** (1836 - 1882), 8. Devonshire dukasının kardeşi. Ayrı maddeye bk. **Victor Christian William C.** (1868 - 1938), 9. Devonshire dukası. 8. dukanın yeğeni olup Lord Hartington unvaniyle tanınmıştır. Cambridge üniversitesinde okumuş, 1891 - 1908 yıllarında İngiliz Parlâmentosunda bulunmuştur. 1903 - 1905 te maliye nazırı, 1916 - 1921 de Kanada umumi valisi, 1922 - 1924 te sömürgeler nazırı olmuştur. C. A. nin XVIII. yüzyılda kurulan Cavendish - Bentinck kolu için bk. BENTINCK.

CAVENİN (İng. Javenine), Sinkona (Cinchona) veya Quinquina (Türk. kınakına) ağacının *Cinchona calisaya* türünün Cava'da yetişen *javanica* çeşidinin kabuklarından çıkarılan kristalleşmiş bir alkaloid. Yakını olan kinin (quinine) gibi, sıtma ilâcı olarak kullanılır; ateşi düşüren ilâçların bileşimine de girer. Bk. CAVANİN.

CAVENTOU [*kavãtu*], **Joseph Bienaimé** (1795-1877), Fransız eczacısı. Saint - Omer (Pas - de - Calais depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Paris Yüksek Eczacılık Okulunda toksikoloji (zehir bilgisi) profesörü olmuş, P. J. Pelletier ile işbirliği yaparak 1817 de biyoloji dünyasına klorofil (chlorophylle) terimini sokmuş, 1820 de kinin sülfatı (sulfate de quinine) nı, daha sonra da cinchonine'i, strychnine'i ve brucine'i tecridetmiş, yani bulmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Nouvelle nomenclature chimique* (Yeni kimya terimleri) [1816], *Traité élémentaire de pharmacie théorique* (Nazari eczacılığın ana hatları) [1819], *Recherches sur l'action qu'exerce l'acide nitrique sur la nature nacrée des calculs biliaires* (Safra kesesi taşlarının sedefîlik vasfı üzerinde nitrik asidin yaptığı tesir hakkında araştırmalar) [1817; Pelletier ile birlikte], *Recherches chimiques sur quelques matieres animales saines et morbides* (Bazı salim ve marazi hayvani maddeler üzerinde kimya araştırmaları) [1843]. Oğlu **Eugène C.** (1824 - 1912) da bir kimyager eczacı olmuş, 1870 te Paris Tıp Akademisine üye seçilmiştir.

CAVEZZO [*kavedzdzo*], eskiden Venedikte kullanılan, 2,09 m boyundaki bir uzunluk ölçüsü.

CAVHAR (İng. Jawhar), Hindistan Cumhuriyetinin Bombay bölümünün Konkan bölgesinde eski bir «devlet». Yüzölçümü 798 km², nüfusu 75 000 (1948). Batı Gatlar (Western Ghats), Bombay'ın 120 km kuzeyinde bulunur. Eskiden Koli kabîlesine mensup bir reis tarafından idare edilirdi. Merkezi C. kasabası olup nüfusu 50 000 (1948) dir. Gemi inşaatında kullanılan, sert dokulu (İng. teak) ağaç ile, pirinç yetişir.

CAVIA [*kavia*], **Mariano de** (1855 - 1920), İspanyol gazetecisi. Zaragoza'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Sobaquillo takma adı altında yayımladığı günlük yazılarla şöhret bulmuştur. Nükteli, hoş üslûplu ve kültürlü olan C. nın, alaylı ve

bazen de şüpheci bir eda takınan şirin bir nesri vardı. Başlıca eserleri şunlardır: *Platos del dia* (Günün yemekleri) [1891], *Azotes y galeras* (Kamçılamalar ve kadın hapishaneleri) [1891].

CAVIANA [*kaviąna*] veya **CAVIANNA** [*kaviąnna*], Kuzeydoğu Brezilya'da Amazon nehri ağzında bir ada. Atlas Okyanusundan nehir ağzının içine çekilmiş durumdadır. Uzunluğu takriben 80 km dir.

CAVİD, HÜSEYİN (doğ. 1882), Azerbaycan şairi. Nahçıvan çevresinde doğmuştur. Babası Şahtahtlı adiyle meşhur bir rozehandır. Bunun için C. in bir adı da Rasîzadedir. C., tahsilini önce Tebrizde, sonra İstanbulda tamamlamış, Rıza Tevfikten edebiyat ve felsefe dersi almıştır. İstanbul şivesiyle yazdığı manzumeleriyle romantik Türk şiirinin Azerbaycanda kuvvetli bir mümessili olmuştur. Manzum piyesleri ve lirik parçalariyle tanınmıştır. Tarihî ve felsefi konular ve menkıbeler üzerine yazılan manzum ve mensur dramları Azerbaycan sahnesinde büyük bir ilgi ve heyecanla takibolunmuş; sonradan bunlar sansür tarafından menedilmiştir. C. in ilk manzum dramı *Şeyh San'an* (1915 te, Bakû'de çıkan «Açık Söz» gazetesinde) dır. Daha sonra yayımladığı eserlerden şunlar vardır: *Peygamber*, *İblis*, *Uçurum*, *Siyavüş* (manzum dramlar), *Topal Timur* (mensur dram), türlü konularda lirik şiirler, manzum ve mensur hikâyeler. Sovyet idaresi altında uğradığı müşküllerden yılmıyan C., edebî şahsiyetini ve hürriyetini muhafazaya gayret etmiş, neticede 1936 - 1937 yıllarının genel takiplerinden kurtulamıyarak Azerbaycandan sürülmüş ve söylendiğine göre Sibiryada ölmüştür.

CÂVİDAN (Fars. = ebedî, ölmez): 1. Hurufîlik (b. bk.) mezhebinin kurucusu, Esterabatlı Seyyid Muhammed Fazlullah (bk. FAZLULLAH HURUFÎ) tarafından yazılan ve mezhebinin esaslarını ihtiva eden Farsça mensur kitabın adı (yahut *Câvidannâme*).

2. İran şair ve nasirlerinden Baba Efdaleddin Kâşî'nin (ölm. 1300?) tasavvufa ait bir kitabının adı (yahut *Câvidannâme*).

3. Yukarıdaki iki kitaptan başka, bir de «ebedî ve daimî akıl» anlamına gelen *Câvidan Hıred* adlı ve eski Hint, İran, Yunan ve Arap filozoflarının ahlâk kaidelerini muhtevi bir kitap daha vardır ki, rivayete göre İran şahlarından Hûşeng'e ait olan bu kitap, Abbasoğullarından al-Me'mûn'un (ölm. 833) veziri Hasan ibn Sehl (ölm. 850) tarafından Arapçaya çevrilmiş, bir de hulâsası yapılmıştır. Ahmed ibn Muhammed ibn Miskeveyh (ölm. 1030), *Âdâb'ül-Arab ve'l-Fürs* adlı kitabının önsözüne bu hulâsayı almıştır. Sonradan Hint Moğol hükümdarlarından olup meşhur Ekber Şahın oğlu bulunan Cihangîr (ölm. 1627) adına Takıyyeddin Muhammed ibn Muhammed, bu kitabı Farsçaya çevirmiştir.

CÂVİDANİYE, IX. yüzyılda İranda Mazdeizm akidelerini taşıyan bir mezhebin adı. Bu mezhep, adını, Hürremîler (b. bk.) in ileri gelenlerinden Câvidan b. Şabrah'dan almıştır. Câvidan, tarafları ile birlikte Kuzey Azerbaycanda gayet sarp bir yerde bulunan Bazz kalesinde yaşamıştır. Bu mezhep mensupları taşıdıkları akideler gereğince, Müslümanların en büyük düşmanı olarak IX. yüzyılın başlarından itibaren harekete geçmişler, köy ve şehirleri yakıp yıkmaya ve Müslüman halkı öldürmeye başlamışlardır. Câvidanın 816 yılından önce vefatı üzerine bu mezhebin başına Babek (b. bk.) geçmiş ve Babekin büyük bir şöhret kazanmasından sonra bu mezhep «Babekiye» adiyle anılmıştır.

Câvidanîlerin din veya mezheplerinin esası aydınlık ve karanlıktır. Onlar da diğer Hurremîler gibi tenasühe inanıyorlardı. Bu sebeple peygamberliğin bir fertten diğer bir ferde irsen veya hulûl yoliyle daima intikal ettiğine ve yeryüzünde her zaman peygamberin mevcut olduğuna inanmışlardır. Ebu Müslime karşı büyük bir hürmet duymuşlar ve onun ruhunun kızı Fatıma'ya geçtiğini iddia etmişlerdir.

Câvidanîlerin çalgılı ve içkili, kadın erkek bir arada eğlenceler tertibettikleri de doğrudur. Bu gibi meclislerde Ebu Müslim'in kızı Fatıma'nın oğlu Mehdî'ye salâvat getirdikleri de söyleniyor.

CAVIGLIA [*kavilya*], **Enrico** (1862 - 1945), İtalyan generali. Finale Ligure'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1883 te orduya girmiş, 1918 de 24 üncü Ordu kumandanlığında kendini göstermiş, Vittorio - Veneto seferinde 8 inci Orduya kumanda etmiştir. 1919 da senatör ve general rütbesiyle harb nazırı olmuş, 1920 sonunda Fiume'yi Gabriele D'Annunzio'dan alan kıtalara kumanda etmiştir. 1926 da mareşalliğe yükselmiş ve 1929 da, kendisini kıralın «fahrî kuzen» i yapan, Annunziata nişanı ile taltif edilmiştir. 8 Eylûl 1943 te hükümet değişince birkaç saat için, Roma'nın idaresini ele alarak şehrin teslim edilmesi konusunda Almanlarla müzakerede bulunmuş, teslimden sonra siyasetten çekilmiştir.

CAVİT (ölm. 1835), Türk şairi. İstanbulda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. O devirde âdet olan öğrenimi gördükten sonra Sadrazamlık mektubî odasına kâtip olarak girmiş; daha sonra da Kasapbaşı Şâtırzade Şakir Efendinin divan kâtipliğini yapmıştır. Şiirleri elyazması mecmualarda ve Mısırda basılmış olan *Müntehabat-ı Mîr Nazîf*tedir; bunların çoğu nazire ve tahmistir. Birçok tezkireler C. hakkında bilgi vermektedir.

CAVİT, Mehmet (1875 - 1926), İkinci Meşrutiyet devri devlet adamlarımızdan, maliyeci ve iktisatçı. Selânikte doğmuş, Ankarada idam edilmiştir. Babası tüccardan, Recep Naim Efendidir. Yüksek öğrenimini İstanbulda Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Fakültesi) nde yapmış (1896), bir müddet Ziraat Bankasında çalıştıktan sonra, aynı yıl içinde Maarif Nezareti İstatistik Şubesine memur tâyin edilmiştir. 1898 - 1902 yıllarında Maarif Nezaretindeki vazifesine ek olarak Ayasofya Merkez Rüşdiyesiyle, Yüksek Öğretmen Okulu İlm-i Servet ve Maliye (ekonomi) öğretmenliği görevinde de bulunmuştur. Daha sonra, istifa ederek Selânik'e dönmüş ve o zaman «Mekteb-i Feyziye» adını almış ve lise derecesine yükselmiş bulunan kendi okuduğu ortaokulun müdürü ve ekonomi, defter tutma usulü, ekonomik coğrafya, tercüme, ahlâk ve kanun bilgileri öğretmeni olmuştur. Bir taraftan da o yıllarda Selânik'te gizli çalışan ve sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti (b. bk.) adını alan Osmanlı Hürriyet Cemiyetine girerek meşrutiyet idaresinin 1908 de yeniden kurulmasını sağlıyanlar arasında yer almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafın-

M. CAVİT

dan, muhtelif Makedonya komitalarını cemiyetin ittifakına almak üzere Sofya ve Bükreş'te temaslara memur edilmiştir.

Meclis - i Mebusanın ilk devresinde (17 Aralık 1908-18 Ocak 1911) Selânik mebusu olarak İstanbula gelmiştir. Meclisin ikinci devresinde (18 Nisan - 5 Ağustos 1912) yine Selânik ve üçüncü devresinde (14 Mayıs 1914 - 21 Aralık 1918) Biga mebusu seçilmiştir. Meclisin ilk günlerinde bütçe komisyonu raportörü olarak faal bir rol oynamış ve önemli bir parlâmento hatibi olarak tanınmıştır. Bir yandan da Mülkiyede ve Darülfünunda ekonomi ve istatistik hocalığı yapmış (1908 - 1910), Ahmet Şuayıp (b. bk.) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (b. bk.) ile birlikte Ülûm - i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası adlı bir ilmî dergi yayımladığı gibi (1909 - 1911), Hüseyin Cahit Yalçın (b. bk.) ve Ahmet Şuayıp ile beraber «Ülûm - i Hâzıra Kütüphanesi»adı altında bir koleksiyon yayımına girişmiştir.

31 Mart olayından sonra Tevfik Paşa kabinesine maliye nazırı olarak giren C., Mondros (Mudros) Mütarekesinin ilk günlerine kadar bu devrin siyasi hayatında ve Osmanlı Devletinin maliye işlerinde birinci plânda yer almış ve maliye nazırı, nafia nazırı olmuş; ayrıca Düyun - ı Umumiye İdare Meclisinde Osmanlı daînler vekili sıfatlariyle bulunmuştur. Osmanlı Devletinin maliye işlerini ve teşkilâtını ıslahta büyük hizmeti görülmüştür. Mali ve siyasi bir mütehassıs sıfatiyle Osmanlı Devletinin bu devirde akdettiği istikrazlarla alâkalı olarak Pariste, Londrada ve Berlinde yapılan hemen bütün mali müzakereleri o idare etti. Mütareke devrinde İttihatçılar hakkındaki sıkı kovuşturmalara rağmen ele geçirilmeden İstanbulda yaşamıştır. Zaferden sonra ortaya çıkarak İttihat ve Terakkinin yeniden faaliyete geçmesine ve mazisinin hesabını vermesine önayak olmak istemiştir. Lausanne Konferansı sıralarında borçlar konusundaki tutumu millî menfaatlere uygun görülmemiştir. Bu devirde iktidara, muhalif bir durumda görülen C., 1926 da Atatürke karşı İzmirde tertibedilen suikast hakkında bilgi sahibi olmak ve buna yardım etmek suçundan İstiklâl Mahkemesi karariyle 26 Ağustos 1926 tarihinde Ankarada idam edilmiştir.

Meşrutiyetin ilk günlerinden, Kurtuluş Savaşı sonlarına kadarki devir ve bu devir olayları bakımından önem taşıyan günlük hâtıraları, «Tanin» gazetesi (30 Ağustos 1943 - 22 Aralık 1946) nde 304 tefrika halinde yayımlanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *İlm-i İktisat* (4 cilt, 1905, 2 bas. 1912), *İhsaiyat* (1909), *Mekâtib-i İdadiye'ye mahsus İlm-i İktisat* (1909, 2. bas. 1913).

CAVITE [*kavite*]: 1. Filipin Cumhuriyetinde, Luzon adasının güney ortasında bir vilâyet. Kuzeyde Manila körfezi, kuzeydoğuda Rizal vilâyeti, Doğuda Laguna de Bay ve Laguna vilâyeti, güney ve güneydoğuda Batangas, kuzeybatıda da Manila körfezi tarafından sınırlanmıştır. C. vilâyetinin kuzey bölgesi çok verimli olup birçok nehirlerle sulanır. Pirinç, abacá (bir bitki), şeker kamışı ve kahve yetiştirir. Toprağın % 25 inden fazlasında ziraat yapılmıştır. Yerliler Tagalog ırkındandır. Merkezi C. şehridir. Yüzölçümü 1 179 km², nüfusu 262 550 (1948) dir.

2. Aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi. Manila şehrinin 16 km güneybatısında bulunan ön limanıdır. Manila körfezi üzerinde, müstahkem bir şehirdir. Tütün endüstrisi ile tanınmıştır. Nüfusu: 35 016 (1948). Eskiden İspanyolların bir harb üssü olan C. de bu devirden kalma birçok yapılar vardır. 1 Mayıs 1898 tarihinde burada bir İspanyol donanması Amiral George Dewey kumandasındaki bir Amerikan donanması tarafından imha edilmiştir. Bu tarihten 1941 e kadar C. Amerikan deniz üssü olmuştur. İkinci Dünya Harbinde Japonlar tarafından 2 Ocak 1942 de ağır hava taarruzları neticesinde zaptedilmiş, Şubat 1945 te de Amerikalılar tarafından geri alınmıştır.

C. humması: Filipinlerin C. şehri ve bunun civarında kendini gösteren, Dengue'e benziyen bir endemik hastalık. Alâmetleri şunlardır: birdenbire başlaması, yüksek ateş, adalelerde ağrı, göz yuvarlaklarının çok hassaslaşması.

CAVLAK - CAVLAKÎ, eski kaynaklarda Kalenderî dervişine Cavlakî, Kalenderîlere Cavâlıka denmektedir. Cavlakî sözü, Mevlânâ'nın (1273) *Mesnevî*sinde de geçer. Arapçada «calk» baş tıraş etmek anlamına gelir. Farsçadan Arapçalaşmış olan «cıvâlek» ve «cuvâlak», ipten örülen aba ve çuval mânalarında kullanılır. Farsçada «cuvâlık», ipten örülen abaya, elbiseye, hurç ve heybeye denir. Kelimenin müfredi «cavlak» tır. Kalenderîlere, ipten örülmüş kumaştan aba giydiklerinden bu ad verildiği gibi saç, kaş, bıyık ve sakallarını usturayla tıraş ettiklerinden bu kelimenin «calk» kelimesiyle de ilgili olduğunu sanıyoruz. Türkçede de çıplak adama «cascavlak» denir ki, bu tâbirle Kalenderîlerin başlarını. bıyıklarını ve sakallarını tıraş ettirmeleri ve cascavlak bir hale gelmeleri arasında bir münasebet olsa gerektir. Bk. ÇEHÂR - DARB ve KALENDERÎLİK.

CAVNPUR (İng. Jaunpur): 1. Hindistan Cumhuriyetinin Doğu Birliğinde bir idare bölgesi. Allahabad şehrinin kuzeydoğusunda, Uttar Pradesh (eski idarede: United Provinces [Birleşmiş Vilâyetler]) bölümündedir. Pirinç, şeker, buğday, arpa yetişir. Merkezi de aynı adı taşır. Yüzölçümü takr. 3 937 km², nüfusu 1 387 439 (1941) dur.

2. Aynı adı taşıyan idare bölgesinin merkezi. Gumti nehri üzerinde, Benares'in takr. 56 km kuzeybatısındadır. Eskiden önemli bir Müslüman devletinin başkenti idi (XV. yüzyıl). Şimdi bir ticaret merkezi olup, üç demiryolunun ve üç büyük kara yolunun üzerinde bulunur. Nüfusu 44 833 (1941) tür.

Tarih: Müslümanların C. dan ilk defa geçmeleri Garlular hükümdarı Şihabeddin zamanındadır. Kanuc Rathor kıralını yenen Şihabeddin'in kuvvetleri Benares'i almak üzere C. dan geçmişlerdir. Giyaseddin Tuğlukoğlunu buraya vali tâyin etmiştir (1321). Firuz Şah Tuğluk, 1359 yılında C. da yeni şehri kurmuştur. Burada vali bulunan Hace - i Cihan 1394 yılında istiklâlini ilân etmiş ve onun soyundan gelenler yüz yıl kadar hüküm sürmüşlerdir. En tanınmışları Mübarek Şah, İbrahim Şah, Mahmut Şah, Hüseyin Şah olup, bunlar zaman zaman Delhideki başkentleri ve Malva hükümdarları ile çarpışmışlar, ve Bundelkhand ile Orissa'ya akınlar yapmışlardır. Babur, Ağra'yı aldıktan sonra C. Humayun zamanında bu devletin sınırları içine katılmış, sonra burasını Şir Şah almıştır. Ekber zamanında C. tekrar Gürgani devletinin eline geçmiştir. Gürgani devleti sarsılmaya başlayınca, Allahabad C. eyaletinin merkezi olmuştur. Daha sonra Oudh nevvaplarının idaresine geçen C. u 1775 yılında İngilizler zaptetmişlerdir. C. da Gumti nehri üzerine Ekber zamanında 1565 te yapılan taş köprü, İbrahim Şah tarafından yaptırılan Atala ve Canchri camileri, halktan iki zengin tarafından yaptırılan Dariba Camisi, Mahmut Şahın eşinin yaptırdığı Lal Darvaza Camisi şark üslûbunda değerli sanat eserleridir. 1438 - 1478 yıllarında yapılan Cami - i Mescidin yanında hükümdarların türbeleri bulunmaktadır.

CAVO, MONTE [*monte kāvo*] veya **MONTE ALBANO** (Lat. Mons Albanus), İtalyanın Campania bölgesinde, Roma'nın 24 km güneydoğusunda, Albano dağlarının en yüksek tepesi. Denizden yüksekliği 951 m dir. Roma devrinde, bu tepede ilâh Iuppiter Latiaris (veya I. Latialis) için yapılmış bir tapınak vardı. Latinlerin millî meclisi (dieta) bu tepenin yamacındaki mukaddes Ferentinum ormanında toplanırdı. M. Ö. VI. yüzyılda, Kıral Lucius Tarquinius Superbus'un emriyle, millî Latin bayram şenlikleri (Feriae) burada yapılmağa başlamıştır.

CAVOS [*kavos*], **Catterino** (Rus. adı: **Katerino Al'bertoviç Kavos**: 1775 - 1840), İtalyan bestecisi. Venedikte doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. 1797 de bir İtalyan opera trupu ile Petersburg'a giderek, Rus hizmetine girmiş, 1799 da Moskovadaki İtalyan ve Rus operalarının rejisörü, orkestra şefi, Tiyatro Okulunda profesör olmuştur. Daha sonra İtalyan, Fransız ve Rus opera şirketlerinin besteciliğini üzerine almıştır. Rusça operalarının en meşhurları şunlardır: *İl'ya bogatır* (Bahadır İ.) [1807], *İvan Susanin* (ad) [1815], ve *Jar - ptitsa ili priklyuçenie İvana - tsareviça* (Ateş kuşu veya veliaht İvan'ın macerası) [1822]. Napoléon harbleri zamanında bilhassa *İvan Susanin*in çok beğenilmesi üzerine C , çar tarafından Petersburg imparatorluk tiyatrolarının müzik direktörlüğüne getirilmiştir. C. un, libretto'ları Rusça, Fransızca ve İtalyanca olan 18 operası, 8 baleti, birkaç vodvili vardır; bazı Rus şarkılarını da bestelemiştir. Fransızca operalarından, *Les trois bossus* (Üç kambur; Rus. terc. *Tri gorbuna*) ile *Les trois sultanes* (Üç hanım sultan) en tanınmışlarıdır. 1819 da C., Münih tiyatrosu için *Il convito degli spiriti* (Ruhların ziyafeti) başlıklı İtalyanca bir melodram da bestelemiştir. Büyük Rus bestecisi Mihail İ. Glinka, C un *İvan Susanin* adlı operasının konusunu yeniden ele alarak, 1836 da, *Jizn za tsarya* (Çar için bir hayat) operasını bestelemiştir. C. un *Jar - ptitsa*sı da 1910 da İgor F. Stravinskiy'nin aynı adı (Fr. *L'Oiseau de feu*) taşıyan baletine bir kaynak teşkil etmiştir. C., Rus operasının kurucularından biridir.

CAVOUR [*kavur*] veya **CAVORRE** [*kavorre*] (Lat. *Caburrum*), Kuzey İtalyanın Piemonte bölgesindeki Torino vilâyetinde, mümbit Pellice vâdisinde bir kasaba. Saluzzo - Pinerolo tramvay hattı üzerindedir. Nüfusu 6 388 (1938) dir. İpek sanayii vardır. Fransız generallerinden Lesdiguières 1592 de, Catinat da 1690 da C. u işgal etmiştir; şehirde son zamanlara kadar Fransızca konuşulmakta idi. Burada XII. yüzyılda kurulan kontluk Benso ailesinin idaresinde bulunmuş, bunların da en ileri gelen siması Cavour kontu Camillo Benso olmuştur (aşağıdaki maddeye bk.).

CAVOUR [*kavur*], **Camillo, Conte Benso di C.** (1810 - 1861), İtalyan devlet adamı. Torino'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Piemonte'li asîl bir aileye mensup olan C., mühendis subay olmuş, fakat liberal görüşlerinden dolayı ordudan ayrılmıştır. C. İngilizlerden, hayatında kati rol oynıyan intibalar almıştır. 1842 de Associazione Agraria (Çiftçi birliği) yı kurmuş, 1847 den itibaren de Balbo ile birlikte, «Il Risorgimento» (yeniden dirilme; bk. RISORGIMENTO) adlı bir gazete çıkarmıştır. C., bu gazetede bütün İtalyanın, Savoia hanedanı vasıtasiyle birleşmesi hususunu ileri sürmüştür. Kıral Carlo Alberto üzerinde nüfuz sahibi olduğundan 5 Mart 1848 Anayasasının çıkmasını sağlamıştır. Bunun üzerine mecliste sağcıların şefi olan C., D'Azeglio'nun kabinesinde 1850 de ticaret ve bahriye nazırı, 1851 de ise aynı zamanda maliye nazırı olmuştur. Fakat D'Azeglio bu ikbal seven ve ihtiraslı meslektaşını 1852 Mayısında bir kabine buhranında açıkta bırakmıştır. C , bir seyahat esnasında III. Napoléon ile istikbali parlak bir münasebet kurmaya muvaffak olmuştur. Daha 1852 Kasım ayında D'Azeglio'nun halefi olarak kabineyi kurmaya memur edildi. Aynı zamanda maliye, tarım ve ticaret nazırlıklarını da üzerine aldı. İç politikada liberal kilise kanunları lehine, Papalığa karşı başarı ile savaşmıştır. Dış politikada takibettiği siyasetle de Avusturya aleyhine Sardinya Kırallığı ile Fransanın ittifakını sağlamıştır. 1855 Ocak ayında Kırım Harbinde Batılılar tarafına katılmış ve 1856 da Paris Kongresine iştirak etmiştir. 1858 Temmuzunda Plombières'de III. Napoléon ile İtalyanın kurtarılması hususunda kesin bir anlaşmaya varmıştır. Savoia (Fr. Savoie) ve Nizza (Fr. Nice) dan vazgeçmek suretiyle Fransanın ittifakını temin etmiştir. Fakat öte yandan Prusya kıral naibi ile Baden Baden'da yaptığı konuşmalar neticesiz kalmıştır. 1859 harbi, Avusturyanın Magenta ve Solferino'da yenilgisi ile neticelendi. III. Napoléon 11 Temmuzda Lombardia'yı kurtaran, fakat Venedik'i Avusturya idaresinde bırakan Villafranca sulhunu yapınca C., bu anlaşmayı protesto için 13 Temmuzda çekilmiştir. Ama 23 Ocak 1860 ta tekrar kabineyi kurmuş ve hariciye, dahiliye ve bahriye nazırlıklarını da üzerine almıştır. C., III. Napoléon'a karşı iyi bir siyaset gütmüş; Garibaldi'nin Sicilya için giriştiği hareketi el altından idare etmiş ve Piemonte kıtalarının Papa hükümetine ve Napoli'ye müdahalelerini sağlamıştır. Bütün bu mahirane idare edilen teşebbüsler sonunda, bir buçuk yıl gibi kısa bir zamanda İtalyan millî birliğini hemen hemen tamamlamıştır. Parma ve Modena dukalıkları, Toscana büyük dukalığı, Papa hükümetinin büyük bir kısmı (Romagna, Umbria ve Le Marche) ve Napoli - Sicilya Kırallığı birleştirilmiştir. 17 Mart 1861 de II. Vittorio Emanuele, İtalya kıralı unvanını almıştır. Yalnız Venedik ve Roma yabancı ellerde kalmıştı. Risorgimento'nun bir azınlık hareketi olarak kaldığı düşünülürse C un başarısının önemi daha iyi anlaşılır. C. un âni ölümü, İtalyan dahilî birliğinin teessüsü bakımından telâfisi mümkün olmıyan bir kayıp olmuştur. Onun son arzusu, Papa ile olan münesebetleri yoluna koymaktı; «Hür memlekette hür kilise» istiyordu. 1873 te Torino'da ve 1895 te de Romada, İtalyanın millî birliğini kurmuş olan C. için heykeller dikilmiştir.

C. CAVOUR

C. un eserleri şunlardır: *Discorsi parlamentari* (Parlâmento nutukları) [12 cilt, 1863 - 1880], *Scritti* (Yazılar) [2 cilt, 1892], *Diario inedito* (Yayımlanmamış günlük hâtıra defteri) [1888]. C. un mektuplarından bir kısmı *Lettere edite ed inedite 1821 - 1861* (Yayımlanmış ve yayımlanmamış mektuplar 1821 - 1861) [6 cilt, 1883 - 1887] adı altında yayımlanmıştır. Ayrıca bk. Bianchi: *La politiques du Comte Cavour 1852 - 1861, lettres inédites*, 1885; Bert: *Nouvelles lettres inédites*, 1889; Kont Nigra: *Le Comte de Cavour et la Comtesse de Circourt, lettres inédi-*

tes, 1894; ve Mayor: *Nuove lettere inedite*, 1895. Ayrıca bk. F. Wagner: *Cavour und der Aufstieg Italiens im Krimkrieg* (C., ve Kırım Harbinde İtalyanın yükselişi) [1940], F. Valsecchi: *L'Alleanza di Crimea* (Kırım ittifakı) [1948].

CAVŞIR veya ÇAVŞIROTU (Fars.-Ar. *Kâvşîr*; Lat. *Opopanax*; Yun. *opos* = bitki usaresi, *panax* = her derde deva olan bitki), maydonozgiller (Ombelliferae) in ammiyase (Ammiaceae) bölümünden bir bitki cinsi. Bir yıllık otsu bir bitki olup, kökü kalın, sapı sertçe, yaprak damarları tüy biçiminde dallanmış, çiçekleri sarı, çiçek durumu da mürekkep şemsiyecikler şeklindedir; meyvasında da küçük yağ tüpleri vardır. Güney Avrupada, Asyanın sıcak bölgelerinde 3 türü bilinmektedir. Hindistanda yetişen *Commiphora kataf* adlı bitkinin verdiği reçine sakızından çıkarılan esans, opopanax (Bursa-opopanax) adı ile ıtriyatçılıkta kullanılmaktadır. İranda, Anadoluda ve Akdeniz memleketlerinde yetişen *Opopanax chironium* (= Ferula opopanax) dan çıkarılan ve kolayca toz haline getirilebilen kırmızımsı reçine sakızı (Umba opopanax; terkibi: vanilline, chironol, esans), eski eczacılıkta müsekkin antispasmodik ilâç olarak kullanılır ve «her derde deva» sanılırdı; şimdi ticaretten kalkmıştır. *Pastinaca opopanax*ın kökünden çıkarılan reçine sakızı da aynı şekilde eczacılıkta ve ıtriyatçılıkta kullanılırdı. Şimdi bu madde daha ziyade *Commiphora erythraea* (= Commiphora glabrescens) dan çıkarılarak yalnız ıtriyatçılıkta kullanılmaktadır.

C A V Ş I R

CAWDOR [*kǫdîr*] **veya CALDER** [*kǫldîr*], Kuzey İskoçya'da Nairnshire kontluğunda Nairn şehrinin takr. 8 km güneybatısında bir köy. Nüfusu: 767 (1931). Cawdor Şatosu, inanıldığına göre, İskoçya kıralı Duncan'ın, generali Macbeth tarafından öldürüldüğü (1040) yerdir. Shakespeare'in *Macbeth* adlı piyesinde (1605-1606), Macbeth bir ovadan geçerken, çalılıklar arasından çıkan üç cadı kızkardeşlerden biri «Selâm ey Cawdor baron [thane] u!» diye hitabederek, onun bu unvanın mirasçısı olduğunu bildirmiştir.

CAWÉN [*kavẹn*], **Alvar** (1886-1935), Finlandiyalı ressam. Korpilahti'de doğmuştur. Kübist olarak çalışmağa başlamış; sonra Cézanne ve Gauguin'in talebesi olmuştur. Bilhassa tezyinî resimlerindeki hayal zenginliği ile renklerindeki ahenk dikkati çeker.

CAWNPORE veya CAWNPUR (Coğ.): bk. KÂNPUR.

CAXAMBÚ [*kaşîmbụ*], Brezilyada Minas Gerais bölümünün güneyinde, denizden 932 m yükseklikte, çok ziyaret edilen bir kaplıca. 1940 ta 6000 kadar nüfusu vardı.

CAXIAS [*kîşiîs*], Brezilyada ayrı ayrı devlet (estado) lerde bulunan 3 şehrin adı.

1. Memleketin kuzeydoğusundaki Maranhão devletinde bir şehir. Nüfusu: 14 846 (1950). 250 km kuzeyindeki São Luiz de Maranhão limanına demiryolu ile bağlıdır. Şehir, alçak bir düzlük ve tepelik yerde, Itabicuru nehri üzerindedir. Çevresinde hayvan yetiştirilir, şekerkamışı, pirinç ve pamuk ekilir.

2. Memleketin doğu bölgesindeki Rio de Janeiro devletinde bir şehir. Nüfusu: 25 000 (1950).

3. Memleketin güney bölgesindeki Rio Grande do Sul devletinde bir şehir. Nüfusu: 32 158 (1950). Çevresi dağlık ve tepeliktir. 150 km güneydoğusundaki Porto Alegre limanına demiryolu ile bağlıdır. C, bağlık bir bölgenin ortasındadır. 1875 te İtalyanların yerleşmesiyle kurulmuştur.

CAXIAS [*kaşias*], **Luis Alves de Lima e Silva,** Duqe de (1803-1880), Breziyalı mareşal. Rio de Janeiro'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1855 te harbiye nazırı, 1856-1857, 1861-1862 yıllarında da başvekil idi. 1868 de Paraguay'a karşı yapılan harbde başkumandanlık yapmıştır. 1869 da Caxias dukası olmuştur.

CAXTON [*kækstîn*], **William** (takr. 1422-1491), ilk İngiliz matbaacısı. Kent'te doğmuş, Londrada ölmüştür. 1438 de, Londrada bir kumaş tüccarı olan Robert Large'ın yanına çırak olmuş, ustasının ölümü (1441) nden az sonra Brugge'ye gitmiş ve burada (1446) kendi başına iş hayatına atılmış, 1463 e doğru Felemenk (Çukur ülkeler [Nederland]) te yeşleşmiş İngiliz tüccarlarının «governor» (reis) u olarak tâyin olmuş ve bu memuriyette birkaç yıl kalmıştır. 1471 e doğru C., IV. Edward'ın kızkardeşi, Bourgogne dukesası Margaret'in hizmetine girmiştir. *Le recueil des histoires de Troye* (Troia hikâyeleri derlemesi) adlı bir halk şarkısını tercümeye başlamış, bunu Köln'de 1471 de bitirmiştir. Bu eseri istiyenlerin isteklerini karşılamak maksadiyle matbaacılık sanatını, muhtemel olarak Köln'de öğrenmiş ve Fransızcadan tercüme ettiği *Recuyell of the Histories of Troy* İngilizce basılmış ilk eser olarak 1474 e doğru yayımlanmıştır. Bunun, Brugge'deki Colard Mansion'un matbaasında basıldığı sanılıyor. Yine Fransızcadan tercüme ettiği *Game and Playe of the Chesse* (Satranç oyunu ve oynanışı) de muhtemel olarak aynı matbaada 1475 te basılmış ve İngilizce basılmış ikinci kitap olarak yayımlanmıştır. Brugge'den 1476 da ayrılarak İngiltereye dönmüş ve 1477 de Westminster Abbey'ye ait küçük bir binada bir matbaa kurmuş ve burada *Dictes and Sayings of the Philosophers* (Filozofların söz ve deyişleri) eserini basmıştır. Bu da, Earl Rivers tarafından Jean de Teonville'in Fransızcasından tercüme edilmiş olup, İngilterede basılmış ilk eserdir. C. 99 eser basmıştır. Bunların hepsi de kara harflerle ve 6 tip ile basılmıştır. Bunların hemen hemen her birinin redaksiyonunu kendisi yapmış ve 25 ini Fransızca, Latince veya Felemenkçeden tercüme etmiştir. C.

W. C A X T O N

ın bastığı ilk resimli eser, *The Mirror of the World* (Dünyanın aynası) [1481] başlığını taşır. Kendisini koruyan ve yardım eden tanınmış şahıslar arasında, IV. Edward, III. Richard, VII. Henry, Margaret Beaufort ve zamanın başlıca asılzadeleri ve tüccarları vardır. Yukarıda sözü geçen eserlerden başka C., şunları da basmıştır: Geoffrey Chaucer'ın *Canterbury Tales* (C. hikâyeleri), *Troilus and Criseyde* (ad) ve *Book of Fame* (Şöhretliler kitabı) i; John Gower'ın *Confessio Amantis* (Seven'in itirafı) i; John Lydgate'in bazı eserleri; Sir Thomas Malory'nin *Morte d'Arthur* (A. ın ölümü) ı, *The Golden Legend* (Altın efsane); nihayet *The Fables of Aesop* (Aisopos'un masalları). Bu kitapların başlık sahifeleri yoktur, fakat ekseriya önsöz ve kolofon(son söz) ları vardır. Kullandığı harf tipleri zamanının el yazısını o derece yakından taklideder ki, kitaplarının birçoğu, elyazması sanılmıştır. Bazılarında noktalama kullanılmamış, bazılarında ise, yalnız nokta ve iki nokta kullanılmış; virgüllerin yerini, satıra dik kısa veya uzun birer çizgi tutmuştur. Önsözlerinde, maksadının Chaucer'ın İngiliz nazmına yaptığı hizmeti İngiliz nesrinde gerçekleştirmek olduğunu yazar. C. Westminster'de St. Margaret kilisesinde gömülüdür. Burada, hâtırasına bir plâka konulmuştur. Ustabaşısı Wynkyn de Worde, C. ın halefi olmuştur.

CAYABUM (Coğ.): bk. CHAIYAPHUM.

CAYADĒVA [İng. *Jayadeva*] (bir tahmine göre XI. yüzyılda veya XII yüzyılın başında; başka bir tahmine göre de XV. yüzyıl), Sanskritçe yazan Hintli lirik şair. C. nın, Kinduvilva'da doğmuş olduğunu yazmış olmasına dayanarak, bu adı taşıyan üç şehir, şairin doğum yeri olmakla övünür. Başka bir tefsire göre de bu ad bir şehre ait olmayıp, bir Brahman ailesinin soyadıdır. C. nın hayatı hakkında kesin bilgimiz olmamakla beraber, şair, babasının adının Bhōcadēva, anasınınkinin Rāmadēvī, karısınınkinin ise Padmāvatī olduğunu bildirir. C. nın Kıral Lakşmanasēna zamanında, Bengal'de yaşamış olması muhtemeldir. Kendisinden kaldığı söylenilen eserler arasında, C. nın yazdığı muhakkak sayılan tek eser, 12 bölüme ayrılan *Gītagōvinda* adlı şaheserdir. C., her ne kadar Sanskrit edebiyatının klâsik çağı (M. S. V. yüzyıl) ndan çok sonra yaşamış, zamanının Sanskrit dili artık yüzyıllardan beri sırf bir bilgi ve edebiyat dili haline gelmiş ve *Gītagōvinda*nın şekli, bazı retorik ifade tarzları, bazı aliterasyon ve kafiyeli mısralarla şiirin yazıldığı geç çağı belirtiyorsa da, bu esere hakiki mânada bir Sanskrit klâsiği gözü ile bakılmakta olup, C. bütün Sanskrit edebiyatının en mükemmel lirik şairi ve dünya edebiyatının en büyük lirik şairlerinden biri sayılır. *Gītagōvinda* sözünün mânası: «şarkı» (ilâhî) veya «şarkılarla övülen Gōvinda» dır; Gōvinda ise, «inek sahibi» mânasına gelir ve Krişna efsanesine göre Camunā ırmağı kıyısında, bir çoban kızının çocuğu olarak dünyaya gelen Krişna'nın lâkaplarından biridir. Şiirin konusu, Krişna'nın Rādhā adında bir çoban kızına âşık olması, bunu bir zaman için başka kızlarla eğlenerek unutması, Rādhā'nın kıskançlığı, ve nihayet iki sevgilinin barışarak saadete kavuşmalarıdır. Hintliler, *Gītagōvinda*ya, *Rāmāyaṇa*ya olduğu gibi, bir *kāvya* (= destan) gözü ile bakarlar; Avrupalılar ise bunu kâh bir lirik dram, kâh bir lirik şiir, kâh bir melodram, bazan da bir idil olarak vasıflandırırlar. Şahısların konuşması ile hikâye ve tasvirler birbirini takibeder. Eserin çekirdeğini ise bazan Krişna'nın, bazan Rādhā'nın, bazan da Rādhā'nın bir kız arkadaşının okuduğu farz olunan dinî ve erotik ilâhîler teşkil eder. Tropikal ormanın renk ve şekil zenginliğini aksettiren sihirli tabiat tasvirleri ve yine tropikal bir şehveti ifade eden ateşli sevişme tasvirleri ile dolu olan bu şiir, Hazreti Süleymanın «Neşideler Neşidesi» yle mukayese edilmiş ve onda olduğu gibi bunda da tasavvufi bir mâna aranmış, insan ruhunun Tanrıya âşık olmasını, ondan bir zaman için uzaklaşıp azap duyduktan sonra, tekrar saadet içinde ona kavuşmasını ifade eden bir sembolik masal sayılmıştır. Bu mâna, pek zorlanarak çıkarılmış görünmektedir. Gītagōvinda şöyle başlar (ilk sözler Rādhā'nın babası Nanda tarafından söylenmiş farz olunmalıdır):

Gök, kara ve ağır bulutlarla kaplıdır;
«Tamāla ağaçları (koyu renkteki çiçeklerinden dolayı karanlık ağaç adını taşıyan bir ağaç cinsi) ormanda, etrafta duruyor;
Delikanlı gecenin korkunç karanlığında ümitsizliğe düşecek;
Gel, Rādhā, avcıyı misafirsever evimize getir.»

Camunā nehrinin kıyısında, karanlık ormanlıkta, Mādhava (Krişna'nın başka bir adı) nın Rādhā'ya karşı sevgisi böylece uyandı. Fakat Krişna onu terk edince Rādhā aşk ıstırabı içinde onu arar: Ormanın derinliklerinde saklı, yılan gibi dolanan vāsantī (bir bitki) ler gibi, kızın yüreği, ilkbahar kokusu içerisinde, delikanlının buselerine doğru yükseliyordu. Böylece aşk hastası kız, kız arkadaşına gitti. Bu ise onunla alay etti. «Bak çiçeklere sarılan Malaya (Himalaya) dan tepelerle birlikte uçarak inen ılık batı rüzgârına! Şu çalıda birçok bülbül çiftleri ötmektedir; dolanan asmalar içerisinde bal toplıyanların sürüsü vızıldıyor... Gölgeli vrindavan (bir bitki) ın karanlık çalılarında, aşka ayrılmış bu saatte, zevke ayrılmış bu yerde delikanlı Hari (Krişna'nın başka bir adı), başka kızların göğsü üzerinde, kendinden geçmiş, delice eğleniyor...

Nihayet sevgililer tekrar buluşur: Hari'nin ruhu önünde Rādhā'nın hayali yükselir; delikanlı, güzel çoban kızları grupundan kaçar, kızı her yerde, ovada, çağlıyanın kenarında, ağaçlıkta arar; aşk oklariyle yaralanmış göğsü ıstırap içinde yanar... Gümüş kemeriyle Rādhā zevkinden titriyerek, çekine çekine girer ve aşk şenliği için hazırlanmış ağaçlıkta Gōvinda'nın kendisini beklediğini görür. Camunā'nın mavi dalgalar çayırındaki gümüş köpüğü gibi, inci sırası, delikanlının gök rengi göğsünde dalgalanır. Kızın utanarak döşeğe baktığını görünce, delikanlı şöyle söyler: «Oradaki çiçek yatağına lotos (Mısır fulü) ayağını bas. Kıskanç kopçaların altınını, gömleğinden ayırmak istiyorum. Bırak nefis dudaklarından bal (nektar) lı sözler damlasın. Senin göğsün benimkini alevlere sardı. Cevherli kemerini, güzelliklerinin parıltısından çöz. Bakışlarından gerek çekingenliği, gerek küskünlüğü uzaklaştır. Bırak güzelliğinin kaynağından doya doya aşk içeyim...»

Nihayet ilâhilerden bir kısa numune de veriyoruz; buradaki imalar, Vişnu-Krişna'nın avatāra (= tecessüt, yani insan varlığına bürünmeleri) ile ilgilidir: «Sen ki, bir balık şeklinde, deniz kabarıp taşınca, sarsılmaz bir gemi gibi, Veda'ları taşıyarak kurtardın! Sen ki, bir kaplumbağa bedeninle bütün ağır kâinatı geniş ve kuvvetli arkanda taşırsın! Sen ki, yaban domuzu dişlerinle, yer çevresini, ayın, bir çift boynuzla çerçevelenmiş karanlık yarısı gibi, taşırsın! Sen ki, narasinha (= yarı insan, yarı arslan) kollarının ucunda, küfürbazı onlarla yere serdiğin kuvvetli pençeleri taşırsın! Sen ki, Rāmā olarak tekrar tekrar en büyük kahramanlıkları gösterdin!.. Sana tapınsınlar, Hari! Sen ki, bizim en yüksek kurtarıcımızsın!..»

C. nın *Gītagōvinda*sı Hintlilerce çok sevilerek halk dillerine çevrilmiş ve birçok defalar taklidedilmiştir. Bilhassa Bengal edebiyatının birinci örneği ve başlıca ilham kaynağı olmuştur. Şimdiye kadar bütün Hindistanda, bazı törenlerde C. nın ilâhileri okunur ve buna elele tutuşarak oynanan danslar da katılır. Şiirin Sanskritçe metni ilk defa 1808 de Calcutta'da basılmıştır. Bundan önce W. Jones bunu nesir halinde İngilizceye (1799), F. H. von Dalberg (1802) ve F. Maier (1802) de ayrı ayrı Almancaya tercüme etmişlerdi. Maier'in tercümesini Goethe okumuş ve çok beğenmiştir. Şiir, sonradan 1850 de H. Fauche tarafından Fransızcaya, Pinna tarafından da İtalyancaya çevrilmiştir.

CAYADĒVA [İng. *Jayadeva*] (XIV. yüzyıl), Sanskritçe yazan Hintli tiyatro şairi. Meşhur *Gītagōvinda* lirik şiirinin yazarı ile aynı adı taşırsa da, ayrı bir şahıstır. Tiyatro yazarı C., Kundina (Vidharba) da doğmuştur. XIV. yüzyıldan önce yaşamış olsa gerektir, çünkü bu yüzyıldan itibaren eserinden yapılan iktibaslarla karşılaşılır. *Prasanna Rāghava* adında bir dram yazmıştır. Bu eser, Sanskrit tiyatrosunun Bhavabhūti'nin piyesleriyle eriştiği mükemmeliyet zirvesinden bir düşüş teşkil eder. Konusu, Vālmīki'nin meşhur *Rāmāyaṇa* (= Rāma'nın gördüğü işler şiiri) ninkinin aynı olup, C., 7 perdelik piyesiyle bu destanın 7 kitabını, olduğu gibi sahneye koymuştur. Bu yedi uzun perdede bazan oldukça dramatik sahneler yok değildir, fakat eser, birçok masalvari icatlar, santimantal sahneler, lüzumsuz tasvir ve nutukların yükü altında ezilir. Tahlili: Perde I: Prenses Sītā'yi alacak olan zat Şiva'nın yayını bükebilmelidir. Rāvana ile Bāna (bir asura, yani bir cin) buna teşebbüs ederler, fakat başaramayınca tehditlerle uzaklaşırlar. Rāvana, Sītā'yı kaçıracağını bildirir. Perde II: Tanrı Vişnu-Krişna'nın bir avatarı (= insan olarak dünyaya gelmiş bir şekli) olan Rāma, Sītā'ya sevgisini açıklar. İlkbahar, bahçe ve orman sahneleri, iç çekmeler, bayılmalar, güneş batışları. Perde III: Rāma yayı büker. Perde IV: Rāma rakîbi Paraşurāma'yı yener. Perde V: Hemen tam olarak nehir tanrıçaları arasında geçen bu perdede Rāma'nın sürüldüğünü ve ormanda yaşadığını; Sītā'nın Rāvana tarafından kaçırıldığını; Rāma'nın da Sītā'yı aramağa çıktığını öğreniriz. Perde VI: İki erkek hava perisi, Rāma'ya Sītā'yı gösterir, Sītā da hapis bulunduğu Lankā'da, Rāma'yı rüyasında görür. Rāvana Sītā'yı kandırmaya çalışır, fakat hiçbir şey başaramaz. Sītā kendini öldürmek ister, fakat sihirli bir şekilde ölümden kurtulur. Maymun Hanūmal onu taselli eder. Perde VII: Lankā fethedilir. Rāvana yenilir, Sītā kurtarılır... Rāma'nın Ayōdhya'da taç giymesini hava perileri bize anlatırlar.

C. nın dramı ilk defa 1868 de Benares'te, bundan sonra Hindistanda birkaç defa daha basılmıştır.

CAYAMBE [*kayạmbe*], Kuzey Ekvador'da, Pichincha vilâyetinde bir şehir. Nüfusu 11 855 (1944) tir.

CAYANAT (Coğ.): bk. ÇAYNAT (İng. Chainat).

CAYAPÓ [*kayapọ*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Ge [je] ailesinin bir kolu. Adını, aynı dili konuşan oymaktan almıştır. C. şöyle gruplanır: 1. Brezilyada Goías C. su veya Ibirayára, ki asıl C. dur. 2. Meinbonocre veya Rio Pau d'Arco C. su veya Irã amraire, ki C. nun karışık bir şeklidir. 3. Daha kuzeybatıda, göç yolu ile çok daha karışmış olan Rio Xingu C. su veya Gorotire. Bk. GE, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAYAPÓ TİPİ

CAYDARA: bk. CANDARA.

CAYE [Fr. *kē*] veya **KEY** [İng. *kī*] (İsp. *cayo* = deniz yüzeyine yakın kaya), mercan kayalıklariyle çevrili ve çoğu zaman paletuvier (Rhizoforaceae ailesinden reçine veren büyük tropikal ağaç) ormanlariyle kaplı kayalıklı adacık. Bu adacıklar Bahama takımadalarında, Antil adalarının kuzeyinde ve Florida'nın güney ve Yukatan'ın doğu kıyılarında pek çoktur.

CAYENNE [*kayẹn*], Fransız Guyana'sının başkenti ve başlıca deniz ve hava limanı. Nüfusu 12000 (1948) dir. Aynı addaki adanın kuzey ucundadır. Adanın içine ve Saint Laurent'a uçak yolu ile bağlıdır. Bu limandan altın tozu, kokulu ağaçlar, bu bölgeye mahsus Mimusops balata adında bir ağaçtan elde edilen ve «balata» denilen kauçuğa

CAYENNE: Umumi görünüş

benzer bir madde, Cayenne biberi ihraç olunur. C., 1604 te Fransızlar tarafından kurulmuştur. Bir zaman İngilizlerin ve Holândalıların elinde kalmışsa da 1676 da tekrar Fransız idaresine geçmiştir. 1825 ten beri ağır cezalıların ve kürek mahkûmlarının sürgün edildikleri bir yerdir. «Şeytan Adaları» (Îles du Diable), ve «Selâmet adaları» (Îles du Salut) adı verilen ve Fransız Guyana'sı kıyısında bulunan 2 küçük ada da uzun zaman sürgün yeri olmuştur.

C. biberi: Capsicum (biber) bitkisinin birçok türlerinden, bilhassa «Guyana biberi» denilen Capsicum annuum'dan veya «Çili» (chili) denilen *Capsicum frutescens*ten elde edilen, kırmızı ve çok sert bir biber. Bahar olarak kullanılan bu biber, bitki meyvalarını veya tohumlarını kuruttuktan sonra dövüp toz haline getirmekle elde edilir. Güney Amerika Kızılderililerinden Tupi'lerin dilinde bu bibere *kyinha* veya *quiynha* (= biber) denir.

C. gülü (veya Sassafras): Güney Amerikanın kuzey kısımlarında yetişen Licania heteromorpha ağacına verilen ad. Bundan çok sert ve makbul bir kereste elde edilir. Kabuğu yakılarak toz haline getirildikten sonra, bazen çömlekçi kiline katılır. Bundan dolayı bu ağaca «çömlekçi kabuğu ağacı» da denir. Ağacın meyvasından siyah bir boya çıkarılır.

C günlüğü: Guyana'larda ve Kuzey Brezilyada yetişen *Protium* ve *Bursera* (bilhassa *Bursera icicariba*) cinsle-

rinden olan ağaçlardan elde edilen günlük. Buna conima, Brezilya elemi (İsp. *elemí* <Arap. *el-lâmi*) si de denir. Eczacılıkta merhem ve alçılara konur, sanayide de cilâ olarak kullanılır.

C. kanaryası: Kırmızı veya kırmızımsı tüyleri olan bir kanarya çeşidi. Bu renk, tüyleri bitmeye başladığı zaman kuşa kırmızı C. biberi yedirmekle temin edilir.

C. kirazı: (veya Surinam [Holânda Guyana'sı] kirazı): 1. Güney Amerikanın kuzey bölgesinde yetişen *Malpighia glabra* ağacına verilen ad. Kiraza benziyen, güzel kokulu meyvası yenir. 2. Brezilyada yetişen *Eugenia uniflora* ağacına verilen ad. Kiraza benziyen güzel kokulu meyvasından jöle yapılır.

C. linaloe yağı Bk. BOIS DE ROSE.

C. whist'i: bir çeşit kâğıt oyunu. Whist (b bk.) in değişik bir şekli olan bu oyunda, tevziden sonra açılan kâğıt kozu değil, öbür kâğıt kombinezonlarının kendi çeşitleri içindeki nispî değerlerini gösterir.

CAYES [*kē*] (*Aux Cayes* ve *Les Cayes* olarak da anılır), Orta Amerikadaki Haiti adasının güneybatı bölgesinde Karib denizi üzerinde bir liman. Nüfusu: 11 835 (1950).

CAYEUX - SUR - MER [*kayö sür mer*], Kuzey Fransada, Somme departmanında, Manş (Manche) denizi sahilinde bir sayfiye. Cayeux ve Nouveau - Brighton plâjlarını ve Somme nehri ağzındaki Hourdel limanını ihtiva eder. Abbeville şehrinin 30 km kuzeybatısındadır. Kömür ithali merkezi olup, balıkçılığı ve demir sanayii de vardır. Nüfusu 2 521 (1954) dir.

CAYEY [*kaye*], Güneydoğu Porto Riko (Puerto Rico) da, San Juan'dan karayoliyle takr. 62,5 km güneyde bir dağ vâdisinde kasaba. Başlıca mahsûl şekerdir. Yüksekliği 370 m, nüfusu 18402 (1950) dir.

CAY - İ KETHÜDA: bk. KETHÜDA YERİ.

CAYIK: 1. Kazak, Kırgız ve bazı Kıpçak asıllı Türkler tarafından Yayık (şimdi Ural) nehrine verilen ad. Türk dillerinde *d'∽ç∽y* değişimi bulunduğu, Kıpçakçada da *c* sesi *d'* ye çaldığı için, Ptolemaios (II. yüzyıl) ile Menandros Protektor (VI. yüzyıl) bu adı *Daikh*, İbni Fadlan (X. yüzyıl) da *Cayıḫ* şeklinde kaydetmişlerdir. 1770 yıllarında bu nehir havzasında çıkan büyük isyan sebebiyle Çariçe II. Ekaterina'nın emriyle Rusyada bu nehir, Ural adiyle anılmağa başlamıştır. Bk. YAYIK ve URAL.

2. Altay şamanlığı kozmogonisine göre, tufan ilâhının adı.

CAYİNİZM[İng. *Jainism*], Hindistanda Cayin veya Cayna (Sanskr. *Cayna* = Cīna'nın müridi; *Cīna* = yenici; dinin muhtemel kurucusu Vardhamāna'ya verilen pâye veya lâkap) ların dini. Hindistanda tarihî bir şahıs tarafından kurulan dinlerin en eskisi (XVI. yüzyıl) dir; daha da eskiden var olan Hinduizm (Brahmanizm) in hiçbir kurucusu yoktur ve bu din Hindistanın tabiî, yani kendiliğinden türemiş dini sayılabilir. C. ile büyük benzerlikleri olan Buddhizm ise, C. den 32 yıl sonra kurulmuştur. Gerek C., gerekse Buddhizm Hinduizmi ıslah maksadiyle girişilen hareketler olarak başlamış, ikisi de kast sistemine ve kurban kesme âdetine karşı cephe almış ve bu iki hususta Hinduizmin daha demokratik, daha şefkatli bir anlayışa kavuşmasına muvaffak olmuşlarsa da, asıl önemli olan husus her iki hareketin de, iki yeni dinin kurulmasiyle sonuçlanmalarıdır. C. de, tıpkı Buddhizm gibi, bütün insanlara hitabetmesine rağmen, Hindistanın sınırlarını aşamamış ve orada da az yayılmıştır. C. Hindistandaki ve bütün Uzakdoğudaki dinler arasında en az tanınmışlardan biridir. Bazan C. e Hinduizmin bir eski mezhebi gözü ile bakılmış ise de, Cayinlerin kendileri bu görüşü kabul etmezler.

CAYİNİZM: Kalkuta yakınında bir Cayin mâbedi

1 *Kurucusu*: Çok defa C. in kurucusu gözü ile bakılan zat, **Vardhamāna** veya **Vadhamāna** adını taşır ve M. Ö. 599 dan 527 ye kadar yaşamıştır. Adının iki şeklinin birincisi Sanskritçeden, ikincisi ise, zamanında, Hindistanın, yaşadığı kuzeydoğu bölgesinde konuşulan Prākrit (Sanskritçeden türeyen en eski dil grupu) dilinden gelir. Siddhārta adını taşıyan ve muhtemelen Nāya (Sanskr. İñāta veya İñāti) kabîlesinin reisi olan bir küçük raca'nın oğlu olarak dünyaya gelen Vardhamāna'ya «Nāya oğlu» mânasına gelen İnatiputra adı da verilir. Sonradan kurduğu dini kabul edenler, kendisine Cina (yenici, yani insan za'f ve ihtiraslarının yenicisi) ve Mahāvīra (büyük kahraman) lâkapları ile daha başka bazı lâkaplar da vermişlerdir. En çok Mahāvīra olarak anılır. Mahāvīra, Vaiśālī (şimdiki Besahr) şehri civarındaki Kundagrāma (şimdiki Basukund) şehrinde doğmuştur. 30 yaşına kadar lüks ve zevk içinde saray hayatı sürmüş, bir prensesle evlenmiş, bir kızı olmuştur. Anası ve babası öldükten sonra, Hinduizm âdetlerine göre mal ve mülkünü başkalarına dağıttıktan sonra sarayını ve ailesini terk ederek inzivaya çekilmiş; on iki yıl, 42 yaşına kadar, en büyük mahrumiyetler içersinde çıplak yaşamış, çile çekmiş ve Buddha gibi, bir ağacın altında oturarak tefekküre dalmış olduğu bir ânda,

Cayin rahipleri (ağız örtüsü ve süpürme fırçalariyle birlikte)

tabiatın ve hayatın sırrına, hakikate ermiş, tam bilgi, nefse tam bir hâkimiyet tam saadet ve son kurtuluş olan nirvāṇa'ya, cīna'lığa ulaşmıştır. Bundan sonra Mahāvīra, ömrünün son otuz yılını eriştiği bu hakikatı yaymağa, insanları kendi izini takibe teşvike bağlamış; dördü kıral olmak üzere, binlerce erkek ve kadın onun müridi olmuştur. M. Ö. 527 de, 72 yaşında, Pāvā şehrinde vaız verirken ölmüştür.

2. *Cayinlerin inançları*: Mahāvīra, cīna'ların ancak 24. südür, kendisinden sonra da daha 24 cīna dünyaya gelecektir. Mahāvīra ile ondan bir önceki cīna, M. Ö. 850 de doğan ve yüz yaşına kadar yaşıyan Pārśva, tarihî şahıslardır; daha önceki 22 cīna ise efsanevi şahsiyetlerdir. Bunların en eskilerinin dev olup, binlerce yıl yaşadıkları kabul ediliyor. Bedenlerinin büyüklüğü ve ömürlerinin süresi, gittikçe azalmış ve bu iki tarihî cīna'da normalleşmiştir. Pārśva, C.ın hakiki kurucusu olmuş, Mahāvīra ise onun eserini tamamlamakla yetinmiştir. Buna göre Mahāvīra bir kurucudan çok, bir ıslahçıdır. Şu dört prensibi Pārśva'nın ortaya koyduğu ileri sürülür: 1. Ahiṃsā (canlı mahlûk öldürmekten kaçınma); 2. Sunṛta (yalandan kaçınma); 3. Astēya (verilmemiş bir şeyi almaktan kaçınma); 4. Brahmacarya (cinsî hareketlerden kaçınma). Bunlara Mahāvīra şu iki prensipi daha ilâve etmiştir: 5. Aparigraha (mala sahip olmaktan kaçınma); 6. Pratikramṇa (işlenen büyük günahların halka itirafı). Evvelce ihtiyari olan bu son âdeti Mahāvīra mecburi bir kaide haline getirmiştir. Bu prensipleri tatbik eden insanlar, doğru bilgi, doğru inanç ve doğru hareket yolunda bulunurlar. Sonunda Mahāvīra gibi, *karma* kanunu (bir hayat boyunca işlenilen günahların, ruhu, cezalandırılmak üzere, tekrar tecessüt [insan şekline girme] e zorlıyan kuvveti) nun tesirine son vererek nirvāna'ya kavuşurlar ve ölünce, bu ıstıraplı dünyadan ebedî olarak kurtulurlar. Cayinlerin, ebedî saadete namzet olan ruhlarını bu madde dünyasına bağlıyan bedenlerine bir düşman gözü ile bakmaları, onu her zevkten mahrum etmek, onu ezmek istemeleri, kendilerini beslemek için başka yaşıyanları öldürmekten, ve bu suretle *karma*nın tesirine açılmaktan çekinmeleri hep bu inancın sonuçlarıdır. Et yemezler, hattâ bazıları, nefes alırken bir sineğin, burunlarına veya ağızlarına girerek ölmesini önlemek için, yüzlerinde bir peçe taşırlar; içtikleri suyu süzerler ve çift sürmenin, solucanları tehlikeye düşürdüğü için, günah olduğunu söylerler. Mahāvīra dünyanın, ezelî ve ebedî olup hiçbir yaratıcının eseri olmadığını, her hangi bir tanrı veya tanrılara dua etmenin, onlardan yardım beklemenin beyhude olduğunu açıklamıştır. Buna rağmen bazı Cayinler, Hinduizmin ilâhlarını kabul ettikleri gibi, Mahāvīra'yı tanrılaştırmış olup ona tapınırlar. Yine bunların, kast sistemini de nazari olarak reddettikleri halde, fiiliyatta kabul ettikleri görülüyor.

3. *Cayinlerin mukaddes yazıları*: Mahāvīra'nın doğduğu zaman ve bölgede konuşulan Prākrit dilinde yazılı olan bu yazılar bu zatın ölümünden 200 yıl kadar sonra meydana gelmiştir. Bunlara *Āgama*(Öğütler) veya *Siddhānta* (Ana kitaplar) denilir. Bunlara dair en eski düşünceler ise, Cayinlerin edebiyatının en büyük kısmı gibi, Sanskrit dilinde yazılıdır.

4. *C.in tarihçesi*: 25 yüzyıllık tarihçeleri boyunca Cayinler bazen faaliyet göstermiş Hindistan kırallarının teveccühünü kazanmışlardır. Edebiyat ve mimari alanlarında takdire şayan eserler yaratmışlardır. Umumiyetle dinî propağandadan kaçınmışlar, kendi içlerine kapanmış ve aralarında büyük anlaşmazlıklar olan bir cemaat olarak yaşamışlardır. İç kavgalarından olduğu kadar Hiduların ve Müslümanların düşmanlığından da zarar görmüşlerdir. İlk ayrılma M. Ö. 513 te, yani Mahāvīra'nın ölümünden 14 yıl sonra olmuştur. M. Ö. 400 de ve belki de bundan sonra, ilk olarak Mahāvīra'nın bir resmi, put olarak bir Cayin mâbedine konulmuştur. M. Ö. 250 de Buddhist imparator Aśoka Çayinlere 5 mağara hediye etmiş, bu zatın torunu İmparator Samprati de 232 de Cayin mâbetleri ve manastırları kurmuştur. 650 de Hindu kıralı Kuna, 8000 Cayini Arkot (Arcot; Güney Hindistan) ta kazıklatmıştır. VIII. yüzyılda Güney Hindistanda konuşulan Tamil dilinde söylenen çok zarif şiirlerin bazısı, Cayin yazarların eseridir. 1297 - 1298 yıllarında Gucarat'ın Müslüman fatihi Alaeddin, Cayinleri öldürtmüştür. 1542 - 1605 yılları arasında Müslüman Moğol imparatoru Ekber, Cayinleri korumuştur. Mahāvīra'nın ölümünde, Cayinlerin sayıları ve bölümleri şöyle idi: 14 000 yati (keşiş); 36 000 rahibe; 159 000 śrāvaka (dinleyici, dünya ile bağlarını kesmemiş insanlar), 318 000 rahibe olmıyan kadın. Şimdi başlıcaları Digambara (havaya bürünmüş, çıplak) lar ve Śvetāmbara (beyaz elbiseliler) olan bütün mezheplerin toplamı 178 596 dır. Bunlar Pencap, Gucarat, Racputāna, Bengal ve Güney Hindistanın Dravid (Tamil) dilleri konuşan bölgelerinde ve bilhassa Kanara'da ve umumiyetle Hindistanın büyük şehirlerinde yaşarlar. En çoğu ticaret ve bankacılıkla uğraşırlar. Çoğu tepeler üzerinde yapılmış olan mâbetleri (Racputāna'da Ābū dağı; Bengal'de Paresnath mâbedi) Hindistanın en nefîs mimari eserleri arasındadır. Londrada 1909 dan beri faaliyette olan Jain Literature Society (Cayin edebiyat cemiyeti) bu dini bütün dünyada tanıtmak için İngilizce yayımlar yapar. 1941 sayımına göre, Pakistan hariç, Hindistan Cumhuriyetindeki Cayna'ların sayısı, 454 000 i Bombay, 313 000 i de Racastan bölümlerinde bulunmak üzere, 1 432 100 dür. Bk. H. Jacobi: *Jainism* («Encyclopaedia of Religion and Ethics» te, cilt VII, 1915); H. V. Glasenapp: *Der Jainismus*, 1925; A. Guérinot: *La religion Djaina*, 1926; W. Schubring: *Die Lehre der Jainas*, 1935.

CAYLA [*kelą*], **Zoé Talon, Comtesse du** (1784-1850), Châtelet (Cher depart.) de doğmuş, Saint-Ouen (Seine) da ölmüştür. Fransız İhtilâli devrinde Provence kontuna hafiyelik etmiş bir Paris ceza mahkemeleri avukatının kızı ve XVIII. Louis'nin gözdesi. Güzelliği ile teshir ettiği kıral kendisine pek büyük bağışlarda bulunmuş ve bu arada Saint-Ouen şatosunu da vermiştir. Kıralın ölümünden sonra C. bu şatoya çekilmiştir.

CAYLAV, Kırgız ve Kazakların yazlık yaylalarına verilen ad. C. kelimesi eski Türkçedeki «yaylag» kelimesinin Kazak Türkçesi fonetiğine göre aldığı şekildir (yaylag = yaylav = caylav). C. iki türlüdür: 1. dağlık, 2. bozkır. Dağlık C. (Kırgızca Cayloo) Tiyanşan ve Pamir-Altay dağlarının ırmak boyları ve göl çukurluklarıdır. Bozkır C. Kazakistanın merkez bölgesindedir. Bu bölgeye Kazaklar «Sarı Arka» derler.

CAYLEY [*keyli*], **Arthur** (1821 - 1895), İngiliz matematikçisi ve avukatı. Richmond (Surrey kontluğu) da doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. Tahsilini Londrada King's College'de ve Cambridge üniversitesinin Trinity College'inde yapmıştır. Bundan sonra hukuka devam etmiş ve 1849 dan itibaren noterlik yapmışsa da, hukuk talebesi iken İngiliz matematikçisi J. J. Sylvester'la tanışmış ve onunla

A. CAYLEY

hususi olarak matematik konularını incelemiştir. C., W. R. Hamilton'ın talebesi de sayılır. 1863 te C. adlî vazifelerinden istifa ederek Cambridge üniversitesinde sâf (pure) matematik ilimleri kürsüsüne profesör olmuş, ölümüne kadar bu kürsüyü muhafaza etmiştir. C., devrinin en verimli matematikçilerinden biridir. Cambridge üniversitesi tarafından bastırılan eserleri sâf matematiğin, nazari dinamiğin, küresel ve fiziksel astronominin hemen her konusuna temas etmektedir. C. aynı zamanda hem analizci, hem geometrici idi. Cebirsel geometri (géométrie algébrique) nin kurucularından biri olup İngilterenin bu konuyu inceleme merkezi haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

C. tarafından ele alınan belli başlı konular şunlardır: lineer ve ortogonal transformasyonlar, determinantlar va bunları meselâ $\begin{vmatrix} a, & b \\ c, & d \end{vmatrix}$ şeklinde düzey çizgilerle belirtme sistemi (1841; çarpık «determinantlar» [skew determinants] ve Pfaff determinantları dahil); n - buutlu geometri (1843; C., geometri dilini, üç değişken ihtiva eden denklemler diline çevirerek herhangi sonlu sayıda boyutlar geometrisini kurmuş ve böylece Riemann uzayı konusuna yardım etmiştir); cebirsel invaryantlar nazariyesi veya kuantik cebir (1845 ten itibaren; C., Boole cebiri [b. bk.] nden mülhem olarak cebirsel şekiller ve lineer homojen transformasyonlara nazaran bunların kovaryant ve invaryantları hakkında 10 makalede, sistemli bir nazariye geliştirmiştir); genel kübik yüzeyde G. Salomon ile bulduğu 27 gerçek veya imajiner çizginin geometrisi (1849); gruplar nazariyesi (1854 - 1878; bir grup, kendi sembollerinin tertip ve terkibi kanunları ile, grupun özellikleri de onun çarpma tablosu ile tarif edilir; C. cebirinde çarpma ne komütatif, ne de asosyatiftir; bu cebir kvantlar [Quanta] nazariyesine tatbik edilmiştir); matrisler ve katerniyon (quaternion) ları meselâ $\begin{pmatrix} a & b \\ c & d \end{pmatrix}$ şeklinde, parantez içinde gösterme sistemi (1858 matris içerisinde gösterilen a, b, c, d, karmaşık [complex] sayılardır); kuantikler cebiri (1854; C., «hyperdeterminant» terimini atarak, bunun yerine «kuantik [quantic] ler cebiri» tâbirini kullanmıştır; bk. aşağıda C. kuantiki); differansiyel denklemlerin çözümü (1873); matematik cetvelleri (1873; matematik cetvellerini sistematik bir şekilde tasnif ederek James W. L. Glaisher tarafından hazırlanan ve British Association of Mathematics tarafından 1873 te yayımlanan *Mathematical Tables* adlı mufassal rapora eklenmiştir); projektif geometride mesafe (1859; mesafeleri değiştirmiyen transformasyonlar yani kongruens - transformasyon [Eukleides geometrisinde öteleme, yani translation ve dönme, yani rotation, gibi; C. metrik mesafelerin projektif eşdeğerini çapraz - oran üzerine kurmuştur); hiperelliptik fonksiyonlar (1877; C. hiperelliptik [hyperelliptique] theta [θ] fonksiyonlar vasıtasiyle, kuartik [quartique] yüzeyi parametrik olarak ifade etmiştir); koordinatlar (1890; C., J. Plücker'dan ayrı olarak, nokta koordinatlar yerine kullanılmak üzere çizgi koordinatlar sistemini icadetmiştir); mücerret (abstrait) geometri; geometride «mutlak» (absolut) mefhumu; ellipsoidlerin çekim kuvvetleri nazariyesi; kübik eğrilerin tasnifi; eğri ve yüzeylerin yüksek derecedeki özellikleri; genel ve hususi nazari dinamik; son ilerlemeler ve ayın ortalama hareketinin beş yüzyıla ait (séculaire) ivmesi hakkında British Association of Mathematics adına 1857 ve 1862 de yayımlanan raporlar v. b.

C., tahlil kudreti, yeni ve verimli nazariyeler ortaya koyma bakımından, Leonhard Euler ile mukayese edilebilir. Matematiğin türlü alanlarına ait 800 den fazla makalesi *Collected Mathematical Papers* (Derlenmiş matematik makaleleri) başlığı altında 1881 den itibaren Cambridge üniversitesi tarafından 13 cilt halinde yayımlanmıştır. *Single and Double Theta Function* (Tek ve çift theta [θ] fonksiyonları) adlı eseri 1891 de çıkmıştır. C. nin büyük hacımda tek bir eseri vardır: *Elementary Treatise on Elliptic Functions* (Elliptik fonksiyonlar hakkında muhtasar bir ana kitap) [1876].

C. çizgileri: 15 çizgili bir konfigürasyonun 15 Plücker düzlemi (b. bk) nin, üçer üçer içinden geçtiği 20 çizgi.

C. çözümü (umumi kübik denklemin): $y^3 + ay + b = 0$ denkleminin üç kökü şunlardır:

$$\xi^2 \eta + \xi \eta^2, \quad \omega \xi^2 \eta + \omega^2 \xi \eta^2, \text{ ve } \omega^2 \xi \eta + \omega \xi \eta^2.$$

Bunlarda: $\omega = \dfrac{-1 + \sqrt{3}\, i}{2}$ (imajiner bir birimin kübik kökü),

$$\xi = \sqrt[3]{\frac{3b}{2a} + \sqrt{\frac{9b^2}{4a^2} + \frac{a}{3}}}, \quad \eta = \sqrt[3]{\frac{3b}{2a} - \sqrt{\frac{9b^2}{4a^2} + \frac{a}{3}}}$$

C. dönme (rotation) formülü [gruplar bahsinde]: Determinantı $\alpha\delta - \beta\gamma = 1$ olan $z' = \dfrac{\alpha z + \beta}{\gamma z + \delta}$ şeklinde lineer kesir (fractionel) transformasyonlarının bütünü bir grup teşkil eder. Bunun için çarpma, z' nin şu iki transformasyondan yok edilmesiyle belirtilir:

$$S: z' = \frac{\alpha_1 z + \beta_1}{\gamma_1 z + \delta_1} \text{ ve } T: z'' = \frac{\alpha_2 z' + \beta_2}{\gamma_2 z' + \delta_2}.$$

S T çarpımının determinantı, iki transformasyonun çarpımı olacaktır. Özdeş (identique) transformasyon, $\alpha = \delta = 1$ ve $\beta = \gamma = 0$ yapmakla elde edilir ve bunun tersi de z transformasyonunda z' yı çözerek bulunur. Eğer lineer kesir transformasyonu $z'' = \dfrac{(d + ic)\, z - (b - ia)}{(b + ia)\, z + d - ic}$ şeklinde ve ξ, η, ζ de merkezi orijinde bulunan birim küre üstünde bulunan bir noktanın koordinatları olmak üzere $a = \xi \sin \dfrac{\theta}{2}$, $b = \eta \sin \dfrac{\theta}{2}$, $c = \zeta \sin \dfrac{\theta}{2}$, $d = \cos \dfrac{\theta}{2}$ ise, o zaman bu transformasyon, çapın etrafında, (ξ, η, ζ) içinden bir dönme gösterir. $x + iy$ düzleminin z ve z' noktaları, kürenin kuzey kutbuna göre (ξ, η, ζ) noktası ile aynı noktanın dönmesi ile elde edilen noktanın ekvator düzlemi üzerindeki stereografik izdüşümleridirler. C. nin bu dönme formülü, bütün polihedral grupları vermektedir; bunlar tek bir değişken (variable) üzerine yapılabilen lineer kesir transformasyon gruplarından sonlu grup olarak alınabilen yegâne grup çeşididir.

C. eğrisi: 1. Bir konikler ağında, ağın dejenere olmuş koniklerin zarfı (enveloppe), 2. Bir düzlem eğriler ağında, bir noktanın, ağdaki herhangi bir eğriye nispeten kutup çizgisi bu noktadan geçen ikinci bir nokta ile birleştirilmesi ile elde edilen çizgilerin zarfı.

C. kuantik (quantique) i [determinantlar bahsinde]: Katsayıları *n* ve *m* derecesinde bağımsız değişkenler olan (*m*-er *n*-ik) homojen bir polinom.

C. mesafesi [projektif geometride]: Eğer *p, q, r* kolineer noktalar iseler ve eğer *pq, qr pr* düzçizgi parçaları (segment) mutat kurala göre kendi özel işaretleriyle alınırlarsa, o zaman $pq + qr = pr$ olur. Bu bir çarpımın logaritma teoremine benzer. C., *p, q* noktaları arasındaki *D* (*p, q*) mesafesini şu logaritma şeklinde gösterdi: *p, q* nün birleştirilmesi, belli bir koniği *p' q'* noktalarında keser; *p, q* iki sabit nokta ise, *p, q, p', q'* kolineer noktaları, belli bir sıraya göre alındıkları zaman tek bir çapraz oran gösterir. Bu çapraz oranla belli bir *k* sabitesinin çarpısı *D* (*p, q*) Cayley mesafesidir.

C. mutlak dairesi: Üç boyutlu Eukleides uzayında, sonsuzda bulunan daire.

C. noktası: Bir regle (reglé, İng. ruled) yüzeyde öyle bir nokta ki, bundan yüzeyin çizgilerine indirilen dikmelerin ayakları tek bir yüzeyde bulunur.

C. regle yüzeyi: Denklemi, homojen koordinatlarla, $x_1 x_4^2 + x_2 x_3 x_4 - x_3^3 = 0$ şeklinde gösterilen kübik bir regle yüzey.

C. sekstik (sextique) i: Denklemi $4(x^2 + y^2 - ax)^3 = 27a^2(x^2 + y^2)^2$ veya $r = 4a\cos^3(\theta/3)$ şeklinde olan bir kardioid pedal eğri. Bunu 1718 de İng. matematikçisi C. Maclaurin bulmuşsa da en esaslı inceleme C. tarafından yapıldığı için bu eğri onun adiyle anılır.

C. teoremi: 1. Her sonlu grup, düzgün (régulier) bir sübstitüsyon grupu olarak temsil edilebilir, ve sadece izomorfik olan iki düzgün sübstitüsyon grupu da aynı zamanda eşlenik (conjugué) dirler; 2. ABC üçgenine nazaran *p*, *P* noktasının kutbu olsun. *P* noktası, *A, B, C* noktalarından geçen bir konik üzerinde değiştiği zaman, *p* de sabit *Q* noktasından geçer.

C. tetrahedroidi: Bir dörtyüzlü (tetraèdre) nün yüzlerinde dörder dörder gruplanan 16 çift noktanın bulunduğu husus bir kuvartik (quartique) yüzey; bu dörtlü grupların meydana getirdiği 4 tam dörtgenin köşegen noktaları, dörtyüzlünün köşe (vertex) leri teşkil eder.

C. uydusu (satellite): C nin kübik eğriler nazariyesine göre, belli bir çizginin uydusu, bu çizgi ile verilen bir eğrinin arakesitlerine çizilen üç teğetin tekrar eğriyi kestikleri noktaları birleştiren doğru.

Cayleyana: Bir cebirsel düzlem eğrinin Cayleyanası (Cayley'ye göre kübiktir), bu eğrinin Hessiana (b. bk.) sının ve Steineriana (b. bk.) sının eşlenik (conjugué) noktalarını birleştiren doğruların zarfıdır.

Cayley - Bacharach eğriler teoremi (Cayley 1843, Bacharach 1886): *Cn* eğrisi, *Cl* ile *Cm* eğrilerinin, $\frac{1}{2}(1 + m - n - 1)(1 + m - n - 2)$ ve $1 + m - n - 3$ mertebelisi müstesna, bütün arakesitlerinden geçer.

CAYLEY [*keyli*], **Sir George** (1773 - 1857), İngiliz mucidi ve «İngiliz havacılığının babası». Scarborough (York kontluğu) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1792 de Southgate'te George Cadogan Morgan'ın yanında elektrik ve kimya öğrenmeğe başlamış, aynı yıl bir oyuncak helikopterle ilk havacılık tecrübesini yapmıştır. 1799 da çizmiş olduğu bir uçak modelinde, sabit kanadlar, dümen ve elevatörden başka kanaddan asılı olan gemi biçiminde bir cisimden sarkan iki büyük kürek görülmektedir. C. nin bıraktığı hâtıra defterinden anlaşıldığına göre, 1 800 den itibaren kuşların uçuş mekanizmasını incelemiş, 1804 te 6° eğilimli motorsuz bir plânör modeli yapmış, takriben 100 yıl sonra Amerikalı Wright kardeşlerin de düşündükleri gibi, uçak meselesinin, eğimli plânörün havaya karşı hareket tarzına ve bu plânörü sevk edecek bir muharrik kuvvete bağlı olduğunu kavramıştır. C., bu mesele üzerinde her iki yönden de 1810 a kadar çalışmıştır. 1807 de, muharrik kuvvet olarak, içine hava pompalanan bir kazandan çıkan sıcak havayı kullanmayı düşünmüş ve bunu *Expansion Air Engine* (Genişliyen hava ile çalışan makine) adlı makalesinde açıklamıştır. Aynı yılda, muharrik kuvvet olarak patlıyan baruttan elde edilen ısıyı da tecrübe etmiştir. 1808 de sabit kanadlı plânörler de yapmış, 1809 ve 1810 yıllarında Nicholson'ın «Journal of Natural Philosophy» (Tabiî ilimler dergisi) sinde bu alandaki tecrübelerini yayımlamıştır. Bu yazılarında, sürat ile ağırlık kaldırma arasındaki nispet, kanad yükü, mukavemet ve gerilme tahammülü, ağırlıktan tasarruf, içten yanma motor prensipi, hava mukavemetinin azaltılması için eğik yüzey (streamlined) kullanma gibi meseleler ele alınmıştır. C. nin yaptığı biplan plânör (kanad yüzölçümü 28 m²) bir adamı birkaç metre taşıyabilmiştir. 1815 te C., sevki kabil balonlar üzerine de çalışmaya başlamış, 1837 de sıcak hava ile uçan balonunun ihtira beratını almış, 1840 ta buharla çalışan bir helikopter modeli yapmıştır. 1853 te uçaklarda pervane kullanmayı, muharrik kuvvet olarak da hidrojenle çalışan motoru tavsiye etmiştir. 1855 yılına kadar havacılıkla uğraşan C., aynı zamanda demiryollarındaki otomatik işaret sistemi, cankurtaran sandalları, yivli mermi, suni el üzerine de çalışmış, tırtıllı (caterpillar) traktörü de icadetmiştir.

CAYLOLO [Felemenk.: *Djailolo*; İng. *Halmahera*), İndonezya Cumhuriyetine ait, Molukka (Molucca) takımadalarının en büyüğü. Ekvatörün üzerindedir. Molukka'lar vilâyetinin Ternate bölgesinin bir kısmı. Yüzölçümü 17 946 km², nüfusu Morotai ile beraber, 83 743 tür. Hiçbir önemli şehre sahip değildir. Kuzeydoğuda vapurların kullanabildiği, Galela adında bir liman vardır. Şekil itibariyle gayrı muntazam olan C, Selebes (Sulawesi, Celebes) adasını andırır. Doğuda dört yarım adası vardır. Bunlar üç büyük koy teşkil eder. Batı kıyısı boyunca Ternate ve Tidore adlı iki küçük ada bulunur. Adanın büyük bir kısmı henüz iyi bilinmemektedir. Bütün yarım adalarda 950 - 1500 m lik dağlar vardır; batıdaki dağlar volkanik bir mahiyet arz eder. Adanın az ticareti vardır: Hindistancevizi, dammar ve baharat. Eskiden İspanyol ve Portekizlerin bildiği bu ada, 1683 te Ternate Sultanı tarafından Holândalı'lara terk edilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında, ada ayaklanmalara ve korsanlık faaliyetine sahne olmuştur. 1942 de Japonlar tarafından zaptolunmuş, bunların üsleri de Müttefikler tarafından bombalanmıştır. C. boğazı Malay takımadalarının doğu bölgesinde, Molukka adalarında bir boğaz. Batıda C. (Halmahera) adasının güneydoğu bölgesi, doğuda da Waiges adasının batısındaki küçük adalar arasında uzanır. Ceram denizini Büyük Okyanusa bağlar. En büyük genişliği takr. 160 km dir.

CAYLUS [*kelüs*], **Anne Claude Philippe de Tubières, Comte de** (1692 - 1765), Fransız sanatcısı ve sanat tarihi yazarı. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Mme de Maintenon'un yeğeni olan annesi devrinin saray hayatı hakkında değerli hâtırat bırakmış olan Marguerite de Vil-

lette, marquise de Caylus, babası ise J.-Anne de Thubières, marquis de Caylus'dur. Akrabası olan Auxerre piskiposunun yanında büyüyen C., 15 yaşında iken XIV. Louis e takdim edilmiş, subay olarak Malplaquet savaşına katılmış ve birkaç ay içinde albaylığa kadar yükselmiştir ki, bu yükselişte Mme de Maintenon'un büyük payı olduğu muhakkaktır. 22 yaşında askerlikten ayrılan C. İtalyaya gitmiş,

Comte de CAYLUS

dönüşünde askerlik ile ilişiğini tamamen keserek sanat hayatına atılmış, Watteau, Henin ile çalışmıştır. İstanbula elçi olarak giden Marquis de Bonac'ın maiyetine gönüllü olarak katılan C. 17 Temmuz 1716 da Toulon'dan ayrılarak deniz yoliyle İstanbula gelmiş, buradan dönüşünde Truva (Troia) yı gezdikten sonra 27 Şubat 1717 de Parise dönmüştür. Yurdundan ancak iki defa daha çıkarak, Flandra, Holânda ve İngiltereyi gezen C. kendisini ölümüne kadar tamamen sanat çalışmalarına vermiş, Resim ve Heykel Akademisiyle Yazıtlar Akademisinin faal üyesi olmuştur. Bilhassa fakir genç sanatcılara yardımı ile haklı bir şöhrete erişen C., Vien, Lagrenée, Vassé, Trémollière gibi sanatçıların yetişmesine çok yardım etmiştir. Fakat himayesinin kaprisli olduğu söylenir. C. bir taraftan da Paristeki evinde son derece zengin bir eski eserler koleksiyonu kurmuştur ki, birçok eski Mısır eserleri ile bilhassa yüzük taşları bakımından eşsiz olan bu koleksiyonun büyük bir kısmını 1762 de kırala hediye etmiş, kalanını da vasiyetnamesi ile aynı yere bırakmıştır. Bu koleksiyonun bazı eserleri hakkında J. Babelon tarafından 1928 de geniş bir etüt yayınlanmıştır. C. piyes yazarı olarak da tanındıktan başka Paris hayatına ait hikâyeler de yazmıştır. *Oeuvres badines* (Şakalı eserler) [12 cilt, 1787]. C. resim ve gravür de yapmış, üyesi bulunduğu Akademilerin toplantılarında sanatçıların biyografyalarını tebliğ olarak sunmuş, «Mercure de France» dergisinin 1750, 1751 ve 1753 yıllarındaki sayılarında sanat kritiklerini yazmış, bazı sanat teknikleri, bilhassa yağlı boya tekniği hakkında çok alâka uyandıran *Mémoire sur la peinture à l'encaustique et sur la peinture à la cire* (Balmumlu boya ile ve yalnız balmumu ile resim yapma sanatları hakkında muhtıra) [1755] adındaki risalesini yayınlamış, Paris Akademisinin (Académie d'Inscriptions et Belles Lettres) Tebliğler dergisinde (Mémoires = Muhtıralar) 1853 ten itibaren birçok makalesi çıkmıştır. Alman Winckelmann ile modern arkeoloji ve sanat tarihi bilimlerinin öncüsü sayılan, fakat ondan farklı olarak İlkçağ sanatına hayran olduğu kadar yaşadığı çağın sanatı ile de ilgilenen C.ün başlıca eseri 1752-1767 yılları arasında Pariste 7 büyük cilt halinde yayınlanan *Recueil d'antiquités égyptiennes, étrusques, grecques et romaines et gauloises* (Eski Mısır, Etrüsk, Yunan ve Roma ve Gallia eski eserleri külliyatı) adlı kitabıdır. (Son cildi yazarın ölümünden sonra basılmıştır.) C.ün öldükten sonra basılmamış müsveddeleri, notları ve evrakı, muntazam vasiyetine rağmen dağılmış ve bugüne kadar bunların ancak bir kısmı Fransanın çeşitli kitaplıklarında toplanabilmiştir. Nitekim Abbé Sevin'in 1802 de yayınlanan yazıları ve C. e mektupları arasında bir kısmı tanıtılan *Voyage de Constantinople* (İstanbul seyahatnamesi) adındaki el yazması defter de iki yüzyıl gizli kaldıktan sonra, ancak 1938 de Bibliothèque Nationale'a girmiş ve aynı zamanda P. E. Schazmann tarafından aynı yıl, «Gazette des Beaux Arts» adındaki dergide üç makale halinde yayınlanmıştır. C. bu seyahatnamesinde Yunan adaları, İzmir, Efes, Çanakkaleye uğramak suretiyle İstanbula kadar yaptığı deniz yolculuğunu anlattıktan sonra, İstanbulun başlıca anıtlarını (Ayasofya, Türbeler, Eski saray, Sultanahmet camisi, Hipodrom, Süleymaniye camisi, Kanunî türbesi, Yenicami v. b.) anlatmakta, Edirneye kadar yaptığı yolculuğu ve nihayet dönüşünü hikâye etmektedir. Sağlığında kendisine reklâm yapmaktan sakınan ve iyiliksever bir insan olarak tanınan C.ün mezarı kaybolmuştur. Hayatı hakkında Akademideki halefi Ch. Lebeau tarafından okunan tebliğden (*Eloge historique du comte de C.* [Comte de C.e tarihî methiye], 1766) başka S. Rocheblave (*Essai sur le Comte de C.* [Comte de C. üzerine bir deneme], 1889) ve A. Fontaine (*Comte de C.*, 1910) tarafından etütler yayınlanmıştır. Bu son kitapta C.ün basılmış veya el yazması halindeki yazı ve notlarının 1910 a kadar bilinenlerinin tam bir bibliyografyası vardır.

CAYLUS [*kelüs*], **Marie Marguerite le Valois de Villette de Murçay, Comtesse de** (1673-1729), Fransız saray kadını ve yazarı. Poitou'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1686 da C. kontu ile evlenmiş, C. kontu Anne Claude Philippe de Tubières'in annesi olmuştur. Madame de Maintenon'un da yeğenidir. Güzel üslûbu ve devrinin (XIV. Louis) şahsiyetlerinin portreleri bakımından çok takdir edilen ve 1770 te Voltaire tarafından *Souvenirs de Madame de Caylus* (M. d. C.ün hâtıraları) adı ile yayımlanan bir eser bırakmıştır.

CAYMA, bir karardan veya yapılmaya başlanılmış olan bir işten vazgeçme. C. hukuk dilinde çeşitli mânalar ifade eder. Borçlar hukuku ve kanununda C. akitlerle ilgili olup iki mânada kullanılır:

A. Akit yapma teklifi demek olan ve kanunda «icap» adı verilen irade beyanından dönmekten ibaret olan C. ile icaba müspet cevap demek olan «kabul» aynı kaidelere bağlıdır. Borçlar kanununun 9 uncu maddesine nazaran C. üç şekilde olur:

1. Mucip (akit yapma teklifinde bulunan, yani icabı yapan kimse) muhataba (icap kendisine yapılan şahıs) icaptan caydığını, icap haberinden daha evvel ulaştırırsa;

2. C. haberi, muhataba icap haberi ile aynı zamanda ulaşmış ise;

3. C. haberi, muhataba icap haberinden geç ulaşmış, fakat muhatap her nasılsa C. mektubunu önce okumuş, yani C. haberini önce öğrenmiş ise.

Bu şekiller dışında C. mümkün olmaz. Muhatap, cayılmış olan icabı, kabul ettiğini bildirse bile akit yapılmış olmaz.

B. Borçlar hukukunda ve kanunlarında C., yapılmış bir akdi tamamen veya kısmen yerine getirmemek mânasına da gelir ki, buna kanun dilinde «adem-i ifa» denir. Akdin neticelerini kısmen veya tamamen yerine getirmiyen taraf, diğer tarafın zarar ziyanını ödemeye mecburdur. Borcun geç ödenmesi demek olan «temerrüd» (b. bk.) ü «adem-i ifa» ile karıştırmamak lâzımdır. İki taraf akit yaparlar ve birinin akitden C. yetkisi mukavelede kabul edilirse C. ya karşılık belli miktar para veya başka şeyin caymıyan tarafa verilmesi de kararlaştırılır. İşte caymıyan tarafa verilecek olan bu para veya şeye C. tazminatı mânasına gelen «za-

man-ı rücu» denir. «Pey akçesi» ile «cezaî şart» zaman-ı rücudan farklıdırlar. En önemli fark, pey akçesi ile cezaî şartın tazminata mâni olmamasıdır. Halbuki, zaman-ı rücu peşin tazminat mânasına geldiğinden, akitten dönme, yani C. karşı tarafa daha fazla zarar vermiş olsa bile, cayan taraf tazminat vermekle mükellef olmaz.

C. Deniz ticareti hukukunda C. bilhassa «Pişmanlık navlunu» bahsinde geçer. 1957 yılında yürürlüğe girmiş olan yeni «Ticaret Kanunu» nun 1040 ıncı maddesine göre, taşıtanın yolculuk başlamadan evvel nakliye mukavelesinden cayabilmesi mümkündür. Ancak bunun için navlunun yarısını ödemesi lâzımdır. Yolculuk başladıktan sonra nakliye mukavelesinden cayabilmek ve taşınan eşyanın boşaltılmasını istiyebilmek için, navlunun tamamını terk etmek ve kanundaki diğer mükellefiyetleri yerine getirmek lâzımdır (Md: 1040, Fık: 1).

Ç. Devletler umumi hukukunda C. muahede ve devletlerarası mukavelelerin neticelerini yerine getirmekten tek taraflı olarak dönmemek mânasına gelir. Bu suretle cayan taraf devletlerarası anlaşmalara sadakat demek olan ve Roma hukukunda «Pacta sunda servenda», İslâm hukukunda «Ahde vefa» kaidesini bozmuş olacağından, maddi mesuliyetlere katlanacağı gibi, milletler arasındaki itimat ve itibarını da kaybeder. Dinde C. için bk. DÖNME.

CAYMAN [*keymîn*] **ADALARI** (İng. Cayman Islands), Antil takımadaları (İng. West Indies) nda alçak arazili üç ada. Grand C. (Büyük C.), Little C. (Küçük C.) ve C. Brac. Bunlar 79° 44′ ve 81° 27′ batı boylamı ile 19° 15′ ve 19° 45′ kuzey enlemi arasında bulunup ve 250 km kadar güneydoğuda bulunan Jamaica'ya bağlıdırlar. Grand C., kayalarla çevrilmiş, ve su yüzeyini aşmıyan mercan kaya sıralariyle korunan bir yassı ada olup uzunluğu takr. 32 km, genişliği en çok 13 km dir. Grand C. da iki kasaba vardır: Georgetown (adaların idare merkezi) ve Boddentown. Little C. ve C. Brac'ın ikisi de Grand C. ın takr. 97 km kuzeydoğusundadır. Hümüs tabakası ince olup toprak oldukça verimlidir. Ticaret hemen hemen tam olarak denizle ilgili çeşitli endüstrilere dayanır. *Thrinax argentea* denilen palmiye, Jamaica'ya ihracedilen bir çeşit kablo yapılmasında kullanılır, fakat adalıların başlıca işi deniz kaplumbağası, köpek balığı ve sünger avcılığıdır. Fosfat, hindistancevizi ve sisal ihracatı durmuştur. Adalarda çıkan maun kerestesi ile yat ve ıskunalar yapılır. Adalar bir komiser tarafından idare edilir; mahallî meclisin yaptığı kanunlar Jamaica valisinin tasdikinden geçer. Bu adaları 1503 te *Columbus* keşfetmiş, onlara Tortugas adını vermiştir (= İsp. kaplumbağalar, adaları çeviren denizde çok kaplumbağa bulunduğundan). İspanyollar adaları hiçbir zaman işgal etmemişlerdir. İngilizler tarafından, 1734 sıralarında Jamaica'dan iskân edilmiştir. Hepsinin nüfusu, çoğu zenci olmak üzere, 6700 (1944), yüzölçümü 221 km² dir.

CAYMAN [*keymîn*] **ÇUKURU**, Orta Amerika ile Antiller arasındaki Amerika aradenizinde bir çukur. Kuba adası ile Honduras arasında, Cayman adaları (b. bk.) civarında olup, Yukatan havzasının en derin (6269 m) yeridir.

CAYNA (Din, Tar.): bk. CAYİNİZM.

CAYNAT [İng. Jainat] [Coğ.]: bk. ÇAYNAT (İng. Chainat).

CAYOR [*kayor*], Fransız Batı Afrikasının Senegal bölgesinin, Senegal nehri güneyinde ve Yeşil Burun'un kuzeyinde bulunan kısmı. Evvelce Colof (Djolof) veya Volof kırallığına aitti. Nüfusu takr. 100 000 (Volof [Fr. Ouolof] lar) dir. 1883 ten beri doğrudan doğruya Fransız hâkimiyeti altında bulunan bu bölgeden, Dakar'dan Saint-Louis'ye giden demiryolu geçer.

CAYPAL veya **CAYAPĀLA** (İng. Djaipal, Djayapāla), Hindistanda Bhatinda kıralı. Pencabı Müslümanların taarruzlarına karşı müdafaa ederek, önce Gazne emîri Sebüktekin (986-987) e, sonra bu emîrin oğlu Mahmud (1001) a karşı savaşmıştır. Sebüktekin tarafından mağlûbedilip, Mahmud'a esir düşünce kendisini diri diri yaktırmış ve ölmeden önce oğlu Anandapāla'ya, artık Peşaver'e hâkim olmuş olan Gazneli'lere karşı Kanauc (Kanauj) ve Acmir (Ajmir) racaları ile ittifakını yenilemesi için talimat bırakmıştır.

CAYPUR [İng. Jaipur veya Jeypore], Hindistan Cumhuriyetinin, racalarla idare edilen (Rajpramukh) ülkelerinden Racastan (Rajasthan) da bir idare bölümü (district ve division) ve bunun başlıca şehri.

1. C. distrikti (Jaipur district; yüzölçümü: 16304 km²; nüfusu: 1 656 097 [1951]), C. bölümü (Jaipur division; yüzölçümü: 66 592 km²; nüfusu: 5 858 011 [1951]) nü meydana getiren 7 birlikten biridir. C. şehrinin batısında ve kuzeyinde bulunan arazi umumiyetle kumlu ve verimsiz olup, deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 500 m kadardır. Doğu ve güney bölgelerde, pamuk ziraatine elverişli çürümüş kara lâv veya alüvyonlu araziler vardır. C. bölümü, kuzeyde ve batıda, Aravalli dağlarının bir kolu olan tepelerle çevrilmiştir; bunun ötesinde de Racputana (Rajputana) çölü başlar. Tepeler, yakacak olarak kullanılan cengel çalılıklariyle örtülüdür. Sambhar gölünden tuz çıkarılır.

2. C. şehri, Kuzeybatı Hindistanda, Agra'nın takr. 225 km batısında bir noktada, mihrace (maharaja) II. Cay

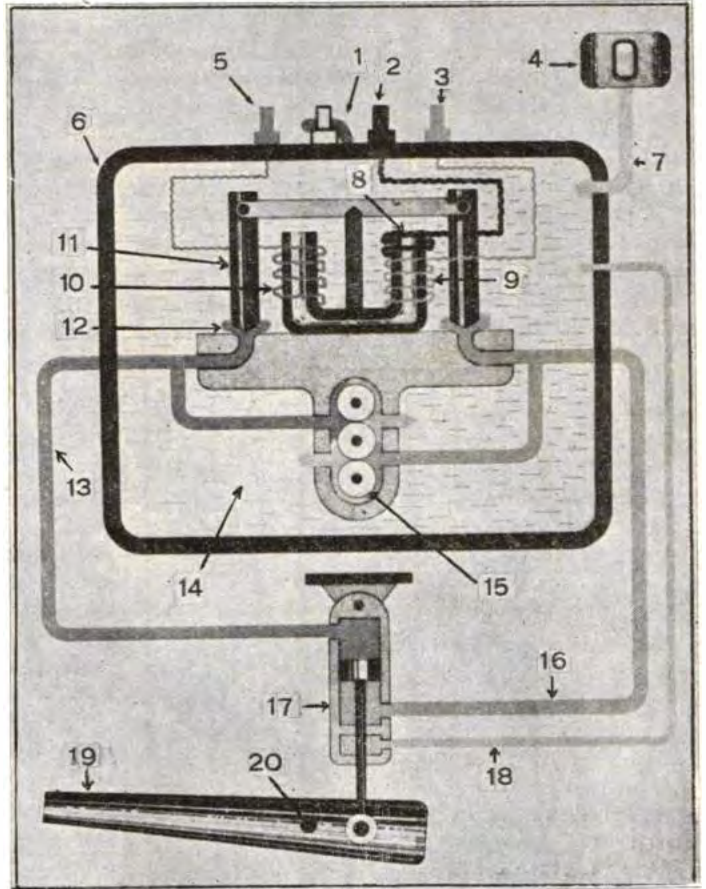
CAYPUR'da Amber kapısı

(Jai) Singh tarafından 1728 de kurulmuştur. Delhi'nin takr. 240 km güneybatısındadır. Şehir kuzey ve doğuda sıra tepelerle çevrilmiş olup, yedi kapılı bir sur ile kuşatılmıştır. Çok canlı ve önemli bir ticaret merkezidir. Aynı zamanda bilhassa kuyumculuk, renkli basma ve müslin endüstrilerinin bir merkezidir. Zarif minecilik, pirinçten alât-edevatçılık ve çanak çömlekçilik, grena taşı ve başka kıymetli taşların kesilmesi ve monte edilmesi de önemli endüstriler arasındadır. Evler pembe alçıdan yapılmıştır. Bu sebepten C. a «Pink City Rajputana» (R. nın pembe şehri) da denir. C., Hindistanın geniş sokaklı ve dört köşeli blok biricik şehridir. Başlıca binaları, şehrin göbeğinde bulunan çok zarif mihrace sarayı, 1718 ile 1734 arasında Cai Singh tarafından inşa edilmiş meşhur rasathane ve birkaç okuldur. Racputana üniversitesi 1947 de C. da kurulmuştur. Eski C. devletinin başkenti, C. un 8 km kuzeyinde 928 de kurulmuş olan Amber şehri idi. Man Singh'in 1600 da yaptırdığı eski saray buradadır. Nüfusu: 291 130 (1951).

Tarih: Eski C. devletinin başında, 1150 yılında Amber'i başkent yapmış olan Kachwaha soyu bulunuyordu. Racput klânlarından olan bu aile Gürgâni Devleti hükümdarları ile sıkı münasebetlerde bulunuyordu. Ekber ve Cihangir bu aileden birer prenses ile evlenmişlerdir. Bu ailenin en meşhur prensi II. Cay (Jai) Singh'tir (1699-1743). Boyu çok uzun olduğu için kendisine takılan Sawai lâkabı çocuklarına da verilmiştir. Astronomiye meraklı olan II. Cay Singh'in, Benares, Delhi, Ucayn (Ujain) ve Mutra'daki rasathaneleri yaptırmış olduğu söylenir. II. Cay Singh, Gürgâni Devletinin Türk hükümdarlarının adına Zîc-i Muhammed Şahi adını verdiği astronomi cetvelleri yapmıştır. Başkenti Amber'den C. a taşıyan (1728) ve bu şehri kendi plânlarına göre süsliyen de yine II. Cay Singh'tir. C., 1818 de İngiliz protektorası altına girmiş, 1931 de mihrace Sawai Man Singh idareyi tam olarak eline almış ve 30 Mart 1949 da, C. devletini Racastan (Rajasthan) la birleştirerek, bu birliğin *rajpramukh* (hükümdar) u olmuştur.

CAYPURÎ [İng. *Jaipuri*], Arya veya Hint-İran dillerinin Hint kolunun Yeni Hint tabakasından olan Racastanî (Rājasṭhānī) dilinin merkez doğu lehçesi. Hindistan Cumhuriyetinin Racastan (Rājasṭhān; eski Rajputana) bölümünün merkez doğu kısmı ile bu bölümün ortasında adacık halinde bulunan Acmir (Ajmer) bölümünde 2 000 000 kişi tarafından konuşulur. Batısında, Racastanî dilinin Marvarî (Mārwāṛī), kuzeydoğusunda Ahīrwāṭī (veya Hīrwāṭī) ile Mēwāṭī, güneyinde de Mālvī lehçeleri vardır. C. nin altlehçeleri şunlardır: Kuzeyde, Khandesa bölgesinde Tōrāwāṭī; bunun güneyinde, Racastan'ın merkezi olan Caypur bölgesinde Standard C.; bunun güneybatısında, Mazabgal bölgesinde Kāṭhaira; bunun doğusunda, Jhala bölgesinde Racavatî (Rājāwāṭī); Kāṭhaira'nın batısında Kişangarh bölgesinde Kişangarhî (Kishangarhī); Acmir bölümünde Acmirî (Ajmērī); Kişangarhî'nin doğusunda, Lawa bölgesinde Çaurasi (Chaurāsī); bunun güneydoğusunda, Baneta bölgesinde de Nāgarohaī. Daha güneyde, Bundi ve Kota bölgesinde konuşulan Hāṛauṭī'yi alelâde bir alt-lehceden ziyade, C. nin bir değişik şekli saymak daha doğru olur. C. dili, büyük bir edebiyat dili olamamıştır. Bk. RĀJASṬHĀNĪ ve HİNDİSTAN, Dil.

CAYRO DONANIMI (Cayro İstikrar Donanımı; İng. Gyrostabilizer) [Tanklarda], hareketteki bir tanktan kule silâhlariyle ateş edilirken bu silâhların hedef istikametinden ayrılmamasını sağlıyan ve böylece vuruş ihtimalini arttıran donanım. Jiroskop (b. bk.; gyroscope) prensipi, İkinci Dünya Harbinin tanklar üzerindeki yeniliklerinden biri olan C. D. na imkân hazırlamıştır. Önceleri, tanklar top atışlarını durarak yapar, bu suretle savaş meydanında hareketsiz kalan büyük bir hedef teşkil ederlerdi. Bu yüzden, tankla yapılan taarruzlar çok kayba sebebolur ve netice alınması müşkülleşirdi. Çünkü taarruz eden tankın, arazideki çukur ve tümsekler üzerinde, bir kayığın dalgalı bir denizdeki hareketi

Şekil I (Yağ pompası ile birlikte manyetik supap)

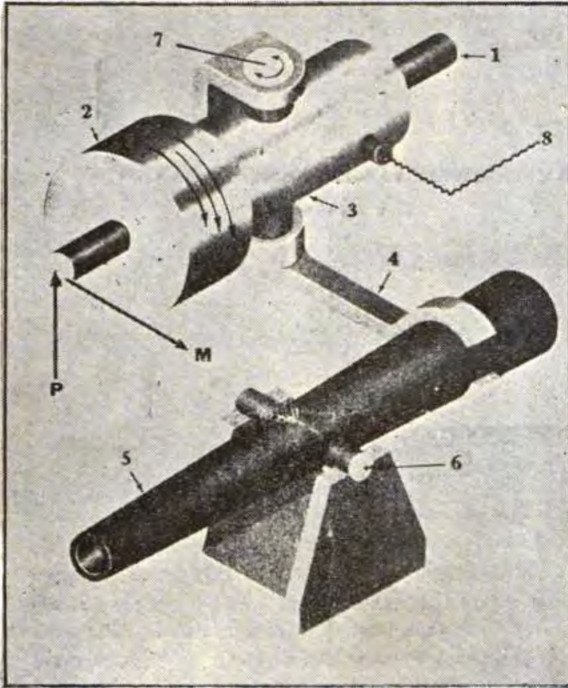
1. Toprak hattı, 2. Geri tepme esnasında 100 sargılık devreye gelen akım, 3. Pistonun altına gönderilen yağı kontrol etmeğe yarıyan bobine gelen akım, 4. Yağ deposu, 5. Pistonun üstüne gönderilen yağı kontrol etmeğe yarıyan bobine gelen akım, 6. Yağ pompası, 7. Pompaya depodan gelen yağ borusu. 8. 100 sargılık devre, 9. Pistonun altına gönderilen yağı kontrol etmeğe yarıyan bobin, 10. Pistonun üstüne gönderilen yağı kontrol etmeğe yarıyan bobin, 11. Manyetik supap, 12. Taşırma borusu, 13. Pistonun üstüne giden yağ borusu, 14. Yağ, 15. Yağ pompası, 16. Pistonun altına giden yağ borusu, 17. Piston silindir, 18. Taşırma borusu, 19. Top, 20. Top muylusu

gibi, ilerlerken maruz bulunduğu dikine sarsıntı dolayısiyle nişancının bütün ustalığına rağmen, nişan aldığı kule silâhları ile (top, makineli tüfek) hedefi vurması pek güçtü. Bu isabetsiz atışlar, düşmanın cesaretini artırır, silâhını tanka karşı rahatça ve çok tesirli bir şekilde kullanmasına sebebolurdu. İşte tankların hareketleri sırasında, dikine olan sarsıntılara karşı, nişancının, kule silâhlariyle hedefe nişan aldığı zamanki nişan hattını hedef doğrultusunda tutacak bir düzenin gerekli olduğu düşünülerek jiroskoplu istikrar donanımı tanklara da konulmuştur.

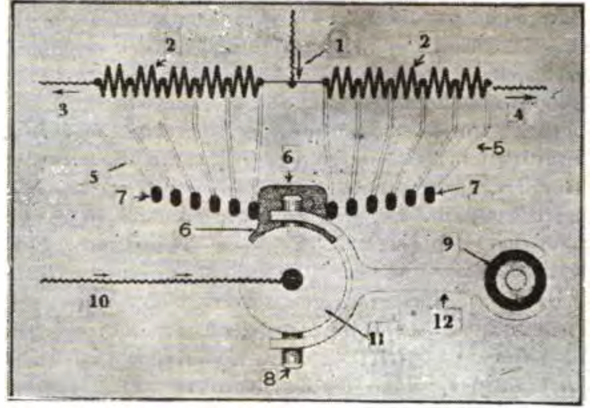
Tankın kulesinde bulunan top ve makineli tüfeklere tankta husule gelecek sarsıntılar da aynen tesir edecektir. Bilyalı muylu (top kulpu) yataklariyle kuleye bağlanmış olan blandaj (İng. blindage) ın, tankın dikey sarsıntıları ile sallanmasına karşı, C. D. kullanılmıştır.

Tanktan silâhlara geçen (aşağı yukarı hareket ettiren) sarıntı iki tarafa hareket eden piston ve silindir vasıtasiyle giderilir. Bu maksatla pistonun her iki tarafına yağ gönderilir. Eğer bu gönderilen yağın kontrolü, doğru şekilde yapılırsa top, verilen yükselişe (nişan hattına) göre tutulabilir. Yağ basıncının kontrolü, tam olarak bir manyetik supapın istenen tarafa, istenen zamanda yağ göndermesiyle sağlanır. Manyetik supapın kontrolü, jiroskop prensipi esasına dayanılarak yapılmış «cayro kontrol kutusu» tarafından sağlanır.

Yere göre dikey vaziyette tutulan cayro kontrol kutusundaki cayro motoru, durumunu bozmak istiyen kuvvete karşı, eski durumunu almak ister. Topun ekseni etrafındaki dikey hareketlerinde topa bağlı olan cayro kontrol kutusu da birlikte hareket eder. Bu suretle bu değişikliğe karşı cayro aksi yöne hareket etmek istiyerek manyetik supabın bobinlerine giden elektrik akımının bağlı olduğu direnç devrelerini açıp kapar. Böylece sarsıntının aksi yönüne yağ gönderecek supap kapatılarak pistonun üstündeki veya altındaki yağın basıncını fazlalaştırıp topu tekrar eski durumuna getirir. Ani büyük hareketlerde, normal durumundan ayrılan topu eski durumuna getirmek için büyük bir kuvvet gerekir. Aynı zamanda, top normal durumuna gelir gelmez, bu kuvvetin çok çabuk sıfıra düşmesi şarttır; bu sebeple cayro motoru, topun normal durumuna gelmesinden pek az önce, manyetik supapa giden fazla elektrik akımını da keser.

Şekil II (Cayro motoru ve top)
1. Motor şaftı, 2. Dönücü teker, 3. Cayro motoru, 4. Cayro kontrol kutusunu topa bağlıyan kısım, 5. Namlu, 6. Top muylusu, 7. Yana hareket sağlıyan mafsal, 8. Akümülâtörden gelen akım. M ve P için metne bk.

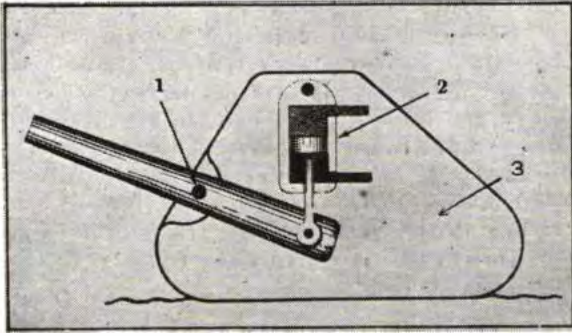

Şekil III (Cayro kontrol kutusunda cayro motoru ve direnç düzeni)
1. Akümülâtörden gelen akım, 2. Dirençler, 3. Pistonun altına gidecek yağı düzenliyen bobine giden akım, 4. Pistonun üstüne gidecek yağı düzenliyen bobine giden akım, 5. Bakır levhalar, 6. Bakalit levha, 7. Gümüş kontaklar, 8. Motoru bağlıyan muylu, 9. Top, 10. Motora gelen akım, 11. Motor, 12. Cayro kontrol kutusunu topa bağlıyan kol

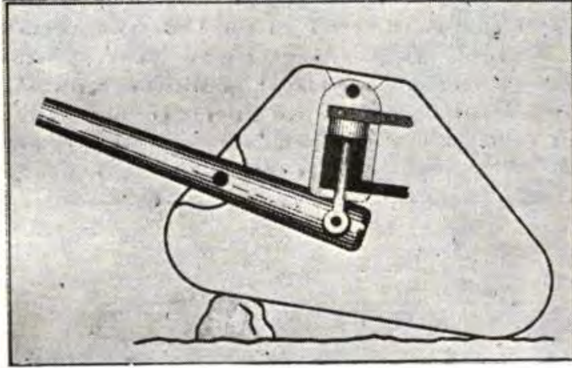
C. D., başlıca piston - silindir. yağ pompası (manyetik supapla birlikte), cayro kontrol kutusu ve yağ deposundan ibarettir. Silindir, topun bağlı bulunduğu kuleye tesbit edilmiş olup, bunun içinde hareket eden piston da kolu ile top gerisine bağlıdır. Pistonun, üstüne ve altına yağ gönderen yağ pompasından iki yağ borusu silindire gelir. Bu yağlar tankın dikey sarsıntısı sırasında, pistonu aşağı yukarı hareket ettirip topu sarsıntının ters yönüne kaldırır ve indirir (şekil I, 17).

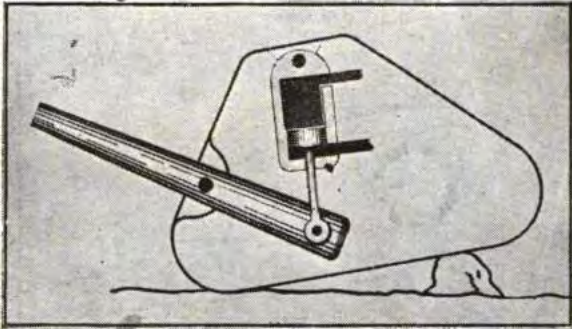
Yağı silindire gönderen pompa, hareketini kule motorundan alır. Bu yağ pompasının göndereceği yağın miktarı (dişlilerin boyutları ve dönü [devir] leri aynıdır) eşit olacağından piston üzerinde bir taraftan öteki tarafa hareket sağlıyabilmek için, sarsıntının şiddetine göre yağın gönderilmesini azaltıp çoğaltan manyetik supaplar vardır (şekil 1 b). Manyetik supapta, supapları sarsıntının şiddetine göre açıp kapıyan, manyetik supap paletini çekip bırakan manyetik saha meydana getiren biner sargılı iki bobin vardır. Pistonun altına giden yağın akışını kontrol eden supap bobinine ayrıca 100 sargılı bir devre daha eklenmiştir. Çünkü, atış sırasında top bir miktar geri tepeciğinden, arka tarafın ağırlığı fazlalaşır; bozulan dengeyi temin edecek fazla yağı göndermek için bu 100 sargılık devreye akım gönderilerek manyetik alan fazlalaştırılır. Böylece palet daha fazla çekilerek supap kapatılır ve yağın basıncı o tarafta artar.

Manyetik alanın, istenilen anda ve şekilde değiştirilmesinde, manyetik supapları çalıştıran ve donanımın beyni-

a

b

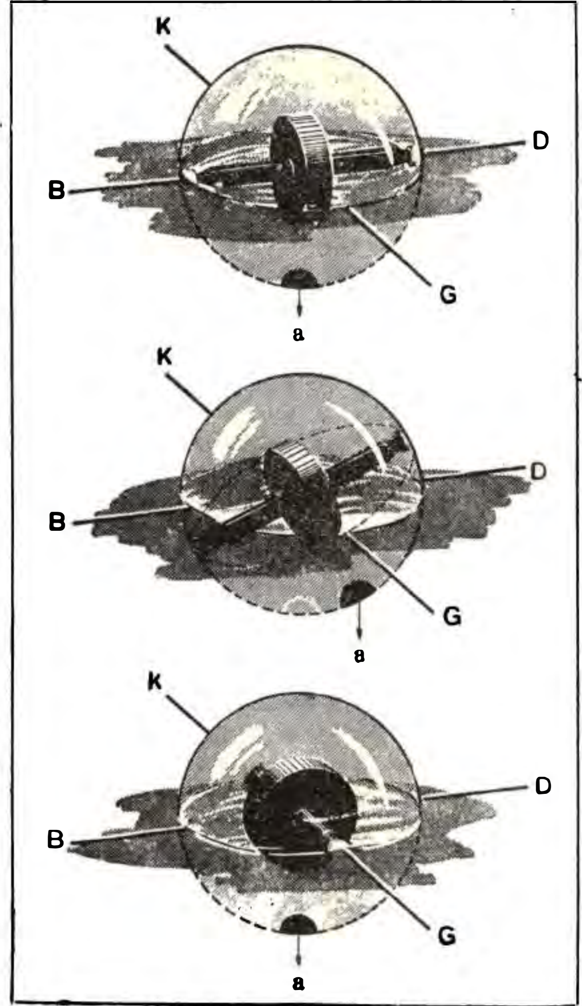

c

Şekil IV (Tankın hareketi sırasında Cayro donanımının çalışması)

a. Tank düz arazide: 1. Top muylusu, 2. Piston silindir, 3. Tank; b. Tank tümseğe çıkarken; c. Tank tümsekten inerken

ni teşkil eden cayro kontrol kutusu, topun yanında ve topa bağlı vaziyette bulunur. Cayro kontrol kutusunda, jiroskop prensipine göre çalışan cayro motoru dakikada 12 500 - 16 000 dönüyle dönerken sarsıntı neticesi kendisini üzerinde döndüğü eksenden ayırmak istiyen kuvvete karşı koymak istiyecek ve neticede eğer top namlusu yukarı kalkarsa ona bağlı olan kontrol kutusu bunu takibedecektir (şekil II). Kutu üzerinde yana hareket edecek şekilde mafsal (şekil II, 7)la bağlı, dönen motor bu harekete karşı yana doğru bir hareket yaratır. Bu hareket yukarı ise (P) cayro motoru sağa (M) doğru hareket edecektir. Eğer topun hareketi aşağı doğru ise bu sefer cayro motoru sola doğru hareket edecektir. İşte bu şekilde, dikey hareketlere karşı, bir taraftan öteki tarafa hareketle motor, üzerinde bulunan bakalit levha (şekil III, 6)nın gümüş kontaklar (şekil III, 7) vasıtasiyle manyetik supaplara giden akımı kontrolla pistonun alt ve üstüne giden yağı düzenliyecektir. Gümüş kontaklı direnç devresi cayro kontrol kutusundadır. Cayro kontrol kutusu içinde cayro motorunun üzerinde bulunan bakalit levhanın sağ ve solunda, üzerinde gümüş kontaklar olan bakır levhalar vardır. Her iki bakır levhanın arasında dirençler vardır (şekil III, 2). Bakalit levhanın hareketi ile bir tarafta birleşen gümüş kontaklı bakır levhalar, devrede birleştikleri kadar direnç çıkaracağı için, o taraftaki manyetik bobine akım fazla gidecek; bobinde manyetik alan fazlalaşacak ve supap paletini çekerek o taraftaki supapı kapatacak, dolayısiyle pistona giden yağın basıncı artacaktır. Bakalit levha ortada durduğu müddetçe manyetik supaplara giden akım eşit olacağından top hareketsiz durur. İşte bu donanım sayesinde, tankın dikey sarsıntılarından korunmuş olan top ve makineli tüfek, nişan alınmış hedef üzerinden ayrılmaz ve böylece mermilerin hedefi vurma ihtimali % 70 e kadar çıkmış olur (şekil IV).

CAYRO PUSULASI (İng. Gyrocompass), gemilerle uçaklarda, hakikî kuzeyi göstermeye yarıyan ve bir veya birkaç jiroskop (b. bk; gyroscope) ten meydana gelmiş olan bir alet Bu alet mıknatıslı pusuladan şu bakımdan ayrılır: mıknatıslı pusulanın verdiği bilgi mıknatıslı kutba dayanır; C.

Cayro pusulasının dayandığı prensip (yukarıdan aşağıya: durum 1, durum 2, durum 3 [metne bk.]): a. yerçekimi, K = kuzey, G = güney, D = doğu, B = batı

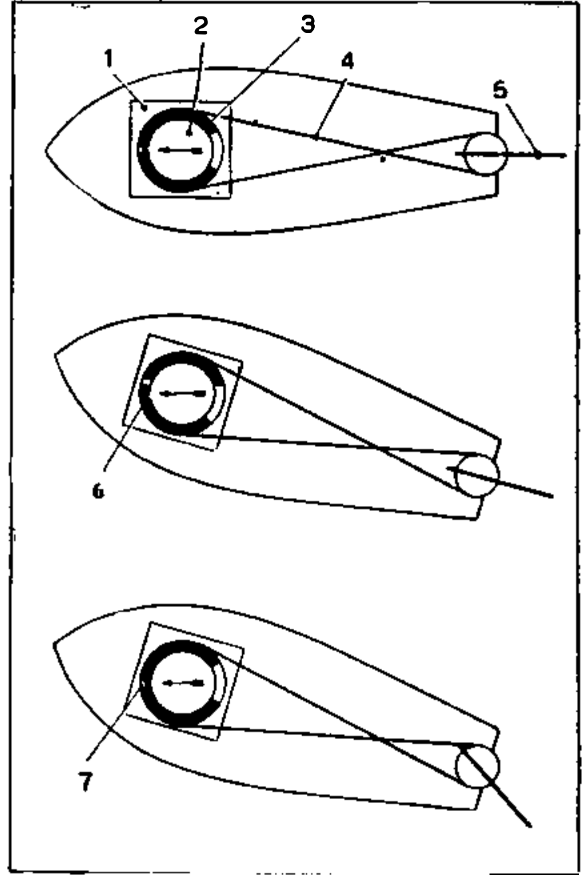
P. ninki ise hakikî veya coğrafi kuzey'e dayanır. Modern C. P. Dr. Hermann Anschütz - Kämpfe'nin icadı olup, bu zat 1908 de bunun için ihtira beratı almıştır. Dr. Elmer A. Sperry de kısa zaman sonra, 1911 de, kendi icadı olan bir C. P. için ihtira beratı elde etmiştir. Bu tarihten beri birçok başka aletler de imal edilmiş ise de, en muvaffak olanları prensip itibariyle Anschütz ve Sperry'nin icatlarından az farklıdır. Son zamanlarda yapılan aletler, kesinlik, güvenilirlik, kolay kullanılırlık bakımından değerlerini artıran birçok küçük icatlardan da faydalanmışlardır.

Kullanılışı: bir C. P. nın çok kesin olması gerektiği gibi bu kesinliği haftalarca ve hattâ aylarca aralıksız işlerken koruyabilmesi gerekir. Bunun için büyük dikkatle yapılmalı ve bakılmalıdır. Başlıca kullanma tarzı, gerek el ile, gerek mihanikî şekilde sevk etmede yön tâyini içindir. Yine yön tâyinini gerektiren meselâ top atışı gibi işlerde de kullanılır. Deniz üstü gemilerde geniş ölçüde kullanılmasına rağmen uçaklara teşmil edilmemiştir. Burada başka tipte jiroskoplar kullanılmaktadır. Gemi C. P. ları genel olarak ağır olup, cayro - motor (gyro rotor) lar bazı tip aletlerde 24 kg ağırlığını bulurlar. Bu husus, uçaklarda kullanılmalarına imkân vermez gibi görünür; fakat eğer teorik bakımdan kullanılabilselerdi, ağırlık problemi ile her halde başa çıkılırdı. Fakat C. P. nın dayandığı mihanikî prensipin incelenmesiyle de anlaşılacağı gibi, aletin, lâyıkiyle işliyebilmesi için üzerinde bulunduğu kaidenin, esasen yeryüzüne temas etmesi ve bu kaidenin hareketinin, yerin kendi ekseni etrafındaki hareketine göre yavaş olması gerekir. Bu şartların her ikisi de deniz üstü gemilerinde bulunmakta, fakat uçaklarda sağlanamamaktadır.

İşlemesi: Umumi prensibi anlamak için, şekilde görülen sadeleştirilmiş aleti incelemek lâzımdır. Bu basit C. P., bir sıvı üzerinde yüzen bir boş küre içine yerleştirilmiş bir jiroskoptan ibarettir. Küre ve içindikilerin ağırlığı öyle taksim edilmiştir ki, dönme ekseninin yatay olması halinde, kürenin alt kısmı nispeten daha ağırdır. Şimdi C. P. nın ekvatörde bulunduğunu ve aletin işlemeye başladığı anda eksenin doğu - batı doğrultusunda bulunduğunu farz edelim (durum 1). Üzerine dışardan bir kuvvet tesir etmedikçe eksen, doğrultusunu fezada muhafaza eder. Yer ise fezada günde bir tam dönüş yaparak döner. Gözlemcinin yerle beraber döndüğüne göre, eksenin doğu ucu yükselir, batı ucu da düşer gibi görünür. Neticede kürenin ağır dibinin doğuya ve yukarı doğru kalktığı görülür (durum 2). Yer çekimi, bu temayüle karşı koymakla aletın eksenini yerin ekseniyle bir hizaya, yani kuzey - güney yönüne getirmeye çalışır. Bu dönme hareketi bir presesyon (b. bk; Gök yuvarlağı kutbunun güneş yörüngesi mihveri etrafında azıcık kayması neticesinde ekvator düzlemi ile güneş yörüngesi düzleminin birbirlerini kestikleri çizgi yerinin her yıl biraz değişmesi) misalidir. Aletin ekseni kuzey - güney yönüne erişince (durum 3), ağır dibin yükselip presesyon hareketinin devam etmesi için hiçbir sebep kalmaz. Bu suretle kürenin dış sathında eksenin bir ucuna tekabül eden noktayı «Kuzey» olarak işaretler ve buna göre başka istikametleri de işaretlersek alet bir pusula vazifesini görebilir. Pratik bir C. P. nın başka kullanılış yerleri de vardır. Meselâ şiddet tâyin etmekte ve enlem telâfi etmekte kullanılır. Bir C. P. nın kuzeyi arıyarak işlemesi, yerin dönmesine ve buna ilâveten jiroskopik ve rakkasî elemanların birbiri üzerine tesirine bağlıdır. BK. CAYRO PİLOT, ve JİROSKOP.

CAYROL [*kerǫl*], **Jean** (doğ. 1911), Fransız şairi ve romancısı. Bordeaux'da doğmuştur. Rimbaud'nun etkisi altında kaldığı şiirlerinde mistik ve kâinatı kuşatan hayaller yer alır. Romanlarındaki kahramanlar, günlük hayatın endişelerinden sıyrılıp rüyalar âleminde yaşarlar. Başlıca eserleri şunlardır: şiirler: *Le hollandais volant* (Uçan Holândalı) [1936], *Les phénomenes célestes* (Semavi fenomenler) [1939], *Poèmes de la nuit et du brouillard* (Gece ve sis şiirleri) [1945]; romanlar: *Je vivrai l'amour des autres* (Başkalarının aşkını yaşıyacağım) [1947], *La noire* (Zenci kadın) [1949].

CAYROPİLOT [İng. Gyro pilot], bir gemi veya uçağı, bir jiroskopa dayanarak otomatik bir şekilde sevk ve idare etmekte kullanılan bir alet. Bu söz en çok gemi C. u için kullanılır. Burada işaretler, bir cayro pusulası (b. bk) ndan alınır. Uçak C. una genel olarak «otomatik pilot» adı verilir. Çünkü kontrol işaretlerinin bazıları, jiroskop ile alâkalı olmıyan vasıtalardan gelebilir. Gemicilikte kullanılan C. un gelişmesi, bunun en hassas elemanı olan cayro pusulasınınkini yakından takibetmiştir. C., bü-

C A Y R O P İ L O T

Yukarıda: Gemi, tam rotasında, 1. Otomatik elektrik anahtarı, 2. İstenilen yönde tesbit edilen sabit parça, 3. Sabit parçanın etrafında dönen anahtar, 4. Dümenle Cayropilot arasındaki irtibat kablosu, 5. Dümen. Ortada: Gemi, rotasından sağa kaymış durumda, 6. Otomatik elektrik anahtarı dümene işaret veriyor. Altta: Dümen, rotayı düzeltmek üzere, dönmüş durumda, 7. Otomatik anahtar tam rota durumuna geldiği için, dümene verilen işaret kesilmiştir.

yük gemilerin bellibaşlı cihazları arasına girmiştir. «Metal Mike» adı da verilen C., istenildiği zaman dümencinin vazifesini görebilir ve birçok hallerde dümencilik bakımından insandan daha iyi çalışır; çünkü bir taraftan daha kesin iş görür, diğer taraftan da yorulmaz. İnsan kuvvetinin tasarrufuna imkân verdiği gibi, rotanın pürüzsüz takibedilmesinden dolayı yakıt tasarrufuna da yarar.

Çalışması: Jiroskopun üzerinde otomatik bir elektrik anahtarı bulunur. Bu alet, gemi, tesbit edilmiş rotanın soluna kaydığı takdirde bir devreyi, sağına kaydığı takdirde de başka bir devreyi kapar (bk. şekil). Devrenin kapanmasiyle dümeni dönme hareketine mukavemet edecek bir duruma getiren bir makine işler; gemi rotadan ayrılırsa, bu makine sayesinde rotaya girer. Dümenin hareketi bir irtibat kablosiyle cayro pusulasına nakledilir ve burada otomatik elektrik anahtarının bir ucunu dümenin açısına tekabül eden bir açı ölçüsünde hareket ettirir. Bu suretle dümen lâzımgelen ölçüde dönünce C. ın tesiri sona erer. Bk. CAYRO PUSULASI(Gyrocompass), JİROSKOP (Gyroscope).

CAYROSKOP (Gyroscope): bk. JİROSKOP.

CAYSALMER [İng. *Jaisalmer*], Hindistan Cumhuriyetinin Racastan (Rājasthān) bölümünün batı kısmında bir şehir. Codhpur (İng. Jodhpur) un 225 km kuzeybatısında olup, nüfusu 10 000 (1951) kadardır. Eskiden C., bağımsız Hint devletlerinden biri olup, Racputlar(İng. Rajputana) memleketinin batısında, Batı Racput Devletleri Birliği (İng. Western Rajputana Agency) ne dâhildi. Yüzölçümü 41 0 0 km², nüfusu 93 246 (1941) idi. 26 Haziran 1947 de Racastan Birliği (İng. The Union Rajasthan) ne katılmıştır. Thar veya Hint çölünün bir kısmını teşkil eden, hemen hemen tamamiyle kumluk, boş bir arazidir; bir miktar merası olan bölgeden başka hiçbir yerde mahsül yetişmez. C., 1156 da Racput(Hindistanda hâkim ve askerî kast) ların reisi tarafından kurulmuş, 1818 de İngilizlerin idaresine geçmiş, Hindistan Cumhuriyetinin kurulmasiyle 1947 de Hint Birliğine katılmıştır.

CAYUGA [*kayuga*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka-Siou ailesinin Irequois kolundan bir dil. Eskiden, Seneca ve Onondaga dilleri ile birlikte, New York bölümündeki Cayuga gölü kıyılarında toplu olarak 8 000 kişi tarafından konuşulurdu. Şimdi, New York bölümü ile Kanadadaki Ontario bölümü içinde dağılmış, ve bunu konuşanların sayısı azalmıştır. Bk. IROQUOIS, HOKA-SIOU, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CAYUSE [*kayuse*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Penutia ailesinin Sahaptin kolunun Wailatpu grupundan bir dil ve bunu konuşan oymak. Eskiden, Amerika Birleşik Devletlerinin Oregon bölümünde Mavi Dağlar (Blue Mountains) da, Grande Ronde nehrinin yukarı kısımlarında konuşulurdu (1780 de: 500 kişi). Bk. SAHAPTIN, PENUTIA, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

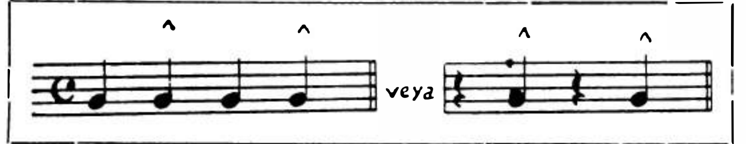

CAYUSE

CAYUVAVA [*kayuvava*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Tek temsilcisi olan C. dili, Bolivyada Mamoré nehrinin batı kıyılarında konuşulur. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

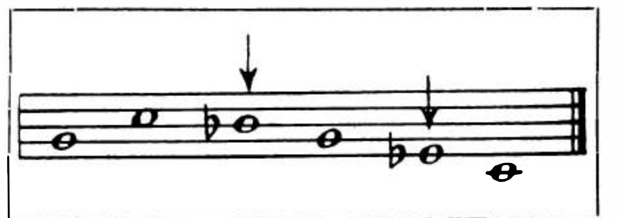
CAZ (İng. Jazz), Amerika Birleşik Devletlerindeki zencilerinin dindışı (profane) müziği. Kelimenin kökü kesin olarak belli değildir. Amerika melezleri(Creole) dilindeki *jazz* (= hızlandırmak, süratlendirmek) kelimesinin bu müziğe ad olduğu; Fransızca *jaser* (= gevezelik etmek dedikodu yapmak)kelimesinden geldiği, Jazzbo Brown adlı şarkıcının adının bu kelimeyi doğurduğu, Charles ve James adlarının kısaltılmış (*Chas* veya *Jas*) şekillerinin, nihayet musikişinasları teşvik için kullanılan argo bir taklit kelime (onomatopée) nin kaynak olduğu ileri sürülmektedir.

C. ın, tam bir tarifi de yapılmamıştır. Bu müziğin gelişen karakteri, tarifine engel olmaktadır. C., Avrupanın sanat müziğinden çeşitli memleketlerin halk müziğinden ve yanlışlıkla C. la karıştırılan dans müziklerinden, şu husussiyetleriyle ayrılır: 1 C. esas itibariyle çalgı müziğidir ve bu bakımdan zencilerin dinî ses (vocal) müziği olan «spiritual» dan ayrılır. Bununla beraber C ın da çalgı üslûplarının başlangıçta insan sesinin özelliklerini taklit yoliyle vücut bulmuş olduğunu belirtmek gerekir. Bu üslûplar teşekkül ettikten sonra C. şarkıcıları, bilhassa 1940 tan itibaren, bu sefer de çalgı üslûplarının özelliklerini taklide başlamışlardır. Bu taklit dışında, C. şarkıcılarının büyük çoğunluğu ya popüler müziğe, ya da folklora meyletmektedirler.

Caz temposunun vurgulanması

2. C. da ölçü dört zamanlıdır. Kullanılan başka ölçüler (5/4, 3/4, v. b.) in de dört zamanlı ölçünün C. daki ritm ve vurgu özelliklerine göre tefsir edilmesi gerekmektedir. Tempo (bir parçanın hareket hızı), C. da metronom düzenine yaklaşan bir istikrar gösterir. Dört zamanlı ölçünün birinci ve üçüncü vuruşlarının değil de, zayıf zaman denen ikinci ve dördüncü vuruşlarının vurgulanması ve temponun, dinleyiciye dansetme arzusu verecek şekilde, hafiflık ve rahatlıkla yaşatılması (swing) C. ın başlıca husussiyetidir. *Swing* kelimesi sallanış, sallandırma, şiir v. b. hareket ve canlılık anlamına da gelir. C. da swing tempo ve ritm icrasındaki sallanış, hareket ve canlılıktır. Seçilen temponun hızının, swing husule gelmesindeki dahli çok büyüktür. Çok yavaş, yahut da çok hızlı tempolar swing'e elverişli değildir. Uygun tempo seçildikten sonra bütün icra süresince intizamının muhafaza edilmesi, yani kulağın hissedebileceği kadar hızlanmaması veya yavaşlamaması ge-

«Blue» notalar (okla gösterilenler)

rekmektedir. Dört zamanlı ölçüyü gerçekleştirme vazifesi bir C. orkestrasının «ritm kısmı» na, bilhassa davul ve kontrabasa aittir. Ritm kısmının vuruşlariyle sağlanan temel üstüne kurdukları sololarda melodi çalgıları, swing'in esas unsurlarından biri olan senkoptan faydalanırlar. Çok kısa ve çok uzun nota değerleri swing'e zarar verir. Solo kurulurken nota değerleri gibi senkopların ve zaman üstüne isabet eden notaların iyi seçilmesi ve s ı r a l a n m a s ı da swing'e tesir eder. Swing, zencinin, beyazlardan farklı olan ruhî ve bedenî yapısına da sıkı sıkıya bağlıdır.

3. Yazılı müziğin C. daki önemi, Avrupa müziğindeki kadar büyük değildir. Çünkü C., esas itibariyle irticalî çalışa (improvisation) dayanan bir müziktir. Bununla beraber C. da yazılı müzik de geniş ölçüde kullanılır ve buna C. dilinde «düzenleme» (arrangement) denir. İrticalî çalış ya toplu, yahut da ferdî olur. New Orleans tarzında ve bu tarzdan türeyen Dixieland'de başlıca ifade vasıtası toplu irtical (collective improvisation) dir. C. da irticalin tam, kayıtsız şartsız olduğu söylenemez. Zira bütün soloları (son yılların ilerici denemeleri dışında), tem olarak seçilen parçanın akor dizisi ve ölçü sayısiyle kayıtlıdır. Mamafih bir solist bu sınır içinde melodileri ni serbestçe çizebilir. Bir C. icrasında toplu icra ve soloya refakat yazılı olabilir. Fakat, nadir istisnalar dışında, sololar daima irticalîdir.

4. C. da biçim, istisnalar hariç, irticalî çalışa esas olmak üzere kullanılan temlerin ölçü sayısının ve akor dizisinin meydana getirdiği kalıp ve çerçeveden ibarettir ki, bu kalıba «korus» (chorus) denir. Kullanılan başlıca tem kalıpları şunlardır: a. *Blues*: Amerikalı zencilerin halk şarkısı biçimi olan blues, C. ı meydana getiren en önemli unsurdur. Dörder ölçülük üç cümleye bölünmüş on iki ölçüden meydana gelmiştir; armoni bakımından tonik-dominant-alt dominant münasebetlerine dayanır; melodi bakımındansa gamın üçüncü ve yedinci derecelerinin yarım ses aşağı indirilmiş olmasiyle dikkat çeker; ifade muhtevası bakımından zencinin iç sıkıntısını, hüznünü temsil eder. Bununla beraber şen blues'lar yok değildir; b. *Şarkı biçimi*: Bazı operet melodileri ve diğer popüler ş a r k ı l a r bu biçime

Bir « blues » melodisi (ritmik özelliklerden müstakil) ve armonileri: 1. Do akorunun «blue» üçüncüleri (oklarla gösterilmiştir), 2. Fa akorunun «blue» yedincileri (oklarla gösterilmiştir), 3. Sol akorunun «blue» yedincileri (oklarla gösterilmiştir)

T e m v e i r t i c a l î v a r y a s y o n
a. Tem: «I Can't Give You Anything But Love» (ilk ölçüleri), b. Louis Armstrong'un parafrazı

A A B A biçiminde 32 ölçülük bir bebop teminin sekiz ölçülük ilk A'sı ve piyano refakatı

uyarlar. 32 ölçülüktür ve kalıp olarak başlıca A—A—B—A, A—B—A—C remizleriyle ifade edilebilirler (birincisi için örnek *Body and Soul*, ikincisi için *Fine and Dandy*); c. *Ragtime*: C. ı vücude getiren unsurlardan biri olan bir çeşit piyano musikisi, kalıp olarak çok kere 16 ölçülüktür ve A—B—A′—B′ formülüne uyar; d. *Rif* (*Riff*) *temleri*: Rif, defalarca tekrarlanan kısa cümlelere denir. Rif temleri ya 32 ölçülük şarkı kalıbına, yahut da 12 ölçülük blues kalıbına uyarlar. Bunlar dışında 16 ölçülük spiritual temlerinin ve Avrupa müziğinden alınmış temlerin de kullanıldığı olur. Bundan başka Fransız halk şarkılarının ve Avrupa müziğinden alınmış temlerin kullanıldığı da olmuştur. C. ın donmuş, kalıplaşmış biçimlerinden kurtulmak için bilhassa 1945 ten sonra bazı tecrübelerde bulunulmuştur. Bu meyanda Avrupa müziğinin de örneklerinden faydalanılmış, hele kontrapunto yazısı ve füg birçok C. musikişinasının ilgisini çekmiştir.

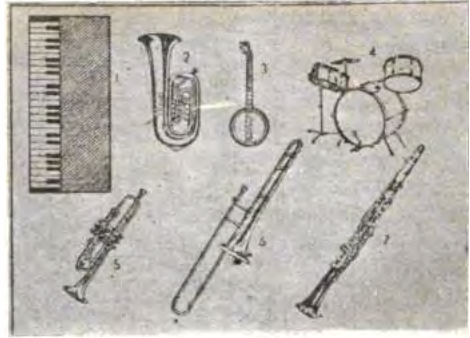
5. Armoni bakımından C., musikiye yeni bir şey getirmemiştir; Avrupa armonisinden faydalanmıştır. Melodi bakımından Avrupanın majör ve minör modlarını kullanmış, son yıllarda atonaliteye ve on iki tona da başvurmuştur; bununla beraber blues'un melodi bakımından yukarda bahsedilen hususiyeti C. ın bu sahada musikiye getirdiği bir yenilik sayılabilir. C. a en belirli vasıflarından birini veren şey, melodi - ritm münasebetinin bu müzikteki görünüşüdür. Esas olarak «tem ve varyasyonlar» ana biçiminin hâkim olduğu C. da «solo korus» denen ve bir solistin, seçilen temin sadece armonik temeline ve ölçü sayısına dayanarak yepyeni ritmik - melodik cümleler yarattığı ifade yolu, C ı diğer musikilerden ayıran başlıca farklardandır.

a. Temponun üçe bölünmesi ve notanın, vuruştan önceki zamanın üçüncü bölümüne yerleştirilmesi, b. Johnny Hodges'ın «Whoa Babe» solosunun vurguları. Burada vurgular ya zayıf zamanlara, veya (+ işaretiyle gösterildiği gibi) zamanın zayıf bölümlerine yerleştirilmiştir

6. C. cılar, çeşitli çalgılardan, Avrupalı icracıların aynı çalgılardan çıkarttıkları seslerden tamamen farklı sesler çıkartırlar. Glissando, vibrato ve gıcırdatma (growl) gibi teknikler C. da sıcak üslûp (hot style) u meydana getirir. Mamafih son yıllarda gelişen serin üslûp (cool style), C. daki çalgı sesi telâkkisini az çok Avrupa musikisine yaklaştırmıştır. Fakat gene de ses maddesi farkını, iki müziği birbirinden ayıran başlıca farklardan biri olarak görebiliriz. Meselâ serin üslûbun ileri gelen temsilcilerinden Lee Konitz'in çalgısından çıkardığı ses, ünlü Avrupalı «klâsik» alto saksofoncularından Marcel Mule'ün sonoritesinden çok farklıdır.

7. Bir C. topluluğu, çalgılama (instrumentation) bakımından iki kısma ayrılır: melodi kısmı ve ritm kısmı. Melodi kısmında trompet, trombon, klarinet, saksofon gibi nefes çalgıları; ritm kısmında da piyano, kontrabas (eskiden tuba), gitar (eskiden banco) ve davul vardır. Böyle bir

Klâsik öncesi küçük (Dixieland - Chicago) toplulukların çalgılaması: 1. Piyano, 2. Tuba, 3. Banco, 4. Davul takımı, 5. Trompet, 6. Trombon, 7. Klarinet

toplulukta piyano (ve son yıllarda gitar) hem melodi hem de ritm çalgısı olarak, çift rol oynar. Keman, flüt, korno gibi çalgılar nadiren kullanılır. Akordiyon, mandolin hemen hemen hiç kullanılmaz. Bir büyük C. orkestrası genel olarak beş saksofon (iki alto, iki tenor ve bir bariton), dört veya beş trompet, dört trombon ve ritm kısmından meydana gelmiştir. Vibrafon, son yıllarda C. da sık sık kullanılan bir çalgıdır. Topluluk halinde yaylı sazlar birkaç defa denenmiş, fakat iyi netice vermemiştir. İki çeşit C. topluluğu vardır: Büyük orkestra ve küçük topluluk. Büyük orkestrada melodi çalgıları iki grupa ayrılırlar: kamışlı çalgılar (saksofonlar ve bazan klarinet) ve bakır çalgılar (trompet ve trombonlar). 1935 yılı civarında klâsik büyük C. orkestrası, ritm kısmı dışında, ikisi alto ve ikisi tenor olmak üzere, dört saksofondan, üç trompet ve iki trombondan müteşekkil olurdu. Sonraki yıllarda bakır çalgıların sayısı yükseltilmiş, kamış çalgıları grupuna da bariton saksofon eklenmiştir. Küçük topluluklar için, New Orleans'in trompet - trombon - klarinet ve ritm kısmı topluluğu dışında, belirli bir çalgılama yoktur.

C. ın tarihî gelişmesi: Sanat dünyası C. ı, XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlayıp 1865 yılında kaldırılan esir ticaretine borçludur. Batı Afrika yerlilerinin, Yeni Dünya toprağına ayak basmalarından önce de bir müzikleri vardı. Bu, armoniden mahrum, melodi ve ritme dayanan bir müzikti. Batı Afrika müziği, esir ticareti vasıtasiyle vardığı her toprakta, yeni bir müziğin tohumlarını atmıştır. Fakat bunlardan hiçbiri, Amerika Birleşik Devletlerinin güney topraklarında olduğu gibi gelişmemiş, hiçbirinden, New Orleans'de vücuda gelen ve XX. yüzyılın ilk otuz kırk yılında, müzik tarihinin çağımıza isabet eden kısmının belki en büyük hâdisesini meydana getiren, kısa zamanda folklor sınırlarını aşıp yepyeni bir sanat müziği hüviyetine erişen C. gibi bir müzik doğmamıştır.

C., sâf bir müzik değildir Çeşitli müziklerin bir halitası halindedir: Amerikanın beyaz ahalisinin din müziği ve bundan doğan zenci spiritual'ları, İspanyol Amerikasının halk müziği, Fransız dans, salon ve hattâ opera müziği (New Orleans bir Fransız şehriydi), zencilerin Afrikadan getirdikleri davul ritmleri ve iş şarkıları (work

songs), gezgin halk şarkıcıları(minstrel) nın müziği, «blues» lar C. da müessir olmuştur. Bu çeşitli ve zengin malzeme, irsiyet ve ırk özellikleri sayesinde Afrika geleneklerini muhafaza eden zencinin potasında bir araya geldi; eridi, tek şekil aldı. Miktarı en bol, özü ve tesiri en kuvvetli malzeme, blues, halitaya ayırıcı çeşnisini veren unsur oldu.

Büyük caz orkestralarında bugün genel olarak kullanılan çalgılama: Üst sıra: Ritm kısmı, 1. Piyano, 2. Kontrabas, 3. Davul takımı. Üstten ikinci, üçüncü ve dördüncü sıralar: Melodi kısmı çalgıları, 4 - 7. Dört trompet, 8 - 10. Üç trombon, 11 - 12. İki alto saksofon, 13 - 14. İki tenor saksofon, 15. Bariton saksofon

Yeni müziğe beşiklik etme görevi pek tabiî olarak, Mississippi deltasının en büyük şehri olan New Orleans'e düştü. C , tarihinin ilk safhası olan ve 1917 yılına kadar uzanan sürede, bu şehrin eğlence mahallesi Storyville'de inkişaf etti. New Orleans çalgıcıları geceleri Storyville'de çalışırlar, gündüzleri de garsonluk, hamallık, berberlik gibi işler görürlerdi. Ama siyasi mitinglerde, düğünlerde, geçit resimlerinde, cenazelerde de çaldıkları olurdu. Fransız bando müziğinin C. a tesiri ve C. da daha çok bando çalgılarının kullanılması, zencilerin bu gibi işlerde icra ettikleri müziğin çeşidinden ileri gelmektedir. Storyville'de ise daha çok «ragtime» denen piyano müziği revaçtaydı. İlk C. musikişinaslarından biri olan Jelly Roll Morton, bu eğlence mahallesinin en rağbette çalgıcılarından biriydi. New Orleans'in ünlü orkestralarından biri olan trompetçi Buddy Bolden (1868 - 1931) e bağlı topluluğun ne çeşit bir müzik çaldığını o çağdan günümüze tek bir plâk bile kalmamış olduğu için bilemiyoruz. Bilinen, Bolden topluluğunun New Orleans C. ının çalgılanmasındaki (trompet, klarinet, trombon ve ritm çalgıları) ve melodik, armonik, polifonik karakterindeki düzeni tesbit etmiş olduğudur. Trompetin ana çizgiyi, trombonun kaydırmalar ve noktalamalarla zıt çizgiyi çalması, klarinetinse süslemeler yapması suretiyle meydana gelen çok seslilik bu tarzın başlıca özelliğidir.

1917 yılında Washington'dan gelen bir emirle Storyville kapatıldı ve işsiz kalan çalgıcılar kuzeye göç etmeye başladılar. Çoğu yolculuklarını, Mississippi üzerinde işliyen gemilerde çalışmak suretiyle yaptılar ve uğradıkları iskelelere C. ı yaydılar. Bu ara Davenport'ta Bix Beiderbecke (1903 1931) adlı genç bir trompetçi ve Chicago'da Austin High School'a devam eden gençlerden müteşekkil bir grup New Orleans'li zencilerin getirdiği bu müzikle ilgilendiler. Yaptıkları, zenci üslûbunu taklidetmekti. Chicago, yahut Dixieland üslûbu diye anılan, aslında, New Orleans tarzının soluk bir kopyasından ibaret olan beyaz C. ının gelişmesinde bu musikişinaslar büyük rol oynadılar. 1917 yılında Original Dixieland Jass Band adlı beyaz topluluk, ilk C. plâkları olarak bilinen plâkları «Victor» firması hesabına kaydetti. İlk zenci C. ını plâğa kaydeden topluluk olarak da King Oliver (1885 - 1938) in Creole Band'i bilinir (1923).

Louis Armstrong ve orkestrası üyeleri

Original Dixieland Jass Band

C., ikinci merkezi olan Chicago'dan Amerikanın diğer bölgelerine ve yavaş yavaş bütün dünyaya yayılmaya başladı. Bu yeni müziğin dünya sanat çevrelerinin ilgisini çekmeye başladığı 1920 tarihi «C. Çağı» (Jazz Age) diye adlandırılmıştır. Öte yandan C. musikisi, New Orleans'in sâf geleneklerinden yavaş yavaş uzaklaşıyor, bu ara New Orleans'in tamamen toplu irticale dayanan üslûbuna karşı, solo üslûplar gelişmeye, şahsiyetler kendini göstermeye başlıyordu. C ın geleceğine en büyük tesiri yapacak olan şahıs, trompetçi Louis Armstrong'un, «Hot Five» ve «Hot Seven» adını taşıyan topluluklarla 1925 - 1927 yıllarında doldurduğu plâklar, modern C. ın öncüsü sayılabilecek önemde eserlerdir.

1929 yılında Amerikada başlıyan iktisadi buhranın C. müziğinin gelişmesine, genel olarak izam edilen, bazı tesirleri olmuştur. Buhran

Count Basie orkestrası

yüzünden birçok C. cı işsiz kalmış, iktisadi durumun halk psikolojisine olan tesiri C. a ticari hafif müziği getirmiş ve C. da bir ticarileşme cereyanı başlamıştır. Fakat buhrana rağmen C , gelişmeye devam ediyordu. 1935 yılından başlayıp 1945 e kadar devam eden ve «klâsik çağ» diye adlandırabileceğimiz safhada C., karakteri kesin olarak belirmiş, bütün cepheleriyle olgunlaşmış ve tamamlanmış bir mükiz haline ulaşmıştır. Bu çağ bir yandan Louis Armstrong, Coleman Hawkins, Lester Young, Roy Eldridge gibi solistlerin, öte yandan Duke Ellington, Count Basie, Jimmie Lunceford, Benny Goodman gibi (hatalı olarak «swing orkestraları» diye anılan) büyük orkestraların devridir.

1939 yılında iki yeni cereyan kendini göstermiştir. Biri, New Orleans geleneklerine dönme cereyanı. Bu hareket, suniliği dolayısiyle tesirsiz kalmıştır. Öteki, bilhassa solo üslûbunda, C. ı gerek ifade ve gerek musiki dili bakımından daha ileriye götürme cereyanıdır. «Klâsik çağ» da trompetçi Roy Eldridge ve tenor saksofoncu Lester Young gibi iki musikişinasın hazırladıkları zemin üzerine iki genç C. cı, trompetçi Dizzy Gillespie ve alto saksofoncu Charlie Parker *bebop* adı verilen yeni üslûbu kurmuşlardır. 1940 sonuna doğru bütün dünyanın C. musikişinaslarına büyük tesiri olan ve yeni yetişen neslin dayanağı haline gelen «bebop» un, klişeleşme dolayısiyle devrini tamamladığı iddia edilmişse de bugün C. ın şimdi gerek «klâsik çağ» a, gerek bebop'a istinadettiği görülmekte ve bu durum, bebop'u «yeni klâsisizm» sayanları haklı çıkarmaktadır. Öte yandan, C. ın hararetli ifadesini daha serin bir anlatışla değiştirmek istiyen Miles Davis, Lee Konitz, Gerry Mulligan gibi musikişinasların temsil ettiği «serin üslûp» da revaç bulmuştur. Avrupanın çağdaş musikisinin de C. a büyük tesiri olmuş, Stan Kenton ve Boyd Raeburn gibi büyük orkestralar, Eddie Sauter, Lennie Tristano, Charlie Mingus, Teo Macero, Jimmy Giuffre, Teddy Charles ve Modern C. Kuarteti gibi besteci, icracı ve topluluklar batı müziği gelenekleriyle C ınkileri, derecesi değişen başarılarla, birleştirmişlerdir.

Başlıca C. sanatkârları:

1. *Trompetçiler*: C da solo üslûbunun ilk büyük şahsiyeti ve birçok tenkidçilere göre C. ın en büyük musikişinası Louis Armstrong (doğ. 1900), onun sade ve melodik çalışından hareket edip gelenekçilerin «modernist» diye vasıflandırdıkları bir tarza varan Roy Eldridge (doğ. 1911), başlangıçta Eldridge'in üslûbunda çalan, fakat kısa zamanda bu gelişmenin normal neticesi olan bebop üslûbunu meydana getiren, icrasındaki müzikal değerler yanında olağanüstü virtüozluk seviyesiyle de dikkat çeken Dizzy Gillespie (doğ. 1917; orkestrası ile birlikte Nisan 1956 da Türkiyeye gelmiş, ilk konserini 23 Nisanda Ankarada Büyük Sinemada vermiştir); «serin» üslûbun öncülerinden Miles Davis (doğ. 1926) ve üslûpları Gillespie ile Davis tesirleriyle beslenmiş Clifford Brown (1930 - 1956) ve Thad Jones (doğ. 1923).

Louis Armstrong

2. *Klarinetçiler*: C. klarineti bugün, New Orleans geleneğini temsil eden Jimmie Noone (1895 - 1944), Albert Nicholas (doğ. 1900), Sidney Bechet (doğ. 1897, daha çok soprano saksofoncu olarak tanınır) ve Barney Bigard (doğ. 1905) gibi icracılara sahip olmamakla beraber, C. ı bir modern klarinet üslûbuna kavuşturan, fakat

D. Ellington | W. Herman | L. Young | Nat King Cole | R. Eldridge | C. Hawkins

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

B. Carter B. Goodman G. Miller D. Gillespie C. Basie S. Kenton

kısa zamanda seviyesini kaybeden Buddy De Franco (doğ. 1923) ve bu kategorinin çağımızdaki en ilgi çekici temsilcisi Jimmy Giuffre (doğ. 1921) gibi az sayıda, fakat çalışmaları dikkat çeken klarinetçilerden mahrum değildir. Benny Goodman (doğ. 1909), Artie Shaw (doğ 1910) ve modern çağda Tony Scott (doğ. 1921) gibi klarinetçiler teknik imkânlarının üstünlüğüne rağmen C. cılık ve musikişinaslık vasıfları bakımından tatmin edici olamamışlardır.

3. *Saksofoncular*: Alto saksofonda Johnny Hodges (doğ. 1906), Benny Carter (doğ. 1907), Charlie Parker (1920 - 1955) ve Lee Konitz (doğ. 1927), tenor saksofonda Coleman Hawkins (doğ. 1904), Lester Young (doğ. 1909), Lucky Thompson (doğ. 1924) ve Stan Getz (doğ. 1927), bariton saksofonda Harry Carney (doğ. 1910), Gerry Mulligan (doğ. 1927) ve Cecil Payne (doğ. 1922) gibi musikişinaslar, saksofonda ekol şefi, üslûp kurucusu ve bir çağ başlatıcısı önemini haiz emprovisatör'lerdir.

J. Giuffre

4. *Tromboncular*: New Orleans trombonunun hususiyetini temsil eden Kid Ory (doğ. 1886), «klâsik çağ» ın trombon üslûbunu belirten Dicky Wells (doğ. 1909) ve Jimmie Harrison (1900 - 1931), bebop üslûbunda yetişen J J. Johnson (doğ. 1924) ve günümüzün belki en iyi tromboncusu olan Jimmie Cleveland (doğ. 1926).

5. *Piyanistler*: 1930 yılına kadar C ın normal inkişafından ayrı kalan ragtime'ın başlıca icracıları Jelly Roll Morton (1885 - 1941) ve James P. Johnson (1891 - 1955) ile üslûpları onların tesirinde gelişmiş Fats Waller (1904 - 1943), Duke Ellington (doğ. 1899), Erroll Garner (doğ. 1921) gibi piyanistler; Armstrong'un trompet üslûbunu piyanoya uygulayıp solo piyano üslûbunda devir açan Earl Hines (doğ. 1903) ve onu takibeden Teddy Wilson (doğ. 1912), Nat King Cole (doğ. 1917) ve Billy Taylor (doğ. 1921); C. ın en büyük virtüozu Art Tatum (1910 - 1956), modernleşme hareketlerinin öncülerinden Lennie Tristano (doğ. 1919), günümüzün «klâsik çağ» ve bebop gelenekleriyle beslenmiş tarzını temsil eden Oscar Peterson (doğ. 1925); ayrıca Mary Lou Williams (doğ. 1910), Almanlardan Jutta Hipp (doğ. 1925), Japonlardan Toshiko Akiyoshi (doğ. 1929).

M. L. Williams

6. *Gitarcılar*: 1940 sıralarında, arz ettiği değişik cümleleme ve ritm telâkkileriyle bebop'u hazırlıyan Charlie Christian (1916 - 1942), Avrupa hafif müziğiyle C. karışımı bir müziği icra etmesine rağmen kudretli bir emprovizatör olan Fransız çingene gitarcı Django Reinhardt (1910-1953); Bill D'Arango (doğ. 1921), Tal Farlow (doğ. 1921), Barney Kessel (doğ. 1923), Jimmy Raney (doğ. 1927) gibi modern gitarcılar.

7. *Kontrbasçılar*: Pops Foster (doğ. 1892), Wellman Braud (doğ. 1891), Billy Taylor (doğ. 1906), John Kirby (1908 - 1952) gibi New Orleans ve klâsik çağ kontrbasçıları; bu çalgıyı solo mertebesine yükselten Jimmy Blanton (1921 - 1942) ve onun kurduğu üslûp geleneklerini başarıyle uygulıyan Ray Brown (doğ. 1926), Red Mitchell (doğ. 1927) ve olağanüstü tekniğiyle dikkat çeken Charlie Mingus (doğ. 1922).

B. Smith

8. *Davulcular*: Baby Dodds (doğ. 1898), Zutty Singleton (doğ. 1898), Jo Jones (doğ. 1911), Denzil Best (doğ. 1917) gibi eski ve orta nesil davulcuları; C. davulunu zirvesine yükselten iki çağdaş ritm adamı: Max Roach (doğ. 1925) ve Shelly Manne (doğ. 1921), Gene Krupa (doğ. 1009), Dave Tough (1908 - 1948), Joe Morello (doğ. 1928), Don Lamond (doğ. 1920) gibi swing ve ritm seviyeleri zenci davulculara yaklaşan beyazlar. Bu sayılan çalgılara nisbetle daha seyrek kullanılan vibrafon ile kemanın başlıca üslûpçuları birincisi için Lionel Hampton (doğ. 1913), Red Norvo (doğ. 1908), Milt Jackson (doğ. 1923) ve Teddy Charles (doğ 1928); ikincisi için Eddie South (doğ. 1904), Stuff Smith (doğ. 1909), Ray Nance (doğ. 1913) ve Stephane Grappelly (doğ. 1910) dir.

9. *Orkestralar ve besteciler*: C. dilince besteci deyince iki şey anlaşılır: a. Popüler temleri yazanlar; başlıcaları arasında George Gershwin (1898 - 1937), Cole Porter (doğ. 1893) ve Irving Berlin (doğ. 1888) in adlarını zikredebileceğimiz bu gibi bestecilerin C. bakımından önemi sadece, irticalî çalışa esas olan temleri yazmış olmalarıdır; b. Kullandıkları temler kendilerine ait olsun olmasın, bir C. parçasının Avrupa anlamında besteciliğe müteallik her şeyinden mesul olanlar. Bunlara düzenleyici (arranger) de denir. Başlıcaları Duke Ellington, Billy Strayhorn (doğ. 1911),

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

B. Eckstine M Davis J. R Morton Ch. Parker B. Dodds S. Bechet

Fletcher Henderson (1898 1952), Jimmy Mundy (doğ. 1907) Eddie Sauter (doğ. 1914), Pete Rugolo (doğ. 1915), George Handy (doğ. 1922) ve Ralph Burns (doğ. 1922) dır. C. düzenleyicilerinin eserleri hangi orkestra için yazılmışsa, tatbikatta sadece onlar tarafından çalınırlar. Başlıca C. orkestraları, 1927 yılından beri faaliyetine devam eden ve 1940 - 1942 yıllarında zirvesine yükselen Duke Ellington, klâsik çağın en ileri gelen temsilcisi Count Basie (doğ. 1904), bu ikisine nispetle daha kısa ömürlü olan, fakat büyük orkestra tarzının ölmez eserlerini bırakan Jimmie Lunceford (1902 - 1947; ölümü üzerine dağılmıştır), beyaz orkestralar arasında ise 1935 - 1940 arasında büyük şöhret yapan Benny Goodman (doğ. 1909), modern Avrupa müziğinden mülhem partisyonlariyle dikkat çeken Stan Kenton (doğ. 1912) ve Boyd Raeburn (doğ. 1913), 1945 yılında en parlak devrini yaşıyan Woody Herman (doğ. 1913) orkestraları başlıca büyük C. topluluklarıdırlar. İkinci Dünya Harbi sıralarında büyük şöhret kazanmış olan Glenn Miller (1904 - 1944) orkestrası çok başarılı bir C. dans müziği çalmıştır.

B. Holiday

10. *Şarkıcılar*: Esas itibariyle çalgı musikisi olan C., bir tane büyük şarkıcı yetiştirmiştir: Louis Armstrong. Çok kere popüler şarkılar söylemesine rağmen Nat King Cole da C. şarkılarında Armstrong'un yanında yer alabilecek çapta bir şarkıcıdır. Kadınlar arasında daha çok folklora yaklaşan üslûplariyle blues şarkıcıları Bessie Smith (1895-1937) ve Ma Rainey (1886 - 1939), popüler musikiye eğilen söyleyişleriyle Ella Fitzgerald (doğ. 1918) ve Sarah Vaughan (doğ. 1924) zikredilebilirler; ayrıca Billy Eckstine (doğ. 1914) ve Billie Holiday (doğ. 1915) in adları da anılmalıdır.

J. Hipp

Türkiyede C.: Gerek Amerikada ve gerek Avrupa memleketlerinde C müziği, beyaz musikişinasların zencilerle temas edip onların musikisini ilgi ve merakla, amatörce bir hevesle dinliyerek taklide çalışmaları suretiyle gelişmeye ve yayılmaya başlamıştır. Türkiye, dünyanın başlıca musiki merkezlerinden uzak olduğu için hiçbir zaman zenci C. musikişinaslarının uğrağı haline gelememiş, gerçek C. müziğini çok kere tesadüflerle tanıyan ve sayıları da zaten çok az olan amatörler bu müziğe karşı olan ilgilerini, zorlukla elde edebildikleri plâkların yardımıyle devam ettirebilmişlerdir. Sadece dinleme zevkiyle yetinmeyip bu müziği bizzat çalmak istedikleri zaman, musiki ve çalgı eğitimlerinin kifayetsizliği önemli başarılara set çekmiş, dolayısiyle bu durum memleketimizde C. ın uzun müddet geri kalmasına sebebolmuştur. Bundan başka C. ın memleketimizde yanlış tanınması, her baloda veya düğünde, her gece kulübünde veya dans salonunda çalan orkestranın «caz» diye adlandırılması, C. la hiçbir alâkası olmıyan polka, vals, tango, rumba (bunlar ve rock'n roll, calypso v. b. için bk. DANS) gibi çeşitli dans müziklerinin C sayılması, bu musikinin Türkiyede kök salmasına ve gelişmesine engel olmuştur. Bununla beraber, umumi plândaki bu müşahedelerin istisnası mahiyetinde olmak üzere bizde de bazı C. hareketlerine raslanmamış değildir.

T. Akiyoshi

Bu cümleden olmak üzere İstanbulda Leon Avigdor adlı klâsik eğitim görmüş bir amatör musikişinas bir Avrupa seyahati sırasında C. müziğini tanımış, memlekete döndüğünde alto saksofon öğrenmiş ve 1921 den 1934 e kadar çeşitli küçük topluluklarda memleketimizde bu müziğin profesyonel olarak öncülüğünü yapmış, 1938 yılında Gido Kornfıld, Henderson ve Ellington gibi bestecilerin musikisini çalan on bir kişilik bir orkestra teşkil etmiş, 1940 yılında bu orkestrayı daha da büyütmüş, İkinci Dünya Harbi esnasında ise dağıtmıştır. Kornfild'in topluluğunda çalan tromboncu Arto Haçaduryan 1941 yılında, gitarcı Fazıl Abrak'ın da dâhil olduğu bir oktet teşkil etmiş, 1943 te teşekkülünü on dört kişilik bir büyük orkestra haline getirmiş, 1946 da ise devam edemeyip dağıtmaya mecbur kalmıştır. 1941 - 1942 yıllarında klarinetçi Hulki Saner, İstanbulda

A. MARDİN

Erol Pekcan Caz topluluğu

Kadıköy Halkevinde bir büyük orkestra teşkil etmiş, fakat C. dan çok dans müziği çalmıştır. Bir başka klarinetçi, Mehmet Akter, bilhassa İstanbul radyosundaki seanslarında, küçük topluluğiyle, sadakatle C. müziği yayımlamıştır. Gene Kadıköy Halkevinde, melodi kısmı tamamen armonikalardan meydana gelen Necdet Alpün, Orijinal Oktet adlı topluluk C. sevgisinin artmasında faydalı olmuştur.

1950 den sonra memleketimizde C. musikişinaslarının seviyesinde belirli bir yükselme kendini göstermeye başlamış, bu ara tenor saksofoncu İsmet Sıral idaresindeki topluluk, dünya ölçüsündeki ilk Türk C. bestecisi sayılabilecek Arif Mardin (doğ. 1932) in müziğini çalarak modern C ı Türk dinleyicisine tanıtmaya başlamıştır. Sıral, topluluğunu 1957 de dağıtmıştır. Ankarada, davulcu Erol Pekcan (doğ. 1933) ın adını taşıyan ve kornocu Melih Gürel, kontrbasçı Selçuk Sun ve piyanist Atillâ Garai gibi günün C. ını başariyle çalan musikişinasların meydana getirdikleri topluluk, gelecekte Türkiyenin bu sahada Batı ölçüsüne erişebileceği hususunda ümit vermektedir.

Bibliyografya: André Hodier: *Hommes et Problèmes du jazz*, Paris 1954; Hugues Panassié: *La véritable musique de jazz*, Paris 1946; Rex Harris: *Jazz*, Londra 1952; Leonard Feather: *Encyclopedia of Jazz*, New York 1955; Orrin Keepnews ve Bill Grauer: *A Pictorial History of Jazz*, New York 1955; Marshall Stearns: *The Story of Jazz*, Oxford ve New york 1956; Barry Ulanov: *A History of Jazz in America*, New York 1952; G. C. Testoni, A Polillo, G. Barazzetti: *Enciclopedia del Jazz*, Milano 1953; Joachim Ernst Berendt: *Das Jazzbuch*, Frankfurt am Main 1953; İlhan K. Mimaroğlu: *Caz Sanatı*, İstanbul 1958.

Diskografya (Plâk bilgisi): *New Orleans Horns* (Riverside RLP 1005); *The Chicagoans* (Riverside RLP 1004); *Louis Armstrong, Vol. 3* (Columbia ML-4385); *Bessie Smith, Vol. 4* (Columbia GL-506); *Gems of Jazz, Vol. 4* (Decca DL-5 384); *Basie's Best* (Brunswick BL-58 019); *Up Swing* (Victor LPT-12); *This Is Duke Ellington* (Victor LPT-3 017); *Jimmie Lunceford* (Decca DL-8 050); *Dizzy Gillespie-Charlie Parker* (Savoy 12 020); *Cool and Quiet* (Capitol-T 371); *Woody Herman* (Columbia CL-592); *Ray McKinley-Eddie Sauter* (Savoy 12 024); *Stan Kenton* (Capitol T-383); *Gerry Mulligan* (Pacific Jazz 1); *Dave Brubeck* (Columbia CL-699); *Modern Jazz Quartet-Jimmy Giuffre* (Atlantic 1 247); *Bob Prince-Teo Macero* (Columbia CL-842).

CA'Z DİLİ, Milâdın ilk yüzyıllarında Güney Arabistanın Habaşat (= köle memleketi) bölgesinden Afrika'ya geçerek Aksum (b. bk ; bugünkü Kuzey Habeşistanda) da bir krallık kuran ve kendilerine *Ge'ez* (= göçmenler, Ar. *Ga'z*> *Ca'z*) diyen Habeşlilerin eski yazı ve (Hıristiyanlığın kabulünden sonra) kilise diline Araplarca verilen ad. Yerli adı *lesāna Ge'ez* (Ge'ez lisanı) dir. Bk. GE'EZ DİLİ. Habeşistanda bugün kullanılan diller için bk. AMHAR DİLİ, TIGRE DİLİ, TIGRIÑA DİLİ.

CAZALÈS [*kazalęs*], **Jacques Antoine Marie de** (1758-1805), Fransız siyaset adamı. Grenade (Haute-Garonne depart.) de doğmuş, Engalin (Gers depart.) de ölmüştür. Toulouse Parlâmentosunda bir müşavirin oğlu olan C., bir müddet Jarnac dragon alayında hizmet etmiştir. 1789 da Etats-Généraux'larda asılzadeler mümessili seçildikten sonra İhtilâlin en muktedir ve en belâgatli düşmanı olmuş, fakat kıral taraftarları, kendi dâvaları için çok çalışmış ve ölüme mahkûm olmak tehlikesine maruz kalmış olmasına rağmen ona nankörce muamele etmişlerdir. Terör (Terreur) devresinde başka memleketlerde seyahat etmiş ve 1803 te Fransaya dönmüştür. Hizmetine girmeği reddetmiş olmasına rağmen Napoléon C e Légion d'Honneur nişanını vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Discours et opinions* (Nutuk ve fıkirler), *Défense de Louis XVI.* (XVI. Louis'nin müdafaası) Bunların her ikisi de 1821 de çıkmıştır.

CAZALIS [*kazalįs*], **Henry** (1840-1909), Fransız yazarı ve hekimi. Cormeilles-en-Parisis (Seine-et-Oise) te doğmuş, Cenevre'de ölmüştür. Şair Mallarmé'nin en yakın dostlarından biri olan C., Parnassos (Parnassien) şiir okulunun bir üyesi idi. **Jean Caselli** takma adiyle *Chants populaires de l'Italie* (İtalyanın halk türküleri) [1865] ile *Vita tristis, rêveries fantasques, romances sans musique* (Neşesiz hayat, muhayyileye dayanan rüyalar, bestesiz şarkılar) [1865]; asıl imzasiyle de *Melancholia* (Malihulya) [1868], *Le livre du néant* (Hiçliğin kitabı) [1872], *Henri Regnault, sa vie et son oeuvre* (H. R., hayatı ve eseri) [1872] adlı eserleri yayımlamıştır. *Le livre du néant* başlıklı eserini sonra, yeniden ele alarak değiştirmiş ve *La gloire du néant* (Hiçliğin şanı şöhreti) [1896] başlığiyle çıkarmıştır. **Jean Lahor** takma adı altında *l'Illusion* (Hayalden aldanma) [1875-1893] başlıklı bir şiir kitabı yayımlamıştır. Şiir kitapları içinde en çok dikkate değeri olan bu eser, Hindistan'ın kötümserliğini aksettirmektedir. Şekil bakımından Parnassos (Parnassien) kurallarına uygundur. Yine **Lahor** takma adiyle *Le Cantique des cantiques* (İlâhiler ilâhisi) [1885], *Les Quatrains d'al-Gazali* (Gazalı'nin rübaileri) [1896] başlıklı eserleri yayımlamıştır. Ayrıca dikkate değer bir eser olan *Histoire de la littérature hindoue* (Hint edebiyatı tarihi) [1888] çıkarmıştır. Nihayet hekim ve hayırsever sıfatiyle *Science et mariage* (Bilgi ve evlenme), *L'art par le peuple et pour le peuple* (Halk tarafından ve halk için sanat) ve *Art nouveau* (Yeni sanat) konularında yazılar yayımlamıştır.

CAZALLA DE LA SIERRA [*kathalya de la sierra*], İspanyanın güney bölgesinde, Sevilla vilâyetinde bir şehir. Sierra Morena takımadalarının güney yamacında, Sevilla'nın takr. 64 km kuzeydoğusundadır. Çevresinde demir ve kurşun ocakları vardır. Şehirde şarapçılık yapılır; ispirtolu içkileri ve likörleri de meşhurdur. Nüfusu 10 220 (1940)dir.

CAZAMIAN [*kazamyã*], **Louis** (doğ. 1877), Fransız Anglisti (İngiliz dili ve edebiyatı mütehassısı). Saint-Denis (Réunion adası, Afrika) de doğmuştur. Paris Yüksek Öğretmen Okulunu bitirmiş, 1903 te *Le roman social en Angleterre de 1830 à 1850* (İngilterede, 1830 - 1850 yıllarında içtimai roman) başlık teziyle doktorasını vermiştir. Fransanın taşra üniversitelerinde İngilizce okuttuktan sonra, Paristeki Sorbonne'da 1908 de konferansçı (maître de conférences), 1925 te de profesör olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *L'Angleterre moderne* (Modern İngiltere) [1911], *Carlyle* (ad) [1913], *L'évolution psychologique et la littérature en Angleterre 1660 - 1914* (1660 - 1914 yıllarında İngilterede psikolojinin tekâmülü ve edebiyat) [1920], *Histoire de la littérature anglaise* (İngiliz edebiyatı tarihi) [1921, yeni bas. 1924, E. Legouis ile birlikte; Ortaçağ ve Rönesans devrini Legouis, 1660 tan sonraya ait kısmını da C. yazmıştır; İng. terc.: *A History of English Literature*, 1927, 2. bas. 1933; muhtasarı E. Legouis tarafından *A Short History of English Literature*, Oxford 1934], *Le roman et les idées en Angleterre* (İngilterede roman ve fikirler) [1923], *Le développement de l'humour anglais* (İngiliz «humour» unun gelişmesi) [1930 - 1952], *Essais en deux langues* (İki dilde denemeler) [1939], *Anthologie de la poésie anglaise* (İngiliz şiiri antolojisi) [1946] ve Browning, Shelley, Wordsworth v. b. İngiliz ediplerinden çeşitli tercümeler. C. - Legouis'nin *Histoire de la littérature anglaise*i bu konuyu işlemiş olan aynı hacımdaki İngilizce eserlerden birçok bakımlardan üstün olup, H. Taine'in (1864) ve J. Jusserand (1896) ın eserlerinden sonra, Fransızlar tarafından yazılmış en iyi İngiliz edebiyatı tarihidir.

CAZCAN [*kaskan*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Uto - Aztek - Tano ailesinin Uto - Aztek kolunun Aztekimsi (Aztécoïde) grupundan bir dil. Eskiden, Meksika'nın güneybatı kısmında, Jalisco bölümünde, Guadaljara şehri dolaylarında ve Chapala gölünün kuzeyinde, Coca ve Tecuexe dilleri ile birlikte 250 000 kişi tarafından konuşulurdu. Şimdi sönmüş bulunmaktadır. Nahuatl (asıl Aztec, yani Mexicano) diline çok yakın olup, bazılarınca bu dilin bir lehçesi sayılmaktadır. Bk. UTO - AZTEK - TANO, AZTEK - TANO DİLLERİ, AZTEK DİLİ, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CAZEMBE [*kazembe*] **veya KAZEMBE** (İng. *Cazembe's Dominion* da denir), Afrika'da, ekvatorun güneyinde, Tanganyika gölünün güney ve güneybatısında bulunan Kuzey Rhodesia'nın kuzeyini ve Belçika Kongosunun güneyini teşkil eden bir bölgenin adı ve eskiden bu bölgeyi idare eden yerli hükümdarlara verilmiş unvan (Muata Cazembe). Bölge bir nevi havza teşkil eder. Bunun doğu sınırında 950 - 1250 m yükseklikte bir plâto, batı sınırında ise bir tepeler sırası vardır. Güneyinde, havzayı Zambesi nehri bölgesinden ayıran yüksek bir dağ bulunmaktadır. Başlıca akarsuyu Chambezi, evvelâ batıya doğru Bangweulu gölüne akar, sonra Luapula adını alarak kuzeye doğru, Mweru gölüne dökülür. Bu devletin hükümdarı büyük bir sihirbaz sayılıyor ve ondan korkuluyordu. 600 den fazla kadın bulunan haremi ve bir zaman 20 000 e yükselmiş olan iyi silâhlanmış bir ordusu vardı. Toprakları distriktlere bölünmüş olup, her birinin başında bir vali bulunmaktaydı. Bu valiler ve diğer yüksek mevkili insanlar, imtiyazlı bir kast teşkil ederdi. Memleketin çiftçi, zanaatçı ve saire gibi bütün diğer sakinlerine hükümdarın köleleri gözü ile bakılırdı. Nüfus, memleketi istilâ ve fethetmiş olan bir hâkim ırk Campololo'lar ile bunların idaresi altında yaşıyan, eski sakinler Messira'lardan ibaret idi. Resmî mevkiler ancak Campololo'lara verilirdi ve sarayda bunların dili konuşulurdu. Sakinler, çalışkan çiftçiler olup manioc (kökünden tapyoka çıkarılan bitki), mısır, süpürge darısı (sorghum) ve saire yetiştirirler. Pamuktan ve bazı bitkilerin elyafından yapılan kaba kumaşlar, ipler, ağlar ve sicimler imal ederler. Silâh, demir eşya, çanak çömlek, tahta kab v. b. da yapılır. Belçika Kongosundaki Katanga bölgesinden çıkarılan bakır dünya istihsalinin 1/6 ini teşkil eder (1953).

C., 1799 da Lacerda tarafından gezilmiş, 1831 de buraya başka Portekizliler de gelmişlerdir. 1867 de Dr. Livingstone 40 gün C. başkentinde oturmuştur. Bu şehrin, o zaman büyük bir saha üzerine serpilmiş kulübelerden ibaret olup 1 000 kadar nüfusa sahip bulunduğunu söyler. O zamanın C. si, gasp ile tahta çıkmış bir zat olup, memleketin nüfusu zulüm yüzünden azalmıştı. 1 000 askeri olup olmadığı şüpheli idi. Memleketin, yarısı İngiltereye ait olup Kuzey Rhodesia'ya bağlıdır. Başlıca şehri C. adını taşır.

CAZENAVE [*kaznav*] **HASTALIĞI**, türlü deri hastalıklarına verilen ad. 1. Lupus (üst - derinin altındaki asıl deri [corium] de teşekkül eden kahverengimsi ufak yumru [nodule] ların husule gelmesiyle beliren deri ve sümüksü zar hastalığı) un *erythematosus* çeşidi. Deride, ortaları çukur, kenarları kabarık ve kırmızı, pul veya ince kabukla örtülü daireler şeklinde lekeler meydana gelir. Pullar veya kabuklar döküldükten sonra, beyaz yara izleri kalır. Bu hastalığa *Lupus erythematosus discoides*, *Lupus erythematodes*, *Lupus sebaceus* ve *Cazenavé lupus*u da denir.

2. Pemphigus (içi sulu kabarcıkların arka arkaya çıkması, bunlar vücut tarafından emildikten sonra, kırmızı lekelerin kalması şelinde beliren yangılı ve kaşıntılı bir deri hastalığı) hastalığının *folioceus* çeşidi. Bunda, kabarcıklar yumuşak, ve uyuzda olduğu gibi kabuk kabuk olur.

3. Vitiligo (kabartısız ve kaygan, beyaza çalan açık renkte lekelerin husule gelmesi şeklinde beliren deri hastalığı) hastalığının bir çeşidi. Yer yer hâsıl olan kellik ve deri alacalılığıdır. Buna *Alopecia areata*, *Vitiligo capitis*, *Celsus vitiligo*su, «Beyaz - deri hastalığı» (Leukoderma), ve «Alaca - deri hastalığı» (İng. Piebald skin) da denir.

Bu hastalıklar, Fransız dermatolojisti (deri hastalıkları mütehassısı) P. L. Alphée Cazenave (1795 - 1877) ın adiyle anılır.

CAZGIR, güreş ve cirit oyuncularını seyircilere tanıtan ve dualarını okuyarak meydana süren kimse. C. lar umumiyetle bilgili ve sözü geçen kimseler arasından seçilir. C. ın vaktiyle güreşmiş veya cirit oynamış olması gerektiği gibi, tarafgirlik yapmıyacak şahsiyette olması da lâzımdır. Bu itibarla C. lar muhitlerinde büyük itibar görürler.

CAZİB (takr. 1834 - ?), Türk şairi. Ailece Diyarbakırlıdır. İstanbulda doğmuştur. Babasına Sa'saazade denirdi. 1844 yıllarında babasiyle birlikte Mekkeye gitmiş, 1853 te askerlik mesleğine girmiş ve Yemende çalışmıştır.

İyi Arapça bilen C. ayrıca, güzel yazı (hüsn - i hat) da da başarı göstermişti. Küçük bir divan meydana getirecek kadar şiir yazmıştır. Hayatı hakkındaki tek kaynak Ali Emirî Efendinin *Tezkire - i Şuara - yi Âmid* (Âmid = Diyarbakır) adlı eseridir.

CAZİB (ölm. 1856 dan sonra), Türk şairi. Ankaralıdır. Hayatı hakkındaki tek kaynak el yazması divanıdır Bundan C. in asıl adının **Selâhattin** olduğunu, yine bu eserde kendisi tarafından düşürülen tarihlerden (bk. TARİH DÜŞÜRMEK) 1856 dan sonra öldüğünü anlıyoruz. Çeşitli şiirlerinden C. in Mevlevi tarikatından olduğunu öğreniyoruz. Divanında önemli Türk şairlerine nazireler yer almıştır. C. pek başarılı şiirler yazamamıştır.

CAZİBE (Ast., Fiz.): bk. YERÇEKİMİ.

CAZİM, Ahmet (1879 - 1926), Türk şairi. Selânikte doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Hariciye memurluklarında bulunmuştur. Hep aruzla yazılmış olan şiirleri oldukça kuvvetlidir.

CAZİM, Çuhadarzade, Mehmet Mevlevî (ölm. 1869 ?), Türk şairi. İstanbulda doğmuştur. Ankara malmüdürü, Trabzon ve Erzurum defterdarı, İzmir Dühan gümrüğü nazırı olmuştur. Nazmı, oldukça kuvvetli ve düzgündür.

CAZİM, Zeyrekzade (ölm. 1725), Türk şairi. İstanbulludur. C. in ailesi IV. Mehmet devrinin tanınmış simalarından Zeyrekzade Seyid Abdurrahman'a kadar dayanır. C. in babası, Seyid Ahmet Efendi, bilgin bir zat olup, tanınmış bilginlerden Kara İbrahim Paşanın da hocası idi. C., devrinin usulüne göre öğrenim gördükten sonra imtihan (1714) vererek önce Cafer Ağa Darülhadisine, sonra Revani Medresesine, daha sonra da Yunus Paşa Medresesine müderris olmuştur. Hayatının son yıllarında devrin en yüksek öğrenim kurumu olan Sahn'da müderrislik yapmıştır. Küçük divanının birkaç yazması vardır. Tezkirelerin çoğu C. in şiirlerini övmektedir. Gerçekten, bazı şiirlerinde ortanın üstünde bir başarı göstermiştir.

CAZIN [*kazē*], **Achille - Auguste** (1832 - 1877), Fransız profesörü ve fizikçisi. Perpignan (Pyrénées - Orientales depart.) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Elektrik, miknatıs hâdiseleri, termodinamik, gaz ve buharların termik özellikleri v. b. üzerinde önemli araştırmalar yapmıştır. *Memoires* (Hâtıralar) ından başka şu eserleri bırakmıştır: *Essai sur la détente et la compression des gaz* (Gazların gevşeme ve sıkışması üzerine deneme) [1862]; *Théorie élémentaire des machines à air chaud* (Sıcak havalı makineler elemanter teorisi) [1869]; *l'Etincelle électrique* (Elektrik şeraresi) [1877]; *La spectroscopie* (Spektroskopi = Tayf bahsi) [1878]; *Traité théorique et pratique des piles électriques*(Elektrik pilleri nazariye ve tatbikatı)[1881].

CAZIN [*kazē*], **Jean Charles** (1841 - 1901), Fransız ressamı. Somer (Pas de Calais depart.) de doğmuş, Lavandou (Var depart.) da ölmüştür. Avrupayı dolaştıktan sonra balmumlu boyayı ihya etmeye çalışmıştır. «Şantiye» (1876), «Mısıra kaçış» (1877) ve «Tobias'ın seyahati» (1878) adlı eserlerini mumlu boya ile yapmıştır. 1880 de «İsmail ve Hacer» (Paristeki Luxembourg müzesinde)i, «Tobias'ın yola çıkışı» (Lille müzesi)nı ve «Top-

J. Ch. CAZIN

CAZIN: «İsmail ile Hacer» (1880, Luxembourg müzesi, Paris)

rak»ı teşhir etmiştir. Paris belediyesi «Bayram akşamı» adlı eserini satın almış, 1883 te «Gambetta'nın ölüm odası» adlı küçük bir tablosu büyük tesir yaratmıştır. C. tabiat manzaralarında ve tezyinî panolarda (Belediye Sarayı) rakik duygular ifade etmiştir. 1900 Sergisine «Mesnilval», «Kıral yolu», «Kapalı hava», «Yolcular», «Alacakaranlık», «Sağnak», «Eylûl» gibi eserler göndermiştir.

Karısı **Marie C.** (kızlık soyadı: **Guillet**; 1845 - 1924), ressamlığı ve heykeltıraşlığı ile dikkati çekmiş, kocasının heykelini yapmıştır.

Bunların oğlu ve talebeleri olan **J. - M. Michel C.** (1869 - 1917), hakkâk, seramikçi ve madalyacı idi.

ČAZMA [*çazma*], Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyetinin Hırvatistan (Hrvatska) bölümünün Bjelovar-Križevci vilâyetinde, Zagrep civarında bir şehir. Deniz seviyesinden 200 m yükseklikte, Čazma nehri üzerindedir. Nüfusu 10 000 (1945) dir.

CAZ - MORİAN, İran Bülücistanında, güney dağlık bölgesinde bir çukurluk. Deniz seviyesinden 300-500 m yükseklikte ıssız bir çöl teşkil etmektedir. Uzunluğu 280, genişliği 80 km dir. Bu çölde aynı adı taşıyan göle, Halilrud ile Vempur ırmakları dökülür. Gölün büyüklüğü mevsime göre değişir, suyu biraz tuzludur.

CAZORLA [*kathorla*] (Coğ.): 1. Güney İspanyanın Andalucía (Endülüs) bölümünde Jaén vilâyetinin doğu kısmında bir kaza (partido judicial), Guadalquivir nehri ile sulanır. Kuzeyde Villacarriedo ve Orcera, doğuda Huéscar ve Orcera, güneyde Baza ve Huéscar, batıda de Huelma, Ubeda ve Mancharreal distriktleri ile sınırlanmıştır. Yüzölçümü 1 047 km², nüfusu 56 306 (1950) dır. Çok dağlıktır. Madrid'den Almería'ya giden demiryolu, C. nın batı bölgesinden geçer.

2. C. kazasının merkezi. Jaén şehrinin 66 km doğusundadır. Şehir, Sierra Nevada'nın bir kolunu teşkil eden **Sierra de Cazorla** dağları (en yüksek noktası 1 364 m; Romalıların Mons Argentarius'u) nın ortasında, kademeli bir arazide kurulmuştur. Nüfusu: 13 031 (1950). Çok güzel bir mevkide olan şehrin, iyi muhafaza edilmiş iki eski şatosu ve güzel meyva bahçeleri vardır. Araplarla İspanyollar arasındaki muharebelerde büyük rol oynamıştır.

CAZOTTE [*kazot*], **Jacques** (1719 - 1792), Fransız yazarı. Dijon'da doğmuş, Pariste giyotinle idam edilmiştir. Şark masalları ile uğraşmasında, garip ve çok hayalî eseri *Le Diable amoureux* (Âşık şeytan) [1772] de, birçok çağdaşlarında da bulunan, esrarengiz ve tabiat üstü olaylara karşı duyduğu ilginin tesiri vardır. C., 1775 te kısa bir müddet için Fransız «Illuminisme» (ilâhî ilhamla aydınlanmış olma) ine, sonra da dinî ve gizli bir akideye bağlı olan Marquise de la Croix'nın derneğine katılmıştır. C. isabetli kehanetlerde bulunmuşsa da La Harpe tarafından yayımlanan *Prophétie de Cazotte* (Cazotte'un kehanetleri) [1806] bir uydurmadan başka bir şey değildir. Öbür başlıca eserleri şunlardır: *La patte de chat* (Kedi pençesi) [1741], *Les mille et une fadaises* (1001 budalalık) [1742].

Cb, Amerikada, İngilterede, Fransada, İtalyada kolumbiyum (Columbium; Almanyada, Sovyetler Birliğinde, ve bizde yeni adiyle niyobyum [Niobium, sembolü: Nb]) un kimyasal sembolü.

C. b. (Mus.), **Col basso** (b. bk.; = bas ile) nun kısaltması.

C. B., İngiliz şövalyelik (knighthood; bk. BÜYÜK BRİTANYA, Asalet unvanları ve şövalyelik) teşkilâtında, **Companian of the Order of the Bath**'ın kısaltması; bk. BATH NİŞANI.

c. b. d., İng. **Cash before delivery** (teslimden önce ödeme) nin kısaltması. Bk. ÖDEME.

C. B. E., İngiliz şövalyelik (knighthood, bk. BÜYÜK BRİTANYA, Asalet unvanları ve şövalyelik) teşkilâtında, **Commander of the Order of the British Empire**'ın kısaltması; bk. ORDER OF THE BRITISH EMPIRE.

cc, santimetre (centimètre) kübün kısaltması.

cc, geometride «yeni derece» (Alm. Neugrad) nin saniyesi; «yeni saniye». 1937 de kabul edilen yeni bir sisteme göre, daire 360 yerine 400 e bölünmüş, dik açı 90° yerine 100^{g} olmuş, bu dereceye de «yeni derece» (kısaltması: ^{g}) denmiştir. $1^{g} = 100$ «yeni dakika» (Neuminute; kısaltması: ^{c}) $= 10\,000$ «yeni saniye» (Neusekunde; kısaltması: ^{cc}) olduğuna göre, 1^{cc} = bir dik açının 1/100 inin 1/100 inin 1/100 i, yani milyonda biri. Bu sistem kabul edildikten sonra, 360 esasına göre olan ve eskiden $^{\circ}$, $'$, $''$ ile gösterilen derece, dakika ve saniyeye sırasiyle «eski derece» (Altgrad), «eski dakika» (Altminute) ve «eski saniye» (Altsekunde) denmektedir. $1^{cc} = 0{,}324''$; $1'' = 3{,}08642^{cc}$. Bk. DERECE.

CCAPAC COCHA [*kapak koça*] (Quechua dilinden alınmıştır), eski Güney Amerikadaki İnka'larda güneş şerefine yapılan büyük şenlik veya törenlerden biri. Bu şenlik sonbahar gün - tün eşitliğinde yapılırdı. Başka güneş şenlikleri şunlardır: C. Raymi: bu şenlik yaz gün durumu (solstice) nda yapılırdı. C. Situa ise ilkbahar gün - tün eşitliğinde yapılırdı.

C. C. C., Constitutio Criminalis Carolinanın kısaltması. Bk. CAROLINA, CONSTITUTIO CRIMINALIS.

C. C. I., Comité Consultatif International (b. bk.) ın kısaltması.

C C KLİĞİ (İng. C C Clique; *Ch'en* adlarının baş harflerinden), Çin siyaset hayatında, aşırı sağcılara verilen ad. Bu parti, Kuomintang'ın çerçevesinde Ch'en kardeşler (Ch'en Li - fu ile Ch'en Kuo - fu) tarafından 1928 de kurulmuştur. Programı, Kunğ - fu - dzı (Confucius) felsefesinin yenileştirilmiş bir şekline dayanarak, bir tek parti, bir tek lider, bir tek doktrin prensiplerinde ısrar eder.

C C K. nin uzun zaman Kuomintang'da ve Kuomintang'ın nüfuzu altında bulunan hükümette mühim mevkiler işgal etmesi, parti içinde ve dışında bulunan birçok tenkidciler tarafından Kuomintang'ın son düşüşüne sebebolarak gösterilmiştir.

c. c. 914, bir tiyoarsenit (thioarsénite), p - carbamido - phenyl - bis (carboxymethyl - mercapto) arsine. Amibiase (amipli barsak iltihabı) ın tedavisinde kullanılır.

c. c. 1037, bir tiyoarsenit (thioarsénite), p - carbamido - phenyl - bis (2 - carboxyphenyl - mercapto) arsine. Amibiase (amipli barsak iltihabı) tedavisinde kullanılır.

cd, candela'nın fiziksel sembolü. Bk. CANDELA.

Cd, kadmiyum (Cadmium) un kimyasal sembolü. Bk. KADMİYUM.

c. d. (Mus.), **Colla destra** (b. bk.; = sağ el ile) nın kısaltması.

CD, Fransızca Corps diplomatique (kordiplomatik) sözünün kısaltması. Yabancı devlet elçiliklerine mahsus arabaların plâkalarında kullanılır.

C - dur [Mus.], (Alm.; İta. Do [ut] maggiore; Fr. Do [ut] majeur; İng. C major), ana sesi C olan on iki çeşit sesin birincisi.

Ce, seryum (Cerium) un kimyasal sembolü.

CEEC, Committee of European Economic Cooperation (b. bk.) ın kısaltması.

CEÁN - BERMUDEZ [*thean bermudheth*], **Juán Augustín** (1749 - 1829), İspanyol sanat tarihçisi. Gijón (Asturia) da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. 1779 da Sevilla'da bir yüksek sanat okulu kurmuş ve «Hindistan için Genel Arşiv» i tanzim etmiştir. Başlıca eseri şu başlığı taşır: *Diccionario histórico des los más ilustres profesores de las bellas artes en España* (İspanyada en meşhur güzel sanatlar profesörlerinin tarihî sözlüğü) [6 cilt, Madrid, 1800].

CEARÁ [*seara*], Brezilya Birleşik Devletlerinin bir devlet (estado) i. Memleketin kuzey kıyısındadır. Yüzölçümü 153 200 km², nüfusu 2 735 700 (1950) dür. Brezilyanın kuzeydoğusundaki kurak bölgededir; yağışların intizamsızlığı ve toprağın su geçirmemesi, bazan kuraklık, bazen seylâp felâketlerine sebebolur. Halkı çalışkandır. Avrupa kanı yerliler ile geniş ölçüde karışmıştır. Amazonas bölgesinin kauçuk toplıyan ve São Paulo bölgesinin kahve tarlalarında çalışan birçok işçileri C. lıdırlar. C. da pamuk, şekerkamışı, tütün, kahve, buğday yetişir. Plato bölgesinde hayvan yetişir. 538 ve 374 km uzunluğunda iki demiryolu iç kısımları kıyıya bağlar. Başkenti Fortaleza'dır.

CÉARD [*seār*], **Henri** (1851 - 1924), Fransız natüralist romancısı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1880 de E. Zola'nın reisliği altında yayımlanan *Les Soirées de Médan* adlı kolektif (Zola, Maupassant Huysmans, Céard, Alexis) eserde çıkan *La Saignée* (Hacamat) adlı hikâye ile yazı hayatına girmiştir. 1881 yılında orijinal bir roman olan *Une belle journée* (Güzel bir gün) adlı eserini yayımlamıştır. Epeyce sonra, 1906 da *Terrains à vendre au bord de la mer* (Deniz kıyısındaki satılık arsalar) adlı romanını çıkarmıştır. 1918 de Goncourt Akademisine üye seçilmiştir. Öteki eserleri şunlardır: *Tout pour l'honneur* (Herşey şeref için) [1890], *Les résignés* (Mütevekkiller) [1899], *La pêche* (Balık avı) [1890], *Sonnets de guerre* (Harb soneleri) [1914 - 1919]. Bir de Goncourt'ların romanından çıkarılmış, üç perdelik *Renée Mauperin* (ad) adlı tiyatro eseri vardır.

CEAWLIN [*keǫulin*], **Beatharlach** (ölm. 593), Batı Saksonlarının kıralı. Cynric'in oğlu olan C., 560'ta babasının halefi olmuştur. 556 da Beranbyrig (Marlborough civarındaki Barbury Hill) muharebesine katılmış; 568 de Kent'li Jutlar'la Wimbledon'da çarpışmış ve bunları yenmiş; nihayet 577 de Deorham (bunun, Gloucestershire'daki Dereham olması muhtemeldir) da üç Briton kıralını yenmiştir. 583 te ise Britonlar tarafından mağlûbedilmiş ve 591 de bir halk ayaklanması neticesinde tahtından indirilmiştir.

CEBÀ [*çebą*], **Ansaldo** (1565 - 1623), İtalyan yazarı. Cenova'da doğmuş ve aynı yerde ölmüştür. Petrarca ile Ronsard'a hayrandı. Lirik şiirler ile Kitab - ı Mukaddes'ten ilham alan *Ester* (ad) [1615] ve *Lazzaro il Mendico* (Dilenci L.) [1614] başlıklı iki kahramanlık destanı ile üç tragedia yazmıştır. Eserleri soğuk ve fazlasiyle yapmacık intıbaını verir.

CEBALLOS CORTÉS Y CALDERÓN [*thewal-yos kortęs i kalderǫn*], **Pedro de,** yahut **Pedro de Zevallos Cortés y Calderón** (1715 - 1778), İspanyol generali. Cádiz (İspanya) te doğmuş, Córdoba'da ölmüştür. 1756 dan itibaren Buenos Aires valiliğinde bulunmuş ve bu vazifesi esnasında Colonia del Sacramento (Uruguay'da, şimdiki adı Colonia) da Portekizlilere ait kaleyi teslim almış ve bu sırada 26 İngiliz gemisini zaptetmiştir (2 Kasım 1762). 1767 de İspanyaya dönmüş ve 1776 da ilk Buenos Aires kıral naibi olmuştur. Şubat 1777 de Santa Catarina'yı Portekizlilerden almış ve 1763 sulh mukavelesi mucibince Portekizlilere iade edilmiş olan Colonia del Sacramento'yu tekrar zapt ve tahribetmiştir. 1778 de İspanyaya dönmüştür.

CEBALRAI [*sebąlrai*] (Ar.: Kelbü'l - râ'i = Çobanın köpeği), Ophiuchus (Yılan) takımyıldızlarında 4 büyüklükte bir yıldız. Yılan'ın başındadır. Bu yıldız, β Ophiuchi veya β Serpentis adını da taşır.

CEBBAR (Ar. = noksanları bütünleyici ve herkesin halini düzeltici, zorlayıcı ve ezici), çeşitli mânalarda kullanılan bir terim.

1. Allahın sıfatlarından bir sıfat - ı ismiye. Kur'anda, Allahın bu sıfatı birkaç yerde geçer. Celâl sıfatları grupuna dâhildir. Kelâmcılara göre, insanların kahr ve cebir mânalarını tazammun eden sıfatlarla Allahı vasıflandırmaları ve yalnızca «Cebbar» demeleri uygun değildir. Çünkü sıfatlar zattan ayrı şeyler değildir. Sofilere göre C., Allahın ceberût âleminde mutlak surette tasarrufu ve işleri emirlerine göre yürütüp, halkı mukadderatına sevk etmesi mânasınadır. Binaenaleyh bu sıfat tecelli sıfatıdır, fiil sıfatları grupuna girer.

2. Gönlü taş gibi olan, şefkat ve merhametten mahrum hükümdarlardan ve beylerden temerrüt edenlere ve haksız yere kan dökenlere verilen sıfat. Bu mânada C. kelimesinden çok, bunun çoğulu «cebabire» sözü kullanılır.

3. Cevza burcunun eski adı. Bu burçta ayakta duran ve elinde çomağını kaldırmış, bir kimseyi dövecek vaziyette duran bir heykelin adı olduğunu, keza bu heykelin avcı timsali olup, ayakları arasında bir tavşan bulunduğunu yazanlar da vardır. Yunan mitolojisinde korkunç bir avcı dev şeklinde tasvir edilen bu burca «Ōrīōn» denilmektedir. Bk. CEVZA.

4. Peygamberin sahabelerinden ve hadîsçilerden birkaç zatın adı. Peygamber, C. bin Hârisin adını Abdülcebbar diye düzeltmiştir. Ondan sonra da C. adı Abdülcebbar şekline çevrilmişse de daha sonraları kısaltılarak C. diye de kullanılmıştır. C hurma ağacına da denildiğine göre, bu mânada ad da olur.

CEBBAR OĞULLARI: bk. ÇAPAN OĞULLARI.

CEBBUL (Cabbul; eski Gabbula), Birleşik Arap Cumhuriyeti (Cumhuriyetü'l - Arabiyetü'l - Müttehide) nin Suriye kısmında Halep'in 32 km güneydoğusunda Sabha (Ar. = yosunluk yer) adı verilen tuzlalariyle tanınmış bir yer. Sabha'nın doğu - batı uzunluğu 30, genişliği 5 km kadar olup, Nehrü'd - Dehab'ın getirdiği sularla beslenen sığ bir göldür. Buradaki tuzlalar, Orta ve Yeni Çağlarda C. e ekonomik değer kazandırmış; bu sebepten burası Memlûk saltanatının siyasi taksimatında bir yönetim merkezi olmuştur. Osmanlılar zamanında Halep vilâyetinin Bab kazasına bağlı olan C. de 20 kadar tuzla vardı ki, buralardan yılda 7 milyon kilo tuz elde edilirdi.

CEBE (XIII. yüzyıl), Moğol destanında adı geçen, en büyük başbuğlardan biri. Şöhretli bir sevkülceyşçi olan C Çingiz Hanın en iyi kumandanlarındandı. Fethettiği Kore'den geri çağırılarak Kara Hıtay'ların hakanı Kuçluk üzerine gönderilmiş, 1217 de de onu yenmiştir. Doğu Türkistanın Müslüman halkı tarafından bir kurtarıcı gibi karşılanan C. bu memlekette ibadet hürriyetini tesis etmiştir.

CEBE ALİ BEY (XV. yüzyıl), Türk askeri ve devlet adamı. II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet devirlerinde yaşamıştır. 1441 de Bursaya subaşı (b. bk.), sonraları sancak beyi olmuştur. Devrinin vukuatını bir araya toplamak maksadiyle yazılan « Tarih - i Ebu'l - feth » adlı Osmanlı tarihinin müellifi Dursun Bey (b. bk) in amcasıdır. Varna Muharebesi (1444) sırasında Bursa muhafızlığı yapmış, İstanbul fethinde de Bursa Beyi sıfatiyle sancak Sipahilerinin başında Fatihin ordusunda bulunmuş, kuşatmada Haliç surları üzerine memur edilmiş, fetihte, askerlerine kırdırıp girmeye muvaffak olduğu Porta Putea kapısına adı verilmiş ve sonraları bu ad, bugüne kadar devam eden *Cibali* şekline girmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllara ait kayıtlarda Bursada da bir mahalleye «Cebe Ali» adının verilmiş olduğu görülmektedir. C A. B., fetihten sonra İstanbula yerleştirilen ahaliye tahsis edilen mukataaların tahririne, bizzat Fatih tarafından memur edilmiş ise de, Bursa beyliği vazifesi de üzerinde bulunduğundan bu iş. C. A. B. adına yeğeni Dursun Bey tarafından, Fatihin takdir ettiği bir mükemmellikte yapılmıştır. C A. B. in İstanbul muhasarasındaki yararlıkları hakkında Evliya Çelebinin (*Seyahatname*, C. II, s. 99) verdiği bilgi mübalâğalı olmakla beraber dikkate değer. Cibali semtinin adını C. A. B ye değil de, Arapların Muaviye zamanında yaptıkları İstanbul muhasarasında esir düşmüş olan Ali El - Ansari'ye bağlıyan rivayetin ise, gerçekle bir ilgisi olmasa gerektir.

CEBECİ, Ankaranın şehir plânına göre yeniden kurulmuş bir semti ve Çankaya kazasına bağlı bir nahiyesi. C., eskiden Ankaranın bir banliyösü iken şimdi onun başlıca semtlerinden biridir. Bu semt, Yenişehirin ve eski Ankaranın doğusuna düşer. Batıda eski Fidanlık ve İncesu, güneyde Aktepe çamlığı ve şimdi evlerle hemen hemen dolmuş Balkeriz Bağları ile sınırlanan geniş bir sahaya yayılmıştır. 1957 yılında bir kat daha genişletilmiş olan Ziya Gökalp ve Cebeci asfalt caddeleri Yenişehiri C. ye bağlar. Son birkaç yıl içinde C. de inşaat geniş ölçüde canlanmış. bu geniş saha yeni yeni binalarla dolmuş, bilhassa İç C nin dörtyol ağzındaki cadde ve sokakları, bu arada Kutlugün sokağı gittikçe büyüyen bir çarşı halini almış, C. başlı başına bir şehir özelliği kazanmıştır. C. semtinde Tıp Fakültesi, Harita Genel Müdürlüğü, Siyasal Bilgiler ve Hukuk fakülteleri, Konservatuar, Ortaokul, yeni bir cami, 2 kereste imalâthanesi, birkaç eczane, yazlık ve kışlık birkaç sinema ile bir demiryolu istasyonu vardır. Haftada bir defa (Perşembe günleri) önceleri Cebeci Çayırı adı verilen yerde pazar kurulur. Bu pazara satıcı olarak civar köylerden ve kasabalardan gelenler çok olur. 1955 yılına kadar C. nahiyesine 18 köy bağlı idi. Bu tarihte 17 köy bu nahiyeden ayrılmış. yalnız 711 nüfuslu Yakup Abdal köyü C. ye bağlı kalmıştır. C. nahiyesinin nüfusu 75 685 (1955) tir.

CEBECİ OCAĞI: bk. CEBECİLER.

CEBECİLER, Osmanlı ordusunun harb malzemesini sağlıyan ocağın mensupları. C., Osmanlı ordusunun zırh, kurşun, barut, fitil, tüfenk, kılıç, yay, ok, harbe, tolga ve benzeri harb malzemesini sağladığı gibi bu malzemeyi savaş boylarına götürüp orduya verir ve dönüşte yine bunları toplayıp İstanbula getirirdi. Osmanlı ordusunun bütün harb malzemesini hazırlamak ve savaş zamanında ordugâhta bunları askere dağıtmak C. in vazifesi idi. Sınır boylarındaki kalelerin harb malzemesini sağlamak da bu ocağın görevleri arasında idi.

Harbden sonra ordunun tamire muhtaç olan bütün malzemesini C. onarır ve yeniden kullanılacak hale getirirlerdi. Bu malzeme cephaneliklerde saklanır ve harb zamanında askere dağıtılırdı. Ocağın İstanbuldaki büyük cephanesinden başka, sınır boylarında ve belli başlı eyalet merkezlerinde de cephaneleri vardı. Harb zamanında bu malzeme de ordugâha taşınarak askere verilirdi. C., siperlere kadar sokulup yeniçerilere malzeme yetiştirirlerdi.

Ocağın, Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulduğu sanılmaktadır. Önceleri, C. de, yeniçeri askerleri gibi, acemi oğlanlar arasından alınırdı. Yeniçerilerin evlenmelerine izin verildiği zaman aynı haklar C e de verilmiş ve C. in çocukları da ocağa kaydedilmişlerdi. Askerler ocağa «şakirt» (öğrenci) sıfatı ile alınırlar, sonra asıl C. arasına geçerlerdi. Teşkilât bozulduktan sonra, ocağa dışardan *mülâzım* (aday) alınmağa başlandı. Harb sırasında *cebeci serdengeçtisi* adı ile anılan namzetler de ocağa kaydedilirdi. C., başlarına yeni külâh giyerler ve törenlerde külâhlarına tüy takarlardı.

CEBECİ

C. in yaşlıları ve hastaları ocağın yasasına göre emekliye ayrılır ve kendilerine emekli aylığı bağlanırdı. C., yeniçeriler gibi «orta» lara bölünmüştü. Ocağın 38 ortası vardı. Birinci orta ise 59 bölüğe ayrılmıştı. Cebeci ortaları silâh yapan, tamir eden, barutları ıslah eden, harb malzemelerini sağlayıp hazırlıyan ve humbara yapan ayrı ayrı sınıflar içinde topluyordu. Bu sınıfların başlıcaları şunlardı: tüfengî kaynağı, burguî, tâhir (temizleyici), perdahi, tirger (ok yapıcısı), kundakçı, meremetçi (tamirci), rizeger (dökümcü ustası) ve terziler. C. ve subayları padişah veya sadrazam sefere çıktığı takdirde hep birlikte giderlerdi. Ordu, başka bir kumandanın idaresinde sefere giderse, sefere C. in bir kısmı katılırdı.

C. in en büyük subayına « cebecibaşı » denirdi. Bu makama tâyin edilenler, önce hükümdarın huzuruna girerek, etek öperlerdi. Cebecibaşı XVI. yüzyıl sonlarında 70 akçe gündelik alıyordu. Bundan sonra ocağın en ileri makamı kethudalıktı. C. in dört kethudası vardı. Cebecibaşılık makamı boşalırsa, başkethuda bu makama tâyin edilirdi; başçavuşun da cebecibaşı seçildiği görülmüştür. Sonraları ocak dışından da cebecibaşı tâyin edildi. Kethudalardan sonra «cebeci başçavuşu» gelirdi. Daha sonra büyük ve orta kumandanları ile odabaşıları ve usta denilen daha küçük subaylar gelirdi. Ocağın hesap işlerine «cebeci kâtibi» bakardı.

C. in kışlası Sultanahmette Ayasofyanın karşısında, yanan Adliye binasının yerinde idi. C. ayrıca, Ayasofya, Hocapaşa ve Ahırkapı semtlerinin inzibatını da sağlarlardı. Kışlanın yanında malzeme deposu ile her cins harb malzemesinin yapıldığı ve tamir edildiği imalâthaneler ve atelyeler de vardı. Ordunun kullandığı cebe (zırh) lerin üstünü kaplıyan kumaşlar, tolga ve kılıç kılıfları ve daha pek çok çeşitli malzeme ya dışardan temin edilip depo edilir veya bu atelyelerde yapılırdı. Cebecibaşı bütün bu malzemenin kalelere, sınır boylarına ve ordugâhlara gönderilmesinden sorumlu idi. Cephanelikteki malzeme azalırsa, cebecibaşı ihtiyaç tezkeresini divana takdim ederek eksilen malzemeyi tamamlardı. Cebecibaşı, İstanbulda talim yapacak olan yeniçerilerin silâhlarını talim zamanında onlara vermek ve talimden sonra toplayıp cephaneliğe koymakla da görevli idi. Kalelere gönderilen malzeme ve silâhların götürülmesi; oralarda korunması ve ihtiyaç halinde orduya verilmesi vazifeleri oralara gönderilen C. e aitti. Başlarında subayları bulunan bu C., kalelerde veya sınır boylarında üç yıl hizmetten sonra merkeze alınırlardı. C. in yetiştiremediği bazı harb malzemesini bu işlerde çok ustalık gösteren sivil ustalar yaparlar ve orduya satarlardı. Osmanlılarda harb sanayii çok ilerlemiş olduğundan İstanbulda çok ileri harb sanayii ustaları yetişmişti.

C. in sayısı, yeniçerilerin sayısına göre artıp eksilmiştir. Kanunî devrinde sayıları 700, XVI. yüzyıl sonlarında 4 000, Eğri Seferinde 3 000, IV. Murat devrinde 7-8 bin olmuştur. 1702 de ise C. sayısı 2 462 ye indirilmiştir. Yeniçeri ocağının nizamları bozulunca, ona bağlı olan cebeci ocağı da bozulmuştur. C., yeniçeri isyanlarına katılmakla beraber ayaklanmalarda pek önemli bir rol oynamamıştır. Yalnız, II. Mustafanın tahtından indirilmesi ile sona eren Edirne vakasında C. in rolü önemli olmuştur. Vaka-i Hayriye'de devlete ihaneti görülen cebecibaşı idam edilmiş,

sadakatleri görülen ocak kethudalarına da maaşlar bağlanmıştır. 1826 yılında yeniçeri ocağı ile birlikte cebeci ocağı da lâğvedilmiştir.

CEBEL, Sovyetler Birliğine dâhil Türkmenistan Cumhuriyetinde Krasnovodsk (Kızılsu) bölümünde şehir tipinde bir kasaba. Nebitdağ - Krasnovodsk demiryolu üzerindedir. Burada iyi cins deve ve karagül (astragan) yetiştirilir. Kayatuzu çıkarılır. C. in yakınında Mollakar denilen şifalı ılıca vardır.

CEBEL veya **CABAL** (Eski Ar. Gabal; Fr. djebel; İng. jabal veya jebel; Alm. Dschebel), dağ dağ grupu, sıradağlar, plâto mânasına gelen Arapça kelime; tek dağ, dağ grupu veya silsilesi. C. kelimesine, Kuzey Afrika, Mısır, Arabistan, Suriye ve Irakta yer adı olarak sık sık raslanır. Güney Avrupada da, Ortaçağda Müslümanların idaresinde bulunduğu için, bu kelimenin değişik şekillerine raslanır; meselâ İspanyada *Gibraltar* (Cebelü't - Târık, yani başkumandan Târık'ın dağı); Sicilyada *Mongibello* (Etna'nın, yerli lehçede kullanılan adı: *monte* [İta. dağ + *cebel*] *Gibilmanna*, *Gibilrossa* v. b. Avrupalıların, kelimenin tekil şekli olan C. ile çoğul şekli *cibâli* karıştırdıkları da görülür; meselâ Fizzân'ın kuzey bölgesindeki dağların adı *el - Cibalü's - sôdâ'* (= kara dağlar) dır; bunlara *C. 's - soda* demek yanlıştır. Küçültmesi *cubâil*, lehçelerde *cebêil* ve *cebēle* de raslanır.

CEBEL ACA: bk. CEBEL ŞAMMAR.

CEBEL, BAHRÜ'L -: bk. BAHRÜ'L - CEBEL.

CEBEL DRUZ: 1. (veya Cebel Havran), Suriyenin güneyinde volkanik bir dağ kütlesi(massifi). En yüksek zirve 1 839 m yüksekliğindedir. C. D. başlıca, bazalttan meydana gelmiştir. Burası, Suriyenin güneyindeki volkanik bölgenin en yüksek ve geniş kısmını teşkil eder.

2. Suriyenin güneyinde Mavera - i - Ürdün sınırında bir ülke. C. D. adı, burada yaşıyan Druz (Dürzi) lardan gelmektedir. Yüzölçümü 6 700 km², nüfusu 80 000 (1943) dir. Dürzilerin sosyal bünyelerinde kabîle hayatının kalıntıları hâlâ yaşamaktadır. İktisadi münasebetleri geliştiği için sınıflaşma kuvvetlenmektedir. C. D. un idare merkezi Es - Suveyde'dir. Buranın bir kısmını C. D. un volkanik kütlesi kaplar. Batı kısmında verimli volkanik topraklı ve bol yağışlı En - Nukra ovası vardır; doğu kısmı ise yarı çölden ibarettir. Ülkenin büyük kısmı dağlıktır. Irmaklarla sulanan batı tarafındaki topraklarda ahali ziraatle, esas kültür olarak buğday ekmekle uğraşmaktadır. Bağcılık ve ipekböceği yetiştirme de gelişmiştir. Doğuda, ahalinin çoğu göçebe olup hayvan yetiştirmekle geçinirler. C. D. da sanayi yoktur; düzgün yollar olmadığı için de nakliyat işleri çok geridir.

Birinci Dünya Harbinin sonuna kadar C. D. ülkesi Osmanlı İmparatorluğunun Şam vilâyetine bağlıydı. Harbden sonra Fransızlar, Milletler Cemiyetinden, Suriyeyi manda olarak aldıktan sonra bütün Suriyede küçücük birçok devletler kurdular. Bunlardan biri de C. D. «devlet» i idi (bayrağı için bk. BAYRAK, levha). Bu devletin valiliğine, Fransız kontrolü altında bulunan yerli derebeylerden biri tâyin edildi. 1922 yılında burada ayaklanma oldu ve 9 ay kadar devam etti. Fransızlar ayaklanmayı bastırdıktan sonra C. D. idaresini doğrudan doğruya bir Fransız zabitinin eline verdiler. Fransız idaresine karşı C. D. ahalisi 1925 yılında tekrar ayaklandı; sonradan bu hareket, bütün Suriyenin Fransız idaresine karşı ayaklanmasına, millî kurtuluş savaşına çevrildi (1925 - 1927). C. D. 1936 da muhtariyetli ülke sıfatiyle Suriyeye bağlandı 1943 yılında ise Suriyenin bir vilâyeti oldu. Bk. DÜRZİ'LER.

CEBEL FARA: bk. CEBEL ŞAMMAR.

CEBEL MUSA, Fas Sultanlığının eskiden İspanyol Fası olan kuzey kısmında, Cebelitarık boğazının doğu ucunda, Ceuta şehrinin kuzeybatısında bir dağ. 856 m ye kadar yükselen C. M., boğazın doğu girişine hâkimdir.

CEBEL ŞAM (İng. Jebel Sham): bk. ŞAM, CEBEL.

CEBEL ŞAMMAR: 1. Geniş mânasiyle, Suudî Arabistanın orta kuzeyinde bir bölge. Sadece *Şammar* da denilmekte olup, adını Beni - Şammar kabîlesinden almıştır. İç Arabistanda Necid yaylasının kuzey ucunu teşkil eden C. Ş., kuzeyde Nefud çölünün güney kısmını, merkezde granit yapılı Cebel Aca (1 700 m) yı, batıda Cebelü'l - Misma'yı, güneyde Cebel Salma'yı, ayrıca da İrnan'ı, Hubran'ı ve Rumman'ı içine alır; güneyde Vâdiü'l - Rumma'ya kadar iner. Yüzölçümü 100 000 km², nüfusu da, göçebelerle birlikte 200 000 kadardır. Havası temiz, iklimi sağlığa uygun olan istepleri baharda çiçeklerle örtülür. Vahalarında zeytin, hurma ve incir yetişir. Merkezi, Hail'dir; bunun güneyindeki Kufar kasabası önem bakımından ikinci gelir. Öbür önemli meskûn yerler kuzeyden güneye doğru şunlardır: Cubba, Kana, Maukak, Kasr Aşravat, Gussa, Faid, Taba, v. b. Medineden Bağdada giden önemli bir kervan yolu C. Ş. dan geçer. C. Ş. 1921 yılında Vahhabî'lerden Necid kıralı İbni Suud tarafından fethedilmeden önce, önemli bir emîrlikti. Tarihi için bk. ŞAMMAR.

2. Dar mânasiyle, yukarıda tarif edilen C. Ş. ın yalnız Cebel Aca kısmı. Ortalama yüksekliği 1 000 m civarında bulunan bir dağ silsilesi olup, Cebel Fara'da 1 570 m, asıl Cebel Aca'da da 1 700 m ye kadar yükselir.

CEBEL ŞELİYA (Fr. Djebel Chélia) [Coğ.]: bk. ŞELİYA, CEBEL.

CEBEL TUWAİK: bk. TUVEYK, CEBEL - İ.

CEBEL - AVLİYE (İng. Jebel veya Gebel Aulia), Sudan Cumhuriyetinin kuzey merkezi bölgesinde bir köy. Hartum'un 45 km güneyinde olan bu yerde Beyaz Nil üzerinde 1937 yılında Mısır devleti tarafından, 3 milyar m³ su toplıyan büyük bir baraj yaptırılmıştır. Mısırın yaz ziraati olan pamukçuluğa ayrılmış olan bu barajdan Mısır ve Sudan çiftçileri faydalanırlar.

CEBELİ, Osmanlı İmparatorluğunda eyaletler askerî teşkilâtının önemli bir kuruluşu olan tımarlı (bk. TIMAR, ZEAMET) veya topraklı sipahi (b. bk.) lerin, dirlik (b. bk.) lerine göre, sefere çağırıldıkları vakit, birlikte götürmekle mükellef bulundukları teçhizatlı ve atlı erlere verilen genel ad.

Tımarlı veya topraklı sipahilere hizmetlerine karşılık, dirlik olarak tahsis edilen arazinin yıllık öşür ve rüsumu hazineye alınmayıp kendilerine bırakılmış, bunları bizzat veya bilvasıta tahsil etme hakkı tanınmıştı. Bu sipahilerin yıllık gelirleri hizmet ve kıdemlerine, yararlıklarına ve elde ettikleri zamlara göre değişirdi; bin akçeden başlıyarak 19 999 akçeye kadar çıkanına *tımar*, yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olanına da *zeamet* denirdi. Tımar ve zeamet sahipleri bu gelire karşılık muharebe zamanında ya yalnız veyahut C. denilen, sefer için

mükemmel donatılmış bir veya birkaç süvari erle beraber orduya katılırlardı. Kaç bin akçede bir C. götürüleceği mıntakasına göre kanunla gösterilmişti. Genel olarak tımar sahipleri kendisinin kılıç hakkı (b. bk.) olan tımardan her üç bin akçe fazlası için, zeamet sahipleri de ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçe için bir C. götürmekle ödevli idi. C. ler sipahilerin para ile satın aldıkları veya harbde esir etmiş oldukları köleler veya ücretle tutulan erlerdi. Bunların yetiştirilmesi, atlarının, silâhlarının ve her türlü giderleriyle yiyecek ve içecekleri sipahilerce sağlanıyordu. Harbde ölen tımarlı sipahilerin harbe gidemiyecek yaşta olan yetimlerine tımar tahsis olunduğu vakit, bunlar da silâh kullanacak yaşa gelinceye kadar yerlerine birer C. gönderirlerdi. Muharebelerde yararlık gösteren Ç. lere sahipsiz kalan tımarların verilmesi de usuldendi.

CEBEL-İ AYAŞİ: 1. Fas Sultanlığı (eski İspanyol Fası) Cebala dağlık bölgesindeki Fas Yüksek Atlasında bir tepe. C. A., bu sıradağların en yüksek tepelerinden biri olup yüksekliği 4 500 m dir.

2. Bu adı taşıyan bir nehir. Cebala dağlarının batı yamaçlarından Atlantik boyunca uzanan bataklıklı ovaya iner.

CEBELİ BEREKET, bugünkü Adana, Hatay ve Gaziantep vilâyetlerinin bir kısım arazisi üzerinde kurulmuş, Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde Adana vilâyetine bağlı bir sancak; Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Cumhuriyet devirlerinde önce müstakil sancak, sonra vilâyet olan idare bölgesi. C. B., Amanos(b. bk.) sıradağlarının orta bölümünün her iki yüzüne ve en sarp kısımlarına düşmekte ve eskiden halk arasında Gâvurdağı denilen Kösür dağı, bölgenin merkezini teşkil etmektedir. Selçuklular zamanında Anadoluya göçen bir kısım Türk aşiretlerinin yerleştiği bu topraklar, Yavuz Selim devrinde Osmanlıların idaresine geçmiş, Memlûklular zamanında buralara hâkim feodal bir idareye bağlı bulunan aşiret beylerinin en kuvvetlisi Üzeyr Bey'in adiyle anılan bir sancak halinde teşkilâtlandırılmıştır. Kanunî Süleyman devrinde eyaletler kurulurken bu sancağın Üzeyrli adiyle Zülkaderiyye (b. bk.) eyaletine bağlandığı, sonraları Halep eyaletine geçtiği ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Mehmet Ali kuvvetleri Kilikya ve Suriyeden çekildikten sonra (1840) Adana eyaletine verildiği görülmektedir. 1867 vilâyetler nizamnamesi uyarınca, idare teşkilâtı düzenlenirken bu sancak, merkezine izafetle Payas adiyle Halep vilâyetine bağlanmış, o sırada Halep vilâyetinin bir sancağı haline getirilen Adana 1869 başlarında tekrar vilâyet yapılınca bunun bir sancağı olmuştur.

O tarihlerde Anadoluyu Suriyeye bağlıyan ve hac dolayısiyle büyük önem taşıyan tek karayolu buradan geçmekte idi. Bölgede tam iskân yapılmamış olması, aşiretlerin çapulculukla geçinip gitmeleri ve daha kuzeyde Kozan sancağının idaresini ele geçirmiş olan ailenin (bk. Kozanoğulları) merkezî hükümet otoritesini hiçe sayarak ve arkasını yabancılara dayamak istiyerek başına buyruk ve nüfuz alanını her gün biraz daha genişleten bir derebeyi durumu almış bulunması, Osmanlı hükümetini, buraların idaresini, mahallî tesirlere ve icaplara uyarak gelişigüzel ellerde bırakmık zorunda bırakmış ve Payas sancağı ve civarı, Osmanlı bölgesinin bir kısım bölgeleri gibi anarşi içinde çalkanmağa başlamıştı. Mısır kuvvetlerinin de bu bölgeleri itaat altına alamadığı ve Gâvurdağından aşiretlere yenilerek çekilmek zorunda kaldığı görülmüştür. Gâvurdağında dört ağalığa bölünmüş ve her biri ocaklık (b. bk.) suretiyle yönetilen Ulaşlı aşireti oturuyor ve Payas sancağına şeklen bağlı bulunmakla beraber kendi nahiyelerini bildikleri gibi idare ediyorlardı. Dağın en yüksek yerlerinde yerleşmiş olan Karafakılı aşireti de aynı durumda idi. Payastan geçen yol çok defa bunların baskınına uğruyor ve her hac mevsimi Mekkeye gönderilen Sürre (b. bk.) nin Adanadan Beylan (Belen) a büyük bir kuvvetin muhafazasında sevki gerekiyordu. Hattâ 1864 te Sürre basılarak yağmaya uğradığından Sadrazam Fuat Paşa yolu değiştirmiş, Sürreyi denizden Beyrut yoliyle Şama göndermeğe başlamıştı. Bu sırada memleketin, asayişi yolunda olmıyan bu kısımlarında merkezî devlet otoritesini kurmak, gezgin bir halde bulunan ve hükümeti tanımıyan, vergi ve asker vermiyen aşiretleri iskân ederek disiplin altına almak, Tanzimat icaplarını gerçekleştirmek gayesiyle bazı kararlar alınarak olağanüstü yetkilerle dördüncü ordu Müşiri Devriş Paşa (b. bk.) ile Vakanüvis Ahmet Cevdet Efendi (bk. Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat* «Türk Tarih Encümeni Mecmuası» sayı 87, 88, 89, 91) nin müşterek idaresi altında Fırka-i Islahiye (b. bk.) adı verilen bir askerî kuvvet teşkil olundu. 1865 ilkbaharında faaliyete geçen bu kuvvet kâh silâh kuvvetiyle, kâh halka âdil idare örnekleri vererek ve mahallî beyleri çeşitli vasıtalarla yola getirerek ve bir kısmını bu bölgeden münasip şekillerde uzaklaştırarak vaziyete hâkim olmağa başladı. Aşiretlerin iskânına başlandığı gibi kurulan yeni kasaba ve köylerde de idare teşkilâtı askerî kuvvetlerin yerleştirildikleri kasabalarda da kışlalar yapılmakta idi. Ertesi yıl, ulemadan Cevdet Efendi paşa unvanı ve vezir pâyesiyle Zor, Urfa, Payas, Kozan ve Maraş sancakları da katılmak suretiyle genişletilen Halep vilâyetine, Tanzimat hükümlerini tatbikle görevlendirilerek vali tâyin olundu. Fırka-i Islahiye de emrine verildi. Bir müddet sonra Gâvurdağı, yapılan bir askerî hareketle tamamen ele geçirildi. Sonraları C. B. in uzun müddet merkezi olmuş olan ve şimdi Osmaniye kazasının bir nahiye merkezi bulunan Yarpuzda, Arabissos harabeleri üzerinde bir kasaba kurularak hükümet teşkilâtı vücuda getirildi; askerî kuvvetler yerleştirildi. Cevdet Paşa, Halep vilâyetinden ayrıldıktan sonra, tekrar Adanaya bağlanan Payas sancağının merkezi 1877 de Yarpuza nakledildi ve arazinin bol veriminin bir ifadesi olmak üzere de Gâvurdağına «Cebeli Bereket» adı verildi ve sancak artık resmen bu adla anılmağa başlandı. O tarihte Payas ve Osmaniye adlı iki kazası vardı. C. B. in 1908 de merkez kazasından başka Islahiye, Osmaniye, Bahçe ve Hassa adında dört kaza ile 6 nahiye ve 222 köyü vardı. Meşrutiyetin ilânından sonra sancak merkezi Osmaniyeye naklolundu. Mondros (Mudros) Mütarekesinden sonra (23 Aralık 1918) Fransızlar tarafından işgal olundu ve Ankara itilâfnamesinin imzasından sonra, 24 Aralık 1921 de Millî hükümet hudutları içinde o zamanki bütün sancaklar gibi müstakil bir mutasarrıflık olarak yer aldı. 1923 te de bir vilâyet haline geldi. Büyük Millet Meclisinde üç mebus ile temsil olunuyordu. C. B. vilâyetinin Cumhuriyet devrindeki teşkilâtına göre kazaları şunlardı: Osmaniye (merkez; nahiyeleri: merkez, Tacirli, Kaypak, Yarpuz), Ceyhan (nahiyeleri: merkez, Serkanti, Yumurtalık), Bahçe (nahiyeleri: merkez, Haruniye), Islahiye (nahiyeleri: merkez, Hassa, Keferdiz) ve Dörtyol (İmraniye; nahiyeleri: merkez, Erzin, Payas). Yüzölçümü 6 180 km² ve nüfusu 108 000 (1930) olan C. B. vilâyeti, 1 Haziran 1933 te Osmaniye, Bahçe, Dörtyol ve Ceyhan kazaları

Adana ve Islahiye kazası Gaziantep vilâyetine bağlanmak suretiyle kaldırılmış bulunmaktadır. 1938 de Hatayın bir vilâyet halinde anavatana katılması sırasında Hassa ve Dörtyol kazaları, Adanadan ayrılarak bu vilâyete bağlanmıştır.

CEBEL-İ GARBÎ, Osmanlı Devletinin idare taksimatında, Afrikada bir sancak. Libya (b bk.) nın Osmanlı idaresi altında bulunduğu sırada, batı kısmını teşkil eden Trablusgarp vilâyeti (b. bk.) nin bölündüğü dört sancaktan biri bu adı taşımakta idi. Kıyıdaki merkez sancağı ile güneydeki Fezzan sancağı arasında Tunus ve Cezayir hudutlarına kadar uzanan geniş bir sahayı kaplıyan C. halkının çoğunluğu, göçebe hayatı yaşamakta ve sancak idare bakımından son zamanlarda Gadames (b. bk.), Nalut, Fessatu (merkezi: Cado) adlarında üç kazaya ayrılmakta idi. Sancağın merkezi bir dağ eteğinde kurulmuş ve hemen hemen hükümet daireleriyle bunların etrafında toplanmış birkaç evden ve bir küçük kışladan müteşekkil ve Cebel adını taşıyan bir yerdi. C., Osmanlı Meclisi Mebusanında, bir mebus ile temsil olunurdu.

CEBEL-İ LÜBNAN SANCAĞI, Osmanlı İmparatorluğu devrinde Lübnan dağları bölgesinde, iç işlerinde imtiyazlı ve doğrudan doğruya merkeze bağlı bir idare birliği. Yavuzun, Suriye ve Mısırın fethiyle sonuçlanan 1516-1517 seferi sırasında Lübnanın yarı müstakil hâkimi bulunan Emîr Fahreddin Ma'n, önce Memlûk sultanı Gavri'nin maiyetinde Merci Dabık (b. bk.) ta Türklerle savaşmış, Mısırlıların yenilgisinden sonra da Şamda Yavuza sığınmış, Padişah da, bölgesini eski usulleriyle idare etmek üzere kendisini «Cebel Umumi Hâkimi» sıfatiyle yerinde bırakmıştı. Lübnan, Kudüs-Latin Krallığı (b. bk.) zamanından beri feodal bir sistemle idare olunuyor ve birtakım dirliklere ayrılmış bulunuyordu. Osmanlılar da Suriyede kurdukları eyaletleri (Şam, Sayda, Trablus, Halep) sâlyane usulü (b. bk.) ile idare yolunu tuttukları halde önce Şam, bir müddet sonra ondan bir kısım sancaklar ayrılmak suretiyle kurulan Sayda eyaleti (b. bk.) ne bağlı bir sancak addedilen Lübnanı, mukataa usûlü (b. bk.) ile idareyi uygun görmüşlerdi. Ahalisi din ve mezhep itibariyle çok çeşitli ve karışık olan Lübnanda, babadan oğula geçen bu imtiyazlı idarenin başında ilk devrede Ma'noğulları (b. bk.) hanedanı bulunuyordu. Halkın çoğunluğunu Latin Katolik olan ve Papanın hâkimiyetini de tanıyan Maruniler (b. bk.) ve kalan kısmını da Müslüman geçinen Dürziler, Mütevaliler, İsmailîler, Nuseyriler'le Rum-Melkit ve Rum-Katolikler teşkil ediyordu. Hâkimlik arazisinin bir kısım köyleri ve nahiyeleri diğer eyaletlere bağlı sancaklar içine dağılmış bulunmakla beraber buraların mukataa sahipleri tahsil ettikleri vergileri doğrudan doğruya, mutasarrıf makamında olan ve Sayda eyaleti valilerinden buyrultu alan Cebel umumi hâkimine teslim ederler, o da, ilgili eyaletlere ait olan miktarını ayırıp valilerine yollardı. Ma'noğlu II. Fahreddin (1586-1632), Osmanlı devletinin Avusturya ve İran savaşları ile meşgul olmasından faydalanarak nüfuzunu artırıp müstakil bir hükümet durumuna geçmek istedi. Şam valisi Hafız Ahmet Paşanın yaptığı askerî tedip hareketi, Sadrazam Kuyucu Murat Paşanın korkusu, Fahreddini Avrupaya kaçmağa mecbur bıraktı. Sağladığı yardımlarla ve istiklâl sevdasiyle iki sene sonra Lübnana tekrar döndüyse de, yakalanarak İstanbula gönderildi ve IV. Murat tarafından öldürtüldü (1635). Böylece yıldızı sönmeğe başlıyan Ma'noğulları ailesinin yerine Cebel Umumi Hâkimliği, bir müddet sonra «Emîr» unvaniyle Şihabîler (b. bk.) soyuna geçti (1698). Sayda valisi Cezzar Ahmet Paşa (b. bk.) Cebel hâkimini ve idaresini nüfuzu altına almağa muvaffak olmuştu. Kureyş kökünden geldikleri söylenen Şihabîler, sonradan hâkimlik sevdasiyle Hıristiyan olmuşlardı. Bunlardan II. Beşirü'ş-Şihabî (b. bk.; 1789-1840), yarım asır emîrlikte bulunmuş, bir taraftan C. L. S. nda nüfuzunu artırıp idareyi düzenlerken, bir yandan da Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşaya yaklaşarak ve Suriye seferinde ona yardım ederek istiklâlini temine çalışmıştır. Mısırlılar çekildikten sonra İngilizler tarafından Maltaya götürülmüş olan II. Beşir, hükümetçe de azlolunmuş (1840) ve C. L. S. 1860 a kadar Sayda valileri tarafından doğrudan doğruya idare edilmiştir. Bu arada 1841 de ortaya çıkan ilk anlaşmazlık üzerine serasker Mustafa Nuri Paşa, ıslahat için Beyruta gönderilmiş ve Nuri Paşa C. L. S nın devletin tâyin edeceği bir yüksek memur eliyle idaresi tarafını tutmak istemişse de Avrupa devletlerinin buraya bir Hıristiyan vali tâyin ettirmek istemeleri buna engel olmuştur. 1842 de Sayda valiliğine tâyin edilen Esat Muhlis Paşa, C. L. S nı biri Maruni, diğeri Dürzi birer kaymakam ile idare olunan iki kazaya bölmeği uygun bulmuştu. 1845 te yeniden çıkan ayaklanma üzerine hükümet, Hariciye nazırı Şekip Efendiyi buraya gönderdi. Onun, halkın elindeki silâhları toplama teşebbüsü, yabancıların da teşvikiyle iyi karşılanmadı. Ancak maiyetlerinde birer karma meclis bulunan iki kaymakam tarafından sancağın idaresine başlandı.

1856 ıslahat hatt-ı hümayunundan faydalanarak kendi aralarında teşkilâtlanan Marunîlerin sebeboldukları bir çatışma C. L. S. nda büyük bir ayaklanma yaratmış, Dürziler ile Marunîler arasında çıkan kanlı olaylar üzerine 1860 ta Fransa, İngiltereyi de razı ederek buraya 5 000 kişilik bir sefer kuvveti çıkarmıştı. Yabancıların böylece işe karışmalarındaki tehlikeyi gören Osmanlı hükümeti de, Hariciye nazırı Fuat Paşayı olağanüstü komiser sıfatiyle C. L. S. na gönderdi. Fuat Paşa gerek Lübnandaki, gerek bunlardan sonra Şamda çıkan olayları bastırıp duruma hâkim oldu. C. L. S. nın idare durumu, önce Beyrutta, sonra İstanbulda yapılan müzakereler sonucunda 9 Haziran 1861 tarihinde imzalanan anlaşma ile aşağıdaki esaslara bağlandı ve böylece C. L. S. müstakil mutasarrıflığı kurulmuş oldu. Yabancı kuvvetler de çekildiler. Anlaşma esaslarına göre 16 Eylül 1864 te de bir nizamname tanzim edilmiş ve bu, Osmanlı idaresinden çıkıncaya kadar C L. S. nın bir nevi anayasası olmuştur. Nizamnameye göre C. L. S., Beyrut(Sayda) ve Şam eyaletlerinden tamamiyle ayrılarak, Lübnanlı olmıyan ve memuriyeti büyük devletlerce tasvibedilen ve icabında değiştirilebilen Osmanlı Hıristiyanlarından bir mutasarrıfın idaresinde bulunacak, muhtelif cemaatlere mensup seçilmiş ikişer âzadan ibaret bir «İdare Meclisi Kebiri» kurulacak, eski mukataalar kaldırılarak sancak dâhilinde yine cemaatler tarafından seçilen karma meclisleri bulunan yedi kaza teşkil edilecek, güvenlik işleri de bir alaybeyi idaresinde karma bir zabıta kuvvetine bırakılacaktı. Kazaların ve nahiyelerin başında bulunacak memurlar, nüfus ve sahiboldukları emlâk bakımından çokluğu teşkil eden unsurdan olmak üzere mutasarrıf tarafından tâyin olunacaklardı. Muhtelif derecelerde mahkemelerin teşkili ve hâkimlerin intihap ve tâyini yetkisi de mutasarrıfa verilmişti. Köy muhtarları ahali tarafından intihap ve mutasarrıf tarafından tâyin olunacaklar ve şeyh unvanını taşıyacaklar, aynı zamanda sulh hâkimi vazifesini de göre-

ceklerdi. Sancağın geliri kendi ihtiyaçlarına karşılık tutulmuş, açığının önce tasvibedilmiş olan hizmetlerden olmak şartiyle merkezî hükümet tarafından kapatılması kabul edilmişti. Kiliseler ve manastırlara bazı imtiyazlar tanınmış, fakat buralara sığınma yasak edilmişti. Sancak ahalisi askerlikle mükellef değildi. Sancakta resmî dil olarak Türkçe ile birlikte Arapça da kullanıldığı gibi bütün okullarda öğretim Arap diliyle yapılmakta idi. Sancak müstakil mutasarrıflığı da, o devirde bütün vilâyetlerin neşrettikleri gibi Türkçe olarak Salname yayımlardı.

C. L. S., Akdenizin doğusunda Trablus-Şamın güneyinden Sayda şehri kuzeyine kadar uzanan ve 6 500 km^2 yüzölçümü kaplıyan Lübnan bölgesine sahip olmakla beraber Beyrut, Trablus-Şam ve Sayda şehirleri Beyrut vilâyetine ve doğrudan doğruya Osmanlı idaresine tabi bulunuyordu. Sancağı teşkil eden kazalar da şunlardı: 1. Şûf, 2. Metn, 3. Kasravan, 4. Batrun 5. Zahle, 6. Cezzin, 7. Kûre. Bir de müstakil müdürlükle idare olunan Deyrü'l-Kamer nahiyesi vardı. Bu da birlikte olmak üzere Sancak dâhilinde 41 nahiye ve 930 köy bulunuyordu. Başlıca mühim merkezler de şunlardı: Şûf kazasında Baaklin, Beytü'd-Din, Ba'bade, Şueyfat; Metn kazasında Brummâna, Beytmeri, Hades, Bikfaya, Beytü'ş-Şebab; Kasravan kazasında Gazir, Cünye, Cebeyl, Kartabe; Batrun kazasında Batrun, Ehden Beşarre, Kanobin; Cezzin kazasında Cezzin, Zahle kazasında Zahle. Beyrutun önemli sayfiyelerinden biri olan Âliye (Aley) de Sancak hudutları içinde ve dişli bir demiryolu ile Beyrut ve Zahle'ye bağlı bulunuyordu. Sancağın merkezi de Beytü'd-Din idi. Kışın mutasarrıflar Beyrutun güneyinde olan Baabade'ye inerlerdi. İlk Sancak mutasarrıfı 22 Haziran 1861 de vazifeye başlıyan ve sonradan paşa unvanını da alan Ermeni Katoliklerinden Davut Efendi idi. Sancak 1877 ve 1878 mebusan meclislerinde temsil edilmediği gibi, 1908 seçimlerinde de Mebusan Meclisine mebus göndermeği imtiyazlarına aykırı gördüğünü ileri sürerek seçim yapmamış ve bu durum Osmanlı hükümetince de tasvibolunmuştur. Sancağın 1914 te 7-8 yüzbin kişi olan nüfusu, cemaatler arasında ortalama şu şekilde bölünmekte idi: Sünnî Müslümanlar 100 000, Şiî Müslümanlar (Mütevaliler ve İsmailîler) 30 000, Nusayriler 10 000, Marunîler 300 000, Melkitler 60 000, Ortodokslar 100 000, Protestanlar 10 000, Dürzîler 100 000, Musevîler 10 000.

Sancak, Birinci Dünya Harbine kadar bu statüsünü aynen muhafaza etmiş ve bunun sağladığı sükûn ve güvenlik içinde her bakımdan bir hayli gelişmiş ve ilerlemiştir. 1914 te Osmanlı devleti Birinci Dünya Harbine katılırken Sancağı dış tesir ve telkinlerden korumak için bir Müslüman mutasarrıf tâyin ederek dahiliye nezaretine bağlı bir müstakil sancak halinde idareye başladı ve ordu Sancak dâhilinde ve kıyılarda lüzumlu gördüğü emniyet tedbirlerini alarak buralara Türk kuvvetleri yerleştirdi. Ekim 1918 de İngiliz kuvvetleri tarafından işgaliyle de Sancaktaki Osmanlı idaresi sona erdi. Bk. LÜBNAN.

Cebel-i Lübnan Mutasarrıfları

1. Davut Paşa (1861-1868) Ermeni
2. Nasrî Franko Paşa (1868-1873) Halepli Levanten
3. Rüstem Paşa (1873-1883) İtalyan asıllı
4. Vasa Paşa (1883-1892) Arnavut
5. Na'um Paşa (1892-1902) Yahudi
6. Muzaffer Paşa (1902-1907) Leh asıllı
7. Yusuf Franko Paşa (1907-1912) Levanten
8. Ohannes Kuyumcuyan (1912-1915) Ermeni
9. İsmail Hakkı Bey (1915-1918)

CEBELİLOKUM TAŞI: bk. AMETİST (Améthyste).

CEBELİTÂRIK veya CEBELÜ'T-TÂRIK (Ar.: Cebelü't-Târık = Târık tepesi veya kayası; Lat.: Fretum Gaditanum [= Gades boğazı] veya Fretum Herculeum veya Tartessium; İng.: Gibraltar veya Rock of Gibraltar):

Boğaz (İng. Straits of Gibraltar, İsp. Estrecho de Gibraltar), Akdenizin batı ucunda, bu denizle Atlantik'i birleştiren boğaz. Münakalede oynadığı rol itibariyle ve geopolitik bakımdan en önemli boğazlardan biridir. Süveyş kanalının açılmasından sonra Avrupa ile Uzak Doğu arasındaki geniş münakale ve ticaret buradan geçmeye başlamıştır. 60 km uzunluğunda olan boğaz, İberik yarımadasının güney kıyısı ile Afrikanın Atlas memleketlerinin kuzey kıyısı arasında uzanır. En geniş noktası (44 km) batıda, Trafalgar burnu ile Spartel burnu arasında; en dar noktası (14,2 km) orta-

CEBELÜ'T-TÂRIK BOĞAZI

sında, Cires burnu ve Tarifa burnunun doğusundadır. Doğu tarafında, Punta de Europa ile Punta Almina arasında, 23 km genişliğindedir. Yeni Tersiyer'de vuku bulan dağ hareketleri, boğazın her iki kıyısı boyunca uzanan sıradağları birbirinden ayırmıştır, bu sırada Cebel Musa ve C.ın Jura kalker kitleleri değişmemiştir. Boğazın ortası, en sığ noktası (324 m) dır. Boğaz altından bir tünelin geçirilmesi birçok defa düşünülmüş ve plânı hazırlanmış ise de tatbik sahasına konulmamıştır. Teknik bakımdan mümkün olan bu iş iktisadi değildir. Yüzeyde batıdan doğuya giden kuvvetli bir akıntı vardır, buna mukabil derinlerde bundan daha zayıf bir akıntı Akdenizden Atlantiğe akar. Boğazın her iki kıyısı da umumiyetle sarp ve kayalıktır. Buna rağmen en eski zamanlardan beri milletler ve kültür cereyanları boğazı aşmışlardır. Boğazın iki kıyısında bitki ve hayvan cinsleri bakımından sıkı münasebetler görülür (mevsime göre kuş hicretleri). Boğazdan yılda 6 500-7 000 gemi (25-27 milyon safi tonilâto) geçer. Her iki kıyısı İspanyol toprağı ise de tabiî bir deniz kalesi olan C. kayası 1704 ten beri İngilizlerin elindedir. Tancanın milletlerarası bir statüye bağlanmış olması, boğazın Atlantik ucunda bir muayyen büyük devletin yerleşmesine engel olmaktadır.

Sömürge: İngilterenin C. sömürgesi, İberik yarımadasının güney ucunda, C. boğazının doğu girişinde güneye doğru denize uzanan bir küçük yarımadadır. Burası denizden, sarp olarak çıkıp kuzey-güney istikametinde uzanan ve 800 m eninde bir dil ile İspanyaya bağlı, yassı bir kal-

CEBELÜ'T-TÂRIK YARIMADASI

ker kaya kütlesinden ibarettir. Bu kaya doğuda, Algeciras körfezini açık Akdenizden ayırır. Geniş Jura kalker tabakaları sarp bir şekilde batıya doğru eğilir ve bir tarak teşkil eder. Bu tarak, keskin olup kenarları eşit değildir. Yüksekliği 425 m yi bulur. Kuzeye ve doğuya doğru dikey olarak iner, buna güneye doğru Windmill Hill ve Europa Flats adını taşıyan iki kayalık taraça eklenir ve Punta de Europa adını taşıyan burunla denize varır. Sarp yamaçlarda, kaynaklar kıt olduğundan, bilhassa doğuda sathi betonlama yolu ile 15,5 hektarlık yağmur toplama havuzları yapılmıştır. C. kayası, Avrupada maymunların serbest yaşadığı biricik noktadır.

Devletler Hukuku: C. sömürgesi, devletler hukuku bakımından sınırlanmış muhtariyetli bir sömürgedir. İcrai ve teşriî kuvvetler İngiliz kumandanlığına aittir. Kumandan aynı zamanda validir, 7 üyeden kurulmuş bir icrai meclis ve (1950 den beri) 10 üyeden kurulmuş bir teşriî meclis, kumandan-valiye iştişarî görevle bağlıdır.

Şehir: Kayanın daha düz olan kuzeybatı tarafında bulunan şehir de C. adını taşır. Burada 21 400 (1950) sivil ahali vardır. Nüfusun çoğu, İspanyol ve İtalyan muhacirlerinin torunları ile Akdeniz bölgesinden gelen muhtelif milletlerin karışımı ve Tancadan gelmiş tüccarlardan mürekkeptir. Şehirde bir Anglikan, bir de Katolik piskoposluğu, teknik üniversite, ticaret okulu, tiyatro vardır. Sınai bakımdan ancak istihlâk maddeleri imal eder.

Liman: Liman ve tahkimat idaresine ait binalar ve askerî tesisler şehrin, villâlar ve parklarla süslü olan güney kısmında bulunmaktadır. Kayanın kuytu batı kısmında, müstahkem dalgakıranlar arasında bulunan liman, iki kısma ayrılır: güneyde modern harb limanı (yüzölçümü 1,8 km^2), kuzeyde ticaret limanı. Ticaret limanında ticaret gemilerine mahsus bir kömür ve petrol tevzi istasyonu vardır. Bu ticaret limanına 1950 de 4254 gemi (8,2 milyon tonilâto) girmiştir.

C. ın müdafaa sistemi XX. yüzyılın başında modernleştirilmiştir. Deniz seviyesine yakın bulunan eski topların yerine, çok yüksekte ve birçoğu kayanın doruk hattı boyunca sıralanmış silâhlar yerleştirilmiş ve buna paralel olarak yeni doklar inşa edilmiştir. Deniz doldurulmak suretiyle Alameda'nın ve Rosia'ya giden yolun önünde kara kazanılmıştır. İkinci Dünya Harbinin başından beri artmış olan ihtiyacı karşılamak için, berzah üzerinde yeni bir hava meydanı yapılmıştır. Modern silâhların ve harb tekniğinin ilerlemesi karşısında, C. in gerek müstahkemliği, gerek kilitkale olarak önemi şüpheli bir mahiyet almıştır. Franco hükümeti İspanyanın C. üzerindeki hakkına tekrar işaret etmiştir.

Tarih: Eskiçağda Calpe adını taşıyan C. kayası, Ceuta yakınındaki Abyle kayası ile birlikte «Herakles'in Sütunları» (Yun. Hērakleiai Stēlai, Lat. Columnae Herculis) nı teşkil ediyordu. Bu tâbir, boğazın eski adı idi. Bu kaya adlarının her ikisi, belki de Fenike diline ait aynı kelimenin galatıdır. Kaya ve boğazın şimdiki adı Arap generali Tarık'ın adını taşır: bu zat, boğazı emniyet altına almak için burada 711 de bir kale yaptırmıştır. 742 de biten geniş istihkâmlardan kalan kale Moorish Castle adını taşır. Şehrin kuzey bölgesi, dar sokakları, sur ve kapılariyle ve bunların üzerinde yükselen «Moorish Castle» Arap kalesi (şimdi hapishane olmuştur) ile her bakımdan Arap devrini hatırlatmaktadır. İspanyollar 1462 de C. ı nihai olarak Araplardan almışlardır. 1502 de C. resmen İspanyol topraklarına katılmıştır. İspanya Veraset Harbinde, 24 Temmuz 1704 te bir İngiliz-Holânda donanması kaleyi İspanyolları gafil avlıyarak zaptetmiştir. İspanyolların kaleyi geri almak için sarf ettiği gayretler neticesiz kalmıştır. Utrecht muahedesiyle (1715) kalenin İngilizlere aidiyetini İspanya kabul etmiştir. Sonradan yapılan taarruz ve muhasara teşebbüsleri (1720-1727, 1779-1783) de netice vermemiştir. Çünkü kayanın tabiî müdafaa imkânları büyük olup, istihkâmlar da gittikçe artırılmıştır.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CEBELÜ'T-TÂRIK (ön plânda askerî tesisler, geride C. kayası, solda liman)

CEBELÜ'T-TÂRIK (güneydeki burun ve tesisler)

CEBELU (Cebe = zırh), tımar ve zeamet sahiplerinin yanlarında savaşa götürdükleri silâhlı ve zırhlı asker. Tımarlılar, tımarlarının gelirinin her 3 000 akçası için bir C., zeamet sahipleri de her 5 000 akça gelirleri için bir C. beslemek zorunda idiler. Sefere gitmiyen tımar ve zeamet sahipleri «C. bedeliyesi» denilen vergiyi ödemek suretiyle bedenî mükellefiyetten kurtulurlardı.

CEBELÜ'L-MİSMA: bk. CEBEL ŞAMMAR.

CEBELÜ'S-SABAC, Afganistanda Kâbilin kuzeyinde, Hindukuş sıradağlarının güneyinde bir şehir. Kâbil ve çevresindeki iş yerlerine ışık ve enerji veren hidroelektrik santralı bu şehirdedir. Bir de dokuma fabrikası vardır.

CEBELÜ'T-TAYR (Ar. = Kuş dağı), Birleşik Arap Cumhuriyeti (Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Müttehide) nin Yemen kısmında bir ada. Kızıldenizde, Yemen'in 100 km kadar kuzey açıklarında, İngiliz idaresinde bulunan Kamaran adasının kuzeybatısındadır. Dağlık olduğu için bu adı taşımaktadır.

CEBERİYYE, kulun yaptığı işleri Allahın iradesine bağlıyan İslâm mezheplerinden biri. Bk. CEBR.

CEBERTÎ, Abdurrahman b. Hasan (1754-1822), Arap bilgini. Kahirede doğmuş, Şubra'da öldürülmüştür. Ataları Habeştir; Kahirede yerleşmiş olan C. ailesi, Ezher Camisinde ders veren birçok şeyhler yetiştirmiştir. C. nin babası Ezherde heyet öğretimi yapan bilginlerin sonuncusudur. C. Ezherde okumuştur. Mehmed Ali Paşa zamanında, onun idaresini tenkid etmiştir. *Acâibü'l-âsar fî teracimi ve'l-ahbâr* adlı büyük eseri Mısırın XVII.-XIX. yüzyıllara ait tarihidir. Eserin basılışı uzun müddet yasak edilmiş, C. nin ölümünden çok sonra basılabilmiştir (1879-1880). Yazar, eski olaylar için ihtiyarların hâtıralarından, devlet vesikalarından, mezar yazıtlarından faydalanmış, kendi devrindeki olayları da kendi görüş ve hâtıralarına dayanarak yazmıştır; bu bakımdan sosyolojik değeri yüksektir. Fransız işgaline ait *Muzhirü't takdis* (Fransızcası 1838) ile *Binbir gece* hakkında bugün kaybolmuş bulunan bir tenkidi ve bazı tercümeleri vardır.

CEBERTÎYE, Rüfai tarikatının kollarından biri XV. yüzyıl içinde Şeyh İsmail b. Ahmedi'l-Cebertî tarafından kurulmuştur. Bu kolun kurucusu Şeyh İsmailü'l-Cebertî'nin üstadı Şeyh Muhammed b. Ebi Bekri'd-Ducâî'dir. C., halk arasında pek fazla yayılmamıştır. Şeyh İsmailü'l-Cebertî'nin, kendi halifelerinden İbnü Aydorosi'l-Hüseynî'nin yetişmesinde önemli tesiri olmuştur. C. âdâb ve erkânı için bk. RÜFAİLİK.

CEBERÛT, ululuk, büyüklük mânasına gelen bir tasavvuf terimi. Tanrının zatından başka bir de, bazı mezheplere göre zatının aynı olan, bazı mezheplere göre zatının ne aynı, ne de gayri bulunan sıfatları ve bu sıfatlara göre aldığı adları vardır. Kelâmcılarca Tanrının zatına «lâhût» (b. bk.) dendiği gibi sıfatlarına da «ceberût» denir. Sofilere göre Tanrı, zatı bakımından mutlak varlıktır ve hiçbir sıfatla sıfatlandırılamaz, hiçbir adla adlandırılamaz. Mutlak varlığın zati iktizası kendisini bilmesidir. Bu ilk sıfat, yani bilgi, kendi zatının muktezası olduğu gibi zatına racidir ve bu sıfatta Tanrının bütün sıfatları, birbirinden ayırdedilmemek şartiyle mevcuttur. Tanrının bilgisinde, her şeyin gerçeğinin sabit oluşu, bu bilgide tüm olarak bulunan Tanrı sıfatlarının birbirinden farklı olarak ayırdedilmesini gerektirir ki, bu takdirde her sanat bakımından o sıfatla mevsuf olan zat, bir ayrı ad almış olur ve sıfatlar âlemi, adlar âlemini meydana getirir. Sofilerin bir kısmına göre, C. âlemi, Tanrının sıfatlariyle adlarının topluluğudur. Bir kısmına göreyse, sıfatlar âlemi C., adlar âlemi de melekût (b. bk.)

âlemidir. C. âlemi, Tanrının zati iktizası olan bilgisinde sabit bir âlemdir ve bu âlemde sıfatların birbirinden farkı yoktur. Ancak bilgide sıfatların varlığı, adların zuhurunu, yani sıfatların birbirinden farklı olarak varlığını meydana getirmiştir ki, bu eşyanın, bilgi suretleri şeklinde ve Tanrı bilgisinde sabit oluşu demektir (bk. SÂBİTE, A'YÂN - I). Bu sübut, kâinatı izhar etmektir. Bu bakımdan Tanrının zatına raci bilgisi, sıfatları ve bu münasebetle de adları izhar ettiğinden âdeta bir yüzü vahdete, yani birlik âlemine, mutlak varlığa; bir yüzü de kesrete, yani izafi çokluğa yönelmiş bir berzah mahiyetindedir ve zattan zahir olmada, kesretin zuhuruna sebep teşkil etmededir. Bu âleme, her an ancak bir kişi mazhardır ve buna kutupların kutbu mânasına «Kutbü'l - aktâb» (b. bk. KUTUP) denir.

CEBESOY, Ali Fuat [General] (doğ. 1882), Türk kumandanı ve siyaset adamı. İstanbulda doğmuştur. Atatürk'-ün çevresinde toplanarak, Millî Mücadelenin başarılmasında hizmeti geçen başlıca şahsiyetlerindendir. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşında Tuna ordularına başkumandanlık ve Berlin Antlaşması (b. bk.) nı imzalıyan Türk delegasyonuna başkanlık eden Müşir Mehmet Ali Paşa (b. bk.) ana tarafından büyük babası, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ilk nafia vekili İsmail Fadıl Paşa (b. bk.), babasıdır. İlk ve orta öğrenimini önce Erzincan vè Beşiktaş askerî rüşdiyelerinde yaptıktan ve Kadıköy Saint Joseph Fransız Lisesinde tamamladıktan sonra Harb Okuluna girmiş ve gerek bu okulda, gerek Erkânıharbiye sınıflarında Atatürkle sınıf arkadaşlığı ederek 1905 yılı başlarında kurmay yüzbaşısı rütbesiyle orduya katılmıştır. Kurmaylık stajını Beyrut'ta ve Selanik'te tamamladıktan sonra 1907 de kolağası olmuş, Rumelideki eşkiya takibi için girişilen askerî hareketlerde vazife almış, Meşrutiyetin yeniden kurulması için ordu mensupları arasındaki gizli çalışmalara tesirli bir şekilde katılmış, 23 Temmuz 1908 den sonra Trablusgarp harbine kadar Roma'da ataşemiliterlik yapmış, bu harb sırasında Batı Rumeli'de kurulan Garp Ordusu Erkânıharbiyesinde çalışmış, Yakova ve İpek'teki Arnavut ayaklanmasını kumanda ettiği bir müfreze ile başariyle bastırmış, Balkan Harbinde de kolordu kurmay başkanı ve 23 üncü Tümen kumandan vekili sıfatiyle Yanya müdafaasında bulunmuş ve yaralanmış, buradaki olağanüstü hizmetlerinden dolayı yarbaylığa yükseltilmiştir. Birinci Dünya Harbinden önce merkezi Şamda bulunan 8 inci kolorduya kurmay başkanı olmuş, Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra Süveyş kanalı üzerine birinci keşif taarruzunu yapmış, 25 ve 14 üncü tümenler kumandanlıklarında bulunmuş, 1915 te albay olmuş, 1916 da 14 üncü tümenle Çapakçur harekâtını idare etmiş, Sina cephesindeki 20 inci kolordu ya kumandan olduktan sonra İngilizlerin Tellüşşeria taarruzuna kolordusu ile gösterdiği üstün dayanmadaki başarısı sebebiyle 12 Aralık 1917 de generalliğe yükseltilmiştir. Düşman kuvvetlerinin Sina cephemizi çevirme hareketlerine engel olan Şeria muharebelerinde ün almıştır. Harbin sonlarında Filistin cephesinde Yıldırım Orduları grupunun kuruluşuna dâhil ve Atatürkün kumandanlığında bulunan Yedinci Orduya bağlı Yirminci Kolordunun kumandanı bulunan C., İngilizlerin son Suriye taarruzunda Şamın düşmesi üzerine Halebin kuzeyine çekilen ve burada son başarılı savunmayı yapan Türk birliklerinin başında bulunuyordu. Mondoros Mütarekesi üzerine Atatürk, Yıldırım Orduları grupu kumandanlığına geçince C da Yedinci Ordu kumandanlığını üstüne aldı. Orduların terhisinden sonra bir müddet kolordusiyle Konya Ereğlisine çekildi. Bu sırada mütareke hükümlerine dayanarak yabancı kuvvetlerin yer yer memleketi işgale başlamaları ve devletin istiklâlini ihlâl eden hareketlerde bulunmaları karşısında alınacak tedbirleri düşünüp kararlaştırmak maksadiyle, henüz Anadoluya geçmemiş bulunan Atatürkle ve yakın arkadaşlariyle işbirliği hazırlıklarında bulunmak üzere İstanbula gitti. 1919 Şubatı sonlarında, kolordusunun merkezini Ankaraya nakletmek ve burasını Millî Mücadele hareketleri için bir mukavemet merkezi haline getirmek hususunda mutabık kalarak vazife başına döndü. Mart 1919 sonlarında karargâhiyle ve bir kısım kuvvetleriyle Ankaraya yerleşti ve gerek İzmirin işgalinden sonra batıda, gerek Kilikyanın işgalinden sonra güneyde kurulan ve millî mücadeleye girişen kuvvetleri desteklemeye başladı.

A. F. CEBESOY

19 Mayıs 1919 da ordu müfettişi sıfatiyle Samsuna çıkan Atatürkün 18 - 22 Haziran 1919 da Amasyada yaptığı toplantıya katılan C., millî mukavemet hareketlerini tek bir teşkilâta bağlamak, milletin içinden doğmuş ve onun iradesine dayanan bir otoritenin sevk ve idaresine vermek hususunda Atatürkle beraber mücadeleye atılmak kararına imza koyarak Ankaraya döndü. Bir taraftan burasını millî mücadelenin merkezi hâline getirmek için tertibat almağa, öte taraftan da emrindeki kuvvetleri Kurtuluş Savaşı için hazırlamağa devam etti. Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından resmî vazifesinden uzaklaştırılmasına (29 Ağustos 1919) rağmen ne yeni kumandanı Ankaraya sokmuş, ne de şeklen ayrılmış göründüğü resmî vazifesini fiilen bırakmıştı. Sivasta Heyet - i Temsiliye'nin kumandanlarla yaptığı toplantıda bulunmuş, Heyet - i Temsiliye'nin Atatürkün başkanlığında Ankaraya gelip yerleşmesine hizmet etmiş ve Garbî Anadolu Umum Kuva - yi Milliye kumandanı sıfatiyle, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruluncaya kadar Eskişehir çevresinde. Geyve boğazında ve Adapazarı havalisinde istilâcı kuvvetlere ve padişah tarafını tutan âsilere karşı başariyle savaşmış ve Eskişehir ile çevresinin İngiliz kuvvetleri tarafından boşaltılmasını sağlamıştır.

Birinci Büyük Millet Meclisine Ankaradan mebus seçilen C., 7 Kasım 1920 tarihine kadar Batı Cephesi kumandanlığında bulunduktan ve Yunan ileri taarruzunu durdurmağa muvaffak olduktan sonra, 5 Aralık 1920 de Millî Hükümetin ilk büyükelçisi olarak Moskovaya gönderilmiş; 16 Mart 1921 de Sovyetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında yapılan dostluk anlaşmasını Türkiye namına imzalamış; Ankaraya dönüşünde, önce Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Grupu reisliğine ve daha sonra da 18 Aralık 1922 de Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci reisliğine seçilmiş ve 1923 seçimlerinden sonra bir müddet orduda hizmeti tercih ettiğinden İkinci Ordu Müfettişliğine tâyin olunmuştur (24 Ekim 1923). Bir müddet sonra bu vazifeden ve askerlikten tamamen ayrılarak siyasi hayata dönen C., 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (b. bk.) nın umumi kâtibi sıfatiyle muhalefete geçmiştir. Büyük Millet Meclisinin üçüncü devresinden itibaren bir müddet siyasi hayatın dışında kalan C., Büyük Millet Meclisinin IV.

VIII. devrelerinde Konyadan, IX. devresinde bağımsız olarak Eskişehirden; X.-XI. devrelerde yine bağımsız olarak İstanbuldan mebus seçilmiştir. C, 3 Nisan 1939-9. Mart 1943 tarihleri arasında Nafia Vekili ve 9 Mart 1943-5 Ağustos 1946 tarihleri arasında da Münakalât Vekili sıfatiyle İcra Vekilleri Heyetinde vazife almıştır. Kâzım Karabekir (b. bk.) in ölümünden sonra 30 Ocak 1948 de Büyük Millet Meclisi Reisliğine seçilen C., 1 Kasım 1948 e kadar da bu vazifede bulunmuştur. Büyük Millet Meclisinde, muhtelif devrelerde Millî Müdafaa ve Hariciye Encümenleri Reisliği de yapmıştır. C., son devir tarihimizin birçok olaylarını aydınlatan hâtıralarını «Vatan» gazetesinde yayımlamış; bunlardan *Millî Mücadele Hâtıraları* (1953) ve *Moskova Hâtıraları* (1955), kitap halinde basılmıştır. *Büyük Harbde Osmanlı İmparatorluğunun 1916-1917 senelerindeki vaziyeti, Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve 20 inci kolordu* (İstanbul 1938) adlı bir eseri daha vardır. İstiklâl Savaşının ilk devrelerinde millî kuvvetlerin başında yaptığı yararlı hizmetlerinin hâtırasını yaşatmak üzere, o mücadelelerin önemli bir merkezi olan Geyve istasyonuna «Ali Fuat Paşa» adı verildiği gibi, Çetinkaya-Erzincan arasında demiryolu üzerindeki başka bir istasyon da «Cebesoy» adını taşımaktadır.

CEBEYL veya **CÜBEYL** (eskiden *Cebele*), Lübnan Cumhuriyetinde, Beyrut'un 20 km kuzeyinde bir kasaba. Nüfusu 2000 (1950) kadar olup burada taş ocakları vardır. Maruni'lerin bir piskoposu burada oturur. 1516 da Osmanlı idaresine geçtikten sonra ilk önce Halep sancağının bir kazası sayılan C. sonraları Trablus Şam eyaletinin bir sancak merkezi olmuş ve 1865 vilâyet teşkilatında ise sancak haline getirilen Trablus Şamın bir kazası yapılmıştır. 1918 de Suriyenin terki sırasında Beyrut vilâyetine bağlı Lâzkiye sancağının bir kaza merkezi bulunuyordu. Şimdi önemsiz bir yer olan C. in yakınında, bir dağ (Arap. *cebel*) veya tepenin üstünde, M. Ö. III bin yılda, Fenikelilerin meşhur *Gibel* (Eski Mısır. *Kpny, Kubn*, Akkad. *Gubla*, Ugarit. *Geb'a*, İbrani. *Gebal* = dağ, tepe [Arap. *gabal, cebel*]; Yun. *Byblos* = papirüs, kâğıt, kitap) şehri kurulmuştu. Tarihi ve kültürü için bk. BYBLOS.

CEB-İ HÜMAYUN, Osmanlı hükümdarlarının özel hazineleri ve paraları için kullanılan bir tâbir. Bu mânada harem-i Hümayun Hazinesi tâbiri kullanılıyordu. Harem-i Hümayun Hazinesi II. Abdülhamid'den sonra saltanatın kaldırılması zamanına kadar kullanılmıştır. Ege adalarındaki adaların geliri Kaptan Paşaya, Kıbrıs hası sadrazamlara verildiği gibi Mısırın geliri de C. H.'a tahsis edilmişti. Bk. HAZİNE-İ HASSA.

C. H. Akçesi: Padişahlar tarafından harcanmak üzere saray-ı hümayuna verilen para. Bu yalnız Bursa kazasında cari idi. Halktan tahsil olunurdu. Miktarı yedi bin beş yüz kuruştu. Tanzimatla beraber kaldırılmıştır.

C. H. Dairesi: Padişahların kendi paralarının alınıp verilmesiyle uğraşan dairenin adı. Dairenin sarfiyatı başmabeyncinin emri altında idi. C. H. D. ne lâzım olan para her ay hazine-i hassadan gönderilirdi. Sultan Hamid'in kendisine mahsus olmak üzere dokuz bin altın tahsisatı vardı. Her aybaşında Hazine-i hassa nazırı bu parayı şahsen Sultan Hamid'e verirdi. Veliaht Reşat Efendinin ve adamlarının maaşlarını da bu dokuz bin liralık tahsisattan öderdi.

Abdülhamidin hallinden sonra Sultan Reşat ve Vahdettin zamanlarında da bu daire işine devam etmiş, Osmanlı saltanatiyle beraber tarihe karışmıştır.

CEBIDEAE (Zoo.): bk. SEBİDE.

CEBİLET, Fas Sultanlığında, Merakeş havzası kuzeyindeki sıra tepeler.

CEBİR, bir hukuk terimi: 1. Borçlar hukukunda ve borçlar kanunlarındaki C. için bk. İKRAH.

2. Ceza hukukunda C. ve şiddet cezaların artmasına sebebolması dolayısiyle önemlidir. Bazı suçlar C. ve şiddetle işlendiği takdirde, suçlunun cezası artırılır.

3. İcra iflâs hukukunda C., bilhassa «haciz» muamelesinde önemlidir. Borçlu, borcunu ödemediği takdirde haciz memurları borçlunun evinde veya ticarethanesinde bulunan ve kanunen haczedilebilen mallarını zorla alıp satarak alacaklının hakkını, yani borcu bu malların satış bedelinden öderler. Borçlu, hacizden kurtulmak için evini veya ticarethanesini kilitlese veya girilemez hale getirse, haciz memurları buralara C. kullanarak yani zorla girerek haciz kararını yerine getirirler.

4. Hukuk devleti kavramı karşısında C., kanunsuz yollarla halkı veya memurları bir iş yapmaya zorlamak demektir. Vergi istemeye kanunen lüzum ve imkân yok iken halktan zorla vergi almak, bir kimsenin askere alınması kanunen câiz değilken zorla askerlik yaptırmak, kanunî sebep yok iken fertlerin evlerine girip mesken dokunulmazlığını hiçe saymak hep bu sonuncu mânada C. ve şiddeti ifade eder ki, bu çeşit C. lere «kanunsuz muamele» veya «zulüm» denir.

CEBİR (Ar. *al-gabr* [sonra: *al-cabr*] *w'al-mukabala* [bu tâbir ilk defa IX. yüzyılda Harezmi tarafından kullanılmıştır; Osm. el-cebr v'el-mukabele] = [denklemler vasıtasiyle] «parçaları bütünleyip mukayese etmek»; *al-gabr* [sonra: *al-cabr* = Osm. el-cebr] = kırığı, parçaları bütünlemek; *gabara* [sonra *cabara* = Osm. cebere] = birbiriyle bağlamak, bendetmek; Ar. *c* nin eski değeri olan *g* ile ve *al* harf-i tarifinin kaynaşmasiyle: Ortaçağ Lat., Yun., İta., İng., Alm., Rus., Mac. *algebra*, İsp. *álgebra*, Fr. *algèbre*), ilmî tarifle, belli bir sayılar cismi (b. bk. İng. number field = toplama, çıkarma, çarpma, bölme [sıfırla bölme hariç] yoliyle sonsuz bir şekilde tertip ve terkipleri [combination] yapıldığı zaman daima küme [aggregate] nin bir unsuru olarak kalan unsurlar veya büyüklük [magnitude] ler kümesi) nde bulunan sayı takımları (set of numbers) ve belli kurallara göre bunların tertip ve terkipleri. Daha basit bir tarifle, rakamlardan başka, semboller de kullanmak ve denklemler kurmak suretiyle aritmetik işlemlerini genelleştirmiş olan matematik kolu. Aritmetik ile C. arasındaki esas fark şudur: aritmetik, muşahhas (concrete) niceliklerle uğraşır, C de kullanılan sembollerin değeri ise belli bir sayılar cisminin dışında kalabilir.

C. in başlıca çeşitleri şunlardır:

İptidai veya alelâde C. (Elementary, or ordinary, algebra): toplama, çıkarma, çarpma ve bölme kurallarına göre, gerçek sayılarla ve bunların türlü tertip ve terkipleriyle uğraşan C.

Yüksek C. (Higher algebra): bilhassa, invaryant ve kovaryantlariyle birlikte determinantların ve kuantik (quantic) lerin, cisim (field) lerin umumi doktrini ile uğraşan ilerlek C.

Galois C. i (Galoisian algebra): Fransız matematikçisi Évariste Galois'nın 1831 de, 5. ve daha yüksek dere-

celi denklemlerin çözülebilme meselesini sübstitüsyon (substitution) gruplarına bağlıyan ve klâsik iptidai C. den yüksek modern C. e bir geçiş teşkil eden C. i.

Çok katlı C. (Multiple algebra): lineer olarak bağımsız iki veya daha fazla birimlerle uğraşan ve her sistemin kendine has bir çarpım tablosu bulunan karmaşık (complex) sayılar C. i.

Karmaşık veya çift C. (Complex, or double, algebra): aşağıdaki tertip ve terkip kurallariyle iş gören, gerçek sayı çiftleri (a, b) nin C. i: 1. $(a, b) + (c, d) = (a + c, b + d)$; 2. $(a, b) \times (c, d) = (ac - bd, ad + bc)$; 3. $(a, b) \div (c, d) = \left(\frac{ac + bd}{c^2 + d^2}, \frac{bc - ad}{c^2 + d^2}\right)$. (0,1) karmaşık sayısının karesi (−1,0) olduğu için, eğer gerçek sayıları ikinci kısmı sıfır olan karmaşık sayı addedersek, (0,1) karmaşık sayısının karesi −1 gerçek sayısı olur. (0,1) karmaşık sayısına *Sanal* [imaginary] *birim* denir ve *i* veya *j* ile gösterilir.

Mücerret C. (Abstract algebra): unsurların tertip ve terkibi yoliyle aynı sistemde yeni unsurlar teşkil edilebilen ve türlü formel kurallar çıkarılabilen matematik sistemlerle uğraşan yüksek matematik kolu.

Vektör C. i (Vector algebra) [üç boyutlu vektör C. inde]: $\mathbf{B} = (B_1 + B_2 + B_3)$ şeklindeki vektörlerin gerçek veya karmaşık sayılar cismindeki şu tertip ve terkip kurallarına uyan C. dir: 1. toplama: $\mathbf{B} + \mathbf{C} = (B_1 + C_1, B_2 + C_2, B_3 + C_3$; 2. iç çarpma [inner multiplication]: $\mathbf{B} \cdot \mathbf{C} = B_1 C_1 + B_2 C_2 + B_3 C_3$; çarpımı, gerçek veya karmaşık cisme ait bir sayıdır; 3. dış çarpma [outer multiplication]: $[\mathbf{B} \cdot \mathbf{C}] = (B_2 C_3 - B_3 C_2, B_3 C_1 - B_1 C_3, B_1 C_2 - B_2 C_1)$; çarpım, bir vektördür. Üçten fazla boyutlu uzay vektörlerin C. i de aynı prensipe göredir.

Dörtlü C. (Quaternion algebra): e_1, e_2, e_3, e_4 şeklinde dört birimi olan lineer asosyatif C. çeşidi. Bu dört unsur umumiyetle 1, i, j, k işaretleriyle gösterilir, değerleri de şunlardır: $e_1^2 = 1_1$, $e_1 e_2 = e_2$, $e_1 e_3 = e_3$ $e_1 e_4 = e_4$, $e_2 e_1 = e_2$, $e_2^2 = -e_1$, $e_2 e_3 = e_4$, $e_2 e_4 = -e_3$, $e_3 e_1 = e_3$, $e_3 e_2 = -e_4$, $e_3^2 = -e_1$, $e_2 e_4 = e_2$, $e_4 e_1 = e_1$, $e_4 e_2 = e_3$, $e_4 e_3 = -e_2$, $e_4^2 = -e_1$.

Asosyatif C. (Associative algebra): tertip ve terkip kuralları, $(a + b) + c = a + (b + c)$ şeklindeki asosyatif kanuna uyan C.

Komütatif [sıra değiştirebilen] *C.* (Commutative algebra): çarpma kuralında, *a* ile *b* çarpımının, *b* ile *a* çarpımına eşit olan C.

Nilpotent [sıfır kuvvetli] *C.* (Nilpotent algebra): aynı kuvvete (dereceye; power) yükseltildiği zaman sıfıra eşit olan sayılarla uğraşan C.

Non-komütatif [sıra değiştiremiyen] *C.* (Noncommutative algebra): çarpma kuralında, çarpımın değeri çarpanların sırasına bağlı olan C.

Alt-C. (Subalgebra): *A* olarak alınan bir C. deki unsurların, *S* ile gösterilen lineer cümle (set). *S* ile *A* özdeş (identical) değillerse, bu C. e *asıl alt-C.* (Proper subalgebra) denir.

Sabit [değişmez] *alt C.* (Invariant subalgebra): *A* olarak alınan bir C. deki unsurların, sıfır cümlesi olmıyan, *B* ile gösterilen ve gerek *AB* gerek *BA* çarpımının *B* de ihtiva edildiği lineer cümlesi.

Basit [yalın] *C.* (Simple algebra): değişmez (invariant) ihtiva etmiyen asıl alt-C.

Yarı basit C. (Semisimple algebra): nilpotent ve değişmez ihtiva etmiyen asıl alt-C.

Belli bir C. in merkezî alt-C. i (A central subalgebra of a given algebra): *A* nın, her unsuru ile komütatif (commutative, sıra değiştirebilen) olan [eğer varsa] unsurlar bütünlüğünü (totality) konu alan C.

İndirgemeli C. (Reducible algebra): *B* ve *C* ile gösterilen iki asıl alt-C. in toplamı olarak ifade edilebilen *A* C. i, öyle ki *BC* ve *CB* çarpımları ve *B* ile *C* arakesiti (intersection) sıfır unsuru olsunlar. *B* ile *C* C. lerine *A* nın *mürekkip* (component) leri, *A* ya da *B* ile *C* nin *direkt toplam* (direct sum) ı denir.

Eşdeğer C. ler (Equivalent algebras): unsurları, birebir tekabül (one-to-one carrespondence) e konulabilen iki C., öyle ki, iki mütekabil unsurun toplamları ve çarpımları, ve iki mütekabil unsurun skalar(scalar, yani vektör olmıyan) çarpımları mütekabil unsurlar olsun. Buna, *basit olarak izomorfik C. ler* (Simply isomorphic algebras) de denir.

Karşılıklı C. ler (Reciprocal algebras): unsurları birebir tekabüle konulabilen *A* ve A^1 C. leri, öyle ki *A* nın iki unsurunun çarpımı xy, A^1 nün iki unsuru olan x^1 y^1 nün değil, y^1 x^1 nün çarpımına tekabül etsin.

Sıfır C. (Zero algebra): herhangi iki unsurun çarpımı sıfır unsuru olan asosyatif C.

Lineer C. veya Üstün-C. (Lineer algebra, or hyperalgebra): $x = x_1 e_1 + x_2 e_2 + \ldots x_n e_n$ tipinde olan üstün-karmaşık (hypercomplex) sayılar C. idir: bunda $e_1, e_2 \ldots . e_n$ lineer bağımsız(disparate, birbirine uymıyan) birimleri, $e_i e_j = \Sigma_k \gamma_{ijk} e_k$ çarpma kuralına uyarlar (burada γ_{ijk}, n^3 sayıda olan katsayı [coefficient] lardır; bunlar *çarpma sabiteleri* [constants of multiplication] denilen sabitelerdir). Buna *lineer* denmesinin sebebi, onun her unsurunun, baz (basis) ı denilen unsurların lineer olan bir ifade (expression) sine eşit olmasıdır.

n katı lineer C (n-tuple linear algebra): genel unsurları, lineer olarak bağımsız *n* unsurun (e_1 $e_2 \ldots . e_n$) lineer tertip ve terkibi şeklinde ifade edilebilen C., meselâ, alelâde karmaşık sayılar C. i (çift C., double algebra) veya dörtlü C. (quadruple algebra) gibi. Eğriler ve doğrular kullanmak suretiyle elde edilen takribî çözüme *grafik C.* (graphic algebra) denir.

Boole C. i (Boolian algebra): mantık kanunlarına tekabül eden belli kurallara göre, mantıkî kaziyeler (proposition) ve bunların tertip ve terkiplerini gösteren sembollerin ilmi. İngiliz matematikçisi George Boole'un adiyle anılır. Bk. BOOLE, George; Boole C. i.

Matris C. i (Matrix algebra): toplama, çarpma, v. b. gibi işlemlerin, matris (b. bk, matrix) lere göre tarif edilen C.

Bölme C. i (Division algebra): sıfır unsuru müstesna, bölümün daima kaabil ve tek değerli (unique) olduğu C.

Cihanşümul C. (Universal algebra): 1. Sembolleri ve bunların tertip ve terkiplerini, gerek sembolleri gerek tertiplerden elde edilen neticeleri hususi bir tefsire tabi tutmadan, sadece birtakım esas mevzua (assumption) lardan saf mantık yoliyle çıkarılan kanunlara göre inceliyen ilim; 2. Bi-lineer şekillerin veya matrislerin çarpma işlemi nazariyesi.

Mantık C. i (Algebra of logic) için bk. SEMBOLİK MANTIK (Symbolic logic; Fr. Logique Symbolique, Logistique).

CEBİR

Pozitif ve negatif sayılar: 1, 2, 3 . . . n tabiî sayılariyle toplama işlemi her zaman yapılabilir. Fakat iki sayı üzerinde çıkarma işlemi her zaman mümkün değildir. Genel olarak iki sayının farkının hesaplanmasında üç hal karşısında kalınır.

1. 5 — 3 ifadesinde 5 > 3 tür.
2. 5 — 5 » » 5 = 5 tir.
3. 3 — 5 » » 3 < 5 tir.

1. ve 2. nin çözümünün mânası vardır. Fakat 3 — 5 işlemi tabiî sayılarla mümkün değildir. O halde başka cins sayılara ihtiyaç vardır. Bu yeni sayıları elde etmekle sayı fikri genişletilmiş olur.

Hesap yoluyla genişletme: 3 — 5 işleminde çıkarılacak sayı 5 olup 5 > 3 tür. 3 ten 5 in bir parçası olan 3 ü çıkaralım. Geriye çıkarılması gereken 2 sayısı kalıyor, bunu şöyle gösterelim: 3 — 5 = 3 — (3 + 2) = (0 — 2) veya (— 2) dir. Daha fazla çıkarılması gereken bu yeni cins sayılara negatif tam sayılar denir. Ve (— 1), (— 2), (— 3) ... (— n) şeklinde gösterilir.

Sayı ekseni üzerinde genişletme: sayı ekseni üzerinde (0) başlangıç noktasından başlıyarak ileriye yani sağ tarafa doğru, 3 birim kadar gidelim; bu nokta 3 ün timsalidir. Çıkarmak geriye doğru gitmek olduğundan, 3 ün timsalinden itibaren 1, 2 3, 4, 5 birim gerilersek (0) noktasının solunda yeni cins sayılar elde ederiz. Bu yeni sayılara negatif sayılar denir.

Buna karşılık timsalleri (0) noktasının sağında bulunan ve (+ 1), (+ 2), (+ 3) . . . (+ n) şeklinde gösterilen sayılara pozitif tam sayılar denir.

Pozitif ve negatif sayıların önlerinde bulunan (+), (—) işaretleri «ayırt edici» olarak kullanılmalı, hiçbir zaman toplama (artı), çıkarma (eksi) ile karıştırılmamalıdır.

İzafi ve mutlak sayılar: Pozitif ve negatif sayıların hepsine «izafi» sayılar denir. Bir sayının ön işaretini kaldırırsak, elde edilen tabiî sayıya mutlak sayı denir. İzafi bir sayının mutlak değerini göstermek üzere bu sayı dik iki çizgi arasına yazılır. Böylece — 5 veya + 3 ün mutlak değerleri | — 5 | = 5 ve | + 3 | = 3 tür.

İzafi sayıların büyüklük ve küçüklüğü: 5 > 3 olduğundan, + 5 > + 3 tür. Eksen üzerinde + 5 sayısı + 3 ün dahı sağındadır. Buna göre pozitif sayılarda küçük sayının yeri, bundan büyük olan sayının yerinin solundadır. Bu netice negatif sayılara da genelleştirilir ve sağ yönde sayıların gittikçe büyüdüğü, sol yönde gittikçe küçüldüğü kabul edilir. — 5 < — 2, — 3 < — 1, — 2 < 0 gibi.

Bütün negatif sayıların eksen üzerindeki yerleri (0) noktasının solunda, pozitif sayıların yerleri sağında olduğundan negatif sayılar sıfırdan küçük ve pozitif sayılar sıfırdan büyüktür.

İzafi sayıların dört işlemi: sayı ekseni üzerinde a + b işlemini gösterelim. Eğer b pozitif ise a dan ileriye (sağa) b birim kadar, b negatif ise geriye (sola) b birim kadar gidilerek toplam veya fark hesaplanır.

Toplama: I. İşaretleri aynı olan sayılar:

(+ a) + (+ b) = + (a + b) (+ 3) + (+ 5) = + 3 + 5 = + 8
(— a) + (— b) = — (a + b) (— 3) + (— 5) = — 3 — 5 = — 8

İşaretleri aynı olan sayıların toplanmasında bunların mutlak değerleri toplanır ve toplamın önüne ortak işaret konur.

II. İşaretleri aynı olmıyan sayılar:

(+ a) + (— b) = + (a — b) a > b ise
(+ a) + (— b) = — (b — a) a < b ise
(— a) + (+ b) = — (a — b) a > b ise
(— a) + (+ b) = + (a — b) a < b ise
(— 3) + (+ 5) = — 3 + 5 = + 2
(+ 3) + (— 5) = + 3 — 5 = — 2

İşaretleri aynı olmıyan sayıları toplamak için mutlak değeri büyük olandan küçük olan çıkarılır, bulunan farkın önüne mutlak değeri büyük olanın işareti konur.

Çıkarma: I. İşareti aynı olan sayılar:

(+ a) — (+ b) = + (a — b) a > b ise
(+ a) — (+ b) = — (b — a) a < b ise (+ 3) — (+ 7) = + 3 — 7 = — 4
(— a) — (— b) = — (a — b) a > b ise (— 3) — (— 7) = — 3 + 7 = + 4
(— a) — (— b) = + (b — a) a < b ise

II. İşareti aynı olmıyan sayılar:

(+ a) — (— b) = + (a + b) (+ 3) — (— 5) = (+ 3) + (+ 5) = + 8
(— a) — (+ b) = — (a + b) (— 3) — (+ 5) = (— 3) + (— 5) = — 8

İki izafi sayıdan birini ötekinden çıkarmak için, çıkanın işareti değiştirilerek eksilene katılır.

Çarpma: Aynı işaretli iki sayının çarpımı pozitif, ters işaretli iki sayının çarpımı negatiftir:

$$(+a)\cdot(+b)=+ab \qquad (-a)\cdot(-b)=+ab$$
$$(-a)\cdot(+b)=-ab \qquad (+a)\cdot(-b)=-ab$$

Bölme: Aynı işaretli iki sayının bölümü pozitif, ters işaretli iki sayının bölümü negatiftir:

$$\frac{+a}{+b}=+\frac{a}{b},\ \frac{-a}{+b}=-\frac{a}{b}.$$

Kuvvet: *Pozitif üslü kuvvet*: pozitif ve negatif sayıların pozitif üslü kuvvetleri aritmetik sayılarda olduğu gibi tarif edilir. Meselâ $(+2)\cdot(+2)\cdot(+2)=(+2)^3$ yazılır. Aynı şekilde $(-2)\cdot(-2)\cdot(-2)$ çarpımı $(-2)\cdot(-2)\cdot(-2)=(-2)^3$ eşitliğiyle gösterilir.

Genel olarak, n tam ve pozitif bir sayı, a da pozitif veya negatif herhangi bir sayı olsun. n tane a nın çarpımı olan $a\cdot a\cdot a\ldots a$ ifadesi a^n ile gösterilir. Bu tarife göre:

$$a\cdot a\cdot a\ldots a=a^n$$

eşitliği yazılabilir. a^n ye a nın n ci kuvveti denir ve «a üzeri n» diye okunur. Burada a ya taban, n ye kuvvet üssü veya sadece üs adı verilir. a nın n ninci kuvvetini bulma işlemine kuvvet alma veya a yı n ninci kuvvete yükseltme denir. Misaller:

$$(+2)^2=+4 \quad (+a)^2=+a^2 \qquad (-2)^2=+4 \quad (-a)^2=+a^2$$
$$(+2)^3=+8 \quad (+a)^3=+a^3 \qquad (-2)^3=-8 \quad (-a)^3=-a^3$$

Bu misallerde görüldüğü gibi $(-a)^n$ ile $(+a)^n$ her zaman eşit değildir. Pozitif sayıların üsleri tek veya çift olsun, kuvvetleri daima pozitiftir. Çünkü çarpanların hepsi pozitiftir.

Negatif sayıların kuvvetleri, üs çift olursa pozitif, üs tek olursa negatiftir. n tek veya çift herhangi bir sayı olsun $(2n)$ daima çift, ve $(2n+1)$ daima tek bir sayıdır. Bu hale göre:

$$(+a)^{2n}=+a^{2n} \qquad (+a)^{2n+1}=+a^{2n+1}$$
$$(-a)^{2n}=+a^{2n} \qquad (-a)^{2n+1}=-a^{2n+1}$$

Tabanları aynı olan üslü kemiyetlerin çarpımı:

$a^5\cdot a^3$ çarpımı: $a^5\cdot a^3=\underbrace{a\cdot a\cdot a\cdot a\cdot a}_{5}\cdot\underbrace{a\cdot a\cdot a}_{3}=a^8$. Genel olarak: $a^m\cdot a^n=a^{m+n}$ dir.

İspat:

$$a^m=a\cdot a\cdot a\ldots a \quad (m \text{ tane } a)$$
$$a^n=a\cdot a\cdot a\ldots a \quad (n \text{ » »})$$
$$a^m\cdot a^n=(a\cdot a\cdot a\ldots a)\ (a\cdot a\cdot a\ldots a)\ (m+n) \text{ tane } a \quad a^m\cdot a^n=a^{m+n} \text{ olur.}$$

Tabanları aynı olan iki kemiyeti çarpmak için ortak taban, üslerinin toplamına yükseltilir. Yukarıdaki formülün yanları değiştirilerek $a^{m+n}=a^m\cdot a^n$ bulunur. Bir sayıyı bir toplama yükseltme yerine, toplamın terimleri bu sayıya üs verilerek elde olunan kuvvetler çarpılır.

Üsleri aynı, tabanları farklı üslü kemiyetlerin çarpımı: $a^m\cdot b^m=(a\cdot b)^m$ dir.

İspat:

$$a^m=a\cdot a\cdot a\ldots\ldots a \quad (m \text{ tane } a)$$
$$b^m=b\cdot b\cdot b\ldots\ldots b \quad (\text{» » } b)$$
$$a^m\cdot b^m=(ab)\cdot(ab)\cdot(ab)\ldots\ldots(ab) \quad (m \text{ tane } ab)$$
$$\text{»} \quad =(ab)^m\ldots\ldots \text{olur.}$$

Üsleri aynı olan kemiyetlerin çarpımında, tabanlar çarpımı ortak üs kuvvetine yükseltilir. Önceki formülün yanları değiştirilirse $(ab)^m=a^m\cdot b^m$ elde edilir. Bir çarpımı bir kuvvete yükseltmek için, aynı üslü kuvvetler çarpılır.

Tabanları aynı olan iki üslü kemiyetin bölmesi: a^5 in a^3 e bölümü:

$$\frac{a^5}{a^3}=\frac{a\cdot a\cdot a\cdot a\cdot a}{a\cdot a\cdot a}=a^2=a^{5-3}.$$

Genel olarak:

$$\frac{a^m}{a^n}=a^{m-n} \text{ dir.}$$

İspat:

$$m>n \text{ olsun.} \quad m=n+p \text{ konularak} \quad \frac{a^m}{a^n}=\frac{a^{n+p}}{a^n}=\frac{a^n\cdot a^p}{a^n}=a^p=a^{m-n} \text{ dir.}$$

($m<n$, $m=n$ halleri için müteakip maddelere bakınız.)

Tabanları eşit olan iki kemiyeti birbirine bölmek için, taban, bölünenin üssü ile, bölenin üsleri farkına yükseltilir.

Üsleri aynı, tabanları farklı kemiyetlerin bölümü: Genel olarak:

$$\frac{a^m}{b^m}=\left(\frac{a}{b}\right)^m \text{ dir.}$$

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

İspat:

$$\frac{a^m}{b^m} = \frac{a \cdot a \cdot a \ldots \ldots a}{b \cdot b \cdot b \ldots . b} = \left(\frac{a}{b}\right) \cdot \left(\frac{a}{b}\right) \cdot \left(\frac{a}{b}\right) \ldots . \left(\frac{a}{b}\right) \quad m \text{ tane } \left(\frac{a}{b}\right)$$

$$\frac{a^m}{b^m} = \left(\frac{a}{b}\right)^m \text{ olur.}$$

Eşit üslü kemiyeti birbirine bölmek için, tabanların bölümü eşit üsse yükseltilir. Önceki formülün yanları değiştirilerek:

$$\left(\frac{a}{b}\right)^m = \frac{a^m}{b^m} \text{ elde edilir.}$$

Bir kesri (bölümü) bir kuvvete yükseltmek için, kesrin pay ve paydası bu kuvvete yükseltilerek elde edilen kemiyetler birbirine bölünür.

Bir üslü kemiyeti bir kuvvete yükseltmek: Genel olarak:

$$(a^n)^m = a^{nm} \text{ dir.}$$

İspat: Kuvvet tarifine göre:

$$(a^n)^m = a^n \cdot a^n \cdot a^n \ldots . a^n \quad m \text{ tane } a^n$$
$$» \quad = a^{n+n+n+\ldots .+n}$$
$$» \quad = a^{mn} \text{ olur.}$$

Bir kuvveti başka bir kuvvete yükseltmek için, taban, üslerin çarpımına yükseltilir. Önceki formülün yanları değiştirilirse:

$$a^{mn} = (a^n)^m = (a^m)^n \text{ olur.}$$

Bir sayıyı iki sayının çarpımına yükseltmek için, tabana, çarpanlardan biri üs olarak verilerek elde olunan kuvvet öteki çarpana yükseltilir.

Üssü negatif tam sayı ve sıfır olan kemiyetler: $\frac{a^m}{a^n}$ işleminde $m > n$ olması hali incelenmişti. Pozitif üsler için elde ettiğimiz formüllerin negatif üsler için doğru kalmasını istersek şu tarifi yapmalıyız: n aritmetik bir sayı, a pozitif veya negatif herhangi bir sayı olsun. Tarif olarak:

$$a^{-n} = \frac{1}{a^n} \text{ dir.}$$

Negatif üslü kemiyetler, pozitif üslü kemiyetlere ait kaidelere tamamiyle uymaktadır. Filhakika $m < n$ ise $p > 0$ olmak üzere $n = m + p$ konularak:

$$\frac{a^m}{a^n} = \frac{a^m}{a^{m+p}} = \frac{a^m}{a^m\, a^p} = \frac{1}{a^p} \quad \text{yahut} \quad \frac{a^m}{a^n} = a^{m-n} = a^{-p} \text{ dir.}$$

$$\text{Buradan } a^{-n} = \frac{1}{a^n} \quad \text{veya} \quad a^n = \frac{1}{a^{-n}} \text{ olur.}$$

Yani üssü negatif olan kemiyet, pozitif üslüsünün tersine eşittir. Böylece üslü kemiyetlere ait formüller, pozitif ve negatif üslere genelleştirilmiş olur:

1. $pa^{-m} \pm qa^{-m} = (p \pm q)\, a^{-m}$
2. $a^{-m} \cdot a^{-n} = a^{-m-n}$
3. $(ab)^{-m} = a^{-m} \cdot b^{-m}$
4. $\frac{a^{-m}}{a^{-n}} = a^{-m-(-n)} = a^{-m+n}$
5. $\left(\frac{a}{b}\right)^{-m} = \frac{a^{-m}}{b^{-m}}$
6. $(a^{-m})^n = a^{-mn}$
7. $(a^{-m})^{-n} = a^{mn}$

$$\frac{a^m}{a^n} \text{ bölümünde } m = n \text{ olsun:}$$

$$\frac{a^m}{a^n} = \frac{a \cdot a \cdot a \ldots \ldots a}{a \cdot a \cdot a \ldots . a} = 1 \quad \text{yahut} \quad \frac{a^m}{a^n} = a^{m-n} = a^0 \text{ dır. O halde } a^0 = 1 \text{ olarak kabul edebiliriz.}$$

Kök: n ninci kuvveti a ya eşit olan b sayısına, a nın n ninci kuvvetten kökü denir ve bu $\sqrt[n]{a}$ işaretiyle gösterilir. $\sqrt{\ }$ işaretine, kök işareti adı verilir. Bu tarifin formülle ifadesi:

$$b^n = a \text{ ise } b = \sqrt[n]{a} \quad \text{ve tersine olarak}$$
$$b = \sqrt[n]{a} \text{ ise } b^n = a \text{ dır.}$$

$\sqrt[n]{a}$ ifadesinde a ya kökü alınan, n ye kök üssü adı verilir. Bir sayının kökünü hesaplama işlemine kök alma denir. Bir sayının ikinci kuvvetten köküne kare kök ve üçüncü kuvvetten köküne küp kök denir. a sayısının kare kökü $\sqrt[2]{a}$ ile gösterilmesi gerekirse de genel olarak karekökler yerine $\sqrt{a}$ yazmak âdet olmuştur. Kökün tarifine göre: $(\sqrt[n]{a})^n = a$ dır.

Pozitif sayıların çift ve tek kuvvetten kökleri: çift kuvvetten kök: pozitif bir sayının çift kuvvetten kökü iki tanedir. Bunların mutlak değerleri eşit fakat işaretleri başkadır. Çünkü pozitif ve negatif ve mutlak değerleri eşit iki sayının çift üslü bir kuvvetleri, daima pozitif bir sayıdır. Şu halde, pozitif bir sayının çift kuvvetten kökü, biri pozitif öteki de negatif olan iki sayıdan ibarettir: $\sqrt{9} = \pm 3$ tür.

Pozitif bir sayının tek kuvvetten gerçek bir kökü vardır: $\sqrt[3]{8} = 2$ dir.

Ç'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Negatif sayıların çift ve tek kuvvetten kökleri: negatif bir sayının çift kuvvetten pozitif veya negatif bir kökü yoktur. (Müteakip maddelerde ikinci derece denklemlerine bakınız.)

Tek kuvvetten negatif bir sayının gerçek bir kökü vardır: $\sqrt[3]{-64} = -4$ tür.

Bir çarpımın ve bölümün kökü:

1. $\sqrt[n]{a\,b} = \sqrt[n]{a} \cdot \sqrt[n]{b}$
2. $\sqrt[n]{a}\ \sqrt[n]{b} = \sqrt[n]{a\,b}$
3. $\sqrt[n]{\frac{a}{b}} = \frac{\sqrt[n]{a}}{\sqrt[n]{b}}$
4. $\frac{\sqrt[n]{a}}{\sqrt[n]{b}} = \sqrt[n]{\frac{a}{b}}$

İspat: $\sqrt[n]{a} = x$, $\sqrt[n]{b} = y$ koyalım. Kökün tarifine göre $a = x^n$, $b = y^n$ olup; bunların çarpımiyle $a\,b = x^n\,y^n = (x\,y)^n$ ve buradan da $\sqrt[n]{ab} = x\,y$ bulunur. Öte taraftan $x\,y = \sqrt[n]{a}\ \sqrt[n]{b}$ olduğundan $\sqrt[n]{ab} = \sqrt[n]{a} \cdot \sqrt[n]{b}$ dir. Yanları değiştirilerek $\sqrt[n]{a} \cdot \sqrt[n]{b} = \sqrt[n]{ab}$.

Benzer şekilde: $\frac{a}{b} = \frac{x^n}{y^n} = \left(\frac{x}{y}\right)^n$ ve buradan $\frac{x}{y} = \sqrt[n]{\frac{a}{b}}$ bulunur.

Öte taraftan: $\frac{x}{y} = \frac{\sqrt[n]{a}}{\sqrt[n]{b}}$ olduğundan $\sqrt[n]{\frac{a}{b}} = \frac{\sqrt[n]{a}}{\sqrt[n]{b}}$ dir. Yanları değiştirilerek $\frac{\sqrt[n]{a}}{\sqrt[n]{b}} = \sqrt[n]{\frac{a}{b}}$ elde edilir.

1. Bir çarpımın kökü, çarpanların eşit kuvvetten kökleri çarpımına eşittir.
2. İki sayının eşit kuvvetten köklerinin çarpımı, sayılar çarpımının eşit kuvvetten kökü̈ne eşittir.
3. Bir kesrin kökü pay ve paydasının eşit kuvvetten köklerinin bölümüne eşittir.
4. İki sayının eşit kuvvetten kökleri bölümü, sayılar bölümünün aynı kuvvetten köküne eşittir.
5. $(\sqrt[n]{a})^m = \sqrt[n]{a^m}$ dir.

İspat: $(\sqrt[n]{a})^m = \sqrt[n]{a} \cdot \sqrt[n]{a} \ldots \sqrt[n]{a} = \sqrt[n]{a \cdot a \ldots a} = \sqrt[n]{a^m}$ olur.

Bir sayının kökünü bir kuvvete yükseltmek için, bu sayı önce o kuvvete yükseltilir. Sonra da kökü alınabilir.

6. $\sqrt[n]{a^m} = (\sqrt[n]{a})^m$ dir. Bu netice, bundan önceki formülün yanları değiştirilerek elde edilir.

Bir kuvvetin kökünü almak için, önce taban sayısının eşit kuvvetten kökü alınır; sonra kök bu kuvvete yükseltilir.

Kökün kökü: bir a sayısının n ninci kuvvetten kökünün tekrar m inci kuvvetten kökünün alınacağını göstermek üzere $\sqrt[m]{\sqrt[n]{a}}$ yazılır.

7. $\sqrt[m]{\sqrt[n]{a}} = \sqrt[n]{\sqrt[m]{a}} = \sqrt[m \cdot n]{a}$ dır.

İspat: $\sqrt[m]{\sqrt[n]{a}} = x$ koyalım. Buradan $\sqrt[n]{a} = x^m$, $a = (x^m)^n = x^{mn}$, bu eşitlikten de $x = \sqrt[mn]{a}$ bulunur.

Bir sayının kökünün tekrar kökünü almak için, kök almanın sırası değiştirilebilir veya bu sayının kök üsleri çarpımından kökü alınabilir.

8. $\sqrt[nm]{a} = \sqrt[n]{\sqrt[m]{a}} = \sqrt[m]{\sqrt[n]{a}}$ dır. Bu netice, bundan önceki formülden bulunur.

Bir sayının, iki sayının çarpımına eşit kökünü almak için, çarpımın çarpanlarının kuvvetinden üstüste kökü alınabilir.

9. $\sqrt[m]{a^n} = \sqrt[mp]{a^{np}}$
10. $\sqrt[mp]{a^{np}} = \sqrt[m]{a^n}$
11. $\sqrt[m]{a^n} = \sqrt[\frac{m}{p}]{a^{\frac{n}{p}}}$
12. $\sqrt[\frac{m}{p}]{a^{\frac{n}{p}}} = \sqrt[m]{a^n}$

Bu formüllerin hepsini şöyle ifade ederiz: kuvvet ve kök üsleri, bir sayı ile aynı zamanda çarpılabilir ve bölünebilir.

Kesirli kuvvet: $\sqrt[n]{a^m} = a^{\frac{m}{n}}$ şeklinde tarif edilir.

a nın m ninci kuvvetinin n ninci kuvvetten kökü, a nın $\frac{m}{n}$ ci kuvvetine eşittir.

Tam sayılara ait kuvvet kaideleri, kesirli kuvvetlere de tatbik edilebilir ve şunlar elde edilir:

1. $\sqrt[n]{ab} = (ab)^{\frac{1}{n}} = a^{\frac{1}{n}} \cdot b^{\frac{1}{n}} = \sqrt[n]{a} \cdot \sqrt[n]{b}$
2. $\sqrt[n]{\frac{a}{b}} = \left(\frac{a}{b}\right)^{\frac{1}{n}} = \frac{a^{\frac{1}{n}}}{b^{\frac{1}{n}}} = \frac{\sqrt[n]{a}}{\sqrt[n]{b}}$
3. $\sqrt[n]{a^m} = a^{\frac{m}{n}} = \left(a^{\frac{1}{n}}\right)^m = (\sqrt[n]{a})^m$
4. $\sqrt[m]{\sqrt[n]{a}} = \sqrt[m]{a^{\frac{1}{n}}} = \left(a^{\frac{1}{n}}\right)^{\frac{1}{m}} = a^{\frac{1}{mn}} = \sqrt[mn]{a} = \left(a^{\frac{1}{m}}\right)^{\frac{1}{n}} = \sqrt[n]{\sqrt[m]{a}}$.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Tek terimliler (Monomlar): birkaç sayı veya harfin çarpımına veya +, — işaretleri arasındaki ifadelere terim denir. $-8a. + 3a^2 c - 7xy^2$ birer terimdir.

Katsayı: bir harfin solunda bulunan ve o harfin kaç defa ardarda toplanacağını bildiren sayıya veya bir terimin sayı çarpanına katsayı denir. $5x^2, -x$ terimlerinin katsayıları 5, — 1 dir.

Bir terimin derecesi: terimdeki harflerin üsleri toplamına terimin derecesi denir. $7x^2yz^3$ derecesi $2+1+3=6$ dır.

Benzer terim: harfleri ve o harflere ait üsleri aynı olan terimlere benzer terim denir. $-5x^2a$, $7x^2a$ benzerdirler.

Polinomlar (Çok terimliler): içindeki harfler üzerinde yapılacak işlemler toplama, çıkarma ve çarpmadan ibaret olan ifadelere polinom denir. $3x^2y - 2xy + 5xy^2$ gibi.

Polinomun derecesi: en yüksek dereceli terimin derecesine polinomun derecesi denir. $3x^2y - 5xy + 6$ derecesi $2+1=3$ tür.

Bir polinomun bütün terimlerinin dereceleri aynı ise bu ifadeye homogendir denir. $3a^2 - 8ab + b^2$ ikinci dereceden homogendir.

Bir polinomun bir harfe göre tanzimi: bu polinomun terimleri harflerden birinin eksilen veya artan kuvvetlerine göre sırayla yazılırsa polinom seçilen harfin eksilen ve artan kuvvetlerine göre tanzim edilmiştir denir. $7a^3 + 5a^2 - 7a + 8$, a nın eksilen kuvvetlerine göre tanzim edilmiştir.

Cebirsel ifade: içindeki harfler üzerinde yapılacak işlemler toplama, çıkarma, çarpma, bölme, kuvvet alma, kök alma ise böyle ifadelere cebirsel ifade denir, $8x^2 - 5y^2$, $\sqrt{x^2 - y^2} + \frac{x}{y}$, $\frac{ax+b}{a'x+b'}$ (bk. CEBİRSEL).

Cebirsel ifadelerde benzer terimler arasında toplama çıkarma yapılabilir.

Rasyonel ve irrasyonel ifadeler: cebirsel bir ifadede harfler kök işareti altında bulunmuyorsa bu ifadeye rasyonel ve harflerden bir kısmı veya hepsi kök işareti altında bulunursa bunlara da irrasyonel ifadeler denir.

$$2a^2b - \frac{3a^2 - b}{8c + d} + 3a \text{ rasyonel, } \sqrt{x^2 - a^2} + y^2 \text{ irrasyonel'dir.}$$

Rasyonel bir ifadenin paydasında harfli bir ifade bulunmazsa tam rasyonel, bulunursa kesirli rasyonel ifade denir. $5x^3 + \frac{7}{3}x^2 - 8x + 6$ tam rasyonel $\frac{x^2 - x + 1}{5x^2 - 6x + 7}$ kesirli rasyonel'dir.

Tek terimli ifadeleri çarpma ve bölme: şimdiye kadar gördüğümüz kaidelere göre katsayılar çarpılır veya bölünür, benzer harflerin üsleri de toplanır veya çıkarılır. $-3a^2b \cdot 7abx = -21a^3b^2x$, $\frac{-15a^2x^3}{+3ax} = -5ax^2$ gibi.

Tek terimli ile çok terimlinin çarpımı: $m(a+b) = (a+b) + (a+b) + \ldots + (a+b) = ma + mb$ dir. Tek terimli polinomun her terimiyle ayrı ayrı çarpılır.

İki polinomun çarpımı: $(a+b)(c+d)$, $a+b=n$ koyalım. $n(c+d) = mc + nd = (a+b)c + (a+b)d = ac + ad + bc + bd$. Polinomlardan birinin her terimi ile diğerinin bütün terimleri ayrı ayrı çarpılır.

İki terimin toplam ve farkının kuvvetleri: Yukarıdaki özellikler yardımiyle.

1. $(a+b)^2 + a^2 + 2ab + b^2$
2. $(a-b)^2 = a^2 - 2ab + b^2$
3. $(a+b)^3 = a^3 + 3a^2b + 3ab^2 + b^3$
4. $(a-b)^3 = a^3 - 3a^2b + 3ab^2 - b^3$

formülleri ispat edilebilir.

Denklemler: *Eşitlik*: aynı cinsten olan a ve b kemiyetlerinin değerleri aynı ise birbirine eşittir denir ve $a = b$ şeklinde gösterilir. Bir eşitlik dengede bulunan bir teraziye benzetilebilir. Terazinin her iki kefesine eşit ağırlıklar konulur veya eşit ağırlıklar alınacak olursa denge bozulmaz. Bir eşitlikte aşağıdaki özellikler vardır:

A. Bir eşitliğin her iki tarafına aynı sayı ilâve edilse veya çıkarılsa eşitlik bozulmaz.

B. Bir eşitliğin her iki tarafı aynı sayı ile çarpılsa (0) dan farklı olan aynı bir sayı ile bölünse eşitlik bozulmaz.

0 ile bölme yapıldığı zaman eşitlik bozulur. Bunu bir misalle gösterelim: $a = b$ eşitliğinin her iki tarafını a ile çarpıp, çarpımdan b^2 çıkarılacak olursa: $a^2 - b^2 = ab - b^2$ olur. Çarpanlara ayırarak $(a-b)$ ile bölündüğünde: $\frac{(a-b)(a+b)}{(a-b)} = \frac{b(a-b)}{(a-b)}$, buradan da $a + b = b$ elde edilir. a yerine eşiti olan b konulursa: $2 = 1$ olur. Buradaki hata eşitliğin her iki tarafının sıfıra eşit olan $a - b$ ye bölünmesinden ileri gelmektedir.

Özdeşlik: bir eşitliğin her iki yanındaki terimler birbirinin aynı veya bir yanı öteki yanının başka bir şekildeki yazılmış ifadesi olursa böyle bir eşitliğe özdeşlik denir. $5 = 5$, $a + b = b + a$, $(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ eşitlikleri birer özdeşliktir. Buna göre özdeşlik içindeki harflerin bütün değerleri için doğru olan eşitliğe denir.

Denklem: içindeki harflerin bazı özel değerleri için doğru olan eşitliğe denklem ve harflere bilinmiyen adı verilir. $x - 2 = 3$ eşitliği yalnız $x = 5$ için doğrudur. x yerine 5 konursa birinci taraf ikinci tarafa eşit olur.

Bir denklemde alfabenin x, y, z . . . gibi harfleri bilinmiyenleri ve a, b, c . . . gibi harfleri belli sayıları göstermek üzere kullanmak âdet olmuştur. Fakat meselâ a harfini de bilinmiyen olarak kullanmada hiçbir engel yoktur.

Denklemlerin çözümü: bir denklemde bilinmiyenin hesaplanması işlemine denklemin çözülmesi veya çözümü; bilinmiyenlerin bulunan değerlerine, denklemin kökleri veya çözümü denir. Denklem aynı zamanda bir eşitlik olduğundan eşitlik özellikleri denklem için de doğrudur. Bu temel özelliklerden denklemlerin çözüm yolunu veren aşağıdaki

kaideler elde olunur. Bir denklemin bir tarafında bulunan (+) işaretli bir terim, öteki tarafa (—), (—) işaretli terim de (+) olarak geçer: $a + b = c - d$ gibi bir eşitliği gözönüne alalım. Bu eşitliğin iki yanına d katalım: $a + b + d = c - d + d$. Böylece $a + b + d = c$ bulunur.

Buna göre d, eşitliğin sağından soluna işaret değiştirilerek geçirilmiştir. Son eşitlikten meselâ b yi eşitliğin öteki yanına geçirmek için her iki yandan b yi çıkarırız. Böylece $a + b + d - b = c - b$ veya $a + d = c - b$ bulunur.

Denklemlerin derecesi ve bilinmiyenlerin sayısına göre sınıflanması[1]: denklemler, içinde bulunan bilinmiyenlerin sayısına ve derecelerine göre sınıflandırılırlar. İçinde bir bilinmiyen bulunan denkleme, bir bilinmiyenli denklem; iki bilinmiyen bulunursa, iki bilinmiyenli denklemler . . . . denir.

Denklemler bilinmiyenlerin derecelerine göre de birinci, ikinci . . . . dereceden sınıflara ayrılırlar. Meselâ:

$5x = 2x + 6$ bir bilinmiyenli birinci derece denklemi

$3x^2 - 4x - 15 = 0$ bir bilinmiyenli ikinci derece denklemi

$\left.\begin{matrix} 2x + 3x = 13 \\ x - y = 3 \end{matrix}\right\}$ iki bilinmiyenli birinci derece denklem sistemi.

Bir bilinmiyenli birinci derece denklemlerinin çözümü: a, b belli sayılar, x bilinmiyen olsun. $ax + b = 0$ şeklindeki veya bu şekle getirilebilen denkleme bir bilinmiyenli birinci derece denklemi denir. Birinci dereceden bir denklemin bu şekline denklemin normal şekli denir.

Genel olarak bütün bilinenler eşitliğin bir yanına götürülür ve öteki yanda yalnız bilinmiyenler bırakılır. Her iki yan bilinmiyenin katsayısına bölünerek, böylece bilinmiyenin bulunan değeri, aranılan köktür. Misal:

$$3x - 42 = 8 - 2x \qquad 5x = 50$$

$$3x + 2x = 42 + 8 \qquad \frac{5x}{5} = \frac{50}{5} \qquad x = 5 \text{ bulunur.}$$

İrdeleme: $ax + b = 0$, $ax = -b$, $x = -\frac{b}{a}$ dır.

Şimdi umumi olarak üç hal ayırmak lâzımgelir:

1. $a \neq 0$ ise $ax + b = 0$ denkleminin $x = -\frac{b}{a}$ çözümünü haizdir ve denklemin bundan başka da kökü yoktur. Bu takdirde ancak denklemin bir çözümü vardır ve bu çözüm $x = -\frac{b}{a}$ dır.

2. $a = 0$, $b \neq 0$ ise $0 \cdot x = -b$ olup sağ taraf x e ne değer verilirse verilsin daima 0 a eşittir. Sol taraf $-b$ dir. O halde mümkün olmıyan bir şey istenilmektedir. Çözümü yoktur veya imkânsızdır yahut $x = -\frac{b}{0} = \infty$ yazılır ve kök sonsuzdur denir.

3. $a = 0$, $b = 0$ ise $0 \cdot x = 0$ olup x e hangi değer verilirse verilsin denklem sağlanır. Bu halde sonsuz sayıda çözüm vardır veya belirsizdir denir.

İki bilinmiyenli denklemler: iki bilinmiyen olursa, iki denklem verilmiş olmalıdır. Bu denklem sisteminin çözümüyle bir çift kök bulunur. Umumi olarak iki bilinmiyenli birinci derece denklemleri aşağıdaki üç metoddan biriyle çözülebilir:

1. Toplama (veya çıkarma) ile bilinmiyenlerden birini yok etme metodu. Verilen denklemlerden birisini yahut ikisini de uygun sayılarla çarpmak suretiyle yok edilmek istenilen bilinmiyenlerin katsayıları eşit kılınır. Sonra iki denklem toplanır veya birinden ötekisi çıkarılır. Böylece bir bilinmiyenli bir denklem bulunur. Bundan bilinmiyenlerden birisi hesaplanır. Hesaplanan bu kök denklemlerden birinde yerine konularak diğer bilinmiyen kök elde edilir. Misal:

$$\begin{array}{ll|l} \text{I.} & 4x + 3y = 18 & 2 \\ \text{II.} & 3x - 2y = 5 & 3 \end{array} \qquad \begin{array}{l} \text{I. } 8x + 6y = 36 \\ \text{II. } 9x - 6y = 15 \\ \hline 17x = 51 \end{array} \qquad \begin{array}{l} x = 3 \\ y = 2 \text{ hesaplanır.} \end{array}$$

2. Yerine koyma metodu. Denklemlerin birinden, bilinmiyenlerin birisi diğer bilinmiyen cinsinden hesaplanır ve öteki denklemde yerine konur. Bu suretle bir bilinmiyenli bir denklem elde edilir. Misal:

$$\begin{array}{ll} \text{I.} & 4x + 3y = 18 \\ \text{II.} & 3x - 2y = 5 \end{array} \quad \text{I. den } y = \frac{18 - 4x}{3} \text{ bulunur. y nin bu değeri II yerine konulursa } 3x - 2\left(\frac{18 - 4x}{3}\right) = 5,$$

buradan da $x = 3$ olur. $y = \frac{18 - 4 \cdot 3}{3} = 2$ hesaplanır.

3. Eşit kılma metodu. Her iki denklemden aynı bilinmiyenin değeri, diğeri cinsinden hesaplanır. Elde olunan ifadeler eşit kılınarak bir bilinmiyenli denkleme indirilmiş olur. Misal:

$$\begin{array}{ll} \text{I.} & 4x + 3y = 18 \\ \text{II.} & 3x - 2y = 5 \end{array} \quad \text{I. den } y = \frac{18 - 4x}{3}, \text{ II. den } y = \frac{3x - 5}{2}. \text{ Bu ifadeler eşit kılınırsa:}$$

$\frac{18 - 4x}{3} = \frac{3x - 5}{2}$ dir. Çözümü $x = 3$ ve $y = 2$ olur.

İrdeleme: iki bilinmiyenli birinci derece denkleminin genel şekli:

$$\text{I. } ax + by + c = 0$$

$$\text{II. } a'x + b'y + c' = 0 \text{ dır.}$$

[1] C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Çözüm metodlarına göre $x = \frac{bc' - cb'}{ab' - ba'}$, $y = -\frac{ac' - ca'}{ab' - ba'}$ kökleri bulunur.

I. $ab' - ba' \neq 0$ ise sistemin bir çözümü vardır.

II. $\left.\begin{matrix} ab' - ba' = 0 \\ bc' - cb' = 0 \end{matrix}\right\}$ ise $\frac{a'}{a} = \frac{b'}{b} = \frac{c'}{c}$ yazılabilir. Sistem belirsizdir.

III. $\left.\begin{matrix} ab' - ba' = 0 \\ bc' - cb' \neq 0 \end{matrix}\right\}$ ise $\frac{a'}{a} = \frac{b'}{b} \neq \frac{c'}{c}$ yazılabilir ve çözüm imkânsızdır.

Üç bilinmiyenli birinci derece denklemleri: Üç bilinmiyenli, üç denklem verilince bu sistemin köklerini bulmak için yok etme metodu veya yerine koyma metodu tatbik edilebilir. Misal:

$$\begin{aligned} \text{I.} \quad & 5x + 6y + 7z = 56 \\ \text{II.} \quad & 2x - 5y + 2z = -3 \\ \text{III.} \quad & 3x - 2y + 4z = 16 \end{aligned}$$

a. Yok etme metodu ile çözüm: İkişer ikişer alınan denklemler arasında aynı bir bilinmiyen yok edilir:

$$\begin{aligned} \text{I.} \quad & 5x + 6y + 7z = 56 \quad | \; 2 \\ \text{II.} \quad & 2x - 5y + 2z = -3 \quad | \; 5 \end{aligned} \qquad \begin{aligned} \text{II.} \quad & 2x - 5y + 2z = -3 \quad | \; 3 \\ \text{III.} \quad & 3x - 2y + 4z = 16 \quad | \; 2 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} 37y + 4z &= +127 \\ 11y + 2z &= 41 \end{aligned}$$

sistemi elde edilir. Buradan $x = 2$, $y = 3$, $z = 4$ hesaplanır.

b. Yerine koyma metodu ile denklemlerin birinden bir bilinmiyen, diğer ikisi cinsinden hesaplanır. Diğer denklemde yerine konur. Böylece iki bilinmiyenli, iki denklem elde edilir. Yukarıda bulunan misaldeki sistemi çözelim:

I. denklemden: $x = \frac{56 - 6y - 7z}{5}$ bulunur. Bu değer II. ve III. denklemlerde yerine konursa;

$$2.\ \frac{56 - 6y - 7z}{5} - 5y + 2z = -3$$

$$3.\ \frac{56 - 6y - 7z}{5} - 2y + 4z = 16$$

ve bu eşitliklerden:

$$\begin{aligned} +37y + 4z &= 127 \\ 28y + z &= 88 \end{aligned}$$

elde olunur. Buradan: $y = 3$, $z = 4$ ve $x = 2$ hesaplanır.

Bir bilinmiyenli ikinci derece denklemleri: $ax^2 + bx + c = 0$ şekline getirilebilen denkleme, bir bilinmiyenli ikinci derece denklemi denilir. Burada açık olarak $a \neq 0$ olmalıdır. Çünkü $a = 0$ olursa denklem birinci dereceden olur.

Çözümü: ikinci derece denkleminin kökleri şöyle hesaplanır: $ax^2 + bx + c = 0$ verilsin. Bu denklemin her iki tarafı ($a \neq 0$) ile bölünerek ve $\frac{c}{a}$ sağ yana taşınarak: $x^2 + \frac{b}{a}x + \frac{c}{a} = 0$ $\quad x^2 + \frac{b}{a}x = -\frac{c}{a}$ bulunur.

Sol tarafı tam kare yapmak için $\left(\frac{-b}{2a}\right)^2$ ni her iki tarafa katalım: $x^2 + \frac{b}{a}x + \frac{b^2}{4a^2} = \frac{b^2}{4a^2} - \frac{c}{a}$.

Her iki yanın kare kökü alınarak:

$$x + \frac{b}{2a} = \pm\sqrt{\frac{b^2 - 4ac}{4a^2}} \qquad x = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

elde olunur. Bu formül ile x in değeri bulunur. Bunlar da:

$$x_1 = \frac{-b - \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}, \qquad x_2 = \frac{-b + \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

dır.

Misal: $2x^2 - 9x + 4 = 0$. Burada: $a = 2$, $b = -9$, $c = 4$ tür.

$$x = \frac{-(-9) \pm \sqrt{(-9)^2 - 4 \cdot 2 \cdot 4}}{2 \cdot 2} \qquad x = \frac{9 \pm 7}{4}; \quad x_1 = 4; \quad x_2 = \frac{1}{2}$$

bulunur.

İrdeleme: $\Delta = b^2 - 4ac$ ye $ax^2 + bx + c = 0$ denkleminin diskriminantı denir. Denklemin köklerinin varlığı Δ ya bağlı olduğundan bunun işaretini inceliyelim:

I. $\Delta > 0$ ise, pozitif bir sayının iki kare kökü olduğundan denklemin farklı ve gerçek iki kökü vardır. Bunlar:

$$x_1 = \frac{-b - \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}, \qquad x_2 = \frac{-b + \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

dır.

II. $\Delta = 0$ ise, $x_1 = x_2 = \frac{-b}{2a}$ ya eşit bir çift gerçel kökü vardır.

III. $\Delta < 0$ ise, kare kök altındaki sayı negatiftir. Negatif bir sayının kare kökü şimdiye kadar gördüğümüz sayılar arasında olamaz. Çünkü kare kökün tarifine göre $\sqrt{-4}$ öyle bir sayıdır ki karesi -4 etmelidir. Halbuki her gerçel sayının karesi pozitif bir sayıdır. Şu halde karesi -4 e eşit olan gerçel bir sayı yoktur. Yani $\sqrt{-4}$ kare kökü gerçel bir sayı değildir. Negatif bir sayının -1 ile çarpımı pozitif olduğundan $\sqrt{-1}$ yeni bir sayı olarak tarif etmeliyiz. Bu sayıyı i harfi ile göstererek $i^2 = -1$ dir. Yani karesi -1 e eşit olan sayı diyebiliriz. Böylece belirtilen i sayısına sanal (İmajiner) sayı birimi denir. ib sanal sayı, a gerçel sayı olmak üzere $a + ib$ ye karmaşık sayı diyeceğiz. $\Delta < 0$ olması halinde denklemin gerçel kökleri yoktur. Fakat iki karmaşık kökü vardır. Bunlar da:

$$x_1 = \frac{-b - i\sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}, \qquad x_2 = \frac{-b + i\sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

dır.

Üçüncü derece denklemleri: $a_0 x^3 + a_1 x^2 + a_2 x + a_3 = 0$ üçüncü derece denkleminin her iki tarafı x^3 ün katsayısı ile bölünerek: $x^3 + a x^2 + b x + c = 0$ (1) şekline konulabileceği aşikârdır.

Burada: $a = \frac{a_1}{a_0}$, $b = \frac{a_2}{a_0}$, $c = \frac{a_3}{a_0}$ dır. (1) denkleminin $y^3 + py + q = 0$ şeklinde yazılmasına bu denklemin kanonik şekle konulması denir.

x (1) denkleminin kökü olduğuna göre: $x = y + k$ dönüşümünü yapalım: $(y + k)^3 + a(y + k)^2 + b(y + k) + c = 0$ $y^3 + (3k + a) y^2 + (3k^2 + 2ak + b) y + k^3 + ak^2 + bk + c = 0$ (2) olur.

Kanonik şekle indirmek için k o suretle seçilmelidir ki y^2 nin katsayısı sıfır olsun. $3k + a = 0$ dan $k = -\frac{a}{3}$ seçilerek (2) denklemi: $y^3 + \left(-\frac{a^3}{3} + b\right) y + \left(\frac{2a^3}{27} - \frac{ab}{3} + c\right) = 0$ olur. $p = -\frac{a^2}{3} + b$, $q = \frac{2a^3}{27} - \frac{ab}{3} + c$ konarak: $y^3 + py + q = 0$ (3) denklemi elde edilir.

y (3) denkleminin kökü olmak üzere $y = u + v$ dönüşümünü yapalım: $u^3 + v^3 + (p + 3uv)(u + v) + q = 0$ (4) olur. Bu denklem, u ve v arasında başka bir münasebet verilmediği takdirde belirsizdir. Bunun için: $3uv + p = 0$ yahut $uv = -\frac{p}{3}$ alalım (4) denklemi $u^3 + v^3 = -q$ elde edilir. Böylece (3) denkleminin çözümü: $u^3 + v^3 = -q$, $uv = -\frac{p}{3}$ (5) sisteminin çözümüne indirilmiş olur.

İkinci denklemin kübünü alarak sistemimiz toplamları ve çarpımları belli ikinci derece denklemine indirilir. Bu netice çok önemlidir. Filhakika bu değerler: $t^2 + qt - \frac{p^3}{27} = 0$ kökleridir. Bunları a ve b ile göstererek:

$a = -\frac{q}{2} + \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}$, $b = -\frac{q}{2} - \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}$ elde ederiz. Burada: $u^3 = a$, $v^3 = b$ dir. a nın küp kökünü $\sqrt[3]{a}$ şeklinde gösterirsek: $u = \sqrt[3]{a}$, $u = \omega \sqrt[3]{a}$, $u = \omega^2 \sqrt[3]{a}$ (u) nun üç değeri olacaktır:
$\omega = \frac{-1 + i\sqrt{3}}{2}$ küp kök sanal sayı birimidir.

($x^3 - 1 = 0$ denkleminin kökleri: $x_1 = 1$, $x_2 = \frac{-1 + i\sqrt{3}}{2}$, $x_3 = \frac{-1 - i\sqrt{3}}{2}$ dir. Kolayca görüleceği gibi trigonometrik çözüm olarak: $\cos\frac{2\pi}{3} + i \sin\frac{2\pi}{3}$, $\cos\frac{4\pi}{3} + i \sin\frac{4\pi}{3}$ gösterilebilir.) (v) nin de:

$v = \sqrt[3]{b}$, $v = \omega \sqrt[3]{b}$, $v = \omega^2 \sqrt[3]{b}$ değerleri olacaktır. u ve v nin bulunan bu değerleri $uv = -\frac{p}{3}$ yahut $\sqrt[3]{a} \cdot \sqrt[3]{b} = -\frac{p}{3}$ münasebetini sağlıyan değerleri ikişer ikişer birleştirilirse: $u_1 = \sqrt[3]{a}$, $u_2 = \omega \sqrt[3]{a}$, $u_3 = \omega^2 \sqrt[3]{a}$ ve $v_1 = \sqrt[3]{b}$, $v_2 = \omega^2 \sqrt[3]{b}$, $v_3 = \omega \sqrt[3]{b}$ olur. Buradan da (3) denkleminin kökleri: $y_1 = \sqrt[3]{a} + \sqrt[3]{b}$, $y_2 = \omega \sqrt[3]{a} + \omega^2 \sqrt[3]{b}$, $y_3 = \omega^2 \sqrt[3]{a} + \omega \sqrt[3]{b}$ dir. Bunlara İtalyan matematikçisi Cardano (b. bk.)nun adına izafeten Cardano formülleri denilir.

İrdeleme: a ve b yi kök kabul eden $t^2 + qt - \frac{p^3}{27} = 0$ denkleminin köklerini inceliyelim. Diskriminantı:

$$q^2 + \frac{4p^3}{27} = \frac{1}{27}(27q^2 + 4p^3) \text{ dır.}$$

I. $4p^3 + 27q^2 > 0$ ise, a ve b reeldir. Bu takdirde bir kök reeldir: $y_1 = \sqrt[3]{a} + \sqrt[3]{b}$, diğer iki kök:
$y_2 = -\frac{\sqrt[3]{a} + \sqrt[3]{b}}{2} + i\sqrt{3}\,\frac{\sqrt[3]{a} - \sqrt[3]{b}}{2}$, $y_3 = -\frac{\sqrt[3]{a} + \sqrt[3]{b}}{2} - i\sqrt{3}\,\frac{\sqrt[3]{a} - \sqrt[3]{b}}{2}$ eşlenik karmaşıktır.

II. $4p^3 + 27q^2 = 0$ ise, birbirine eşit reel iki kök ve bir basit kök vardır.

III. $4p^3 + 27q^2 < 0$ ise, üç farklı reel kök vardır: $a = -\frac{q}{2} + i\sqrt{\frac{-\Delta}{108}}$, $b = -\frac{q}{2} - i\sqrt{\frac{-\Delta}{108}}$ ve $\sqrt[3]{a} = a + ib$, $\sqrt[3]{b} = a - ib$ dir.

Cardano formüllerine göre kökler: $y_1 = 2a$, $y_2 = (a + ib)\,\omega + (a - ib)\,\omega^2 = -a - b\sqrt{3}$, $y_3 = (a + ib)\,\omega^2 + (a - ib)\,\omega = -a + b\sqrt{3}$ olur.

Misal: $x^3 + x^2 - 2 = 0$ $x = y - \frac{1}{3}$ dönüşümünü yaparsak: $y^3 - \frac{1}{3} y - \frac{52}{27} = 0$ elde edilir.

$$p = -\frac{1}{3}, \quad q = -\frac{52}{27}, \quad \triangle = \frac{52^2}{27} - \frac{4}{27} = 100 \text{ dür. O halde:}$$

$a = \frac{26}{27} + \frac{5\sqrt{27}}{27}$, $b = \frac{26}{27} - \frac{5\sqrt{27}}{27}$, $\sqrt[3]{a} = \frac{1}{3}\sqrt[3]{26 + 15\sqrt{3}}$, $\sqrt[3]{b} = \frac{1}{3}\sqrt[3]{26 - 15\sqrt{3}}$.

Bir reel iki karmaşık kök vardır. Bunlar da:

$$y_1 = \frac{1}{3}\left(\sqrt[3]{26 + 15\sqrt{3}} + \sqrt[3]{26 - 15\sqrt{3}}\right)$$

$$y_2 = -\frac{1}{6}\left(\sqrt[3]{26 + 15\sqrt{3}} + \sqrt[3]{26 - 15\sqrt{3}}\right) + \frac{i\sqrt{3}}{6}\left(\sqrt[3]{26 + 15\sqrt{3}} - \sqrt[3]{26 - 15\sqrt{3}}\right)$$

$$y_3 = -\frac{1}{6}\left(\sqrt[3]{26 + 15\sqrt{3}} + \sqrt[3]{26 - 15\sqrt{3}}\right) - \frac{i\sqrt{3}}{6}\left(\sqrt[3]{26 + 15\sqrt{3}} - \sqrt[3]{26 - 15\sqrt{3}}\right) \text{ dır.}$$

Şimdi: $x = y - \frac{1}{3}$ dönüşümü yapılır ve $\sqrt[3]{26 + 15\sqrt{3}} + \sqrt[3]{26 - 15\sqrt{3}} = 4$, $\sqrt[3]{26 + 15\sqrt{3}} - \sqrt[3]{26 - 15\sqrt{3}} = 2\sqrt{3}$ olduğu düşünülürse: $x_1 = 1$, $x_2 = -1 + i$, $x_3 = -1 - i$ kökleri elde edilir.

Üçüncü derece denkleminin kökleri irrasyonel olduğu zaman güç bir durum arz eder. Birçok hallerde daha pratik olan trigonometrik çözümden bahsedelim:

$a = -\frac{q}{2} + i\sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}$. Bu karmaşık sayının modülü:

$$\varrho^2 = \left(-\frac{q}{2}\right)^2 - \left(-\frac{q}{2}\right)^2 - \frac{p^3}{27} = \left(-\frac{p}{3}\right)^3$$

$$\varrho = \frac{-p\sqrt{-p}}{\sqrt{27}} \qquad \cos\phi = \frac{\sqrt{27}\,q}{2p\sqrt{-p}}, \qquad \operatorname{tg}\phi = \frac{-\sqrt{-\Delta}}{q\sqrt{27}} \text{ dir.}$$

Burada q negatif veya pozitif oluşuna göre ϕ açısı birinci veya ikinci kadranda alınmalıdır:

$$\sqrt[3]{a} = \sqrt[3]{\varrho}\left(\cos\frac{\phi}{3} + i\sin\frac{\phi}{3}\right) = \sqrt{\frac{-p}{3}}\left(\cos\frac{\phi}{3} + i\sin\phi\right)$$

$\sqrt[3]{b} = \sqrt{\frac{-p}{3}}\left(\cos\frac{\phi}{3} - i\sin\frac{\phi}{3}\right)$ dır. $\omega = \cos 120° + i\sin 120°$ olduğundan

$y_1 = 2\sqrt{\frac{-p}{3}}\cos\frac{\phi}{3}$, $y_2 = 2\sqrt{\frac{-p}{3}}\cos\left(\frac{\phi}{3} + 120°\right) = -2\sqrt{\frac{-p}{3}}\cos\left(60° - \frac{\phi}{3}\right)$, $y_3 = 2\sqrt{\frac{-p}{3}}\cos\left(\frac{\phi}{3} + 240°\right) = -2\sqrt{\frac{-p}{3}}\cos\left(60° + \frac{\phi}{3}\right)$.

Misal: $y^3 - 3y + 1 = 0$. $\sqrt{\frac{-p}{3}} = 1$, $\cos\phi = -\frac{1}{2}$, $\phi = 120°$ dir. $y_1 = 2\cos 40°$, $y_2 = -2\cos 20°$, $y_3 = 2\cos 80°$ olur. Trigonometrik tablodan; $y_1 = 1{,}53208$, $y_2 = -1{,}87938$, $y_3 = 0{,}34729$ elde edilir.

Dördüncü derece denklemleri: Dördüncü derece denklemlerinin çüzümü, Cardano'nun talebesi Ferrari (b. bk.) tarafından yapılmıştır: $a_0x^4 + a_1x^3 + a_2x^2 + a_3x + a_4 = 0$ denklemi x^4 ün katsayısı ile bölünerek: $x^4 + ax^3 + bx^2 + cx + d = 0$ (1) şekline indirilebilir; buradan: $x^4 + ax^3 = -bx^2 - cx - d$ (2) yazılarak her iki tarafa $\frac{a^2}{4}x^2$ ekleyelim: $\left(x^2 + \frac{a}{2}x\right)^2 = \left(\frac{a^2}{4} - b\right)x^2 - cx - d$ (3) olur. Eğer (3) ün sağ tarafı bir tamkare olsaydı (1) in çözümü kolay olurdu. Fakat bu umumiyetle böyle değildir. Ferrari metodunun esası (3) denkleminin her iki tarafına $y\left(x^2 + \frac{a}{2}x\right) + \frac{y^2}{4}$ ilâve ederek belirsiz değişken bir y için tamkare yapmaktır. (3) eşitliği: $\left(x^2 + \frac{a}{2}x + \frac{y}{2}\right)^2 = \left(\frac{a^2}{4} - b + y\right)x^2 + \left(-c + \frac{1}{2}ay\right)x + \left(-d + \frac{1}{4}y^2\right)$ (4) şekline çevrilir. Şimdi biz y yi bulmağa çalışabiliriz; öyleki: $\left(\frac{a^2}{4} - b + y\right)x^2 + \left(-c + \frac{1}{2}ay\right)x + \left(-d + \frac{1}{4}y^2\right)$ (5) ifadesi $(ex + f)$ lineer ifadesinin tamkaresi olsun. Umumi olarak: $ax^2 + bx + c = (ex + f)^2$ ise $b^2 - 4ac = 0$ (6) dır. Ve buradan: $a = e^2$, $b = 2ef$, $c = f^2$ münasebetleri elde edilir. Eğer $a = 0$ ve $c = 0$ ise (6) dan $b = 0$ elde edilir ve dolayısiyle $e = f = 0$ olur. Eğer a ve c sıfırdan farklı ise bu misalde $a \neq 0$ olsun: $e = \sqrt{a}$, $f = \frac{b}{2e}$, $c = f^2$ dir. Bu takdirde (4) ün ikinci tarafı: $\left(\frac{1}{2}ay - c\right)^2 = 4\left(y + \frac{a^2}{4} - b\right)\left(\frac{1}{4}y^2 - d\right)$ eşitliğini sağlıyan $(ex + f)$ lineer ifadesinin tamkaresi olur, eşitliği tanzim ederek: $y^3 - by^2 + (ac - 4d)y + 4bd - a^2d - c^2 = 0$ (7) şeklinde yazalım. Buna dördüncü derece denkleminin (resolvent = çözümü) i denir. Bunun herhangi bir kökünü (y) karşılığı olarak almak kâfidir. Buradan: $\left(\frac{a^2}{4} - b + y\right)x^2 + \left(\frac{1}{2}ay - c\right)x + \frac{1}{4}y^2 - d = (ex + f)^2$ yahut: $\left(x^2 + \frac{a}{2}x + \frac{1}{2}y\right)^2 = (ex + f)^2$ olur. Her iki tarafın karekökünü alarak: $x^2 + \frac{a}{2}x + \frac{1}{2}y = ex + f$, $x^2 + \frac{a}{2}x + \frac{1}{2}y = -ex - f$ denklemleri yazılır. İstenilen: $x_1\ x_2, x_3, x_4$ kökleri bu iki denklem yardımiyle bulunur.

Misal: $x^4 + 4x - 1 = 0$ bu denklemde $a = 0$, $b = 0$, $c = 4$, $d = -1$ dir. Resolvent $y^3 + 4y - 16 = 0$ dır. Bunun $y = 2$ kökünü alalım (5) ifadesinden $2x^2 - 4x + 2 = (\sqrt{2}\,x - \sqrt{2})^2$ dir. (4) ü teşkil ederek: $x^2 + 1 = \sqrt{2}\,x - \sqrt{2}$, $x^2 + 1 = -\sqrt{2}\,x + \sqrt{2}$ denklemlerinden:

$$x_1 = \frac{-1 - \sqrt{\sqrt{8} - 1}}{\sqrt{2}} \qquad x_3 = \frac{1 - i\sqrt{\sqrt{8} + 1}}{\sqrt{2}}$$

$$x_2 = \frac{-1 + \sqrt{\sqrt{8} - 1}}{\sqrt{2}} \qquad x_4 = \frac{1 + i\sqrt{\sqrt{8} + 1}}{\sqrt{2}}$$

kökleri bulunur.

Tarih: Avrupada C. in tarihini umumiyetle İskenderiyeli Diophantos (275 sıraları) la başlatırlarsa da, eski Mısırlılar (Rhind papirus'unun ihtiva ettiği *Ahmose* hesap kitabı, M. Ö. 1700 sıraları) $x\left(\frac{2}{3}+\frac{1}{2}+\frac{1}{7}+1\right)=37$ tipinde olan 1. dereceli denklemleri tahmin ve sonra düzeltme yoliyle çözmeyi biliyorlardı. Mısırda olduğu gibi, Mezopotamyada da C., aritmetik, astronomi, geometri ve metrolojiden doğmuştur. Avrupalıların tam olarak ancak 1202 tarihinde kavrıyabildikleri negatif sayılar, M. Ö. 2200 tarihlerinde (Nippur kazılarından çıkan mâbet kütüphanesindeki hesap tabletleri), Sumerliler ve bunların talebeleri olan Babilliler için bir sır teşkil etmiyordu. Bunlar sembollü C. bilmedikleri halde, $(a+b)^2=a^2+2ab+b^2$ denklemini arka arkaya yapılan yaklaştırmalarla çözebilmişlerdir. Sumerliler için, 2 bilinmiyeni olan 2. dereceli iki denklemi çözmek, zor bir iş olmamıştır. Bunlarda 2. dereceli denklemleri kare kök usuliyle çözmek de âdet olmuştu. Çinliler için de kuadratik denklemler Milâttan önceki ilk yüzyıllarda kolay bir mesele haline gelmiş bulunuyordu. Hint C. cileri, bugünkü bilgimize göre, bu ilme Yunanlılardan ayrı olarak başlamış ve onu ilerletmekte Yunanlıları geçmiştir. Patna'lı Āryabhaṭa, 476 sıralarında, aritmetikten, C. den ve trigonometriden bahseden 33 kısımlı manzum *Āryabhaṭīyam* (Ārya hizmetçisinin kitabı) adlı eserde 2. dereceli denklemi çözmüştür. Brahmagupta'nın 628 sıralarında yazılmış olan *Brahma-sphuṭa-siddhānta* (Brahma'nın ıslah edilmiş sistemi) adlı astronomi kitabında matematiğe 2 fasıl ayrılmış ve 2. dereceli denklem burada da çözülmüştür. Aynı çözüm 850 sıralarında Mahāvīra'da da vardır. Bhāskara 1150 yılında bitirdiği *Siddhānta Śiromaṇi* (Sistemin tacı) adlı manzum astronomi ve matematik kitabında 2. dereceli denklemlerden başka ondalık sistemi de ele almıştır. Arap matematiğini de bilen bu âlimin eseri XII. yüzyılda Batı dünyasına tanıtılmıştır. C. den daha ziyade geometriye düşkün olan Yunanlılar 2. dereceli denklemi geometri yoliyle çözmüşlerdir. Meselâ, M. Ö. 300 yıllarında Eukleides bu yolu tutmuştur; ikinci kitabındaki 11. teorem, $x^2+ax=a^2$ denklemini geometri yoliyle çözmeğe muadildir. İskenderiyeli Diophantos, Avrupada C. in hakiki kurucusu sayılır. *Arithmetika* (Hesap ilmi; 250 sıraları) adlı 13 kısımlı kitabında, ki bunun yarısı kayıptır, Diophantos, şimdi kendi adiyle «diophantin» (b. bk.) diye anılan belirsiz (indéterminé, meselâ $ax+by=c$ ve $x^2+y^2=z^2$) denklemleri ele almış, aynı zamanda C. sembollerinin esasını kurmuştur: «bilinmiyen»e *arithmos* (= sayı, nicelik) demiş ve bunu S ya benzer bir işaretle göstermiş; artıyı hususi bir işaretle değil, değerleri yan yana koymakla ifade etmiş; eksi için ↑ işaretini kullanmış; negatif sayıları ve eşitliği hususi işaretlerle belirtmiş; 2. derece için *dynamis* (= kuvvet), 3. derece için *kybos* (= küb), 4. derece için de *dynamodynamis* (= kuvvet × kuvvet; Fr. bi-carré, İng. biquadratic, quartic) terimlerini icadetmiş; bütün bunları kısaltmalarla göstermiştir. αρ (= x), Δ^Y (= 2. derece), K^Y (= 3. derece), $\Delta^Y\Delta$ (= 4. derece) gibi. Hâlâ yaşamakta olan «kuvvet» (Fr. pouvoir, İng. power, Alm. Stärke) ve «küb» (cube) kavramları, Diophantos'un yadigârıdırlar.

Ortaçağda Arapça yazılan eserler, Yunan C. ini devam ettirmiştir. Türkistanlı Ebu Abdullah Muhammed bin Musa El-Harezmî (Al-Hwārizmī), 825 sıralarında *Kitabü'l muhtasar fi'l cebri ve'l mukabele* adlı eserinde, ilk olarak kullandığı *cebr* terimiyle (yukarıya bk., *cebr.* = bütünleme, yani denklemin her iki tarafına aynı niceliğin ilâve edilebilmesi), bu ilmin adını koymuştur. (Bundan evvel Avrupada C. e «büyük sanat» [Lat. Ars magna, İta. Arte maggiore] denirdi.) C. ilmi, ondalık sistem ve işlemler, oranıılar gibi tatbikî aritmetiğin esasları bu eser vasıtasiyle ilkin İngiltereye (Robert of Chester'ın tercümesi, 1140 sıraları) ve İtalyaya (Leonardo Pisano [başka adla: Leonardo Fibonacci] nun *Liber abaci* [= Abacus yani hesaplama kitabı] adlı eseri, 1202, ki Arap rakamlarını da Avrupaya sokmuştur), sonra da bütün Avrupaya tanıtılmış ve bu hesaplama metoduna Harezmi'nin adiyle *algorithmus* (= El-Harezmi sanatı; bk. ALGORİTMA) denmiştir. Harezmi, $x^2+21=10x$ tipindeki denklemleri çözerken, bilinmiyenin bir değeri için *cezir* (= kök) terimini kullanmıştır. (Harezmi'nin *al-cebr* terimi 1202 de Leonardo Pisano tarafından İta. *algèbra* şeklinde Avrupaya sokulmuş, XVI. yüzyılda bir aralık *algeber* şekline giren bu kelimenin, meşhur kimyacı Cabir'in Batıdaki adı olan *Geber*den türediği sanılmıştır.) Araplardan Ebu Kâmil (900 sıraları), El Karhî (1100 sıraları), Harezmi'nin açtığı çığırda yürümüşlerdir. XIV. yüzyıl sonunda Bursalı Kadızade-i Rumi, Osmanlı Türklerinin ilk cebircisi ve matematikçisi olmuş, Timur'un torunu meşhur Uluğ Bey onu Semerkant medresesinin reisliğine getirmiş, Semerkant rasathanesinin müdürü Gıyaseddin Cemşid ibn Mesudü'l-Kaşî, 1427 de, *El-miftah fi'l hisab* adlı eserini Uluğ Beye sunmuştur. Bu eserde Cemşid, Batı dünyasından en az bir asır ileride olarak, 3. dereceli denklemi hemen hemen çözmüş gibidir. XV. yüzyılda Anadoluda yerleşen Türklerden Fethullah Şirvanî ile Ali Kuşçu (*Risale fi'l hisab* adlı eseri), XVI. yüzyılda da Mîrim Çelebi, Semerkant Türk okulunun geleneğini Türkiyede C. de de devam ettirmişlerdir.

Batıda yayımlanan ilk C. kitabı, XV. yüzyıl İtalyan matematikçisi Luca Pacioli'nin *Summa de arithmetica, geometria, proporcioni et proporcionalità* (Aritmetik, geometri, orantılar ve orantılılık ana kitabı) [Venedik 1494] adlı eseri olmuştur. XVI. yüzyılda, Fransızlardan François Viète (Lat. adı: Franciscus Vieta), C. e, nicelikleri harflerle gösterme usulünü sokmuştur. Bunun *Isagoge in artem analyticam* (Tahlil sanatına giriş) [Tours 1591] adlı eseri, ilk sembolik C. kitabıdır. 1. katması olan *Logistica speciosa* (Muhteşem hesaplama [yani cebirsel sembollerle hesaplama; zıddı: *logistica numerosa* = sayılarla hesaplama]) da, toplama, çarpma, v. b. işlemler ele alınmış, iki-terimli (binôme) lerin 6. dereceye kadar nasıl yükseltilebileceği gösterilmiştir; 2. katması olan *Zetetica* (Araştırma metodu) da denklemlerin çözümü açıklanmıştır. Aynı yüzyılda, İtalyanlardan Niccolò Tartaglia (1535) ile Scipione del Ferro, birbirinden (ve Viète'ten) bağımsız olarak, $x^3+px+q=0$ tipindeki 3. dereceli denklemi çözmüşlerdir. Yine İtalyanlardan Geronimo Cardano, Tartaglia'nın gizli tuttuğu formülü (Tartaglia formülü) bularak, *Artis magnae sive de regulis Algebrae liber unus* (Bir kitaplık büyük sanat veya Cebir kuralları) [Nürnberg 1545] adlı eserinde ifşa etmiş (Cardan formülü), bi-kare yani 4. dereceli denklemin çözümü de, Cardano'nun talebesi Ludovico Ferrari (1540) ile Raffaello Bombelli (1579) ye nasip olmuş ve bununla iptidaî «eski C.» devri kapanmıştır. Cebirde kullanılan sembollerin çoğu XVI. yüzyılda girip yerleşmişlerdir. XV. yüzyıl sonuna kadar + için $\bar{p}$ (Lat. *plus* [= artı] kelimesinin kısaltması), — için de $\bar{m}$ (Lat. *minus* [= eksi]

kelimesinin kısaltması) işaretleri kullanıldıktan sonra, XVI. yüzyılda Almanlardan Robert Ries + ve — işaretlerini (bazılarına göre bunları 1489 da Johann Widmann fazlalık ve eksiklik işaretleri olarak icadetmiş, 1514 te de Van den Hoecke bunları işlem işareti olarak kullanmıştır), Robert Ries ile Christoff Rudolf $\sqrt{\ }$ (Lat. *radix* [= kök] kelimesinin ilk harfi olan r'nin bozuntusu) işaretini, Fransızlardan Étienne de la Roche üs sistemini, İngilizlerden Robert Recorde = işaretini, Thomas Harriot > ve < işaretlerini, William Oughtred de ×, ±, ∓ işaretleriyle π harfini (ayrıca, John Wallis de 1655 te, kesir üslerini [meselâ $\sqrt{x}$ yerine $x^{\frac{1}{2}}$]) C. e sokmuşlardır. İtalyanlar bilinmiyen (inconnu) e, Araplara uyarak *cosa* (= şey), denklem çözme usulüne de *regola della cosa* (= şey kuralı) dedikleri için bir aralık Almanyada ve daha başka memleketlerde cebirciler, *Cossist* (= şeyci) adiyle tanınmışlar, İngilterede de C. e *Cossike art* (= şey sanatı) denmiştir.

Bundan sonra cebirciler XVII. ve XVIII. yüzyıllarda 5. dereceli denklemin çözümü için umumi bir formül bulmağa çalışmışlar, başarısız kalmışlar ve nihayet 1813 te Paolo Ruffini böyle bir formülün tesbit edilemiyeceğini göstermiştir. ($a^m + b^m = c^m$ denkleminde [a, b, c, m, tüm yani kesirsiz sayılardır] m üssü ikiden büyük ise bu denklemin çözülemiyeceğini, XVII. yüzyılda, Pierre de Fermat, sayılar teorisi [théorie des nombres] ne ait «büyük teorem» inde göstermiştir.) Bu arada, büyük Alman matematikçisi Karl Fr. Gauss, 1799 daki doktora tezinde, n dereceli denklemlerin n tane çözümü (n kökü) olduğunu ortaya koymuş ve bu, *C. in esas kaziyesi* (Alm. Fundamentalsatz der Algebra) ni teşkil etmiştir. Norveçli Niels Abel de 1824 te, 4. dereceden yüksek kuvvette olan denklemlerin radikaller, yani iç içe konmuş kök işaretleri yoliyle çözülemiyeceğini açıklamıştır. Fransızlardan Evariste Galois, 1831 de, cebirsel bir denklemin radikaller yoliyle çözülebilmesi meselesi ile denklem köklerinin değişme grupları arasında bir münasebet bulunduğunu, yani her denklem için bir sübstitüsyon grupu bulunduğunu, bundan da o denklemin hangi (eğer varsa) basit denkleme irca edilebileceğinin anlaşılacağını göstermekle, modern C. i kurmuştur (bk. GALOIS, Teori). Almanlardan Richard Dedekind de 1897 de, bu çözülebilme meselesini «cisim genişlemesi» (Alm. Körpererweiterung) ne bağlamıştır.

XVII. yüzyıldan itibaren C. ilminden dallanan kollar kısa bir zaman içinde birer müstakil disiplin haline gelmişlerdir. XVII. yüzyılda René Descartes ile Pierre de Fermat, C. ile geometrinin terkibinden analitik geometriyi meydana getirmişlerdir. XVIII. yüzyılda da Sir Isaac Newton (flüksiyonlar) ile G. W. Leibniz (diferansiyeller) tarafından C. den infinitesimal hesabı geliştirilmiştir. Denklemler nazariyesi üzerine XVIII. yüzyılda Leonhard Euler, J. L. de Lagrange (bilhassa türev [dérivé] ler), XIX. yüzyılda da K. F. Gauss, Niels Abel, Évariste Galois v. b. çalışmışlar, Augustin Cauchy de fonksiyonları (bilhassa karmaşık değişkenler fonksiyonları) işlemiştir.

Descartes ve Fermat tarafından C. den fonksiyon kavramının ve infinitesimal hesabın geliştirilmesiyle XVII. yüzyıl sonunda Klâsik Yüksek C. başladığı gibi, XIX. yüzyılın ilk yarısında Galois C. inden de Modern Yüksek C. doğmuştur. C. tarihinin devamı için bk. MATEMATİK, Tarih.

Bibliyografya: N. Karahöyüklü - H. Dener - V. Alpman: *Aritmetik ve Cebir*, 1955; T. O. Kabakçıoğlu: *Aritmetik ve Cebir*, 2. bas. 1948; M. G. Papelier: *Précis d'algèbre, Analyse et Trigonométrie*, 10. bas. 1927; P. Dubreil: *Algèbre*, *I*. 1946; E. Voellmy ve O. Mautz: *Leitfaden der Algebra*, 2. bas. 1941; H. W. Kuhn ve J. H. Weaver; *Elementary College Algebra*, 1935; L. C. Peck: *Elements of Algebra*, 1950; R. S. Underwood: *Intermediate Algebra*, 1947; Wm. E. Milne ve D. R. Davis: *Introductory College Mathematics*, 2. bas. 1941; E. R. Smith: *Algebra for College Students*, 1942; W. L Hart: *Introduction to College Algebra*, 1937; E. B. Miller ve R. M. Thrall: *College Algebra*, 1950; H. Weber: *Lehrbuch der Algebra*, 2. bas. 1898-1899; G. Chrystal: *Algebra*, 2 cilt 1898 - 1900; H. Hasse: *Algebra*, 1950; aynı yazar: *Höhere Algebra*, 2 cilt, 2. bas. 1951; aynı yazar: *Vorlesungen über Zahlentheorie*, 1950; M. Bôcher: *Higher Algebra*, 2. bas. 1924; G. Birkhoff ve S. MacLane: *A Survey of Modern Algebra*, 1941; A. A. Albert: *Modern Higher Algebra*, 1937; aynı yazar: *Introduction to Algebraic Theories*, 1941; aynı yazar: *Structure of Algebras*, 1939; L. E. Dickson: *Modern Algebraic Theories*, 1926; B. L. van der Waerden: *Moderne Algebra*, *I*, 3. bas. 1950, II, 2. bas. 1940; aynı yazar: *Einfuhrung in die algebraische Geometrie*, 1939; A Weil: *Foundations of Algebraic Geometry*, 1946; J. Deruyts: *Essai d'une théorie générale des formes algébriques*, 1891; A. Capelli: *Lezioni sulla teoria della forme algebriche*, 1902; S. Pincherle: *Lezioni di algebra complementare*, 2 cilt, 2. bas. 1920 - 1921; E. Cesarò: *Corso di analisi algebrica*, 1894; E. B. Elliot: *An Introduction to the Algebra of Quantics*, 1895; O. Ore: *L'algèbre abstraite*, 1936; K. Knopp: *Funktionentheorie*, 2 cilt, 7. bas. 1949; J. H. Grace ve A. Young: *The Algebra of Invariants*, 1903; H. W. Turnbull: *The Theory of Determinants, Matrices and Invariants*, 1945; J. V. Uspensky: *Theory af Equations*, 1948.

CEBİRSEL (Fr. Algébrique, İng. Algebraic, Alm. Algebraisch), yalnız sonlu sayıda cebir işlemleri (toplama, çıkarma, bölme, çarpma, kuvvet [involution], kök alma) ihtiva eden. Zıddı «aşkın» (Fr. transcendant, İng. transcendental, Alm transzendent, veya «yüksek» yani, rasyonel kesirsiz katsayıları olan sonlu sayıda denklemlerin tertip ve terkibiyle ifade edilemiyen sayı, meselâ *e* [= 2.71828...], π [= 3.14159...]).

C. açı (Algebraic angle): Büyüklüğü ve yönü ile belirtilen bir açı. Yukarıdan bakıldığı zaman bir doğrunun, üzerinde bulunan noktalarından sağdan sola dönmesiyle husule geldiği farz edilen bir düzlem açıya *pozitif* açı, aksi yönde dönmesiyle husule gelenine de *negatif* açı denir. Dönen doğru, son durumunu almadan önce noktanın etrafında birkaç devir yapabildiği için, iki çizgi arasındaki açıya, kesirsiz olarak n defa 360 derecelik «bütün açı» veya «yuvarlak açı» da ihtiva ettiği nazariyle bakılabilir. C. A. lar, yönetilen çizgiler arasındaki açılardır. Yönetilen çizgilerde yön mefhumu da bulunduğu için, bunlar ok işaretleriyle gösterilir ve böylece açıların değeri kesin olarak anlaşılır. Bundan dolayı C. A. lara *matematiksel açı* (mathematical angle) da denir. Bir çizgi etrafında dönen düzlemlerin husule getirdiği dihedral açılar da aynı yön prensipine göre pozitif veya negatif olurlar.

C. alan (Algebraic area): Alan vektör (area vector) lerinde, solda veya sağda bulunduğuna göre, pozitif veya negatif işaret taşıyan düzlem şekil alanı. Bk. VEKTÖR.

C. aritmetik (Algebraic arithmetic): Sayılar teorisi (theory of numbers) nin, tam sayılar arasındaki münasebet-

leri kurmak üzere cebir ve analiz metotları kullanılan bölümü. Elde edilen sonunçların nihaî ifadesinde, bu münasebet meydana çıkarılırken kullanılan işlemlere, kavramlara veya sınırlıyan muamelelere başvurulmaz.

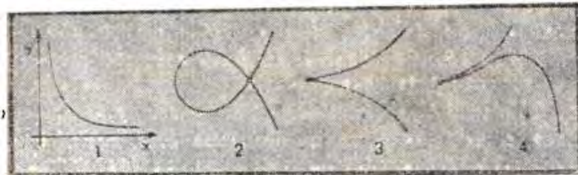
C. cisim (Algebraic field): Belli bir cisme, katsayıları bu cisme ait olan indirgenmez bir cebirsel denklemin bir kökünü katmakla elde edilen cisim.

C. değer (Algebraic value): Bir rakam veya sembolün işaretine göre taşıdığı değer. Zıddı, *mutlak değer* (absolute value), *sayı değeri* (numerical value), veya *modül* (İng. modulus, Fr. module) dür. Meselâ, - 2 nin C. D. i «eksi iki», fakat mutlak değeri «iki» dir.

C. denklem (Algebraic equation): Her biri, değişkenlerin pozitif tam sayı kuvvet (sıfır derece dâhil) lerinin çarpımı olan sonlu sayıda terimlerin toplamını sıfıra eşit kılmakla elde edilen denklem veya bu tipe irca edilebilen bir denklem. Yani, katsayıları rasyonel sayılar olan $x^n + a_1 x^{n-1} + \ldots + a_n = 0$ şeklinde denklem, meselâ $x^3 + 1/4\, x + 2 = 0$; n'ye C. D in derecesi denir. En basit C. D. ler sâf (pure) C. D. lerdir: $x^n - a_n = 0$, ki bunların çözümü $\sqrt[n]{a_n}$ köklerini verir. Bunu umumileştirerek, alelıtlak C. D. lerin çözümlerine *kök*, alışılmış mânadaki köklere de *radikal* (radical) denir. Galois teorisine göre, 4. dereceye kadar (4. dâhil) olan C. D. lerin kökleri, radikaller yoliyle çözülebilir; 5. dereceden itibaren, C. D. ler radikaller yoliyle çözülemez. Cebirin esas teorisine göre, herhangi karmaşık katsayılı n - dereceli her C. D. in - n karmaşık kökü vardır; bunlardan birçoğu birbirine eşit olabilir (Gauss). Bu teori, herhangi katsayı cismine teşmil edilebilir (bk. CİSİM GENİŞLEMESİ [Field extension]). Rasyonel katsayılı C. D. lerin katsayı olarak incelenmesi, bizi cebirsel fonksiyonlara, cebirsel eğrilere ve cebirsel yüzeye götürür.

C. düzlem (Algebraic plane): bk. aşağıda C. yüzey.

C. eğri (Algebraic curve): Cartesiyen veya projektif koordinatları, tek bir bağımsız değişkenin veya parametrenin cebirsel fonksiyonları diye gösterilebilen bir eğri. *Aşkın* (*yüksek*) *eğri* (transcendental curve) nin zıddıdır. C. E., düzlem eğri olarak f (x) cebirsel fonksiyonun grafiğidir. Buna göre C. E., x ve y koordinatları arasında $y = f(x)$ münasebeti bulunan bütün noktalardan (x, y) veya f (x) in ifade edildiği $F(x, y) = 0$ cebirsel denkleme uyan noktalardan meydana gelir. Eğer C. E. sonsuz uzak bir nokta ihtiva ediyorsa, o zaman f (x) in bu x için bir kutbu vardır (bk. FONKSİYONLAR TEORİSİ) C. E. nin birçok dalları bir noktadan geçiyorsa, bu takdirde de f (x) te bir dallanma noktası bulunur; meselâ düğüm noktası, sivri uc, veya gaga uc, gibi. Sivri ucda, dallanma noktasından iki dal geçer, fakat bunlar tamamiyle vazıh olmazlar; çünkü bir C. E. nin noktaları altında, $F(x, y) = 0$ denkleminin karmaşık çözümleri, yani karmaşık koordinatlı noktalar da meydana çıkmak zorundadırlar.

Cebirsel eğriler
1. $x \cdot y - 1 = 0$; 2. Düğüm noktası; 3. Sivri uc; 4. Gaga uc

C. fonksiyon (Algebraic function): Bağımsız değişken veya değişkenlere olan bağlılığı cebirsel bir denklemle tâyin edilen bir fonksiyon. Yani $a_i = a_i(x)$ katsayıları x in rasyonel fonksiyonları olan $y^n + a_1 y^{n-1} + \ldots + a_n = 0$ şeklindeki cebirsel denkleme uyan $y = f(x)$ fonksiyonu; daha açık olarak: $f(x)^n + a_1(x)\, f(x)^{n-1} + \ldots + a_n(x) = 0$, meselâ $y^2 - x = 0$. Eğer bu denklemde x yerine c sayısını koyarsak, karmaşık katsayılı bir cebirsel denklem elde edilir, ki bunun n çözümü «c yerine» f fonksiyonunun değerini temsil eder. Buna göre, f (x) C. F. u çok - değerli (n değerli) dir. Bir x değişkeninin C. F. undan başka, iki veya daha fazla değişkenin de C. F. ları olabilir. C. F. lar, gereken limit değeri müşahadeleri yerine, değerleme (Alm Bewertung; cebirde ve sayılar teorisinde, her rasyonel sayı *r* ye, daha umumi olarak da bir cismin elemanlarına, negatif olmıyan bir reel sayı φ (r) nin koordone edilmesi) teorisinden alınma metotlar konabileceği için, sırf cebirsel olarak muamele görebilirler. Bk. FONKSİYONLAR TEORİSİ, DEĞERLEME TEORİSİ.

C. geometri (Algebraic geometry): Noktalarının Cartesiyen koordinatları birbirine bir veya birden fazla cebirsel denklemlerle bağlı olan geometrik şekiller teorisi. Buna göre, konik kesitleri teorisi C. G. nin Cartesiyen koordinatların birbirine ikinci dereceli bir cebirsel denklemle bağlı olan düzlem eğrilerle uğraşan kısmıdır, yani C. G., cebirsel denklemlerle ifade edilen şekilleri inceliyen matematik koludur. Bu çeşit şekillerin en basiti, Cartesiyen koordinatlarla $f(x, y) = 0$ çok - terimli (polynôme) denklemiyle ifade edilen cebirsel düzlem çizgidir. Meselâ $x^2 + y^2 - 1 = 0$ dairesi ile $x^3 + x^2 - y^2 = 0$ eğrisi birer cebirsel eğri oldukları halde, $y - \sin x = 0$ değildir, çünkü sin x bir polinom teşkil etmez İki cebirsel yüzey, bir cebirsel uzay eğrisinde kesişir. Cebirsel eğri ve cebirsel yüzey kavramları, uzayda üç boyutlu eğri ve yüzey çeşitlerine de tatbik edilebilir. İki veya daha fazla cebirsel eğri ve yüzeyin kesişimi, C. G. nin en önemli konularından birini teşkil eder. Bu kesişmelere ait en esaslı hususiyet, *m* ve *n* dereceli denklemlerle ifade edilen iki cebirsel düzlem eğrinin müşterek noktaları *mn* den fazla olamamasıdır, meğer ki bütün bir eğri bunların ortak malı olsun. Buna göre, bir doğru (1. dereceli denklem) ile bir daire (2. dereceli denklem) nin en çok iki ortak noktası olabilir; bu sayı bire (eğer doğru, daireye teğet ise), hattâ sıfıra da inebilir. Bu esas, uzay eğrilere ve yüzeylere de tatbik edilebilir. Bir cebirsel düzlem eğrinin üzerinde bulunan tekil (singular; yani kendine mahsus vasıfları olan) bir noktanın şu hususiyeti vardır: bu noktadan geçen her doğru eğri ile birçok yerlerde kesişir. Meselâ, (0. 0) noktası, $x^3 + x^2 - y^2 = 0$ eğrisinde tekil bir noktadır. $f(x, y) = 0$ eğrisinden $f(x, xy) = 0$ eğrisine geçişe, 2. dereceli transformasyon (quadratic transformation) denir. Buna göre, $x^3 + x^2 - y^2 = 0$ eğrisi $x^3 + x^2 - x^2 y^2 = 0$ eğrisine, veya, her iki tarafın x^2 faktöriyle bölünmesiyle, $x + 1 - y^2 = 0$ eğrisine transforme edilir. Burada, transforme edilen eğrinin tekil noktaları yoktur; herhangi bir cebirsel eğrideki tekil noktaların, arka arkaya yapılan 2. dereceli transformasyonla tek bir basit tipe irca edilebileceği ispat edilebilir. 2. dereceli transformasyon, umumi bi - rasyonel transformasyon sınıfının en basitidir. C. G. nin büyük bir kısmı da bu gibi transformasyonların, eğriler ve cebirsel varyetelerin üzerindeki tesiri ile meşgul olur. Bk. GEOMETRİ ve EĞRİ.

C. ifade (Algebraic expression): Sayı temsil eden sembollere, sonlu sayıda esas cebirsel işlemlerin uygulanmasiyle elde edilen ifade.

C. irrasyonellik (Algebraic irrationality): Bilhassa rasyonel sayılar bahsinde, belli bir cisme göre, kök, cismin içinde bulunmadığı halde, katsayıları cismin içinde olan bir cebirsel denklemin kökü. Bk. İRRASYONEL SAYILAR.

C. işaretler veya C. semboller (Algebraic signs or symbols): bk. MATEMATİK, Semboller.

C. işlem (Algebraic operation): Toplama, çıkarma, çarpma, bölme gibi cebir işlemlerinin sonlu bir şekilde tertip ve terkibi.

C. karmaşık (Algebraic complex): Üç ihtiyarî sabitesi bulunan, koordinatların tabi olduğu tek şartı da çizgilerinin Plücker koordinatlarını birleştiren bir cebirsel denklemi olan, sonsuz sayıda çizgiler.

C. kesir (Algebraic fraction): İki cebirsel ifadenin bölümü (quotient).

C. mantık (Algebraic logic): Mantık prensiplerini, sınıflar ve önermeler için semboller kullanmak yoliyle geliştiren mantık. C. M., mantık aksiyom (axiome) larını, önermelerini ve işlemlerini matematikçe veya matematiksi bir şekilde kurulmuş formüllere döküp «mantıksal toplama», «mantıksal çarpma» gibi işlemlere tâbi tutar. C. M. ın başlıca temsilcileri şunlardır: George Boole, Charles Sanders Peirce, Ernst Schröder, Gottlob Frege, Louis Couturat, Alfred North Whitehead, Bertrand Russell, Giusseppe Peano, Ludwig Wittgenstein, Frank P. Ramsey, v. b. Bk. SEMBOLİK MANTIK (İng. Symbolic Logic, Fr. Logistique).

C. sayı (Algebraic number): Katsayıları rasyonel olan bir cebirsel denklemin kökü, yani $x^n + a_1 x^{n-1} + \ldots + a_n = 0$ şeklindeki bir cebirsel denkleme a_i rasyonel katsayıları ile uyan karmaşık sayı. Hiçbir cebirsel denkleme uymıyan reel sayılar da vardır; bunlar cebirsel değil, «aşkın, veya yüksek» (İng. transcendental, Fr. transcendant, Alm. transzendent) sayılardır. Cebirsel sayılar, Cantor'a göre, sayılabilen büyüklükler (Alm. Menge, İng. Magnitude) teşkil ederler. Reel sayılar için kurulan sayılar teorisinin verdiği neticelere benzer neticeler, C. S. lar için kurulan sayılar teorisinden de elde edilebilir. Fakat böyle bir teorinin kurulabilmesi için «İdeal teorisi» (Alm. Theorie der Ideale) ne ve «Değerleme teorisi» (Alm. Bewertungstheorie) ne başvurmak gerekir.

C. şekil (Algebraic form): İki veya daha fazla değişkenin homojen rasyonel kesirsiz fonksiyonu. Değişkenlerin sayısına göre, buna *ikili* (İng. binary, Fr. binaire), *üçlü* (İng. ternary, Fr, ternaire) *şekil* denir.

C. tam sayı (Algebraic integer of order n): En yüksek kudretteki katsayısı bir birim, öbür katsayıları da tam adetler (integer) olan, *n* dereceli indirgenmez bir cebirsel denklemin kökü.

C. toplam (Algebraic sum): Cebirdeki toplama kurallarına uyularak, taşıdıkları + veya — işaretlerine göre iki veya daha fazla sayı veya niceliğin topu. Buna göre meselâ, — 2 + 8 — 1 ifadesinin C. T. ı 5 tir. C. T. ın zıddı, yalnız pozitif işaretleri tazammun eden *aritmetik toplam* (arithmetical sum) dır.

C. yüzey (Algebraic surface) veya **C. düzlem** (Algebraic plane): Cartesiyen veya projektif koordinatları birbirine bağlıyan cebirsel denklemle analitik olarak ifade edilebilen yüzey. C. Y., iki değişken arasındaki f (x, y) cebirsel fonksiyonunun grafiğidir. Buna göre C. Y., x, y, z koordinatları F (x, y, z) = 0 şeklindeki bir cebirsel denkleme uyan, uzaydaki bütün noktalardan meydana gelir.

CEBOLLERA [*thebolyera*]: 1. **Sierra C.**, İberik (İspanya + Portekiz) yarımadasında, Soria'nın kuzeybatısında İberik kenar sıradağlarında kalkerli kumtaşından yapılmış bir dağ sırası. En yüksek tepesi 2176 m dir.

2. **Cerro de la C.**, İspanyada, Sierra de Guadarrama (Castilla, su bölümü sıra dağı) nın kuzeyinde 2127 m lik bir tepe.

CEBOTARI (aslı: ČEBOTARI) [*çebotari*], **Maria** (1910 - 1949), Avusturyalı soprano. Kischinew (şimdi Sovyet Moldavyasında: Kişinev) de doğmuş, Viyanada ölmüştür. Bilhassa Dresden, Berlin, Viyana devlet operaları ile Salzburg festivallerinde şarkı söylemiştir.

CEBR (Ar. = «kırığı bağlamak ve onarmak»), iyiliği ve kötülüğü Tanrıdan bilmek inancını ifade eden din terimi. Bu inancı benimsiyenler, kulun iyi ve kötü işlerini Tanrıdan bilirler. Bunlara göre kulun, irade ve ihtiyarı yoktur. C., kulun işlerini Tanrıya isnadetmede ileri gidiştir ki, bunun zıddı, kulun, her işi irade ve ihtiyariyle yaptığına ve Tanrının işi yapmada kula cebretmediğine inanmaktır.

C. e inananlara Ceberî ve Cebrî, bu mezhebe Ceberiyye (b. bk.) ve Cebriyye, C. i kökünden inkâr edip kulun iradesini mutlak olarak kabul etmeye Kader (b. bk.) ve bu inancı benimsiyenlere Kaderî, bu mezhebe Kaderiyye (b. bk.) denir.

C. iki kısma ayrılır. Tam C., iradeyi tamamiyle reddetmektir ki, bu, kulda hiçbir suretle irade ve ihtiyar kabul etmemektir. Asıl Cebrîlerin inancı budur. Cebr - i mutavassıt, yani ortalama C., kulun, yaptığı işi Tanrı takdiriyle yaptığına ve o işin, Tanrı tarafından yaratıldığına, fakat o işin elde edilmesi için iradenin, kul tarafından sarf edildiğine, bu suretle de iradeyi sarf etmenin kula, o işi meydana getirmenin Tanrıya ait bulunduğuna inanmaktır ki, Ehl - i Sünnet (b. bk.) in mezhebi budur. Hâricîlerin bir kısmı, «cebr - i hâlis» denen tam C. e taraftar olmuşlar, Mu'tezile (b. bk.) nin mühim bir kısmı ise Kaderiyye mezhebini kabul etmişlerdir. İmamiyyenin (bk. CÂFERÎ MESHEBİ) ekseriyetiyse Mu'tezile inancını benimsemiştir.

CEBRAİL, Sovyetler Birliğine dâhil Azerbaycan Cumhuriyetinin Bakû bölümünde şehir tipinde bir kasaba. Mahmutlu istasyonundan 14 km uzaklıktadır. Şarap fabrikası ve taş ocakları vardır. C. bölgesinde pamuk ziraati ve halıcılık gelişmiştir.

CEBRÂİL (*Kur'an*da Cebril, Cibril olarak da geçer, İbran. *Gabhrî'ēl* = «Tanrının adamı», Yun. Gabriēl), *Kur'an*da ve *Kitab - ı Mukaddes*te, tanrısal elçi olarak rol oynıyan melek. İslâm dinine göre, Tanrıya en yakın olan dört büyük melekten biridir (öbürleri: Mikâil, Azrâil, İsrâfil).

*Ahd - i Atik*te Danyal'a, koç ve teke hayalini anlattığı ve yedi haftalar kehanetini bildirdiği (Danyal VIII. 16, IX. 21), *Ahd - i Cedid*de Zekeriya'ya Vaftizci İoannes'in doğumunu ve Meryeme İsa'yı doğuracağını önceden bildirmek üzere gönderildiği (Lukas I, 19, 26) yazılmaktadır. Hz. Muhammed'e vahiylerin C. tarafından getirildiğine inanılır. Tanrının huzurunda bulunduğundan dolayı (Lukas

I. 19, Vahi, VIII. 2, Tobiyas, XII. 15) hem Yahudi, hem de Hıristiyan yazarlar umumiyetle onu baş melek (arkhangelos) olarak vasıflandırırlar. Hıristiyanlığın dışında kalan ve Habeş diliyle yazılan *Enoḫ* kitabında dört büyük melek Mikael, Uriel, Suriel (Rafael) ve C. dir (öbür üçü: İbr. Mīḫā'ēl [Yun. Mikhaēl], Rĕphā'el [Yun. Rhaphaēl], Ūrī-'el [Yun. Uriēl]; Tobiyas kitabına [XII. 15] göre baş meleklerin sayısı yedi olup, bunlardan son üçünün adları kesin olarak bilinmemektedir). Hıristiyanlıkta sadece Mikâil ve C., baş melek olarak tanınır. Hz. Muhammed bir gün Hira dağı (b. bk.) ndan dönerken, C. i ikinci vahyi getirdiği sırada, yer ile gök arasında, bir kürsü üzerinde gördü. C., Hz. Muhammed'e çok defa insan şeklinde görünürdü. Ortaçağ astrolojisinde, C., aya hâkim ruh olarak gösterilmişti. Bk. MELEK.

CEBREROS[*thebręros*]: 1. İspanyanın Ávila vilâyetinin güneydoğu bölgesinde bir kaza (partido judicial). Yüzölçümü, 875 km². Nüfusu: 33 497 (1949). Alberche nehri ve başka nehirler C. u sular.

2. C. kazasının merkezi. Ávila vilâyetinin güneydoğu bölgesinde, Castilla havza sınırını teşkil eden dağlarda yükselir. Albillo adını taşıyan şarabiyle şöhret bulmuştur. Nüfusu: 4 000 (1949). Alberche nehrine yakın ve bunun kuzeyinde bulunan bu şehir, Ávila ve San Martín de Valdeiglesias şehirlerine münakale bakımından bağlıdır.

CEBRÎ, kulda ihtiyar ve irade olmadığı inancını benimsiyen mezhebe mensup adam. Bk. CEBR.

CEBRÎ GEÇİŞ, düşman tarafından hafif veya zayıf bir şekilde savunulan köprü veya küçük akarsulardan geçiş. Piyade, istihkâm, tank, topçu ve hava sınıfları ile müşterek hareket ederek C. G. in muvaffakiyetini sağlar.

CEBRÎ KEŞİF, nüfuz edilmesi veya kuşatılması kabil olmıyan düşman mukavemetine raslandığı zaman müphem bir durumu aydınlatmak için zor kullanarak yapılan keşif.

Keşif için gönderilen kıta, karşısına çıkan düşman kuvvetlerinin etrafından dolaşamıyacak durum var ise veya muharebe yapmadan aralarından sızıp geçemiyecek ise âni bir taarruzla mukavemet perdesini delip geçer ve verilen keşif vazifesini yapmaya çalışır. Müphem durumlarda, düşmanı harekete getirmek veya ateşle mukabele ederek mevcudiyetini açıklamaya sevk etmek gayesi ile düşmanın bulunması muhtemel olan veya düşman bulunduğundan şüphe edilen veya bulunduğu yer bilindiği halde tertip ve elindeki silâhların cins ve mevzilerinin yerleri meydana çıkarılmak istenen hallerde zor kullanarak (ateş edilerek, veya taarruz edilerek) keşif yapılır.

CEBRÎ YÜRÜYÜŞ, devamı normal yürüyüş müddetinden fazla olan yürüyüş. Muharebe eden kuvvetler müşkül durumda ise, düşmandan evvel hayati ehemmiyet taşıyan bir nokta veya kısmı işgal etmek icabediyorsa, bozulup çekilmekte olan düşmanın, ileride kendisini toparlamaya vakit bırakmadan katî netice alınması lüzumluysa kıtanın istirahatı düşünülmeden, azami güc sarf ederek, hattâ cebir kullanarak birlik yürüyüşe devam ettirilir. Ve amaca bir an evvel ulaşmaya gayret edilir.

Yaya birliklerdeki C. Y. lerde, yürüyüş süratini artırmaktan ziyade, normal günde yürünecek zamandan daha fazla bir zaman yürüyüş yaptırılır. Günde normal 7 - 8 saat yürüyen bir kıta C. Y. e geçince yürüyüş 12 saate çıkarılabilir. Uzun C. Y. ler kıtaların muharebe gücünü baltalar; dinlenmeye vakit bulamadan muharebeye girecek olan bir kıta, dinç, yorulmamış bir kıta kadar başariyle savaşamaz.

Eğer birlik motorlu ise o zaman yürüyüş zamanı yanında, yürüyüş sürati de arttırılır. Bu şekilde sürat ve uzun mesafe katetme araç içinde bulunan personeli ve kullananı yorar, normalden çok fazla bir şekilde kullanılan araçlar da teknik bakımdan ikinci bir görev için uzun bakıma ve onarıma ihtiyaç göstereceğinden birlik muharebe gücünden kaybetmiş olur. C. Y. mecbur kalınmadan yapılmaz.

CEBRIONIDEAE (Zoo.): bk. SEBRİYONİDE.

CEBÚ [*sebu*] veya **ZEBU** (Visaya dilinde: *Sugbu*): 1. Filipin Cumhuriyetinde bir ada. Takımadanın Visaya adını taşıyan orta grupunda bulunur ve civardaki adalarla birlikte bir vilâyet teşkil eder. Yüzölçümü 4 390 km²; nüfusu 1 067 000 (1939). Ada ince uzun olup, iç kısımları dağlık ve ormanlıktır. Kıyı bölgesi verimli bir ovadır. Burada nüfus kesif olup, şeker kamışı, mısır, hindistancevizi, pirinç, tütün, kendir, muz ve ananas yetişir. Kömür ve petrol yatakları da vardır. Ada, 1521 de Magellan (Port. Magalhães) tarafından keşfedilmiştir.

2. Vilâyetin merkezi. Adanın doğu kıyısında ve Filipinlerin büyüklük bakımından ikinci şehri olup, önemli bir ticaret limanıdır. Nüfusu: 167 500 (1948) dür.

CECCANO [*çekkąno*], Orta İtalyanın Lazio (Latium) bölümünde, Frosinone vilâyetinde, Sacco nehrinin sağ kıyısında, eski Roma - Napoli yolu üzerinde bir şehir. Zeytin ve şarap merkezidir. Şehirde ve civarında bir kâğıt fabrikası, taş ocakları ve cilt hastalıklarına iyi gelen kaplıcalar vardır. Şehrin en eski kısmı Ortaçağdan kalma surlarla çevrilidir. İkinci Dünya Harbinde şehrin turistleri çeken bazı binaları büyük hasara uğramıştır. Santa Maria al Fiume kilisesi hemen hemen yerle bir olmuştur. Şehrin nüfusu 5487 (1936); kendisine bağlı yerle birlikte 15 139 (1936) dur.

CECCHETTI [*çekkętti*], **Enrico** (1850 - 1928), İtalyan dansörü ve maître de ballet'si. Romada doğmuş, Milano'da ölmüştür. Dansör Cesare C. ile dansöz Serafina Casagli'nin oğludur. Beş yaşında iken Cenova (Genova) da sahneye çıkmış, birkaç yıl sonra Amerikayı ziyaret eden ilk İtalyan balet şirketine katılmıştır. İtalyaya döndüğünde, Barti'den, meşhur Carlo Blasis'in talebesi olan Lepri'den, daha sonra da Coppini'den balet dersi almış ve 1870 te Milano'daki «La Scala» tiyatrosunda ilk muntazam oyununu oynamıştır. Premier danseur (baş dansör) olarak Avrupayı dolaşmış, 1885 te Londradaki Alhambra tiyatrosunda, 1887 de de Petersburgdaki Mariynskiy tiyatrosunda ilk oyunları ile başarı kazanmıştır. 1887 - 1890 yıllarında Londradaki Empire tiyatrosunda çalıştıktan sonra, Rusyaya giderek 1890 da Petersburg'daki Aleksandrinskiy imparatorluk tiyatrosunda ikinci maître de ballet, 1892 de de balet okulunda öğretmen olmuştur. Bu müddet zarfında birçok Rus dansör ve dansözleri C. nin tekniğini benimsemişlerdir. Meşhur Anna Pavlova, Olga Preobrajenska, Lyubov' Egorova, Matilda Kşesinska, Tamara Karsavina, erkeklerden de Vatslav Nijinskiy C. nin talebesi olmuşlardır. C., XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başı baletinin en göze çarpan pedagoglarından olup Marius Petipa'dan sonra Rus baletini yetiştiren başlıca üstattır. 1902 de C., Petersburg'daki vazifesinden ayrılarak Varşovadaki balet okuluna maître de ballet tâyin edilmiş, 1905 te İtalyaya geçmiş, fakat oradaki durumu

beğenmiyerek Petersburga dönmüş ve orada özel bir balet okulu açmıştır. Bu müessesede Anna Pavlova'yı yetiştirdikten sonra, onunla birlikte dünya turuna çıkmıştır. 1909 da yeni kurulan meşhur Dyagilev balet şirketinin resmî maître de ballet'si olmuş, 1918 de karısı ile birlikte Londrada yerleşerek özel bir okul açmış, orada Leonid Masin'i, Adolf Bolm'u, Lidiya Lopuhova'yı, 1947 de Türk baletini kuran Ninette de Valois'yı, Aleksandra Danilova'yı, Alicia Markova'yı, Anton Dolin'i, Serge Lifar'ı v. b. tanınmış dansör ve dansözleri yetiştirmiştir. C. 1923 te İtalyaya geçerek Milano'daki «La Scala» tiyatrosunda maître de ballet olmuş, bu ayrılıştan sonra İngilterede büyük pedagogun metodunu devam ettirmek üzere bir cemiyet (Cecchetti Society) kurulmuştur. C. nin İtalyan balet metodu, klâsik baletin 5 durum (position) u ve 7 hareket kategorisi (1. plié, 2. développé, 3. élevé veya relevé, 4. glissé, 5. sauté, 6. jeté veya élancé, 7. tourné; hepsi için bk. BALET) üzerine kurulmuş olup, disipline ve sıkı talime önem verir. Koreograf ve dansör olarak C. nin şöhreti, pedagogluk şöhreti ile boy ölçüşemez. *Spyaşçaya krasavitsa* (Uyuyan güzel; koreografi: M. Petipa, müzik: P. İ. Çaykovskiy, 1890) daki Carabosse ile Mavi Kuş, *Şehrazada* (Şehrazad; kor.: M. Fokin, müz.: V. A. Rimskiy-Korsakov, 1910) daki Haremağası, *Petruşka* (ad; kor.: M. Fokin, müz.: İ. F. Stravinskiy, 1911) daki Şarlatan, C. nin oynadığı başlıca rollerdir. C. sahnede son olarak Milano'da 1926 da Şarlatan rolü ile görünmüştür. Resmi ve başka hususlar için bk. BALET.

CECCHI [*çekki*], **Emilio** (doğ. 1884), İtalyan yazarı ve tenkidcisi. Floransada doğmuştur. Eserleri, dilinin inceliği ve temizliği ile kendini belli eder. C. nin «prosa d'arte» (sanat nesri) adı verilen kalem denemelerindeki üslûbu mensur şiire yakındır. Başlıca eserleri şunlardır: *Pesci rossi* (Kırmızı balıklar) [1920], *L'osteria del cattivo tempo* (Fena hava oteli) [1927], *Corse al trotto* (Koşu yarışları) [1937].

CECCO D'ASCOLI [*çekko daskoli*], asıl adı: **Francesco degli Stabili** (takr. 1257-1327), İtalyan astrologu, matematikçisi ve şairi. Sapıklıkla suçlandırılarak yakılmıştır. Bologna üniversitesinde ve başka yerlerde astroloji ve matematik okuturken şiir de yazmış, bu alandaki başlıca eseri olan *L'Acerba* (Kekre) başlıklı hicivli şiiri felâketine sebebolmuştur. İddialıca ve şümullü bir alegori olan bu eserinde, Dante'nin *Divina Commedia* (İlâhi komedya)sını şiddetle tenkidetmiştir; sapıklıkla ittihamına sebep budur.

ČECH [*çeh*], **Svatopluk** (1846-1908), Çek şairi ve romancısı. Ostředek (Benešov civarında) te doğmuş, Praga (Praha) da ölmüştür. Praga üniversitesinde hukuk tahsil etmiş, çok seyahat etmiştir. 1878 de hukukçu olarak meslekî hayatından vazgeçmiş ve kendisini edebiyata hasretmiştir. Hayatının sonuna kadar, 1879 da kardeşi Vladimir'le beraber kurduğu «Květy» (Ağaç çiçekleri) başlıklı derginin başmuharriri kalmıştır. Gerek nesir, gerek nazım olarak neşrettiği müteaddit yazılarında seyahatlerinin, bilhassa Polonya, Ukrayna, Kafkasya, İstanbul (1874) ve Danimarkaya yaptığı seyahatlerin tesiri görülür. Byronizmin tesiri altında yazdığı *Čerkesi* (Çerkesler) [1875] adlı manzum hikâye, Kafkası ziyaretinin bir yadigârıdır. Č., 1895 ten sonra hayatının en büyük kısmını köyde geçirmiştir.

S. ČECH

Hayatı boyunca Č. e birçokları tarafından en büyük Çek şairi gözü ile bakılmıştır. Bu pâyeye ondan başka ancak J. Vrchlický namzet olabilir. En büyük muvaffakiyeti destan alanındadır: romantik, idilik veya alegorik şiirlerde bundan gayrı hicivde ve lirik şiirde fevkalâde kabiliyet gösterdiği gibi hikâyeleri Çek nesrinin en mükemmel eserleri arasındadır. Č., nasyonalizmi, liberalizmi ve Byron'izmi bakımından neslinin karakteristik bir temsilcisidir. *Bouře* (Bora) [1869] ve *Snové* (Oğullar) [1872] adlı eserlerinden sonra yazdığı ilk destanı olan *Adamité* (Ademgiller) [1874] nin tarihî sahnesi Husçular zamanına aittir; şiir millî ve liberal fikirlerden ilham almıştır. Bu ilham kaynağı *Europa* (Avrupa) [1878] ile *Slavie* (İslâvlar diyarı) [1882] başlıklı iki alegorik şiirine de tesir etmiştir. Bu son eseri, Jan Kollár'ın İslâvcı yani romantik Panslavism ideolojisinin izlerini gösterir. Şair fazlasiyle medenileşmenin tesiriyle çürümüş ve köhneleşmiş Avrupanın çöküşünü ve yerine geçecek olan genç İslâv ırkının yükselişini evvelden bildirir. Az sonra çıkan *Dagmar* (ad) [1883] şiiri de aynı ilham kaynağından akarak iç anlaşmazlıkların İslâv ırkına yaptığı fenalığı belirtir. Aynı yıllarda hâsıl olan iki şiiri *Žižka* (ad) [1879] ve *Václav z Michailovic* (ad) [1882] de Çeklerin geçmişteki mücadelelerini canlandırır. *Žižka* şiirinde şair, Taboritlerin önderinin Praga'ya karşı olan gazabını tasvir ederken Bohemyanın eski başkentinin güzelliğini göklere çıkarır; *Václav z Michailovic* şiirinde de Çeklerin Bilá Hora (Beyaz dağ) muharebesi (8 Kasım 1620) nden sonraki millî ümitsizlik devresini tasvir eder. Başka eserleri şunlardır: *Ve stínu lípy* (Ihlamur ağacının gölgesinde) [1879], bir idil külliyatı; *Lešetinský kovář* (Lešetín'li demirci) [1883], milliyetçi ve sosyal temayüllü şiir; *Petrklíč* (Petrus anahtarı [= Çuhaçiçeği]) [1883], alegorik hicivli bir destan; *Písně otroka* (Esirin şarkıları) [1894], Avusturya hâkimiyeti altında yaşıyan Çeklere atfen yazılmış bir lirik şiirler külliyatı; öbür lirik şiirleri *Jitřní písně* (Sabah şarkıları) [1887] ve *Nové písně* (Yeni şarkılar) [1888] başlıklı eserlerinde toplanmıştır. Č., hicivli romanlarında Çek orta sınıfı ile alay etmiştir. Bunların en sevileni *Výlety pana Broučka do měsíce* (Bay Brouček'ın aya seyahati) [1886] dır. En güzel hicivli ve mizahlı hikâyeleri *Povídky arabesky a humoresky* (Arabesk ve mizahlı hikâyeler) [1878-1883] başlıklı seride ve *Několik drobné povidky* (Bazı çeşitli hikâyeler) [1884], *Humoresky, satiry a drobné črty* (Mizahlı, hicivli hikâyeler ve türlü eskizler) [1887], *Různé črty žertovné i vážné* (Türlü hoş ve ciddî eskizler) [1887] adlı eserlerinde toplanmıştır. Č. e romantik-vatansever okulunun sonuncu şairi gözü ile bakılabilir. Bu okula, kendini felsefi ve dinî tefekküre verdiği şiirlerinde bile sadık kalmıştır. Bu cins şiirlerinin en güzel nümunesini *Modlitby k Neznámému* (Bilinmiyene hitabeden dualar) [1896] teşkil eder.

CECHI [*çeki*], **Antonio** (1849-1896), İtalyan seyyahı. Pesaro'da doğmuş, İtalyan Somalisinde Mogadişu (İta. Mogadiscio, İng. Mogadishu) civarında ölmüştür. C., 1885 te Afrikada Massaua (Eritrea'da) ya yapılan sefere katılmış ve daha sonra da devlet adına ticaret temsilcisi olarak Zengibar'a ve Benadir (İtalyan Somalisinde) kıyılarına git-

miştir. 1894 te Aden başkonsolosu olan C., Benadir'e yaptığı bir seferde Somalililer tarafından öldürülmüştür. *Da Zeila alle frontiere del Caffa* (Zeila [İngiliz Somalisinde] dan Kaffa [Habeşistanda] sınırına kadar) adlı 3 ciltlik eseri ile *L'Abissinia settentrionale* (Kuzey Habeşistan) adlı başka bir kitabı 1887 de yayımlanmıştır.

CECHI [*çeki*], **Giovanni Maria** (1518 - 1587), İtalyan tiyatro yazarı. Floransa'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. C., yazdığı birçok komediler (*L'Assiuolo* [Kartal baykuş] 1550, yeni bas. 1863) şöhret kazanmıştır. Bu komedilerde o, çağının ahlâkî görüşlerini aksettirmiştir. Aynı şekilde dinî piyesleri (rappresentazioni) manzum olarak modernleştirmiştir. *La morte del Re Acab* (Kıral Ahab'ın ölümü) adlı piyesi 1559 da temsil edilmiştir. Eserlerinden seçmeler Milanesi tarafından 1956 da yayımlanmıştır.

ČECHY [*çehi*], Çekoslovaklar tarafından memleketlerinin Çekiya veya Bohemya (Lat. Bohemia, Alm. Böhmen) kısmına verilen ad. Coğrafyası ve Birinci Dünya Harbine kadar olan tarihi için bk. BOHEMYA; ayrıca bk. ÇEK'LER ve ÇEHİT. Č. Birinci Dünya Harbinin son günlerinde, 18 Ekim 1918 de, Moravya (Çek. Morava, Lat. Moravia, Alm. Mähren) ve Slovakya (Çek. Slovensko, Yeni Lat. Slovaquia, Pol. Ślask, Alm. Slowakei) ile birleşerek, 1920 de Silezya (Çek. Slezska, Alm. Schlesien) nın bir kısmını ve Karpatlaraltı Rutenya ([Ruthenia], Çek. Podkarpatská Rus; sonra Batıda Carpatho - Ukraine de denmiştir) sını da içine alarak Çekoslovak (Çek. Československo) devletini meydana getirmiştir. İkinci Dünya Harbinin arefesinde, 2 Kasım 1938 de Sudet'ler kısmını (Alm. Sudetenland), Silezya'yı, Těšín (Pol. Cieszyn, Alm. Teschen) i, Karpatlaraltı Rutenyasını kaybettikten sonra, adı Česko-Slovensko şeklinde yazılmak şartiyle, iki bölümlü bir devlet haline gelmiş, 14 Mart 1939 da Slovakya da ayrıldıktan sonra, kalan Č. ve Moravya bölümleri (Çek. Čechy a Morava, Alm. Böhmen und Mähren) Alman Protektorası haline gelmişler (bk. BOHEMYA ve MORAVYA PROTEKTORASI), 12 Mayıs 1945 te bu protektora sona ermiş, 29 Temmuz 1945 te de, Karpatlar ötesi Ukraynası (Rus Zakarpatskaya) hariç, 1938 - 1939 yıllarında Almanyaya, Polonyaya ve Macaristana bırakılmış olan topraklar geri alınarak, yeni Çekoslovak Cumhuriyeti (Çek. Československa Republika) kurulmuştur. Bk. ÇEKOSLOVAKYA.

CECIDOMYIDEAE (Zoo.): bk. SESİDOMİYİDE.

CECIL [*sesıl* veya *sisıl*] **AİLESİ**, bir İngiliz ailesi. Kurucusu, David, *Cyssel* veya *Sisseld* veya *Cecill*, 1532 1533 yılları arasında Northamptonshire komiser (sheriff) liğini yapmıştır. Üç defa Parlâmento âzası olmuştur. Torunu Burghley lordu William Cecil (aşağıya bk.) in oğulları, ailenin iki dalını meydana getirmişlerdir.

Büyük oğlunun kurduğu kol **Exeter** marki ve kontlarını, küçük oğlunun kurduğu kol da **Salisbury** marki ve kontlarını ihtiva eder. C. A. nin tanınmış başlıca üyeleri şunlardır:

William C. (1520 - 1598), Birinci Burghley baronu. 1535 - 1541 yılları arasında Cambridge'de okumuştur. Lord Protector Somerset'in sekreterliğinde bulunmuştur. 1550 - 1553 yılları arasında nazır sıfatiyle bazı ticari monopollere son vermiştir. Kıraliçe Mary'nin hükümdarlığı sırasında Katolikliğe uyarak, 1554 te Kardinal Pole'a Bruxelles dönüşünde refakat etmiştir. 1558 - 1572 yılları arasında başvekil iken Kıraliçe I. Elizabeth'in siyaset programları organizatörlüğünü büyük bir dikkat ve hassasiyetle üzerine almıştır. 1570 te kıraliçeye karşı hazırlanan suikastleri önlemek için bir casus ordusu kurmuştur. 1571 yılında kendisine Burghley (veya Burleigh) Baronluğu pâyesi verilmiştir. 1572 - 1598 arasında hazine lordluğunda bulunmuş ve 1587 de İskoçya kıraliçesi Mary'nin mahkûmiyetinin mesuliyetini üzerine almıştır. Oğlu Robert C. (aşağıya bk.) kendisinden sonra kıraliçenin akıl hocalığını yapmıştır.

EXETER KOLU: **Thomas C.** (1542 - 1623), 1. Exeter kontu (earl) ve 2. Burghley baronu. I. Burleigh baronunun ilk karısından olan oğludur. Annesi, Yunan ilmi ve sanatları hakkında müstesna bilgilere sahip olan Sir John Cheke'in kız kardeşidir. 1573 te İskoçyada, 1585 te Çukur Ülkeler (Holânda ve Belçika) de, 1588 de de Yenilmez Armada'ya karşı asker olarak hizmet etmiştir. 1601 de Essex kontu isyanının bastırılmasına yardım etmiştir.

Sir Edward C. (1572 - 1638), Wimbledon vikontu (viscount). Burghley baronunun 3. oğludur. 1596 - 1610 yılları arasında Çukur Ülkelerde çeşitli kumandanlıklarda bulunmuştur. 1625 İspanya seferinde muvaffakiyetsizliklere uğramış ve Amerikadan hazine taşıyan İspanyol gemilerinin Cádiz limanına ulaşmasını önliyememiş, fakat Lord Buckingham'ın mahmisi olduğu için tenkid edilmemiştir. (Ahfadından Henry, 1801 de 10. Exeter kontu iken, Exeter markisi ilân edilmiştir.)

David George Brownlow C. (doğ. 1905), Burghley lordu. 5. Exeter markisinin oğlu ve mirasçısıdır. Cambridge'de okumuştur. 1931 - 1943 yılları arasında mebus olmuş, harb yıllarında (1942 - 1943) uçak sanayii nezaretinde çalışmış sonra (1943 - 1945) Bermuda adaları valiliğinde bulunmuştur. Aynı zamanda pist atleti olup sekiz defa İngiltere, 1928 de de 400 metre engellide Olimpiyat şampiyonu olmuştur. Milletlerarası Olimpiyat Komitesi âzasıdır.

SALISBURY KOLU: **Robert C.** (1563 - 1612), 1. Salisbury kontu (earl) ve 1. Cranborne vikontu (viscount) 1. Burghley baronunun ikinci karısından olan oğludur. Annesi bir din adamı olan Sir Anthony Cooke'un kızıdır. Hariciye nazırı olmuş (1596 - 1608), 1603 te İskoçya kıralı VI. James'in, I. James unvaniyle İngiltere tahtına geçmesini sağlamıştır. I. James'in hükümdarlığı esnasında nazır ve başvekil olmuştur. 1608 de hazine lordluğuna geçmiştir. «Kambur kont» (crooked - backed earl) diye anılır.

Robert Arthur Tallot Gascoyne - C. (1830 - 1903), 3. Salisbury marki (marquess veya marquis) si. 2. marki James'in ikinci oğludur. Bk. SALISBURY, Robert Arthur Talbot Gascoyne - Cecil, Lord.

James Edward Hubert Gascoyne - C. (1861 - 1947), 4. Salisbury markisi. 3. Marki'nin büyük oğlu. Oxford'da okumuştur. Muhafazakâr partinin liderliğini yapmıştır. 1885 yılında Parlâmento âzası olmuş ve Boer Harbinde birçok hizmetlerde bulunmuştur. 1903 - 1905 senelerinde Mühr - ü has (Privy Seal) lordu olmuş, 1905 te Ticaret (Board of Trade) nazırlığında bulunmuştur. Birinci Dünya Harbinde Koalisyon hükümetini tenkidetmiştir. Bonar Law ve 1. Stanley Baldwin kabinelerinde Meclis - i has reisi (Lord President) olmuş, 1924 - 1929 yıllarında yine Mühr - ü has lordluğu yapmıştır. Lord Curzon'ın ölümünden sonra, 1925-1929 arasında Lordlar Kamarasında Muhafazakâr partinin lideri idi.

Edgar Algernon Robert C. 1. Chelwood vikontu [Viscount Cecil of Chelwood] (doğ. 1864), 3. markinin

3. oğludur. Oxford'da okumuştur. 1906 - 1923 yılları arasında Parlâmentoda üye idi. Başvekil Joseph Chamberlain'in gümrük siyasetini şiddetle tenkidetmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında 1916 - 1918 de abluka (blockade; Almanyaya karşı) nazırlığı yapmıştır. 1918 de hariciye nazırı yardımcılığında bulunmuştur. Stanley Baldwin'in 1. ve 2. kabinelerinde yer almış ve Milletler Cemiyeti (Fr. Société des Nations; İng. League of Nations) anayasasının kaleme alınmasında rol oynamış ve 1919 - 1945 yıllarında bu teşkilâtın başkanı olmuştur. Cenevrede silâhsızlanma komitesine temsilci olarak katılmıştır. 1927 de, silâhsızlanma konusunda Amerika ile İngiltere arasında çıkan kruvazör meselesinde hükümet kendisini desteklemediği için, kabineden çekilmiştir. Sık sık milletlerarası toplantılara katılmış ve Milletler Cemiyeti toplantılarında başkanlık yapmıştır. 1937 de Nobel sulh mükâfatını kazanmıştır. *Our National Church* (Millî kilisemiz) ve *The Way of Peace* (Sulh yolu) [1928], *A Real Peace* (Hakiki bir sulh) [1941], *An Emergency Policy* (Tehlike hali siyaseti) [1948], adlı kitapların yazarıdır. Otobiyografisi *All the Way* (Bir devir boyunca) [1949] ve *A Great Experiment* (Büyük bir deneme) [1941] başlıklarını taşır.

Lord R. CECIL

Hugh Richard Heathcote Lord C. (doğ. 1869), 3. markinin 1. oğludur. 1891 de Oxford'dan diplomalıdır. 1895 - 1906, 1910 - 1937 yılları arasında Parlâmento âzalığı yapmıştır. Winston Churchill ile beraber Avam Kamarasında müstakillere başkanlık etmiştir. Gümrük resmi değişikliklerine, Lordlar Kamarasının selâhiyetlerinin kısılmasına muhalefet etmiştir. 1915 yılında Kıraliyet Hava Kuvvetleri âzalığında bulunmuştur. Dinî tartışmalarda ve İngiliz kilisesinin dua kitabı (prayer-book) hakkındaki tekliflerde gayet otoriter bir şekilde konuşmuştur.

Algernon C. (doğ. 1879), 2. Salisbury markisinin 3. oğlu olan Eustace C. in oğludur. Oxford mezunu olup tarihçi olarak tanınmıştır. İngiltere hariciyesinin tarih dairesinde bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Six Oxford Thinkers* (6 O. mütefekkiri) [1909], *A Life of Robert Cecil, First Earl of Salisbury* (1. S. kontu R. C. in hayatı) [1915], *The World we Live In* (İçinde yaşadığımız dünya) [1925], *British Foreign Secretaries* (İngiliz hariciye nazırları) [1927], *Metternich* (ad) [1933].

Robert Arthur James Gascoyne - C. (doğ. 1893), 1. Essenden baronu. Cranborne vikontu ve 5. Salisbury markisi. 4. Salisbury markisinin büyük oğlu olup 1947 de marki olmuştur. Bk. SALISBURY, Robert Arthur James Gascoyne - Cecil, Lord.

Edward Christian David C. (doğ. 1902), Robert Arthur James C. in kardeşidir. Edip olarak tanınır. 1948 den beri Oxford üniversitesinde İngiliz edebiyatı profesörüdür. Başlıca eserleri sunlardır: *Life of Cowper* (C. ın hayatı) [1929], *Sir Walter Scott* (ad) [1933], *Early Victorian Novelists* (Victoria devrinin ilk romancıları) [1934], *Jane Austen* (ad) [1935], *The Young Melbourne* (Genç M.) [1939] *Hardy the Novelist* (Romancı olarak H.) [1943], *Two Quiet Lives* (İki sakin hayat) [1948].

CECILIA [*sesilia*], 9 Eylül 1890 da Fransız astronomu A. H. P. Charlois tarafından keşfedilen, 297 sayılı küçük gezegen.

CECILIA veya CAECILIA [*sesilya*] (1540 - 1627), İsveçli prenses. Stockholm'da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Gustaf Vasa'nın üçüncü kızı olan C., gerek fevkalâde güzelliği, gerek aşk maceralariyle şöhret bulmuştur. 1559 da Vadstena sarayında, kız kardeşlerinden birinin düğününde, geceleyin erkek kardeşi Erik onu odasında sevgilisi Kont Johan af Östfriesland ile birlikte bulmuş ve bu hâdise bütün Avrupada fena tesir yaratmıştır. Fakat sonradan yine itibarını kazanarak, 1564 te Baden - Rodemachern'lı Markgraf (Kont) Christoffer ile evlenmiş, fakat buna rağmen aşk maceralarına devam etmiştir. Kocası 1575 te ölünce, Katolik olmuş, fakat hayat tarzını değiştirmemiştir. Bruxelles'de yalnızlık ve zaruret içerisinde ölmüştür.

CECILIA veya CÉCILE: bk. CAECILIA, Sancta.

CECINA [*çeçina*], İtalyanın Toscana bölgesinde, Livorno vilâyetinde bir kasaba. Cecina nehri ağzı yakınlarında kurulmuştur. Eskiden bataklık olan burası, XIX. yüzyılda ıslah edilmiştir. Yakınında bulunan Manina di Cecina mesire yeridir. Mıntakanın nüfusu 10 527 (1936), kasabanın 5 570 tir.

CECROPIA [*sekropia* veya *kekropia*] (Yun. *Kekrōps* [Attika kıralı] adından), Güney Amerikada 30 - 40 türü bulunan, morase (Moraceae) familyasından dut ağacına benzer, orta yükseklikte bir çeşit ağaç. Karıncalar, bu ağacın oyuk dal ve bedeni içerisinde kolaylıkla yuva yapabilirler ve el şeklindeki yapraklarının saplarından çıkan bol albüminli sütle de beslenirler. Bu sebeple, C. ya «karınca ağacı» da denir. Bu ağacın meyvaları lezzetlidir.

CECROPIA
a. Çiçek; b. Meyva

CECYLIA RENATA [*tsetsilia renata*] (Alm. Cäcilie Renate, Fr. Cécile - Renée; 1611 - 1645), Lehistan kıraliçesi. Viyanada doğmuş, Wilno (Rus. Vilna, bugün Litvanya'da Vilnyus) da ölmüştür. Mukaddes Roma İmparatoru ve Avusturya, Macaristan, Bohemya kıralı II. Ferdinand'ın kızıdır. IV. Murat zamanında Türklerle de uğraşan Lehistan kıralı IV. Władysław, Otuz Yıl Harbi (1618 - 1643) sırasında İsveçe karşı Avusturyanın yardımını sağlayabilmek maksadiyle, 1637 de, Avusturya arşidüşesi (Erzherzogin) Cäcilie Renate ile evlenmiştir. Babası gibi koyu bir Katolik olan C. R. genç yaşta ölmüş, ertesi yıl, 1645 te, Władysław Avusturya siyasetini bırakarak Fransadan yardım beklemiştir. Bu maksatla da, Mantova dukasının Paris sarayında yetişmiş olan kızı Maria Luisa Gonzaga (Fr. Marie-Louise de Gonzague, Pol. Maria Ludwika Gonzaga) ile evlenmiştir.

CEDA: bk. CONFEDERACIÓN DE DERECHOS AUTÓNOMOS.

CEDAR CREEK [*sidır krīk*], Amerika Birleşik Devletlerinden Virginia bölümündeki Shenandoah vâdisinde akan bir nehir. Shenandoah nehrinin North Fork adını taşıyan daliyle Strasburg şehrinden takr. 8,5 km mesafede bulunan bir noktada birleşir. Burada, 19 Ekim 1864 tarihinde, Konfederelerin Jubal A. Early'nin kumandası altındaki bir kuvveti, Horatio G. Wright'ın kumandası altında bir Union (Birlik) kuvveti tarafından gafil avlanmış, fakat aynı gün, biraz sonra, Konfedereler Philip H. Sheridan tarafından mağlûbedilmişlerdir.

CEDAR FALLS [*sidır folz*], Amerika Birleşik Devletlerinde Iowa bölümünün Black Hawk kontluğunda, Cedar nehri üzerinde, Dubuque'in takr. 160 km batısında şehir. Santrifüjlü tulumbalar, asansör malzemesi, tohum eleme makineleri ve daha başka ziraat makineleri, elektrik süpürgeleri ve beton karıştırma makineleri yapar. Iowa Devlet Öğretmenler Kolejinin merkezidir. 1845 te iskân edilmiş, 1851 de şehir olarak plânı çizilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında C. F. imar edilmiş ve kerestecilik merkezi olarak tanınmıştır. Nüfusu: 14 334 (1950).

CEDAR MOUNTAINS [*sidır mauntinz*] (İng. = sedir ağacı dağları), Amerika Birleşik Devletlerinin Virginia bölümünde, Culpeper kazasındaki Mitchell Station'ın 3,2 km batısında bulunan dağlar. Burada 9 Ağustos 1862 de Thomas J. Jackson'ın idaresindeki birleşmiş birlikler (20 000 - 25 000 kişi) John Pope'un Nathaniel P. Banks idaresindeki bir kısım birliklerini mağlûbetmiştir.

CEDAR RAPIDS [*sidır rapidz*], Amerika Birleşik Devletlerinin Iowa bölümünde bir şehir. Doğuda Cedar nehri üzerinde kurulmuştur ve Linn kontluğunun merkezidir. Demiryolu kavşak noktası olup et ambalajı atölyeleri, un ve konserve fabrikaları ile radyo alât ve edevatı, sütten mamul gıda maddeleri ve maden ocaklarında kullanılan makineler yapan fabrikaları gelişmiştir. Bunlardan başka endüstriler de vardır. Coe College burada bulunmaktadır. 1838 de iskân edilen şehir, 1841 de tanzim edilmiştir. Birçok önemli müzelere sahip olup bunlarda tarihî, zoolojik, etnolojik ve sanat koleksiyonları bulunmaktadır. Nüfusu 72 296 (1950) dır.

CEDEL, mantıkçılara göre gerçeği bulmaktan ziyade kıyastan haberi olmayanı mat etmek için yapılan kıyas. Lûgatte düşmanlığa kalkışmak, düşman olmak anlamlarına gelen bu Arapça kelime, mantık terimidir. bk. DİYALEKTİK.

CEDERBORGH [*sedırbor'*], **Fredrik** (1784 - 1835), İsveçli romancı. Län Örebro'da doğmuş, Dalkarlsbyttan'da ölmüştür. C , İsveçte mizahi realist romanın kurucusudur. Başlıca eserleri şunlardır: *Uno von Thrazenberg* (T. li U.) [3 cilt, 1809 - 1810], *Ottar Trallings lefnadsmålning* (O. Tralling'in hayatının tasviri) [4 cilt, 1810 - 1818], *Något litet om grefve Jaques Pancrace von Himmel och Jord* (Gök ve yer kontu [unvanının yarısı Alm., yarısı İsveç] J. P. hakkında biraz malûmat) [1818]. *Riddarekandidaten* (Şövalye namzetleri) [1818] adlı bir piyesi de vardır. Bütün eserleri *Ungdoms tidsfördrif* (Gençlik eğlencesi) adı altında ve 3 cilt halinde 1834 te yayımlanmıştır.

CEDERCREUTZ [*sedırkroytş*] (1684 - 1754), İsveç devlet adamı. XII. Karl tarafından diplomatik vazifelerle dış memleketlere gönderilmiş, Petersburg (şimdi Leningrad)-da büyük elçi olarak bulunmuş, hariciye vekilliği etmiş, Ruslarla Åbo (şimdi Finlandiyada Turku) antlaşmasını imzalamıştır (1743).

CEDERHJELM [*sedıryelm*], **Josias, Baron** (1673 - 1729), İsveçli devlet adamı ve diplomatı. Lindholm'da ölmüştür. Devlet hizmetine 1700 de girmiştir. Diplomat olarak Ruslar tarafından Poltava'da (1709) esir edilen C., 1721 e kadar 13 yıl Rusyada esir kalmıştır. 1723 te devlet müşaviri ve Holstein partisinin lideri olmuştur. 1725 te büyük elçi sıfatiyle Rusyaya gönderilmiştir. Riksdag (Parlâmento) da Rusya ile ittifak için çalışmış, fakat politikasının sebebolduğu şiddetli ve haklı tenkid karşısında 1727 de istifaya mecbur kalmıştır.

CEDERHJELM [*sedıryelm*], **Josias Carl, Baron** (1734 - 1795), İsveçli siyaset adamı ve iktisatçısı. Josias C. in torunudur. 1760 ta Riksdag'a seçilmiş ve birkaç yıl önemli bir rol oynamıştır; fakat şahsi bağımsızlığına düşkünlüğü ve keskin dili, kendisine düşman kazandırmış ve 1766 da istifaya mecbur kalmıştır. İktisat hakkında bazı yazılar yayımlamış ve 1779 - 1780 yıllarında «Sanning och Nöje» (Hakikat ve eğlence) adlı muhalif haftalık derginin redaktörü olarak çalışmıştır.

CEDERSCHIÖLD [*sedırşöld*], **Johan Gustaf Christoffer** (1849 - 1928). Isveçli dilci ve Germanist. Stockholm'-da doğmuş, Lund'da ölmüştür. 1875 te Lund üniversitesinde doçent, 1882 - 1889 yıllarında Göteborg üniversitesinde rektör. 1893 - 1914 yıllarında da aynı üniversitede İskandinav (Nordik) dilleri profesörü olmuştur. Başlıca, İsveç dili üzerinde çalışmış, Eski Nordca saga (destan - hikâye)lar yayımlamış ve Valborg Olonder ile birlikte okul kitapları hazırlamıştır. Tanınmış eserleri şunlardır: *Fornsögur Suðrland* (Güney memleketinin eski sagaları) [1877 - 1884], *Om Svenskan som skriftspråk* (Yazı dili olarak İsveççe hakkında) [1897, 5. bas. 1924], *Skriftsvenska och talsvenska* (Yazı dili İsveççesi ve halk dili İsveççesi) [1919], *Svensk stilistik* (İsveç dili stilistiği) [1920]. C., 1889 dan itibaren İsveç Akademi Sözlüğü (*Svenska Akademiens Ordbok*) [1893 ten itibaren] nün hazırlanmasında da çalışmıştır.

CEDERSTRÖM [*sedırström*], **Gustaf Olof, Baron** (1845 - 1933), İsveçli ressam. Stockholm veya Krusenberg (Uppsala) de doğmuş, Stockholm'da ölmüştür. Öğrenimine Stockholm'da başlamış, sonra Düsseldorf'ta Fagerlin'in, Pariste de Bonnat'nın öğrencisi olmuştur. 1887 de Stockholm Akademisinde profesör olmuş, 1899 - 1911 yıllarında ise bu akademinin müdürü olarak çalışmıştır. İsveç tarihine ve İsveç halk hayatına ait realist eserler yaratmıştır. Tarihî resimlerinden en sevilenleri «XII. Karl'ın cesedinin askerler tarafından Norveç sınırını geçerek yurda nakli» ile «Mag-

G. CEDERSTRÖM: «XII. Karl'ın nâşı harb meydanından nakledilirken» (1878, Stockholm)

nus Stenbock Malmö'de halka hitabederken» adlı eserlerdir. Bunların birincisi 1878 de Rusya büyük dukası Konstantin tarafından satın alınmış, fakat aynı konu bizzat C. tarafından Nationalmuseet (İsveç millî müzesi) için 1883 te tekrar resmedilmiştir; ikincisi de Malmö belediyesindedir. C. ün zamanımızın hayatına ait resimleri de vardır. Bunların en iyi bilineni 1886 da yapılmıştır: «Bayan Booth Paristeki bir meyhanede va'z verirken» adını taşır (Göteborg müzesinde).

CEDERSTRÖM [*sēdırström*], **Olof Rudolf, Kont** (1764 - 1833), İsveçli büyük amiral ve devlet vekili. 1788 - 1790 harbinde kendini göstermiş, 1795 te albay olmuş, 1801 - 1803 yıllarında tuğamiral olarak Trabulusgarb ocağına karşı bir sefer yapmış ve 1808 de Gotland'ı Ruslardan geri almıştır. 1814 te donanma kumandanlığına getirilmiştir. 1815 te devlet vekili, 1818 de amiral, 1819 da kont, 1823 te büyük amiral olmuştur. İsveçi, diplomatik alanda küçük düşüren Skibshandel skandalından sorumlu tutulan C., 1828 de devlet vekilliğinden istifaya zorlanmıştır.

CEDİD ALTIN, bir nevi Osmanlı altını. C. A. II. Mustafa devrinde 1696 yılında basılmıştır. Bu altınlar değer bakımından Mısır altınlarından üstün olan İstanbul altınlarının yabancı memleketlere götürülmesine engel olunmak maksadiyle çıkarılmıştır. O tarihe kadar yalnız gümüş paralara tuğra vurulurken ilk defa C. A. lara da tuğra vurulmuştur. C. A. larla da para buhranı önlenemeyince 1715 yılında *cedid - i İstanbul* adlı, bir yüzünde tuğra, bir yüzünde de paranın İstanbulda basıldığını bildiren ibare yazılı, yeni bir altın para bastırılmıştır. 1725 yılında Güney Kafkasya ve Kuzey Azerbaycan taraflarında *cedid zincirli* adı altında bir altın para daha bastırılmıştır. III. Mustafa devrinde de *cedid - i zer mahbub* adlı bir altın para çıkarılmıştır. *Cedid - i Rumî* de bir nevi Osmanlı altını olup II. Mahmut zamanında hükümdarın tahta çıkışının dokuzuncu yılından on beşinci yılına kadar basılmıştır.

CEDİDCİLİK, XIX. yüzyılın son dörtte birinde Rusya Müslümanları arasında Batı kültürü ve İslâm dünyasında beliren uyanış tesiriyle başlıyan ve 1905 ihtilâlinden sonra Buhara, Hive hanlıklarına ve Doğu Türkistana kadar yayılan yenileşme hareketi. Rusya Müslümanları arasındaki softalarca İsmail Gaspıralı tarafından ortaya konulan ve ilkokullarda tatbik edilen «usul - i savtiye» (Arap yazısiyle yazılan Türkçede, her ses için bir harf kullanma) taraftarlarına «cedidler» adı verilmişti. İç Rusya Müslümanları arasında ise C., siyasi olmıyan bir ileri fikir hareketi sayılmıştı. Fakat, Buhara ve Hive hanlıklarındaki resmî bilginler, bu hareketi siyasi bir hareket gibi göstermeye çalıştılar. Cedidciler, yalnız ilkokulları ıslah etmekle kalmayıp medreselere de el attılar. Bu harekete karşı Çar hükümetinin belli bir tutumu yoktu. Müslüman softaları jurnal ederlerse, hükümet okul veya medreseyi kapatır, hocalarını mahkûm ederdi (Bubi medresesi hocaları gibi). Rus Batıcıları, bilhassa sosyalist partileri Müslümanlarda beliren bu yenileşme hareketine çok iyi bakıyorlar ve destekliyorlardı. Sağcı Rus partileri ise Müslümanların geri fikirli hocalariyle el ele verip Müslümanların, Batı düşünceleriyle zehirlenmelerine engel olmaya çalışıyorlardı. Komünist devriminden sonra millî değerleri korumak için Ruslara karşı duran aydınlar hep bu «usul - i cedide» (yeni usul) okul ve medreselerinde yetişen milliyetçiler olduğu için, Rus komünistleri bu nesli temizlemek için bahane olarak «inkılâp ve halk düşmanı» ideolojisi diye «cedidizm» siyasi terimini uydurdular. Gerçekte ise, C., Müslümanların o zamana kadar bulundukları düşünce seviyelerine ve içtimai bünyelerine göre, ileri bir adımdı; Rus mürteci ve müstemlekecileri bu hareketten «separatizm» ve «ihtilâl» hazırlıyan hareket diye bahsediyorlardı. Şüphesizdir ki, bu hareket ne Rus müstemlekecilerinin dediği gibi «inkılâp ve separatizm», ne de komünistlerin dediği gibi «irtica ve halk düşmanlığını temsil eden» bir hareketti. Bu, çevre şartlarına, zamana ve zemine göre meydana gelen «Batıcı ileri fikir» cereyanlarından biriydi.

CÉDILLE [*sedīy*] (Fr. *cédille* < İsp. *cedilla* veya *zedilla* = küçük *zēta* [Yeni Lat. **zēticula*], yani küçük *z* harfi; eski İsp. *cerilla*, XVII. yüzyıl Fr. *cérille*, İng. *ceceril* şekilleri de vardır; Alm. *Cedille* [< Fr.], İng. *cedilla* [< İsp.], İta. *zediglia*; Port. *cedilha*, Rumen. *sedilă*; Türk. için aşağıya bk.), Latin asıllı alfabelerin bazısında, belli harflerin altına iliştirilen ve ses değerini ayırdeden (diacritique) işaret (sedil, çengel, kuyruk) [5]. Roman dillerinde *c* harfi ile gösterilen *k* sesi, *a*, *o*, *u* art - damak vokallerinden evvel *k* değerini muhafaza ettiği halde, *e*, *i* ön - damak vokallerinden evvel damaksıllaşır (palatalisation). Böyle olmakla beraber, bu dillerde *a*, *o*, *u* dan evvel gelen, fakat etimoloji icabı olarak *s*, *th* şeklinde telâffuz edilmesi gereken c'ler vardır. Meselâ, Fransızcada «Fransa» mânasına olan *France* [*frãs* ok.] kelimesinde *c* harfi *e* den evvel geldiği için *s* okunur. Bundan türemiş olan **Francais* (= Fransız) kelimesinde ise, *c* harfi *a* dan evvel geldiği için *k* okunacaktır. Fakat, etimoloji, aynı harfin *s* okunmasını gerektirdiği ve bu sesin *s* harfi ile gösterilmesine imkân vermediği için, bu *c* yi *s* okutmak üzere altına ayırdedici bir işaret olan C. konur ve böylece de harf, *ç* şeklini alır (*Français* kelimesi de *frãsę* okunur).

C. eskiden, ilk defa İspanyolcada kullanılmış ve c'yi takibederek aynı satır üzerinde biz *z* şeklinde yazılmıştır. Bu *z* sonra küçük bir harf şeklinde *c* nin altına konmuş ve *ç* şekli meydana gelmiştir. Meselâ; «şeker» mânasına İsp. *azúcar* (< Ar. *as - sukkar* = şeker)> *açúcar*, şimdiki imlâsiyle *azúcar* (hepsi *athukar* ok.). Bugün İspanyolcada *ç* harfi yerine *z* kullanılmaktadır. Portekizcede, Fransızcada da olduğu gibi, aynı damaksıllaşma kuralına uyularak, *ç* harfi *s* değeriyle telâffuz edilir. Meselâ: *começar* [*kumisar* ok.] (= başlamak), *Açores* [*ïsọreş* ok.] (= Asor adaları). Yeni Portekiz imlâ reformuna göre, *ç* harfi şimdi daha geniş ölçüde kullanılmaktadır. Meselâ «şeker» mânasına eski imlâ ile *assucar*, şimdi *açúcar* (ikisi de *ïsukar* ok.; krş. Eski Fr. *çucre* > Yeni Fr. *sucre* = şeker). Eskiden, Ortodoks oldukları için Kirillik (İslâv) alfabeyi kullanan Rumenler, 1860 ta, konuştukları dil Roman grupundan olduğu için Latin asıllı bir alfabe kabul ederlerken, C. yi ç'den başka harflerde de kullanma yolunu açmışlardır. Buna göre de C., aslî küçük *z* şeklini muhafazı etmekle beraber, türlü harflerin altına eklenen alelâde bir «ayırdedici» (diacritique) işaret haline gelmiştir. Rumen alfabesinde C., *s* ve *t* harflerinin altına ilâve edilerek (*ş*, *ţ*), bunlara sırasiyle *ş* (bizdeki değeriyle) ve *ts* değerlerini vermiştir: *şcolar* [*şkolạr* ok.] (= mektepli, öğrenci), ve *ţară* [*tsạrï* ok.] (= memleket) kelimelerinde olduğu gibi. 1908 de Manastırda toplanan Arnavut dil ve imlâ kongresi, *ç* sesi için Arnavutluğun türlü bölgelerinde o zamana kadar kullanılmakta olan Latin asıllı *c* (Eski İşkodra alfabesi) *ch* (Bashkimi alfabesi), *č* (Agimi alfabesi)

ve *tsh* (Weigand alfabesi) harflerini atarak, Sami Frashëri alfabesindeki *ç* harfini kabul etmiştir (*ş* sesi için de Eski İşkodra alfabesinin *sc* ve Agimi alfabesinin *ʃ* şekillerini bırakarak Bashkimi alfabesindeki *sh* digrafını almıştır); *ç'ka* [*çką* ok] (= ne?), *çmimi* [*çmįmi* ok.] (= fiyat), *çarçafi* [*çarçąfi* ok.] (= çarşaf), *kopshti* [*kǫpşti* ok.] (= bahçe). Rumencede *ş* ile *ţ*, Arnavutçada da *ç*, alfabede müstakil harf olarak sıra işgal ettikleri halde, İspanyolcada, Portekizcede ve Fransızcada *ç* harfi alfabe sırasında yer almaz, aksanlı harfler gibi *c* sırasında sadece işaretli bir harf sayılır.

Sovyetler Birliğine dâhil Azerbaycan Cumhuriyetinde 22 Temmuz 1922 de kabul edilen (ve 1939 da İslâv asıllı alfabenin kabulüne kadar kullanılan) Latin asıllı alfabede ç harfi ilkin bizdeki *c* sesini göstermiş; bir müddet sonra bu sistem değiştirilerek *ç* sesi için ç, *c* sesi için de c harfi kabul edilmiştir. Meselâ «çünkü» ve «kaçmaz» mefhumlarını ifade eden Azerice kelimeler önce *cunqu* v *xacmaz*, daha sonra *çunqu* ve *xaçmaz* şekillerinde yazılmıştır; *ş* sesini göstermek için 1922 de kabul edilen ş harfi 1939 a kadar kullanılmıştır, *şyra* (= şura), *yşak* (= uşak) gibi. Sovyetlerde, 1939 a kadar ş harfi Altay ve Kafkas halk topluluklarının alfabelerinde *ş* değeri için kullanılmışşa da (meselâ, Kırgız *şaar*, Avar *şahar* = şehir), ç harfi *c* sesini karşılamış (meselâ, Kırgız *cac* [*çaç* ok.]= saç, Avar *cadir* [*çadįr* ok.] = çadır), *c* sesi de ç ile gösterilmiştir: Kırgız *çatag* [*catąk* ok.] (= yatak), Avar *çor* [*cor* ok.] (= ok) gibi.

1928 de Latin asıllı yeni Türk alfabesi düzenlenirken (mazbata muharriri: İbrahim Grandi [Grantay], *ş* sesi için Rumence ile Azericedeki örneğe göre, ş şekli kabul edilmiş, kabul edilen Türkçedeki ş ve Arnavutça ile Azericedeki ç harfinin örneğine göre de, *ç* sesi için Arnavutçada ve Azericede aynı, Fransızcada ise başka bir ses değerinde olan c ile ç harfi alınmıştır (bk. *Alfabe Raporu*, 1928, s. XXXII - XXXIII teki cetvel; Çek, Hırvat, Let. ve Litvan dillerinde, bizdeki *ç* ve *ş* ye karşılık *č* ve *ʃ* şekilleri kullanılır; Latin asıllı öbür alfabelerdeki karşılıklar da şunlardır: 1. *ç* için: İng., İsp. *ch*, Fr. *tch*, Alm. *tsch*, Fel., İndonez., İsveç. *tj*, Pol. *cz*, Mac. *cs*, İta. ve Rumen. *e* ve *i* den evvel *c*; 2. *ş* için: İng., Arn. *sh*, Fr., Port. *ch*, Alm. *sch*, Fel., İndonez. *sj*, Pol. *sz*, Mac. *s* [Mac. *sz* = bizdeki *s*], İta. *e* ve *i* den evvel *sc*, İsveç. *e* ve *i* den evvel *sk*, *sj*, *skj*). 1928 de Dil Heyeti tarafından tertiplenen *Alfabe Raporu*nda (s. XXXVIII) bu işarete *sedil* (eski harflerle) denmişse de, o tarihten beri imlâmıza dair gerek Dil Encümeni (*İmlâ Lûgati*, 1928), gerek Türk Dil Kurumu (*İmlâ Kılavuzu*, 1941, 1949, 1956, 1957) tarafından yayımlanan eserlerde bu işarete bir ad verilmemiştir. Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında 1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı kanunda da bu işaretten bahsedilmemiştir. Öğrenciler arasında buna umumiyetle «kuyruk» ve «çengel» denmektedir.

Polonez, ve Litvan alfabelerinde kullanılan *ą*, *ę*, *į*, *ų* (Polcada yalnız *ą*, *ę*; hepsi geniz vokallerini gösterir) ve Let. alfabesinde bulunan *ļ*, *ķ* (ayrıca *ģ*), *ņ*, *ŗ* (hepsi damaksıl konson işaretleridir) harflerinin altında görülen ilâveler C. değil, birer «çengel» (Fr. crochet) dir.

CEDİS, Arabistandaki yerli kabîlelerden biri. C. ve Tasm kabîleleri menşelerini Nuh Peygambere kadar götürürler. Rivayete göre C. lerin toprakları Tubba' ibnü'l-Akran'ın hücumuna uğramış ve Tubba' Hassân da bu kabîleyi yok etmiştir. C. ler kendilerini ezen Tasmîlere karşı ayaklanıp hepsini kesmişler ve Tasmîlerden sağ kalan biri, Tubba' Hassân'dan yardım istemiş, o da C. leri mahvetmiştir. (Bu olayların 250 yıllarında geçtiği tahmin ediliyor.) Lahm b. 'Adî kabîlesinin hakiki ismi Hadîs veya Hades olan bir koluna da yanlış olarak C. denilmiştir.

CÉDRAT (Fr.; Lat. Citrus medica): AĞAÇ KAVUNU.

CEDRUS (Yun. Kedros): bk. SEDİR AĞACI.

CEDVEL, eskiden yazma kitapların yazılı olan kısmı ile sahife kenarlarını ayırmak için altın yaldızla çekilmiş çizgi. C. ler bir veya biri kalın biri ince iki çizgiden ibaret olabilirdi. Yazma kitapları C. ile süsleme işine *cedvel çekmek* ve bunu yapan sanatkârlara da *cedvelkeş* denilirdi.

CEFAÎ (XVI. yüzyıl), Türk şairi. Filibede doğmuştur. Birçok Rumeli kazalarında kadılık yapmış ve zamanının bütün ilimleriyle meşgul olmuştur. Şiir ve inşadan başka hattatlıkta da kabiliyet göstermiştir. *Resm-i hatt-ı Kur'ana dair* isminde ve el yazması halinde bir eseri vardır.

CEFALÙ [*çefalų*] (eski adı: **Cephaloedium**), Güney İtalyanın Palermo (Sicilya) vilâyetinde, Sicilyanın kuzey kıyısında liman şehri. Palermo'nun takr. 56 km doğusundadır. Nüfusu 11 800 (1951) dür. Cephaloedium, M. Ö. 396 da Carthago ile müttefik idi. Evvelâ I. Dionysios, sonradan Agathokles, 858 de Araplar ve nihayet Normanlar tarafından zaptolunmuştur. Şehrin en eski âbidesi bir Diana mâbedidir. Şimdiki şehir umumi olarak Norman'ların zamanından kalmış olup XII. yüzyıldan kalma Roman üslûbunda, fakat gerek Germen, gerek Doğu tesirleri gösteren bir katedrale (1131 - 1148) sahiptir. Bunun khoros ve apsis'inde dikkate değer, altın zeminli mozayikleri vardır. Balıkçılık yapılır, yemiş ve zeytin yağı pazarları da vardır. Müzelerinde değerli eski eserler, para koleksiyonları ve başka koleksiyonlar vardır. Turistik binaların hiçbiri İkinci Dünya Harbinde hasar görmemiştir.

CEFALÙ: Katedral

CEFARA (Fr. Djefera, İta. Gefara, İng. Jefara Plain), Güney Tunus ile Libya arasında ağaçsız, düz, tuzlu bozkırlar bölgesi. Kıyı boyunca uzanan bu bölgede tuzlu sulu bataklıklar ile şiddetli rüzgârlar yüzünden yer değiştiren kum tepeleri vardır.

CEFR (Ar. = büyüyüp işkembesi gelişen ve memeden kesilen kuzu), Hazreti Ali'nin, gelecekteki olayları bildirdiği ve bir keçi veya koyun derisi üzerine yazdığı rivayet edilen bilgi. C. in Musa Peygamberin levhalarından alındığı ve Muhammed Peygamberin, bunu Aliye bildirdiği, Alinin de Peygamberin emriyle bir keçi veya bir koyun derisine yazdığı, Alinin bundan başka bir de *Câmia* adlı kitabı

olup C. ve Câmia'da kıyamete kadar olacak şeylerin yazılı bulunduğu ve bu iki kitabın, Peygamber soyunda bulunduğu hakkında rivayetler vardır.

CEGLÉD (eskiden **Czegléd**) [*tşęglēd*], Orta Macaristanın Pest komitat'ında, Tuna - Tisza ovasının kuzeydoğusunda bir şehir. Budapeşte ile Szolnok arasında ve Kuzey Alföld'ün, son zamanlarda intensiv ziraat yapılan ve üzüm v. b. yetiştiren kumluk bir bölgesinin ortasındadır. Yemiş pazarı olup kümes hayvanları ihraç merkezidir. Demiryolu kavşak noktasıdır. C. de un fabrikaları v. b. ziraat endüstrisi vardır. Nüfusu 39 000 (1941) dir.

CEGLIE MESSAPICO [*çęlye messąpiko*] (Ceglie Messapica olarak da geçer), İtalyanın kuzeydoğu kısmında, Apulia bölümünde, Brindisi vilâyetinde, Brindisi şehrinin takr. 32 km batısında bir şehir. Un fabrikalarına sahip olup distrikt'in zirai mahsullerine bir pazar yeridir. Kazılar neticesinde bir Yunan yerleşme yerinin kalıntıları bulunmuştur. Şehrin nüfusu: 17 077 (1936): bütün yerleşme yerinin nüfusu 20 764 (1936).

CEHACHE [*kehąçe*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren büyük Maya - Zoque [Soke] ailesinin Maya - Quiche [Kiçe] grupundan bir dil. Grupun asıl Maya alt - bölümünden olup, Mayat'an denilen Klâsik Maya dilinin güneyinde, Guatemala'nın kuzeydoğu kısmındaki Peten gölünün kuzeyinde konuşulurdu. Yakın akrabaları Mopan ve Mazateco dilleridir; bunlardan C. ile Mazateco, XVI. yüzyılda Yucatan yarımadasından güneye doğru inen Maya'lar tarafından sömürülmüştür. Bugün daha güneyde konuşulan Lacandon dili, sönen bu iki dilin kalıntıları olsa gerektir. Bk. MAYA - ZOQUE, ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CEHDÎ, İbrahim (1771 - 1789 veya 1808), Türk şairi. Diyarbakırda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Diyarbakırın tanınmış simalarından Seyyid Kasım'ın torunlarından Süleyman Efendinin oğludur. İlim tahsil etmiş, fakat daha çok şiirle uğraşmıştır. Arap ve İran edebiyatlarını asıl dillerinden okurdu. C. nin şiir mecmuası kaybolmuş, elde birkaç şiiri kalmıştır. Türk şairi Süleyman Nazif, C. nin torunlarındandır.

CEHEGÍN [*tkeehįn*], İspanyanın doğu bölgesindeki Murcia vilâyetinin kuzeydoğusunda bir şehir. Arcosnehrinin ü z e r i n d e, Murcia'nın takr. 56 km kuzeybatısındadır. Şehrin nüfusu 12 000, havalisiyle beraber 17 316 (1940). Z i r a a t çok ilerlemiştir. Kükürtlü su kaplıcaları vardır. Gotik üslûpta Santa María Magdalena kilisesi tanınmış mimar Juan de Herrera tarafından yapılmıştır. San Francisco manastırı Roma devrinden kalma kitabeler ihtiva eder.

CEHENNEM (E s k i Ar. *gahannam* < İbr. *gēhinnōm* veya *gihinnām* < *gē Hinnōm* = Hinnōm vâdisi [= Kudüs'ün yakınında, ilâh Mōlęh (Molech)e sunulan çocukların yakıldığı yer), Ahiretin, günah işliyenlerin gönderildiğine inanılan kısmı. C., İslâmlıkta ve Hıristiyanlıkta aşağıyukarı aynı şekilde tasavvur edilir ve genel olarak, dünyadaki ateşle kıyaslanır. Hattâ *Kur'an*da C. kelimesi için bazı kere sadece «nâr» (= ateş; En'am, 128; Hût, 107; Karia, 11; v. b), yahut da ateşin vasfı olan kelimeler kullanılmış; bu suretle C., *Kur'an*da 7 isimle anılmıştır: C. (Tâhâ, 74; Müminûn, 104; v. b.); Lezâ (= alevli ateş; Mearic, 15); Hutame (= yakıcı musibet; Hümeze, 4); Saîr (= yanan ateş; Mülk, 5); Sekar (= kızıl ateş; Müddessir, 27); Cahîm (= şiddetli ateş; Nâziat, 36, 39); Hâviye (Gayya kuyusu; Karia, 9). Bunlar, bazı tefsirciler tarafından C. in derecelerinin veya üst üste kurulmuş 7 tabakasının adları olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bir âyette de C. in 7 kapısı olduğu ve her kapıdan bir fırkanın gireceği yazılıdır (Hicr, 44). *Kur'an*da C. azabı yer yer canlı bir şekilde tasvir edilmiştir: C. ateşi alevlidir, deriyi yakıp kavurur (Mearic, 15, 16), C. kaynaya kaynaya uğuldar (Mülk, 7), dibinde yetişen zakkum ağacının yılan başına benziyen meyvaları yenilip üzerine kaynar sular içilir (Sâffât, 62 - 68), Orada serinlik ve içecek şey yoktur, yalnız kaynar su ile zehir gibi acı olan su içilir (Nebe', 24. 25).

C. hakkında birçok hadîsler de vardır. C. azabının ebedî olup olmadığı meselesi, İslâm din bilginleri arasında tartışmalı bir konudur. Mutezile ve Haricîler, C. e girenlerin bir daha çıkmıyacaklarına inanırlar. Diğer İslâm mezheplerinde ise, Tanrıya ortak koşanlardan başkalarının affedileceğine inanılır; hattâ bazı yorumculara göre C. azabı günün birinde herkes için kesilecektir. Bk. AHİRET, ESKATOLOJİ (Eschatologie).

*Ahd - i Atîk*e göre ölüler ülkesi, yer altında uzanan karanlık bir bölge idi. Buraya kapılardan girilirdi. Burada ölülerin ruhları kasvet içinde, insanlardan ve Allahtan ayrılmış bir durumda idi. Bazı iman sahibi insanlar, ahiret hayatından, bundan fazla birşey beklenebileceğini (Eyub, XIX: 25 - 27; Mezmurlar XVI: 8 - 11 ve XVII: 15 v. b.) ileri sürmüşlerdir. Danyal kitabı yazıldığı zamana kadar, ahiretteki hayat hakkında basübadelmevt (ölümden sonra dirilme) ve kıyameti içine alan bazı yeni görüşler meydana çıktı. Bu fikirler şöyle bir ifade bulmuştur: «Ve yerin toprağında uyuyanlardan birçoğu bunlar ebedî hayata ve

CEHENNEM (Dante: *Inferno*, canto XIII; Dante ile Vergilius, C. in 7. dairesinin 2. bölümünü gezerken; Gustave Doré'nin tablosu)

şunlar utanca ve ebedî nefrete uyanacaklar. Ve anlayışlı olanlar gök kubbesinin parıltısı gibi, birçoğunu salâha döndürenler de yıldızlar gibi ebediyen ve daima parlıyacaklar». Daha sonraları (II. Petros, II: 4) C. sözünün Yunanca Tartaros, Latince Tartarus'a karşılık olduğu görülür. Bu bölgeye, eski melekler, kıyamet gününü beklemek üzere Allah tarafından atılmışlardır. Yunanlılarda ahiret cezalarından ancak bazı hususi hallerde bahsedilir. Mefhum, ancak Orphizm (b. bk,; Orpheus tarafından kurulmuş olduğuna inanılan Dionysios [b. bk.] kültünün, bu arada ölümden sonra ruhun yeraltı dünyasına inişinin, mistik âyinleri ve doktrini) in tesiriyle umumileşir. Bu gelişmeye Parsizm, Buddhizm ve başka dinlerde de raslanır. Bu ikinci anlamda C., *Ahd-i Cedid*de, Yunanca *gehenna*yı tercüme etmek için kullanılır. *Ahd-i Atîk*te bu sözle Kudüs'ün civarında bir yer kasdedilir. Burada, eskiden Mōleḫ'e nefret uyandırıcı bir şekilde çocuklar kurban edilirmiş (II. Tarihler, XXVIII: 3; Yeremiya, XIX, 6), yine burada, atılan süprüntü ve kazuratı yakmak için mütemadiyen ateş yanarmış. Akla getirdiği bu iğrenç manzaralardan dolayı bu yer ebedî cezalandırma yerine ismini vermiştir ve kelimeyi *Ahd-i Cedid* bu mânada kullanır. C. kavramının gelişmesi, Danyal'ın yukarıda belirtilen ilk imasından başlanarak, apokrif devrinin apokaliptik (bk. APOKALYPSİS) yazıları yolu ile (Ḥanōḫ [Enōkh] kitabı, Esdras ve saire) İsa zamanındaki, halkça kabul edilen, tam mânada fena ruhlara mahsus ebedî ceza yeri anlamına kadar takibedilebilir. Hıristiyanlık, başlangıçta bazı tereddütlerden sonra, ahiretin, «Babil Sürgünlüğü» nden beri ananevi ikiliğini (Cennet ve Cehennem) kabul eder. Meselâ Paulos, ancak müminler için basübadelmevti kabul eder. C. i de *Ahd-i Cedid*e dayanarak renkli bir şekilde tarif eder. Katoliklik ise ahiretin iki bölgesine, üçüncü olarak bir de Araf (Purgatorium) ı katar. Önce kabul edilen, cezaların ebediyeti, sonradan kilise tarihi seyrince, Allahın insanlara olan sevgisine ve İsanın bütün insanlara şâmil kurtarıcılığına bina en, çeşitli yanlardan taarruza uğramış ve yerine bütün insanlara şâmil bir selâmete erme mefhumu (Origenes, Petersen, Aydınlanma devri [Alm. Erklärung], Schleiermacher) geçmiştir. C. e ait kabaca maddi tasavvurlar son zamanlarda umumiyetle terk edilmiş ve yerlerine psikolojik tefsirler geçmiştir.

Birçok din ve mitoloji sistemlerinde C., yani günahkârların ölümden sonra ceza gördükleri yer ile ceza kavramından ayrı olarak ölülerin ve ölü ruhlarının gittiği yeraltı dünyası (İng. netherworld, Alm. Unterwelt), birbirinden kesin olarak ayrılmamıştır. Bugün ilkel topluluklarda da C. kavramı umumiyetle yoktur.

Yeraltı dünyası hemen her din ve mitoloji sisteminde mevcuttur. Eski Mısırlılarda *Amenti* veya *Amentet* (= gizli yer, batı), ölülerin meskeni, güneşin batıp indiği yeraltı dünyası idi. Buraya giren ruhlar, Anubis tarafından Osiris salonuna götürülür; 42 hâkim tarafından muhakeme edilir, kalbleri çıkarılarak tartılır; günahları yok ise bir nevi cennet olan Aaru (= kamışlar yurdu) ya geçerler; günahkârlar da işkence ile ceza görürler. Asur-Babil mitolojisinde ölüler dünyası *Arallū*, Ḫubur nehrinin ötesinde, yer yuvarlağının merkezinde, yedi duvarla çevrili, uçsuz bucaksız karanlık bir mağaradır. Daha sonraki dinlerde Şeytan C. in hükümdarı sayıldığı gibi, ilâh Nergal ile eşi Ninmug (veya Ereşkigel, veya Allatu) cinleri ile birlikte Arallū'da hüküm sürerler. Yeryüzünden göçmüş olan ölüler burada, sa-adet ümidinden büsbütün mahrum olarak acıklı bir durumda bulunurlar. İbranilerde *Gehenna*, yukarıda açıklandığı gibi, adını Müslüman ve Hıristiyan C. lerine vermişse de, aslında tam bir C. değil, sadece, Fenike ilâhlarından Mōleḫ (Moloch) e çocukların kurban olarak sunulduğu ve İbranilerce mekruh sayılan bir yerdi (yukarıya bk.). İbranilerin C. i, yeraltında bulunan, göçmüş ruhların karanlık meskeni olan ve dönüşü olmıyan *Še'ōl*du (Mezmurlar, XVI, 10). Ugarit (Kuzey Suriyede, bugün Lazkiye'nin güneyindeki Ras-Şamra mevkiinde M. Ö. ikinci bin yılda gelişmiş olan bir devletin merkezi) mitolojisine göre, *Mōt* (krş. Ar. *mawt*, *mevt* = ölüm) ölüm ve kısırlık ilâhı olup yeraltında hüküm sürerdi. Eski İranlılarda Zerdüşt (Zarathustra) dininde, zulmet ülkesinde bulunan C. in adı *Dacžahva* veya *Dužaŋhu* idi (Avesta. *duš-* = kötü, Pehl. *došaχu* > Ermen, *džoḫk*, Turfan Pehl. *dwšwχ*, Pazend. *dōžaχ*, *duzaχ*, Fars. *dōzaḫ*, Osm. *dûzah* ve *dûzeh*). İbranilerde Cennet ile C. in kesin olarak ayrılması, günahkârların muhakkak ceza görmesi telâkkisi, en çok dualist (b. bk.) olan Zerdüşt dininin tesiri altında gelişmiştir. Zerdüşt dinine göre, ölü ruhları Chinvat Peretu (= Toplıyanın köprüsü) köprüsünden geçerler. Günahı olmıyanlar bu dar köprüyü kolaylıkla geçer, fakat günahkârlar kayar ve aşağıdaki uçuruma, dev ve cinlerin eline düşerler. Hinduizm ile Buddhizm, ölümden sonra ruhların ceza gördüğü yeri yani C. i *Naraka* (= alt dünya, krş. Yun. *nerteros* = alt, yeraltı) şeklinde adlandırmıştır. Yirmi sekiz bölüme ayrılan bu yerde günahkârlar kızgın kum üzerinde yürür, kaynar sıcaklıktaki yemekleri yer, karga ve baykuşlar tarafından hırpalanır. Rurava bölümünde, yemininden dönenler; Rodha bölümünde, inek kesmiş olanlar, çapulcular, caniler; Sukara bölümünde de sarhoşlarla hırsızlar ceza görür. Çin inançlarına göre, ölümden sonra ceza veya mükâfat olmadığı için C. kavramı da

CEHENNEM (Milton: *Paradise Lost*, Book II; Şeytanın, C. deki Pandemonium sarayındaki toplantı; Gustave Doré'nin tablosu)

yoktur. Ölüler, yeraltında bulunan «Sarı kaynaklar» da veya gökte otururlar. C. kavramı Çine Buddhizmle beraber girmiştir (M. S. l. yüzyıl). Taoist (b. bk.) Çinlilere göre, C. e T'ai - şan yakınında bulunan Şan - tong'dan ve Seçuan'dan girilir. Taoist C. inde vazife görenler, Çinin eski toprak ilâhlarıdır. Folklorda, Buddhist C. ilâhı Yama büyük bir rol oynar. Japon inanışlarına göre iki C. vardır. Bunlardan biri Buddhist *Cigoku*, öbürü de millî Şinto dinindeki *Yomo* veya *Yomotsu - kuni*dir. Yomo'da ilâh Susanovono - Mikito hüküm sürer ve çöplüğe benziyen bu yerde ölüler sürüncemede kalırlar.

En meşhur ve klâsik yeraltı dünyası ve C., Yunan mitolojisindeki *Haidēs* (veya Hadēs veya Aidōneus = görünmez yer) tir. Burası, yer yuvarlağının merkezinde, veya Batı Okyanusunun ötesinde (bk. Homeros: *İlias* ve *Odysseia*), Kronos ile Rhea'nın oğlu, Zeus ile Poseidōn'un kardeşi ilâh Haidēs (başka bir adı: Plūtōn = zengin) le eşi Persephonē'nin hüküm sürdükleri karanlık ve hazin bir yerdir. Kronos (b. bk.) un sukutundan sonra kâinat taksim edilirken, Haidēs'e bu yer miras kalmıştır. Girişte, üç başlı bekçi köpek Kerberos durur ve girenleri bir daha dışarı çıkarmaz. Psykhopompos (= ölü ruhlar kılavuzu) Hermēs, ölü ruhları yeryüzünden buraya indirir, karanlık unsuru Erebos'un oğlu, kayıkçı Kharōn. gereken âyinle gömülmüş olan ölüleri Styks (Lat. Styx) nehrini geçirerek mesut Ēlysion tarlası (Ēlysion pedion)na ulaştırır. Akherōn (elem nehri) Kōkytos (fıgânlar nehri), Phlegethōn ile Pyriphlegethōn (ateş nehirleri) ve Lēthē (yeryüzünü unutma nehri) Haidēs'teki öbür nehirlerdir. Erinys denilen intikam ilâheleri. evlâtlık, akrabalık, misafirperverlik hususlarında suç işlemiş olanları, canileri, yeminlerinden dönenleri cezalandırırlar. Günahkârlar, Tartaros denilen asıl C. e atılır. Gök, yerden ne kadar yüksekse, Tartaros da Haidēs'ten o kadar derinde bulunan karanlık bir çukurdur. Demir bir duvarla çevrili ve demir kapılarla tahkim edilmiş olan Tartaros'ta Aithēr (= gök, hava) ile Gē (= yer, toprak) nin oğlu, yeraltı ilâhı Tartaros hüküm sürer. Haidēs ve buna bağlı kavram ve ilâhlar Yunan mitolojisinde zamanla birçok değişikliklere uğramıştır.

Roma mitolojisinde *Orcus*, yeraltı dünyası ve ilâhının adıdır. Orcus ölüleri yeraltı dünyasına götürüp hapseder. Yunan ilâhı Haidēs'e Plūtōn (= zengin) da denildiği gibi Orcus'a da Dis Pater (tam olarak: Dives Pater = zengin baba) denilmiştir. Romalıların yeraltı dünyasında, Yunanlı Erinys'lerin karşılığı olan Furiae (= çılgın hiddetliler) veya Dirae (= uğursuzluk falcıları) denilen ilâheler, suçluları işkence ile cezalandırır. Romalılara göre, Manes (= iyiler) ve Lares (= âmirler) denilen ölü ruhları, yeraltında saadet içinde yaşardı; bunların ilâhesine de Mania Lara ve Muta (= dilsiz) adları verilirdi. Suçlu ve günahkâr ölü ruhlarına Larvae (= hayaletler) denirdi; bunlar yeraltında iskelet ve hayalet şeklinde dolaşır ve asla rahata kavuşmazlardı. Geç Roma devrinde ve ilk Hıristiyanlık çağında C., *supernus* (= yukarıda. gökte olan) un zıddı olarak *infernus* (= altta, aşağıda olan; > İta. *inferno*, İsp. *infierno*, Fr., Port. *enfer*, Rumen, *infern* = cehennem; İslâv. *adŭ* [<Yun. *Hadēs*] ve *pĭkĭŭ* [= zift] = cehennem; Yeni Yun. *kolasis* [<*kolazō* = cezalandırmak] = cehennem; Mac. *pokol* [<Islâv.] = cehennem), yani yeraltında bulunan bir yer olarak düşünülmüştür. Germen mitolojisinde C., «gizli yer» (Eski Nordca *hel*, Got. *halja*, İng. *hell*, Alm. *Hölle*) dir. Eski İskandinav mitolojisine göre *Niflhel* veya *Niflheimr* (= Nifl [Orta. Alm *nibel* = sis] evi), kuzeydeki soğuk ve karanlık ülke olup, kâinatı sembolize eden dev dışbudak ağacı Yggdrasill'in üç kökünden birinin altındadır. Bu kökte bulunan Hvergelmir kuyusunda Nithhogr ejderi ile yılanlar, kökü kemirmektedirler. Dokuz bölümü olan Nıflheimr'da kavga ve kötülük ilâhı Loki'nin kızı Hel veya Hela ölülerin kıraliçesidir. Hastalanarak veya yaşlanarak ölenler buraya gelir, muharebe meydanında vurularak ölenler peri Valkyrja'lar tarafından atlara bindirilerek şeref sarayı olan Valhalla'ya götürülür ve baş ilâh Odin'in huzuruna çıkarılır. Niflheimr'ın en korkunç bölümü, işkence yeri olan rutubetli Nāströnd (= ölüler kıyısı, *nār* = ceset, *strönd* = kıyı) da, yılanlar tavandan zehir damlatır; bu C. de caniler ve yeminlerinden dönmüş olanlar sonsuz ceza görürler.

Ortaçağ sonunda, 1320 yılları sırasında, Dante, devrinin C. telâkkisini *La Divina Commedia* (İlâhi komedi) sının *Inferno* (Cehennem) bölümünde özetlemiştir. Buna göre C., yeryuvarlağının göbeğine doğru inen (= cehennemin dibı) ve huni şeklinde gitgide daralan bir çukur olup, birbirinin altında bulunan 9 daire (İta. cerchio) ye ayrılmıştır. Limbo denilen birinci dairede, vaftiz edilmiyenler ceza görür. Öbür dairelerde cezalandırılanlar şunlardır: 2. de şehvet günahkârları, 3 de oburlar, 4. de müsrifler ile cimriler, 5. de (Styx gölünde, İta. La palude Stige), hiddete ve hüzne kapılanlar, 6 da (Dis şehrinde, İta.Città di Dite) mürtediler. Yedinci dairenin üç bölümü (İta. girone) vardır. Bunların birincisinde (kan nehrinde), caniler; ikincisinde intihar edenler; üçüncüsünde de mülhitler ceza görür. Sekizinci daire 10 oyuk (İta. bolgia) a ayrılmıştır. Buralarda şu günahkârlar cezalandırılır: 1. de habis adamlar ve kızları iğfal edenler; 2. de, yaltaklık edenler; 3. de dinî değerleri ticaret mevzuu haline getiren kilise adamları; 4. de fal ve kehanetle uğraşanlar, 5. de vazifelerinde hile

CEHENNEM (günahkârların C. e düşüşü: Memling'in «Mahşer günü» adlı üçlü tablosunun sol kanadı, Köln katedralinde)

yapanlar; 6. da ikiyüzlüler; 7. de hırsızlar; 8. de kötü öğüt verenler; 9. da rezalet ve yanlış inanç yayanlar; 10. da sahtekârlar ve simyacılar. En dipte bulunan ve dört dönemeç (İta. giro) e ayrılan dokuzuncu dairede türlü hainler (a. akraba hainleri; b. vatan hainleri; c. misafir hainleri; ç. velinimet hainleri) ceza görür. İngiliz şairi John Milton'ın *Paradise Lost* (Kaybedilmiş cennet) [1667] adlı epopesinde C., esas itibariyle yerin ve gökün yaradılışından önce mevcuttur ve yeryuvarlağının merkezinde değildir. Allaha karşı isyan eden Şeytan (Satan) ve avanesi, gökten atılarak Kaos (İng. Chaos <Yun. Khaos = karmakarışık karanlık) denilen karanlığa, yani C. e düşerler (I. kitap [book]). Biraz sonra bu karanlığın içinde Pandemonium (= İblisler sarayı) denilen bina yükselir. Şeytanla avanesi burada meclis kurarlar. Toplantıda verilen karara göre (II. kitap), Şeytan yeni yaratılmak üzere olan dünyayı teftiş etmek için yola çıkar, ateş gölüne dökülen Styx, Acheron, Cocytus, Phlegeton nehirlerini, daha ötedeki Lethe'yi görür; uçup bunları geçer, dışarı çıkmak istediği zaman C. in 9 kapısını da kapalı ve canavar şekil (Shape) ler tarafından muhafaza altına alınmış görür. Şeytan bunları kandırır; kapı açılır ve C. in

XVI. yüzyıl Fransız tiyatrosunda C. in temsili (1547 de Valenciennes şehri sahnesinde temsil edilmiştir; Paris, Bibliothèque Nationale'deki bir el yazmasından)

Kudret (Power) i olan Kaos, Şeytanı dışarı çıkararak, yeni yaratılmış dünyayı gösterir. Cennette Âdem ve Havva ilk günahı işledikten sonra (X. kitap), o zamana kadar C. in kapısında oturan Günah (Sin) ile Ölüm (Death), efendileri olan Şeytanı takibederek Dünya (World) ya girerler. Cehennem (Hell) ile Dünya arasındaki yolu kolaylaştırmak için, bunlar, Şeytanın izini takibederek, Kaos'un üzerinde geniş bir köprü kurarlar. Bundan sonra Şeytan, C. deki Pandemonium sarayına döner ve başarısını anlatır.

Eski Türklerde ve Şamanlıkta C.: Müslüman Türklerde *Kur'an*daki C. karşılığı olarak kabul edilen dinî terim *tamu* veya *tamuğ* (< Sanskrit. *tâmas* < Ana Hind-Avrupa **tem[ə]* ve **temos* = karanlık; krş. aynı mânada Avesta *təmah*, Eski İslâv. *tĭma*, Lat. *tenebrae*, v. b.) dur. Bu kelime aynı mânada Uygurca Buddhizm ve Manihaizme ait metinlerde çok geçmektedir. Mani dininden olanların «büyük tövbe duaları» nda Peygamber Mani'ye hitaben «awiş tamu azaplarını bize bildirdiniz» denilmektedir. Soğdca yazılan Buddhist metinlerinde de *tamuğ* kelimesine çok raslanır. Buddhist'lerin inançlarına göre, günah işliyen insanlar öldükten sonra tekrar tamuda doğarlar ve azap görürler. Buddhist ve Manihaist Uygurların bıraktıkları metinlerden anlaşıldığına göre *tamu* ateş dolu ve karanlık bir yerdir («awiş tamu [Uyg. bir tamu adı] daki örtlük yer» «tünerik [= karanlık] tamu; yalınlık [= alevlik] tamu»). Buddhizmin müstakil bir mezhebi olan Lamaizmin talimatına göre yer altındaki dünyada tamu vardır, bu tamu'nun kapısında *prita* (tayf, hayalet) denilen cehennemî yaratıklar bulunur. Hıristiyan Türk Kıpçakların ilâhilerinde de *tamuk*, *tamuh* terimi geçmektedir (*Codex Cumanicus*ta: «ol bilmes kim tamuknun atın aldı» = o bilmez ki tamunun ateşini aldı). Türklerin Müslüman olduktan sonra Türkçeleştirdikleri birçok dinî terimlerden biri de *Kur'an*daki «cehennem» kelimesidir. Bu kelimeyi Buddhizm ve Manihaizm devrinde bütün Türk lehçelerine yayılmış olan *tamu* ile tercüme etmişlerdir. Çünkü *tamu*, X. yüzyılda Türkçe bir kelime sayılmış idi.

Türkler Müslüman olduktan sonra ilk yazılmış eserler olarak kabul edilen *Kutadgu Bilig* ile *Divan-ü Lûgati't-Türk*te *tamu*, C. karşılığı olarak kullanılmıştır. Eski Türkçe *Kur'an* tercüme ve tefsirlerinin hepsinde C. kelimesi *tamu* ile karşılanmıştır. Orta Asya dervişlerinin ilâhilerinde yüzyıllar boyunca *tamu* kelimesi kullanılmıştır. Osmanlı ülkelerinde yazılan Türkçe eserlerde ve *Kur'an* tercümelerinde *tamu*, XVII. yüzyıla kadar çok kullanılmıştır; XVIII. yüzyıllarda *tamu* ancak sözlüklerde ve derviş edebiyatında geçmektedir. XVI. yüzyılda yazılan *Kur'an* tercümelerinde *tamu* Farsça *dûzah* ile müsavi sayılmaya başlıyor; daha sonraki edebiyatta ise *tamu* kelimesine raslanmıyor. Çağdaş Türk lehçelerinden Çuvaşçada *tamıh*, Türkmen, Altay, Şor, Teleüt lehçelerinde *tamı*, Kazan, Başkurt, Tobol, Kazak, Kırgız lehçelerinde *tamuk*, eski Çağatayca ve Özbekçe *tamug* kelimeleri kullanılıyor. Şamanist Altaylıların inançlarına göre en büyük tamunun adı *mangıstoçirius-tamı* (*mangıstoçiri*nin mânası bilinmiyor) dır; bunu Batman-Kara denilen ruh idare eder. Yine bir *tamu* adı *tünken-kara-tamı* (*tünken-kara*nın mânası bilinmiyor) dır. Bu tamuyu Batman-Karakçe idare eder. Altay Şamanlığındaki tamu tasvirlerine göre Altaylılarda tamu hakkındaki bu inanç ve tasavvurların Lamaizm tesiriyle yerleşmiş olduğuna hükmetmek mümkündür. Asıl eski Türk Şamanlığında tamu ve «uçmak» (cennet) tasavvurları yoktu. Yakutlarda *tamu* kelimesinin bulunmaması bu düşünceyi kuvvetlendirir. Öyle görülüyor ki, *tamu* terimi Buddhizmle temasta bulunan kavimlerde yayılmıştır. Moğolca'da *tamu* kelimesi aynı anlamı ifade eder.

CEHENNEMTAŞI (Fr. Nitrate d'argent, Pierre infernale; Alm. Höllenstein; İng. Lunar caustic; Lat. Argentum nitricum), gümüş nitrat. Formülü $AgNO_3$ tür. Renksiz, kokusuz, yarı şeffaf, rombik billûri yapraklar veya billûri beyaz çubuklar halindedir. Gümüşün doğrudan doğruya nitrik asitte muamele görmesi yolu ile elde edilir. Takriben 0,5 kg suda ve takr. 14 kg alkolde çözülür. Eter-

de ve gliserinde de çözülür. Erime noktası 208,5° tir. Organik maddelerle temas halinde, bilhassa ışığın tesiri altında, gümüş hâsıl ederek kararır. C., hidroklorik asit, sodyum klorid, veya potasyum nitrat ile karıştırılarak sertleştirilir ve elde edilen sert, beyaz billûri madde çubuk ve kalem haline getirilir. Potasyum nitrat ile karışık olanına bizde *güherçileli C.*, Lat. olarak da *lapis mitigatus* (Fr Nitrate d'argent mitigé = hafifletilmiş nitrate d'argent) denir. C., tababette, muhtelif konsantrasyonlarda, Caustique (yakıcı) adstringent (büzüp sıkıştıran) olarak, yaraların yakılmasına ve deri ile kapanmasına hizmet eder.

CEHLAVÂN: bk. CALAVAN.

CEHM b. Safvân, Ebû Muhrîz (ölm. 746), İslâm kelâmcısı. Tirmiz'li veya Semerkant'lıdır. Emevîler devrinin sonlarında Horasan'da çıkan karışıklıklarda «Kara bayraklı» namı verilen Hâris b. Suraye'ye katılmış, bu yüzden Selm b. Ahvaz tarafından idam edilmiştir. Ceberiyye (b. bk.) tarikatine taraftar olmuş; imanın kalbden geldiğine inanmış, ulûhiliğe isnadedilen bütün insani vasıfları reddetmiş, Tanrının kayıtsız şartsız kudret sahibi ve yaratıcı olduğu düşüncesini savunmuş, cennet ve cehennemin ebedîliğini inkâr etmiştir. Cehmî denilen taraftarları XI. yüzyıldan sonra Eş'ariyye mezhebine girmişlerdir.

CEHOL (İng. Jehol; Çince Je-ho): 1. Çin Halk Cumhuriyetinin güneybatı Mancurya bölgesinde, Büyük Seddin ötesinde, Hope tepesinden küçük Gobi ovasına kadar ve büyük Çingan'ın doğu yamacı boyunca uzanan bir vilâyeti. Doğuda Liaoning (Mancurya), güneyde Hopeh (Çin), batıda da Çahar (İç Moğolistan) vilâyetleriyle çevrilidir. Arazisi dağlık olup güney bölgesinde 2 000 m den daha yüksek yerler, sarp yamaçlar ve derin uçurumlar vardır; kuzeyi daha az yüksek ve çok kurudur. Vilâyetin güney bölgesinde eskiden Mancu'lara vergi veren Moğol toplulukları yaşardı. XVIII. yüzyıla kadar Çinliler bu bölgede yerleşmiştir. Bu güney bölge 1913 e kadar Çihli vilâyetine bağlı idi. Kuzey bölgeye daha yeni zamanlarda Çinliler yerleşmeğe başlamıştır. Buradaki hayvan yetiştiren Moğolların yerini Çinli köylüler almıştır. Moğolların iddialarına karşı tedbir olarak 1913 te kuzey bölge, ayrı bir askerî bölge teşkil etmek üzere güney bölge ile birleştirilmiştir. 1928 den beri C. bir vilâyet olmuştur. Bölgeyi kaplıyan sağlam taşlığın üstü lös ile örtülüdür. Eskiden Çin imparatorlarının av sahası olan orman yok olmuştur. Başlıca şehirleri şunlardır: kuzeyin ticari merkezi olan Çifeng ve bölgenin güneybatısında bulunan merkezi Çengteh (İng. Chengteh), Dağlarda Luan-ho'nun bir ayağı üzerinde, çok güzel bir mevkide yükselen bu şehir, 1703 ten beri (İmparator K'ang-hi) imparatorların sayfiyesi haline gelmiştir. Çok zarif bir sarayı vardır. Peipiao civarında jürasik kömür istihsal edilir.

2. Çengteh şehrinin eski adı.

CEHRÎ (Lat. Rhamnus L.; Fr. Graines jaune d'Avion, İng. French berry, Alm. Gelbbeeren), cehrîgiller (Rhamnaceae) den ekseriyetle kuzey yarım küresinde yetişen 100 kadar türü olan bir bitki cinsi. Yazın yeşil veya daima yeşil ağaççık veya küçük ağaçlardır. Dalları ekseriya dikenli; yaprakları karşılıklı, bir kısmında sarmal dizilişli, tam kenarlı veya dişli; çiçekleri çok küçük yeşil, sarı, beyaz renkte, tek veya grup halindedir.

Türkiyenin hemen her tarafında yetişen 23 kadar türü vardır. Bu türlerden *Rhamnus frangula*nın kabuğundan

CEHRÎ: a. Çiçekli ve meyvalı bir dal; b. Meyva; c. Yaprak; d. Çiçek; e. Çiçeğin kesiti; f. Tohum; g. Çiçek diyagramı

tıpta istifade edilen «Cortex frangula» elde edilir. *Rh. cathartica*nın meyvalarından da tıpta faydalanılır. Başka çeşitleri şunlardır: *Rh. petiolaris*, *Rh. rhodopea*, *Rh. alaternus*, *Rh. tinctoria*, *Rh. daburica*, *Rh. infectoria*, *Rh. amasiensis*, *Rh. bithynica*, *Rh. libanotica* v. b. Bunların birçokları, boyacılıkta kullanılan tohumları için, Anadoluda bugün de yetiştirilir. Bunların yarı olgunlaşmış ve kurutulmuş bezelye hacmındaki tanecikleri kumaşları sarıya boyamak için kullanılır. Tanelerin tadı acı, kokusu fenadır. Yeşilimtırak, yahut kahverengine çalan renkte olup sert ve buruşuk kabukludur. Yeşil ve pürtüklü tohumlar, boyacılıkta düzgün tohumlardan daha makbul tutulur.

Kuru taneler bir kahve değirmeninde çekildikten sonra alkol ile muamele edilir. Bundan sonra sıcak su içindeki bir fıçıya konup asit sülfirik ilâvesi ile çözüştürülür. Bu sırada boya maddesi olan sarı toz, eriyikten ayrılıp çöker. Bu madde çok canlı, temiz ve parlak renkte olup ışıkta pek çabuk solar.

Eskiden, kırılmış tohumlar suda kaynatılıp süzüldükten sonra şap ile muamele edilerek tebeşire emdirilmek suretiyle «Cehrî sarısı» denilen bir lak toz yapılırdı. Bu da boyacılıkta kullanılırdı. Işığa ve kirece dayanıksız oluşu yüzünden şimdi yapılmamaktadır.

Anadoluda C. toplanmasının özel bir önemi vardı. Sabahları erkenden toplanan kafileler kırlara çıkar, mani ve şarkılar söyleyip C. toplarlardı; buna «Cehrî yarenliği» veya «Cehrî bayramı» denirdi; bütün eğlenceler gibi, bunlar da yeni evlenmelere fırsat hazırlardı.

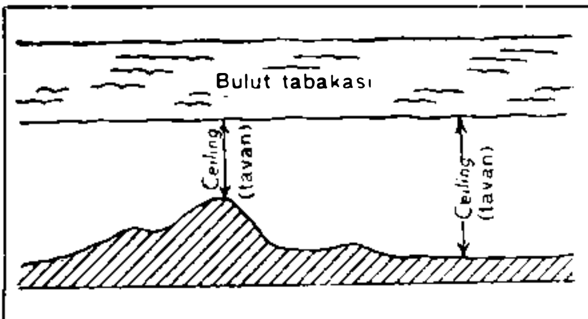
CEHRÎ ZİKİR, tasavvuf terimi. Zikir, anış anlamına gelir. Zikir, Tanrı adlarını anmayı, gerçeğe ulaşmayı vesile bilen sofilere göre cehrî (= açık), ve hafî (= gizli) diye ikiye ayrılır. C. Z., Tanrının belli bir adını, bir sayıya uymak, yahut sayısız olmak üzere dille ve bir tempoya göre anmaktır. Bu anış, onlarca, kalbin anmasına da sebebolur. Sonunda, kendisi uyusa bile zikredenin kalbi Tanrıyı anmakta devam eder; bu hale, «veled-i kalb» (= gönül çocuğu) ın doğması derler. Sofular, hafî zikrin, Hz. Muhammed tarafından hicret ederken mağarada Ebubekir'e, C. Z. in ise önce, yahut daha sonra Ali'ye telkin

edildiğini söylerler ve bu hususlarda iki hadîs de naklederler (Rifat Ahmet: *Mirat'ül mekasid fi def'il-mefasid*, İst. 1293, taş basm. s. 45-47). Bk. HAFÎ ZİKİR ve ZİKİR.

CEHRİGİLLER (Rhamnaceae), bitki sistematiğinde tropik memleketlerden mutedil bölgelere kadar yayılmış 500 kadar türü olan bir bitki familyası. Bu familya bitkileri umumiyetle dikenli bodur ağaçlar, nadiren otsulardır. Yaprakları basit, 3-5 damarlı ve küçük stipulludur. Çiçekleri küçük, aktinomorf, yeşil veya sarımtırak renkte, ekseriyetle 5 li, nadiren 4 lü, erdişi veya bir cinslidir. Meyvaları kapsula veya üzümsü meyvadır. *Rhamnus* (cehri), *Zizyphus* (ünnap), *paliurus* (karaçalı) cinsleri bu familyadandır.

CEIBA, LA [*la theiwa*] (Puerto Ceiba da denir). Orta Amerikada Honduras'ın kuzey kıyısında, Karib denizi üzerinde bir şehir. Atlântida departmanının merkezi ve demiryolu terminüsüdür. Limandan, meyva (bilhassa muz), deri ve kereste ihracedilir. Nufusu 20 949 (1950) dur. C. yünü veya kapok (Ceiba pentandra [Eriodendron anfractuosum]) pamuk ağacı veya kapok ağacı da denilen bir tropikal ağaçtan ve bunun yakın akrabası Bombax cinsine mensup 30 m yüksekliğindeki ağaçlar (bunların hepsi de Bombacaceae familyasına mensuptur) ın uzun tüylerle kaplı tohumlarından elde edilen bir çeşit pamuk. Bu tüyler, hafifliği dolayısiyle, cankurtaran simitlerinde, ceketlerinde, yeleklerinde ve minder, yatak, v. b. doldurmakta kullanılmaktadır.

CEILING [*siliŋ*] (İng. = tavan), havacılıkta yer veya su alanı üzerinde gökün yarısından fazlasını kaplıyan en alçak bulut tabakasına kadar olan dikey mesafeye verilen isim. Uçak hareketlerinde, en sık ölçülen ve en önemli bilgilerden biridir; çünkü bu mesafe, bir uçağın, havalandıktan sonra ve âletlerini kullanmağa başlamadan önce faydalanabileceği uçuş boşluğunu ifade eder. Bir uçak, muayyen miktarda kuvvet sarf ederek uçar. Eğer, motörün hâsıl ettiği kuvvet, uçağın hareketinden doğan hava mukavemetini aşarsa, pilot, bu farkı ya süratini artırmak için, ya sabit süratle yükselmek için kullanabilir. Fakat yükseklik artınca havanın seyretmesi, motörün çalışmasına tesir eder ve neticede bir ân gelir ki motörün hâsıl ettiği kuvvet, ancak yatay uçuşu sağlayabilecek bir seviyeye düşer. Bu yükseklik, uçağın mutlak C. ini teşkil eder, yani uçağın bundan fazla yükselmesine imkân yoktur. Fakat, nazariyede, bu mutlak C. e erişmek için sonsuz bir zamana ihtiyaç olduğuna göre, hizmet C. i adı altında pratik bir rakam kullanılır. Bu rakam, yükseliş oranının dakikada 100 kademe kadar düştüğü yüksekliği ifade eder. Bk. CEILOMETER.

C E I L I N G

Absolute C. (İng. = mutlak tavan), bir uçağın, veya havaya dayanan bir merminin normal hava şartları altında, yatay uçuş hâlinde, deniz üzerinde muhafaza edebileceği en büyük irtifa.

Service C. (İng. = hizmet tavanı), normal hava şartları içersinde, muayyen bir uçağın, dakikada 100 ayak (= 31 m) tan daha fazla bir süratle yükselemediği, denizüstü yükseklik. Dakikada 100 ayak, Birleşik Amerikada ve Büyük Britanyada kullanılan sürattir; başka milletler başka birim süratleri kullanabilirler.

CEILOMETER [*silomitır*] (İng. *ceiling* = tavan, *meter* = ölçen), havacılıkta gündüzleri bulutların yüksekliğini ölçmeye yarıyan bir alet. Bir ışıldak, vasıtasiyle modüle ültraviyole ışınları dikey olarak havaya verilir; bulut tarafından aksettirilen ışınlar, ışığı elektrik akımına çeviren fotohücreyle mücehhez bir teleskop vasıtasiyle belli bir noktada yakalanır. Bu prensipe göre çalışan kayıt aletleri şimdiye kadar birkaç hava alanında kurulmuştur. Bk. CEILING. Meteorolojide bulutların yüksekliği umumiyetle klinometre (b. bk., İng. clinometer, Fr. clinomètre) ile ölçülür.

CEIRIOG [*keiryog*] (asıl adı: **John Hughes**; 1832-1887), Gal (Wales) li bir şair Penbıyn (Denbighshire)de doğmuş, Caersws (Montgomeryshire) de ölmüştür. Gal memleketinin XIX. yüzyıldaki en büyük şairlerinden biri ve en sevilen lirik şairi. Tabiat ve sevgi üzerine yazılmış olan şiirleri sade ve halk diline yakın bir karakter taşır 600 kadar türküsü *Evening Hours* (Akşam saatleri) [1860] *Morning Hours* (Sabah saatleri) [1862], *A Hundred Songs* (Yüz şarkı) [1863] *Other Hours* (Daha başka saatler) [1868], *Summer Hours* (Yaz saatleri) [1870] ve *Last Hours* (Son saatler) [1888] başlıklariyle yayınlanmıştır *Owain Wyn* başlıklı şiiri Gal (Kymri, Welsh) dilindeki çoban şiirlerinin en zarifi sayılır ve mükâfat kazanan birçok şiirlerinden biridir.

CEJADOR Y FRAUCA [*thehador i frauka*], **Julio** (1864-1927), İspanyol dilcisi ve Romanisti. Zaragoza'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. İspanyada ve Fransada Romanoloji ve Hispanistik okumuş, Jesuit tarikatına girmiş, Palencia'daki Jesuit Kolleji'nde ve Madrid üniversitesinde İspanyol ve Latin dilleri profesörü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *La lengua de Cervantes* (C. in dili) [1905], İspanyada ve Latin Amerikada Ispanyol dili üzerinde yazılmış en mufassal eser olan *El lenguage. Tesoro de la lengua Castellana* (Dil. Castilla [Ispanyol] dilinin hazinesi) [12 cilt. 1908 1914], *Historia de la lengua y literatura Castellana desde los origenes hasta Carlos V* (Castilla [İspanyol] dili ve edebiyatı tarihi. kaynaklardan V. Carlos'a kadar) [14 cilt, 1915-192], *Fraseologia e estilestica Castellana* (Castilla [İspanyol] dili frazeolojisi ve stilistiği) [4 cilt, 1921-1925], *Origen del lenguaje y etimologia Castellana* (Dilin kaynağı ve Castilla [İspanyol] dili etimolojisi) [1927].

CEKAS [*tsekas*], içinde krom ile demir bulunan nikel alaşımları veya krom ile alüminyum bulunan demir alaşımları. C , ısı iletkeni (conducteur) olarak kullanılır: özgül direnç (résistance spécifique) i 1,0810-4.52 cm, ısı iletme kabiliyeti 0,04 kalori cm saniye derecedir.

CEKET (Fr. Jaquette, veston; İta. giacchetta; İng. jacket; Alm. Jacke; Fr. = küçük *jaque* <İsp. *jaco* <Ar. *şakk* = zırh), erkeklerde elbise takımının, yelek, gömlek

üstüne giyilen parçası; kadınlarda da tayyör takımının üst kısmı. C. modaya göre, uzun veya kısa, bedene fazla veya az yapışık olabilir. Klâsik veya fantazi şekilleri vardır. Sadece belden tek düğmeli olabileceği gibi, düğmeler göğse kadar da çıkabilir. Bir veya iki sıra düğme ile çaprazvari kavuşmuş C. ler vardır. Cepleri üstten veya içten olabilir kuplarla da cep meydana getirilmiş olabilir. C. in hemen hemen daima klapalı veya işlenmiş bir fantazi yakası olur. Kollar iki dikişlidir.

C. için yünlü, ipekli veya sentetik her kumaş kullanılabilir Önüne, yakasına kollarının uc kısımlarına içten telâ konur. C. in içi astarlanır.

Bir C. yapmak maharet ister. İyi kumaş ve çok iyi bir patrona da ihtiyaç vardır. Çözgü ve atkı istikametindeki iplikleri işaret edilerek kumaş, yüzü içeri gelmek üzere kenarlarından iğne ile birbirine iliştirilir. Patronlar kumaş üzerine yerleştirilir. Patronların cihetinin çözgü cihetine uymasına dikkat edilmeli ve patron kumaş üzerine iğnelenmelidir. Patronların etrafı ve pens yerleri, yaka, cep gibi bütün hatlar kumaşa terzi sabunu ile çizilmelidir. Kumaş dikiş payı bırakılarak kesilir. Sonra çizgiler üzerinden teyel iplikleri geçirilerek parçalar bu iplikleri teşkil ettiği çizgiler üzerinden birleştirilir. Dikişi kolaylaştırmak için teyel iplikleri ile işaret iplikleri-nin aynı renkte olmamalarına dikkat edilmelidir.

CEKET: Yaka, kol, kolağzı

Kol, biri üst ve biri alt kısım olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Kolun alt parçası, üst parçasından daha dardır. Bunları birbirine bağlıyan dikişler, dirsek hattı üzerinden ve kolun iç tarafından geçer. Kolları teyellemeden önce kol üst parçasının dirseğe gelen kısmı hafifçe yedirilerek alt parça ile birleştirilir. Bk JAKETATAY (Jaquette à taille).

C E K E T: Beden parçaları

ČEKOSLOVENSKÁ REPUBLICA veya **ČEKOSLOVENSKO,** Çekoslovak Cumhuriyetinin Çekçe ve Slovakça adı.

CELÂİRLİ: bk. CELÂYİRLİLER.

ČELAKOVSKÝ [*çelakofski*], **František Ladislav** (1799 1852), Çek şairi ve yazarı. Strakonice'de doğmuş, Praga'da ölmüştür. Bir marangozun oğlu olarak dünyaya gelen Č., Praga ve Linz'te tahsil etmiş ve 1829 a kadar hususi öğretmen olarak çalışmıştır. Bu tarihten itibaren kendisini edebiyata ve ilme vermiştir. İki yurtsever Çek gazetesinin baş muharriri olarak çalışmış, fakat Rusya hükümetinin haber alması üzerine bu gazetelerden ayrılmıştır. Bir zaman kütüphaneci olarak çalıştıktan sonra, önce Breslau (şimdi: Wrocław) da (1841 - 1848), sonra Praga'da (1848 - 1852) İslâv dilleri profesörü olmuştur. Orijinal şiirlerini ilk olarak 1822 de çıkaran Č., genç yaşından beri Herder ve Goethe'nin tesiriyle, birçok İslâv dillerindeki halk şarkılarını toplamış, tetkik etmiş, 1822 - 1827 yıllarında üç ciltlik bir külliyat çıkarmıştır. Kendi eserlerinden en önemlileri de aynı kaynaktan ilham almıştır: *Ohlas písní ruských* (Rus şarkılarından aksisedalar) [1829: bunlar Rus «bılinı» kanunlarına dayanır] *Ohlas písní českých* (Çek şarkılarından aksisedalar) [1839]; *Růže stolistá* (Van gülü, Rosa centifolia) [1840; bu eser felsefi, lirik şiir ve şarkılar külliyatıdır]. Č., uzun çalışmalar neticesinde 1852 de bir ata sözleri külliyatı da çıkarmıştır: *Mudrosloví národa slovanského v příslovích* (İslâv milletinin ata sözlerindeki zekâsı). Č. mükemmel bir mütercimdir; Walter Scott ve Augustinus'u tercüme etmiştir.

ČELAKOVSKÝ [*çelakofski*], **Jaromir [Tchelakovsky, Czelakowsky** şeklinde de yazılır] (1846 - 1914), Çek hukukçu ve tarihçisi. František Ladislav Č. nin ikinci oğlu. Breslau'da doğmuş, Pragada ölmüştür. 1871 de Praga

belediyesi arşivlerinde hizmete girmiş ve 1896 - 1907 yıllarında bu arşivin müdürlüğüne yükselmiştir. Praga üniversitesinde, 1883 te Çek hukuku profesörü olmuştur. Çekce ve Latince olarak hukuk tarihine ait pek çok eserler çıkarmıştır: *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* (Bohemya kırallığının belediye hukuku) [2 cilt, 1886 ve 1895]; *Povšechné české dějiny pravní* (Çek hukukunun genel tarihi) [1879 ve 1899, bu eseri üniversitedeki derslerinden teşekkül etmiştir]. Bir zaman milliyetçi olarak politikaya katılmıştır. Fransa Mânevi ve Siyasi Bilgiler Akademisinin muhabir üyeliğine seçilmiştir.

ČELAKOVSKÝ [*çelakofski*], **Ladislav** (1834 - 1902), Çek botanikçisi. Praga (Praha) da doğmuş ve aynı şehirde ölmüştür. Şair ve filolog František Ladislav Čelakovský'nin oğludur. 1860 ta Praga'daki Bohemya müzesi botanik kısmının «muhafız» lığına getirilmiş ve 1880 den itibaren Praga'da botanik hocalığı yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Prodromus der Flora von Böhmen* (Bohemya florasına giriş) [1867 - 1881], *Die Gymnospermen* (Açık tohumlular) [1890], ve *Das Reduktionsgesetz der Blüten* (Ağaç çiçeklerinin indirgeme kanunu) [1895].

CELÂL: 1. ululuk, sonsuz kıymet ve büyüklük mânasına Allahın sıfatlarından biri. Bu kelime zorlu ve şiddetli mânasına da geldiği için Allahın «Kahhar, Cebbar, Mütekebbir» gibi sertlik ve gazap ifade eden sıfatlarına «C. sıfatları» denilmiştir. Gafur, Cemil, Lâtif gibi merhamet ve muhabbet ifade eden sıfatlara «cemâl sıfatları» denildiği gibi. «Rab, Kadir, Rahman» gibi sıfatlar ise hem cemâl, hem C. sıfatlarıdır. Bu üç vecih ile adlanan sıfatlar «Esmai Hüsna» tâbirinde birleşirler.

Kelâmcılara göre, selp sıfatları, C. sıfatlarıdır. Subut sıfatlarından bu grupa girenler de vardır. Bunların herbiri, C. olsun, cemâl olsun hakikî mânasiyle Allahın zatına has, ezelî ve ebedî bir sıfattır. Sıfatların mevsufları birbirinden ayrı değildirler, ayrılık ifade bakımındandır ve isimler tâbirlerden ibarettir. Eşyada tecelli eden cemâl ve C. ise surî ve mecazidir.

Mutasavvufaya göre, C. sevgilinin kendini göstermekten istiğnası veya mevcutların, teşahhuslarla perdelenmiş olan, zatıdır. Cemâl ise aşk ehlinin gönlüne gelen ilham veya sevgilinin en mükemmel olduğu tasavvurudur. Bu yüzden muhipler, her şeyi güzel, hoş görürler. Bu bakımdan C., cemâl derecesinin şiddetidir. Birtakım mutasavvifler, Allahın batınî sıfatları C., zahirî sıfatları cemâldir derler. «Celle celâlühü» ve «Zülcelâl» tâbirleri, zat-ı ilâhiyi ifade ettiği halde «Cemâl - i Pâk» ve «Cemâl - i Hâk» tâbirleri Peygamberi, kâmil insanı ifade eder. Bu suretle Allahın esma ve sıfatının mahlûklarda biri C., diğeri cemâl olmak üzere iki türlü tecellisi vardır. C. sıfatı, gazap ve şiddet şeklinde tecelli eder, C. li adam bu tecellinin mazharıdır. Bu gibileri, Allaha karşı isyan eder görünürler. Şathıyat sahipleri bunlardandır. Cemâl ise hüsün ve ünsiyet şeklinde tecelli eder, bu tecelliye nail olanlar ehlidildirler ve bunlar daima cemâle âşıktırlar ve her şeyi hoş görürler. Naze nin süreklerinde cemâlin senbol oluşu bundandır. Bunlar birbirine cemâlim diye hitabederler. «Yarab, C. in hürmetine cemâlinle tecelli et» duası bu mânadadır.

2. C. ihtiyar ve büyük mânasına da gelir ve ad olarak kullanılır.

CELÂL (ölm. 1519), XVI. yüzyılda Mehdîlik dâvası ile ortaya atılarak büyük bir isyan çıkaran ve kendisinden sonra Anadoluda zuhur eden aynı mahiyetteki hareketlere adı verilmiş olan Türkmen dervişi.

C., bugün Yozgat denilen Bozok havalisi halkından idi. Bazı tarihçiler onun bir sipahî olduğunu söylüyorlarsa da, bu husus katî olarak bilinmemektedir. C., vatanı olan Bozoktan Tokat'a bağlı Turhal kasabasına gelmiş ve bu civardaki bir mağarada yalnız başına yaşamağa başlamıştır. Halk «Hak âşıkıdır» diyerek akın akın onu ziyarete geliyordu. C., kendisini ziyarete gelenlere «Mehdî bu mağaradan zuhûr edecektir ve ben o günü beklemeğe memur edildim» diyordu. O bu mahiyetteki sözleri ve garip yaşayış ve hareketleriyle kısa bir zamanda etrafına görülmemiş bir kalabalık toplamıştı. Bozoklu Türkmen dervişi, sayısı gün geçtikçe çoğalan bu kalabalığı görünce açıktan açığa «bana erenlerden irşat olunmuştur, Mehdî benim» iddiasında bulunmuştur. Sâf köylüler, sergüzeştçi Türkmenler, Osmanlı idarecilerinin haksız muamelelerine mâruz kalmış kimseler, dirlikleri ellerinden alınmış askerler ve Şiiliğe mütemayil insanlarla Safevî taraftarları kafile kafile Sivas ve komşu illerden gelerek ona mürit olmuşlardır. C. yaşamakta olduğu mağaradan çıkarak sayısı 20 000 den ziyade olan taraftarlarının başına geçmiş ve dünyaya nizam verecek Mehdî iddiasiyle 1519 yılında faaliyete geçmiştir. Müritlerinin hemen hepsi de silâhlı olup bir kısmı yaya, bir kısmı da atlı idi. Turhal ve Tokat yörelerinin C. in istilâsı altına düşmesi sebebiyle Sivas beylerbeyi onun üzerine yürümüş, fakat yapılan çarpışmada bozguna uğramıştır. Karaman beylerbeyinin de yenilmesi C. in şöhretini büsbütün artırmış ve taraflarının sayısını da bir kat daha fazlalaştırmıştır. Bu esnada Edirnede bulunan Yavuz Selim, Rumeli beylerbeyi Ferhad Paşaya vezirlik rütbesi vererek onu mühim bir kuvvetin başında C. in tedibine göndermiştir. Bunu işiten C., Ferhad Paşa karşısında muvaffak olamıyacağını anlıyarak taraftarları ile birlikte İrana kaçmağa karar vermiş, Tokat ve Zile mıntakasından hareket ederek Artık ve oradan da Sivasa gelmiştir. C., Dulkadir beyi Şehsüvar oğlu Ali Beyin güneyden kendi üzerine gelmekte olduğunu görünce Karahisara doğru yollanmıştır. Şehsüvar oğlu Ali Bey, C. in Ferhad Paşa ordusu gelmeden önce sınırı geçeceğini anlıyarak kumandasındaki Türkmenlerle takibe girişmiş ve Erzincana bağlı olan Akşehirde ona yetişmiştir. Burada iki taraf arasında kanlı bir muharebe olmuş, C. taraftarları çok şiddetli savaşmışlarsa da, neticede bozguna uğramışlardır. C. kaçarken bizzat Şehsuvar oğlu Ali Bey tarafından yakalanmış ve öldürülerek başı İstanbula gönderilmiştir (1519).

Hakikatte meczup ve melânkolik bir insan olan C., giriştiği mehdîlik hareketi ile o kadar büyük bir şöhret kazanmıştı ki, bundan sonra Anadoluda vukubulan ayaklanmalara, onun adına nispetle, Celâlilik ve bunları çıkaranlara da Celâli denilmiştir.

CELÂL [**Bey ve Çelebi**] (asıl adı: **Hüseyin**; ölm. 1571 den az sonra), Türk şairi. Manastırda doğmuştur. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak belli değildir. 1517-1519 yılları arasında doğduğu tahmin ediliyor. Şiirlerinde «Celâl» ve «Celâlî» mahlâslarını kullanmıştır. Sipahi oğlu olduğu için timar sahiplerindendi. Kanunî devrinde İstanbula gelmiş, öğrenim görmüş, ayrıca hat dersi almıştır. Gazelleriyle şöhret kazanmağa başlıyan C. Kalenderîlerle düşüp kalkması sonucunda, dünya mensuplarından elini eteğini çekmek hevesine kapılmış ve bir mürşit bulmak için Arabistana, Şama ve Halebe gitmiştir. Bu seyahati sırasın-

da Hama sancağı beyi bulunan Cafer Bey (sonra Paşa) ile tanışmış ve onun tarafından korunarak derbederlikten kurtulmuştur. Cafer Bey, Şehzade Selim (II. Selim) e lâla tâyin edilince, C. de, onun tavsiyesi ile müsahip olmuştur. Selim'in sevgi ve güvenini kazanmış, bir ara Kanunî'nin emriyle şehzadenin yanından uzaklaştırılmış ise de, bir müddet sonra hükümdarın müsaadesiyle yine eski yerine dönmüştür. C., II. Selim'in hükümdarlığı zamanında da eski mevki ve itibarını kaybetmemiştir. Bu yakınlığın devamında her ikisinin de içki ve şiir düşkünü olmalarının etkisi vardır. Memlekette sivrilmek hevesiyle, Vezir-i âzam Sokullu Mehmet Paşa ve Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi aleyhinde bulunarak saraydaki nüfuzunu kötüye kullanmağa başlıyan C., içki ve esrar kullanmakla kalmayıp, Batınîlerle temas sonucunda edindiği inançlarla, içkinin haram olmadığına dair delilller de ileri sürmeğe ve şiirlerinde Hurûfîlik inançlarını yaymağa başlayınca, memlekette çoğunluğu teşkil eden Sünnî inançlara sahip kimselerin ve Şeyhülislâm Ebussuûd Efendinin etkisiyle saraydan uzaklaştırılmıştır. Tâyin olunduğu Şam beylerbeyliğinin oğluna verilmesini rica ederek kendisi memleketi olan Manastıra gitmiş, az sonra da orada ölmüştür.

C. in şiirlerini bütün tezkireler metheder. Bir *Divanı* olduğu tezkirelerde ve Kâtip Çelebinin *Keşfü'z-zunûn*unda kayıtlı ise de, henüz bulunamamıştır. Yazma mecmualarda pek çok şiirinin oluşu ve Zatî'den başlıyarak birçok şairler tarafından şiirlerine nazireler söylenişi, onun, yaşadığı devirde geniş bir şöhret kazandığını gösterir.

II. Selim'in şehzadeliği zamanında C. in *Kavâid-ı arûz*, *Sa'd ü Saîd*, *Şerh-i Avâmil*, *Hüsn-i Yusuf* adlı dört eser yazmış olduğu *Abdî tezkiresi*nde kayıtlıdır. Bunlardan Şehzade Selim'e takdim edilmek üzere yazılmış bulunan, *Hüsn-i Yusuf*un yazma bir nüshası İstanbul Üniversite Kitaplığındadır (No. 1872). Önsözü mesnevi şekliyle yazılmış olan bu eserde kâkül, zülüf, alın, gamze, yüz, yanak, kulak, ağız, gerdan, kol, ayak, boy v. b. hakkında 40 gazel vardır.

C. in manzum ve mensur birtakım eserler daha yazmış olduğu tahmin ediliyor.

CELÂL, Mehmet (1867-1912), Türk yazarı. İstanbulda doğmuş ve orada ölmüştür. Muntazam bir öğrenim görmemiş, kendi kendini yetiştirmiştir. Bazı memuriyetlere girmişse de içkiye düşkünlüğü yüzünden hiçbirinde devamlı kalamamıştır. Nazımda yeniliğe muarız olduğu ve bu konuda epeyce yayımlarda da bulunduğu halde, Batıyı tanıdığı için, şiirlerinde Batı etkisi görülür. Gazel yanında yeni tarzda şiirler de yazmıştır. Şiirlerinden başka hikâye ve romanları da vardır. Teknik bakımdan pek itinalı olmıyan Batı şekilleri içinde muhtevaca yerli kalmıştır. Eserleri, basit ve iptidai bir hassasiyet ve samimiyet taşır. C. in eserleri, zamanında pek çok okunmuş ve şaire kısa da olsa şöhret kazandırmıştır. C. in manzum ve mensur olarak pek çok eseri vardır. Manzumeleri *Ada'da söylediklerim* (1886), *Gazellerim* (1894), *Zade-i şair* (1895), *Âsar-ı Celâl* (1896), *Sürud* (1896) adlı eserlerinde toplanmıştır. Başlıca romanları: *Dâmen-Âlûde* (1887), *Bir kadının hayatı* (1890), *Küçük gelin* (1892); bu sonuncusunu, genç yaşta ölen karısı için yazmıştır.

CELÂL PAŞA [asıl adı: **Abdullah Celâlettin**] (1847-1903), Türk şairi. Siruz (şimdiki adı Serez, Selânik'in kuzeyinde) da doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Birçok mutasarrıflıklarda bulundu. Divan tarzında ve tasavvufi şiirler yazmıştır. Şiirleri, zamanında rağbet görmüştür; bunlardan bazıları dergilerde yayımlanmıştır.

CELÂL, Recaizade (1838-1882), Türk şairi. İstanbulda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Tanınmış Türk şairi Recaizade Mahmut Ekrem (b. bk.) in büyük kardeşidir. Daha çok mizah ve hiciv şiirleri yazmıştır.

CELÂL BUHÂRÎ [yahut **Şeyh Celâl** veya **Mahdûm-ı Cihâniyân**] (1307-1383), Hindistanda şöhret kazanan şeyhlerden. Evvelâ Sühreverdî, sonra Ciştî tarikatlerinin halifesi. Celâlî adı verilen müritleri, birtakım gezici dervişlerdir, yerleri yurtları yoktur. Namaza önem vermezler; esrar çekerler; sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş ederler; kollarına cam bilezik, boyunlarına yünden bir kordon takarlar; akrep ve yılan yerler. Çoklukla Kuzey Hindistanda yaşarlar.

CELÂL İSMAİL PAŞA, Müderris Dr. (1862-1925), Türk hekimi. Trabzon'un Divitçi oğullarından İsmail Paşa'nın oğludur. Babası vali bulunduğu sırada İşkodra'da doğmuş, İstanbulda ölmüştür.. İlk tahsilinden sonra Tıbbiye idadisine girmiş ve 1886 da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askerî Tıbbiye) den birincilikle mezun olmuştur. İki sene Haydarpaşa Askerî Hastanesinde staj gördükten sonra 1887 de malûmatını arttırmak ve iç hastalıkları ihtısası yapmak için kendi parasiyle Parise gitmiştir. Bilhassa Peten'in kliniğine devam etmiş, fakat aynı zamanda Potain, Charcot, Guyon, Dieulafoy gibi üstatların servislerine de devam ederek birçok yenilikleri öğrenmiştir. 1890 da memlekete dönünce Tıbbiye-yi Şahane Seririyat-ı Dahiliye hocası Zoiros Paşa (1841-1917) nın yanına muallim muavini olarak girmiş ve 20 sene kadar bu vazifeye ve ilâveten Gülhane Hastanesinde çalıştıktan sonra hocasının ayrılması üzerine 1908 de Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Dahiliye muallimi olmuştur. 1909 da Askerî ve Mülkî Tıbbiyelerin birleşmesiyle kurulan Tıp Fakültesinde de İkinci Seririyat-ı Dahiliye müderrisi olmuştur.

C. İ. P. nın askerî rütbesi de bu müddet zarfında gittikçe yükselerek her ne kadar 1907 de paşalığa terfi etmiş ise de İkinci Meşrutiyetten sonra birçokları gibi o da tasfiye-i rütep kanunu gereğince tenzili rütbeye uğramış ve Kaymakam (Yarbay) lığa inmiştir. C. İ. P. 1907 senesinde Askerî Tıbbiye'nin ıslahına memur olan komisyona seçildiği gibi, 1898 de İspanyada toplanan Hıfzıssıha kongresine, 1903 te Karantina Meclisi müfettişi umumîsi Duca Paşa ile birlikte Parise Milletlerarası Sağlık Kongresine gitmiştir. C. İ. P. iyi bir insan, iyi bir hekim ve iyi bir hoca idi. Gayet kibar, ağır tavırlı olup hürmet telkin eden bir hali vardı. Hastalarına çok nazik muamele eder ve muayenelerinde çok dikkatli davranırdı. Klinik bulgulara, vurarak (percussion) ve dinliyerek (ausculation) ses almağa çok ehemmiyet verir, en küçük bir hastalık arazını gözden kaçırmazdı.

Bazı hastalıklar ve bilhassa verem hakkında şahsi görüşlere sahipti. Meselâ verem ile histeri arasında bir münasebet kabul ederdi. En çok veremle uğraştığı için bir ara bizzat Sultan Abdülhamid'in emriyle çeşitli göğüs hastalıklarına müptelâ 24 hastaya terfikan Geyikli Kaplıcasına yollanmıştı. C. İ. P. ilâçtan fazla gıdai rejim ve sıhhi tedbirlere ehemmiyet verir, ancak çok tecrübe edilmiş ve tesirinden emin olduğu ilâçlara itibar ederdi. XIX. yüzyıl sonlarının değerli bir klinik üstadı olup müteaddit nişan ve

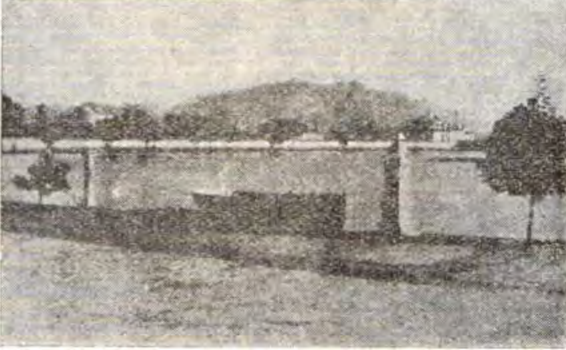
madalya ile taltif edilmiştir. Müteaddit makale ve kitapları varsa da bu arada bilhassa *Musahabe-i Sıhhiye*, *Deniz Havası ve Hamamları* ve ders kitabı olarak hazırladığı *Dürus-u Seririyat-ı Tıbbiye* anılmaya değer.

CELÂL MUHTAR ÖZDEN: bk. ÖZDEN, Celâl Muhtar.

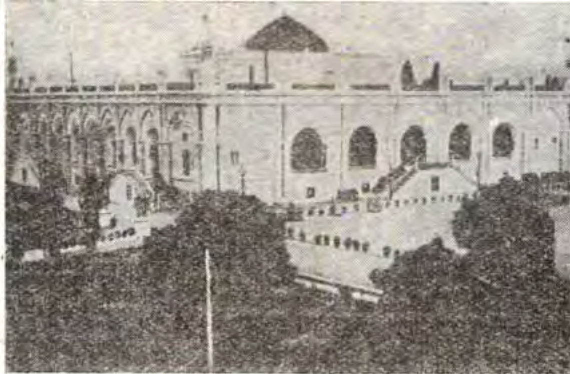
CELÂL NURİ: bk. İLERİ, Celâl Nuri.

CELÂL SAHİR: bk. EROZAN, Celâl Sahir.

CELÂLÂBÂD (İng. Jalalabad veya Jelalabad). Afganistanda Kâbıl ile Peşaver yolu üzerinde bu yolun aşağı yukarı tam ortasında bir şehir. Bu yol Kâbil'i Hayber geçidine bağlıyan başlıca yoldur. 1570 yılında Hint-Türk

CELÂLÂBÂD: ikinci plânda, sağda Bağ-ı Şahî kasrı

CELÂLÂBÂD: Bağ-ı Şahî kasrı

padişahı Celâleddin Ekber tarafından kurulmuştur. Stratejik bir mevkidedir. Nüfusu 2 000 kadardır; kıral, kışların çoğunu 1892 de C. da inşa edilen güzel saray (Bağ-ı Şahî) da geçirir; bu sıralarda nüfus 10 misline çıkar. 1842 de İngilizler tarafından Robert Henry Sale'in kumandası altında Afganlılara karşı müdafaa edilmiştir. Şehir 1878-1880 yıllarında İngilizlerin işgalindeydi.

CELÂLEDDİN, Mehmet Dede [Tanburî] (1848-1908), Mevlevî şeyhi. İstanbulda, Yenikapı Mevlevîhanesinde doğdu ve yine İstanbulda öldü. Bu mevlevîhanenin şeyhlerinden Osman Selâhaddin Dedenin oğludur. İlk öğrenimini Davud Paşa rüştiyesinde bitirdikten sonra medrese dersleri, tasavvuf, edebiyat, mesnevi, Farsça ve musiki tahsil etti. 1886 da babasının ölümü üzerine Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhliğine tâyin edildi. Yenikapı Mevlevihanesinde babasının yanında gömülüdür.

C., musikiyi ve tanburu İsmet Ağa, Nikoğos Ağa, Tanburî büyük Osman Bey gibi devrin ünlü musikicilerinden öğrendi. Eski yolda tanbur çalmakta meharetli ve bu yolda çalanların sonuncusu idi. Türk musikisini en iyi bilenlerdendi. Dugâh cedit makamında bestelemiş olduğu Mevlevî ayini C. in en başarılı bir eseridir.

CELÂLEDDİN BAYKARA, [Ahmet, Dede] (1853-1942), neyzen ve Mevlevî şeyhi. Geliboluda doğmuştur. Gelibolu Mevlevihanesi şeyhi Hüseyin Azmi Dedenin oğludur; Azmi Dede 1870 te Mısır Mevlevihanesi şeyhliğine tâvin edilince C. B. da babasiyle birlikte Mısıra gitti Cami'-ül-Ezher'de tahsil etti; Kahire Mevlevihanesi şeyhlerinden Mustafa Nakşî Dedenin çırağı Mehmet Sahi Beyden ney dersleri aldı; ayrıca zamanın tanınmış diğer neyzenlerinden de faydalandı. C., Mevlevîlik çilesini bitirdikten sonra Kahire Mevlevihanesine kudümbaşı, daha sonra aynı Mevlevihaneye, neyzenbaşı oldu. 1893 te İstanbula geldi. 1908 de vekil ve 1909 da asîl olarak Üsküdar Mevlevihanesi şeyhliğine tâyin edildi. 1910 da Galata Mevlevihanesi Şeyh vekilliğine ve Ataullah Efendinin ölümü üzerine bu dergâhın asîl olarak şeyhliğine getirildi; tekkeler kapanıncaya kadar bu vazifede kaldı. C., bir icracı olarak Mevlevi dergâhlarının kudumzenlik, neyzenlik, naathanlık, âyinhanlık gibi musiki ile ilgili hizmetlerinde bulunmuştur. Kendisi besteci olmamakla beraber dinî ve lâdinî mahiyette pek çok eser öğrenmiş ve öğretmiş, bilhassa bazı Mevlevî ayinlerinin unutulmamasında ve ortaya çıkarılmasında emeği geçmiştir. Arapça ve Farsçayı pek iyi bilen, tasavvufta da derin bir bilgin olan C. in, bir divan teşkil edecek kadar şiirleri vardır.

CELÂLEDDİN KARATAY (ölm. 1254), Türk Selçuklu devletinin büyük devlet adamlarından. Hayatının ilk devirleri hakkında bilgi elde edilemiyen C. K ın ilk önce Sultan İzzeddin Keykâvus (1210-1219) devrinde devât emîrliği ve sipehsalarlık (ordu kumandanlığı) mevkilerinde bulunduğu görülüyor. Dört yıl kadar süren bu memuriyetlerinden sonra I. Alâeddin Keykubad zamanında taşthâne emîri (leğenci başı) olmuş ve bu vazifesini adı geçen hükümdarın bütün saltanatı müddetince muhafaza etmiştir. On sekiz yıl Alâeddin Keykubad'ın hizmetinde bulunmuş olan C. K., bu hükümdarın büyük bir teveccüh ve itimadını kazanmış idi.

Keykubad'ın âni ölümünden sonra yerine geçen oğlu II Gıyaseddin Keyhusrev, Sadeddin Köpek'in oyuncağı olarak emîrlerinden bir kısmını öldürtmüş ve bir kısmını da iş başından uzaklaştırmıştı ki, bu ikinciler arasında C. K. da vardı. Fakat Köpek'in çok geçmeden öldürülmesi üzerine C. K. da eski vazifesi olan taşthâne emîrliğine getirildiği gibi, aynı zamanda hazîne-i hassa emîrliği de kendisine verilmiştir. O, bu memuriyetlerinde Keyhüsrev'in ölümüne kadar kalmış ve bu esnada Keykubad zamanında başladığı kervansarayını tamamlamıştır. C. K. ın devlet işlerindeki asıl faal rolü, Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra başlamaktadır.

II. Gıyaseddîn Keyhüsrev, 1245 yılında vefat ettiği zaman en büyüğü yedi yaşında olan üç oğul bırakmış ve bunların, Gürcü melikesinden doğan, en küçüğü Alâeddin Keykubad'ı veliaht tâyin etmişti. Fakat ölümünden sonra, vezir Şemseddin Muhammed, C. K., Has Oğuz ve Esededdin Ruzbe hükümdarın vasiyetini tutmıyarak onun büyük oğlu İzzeddin Keykâvus'u tahta çıkarmışlardır. Bununla alâkalı olarak da C. K., mühim bir mevki olan saltanat naipliğine geçmiştir. Fakat çok geçmeden vezir

Şemseddin Muhammed devleti tek başına idare etmeğe başlamış ve bu gerek memleket içinde gerek memleket dışında fena neticeler doğurmuştur. C. K., durumu düzeltmek için derhal harekete geçmiş ve vezirin ortadan kaldırılmasında mühim bir rol oynadıktan sonra devlet işlerini bizzat kendi eline almıştır. Bu sırada şehzadelerden Rükneddin Kılıç Arslan, Moğol kağanından Selçuk tahtına kendisinin tâyin edildiğini bildiren bir yarlığ alıp gelmişti. Yanında 2 000 Moğol atlısı da vardı. Bunu duyan bazı Selçuklu beyleri de adı geçen şehzadenin yanına gitmişlerdi. C. K. memlekette yeniden kargaşalıklar çıkmasını önlemek için her üç kardeşin birlikte tahta çıkmaları teklifini ortaya attı ise de, bu teklif kabul edilmemiş ve Kılıç Arslan taraftarları kuvvetlerini toplıyarak Konya üzerine yürümüş'erdir. Bunun üzerine C. K., Keykâvus'u yanına alarak toplıyabildiği kuvvetlerle Kılıç Arslan taraftarlarını karşılamağa çıkmıştır. İki taraf arasında Aksaray civarında 1249 yılında yapılan savaşta Kılıç Arslan bozguna uğrıyarak esir düşmüştür. C. K. evvelce düşündüğü gibi devletin parçalanmasına mâni olmak için üç kardeşin birlikte saltanat sürmelerini herkese kabul ettirdi. Bu suretle 1249 yılı Haziran ayından itibaren üç kardeşin saltanat devresi başladı. Üç kardeş namına basılmış sikkeler ve yazılmış kitabeler zamanımıza kadar gelmiştir.

C. K. bu devirden itibaren atabey olmuş ve üç kardeşi bir tahtta tutmak gibi güç bir işi ölümüne kadar başarı ile devam ettirmiştir. Nüfuz ve kudreti, herkese telkin ettiği saygı dolayısiyle, valnız kendi mevkiinin verdiği selâhiyetlere münhasır kalmıyordu. Diğer bütün işlerin hallinde ve mühim mevkilere getirilecek insanların seçilmesinde de daima onun fikrine başvurulmakta idi. Bununla beraber C. K. devlet işlerinde birçok güçlüklere uğramakta idi. Bazı devlet ricali hırs ve menfaatleri için Moğollarla anlaşıyorlar ve onların devlet işlerinde müdahale ve tahakkümde bulunmalarına sebebiyet veriyorlardı. C. K. bu gibi devlet ricalini bertaraf etmeğe ve Moğolların devlet idaresine karışmamalarına elinden geldiği kadar çalışmıştır.

1253 yılında Moğol hükümdarı Mengü Kağandan elçiler gelerek üç hükümdardan en büyüğü olan Keykâvus'un kağanın huzuruna gitmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Keykâvus, Kayseriden yola çıkmıştır. Fakat Sıvasa gilince C. K. ın vefatı haberini almış ve memleketin başsız kaldığını görerek avdet etmiştir. Kendisi yerine en küçük kardeşi II Alâeddin Keykubad'ı gönderen Keykâvus, Moğol Kağanına yazdığı mektupta «İşlerimi idare eden atabeyim C. K. öldüğü için kendim gelemiyeceğim» demiştir.

C. K. Kayseride vefat etmiş, cesedi araba ile Konyaya getirilmiş ve medresesinin yanına gömülmüştür. Ölümünde yaşı altmıştan fazla idi. Cesedi, diğer birçok Selçuklu hükümdar ve ricalininkiler gibi, mumyalanmıştı.

C. K., çok dindar, çok hayırsever bir insan olup, yüksek ahlâki meziyetleri ile tanınmıştı. Bu sebepten ona «yer yüzünde Tanrının velisi» diye hitabediyorlardı. Halk ve yüksek tabaka arasında o kadar büyük bir hürmet kazanmıştı ki, bu hürmet duygusu Türkler arasında uzun bir müddet yaşamıştır. C. K., sultanlar arasındaki taht kavgalarını ve bununla alâkalı olarak şahsi ihtiras ve menfaatleri dolayısiyle birbirleri aleyhine düşen devlet adamlarının mücadelelerini dizginliyen ve Moğol müdahalelerini bertarafa çalışan bir insan olarak ölümüne kadar devletin birliği ve şerefini korumağa çalışmış ve bunda da muvaffak olmuştur.

C. K. ın Kemaleddin Rumtaş ve Seyfeddin Karasungur adlı iki kardeşi vardı ki, bunlar bazı vilâyetlerde kumandanlık etmişlerdir.

Selçuklu müverrihlerinden İbni Bîbî C. K. ın, cami, medrese, hanegâh ve kervansaray olmak üzere her vilâyette ve her yolda bir hayrat yaptırdığını yazıyorsa da, bunlardan Kayseriden 40 kilometre doğuda bulunan kervansarayı, Konyadaki medresesi ve Antalyadaki dar'ül-sulehası (zaviye veya imaret) bilinmektedir. Kayseri-Elbistan yolu üzerinde, İlbaşı (Zamante) nahiyesine bağlı Karadayı (Karatay) köyü sınırları içinde bulunan kervansaray, Selçuklu devrinden kalma en büyük âbidelerden birisi sayılmaktadır.

CELÂLEDDİN MENGÜBERTİ, Harzemşah (ölm. 1231) [Türkçe adı «Mengüberdi» yani «Tanrıverdi» dir], Harzemşahların sonuncusu olup, Harzemşah Muhammed'in oğludur, annesi Hindistanlı Ay-çiçek Hatundur. Moğollarla ilk defa 1216 da çarpışan Çingiz ordularının öncüsü olan Cuci ordusu ile yapılan savaşta C. M., Harzem ordusunun sağ cenahının kumandanı idi. C. M bu muharebede büyük yararlıklar gösterdi Bozulmaya başlıyan Harzem ordusuna zafer kazandırmaya muvaffak oldu. C. M. nin Moğol hücumuna karşı şehirleri birer birer müdafaa etmeyip topluca hücumu teklif etmiş ise de kabul edilmemiş olduğu söylenir. C. M., büyük oğul olduğu halde, devlet işlerinde büyük nüfuzu olan anası Türkân Hatun'un ısrarı üzerine, Sultan Muhammed C. M. den küçük olan oğlu Uzlag'ı veliaht yapmıştı. Fakat Sultan Muhammed ölümünden biraz önce devleti, maruz bulunduğu tehlikeden ancak C. M. nin kurtarabileceğini düşünerek onu veliaht tâyin etti ve şehzadelere ona itaat etmelerini vasiyet etti. C. M. ile kardeşleri babalarını Hazer denizi adalarından birinde defnettikten sonra Mankışlag üzerinden başkente döndüler. Büyük beylerden birçoğu çok cesur ve kuvvetli iradeye malik olan C. M. in hükümdar olmasını istemiyorlardı: onu öldürmeye ve Uzlag'ı tahta çıkarmaya karar verdiler. Bu suikastçıların başında Tuçi Pehlivan Kutlug Han bulunuyordu. Onun kumandasında yedi bin süvari askeri vardı. Emir İnanç Han bu suikastı C. M ye haber verdi. C M. 300 süvari askeri ve Temür-Melik ile bir gece kaçıp Horasana yöneldi. O günlerde Horasan sınırı Tuhaçar noyan askerleri tarafından kapatılmış bulunuyordu C. M., Horasan sınırında bu Moğol askerlerine rasladı, bunlarla savaşarak Horasana geçip Nisapur'a geldi. Ürgenç'te kalan Uzlag ile Akşah, Moğolların başkent üzerine yürüdüklerini haber alarak. C. M. nin gittiği yoldan Horasana hareket ettiler. Fakat yolda Moğollar tarafından yakalanıp öldürüldüler. Moğollar C. M. yi takibederek Nişapura doğru ilerliyorlardı. C M., 6 Şubat 1221 tarihinde Nişapurdan Gazneye gitmek mecburiyetinde kaldı. Siyistan valisi Emin'ül-mülk ile birleşerek Gazneye hareket etti. Emin'ül-mülk'ün kumandasında 10 000 asker vardı. C. M.. 1221 yılının Kasım ayında Gazneye geldi. Burada 60-70 bin kişilik ordu teşkil etmeye muvaffak oldu. Çingiz Han C. M. ye çok önem veriyordu. Ona karşı «Yenilmez noyan» diye ün almış olan Şiki-Ḫutuḫu noyanı, 30 000 kişilik ordu ile gönderdi. C. M. Bamyan ile Gazne arasında bulunan Parvan yakınında mevki aldı. Burada iki ordu karşılaştı. İki gün devam eden muharebede Moğollar perişan edildi. Şiki-Ḫutuḫu noyan, pek az askeriyle zor kurtulabildi. C. M., bu zaferden istifade edemedi. Zaferden sonra kumandanlar, ganimet için kavga ederek birbirine girdiler. Birçok emirler askerlerini alıp kendi yuvalarına çekildiler. Bu kumandanlar arasında Parvan savaşına sol

cenah kumandanı olan Emîr Seyfettin Ağrak da vardı. C. M. nin yanında, yalnız Türk kumandan Emin'ül-mülk kaldı. Bu sırada Moğol ordusunun esas kıtaları Hinduguş dağlarını aşmağa başlamıştı. Parvan zaferini kazanan ordu dağılmamış olsaydı, C. M. Moğolların Hinduguşu aşmalarına mani olabilirdi. Moğollar Gazneyi de aldılar. C. M., Sind ırmağı kıyılarına çekildi. Nihayet Sind kıyısında yapılan bir muharebede C. M. nin askerleri çok perişan bir halde mağlup oldular. Irmağı geçmek için alelâcele hazırlanmış olan gemiler işe yaramadı, ırmağın ortasında parçalanıp birçok askerler ve C. M. nin kadınları boğuldular. C. M. atıyla ırmağa girdi ve kudurmuş dalgalarla boğuşa boğuşa ırmağı geçti. Boğulmaktan kurtulan adamları ile Hindistanda üç yıl kaldı. C. M. Hindistanda da boş durmadı. Birçok sergüzeştler geçirdi. Nihayet 1224 yılında Harzeme dönmeye ve Moğollarla savaşa devam etmeye karar verdi. Kirmana geldi. Burasının hâkimi olan Barak Hacip, C. M. yi sultan olarak tanıdı ve Kirmanı onun namına vali olarak idare etmeyi kabul etti. C. M. buradan Fars vilâyetine geldi. Fars hükümdarı Atabeg Zengi C. M. ye biat etti ve kızını verdi. Böylece C. M., Harzem imparatorluğunu yeniden kuruyordu. Sonra İsfahan ve İrak'ı Aceme geldi. Burada kardeşi Giyaseddin bulunuyordu. O da, C. M. nin hâkimiyetini, istemiyerek kabul etmeye mecbur oldu. C. M. Hindistanda iken Giyaseddin kendisini Harzemşah ilân etmişti. C. M. 1224 kışını Luristanda geçirdi. Bütün Lor reislerini itaat altına aldı. Bu sırada Moğollarla savaşmak için halifeden yardım istedi. Halife ise C. M. nin, Irak-ı Arabı istilâsından korkuyordu. Yardım etmek değil, C. M. ye karşı asker gönderdi. Fakat C. M., halifenin askerlerini mağlûbetti ve Bağdat çevresini yağma etti. 1225 yılında Tebrizi alıp karargâhını buraya nakletti. Anadoluda Alâettin Keykubatla ve Mısır, Suriye hükümdarlarına elçiler gönderip Moğollarla muharebe için yardım istedi. İslâm devletleri için daimi bir huzursuzluk teşkil eden Gürcüstan krallığını istilâ ederek, 1226 yılının 10 Martında Tiflisi aldı. Bu sıralarda Barak Hacibin ve Azerbaycan Türkmenlerinin isyanlarını bastırdı. Moğolların Irak üzerine hareket hazırlıkları hakkında haber alarak onlara karşı yürüdü ve İsfahan yanında başarılı bir savaş yaptı. Fakat kardeşi Giyaseddin ile beyleri, büyük Moğol tehlikesine rağmen C. M. ye karşı entrika çevirmekte devam ediyorlardı. Bu savaşta onların ihanetleri bütün çıplaklığı ile meydana çıktı. Giyaseddin kaçıp Alamuttaki İsmailî'lere iltica etti. Sonra Kirman'a, Barak Hacib'in yanına gitti. Barak Hacib onu, herhalde C. M. nin emriyle olacak, idam etti. 1229 yılında Gürcüler isyan etti. C. M., bunları da bastırdı. Bu tarihe kadar Bağdat halifesi, C. M. i «sultan» olarak tanımıyor, mektuplarında ona, «hakan» yahut «şehinşah» diye hitabediyordu. Gürcü isyanını bastırdıktan sonra «sultan» unvanını tevcih etti. Şam hükümdarı Melik'ül-muazzam İsa Eyyubî, C. M. ye itaat etmişti ve onu kardeşleri üzerine saldırmaya teşvik ediyordu. Bu teşvik neticesi C. M., Ahlat kalesini muhasara etti. 14 Mayıs 1230 da C. M., Ahlat kalesini zaptetti, kale müdafilerine ve ahaliye çok şiddet ve cebir gösterdi. C. M. gittikçe hunhar ve zalim oluyordu. Müslümanlar da onun idaresinden bıkmışlardı. Moğol orduları da yaklaşıyordu. Nihayet Erzincan yakınlarında bulunan Yassı Çemen yaylasında vukua gelen muharebede C. M. mağlup oldu (10 Ağustos 1230). Bu muharebeden tam bir yıl sonra, Ağustos 1231 yılında, Dicle köprüsü yanındaki muharebede C. M., müthiş mağlubiyete uğradı, ordusu tamamiyle dağıldı, C. M. nin kendisi Toros dağlarına kaçtı ve orada bir kürt tarafından öldürüldü.

Çok cesur ve kahtaman bir kumandan olan C. M., birçok harbleri hayatı pahasına kazandığı halde idare ve siyaset bakımından zayıf olduğu için, bunlardan faydalanamamıştır. Bütün meseleleri harb yolu ile halletmeye çalışması, kendisine çok düşman kazandırmıştır.

CELÂLEDDİN MUHAMMED İBNİ ABDURRAHMAN EL-KAZVİNÎ: Bk. KAZVİNÎ, Celâleddin ibni Abdurrahman.

CELÂLEDDİN-İ RUMÎ, [**Mevlâna**] (asıl adı: **Muhammed,** lâkabı: **Celâleddin;** 1207-1273), İslâm tasavvufunun büyük mümessillerinden, Türk mütefekkiri ve şairi. Mevlevî tarikatının pîridir. Belh şehrinde doğmuş, Konyada ölmüştür. Doğduğu yere nisbetle *Belhî*, ikinci vatanı Anadoluya nisbetle *Rumî* diye anılır. «Efendimiz, Büyüğümüz» anlamına gelen ve Selçuklular zamanında büyük bilginlere, şeyhlere hitap için kullanılan «Mevlâna» kelimesi, devrinde ve sonra C. R. ye has bir ad haline gelmiştir. C. R., İranda «Mevlevî», Pakistan ile Hindistanda «Rumî» diye anılır.

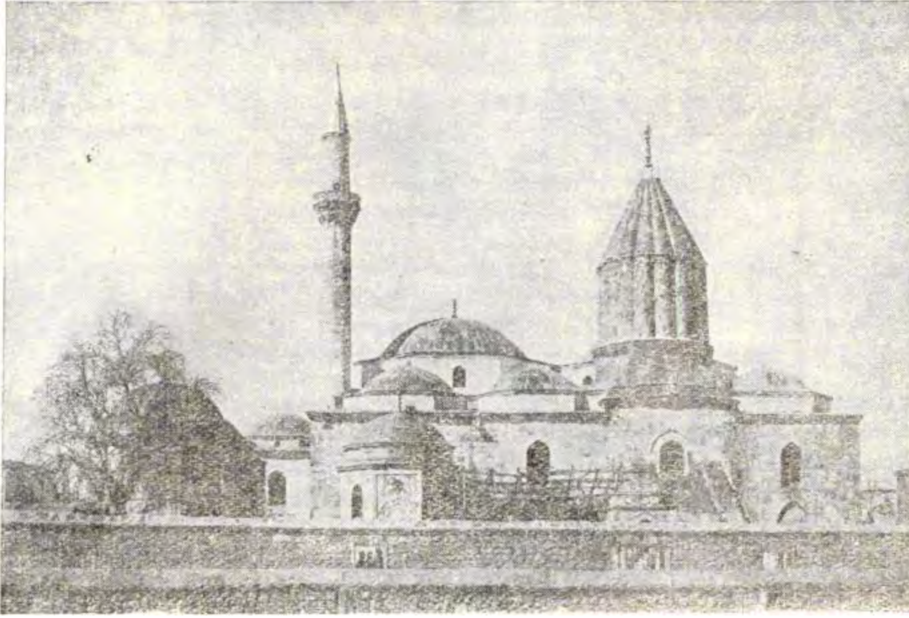
C. R. bunlardan başka «Hudavendigâr», «Hünkâr» gibi ünvanlarla da anılmıştır. C. R. ye Molla Hünkâr, Konyada makamında oturan çelebilere Mollaoğlu denilirdi.

C. R. nin hayatı ve eserleri ile meşgul olan bazı yazarlar tarafından doğum tarihinin 1207 den daha önce olması gerektiği hakkında bir fikir ileri sürülmüştür. Bu şüpheye *Fihi ma Fih*teki bir kayıt sebep olmaktadır. Bunda deniliyor ki: «Mevlâna çocukken Semerkantta gördüğü, çok güzel bir kızın zalim Harzemlilerin eline düşmemesi için Tanrıya yalvarmış. Harzemliler Semerkandi zaptettikleri zaman, cariyeler bile müstevlilerin eline geçtiği halde bu kıza bir zarar gelmemiştir». Buna göre, Semerkant 1207 de muhasara ve zaptedilmiş olduğu cihetle böyle bir vakayı hıfzedebilmek için C. R. nin daha büyük bir yaşta olması gerekir; netice olarak doğum tarihinin daha önce olması icabeder. Ayrıca bu iddiaya göre, *Divan-ı Kebir*deki bir gazelinde de Şems-i Tebrizi ile 60 yaşından sonra görüştüğüne işaret edilmiştir. Şu halde vefatında 70-80 yaşları arasında olması, doğumunun da 1200 tarihinden evvel olması icabeder denilmektedir.

C. R. hakkında yazılmış en eski kaynak olan Sipehsalâr ve Eflâki Menakıbı, Molla Camî, Nefahat'ül-Üns gibi diğer eserler doğum tarihinin 1207 olduğunu kabul etmişlerdir. 1295 (694) tarihinde Sultan Veled'in bacanağı, Selçuk tuğracılarından hattat Nizameddinin yazdığı Sultan Veled Divanı ile yine aynı hattatın 1296 (695) da istinsah ettiği (İstanbul Murat Molla kütüphanesinde 1292 numarada kayıtlı), *Mesnevi* nüshasının sonunda bulunan kayıt, Mevlânanın 1207 (6 Rebiülevvel 604) de doğduğunu açıkça bildirmektedir. Sultan Veled 1312 (712) de vefat ettiğine göre, kendi sağlığında yazılmış olan *Divanı* (şimdi Ankara Tıp Tarihi Enstitüsünde) nı gözden geçirip beyitleri eliyle tashih ettiği halde, babasının doğum tarihine ait olan kayda dokunmamıştır. Kaldı ki, Semerkantın Harzemliler tarafından zaptı 1212-1213 (609) te vuku bulmuştur (Abaka Hanın vezirlerinden Alâeddin-i Ata Melik-i Cuveyni'nin *Cihangüşa* adlı tarihi, Leyden, 1916, C. 1. s. 127). Bu hale göre, C. R. nin *Fihi ma Fih*te hikâye ettiği hâdise, kendisi 5-6 yaşlarında iken geçmiş demektir. Bu yaşta görülen mühim bir olayın hatırda kalabilmesi de mümkündür.

MEVLÂNA CELÂLEDDİN-İ RUMİ
(Minyatür, Belediye İnkılâp Müzesi, İstanbul).

M e v l â n a T ü r b e s i n i n d ı ş g ö r ü n ü ş ü (Konya)

C. R. nin babası, Sultan'ül - Ulema lâkabı ile anılan Muhammed Bahaeddin Veled, annesi Mümine hatundur. Sultan Veled *İptidaname*de, büyük babası için şöyle söyler: «Onun lâkabı Bahaeddin Veled idi; âşıklarının sayısı, haddi geçmişti. Bütün dedeleri ulu şeyhlerdi. Hepsi ilimde, amelde başta gelenlerden idi. Nesep itibariyle aslı Ebubekirden idi. Bu sebeple göğsünde Sıddık gibi doğru bir vicdan taşırdı».

1333 (734) te kaleme alınmış olan *Sipahsalâr Menakıbı*nda C. R. nin nesebi şöyle tesbit edilmiştir: «Belhli Ahmed'ül - Hatibi'yül Bekri oğlu Hüseyin oğlu, zamanın kutbu ve âlimlerin sultanı Muhammed Bahaeddin Veled'in nesebi doğru rivayetlere, sahih vesikalara göre, Resulullahın halifesi Ebubekr - i Sıddık'a erişir. Onun ataları âlim ve müfti idiler. Belh şehrinde, bütün Horasanda maruf, meşruf idiler». Müellifi Sultan Veled'le çağdaş olan *Elcevahir'-ül - Mudia, Fi - Tabakat'ül - Hanefiye* (Haydarabad Degen baskısı C. 11. s. 123), yine C. R. nin atalarını sıralıyarak Mevlânanın soyca Ebubekire eriştiğini tesbit etmektedir.

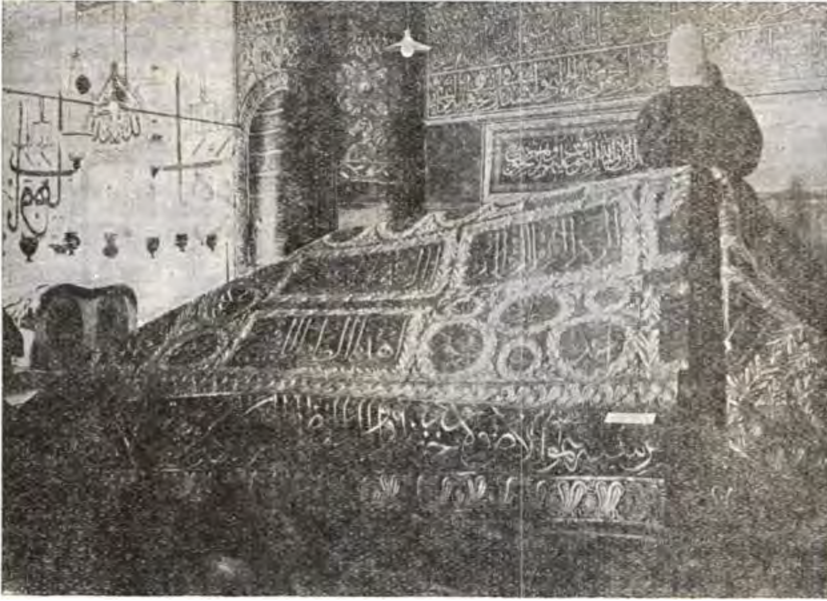
Belhte vaızları, nasihatları ile müritleri irşat eden Bahaeddin Veled, Fahri Razi başta olmak üzere Yunan felsefesine büyük değer veren kelâmcılar ve bu zümreyi tutan Harzemşah ile bozuşmuştu. O sıralarda büyük bir şöhret sahibi olan Necmeddin - i Kübra ile Harzemlilerin arası açıktı. Hattâ Necmeddin-i Kübranın müritlerinden Mecdeddin-i Bağdadi (bu Bağdat, Horasandadır), Ceyhun Nehrine attırılarak öldürülmüştü. Gerek memleket içindeki bu haller, gerek Çingiz Hanın Harzem ülkesine doğru yapmak istediği akınlar, Bahaeddin Veled'i vatanını terk etmeğe mecbur kıldı. Bu göç olayına dair, Sultan Veled *İptidaname*de şunları söyler:

«Belhten ayrıldıktan sonra Hicaz tarafına yönelmişti. Seyahat esnasında o sırrın eseri zuhur etti diye haber geldi. Tatarlar (Çingiz ordusu) o iklimleri hedef tuttu. İslâm askeri bozulup mağlûp oldu; Belh şehrini zaptettiler, sayısız kişileri inlete inlete öldürdüler. Büyük şehirler harap oldu». Belhin Çingiz tarafından zaptı 1220 - 1221 (617) tarihindedir. Menakıp kitapları, Bahaeddin Veled'in Nişapura uğradığını, ihtiyar sofi Ferideddin - i Attar ile görüştüğünü, hattâ Attar'ın *Esrarname* adındaki kitabını C. R ye armağan ettiğini, yazarlar.

Eflâki Belhten göçü anlatırken Bahaeddin Veled'in büyük oğlu Alâeddin, küçük oğlu Celâled din, eşi Mümine Hatun, dervişleri, kendi adamları, kitapları ile birlikte kalabalık bir kafile halinde yola çıktıklarını, Bağdada geldiklerini bildirir. Eflâki ile onu kaynak alan Nefahat, Bağdatta kaldıklarını söylerse de, Sultan Veled göçü çok kısa anlattığı için bu türlü tafsilâta girişmez. Hicaz dönüşünde Şamda Muhiddin-i Arabi ile görüştüklerini, bu zatın: «Süphanallah, bir derya bir gölün arkasına takılmış gidiyor» dediğini, menakıplar haber verirler. Eflâki Halep, Malatya yolu ile Erzincana gittiklerini, o tarihte bu ülkenin padişahı olan Mengucek oğullarından Fahreddin - i Behramşahla karısının büyük ikramına nail olduklarını, hattâ Suşehri (o zaman Akşehir) inde kışladıklarını, ünü, şanı, adaleti, büyüklüğü bütün Asyaya yayılan Selçuklu padişahı Alâeddin Keykubad'ın başşehri Konyaya geldiklerini, Lârende (Karaman) de 7 yıl oturduklarını söylerse de, Sultan Veled, büyük babasının Konyada ancak 2 yıl ömür sürdüğünü işaret eder ve 1221 - 1231 arasında geçen 10 yıllık zamanın geri kalan 8 yılının nerelerde geçirildiği hakkında bilgi vermez.

Sultan Alâeddin, Bahaeddin Veled'e büyük saygı göstermiş, ona mürit olmuştu. Sultan Veled, Alâeddin'in: «Herkes benden korktuğu halde ben, bu Tanrı erinin heybetinden titriyorum» dediğini, hattâ hastalığında ziyaretine gelince «İnşaallah siz bu hastalıktan kurtulursunuz, siz padişah olursunuz, ben de sizin kumandanınız olurum» dediğini, Bahaeddin Veled ölünce, kadın, erkek, genç, ihtiyar, bey, emir, kumandan, vezir, padişah, kısacası herkesin başı açık cenazede bulunmuş olduğunu, padişahın bir hafta tahtına oturmayıp camilerde sofra döşeyerek fakirlere yemek verdirmiş olduğunu anlatır. Babasının ölümünden sonra halkın C. R. ye babasının yerine oturmayı rica ettiklerini, ilimde, amelde, zühütte, fetvada babası derecesinde olduğunu, Bahaeddin Veled'in müritlerinden Seyyit Burhaneddin'in şeyhini aramak üzere ölümünden bir sene sonra Konyaya geldiğini, lâkin onu bulamayınca, C. R. ile görüştüğünü, onu ilim derecesinde babasına yakın bulmuşsa da babasının bir de bâtın ilmine vakıf bulunduğunu, o ilmi de öğrenmesi icap ettiğini, böylelikle babasına iç, dış âlemi ile benziyeceğini, onun tıpkısı olacağını söylediğini, yine Sultan Veled haber vermektedir.

C. R. «çille - i merdan» denilen perhiz usulleriyle içini arıttı. Bir yandan da babasının ölümü ile eksik kaldığını hissettiği öğrenimini tamamlamak üzere, Suriyenin İslâm âlemince pek şöhretli olan bilim kurullarına gitti. Halepte Halleviye medresesinde Âdim oğlu Kemaleddin'in yanında Hanefi fıkhına çalıştı. Buradan Şama giderek 4 sene tahsil

Mevlâna'nın ve oğlu Sultan Veled'in sandukaları (Mevlâna Türbesi. Konya)

rını, hattâ babasının, yanından hiç ayırmadığı elinden düşürmediği, *Maarif* adlı kitabını bile bıraktırdı Bu durum karşısında halk dedikoduya başladı. Dostları müritleri kendilerini Mevlânadan ayırdığı için Şems'ten şikâyete başladılar. Bu hallerden kırılmış olan Şems, geldikten 16 ay kadar sonra C. R.nin rahat kalması maksadiyle bir gün ansızın ortadan kayboldu (11 Mart 1246 [21 Şevval 643]). Ayrılık C R yi büsbütün coşturmuş, herkesten hattâ ailesinden bile uzaklaştırmış, yanık gazeller söyliyen bir şair, vecd içinde semalar yapan cezbeli bir âşık haline getirmişti. Evvelce şikâyet eden müritler de şeyhlerinin bu yüzden çektiği ıstırabı görerek nâdim olmuşlardı. C. R Şems'i arıyordu.

ile uğraştı. 1236 da Konyaya döndüğü zaman gerek bilgide, gerek takvada devrin çok seçkin bir insanı olmuştu. Rıyazetler, Seyyit Burhaneddin'in nezaretinde devam ediyordu. Sultan Veled, Seyyidin 1232 de Konyaya geldiğini, Mevlâna ile sohbetlerini, onun irşatlarının 9 yıl sürdüğünü, sonra bu şeyhin Kayseride öldüğünü (1241) anlatır.

Artık C R. Konyada, meşhur Celâleddin Karatay'ın kardeşi Seyfeddin Karasungur medresesi yanındaki Mevlâna medresesinde, Küçük Karatayda, Pembefürüşan denilen İplikçi'de, Sultan Veled medresesi tâbir edilen türbe bitişiğindeki medresede ders veriyordu.

C. R yukarıda söylendiği gibi sofiye mesleğinde geçirdiği makamlardan sonra, Seyyit Burhaneddin'den uyarma ve irşatta icazet almıştı. Gündüzleri öğretimle uğraşıyor. onun etrafında birçok talebeler toplanıyordu. Medreselerde derslerine, camilerde vaızlarına çok rağbet ediliyordu. Hayatı çok muntazam, tavrı hareketi şeriata uygun, giyiniş tarzı çok itinalı idi. Bu intizamlı hayat, kendisinin tam zıddı bir meşrebin saliki, seyyah bir derviş olan Tebrizli Şems'in Konyaya gelişi ile birden bire bozuldu. Her bakımdan coşmaya hazır bir ruh haleti içinde bulunan C. R. bu tesadüfle bir yanar dağ gibi coştu. Tebrizli Şems'in hayatı hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Başındaki koyu renkli keçe külâhı sırtındaki elbisesi kimseninkine benzemiyen bu kalender görünüşlü derviş çok olgun bir ruha sahipti. Gerek Mevlânanın gazellerinden, gerek Sultan Veled'in tasvirlerinden öğrendiğimize göre, Şems az konuşur, az söyler, okur fakat yazı yazmaz, halktan kaçınır, gezginci bir dervişti. Konyada Şems'e tesadüf ettikten sonra C. R.nin onu evine götürerek misafir etmesi, halvet olup uzun günler sohbeti. kendisinden 20 yaş kadar büyük olan bu kalender dervişte 40 ına yaklaşmış C. R.nin büyük bir manevi kudret gördüğüne şüphe bırakmamaktadır. Bundan sonra, oğlu Sultan Veled'in tâbiri ile, herkesin iktida ettiği bir insan iken Şems'e iktida edici oldu. Onunla buluşması Mevlânayı, baştan başa değiştirdi. Medreseyi bıraktı, vaızetmez, derse çıkmaz oldu. Halvetten dışarı çıkınca sema'a girer, raksa başlardı. Dostlarından, akrabalarından, müritlerinden, en yakınlarından bile uzaklaştı. Şems ona bütün alışkanlıkla-

Nihayet Şamda olduğu duyuldu. C. R. onun için yazdığı 4 gazeli mektup olarak yolladı. Bu yanık manzum mektuplar, Şems'i yumuşattı. Mevlâna, oğlu Sultan Veledi 20 kişilik bir kafile ile Şama gönderdi Şems, 1246 (644) de Konyaya geldi. Halk sakinleşmiş, müritler, Mevlâna ile Şems'in bulunduğu sema meclislerinde, hikmet sohbetlerini dinlemiye başlamışlardı. Bu bir müddet böyle devam ettikten sonra yine ortalık karışmaya, dedikodular alıp yürümeye başladı. Şems, bu defa Konyadan çok sıkılmış, kendisine cadı, büyücü demelerinden kırılmış olduğundan kesin olarak ayrılma kararı vererek kaybolmuştu (1247 [645 Kasım]). *İptidaname*de Sultan Veled bu olayı şöyle anlatıyor: «Şems, bu Velede dedi ki: gürüyorsun ya şakavette yine birleştiler. Âşıkları doğru yola eriştiren. ilimlerde benzeri olmıyan o zatın huzurundan beni ayırmak için nasıl toplandılar. Artık benden sonra hepsi memnun, sevinçli olacak Bu sefer ben öyle bir yere gideceğim ki, benim nerede olduğumu kimse bilmiyecek. Beni aramaktan âciz kalacaklar. Hiç kimse benden bir nişan vermiyecek; bunun üzerinden öyle çok seneler geçecek, kimse benim izimden, tozumdan, eser göremiyecek. Lâkırdıyı uzatmıyayım, yakinen onu birisi öldürdü diyecekler. Birkaç defa bu sözü tekrar etti; meseleyi tekit için böyle yaptı» (*İptidaname* İran baskısı s. 52). Sultan Veled başta olmak üzere eski kaynaklar, son defa Şems'in gittiği yeri haber vermeden ayrıldığını söyledikleri halde. Eflâki onun 7 kişi tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır. Hattâ Mevlânanın ortanca oğlu Alâeddin'in bu suikaste iştirakini de ilâve etmektedir. Halbuki bu iddia, bütün bu olayları görmüş, bizzat yaşamış olan Sultan Veled'in eserlerinde imâ sureti ile dahi mevcut değildir. Esasen Eflâki de önce Sultan Veled'e, Sipahsalâr'a uyarak tagayyüpten bahsettiği halde, öldürülme kaydını da koymuş ve sonra kendisi de bu işin içinden çıkamıyacağını anlıyarak: «Bu öyle bir sırdır ki, hiç kimsenin ona vukufu yoktur» demek suretiyle ortaya attığı bu rivayetin zayıflığını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Mevlânanın, Şems'i bulabilmek ümidi ile iki defa Şama gittiği, *İptidaname*den

ve Mevlânanın şiirlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Eğer bu hadise, yani Şems'in öldürülmesi olayı Mevlânaca kabul edilmiş olsaydı, onu bulmak maksadiyle şehirden şehire koşmazdı.

Mevlânayı incitmek için düşmanları tarafından birçok yanlış haberler çıkarılıyordu. Mevlâna Şems'in hayatta olduğu, yahut öldürüldüğü hakkında her gün türlü türlü haberler işitiyordu. Şüphe içinde herkesten Şems'i sorardı: «Ey kıssa söyliyenler, biraz da Tebriz'li Şems'in hikâyesini anlatınız; o kan dökücü gamzenin hikâyesinden birazcık olsun konuşunuz». Bir gün birisi: «Şemsi Şam'da gördüm» dedi; sevincinden giyip kuşandığı ne varsa hepsini o adama bağışladı. Bir dostu «Yalan söylüyor, Şems'i görmemiştir» dedi, Mevlâna: «Ben onun yalan haberine sarığımı, hırkamı verdim, eğer haberi doğru olsaydı canımı verirdim» diye cevap verdi.

Mevlâna, Şems'i uzun uzadıya aradıktan sonra, kararsız, tamamen coşkun bir hale gelmişti Gece gündüz çark vurup(sema etmek)şiir, gazel okuyordu. 40 gün sonra başına duman renginde sarık sardı. Hint alacasından bir hırka giydi. Ömrünün sonuna kadar bu kıyafeti değiştirmedi.

Mevlâna, Şems'in cisminden, bir eser müşahede edememişse de, onun manevi, ruhani suretini kendi gönlünde temessül etti. Esasen Mevlânanın mesleğinde aşk, kadehte değil, özdedir. Bundan dolayıdır ki, Şems'in gaybubetinden sonra o coşturan içkiyi Salâhaddin'in, Hüsameddin'in kadehlerinden içti.

Salâhaddin Zerkup (kuyumcu) aslen Konyalı, ümmi, fakat ârif bir sofi idi. Vaktiyle Seyyit Burhaneddin'den feyz almış, daha sonra çarşıda kuyumculukla uğraşmağa başlamıştı. Mevlânaya bağlanmış, onun halifesi olarak tam 10 yıl hizmette bulunmuştur. Mevlâna, Salâhaddi'in kızı Fatma Gerake Hatunu büyük oğlu Sultan Veled'e nikâh etmek suretiyle onunla olan bağını kuvvetlendirmişti. Salâhaddin 1261 (657) yılında hastalanmış, Mevlâna ona en güzel eserlerinden sayılabilecek iki mektup göndermiş, az sonra Salâhaddin ölmüştür. Salâhaddin'in fani cihandan ayrılışı üzerine Mevlâna, halifelik makamını Çelebi Hüsameddin (1225 - 1284 [622 - 683]) e vermiştir. Hüsameddin, servetini Mevlânanın ve tarikatının uğrunda harcamaktan çekinmiyen, Âhi Türk ailesinden pek mühim bir şahsiyetti. Altı defterden ibaret olan *Mesnevi*nin gerek mensur olan mukaddimeleri, gerek manzum olan dibaceleri onun yüksek sıfatları ile doludur. Mevleviliği iyi bilmiyenler Hüsameddin'i Şeyh Mevlânaya mürit sanırlar. Kendisinin irfan cihanına yaptığı hizmetlerin en büyüğü, dünya edebiyatının sayılı âbidelerinden birisi olan *Mesnevi*nin yazılmasına sebep oluşudur.

Mevlâna ve Şems - i Tebrizi (Budapeşte müzesi)

C. R. nin fizyonomisi, Manisa Mevlevihanesi şeyhi Lutfullah Çelebi tarafından 118 beyitlik bir manzume halinde anlatılmıştır. Bu eser hiçbir yerde yayımlanmamış olup, Konya Mevlâna türbesinde talik harflerle yazılmış bir levha halinde asılı bulunmaktadır.

C. R. şiirlerinde kendisinin soluk benizli olduğunu yazdığı gibi, Eflâki de onu zayıf, sarı benizli bir zat olarak tarif etmektedir. Sarı helile (Myrobalan) denilen ilâcı ağzında tutması, karaciğerinden rahatsız olduğunu anlatır. C. R. nin 1273 yılı Aralık ayında rahatsızlığı artmıştır. Menakıplar bunun yüksek ateşle seyreden bir hastalık olduğunu yazmaktadırlar. 17 Aralık 1273 (5 Cemaziyelahır 672) pazar günü akşamı ölmüştür.

C. R nin türbesi Selçuklu vezirlerinden Âlemeddin-i Kayser'in teşebbüsü üzerine Bedreddin-i Tebrizi adlı mimar tarafından inşa edilmiştir Eflâki. türbenin kubbesindeki eski çinilerin firuze mavisi renginde olduğunu, en üstünde ay bulunduğunu bildirmektedir. Selçuklulardan sonra Karamanlılardan Ebülfeth Alâeddin Bey, daha sonra II. Bayezid, türbede önemli onarımlar yaptırmışlardır. 1482 de yapılan tamire ait kitabe yeşil kubbenin iç duvarında yazılıdır.

Türbede yatanların üstlerine II. Bayezid'in giydiği Bursanın ipekli kadifesinden örtüler örtülmüş olup bugün onlardan bir kısmı hâlâ mevcuttur. Mevlânanın şimdiki örtüsü, İstanbulda Simkeşhane'de 1894 te siyah ipek kadife üzerine altın ibrişimle işlenmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında dergâhın etrafına duvar çekilip avlu ortasına şadırvan yaptırılmıştır. Kanuni Süleyman zamanında Semahane ile Mescit ilâve edilmiş, II. Selim zamanında türbe önündeki imaretle muhteşem Selimiye Camisi yaptırılmıştır. III. Murat zamanında şimdiki hücre ilâve edilmiş bunu anlatan bir kitabe, cümle kapısının üstüne konulmuştur. II. Mustafa, III. Selim II. Mahmut, Abdülaziz, II. Abdülhamit devirlerinde Mevlâna dergâhında büyük küçük tamirler. ilâveler yapıldığı gibi, 1911 yıllarında Yeşil kubbe'nin çinileri Sultan Reşat'ın emri ile tamamen yenilenmiştir.

Eserleri: C. R nin belli başlı eserleri aşağıda incelenmiştir:

1) *Mesnevi*: Mesnevi arka arkaya iki mısraı aynı kafiyeyi taşıyan bir nazım şekli olmakla beraber, *Mesnevi* denince Mevlânanın eseri anlaşılır. *Mesnevi-i Mevlevi*, *Mesnevi-i Manevi*, *Mesnevi - i Şerif* gibi unvanlar, ona verilen değeri ifade eder. Mevlâna, kitabın içerisinde ona *Hüsaminame* (Hüsameddin'in kitabı), *Saykal - ı Ervah* (Ruhların aynası yahut cilâsı) demektedir.

Halifesi Hüsameddin Çelebi bir gün Mevlânayı neşeli bularak, gazellerinin çoğaldığını, *Divan*ının hayli büyüdü-

Mevlâna ve dostları (Rembrandt'a göre; Etnografya müzesi, Berlin)

günü, fakat müritlerin elinde tasavvufa, ilâhi bilgilere dair kendisi tarafından yazılmış bir eserin bulunmadığını söyliyerek, Attar'ın *Mantık'ut-tayrı* vezninde, Hâkim Senâi'nin *İlâhinamesi* tarzında bir kitap vücuda getirilirse, bundan âşıkların, sâliklerin istifade edeceğini arz eder. Mevlâna: «Bu fikir size gelmeden evvel esasen ben böyle bir şey düşünmüştüm» diyerek *Mesnevinin* bir özeti olan ilk 18 beyitin yazılı suretini sarığının kenarından çıkarıp Hüsameddin'e verdi.

Mesnevinin ne zaman yazılmaya başlandığı, kesin olarak belli değildir. Fakat Eflâki'nin anlattığına göre, birinci defter yazıldıktan sonra, Hüsameddin Çelebinin eşinin ölümü dolayisiyle aradan birkaç yıl geçmiştir. İkinci defterin gerek mukaddimesinde, gerek ilk beyitlerinde *Mesnevinin* geciktiği, kanın süt olması için bir zamana muhtaç bulunduğu, bu sözlerin Hicretin 15 Recep 662 (13 Mayıs 1263) senesi yazılmaya başlandığı zikredilmektedir.

Mevlâna realist bir yazar olarak açık saçık hikâyeleri söylemekten çekinmez. Çünkü onun düşündüğü ancak gerçektir. «Bizim *Mesnevimiz Kur'an* gibidir; bazısına hidayeti, doğru yolu gösterir; bazısını delâlete götürür. Benim şiirim şiir değildir, iklimdir. Benim mizahlarım mizah değildir, talimdir» der.

Mesnevi, *Kur'andaki* ayetler, hadislerle, Hakîm Senaî, Attar gibi büyük şairlerin şiirleri ve hikâyeleriyle, *Kelile ve Dimne* adındaki Hint hikâye kitabından alınmış parçalarla doludur.

Mesnevinin kâtibi yalnız Hüsameddin Çelebi idi. Mevlâna, *Mesnevinin* yazılmasına büyük önem vermiştir. Her defter bitince Çelebi, yüksek sesle onu Mevlânaya okumuş, Mevlâna tarafından beyitlerde, kelimelerde tashihler, tebdiller yapılmıştır. Mevlâna kendi sözlerine başkalarının kalem karıştırmasına asla müsaade etmiyordu. Mevlâna, Peygambere hürmeten eline kalem alıp yazı yazmamış, o söylemiş Hüsameddin yazmıştır. *Mecâlis-i Sebadaki* hikâyeler nasıl birbiri içerisine girmiş bir şekilde ise, *Mesnevide* de öyledir. Böylelikle yirmi altı bin beyte yaklaşan (25 700), aynı vezindeki eser, sıkıcı olmaktan kurtarılmıştır. *Mesnevinin* bitiş tarihi de başlangıcı gibi kesin olarak bilinmemekle beraber, en eski nüshalarda bulunan Hatime-i Velediye denilen Sultan Veled'in yazdığı bölüm, eserin C. R. nin ölüm tarihinden biraz önce bitirildiğini açıkca anlatmaktadır.

Altı cilt olan *Mesnevinin* her birine *defter*, bunun çoğulu olarak,hepsine *defatir* (defterler)denilir. I., III., IV. defterlerin mukaddimeleri Arapça, diğerlerininki Farsçadır. Mevlâna tarafından IV. ye *Al za'n*, V. ye *Sifr* diye işaret edilmiştir. I. defterin önsözü, metin söylenip bittikten sonra yazılmış olduğu hissini vermektedir. Nitekim bazı eski yazmalarda bu kısım yoktur.

Mesnevinin ilk beyiti, XIV. yüzyıldan sonra yazılanlardan farklıdır. Başta Mevlânanın türbesi yanındaki nüsha olmak üzere XIV. yüzyılın sonlarına kadar yazılan nüshaların hemen hepsinde ilk beyit şöyledir:

Bişnev in Ney çun şikâyet mikûned
Ez Cudayıha hikâyet mikûned

XIV. yüzyıldan sonraki nüshalarda ise:

Bişnev ez Ney çün hikâyet mikûned
Ez Cudayıha şikâyet mikûned

XV. yüzyıl *Mesnevi* mütercimlerinden Muini Mustafa ilk beyti şöyle tercüme etmiştir:

Nale-i Ney'den işitgil ya bu Ney
Kim neden ağlar neden göynür bu Ney
Gûş-i huş aç duy şikâyetler eder
Ayrılıklardan hikâyetler eder

Sonraki çağlarda yazılanların ilk beyitini Nahîfi (ölm. 1738 [1151]) şöyle çevirmiştir:

Dinle Ney'den kim hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede

Mesnevinin vezni, Attar'ın *Mantık'ut-tayr* (Kuş dili) kitabının vezni olan «Fa'ilâtun Fa'ilâtun Fa'ilât» veznidir.

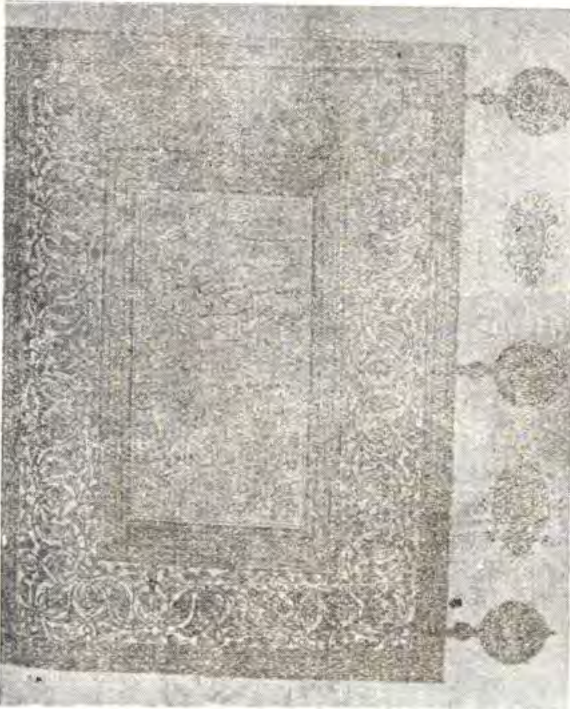
Bu vezin, Türklerin 4 + 4 + 3 (= 11) lü vezinlerine benzemektedir. Bundan ötürü *Mesnevinin* yazılmasından sonra, Anadoluda meydana getirilen birçok edebî manzum eserlerin müşterek vezni olmuştur.

Mesnevi, kendi devrinde ilgi görmüş, meşhur Sadreddin-i Kûnevi, *Mesnevi* için Arapça olarak bir takriz yazmıştır. Eflâki'nin anlattığına göre Mevlâna, *Mesnevisinin* doğudan batıya kadar yayılacağını, her yerde okunacağını söylemiştir.

Sipehsalâr Menakıbında, Mevlânanın: «*Mesnevi* bizden sonra şeyhlik eder, isteklilere mürşit olur, onlara kılavuzluk eder, öğretmen olur»dediğini yazar(A. Avni Konuk: *Sipehsalâr tercümesi*, İstanbul, 1329 [1913] s. 72).

Molla Camî (1414-1493) Mevlânayı ve *Mesneviyi* öven 16 beyitlik bir mesnevisinde şöyle der: «Mevlânanın manevi *Mesnevisi* İran dilinde *Kur'andır*. O manâ cihanı padişahının kıymetinin delili olarak, *Mesnevisi* kâfidir. Ben o âlicenabın tavsifinde ne diyebilirim ki; peygamber değil ama, kitabı var».

Mesnevi birçok hikâyelerden meydana gelmiştir. Bunlar bazan bir tek beyit içerisinde anlatılmıştır. Meselâ: «Birisinin merkebi var fakat palanı yoktu. Palan bulduğu

1278 tarihli bir *Mesnevi* el yazmasından tezhipli bir sayfa (Mevlâna müzesi No. 51, Konya)

zaman merkebi kurt yemişti». *Mesnevi*de isim tasrih edilerek tariz ve hücum şeklinde beyitlere rastlanmamaktadır. Bu hususta Mevlâna, *Kur'anı* örnek almıştır.

*Mesnevi*de bir hikâyenin maksadı mensur olarak yazıldıktan sonra asıl manzum kısma geçilir. Mevzu (sujet) kırmızı mürekkeple yazıldığı için bunlara Farsçada *Surh* (Lat. *rubrum*, Fr. *rubrique*) tabir edilir.

*Mesnevi*nin I. defteri 176 Surh ile sayısı değişmek üzere 4 012 beyiti ihtiva eder. Bu cildin içerisindeki hikâyelerden ilkini Mevlâna şu beyitle takdim etmektedir:

«Ey dostlar, bu destanı iyice dinleyiniz
Çünkü o bizim iç alemimizi size anlatacaktır»

Bir padişah bir cariyeye âşık olur, onu satın alır; fakat kız hastalanarak yatağa düşer. Tedavisi için her taraftan çağırılan hekimler kızın hastalığını cismanî sanarak ilâç verirler, fakat devalar tesir etmez. Kızın hastalığı artınca padişah Tanrıdan sevgilisine himmet etmesini diler. Rüyasında ilâhi bir hekimin hastayı kurtaracağı müjdesi verilir. Padişah saray kapısında vasıfları tarif edilen ilâhi hekimi bekler. Hekim hastayı muayene eder, bir odada yalnız kalmaları lüzumunu söyler. Hasta kızın nabzını eline alarak ona birçok sorular sorar; gezdiği, dolaştığı yerleri sual eder. Söz Semerkant'ta, Gatfer köprüsüne gelince, nabzın gayri tabii atışından, kızın bu köprü yanındaki bir kuyumcuya âşık olduğunu teşhis eder. Padişaha hastalığın anlaşılmış olduğunu, kızın kuyumcu ile evlendirilmesi lâzımgeldiğini anlatır. Semerkant'a gönderilen saray adamları, onu başkuyumcu olarak getirirler. Kızı onunla evlendirirler. Hastalık derhal şifaya yüz tutar; fakat bu defa kuyumcuya zehirli ilâçlar verilir, bundan ötürü talihsiz kuyumcu karaciğer hastalarının gösterdiği belirtilerle ölüp gider.

Bu tıbbi hikâye Mevlânanın hekimliğe ait eserleri dikkatle okuduğunu bize anlatmaktadır. Zaten *Mesnevi*de böyle birçok tıbba ait hikâyeler vardır (bu hikâyenin aslı için bk. *Firdevs'ül-Hikme*, Berlin baskısı s. 538, Nizami-i Aruzî: *Çahar makale*, Leyden baskısı s. 78-80. Bu son eserde hikâye İbn-i Sina'ya atfedilmiştir).

II. defter, 111 surh ile sayısı değişmek üzere 3 793 beyiti ihtiva eder.

III. defterde 230 surh ile değişik olmak üzere 4 796 beyit vardır. Bu kitapta daha çok Musa peygamber ile Firavunun hikâyeleri bulunmaktadır.

IV. defter 138 surh, sayısı değişmek üzere 3 841 beyit ihtiva eder.

V. defterde, 156 surh, sayısı değişmek üzere 4 225 beyit vardır.

VI. defter, 134 surh ile değişmek üzere 4 918 beyit ihtiva eder. Beyit sayısı bakımından bu defter hepsinden daha zengindir. Bu defterde mevcut olan hikâyelerden birinde, bir padişahın, üç oğluna, ülkenin falân yerine gitmeyin diye tenbih etmesi, şehzadelerin oradaki köşkte, Çin padişahının kızının resmini görüp âşık olmaları, şehzadelerden ikisinin kıza ait istenilen nişaneleri gösteremediklerinden öldürülmeleri anlatılır. III. şehzade hikâyesi anlatılmaz. Sultan Veled, babasından bu hikâyenin tamamlanmasını ister. Mevlâna: «*Mesnevi*yi okuyanlar III. şehzade hikâyesini anlıyabilirler, mahşere kadar artık kimseyle konuşmam» diye cevap verir. Halbuki III. şehzade hikâyesinin, Tebrizli Şems'in *Makalât* adlı kitabında mevcut olduğunu Veled Çelebi haber vermektedir.

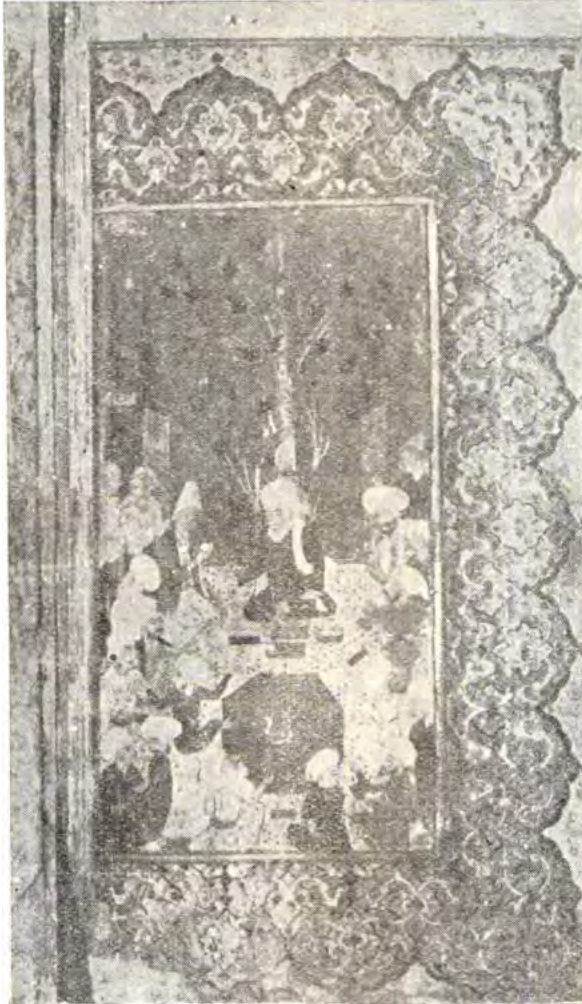
*Mesnevi*nin, Mevlânanın söyleyip Hüsameddin Çelebinin yazdığı asıl nüshası ortada yoktur. Sultan Veled'in bundan kopya ettiği nüsha da mevcut değildir. Ancak Mevlânanın ve halifesi Hüsameddin Çelebinin Sultan Veled'in huzurlarında birçok defa okunmuş, tashih edilmiş, harekelenmiş nüshadan yazılmış, Selçukluların nefis tezhibi ile süslenmiş mükemmel, her türlü itimada lâyık en doğru nüsha şimdi Konya Mevlâna müzesindedir. Bunun tarihi 1278 (677) olup, Mevlânanın ölümü (1273) nden 5 yıl sonra yazılmıştır. Bu kitabı Sahip Ata Fahreddin Âli'nin kölesi Selçuklu ulularından Cemaleddin vakfetmiştir. Asıl Hüsameddin Çelebi nüshasından kopya edilmiş diğer bir *Mesnevi* yazması, yine Konya müzesindedir. Bunun tarihi 1288 (687) dir. Bu nüshanın vaktiyle *Mesnevi* şarihlerinden Sarı Abdullah (ölm. 1661 [1071]) ile *Mesnevi*yi nazım yoluyla tercüme eden Nahifî (ölm. 1738 [1151]) nin elinde bulunduğu, üstündeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca her cildin sonunda, asıl doğru nüsha ile karşılaştırıldığı Arapça bir ibare ile ifade edilmiştir.

Türkiyede ve başka memleketlerin kütüphanelerinde gerek tam, gerek bazı ciltler halinde çok eski nüshalar bulunduğu gibi, bunlar arasında pek süslü, altınla bezenmiş resimli nüshalar da vardır. Denilebilir ki, yazmaların sayısı binleri aşmaktadır.

Mesnevi Türkçe, Arapça, Farsça ve Ordu diliyle olmak üzere tam, yahut kısmen şerh edilmiştir. İslâm âleminde *Kur'an* ile *Hadis*ten sonra en çok basılan, uğraşılan kitaplardan birisi *Mesnevi* olmuştur. İlk şerhi Ahmed Eflâki Dede, 1318 (718) de yazmaya başladığı *Menakib'ül-ârifin* adlı eserinde denemiştir ve bu şerh mensurdur. Sultan Veled'in *Mesnevi*leri de birer şerh mahiyetindedir. İleride söz konusu edeceğimiz Sürûri şerhinde Eflâki'nin bazı beyitler ve hikâyeler hakkındaki izahlarına uyulmuştur. Diğer eski bir şerh de Ahmed-i Rumî'nin olup bu zat *Dekaik'ül-Hakayik* ve *Rekaik'ût-Teraik* adlı manzum, mensur büyük eserinde Mevlânaya, *Mesnevi*ye ait çok kıymetli bilgiler verir. Eserini 1325 (725) de Hindistan'ın Avad şehrinde ikmâl etmiştir.

Başlıca *Mesnevi* şerhleri şunlardır: Şem-i (ölm. 1601 [1010]), III. Murat zamanında 6 defteri de Türkçe olarak şerh etmiştir. Eliyle yazdığı nüshalar Eyüp Hüsrev Paşa kütüphadesindedir. Süruri (ölm. 1561 [969]), *Mesnevi*yi tam olarak Farsça şerh etmıştir. Ankaralı İsmail Rusuhi Dede (ölm 1642 [1052]) nin şerhi, bütün *Mesnevi* şerhleri arasında şöhret kazanmıştır. Bu eser 6 cilt olarak Mısırda basılmıştır (1835 [1251]).

Mevleviler arasında Hazreti Şârih, Şârih-i Mesnevi diye ün alan bu zatın eline, V. defteri şerh ettiği 1625 (1035) yılında 1411 (814) tarihinde kopya edilmiş, VII. cildi de ihtiva eden bir *Mesnevi* nüshası geçer. Böylelikle aklın, hayalin kabul edemiyeceği bir takım uzak delillerle *Mesnevi*nin VII cılt olduğunu zanneder. 1784 beyıt ve 54 surh'u ihtiva eden bu kısmı, pek büyük bir cılt haline getirerek şerheder. Kendi zamanından itibaren reddedilen bu asılsız kitap Mevlânanın ne üslûbuna, ne de düşünü şüne uymamaktadır. Esasen Mevlânanın tashıhinden geçen metinlerden kopya edilen en eski nüshalar da 6 cilttir. Bu asılsız cildin şerhi basılmamışsa da metni, İsmail Ferruh Efendinin 1818 (1234) yılında yaptığı manzum tercümesi ile birlikte 1851 (1268) de Mısırda basılmıştır. Ankaralı İsmail Rusuhi Dedenin *Mesnevi* hakkında *Fatih'ül Ebyât*, *Cami'ül-Ayat* adında iki eseri daha vardır. fakat basılmamıştır. Sarı Abdullah Efendinin *Cevahır'ül-Zevahir* adiyle

1609 tarihli bir *Mesnevi* el yazmasının 1 b, sayfasındaki minyatür

bir *Mesnevi* şerhi vardır ki, I. defterin 5 cilt halinde şerhinden ibarettir (1871 de Âmire Matbaasında). Bursalı İsmail Hakkı (ölm. 1725), *Ruhul Mesnevi* adiyle I. defterden 738 beyiti, iki cilt halinde şerh etmiştir (1870 yılında Âmire Matbaası).

Yenikapı Mevlevi şeyhi Sabuhî, *İhtiyarat* adıyla bütün *Mesnevi*den seçtiği beyitlerin şerhini bir cilt halinde toplamıştır. Nüshaları Konya müzesinde, Yenikapı Mevlevihanesi kitaplığında vardır. Bundan başka Sivaslı Abdülmecit başta olmak üzere daha birçok kimseler tarafından seçme suretiyle şerhler yapılmıştır. XVIII. yüzyılın değerli şairlerinden Süleyman Nahifî, *Mesnevi*yi büyük bir başarı ile manzum olarak tercüme etmiş, bu eser Mısır Matbaasında (1851 [1268]) de talik haflerle çok nefis, yanlışsız bir halde basılmıştır. Yine *Mesnevi*nin Arapça tam şerhi Beşiktaş Mevlevi şeyhi Yusuf Dede tarafından *Elmenhec'ül-kâvi Fi şerh'il-Mesnevi* adıyla yazılmış olup Mısırda (1872 [1289]) basılmıştır.

Son yıllarda A. Avni Konuk (1873-1938) *Mesnevi*yi tam olarak tercüme ve şerh etmiştir; yazma olarak Konya Mevlâna müzesindedir. Tahir Olgun (1877-1951) *Mesnevi*nin 5 cildini tercüme ve şerh etmiş, büyük kısmını yayımlamıştır Maarif Vekâletince yayımlanan *Mesnevi*ler, Veled Çelebi İzbudak tarafından tercüme edilmiş, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından muhtelif şerhlerle karşılaştırılmış gereken açıklamalar yapılarak 6 cilt halinde basılmıştır.

*Mesnevi*nin Hindistanda Farsça, O du diliyle tercüme, şerh olarak meydana getirilmiş birçok basmaları vardır. Farsça şerhler arasında Kemaleddin-i Hüseyn-i Harezminin *Cevahir ül-Esrar* adındaki eseri dünyaca meşhurdur. Molla Hüseyn-i Kâşifının *Lübb-i Lübab* adındaki seçme şeklinde tertip ettiği eser de meşhurdur. Mehmet Alinin *Bahr'ül-Ulûm* adındaki iki ciltlık tam *Mesnevi* şerhi de bu arada sövlenmelidir. Telemmüz Hüseyin'ın *Mirat'ül Mesnevi* (1924) adında vücuda getirdiği eser, *Mesnevi*yi türlü bakımlardan inceliyerek bölümlere ayırmıştır.

Bundan başka İranda da *Mesnevi* üzerine çalışmalar görmekteyiz. Abdürrahim Alâüddevle'nin 1881 (1299) de yayımladığı *Kâşif'il-Ebyat* adlı *Mesnevi* metni büyük bir emek mahsulüdür. Beyitlerin ilk mısıalarının başındaki 2-3 kelimeyi bilmek şartiyle, o beyitin hangi defterin hangi sahifesinde olduğunu surhuyla birlikte bulmak kabildir. Aynı eser 1901 (1318) de Hindistanda bir defa daha bastırılmıştır Son yıllarda Musa Nesrî adında bir zatın *Nesr-i şerh-i Mesnevi* adıyla *Mesnevi*yi tamamen mensur bir hale getiren 6 ciltten ibaret eseri anılmaya değer. Firuzanfer'in *Hulâsa-i Mesnevi* (Tahran, 1955[Şemsî 1333]) adıyla basılan eseri, kendi sahasında kıymetli olduğu gibi, son yıllarda aynı zatın *Meahz-i Kasas-u Temsılât i Mesnevi* adındaki kitabı da, *Mesnevi* hikâyelerinin hangi kaynaklardan alındığını göstermesi bakımından değerlidir (Tahran üniversitesi 1955 [Şemsî 1333]). Yine aynı zatın *Ehadis-i Mesnevi* adlı telifi, *Mesnevi*deki hadislerin müsnetlerini göstermesi bakımından önemlidir (Tahran Üniversitesi baskısı 1956 [Şemsî 1334]).

Avrupa dillerinde *Mesnevi*nin ilk tercümesini Jacques de Wallenbourg (1763-1806), İstanbulda 6 senelik bir çalışmadan sonra 1792 de bitirdi. Tercümede metnin aynen çevrilmesine çok dikkat etti. 1799 daki Beyoğlu yangınında bu Fransızca tercüme yok oldu (A. R. Nicholson: *Mesnevi* C. I. mukaddime s. 2-3).

1609 tarihli bir *Mesnevi* el yazmasının 2 b, sayfası

İlk Almanca tercüme Georg Rosen tarafından *Mesnevi oder Deppelverse des Scheich Mevlâna Dschalâleddin Rumî* adiyle yapılmıştır [Leipzig, 1849]. Bu zat *Mesnevi*nin I. defterinden 644 beyti maalen ve nazım yoluyla Almancaya çevirmiştir. Oğlu Friedrich Rosen bu eseri 1913 te bir giriş ile yeniden München - Georg Müller firmasına bastırmıştır (*Galâl - ad - din Rumî. Aus d. Rohrflötenbuch* [*Mesnevi*] W. v. d. Porten Hellerau, 1930).

İngilizceye I. defter J. W. Redhouse tarafından nazmen çevrilmiştir [Londra, 1881]. E. H. Whinfield, 6 ciltten 3 500 beyiti seçmiş, tercüme etmiştir [Londra, 1887; 2. baskısı, 1898]. E. H. Wilson, II. defteri tercüme etmiştir [2 cilt olarak 1910, Londra].

*Mesnevi*nin en eski yazmalarına göre yapılmış doğru baskısı R. A. Nicholson (1868 - 1945) ın himmetiyle meydana getirilmiştir: *The Mathnawi of Jalâl - ud - din Rumî, edited from the oldest manuscripts available: With critical notes, translations and commentary; E. J. Gibb Memorial, New Series* [Londra, 1924 - 1933]. 3 cilt içerisinde 6 defterin metnini; 3 ciltte İngilizce tercümelerini; 2 cilt içerisinde 3 er defterin ihtiva ettiği güç kelimelerin İngilizce izahlarını toplamak üzere *Mesnevi*yi 8 büyük cilt halinde bastırmıştır. Çalışmaları 16 sene sürmüştür.

(Ordu dilindeki tercümeler için bk. *Catalogue of the Library of the India Office II, Part VI. Persian Books by A. J. Arberry*, Londra, 1937).

Felemenkçede de *Rumî Jalaluddin: Fragmenten uit de Mashnawi. Naar het Perzisch vertaald en toegelicht door R. van Brakell Buys* [1951] adlı bir eser vardır.

2) *Divan - ı Kebir*: Mevlânanın gazelleriyle, rübailerinden meydana gelmiş bir eserdir. 20 bahirin her biriyle teşkil edilmiş birer divan ile, menus olmıyan 40 vezni havi bulunan muhtelif bahirlerden ibaret bir divandan ve alfabe sırasına göre sıralanmış rübailer divanından, diğer bir tabirle 22 Divandan meydana gelmiştir. Bunlar gazel, terciibent, kıt'alar halindedir. Rübailer de alfabe sırasına göre tertip edilmiştir. C. R., makta beyitinde kendi adı yerine Şems'in adını yazdığı için bu kitap Türkiye dışındaki doğu memleketlerinde «Külliyat - ı Şems», «Divan - ı Şems - ül Hakayık» gibi unvanlarla anılmaktadır. Mevlâna kendi adı yerine «Hamuş, Hamuşkün, Zebanderkeş, Megû, Tenzen» gibi «sükût» manası veren mahlaslar kullanmıştır. Şems'i «Şemseddin, Şems'i Tebriz, Şahı Tebriz, Sulan - ı Tebriz» gibi lâkablarla anar. «Molla, Mevlâna, Mollayı Rum, Celâleddin - i Rumî, Molla Celâleddin» gibi mahlasları hiçbir gazelde kullanmaz. Salahaddin ve Hüsameddin mahlasları ile yazılmış gazelleri 100 e yaklaşır. Bir yerde Emîr - i Âlim, bir yerde da Senai adına raslanır.

*Divanı Kebir*in edebi değeri hakkında, İranlı Hidayet Rıza şöyle diyor: «Ben İran edebiyatı içinde Mevlânanın gazelleri gibi vect ile, aşk ile yazılmış, insanı vecde getiren bir şiir görmedim. Bilgim derecesinde düşünüp taşındım; ruhani makam, şiir, zevk, heyecan vadisinde onun derecesinde kimseyi bulamadım. Onun şiirlerindeki hakikatler, hikmet, irfan incelikleri, ilâhi bir ilhamdır. Bunlar, gerçek yolunda yürüyen eski âriflerin, şairlerin hiçbirisinde yoktur».

Mevlânanın kendi işaretine, Devletşahın söylediğine göre bu gazeller heyecan mahsulü olup ekseriya sermesti ile söylenmiş, müritleri, dostları tarafından yazılmıştır. Bu şiirlerde sıcaklık, yakıcılık, genişlik, yükseklik görülmektedir. *Divanın* üslûbu ile *Mesnevi*nin üslûbu arasında büyük bir ayrılık yoktur. Binaenaleyh bazılarının zannettiği gibi Mevlânanın *Divan*daki şiirleri *Mesnevi*dekilerden değerce farklı değildir. *Divan*ın çok eski yazma nüshaları, *Mesnevi* nüshaları kadar olmamakla beraber, başta Konya Mevlevihanesi olmak üzere Türkiyede ve başka memleketlerde mevcuttur.

*Divanı Kebir*de bulunan beyit sayısı 30 - 40 bin arasında değişmektedir. Meselâ Konyadaki (1366 [768] - 1368 [770]) tarihli iki cildin beyit sayısı 40 380 dir.

1884 (1302) de Lucknow da taşbasması ile hazırlanmış olan nüsha 1 036 büyük sayfadan ibarettir. Fakat içerisine başka şairlerin de şiirleri girmiş, bu arada Sultan Veled'in 27 gazeli yer almıştır. 1958 [Şemsî 1336]de *Külliyat - ı Şems ya Divan - ı Kebir* adıyla Firuzanfer tarafından, en eski nüshalarla karşılaştırılarak birinci cilt olmak üzere *Divan - ı Kebir*den 521 gazel, 5 560 beyit halinde Tahran Üniversitesi yayımları arasında yayımlanmıştır.

Hidayet Rıza Han tarafından 1864 (1281) de basılan nüsha 1957 (Şemsî 1335) da fotoğrafla yeniden bir daha bastırılmıştır.

Gazeliyat - ı Şems - i Tebrizî adı altında 748 + 40 sayfa olarak içerisi ve kabı türlü resimlerle bezenmiş bir nüsha «Böngâhı Matbuatî» tarafından bastırılmıştır. Yine

Tahranda M. Teçvidi tarafından, *Bergüzide - i Divan - ı Şems - i Tebrizî*, adiyle, talik harflerle güzel bir kâğıt üzerine «Şirketi Simahî» müessesesince 190 sayfa halinde bastırılmış ve baş tarafa C. R nin bir minyatürü konmuştur.

*Divan - ı Kebir*in Avrupada şöhret kazanmış tercümeleri vardır: V. von Rosenzweig, tarafından yapılmış olan *Auswahl aus den Diwanen des grössten mystischen Dichter Persiens* [Viyana, 1838]. Bu kitabın bir sayfasına asıl metin yazılmış, karşıki sayfasına Almanca tercümesi konmuştur. İçerisinde Ulu Ârif Çelebinin şiirleri de yer almıştır. J. v. Hammer ve Friedrich Rückert tarafından *Ghaselen des Dschelâl - eddîn Rumî* [Stuttgart, 1912]; Nicholson, tarafından, *Selected Poems from the Divani Shamsi Tebriz* [Cambridge, 1898].

Schäms - i Täbriz. Intichâb - i Divan - i Schäms - i Tebriz. In Urdu übersetzt von 'Abd ul - Mâlik Ârawî. o. O. 1931. Auswahl aus dem Diwan des grossen Mystikers Dschalâl - ud - din Rumî.

*Divan*ın bazı Türkçe tercümeleri vardır. Veled Çelebi tarafından bazı gazeller seçilerek tercüme edilmiştir. Takriben 10 bin beyite yakın olan bu tercümeler basılmamıştır.

A. Gölpınarlı seçme gazellerden mürekkep bir tercüme yayımlamış [İstanbul, 1955], ayrıca *Divan*ın tamamını tercümeye başlamış, iki cildini 1957 ve 1958 de İstanbulda yayınlamıştır.

3) Rübailer: Mevlânanın bu eseri de ayrı bir güzellik ve özellik taşımaktadır. Bunlarda Mevlâna aşkı, sabrı, her şeyi hoş görmeyi, ancak bunlar vâsıtasiyle gerçeğe erişilebileceğini söyler (Rübailerden birçoğu *Divan - ı Kebir*in sonuna eklenmiştir. Yahut ayrıca el yazmasiyle kitap şeklinde basılmıştır). Rübailer, Veled Çelebi tarafından toplanmış ve *Rübaiyat - ı Hazreti Mevlâna* [İstanbul, 1896] adiyle bastırılmıştır. Bu kitap 1 659 rübaiyi ihtiva eder; bunlardan birçoğu Mevlânanın üslubunu taşımakta ise de bazılarının onun olduğu şüphelidir.

Eserin bunlardan başka daha birçok tercümeleri vardır: Hasan Âli Yücel: *Mevlânanın Rübaileri* [İstanbul, 1952]; Hüseyin Rifat Işıl tarafından 1937 de yapılan bir kısmı manzum tercümeler (50 İran şairinden nazmen tercüme edilen rübailer de bu kitabın nihayetine ilâve edilmiştir); Âsaf Halet Çelebi: *Mevlânanın Rübaileri* [İstanbul, 1939]; A. Gölpınarlı: *Mevlânadan seçme rübailer* [İstanbul, 1947].

Rübailer İranda *Rübaiyat - ı Mevlâna* adiyle, İsfahan şehrindeki Bahar kütüphanesi tarafından 1942 (Şemsî 1320) de bastırılmış olup bu baskı 1 994 rübaiyi toplamaktadır. İngilizce, A. J. Arberry: *Jalâl - ud - din Rumî, Rubaiyyat, Select translations into English verse* [1949. XXVIII, 209 P. Bogdanov]; L. *The Quatrains of Jalal - ud - din Rumî and 2 hitherto unknown manuscripts of his Divan* [Year - Book of the Asiatic Society of Bengal, 1935]; Fransızca, Âsaf Halet Çelebi: *Djelâl - Eddin - i Roumî (Mevlâna) Roubaiyyat* [Paris 1950]; Macarca, Alexander Kegel: *Abh. der Ung. Ak. Wiss.* [Budapeşte, 1907].

4) *Fihi ma Fıh*: Mevlânanın, Muineddin - i Pervane'nin konağında, diğer topluluklarda söyledigi sözlerden ibaret önemli bir eseridir. Gerek Mevlânanın hayatını, gerek kendi zamanındaki türlü olayları ve inançları göstermek bakımından değer taşır. Yazmaları, Mevlevihanelerde, Türkiyede ve dünya kitaplıklarında vardır. Başlıca basımları şunlardır: *Kitab - ı Mustatab - ı Fıhi ma Fıh* [Muavin al - Davla'nın yardımiyle S. Veled'in *Maarifi* ile birlikte taş basması olarak, Tahran, 1915]. *Fihi ma Fih*, Ordu dilinde bir önsözle [Hindistan, taşbasması 1929]. *Risale - i Fihi ma Fih* [Matbaa harfleriyle Kitabfürüşü - i Cihannuma tarafından, Şiraz, 1940]. Bu baskı hem eksiktir, hem de içinde dizgi yanlışları çoktur. *Kitab - ı Fihi ma Fih* [İran üniversitesinden Firuzanfer'in en eski nüshalarla karşılaştırarak hazırladığı baskı Tahran, 1952]. *Fihi ma Fih*in, Ahmet Avni Konuk tarafından 1914 te 7 - 8 yazmanın karşılaştırılması ile meydana getirilen metinden yapılmış bir tercümesi yazma olarak Konya Mevlâna müzesinde bulunmaktadır. Firuzanfer nüshası üzerinden yapılan bir tercümesi de Maarif Vekâletince bastırılmıştır (1954).

Mecalis-i Seb'a (Mevlânanın yedi öğüdü): Camilerde söylemiş olduğu mev'izelerin bir araya getirilmesinden meydana gelmiştir; 7 büyük bölüme ayrılmıştır. Arapça bir hutbeden sonra hikâyeler gelmektedir. *Mesnevi*nin yazılmasında Mecalisteki usülden istifade edilmiştir. F. Nafiz Uzluk tarafından nüsha farkları gösterilerek bastırılmıştır [İstanbul, 1937] *Mecalis-i Seb'a*, İranda büyük alâka görmüş. Haber adlı kitapçı tarafından bastırılmıştır.

5) Mevlânanın Mektupları: Kendi devrindeki Selçuklu padişahlarına, vezirlere, kadılara, hekimlere, âhilere yazılmış 144 mektuptan ibarettir. Selçuklular tarihi bakımından önemlidir. F. N. Uzluk tarafından bastırılmıştır [İstanbul, 1937]. Bu eser de İranda Afitap kütüphanesi tarafından bastırılmıştır.

Mevlânanın Fikir Hayatı: C. R. nin çeşitli inançları ve fikirleri Mevlevilik adlı bir tarikatı meydana getirir (bk. MEVLEVİLİK). Tasavvuf, onun fikir hayatında başlıca yeri işgal eder (bk. TASAVVUF).

C. R., kendi yurdunda, babası ile onun etrafında toplanan devrin ünlü ve önemli şahsiyetlerinden istifade etmiştir. Semerkanttan başlıyarak Belh, Nişabur, Bağdat, Mekke, Medine, Şam, Halep, Malatya, Erzincan, Suşehri, Karaman, nihayet Konyada son bulan uzun bir seyahat sırasında türlü türlü iklimler, muhtelif şehirler ve kasabalarda birçok büyük insanlarla görüşüp konuşma imkânını elde etmiştir. Bunların adlarını *Mesnevi*, *Divanı Kebir*, *Fihi ma Fih* adlı eserlerinde tekrarlar.

Abbas oğullarının Sasani usüllerini benimsiyerek VIII. yüzyılda Bağdat'ta kurdukları devletle birlikte Hanefîliğin de esasları tesis edilmişti. İslâm imparatorluğunun geniş toprakları üstündeki türlü inançlarda bulunan unsurları uzlaştırmak, hoş geçindirmek amacını güden bu saltanatın merkezindeki mezhep, Horasanda oturan Mevlânanın ailesini de kendisine bağlamıştı. Ne Harzemşahlılar gibi Alevi duygulara sahipti, ne de Fahri Razi gibi aklı, istidlâli üstün tutuyordu.

Mevlânanın *Mesnevi*si, onun iç âlemini göstermektedir. Firuzanfer'in *Meahiz i Kasas-u Temsilat-i Mesnevi* adlı eseri *Mesnevi*deki hikâyelerin, temsillerin kaynaklarını işaret eder. Müellif, bu eserde, *Mesnevi*de mevcut 965 surh'tan ancak 264 ünün kaynaklarını bulabilmiş olduğunu söylemektedir:

			Bütün surh'lar
I. defter	36	hikâye	176
II. «	48	«	111
III. «	51	«	230
IV. «	47	«	138
V. «	41	«	176
VI. «	41	«	134
Yekûn . . :	264	«	965

Şu halde 701 kıssa ve temsilin kaynağı bulunamıyor demektir ki, bu da onun fikir hayatındaki orjinalliğini gösterir.

Mevlâna, Şems gelinceye kadar elinden hiç düşürmediği, babasının *Maarif* adlı kitabı ile. Horasan'ın ünlü şairlerinden Senai'ye ve Attar'a bağlı kalmıştır. *Mesnevi*sinde onların adını saygı ile anmaktadır:

«'Aṭṭar Ruh bud, Senāī düçeşmi o
Ma ez pey - i Senâiyü 'Aṭṭar Amedîm»

(Attar ruh oldu, Senai de onun iki gözü; Biz Senai ile Attar'ın izinden geldik) demektedir.

Mevlâna bazılarının sandığı gibi dinlerin dışına çıkmak istiyen bir filozof değildir; her irfan sahibi Müslüman gibi Peygambere sonsuz saygısı vardı; onun yakınlarına, sahabelerine de hürmet beslerdi. Bir rübaisinde:

Men bende - i Kuranem eger Candarem
Men ḫâki reh - i Muhammed - i Muḫtarem
Ger nakl kûned cüz in kes ez goftarem
Biyzarem ezo vezin suḫan biyzarem

(Ben kumandan [Candar, Selçuklular zamanında kumandan demekti] olduğum halde Kur'anın bendesiyim. Ben, Muhammed'i Muhtarın yolunun toprağıyım. Bir kimse bu sözümden başka bir söz naklederse, o kimseden de o sözden de bizarım).

Dört halife hakkında saygılı dil kullandığı gibi, Ali'ye karşı daha ihtiramlıdır. Fakat Halep şiilerinin Muharrem ayında Antakya kapısında toplanıp, Kerbelâ matemi tutmalarını, ağlayıp döğünmelerini hoş görmez.

Mevlâna, devrinin bütün edebi bilginlerini çok iyi bilen büyük bir ediptir. Mektuplarında Bağdat Abbasi inşa divanından Selçuklu ve diğer İslâm hükümdarlarına, kumandanlarına, âlimlerine, kadılarına yazılan protokol tabirlerini kullanırdı. Oradaki inşacıların Arapça ibareler arasında kullandıkları «olgâ, bilgâ, dilgâ, ulug, kutlug» gibi tumturaklı Türkçe kelimeleri Mevlâna da kullanırdı. Eserlerinde kelime oyunları, yahut anlaşılması güç, karanlık, çapraşık sözler yoktur. Karışık fikirlerle okuru kuşkuya yahut çıkmazlara götürmez. En güç meseleleri herkesin hattâ çocukların bile anlıyacakları kurt, kuş, tilki, aslan, tavşan hikâyeleri arasında zevkle, merakla okunan beyitler, cümleler halinde gözümüzün önüne serer.

*Mesnevi*de Allah. vücud - u mutlak, nübüvvet, ilim, hayat, ölüm, berzah ahiret, cennet. cehennem, velilik, kaza, kader, hilkat, ruh, cebir, ihtiyar, güzellik, çirkinlık gibi türlü konular ele alınmakta ve bunlar hikâyelerle anlatılmaktadır.

Mevlânanın bütün eserlerinde edep, haya, terbiye, zekâ ve feraset gibi mefhumlara büyük bir önem verilmiştir. Ahmaklığın bir bahtsızlık olduğunu her vesile ile işaret eder. Her şeyden önce insana değer verir. Dinler, mezhepler, ırklar, renkler, onun gözünde pek ehemmiyet taşımaz. Haçlı seferleri Anadolu ve Suriyedeki kanlı savaşlariyle Müslüman halk arasında acı hâtıralar bırakmıştı. İşte böyle bir devirde Mevlânanın insanları kinciliğe, intikamcılığa değil de, birliğe, beraberliğe çağırması çok mânalıdır. Bir şiirinde:

«Heftad - ı du millet şineved sırr - ı hod ez ma
Demsazı du sadkiş çü yek perde çü Nayim»

(72 millet kendi sırrını bizden dinler; biz, bir perdede 200 milletin dertlerini söylemekteyiz) demekle, sesinin bütün insanlığa şamil olduğunu anlatmak ister.

Mevlânada peygamberlere yakışan sabır, büyük bir tahammül, geniş bir hoş görürlük vardı. Herkese iyilik edilmesini tavsiye ederdi. Onun bu hasletini şu kıt'a ne kadar güzel tarif ediyor:

Mevlâna türbesi içindeki bir kitabe (okunuşu ve tercümesi için bk. metin)

«Bazâ bazâ herançe hesti bazâ
Ger kâferü gebrü bütperesti bazâ
In dergehi ma dergehi nevmidî niyst
Sad bâr eğer tevbe şikesti bazâ»

(Gel gel, ne olursan ol gel; ikilik koşanlardan, Mecusilerden, puta tapanlardan olsan da gel; Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir; yüz defa bile tövbeni bozsın yine gel).

Bununla beraber Türklere karşı ayrı bir sevgisi, saygısı olduğunu açıkça görmekteyiz:

«Haşa lillah Törk bangî ber zened
Sek çi başed Şir - i ner hun - i kay kûned»

(Allah göstermesin Türk bir defa bağırdı mı, köpek ne oluyor, erkek aslan bile kan kusar).

Ferruḫ an Törkî çü ıztize nihed
Esbeş ender ḫandek - i ateş cehed
Germ - i gerdaned feresra ançunan
Geh kuned aheng - i evc - i asuman

(Yaşasın Türk, bir kere kafası kızdı mı, atını ateş hendeğine süter; atını öyle bir sürer ki ta göklerin ufuklarına kadar yürüyüverir).

Mevlânanın hayatında, eserlerinde aşk. ayrı bir önem taşır. O, aşkın ancak yaşanmakla anlaşılabileceğini, tarif edilemiyeceğini bir beyitinde şöyle ifade eder:

«Pursid yekiki aşiki çist
Gottemki çü men şeviy bidani»

(Birisi aşıklık nedir diye sordu, dedim ki, benim gibi ol da anla.)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

«Mutrıbi ışk in zened vaktı semâ
Bendegi bend - ü hüdavendî sudâ»
(Aşk çalgıcısı sema edilme vaktinde böyle vurur: kölelik bağdır, efendilik ise baş ağrısı).
«Gayrı hefdad - ı dü millet kiyşî o,
Tahtı şahan tahtabendi piyşî o»
(Aşk ile âşıkın mezhebi ve milleti, 72 milletin gayrıdır. Padişahların tahtı onların önünde bir tahta parçasından ibarettir.)

Mevlânanın Yaşayışı: Mevlâna yüksek, kibar bir aileye mensup olduğu halde tavazuu ile şöhret bulmuştur. Sultan Veled: «Büyük babamın azameti Kibriyaî, babamın tavazuu, Muhammed'in ahlâkına uygun idi» der. Etrafına kuyumcu, terzi, tüccar, dabak, marangoz, camcı. kasap, fütüvvet sahipleri toplanmıştı. Bir defa Sahip Ata Fahreddin Âli: «Mevlâna büyük bir zattır, fakat etrafındakiler avam, esnaf takımıdır» demiş; Mevlâna: «San'at kötü şey mi, sanatkâr olmak kabahat mı? Mansur, hallaç idi. Velilerden camcı, dokumacı yok mu? Eğer onlar (sanatkârları beğenmiyenler) iyi olsalardı ben onlara mürit olurdum» diye haber göndermişti.

Kendisine öğüt verilmesini istiyen II. İzzeddin Keykâvus'a: «Sana sultanlık et diyorlar, şeytanlık ediyorsun, çobanlık yap diyorlar, kurtluk yapmaktasın» demişti.

Muineddin - i Pervane, Mevlânadan nasihat isteyince ona: «İşittim ki, Kur'anı ezberlemissin. Şeyh Sadreddin'in hadis derslerini dinlemişsin. O halde Allahın sözlerini ezberliyen, Peygamberin hadislerini dinliyen birisine ben ne öğüdü vereyim. Ezberlediğinle, dinlediklerinle iş gör» demiştir.

Mevlâna fetva yazar, onun karşılığı olarak hükümetten pek az bir maaş alırdı. Evi yoktu, kendi adıyla anılan medresede otururdu; orada da ölmüştür. Selçuklu padişahlarının, vezirlerinin, zenginlerinin yolladığı altınları ya reddeder, yahut ırmağa attırırdı. Bazen evinde ekşi yogurtla ekmekten başka bir şey bulunmazdı. O zaman: «Evimiz, Peygamber'in kutsal evine benzedi» diye sevinirdi. Gelini Fatma Gerâke Hatun, mutbakta çok yemek var deyince: «Belli, burnuma Karun'un evinde olduğu gibi hoş olmıyan kokular geliyor» diye şikâyet ederdi. Çocuklara, kayvanlara acır, genel evlerdeki kadınlara bile: «Ey pehlivanlar; siz olmasaydınız erkeklerin azgın nefislerini kim zaptederdi» diye iltifat gösterirdi.

Mevlâna iki defa evlenmiştir. Birinci zevcesi Semerkant'lı Hoca Şerefeddin'in kızı Gevher Hatun olup, bundan Sultan Veled'le Alâeddin Çelebi doğmuştur. Onun ölümünden sonra Konyada dul olarak Gera Hatunu almıştı. Bundan da Muzaffereddin - i Emîr Âlim Çelebi ile Melike Efendi, Bula Hatun doğmuştur. Mevlânanın bugünkü torunları Sultan Veled'in oğlu Celâleddin Feridun Ulu Ârif Çelebiden gelmektedir. Mevlâna başka kadın almadığı gibi, odalığı halayığı da yoktu.

Resimleri: Mevlânanın kendi devrinde resminin yapıldığı Eflâki Menakıbından öğrenilmektedir (bk. Cl. Huart: *Les Saints des derviches tourneurs*, cilt I, s. 333 - 334). Zamanımıza kadar gelen resimleri hakkında, Şahabeddin Uzluk'un *Mevlevilikte resim ve Resimde Mevleviler* [Ankara, 1957] adlı bir eseri vardır. Mevlânanın resimleri eserde s. 85 - 110 arasında incelenmiş olup, eserin sonundaki resimler kısmında onlardan hemen hepsi toplanmış bir haldedir.

Bibliyografya: Mevlânanın hayatı hakkındaki kaynakların başlıcaları şunlardır:

Sultan Veled: *İptidaname*, 1291 de tamamlanmıştır [İran baskısı, 1936 Celâli Hümâî'nin önsözü ile; tam değildir]. Sultan Veled: *Rebapname*, *İntihaname*, henüz basılmamıştır. Mecdeddin - i Sipehsalâr ile oğlunun *Sipehsalâr Risalesi*; bu Farsça eser, *İptidaname*nin mensur hale getirilmiş şeklidir. Kitabın içerisindeki bölümler *İptidaname*ye göre tertiplenmiş, her vesile ile Sultan Veled'in Mesnevilerinden iktibaslarda bulunulmuştur. Aslı ve Türkçe tercümeleri matbudur. Ahmed - i Eflâki Dede: *Eflâki Menakıbı*, Ulu Ârif Çelebinin müridi olan Eflâki'nin, efendisinin emriyle 1900 (1318) de yazmağa başladığı bu eser 10 bölümdür; 1353 te tamamlanmıştır. Bir kısım rivayetleri zayıf ise de, kendi müşahedelerine ait Ulu Ârif Çelebi kısmı ehemmiyetlidir. Yalnız ilk kısmı Hindistanda Litografya ile basılmıştır.

Ahmedi Rumî: *Dakaik'ul Hakayık ve Rekaik'ut - Teraik* (bu eser hakkında *Mesnevi* şerhleri arasında malûmat verildi). Hemedanlı Abdullah (Abdülvehap)- ı Sabunî: *Sevakıbı Menakıb*, Eflâki'nin menakıbını kısaltmak suretiyle Farsça olarak meydana getirmiştir Henüz basılmamış olan bu eser, kitaplıklarda vardır. Mahmut Dede b. Hüsrev: *Sevakıbı Menakıb tercümesi*, III. Murad'ın emri ile yukarıdaki eserin açık bir dille Türkçeye tercümesidir. Mütercim Konya Mevlevihanesinde mesnevihan idi. Pizerinli Mehmet oğlu Derviş Süleyman: *Mirat'üs - sefa*, Farsça bir menakıp kitabı olup içerisinde diğer menakıblarda bulunmayan bilgi vardır. Kemâl Ahmet Dedenin, Eflâki Menakıbından meydana getirdiği manzum bir eser olup Hâlet Efendi kütüphanesi ilâve kısmı No: 82 de bir nüshası vardır. Bu menakıptan bir kısmı Necip Asımın *Türk Tarihi* [İstanbul, 1318 (1900) 423 - 27 sayfalarında nakledilmektedir]. *Menakıbul Ârifinin tercümesi* II. Murat zamanında adını açıklamıyan bir zat tarafından Eflâki Menakıbının Türkçeye çevrilmiş şeklidir. *Lokman Dede Menakıbı*. II. Bayezid adına Konyada yazılan bu manzum menakıp kitabı kendi devrinin Mevleviliğine ait özel bilgileri vermektedir. Yazmaları Hâlet Efendi kütüphanesindedir. Seyyit Ahmet Dede: *Mecmuat'üt - Tevarih - ül Mevleviye*, Yenikapı aşçıbaşısı olan yazar, 1789 yılına kadar geçen olayları bilhassa Mevlevilere ait bilgileri vermektedir. İsmail oğlu Mustafa Sakıp: *Sefinei Mevleviyye*, 3 ciltlik bir eser olup Mısırda basılmıştır. Kendi zamanına ait kısımlar istisna edilirse, diğer bilgilerinin kaynağı şüphelidir. *Esrar Dede tezkeresi*, Mevlevi şairlerine ait bir tezkeredir. *Semahane - i Edep* bundan kısaltılarak meydana getirilmiş, 1891 de basılmıştır. *Âriflerin Menkıbeleri* (Eflâki Menakıbının Tahsin Yazıcı tarafından yeni tercümesi) Maarif Vekâleti yayımlarından [C. I, 1953; C. II, 1954]. Cl. Huart: *Les Saints des derviches tourneurs* [Paris, 1918 - 1922, 2 cilt], Eflâki Menakıbının tam tercümesi ise de gerek Mesnevi beyitlerinin tercümesinde, gerek metinde epeyce yanlışlar vardır. Maurice Barrès: *Une Enquête aux Pays du Levant* [Paris, 1928, cilt II, s. 77 - 163], Mevlâna hakkında yazarın hayranlıklarını anlatır. G. Richter: *Persiens Mystiker Dschelaleddin Rumi. Eine Stildeutung in 3 Vorträgen* [Breslau, 1933]. Myriam Harry: *Djelaleddine Roumi, Poète et danseur Mystique* [Paris, 1947]. Dr. Khalifa Abdul Hakim: *The Metaphysics of Rumi* [Lahore, 1953]. R. A. Nicholson: *Rumi, Poet and Mystic* [Londra, 1950]. H. Ritter: *Philologica, XI, Mevlâna Calaladdin Rumi und sein Kreis, der Islâm* [1949 s. 127 - 135].

Tetkikler: Firuzanfer: *Mevlâna Calâleddin Muhammed* [Tahran, 1937; ikinci baskı Tahran, 1955]. Eser Mevlâna hakkında şimdiye kadar yapılan incelemelerin en değerlisi-

dir. Hüseyin Şacara: *Şahsiyeti Mevlevi* [Tahran, 1937]. Bu eser E. G. Browne (1868 - 1926] nın *A Literary History of Persia*[cilt IV, s. 515 - 525]arasındaki yazılanlarının Farsçaya tercümesi olup, Eflâki Menakıbından birçok kısımları olduğu gibi iktibas etmiştir. Seyyit Muhammed Takî: *Sevanihi Mevlevi-i Rum*, Ordu lisanında yazılan bu eser, Tahranda Farsçaya çevrilmiştir [Tahran, 1955]; A. Gölpınarlı: *Mevlâna Celâleddin* [İstanbul, 1951 - 1954]; A. Gölpınarlı: *Mevlânadan sonra Mevlevilik* [İstanbul, 1953]; M. Mansuroğlu: *Celâladdin Rumi's türkische Versen* [«Uralaltaische Jahrbücher» XXIV, 1952, s. 106 - 115]; aynı yazar: *Mevlâna Celâleddin Rumide Türkçe beyit ve ibareler* [«Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten» 1954, s. 207 - 220].

CELÂLETTİN PAŞA (Celâl Bey), **Mehmet** (1852-1933), Türk hukuk bilgini ve idare adamı. İstanbulda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Ali Tayyibî Beyin oğludur. İlk ve rüştüye sınıflarını İstanbulda okuduktan sonra Pariste Saint Louis lisesinde orta öğrenimini tamamlamış ve Galatasarayda açılan Darülfünun-u Sultanî (b. bk.) nin hukuk şubesinden mezun olmuştur. 1867 de Bab-ı Âli tercüme kaleminde memurluğa başlıyan C. P., sonradan adliye mesleğine geçmiş ve 1881 de Tekke Sancağı (b. bk.) Bidayet mahkemesi (b. bk.) reisi olmuş, aynı vazife ile İzmirde de bir müddet bulunduktan sonra 1884 başlarında Adliye Nezareti Ceza İşleri müdürlüğüne getirilmiştir. 1888 de Hukuk mektebi ceza hukuku müderrisliğini de ek görev olarak üstüne alan C. P., 1896 da Temyiz mahkemesi ceza dairesine aza, 1898 de reis ve 1900 de de Temyiz mahkemesi müddeiumumisi oldu. 13 Eylül 1902 de Zühtü Paşanın ölümünden sonra Maarif Nazırlığına tayin edildi. 27 Temmuz 1903 te Maarifteki başarılarından bahisle hem idare hem nezaret yetkileriyle Bahriye Nazırlığına naklolundu. İki ay sonra da vezirlik payesine yükseltilerek kendisine Paşa unvanı verildi. 27 Aralık 1906 da bahriye işlerinde beceriksizliği anlaşıldığından ileride açılacak bir memuriyete tayin olunmak üzere Şûra-i Devlet Mülkiye dairesi azalığına nakledildi. 1908 de Meşrutiyetin iadesinden sonra kadro dışı bırakıldı ve 31 Mart olayından sonra rütbesi ve unvanı alınarak maaşı kesilmek suretiyle, İstanbulda kalması caiz görülmeyen İstibdat devri adamları arasında Örfî Divani Harbin gösterdiği lüzum üzerine Limni adasına sürüldü. 1911 de affolunarak İstanbula döndü ve orada öldü. II. Abdülhamit devrinin ünlü jurnalcılarından biri olduğu hakkındaki kuvvetli söylentiyi, memuriyet hayatının seyri az çok teyit etmektedir.

CELÂLETTİN PAŞA

CELÂLÎ (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), Türk saz şairi. Bayburt'un bir köyünde doğmuş ve orada ölmüştür. C. nin bazı şiirleri Murat Uraz tarafından hazırlanmış olan *Halk edebiyatı Şiir ve dil örnekleri* [1933] adlı eserde yayımlanmıştır.

CELÂLÎ İSYANLARI, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadoluda Osmanlı devletine karşı çıkan isyanlara verilen ad. Celâl'e mensup demek olan *celâlî* kelimesi XVI. yüzyıl sonundan itibaren semantik bir değişme ile bağî, dağî, ehl-i fesad, eşirrâ, haramî, haramzâde, hırsız, kutta'ut-tarik, serrâk, şaki, yağî, zorba gibi adlar altında, geniş ölçüde eşkiyalık yapan kimseleri ifade etmiş ve muhtelif kaynak ve vesikalarda sık sık Celâlî vak'ası, Celâlî adamları, Celâlî eşkiyası, Celâlî muharebesi, Celâlî perişanlığı, Celâlî seferi, C. İ... v. b. gibi sözlere raslanmıştır. Celâlî kelimesi Celâl (b. bk.) adından çıkmış, adamlarına, taraftarlarına ve sonradan türeyen eşkiyalara ona nisbetle «Celâlî» unvanı verilmiştir. Celâl'i takip eden Husrev Paşanın arzında, buna uyanlara «Celâlî Sofileri» (Tophane Sarayı Arşivi No. E. 3 293), Şadi Paşa arzında «Celâlî taifesi» (Top. Sa. Arş. No. E. 6 984), Zile kadısının ilâmında ise «Celâlî» denmiştir (Top. Sa. Arş. No. E. 4 467).

C. İ., sebep, gaye ve bunları çıkaranların mensup oldukları zümreler bakımından iki kısma ayrılır:

A. **Dinî isyanlar:** Bozoklu Celâl'in ayaklanmasından yedi yıl sonra 1526 tarihinde yine Bozokta büyük bir isyan patlak vermiştir. Bu isyanı çıkaranlar Söklen adlı Türkmen kabîlesi reisi Mûsa ve galiba Dulkadırlı hanedanından olan Zünnun idiler. Fakat her ikisi de emri, Türkmenler arasında büyük bir manevî nüfuzu olan Baba adlı şeyhten alıyorlardı. İsyan, Söklen kabîlesi reisi Mûsanın bir tarlasına, kadı'nın haksız olarak iki yüz akça fazla yazması ile, adı geçen kabîle beyinin, sancak beyi tarafından tahkir edilmesinden çıkmıştır. İsyanın elebaşıları ilk önce, kendilerini tahkir eden sancak beyini, kadıyı ve onun kâtibini öldürdükten sonra, etraflarına topladıkları müthiş bir kalabalıkla, Mohaç (Mohács) muharebesinin yapıldığı 29 Ağustos 1526 günü, Kayseri civarında Karaman beylerbeyini mağlûp etmişler ve bundan sonra üzerlerine gelen diğer Osmanlı kuvvetlerini de aynı akıbete uğratmışlardır. Nihayet Diyarbekir, Şam ve diğer eyâlet ve sancakların askerlerinden müteşekkil büyük bir ordu, bu isyanı güçlükle bastırabilmiştir. Bununla beraber Osmanlı ordusu, isyancıları kat'i bir şekilde tedip ve tenkil edememişti. Bu sebepten, isyana, ölen Zünnun'un oğlu tarafından az sonra tekrar başlandığı gibi aynı yıllarda Adana bölgesinde Yenice Bey, Domuz-oğlan ve Veli Halife adlı kimseler de ayaklanmışlardı. Bunlar henüz bastırılmıştı ki, 1527 de Hacı Bektaş-ı Velî torunlarından Kalender Çelebinin isyanı vukubulmuştur. Bu isyan o kadar şiddetli olmuştur ki, padişah Kanunî, Sadrazam İbrahim Paşayı göndermeye mecbur olmuştur. İbrahim Paşa dirayeti sayesinde bütün Anadoluya yayılmak istidadını gösteren bu ayaklanmayı kısa bir zamanda bastırmıştır. Bu isyan Anadoluda dinî mahiyetteki isyanların sonuncusudur. Bundan sonra aynı yüzyılın sonlarına kadar hiçbir büyük isyan hâdisesi olmamıştır.

B. **Dinî olmıyan isyanlar**: Osmanlı müverrihlerinin asıl «Celâlîlik» adı altında zikrettikleri hareketler XVI yüzyılın sonlarında başlamış ve ertesi yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar devam etmiştir. Takriben seksen yıllık bir zaman içinde devlete karşı Anadoluda isyan bayrağını kaldıranlar, birinciler gibi ne bir mezhebin sâlikleri, ne de kavmî ve içtimaî bir zümrenin mensupları idiler. Bunlar, ekseriyetle reâyâ denilen halk yani idare edilenler tabakasından değillerdi; umumiyetle idare edenler yani hizmet erbabı zümresinden çıkıyordu ve en meşhur Celâlîler'in hemen hepsi de sipahîlikten beylerbeyliğine kadar Osmanlı imparatorluğu memuriyet kadrolarında vazife görmüş kimselerdi.

Bu devrin ilk isyan hareketi, Kara Yazıcı namiyle anılan Abdülhalim tarafından çıkarılmıştır. Bu adam bölük başılardan yani beylerbeyi ve sancak beylerinin maiyetlerinde ücretle vazife gören Anadolu'lu sekban askerlerinin zabitlerinden birisi idi. Başına kalabalık bir sekban askeri toplıyarak Osmanlı paşalarına karşı bazı muvaffakiyetler kazanmış ve bu yüzden sancak beyliğine bile nail olmuştur. Hattâ bazı tarihlerde Kara Yazıcı'nın bu muvaffakiyetlerinden sonra, Anadoluda bir devlet kurmak ve hükümdar olmak gayesini taşıdığı ve bu maksatla hüküm ve fermanlar çıkardığı yazılmaktadır. Kara Yazıcı, hayatının sonuna kadar bir Celâlî olarak kalmış ve ölümü (1602) nü müteakip Şahverdi, Yularkapte, Tavil adlı yakın adamları onun kardeşi Deli Hasan etrafında toplanmışlardır. Deli Hasan, Celâlîlikte ağabeyisinden daha az kabiliyetli değildi. O da Osmanlı valilerine karşı üst üste kazandığı galibiyetlerden sonra bütün Orta Anadoluya hâkim olmuş ve Kütahyada, üzerine gönderilen serdar Hafız Paşayı bile muhasara etmiştir. Devlet bu Celâlî ile başa çıkamıyacağını anlıyarak onu paşalık rütbesiyle Bosna beylerbeyi tâyin etmiş ve Deli Hasan Paşa, bir Osmanlı valisi sıfatiyle ilk önce Bosnada, daha sonra Tamşvar (Mac. Temesvár; Rumen. Timişoară) eyaletinde beylerbeyilik yapmıştır.

Kara Yazıcı ve kardeşi Deli Hasandan sonra Anadoluda Tavil, Kalenderoğlu ve Canbulatoğlu gibi Celâlîler onlara halef olmuşlardır. Bunlardan asıl adı Ahmet olan Tavil, Karaman ve Anadolu eyaletlerinin bir kısmını hâkimiyeti altına almıştır. 1605 yılında Gecdehan Ali Paşa ile Nasuh Paşanın kumandasındaki Osmanlı ordusunu Bolvadın köprüsü civarında ağır bir bozguna uğratarak padişah I. Ahmed'i pek müteessir etmiştir. Ahmet bizzat Bursaya kadar gelmiş, fakat paşalarının aczini görerek bu Celâlî reisi ile anlaşmaktan başka bir çare bulamamıştır. Tavil ailesi o kadar kuvvet ve kudret sahibi olmuşlardı ki, Tavil'in oğlu Mehmet, sahte bir fermanla Bağdadı ele geçirmiş ve ölümünden sonra kardeşi Mustafa 1607 yılına kadar Bağdada hâkim olmuştur.

Bu tarihte Anadolunun her bölgesi bir Celâlî reisinin idaresine düşmüştür. Sadrazam Kuyucu Murat Paşa, bunları tedip için İstanbuldan hareket ettiği zaman, şöyle bir manzara karşısında idi: Aydın havalisinde Yusuf Paşa, Orta Anadoluda Kalenderoğlu Mehmet. İçelde Musli Çavuş, Anadoluda Cemşit ve Halep havalisinde Canbulatoğlu Ali Paşa hükümlerini yürütüyorlardı. Bunlardan sonra kuvvet kudretçe ikinci derecede olan Celâlîler geliyordu ki, bunlar da Ağaçtan Pirî, Baldere Kesa, Kara Sait, Tanrı Bilmez, Şeklaz Ahmet, Kekeç Mehmet, Kâfir Murat adlı kimseler idiler. Dikkate şayandır ki, bu zamanlarda Celâlî reislerinden hepsinin lâkapları vardı ve tarihlerde mühim bir kısmı bu lâkapları ile anılmışlardır.

Kuyucu Murat Paşa, bunların en kuvvetlisi olan Kalenderoğlu Mehmede paşalık rütbesi ile Ankara sancağını vererek onu bir müddet oyalamış ve bu esnada Canbulatoğlunu kat'i bir mağlubiyete uğratarak faaliyetine son vermiştir. Canbulatoğlu Celâlîlerin en tehlikelilerinden birisi idi. Etrafına topladığı otuz bin kadar insandan Osmanlı askerî teşkilâtını örnek tutarak muntazam bir ordu vücuda getirmişti. Gayesi de Halep havalisinde müstakil bir devlet kurmaktı. Lâkin Kalenderoğlu Mehmet Paşa, çok daha büyük emeller taşımıştır. O, İçelli Celâlî Musli Çavuşa yazdığı bir mektupta şayet Osmanlı sadrazamını yenerse Üsküdardan itibaren bütün Anadoludan Osmanlı'yı feragat ettireceğini yazmıştır. Gerçekten yanına o kadar çok Celâlî toplanmıştı ki, Kalenderoğlu bu kadar kuvvet karşısında tereddüt etmeden Kuyucu Murat Paşanın üzerine yürümüştür. Fakat cereyan eden savaş, onun kafasında taşıdığı emelin tahakkukuna imkân vermemiş ve Kalenderoğlu 12 000 Celâlî ile İrana kaçmaya mecbur olmuştur. İran hükümdarı Şah Abbas, cesaret ve tüfenk atmaktaki mahâretleri ile tanınmış olan Celâlîlere büyük bir hüsnü kabul göstermiş ve hattâ onlardan bir kısmını kendi hassa muhafız kuvvetleri arasına almıştır. Lâkin bu adamlarda her şeye rağmen vatan sevgisi vardı. Nitekim, az sonra Diyarbekir valisi Nasuh Paşanın delâletiyle, gönderilen afnameler üzerine, İran hükümetinin kendilerine yapmış olduğu en parlak teklifleri reddederek gruplar halinde vatanlarına dönmüşlerdir. Yalnız Kalenderoğlu Mehmet Paşa affedilmediği için orada kalmış fakat çok geçmeden hastalanarak ölmüştür. Bilâhare sadrazam olan Nasuh Paşanın Celâlîlere karşı hususi bir sevgisi vardı. Nitekim onlardan pek çoğunu hizmetine alarak bir maiyet ordusu teşkil etmiş ve bunlara sarı elbiseler giydirmiştir. İşte, XVII. yüzyılda, hepsi yaya olan Sarıca askeri böylece meydana çıkmıştır.

Kuyucu Murat Paşanın dirayeti sayesinde yukarıda adları sayılan büyük Celâlî reislerinden çoğu ortadan kaldırılmıştı. Nitekim, Anadoluda eskisine nispetle bir sükûn başlamış, nizam ve asayiş tesis edilmişti. Fakat meselenin hallinde daima yanlış bir yol takibedildiğinden dolayı bu sükûn devresi de ancak beş on sene devam edebilmiştir.

Osmanlı Padişahı Genç Osmanın Yeniçeriler tarafından katli üzerine Anadoluda yeni bir hareket başladı ki, bu hareketin başında Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa vardı. Abaza Mehmet Paşa, Genç Osmanın Yeniçeriler tarafından haksız yere öldürülmesinden müteessir olarak, başına Celâlîleri toplamış ve Yeniçerileri kırmaya başlamıştı. Abazanın faaliyeti ile Anadoluda Yeniçerilere karşı müthiş bir düşmanlık başlamıştı. Bunlar Celâlîlerden korktukları için gruplar halinde İstanbula kaçmışlardır. Abazanın isyanı 7 - 8 yıl devam ettikten sonra güçlükle bastırılabilmiştir. Bu esnada onlarla başa çıkamıyacağını anlıyan devlet de Celâlîleri askerî hizmete almıştır. Celâlîlerin bir kısmı Osmanlı hassa ordusu arasına alınmışlar, bir kısmı da beylerbeyi ve sancak beylerinin hizmetine girmişlerdir. Dağlar Delisi, Deli İlahî ve Rum Mehmet gibi Celâlîlerin Osmanlı hassa atlı askerinin başları olarak görülmesi bu sebeptendir.

Sultan İbrahimin dirayetsiz ve muvazenesiz idaresi Yeni Celâlî isyanlarına sebebolmuştur. Bunların başında Sivas valisi Varnar Ali Paşa vardı. Ali Paşa, padişah tarafından zorla isyana mecbur edilmiş namuslu bir insandı. Sultan İbrahimin rüşvet talebi ve İbşir Paşanın nikâhlı zevcesini istemesi yüzünden isyan etmeğe mecbur olmuştu. Fakat ne gariptir ki, Celâlî olan bu Paşayı İbşir Paşa öldürmüştür. Bu esnada İsparta taraflarında da Kara Haydaroğlu ile Katırcıoğlu faaliyette idiler. Bunlardan birincisi yakalanarak öldürülmüş, ikincisi ise, affedilerek Karaman beylerbeyliğine kadar yükselmiş ve Fazıl Ahmet zamanında Giritte Kandiye fethinde şehit düşmüştür. Köprülünün sadareti sırasında Anadoluda Abaza Hasan Paşanın reisliğindeki Celâlî hareketi de pek tehlikeli olmuştur. Lâkin Köprülü Mehmet Paşanın tedbirli hareketi sayesinde bu isyan da bastırılmıştır. Bu ayaklanma bastırıldıktan sonra Anadolunun teftişine memur edilen İsmail Paşa, halktan 80 000 tüfek toplamıştı.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

İkinci Viyana seferi esnasında Anadoluda Ak - kaş, Kara Mahmut, Yâdigâroğlu ve Bölükbaşı Yeğen Osman gibi Celâlîler zuhur etmiş ve Sivastan Boluya kadar olan yerlerdeki halkı korku ve dehşet içinde bırakmışlardı. Lâkin bunların hareketleri çok devam etmemiş, bazıları ortadan kaldırılmış, bazıları da affedilmiştir. Affedilenlerden birisi olan Bölükbaşı Yeğen Osman, Osmanlı paşaları arasına katılmış ve hattâ 1687 yılında Avusturyalılara karşı gönderilen ordunun başkumandanı bile olmuştur. Fakat az sonra yaptığı cahilce hareketler yüzünden öldürülmüştür. XVII. yüzyılın ikinci yarısının ortalarından itibaren Anadoluda geniş ölçüde Celâlî hareketleri olmadı. Esasen İkinci Viyana muhasarasından sonra Avusturya ve müttefikleri ile başlıyan uzun harbde askere çok ihtiyaç hâsıl olduğundan Celâlilerin hepsi de devletin askerî kadrolarına alınmışlardır.

Celâlî İsyanlarının sebepleri: Bu sebeplerin başında idare mekanizmasının bozulması gelir. Kanunîden sonra başa geçen padişahların çoğu çocuk, deli veya hükümdarda bulunması gereken evsafı haiz şahsiyetler değillerdi. Bunlar, idareyi haremde anaları veya kadınları tarafından idare ve sevkedilmekte olan sadrazam ve diğer devlet adamlarına terkediyorlar, kafes arkasına çekilerek zevk - ı sefa, debdebe ve tantana içinde saltanat sürüyorlardı. Hükümeti ellerine teslim ettikleri insanlar, oraya lâyık, muktedir, ileri görüşlü kimseler değillerdi. Esasen sandalyaya göre de adam pek aranmıyor, çok baş sallıyan, çok caize takdim eden kimseler liyakatlilere tercih ediliyordu. Avrupa kuvvetlenmişti ve Türk ordusu siperlerde durmuştu. Düşman orduları zaman zaman taarruzlara da geçmişti. Seferler sıklaşmağa ve uzamağa başlamıştı. Eski galibiyetler yerine, çok kere ordularımız yeniliyordu. Bu uzun seferlere, beylerbeyleri, sancakbeyleri, zâim ve sipahiler iştirak ettiklerinden Anadolu yakası eşkiyalığa çok müsait bir zemin haline geliyordu. Bu harblerde ganimet alınamıyor, harb ve sefer masrafları halk tarafından ödeniyordu. O zamanki tâbirle reaya denilen çiftçi halk, gittikçe çoğalan ve artan âvarız - ı divaniyye (Tekâlif - i divaniye) gibi vergileri vermekten aciz kalmış ve fakirleşmişti. Harbler uzadıkça bu vergilerin miktarı da çoğalmış, toplanmasında büyük yolsuzluklar meydana çıkmıştı. Çiftçilerden alınan tekâlif - i şer'iye ve tekâlif - i örfiye de kanunda yazılı olan miktarda değil, bunları almakla muvazzaf ehl - i örfün insaf ve vicdanına göre toplanıyordu. Bu memurlar yerlerinde kalabilmek için verdikleri rüşvet, câize ve hediyenin parasını çıkarmağa, geçimlerini karşılayacak parayı toplamağa, yağlı bir mansıba konabilmek için daha çok para tedarik etmeğe çalışıyorlardı. Halkın paşa, mütesellim, emîn ve bunların kapılarından şikâyetleri şu hususlarda toplanıyordu: devir yasak olduğu halde fazla atlı ile köylerine gelmeleri, bedava yem ve yemeklik almaları, evlerinde konaklamaları, kız, oğlan ve kadınlarına taarruz etmeleri, bunları dağlara kaçırmaları, vergileri şakka halinde toplamaları v. b. Halk çok kerre dirlik sahipleri ve kapularının zulümlerinden yer değiştirmek, daha insaflı idarecilerin bulunduğu yerlere veya şehirlere gitmek, oralarda çalışmak veya levent olmak zorunda kalıyordu. Anadoludan sık sık kadı ilâmları geliyor, halkın bu vergileri vermiyeceği, eğer alınması hususunda israr edilirse, halkın göç edeceği bildiriliyordu. Seferlerin uzaması, Egeden fazla miktarda Avrupaya zahire kaçırılması, çok yıllar çekirge zuhur etmesi veya havaların kurak gitmesi, «Celâlîlerin yürümesi», orduyu beslemek için halktan hüzül ve sürsâtın toplanması, Anadoluda geniş bir zahire darlığına sebebolmuş, köylüyü vergilerini, para ve aynî olarak veremez hale getirmişti.

Harb ganimetlerinin sona ermesi, büyük ticaret yollarının keşifler dolayısiyle Akdenizden dış denizlere geçmesi, ağır harb masrafları, İran, Hindistan, Venedik, Fransa, İngiltere ve Rusyadan gelen ticaret mallarına altın ve gümüş paranın akıp gitmesi, fazla ham maddenin harice gönderilmesi, yerli sanayii, dolayısiyle devletin iktisadi durumunu çok fena hale soktu. Hükümet para darlığını önlemek için paralardaki bakır ve kıymetsiz madenlerin miktarını artırdı, paranın kıymeti düştü; eşya kıymetleri yükseldi. Hele Kapukulu denilen Osmanlı Ordusunun bozulması, kanun ve nizamlara aykırı hareket etmeleri, esnaflık ve ticaretle uğraşmaları, Sipahi ve Yeniçeriler arasında kavgaların başlaması, sık sık hükümet darbesi yapmaları, canları sıkılınca devlet ricalini ve hattâ padişahı öldürmeleri, hükümet otoritesini zayıflattı. Bu hal devleti içte ve dışta çok fena duruma düşürdü. Dirliklerin, savaşta yararlık gösterenlere değil, padişah ricali devlet adamlarına verilmeğe başlanması, çok kerre varidat kayıt edilsin diye dirlik sahibi ölünce mukataaya bağlanması, bu mukataaların mültezim ve voyvodalara verilmesi yeni bir yolsuzluk ve düzensizlik çığırının açılmasına vesile oldu. Bu hal timarlı sipahi sistemini mahvettiği gibi, şen ve mamur olan çiftliklerin sönmesine de sebeboldu. Birçok dirliklerin şu bu vesilelerle sipahilerin ellerinden alınması, yahut da oğullarına verilmemesi İmparatorlukta, hükümetten gayrimemnun bir timarlılar zümresinin doğmasına sebeboldu. Vilâyetleri idare eden ehl - i örf kapıları, yürek acındıracak halde idi. Bir paşanın haşmeti, kapısı (maiyeti) ile ölçüldüğünden her idare memuru mükemmel bir kapı düzmeğe mecburdu. Bunlar köylerden gelen delikanlıları, eski tâbiriyle leventleri, maiyetlerine sarıca ve sekban olarak alıyorlardı. İçlerinde Yürük ve Türkmenler de vardı. Her 40 - 50 kişinin başında bir bölükbaşı vardı. Bunlar, paşaları, vilâyet, sancak veya sefere giderken yollarda yapmadık rezalet bırakmıyorlardı. Seferlerden veya savaşlardan kaçanlar bunlar olduğu gibi, paşaları azledildiği veya öldürüldüğü, yahut da kadro fazlası olarak maiyetten çıkarıldıkları zaman, azılı bir bölükbaşının etrafında toplanıyorlar, çevrelerini kasıp kavuruyorlardı. Eşkiya takibi veya herhangi bir maksat için toplandıkları zaman, o iş bitince köylerine dönmüyorlar, bir paşalı kıyafetine girerek eşkiyalık yapıyorlardı. Bir de bunlara Osmanlı sarayı ve ricalinin israflarını, dillere destan olacak şekilde debdebe ve tantanaya düşkün olduklarını ilâve etmek lâzımdır. Halk, sefalet ve ıstırap içinde inlerken saray ve rical-i devlet, konak ve saraylarında yaşıyorlar, rütbe ve derecelerine göre saltanat sürüyorlardı. Ağır yükler altında inliyen halk bu halleri görünce ve duyunca, dünyanın sonu geldiğine, ahlâksızlığın arttığına, ilâhî nizamın bozulduğuna, devlet nizamının çığırından çıktığına kani oluyor, bu durumdan kendisini ancak ilâhî bir kudretin kurtaracağını sanıyordu. Halkın bu düşünce ve acısına vâkıf olan harisler ve menfaat düşkünleri ortaya atılıyorlar, kimisi mehdîyim, kimisi bozulan nizamı düzenliyeceğim, kimisi de halkı koruyacağım diye ortaya atılıyorlardı. Safdiller, cahil ve küskünler bunlara kurtarıcı gözüyle bakıyor, ortalığı yangına salıyorlardı. İdareciler arasındaki rekabet, kin, ihtiras, intikam, hisleri de Celâlîlerin zuhurunda büyük roller oynadı. Rüşvet alanlar, haklarında şikâyet yapılanlar, seferlere iştirak etmiyenler, emirleri dinlemiyenler, reayaya zulüm yapanlar

hakkında hükümet kuvvetlerince tahkikat açılıyor, suçlu görülürse azilden ölüme kadar ceza veriliyordu. Hakkında takibat yapılan kimse bunu haber alınca kaderin kendisini mahkûm ettiği hükme eğilmiyor, bayrak kaldırarak, yahut dağ yollarını tutarak Celâlî oluyordu. Kısaca sebeplerini izah etmeğe çalıştığımız Celâlî isyan ve hareketlerine en çok şu sınıf ve toplulukların iştirak ettikleri görülüyor:

a. Şah kulu ve Celâlîden sonra birtakım Baba ve Şeyhler, Anadoludaki Kızılbaşları teşvik ve tahrik ederek büyük bir ayaklanmaya sebebiyet verdiler. Bu ayaklanmalar Bozokta Sülün adiyle meşhur olan Kadri Hoca Baba ile oğlu Şeyh Veli ve Baba Zünnun, Adanada Karaisalı Türkmenlerinden Veli Halife ve Domuzoğlan, Tarsusta Yekçe Bey ve en müthişleri Hacı Bektaşî Velî postnişini Kalender Çelebi tarafından sevk ve idare edildi. Alevî hareketi aynı sene Damat İbrahim Paşa tarafından yatıştırıldı 1527 (933).

b. Kanunî Sultan Süleymanın oğlu Bayezid, Amasya valisi iken meşhur eşkiya Celâlin oğlu onun maiyetine girmiş, Teklitçi adiyle eşkiyalık yapmaya başlamıştır (Kanuniye arz, Top. Sa. Arş. No. E. 6105). Bu da etrafına Kırıklû, Karakeçilû, İnallû v. b. aşiretleri toplamış, halkı ihtilâle sevketmiştir. Fakat üzerine sevkedilen Ali Paşa tarafından öldürülmüştür.

c. Köylerden şehirlere iş bulmak için gelen delikanlılar, ya kapılara Sarıca ve Sekban yazılıyorlar, yahut da boş kalıyorlardı. Bağlı bulundukları ağa veya paşanın azli, isyan ve ölümünde, bir kapıya bağlanıncaya kadar bölükbaşılarının kumandasında köy köy geziyorlar, eşkiyalık yapıyorlardı. Boş kalan leventler de paşalı kıyafetlerine bürünerek aynı şeyleri yapmaktan vazgeçmiyorlar, azılı eşkiyalar türeyince Paşalar ayaklanınca, hemen onların maiyetine koşuyorlar, soygunculuğa başlıyorlardı. Celâlîlerin maiyetini ekseriyetle dolduran bunlardı.

ç. Anadoluda bulunan Yörük ve Türkmenler, yaylak ve kışlıklara giderken kendilerine ait olmıyan boş ve ekili tarlaları çiğnetiyorlar, tereke (b. bk.) leri hayvanlara yediriyorlar, bu yüzden kavga ve muharebenin çıkmasına sebebiyet veriyorlardı. Bunlar da artık tekliflerini vermemek, hırsızlık yapmak, adam öldürmek, iskân yerlerine gitmemek veya oralardan kaçmak yüzünden de Celâlîlerle elbirliği yapıyorlardı. Aşiretlerin eşkiyalığı, XVIII. yüzyılın başında yapılan iskân ameliyesine kadar devam etti.

d. Celâlîlik hareketlerine geniş alanda iştirak edenlerin başında Sipahîler gelmektedir. Hemen hemen bütün Celâlîlik hareketlerine yukarıda anlattığımız sebeplerden bunlar da iştirak etmişlerdir. Büyük isyan ve Celâlîlik hareketlerini bizzat idare eden Celâlî Cennetoğlu ve Gürcü Abdünnebi gibi sipahîler de vardı.

e. Bunların haricinde büyük Celâlîlik hareketleri ehl-i örf dediğimiz devlet memurları ve askerleri tarafından tertip ve idare edilmiştir.

C. İ. nın neticelerine gelince, bunların başında, yüzbinlerce Türkün kanlarının boş yere dökülmesi ve bu suretle Türk milletindeki hayatiyet ve mücadele kudretinin zaafa düşmüş olması gelir. C. İ. nın sona ermesi ile beraber başlıyan haricî felâketler ve sınırların mütemadiyen daralmasında bu sarsılmanın mühim tesiri olmuştur. Celâlî hareketlerinin diğer mühim bir neticesi de esasen iyi olmıyan memleket iktisadî hayatını büsbütün bozmasıdır. Pek çok mamûr köylerin yerle bir edilmesi, kasaba ve şehirlerin yağma ve tahribe uğramaları ile Türkiyenin içtimaî ve iktisadi hayatında tedavisi çok güç yaralar açılmıştır.

CELÂLÎ TAKVİMİ (**Tarih'ül - Celâli, Tarih - i Celâlî veya Tarih - i Malikî** de denir), Selçuk sultanı Alp Arslanın oğlu Sultan Celâleddin Malik'in 1074 - 1075 yıllarında yaptırdığı rasathanede toplanan bilginlerin meydana getirdikleri takvim. Takvime adını veren sultanın, İsfahan, Rey veya Nişabur şehirlerinden birinde kurduğu rasathanede çalışan bilginler arasında, tanınmış matematikçi ve şair Ömer bin İbrahim el - Hayyâmî de vardı.

C. T., eski İran takviminin hatalarını gidermek ve onu kullanışlı bir hale koymak için meydana getirilmiştir. O zamanki İran takvimine göre yıl, 30 ar günlük 12 aya ayrılıyor, geriye kalan 5 gün ise Âbân adı verilen 8 inci ayın sonuna ekleniyordu. Fakat, yıl 365 günden biraz fazla idi. İşte bu fazlalık, İran takviminde, her 120 yılda bir göz önüne alınıyor ve bu 30 günlük süre, eklendiği yılın 13 üncü ayı oluyordu. İşte, Sultan Celâleddin Malikî'nin vazifelendirdiği bilginler, bu kullanışsızlığı gidermek maksadını gütmüşlerdir.

C. T. nde ay adları, İran takvimindeki gibidir. Fakat, 30 ar günlük 12 aydan kalan 5 gün 8 inci ayın değil, 12 nci ayın sonuna eklenmiş ve bu son ay 35 gün olmuştur. 365 günden artan süre ise her dört yılda bir, 12 nci aya 36 ncı gün olarak ekleniyordu (sene - i kebise, artık yıl).

Yıl 365,25 gün olsaydı mesele kalmıyacaktı. Gerçekte bir yıl tam 365,2422 gündür. C. T. ise bu süreyi 365,241935 gün olarak kabul etmiş ve her 4 yılda bir gün eklemek suretiyle meydana gelen fazlalığı gidermek için şu yola başvurmuştur: her dört yılda bir gün ilâve etmek usulü, 6 veya 7 defa tatbik edildikten sonra, bir yıl atlanmış ve sonra yine aynı şekilde 6 veya 7 defa her dört yılda bir gün ilâve edilmiş ve böyle sürüp gitmiştir.

Buna göre, C. T. nde 3 770 yılda bir günlük bir eksikliğe düşülmüştür. Halbuki, Gregorius takvimindeki hata 3 330 yılda bir gündür. Demek oluyor ki, birçoklarının zannettiklerinin tersine, C. T. gerçeğe yakınlık bakımından Gregorius takviminden üstündür. C. T. nin kullanılmasındaki asıl güçlük, gerçek zamana göre gerekli değişikliğin kısa zaman aralıklariyle yapılmasındadır. Gregorius takviminde ise bu değişiklik 400 yılda bir yapılır.

C. T. nin nerelerde ve ne zamana kadar kullanıldığını bilmiyoruz. Müslüman ülkelerde kullanılan hicrî takvim, C. T. ne kullanılış alanı bırakmamıştır. Bk. HİCRÎ TAKVİM, GREGORIUS TAKVİMİ. MİLÂDÎ TAKVİM, SENE - İ KEBİSE ve TAKVİM.

CELÂLİYYE, Şah İsmail Safevî'nin dedesi Şeyh Cüneyd'in öldürülmesinden sonra Tokat'ta Şeyh Cüneyd'e benzetilen ve mehdîlik taslıyan Celâl adlı zatı tutanlara verilen ad. C., başlıbaşına bir tarikat değildir, ancak mehdîlik dâvasına kalkan Celâl'e uyanları anlatır. Fakat sonraları hemen her isyan edene «Celâlî» denmesi, hattâ Evliya Çelebi'den anladığımıza göre halk tarafından hükümete isyan etmeğe «Celâlî olmak» deyiminin kullanılması, Celâl'in ve tertibettiği isyanın önemini göstermeye yeter.

Ayrıca, tanınmış sofi Şeyh Bahaeddin Zekeriyya'yı Mevlânâ (ölm. 1266) nın müridi Seyyid Celâl Buhari'nin şöhreti yüzünden, İran Kalenderlerine de «Celâliyye» adı verilmiş ve on iki terekeli, yani dilimli kalenderî tacına, Bektaşîler tarafından, «Tac - ı Hüseynî» dendiği gibi «Tac - ı Celâlî» de denmiştir. İlk zamanlarda Mevlevîlere de «Celâliyye» dendiğini, İbn. Batuta'dan öğreniyoruz (İst. Matba - i âmire, 1335, Şerif Paşa tercümesi, c. I. s. 322). Bayezid ilinde bir Türkmen aşiretinin adı da «Celâlî» dir. Bu adın yukarda adı geçen Celâl ile ilgisi olup olmadığı hususunda kesin bir şey söylenemez.

CELÂLLİ (eski adı: **Kabalı**), Sıvas'ın Hafık kazasına bağlı nahiye. Aynı addaki nahiye merkezinin nüfusu 674 (1955) tür. 5 km kadar doğusundan Kızılırmak'ın bir kolu olan Sancaklar çayı geçer. Çevresi dağlıktır. Hububat yetiştirme ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Ana yollardan uzak ve çevresine araba yollariyle bağlıdır.

C. nahiyesinin nüfusu 7689 (1955) olup, nahiyeye bağlı 29 köy vardır. Bu köylerin çoğu 100 - 200 nüfusludur.

CELÂL'ÜD - DEVLE, Ebu Tâhir b. Baha'üd devle (993 - 1044), Büveyhoğulları hükümdarlarından. Babası Baha'üd - devle ölünce (1012), emîr'ül - ümera atanan ağabeyisi Sultan'üd - devle, C. yi Basra'ya vali göndermiş, C. orada kalarak Büveyhoğullarının kavgalarına katılmamıştır. Sultan'üd - devle ile kardeşi Müşerrif'üd - devle'nin arka arkaya ölmeleri üzerine C. emîr'ül - ümeralığa atanmış, fakat Bağdada gelmekte geciktiğinden, Sultan'üd - devle'nin oğlu Ebû Kâlîcar'a emîr'ül - ümeralık teklif edilmiş, o da bu görevi almamıştır. C. Bağdad üzerine yürümüşse de, yenilmiş ve Basra'ya dönmüştür. Bağdatta Araplar ile anlaşamıyan Türkler tarafından çağırılan C. Bağdada giderek emîr'ül - ümera olmuştur (1027). Az sonra C. ile Türklerin arası açılmış ve C. Bağdatta çıkan ayaklanmayı güçlükle bastırabilmiştir. Bu arada Ebû Kâlîcar da Basra ve Vâsıt şehirlerini almıştır. C. bu şehirleri geri almış, fazla olarak Ehvâz'ı yağma ederek Ebû Kâlîcar ailesinin kadınlarını esir almıştır (1030). Bundan sonra C. ile Ebû Kâlîcar arasında birçok sonuçsuz savaşlar olmuş, ve Bağdatta ayaklanan Türkler, C. yi kaçırtmışlar ve Ebû Kâlîcar'ı da emîr'ül - ümera yapmışlardır. Onun bu görevi tekrar istememesi, C. ye Bağdada dönmek ve duruma hâkim olmak fırsatını vermişse de, C. gene kaçmak zorunda kalmıştır. El - Kerha'ya kaçan C. Şiîler tarafından korunmuş ve Bağdattaki âsiler kendisini çağırıncaya kadar orada kalmıştır. Bu sırada Bağdat çok karışık bir durumda bulunuyordu (1035). Ayaklanma halife tarafından bastırılmış ve ünlü Türk kumandanlarından biri olan Bars - Togan, Ebû Kâlîcar'ı yardıma çağırmış bunun üzerine C. yeniden Bağdadı bırakmak zorunda kalmıştır. Bağdattaki Deylemlilerin Türklerden ayrılması ve Musula kaçan C. nin oradan yardım görüp Bağdada yürümesi üzerine yapılan savaşta Bars - Togan esir alınarak öldürülmüş ve C. nin kızı, Ebû Kâlîcar'ın oğluna verilmek suretiyle barış sağlanmıştır. Şehinşah sanını alan C. yine duruma hâkim olamamış ve Türkler'in ayaklanmalarını güçlükle bastırabilmiştir. C. nin karışıklıklar içinde geçen hükümdarlığı zamanında Büveyhoğullari devleti sarsılmıştır.

CELÂLZADE, MUSTAFA ÇELEBİ (Koca Nişancı, ölm. 1567). I. Selim ve Kanunî devrinin tanınmış âlimlerinden Tosyalı Kadı Celâl Efendi (ölm. 1529) nin oğludur. Koca Nişancı diye tanınmıştır. Şiirdeki mahlâsı Nişanî'dir. Bazı kaynaklarda doğum ve ölüm tarihi olarak 900 - 975 hicrî yılları gösterilmektedir. C. Tosyada doğmuş, ilk tahsilini doğduğu yerde yapmış ve İstanbulda tamamlamıştır. I. Selim zamanında Divân - ı Hümâyun kalemine girmiş, kabiliyeti ile tanınmıştır. Lâtîfî, onun Yavuz Sultan Selim zamanında Pîrî Mehmet Paşanın tezkirecisi olduğunu söyler. 1519 da Divan kâtibi olan C. nin iktidarı ve dîvanî yazıdaki mahareti, mesleğinde çabucak yükselmesine yardım ettiği gibi Selim'in dikkatini de çekti. Kanunî zamanında rütbesi yükseldi ve İbrahim Paşa, birden bire sadarete getirilince, C. gibi çok değerli bir kâtip de, devlet işlerine yabancı olan bu gözde vezirin yanına tezkireci olarak verildi. C. Mısıra tahkikat için giden (1524) İbrahim Paşanın tezkirecisi (kâtib - i dîvan veya kâtib - i sırr) olarak yanında bulundu; Paşanın takdir ve himayesine mazhar oldu. C., Mısır dönüşünde, re'is'ül - küttâp oldu (931/1525). Bu vazifesinde de hakkiyle takdir edildi. Irakeyn seferinde, Nişancı Seyyid Beyin ölümü üzerine (5 Aralık 1534) nişancılığa getirildi. Bu mevki, C. ye seleflerinden farklı olarak, 180 bin akçelik haslar ile tevcih edildi ve daha sonra bu mikdar 300 bin akçeye kadar çıkarıldı. Mustafa Çelebi 1534 ten 1557 ye kadar 23 yıl fâsılasız, bu makamı işgal etti. Bu müddet zarfında kanun ve nizamların vaz'ında, önemli rolü olduğu gibi, ecnebilerle müzakerelerde de müstesna değerde bir adam olduğunu gösterdi. Kendisi Divân - ı Hümâyunda adeta, bir kanun vazı'ı gibi idi. C. anlaşıldığına göre, kendi arzusu ile 1557 yılında nişancılıktan ayrılırken, malları müsadere edilmediği gibi, nişancılık haslarının, emekli maaşı gibi, kendisine verilmesi emredildi; zaten devlet hizmetinden tamamen uzaklaştırılmış da bulunmuyordu. İkinci defa nişancılığa tâyinine kadar (1566) müteferrika başı olarak kaldı. Zigetvar (Szigetvár) seferine bu unvanla iştirak eden C. Peçuy (bugün Macaristanda Pécs) da ölmüş olan Nişancı Mehmet Beyin yerine tekrar nişancılığa getirildi. Bu tâyin Padişahın ölümüne rastlıyan 8 Eylül 1566 da olmuştur. C. bundan sonra çok yaşamamış, ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. C. Eyüpta yaptırdığı Nişancı camii yakınında, kardeşi Salih Çelebi'nin yanında, gömülüdür.

Nişancılıktan çekildikten sonra Eyüpte bağ, bahçe, hamam ve mensup olduğu Halvetiye tarikatı için de bir tekke yaptırdığı gibi, evinin kapılarını ilim, edebiyat müntesip ve muhiplerine açtığı, bol bol ihsanlarda bulunduğu, çok cömert olduğu bütün kaynaklarda yazılıdır.

Üslûbu oldukça sade, ifadesi samimî ve temiz, tahkiyesi mükemmeldir Önemli eserleri: *Tabakat'ül - memâlik ve derecat'ül - mesâlik*, *Selîmnâme*, Nişanî mahlâslı bir *Divançe*.

CELÂLZADE SALİH ÇELEBİ (1504 ? - 1565), Osmanlı edip ve tarihçisi. Babası Kadı olarak bulunduğu Rumeli kazalarından Vulçetrin'de doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Tosyalı Kadı Celâl Efendinin oğlu olan C., XVI. yüzyıl Türk edebiyatının tanınmış şahıslarından biridir. İlk tahsilini yaptıktan sonra, Edirnede Kemâl Paşazadenin derslerine devam etmiş ve Kemâl Paşa zadeye eserlerini temize çekecek kadar bir yakınlık hâsıl etmişti. Sonra, Hâce - i Sultanî Hayreddin Efendinin derslerine de devam ederek, bu hocadan mülâzım olmuştur.

C. nin ilk memuriyeti, Edirnede Siraciye medresesi müderrisliğidir. Bundan sonra, İstanbulda Murat Paşa medresesine nakledilmiştir. 1536 yılında sadrazam Ayas Paşa tarafından Sahn - i semân müderrisliğine getirilmişti. C. Ayas Paşadan gördüğü bu yakınlığa karşılık *Menâkıb - ı Behmen Şâh ve Fîrûz Şâh* adlı eseri Farsçadan tercüme ederek Paşaya takdim etmişti. Bu tercümesi ile Padişah Kanunî Sultan Süleymanın da nazarı dikkatini celbeden C. 1542 tarihinde *Envar - i Süheyli* mütercimi Abdülvasi Alisi Efendi yerine zamanının en yüksek medreselerinden biri olarak kabul edilen Edirnedeki Sultan Bayezid medresesi müderrisliğine getirilmişti. Öğretim Müesseselerindeki dereceleri tamamlıyan C. 1544 yılında Halep kadılığına nakledilerek öğretim mesleğinden hukukçuluğa geçmişti. Şubat 1545 tarihinde Mısır eyaleti müfettişliği ile Halepten ayrılmak zorunda kalmıştı. C. Mısırda hem idari, hem de malî teftişlerde bulunmuş, Mısır valisi Hadım Davut Paşanın hazinesini

tahkik etmek, Mısır evkafını teftiş ederek bu evkafa yeni bir nizam vermek ile meşgul olmuş ve bir müddetten beri terk edilmiş bulunan Mısır evkafını ihya etmek fırsatını bulmuştu. C. boş kalan zamanlarında Mısırın eski tarihini inceleyerek ve Takiyüddin-i Makrızi ile Celâlüddin-i Süyutî'nin eserlerine istinat ederek, Türkler için *Tarih-i Mısır* isminde bir eser yazmıştır. 1546 da İstanbula avdet eden C. ye ikinci defa Halep kadılığı verilmiş ise de kabul etmediğinden, İstanbul Bayezid medresesi müderrisliğine, tâyin edilmiştir. Kısa bir müddet sonra Şam kadılığına, 1547 tarihinde de Mısır kadılığına getirildi. Burada kadılık müddetini dolduran C. 1550 yılında İstanbula dönerek günde 100 akça oturak ulufesi ile emekliye ayrıldı. C. hayatının bu devresinde Cemalüddin Muhammed-i Avfi'nin büyük Selçuklu veziri Nizam'ül-mülk namına kaleme almış olduğu *Cami'ül-hikâyât ve Lâmi'ür-rivâyât* adlı eserini tercüme etmeye başladı. 1556 yılında tamamlamış olduğu bu tercümesini, Kanuninin şehzadelerinden Sultan Bayezid'e ithaf ettiği için bu şehzadenin sevgisini kazandı. Şehzade Bayezid'in, babası üzerinde yapmış olduğu telkin sonunda, tekrar vazifeye alınarak kendisinin arzusu ile Eyüp medresesi müderrisliğine getirildi. Yaşı epeyce ilerlemiş bulunan C. bu müderrislikte bulunduğu sıralarda gözlerine perde indiğinden, tekrar emekliye ayrılmıştır. C. fakirlere karşı gösterdiği yakın alâka ile zamanında Eb'ül-fukara (Fakirler babası) şöhretini kazanmıştı. İsmail ve İshak isminde iki oğlu olmuşsa da bu çocuklar pek fazla yaşamamışlardır. Bu çocukların vefatı C. ye *Leylâ ve Mecnûn* temasını işlemek ve evlâdlarından ayrılmış bulunmanın hicrânını bu mesnevi ile terennüm etmek suretiyle, Osmanlı edebiyatına güzel bir eser kazandırmıştı. C. Osmanlı-Türk edebiyatında Kemal Paşazadenin açmış olduğu inşa mektebinin başarılı mümessillerinden biridir. Kardeşi Nişancı Mustafa Çelebi ile birlikte Kemal Paşazadenin başarılı bir muakkibi olan C.-nin ifadeleri muğlak ve ağırdır. Fazla külfetli bir dil ile yazmış olduğu eserleri, bu bakımdan bugün pek istifadeli sayılamaz ise de, inşa vâdisinde gösterdiği ustalığı şiirlerinde gösterememiş ve zamanının iyi bir nâsiri olarak tanınmıştır. Şiir ve inşa vâdilerinden başka, tarihçiliği, fıkıh ve din konularındaki şerhleri ile de tanınmış bulunan C. nin asıl şöhreti Farsçadan ve Arapçadan Osmanlı Türkçesine yapmış olduğu tercümelerinden ileri gelmektedir. Bu tercümeleri ile XVI. yüzyıl mütercimleri arasında kendine mahsus bir mevki yapan C. Divânı ve münşeatından başka Leylâ ve Mecnûn mesnevisi gibi edebî eserleri, *Mohaçname*, *Tarih-i feth-i Budin*, *Fetihname-i Rodos*, *Tarih-i Mısır* gibi tarihî eserleri, *Hâşiye alâ Şerh'-il-Miftâh*, *Haşiye alâ Şerh'il-Mevâkıf*, *Hâşiye alâ Vikâyet'ir-rivâye fi mesail'il-Hidâye Ta'lika alâ İslâh ve'l-İzâh* gibi hukuki ve dinî konulardaki eserleri ile *Tercüme-i Menâkıb-i Behmen Şâh ve Firuz Şâh*, *tercüme-i Hüsn'ül-muhadara fi ahbar'il-Kahire*, *Tercüme-i Câmi'ül-hikâyât ve Lâmi'ür-rivâyât* gibi tercümeleri vardır.

CELANO [*çelano*], Merkezî İtalyada, Abruzzi e Molise bölgesinde, Aquila vilâyetinde ve Aquila şehri güneyindeki ziraate elverişli hale getirilmiş Conca Fucino kesiminde ziraî mahsuller pazarı olan bir şehir ve komün. En önemli binası XIV. yüzyıldan kalma şatosudur; San Giovanni Evangelista ve San Giovanni Battista kiliseleri XIII. yüzyıla aittir. Hohenstaufen hanedanından II. Friedrich, Kont Pietro di Celano'nun vesayeti altında burada yetişmiştir. Pietro'nun halefi Tomasso'nun isyan etmesi üzerine şehir imparator tarafından tahribedilmiş (1222), bu da bütün bölgenin Papa IX. Gregorius tarafını tutarak ayaklanmasına sebebolmuştur. Turistik değeri olan bazı binalar İkinci Dünya Harbinde hasara uğramıştır. Komünün nüfusu 11 653 (1936), şehrin nüfusu 9 784 (1936) tür.

CELANO [*çelāno*], **Tommaso da** (1190?-1260?), İtalyan Fransiscuscu rahibi ve yazarı. Celano (Abruzzi) da doğmuş, Tagliacozzo (Abruzzi) da ölmüştür. Francesco d'Assisi'nin ilk müritlerinden olan C., iki biyografi (1228 ve 1246-1247) ve *Tractatus de miraculis S. Francisci, 1250-1253* (en iyi tab'ı «Analecta Franciscana» da 1926-1928) yi yazmıştır. *Dies irae* (Kin günü) adlı meşhur ilâhi (sequentia), C. ya mal edilmektedir.

CELANO GÖLÜ (Lago di Celano): bk. FUCINO GÖLÜ.

CELAYA [*selaya*]. Merkezî Meksikadaki Guanajuato devletinde ziraat mahsûllerinin dağıtım merkezi olan bir şehir. Demiryolu kavşağıdır. Nüfusu 22 766 (1940) dır.

CELAYİRÎ, Sultan Ahmet (ölm. 1410), Celâyirliler (b. bk.) devletinin en tanınmış hükümdarı. Babası Hüseyin ölünce devlet, C. ile kardeşi Bayezid arasında paylaşıldı. Kardeşiyle olan mücadeleyi kendisi kazanıp esir ettiği kardeşinin gözlerine mil çektirdi. Karakoyunlularla anlaşıp dost oldu. Timur karşısında, önce Berkûk'e sonra Yıldırım Bayezide sığındı. Timur ölünce Bağdadı eline geçirdi. Sonraları, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusufla arası açılan C , Karakoyunlular tarafından esir edilip oğullariyle birlikte öldürüldü. Bazı kaynaklarda, şair olduğu, musiki alanında eserler yazdığı kayıtlıdır. Kendisi, zalim, fakat cesur bir hükümdardı. Bk. CELÂYİRLİLER.

CELÂYİRLİLER veya **CELÂİRLİLER** (**İlkeniler** de denir), Moğolların büyük bir kolu ve bunların kurduğu devlet. Ortazamanlarda Moğolistanın orta ve doğusunda birçok kabîlelere ayrılmış göçebe bir halde yaşıyorlardı. X. yüzyılda Hıtaylardan yedikleri darbeler sonunda daha kötü duruma düştüler. Çingiz'in kabîlesi Kiyatlılar ile dost ve müttefik olan C., Çingiz'in iç ve dış mücadelesinde ona son derece yardım ettiler. Çingiz'in başarılarında C. in payı büyüktür. Özellikle, Çinin zaptında ve idaresinde, Celâyirli kumandan ve Mukalı Noyan en önemli rolü oynadı. Hattâ, Çingiz'in Türkistan ve Maveraünnehir seferlerine gittiği sırada Çinin işgaline bu kumandan devam etti. Mukalı'nın işini oğullariyle torunları devam ettirdiler ve Çin-Moğol İmparatorluğunun son bulmasına kadar devletin en ileri gelenlerini teşkil ettiler (bk. ÇİNGİZ, ÇİN-MOĞOL İMPARATORLUĞU). Çingiz Han büyük bir imparatorluk kurunca, Moğolistandaki yeni zaptettiği ülkelere çeşitli boy ve oymakları gönderdi. Bu suretle C. Moğol İmparatorluğunun her yanına dağıldı. C. den bizim için en önemli kol, şüphesiz ki, Ilhanlıların maiyetinde İran ve Iraka gelip yerleşenlerdir.

İmparatorluğun her yanına dağılan C., Moğol İmparatorluğunun idaresinde kumandan ve idareci olarak tanınmış pek çok şahsiyetler yetiştirmiştir. Merkezi Bağdat olarak kurulan Celâyir devletinin kurucusu olan Emîr Hasanın baba ve dedeleri, İlhanlı devletinde kumandan ve idareci olarak kendilerini göstermişlerdir. Bunlar arasında Hulâgu ile Bağdat fethinde bulunan ve Suriye seferine katılan İlken Noyan ile bunun oğlu olup Keyhatu zamanında beylerbeyilik yapan Ak-Boğa, başta gelirler. Gazan Han

ve Ulcaytu Han zamanlarında valiliklerde bulunan Ak-Boğa oğlu Emîr Hüseyin de çok tanınmıştır.

İlhanlılar, Sultan Ebû Saidin ölümünden sonra, saltanat kavgalariyle zayıf düştüler. Aslında, Emîr Hasan, Ebû Saidin son yıllarında bağımsız bir devlet kurmak için fırsat ve zaman bekliyordu. Sultan Ebû Said ölünce şehzadeler kavgasına o da katıştı ve kendi siyasetine uyacak, istediğini yerine getirecek olan Muhammmed tarafını tuttu; onu ilhan yaptı. Öteki şehzadeleri tutan emîrlerle kanlı mücadelelere girişti, Şehzade Muhammedden sonra da diğer şehzadeleri ilhan yaptırdı ve bu mücadelelerden faydalanıp bağımsız bir devlet kurdu (1340). Bu devlete Emîr Hasanın büyük babasının adına nispetle İlkenîler; kabîlesinin adına nispetle de C. adı verilmiştir.

Hasan asil bir aileye mensup olduğundan ailesi ve kabilesi İranlılar ve orada yaşıyan Türkler tarafından sevildi ve sayıldı. Büyük Hasan (Şeyh Hasan-ı Büzürg) adiyle anılan bu Celâyir hükümdarı 1356 da öldü. Yerine geçen oğlu Şeyh Üveys 1358 de Azerbaycan ile Tebrizi, Altın Ordudan aldı, 1364 te Musul ile Diyarbakırı, ülkeleri arasına kattı.

Şeyh Üveys'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Hüseyin (1374) İrandaki Muzafferîlerle ve Karakoyunlularla uzun boylu savaştı. Sonunda Karakoyunlularla anlaştı. Hüseyin 1382 de ölünce C. de zayıflama ve parçalanma alâmetleri belirdi. Hüseyinin oğullarından Sultan Ahmede, Azerbaycan ve Irak; öteki oğlu Bayezide de Kürdistanın bir kısmı düştü. Bayezid, ayrıca, önceden sahip olduğu Irak-ı Acemi de elinde tuttu. İki kardeş arasında, üstünlük ve hükümdarlık yüzünden kavgalar çıktı. İki kardeş arasındaki savaş 1383 veya 1384 yılında Ahmed'in, kardeşini esir etmesiyle sona erdi. Ahmed, Karakoyunluların beyi Kara Mehmed'in kıziyle evlenince, C ile Karakoyunlular arasındaki bağlılık ve dostluk bir kat daha arttı.

Bu sıralarda Timur, bütün kuvvetleriyle İran ve Doğu Anadoluya yürümeğe başladı. Moğol orduları 1384-1387 yılları arasında Kuzey İran ve Ermenistanı; 1393 te ise Bağdad, Diyarbakır ve Elcezireyi ele geçirdi. Sultan Ahmed Mısıra kaçıp Memlûk hükümdarı Sultan Berkuk'a sığındı. Timur Semerkanda dönünce, Berkuk'un yardımı ile Bağdadı geri aldı. Ahmed, Timura karşı tanınmış Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusufla beraber savaştılarsa da, Sıvas üzerine yürüyen Timur karşısında tutunamayıp her ikisi de yenilerek Mısıra kaçtı. Fakat Mısır hükümdarı, Timurdan çekindiği için, bunları kabul etmedi, onlar da Yıldırım Bayezide sığındılar. Timur yazdığı birçok mektuplarla Ahmed ve Kara Yusufu Yıldırım Bayezidden istediyse de, Yıldırım kendisine sığınan bu iki hükümdarı teslim etmeyi hükümdarlık ve Türklük şerefine yakıştıramadığından vermedi. Bu sırada Ankara Savaşı oldu (1402). Anadolu baştan başa Moğolların eline düştü. Fakat Sultan Ahmed, Timurun ölmesi (1405) nden faydalanarak Bağdadı ele geçirmeğe muvaffak oldu (1406).

Birbirleriyle iyi geçinen Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusufla Sultan Ahmedin arası bir yaylak meselesinden 1410 yılında açıldı, her iki taraf silâha sarıldı. Sultan Ahmet, Kara Yusufun dostluk ve anlaşmayı bozacak olan tekliflerini reddetti. Sonunda Sultan Ahmet yenildi, savaş meydanından kaçarken sakatlandı, Karakoyunlular tarafından ele geçirilip oğullarıyle birlikte öldürüldü (1410).

Sultan Ahmedin öldürülmesiyle C. in önemi kalmamıştır. Çünkü, bu hanedana mensup bazı kimselerin, çeşitli yerlerde hükümdarlık etmeleri pek ömürsüz olmuştur. Sultan Ahmedin öldürülmesinden Bağdadın istilâsına kadar hükümdarlık eden ve çocuk olan Şah Mahmut bin Şah Veled (1411), bundan sonra Şah Veledin oğulları Üveys ve Mahmut. Sultan Ahmedin torunu Hüseyin bin Alâüddevle, C. in hükümdarı oldularsa da, bağımsız bir devlet kuramadılar. Gerçi Sultan Hüseyin, biraz hükümeti canlandırır, ve Bağdat hariç, Irak-ı Arabı eline geçirerek hudutları genişletir gibi olduysa da, Karakoyunlu hükümdarı Şah Muhammed bin Kara Yusufun hücumu ile bütün topraklarını kaybetti. Kendisini korumak için Hille'ye kapandı; yedi ay Kara Muhammede karşı dayandı, fakat biraz sonra kale düştü, kendisi de yakalanıp öldürüldü ve böylece C. sülâlesi sona erdi (1431).

C in kurduğu bu devlet, idare teşkilâtında İlhanlıları örnek almıştı. C. zamanında Irak havalisi imar edilmeğe başlanmış ve bilhassa Bağdat, başkent olduktan sonra önem kazanıp binalarla süslenerek yeniden ilim merkezi olmak yoluna girmiştir. C. hükümdarları İran şairlerini himaye edip saraylarında toplamışlardı. Asıl önemli olan taraf, C. zamanında Türklüğün Irakta daha fazla yerleşmesi ve Türkçenin, Arapçadan sonra, ikinci dil halıne gelmesidir.

CELEBES ADASI (Fel. Selébès, Celebes, Port. Ilha de Celebes): bk. SULAWESI.

CELEBES DENİZİ: bk. SULAWESI DENİZİ.

CELER, Quintus Caecilius Metellus: bk. METELLUS CELER, Quintus Caecilius.

CELESTA [*çelęsta*] (İta. *celeste* = göğe ait, ilâhî), bir çeşit çelik plâkalı piyano. Basamakları ve çekiçleriyle sade, değişmez çan veya harp seslerini andıran sesler çıkaran bu aleti, mucidi Parisli Mustel, bu özellikleri dolayısiyle harmonium'a katabilmiştir. 4 veya 5 oktavlı ve birbiri üzerinde 2 veya 3 basamak sırasiyle mücehhez C. lar vardır. C. şimdiki halde orkestralarda ekseriya harp, keman ve flütle beraber kullanılır. İlk defa olarak Pariste 1856 da, Auguste Mustel tarafından yapılmış, aynı zat tarafından da 1886 da mükemmelleştirilmiştir. Adiyafon (adiaphone)un, C. nınkine benzer bir yapısı vardır.

CELESTA

CELESTIN (Papalar.): bk. COELESTINUS.

CELESTIN TARİKATİ (Din. Tar.): bk. COELESTINUSÇULAR.

CELESTINA [*selestina*], 27 Haziran 1884 te Alman astronomu Johann Palisa tarafından keşfedilen, 237 sayılı küçük gezegen.

CELESTINA [*[illegible]elestina*], **LA** (İsp. lûgat mânası = semavî [kadın]), XVI. yüzyıl anonim İspanyol dramatik mensur romanı *Comedia de Calisto y Melibea* (C. ile M. komedisi) ya verilen kısa popüler ad. Eser, bu adı, kadın kahramanlarından Celestina'nın adından almıştır. 1499 da

Burgos'ta yapılan ilk ve anonim neşrinde, eser 16 «perde» (acto) ye bölünmüş ve yukarıdaki başlığı taşımış (bunun tenkidli neşri: R. Foulche-Delbose tarafından, *Bibliotheca Hispancia* da, cilt 12, Barcelona 1902), 1502 de Sevilla'da yapılan genişletilmiş 2. neşri, 21 «perde» üzerine olup, eserdeki olaylara facia da karıştığı için başlığı *Tragicomedia de Calisto y Melibea* (C. ile M. trajikomedisi) şekline çevrilmiş, 1526 daki neşri ise 22 «perde» ye çıkmıştır. Metin tenkidinden anlaşıldığına göre, en uzunu olan birinci «perde» nin, Toledo'lu Rodrigo Cota (bazılarına göre: Juan de Mena) tarafından 1480 yıllarında (1483 ?) yazılmış olması muhtemeldir; birinci neşrin öteki perdeleri (2.-16. «perde» ler), umumiyetle, Yahudiden dönme (İsp. conversos) Puebla de Montalbán'lı Fernando de Rojas'a atfedilir; öbür ilâveler başkaları tarafından da yapılmış olabilir. Eserin hacmından, olayların çok yavaş gelişmesinden ve işlenme tekniğinden, bunun sahneye konmak maksadiyle yazılmamış olduğu anlaşılıyor. Böyle olmakla beraber, diyaloglu bu mensur eser, gerek roman, gerekse dram türünün gelişme tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Don Quijote, Don Juan ve umumiyetle erkekli kadınlı serseri ve çapkın tiplerinin yaratılışı bununla ilgilidir. Üslûbunun mükemmelliği ve karakterlerin canlandırılması bakımından da dünya edebiyatının şaheserleri arasında yer alır. Avrupada şöhret kazanan ilk İspanyol eseridir. Eserin konusu hem basit, hem komik, hem facialıdır: Toledo şehrinde Calisto adında aristokrat bir genç, kaçan şahinini tutmak üzere, tanınmış bir ailenin bahçesine girer, orada güzel Melibea'yı görür ve hemen ona âşık olur. Kızın, bu aşkı reddetmesi üzerine, Calisto, âdi bir aşk tellâlı olan Celestina adlı kurnaz ve sihirbaz kadına başvurur. Calisto'nun uşakları Sempronio ile Pármeno, kadının, efendilerinden sızdıracağı paradan hisse isterler. Celestina, Melibea'nın yanına sokularak, bir gencin diş ağrısını gidermek için onun muskasını ister. Müşfik kız acır, muskayı verir, gençle alâkadar olur; nihayet C. âşıkları birleştirir. Uşaklar, kadının vâdettiği parayı alamadıkları için onu öldürürler, polis yetişir; mahkemeye verilirler ve idam edilirler. Tellâllarını kaybeden genel kadınlar Calisto'nun evine hücum ederler, fakat bu sırada o, sevgilisinin yanındadır ve onu iğfal etmiştir. Dönüşte, Calisto, bahçe duvarına dayadığı merdivenden inerken ayağı kayarak düşer ölür. Bu acıya dayanamıyan Melibea, işlediği günahı itiraf ettikten sonra kendisini balkondan atarak intihar eder. Kızın babasının hayat, aşk, kader ve facia hakkındaki düşüncelerini belirtmesiyle hikâye sona erer. Eserde, Ortaçağdan Rönesansa geçiş devrinin bütün vasıfları açık olarak belirir: Bir taraftan yüksek idealizm (âşıkların ilk temaslarında), öbür taraftan realizm ve kabalık (uşaklarda, Celestinada ve halk tabakalarında) esere canlılık verirler. Fazletle rezalet, maddecilikle ülkücülük, mizah, komedi, hiciv ve facia yanyana yaşamaktadır. Celestina, icabına göre melekler gibi nazik, icabında ise genel kadınlar gibi kaba konuşmasını bilen, ayyaş, korkunç bir tiptir. Âşıklar, Romeo ve Juliet seviyesine yükselemiyen, iradeleri zayıf günahkârlardır.

Eserin müellifi veya müellifleri, Latin komedisinden, bilhassa Plautus ile Terentius'tan faydalanmışlardır. XII. yüzyıl Latince anonim dramlardan *Pamphilus* (ad), XIV. yüzyıl İspanyol yazarlarından Juan Ruiz'in *Libro del buen amor* (İyi aşk kitabı; «Kelile ve Dimne» tarzında didaktik ve manzum bir eser), XV. yüzyıl ediblerinden Alfonso Martínez'in *El Corbacho* (Kötü karga) adlı şiiri, aynı yüzyıldan Diego de San Pedro'nun *Carcel de amor* (Aşk hapishanesi; bilhassa intihar sahnesi için) adlı eseri de faydalanılan kaynaklar arasındadır. Böyle olmakla beraber, C. nın yaptığı tesir, aldığı tesirden çok daha kuvvetli olmuştur. İspanyol dramı, Juan del Encina'dan Gil Vicente, Torres Naharro, Lope de Rueda, Juan de la Cueva ve Lope de Vega'ya kadar bu eserin etkisi altında kalmıştır. İspanyol romanı (Cervantes, Quevedo v. b.) da bu eserin verdiği realizm örneğini benimsemiştir. Cervantes bu eser için: «Zannıma göre, ihtiva ettiği beşerî unsur onu biraz gölgede bırakırsa da, eser ilâhîdir» demiştir. Bütün Avrupa dillerine tercüme edilen (İta. terc. *Celestina* başlığı ile 1506, Alm. terc. 1520, İng. terc. 1631, Fr. terc. 1841, Lat. terc. Caspar Barth tarafından *Pornoboscodidascalus latinus* [Fahişelerle beslenen Latin öğretmeni], 1624, v. b.) bu eser, aynı yüzyılda Lope Ortiz de Stuñiga tarafından, *Farsa en coplas sobre la comedia de Calixto y Meliba* (C. ile M. komedisi üzerine manzum fars) başlığiyle nazma çekilmiştir. *Tebaida* (ad) ve *Serafina y Hipolita* (S. ile H.) [1521] adlı anonim komediler, Gil Vicente'nın *Comedia de Rubena* (R. komedisi) [1510] sı, Pedro Manuel de Urrea'nın *Penitencia de amor* (Aşk cezası) [1514] adlı mensur hikâyesi, Francisco Delicado'nun *El retrato de la loçana andaluza* (Andalucía'lı şen kadının portresi) [1528] adlı romanı, Sancho Muñón'a atfedilen *Tragicomedia de Lysardo y Rosela* (L. ile R. trajikomedisi) [1542] adlı piyes, Portekizli Jorge Ferreira de Vasconcellos'un *Comedia Eufrosina* (Euphrosyne komedisi) [1540 sıraları] adlı komedisi, Lope de Vega'nın *La Dorotea* (ad) [1632], ve Calderon de la Barca'nın kayıp *La Celestina* (1682) sı, bu eserin başlıca nazireleridir. Bazı müellifler ise eserin konusunu devam ettiren eserler yazmışlardır: Feliciano da Silva: *Segunda comedia de Celestina* (İkinci C. komedisi) [1534], Gaspar Gomez: *Tercera comedia de Celestina* (Üçüncü C komedisi) [1542], Juan Rodriguez Florian: *Comedia Florinea* (F. komedisi) [1554], Salas Barbadillo: *Ingeniosa Helena, hija de Celestina* (C. nin kızı, hünerli H.) [1612], Salazar y Torres: *La segunda Celestina, ó Hechicero de Triana* (İkinci C. veya T. nın büyüsü) [1670], v. b. Yabancı memleketlerde *La Celestina*nın tesiri, bilhassa İngilterede kuvvetli olmuş ve ta 15 6 da John Rastell, *Calisto and Melibea* (C. ile M.) adlı bir «interlude» (b. bk., = ara piyesi) yazmıştır. Fransız yazarı Paul Achard tarafından yapılan bir adaptasyon 1942 de Pariste temsil edilmiştir. Bk. M. Menéndez y Pelayo: *La Celestina*, 2 cilt, Vigo 1899-1900. J. Cejador y Franca: *La Celestina*, 2, cilt. Madrid 1913, 2. bas. 1931. F. Castro Guisasola: *Las fuentes de la Celestina*, Madrid 1925. R. de Maeztu: *Don Quijote. Don Juan y la Celestina*, Madrid 1926.

CELESTINO [*çelestîno*], orgdan başka klâvyeli musiki aletlerinin hâsıl edemedikleri *crescendo* ve *decrescendo* nüansları vasıtasiyle, seste devamlılık elde etmek maksadiyle 1784 te Walker adında bir Alman posta dağıtıcısı tarafından icadedilen yaylı klâvsen (clavecin; Lat. clavicymbalum). C. rağbet görmemiştir.

CELETRUM (Coğ.); bk. KASTORIA.

CELFA (Fr. Djelfa), Cezayir (Algérie) in güneyinde, Gardaya Arazisi (Territoire de Ghardaïa) nin kuzey kısmında Uled Nail (Evlâd-ı Nail) dağlarının kuzey yamaçlarında (1160 m) bir komün ve kasaba. Komünün nüfusu 110 681 kasabanınki ise 6 212 (1954) dir. Kasaba, demiryolu ile, Medea departmanındaki Boğari ve Medea şehirlerine, ora-

dan da Cezayir (Alger) ve Şerşel (Cherchel) limanlarına bağlıdır. Burada alfa-halfa otu (b. bk.) yetiştirilir, hayvancılıkla da uğraşılır. Komün, yüniyle tanınmıştır.

CELÎ (Ar. celî = açık, aşikâr), Türk yazı sanatı terimi. «Sülüs celisi», «tâlık celisi», «divanî celisi» terimlerinde, bu yazıların büyük şekillerini anlatır. Bir yazının C. olabilmesi için, elde okumaya yetecek mesafeden daha uzaklardan görülebilecek kadar büyük yazılmış olması gerektir. Ancak C., yalnız olarak kullanıldığı zaman «sülüs celisi» anlaşılır. Sülüs yazısı ile C. yazısının ana şekilleri arasında ayrılık yoktur; ancak C. ye «sülüs» denilmeyip «celi»

SÜLÜS CELİSİ (Karahisari'nin Süleymaniye Camisi kubbesindeki yazısı)

DİVANİ CELİSİ (Şefik Bey'in)

denilmesi de sebepsiz değildir. Ana şekilleri biribirinin tıpkısı olan bu iki yazı, hem biçim, hem de duruş, toplanış bakımından ayrılıklar gösterir. Sülüs yazısını olduğu gibi büyütecek olursak C. yazısı elde edilmez. C. ile sülüs arasında gövde, fizyoloji ayrılıkları vardır. Nesih sülüs türünün çocukluk çağıdır. Sülüs yine bu türün gençlik çağıdır. C. ise, bu türün olgunluk çağıdır. C. yazısında organlar görevlerini en son sınırlarına kadar yapmaktadırlar. C. de en olgun bir gövdenin bütün duruşlarını, bütün hareketlerini buluruz. Bu yazının şekillerinde, hatlarında dinamizm görülür. Şeyh Hamdullah, Mustafa Rakım, Mahmut Celâlettin

SÜLÜS CELİSI (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlunun bir levhası, 1958; okunuşu: *Ve hüve alâ küllü şeyin kadir* = Allahın her şeye gücü yeter)

C. yazısının en büyük sanatkarlarıdır. Mustafa Rakım'ın C. yazısına kazandırdığı değer eşsiz kalmıştır. Mustafa Rakım'ın büyük başarısı, Arap harfleriyle insan gövdesi ve organları arasındaki benzerlikleri göz önünde tutup gövde oranlarından, duruşlardan, bütün bu biçim ve duruşlar arasındaki kaynaşmalardan sonuna kadar faydalanmasıdır. Arapların elinde bir bezemeden başka bir şey olmıyan C. yazısı Mustafa Rakım'da anlatımın, artistik etkinin en yüksek basamağına ulaşmıştır. Onun dehasiyle C. yazısı şuuraltındaki hisleri ifade eden, âdeta sürrealist bir resim olmuştur.

CELICA [*selika*], Güney Amerikada, Ekvador Cumhuriyetinin güney bölgesinde, Loja vilâyetinde bir şehir. Nüfusu 10 904 (1944) tür.

CELİL, Mehmedkuluzade (1868 - 1932), Azerbaycanlı yazar. 1868 de Nahçivanda doğmuş, Baküde ölmüştür. 1888 de Kafkasyada Gori öğretmen seminerini bitirmiş, on yıl öğretmenlik yapmıştır. 1904 te Tifliste çıkan «Şark-i Rus» gazetesinde yazıları çıkmağa başlamış; 1906 da «Molla Nasreddin» mizah dergisini çıkarmış ve 25 yıl bu dergiyi müdür ve naşir sıfatiyle idare etmiştir. Bu sebeple C., Molla Nasreddin adiyle de tanınmıştır. Bu dergideki canlı makalelerinden başka C. nin ufak hikâyeleriyle komedileri de vardır. Halkın konuştuğu sade bir üslûpla yazılan bu eserlerin konuları tamamiyle yaşanan çağdaş hayattan alınmıştır. «Molla Nasreddin edebiyatı» denilen, kendisinin açtığı çığırın nesir alanında en kuvvetli temsilcisi C. dir.

Yazarın önemli eserleri şunlardır: Hikâyeler: *Posta kutusu, Danabaş kendinin ehvalâtı, Buz, Usta Zeynal, Kurban Ali Bey, Sakallı uşak, Zırrama, Şehir bülbülleri, Belki de kaytardılar.* Komediler: *Ölüler, Anamın kitabı, Çay destgâhı, Deli yığıncağı, Danabaş kendinin mektebi.* Bunlardan *Ölüler*, edibin en çok tanınmış ve büyük ilgiyle karşılanmış eseridir. 1915 yılında ilk defa sahneye konan bu eserin Azerbaycan tiyatro hayatında tesiri aylarca devam etmiştir. 1920 de Kafkasyanın sovyetleştirilmesi üzerine C. Tebrize çekilerek «Molla Nasreddin» dergisini kısa bir zaman burada yayımlamış, sonra Bakü'ye dönerek aynı derginin yayımına burada da devam etmişse de, başarı sağlıyamamıştır.

CELÎLÎ, [Edirneli] (ölm. XVI. yüzyılın ikinci yarısı), Türk şairi. Hayatı hakkındaki bilgi pek azdır. II. Selim devrinde öldüğü, lirik ve «musanna» şiirler yazdığı tezkirelerde kayıtlıdır. *Divanı* ortada yoktur. Tezkire ve nazire mecmualarında birkaç gazel ve beyti vardır.

CELÎLÎ, Hâmidîzade (XV. yüzyılın sonu - XVI. yüzyılın başı), Türk şairi. Bursalıdır. İrandan geldiği için «Acem» lâkabiyle tanınan ve Farsça, Türkçe manzûmelerden mürekkep bir divanı bulunan Hâmidî'nin oğludur. Öğrenimini Bursada bitirdikten sonra İstanbula gitmiş, bir aralık ortadan kaybolduğu için öldü sanılmış ise de, sonra Bursaya dönmüş ve münzevi bir hayat yaşamıştır. *Leylâ ve Mecnun, Husrev ü Şirin* adlı mesnevileri vardır. Gazellerini *Gül-i sadberk* adı altında toplamıştır. Osmanlı tarihine ait yazdığı manzum bir eserin parçaları da ele geçmiştir. Firdevsî'nin *Şehname*sini manzum olarak Türkçeye çevirdiği söylenmişse de, eser henüz bulunamamıştır. C., devrinde epey ün almış bir şairdir. Tezkirelerde C. adlı şairler birbirine karıştırılmıştır. Bazı tezkirelerde Bursalı C. diye anılan şairin Hâmidîzade C. den başka biri olmadığı anlaşılıyor.

CELÎLÎ, [İznikli] (XV. yüzyılın ikinci yarısı), Türk şairi. İznikli olduğu *Sehî tezkiresi*nde kayıtlıdır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. XV. yüzyılın sonlarında Nizamî'den yaptığı *Hamse* tercümesiyle tanınmıştır. Şairin yaşadığı devirde olduğu gibi, daha sonraki devirlerde de bu eserinden beğenilerek bahsedilmiştir. C. nin gazelleri de vardır.

CÉLINE [*selin*], **Louis Ferdinand** (asıl soyadı: **Destouches**; doğ. 1894), Fransız hekimi ve yazarı. Courbevoie (Seine depart.) da doğmuştur. O ta halli bir aileden olup 12 yaşında iken bir kurdele fabrikasına girmiş Birinci Dünya Harbine katılmış, kahramanlık göstermiş ve başından yaralanmıştır. Harbden sonra tıbba devam etmiş, 1924 te diplomasını almış. Fransız bahriyesine girmiş ve donanma ile birlikte Afrika ve Amerika kıyılarını dolaşmıştır. Tıp sahasında *La quinine en thérapeutique* (Tedavi fenninde kinin) [1925] adlı eseri verdikten sonra, edebiyat sahasına atılmış ve ilk olarak 5 perdelik *L'Église* (Kilise) [yaz. 1925, bas. 1933] adlı piyesi yazmıştır; bu eser hiç oynanmamıştır. Beş yıllık bir çalışmadan sonra 1932 de. C., *Le voyage au bout de la nuit* (Gecenin ucuna seyahat) adlı şaheserini ortaya koymuştur. Goncourt mükâfatını bir iki rey farkı ile kaybeden bu 620 sayfalık roman, tekniğinden dolayı, XX. yüzyıl edebiyat tarihinde önemli bir yer tutar. İdeoloji bakımından, Birinci Dünya Harbinden sonra bilhassa Fransayı saran inkisar havasının içinde tasarlanmış, Yahudi, hattâ insan düşmanı, kötümser bir eserdir. Roman, disiplinsiz, hattâ anarşist bir ruh sahibi olan Bardamu adlı şahsın Fransadaki, Afrikadaki ve Amerikadaki ahlâk anlayışını hiçe sayan maceralarını hikâye eder. Ferdinand Bardamu'yu, sırasiyle, muharebe meydanında, akıl hastahanesinde, Afrika ormanlarında, şehir genelevlerinde, tıp fakültesinde, barlarda v. b. görürüz. Léon, Bardamu'nün arkadaşı, Lola, Musyne, Molly, Madelon, Sophie adlı kızlar da metresleridir(bazısı hastabakıcı, hemşire; bazısı de Léon'un sevgilileri). Bardamu tıbbiyeyi bitirerek önce mahalle hekimi olur, gayrimeşru ve kirli işlere girişir; sonra da bir akıl bastahanesini idare eder. Hikâye Ferdinand tarafından anlatıldığı halde roman otobiyografik değildir. Hikâye alışılmamış, kaba, kelbî ve kesikli bir üslûpla anlatılmış, sık sık argo ve uydurma kelimeler kullanılmıştır. Olaylar ve varlıklar, doğrudan doğruya tarif yoliyle değil, telkin yoliyle anlatılmıştır. Rabelais'nin eserini hatırlatan bu roman, insanlığın iflâsını sembolize eden bir epope, C. de ultramodernist ressam Salvador Dali'nin edebiyattaki eşi sayılabilir. C. in ikinci şaheseri olan *Mort à crédit* (Veresiye ölüm) [1936] adlı 700 sayfalık roman, ahlâk sınırlarını büsbütün aştığı için, eseri bastıran yayınevi, birçok cümleleri romandan çıkarmak zorunda kalmış ve sayfalarda bu yerler boş bırakılmıştır. C. in öbür başlıca eserleri şunlardır: *Mea Culpa* (Ben ettim) [1937; Rusya seyahati], *L'École des cadavres* (Cesetler okulu) [1938], *Bagatelles pour un massacre* (Bir katliâm için önemsiz şeyler) [1938, tam metin 1941; antisemit bir risale], *Les beaux draps* (Fena durum) [1941], *Guignol's band* (G. trupu) [1943], *L'Agité du bocal* (Kavanozda çırpınan) [1948; existentialiste Jean-Paul Sartre'a karşı risale], *Foudres et flèches* (Yıldırımlar ve oklar) [1949; mitolojik balet], *Le casse-pipe* (Harb [argo]) [1949], *Féerie pour un autre fois* (Başka bir zaman için peri oyunu) [1952]. C. in harb aleyhtarlığı ve Yahudi düşmanlığı şiddetli münakaşalara yol açmıştır. Bunlar, R. Dencël'in *Apologie pour Mort à crédit* («Veresiye ölüm» için müdafaaname) [1936] adlı eserinde hulâsa edilmiştir. Karminsky de İkinci Dünya Harbi başlamadan az önce yayımladığı *Céline en chemise brune* (C. kahverengi gömlekle) [1938] adlı eseriyle C. i Alman taraftarlığı ile itham etmiştir. İkinci Dünya Harbinde, Alman işgali sırasında C., Paris civarındaki iki dispanserde başhekim olarak çalışmış ve siyasete karışmamıştır. Fakat şahsi mektuplarının aleyhtarları tarafından yayımlanması üzerine C. gözden düşmüş ve 1944 Haziranında Almanyada Sigmaringen'a çekilmiştir. Orada, Almanyaya sığınan Vichy hükümeti erkânının, bu arada Mareşal Petain'in hekimi olmuştur. Bir aralık Almanyadan kaçmak istemişse de yakalanarak enterne edilmiştir. Almanya mağlûp olunca Danimarkaya kaçan C, orada yakalanmış ve aylarca hapsedildikten sonra serbest bırakılmıştır. Fransa onun iadesini istemişse de Danimarka bu talebi reddetmiş ve C. ancak 1951 de Fransaya dönebilmiş, mahkûm edilmemiş, Pariste yine çalışmaya başlamıştır.

F. CÉLINE

CELIO [*çelio*], **Enrico** (doğ 1889), İsviçreli devlet adamı. Ambri (Ticino kantonu) de doğmuştur. Katolik muhafazakârdır, 1940 tan beri Federal Konseyde Ticino'nun 4. mümessilidir. 1944 te ve 1948 de iki defa İsviçre reisicumhuru olmuştur.

CELİSÎ (asıl adı: **Rahmi**; ölm. 1913), Türk şairi. Giresunludur. Hayata subay olarak atılmış ve 40 yaşlarında veremden ölmüştür. Şiirleri «Tenkid», «Tefekkür», «Zekâ» ve «Felsefe» dergilerinde yayımlanmıştır. Bunlar serbest nazmın bizdeki ilk örnekleri sayılabilir.

CÉLITE (İnşaat): bk. **SELİT**.

CELJE [*tselye*] (Slovence., Alm. adı: *Cilli*; Lat. *Claudia Celeia*), Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyetinde bir şehir. Memleketin kuzeybatı bölgesinde, Sloveniadadır (Eskiden Dravska banovina [vilâyet] sında idi). Savina nehrinin sol kıyısı üzerinde, Ljubljana'nın doğusunda, Maribor'un da güneybatısındadır. Denizden yüksekliği 241 m dir. Aslında Keltlerin bir iskân yeri iken M. Ö. 15 te Romalıların eline geçmiş ve sonradan Claudia Celeia adiyle İmparator Claudius tarafından M. S. 50 de kurulmuştur. M. S. VI. yüzyılın sonunda Slavlar tarafından tahribedilmiş, IX. yüzyılda önce Carinthia'nın, sonra da Styria'nın bir hudut kalesi olarak yeniden inşa edilmiştir. 1456 da Habsburg'ların eline geçmiştir. Şehirde Roma eski eserlerini içine alan bir müze vardır. Modern şehir bir sayfiyedir. Ljubljana'dan Maribor'a giden demiryolu üzerinde bir istasyon olup kereste, deri ve buğday ticareti merkezidir. Civarda mısır, kendir, meyva ve şarap e'de edilir. Komşu şehir Store'de çinko imal edilir. 1918 den önce C., civar bölgenin hep Slav olmasına rağmen Avusturya taç memleketi Styria'nın güney bölgesindeki Alman nüfusunun bir merkezi idi. 1910 da nüfusun % 81 i Alman idi. İkinci Dünya Harbi sırasında şehri tekrar Almanlaştırmak için bir teşebbüse girişilmiş, fakat muvaffak olunamamıştır. Nüfusu 1931 de 7 602 iken 1948 de 22 048 e yükselmiştir. Şehir 1492 de Osmanlılar tarafından muhasara edilmişti.

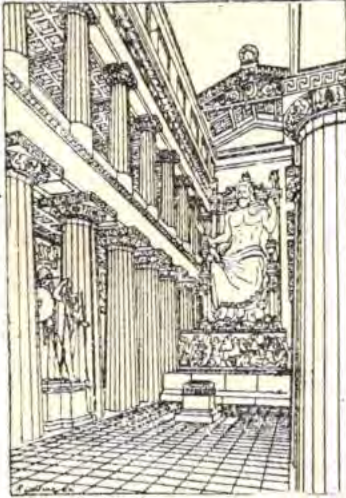
CELLA [*kella*] (Lat. = küçük oda, hücre; Geç Lat. *cellarium*, Yunancalaştırılmış şekli *kellion*, *kellarion*), çeşitli mânalarda kullanılan Latince bir terim:

1. Eski Romada hususi evlerde bir şeyin saklandığı oda, kiler, depo. Bu, içinde muhafaza edilen nesneye göre *C. promptuaria* (erzak kileri), *C. penaria* (erzak kileri), *C. vinaria* (şaraplık), *C. defrutuaria* (şiranın kaynatılmasiyle elde edilen *defrutum* veya *sapa*nın muhafaza edildiği oda), *C. olearia* (zeytinin ezildiği ve zeytinyağının muhafaza edildiği oda), *C. lignaria* (odunluk), *C. carbonaria* (kömürlük) v. b. adlarını alırdı. Zengin evlerinde kiler ve depolara *cellarius* (b. bk.) bakardı.

2. Hücre, küçük oturma odası: meselâ kapıcı (*ianitor*, *ostiarius*) hücresi ve kölelerin odaları (*cellae familiaricae*); bazı zengin evlerinde fakirlere mahsus oda: *C. pauperum*; gladiator (b. bk.) ve genelev (*lupanar*) kadınları (*lupa*, *lupana*) nın odaları.

3. Hususi evlerdeki hamamlarla halka mahsus hamamlarda çeşitli bölümlerin adı: *C. tepidaria* (ılık su bölümü), *C. calida* (sıcak su bölümü), *C frigidaria* (soğuk su bölümü), *C. unctuaria* (yağlanma bölümü), *C. natatoria* (yüzme bölümü), *C. hypocausta* (ısıtma kısmı) v. b.

4. Tapınaklarda, başlıca ilâhın heykelinin bulunduğu bölüm (bu kısma Yun *naos* denirdi). Bir tapınakta, tapınılan ilâhların sayısınca C. lar vardı. C. nın penceresi yoktu, kapıdan ışık alır veya suni ışıkla aydınlanırdı. Büyük tapınaklarda dam, C. daki sütunlara dayanırdı. Bunlar, birçok hallerde, birbiri üzerinde yükselen iki sıra teşkil ederdi.

C E L L A

5. Hıristiyanlık devrinde C. kelimesi esas mânasını muhafaza etmekle beraber yeni mânalar da kazanmıştır. Küçük kiliselere C., türbelere de *C memoriae* (hatırlayış hücresi) veya *C. aeterna* (ebedî hücre) denirdi. İlk Hıristiyan münzevilerinin kulübelerine *cellula* (= küçük C., Yun. *kellion*) ve münzevilerin toplu olarak oturdukları yere Yun *kellia* (= hücreler) adı verildiği gibi, daha sonra manastırlarda keşiş hücreleri için de C. kelimesi kullanılırdı. Bazen bütün manastırın adı da C. veya *cellae* (= C. lar) idi. Manastırın mali işlerine bakan keşişe *cellararius* denirdi.

6. Cella Trichora, bk. TRICHORA.

CELLABA (Fr. Djellaba), geniş başlığı ve kolları olan ve dizlerin aşağısına kadar inen bir çeşit üstlük. Hareketleri kolaylaştırmak için. C. nın koltuk altları ve kollarının ön kısımları yarıklıdır. Yünden, pamuktan veya çuhadan yapılan ve yağmurdan, soğuktan ve sıcaktan pek iyi koruyan bu üstlüğü Cezayirde ve Fasta orta halli yerliler giyerler.

C E L L A B A

CELLAE NIGRAE [*kellē nigrē*] (Lat = kara hücreler), Mauretania Caesariana'da bir şehir. Setifis (Fr. Sétif) ten 50 km uzaklıktadır. Donatistlerin kurucusu Donatus bu şehrin piskoposu idi. Ahalisi kayaları kazarak açtıkları hücrelerde barındığından, şehre bu ad verilmiştir.

CELLAMARE [İta. *çellamāre*, İsp. *selyamare*], **Antonio del Giudice, C. prensi** (1657 - 1733). İspanya büyükelçisi Napolide doğmuş, Sevilla'da ölmüştür. İspanya kıralı II. Carlos'un sarayında yetiştirilmiş ve Veraset Harbinde İspanya tarafında önemli bir rol oynamıştır. 1707 de İmparatorluk taraftarlarına esir düşmüş, Milanoda beş yıl mevkuf tutulmuş, hürriyetine kavuşunca İspanyaya dönmüş, 1715 te fevkalâde büyükelçi olarak Fransaya gönderilmiştir. Orada Alberoni'nin tasavvurlarını benimsiyerek Philippe d'Orléans'ı naiplikten indirip yerine İspanya ve Fransa naibi olarak V. Philippe'i getirmeyi hedef tutan hareketin başına geçmiştir. Bu teşebbüsün meydana çıkarılması üzerine C. muhafaza altında İspanya hududuna götürülerek sınır dışı edilmiştir. Sonradan Eski Castilla'ya askerî vali tâyin edilmiş ve ölünceye kadar bu vazifede kalmıştır. Vatout'nun *Conspiration de Cellamare* (Cellamare'nin konspirasyonu) adlı eseri bu hâdise hakkında oldukça doğru bilgi verir.

CELLARIUS [*kellārius*], Romalılarda erzak, mühimmat v. b. gibi, kilerde (cellarium) depo edilen malzemeye bakan kimse; ambar nazırı.

CELLARIUS [*tsellārius*], **Christoph** [asıl adı: **Christoph Keller**] (1683 - 1707), **Alman** klâsik filoloji âlimi ve pedagogu. Schmalkalden'de doğmuş, Halle'de ölmüştür. Weimar, Zeitz ve Merseburg liselerinde öğretmen olmuş, 1693 ten itibaren de Halle'de profesör olarak çalışmıştır. C., okullar için çok faydalı eserler yazmış, ayrıca Latince olarak, *Historia antiqua* (Eskiçağ tarihi) [1685], *Historia medii devi* (Ortaçağ tarihi) [1688], *Historia nova* (Yeniçağ tarihi) [1687] ve *Notitia Orbis antiqui* (Eskiçağ dünyası hakkında bilgiler) [2 cilt, 1701 - 1706] adlı eserleri vermiştir.

CELLÂT (Ar. Cellâd [< *gallād*] < *calada* [< *galada*] = kırbaçlamak; bilhassa zina veya zamparalık cezası olarak 100 kaytanlı kamçı ile kamçılamak), ölüm cezalarını yerine getiren kimse; eskiden, kırbaçlanma cezasını açıkça yerine getiren kimse. Mahkûmların idam edilmesi vazifesinin bir kanuni müessese olarak meydana çıktığı tarihi tesbit etmek, hiç değilse bazı milletlerde çok zordur. Yahudilerde de, Yunanlılarda da böyle bir müessesenin izlerine raslanmıyor. Filistinde olduğu gibi, Romada da idam kararını, halk yerine getirirdi. Daha sonraları, idam cezasını yerine getirme vazifesi lıktör (b. bk) lere bırakılmışsa da, bu işin bir tek insana bırakıldığı haller çok azdır.

Fransada, kanun namına kamçılamak, kızgın demirle

Eski bir Hint cellâdı

işaretlemek, asmak, başını kesmek, tekerlek cezasına çarptırmak veya yakmakla vazifelendirilmiş bir insana, ancak XIII. yüzyıldan sonra raslanır. Bu adam, «exécuteur de la haute justice» (yüksek adaletin yerine getiricisi, yani idam ilâmlarının icrasına memur) adını taşırdı. Her büyük «bailliage» (hükümet naipliği) da böyle birer insan bulunurdu.

Maaş olarak C. a, hallerdeki tüccarlardan alınan birçok aynî vergiler, verilirdi; buna «havée» veya «droit de havage» denirdi. Ayrıca, Parise giren bazı gıda maddelerinden ve idam cezasına çarpılmış insanlara ait eşyadan alınan vergiler C. a tahsis edildiği gibi, her idamda kendisine muayyen bir ücret de verilirdi. «Droit de havage» ancak 1720 de kaldırılmış ve bunun yerine, Paris C. ı ve yardımcıları için 16 000 liralık bir maaş konmuştur. Bunun dışında idamın icabettirdiği malzeme bedeli ayrıca verilirdi.

1793 te Convention Nationale (Millî Meclis), ceza kanunlarını ve burada C. lar hususundaki hükümleri tam olarak ıslah etmiştir. 13 Haziran 1793 tarihinde, her departmanda birer C. bulundurulup, bunların maaşının devlet tarafından verilmesini kararlaştırmıştır. Louis-Philippe, C. ların ve bunların yardımcılarının sayısını azaltmıştır. İkinci İmparatorluk devrinde, her istinaf mahkemesine birer C. tahsis edildi ve bunların maaşı, şehirlerin önemine göre ayarlandı. Nihayet 1870 tarihli bir karar C. ların sayısını 3 e indirdi: bunların biri asıl Fransa için, biri Korsika için, biri de Cezayir için idi. Şimdi Korsika C. ı kaldırılmış olup vazifesini Fransa C. ı görmektedir. C. ın, Fransızcada «exécuteur des hautes oeuvres» (Yüksek ameliyeler icracısı) adını taşıması, idamın ekseriya darağacında veya yüksek bir mevkide yapılmasından ileri gelir. İdamın «haute justice» (yüksek adalet) olarak vasıflanmasının sebebi de aynıdır.

C. lık müessesesi çok eskidir. «Adalet» mefhumumdan önce «intikam teorisi» nin veya «cezaî kısas» ın hüküm sürmüş olduğu milletlerde, ayrıca bir C. ın mevcut olmadığı görülür. Meselâ Yahudilerde, halk birçok hallerde idam kararını bizzat yerine getirirdi. Bazen de mahkûmu suçlandıranlar veya cürmün kurbanının akrabası bu işi yapardı. Bu âdet, Fasta ve başka doğu memleketlerinde uzun zaman hüküm sürmüştür. Yunanistanda ve Romada C. a nefretle bakılmıştır. Romada C. ancak köleleri idam ederdi. Vatandaşlar ise liktörler tarafından idam edilirdi. Bazen C. olarak askerler vazifelendirilirdi. Ortaçağda Rusya ve eski Almanyada idam kararını bazen hâkimler bizzat yerine getirirlerdi. Bazı Afrika milletlerinde önderler, kıralın karıları ve yüksek rütbeli memurlar idamın yerine getirilmesine iştirak ederlerdi. Bazı Avrupa memleketlerinde de (Almanya) C. lık bir angarya olarak bazı memurlara yükletilirdi. C., Avrupada nefret uyandırırdı. Şehirde yerleşmesine müsaade edilmezdi. Bu sebepten dolayı bazen katillere, hayat ve hürriyetleri mukabilinde bu vazife yükletilmiştir. C. ın ücreti veya maaşı meselesi büyük zorluklara ve suiistimallere yol açmıştır.

Fransada İhtilâlden önce idamlar halk huzurunda (ancak müstesna hallerde ve kıralın emriyle hapishane avlusunda) ve umumiyetle muayyen yerlerde ve yüksek mevkilerde gündüz yapılırdı. İdamlar çeşitli usullerle yapıldığından (yakarak, kılıçla uzuvlarını kopararak, tekerlek üzerinde, çatalla «Fr. Fourche», darağacı, çarmıh, sürükleme, kızgın demirle dilin delinmesi, kulakların, tırnakların, uzuvların koparılması, kırbaç veya ince değneklerle dövme «Fr. verges», teşhir direği «Fr. pilori» üzerinde v.b.) Ortaçağda, C. tan veya karısından pratik doktorluk beklenirdi.

Prusyada idamlar balta ile, başka Alman devletlerinde giyotin (guillotine) ile yapılırdı. Avusturya, Macaristan ve İngilterede mücrimler asılır. Kuzey Amerikada C., bir nevi mühendis hâline gelmiştir: 1888 den beri idamlar elektrikli sandalyede yapılmaktadır. Çin ve hemen hemen bütün şarkta kılıç ve hattâ destere kullanılır.

Türklerde C.: Osmanlılar devrinde, kadılık teşkilâtı bulunan her kaza veya nahiyede, kadıların emrinde birer C. bulunduğu gibi, devlet merkezinde de Saray teşkilâtı içinde daimi bir C. mevcuttu. Saray C lığının ne zaman kurulduğu ve sayıları hakkında kesin bir bilgimiz olmamakla beraber, bunların, Çavuşbaşı (b. bk.) na bağlı oldukları ve esas itibariyle, tek bir C. ile yamaklarından müteşekkil bir teşkilât olduğu anlaşılmaktadır. İşte, bazen «Cellâtbaşı» diye de anılan şahıs, bu Saray C. ıdır.

Saray C. ı, Padişah tarafından idamı (siyaset: b. bk.) emredilen devlet büyüklerini, Topkapı Sarayında Orta Kapı (b. bk.) önündeki «Siyaset Meydanı» denilen yerde öldürürdü. C., bu meydanda, mahkûmun başındaki tülbendi çıkarır, kollarını sıvazlar, sonra, kılıcını çıkararak omuzundaki peştemalıne silip bir müddet gösteride bulunur, nihayet bir kılıç darbesiyle öldürülecek şahsın başını gövdesinden ayırırdı. Kesik baş, kapı önünde bulunan İbret taşı (Seng-i İbret: b. bk.) üzerine konularak teşhir edilir ve C., kanlı kılıcını sağ taraftaki çeşmede yıkıyarak kınına yerleştirirdi ki, bundan dolayı bu çeşme «Cellât Çeşmesi» (b. bk.) diye anılmaktadır.

Padişah sülâlesinden olanların kanlarını akıtmak, günah sayıldığı için, hanedandan olanlar, yay kirişi veya kement ile boğdurulurdu. Diğer devlet ricali ise, umumiyetle kılıçla «boynu vurulmak» suretiyle öldürülmüşlerdir. Bununla beraber C. lar, icabında kılıçtan başka kement de kullanmışlardır. Meselâ, IV. Murat (b. bk.) zamanında Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa, kement ile boğdurulmuştu.

Osmanlı devri cellâtlarından

İstanbulda idamı emredilen devlet adamları, saray C. ı tarafından öldürüldükleri halde, taşrada bulunan devlet büyüklerinin idamı için, merkezden birer çavuş (b. bk.) gönderilirdi. Osmanlı tarihinde idam emirlerinin yerine getirilmesi için C. ve çavuşlardan başka, gene saray hizmetinde bulunan «dilsizler» de kullanılmıştır (meselâ, Kanunî Süleyman, oğlu Şehzade Mustafa'yı bu saray dilsizlerine boğdurtmuştur).

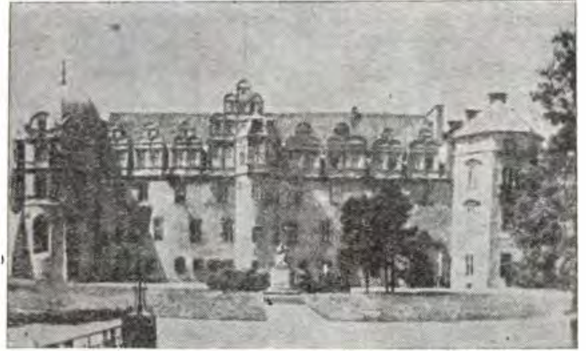
C. lar içerisinde, adı birçok olaylara karışan en meşhuru, IV. Murat zamanında sayısız devlet adamını öldüren ve en sonunda Sultan İbrahim (b. bk.) i kementle boğan C. Kara Ali'dir.

CELLÂT ÇEŞMESİ, eskiden Topkapı Sarayında bulunan bir çeşmenin adı. C. Ç. sarayın içinde ve orta kapıya yakın bir yerdedir. İdama mahkûm edilenlerin başlarının burada kesilmesi ve cellâdın ellerini ve âletlerini burada yıkaması çeşmeye bu adın verilmesine sebebolmuştur.

CELLÂT GÖLÜ (Cellât gölü ve bataklığı), Torbalının 10 km güneyinde, Küçük Menderes boyunda, çok yeri kurutulmuş eski bir göl ve bataklık. Yüzölçümü 5 km² (suların bastığı mevsimlerde 12 - 15 km²)dir. C. G., Küçük Menderese kuzeybatıdan karışan bir derenin ağzının alûvyonlarla tıkanmasından meydana gelmiştir. Az derin, çok yeri sazlık ve bataklık olan bir set gölüdür. Yayvan bir çanakta teşekkül etmiştir. İzmir - Aydın demiryolu ve Torbalı - Tire şosesi bu göl ve bataklık yöreden geçer. Daha 10 - 15 yıl öncesine kadar bir sıtma kaynağı olan C. G. ve çevresi, kanallar açılarak kurutulmuş, eski bataklıkların yerinde verimli tarlalar kazanılmış, bu sebeple, evvelce Cellât istasyonu adı verilen demiryol uğrağına Sağlık istasyonu denilmiştir.

CELLE [*tsęlle*]: 1. Almanyada Aşağı Saksonyada yönetim bölümü: Yüzölçümü 1 547 km², nüfusu 101 700(1950) dür. Ortadan akan Aller nehri, bu bölümü kuzey ve güney olarak iki bölgeye ayırır. Kuzey bölge Lüneburger Heide (Lüneburg fundalığı) ye dahildir. Bölümde ziraat hâkimdir. Fakat ancak çavdar, arpa, patates ekilebilmektedir. Bergen ve Eschede'de çeşitli tohumlar yetiştirilir. Kuzeyde geniş ormanlıklar, pek çok bıçkıhaneler ve iki ormancılık okulu vardır. Yer altı serveti olarak Kieselgur (Üçüncü zamandan kalma ve deniz sazlarının silisli kalıntılarından mürekkep toz halinde bir maden), kaya tuzu, potasyum tuzları ve birkaç yıldan beri petrol elde edilmektedir. Bir büyük hara vardır.

2. Aynı adı taşıyan yönetim bölümünün başkenti. Nüfusu 60 100 (1950) dür (1939 da 37 800 idi); nüfusun çoğu Protestandır. Şehir, denizden 40 m yüksekte kurulmuş olup Lüneburg fundalığının güney kenarında, bu noktadan itibaren gemiciliğe elverişli olan Aller nehrinin üzerindedir. Şehirleri az olan bu bölgede öteden beri bir yol kavşak noktası vazifesini görmüştür. C. şehrinde Oberlandesgericht (yüksek memleket mahkemesi), bir Amtsgericht (bidayet sulh mahkemesi), bir Bergamt (madenler idaresi), bir yüksek öğretmen okulu, bir gymnasium (lise), ziraat ve zanaat okulları, bir arıcılık enstitüsü, ebelik okulu ve bir müze vardır. Önemli bir endüstri merkezidir: bisküi, kek, madenî eşya, deri, kâğıt, boya, mensucat, düğme fabrikaları vardır. Ayrıca, bölgedeki arıcılığa dayanan balmumu tasfiyehanesi de bulunmaktadır. Yapılmasına XIII. yüzyıl sonunda başlanmış, Rönesansta genişletilmiş bulunan, Braunschweig - Lüneburg Welf'lerinin (1378 - 1705 arasında) ikametgâhı olan bir şatosu vardır. 1944 - 1945 yıllarında Alman toplama kamplarından biri burada bulunmakta idi.

CELLE ŞATOSU

CELLENIK [*sellenik*, Alm. *tsęllenik*], keten veya panama ile karışık kaba yün ipliklerinden dokunan bir nevi keten taklidi kumaş. C., elbise yapılmasında ve dekorasyon işlerinde kullanılır.

CELLIER [*selyę*], **Alexandre** (doğ. 1883), Fransız bestecisi, org virtüozu ve müzik tetkikçisi. Molières - sur - Cèze (Gard depart.) de doğmuştur. Guilmant, Widor ve X. Leroux gibi üstatlardan ders alarak yetişen C. 1910 dan beri Etoile kilisesinin orgcusu olup 1912 - 1939 yıllarında Bach Cemiyetinin orgculuğunda bulunmuş, 1943 te taşra konservatuvarları musiki öğretimi müfettişliğine getirilmiştir. Musiki konusu ile ilgili birçok tetkik eserleri yazmıştır. Başlıcaları: *L'Orgue moderne* (Modern org) [1912], *L'Orgue, ses éléments et son histoire* (Org, unsurları ve tarihçesi) [1933], *Les Passions et l'Oratorio de Noël de Bach* (Bach'ın Passio'ları ve Noel oratoryosu). Bestelediği org notalarından şunlar anılmaya değer: *Les Pèlerinages* (Haclar), *Trois chorals paraphrasée* (Üç uzun ilâhi), *Églises et paysages* (Kiliseler ve manzaralar). Ayrıca, yaylı sazlara mahsus iki quatuor'u, sonata'ları, quintetto'ları, senfonik süitleri (*Paysages cévenols* = Cévennes manzaraları; *Sur la colline d'Uzès* = Uzès tepesinde; *Le Carnaval* = Karnaval; *Chacun son tour* = Sıra ile) ve lirik bir dramı (*Le Chevrier* = Keçi çobanı) vardır.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CELLINI: Solda: Medusa'nın başını kesen Perseus'un tunçtan yapılmış heykeli (1545 - 1554; Loggia dei Lanzi, Floransa); Sağ üstte: Neptunus ile Amphitrite'nin heykelcikleriyle süslü, «I. François tuzluğu» da denilen altın emayeli gümüş tuzluk (1539 - 1543; Sanat Tarihi Müzesi, Viyana); Sağ altta: Cellini'ye atfedilen ve «Farnese çekmecesi» de denilen altın kaplama gümüş çekmece (Millî Müze, Napoli)

CELLINI [*çellîni*], **Benvenuto** (1500 - 1571), İtalyan kuyumcusu ve heykeltraşı. Floransada doğmuş ve orada ölmüştür. On üç yaşında iken kuyumcu Michelagnolo di Viviano'nun atölyesine çırak olarak giren C., iki yıl sonra yine devrinin ünlü ustalarından Antonio di Sandro'nun yanına geçmiştir. Floransa, Pisa ve Bologna'da çalışan C., bir dövüşe karıştığı için sürgün olarak Siena'da da kısa bir zaman yaşamıştır. Bilhassa Michel Angelo'nun hayranı olan C. İlkçağdan kalan heykelleri de büyük bir merak ve sevgi ile incelemiş, bunların Pisa'da, Campo Santo'da ve 19 yaşında iken gittiği Romada resimlerini çizmek suretiyle bilgisini artırmıştır. C. Romada bulunduğu sırada geçimini temin için kuyumculuk işleri ile de uğraşmış ve Floransaya döndüğü zaman kendi başına bir kuyumculuk işleri atölyesi açmıştır. 1523 te yine bir kavga ve dövüş yüzünden Romaya kaçan C., burada 1537 ye kadar kalarak, 1527 de Roma muhasarası sırasında Sant'Angelo kulesini müdafaa eden kuvvetlerin başında savaşmıştır. C.nin bu sırada Duc de Bourbon'u bizzat vurduğu iddia edilir. Floransa, Mantova, Napoli, Venedik, Ferrara gibi şehirleri de bu arada dolaşan C. Romadaki çalışmaları sırasında iyi bir şöhret yapmış olduğundan, 1537 de Fransa kıralı I. Fran-

B. CELLINI (Vasari'nin tablosu [affresco], Palazzo Vecchio, Floransa)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

çois tarafından Parise çağrılmış, fakat kıralın Lyon'a çekilmesi üzerine bir ara tekrar Romaya dönmek kararını vermiş iken tekrar Pariste kalmış ve I. François için çeşitli kuyumculuk ve heykel işleri yapmıştır. Fontainebleau sarayının tezyininde çalışan C. Pariste beş yıl kaldıktan sonra Floransaya dönerek kuyumculuk ve heykel işleri ile uğraşmıştır. Ölümüne kadar C. 25 yıl Toscana dukasının maiyetinde çalışmış, maddi kazancının pek yüksek olmamasına rağmen, daha sağlığında usta bir sanatçı olarak takdir edilmiştir. Nitekim onun hayatını ilk yazan Vasari, C. yi çok över. Ancak C. karakter bakımından tam bir Rönesans insanının özelliklerine sahip olduğundan, bir taraftan sanatla uğraşırken bir taraftan da devrinin ünlü maceracılarından biri olmaktan da geri kalmamıştır. C. kuyumcu olarak hayli eser meydana getirmiş olmakla beraber, bugün ona atfedilen eserler içinde hakikaten onun elinden çıkanları tesbit çok güçtür. C. nin yaptığı bilinen en tanınmış eser, I. François için hazırladığı ve şimdi Viyanada Sanat Tarihi Müzesi(Kunsthistorisches Museum) nde bulunan altın emaye tuzluktur. C. nin yazılarındaki tariflerden pek az farklı olan bu eser, 32 cm kadar genişliğinde ve kabartmalarla süslü bir kaide üzerinde karşılıklı oturan, çıplak deniz tanrısı ile kara tanrıçasından, ve bunların yanındaki gemi biçiminde bir tuz çanağından ibarettir. Floransada Uffizi'de II. Henri ve Diane de Poitiers'nin markaları olduğu zannedilen H ve D işaretli altın bir kapak, diğer koleksiyonlarda yine C. ye ait oldukları zannedilen başka eserler vardır. Napolideki müzeyyen bir kitap cildinin, Mantova'daki bir kabın, Romadaki şamdanların Uffizi'deki kalkan ve başlığın C. nin elinden çıktığı şüphelidir. Ancak, geçen yüzyılda, Floransada C. nin iki eserinin çalınarak eritildiği bilinmektedir.

CELLINI: Ayaklı altın kâse (Metropolitan Museum of Art, New York)

C. heykel sanatında bazı eski eserlerde tamir ve tamamlamalar yapmış (meselâ, Uffizi'de Ganymedes kompozisyonunda bazı kısımlar) olduktan başka, kendi başına heykel işleri de meydana getirmiştir ki, bunlardan Fontainebleau sarayının Porte Dorée'si için yaptığı su perisi heykeli II. Henri zamanında Anet şatosuna götürülmüştür (şimdi Louvre'da). C. nin en tanınmış plâstik eseri, Floransada Loggia dei Lanzi'deki Medusa'nın başını kesen Perseus heykelidir. C. ayrıca I. Cosimo'nun büyük bir büstünü de yapmıştır. C. kuyumculuk işlerinde çok zarif canlı ve hareketli bir uslûba sahip olmasına karşılık, heykel işlerinde bazı eski örneklerin ve Michel Angelo'nun büyük tesiri altında kalmış olduğunu gösterir. Şahıslarında vücutlara ince uzun bir şekil vermesi dikkati çeker ki devrinin zevkini aksettirmiş olan C. nin böylece bilhassa Fransada kadın vücudu idealininin yerleşmesinde önemli bir payı olmuştur. C. nin ayrıca Papalar ve Toscana dukası için madalya projeleri de yaptığı biliniyor. Çok dalgalı bir hayatı olan C. iki de kitap yazmıştır. Bunlardan biri, içindeki bazı aşırı mübalağalar yüzünden sahibinin bir dereceye kadar şarlatanlıkla itham edilmesine sebebolan kendi biyografyasıdır. *Vita di Benvenuto Cellini scritta da lui medesimo* (Kendisi tarafından yazılmış B. C nin hayatı) adındaki bu kitap, birçok dillere çevrilmiş ve basılmıştır [Alm. Goethe tarafından 1803, Fr. St. Marcel 1822 ve M. Leclanché 1846 tarafından]. Çok değerli teknik bilgiler ihtiva eden diğer kitabı, *Due trattati di Benvenuto Cellini, uno dell'oreficeria, l'altro della scultura* (B. C. nin biri kuyumculuk, diğeri heykelcilik hakkında iki risalesi) [Floransa 1568] adını taşır. Bazı sanat tarihçileri C. nin şöhretinin büyüklüğünde, bu ustanın sanat değerinden ziyade, bu kitapları ile kendi kendisini tanıtıp övebilmesinin, kendi üzerine dikkati çekebilmesinin payı olduğunu iddia ederler. Sanat değerinin son zamanlarda azımsanmağa başlanmasına karşılık, maceraları çeşitli roman ve filmlere konu olan C. hakkında birçok monografiler yazılmıştır ki, başlıcaları şunlardır: E. Plon: *B. C.* (1882-1884), E. Molinier: *B. C.* (1894); J. B. Supino: *L'arte di B C* (1901); H. Focillon: *B. C. Biographie critique* (1912); Et. Allodori: *B. C.* (1930); M. Podesta-L Pollini: *Dalle opere di B C* (1931).

CELLINI: I. François için yaptığı tulga (bourguignotte)

Cellini, otobiyografisi (*La vita* = Hayatı) ni, ölümünden 13 yıl önce, yani 58 yaşında iken, 1558 de yazmağa başlamış ve 1566 da bırakmıştır. Büyük bir kısmı bir gence dikte edilen bu eser, otobiyografi türünün şaheserleri arasında yer alır. Orada anlatılan olaylar 1562 yılında kesilir. Eksik olan bu otobiyografi iki kısma ayrılır: 124 fasıllık birinci kısım olayları 1539 yılına kadar (çocukluk, çıraklık, kuyumculuk askerlık, Papalık sarayı) getirir; 113 fasıllık ikinci kısım bunu devam ettirir (Papalık, Fransız sarayı, Floransa). Eserdeki tarihî olaylara doğru gözüyle

CELLINI: Madalyalar: Üstte Pietro Bembo'nun; altta Bindo Altovite'nin suretlerini taşıyan madalyaların önleri ve arkaları (Millî Müze, Floransa)

bakılabilirse de, C. nin bilhassa kendi askerî icraatını ve kahramanlıklarını anlattığı kısımlara pek güvenilemez. Böyle olmakla beraber, bu otobiyografi muhteşem bir sanat eseri ve devrinin aynasıdır. C. nin üslubu tatlı ve çekicidir. Meselâ, doğumunu ve adlandırılmasını şöyle anlatır: «Adım Benvenuto'dur; maestro Giovanni Cellini'nin oğluyum; annem, Stefano Granacci'nin kızı Maria Lisabetta'dır. 1500 yılının «Bütün azizler günü» (İta. Tutti i Santi, Fr. Toussaint, yani 1 Kasım) nde doğdum. Anam - babam bir kız bekliyorlarmış, fakat babam beklenmedik bir oğlanı görünce ellerini açmış ve göke bakarak «Ey Allahım, demiş, bu hediyen için sana bütün kalbimle teşekkür ederim, safa geldi.» Yanındakiler babama ne ad koyacağını sordukları zaman, şu cevabı almışlar: «Hoş geldi; adı, Hoşgeldi (İta. Benvenuto, *ben* = iyi, hoş, *venuto* = gelmiş) olacak». C. nin el yazması, Floransada Biblioteca Medicea Laurenziana'da mahfuzdur. İlk defa 1728 de Napolide Antonio Cocchi tarafından bastırılmış, tenkidli neşri 1900 de Floransada O. Bacci tarafından ortaya konulmuştur. C. nin otobiyografisi birçok dillere çevrilmiş bulunmaktadır; Almanca tercümesi 1803 te bizzat Goethe tarafından yapılmıştır. Fransız romantik bestecilerinden Hector Berlioz aynı konudan mülhem olarak, 1838 de, 3 perdelik *Benvenuto Cellini* semi - seria (yarı ciddi, yarı komik) operasını bestelemiştir (librettosunu yazanlar: Léon de Wailly ile Auguste Barbier). Bu opera ilk defa 3 Eylül 1838 de Paris Opéra'sında temsil edilmiş, fakat pek başarı kazanamamıştır. 1853 te Londradaki temsil de başarısız kalmışsa da, opera Almanyada (Weimar 1855, Hannover 1879) rağbet görmüştür. 10 dakika süren uvertürü (op. 23) meşhurdur.

CELLO: bk. VİYOLONSEL (Fr. Violoncelle, İta. Violoncello).

CELLOPHANE: bk. SELOFAN.

CELME, Çingiz Hanın sadık beylerinden biri. Camuka ile savaşırken ağır surette yaralanan Çingiz - Temuçin'i tedavi ederek kurtarmış, bu hizmetinin karşılığı olarak tümen beyi olmuştur.

CELOSIA (Bot): bk. HOROZİBİĞİ

CÉLOTEX (İnşaat): bk. SELOTEKS.

CELP (Ar. *celb* = getirme, kendi üzerine çekme), askerlik çağına girmiş vatandaşların askerlik hizmetini yapmak üzere bağlı oldukları şubelerce çağrılıp askere alınması. Vatandaşlar doğum yılları (kur'a) na göre çağrılırlar. Kara, deniz, hava ve gümrük sınıfı için Nisan C. i, Ağustos C. i, Kasım C. i olmak üzere yılda üç defa; jandarma sınıfı için de Mayıs ve Kasım C. i olmak üzere yılda iki defa askerlik şubelerince C. yapılır. Askerlik çağındaki vatandaşın yapılan « son yoklaması » C. e esas olur. Askerlik şubelerince C. hazırlıklarına son yoklama biter bitmez başlanır. Askere alınması kararlaştırılanların sevk pusulaları ile, çağrı pusulaları hazırlanır ve C. emri geldiğinde yürürlüğe girer. Askere çağrılanların C. sırası, aynı doğumlulara numara verilerek belirtilir. Meselâ Nisanda C. edilen 1933 tertip erat için «1933/1 tertip C. eratı», Ağustos için C. edilen aynı doğumlu erata «1933/2 tertip C. eratı». Kasım içinde C. edilene de «1933/3 tertip C. eratı» denir.

CELPNAME (Ar. *celb* = getirme, kendi üzerine çekme; Fars. *name* = mektup; Lat. Citatio, citatorium, denuntiatio, in ius vocatio; Fr. Citation; İng. Citation summons), kaza organları huzuruna çağırmak için gönderilen ve kanunî örneğine uygun olan davet, ihbar veya ihtar belgesi. Buradaki kaza organları terminin şümulüne sorgu hakimliği ile bütün mahkemeler, bu arada temyiz mahkemeleri (adlî kaza) ile şûra - yı devlet (idari kaza) girer. Kendilerine C. gönderilenler *dâvacı, dâvalı, maznun, şahit, ehl - i vukuf* (bilirkişi) veya *ehl - i hibre* sıfatını taşırlar.

Hukuk işlerinde kullanılan C. lerin tebliğ tarz ve usulleri ile şekli, tebliğ mazbatası muhtevası ve ilân sureti, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (Kanun No: 1086; yayım tarihi 4. VII. 1927 - Resmî Ceride No: 622 - ve yürürlük tarihi 5. X. 1927 dir) nun onuncu faslının birinci kısmında 114 - 148. maddelerde belirtilmiştir. Bundan başka Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (Kanun No: 1412, 3005; kabul tarihleri 4 Nisan 1929 ve 8 Haziran 1936; Resmî Gazete 20 Nisan 1929 ve 1172 sayıda yayımlanmıştır) nun 45. maddesi: şahitlerin celbini, 207. maddesi C. nin yazılması ve tebliği ile sübût vasıtalarının naklini, 272. maddesi de C. de yazılacak hususların nelerden ibaret olduğunu teferruatiyle tesbit ve tâyin etmiştir.

Ceza işlerinde: Şahitler, her halde C. ile davet olunur. Bu davetiyede, davete uymıyanlar hakkında uygulanacak kanunî neticeler belirtilir. Acele olan tutuklu işlerde mahkeme ve sorgu hâkimleri C. tebliğ ettirmeksizin mahkemenin kurulduğu merkez dışında bulunan şahitler için «ihzar müzekkeresi» (b. bk.) tanzim edebilir. Ancak, bir müzekkere ile ihzar edilenlere mahkeme ve sorgu hâkimliğince C. ile gelen şahitler hakkındaki muamele usulü tatbik olunur. Gerekli C. leri Cumhuriyet Müddeiumumiliği yazar ve tebliğ eder. Ceza işlerinde kullanılan C. daha kısa olmakla beraber, maznunun adı, sanı, yaşı; işi veya mesleği; iş yeri, bu bilinmediği takdirde ikametgâh adresi; kendisine isnadedilen suç; duruşma günü ve saati ile ayrıca, maznun mazeretsiz olarak hazır bulunmazsa, duruşmanın gıyabında yapılacağı ihtarı C. ye konur.

Hukuk işlerinde: Bu C. de taraflarla mümessillerinin adı, soyadı, sanat veya mesleki, ikametgâhı ve açık adresleri; açık ve kısa olarak tebliğin konusu; celbolunan şahsın hangi mahkeme veya dairede, hangi gün ve saatte hazır bulunması lâzım geldiği ve bu mahkeme veya dairenin bulunduğu yer; mahkemenin mühürü ve başkâtibinin imzası.

Kaide olarak asker, subay ve başka askerî şahıslara yapılacak tebligat, onların en yakın üstlerine yazılır. C. yi, derhal tebliğ olunacak kimseye vermediği takdirde üst, tazminat ile mahkûm olur (H. U. M. K. mad. 121).

Vekil (avukat) vasıtasiyle cereyan eden davalarda, tebliğ daima vekile yapılır (madde. 124). Buna karşılık kendisine davetiye tebliğ edilecek şahıs, ikametgâh veya evinde bulunmazsa, tebliğ kendisi ile birlikte oturan ailesi efradından veya hizmetçilerinden, yetişmiş olan birine yapılır; bu kimseler dahi bulunamamış ise, o takdirde, o evde oturan başka kimselere; tebliğ edilecek şahıs, otel ve hastahane gibi bir yerde bulunuyorsa, bu yerleri idare eden kimseye, kabul etmeleri şartiyle, tebliğ edilir (madde. 126).

Yabancı memleketlerde bulunanlara C. ler, o memleketin salâhiyettar makamı veya oradaki Türkiye konsolosu veyahut siyasi memuru vasıtasiyle (mad. 138); yabancı bir memlekette resmî bir vazife ile bulunan Türk memurlarına ise Hariciye Vekâleti vasıtasiyle yapılır (mad. 139).

İkametgâhı ve meskeni meçhul olanlara davetiyeler ilânla tebliğ edilir (mad. 141, fıkra 1). Bu şekilde yapılan tebliğ, ilânın gazetede yayımlanmasını takibeden günde yapılmış sayılır (mad. 144).

CELSED, İslâmiyetten önce Arabistanda, Yemen ahalisinin taptıkları bir put. Rivayete göre Muhammed'in, peygamberliğini ilân ettiği sırada kendiliğinden düşüp kırılmıştır.

CELSIUS [*sęlsius*], **Anders** (1701 - 1744), İsveçli astronom. Bilgi ve edebiyat alanlarında şahsiyetler yetiştirmiş bir ailenin en parlak üyesidir. Uppsala'da doğmuş, yine orada ölmüştür. Uppsala üniversitesinde astronomi profesörlüğüne getirilmiş (1730); Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'da birçok rasathaneler gezmiştir. Uppsala rasathanesinin inşasına nezaret etmiş ve ölümüne kadar bu müessesenin müdürlüğünü yapmıştır. Maupertuis'nin idaresi altında 1736 - 1737 de, derece ölçümü maksadiyle Laponya'ya yapılan seyahate katılmıştır. Ölçme sonucu, Perú'da yapılan derece ölçümününkine göre daha büyük olduğundan, kutup dairesi üzerindeki meridiyen derecelerinin, ekvatordaki meridiyen derecelerinden daha uzun olduğu anlaşılmış ve bundan yerin kutuplarda yassılaşmış bir küre şeklinde olduğu sonucuna varılmıştır. Şimdi en çok kullanılan, buzun erime noktasının 0° ve suyun kaynama noktasının 100° olduğunu kabul eden ısı ölçüm sistemi C. tarafından icadedilmiştir. Buna Celsius, veya Centesimal (= 100 esaslı) veya Centigrade (= 100 dereceli) adı verilir (kısaltması: C. veya Cels.); bu son ad daha çok kullanılır. Bk. TERMOMETRE. Botanikçi Carl von Linné ilk olarak bu sistemi değiştirerek 0 ı 100, 100 ü de 0 yapmıştır. C. un başlıca eseri *De observationibus pro figura telluris determinanda* (Yerin şeklini tâyin etmek maksadiyle yapılan tarassutlar) [1738] adı taşır.

A. CELSIUS

CELSIUS [*sęlsius*], **Olaf** (1670 - 1756), İsveçli botanikçi. Uppsala (İsveç) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Astronom Anders Celcius (1701 - 1744) un amcası, tarihçi Olaf Celsius (1716 - 1794) un babasıdır. Uppsala üniversitesinde ilâhiyat ve Doğu dilleri profesörlüğü etmiş ve *Kitab-ı Mukaddes*'te adı geçen bitkiler üzerinde yaptığı araştırmalarla şöhret kazanmıştır. İsveçli botanikçi Carl von Linné'nin hocası ve koruyucusu idi.

CELSIUS [*sęlsius*], **Olaf** (1716 - 1794), İsveçli tarihçi. Uppsala'da doğmuş, Lund şehrinde ölmüştür. Botanikçi Olaf C. un oğludur. 1747 de Uppsala üniversitesinde tarih profesörü, 1777 de Lund piskoposu olmuştur. I. Gustavus (*Konung Gustaf I's historia* = Kıral I. G. ın tarihi) [2 cilt, 1746 - 1753] ve XIV. Erik (*Konung Erik XIV's historia* = Kıral XIV. E. in tarihi) [1774] devirlerine ait olayları anlatan iki tarih yazmıştır. 1756 da kendisine asalet pâyesi verilmiştir.

CELSO [*sęlsu*], **Afonso** [asıl adı: **Afonso Celso de Assis Figueiredo**] (1860 - 1938), Brezilyalı tarihçi, şair, denemeci ve romancı. Ouro Preto (Brezilya) da doğmuş, Rio de Janeiro'da ölmüştür. Şiir kitapları: *Prelúdios* (Prelüdler [ön oyunlar] 1875), *Devaneios* (Boş şeyler) [1877], *Telas sonantes* (Sesli resimler) [1879]. En başarılı nesir yazıları şunlardır: *Minha filha* (Kızım) [1893], *O imperador no exílio* (Sürgün imparator) [1893], *Oito anos de parlamento* (Sekiz yıl parlâmento hayatı) [1898] ve *Porque me ufano do meu país* (Niçin memleketimle iftihar ederim) [1901].

CELSUS, Yunan filozofu: bk. KELSOS.

CELSUS [*kęlsus*], **Aulus Cornelius** (M. Ö. 10?- M. S. 50?), Romalı yazar, hekim ve ansiklopedici. Augustus ve Tiberius devirlerinde yaşamıştır. Bazı kaynaklar onun Iulius Caesar devrinde Verona'da doğmuş olduğunu söylerler. Belâgat (rhetorica), harb sanatı, zıraat, bahçıvanlık, tıp, kimya, hukuk ve felsefe konularını içine alan *Artes* (Sanatlar) adlı 20 fasıllık, ansiklopedik bir eser yazmışsa da bundan yalnız, 8 fasıllık tıp kısmı elimize geçmiştir (Renzi neşri, 2 cilt, Napoli 1851 - 1852; Ch. Daremberg neşri, Leipzig 1859; F. Marx: *Corpus medicorum Latinorum* [Latin hekimleri külliyatı], cilt I, 1915; Fr. terc. Védrènes tarafından Paris 1875; Alm. terc. E. Scheller tarafından, 2 cilt Braunschweig 1846, 2. bas. W. Frieboes tarafından, 1906). *De arte medica* (Hekimlik sanatı hakkında) veya *De medicina* (Hekimlik hakkında) diye anılan eserde cerrahlık kısmı pek geniş tutulduğu ve ameliyatlarla cerrahlık aletleri çok etraflı olarak tarif edildiği için, C. un aslında cerrah olduğu sanılmışsa da, son incelemeler C. un bir pratisyen dahi olmadığını meydana çıkarmıştır. O, tıbba ait bilgisini Yunanca tıp kitaplarından ve bilhassa İskenderiye (Aleksandreia) okuluna mensup hekimlerin eserlerinden elde etmiştir. Böyle olmakla beraber, C. un eseri, Klâsik devirde başlıbaşına tıptan bahseden yegâne Latince eserdir. «Tıbbın Cicero'su» denilen C., tıbba ait yazısını şu bölümlere ayırmıştır: 1. fasıl: hıfzıssıha (hygiène) ve gıda bilgisi (diététique), eczacılık, cerrahlık; akılcı (rationaliste) ve görgücü (empiriste) hekimler arasındaki münakaşa. 2. fasıl: umumi hastalık ilmi (pathalogie générale). 3. ve 4. fasıllar: ayrı ayrı hastalıklar. 5. ve 6. fasıllar: ilâçlar ve dozları (posologie). 7. fasıl: yine cerrahlık. 8. fasıl: doku bilgisi (histologie). Tıp nazariyesi bakımından C., görgücülük ile metotçuluk (méthodisme) okulları arasında yer alır; ona göre tıp hem nazariyeye, hem pratiğe dayanır. C, bütün ansiklopedisini insanın kendisini koruması için yazmıştır. Belâgat, felsefe, hukuk, harb sanatı v. b. hep korunma vasıtalarıdır. Harb zamanında insan kendini silâhla koruduğu gibi, sulh zamanında da sağlam adam kendini felsefe, hukuk ve belâgatla, hasta adam da ilâçla korur. Ziraat ve bahçıvanlık insanın maddi varlığını sağlıyabilmesi için zaruri sanatlardır. C., bu ilim ve sanat disiplinleri arasında umumi bir bağ bulunduğunu, ilk hekimlerin aynı zamanda filozof, yazar ve şair de olduklarını, kültürün pratikle ilgili olduğunu söylerken, her ilmin ayrı ayrı metotlarla çalıştığını da belirtmiş ve böylece birlik ve ayrılık esaslarını göstermiştir.

A. C. CELSUS

C. metodu: Mesaneyi deşme (cystotomie) ameliyatı için C. un gösterdiği yol.

C. dörtkenarı (Quadrilatère de Celse): İltihabın mevcudiyetini gösteren ve C. tarafından tesbit edilen başlıca 4 belirti: kızartı, şiş, ateş, ağrı.

CELSUS [*kẹlsus*] **Gaius Titus Cornelius,** Roma imparatoru. M S 264 yılında Roma imparatoru ilân edilmiş, fakat bu unvanı ancak yedi gün muhafaza etmiştir. Sadece bir asker olduğu halde arkadaşları onu dürüstlüğü ve namuskârlığı dolayısiyle seçmişlerdi.

CELSUS [*kẹlsus*]. **Publius Juventius** (II. yüzyıl), Romalı hukuk âlimi 106 - 107 de praetor, daha sonra Thracia'da legatus ve sonuncusu 129 yılında olmak üzere iki defa konsul olmuştur. Bundan başka Hadrianus'un istişare meclisinde üye olarak bulunmuştur. C., ince kazuistiği, cesaretle verilmiş hükümleri, sert tenkidi ve temiz dili ile tanınmış olan büyük bir eser bırakmıştır. 39 kitap halindeki bu eser, *Pandectes* (b bk., Lat. Digesta = tasnif edilmiş kanun kodu hülâsası) lerde hülâsa olarak günümüze intikal etmiştir Bunlar Roma hukuk ilminin klâsik yazılarıdır. Bk. CORPUS JURIS CIVILIS.

CELT: bk. KELT.

CELTAL [*tsẹl'ạl*] veya **CENDAL,** Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren büyük Maya Zoque [Soke] dil ailesinin Maya - Quiche [Kiçe] grupunun bir alt - grupu ve bu alt - grupta bir dil (öbür alt - gruplar: Huasteco, Chol, Maya, Mam Quiche). Benzerlik bakımından Chol ve Mam alt - grupları arasında yer alan C. alt grupuna XVI. yüzyıl kaynaklarında Quelen [Kelen] denmiştir. Bu alt - grupa giren Zotzil [Tsotsil; konuşanların sayısı: 60 000], Chañabal [Çanyabal: 10 000], Chuje [Çuhe: 15 000], ve asıl Celtal dilleri, bugün Meksikanın güney ucundaki Chiapas vilâyeti ile Guatemala'nın batı kısmındaki Huehuetenango şehrinin kuzeyinde konuşulur. Asıl C. dili, Chiapas vilâyetinin merkez bölümündeki Ocosingo şehri dolaylarında ve daha güneyde Guatemala sınırları yakınında 50 000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Ocosingo'nun kuzeyinde konuşulan Bachajon [Baçahon] dili, C dilinin bir lehçesi sayılabilir. Bk. MAYA - ZOQUE, ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CELTES, CELTIS [*tsẹltes, tsẹltis*], **Konrad** (asıl adı: **Conrad Pickel**; 1459 1508), Alman Humanisti ve eserlerini Latince yazan şair. Würzburg civarında Wipfeld'de doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1484 te Heidelberg'de Agricola'nın talebesi olmuştur. C. e 1487 de, Kayser III. Friedrich tarafından Nürnberg'de şairlik pâyesi tevcih edilmiştir. Bundan sonra 1492 de Ingolstadt'ta ve 1497 de de Viyanada, I. Maximilian'ın, bizzat C. için kurduğu Humanizm Fakültesinde profesör olarak çalışmıştır. C., Almanyanın coğrafi tasvirini tasarlamış, fakat ancak Nürnberg'in tarif ve tasvirini yapabilmiştir. (Bu eser Werminghoff tarafından 1921 de yayımlanmıştır.) *Amores* (1502) adlı *Oden* (Kasideler) [bas. 1513] inde ve Latince şiirlerinde başından geçen sergüzeştleri ve kendisine hâkim olan ana görüşleri canlandırmıştır. Öte yandan Humanizm cemiyetleri kurmak suretiyle de iyi bir teşkilâtçı olduğunu göstermiştir. C. rahibe Hrotswith von Gandersheim'ın bilinmiyen dramlarını ve *Tabula Peutingeriana* adiyle tanınan dünya haritası (bk. TABULA PEUTINGERIANA) nı keşfetmiştir.

CELTIBÈRE: bk. KELT - İBER.

CELTIS (Bot.): bk. ÇİTLEMBİK.

CELTIUM: bk. SELTIYUM.

CELÛLA, Irakta önemsiz ve eski bir şehir. Kat'i neticeli Arap - Sasani savaşının yapıldığı yer olarak tanınmıştır. C. Babil ile İranı biribirine bağlıyan büyük Horasan yolu üzerinde bir durak idi C vakınlarından akan C. suyu Diyala nehrine katılır Halife Ömer zamanında Arap orduları Sasanî ordularını C da ağır bir yenilgiye uğratmış (637) ve bunun peşinden Nihavend savaşını kaybeden İran devleti yıkılarak bütün İran, Arap orduları tarafından işgal edilmiştir. Selçuklu hükümdarlarından Melikşah C. da kervansaray olarak da kullanılan bir kışla yaptırmıştır ki, bu kışlanın kalıntıları C nin yerinin bulunmasında önemli rol oynamıştır. Bugün C. nın yerinde kurulmuş olan ve kızıl kervansaray anlamına gelen Kızıl Ribat da C. gibi, kervanların uğrağı olmaktan başka bir önemi olmıyan bir yerdir.

CELUTA [*selụta*], 1878 de Fransız astronomu Prosper Henry tarafından keşfedilen. 186 sayılı küçük gezegen.

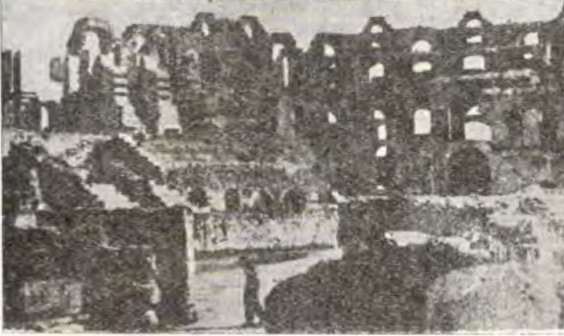
CELVETÎLİK, Aziz Mahmud Hüdayi (bk. HÜDAYİ) tarafından kurulan tarikat. Celvet, yani yerini yurdunu terk etmek, tasavvuf terimi olarak kulun, Tanrı sıfatlariyle halvetten çıkmasına ve Tanrı varlığında yok olmasına denir. Bursalı İsmail Hakkı (b. bk.), *Silsilename - i celvetiyesinde*, ilk önce Tanrının yedi adını zikre temel yapan sofunun, Şeyh Abû İshak Safiyyüddin - i Erdebilî (ölm. 1334 - 1335) nin şeyhi, İbrahim Zâhid - i Giylanî (ölm. 1291) olduğunu ve halvet karşılığı celvetin de bu zatta zuhur ettiğini söyler. Yine İsmail Hakkıya göre bir sâlik, yani gerçek yolcusu, tarikatte celvetî olsa bile halvette kaldıkça halvetî sayılır; fakat tarikatı halvetî olan bile, bu meşrebe, bu neşeye sahibolunca hakikatte celvetîdir.

C., Bayramîlik (b. bk) ten ayrılan bir tarikattır. Mahmud Hüdayi'nin şeyhi, Bursada medfun olan Üftade (b. bk.) dir. Yalnız Hacı Bayramla Üftade arasındaki silsilede iki rivayet vardır. İsmail Hakkıya göre Üftade, Bursada Ulucamide, eski minare dibinde oturan kötürüm Hızır Dede'nin halifesidir. Hızır Dede çoban iken kötürüm olmuş, Hacı Bayram Bursaya gelince ona intisabetmiş ve hilâfet almıştır. Tıbyân'a göre Üftade, Hamdullah Çelebi'ye, o babası Ak Şemseddin'e, o da Hacı Bayrama mensuptur. Fakat bu rivayete başka bir yerde raslanamaz.

C., tamamiyle Sünnî bir tarikattır. Bu tarikatta sülûk, esma iledir. Esma - i sebâ denen yedi ad, yani, «La ilâhe illallâh, Allah, Hu, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr» adları, «sol esma» dır, yani temel adlardır. Salik birincisinden başlayıp, derece derece ilerledikçe şeyhi tarafından öbür ada geçirilmek suretiyle bu yedi adı sabah namazlarından sonra, muayyen sayıda anar. Sonra, iki yahut dört rekât nafile, biraz sonra da kuşluk namazı kılar. Akşam namazından sonra da, dört rekât «Evvabîn» denen nafile namazı kılar; gecenin son kısmında ise kalkıp teheccüd namazına durur. C. te, bu yedi addan başka beş ad daha vardır ki, «Füru - i esma» denir: «Vahhab, Fattah, Vahid, Ahad, Samed».

Celvetîlerin taçları yeşil çuhadandır ve on üç dilimlidir. İsmail Hakkı, bu on üç dilimin, on iki adla bu adların birliğine delâlet ettiğini söyler. Celvetîlerin pîr makamı, Üsküdarda Mahmud Hüdayînin gömülü olduğu tekkedir. İkinci merkez, Bursada İsmail Hakkı tekkesidir. Üsküdarda, İnadiye'de Bandırmalızade tekkesi şeyhi Haşim Baba (b. bk.), C ten «Hâşimiyye» adlı bir kol ayırmıştır. Haşim Baba, Celvetî olmakla beraber, Bektaşî ve Melâmi de olmuş bu yüzden de bu kol, Celvetîlerce kabul edilmemiştir.

CEM, EL, Tunus Cumhuriyetinde El Sus ile Sfaks arasında bulunan bir yerli köyü. Eski Thysdrus'un yerinde kurulmuş olup burada Romalılardan kalma, 60 000 kişilik muhteşem açık hava tiyatrosu (Colosseum) nun harabeleri

CEM, EL: Colesseum harabeleri

bulunur. Gordianus burada 238 de imparator ilân olunmuştur. Efsaneye göre, meşhur Berber kahraman kadını Kahena'nın saray ve kalesi burada idi.

CEM, Cemil (1882 - 1950), Türk karikatürcüsü ve gazetecisi. İstanbulda doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Devrinin ricalinden Doktor Cemal Paşa'nın oğludur. İstanbulda Hukuk ve Pariste Siyasal Bilgiler okulunda okumuş, birkaç yabancı dili, bilhassa Fransızcayı esaslı olarak öğrenmiştir. Hariciye mesleğinde bulunmuştur. Çok küçük yaşta resme heves etmiş, memleketimizde ilk olarak Türk esprisini Batı sanatı anlayışı içinde ve usta çizgileriyle ifade etmiş, böylece Türk karikatürünün kurucularından biri olmuştur; karikatüründe edebî bir nükte, hünerli bir çizgi arardı. C., önce Refik Halit (Karay) ve Âli Beylerle birlikte «Kalem» dergisini çıkarmış, sonra 1910-1912 yılları arasında, konularının çoğu karikatüre dayanan ve lejantları hem Türkçe hem Fransızca yazılan «Cem» dergisini kurmuş ve yayımlamıştır. Karikatüre ve tenkide pek dayanamıyan Meşrutiyet devrinde, tehditlere rağmen, sık sık değişen kabineleri, bu arada Kâmil, Sait, Tevfik, Hakkı, Hüseyin Hilmi, Sait Halim Paşaları, İttihat ve Terakki hükümetleri erkânını karikatürlerine konu yapmıştır. C., Birinci Dünya Harbi ve mütareke yıllarında Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi (sonra: Güzel Sanatlar Akademisi) müdürlüğünde bulunmuştur. Sonra bir aralık Şehir Meclisi üyesi de olmuştur. Cumhuriyet devrinde, 1927 de C. yine «Cem» mizah dergisini yayımlamıya başlamış, bilhassa «Yavuz meselesi» v. b. gibi günün dedikodularını konu olarak almış, kaleminden Türk inkilâbını öven karikatürler de çıkmış, bu dergiyi 1928 e kadar devam ettirmiştir. C., memleketimizde büyük bir alâka ve saygı görmüş ve ilk büyük Türk karikatürcüsü olarak son derece sevilmiştir.

C. CEM

CEM: «Reşit Âkif Paşa»

CEM, CEMŞİD, İran mitolojisine göre, İranın efsanevî şahlarından dördüncüsü (1. Kiyûmers [Avest. Gayō-maratan, Pehl Gayōmart]; 2. Hûşeng [Avest. Haošyaŋha, Pehl. Hōšang]; 3. Tahmurs [Avest. Taχmō-urupa, Pehl. Tahmoraδ]). «Devbend» (= devleri bağlıyan) Tahmurs'un oğlu C. in efsanevî hayatı ve ölümü hakkında Eski, Orta, ve Yeni İrancaya ait türlü kaynaklarda malûmat vardır: 1. *Avesta* (Eski İranca); 2. *Mēnōkē χrat* (Pehl. = «semavi akıl ve hikmet» yani aklü'l-evvel, Avest. *Mainyo-χratu*, Fars. *Minō-χiraδ*, Minoḫired) ile *Bundahišn* (Pehl. = «Yaradılış») [her iki eser de Orta İranca]; 3. *Şehnâme* ile *Gerşâspnâme* [veya *Gürşasbname*] (Yeni İranca). Bu adın Eski İranca şekli *Yima*, Orta İrancası *Yam*, Yeni İrancası da *y* > *c* değişimi (misaller için krş. Avest. *yavan*, Pehl. *yuvān*, Fars. *cuvān* > Türk. *civān* = genç; Avest. *yātu*, Pehl. *yātūk*, Fars. *cādū* > Türk. *cādı*) ile *Cam* (Türk. telâffuzu: *Cem*) dır. C. adına Yeni Farsçada eklenen *šeδ*, *şîd* (Avest. *χšaēta*, Pehl. *šēt*) unsuru «parlak, aydın» mânasınadır (krş. Fars. *χvaršēδ*, *ḫurşêd*, *ḫurşîd*, Pehl. *χvaršēt*, Avest. *hvarə-χšaeta* = güneş [parlak]; ayrıca Fars. *χvar*, *ḫur*, *hōr*, Pehl. *χvar*, Avest. *hvar* = güneş).

C. in, bilhassa akıbetinin, hikâyesi kaynaklarda müspet ve menfi olmak üzere, değişik şekillerde rivayet edilir. *Avesta*nın *Vidēvdāt* (= «dev [daeva] lere karşı»; yanlış olarak *Vendidad* da denir) bölümünün 2. faslında C. (yahut eski şekliyle Yima) sonuna kadar iyi ve mesut bir hükümdar olarak tarif edilmiştir. Bu ikinci faslın 1.-19. bölümlerinde C. eski İranın altın devrini yaratan şahtır C., ilâh Hürmüz (Avest. Ahurō Mazdāh, Pehl. Ōhrmazd veya Hōrmazd) ile sık sık görüşür ve yeni din hakkında ondan talimat alır. Günün birinde Hürmüz C. e korkunç bir kışın yaklaşmakta olduğunu, çok kar yağacağını ve tufan olacağını bildirerek, İran dağlarında Vara (= bahçe) denilen, etrafı çevrili dörtköşe bir sığınak veya mağara yapmasını, mukaddes ateşi, insan, hayvan, bitki tohumlarını ve gıda maddelerini orada muhafaza etmesini ve (*Mēnōkē Xrat* a göre, bölüm: 57-59) Malkosan yağmurlarının sonuna kadar kalmasını tavsiye eder. (Tufan hikâyesi, *Avesta*nın organik bir parçası olmayıp eski bir Arya efsanesinin İranlılaştırılmış bir değişiğidir; bk. TUFAN EFSANESİ). Yağmurlar dindikten sonra C., Karşipta kuşunu salarak, sağ kaldığını etrafa bildirir. (Modern İran inançlarına göre C. in hazinesi hâlâ İran dağlarında saklı bulunmaktadır.) Bundan sonra C. in vazifesi tufan-sonrası İranlıları kalkındırmak olur. (*Vidēvdāt*taki 2. faslın ikinci yarısı, 20. bölümden sona kadar; *Bundahišn*, bölüm XXIII.). 700 yıl hüküm süren C., 50 yıl silâhları geliştirmeğe çalışır; miğfer, zırh, mızrak v. b. yapar: halkına demirciliği öğretir. 50 yıl da sulh için çalışarak ketenden, ipekten ve kıldan

güzel elbiseler yapar, insanlara yün eğirmeği ve dokumacılığı öğretir. 50 yıl da halkı din, harb, tarım ve zanaat adamları olarak grup grup yetiştirir. İnsanlara et yemeyi ve şarap yapmayı öğreten de odur. C., ayrıca 50 yıl da yapı işleri ile uğraşır; devleri itaat altına alarak onlara yapı malzemesi hazırlatır; hamamlar, kuleler, kasırlar yaptırır. Dağlardan kıymetli taşlar ve mücevherler toplatır: altın ve gümüş çıkartır, tarlalarda ve bahçelerde faydalı bitkiler yetiştirir. 50 yıl da denizcilikle uğraştıktan sonra, devlere kendisi için muhteşem bir taht yaptırır; içki ve şarkı ile *nevruz* (= «yeni gün», 21 Mart) u kutlamayı öğretir. Üç yüz yıl süresince yeryüzünde kimse ölmez; devler cehennemde hapsedilir; dünyada açlık, hastalık, kötülük kalmaz; halkın refahı en yüksek noktasına varır. İnsanlar o kadar çoğalır ki yeryüzünü üç misli genişletmek gerekir. C. e ilâhî kanunu ilân etmek teklif edilirse de o haddini bilerek bu şerefi Zerdüşt (Avest. Zaraϑuštra, Pehl. Zartuχšt) e saklar.

*Avesta*nın daha eski olan *Yaşt* (= «dua») lar kısmında (19. Yaşt, 2. kısım, 9. bölümden itibaren) ise C., *kavaēm χvarəno* (= Kavi şöhretinin ihtişamı) denilen ve önce Ahuiō Mazdāh, Aməša - Spənta ve Yazata'ya ait olup sonra şahlara da teşmil edilen ihtişamın içinde yaşar; fakat bu ihtişam onun gözünü kamaştırır, aklını çeler; C. dalâlete düşerek kendine yıkıcı bir gurur gelir, kendini ilâh zanneder ve kendisine yaradan diye tapılmasını ister. Bu yalanı söyler söylemez, o zamana kadar kendini sarmış olan ihtişam bir kuş şeklinde C. den ayrılarak uçar gider (folklorda insanın sukutunun ve kaybedilen cennetin motifi) ve *aχvarətem χvarəno* (= «elde edılmez ihtişam») haline gelen ihtişamın peşinden, bundan sonra İranlı olmıyan biri koşar. Bu yabancı, Mardas adlı bir kabîle reisinin Arabistan - Babil çöllerinde yetişmiş olan Dahhâk (Avest. Dahāka, Pehl. Dahāk, Fars. Zohāk, Zuhāk veya Arapçalaşmış şekliyle Dahhâk) denilen oğludur. (Pehlevicede ona *Baevareaspa*, Fars. *Biyaresb* [= «10 000 atı olan»] de denildi; Derî dilinde *bıyar* = 10 000, *esp* = at; Dahhâk'ın altın dizginli 10 000 Arap atlısı bulunduğu için). C. ın cezasını çölde hazırlayan İblis, türlü kıyafetlere girerek Dahhâk'a yaklaşır; ona hizmet eder, saltanat vadeder ve hizmetlerinin karşılığı olarak onu öper. Öpüldükten sonra Dahhâk'ın omuzlarında birer yılan türer, bundan dolayı ona *Aji dakāka* (Avest. = «meş'um yılan»; 3 başlı, 3 ağızlı ve 6 gözlü) denir. C. e karşı isyan etmiş olan İran halkı «ejder kıralı» Dahhâk'ı İran tahtına davet eder. Ana tarafından kötülük ilâhı Ehriman (Ahriman, Avest., Aŋra Mainyu) ın ahfadı olan bu Babilli Arap, İrana girer girmez C. i yakalamağa çalışır; C. kaçar, Gazne civarında Zâbul hükümdarı Kureng'e iltica eder; kızıyle evlenir, ondan Feridun (Avest. θraētaona, Pehl. Frētōn) adında bir oğlu olur. Fakat Dahhâk kendisini kovaladığı için C. buradan da kaçar; Dahhâk'ın adamları onu Çinde yakalar ve vücudunu testere ile ikiye biçerler. Fena ruhlu bir yabancı olduğu için Dahhâk şahlık ihtişamını elde edemez, halk hakiki bir şah arar. Dağlarda çobanlar tarafından beslenip büyütülen Feridun, sonunda Dahhâk'ı Babilde yakalatır ve Demavend dağında zincire vurdurur (bk. DAHHÂK, FERİDUN).

Firdevsî'nin 1010 yılında tamamlanan *Şehname*sindeki (mısra 411 - 625) C. hikâyesi *Yaşt*lardaki rivayete dayanır. Bu şairin yeğeni olan Tûs'lu Küçük Esedi, 1066 da tamamladığı *Gerşaspname* veya *Gürşasbname* (Gerşâsp [Avest. Vr̥šāspa, Pehl. Geršāsp], İran efsanesinde, Neriman'ın babası, Rüstem'in de dedesinin dedesidir) adlı eserinde, C. in bilhassa Gazne civarındaki maceralarını tafsil etmiştir.

C. in prototipi *Yima*, Hintlilerin *Veda* mitolojisindeki *Yama*nın karşılığıdır. Yima gibi, Yama da kahraman bir kıraldır, eşi (veya kızkardeşi) ne Yimi denmiştir (Yama, Çinde *Yen - wang* adiyle tanınmıştır). Brahma zamanında eski Veda ilâhları tasfiyeye uğramış, Yama, mevkiinden düşerek cehennem muhafızı olmuştur. Bk. YAMA, İRAN MİTOLOJİSİ, FİRDEVSİ, Şehname.

Cem ve Cemşid sözleri, Doğu edebiyatlarında yel, yüzük ve tahtla anılırsa Süleyman Peygamber; aynayla anılırsa İskender; şarap ve kadehle anılırsa Cemşid kastedilir; bk. CEMŞİD.

CEM SULTAN (Batı kaynaklarında *Djem* veya *Zizim*; 1459 - 1495), Fatihin küçük oğlu. Edirne sarayında doğmuş, Napolide ölmüştür. Beş yaşına basınca bir hocaya verilmiş, dokuz yaşına girince Kastamonu sancak beyliğine gönderilmiş ve öğrenimine orada devam etmiştir. Kardeşi Mustafanın ölümü üzerine onun yerine Karaman valiliği ile Konyaya gönderildi (1474). Konyada kaldığı altı yıl içinde öğrenimine devam etmekle beraber, ata binmekte, avlanmakta ve başka sporlarda ustalık kazandı. Larende'de saray, bedesten, çarşı yaptırdı. Adaletli idaresi ile halkın sevgisini kazandı. C. S. ın çevresinde lalası Gedik Ahmet Paşadan başka, Frenk Süleyman, Hatipzade Nasuh, Defterdar Ahmet, Sofu Hüseyin ve Çeşnigirbaşı İlyas Şirmerd Ağa gibi şahsiyetler ile bazı Rum ve İtalyan bilginler de vardı. C. S. bu sırada dünyaya gelen oğluna Oğuz Han adını verdi ve onu İstanbula, babasının sarayına gönderdi. Fatih, Rodos seferinden önce, Rodos şövalyelerinin başı pierre d'Aubusson ile bir anlaşma yapmağa C. S. ile Çelebi Sultanı memur etti. Böylece, C. S. Rodos şövalyeleri ile ilk olarak temasa geldi. Büyük bir sefer için Fatihin Üsküdara geçtiği sırada C. S. bir miktar kuvvetle Suriye sınırına gönderildi.

CEM SULTAN
(Pinturicchio'nun tablosundan detay)

Babası öldüğü yıl (1481) C. S. 23 yaşında, Amasya valisi bulunan Bayezid ise 34 yaşında idi. Her iki şehzade de iyi yetişmiş olmakla beraber, C. S. daha cesur ve hareketli idi; daha çok seviliyordu. Fatih de onu, sefahata düşkün olan Bayezidden daha çok severdi. Bununla beraber yaptığı kanunnamede kendisinden sonra evlâtlarından hangisinin padişah olacağını tâyin etmemiş, onları kaderlerine terketmişti. Ancak, *Kanunname - i âl - i Osman*da, şehzadelere yazılacak hükümlerin elkabı konusunda, yalnız C. adının anılması ve yazılarda ona: «vâris - i mülk - i Süleymanî... oğlum Cem...» diye hitabedileceğinin belirtilmesi hayli mânalıdır. Fatihin ölümü üzerine, sadrâzam Karamanî Mehmet Paşa, Bayezide taraftar olan Yeniçerilerin isteklerine uyarak Amasyaya bir haberci gönderdi. Diğer taraftan da kendi adamlarından birini bir mektupla gizlice Şehzade C. S. a gönderdi. Maksadı, Şehzade Baye-

zid gelmeden C. S. ı İstanbula getirtip bir olup bitti yaparak tahta çıkarmaktı. Fakat gönderdiği adam, Anadolu Beylerbeyi Sinan paşa tarafından yakalanarak öldürüldü. Yeniçeriler bunu haber alınca ayaklandılar ve evini basarak sadrazamı öldürdüler. Böylece de C. S. ın tahta geçirilmesi plânı suya düştü ve Bayezid padişah oldu.

Pek çok arzu ettiği hükümdarlığı kaybeden C. S., tahtı zorla ele geçirmek kararı ile kardeşine karşı ayaklandı. Konyada topladığı kuvvetlerle acele Bursa üzerine yürüdü. Gedik Nasuh Bey idaresindeki 4 000 kişilik kuvvet II. Bayezidin gönderdiği ve Ayas Paşa tarafından idare edilen 2 000 kişilik kuvveti yendikten sonra şehri ele geçirdi. C. S. burada namına hutbe okuttu ve para bastırdı. C. S. Bursa ve civarına hâkim olup 18 gün saltanat sürdü.

II. Bayezide gelince, bir taraftan Anadolu yakasında hazırlıklar yaparken bir taraftan da C. S. ın lalası Aştin oğlu Yakup Beyi elde etti; ona yazdığı bir mektupta C. S. ı savaşmak üzere askeri ile birlikte Yenişehir ovasına gelmeye ikna etmiş olursa kendisine Anadolu beylerbeyliğini ve yüzbin akçelik ürün veren köyler vereceğini bildirdi C. S. kardeşi Bayezidin hazırlıklarını önlemek istedi. Halası Selçuk Hatun ile devrin bilginlerinden Mevlâna Ayas ve Şükrullah oğlu Ahmet Çelebiyi II. Bayezide göndererek, Anadolu yakasının kendisine kalması suretiyle uyuşma teklifinde bulundu. Bayezid devletin bütünlüğünü ihlâl edecek olan bu tehlikeli teklifi kabul etmedi.

C. S. Bursadan ayrıldı; Karamana çekilecek yerde Aştinoğlu Yakup Beyin sözüne kanarak Bayezid taraflısı olan Yenişehire gitti. İki taraf orduları Yenişehir civarında karşılaştılar (20 Haziran 1481). Savaşın en tehlikeli zamanında Aştinoğlu Yakup Bey, yanındaki kuvvetlerle Bayezid tarafına geçti. C. S., kendisine taraftar olacağını zannettiği Gedik Ahmet Paşanın Bayezid kuvvetlerine kumanda ettiğini anlayınca zaferden ümidini kesti. Öte yandan Karamanoğlu da kuvvetlerini savaş alanından çekti. C. S., artık dayanmak ümidi kalmadığını görerek savaş alanını terk edip Eskişehire, oradan da yaralı olarak çok güçlükle Konyaya geldi. Kardeşinin bir baskın yapmasından korkarak Konyada da üç günden fazla kalamadı. Annesini, karısını, iki kızını ve Konyada bulunan oğlu Muradı beraberine alarak 40 kişilik bir kafile halinde Suriyeye gitmek üzere Konyadan ayrıldı (28 Haziran 1481). Torosları geçen C. S. Tarsus Beyi tarafından saygıyla ağırlandı, sonra Adanaya geldi. Burada Ramazanoğlu Halil Beyden pek fazla itibar gördü ve arkasından yetişip kendisine katılanlarla, maiyeti 300 kişiyi buldu. Mısır hükümetinden izin alarak Mısıra gitmek üzere Adanadan ayrıldı. Kahireye vardığı zaman Mısır sultanı Kayıtbay tarafından hükümdarlara mahsus teşrifat ile karşılandı. Kahirede bulunduğu sırada bir taraftan Mısır sultanı ile anlaşmaya çalışırken diğer taraftan da kardeşine mektup göndererek ona sıkıntısından bahsetti. Sultan Bayezid verdiği karşılıkta hükümdarlık iddiasından vazgeçmesi şartiyle kendisine yılda bir milyon akçelik bir yıllık vereceğini bildirdi. Lâkin, saltanat hırsı ile yanıp tutuşan C. S. ı bu karşılık tatmin etmedi. C. S., o yıl annesi ve karısı ile birlikte Hacca gitti (Mart 1482). Sonra Kahireye döndü. Bu sırada Karamanoğlu Kasım Bey ve Ankara sancak beyi Trabzonlu Mehmet Beyden mektuplar aldı. Bu mektuplarda halkın Sultan Bayezidden yüz çevirdiği, kendisini beklediği yazılıyor, Anadoluya davet ediliyordu.

Bu davetlerden ümide kapılan C. S., Memlük Sultanından izin alarak Anadoluya gitmek üzere Kahireden ayrıldı (27 Mart 1482). Halepte Trabzonlu Mehmet Bey, Adanada da Karamanoğlu Kasım Beyle buluştu. Burada Karamanoğlu Kasım Beyle bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre C. S. hükümdar olursa Karaman ilini Kasım Beye verecek, buna karşılık Kasım Bey de ömrü boyunca kendisine bağlı kalacaktı. C. S. bu anlaşmadan sonra Kasım Beyle birlikte Konya üzerine yürüyerek şehri kuşattı. Lâkin Hadım Ali Paşa (b. bk.) nın dayanması ve Konya halkının padişaha sadık kalması yüzünden başarı sağlıyamadı. Bu sırada Ankaradaki ailesini kurtarmaya giden Trabzonlu Mehmet Bey, Sivas beylerbeyi Süleyman Paşa kuvvetleriyle yaptığı savaşta öldü. C. S buradaki kuvvetlerin dağılmasını önlemek üzere hemen Ankaraya koştu, şehri kuşattı. Lâkin Bayezidin oraya gelmekte olduğunu öğrenince muvaffakiyet ümidini kaybederek Akşehire doğru çekildi. Akşehirden geçerek Kasım Beyle birlikte Aksarayı kuşattı ise de başarı sağlıyamıyarak Konya Ereğlisine, oradan da Taşlı iline geçti (18 Haziran). Bu sırada Konya Ereğlisine gelen Sultan Bayezid anlaşmak için C. S. a Bahşâyişoğlu İlyas Bey ile İmam Aliyi gönderdi. Ailesiyle Kudüste oturması şartiyle şehzadeliği zamanındaki ge-

CEM SULTAN: (Pinturicchio'nun Vatikan'daki «Disputa di S. Caterina» adlı tablosu; Cem, sağda beyaz at üzerindedir)

lirinin verileceğini bildirdi. C. S. bu teklifi kabul etmedi ise de vâris olduğu ülkelerden hisse istemekte ısrar etmek suretiyle mütevazı bir saltanata razı oldu; fakat Bayezid razı olmadı.

C. S., Akkoyunlu hükümdarının yanına gitmeyi düşündü; fakat Karamanoğlu Kasım Bey onu Rumeliye geçmeye zorladı. Bu suretle Kasım Bey, Bayezid Rumeli yakasında Cem ile uğraşırken, kendisinin de Karaman ülkesinin hiç olmazsa bir kısmını ele geçireceğini umuyordu. Rumeliye geçecek olursa yabancılardan, bu arada Macarlardan yardım göreceğini uman C. S., Kasım Beyin teklifini uygun buldu. Bu maksatla Frenk Süleyman adında bir adamını Rodos Şövelyeleri (Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem) nin reisine göndererek bir anlaşma yaptı. Şövalyelerin kendisini almak üzere Anamura gönderdikleri gemilerden birine binerek (18 Ağustos) Rodosa geldi. Burada şövalyelerin reisi Pierre d'Aubusson tarafından hükümdarlara lâyık bir ihtişamla karşılandı. C. S. ın Rodos'a sığınmasından Hıristiyan dünyası için büyük faydalar uman P. d'Aubusson, hemen o gün Papa IV. Sixtus'a ve Avrupa hükümdarlarına gönderdiği mektuplarla bu olayı müjdeledi ve Hıristiyan hükümdarlarının birleşerek harekete geçmeleri, C. S. dan faydalanarak Türkleri Avrupadan atmaları zamanının geldiğini bildirdi. Biraz sonra, C. S. ın adada bırakılması veya Fransaya gönderilmesi üzerinde şövalyeler arasında anlaşmazlık başgösterdi. Bir kısmı, Osmanlı sultanının endişede bırakılabilmesi için C. S. ın Rodosta bulundurulmasının lüzumunu ileri sürüyorlardı. Reis P. d'Aubusson başta olmak üzere bir kısım şövalyeler ise, Bayezidin adayı kuşatması ihtimalini göz önüne alarak bu fikri uygun bulmuyorlardı. Bu mesele birkaç defa müzakere edildi ve sonra C. S. ın Fransaya gönderilmesine karar verildi. Bu suretle Rumeli yakasına geçmek istiyen C. S. ın da arzusuna uyulmuş ve ona bu yolculuğu Avrupa üzerinden yapacağı söylenerek oyalayıcı bir yol tutulmuş olacaktı. Gerçekte C. S Osmanlılara karşı daima bir silâh olarak kullanılacak; Türklerden para koparmak için bir gelir kaynağı olacaktı. C. S. uğradığı felâketin önemini anlamış ve Bayezide yazdığı bir mektupta kendisini küffar elinde bırakmamasını rica etmiştir. C. S., adadan ayrılmadan önce şövalyelerin reisine verdiği bir ahitname ile hükümdar olursa Rodos ile barış halinde yaşıyacağını, Hıristiyan gemilerinin Türk limanlarına serbest girmelerinin hakkını tanıyacağını, şövalyelerini tuz resminden affedeceğini, kendisi için yapılan masrafa karşılık 150 bin altın vereceğini, şövalyelere her yıl Türkiyeden 300 Hıristiyan esiri almak müsaadesini bağışlıyacağını vâdetti.

C. S. 1 Eylül 1482 de otuz kişilik maiyeti ve Rodosta satın aldığı 20 kadar Müslüman esiri ile Fransa'ya gitmek üzere yola çıktı. Anadoluda kalan adamlarını getirtmek üzere dayısı Ali Beyi bir Rodos gemisi ile göndermiş, fakat bir haber alamadan hareket etmişti. Öte yandan, kardeşinin Rodosa gitmesinden telâşlanan Bayezid, uzun müzakerelerden sonra, d'Aubusson ile bir anlaşma yapmıştı. Buna göre Bayezid, C. S. ın masraflarına karşılık şövalyelere her yıl 45 bin Venedik dukası verecekti; ayrıca daha önce bazı Hıristiyan esirlerini de serbest bırakmıştı. C. S. a bu seyahatte 300 asker ile frère'lerden Merlo de Piojasco, Guy de Blanchefort ve Charles Allemand refakat ediyordu. C. S., Ekim ayında Savoia dukalığına ait Nizza (Fr. Nice) şehrine çıkarıldı ve burada 4 ay kaldı. Burada veba hastalığı çıkması üzerine Chambéry, oradan da Rumilly'ye nakledildi (21 Şubat 1483). Burada iken Savoia dukası I. Carlo kendisini şövalyelerin elinden kurtarmaya teşebbüs etti. Şövalyeler bunu haber alınca C. S. ı oradan uzaklaştırdıkları gibi Frenk kıyafetine sokarak Macar kıralına gönderdiği Mustafa ve Ahmet Bey adındaki adamını da tutup yok ettiler. C. S. yeni nakledildiği Dauphiné'de Le Pouët şatosuna yerleştiği sırada II. Bayezid'in Fransa kıralı XI. Louis'ye gönderdiği Hüseyin Bey adındaki elçisi Savoia'ya geldi. Padişah Fransa kıralına gönderdiği mektubunda C. S. ın salıverilmemesi karşılığında bir hayli para vadediyordu. XI. Louis, padişahın tekliflerini reddettiği gibi elçisini de kabul etmedi. Öte yandan, Bayezid, kardeşine yazdığı mektupta, şövalyelerden kurtulursa eski teklifine göre hareket edeceğini bildiriyordu. Bu mektup C. S ın eline ulaşmıştır. Biraz sonra XI. Louis ölünce Fransada çıkacak bir karışıklıkta C. S. ın kaçırılmasından korkan şövalyeler, adamlarından 29 kişiyi Rodosa gönderip kendisini de Sassenage şatosuna naklettiler. C. S. burada iken Baron Jacques de Sassenage'ın güzel ve zarif kızı Hélène ile sevişti (Guy Allard bu macerayı mahallî rivayetlerden faydalanarak romanlaştırmıştır: *Zizimi, Prince Ottoman, amoureux de Philippine-Hélène de Sassenage* (Saussenage'ı Ph.-H. e âşık olan Osmanlı şehzadesi C.) [1673]. C. S. ın kaçırılmasından korkan şövalyeler, onu durmadan şatodan şatoya gezdiriyorlardı. Bu sıralarda Osmanlılara savaş açmak istiyen Macar kıralı Mátyás Hollós (Matthias Corvinus) ile

CEM'in II. Bayezid'le çarpışması (o zamana ait bir Avrupa gravürü)

Napoli kıralı Ferrante, Papa VIII. Innocentius C. S. ı ellerinde siyasi bir koz olarak kullanmak istiyorlardı. Şövalyelerin reisi d'Aubusson'a gelince, o daha kurnazca hareket ediyordu. Bayezidden aldığı paralardan başka C. S. ın ağzından sahte mektuplar yazarak Kahirede bulunan annesi Çiçek Hatundan da, karısından da para çekiyordu. C. S. ise kurtulmak için türlü çarelere başvuruyordu; bunu sezen şövalyeler bir tedbir olmak üzere onu Fransada Bourganeuf (Auvergne), Monteille-Vicomte, Moiterolles şatolarına ve nihayet Boislamy'ye naklettiler. C. S bu sonuncu yerde iki yıl sıkıntılı günler yaşadı. C. S. ı elde etmek istiyenlerin çokluğu ve ayrıca kendisinin kaçmak için fırsat kollaması, şövalyeleri yeniden tedbir almaya sevketti. 1484 te Bourganeuf şatosunda «Grosse Tour» (Büyük kule) ve «Tour de Zizim» (C. kulesi) denilen yedi katlı bir kule yaptırıp döndüncü katını C. S. a ayırdılar. 1487 de C. S., buraya nakledildi ve burada iki yıl kaldı. Bu sırada Napoli kırallığına hâkim olmayı tasarlıyan Lorraine dukası C. S. ı ele geçirmek istemiş, muvaffak olamamıştır. Bu olaydan az sonra, Sofu Hüseyin, Ayas, Celâl, Sinan, Sofu Şadi Bey ve Şirmerd Ağa, her gün yapılan gezinti sırasında muhafızları öldürüp Bourbon dukasının hazırlattığı atlar ile C S. ı kaçırmak istemişlerse de C. S. ın adamlarından birinin plânı açıklaması, bunu neticesiz bırakmıştır. Bu olaylar üzerine daha da sıkı bir göz hapsine alınan C. S. gururunu muhafaza etmiş, ıstırabını içli gazeller yazmak, bir maymuna satranç oynamayı ve bir papağana söz söylemeyi öğretmek suretiyle dindirmeye çalışmıştır. Fransa kıralı VIII Charles ile Papa VIII. Innocentius arasında yapılan bir anlaşma (5 Ekim 1488) ile kendisinin Papa hükümetine teslim edilmesi kararlaştı. Bunun üzerine C S., önemli menfaatler karşılığında şövalyelerin elinden alınarak Romaya gönderilmek üzere yola çıkarıldı (11 Ekim 1488). Romada Papa ve kardinal müstesna, bütün ileri gelenler tarafından parlak bir törenle karşılandı (13 Mart 1489) ve Vatikanda hükümdarlara mahsus daireye yerleştirildi. Romada bulunduğu müddetçe Papa ile birçok hususi konuşmalar yaptı. Bu konuşmalardan birinde Papaya, Avrupaya ne maksatla geldiğini, esirlik hayatının acılarını, annesi ile ailesine kavuşmaktan başka bir emeli olmadığını ve Mısıra gitmek arzusunda bulunduğunu anlattı. C. S. den faydalanarak Osmanlılara karşı bir haçlı seferi hazırlamak tasavvurunda olan Papa ise, başka bir konuşmada şimdilik Mısıra gitmesinin uygun olmıyacağını, Rumelide bulunmasının Macar kıralınca da arzu edildiğini söyliyerek ona Macaristana gitmesi tavsiyesinde bulundu. Böyle bir hareketin İslâm dünyasında lânetle karşılanacağını düşünen C. S., Papanın bu teklifini reddedince Papa ağır bir cümle kullanmış, Efrenc dilini ve yazmasını fasih bildiği rivayet olunan C. S., verdiği cevapla Papayı mahcup etmiştir. Hıristiyan dinini kabul etmesi yolundaki teklife de, değil Osmanlı tahtını, dünya saltanatını verseler, yine de Müslümanlıktan vazgeçmiyeceği karşılığını verdi. Diğer taraftan C. S. ın Romaya getirildiğini duyan II Bayezid. Papaya bir elçi göndererek C. S. ın muhafazası karşılığında hey yıl 40 bin altın verileceği va'dinde bulundu. Papa, Osmanlı padişahına gönderdiği bir mektupta bu teklifi kabul ettiğini bildirdi.

Papa VIII. Innocentius'un ölümü üzerine yerine VI. Alexander Borgia geçti (Ağustos 1492). Bu Papa zamanında C. S daha serbest bir hayat geçirmiş, Papanın oğullariyle gezintilere çıkmış ve hattâ Vatikan'daki bazı ziyafetlere davet edilmiştir. Borgia, kendisine bir defada 300 bin

C E M S U L T A N
(o devirde yaşamış Avrupalı bir ressamın tablosu)

altın verilmek şartiyle C. S. ı zehirleterek öldürmeyi Osmanlı padişahına teklif etti. Napoli kırallığını ortadan kaldırdıktan sonra C. S. ı da beraberinde alarak Kudüs'e karşı bir haçlı seferi düşünen Fransız kıralı VIII. Charles, Papanın bu tasavvurunu öğrenince Floransa yolu ile birdenbire Romaya girdi (Ocak 1495). C. S. ı Papanın elinden alarak Napolî üzerine yürüdü. C. S. bu sefer sırasında hastalandı (16 Ocak 1495). Fransız ordusu ile birlikte Napoliye girdiği zaman son bir defa ata bindi ise de sonra bir daha kalkmamak üzere yatağa serildi. Ertesi gün Thiano'da yüzü gözü ve boynu şişti. Artık ata binecek halde olmadığından Capua'ya sedye ve arabayla taşındı. Öleceğini hissedince ailesinin ve felâket günlerinde yanından ayrılmamış olan maiyeti efradının kardeşi tarafından himaye edilmelerini, cenazesinin Türk topraklarına gömülmesini vasiyet etti. Averso'da kendisini kaybedip sayıklıyordu. Hastalığı sırasında C. S ı sık sık ziyaret eden VIII. Charles, onu Napolide yerleştiği Capua şatosuna getirtmiş ve tedavisi için hekim tâyin etmişti. Fakat hastalık gittikçe ilerledi ve C. S., 25 Şubat 1495 Çarşamba günü sabaha karşı öldü. Kara gün dostları Celâl ve Sinan Beyler tarafından dinî merasim yapıldı. Ceset tahnit edilerek iç organları Napoli kıralı Ferdinando'nun sarayının bahçesine gömüldü. Ölüm haberi İstanbulda duyulunca Sultan Bayezid çok müteessir oldu. Kardeşi için gaip cenaze namazı kılınmasını, İstanbulda üç gün yas tutulmasını, fukaraya sadaka dağıtılmasını emretti. VIII. Charles'ın Fransa dönüşünden sonra Napoli kıralı

tarafından Ovo Şatosu (Castella dell'Ovo) na nakledilen ceset (1499) yılında Lecce'den gemiye bindirilerek Mudanya yolu ile Bursaya getirildi. Muradiye Camisinde Fatihin büyük oğlu şehzade Mustafanın yanına gömüldü.

C. S. ın eceli ile veya yılancık hastalığından öldüğü, Papa tarafından zehirletildiği yolunda türlü söylentiler vardır. Bunlardan en kuvvetlisi Fransa kıralına teslim edilmeden önce, Papa tarafından, tesirini yavaş yavaş gösteren bir zehirle zehirletilmiş olanıdır.

C. S. uzunca boylu, tıknaz, yanık çehreli, eğri burunlu, hafif sakallı, vakur ve çevik bir gençti. Normal zamanlarında ölçülü ve ağırdı. Lâkin hiddetlenince korkunç olurdu. Sözünden dönmez, atılgan bir insan olmakla beraber entrikadan anlamazdı. Kendisine verilen söze kayıtsız şartsız inanırdı. Fransız kıralı VIII. Charles ile ilk buluştukları zaman yanlarında bulunmuş olan Sanuto, C. S. da müthiş bir harb adamı tavrı müşahede ederek, bu şehzadenin Osmanlı tahtına geçmeyişini Hıristiyanlık âlemi için Allahın bir lûtfu sayar.

C. S. ın Oğuz Han ve Murat Bey adında iki oğlu vardı. Bunlardan Oğuz Han, Bayezidin emriyle öldürülmüştü. Mısırda ailesinin yanında bulunan Murat Bey ise, Rodos şövalyelerine sığındı. Kendisinin Hıristiyanlığı kabul ettiği sanılıyor. Ada, Türklerin eline geçince, iki oğlu ile birlikte öldürüldü. Karısı ile iki kızı İstanbula gönderildi. C. S. ın annesi ise, Kahirede çıkan veba hastalığı sırasında öldü (1498). C. S. ın Fransada da bir oğlu dünyaya geldiği ileri sürülmüşse de, bunun aslı çıkmamıştır. Felâket günlerinde yanından ayrılmamış olan dostlarından kapıcıbaşı Sinan Hatipzade Nasuh Beyler gibi yakınları ile diğer adamları İstanbula geldiler; Sultan Bayezid, kardeşinin vasiyetine saygı göstererek bunların her birine memuriyet verip gönüllerini aldı. Yalnız, C. S. hayatta iken İstanbula gelen Cem Sa'disi fesat çıkarmak suçu ile öldürülmüştür. Bk. Haydar Bey (Cem'in adamlarından biri): *Vakıat-ı Sultan Cem*, bas. İst. 1914; Sinaneddin Bihişti: *Vakaname-i Sultan Bayezidle Sultan Cem veya Tarih-i Sultan Cem* (yazma, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Kütüphanesi, No. 1270); Hoca Sadeddin: *Tacü't-tevarih*, 2. cilt, bas. İst. 1863; L. Thuasne: *Djem Sultan, sa vie et ses aventures*, Paris, 1892; Ahmet Refik: *Sultan Cem*, İst. 1923; Cavid Baysun: *Cem Sultan hayatı ve şiirleri*, İst. 1946; M. Turhan Tan: *Sultan Cem* (tarihî roman), İst. 1948; İsmail Hikmet Ertaylan: *Sultan Cem*, İst. 1951.

Edebî kişiliği: C. S., aynı zamanda devrinin tanınmış bir şairidir. O daha çocukluk çağında şiir söylemeye başlamıştı. C. S. ın Farsça ve Türkçe iki divanı vardır (Topkapı Sarayı Revan Kitaplığı, No. 794; Murat Molla Kitaplığı, Lâle İsmail Kitapları, No. 431; Millet Kitaplığı, Müze kısmı; Bursada Haraççızade Kitaplığı). Türkçe şiirlerinin çoğunda bilhassa Ahmet Paşanın etkisi görülür. Şeyhî ve Necatî yolunda yazılmış şiirleri de vardır. Genel olarak taklitçi bir şair olmakla beraber, ıstıraplı zamanlarında, hususiyle gurbet yıllarında yazdığı çok başarılı lirik şiirleri de vardır. «Câm-ı Cem nûş eyle, ey Cem, bu Frengistan'dır» mısraiyle başlıyan ünlü kasidenin Cem tarafından yazılmayıp yanlışlıkla ona isnadedildiği hakkında bir söylenti vardır. Farsça şiirlerinin çoğu İran şairlerine nazire olarak yazılmış bulunan C. S. ın, Farsçayı çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Sehi tezkiresinde, C. S. ın «içinde çok güzel mânalar» bulunan «nazmı selîs ve üslûbu nefîs» bir kitap olan *Hurşid ü Ferahşâd* adlı bir mesnevi yazdığı; Belîğ tezkiresinde de, İran şairi Selman'dan tercüme edilmiş bir *Cemşid ü Hurşid* mesnevisi bulunduğu kayıtlıdır. İkisinin aynı eser olduğu tahmin edilen bu mesnevi henüz bulunamamıştır.

Cem şairleri: Bilim ve sanat adamlarını her zaman koruyan C. in etrafında toplanan ve bir kısmı gurbet hayatında da onun yanından ayrılmıyan Sâdî, Haydar, Sehâî, Lâ'lî, Kandî, Şâhidî adlı şairlere «Cem şairleri» adı verilmiştir. Bunların içinde en değerlisi, «Cem Sa'dîsi» diye tanınan Sa'dî'dir.

CEMÂAT (Ar. *el-cemāʿa*; *cem* = toplama, toplanma), «topluluk» anlamına gelen bir kelime. İslâmî bir terim olarak başlıca iki türlü kullanılır: 1. câmi (b. bk.)lerde diğer umumî veya hususi namazgâh (b. bk.) larda topluca namaz kılmak, hâfız (b. bk.) lardan Kur'ân-i kerim, vâiz (b. bk.) lerden dinî öğütler dinlemek, Mevlit v. b. gibi törenlerde bulunmak üzere bir araya gelmiş topluluk. 2. İnançları bir olan islâmî topluluk.

İkinci anlamda C. kelimesi ehl-i sünnet (b. bk) kavramına bağlıdır. Namazlarda herhangi bir topluluğa C. diyebilmek için gerçekleşmesi gereken sayı, muhtelif mezhep (b. bk.) lere göre değişir. Biri erkek olmak şartiyle en az iki kişiyle yetinen mezhepler bulunduğu gibi, bunun 40 tan aşağı olamıyacağını söyliyenler de vardır. Birinciler mânayı, ikincilerse maddeyi esas tutmuşlardır.

İlk C. in bir sabah namazında, Cebrail'in Peygamber'e imamlık etmesi ile meydana geldiği, hadis'le rivayet edilir. İkinci C. in, Peygamber'e ilk inanan, eşi Hatice ile Peygamberden ibaret olduğu kuvvetle tahmin edilebilir. Üçüncü C. de Ali'nin Müslüman oluşu ile başlar.

C. le, aleni olarak kılınan ilk namaz, Ömer'in Müslüman olması iledir ki, Mekke'de bulunan 40 kişi ile Kâbede kılınmıştır. Hıristiyanlıkta C. için bk. CONGREGATIO.

Cuma ve bayram namazları gibi bazı namazlar vardır ki C. sız kılınamaz. Birçok hadîs (b. bk.)lerle C. la kılınan farz namazların Allah katında, yalnız başına kılınanlardan daha makbul olduğunu bildirir.

Tevhît inancı etrafında toplanmayı gaye sayan İslâm dini her iki anlamiyle C. a büyük bir önem verir. Bundan dolayıdır ki Peygamber Muhammed: «Allah'ın sonsuz yardımı, tükenmez kudreti C. la beraberdir.»; «İslâm dini'nin C. a olan ihtiyacı, C. in İslâm dinine olan ihtiyacından daha ziyadedir»; «Ümmetim, sapıklık üzerinde toplanmaz.»; «Yemeği dağınık, ayrı ayrı değil, bir arada yiyiniz; çünkü bereket C. ladır.» maâlindeki hadîslerle C. ın lüzumuna ve faydasına işaret etmiştir.

CEMÂL, güzel yaratılış ve güzellik anlamına gelen Arapça bir kelime. Tasavvuf terimidir. Tasavvufta, Tanrının lûtfuna ve rızasına ait sıfatların hepsine birden C. dendiği gibi, Tanrının lûtuf ve rızasına da C. denir. C., ulu ve büyük olmak anlamına gelen ve tasavvufta, Tanrının kahır ve gazap sıfatları anlamında kullanılan «Celâl» karşılığıdır. Aynı zamanda, bilhassa Mevlevîlerle Bektaşîlerde C. yumuşak huylu, celâl de öfkeli ve hiddetli mânalarına kullanılır. *Celâlli*, *celâllenmek*, *celâle gelmek* kelimeleri «öfkeli», «öfkelenmek» ve «kızmak» mânalarını ifade eder. Yine, tarikat erbabı insanın yüzüne de C. derler, hattâ «cemâlin hakkı için» sözünü yemin yerine de kullanırlar.

CEMAL KARŞI (takr. 1230-1303 ten sonra), Orta Asyalı yazar. Isığ gölün güneyindeki Almalık şehrinde doğmuştur. Babası eski Türk kültür şehri olan Balasağun'-

dan idi. C. K. ilk öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra, Kâşgâra gelmiş ve zamanının böyük bir kısmını bu şehirde geçirmiştir. Tanınmış şeyh ve bilginlerle görüşmek için, Orta Asyanın birçok şehirlerini de dolaşmış ve bu suretle bu ülkenin tarih, coğrafya ve kültür hayatı hakkında pek değerli bilgiler elde etmiştir.

C. K. 1282 yılında, Arap yazarı el - Cevherî'nin *Sıhâh* adlı sözlüğünü Farsça'ya çevirmiş ve buna *Mülhakât-ı Sıhâb* adlı bir zeyl (ek) yazmıştır. C. K. nın, Orta Asyanın tarihi, coğrafyası ve kültür hayatı hakkında verdiği bilgiler, *Mülhakat-ı Sıhâh* ta bulunmaktadır. Eserinde Türkistandaki eski Türk hânedanları, Moğol hanları, şeyhler ve bilginler hakkında geniş bilgiler, verdiği gibi şehirlerin durumunu anlatmayı da ihmal etmemiştir. C. K. nın biricik nüshası Leningrad Devlet Kütüphanesinde bulunan eseri henüz basılmamıştır.

CEMAL PAŞA, Ahmet (1872 - 1922), Türk kumandan ve devlet adamı. İstanbulda doğmuş, Tifliste öldürülmüştür. 1908 - 1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunun kaderi üzerinde söz sahibi üç şahıs (ötekiler: Talât ve Enver Paşalar) tan biri. C. P., muntazam bir tahsilden sonra erkân - ı harb yüzbaşısı rütbesiyle Selânikte bulunan Üçüncü Orduda vazife aldı. Kısa bir müddet sonra merkezi Selânikte bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetine girerek hayatını bu cemiyetin siyasi faaliyetlerine bağladı. Zekâ ve dirayeti ile kısa bir zaman içinde Üçüncü Ordu müşiriyeti erkân - ı harbiye reisliğine yükselen C. P., binbaşılığa terfi ettiği gibi, Rumeli demiryolları müfettişliği vazifesini de üzerine almış ve bu fırsattan faydalanarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti teşkilâtını Rumelinin en ücra köşelerine kadar yaymaya muvaffak olmuş ve Bölük Teşkilâtı adı altında cemiyetin mahalle teşkilâtı (ocak) nı meydana getirmiştir. Bu faaliyetleri ile kendini tanıtan C. P., az zaman sonra cemiyetin merkez - i umumi azalığına seçildi. 10 Temmuz (23 Temmuz) 1908 tarihinde Meşrutiyetin ilânından sonra, İttihat ve Terakki Merkez - i Umumisince İstanbula gönderilen 10 kişilik temsil heyetine katılan C. P., İstanbula geldikten sonra Anadoluya giden ıslahat heyetine girmiş ve bu maksatla Gebzede bulunuyorken, 31 Mart hâdisesinin patlak vermesi üzerine Ayastafanos (Yeşilköy) a gelmiş bulunan Hareket Ordusuna katılarak, bu ordu ile İstanbula girmiş, irtica hareketinin bastırılmasında faaliyet göstermiş ve Üsküdar muhafızlığı vazifesini almıştır. Burada zecrî hareketlerle Üsküdar bölgesinde asayiş ve inzibatı temin ettiği gibi, başıboş olan belediye hizmetlerini ve cemiyet hayatını bir nizam altına almaya çalışmıştır.

C E M A L P A Ş A

C. P. nın Üsküdar muhafızlığında başarı göstermesi derhal dikkati çekmiş ve kısa bir müddet sonra önce Adana ve bunun arkasından da Bağdat valiliklerine tâyin edilmişti. O, hususi hayatında ne kadar samimî ve teklifsiz ise, resmî hayatında müsamaha kabul etmiyen bir vazifeseverlik gösterdiği için gerek Adana, gerek Bağdat valilikleri sırasında mahallî memurlar tarafından yadırganmış ve aleyhinde birtakım dedikodular çıkmıştır. Bununla beraber C. P., İttihat ve Terakkinin Merkez - i Umumisindeki mevkiini muhafaza etmekte olduğundan bu dedikodulardan kendisine bir zarar gelmemişti.

Balkan Harbi patlak verdiği sırada Bağdat valiliğinden istifa ederek İstanbula gelen C. P., Konya Redif Fırkası kumandanlığına tâyin edildi. Bu fırka ile Vize'de Bulgarlarla savaşan C. P., Pınar Hisar muharebesinde feci bir mağlubiyete uğramış ve bütün ordu ile birlikte Çatalca hattına çekilmek zorunda kalmıştı. Bundan sonra Umum Menzil Müfettişliği vazifesini alan C. P., Büyük Kabinenin düşmesiyle iktidara gelen Kâmil Paşa kabinesinin, Avrupa devletlerinin teklif ettiği sulh şartlarını kabul etmesi üzerine harekete geçen İttihat ve Terakki Cemiyetinin hazırlamış olduğu komploya katılarak, Bab - ı Âli baskınının başarıyla neticelenmesinde celâdeti ve cesareti ile başlıca âmil olmuş ve 23 Ocak 1913 günü vuku bulan bu hükümet derbesinden sonra iş başına gelen Mahmut Şevket Paşanın emri üzerine o günün akşamı İstanbul muhafızlığı vazifesini almıştı.

Bu suretle İttihat ve Terakki Cemiyetinin ve onun hükümetlerinin muhafızlığını alan C. P., devletin kaderi üzerinde tesiri görülen şahıslar arasına karışmış bulunuyordu. Bab - ı Âli baskını ile tekrar iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşru olmıyan bu hareketini, efkâr - ı umumiyeye karşı, Edirneyi geri almak emeli ile meşru göstermeye çalışmakta olduğundan, C. P. bundan sonra Merkez - i Umumide Edirnenin kurtarılması hazırlıkları yolundaki fikrinde ısrar ile hükümetin Londra Konferansı kararlarını kabul etmemesi için bütün gayreti ile çalışmaya devam etmiştir. Diğer taraftan İttihat ve Terakki iktidarına karşı açık ve gizli olmak üzere iki cepheden harekete geçen muhaliflere karşı da İstanbul muhafızı olarak en şiddetli tedbirleri almaktan çekinmemiş ve bu suretle muhalif komplolardan, Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesi ile neticelenen Bayezid cinayeti (15 Haziran 1913) hariç hepsini bastırmış, İttihat ve Terakkinin memlekette tam bir diktatörlük kurmasını temin etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerindeki arzu ve isteklerinde uyuşamıyan Sırplar ile Yunanlılar, Bulgarlara karşı İkinci Balkan Harbine başladıkları sırada, fırsattan faydalanmak hususunda Enver Paşa ile aynı düşüncede olan C. P. Edirnenin kurtuluşu ile neticelenen bu hareketi bütün gayreti ile desteklemişti. Edirnenin kurtarılmasından sonra ferikliğe terfi eden C. P., Enver Paşanın harbiye nezaretine getirilmesi üzerine, önce nafia nazırı, kısa bir müddet sonra da bahriye nazırı oldu.

Gerek nafıa, gerek bahriye nazırlıklarında büyük bir başarı gösteren C. P., II. Abdülhamid'in vehmi yüzünden bir hiç derecesine inmiş bulunan ve 1908 den sonra bazı takviyeler görmekle beraber, Balkan Harbinde Yunan donanmasına karşı vazifesini yapamıyan Osmanlı donanmasını kısa bir zaman içinde tekrar bir harb unsuru haline getirdi. Bu sırada Birinci Dünya Harbinin bulutları etrafı sarmaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu iktisadi buhranlar içinde çırpındığı kadar, siyasi durumu itibariyle de hemen hemen terk edilmiş bir devlet halindeydi. İngiltere ve Rusya yüz seneden beri erimekte olan bu imparatorluğun varlığının lüzumsuzluğuna kanaat getirmişler ve müstemlekeci tasarılarını artık tatbik etmek kararına varmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu için Fransa ve Almanyadan başka yanaşacak bir taraf kalmamıştı. C. P., İstanbula geldiği günden beri samimî bir Fransız dostu olarak tanındığı için, bu durum

üzerine zahiren iktisadi ve ticari bir anlaşma yapmak, fakat hakikatte Fransa hükümeti ile bir ittifak imkânı araştırmak üzere Fransaya gönderildi. Burada yaptığı temaslar hiçbir netice vermediğinden, eli boş olarak Türkiyeye dönmek mecburiyetinde kalan C. P., Alman taraftarı bulunan Talât ve Enver Paşaların fikrini kabul etmek zorunda kaldı. Bu suretle Merkez-i Umumideki en büyük muhalifi de susturmuş olan Enver Paşa, Osmanlı-Alman ittifakını hazırlamaya muvaffak oldu (2 Ağustos 1914).

Birinci Dünya Harbi patlayınca, ilân edilen seferberlik üzerine C. P., bahriye nazırlığı üzerinde kalmak şartiyle, Harbiye kışlasında teşekkül etmekte olan İkinci Ordu kumandanlığına getirildi. Fakat aradan 15 gün kadar bir zaman geçmemişti ki Enver Paşanın arzusu üzerine, yine bahriye nazırlığı üzerinde kalmak şartiyle, Ferik Zeki Paşanın yerine Dördüncü Ordu kumandanlığına tâyin edilerek, Mısır üzerine bir seferî kuvvet tertibi ve Mısırın İngiliz işgalinden kurtarılması vazifesiyle Şama gönderildi.

Birinci Dünya Harbinde «Kanal Harekâtı» diye anılan bu savaşın birinci safhasında 12 bin kişilik bir Osmanlı kuvveti Tih sahrasını geçerek, Süveyş kanalına varmış ve hattâ bazı Türk müfrezeleri Mısır topraklarına ayak basmışsa da Süveyşe varan kuvvetlerin yanında 24 saatlik yiyecek ve içeceklerinden başka bir şey kalmadığı için; harekât burada durmuş ve Kanala varan birlik çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Bir ikinci defa daha tecrübe edilen aynı plân birincisi kadar da başarı temin edememişti. Sonunda, Mısırın kurtarılması şöyle dursun, İngilizlerin Suriye ve Filistin üzerine doğru başlıyan karşı hareketleri üzerine, Osmanlı imparatorluğunun bu topraklarını müdafaa etmek mecburiyetinde kalan C. P., yerli Arapların devamlı hıyanetleri, Yahudilerin ve Hıristiyan ahalinin yarattığı güçlükler ve bilhassa Mekke şerifi Hüseyin Paşanın açıkça isyânı karşısında çok güç bir durumda kalmış ve Dördüncü Ordu cephesi, sarsılarak, İngiliz kuvvetlerinin Suriyeyi, Filistini işgal etmelerine karşı koyamamıştır. C. P nın buradaki faaliyeti İstanbulca da o kadar iyi karşılanmamıştı. Onun, hemen hemen müstakil bir prens gibi hareket etmesi İstanbulda birtakım dedikoduların çıkmasına sebebolmuş ve nihayet dahiliye nazırı İsmail Canbulat Beyin ısrarı ile C. P. Dördüncü Ordu kumandanlığından alınmıştır.

Bu durum üzerine İstanbula dönen C P., Merkez-i Umumide Suriyedeki faaliyeti hakkında hesap vermiş ve hakkında yapılan dedikoduların asılsız olduğu anlaşılmıştır.

Birinci Dünya Harbi Osmanlı imparatorluğunun ve müttefiklerinin yenilmesi ile neticelenince C. P. da diğer arkadaşları gibi vatanı terk etmek zorunda kalmış, ilk önce Almanyaya giderek Berline yerleşmiş, fakat aradan kısa bir zaman geçtikten sonra Münihe geçmiştir. Münihte bazı bolşevik şahsiyetleri ile tanışan C. P., bundan sonra İsviçreye geçmiş, burada bulunuyorken Afganistana karşı bir harb hazırlamakta olan İngiltereye karşı çarpışmak ve Afgan ordusunu ıslah ve techizetmek üzere Afganistana gitmeye karar vermiş, tanıştığı bolşevik liderlerinden Karl B. Radek'in tavassutu ile Moskovaya giderek, Çiçerinin yardımını temin etmiş ve Taşkente gitmiştir.

C. P. Taşkente geldikten sonra Türkistana dağılmış bulunan esir Türk subaylarını bu şehirde toplıyarak, bir komite teşkil etmiş, Türkistanın istiklâlini temin etmek için bu subaylara halkı aydınlatmak vazifesini verdikten sonra Afganistana geçip Afgan kıralı Amanullah Han ile görüşmüş, onun teveccühünü kazanarak Afgan ordusunu ıslaha girişmiştir. Enver Paşanın Türkistana gelmek üzere olduğunu haber alınca eski silâh ve siyaset arkadaşının Türkistana gelerek kendisinin hazırlamakta olduğu kurtuluş hareketini bozacağından endişeye düşen C. P., Enver Paşaya Moskovada buluşmaları için mektup yazıp süratle Moskovaya gitmişse de Enver Paşa davete icabet etmediği gibi doğruca Türkistana geçmişti Bu durum üzerine tekrar Afganistana dönmeye karar veren C. P., 5 Temmuz 1922 tarihinde Tiflise gelmiş, burada Anadoluda İstiklâl Harbini yapmakta olan Millî Hükümetin mümessili Muhtar Bey ile görüşmüştür. Afganistan yolculuğuna hazırlanırken, 21 Temmuz 1922 gecesi geç vakit oteline dönerken, yanında yaverleri Teğmen Süreyya Bey ile Binbaşı Nusret Bey olduğu halde Yovkodvfoki sokağı köşesinde Ermeni komitecelerinden Kerek'in Lalayan ve Sergo Vartanyan tarafından atılan kurşunlarla öldürülmüştür. C. P. nın cenazesi ertesi günü Şah Abbas Camisinden kaldırılmış, muvakkaten Tiflis mezarlığına; İstiklâl Harbinden sonra ise Erzuruma nakledilerek bu şehirdeki şehitliğe defnedilmiştir.

C. P., XX. yüzyıl başlarındaki Türk tarihinin mühim şahsiyetlerinden biri olup büyük bir vatanperver ve idealist idi. Hayatını vatan ve memleket yolunda istihkar edercesine harcıyan bu devlet adamı, şahsî hayatındaki basitliğe ve sadeliğe rağmen, resmî hayatında debdebeye düşkün, gösterişli ve dağdağalı bir şekilde görünmeyi bilhassa arzu eder ve bu suretle etrafına korku verirdi. Kuvvetli bir takip fikrine sahip olan C. P., müstakil hareket etmeyi sever, sorumluluktan çekinmezdi. Bir asker olmaktan çok iyi bir ıslahatçı ve idareci olduğunu Üsküdar muhafızlığından başlıyan idarî hizmetleri ile göstermiştir.

C. P. nın İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidarı içindeki faaliyeti, Birinci Dünya Harbinin kaybedilmesi ile semereli bir netice vermemekle beraber, vatandan ayrıldıktan sonraki faaliyetleri arasında: bilhassa Enver Paşanın Anadolu Millî Kurtuluş Grupuna katılmak hususundaki arzusuna, sadece kendinin mâni olamadığını görerek Talât Paşanın da kendisini desteklememesini sağlayıp bu katılmaya mâni olması; Batı Türk eli için unutulmaz bir hizmet olmuştur. Doğu Türk elinde Taşkentte teşkilâtlandırmaya çalıştığı yerli gruplarını Afgan kıralının da yardımını temin etmek suretiyle, tam bir faaliyet safhasına geçirmek üzere iken Enver Paşanın yersiz müdahalesi ve nihayet kendisinin şehit olmasiyle neticesiz kalması da teessüfle hatırlanacak hâdiselerdendir.

Onun doğru ve namuslu bir devlet adamı olduğu ise, iktidarda bulunduğu sıralarda muhalifleri tarafından çıkarılan, hattâ bir aralık İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisince dahi inanılmış gibi olan dedikodu ve iftiralara rağmen, memleketten ayrılırken ve daha sonraki hayatında çektiği ıstıraplarla sabit olmuştur.

C. P. dağdağalı bir devirde iş başında bulunmuş bir insan olmasına rağmen kültür ve edebiyata da alâka göstermiş Dördüncü Ordu Kumandanlığı sırasında etrafına Suriye ve Filistinin tanınmış âlimlerini toplamaya muvaffak olduğu gibi, Ahmet Rasim, Falih Rıfkı gibi Türk ediplerini de ordugâhına getirterek onların kaleminden faydalanmayı bilmiştir.

C. P. bu devre sırasında Suriye ve Filistindeki eski eserler üzerinde incelemeler yapmış ve bu etüdünü resimli olarak yayınlamıştır: *Alte Denkmäler aus Syrien, Palästina und West-Arabien* (Suriye ve Filistin ve Garbî Arabistan asar-ı atikası) [Berlin, 1918]. Memleketten ayrıldıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin sorumlularından biri

olarak 1913 - 1922 yılları arasındaki faaliyetini hâtırat şeklinde kaleme almıştır: *Cemal Paşa Hâtıratı 1913 - 1922* (İstanbul, 1923).

CEMAL REŞİT: bk. REY, Cemal Reşit.

CEMÂLE KALESİ: bk. CEMELE.

CEMALEDDİN, Aliyyibni Yûsûf (*Al - Kıftî*: 1172-1248), Mısırlı yazar Mısırda Kıft kasabasında doğmuş, Halepte ölmüştür. Öğrenimini Mısırda ve Halepte yapmıştır. Zamanının bütün bilginlerini bilirdi. Bir müddet Şam ve Halepte bulunmuş, Halepte bir emîr tarafından korunmuştur. Bu emîrin ölümünden sonra evine kapanmış, Salahaddin Eyyûbî'nin oğlu ve Halep valisi Melikü'z - Zâhir Gazî tarafından divan işlerine memur edilinceye kadar münzevî bir hayat geçirmiştir. Melikü'z - Zâhir'in de ölümünden (1226) sonra yine inziva hayatına çekilip okuyup yazmakla vakit geçirmeye başlamışsa da, Melikü'l - Aziz tarafından 1235 te vezirliğe tâyin edilmiş, onun ve oğlu Melikü'n - Nasır'ın zamanlarında bu hizmette kalmış, ölünce Halep dışında Makam - ı İbrahim'e gömülmüştür. *İhbârü'l - Ulema bi Ahbâri'l - Hukema* (ilk bas. Leipzig, 1904, tenkidli 2. bas. Mısır, 1928) adlı eseri filozofların hal tercümelerinden bahseder.

CEMALEDDİN AFGANİ, Seyyid Muhammed b. Safder (1838? - 1897), Afgan İslâm bilgini, gazetecisi ve siyaset adamı. «İslâm birliği» cereyanının en meşhur temsilcisidir. Bir söylentiye göre, Afganistan'da, Kâbil dolaylarında Gunar yakınlarında Esadâbâd'da, başka bir söylentiye göre de İranda Hemedan yöresindeki Esadâbâd'da doğmuş, İstanbulda ölmüştür. C. A., bütün İslâm ülkelerinin liberal siyasi idareler kurulması yoliyle geliştirilmesi, bunların bir tek halifenin başkanlığı altında toplanmasiyle de kuvvetli bir İslâm ittihadı, hattâ devleti meydana getirilmesi, bu suretle, İslâm âleminin, Avrupa devletlerinin siyasi ve iktisadi nüfuzundan kurtarılması düşüncesini savunmuştur. XX yüzyılın başlarında İslâm ülkelerindeki hürriyetçi ve meşrutiyetçi cereyanlar üzerinde C - A. nin epey etkisi olmuştur. Soyu, muhaddis Seyyid Ali el-Tırmizî'ye kadar uzanmaktadır. C. A. ailesi yarı müstakil bir emarete sahip bulunuyordu; Afgan kıralı Dost Muhammed Han bu emareti ortadan kaldırarak 1845 yılında C. A. ve ailesini Kâbile götürmüş ve C. A., bu sebeple hayatının ilk senelerini Kâbilde geçirmiştir. Kâbil medreselerinde okumuş, 1857 tarihinde Afganistandan ayrılarak Hindistana geçmiş, burada ilk defa Avrupa kültürü ile temas etmiştir. 1858 yılında hacca gittikten sonra Afganistanda Emir Dost Muhammed Han'ın hizmetinde çalışmış, onun ölümü üzerine Emîr Şîr Ali ile kardeşi Muhammed Aʿzam'ın taht kavgalarına karışmış, Muhammed Aʿzam'ın emîrliği sırasında ona vezirlik etmiş, bu emîrin tahttan indirilmesi üzerine 1868 de Hindistana geçmiş, orada bir müddet kaldıktan sonra Kahire'ye, oradan da İstanbula gitmiştir (1870). C. A. İstanbulda çok iyi karşılanmıştır. Sadrazam Âli Paşa ile temas ettikten sonra Meclis - i Kebîr - i maarif ve Encümen - i dâniş üyeliğine getirilmiş, ayrıca Darülfünunda da dersler almıştır. Fakat Darülfünunda verdiği bir konferansta zararlı fikirler ileri sürdüğü Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi tarafından ileri sürülmüş, ayrıca ders vekili tarafından da aleyhinde bir risale kaleme alınmıştı. Bundan başka Darülfünunda verdiği dersleri ve Sultan Ahmet ve Ayasofya camilerindeki mev'izelerinde devrin ilim anlayışına göre küfür sayıldığından halk efkârını yatıştırmak maksadiyle hükümetin emri üzerine, tekrar Kahireye dönmüş, Mısır hükümeti tarafından kendisine senede 12 000 kuruş maaş bağlanmıştır.

CEMALEDDIN AFGANÎ

Mısırdaki millî ve siyasî hareketleri teşvik etmesi, İngiliz komiserinin hoşuna gitmediği için, İngilterenin isteği üzerine Mısırdan uzaklaştırılmış (1879), gittiği Hindistanda, Haydarâbâd ve Kalkutta'da uzun müddet mahpus kalmış, Mısırdaki Arabî Paşa isyanı bastırıldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Hindistandan ayrılınca, Amerikaya, sonra Londraya (1883), oradan da Parise gitmiş, orada siyasi makaleler yazmış, «Ziyau'l - hafıkeyn» (İki dünyanın ışığı) isminde bir dergi yayımlamıştır. Yazılarında Ingilterenin İslâm ülkeleri üzerindeki nüfuz ve egemenliğine şiddetle hücum etmiş ve ayrıca Mısırlı Muhammed Abduh ile birlikte «el-Urvetü'l - vuska» (Çözülmez bağ) adlı Arapça dergiyi yayımlamıştır (1884). Şah Nâsirüddin tarafından Tahrana davet edilen (1886) C. A., bir müddet sonra usyaya geçmiş, sonra Şahın daveti üzerine tekrar İrana gitmiş (1889); sadrazam Emirü's - Saltana Ali Asgar'ın entrikaları yüzünden şahın gözünden düşmüş, sığınmış bulunduğu Şah Abdülazim türbesinden zorla çıkarılarak Osmanlı hududuna bırakılmıştır (1891). Buradan Bağdada geçen C. A., Basraya inmiş, orada vali bulunan İzzet Paşa tarafından pek çok iltifat görmüş, hattâ İstanbula gitmesi konusunda hükümete lüzumlu yazı yazılmışsa da C. A. İstanbul hükümetinin cevabını beklemeden buradan ayrılarak İngiltereye gitmişti. C. A, orada yayımladığı makaleler ile İrandaki baskı ve yıldırma rejimi aleyhinde şiddetli bir mücadeleye girişmiş, yazdığı yazılarla İran hükümetini çok müşkül durumlara düşürmüştür. Zeki Paşanın tavsiyesi üzerine II. Abdülhamid tarafından Türkiyeye davet edilince İstanbulda yerleşmiş (1892), kendisine ayda 75 lira aylık bağlanmış, Nâsirüddin Şaha yapılan suikasttan sonra ise göz hapsine alınmıştır. Bu esnada, kanser hastalığından ölen C. A., Maçka'da Şeyhler mezarlığına gömülmüştür (Mart 1897).

İslâmî ilimlerde geniş bilgisi olan C. A., bu konularda çok az eser vermiş, daha çok siyasi makaleler yazmıştır. Bunlardan başka başlıca eserleri arasında *er - Reddʿ Ala'd - din Makalât - ı Cemâliye, el - Beyân fi'l - İngiliz ve'l Afgan, Tetümmetü'l - beyan Sevag - i ömr - i Seyyid Cemâl eddin* sayılabilir.

CEMALEDDİN AKSARAYÎ (ölm. 1389 ?), Türk bilgini. Konya Aksarayında doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Bir rivâyete göre nesebi dördüncü kuşakta Fahreddin Râzi'ye ulaşır (Cemaleddin Mehmet bin Mehmet bin Mehmet bin Fahreddin Râzi). Devrinde Cemâli adı ile tanınırmış. Aklî ve Şer'i ilimlere vâkıf olduğu kadar kâmil, muhakkik ve bilgin bir zattı. Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi 1263 Numarada kayıtlı Taşköprüzâde'nin Şakayık - ı Numaniye eserinde sonradan yapılmış bir minyatürü vardır. Konya Aksarayındaki Zincirli (Müselsele) medresesine tâyin olunacak müderrislerin, *Sıhâh - ı Cevherî*yi ezbere bilmesi ve ilim sahibi bir kimse olması vakıf şartlarından idi. İşte devrinde bu evsafı haiz başka bir kimse bulunmadığından kendisi bu vazifeye tâyin edilmiştir. Eski Yunan filozofları

gibi o da sayısı pek çok olan talebelerini üçe ayırmıştı. Evinden medreseye giderken yolda ders verdiği talebelere «meşşaiyûn» (yayalar), medresede revaklar altında ayak üstü ders verdiği talebelere ise «revakıyûn» adı verilirdi. Bunlardan başka tahsilde ilerlemiş olup kendileri ile ilmî münakaşalarda bulunduğu talebeleri de medresede oturarak derslerini takibederlerdi. Meselâ Molla Fenarî bunlardan biridir.

C. A. nin yazdığı eserlerde ve bilhassa verdiği derslerde üstat olduğunu birçok kaynaklar yazmaktadır. Seyid Şerif Cürcâni de C. A. nin şöhretini işiterek ondan ders almak gayesi ile Karaman'a gitmek üzere memleketinden ayrılmış ise de yolda tetkik ettiği C. A nin *İzah Şerh*ini, şerhi metne nispetle çok kısa gördüğünden, tatminkâr bulmamış ve C. A. yi görmekten vazgeçerek memleketine dönmüştür. Ancak bazı kimseler, C. A. nin ders takrirlerinin eserlerinden çok daha kuvvetli olduğunu bildirdiklerinden Seyyid Şerif tekrar Karaman yollarına düşmüş ve bir tesadüf eseri olarak «Mevta» adlı kasabaya vardığında C. A nin öldüğünü haber almış ve maksadına erememiştir. Hüseyin Hüsameddin Bey, C. A. nin 1350 - 1380 tarihlerinde Anadolu feodal beylerinden ilim ve irfanı ile meşhur Amasya beyi Hacı Şadgeldi Paşa'nın yanında Kazasker bulunduğunu, Carullah Efendi Kütüphanesindeki *El - Ecvibetü'l - Mensure* adlı eserin dibâcesinden naklen yazmakta ve ayrıca Amasya tarihinde de nakledildiği üzere Hacı Şadgeldi Paşa'nın 1381 de Sıvas Emîri Kadı Burhaneddin'e mağlûp ve maktul olması üzerine Amasyanın istilâya uğradığını ve bu arada Şadgeldi Paşa'nın diğer taraftarları gibi, C. A. nin de kaçarak vatanı olan Aksaraya yerleştiğini bildirmektedir. C. A. nin ölüm tarihi ihtilâflıdır. *El - Fevâidü'l - Behiyede* 1369 dan sonra, Brokelmann da 1377 de, *Osmanlı müellifleri*nde ise 1389 da öldüğü ileri sürülmektedir. *Osmanlı Türklerinde ilim*de ise 1388 olarak gösterilmektedir. C. A. nin, çeşitli kütüphanelerde dağılmış eserleri şunlardır: *Şerhü'l - İzâh = izâhü'l - izâh, Şerh Müşkilâtü'l - Kur'ani'l - Kerîm ve şerh müşkilâtü'l - ahadis, Hallü'l - Mûcez = Şerhü'l - Mûcez, Tekmile - i Tefsir - i Semerkandî, Hadis - i Erbain, Şerh Hadis - i inn - Allah halak adem alâ suretih, Şerh Gayetü'l - Kusvâ, Ahlâk - ı Cemâlî, Şerhü't - Telhîs, Keşfüli'râb = Şerhi'l - lübâb, Keşşâf Haşiyesi, Mülteka Haşiyesi, Şerh Mecma'ü'l - Bahreyn, Risâle fi cevâzü'd - devr ve's - semâ, Nüzhetü'l - ervâh fi şerh ebyâtü'ş - şeyh evhadeddin ve ba'z ü's - sûfiye.*

CEMALEDDİN EFENDİ [Halit Efendizade Mehmet] (1848 - 1917), Şeyhülislâm. İstanbulda doğmuş, Mısırda ölmüştür. Tetkikât - ı şer'iye ve İntihab - ı hükkâmi'ş - şer'î meclisleri reisi Kazasker Ahmet Halit Efendinin oğludur. Baba cihetinden II. Mahmut devri kazaskerlerinden Yusuf Efendizade Şeyh Yusuf Efendinin ve meşhur bilgin Gelenbevî İsmail Efendinin torunu olup, anne tarafından eski ve köklü bir ulema soyu olan Kevakibîzadelere mensuptur. C. E. nin soyu XVI. yüzyıl devri ricalinden Vezir Nişancı Mehmet Paşaya kadar uzanmaktadır.

CEMALEDDİN EFENDİ

İlk tahsilini mahallemektebinde yaptıktan sonra, babasının ve hususi öğretmenlerin nezareti altında Arapçayı ve diğer bilgileri öğrenmiş, 1858 tarihinde ismi rüûs defterine kaydedilerek, 125 kuruş maaşa bağlanmıştı. 1866 da Hoca Ahmet Efendinin dersiyesiyle ve iptida - yi hâric rütbesiyle bir medreseye tâyin edildi; 1870 Eylülünde ise Meşihat dairesi Mektubî kaleminde fiilen vazifeye başladı. Aradan iki ay kadar bir müddet geçtikten sonra, ilmî rütbesi Hareket - i hâric derecesine çıkarıldığı gibi, 591,5 kuruş maaşla Mektubî muavinliğine getirildi. Aynı yıl içinde Anadolu Kazaskerliği mektupçuluğuna nakledilen C. E., İptida - yi dâhil rütbesini de almış bulunuyordu. 1872 de İstanbul Birinci Ceza Mahkemesi Yazı işleri dairesi muavinliğine getirilerek, Hareket - i dâhil rütbesine terfi ettirildi. 1875 yılı Ocak ayında bu mahkeme yazı işleri müdürlüğüne tâyin edilen C. E. ye evvelâ Mûsile - i Sahin, biraz sonra Sahn - i semân ve üç ay kadar bir zaman geçmeden de Hareket - i altmışlı rütbeleri tevcih edildi. 1878 de Ceza Mahkemesi şube mümeyyizliğine, bundan sonra Temyiz Mahkemesi Hukuk Beşinci mümeyyizliğine ve nihayet Meşihat dairesi Mektupçuluğuna nakledilen C. E., ilmî rütbelerden Süleymaniye pâyesini almış Nisan 1878 de ise Mahrec pâyesini kazanmıştı. Mart 1879 da Bilâd - i hamse kadılığı, Kasım 1879 da da Haremeyn pâyesini aldıktan sonra, 1885 Martında İstanbul pâyesini, Ocak 1889 da Anadolu Kazaskerliği, 1891 Nisanında ise Rumeli pâyelerini elde etmiştir.

Bu suretle, gerek ilmiye mesleğindeki derece ve pâyeleri gerek fiilen çalıştığı dairelerdeki memuriyetleri süratle kazanan C. E., 4 Eylül 1891 tarihinde Maksudiye Hanı hâdisesi ismini alan ve Heyet - i vükelânın Şeyhülislâm Bodrumlu Ömer Lutfi Efendi de dâhil azillerine sebebolan «Maksudiye isminden maksad Sultan Murattır». tarzındaki jurnal sonucunda, henüz 44 yaşında iken, 117. Osmanlı Şeyhülislâmı olarak, Meşihat makamına getirilmişti. C. E., bu makamda fasılasız olarak 17 yıl 10 ay 20 gün bulunmuştur.

1908 tarihinde İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin teşekkülü sırasında, kendisine tekrar teklif edilen Şeyhülislâmlığı sıhhi durumunu ileri sürerek kabul etmeyip, Boğazdaki evine çekilmiştir. Meşrutiyetin kabuliyle canlanmış bulunan muhtelif fikir cereyanlarına karşı derin bir alâka duymağa başlamış, İttihat ve Terakki partisinin muhalifleri ile iş birliği yapmıştır.

Yemen ve Arnavutluk isyanlarının gittikçe tehlikeli bir hal alması, Meb'usan Meclisinde guruplar arasındaki mücadelenin şiddetlenmesi ve bilhassa «Halâskâr zabitan grupu» nun subaylar arasındaki menfi faaliyeti neticesinde İttihat ve Terakki partisine istinad etmekte olan Sait Paşa kabinesinin düşmesi üzerine, tekrar siyasi hayata giren C. E., Londra sefiri Tevfik Paşanın sadaret makâmını kabul etmemesi üzerine, tarafsız bir şahıs olarak iş başına getirilen ve kabinede üç eski sadrazamın bulunması sebebiyle, büyük kabine unvanını alan, Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesine de, 7 Temmuz 1912 tarihinde, yine Şeyhülislâm olarak girdi.

C. E., Büyük kabinenin faaliyeti sırasında İttihat ve Terakki partisine karşı açıkça cephe almış ve kabinede bulunan Kâmil Paşa ile birlikte sadrazamı, İttihat ve Terakki mensuplarına karşı ağır tedbirler almaya zorlamışsa da, Gazi Ahmet Muhtar Paşanın bunu kabul etmemesi üzerine, yine Kâmil Paşa ile birlikte Sadrazama karşı cephe almış ve Padişah Mehmet Reşad'a Sadrazamın azli yolunda tazyikte bulunmuştu. Bu sırada Trablusgarp Harbinin felâket-

li neticelerine eklenen Balkan Harbı ve Türk ordularının Rumelinde ağır bir bozguna uğramaları üzerine. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, daha fazla dayanamamış ve 16 Ekim 1912 de istifa etmek zorunda kalmıştı. Bu durum üzerine iş başına getirilen Kâmil Paşa kabinesinde C. E., Şeyhülislâmlık makamını muhafaza etmişti.

CEMALEDDIN EFENDİ'nin imzası

Balkan Harbi sırasında Bulgarların Çatalca hattına varmaları üzerine, Avrupa devletleri Osmanlı hükümetine bir nota vererek, Rumelinin terkini ve Edirne merkez olmak üzere Trakyada müstakil bir Müslüman devletinin teşkil edilmesini teklif etmişlerdi. Bu nota üzerine C E nin teklifi ile Dolmabahçe sarayında padişahın ve Veliaht Yusuf İzzettin Efendi ile birlikte bazı şehzadelerin de iştirak ettiği kalabalık bir toplantı yapılmış ve Avrupa devletlerinin teklifleri ekseriyetle kabul edilerek, bu notaya Noradonkyan Efendi tarafından yazılmış olan cevabın, ertesi günü Bab-ı Âlî'de müzakere edilmesi kararlaştırılmıştı. Ertesi günü (10 Ocak 1913) Bab-ı Âli'de toplanan kabine, İttihat ve Terakki partisinin tertibettiği baskına maruz kalarak, vuku bulan darbe-i hükümet neticesinde C. E. nin de siyasi hayatı sona ermişti. Bab-ı Âlî baskınından sonra, İttihat ve Terakki partisine karşı duyduğu düşmanlık sebebiyle, İstanbulda kalmayı uygun görmiyen C. E., diğer muhalifler gibi Türkiyeden ayrılarak Mısıra gitmişti.

C E., bundan sonra Mısırda Remle kasabasına yerleşerek hayatının sonuna kadar burada yaşamış ve bu arada Balkan Harbi mes'ulleri arasında bulunmakla, 1908 de İkinci Meşrutiyetin ilânından İstanbuldan ayrılıncaya kadar devam eden siyasi faaliyetleri ile ilgili hâtıralarını, kendini müdafaa maksadiyle, kaleme almıştı.

Osmanlı İmparatorluğunun son faslını teşkil eden II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet devirlerinde, mes'ul makamlarda bulunmuş olan C. E, II. Abdülhamit gibi vehim ve vesvese içinde yaşıyan ve hiçbir kimseye itimadetmemeyi prensip edinmiş bulunan bir padişaha Şeyhülislâmlık makamında 18 yıla yakın bir zaman fâsılasız olarak hizmet etmiştir. Onun bu makamda bu kadar uzun müddet kalabilmesi, bir taraftan padişahın en ufak bir şüphesini celbetmiyecek kadar zekâ göstermesi, diğer taraftan hükümetler ve saltanat makamı için tehlikeli bir unsur olan talebe-i ulûm denilen softaları büyük bir dirayetle idare etmesi sayesinde mümkün olabilmiştir. Mamafih C. E zamanında, Osmanlı medreseleri, öğretim ve eğitim bakımından, büyük bir çöküntüye maruz kalmış, C E., Şeyhülislâm olarak bu eski kültür müesseselerinin kalkınması hususunda hiçbir tedbir almamış ve medreseler asker kaçaklarına yataklık eden, işe yaramaz kurumlar halini almıştır

C E, siyasi kanaatleri itibariyle Osmanlı İmparatorluğunu hilâfet müessesesi ile devam ettirmek ve panislâmizm careyanı ile kuvvetlendirmek fikrinde bulunuyordu. Bu sebeple de İttihat ve Terakki partisinin Türklük ve Turkçülük ideolojisine karşı cephe alanların başında geliyordu. C E, İmparatorluğun devamı ve bekası için İmparatorluk hudutları içinde Osmanlılık fikrinin, İslâm dünyasında ise panislâmizm ideolojisinin takibedilmesine taraftarlık etmekteydi. Bu fikirleri sebebiyle ömrünün son yıllarını Anavatandan uzakta geçirmek zorunda kalmıştır.

CEMALEDDİN MEHMET, [Karslızade] (ölm. 1865), Türk yazarı. Müderris Karslı Hacı Mehmet Efendinin oğludur Süleymaniye müderrisliğinde bulunmuş (1832 - 1837). Selânik mollası olmuş (1837 1839) bir süre Takvim-i vakayi musahhihliğinde çalışmış (1839 - 1845), sonra Bursa mollalığı ve Bılâd-ı erbaa muvakkitliğı görevine tâyin edilmişse de, işe başlamadan İstanbul'da ölmüştür. Birtakım manzumeler de yazmış bulunan C M. in tanınmış eseri, Osmanlı vakanüvis ve tarihcileri hakkında bir tezkire olan *Âyine-i zurefâ* (yazılışı 1843) dır. C. M. in vakanüvis Esat Efendiye kadar yazmış olduğu bu esere daha sonra yetişen vakanüvis ve tarihçiler de eklenerek, İkdamda Ahmet Cevdet tarafından *Osmanlı tarih ve müverrihleri* [1896, 78. - 140. sayfaları, yayımlıyanın eklerini ihtiva eder] adiyle bastırılmıştır. Sünnetçiliğe ait *Me'debetü'l-bitan* [1836] adlı basılmış bir eseri daha vardır.

CEMALEDDİN MEHMET EFENDİ (ölm. 1884), Türk hattatı ve tabibi. İstanbulda doğmuş ve aynı yerde ölmüştür. Çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. 1858 de reis-i etibba oldu. Dört defa Rumeli Kazaskeri oldu (sonuncusu 1861). Sülüs (b. bk.) yazıları tanınmıştır.

CEMALÎ, birkaç Türk şairinin takma adı. Bu şairlerin başlıcaları şunlardır:

1. **C.** (ölm 1512). bazı kaynaklara göre Bursalı, bazılarına göre Karamanlıdır. Lâtifî ve Kafzade tezkirelerinde, II Bayezid'in ilk devirlerinde öldüğü kayıtlıdır. 1446 da yazdığı *Gülşen-i Uşâk* veya *Hümâ ve Hümâyûn* (Üniversite kitaplığı, Yıldız kitapları, No. 630) adlı mesnevisini II. Murad'a; 1455 te yazdığı *Miftahü'l-ferec* (Üniversite kitaplığı, No. 2331; Üsküdar Kemankeş kitaplığı, No. 447) adlı mesnevisini de Fatih'e sunmuştur C. nin bunlardan başka, Fatih adına yazılmış olan ve edebî sanatları anlatan *Er risaletü'l-acîbe fi's-sanâyi' ve'l bedâyi'* adlı manzum bir eseri ile, henüz bulunamamış olan bir *Divanı* da vardır. Bursadaki bazı yapıların manzum yazıtları da C nindir.

2. **C., [Defterdarzâde]** (ölm. 1583), İstanbulda doğmus, aynı yerde ölmüştür Şair Kemalî'nin kardeşidir. Hayatı hakkında etraflı bilgimiz yoktur. Tezkirelerdeki kayıtlardan, C. nin medrese hayatına girerek danişmend olduğunu, bir müddet de Rumelide kadılık veya müderrislik ettiğini öğreniyoruz.

Mızaha ve hezle meraklı olan C, gazelden ziyade müfretler yazmıştır; bunların çoğu atasözü tarzındadır. Riyazî tezkiresinde, şairin hece sırasına göre tertibedilmiş bir müfretler divanı olduğu kayıtlı ise de, eser henüz bulunamamıştır. C den övücü bir dille bahseden tezkirelerde onun üslûbunun beğenildiği, özel bir tarzı ve bu tarzda tek ve seçkin olduğu yazılıdır.

3. **C.** (XVI yüzyıl), Türkçe ve Farsça bir haylı eser yazmış bulunan C. nın hayatı hakkında bilgimiz yoktur. Bir mesnevisinde, eserin H. 986 (1578) da yazıldığını bildiren kayıttan, onun yaşadığı devri öğrenebiliyoruz. Bir cilt içinde toplanmış bulunan manzum ve mensur Türkçe eserleri Üniversite kitaplığındadır (No 1 700). *Te'vilât-ı Besmele i şerif* adlı mensur bir eserle başlıyan bu kitapta, atasözlerini ve bazı hikâyeleri toplıyan *Risale-i durûb-i emsâl* adlı ahlâki bir manzume ile *Gülşen-i irfan* adlı bir

mesnevi v. b. vardır. H. 986 da yazıldığı bildirilen başka bir mesnevinin «sebeb-i telif» bölümünde, yazarın *Keramâtü'l-hasât*, *Matlaü'l-ahbar*, *Şerh-i Bâ'*, *Ahlâk*, *Fıtrat-name* adlı Farsça eserinin de bulunduğu kayıtlıdır.

CEMALÎ (asıl adı: **Mehmet Cemaleddin**; ölm. 1750), Türk sofisi. Bazı kaynaklardaki kayıtlara göre, Edirnede doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Edirnede okumuş ve Uşşakî tarikatı şeyhlerinden şair Bağdatlı Şeyh Mehmet Hamdî'ye intisabetmiş; ayrıca Gülşenî tarikatı şeyhlerinden şair Hasan Sezai'den de faydalanmıştır. İstanbula gidince (1742 veya 1745) Savaklar'da Haramî Ahmet Paşa zaviyesine şeyh tâyin edilmiştir. C ye, Uşşakî tarikatında «Pîr-i sanî» unvanı da verilmiştir. C. nin aruz vezniyle yazmış olduğu tasavvufi şiirleri bir divan halinde toplanmıştır (Millet kitaplığı, manzum eserler, No. 82, Yahya Efendi kitaplığı No 3 734). Kendi adıyle anılan tarikatın (Cemaliye) kurucusudur.

CEMALÎ, Alâeddin Ali b. Ahmet b. Muhammed'l Cemalî (Alı Cemalî Çelebi veya Zembilli Ali Efendi): bk. ALÂETTİN CEMALÎ [Zembilli Ali Efendi].

CEMALÎ, Germiyanî [asıl adı **Bayezid**; Şeyhoğlu mahlâsını da kullanırdı] (XV. yüzyıl), Türk şairi. Şair Şeyhî (b. bk.) nin yeğeni olup onun, Nizamî'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı eserinden yapmaya başladığı tercümeyi, II Murat'ın emriyle tamamlamıştır. C., Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Emîr Süleyman'ın nedimi idi. *Hurşid ü Ferahşâd* adlı manzum bir eser yazdığı kaydedilmektedir.

CEMÂL-İ HALVETÎ, [Çelebi Halife] (ölm. 1496), Türk sofisi. Aksaray'da doğmuştur. Şeyh Cemâleddin Aksarayî (ölm. 1388) nin soyundandır. Bazı kaynaklarda, soyunun Ebu Bekir'e kadar çıktığı kayıtlıdır. İlkin medrese öğrenimi görmüş, sonra Karaman'a giderek Şeyh Alâeddin Halvetî halifelerinden Şeyh Abdullah'ın halvetine girmiş, onun ölümünden sonra Tokata giderek Şeyh İbn-i Tahir'e, onun ölümü üzerine de Erzincanda Pîr Mehmet Bahaeddin'e kapılanmıştır. Tasavvuf mesleğine giriş (sülûk) ini tamamladıktan sonra, şeyhi tarafından Anadoluya gönderilen C. H., önce Amasya'ya gitmiş, orada Fatihin oğlu II. Bayezid ile tanışmış, daha sonraları Sultan II. Bayezid ile Cem arasındaki saltanat kavgasında Bayezid tarafını tutmuştur. II. Bayezidın daveti ile İstanbul'a gitmiş, Kocamustafa Paşa'da kendi adına yaptırılan cami ve dergâha ilk şeyh olarak tâyin edilmiştir (1489). C H. nin velîliği ne inanan padişah, 1496 sıralarında İstanbulda başgösteren taun (veba) ve zelzelelerin sona ermesi için Peygamber'in mezarında dua etsin diye onu kırk kadar dervişiyle birlikte hacca göndermiş, fakat C H., Tebük korusu denen yere gelince ölmüş ve vasiyeti üzerine Hac yolu üzerine gömülmüştür. Boşalan Kocamustafa Paşa dergâhına halifesi ve damadı Sünbül Sinan tâyin edilmiştir (1497). C. H. ta savvufla ilgili, Arapça, Farsça ve Türkçe bazı eserler yazmıştır. Kaynaklarda adı geçen eserlerin hepsinin kendisine ait olduğu kesin olarak söylenemez.

C H., çoğu aruz vezniyle tasavvufi şiirler de yazmıştır. Bunların bir divan halinde toplanıp toplanmadığı bilinmemekle beraber, bazıları çeşitli mecmualarda kayıtlıdır. C. H. nin, bir kısmı bestelenmiş olan şiirleri çok tanınmış, uzun zamanlar tekkelerde, hususiyle Halvetî (b. bk) dergâhlarında okunmuştur.

CEMÂL-İ MUTLAK, Tanrı hakkında kullanılan ve kesin, tam güzellik anlamına gelen tasavvuf terimi İslâm tasavvufunun Vahdet-i Vücut (b. bk.) dalındakilerce «Tanrı'nın eşyada belirmesi» anlamında kullanılır.

İslâm dininin esasında bulunmayıp Neoplatonizm'de geçtiği sanılan düşünceye göre, Tanrı'nın biri «Cemal», diğeri «Celâl» olmak üzere başlıca iki tecellisi vardır.

Tasavvufçulara göre, eşyanın belirmesindeki ilk derece Tanrı'nın Cemal, ikinci derece de Celâl sıfatiyledir. Muhammed, Tanrı'nın Davud Peygamber'e «Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim. Yaratığı yarattım» dediğini bildirmiştir. C. M. anlayışı tasavvufçuların çok önem verdikleri bu Kudsî Hadîs'e dayanmaktadır.

Feridüddîn-i Attar, Mantıku't-Tayr'inde, «Allah, lûtfunun çokluğu eseri olarak bir ayna yarattı; o ayna gönüldür» der. Mevlâna Celâlettin-i Rumî, *Divan-i Kebîr*'inde şöyle söyler: «Allah, kendi Cemâline, Celâl ismini karşı tuttu Cemal galip oldu. Eşya o sebeple belirdi. Sonra da Cemalini Rûh-i azam üstüne tecelli ettirdi; akıl, nefis, arş, yer gök zuhûra geldi»

CEMALİYE: bk. CEMALÎ, Mehmet Cemaleddin.

CEMALÜDDİN, Ahmed ibni Aliyy ibn-el Hüseyn ibni Aliyy ibni Mühennâ (1347-1424), Arap nessâbe yani soy-sop bilgini. *Umdetü't-tâlib fî ensâbi Ali abî Tâlib* adlı eserinde, 1374 te ölen nessâbe Seyyid Tacüddîn Muhammed'den on iki yıla yakın okuduğunu yazdığına göre (Necf basımı, s. 157-160), on altı yaşında okumağa başladığını farz etsek, doğumu aşağı yukarı 1347 yılındadır. Hocasının kızını almıştır. Yine bu kitapta kendi soyunu da tesbit eder ki, buna göre İmam Hasan soyundandır. 1424 te Kerman'da vefat etmiştir.

Umdetü't-tâlib fî ensâbi abî Tâlib adlı meşhur Arapça kitabında, zamanına kadar bütün seyyidlerin soylarını gösterir, İstanbul Üniversite kütüphanesinin Arapça yazmaları arasında 1950 No. da yazma bir nushası bulunan bu kitap, 1884 te Bombay'da taş basması olarak basılmıştır. Son ilmî basımı, birçok yazmaların karşılaştırılarak Seyyid Muhammed Sadık Ali Bahri'l Ülûm'un değerli notlariyle 1918 de Necf'de yapılmıştır. Kâtip Çelebi. C. in,bu kitabı Timurlenk'e ithaf ettiğini yazar (Maarif Vekâleti basımı, c. II. s. 1167-1168). *Muaccemü'l-matbuati'l-arabiyye ve'l-muarrebe* de, Kâtip Çelebiden naklen bu bilgiyi verirse de (c. I. s. 193-194), buna imkân yoktur. Çünkü müellifin yazmasından istinsah edilen bir yazmada, kitabın 812 Ramazanının ilk günü bittiği (1410) kaydedilmektedir; Timur ise 1404 te ölmüştür. İhtimal Timur'a *Umdetü't-tâlibil'-sugrâyı* ithaf etmiştir ki bu kitap, *Umdetü't-tâlibın* muhtasarıdır. Ancak bu da *Keşfü'z zünûn* la başkasına isnadedilmektedir. (c. II. s. 1168). C. in bu iki kitabından başka *Et-Tuhfetü'l-Cemalıyy* adlı bir kitabı bir mukaddeme ve beş fasıldan meydana gelen *Bahru'l-en âbı* ve Farsça *Ensâbu't-tâl biyyîni* vardır (Şeyh Aka Buzurg-i Tehrânî: Al Zaria ilâ Tasânîf-al Şî, III. s 92). 1919 da İstanbulda o zamanki Müze-i Hümayun kütüphanesinde bulunan ve Muallim Kilisli Rifat (Bilge) ın eliyle Maarif Nezareti tarafından yayımlanan *Kitab Hılyetü'l insan ve Hılbetü'l lisan, yahut İbni Mühenna Lûgati Farsî, Türkçe, Moğolca* adlı eserin müellifi de Cemaleddin ibn-el-Mühenna adını taşıdığı için, Kilisli Rıfat, bu İbni Mühenna'nın yukarıdaki İbni Mühenna olduğunu ileri sürmüştür. Fakat başka filologların fikrince, sözlük sahibi İbni Mühenna'nın XIV. yüzyıl başlarında yaşamış olması gerekmektedir. Bu eser için bk. İBNİ MÜHENNA, Cemaleddin.

CEMALÜDDİN, Hasan ibni Yusuf ibni Aliyy ibni al Mutahhir - al Hıllî (1250 - 1326), Arap içtihatçısı. Alkâme - i Hıllî diye anılan C., Deylemî beylerinden Sey fü'd - Devle'nin kurdurduğu Hilletü's - Seyfiyye'de, doğmuştur. «Muhakkık - ı evvel» diye anılan dayısı Necmüddîn Ebül - Kasım Ca'fer ibni Saîd i Hıllî (ölm. 1325) ile meşhur Hâce Nasîrüddîn - i Tusî'den (bk. NASIRÜDDİN) ve daha birçok bilginlerden ders görmüştür. Zamanında Şîa - i İmamiyye (bk. İMAMİYYE) nin en büyük bilgini sayılırdı. Olcaytu Muhammed Huda - bende (ölm. 1316)nin ve Moğol büyüklerinin İmamiyye mezhebini kabullerinde C. in büyük bir tesiri olmuştu. Bu hususta şöyle bir hikâye de nakledilegelmiştir: Olcaytu, zevcesini üç talâkla boşamış, sonra pişman olmuştu. Ehl - i sünnet mezhebinde üç talâkı, bir anda vermek caiz olduğundan, boşanan kadın, üçüncü defa boşanmış olan kadın gibi hulle (bk. TAHLİL - İ ŞERÎ) yapılmadıkça eski kocasına varamaz Halbuki İmamiyyede, II. surenin 229 uncu ayetine göre, talâk, ayrı ayrı iki defada olur. Üçüncü defa boşanan kadına «tahlil - i şerî» gerektir; fakat Peygamber, tahlil - i şerî yapana da, yaptırana da lânet ettiği için bu yapılmaz. Bu bakımdan birisi karısına üç kere «boş ol» dese, talâk sahih değildir. C., Hudabendinin huzurunda ehl - i sünnet imamlarıyle münazarada bulunmuş, Hudabende de 1309 da İmamiyye mezhebini kabul etmiş, paralara imamların adlarını bastırmış, hatip ve müezzinlere, hutbede imamların adlarını okumalarını; ezanı, İmamiyye mezhebine göre okumalarını emretmiştir. Padişahın huzurunda yapılan münazaradaki sözler, hazırcevaplığı bakımından belki de doğrudur. C. in felsefeye, kelâma, nahve, fıkıha ait birçok kitapları vardır. *Nahcü'l - Hakku ve Kaşfü'l-Gummatı va - Sıdk*la *Minhâcü'l - Kerâmeyı* Olcaytu adına yazmıştır. «Kıtabu kısasü'l - Ulema» seksen beş kitabının adını vermektedir.

CEMALÜDDİN, Hüseyn İncû ibni Fahreddîn - i Kaşmî î(XVII. yuzyıl), sözlük yazarı Ataları Şirazlı olup, Haz. Muhammed soyundandır. Babası Fahreddın Hasan, Keşmire gitmiş ve orada yerleşmiştir. C., Ekber Şah (ölm. 1605) ve oğlu Cihangir (ölm. 1627) zamanında büyük bir saygı görmüş. *Ferheng i Cihangîr* (basımı: Lekhenu, 1876) adını verdiği Farsçadan Farsçaya sözlüğünü Muhammed Cihangire ithaf etmiştir. Önsözünde eserini 1017 tarihinde bitirdiğini söyler ve bir de tarih düşürür. Eser yazılırken *Ferheng* (Farsça sözlük) lerin hemen hepsi görüldükten başka, tefsir kitapları ve divanlar taranmış, bunlardaki mazmun ve mecazlar alınmıştır. Bu yüzden, gerçekten önemli bir sözlüktür.

CEMALÜ'L - HÜSEYNÎ (asıl asıl: **Atâu'llah b. Fazlillahi** - Şirazî; ölm. 1511 veya 1520), İranlı tarihçi. Ali Şîr Nevai'ye ithaf ettiği *Ravzatü'l - ahbab fî siyeri'n - nebî ve'l - âli ve'l - eshâb* adlı tarihi Peygamberden, peygamberin soyundan ve eshabından bahseder. Yazarın, bundan başka, *Tekmilü's - sinâa fi'l - kavîfî* adlı bir eseri daha vardır.

CEMAZİYELÂHIR bk: CEMAZİYELEVVEL.

CEMAZİYELEVVEL (veya Cemaziyü'l - ulâ) **VE CEMAZİYELÂHIR**, Arabî ayların 5 si ve 6. sı. Bunlar Rebiyülâhır ayını takıbederler. Adları konulduğu zaman Cemaziyelevvel ile Cemaziyelâhır, kuraklık yüzünden kaynak ve pınarların kuruduğu, yılın en sıcak mevsimindeki aylardı. Her ikisinin çoğul şekli «Cumâdîyât» olur. İslâmlıktan önce, Araplar Cemaziyelevvel ayına Muharrem ayından başlanarak 5 ay olduğu için «Cumâdî hamse» derlerdi. İslâmlıktan sonra ilk ve son Cumâdî anlamına gelen «evvel» kelimesi ile tamlama yapılarak kullanılmış ve halk arasında bu son şekli ile tanınmıştır. Daha önceki devirlerde ise Cemaziyü'l-evvel Hunayn, Cemaâziyü'l - âhir Rabî isimleriyle anılmaktaydı.

Türkçede «Bir kimsenin cemâziyelevvelini bilmek» deyimi, bahis konusu şahsın hayatının herkesçe bilinmiyen eski kötü taraflarını bilmek mânasında kullanılır.

CEMBAL D'AMORE [*çembal damore*] Freiberg'li Gottfried Silbermann tarafından icadedilen bir cins klâvikord. C. D. klâvikord'un iki misli uzunlukta tel ve iki ses aksettirme vasıtasını (soundboard) içine alır. Tel'e çarpan pirinç kamalar, sol ucunda, tek köprünün karşısında bulunan bir noktada değil, merkezî bir noktada çarpar; teller de bir tek köprü üzerinde gerili olacakları yerde iki köprü üzerinde gerilmiştir. Bu tertibattan maksat, alelâde klâvikord'un ses hacmını artırmaktır.

CEMBALO [*çembalo*] (İtal.; Yun. - Lat. *cymbalym* = çımpara, sembal, zıl, *clavicembalo*nun kısaltması; Fr. *clavecin*), XVI. - XVIII. yüzyıllarda solo olarak çalınan ve orkestrada bas aleti olarak kullanılan çok yaygın bir piyano. Şeklini C. dan alan modern kuyruklu piyanoda olduğu gibi bunun da klâvyesi, spinet'ten farklı olarak, dar yanında bulunmakta idi. Fakat tellere tokmaklarla vurulmayıp, ekseriya karga tüylerinin saplariyle ses çıkarılırdı. Tüy sapları, tuşların arka cidarlarında bulunan çivilere tutturulmuş olup tuşa basılınca harekete geçerdi. Bu tarz ses çıkarmanın bir mahzuru modern piyanoda olduğu gibi tuslara basarak ses kuvvetini değiştirmenin imkânsızlığıydı. Bu mahzuru bir dereceye kadar ortadan kaldırmak için azami seste tellerin sayısı artırılırdı. Bu çeşitli tel takımları, büyük aletlerde, umumiyetle, 4. 8 ve 16 kademlik seslere göre ayar edilmişti. Bu takımlar iki manuale (el pedalları) ve prensipi orgdan alınmış röjistr'ler (Registerzüge) vasıtasiyle istenildiği gibi sese katılabilir ve çeşitli ses kuvvetleri ve terkipleri elde etmek maksadiyle kullanılabilirdi. Fakat hakiki bir crescendo elde edilemezdi. Bunlara ilâve olarak bir harp röjistri (Harfenzug), bir de ut röjistri (Lautenzug) vardı. Birincisi bir gıcırdama sesi, ikincisi de hafif ve tatlı bir ses çıkarırdı. Bu suretle tokmaklı piyanonun, şimdi çıkaramadığı zengin ses renkleri husule gelirdi. Ses imkânlarının bu çeşitliliğinden dolayı C. bilhassa polifonik takımlarda kullanılmaya elverişlidir. Yüksek, madenî sesleri, nefesli ve telli sazların seslerine pek iyi uyar. Son zamanlarda C yu tekrar ihya etmek için bir teşebbüste bulunulmuştur.

Cımbalom [*tsımbâlom*] adı altında bu alet Macaristanda çok sevilen bir nevi ksilofon teşkil eder. Macaristanda bütün Çigan orkestralarında bulunur. Çekiçle seslenen 35 çelik teli vardır.

CEMBALO veya CIMBALO (Mus.): bk. CLAVICYMBALUM.

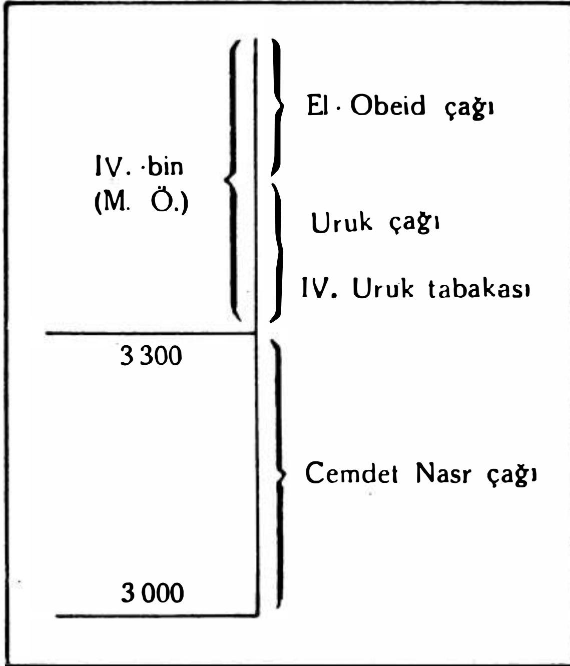
CEMBER (İndonez. imlâsı: Djember): 1. İndonezya Cumhuriyetinde, Doğu Cava (Djawa - Tiur) da bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 6 889 km², nüfusu 945 000(1949) dır. Arazisi dağlıktır. Yetiştirilen başlıca ürünler tütün, kahve, şekerkamışıdır. Merkezi Banyuvangi'dir.

2. Doğu Cavada Besuki bölümünün batı merkez kısmında bir şehir. Bondovoso şehrinin güneyinde olup, nüfusu 20 222 (1949) dir.

CEMCEME veya CEMCEM (Halk cimcime der), tabanı kalın bezden yapılan, koncu ipten örülen bir çeşit ayakkabı Seyahate çıkan Bektaşi dervişleri C. giyerlerdi. *Velâyetnâme* denen *Hacı Bektaş Menakıbı*nda, Hacı Bektaşın, Battal Gaziyi ziyaret edip oraya yadigâr olarak C. lerini bıraktığı kayıtlıdır. Bektaşîlerin mürettep ve çoğu manzum olan terceman (b. bk) ları, yani bir iş yaparken okudukları dualar arasında bir de «C. tercemanı» vardır.

CEMCEME SULTAN Mısır - Memlûklü kaynaklarında II. Bayezıdın kardeşı şehzâde Cem Sultana verilen ad. Bk. CEM SULTAN.

CEMDET NASR (İng Jemdet - Nasr, Alm. Dschemdet Nasr, Fr. Djemdet Nasr) B bil'in d güsundaki tarihî Kiş sitesinin 24 km kuzeydoğusunda olup Mezopotamya protohıstuvaının devirlerınden birine adını vermiş olan kazı yeri. Burada meydana çıkarılan eserlerin Sumerlere ait olduğu kabul ediliyor. Mezopotamyanın güneyinde El -

CEMDET NASR: Aşağı Mezopotamya kültür çağları

Obeid, Uruk. Kiş ve C N. daki arkeolojik araştırmalar bu bölgenin en eski tarihini aydınlatma bakımından dikkati çekmiştir. C. N ın temsil ettiği kültür devri kalıntılarına eski siteler olan Ur, Lagaş, III Uruk, Kiş, Tel Asmar, Arpaçia, El - Obeid'de, Kafaca Tupilaş ve Eşmunada ve daha doğuda II Sus ve bilhassa Tepe Muzian'da raslanmaktadır. Bu kültürün asıl merkezi ise, C. N. dır. Bu kültür geniş bir sahaya yayılmış ve sadece yukarı Mezopotamya'ya değil, İran yüksek yaylasına, Hazer denizi güneylerine, diğer taraftan ise Suriye ve Filistin üzerinden Mısır içerlerine kadar nüfuz etmiştir. Yukarı Mısırdaki Negade kültürü ile ortak vasıflar gösterir ve bu devirlerin kronolojisi bakımından önemlidir. Bu devrin M. Ö. IV. binyıl (3300 - 3000) a rasladığı tahmin edilmektedir.

C N. daki sunî tepeler (*tel* = höyük) 850 m - 180 m üzerindeki genişliğe yayılmışlardır. Ortadaki en önemli tepe 360 m uzunluğunda olup ova düzlüğünden yüksekliği 3,49 m dır.

Tablet ve boyalı seramiklerin bulunmasiyle dikkati çeken C. N da 1925 ten itibaren sistemli kazılar yapılmıştır. Mezopotamya tarihinin ilk devirleri El - Obeid ile başlar. Bunu Uruk devri takibeder. C. N. ise üçüncü büyük devreyi teşkil etmektedir.

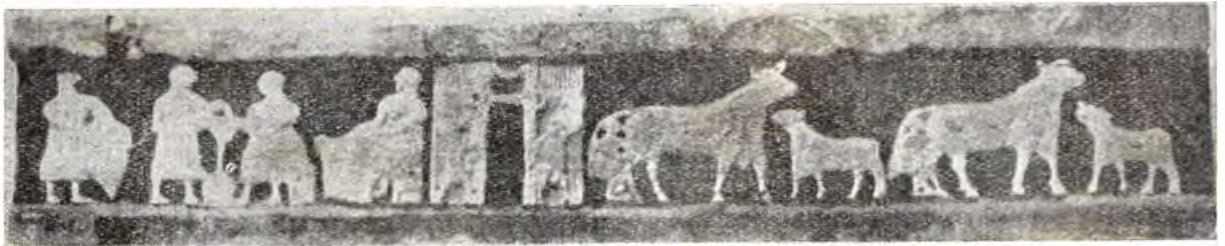
C N. da meydana çıkarılan geniş plâ formda kale duvarları içinde yassı tuğlalarla yapılmış bir saray bulunmuştur (92 × 48 m). Arkeolojik belgelere göre, en eski teokratik site - devlet teşkilâtının burada kurulmuş olduğu anlaşılıyor. Yani ilâhın yer yüzündeki mümessili, ilâh ile ahali arasında mutavassıt bir durumdadır.

Diğer sitelerde bulunan C. N. devrinin mimari eserlerinde, daima mâbetlere önem verildiği görülmektedir.

Yazı: Mezopotamya'nın en eski yazısı bu devirden önce bir tekâmül safhasını takibetmiştir. Ancak C N. devrine ait tabletlerde Uruk'un piktoğrafik (391 işaret) yazı sisteminde ileri gidilerek fonetik işaretlere de yer verilmiş tir. Böylece bu yazı sisteminde fikirler ifade edildiği gibi, sesli harfler de bulunmaktadır (463 işaret). Bu yazılarda okunan Kidnum kelimesini, sitenin eski adı olarak kabul etmek istiyenler vardır (S. Langdon).

Bulunan tabletlerin mahiyetlerinden anlaşıldığına göre, mâbetlerin yanı başlarında kâtiplerin okuyup yazma yolunda yetiştirilmelerine önem verilmiştir. Bu kâtipler aynı zamanda mâbetlerin vakıflarına ait hesapları tutmaktadırlar. Ancak, bu hesapları bazen Sumer menşeinden gelen altılı; bazen de Elam menşeinden gelen onlu sisteme göre yapmaktadırlar. Bu suretle anlaşılıyor ki, bu devirde Güney Mezopotamya'nın eski sitelerinde henüz kesin bir aritmetik sistemi kurulmamıştır. Bu devrin yazılı belgelerindeki dilin, Sumercenin arkaik bir şekli olduğu kabul ediliyor.

Seramik: C. N. devrinin en bariz hususiyeti seramiklerindedir. Bu devirdeki seramikler umumiyetle çarkta yapılmışlardır. Renk olarak en çok açık kahverengi kullanılmıştır. Bunların değişik biçimde pek çok çeşitleri bulunmaktadır. Seramik bakımından bu devreyi eskisinden ayıran en bariz hususiyet, Uruk devrinin bol süslü seramiğine karşılık, bu devirde daha çok cilâsız yeşilimsi çanak çömlek üzerine siyah renkte geometrik süsler yapılmasıdır. Bazan da küçük küpler üzerine özenilerek cilâlanmış çok renkli Polych-

CEMDET NASR: El - Obeid'de A - anni - padda mabedinin duvarları

rome (siyah ve kırmızı) geometrik süsler veya bitki, hayvan resimleri yapılmıştır.

Silindir mühürler: Uruk devrinin devamı olarak silindir mühürler revaçtadır. Esasen ilk devirlerin damga mühürleri yerine yazının kullanılmaya başlanmasiyle beraber silindir mühürler ortaya çıkmış ve M. Ö. VIII. yüzyıla kadar Mezopotamya'nın en önemli hususiyeti olarak kullanılmıştır. Silindir mühürler üzerinde bazan geometrik, bazan da tamamen naturalist resimler yapılmıştır. Bunlarda perspektif olmamakla beraber, insan ve hayvan resimleri başarılı bir şekilde yapılmıştır. C. N. devri silindir mühürlerinin üslûpları daha belirli bir şekilde mütekâmil bir safhaya ulaşmıştır. Bilhassa şahısların ve hayvanların hareket halinde resmedilmeleri dikkate değer. Meselâ kadınların oturur vaziyette vazolar imal ederken gösterilmeleri, erkeklerin avlanma sahneleri bu devrin sanatı hakkında güzel bir fikir vermektedir.

CEMDET NASR ÇAĞI: Sumer'de ziraat hayatının sembolleri olan boğalar ve başaklar (Silindir mühür)

Taş eserler: Oyarak ve şekil vererek yapılan taş kablar bu devrin sonlarına doğru oldukça revaç bulmuştur. Bunların bazıları çeşitli hayvanların temsili şeklinde yapılmışlardır. Meselâ U 'da bu devri temsil eden bu çeşit eserler arasında, yatan bir ayı şeklindeki vazo gösterilebilir. Sus'ta ise bu çeşit vazolarda birçok hayvanlar temsil edilmiştir. Büyük vazolarda ise, bas-relief'lerde realist ve muvazeneli bir sanat görüşü hâkimdir.

Diğer taraftan dikili taşlardaki kabartmalar bilhassa anılmaya değer. Meselâ, Uruk'ta bulunan bir Stelde, iki şahıs birer arslan ile mücadele etmektedir. Bu sahnedeki giyim tarzı bilhassa ilgi çekicidir. Uzun elbiseler kuşakla belden sıkılmış, uzun saçlar ise bir kordela ile toplanmış vaziyettedir. Bu kabartmalardaki üslûp, eski Mısır'ın bu devirleriyle mukayese edilebilir benzerlikler göstermektedir.

CEMDET NASR ÇAĞI: Mermerden rahibe başı

Maden işçiliği ve nakil vasıtaları: Madenlerden yapılan aletler evvelki devrelere (El Obeid - Uruk) göre daha fazlalaşmıştır. Bu, nakil vasıtalarının kolaylaşması ve çoğalmasiyle mümkün olmuştur. Öküz ve eşeklerin çektiği iki tekerlekli arabalar eşyaların bir yerden diğer yere nakline hizmet etmektedirler. Bunları silindir mühürler üzerindeki resimlerde görüyoruz.

C. N. da bulunan bakır ve kurşun eşyalar arasında oltalar ve ucları yuvarlak bir makas ve diğer aletler henüz daha pek az ve belki de lüks mahiyettedir.

Hulâsa olarak C. N devri kültürünün büyük bir tekâmüle eriştiğini kaydetmek yerinde olur. Şöyle ki yazının tamamen keşfedilmiş olması, madenlerin, az da olsa, her işte kullanılacak tarzda umumileşmesi, sanat hayatında büyük bir gelişme görülmesi kaydedilmeye değer. Bu devre insanlarının her türlü ince zevklerini, sanat değeri olan eserlerinden anlamak mümkündür. Resim ve kabartmalarda insanların hayvanlarla mücadelesi büyük yer tutmaktadır. Harb sahnelerine pek tesadüf edilmemesi, sitelerdeki halkın birbirleriyle mücadele etmeksizin daha çok, sulh içinde yaşadıklarını anlatır.

Mâbet ve saraylar tuğlalardan yapılmışsa da, hususi evlerin kamış ve kerpiçten kulübeler olduğu tahmin edilmektedir. Bu devirde halk çiftçilik ve avcılıkla geçinir. Keçi öküz, eşek bakımı ve yetiştirilmesi ile uğraşan çobanlar da bulunmaktaydı. Bu devirde ölüleri muhafaza etme ve gömme âdetlerinin ortaya çıktığı anlaşılıyor. Resimlerde, ölüler yan tarafa yatık ve bacaklar kıvrılmış ve hasırlara sarılmış olarak yatırılmışlar ve yanlarına eşyalar ve damga mühürleri konulmuştur. Fakat silindir mühürler yaşıyan şahıslara intikal ettiği için mezarlara konmamıştır.

Dinî inanışlara gelince ilâhları hakkında pek bir şey bilmiyorsak da, muskaların mevcudiyeti fena ruhlara ve kuvvetlere karşı tedbirler alındığına delâlet etmektedir. Yıldızlar ile mahsulün bereket ve bolluğu meseleleri kendilerini meşgul etmektedir.

CEMEL MUHAREBESİ: bk. CEMEL VAKASI.

CEMEL VAKASI (Cemel muharebesi, Ar. Cemel = deve), İslâm tarihindeki ilk iç savaşın adı. 656 Haziranında öldürülen Hz. Osman'ın yerine, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı Hz Ali'nin halife seçilmesi Müslümanların ileri gelenlerinden birçoğunu memnun etmemişti. Bunlar arasında Haz. Muhammedin en sevgili zevcesi Ayşe ile yakın arkadaşlarından Zubeyr ve Talha vardı. Ayşe Hz. Peygamberin sağlığında kendisi aleyhinde çıkan bir iftiraya Alinin inanır gibi görünmüş olmasından beri, onun en büyük düşmanı olmuştu. Zübeyr ve Talha ise, sadece ihtiras peşinde koşuyorlar ve halifeliği ele geçirmek istiyorlardı. Ayşe, Ali halife seçilir seçilmez bulunduğu Mekkede harekete geçti ve öldürülen Osmanın intikamını almak bahanesiyle halkı onun aleyhinde ayaklandırmaya çalıştı. Az sonra Zübeyr, Talha, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Yemen valisi Ya'la Basra valisi Abdullah ve Emevîlerden Mervan b. Hakem Ayşenin etrafında toplandılar. Ya'la, Yemenden getirdiği külliyetli para ve silâhı Ayşe, Zübeyr ve Talhaya verdi. Bunlar, taraftarlarını çoğaltmak maksatiyle, Mekke'den Basraya gittiler ve Alinin adamı olan valiyi atarak şehri ele geçirdiler. Ayşe, yolda bu hareketinden pişman olarak geri dönmek istemişse de yanındakiler buna mâni olmuşlardır. Basraya gelen Ayşe, Zübeyr ve Talha bu şehir halkından ve başka yerlerden başlarına otuz bin kadar adam topladılar. Bunu haber alan Ali, elçiler göndererek muhalefetten vazgeçmelerini bildirdi ise de, bundan hiçbir netice çıkmadı. Bunun üzerine Ali, dört bin kişilik bir kuvvetle Medine'den hareket etti ve

yolda, başka Kûfeliler olmak üzere, birçok taraftar kendisine katıldılar.

İki taraf, 4 Aralık 656 da Basra yakınındaki, Hureybe de karşılaştılar; Zübeyr, muharebeden önce, Alinin kendisine karşı söylediği sözlerden müteessir olarak savaş meydanını terketti, fakat Medineye giderken yolda öldürüldü. Ayşe, muharebe günü, Ya'la'nın 200 dinara satın alarak kendisine hediye ettiği asker adlı cins bir deveye binmişti. İki taraf arasında başlıyan savaşın en şiddetli çarpışması, Ayşenin bindiği deve etrafında olmuş, atılan oklardan devenin üstünde bulunan mahfe, delik deşik olmuş ve devenin yularını tutan Benî Zabba kabîlesinden yetmiş kişinin eli kesilmiştir. İşte, bundan dolayı bu savaşa C. V. denilmiştir. Bu kanlı muharebe, Alinin zaferi ile sona ermiş. Talha öldürülmüş, yere yıkılan devenin mahfesinde bulunan Ayşe de esir edilmiştir. Hz. Ali, Hz. Peygamberin zevcesine saygı göstermiştir. Aliyi kuvvetli gören Ayşe onun yanında kalıp düşmanlarına karşı seferlerine katılmayı teklif etmişse de Ali bunu reddederek, kendisini Medineye göndermiştir. C. V. ında Ayşe, Zübeyr ve Talha taraftarlarından on üç bin ve Ali ordusundan beş bin kişinin öldüğü söylenir.

CEMELE, Kırşehir vilâyeti merkez kazasının Çuğun nahiyesine bağlı bir köy. 2 232 (1950) nüfuslu olup Kırşehirin 15 km kuzeyinde ve Ankara şosesi üzerindedir. Yakınında, yüksek ve sivri bir tepe üzerinde bir kale harabesi vardır ki, bunun XIV. yüzyıl başlarında Orta Anadoluda Kadı Burhaneddin ve Osmanoğulları devletleri hududu üzerinde bulunan Cemale veya C. kalesi olduğunda şüphe yoktur (bk. *Bezm ü Rezm* s. 392). C kalesi Selçuklular devrinde kurulmuş, sonraları kendi başına buyruk bir duruma geçmiş 1381 de kurulan, 185 yıl süren Kadı Burhaneddin devletinin hâkimiyeti altına girmiş. Timur istilâsından sonra Karamanlılara bırakılmış ve *Neşrî Tarihi* (bk. Türk Tarih Kurumu yayını s. 530) ne göre 1415 tarihinde Çelebi Mehmet zamanında Osmanlılar tarafından Karamanlılardan alınmıştır. Bazı eski Osmanlı tarih kaynaklarında adı Cemaze, Cemade, Cemadi şekillerinde de görülmektedir.

CEMİ (Dil.): bk. ÇOĞUL.

CEM'Î (asıl adı: **Mehmet**; ölm. 1659), Türk şairi. İstanbul'da doğmuştur. Bazı şehirlerde müderrislik ve kadılık etmiştir. Bir *Divan'ı* vardır (Topkapı Sarayı Revan kitaplığı No. 794, 795; Murat Molla-Lâla İsmail kitaplığı No. 431) Kendi devrinde ve daha sonraları yazılmış mecmualarda birçok şiirinin kayıtlı bulunması ve bazı gazellerinin başka şairler tarafından tahmis edilmesi C. nin oldukça şöhret kazandığını gösterir.

CEMİL, b. Abdullah b. Ma'mer (künyesi: *Ebû Amr* ölm. 701?), Arap şairi. Göçebe hayatı süren Benî Uzre kabîlesindendir. Aynı kabîleden Besne, yahut Buseyne adlı kıza âşık olmuş ve onunla evlenmek istemiştir. Kızın babası, kızını C. e vermeyip başka birisiyle evlendirmiştir. C., Besne ile olan gizli ilgisini onun evlenmesinden sonra da devam ettirmiş kızın ailesinin valiye şikâyeti üzerine C. kaçmış, uzun seyahatlerden sonra Mısır'da ölmüştür. C. ilk zamanlarda kaside ve hicviye şairi olarak tanınırdı; hattâ bir kasidesi mükâfat kazanmıştı. Fakat ona geniş bir ün sağlıyan şiirleri Besne hakkında yazdığı aşk şiirleridir. Bunlar Fars şiiri etkisi altına girmeden önceki Arapça lirik şiirlerin en güzellerinden sayılır. Aynı yüzyılın Arap şairleri arasında bu bakımdan belki ancak Ömer b. Ebî Rabia C. e üstün tutulabilir. Sade bir dille ve samimî duygularla söylenmiş olan bu şiirleri, birçok Arap sanatcısı bestelemiştir.

CEMİL, [Şekerci] (1867 - 1928), Türk ud virtüozu, bestecisi ve hafızı. İstanbulda doğmuş Mısırda ölmüştür Şehzade camisi imamı Hasan Tahir Efendinin oğludur. Küçük yaşta hafız oldu. On üç yaşında iken babasını kaybetti, bir sene kadar bedestende çalıştı; sonra şekercilik öğrendi. Şehzadebaşında bir şekerci dükkânı açtı; aynı zamanda udî Basri Beyden de ud dersleri almağa başladı. Delikanlılık çağlarında bu sazın, sayılı çalıcıları sırasına geçti. Kadıköylü Kel Ali Beyden musikînin nazariyelerini ve bestecilik yollarını öğrendi. 1898 senesinde irade-i seniye ile muzika-i hümayun hanende ve sazendelerine öğretmen oldu 1911 de bu vazifeden emekliye ayrıldı. Sonra Hidiv Ahmet Paşanın davetiyle Mısıra gitti. Orada da musiki ve şekercilikle meşgul oldu Bu suretle yurt dışında da tanınan ve sevilen bir musikici olarak geniş bir şöhret ve itibar kazandı.

C., bestecilik alanında şarkıları ile ün kazanmıştır. İnce ve zarif bir duygu ve zevkin mahsulü olan bu başarılı şarkılar, bu cins eserlerin en güzelleri arasındadır. Ayrıca Sultan-ı cedit adını verdiği bir makam terkibetmiş ve bu makamda bir peşrev ile bir saz semaisi bestelemiştir.

CEMİL, [Tamburî] (1873 - 1916), Türk tambur virtüozu ve bestecisi. İstanbulda doğmuş ve orada ölmüştür. Silistre valisi Mehmet Paşanın evlâtlığı ve sonradan sadrazam Husrev Paşanın kethudası olan Mustafa Reşit Efendinin büyük oğlu Beyoğlu ceza mahkemesi azasından Refik Beyin oğludur. Üç yaşında babasını kaybetti Amcası Refik Beyle amcası oğlu Mahmut Beyin himaye ve ihtimamlariyle iyi bir tahsil gördü; mülkiye mektebine devam etti, Fransızca öğrendi ve hariciyeye girdi. 1908 de hariciyedeki vazifesinden a y r ı l d ı, kendini tamamiyle musikiye verdi. Merkez Efendi mezarlığına gömülmüştür.

Tamburî C E M İ L

C. harikulâde olan sanat kabiliyet ve istidadının i l k tezahürlerini kendinin yaptığı çocukça aletler üzerinde göstermeğe başladı. Daha sonra üzerinde gizli gizli çalıştığı, lâlası Senber Ağanın tamburu ile bu istidat ve kabiliyetine ciddî ve müsbet bir yön verdi. Tamburdan başka kemençe, lâvta, çöğür, viyolonsel, keman, ud gibi yaylı ve mızraplı sazlar onun, her gün yeni bir inkişaf gösteren sanatının ve bu alandaki kabiliyetinin ifadesine birer vasıta oldu. C., mızraplı ve yaylı sazlara klâsik metotların dışında yepyeni bir icra tarzı ve tavrı getirmiş olduğundan dolayı onu bir virtüoz olarak tanımak istiyenlere karşı oğlu Mesut Cemil Tel, *Tamburî Cemil'in Hayatı* (Ankara, 1947) adlı eserinde, birçoklarının onun yaratıcılığını ve sanatının asıl temelini çok kere bulamadıklarını, hakikatte C. i ilk plânda tarihî bir zaruretin yarattığı bir bestekâr ve ancak bundan sonra icracı olarak anlamanın mümkün olduğunu: C. in evvelâ bestelediği sonra çaldığı ve bu hususta hepimizi şaşırtan tarafın, taksim formundaki spontane bestelerinin yalnız kendi tarafından ilk ve son defa çalınabilmiş olmasi gerçeğini, isabetli bir duyuş ve anlayışla ortaya koymuş-

tur. C., klâsik musikinin terim, makam, form özellikleri içinde, bazılarının güftelerini de kendinin yazdığı şarkılardan başka peşrev, saz semaisi, zeybek, sirto gibi saz eserleri de bestelemiştir. Bunlar arasında şad-araban peşrevi ve saz semaisi, muhayyer peşrevi ve saz semaisi, ferahfeza saz semaisi, yurt içinde olduğu kadar, yurt dışı Şark musiki dünyasında da daima çalınan başarılı ve şöhretli eserlerdir

C., şöhretinin ilk yıllarından ölümüne kadar, fonoğraf kovanlarına gramofon plâklarına tambur, yaylı tambur, kemençe, lâvta, viyolonsel ile taksim, peşrev, saz semaisi, şarkı türkü, zeybek, sirto gibi birçok eserler çalmıştır. Bunlar arasında halk musikisine ait olanlar, onun bu müzik nev'ine vermiş olduğu değer ve önemi gösterir. C., musikinin nazariyelerine dair 1902 de *Rehber-i musiki* adlı bir eserle, daha sonra *Müntehabat-ı musikiye* adı altında bazı peşrev, saz semaisi ve şarkılar yayımlamıştır.

CEMİL PAŞA (Operatör): bk. TOPUZLU, General Cemil.

CEMİLA veya **CİMİLA** (Fr. Djémila, Djimila), Cezayir'ın Kostantin (Constantine) bölgesinde, Setıf'ten 40 km. uzaklıkta, ulaşılması güç bir yaylada, tarihî harebeleriyle tanınmış, nahiye derecesinde bir idare merkezi Harabeler, Traianus tarafından kurulan ve sonradan bir Bizans şehri olan Ciucul kolonisine aittir.

CEMİLBEY (eski adı Çorak), Çorum'un merkez kazasına bağlı nahiye. Nahiyenin merkezi olan C. in nüfusu 430 (1955) dur. C., Çorum'un güneyinde, Çorum çayı ile bu çaya karışan Alacaderesinin birleştiği yer yakınındadır. Çevresi düzlük ve hafif tepeliktir. En çok hububat ekilir, bir miktar sebze yetiştirilir. Hayvancılık da geçim kaynaklarındandır. Çorum ve Mecitözü'ne araba yollariyle bağlıdır.

C. nahiyesinin nüfusu 5 447 (1955) olup, nahiyeye bağlı 16 köy vardır. Köylerin çoğunun nüfusu 300-400 arasındadır.

CEMİLE (VII. yüzyılın ikinci yarısı). Emevîler devrinde yaşamış Arap muganniyesi. Benî Süleym kabîlesinden di. Evlendikten sonra Medine yöresinde es-Sunh'ta oturmuştur. C. nin muganni Saib Hâsir (Ölm. 682/683) in usullerini öğrenerek musikiye hakkiyle vâkıf olduğu söylenir. O devirde çok rağbet gören ve yüksek teganni üslûbunu öğreten C. okulundan birçok muganni ve muganniye yetişmiştir. Bunların en tanınmışları şunlardır: Ma'bad, ibn Aişe. Hebbabe, Selâme. C. nin Arap şairi Cemîl (b. bk.) in sevgilisi olduğu da söylenir. Ömer b. Ebî. Rabia ve el-Ahvas gibi tanınmış şairlerin de C. ye gidip geldiği anlaşılıyor. Bir rivayete göre C. nin Mekke'yi ziyareti pek heyecanlı olmuş hattâ zafer alayı şeklini almıştır.

CEMİLÎ (takr. 1465-1543), Türk şairi. Diyarbakırda doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Gençliğinde bir ara Tebriz'e, sonra Herat'a gitmiş (1494), Ali Şîr Nevaî'nin şiirlerine nazîreler söylemiş, Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra tekrar Tebriz'e gitmiş, Akkoyunlu devletinin çökmesi ve Azerbaycan'ın Şah İsmail tarafından istilâ edilmesi üzerine Diyarbakıra, oranın da Şah İsmail tarafından alınması (1508) üzerine İstanbula gitmiştir.

Şiirlerinin çoğunu Çağatay lehçesiyle yazmış olan C. nin *Divan* (Topkapı Sarayı Revan kitaplığı No. 755) ındaki şiirlerin çoğu Ali Şir Nevaî'ninkilere nazîredir. Latîfî, bunların yalnız ölçü ve kafiye bakımından nazîre olduklarını, sanat, hayal ve söz güzelliği bakımlarından nazire sayılamıyacaklarını söyler.

CEMİNİ veya **CAYMİNİ** (İng. Jemini, Jaimini) efsanevî Hind filozofu. Veda'ları yorumlama ve din vazifeleriyle ilgili kuralları tâyin etme yollarını öğreten Pürva Mimâmsâ'nın kurucusu sayılır. Bu felsefe mektebinin sütra'larının II yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sanılıyor.

CEMİYET (Sosyoloji.): bk. TOPLUM.

CEMİYET (Fr. Association; İng. Corporation association; Alm. Verein; Lat Corpus, collegium, universitas):

I. *Umumi olarak*: C, husus hukukun kabul ettiği bir hükmî şahıs (Fr. personne juridique) tır. Diğer umumi bir ifade ile C., hakikî şahıs olmıyan mücerret bir hak süjesidir. Gerçekten hak sahibi olan bu mücerret varlık, ekonomik ve sosyal zaruretleri karşılamış, hukuk tarihinin kaydettiği en eski hukuk sistemlerinde yer almış ve tarihin seyri içinde de ehemmiyeti mütemadiyen artmıştır.

Her yerde ve her zaman, en eski devirlerden bu güne kadar fert, tek başına başaramadığı ve başaramıyacağını anladığı, kudret ve kuvvetinin yetmediği işleri, hemcinsleriyle bir araya gelmek suretiyle başarmak yolunu tutmuş ve böylece C. leri meydana getirmiştir.

II. *Hususi hukukta C. in yeri*: Hususi hukuk hükmî şahısları (tüzel kişileri) fertten üstün olmayıp onunla, kanunen müsavidir. Gaye yönünden, hususi hukuk hükmî şahıslarını tefrik eden Medeni Kanunumuz 52 inci maddesiyle «iktisadi bir gaye takip eden C. ler, şirketler hakkındaki hükümlere tabidir» hükmünü; 53 üncü maddesinde «asıl gayesi iktisadi olmıyan» diğer C. leri ve 54 üncü maddesinde de «gayesine erişmek için ticari şekilde icrayı sanat eden bir C.» ifadelerini kullanmış ve bundan, üç çeşit hususi hukuk hükmî şahsı olabileceğine işaret etmiştir. Bu hükümlerden şu neticeler çıkarılmaktadır:

a. Münhasıran kazanç gayesi güden hükmî şahıslar: Bu çeşit hükmî şahıslar umumiyetle şirketlerdir. Bunlar Ticaret Kanununun hükümlerine bağlıdırlar. Çeşitleri: kollektif, komandit, limited anonim şirketler ve kooperatifler.

b. Kazanç gayesi gütmiyen hükmî şahıslar: Bunlar, çok çeşitlidirler. Medeni Kanunumuzun 53 üncü maddesi, bunlar hakkında «siyasi, dinî, bediî, hayrî C lerle idman C. leri ve asıl gayesi iktisadi olmıyan diğer C. ler» ifadesini kullanmış ve böylece kanun, iktisadi bir gaye gütmiyen hükmî şahısları da mahiyeti itibariyle C., tesis ve sendikalar olmak üzere üçe ayırmıştır.

C. ler ve sendikalar özellikleri itibariyle Medeni Kanundan başka diğer hususi kanunlara bağlıdırlar. Medeni Kanunun 53-72 inci maddeleri, C. ve sendikalar için müşterek ve umumi hükümler taşır; bunlardan başka C. ler, 28 Haziran 1938 tarih ve 3 512 numaralı C ler Kanununa ve bu kanunun muaddel 5 Haziran 1946 gün ve 4919 numaralı ve 13 Mayıs 1952 tarih ve 5927 sayılı kanunlara; sendikalar ise 26 Şubat 1947 tarih ve 5 018 sayılı İşçi ve İşveren sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkındaki kanuna tabidir.

C ler ve sendikalar «şahıs toplulukları» mahiyetinde olduğu halde, tesis'lerde «mal topluluğu» esas unsuru teşkil eder. Bunların kuruluş maksat ve gayeleri, kendilerine şahsiyet kazandıran yegâne ve özel bir karakterdir. Filhakika, kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla ikiden ziyade kişinin bilgilerini, faaliyetlerini sürekli bir şekilde bir

leştirmeleri, C ; aynı iş kolunda veya bu iş kolu ile ilgili işlerde çalışanların yardımlaşmaları ve ortak menfaatlerini korumaları ve temsil etmeleri amaciyle kendi aralarında kuracakları C ler ise işçi sendikalarına vücut verir.

c. Gayesine erişmek için ticari şekilde icra-yı sanat eden C ler: Bunlar tesçile tabidirler. Medeni Kanunun 54 üncü maddesinin ikinci fıkrası gereğince, bunlar şunlardır: Türk Eğitim Derneği; Kızılay Cemiyeti; Çocuk Esirgeme Kurumu ve Yeşilay Cemiyeti (şu kadar ki, bu C., üyeleri için içkisiz bır gazino açmış olsun).

III *Cemiyetler Kanunu*: 4919 numaralı kanunla mu addel birinci maddenin ikinci fıkrası, Medeni Kanunun 53 üncü maddesine uygun olarak (derneklerin, C. lerin) tüzük (nizamname) lerinde dernek olarak kurulmak isteğini açığa vurmakla tüzel kişilik (hükmî şahsiyet) sahibi olacaklarını kabul etmiştir. Medeni Kanunun yalnız C ler Kanununu ikmal eden hükümleri yürürlüktedir.

C. teşkili hususundaki serbestî, Anayasa teminatı altındadır. Anayasanın koyduğu serbestî, ancak kanun dairesinde olan bir serbestîdir; bu sebeple C. münasebetlerinde uygulanacak en ehemmiyetli esaslar Ana Nizamnamede belirtilir.

A **Cemiyetin kuruluşu:** Medeni Kanuna göre, hukuken ehil bır C. mefhumu iki unsuru muhtevidir: 1. *Cemıyet kurma iradesi*: Bu, üyelerin, bir teşekkül, kendilerinden ayrı ve müstakil bir varlığa sahip, yeni bir hak hâmili vücuda getirmek yolundaki iradeleridir. Bu irade, yazılı olan C. nizamnamesinde vazıh bir surette açıklanmalıdır.

2. *Nizamname*: Medeni Kanunun 53 üncü maddesinin son fıkrasiyle C. ler Kanununun 2 inci maddesi, C. nizamnamesi hazırlandığı sırada birlikte tetkik olunur ve maddede, on iki bendde sayılan hususların, nizamnamede behemehal mevcut olması lâzım gelir.

Bu on iki bendin ihtiva ettiği esaslı şartlar şunlardır:

1. Ana nizamname: C. in adını ve merkezini, mevzuu ve gayesini, kurucu üyelerin öz ve soyadlarını, meslek ve sanatlarını, ikamet yerlerini ve tâbiiyetlerini, C. e girip çıkma şartlarını, C. şubelerinin nasıl tesis, idare ve temsil edileceğini ve selâhiyetlerinin derecesini umumi heyetin ne yolda kurulacağını, vazife ve selâhiyetlerini, davet tarzını alınan kararların üyelere veya alâkadarlara ne suretle bildirileceğini, idare heyetinin ne suretle seçileceğini ve üye sayısını, yılda yüz yirmi lirayı geçmemek üzere üyelerin verecekleri azami aidat miktarını hesapların ne suretle teftiş ve kontrol edileceğini ana nizamnamenin ne yolda değiştirileceğini, C in feshi halinde mallarının tasfiye şeklini belirten hükümleri ihtiva eder.

Kanunun 26 ıncı maddesi C. merkez idare heyetinin üç kişiden az olamıyacağını tasrih etmiştir.

2. Gaye: C. muayyen bir gayenin tahakkuku için mevcuttur. Bu gaye C. i, kazanç gayesi güden hükmî şahıslardan ayırmağa da hizmet eder Aslî gayesine ilâveten, tabi olarak, ticari bir şekilde sanat icra eden C , kendisini sicile kaydettirmekle mükelleftir

C. kurma iradesi ile gayenin mevcut olmaması C. in şahsiyet iktisabetmesine mâni olur; bu takdirde C , âdi bir şirket (Borçlar Kanunu mad. 520) mahiyet ve hüviyetini alır. C ler Kanununun 4 üncü maddesine göre: C. ler, nizamnamelerinde C. olarak kurulma isteğini açıklamakla teşekkül ederler ve mahallin en büyük mülkiye âmirine, nizamnamesinden iki nüsha iliştirilmiş bir bildirim (beyanname) verirler. Yalnız, siyasi C. lerle, birden ziyade vilâyetlerde faaliyet gösterecek C. lerin ana nizamnameleri ve beyannemeleri Dahiliye Vekâletine gönderilmek üzere kurulduğu yerin en büyük idare âmirine verilir. Bildirimin tevdi tarihinden itibaren C., on beş gün içinde adını, merkezini, ikametgâhını ve ana nizamnamesini, idare heyetini teşkil eden üyelerin adlarını, meslek ve ikametgâhlarını herhangi bir gazetede yayımlamaya mecburdur (C. ler Kanunu mad. 5).

Gayesi ahlâk ve âdaba, kanuna aykırı olan teşekkül ve C. lerin hükmî şahsiyet iktisabedemiyecekleri asıl olmakla beraber, kurulması mevzuu ve gayesi itibariyle yasak olan C. leri de C ler Kanunu tasrih edip saymıştır. Bunlardan, bilhassa devletin mülki bütünlüğünü bozmaya çalışan, devlet rejimine aykırı maksat ve gaye güden, emniyet, asayiş, umumi âdap ve ahlâka, kanunlara uymıyan, siyasi ve millî birliği bozan din, mezhep tarikat esaslarına dayanan, yerlilik, yabancılık gibi, vatandaşlar arasında ayrılık uyandıran, mıntıkavî maksat güden cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan, gizli tutulan, gayesini saklıyan, bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasi C lerin kurulmaları yasaktır (C ler Kanunu, mad. 9).

Milletlerarası maksatlarla C. kurulmadığı gibi, merkezi yurt dışında olan bir C. in Türkiyede şubesi açılamaz; ancak, milletlerarasında işbirliği yapmakta fayda görülen C. lerin Türkiyede kurulmasına veya kurulu olanların yurt içinde şube açmalarına İcra Vekilleri Heyeti kararı ile izin verilebilir ve bu C ler ve şubeler icabında gene İcra Vekilleri Heyeti kararı ile fesih ve tasfiye edilir.

C ler, askerliğe hazırlayıcı talim ve terbiye işleriyle meşgul olamazlar. Şu kadar ki, Vekiller Heyeti bu işlerden bir kısmı ile meşgul olabilmek salâhiyetini, münasip ve muvafık gördüğü C. lere verebilir. Devlet, hususi idareler ve belediyelerle devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı maaş veya ücret alanlar, bulundukları işin sıfat ve mahiyeti ile C. kuramazlar (C. ler Kanunu mad. 12).

Talebe C lerinin siyasetle iştigallerine cevaz ve müsaade verilmediği gibi, bu C. ler bulundukları okul ve müesseselerin idarelerine karşı bir harekette de bulunamazlar (C ler Kanunu mad. 13). Türklerin C. ler Kanununa göre teşkili menedilmiş olan C. leri Türkiye haricinde kurmaları veya kurulmuş olan bu kabîl C lere girmeleri yasaktır (C. ler Kanunu mad. 14) Her C in tek bir mevzuu ve gayesi olabilir; bu gaye de asla siyasi bir mahiyeti haiz olamaz. Ancak, siyasi C. ler (partiler) birden fazla mevzu ile uğraşabilirler (C ler Kanunu mad. 15) C. ler «Cumhuriyet» ve «Millî» unvanlarını, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile kullanabilir (C. ler Kanunu mad 16). C. ler, ikametgâhlarıyle gayeleri için zarurî olanlardan başka gayrimenkullere tasarruf edemezler; bağışlama, vasiyet suretiyle uhdelerine intikal eden gayrimenkulü, hükümetin tâyin edeceği müddet içinde paraya çevirmeğe mecburdurlar; ancak, İcra Vekilleri Heyeti, bazı C. lere ihtiyaçlarından fazla gayrimenkullere tasarruf salâhiyetini verebilir (C. ler Kanunu mad. 16).

B **Cemiyetin teşkilâtı ve işleyişi:** C in teşkilâtı uzuv (organ) larından teşekkül eder. Medeni Kanunun 57 ve müteakıp maddeleriyle C. ler Kanununun 2 inci maddesine göre bir C. te şu uzuvlar bulunur: Umumi Heyet; İdare Heyeti; Murakabe Heyeti.

1. *Umumi Heyet*: C. in en yüksek merciidir (Medeni Kanun, mad. 57). Bu heyetin C. e taallûk eden her husu-

su kontrol etmek, bununla ilgili kararları almak, en son sözü söylemek, idare heyetini seçmek, üye kabul ve ihracı na karar vermek C in bütçe ve hesaplarını tetkik ve kabul etmek ve ana nizamnameyi tadil, C. i feshetmek gibi esaslı ve mühim salâhiyetleri vardır.

Medeni Kanunun 58 inci maddesine göre bu heyet C. in diğer uzuvlarını her zaman azletmeye de salâhiyetlidir. Kaldı ki, azil edilen uzuv ile C arasında bir mukavele bulunmuş olması, azil salâhiyetinin istimaline mâni teşkil etmez.

Umumi Heyet, C. in üyelerinden terekkübeder. Bu heyetin toplantısında müzakere ve ekseriyet nisabının kaç kişiden ibaret olacağı nizamname ile tesbit olunur. Karar alınabilmesi için muhakkak âzanın ekseriyet halinde içtima etmesi zaruridir. İçtimalarda, mahallî hükümet lüzum görürse bir «hükümet komiseri» bulundurabilir.

C. ler Kanununun 27 inci maddesi icabı, bir C. in kendi kendini feshe karar verebilmesi için ana nizamnamesine göre toplanacak olan umumi heyet üyelerinin en az üçte ikisinin toplantıda bulunması şarttır. Bundan başka fesih hakkında verilecek kararın da mevcut üyelerin üçte iki reyi ile alınması lâzımdır. Gerek Medeni Kanunun 57 ve gerekse C. ler Kanununun 18 inci maddelerine göre, üyelerin beşte birinin isteği üzerine, umumi heyetin mutlaka içtimaa çağırılması icabeder. Nizamname bu nispeti azaltmış olabilir, fakat arttırmasına imkân yoktur. Nizamname hükümleri umumi heyet toplantısını ve davetini güçleştiremez, en az üç gün önceden umumi heyet içtimaının, günü, saati, yeri ilân edilir ve hükümete bildirilir (C. ler Kanunu mad. 19) Umumi Heyet içtimaı da bir defadan fazla geri bırakılamaz. Geri bırakılan içtimalarda da formalite aynen ikmâl edilir (C. ler Kanunu mad 20, 21).

C nizamnamesi açıkça müsaade etmedikçe, umumi heyet, ruzname (gündem) dışında müzakerede bulunamaz, karar alamaz; ancak mevcut üyelerin en az yirmide biri tarafından, müzakeresi istenilen maddelerin ruznameye konması mecburidir (Medeni Kanun, mad. 60; C. ler Kanunu mad. 21). C. ın her üyesi, umumi heyette eşit rey hakkını haizdir. (C. ler Kanunu mad. 21 ve Medeni Kanun mad. 60). Ancak Temyiz Dördüncü Hukuk 29 Ocak 1946 tarih, karar 1 144/395 sayılı kararında. C. nizamnamesinin «hazır bulunmıyan üyelerin reyini istimal için diğer bir üyeyi tevkil etmesi caizdir. Şu kadar ki, hazır bulunan üye, bu sebeple yalnız diğer bir üyeyi temsil edebilir» şeklinde ihtiva ettiği hükmün muteber olduğuna karar vermiştir. Bununla beraber, Medeni Kanunun 61 inci maddesi icabı, bir C. üyesi, kendisi veya karı ve kocası yahut usul ve füruu ile C. arasındaki bir işe veya dâvaya dair ittihazı lâzım gelen kararlarda rey hakkından mahrumdur.

İçtima nisabı mevcut olduğu takdirde umumi heyete bir reis ve lüzumu kadar kâtip seçilir. Reis içtimaı idare eder, zabıt ve yazı işlerinin tedviri kâtiplere aittir. Tutulan zabıtlar, reis ve kâtipler tarafından imza edilir. Umumi heyet tarafından seçilen İdare Heyeti üyelerinin hüviyetleri ile ana nizamnamede yapılacak değişikliklerin, bir hafta içerisinde mahallin en büyük mülkiye âmirine bildirilmesi gerekir (C ler Kanunu mad. 22 - 25).

C ın feshine dair karar alınmışsa bu husus idare heyeti tarafından beş gün içinde kanunun 4 üncü maddesinde yazılı idare makamlarına bildirilir (C. ler. Kanunu. mad 27).

2 *İdare Heyeti* Hakikatte işleri bilfiil tedvir eden, muamelâta girişen organ, İdare Heyetidir. (Medeni Kanun mad. 26) İdare heyeti resmî ve hususi işlerde C. i temsil eder, heyet dilerse kendi üyelerinden birine veya bir kaçına temsil salâhiyeti verebilir.

İdare heyeti, her yıl, o yıl içindeki muameleleri, hesapları ve gelecek yıla ait bütçeyi, umumi heyetin tetkik ve tasdikine arz etmeğe mecburdur. Umumi heyeti, nizamnamesine göre, içtimaa davet etmek vazifesi de bu heyete verilmiştir. Bundan başka idare heyeti; a. üye defteri; b. karar defteri; c. gelen ve giden evrak defteri, ç. varidat ve sarfiyat defterlerini tutmak ve işlemekle görevlidir (C. ler. Kanunu. mad. 6) Üye defterine, C e girenlerin hüviyetleri, girdikleri tarih, aylık, veya yıllık taahhütleri; karar defterine, idare heyetinin kararları tarih ve numara sırasıyle yazılır; idare heyeti üyeleri kararların altını imza etmeğe mecburdur Gelen ve giden evrak defterine, C. e gelen ve C. ten giden evrak tarih ve numara sırasiyle kaydedilir ve gelen evrakın asılları ve gönderilen evrakın müsveddeleri dosyalarında saklanır; C. namına alınan bütün paraların, alındıkları; sarfolunan paraların da verildikleri yerler gayet açık olarak varidat ve sarfiyat defterine yazılması gerekir.

3. *Murakabe, kontrol heyeti*: Murakabe heyetine, C. in bir organı olarak, C. ler Kanununda yer verilmiş; fakat hak ve vazifeleri ile kaç kişiden kurulacağı gösterilmemiştir, bu hususları C nizamnamesi tanzim edecektir.

C. lerin, her türlü muameleleri, defterleri ve hesapları mahallî hükümet tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebilir (C. Kanun. mad. 28). Zabıta, C. lerin merkez ve müesseselerine, mahallin en büyük mülkiye âmirinden verilen ve istenildiği zaman ibraza mecbur olduğu yazılı emri hâmil olarak her zaman girmeğe selâhiyetlidir (C. Kanun. mad. 29).

C. üyelik hak ve mükellefiyetleri: 1. *Üyeliğin mânası ve muhtevası*: Herhangi bir C. e üye olmak, o kimse için birtakım haklar ve borçlar doğurur. Bunun bellibaşlıları: umumî heyete iştirak hakkı, rey vermek kakkı, C. ten çıkma hakkı himaye talebinde bulunmak hakkı, umumi heyetin içtimaını talep hakkı, kararlara itiraz kakkı, gibi üyenin sübjektif kakları; ve bunlara mukabil, C. e karşı iştirak hissesini (aidat) zamanında ödemek mükellefiyeti mevcuttur. Ancak, bu iştirak hissesinin muhakkak surette para olması lâzım gelmez; üye C. e yapacağı hizmetlerle maharet ve ihtisasından istifade ettirmek suretiyle C. e olan iştirak hissesini ödemiş olabilir.

Bundan başka doğrudan doğruya devletten yardım gören bir C. te de üyelerin iştirak hissesine lüzum kalmıyabilir; Kızılay, Çocuk Esirgeme ve Hava kurumları buna tipik misal teşkil eder C. te üyelerin mükellefiyeti yekdiğerine müsavidir. Umumî heyet, kanunun, yıllık aidat miktarı olarak tâyin ettiği yüz yirmi liranın üstünde üyeye iştirak hissesi verilmesi mecburiyetine dair karar alamaz. Ödemekle mükellef olduğu iştirak hissesinden dolayı üyenin mesuliyeti, yalnız C e karşıdır; C. in alacaklılarına karşı üyenin bu şekilde bir mesuliyet ve mükellefiyeti yoktur. Ancak, C , borçlarını ödemekten âciz bir duruma düşmüş ise, alacaklılar, C. in, üyeleri uhdesinde bulunan iştirak hissesinden mütevellit alacağına haciz koydurabilirler ve böylece, aidat hissesinin cebren tahsili yoluna gidilmiş olur.

2. *Üyeliğin başlangıç ve sonu*: C ler kanununun 4 üncü maddesi, C. e üye olacakların, medeni haklara sahip ve on sekiz yaşını bitirmiş olmalarını âmirdir. Yalnız, siyasi C. lere (partilere) üye olabilmek için, mebus seçmek hakkını kazanmış olmak yani yirmi iki yaşını ikmal etmiş bulunmak gerekir.

Üyelik, usulüne göre, C. e kabul ile başlar. Üye kabulune karar vermek yetkisi, C. in diğer bir uzvuna (yani idare heyetine) devredilmiş olmadıkça, kabul kararını umumi heyetin vermesi lâzımdır (Medeni Kanun. mad. 58). C. nizamnamesinde hilâfına bir hüküm bulunmadıkça, her zaman yeni üye kabulüne cevaz vardır. Buna mukabil, her üye, altı ay evvel istifa arzusunu bildirmek şartiyle C. ten çıkmak hakkını haizdir (Medeni Kanun. mad. 63).

Nizamname, üyelerin C ten çıkma selâhiyetini daha fazla güçleştiren hükümleri ihtiva edemez. Üyelik, üyenin kendi ihtiyar ve arzusu ile sona erebileceği gibi, umumi heyetin ihraç kararı ile de son bulmuş olabilir.

3. *Üyelik sıfatının himayesi*: Üyelikten mütevellit haklar Medeni hukukça himaye edilmiştir. Bu haklarında tecavüze uğrıyan üyeye, hâkime müracaat selâhiyeti tanınmıştır. Nitekim, ihraç edilen üye, ihraç kararına karşı hâkime itirazda bulunmak hakkını haizdir. Üye, ihraç kararına ıttılâından itibaren bir ay zarfında itirazını yapmak mecburiyetindedir (Medeni Kanun. mad. 68). Bundan başka, hiç bir üye, C. in gayesini tebdil kararını kabule icbar edilemez (Medeni Kanun. mad. 67). Gayenin tebdiline rıza göstermiyen üye, altı aylık müddete riayet mecburiyetine tabi olmadan C ten çıkabileceği gibi, gayenin tebdiline dair verilen karara da itiraz edebilir. İtiraz süresi, ıttılâdan itibaren bir aydır.

Nihayet, her üye, kanuna veya C. in nizamnamesine uygun olmıyan ve kendi muvafakatine de iktiran etmemiş bulunan bir karar aleyhine, karara ıttılâdan itibaren bir ay içinde mahkemeye müracaatla itiraz hakkını kullanabilir. Üye olmıyanlar, C. kararına itiraz edemezler. Şu kadar ki, C. in kararları, haklarını ihlâl etmiş ise, mutazarrır oldukları nispette C. ten tazminat talebederler.

C. ler Kanununun 5917 numaralı kanunla muaddel 33 ve mütaakıp maddelerinde C. lere müteallik ceza hükümleri mevcuttur. Nitekim, gayeleri, kanuna, ahlâka ve genel âdaba aykırı C. kuranlarla aynı kanunun 9 uncu maddesinde kuruluşu yasak edilen C. leri kurmaya teşebbüs edenler veya kuranlar ve idare edenler hakkında, hareketleri daha ağır cezayı gerektiren bir suç olmadığı takdirde Türk Ceza Kanununun 5 6 ıncı maddesinin birinci fıkrasında yazılı cezaya hükmolunmakla beraber bu C ler feshedilir. Kanunun 526 ncı maddesinin koyduğu ceza, bir aya kadar hafif veya yüz elli liraya kadar hafif para cezasından ibarettir.

CEMİYET - İ AKVAM: bk. MİLLETLER CEMİYETİ (Société des Nations).

CEMİYET - İ ULEMA FIRKASI, 1917 Şubatında vukua gelen Rus inkılâbından sonra Türkistanda müfrit muhafazakâr din adamları tarafından, merkezi Taşkent olmak üzere, kurulan siyasi ve dinî bir parti. Bu fırkanın programına göre çarlık devrindeki gibi şer'î mahkemeler, kadılar muhafaza edilecek, din adamlarına daha geniş selâhiyetler verilecek, mektep ve medreselerin idaresi temamiyle din ulemasının eline verilecekti. Bu teşekkülün karşısındaki yerli aydın zümre, çok dağınık ve muhtelif Rus siyasi partilerine temayül etmişlerdi. İnkılâptan sonra ilk defa yapılan Taşkent belediye seçiminde bu C. U. F. nın Rus müstemlekeci zümreleri ve meşrutiyetçi monarşistlerle birleşerek seçime girmeleri ve büyük ekseriyet kazanmaları, muhtelif Rus demokrat ve sosyalist partilerine dağılmış olan aydın, ileri fikirli milliyetçilerin tepkisine sebep oldu. C. U. F. nın halkın dinî hissiyatını istismar ederek çok kuvvetlendiğini gören aydın milliyetçi zümre, muayyen ve en hayati millî meseleleri ihtiva eden bir fikir üzerinde birleşerek «Millî Şura»yı kurdular. C. U. F. nın Rus müstemlekeci ve papazlariyle işbirliği ettiklerini gören halk tabakası da yavaş yavaş millî meseleyi kavramaya başlamıştı. Aydın ve ileri fikirli bütün Türkistanlılar Millî Şura etrafında toplandılar. «Ulg Türkistan» ve «Millî Birlik» gazeteleri, ulemanın maskesini indirmeye muvaffak oldular. 1918 yılının sonunda C. U. F. dağıldı ve tarihe karıştı.

CEM'İYYET, Divan edebiyatında, tenasüp (b. bk.) veya tezat (b. bk.) yoliyle, anlamca ilgili kelimelerin bir araya toplanması sanatı. Böyle sözlere «cemiyyetlı» denilir ve pek beğenilirdi.

CEMLÂ, Mohammed (ölm. 1665), Moğol hanları emrinde savaşmış olan İranlı bir kumandan. İsfahan civarında doğmuştur. Elmas ticaretiyle zengin olmuş, Golkonda kıralının hizmetine girerek onun adına Karnatık'i zaptetmiş, bu kıraldan umduğunu bulamayınca Şah Cihan'ın oğlu Evrengzîb'in hizmetine girmiş, Dekkan'ı fethetmiş ve Şah Cihan ölünce tahtı ele geçirmesi için Evrengzîb'e yardım etmiştir. Bengal'e kıral naibi tâyin edilmiş ve Assam'a yapılan bir seferde ölmüştür.

CEMRE (Ar. = yanmış kömür parçası, kor), bahardan az önce, ilkin havada, sonra suda ve en sonra toprakta altışar gün aralıkla meydana geldiği kabul edilen sıcaklık yükselişi. Eskiler, yılı, «Kasım» ve «Hızır» günleri diye ikiye ayırmışlardır. Kasım 180, Hızır ise 186 gündür. Kasım, Kasım ayının 8. günü girer. Kasımın kırk altısında, kırk gün mânasına gelen «E baîn», seksen altısında da elli gün anlamına gelen «Hamsîn» girmiş olur, ki bu suretle kışın en şiddetli zamanları sayılan doksan gün geçmiş olur. Kasımın doksanı, halk arasında «kantar ağdı» deyimiyle anlatılır; buna göre, kantar yaza doğru ağmıştır. Kasımın yüzü, «Geldik yüze, çıktık düze», yüz ellisi ise «yüz elli, yaz belli» söziyle karşılanır. Kasımın yüz beşinde (19-20 Şubat), birinci C havaya, yüz on ikisinde (26-27 Şubat) ikinci C. suya, yüz on dokuzunda (5-6 Mart) üçüncü C. toprağa düşer. Yani bu tarihlerde önce havanın, sonra suyun, sonra da toprağın ısındığı kabul edilirdi.

Halk bilhassa kadınlar, C. ye «Cemile Hanım»ederler ve «birinci C. benim, ikinci C. filânın, üçüncü de feşmekân» diye bu günleri benimsiyerek havanın iyi veya fırtınalı oluşiyle kime aitse onun ahlâkı arasında bir münasebet kurarak eğlenirler.

CEMRE veya MUHASSAB (Ar. *cemre* = küçük taş), Arafât'tan gelen hacıların Mina vâdisinde attığı taşlardan meydana gelen yığınlara verilen ad. Bunların sayısı üç olup birbirinden birer ok atımı uzaklıktadır. Doğudaki «cemreü'l-û'â» Hayf camisi yakınındadır; ortadaki «cemreü'l-vustâ», batıdaki ise «cemretü'l-Akabe» dir. İlk ikisi yontulmamış taşlardan yapılmış sütunlarla, üçüncü ise duvarla çevrilmiştir. Akabe'de bulunan C. ye zilhicce ayının onuncu günü, kurban kesilmeden önce yedi taş atılır. Hacılar Mekke'yi ziyaretten sonra tekrar Mina'ya dönerler ve teşrik günlerinin üçünde de tam güneş battığı sırada üç yığının her birine «Bismillâh» ve «Allahü ekber», diyerek yedişer taş daha atarlar.

Emevîler devrindeki aşk şiirlerinde bu tören bir mazmun olarak sık sık geçer; çünkü kadınlar taş atarken yüzlerini biraz açarlardı. Bu âdet, İslâmlığa cahiliyet devrinden geçmiştir; Kur'an'da anılmaz; ancak siyer kitapları ile

hadîste geçer. Hacıların, bu taşlatın, şeytanı tel'in etmek için attıkları şeklindeki anlayış yaygındır. Akabedeki C. ye bayram günü taş atılması, bu yığının ötekilerden daha değerli sayıldığını gösterir.

CEMŞASB, Süleyman Peygambere verilen adlardan biri Doğu edebiyatında Süleyman Peygamberle Cemşid ve İskender, birbirine karıştırılmıştır Hattâ bazılarına göre Cemşıd Süleyman Peygamberdir. Bundan dolayı C, yüzük, rüzgâr, taht ve devler ile anılırsa Süleyman Peygamber; câm yani kadeh, sürahi ve şarabla anılırsa Cemşid kastedilir. Ayrıca Cemşidin oğlunun da adı C. dır. Bk. CEM, İSKENDER, SÜLEYMAN PEYGAMBER.

CEMŞİD: bk. CEM veya CEMŞİD.

CEMŞİD b. MESUDÜ'L - KÂŞÎ, Gıyaseddin (ölm. 1436 - 1437), Turk matematik ve astronomi bilgini. Buhara bölgesinde, Semerkant ile Belh arasındaki Kâş(şimdiki Şehr - i Sebz = yeşil şehir) şehrinde doğmuş, Semerkant'ta ölmüştür. 1416 da Karakoyunlu Sultanı İskender'in hizmetinde bulunmuş, Timur'un torunu Uluğ Bey onu 1420 yıllarında, Semerkant'ta kurdurmuş olduğu meşhur rasathanenin müdürlüğüne getirmiştir. Bursalı Kadızade - i Rumi de aynı yıllarda Semerkant medresesinin reisi idi. XV. yüzyılın ilk yarısında, Türkistan'da matematik ve astronomi en yüksek derecesine ulaşmış ve Batılıların bu sahadaki ilmini geçmiş bulunuyordu. C., 1427 de tamamlayıp Uluğ Beye sunduğu *Miftahü'l - hisâb* adlı eserinde, herhangi derecede kök alma yollarını anlatmıştır; bunlardan biri, tabiî üs için Newton'ın ikiterimli (binôme) formülünü tatbik esasına dayanır ki, bu formül Avrupada bu eserden ancak 100 yıl sonra bulunmuştur. C., ondalık kesir kaidesini de ilk defa tatbik etmiş, bunlar üzerinde dört işlemi göstermiştir (Avrupada ondalık kesir XVI. yüzyıl sonlarında, Holândalı matematikçi Simon Stevin tarafından tatbık edilmiştir). C. yine bu eserinde üçüncü derece denklemi aşağı yukarı çözecek bir metot teklif etmiştir *Risale fi muhitü'l-daire* adlı eserinde de π sayısının değerini on yedi ondalık rakamla doğru olarak hesaplamıştır(Avrupada hesaplanması: 1597 de, Ludolf van Ceulen tarafından). C., Uluğ Beyin adiyle anılan zîc (astronomi cetvelleri) in hazırlanmasına yardım etmiş, ayrıca hekimlikle de uğraşmıştır.

C. in el yazması halinde olan başlıca eserleri şunlardır: 1. *Miftahü'l - hussâb fi'l hisâb*, kısaca *Miftahü'l - hisâb* Yazarın kendi eliyle yazılmış nüsha Nuruosmaniye Kütüphanesinde; (bir başka yazma, İstanbul Yeni Cami Kütüphanesindedir; mukaddimesi Fransızcaya tercüme edilmiştir. 1864. Bu eserden çıkarılan bir hulâsa mahiyetindeki *Telhisü'l - miftahın* bir yazması İst.- Lâleli Kütüphanesinde; şerhi: Hafid Ef. Kütüphanesinde); 2. *er - Risaletü'l - kemâliye* veya *Süllemü's - Sema* (= Göğün merdiveni, gök cisimlerinin büyüklüğü ve mesafeleri hakkındadır; yazmalarından ikisi. İst. Veliyüddin Kütüphanesinde, biri Köprülü Kütüphanesinde, bir başkasıda İst. Esad Ef. Kütüphanesinde; bu eserin Mustafa Zeki tarafından yapılan Türkçe tercümesinin bir yazması Paris Bibliothèque Nationale'dedir); 3. *Miftahü'l - esbâb fi ilmi'z - zîc*; 4. *Zîc i Hakanî fi tekmîl - i Zîc - i İlhanî* (Farsça; İst. Ayasofya Kütüphanesinde; *Zîc - i İlhanî* Nasirüddin Tûsî'nin eseridir); 5 *er - Risaletü'l - muhitiye fi'stihraci muhiti daire*; 6 *Risale der saht-i usturlab*; 7. *Risale fi marifet semtü'l - kıble min daireti Hindiyeti'l - ma'rûfe*; 8. *Nüzhetü'l hadaik*, 9. *Risale fi muhiti'l-daire* (İst. Askerî Müze Kütüphanesinde); 10. *Netayicü'l-hakayik*; 11. *Vücubü'l - amel ve zzarb fi't - taht ve't tu'âb*; 12. *Risale fi'stihraci l - kutri'l - muhit*; 13 *Risale ilhakatü'n-nüzhe*; 14 *Risale fi'stihraci ceybi derecenin vahide* (bir derecenin sinusunun hesaplanması; C. in, üçüncü dereceli denkleminin çözümü hakkındaki teklifi bu eserde geçer).

CEMŞİDÎLER, asıl kütlesi, Afganistanın kuzeybatısında Badgız bölgesinde bir kavim. Dilleri İran dil ailesindendir. Nüfusları tahminen 58 000 kadar olup Sünnîdirler. Bir kısmı İranda, Horasanın kuzey doğusunda otururlar; bunların sayısı belli değildir. C. den 1 000 kadarı Türkmenistanın Merv şehri civarında yerleşmiş ve Türkleşmişlerdir. C. in geleneklerine göre bunların asıl vatanları *Siyistan*dı. C. i buradan Timur. XIV. yüzyılda Horasana göçmeye mecbur etmiştir. C. son yıllara kadar göçebe hayatı yaşamakta idiler.

CEMŞİDPUR (İng. Jamshedpur), Hindistan Cumhuriyetinin Bihar bölümünün güneydoğu kısmında, 1909 veya 1907 de kurulan bir endüstri şehri. Şehir, Kalkutta'nın 209 km batısındaki demir ve kömür bölgesinde olup nüfusu 218 200 (1951) dür. Hindistanın ağır endüstrisinin merkezi olan C., yüksek fırınlara, demir ve çelik fabrikalarına (Tata Iron and Steel Works). demiryolu malzemesi atelyelerine ve makine fabrikalarına sahiptir. Tata Iron and Steel Works firması. büyüklüğü bakımından dünyanın üçüncüsüdür (buna benzer ve daha büyük çelik fabrikaları Birleşik Amerikada ve Rusyadadır). Şehirden 129 km lik bir mesafede kömür, demir filizi ve kireç bulunuşları vardır. Ayrıca yine burada çinko levhaları, çubuk, tel çivileri, civata, vida somunu, kablo ve çelik dökümler de imal edilir.

CENA [*kēna*], eski Romalılarda aslında öğle yemeği (akşam yemeği: *vesperna*). Daha sonra C. ikindiye kon-

CENA (Etrusk ziyafeti)

muş ve yerine, hafif yemeklerden İbaret olan *prandium* geçmiştir. Eskiden C., esas yemek ve «ikinci sofra» (*mensa secunda*) olmak üzere iki kısımdan ibaretti. İkinci sofrada umumiyetle meyva, çörek (*bellaria*), istiridye, midye, çiğ otlar ve yeşil salata (*lactuca*) yenirdi. Daha sonra soğuk ve iştah açıcı yemekler esas yemeğin başına konularak, C. üç kısım'ık (*tria fercula*) olmuştur: 1. *Gustus* (başka adları: *gustatio, antecenium*); gustus'ta yenen yemekler: yeşil salata, kuşkonmaz, peynir, zeytin, yumurta (*ab ovo usque ad mala* «yumurtadan elmaya kadar» deyimi bundan gelir), büyük ziyafetlerde ayrıca balık, sucuk, baharatlı ve biberli ufak kuşlar ve bilhassa *sumen* (balık salçalı domuz memesi) yenirdi. 2. Esas yemek: balık, körpe keçi, tavuk ve başka kümes hayvanları, ehlî ve yaban domuzu, jambon, sucuk. 3. Son yemek: meyva. yemeklerde şarap, bilhassa gustus'ta balla terbiye edilen şarap (*mulsum*) içilirdi. Fakirlerin başlıca yemeği un bulamacı (*puls*) ve sebze (*olera*) idi.

İlk zamanlarda C. atrium (b bk.) da, taşrada ise culina (mutfak) da yenirdi. Bir aralık üst kattaki cenaculum'da yemek yenirdi. Nihayet, bilhassa büyük evlerde, ayrı bir yemek odası (*triclinium*) bulunurdu.

Eskiden Romalılar oturarak yemek yerlerdi; daha sonra yemek esnasında yalnız kadınlar otururlar, erkekler ise *lectus* (kerevet) ta yatarlardı. Cumhuriyet devrinin sonlarından itibaren yemek esnasında yatmak (*accubare*) umumi bir âdet haline gelmiştir. Yalnız çocuklar ayrı bir sofrada oturarak yemek yerlerdi.

C. ya başlamadan önce tanrılara dua edilir, ondan sonra eller yıkanırdı. C. sırasında birkaç kere ellerin yıkanması lâzımdı. Çünkü çatal bıçak kullanılmaz, yemekler elle yenirdi. İkinci sofra aralığında Lares (ev tanrıları) ve ev sahibinin genius (koruyucu tanrı) u, Augustus'tan itibaren de imparatorun adı da anılırdı. C. dan sonra çok defa içki âlemi (*comissatio*) yapılırdı.

CENA [*çēna*], **Giovanni** (1870-1917), İtalyan yazarı. Montanaro Canavere (Torino vilâyeti, Piemonte) de doğmuş, Romada ölmüştür. Torino'da Arturo Graf'ın öğrencisi olarak bulunmuştur. Sonra «Nuova Antologia» (Yeni antoloji) dergisinde yazılarını yayımlamış ve sonradan bu derginin yazı işleri müdürü olmuştur. Şiirleri hüzünlüdür: *Madre* (Ana) [1897 bundaki şiirleri anasının uzun ve ıstırapla can çekişmesi ilham etmiştir]. *In umbra* (Gölgede) [1899]. *Homo* (İnsan) [1904]. *Gli ammonitori* (İkaz edenler) [1903] ve *Il ghiaccio* (Buz) adlı romanları da vardır.

CENA DOMINI [*kēna domini*] (Lat. = Rabb [= İsa] ın akşam yemeği), Hazreti İsa'nın, ölümünden bir gün önce, Kudüste şakirtleriyle birilikte yediği son akşam yemeği. İncil (Matta XXVI 26; Markos XIV, 22-25; Luka XXII, 15 20; Yuhanna XIII, 1-38, I. Korint. XI, 23-25)e göre Hazreti İsa, Yahudilerin âdeti üzere Paskalya ziyafetini yapmak maksadiyle, on iki şakirdi ile birlikte, tanıdığı bir adamın evine gitti. Şakirtlerinin ayaklarını kendi eliyle yıkadı ve Yuda tarafından ele verilerek öldürüleceğini onlara söyledi. Şakirtler yemek yerken, Hazreti İsa ekmeği aldı ve şükran duası ettikten sonra, parçaladığı ekmeği şakirtlerine vererek şunları söyledi: «Alın ve yiyin. Bu benim sizin için verilen bedenimdir. Bunu benim anılmam için yapın.» Yemekten sonra da bir kâse şarap aldı ve takdis ettikten sonra onu şu sözlerle şakirtlerine sundu: «Bundan hepiniz için. Zira bu benim kanım, günahların bağışlanması uğrunda birçokları için dökülen yeni ahit kanıdır. Bunu benim anılmam için yapın.»

C. D. Katoliklerde Eukharistia doktrini ile missa âyininin temelidir (bk. EUKHARİSTİA, MISSA). Katolikler, missa sırasında, papazın, İsa'nın yukardaki sözlerini tekrarlaması üzerine, bu iş için kullanılan mayasız ekmeğin (bk. HOSTIA) ve şarabın, cevherce İsa'nın bedeni ve kanı haline geldiğine inanmaktadırlar. Protestanlar bu doktrini reddederek kendilerine göre bir «C. D. doktrini» geliştirmişlerdir. Ancak bu meselede. Protestanlığın başlıca iki mezhebini meydana getiren Luthercilerle Calvinciler arasında önemli bir görüş farkı vardır. Katolik doktrinine daha yakın olan Luther'e göre, «C. D. âyini» (bu, Katoliklerin missa âyinine tekabül eder) sırasında İsa'nın bedeni «ekmek ve şarabın şeklinde» (sub specie panis et vini) gerçekten. Calvin'e göre ise sadece mecazen hazır bulunur, yani âyin ekmeği ve âyin şarabı İsa'nın ruhen hazır bulunmasının yalnız alâmetleridir.

Sanatta: C. D. yi birçok sanatkârlar tasvir etmiştir. Bu konuyu canlandıran en eski sanat eserleri arasında şunlar sayılmaya değer: St. Calixtus'un mezarında bulunan ve şimdi Vatikanda teşhir olunan bir fresko; İtalyada XII. yüzyıldan kalma Mantova kilisesinin kapısını süsliyen bir alçak kabartma; Fransada Dijon şehrindeki XIII. yüzyıldan kalma Notre-Dame kilisesinde görülen bir alçak kabartma; yine Fransada Troyes şehrinin Saint-Jean kilisesinde bulunan, Rönesansa ait su mermerinden bir alçak kabartma ile Bourges şehrinin büyük kilisesindeki XIII. yüzyıldan kalma cam üstü boya. Giotto da, en meşhurları Padova ve Floransada bulunan freskolarında bu konuyu işlemiştir. Fra Angelico'nun Floransa (San Marco manastırı) da ve bilhassa Leonardo da Vinci'nin Milano (Santa Maria delle Grazie manastırı) daki freskoları meşhurdur. Raffaello, Andrea

CENA DOMINI (Leonardo da Vinci'nin tablosu, Santa Maria delle Grazie manastırı, Milano)

del Sarto ve Paolo Veronese de bu konuya ait klâsik eserler yaratmışlardır. Tintoretto'nun, en tanınmışları Venedik'te bulunan birkaç C. D. si vardır. Holândalı ressam Dierick Bouts'ın C D. si Leuven'dedir Vasari'nin da bu konuyu canlandıran bir tablosu Paris (Louvre müzesinde) te; Bonifazio'nunkı Floransa (Uffizii müzesinde) da; Gaudenzio Ferrari'nin ve Rubens'ınkiler Milano'da; Holbein'ınki ise Basel'dadır. Daha sonraki sanatçılar C. D. ye önem vermemişler, H ppolyte Flandrin (Fransız) Dagnan-Bouveret (Fransız) ve Eugène Burnand (İsviçreli) gibi birkaç ressam bu konuyu canlandırmıştır.

CENABÎ AHMED PAŞA (ölm. 1561), Türk devlet adamı ve yazarı. Bir rivayete göre Gürcistanlı, diğer bir rivayete göre ise Bosnalı olan C A. P., Enderundan yetişmiştir. Osmanlı sarayında kilercibaşılık, çeşnigirbaşılık vazifelerinde bulunduktan sonra Kanunî Süleymana mîrahorluk etmiş ve 1540 tarihinde beylerbeyiliği rütbesine terfi ettirilerek Anadolu (Ankara) valiliği ile saray hizmetlerinden ayrılmıştı. Bundan sonra ölünceye kadar 20 yıl müddetle Anadolu Beylerbeyiliğinde kalan C. A. P., Anadolu eyaleti kuvvetleri ile muhtelif seferlere iştirak etmiş ve Şehzade Bayezid ile Şehzade Selim arasında başlıyan siyasî rekabette Kanunî'nin emirlerini aynen tatbik ederek tarafsız kalmıştı. Mamafih onun Konya savaşında Şehzâde Selim kuvvetleri yanında yer aldığı görülmektedir. C. A. P. Konya savaşından bir ay sonra 1561 Ramazanında Ankara'da ölmüştür. C. A. P. nın türbesi Ankara'da inşa ettirdiği caminin yanındadır. Şair, edib ve hayırsever bir şahıs olan C. A. P., XVI. yüzyıl Osmanlı devlet adamları arasında terbiyesi ve idareciliği ile tanınmıştır. Şiirde *Harîî* ve *Cenabî* mahlâslarını kullanmakta olan bu zatın eserleri İstanbulda Üniversite ve Ali Emîrî Efendi kütüphanelerinde bulunmaktadır.

CENABUM, Orléans şehrinin Latince adı. Bk. ORLÉANS.

CÉNACLE [*senakl*] (Hazreti İsa ile şakirtlerinin birlikte yedikleri son yemek için toplandıkları odanın adı olan *Cenaculum* [b. bk.] kelimesinden). XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransada kurulmuş bir edebî topluluk 1823 te genç Romantizm mektebinin organı «La Muse Française» dergisinde A. Soumet, Giraut V. Hugo, A. de Vigny, Antony, Emile Deschamps, Ch. Nodier v. b. bu ad altında toplanmışlardı. 1824 te derginin kapanmasına rağmen yaşamaya devam eden C e J de Rességuier, Ulric Guettinguer, Sainte-Beuve, David d'Angers, A. de Musset gibi edipler de katıldı. 1828 den itibaren V. Hugo. C ın herkesçe kabul edilen reisi oldu. Toplantılar ya Arsenal kitaplığında Nodier'nin nezdinde. ya V. Hugo'nun Notre-Dame-des-Champs sokağındaki evinde, yahut da E Deschamps'ın la Ville-l'Evêque sokağındaki evinde yapılırdı. Hemen hemen C. ile aynı zamanda, yukarıda adı geçen üstatların tilmiz ve hayranları tarafından da *Le Petit Cénacle* (Küçük C.) kurulmuştu.

CENACULUM [*kenakulum*]: 1. Eski Romada aslen evin üst katındaki yemek odası. Daha sonra C. kelimesi «üst kattaki oda» veya sadece «üst kat» mânasında kullanılmıştır (yemek odasının adı *cenatio* veya *tr.clinium* idi).

2. Kudüste, Hazreti İsa'nın şakirtleriyle birlikte, yakalanmasından birkac saat önce, son akşam yemeğini yediği oda. Bk. CENA DOMINI.

CENÂHİYYE, Mu'ta seferinde şehit olan ve Peygamber tarafından Zü'l cenâheyn lâkabı verilmiş olan Cafer b. Ebi Tabıb'ın ailesine mensup olan Abdullah b. Muaviye'nin öğrencilerine verilen ad. Abdullah b. Muaviye'nin oğlu Abdullah, faziletleri ve cömertliği ile tanındığı gibi, torunu Muaviye de şiîler tarafından çok sevilmiştir. Bunun oğlu Ca'fer de İmam olarak şöhret kazanmıştır. C ler şiîliğin özel bir kolunu kurmuşlardır. C. de diğer, şiî mezheplerinde olduğu gibi, tenasüh, tecessüt ve Kuran'ın hatim tefsiri vardır.

CENÂNÎ (asıl adı: **Mustafa**; ölm. 1595), Türk şair ve münşîsi. Bursada doğmuş, yine orada ölmüştür. Medresede okumuş, Muallimzade'nin Anadolu kazaskerliği sırasında onun yanında kâtiplık etmiş (1566), daha sonra Bursa medreselerinde müderrislık yapmıştır.

Türkçeden başka Arapça ve Farsça şiirler de yazmış bulunan C. yi bütün kaynaklar övmektedir.

Divan'ının. bazı yaprakları eksik bir nüshası Üniversite kitaplığındadır (No. 3096). Öbür eserleri Âzerî Çelebi'nin *Nakş-ı hayal* adlı eserine karşılık olarak yazdığı *Riyazü'l-cinân* (yazılışı 1586) adlı bir mesnevi (Üniversite kitaplığı, No. 3659 Millet kitaplığı manzum eserler No. 1149) ile *Cilâü'l-kulûb*'dur.

Bazı kaynaklardaki kayıtlara göre, hoşsohbet bir zat olan C., kıssahân, meddah ve güldürücü kimselerden hoşlanan III. Murad'ın gözüne girmiş, onun emriyle kış gecelerinde okunmak üzere, daha çok Anadolu ve Rumeli halkının hayatını aksettiren bazı işidilmedik hikâyeleri toplıyan bir kitap yazmış ve buna *Bedâyîü'l-âsâr* adını vermiştir. Tam olarak ele geçmiyen bu son eser, XVI. yüzyıl halk yaşayışını aksettirmesi bakımından önemlidir.

CENAP ŞAHABETTİN (1870-1934) Türk şairi ve yazarı. Manastır'da doğmuş. İstanbul'da ölmüştür. Plevne savaşında şehit düşen (1877) binbaşı Osman Şahabettin Beyin oğlu ve Sadrâzam Hüsrev Paşaya Divan efendiliği etmiş bulunan Mustafa Beyin torunudur. C. Ş. babasının ölümü üzerine, annesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş, ilkin Tophane'deki Mekteb-i Feyziye'de ertesi yıl Eyüp Askerî Rüşdiyesi'nde, bu okulun yıkılması üzerine Gülhane Askerî Rüşdiyesi'nde okumuş; bu okulu bitirince (1880) Tıbbiye İdadısine geçmiş, daha sonra Askerî Tıbbiye'ye girmiş ve buradan doktor yüzbaşısı olarak diploma almış (1889),

CENAP ŞAHABETTİN

dokuz ay sonra cilt hastalıkları ihtisası yapmak üzere Paris'e gönderilmiş, orada dört yıl kalmıştır (1890-1893). Avrupa'dan döndükten sonra müsabaka ile karantina doktorluğuna girip Mersin ve Rodos'ta çalışmış, bir ara sıhhiye müfettişi olarak Cidde'ye gönderilmiş (1897), daha sonra Meclis-i Kebir-i Sıhhi üyesi (1908), aynı zamanda Umur-u Sıhhiye genel müfettişi olmuş ve Birinci Dünya Harbi başlangıcında kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır (1914) Bu tarihten sonra Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi Fransızca tercüme müderrisliğine tâyin edilmiş, iki ay sonra Garp edebiyatı müderris vekili olmuştur. Birinci Dünya Harbi sonlarına doğru, Dördüncü ordu komu-

tanı Cemal Paşanın davetlisi olarak Süleyman Nazif'le birlikte Şam'a gitmiş (1918), yine bu devirde Tasvir-i Efkâr gazetesi hesabına iki defa Avrupa'ya gönderilmiştir (1918-1919). Mütareke devrinde Darülfünun'a, Osmanlı edebiyatı tarihi müderrisliğine tâyin edilmiş (1919), İstiklâl Savaşımızın en ateşli günlerinde sözleriyle ve Ali Kemal'in «Peyam ı Sabah» adlı gazetesinde yayımladığı yazılariyle bu hareketin aleyhinde bulunduğu için, öğrencilerin isyanı üzerine istifaya mecbur kalmıştır (1921). Sonraları, pişman olarak Millî Mücadele lehinde yazılar yazmışsa da bu hareketin samimiyetine inanılmamış ve böylece C. Ş. siyasetten elini çekmek zorunda kalmıştır. Son yıllarda Türkçe bir sözlük hazırlamağa koyulmuş ve fazla çalışma yüzünden beyin kanamasından ölmüştür.

C. Ş. daha Tıbbiye'de öğrenci iken şiirle uğraşmaya başlamış, Muallim Naci ve Şeyh Vasfi yolunda gazeller yazmış, bunları «Saadet» gazetesinin Muallim Naci tarafından idare edilen edebî kısmında yayımlamıştır (1885). Recâizâde Mahmut Ekrem'le Muallim Naci arasında başlıyan tartışmadan sonra (1886) Ekrem ve Abdülhak Hamit yolunda yazmağa başlamıştır. «Gülşen» ve bir arkadaşiyle birlikte çıkardıkları «Sebat» dergilerinde yayımladığ şiirlerde bu şairlerin açık etkisi görülmektedir. C Ş çocukluk devrine ait olan bu manzumelerinden 17 sini *Tâmât* (1887) adlı eserinde toplamıştır. Fransa'ya gidince, Batı edebiyatını yakından tanımak fırsatını bulmuştur. Fransa'da, o devirde, şiirde Sembolizm ve Parnasse akımları hâkimdi. C. Ş., Verlaine ile Mallarmé'yi okuyor ve bılhassa Verlaine'i seviyordu. İstanbul'a yeni bir edebiyat anlayışı ile dönen C. Ş. in «Saadet», «Maarif», «Hazine-i Fünun», «Mektep» dergilerinde yayımlamağa başladığı şiirlerinde, gerek şekıl gerek fikir bakımından o zamanki Fransız şiirinin etkisi açıkça görülür. Kişiliğinin oluşmaya ve adının gittikçe duyulmaya başladığı bu devirde C. Ş.,«Mektep»dergisinde çalışan öbür arkadaşları gibi, edebî kısmı Tevfık Fikret tarafından idare edilen «Servet-i Fünun» dergisine geçmiş (1896), ve bu dergide şiirler, makaleler ve seyahat mektupları yayımlamıştır. Bu altı yıl (18 6-19J1), C. Ş. in şiirle aralıksız uğraştığı ve şöhretinin en çok yayıldığı devirdir. «Servet-i Fünun» dergisi hükümet tarafından kapatılınca C. Ş de, 1908 Meşrutiyet devrimine kadar susmuştur. 1908'den sonra, C. Ş. gazeteci ve nesirci olarak ortaya çıkar. Ara sıra yine şiir yazmakla beraber, daha çok, edebiyat, toplum, siyaset konularında birçok makaleler yayımlamış, seyahat mektupları ve vecizeler yazmış, ayrıca birkaç piyes kaleme almış, Kadı Burhaneddin ve Shakespeare hakkında birer inceleme hazırlamıştır.

Bir Edebiyat-ı Cedîde şairi olan C. Ş in şiirleri bir çok tartışmalara yol açmıştır. C. Ş tam bir sembolist sayılmamakla beraber, Fransa'da yakından ilgilendiği sembolizm akımının etkisi şiirlerinde açıkça görülür. Şiirde konu ile ahenk arasındaki münasebete ve istiareye çok önem vermiştir. Birtakım unutulmuş kelimeleri sözlüklerden bulup çıkararak kullanmış, yahut da, o zamana kadar kullanılmamış birtakım isim ve sıfat takımları yaparak alışılmış sözlere yeni anlamlar yüklemiştir. «Sâât-i semenfâm» (Yasemin renkli saatler), «Lerze-i ruşen» (Parlak titreyiş), «Çelipây-i gam» (Gam çarmıhı), «Beyaz lerze» «Dumanlı uçuş» v. b. gibi sözler hep bu yolda kurulmuştur. Yazıldıkları devirde herkesi şaşırtan ve o zaman için çok yeni sayılan bu isim ve sıfat takımlarının bazıları, hususiyle, *Terane-i mehtap* adlı şiirde geçen «Sâât-i semenfâm» (Mektep, No 41, 1896) sözü şiddetli bir tartışmaya sebep olmuş bu münasebetle AhmetM ithat, «Sabah» gazetesinde yayımladığı *Dekadanlar* başlıklı yazısı ile Edebiyat-ı Cedide'cileri yazıda«anlaşılmazlığı»meslek edinen ve Fransada «Dekadan» denen bazı «genç türedi» yazarları taklidetmekle suçlandırmıştır. Bütün sembolistler gibi mecazlara çok düşkün olan C. Ş., nazım şekillerinde de birçok yenilikler yapmış, bu alanda da sembolistlere uyarak, o zamana kadar çalışılmış bulunan şekilleri bırakmış, hususiyle «Serbest müstezat» diyebileceğimiz uzunlu kısalı mısralardan meydana gelmiş şiirler yazmış; ayrıca, sone şeklini Türk edebiyatında ilk defa kullanmıştır. Şiirde hiçbir sosyal iddiası olmıyan, yalnız kendi duygularını anlatmakla yetinen ve «edebiyat için güzellikten başka gaye tanımam; itikadımca, güzel bir eser vücuda getirerek karilerde tatlı bir hülya uyandıran şair muvaffak olmuştur.» diyen C. Ş., Fransada Parnassienne'lerle ortaya çıkan «sanat, sanat içindir» düsturunu kabul etmiş görünür. Şiirlerinde olduğu gibi nesirlerinde de parlak kelimelere, ifade hünerlerine, zekâ oyunlarına, süse ve yapmacığa fazla düşkünlük göstermiştir. Bilhassa cümle kuruluşu ve fiillerin değişik zamanlarda birbirini takibetmesi bakımından yeni olan nesri, nazmı gibi, gittikçe sadeleşmiş ve Türk nesrinin güzel örneklerini vermiştir.

Selânikte çıkan «Genç Kalemler» dergisiyle başlıyan sade dil akımına 1912 de Hak gazetesinde yayımladığı bir yazı ile hücum etmiş bu konuda hususiyle Ali Canip Yöntem'le sert tartışmalara girişmiştir. Konuşma dilinde kullanılmıyan yabancı kelimelerle yabancı dil kuralları atıldığı zaman Türkçenin fakirleşeceğini iddia ediyordu Bununla beraber, gittikçe kuvvetlenen sade dil akımının etkisinden kendisini kurtaramamış, son şiirlerini oldukça sade bir dille yazmış, bilhassa 1925 ten sonra yayımladığı makalelerinde konuşma dilini büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Vezin meselesinde de ömrünün sonuna kadar aruz tarafını tutmuş, hece veznini hafifsemiştir. Vezin meselesinin «bir mesele-i edebiye değil bir mesele-i musikiye» olduğu noktasından hareket ederek, «parmak hesabının alet-i musiki olmak itibariyle adem-i ciddiyetini» iddia etmiş, Yahya Kemal'in «Dergâh» dergisinde *Vezinler* adlı iki önemli makale yayımlamasına (Dergâh, No. 20 ve 23, 1922) yol açan bir makalesinde de «parmak hesabı bir çare-i ahenk olamaz» ve «parmak hesabiyle söze hattâ bir zerre-i musiki ilâve olunamaz» demiştir. Çocukluk devrindeki ilk şiirlerini *Tâmât* (1887) adlı bir kitapta toplamış bulunan C Ş., olgunluk devrinde yazdığı şiirlerini «Evrâk-ı leyâl» adlı bir kitapla toplamayı düşünmüşse de, bu eser basılmamıştır. Bazı seçme şiirleri ölümünden sonra Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanan *Cenab Şahabeddin hayatı ve seçme şiirleri* (1935) adlı kitapta toplanmıştır. 1896 «Servet-i Fünun»da tefrika ettiği seyahat mektuplarını *Hac Yolunda* (1909, 1925) Cemal Paşa'nın davetlisi olarak gittiği Suriye ve Irak hakkındaki intibalarını *Âfak-ı Irak* (1915), «Tasvir-i Efkâr» gazetesi hesabına gittiği Avrupa seyahatine ait görüşlerini *Avrupa mektupları* (1919) adlı kitaplarda toplamıştır. Makalelerinin bir kısmı *Evrak-ı eyyam* (1915), *Nesr-i harb, nesr-i sulh ve tiryaki sözleri* (1918) adlı kitaplarda toplanmış, fakat çoğu gazete ve dergi sahifelerinde kalmıştır. Piyesleri, 31 Mart vakasına ait *Yalan* (oynanışı 1913) ile, görmeden evlenmeye ait bir perdelik bir komedya olan *Körebe* ve *Küçük Beyler*dir. Bunlardan başka, *Tuyugat-ı Kadı Burhaneddin* (1918) ve *Vilyam Şekspiyer* (1931) adlı iki incelemesi vardır. Hayatının son yıllarında hazırlamağa çalıştığı Türkçe sözlük basılmamıştır.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CENAZE (Ar. *ceneze* = örtmek, saklamak; üstü örtülmesi, saklanması icabeden şey), gömülmek, denize bırakılmak, yakılmak veya başka usullerle ortadan kaldırılmak üzere hazırlanmış insan cesedi. İslâmlığın kabul ettiği ilk ölü gömme işi, öldürdüğü kardeşi Hâbil'in cesedini Kabil

CENAZE: Türkiyede bir cenaze namazı (tabut musalla taşında)

(*Ahd-i Atika* nazaran Kayin) in, bir müddet taşıdıktan sonra nihayet, ölmüş bir kargayı toprağa gömen diğer bir kargadan örnek almak suretiyle defnetmesiyle başlamıştır (*Kur'an*, Maide suresi, 30-34).

Bugün, memleketimizin de dâhil bulunduğu, hemen hemen bütün İslâm âleminde dinî gelenek olarak tatbik ve riayet edilen usul şudur: Ölüm vuku bulunca, enli bir bezle ölünün çenesi bağlanır. Katılaşan oynak yerleri yavaşça gevşetilir. Yeri yükseltilir. Yüzü örtülür. Kesin olarak öldüğü anlaşılıncaya kadar bekletilir. Techiz (b. bk.) ve tekfîn (b. bk.) işinde acele edilir. Ölüm, uygun bir şekilde halka duyurulur. Bu husus çok defa öğle veya ikindi ezanlarından evvel minarede sa'lâ verilmek suretiyle yapılır (Gazetelerde haber vermek keyfiyeti bizde ve diğer İslâm memleketlerinde yeni yeni âdet olmağa başlamıştır). Yersiz övmelerden sakınılır.

Ölünün yıkanması (gasli), sağ kalanlar üzerine farz-ı kifayedir. Yıkamayı üçlemek ise sünnettir. Düşükler (müddeti dolmadan doğan ve dirilik eseri göstermiyen çocuklar) ile gerçek şehitler yıkanmazlar, (Câhiliyet devri Araplarında ölüyü yıkama âdeti yoktu). Ölüyü yıkamaya yetecek kadar su bulunmazsa ve yanarak ölmüş kimseler gibi, su değdiğinde bazı organlarının kopup dağılması ihtimali olursa teyemmüm (b. bk.) le yetinilir. Yıkayıcı, C. nin avret yerle-

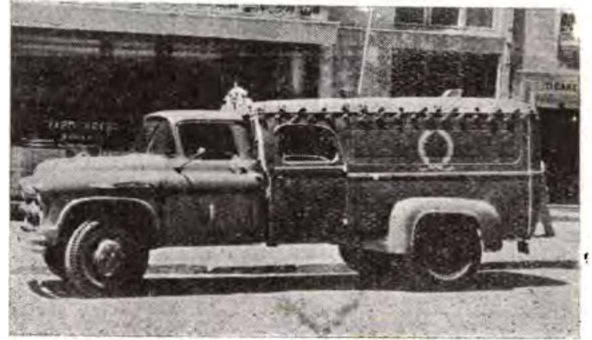

CENAZE: Türkiyede bir cenaze alayı

rine bakamaz; yıkarken de eline bir lif veya bez sarar. Nikâhlı karılık ve kocalık hali müstesna olmak üzere, erkekler kadınları, kadınlar erkekleri yıkıyamazlar. Ölü henüz küçük çocukluk çağında bulunursa ve kendi cinsinden yaşlı yıkayıcı olmazsa buna müsaade edilir. Yıkanma suyuna kâfur gibi kokulu bir madde katılması, yıkanması tamam olduktan sonra ölünün başına, yüzüne, gözlerine, alnına, burnuna, ellerine, dizlerine ve ayaklarına hoş kokular sürülmesi, C. nin yanında buhur yakılması makbuldür. Yıkama suyunun ılık olması tercih olunur. C., yıkayıcıya kolaylık olması için yerden yüksek teneşir (b. bk.) üzerinde yıkanır. Ölünün, şehitler müstesna olmak üzere, kefenlenmesi (bk. KEFEN) de farz-ı kifâyedir. Kefenleme işi bittikten sonra C. namazı (b. bk.) hazırlığı başlar.

Namazı kılınan ölünün kabre götürülmesi de farz-ı kifayedir. Tabut, cemaatin miktarına göre, sıra ile omuzlarda veya eller üstünde taşınır. Tabuta omuz veya el verilirken «Bismillah», denir. Götürülüş sırasında ölünün başı gidiş yönündedir. Tabut, kabristan uzakta bulunduğu veya taşımada herhangi bir güçlük olduğu takdirde, bir taşıtla götürülebilir. C. yi en azından on adım yürüyerek kabristana yolcu etmek sünnettir. C götürülürken, mümkün olduğu kadar, yüksek sesle ağlanmaz, bağırılıp çağırılmaz. Ölü için dövünmeyi, üst baş yırtmayı, Peygamberimiz menetmiştir. C., kabristanda hazırlanmış olan mezarına, usulüne göre gömülür. Bk. GÖMME, KABİR, MEZAR.

Açık denizde ölen ise, karaya ulaşıncaya kadar kok-

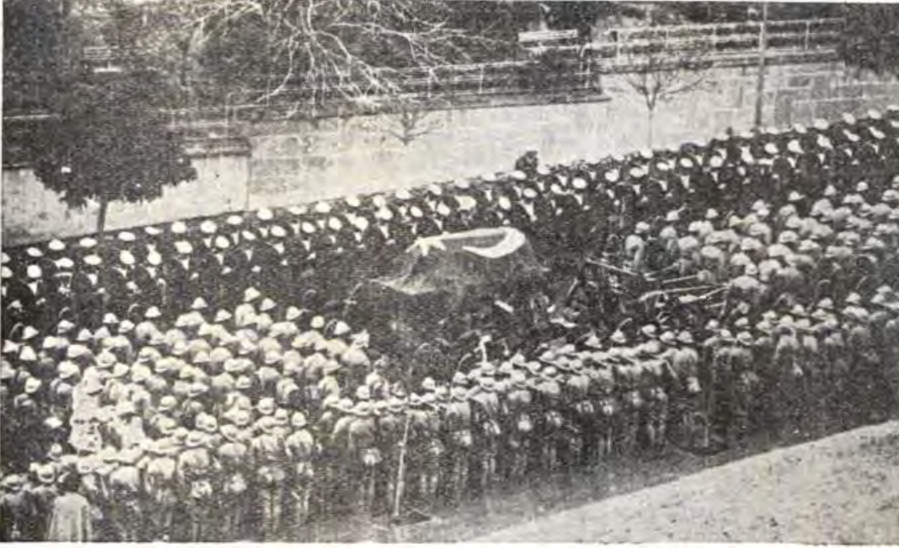

CENAZE: Bir Türk cenaze arabası

mak ihtimali olduğu veya başka bir mâni bulunduğu takdirde, usulüne göre yıkanıp, kefenlenip namazı kılındıktan sonra denize bırakılır.

C. ye gelenlere ölü sahibinin yemek yedirmesi mekruhtur. Lâkin yakınlarının ölü sahipleri için yemek yapıp göndermeleri makbuldür. Bugün bütün Müslüman Türk dünyasında C törenleri yukarıda anlatıldığı gibi, Hanefî mezhebinin usulüne göre cereyan eder.

Bugün, memleketimizde bir ölüm vukuunda belediye teşkilâtı olan yerlerde C. memurluğuna müracaat edilir. C. memurluğunun düzenliyeceği beyannameye şu hususlar kaydedilir: C. nin bulunduğu yerin tafsilâtlı adresi; ölünün adı ve soyadı; doğum tarihi ve yaşı; hangi tarih, gün ve saatte öldüğü; C. nin defin ruhsatiyesi alınmışsa tarih ve numarası ve veren merci; C. yi ailesinin mi yıkatıp kefenliyerek hazırlıyacağı, yoksa bu işin de şehir mezarlığı gasilhanesinde mi yapılacağı; C. nin otomobille mi nakledileceği, hangi mâbede, hangi vakit ve saatte götürüleceği; hangi saatte mezarlığa götürüleceği, hangi çeşitten mezara gömüleceği. Bu beyannameyi veren ilgililerin tafsilâtlı adresleri beyannamenin altına yazılarak kendilerine imza ettirilir.

CENAZE: Atatürk'ün cenaze alayı

C. ücretli kaldırılacaksa, bu ücret vezneye yatırıldıktan sonra, şehir mezarlığı âmirliğine verilmek üzere beyannamenin ikinci nüshası, defin ruhsatiyesi ve vezne makbuzu birbirine bağlanarak C. sahibine teslim edilir. Beyannamede yazılanlara göre alınması gerekli tedbirleri C işleri memurluğu mezarlık âmirliğine en seri vasıta ile bildirir. Eskiden padişahlarla devlet ricaline, ülema ve meşayihe. zenginlere muhteşem C. alayı yapılırdı.

CENAZE: İranda eski bir Müslüman cenazesi

Tarihçe: *Eski Türklerde.* Eski Türk uluslarında C. törenlerinin yapılışına dair Çin ve İslâm kaynaklarında az da olsa bilgi bulunmaktadır. Çin kaynaklarında Hunların C. törenleri hakkındaki bilgiler, M. Ö. III. yüzyıla aittir. Bu kaynaklara göre, Hunlar ölülerini tabut içine korlardı. Bu tabutlar iç ve dış olmak üzere iki katlıydı; altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örtülürdü.

Moğolistanda Noyin - Ula kazısında meydana çıkarılan Hun hakanının mezarı bu bilgiyi teyidetmiştir. Kök - Türklerin C. törenleri hakkında Kultigin ve Bilge Kağan yazıtlarında rasladığımız pek az bilgiyi, yine Çin kaynakları tamamlamaktadır. Bu kaynaklara göre Kök - Türkler ölüyü çadıra korlar; oğulları, torunları, erkek - kadın bütün akrabası atlar ve koyunlar keserler, bunları çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın çevresinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kanla göz yaşları karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrarlarlar; sonra ölüyü, atı ve eşyasiyle beraber yakarlar; külünü gömerler. Mezar üzerinde yapılan türbenin duvarlarına ölünün resmiyle hayatında yaptığı savaşları canlandıran tablolar yaparlar. Bu savaşlarda ne kadar adam öldürdü ise, mezarın çevresine o sayıda taş dikerler. Kök-Türklerin bazı oymakları C. yi yakmış ve bazıları da yere gömmüşlerdir. Arkeolog ve tarihçi S. V. Keselv tarafından Altayda yapılan bir kazıda bir Kök - Türk mezarında iskelet ve üzerinde Kök - Türk yazısı bulunan eşya bulunmuştur.

İlk İslâm ordularının Horasana girdikleri sıralarda Arapların öldürdüğü Türk beylerinin. Türkler tarafından yapılan C. törenleri, Taberi tarihinde de Çin kaynaklarının anlatışına uygundur. Son yıllarda Penckend kazılarında meydana çıkarılan Mani tapınakları duvarında Türklerin C. töreni resimle canlandırılmıştır. Bunlar tıpkı Çin ve İslâm kaynaklarında tarif edilen törenin tasviridir.

X. yüzyılın başlarında yaşıyan Oğuz boylarının C. törenleri de VII - VIII. yüzyılının Kök Türk C. törenlerinden farksızdır. 920 yılında Oğuzlar arasından geçen İbni Fadlanın, Oğuzların C. törenine dair verdiği bilgi tamamiyle Çin kaynaklarındakine uygundur.

Yazılı kaynaklardan ve arkeolojik araştırmalardan elde edemediğimiz C. töreni teferruatını çağdaş şamancı ve iptidaî Türklerin C. törenlerinden öğrenmek mümkündür (bk. aşağıda Folklor).

İslâmdan önceki C. töreni hakkında muhtelif kaynaklarda bazı ayrılıklar görülüyor ise de, bunlar muhtelif Türk uluslarının Buddhizm. Manihaizm, Zedüştlik ve Hıristiyanlık gibi türlü din ve türlü kültürlere mensup olmalarının neticesi olsa gerektir. Bununla beraber esas hatlarında, İslâmlığın Türkler arasında yerleştiği devre kadar, fazla değişiklik müşahede edilmemiştir. Hattâ göçebe Türk ulusları tamamiyle İslâmlaştıkları halde destan ve kahramanlık hikâyelerinde çok eski C. töreni unsurlarını muhafaza etmişlerdir.

CENAZE: Altay Türklerinde (gömmeden önceki tören)

CENAZE: Ostyaklarda cenaze alayı

İlkel toplumlar: C. âyinleri çeşitli şekilleriyle, bazen sade, bazen karışık olup, yerden yere ve milletten millete değişir. Birçok milletlerde ölülerin cesetleri, hiçbir şekilde koruma veya saygı düşüncesi olmaksızın yırtıcı hayvanlara bırakılır. Afrikada ve Kuzey Asyada yaşıyan bazı kabîleler, alelâde insanların ve esirlerin cesetlerini ormanlara, bataklıklara, gölcüklere atarlar. Böyle bir hareketin daima saygısızlıktan olduğunu sanmamalı; sihre inanma ve animizme ait bazı inançlar da buna sebebolabilir. Bazı memleketlerde bulaşma, kirlenme veya zehirlenme korkusu yüzünden geride kalanlar, ölenleri terkedip onların yaşadıkları müddetçe sevdikleri şeyleri de imha ederler. Bazı yerlerde, ancak «fena», yani şiddetli ölüme çarpılma felâketine uğramış olanlara bu muamele tatbik edilir; bu, tabiî ölümden başka, kaza ve öldürülme gibi her çeşit ölüme de şâmildir. Bu hallerde, bahtsızların cesetleri defnedilmez ve çoğu, çürümesini kolaylaştırmak maksadiyle, parça parça edilir. Bazan, doğururken ölen kadınlar da bu imansız kanuna göre muamele görürler (Sulawesi [Celebes] adasındaki Alfur'lar, Goban'daki Pigmeler v. b.). Bunların cesetlerine iğrenç şeyler gözü ile bakılarak bunlardan kaçılır. Birçok Afrika Zencileri sihirbazlara, cinsî sapıklara ve büyü neticesinde öldükleri sanılanlara da aynı muameleyi yaparlar.

Bu muameleye ve buna benzer birçok başka hareketlere hâkim olan düşünce, bulaşma inancıdır. Bu tehlikeyi önlemek içindir ki, cesetler umumiyetle parçalanır, çünkü bunlara gerek pislik kaynağı, gerek şeytanî ruhların toplanma merkezi gözü ile bakılır. Ölülerin cesetlerini bazı muayyen hayvanlara yem olarak verme âdeti de böyle bir bâtıl itikada dayanmaktadır. Yeni Zelândalılar, bir insanın cesedi yendiği takdirde onun «nihaî» olarak yani bedenen ve ruhen ölüdüğüne inanırlar. Kaliforniya Kızılderililerinde yakılan bir insan hakkında buna benzer inançlara raslanmıştır.

Ölülerinin cesetlerini ormanlarda ve ırmaklarda terketmeyi âdet edinmiş olan ırkların sayısına göre, cesetleriyle alâkadar olan ve bunları şu usullerin herhangi biri ile koruyan ırkların sayısı çok büyüktür: Cesedin üzerine toprak, taş, yaprak veya diken yığmak (yığınlı mezarlar), cesedin etrafına ağaç kütüklerinden veya dallardan bir set veya çit yapmak (kulecikli veya halkalı mezarlar) veya cesedin bulunduğu yerin önüne bir tribün veya sahne ve buna benzer bir yapı inşa etmek. Bu usullere başvuran ırkların hareketlerine hâkim fikrin şu olduğu söylenebilir: Ruhun terketmiş olduğu bedeni korumakla, ruhun buna tekrar dönmesi imkânı sağlanır; veya evvelce de işaret edildiği gibi, cesedin korunması suretiyle nihai ölümün önlendiği kabul edilir.

Yukarıdaki mülâhazalar çok umumi bir karakter taşımaktadır; çünkü, fiiliyatta ölülere ait her âyin veya âyin grupu, çeşitli iptidai toplumların ölüm, ruh veya hayat prensibinin ölümden sonra yaşamanın devamı, ölümden sonra hayat, öbür dünya v b. hakkında besledikleri inançları aksettirir. Gerçekten bazı kavimler, beden son nefesini verirken, ruhun onu terkettiğine inanırlar; başka kavimler ise aksine, bedenin hayat işaretleri vermemekle beraber, henüz ölmediğini sanırlar. Birinci inançta olanlar bu inançlarından dolayı insanları henüz ölmeden ve hattâ can çekişmeye başlamadan önce gömerler; öbürleri ise bu işi sonraya bırakarak «ruhun uyumuş olan bedene geri döneceğine» inandıklarını ortaya koyarlar. Fici adalarında, gömmeye hazırlık, ölümden birkaç saat önce başlar; eğer ölecek olan kimse bir önder ise, karıları, ona öteki dünyadaki yolculuğunda arkadaşlık etmek üzere bazan örf ve âdetlere göre, kocalarının ölümünden önce boğularak öldürülürler.

Ölüye, mezarında öbür dünyada kendisine lâzım ola

CENAZE: Avustralya'daki Warramunga oymağında

bilecek şeyleri vermek âdeti, insanın ölümden sonra yaşamağa devam etmesi inancına bağlıdır. Bu ölüm sonrası hayat ise, medeniyetçe geri milletler için, dünyadaki hayatın bir benzeri olup, bunun gibi klân bölünmesini, yaş sınıflarını, cinsleri ve başka hususları ihtiva eder. Buna göre, âyinler iki grupa ayrılır: Bir kısmı ölüyü diriler dünyasından «ayırmak» maksadına, öbürleri de onu ruhlar dünyasına katmak maksadına hizmet eder. Orta Avustralya'da yaşıyan Arouta kabîlesinin «ölünün kovulması» adı altında yaptığı âyin birinci çeşittendir. Ölüm hâdisesinden 12 veya 18 ay sonra yapılan bu tören, silâhlarla yapılan bir pantomim şeklini alır ve ölünün ruhunun, öbür dünyadan geri gelip durduğu sanılan yerde ve mezarı üzerinde yapılır. Kalkan ve mızrakla silâhlı birçok erkek ve kadınların katıldığı bu törende garip hareketler ve bağırmalar görülür. İkinci âyin kategorisinde, birçok hallerde, bir kahramanın, ölüler ülkesine yaptığı seyahati tarif eden efsane ve hikâyelere ve bılhassa bu şahsiyete, bu diyarın mahsullerine dokunmaması ve onları tatmaması, kendisinin ölüler tarafından dokunulmasına ve kollara alınarak öpülmesine müsaade etmemesi, nihayet ruhlarla birlikte yemek yememesi, su veya içki içmemesi tavsiye edildiği görülür. Bu âyinler, şekil itibariyle, ilkel toplumlarda bir ferdin bir klâna katılması, bir çocuğun evlât edinilmesi, misafir kabulü gibi hallerde yapılan törenlerin aynıdır.

Her iki kategoriye giren âyinler de esas mahiyetleri dışında, gerek ölü için gerek geri kalanlar için kesin olarak lâzım telâkki edilir. Yapılması şart olan bu törenler yapılmazsa, ölünün ruhu kederli bir «hayat» yaşar, mezar ötesi dünyaya giremez katılmak hakkını haiz olduğu sosyal grup veya sınıfa katılamaz. Lâyıkiyle saygı görmemiş olan ölüler, ilkel insan için, ruhların en korkunç sınıfını teşkil eder. Geçinme vasıtalarından, merkezinden, yurdundan ayrılmış bu ruhlar, yaşıyanlara karşı kin besler, onlara düşmanca muamele ederler.

Ayırma ve birleştirme âyinleri olarak iki sınıfa ayırdığımız bu âyinlerin tabiî sonucu olarak, ölünün mezarına yiyecek, erzak, esir, giyecek, silâh, muska ve başka lüzumlu veya süse ait şeyler yerleştirilir. Bunu yaparken, ölünün sosyal durumu, hayatta gördüğü vazife ve taşıdığı unvanlarla öbür dünyada da bunları devam ettirmek lüzumu göz önünde tutulur. Aşanti'de ölü, dünyadaki sosyal durumuna uygun bir maiyet ile ruhlar diyarına göç eder. Ölünün bir önder olmuş olması halinde, âyin, kurban edilen esirlerin yüksek sayıda olmasiyle, bir katliam şeklini alır. Katunga'da, eski Yarriba kırallığında, hükümdar ölünce, sarayın en ileri gelen şahsiyetleri, kıralın birinci karısı, kıralın büyük oğlu ve kıralın en sevdiği esir kadınlar, ölü ile beraber gömülmek üzere zehir içmeye zorlanırlardı. Niger üzerindeki Jenna'da, hükümdarın öbür dünyaya yalnız olarak gitmesini önlemek için, karılarının biri veya ikisinin ölüye arkadaşlık etmesi bir vazife sayılıyordu. G. Casati'nin Wanyoro'larda müşahede ettiği bir âyin, bundan da daha korkunç ve garip bir karakter arzeder: Ölen kıralın altı karısı, mezarda oturmuş olarak kıralın cesedini ayakta tutuyorlardı, bir erkek çocuğu da, ayakları önünde, piposu ile tütün kabını tutuyordu. Bu tüy ürpertici grup teşekkül ettikten sonra, mezar toprakla doldurulmuş ve sonra da kıralın şerefine, birkaç insan kurban edilmiş.

CENAZE: Afrıka'daki Mongo oymağında C. sandığı

Öbür dünyanın topografik durumu (dağ, etrafı nehirlerle çevrilmiş memleket, ada, mağara v. b.) na göre ve ölünün oraya yaya veya bir vasıta ile gideceğine göre, cesetle birlikte, ölüye ait bir çift kundura, deve, at veya başka bir hayvan veya bir kızak, kürekleriyle birlikte bir sandal v. b. gömülür. Lapon'lar, ölünün en az üç hafta, en çok üç yıl sürecek olan bu seyahati yapabilmesini sağlamak için, cesedi gömdükten sonra, mezarı üzerinde bir ren geyiği kurban ederler. Assam'daki Lushai'ler bir teke, bir dişi keçi ve bir köpeği mezarın üzerinde kurban eder ve ölünün, bu üç hayvanın, koku ile yol bulma kabiliyetlerinden faydalanarak Mi thi hua diyarına ulaşacağına inanırlar.

Malaya, Australya, Polinezya yerlilerinde ölüler sandalı âyinine raslanır. Bu âyin, ölüler diyarının bir ada şeklinde tasavvur edilmesinden doğmuştur. Polinezyalılar buna «ruhlar adası» derler. Bu tasavvura göre hareket eden kavimler, cesedi bir sandala yerleştirirler. Mulgrave'de adalılar, seyahati kısaltmak kaygusıyle, içinde cesedin bulunduğu sandalı denize salarlar. Nesiller birbirini takibettikçe, bu âyin devam etmekle beraber, sembolik bir şekil alır. Bu sebeple ceset, sandal şeklinde bir sedyeye konulur. Bu ikinci safha Malaya kavimlerinde, Nias adasının güney bölgelerinde, Sumatranın Battak'larında, Borneo'nun Longputi'lerinde ve başka bazı kavimlerde de görülür. Bazı yerlerde, sandal gittikçe küçülür ve sonunda bir sandal resmine kadar gidilir.

Animistik prensiplere dayanarak, «ölü çeyizi» âyinini, ölünün öbür dünyada ihtiyacı olacağı kabul edilen eşya ile açıklıyan düşünüşe karşı, şu itirazda bulunulmuştur: Çeyizi teşkil eden unsurlar, ölünün işine yarıyamaz; çünkü bunlar, eğer insan veya hayvan ise, öldürülüyor, eğer silâh veya âlet ise kırılıyor ve tahribediliyor. Birçok hallerde kızak ve sandalın ters vaziyette mezarın üzerine konulduğu görülür. Bu ve buna benzer başka görüşlere dayanan bazı etnologlar, bu âyinlerin maksadının ölüye ait olmuş veya onunla temas etmiş olan her nesnenin imha edilmesini emreden tabu'yu yerine getirmek olduğunu iddia etmişlerdir.

Cesedi, dinlenme duruşunda, yan yatmış ve elleri başının altında birleşmiş olarak yerleştirme âyinine genel olarak ölünün ancak uykuya dalmış olup öbür dünyada tekrar uyanacağına inanılmasının bir sonucu gözü ile bakılır. Ölüyü, bacakları bükülmüş ve göğsüne dayanmış olarak yerleştirme âyinine gelince, bunun şu tasavvura dayandığı sanılır: Ölü, tekrar doğacağı için, bütün yaşıyanların anası olan yerin kucağına yerleştirilirken, henüz doğmamış bir çocuğun anasının karnındaki duruşuna benzer bir duruşa getirilmelidir. Nihayet, cesedi, toparlanmış ve bu duruşta sağlam bağlarla sıkıca bağlanmış olarak mezara yerleştirme âyini, şöyle açıklanır: Yaşamağa devam edenler, ölüp ruhlara karışmış olanlardan korkarlar ve bunları zincirliyerek

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CENAZE: Amerika Kızılderililerinden Dakota oymağında

veya bağlıyarak, hareketsiz bir durumda tutmağa çalışırlar. Bu üç açıklamadan birincisine «sembolik», ikincisine «embriyolojik», üçüncüsüne de «apotropaik» denilir. Her üçü de şu hususa dayanır: İlkel kavimler, ölünün bedenini ancak ölümünden sonra bu duruşa getirirler. Halbuki bazı kavimlerde de görülen âdetler bunun aksini düşündürür. Meselâ, Yukarı Zambezi üzerindeki Barotse'ler, Gabon'daki Pigmeler, Uganda'daki Acioli'ler, Bieneseio'lar, Mieken'ler ve Batı Habeşistan'daki Galla kavimlerinin bazıları, bedeni ölümden önce, can çekişmenin ilk emareleri görülünce, bu vaziyete getirirler. Eğer kol ve bacaklar bükülemiyorsa, ceset uzanmış olarak bırakılır (Pigmeler), fakat bu takdirde, ölünün ruhu, şiddetli bir ölümle ölenin ruhu gibi muamele görür ve bir veya birkaç hayvanın kurbanı ile teskin edilir.

Cesedin kurumasını, çürümesini ve iskeletin etlerden temizlenmesini amaç edinen âyinler, çoğu şöyle izah edilir: Ölünün bedeninin, onun için teşkil ettiği yükü üzerinden atmadıkça ölü, ruhlar diyarına giremez. Misyoner J. Lafitau'nun zamanında Karib'ler, ruhlarının et zarfı veya kabı tam olarak yok olmadan, öbür dünyaya göç edemiyeceğine inanırlardı. Madagaskar'daki Betsileo'lar, buna benzer bir düşüncenin tesiriyle, evvelâ kulübelerde cesetlerin çürümesini ve etlerinin dağılmasını ateşin tesiriyle çabuklaştırırlar, sonra da iskeleti gömerler.

Maori'ler gibi, cesedi geçici bir zaman için gömen ve etler dağıldıktan sonra iskeleti tekrar mezardan çıkaran kavimler de tam bu düşüncenin tesiriyle hareket ederler. Pigmelerin bazılarında şu inanç hüküm sürer: Eğer bir önderin cesedi, ölümünden birkaç ay sonra, dağılmış bulunursa, ruhunun Khmvum'a kabul edildiğine hükmedilir; fakat ceset tam olarak veya mumyalaşmış olarak kalmış ise, özel bir gömme usulüne başvurmak lâzımdır: Bir ırmakçığın suları başka yöne akıtıldıktan sonra, ceset bunun yatağının dibine gömülür ve ırmak tekrar eski yatağına getirilir. İndonezya, Malenezya, Amerika ve Afrikada yaşıyan bazı kavimlerde ölümden bir zaman sonra mezarı açıp kemikleri çıkarma âyini, yemek, içmek ve cinsî münasebetler hususunda taşkın ziyafetlere vesile olur.

Eski Mısır: Ölülerin hatırlanması ve onlara ait âyinlerin, Mısırlıların dinî hayatında, ta ilk zamanlardan Hıristiyanlığın Mısıra girişine kadar oynadığı büyük rol, bu milletin şuurunda ölümün işgal ettiği yerin önemini gösterir. Mısır tarihinin, sülâlelerden önceki en eski zamanlarında, cesetler hasırlara, bezlere, derilere sarılmış olarak, kumda kazılmış, beyzî mezarlara gömülürdü. Cesetlerin yanına da birkaç nesneden ve yiyecekten ibaret bir çeyiz konulurdu. Son zamanlara doğru, mezar dikdörtgen şeklini alır. Mısırlıların inanışına göre, ölüm anında bedenden, «çift» veya ruh adını taşıyan, el ile dokunulmaz ikinci bir beden (Ka) çıkar ve uzaklaşırdı. Bu ruh, ceset çürüyüp dağılmadıkça, yaşamağa devam ederdi. Bu husus, cesedi muhafaza etmek, cesedin kimyevi maddelerle mumyalaşmasını sağlamak için alınan tedbirleri açıklar. Maddi olmıyan «Çift» buna rağmen bedenin bütün ihtiyaçlarına sahipti. Mezar onun ikametgâhı olup buraya mefruşat ve gıda maddeleri yerleştirilirdi. Bir «Çift» in içine girebileceği bedenden mahrum olmaması için, mumya'ya ilâveten, mezara ölünün resimleri ve heykelleri yerleştirilirdi. Herodotos'a göre tahnit işi üç sınıf üzere yapılırdı ki, bunların en iyisi şöyle olurdu: Tahnitçi, beyni, afatasına zerk ettiği bir sıvı ile eritir ve eğri bir demir kanca çubuk ile burundan çıkarırdı. Sonra cesedin yanını açar, bağırsaklarını çıkarır, palmiye şarabı ile yıkar ve üzerine toz haline getirilmiş baharat serperdi. Daha sonra da karnı marsafi, tarçın ve başka kokularla doldurur ve tekrar dikerdi. Nihayet ceset natrona daldırılarak 70 gün bırakılırdı. Bu devreden sonra ceset, hemen hemen deri ile kaplı bir iskelet haline gelmiş olduğu halde zamklanmış bez şeritlere sarılır ve üstüste üç kefene büründükten sonra bir de kırmızı beze sarılır ve bu bez, enine ve boyuna şeritlerle tutturulurdu. En son olarak mumya, bir çift tahta tabuta konurdu. Bu iki tabut takriben bedenin şeklini gösterirdi. Baş tarafına ölünün yüzü yontulurdu.

Babilliler ve Asurlular: Bu kavimlerde de, Mısırlılarda olduğu gibi, ölüme hayatın sonsuz bir devamı gözü ile bakılırdı. Ancak, bunlar Mısırlılardan farklı olarak, en çok, dünya ile ilgileniyor ve ölümden sonrasına, aşağı ve sıkıntılı bir yaşama şekli gözü ile bakarak ölümden tiksiniyorlardı. Neticede ölülerle az meşgul oluyorlardı. C. törenleri, Mısırlılarınkini andırmakla beraber, çok daha basit idi.

İbraniler ve yakın topluluklar: C. âyinleri ve mezar şekilleri eski zamanda yaşıyan öbür milletlerde olduğundan pek farklı değildir. *Kitab-ı Mukaddes* bize, İbrahimin, Kaun Sara'yı gömmek için bir mağara satın aldığını bildirmekle, aile mezarı anlayışının Yahudilerde var olduğunu gösterir. Bütün Samilerde cesetler gömülür; bilhassa Fenikelilerde karşılaştığımız cesetleri yakma geleneğinin izleri yabancı tesirle açıklanır.

Hititler: Eski krallık devresinde hükümdarların cesedi yakılmaz, yıkanıp gömülürdü. Bu hususu I. Hattusilis, siyasi vasiyetnamesinin sonunda şöyle ifade eder: «Cesedimi uygun şekilde yıka; beni bağrına bas ve bağrında iken toprağa göm». Öte yandan, 1936 da Boğazköyde bulunan tabletlerin gösterdiği gibi, İmparatorluk devresinde, cesetler yakılırdı. On üç gün ve belki de daha uzun müddet süren C. âyinleri şu kısımlara ayrılırdı: 1. Cesedin yakılması; 2. Ateşin, içkiler (bira, şarap ve Walhi adını taşıyan ve âyinlerde çok sözü geçen bir üçüncü içki) dökülerek söndürülmesi; 3. Kemiklerin sıvı veya katı haldeki yağa batırılması veya bulanması; 4. Kemiklerin bir keten beze ve süslü bir elbiseye sarılması; 5. Kemiklerin, erkek ise bir iskemleye, kadın ise bir tabureye konularak, bunun önüne bir masanın ve bu masanın üzerine sıcak ekmek ve başka besinlerin konulması; 6. Bazı sihir ameliyelerinin yapılması ve kurbanların kesilmesi; 7. Kemiklerin bir «taş ev» in iç odasındaki yatağa yerleştirilerek bunun önüne bir lâmbanın konulması. Dikkati çeken nokta, bu merasimin Homeros'un tarif ettiği Patroklos'un ve Hektor'un C. merasimlerine (*İlias*, XXIII, 233 ve XXIV 782 ve s.) çok

CENAZE: Hindistan'da Hindu cenaze töreni

benzemesidir. Homeros Yunanlılarının, bu hususta Hititlerin öğrencileri olmuş olması muhtemeldir.

1911 de Winckler, Yazılıkaya yoluna yakın bir noktada, ölü kalıntıları ihtiva eden küpler (pıthoi) bulmuştur. Çift olarak ağız ağıza yatan bu küpler içerisinde yakılmış ölü kalıntılarını ihtiva eden küçük kablar bulunmuştur. Bu keşifler, şimdiye kadar M. Ö 2. binyıl Hititlerinin ölü yakmasiyle ilgili yegâne buluştur Öte yandan hem Alişar'da, hem de Boğazköyde bulunan birçok mezarlarda ceset, bazan yukarıda bahsedilen mezarlarda olduğu gibi ağız ağıza dayanmış iki küpte bulunuyor, bazan da sadece toprakta yatıyordu. Boğazköydeki toprak mezarların en çoğu evlerin içerisinde bulunmuştur. Bütün bu kalıntıların alelâde insanlara ait olması muhtemeldir, halbuki daha yukarıda tahlil olunan C. merasimi kıral ve kıraliçelere aittir.

Eski İranlılar: Zerdüştün eski dininde (ve bunun şimdiki İranlılar ve Hindistandaki Parsî'ler arasında bıraktığı izlerde), C törenlerinde geniş ölçüde hâkim olan düşünce, ölüm anından itibaren bedenin kirlenmiş olması inancıdır. İnsan ölür ölmez «nü» adını taşıyan cin veya şeytan bir sinek şeklinde kuzeyden gelir ve cesede hâkim olur. Bu sebepten dolayı ceset ne gömülebilir. ne de yakılabılır (bilhassa yakılması caiz değildir), çürükü bunun neticesi. temiz unsurlar olan su ve ateşi kirletmek olur Ceset yıkandıktan sonra kullanılmış bir beyaz elbise giydirilir ve evin uygun bir odasına yatırılır Cesedi C naklı merasimi için hazırlamakla vazifeli, «nasâsâlar» (taşıyıcı, hama) denilen iki memur cesedin etrafında üç daire çizerek bunu yaşıyanlar topluluğundan sembolik bir şekilde ayırır. Bunun üzerine «sag - dîd» (köpek bakışı) töreni yapılır: Bir köpek birkaç kere cesede yaklaştırılır, ve bakışı ile cesetteki şeytanı kaçırır. Nihayet, beyaz elbiseli başka taşıyıcılar. cesedi demirden bir sedyenin üzerine y e r l e ş t i r i p *Ave sta*'dan alınma bazı dualar okuduktan s o n r a, cesedi «dakhma» ya götürmek üzere yola çıkarlar. Bu adı taşıyan yapı, yuvarlak olup ortasında bir kuyu vardır; bunun da etrafında amfiteatr şeklinde yükselen ve aynı merkez etrafında sıralanan taş yataklar konulmuştur. Cesetler açıktan bu yataklara, «nasâsâlar» a d ı n ı taşıyan taşıyıcılar tarafından çırılçıplak o l a r a k yatırılır. Bu yere gelen a k b a b a ve başka yırtıcı k u ş l a r ç o k vakit g e ç m e d e n cesetlerin etini yer, iskeletler ise yılda iki defa ortadaki kuyuya atılarak burada dağılır, toz hâline gelir. Ölünün çıktığı evde de, banyolar ve tütsülerle genel bir temizlik yapılır.

Hintliler: Şimdiki Hinduizm'de hemen hemen kesin olarak hüküm s ü r e n C. âyini, ceset yakımıdır; ancak ölen çocuk ve münzevi ise, gömmeye başvururlar. Çok geniş olan ölü töreni *Veda* ilâhilerinde ve bilhassa Sütra'larda bildirilmiştir. Ölmek üzere bulunan insan, yurt ateşi (veya kendinin beslemiş olduğu üç kurban ateşi) yanında, başı güneye doğru çevrilmiş olduğu halde yerleştirilir ve *Veda*dan bazı kısımlar kulağına okunur. İnsan ölünce, saçları ve tırnakları kesilir. Yeni bir e l b i s e giydirilen ölü bir sedyeye yatırılır. Bunun ü z e r i n e C. alayı, yakılma yerine gitmek üzere yola çıkar. Beraberinde üç teke (veya bunların yerine üç pirinç pastası) ve bir boynuzsuz, yaşlı inek (anustaraṇî) götürürler. Yolun üçte veya dörtte birine varılınca, tekelerin (veya pirinç pastalarının) biri kurban edilir; bu yapılırken hazır olanlar, cesedin ve toprak parçalarının etrafında sağdan sola, saçları kafalarının sağ tarafında dağılmış ve sol tarafında bağlı olduğu hâlde üç defa dönerler. Bu tören, aynı şekilde. yolun ikinci üçte birinde ve sonunda tekrarlanır. Yakılma yerine gelinince. ceset odun yığını üzerine yerleştirilir. Bunun boyutları. yönleri ve başka hususlar çok kesin bir şekilde tesbit edilmiştir. Aynı zamanda, kurban törenlerinde, ölünün kullanmış olduğu kurban ateşleri ve aletleri de yerleştirilir. Bunun üzerine Anustaraṇî adı verilen inek yaklaştırılır ve kurban edilir; fakat ölü evvelce bu ineği Brahmanlara takdim etmemiş ise. inek uygun dua formüllerinin okunmasiyle, yığın etrafında bir defa gezdirildikten sonra öldürülmeden serbest bırakılır. Ölünün karısı odun yığınının kuzey kenarına yerleştirildikten sonra. hayat diyarına geri çağıran formüllerle, oradan uzaklaşmaya davet edilir (XIX. yüzyılın başlarına kadar, Hindistanda ölü ile birlikte dulu da yakmak şeklindeki barbarca âdet geniş ölçüde tatbik olunurdu). Yığın tutuşturulur ve toplanmış olan insanlar, matemli bir vaziyet almaktan çekinerek dağılırlar. Bunlar, bir ruhî temizleme banyosu alır ve 1 - 10 günlük bir kirlilik devresi (âśauca) geçirirler. Bu devre esnasında ölünün hayrına pirinç, su ve süt teberrulası yapılır. Yakılan cesedin kalıntıları ise bir kabda toplanır (śmaśāna) ve bir ağacın altında kazılmış bir çukura konulur.

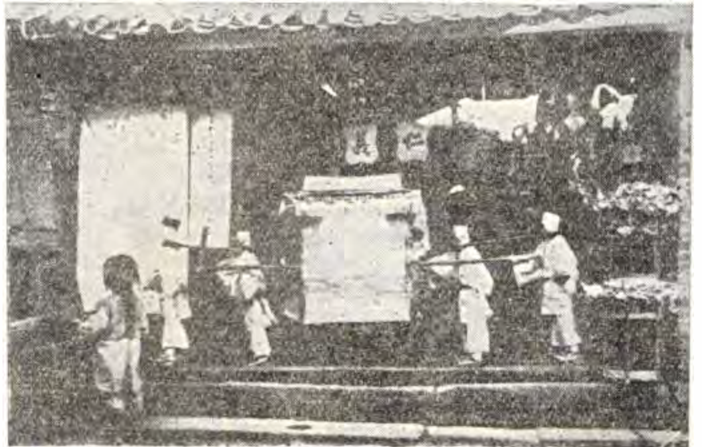

CENAZE. Seylan'da Buddhist cenaze töreni (yakılma)

CENAZE: Birmanya'da cenaze alayı

Çinliler: Kunğ dzı (Konfikyus) klâsiklerinin (meselâ Menğ-dzı [Menkıyus], III, 1,5) söylediklerine göre, en eski Çinliler, cesetleri, gömülmemiş olarak, kırlarda bırakırlarmış Birçok hallerde ve bilhassa salgın, kıtlık v. b. felâketlerde, cesetleri bırakırken bir hasıra sararlarmış Şimdi de, normal olarak (sistematık bir şekilde) ölen çocuklar, sırf bir hasıra sarılmış olarak, açık kırlarda veya şehirlerin dışına bırakılır. Çinlilerin bazı garıp bâtıl inançları, çocukların muayyen bir mezara gömülmesine mâni olur. Hayırsever bazı şahıslar, bilhassa Kuzey Çinde çocuk cesetlerine mahsus kuleler yaptırmışlardır. Birçok hallerde yanlış olarak iddia edildiği gibi, Çinde, ölü yakma âdeti Buddhist rahiplere münhasır kalmayıp halk arasında da M. S I-IX. yüzyıllarda yayılmıştır. M S 946 ve 950 yıllarında imparator ailesine mensup ölülerin yakıldığı bilinmektedir. M. S. 962 de, Kunğ-dzı'cıların tesiriyle çıkan bir irade, o zamanlarda umumi olarak tatbik edilen ölü yakma âdetinin, gelenek halındeki âyinlerle uyuşmadığından, yasak edilmesi gerektiğini bildirir. M. S 1157 ve 1261 tarihlerini taşıyan başka iki irade, ölü yakma usulünün, o zamanlarda, bilhassa Şan-si, Çe-Kyanğ ve Kyang-su vilâyetlerinde, genel olarak hâlâ tatbik olunduğunu gösterir Moğol hanedanı devresinde, ölü yakmanın Fu-kyen vilâyetinde de yaygın olduğunu biliyoruz. Ming hanedanının ceza kanunu (bunu son Mançu hanedanının ceza kanunu da olduğu gibi tekrar etmiştir) birkaç maddesini ölü yakma âdetini yasak etmeye ayırmıştır. 1891 de, Kyang-si vilâyetinde çocuk cesetleri yakılırdı. Mezarlıklar, köylere ve şehirlere yakın olup uzun ve dikdörtgen şeklinde anıtcık sıralarından ibarettir. Anıtçıkların her birinde dik bir küçük sütun görülür. Bunların birçoğu hiçbir yazıt taşımaz. En zengin ailelerin, aile mezarlıkları vardır. Bunların şekilleri ve yönlerinin tâyini yalnız geleneğe göre değil, aynı zamanda geomantık (toprak falı) mülâhazalara dayanarak tesbit edilir.

Japonlar: M S 700 de Buddhizm ile beraber Japonya'ya giren ölü yakma usulü evvelce orada tatbik olunan gömme usulünün tam olarak yerine geçmemiştir. 18 Ocak 1873 tarihli bir kararla ölü yakma yasak edilmiş ise de, 25 Mayıs 1875 tarihli başka bir kararla evvelki karar hükümsüz sayılmıştır. Şimdi Tokyoda 9 krematoryum (ölü yakma fırını) vardır. Bazan, bilhassa imparator ailesine mensup şahısların C. törenlerinde, pek çok masraf edilir. 1912 de Meji imparatoru Mutsuhito ve 1926 da Taişō imparatoru Yoşihito'nun C alaylarında eski törenler tamamiyle yerine getirilmiştir 1912 de mareşal Nogi, pehlivanca bir hareketle, muhtemel bir geleneği yenileştirerek, C arabasının İmparatorluk sarayından çıktığı anda altmış yaşında olan karısı ile birlikte kendini öldürmüştür. Kunğ-dzı'cılık âyinleri ve bilhassa, ölünün ruhunun içinde ikamet ettiği levhacıklar, Şinto ve Buddhist dinlerine de kabul edilmiştir.

Eski Yunanlılar: Mykenai devrine ait mezarların gösterdiği gibi en eski zamanlarda Yunanlılar, ö l ü l e r i gömerlerdi. Gömülme, m e z a r y e r i n d e genel olarak k u z u ve keçilerin kesilmesinden ibaret bir C kurbanı yapılıp mezar iyice döşenip donatıldıktan sonra vuku bulurdu Mykenai devrinin, yani pre homerik devrin C. âyinleri, ölülerin, yaşıyanlara karşı kıskançlık ve düşmanlık duyguları beslemelerine ve onları teskin ve memnun etme lüzumuna inanmalarına dayanmakta idi Bu inancın, Homeros'un canlandırdığı zamanlarda değişmiş olduğunu görüyoruz Artık ölülerin şuursuz bir hayat sürüp yaşıyanlarla ilgilenmediklerine inanılıyordu; fakat buna rağmen mânalarını kaybetmiş olan törenlerinde bir değişme vuku bulmamış ve M. Ö. VIII.-VII yüzyıllara kadar ve daha sonraları da bunları tatbike devam edilmiştir. Ölüye, öbür dünyada rahata kavuşmasını sağlamak için yapılacak başlıca hizmet, onun cesedini gömmektir. Bu iş eğer fiilen görülemez ise, hiç olmazsa sembolik bir şekilde yerine gelmelidir. Ölür ölmez, ölüye karşı ilk sevgi işareti olarak gözleri ve ağzı kapatılır ve yüzüne bir peçe veya bez örtülürdü Bundan sonra ceset yıkanır ve yağlanır, çok temiz çamaşır giydirilir ve başı çelenk ve sargılarla sarılarak, ayakları kapıya doğru çevrilmiş olduğu halde, bütün bir gün ölüm döşeği üzerinde bırakılırdı. Cesedin yanında, ailenin kadınları C. ağıtları okurlardı. Bunun şekil ve makamları bazı Yunan devletlerinde kanun tarafından tesbit ve tahdit ediliyordu (meselâ Atınada Solon'un kanunları tarafından) Ev kapısının önüne komşu bir evden alınmış su ile dolu bir kab konulurdu: bunun maksadı, ölüm evinden çıkan şahısların, başka insanlara karışmadan önce, temizlenmelerini mümkün kılmak

CENAZE: Çinde cenaze alayı (ceset, kâğıttan yapılmış sedyenin içindedir)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CENAZE: Eski Yunanlılarda (vazo uzerindeki bır resimden)

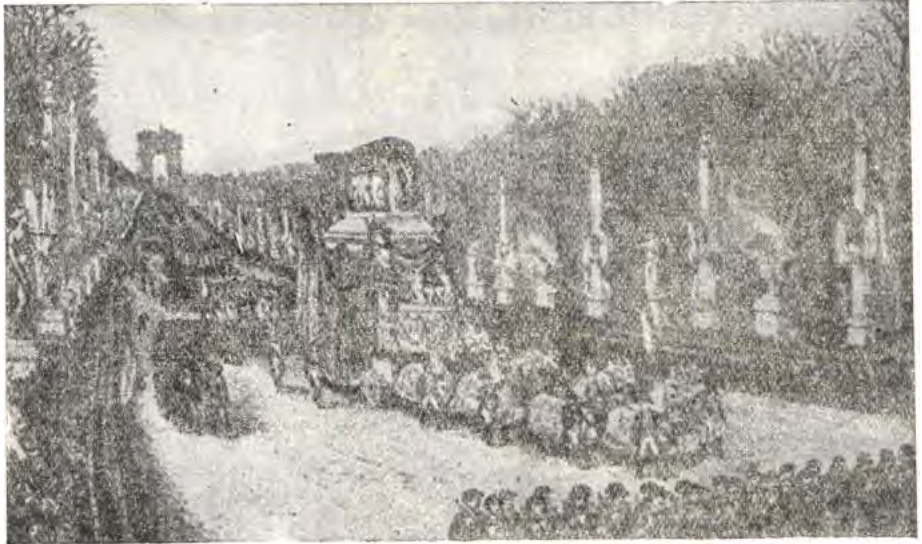
idi. Ölümden sonraki üçüncü günün sabahı, kalabalık bir C. alayı teşekkül eder ve cesedi gömülme yerine götürürdü (Bu alayın da büyüklüğü birçok Yunan devletlerinde muayyen kanunlar tarafından tesbit edilmişti).

Mykenai devresinden sonra Yunanistanda rastlanan ceset yakımı muhtemel olarak Homeros Yunanlıları tarafından yabancı memlekette ölenler için daha pratık bir usul olarak Troialılardan alınmıştır. Bol ölü yakımı emareleri gösteren ve Homeros'un Troiası olarak kabul edilen Altıncı Troia ise Hitit İmparatorluğu ile çağdaş olup bu usulü Hititlere aşılamış olabilir. Hititlerden bahsederken işaret ettiğimiz veçhile, Homeros kahramanları Patroklos ve Hektor'un cesetlerinin yakılmaları (*İlias*, XXIII, 225 ve XXIV, 782) Hititlerinkine çok benzer. Homeros'a göre ceset yakıldıktan sonra ateş şarapla söndürülür; kemikler toplanır ve yağa bulandıktan sonra bir beze sarılır ve bir altın vazoya konulur; bu vazo taştan bir mezara yerleştirilir (Patroklos için bu doğru değildir); mezarın üstüne toprak yığılarak bir tumulus yapılır; nihayet atletik oyunlu bir merasim tertibedilirdi. Homeros'tan sonraki Yunan dünyasında tatbik edilen ölü yakımında cesedin yakıldığı tahta yığının üzerine ölünün yanına, yaşarken kullandığı ve sevdiği şeylerle birlikte, kokular ve yağ kabları da konurdu. Ceset yandıktan sonra kemikler toplanarak, kıymetli madenden yapılmış urna (vazo)larda saklanırdı. Fakat Homeros'un aksettirdiği Mykenai sonrası Yunan dünyasında da yakılmadan çok daha kolay ve ucuz olan gömülme, bundan fazla sayıda tatbike devam edilmiştir. Yakılma, ancak en yüksek sınıflarda tercih edildiği gibi, genel olarak harb veya salgın neticesinde kitle halinde ölüm halinde ve yurttan uzak ölenlerin cesetlerine tatbik edilirdi. Ceset, kil veya tahtadan bir tabuta yerleştirilir veya en eski Yunanlıların usulüne göre, sadece bir yaprak veya küçük taşlar tabakası üzerine yatırılır. Mezarda, cesedin veya küllerin yanına büyük sayıda çanak çömlek ve bundan başka aletler konularak hiç değilse sembolik bir tarzda, ölüye, alışık olduğu hayatı öbür dünyada da devam imkânı verilirdi. Fakat sonraları bu ölü çeyizi, azaltılmıştır. M.Ö. V. yüzyıla ait Attika mezarlarında, ancak örf ve âdetçe lâzım sayılan şeylere raslanır. Öbür yandan da, ölünün ağzına madenî para koymak âdeti gittikçe yayılmıştır. Bu para, ölüleri Hades'e getiren kayıkçı Karon'a verilmek için konurdu (bazı yerlerde görülen parayı ağzında taşıma âdeti bu hususta dikkate değer). Ceset, tahta veya kilden bit tabuta olduğu gibi, bazı müstesna hallerde taştan tabutlara konulurdu. Taştan ve bilhassa mermerden lâhitlere her ne kadar en eski zamanlarda dahi raslanırsa da (meselâ Hagia Triada lâhdi), bunların sayısı ancak son zamanlarda artar. En fakir sınıflara ait ölüler belli yerlerde yapılmış genel mezarlıklara gömülürdü. Zenginler ise kendileri ve aileleri için aile mezarlıklarını kayalara kazdırırlar veya kır kâşanelerinde yaptırırlardı. Roma devrinin başlamasiyle, Yunan dünyasında ölü yakma âdeti tekrar rağbet bulur.

Romalılar: Romada, ölüm döşeğinde bulunan kimsenin son nefesi, ağzını öperek alındıktan sonra, bir sevgi ve saygı nişanesi olarak gözleri ve ağzı kapatılır ve ölü, adiyle ve yüksek sesle çağrılırdı (conclamatio). Bundan sonra cesedin hazırlanmasına geçilirdi. Bu iş, en çoğu, ölüm ve C. alayları tanrıçası Libitina'nın rahipleri olan libitinarü'ye bırakılırdı. Bu hazırlama işi, bilhassa en zengin ailelere mensup ölüler için olup bunlar birkaç gün teşhir edilirdi. Bu maksatla ceset sıcak su ile yıkanır ve çürümeyi yavaşlatmağa mahsus yağlarla oğulurdu. Bazı hallerde tam mânasiyle tahnite başvurulurdu. Sonra, ölüye, hayattaki mevkiine uygun elbise giydirilir ve ölü. mücevherlerle süslenerek yatağına yatırılır ve atrium'da teşhir edilirdi. Ölünün ayakları kapıya doğru çevrilmiş olup etrafına meşaleler. lâmbalar, çok kollu şamdanlar, buhurdanlar ve çiçekler konurdu. Romalılarda da, Yunanlılarda olduğu gibi, ölünün ağzına Karon'a mahsus bir madenî para (obolus Carontis) koymak yaygın bir âdet idi. Cesedin teşhir edildiği günlerde (ki bu teşhir müddeti, zengin ailelerde bazen bir haftayı bulurdu) akrabalar C. ağıtı okurlardı. Bundan sonra hakiki C. merasimi (funus) başlardı. Bu merasim üç kısma ayrılırdı: 1. Cesedin sedye üzerine yerleştirilmesi; 2. C. alayının toplanması; 3. Cesedin gömülmesi. Bütün bu işleri libitinarü görürdü; fakirler de onların hizmetinden faydalanırlardı. C.'merasimi, normal olarak, gündüzün yapılırdı Ancak çocuk C. leri (funera acerba) ve fakirlerinki bu hususta bir istisna teşkil ederdi. Zengin ailelere gelince, bunlar, masraflı ve muhteşem C. alayları tertibetmekte birbirleriyle yarışırlardı. Bu derece ileri C. masrafları, kanun yolu ile tahdit edilmek istendi, fakat muvaffak olunamadı. C. alayı bir tellâl tarafından bütün şehirde ilân edildikten sonra, muayyen saatte ölünün evinden çıkardı. Başta muzikacılar yürür, sonra meşaleciler, ağlayıcı kadınlar, dansörler ve aktörler gelir, bunlardan sonra da ölünün ecdadının resimleri taşınırdı. Bunlardan sonra da ölünün mevkiine uygun sayıda liktorlar, fascius'larını baş aşağı tutarak geçer ve bunlardan sonra omuzlar üstünde taşınan tabut gelirdi. Tabutu ya aile fertleri, ya serbest bırakılmış esirler, yahut da yüksek mevkideki yurttaşlar taşırdı. Tabutun arakasından, yas elbisesi giymiş akraba ve dostlar gelirdi. Önemli şahısların C. alayları ekseriya Forum'dan geçer ve rostra önünde durulurdu. Burada «laudatio funebris» (ölü methiyesi) söylenirdi. Törenin bu safhasında ceset rostra yanında ve herkesin bunu görebilmesi için, birçok hallerde ayakta olarak teşhir edilirdi. Ölünün oğlu, bunun olmaması halinde akrabasından bir kimse, toplanmış halk kitlesi karşısında rostra'ya çıkar ve methiyeyi söylerdi.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Cumhuriyet devrinde bu kaideye pek az hallerde ve çok makul sebeplerden dolayı, aykırı hareket edilmiştir. İmparatorluk devrinde ise Senato, birçok hallerde, bu vazifeyi yüksek memurlara (magistratus) vermiştir. Ancak ius contionandi (alenen söz almak) hakkına sahip olanlar ölüyü methedebilirdi. Bu âyinin menşei hakkında kesin olarak bir şey söylenememekle beraber, bunun ilk zamanlarda, p a t r i c i i (asılzadeler) nin bir akrabası tarafından C. merasimi esnasında övülmesiyle başlamış olup sonradan bu

CENAZE: I. Napoléon'un cenaze alayı Pariste Champs-Elysées'den geçerken (13 Aralık 1840)

hususi törenin açık bir mahiyet almış olması muhtemel görünür. Bunun herhalde Romalıların bir hususiyeti olduğu sabittir. Ancak büyük insanlar bu şerefe lâyık sayılırdı. Bu şeref, önce particii'ye verilmiş, sonra plebei (aşağı tabakalar) ye ve en son kadınlara. Laudatio, normal olarak, Forum'da yapılırdı. Bir zat imparatorluk devrinde birkaç defa olduğu gibi, iki laudatio ile şereflendirilirse, bunların biri Forum'da, bazen de her ikisi de Forum'un başka başka yerlerinde söylenirdi. Tabiatiyle birçok landatio'lar törenden sonra yayımlanmış, bazan da, aile gururunu okşamak maksadiyle hiç söylenmemiş olan methiyeler yazılarak aile arşivine konulmuştur. Laudatio funebris'ler normal olarak Quirites, yani Romalılara hitaben söylenirdi. Konular çeşitli olmakla beraber, normal olarak, laudatio'lar giriş'ten sonra şu bölümlere ayrılırdı: Ölünün ecdadı; gençliğinde tahsili; devlette işgal ettiği mevkiler; yaptığı önemli işler; karakteri ve hayat tarzı; aile hayatı. Yunanlılar ve Hıristiyanlar laudatio âyinini Romalılardan almışlardır. İtalya ve Roma'da gömme ve yakma usulleri, ta M. Ö. VIII. yüzyıldan beri tatbik olunmuş, bazan biri, bazan öbürü tercih olunmuştur. Cumhuriyetin sonunda ve İmparatorluğun birinci yüzyılında genel olarak yakma usulü kullanılmıştır. Bu moda, zamanla vilâyetlerin çoğuna yayılmıştır. M. S. III. yüzyıldan itibaren yakma usulünün gerilediğini görürüz. Son misaller Constantinus devrine aittir, fakat M. S. III. yüzyılın başlangıcından beri artık imparatorların cesetleri yakılmıyordu. Bu değişme, muhtemel olarak ne dinî tesirlerin, ne de ahret hakkındaki görüşlerin gelişmesinin bir neticesidir (bu görüş bittabi Hıristiyanlar için varit değildir). Ancak bir moda meselesi olup lâhitlerin tekrar ön plâna gelmesiyle ilgilidir. Mezarlar, daima şehir surları dışında bulunurdu. Yakılacaksa, ceset, külün muhafaza edileceği yere yakın, ustrina (yakılma yeri) adını taşıyan bir yerde yığılan odunlar üzerinde lectus (döşek) ile birlikte yakılır, yakılma ameliyesi de, Yunanlılarınkine benzerdi. Cesedin kalıntıları, aile fertleri tarafından muayyen urna'larda toplanır ve muhafaza edileceği yere yerleştirilirdi. Umumi olarak fakir sınıflarda tatbik olunan gömülmeye gelince, bunun hakkındaki bilgimiz daha azdır. Fakat her iki halde de mezarlar hemen hemen aynı şekilde olurdu. Fakirlerinki mezarlıklarda toplanmış, zenginlerinki de ayrı ayrı veya aile mezarlıklarında bulunurdu.

Hıristiyanlar: Katolik liturgyasına göre C töreni normal olarak, ölenin ait olduğu kilisenin papazı tarafından düzenlenir. Üç safhaya ayrılır: Evvelâ ceset, papaz tarafından takdis edildikten sonra ölümün vuku bulduğu yerden kaldırılır (levare cadaver) ve bu maksatla hazırlanmış kilise (ecclesia funerans, ki bu halde ölünün ait olduğu kilise - ecclesia paroecialis'tir) ye nakledilir (deducere ad eccleisiam). İkinci safha Kilisede yapılan dinî tören (exequias persolvere) den ibaret olup iki kısma ayrılır: Officium mortuorum (ölüler âyini) ve missa funebris (cenaze missa'sı), ki bu mezarın takdisi ile biter. Üçüncü safha, cesedin mezarlığa naklinde papazın refakat (comitare cadaver ad locum sepulturae) etmesiyle cereyan eder. Katolik kilisesi ölü yakmayı yasak eder; Protestanlar ise müsaade ederler.

Folklor: *Eski Türkler*: Altaylı Şamancı Türkler ölülerini yıkarlar ve onlara en iyi elbiselerini giydirirler, ağaç gövdesinden yapılmış tabut içine korlar. Tabutun içine o dünyada lâzım olacak tencere, tabak, kaşık ve bu gibi başka eşya korlar. Ölü, tabuta yerleştirildikten sonra soydaşlarının getirdikleri her türlü yemekleri ölünün yakınındaki masaya korlar; bu, ölüye çekilen son ziyafettir. C. törenine bütün soydaşlar katılır. Masa üzerindeki yemeklerden bir kısmını yakar, kalanını gömmeden sonra yerler. C. yi mezara götürürken yaya olarak takibederler. Ölünün arkasından bir kadın, süt serper ve «kutumuzu götürme, kuruy (kuruyor)» diye dua eder. Mezara geldikten sonra atının dizginini ölünün eline vererek «al atını» diyerek orada atı öldürür ve ölünün yanına (ölü ile beraber) gömerler. Ölü için kesilen hayvanların kemiklerini mezarın yanında yakarlar. Bu ateşe rakı (araga) serperler (saçığ), yemek atarlar, mezarı dolaşarak «sen gerçek dünyaya git, biz de Tanrıya döneceğiz» derler. Mezardan ölünün çıktığı eve dönerler. İhtiyar bir kadın dul kalan kadının saçını keser. Mezardan dönenler ilk önce ellerini iyice yıkar ve hazırlanmış yemek sofrasına yaklaşırlar. Aralarındaki ihtiyar bir adam yahut kam (şaman) Umay ilâhesine üç defa rakı saçı yapar «bu saçığ, anamız Umayadır» der. Bundan sonra yemekten, ateşe bir parça atar, rakıdan bir fincan dökerler. Bundan sonra da yemek yerler. Sofrada ölü için de bir boş yer bırakırlar, çünkü onun da bu ziyafete katıldığına inanırlar.

Türkiye Türkleri: Türkiyede, C. ye müteallik halk âdet ve itikatlarını, umumi mahiyeti bakımından şöyle hülâsa edebiliriz: Ölüm döşeğinde yatanın baş ucunda erkek ise bir hoca kadın ise akrabasından ihtiyar bir kadın bulunur «Yasin» okur. Ara sıra muhtefer(çukura yaklaşmış)in ağzına pamukla «Zemzem» akıtır. Ruhunu teslim ettikten sonra, çenesi bağlanır, «rahat döşeğine» yatırılır. Ölen kimse, akşam üstü veya yatsı vakti teslim-i ruh etti ise - yani gece evde bırakılması icap ediyorsa - rahat döşeği öldüğü yerde değil, ayrı bir odaya serilir. C. yi kadın veya erkek, bir kişi sabaha kadar bekler. Bu sırada ölünün üstünden bilhassa kedi atlamamasına çok dikkat edilir. Evdeki kediler, ya bir yere nakil veya bir odaya hapsedilir. Şayet bir ölünün üzerinden kedi atlarsa, şahsın «hortlayacağına» inanılır. Ölü, cadı veya kortlak olarak o eve her gece gelir; sakinleri daima rahatsız eder.

Bazı yerlerde ölü yıkanırken hafızlar *Kur'an* okurlar. C. nin gûslünde suyu israf etmemek afdal sayılır. C. nin yıkandığı yerde üç gece, sıra ile mum yakılır. Sebebi, ölünün ruhu, yıkandığı yerde üç gece gezindiği için oranın aydınlık tutulması gerektiğine inanılır.

Kandil veya diğer bir mübarek günde vefat eden bir şahsın C. si evde bekletilmiyerek, o gün gömülmek âdettir. Eskiden, bilhassa Anadolu ve Rumeli kasabalarında, hali vakti yerinde kimselerin ölümünü bildirmek üzere, cami veya mescit minarelerinde «Cenaze salâsı» verilirdi. Böylece, halk kimin öldüğünü, birbirine sormakla da anlamış olurdu. Eskiden C., erkek ise, tabutunun ön tarafına fes (ülemadan ise kavuk), sade fakat üzeri *Kur'an* âyetlerinden biriyle işlemeli, bir poşu (baş örtüsü) da konulurdu. Şimdi bu tefrik kalkmıştır. Eskiden C., henüz evlenmeden ölen veya yeni gelin iken vefat eden bir kız, kadın olursa, tabutu üzerine duvağı, gelinlik elbisesi veya çeyizlerinden biri konurdu. C. nin tabutu üzerine örtülen küçük bir seccade halı veya şal, şayet zengin ise, ölünün gömülmesinden sonra bir camiye verilirdi. C de cemaatın fazla, halkın çok olması arzu edilirdi; çünkü, içlerindeki iyi kalbli, ağzı hayır dualıların hürmetine, o kişinin günâhlarının af edileceğine inanılırdı.

C. defnedilirken *Kur'an*, bilhassa «Tebareke» veya «Amenerresulü» gibi bir aşır okunur Defnedildikten sonra bir testi su, üç defa başından başlıyarak ayağına kadar döke döke gezdirilir. Arkasından herkes birer avuç veya birer kürek toprağı mezarın üstüne atar; sonra herkes dağılır; imam tarafından «telkın-i meyit» icra edilir. C. ye gelen, mezarda bulunan fukaraya para dağıtılır. C. gömüldükten sonra o akşam evde un veya irmikten «ölü helvası veya lokması» yapılır, ölünün «canı için» konu komşuya dağıtılır. C nin defin gecesi, evinde «devir hatimi» yapılır. Günâh ve borçlarından teberri için «ıskat» çevrilir.

Bugün dahi Anadolunun birçok yerlerinde, bilhassa Güneydoğu ve Doğu Anadoluda, C nin ya kaldırıldığı anda veya gömüldüğü gece «ağıtçı» kadınlar toplanıp, ölünün bütün meziyetlerini saya döke ağıt söylerler; hepbir ağızdan ağlarlar.

Avrupa: Bazı Avrupa memleketlerinde ölümün vukuu, ölünün ayak tabanlarına sıcak tuğla tatbik ederek veya cinsî organlarını parmaklar arasında sıkarak tesbit olunur. Bunun üzerine ölüm bir tellâl ile veya çan çalınarak ilân edilir Ölüm vuku bulur bulmaz, evdeki ateş söndürülür, ölüm odasının pencereleri ve ölünün evinin sokak kapısı ardına kadar açılır. Ceset yıkanır ve bu sırada ölünün gözlerinin ve ağzının kapatılmasına dikkat edildiği gibi, kulaklarına da pamuk tıkanır. Daha sonra ölen kimse hayattaymış gibi adiyle çağrılarak elbiselerinin giydirilmesine müsaade etmesi istenir. Ölen, bâkire ise, beyaz elbise giydirilir ve portakal ağacı çiçeklerinden çelenklerle birlikte mezara götürülür; eğer nişanlı idi ise, düğün elbisesi giydirilir, ve bunu kendisine nişanlısı giydirir (Puglia). Bazı yerlerde ceset bir beze dikilerek, ancak başı serbest bırakılır; iğne de bezde kalır. Avrupada hemen hemen umumi bir âdete göre ceset yalın ayak, fakat giyinmiş ve süslenmiş olarak gömülür ve yanı sıra tabuta bazı şeyler de konur. Germen milletlerindeki şu âdet kayda değer: Ölüye bir tarak, bir makas, bir de dikiş iğnesi verilir. Bir ölünün ayaklarını bağlıyan ve son yaşını muhafaza eden bir günah işler, çünkü birinci hareketle, ölünün Santiago de Compostela'ya icabeden hacılığına mâni olur, ikincisiyle de onu öbür dünyaya tam bir körlük içinde gitmek zorunda bırakır. Cesedin sedye üzerine yerleştirilmesi bazı kaidelere bağlıdır: Eğer ölü bekâr idi ise, kolları uzatılır; evli idi ise, karnının üzerinde kavuşturulur; bir çocuk ise, göğsü üzerinde kavuşturulur. Kadınların saçları dağınık bırakılır (Sardinya); bir zaman, bazı yerlerde (Doğu Sicilya), kadınların yüzü boyanırdı. Büyük bir sahada (Rusya, Prusya, Bohemya, Saksonya, Thüringen, İtalya ve saire), ölüye harcırah olarak, şimdi de eski zamandan kalan bir geleneğe göre, veya Sanctus Petrus'a verilmek üzere (tributum Petri) bir veya birkaç madenî para verilmektedir. Bu para çoğu elıne, ağzına veya cebine konulur; bazan da, bir kilise kandiline bağlanarak, cesedin göğsüne böylece yerleştirilir. Rusya'da iki madenî para ölünün gözleri üzerine yerleştirilerek bunları kapalı tutar. Bu memleketin çeşitli yerlerindeki şu âdet de ilgi çekicidir: ölüye, Karon akçesinden başka, bir de öbür dünya pasaportu verilir. Bu vesika ölünün mensup olduğu kilisenin papazı veya başka bir papaz tarafından yazılır ve ölünün, öbür dünyada, hayatta iken iyi Hıristiyan olarak yaşamış olduğunu ispatlamaya yarar. Ölü, giydirilip kuşatıldıktan sonra, tabut bir sandukanın içine veya bir sedyenin üzerine, ayakları kapıya doğru çevrilmiş olarak yerleştirilir; bazan da, Sicilyada âdet olduğu gibi, ceset bir iskemleye oturtulur ve istirahat ediyormuş gibi, başı bir yatak yastığına dayanır. Eğer ceset geceyi evde geçirirse, yanına su ile dolu bir leğen (Islâv, Germen v.b milletler), bir havlu ve bir tarak (Abruzzo) veya birkaç peynir (Piacenza bölgesi) konur. Bunlar, C. kalktıktan sonra, papaza verilir. Ölünün bulunduğu odada üç kilise mumu yanar. Bunların biri ölünün başının üzerinde öbür ikisi yanlarında bulunur Bazen de bunlarla beraber bir zeytinyağı lâmbası da yanar. Sanctus Michael'ın ölüyü yargılamaya geldiği hakkındaki inanç yüzünden bazı yerlerde ölü, gece evde yalnız bırakılır. Eğer ölüm, faili bilinmiyen bir öldürme neticesi ise, hâdisede hazır bulunmuş olanların hepsi birer birer cesedin etrafında döndükten sonra onu öpmeğe davet edilir. Bu bir deneme mahiyetini taşır, çünkü, katil yaklaşınca, yaranın tekrar kanıyacağına inanılır. C. alaylarına normal olarak yalnız erkekler katılır, fakat istisnalar çoktur. Tabutu taşıyan sedyeyi akraba veya arkadaşlar götürürken, ağlayıcı kadınlar, makamla feryat etmeye başlar ve ölünün meziyetlerini göklere çıkarır. Sandukaya örtülen bezin rengi, birçok yerlerde sembolik bir mâna taşır; bu, genç kızlar için beyaz, olgun insanlar için kırmızı, ihtiyarlar için siyah olur. Bir erkek çocuğun tabutu geçerken çiçek ve konfeti, bazan da badem ve incir atılır. C. nin

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

bilhassa elle taşındığı hallerde, birçok küçük hâdiselere bir mâna atfolunur. Meselâ ceset sallanır ve başı yandan yana yuvarlanırsa aileden, başka kimselerin de öleceğine inanılır; eğer ceset çok ağır ise, araf (purgatorium) taki ruhların, cesedin üzerine çöktüğü kabul edilir. Eğer yağmur yağıyor ise, o günü takibeden günlerde de ve bazan da yedi ay müddetle yağmur yağacağı rivayet olunur. Tabutu taşıyarak bir akar suyu aşmak tehlikelidir: köprüye ayak basmadan önce ölü, adiyle çağrılır. Gömme sırasında papaz bir kürek dolusu toprak atar ve bütün hazır bulunanlar bu hareketi taklideder. Eskiden İngiltere ile İskoçya'nın daha ziyade köy ve kasabalarında «günah yemek» (sin eating) denilen âdet vardı. Köyün «günah yiyici» (sin eater) si, C. evine çağrılır ve bir ücret mukabilinde, C. nin üstüne konan veya üzerinden geçirilen yiyecekleri yer, ve böylece, ölenin günahlarını üzerine almış sayılırdı. İngiliz romancılarından William Sharp, bu âdeti, Fiona Macleod takma adiyle yayımladığı *The Sin-eater* (1895) adlı romanda tasvir etmiştir.

CENAZE NAMAZI, Cenaze gömülmeden önce tabutun önünde kılınan namaz. Bu namaz: «Allâh için namaz ölü için de dua» niyetiyle kılınır Dört tekbîrlidir; rükûu, sücudu ve kuûdu yoktur. Müslümân olmıyan ve Müslüman da olsa henüz yıkanmamış bulunan ve ortada olmıyan ölüler için C. N. kılınmaz. Bu namaz, cami harîminin dışında, avluda veya kabristanda kılınır. Bk. NAMAZ.

CENBİYE, ucu kıvrık bir nevi hançerin adı. Araplar tarafından kullanılan ve adı yana takılan mânasına gelen bu hançerin Yemen ve Hicaz'da yapılanları, ortaların dan kıvrılmış olup bir çengele benzemektedir. Musul ve Bağdat havalisinde kullanılanları daha az eğridir. C lerin sapları ve kılıfları gümüş tellerle süslendiği gibi hediyelik C. lerden altın ile bezenenleri de vardır.

CENCI [*çençi*] **AİLESİ,** Crescentius (b. bk.) un neslinden olduğu sanılan tanınmış Romalı aile C ailesinden çıkan fertler İmparator II. Otto ile İmparator III. Otto'yu yenmişler, VII Bonifacius ile XVI. Johannes'i gayrimeşru olarak papalık mevkiine getirmişler, Papa VI Benedictus ile Papa XIV. Johannes'i öldürmüşlerdir; XVI yüzyılda en korkunç keyfî hareketlerle şöhret kazanmışlarsa da, bu konuda tarihle efsaneyi ayırdetmek güçtür. Bu aileden Francesco C. üç kere hapse girmiş, kısmen sefahat yüzünden servetini kaybetmiş, Rocca-Petrelle'deki ücra bir şatoya çekilmek zorunda kalmıştır. İki defa evlenmiş, beş çocuğu olmuş fakat bunların hiçbiri babalarınınkinden daha iyi bir yol tutmamışlardır: iki büyüğü eşkiyalık etmiş, silâh elde ölmüşlerdir. Francesco C., etrafındaki insanlara karşı son derece müstebitçe hareket etmiştir.

CENCI SARAYI
(Palazzo Cenci, Roma)

Beatrice C. (1577-1599), babasını öldürdüğü için sanat eserlerine konu olmuş asîl aileden bir kadın. Romada doğup yine orada idam edilmiştir. Ahlâkça gayri mazbut ve haşin bir adam olan babası Francesco C. ailesine karşı o kadar sert muamele etmiştir ki, ikinci karısı Lucrezia Petroni, büyük oğlu Giacomo, iki küçük oğlu Bernardo ve Paolo ve bunlarla birlikte Beatrice, onu Napoli krallığındaki Petrella sarayında Beatrice'nin dostu Olimpio Calvetti'nin yardımı ve para ile tutulmuş bir adam olan Marzio eliyle 9 Eylül 1598 de öldürtmüşler, Lucrezia, Giacomo ve Beatrice bu cürümlerinden dolayı 11 Eylül 1599 da Romada idam edilmişler. Bernardo müebbet kürek cezasına çarptırılmış, fakat 20 Mart 1606 da affedilmiş, Paolo da cinayetten pek az sonra ölmüştür. Yargılamada, Beatrice'nin avukatı, cinayeti mazur göstermek maksadiyle ve mesnetsiz olduğu zannedilen bir ithamla Francesco'yu kızına tecavüz etmekle suçlandırdığı için Beatrice bir mazlum hüviyeti kazanmış, bu hüviyeti ile birlikte feci akibeti şiir ve sanat alanlarında pek çok işlenen bir konu halini almıştır. Böylece Beatrice'nin havatı Percy Bysshe Shelley'nin beş perdelik *The Cenci* (1819) adlı trajedisine, Francesco Guerrazzi'nin *Beatrice Cenci* (1854) adlı romanına ve muhtemelen Guido Reni'nin Romadaki Barberini sarayında bulunan bir tablosuna konu olmuştur. Shelley'e göre Beatrice, yalnız soysuz bir aşkın kurbanı olan ve bu aşkla babasını öldürmek şıklarından birini tercih etmek zorunda kalan nazlı bir kız değil, aynı zamanda zulme uğrıyan masumların timsalidir. Zulüm ve istibdadın olanca kötülükleri ona karşı elele vermiştir. Genç kız kendisini cinayete sevkeden kadere körü körüne itaat eder; hüküm giyerek ölür, fakat kendi nazarında suçlu değildir.

Beatrice CENCI
(Guido Reni'nin tablosu)

CENCİGE (Cenciğe) Erzincanın merkez kazasına bağlı bir nahiye. Aynı adda ve Muzur'un doğugüneyine kurulmuş olan nahiye merkezinin nüfusu 796 (1955) tir. C. nin yakınından çıkıp 35-40 m yüksekten dökülen Kom suyundan ziraatta faydalanılmakta ve 3 000 kılovatlık elektrik elde edilmektedir. Güneyinde 3 000 m lik Bakir ve Mercan dağları yükselir Nahiye, Erzincan ovasının güney kenarındadır. C, Altınbaşak ve Tanyeri demiryolu istasyonlarına 10 km uzaklıktadır. Erzincana bir şose ile bağlıdır. Çiftçilik yapılır ve hayvan yetiştirilir.

C. nahiyesinin nüfusu 6 726 (1955) olup, 13 köyü vardır.

CENCİRE, Cancira [İng. Janjira]: 1. Hindistan Cumhuriyetinin batı kısmında Bombay devletinde bir bölüm Bombay'ın Dekkan ve Kolhapur grupu (eskiden Batı Hindistan Devletleri [İng. Western Indian States] birliğine dahildi) na mensuptur. Bombay devletinin ortasında,

Bombay şehrinin 80 km güneyinde, ve Poona (Puna)'nın güneybatısında deniz kıyısında bulunmaktadır. Yüzölçümü 844 km², nüfusu: 103 557 (1941) ve merkezi Murud'dur. Nüfusunun % 20 si Müslümandır. Ahmed Nagar meliklerinden, Ahmed Şah'ın kumandanı Habeşli Yakut, kayalık bir adayı zaptetmiş ve C. adı XV. yüzyıl sonlarında bu olaydan sonra meydana çıkmıştır. C. liler Evrengzip devrinde Gürgâniler Devletinin denizci kuvvetini teşkil ediyorlardı. Donanmaları XVII. yüzyılda, kışı Bombay limanında geçirirdi. C. prenslerinden biri buradaki saraya yerleşmiş ve 1759 yılında İngilizler tarafından kovuluncaya kadar burada yaşamıştır. Buradan kovulan prens, Kathiavar'ın karşı kıyısındaki Caferabat limanını kurmuştur. Bu liman C. Nevualılarının malıdır.

2. C. bölümünün merkezi olan Murud'un karşısında koyun ağzında bulunan bir ada ve bunun üzerinde bir kalenin adı.

CEND, eski Oğuz şehirlerinden birinin harabesi. Sırderya ırmağının sol kıyısında, Kızıl-Orda (eski Akmesçit) şehrinden aşağıda bulunmaktadır. IX. yüzyılın sonlarında C. ahalisi ve çevresi Müslüman dünyasına sıkı sıkıya bağlanmış bulunuyordu. Bununla beraber Yangıkent (b. bk.) te oturan Oğuz yabgusuna (melikine) haraç ödemekte idi. Bu Müslümanları yabguya haraç ödemekten Selçuk subaşısı kurtardı. Yakut Hemevîye göre XII. yüzyılın başlarında C. büyük bir İslâm şehri idi. Harezmden 10 günlük mesafede bulunmakta idi. Moğol istilâsı sırasında, Cuci kumandasındaki Moğollar tarafından çok mühim tahribata uğradı. Tamamiyle tahrip edildiği söylenirse de doğru olmasa gerektir; çünkü Cengiz Hanın hizmetine girmiş olan Ali Hoca Buharî'nin bu şehre hâkim tâyin edildiği, inanılır kaynaklarda kayıtlıdır. Özbek Han zamanında Aşağı Sırderya havzası hâkimi olan Erzene b. Sasıbuka (1320-1345) Cend şehrini imar etmiş, cami, medrese ve başka hayır müesseseleri inşa ettirmiştir. C. in ne vakit tamamiyle harap olduğu, kesin olarak, tâyin edilemiyor.

CENDE (şehir harabesi): bk. CEND.

CENDELİYYE, Rufaî tarikatının on iki kolundan biri. Bk. RUFAİYYE.

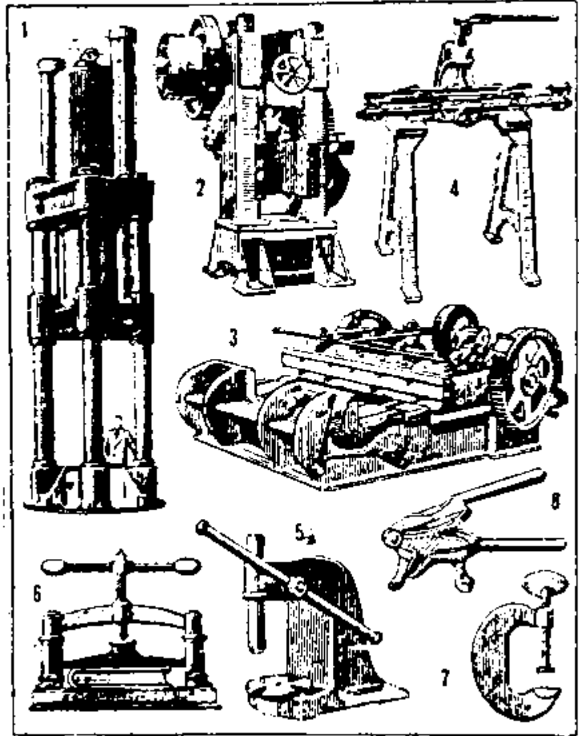
CENDERE (Fr. Presse; İng. Press; Alm. Presse), basınç vasıtasiyle cisimleri sıkıştırmağa veya cisimler üzerine damgalar vurmağa yarıyan alet ve makinelere verilen genel ad. C. veya pres adı altında pek çok ve muhtelif tipte vasıtalar mevcuttur. Endüstrinin bütün kollarında pek çok kullanılan bu vasıtaları, kullanılma yerlerine göre iki büyük katagoriye ayırabiliriz: 1. *Asıl C. ler*: Cisimlerin hacımlarını küçültmekte veya cisimler üzerine istenilen bir damga vurmakta kullanılırlar. Bunlar büyük sıkıştırma kuvvetleri hâsıl ederler; 2. *Sıkma veya ezme C. leri*: Bunlar, özel olarak katı cisimlerden, ihtiva ettikleri yağ ve sıvıları çıkarmağa yararlar.

C. leri kullanıldıkları yerlere bakılmaksızın iki grupa ayırabiliriz: I. **Endüstri C. leri,** II. **El C. leri.**

I. Endüstri C. leri: Bunların üç tipi vardır: 1. *Tablalı mihaniki C. ler*, 2. *Su C. leri*, 3. *Silindirli C. ler.*

1. *Tablalı mihaniki C. ler*: Esas itibariyle, *hareketli tabla* mesnedini kaldırıp indirmeğe yarıyan 2 veya 4 sütunlu bir çatıdan teşekkül eder. Bu sütunların ayak kısmında *sabit tabla* bulunur. Bu C. lerin çalışma prensipi daima aynıdır: İş ve enerjinin korunumu prensipine göre küçük bir kuvvet ile büyük bir kuvvet elde edebilmek için bir kumanda mekanizması yardımiyle hareketli tablanın kısa bir yer değiştirmesi maksadiyle büyük bir hareketin hâsıl edilmesidir. Bu neticenin elde edilmesi için birçok tertipler vardır. Bunların en basitleri vida, kama, paralel kenar, eksantrik (b. bk.) v. b. Bu C. lerin çoğunda bir dönme hareketi, bir doğru harekete çevrilir. Vidalı C. ler, eksantrikli C. ler, kremayerli C. ler, biyel ve manivelli C. ler. Meselâ, vidalı C. de bir mesnede tesbit edilmiş olan bir somun içinde uzun bir vida hareket eder. Bu vidanın başına hareketli tabla tesbit edilmiştir. Vida, ya doğrudan doğruya bu vidaya bağlanan bir volan (b. bk.) ile (büro C. si) veya bu vidanın başına takılan bir kolla (kaldıraç) (bağcı C. si) döndürülür. Vidayı döndüren kolun uzunluğu R olursa, kolun bir tam dönmesinde yapılan iş: $F_1 \times 2\pi R$ olur. Vidanın tam bir dönmede aldığı yol (vidanın adımı) h ve sıkıştırılan cisim üzerine tatbik edilen kuvvet (yük) F_2 olursa yapılan iş: $F_2 \times h$ olur. İşin korunumu prensibine göre: $F_2 \times h = F_1 \times 2\pi R$ olacağından: $F_2 = F_1 \times \frac{2\pi R}{h}$ olur. Meselâ: h = 0 2 cm, R = 60 cm olursa: $F_2 = F_1 \times 1884$ bulunur. Şu halde küçük bir F_1 kuvveti ile büyük bir F_2 sıkıştırma kuvveti elde edilmiş olur.

Mihaniki C. ler önceleri ağaçtan yapılırdı; şimdi ise, hemen hemen font yahut çelikten yapılmaktadır. C nin büyüklüğüne göre sıkıştırıcı kuvvet 10 kg dan birçok tona kadar değişir. Mihaniki C. lerden şunları zikredebiliriz: a. *Ciltçi C. si*: Demir veya ağaçtan yapılmıştır ve ciltlerken kitapların hacmını sıkıştırmağa yarar (yapıştırma); b. *Soğuk maden kalıp C. si*: Çelikli font'dan yapılmıştır ve mekanik atelyelerinde kullanılır. Sabit tabla üzerine çelikten bir kalıp (matris) tesbit edilir. Kalıbı çı-

Şekil 1: Muhtelif C. ler
1. Su, 2. Maden kalıplama, 3. Maden işleme, 4. Vidalı çubuk doğrultma, 5. Kremayerli delici, 6. Ciltçi, 7. Marangoz, 8. Et suyu çıkartma

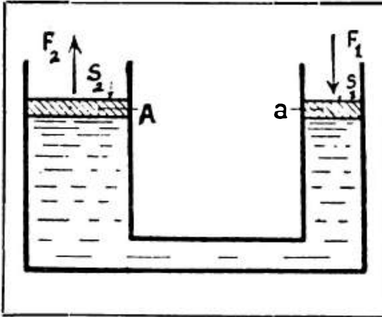
karılacak maden, hareketli tabla üzerine tesbit edilir; c. *Delik delme C. si*: Şekli, bundan evvelkine benzer; yalnız hareketli tabla yerinde delicinin tesbit edildiği bir yuva vardır. Bu C., saç işlenmesinde kullanılır; d. *Sun'i taş yapma C. si*: Burada açık bir kutu biçiminde bir alt tabla vardır. Bu kutunun dibi, yardımcı bir C. tablasıdır. Taş olacak karışım bu kutu içine doldurulur ve üst tabla ile bu karışım sıkıştırılır. Ameliye sonunda üst tabla kaldırılınca, yardımcı tabla ile elde edilen blok dışarı çıkartılır; e. *Farmasötikleri sıkıştırma C. si*: Bundan evvelkine benzer, fakat çok daha küçüktür; f *Ot C. si*: Kuru ot, saman, pamuk ve diğer kabarık maddeleri sıkıştırmakta kullanılır (şekil: 1)

2. *Su C. leri*: Bunlara «hidrolik presler» adı da verilir. Pascal tarafından düşünülen su C. si, 1796 da İngiliz mühendisi Bramah (b. bk.) tarafından yapılmıştır. Su C. sinin çalışma prensibi, basıncın sıvılar tarafından nakledilmesine ait Pascal prensipi (b. bk.) ne dayanır. Bu makine nispeten küçük bir kuvvetle çok büyük bir kuvvet elde edilmesini mümkün kılar (şekil: 2).

Küçük bir F_1 kuvveti kesiti S_1 olan küçük piston üzerine tatbik edilirse: $\frac{F_1}{S_1}$ basıncı, kapalı sıvı vasıtasiyle, her tarafa aynen nakledilir. Bu basınç, kesiti S_2 olan büyük piston üzerine tesir edince, husule gelen kuvvet, bu pistonun S_2 kesiti ile P basıncının çarpımına eşit olur:

$$F_2 = \frac{F_1}{S_1} \cdot S_2 = \frac{S_2}{S_1} \cdot F_1 .$$

Şu halde büyük piston üzerine tesir eden F_2 kuvveti, piston kesitlerinin oranı kadar arttırılmış olur. Meselâ: S_2 S_1 den 10, 100, 1000 kere büyük olursa: F_2, F_1 den 10, 100, 1000 kere daha büyük olur.

Şekil 2: Su C sinin çalışma prensipi (metne bk.)

Su C. si esas itibariyle, birbirlerine bağlı ve su ile dolu C ve E gibi iki silindirik kabdan ibarettir. Bu silindirler içerisine alıştırılmış, kesitleri farklı K ve D pistonları aşağıya yukarıya hareket edebilmektedir. D pistonu H kaldıraç kolu ile basılınca E deki su, B supabını açarak C silindirine geçer ve yapılan basıncı K pistonuna iletir ve bu pistonu yukarı kaldırır. P hareketli tablası büyük pistona bağlıdır. Sabit tabla W dir. Sıkıştırılacak maddeler bu iki tabla arasına yerleştirilir. E ve C silindirlerini birleştiren boru uzunca yapılarak, D pistonlu E silindiri (basma tulumba), asıl C. den uzakça bir yerde kurulabilir. Bu tertiple, kalın cidarlı bir boru vasıtasiyle bir hidrolik kuvvet iletimi elde edilmiş olur. Bir basma tulumba çok kollu bir boru ile muhtelif cendereleri aynı zamanda çalıştırabilir.

Endüstride kullanılan preslerde bu tulumba, bir mekanik motorla hareket ettirilir. Su C. lerinin endüstride kullanıldığı yerler pek çoktur. Nakillerini kolaylaştırmak için, ot, saman, pamuk, iplik kumaş gibi bazı malların sıkıştırılmasında ve balya (denk) haline sokulmasında kullanılır. Nebati yağların basınçla çıkarılmasında (yağhane C. si), otomobil ve tayyarelerin fren sistemlerinde (bk. FREN, Hidrolik), hidrolik asansör (b. bk.) lerde, çok ağır yüklerin kaldırılmasında (otomobil kaldırıcıları), birçok cisimlerin dayanıklığının kontrol edilmesinde, madenî makine parçalarına biçim vermekte, kauçuğun kükürtlenmesinde v. b. da çok kullanılır. Su C. lerinin sıkıştırma kuvveti, ekseriyetle mihaniki C. lerinkinden büyüktür. Zamanımızda 1 000 tondan fazla kuvvet tatbik etmeğe muktedir hidrolik presler yapılmaktadır Kullanılan Su C. lerinin sayısı çok olursa basıncın tanzimi için bir su akümülatörü (bk. hidrolik akümülatör) kullanmak uygun olur. Su yerine madenî yağlar veya başka bir sıvı da kullanılabilir. Bir cins su C. si olan hidrolik kriko (b. bk.) larda üst tabla kaldırılmış ve büyük pistona, kaldırılacak yükün altına gelen bir başlık takılmıştır. Bu kaldırma aletlerinin kuvveti 200 ton kadardır ve pistonun kalkma yüksekliği 60 cm civarındadır.

3. *Silindirli C ler*: Bunlara döner C. veya laminuvar adları da verilir. Bu C. ler, paralel ve zıt yönlerde dönen en az iki silindirden müteşekkildir. Silindirlerden birisi sabittir ve diğeri buna yaklaştırılarak istenilen ayarlama yapılır. Eksenler aralığının tesbiti bir yay yahut esnek bir madde ile yapılır. Hareket ya kayışlar veya dişlilerle temin edilir. Burada basınç sadece bir doğru (küçük bir yüzey) üzerinde vâki olur.

Silindirli C lere misaller: a. *Kâğıt C. si*: Muhtelif cinsleri vardır; kâğıt fabrikalarının ıslak ve kuru C. leri, parlatma C. leri (buna cilâ makinesi de denir) ve daha önce hazırlanmış olan kâğıdı sıkıştırmağa ve yüzeyini cilâlamağa (perdahlamak) ve parlatmağa yarar; b. *Döner matbaa C. leri*; c. *Çamaşır sıkma C. leri*; d. *Maden işleme C. leri*, daha ziyade laminuvar (b. bk.) adı ile anılır. Bunlar çok kuvvetli C. lerdir.

II. **El C. leri**: Ev işlerinde ve mehtelif maddelerin yapımında kullanırlar. Kullanıldıkları yerlere göre ağaç veya madenden yapılırlar. Bunlardan birkaçını sıralayalım: Büro C. leri, kopya çıkarma, damgalama, kâğıt, kitap C. leri; mutbak C. leri: limon, meyva, üzüm sıkma ve et suyu çıkarma, püre yapma C. leri. Muhtelif meslekler için C. ler: yaldızlama, pençe yapıştırma, kitap ciltleme, marangoz C. leri.

CENDERELİ MEVLÂNA HALİL: bk. ÇANDARLI HALİL.

CENDRARS [*sãdrār*], **Blaise** (doğ. 1887), aslen İsviçreli olan bir Fransız yazarı. Pariste doğmuştur. Şair, romancı ve büyük çapta röportajcı olan C., yeni bir üslûp getirdiği çağdaş Fransız edebiyatında ön plânda bir yer işgal eder. Hayatı ile eserleri o derece birbirine bağlıdır ki kitaplarının her biri kendi hayat hikâyesinin bir sahifesi gibidir. C. dünyanın her tarafını dolaşmış, çok çeşitli işlerde çalışmış, Birinci Dünya harbinde «Légion Etrangère» (Yabancılar alayı)e girmiş, ve bir kolunu kaybetmiştir.

B. CENDRARS

Şiiri alışılmış sert kalıplarından kurtarıp duygu ve

düşüncelerin rahatça ifade edilmesine elverişli bir hale getirmenin lüzumuna inanan C., kendini modernlik kavramını yenilemeye hasretmiş, dünyayı dolaşarak yeni yeni ilham kaynakları aramış ve aradığını kübizmde, zenci sanatında, ilân ve afiş sanatlarında bulmuştur. Büyük şehirlerin hummalı hayatı, makineleşme sürat, meyhaneler ve seyahatlerde teneffüs olunan kozmopolit hava da C.a duyma ve düşünme vesileleri vermiştir Daima hayalî, tarihî, felsefi, ahlâkî, siyasi veya artistik bir hüviyet taşıyan ve hiçbir zaman teknikle ilgili bulunmıyan ve halka da hitabetmiyen beylik edebî şekillere isyan etmiş, bir realist olarak yalnız gördüğü veya yaşadığı şeyi terennüm ve tasvir etmiştir.

Üslûp bahsinde, cüretkâr ve haşin bir ifade tarzını bile bile benimsemiş, yabancı diyarlarda gördüğü manzaraları büyük bir hünerle tasvir etmiş, nazmı ile Apollinaire'e ve sürrealistlere tesir eden bir öncü olmuş, nesri ile de asri bir maceracının hayat hikâyesine destani bir ruh katmıştır. Velût bir yazar olan C.ın başlıca manzum eserleri: *Pâques à New York* (New York'ta Paskalya) [1912] ve *La Prose du Transsibérien et de la Petite Jeanne de France* (Sibirya demiryolu ve küçük Jeanne de France ilâhisi) [1913]; nesir olarak: *L'or* (Altın) [1925], *Moravagine* (ad) [1926], *Les Confessions de Dan Jack* (Dan Jack'ın İtirafları) [1929], *Rhum* (Rom) [1930] *La vie dangereuse* (Tehlikeli hayat) [1938] *L'homme foudroyé* (Yıldırımla vurulmuş adam) [1945], *La main coupée* (Kesik el) [1946] *Bourlinguer* (Yorulmak) [1948], *Le lotissement du ciel* (Gökyüzünün parsellenmesi) [1949].

CENDRİLLON (Fr.; İng. Cinderella, Alm. Aschenbrödel veya Aschenputtel, İta. Cenerentola. İsp. Cenicienta, Rus. Zoluşka): bk. KÜL KEDİSİ.

CENERI, MONTE [*monte çeneri*], İsviçre kantonu Tessin (İta Ticino) de 554 m yüksekliğinde bir dağ sırtı. Buradan Bellinzona - Lugano demiryolunun 1 675 m uzunluğunda bir tüneli geçer. C. de bir orta dalga radyo istasyonu vardır.

CENEVİZ (İta. Genovesi [*cenovezi* ok] = Genova [Cenova] lı) Osmanlılarca Cenovalılara verilen ad.

Osmanlı İmparatorluğu münasebetleri: C. liler, 1261 de Mikhael Palaiologos'un İstanbulu Latinlerden geri almasına yardım etmişlerdi. Buna karşılık, Bizans imparatorları da 1303 te Galata (b bk) yı onlara vermişler, böylece C. liler Bizans başkentinde önemli bir mevkie yerleşmişlerdi. Bundan başka C., Ege deni zinde Midilli (Yun. Mytilene, İta. Mitilene), Limni (Yun Lemnos, İta. Lemno), Sakız (Yun. Khios, İta. Scio) ve Foça (Yun. Phokaia, İta. Focea) yı; Meriç ağzındaki Enez (İnöz; Yun. Ainos, İta. Enos) i; Karadeniz kıyısında Amasra (Yun. Amastris, İta. Amastri) yı; Kırımda da Kefe (Yun Theodosia, İta. Ceffa, Rus Feodosiya) ve dolaylarını; son olarak da 1382 de Kıbrıs (Yun. Kypros, İta. Cipro) ta Magosa (Lat. Fama Augusta, Famagusta. Yun. Phamagkusta, İta. Famagosta) yı ele geçirecek, Venedik'in doğudaki ülkelerinden daha geniş ticaret kolonilerine sahip olmuştu,

CENEVİZ arması

Zamanın en kuvvetli ticaret devletleri olan Venedik (Venezia) ile C. arasındaki zıddiyet veya dostluk, devrin

CENEVİZ: XV. yüzyıl sonunda Cenova limanı

«Doğu Meselesi» (b. bk) nin esasını teşkil ediyordu. İki devletin, Boğazlar hâkimiyeti için girişikleri mücadele (Chiogeo savaşı) kesin bir sonuca ulaşamamış, savaşa yol açan Bozca ada (Yun. Tenedos, İta. Tenedo) Torino andlaşması gereğince tahribedilmiştir.

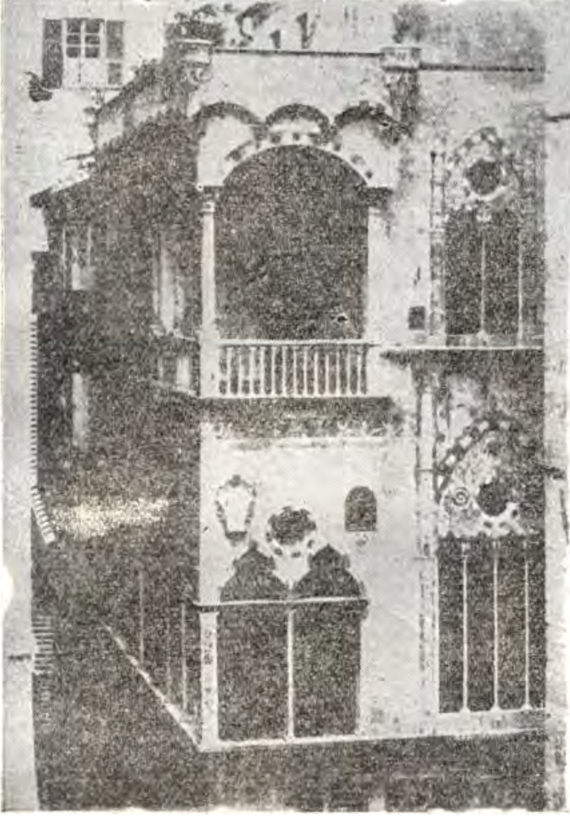
Bütün İtalyan Cumhuriyetleri gibi C. de, ticari menfaatlerini daima ön plânda tutmuş ve papaların 1272 den beri sık sık tekrarladıkları yasak kararlarına rağmen, Müslüman devletlerle ticaret yapmaktan çekinmemişti. İşte bu yüzdendir ki, C., Osmanlı devletinin kuruluş devirlerinde siyasi olaylarla pek ilgilenmemiş ve Osmanlılar Rumelide yerleştikten sonra da Doğu ticaretinin zarara uğramaması için onlarla dostça geçinmeği tercih edecek Osmanlı ülkelerinde ticaret serbestliği elde etmek için uğraşmıştır. Gene bu sebeple, 1386 da C ile Bizans arasında, herhangi bir saldırışa karşı, karşılıklı yardım andlaşması imzalanırken, Osmanlı ilerleyişi, bu andlaşmanın gayelerinin dışında bırakılmıştı. Ertesi yıl da C., ilk defa olarak Osmanlılarla bir ticaret anlaşması yapmağa muvaffak olmuştu. 8 Haziran 1387 de, I Murat'la yapılan bu anlaşmaya göre, Osmanlı ülkelerinde C. tüccarlarına ticaret serbestisi tanınıyor; buna karşılık C. de, Galata'da işleri olan Müslümanlara kolaylık göstermeği kabul ediyordu.

C. 1396 da Fransa nüfuzu altına girdiğinden, Adriyatik'teki münasebetleri söndüğü gibi, Fransanın zoriyle Osmanlılar aleyhindeki hareketlere katılmağa da sürüklenmişti. Nitekim Niğbolu (Nikopolis) da esir düşmüş olan Fransız mareşali Boucicaut'nun, 1399 da Çanakkale ve İzmit körfezindeki Osmanlı topraklarına saldırışına 8 C. kadırgası da katılmıştı. Öte yandan, İstanbulu kuşatmış olan Yıldırım Bayezıd aynı yıl Galata'daki C. lilerle çarpışmak zorunda kalmıştı.

Fakat C., Fransa tarafından çizilen Doğu siyasetine istemiye istemiye razı olduğundan, bir müdde sonra gene Osmanlılarla dost kalmayı uygun bulmuştu. 1416 da, Yeni Foça'daki şap madenlerinin işletilmesi için I. Mehmet'le bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre, C. kolonisi, ticaretlerinin himayesi karşılığında Osmanlılara yılda 2 000 duka vereceklerdi. Bu anlaşmayı, 1425 te Sakız'la yapılan barış andlaşması takibetti.

C ile, daha doğrusu, doğudaki C. sömürgeleri ile Osmanlılar arasındaki münasebetler Fatih II. Mehmet zamanında çok karışık bir duruma girmiş ve bu kolonilerin birer birer Türklerin eline geçmesi ile neticelenmiştir. Fatih, İstanbulun zaptına hazırlanırken Galatalı C. lilere, tarafsız kaldıkları takdirde, sahip oldukları imtiyazları tanıyacağına dair bir berat vermişti (145). Fakat C. liler fetih sırasında iki yüzlü bir siyaset güttüşler, hattâ İstanbula yiyecek yüklü 3 gemi göndererek yardım bile etmişlerdi

Böyle olduğu halde, İstanbulun zaptından sonra Galata'nın anahtarlarını bir heyetle Fatih'e göndererek, aflarını ve imtiyazlarının devamını dilemek zorunda kalmışlardı. Neticede, Zağanoz Paşa (b. bk.) tarafından imzalanan bir anlaşma ile kendilerine bazı haklar tanımıştı. 3 Haziran 1453 tarihli bu anlaşma gereğince, Galata C lileri. yıllık vergi ve âdet üzere ödiyecekleri gümrük resmi karşılığında, ticaret ve din serbestîsine sahip olacaklardı. Bununla beraber yeniden kilise yapamıyacak, çan çalamıyacaklardı. Bizans devrinde olduğu gibi temellük hakkına asla malik olmıyacaklardı. Öte yandan, Osmanlılar da onlardan yeniçeri almıyacak ve angarya istemiyeceklerdi.

C E N E V İ Z: Andrea Doria'nın evi

Böylece, 1453 te C. in en önemli sömürgesi olan Galata, Türk hâkimiyetine geçmişti. Bunu C. li bir ailenin idaresinde bulunan Sisam adasının zaptı takibetti (1453). Sakız, Limni, Amasra ve Kefe ise, Osmanlı hazinesine yıllık muayyen vergilerini ödemek suretiyle daha birkaç yıl varlıklarını devam ettirebilmişlerdi Fakat, adaları ve Karadeniz kıyılarını Türk idaresi altına almak gayesini güden Fatih, bu C. kolonilerini de sırasiyle ortadan kaldırmakta gecikmedi İlk önce Foça alınmış (1455) bunu İmroz (Yun İmbros İta. Imbro), Semadirek (Yun. Samathrake, İta. Samotracia), Taşoz (Yun. Tnasos. İta. Taso), Enez, Limni (1456) ile Amasra (1459), Midilli (1462) ve nihayet Kefe'nin zaptı (1475) takibetmiştir.

Böylece Akdeniz ve Karadenizdeki merkezlerini kaybeden C ile Osmanlılar arasındaki münasebetler, eski sıcak havasını kaybetmişti. Bununla beraber C. liler eskisi kadar önemli olmasa bile, Fransız bayrağı altında Osmanlı ülkelerinde ticarete devam etmişler ve Foça'daki şap imtiyazını yine ellerinde tutmuşlardır. 1595 te, III. Mehmet zamanında, iki devlet arasında bir ticaret andlaşması yapılmış, 1612 de de Galata'daki C. hakları yeniden tanınmıştı. Avrupa devletlerinin, biribiri arkasına Osmanlılardan kapitülasyon imtiyazları kopardıkları devirlerde, C. ile de 1665 te ilk ticari kapitülasyon andlaşması yapılmış, 1712 de de bu andlaşma yenilenmişti. Başlangıcından itibaren ticaret alanına dayanan C. - Osmanlı İmparatorluğu münasebetleri, Fatih devrindeki geçici durum dışında, 1797 de C. in, Fransız İhtilâl orduları tarafından işgal edilmesiyle ortadan kalkışına kadar dostluk içinde devam etmişti.

C E N E V İ Z K A L E S İ

(Anadolu Kavağı, İstanbul; kalenin Yuşa tepesinden görünüşü, XIX. yüzyıl başı; W. H. Bartlett tarafından çizilmiştir)

CENEVİZ KALESİ, Anadolu'da eski kalelerin ve hattâ çeşitli eski yıkıntıların çoğuna halk tarafından verilen ad C-neviz idaresine geçmiş olan Amasra (b. bk.) kalesinin bile üzerindeki Ceneviz armalarına rağmen esasının Bizans devrine ait olduğu düşünülecek olursa bu adın ciddî bir temele dayanmadığı anlaşılır. Öte yandan Ceneviz idaresinin ancak bazı iskele ve adalara inhisar ettiği ve bu yerlerde hiçbir zaman büyük ölçüde imar işlerine girişilmediği de göz önünde tutulmalıdır. Ancak İstanbulda Halicin kuzey kıyısındaki Galata (b. bk.), Ceneviz kolonisi halini aldığı zaman burada yapılmış olan sur duvarları ile bazı binalar hakikî Ceneviz eseri sayılabilir.

İstanbul Boğazının kuzey ucunda Anadolu ve Rumeli yakalarında Kavaklar bölgesinde bulunan bir çift kale yıkıntısı da umumiyetle C. K. olarak tanınır. Bunlar İlkçağda yapılmış tahkimatın yerinde Bizans devrinde yeniden yapılmışlar ve 1350 ye doğru Cenevizlilerin eline geçmiş-

lerdir. Anadolu yakasındaki Yoros C. K., veya Eski kale olarak bilinir. Bunlardan birincisi adını, burada bir tapınağı olan Zeus Ourios'dan veya kutsal yer anlamına gelen Hieron'dan almaktadır. Kalenin kalıntıları, Anadolu Kavağının kuzeyindeki iki tepeyi çevirdiğinden, Boğazı bu tahkimatın Karadenizden gelecek tehlikeye karşı kapattığı anlaşılır. Kalenin duvarlarının bazı yerlerde çok yıkılmış olmasına karşılık, bazı yerlerde yükseklikleri halâ 20 m yi bulur. Kapladığı sahanın uzunluğu 500 m yi geçmekte, genişliği ise 60 - 130 m arasında değişmektedir. Doğudaki yüksek ucu, burçlu bir duvarla bölünmek suretiyle bir içkale haline getirilmiştir. Buradaki asıl kapı dışarı taşkın iki kuvvetli burcun arasındadır. Daha eski binalardan sökülerek tekrar kullanılmış malzeme arasında İlkçağa ait işlenmiş parçalardan başka birtakım Bizans armalarına da rastlanır; bunların arasında ay kabartması olanı eskiden beri dikkati çekmiştir. Kalenin duvarları Bizans inşaat tekniğine uygun bir şekilde yapılmıştır. Cenevizlilere ait olarak kabul edilebilecek bir iz olmamakla beraber, içkaleyi sınırlandıran bölme duvarının onlara ait olması mümkündür. İstanbulun Fethinden sonra bu kalenin daha bir müddet kullanıldığı bilinmektedir. İçinde, evvelce otuz kadar evden başka, bir çeşme, II. Bayezid tarafından yaptırılmış bir mesçit, dizdarlardan Mehmet Ağa'nın yaptırdığı bir hamam olduğu bilinmektedir Kale XVII. yüzyılda IV. Murat tarafından yeni kaleler yapıldığından, önemini kaybederek boşaltılmıştır. Karşı taraftaki C. K. veya Eski Kale ise çok harap bir vaziyettedir. Çevresini kesin olarak öğrenmek mümkün olmamıştır. Ancak inşaat tekniğinin berikine benzediği bilinmektedir. Bu kalenin tarihi hakkında bir bilgi olmamakla beraber, Boğazı kapatan bu tahkimatın sırası ile Cenevizlilerin ve Türklerin eline geçtiğine ihtimal verilebilir.

CENEVRE (Lat. Genava, Geneva, Fr. Genève; Alm. Genf; İta. Ginevra; İng. Geneva).

1. İsviçrenin güneybatı köşesinde bulunan bir sınır kantonu. Yüzölçümü 282 km²; nüfusu 202 900 (1950) dür. Halkın % 54,6 Protestan. % 40,5 Katolik, % 2 Yahudidir. Fransızca konuşulur. Sınırları tabiî bölgelere göre tâyin edilmiş olmayıp. C. gölünün batı ucundaki tabiî bölgenin hepsini içine almaz. Bu bölge, Jura ve Salève dağları arasında, Rhône ile Arve nehirlerinin suladıkları bir vâdidir. Fransa topraklarında bulunan «zones franches» (serbest bölgeler) la C. arasında serbest gidiş - geliş caridir. C. de güneybatı ve kuzeydoğu rüzgârları hüküm sürer, denizin yakınlığı iklim üzerinde mülâyim bir etki yapar; yıllık ortalama ısı derecesi + 9,3° (kışın 0,7°, yazın 17,9°) dir. Yıllık yağış miktarı 836 mm olup en çoğu yazın ve sonbaharda düşer. Karlar uzun zaman kalmaz. Kışın hava sislidir. Entansif (intensif) bir şekilde işlenen moren ve

CENEVRE: J. J. Rousseau adası

molaslı tepelik bölgeler, az ağaçlıdır; çok üzüm ve başka meyvalar yetişir, ziraat canlıdır. İstihlâk maddeleri Savoia'dan ithal edilir. Modern hidro - elektrik tesisler, endüstri ve ticaret C. şehrinde toplanır.

CENEVRE: Milletler Cemiyeti binası

2. C. kantonunun merkezi. Nüfusu: 164 000 (1957) dir. (Nüfusun artması: 1850 · 42 000; 1880: 76 000.) Eskiden Protestanlar ezici çoğunluk teşkil ederken (1822: % 85,4) şimdi çok karışıktır. Yabancılar çok fazladır (% 25). Şehir, Rhône'un C. gölünden çıktığı noktadadır. Şehrin merkezini teşkil eden Cité, Rhône nehrinin doğusunda bulunmakta ve bir moren duvarı ile korunmaktadır. Sonradan şehir, göl kıyısı boyunca genişlemiş ve nehri aşarak yeni villâlardan müteşekkil semtler meydana gelmiştir. Buradaki Saint - Pierre katedralinde Calvin (b. bk.) ders vermiştir. «Petit Paris» (Küçük Paris) adı verilen C. şıklık ve moda merkezi olup kuyumculuk, saat imalâtı ileridir; ayrıca, canlı bir endüstri ve önemli bir ticaret merkezidir. C., İsviçreyi Fransız kültürüne bağlamakla beraber bağımsız bir sanat ve kültür merkezidir. Üniversitesi, Jean Jacques Rousseau Enstitüsü, müzeleri, koleksiyonları vardır. Önemli bir turizm merkezidir. 1920 - 1939 yıllarında Milletler Cemiyeti (Fr. Société des Nations, İng. League of Nations) nin merkezi C. de idi. Yetiştirdiği birçok büyük adamlar vasıtasiyle sanat, bilgi ve din alanlarında etki göstermiştir.

Sanat: Şehrin merkezini, fevkalâde güzel olan Cité teşkil eder. Sarp bir akropol tepesi üzerinde kurulmuş olup bunun en yüksek noktasında St. Pierre katedrali yükselir. Burgund, erken Gotik üslûbundaki bu kilisenin yapılmasına 1160 ta başlamıştır. Şehrin orta sınıf evleri Savoia (Savoi) Gotiki ve erken Rönesans üslûbundadır. Belediye binası XVI. yüzyıl ortalarında yapılmıştır. Bilhassa Rue Calvin ve Rue des Granges'da 1700 den sonra yapılmış olan Fransa Klâsik üslûbunda binalara rastlanır. XVIII. yüzyılda, C. civarında, campagne adını taşıyan park içinde La Grange ve Ariana gibi bazı kâşaneler yapılmıştır. Palais Eynard klâsisist üslûpta olup, 1817 de yeni binalar arasında şunlar anılmaya değer: Reform anıtı (1909, Laverrière ve başkaları tarafından); Milletlerarası İşçilik Bürosu (1924, Bureau International du Travail, kısaltması = B. I. T.); Cornavin istasyonu (1928); Milletler Cemiyeti Sarayı (1930); Maison Clarté (1931, Le Corbusier tarafından). Sanat eseri koleksiyonları: Musée Rath, Musée d'Art et d'Histoire.

C. işi (Fr Point de Genève) Bruxelles yassı el işini (point plat de Bruxelles) taklideden ve C. yapılan bir dantelâya verilen ad.

C. katekizmi (Le Catéchisme de Genève): 1. 1537 de Calvin tarafından yazılan dogmatik elkitabı. Cenevre'liler bu dinî kitaba riayete yeminle mecbur edilmişlerdir.

2. Yine Calvin tarafından hazırlanan, fakat muhtemelen 1542 de Fransızca, 1545 de de Latince olarak yayınlanan ve Protestan Kilisesinin neşrettiği dinî eserler serisine dahil akide kitaplarından biri.

C. üniversitesi: Jean Calvin tarafından Collège de Genève (C. akademisi) adiyle, 1559 da kurulmuştur. İki ilâhiyat kürsüsü, birer İbranca. Yunanca felsefe kürsüleri vardı. İlâhiyat kürsülerinin ilk profesörleri, Calvin ile Theodore de Bèze idi. Calvin 1564 te ölünce fakülteye hukuk ve tababet kürsüleri ilâve edilmiştir. O zamanlar akademiye, Orta ve Güney Avrupadan birçok öğrenci gelirdi. C. nin 1798 de Fransaya ilhakına rağmen, akademi serbest kalmış, 1802 de genişletilmiş matematik, fizik, kimya, botanik, jeoloji, zooloji ve anatomi kürsülerini içine alan bir Fen fakültesi ilâve edilmiştir. 1809 da akademi ilâhiyat, edebiyat ve fen fakültelerinden ibaret idi. 1825 te bir hukuk fakültesi kurulmuş ve akademi 1873, 1876 da tam bir üniversite haline gelmiştir. Tıp fakültesi 1876 da kurulmuştur.

Tarih: C de en eski Taşdevri meskenleri göl evlerinden ibarettir. Sonra, bir müstahkem Kelt iskânına raslanır: C. Allobrog kavminin merkezi olmuştur. Latince adı olan Genava'nın, Genova (Cenova) ile aynı olması hususu, Ligur'lara ait olduğuna işaret eder. C. adı tarihte ilk olarak Caesar'ın *Bellum Gallicum* (Galia harbi) [M Ö 58] unda geçer. Romalılar idaresinde C önemli bir münakale merkezi haline gelerek «civitas» (şehir) unvanını almıştır. Burgund'ların eline geçtikten sonra Chilperich'in idaresi altında 470 te başkent olmuştur St. Pierre katedralinin Gundobad tarafından ilk yapılışı bu zamana raslar. Bundan sonra şehir Frankların eline geçmiş ise de, bu devlet o zamanlarda çökmeğe yüz tutmuştu. Ikinci Burgund Kırallığının en önemli şehirlerinden biri idi. Bu kırallık, 1032 den başlıyarak, Alman İmparatorluğunun eğemenliği altına girer. Genovois bölgesinin piskoposları ve kontları arasında kopan ihtilâftan sonraki Seyssel uzlaşması (1124) neticesinde C piskoposuna, C. egemen prens-piskoposu unvanı ve bu rütbenin bütün hakları bahşedilmiştir. XIII. yüzyılda, C. cumhuriyeti, Savoia dukalarına karşı yaptığı mücadeleler neticesinde gelişmiş ve teşkilâtlanmıştır. 1387 de Piskopos Adhémar Fabri, C. yurttaşlarının evvelce aldıkları hakları tanımış ve onlara yeni imtiyazlar vermiştir. XV. yüzyılda en parlak devrelerini yaşıyan, fakat sonradan Lyon panayırlarının karşısında nispeten sönen C. panayırlarının tesiriyle şehir, refaha kavuşmuştur. XVI. yüzyılın başında, Savoia dukalarının bir aleti haline gelmiş olan piskoposların, iktidarlarını kötüye kullanmasını önlemek maksadiyle şehir, Isviçre konfederasyonu üyelerine katılmağa çalışmıştır: 1519 da Fribourg (Freiburg), 1526 da Bern ile antlaşmalar imzalanmıştır. Farel ve Viret tarafından ilân edilen Reform 1536 da resmen kabul edilmiştir. Az zaman sonra Calvin C. ye gelerek kiliseyi teşkilâtlandırmış ve şehrin dinî ve sosyal hayatını 23 yıl idare etmiştir. Calvin, 1559 da Académie'yi kurmuştur. Bu üniversite de Protestan kültürünün bir merkezi haline gelerek birçok yabancı öğrenciyi toplamıştır. Aynı zamanda C., inançları yüzünden takip olunan Fransız ve İtalyanların bir iltica merkezi olmuştur. 1584 te C. Bern ve Zürich ile bir ebedî birlik antlaşması yapmıştır. 1590 da C. Savoia dukasından Gex bölgesini almıştır. 11-12 Aralık 1602 de duka, C. şehrini zaptetmek için neticesiz bir teşebbüste (Escalade) bulunmuş ve 1603 te St. Julien antlaşmasında şehrin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Nantes iradesinin geri alınması (1685) ndan sonra, Fransız Huguenot (Protestan) ları C. ye kitle halinde iltica etmiş ve saatçilik, «Indienne» kumaş fabrikasyonu gibi zanaatlerini şehre sokmuşlardır. Bunların neticesi olarak milletlerarası ticaret ile bankacılık gelişmiş, üst şehir azametli orta sınıf binalariyle süslenmiştir. C. yavaş yavaş tipik Calvin'ci karakterini kaybetmiş ve rasyonalizmin tesirlerine açılmıştır. XVIII yüzyıl boyunca eski haklarının kendisine iadesini istiyen halk ile, şehri idare eden asılzadeler arasındaki mücadeleler, şehrin hayat intizamını bozmuştur. Bu düzensizliği, Voltaire'in Les Délices (1755 ten beri) te ikamet etmesi ve Rousseau'nun eserlerinin 1762 de takbih ve yasak edilmesi hususları daha da hâd bir safhaya sokmuştur. 1794 te ihtilâlci klübler hükümeti devirip, birçok ölüm hükümleri veren bir mahkeme kurmuşlardır. Savoia'nın Fransaya ilhakından beri C. nin etrafı Fransız topraklariyle tam olarak çevrilmiş bulunuyordu. Çok geçmeden C. Fransızlar tarafından işgal edilerek 1798 de Léman departmanının merkezi ilân edilmiştir. Napoléon'un iktidardan düşmesinden sonra C. yurtseverleri 1814 te Cumhuriyetin bağımsızlığını ilân ederek 1815 te C. nin 22. kanton sıfatiyle Isviçre konfederasyonuna kabulünü sağlamışlardır. C. nin Fransız toprakları tarafından boğulmasını önlemek maksadiyle, Viyana Kongresi, C. elçisi Pictet de Rochemont'un sarf ettiği gayretler sayesinde, 22 Fransız veya Savoia'lı nahiyenin C. ye verilmesini ve bunlara yakın serbest mıntaka (zone franche) nın kurulmasını kararlaştırmıştır. Restorasyon (Restauration) devrinde C. liberalizme doğru bir inkişaf göstermiştir. Aynı zamanda, botanikçi Candolle, fizikçi La Rive ile Pictet, XVIII yüzyılda tabiiyeci filozof Bonnet ve fizikçi, jeolog Saussure tarafından kurulan ilim geleneğini devam ettirmişlerdir. Modern C. ancak 1846 da patlıyan Radikaller ihtilâlinin bir neticesidir: Bu ihtilâlden sonra istihkâmlar yokedilmiş, rıhtımlar inşa edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri C. nin milletlerarası durumu inkişaf etmiştir. Kızılhaç (Croix Rouge) 1864 te C. de kurulmuş, ilk milletlerarası hakem kararı Alabama meselesinde 1872 de C. de verilmiştir. 1920 de de C, Milletler Cemiyetinin ve Milletlerarası İşçilik Bürosunun merkezi olmuştur. Dinî ve ilmî nüfuz ve cazibe merkezi ve insanseverlik iltica yeri olarak C., bütün dünyaya açık olma geleneğini inkişafa devam ettirmektedir. Dünya Kiliseler Konseyi (World Council of Churches), Lutherciler Dünya Birliği (Lutherischer Weltbund), Reformu kabul etmiş olanların Dünya Birliği, Y M C A (Young Men's Christian Association = Genç Erkekler Hıristiyan Birliği) ile Y W C A (Young Women's Christian Association = Genç Kadınlar Hıristiyan Birliği) nin dünya komitesi hep C. de toplanmıştır.

CENEVRE arması

C. Arbitrajı (1872): Meşhur Alabama meselesi bu adla anılır. Amerika Birleşik Devletleri, Ayrılma Harbi sırasında İngiliz limanlarında yapılan «Alabama» adlı korsan gemisi, Kuzey ordularına büyük zararlar vermişti. Kuzey Devletleri zafere ulaşınca, İngiltereden zarar ziyan istemişlerdi. Bu mesele, iki devlet arasında yeni bir harbe

sebebolacak gibi görünmüş, fakat 8 Mayıs 1871 Washigton antlaşmasiyle bir arb traja başvurulacağı kararlaştırılmıştır. Bu arbitraj 14 Eylül 1872 de C. de yapılmıştır. Bk. ALABAMA MESELESİ.

C. Atom Enerjisi Milletlerarası Konferansları (1955 1958): 7 - 20 Ağustos 1955 te C. de toplanan birinci milletlerarası konferansta (72 memleketten 1 260 temsilc) atom enerjisinin, askerî gayelerden başka sivil hayatta barışçıl işlerde de kullanılması görüşülmüş ve plânlaştırılmıştır. İkinci konferans, Türkiye de dâhil olmak üzere, 66 devletten 5 000 alimin katılmasiyle 1 - 13 Eylül 1958 de yine C. de toplanmış ve aynı yolda çalışmıştır.

C. Atom Silâhları Denemelerini Durdurma Konferansları (1958): Atom çekirdeği kuvveti ile işleyen silâhlar (İng. nuclear weapon) la boş arazilerde ve denizlerde yapılagelen denemeleri durdurmak maksadiyle, Batılı (Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Kanada, Fransa) ve Doğulu (Sovyetler Birliği Polonya, Çekoslovakya, Rumanya) 8 devletin teknik temsilcileri 30 Haziran - 21 Ağustos 1958 de C. de toplanmışlar, Batılılar, Sovyet baş temsilcisi ve Sputnik uzmanı Ye. K. Fëdorov ve diplomat S. K. Tsarapkin ile anlaşamadıkları için Konferans başarısız kalmıştır. 31 Ekim 1958 de Amerika Birleşik Devletleri (temsilci: J. J. Wadsworth), Büyük Britanya (tem. D. Ormsby - Gore) ve Sovyetler Birliği (tem. S. K. Tsarapkin) temsilcileri aynı maksatla yine C. de toplanmışlardır. Amerikalılarla İngilizler Sovyetlerin de katılması şartıyle 1 sene için atom silâhları denemelerini durduracaklarını ilân etmişler, ve kontrol hususunun peşinen kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Sovyetler, denemelerin kayıtsız şartsız hemen ve ebediyen durdurulmasını, kontrollerin ise sonradan yapılmasını istemişler Batılılar şimdilik yalnız 1 yıl üzerinde ısrar etmişlerdir; bu arada konferans devam ederken 1 ve 3 Kasımda Güney Rusya'da 2 atom silâhı denemesi yapıldığı Batılılarca tespit edilmiş, fakat sert tartışmalardan sonra hava biraz yumuşamış ve anlaşmanın ilk 4 maddesi kabul edilmiştir. Buna göre, atomlu silâh denemeleri durdurulacak, bir kontrol teşkilâtı kurulacak, bu heyete Amerika Birleşik Devletlerinden, Büyük Britanyadan ve Sovyetler Birliğinden birer daimî üye girecektir. Konferans, 28 oturumdan sonra, 5 Ocak 1959 da yine toplanmak üzere 19 Aralıkta çalışmalarını tatil etmiştir.

C. Baskın Harbi Konferansı (1958): Harblerin yıldırım süratı ile bir baskın hücumu şeklinde başlamasını önlemek maksadiyle, Batılı (Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya Fransa, Kanada, İtalya) ve Doğulu (Sovyetler Birliği, Polonya, Çekoslovakya, Rumanya, Arnavutluk) 10 devletten 100 temsilci (generaller dâhil; Sovyet baş delegesi: Hariciye Vekili yardımcısı Vasiliy V. Kuznetsov) 10 Kasım 1958 de C. de toplanmışlar ve böyle bir harbin tehdidini azaltmak için teknik çareleri gözden geçirmişlerdir. Batılılar meseleyi sadece teknik bakımdan ele almaya çalışmışlarsa da, Doğulular umumi bir atom silâhsızlanmasını, Amerikanın Avrupa, Asya ve Afrikada kurmuş olduğu üslerden çekilmesini, tehlikeyi önceden haber verme sisteminin kurulmasını, Demir Perdenin her iki tarafında 800 er km derinliğinde bir sahanın, karşı tarafa ait uçakların incelemesine açık bulundurulmasını istemişlerdir. Batılılar, Sovyet tekliflerini siyasi mahiyette saydıklarından, hükümetlerinden yeni talimat almak gerektiğini bildirmişler, Konferans da 18 Aralıkta yayımlanan bir tebliğle çalışmalarını tatil etmiştir.

C. Büyük Dörtler Konferansı (1955): Amerika Birleşik Devletleri Büyük Britanya ve Fransanın teşebbüsü, Sovyetler Birliğinin de katılması ile, bu devletlerin Hariciye Vekilleri (Amerika: F. Dulles; Britanya: H. Macmillan; Fransa: A. Pinay; Sovyetler: V. M. Molotov) nin 20 Haziran 1955 te San Francisco'da yaptıkları hazırlıktan sonra, aynı devletlerin «Dört Büyük» (İng. Big Four) devlet adamı, Başkan Eisenhower, başvekil Sir Anthony Eden, başvekil Edgar Faure, ve başvekil Mareşal Bulganin, 18-23 Temmuz 1955 te C. de toplanmışlar Başkan Eisenhower Sovyetlere askerî tesis plânlarının mubadelesini ve arazilerin karşılıklı olarak uçakla tarassut edilmesini, ayrıca Batı ve Doğu Almanya'ların birleştirilmesini teklif etmiştir. Sovyetlerin reddi üzerine, aynı devletlerin Hariciye Vekilleri 27 Ekim - 16 Kasım 1955 te C. de yine toplanmışlarsa da müspet bir neticeye varılmamış, bu meselelerin diplomasi yoliyle görüşülmesi kararlaştırılmıştır.

C. Deniz Hukuku Konferansı (1958): Birleşmiş Milletler Teşkilatına dahil devletlerden başka Batı Almanyanın İsviçrenin ve bazı teşekküllerin de katılmasiyle, temsilciler 20 Şubat - 30 Nisan 1958 de C. de toplanarak Deniz Hukukunu gözden geçirerek yeniden tedvin etmişlerdir. Fakat bazı devletler (bilhassa Güney Amerikanın Pasifik sahili devletleri) in petrol, balık gibi kendi deniz altı servetlerini koruyabilmek için karasuları sınırının yer yer 3 milden 200 mile kadar («continental shelf» [= yani, kıtaların deniz altında millerce açıklara kadar uzanarak meydana getirdiği raf biçiminde geniş saha] sınırı) çıkarılması hususundaki talebleri bir karara bağlanamamıştır. Buna rağmen aynı yılda, İslanda ile Danimarka (Föro adaları için) karasuları sınırlarını 12 mile çıkarmışlardır. Aynı konferans, atomlu silâh tecrübeleri yapılan açık denizlerin, zararlı tesirlerden temizlenmesini de karar altına almıştır.

C. Deniz Kuvvetleri Tahdit Konferansı (1927): Deniz kuvvetlerinin tahdidi hususunda bir karara varmak maksadiyle 20 Haziran'dan 4 Ağustos 1927 ye kadar Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Japonyanın C. de tertip ettikleri Konferans. Fransa ve İtalya, Cumhurreisi Coolidge'ın bu konferansa katılmaları hususundaki davetini reddederek delege göndermemişler, ancak müşahit göndermişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri Hugh S. Gibson ve Amiral Hilary P. Jones; Büyük Britanyanınkiler Viscount Cecil ve Amirallık Birinci Lordu W. C. Bridgeman; Japonyanın ise Vikont Saito idi. 1922 Washington Antlaşması büyük harb gemilerinin hacımca toplamlarını evvelce tahdidetmiş bulunuyordu ve C. konferansının da kruvazör, muhrip ve denizaltıları gibi yardımcı harb gemilerinin hacmını da aynı şekilde tahdide muvaffak olacağı ümidediliyordu. Fakat görüşülen meselelerin hiçbiri hallolunamış ve konferans hiçbir karara varılamadan dağılmıştır. Konferansın başlıca neticesi muhtelif milletlerin denizde himaye problemi hakkındaki isteklerinin bildirilmesi olmuştur. Konferanstan az zaman sonra Amerika Birleşik Devletleri, deniz kuvvetlerini arttırma programını ele almıştır.

C. Ekonomi İstatistiği Anlaşması (1928): Ekonomiye dair istatistiklerin birbiriyle mukayeseyi mümkün kılmak maksadiyle, yeknesak bir metoda göre yapılmasını temin etmek üzere yapılan anlaşma.

C. Gümrük Ticaret Anlaşması (1947): 23 devlet temsilcileri tarafından C. de 30 Ekim 1947 de tarifeler ve

ticaret hakkındaki müşterek açıklama. İlgili milletlerin ithalâtının 2/3 sine yakın bir kısmını teşkil eden bazı emtialar hakkındaki milletlerarası tarifeyle ilgili imtiyazlardan sonra yapılmıştır. Tarife tercıhleri azaltılmış veya tam olarak yok edilmiş ve imza eden devletler, mevcut tarifeleri yükseltmiyeceklerini ve yeni tarifeler ihdas etmiyeceklerini aralarında kararlaştırmışlardır. Milletlerarası ticaretin artması zamanında milletlerarası iktisadi münasebetleri yeniden düzenliyen C. G. T. A. sı, aslında Habana Dünya Ticaret Konferansını hazırlamak amaciyle yapılmıştı; fakat gerçekte, tesiri Habana Konferansından daha büyük olmuştur. Anlaşma, Habana şartından bağımsız olarak yürürlüğe girmiş olup bu şarttaki önemli prensiplerin bazılarını da ihtiva eder. Bu sebepten «Küçük Dünya Ticaret Şartı» adını da taşır. Anlaşmanın ayrıca bir teşkilâtı yoktur. İcra Komitesi, imza koyan 34 (1953) devletin mümessillerinden teşekkül eder. Bunlar konferans halinde toplanır. Tarife imtiyazlarına dair müzakereler daima ikişer devlet arasında cereyan eder. Bu suretle kararlaştırılan tarife indirimleri, umumi ve şartsız en çok tercih prensibine binaen diğer üyelere de açıktır. İstisnalara ancak geçici güçlükler halinde geçici olarak müsaade edilir. Şimdiye kadar üç konferans yapılmıştır: asıl C. Konferansı (1947), Annecy Konferansı (1949) ve Torquay Konferansı (1951) Bu konferans sırasında Batı Almanya da aynı haklarla üye olarak kabul edilmiştir. Anlaşmayı, dünya ticaretinin serbestleşmesi zımmında tesirli kılan unsur, 17 maddesidir. Bu maddeye göre, bir üye tarafından tarife indirmesi maksadiyle teklif edilen müzakereleri derhal kabul etmiyen bir memleket, anlaşmanın sağladığı menfaatlerden mahrum edilebilir.

4. **C. Konferansları:** (1920 - 1925): 1919 Versailles Antlaşmasının XIII bölümüne dayanarak, 1921, 1922, 1923, 1924 ve 1925 yıllarında C. de kaleme alınan milletlerarası işçilik hukukuna ait bazı anlaşma tasarılarına verilen ad.

C. Konvansiyonu (1864, Convention de Genève) «Kızılhaç, Croix Rouge»: 22 Ağustos 1864 te Cenevreli insansever Henri Dunant'ın teşebbüsü üzerine ve Gustave Moynier'nin propaganda faaliyetinin tesiriyle C. de, harb zamanında yaralıların, harb esirlerinin ve sivil nüfusun korunması maksadiyle akdedilen bir konvansiyon. Bu konvansiyon, Henri Dunant'ın bir manifes o'su ile *Un Souvenir de Solférino* (S. ya dair bir hâtıra, 1862) başlıklı bir yazısının neticesidir. C. K. nun hükümleri 1899 tarihli Lahey ('s Gravenhage) Sulh Konferansında deniz harbine de teşmil edilmiştir. 6 Temmuz 1906 da da 1864 konvansiyonunun kara harbine ait hükümleri yerine bu tarihi taşıyan yeni bir konvansiyon geçmiştir. C. K. nun başlıca fikri şudur: Yaralı veya hasta asker ve işleri itıbariyle orduya bağlı şahıslar, mensup oldukları devlet hangisi olursa olsun, elinde bulundukları muharip devlet tarafından hürmetle karşılanıp hayati ihtiyaçları temin edilecektir. Hususi anlaşmalar yoliyle bunlar mübadele edilebilir, yurtlarına geri gönderilebilir veya buna razı olan tarafsız bir devletin topraklarında enterne (2. madde) edilebilirler. Şehitlerin üzerinde bulunan tanıtıcı markalar, hasta ve yaralılara ait şahsî malûmat, mümkün olduğu kadar erken, ilgili devlete gönderilecektir. Keza enterne edilme hâdiseleri ve bunlara ait değişmeler, hastahanelere yatırma, ölüm hâdiseleri mümkün oldukça erken bildirilmelidir (4. madde). Orduyu takibeden müteharrik hastahanelerle sabit hastahaneler korunmalıdır (6. madde); fakat düşmana zarar veren hareketler için kullanıldıkları takdirde, bu maddenin hükümlerinden faydalanamazlar (7. madd). Keza taşıyıcılar ve idare memurları da dahil bütün sıhhiye memurları ve ordu rahipleri de korunmalıdırlar. Bu şahıslar esir edılmezler (9. madde). Aynı muafiyet gönüllü yardım cemiyetlerine, Kızılhaça da teşmil olunur; ancak, bunların hükümetleri tarafından tanınmış ve müsaade ile teçhiz edilmiş olmaları lâzımdır. Ordu nezdinde gönüllü sıhhi hizmetleri için müsaade almış olan cemiyetlerin isimleri hükümet tarafından düşmana zamanında bildirilmelidir (10 madde). Tarafsız devletlere mensup yardımcı cemiyetler de, kendi devletlerinin ve hizmetinde çalışmak istedikleri devletin rızasiyle, müsaade alabilirler; ancak onların da isimleri düşmana zamanında bildirilmelidir (11. madde) Müteharrik hastahanelere malzemeleri bırakılmalıdır; sabit hastahanelere gelince, bunların malzemesi her ne kadar ganimet hukukuna tâbi ise de gerektiği müddetçe maksatlarına hizmete devam etmelidir (15. madde). Tahliye trenleri, müteharrik hastahane kategorisine girer. Ancak bunlara bazı hususi hükümler tatbik olunur. Sıhhiye hizmetinin nişanesi olarak beyaz zemin üzerinde bir Kızılhaç kullanılır (Bu işaret İsviçre şerefine, kırmızı zemin üzerinde beyaz haç olan federal renklerinin aksi olarak seçilmiştir. İrandan başka müslüman devletlerde Kızılay, İranda da Kızılaslan kullanılır. Bk. BAYRAK, levhalar. Sovyetler Birliğinde kullanılan bayrakta Kızılhaç ve Kızılay alâmetleri yan yana yer almışlardır). Memurlar sol kollarında üzerine bu işaret işlenmiş bir bazubent (brassard) taşırlar (20. madde). Sahra hastahanelerinin üzerinde Kızılhaç bayrağı, bunun yanında da muharip devletin bayrağı bulundurulmalıdır (21. madde); tarafsız yardım cemiyetleri, Kızılhaç bayrağı yanında millî bayraklarını da asarlar (22 madde).

Deniz harbinde aşağıdaki hastahane gemileri dokunulmazlıktan faydalanmakta olup muharipler tarafından zaptolunamazlar (1907 Lahey Konvansyonu): 1. Muharip devletler tarafından yapılan veya teçhiz edilen hastahane gemileri; 2. Masrafı tam olarak veya kısmen hususi şahıslara veya resmen tanınmış yardım cemiyetlerine ait olmak üzere yapılan hastahane gemileri (fakat bunların önceden ilân edilmiş olması şarttır; 1. - 3. paragraflar). Gemiler ve bunlara ait sandallar, dışlarındaki beyaz boya ile belirtilmiş olup 1 1/2 m eninde yatay yeşil bir çizgi taşımalıdır; hususi gemilerde bu çizgi kırmızıdır. Bunun dışında, bütün hastahane gemileri, millî bayrakları yanında bir de beyaz zeminli bir Kızılhaç taşıyan bayrakla kendilerini tanıtmalıdır (5. madde). Hastahane gemilerinin vazifesi, muharip devletlere mensup yaralı, hasta ve deniz kazazedelerine, taraf gözetmeksizin, yardım etmek ve korumaktır. Düşmana zarar vermek için kullanıldıkları zaman, bu gemilerin faydalandıkları yardım sona erecektir (madde 8). Muharip devletler bunlara dair bir murakabe ve araştırma hakkından faydalanmaktadırlar (4. madde). Yukarıda sayılan gemilerden başka bu himayeden şu gemiler de faydalanır: Muharip devletlere mensup yaralı, hasta ve deniz kazazedelerini taşıyan ve tarafsız devletlere mensup olan ticaret gemileri, yatlar, küçük gemiler (9. madde). Buna mukabil muharip devletlere ait ticaret gemileri bu himayeden faydalanamaz. Himaye gören şahıslar, gemilerde bulunan kara ve deniz ordularına mensup yaralı veya hasta şahıslardır (11. madde). Muharip taraflardan birine mensup her harb gemisi, bu yaralıların herhan-

gi bir hastahane gemisinden geri verilmelerini istiyebilir. Bununla beraber, düşmanın eline düşen deniz kazaz-deleri, yaralılar veya hastalara harb esiri gözü ile bakılır. Yurda rına dönmelerine müsaade edilen yaralı harb esirleri, harb sürdüğü müddetçe artık hizmet göremezler (14 madde) Zaptolunan gemilerde bulunan rahip, doktor ve hastahane memurları dokunulmazlıktan faydalanır. Beyaz zemin üzerindeki kızıl haç işareti, Kızılhaç veya C. haçı sözleri, sırf askerî sıhhat teşkilâtına işaret eder. Bu teşkilât gerek harbde, gerek sulhta, C. Konvansiyonunun himayesi altındadır. Bu işaret veya sözlerin ticari maksatlarla; fabrikasyon veya ticaret alâmeti farikası olarak hususi şahıslar veya şirketler tarafından kullanılması yasaktır. Devletler askerî ceza mevzuatını, konvansiyonlara aykırı bütün hareketleri ve Kızılhaçın herhangi bir şekilde kötüye kullanılmasını önlemek maksadıyle lâzım gelen şekilde değiştirmelidirler.

1906 tarihli C konvansyonunu imzalıyan devletler şunlardır: Almanya İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avusturya - Macaristan, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Büyük Britanya, Çin, Danimarka, Fransa Guatemala, Hindistan, Holânda, Honduras İran, İrlânda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Karadağ Kongo Devleti, Kore Luxemburg, Meksika, Norveç, Peru, Portekiz, Rumanya Rusya, Sırbistan, Siam, Şili, Uruguay, Yunanistan. Sonradan Konvansiyona katılan devletler şunlardır: Haiti Kolombiya, Kostarika Polonya Salvador. Öteki devletler için 1864 tarihli C. K. ile 1899 tarihli Lahey Antlaşması yürürlükte kalmaktadır. Deniz harbi için İkinci Lahey Konferansı (18 Ekim 1907) tekrar gözden geçirilmiş, bir metin hakkında karar vermiştir Bu metin konferansa katılan 41 devlet tarafından imzalanmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra, Temmuz 1929 da, İsviçrenin daveti üzerine, yeni bir C Konferansı toplanmıştır. Buna katılan devletlerin sayısı 47 dir. Nihayet 12 Ağustus 1949 tarihli anlaşmalarla kara ve deniz harblerinde yaralıların mukadderatını, harb esirlerine yapılacak muameleyi ve harb halinde sivil nüfusun korunmasını sağlıyacak kararlar alınmıştır. Bu son anlaşma 50 devletin imzasını taşımaktadır.

C. Milletler Cemiyeti: Bk MİLLETLER CEMİYETİ (Fr. Société des Nations; ing League of Nations).

C. Milletlerarası Kızılhaç Konferansları (1906, 1929, 1949): bk yukarıda C Konvansiyonu (1864).

C. Münakalât ve Transit Konferansı (1923): 9 Aralık 1923 te toplanan ve yukarıdaki adı taşıyan bu ikinci konferans, bazı devletleri alâkadar eden su kuvvet nin tertibine dair bir anlaşma ve bir protokol ile elektrik kuvvetinin transit yolu ile nakline dair bir anlaşma hazırlamıştır.

C. Protokolu (1924): Antlaşma (pacte) nın 8. maddesine göre Milletler Cemiyeti, silâhları azaltmak maksadıyle bir karşılıklı yardım antlaşması tasarısı hazırlamış (1923), fakat İngiltere bunu tasvibetmemiştir. Bu başarısızlık emniyet ve silâhsızlanma problemini tekrar ön plâna getiriyordu. İngiliz tezi, silâhsızlanmanın derhal yapılmasını göze alıyordu Fransız tezi ise silâhsızlanma alanında herhangi bir teşebbüse geçilmeden önce, emniyet alanında bazı başarılar n elde edilmesi hususunda ısrar ediyordu. Bu iki tezi, Milletler Cemiyeti Asamblesinin 6 Eylül 1924 tarihli kararı, tatmin edici bir şekilde birleştirdi. Bu karar, hakemlik, emniyet ve silâhsızlanma meselelerini sıkıca birbirine bağlıyordu. 2 Ekim 1924 te 5 asamble tarafından oybirliği ile kabul edilen protokol artık kabul edilmiş olan bu prensipleri tatbik için ilk teşebbüsü teşkil etti. Bu protokol şu iki esas fıkre dayanmaktadır: 1. Taarruz harbinin prensip itibariyle yasak edilmesi; 2. Halli hususunda artık harbe baş vurulmıyacak olan anlaşmazlıkların çözülmesi için bir hakemlik sisteminin kurulması. Bu protokol, İngilterenin muhalefeti yüzünden başarısız kalmakla beraber, taarruz harbini reddeden yeni bir milletlerarası hukuk anlayışının vesikası olarak önemini kaybetmedi. İngiltere bu protokola, bölge anlaşmaları sistemini tercih etti. Locarno anlaşmaları bu fıkrın ilk tatbiki olmuştur.

C. Protokolleri (1922 - 1931): Avusturyanın iktisadi ve mali kalkınmasını sağlamak maksadiyle 4 Ekim 1922 de bir taraftan Avusturya diğer taraftan Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Çekoslovakya arasında akdolunan devlet antlaşmasına verilen ad. Kendisine verilecek bir istikraz karşılığı olarak Avusturya, bağımsızlığından vazgeçmemeyi taahhüdediyordu. Diğer imza sahipleri ise, Avusturyanın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne riayet edeceklerini taahhüdediyorlardı. 19 Mart 1931 de Almanya ile Avusturya arasında derpiş olunan gümrük birliğinin, Daimî Milletlerarası Mahkeme (Cours Permanente de Justice Internationale) tarafından 5 Eylül 1931 de Avusturyanın bağımsızlığı ile uyuşamıyacağı ilân edilmiştir. Fakat iki devlet, bu tarihten önce teşebbüslerinden vazgeçmiş bulunuyorlardı.

C. Uzak Doğu Konferansı (1954): Fransız Hindiçinisinde, bilhassa Viet - nam'la Laos'ta 7 1/2 yıldan beri milliyetçilerle komünistler arasında devam etmekte olan çarpışmalara son vermek üzere, 21 Ocak - 18 Şubat 1954 te Berlinde toplanan Dörtler Konferansında alınan karara uyarak, 26 Nisan - 21 Temmuz 1954 te, C de, Çin Halk Cumhuriyeti (Komünist Çin) de dahil, 19 devletin Hariciye Vekilleri toplanmış, 11 Ağustostan itibaren muteber olmak üzere bir mütareke kararlaştırılmıştır. Buna göre, Fransa buralardan çekilecek, eski Viet - nam ikiye bölünecek (sınır: kuzey 17. enlem; eski vilâyetlerden 22 si kuzeyde, 30 u da güneyde kalacak) komünistlerin elinde kalacak olan kuzey kısmı, Kamboç ve Laos'tan da ayrılacak bir kısmın ilâvesiyle, Viet - minh (Kuzey Viet nam) adı altında müstakil bir devlet teşkil edecektir (yüzölçümü: 164 103 km²; nüfusu: 13 milyon; merkez: Hanoi; cumhurreisi: Ho - çi - Minh; Güney Viet - nam: 170 231 km², nüfus: 10 milyon, merkez Saigon; 1955 te imparator Bao Dai tahttan atılmış, Ngo Dinh cumhurreisi seçilmiştir). Böylece Fransa Hindiçini'deki bütün topraklarını kaybetmiş Kamboç ile Viet - nam'lar birer müstakil cumhuriyet olmuşlar, Laos ise bir cumhuriyet olmakla beraber «Fransız Birliği» (Union Française) içinde kalmıştır. Aynı Konferans, bütün Kore (Kuzey ve Güney) de serbest seçim yapılmasını istemişse de, komünistlerin, Birleşmiş Milletler kontrolünü reddetmeleri üzerine, bu teşebbüs başarısız kalmıştır.

GENEVRE GÖLÜ (Alm. Genfer See): bk. LÉMAN GÖLÜ (Fr. Lac Léman).

CENGEL (Bazı kaynaklarımızda *Cangl*; Doğu dillerinde *Cengelistan*; Avrupa dillerinde *Jungle* < Hindustanî *jangal* [*cangal*] = çöl, orman, çalılıklı, çatılkılı orman < Sanskr. *jangala* = beyaban, çöl; asıl menşei karanlıktır),

tropikal yağmurlu ormanlarının çukur yerlerdeki sık bitki örtüsüne verilen ad. Bu türlü bitki örtüsüne en çok Hindistanın muson yağmurları kuşağında, Ganj nehrinin aşağı kesimiyle Assam, Dekkan platosunun günevbatı aklanında raslanır. Buralarda içerilerine girilemiyecek kadar sık livanlar, eğreltiotları bambular, palmiyeler C. in başlıca bitki çeşitlerini teşkil eder.

C. Kitapları (İng. Jungle Books): Rudyard Kipling'in çocuklara mahsus iki hikâye külliyatı: *The Jungle Book* (C. kitabı, 1894; Türk. terc *Cengel Kitabı, I.* 1936); *The Second Jungle Book* (İkinci C kitabı, 1895; Türk terc ikinci *Cengel Kitabı*, 1937). Bu hikâyeler, C. canavarları tarafından bulunup büyütülen ve Mowgli adını taşıyan bir erkek çocuğun başından geçenleri anlatır. Asıl «besleyici ebeveyni» (babalığı) olan kurtlara Mowgli'nın terbiyesi hususunda ayı Baloo, pars Bagheera ve kaya yılanı Kaa yardım ederler.

CENGEL SIĞIRI (Bos gaurus), Doğu Hindistanda kayalıklı ormanlarda yaşıyan bir sığır cinsi. Bk. SIĞIR.

CENGELİLER (*cengel*, Fars. = orman), İranın Hazar denizi kıyısında bulunan Gilân vilâyetinde 1912 yılında Rus İngiliz işgal kuvvetlerine karşı kovmak amacı ile vatansever İranlılar tararafından teşkil edilen çetelere verilen ad. Bu çetelerin barındıkları başlıca yer Gilân cengelleri idi. Bundan ötürüdür ki bu çetelere C. denilmiştir. Gilânın vatansever zenginleri C e yardımda bulunuyorlardı C in başına İranlı vatansever ve milliyetçi Küçük Han (b. bk.) geçmişti. Birinci Dünya Harbinde Almanya bu çetelerin yardımiyle Gilân eyaletini Ruslara karşı hareket üssü olarak kullanmak istedi. Bu maksatla Alman ve Türk ajanları bazı çete reisleriyle münasebet kurarak bunlara silâh ve cephane göndermeye muvaffak oldular. Rus kaynaklarının bildirdiklerine göre Türkler bu C hareketini «İttihad-ı İslâm» hareketi içine sokmak istediler. Türkiyeye karşı derin sempatisi olan Küçük Han 1917 de bir «İttihad ı İslâm Komitesi» teşkil edip İranlıları, İslâm bayrağı altında yabancı işgal kuvvetleriyle mücadeleye çağırdı. 1920 yılında Sovyet hükümeti C i İranda kurduğu komünist partisinin silâhlı kuvvetleri kadrosu yapmak için teşebbüse girişti. İranlı komünist Haydar Han, Moskovanın plânını tatbika giriştiği sırada İran hükümeti, İngilizlerin de yardımiyle bu çetelerin faaliyetine son verdi. 29 Eylül 1921 de Haydar Han öldürüldü. Başka bir kaynağın bildirdiğine göre Amuoğlu Haydar Han, komünistlerden faydalanmak istiyen, sol fikirli, Azerbaycan milliyetçisi idi; 1916 yılında Katkas cephesindeki Türk ordusunda gönüllü subay olarak Ruslarla çarpışmıştır.

CENGERLİ, Erzincanın Refahiye kazasına bağlı bir nahiye. Nahiye merkezi olan Esirgâh köyünün nüfusu 133 (1955) tür. Yakınından Refahiye-Erzincan şosesi geçer. Halk çiftçilik yapar, hayvan yetiştirir. C nahiyesinin, kendisine bağlı 21 köyü ile birlikte nüfusu 3 832 (1955) dır.

CENGİZ HAN: bk. ÇINGIZ HAN.

CENGİZ YASASI: bk. ÇİNGIZ YASASI.

CENİN: 1. Ürdün'ün orta kuzey bölgesinde, Ürdün nehrinin batısında, Nabus vilâyetinde bir kaza (İngiliz idaresinde iken Filistin [Palestine] in Samerra [Samaria] bölümüne dâhildi).

2. Aynı adı taşıyan kazanın merkezi. Eski adı Engannim'dir. Esdraelon ovasının güney ucunda olup, nüfusu nahiyeleriyle birlikte 89 644 (1946) tür. Ürdün'ün, kuzeyde. İsrail sınırı yakınında bulunan en önemli şehridir. 1948 de, Filistin'in taksiminde Haşimî Ürdün Kırallığına geçmiştir.

CENİN (Lat., Fr. Foetus; İng. Fetus; Alm. Fötus), hayvanlarda, embriyon (b bk. EMBRİYON = ruşeym. oğulcuk = döllenmiş yumurtacığın ilk gelişme devresi) un, bütün organları belirdikten ve kan dolaşımı başladıktan sonra aldığı ad, dölüt; insanda embriyon'un 3. ayın sonundan itibaren aldığı ad.

Embriyon ve C. devresi omurgalı hayvanların çoğunda, ana dokuları dışında gelişmelerini tamamlarlar; memeli hayvanlarda ise bu devreler ana rahminde geçer ve C dış hayatla bağdaşmak kabiliyetini kazanana kadar rahımde kalır. Bazı en iptidaî omurgalılarda ve bu arada bazı balık cinslerinde bu kaidenin istisnalarına da raslanmaktadır.

İnsan yavrusu ana rahminde iki safha gösterir. Bunlardan birincisi, ilkah olmuş (döllenmiş) tek yumurta halinden üç aylık oluncaya kadar geçen zamandır ki, bu devreye «embriyon devresi» adı verilir. İkincisi ise 3 aylıktan itibaren doğuma kadar geçen zamandır ki buna da «C devresi» (fötal devre) denilir. Bu iki devre arasındaki hudut, kalb atımının ve dolayısiyle kan dolaşımının başlaması ile tâyin edilmiştir.

Dişi yumurtanın erkek tohum(spermatozoïde) tarafından döllenmesi neticesi meydana gelen embriyon, döllenmeden sonra süratle çoğalmaya başlar. Bu çoğalma tek hücrenin ikiye, ikinin dörde. dördün sekize bölünmesi şeklinde meydana gelir ve neticede yumurta ağaç çileği manzarasında «morula» adı verilen bir hücre kümesi şeklini alır. Bunu takibeden devrede, yumurta ortasında bir boşluk meydana gelir ve kümelenmiş hücreler bu boşluğun etrafını çevirelerler. Buna «blastula» denir. Boşluğu çevreliyen hücreler iki dizi halinde sıralandıklarından, bunlardan dışta olana «ectoderme», içte kalana da «endoderme» tabakası denir. Bu iki sıra arasında sonradan meydana gelen üçüncü bir tabaka ise «mesoderme» adını alacaktır.

Blastula devresini «gastrula» safhası takibeder. Bu devrede yumurta içe doğru kendi üzerine bükülerek, derin bir girinti halinde çöker ve blastula devresinde meydana gelmiş olan boşluğu ikiye böler. Bu devreler yani 1-3 aylar için bk. EMBRİYON (Embryon Rüşeym).

4 üncü aydan itibaren embriyon devresi bitmiştir. İç organlar tamamen teşekkül ettikleri gibi, dış görünüşü ile de C, muayyen bir nisbet dâhilinde, tam insan şeklini almıştır. Adaleler gelişmelerini tamamlamışlar, kol ve bacaklara hareket kabiliyeti temin etmişlerdir Bu devrede C., annenin duyabileceği derecede hareketler yapabilir. Kalb atımı başlamıştır. Kalb sesleri, anne karnı üzerinden dinlenmekle bazan duyulabilir. Kan dolaşımı kendine has bir dolaşım yolu takibetmek suretiyle faaliyete geçmiştir. Solunum ve sindirim sistemleri tam teşekkül etmiş olmalarına rağmen doğuma kadar sükûn halinde kalırlar. Barsakların alt kısımlarında. «meconium» denilen bir ifraz birikir. Buna karşılık, başta böbrekler olmak üzere iç salgı bezleri, cildin ter ve yağ bezleri faaliyete geçmişlerdır. Kemikleşme yer yer aşikâr hale gelmiş olduğundan vücudun kısımları röntgenle ayırdedilebilir. Cilt henüz şeffaf olup üzeri «lanugo» denilen tüylerle örtülmüştür.

5 inci ayda C yavaş yavaş, normal vücut nisbetlerine göre kendini ayarlamağa ve gelişmesine devam eder; tırnaklar şekillenir; alt taraf organları gelişmelerine

CENIN: 6 aylık düşük

devam ederler; saçlar çıkmaya başlar. Beşinci ayın sonunda C 25 cm boyundadır ve bu ayda doğacak olursa, doğumdan sonra kısa bir müddet canlı kalabilir.

6 ıncı a da kıl teşekkülü gelişir, erkekte scrotum boş olarak teşekkül eder (yumurtalar scrotum'a 9. ayın sonunda muhaceret ederler) Kemikleşme aşikâr olur. Cilt koruyucu bir yağla örtulmeğe başlar (vernix caseosa) Altıncı ayın sonunda çocuk ortalama 30 cm boyunda 900 - 950 gr ağırlığındadır. Göz kapakları teşekkül etmiş ve ayrılmış olup ön camera ve lens teşekkül etmiştir. C. bu ayda doğacak olursa, bir müddet suni olarak yaşatılabilirse de ekseriyetle ölür

7 inci ayda C in hayatiyeti artmıştır; dış hayata intibak kabiliyeti vardır. Bu ayda çocuk ortalama 35 cm boyunda ve 1 300 - 1 400 gr ağırlığındadır. Cilt altı yağ dokusu kısmen teşekkül etmiş olup cilt, şeffaflığını ve kırmızı görünüşünü kaybetmiştir. Bu aydaki çocuklarda cilt şeffaflığını muhafaza ettiği takdirde, kilosu müsait olsa dahi yaşıyamazlar.

8 inci ayın sonunda çocuk dış görünüşü ile miadında çocuğa benzerse de, cilt altı yağ dokusu henüz lâyıkiyle teşekkul etmemiştir. Sekizinci ayda boyu 40 cm, kilosu da ortalama 2 000 2 500 gr arasındadır. Bu ayda doğan çocuklar ekseriyetle yaşarlar.

9 uncu ay, çocuğun ana rahminde gelişmesini ikmâl ettiği aydır. Buna «miad» derler. Miadına gelen çocukta vücut ağırlığı 3 000 - 3 500 gr boy da 50 cm dir. Cilt altı tamamen yağ dokusu ile dolmuş olup cilt tüyleri (lanugo) büyük bir kısmı ile kaybolmuş ve cilt yağı (vernix caseosa) yalnız kıvrım yerlerinde (koltuk altı, kasık, boyun) kalmıştır. Erkek çocukta yumurtalar scrotum'a inmiş, kızlarda ise dış dudaklar diğer dış genital organları örtecek derecede gelişmişlerdir. Sonrası için bk. DOĞUM.

Hukuk için bk. ÇOCUK DÜŞÜRME.

CENIS [*sîni*] Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren Caddo ailesinin Caddo grupundan bir dil (öbür grup: Pawnee). Eskiden, şimdi Amerika Birleşik Devletlerinin Texas bölümünü teşkil eden arazinin doğu kısmında, Neches ve Angelina nehirleri havzasında, Hasinai Konfederasyonuna mensup Kızılderililer tarafından konuşulurdu. Texas'ın doğusunda bulunan Louisiana arazisi Fransızlara ait iken (30 Nisan 1803 te I Napoléon tarafından 15 milyon dolar mukabilinde Amerikalılara satılmıştır), Fransızlar, batı komşuları olan bu Kızılderililere C. adını vermişlerdir. Aynı Kızılderilileri İspanyollar Texas [İsp. *teşas* ok] veya Tejas şeklinde adlandırmışlardır. ki yerli Kızılderili dilinde «dost» mânasına gelir. C dilinin yakın akrabası Texas. Oklahoma ve Arkansas sınırları bölgesinde Red River'ın boyunca Cadohadacho Konfederasyonu (Fr. Cadohaquios) nda konuşulurdu. Bk CADDO, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CENIS, Mont [*mõ sîni*] (Fr.; İta. Monte Cenisio veya Moncensio), Fransanın Savoie Alplerinde (Graia alpleri), İtalya sınırına yakın bir bil ûri masif. Yumuşak yölyefli masifin üzerinde bırkaç keskin uc (tepe) yükselir; bunlar signal (= işaret) adını taşır: Signal du Mont-Cenis, signal de Cléry ve başkaları Bu dağlar üzerinde iki geçide M C adı verilmiştir: Büyük ve küçük M. C Büyük M. C. daha çok tanınmış olup küçük M. C. bunun güneyindedir. Araba geçebilen M C. yolu, 1803 - 1811 yıllarında Lanslebourg ile Susa arasında I Napoléon tarafından yaptırılmıştır. I. Napoléon'un maksadı, Fransadaki Isère nehri vâdisini İtalyadaki Susa'ya bağlamaktı. Bu yol 2 150 m

MONT CENIS: L'Esseillon'daki eski tahkimat

yüksekliğini bulur VI. yüzyılda Burgund (Fr. Bourgogne) Frank kralları tarafından açılan M. C geçidı (denizden yüksekliği: 2 098 m), tarih boyunca Alman imparatorları tarafından askerî seferlerde 13 defa kullanılmıştır: Bodur Pippin 754 te, Büyük Karl 771 de, IV. Heinrich 1076 da, Friedrich Barbarossa 1154 te v. b. buradan geçmişlerdir; I. Napoléon da 1803 ten itibaren bu yolu kullanmıştır. Napoléon harblerinden sonra İtalyanlar burasını, bilhassa L'Esseillon mevkiini tahkim etmişler, 1860 ta Savoia Fransaya terkedildikten sonra burası Fransa - İtalya arasında müşterek bir bölge olmuş, Fransızlar da kendi taraflarında tahkimat yapmışlardır. M. C. tüneli Fransa ile İtalya arasındaki (Fransada Modane - İtalyada Susa ve Torino) M. C. hattı üzerinde olup 1861 - 1870 yıllarında yapılmıştır. Bu tünel hakikatte M. C nin güneyindeki Fréjus geçidi altından geçer. 1870 te biten tünel 12 233 m uzunluğunda idi; fakat 1881 de uzatılmış ve 13 636 m uzunluğunu bulmuştur; denizden yüksekliği 1 294 m. dir.

CENK ARABASI: bk. ARABA, ve HARB ARABASI.

CENKŞİ HAN (hük. 1334 1339), Çağatay hanı. Karargâhı Almalık şehri çevresinde bulunuyordu. C. H.

Uygur Türklerinin tesiriyle Buddhist olduğu halde İspanyalı, Burgundiyalı ve İskenderiyeli Hıristiyan misyonerlerini hi maye ediyordu. İki oğlunu bu papazların terbiyesine vermiş, onların Hıristiyan olmalarına müsaade etmişti. C. H.ın devrinde Almalıkta Katolik Piskoposluğu kuruldu. Müslümanlığın en büyük düşmanı Buddhist Uygurlardı. Bu C. H. devri Çağataylılarda İslâmlığa karşı Buddhizm ile Hıristiyanlığın ölüm kalım mücadelesi yaptığı devirdir. Yedisu'daki Türk Nesturi Hıristiyanlar, Karahanlı Müslümanlar idaresi devrinde çok zayıflamışlar, ancak resmen Hıristiyan kalmışlardı. V. Rubruk bu Nesturi Hıristiyan papazlarının çok cahil olduklarını, Uygur Buddhist rahiplerinin ise, çok aydın ve bilgin adamlar olduğunu kaydetmiştir. Altın Ordu'da ve geniş bozkırlarda İslâmlığın dev adımlariyle yayılmasına, Almalıkta kurulan piskoposluğun ve savaşçılık ruhunu kaybetmiş olan Buddhistlerin karşı koyamıyacağını C. H. anlıyamıyordu. C. H.ın Müslümanlara işkence yapmasına rağmen, İslâm şehirlerinde basılan sikkelerinde kendisinin, Müslüman hükümdar sayıldığı görülür. C. H.ın Müslümanlara tatbik ettiği şiddet siyaseti bütün Müslümanlar üzerinde çok şiddetli hoşnutsuzluk yarattı. Rakîp prenslerden, Ögüdey (Ogotay) soyundan gelen Ali Han, bundan faydalanarak C. H. a karşı Müslümanları ayaklandırdı. Bu ayaklanma çok müthiş oldu; bütün Hıristiyan ve Buddhistler yok edildi. C. H. da soyu sopu ile beraber ortadan kaldırıldı. Bütün Çağatayda İslâmlık, hâkim din haline geldi. Yedisu'daki Hıristiyanlık ve Uygur ülkesindeki Buddhizm C. H. saltanatiyle beraber yok edildi.

CENNÂBE, Orta Çağda, İran'ın Basra Körfezindeki en önemli limanlarından biri. C. dokuma sanayii ile tanınmıştı; en değerli ihracat maddesi kumaştı. C. harabelerinin yakınında şimdi Cenavur adında bir köy bulunmaktadır.

CENNÂBÎ (ölm. 1590), Türk tarihçisi ve yazarı. Amasyalı Emîr Hasan'ın oğludur. C. İstanbulda Ebu's-suûd'dan ders almış, öğrenimini Bursada ve Edirnede tamamlamış. Halep kadılığında bulunmuştur. *El-Aylemü'z-zâhir fi ahvâli'l e.â'l ve'l-evâhır* adını taşıyan ve umumiyetle *Tarihü'l Cennâbî* diye anılan 82 Müslüman hânedanın tarihini süslü bir üslûpla 82 bapta anlatan ve İstanbul kitaplıklarında birkaç yazması bulunan Arapça eseri meşhurdur; bu eseri C. nin kendisi 60 bap üzerine kısaltarak Türkçeye çevirmiştir. C. nin manzum ve mensur birkaç eseri daha vardır.

CENNÂBÎ, Ebû Saîd (ölm. 913), Karmatî reisi. Önce ticaretle uğraşan C., Karmatî reisi Hamdan tarafından Güney İran'a dâî olarak gönderilmiş, orada İranlılar'ı tutarak Araplar aleyhine çalışmış, müritleri arasında sosyalizmi kurmuş ve onları buna göre idare etmiştir. Hükümetin bu işe son vermesi üzerine C. Bahreyn'e gönderilmiştir. C. gelmeden az evvel Bahreyn'de bir köle ayaklanması olduğundan Karmatî dâîsi, burada kendisine elverişli bir alan bulmuş ve zengin bir ailenin kızını alarak durumunu kuvvetlendirmiştir. C. Bahreyn'e hâkim olduğu gibi, Katif'i de ele geçirmiştir. Daha sonra adamlarını Basra'yı almağa göndermiş ve Karmatî kuvvetleri, Halife Mu'tezid'in 2 000 kişilik müfrezesini bozarak komutanları ile birlikte esir almışlar ve komutandan başka hepsini kesmişlerdir. C. 903 ten sonra Yemame'yi almış ve Umman'a da saldırmıştır. C. Lahsa sarayında, subaylarından birçoğu ile birlikte, kendisinden şüphelenen ve çekinen büyük reis Ubeydullah'ın tertibi ile, öldürülmüştür. Taraftarlarına «Ebû Saîdî» denilir. Bunlar, onu veli saydıklarından bir gün Bahreyn'e döneceğine inanmışlardır.

CENNET (Ar. *gannat* > *cannat* = hurma ve başka ağaçlar bulunan bahçe [gölgeli yer, Arabistanda çok makbul oldğu için] < *ganna* > *canna* = örtmek, gölgelemek; Fr. *paradis*, İng. *paradise*, Alm *paradies*, İta. *paradi o* < Lat. *paradisus* < Yun. *paradeisos* = park, bahçe, cennet < Eski Farsça; kış. Avesta dilinde *pairidaēza* = etrafı çevrilmiş yer, bahçe, *pairi* [= etraf] + *daēza* [= yığın, duvar; > Erm. *partēz* = bahçe), ahiretin, iyilik eden kimselerin gönderildiğine inanılan kısmı. C. İslâmlıkta ve Hıristiyanlıkta aynı şekilde tasavvur edilir ve bir bahçe olarak düşünülür.

İslâmlıkta C.: C., dünya ve ahirete ait iyi işlerin ahiretteki karşılığı olarak düşünülür. *Kur'an*ın bazı ayetlerinde C. ten «Cennât» (= C. ler) şeklinde bahsedilir (Kalem, 34; Müddesir, 38, 39) İyilikler çeşit çeşit ve derece derece olduğuna göre, iyiliklerin karşılığı olan C. lerin de çeşitli ve derece derece olacağı kabul edilmekte ve *Kur'an*da geçen C. hakkındaki sıfat ve isimler C. lerin derecelerivle ilgili görülmektedir. Başlıcaları şunlardır: *Cennâtü'n-naîm* (= nimet C. leri; Tahrım, 12; Kalem 34), *Cennâtü'l-adn* (= Adn C. leri; Tâhâ, 76) *Cennâtü'l fırdevs* = fırdevs C. leri; Kehf, 108) *Cennetü'l me'vâ* (= sığınılacak C. ; Secde, 19), *Dârü's-selâm* (= selâmet yurdu; Yunus, 25) *Dârü'l-huld* (sonsuzluk yurdu; İsra 48), *Dârü'l hayavân* (= hayat yurdu; Ankebut, 64) v. b.

*Kur'an*daki tarifine göre, C. in maddî vasıfları şöyledir: C., göklerin ve yerin genişliği kadardır. Orada geniş bölgeli, güzel kokulu bazılarının budakları kıymetli maden ve taştan türlü ağaçlar; istiyenlerin yanına kadar sarkarak koparmayı kolaylaştıran güzel meyvalar; türlü yemek ve etler, kokusu ve tadı başka başka şerbetler, sâf şarap ve her türlü nimetler; içlerinden dereler akan pınarlar fışkıran bağ ve bahçeler; altın, gümüş, inci ve ipekten ev, oda, köşk ve çadırlar vardır.

Ebedî bir rahatlık ve kayıtsız şartsız bir saadet yurdu olduğuna inanılan C. e girecek olan kimseler *Kur'an*da 4 zümreye ayrılmıştır (Nisa, 68): Peygamberler, sıdıklar (Peygamberlerin yolundan ayrılmıyanlar), şehitler, salihler (iyiler, yani dünya ve ahiret işlerini düzgün yapanlar)

Yine *Kur'an*da anlatıldığına göre, C. tekiler için hastalık, sakatlık sinirlilik, huysuzluk, ihtiyarlık v. b. yoktur; olgunluk çağı hiç değişmeden sürüp gidecektir.

Hıristiyanlıkta C.: «Bahçe» mânasına olan C. kelimenin kullanılmasının sebebi, ölüm halinde bulunan İsa'nın pişman olmuş şakiye söylediği sözlerde aranmalıdır: «Doğrusu, sana derim: bugün sen benimle beraber C. de olacaksın» (Luka XXIII, 43). Fakat *Kitab-ı Mukaddes*in başka yerleri de bu kelimenin seçilmesine tesir etmiştir. Meselâ, Hagios Paulos, «C. e kapılıp götürüldüğü» (II. Korinthoslular, XIII, 4) nü söyler; bundan bir az önce de «üçüncü göke kadar kapılıp götürülmüş» (yine orda XII, 2) olduğunu açıklar. Bundan başka birinci insan çiftinin hikâyesinde bunun, İbranice metne göre bir «Eden bahçesi» ne konduğu (Tekvin, II, 8 ve sonrası) bildirilir; halbuki *Ahd-ı Atîk*in *Septuaginta* (Yetmişler) diye anılan Yunanca tercümesi (M. Ö. III. yüzyıl) nde bu ifade «Eden'de Cennet» olarak çevrilmiştir. Bu sebepten, birçok eski Hıristiyan yazarları, birinci insan çiftinin bulunduğu «bahçe» nin ölümlerinden sonra iyi insanlara mahsus yerin aynı olduğu kanaatine varmışlardır.

CENNET (Tintoretto'nun tablosu [1588 - 1589, yeryüzünde en büyük tablo, 25 X 7 m], Palazzo Ducale, Venedik)

Başka yazarlara gelince, bunlar iyilerin gideceği yeri «İbrahim'in kucağı» olarak isimlendirmişlerdir; bu tâbir ise, İsa tarafından, ziyafet çeken zengin meselinde kullanılmıştır (Luka, XVI, 22): bu metinden anlaşıldığı gibi, bu tâbir, yukarıda, sema bölgesinde bulunan bir yere işaret eder (Luka XVI, 26). Bundan ikinci bir mesele çıkmıştır: Bazı yazarlar, ilk insan çiftinin «bahçe» sinin, gökün bir bölgesinde bulunduğunu kabul ederler; halbuki çoğunluk, buna bu kadar yüksek bir yer vermeğe pek razı değildirler. Bunun için, bunlar, iyi insanların bulundukları yere bahçe veya C. adını vermekte devam etmekle beraber, bu sözün ilk insan çiftinin bulunduğu yeri kasdettiği halde, mânasını tasrih etmek maksadıyle ona dünyevi (terrestre) sıfatını katarlar; halbuki, iyi insanların bulunduğu yer mânasında kullanılan C. sözüne, semavi (céleste) sıfatı katılır, veya en çoğu, hiçbir sıfat katılmadan da bu mânayı ifade eder. Fakat C. sözünün bu ayrımı nispeten geç vuku bulmuştur. Çünkü takriben VI. yüzyıla kadar C. sözü, yalnız olarak kullanıldığında ilk insan çiftinin bulunduğu bahçeyi anlatır. Terminolojideki bu tereddüt, yüzyıllarca devam etmiştir; kozmolojik tasavvurlardaki tereddüt ise, bunun bir tesirinin *La Divina Commedia* da görüldüğü gibi, daha da uzun zaman devam etmiştir. Dante için iyilerin C i (paradiso) tam mânasıyle semavi olup, ay semasının ötesindeki boşluğu kaplar; halbuki «paradiso terrestre», yani «dünyevi C.», ay semasının ancak az altında, gayet yüksek bir dağın tepesinde bulunur, bu dağ ise güney yarımkürede yükselir (insanlar, kuzey yarımkürede yaşar ve bu yüksek dağa ölümden önce erişemezler). Dante'nin dünyevi C. hakkındaki bu görüşü yukarda işaret olunan, semavi bir bölgede veya başka eski yazarlara göre âdeta yer ile gök arasında muallâkta bulunan bir Aden bahçesi fikrine bağlıdır.

Teolojik anlam: Katolik ilâhiyatında, iyilerin ölümünden sonraki durumunu anlatan C. mefhumunun esası, Allahın saadet verici manzarası, yani Allahın özünün doğrudan doğruya ve bir bakışta anlaşılması teşkil eder. Bu mefhuma göre, azizlerin ruhları, Allahın özünü, entüitif ve hattâ yüzden yüze bir görüşle görürler, çünkü arada görülen cismin rolünü oynıyan hiçbir yaratık yoktur ve biz zat Allahın özü vasıtasız olarak çıplakça berrakça ve açıkça görülür. Bu Allah temaşası, ki insan buna erişmek için yaradılmış olup, bu isteklerinin en yüksek zirvesini teşkil eder, insanı esas itibariyle mesut kılan şeydir (karşılaştır: I. Korintboslular, XIII., 12: «Çünkü şimdi ayna ile muammalı surette görüyoruz, fakat o zaman yüz yüze göreceğiz; simdi cüzî biliyorum, fakat o zaman bildiğim gibi bileceğim»; I. Yuhanna, III, 2: «Ey sevgililer, şimdi Allahın çocuklarıyız ve ne olacağımız henüz izhar olunmadı. Eğer o izhar olunursa ona benzer olacağımızı biliriz çünkü onu olduğu gibi göreceğiz»). Bununla beraber, Allahın bu yolda temaşa edilmesi insan ve yaradılmış herhangi akıl için tam mânasiyle tabiatüstü olup, ancak tabiatüstü inayetin bir tesiri olarak bağışlanır. Bu saadet verici Allah temaşasının tesiri şudur ki, ona erişmiş olan insanlar onu ebediyen ve değişmez olarak muhafaza ederler (ermişlerin parıltısının, yani Allah yakınlığının ebediliği) ve buna binaen ermişler günah işliyemezler. İyi insanların ölümden sonra duydukları bu esas saadetten başka, ilâhiyatçılar birçok tâli saadetler sayarlar: Birincisinin tesirleri olan bu saadetler arasında şunlar bilhassa kayda değer: Herhangi cezanın tam olarak yokluğu; ruhun kıyametten sonra ilâhileşmiş (parlamış) bedenle birleşmesi; İsa ve ermişlerle (mesutlarla) ilâhi beraberlik. Her şeye rağmen ermişlerin liyâkat derecelerine göre başka başka saadet dereceleri vardır.

Dinler tarihi: *Kitab-ı Mukaddes*'in ve Katolik kilisesinin bu sözü kullanması neticesinde modern dillerde kalan yegâne mânasına göre C., ölmüşlerin ebedî saadetten faydalandıkları yerdir. Bu merhum çeşitli isim ve şekiller altında, dinî sistemlerin en çoğunda bulunur. Buna rağmen Eski Yunan ve Romalıların dini, eski Mısırlıların dini, Buddhizm gibi bazı dinler, bu hususta istisna teşkil eder. En ilkel ve popüler şekillerinde eski Yunan, Roma ve Mısır dinleri için, ölümden sonraki mevcudiyet dünyadaki yaşayışın sönük bir aksini teşkil eden ve mezarın karanlığında geçen yeisli bir yaşayıştır. Buddhizm'e gelince, bu din için her çeşit mevcudiyet fenadır. O, Nirvana'da, dünyada geçen hayatlar çemberinin arzu edilmeye değer sonunu görür. Fakat dinlerin en çoğunda çeşitli ve hattâ tenakuzlu unsurların yanyana mevcut olmasına binaen yukarıda zikrolunan din sistemlerinde de hiç değilse, değişmiş ve gelişmiş şekillerinde C. mefhumu yer almıştır. Bu mefhum insanın yaradılışında var olan saadet ve hakkaniyet ihtiyaçlarını karşılar. Bu mefhumun kesinliği ve açıklığı ruh ve ruhun mukadderatı hakkında çeşitli dinlerde besle-

nen fikirlere bağlıdır. Dinler tarihine umumi bir bakış atarsak bu mefhumun, gittikçe bir ruhileşme istikametinde geliştiğini söyliyebiliriz. Genel olarak C., insanlar dünyasından kesin olarak ayrılmış, ancak korkunç tehlikelere göğüs gererek erisilir, uzak ve gayrımuayyen bir bölgededir. Birçok hallerde bu bölge dünyanın sınırlarında genel olarak batıda (Çin ve Japon Buddhizminde böyledir). çok defa denizler ötesinde, ermişler (meutlar) adalarında bulunur. Bu ermişler adaları Asur-Babil dininde ancak birkaç imtiyazlıya açıktır. Yunan-Roma Dini de bu adalardan bahseder. Keza, birçok hallerde, C. in bulunduğu bölge, fenaların da bulunduğu bölge gibi, yerin altındadır. Mesela klâsik Yunan-Roma mitolojisinin Campi Elysii (Elysium = C. çayırları) si yerin altındadır Nihayet C., bazen de gökte yer alır: bu Mazdeizm ve klâsik eski zamanın dinî-felsefi. ruhçu okullarının en çoğu için böyledir: Fakat buna semavi C. adını vermek doğru olmaz. Etimolojinin de gösterdiği gibi, C., maddî ve hislere tesir eden hassalı bir müşahhas yerin ismidir: bu, çok defa bir bahçe veya bir çayırdır. Burada, tabiat, ebedî bir ilkbahar içerisinde, su kaynakları çiçek ve meyvalar. hafif batı rüzgârları ve kuş ötüşleri duyulur ve görülür. (karşılaştır: *Odysseia*, IV, 365. ve sonraki mısralar) Bu nevi şairane tasvirlerden Keltlerin muhayyilesi lezzet aldığı gibi, Veda'lar edebiyatı da daha kesin bir şekilde bunlardan bahseder. Hakikaten, C. in zevkleri, bu dinlerde tam mânasiyle maddî ve hattâ hisleri tahrık edici bir karakter taşımaktadır: bu dünyada aranan zevklerin daha büyük ve ebedileşmiş şeklinden başka bir şey değildir. Buna binaen, her C. mefhumu onu doğuran medeniyetin karakterlerini aksettirir. Avustralya yerlileri için C. in zevki, daha geniş ve rahat kulübelere ve d a h a zengin av sahalarına sahibolup hastalık ve tehlikelerden uzak olmaktan ibarettir. Vergilius, ermişleri (*Aeneis*, VI) musiki ve spor zevklerine kendilerini vermiş olarak tahayyül eder. Germen'lerin Walhalla'sında, muharipler h a r b oyunları yapar ve Odin ile birlikte ziyafet masasında oturur. C. e giriş. ilk zamanlarda ilâhî kandan o an kimselerin (*Odysseia*, yukarıda gösterilen yer) veya önderler zümresine mensup insanların bir imtiyazı olarak tasavvur olunur. Germenler'de de bu böyledir, fakat onlarda bu insanların kahramanca ölmüş olmaları da ayrıca bir şart teşkil eder. Bedenî cesaretin bunlarda başlıca fazilet sayılmasına binaen, bu husus bir mükâfat mefhumunu gösterir. Bu suretle çok geçmeden C. mefhumu bir mükâfat karakterini kazanır. Bu mükâfat, iyiliklerini ispat eden ve bilhassa bu hususta bir hüküm neticesinde, bütün iyi insanlara açıktır. Diğer taraftan da C in zevkleri gittikçe daha çok mânevi bir karakter alır ve neticede, C mefhumu saadet mefhumu ile birleşir. Bu d u r u m Mazdeim, Neoplatonizm ve Neopythagorizmde gerçekleşmiştir.

Edebiyat: Dante 1320 yılları arasında, Ortaçağ sonu C. telâkkisini *La Divina Commedia* (İlâhi komedi) adlı eserinin 33 canto (= bölüm) luk *Paradiso* (Cennet) kısmında özetlemiştir. Bir taraftan Kilise zihniyetini, öbür taraftan da Ptolemaios astronomi sistemini aksettiren bu eserde C. müşterek merkezli on gök (İta. cielo) veya yuvar (İta sfera) a bölünmüş olup, gezegenlerin, hâttâ güneşin ötesine kadar uzanır. Birinci gök veya yuvarı teşkil eden Ay (İta. Luna), rahip veya rahibe olmak için yaptıkları ahdi tutamıyan ruhlara ayrılmıştır. Utarit (İta Mercurio) ikinci göktür; burada yalnız gösteriş için iyilik etmiş olanların ruhları oturur Üçüncü gökü teşkil eden Zühre (İta. Venere) de, âşıkların ruhları yaşar. Dördüncü gökü Güneş (İta. Sole) te buluruz ki bilgin ruhlarının, yani Kilise bilginlerinin mekânıdır. Merih (İta Marte) beşinci gök olup, burada din uğruna şehit olanların ruhları hep birlikte bir haç şeklinde parıldar. Altıncı gök Müşteri (İta Giove) de kurulmuştur; burada âdillerin ruhları bir kartal şeklinde tertiplenmiş olarak ışıldar Zühal (İta. Saturno) yedinci gökü teşkil etmiştir; teemmüle dalmış münzevilerin yeri burasıdır. Sekizinci yuvarı teşkil eden sabit yıldızlar (İta. Stelle fisse) veya yıldız serpili gök (İta. Cielo stellato) te, Dante ile sevgilisi Beatrice, Semavi Saray (İta. Corte celeste) yı, İsa (Gesù Cristo) yı, Bakire Meryem (Maria Vergine) i azizlerden de Petrus (San Pietro) u, Jacobus (San Jacopo) ve Johannes (San Giovanni) i görürler; bunlarla birlikte İman (Fede), Ümit (Speranza) ve Sevgi (Carità) düşüncelerine dalarlar. Dokuzuncu gök, billûr gök (İta. Cielo cristallino) tür, ve ötesi Allahla temasta olan ve en yüksekte dönen dış yuvar (İta Primo mobile) dır. Burada meleklerin korosunu işittikten sonra, Dante ile Beatrice onuncu yuvara, yani ışıklar içinde parıl-

CENNET (Dante *Paradiso* canto XXX; Dante ile Beatrice, C. in 9. katında, yani gökün ışıklar içinde parıldıyan en yüksek tabakası [empyrean] nda, ilâhi özli gün etrafında kar-beyaz bir gül şeklinde toplanmış olan melekleri ve saadete ermiş olanları seyrederken; Gustave Doré nin tablosu)

dayan Işık Gökü (İta. Cielo empireo) ne kabul edilirler. Bu ışık kaynağında, ışık alevlerinden sıçrıyan kıvılcımlar (melekler), çiçekler (ahiret saadetine erenler, İta. beati) üzerine dökülür, sonra bunlar İlâhî Özlük (İta. Essenza Divina) ün etrafında kar beyaz bir gül şeklinde dönerler Fakat Dante'nin muhayyilesi durur, «güneş ve öbür yıldızları hareket ettiren aşk» şairin arzusunu ve iradesini bir çark gibi döndürür, Kelâm (Verbo) da Teslis (Trinità), Allah ve vecde gelen İnsan mistik bir şekilde birleşirler.

İngiliz şairi John Milton'ın 12 kitaplık *Paradise Lost* (Kaybedilmiş cennet) [1667] adlı epopesinde C., *Ahd-ı Âtik* (Tekvin, II ve III) te tasvir edildiği gibi bir yeryüzü C. i (İng. Terrestrial paradise) şeklinde düşünülmüştür: yeryüzünde olmıyan cehennem için (bk. CEHENNEM) tablo şöyledir: Aden (İng. Eden) bahçesi, ortasında hayat ağacı (Tree of Life), iyilik ve kötülüğü bilme ağacı (Tree of Knowledge), dört nehir (Pişon, Gihon, Dicle, Fırat), Âdem ile Havva (İng. Adam and Eve), her ikisi de çıplak; yılan - şeytan. Epopenin 4 kitabında, Allaha karşı isyan eden bir melek olduğu için gökten kovulmuş olan Şeytan (İng. Satan), Aden bahçesine girer, karabatak şeklini alarak Hayat Ağacının tepesine konar, bahçenin panoromasını seyreder, ve Âdem'le Havva'nın konuşmalarından, bu ağaçtaki meyvalardan yemenin yasak edildiğini öğrenir (motif için bk. ADAPA). Bunun üzerine, Allahtan intikamını almak üzere, Âdem'le Havva'nın sukutu için bir plân hazırlar. Güneş meleği Uriel, Aden'e gelerek C. in kapı muhafızı olan Cebrail (İng Gabriel) e kötü bir ruhun C e kaçmış olduğunu haber verir. Cebrail, Âdem'le Havva'nın C teki çardaklarını gece muhafaza altına alır Şeytan, Havva'ya iğfal edici bir rüya gördürürken yakalanır, fakat kaçmağa muvaffak olur. Ertesi sabah Havva meşum rüyasını Âdeme anlatır, o da bir İngiliz gentleman'i gibi Havva'yı teselli eder. Allah, başmeleklerinden Raphael'i göndererek Âdem'i sakındırır; melek, Şeytanın geçmişini, dünyanın yaratılışını ve gök sisteminin kuruluşunu onlara anlatır. Bir müddet sonra (IX. kitap), Şeytan sis şeklini alarak, yine C. e dâhil olur ve yılanın vücuduna girerek Havva'yı kandırıp yasak meyvayı ona yedirtir. Âdem de «sevdiği kadınla birlikte ölmek üzere» meyvadan yer. C. parlaklığını kaybeder, Şeytan cehenneme dönerek Pandemonium sarayında zaferini anlatır Melekler göke dönerler. Allah, günahkârları muhakeme etmek üzere Oğlunu (İng. Son) C. e gönderir. Oğul (= İsa), bunlara acır, onları giydirir ve göğe çıkarır. O zamana kadar cehennemin kapısında oturan Günah (Sin) ile Ölüm (Death), insanı takibetmeğe başlarlar. Allah, kendi Oğlunun bunları mağlûp edeceğini bildirir. Âdem ile Havva nedamet ederler; Oğul, şefaatçıları olursa da Allah, Mikâil (İng. Michael) i göndererek günahkârları C. ten kovdurur (resim için bk. ÂDEMLE HAVVANIN CENNETTEN KOVULUŞLARI). Mikâil, alevli kılıcıyle bu emri yerine getirirken, Oğul'un ileride insan için yapacağı kefareti haber vererek onları teselli eder.

Milton, 1671 de yayınladığı *Paradise Regained* (Tekrar kazanılmış cennet) adlı 4 kitaplık epopesiyle - ki öbür epopesinin yüksekliğine erişememiştir - Şeytan (İblis) ın iğvasını ve İsa'nın bu iğvaya kapılmamasını *Ahd-i Cedid* (Matta İncili, IV, I-II) e göre tasvir etmiştir. Buna göre, Havva, iğvaya kapıldığı için C. i kaybetmiş. İsa ise kapılmamakla kazanmıştır. Amerikalı yazarlardan Clifford Odets'-in de, orta halli bir ailenin sukutunu tasvir eden *Paradise Lost* (Kaybedilmiş cennet) [1935] adlı bir piyesi vardır.

Eski Türklerde C.: İlkel Şamanlık gelenek ve inançlarını muhafaza eden Türk boyları (Altaylı, Yeniseyli boylar ve Yakutlar) arasında yapılan etnografya ve folklor araştırmalariyle elde edilen bilgilerden anlaşıldığına göre ilkel Şamanlıkta Samî dinlerin C. tasavvurlarına benziyen bir inanç ve tasavvur bulunmamıştır. İlkel Şamancılar öteki dünyadaki hayatı, bu dünyadaki hayattan farksız, belki bu dünyadaki hayatın devamından ibaret sanmışlardır. Onların tasavvurlarına göre can (tin) sineğe veya kuşa benzer, ölürken ağızdan çıkıp uçar ve öteki dünyaya gider. Onun içindir ki ilkel Şamanlıkta ölüm «uçmak» tan başka bir şey sayılmazdı. VI. yüzyılda büyük imparatorluk kuran Kök-Türklerin ölüm ve öteki dünya hakkındaki tasavvurlarının da bu ilkel merhalede bulunduğu Yenisey ve Orhon yazıtlarından pek açık anlaşılmaktadır. Mezarlar üzerine dikilen bu yazıtlarda ölünün ruhu için C. veya başka türlü iyilikler temennisine, duaya benziyen tek söze raslanmıyor. Ölünün bu dünyadaki hayatını devam ettireceğine inandıkları balbal (b bk.) lardan anlaşılmaktadır.

Buddhizm, Manihaizm, Hıristiyanlık gibi yabancı dinlerle uzaktan, yakından temas eden Türklerde öteki dünya hakkındaki tasavvurlar değişmeye başlamıştır. Bu dünyada yapılan kötülükler için öteki dünyada azap; iyilikler için de iyilik görüleceğine dair müphem ve karışık inançlar Şamanlığa da giriyor. İslâmlık ise, Türkler

CENNET (Milton: *Paradise Lost*, Book IX; C. te Âdem ile Havva'nın ilk günahı işledikten sonra pişmanlık duymaları; John Martin'in tablosu)

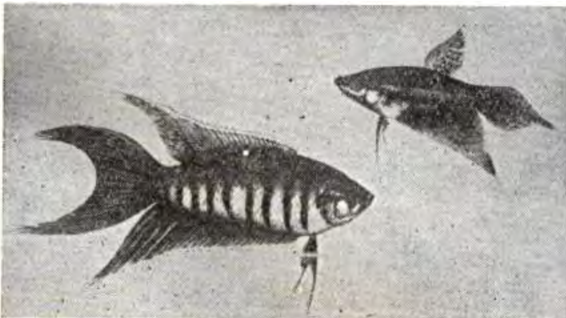
arasına öteki dünya hakkında çok açık ve belli tasavvur ve inançlar getiriyor.

Türkler arasında İslâmlığı iyice yerleştirmek istiyen din bilginleri. Türklerin C. terimini *uçmak* ile karşıladılar. Bu terim, Türkler için yabancı değildı: Şamancılara göre ölüm «uçmak» olduğu gibi, başka dinlerdeki Türkler de Soğdcadan alınan *uştmaḫ* terimini biliyorlardı. *Uşutmaḫ* şekli bazı Altın - Orduda yazılan eserlerde de görülür. Böylece *uçmak* terimi, Arapça «cennet» karşılığı olarak kabul edildı. Hıristiyan Kıpçak - Kumanların ilâhilerinde de *paradisus* kelimesi *uçmak* ile karşılanmıştır.

Çağdaş Şamancı Altaylılarda Samî dinlerindeki C. i hatırlatan «aruun südün» kelimesi Verbitskiy tarafından tespit edilmiştir. Yaratılan ilk insanlar, bu *aruun südün*de çok rahat yaşamışlar, fakat kötü ruh Erlih Han bunların oradan koğulmalarına sebebolmuştur. Bu masalın Samî dinlerin tesiriyle girmiş olduğuna şüphe yoktur. *Aruun südün* adı ise Buddhizmle gelen bir efsaneden alınmış olsa gerektir; çünkü Türkçe bir kelimeye benzemiyor.

CENNETABAT, Karsın Iğdır kazasında Taşburun nahiyesine bağlı ve Rus hududunda bir köy. Nüfusu 677 (1935) dir. Kuzeyinden Aras nehri geçer Arazisi verimlidir; çiftçilik yapılır, hayvan yetiştirilir, sebze ve meyva bahçeleri vardır 7 km batısından Iğdır şosesi geçer. Güneyinde büyük Ağrı Dağı yükselir.

CENNETBALIĞI (Fr. Poisson de paradis, İng. Paradise fish, Alm. Paradiesfisch veya Grossfloser, Lat. Macropodus, Polyacanthus). Balıklar (Pisces) ın Tükelağızlılar (Teleostomi) alt - sınıfının kemikli balıklar (Teleostei) takımının Tatlısulevreği turna (Percesoces) alt - takımının tırmananlar (Anabantidae) familyasından bir cins. Yüzgeçleri ve kuyruğu büyük ve saçaklı olduğundan ona bu ad verilmiştir En güzel olan ve başlıca akvaryumlarda yetiştirilen türün ilmî adı etrafında cok münakaşa edilmiştir. Bu balık önce, *Macropodus viridiauratus* adiyle 1802 de Lacépède tarafından tarif edılmiştir Sonradan bunun, 1846 Richardson tarafından tarif edilen *Polyacanthus opercularis*in Çinlilerce yetiştirilmesi sırasında sunî olarak elde edilmiş bir ırk olduğu öne sürülmüştür. Buna karşılık, bu balıkları uzun zaman yerinde, Çinde incelemiş olan Kreyenberg, Avrupada bilinen türün Çinde kendiliğinden yetiştiğini söyler. Regan, 1909 da yayımladığı bir yazıda, C. nı *Polyacanthus* cinsinden tekrar ayırmış ve ona *Macropodus* adını vermiştir; türe ise *opercularis* demiştir. Nihayet, en son zamanlarda Kreyenberg tekrar bu konu hakkında, Çinde iki türün varlığını bildirir: «Çinde iki *Macropodus* cinsi vardır. Bunlar için *M. viridiauratus* ve *M. opercularis*, adlarını teklif ediyorum. Başka farklardan başka bilhassa şu hususlarda birbirinden ayrılırlar: kuyruk şekli ve renk. *M. viridiauratus*, siyahımtrak mavi bir zemin üzerinde bakırımsı kahverenginde çizgiler gösterir; çiftleşme zamanında bazı kısımları renk değiştirir; ve bilhassa iki sivri uclu veya iki köşeli kuyruğu vardır. *M opercularis*e gelince, düz siyahımtrak kahverenginde olup, keskin olmıyan siyahımtrak gri ince çizgileri vardır. Bu çizgiler alkolde daima yok olur. Görülebildiği takdirde, kaburganın istikametini takibeder. Arkasında açık kahverengi bir çizgi vardır. Başın üzerinde, *M viridiauratus*unkine benzer nokta ve desenler bulunur. İki tür, aynı yerlerde yaşamaz. *M. viridiauratus* Güney ve Orta Çinde su birikintilerinde, gölcüklerde ve dağlardaki pirinç tarlalarında yaşar. *M. opercularis* Orta ve Kuzey Çinde, ova göllerinde, Hoangho ve Yangtse nehirlerinin sel bölgelerindeki Lotos gölcüklerinde ve su kalıntılarında yaşar » Başkaları bu türe *M chinensis* adını vermişlerdir. Bir de *Macropodus*un cüce bir türü vardır: *M cupanus. Polyacanthus viridiauratus*, 7 - 8 cm boyunda bir balık olup Güney Çin denizinde yaşar. Mavımsi yeşil bir rengi ve bakır kırmızısı renginde dikey kuşakları vardır. Karın yüzgeçleri kırmızıdır. Birbirlerini yedikleri için akvaryumda bir çiftten fazla beslenemezler. Dişisi 200 500 kadar yumurta bırakır. Erkek, yavrulara bakar. Bu devrede önce dişiyi, yavrular kendilerine bakacak hale gelince de, erkeğini akvaryumdan uzaklastırmak gerekir; aksi takdirde bunlar, yavrularını yerler. Su üstüne çıkarak hava yutarlar. Gurami (Osphromenidae) familyasına giren bazı cinslere (Osphromenus, Trichopodus Trichogaster, v. b.) ve bilhassa hırıldıyan balık (Ctenops vittatus; Alm. Knurrende Gurami) a, uzun yüzgeçlerinden dolayı bazan C. adı verilmiştir.

CENNETBALIĞI (solda: *Macropodus viridiauratus*, sağda: *Ctenops vittatus*)

CENNETKUŞLARI (Paradiseinae), cennetkusugillerin bir alt familyası. En güzel renklerdeki ve en değişik şekillerdeki tüyleri, bu familyaya giren kuşlarda görebiliriz. Bunlar Yeni Gine'de ve Avustralya ormanlarında, ağaçlar üzerinde yaşarlar. Çok süslü olan erkekler çiftleşme mevsiminde tüylerini şahane bir şekilde teşhir ederler. Bu grupa giren en önemli kuşlar şunlardır: 1. *Cicinnurus regius* (kıral cennetkuşu, Aru adasındaki adı: gobi; Malayca adı: burang - rajah): Parlak kırmızı renkte olup boynunda yeşil bir bandı vardır. Her iki yanında zümrüt yeşili bir bantla sınırlanmış kül renginde ve yelpaze şeklinde açılan tüyler bulunur. En arkadan iki tane kuyruk tüyü uzanır; bunların uclarında disk şeklinde kıvrık, yeşil tüyler bulunur. *Cicinnurus coccineifrons* (kırmızı alınlı C.), bu cinsin başka türüdür; 2. *Diphyllodes magnificus* (veya *Cicinnurus magnificus*): Bunlarda baş kahverengi, göğüs ve boyun koyu yeşil, kanad kahverengidir. Turuncu sırt üzerinde saman sarısı ve kırmızı renkte iki kat bir yaka ve iki uzun, kıvrık, mavi kuyruk tüyü vardır; 3. *Parotia sexpennis* (altı telli cennetkuşu; İng. six - shafted bird): Mavi yeşil akseden göğüs tüyleri ve altın renkli gerdanı vardır. Umumiyetle siyah menekşe renklidir, alnında beyaz bir çizgi bulunur. Tepesinde, iki taraftan uzanan ve siyah disklerle nihayetlenen üçer uzun tel vardır. Bu cinsin *Parotia sefilata* türü başının her iki tarafından uzanan üçer tüyle süslenmiştir. *Parotia Lawesi* de buna benzer bir türdür; 4. *Semioptera Wallacei*: Fare renkli olup başı siyah menekşe rengine çalar. Yan tüylerinin ucları yeşildir. Boynun ön tarafındaki yeşil kalkan şeklindeki tüyler yanlarda püskül lüdür. Kanad kenarlarında uzun, dar, beyaz tüyler bu-

CENNETKUŞLARI VE CENNETKUŞUGILLER

1. Lophorina minor; 20 cm, yukarıda erkeği, aşağıda dişisi; 2. Bahçıvan kuş (Amblyornis subalaris); 24 cm, solda erkeği, sağda dişisi; 3. İpekli Çardakkuşu (Ptilonorhynchus violaceus); 32 cm, önde erkeği, arkada dişisi; 4. Cennet saksağanı (Astrapia nigra); erkeği, uzunluğu 80 cm.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

1

4

5

2

6

3

7

CENNETKUŞLARI: 1. Büyük cennetkuşu (Paradisea apoda), uzunluğu 45 cm. 2. Mavi cennetkuşu (Paradisea Rudolphi), 28 cm. 3. Cicinnurus regius; üstte erkeği, 16 cm. altta dişisi. 4. Semioptera Wallacei; üstte dişisi, altta erkeği, 27 cm. 5. Seleucides ignotus, 32 cm. 6. Diphyllodes magnificus; solda erkeği, 20 cm. sağda dişisi. 7. Pteridophora Alberti, 20 cm.

lunur. Halmahera adasında yaşar; 5. *Lophorhina superba*: Umumiyetle siyah olup boynu ve başı mavi - yeşil, tunç gibi parlak renklidir. Göğsündeki mavi - yeşil tüyler yanlara doğru uzar. Ensesinde yaka şeklinde siyah tüyler bulunur. *Lophorina minor* (küçük L.) aynı cinsin başka bir türü dür; 6. *Phonygammus jamesi* veya *Ph. purpureoviolacea*: Mavi - yeşil başlı, menekşe renkli tüylüdür. Başın arka tarafında püsküller bulunur; 7. *Pteridophora Alberti* (bayraklı cennetkuşu): Gözlerinin arkasında bayrağa benziyen iki uzun (40 cm) tüyü vardır. Bunlar vücut boyunun 2 misli uzunlukta olup 37 tane mavi ve sedef gibi dört köşe çıkıntıları vardır. Tüyleri siyah olup sağ tarafı yeşilimsi ve karnı sarımsıdır. Baş ve boyun tüyleri uzundur; 8. *Manucodia Comrii*: Baş ve boyun tüyleri kıvrıktır. Ötüşü çok kuvvetli olup 1 km den işitilir; 9. *Schlegelia respublica* veya *sch. wilsoni*: Çıplak mavi başlı ve mavi ayaklıdır. Sırt tarafı sırasıyle yeşil, sarı, kırmızı, siyah, kahverengidir. Göğüs tüyleri hakî ve yeşildir; 10. *Astrapia nigra*: Sırtı tunç siyahı, karnı yeşil, ensesi sarı yeşil, gerdanı menekşemsi ve kuyruğu eflâtun olur. Baş etrafındaki tüyler saçak yaparlar; 11. *Ptilorhis intercedens*: Gagası başından daha uzun, esas rengi siyah, başı madenî yeşildir. Yeni Gine'de yaşar; 12. *Paradigallus* (cennet tavuğu, Fr. poule de paradis): Siyah kadife gibi tüyleri vardır. Yeni Gine'nin Arfaks dağlarında yaşar; 13. *Paradisea* (cennetkuşu): Cinsi bu grup kuşların en süslü nümuneleridirler; bk. CENNETKUŞU.

CENNETKUŞU (Paradisea), cennetkuşugiller (Paradiseidae) familyasının, cennetkuşları (Paradiseinae) altfamilyasından bir kuş cinsi. En göz alıcı renkli ve süslü olan cennetkuşları bunlardır. Tüylerinin fevkalâde güzel oluşundan dolayı vaktiyle bunların cennetten gelmiş olduklarına inanılmış ve bu ad verilmiştir En güzellerine «Tanrı kuşu» (Alm. Gottesvogel) da denir. Hepsi Yeni Gine ve civarındaki adalarda yaşarlar. Başlıca türleri şunlardır: 1. *Paradisea apoda* (büyük C.): Sırtı ve kanadları kahverengi karnı menekşe rengidir. Baş ve boyun açık sarı; alın, yanaklar ve gerdan yeşil; kuyruk sarı ve beyazdır Tel şeklindeki orta tüyler ince turuncu sarı saçaklarla kaplı olup uçları kahverengidir. Boyu 95 - 100 cm, kanad açımı 23 cm, kuyruğu 70 cm olup ticarette en makbul ve pahalı olan C budur; Pariste «grand émeraude» (büyük zümrüt), Londrada «grand emerald» adıyle satılır. Yeni Ginenin yakınında bulunan Aru adalarında yaşar; 2. *P. minor* veya *P. papuana* (küçük C.): Saman renkli bir örtüsü vardır. Muhtemelen Avrupaya getirilen ilk C. dur. 1862 de Papua'dan getirilerek Londradaki hayvanat bahçesine verilmiştir. Ticarette «petit émeraude» (küçük zümrüt) denir. Papua'da yaşar; 3. *P. raggiana*: Boynu sarı, yan tüyleri kırmızıdır; 4 *P. rubra* (kırmızı C.) veya *Uranornis sanguinea* (yerli adı Seoum): Koyu kırmızıdır; 5. *P. Rudolphi* (mavi C.) veya *paradisornis*. Başı ve sırtı siyah kanatları mavidir, kuyruğu mavi sarıdır; 6. *P. Guilielmi*: Beyaz süs tüyleri vardır. Eski Alman sömürgelerinden Alman Ginesi (şimdi Avustralyaya bağlı)'nde yaşar. 1888 de Kaiser II. Wilhelm (Lat. Guilielmus) ın şerefine bu ad verilmiştir; 7. *P. Augustae victoriae*: Alman imparatoriçesi Augusta Viktoria'nın adına izafe edilmiştir; 8 *P. decora*: Süslü bir türdür. Bk. CENNETKUŞUGİLLER, CENNETKUŞLARI.

CENNETKUŞUGİLLER (Paradiseidae) kuşlar (Aves), sınıfının serçegiller (Passeriformes) takımının genel ötücü kuşlar (Diacromyodi) alttakımının asıl ötücü kuşlar (Oscines) bölümüne giren bir familya. Modern bilgin'er bunları sarıasma kuşları (Oriolidae) ve kargagiller (Corvidae) familyaları arasına yerleştirir. C., Drongo familyasının (Dicruridae) da yakın akrabalarıdır nitekim Drongo'ların bir türü olan bayraklı *Dissemurus paradiseus*un tür adı *paradiseus*tur. Kuşların hiçbir grupunda bu familyanın mümessillerinin göstermiş olduğu güzellikteki muhteşem parlak renkli tüylere raslanmaz. Başlarında ve kuyruklarında bilhassa bu familya erkeklerinin özellikleri olan uzun ve çok süslü tüyler bulunur. Kuyrukla birlikte boyları 16 - 100 cm arasındadır. Kanadları küt ve kısadır. Ayakları ağaçlara tırmanmaya yarıyan kuvvetli pençeler halinde olup tarsları yüksektir. Gaga, umumiyetle kısa ve küt ise de bazen ince, uzun ve kıvrık olabilir. Sesleri sert ve çirkin olup pek az öterler. Her çeşit besin yerler. Avrupaya ilk defa Magellan (Magallães) ın tayfaları tarafından XVI. yüzyılda getirildiklerine dair kayıtlar vardır. C familyasına giren kuşların tüyleri, yerliler tarafından süs eşyası olarak kullanıldığı gibi, Avrupada aranan en kıymetli süs eşyası arasındadır. 20 cinsi ve 39 türü bilinmektedir. Pasifikte, Papua bölgesinde, Avustralya, Yeni Gine ve civar adalarındaki ormanların ağaçlarında yaşarlar. Tüylerinin renk ve yapılışlarına göre cennetkuşları (Paradiseinae), pusatlılar (Epimachinae) ve tüylügagalılar (Ptilonorhynchinae) gibi alttamilyalara ayrılırlar. Bk CENNETKUŞLARI, CENNETKUŞU ayrıca bk. R B Sharpe: *A Monograph of the Paradiseidae*, 2 cilt, Londra 1891 - 1898.

Pusatlılar'ın en mühim mümessilleri şunlardır: 1. *Seleucides ignotus* veya *S. nigricans* veya *S. niger* (12 telli cennetkuşu; İng Twelve-wired bird): Siyah, mavi, menekşe renginde baş, kanad ve kuyruklu, yeşil kenarlı geniş göğüs tüyleri olan gövde ve karnı sarı bir kuştur. Arkada altışar adet iki tarafa doğru kıvrık kıllar uzanır. *Seleucides melanoleucus* (siyah S.), bu cinsin başka bir türüdür; siyah vücudü menekşe ve açık sarı tüyler ile süslenmiştir. *Seleucides alba* (beyaz S.) da başka bir türdür; 2 *Drepanornis albertisi*. Beyaz karınlı, yeşil gerdanlı olup vücudu turuncu kahverengidir. Arka yanlarında yelpaze gibi açılan koyu kenarlı kahverengi tüyler vardır. Bunların arkasında leylâk rengi kenarlı uzun gri tüyler bulunur. Gözün etrafında küçük mavi saçaklar vardır; 3. *Falcinellus speciosus*: Gökkuşağı rengi akisleri olan siyah bir kuştur. Göğsün yukarısına düşen yanlarında geniş tüyler mavi-yeşil bandlı olup geniş uçları, yelpaze gibi yukarı doğru açılır Kuyruğu 77 cm dir. Uzun ve sivrilmiş olan daha aşağıdaki yan tüyler renkli saçaklar teşkil ederler. *Falcinellus striatus* (çizgili F.) bu cinsin başka bir türüdür.

Tüylügagalılar veya çardakkuşları (İng. Bower birds, Alm Laubenvögel) nın mümessillerinin tüyleri çok mütevazı renkte olup erkekleri ayrıca süs taşımazlar Bunlar ağaçlar üzerinde olduğu gibi çalılar arasında da yuva yaparlar. Bunların erkeği çiftleşme mevsiminde, yuvanın önünde çardak ve salıncak şeklinde ufak bir zevk bahçesi yapar; bunu tüy tane, deniz kabukları, çiçek ve mantarlarla süsler ve dişiyi davet eder. Her türün kendine mahsus bir çardak şekli vardır. Bu grupun en önemli mümessilleri şunlardır: 1. *Ptilonorhynchus violaceus* veya *P. holosericeus* (ipek çardakkuşu): Erkeği menekşe siyahı dişisi ise yeşil renklidir; 2 *Chlamydera maculata* (benekli çardakkuşu): Uçları beyazımsı olan gri kahverengi tüylerle örtülüdür. Karnı sarı gri olur; 3 *Amblyornis inornatus* veya *A. subalaris* (bahçıvan kuş, İng. Gardener bird, Alm. Schopf-

laubenvogel): Zeytin yeşili rengindedir. Erkeği yuvanın önüne döşediği yosunu bir bahçıvan gibi çiçeklerle süsler; 4. *Sericulus chrysocephalus* (naip kuşu, İng. Regent bird [Prince Regent'ın şerefine]): Başı ve boynu altın renginde, vücudu siyah kadife gibidir; 5. *Aeluredus viridis* (kedi kuşu): Karnı sarı, vücudu açık yeşil bir kuştur. Kanad, kuyruk ve ense üzerinde benek ve çizgiler vardır; 6. *Loria loriae*: Rengi menekşe - siyahı olup bunun etrafında menekşe renginde pul şeklinde tüyler bulunur.

CENNETOĞLU (ölm. 1624), XVII. yüzyıl Celâlî reislerinden biri Bırgı'li olan bu Celâlî'nin asıl adı bilinmiyor. Taşıdığı « Cennetoğlu » lâkabını anasının adından almıştır. İlk önce halkı, eşkiyaya karşı korumak bahanesiyle ortaya çıkmış ve bu maksatla kısa bir zamanda başına birkaç bin kişi toplamıştır Sonradan, devlet merkezinin zayıflamasından ve Anadolunun başka yerlerindeki kargaşalıklardan faydalanarak Kazdağı ve Karasi havalisini istediği şekilde idareye başlamış ve nüfuzunu Saruhan ve hattâ Aydın illerine kadar genişletmiştir. Şikâyetler üzerine, eski Anadolu beylerbeylerinden Dışlek Hüseyin Paşa, C. nun tedibine memur edilmiştir. Hüseyin Paşa, Midilli İçel ve Bergama taraflarından Saruca askeri yazarak meydana getirdiği bir ordu ile C nun üzerine yürümüştür. 1624 yılının son günlerinde Manisa ovasında yapılan çarpışmada C. yenilmiş ve Denizli taraflarına kaçmıştır. Fakat, şiddetli takip neticesinde ele geçirilmiş ve Birgi'ye getirilerek esir alınan adamları ile birlikte kazığa vurulmak suretiyle öldürülmüştür.

CENNINI [*çennini*] **Cennino di Drea** (1370 - 1440?), İtalyan ressamı. C olle di Valdelsa'da doğmuştur. Agno'a Gaddi'nın talebesi olan C., resim üzerine XIV yüzyıl ressamlarının teknik ve estetik görüşlerini ve Giotto ile olan münasebetlerini anlatan meşhur araştırmasını kaleme almıştır. *Trattato della pittura* (resim el kitabı) adlı bu eser 1871 de Ilg tarafından Almanca olarak Viyanada «Quellen schriften für kunstgeschichte» (sanat tarihi kaynakları) serisinde. Allen ve Herringham tarafından da İngilizce olarak *The Book of the Art of Cennino* (C nun sanat kitabı) [1899] adı altında yayımlanmıştır.

CENOMAN [*senomąn*] (Lat. Cenomanum = Le Mans) Üst Tebeşir teşekkülün en alt tabakasına verilen ad. Bu tabaka, Fransada Perche kumları, Rouen'ın glauconium'lu tebeşiri, Boulonnais'nin gri tebeşiri tarafından temsil edilir C.. ikiye bölünür. Rotomagian (us) ve Carentonian (us) tabakaları. C devrinin karakteristikleri, denizlerin kıta böl geleri üzerinde yayılmaları ve geosynclinal'larda derinliklerinin azalmasıdır. Paleontoloji bakımından hususiyeti, bazı ammonitler (Schloenfachia, Acanthoceras) in çoğalmış olmasıdır.

CENOMAN [*kenomąn*] **LAR** (Lat. *Cenomani*), Keltlerin Auleic [aulerk] grupuna mensup bir kavim. Livius (V, 35) a göre C. ın büyük bir kısmı M. Ö. 400 e doğru Elitovius'un önderliği altında Gallia Celtica'dan, yukarı İtalyaya geçmiş ve Etruskları güneye doğru kovarak Gallia Transpadana'da, başlıca şehirleri Verona, Brixia (Brescia) ve Mantua olmak üzere, Mincio ve Oglio bölgesinde yerleşmiştir. Burada işgal ettikleri toprakların sınırları iyi bilinmemekle beraber, muhtemel olarak şunlardır: doğuda Adige, batıda Addua, güneyde ise Padus (Po). Bunlar, M Ö. 225 te Boi ve Insubr'lar Romaya karşı ayaklanınca ve yine Hannibal'a karşı harb sırasında, Romalıların tarafını tutmuşlardır. M. Ö. 222 de serbestçe Romalıların müttefiki olmuş, fakat 200 de isyan ederek Hamilcar'ın önderliği altında Romalılara karşı harb açan Gallialılara katılmışlardır Consul Gaius Cornelius tarafından yenilen C. lar, M Ö 197 de teslim olmuşlardır. M. Ö 49 da, Gallia Transpadana'nın diğer sakinleri gibi vatandaşlık hakları kazanmışlardır. Gallia Celtica'nın Romalılar tarafından zaptı sırasında C. ın orada kalmış olan kısmı, Sequana (Seine) nehrinin alt bölgesiyle Liger (Loire) nehri arasındaki tepelik bölgede (Maine, Sarthe departmanı) bulunuyorlardı. Buradaki başlıca şehirleri Vindinum idi. Bu şehir sonradan Civitas Cenomanorum adını almış ve nihayet Le Mans adı bu addan türemiştir. M. Ö. 52 de Vercingetorix'in önderliği altında yapılan büyük isyan hareketine 5 000 askerle katılmışlardır. Augustus'un idaresi altında Gallia Lugdunensis'in bir Civitas stipendiaria (vergi veren cemaat) sını teşkil etmişlerdir.

CENOVA (İta. Genova, Fr. Gênes, İng. Genoa, Alm. Genua): 1. İtalyada Liguria Alplerinin güney yamaçları boyunca uzanan bir vilâyet (bk. LIGURIA). C. nın 66 nahiyesi vardır. Yüzölçümü 1 813 km² dir. Liguria Apeninleri, Arenzano ile Moneglia arasındaki Tyrrhen denizi yamaçlarını ve Po nehrinin kolları olan Orba, Scrivia ve Trebbia nehirlerinin üst vâdilerinin bir parçasını içine alır. Arazi hemen hemen dağlıktır, ancak çok dar bir sahil

CENOVA: Şehir ve civarı

ovası vardır. Dağlar, bazı noktalarda 150 m den yüksek olup C. şehrinin arkasında bulunan Giovi geçidi ve başka bazı geçitlerle kesilmiştir. Bütün akar sular kısa ve yatakları sarp olup, akış hacimleri mevsimlere tâbidir. Arazinin hemen hemen yarısı ormanlarla, dörtte biri de otlaklarla kaplıdır; % 5 inden nekoleteler elde edilir; takr. % 15 inde bağ ve bahçe (zeytin ve meyva) yetişir. Hayvancılık önemli değildir. Endüstri ve ticaret çok önemli olup, vilâyet bu bakımdan İtalyadada üçüncü dereceyi işgal eder (Milano ve Napoli'den sonra). Bölgenin C. şehrinden başka sınai merkezleri şunlardır: Sestri Levante, Chiavari Rapallo (bu aynı zamanda bir kış sporları merkezidir) ve Lavagna. C. şehrinden başka nüfusu 10 000 i geçen biricik şehir Chiavari'dir. Bölgenin 1947 deki resmî tahmine göre nüfusu 880 000 dir.

2. Aynı adadaki vilâyetin ve Liguria bölgesinin merkezi olan şehir. İtalyanın en önemli ticaret limanıdır; nü-

fusu 680 600 (1951) dür. Eskiden meşhur bir denizci cumhuriyetinin merkezi idi. C. gayet dar bir kıyı ovası boyunca 32 km kadar uzanır, Polcevera ve Bisagno gibi çaylar boyunca da karaların içersine doğru, arada bulunan tepeleri kaplıyarak yükselir. Ancak eski limanın doğusundaki sahada, şehir biraz yayılır, fakat burada bile ancak bir buçuk kilometreye erişir ve yayıldığı saha düz olmaktan uzaktır. Diğer noktalarda bina taşıyan saha karaların içerisine doğru ancak birkaç yüz metre ilerler. C., umumiyetle yokuş ve inişten ibaret olup, merdiven ve dişli trenler, birçok hallerde sokakların yerini tutar ve caddelerinde tepelerin altından geçmeğe yarıyan tünellere sık sık raslanır. C.nın iklimi, doğu ve batısında uzanan Riviera'nınkinden daha çetin ve değişken olup Akdeniz ortalamasını aşan miktarda yağmur alır (132 cm²). Yağmurlara yazın bile raslanır.

İktisadi hayat: C. limanı, İtalyanın en geniş limanı olup Akdeniz hâkimiyeti bakımından Marsilyanın rakîbidir. Her zaman İtalyanın refahının temelini teşkil etmiştir. Eski liman, hemen hemen dairevi bir koy etrafında kurulmuştur;

C E N O V A: Yeni liman

dışarı ile ticaretini teşkil eder. Şehir, hinterlandına kara yolu ve iki ayrı elektrikli demiryolu ile bağlıdır.

C. ayrıca, ikinci derecede kalan, fakat çok önemli bankacılık, sigortacılık, ticari mümessillik gibi faaliyetlerin de merkezidir. Bunlar sayesinde C., Avrupanın başlıca mali merkezlerinden biri haline gelmiştir. Aynı zamanda C. şeker endüstrisi gibi, bütün memlekete yayılmış birçok İtalyan endüstrilerinin toplandığı yerdir. Endüstrileri arasında madencilik ve makine endüstrisi hâkimdir: tersaneler, vagon ve lokomotif fabrikaları, tamirat atelyeleri ve her cins dökümhaneler bulunur. Başka kayda değer endüstrileri arasında, kimyevi maddeler, sabun, gıda konserveleri, elbise, zeytinyağı endüstrileri sayılabilir. Şehrin endüstri hayatı, limanın etrafında toplanmış olup buradan San Pier Darena, Cornigliano, Sestri Ponente ve Rivarolo distrikleriyle batı ve güneye doğru yayılır.

C E N O V A: Şehir plânı ve liman

yeni liman sahası ise, bunun doğu ve batısında uzanır. Yeni limanda birçok dalgakıran, büyük sayıda ve çok çeşitli tesisat vardır. İki limanın içerisine aldığı saha, XIV. yüzyıldan beri, gittikçe genişletilmiş olup şimdi 3 km² kadardır.

C., İkinci Dünya Harbinden önce, birkaç yüz denizcilik işletmesinin hizmetinden faydalanıyor ve bunların bazılarının (meselâ: Italian Line) merkezini teşkil ediyordu. C.ya gelen ve buradan gönderilen malların bir kısmı, mahallî endüstrilerle ilgilidir; fakat en büyük kısmı, C.nın ticari hinterlandını teşkil eden Po vâdisinin, İsviçrenin

Eskieserler: Çeşitli zamanlarda, şehrin etrafı surlarla çevrili halde idi. Bu surların en genişi, karaların içerisine doğru uzaklara kadar yükselirdi; bunlar kısmen hâlâ mevcuttur. Öbürleri geniş ölçüde harabolmuş ve bazı hallerde yerlerine cadde ve bulvarlar yapılmıştır. C.nın tarih ve sanat bakımından değerli yapıları vardır. Şehrin merkezi Piazza Deferrari adını taşıyan meydandır. Orada, Teatro Carlo Felice adını taşıyan tiyatro, Güzel Sanatlar Akademisi, Dukalık Sarayı (1291 de başlanmış) ve birkaç banka binası ile ticaret evleri bulunur. Bunun biraz batısında Katedral (1100 de başlanmış) yükselir; bunun cephesi beyaz ve siyah yollu olup, Roman, Gotik ve Rönesans üslûplarını temsil eder. Limanın yakınında Palazzo di San Giorgio (XIII. yüzyılda başlanmış), Palazzo Pagano ve Kırallık Sarayı bulunur. Kırallık Sarayında bir küçük tablo koleksiyonu, Palazzo Bianco ve Palazzo Rosso'da da biraz daha büyük tablo koleksiyonları bulunur. Önemli kiliseler şunlardır: Santa Maria di Castello, Santa Maria Maddalena, San Mettae ve Santa Maria di Carignano. Turistik önem taşıyan yapılar arasında Columbus'un ve Giuseppe Mazzini-

nin doğduğu evler vardır. İkinci Dünya Harbinde Santissima Annunziata kilisesi geniş ölçüde tahribedilmiştir Negrone, Pallavicini ve kırallık sarayları büyük hasara uğramıştır. Keza Balbi'deki zarif yapıların birçoğu çeşitli ölçüde hasar görmüştür.

C. danteli (Fr Point de Gênes): Ağ şeklinde zemin üzerine, altı uçlu deliklerle süslü veya baret (barrette) li gipür (guipure) cinsinden, karo (b. bk., carreau) denilen dantel örme âleti üzerinde işlenen bir çeşit d a n t e l. Ekseriya ipekten veya ketenden, nadiren de altın veya gümüş telinden yapılır. C havalisinde işlenir.

CENOVA Danteli (XV. Louis devri)

C. Üniversitesi: 1243 te kurulan hâkim ve hekim okulları C. Üniversitesinin ilk temelini teşkil eder. 1554 te Jesuitler, aynı binalarda kendi okullarını kurmuşlar; XVII. yüzyılda bunu genişleterek matematik felsefe ve siyasal bilgiler k u r s l a r ı ile az sonra, b u n l a r a bağlı olarak Pammatone hastahanesinde doktorluk kurslarını açmışlardır. 1773 te orada Jesuit'ler yasak edilmiş ve C senatosu okulları kendi hesabına işletmeğe başlamıştır. Viyana Kongresinden İtalyan Kırallığının teşkiline kadar üniversiteye yine Jesuitler hâkim olmuş. 1885 te bağımsız olmuş. 1930 da büyük üniversiteler sırasına alınmıştır. 1773 te kurulan kütüphanesinde 330 000 cilt kitap vardır.

Tarih: Ligurların Antium adını vererek yerleştikleri tarihte ilk defa olarak M. Ö. 218 de geçer. Şehrin tabii limanı ve coğrafi durumu, M Ö. V yüzyıla ait bir Yunan mezarlığı, C nın bir zaman Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olduğuna işaret eden tek delildir. Romalılar buraya M. Ö III. yüzyılın sonunda gelmiştir. 2. Pun Harbinde (M. Ö 205) C., Kartacalılardan Hannibal'ın kardeşi Mago tarafından tahribedilmiş, fakat Romalılar tarafından sonra tekrar kurulmuştur. Bunlar, C. ve Placentia'yı Ligurlara karşı savaşlarda karargâh haline getirmişlerdi. M. Ö 117 ye ait bir yazıt (şimdi Cenova Palazzo Municipale «Belediye sarayı» de hıfzolunur) C. nın koruyucuları Quintus ve Marcus Minucius tarafından, C. halkı ile bu şehre yakın bir tepe üzerindeki bir şehrin Langens'ler veya Langat'lar adındaki halkı arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerinde varılan bir kararın metnini bildirmektedir. Augustus zamanında yaşıyan coğrafyacı Strabo (IV. 6 2 s. 202) C. nın kereste deri ve bal ihraç. zeytinyağı ile şarap ithal ettiğini yazar; Plinius ise (*Historia naturalis* XIV, 67) C bölgesinde yapılan şarabın Liguria'nın en iyi şarabı olduğunu bildirir. Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra, C. gerek Arapların. gerek Germenlerin Langobardlar, Burgundlar ve Frankların taarruzlarına ve işgallerine uğramıştır. M. S. 539 da Burgundlar, 670 te de Langobardlar tarafından işgal edilmiştir. C şehrinin Ortaçağdaki, yani Lombard (Langobard) ve Karoling devrelerindeki tarihi, başka İtalyan şehirlerindekinin aynıdır. Ortaçağın sonunda burasını da Lombardia ve Toscana'nın diğer şehir devletleri gibi, bir cumhuriyet halinde buluruz. Cumhuriyetin kuruluş tarihi bilinmemekle beraber, bunun XI. yüzyılda, idarenin piskoposlardan console'lere geçmesi sırasında vuku bulmuş olduğu anlaşılır. Sayıları 4 veya 6 olan console'ler, önce 3 veya 4 yıllık bir devre için seçilirdi; fakat 1122 de bu devre 1 yıla indirilmiştir C lıların vatanseverlik ruhu ve gemicilikteki kahramanlığı Araplara karşı olan mücadelelerinde gelişmiş ve demokratik bir anayasa ile az zaman içerisinde, kuvvetli bir donanmanın kurulmasına sebebolmuştur. C ve Pisalılar XI yüzyıl başlarında birleşerek Müslüman Arapları Sardinya adasından kovdular Fakat bu suretle kazanılan Sardinya toprağı, müttefikler arasında kıskançlık doğurarak iki cumhuriyet arasında uzun süren deniz harblerinin çıkmasına sebeboldu. Bu harbler 1284 te Pisa'nın Meloria'daki hezimetiyle neticelendi. C., Haçlı Seferlerinin tesiriyle gelişen ticaretten çok faydalandı. Aynı devre içerisinde İspanya ve Afrika kıyıları boyunca Araplardan alınan limanlar, önemli C sömürgeleri haline geldi. Öte yandan da Akdenizin doğu havzasında, Karadeniz ve Fırat kıyılarında kuvvetli C. kaleleri (bk. CENEVİZ KALESİ) kuruldu. Venediklilerin, Bizanslılara karşı takibettikleri düşmanca politikadan farklı olarak, C. lılar bu devlete karşı dostça davrandılar (C. nın Osmanlı devleti ile olan münasebetleri için bk CENEVİZ) C lıların Ortaçağda ticaret ve denizcilikte kazandıkları büyük başarılar, râkipleri Venediklilerin iç işlerinin düzenliliğine karşılık, C. lıların iç işlerinde hüküm süren hercümerç göz önünde tutulursa. bir mucize sayılabilir. C da halk ve asılzadeler durmadan birbiriyle mücadele halinde bulunuyor, asılzadeler arasında birtakım rakip partiler iktidarı ele geçirmeğe çalışıyor ve gerek asılzadeler. gerek halk, geçici bir mütarekeden faydalanmak maksadiyle. yabancı önderlerin tavassut ve tahakkümüne başvuruyorlardı. Asılzadeler arası bu mücadelelerde Spinonla ve Doria isimleri dikkati çekmektedir. Bu devreden çıkan C., çok geçmeden Guelf ve Ghibellin'ler girdabına kapılmıştır. Fakat evvelâ Almanların. sonra Napolilerin, en sonra da Milanoluların tahakkümünü kabul eden C lılar, 1339 da daha geniş bir bağımsızlığa kavuşmuşlardır. Bu tarihte hükümet ilk doge'nin kaydıhayat şartiyle tâyini neticesinde daha sabit bir şekil almıştır ki. bu mevkiye gelen zat Simone Boccanera oldu. Venedikliler ile C lılar arasında cereyan eden harbler, kâh bir tarafın, kâh diğer tarafın başarısiyle sonuçlanmıştır; hezimetlerin en fecisi Venediklilerin 1380 de Chioggia'da uğradıklarıdır. Fakat umumiyetle bu mücadeleler, C. idarecilerinin Venediklilerinkine göre. çok beceriksiz olduklarını göstermiştir. C. idarecileri kâh Fransanın kâh Milano Visconti'lerinin nüfuzuna boyun eğmişlerdir. Bu devre sırasında Banca di San Giorgio. en çoğu Korsika'da bulunan geniş topraklariyle, devletin en sağlam unsurunu teşkil etmiştir. Nihayet 1528 de millî ruh eski kuvvetini tekrar elde eder gibi görünmüş ve Andrea Doria, Fransa hâkimiyetini bertaraf etmeğe muvaffak olmuş ve hükümete eski şeklini iade etmiş; ayrıca, muhafazakâr karakterini kuvvetlendirmiştir. Hükümetin bu yeni şekli, Fransa İhtilâli ve Liguriya Cumhuriyetinin kurulmasına kadar devam etmiştir.

C. Cumhuriyeti. 1797 de Fransa İhtilâl orduları İtalyayı istilâ edip Napoléon Liguria Cumhuriyetini kurunca sona ermiştir. Çok geçmeden. 1805 te Liguria Cumhuriyeti, Fransa İmparatorluğuna katılmıştır. Fakat bundan önce Cenova, 1800 de Masséna'nın, şehri Avusturyalılara karşı müdafaası ve şehrin Avusturyalılar tarafından kuşatılması sonunda çok ağır mahrumiyetlere uğramıştır. 1814 te C., Lord William Bentinck'in, Müttefiklerin C. Cumhuriyetine bağımsızlığını iade edeceğine dair va'di üzerine C. lılar, Fransızlara karşı isyan etmiştir. Fakat Paris muahedesinin gizli

CENOVA: 1. Katedral; 2. Porta Soprano kulesi ile Columbus'un evi; 3 Şehitler anıtı; 4 Palazzo del Podestà; 5. Castelletto'dan şehrin görünüşü; 6. Doklar ve havuzlar; 7. XVI. yüzyıl başlarında limanın görünüşü

bir hükmüne göre C. nın, Sardinya kıralının (Savoia hanedanının) topraklarına katılacağı kararlaştırılmıştı. Bu suretle husule gelen memnuniyetsizlik C. da cumhuriyet ruhunu yaşatmış ve Giuseppe Mazzini adındaki genç bir C. lının tesiriyle bu ruh, yalnız Sardinya monarşisini değil, bütün İtalyadaki hükümetleri de daimî bir şekilde tehdidetmiştir. 1848 de bir cumhuriyetçi ihtilâli kopmuş, fakat kısa bir mukavemetten sonra şehir general Alfonso La Marmora tarafından alınmıştır. Garibaldi ile Camicia rossa (Kırmızı gömlek) adını taşıyan gönüllü ordusu. 1860 ilkbaharında Sicilya ve Güney İtalyanın fethine gitmek için C. nın doğu dış mahallelerinin birisinden yola çıkmışlardır.

İkinci Dünya Harbinde C., Müttefikler tarafından ağır şekilde bombardıman edilmiş; limanı ve endüstri sahaları hemen kâmilen hava hücumları ile tahribedilmiştir.

C. Konferansı: Nisan 1922 de başlıca Müttefik devletler tarafından, başka iktısadi meseleler arasında, Rus hükümetinin Kasım 1917 den önce aldığı dış borçlar meselesini de görüşmek maksadiyle yapılan toplantı. Sovyet hükümeti ilk günlerinden beri, Çar hükümetinin borçlarını tanımadığını ilân etmişti; fakat âcil iktisadi yardıma muhtaç kalınca, tanıyacağını ve mali yardım karşılığında eski borçlar meselesi konusunda görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. Bu suretle C. Konferansına Rusyanın, Birleşik Amerika Devletlerinden başka bütün alacaklıları, yani 34 devlet katıldı. Fakat görüşmelerde, iki tarafın görüş farklarının giderilemiyeceği anlaşılınca, toplantı hiçbir sonuca varılmadan dağılmıştır.

C. Muhasarası: Fransız kumandanı Masséna emrindeki Napoléon kuvvetlerinin, Avusturyalılar tarafından C. da muhasara edilmesi olayı. 1880 yılı baharında Napoléon'un 30 000 kişi kalan İtalya ordusu dağınık vaziyette Liguria bölgesinde bulunuyordu. Masséna bu orduyu C etrafında toplama emrini aldı; fakat Avusturya generali Melas'ın baskınına uğrıyarak bu şehre kapanmak zorunda kaldı (Nisan). Hemen ertesi gün şehirden çıkan Masséna on beş gün süren kanlı savaşlar sonunda Avusturyalıları yenerek aldığı 4 000 esirle şehre döndü. Masséna C. nın tahkimatını tamamladı, bir milis kuvveti teşkil etti, şehirdeki bütün yiyecekleri bulup meydana çıkarmaya çalıştı, bir taraftan da Avusturyalıların hücumlarını önledi. Fakat gitgide yiyecek azalıyor, sık sık isyanlar çıkıyordu. 4 Haziranda Masséna, düşmanla müzakereyi kabul etmek zorunda kaldı. Ordusu şehri boşalttı ve İngiltere hesabına Fransaya nakledildi. Fakat bu dayanma, Napoléon'un meşhur Marengo manevrasını başarmasını sağlamış bulunuyordu.

CENÔVA [*tsenova*] veya **CEJNÔVA** [*tseynova*]. **Florian Stanisław** (1817 - 1880), Kaşub (b. bk Batı İslâvlarının Lehit kolu [öbür kol: Çehit] ndan bir millet) etnografı, dilcisi ve yazarı. Pomeranya (Alm. Pommern, Pol. Pomorie; İslâv. = deniz kıyısı, *po* = boyunca + *more* = deniz) da, Gdańsk (Alm Danzig) körfezinin kuzeybatı kıyısındaki Puck (Alm. Putzig) bölgesinin Sławoszyno (Alm. Slawotschin) kasabasında doğmuş, Świecie (Alm. Schwetz) bölümündeki Bukowiec (Alm. Bukowitz) kasabasında ölmüştür. Tıp tahsilinden sonra Bukowiec'te hekim olarak çalışmış, aynı zamanda XIII. yüzyıldan beri tarihe girmiş bulunan Kaşub (Lat. Cassubiayerli dilde: Kašëbi, Pol. Kaszubi, Alm. Kaschuben) halkını kalkındırmak, dillerini (yerli adı: Kašëbski) edebî dil mertebesine yükseltmek için gayret sarf etmiştir. Kaşub'ların en büyük adamı olan C., inceleme alanına yalnız 100 000 nüfuslu (100 000 de Amerikada göçmen olarak vardır) Kaşub'ları değil, Pomeranya'da dağınık olarak, yaşıyan Slovints'leri (yerli adları: Słovjnci, Pol. Słowinci, Alm. Slowintzen), Zabor'ları, Kabatk'ları da almış (bunlar, Kaşub'lar da dahil Pomeranya [Fr. Poméranie, Pol. Pomorski veya Pomorsczyzna] dilinin türlü lehçelerini konuşurlar) ve XVIII. yüzyılda Hannover bölgesinde Almanlara karışıp yok olan Polab'ları (yerli adları Połabi yani «Elbe nehri halkı»; *po* = boyunca + *Laba* = Elbe) göz önünde bulundurarak Pomeranya Islâvlarının geleneklerini Alman (ve Leh) baskısından korumak istemiştir. 1850 den itibaren Wojkasin takma adiyle yayımladığı Kaşubca eserlerden başlıcaları şunlardır: *Skôrb kaszébsko - słovjnskjè mòvé* (Kaşub Slovints dilinin hazinesi) [13 fasikül, Svjecè 1866 1868; bu eserin bilhassa *Z éczaje é wòbéczaje kaszébsko - słovjnskjèho* narodé = «Kaşub Slovints millet inin örf ve âdetleri» kısmı önemlidir], *Zarés do Grammatikj kašébsko - słovinskè mòvé* (Kaşub - Slovints dılı gramerinin ana hatları) [Svjecè 1879] C., Kaşubcanın daha ziyade kuzey lehçesini işlemiş (güney lehçesi 1910 yıllarında W ôś Budzysz tarafından ele alınmıştır) aynı deneme daha sonra Ramułt tarafından da yenilenmişse de, bu dil istenildiği kadar canlandırılamamıştır. Bk KAŞUB DİLİ, SLOVİNTS DİLİ, POMERANYA DİLİ, POLAB DİLİ, BATI ISLÂVCA LEHİT DİLLER Ayrıca bk. F. Lorentz: *Gramatyka Pomorska*. Poznań 1927 - 1939; T. Lehr - Spławiński: *Gramatyka, Połabska*, Lwów 1929.

CENOVA KÖRFEZİ (İta. Golfa di Genova), Batı Akdenizde, çok girintili çıkıntılı olan Liguria kıyı bölgesinde, Delle Melle burnu ile Porto - Venere burnu arasında geniş bir körfez. Bu kıyıların, Sestri batısındaki kısmına Riviera Ponante, doğusundaki kısmına Riviera Levante adı verilir. Cenova (b. bk.) bu körfezin en büyük ve en hareketli limanıdır. C. K. ne eskiler Liguria denizi derlerdi.

CENSOR [*kensor*], eski Romada census (Lat. *censere* = tensibetmek, tahmin etmek) a, yani yurttaşların, cemiyete borçlu oldukları vazifelerin tesbiti maksadiyle yapılan tahrire riyaset eden iki memura verilen ad. C un haiz oldukları bu «takdir hakkı» nı hiçbir zaman tamamen kaybetmemiş ise de, sonradan bu hak ahlâk meselelerine intikal etmiştir. Romalılarda C. luk, fertlerin hareketlerinin devlet tarafından sevk ve idaresinin bir tecellisi idi. Bu memuriyet, consul'ları kayıt vazifelerinden kurtarmak için, M. Ö. 443 te ihdas edilmiştir. Seçim daima Comitia Centuriata'da yapılırdı. C. luk, en yüksek memuriyetlerden biri olup, siyasi meslek hayatının en yüksek mertebesi sayılırdı. C., hiçbir makama karşı sorumlu değildi; ancak, haiz olduğu iktidar (memuriyet devresi) 6 ay olarak tesbit edilir ve kararları meslektaşının rızasiyle yürürlüğe girerdi.

C. un vazifeleri aslen şunlardı: 1. Yurttaşların, tribus (kabîle) ve centuria (100 lük grup) gibi devlet taksimatı içerisinde kaydı; 2. Bu yurttaşların servetlerini tahmin ederek, buna göre vergi tesbiti; 3. Yurttaşları ahlâki sebeplerden dolayı, âmme haklarından muhrum etme hakkı (*regimen morum*); 4. Census'un sonunda yapılan ve *lustrum* adını taşıyan merasimli temizlenme ayininin tertip ve idaresi. Bunlara sonradan iki vazife daha katılmıştır; 5. *Lectio senatus*, yani senatus'un seçimi; 6. Vergi tahsiline ve âmme binalarının tamirine ait mukavelelerin yapılması gibi bazı mali vazifeler. Census, aile reisleri tarafından temsil edilen yurttaşların yakından

incelenmesini de içine alıyordu. Bu inceleme ile birlikte C. lar, tatbikini kararlaştırdıkları ahlâki kaidelere ait bir ilân da yayımlarlardı. Hususî münasebetlerde veya âmme hayatında işlenen kabahatler, bir şahsın hizmetten ayrılmasını intacedebilirdi. Bazı meslekî hareketler (meselâ aktörlük etme) bir leke teşkil ederdi. C. lar tarafından vuku bulan takbihe umumi olarak *infamia* adı verilirdi; bu takbihin dereceleri vardı: Bir senatör, mevkiini; bir yurttaş ise tribus veya centuria'daki yerini ve bu suretle rey hakkını kaybedebilirdi. Beraber memuriyet icra eden iki C. tarafından verilen cezalar, halefleri tarafından kaldırılabilirdi.

C. luk Cumhuriyetin sonuna kadar sürdü. İmparatorluk devresinde de kaldırılmıyarak ancak tatil edili. İmparator çok zaman C. olmamakla beraber, C. luk vazifelerini yerine getirirdi. Bununla beraber Claudius ve Vespasianus, C. luk etmişlerdir. Domitianus ise kaydıhayat şartiyle C. unvanını almış, fakat başka imparatorlar bu usulü tatbik etmemiştir.

CENSORINUS [*kensrīnus*] (takr. M. S. 238 de yaşamıştır), Romalı bilgin. Hayatı hakkında hiçbir bilgi yoktur, ancak 238 tarihinde çıkan *De die natali* (Doğum günü hakkında) başlıklı bir eserin yazarı olarak tanınmıştır. Bu eser bir nevi ansiklopedi olup, zamanının astroloji, astronomi, din, felsefe, tabiat ilmi ve kronoloji hakkındaki fikirlerini aksettirmektedir. Bunu, bizim için meraklı ve bir dereceye kadar önemli kılan husus eski çağlarda zamanı hesaplamak için kullanılan sistemleri bildirmesidir.

CENSORINUS [*kensorīnus*], birçok tanınmış Romalının adı.

1. **C.**, M Ö. 310 da consul olmuş, Samnit'lere yenilmiş, iki defa da censor olmuştur.

2. **Lucius Marcius C.**, M. Ö. 149 da Kartaca (Lat. Carthago)ya karşı gönderilen donanmaya kumanda etmiştir. (Filozof Karneas, kitaplarından birini ona ithaf etmiştir).

3. **Caius Marcius C.**, Marius partisi şeflerinden biri olup Sylla tarafından öldürülmüştür.

4. **Lucius Marcius C.**, Antonius taraftarı olup Makedonyadaki başarıları sebebiyle, Romaya dönüşünde muzaffer kumandanlara mahsus törenle karşılanmıştır. Caesar'ı, katillerine karşı müdafaa etmeye çalışan iki senatörden biridir.

5. **Caius Marcius C.**, M. Ö. 8 yılında consul olmuş, Suriye'yi idare etmiştir.

CENSORINUS [*kensorīnus*], **Appius Claudius** (M. S. III. yüzyıl), kendi isteği hilâfına 269 yılında askerler tarafından II. Claudius'a rakîp olarak imparator ilân edilip yedi gün sonra yine onlar tarafından öldürülen Romalı.

CENSURA: bk. SANSÜR.

CENSURAE ECCLESIASTICAE [*kensūrē ekleziąstikē*], Poenae medicinales, Katolik kilise hukukuna göre poena vindicativae (misilleme cezaları)nın aksine olarak, affedilmesi mümkün ve ıslâh edici cezalar. Suçlu C. E. ye ya haksız bir fiil işlediği için doğrudan doğruya (C. latae sententiae), yahut da hâkim karariyle (C. ferendae sententiae) çarptırılır. C. E. ler, aforoz (excommunicatio), kilise faaliyetinden men (interdictum) ve geçici olarak işten el çektirme (suspensio) gibi cezalardır. Interdictum ve suspensio yalnız ruhanilere verilen cezalardır. C. E. in kaldırılması, genel olarak, bu cezaların piskopos tarafından, belirli hallerde de papa tarafından affedilmesiyle mümkündür.

CENSUS [*kęnsus*], eski Romalılarda (Kıral Servius Tullius'un anayasasının kabulünden itibaren) vatandaşların servetlerinin tahmin ve kaydedilmesi. Kırallar devrinde ve cumhuriyetin ilk zamanlarında, tahmin yalnız vatandaşa ait topraklara dayanarak yapılırdı; sonradan vatandaşın bütün servetinin para olarak ifadesine dayanılmıştır. Askerlik hizmeti, vergi ve siyasi haklar buna göre tanzim edilmiştir. En eskiden C. kırallar tarafından yapılırdı; kıralların kovuluşundan sonra, consul'lar tarafından, M. Ö. 444 ten sonra da *censor* adını taşıyan hususi memurlar tarafından yapılmıştır. Censor'lar, C. gününün arifesinde auspex (kuş falcısı)-lere baş vururlar, ertesi sabah da censor'ların hizmetindeki tellâl, halkı Campus Martius'ta toplardı. Censor'ların resmî ikâmetgâhı Campus Martius'daki Villa Publica idi. Her tribus (kabîle), sıra ile huzurlarına çıkar ve bunu teşkil eden fertler birer birer çağrılırdı. Her biri, yeminle yaşını, adını, babasının, karısının, çocuklarının adlarını, ikametgâhını ve servetinin miktarını bildirmeğe davet edilirdi. Bu bilgiler de censor'ların kâtipleri tarafından listelere kaydedilirdi. Vilâyetlere ait C. valiler tarafından Romaya gönderilirdi. İtalya sınırları dışındaki orduları saymak için ayrıca bir komisyon vardı. Censor'lar, yeni listeler tanzim ederken, fertlerin yalnız mallarını değil, aynı zamanda ahlâki tavır ve hareketlerini de dikkate alırdı. C. yeni toplanmış ordunun resimigeçidi ile sona ererdi. Cumhuriyet C. u, İmparatorluğun ilk zamanlarında devam etmiştir, fakat en son C., Vespasianus ve Titus tarafından M. S. 74 te yapılmıştır.

Augustus tarafından ihdas olunup bütün imparatorluk devri boyunca tatbik olunan vilâyet C. u, Roma C. undan tam mânasiyle farklı olup, vilâyetlerin verebileceği vergi miktarını tesbit etmek için kurulmuş bir kurum idi. Âmme haklarının vatandaşlara verilmesinde, servetin nazarı itibara alınması prensibi modern zamanlarda da mevcuttur. Seçim hakkı, bir muayyen servet irat veya vergi miktarına bağlı olduğu hallerde C. a dayanır. Prusya Landtag'ına ait seçme hakkı (buna 3 sınıflı seçim sistemi denilirdi) tam olarak C. a dayanırdı. Modern anayasalar ve seçim kanunları C. u tanımazlar.

İngiltere ve Amerikada umumi nüfus sayımları da C. adını taşır. Bk. NÜFUS SAYIMI.

CENT [*sent*] (Lat. *centum* = 100), birçok memlekette, para biriminin 1/100 i değerinde olup bakır veya tunçtan yapılmış sikke, ve bu sikkenin para değeri.

C E N T (her iki yüzü) Amerika Birleşik Devletleri: gümüş 3 C., 1851 - 1873

1. Amerika Birleşik Devletlerinde, dollar (dolar)ın 1/100 i. Amerikada *cent* kelimesini 1782 de maliye memurlarından Gouverneur Morris, *centime* kelimesini kısaltarak ortaya atmış, «Washington cent» i denen ilk bakır C. de 1783 te tedavüle çıkarılmıştır. Amerikan darphanesi

C E N T (her iki yüzü) Amerika Birleşik Devletleri: nikel 5 C., 1866 - 1883

1 lik ve 5 liklerden başka, 1792 - 1856 arasında 1/2 lik, 1864 - 1873 arasında 2 lik, 1851 - 1899 arasında 3 lük C. ler de basmıştır. C., yıllara göre, türlü madenlerden yapılmış, ağırlığı da değişmiştir. 1873 teki kanuna göre, madeninin % 95 i bakır, % 5 i kalay, ağırlığının da 48 grain (2 1/2 gr) olması gerekirdi; daha sonra tunçtan başka, nikel de kullanılmış, İkinci Dünya Harbinde C, çelik kaplama çinkodan yapılmış, bu sikke gümüş dime (= 10 cent) a pek çok benzediği için, 1944 ten itibaren C. yine tunçtan yapılmağa başlanmıştır.

2. Holândada gulden (florin) ın 1/100 i. 1816 dan itibaren bakırdan, 1877 den sonra tunçtan yapılmıştır. Eskiden, 1948 e kadar, Holânda Doğu Hindistanı (Fel. Nederlandsch Indië; şimdi: Indonezya, parası: 100 sen = 1 rupiah) için 2 1/2, 1 ve 1/2 lık C. ler vardı. Şimdi C., Curaçao, Suriname (Holânda Guyanası) ve Irian (Holânda Yeni Ginesi) gibi sömürgelerde hâlâ kullanılmaktadır.

CENT (her iki yüzü)
Holânda: 25 C., 1950

CENT (her iki yüzü)
Kanada: 5 C., 1952

3. Liberya (Liberia) da, yerli dollar'ın 1/100 i.

4. Haiti'de gourde'ın 1/100 i.

5. Güney Viet-Nam'da 1956 dan beri piastre'ın 1/100 i.

6. Panama'da 1906 dan beri balboa'nın 1/100 i.

7. Britanya Milletler Topluluğu (Commonwealth) nda: a. Kanada (Canada) da, Kanada dolları'ının 1/100 i; sikke tunçtandır; b. Seylan (Ceylon) da rupee'nin 1/100 i; sikke bakırdandır. C. Malaya Federasyonunda, Malaya dollarının 1/100 i; sikke bakırdandır. C. Antiller (West Indies) de, Antiller dollarının 1/100 i (Santa Lucia'da 1940 tan, Saint Vincent'ta 1944 ten, Grenada'da 1949 dan, 1958 de kurulan West Indies Birliğinin 13 bölümünden her birinde de 1958 den itibaren); d. Sömürgelerden Britanya Doğu Afrikası (Kenya, Uganda, Tanganyika), Britanya Somalisi (1951 den itibaren) ve Aden (1951 den itibaren; her üç yerde de tunç C. = 1/100 shilling); Seychelles (C. = 1/100 rupee), Zengibar Sultanlığı (Zanzibar, 1908 den itibaren; C. = 1/100 rupee veya shilling), Mauritius adası, Hong Kong, Borneo, Sarawak, Britanya Honduras, Britanya Guyanası (bütün bu yerlerde tunç C. = yerli dolların 1/100 i,) nda da C. kullanılır.

C. eskiden şu memleketlerde de kullanılmıştır: Çin (1848 - 1894: bakır C. = 1/100 yuan, 1895 - 1947: bakır C. = 1/100 Çin dolları), Formoza (1888: C. = 1/100 yerli dollar); Güney Afrika (Tunç C. = 1/100 florin); Moğolistan (1924 - 1926: C. = 1/100 Moğol dolları); Newfoundland (1949 da Kanada ile birleşmezden evvel 1866 dan itibaren C. = 1/100 yerli dollar); Danimarka Antilleri (Dansk Vestindien, 1917 de Amerika Birleşik Devletlerine satılmadan evvel, C. = 1/100 Daler); Filipin'ler (Amerikan idaresinde, 1899 - 1904 arasında: C. = 1/100 Amerikan dolları); Habeşistan ve Eritrea (C. veya matoña = 1/100 thalar), C. adı, değişik imlâ ile şu memleketlerde de kullanılmıştır: 1939 da Sovyetler Birliğine katılmadan evvel Estonya (nikel *sent* = 1/100 kroon), Litvanya (bakır + alüminyum alaşımı *centas* = 1/100 lit), 1948 den beri de İndonezya (Republik Indonesia; 100 *sent* = 1 rupiah).

CENT NOUVELLES NOUVELLES LES [*le sā nuvel nuvel*] (Fr. = yüz yeni hikâye), uzun zaman XI. Louis'ye atfedilmiş olmakla beraber aslında Antoine de la Salle tarafından yazılmış olan masal kitabı. Bu masallar kitap halinde derlenmeden önce, hiç şüphe yok ki Fransa veliahtının, yani müstakbel XI. Louis'in içki sofrasında kendisi ve davetlileri tarafından anlatılmıştır. Çoğu açık saçık olan bu masalların kahramanları ekseriya kocalarını aldatan şehir kadınları, sefih keşişler, aşifte manastır rahibeleri, köylüleri aldatan veya onlar tarafından aldatılan senyörlerdir. Bu masalların birçoğu Poggio, İtalyan *novellier*eleri ve Fransızların manzum Ortaçağ masalları (*fabliau*) taklidedilerek icadedilmiştir.

CENTAL [*sentıl*] (Lat *centum* = yüz [100] den) yüz libre (avoirdupois), yani 45 36 kg değerindeki İngiliz ağırlık ölçüsü. Amerika Birleşik Devletlerinde çoğu «hundredweight» adını taşır.

CENTAUREA (Bot.): bk. PEYGAMBER ÇİÇEĞİ.

CENTAURUS [*kentaurus*, Alm. Kentaur, İng. Centaurus, Fr. Centaure] (Ast.), bir güney takımyıldızı. Bu takımyıldızın, aynı adı taşıyan atın beden ve bacakları ile insanın gövde, kol ve başından meydana gelmiş mitolojik bir yaratığı temsil ettiği farz olunur. Yükselim (ascension droite) de 11 den 15 saate; açılım (déclinaison) da da 30° den − 64° ye uzanır. Büyük bir kısmı orta kuzey enlemlerden görülür. C. a dâhil en önemli yıldızlar şunlardı: Alpha (α) Centauri, Beta (β) Centauri ve Proxima Centauri. Alpha C. ile Proxima C., bilinen yıldızların, Dünyaya en yakın olanıdırlar. Buna rağmen bunlar Yerden, Güneşin Yere olan uzaklığının 270 000 misli uzaklıktadırlar. Alpha, saniyede 35 km lik bir hızla bize yaklaşmaktadır. Açı ölçüsü ile buna yakın bulunan Beta, her ne kadar biraz daha az parlak ise de 1. parlaklık derecesinde sayılır. Bunun bizden uzaklığı 200 ışık-yılı kadardır. Güney yarımkürenin tropik ülkelerinden C. un fevkalâde güzel görünüşü vardır. Bu takımyıldız, yukarıda sözü geçen yıldızlardan başka, ikinci ve üçüncü derecede büyüklüğe sahip birkaç yıldızı daha geniş sınırları içerisine alır. Ayrıca bir önem taşıyan Omega (ω) Centauri kürevi yıldız kümesi, bütün uzak kürevi yıldız kümelerinin en parlağıdır. Çıplak göz için ayın yarı çapından biraz daha geniş çapta, bulanık bir ışık kursu şeklinde görünür. Kuvvetli teleskoplarla bakılınca, 12. derecede büyüklüğe sahip ve daha sönük binlerce yıldızdan mürekkep olduğu görülür. Nispeten yakın kürevi kümelerden biri olup uzak-

CENTAURUS

lığı 20 000 ışık-yılı kadardır. Bu kümede birçok değişken yıldız da bulunmuştur. 1895 te geçici bir yıldız, ki bunlara nova da denir, bu kümede görülmüştür. C. un alt kenarı, Saman Yolunun güney sınırını meydana getirir. Bk. KENTAUROS.

CENTAURUS (Mit): bk. KENTAUROS.

CENTAVO [Amer., İsp. *sentavo*, Port. *sentavu*] (İsp., Port. «*yüzde biri*» mânasına, Lat. *centum* = 100), Meksika ile Orta ve Güney Amerika devletlerinden birçoğunda, ayrıca Portekiz ile Filipin'lerde, para biriminin 1/100 i değerinde olup umumiyetle tunç, bakır veya bakır+nikel alaşımından yapılmış sikke ve bu sikkenin para değeri. Şu memleketlerde tunç (Kolombiya ile Kuba'da bakır+nikel alaşımı) C., peso'nun 1/100 i değerindedir: Meksika, Kuba (1881 den itibaren), Dominika, Kolombiya Arjantin, Şili, Filipin'ler (1876 dan beri). Eskiden C., El Salvador'da (1912 ye kadar), Nikaragua'da (1922 ye kadar), Guatemala'da (1929 a kadar), Honduras'ta (1933 e kadar) ve Paraguay'da (1944 e kadar) da peso'nun 1/100 i idi. Şimdi tunç (Guatemala'da bakır, El Salvador'da bakır+nikel alaşımı) C., türlü memleketlerde şu değerdedir: Honduras'ta 1933 ten itibaren 1/100 lempira; Guatemala'da 1929 dan itibaren 1/100 quetzal; El Salvador'da 1912 den itibaren 1/100 colon; Nikaragua'da 1922 den itibaren 1/100 cordoba; Ekvador'da 1881 den itibaren 1/100 sucre veya 1/1 000 condor; peru'da 1866 dan itibaren 1/100 sol veya 1/1 000 libra; Bolivya'da 1/100 boliviano; Haiti ve Panama için bk. CENT; Kostarika, Venezuela ve Paraguay için bk. CENTIMO; Panama ile Uruguay için bk. CENTESIMO. Brezilya'da 1942 den itibaren C. nun değeri 1/100 cruzeiro'dur (ondan evvel: 1 000 reis = 1 milreis). Portekizde, sömürgelerinden Yeşil Burun Adaları (Ilhas de Cabo Verde), Mozambik (Moçambique) v. b. larında tunç C nun değeri 1912 den beri 1/100 escudo'dur; Angola'da 1932 den beri C. = 1/100 angolar; Timor ile Macao'da C. adı kısaltılarak *avo* şeklini almış olup 1895 ten beri C. 1/100 pataca değerindedir (Portekizde 1912 den evvel: 1 000 reis = 1 milreis veya coroa).

CENTAVO (her iki yüzü) 1. Portekiz (20 C., 1942); 2. Arjantin (10 C., 1953); 3. Brezilya (20 C., 1948).

CENTENARIUS [*kentenārius*] (Lat. *centum* = yüz (100); Fr. Centenier), Diocletianus'un Roma İmparatorluğunu ıslah etmesinden sonra, yüz askere kumanda eden subaya verilen ad. Bundan önce «centurio» adını taşırdı. Sonraları C. adı, aşağıda sözü geçen benzer memuriyetlere de teşmil edilmiştir: 1. XVI. yüzyılda Fransanın bazı şehirlerinde ahali içinden toplanmış yüz muhafızın kumandanı; 2. Büyük Karl (Charlemagne) zamanında, bir kont tarafından toplanan askerlerin kumandanı; 3. Fransanın I. İmparatorluğunda bir hastabakıcı bölüğünün kumandanı; 4. Franklar devrinde, bir kontluğun bir bölümü olan Centana'nın başında bulunan kimse (Alm. Zentgraf). Gerek askerî kumandan, gerek hâkim (Alm. Zentgericht adını taşıyan mahkemenin reisi) olarak oynadığı rol hakkındaki bilgimiz azdır.

CENTENIONALIS [*kentenionālis*], eski Romalıların bakır parası. Büyük Constantinus tarafından follis'in yerine konmak üzere oldukça büyük (takr. 3 1/2 gr ağırlığında) olarak imal ettirilmiştir. Sonradan Constanus'un oğulları II. Constantius ve Constans, keza Vetranio ve Constantius Gallus tarafından bastırılmıştır. Bu ikincisinin çapı 17-19 mm, ağırlığı ise 2-3 gr idi.

CENTENIUS [*kentęnius*], iki Romalının adı: Bunlardan biri M. Ö. 217 de praetor olmuş, Maharbal tarafından mağlubedilmiştir; öbürü 8 000 askerin başına getirilmiş, M. Ö. 212 yılı civarında Hannibal'a yenilmiştir.

CENTESIMA [*kentęzima*], 1903 te keşfedilen 513 sayılı küçük gezegen.

CENTÉSIMAL [*sãtezimąl*] (< Lat. *centesimus* = 100 üncü, *centum* = 100), bölümleri 100 esasına göre olan (yüzdelik) ölçü sistemi (krş. *décimal* [< Lat. *decimus* = 10 uncu, *decem* = 10] = ondalık). Meselâ, C. termometre (= santigrad termometre veya Celsius termometresi; bk. CELSIUS, Anders) veya bir dik açıyı 90 yerine 100 dereceye (= yeni derece), 1 dereceyi 60 yerine 100 dakikaya (= yeni dakika), 1 dakikayı da 60 yerine 100 saniyeye (= yeni saniye) bölen C. açı ölçme sistemi, gibi. Bk. DERECE.

CENTESIMO [*çęntezimo*], İtalyadan en küçük bronz para, lira'nın 1/100 i. C., Uruguay'da peso'nun 1/100 dir ve bakır + nikel alaşımından yapılmıştır. C. şimdi İtalyan Somalisi'nde (100 C. = 1 somalo) Vatikan (Città del Vaticano) da ve San Marino'da da kullanılmaktadır. Eskiden C., İtalyan sömürgelerinde de kullanılmıştır. 1870-1872 yıllarında Filipinlerde ve Kuba'da 1 escudo veya 1 peseta'nın 1/100 i değerinde olan ve centesimo (İsp. *thentisimo*, Amer. İsp. *sentįsimo* ok.) denilen bir para vardı.

CENTESIMO (10 C., 1936)

CENT-GARDES [*sãgārd*] (Fr. = yüz muhafız), eski Fransız hassa (saray muhafız) alayı. 1474 te XI. Louis tarafından 100 asîl muhafızdan ibaret bir birlik olarak kurulmuş ve buna Cent-lances (yüz mızraklı) veya Cent-grandes gardes (yüz büyük muhafız) adı verilmiştir. Bu birlik 1727 ye kadar devam etmiştir.

CENT-GARDES

1854 te III. Napoléon tarafından yeniden ihya edilen C., bu defa 200 kişiye çıkarılmıştır. 1870 te İmparatorluğun lâğvı ile C. de ortadan kalkmıştır.

CENTI- [*sãti*] (< Lat. *centum*, Fr. *cent* [*sã* ok.] = 100), metre sistemi (b. bk., système métrique) ve C. G. S. (b. bk., santimetre-gram-saniye [Fr. centimètre-gramme-seconde]) ile M. T. S. (b. bk., metre-ton-saniye [Fr. mètre-tonne-seconde]) sistemlerinde, ölçü biriminin 1/100 i değerinde olan uzunluk, alan, hacım, ağırlık, sıvı, derece, basınç, kuvvet, viskozluk(b. bk., viscosité), para v. b. değerleri anlatan bileşik kelimelerin ilk unsuru, *centimètre, centiare, centistère, centigramme, centilitre, centigrade, centibar, centipièze, centizthène, centipoise, centistoke, centime,* gibi. Bk. SANTİMETRE, SANTİAR, SANTİSTER SANTİGRAM, SANTİLİTRE, SANTİGRAT, SANTİBAR, SANTİPİEZ, SANTİSTEN, SANTİPUAZ, SANTİSTOK, CENTIME. Ayrıca bk. DÉCI-, MILLI-, DÉCA-, HÉCTO-, KILO-, MYRIA-, MICRO-, MÉGA-.

CENTIBAR [*sãtibar*] (kısaltılması: cb), atmosfer basıncı ölçü birimi. Bar'ın yüzde biri değerindedir. C. 10 000 bari'ye veya bir piez'e eşittir.

CENTILLION [Fr. *sãtilyõ*, İng. *sentilyın*] (*Centi-* [= 100] kelimesi ile millionun-illion kısmından bileşmiş bir kelime), Fransız ve Amerikan sayılama (numération) sistemine göre 1 rakamının sağına 303 (İngiliz ve Alman sistemine göre 600) tane sıfırın ilâvesiyle elde edilen sayı. Bk. SAYILAMA.

CENTİLMEN [İng. Gentleman], aslında, asîl bir aileye mensup ve bir armaya sahip, fakat yüksek asalet sınıfı (nobility) na değil de aşağı asalet sınıfı (gentry) na mensup bir şahıs; sonraları «iyi sosyete» ye mensup her şahıs. I. Elizabeth'in zamanından beri, C., gittikçe daha geniş ölçüde, kibar insanların bir ideali haline gelmiş ve XIX. yüzyılda Public School (İngilterede ücretli ve özel okul) ve College'ler öğretiminin gayesi olmuştur.

Gentleman's Agreement [*çentlmınz ıgrīmınt*; İng. = centilmen anlaşması]: Samimiyete ve itimada dayanan bir anlaşma; bilhassa diplomaside katî bir şekil almaksızın, anlaşmaya bir vasıta kabul edilen taahhütlere denir. Bir adı da «honourable understandin» (şeref ve namusa dayanan anlaşma) dır. Ticaret hayatında G. A., bazı rakipler arasında tatbik edilecek satış fiatları, ticari muamelerin mevzuunu teşkil edecek emtialar ve siparişlerin kabul edileceği bölgeler hakkında yapılan gayrıresmi, hususi, ekseriya şifahi anlaşmadır. Bu çeşit anlaşmalar Amerika Birleşik Devletlerinde tröst (trust) aleyhtarı kanunlar tarafından yasak edilmiştir. Birleşik Devletler ve Japonya tarihinde, G. A. adı, 1907 de, Theodore Roosevelt'in idaresinde, Japonyayı temsil eden İşii (Kikujiro Ishii) ile akdolunan anlaşmaya verilmiştir. Bu anlaşma ile, Japonya, Japon işçilerinin Amerikaya doğru akınını durdurmayı; Amerika ise Japonlara karşı tatbik olunan diskriminasyon(farklı muamele)'a son vermeyi taahhüd ediyordu. 1924 te çıkan göçmenlere ait kanunlar, bu anlaşmayı otomatik bir şekilde sona erdirmiştir. Lausanne'da 16 Haziran-9 Tammuz 1932 de toplanan Tamirat (Réparation) Konferansı sonunda varılan anlaşmaya da G. A. denmiştir. İngiltere ile Fransa arasında varılan bu anlaşmaya göre, müttefikler arası (Interallié) borçlar hakkındaki bu anlaşma, ancak Amerika Birleşik Devletleri ile de benzer bir anlaşmaya varıldığı takdirde tasdik edilmiş sayılacaktı.

Amerikalı yazarlardan Laura Z. Hobson'ın *G. A.* adlı bir romanı vardır (1947).

CENTILOQUIUM [*kentilokuium*] (Lat. *centum* = yüz, *loqui* = konuşmak), 100 veciz sözden ibaret bir kolleksiyon. Meselâ astrolojik bir eser olan Ptolemaios C.u gibi.

CENTIME [*sãtim*] (Lat. *centum* = yüz; kısaltması: c), frankın yüzde biri değerinde küçük bir sikke ve bu sikkenin para değeri. Fransa ile sömürgelerinde, ayrıca Fas Sultanlığında, Tunus Cumhuriyetinde, Belçika ile sömürgelerinde, Luxemburg'da, İsviçrede (100 c. veya cappen = 1 franc) Monakoda ve Andorra'nın Fransız kısmında kullanılmaktadır. Fransız ve Belçika C.i bakırdan; İsviçre C.i ise tunçtandır. Eskiden Haiti'de (100 c. = 1 gourde) ve yerli imlâ ile Bulgaristan'da (100 santimi = 1 frank), Latviya'da (100 santimi = 1 lat) Habeşistanda (1904-1906 yıllarında 100 c. = 1 franc, 1936 da 100 c. = 1 thaler, 1947 den sonra 100 c. = 1 dolar) ve Arnavutlukta (1916-1918, 100 santim = 1 frank) da kullanılmıştır.

CENTIME (her iki yüzü) Fransız (10 C., 1900)

CENTIME (her iki yüzü) Belçika (20 C., 1953)

CENTIME (her iki yüzü) İsviçre (20 C., 1885)

CENTIMO (her iki yüzü) (10 C., 1940)

CENTIMO [İsp. *thentimo*, Amer. İsp. *sentimo*] (İsp. «yüzde biri» mânasına, Lat. *centum* = 100), İspanyada, Andorra'nın İspanyol kısmında, İspanyol sömürgelerinde, bazı Orta ve Güney Amerika devletlerinde, para birimi nin 1/100 i değerinde olan tunç sikke ve bu sikkenin para değeri. İspanyada C., 1855 ten itibaren real'ın, 1864 ten bu yana escudo'nun, 1871 den beri de peseta'nın 1/100 idir. Kostarika'da (Costa Rica: 1901 den evvel peso'nun 1/100 i, 1901 den beri colon'un 1/100 i), Venezuela'da (1880 den itibaren bolivar'ın 1/100 i), Paraguay'da (1943 ten itibaren, guarani'nin 1/100 i) da kullanılmaktadır. Eskiden C. şu memleketlerin de bir sikkesi idi: Filipin'ler (1864 te: peso'nun 1/100 i, 1872-1874 te: peseta'nın 1/100 i), Cebelitârık (Gibraltar; 1888-1895 yıllarında peseta'nın 1/100), Dominika (República Dominicana; 1883 te: franco veya peso'nun 1/100 i).

CENTINAIO [*çentinaio*], İtayada eski bir ağırlık ölçüsü. 100 rottol bir C. dur. Bir C., aşağı yukarı Türkiyede eskiden kullanılan bir kantara denktir.

CENTİYANE (Lat. Gentiana), kantarongiller (Gentianaceae) den 400 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. C.ın

ekseri türleri kuzey yarımküre dağ çayırlarında yetişir ve bu dağların en önemli alp kademesi bitkilerini teşkil ederler. Güney Amerika And dağlarında yetişen türleri de vardır. Birkaç türü de Yeni Zelanda, Güney Avustralya ve Hindistanda yetişir; fakat Orta Asya dağlarında çok çeşitli türleri bulunur. Bu bölgede dağların en yüksek yerlerine çıkan yegâne çiçekli bitki C. dir. Himalaya dağlarında Everest tepesinde 5 490 m de *Gentiana amoena clarke* türüne raslanmıştır.

C. ler yıllık, iki yıllık veya çok yıllık bitkilerdir. Bazıları 1,5 m yükseklikte, bazıları ise çok kısa boylu otlardır. Yaprakları karşılıklı, ekseriya sapsızdır. Çiçekleri büyük ve gösterişli, parlak renkli, çanak yaprakları boru veya çan şeklinde; taç yaprakları huni veya çan şeklinde, ekseriya mavi, menekşe, kırmızı, nadiren sarı, beyaz, yeşil renktedir. Kök ve rizomlarında acı glukozitler vardır. Tıpta kullanılan *Gentiana radix* (aşağıya bk.) bunlardan elde edilir.

Memleketimizin hemen her tarafında orman ve orman açıklıklarında, yüksek dağ çayırlarında yetişen 20 kadar türü vardır. Bunlar ekseriyetle 600 - 3 100 m ler arasında yetişirler. En önemli türleri *Gentiana asclepiadea* (bk. resim) koyu mavi renkte çiçekli, bilhassa Kuzey Anadolu dağlarında orman ve orman açıklıklarında, 1 200 - 1 500 m ler arasında yetişir. *Gentiana lutea* büyük altın sarısı çiçekli ve kalın kazık köklü, Uludağ ve Batı Anadolu dağlarında yetişen çok yıllık tıbbi bir bitkidir. Bunlardan başka Kuzey ve Doğu Anadolu dağlarında *Gentiana cruciata, G. fregniana, G. gelida, G. humilis, G. nivalis, G. obtusifolia, G. olivieri, G. Pontica, G. pyrenaica, G. septemfida, G. verna* (1 800 - 3 000 m ler arasında), Toroslarda *G. aurea, G. boissieri, G. calycina, G. ciliata* (1 800 - 2 500 m ler arasında) yetişirler.

CENTIYANE (*Gentiana asclepiadea*)

CENTIYANE (*Gentiana lutea L.*): a. Rizom ve kazık köklü genç bir bitki; b. Meyva bağlamış bir dal

Centiyane kökü (Lat. Gentianae radix; Fr. Racine de gentiane), tıpta kullanılan Gentiana nevilerinin vakit geçirilmeden kurutulmuş kökü ve birçok başlı rizomu. Bilhassa *Gentiana lutea, G. purpurea, G. punctata l* ve *Gentiana pannonica Scopoli*den kurutulan C. K. serttir, parçaları suda şişer, dayanıklı ve kolay bükülebilir bir hal alır. Hususi kokulu, önce tatlı, sonra şiddetli ve devamlı acı lezzetlidir. C. K. tozu esmer sarıdır. Bundan, sulandırılmış alkol vasıtası ile Centiyane tentürü (Tinctura gentianae, Teinture de gentiane) ve Asya hapları imalinde kullanılan Centiyane hulâsası (Extractum gentianae, Extrait de gentiane) elde edilir.

CENT - JOURS: bk. YÜZ GÜNLER.

CENTLIVRE [*sentlîvlr*], **Susannah** (1667? - 1723), İngiliz aktrisi ve piyes yazarı. İrlandada doğmuş, Londrada ölmüştür. Çocuğunun doğumundan az önce İrlandaya göç eden Lincolnshire'li Freeman adında birinin kızı olduğu zannedilen C., 1706 yılı civarında Kraliçe Anne ve I. George'un aşçıbaşısı Joseph Centlivre ile evlenmiştir. Yazdığı on dokuz piyes arasında en tanınmışları şunlardır: *The Platonic Lady* (Platonik hanımefendi) [1706 da oynanmıştır], *The Busybody* (İşgüzar) [1709 da oynamıştır], aktör David Garrick'e en iyi rollerinden birini sağlıyan *The Wonder! A Woman Keeps a Secret* (Hayret! Bir kadın sır saklıyor) [1714], *A Gotham Election* (G. da bir seçim) [1715 te yayımlanmış, 1737 deki ikinci basımı *Humours of Elections* adiyle çıkmıştır], *A Bold Stroke for a Wife* (Bir zevce için cesaret sayılacak bir hareket) [1718]. Bu sonuncu piyeste şahıslardan biri olan Simon Pure, oyun boyunca başkası tarafından canlandırıldıktan sonra son perdede hakiki Simon Pure ortaya çıkar. İngilizcede halk dilinde *Simon Pure* sözü, bu yüzden, herhangi bir şeyin hakikiliğine bir sembol olmuştur.

S. CENTLIVRE

CENTO [*kento*] (Lat. = çeşitli parçaların bir araya gelmesiyle meydana gelen şey), Eski ve Ortaçağ Batı edebiyatında muhtelif şiirlerden alınan münferit mısraların bir araya getirilmesiyle meydana gelen şiir. Homeros'un bahsettiği rapsodlar, eserlerinde daha o zaman eski devirlere ait şiirlerden alınan mısraları, mısra parçalarını kullanmakta idiler. Hellenizm ve Bizans devirlerinde ise bütün bir şiiri Homeros'tan alınan malzeme ile doldurmak âdet olmuştu. Hattâ Latin dil bölgesinde Vergilius'un eserleri, bu maksat uğruna kötüye kullanılmıştır. Meselâ Ausonius'un *Cento nuptialis*'inde ve sona ermekte olan Ortaçağın müteaddit C. larında, hattâ kadın şair Proba'nın C. larında durum böyle idi. Ortaçağda da bu tarz mısra oyunları görülmektedir. Tegernsee'de oturan rahip Metellus, XII. yüzyılda Vergilius ve Horatius'tan faydalanarak şiirler yazmıştır. Bu şiirler C. lara çok benzemekle beraber müstakil hüviyetlerini de muhafaza etmişlerdir. H. Maripetro'nun *Il Petrarca spirituale* (Mânevi P.) [Venedik 1536] adlı eseri Petrarca'nın mısralarından meydana gelen bir C lar kolleksiyonudur.

CENTO [*çento*], Kuzey İtalyada Emilio - Romagna bölgesinin Ferrara vilâyetinde Reno nehri civarında ve Bologna'nın 27 km kadar kuzeyinde bir kasaba ve şehir. Burada bir Ortaçağ şatosu ile küçük bir sanat galerisi vardır. Papa VI. Alexander kasabayı 1502 yılında Ferrara dukalı-

ğına bırakmıştır. Turizm bakımından önemlidir. İkinci Dünya Harbinden zarar görmemiştir. Şehrin nüfusu 22 371 (1936), kasabanın nüfusu 5 677 (1936) dir.

CENTO NOVELLE ANTICHE [*çento novelle antike*] (İtal. = yüz eski hikâye), XIII. yüzyıl sonlarında İtalyada İlk ve Orta çağlardan, Doğu ve Yunan mitololoji ve efsanelerinden, *Kitab-ı Mukaddes*ten ve İtalya, Provence ve Britanya halk masallarından derlenmiş hikâye ve fıkralar kitabı.

CENTORBI: bk. CENTURIPE.

CENTRAL CRIMINAL COURT [*sentrıl kriminıl kort*], Londra şehri adlî bölgesinde cezaî kazayı icra eden mahkeme. Bu mahkemede, şeklen belediye reisi ve belediye meclisi üyeleri de varsa da, hakikatte Recorder [*rikordır*] ve Common Serjeant [*komın sarcınt*] denilen hâkimler çalışırlar.

CENTRAL FALLS [*sentrıl folz*] (eski adı: Chocolate Mills), Amerika Birleşik Devletlerinde, Kuzey North Island'da, Providence County'de, Black-Stone nehri üzerinde ve Pawtucket yakınında bir şehir. Buradaki elektrik ampulü, cam laboratuvar malzemesi ve dokuma fabrikaları anılmaya değer. Eski bir sanayi merkezi olan C F. 1895 te şehir olmuştur.

CENTRAL INDIA AGENCY [*sentrıl indiı eycınsil*], evvelce Hindıstanda Rajputana ile United Provinces of the North (Birleşik Kuzey Vilâyetleri) ve güneydeki Central Provinces (Merkez Vilâyetleri) arasında bulunan ve İngiliz mürakabesi altında olan yerli devletlerin topuna birden verilen ad. Bu devletlerin başlıcaları Gwalior, Indore, Bhopal ve Rewa idi. Agency'nin doğu kısmına bazan Merkezî Hindistan Devletleri veya Baghelkhanda da denilirdi. Gwalior ile Indore, 1948 de Madhya Bharat devleti veya birliği ile birleşmiş, Rewa da 1950 de Vindhya Pradesh'e iltihak etmiştir; yeni Hind anayasasına göre Vindhya Pradesh ile Bhopal «merkezden idare edilen bölgeler» dir. Agency'nin, başkenti Indore, yüzölçümü 13 486 578 km², nüfusu da 7 511 694 (1941) idi. Bk. VINDHYA PRADESH.

CENTRAL INDIA STATES [*sentrıl indiı steyts*] (İng. = Merkezî Hindistan devletleri; öbür adı: Baghelkhand), Merkezî Hindistanda bulunan ve evvelce Central India Agency (b. bk.) nin bir kısmı olarak siyasi bir birlik teşkil eden devletler. En önemlisi Rewa olan bu devletler 1950 de Vindhya Paradesh'e ilhak edilmiştir. Başkentleri Rewa idi.

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY [*sentrıl intelicıns eycınsi*] (İng. = merkezî istihbarat acentası), Amerika Birleşik Devletlerinde 1947 tarihli National Security Act (Millî Emniyet Kanunu) a dayanarak ve National Security Council (Millî Emniyet Konseyi) e bağlı olmak üzere teşkilâtlandırılan büro. Bunun rolü, hükümetin çeşitli büro ve şubelerinden alınan bilgi ve haberleri birleştirmektir. Bu büronun müdürü, Reisicumhur tarafından tâyin olunur; sivil veya asker olabilir.

CENTRAL PROVINCES [*sentrıl provinsiz*] (İng. = Merkez Vilâyetleri; tam adı: Central Provinces and Berar [Merkez Vilâyetleri ve Berar]), Hindistan Cumhuriyetinde memleketin merkez kısmında, Haydarabat devleti kuzeyinde bulunan devletler grupu. Burada büyük miktarda manganez, bir miktar demir ve maden kömürü elde edilir. En önemli toprak mahsulleri pamuk, keten tohumu, buğday, darı ve arpadır. İdari bölümleri Nagpur, Yubbulpone, Narbada ve Chhattirgarh idi. Berar 1903 te C. idaresine bağlanmıştı. Başkentleri Nagpur (kışlık), Pachmarhi (yazlık), yüzölçümü 25 530 576 km², nüfusu 16 813 584 (1941) idi. 1950 den sonra adı, Madhya Pradesh şekline çevrilmiştir. Bk. MADHYA PRADESH.

CENTRALE, PIZZO [*pitsţso çentrâle*] (İta. = merkez zirvesi), Alpler'de Sankt Gotthard (Fr. Saint-Gothard) dağ kitlesinin zirvesi. Deniz seviyesinden yüksekliği 3 003 m dir.

CENTRALIA [*sentrælii*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Güney Illinois'da, St. Louis'nin 96,5 km. kadar güneydoğusunda bir şehir. Mühim bir bitüm, kömür istihsal merkezi olan C da 25 Mart 1947 de 111 kişinin ölüme sebebolan büyük bir infılâk vukubulmuştur. 1930 yıllarından beri burada petrol da istihsal olunmaktadır. Bir demiryolu kavşağı olan C. aynı zamanda bir meyva (başlıca: elma, şeftali, çilek ve armut) pazarıdır. Nüfusu 16 343 (1954) tür.

CENTRALID [*senrælid*], evvelce Amerika Birleşik Devletlerinin merkez bölgesinde yaşayıp Orta Mississipi kültürü özelliklerine sahip bulunan yuvarlak başlı ve nisbeten geniş yüzlü Kuzey Amerika yerlilerine bazan verilen ad.

CENTRE INTERNATIONALE DES COMMERCES DE GROS [*sâtr ĕternasyonal dĕ komers dı gro*], ithalâtçılar, ihracatçılar, toptancılar birlikleri gibi büyük ticari teşekküllerin milletlerarası merkez komitesi. Bu teşekkül 1950 de Pariste kurulmuştur. Hemen hemen bütün Avrupa memleketlerinin ithalâtçılar, ihracatçılar ve toptancılar birliklerinin genel merkezleri bu komitede temsil edilmektedir.

CENTROLITHE [*sâtrolit*] (Yun. *kentron* = üvendire + *lithos* = taş; mineralojistler «centrolite» şeklinde yazarlar), tabiî kurşun ve manganez silikatı. Bk. SİLİKAT.

CENTRON [*kentron*] **LAR** veya **CEUTRON** [*keutron*] **LAR** (Lat. *Centrones, Ceutrones*), iki Gallia kabîlesinin adı. Biri Roma imparatorluğunun *Alpes graice* vilâyetinde, *Laris* (şimdiki *Arc*) nehri kıyılarında otururdu; başlıca şehirleri *Darantasia* (şimdiki Moustier-en-Tarentaise) idi. Bu kabîlenin adı *Centron* köyünün adı şeklinde zamanımıza intikal etmiştir. İkinci kabîle Gallia'nın Belçika kısmında otururdu.

CENTROSOME [*sâtrosom*] (Lat. *Centrum* = merkez, Yun. *soma* = cisim), umumiyetle bir hücrenin merkezinde ve çekirdek cidarı yakınında bulunup hücrelerin bölünmesinde büyük bir rol oynadığı zannolunan cisimcik. Bu cisme bazan hücre merkezi de denilir. 1876 da Ed. van Beneden tarafından keşfedilen C., merkezî bir *nodulus* (= düğümcük) tan ve bunun içindeki «centriole» veya «microcentre» (= merkezcik) denilen son derece küçük bir cisimcikten müteşekkildir. Bir protoplazma kütlesinden ibaret olan bu cisimcikte renk bakımından farklı iki zon vardır: 1) asıl C. u ihata eden ve medulla (= ilik) zonu denilen bir zon, 2) çevre veya kabuk zonu denilen daha koyu renkte bir zon. C hücrelerde her zaman bulunması şart olmıyan kararsız bir «organite» (organsı) tir. C., zannedildiğine göre, belirli bir fonksiyon verir ve bilhassa hücrenin endirekt çoğalması için diferansiye (= différencié) olmuş bir protoplazma rolü oynar.

CENTROSPHÈRE [*sãtrosfęr*] (Lat. *centrum* = merkez, Yun. *sphaira* = küre), centrosome'un etrafını çeviren ve bazan renk bakımından farklı ve müşterek merkezli (= concentrique) iki zon gösteren protoplazma kütlesi. Küreden çıkan ve onu çepeçevre saran lifler, C. e ışınlı bir yıldız görünüşü verirler. C. e aynı zamanda astrosphère (= yıldız küre) denilmesi de bundan ileri gelir. Bk. HÜCRE.

CENTROTAXIE [*sãtrotaksi*] (Yun. *kentron* = merkez + *taksis* = tertip), bazı mikroorganizmaların barotaxie esasına aykırı olarak, en az basınç bölgelerine toplanmaları hali. Negatif bir barotaxie olması gereken bu halin özelliği, en şiddetli santrifüileme (= centrifugation) lerden sonra müşahede edilebilmesidir.

CENT-SUISSES [*sã-süis*] (Fr. = yüz İsviçreli), Fransa krallarının muhafazasına memur İsviçreli askerlerden kurulmuş piyade birliği. XI. Louis ve VIII. Charles tarafından teşkil edilen bu kıta, 1792 de kaldırılmış, XVIII. Louis'nin tahta çıkışında tekrar kurulmuş ve 1830 ihtilâlinden sonra nihaî olarak dağıtılmıştır. «Hallebarde» denilen gönderli baltalarla techiz edilmiş olan C.-S. bölüğüne bir albay kumanda ederdi.

CENT-SUISSES'-ten bir er

CENTUM [*kęntum*] **VE SATEM** [*satęm*] **DİLLERİ**, Hind-Avrupa dil ailesinin içinde, lehçe esasından farklı olan izofon (b. bk., isophone = müşterek bir sesi kullananlar) luk esasına göre sınıflanmış iki dil grupu. İzofonluk formülünü teşkil eden *centum* (Ana Hind-Avrupa *$k̑$mtó-m*, Tohar. *känt*, Yun. *he-katon*, Kelt. *cant*, Germ. *k* > *h* ile *hund*) ve *satem* (Sanskr. *śatam*, Litvan. *šimtas*, İslâv. *sŭto*) kelimelerinden birincisi Latincede, ikincisi de Avesta dili (b. bk.) nde «100» mânasına olup, bunlar *k* (bazı dillerde c harfi ile gösterilir) ve *s* seslerinin karşılışmasını belirtirler. Buna göre, Hind-Avrupa ana dilindeki *k/g* esaslı *k̑* ve *g̑* gırtlak-damak (gutturale-palatale) sesleriyle bunların soluklu (aspirée) çeşitleri olan *k̑h* ve *g̑h*, *centum* denilen grupta, yine patlayıcı (occlusive) sınıftan *k* (*kh*), *g*, *gh* ard-damak (vélaire) sesleri olarak kalmış *satem* grupunda ise, sızıcı (spirante, fricative) sınıfa geçerek *s*, *š* (= bizdeki *ş*), *ś* (= damak *s*'si), *z*, *ž* (= bizdeki *j*), *j* (= bizdeki *c*) *ts*, *dz*, *th*, *dh* şeklinde ıslıklı (sifflante), hışırtılı (chuintante) ve sürtümlü (affriquée) seslere çevrilmiştir. Dil fizyolojisi (Fr. physiologie linguistique, Alm. Sprachphysiologie) bakımından bu değişiklik tabiî bir olaydır. Damak sesine çevrilme (palatalisation) veya yumuşama (mouillure) denilen bu olay, dilin pankronik (b. bk., panchronique = her zaman için muteber) bir temayülü sayılabilir. Hind-Avrupa ailesinin dışında da, bilhassa *k/g* esaslı patlayıcı fonemler, *e*, *i* gibi ön-damak vokallerinin önünde (bazen arkasında da) yumuşıyarak *s/z*, *ş/j*, *ç/c* v. b. esaslı sızıcı ve sürtümlü fonemlere çevrilir. Meselâ, «geldi» mânasına Klâsik Arapça ve Mısır Arapçası *gā'bu*, fakat öbür lehçelerde *cā'hu*, Bedevi Arap. *dyāh*; Ana Fin-Ugor «bir» mânasına **ık-t*, Fin. *yksi* [*üksi* ok.], Est. *üks*, Çerem. *ikte*, Lap. *akte*, fakat Mac. *egy* [*ed'd'* ok.]; Kore dilinde «yol» mânasına *kil* > *cil*. Türkçede yumuşama, vokal inceliğine bakılmadan, daha ziyade *t/d* esaslı patlayıcı seslerde görülürse de, ince vokal önünde *k/g* lerde de yok değildir, meselâ Genel Türk. *kim* > Kaşgar Türk. *çim*; Genel Türk. *gez-mek* > Karadeniz Türk. ağzı *ćez-mek*, gibi. Hattâ, *k/g* esaslı *centum* grupunun içinde bile, bilhassa *e*, *i* önünde bulunan *k* sesi sonraki devirlerde umumiyetle damaksıllaşarak *s*, *ç*, *th* ye çevrilmiştir, meselâ *centum* kelimesinin kendisi > Aşağı Lat. *centu* > Roman dillerinde Fr. *cent* [*sã* ok.], Prov. *cen* [*sen* ok.], Katal. *cent* [*sent* ok.], İta. *cento* [*çento* ok.], Sard. *kentu* [*kentu* ok.; *k* değişmemiştir], Veglia. *ćant* [*çant* ok.], İsp. *ciento* [*thiento* ok.], Port. *cem* [*sẽ* ok.], Gallego. *cén* [*sẽ* ok.], Retorom. *tchient* [*çięnt* ok.], *sint* [*sint* ok.]. *Centum* grupundan olan Germen dillerinde de bu olaya misaller vardır: «mücevher» mânasına Lat. *gemme* > İng. *gem* [*cem* ok.], «merkez» mânasına Lat. *centrum* > Alm. *zentrum* [*tsęntrum* ok.], gibi. Hind-Avrupa dilleri sahasında bu değişmelerin umumi tablosu şöyledir: (bk. aşağıdaki cetvel).

Misaller: 1. Ana Hind-Avrupa **dék̑m̥* (= 10), a. centum grupunda: Toh. *śäk*, Yun. *deka*, Lat. *decem* (Osk. *deken*, Umbr. *desen*, Aşağı Lat. *dece*, Eski Fr. *dis*, Yeni Fr. *dix*, Eski Prov. *detz*, Yeni Prov. *dieis*, Katal. *den*, İta. *dieci*, Sard. ve Kors. *dege*, Veglia. *dik*, İsp. *diez*, Port. ve Gallego. *dez*, Retorom. *diesch*, *dis*, Rumen. *zece*, Aromun. *zeţe*; bunlarda görülen *s*, *tz*, *ţ* *ç* *th*, *z*, *ş* sesleri sonradan, Latince *k* dan olmadır); Eski ve Yeni İr. *deich* (İskoç Gael. *deig*, Manx. *jeih*, Gallia. *decen*, Gal. [Kymry, Welsh] *deg*, Corn. *dec*, Bret. *dek*), Got. *taíhun* (*k* > *h*; Eski Sakson. *tëhan*, Eski Yük.-Alm. *zëhan*, Alm. *zehn*, öbür, Germen dillerinde *k* [> *h*] kaybolmuştur; b. satem grupunda: Sanskr. *daśa* (Prākr. ve Pāli *dasa*, Lahnda *dāh*, Hindī, *das*, Bengālī *daš*), Avesta. *dasa* (Eski Fars. *dasa*, Turfan Pehl. *das*, güney Pehl. *dah* [Hind ve İran, bir de Kuzey İran ile Güney İran arasında *s* > *h* değişimi vardır], Yeni Fars. *dah*, Saka. *daso*, Soğd. *δas*, Afg. *las*, Beluç. *dah*, Kürt. *deh*, Zaza, Oset. *das*), Ermen. *tasn*, Arnav. *dhetë*, Litv. *dēšimts* (Eski Prus. *dessimton*, Let. *desmit*), Eski İslâv. *desęt'* (Rus., Ukr. *desyat'*, Beyaz Rus. *desyat*, Pol. *dziesięc*, Polab. *dısąt*, Kaşub. *žesąc*, Slovints. *žesińc*, Yukarı Wend. *dźesać*, Aşağı Wend. *źaseś*, Çek. *deset*, Slovak. *desat'*, Sırp.-Hırv., Sloven., Bulg., Maked. *deset*).

2. Ana Hind-Avrupa **k̑uon-* (= köpek), a. centum grupunda: Toh. *ku*, Yun. *kyōn*, Lat. *canis* (Fr. *chien*, İta. *cane*, İsp. *can*, Port. *cão*, Rumen. *câine*), İr. *cu* (Gal. *ci*, Bret. *ki*), Got. *hunds* (Eski Nord. *hundr*, Alm. *Hund*, Fel. *hond*, İng. *hound*); b. satem grupunda: Sanskr. *śvan*,

Ana Hind-Avr.	Centum grupu						Satem grupu					
	Hit.	Toh	Yun	Lat.	Kelt.	Germ	Skn.	Avesta.	Erm.	Arn.	Litv.	İslâv.
*k̑	k	k (ś)	k	c	c	h, g (k)	ś	s (š),	s	th, s	š	s
*g̑	k	k	g	g	g	k	j	z (ž, š)	ts	dh, d, z	ž	z
*g̑h	h (g)	k	kh	hg	g	g	h	z (ž, š)	dz, z	dh, d, z	ž	z

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Avest. *span* (Med. *spaka* [> Rus. *soboka*], Yeni Fars. *sabah*), Erm. *šun*, Litv. *šuo* (Eski Prus. *sunis*, Let. *suns*).

3. Ana Hind-Avrupa **k̑erd-* (= yürek), a. centum grupunda: Hitit. *karza-*, Yun. *kardia*, Lat. *cor* (Fr. *coeur*, İta. *cuore*, İsp. *corazon*, Port. *coraçāo*), Eski İr. *cride*, Got. *hairtô* (Alm. *Hertz*, İng. *heart*); b. satem grupunda: Sanskrit. *šrad-*, Erm. *sirt*, Litv. *širdìs* (Eski Prus. *seyr*, Let. *sieds*), Eski İslâv. *srŭd'ʦe* (Rus. *serdʦe*, Pol. *serce*, Çek. *srdce*).

4. Ana Hind-Avrupa **ĝeneu-* (= diz), a. centum grupunda: Hitit. *genu*, Yun. *gony*, Lat. *genu* (Fr. *genou*, İta. *ginocchio*), Got. *kniu* (Alm. *Knie*, İng. *knee*); b. satem grupunda: Sanskr. *jānu*, Avest. *žanu* (Pehl. *zanuk*), Erm. *ʦunr*.

5. Ana Hind-Avrupa **ĝen-* (= doğuş, soy), a. centum grupunda: Yun. *genos*, Lat. *genus*, İr. *gein*, Got. *kuni*; b. satem grupunda: Sanskr. *janas*, Avest. *zana*, Erm. *ʦin*.

6. Ana Hind-Avrupa **ĝher-* (= el), a. centum grupunda: Yun. *kheir*, Lat. *hir*, Germen. *gar-*; b. satem grupunda: Sanskr. *har-*, Avest. *zaru-*, Erm. *dzern*, Arnav. *dorë*, Litu. *žer-*.

7. Ana Hind-Avrupa **ĝhel-* (= parlamak, parlak, sarı yeşil v. b.), a. centum grupunda: Yun. *khlōros*, Lat. *helvus*, Ir. *gel*, Eski Nord. *gulr*; b. satem grupunda: Sanskr. *hari*, Avest. *zaray* (Fars. *zeren*), Arnav. *delpërë* (= sarı hayvan), Litv. *želiu* (= yeşil; Let. *zeļy*), Eski İslâv. *zelenŭ* (= yeşil).

8. *k̑h* nin gelişmesi aynı esasa dayanmakla beraber, oldukça mudildir. Meselâ Ana Hind-Avrupa **sk̑hid-/*sqid-* (= yarmak), Yun. *skhizo*, Lat. *scindo*, Got. *skaido* (her üçü de «yararım» mânasına), Sanskr. *chinat-ti* (= yarar, *ch* = bizdeki *çh*), Avest. *hi-siðyāt* (= yarabilir).

Bu misallerden anlaşıldığı gibi, Hind-Avrupa dillerinin ana bölümlerinden Hitit, Tohar, Hellen, İtalik, Kelt ve Germen kolları *centum*, Hind-İran (Arya), Ermeni, Arnavut, ve Balt-İslav kolları da *satem* grupunda yer alırlar. Küçük birliklerden, eski Anadoluda yaşamış olan ve Hititçeye bağlı bulunan Luvi ve Pala dilleri ile Lyd (Lydia) dili ve eskiden Balkanlarda (kısmen de İtalyada) kullanılmış olan Makedon, İllyr, Venet ve Messap dilleri *centum*, Thrak-Phryg, «Hiyeroglif Hititçesi» ve Lyk (Lykia) dilleri de *satem* grupuna mensuptular. Misaller: A. centum grupu: 1. Pala. *luki*, Hitit. *lukke* (= ışık, Ana Hind-Avrupa **leuq-* [*q-* sesi de, umumiyetle, benzer bir kurala tâbidir], Yun. *leuk-*, Lat. *lux*, Eski İr. *luch-*, Got. *liuh-*, fakat Sanskr. *roc* [*c* = bizdeki *ç*], Avest. *raoc-*, Erm. *loys*, Eski İslâv. *luč'*); 2. Lyd. *kyn* (= köpek; yukardaki **k̑uon* misaline bk.); 3. Makedon. *akrunoi* (= sınırlar; Ana Hind-Avrupa **ak̑-* [= uc, sivri], Yun. *akros*, Lat. *acer*, İr. *ochar*, Eski Yük.-Alm. *abil*, fakat Sanskr. *ašrih*, Erm. *asein* [= iğne], Litv. *aštrùs*, Eski İslâv. *ostrŭ*); 4. İllyr. *kavuan* (= kayalık, sivri yer; aynı **ak̑-* misaline bk.); 5. Venet. *-xenei* (= doğmuş, Messap. *-genas*, Yun. *-genēs*, Lat. *-genus*, yukardaki **ĝen-* misaline bk.); 6. Messap. *klohi* (= işitirim; Ana Hind-Avrupa **k̑leu-*, Yun. *klythi* [= işit!], Lat. *cluere*, İr. *cloth* [= işitilmiş], Got. *hliuma* [= işitme], fakat Sanskr. *šrudhi*, Avest. *sraoša*, Eski İslâv. *slyšati*). B. satem grupu: 1. «Hiyeroglif Hititçesi» *šuwans* (= köpek; yukardaki **k̑uon-* misaline bk.), *äšwas* (= beygir, Ana Hind-Avrupa **ek̑uo-*, Yun. *hyppos*, Lat. *equos*, Eski İr. *ech*, Got. *aihwa*, fakat Sanskr. *ašva-*, Eski Fars ve Avest. *aspa-*, Yeni Fars. *esp*, Litv. *ašva*); 2. Thrak-Phyg. *semun* (= bunu; Ana Hind-Avrupa **k̑o-/*k̑e-*, Yun. *keinos*, Lat. *ce-*, Eski İr. *cē*, Got. *himma*, fakat Erm. *sa*, Arnav. *si-*, Litv. *šis*, Eski İslâv. *semŭ*); 3. Lyk. *sñta* (= 100; yukardaki **k̑mtó-m* misaline bk.), *tasñ* (= 10; yukardaki **dék̑m-* misaline bk.), *esbe* (= beygir; yukardaki **ek̑uo-* misaline bk.).

Centum ve *satem* grupları, Hind-Avrupa ana dilinde bir lehçe ayrılımını değil, sadece bir izofonluk olayını gösterir, ki tek başına bir lehçe olmaktan uzaktır. Kaldı ki aynı grup, hattâ aynı dil içinde *k* ∾ *s* esasını bozan olaylar vardır. Meselâ: A. Aynı dil içinde tutmazlıklar: 1. Sanskr. *š* ile *rušan* (= aydın, parlak, beyaz), *k* ile *rōkas* (= ışık aydınlık), müşterek kök: **leuq-*; 2. Sanskr. *j* ile *bhrājati* (= parlıyor), *g* ile *bhargas* (= parlaklık), müşterek kök: **bhelĝ-*; 3. Avesta dilinde *z* ile *zušta* (= rahat), *g* ile *gušta* (= rahat), müşterek kök: **ĝeus-*; 4. Litvan. *ž* ile *žnībti* (= çimdiklemek), *g* ile *gnībti* (= çimdiklemek), müşterek kök: **ĝen-*; 5. Eski İslâv. *ž* ve *š* ile *ležą* (= yatırmak, koymak), *lešti* (= yatar), *g* ile *lęgą* (= yatmak), müşterek kök: **leĝh-* (İslâv dillerinde belli şartlar altında, *k* sesi *e*, *i* önünde çok kere yumuşıyarak *ʦ* ye çevrilir, meselâ Bulg. *raka* (= el), *raʦe* (= eller), *vŭlk* (= kurt), *vŭlʦi* (= kurtlar) gibi, ki *centum-satem* meselesiyle doğrudan doğruya ilgili değildir; *centum* ve *satem* gruplarında *k* ∾ *s* karşılaşmasına çok kere ön-damak vokalleri önünde raslanıyorsa da, bu değişim her zaman vokal durumuna bağlı değildir). B. Aynı grup içinde tutmazlıklar: 1. Avesta dilinde *z* ile *bəraz* (= yükseklik), Eski İslâv. *g* ile *brĕgŭ* (= yüksek kıyı), müşterek kök: **bherĝh-*; 2. Sanskr. *š* ile *ašma* (= taş), Eski İslâv *k* ile *kamy*, Litv. hem *š* hem *k* ile *ašmuõ* (= keskinlik), *akmuõ* (= taş), müşterek kök: **ak̑-* yukarıya bk,); 3. Umbr dilinde *s* ile *desen* (= 10), fakat aynı İtalik gruptan Lat. ve Osk. *k* ile *decem* ve *deken*, müşterek kök: **dék̑m-* (yukarıya bk.); 4. Tohar. *ts* ve *š* ile *tsar*, *šar* (= el), aynı *centum* grupundan Yun. *kheir*, Lat. *hir*, müşterek kök: **ĝher-* (yukarıya bk.).

Coğrafi yayılış bakımından, ilk bakışta *centum* grupu batılı, *satem* grupu da doğulu gibi görünürse de, bilhassa, eskiden Türkistanda konuşulmuş olan Tohar dilinin yeri bu nizamı bozmaktadır. Eskiden Thrakia-Anadolu bölgesinde Thrak-Phryg, Lyk, Lyd ve Hitit dillerinin, şimdi de Avrupada Balt dillerinin işgal ettiği arazi, *centum-satem* sınırı, İran-İslâv sahası da *satem* assibılasyon (b. bk., assibilation = *s*, *z*, *ş*, *j* seslerine çevrilme) unun oluşum merkezi sayılabilir. İran ve İslâv dillerinin fonetik ve kelime hazinesi bakımından müşterek özellikleri bunu teyidetmektedir. Hattâ, bazı misallere dayanarak *centum-satem* sınırını daha kesin olarak tespit edip bunu Balt dilleri sahasının ortasından geçirerek Let dilini tamamiyle *satem* tarafında bırakabilir, Litvan ve bilhassa Eski Prus dillerini de *satem* sahasının tam *centum* sınırına dayıyabiliriz. Böylece de, Balt alt-grupundan olup eskiden Prusya'da konuşulmuş olan Eski Prus (Alm. Altpreussisch, yerli adı: Prūsiskai) dili, Germen (centum) ve Balt-İslâv (satem) dilleri arasında bir köprü olmuş olur. Meselâ: 1. Ana Hind-Avrupa **ĝhel-* (= parlamak, parlak, sarı, yeşil, v. b. yu-

karıya bk.) kökünden *ž*, *dz* ile Eski İslâv. *žlŭtŭ*, Let. *dzeltans*, fakat *g* ile Litv. *geltas*, Eski Prus. *geltaynan*; 2. Ana Hind - Avrupa **ghel(e)gh-* (= maden cevheri, demir) kökünden *ž*, *dz* ile Eski İslâv. *želězo*, Let. *dzèlzs*, fakat *g* ile Litv. *gelžis*, Eski Prus. *gelso*; 3. Ana Hind - Avrupa **ger-* (= turna kuşu) kökünden *ž*, *dz* ile Eski İslâv. *žerav'*, Let. *dzērve*, fakat *g* ile Litv. *gérve*, Eski Prus. *gerwe*. Şu misaller de, *centum* sınırında bulunmakla beraber Eski Prus. dilinin *satem*in malı olduğunu gösterir: a. Eski Prus. *balgnan* (= semer), fakat *balsinis* (= yastık), krş. Litv. *balgnas*, Lat. *pabàlsts*, Eski İslâv. *blazīno*, Ana Hind - Avrupa **bhelgh-* (= şişmek, şiş, yastık); b. Eski Prus. *massi* (= yapabilir), krş. Eski İslâv. *mošti*, *mogą*, Ana Hind - Avrupa **māgh-*. Phryg dilinde de «sınır dili» vasıfları görülmektedir, meselâ *g* ve *z* ile Phryg. *-gordum* ve *-zordum* (= şehir), krş. Sanskr. *gṛha* = ev, Avest. *gərəδa* = mağara, ev, Arnav. *gardh-* = çit, Got. *gards* = ev, Litv. *gardìs*, *žardas* = çit, agıl, Let. *zards* = agıl, Eski Prus. *sardis* = çit, Eski İslâv. *gradŭ* = şehir, *zorod* = ambar, Ana Hind - Avrupa **gherdh* = örmek, çit, barınak.

Bu coğrafi sınıra uymazlıklar göç olaylariyle izah edilebilir. Buna göre, *centum* grupunun büyük bir kısmı, *centum - satem* farklılaşması sırasında aşağı yukarı eski yerini kütle halinde muhafaza etmiş, bundan dolayı Hellen, Makedon, İllyr, Venet, Messap, İtalik, Kelt, ve Germen kollarının sahaları bitişik kalmış, yalnız Hitit, Lyd ve Tohar kolları doğuya göç etmişlerdir. *Satem* grupunun göçü ise daha geniş ölçüde olmuştur; bu sebeple de işgal ettikleri saha kesiklidir. Eskilik bakımından *centum* grupunun *k* esası aslî olup, *satem* grupunun *s* esası sonraki bir değişime bağlıdır.

Centum ve *satem* grupları, Hind - Avrupa ana dilindeki yalnız *k/g* gibi damak - artdamak (palatale vélaire) denilen fonemlerin gelişmesinde değil, öbür gırtlak sesleri (gutturales), yani yalın artdamak (vélaire simple, Alm. reinvelar, *q*, *g gh* gibi) ve dudak - artdamak (labiovélaire, q^{u}, g^{u}, $g^{u}h$ gibi) fonemler sahasında da birbirlerinden grup halinde ayrılmaktadırlar. Umumi tablo şu şekilde çizilebilir: (bk. aşağıdaki cetvel).

Bu tablonun umumi hatlarından anlaşıldığına göre, *centum* grupunda, gırtlak - damak seslerinde olduğu gibi, yalın artdamak ve dudak - artdamak seslerinde de umumiyetle *k/g* esası, bazı yerlerde *k* > *h* den başka *k/g* > *p*, *ph*, *f*, *b* ve *t*, *th/d* gibi kaymalara rağmen, yine *p*, *t*, *k* sınıfında kalmış ve *s*, *ş*, *ç* sınıfına geçmemiştir. *Satem* grupu da, bilhassa damaksıllarda *s/z*, *ş/j*, *ç/c*, *ts/dz* karşılıklarını göstermekle beraber, *k/g* esasını birçok yerlerde muhafaza etmiştir. Bilhassa Hind - İran dillerinde, artdamak ve dudak - artdamak sesleri (yani *q*, q^{u}; *qh*, $q^{u}h$; *g* g^{u}; *gh*, $g^{u}h$), *u*, *a*, (*o*) vokallerinin önünde *k*, *kh*, *g*, *gh* olarak kalmışlar (meselâ Sanskr. *kas* = kim?, Eski Fars. *kas*, Ana Hind - Avrupa *$q^{u}o$, krş. Litv. *kàs*, Eski İslâv. *kŭto*, Hitit. *kuieš*, Luvi. *kuienzi*, «Hiyeroglif Hitit.» *kis*, Tohar. *kus*, Yun. *po then* Lyd. *pis*, Lyk. *tis*, Arnav. *kush*, Venet. *χo*, Lat. *quo*, *quis*, Osk. *pis*, Got. *hwas*), fakat *e*, *i*, *y* vokallerinin önünde ise damaksıllaşmışlardır. Ana Hind - Avrupa dilindeki **e* vokali Hind - İran dillerinde *a* ya çevrildiği için, bazı yerlerde *k/g* nin *a* önünde de yumuşamış olduğu zannedilirse de, bu gibi *a* ların aslı **e* dir. Meselâ, Sanskr. *catvārah* (= 4), Avest. *čaϑwārō* (Fars. *çahār*), fakat Ana Hind - Avrupa **quetuor*, krş *satem* grupunda Erm. *čork'*, Arnav. *katër* (< Lat.), Let. *četri*, Litv. *keturi*, Eski İslâv. *četyre*, *centum* grupundan Tohar. *śtwar*, Yun. Homer. *tessares*, Yun. Attika. *tettares*, Yun. Boiotia. *pettares*, Yun. Lesb. *pessyres*, Lat. *quattuor* (Fr. *quatre*, İta. *quattro*), Osk. *petora*, Umbr. *petur*, Eski İr. *cethir*, Eski Kymry. *petguar*, Got. *fidwor* (Anglosak. *fyter-*, İng. *four*, Eski Yük.-Alm. *fior*, Alm. *vier*). Hind - Avrupa dilleri fonetiğinde «damaksıllar kanunu» (Loi des palatales, Alm. Palatalgesetz) denilen bu önemli kanunu, ilk olarak İtalyan dilcisi Graziadio Ascoli 1870 te sezdi (*Fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino* Torino - Floransa 1870), Danimarkalı dilci (ve Türkolog) Vilhelm Thomsen da bunun bir kanun olduğunu 1877 de açıkladı (*Der arische a-Laut und die Palatale*, bas. «Samlede afhandlingar» külliyatında, cilt II, s. 305 - 327, Kopenhag 1920); bk. DAMAKSILLAR KANUNU Ayrıca bk. A. Fick: *Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas*, s. 4 - 34, Göttingen 1873. H. Möller: *Die Palatalreihe der indogermanischen Grundsprache im Germanischen*, Leipzig 1875. H. Collitz: *Die Entstehung der indoiranischen Palatalreihe*, Göttingen 1879. J Schmidt: *Zwei arische a - Laute und die Palatalen* («Kuhn's Zeitschrift» XXV, 1879. s. 1 - 179). Fr. Bechtel: *Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher*, Göttingen 1892. A. Bezzenberger: *Die Velare und die Labiovelare* («Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprachen» da, XVI, 1893, s. 234 ve devamı). J. Wackernagel: *Altindische Grammatik*, I., s. 137 - 164. *Die Palatale*, Göttingen 1896. E. Zupitza: *Die germanischen Gutturale*, Berlin 1896. A. Meillet: *De quelques difficultés de la théorie des gutturales indoeuropéennes* («Mé-

Ana Hind - Avr.	Centum grupu						Satem grupu					
	Hitit.	Toh	Yun.	Lat.	Kelt	Germ	Skn	Avest.	Erm.	Arn.	Litv	İslâv.
*q	k	k (ś)	k	c	c	h, g (k)	k (c)	k (č)	k	k	k	k (č, ts)
*g	k	k	g	g	g	k	g (j)	g (ǰ)	k	g (ts)	g (ž)	g (ž, z)
*gh	h (g)	k	kh	h (g)	g	g	gh (h)	g (ǰ)	g	g	g (ž)	g (ž, z)

Ana Hind - Avr.	Hitit.	Toh.	Yun.	İtalik		Kelt		Germ.	Skn.	Avest.	Erm.	Arn.	Litv.	İslâv.
				Lat.	Osk. Umbr.	Gael.	Brit.							
*q^{u}	ku	k	p (t, k)	qu, c	p, c	c	p (k)	hw (w, f)	k (c)	k (č)	kh	s	k (k')	k (č, ts)
*g^{u}	ku	k (ś)	b (d, g)	gu (u)	b	b	b	kw (p)	g (j)	g (ǰ)	k	z	g (g')	g (ž, dz)
*$g^{u}h$	ku (gu)	k	ph (th, kh)	f, g (u)	f (g)	g	g	g (w, b)	gh (h)	g (ǰ)	ȷ (ǰ)	z	g (g')	g (ž, dz)

Not. Parantez içine alınanlar, ekseriyetle, ana dildeki damaksıl (palatale) fonemlerin karşılığıdır.

moires de la Société de Linguistigue de Paris» de, VIII, 1893, s. 277 - 304). J. Mansion: *Les gutturales grecques*, Gand - Paris 1904. F. Ribezzo: *Il problema capitale delle gutturali indo-europee* («Memoria», Napoli 1903). H. Reichelt: *Die Labiovelare*(«Indogermanischen Forschungen» da, XL, 1922, s. 40 - 91). H. Sköld: *Die indogermanischen Labiovelare*(«Kuhn's Zeitschrift»te, LII, 1924, s. 147 - 151), K. Brugmann ve B. Delbrück: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 2. bas. cilt I/1, s. 542 - 622: *Die palatalen-, reinvelaren und labiovelaren Verschlusslaute*, Berlin - Leipzig 1930. H. Hirt: *Indogermanische Grammatik*, cilt I, s. 226 - 241: *Die Gutturalreihen*, Heidellerg 1927.

CENTUMPONDIUM [*kentumpondium*] (Lat. *centum* = 100, *pondus* = ağırlık), eski Romalılarda 100 libre değerinde bir ağırlık ölçüsü.

CENTUMVIRI [*kentumviri*] (Lat. = 100 adamlar *centum* = 100, *vir* = adam, erkek), Romada hukuk mahkemelerinde vazife görmeğe mahsus tek jüri heyeti. Cumhuriyet devrinde 105 üyeden müteşekkil olup bunlar 35 tribus (kabile) tan üçer üçer seçilirlerdi. İmparatorluk devrinde bunların sayısı 180 e yükseltilmiştir. C dört kısma (*consilium*) ayrılırdı. C., halk namına, bazan consilium olarak, bazan da bir kül (*collegium*) olarak kararlarını alırdı. Mülkiyet ve bilhassa veraset işleri ona ait idi. Cumhuriyetin son yıllarında, C. ye, quaestor'luk etmiş şahıslar tarafından riyaset edilirdi. Augustus zamanından itibaren de riyaset 10 kişilik bir komisyon tarafından icra edilmiştir; bunlara, Decemviri litibus iudicandis (= dâvalar hakkında karar vermekle mükellef 10 adam) adı verilirdi. Muhakeme halk huzurunda, daha eski zamanlarda forum'da, İmparatorluk zamanında ise bir basilica içerisinde yapılırdı. Müdafaalar şifahi idi. İmparatorlar zamanında, bir hatip veya hukukçunun kendini gösterebileceği biricik yer C. toplantısı idi. Son defa olarak C. den M. S. 395 te bahsolunmaktadır. C. yargıtayının hususi sembolü bir *hasta* (= mızrak) idi.

CENTURIA [*kenturia*] **LAR, Magdeburg C.ı**, Lat. *Ecclesiastica historia secundum singulas centurias* = (yüzyıllara göre kilise tarihi), 1552 den itibaren Matthias Flacius ve diğer bazı kimseler (centuriator'lar) tarafından Magdeburg'da yayımlanan ilk büyük Protestanlık tarihi (eserin başka bir baskısı da Basel'da yayımlanmıştır; 1559 - 1574). C., kaynak araştırmalarına dayanır ve tarihî tenkid için takibedilecek yolları gösterir. Eserde konuların tertibi tamamen şematiktir; önce yüzyıllara, sonra da her yüzyıl içinde dil bölgelerine ayrılmıştır. Eserin ortaya attığı tez, Papalığın ilk ve hakikî Hıristiyanlıktan ayrıldığını, Reformasyonun ise yeni bir şey getirmeyip ancak yüzyıllar boyunca hakikat tanıklarına (testes veritatis) istinadedilebileceğini ispat etmektedir. Katoliklerin bu esere cevabını teşkil eden ve C. Baronius tarafından yazılan eserleri *Annales ecclesistici* (kilise yıllıkları) [12 cilt, 1588 - 1607] dir.

CENTÛRIPE [*çenturipe*] (diğer adı: Centorbi; eski adı: Centuripae), İtalyanın güneybatısındaki Sicilia adasında, Enna vilâyetinde, Catania'nın 32 km kadar kuzeybatısında bir şehir. Bir ziraat mahsulleri pazarı olan C in yakınlarında kükürt yatakları de vardır. Yunanlılar tarafından kurulmuş olan kasaba Roma İmparatorluğunun son devrinde parlak bir devir idrak etmiştir. Burada eski eserlerden bir kısmı muhafaza edilmiş durumdadır. C. 1232 de İmparator Frederick tarafından tahribedilmiş, İkinci Dünya Harbinde de Immacolata kilisesi bir miktar hasara uğramıştır. Nüfusu 10 802 (1936) dir.

CENTURIO [*kenturio*] (Lat. çoğul: *centuriones*), Roma ordusunun legiosunu meydana getiren altmış centuria (100 kişilik bir müfreze) nın her birinin başında bulunan subaylara verilen ad (yüzbaşı). Rütbelerinin işareti olarak bir asma dalı taşırlardı. Cumhuriyet devrinde C. lar legionun müracaati ve consul'ların tavsiyesi üzerine, tribunus militum'lar tarafından tâyin edilirlerdi. C. lar arasında, triarii, principes ve hastati adını taşıyan üç bölümden birine mensup olmaları ve legioyu teşkil eden manipulus (çoğul: manipuli) ların herhangi birinin birinci veya ikinci centuria'sına kumanda ettiklerine göre rütbe farkları vardı. Bir manipulus'un birinci centuria'sının C. su, C. prior (birinci C.) adı altında manipulus'unu kendi idare ederdi ve ikinci centuria'yı idare eden C. posterior'dan daha yüksek bir rütbeye sahip idi. En yüksek rütbe, triarius (coğ. triarii) ların birinci manipulus'unun birinci C. suna ait idi. Buna primipilus veya primus pilus denirdi ve harb istişare meclisinde yer alırdı.

CENTURIO

C. ların daha yüksek rütbeye geçmeleri sistemi şöyle idi: C. lar, evvelâ hastati principes ve triarii'nin 30, manipulus'un 30 alt centuria'sından geçtikten sonra 30 üst centuria'sından da geçerek primipilus rütbesine kadar yükselirlerdi. Cumhuriyetten sonra ve İmparatorluk devri boyunca legio umumiyetle 10 cohors (coğ. cohortes) a ayrılırdı. Bu cohorsların her biri öncekinden yüksek sayılırdı; her cohors üç manipulus veya altı centuria'dan kurulurdu. Bir taraftan centuriones priores ve centuriones posteriores'e, diğer taraftan da triarii, principes ve hastati denen bölümlere ayrılma sistemi hâlâ yürürlükte idi; fakat ancak bu bölümler cohors içerisinde ve C. ları birbirinden ayırdetmek için tatbik edilirdi. Buna göre her cohors'ta, sözü edilen üç rütbenin her biri için prior ve posterior'lar bulunurdu. Rütbe yükselme sistemi - ki bu, belki de İmparatorluğun daimî ordularının kurulmasına kadar katî bir şekilde tesbit edilmemişti - eskisinin aynı olarak kalmış olsa gerektir. Yani C. lar, 10 cohors'tan aynı rütbe ile geçtikten sonra, 10. cohors'ta daha yüksek rütbeye yükselirdi. Muhtemel olarak her cohors'un birinci C. su ona kumanda eder ve harb danışma meclisinde yer alırdı. Primipilus rütbesine eriştikten sonra C., artık ilerlemez idi. Bu rütbede iken istifa edip çekilmeyi tercih etmediği takdirde C., bazı hususi işlerde kullanılır; meselâ kendisine bir kalenin kumandanlığı verilirdi. İmparatorluk devresinde C. ların daha yüksek rütbelere yükseldiği de olmuştur.

CENTUSSIS [*kentussis*] (Lat. *centum* = 100), sikke halinde mevcut olmamakla beraber, hesaplarda kullanılan 100 as (b. bk.) değerinde bir Roma parası.

CENTWEIGHT [*sentweyt*] (kısaltması: Cwt. = 100 weight [ağırlık]), İngilterede ağırlık ölçüsü olan Hundredweight (=100 ağırlık)in başka bir adı; (=112 libre = 50,8 kilo). Amerika'da bir Cwt. 100 libre, yani 45,36 kilodur.

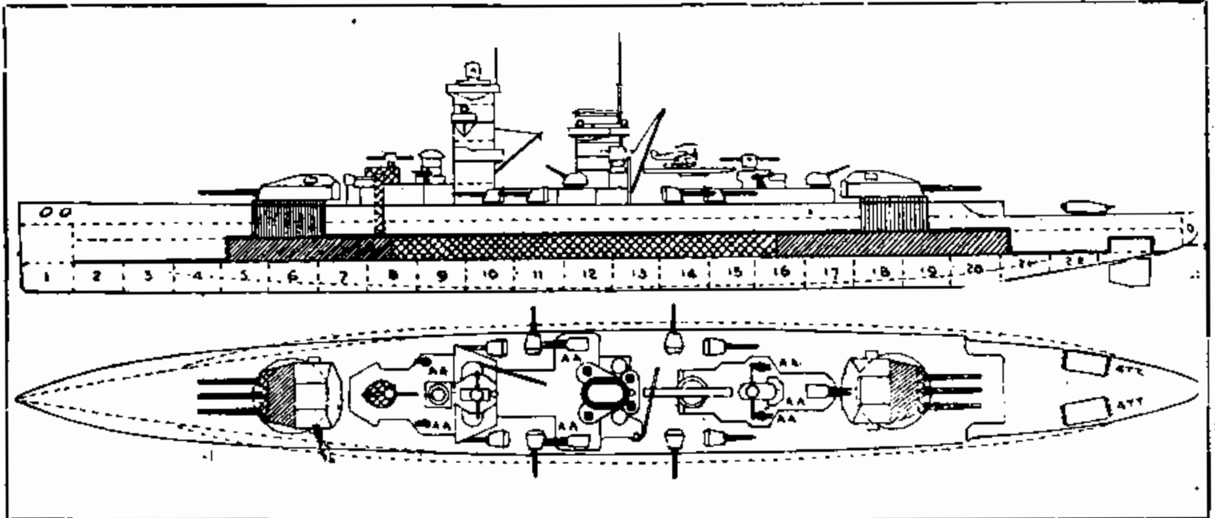
CENWACH [*kęnwah*] (hük. 643 - 672), eski İngilterede, Batı Saksonları (West Saxons) nın bir kıralı. 643 yılında, babası Cynegils'in yerini almıştır.

CEOLFRID veya **CEOLFRITH** [*kęolfrid, kęolfrith*] (642 - 716), Benedictus tarıkatına mensup Wearmout (şimdi Sunderland) ve Yarrow manastırı baş rahibi ve meşhur Anglo - Sakson ansiklopedicisi Baeda Venerabilis (İng. The Venerable Bede; bk. BEDA) in hocası.

CEP ZIRHLISI (İng. Pocket battleship; Fr. Cuirassé de poche; Alm., tercüme olarak, Taschenschlachtschiff, Taschenpanzerschiff, Taschenpanzerkreuzer), barış antlaşma şartlarındaki tonaj tahdidine uymakla beraber, tonajına nisbetle muharebe kudretinin üstünlüğünü sağlıyabilecek şekilde inşa edilmiş harb gemisi. Bu ad, hususiyle, 1931 - 1934 yılları arasında inşa edilen 10 000 er tonilâtoluk üç Alman zırhlı kruvazör (Alm. Panzerschiff, Panzerkreuzer, İng. armoured cruiser, Fr. croiseur cuirassé) üne İngilizler tarafından verilmiştir. Almanlar, bu terimi ancak tercüme yoliyle birkaç yerde kullanmışlardır.

Birinci Dünya Harbi sonundaki Mütareke şartlarına göre Alman donanmasının kalıntısından 10 saff - ı harb gemisi (zırhlı muharebe gemisi, Alm. Linienschiff, Schlacht schiff, Grosskampfschiff, İng. battleship [eski terimle: ship of the line], süratli çeşidi: battle - cruiser. Fr. cuirassé [eski terimle: vaisseau de ligne]), 15 kruvazör ve 46 torpido'dan müteşekkil bir filo, İskoçyada Firth of Forth'daki Rosyth deniz üssüne 21 Kasım 1918 de teslim olduktan sonra, Versailles Barış Antlaşmasının imzalanmasından bir hafta önce, 21 Haziran 1919 da, demirlemiş olduğu Scapa Flow üssünde, Alman amirali von Reuter'dan aldığı emir üzerine kendisini batırmıştır. 28 Haziranda imzalanan antlaşma, Alman deniz kuvvetleri kadrosunu şu şekilde tahdidetmiştir: 2 saff - ı harb gemisi (10 000 er tonilâtoluk; «Deutschland» veya «Lothringen» tipinde (krş. «Yavuz»: 23 000 tonilâtoluk), 6 hafif kruvazör, 12 muhrip, 12 torpido (denizaltı yok). Kadro dışı edilen eski gemilerin yerine konmak üzere yapılacak gemilerden her birinin tonajı da 10 000 den fazla olmıyacaktı. 6 Şubat 1922 de Washington'da Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya arasında imzalanan antlaşmaya göre de bu devletlerin o tarihten sonra yaptıracakları «baş gemi» (İng. capital ship, yani tonajı 10 000 den, toplarının çapı da 20,32 cm [= 8 pus] den yukarı olan saff - ı harb gemisi) lerin tonajı 35 000 den, toplarının çapı ise 40.64 cm [= 16 pus] den yukarı olmıyacak (krş. o zamanın en büyük harb gemisi, İng. «Hood»: 42 100 tonilâtoluk, «Rodney» ve «Nelson» [1927 de tamamlanmışlardır]: topları 40,64 cm = 16 pus; 1945 te Amerika «Missouri»: 45 000 tonilâtoluk, toplar: 40,64 cm), kruvazörlerin tonajı 10 000 e, bunlardaki topların çapı ise 20,32 cm e tahdidedilecek, 10 yıllık bir «deniz kuvvetleri tatili» (naval holiday) ilân edilerek bu müddet zarfında hiçbir «baş gemi» yaptırılmıyacaktı. «Baş gemi» sınıfı böylece tahdidedildikten sonra, bilhassa 1925 ten itibaren, büyük donanma sahibi olan devletlerce ağır saff - ı harb gemilerinden daha çok kruvazörlere önem verilmiş ve 10 000 tonilâtoluk zırhlı kruvazörler inşa ettirilmiştir. İngilterede İşçi Partisi iktidarda iken, 1930 da Londra'da toplanan Milletlerarası Silâhsızlanma Konferansı 22 Nisanda, Washington Konferansının tonaj ve çap hakkındaki kararlarını olduğu gibi kabul etmiştir.

Bu arada Hitler ve partisi daha iktidara geçmemiş iken, Alman bahriyesi (Reichsmarine, 1935 ten sonra: Kriegsmarine) bir C. Z. yaptırmıştır. İlk C. Z. olan «Deutschland», 19 Mayıs 1931 de denize indirilmiştir. Dayanıklı, fakat hafif malzeme kullanmak, çivi ve perçin yerine kaynak yapmak (550 ton tasarruf) ve tonajı düşük tutmak için tekniğin bütün imkân ve çarelerine başvurmak suretiyle, Versailles ve Washington şartlarını bozmıyacak bir şekilde yapılan bu C. Z. nın hususiyetleri şunlardır: tonaj: 10 000; uzunluğu 186 m; genişliği 20,5 m («Admiral Scheer» de: 21,2 m); zırhı: kuşakta ve kule cephelerinde 10,4 cm; 2 drilling kulesi içinde 6 tane 28 cm lik, ayrıca tek tek monte edilmiş 8 tane 15,2 cm lik top; 6 tane 10,4 cm lik uçaksavar; 8 tane 1,3 kiloluk uçaksavar; 10 makineli tüfek; 2 uçak; 8 tane 53 cm lik su üstü torpil tübü; muharrik kuvvet: herbiri 6 750 beygir gücünde olan 8 diesel motoru; 2 şaft; sürat: 26 mil; yakıt: 1 200 ton; çok geniş (15 mil üzerine 10 000 mil) hareket dairesi; maliyeti, 3 750 000 sterlin. En az 20 000 tonilâtoluk bir zırhlı kruvazörün muadili olan bu C. Z., deposundaki yakıtla 10 000 millik yol katedebilirdi; o yıllarda İngiliz donanmasından yalnız, 42 000 ve 32 000 tonajlı «Hood», «Renown», «Repulse»; Fransız donanmasından da 26 000 tonajlı «Dunkerque» ve «Strasbourg» saff - ı harb gemileri bu kadar geniş hareket dairesine maliktiler. «Deutschland» ın kardeşlerinden «Admiral Scheer» 1 Nisan 1933 te; «Ad-

«Admiral Scheer» in plânı (1937 de güvertesinde ufak değişiklikler yapılmıştır)

CEP ZIRHLISI: «Deutschland» (sonraki adı: «Lutzow»)

CEP ZIRHLISI: «Admiral Graf Spee»

miral Graf Spee» de 30 Haziran 1934 te denize indirilmişlerdir. Ölçü ve vasıfları «Deutschland»ınki gibidir. 1933 te iktidara gelen Hitler, 16 Mart 1935 te Versailles Barış Antlaşmasının askerî tahditlerini reddetmiş, bunun üzerine İngilizler, Hariciye Nazırlarını 24 Martta Berline göndermişler, 18 Haziranda Londrada İngiliz - Alman Deniz Kuvvetleri Antlaşması (Anglo - German Naval Agreement) imzalanmıştır. Buna göre, Alman donanması, İngiliz donanmasının % 35 i (denizaltıları % 45 i) kadar olabilecekti; 1937 de ikinci bir anlaşma bunu tamamlamıştır. Hitler, 1935 teki bu anlaşmadan istifade ederek hemen 1 tane 35 000, 2 tane 26 000 2 tane de 10 000 lik (yani «Washington kuruvazörü», Alm. Washingtonkreuzer) ağır harb gemisini kızağa koydurmuş, Alman Reich'ının ilk büyük saff - ı harb gemisi 26 000 tonilâtoluk «Scharnhorst» 7 Ocak 1939 da denize indirilmiş, bunu «Gneisenau» takibetmiş, (sonra, 1936 - 1941 yıllarında 40 000 tonilâtoyu aşan «Tirpitz», «Bismarck» saff - ı harb gemileri de inşa edilmiştir) ve böylece C. Z. sınıfı ikinci plânda kalmıştır.

Almanlar C. Z. kullanma fırsatını, İkinci Dünya Harbinden evvel, İspanya İç Harbi sırasında bulmuşlardır. Sağcı ve solcu kuvvetler ve bunlara katılan yabancı gönüllüler İspanya'da çarpışırken, ilgili devletlerin temsilcilerinden bir «karışmamayı sağlama» komisyonu kurulmuş, bu arada Almanlar «Deutschland» C. Z. nı, kontrol kuvvetlerine katılmak üzere İspanya sularına göndermişlerdir. «Deutschland» Balear Adalarında bulunduğu bir sırada, 30 Mayıs 1937 de solcu uçaklar tarafından bombalanmış, buna mukabele olarak, gemi, İspanyanın solcuların elinde bulunan kıyılarını topa tutmuştur.

İkinci Dünya Harbi başlar başlamaz - hattâ başlamadan önce - Alman C. Z. ları denize açılarak (tamirde olan «Admiral Scheer» ancak Ekim 1940 ta açılabilmiştir), 25 Eylülde aldıkları emir üzerine, rasladıkları düşman ticaret gemilerini yakalamağa veya batırmağa başlamışlardır. İngilizlerin *raider* (akıncı, baskıncı, düşman ticaret gemilerini

CEP ZIRHLISI: «Admiral Scheer»

yakalıyan veya batıran harb gemisi ki, korsan ve benzer [İng. birbirinden farklı olan *corsair*, *pirate*, *privateer*] gemilerden farklıdır; İngilizler C. Z. larına hiçbir zaman «korsan» dememişlerdir) dedikleri C. Z. larından «Admiral Graf Spee», Güney Atlantikte 3 ay kadar faaliyette bulunduktan (ve İngilizlerce «Admiral Scheer» zannedildikten) ve tutarı 50 089 tonilâtoluk 9 düşman gemisi batırdıktan sonra, 13 Aralık 1939 da, Güney Amerika açıklarında, İngilizlerin, Henry Harwood'un kumandasında bulunan «Exeter» (8 390 tonilâtoluk, toplar: 6 tane 8 pusluk, 4 tane 4 pusluk, sürat: 32 mil), «Achilles» (7 030 tonilâtoluk, toplar: 8 tane 6 pusluk, 8 tane 4 pusluk, sürat: 32,5 mil) ve «Ajax» (6 985 tonilâtoluk, toplar ve sürat «Achilles» inki gibi) kruvazörlerine raslamış, bütün gün kovalandıktan sonra, akşam geç vakit, ağır yaralı olarak, Uruguay'ın Montevideo limanına sığınmıştır. Çarpışma sırasında, darbelerin ağırlığını (28 e karşı 20,32 cm) «Exeter» üzerine almış; öbür kruvazörler, ateş frekanslarının sıklığı (toplarının hafif olmasına rağmen, 28 e karşı 15,24 cm) ve süratleri (26 ya karşı 32,5 mil) sayesinde, sık sık C. Z. na yaklaşarak mermi isabet ettirmişler, C. Z. daha mukabele edemeden, bu iki kruvazör bir duman perdesi salarak uzaklaşmışlardır. Bu taktiği bütün kovalama boyunca tatbik ederek C. Z. nı iyice hasara uğratmışlardır. Uruguay hükümeti, limânına sığınan C. Z. nı uzaklaşmağa davet etmiş, 4 gün sonra, 17 Aralıkta, gemi denize açılmış, «Exeter» in ve başka kruvazörlerin orada beklediğini görmüş, Hitlerden aldığı emir gereğince kendisini batırmıştır. Mürettebat ile kumandan bir gemi ile Buenes Aires'e gitmişler, 30 Aralıkta kumandan Hans Langsdorff intihar etmiş ve La Plata Deniz Muharebesi (Battle of the Plate) denen bu çarpışma sona ermiştir.

Aynı aylarda, ikinci bir C. Z., «Deutschland» aynı şekilde Kuzey ve Güney Atlantikte faaliyette bulunmuş, 9 Ekim 1939 da Amerikalıların «City of Flint» ticaret gemisini yakalıyarak Norveçe götürmüş, 23 Kasımda İngilizlerin «Rawalpindi» yardımcı harb gemisini İslanda açıklarında batırmıştır. Bundan sonra geri çağıralarak adı «Lützow» a çevrilmiş, 1 Temmuz 1940 ta Kiel doklarında tamirde olduğu tespit edilmiş, sonra yine denize açılmış, 13 Haziran 1941 de Norveç açıklarında İngiliz uçakları onu torpilliyerek hasara uğratmışlar. 1942 ilkbaharında Norveç fiyordlarına sığınmak zorunda kalmış, aynı yılın Aralık ayında, «Hipper» zırhlısı ile birlikte, bir İngiliz konvoyuna yaptığı hücumda, konvoyun yardımına yetişen İngiliz kruvazörleri onu çekilmeğe mecbur etmiş, bu mağlubiyet üzerine Hitler kızmış, geminin silâhlarını söktürmek istemiş, Alman donanma kumandanı Amiral Raeder 30 Ocak 1943 te bu yüzden istifa etmiştir. Raeder'in yerine geçen Amiral Dönitz'in emriyle tekrar silâhlandırılarak denize açılan «Lützow» Eylül 1943 te yine Norveç fiyordlarına sığınmış, sonra Baltık Denizine girmiş, bu denizdeki

limanlar bombalanırken, 16 Nisan 1945 te Swinemünde limanında İngiliz hava kuvvetleri tarafından bombalanarak batırılmıştır. Üçüncü C. Z. «Admiral Scheer», Atlantikten Hint Okyanusuna kadar yayılan bir sahada 132 000 tonilâto tutarında düşman gemisi batırdıktan sonra, harbin son günlerinde, 9 Nisan 1945 te Kiel limanında İngiliz ve Amerikan uçakları tarafından bombalanmış ve alabora olarak batmıştır.

Bu üç gemiden başka C. Z. yapılmamıştır.

CEPANE (Fr. Munitions, İng. Ammunition, Alm Munition), namlu ile, çekme ipiyle veya tetikle; namluya konmadığı hallerde, fitil veya füeye gibi ateşleme vasıtalariyle atılmağa, veya ateşlenmeğe elverişli olan delici, kırıcı, yakıcı, yıkıcı, parçalayıcı, zehirleyici, sisleyici tesirlerden bir veya birkaçını yapan cisim.

Kullanıldıkları maksatlara göre, tahrip C. si, sis C. leri, oda C. si; kullanma zamanlarına göre, atış C. si, sefer C. si... gibi sınıflara ayrılır. Türk ordusunda C. ile mühimmat arasında öteden beri küçük bir fark gözetilmiştir. Bu fark C nin çeşitli elemanlarının bir arada olup olmaması, birleştirilmelerinin zamana muhtaç bulunup bulunmamısıdır. Elemanları birbirinden ayrı, birleştirilmeleri zaman istiyen C. ye mühimmat denmiştir.

Yabancı ordularda olduğu gibi, Türk ordusunda da son zamanlarda C. terimi mühimmat yerine kullanılmaktadır.

C. aktarma yeri: Ordu C. depolarından alınan C. nin, tümen taşıma vasıtalarına aktarılması maksadiyle, genel olarak, açıkta kurulan, kolordu C. tesisi. Son zamanlarda kolordunun bir ikmal kademesi olmaktan çıkması üzerine bu terim kullanılmaz olmuştur.

C. arabası: C. taşımak için özel olarak yapılmış araba veya bu maksatla kullanılan âdi araba.

C. dağıtma yeri: Tümenlerde, C. nin küçük birliklere dağıtılmak maksadiyle, genel olarak açıkta kurulan bir C. tesisi. Son zamanlarda bu terim yerine C. ikmal noktası (aşağıya bk.) terimi kullanılmaktadır.

C. deposu: Her çeşit silâha ait C. nin sınıflandırıldığı, depolandığı, bakımının yapıldığı ve dağıtıldığı tesisler. Harbde, açıkta veya çatı altında kurulur. C. yi meydana getiren malzemelerin ayrı ayrı bulunduruldukları tesislere, Türk ordusunda, C. deposu yerine, mühimmat deposu, C fabrikası yerine mühimmat fabrikası denmiştir. Son zamanlarda, yabancı ordularda olduğu gibi, Türk ordusunda da bu fark kaldırılmakta ve mühimmat deposu yerine de C. deposu denmektedir.

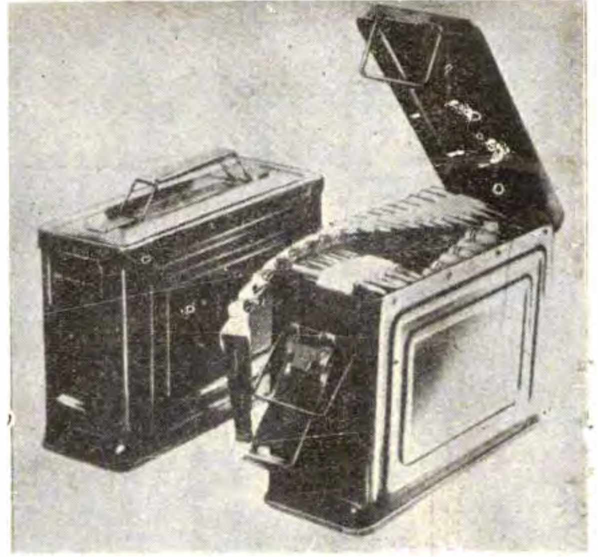
C. eri: Birden fazla insan tarafından kullanılan silâhla atış sırasında C. nin silâha verilmesini sağlıyan er. Bu ere, C. ci de denir.

C. esas payı: Bir birliğin kadrosundaki taşıma araçları ile taşıyabileceği C. miktarı. C. e. p., atım sayısı ve C. tipi ile belirtilir.

C. ihtiyatı: Kumandanın, top başında veya C. tesislerinde sarfını kendi emrine bağlı tuttuğu C.

C. ikmali: En ilerideki silâhlara kadar çeşitli C. tesislerinde bulunması gereken C. eksikliğinin ve günlük sarfların C. fabrikalarından temin edilmesi. Her çeşit ikmal gibi C. ikmali de başlıca, ihtiyaçların tesbiti, depolanması ve dağıtılması işlemlerini kaplar.

C. ikmal noktası: Ordu veya bağımsız kolordularca kurulan ve tümenlerin kendi taşıma vasıtalariyle noksan C. lerini almalarını sağlıyan C. ikmal tesisi. Bu noktada biriktirme yapılmaz, ancak 1 - 2 günlük ihtiyaçlar bulundurulur. C. ikmal noktasına kadar, C. nin gönderilmesi işi, orduca (veya bağımsız kolorduca) sağlanır.

C. Kutusu

C. ikmal payı (günlük): Tesirli savaşların yapıldığı harekât sahasında, yapılması düşünülen bir harekâtın devamlı olarak desteklenmesi için, silâh başına verilmesi gereken günlük C. miktarı.

C. kolu: C taşımakta kullanılan motorlu veya hayvanlı taşıma vasıtalarından mürekkep kıta. Genel olarak hayvanlı kollar 10 veya 30 tonluk; motorlu kollar 30 veya 60 tonluk olur.

C. kutusu: Ağır silâhla birlikte, hayvan veya taşıma vasıtaları üzerinde bulundurulan ve C. yi koymağa yarıyan çelik sacdan yapılmış kutu. Silâhın çeşidine göre çeşitli sayıda C. alabilir. Ağır makineli tüfeklerin C. kutusunda 250 fişek bulunur.

Oda C. si: Kapalı yerlerde yapılan atış eğitimleri için kullanılan bu C., hafif silâh atış görevlerinde personeli yetiştirerek onların top atışlarına hazırlanmaları gayesini güder. Bu C. özel olarak yapılan fişeklerdir. Çapları küçük, barut hakları azdır. Mermi kısımları bazılarında kurşun, bazılarında ise % 50 bakalit, % 50 kurşun tozundan yapılmış bir çekirdekten ibarettir; en çok kullanılanı bu cinstendir. Kapalı yerlerde yapılan atışlarda hedef bölgesi arka ve yan kısımları zırh levhalardan yapılmıştır. Bu zırh levhalara çarpan çekirdek derhal parçalanır toz halinde dağılırlar. Bazı faktörler oda C. sinin kullanılmasını icap ettirmektedir: 1. Birliklerin bulundukları yerlerde atış yerlerinin olmayışı; 2. Mevsim (en ağır şartlar altında atış eğitimine devam edilir); 3. Millî ekonomi (bu tip daha ucuza mal olur, silâh aşınması hemen hemen yok gibidir); 4. Emniyet (mevziîdir. Dağıldığı için bir tehlike beklenemez).

C. payı: Şiddetli olarak geçmiyen bir muharebe gününde silâh başına atılacak tahminî C. sayısı. Muharebenin çeşidine, hedefine ve elde edilmek istenilen tesire göre, her muharebe günü için, lüzumu kadar pay hesabedilir.

C. sandığı: Muhtelif silâhlarda kullanılan C., zaman faktörü ve atış kudret üstünlüğü sebebiyle derhal kullanılacak şekilde hazırlanmıştır. Bu hazırlanma işi C. nin şarjörlere, bez ve madenî şeritlere dizili oluşunu döküm ha-

C. Sandığı

linde karton kutular içerisinde taşınmasını icabettirmektedir. Harici tesirler sebebiyle şarjörlerde, şeritlerde, karton kutularda bulunan bu C., çelik kutular, teneke kutular ve tazyik edilmiş karton kutular içerisinde taşınır. Bindirme, indirme, nakliyat, kısa mesafelerde taşıma kolaylığı emniyeti için, muayyen sayıdaki çelik, teneke ve karton C. kutuları bir araya getirilmek üzere tahtadan birer sandık içerisine yerleştirilmişlerdir; bu sandıklara C. sandıkları denir. C. sandıkları üzerinde sandığın ağırlığı, hacmi, içerisinde bulunan C. nin çapı, sayısı, cinsi, ambalaj nevi yazılıdır.

C. şeridi: Sürekli atış yapan silâhlarda C. nin nam-

C Şeridi

luya düzgün şekilde verilmesini sağlıyan ve genel olarak ketenden veya ince madenden yapılan şerit. Fişekler şeritteki ceplere yerleştirilir. Ağır makineli tüfeklerde şeritler 250 fişek alır ve C. kutusu içine konularak taşınır.

C. tedarik temposu: Peşitli harekât sahalarına ve memleket içine, C. nin kesintisiz şekilde yetiştirilmesi için, silâh başına, günlük olarak memlekette yapılması veya yabancı memleketlerden getirilmesi gereken C. miktarı.

C. treni: Yükü C. olan tren. Çeşitli memleketlerin takatına göre belirli bir C tonajını ifade eder. Misal olarak, askerî tren 28 yük vagonunu kaplıyan memleketlerde C. treni 420 tonluk çeşitli C. yi gösterir.

C. vapuru: C. yüklü vapur. Taşıdığı C. miktarı vapurun büyüklüğüne göre değişir.

CEPANELİK, barışta, tümen ve daha küçük birliklerin belli sayıdaki cephanelerini koymağa yarıyan tesislerden her biri Kara ordusunda, eskiden, cephane deposu terimi yerine kullanılırdı C., barışta ve savaşta harb gemilerinin cephanelerini koydukları yerlerdir.

Tahkimli bölgelerdeki cephane tesisleri için de kullanılır; buralar «sarp bölge» ve «genel C.» diye sınıflandırılır.

CEPEDA [*thepeda*], **Diego** (1495-1549), **İspanyol** hâkimi. İspanyanın Tordesillas şehrinde doğmuş, Valladolid'de ölmüştür. Canaria adaları hâkimi olup kıral naibi Blasco Nuñez Vela'nin Peru seyahatinde ona, kıraliyet adalet divanı âzası olarak refakat etmiştir (1544). Orada Vela'ya muhalefet eden hâkimlerin başına geçerek onu hapsetmiş, Gonzalo Pizarro'ya iltihak etmiş, kıral naibinin öldürüldüğü (18 Ocak 1546) Anaquito (Ekvador'daki Quito şehri dışında) muharebesine katılmıştır. Socsahuaman mu harebesinde (8 Nisan 1548) Pizarro'nun yenileceğini anlayınca harb meydanında onu terk etmiş, muhakeme edilmek üzere İspanyaya gönderilmiş ve zannedildiğine göre hapishanede kendini zehirlemiştir.

CEPHALARIA (Bot.): bk. PELEMİR.

CEPHALASPIS [*sefalaspis*] (Yun. *kephalē* = baş; *aspis* = kalkan), üst Silur ve Devon tabakalarında bulunup şimdi artık yaşamıyan, plakoderm'ler grupuna mensup bir eski (arkhaik) balık cinsi. Karakteristik özellikleri, başı koruyan yarım daire şeklinde kalkanların varlığı ve çift yüzgeçlerin yokluğudur.

CEPHALOEDIUM, Cefalù'nun Latince adı. Bk. CEFALÙ.

CEPHALOPODA: bk. KAFADANBACAKLILAR.

CEPHALOTAXACEAE (Bot.): bk. YALANCI PORSUKGİLLER.

CEPHALOTAXUS (Bot.): bk. YALANCI PORSUKLAR.

CEPHE (Fr., Alm., İng. v. b. Front), genel olarak, bir kıtanın yönü. Bu terim çeşitli anlamda kullanılır: Bir kıtanın, silâhların veya mevziin düşmana dönük olan tarafı; bir kıta veya silâhın, muharebe sorumluluğundaki arazi genişliği (tabur cephesi 800 m dir); hareket alanı (Kafkas C. si, v. b. gibi); ileri hatlar («takım son ihtiyatını da C. ye sürdü. . .» gibi).

C. alarak selâmlama: Yürüyen kıta veya askerin durup sancağı veya devlet başkanını önüne olarak selâmlaması.

C. ateşi: Bir silâhın, kıtanın C. sine dikey olarak yaptığı ateş. Bu türlü ateşin tesiri azdır. Bu yüzden, ateşlerin yan ateşi (b. bk.) olarak yapılmasına çalışılır.

C büyültme: Bir kıtanın dar C. li bir düzenden, geniş C. li bir düzene geçmesi. Muharebeye hazırlık derecesini arttırmak üzere kıtanın yürüyüş kolundan ayrılarak çeşitli gruplara ayrılması da bir C. büyültmedir.

C. genişliği: Bir kıtaya muharebe için verilen bölgenin ön kenarı. Kıtalara verilen C. genişlikleri silâhların gelişmesiyle artmıştır. Aynı kıtaya verilecek C. genişliği, yapacağı vazifeye, tutacağı araziye, silâh ve insan mevcuduna ve askerin moraline göre değişir. Bir ölçü olmak üzere, bu tesirler ortalama kabul edildiği halde bir piyade tümenine taarruzda 5 km, savunmada 10 km, oyalama mukavemetinde 20 km C. verilir. Bir tabur için de bu genişlikler, aynı sırayla, 700 m, 1 400 m, 2 800 m olur.

C. küçültme: Kıtanın geniş C. li bir düzenden dar C. li bir düzene geçmesi. C. küçültmede muharebe hazırlığı azalır.

C. taarruzu: Düşmanın C sine yöneltilen taarruz. C taarruzu, C. nin yarılmasını ve yarma yaptıktan sonra parçalara ayrılan düşmanın kuşatılmasını hedef tutar. Harbde, milletlerin bütün kuvvet ve kaynaklarına başvurması neticesinde sayısı artan kuvvetleri karşısında, çok defa C. taarruzu yapılmak zorunda kalınır. Düşmanın, kuvvetli yerini teşkil etmesi dolayısiyle, C. sine yapılan bu taarruz, kuşatma taarruzlarına göre, daha pahalıya malolur ve başarı çok güçlükle elde edilir. C taarruzu, bir mecburiyet olmadıkça yapılmaz.

CEPHEID [*sefeid*] **LER,** Cepheus takımyıldızından δ (delta) ya göre adlandırılmış olan değişen yıldızlardan bir grup. Bunların ışık verme kudreti bilhassa yüksektir. Parlaklıkları (m), ısıları (T), tayfları (S), çapları (R) ve yoğunlukları peryodik, fakat yıldızdan yıldıza çeşitli şekil de seyreden bir değişmeye mâruzdurlar. 1 - 50 gün arasında olan peryodu (P) değişen yıldızların bu tipi için esas teşkil eden genişliktedir. Daha uzun peryotlarda ise daha az ısı, buna uygun olarak minimum vaziyetinde bir tayf tipi ve daha az, orta derecede yoğunluk vardır. Fakat çapları daha büyük ve ışık verme kudreti daha yüksektir. Peryot ile ışık verme kudreti arasındaki münasebet bilhassa vazıhtır ve pratik bakımdan büyük bir önem taşır. Bu münasebetin yardımı ile ve peryot hakkında bilgi edinmemizi mümkün kılan basit fotometrik müşahedeler sayesinde bir Cepheid'in ışık verme kudreti tâyin edilebilir. Işık verme kudretinden ve gözüken parlaklıktan paralaks meydana gelir. Samanyolu sisteminde, Samanyoluna doğru çok kuvvetli bir yığılma gösteren tahminen 400 Cepheid bilinmektedir. Büyük ölçüde ışık verme kudretinden dolayı C. aynı zamanda galaktik kutupları dışındaki sistemlerde de görülebilir. Bunların müşahedeleri, yıldızların uzaklığını tâyinde tatbik edilen ilk metot için verilirdi. Eddington'ın pulsasyon (pulsation) nazariyesi, C. in durumunu teorik bakımdan izah etmeye çalışmaktadır.

siopeia'nın kocası ve Andromeda'nın babası idi. Bk. KEPHEUS.

CEPHEUS (Mit): bk KEPHEUS.

ČEPIĆ [*çepiç*] (İta. Arsa, veya Cepich, veya Sissol), Yugoslav Federatiy Halk Cumhuriyetinin Hırvatistan bölümündeki İstriya (Istra) yarımadasının doğu kısmında bir gölün, bir ırmağın ve bir kanalın adı. Denizden 24 m yükseklikte olan 7,5 km² yüzölçümündeki göl (İta. Lago d'Arsa, veya Lago di Cepich, veya Lago di Sissol), İtalyan idaresi zamanında 1932 de kurutulmuştur. Eskiden gölle de bağlantısı olan Č. ırmağı (42 km), 23 km ötede Č. kanalı (İta. Canale dell'Arsa) na akar, ve Veliki Kvarner (İta Quarnero) körfezinde Adriya denizine dökülür. Č. havzasında zengin linyit madenleri vardır. Č., Birinci Dünya Harbinden sonra (1919) Avusturya - Macaristandan İtalyaya, İkinci Dünya Harbinden sonra (1947) da Yugoslavya'ya geçmiştir.

Č E P I Ć G Ö L Ü

ČEPIN [*çepin*], Yugoslav Federatif Halk Cumhuriyetinin Slavonya (Slavonija) bölümünde Osijek (Mac Eszék, Alm. Esseg) şehrinden 10 km mesafede bir kasaba. Demiryolu istasyonudur. Nüfusu 5 000 (1950) kadar olup, başlıca, Hırvatlardan müteşekkildir.

Yıldız	P Gün.	m max.	T max °C	S max.	R max 10^6 km	m min	T min. °C	S min.	R min. 10^6 km
SZ Tauri	3 1	6,8	6 200	F 6	12	7,4	5 700	F 9	11
δ Cephei	5,4	3,7	6 070	F 5	22	4,4	5 300	G 2	25
Χ Cygni	16.4	6.5	5 500	F 7	63	8 0	4 700	G 8	74

CEPHEUS [Lat., Alm. *kefeus*, İng. *sîfiıs*, Fr. Céphée] (Ast.), bir takımyıldız. Kutup yıldızına yakın bir noktadan başlıyarak, Büyük Ayı'dan öteye doğru 30° yayılır. Kapladığı başlıca sahanın merkezi, takr. 22 saat 30 dakikalık yükselim (ascension droite) e sahiptir. Hiçbir yıldızı 2. derecede büyüklüğe erişmez. Şekli bir çan kulesini andırır. Bu takımyıldızda bulunan Delta (δ) Cephei, Céphéides variables (sefeid değişkenler veya Cepheidler [bk. bk.]) adı verilen büyük sarı devler sınıfının karakteristiğini teşkil eden düzgün değişmeyi gösteren yıldızların ilk keşfedilenidir. Yunan mitolojisinde C. bir Sthipia (Habeşistan) kıralı, Kas-

C E P H E U S

CEPOLA [*çepola*], **Bartolommeo** (XV. yüzyıl), İtalyan avukatı. Kanun terimlerine dair yayımladığı bir risale, dâvaları uzatmaya ve kanunları akamete uğratmaya elverişli teknik çareler, kaçamak noktalar ve iki mânaya gelebilecek tarifler telkin ve ihtiva ettiği için halk arasında «Cepola çaresi» diye bir tâbir çıkmasına yol açmıştır.

CER (Fr. Traction) bir kuvvet tatbik ederek bir cismi çekme ve çekme tesiri. Muhtelif C. vasıta ve tertipleri vardır. Hayvanla C den başka, pek çok sayıda mekanik C. sistemleri kullanılır. Buharla C. de, hareket verici tekerlekler, pistonlar yardımiyle harekete geçirilir. Bu pistonlar üzerine 100° C ın üstünde kızgın su buharı basıncı tesir eder. Basınçlı (sıkıştırılmış) hava ile C. de, basınçlı hava dolu özel kablar, bizzat vasıta tarafından taşınır. Gaz, petrol, alkol, benzin ve mazot motorları ile C. de, esas ola-

rak bir silindir ve bir piston vardır. Pistonun hareketi, bu silindirler içerisinde patlatılan yanıcı gaz ve hava karışımı ile temin edilir. Bu motorlar, genel olarak otomobillerde kullanılır (bk. MOTOR). Elektrikle C., önce Amerikada demiryolu servisinde kullanılmış çok önemli bir işletmedir. Şimdi dört türlü elektrikle C. sistemi vardır: Akümülâtörlü, hava hatlı ve gezici kollu (troleybüslerde ve tramvaylarda olduğu gibi), yeraltı hatlı, çıkıntılı raylı (dişli raylı dağ fünikülerlerinde olduğu gibi). Son yıllarda, bilhassa uçaklarda, jetli C. veya tepkili C de önem kazanmış ve böylece pistonsuz motorlar geliştirilmiştir.

Bugün C. için atom enerjisini kullanma imkânı da bulunmuştur; atom denizaltıları, füze ve roketlerde olduğu gibi.

C. esnekliği: C. olayı, mekaniğin, maddelerin direnci adı verilen kolunda çok önemli bir rol oynar. Katıların en mühim özelliklerinden birisi de esneklik derecesidir (bk. ESNEKLİK). Cisimler mükemmel bir rijitliğe sahip olmadıklarından, az da olsa, deforme olurlar. Bir katıya, onun hacmını, şeklini veya her ikisini değiştiren kuvvetler tatbik edildiği vakit, bu cisimde, esneklik özelliğine ait iç reaksiyon kuvvetleri hâsıl olur ve bu kuvvetler, tatbik edilen kuvvetlere karşı koyarak cismin daha fazla deforme olmasına mâni olurlar. Deforme edici kuvvetler artırıldıkça, deformasyon (zorlanma) da artar. Endüstride, köprü, bina, makine v. b. yapımında kullanılan malzemenin esneklik özelliklerini bilmek çok önemlidir. Muhtelif zorlanma tipleri arasında C. zorlanması da mühimdir. Madenler ve diğer yapı maddeleri nümunelerinde C. ile hâsıl olan deformasyonlar incelenir. Bir telin (veya madenî bir silindir) ilk uzunluğu l ve dik kesiti S olsun. Bu tel bir F kuvveti ile çekildiği vakit, boyca uzaması $\triangle l$ olsun. Burada zor F/S ve zorlanma (öz uzama) $\triangle l/l$ olacağından, C. esnekliği modülü (yahut Young modülü):

$$E = \frac{\text{zor}}{\text{zorlanma}} = \frac{F/S}{\triangle l/l} \text{ olur.}$$

Hooke kanunu (b. bk.) na göre telin uzama miktarı, tatbik edilen kuvvetle orantılıdır. E nin çok kullanılan birimleri din/cm², kgf/mm², nt/m², lbf./ft² ve lbf./in² dir. Yukarıdaki formüle göre:

$$F = E \frac{\triangle l}{l} \cdot S$$

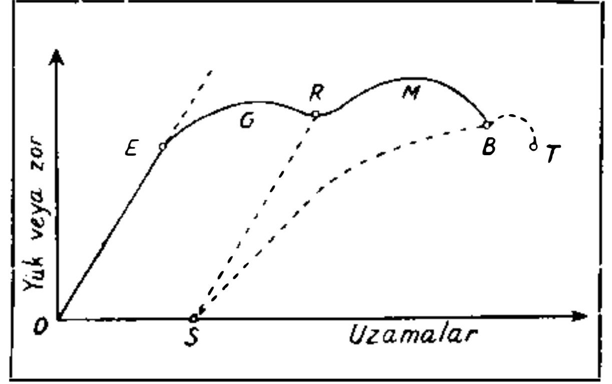
$$F = fo.\ \triangle l \text{ olur.}$$

$fo = \frac{ES}{l}$ sabiti, özel bir madde için karakteristik bir sabittir ve birim uzama hâsıl eden kuvvetle eşittir.

Bir asma köprü inşa edecek olan bir mühendisin, belli bir yük için her telin ne kadar uzayacağını bilmesi gerekir. Sarımlı yaylardaki C. esnekliği de aynı kanunlara uyar.

Cer esnekliği modülünün tipik değerleri

Madde	din/cm²	Madde	din/cm²
Alüminyum	$6{,}9 \times 10^{11}$	Gümüş	$7{,}5 \times 10^{11}$
Pirinç	$9{,}2 \times 10^{11}$	Hint lâstiği	$0{,}05 \times 10^{11}$
Fosforlu bronz	12×10^{11}	Cam	$5{,}8 \times 10^{11}$
Bakır	10×10^{11}	Kuars	$5{,}6 \times 10^{11}$
Demir	20×10^{11}	Fil dişi	9×10^{10}
Çelik	22×10^{11}	Meşe	$1{,}4 \times 10^{11}$
$E(Kgf/mm^2) = \frac{1}{981 \times 105}$		$E(din/cm^2) \cong 10^{-8} \times E(din/cm^2)$	

Şekil: 1
C. diyagramı

Tecrübe edilen nümuneler için birer C. diyagramı çizilebilir. Telin ucuna yeter değerde bir ağırlık (yük) asılınca, bu ağırlığın kaldırılması sonunda, telin ilk uzunluğunu tam olarak geri alamadığı görülür ve telde artık bir uzama kalır. Şekilde, çelikten bir nümune için tipik bir zorlanma eğrisi çizilmiştir (Şekil 1) C. diyagramı.

Burada nümune, kopma husule gelinceye kadar tedricen artırılan bir yüke mâruz bırakılmıştır. Bu eğri 0 dan bir E noktasına kadar lineerdir ve bu noktaya «esneklik limiti» adı verilir. Hooke kanunu yalnız esneklik limitinden küçük zorlar için doğrudur. Esneklik limiti geçilince eğride bir kıvrık hâsıl olur ve uzama artar. Eğri üzerindeki g noktasına «yumuşama» noktası denir. Nümunenin mâruz kaldığı «maksimum zor», M ye karşılıktır. Bundan sonra tel, sakız gibi uzar ve nihayet B de kopar. Bir R noktasında zor kaldırılırsa, uzamanın sıfır olmadığı ve bir daimi os değerini aldığı görülür (esneklik histerezisi) nümune için yeni bir SBT C. eğrisi çizilebilir.

CER, eskiden talebe-i ulûm denilen medrese öğrencilerinin, kutsal sayılan üç aylarda (Recep, Şâban, Ramazan) köy köy dolaşarak halka vaız ve nasihat vermeleri karşılığında para, yiyecek ve giyecek almaları işine verilen ad. Bu âdetin medrese öğrencileri arasında epeyce eski bir geleneği vardır. Medreselerin mahdut sayıda bulunduğu devirlerde bu usul, muntazam bir şekilde tatbik olunurdu. Her medresenin C. sahası muayyendi. Öğrenci, üstadının tavsiyesi ile her yıl başka bir kasaba veya köye C.e çıkardı. C. için öğrenci, kendi memleketinden uzak bir yere gitmeye mecburdu. Aynı yere ikinci bir defa C.e gidebilmesi için, köylülerin öğrencinin üstadına müracaat ederek müsaade alması gerekirdi.

C.e çıkan öğrenci, gideceği yerin uzaklığına göre, Recep ayında veya en geç Şabanın 15 inden önce medreseden ayrılır, gideceği köye veya kasabaya Berat kandilinde varmış bulunurdu.

C sırasında öğrencinin görevleri halka beş vakit namaz kıldırmak, mukabele okumak; halkı vaız ve nasihatlerle aydınlatmaktı. Bu vaız ve nasihatler daha çok, Müslümanlığın beş esas prensipinin açıklanması şeklinde olurdu. İmamsız ve hatipsiz köylerde, önemli sayılacak bir hizmette bulunan bu öğrencilerin faaliyetleri, ulaştırma ve haberleşme vasıtalarının çok az olduğu devirlerde, hemen hemen dünya ile ilgi ve bağlantılarını kaybetmiş gibi bulunan köy ve kasabalarda halkı aydınlatmak, onları dünya olaylarından haberdar etmek gibi faydalı sonuçlar vermekteydi.

C. müddeti esas itibariyle Ramazan ayı olup, medreselerde öğrenimin başladığı Şevval ayında sona ererdi. Öğrenci köylünün veya köy ağasının münasip gördüğü zahire ve parayı alarak medresesine döner ve bunlar ertesi C. zamanına kadar onun geçimini sağlardı.

C. e çıkmak usulü de diğerleri gibi, zamanla bozularak çöktü. Bu bozuluş XVI. yüzyılın sonlarında kendini iyice hissettirmeğe başlamıştır. Nitekim, 1568 tarihli bir fermanda, C. e çıkan softaların kontrolü hususunda hükümler vardır. C. usulünün bozulmasında en büyük âmillerden biri, medreselerin hemen hemen bütün kasabalara, hattâ birçok köylere kadar yayılması olmuştur. Bunun neticesi olarak Ç. sahaları daralmış ve gittikçe varidatlı ve yol uğrağı köylere inhisar etmiştir. Bu durum, C. zamanında bu çeşit köylerin öğrenci akınlarına maruz kalmasına sebebolmuştur. Bu hal, köylü ile softalar arasındaki iyi münasebetlerin gevşemesi ve onlara verilen *Cerrar* adının din adamları için tezyif ifade eden bir anlam alması sonucunu doğurmuştur. C. usulü bozulduktan sonra, kasaba ve şehirlerdeki imam, hatip gibi, öğrencilikle ilgisi olmıyan din adamları da C. e çıkmağa başlamışlar ve bu hal öğrencilerle bunlar arasında bir çekişme konusu olmuştur.

C. e çıkmak âdeti bugün de bazı din adamları tarafından tatbik olunmakta ise de, umumiyetle unutulmuş gibidir.

CER ATELYELERİ ve DEMİRYOLU FABRİKALARI, Türkiyede Devlet Demiryollarında, bu idarenin lokomotiflerinin, yolcu ve yük vagonlarının, tezgâhlarının ve her çeşit makinelerle, makineli tesislerinin tamir edildiği, yedek parçalarının ve yenilerinin yapıldığı tesisler. C. A. ve D. F., bilhassa yeni yük vagonları, çelik köprüler, demiryolu makaslarının seri halinde yapılması bakımından memleket makine sanayiinde önemli bir yer tutarlar. Bunlar modern tesisler olup tekniğin en yeni metotları ile çalışmaktadırlar. Eskişehir, Sivas, Adapazarı ve Ankarada olmak üzere dört yerde D. F. vardır; bunlarda çalışanların toplamı 9 803 kişidir.

Eskişehir D. F. 1894 yılında Alman sermayeli Anadolu Demiryol Şirketi tarafından çok küçük bir atelye halinde kurulmuş ve 1915 de biraz genişletilmiştir. 1927 de bu atelye bütün Anadolu - Bağdat demiryolu ile birlikte Devlet Demiryolları idaresine geçmiş ve bu tarihten sonra gelişmeye başlamıştır. 1927, 1947, 1950 yıllarında yapılan yeni tesisler, genişletme ve değişiklikler ile bugünkü modern şeklini almıştır. 1930 yılında çelik köprüler, demiryol makasları v. b. yol tesisleri imâl ve tamir eden yol kısmı kurulmuş, 1944 - 1947 yıllarında genişletilmiştir. Önce müstakil olan bu tesisler 1950 yılında cer kısmı ile beraber bir fabrikalar grupu haline getirilmiştir.

Eskişehir D. F., bugünkü durumunda, 376 000 m^2 lik bir sahayı kaplamaktadır. Bunun 37 300 m^2 sini üstü örtülü fabrika binaları tutmaktadır. Yol ve cer kısımları arasında bulunan ve her iki kısmın ve diğer demiryolu tesislerinin malzeme stoklarını ihtiva eden mağaza sahası ile beraber fabrikalar sahasının büyüklüğü 502 000 m^2 yi bulmaktadır.

Bu fabrikalarda buharlı ve dizel (Diesel) lokomotifleri, yük vagonları, sabit motorlar temir edilmekte, Devlet Demiryollarının bütün çelik köprüleri, bina çelik konstrüksiyonu ve emsali, demiryolu makasları, makkap, freze, torna kalemi, eğe gibi her çeşit takımlar, dolap v. b. türlü madenî eşya yapılmaktadır. Ayrıca emniyet tesisatı parçaları ve bilûmum kantarlar tamir edilmektedir. 1957 senesinden beri Ankara Gençlik Parkı'nda işletilen küçük trenin buharlı lokomotifleri de bu fabrikalarda yapılmıştır. Fabrikalar 2 × 2 000 kilovat gücündeki kuvvet santralı ile evvelce kendisinin ve Eskişehir Belediyesinin ihtiyacını temin etmekte idi. Halen Kuzey - Batı elektrik şebekesinden cereyan almaktadır. Eskişehir D. F. nda 3 082 işçi, 429 çırak, 335 memur ve müstahdem olmak üzere 3 846 kişi çalışmaktadır.

Sivas D. F. 1939 yılında işletmeye açılmış, 1951 yılında genişletilmiş ve en son fabrika tekniğine göre modern şekilde inşa edilmiştir. Burada buhar lokomotifleri, yolcu ve yük vagonları tamir edilir, keza seri halinde yeni yük vagonları yapılmaktadır. Devlet Demiryollarının ihtiyacı olan yedek parçaların büyük bir kısmı ve lâstik malzemenin tamamı bu fabrikalarda imal edilir. Fabrikalarda toplamı 6 000 kilovat gücünde olan üç buhar türbini vardır. Fabrikalar 52 000 metre karesi kapalı fabrika binaları olmak üzere 300 000 m^2 genişlikte bir saha kaplamaktadır. Sivas fabrikalarının personel sayısı 2 946 işçi, 469 çırak 305 memur ve müstahdem olmak üzere 3 720 kişidir.

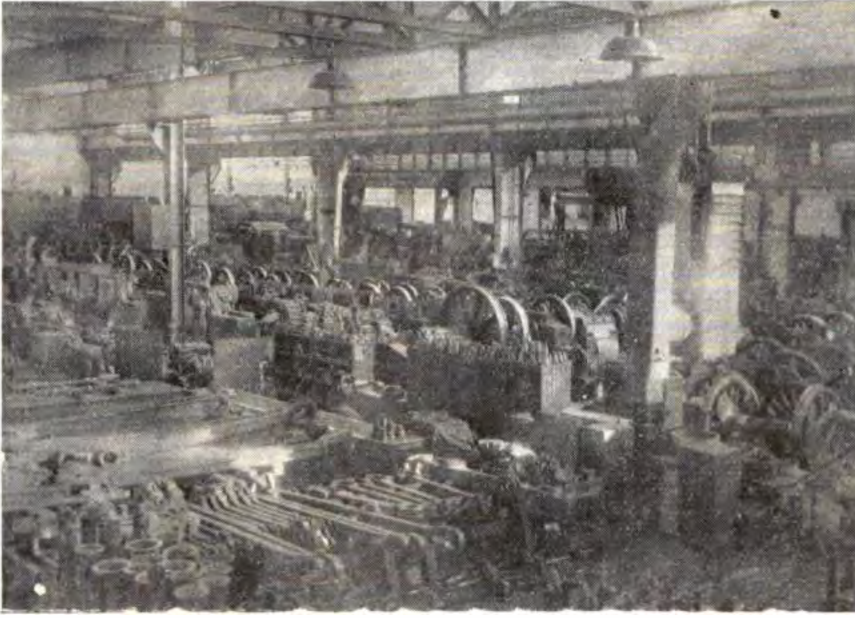

Eskişehir Demiryolu Fabrikası Lokomotif Montaj Şubesi

Adapazarı D. F. 1951 yılında işletmeye açılmıştır. Asıl fabrika kısmı bir tek binada toplanan modern bir tesistir. 30 000 m^2 si üstü örtülü olmak üzere 330 000 m^2 ve mağaza ile beraber 500 000 m^2 lik bir sahayı kaplamaktadır. Bu sahada mevcut hatların uzunluğu 20,5 kilometredir. Bunların 3,5 kilometresi bina içindedir.

Bu fabrikada yolcu ve yük vagonları tamir edilmektedir. Tamirat, akış sisteminde modern usullerle yapılmaktadır. Fabrikanın her biri 1 500 kilovat gücünde iki buhar türbinini ihtiva eden kuvvet santralı, evvelce kendisinin ve

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Sivas Demiryolu Fabrikası Biyel ve Tekerlek Şubesi

Adapazarı şehrinin cereyanını temin etmekte iken, 1957 yılından beri bu ihtiyaç Kuzey-Batı elektrik şebekesinden karşılanmaktadır. Adapazarı fabrikasında 1 285 işçi, 226 çırak, 183 memur ve müstahdem olmak üzere 1 694 kişi çalışmaktadır.

Ayrıca, Derince'de bulunan ahşap travers ve direk enjektesi yapan travers fabrikası da Adapazarı fabrikasına bağlıdır. Burada 141 işçi, 38 memur ve müstahdem olmak üzere 179 kişi çalışmaktadır.

Ankara D. F. 1944 yılında faaliyete geşmiştir. Burada motorlu trenlerin ve dizel lokomotiflerinin motorları tamir edilir. Personel mevcudu 364 kişidir. Bunun 224 ü işçi, 88 i çırak ve 52 si memur ve müstahdemdir. Küçük olmasına mukabil bol sayıda hususi ve modern tezgâhları havidir, ve en yüksek kalitede ihtisas işini yapan bir tesistir.

Devlet Demiryollarının fabrikalarında iş kalitesine, işçi ve teknik eleman vasfına büyük önem verilir. İşçi kitlesinin temelini çıraklar teşkil eder. Her fabrikada mevcut çıraklıklarda tercihan demiryolu personelinin çocuklarından bol sayıda, bilgili ve başlangıçtan itibaren muhitine alışmış elemanlar yetiştirilmektedir.

Fabrikalarda işçi sağlığı, iş emniyeti, rahat çalışma imkânları büyük ölçüde sağlanmıştır. Binalar ferah ve aydınlıktır, ve kışın sıcak hava ile ısıtılmaktadır. İşçinin yorulmadan çalışmasını sağlıyan mekanik kaldırma, taşıma vasıtaları v. b. kolaylıklar vardır. Sıcak su ve duşları, her işçinin dolabı bulunan soyunma, yıkanma yerleri, geniş yemekhaneleri vardır. Ayrıca her fabrikada toplantı, sinema salonları bulunmaktadır.

Fabrikaların teknik personelinin çoğu, ücretsiz demiryolu lojmanlarında oturur. İşçilerin de mesken sahibi olması için büyük yardımlar yapılmaktadır. Bu yardımlar sayesinde işçiler fabrikalar yakınında büyük mahalleler kurmuşlardır. Buralarda mevcut işçi evleri sayısı: Eskişehirde 545, Sivasta 172, Adapazarında 252 olmak üzere 969 u bulmuştur.

CERABLUS, CARABLUS (Coğ.): bk. BARAK.

CERABUB, CARABUB (İta. giarabub): bk. CABUB.

CERACCHI [*çerakki*], **Giuseppe** (1760-1801), İtalyan heykelcisi. Korsika (İta. Corsica) da doğmuş, Pariste idam edilmiştir. 1800 yılında Napoléon'a karşı bir suikasta katılmıştır. George Washington, Benjamin Franclin ve Alexander Hamilton'ın büstlerini yapmıştır.

CERÂCİME (çoğulu: *Curcûme*; yanlış olarak Curâcime de denir): Merdeîlerin diğer bir adı ve aynı zamanda bu kavme ait bir şehrin ismi.

C., Panammu kitabesinde raslanan Gurgum kelimesinin Arapça çoğul yapılmış şekli olup, bu şehrin Maraş bölgesinde bulunması muhtemeldir. Arap kaynaklarında C. nin, Lukkam (Amanos) dağlarında zac (bakır sülfatı) madenleri civarında bulunduğu zikredilmektedir. Bu şehir adı, bölgede yaşıyan Merdeîlere de alem olmuş ve Müslümanlar arasında bu kavim daha çok C. adı ile tanınmıştır. Bunlar bugünkü Hatay vilâyetinin yerli ahalisi olup, Türk ırkından olmaları da kuvvetle muhtemeldir. Müslümanlar bu bölgeye gelmeden önce, monofisit (monophysite) veya bunun zıddı olan Hıristiyan inançlarından birini kabul etmiş bulunmakta idiler. Bizans imparatorluğu zamanında bir eyalet veya yarı mustakil bir devlet halinde yaşıyan halk, Arap istilâsından sonra da bu durumlarını muhafaza etmişti.

Araplar tarafından Antakya'ya vali olarak gönderilen Habib ibnü Meslemeti'l-Fihrî tarafından himaye altına alınan ahali, Arap orduları yanında yardımcı kuvvet (redif) vazifesini görmeye başlamıştı. Bunların, kısa bir müddet sonra Bizans'ın teşviki üzerine Araplara karşı isyan ederek Filistine kadar bütün Suriyedeki önemli kavşak noktalarını işgal ettikleri görülür. C. akınlarını durduramıyan Halife Muaviye, Bizans imparatorluğunun sulh şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Bu suretle Bizans yardımından mahrum kalan C. nin bundan sonra yenilerek kendi bölgelerine çekildikleri görülür. C. nin Araplara karşı ikinci ve daha şiddetli bir isyanı Halife Abdülmelik zamanına 688 tarihlerine tesadüf eder. Bir taraftan İbnü'z-Zübeyr, diğer taraftan Amrü'l-Aşdak'ın isyan hareketleri ile meşgul bulunan Halife, C. akınını yine Bizans imparatorluğu ile anlaşmak suretiyle durdurabilmiştir. Ancak Halifenin oğlu Mesleme, C. ye karşı geniş bir tenkil hareketine girişerek, bunların merkezi bulunan Gurgum kasabasını da tahrip ederek, kuvvetlerinin dağılmasını temin etmişti. Araplar bundan sonra Hatay bölgesine İran, Horasan ve Hindistandan getirdikleri yabancıları yerleştirerek buradaki C. kesafetini ortadan kaldırmışlardı. Mesleme'nin tenkil faaliyeti C. arasında pek çok zayiata sebebolduğu gibi, bunlardan büyük bir kalabalık da vatanlarını bırakarak İç Anadoluya göç etmişlerdi. C. bu ağır harekâttan sonra, eski kudret ve nüfuzunu kaybederek bölgeye yerleştirilen yabancılar arasında eriyip kayboldular. Mamafih, Emeviler devrinde Iraktaki isyanlarda, C. kuvvetlerinin tenkil hareketlerinde, Emevi orduları yanında yer almış bulunduğu görülmektedir.

CERACUNA [*tšerakuna*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha [Çibça] ailesinin Chibcha - Aruak grupundan (öbür gruplar: Talamanque - Barbacóa, Dorasque - Guaymi, Páez), Catío dilini konuşan bir kabîle. Eskiden, Kolombiya'nın batı kısmında, Cauca nehri boyunca konuşulurdu. Bk. CATÍO, CHIBCHA, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CERAHAT (İrin, kıyh; Fr., İng. Pus, Alm. Eiter), bazı mikroplar (streptokok, stafilokok, pnömokok, gonokok v. b.) ve vücut dokuları için muharriş ve bir kısım zehirli kimyevi maddelerin husule getirdiği yeşilimsi beyaz, koyuca sıvı. Bu maddenin görüldüğü hastalık haline irinli iltihap adı verilir.

Yukarda adları verilen mikrop veya maddelerden birisi, herhangi bir sebeple deride açılan bir yaradan veya ağız, burun, tenasül organlarından vücude girerse mikrop önce girdiği yerde çoğalmağa başlar. Vücut bu esnada kendisini bu zararlı maddelerden kurtarmak için o kısma daha fazla kan sevkederek orada fazlaca akyuvar (leucocyte) denilen beyaz kan hücrelerinin toplanmasını sağlar. İşte bu sebeptendir ki kıymık v. b. gibi bir şey battığı zaman o kısım şişer, kızarır ve şiştiği için de sinirler gerilerek ağrı yapar. Toplanan akyuvarlar, mikropları derhal yutarlar ve ferment denilen eritici maddeler çıkararak onları eritirler. Bu arada mikropların zehirleri ile ölmüş olan doku hücrelerini de aynı şekilde eritirler ve böylece o kısımda kandan sızan serum (kanın sıvı kısmı), parçalanmış doku hücreleri ve ölü veya canlı akyuvarlardan ibaret yeşilimsi - beyaz hafif koyuca sıvı husule gelir ki buna «cerahat» adı verilir. Mikrobun cinsine göre C. bazan koyu, bazan da daha sulu, hattâ berraka yakın bir vaziyette olabilir.

C. lı iltihaplar, husule geldiği yer ve şekle göre muhtelif isimler alır. Meselâ akciğer zarı (pleura) boşluğunda veya kalbi örten zar (perikard) boşluğunda olunca «ampiyem», cilt üzerinde küçük küçük C. lı kabarcıklar şeklinde olunca «pyodermi» cilt altı dokusu içinde yaygın olduğu zaman «flegmon» herhangi bir yerde tahdidedilmiş bir şekilde olursa «abse» denir. Parmaklarda çok zaman görülen dolama (panaris) da bir nevi absedir.

C., husule geldikten sonra, eğer dış satha yakınsa, kendiliğinden patlıyarak dışarı akabilir. Aksi halde yarılmak suretiyle C. ın dışarı akmasını temin etmek icabeder. Çünkü C. temizlenmiyecek olursa, içindeki mikroplar kana karışarak «sepsis» veya «piyemi» denilen, kanın mikropla zehirlenmesi hastalığını husule getirir ve insanı öldürebilir.

CERAHOR (vazife, nafaka, kira; bazı yerlerde ırgat anlamlarında kullanıldığı olmuştur), Osmanlıların ordu hizmetlerinde kullandıkları Hıristiyan ecirlere veyahut ücretli askerlere verilen ad. Bütün eski büyük devletler gibi Osmanlı Devleti ordusunda da ücretli askerler kullanılmıştır. Ankara Muharebesinde Yıldırımın ordusunda Anadoludan ve Rumelinden toplanmış C lar vardı. Osmanlıların ilk devirlerindeki harplerde Osmanlı ordusuna canbazlar (b. bk.), garip (b. bk.), azeb (b. bk.) ve C. gibi geçici veya köklü kuvvetler de katılırdı. Devletin ilk ordusunu meydana getiren yayalar (b. bk.) ve müsellemler (b. bk.), yeniçeri ordusu kurulduktan sonra ordunun geri hizmetlerinde kullanıldılar. Bu sırada tımarlı sipahileri akıncı (b. bk.) sınıfı, garip ve C. kuvvetleri de eyalet kuvvetleri olarak kabul edildi.

CERAM (Coğ.): bk. SERAM.

CERAM DENİZİ: bk. SERAM DENİZİ.

CERARIUM [*kerārium*] (Lat. *cera* = balmumu), Roma İmparatorluğunda valilerin mühür resmi olarak aldıkları vergi (esasta, mühür için kullanılan balmumunun bedeli). Roma İmparatorluğunda vergi mültezimlerinin mükelleflerden kendi menfaatlerine olarak cibayet ettikleri munzam vergi.

CERASKAL (aslı: cerri - eskal; Ar. *cerr* = çekmek, sürüklemek; *eskal* = ağırlıklar), bilhassa vapurlarda yükleme ve boşaltma (tahmil ve tahliye) işlerinde ağır yükleri kaldırıp indirmekte kullanılan bir cins palanga veya vinç. Rıhtım inşaatında büyük taşların denizin dibine yerleştirilmesinde kullanılan bazı çeşitleri buharla çalışır.

CERASTIUM (Bot.): bk. KUŞ OTU.

CERASUS (Bot.): bk. KİRAZ.

CERATONIA (Bot): bk. KEÇİBOYNUZU.

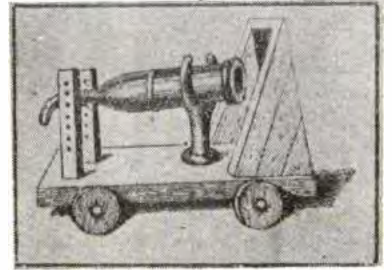
CERATOPS [*seratops*], Dinosauria takımından ve Ceratopsidae'ler familyasından bir fosil sürüngen cinsi olup Amerikanın Üst Tebeşir (Crétacé) arazisinde görülmektedir.

CERATOPSIDAE [*seratopside*] (Yun. *keras* = boynuz + *ōps* = göz), ağır vücutlu, uzuvları tam eşitlikte olmıyan, muazzam boynuzlarla ve tepesinde bir kemik çıkıntısı ile mücehhez büyük bir kafatası olan, Dinosauria'lar takımından fosil sürüngenler familyası. Bunlara ait kalıntılar Kuzey Amerika ve Çin'in Üst Tebeşir (Crétacé) arazisinde bulunmaktadır.

CERATOSAURUS [*seratosorus*] (Yun. *keratos* = boynuz X + *sauros* = kertenkele), Dinosauria takımından fosil sürüngenler cinsi. Kuzey Amerika Alt Tebeşir (crétacé) arazisinde bulunan bir C. un uzunluğu 4 - 5 m idi. Sivri ve iri dişlerle mücehhez kafatasında keskin bir boynuz vardı. Ön uzuvlar küçük olmakla beraber tırnaklarla mücehhezdi.

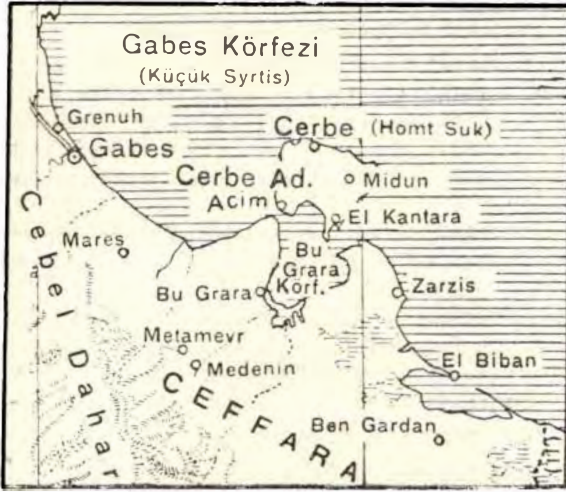
CERAYE, Osmanlı İmparatorluğunda Evkaf İdaresinden fakirlere dağıtılan yiyecek yahut ödenek anlamına gelen bir terim. Osmanlı Devleti, Medine ve Mekke fakirleri için «harameyn cerayesi» adı altında bir ödenek vermekte idi.

CERBATANE [*serbatan*] (Fr.), XV. yüzyılda kullanılıp kâh bir el «coulevrine» i (bk. COULEVRINE), kâh çatal kundağa oturtulmuş bir namlu şeklinde olduğu zannedilen küçük çaplı bir top.

CERBATANE

CERBE (Ar. Gerba; İta. Gerba; İsp. Gerbes, Gelbes; Fr. Djerba, gerbi; İng. Jerba, Djerba; Alm. Dscherba; Eski adı: Meninx), Afrikanın kuzey kıyısına 2 km kadar uzaklıkta, Gabès körfezinde Küçük Syrte'de Tunus Cumhuriyetine ait bir ada. Adanın merkezi Humt - Suk (Houmt - Souk) tur. Toprağı verimlidir. En yüksek noktası denizden 37 m yükseklikte olup, yüz ölçümü 1 050 km², nüfusu 59 331 (1954) dir. Ahalinin çoğu Berberî olup ancak 1/8 i Yahudidir. Burada kendiliğinden yetişen hurmalıklarla zeytin ağaçları, halkın başlıca geçim kaynağıdır. Ayrıca, sünger avcılığı da yapılır. Adada Arapçadan başka, Berber dilinin lehçelerinden Şilḥ (Chleuch, Çhelha) in bir çeşidi konuşulur.

CERBE ADASI

CERBE: Mahbubin Camisi

CERBE: Midun Camisi minaresinden kasabanın görünüşü

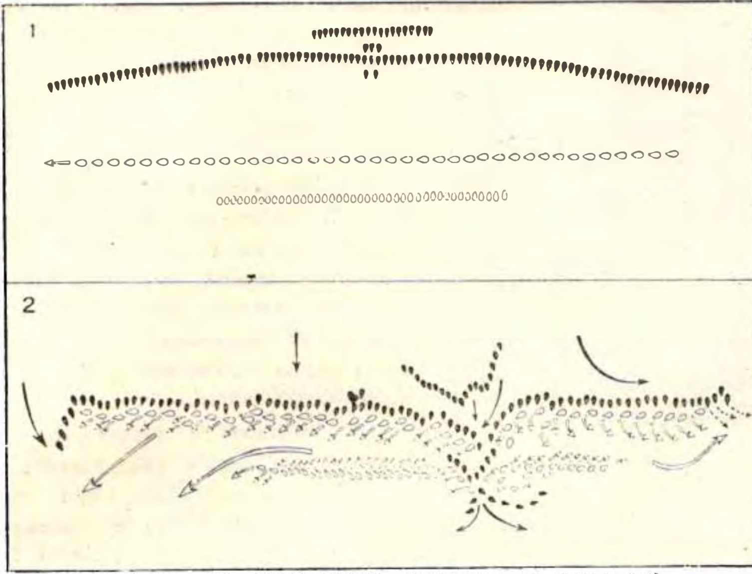
Tarih: Gabès körfezindeki coğrafi durumu ve toprağının çok verimli olması göz önünde tutulursa, adanın en eski zamanlardan beri iskân edilmiş olması muhtemeldir. C. Kartacalıların, Romalıların, Vandalların ve Bizanslıların idaresi altında bulunmuştur. Romalılar yapı ve zirai tesis alanında öbürlerinden fazla iz bırakmışlardır. Hıristiyanlık devrinden de bazı hâtıralar kalmıştır: Adanın merkezi Cerbe bir veya belki iki piskoposluk merkezi olmuştur. Hicrî 43 (663 - 664) te Araplar tarafından zaptedilmiştir. Halk, Müslüman olduktan sonra «Hafsî»ler tarikatini kabul etmiş ve şimdiye kadar bu tarikatte kalmıştır. XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar ada bazı Hıristiyan devletlerle Müslümanlar arasında bir mücadele konusu olmuş, bir müddet Normanlar ve Aragón'luların eline geçmiştir. XVI. yüzyılda, İspanyanın Kuzey Afrikayı ele geçirmek için Müslümanlara karşı açtığı mücadelede C., Oruç ve Barbaros Hayrettin ve Turgut gibi Türk denizcilerinin bir merkezi haline gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştır. 1560 ta Medina - Coeli dukasının kumandası altındaki İspanyol donanması Trablus'u zapta hazırlanırken C., Türklerin taarruzu ile hezimete uğramıştır (Bk. ÇERBE DENİZ MUHAREBESİ). 1574 te Tunus devletinin eline geçmiştir. 1881 de bir Fransız garnizonu burada yerleştirilmiş, fakat sonradan kaldırılmıştır. 1955 te, bağımsızlığına kavuşan Tunus Cumhuriyetinin bir parçasını teşkil etmiştir.

CERBE ADASI'nın plânı (XVI. yüzyıla ait bir gravürden)

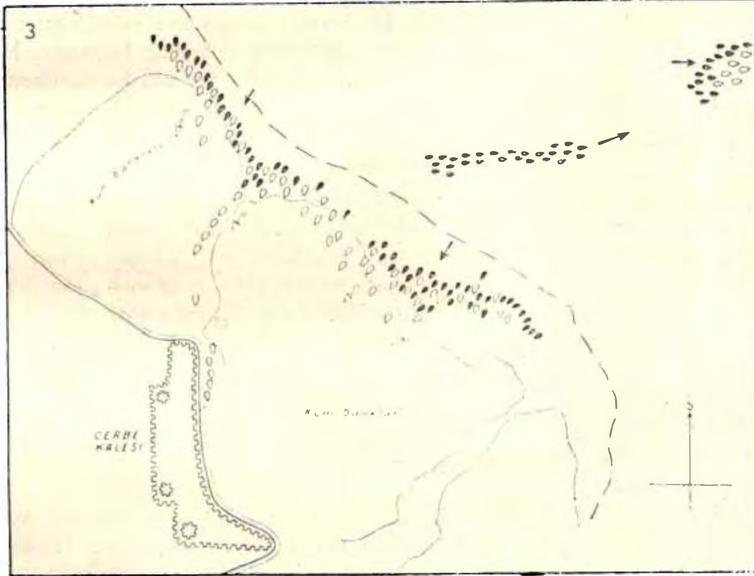
CERBE DENİZ MUHAREBESİ, Türk donanması ile İspanya, Papalık, Cenova, Floransa, Malta, Sicilya, Napoli, Monako devletlerinin birleşik donanmaları arasında 14 Mayıs 1560 tarihinde, Cerbe adası civarında cereyan eden deniz muharebesi.

Muharebe, İspanya Kıralı II. Filippe'nin teşebbüsü ile meydana getirilen Haçlı donanması sayesinde, Türklerin elinde bulunan Trablusgarp'ı zaptetmek ve Batı Akdenizdeki Türk deniz hâkimiyetine son vermek amaciyle açılmıştı. Sonuç elde edilirse İtalya, Sicilya Malta zincirinin son halkası da takılmış olacak ve Batı Akdeniz tamamen kontrol altına alınacaktı.

CERBE DENİZ MUHAREBESİ

1. Türk (siyahlar) ve düşman (beyazlar) donanmaları saff-ı harb nizamında; 2. Türk donanmasının hücumu ve düşman hattının yarılması

CERBE DENİZ MUHAREBESİ

3. Bozguna uğrıyan düşman donanmasının kovalanması ve imhası

Haçlılar donanması 1559 Ağustosundan itibaren Sicilya adasının Messina limanında toplanmaya başlamış olup 14 000 kara askerini taşıyan 99 parçalık bir donanma 1559 Eylül sonunda hareket için hazır duruma gelmişti. Fakat bu tarihlerde Türk donanması Akdenizde bulunduğu için haçlılar donanması hareket edememiş, Türk donanmasının İstanbula dönmesini beklemiştir. Birçok teşebbüslerden sonra 10 Şubat 1560 ta hareket edilebilmiştir.

Haçlılar donanması kumandanlığına, Sicilya valisi ve Medinaceli dukası Don Juan de La Cerda getirilmiş olup Papalık filosuna Flamino Orsini, Cenova filosuna Gian Andrea Doria, Sicilya filosuna Don Juan de Cardona, İspanyol filosuna Don Sanchez de Levia, kara birliklerine ise General Don Álvaro de Sande kumanda etmekte idiler. Personelin çok uzun zaman gemilerde tutulması yüzünden başgösteren bulaşıcı hastalıklar Haçlılar donanması personelini önemli surette zayıflatmıştı. Trablusgarp'ta kuvvetli müdafaa ile karşılaşacağı düşünülerek Cerbe adasının ele geçirilmesine karar verilmiş ve 2 Şubat 1560 tarihinde donanma, ada önünde demirlemiştir. Ufak bir mukavemetten sonra, ada zaptedilerek derhal tahkim edilmesine başlanılmıştır.

Haçlılar donanmasının bütün hareketlerini yakından takibeden Türk deniz kumandanlarından Turgut Reis'in, durumu derhal İstanbula bildirmesi üzerine 19 Nisan 1560 tarihinde 80 parçalık Türk donanması, Kaptan-ı derya Piyale Paşa kumandasında Ege denizine açılmıştır. Çanakkale, Eğriboz, Midilli, Sakız, Rodos, Modon mevkilerinden lüzumlu takviyeler alınarak ve gerekli keşif hareketleri yapılarak 13 Mayıs 1560 gecesi Cerbe adasının 19 km kuzeyine gelinmiştir. 14 Mayıs sabahı erkenden harb nizamı alınarak adaya yaklaşılmağa başlanılmıştır.

Türk donanması gayet iyi tertiplenmiş olup derya beyleri olarak Rodos beyi Kurdoğlu Ahmet, Karesi beyi Gazanfer, Midilli beyi Mustafa Muslihiddin, Kocaeli beyi Ali Börtek, Seyit Ali Reis, Oluç Ali Reis, Cafer Reis bulunuyorlardı.

Türk donanmasını ilk defa İspanyol filosu gördü ve derhal Sicilya kıyılarına doğru çekilmeye başladı. Kötü bir organizasyon içinde bulunan Haçlılar filosu, mâneviyat bakımından da fena bir durumda olduğundan derhal karıştı ve ikiye ayrılarak küçük kısım adaya sığınmak üzere hareket ederken asıl büyük kısım açık denize doğru çekilmeğe başladı. Bu durum karşısında Türk donanması da, verilen emirle ikiye ayrılarak Ali Pörtek kumandasındaki filo adaya sığınmağa çalışanlara; Piyale Paşa kumandasındaki asıl büyük kısım, geri çekilen Haçlılar donanması üzerine hücuma geçti.

Denizde takip hareketi 3 gün 3 gece aralıksız devam etmiş olup, Mayısın 17. günü başta İspanyol filosu olmak üzere müttefik donanmadan pek az gemi kendisini kurtarmış bulunuyordu. Muharebenin sonunda 19 parça ve 1 kalyon zaptedilmiş olup 11 nakliye, 28 kadırga, 1 kalyon batırılmıştır. Müttefik donanmasının personel kaybı ise 20 000 kadardır. Ancak 17 düşman gemisi kaçıp kurtulabilmiştir.

Haçlılar donanmasının imhası ile neticelenen C. D. M. sinin sonunda, 22 Mayısta, muharebe sahasına yetişen Turgut Reisin takviye kuvvetleri de dâhil olmak üzere, Cerbe adasına asker çıkarılmış ve 37 günlük bir kuşatmadan sonra 1 Ağustos 1560 ta tahkimatlar düşürülerek ada tamamen zaptedilmiştir. Adanın muhafazası Turgut Reisin bırakılmış ve donanma İstanbula doğru dönüş seyrine geçmiştir.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S.. Ş.

CERBE DENİZ MUHAREBESİ [1560]
(Ressam Nuri Paşanın tablosu; İstanbul Deniz Müzesi)

İstanbul limanına girilirken Topkapı sarayı önünden geçildiği sırada Kanuni Sultan Süleyman önünde muazzam bir geçit resmi yapılmıştır. Bk. Alessio Bombaci: *Le fonti turche delle bataglia delle Gerbe 1560* (1560 Cerbe muharebesine ait Türkçe kaynaklar) [«Rivista degli Studi Orientali» XIX - XXI, Roma 1941 - 1946, s. 193 - 248, 279 - 304, 189 - 218].

CERBÈRE [*serber*] **BURNU**, batı Akdeniz kıyılarında, Fransa - İspanya sınırında ve Fransanın Pyrénées-Orientales departmanında Albères Dağlarının meydana getirdiği burun.

CERBERUS [*kerberus*], Hévélius'ün şekillendirip Flamstedt'in kabul ettiği 4 yıldızlı pek küçük bir kuzey burcu. Bu burç, Ramulus ile birlikte Hercules'in eli yakınında, Ophiuchus'un omuzu ile Lyra'nin Vega yıldızı arasındadır.

CERBERUS (Mit.): bk. KERBEROS.

CERCATORE [*çerkatore*] (İta. = arayıcı). Ortaçağ da Cenevre Cumhuriyeti mevzuatı gereğince, ticaret kadırgalarının su kesimi ve sefer esnasında gemide bulunması gereken nizami zahire ve silâhlarla ilgili hükümlerin tatbikine nezaret etme vazifesiyle «Ufficio degli Otto Saggi» (Sekiz Uslular Kurulu) tarafından seçilen tacir. Bu gemilerden her birinde iki C. bulunurdu.

CERCIS (Bot.): bk. ERGUVAN.

CERCO [*kerko*], **Q. Lutatius** (ölm. M. Ö. 236), ilk Pun harbi bittiği sırada A. Manlius Torquatus Atticus ile birlikte Roma consul'u, Falerium (bugünkü Fallari veya Civitâ - Castellana) luları yenmiş, şerefine zafer alayı tertibedilmiştir. Censor iken ölmüştür.

CERCOTTES [*serkot*], Fransanın Loiret departmanında bir şehir. Orléans'ın 10 km kuzeyindedir. Orléans ormanında büyük bir askerî kamp ve topcu talim meydanı vardır.

CERCYON (Mit): bk. KERKYON

CERDAÑA [*tberdāña*] Pirenelerin doğu bölgesinde bulunan ve kısmen Fransaya, kısmen de İspanyaya ait bir bölge. Takr. 1500 m yüksekliğinde granit bir plâto olup buz ve göl teressübatiyle kaplıdır. Yüzölçümü 970 km² kadar olup 20 000 e yaklaşan nüfusun çoğu hayvancılıkla geçinir. Kuzeyinde yükselen Carlitte dağının ayağında uzanır. Sègre; Têt ve Aude ırmakları bu dağdan iner. En önemli akarsu Sègre (İsp. Segre) olup, Ebro ırmağının bir ayağıdır.

Bu bölge istilâlardan masun kalmıştır. İspanyol C. sının merkezi Puigcerdá, Fransız C. sınınki de Montlouis'dır. Daha XII. yüzyılda Barcelona kontluğuna bağlanmıştır. 1659 da imzalanan Pirene'ler andlaşmasiyle Fransa ile İspanya arasında ikiye ayrılmıştır. Fransadaki bölgesi Saillagouse ve Montlouis kantonu, Prades arondismanı, Doğu Pireneler departmanı adları ile anılmıştır; İspanya ise Puycerda (İsp. Piugcerdá) ve Llivia'yı almıştır.

C. kontları. En tanınmışları şunlardır: 1. *Salomon* (IX. yüzyıl); 2. *Wifred* veya *quifred* (ölm. 1050). 1036 da keşiş olmuştur; 3. *Raymond*, İsp. *Ramón* veya *Raimundo* (ölm. 1068); 4. *quillaume - Raymond*, İsp. *Guillermo - Ramón* (*Raimundo*) (ölm. 1095). 5. *Bernard*, İsp. *Bernardo* (ölm. 1117), ölürken kontluğunu Barcelona kontu III. Ramón - Berenguer'e bırakmıştır.

CERDIC [*serdik* veya *çerdiç*] (Ölm. 534 sıralarında), 495 yılında İngilterenin Hampshire sahillerinde bir yerleşme ülkesi tesis eden Sakson başbuğ (ealdorman) u. 519 da Batı Saksonları (West Saxons) kıralı unvanını almış ve böylece İngiliz kıraliyet sülâlesinin ceddi olmuştur. 519 da Charford (Hampshire) de Briton'ları yenmiş, 520 yılında da Mount Badon [yahut, Badbury] (Dorsetshire) da kendisi yenilmiştir. 530 da Wight adasını zaptetmiştir.

Cerdicsford [*serdiksfīrd*], 519 yılında Cerdic ile Cynric'in Briton'ları yendikleri yer. Burası umumiyetle, Lower Avon (Aşağı Avon) nehri bölgesinde, Hampshire kontluğunda bulunan Charford ile aynı yer sayılır.

CERDO [*kerdo*] **veya CERDON** [*kerdon*], II. yüzyılda Roma'da bir tarikat (bk. CERDO'CULAR) kurmuş olan Suriyeli din adamının Latinceleşmiş adı. Ademin Süryanca şekli Kerdō, Yunancası da Kerdōn'dur. Bk. KERDŌ veya KERDŌN.

CERDO [*kerdo*] **CULAR** (Lat. cerdoniani), M. S. II. yüzyılda Suriyeli Cerdo (bk. KERDŌ) nun Roma'da kurduğu bir gnostik (Fr. gnostique; gnosticisme = Tanrının mahiyetini ve sıfatlarını tam ve yüksek mânasiyle bilip izah edebildiğini iddia eden dinî bir felsefe sistemi; bk. GNOSCULUK) tarikatının adı. C. ın ileri sürdüklerine göre başlangıçta iki ilke vardı; bunların biri (İsanın bilinmiyen babası) iyi, diğeri (Kitab - ı Mukaddes'in Tevrat ve Peygamberler kısımlarında varlığı açıklanan Tanrı) kötü idi ve bu iki sebep birbirine tâbi olmadığı gibi birbirine üstün de değildir.

CEREA [*çerea*], Kuzeydoğu İtalyada. Veneto bölgesindeki Verona vilâyetinde ve Verona şehrinin güneydoğusunda bir kasaba ve bir şehir. Burada 11 Eylül 1798 de Avusturyalılar Fransızlara karşı bir zafer kazanmışlardır. C. bölgesinde pirinç, hububat ve tütün yetişir. Şehrin nüfusu 10 343 (1936); kasabanın nüfusu 1 942 (1936) dir.

CEREALIA (Mit.): bk. CERES.

CEREBELLUM: bk. BEYİNCİK.

CEREBOTANI Luigi [*çerebotąni*], (1874 - 1928), İtalyan kilise adamı ve fizikcisi. Leonato'da doğmuş, Verona'da ölmüştür. 1882 de Verona'da profesör olmuş, uzun zaman Berlin ve Münih'te yaşamıştır. Uzaktan muhabere tekniğine dair birçok buluşları vardır. Bunlar arasında teletopometre (uzaktan ölçmeye yarıyan bir geodetik alet) ile teleautograf, (resim ve yazıyı uzağa nakletmeğe yarıyan alet) sayılabilir.

CEREBRUM: bk. BEYİN.

CEREMONIARUS [*keremoniąrius*], Katolik kilisesinde yapılan âyinleri papalığın koyduğu talimat gereğince, usul ve nizamına uygun bir şekilde, büyük bir itina ve titizlikle idare eden ruhanî.

ČERENKOV RADYASYONU (Rus. Çerenkova - Vavilova Effekt): bk. ÇERENKOV, Pavel Alekseeviç.

CERES [*kęrēs*], eski İtalyada bir tarım tanrıçası. Sonradan Romada da tapınılan C., Yunan tanrıçası Demeter'in aynıdır. C. in kültü, Romada, Dionysos ve Persephone (Lat. Liber ve Libera) nin kültleriyle aynı zamanda kabul edilmiştir. Bu üç tanrı ve tanrıçanın kültü M. Ö. 496 da, bir kuraklık münasebetiyle, Sibylla kitapları adını taşıyan kehanet kitapları ile Romaya girmiştir. Bu kült Yunanlı karakterini tam mânasiyle muhafaza etmiştir; bu hususu şu deliller göstermektedir: 1. M. Ö. 490 da Romanın Aventinus tepesinin bir çıkıntısı üzerinde Circus'a girilen yerin üstünde bulunan mâbet, Yunan üslûbunda ve Yunan sanatkârları tarafından yapılmıştı; 2. tanrıçanın kültü, Yunanlıların Demeter ve Persephone mythos'una dayanırdı ve Yunan aslından İtalyalı kadınlar tarafından Yunanca icra edilirdi.

C E R E S: (Pompeii harabelerindeki duvar resimlerinden; Pompeii, Caso del Naviglio)

C. e ibadet edenlerin hemen hemen hepsi plebs (aşağı halk tabakası) e mensup idi. Tanrıçanın mâbedi plebs aedilis'lerinin idaresi altında idi; bunlar da buğday pazarına nezaret ettiklerinden resmen bu mâbet içerisinde veya buna yakın bir yerde ikamet ederlerdi. Kestikleri para cezaları C. in mâbedine verilirdi. Keza onlara veya plebs tribunus'larına hakaret etmiş olan şahısların malları da bu mâbede verilirdi. Patricius (asılzade) ların, megalesia adını taşıyan ve 4 - 10 Nisan arasında yapılan oyunları esnasında birbirlerine ziyafet verdikleri gibi, plebeius (alçak tabakalı) lar da, C. in mâbedinin kuruluşu esnasında kabul edilen *Cerealia* oyunlarında birbirlerine ziyafet verirlerdi. Sonradan yapılan oyunlar, aedilis'ler tarafından 12 - 19 Nisan arasına konmuştur. Bunun gibi, yine C. in şerefine 2. Pun Harbinden önce ihdas edilen diğer bir yortu da. Ağustosta yapılıyordu. Bu yortu, C. ile Proserpina'nın birleşmeleri şerefine, kadınlar tarafından yapılırdı. Dokuz günlük oruçtan sonra kadınlar beyaz elbiselerle, olgun buğday başaklarından mürekkep çelenklerle taçlanmış olarak, tanrıçaya mahsulün ilk semerelerini getirirlerdi. M. Ö. 191 den sonra *ieiunium Cereris* adını taşıyan oruç, Sibylla kitapları etkisiyle kabul edilmiştir. Önce 4 yılda bir yapılan bu oruç sonraları her yıl 4 Ekimde tekrarlanmıştır. İtalyada C. ibadetinin en sâf şekli belki köylerde muhafaza edilmiştir. Burada, hasadın başlangıcından önce, C. e bir dişi domuz (porca praecidanea) kurban edilir ve ilk biçilen buğday (praemetium) takdim edilirdi. Latincede, aslında «Ceres'e ait» mânasına gelen *cerealis* kelimesi, zamanla «ziraate ait» mânasına da kullanılmış, bundan Avrupa dillerine geçen *cereale* (İta., Rumen), *céréale* (Fr.), *cereal* (İsp., Port., İng.), *Zerealien* (Alm. çoğul) v. b. kelimeleri de genel olarak «hububat, zahire, tahıl» mânasını kazanmıştır.

CERES [*kęres*], Rode kanunu (b. bk.) na göre yörüngesi keşfedilen ve buna uyularak yapılan hesaplar neticesinde 1801 yılının birinci günü Palermo'da Giuseppe Piazzi tarafından meydana çıkarılan birinci küçük gezegen. Eskiden Virgo (Bakire) burcuna bu ad verilirdi (bu burcun α yıldızına Vindemiatrix [Hasatçı kadın] denilmesi ve Meryem ananın da bazan elinde bir orak ve bir demet buğdayla temsil edilmesi bundan ileri gelir. Ceres [b. bk.], Romalılarda mahsul tanrısı).

CERESIO LAGO DI [*lągo di çeręzio*], Lugano gölünün İtalyanca adı.

CERESOLE [*çeresǫle*] veya **CERESOLE ALBA** (Fr. Cérisoles), Kuzey İtalyada, Piemonte bölgesinde, Alba'nın 21 km kadar kuzeybatısında bir köy. Burada 14 Nisan 1544 te Duc d'Enghien kumandasındaki Fransızlar İspanyol ve Mukaddes Roma İmparatorluğu ordularını yenmişlerdir.

CEREŞ (eski Gerasa), Ürdün'de Amman'ın 30 km kadar kuzeyinde Aclun dağlarının güneydoğu eteklerinde Vâdî Cereş denilen küçük vâdi içinde eski bir şehir. Büyük İskender devrinden sonra kurulduğu zannedilen C. in adı, ilk defa Makkabîler (b. bk.) devrinde geçmiştir. C., Traianus devrinde Roma İmparatorluğunun Suriye eyaletine, 160 yılında Arabistan eyaletine ve daha sonra Palaestina Secunda'ya katılmıştır. Bu devirde Gerasa'da yapılan binaların yıkıntılarını ziyaretçiler, hayret ve takdir ile seyretmektedir. Bu şehir Hıristiyanlık devrinde de önemini kaybetmemiş ve piskoposluk merkezi olmuştur. Şehrin nüfusunun yarısı Arap olduğu halde harabeler arasında Arap eserleri bulunmaması, C. in İslâm devrinde önemini kaybet-

tiğini göstermektedir. C. te, Şam atabeyi Tuğtigin (1103 - 1128) in yaptırdığı hisar, haçlı seferleri sırasında Kıral Baudouin tarafından yıktırılmıştır (1121). C. XIII. yüzyılda bir harabe haline gelmiş ve bir daha kalkınamamıştır. 1876 - 1878 Osmanlı - Rus harbinde Kafkasyadan göç eden Çerkeslerden bir kısmı buraya gelerek eski şehrin yıkıntıları arasında bir köy kurmuşlardır.

CERET [*serę*], Fransanın güneydoğusunda bir şehir. Pyrénées - Orientales departmanında, arondisman (kaza) merkezidir. Tech ırmağı üzerinde, Perpignan'dan 28 km uzaklıkta ve denizden 170 m yükseklıktedir. Üzüm ve meyva yetiştiren bir bölgededir. Mantar da imal eder. Nüfusu 5 091 (1956) dir. Eski tahkimat enkazı bulunur. XIV. yüzyıldan kalma Roman üslûbunda bir kilisesi vardır. C. arondismanının 4 cantonu ve 43 nahiyesi vardır; nüfusu 44 506 (1956) dır.

CEREYAN: bk. ELEKTRİK AKIMI, ve ALTERNATİF AKIM.

CEREYAN ŞİDDETİ: bk. AKIM ŞİDDETİ, ELEKTRİK.

CEREZO [*therędho*] **Mateo** (takr. 1626 - 1666 veya 1635 - 1685), İspanyol ressamı. Burgos'ta doğmuş, Madridde ölmüştür. Mateo adını taşıyan babası Madridde Juán Carreño'nun öğrencisi olmuş ve sonra Murillo, van Dyck ve Tiziano'nun eserlerini tetkik ederek kendini yetiştirmiş ve bilhassa Tiziano'nun renk zenginliğini taklidetmiştir. Madridde ve kısa sürelerle de Burgos, Valladolid ve Valencia'da çalışmıştır. C. Madrid ekolunün başlıca temsilcisidir. Dinî konuları canlandıran resim ve portreler yaratmıştır. Birçok eserleri Valladolid'de bazıları da Madrid'in Prado müzesinde, Berlinde ve Leipzig'tedir. En sevilen eseri «La Anunciación» (haber verme) adını taşır ve meleğin, Meryeme, İsanın kendisinden doğacağını bildirmesi hâdisesini tasvir eder.

CERIALIS [*keriąlis*] **veya CEREALIS, Petillius** (M. S. 70 te yaşıyordu), Romalı bir general. Vespasianus'un yakın akrabası idi. 61 yılında, IX. legio Britanya'lılar tarafından bozguna uğratıldığı zaman, Britanya'da bulunuyordu. 69 yılında ortaya çıkan iç karışıklıklar sırasında C., Vitellius'a karşı Vespasianus'un tarafını tutmuştur. 70 te, imparator, Civilis'in idare ettiği Germenler ve Gallia'lılar ayaklanmasını ezen kuvvetlerin kumandanlığını C. e vermiştir. C. ertesi yıl Britanya valisi olmuş ve burada Brigant'ları yenmiştir.

CERİB, eskiden kullanılan bir arazi ölçüsü. C. in bin arşın kare veya altmış kadem karelik bir yüz ölçüsü olduğunu bildiren kaynaklar olduğu gibi, kenarları altmış arşın olan bir kareye verilen ad olduğunu bildiren kaynaklar da vardır. Bazı kaynaklar ise, C. in bir buğday ölçüsü olduğunu ve bir C. lik buğdayın ekileceği yerin ölçüsünü de gösterdiğini yazarlar.

CERİD: bk. CİRİT.

CERİDE, Türk matbuatında belli zaman aralıklariyle çıkan yayınlara verilen ilk ad; (bugün) gazete. Journal, Gazette ve Fars. Ruzname karşılığı Ar. *al - carad* (= çıplak, apaçık, bitkisiz arazi) kökünden gelen bu kelime Arap dilinde de aynı anlamda kullanılır. C. kelimesi, Türk diline matbuatın teşekkülü tarihi ile XIX. yüzyılın ortalarında girmiştir. Bu kelimenin halk arasında duyulmasında ve yayılmasında, hususi teşebbüs ile yayımlanan ilk gazete, «Ceride - i Havadis» in adının tesiri büyüktür. C. kelimesi daha sonraları resmî veya yarı resmî periyodikler için bir terim haline inkılâbetmiş ve yerini gazete (b. bk.) kelimesine bırakmıştır. «Zabıt Ceridesi», «Resmî Ceride», «Ceride - i Rresmiye», «Ceride - i Adliye», «Ceride - i İlmiye», «Ceride - i Mehakim», «Ceride - i Askeriye» v. b. sözlerde de kullanılmıştır.

Türkiyede yayımlanan ilk yabancı dilde gazete «Le Moniteur Ottoman» 1830, ilk resmî gazete «Takvim - i Vekayi» 1831, ilk mesleki gazete «Vekayi - i Tıbbiye» 1850, ve ilk hususi gazete «Ceride - i Havadis» 1840 (bk. MATBUAT) tir.

Ceride - i Havadis: Türkiyede hususi teşebbüs eli ile yayımlanan ilk gezetenin adıdır. Bu gazete 1840 tarihinde William Churchill adında bir İngiliz tarafından kurulmuş-

«Ceride-i Havadis» in başlığı

tur. Gazetenin imtiyazının verilmesinde siyasi tazyik ve tesirler âmil olmuştur. 1836 yılında Kadıköy semtinde avlanmakta iken kuzusunu otlatan bir Türk çocuğunu öldüren Churchill, kapitülasyonların İngiliz teb'alarına bahşettiği imtiyazlara rağmen, Türk polisi tarafından yakalanarak hapsedilmişti. Bu olay İngiltere elçisinin şiddetli protestolarına sebebolmuş, İngiltere ve Osmanlı hükûmetleri arasında politik bir mesele halini almaya başlamıştı. Bu durum üzerine Osmanlı hükümeti Churchill'in dileğini kabul ederek ona bir gazete yayımlama imtiyazını verdiği gibi ayrıca para yardımında da bulunmuş ve bu olay böylece kapanmıştı. 1840 tarihinde yayım sahasına giren «C. i Havadis», sahibinin yabancı tebasında olması ve halk oyunun üzerinde durduğu kötü bir olay ile alâkalı bulunması sebebiyle ve süreli yayınlara karşı hanüz alâkanın yerleşmemiş bulunması yüzünden tutunamamış, zaman zaman yayımını kesmek zorunda kalmış ve ancak Osmanlı hükümetinden aldığı yardımlarla 1860 yılına kadar yaşıyabilmiştir. 1860 yılında «C. i Havadis» e rakîp olarak Agâh Efendinin kurduğu, «Tercüman - ı Ahval» yayım sahasına çıkınca, «C. i Havadis» sahibi Churchill bu gazeteye karşı amansız bir mücadele açmış ve bu iki gazete arasında Türk matbuatının ilk defa şahit olduğu münakaşalar kendini göstermiştir (bk. MATBUAT). «C. i Havadis», «Tercüman - ı Ahval» ile mücadelesinde yine Churchill'in oğlu tarafından kurulan «Ruznâme - i Ceride - i Havadis» ile yardımcı bir yayım daha yapmıştır.

Ceride - i Resmiye: 23 Nisan 1920 de, T. B. M. M. nin açılması ile T. B. M. M. hükümeti teşekkül edince, bu meclisin kabul ettiği kanunları yayımlamak ve T. B. M. M. hükümetinin kararnamelerini, icraatını halka duyurmak üzere resmî ve periyodik bir yayımın yapılması zarureti hâsıl olmuştu. Gerçi İstanbulda Osmanlı hükümetinin resmî organı «Takvim - i Vekayi» yayımına devam etmekte ise de Millî Hükümetin kararlarının ve T. B. M. M. nce kabul edilen kanunların burada yayımlanmasına imkân yoktu. Bu durum üzerine 7 Haziran 1920 de Ankarada kurulan Matbuat ve İstihbarat Dairesine Millî Hükümet namına resmî yayın

«Ceride-i Resmiye»nin başlığı

yapma salâhiyeti verilerek, T. B. M. M. hükümetinin resmî organı olarak«C. i Resmiye»kuruldu ve 7 Ekim 1920 den itibaren yayım sahasına girdi. «C. i Resmiye», İstanbulda Osmanlı hükümeti namına yayımlanan «Takvim - i Vekayi» in yanında Türkiyenin ikinci, fakat hakiki resmî gazetesi hükmünü taşımakta idi.

Millî zaferin kazanılması neticesinde 1 Kasım 1922 de Osmanlı saltanatının son bulması ile Osmanlı hükümeti infisah edince, bu hükümetin resmî organı«Takvim - i Vekayi» de 4 Kasım 1922 tarihli ve 4 608 sayılı nüshası ile ömrünü ikmal etmişti. Bu suretle 1920 den beri yayım sahasında çift resmî gazete durumu da ortadan kalkmış oldu.

Resmî Ceride:«C. i Resmî»nin adının sadeleştirilmesinde atılan ilk adımda aldığı addır. « Resmî C. », «Takvim - i Vekayi» ve «C. i Resmîye»nin devamından başka bir şey olmamakla beraber bu resmî organın yayımı, 1 Haziran 1927 tarihinden itibaren teşekkül etmiş bulunan Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Müdürlüğüne verilmiştir. «Resmî C »nin de adı sonuncu defa sadeleştirilerek, «Resmî Gazete»şekline konulmuş ve gazetenin 7 Şubat 1928 tarihinden itibaren bu adla yayımlanmasına devam edilmiştir.

CERİDE, din ve tasavvuf terimi. Tenha ve yalnız mânasına gelen bu kelime, Şia - i İmâmiye (İsnâ - aşeriye) mezhebinde ölü ile beraber gömülen iki sopaya denir. Bu iki sopa, yaş olmak şartiyle hangi ağaçtan olursa olur. Uzunlukları parmak ucundan dirseğe kadardır. İkisine birden «cerîdeteyn», yahut «cerîdetân» denir. Bu sopaların her iki ucu dümdüz kesilir ve daire şeklindeki o kesik, yaş yere, ölünün, Tanrının birliğine, Muhammedin son peygamber olup Alinin ve onun on bir evlâdının mâsum imamlar olduğuna, Cennete, Cehenneme ve Haşre inandığına dair Arapça sözler yazılır. Bu sopaların biri, ölünün sağına ve bedenle iç kefeninin arasına, öbürü soluna ve iç kefeniyle dış kefeninin arasına konur. Bu sopalar, yaş olarak ölüyle beraber bulundukça ona, kabrinde azap edilmiyeceğine inanılır. Hattâ yanına C. konulmamışsa bu çeşit iki sopanın, ölünün mezarına sokulmasına dair, Şîa'da hadîsler vardır. C. konması sünnettir.

Bektaşî ve Kalenderîlerde, seyyah dervişlerin ellerinde taşıdıkları mızrağa da C. adı verilir.

CERİDE NEZARETİ, Osmanlı imparatorluğunda XIX. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş bulunan malî bürolardan biri.

Osmanlı imparatorluğunda teb'anın nüfus kayıtlarının tutulduğu, haraç defterdarlarının mesahasını yazdıkları arazinin vergi defterlerinin muhafaza edildiği ve vakıfların gelir ve gider defterlerinin tutulduğu küçük bürolardan biri olan Ceride Muhasebesinin 1826 da Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra (Vak'a - yi Hayriye), Padişah II. Mahmud tarafından, askerî ve mülkî teşkilâtta yapılmaya başlanan ıslahat sırasında yeniden teşkil ve tensik edilerek aldığı yeni şekle C. N. adı verilmiştir.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yeniden kurulan ve Asakir - i Mansure - i Muhammediye adını alan askerî teşkilâtın masraflarını karşılamak üzere, devletin birçok gelirleri bu teşkilât hazinesi (Mansure Defterdarlığı) ne devredilmiş olduğundan, Darphane Defterdarlığında Cib - i Hümâyûn hazinesi (padişahın özel masraflarına tahsis edilen gelir) nden başka gelir kalmamış ve devlet işlerini yürütebilmek için yeni gelir kaynaklarının araştırılması zarureti doğmuştu. Bu maksatla Arabiatan, Afrika, Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilâyetleri gibi uzak yerler ile İstanbul ve Edirne vilâyetleri hariç; Anadoludaki ve Rumelideki diğer vilâyetlerde bir nüfus sayımı yaptırılmıştı. Bu nüfus sayımına ait defterler vilâyetlerden İstanbula gönderilmeye başlanınca, daha önce Evkaf Nezaretinin teşkil edilmesi üzerine, vakıflara ait işlerini bu nezarete, Haraç Deftardarlığına ait vergi defterlerini Mansure Deftardarlığına devrederek, görevleri azalmış bulunan Ceride Muhasebesi, nüfus sayım defterlerini muhafaza etmek, nüfus değ şikliklerini defterlerde tespit etmek ve bu defterlere göre Osmanlı teb'asına tarhedilecek vergilerin hesaplarını yapmak görevlerini üzerine alarak yeniden teşkilâtlandırılmış ve C. N. denilmiştir. Bu nezaret, 1 nazır, 1 başkâtip, 1 münşî, 1 defteri ve lüzumu kadar memurdan meydana gelirdi; önceleri Darphane Defterdarlığına, daha sonra ise Maliye Nezaretinin teşkili üzerine bu nezarete bağlanmıştı.

C. N. kurulmasından sonra sancaklardaki nüfus değişikliklerinin üç ayda bir İstanbula bildirilmesi ve bu suretle İstanbulda bulunan vergi matrah defterlerinin tashih edilmesi karar altına alınmışsa da, kısa bir zaman sonra bu usulün zorlukları anlaşıldığından, sancaklarda C. N. ne bağlı olarak nüfus nazırı denilen mahallî memurluklar kurulmuş ve sancaklardki nüfus degişikliklerinin bu nazırlar tarafından kaydedilmesi ve vukuat jurnallerinin altı ayda bir İstanbula gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

1838 yılında Hazine - i Âmirenin, Mansure Defterdarlığı ile birleştirilmesi suretiyle Maliye Nezaretinin kurulması sırasında gördükleri işler birbirine yakın veya benzer olan bürolar da birleştirilirken C. N. de Mevkufat (b. bk.) kalemi ile birleştirilmiş, fakat adında bir değişiklik yapılmamıştı.

1840 ta C. N. Ruznâmecilik kalemi ile birleştirilerek Muhasebe - i Umumiye Müdürlüğü haline konulmuştu.

Osmanlı imparatorluğu maliye teşkilâtında 11 yıl kadar devam etmiş bulunan C. N., kurulduğu sıralarda yapılan nüfus sayımı sonunda tespit edilmiş bulunan 5 milyona yakın Osmanlı teb'ası için, nüfus başına 150 kuruş vergi tarhetmek suretiyle 1830 yılı başında Osmanlı hazinesine önemli bir gelir sağlıyarak o yılın bütçesinde 196 bin kese gelir fazlası elde etmek imkânına sahip bir kalemdi.

Ceride Nazırı: Ceride Nezareti (b. bk.) nın âmiri. 1830 yılında kurulmuş bulunan bu nezaretin ilk nazırı Bâb - ı Defterî mektupçusu Said Efendidir. Bu nezaretin ilk başkâtipliğine ise Defterdarlık Mektupçuluk Kalemi halifelerinin en önde geleni bulunan Ahmed Kemal Efendi (sonradan Paşa ve evkaf nâzırı) tâyin edilmişti. Ceride nazırı, nezaretin teşkili sıralarında ayda 7 500 kuruş maaş almakta idi.

C. N., Maliye nezaretinin kurulmasından sonra Mevkufat (b. bk.) kalemi ile birleştirildiği sırada Ceride Nazırlığına Süleyman Faik Efendi tâyin edilmiştir. Onun ölümünden sonra ise yine eski nazır Said Efendi getirilmiştir. 1840 yılında bu nezaret, yerini, Muhasebe - i Umumiye Müdürlüğüne bırakınca C. N. unvanı kaldırılmıştır.

CERIDWEN [*keridwen*], (Ceridwen ve Keridwen şekillerinde de yazılır.), İngilterenin Gal (Wales) eyaleti yerlilerinde, Kelt mitolojisinin Brython kolu mitolojisine göre bir tabiat tanrıcası. Geleneğe göre Taliesin'in anası olup onun için sihirli ilham kazanını hazırlamıştır.

CERIGNOLA [*çeriñola*], İtalyanın güneydoğu bölgesinde bir şehir ve idari mıntaka. Apulia bölümünün Foggia vilâyetinde, Foggia ile Bari arasında, Ofanto nehrinin kuzeyindedir. Zengin bir ziraat bölgesinin pazarı olup mantarlariyle tanınmıştır. 28 Nisan 1503 te Gonsalvo de Córdoba'nın kumandası altında bir İspanyol ordusu, Nemours dukası Gaston de Foix'nın kumandası altında bir Fransız ordusunu yenmiştir. Şarapçılık merkezidir. Nüfusu 53 800 (1955) dür. Şehirde bir katedral, bir tiyatro ve bir ziraat okulu vardır.

CERIGO [*çerigo*] ve **CERIGOTTO** [*çerigotto*], Yunanistandaki İon adalarından Kythēra (Lat. Cythera) nın ve Antikythēra (Lat. Aegilia) nın İtalyanca adı. Bk. KYTHERA.

CERÎME (Arp. *cereme* = suç, günâh, cinayet; çoğul şekli *cerâim*; *el-cerîm* [çoğul şekli *cirâm*] kelimesinin müennes şekli olarak = günâhkâr; başka anlamları: bir adamın en son çocuğu [tekne kazıntısı]; bir zümrenin veya şirketin işçisi; yaş hurma, kesilmiş ağaç; bugünkü Türkçede *cereme*, bu kelimeden ve bu anlamdan bozulmuş olarak = başkası tarafından yapılan veya kaza olarak meydana gelen zararı nakden ödeme, karşılama), Osmanlı kanunnamelerinde C., suç ve ceza karşılığı olarak iki anlamda kullanılan bir terim.

1. Suç olarak C., subaşı veya sipahilerin timarlarının ellerinden alınması halinde geçer. Bir sipahinin timarının elinden alınmasını icabettirecek C. ler, bu sipahinin adam öldürmesi veya sefer-i hümayuna iştirak etmemesi keyfiyetidir (K. Livâ-i Niğbolu); C. işliyen gönüllü askerlerin ise ulûfeleri hemen kesilerek, suçlular Rumeli serhatlerine gönderilirlerdi (K. Gönülliyân); Mısırdaki Çerkes kölemenlerinin küçük C. leri ağaları tarafından görülür; suçluların C. leri büyük ise, bunların da ulûfeleri kesilerek, gemi ile derhal İstanbula küreğe konmak üzere gönderilirlerdi (K. Tâife-i Çerâkise).

2. Ceza anlamında C., kullanılırken muhtelif suçlara karşı ödenen nakdî ceza olarak tesbit olunmuştur. Bu C. ler suçun şer'î diyet ve karşılıklarından sonra alınan bir paradır ki, örf olarak tatbik olunmuştur. Suçlulardan alınan C. nin yarısı suçun işlendiği timar veya zeametin sahibine, yarısı ise sancak beyine verilirdi (K. Estergon, K. Livâ-i Novigrad). Suç şehirde işlenmiş ise suçludan alınan C. yi subaşı alır, bunun onda biri de suçluyu yakalıyan ases'e verilirdi (K. Vilâyet-i Diyarıbekir).

Bu şekilde alınan C. lerden yara ve bereler icin 100 akça, kavga döğüşten 50 akça (K. Livâ-i Lipova), cinayet suçlarında suçlunun haline göre 400, 200, 100 akça (K. Vilâyet-i Erzurum) veya 15 altın (K. Türkmen), zina suçunda suçlu evli ise, 300, 200, 100 akça; suçlu ergen olduğu takdirde, 200, 150, 100 akça (K. Vilâyet-i Erzurum), hayvan hırsızlığında her çalınan hayvana karşılık üç hayvan (K. Türkmen), tarla ve ekinlere zarar veren hayvanlardan at, öküz, katırdan her biri için, zararı yapan hayvan sahibine 5 deynek vurulduğu gibi, yine hayvan başına sahibinden 5 akça, inek için 4 akça üç koyun için 1 akça, domuz için 1 akça (K. Livâ-i Karesi, K. Vilâyet-i Erzurum, K. Livâ-i Tırhala) C. alınması kanun idi. Şehirlerde işlenen suçlarda, meselâ narhtan fazla fiyatla mal satan esnaftan her dirhem karşılığına 1 akça (K. Eyalet-i Mora, K. Vilâyet-i Diyarıbekir), aşçı ve ekmekçilerin pis görülen kab ve kacakları için mal sahibinin durumuna göre C. alınırdı. Şehirde gece vakti sarhoş olarak yakalananlardan 5 akça C. alınması da kanun hükmü idi (K. Vilâyet-i Diyarıbekir).

Anadolu beylikleri zamanında tatbik edilen bazı C. ler ise Osmanlı İmparatorluğu zamanında yürürlükten kaldırılmıştır. Bunlar arasında meselâ Erzurum vilâyetinde paşa ve sancak beyi mehterlerinin serbest saz sanatkârlarından aldıkları C. ler sayılabilir (K. Vilâyet-i Erzurum).

C. kelimesi yer yer mahallî isimler de almıştır. Bunlar arasında kanunnamelere kadar giren ve resmî bir mahiyet alan *bâdihava*, *nâyibcelik*, *divanbeylik*, *bulacalık* (arabuluculuk) ve *ayıplık* kelimeleri en meşhurlarıdır.

Çerkes kabîleleri arasında da C. usulü XIX. yüzyılın sonlarına kadar câri olmuştur. Çerkeslerde «babalık» sahibi olan, «besleme» bir tüccarın malına veya ırzına kasteden bir Çerkesin yaptığı tecavüzden hâsıl olan zararın dokuz mislini C. olarak ödemesi gelenek icabından idi.

CERINTHE (Bot.): TAVŞANEKMEĞİ.

CERÎR, b. Atiyye b. il-Hatafâ (ölm. 729 veya 733), Emevîler devrinin en büyük Arap hicivcisi. Temîm kabîlesinin bir kolu olan Benî Küleyb b. Yerbû aşiretindendir. Benî Yerbû'un kolu olan Benî Zuheyl ile yine Temîm soyundan Mucâşi'ler arasında başlıyan kavga (684) üzerine soyunun şerefini korumak için, Mucâşî'lerin en ünlü şairi Ferezdak ile karşılaşmak zorunda kalmış ve hayatı boyunca onunla uğraşmıştır. Haccâc'ın Irak valiliği sırasında onun yardımiyle Halife Abdülmelik'in sarayına girmiş, hususiyle Halife II. Osman tarafından çok korunmuştur. Yemame'de ölmüştür. Şiirlerinde bedevî özellikleri görülen C. in, hicviyelerinden başka, güzel mersiyeleri ve halifelere yazdığı kasideleri de vardır. Divanı Kahire'de basılmıştır (1895).

CERÎRÜ'L-BASRÎ, b. 'Atiya et-Tamîmî (ölm. 728-729), Arap şair ve hicivcisi. Basra'da yetişen C.-B., Irak valisi Haccâc İbni Yusuf'un delâleti ile Emevî sarayına intisabetmiştir. Halife Abdülmelik zamanında tanınmaya başlamış, fakat dindar Halife Ömer İbni Abdülâziz devrinde şöhretinin şahikasına erişmiştir. Hayatının ilk devrelerinde kudretli bir hicivci olarak tanınan C.-B. in, hicivlerinden başka kasideleri, methiyeleri ve mersiyeleri de vardır.

Ferezdak ve Ahtal ile aynı çağlarda yaşıyan C.-B. in Ferezdak'a karşı büyük bir sevgisi vardı; onun ölümünü duyduğu zaman, ağlıyarak, «O benim biricik yıldızımdı, onun ölümü ile benim de artık meşgul olacak bir şeyim kalmadı» demiş ve hayatının sona ermekte olduğunu işaret etmişti. Hakikaten C.-B., Ferezdak'ın ölümünden 40 gün sonra ölmüştür.

C.-B., Arap şairleri arasında önemli bir yer işgal eder. Ondan sonra yetişen şairlerden Ebu Timmâm, El-Buhturî ve El-Mütenebbî ile mukayese edildiği zaman, C.-B. ile çağdaşı Ferezdak ve Ahtal'ın diğerlerinden üstün olduğu görülür. C.-B. ve arkadaşları parlak mazmunlar ve beliğ sözleri ile ayrı bir hususiyet taşırlar. C.-B., Emevîler devrinde, bilhassa Halife Abdülmelik ve Irak valisi Haccâc ile tekrar canlanan Arap bedevî geleneklerini terennüm etmiş, kabîleler arasındaki gazvelerde pek mühim tesirleri görülen hicivler ve methiyeler yazarak savaşanları teşçi etmiştir. Hicivleri kadar, kasideleri ile de tanınan C.-B. in divanı Kahire'de basılmıştır. Hicivlerini ihtiva eden külliyatı, yazma halinde İstanbul Bayezit Umumi kütüphanesinde bulunmaktadır.

CÉRISOLLES (Coğ.), Ceresole Alba'nın Fransızca adı.

ČERKOV [*çerkov*] **Čerchow,** Çekoslavakyada Bohemya Ormanı (Çek. Český Les, Alm. Böhwer Wald) nın kuzeybatısında (Alm. Oberpfälzer Wald), Bavarya'daki Furth im Wald'ın kuzeyinde en yüksek tepe (1 039 m).

CERLETTI [*çerletti*] **Ugo** (doğ 1877), İtalyan hekimi. İtalyanın Conegliano şehri (Treviso vilâyeti, Venezia Euganca bölgesi) nde doğmuştur. L. Bini ile birlikte ilk defa (1938) tatbiki basit olan, elektrikle şok (shock) tedavisini kullanmıştır. Eserleri: *La Glandola tiroide nei fanciulli delle scuole di Roma e dei paesi ad endemia gozzo - cretinica* (Roma, ve guatr - bunaklık hastalığı görülen memleketlerdeki okulların çocuklarında kalkan bezi) [1906], *Il Problema antropometrico nel cretinismo endemico* (Mahallî bunaklıkta antropometrik mesele) [1906], *Ricerche sperimentali sull' origine dei plasmatociti* (Plazmatositlerin menşei üzerinde deneysel araştırmalar) [1907] ve *Riassunto delle lezioni di clinica delle malattie nervose e mentali* (Sinir ve akıl hastalıkları klinik derslerinin özeti) [1946]; C. ayrıca *Funzione e disfunzione tiroidee* (Kalkan bezinin çalışması ve çalışmaması) [1923] adlı eserin yayımlanmasını sağlıyanlardandır.

CERM, Afganistanda Koca Mohammed dağ silsilesinin kuzey ucunda bir kasaba. Burada lâcivert taşı (b. bk. lapis lazuli) ocakları vardır.

ČERNA [*çerna*] veya **CRNA** [*tsırna*] (Sırp. - Hırv. = siyah), Yugoslavya'da bir nehir; bk. KARASU.

CERNA [*çerna*], **Panait** [asıl soyadı: **Stanciof,** Bulg. **Stançov**] (1881 - 1913), Rumen lirik şairi. Tulça (Rumen. Tulcea) civarındaki Cerna'da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. Eminescu gibi kötümser olmakla beraber, şiirlerinde hayata ve ahlâki yenileşmeye olan derin inancını da ifade etmiştir. Goethe ve Lenau'nun eserlerini Rumenceye çevirmiştir (*Faust lui Goethe,* [= G. nin Faustu], 1909). Rumen edebiyatının en büyük lirik şairlerinden biri ve en ileri gelen felsefi şairidir. Edebî hayata «Floare albastra» (Mavi çiçek) adlı dergide şiirler yayımlayarak girmiş (1898), «Convorbiri literare» (Edebî konuşmalar) dergisinde (1901 - 1908), «Semănătorul» (Ekinci) dergisinde (1904-1906) şiirler yayımlamış ve külliyatını 1910 da *Poezii* (Şiirler) başlıklı bir kitap halinde yayımlamıştır.

ČERNA HORA [*çerna hora*] (Çek. - Slovak. = kara dağ; eskiden Avusturya - Macaristanda Alm. olarak *Czernahora* ve *Czernagora* şekillerinde de yazılırdı), 1945 e kadar, Karpatlaraltı Rutenyası (Çek. Podkarpatská Rus, Rus. Zakarpatskaya, Fr. Carpatho - Ukraine veya Ruthénie Subcarpathique), Polonya'nın da Galiçya (Pol. Halicz, Rus. Galitsiya, Fr. Galicie) bölgeleri sınırında bulunan sıradağlar. Karpatların ormanlarla kaplı en yüksek sırtlarını teşkil eden bu dağların en yüksek tepesi Hoverla (Rus Goverla; 2058 m) dır; Tisa (Rus. Tissa, Mac. Tisza, Alm. Theiss, Sırp. Tisa) ve Prut (Alm. Pruth) nehirlerinin kaynakları bu dağlarda bulunur. Č. H., 29 Eylül 1945 te, Sovyetler Birliğine dâhil Ukrayna'ya geçerek Çerna Gorı (b. bk.) adını almıştır.

ČERNAGORA veya **CRNAGORA** (coğ.): bk. KARADAĞ.

CERNĂUȚI [*çernĭuts*], şimdi Ukrayna'da bulunan Çernovtsi (Alm. Czernowitz) şehrinin Rumence adı. Bk. ÇERNOVTSI.

CERNAVODĂ [*çernavodĭ*] (İslâv = karasu), Rumen Halk Cumhuriyetinin Dobruca (Romen. Dobrogea) bölgesinde, Tuna boyunda bir şehir ve liman. Nüfusu 6 500 (1949)

CERNAVODĂ köprüsü

dür. Burada, 1 300 m genişlik gösteren Tuna üzerine büyük bir demiryolu köprüsü yapılmıştır ki, bu yolla Köstence (Rum. Constanța) limanı, Bükreş (Rumen. București) ve kuzey Romanya şehirlerine bağlanmıştır. Petrol borusu buradan geçer. 1953 te biten Tuna - Karadeniz kanalı buradan başlar. Birinci Dünya Harbi sırasında C., 25 Ekim 1916 da Alman - Bulgar orduları tarafından zaptedilmiştir. Çimento fabrikası vardır. Tahıl ihraceder.

CERNAY [*sernē*] (Alm. Sennheim), Fransanın Haut-Rhin departmanında, Thur nehri üzerinde, Thann'dan 6 km mesafede kasaba ve arondisman merkezi. Nüfusu 6 645 (1956). İplik ve basma fabrikaları, XIII. yüzyıldan kalma mükemmel tahkimat ve bu arada Thann kapısı, Bar hanedanına mensup Ferrette kontlarının mezarları bulunan Saint-Etienne kilisesi (XI. ve XVI. yüzyıllar) vardır. M. Ö. 58 yılı sıralarında Caesar, Ariovistus'u, Bernhard von Sachsen-Weimar, Lorraine (veya Lothringen) dukası IV. Charles'ı (1638) C. de mağlûbetmiştir. Rivayete göre 833 yılında Sofu Louis'nin tahttan feragat ettiği yer olan Ochsenfeld (Öküz tarlası), C. yakınlarındadır.

CERNE [*kerne*], eski coğrafyada Afrikanın batısında bir adaya verilen ad. Kartacalı Hanno tarafından keşfedilmiş ve sömürge haline getirilmiştir. Bugünkü Arguin olması muhtemeldir.

ČERNOMEN [*çernomen*] veya **ČRNOMEN** (Bizans. Tzernomianon, Yun. Tsermen, Bulg. ve Türk. Çirmen), 26 Eylül 1371 de büyük Türk - Sırp meydan muharebesine sahne olan Çirmen köyünün Sırpça - Hırvatça adı. Bk. ÇİRMEN.

ČERNOŠIN [*çernoşin*] (Alm. Tschenoschin), Çekoslavakyanın Batı Bohemya bölgesinde Stříbo (Alm. Mies) bölümünde sayfiye şehri. Deniz seviyesinden 501 m yükseklikte bulunan Č., Gmünd - Ohře (Alm. Eger) tren yolu üzerindedir.

CERNUNNOS [*kernunnos*] (Lat. - Kelt. = boynuzlu), bir Gallia tanrısı. Abideler üzerinde ekseriya başında geyik boynuzları ile tasvir edilir.

CERNUSCHI [*çernuski*], **Enrico** (1821 - 1896), İtalyan siyaset adamı ve iktisatçısı. Milano'da doğmuş, Mentone'de ölmüştür. 1848 de Lombardia İhtilâline katılmış,

Fransaya sığınmış ve orada siyasete devam etmekle beraber iş hayatına atılmıştır. C. iktisatçı olarak kâğıt paranın rolüne ve milletlerarası ödemelerde altın ve gümüş paranın bir arada kullanılması (bimétalisme) usulünün ihdasındaki faydalara dair birçok eserler bırakmıştır.

C. **Müzesi,** 1871 yılı sonunda Daimyo (b. bk.) ların mağlûbiyeti sıralarında Japonyaya giden C., oradan pek büyük değer taşıyan sanat eserleri getirmiş ve sonra bu kolleksiyonu, Çinden gelme eserlerle zenginleştirmiştir. C., ölürken kolleksiyonunu ve Velasquez caddesindeki konağını Paris şehrine bırakmıştır. 1898 de açılan C. M. bilhassa tunçtan Japon eserleri bakımından zengindir. Burada pek büyük (4,5 m) ve oturmuş haldeki bir Buddha heykeli de bulunmaktadır. Fransız müsteşriki ve Türkoloğu René Grousset (b. bk.) 1933 ten ölümüne (1953) kadar bu müzenin müdürlüğünde bulunmuştur.

CERNUSCHI [*sernuşçi*], **Félix** (doğ. 1907), Arjantinli fizikçi. Uruguay'ın Montevideo şehrinde doğmuştur. Cambridge'te (1933 - 1937), Paristeki Henri Poincaré Enstitüsünde (1937), Princeton Üniversitesinde ve Massachussetts Teknoloji Enstitüsünde tahsil edip buralardan mezun olduktan sonra Arjantinin Tucumán Üniversitesinde nazari fizik ve tatbikî matematik profesörü olmuştur (1939). Fizik alanında birçok eserin müellifidir. Fen dergilerinde yayımlanmış makalelerinden bazıları şunlardır: *Sur les neutrons* (Nötronlara dair) [1937], *An Elementary Theory of Condensation* (Elemanter kondansasyon teorisi) [1939], *Super Novae in the Neutran - Core Stars* (Nötron çekirdek yıldızlarında üstün nova [b. bk.] lar) [1939], *A Tentative Theory of the Origin of Cosmic Rays* (Kozmik ışınların menşei üzerine bir teori denemesi) [1939], *On the Behavior of Matter at Extremely High Temperatures and Pressures* (Son derece yüksek ısılarda ve basınçlarda maddenin geçirdiği haller) [1939].

CERNY - EN - LAONNOIS [*serni - ã - lanua*], Fransada Laon'un 13 km güneydoğusundaki Aisne'de bir köy. 1917 de C. civarında yapılan savaşlarda Fransız taarruzları 7. Alman ordusunun mukavemeti karşısında başarısızlığa uğramıştır.

CÉROMANCIE [*seromãsi*] (Yun. *kēros* = balmumu ve *manteia* = fal), eski zamanlarda ve sonra Türklerde bir fala bakma tarzı. C., su dolu bir kaba, erimiş balmumu damla damla akıtmak suretiyle tatbik edilirdi; su içinde soğuyarak katılaşan balmumu damlalarının aldığı şekiller birer birer incelenir ve bunlardan iyilik veya kötülük mânaları çıkarılırdı.

CERONE [İta. *çerone*, İsp. *therone*], **Domenico Pietro** (İsp. adı: **Domingo Pedro**; 1566 - 1613 ten sonra), İtalyan rahibi ve musiki bilgini. İtalyanın Bergamo şehri (Lombardia) nde doğmuştur. 1592 de Madridde II. Felipe'nin ve sonra da III. Felipe'nin koro heyetlerine âza olmuş, İtalyaya dönüşünde Napoli kıraliyet korosuna tâyin edilmiştir. *Le regole più necessarie per l'introduttione de canto fermo* (Cantus firmus [b. bk.] un girişi için gereken kaideler) [1609] adında İtalyanca bir cantus planus ana kitabı ve İspanyolca önemli bir eser yayımlamıştır: *El Melopeo y maestro, tractado de musica theorico y practica* (Melodi ilmi [melopoeia] ve hocası, nazari ve amelî müziğin el kitabı) [1613].

CERQUOZZI [*çerkvotstsi*], **Michelangelo** (1602 - 1660), İtalyan ressamı. Romada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Guiseppe Cesari'nin talebesi olan C., daha sonra Flaman ressamı Jokob de Hase'nin de öğrencisi olmuştur. C. bilhassa muharebe tabloları yapmıştır (bu sebeple kendisine «delle Battaglie» [muharebe tasvircisi] adı da takılmıştır). Daha sonraki resimleri, daha emin bir karakterde, daha kuvvetli renklerle, iyi müşahede edilmiş ve isabetli bir şekilde canlandırılmış aşağı sınıf halkın hayatından alınma tablolardır. Çok rağbet gören bu tablolara Bambocciate deniliyordu (yine bundan dolayı onun ikinci takma adı «delle Bambocciate» dir). C. nin tabloları, Romada Galleria Nazionale d'Arte Antica, Palazzo Spada ve Borghese galerisinde, Pariste Louvre müzesinde, Münihte Pinakothek'te ve Dresden galerisindedir.

CERR (Arp. Carr; *garra* > *carra* = çekmek, sürüklemek), Arapçada isim çekimi (iʿrāb, Fr. déclinaison) ndeki üç halden biri, *-in* hali (Fr. génitif). Bu adı Basra gramercileri (Başriyyūn) vermişlerdir; Kufa gramercileri (Kūfiyyūn) buna *ḫafḍ* (Arp. *ḫafaḍ* = alçaltmak) derler. Gramerci Sibeveyh (Sibawaihi) e göre C., *kesre* (esre) nin anlamdaşıdır ve son hecedeki *- i* vokalini gösterir, ki genitifin işaretidir. El - Ṣanhācī'nin *Ecurrumiye* (*Acurrūmiyā*) adlı gramerinde *ḫafḍ*ın üç vasfı vardır denmiştir: *kesre*, *ya*, *fetha*. Zemahşerî'nin *Mufaṣṣal*ında C., ismin bir hususiyeti (*ḫawāṣṣ al - ism*) dir, ki ne fiillerde vardır, ne de edatlarda. İsmin çekiminde öbür iki hal gibi, C., *ʿalam ʿalā maʿnā* (= bir maksada tekabül eden işaret) lardan biridir ve isim tamlaması (iḍāfa, izafet, Fr. annexion) nda kullanılır. Çekilebilen (muʿreb, Fr. declinable) kelimelerden gerek her 3 hal ekini de alan (munşarıf, Fr. triptote), gerek yalnız 2 hal eki olan (gayrı munşarıf, Fr. diptote) isimlerin C. hali vardır; yalnız 2 çekim eki alanlarda, genitif ile akkusatif ekleri şekil bakımından birbirinin aynıdır. Araplar, çekim eklerini *ref* (*rafʿ* = yükseltme; nominatif; işareti: *- u*), *cerr* (*carr* = çekme; génitif; işareti: *i*) veya *ḫafḍ* (= alçaltma), ve *naṣb* (= yürüyüşü hızlandırma, nağmeleme; accusatif; işareti: *- a*) şekillerinde adlandırmakla, bunlarda, sırasiyle, «yükseltme», «çekme, alçaltma» ve «hızlandırma, nağmeleme» vasıflarını görmüşlerdir.

Arapçada «oblique» (direct'in zıddı) ve «prépositionnel» (ön - takı [préposition] hali) bir hal olan C., şu çekim ekleriyle yapılır: 1. Aslı tenvin (tanwīn, Fr. nunation; yani *- un* eki) li olan müfret müzekker ve müennes, ve cem - i mükesser (al - camʿ al - mukassar, Fr. pluriel brisé) isimlerde: *- in* ekiyle, meselâ *ḫādimatun* (= hizmetçi kadın) gen. *ḫadimatin*. 2. Aslı tenvinli olmıyan isimlerde: *- a* ekiyle, meselâ *makkatu* (= Mekke), gen. *makkata*. 3. Aslı tenvinli veya tenvinsiz olup bir harfü't - tarifle veya izafetle belirtilmiş olan isimlerde: *- i* ekiyle, meselâ *as - sāriḳu* (= belli hırsız), gen. *as - sāriḳi*; *ṣāḥibu'l - baiti* (= evin sahibi), gen. *ṣāḥibi'l - baiti*. Bir kesreden sonra gelen *- y* ile biten isimlerin C. inde *- iyin* eki > *- in*; *- iyi* de *- i* şeklinde kısalır; cem - i salim (al - cemʿ as - sālim, Fr. pluriel sain) de de «kesre *- y*» tamamiyle düşer, meselâ *ḳāḍiyin* (= bir kadı'nın) yerine *ḳāḍin*; *al - ḳāḍiyi* (= belli kadı'nın) yerine *al - ḳāḍī*; cemi gen. *ḳāḍīna*, gibi. Tesniye (*tathniya*, Fr. duel; ikil) de C., *- aini* ekiyle yapılır, *malikāni* (= 2 melik), gen. *malikaini*, gibi. Müzekker cem - i salim'de C. in eki *- īna*dır, meselâ *malikūna* (= melikler), gen. *malikīna*. Müennes cem - i salim'de C. *- ātin* ekini alır, *ḫādimātun* (= hizmetçi kadın), gen. *ḫādimātin*, gibi.

Bütün ön-takı (harfü'l-cerr, Fr. préposition) lar C. hali ile kullanılırlar, meselâ *fī bustānin* = bahçede, *ʿalā'l-cibāli* = dağlarda, *li'l-waladi* = çocuk için, *mina'l-buyūti* = evlerden, gibi. C. halinde bulunan bir isim *macrūr* (mecrur) veya *maḫfūḍ* (mahfuz) terimleriyle vasıflandırılır.

Arapçada *ḥarf* (ve *edāt*) terimi, aynı zamanda «bölücük» (Fr. particule) karşılığıdır da. Ön-takı (harf'ül-cerr, Fr. préposition), bağlaç (ḥarfü'l-aṭf, Fr. conjonction), ünlem (ḥarfü'n-nidā, Fr. interjection), gibi söz bölüklerine «harf» denmesinin sebebi. bazılarının tek bir harften ibaret oluşudur; fakat daha fazla harfle yazılanlara, «edat» demek doğru olacaktır. Buna göre Arapça ḥarfü'l-cerr ikiye ayrılır: 1. Tek harften ibaret olup kendinden sonra gelen kelimelere bitişenler, meselâ *wa'llahi bi'llahi ta'llahi*, gibi. 2. Bitişmiyen, müstakil kelimeler. ki asıl edat, veya akkusatif halinde isim olabilirler, meselâ *fī'd-dāri* = evde, *min al-ḫīmati* = çadırdan, *maʿa salāmi* = selâmetle, akkusatifle de *taḥta şacaratin* = bir ağacın altında. Ḥarfü'l-cerr ile buna bağlı isme «al-carru wa'l-macıūru» denir. İki harfü'l-cerr yan yana geldikleri zaman, ikincisinin aslı isimse genitif haline girer, *min taḥti* = altından, *min fawḳi* = üstünden, gibi. Bir isim, genitif halinde olan başka bir ismin yüklem (haber, Fr. attribut) i veya bedel (Fr. apposition) i ise, kendisi de genitif halini alır.

Bir kelime ile onu takibeden genitif hali münasebetine *iḍāfa* (izafet, isim tamlaması, Fr. annexion) denir, ki birtakım kurallara tâbidir. Bu tamlamadaki -*in* hali, yani genitif, *muḍāf ilaihi* (muzafun ileyh) halidir. Bk. İZAFET.

CERRAH, Mehmet Paşa (ölm. 1604), Osmanlı sadrazamı. Enderun havas ve bendegânından iken Cerrahlık öğrenmiştir. 1574 III Murat'ın cülûsu sırasında has oda çuhadarı iken Şehzade Mehmet (III. Mehmet) i sünnet etmiş ve bu sayede ertesi yıl, 1575 te saraydan Yeniçeri Ağalığı ile çıkmış ve sonra vezaret rütbesine erişmiştir. 1579 da azledilmiştir. Mazul olarak Genci'de bulunurken III. Murat'ın tensibi ile 1586 Haziranında bu defa ikinci vezirliğe getirildi. 1587 Şubatında tekrar azledildi ise de aradan birkaç ay geçmeden 1587 Mayısında bu sefer üçüncü vezir olarak kubbe altı çalışmalarına katıldı. III. Mehmet zamanında 1598 Nisanında ikinci vezir iken Hadım Hasan Paşa'nın yerine Sadrazamlığa getirildi. Fakat damla hastalığına müptela olduğundan çok kere divan toplantılarına gidemez, sık sık Nişancı Mehmet Paşayı konağına çağırarak onun tavsiyeleriyle iş görürdü. Halk arasında: «Devlet-i aliyyede bedel ile vezaret mümkün ve münasip değildir, vekâlet ile sadaret olmaz» gibi sözler üzerine 10 ay sonra 1599 da mühr-ü hümayun kendisinden alındı.

1603 te sadaret kaymakamlığına getirilmiş ise de gene damla hastalığı yüzünden 4 ay sonra (1603) azlolunmuştur. Sonradan reisülküttap (hariciye nazırı) olan Kâtip Besim İbrahim Efendi onun tezkerecisi idi.

İstanbulda Cerrahpaşa semti, adını bu zattan almıştır. Burada 1593 tarihinde Mimarbaşı Davud Ağa'nın C. adına yaptığı bir külliye vardır.

Camiinin yanındaki türbede metfundur. Oğulları Pirî ve Osman Beylerden Pirî Bey de yanında gömülüdür. Mehmet Paşa halim selim, temkinli bir insan idi.

CERRAHBAŞI, Osmanlı İmparatorluğunda sarayda, orduda ve darüşşifalarda başcerraha verilen unvan. Tabip, cerrah, kehhal gibi sıhhi personel her ne kadar bütün imparatorluk sathına yayılmış ise de, en değerlileri veya kendilerini gösterenler hükümdarın veya yakınlarının sıhhatleri ile meşgul olmak üzere saraya memur edilirlerdi ki, bunlara hassa veya saray hekimleri, cerrahları ve kehhalları denirdi. Saray sağlık personelinin sayıları zaman zaman değişmiştir. Fatih Sultan Mehmet, hattâ II. Murat devrinden beri bu sıhhi personelin başında hekimbaşı, C., kehhalbaşı gibi şefler görüyoruz. Ancak hekimbaşı, bilgisinin şümulü ve nüfuzu itibariyle hepsinden üstün olup C. ile kehhalbaşı ona bağlı idiler. Hekimbaşı, saray sağlık personelinin başı olduğu kadar, bütün memleketin sağlık işlerinden de sorumluydu. Yani bugünkü sıhhat vekilinin salâhiyetlerini temsil ediyordu. Tabiî, C. ile kehhalbaşı da, hekimbaşının emrinde olmakla beraber, kendi şubeleri dâhilinde memleket çapında bir sorumluluk taşıyorlardı.

Yeniçeri Ocağında donanmada, tophanede ve humbaracı ocağında olduğu gibi, sefer halinde teşekkül eden ordularda da müstakil C. lar, sercerrahlar vardı.

Yeniçeri Ocağının sıhhi teşkilâtı hekimler ve cerrahlardan müteşekkildi. Hekimler, Yeniçeri ocağına mensup olmayıp maaşla tâyin edilmiş müslim veya gayrimüslim hekimlerdi. Cerrahlar ise Yeniçeri ocağından olup Ağa kapısındaki ehl-i hirfetten, yani sanatkârlardan sayılırlardı.

Cerrahlar şakirtlik ile işe başlarlar ve zamanla kalfa ve cerrah olurlardı. Bunların içinden birisi de Yeniçeri Ocağı C. sı olurdu.

Her Yeniçeri bir yaralıya yapılacak ilk bakımı, kan dindirmek, kırık-çıkık tesbit etmek, yara sarmak gibi hususları bildiğinden seferde cemaat ortaları veya yayabaşıların, yani bölük kumandanlarının bir vazifesi de yaralı ve hastalara bakmak, icabedenlerini develere yükletilmiş mahfelere koyarak geri göndermekti. Tabipler ve cerrahlar geri saflarda bu gibi yaralı ve hastalara bakarlardı. Genel olarak sefer zamanında C. ya 50 000 akça (1 akça = 900 ayar 1/3 dirhem ağırlığında gümüş = 1/120 kuruş) ve günde on çift ekmek, iki okka et, iki kile arpa verilirdi. Maiyetindeki kalfalara ise altışar bin çürük akça, yani takriben 2 000 lira ile günde bir ekmek, her beş kişiye 4 okka et ve 4 kile arpa verilirdi. Ayrıca C. ile kalfalarına ikisi sütunlu olmak üzere 4 çadır, bir çeşme, 20 beygir ve bir seyis tahsis olunurdu.

Yeniçeri Ocağının diğer sanatkârları gibi cerrahlar da hazarda veya emekliye ayrılınca hariçte dükkân açarlardı. Ancak bir cerrahın dükkân açabilmesi imtihan olarak rüus, yani diploma almasına bağlı idi (bk. CERRAHİ).

1826 da yeniçeriliğin lâğvından sonra kurulan modern orduda, taburlar ve alaylarda da çok defa müteaddit cerrahlar bulunduğundan bunlardan birine de sercerrah (cerrahbaşı) denirdi.

Hasse, mirî ve ordu cerrahlarının başında birer C. olduğu gibi bu serbest cerrahların başında da yer yer reisler vardı.

Yeniçeri Ocağında olduğu gibi muhtelif darüşşifalarda da müteaddit cerrahlar bulunduğundan bunlardan birine de sercerrah, C. veyahut cerrah-ı evvel denirdi.

Bu resmî müesseselerde çalışan cerrahlara umumiyetle mirî, yani resmî cerrah denirdi. Bunların başında da ayrıca bir mirî C. bulunurdu. Mirî cerrahlar arasında da birçok müessesenin başında bir C. olduğu gibi bütün bu resmî cerrahların başında da ayrıca bir mirî cerrah vardı. C. hazarda daima padişahın yanında bulunduğundan emirlerinde bir piyade kayık da vardı. Harb zamanında ise C. lar sadrazam ve Serdar-ı Ekremlerin maiyetinde idiler. Bu takdirde C. ların, hattâ cerrahların dahi müstakil çadırları ve ayrıca harb tahsisatları vardı.

Ordu ve mirî cerrahlarının ihtiyaçları çok kerre C. lar tarafından sağlanır ve Cebehane (ambar) kanalı ile ihtiyacı olan cerrahlara dağıtılırdı. İcabında cebecibaşı, hattâ ihtiyaç sahibi cerrahlar da kendi paraları ile mal satın alırlar, sonra kendilerine masrafları ödenirdi. Bu hususlara ait pekçok arşiv kaydı vardır.

1835 tarihli ve Tıb 2481 No. lu bir arşivde mülga C. lık dendiğine göre o tarihte her ne kadar bu unvan kalkıyorsa da, yine 1835 tarihli Tıb 975 No. lu arşivde ve onu takibeden yıllarda «cerrahlar emini» diye bir makam götüyoruz ki, Mansure hazinesinden ayrılmış 500 krş maaşı ve ayrıca arpa ve saman tâyinatı da vardır. Bu maaşın sonradan 750 kuruşa yükseltildiğini görüyoruz. C. ların raporları tedavi ve istirahat hususlarında olduğu kadar mâlûllük ve emeklilik hususunda da muteberdi. Usta-çırak usulü ile yetişen cerrahlarla sünnetçi ve kırık-çıkıkçılarla hattâ kan almak, diş çekmek gibi küçük müdahelelerde bulunan berberlere ve sülükçülere rüus (diploma) vermek, imtihan ve kontrol etmek salâhiyeti de yine C. ların idi.

Cerrah ve C. lar için o kadar geniş bilgilere sahip değiliz. *Hadikatü'l-Cevamî*nin bir kaydından Fatih'in C. sı Ali Efendi'yi öğreniyoruz. Ali Efendi'nin adını almış bir mahalle ile bir de mesçit vardır. Fakat zamanla harabolan mesçit yerine demirciler oturtulmuş ve sonradan 1762 de mütevellisi tarafından mesçit yeniden tamir ettirilince Demirciler Mesçidi adını almıştır. İşte *Hadikatü'l-Cevamî* bu mesçitten bahsederken dolayısiyle Fatih'in C. sı Ali Efendi'den de bahsediyor. Bugün Ali Efendi'nin kabri dahi malûm değildir.

C. 1574 te III. Mehmet'i sünnet eden Cerrah Mehmet Paşa (b. bk.) nın da C. olması lâzımdır. 1618 senesi ruznamce-i hümayununda sercerrahin-i sabık Pervane Bey adına rastlıyoruz.

IV. Mehmet devrinde C. olarak derviş Ağa ile Nuh Çelebi (Hekimbaşı Giritli Nuh Ef.) yi görüyoruz.

Nişancı Abdi Paşa *Vekayinamesi*nde IV. Mehmetin 1669 da Tırhala ve Yenişehir havalisinde hastalandığı vakit pek yaşlı bir C. nın kendisinden kan aldığını yazıyor ki, bu muhtemelen Derviş Ağadır; kendisinin İstanbulda vakıfları vardır (1181, Ş. 11 tarih ve 114 sayılı tıbbî arşiv).

Yine IV. Mehmet zamanında 1675 te yapılan sünnet düğününde, C. olarak Nuh Çelebi'yi görüyoruz.

Girit'in Resmo kazasının Emari nahiyesi Hıristiyanlarından olan Nuh Efendi (Nuh b. Abdülmennan 1627-1707) Resmo'nun fethinden sonra Müslüman olmuş ve İstanbula gelerek medrese tahsili yapmış; önce cerrahlık, sonra da tıp tahsil etmiş, Derviş Ağanın yerine C. olmuş ve 1675 te iki şehzadeyi sünnet etmiştir ki, bunlardan biri III. Ahmettir.

Nuh Efendi, sonradan II. Mustafa'nın tahta çıkışı sırasında (1695) müneccimbaşı Arapzade Mehmet Efendi yerine hekimbaşı olmuş bir taraftan da ilmiye rütbesi Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir.

1703 te II. Mustafa tahtan indirilip yerine III. Ahmet geçince ölünceye kadar hekimbaşı olarak kalmış, birçok yabancı hekimleri imtihana tâbi tutmuştur. Nihayet Eyüpteki evine dönerken bir kayık çarpışması neticesinde parmakları ezilmiş ve yaranın iltihaplanması üzerine 82 yaşında ölmüştür. Nuh Efendi'nin yaptığı *Krabadin* (pharmacopée) tercümesi meşhurdur. 1790 tarihinde Ali Tahir Efendi'nin C. olduğunu görüyoruz. 5 Zilkade 1202 tarih ve 1370 No lu tıbbî arşivde «sadrazam ve serdar-ı ekrem maiyetindeki C. İbrahim Ağa'ya verilen eczadan» bahsedildiğine göre 1788 de bu zatın C. olduğu anlaşılmaktadır.

1797 (8 Şevval 1211) tarihli bir tıbbî arşivde (aslı Belediye Küt. 3001) görülüyor ki, Üsküdar nahiye ve karyelerinden berberler kethüdası Ataullah'ın vefatına mebni C. lığa Seyit İbrahim inha olunmuştur.

1832 tarihinde C. Mustafa Halife tarafından tanzim olunan bir defterde (13 Recep 1248 tarih ve 297 No. lu tıbbî arşiv) derzah-ı ali topçu ocağı ve süvari kışlalarındaki neferlerden yaralananların isimleri verilmektedir.

87 ve 1101 No. lu tarihsiz tıbbî arşivlerde de Saray-ı-hümayun cerrahbaşısı Osman Efendi ile Hamza oğlu Mehmet'in isimlerinden bahsedilmektedir.

Cerrahlar emini olarak elimize geçen ilk arşivler, sonradan hekimbaşı olan Cerrah İsmail Paşa (b. bk.) ya aittir. Bir ara kendisine Cerrahan-i Hassa Müdiri de denmiştir.

CERRAHHANE, Osmanlı İmparatorluğunda, ordu ihtiyacı için cerrah yetiştiren bir müessese. Tıp öğretiminin modernleştirilmesi yolundaki ilk adım III. Selim devrinde 1805 yılında atılmıştır. Filhakika Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi (1774-1834) nin teşvikleriyle modern bir tıphane kurmak istiyen III. Selim, devrin taassup ve mukavemeti dolayısiyle buna muvaffak olamamışsa da 1805 te Kuruçeşme'de yalnız Rum tabaası için bir Üniversite ve bu meyanda bir tıbbiye kurulmasına müsaade etmiştir. Gayesi ilk fırsatta Sakızağacı (Bahriye) hastahanesinde Müslüman tabaa için ayrıca bir tıphane açmaktı. Fakat Rum isyanı kısa zaman sonra Kuruçeşme Üniversitesinin kapanmasına ve Kabakçı İsyanı da III. Selim'in tahttan ayrılmasına sebeboldu.

II. Mahmut, 15 Haziran 1826 da Yeniçeriliği lâğvettikten sonra, memleketin garplılaşması yolundaki bütün arzularının hakikat olmasına çalıştı. Bu sahada atılmış ilk adım 1827 (1242 h.) de açılan Tıphane ve Cerrahhane-i âmire, dir. Bu müesseseyi kurmak yolunda, o tarihlerde üçüncü defa hekimbaşılık mevkiini işgal eden Mustafa Behçet Efendi'nin Aralık 1826 tarihinde verdiği takrirde şöyle denmektedir: «Sunuf-u asakir-i cihadiyyenin neferat-ı hasta ve mecruhlarına sefer ve hazarda kanun-u tıbbî üzere bakılmak ve tımar ve tedavi olunmak vecibeden idüği zahir ve iyan ise de, asitane-i aliyyede bulunan İslâm etibbasının ekserisi tıbb-ı kadim usul-ü üzere iştigal ve tıbb-ı cedit usuliyle çendan muarefeleri olmayıp tabip itlakına salih olan kimesne ise mutlaka usul-ü kadim ve usul-u cedit malûmatını cami olarak baktığı hastalara işbu iki usul-ü mizandan müstenbat mâlumatını icra eylemek şerait-i eshab-ı ukul-ü selime ve erbab-ı âra-yi müstakimeye vazıh ve iyan olduğu ve usul-ü cedide üzere tahsil-i fen ve hazakat ise bieyyi veçhin kân (ne suretle olursa olsun) lisan-ı ecnebi tahsiline mevkuf ve muhtaç bulunduğu vareste-i kayd-ü beyan olup asitane-i aliyyede şurutuna riayet şartiyle bir müstakil Dar-üt-tıbb-ı âmire inşa buyurulup hazik muallimler vasıtasiyle kadim ve hâdis fünun-u tıbbiye talim olunsa bitevfik-ı taalâ birkaç sene zarfında asakir-i Mansure-i Muhammediyye tertiplerine kefere ettibbası istihdamından istiğna hâsıl olup ehl-i İslâmdan çent sene zarfında alim ve hazik tabip ve cerrah husule geleceği vareste-i kayıt ve beyandır. . . Bir nefer hace ve iki nefer muallim münasip mahiyeleriyle tâyin ve tahsis buyurulup hace olan kimesne daima ehl-i İslâmdan bulunmak ve iki nefer muallim mümkün olduğu takdirde ehl-i İslâmdan ve olmadığı surette millet-i ahardan

intihap ve tahsis olunup hace olan kimesne şakirdanın bir miktarına sarf ve nahv ve imlâ ve kitabet ve ecza ve nebatatın esamisini ve ilel ve emrazın mümkün olduğu mertebe arabî ve türkî isimlerini bunlara talim eyleye ve evkat-ı haliyede usul-ü diniye ve akaitlerini tashih zımnında ilmihal ve birgivî risalesi talim ede. İkinci muallim olan kimesne Franca lisanının sarf ve nahvını ve evkat-ı haliyede cerrahlık ameliyatını talim eyliye. Diğer muallim dahi oldukça lisana aşinalık kesbeyleyen erbab-ı istidada kâğıt ve sayfada mersum teşrih eşkâlini ve mukaddemat-ı fünun-u tibbiyeyi lisan-ı ecnebi üzere talim eyliye. Ve bu güruhtan müstait olanlar mücerret ameliyat tahsili zımnında bilintihap hastahaneye sevkolunup tıbba müstait olanlar tabiplik ve cerrahlığa kabiliyeti olanlar cerrahlık ameliyatını meşk ve talim eyliyeler»

Tıphane ve Cerrahane-i âmire, 14 Mart 1827 günü Şehzadebaşında açılmıştır. Yeniçeriliğin lâğvından sonra boş kalan tulumbacı başı konağının üst katı C. nin ilk yeridir. Burada 20 kadar pratik cerrah'a muhtemelen bir Macar muhtedisi olan Mehmet Necati Efendi tarafından ders verilmişti. Ancak belki bu öğretimin, belki de binanın kifayetsizliği sebebiyle 1832 de C., Topkapı Sarayının sur harici kısmında, Değirmen kapısı yakınında, üç koğuştan ibaret hastalar odasına taşınmıştır. Bu hususta vezir ve müşir Ahmet Fevzi Paşa (Osmanlı donanmasını Mehmet Ali Paşaya teslim eden firarî Ahmet Paşa) büyük rol oynamıştır. Burası Sarayburnu ile Sinan Paşa Köşkü (İncili Köşk) arasında olup, cami ve minaresi yakın zamanlara kadar duruyordu.

Bu sefer kur'a neferlerinden yaşı küçük olanlar mektebe talebe olarak alınmış ve Sade de Callière isimli bir Fransız da müdür tâyin edilmiştir, ki Berlin, Petersburg ve İstanbulda şöhret yapmış bir cerrahtı. C. de, diğer askerî okullar gibi, leylî ve sıkı bir inzibat altında idi. Ders saatleri muayyendi. Talebeler haftada bir izinli çıkarlardı. Tıphane hocalarından ve bil'ahere müneccimbaşı olan Osman Saip Efendi, ders nazırı idi; gene Tıphane hocalarından ve Topkapı Askerî Hastanesi hekimlerinden Kostantin Efendi de S. de Callière'in yardımcısı gibi, tababetle ilgili dersler verirdi. Sade de Callière ise umumî teşrih, ameliyat-ı cerrahiye, küçük cerrahi, etiyoloji ve semptomatoloji ile kimya-yı cerrahi (Chimie operatoire) gibi cerrahi dersleri verirdi. Tıphanedekinin aksine C. de tedrisat Türkçe idi. Bu sebepledir ki, programlarına Türkçe imlâ, gramer gibi dil bilgisine ait dersler de konmuştu. Mamafih bazı derslerin tıphane gibi burada da yabancı dilde daha doğrusu Fransızca olarak verilmiş olması melhuzdur. Sade de Callière'in tıphane-i âmire muallimlerinden Üsküdarlı Mehmet Salim Efendi tarafından bazı ilâvelerle Türkçeye çevrilen bir eseri vardır ki, sargıcılık fenni için sargı sandığı mânasına (Sandukat-ül lifafe fi fennil isale) ismi verilmiştir. C. de tedrisat 4 sene olup, öğrenciler evvelâ 4 cü sınıfa girer ve sonra sırasiyle 3. ve 2. sınıfları da nazarî olarak okuduktan sonra staj sınıfı olan 1. sınıfa geçerdi ki, staj kıt'alarda olduğuna göre dördüncü sene öğrencilerin okulla alâkası kesilmiş olurdu.

C. nin 4. 3. ve 2. sınıflarında 100 talebe ve bunların başında da 7 muallim ve idareci vardır ki, bunların her birine maaşlarından başka et ve ekmek tayinatı, talebelere fazla olarak elbise bedeli verilmekte idi. Bütün bu tediyat Mansure hazinesince yani askerî muhasiplikçe ödenirdi.

Tıphane'nin bulunduğu Tulumbacıbaşı konağı bil'ahere Mansure hazinesince bir şahsa satıldığından Abdülhak Molla'nın 1836 da verdiği bir takrir üzerine Tıphanenin 139 kişilik mevcudu ile C. nin 107 kişilik mevcudu 6 ay kadar sonra (Şaban 1252 başları) saray içindeki Otlukçu Kışlası'na taşınmış ve Mektebi Tıbbiye adını almıştır. 1838 de gene her iki mektep de birlikte şimdiki Galatasaray Lisesi yerindeki Enderun Ağaları Mektebi binasına taşındı ise de aynı sene içinde çıkan Galatasaray yangınında yandı. Fakat Hekimbaşı Abdülhak Molla ve tıbbiye muallimlerinden Stefan'ın gayretleriyle aynı yıl bazı ilâvelerle yeniden tamir edildi. Avrupadan birçok aletler getirildi. Bu esnada Viyana'dan Dr. Bernard da, muallimi evvel olarak çağrıldı. İkinci Sultan Mahmud'un bir nutku ile açılan mektebe «Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne» ismi verildi. Bu yeni okulda tahsil süresi 6 yıl idi. Dr. Bernard ders programlarını ve talebeyi yeniden tensik ve tanzim etti. Fransızca tedrisata önem verdi. Hattâ Latince dersi koydu. O zamana kadar teşrih dersleri manken üstünde verilirken, aynı zamanda Avusturya Hastahanesi cerrahı olan Dr. Bernard orada cesetler üstünde otopsi yapmağa, teşrih dersi vermeğe başladı. İşte bu ciddî öğretime ayak uyduramıyacak tıp talebeleri cerrah ve eczacı olarak tefrik edildi. Esasen tıbbiye ile tevhit edilen C. ye de senelerdir devam eden cerrah şakirtleri vardı. Cerrahi tahsili 3 sene idi. Programlarında teşrih, küçük cerrahi, hayvanat, nebatat, müfredat-ı tıp ile muhtasar umumi emraz dersleri vardı. C. nin bizce malûm en eski mezunları İsmail (Hekimbaşı ve cerrah İsmail Paşa), Kâmil, Ali, Hüseyin, Şerif, Nuri (müderris Ziya Nuri Paşa'nın pederi Bigivî Kâtipzade Mehmet Nuri) ve Veli efendilerdir. Avrupada hekim ve cerrah ikiliği ta XIX. yüzyıl sonlarına kadar sürmüştür. Fransada ancak 1892 de çıkan bir kanun cerrahî'yi kat'î olarak tababetin bir ihtisas şubesi haline getirmiştir. Görülüyor ki, bizde bu birleşme teşebbüsleri çok daha erken başlamıştır.

CERRAHHANE-İ ÂMİRE, İstanbulda II. Mahmud devrinde Avrupa usûlünde âmeliyat yapmak üzere açılan ilk cerrahlık kurumu. Bu kurum Tophanenin kuruluşundan beş yıl sonra açılmıştır (1832). Bir müddet tıp ve cerrahlık öğrenimi ayrı ayrı okullarda yapılmış sonra bu kurum, 1838 yılında tıp okulu ile birleştirilmiştir.

CERRAHİ (Ar. = cerrahlık; *garrāḥ* > *carrāḥ* = cerrah, yaracı, *garḥ* > *carḥ* = cerh, yara, yaralama; Fr. *Chirurgie* > Alm. *Chirurgie*; Eski Fr. *Surgerie* > İng. *Surgery*; Ita. *Chirurgia* > Lat. *Chirurgia* > Yun. *Kheirūrgia* = el ile iş görme, *kheir* = el + *ergon* = iş; Lat. *Vulnerum medicus* = yara hekimi, cerrah), tıbbın, ameliyat (b. bk.) etmek suretiyle, şekil bozukluklarını ve kusurlarını düzelten, sakatlıklar ve yaraları tamir eden, hastalıkları teşhis ve tedavi eden, ıstırapları dindiren ve hayatı uzatan kolu.

Bugün C., tıbbın ana şubelerinden birisidir. Gün geçtikçe ehemmiyeti artmakta, hastalıkların C. yoliyle tedavi şekilleri çoğalmaktadır.

Evvelce uyuşturma (anesthésie) usullerinin bilinmemesi sebebiyle ameliyatlar, çok ıstırap veriyordu. Ayrıca anatomi, hastalığın patolojik anatomisi ve fiziyopatolojisi hakkındaki bilgilerin noksanlığı, ameliyattan sonra mühim kusurlar ve görev bozukluğu doğuruyordu. Mikroplar ve C. bakımından temizlik husundaki bilgisizlik de ameliyatlardan sonra büyük cerahatlenmelere ve hattâ ölüme sebep oluyordu. Bu sebeplerden dolayı, C. müdahaleleri, hastaların istemediği ve doktor tarafından da pek mecbur kalınmadıkça müracaat edilmiyen bir tedavi tarzı idi.

Halbuki bugün, mevziî (local) ve umumi anestezi alanındaki ilerlemeler sayesinde hastalara büyük veya küçük ameliyatları hiçbir ağrı duyurmadan yapmak mümkün oluyor. Hattâ ameliyattan evvel verilen ilâçlarla, hastanın ameliyat hakkındaki korku ve heyecanını gidermek bile kabildir.

Bugün hastalıkların teşhisi için klinik muayene yanında, röntgen, endoskopik (endoscope = vücut içi boşluklarını aydınlatarak görebilmek için alet) muayeneler, kateterizasyon (cathétérisation = sonda ile araştırma, genişletme, boşaltma) elektrografik tetkikler, diğer biyolojik ve kimyevi tahliller de büyük yardımlar sağlamakta, ameliyatta karşılaşılabilecek durumlar daha önce tahmin edilerek gereken hazırlıklar yapılmaktadır.

Bugün C. (pathologie chirurgicale), geçen yüz yıldaki mahdut dış hastalıkları bilgisi (pathologie externe) olmaktan çıkmış, o zamanki iç hastalıkları şubesinin (pathologie interne) mevzuu olan birçok hastalıkların tedavisini kendi hudutları içine almıştır.

C. ilim ve sanatının başlıca bölümleri şunlardır: 1. Hastalıkları, bunların sebeplerini, seyirlerini, ihtilâtlarını v. b. C. bakımından tarif ve tasvir eden *Cerrahi hususi patoloji* (Pathologie spéciale chirurgicale); 2. Hastalıkların belirtilerini, yine C. bakımından, inceliyen *Cerrahi âraz ilmi* (Séméiologie chirurgicale); 3. Ameliyatların genel kurallarını, tekniğini, metotlarını, ameliyat sırasında yapılacak işleri v. b. öğreten *Ameliyat ilmi* (Médecine opératoire veya Chirurgie opératoire). *Chirurgie* kelimesinin esasta «el işi» mânasına gelmesi bizde de «el ustalığı» demek olan ve cerrahlar hakkında kullanılan *hazakat* kelimesi, C. nin bir sanat olduğunu ifade eder. C. nin kesici aletlerle ameliyat yapma kısmını ele alan *Alet kullanma* (Acіurgie; Yun. *akis* = uc. *ergon* = iş) ile *Alet ilmi* (Acologie; Yun. *akos* = deva) buna dahildir. Buna çok kere *Cerrahi tedavi ilmi* (Thérapeutique chirurgicale) da denir. C. müdahalenin anatomisini öğreten *Cerrahi topografya* (Topographie chirurgicale) veya *Cerrahi anatomi* (Anatomie chirurgicale) bu kolun yardımcı ilimlerindendir; 4. C. nin muayene, teşhis (diagnostique), tedavi (thérapeutique) ve inzar (prognostique = hastalığın seyri, devam edeceği müddet ve neticesi hakkında hekimin tahmini) bilgilerini içine alan *Cerrahi seririyat* (Clinique chirurgicale). Şimdiye kadar yardımcı bir ilim sayılan *Hissi iptal etme, bayıltma ilmi* (Anesthésiologie), son zamanlarda başlı başına bir ilim haline gelmiştir. Ameliyat yapılacak organa, sisteme ve müdahalenin nevine göre, C., aşağıdaki bölümlerde görüleceği gibi, çeşitli isimler alır.

Modern C. de ameliyatlar başlıca iki kısma ayrılır. Bir kısmı *küçük*, diğerleri *büyük* ameliyatlardır. Meselâ bir çıbanın, apsenin neşter (bistouri) ile açılması, altına cerahat toplanmış bir tırnağın çekilmesi, ufak bir yara üzerine bir iki dikiş konması küçük C. müdahalelerdir. Kör barsağın mide ve barsakların bir kısmının çıkarılması büyük ameliyatlardır. Büyük ameliyatlar daha derinde, daha hayati organlara aittir. Ameliyat daha uzun sürer. Bir apendektomi (appendicectomie; kör barsağın çıkarılması) en azdan 15 - 20 dakika, midenin çıkarılması 1 - 3 saat, pankreasın çıkarılması ise 8 - 9 saat sürer.

Vücudümüzdeki organların bazısını tamamen ve bazısını da kısmen uzviyete bir zarar vermeden çıkarmak kabildir. Bazı organlar da çıkarılmayıp vazife ve devre dışı bırakılabilirler. Çünkü tabiat birçok organlarda büyük bir ihtiyat payı bırakmıştır. İnsan vücudünde normal ihtiyacının 7 misli akciğer, 8 misli böbrek, 10 misli fazla da kalkan bezi (thyroïde) dokusu vardır. İşte bu sebeple, böyle organların mühim bir kısmı çıkarılsa dahi geriye kalan az miktar doku bu organların yaptığı işi üzerine alabilir, bir noksanlık belirtisi vermez.

C. de bazı hastalıklar, teşhis konur konmaz hemen ameliyat yapılmak gerekir. Meselâ, mide ülserinin delinmesi, hâd apandisit, kemik uçlarının deriyi delip dışarıya çıktığı kırıklar, karın içine mermiler girmesi, gazlı gangren, dış gebelik yırtılması gibi haller böyledir.

Diğer bazı hallerde, hasta ve doktor için en müsait olan vakte kadar beklenebilir. İhtilât yapmamış fıtığın, basurun, varis ve guvatr'ın ameliyatı böyledir. Hasta ameliyattan birkaç gün evvel hastaneye yatar. Gerekli tahliller yapılır. Ameliyattan evvel lüzumlu ilâçlar verilir. Nihayet hasta ameliyat edilir. Bu şekil hastalarda ameliyatı bir müddet geciktirmenin tıbbî mühim bir zararı yoktur.

Diğer bazı hastalıklarda ise durum bu ikisi arasında bulunabilir. Yapılan ameliyatı gösteren teknik kelimeler umumiyetle iki kelimeden mürekkeptir. Birinci parça kelime, yapılan organı, ikinci ise ameliyat şeklini bildirir. Meselа *gastrektomi* (Fr. gastrectomie), midenin kesilip çıkarılması demektir. Burada *gastr* (Yun. *gastēr* = mide, karın) mideyi, *-ektomi* (Yun. *ektemnein* = kesip almak) ise bir uzvun kesilip çıkarılmasını ifade eder.

Ameliyat terimlerinde görülen *-stomie* ve *-tomi* ekleri de mühimdir. Bunlardan *-stomie* eki, bir organı açmayı, açık kalmasını temin etmeyi ifade eder. Meselâ *gastrostomi* (Fr. gastrostomie) denilince, midenin bir kısmının kesilerek açıldığı, bir ağız (Yun. *stoma* = ağız) meydana getirildiği ve bunun cilde veya bir boruya dikilmek suretiyle açık kalmasının temin edildiği anlaşılır. Yemek borusu(oesophage)nun ilerlemiş bir kanser ile tıkandığı hallerde hastaya gastrostomi yapılır, yani midelerine bir delik açılarak buradan verilen sulu gıdalarla hasta beslenir. *-tomie* (Yun. *tomnē* = kesme) eki ise bir organı kesip açmayı ve tekrar dikmeyi ifade eder. Meselâ *gastrotomi* (Fr. gastrotomie) midenin açılıp bakıldığını, bu kontroldan sonra tekrar dikildiğini ifade eder.

Genel C. de ameliyatlar bir de *septik* (septique) ve *aseptik* (aseptique) olarak ikiye ayrılır. İntanlı (infecte) yani mikroplanmış ve cerahatlenmiş bir organda veya sahada ameliyat yapmak mecburiyeti varsa bu ameliyatlar septiktir. Meselâ bir apsenin açılması, bir şirpençe (anthrax)-nin yarılması, bir yerde birikmiş cerahat (empyème) in alınması septik ameliyatlardandır. Ameliyatın yapıldığı organda intan (infection) yoksa bu ameliyat aseptik bir ameliyattır. Meselâ kalkan bezinin bir kısmının çıkarılması (tiroïdektomi, Fr. thyroïdectomie), dalağın çıkarılması (splenektomi, Fr. splénectomie) böyle ameliyatlardandır.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi zamanımızda ameliyatlar büyük bir emniyetle yapılmakta ve intanlarla kolayca mücadele edilebilmektedir. Fakat buna rağmen C. nin ana prensipi olan yaraya mikrop sokmamak(asepsie) ve uzviyette bir cerahat toplanmasının açılarak boşaltılması eski ehemmiyetini aynen muhafaza etmektedir.

C nin tedavi ettiği hastalıklar artarak sahası genişledikçe, birtakım şubelere ayrılmaktadır. Evvelce cerrah, gangrenli kol veya bacağı keser, göğüs boşluğundaki cerahati çeker; kanserli mideyi, rahmi, veremli böbreği çıkarır, kırılmış kolu sarar, çıkmış omuzu yerine koyardı. Bugün

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

anatomi, fizyoloji, patolojideki bilgiler genişlemiş derinleşmiştir. Hergün yeni laboratuvar usulleri, yeni tahlil imkânları bulunmakta, yeni C. teknikler ileriye sürülmektedir. Bu bakımdan bir insandaki bütün organların C. si ve onunla ilgili bütün bilgileri bir insanın tam bir şekilde kavramasına imkân kalmamıştır. Bu suretle bevliye (urologie), nisaiye (gynécologie), göz (ophthalmologie), kulak-burun-boğaz (oto-rhino-laryngologie), ortopedik ve estetik C., beyin ve göğüs C. si gibi şubeler doğmuş bulunmaktadır. Göğüs cerrahları içinde de hemen hemen bütün çalışmalarını akciğer veya kalb hastalıklarının C. sine tahsis edenler vardır. O halde istikbalde daha yeni C. şubelerinin doğması beklenilmelidir.

Kanama, Şok, Yara, Yanık: *Kanamalarda C. müdahale*: Kanın kalb veya damarlardan dışarıya akması demek olan kanamanın C. yi ilgilendireni, dış ve iç kanamalardır.

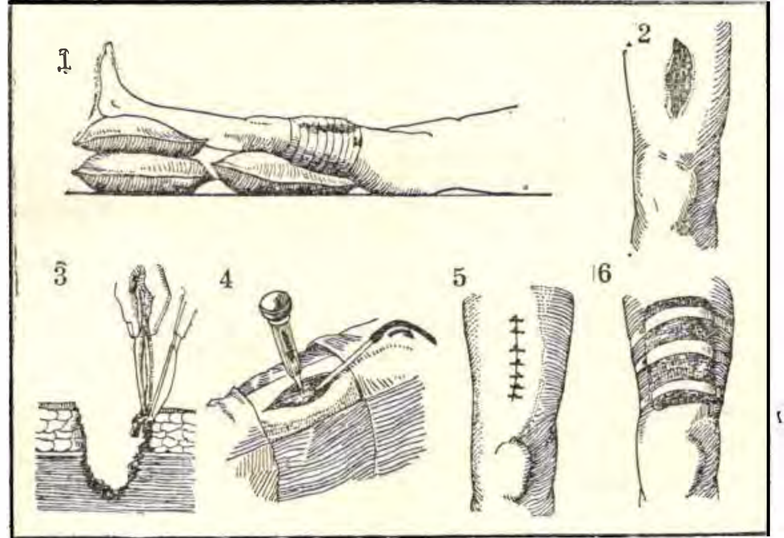
Dışa olan atardamar kanamalarında alınacak ilk tedbir, kanıyan damarın kalbe yakın kısmında ana damar üzerine parmakla tazyik etmek (compression digitale)tir. Başka basit bir tedbir de, kanamanın gövdeye yakın kısımlarında yani uyluk veya pazu üzerine genişçe bir bağ koyup bunu burmak suretiyle sıkmak ve damarı tazyik etmektir. Buna turnike (tourniquet) denir. Her kanıyan yaraya gelişigüzel turnike tatbik edilmez. Turnike konmuş bir hasta en kısa bir zamanda hastahaneye nakledilmelidir. Önceleri hastahaneye nakledilinceye kadar uzunca bir zaman geçecekse, muayyen fasılalarla turnikeyi açıp tekrar sıkıştırmayı tavsiye ederlerdi. Halbuki bu açmalar, hastanın birdenbire ağır şoka düşüp ölmesine sebebolduğundan şimdi, turnike konduktan sonra şokla tam mücadele edilmekte ve kanamayı durdurmak için katî tedavi yapılabilecek bir hastahaneye gelinceye kadar turnikenin açılması uygun görülmemektedir. Hastahanede, kanıyan atardamarlar özel penslerle tutulur, bağlanır, veya uc uca dikilir, yahut da bir toplardamar parçası veya bir damar bankasından alınan atardamar parçası iki uc arasına dikilir. Toplardamarların kanamasını durdurmak için bir müddet sıkıca tazyik etmek, yara üzerine steril bir gazlı bez koyarak sıkıca bağlamak kâfidir. İç kanamalarda hastaya bol miktarda kan plâzması veya bunun yerini tutacak maddeler verilir. Mümkün olduğu kadar erken teşhise varıp vaziyete göre icabederse ameliyat yapılır.

Şok (Choc): Yaralanma veya ruhi bir sarsıntı neticesi vücudun hayati fonksiyonlarında meydana gelen derin çöküntü hali demek olan şoklar da C nin önemli konularındandır. Bu hallerde vücuttaki kan miktarı ile bunun içinde bulunduğu damarlar arasındaki denge bozulmuş; kan, damarları dolduramaz hale gelmiştir. Bu suretle şokun şiddetine göre, kan damarlarındaki tazyik, yani tansiyon düşer.

Şok, kan kaybından meydana gelmiş ise, en iyi çare kan vermektir. Kan hemen bol miktarda ve süratle verilmelidir. İlk tedbir olarak kanama varsa durdurulur. Şoklu hasta mümkün olduğu kadar hareket ettirilmez, yerinde tedavi edilir. Hava sıcak ise elbiseler açılır, hava soğuk ise hasta örtülür; sıcak su şişeleri konur. Yere düz olarak yatırılmış hastanın kol ve bacakları yukarıya kaldırılır, bu suretle beyne daha iyi kan gönderilmiş olur. Hemen kan verilemiyorsa, plâzma veya plâzma yerini tutan maddeler (péristone, macrodex, subtosane, dextrane v. b.) verilir. Bunlar da yoksa, damarları doldurmak için serum glikoze (sérum glucosé) ve serum fizyolojik (sérum physiologique) damar yolu ile verilir. Hastanın bol oksijenli hava alması temin edilir. Mümkünse burundan oksijen verilir.

Yara cerrahisi: Fizik ve biyolojik sebeplerle dokulardaki tamamlığın bozulması demek olan yaraların bakımı da C. nin kısımlarından biridir.

Temiz yani aseptik şartlar altında meydana gelmiş ve bakteri bulaşması (contamination) olmamış yaralarda dokular, tabaka tabakaya gelmek üzere, dikişlerle dikilir. Bir hafta sonra dikişler alınır. Yara iyileşmiştir.

Yara bakımı: 1. Yaralı bacağın yastıklar üzerine koyarak yüksekçe tutulması; 2 Mikroplanmış yaranın etrafındaki cildin temizlenmesi; 3. Yaranın temizlenmesi (débridement); 4. Yara içinin fizyolojik serumla yıkanması; 5. Temizlenmiş yaranın dikilmesi; 6. Yaranın steril pansuman ile örtülmesi

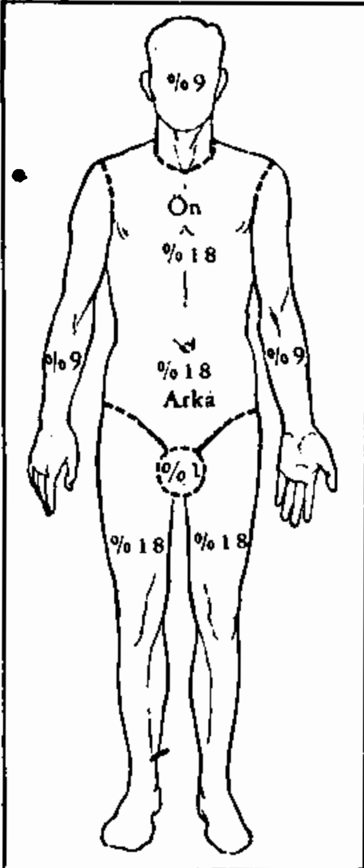
Kontamine (contaminé), yani meydana geldikten sonra 6-8 saat geçmiş, açık ve mikrop girmiş yaralarda prensip, yarayı, temiz ve kapalı bir yara haline getirmektir. Bunun için de dikkatli olarak aseptik bir teknik kullanılır. Yaralı, ameliyathaneye alınır. Cerrah, bir ameliyat yapacakmış gibi hazırlanır. Evvelâ yaranın etrafı sabun ve su ile yıkanır, fırçalanır. Bu suların yara içine gitmemesine dikkat edilir. Yaranın içine gazlı bezler konmuştur. Alkol, iyot v. b. antiseptik bir mahlûl, yara etrafına sürülebilir. Fakat bunların yara içine sürülmesi doğru değildir. Yaranın etrafı steril kompreslerle örtülür. Yara içinde yabancı cisimler varsa pensetle çıkarılır. Yaraya bol miktarda fizyolojik serum dökmek ve aspire etmek suretiyle yıkanır. Bundan sonra keskin bir bistüri ile yaşama imkânı kalmamış, girintili çıkıntılı yara kenarları kesilip çıkarılır (débridement). Yara, kenar dokuları sağlam, düzgün bir ameliyat yarası haline getirilir. Yaranın içi tekrar yıkanır. Yaranın etrafındaki örtüler kaldırılır. Cerrah, eldivenini ve aletlerini değiştirir; yara etrafına yeniden steril örtüler konur. Mikrop kapma derecesine, geçen zamana, yapılan temizleme

ameliyesine göre, yara ya dikiş konarak tamamen kapatılır veya dikiş konmakla beraber içine bir dren bırakılır. Yahut da tamamen açık bırakılır. Bu sonuncu halde sonradan dikiş konabilir; buna «gecikmiş primer sütür» denir.

İntanlı (infecté), yani bakterilerin çoğalmış olduğu ve hücrelerin ölümü (nécrose), cerahatlenme (suppuration), hücre dokusunun iltihabı (cellulite) gibi mevziî değişikliklerin meydana geldiği yaralarda, önce intanın mevzileştirilmesine gayret edilir. Bunun için uzvun istirahatinin sağlanması ve buraya sıcak pansuman tatbiki uygundur. Enfeksiyon, lokalize olunca, icabediyorsa drenaj (drainage), yani enfekte materiyelin kolayca dışarı akması temin edilir. Apse (abcès) ler yarılarak açılır. Yara açık ise, cerahatin daha kolay akması için dren konur. Yaraya dışarıdan yeni mikroplar girmemesi için üzeri steril gaz ve pamuk ile örtülür. Yaranın pansumanı, gelen akıntının derecesine, hastanın genel durumuna göre sık veya seyrek olarak değiştirilir. Yaralı uzuv yukarıya kaldırılır, toplardamar ve lenf akımı kolaylaştırılır. Uzvun erkenden çalışmaya başlaması, göz önünde bulundurulur.

Yanıkların bakımı: Isı ışınları ile vücut dokularının harabolması demek olan yanıklar da C. nin önemli konularındandır. Atom bombası infilâkindeki ölümlerin önemli bir kısmının ısı ışınları yüzünden olması bu konunun önemini bir kat daha arttırmıştır.

Yanıklarda şokun tedavisi: Bunun için yanık sathın, vücut sathının yüzde kaçını teşkil ettiğini bilmek lâzımdır. Bunun için de «9 lar kaidesi» iyi bir yardımcıdır. Baş - boyun, kollar, vücut sathının yüzde dokuzarını, gövdenin ön yüzü, arka yüzü, bacaklar züzde 18 erini, makat civarı da yüzdebirini teşkil eder. Vücudun yüzde beşinden fazlası yanmış şahıslar muhakkak hastahanede tedavi edilmelidir.

Vücut sathının «9 lar kaidesi» ne bölünmesi

Yanıklının şokunu tedavi etmek veya şoka düşmesini önlemek için verilecek sıvı miktarı şöyle hesap edilir: İlk gün, vücudun kilogram cinsinden ağırlığı ile yanık sathının yüzdesi çarpılarak elde edilen rakam kadar plâzma veya benzeri maddeler verilir. Aynı miktar da serum fizyolojik ve bunlara ilâveten 2 000 mililitre serum glikoze izotonik, damar yolu ile verilir. İkinci günü, serum glikoze miktarı sabit kalır, diğerleri yarıya indirilir. Bu oldukça yüksek miktarda sıvıdır. Çünkü yanıklarda pek çok plâzma kaybı vardır. Üçüncü günden itibaren verilecek sıvı hastanın çıkardığı idrar miktarına göre hesap edilir. Yanıkların genel tedavisinde, antibiyotikleri ve tetanoz serumu yapmağı ihmal etmemelidir.

Yanıklarda lokal tedavi: Yanıkları, halk arasında tatbik edilen şekilde un serpmek, salça v. b. sürmek suretiyle tedavi zararlıdır. İlk yapılacak şey, yanığı temiz (kaynamış, ütülenmiş) bir çarşafla sarıp hastayı hastahaneye nakletmektir. Hastahanede yanıklının evvelâ şoku ile mücadele edilir, sonra ameliyathane şartları içinde yanığın etrafı temizlenir. Yanığın üzeri fizyolojik serum ile yıkanır. Yanık, üzerine vazelinli steril gazlar, kaba kuru gazlar ve pamuk konduktan sonra orta sıkılıkta olarak sarılır. Bu pansuman 10 gün açılmaz. Bu müddet sonunda pansuman açılınca, birinci derecede, yani cilt üzerinde bir kırmızılık meydana getirecek kadar sıcaklığa maruz kalmış yanıkların ve ikinci derecede, yani kırmızılık ile birlikte, cilt üzerinde içi su dolu kesecikler meydana gelen yanıkların umumiyetle iyi oldukları görülür. İyi olmıyan kısımlar, aynı şekilde pansuman yapılarak 10 gün daha beklenir. Bundan sonra iyi olmıyan kısımlar veya üçüncü derece yanık sahalar varsa, vücudun başka tarafından alınan cilt aşıları (greffe) ile kapatılır. Bunlar bir hafta, on günde iyileşir.

Bir de yanık üzerine hiçbir şey sarmadan, hastayı temiz bir çarşaf üzerine yatırmak suretiyle yapılan «açık yanık tedavisi» vardır. Bu usul, bilhassa atom harbi gibi, on binlerce yanıklıyı pansuman yapacak adam ve pansuman malzemesi bulunmasının imkânsız olduğu hallerde tatbik edilir.

Ameliyat: Zamanımızda yapılan ameliyatların azameti gün geçtikçe artmaktadır. Ameliyatın başarılı olmasında, daha evvel hastayı hazırlamanın büyük bir rolü vardır.

Psikolojik hazırlama: Hastaya, ameliyat gerektiren durum açıklanır. Ameliyat ve ameliyattan sonra elde edilecek netice kendisine kısaca anlatılır. Aynı ameliyatı geçirmiş şahıslarla görüşmesi sağlanır. Böylece, varsa, ameliyat hakkındaki yanlış düşünceleri ve korkusu izale edilir (hastalardan kanuni olarak ameliyattan önce alınması icabeden muvafakat kâğıdını imza ettirirken bilhassa onları rencide etmemeğe ve haşin davranmamağa dikkat edilir).

Yaş: İhtiyarlar ve çocuklar ameliyat bakımından ayrıca problemler arzederler. Kusma ve ishal ile su ve tuz kaybetmiş çocuklar ve ihtiyarların ameliyatta tahammülsüzlüğü artar. Ameliyattan evvel bunların düzeltilmesine çalışılır.

Beslenme durumu: Fazla şişman hastalar, acele olmıyan ameliyatlar için, ameliyattan evvel zayıflatılır. Zayıf hastaların da kilo almaları sağlanır. Uzun müddet gıdasız kalmış hastalar, ameliyattan evvel bir müddet, yüksek proteinli ve yüksek kalorili, bol vitaminli besinlerle beslenir. Ameliyatta kaybedeceği kanın telâfisi maksadıyle demir preparatları verilerek, demir depoları doldurulur.

Kalb, böbrek ve karaciğerin kontrolü: Bu organlar, ameliyatın tevlidedeceği travma ve şoka en hassas olanlardır. Bunların vazifeleri kontrol edilerek, eğer bir bozukluk varsa, düzeltilmeğe çalışılır. Şeker hastalığı olanlarda hormonal metabolizma tanzim edilir. Hipertiroidizm (hyperthyroïdisme, yani kalkan bezinin aşırı çalışması hali) gösterenlerde metabolizma düşürülür.

Su ve elektrolit muvazenesi: Vücut ağırlığının yüzde yetmişini su teşkil eder. Ameliyattan önce yapılacak kan ve idrar muayeneleri ile hücre içinde ve dışında bulunan K, Na, PO_4, Cl... gibi iyonlar arasındaki münasebet araştırılır. Bozukluk varsa giderilir.

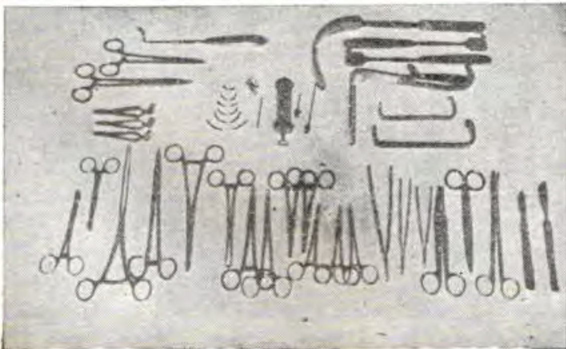
Ameliyat yapılacak organa göre hazırlama: Ameliyat yapılacak organa ve ameliyatın nevine göre ayrıca bir hazırlama tatbik edilir. Meselâ, barsaklarından ameliyat olacak hastalara müshil verilir, lâvman yapılır. Barsak içindeki mikropları azaltmak için, kana geçmiyen sulfanamitler ve ağızdan müessir olan bazı antibiotikler verilmeğe, ameliyattan birkaç gün evvel başlanır. Mideden ameliyat olacak hastaların midesi yıkanır. Ameliyata gitmeden evvel, hastanın burnundan geçip midesine inen bir sonda konur.

Ameliyat sahasının hazırlanması: Ameliyat yapılacak sahada ve etrafında kıllar varsa bunlar temizlenir. Sabun ve su ile iyice yıkanır. İcabederse antiseptik bir solüsyon sürülür. Bu sahanın üzeri steril havlularla örtülür. Bu temizlik ameliyattan bir akşam önce yapılır.

Sterilizasyon (stérilisation) ve asepsi (asepsie): Ameliyat yarası ile temasa gelecek bir şeyin mikropsuz bir hale getirilmesidir. Bunun için cerrah, asistanları ve ameliyathanede çalışanlar, günlük dış elbiselerini çıkararak, pamuk elyaftan yapılmış, yıkanmış beyaz pantolon ve gömlek giyerler. Bunun faydası, kiri kolayca göstermesi, kolaylıkla yıkanabilmesi ve statik elektriklenmenin az olmasıdır. Bu sonuncu hususiyet, pek çoğu infilâk edebilen maddeler olan anestezik ilâçların, ameliyat esnasında patlamasını önlemek bakımından önemlidir.

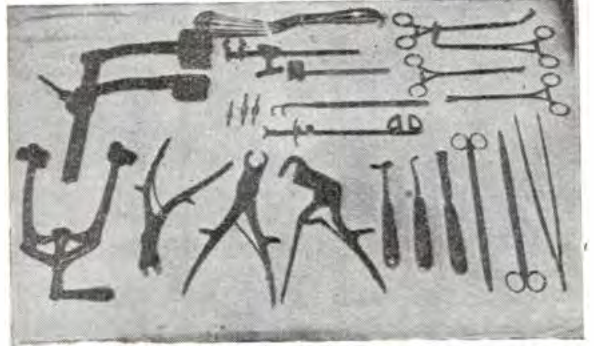
Hastaya anestezi (b. bk., anesthésie) yapılırken ameliyathaneye gelen cerrah ve yardımcıları ellerini ve kollarını 15 dakika müddetle sabun ve su ile fırçalıyarak yıkar, zefiran, alkol gibi antiseptikler içinde iki dakika tutarlar. Bu suretle elleri tamamen mikropsuz hale getirmek mümkün değildir fakat mikroplar çok azaltılmış olur. Ameliyathaneye giren cerrah yüksek tazyik ve hararette sterilize edilmiş uzun gömlek ve eldivenlerini giyer. Bunlar tamamen mikropsuzdur. Cerrahın ellerini yıkaması, ameliyat esnasında eldivenin delinmesine karşı bir ihtiyat tedbiridir. Ameliyata iştirak etmeseler dahi, ameliyathanede bulunan herkesin, bir başlık giymesi, burun ve ağzını tamamen örtecek bir maske takması lâzımdır. Bu tedbir, burun ve ağızdan çıkacak mikropları, baştan düşecek saçları önlemek içindir. Anestezi ameliyesi tamamlanınca hasta, ameliyat masasına alınır. Ameliyat yapılacak kısımdaki deri, geniş olarak tentürdiyot ve alkol ile temizlenir. Cildin kesileceği sahadan başka kısımlar, steril, yani mikropsuz örtülerle örtülür. Bu suretle tamamen mikropsuz hale gelmiş olan cerrah ve yardımcıların, ameliyat esnasında sterilize edilmemiş bir şeye temas ederek yeniden mikrop almamak için çok dikkatli davranmaları ve hususi kaidelere riayet etmeleri lâzımdır.

Cerrahi aletler: C.nin en iptidai devirlerinden beri pek çok C. alet yapılmış ve kullanılmıştır. Her gün de daha yenileri ortaya konmaktadır. Kullanılması bir ihtisas

Cerrahide kullanılan esas aletlerden bazıları

işi olan komplike aletler de vardır. Ameliyat masası, ameliyat lâmbası, sıvı çekme aleti (aspirateur = emme aleti), termokoter (thermocautère = kızgın bir şeyle yakıp kesen alet), seyyar röntgen makinesi, ameliyathanelerde bulunan büyük cihazlardır.

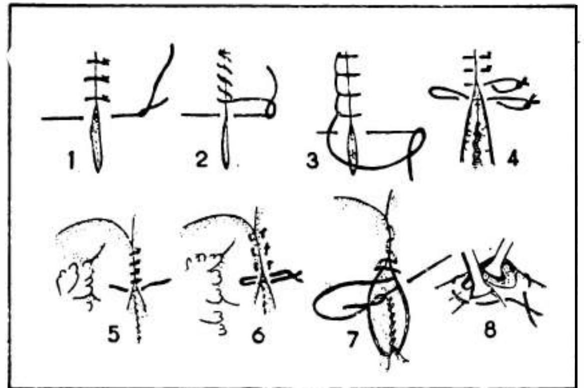
Göğüs cerrahisinde kullanılan bazı aletler

Bir de, her ameliyatta kullanılan esas küçük aletler vardır. Bunlar bistüri (bistouri = neşter), makas, penset (pincette = küçük pens), pens (pince), ekartör (écarteur = ayıran alet), iğne tutucu (porte-aiguille) v. b. gibi aletlerdir. Ayrıca mide, barsak, beyin, akciğer, kalb, kemik gibi hususi C. şubelerini alâkadar eden aletler vardır.

Cerrahi aletlerin sterilizasyonu: Bunun için yüksek tazyik ve hararette çalışan otoklav (autoclave) lar kullanılır. Yahut aletler su içinde kaynatılır (en az 20 dakika). Sıcaklıkta ağızları bozulduğu için, bistüri makas gibi keskin aletler, hususi antiseptik solüsyonlar içine konarak mikropları öldürür.

Dikiş malzemesi C. de dikiş malzemesi olarak pek çok madde kullanılmıştır. Bugün kullanılanların başlıcaları şunlardır: Pamuk iplik, ipek iplik, katgüt (catgut, b. bk.), paslanmaz çelik teller, naylon (nylon) iplikler v. b. Bu ipliklerin muhtelif kalınlıkta ve mukavemette olanları, iğnesi üzerine fabrikada hususi olarak geçirilmiş (atraumatique) olanları vardır. C. dikiş ipliği, organizmada mümkün olduğu kadar az reaksiyon yaratmalı, kolay düğümlenmeli, sağlam ve ucuz olmalı, kolay sterilize ve depo edilmelidir. Bu vasıfları en çok taşıyan iplikler, pamuktan ve ipekten yapılanlardır. Organizmada reaksiyona en fazla sebebolan katgüttür, en az sebebolan da paslanmaz çelik tellerdir. Katgüt, kısa bir zamanda organizma tarafından rezorbe edilir; tel ise olduğu gibi kalır. Enfekte yaralarda rezorbe olabilen dikiş ipliği kullanılmalıdır.

Dikiş şekilleri: C. de kullanılan pek çok dikiş şekli

Dikiş şekilleri: 1. Tek dikiş; 2. Devamlı dikiş; 3. Battaniye dikişi; 4. Dikine şilte dikişi; 5. Lembert dikişi; 6. Halsted dikişi; 7. Connell dikişi; 8. Kese ağzı dikişi

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S.. Ş.

vardır. Ameliyatın hususiyetine göre bunlardan biri seçilir.

Dikişlerin alınması: Temiz yaralarda cilt dikişleri umumiyetle bir hafta sonra alınır. Baş, boyun gibi kanla iyi beslenen yerlerde dikişler 3 veya 5 inci günü de alınabilir. Bu suretle dikişlerin az iz bırakması temin edilmiş

Bir cerrah ekipi çalışırken (Tıp Fakültesi, Ankara)

olur. İhtiyarlarda, kanserlilerde, beslenmesi bozuk hastalarda, büyük bir tazyik altında olan yaralarda dikişlerin alınması geciktirilir; ameliyattan sonra 10 veya 12 inci günü alınır.

Ameliyat ekipi: Ameliyat ekibi, bir cerrah ile ameliyatın icabına göre iki veya üç yardımcısı (asistan), bir alet veren hemşire, bir anestezi mütehassısı, bir de ameliyathane hemşiresinden ibarettir. Kalb, dimağ ameliyatları gibi büyük ameliyatlarda daha başka yardımcılar da işe karışır (elektrokardiyografi [électrocardiographie], elektroansefalografi [électroencéphalographie] çekenler gibi). 7 - 8 saat süren uzun ameliyatlarda bazan iki ekip nöbetleşe çalışır. Bazan da iki ekip bir hasta üzerinde aynı zamanda ameliyat yapar.

Ameliyatın safhaları: Umumiyetle bir ameliyatta şu safhalar vardır: a. *Açma*; Hasta kısma varıncıya kadar, onu örten normal dokular kesilerek açılır. Ayırıcı alet (écarteur) lerle üstteki dokular çekilir. b. *Araştırma* (exploration): Hasta kısım bulunmağa çalışılır. Ondan sonra bunun genişliği, ilerleme derecesi, civar dokularla münasebeti araştırılır. Ayrıca başka hasta bir kısım bulunup bulunmadığına bakılır. c. *Asıl ameliyat*: Hasta kısım çıkarılır. Hastalığı veya deformasyonu tedavi için gerekli değişiklikler yapılır. Organizma tekrar çalışabilecek hale getirilir. d. *Kapatma*: Dokular tabaka tabaka dikilerek yara kapatılır.

Ameliyatın başarılı olması için, bütün kanıyan damarları tutup bağlamak, dokuları hırpalamamak, geride kalan kısmın damarlarını, sinirleri bozmamak, yarayı uzun müddet havaya maruz kılarak kurutmamak, hastalığın doğuş sebebi (pathogénésie) ni ve meydana getirdiği vazife bozuklukları (physiopathologie) nı göz önünde tutmak gerektir.

Ameliyatta sürat: Önceleri, süratle ameliyat yapmak bir cerrah için çok lüzumlu bir vasıf idi. Bugün ise, ameliyat sırasında hasta, ağrı duymadığı, kan kaybı kolayca telâfi edilip, şok önlendiği ve enfeksiyona karşı antibiyotiklerle mücadele edilebildiği için sürat ilk gaye olmaktan çıkmıştır. Bugün cerrahın acelesiz ve emin bir surette çalışması esastır.

Ameliyat sonrası bakımı: Modern hastahanelerde, ameliyattan çıkan hastalar hususî oda (recovery room) lara alınır. Hastalar burada iyi yetişmiş bir hemşirenin bakımına tevdi edilerek anestezinin tesirinden kurtarılırlar. Bu odalarda gerekli kan ve sıvılar ile oksijen v. b. ilâçlar verilir. Burada hastaların nabız, teneffüs, tansiyon durumları kısa fâsılalarla kontrol edilir; çıkardıkları idrar v. b. sıvılar tespit edilir. 24 - 48 saat sonra hasta asıl kendi odasına veya koğuşuna gönderilir.

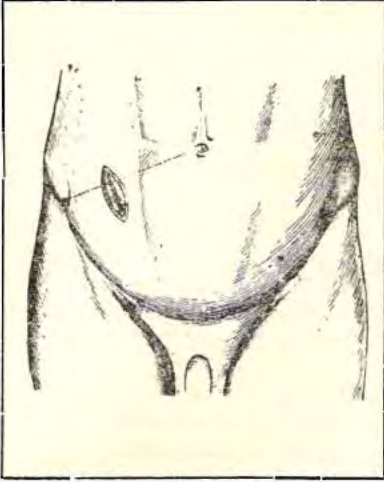
Ameliyat sonrası ihtilâtları: Ameliyatın şekline, ameliyattan önceki hazırlanmasına, ameliyattan sonra hastanın bakımına göre birçok ihtilâtlar meydana çıkabilir. Bunların bir kısmı hastanın hayatını tehdidedebilir. Başlıcaları: yutma pnömoni (pneumonie) si, akciğer atelektazi (atélectasie) si, akciğer amboli (embolie) si, larenkis tıkanması, akciğer apsesi, mide dilatasyonu, paralitik ileus, mekanik ileus, peritonit, kanama, tromboflebit (trombophlébite), yaranın cerahatlenmesi gibi şeylerdir. İyi bir hemşire bakımı, bunların önemli bir kısmını önliyebilir.

Erken yataktan kaldırma: Eskiden, ameliyattan sonra hastaları uzun müddet yatakta tutarlar, bu suretle yaranın daha kolay iyi olacağını zannederlerdi. Şimdi birçok büyük ameliyatlardan 24 - 48 saat sonra hasta, yatağından kaldırılıp dolaştırılmaktadır. Apandisit ameliyatı gibi bazı ameliyatlarda şak (incision) küçük ve durum elverişli ise, hattâ aynı gün dolaştırılabilir. Bu suretle yukarıda saydığımız ihtilâtların çoğu önlenebilir. Erkenden yatağından kalkan hasta, daha iyi teneffüs eder; kan, damarlarda daha iyi dolaşır; barsaklar daha kolay işler. Protein metabolizması, erkenden müsbete döner, yaranın iyileşmesi kolaylaşır.

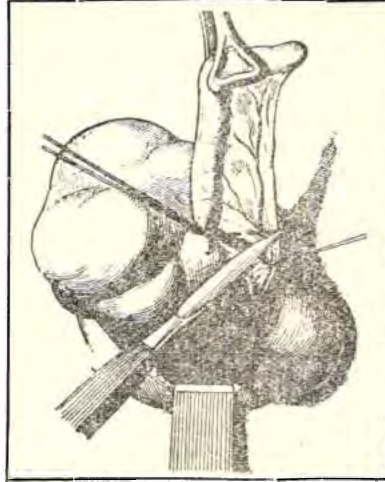
I. **Karın cerrahisi**: Geçen yüzyılın sonlarına doğru, modern C. nin prensiplerinin ortaya konmasından sonra karın C. si de süratle gelişti. Gittikçe de önemli gelişmeler göstermektedir.

Mide ve onikiparmak barsağı (duodénum) ülserlerinde cerrahi müdahale: Ülser (b. bk., ulcère) in şu tehlikeleri vardır: Ülser delinip öldürücü bir peritonite sebebolabilir. Büyük bir damarı aşındırarak mühim kanamalar tevlidedebilir. Bilhassa mide ülserinde kanserleşme istidadı vardır. Ülser iyileşirken büzüşmelere sebebolarak, mide yolunda darlık (sténose) meydana getirebilir. Bu durumlarda veya tıbbî tedaviye rağmen geçmiyen ülserlerde C. müdahaleye başvurulur.

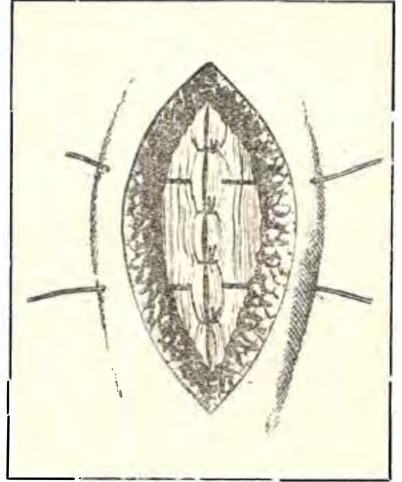
Bu ameliyatlarda en çok kullanılan şekiller şunlardır: *Billroth I ameliyatı*: Ülserle birlikte midenin 2/3 distal kısmı kesilerek çıkarılır (gastrectomie partielle). Midenin geri kalan kesik kısmı ile onikiparmak barsağının kesik kısmı birbirine dikilerek anastomoz (anastomose = ağızlaştırma) yapılır. Bu suretle mideye gelen gıdaların barsağa geçmesi temin edilmiş olur. *Billroth II ameliyatı*: Yine midenin aynı miktarı ülserle birlikte çıkarılır. Onikiparmak barsağı üzerindeki kesik ağız dikilerek kapatılır. İnce barsağın onikiparmak barsağına yakın kısmından bir parça getirilerek midenin kesik kısmına anastomoz (ağızlaştırma, birleştirme) yapılır. Bu suretle mideye gelen gıdalar yine barsağa geçmiş olur. *Vagotomi* (vagotomie): Mide ve barsakların hareket ve salgı vazifesine tesir eden iki büyük sinir vardır. Bunlar, nervus vagus'lardır. Bazı

Apandisit ameliyatı: I. Karın cildi üzerindeki ameliyat şakkı

Apandisit ameliyatı: II. Apandis damarlarının ve kendisininin bağlanıp kesilmesi

Apandisit Ameliyatı: III. Ameliyat şakkında muhtelif tabakaların dikilmesi

ülser şekillerinde bunların kesilmesi (vagotomie) veya bununla birlikte mide üzerine yapılan bazı yardımcı ameliyatlar, hastalığı ortadan kaldırır.

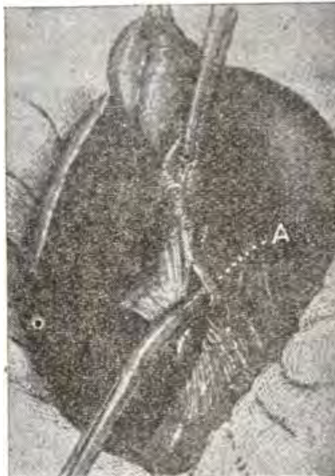
Mide kanserinde cerrahi müdahale: Her kanserde olduğu gibi, ilerlememiş vakalarda yapılacak ameliyat şifa sağlar. Ameliyatta midenin ya bir kısmı (gastrectomie partielle) yahut da tamamı (gastrectomie totale) çıkarılır. Bu sonuncu halde ince barsaklardan bir parça getirilip yemek b o r u s u (oesophage) nun alt ucuna eklenir.

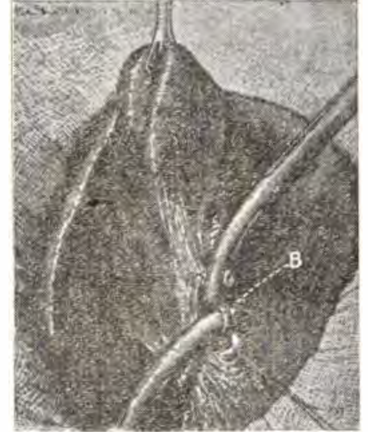
Hâd (aigu, acute) apandisit: Karın ameliyatlarının en çoğu apandisit (b bk.) ameliyatlarıdır. Hâd apandisit mümkün olduğu kadar erken bir zamanda ameliyat edilmelidir. Çünkü bazı vakalar kısa bir zamanda delinerek, barsaklardaki mikropların karın içine dökülmesi ile yaygın bir peritonite sebebolurlar. Bu halde hastanın kurtarılması güçleşir.

Ameliyatta, karnın sağ alt tarafına bir şak (incision) yapılır. Kalın barsağın başlangıç kısmı (caecum) ve bunun ucundaki apandis (appendice) bulunur. Usulü veçhile apandis kesilip çıkarılır. Geride kalan güdük caecum, içeri itilir. Hâd apandisit şüphesi olan hastaya, müshil, morfin ve antibiyotik verilmemelidir.

Safra kesesi iltihabı ve taşları: Safra kesesinin iltihaplanmasına kolesistit (cholécystite), s a f r a taşlarına da kolelitiyaz (cholélithiase) denir. Müzmin şekilde iltihaplanmış veya teşekkül etmiş bulunan safra keseleri ameliyatla çıkarılır (cholécystectomie). Göbek üstünde ve orta hattın biraz sağ tarafında (paramédian) bir şakla karına girilir. Safra kesesinin damarları bulunup bağlanır. Sonra keseyi koledok (cholédoque) kanalına bağlıyan dar yol (canal cystique) bulunarak bağlanıp kesilir. Kese, karaciğerin alt yüzündeki yatağından sıyrılarak çıkarılır. Yatak dikilir. Buraya bir dren konarak karın tabaka tabaka dikilir.

Karaciğer hidatik kisti (Kyste hydatique): Yetişkinleri köpeklerde bulunan Taenia echinococcus yumurtaları, köpeklerin pislikleri ile toprağa ve sebzelere karışıp, insanın mide-barsak kanalından kan damarları içine girer ve karaciğere geçer. Burada içi su ile dolu büyük keseler yapar (kyste hydatique). Bu keseler karaciğerin çeşitli yerlerinde büyüyüp portakal, hattâ bir çocuk başı büyüklüğünü alabilir.

Safra kesesi ameliyatı: A. Safra kesesi kanalının meydana çıkarılması; B. Safra kesesi atardamarının meydana çıkarılması ve safra kesesi kanalının kesilip bağlanması; C. Safra kesesinin, karaciğerin alt yüzünden sıyrılıp çıkarılması; D. Kese yatağının dikilmesi

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S.. Ş.

Ameliyatta, mümkün olan vakalarda kist bütün tabakaları ile birlikte çıkarılır (kystectomie). Yahut kistin et rafındaki pişmiş yumurta akı şeklindeki zar çıkarılıp, geriye kalan boşluk içine fizyolojik serum koyup, boşluğun ağzı dikilir ve karın tabaka tabaka kapatılır Yahut zar çıkarıldıktan sonra kistin bir kenarı, karın cildine dikilir (marsupialisation). Boşluğun tedricen dolması beklenir.

Karaciğer apsesi: Klinik, lâboratuvar ve radyolojik tetkikler ile karaciğer apsesi teşhisi konulursa, apse C. müdahale ile boşaltılır. Amipli dizanteriden mütevellit olanlarda emetin (émétine) tedavisi de denenebilir.

Portal hipertansiyon (Hypertension portale): kapı toplardamarı (veine porte) sisteminde tıkanıklık yapan çeşitli hastalıklarda görülen bu hastalıkta, tıkanma yerinden evvelki kısımlarda kanın basıncı çok artar Bu tıkanma ya siroz (cirrhose) da olduğu gibi karaciğer içinde (intrahépatique) veya karaciğer dışında (extrahépatique) dır. Her iki halde bazı vakalarda yemek borusu toplardamarları çok genişler ve ciddî kanamalara sebebolur.

Ameliyatta, kapı toplardamarı sisteminde yükselmiş olan basıncı düşürmek için kapı toplardamarı sistemi ile ana toplardamar (veine cave) sistemi arasında bir anastomoz (birleştirme) yapılır. Bu birleştirme, yerine göre ya bizzat kapı toplardamarı ile ana toplardamar arasında, yahut da dalak çıkarıldıktan sonra bunun toplardamarı ile, böbrek toplardamarı arasında yapılır. Hastalar bu suretle yemek borusu varislerinin kanamasından ve bu sebeple ölmekten kurtulmuş olurlar.

Kalın barsak kanseri: Kalın barsak kanseri ameliyatında ya hasta kısım çıkarıldıktan sonra geri kalan uclar dikilerek (anastomose) barsak yolu tamamlanır; yahut barsak tıkanması varsa, kalın barsağın, kanserin gerisindeki sağlam kısımlarından bir parça getirilip karın duvarına dikilir ve barsak buraya açılarak içindekilerin boşalması temin edilir. Buna kolostomi (colostomie) denir. İkinci bir ameliyatla asıl kanserli kısım çıkarılır. Nihayet icabediyorsa, kolostomi deliği kapatılarak dışkının tekrar makattan çıkması temin edilir.

II **Göğüs ve kalb cerrahisi**: Bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra büyük bir inkişaf göstermiştir. 1938 de Amerikalı cerrah Evarts A Graham akciğer kanseri olan bir has ada, akciğerin atar ve toplar damarlarını ayrı ayrı bağlamak ve ana bronşunu kesip dikmek suretiyle bir akciğeri tamamen çıkardı. 1948 de de C. P. Bailey mitral darlığı denen kalb hastalığında, kalb kapaklarındaki yapışıklığı açarak bu hastalığın tedavisine ve diğer kalb ameliyatlarının gelişmesine yol açtı.

Akciğer kanseri: Hasta, soluk borusundan (indotrachéal) yapılan anestezi ile uyutulur. Kürek kemiğinin etrafını çeviren bir şakla göğüs adaleleri kesilir; altıncı kaburga çıkarılır. Göğüs içine girilerek, akciğerin atardamarları, toplardamarları ayrı ayrı bağlanır ve kesilir. Bronş da kesilerek dikilir. Kanserli akciğer çıkarılmış olur (pneumonectomie).

Akciğer veremi: Eskiden, akciğer veremine tutulanlara C. müdahale yapılamazdı, yapılsa bile parlak netice alınmazdı. Halbuki son senelerde keşfedilen streptomisin, PAS, v. b. gibi tüberküloz ilâçları, kan nakli, modern anastezi ve C. teknikteki inkişaf sayesinde muvaffakiyetle ameliyat yapılabilmektedir. Bu suretle, hastalık sebebiyle içinde kovuk (cavité) lar açılmış bir akciğerin tamamı veya bir kısmı çıkarılmaktadır. Bu sonuncu halde de ya bütün bir lob çıkarılmaktadır (lobectomie) veya daha küçük kısımlar atılmaktadır (résection segmentaire). Yakın zamanlara kadar çok yapılan bir ameliyat şekli de torakoplasti (thoracoplastie) dır. Bunda göğüs duvarındaki kaburgaların bir kısmı çıkarılır. Yumuşak dokular, hasta akciğeri bastırır ve onun çalışmasına mâni olmak suretiyle hastalığın iyileşmesini sağlar.

Yemek borusu kanseri: Bilhassa mideye yakın olan kısımların kanserlerinde ameliyat iyi netice verir. Bunun için göğüs bir kaburga çıkarmak suretiyle açılır Diyafram (diaphragme) kesilerek karın içine girilir. Mide serbestleştirilerek göğüs içine çekilir. Yemek borusundaki kanserli kısım çıkarıldıktan sonra, yukarı ucu, mideye anastomoz edilmek suretiy e, gıdaların ağızdan gelip mideye geçmesi sağlanmış olur

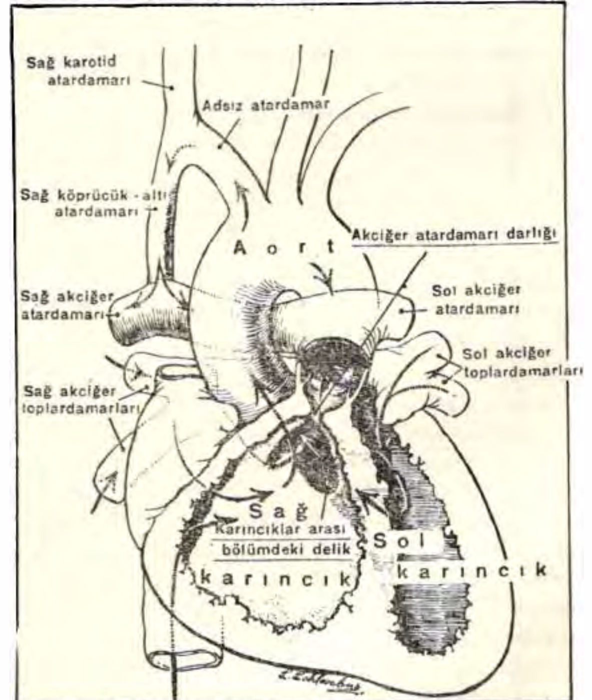
Cerrahi yoliyle tedavi edilen kalb ve büyük damar hastalıkl rı: *Açık kalmış Botallo deliği* (*canal artériel*) *ameliyatı*: Çocuk, ana karnında iken aort (aorte) ile akciğer atar lamarı arasında bir kanal vardır. Normal olarak, çocuk doğunca bu kanal kapanır. Bazı şahıslarda doğumdan sonra da bu kanal kapanmaz Aort içindeki kanın bir kısmı akciğer atardamarına kaçar.

Ameliyatta, göğsün sol tarafına yapılan genişçe bir şakla göğüs içine girilir. Kanal bulunarak iki pens arasında sıkıştırılıp kesilir; kesik yerler dikilir.

Aort daralması (Coarctation de l'aorte): Kanı kalbden alıp bütün vücuda dağıtan aort, göğüs içindeki kavsini yapıp düz olarak aşağıya inen kısımda bazen birden bire daralır. Genç bir hastada kolda tansiyon yüksek olduğu halde, bacaklarda düşük veya alınamıyorsa bu hastalıktan şüphe edilmelidir.

Ameliyatta, dar kısım kesilerek çıkarıldıktan sonra, geri kalan uclar birleştirilerek dikilir. Veya ölmüş bir şahıstan alınan bir aort parçası araya konarak dikilmek suretiyle aort içinden bol miktarda kanın, aşağılara gitmesi sağlanır.

Fallot tetralojisi: Bu da doğuştan bir anormalliktir.

Fallot tetralojisi: Kalbde görülen değişiklikler ve Blalock - Taussig ameliyatı

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S.. Ş.

Bu hastaların kalblerinin sağ ve sol karıncığını ayıran duvar iyi teşekkül etmemiş olup arada bir delik bulunur. Akciğere kirli kanı götüren akciğer atardamarı daralmış, aortun kalbden çıkışı sağa doğru kaymış ve sağ karıncık duvarı çok kalınlaşmıştır.

Bu hastalara muhtelif ameliyat tarzları tatbik edilebilir. Gaye, akciğerlere giden kan miktarını artırmaktır. Meselâ akciğer atardamarı ile aorta arasında anastomoz yapılır (Potts Smith - Gibson ameliyatı), veya akciğer atardamarının ağzındaki dar kapak kesilerek genişletilir (Brock ameliyatı). Bir de köprücük kemiği altı atardamarı ile akciğer atardamarı arasında yapılan anastomozdan ibaret Blalock - Taussig ameliyatı vardır.

Kronik büzücü perikardit: Evvelce geçirilmiş romatizma veya tüberküloz sebebiyle kalbin üzerini örten zar (péricarde) kalınlaşıp kalbi sıkıştırır. Ameliyatta, göğüs açılarak. kalbin üzerini örten kabuk sıyrılıp kaldırılır. Hastalar bu ameliyattan çok istifade ederler.

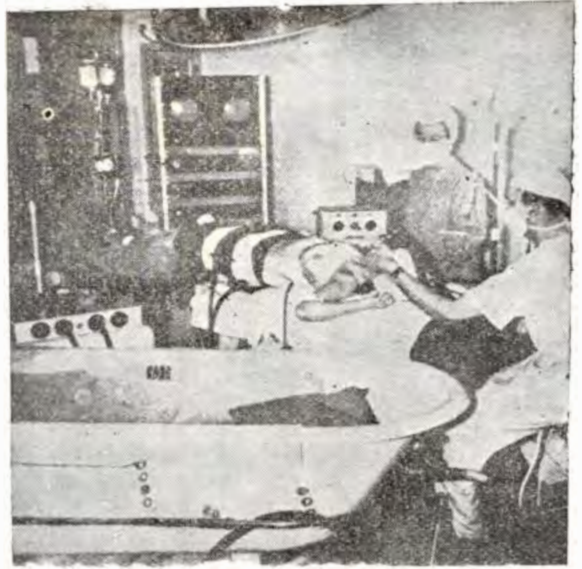
İki yapraklı kapakçık (mitral) darlığı: Hâd oynak romatizmasından sonra kalbin sol tarafındaki kulakçık ile karıncığı birleştiren iki yapraklı kapakçık (valvule mitrale) kenarlardan yapışarak daralır, kanın, üst gözden alta geçmesi güçleşir.

Ameliyatta, sol meme altında yapılan bir şakla göğüs içine girilir. Sol kulakçık apandisi üzerine kese ağzı dikişi konur. Bu dikişin orta kısmından kalb kesilerek sağ el işaret parmağı ile kalbin içine girilir. Daralmış delik, parmak yardımı ile bulunarak, yapışık olan kenarları (commissure), parmağın ucu ile yırtılır veya hususi alet ile kesilerek açılır (commissurotomie). Kapaklar daha iyi çalışmağa başlar. Son zamanlarda bazı vakalarda göğsün sağ tarafından girilmek suretiyle kapaklar açılabilmektedir.

Mitral darlığı ameliyatı: Daralmış olan deliğin yapışık kenarları (commissure) nın, parmak ucuna takılmış Bailey bıçağı ile kesilmesi

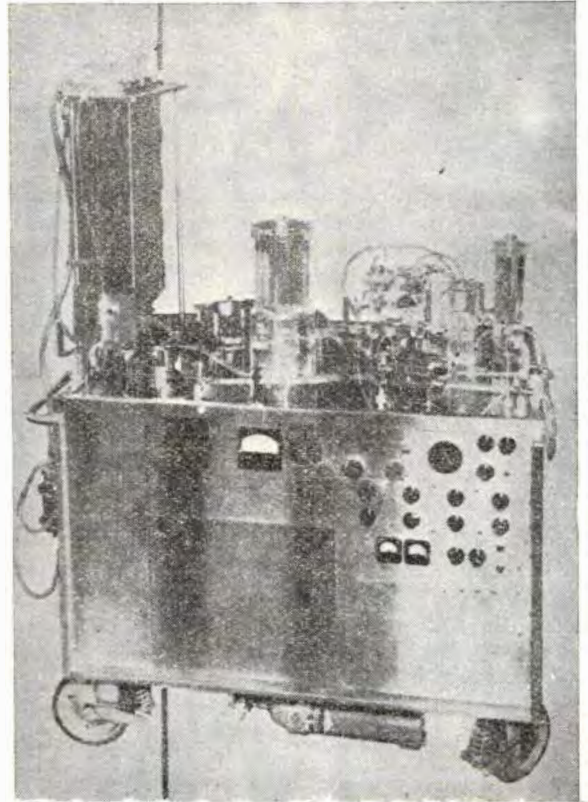
Kalbdeki taç atardamarları (coronaire) yetmezliği: Kalbi besliyen damarların (coronaire) daralması neticesi kalb kasının kansız kalması yüzünden hastanın ağrı duyması ile ortaya çıkan bu hastalıkta, muhtelif ameliyat şekilleri denenmiştir. En çok takibedileni Thompson ameliyatı ve bunun değiştirilmiş şekilleridir. Bunda dış yürek zarı içine talk tozu ekilerek aseptik bir reaksiyon uyandırılır. Kalbi besliyen sağ ve sol damarlar ve dıştan gelen damarlar arasında anastomoz arttırılır. Kalb kasının beslenmesi düzelmiş olur. C. S. Beck, buna koroner kavsi (arc coronaire) daraltılmasını da eklemiştir.

Son zamanlarda meme altı iç atardamar (artère mammaire interne) larının ikinci kaburga aralığında bağlanması da tavsiye edilmiştir.

Hipotermi: Hastanın buzlu banyoda soğutularak ameliyata hazırlanması

Açık kalb ameliyatları: Şimdiye kadar anlattığımız kalb ameliyatları ya kalbin dış tarafındaki büyük damarlar üzerinde yapılıyor, yahut da, iki yapraklı kapakçık darlığında olduğu gibi, kalbin içinde, gözle görmeden el yordamı ile çalışılıyordu. En iyi şekil, bir mide ameliyatı yapar gibi, kalbi açmak ve kusurlu veya hasta kısımlarını düzelttikten sonra kalbi dikerek tekrar çalışmasını sağlamaktır. Bu şekil çalışmada en büyük güçlük beynin, kansızlı-

Gibbon - Mayo tipi: akciğer - kalb makinesi (Pump-Oxygenator)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S.. Ş.

ğa 3 dakikadan fazla tahammül edememesidir. Kalb açılınca, tabiî, kanı beyne sevkedememekte, kansız kalan beyin kısa zamanda ölüme sebebolmaktadır. Bunu önlemek için ya hipotermi (b. bk. hypothermie, soğutma) denilen vücut hararetini düşürmek usulünden yahut akciğerlerin ve kalbin vazifesini geçici bir zaman için görebilen ve «suni kalb» (b. bk., coeur artificiel) denilen akciğer - kalb makinesinden, yahut da hastanın kan dolaşımını da üzerine alan bir sağlamdan (çapraz dolanım; b. bk.) faydalanılır.

III. **Beyin - sinir cerrahisi (Neurochirurgie)**: Beyin, omurilik ve sinirler üzerine yapılan ameliyatlardır. Beyin ve omuriliğin yapılışları çok nazik olduğu için ameliyat sırasında şiddetli hareketler, telâfisi imkânsız büyük zararlar husule getirir. Bunun için, beyin cerrahları ameliyattan önce gerekli muayeneleri yaparak hastalığın yeri, mahiyeti, genişliği hakkında katî bir sonuca varmak ve ameliyat sırasında çok sabırlı ve dikkatli çalışmak zorundadırlar. Bu ameliyatlarda araştırma safhası çok kısa olmalı, kafatası ve belkemiği uygun yerden açılarak tam hasta yerin üzerine düşülmelidir.

Beyin yaralanmaları: Motorlu ve mekanik vasıtaların gün geçtikçe çoğalması yüzünden, kafatası ve beyin yaralanmaları vukua gelmekte, bu suretle beyinde, sarsılma, zedelenme, sıkışma ve tamamen harabolma gibi haller meydana çıkmaktadır. Kafa içine kurşun sıkılmış veya kafaya kuvvetli bir cisim ile vurularak kafatası kırılmış, ayrıca beyin parçaları dışarıya sızmağa başlamışsa, beyinin yaralandığı aşikârdır. Fakat bazen kafatası kemiklerinde bariz bir yaralanma olmadığı halde beyinde değişiklikler olur. Bunlardan en önemlisi yaralanma, çarpma, vurma sonunda, şakak kemiğinin iç yüzündeki orta beyin zarı atardamarı (artère méningique médiane) veya dallarından birinin yırtılarak kanamasından meydana gelen ekstradural hematom (hématome extradurale) dur. Bu hastalık erken teşhis edilmeli ve ameliyat yapılmalıdır. Aksi takdirde hasta, komaya girerek ölebilir. Bu bakımdan, kafa zedelenmesi (trauma) geçirenler, basit dahi olsa, dikkatle muayene ve takibedilmelidir.

Kafatası derisi yarılmış, altındaki kemik harabolmuş. beyin zarar görmüş ise, C. bir temizleme yapılmalıdır.

Kafatası derisinde yara olmadığı halde kafa kemikleri kırılmış ve içeriye çökmüş olabilir; bu hastalarda, bir şikâyet olmasa dahi, bunlar erkenden (bir iki gün içinde) ameliyat edilerek çöküntü düzeltilmelidir.

Beyin apseleri: Her ne suretle teşekkül etmiş olursa olsun, lokalize edilebilen beyin apselerinin açılıp drene edilmesi, yani harice akması sağlanmalıdır. Drenaj için de muhtelif usuller vardır.

Beyin ur (tumeur) ları: Beyin ameliyatlarında hastaya verilecek anestezik maddenin ve ameliyat masasında hastanın vaziyetinin de hususiyetleri vardır. Ameliyattan evvel saçlar iyice tıraş edilir. Ura erişmek için kafatasında açılacak yer iyice tespit edildikten sonra, saçlı deri bir lambo (lambeau = yırtılmış bir şeyin ince büyücek parçası) tarzında kaldırılır. Kemik üzerine ufak delikler açılıp, bunların arası hususi testerelerle kesilip kapak şeklinde kaldırılır (craniotomie ostéoplastique). Bundan sonra beynin üstünü örten kalın zar (dure mère) kesilerek açılır. Çeşitli yollarla ur dokusu, sağlam beyin dokusundan ayırdedilir. Urlu doku aspire edilmek, elektrokoter (électrocautère = yakıp kesen elektrikli alet) le kesmek suretiyle dışarıya alınır. Urlu doku bırakılmamasına dikkat edilir.

Beyin - Sinir ameliyatı: Osteoplâstik kraniotomi ve beynin meydana çıkarılması

Ameliyatın sonunda kalınzar dikilir. Evvelce kaldırılmış olan kemik ve deri parçası yerine konur, deri dikilir. Kafatası kapatılmış olur.

Menenjiyom (méningiome) gibi bazı çeşit urlar aynı zamanda kemiğe de atlamış olabilir. O zaman, beyine varmak için kaldırılan hastalıklı kemik parçası, ameliyat sonunda çıkarılır ve yerine, hususi paslanmaz madenden veya plâstikten yapılmış ve vücut tarafından tahammül edilen, şekil verilmiş plâkalarla kafatasında meydana gelen boşluk örtülür. Bu sunî kapaklardan kafatası yaralanmalarından sonra ortaya çıkan kemik noksanlıklarını kapatmak için de faydalanılmaktadır.

Beyin istiskası (hidrosefali [b. bk.], *Hydrocéphalie)*: Beyin ve omuriliğin etrafını dolduran berrak suyun bir tıkanıklık sebebiyle beyini doldurması demek olan bu hastalıkta da bazı ameliyatlar yapılabilmektedir. Suyun akmasına mâni olan bir darlık varsa, darlığın üstündeki ve altındaki boşluklar birbirine ince plâstik bir boru ile birleştirilmekte, bu suretle darlık açılmış olmaktadır. Yahut bu suyu ifraz eden bol damarlı teşekküller (plexus choroïdaire) tahribedilmekte, yahut da suyun emilmesini kolaylaştırmak için kafa içindeki su ile dolu boşluklardan

Hidrosefali ameliyatı: Uzun plâstik bir boru, yan karıncığın içine sokulup beynin en üst zarı (dure mère) na tespit edildikten sonra, cilt altından aşağıya indirilerek, çıkarılmış olan sol böbrekten kalan sidik borusuna sokulur

birisine ince bir boru sokup bu borunun diğer ucu periton içine veya bir böbreği çıkarıp onun idrar akıtan kanalı içine sokulmaktadır.

Omurilik (moelle épinière) yaralanmaları: Beyin yaralanması kadar mühimdir. Burada da yaralanmadan sonra enfeksiyon ve kanama gibi tehlikeler mevcuttur. Omurilik içeriye çökmüş kemik parçaları ve birikmiş kan tarafından bastırılıp sıkıştırılıyorsa erkenden ameliyat yaparak omuriliği tazyikten kurtarmak lazımdır. Eğer yaralayıcı vasıta veya kemikler omuriliği tamamen tahribetmiş, kesmiş ise ameliyat büyük bir fayda sağlamaz.

Omurilik tümörleri: Ameliyatta, evvela laminektomi (laminectomie) yapılır; yani tümör hizasındaki belkemiği parçalarının arka kısımları alınır. Omurilik meydana çıkarılır. Bazı çok habis tümörleri çıkarmak kabil olmaz veya çıkarılması bir fayda sağlamıyabilir. Fakat menenj (zarlar) ve omurilik sinirleri köklerinde doğmuş olanlar tamamen çıkarılabilir.

Disk Fıtığı (Hernie) (Noyau pulpeux fıtığı): İki omur kemiği (vertèbre) arasında bulunan fibrotik halka bazen yırtılır. Bunun ortasında bulunan daha yumşakça kısım (noyau pulpeux), yırtıktan dışarıya fırlıyarak omurilik üzerine tazyik etmeğe başlar. Fizik tedaviden fayda görmiyenler ameliyat edilir. Ameliyatta ya laminektomi yaparak, yahut da iki omur arasından girerek, hususî aletlerle pırtlamış olan pülp (pulpe) çekirdeği çıkarılır. Omurilik tazyikten kurtarılmış olur.

Muhitî sinir yaralanmaları: Kol, bacak, yüz ve boyundaki sinirler, çeşitli sebeplerle kesilir veya yaralanabilir. Kesilen veya kopan sinirin muhitte kalan parçası, zamanla canlılığını kaybeder, vazife göremez, yani felç meydana gelir. Merkeze bağlı olan ucdan yeniden üreyen sinir bir sinir yumağı (neurome proximal) yapar; bunun için kesilen veya kopan bir sinirin ucları mümkünse hemen dikilmelidir. Bu halde yukarıdan üreyen sinir eski yolunu bulmuş olur. Yarada mevcut bazı sebeplerle hemen sinir uclarını dikmek kabil olmuyorsa bu işi en geç üç ay içinde yapmalıdır. Daha geç yapıldığı takdirde iyileşme ihtimali çok azalmış olur. Bazen yaralanma neticesinde teşekkül eden nedbe dokusu, siniri sıkıştırır; çalışmasına mâni olur. Bu halde nedbenin ameliyatla çıkarılması, sinirin çalışmasını kolaylaştırır.

Ruh cerrahisi (Psychochirurgie): Ruh C. si, bazı gayri tabiî ruh hallerini, ameliyatla düzeltmek gayesini gütmektedir.

Lökotomi (Leucotomie): Beynin alın parçası (lobe frontal) üzerine yapılan ameliyatlarla, şahsiyetin değiştiği, sıkıntı halinin kalktığı v. b. görülmektedir. Bu ameliyatın da çeşitli şekilleri vardır: a. *Lobotomi (lobotomie)*: Beynin bu ameliyatta alın parçasının kabuk (cortex) kısmından çıkıp diğer taraflarına giden sinir yolları kesilir. Bu ameliyat ilk defa (1935) Portekizli hekim Egas Moniz tarafından yapıldı. b. *Topektomi (topectomie)*: Beynin alın parçasının kabuk kısmının muayyen yerleri kesilir. Bu ameliyatın genel şahsiyet ve güdüm üzerine daha az tesiri vardır.

Ruh C. si, müzmin ruh çöküntüsü (dépression) daimî endişe (obsession), marazî merak (hypocondrie) ve benzer hallerde müessir bir tedavidir. Umumi netice şöyle hulâsa edilebilir: Vakaların 1/3 inde netice iyi, 1/3 inde ortadır; 1/3 i ise bir netice vermemiştir. Bu ameliyatlar müzmin akıl hastalarının tekrar cemiyet içine dönmesini, elde mevcut diğer tedavi metotlarından, daha iyi bir şekilde sağlamaktadır. Akıl hastahanelerinde kalanların da idaresi daha kolay olmaktadır.

Sar'a (épilepsie) nın cerrahî tedavisi: Bazı sar'alar, yaralanma neticesi beyinde husule gelen nedbelerden meydana gelmektedir. Bu nedbe dokusunun çıkarılması sar'a nöbetlerinin tedavisini veya azalmasını sağlıyabilir.

Ağrı cerrahisi: Bazı hallerde bütün tıbbi imkânlar kullanıldığı halde, ağrıyı dindirmek kabil olmaz. Hastanın en çok şikâyet ettiği ve tedavisini istediği bir ağrıyı ortadan kaldırmak için bilhassa son zamanlarda inkişaf eden usullerle ameliyata başvurulmaktadır:

Muhitî sinirlerin kesilmesi (Neurectomie périphérique): Bazı ağrılar muayyen muhitî (périphérique) sinirlerin dağıldığı sahada hissedilir. Buradaki sinirin kesilmesi, ağrının durmasına sebebolur. Meselâ, göğüsteki bazı ağrılarda, kaburgalar arası sinirler kesilebilir.

Üçlü sinir (nerf trijumeau) ağrısı: Üçlü sinir, beyinden çıkan beşinci çift sinirdir. Dallarının mühim kısmını başa ve yüze verir. Bazı hastalarda bunun dallarının yayıldığı sahada zaman zaman çok şiddetli ağrılar olur. Bunun tedavisi, sinire alkol enjeksiyonu yapmak veya kesmektir.

Rizotomi (Rhizotomie): Omuriliğe, hissî sinirleri bağlıyan arka kökler kesilirse, hareki bir bozukluk olmadığı halde, muhtelif hislerle birlikte ağrı da kaybolur. Meselâ, göğüs duvarındaki bir ur sebebiyle dayanılmaz ağrıları olan bir hastaya meliyat tatbik edilebilir.

Kordotomi (Chordotomie): Omurilik içinde, muhtelif hisleri taşıyan sinirler bir araya gelerek, muayyen anatomik mevkilerde bulunan demet (tracte) leri meydana getirir. Omurilik içinde, anatomiden faydalanarak, muayyen demeti kesmek ve bu suretle muayyen bir sahadan gelen ağrı hislerinin beyine intikalini önlemek kabildir. Bu halde diğer hislerde bozukluk olmaz Bu ameliyat bilhassa, karın içinde veya leğen (pelvis) de çok ilerlemiş kanser sebebiyle dayanılmaz ağrıları olan hastalara tatbik edilir. Bu suretle mesane ve barsaklarda felç husule gelmeden, ağrılar durabilir.

Sempatik sinir sistemi cerrahisi: Omurganın dış ve ön tarafındaki iki sıra boğum (ganglion) ların teşkil ettiği sempatik sinir sistemi üzerine yapılan müdahaleler, muhtelif hastalıklarda faydalı neticeler vermektedir.

Buerger hastalığı: Damar cidarının bozulması, içinden geçen kanın azalması sebebiyle dokuların kansız kalmasından ileri gelen bu hastalık ilerleyince, ayak parmaklarında gangren başlar. Bu hastalarda, bel omurları önündeki boğumlar kesilerek çıkarılır (sympathectomie lombaire). Bu suretle damarları büzen sempatik sinirler kaldırılmış olduğu için damarlar genişler.

Raynaud fenomeni: Soğuk veya heyecan gibi sebeplerle, parmak, ayak, burun gibi ucların ara sıra sararması ve morarması şeklinde beliren bu hastalıkta, ameliyatla göğüs üst omurları önündeki sempatik boğumları çıkarmak fayda sağlar.

Yanma ağrısı (Causalgie): Muhitî sinirlere tesir eden ve ekseriya tam olmıyan bir yaralanma neticesi, kol ve bacaklarda, damar genişleme ve daralma (vasomoteur) bozuklukları ile birlikte, ağrılı ve aşırıduyar (hyperesthésique) bir hal meydana çıkar. Fizik tedavi usulleri ile birlikte sempatik sinir de kesilirse (sempathectomie) iyi netice verir.

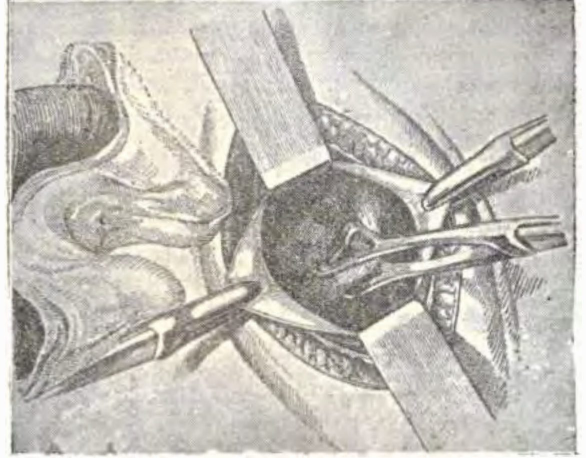
IV. Bevliye Cerrahîsi: Böbrekler, üreterler, mesane, prostat, meni keseleri v. b. gibi uzuvlarda görülen hastalıkların tedavisinde de C. müdahaleler önemli bir yer tutar.

Büyük Türk hekimi İbni Sina 1022 tarihinde «kastar»

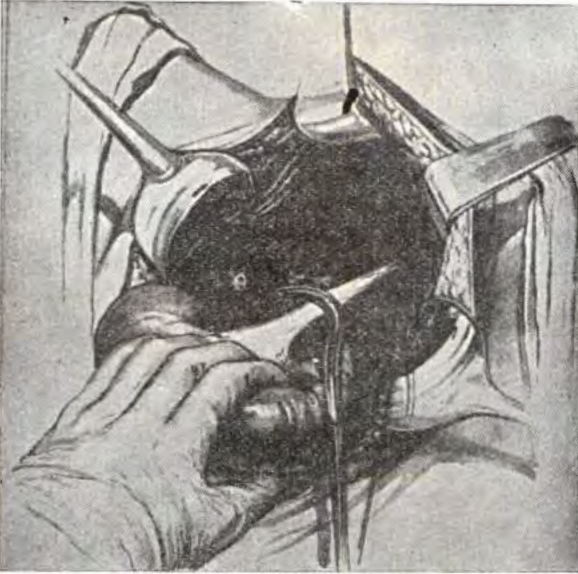
adı altında mesaneden idrar almaya mahsus bir aletten esaslı bir şekilde bahsetmiş olup sonra Batılılar buna *cathéter* adını vermişlerdir. Keza idrar yolundan sevkedilen bir aletle mesane taşının kırılması da ilk defa 1512 de Bayezid devri ilim adamlarından Emiri Âlem Keyvan Bey tarafından mediğinden. çok zaman ameliyatla çıkarılmaktadır. Taşın böbrekte kalması ile böbrek genişler, harabolur, iltihaplanır bazen su kesesi, bazen cerahat kesesi haline gelir. Ameliyatta böbrek taşları ve böbrek veya böbreğin havuzcuk (pelvis) dediğimiz kısmı kesilerek çıkarılır.

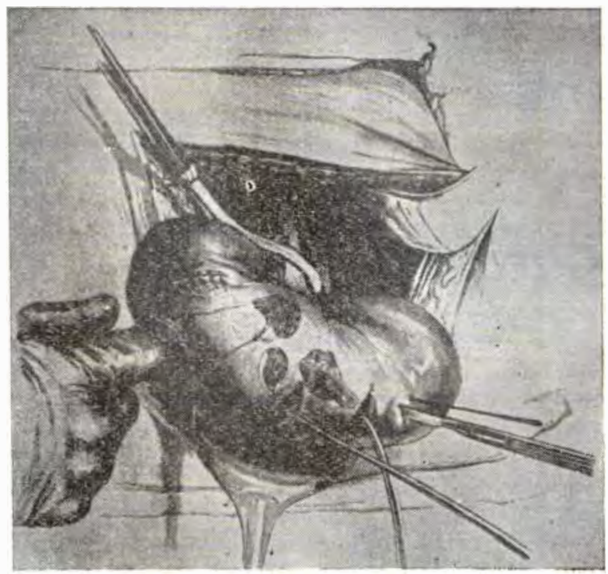
1

2

3

4

Böbrek ameliyatı: 1. Sağ böbreğinden ameliyatol acak hastanın yatırılışı; 2. Böbrek nahiyesinin açılması; 3. Böbreğin dışarıya çekilmesi; 4. Böbrek delinerek taşların çıkartılması

ortaya atılmış ve yapmış olduğu aletle bizzat kendi mesane taşını kırmıştır.

Böbrek üstü bezleri (*capsules surrénales*) *tedavisi*: Her iki böbreğin üst taraflarında bulunan bu bezlerde çeşitli hastalıklar ve urlar görülür. Hastalık sebebiyle bezlerden biri veya her ikisi birden ameliyatla çıkarılabilir. Meselâ «Cushing sendromu» denilen, garip bir şişmanlık ve başka belirtilerle kendini gösteren hastalıkta, ameliyatla, bezlerden biri tamamen, diğeri kısmen çıkarılır. Ur peyda olmuşsa, ur bulunan bez çıkarılır. Bu bezler, erkeklerin prostat ve kadınların meme kanserlerinde de tedavi maksadiyle çıkarılmaktadır, Ameliyat şekli böbrek ameliyatına benzer (aşağıya bk.).

Böbrek taşları (*Calculs renals*): Bugün hangi sebepten teşekkül ettiği bilinmiyen böbrek taşları küçükse düşebilir; büyükse, bunları eritecek bir ilâç henüz keşfedil-

Böbrek taşlarını almak için çeşitli şekiller vardır: ya önden göğüs ve karın beraber açılır veya arkadan, göğsün alt kısmından başlanarak, belden karnın yan tarafına uzanan hat takibedilir. Böbrek ameliyatları genel anestezi altında yapılır Ameliyat edilecek böbreğin yukarı gelmesi için, hasta yan yatırılır; belinin altına bir yastık konur. Böbrekler karnın arka duvarına yapışık ve karnın iç zarı olan periton (péritoine) un dışında ve arkasında kaldığından, ikinci tip ameliyatta, böbrek yatağına varabilmek için sadece deri altı dokusu ve üç kat kas (adale) kesilir. Böbreğin etrafını saran ve yağ kapsülü denen yağ tabakası (çocuklarda bu yağ kapsülü yoktur) parmakla yırtılır; böbrek kendine has rengi ile meydana çıkar.

Böbrek, etrafındaki yapışık kısımlardan yine parmakla ayrılır ve serbest hale getirilir. Bu sırada, böbreğin iç kenarında ve ortasında bulunan böbrek kan damarlarına dik-

kat edilmelidir. Zira bunlar kuvvetle çekilirse koparak büyük bir kanama ile ölüme sebebolabilir.

Böbrek, taşın büyüklüğüne, yerine ve sayısına göre, uygun bir yerden kesilerek taş çıkarılır; sonra kesilen yer hemen dikilir; çünkü böbrek, kesildiği zaman çok kanıyan bir organdır. Böbreğin kesilerek taşın çıkarılması ve sonra dikilmesi şeklinde yapılan bu ameliyata «nefrotomi» (néphrotomie) adı verilir. Eğer taşı havuzcuktan almak kabil ise. o vakit havuzcuk kesilir ve taş, pensle veya uygun bir aletle alınır. Havuzcuktaki kesik kısım dikilir; bazen de dikilmez. Bu türlü ameliyata «piyelolitotomi» (pyélolithotomie) denir. Taş alındıktan sonra, böbreğe, bir ucu böbrek içinde kalmak üzere bir lâstik takılır (bu tarz başka böbrek ameliyatlarında da kullanılır) ve belli bir zaman idrar bu borudan dışarıya akar; bu şekilde yapılan ameliyata «nefrostomi» (néphrostomie) adı verilir.

Her böbrek ameliyatından sonra böbrek yatağına veya yanına lâstik bir boru (dren [Fr. drain]) konur. Bunun vazifesi böbrek yatağında toplanacak idrar, kan, cerahat gibi sızıntıları dışarıya çıkarmak ve yaranın kapanmasını kolaylaştırmaktır.

Ameliyat bittikten sonra, kesilmiş olan kaslar iki veya üç kat olarak dikilir.

Böbrek veremi (tuberculose) nde cerrahi müdahale: Eskiden, vücudun bir yerinde mevcut olan verem hastalığından kana karışan basillerin kan vasıtasiyle böbreğe yerleşmesiyle ortaya çıkan böbrek vereminde, teşhis konunca hemen, hasta böbrek, ameliyatla çıkarılırdı. Bugün böbrek veremi streptomycin + PAS ve izonikotinik asit (acide isonicotinique) gibi ilâçlarla tedavi edilmektedir. Böbreğin çıkarılması, ancak çok fazla harabolması halinde düşünülmektedir.

Böbreğin çıkarılması: Böbreğin çıkarılmasını icabettiren hastalıklarda, böbrek taşı ameliyatında olduğu gibi hareket edilerek böbrek yatağına varılır. Böbrek, iyice serbest hale getirilir. Evvelâ böbreği mesaneye bağlıyan kanal, yani sidik borusu (uretère) bağlanır ve kesilir. Bundan sonra böbreğin iç kenarından giren ve çıkan damarlara pensler konur ve bu damarlar kesilerek böbrek vücuttan ayrılır. Daha sonra, penslerle tutturulmuş damarlar katgüt ve ipekle bağlanmak suretiyle kaldırılır ve böbrek taşının alınmasında olduğu gibi adaleler dikilerek ameliyata son verilir. Bu ameliyata «nefrektomi» (néphrectomie) denir. Böbrek havuzcuğunun iltihabı (pyélite), böbreğin ve havuzcuğun iltihabı (pyélonéphrite). böbrek apseleri ve çıbanları gibi, şahsın hayatını tehdit eden hallerde, tek çare böbreği çıkarmaktır.

Böbrek urları: Böbrek urları hem çocukluk, hem de olgunluk yaşlarında görülebilir. Kötü huylu (maligne) urların çoğunu böbrek kanserleri teşkil eder. Böbrek urları umumiyetle acısız olarak idrarın tamamen kanlı çıkması ile dikkati çeker. İlerlemiş vakalarda böbrek büyür ve karın içinde kendini hissettirir. Urlu böbreğin ameliyatla çıkarılması lâzımdır. Gecikilmiş vakalarda müdahale faydasızdır.

Mesane taşlarının çıkarılması: Mesane taşları ekseriya böbrekten mesaneye düşer. Eğer idrar yolu ile atılamazsa mesanede büyür. Bunlar bir veya birden çok olabilir. Başlagıçta belli olmaz fakat sonra mesanede iltihap meydana getirir. Mesane taşları ya idrar yolundan sokulan bir aletle kırılır veya ameliyatla, karından girilerek mesane açılmak suretiyle, çıkarılır.

Mesane ameliyatları, genel, lomber (lombaire = bel nahiyesi) veya lokal anestezi altında yapılır. Hasta, ameliyat masasına sırt üstü yatırılır. Göbek ile kasık kemiği (pubis, âne) arasında, deri yukarıdan aşağıya veya yan olarak kesilir. Deriden sonra deri altı dokusu kesilir, bundan sonra karşılaşılan gri beyaz renkli kas kılıfı da aynı istikamette kesilir. Karın kasları kesilmiyerek birbirinden ayrılır; husule gelen aralıktan bir yağ tabakası çıkar; bu, periton önündeki yağ tabakasıdır. Bu yağ tabakası parmakla karnın içine ve yukarıya, itilir ve çekilir ise, aşağıda, kan damarlarını ihtiva eden ve kas yapılı kırmızı renkli mesane görülür. Mesane ya iki pensle veya iki ipek iplikli dikişle yakalanır ve yukarıya çekilir. Neşter (bistouri) ile bir delik açılarak mesanenin içine varılmış olur. Eğer taş varsa hususi pensi ile tutulup çıkarılır Bundan sonra, mesanedeki kesik kısım bir veya iki kat olarak katgütle dikilir; mesanenin dışına ve önüne ince bir lâstik dren konur. Karın kapatılırken evvelâ karın kasları birbirine yaklaştırılmak suretiyle dikilir; bundan sonra kasları örten kılıf (akzar, fascia) a sıra gelir. Nihayet deri tabakası ipek iplikle dikilerek ameliyat bitirilir. Kesik içine konmuş olan drenin ucu dışarıda bırakılır; dren birkaç gün sonra çekilip alınır. Mesane ameliyatlarında hastaların idrar yoluna bir sonda konur ve bu sonda en az 7 gün (duruma göre 2 - 3 hafta) içeride bırakılır; idrar bu sondadan gelir. Yarası iyi olduktan ve dikişleri alındıktan sonra sonda çıkarılır.

Mesane urları: Bugün bütün mesane urları kötü huylu kabul edilmektedir. Bunlar da, böbrek urları gibi ağrısız sızısız olarak idrarı tamamen kanlı bir hale sokmakla dikkati çekerler. Mesane urları, ya idrar yolundan sokulacak bir alete elektrik cereyanı verilmek suretiyle veya mesane taşı ameliyatında olduğu gibi, mesane açılmak suretiyle yine elektrik akımı (yüksek frekanslı akım) ile tahrip edilir. Ur çok büyük ve mesanenin dışına kadar ilerlemiş ise, bir şey yapılamaz. Bazan tümörün bulunduğu mesane parçası, olduğu gibi çıkarılır; buna mesanenin «kısmî rezeksiyon» (résection partielle) u denir. Bazan mesanenin hepsi çıkarılır. bu ameliyata «total sistektomi» (cystectomie totale) adı verilir. Böyle bir ameliyat yapılacaksa böbreklerden mesaneye gelen iki sidik borusu (uretère) bağırsağa dikilir, şahıs idrarını büyük abdesti ile beraber çıkarır. Bu ameliyata «Coffey ameliyatı» adı verilir.

Kestanecik (prostate) büyümesi: Prostat büyüdüğü zaman idrar yolunu tıkayarak idrarın mesanede birikmesine, güçlükle dışarı atılmasına; bazanda idrarın kanlı olmasına, hattâ tamamen tutulmasına sebebolur. Eğer prostat büyüdüğü zaman ameliyatla çıkarılmazsa mesanede biriken idrar, böbreklerde de birikir ve onların yorulmasına, genişlemesine, iltihaplanmasına, nihayet üre dışarı atılmadığı için üremiye sebebolur. Prostat, ya mesane taşı ameliyatında olduğu gibi, karından ameliyatla girilerek, mesane açılmak suretiyle çıkarılır (Freyer usulü); veya yine karnın ön duvarı kesilerek mesaneye varılır, fakat mesane açılmıyarak yukarıya ve geriye çekilir ve prostatın üstüne ulaşılır; prostat kapsülü kesilerek kapsülün içine girilmek ve prostat parmakla kapsülden ayrılmak suretiyle çıkarılır. Bundan sonra kapsül dikilir (prostatectomie rétropubique veya Millin usulü). Prostatın bacak arasından çıkarılması şekli de vardır (prostatectomie périnéale). Prostatın dördüncü bir ameliyat şekli de «transuretral rezeksiyon» (résection trans - urethrale) dur: İdrar yolundan mesaneye sevkedilen bir alet vasıtasiyle, yüksek frekanslı akımla prostat parça parça kesilmek suretiyle çıkarılır. Her usulün faydalı ve zararlı tarafları olduğu gibi yapılması ve yapılmaması icabeden yerleri de vardır.

Prostat kanseri: Erken teşhis edilirse kanserli prostatı ameliyatla çıkarmak mümkündür; gecikilmiş vakalarda, ilâçla tedaviye başvurulur.

Meni keseleri (*Vésicules séminales*): Bunların da iltihapları ve urları vardır; fakat az görülür. Urları ameliyatla çıkarılır.

Siyek (*Urètre*): Doğuştan ve belsoğukluğundan olan siyek darlıkları hususi sonda tedavisi ile, bir kaza neticesi kopanlar ise ameliyatla tedavi edilir.

Kamış (*Penis*): Kamışın kötü huylu urlarında, kamışın bir kısmı veya tamamı kesilir. Doğuştan olan şekil bozuklukları, mümkünse ameliyatla düzeltilir. Kaza neticesi yaralanmalarda kabilse tamir edilir, değilse kamış kesilir.

Yumurta (*testis*) *lar*: Yumurtada ur tesbit edildiği zaman, yumurta ameliyatla çıkarılır. Yaralanmalarda mümkünse yaralanmış yer ameliyatla tamir edilir, değilse çıkarılır. Bu uzvun ameliyatı büyük bir kanamaya sebebolur. Yumurta vereminde bu uzuv bir müddet ilâçla tedavi edilir; eğer fayda vermezse ameliyatla çıkarılır. Doğuştan yumurtalar tabiî yeri olan torba içinde değilse ameliyat yapılarak yerine indirilir ve torbaya tesbit edilir.

V. Kadın cerrahisi (Gynécologie): Bugün, kadın C. si radikal (toptan) veya konservatif (koruyucu) olmak üzere karın yolu veya döl yolu (vagina, mihbel) ile yapılmakta ve başlıca ur (tumeur) C. si ile plâstik (tashih edici) C. olmak üzere iki bölümde toplanmaktadır.

Ur cerrahisi: Ur C. si dendiği zaman, kadın üreme organlarında meydana gelmiş olan iyi veya kötü huylu urların ameliyatla ortadan kaldırılması kasdedilmiş olur.

Yumurtalık urları: Burada kötü huylu urlara (kanser ve sarkom), iyi huylu urlara göre daha sık raslandığından, yumurtalık uru teşhis edilen bir hastaya hiç tereddüt etmeden ameliyat yapılmalıdır.

Yumurta yolu urları: Burada rastlanan urlar, teşekküller daha ziyade dış gebelik denilen ve döllenmiş yumurtanın rahme kadar gelmeden yol üzerinde takılıp kalmasından ve orada büyümesinden meydana gelen urlardır ki, vaktinde teşhis edilip derhal ameliyat edilmedikleri takdirde, karın içine patlıyarak şiddetli kanama yapar ve vaktinde müdahale edilmediği takdirde ölüme sebebolur. Yumurtalık urlarında olduğu gibi, dış gebeliği de C. yoliyle tedavi etmekten başka çare yoktur.

Rahim (*utérus*) *urları*: Kadın döl organları içinde en sık görülen urlar rahime ait urlardır.

İyi huylu urlardan miyom (myome) ların C. müdahaleyi icabettirenleri, ya karın yolu veya döl yolu ile alınır. Mümkün olan vakalarda yalnız ur çıkartılarak rahim, yerinde bırakılır (muhafazakâr - koruyucu miyom ameliyatı) veya rahim de urlar ile birlikte çıkarılır (tam - radikal miyom ameliyatı).

Erken teşhis edilmiş vakalarda, kanser C.si müsbet netice vermektedir. Burada tatbik edilen usul bütün üreme organlarını, akkan (lymphe) bezleri ile birlikte çıkarmak esasına dayanır. Bu ameliyat, ya karın yolundan (Wertheim ameliyatı) veya döl yolundan (Schauta ameliyatı) yapılır. Ameliyattan sonra derin şua tedavisi tatbik edilir.

Dış üreme organları urları: Bunlar arasında en sık rastlanan sağda veya solda, büyük dudak içinde bulunan ve Bartholin bezi denilen bir kesenin iltihaplanmasıdır ki, keseyi, kanal ile birlikte çıkarmak suretiyle tedavi edilir. Dış üreme organlarında hasıl olan kötü huylu tümörlerin tedavisinde takibedilecek tedavi usulü rahim urlarındaki tedavinin aynıdır.

Plâstik cerrahi: Kadın C. sinin ikinci grupunu teşkil eden tashih edici plâstik C. başlıca şunlardır:

Yumurtalık (*ovaire*) *plâstiği*: Yumurtalığın düzensiz çalışması (yumurtlama veya hormon ifrazı bozukluğu) hallerinde müracaat edilen koruyucu ve tashih edici C. müdahalelerdir. Bu ameliyata, yumurtalık üzerinde teşekkül eden hormon kistlerinin veya yumurtalık kabuğunun kalınlaşması neticesinde yumurtlama noksanının giderilmesi için müracaat edilir.

Yumurta geçidi veya tüp (*tube, trompe*) *plâstiği*: Tüp plâstiği adı altında yapılan çeşitli ameliyatlar, kısırlığın, C. tedavisinin esasını teşkil eder. Muhtelif kısırlık sebepleri arasında en çok rastlananı, tüplerde mevcut tıkanıklıktır. Bu tıkanıklıklar diyatermi (diathermie; kısa dalga elektrik tedavisi) veya antifilojistik (antiphlogistique; yumuşatıcı ve eritici ilâç tedavisi) tedavilerle giderilmediği takdirde C. müdahale ile tedavi yoluna gidilir. Bu ameliyatlardan maksat tüpün tıkanmış olan kısmını çıkarmak ve yeni bir tohum yolu meydana getirmektir. Röntgen muayenesi ile yeri tespit edilen bu tıkanıklık, yerine göre yumurta geçidinin bir kısmını kesip almak suretiyle karına açılan yeni bir ağız teşkil etme ameliyatı (salpingo - stomatoplastie), «Halban plâstiği» ve yumurta geçidi - rahim ağızlaştırması (salpingo - utéro - anastomose) gibi isimlerle anılan ameliyat usulleri ile bertaraf edilir. Bunlar tüpün uç kısmında, ortasında veya rahme açılan ağzında mevcut kapalılığı tashih eden ameliyat usulleridir.

Döl yatağı (*utérus*) *plâstiği*: Anadan doğma veya sonradan olma şekil ve duruş bozukluklarını tashih eden çeşitli ameliyatlar bu grupta toplanır. Nadir tesadüf edilen şekil bozukluklarına mukabil, rahim çarpılmalarına daha sık rastlanmakta ve C. müdahaleden daha iyi neticeler alınmaktadır.

Rahim çarpıklıklarını tashih için mevcut pek çok ameliyat çeşidi arasında en sık müracaat edilen ameliyat «Birol - Doleris usulü» dür. Karın yolundan yapılan bu ameliyatın esası, devrilmiş olan rahmi düzeltmek ve kordonlarını karın duvarından geçirmek ve dikmek suretiyle rahmi askıya almaktır. Bundan başka, vagen yolunda ve kasık üzerinden yapılan ameliyat şekilleri de vardır.

Rahim düşüklüğü (Descente de matrice ve prolapsus utérin): Rahmi yerinde tutan askı ve destek bağlarının gevşemesi veya zedelenmesi neticesi meydana gelir. Düşüklüğün derecesine göre ya vagen yolundan veya karın yolundan rahmi normal yerine getirmek ve tesbit etmek tedavinin esasını teşkil eder. Burada da hastanın yaşına, evli olup olmadığına, doğurmuş olup olmadığına ve nihayet düşüklüğün derecesine göre tatbik edilen muhtelif usuller vardır. Umumiyetle iltihap geçirmiş kadınlarda, daha az olmak üzere de iyi gelişmemiş rahimlerde tesadüf edilen rahim ağzı tıkanıklığı (sténose du col) nda C. müdahale, kanalı genişletmek suretiyle, hem kadının anne olmasını ve hem de âdetlerin sancısız ve düzenli kanamasını sağlar.

Rahim ağzı yırtılmaları (Emmet yırtığı) ancak dikilmek suretiyle tedavi edilir.

Ferç - döl yolu (*vulva - vagina*) *plâstiği*: C. müdahale ile giderilmesi mümkün, birtakım doğuştan veya sonradan olma hastalıklar bu grupta toplanır. Döl yolu darlığı veya kapalılığı (atrésie ve aplasie vaginale) doğuştan olma hatalardır. C. müdahale ile darlık ve tıkanıklık açılır veya hastanın kalın barsağından kısmen faydalanmak suretiyle yeni döl lu yapılır (Schubert ameliyatı).

Umumiyetle güç doğum neticesi meydana gelen apışarası (ican, périnée = ferç ile makat arasındaki kısım) yırtıkları ya doğumdan hemen sonra veya bir müddet geçtikten sonra tashih edilir. Bu ameliyattan maksat döl yolunun gevşemesine ve yırtılmış olan kaldırıcı (levateur) kasın, rahme destek vazifesi görmesine yardım etmektir. Apışarası yırtıkları, derecesine göre birinci derecede yalnız cilt, ikinci ve üçüncü derecede derin adeleler, dördüncü derecede makat adalesi ve makat olur. Bu derecelere göre yapılan tashih ameliyatına umumi olarak «Halban plâstiği» adı verilmiştir.

Bilhassa güç doğumlarda kullanılan doğurtucu aletler yüzünden ve bazan da ameliyat esnasında yanlış dikiş koymaktan meydana gelen yaralarda, mesane - döl yolu arası (vésico - vaginal) barsak - döl yolu arası (recto - vaginal) fistülleri, şekline ve durumuna göre muhtelif cerrahi metotlarla tashih edilir. Ameliyattan maksat iki organ arasında teşekkül etmiş kanalı ortadan kaldırmak ve ara dokuları ayrı ayrı dikmektir. Bugün için mesane - döl yolu arası fistüllerinde en çok tatbik edilen «Martius metodu» adı ile anılan usuldür.

Ergenlik çağına gelmiş, fakat kızlık zarında delik bulunmıyan (hymen imperforé) genç kızlarda, âdet kanının dışarı akması için C. müdahale gerekir. Bunun için, kızlık zarı, orta kısmından haç şeklinde kesilir ve serbest uçlar, tekrar yapışması için zar üzerine tepit edilir. (Bunun gibi, adlî tıpla ilgili müdahaleler, daima iki imzalı zabıtla tesbit edilir).

Doğum cerrahisi: Bu konuda yapılan ameliyatlar, güç doğumlarda anayı ve çocuğu, bazen sadece anneyi kurtarmak için yapılan C. müdahalelerdir.

Sezaryen (Césarien) ameliyatı: Günü gelmiş olan, fakat normal yoldan doğması mümkün olmıyan canlı çocuğu, karın yolundan rahmi açarak, canlı olarak almak ve rahmi dikmektir. Sezaryen ameliyatı (b. bk.) geçirmiş bir kadının sonraki gebeliklerinde normal doğum yapmak imkânları varsa da, genel olarak her gebeliğinde ameliyatla doğum yapması daha uyğundur. Bir kadın ortalama 3 sene ara ile ameliyatla doğum yapabilir ve 2 - 3 defa aynı ameliyatı geçirebilir. 3 sezaryen ameliyatından sonra kocasının ve kendinin muvaffakatı ile tüpleri bağlanarak bir daha gebe kalması önlenir.

Anbriyotomi (Embryotomie; çocuğu parçalamak suretiyle çıkarmak): Doğmadan ölmüş ve ana karnında kalmış çocuklara tatbik edilen ve döl yolundan yapılan ameliyattır. Bütünü ile çıkarılmasına imkân olmıyan vaziyette duran çocuğu parça parça kesmek suretiyle, rahmi boşaltmak esasına istinadeder.

Baziyotripsi (Basiotripsie; çocuğun başını vücudundan ayırmak suretiyle çıkarmak): Çocuğun başını, boynu hizasından kesmek suretiyle dışarı alınmasını temin eden ameliyattır. Bu ameliyatın yapılması için de ya annesinin ölüm tehlikesi karşısında bulunması veya çocuğun ana karnında ölmüş olması lâzımdır, Döl yolu ile yapılır.

Perforasyon (Perforation; çocuk başını delerek akıtmak ve ezerek çıkarmak): Vaktinde tedbir alınmamış havsala darlıklarında veya normal üstü iri başlı çocuklarda nadiren canlı ve umumiyetle ölü çocukları çıkarmak için başvurulan bir C. müdahaledir.

Dürrhsen ameliyatı: Doğuma engel olan rahim ağzı derlıklarında, kesmek suretiyle darlığı genişletmektir. Doğumdan sonra kesilen yer dikilerek rahim ağzı normal şekline getirilır.

Epiziyotomi (Episiotomie): Çocuk başının ferçten çıkması için, fercin yırtılarak makada doğru açılmasına mâni olmak maksadiyle 5 ve 7 hizalarından ferci kesmek suretiyle yapılan ameliyattır. Doğumdan sonra kesilen yer dikilerek ferce tabiî şekli verilir.

VI. **Kulak - Burun - Boğaz Cerrahisi**: Kulak, burun ve boğazdaki hastalıkların bir kısmı tıbbî vasıtalarla tedavi edilmekte ise de, urlar ve yabancı cisimler ameliyatla alınmakta, bazı iltihaplar ancak C. usullerle giderilmektedir.

Sinüs (sinus) hastalıkları: Sinüzitlerin tedavisi ekseriya cerrahidir. Sinüslerin urları (tumeur), kanserleri, kronik iltihapları da kökten ameliyatı icabettirir. Meselâ bir veya birkaç sinüs'ün içini döşiyen sümüksü zar (mukoza, membrane muqueuse) tamamen çıkarılır. Bazen bu zarla birlikte ur ve hattâ bir kısım kemikler de alınır. Ameliyat, üst çene sinüsleri için ağız yolu ile yapılır. Dışarıdan izi belli olmaz. Alın kemiği sinüslerinin ameliyatı, kaşlar hizasından cilt kesilip kemik hususî aletlerle kaldırılmak suretiyle olur. Ciltteki yara izi, kaşlar arasında kaldığı için kolayca farkedilmez. Fakat kemiğin çıkarılması ile meydana gelen çöküntü, sonradan kemik ve kıkırdak aşıları ile doldurulmak suretiyle giderilir.

Bademcik (tonsilles) ve vejetasyon (végétation) lar: Halk arasında «boğazda bademcik ve burunda et var» denilen hal, boğaz ve burun arkasında normal olarak bulunan akkan (lymphe) teşekküllerinin büyümesi ve iltihaplanmasıdır. Eğer bu teşekküller sık sık iltihaplanıyor ve içindeki girintilerin arasına mikroplar yuvalanıyorsa bu (tonsillite chronique ve adénite) bademcik ve vejetasyonları çıkarmak icabeder, yani «adenotonsillektomi» (adénotonsillectomie) yapılır.

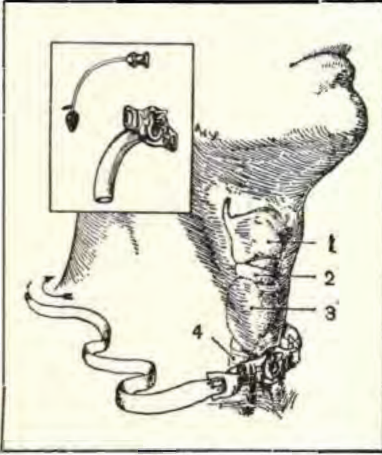
Ameliyat ya lokal veya genel anestezi altında yapılır. Ameliyat sırasında kan, sümüksü zar v. b. nin nefes borusuna kaçmamasına dikkat etmelidir. Bunun için hastanın, başı gövdesine göre daha aşağıya gelecek tarzda yatırılmasına dikkat edilir. Mütemadiyen yapılan emme (aspiration) ile kan ve saire nefes borusundan uzaklaştırılıp dışarıya alınır. Bademcikler ağız içinden sokulan uzun aletlerle alınır. Vejetasyonlar, burnun arkasında ve küçük dilin yukarısında olduğu için, yine ağızdan sokulan ve uçları kıvrık aletlerle çıkarılır.

Hançere (larynx) kanseri: Kanser çok defa ses telleri (cordes vocales) üzerinde görülür. Hançere kıkırdaklarına atlamamış, başlangıç halindeki kanserlerde ses tellerini çıkarmak suretiyle yapılan ameliyat, başarılı olur. Daha ilerlemiş vak'alarda bütün hançereyi çıkarmak (laryngectomie totale) icabeder. Öyle vakalarda hasta, boynundan ana soluk borusu (trachée) na açılan bir delik ile teneffüs eder.

Hançere daralması ve tıkanması: Bir yabancı cismin kaçması, iltihap, şiş (uzima, oedème), ur gibi sebeplerle nefes yolunun tıkanması bir doktorun karşılaşacağı en ciddî ve acil durumlardandır. Hançerenin daralması veya tıkanması, her zaman önlenecek bir hal değildir. Fakat bundan doğacak ölüm önlenebilir.

Hastalık teşhis edilir edilmez, yapılacak şey, derhal «trakeotomi» (trachéotomie) yapmak, yani boyunda ana soluk borusuna bir delık açmak, hastanın buradan nefes alıp vermesini sağlamaktır. Eğer tıkanmaya sebep bir yabancı cisim ise, çıkarmak yahut burun veya ağızdan sertçe bir lâstik boruyu ana soluk borusunun içine kadar sokmak gerekir. Bu türlü tüp koyma (intubation) bazan trakeotomi yerine geçebilir.

Trakeotomi (*Trachéotomie*): Acele traketomide asepsi ve kan dindirme kaidelerinden fedakârlık etmek icabedebilir. Bu gibi durumlarda neşter ve bir çift el, trakeotomi yapmağa kâfi gelir. Fakat normal şartlar altında bir trakeotomi yapmak için, hastanın omuzlarının altına bir kum torbası konarak masaya yatırılır. Baş iyice arkaya itilir. Ana soluk borusu bu suretle öne çıkarılmış olur. Lokal anestezi yaptıktan sonra cilt, hançerenin ön çıkıntısından göğüs kemiği üstü çukuru (fosse suprasternale) na kadar kesilir. Kanamalar durdurulur. Kalkansı bez (thyroïde) in orta bölümü, icabediyorsa iki pens arasında kesilir. Soluk borusu, tutkaç (ténacle) ile tesbit edilir; ana soluk borusunun 3., 4. ve 5. halkaları yukarıdan aşağıya kesilir. Buradan Trousseau genişleticisi (dilatateur) sokulur. Bunun yardımı ile trakeotomi borucuğu (canule) ana soluk borusunun içine konup mil (mandrin) i çekilir. Cilt dikilerek, kanül borucuk. boyuna bağlarla tesbit edilir.

Trakeotomi: 1. Kalkanbezi kıkırdağı; 2. Halkamsı (cricoïde) bez kıkırdağı; 3. Kalkanbezi; 4. Soluk borusu; bunun etrafında: Kanülü boyuna tespit eden bağ. Yukarıda, çerçeve içerisinde: Trakeotomi kanülü

Hâd orta kulak iltihabı (Otite moyenne aiguë): Orta kulağı örten sümüksü tabakanın hâd olarak iltihaplanmasıdır. Vakit geçmeden kulak zarını delmek (myringotomie) suretiyle cerahatin boşalmasını temin etmek lâzımdır İltihap, mastoid (b bk., mastoïde = şakak kemiğinin çıkıntısı) kemiğine atlamamış ise, kulak zarındaki ameliyatla birlikte yapılan antibiyotik tedavisi ile iyileşebilir. Buna rağmen hastada ağrı, ateş, kulaktan akıntı devam ediyorsa, mastoit apsesi husule gelmiştir. Bir kemiğe yapılan ameliyatla akıntının çekilmesi (drainage, tefcir) temin edilir. Bu ameliyata mastoidektomi (mastoïdectomie) denir.

Sulu (*séreuse, maslî*) *orta kulak iltihabı*: Östaki borusu (trompe d'Eustache) nun tıkanmasiyle meydana gelir. Tedavi için zar üzerine ufak bir delik açılır (myringotomie). Sıvı, sıvı çekme aleti (aspirateur) ile emilir. Östaki borusunun açılması için Politzer usulü ile iç deliğe hava verilir. Bu müdahalelerden sonra hasta işitmeğe başlar. Kulak zarındaki delik bir iki günde kapanır. Hastalığın sebebi bir ur ise, tedavi bu ura yöneltilir.

Müzmin orta kulak iltihabı (Otite moyenne chronique): Ekseriya iyi tedavi edilmemiş akut orta kulak iltihabının neticesidir. İlerlemiş vakalar ancak kökten mastektomi (mastectomie radicale) ile tedavi edilebilir. Nakledici (conductive) sağırlık hallerinde ameliyatla yardım yapılabilmektedir.

Kulak dolambacı [*labyrinthe*] *nın sertleşmesi* (*Otosclérose*): Daha çok gençlerde görülen bu hastalık (kulak dolambacının kapsülünde süngersi kemik türemesi) ta son zamanlarda bulunan ve ince bir ameliyat olan «pencereleme» (fenestration) ameliyatı tatbik edilmektedir. Beyzi pencere (fenêtre ovale) tıkandığı için, yeni bir pencere açmak suretiyle sesin iç kulağa geçmesi temin edilir.

Ménière hastalığı: Kulak dolambacında cerahat toplamadığı halde meydana gelen sağırlık ve baş dönmesi şeklinde beliren bu kulak dolambacı hastalığında önce ilâç ile tedaviye gayret edilir. Bütün tedbirlere rağmen hastadaki baş dönmesi, çınlama v. b. hastanın yaşamasını güçleştiriyorsa ameliyatla hastanın kulak dolambacı tahribedilerek bu şikâyetler bertaraf edilebilir. Tabiî bunun için diğer kulağın sağlam olması lâzımdır.

VII. Göz Cerrahisi: Çeşitli göz hastalıkları ve görme arızaları da C. yolu ile tedavi edilebilmektedir.

Perde (*Cataracte*): Göz içindeki mercek (adese, lentille) in bulanık hale gelmesiyle meydana gelen bu hastalığın ameliyatı ya mercek kapsülünü yırtarak, kapsül içindeki bulanık merceği çıkarmak (extraction extracapsulaire) veya merceği kapsül ile birlikte çıkarmak (extraction intracapsulaire) suretiyle yapılır. İkinci şekilde bulanık mercek tam olarak çıkarıldığı için, görme bakımından daha iyi bir sonuç alınır. Perde ameliyatından sonra, çıkan merceğin yerini almak üzere 10 - 13 diyoptrilik bir gözlük takılır.

Ağtabaka ayrılması (*Décollement de la rétine*): Görmeyi temin eden ağtabaka (rétine) nın, altındaki damar tabaka (choroïde) dan ayrılmasına «ağtabaka ayrılması» denir. Ağtabakada husule gelen bir yırtıktan, ağtabaka ile damar tabaka arasına, mayi toplanmak suretiyle meydana gelen idiopatik ağtabaka ayrılması (décollement de la rétine idiopathique) nın tedavisi, yırtığın kapatılmasına bağlıdır. Bu yırtık, sert tabaka (sclérotique) üzerinden tatbik edilen ısı yoliyle, pıhtılaştırma (diathermo - coagulation) suretiyle kapatılmaktadır. Benek bölgesi (région maculaire) ndeki yırtıklar ise, gözbebeğinden sevkedilen ve ağtabaka üzerinde odak yapan çok kuvvetli bir ışıkla yakılmaktadır (ışıkla pıhtılaştırma). Bu usullerle yırtığın kapatılması mümkün olmazsa, sert tabakadan bant şeklinde bir kısım çıkarılarak, göz küçültülmek suretiyle, ayrılma (décollement) tedavi edilmektedir (résection de la sclérotique).

Ağtabaka ile damar tabaka arasında, iltihap, ur ve kanama sebebiyle meydana gelen arazî ağtabaka ayrılmasında ise, esas sebep tedavi edilir.

Karasu (*Glaucome*): Göz içi basıncının artması ile meydana gelen karasu hastalığı, irisin genişçe bir parçasını, kökü hizasından kesmek suretiyle tatbik edilen bir ameliyat ile tedavi edilir. Bu metot hâd karasu için en iyi tedavi yoludur. Kronik karasu hastalıklarında ise, göz içi suyu, sert tabaka (cyclodialyse ameliyatı) veya konjonktif (conjonctive = göz küresini, göz kapaklarını birleştiren sümüksü zar) altına drene edilmek (trépanation cornéo - scléale, sclérecto - iridectomie, iridenclèse ameliyatları) suretiyle göz içi basıncı düşürülür. Göz içi salgı (sécrétion) sını azaltarak göz içi basıncını düşürmek için, sert tabaka üzerinden kirpik cismi (corps ciliaire) ne ısı yoliyle pıhtılaştırma (cyclodiathermie) yapılır.

Küçük çocuklarda görülen karasu'larda, saydam tabaka (cornée) ile iris arasındaki filtrasyon açısında meydana gelen tıkanıklık, özel bir bıçak ile kesilip açılmak suretiyle (goniotomie) yüksek göz içi basıncı düşürülür.

Saydam tabaka aşısı (*Kératoplastie*): Göz bebeğinin ön kısmındaki saydam tabakada meydana gelen bulanıklığı kaldırmak suretiyle, görmeyi sağlamak, göz hekimlerinin

uzun yıllar çalıştıkları bir k o n u olmuştur. Bulanık saydam tabaka kısmı kaldırılarak yerine cam parçası v e y a hayvan saydam tabakasından alınan parçalar konmuş fakat bunların hiçbirisi iyi bir tetice verememiştir. Nihayet ölü gözünden alınan aynı büyüklükteki saydam (şeffaf) bir parçanın bulanık saydam tabaka yerine konması ile görme sağlanmıştır. « Keratoplâsti » denilen bu ameliyat, son 25 yıldan beri gelişerek başariyle tatbik edilmektedir. Ölmüş bir insanın gözleri, ölümden sonra 24 saat içerisinde alınır ve 24 - 48 saat zarfında hasta göz yerine tatbık edilir. Dondurucu dolap (deep freezer) ta dondurularak ölü gözünü aylarca bekletmek mümkünse de, bu şekilde elde edılen neticeler taze gözlerle elde edilenler kadar iyi değıldir.

Saydam tabaka aşısı (kératoplastie): Üstte: ameliyattan önce; Altta: ameliyattan sonra

Şaşılık (*Strabisme*): Küçük çocuklarda meydana gelen konkomitan (concomitant [öbür gözün hareketlerine bağlı bulunan]) şaşılıklarda gözün kaymış olduğu taraftaki fazla çalışan göz kası (adale, muscle) nı uzatarak tesirini azaltmak (geriletme ameliyatı) ve karşı taraftaki az çalışan kası kısaltarak (résection) tesirini artırmak suretiyle gözdeki kayma düzeltilebilir. Felçten ileri gelen şaşılıklarda, önce ilâçla felç tedavi edilir; düzelmezse 6 ay sonra ameliyat yapılır.

Gözü alma (*Enucléation*): Göz kasları ve görme siniri kesilmek suretiyle göz yuvarlağının bütün olarak çıkarılmasıdır. Bu ameliyat, görmiyen ağrılı veya çirkin görünüşlü, yaralanmış gözlerde ve bir gözdeki hastalığın diğer göze geçmesi ihtimali olan hallerde kötü tabiatlı göz içi urlarında tatbik edilir.

Göz yaşı kesesi (*sac lacrymal*) *ameliyatları*: Göz yaşını buruna akıtan göz yaşı yolunun tıkanması hallerinde, gözde sulanma ve göz yaşı kesesinde cerahatli bir iltihap husule gelir. Cerahatli göz yaşı kesesi ameliyatla çıkarıldığı takdirde iltıhap kaybolursa da sulanma devam eder. Göz yaşı kesesi ile burun zarı arasındaki kemik delinmek ve göz yaşı kesesi buruna biraz geniş olarak açılmak suretiyle (dacryocystorhinostomie) sulanma önlenebilir.

Göz içi yabancı cisimlerinin çıkarılması: Manyetik olan yabancı cisimler, gözün ön kısmına yerleşir ve gözle görülürse, saydam tabakaya küçük bir kesi yapıldıktan sonra elektromıknatıs (électro - aimant) denilen kuvvetli mıknatıs tesirli aletin ucu buraya tatbik edilerek cisim çıkarılır. Gözle görülmiyen manyetık yabancı cisimler ise, yeri özel aletlerle tespit edildıkten sonra bu bölgede sert tabaka kesilerek elektromıknatısla alınır.

Manyetik olmıyan yabancı cisimler, gözle görüldüğü takdirde saydam tabakaya bir kesi yapıldıktan sonra pensle çıkarılır. Gözle görülmiyen ve manyetik olmıyan yabancı cisimlerin çıkarılması çok defa mümkün değildir.

Kapak (*paupière*) *ameliyatları*: Üst göz kapağının düşük olduğu hallerde kapağı kaldıran kas kısaltılarak, kapak düşüklüğü (ptose) tedavi edilebilir. Kapağı kaldıran kasın hiç çalışmadığı hallerde kapak. gözü yukarı kaldıran kasa veya alına asılmak suretiyle düşüklük giderilir.

Kapak derisindeki sakatlık (défaut) lar, kulak arkası bölgesinden alınan bir deri parçasiyle (serbest cilt plâstiği) veya etraftaki deri kaydırılmak suretiyle kapatılabilir. Göz kapağı kirpiksiz ise, kaştan iki sıra kıl ihtiva eden ince bir deri parçası alınarak, kapak kenarına aşı olarak dikilmek (implanté) suretiyle kirpik yokluğu giderilir. Kaşı olmıyanlara, öbür kaşın yarısı veya kulak arkası bölgesinden alınan saçlı bir deri kaş yerine dikilerek kaş yapılabilir.

VIII. **Ortopedi Cerrahisi**: İskelet sistemiyle eklemlerin ve bunlara bağlı kas ve sinirlerin şekil ve görev bozuklukları (déformation) nı gidermeye çalışan C. şubesi. Burada anılan «déformation» terimi anatomik olduğu kadar, görev (fonction) bakımından da kullanılmaktadır. Meselâ diz oynağında gözle görülür bir eğrilme bahis mevzuu olabileceği gibi, böyle bir şekil bozukluğu bulunmamakla beraber, sadece oynak hareketlerinin normal hudutları içinde olmaması da ortopedi C. sinin konusudur.

Anadan doğma kalça çıkığı: Dört yaşına kadar tedavi edilemiyen kalça çıkıkları ameliyatla tedavi edilir. 10 yaşından sonra ise ameliyattan dahi netice almak şüpheli olur.

Anadan doğma çarpık ayak (*Pied bot*): Bütün tedavilere rağmen düzelemiyen, bazen de hiç tedavi görmemiş ayaklarda C. müdahale icabeder. Bunun için de vakanın derecesine göre ya yumuşak kısımlarda yahut da kemikte çeşitli ameliyatlar yapılarak sakatlığın giderilmesine çalışılır.

İğri boyun (*Torticollis*): Boyunun yanlarındaki iki kastan birinin herhangi bir sebeple kısa kalmasiyle meydana gelen bu hastalığın asıl tedavisi C. dir. Çarpıklığın derecesine göre kasıntılı kasın alt ucu, kemiğe yapıştığı yerden kesilerek serbestleştirilir veya kasın tamamı çıkarılır. Ameliyattan sonra baş, boyun ve gövdenin üst kısmını, başı aksi istikamette tutacak şekilde alçı bandajı içine koymak ve birkaç ay bu şekilde tutmak gerekir.

Çarpık omurga (*Scoliose*): İlerlemiş vakalarda ameliyat da yapılabilir. Ameliyatla tedavide prensip, iğriliğin en fazla olduğu omurga kısmındaki omurları birbirine, kemik aşısı yaparak kaynatmak, bu suretle çarpıklığın, olduğu şekilde muhafazasını temin etmek, ilerlemesine mâni olmaktır.

Doğmalık çarpık omurgalarda en iyi tedbir ya korsalarla, yahut da ameliyatla omurganın olduğu vaziyette blokajını temin etmektir.

Sırt kaslarına da geçmiş çocuk felcinden ileri gelen omurga çarpıklıklarının ilerlemiş şekillerinde, korsalardan bir netice alınamıyorsa C. müdahaleye başvurularak omurganın blokajı cihetine gidilir.

Doğumda meydana gelen omuz felci: Çocuk 7 aylık olur ve tedaviden müspet netice alınamazsa, boyundan kola giden sinir şebekesinde gerilme, yırtılma ve kanamadan mütevellit yara yeri (nedbe cicatrice) dokusu teşekkül ettiği ve bu dokunun sinirlerin bu kısmını sıkıştırdığı neticesine varılmalıdır. Bu takdirde arızanın ameliyatla giderilmesi cihetine gidilir. Eğer sinir tamamiyle harap olmuşsa, bu kısım kesilip atılarak sağlam uçlar birbirine dikilir. Bun-

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S.. Ş.

dan başka kolun içe dönüklüğünü tashih için kemik kesilerek dışa döndürülür ve bu doğru durumda iken kemik dikişi ile tespit edilir.

Düz tabanlık (Pes planus): İlerlemiş ve başka tedbirlerle netice alınamıyan hallerde ayak kubbesini yeniden teşkil edecek C. metotlara başvurulur.

Kemik hastalığı (Rachitis): Şekil bozuklukları bir kere teessüs ettikten sonra *rachitis* tedavi edilse dahi, tahribatı ve izleri baki kalacaklardır. Bu takdirde evvelâ zorlayıcı cihazlarla (korsalar ve diğer düzeltici cihazlar) bel ve bacaklardaki çarpıklık düzeltilmeye çalışılır. Muvaffak olunamazsa ameliyata başvurulur. Bunun için omurga, en son düzelebildiği şekle getirildikten sonra, blokaj metotlarına başvurulur. Bacaklarda iğrilmiş bulunan kemikler kırılarak düzeltilir (ostéotomie correctrice).

Omurga tüberkülozu (Mal de Pott): Uzun süren vakalarda tedavi süresini kısaltmak için, eğer hastanın genel durumu elverişli ise C. müdahale ile hasta bölgenin blokajı cihetine de gidilebilir (Albee metodu).

Çocuk felci (Poliomyélite antérieure aiguë): C. olarak gevşek bulunan oynakların hareket alanlarını tahdidedici müdahaleler (arthrorise) veya bu hareketleri tamamiyle ortadan kaldıran ameliyatlar (arthrodèse) yapılır ve hasta bir adale kirişi yerine sağlam fakat ikinci derecede ehemmiyetli olan başka bir kasın kirişi aşılanarak kaybolan görevin yeniden kazanılması çareleri aranır (transplantation de tendon).

Kasıntılı çocuk felci (Paralysie spastique infantile): Tedavisi güç ve uzun sürer. Bu vakalarda kasıntı yapan kasları kirişlerinden uzatmak, bu kaslara gelen motör sinirleri kesmek şeklinde bir ameliyat, şimdiye kadar yapılan bütün diğer tedavi şekillerinden daha başarılı olmaktadır. Ameliyattan sonra uzun bir zaman çocukla meşgul olmak, ona yürümeyi öğretici idmanlar yaptırmak icabeder.

Yara ve zedelenme (trauma) den olma şekil bozuklukları: Bünyenin herhangi bir kısmına dışarıdan vaki bir kuvvetin tesiriyle meydana gelen âfet (lésion) lere C. âfet (lésion traumatique) denir. Bu çeşit âfetler (kırık ve çıkıklar; kiriş, sinir, eklem bağları ezilme, yırtılma ve kopmaları) daha ziyade uzak akıbetleri bakımından ortopedik C. yi ilgilendirir.

Kırık (Fracture): Bazı hallerde, kırıkların tedavisi, başka metotlarla mümkün olamaz. O zaman C. usullere başvurmak icabeder. Kırık uclar meydana çıkarılır, uc uca getirilir; tekrar yer değiştirmemeleri için kırığın şekline göre tel, madenî bant gibi vasıtalarla sıkıca sarılır veya plâk ve vidalarla vidalanır. Bazan da kemiğin ilik kanalı içine boydan boya uzun bir çivi sokulur. C. metotlarla yapılan yerine getirme (réduction) daha emniyetli ve tespit devresi daha kısa olduğundan diğerine tercih edilmektedir. Yalnız yaralının genel durumunun böyle bir müdahaleye elverişli olması şarttır.

Burkulma (Distortion): Bazı hallerde yara veya zedelenmenin şiddetinden oynak bağlarının bir kısmı yırtılabilir. Bu yırtılma ekseriya kendiliğinden tamir edilemez. Bu takdirde ameliyatla yırtılan ve kopan kısımların tamiri gerekir.

Çıkık (Luxation): Bazı çıkıklar kansız müdahalelerle yerine getirilemezler; bunlar eskimiş vakalardır. Bu hallerde C. müdahale icabeder.

Oynak ayçası çıkığı (Luxation du ménisque): Yerinden oynamış oynak ayçasının alınmasından başka çare yoktur.

IX. Plâstik (plastique) Cerrahi: Plâstik C. nin konusu, dokulardaki kusurların, doğuştan olma, yaralanma ve hastalık sebebiyle husule gelmiş şekil bozukluklarının ameliyatla düzeltilmesidir. Tabiatiyle C. nin diğer şubeleri

Deri aşısı: Cildin tahtalarla gerilmesi ve Tiersch aşısının alınması

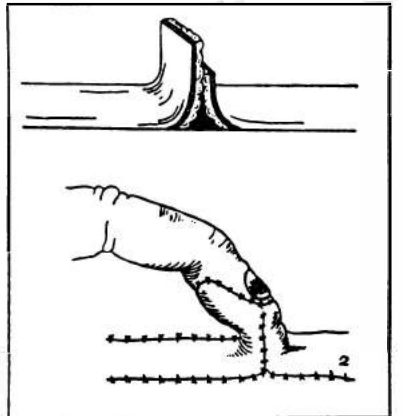
ile sıkı bir münasebeti vardır. Kullandığı ameliyat tarzları bilhassa cilt, kıkırdak ve kemik aşı (greffe) larıdır. Bu suretle doğuştan dudak, burun şekil bozuklukları, yanık veya kaza neticesinde husule gelmiş büzüştürücü yara yerleri, düzeltilebilmektedir.

Aşı (gref) lar: Bir dokudaki noksanlığı gidermek için, başka bir yerden alınan doku parçalarının yerleştirilip dikilmesi, yani aşılanması demek olan aşılar, iki şekilde (serbest veya saplı) tatbik edilir.

Serbest aşılar: Sağlam doku asıl yerinden tamamiyle ayrılır. Tamir edilecek yere getirilip konur. Burada etrafındaki dokulardan yeniden beslenmeğe başlar ve yaşamağa devam eder. Böyle serbest cilt aşıları sık sık kullanılır. Kemik, kıkırdak, akzar (fascia), kiriş (tendon), sinir saydam tabaka (cornée), kan damarı gibi dokular da serbest aşı olarak kullanılmaktadır.

Saplı aşılar: Doku, asıl yerinden kısmen ayrılır. Buraya bir sapla bağlı kalır. Serbestleştirilmiş uc, aşılanacağı yere tespit edilir. 15 - 20 gün içinde aşı yerinden gelen damarlar aşı ile birleşerek onu beslemeye başlar. Sap kesilince, doku artık bu yeni teşekkül eden damarlarla beslenmeğe devam eder.

Aşılar şu çeşitlere ayrılırlar: 1. Kendinden aşı (autogreffe): Hastanın kendi dokusu bir taraftan alınarak başka tarafa nakledilir. 2. İnsandan aşı (homogreffe): Bir insandan alınan dokunun diğer bir insana aşılanmasıdır. 3. Hayvandan aşı (hétérogreffe): Bir hayvandan alınan doku parçası insana nakledilir. Ciltte yapılan insandan aşılar tutmaz,

Parmak plâstik ameliyatı: Parmak ucunun kopmuş kısmını telâfi için, karın cildinden bir parçanın parmak ucuna geçirilmesi

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S.. Ş.

Burun plâstik ameliyatı: Burundaki şekil bozukluğunun ameliyatla düzeltilmesi: A. Ameliyattan evvel; B. Ameliyattan sonra

fakat geniş yanıklarda kapalı bir pansuman yerini tutarlar. Mamafih aynı yumurtanın ikizi olan kardeşlerde birinden alınan cilt parçası diğerinde tutar. Bir insandan alınan kıkırdak, kemik, saydam tabaka ekseriya muvaffakiyetle başka bir insana nakledilebilmektedir. Diğer bir insan veya hayvandan alınan, böbrek, kalb ve akciğer gibi organların aşılanması henüz muvaffakiyet vermemiştir. Fakat bu hususta araştırmalar yapılmaktadır.

Güzellik (*Cosmétique*) *cerrahisi*: Plâstik C. de güzelleştirici maksatlarla bazı müdahaleler yapılmaktadır. İri ve kıvrık burunlara, geniş burun deliklerine, burun içinden yapılan, kemik ve kıkırdağı kesip düzeltici ameliyatlarla daha muntazam şekil verilebilmektedir. Kaza neticesi veya doğuştan çökük ve geniş olan burunlar, sağa veya sola çarpık burunlar düzgünleştirilmektedir. Hattâ burnunu tamamen kaybetmişlerde bu noksanlık telâfi edilebilmekte, yani yeniden burun yapılabilmektedir.

«Yelken kulak» denen öne doğru açılmış kulaklar bu uzvun arkasından yapılan ameliyatla düzeltilmektedir. İçinde kıvrımı olmıyan «yarasa kulağı» veya en dıştaki kıvrımı bulunmıyan veyahut kulak memesi büyük olan kulaklar ameliyatla düzeltilmektedir. Kulağı hiç teşekkül etmemiş veya kulağını yaralanma neticesi kaybetmiş olanlara yeniden kulak takılabilmektedir.

Gözler ameliyatla büyütülmekte veya küçültülmekte, yara ve yanık neticesi göz kapaklarında husule gelen şekil bozuklukları düzeltilmektedir. Dudaklar ve çeneler üzerinde de güzelleştirici birçok ameliyatlar yapılmaktadır.

Boyun ve yüzdeki buruşukluklar, sarkıklıklar çekilip düzeltilmekte, büyük ve sarkık memeler küçültülmekte, küçük memeler büyültülebilmekte; sarkık ve yağlı karınlar ve kollar düzeltilip güzelleştirilmektedir.

Tarihçe: C. nin tarihçesi insan kadar eskidir. Yaşamak için avlanmak mecburiyetinde olan ilk insan, yaralanıyor, yarası kanıyor, bu kanı dindirmek için bazı tedbirler alıyordu. Cilâlıtaş devrindeki insanların sara'yı, devamlı baş ağrısını tedavi için kafatasına delik açtıkları (trépanation) anlaşılmaktadır.

Yukarı Mısırda bulunan mezarlardan, uyluk kemiği kırılmalarının tedavisine ait, sazdan ve ağaç kabuğundan yapılmış 5000 yıllık kırık destekleri meydana çıkarılmıştır. Takriben M. Ö. 1500 yıllarından kalmış Hearst papirusunda, kemik kırılmalarının ve parmak ucu çıbanlarının tedavisi ve yerinden çıkmış alt çene kemiğinin yerleştirilmesi, mufassal bir şekilde tarif edilmiştir. Köprücük kemiği kırığının tedavisi ile ilgili kayıtlar da vardır. Mısırlılar da sara'yı, kafatasını açma yoliyle tedavi etmeye çalışırlardı. Sünnet, Mısırda sık tatbik edilen bir ameliyattı.

Koyuncuk'ta elde edilen Sumer tabletlerindeki kayıtlara göre, kalb, karaciğer ve damarlarda kanın akmasına büyük önem verilmekte idi. Sumerlilerden kalma bazı C. aletler de bulunmuştur. Asur - Babil ve Hitit devirlerine gelince, meselâ, Boğazköyde bulunan bir tablette, «Ulu Tanrı Marduk'un cerrahı» ndan bahsedilmektedir. M. Ö. 2200 yıllarına ait Hammurabi kanunlarında. ameliyattan alınacak ücretler, cerrahın muvaffak olmaması halinde verilecek cezalardan bahis vardır.

İbranilerin *Talmud* adlı eseri umumiyetle dinî olmakla beraber, fistül, çıkık, kol ve bacak kesilmesi, kafatasının açılması ve sezaryen (hamile ölür ölmez) gibi konular da ele alınmıştır; orada yaranın dikişle kapatılması ve suni uzuvlar da zikredilmiştir.

Eski Hindistanda Caraka, Suśruta, Vāghbaṭa, Mādhava adında meşhur cerrahlar yaşamış ve eser yazmışlardır. C. ye ait ilk kayıtlar, Milâdın II. yüzyılında yaşamış olan Suśruta'nın *Suśruta - saṁhita* (S. nın külliyatı) adlı eserinde mevcuttur: Daralmış siyek (urètre) ameliyatla genişletilir; bozuk burun, deri plâstiği yoliyle tamir edilir; karında su birikirse (hydropisie), karın delinerek su alınır; aksu (cataracte) ameliyatında, ağrıyı azaltmak için banotu (hyoscyamus) ile Hint keneviri (Cannabis indica) kaynatılarak elde edilen ilâç kullanılır; mesane taşları çıkarılır; kırıklar, çıkıklar tedavi edilir; kol, bacak kesilir ve türlü C. müdahaleler yapılır. Eserde çeşitli C. aletler de anlatılmıştır: 20 tane kesici (Sanskrit. *sastra*), 101 tane de kesici olmıyan (Skr. *yantra*) alet.

Eski Çinde ve Japonyada C. gelişmemiştir.

Yunanlılardaki C. ye ait ilk bilgilere *İlias*ta ve *Odysseia*da rastlanıyor; bu eserlerde, bilhassa, yaraların tedavisinden de bahsedilmiştir. M. Ö. 460 - 370 arasında yaşamış olan Yunanlı Hippokrates, Eskiçağın en büyük hekimi ve cerrahıdır. Onun külliyatında ameliyathaneyi (*kat'iatreion*),

Tarihten önceki devirlerden kalma trépané bir kafatası (Leipzig Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü)

baştaki yaraları (*Peri tōn en kephalē traumatōn*), kırıkları (*Peri agmōn*), eklem ameliyatlarını (*Peri arthrōn*), ülserleri (*Peri helkōn*), fistülleri (*Peri syriggōn*) ve basur memelerini (*Peri aimorroidōn*) ele alan kitaplar vardır. Hipookrates'in eserlerinde, kafatasını açma, s a k a t ayakları düzeltme, şişe çekme, kan alma, hacamat, burun poliplerini alma, göğüs cidarını açarak birikmiş cerahati alma, karında birikmiş suyu kesme ve dağlama suretiyle alma gibi ameliyatlar tarif edilmekte, primer ve sekonder yara iyileşmesi anlatılmakta, ameliyattan evvel el ve tırnakların temizlenmesinin yaraların temiz ve kaynamış su ile yıkanmasının ehemmiyetine işaret edilmektedir. C. de önemli bir yer tutan «kanser» (Yun. *karkinos*, Lat. *cancer* = yengeç) kelimesi, ilk defa bu hekim tarafından kullanılmıştır.

Japyx Venus'un Ida dağından topladığı dictame'la Aeneas'ın yarasını tedavi ederken (Vergilius: *Aeneis*, kitap XII; Pompeii mozaiklerinden)

İskenderiyede yetişen hekimler, anatominin gelişmesine büyük yardım etmişler, M. Ö IV. yüzyılda Herophilos, III. yüzyılda da Erasistratos aynı zamanda C. yi de ilerletmişlerdir. Kanıyan damarların bağlanmasına ait ilk kayıtlar bunların eserlerindedir.

Roma devrinin başlıca hekimleri arasında Archagatus, Celsius, Thessalus ve Galenus, Antyllus yer alırlar. Bunlardan Celsius (M. Ö 25 - M. S. 50) un *De Medicina* (Hekimlik hakkında) adlı eserinde gangren için yapılan ampütasyonlara ait kayıtlar vardır; ayrıca şunlar da bildirilmiştir: İpek iplikle sıra dikiş ve düğme dikiş, her türlü damarların bağlanması (ligature), memeli basur, fıtık, mesane taşları ve plâstik ameliyatları. Ağrının teskini için adam otu (mandragore) nun suyu tavsiye edilmiştir. 130 yılında Anadoluda Bergamada doğmuş olan Galenus, zamanının pek meşhur bir hekimi olup, şehrin gymnasium'larındaki gladiator'ların yaralarını tedavide büyük bir şöhret kazanmıştı. Otuz yaşında Romaya götürülen bu hekim, «insan, tedavi ettiği yaradaki sinir ve damarların yerini bilmezse, yaralının hayatını kurtaracağı yerde. ölmesine veya sakat kalmasına sebebolur» demiştir. Milâdın 200. yıllarında yaşamış olan Antyllus yara dikimi için bağırsaktan elde edilmiş iplik (yani şimdiki «catgut» = kedi bağırsağı) tavsiye etmiştir. Eskiçağın C. ye ait bu bilgileri her ne kadar hayret uyandırıcı idi ise de, şu hususları unutmamak lâzımdır: Bu bilgiler ancak pek az insanın malı idi; ameliyatlar, muhtemel olarak, çok nadir yapılırdı; muhtemelen iyi neticeler nadiren elde edilirdi. C. nin lâyıkiyle gelişebilmesi için lâzım olan şu üç esas şart yoktu: Kesin anatomik bilgiler, kesin olarak doze edilebilen uyuşturma usulleri ve bilhassa asepsi hakkında bilgi.

Roma İmparatorluğunun yıkılıp Hıristiyanlığın yayılması ile C. nin gelişmesinde bir duraklama başlar. Artık hastalık ve sakatlığın, Allahın kaçınılmaz bir emri olduğuna inanılıyor, hastalar, kilise ve manastırlara sığınıyorlardı. Manastırlarda, rahiplerin saç ve sakallarını muayyen şekilde kesmek ve yılda beş defa kan almak dinî inanış icabı idi. Bunun için her manastırda berberler vardı. Buraya sığınan hastalara yapılacak C. müdahaleleri de bunlar yaparlardı. Bu suretle «berber - cerrah» lar ortaya çıktı. Ortaçağ Avrupasında, evvelce kazanılan C. bilgiler hemen hemen tamamiyle unutulmuştu. C., ancak seyyar bazı diş sökücüleri, mesane taşı kesicileri, fıtık kesicileri, aksu ameliyatçıları tarafından çok defa fuarlarda icra edilirdi. Şişe ve hacamat ameliyeleri gibi küçük C. müdahaleleri hamamcı ve berberler yapardı. Bunlara, hekim yardımcısı gözü ile bakılırdı. Ancak Ortaçağın sonuna doğru C., anatomi araştırmalarının gelişmesiyle tekrar ilerlemeğe başlamış fakat cerrah. hamamcıların ve berber'erin halefi olması dolayisiyle, hekimler tarafından hakir görülmüştür. Harb zamanlarında, meselâ Almanya'da, yaraların tedavisi «meydan cerrahı» (Alm. Feldscher) denilen ve hakir görülen ordu cerrahları tarafından yapılırdı.

Öbür taraftan, IV. yüzyılda, Mezopotamyada yaşıyan ve inanışları sebebiyle oradan İranın kuzeyine sürülen Nasturi Süryaniler, Hıristiyan olmaları dolayısiyle Yunanca da bildikleri için Eski Yunan eserlerinin doğu dillerine tercümesini kolaylaştırdılar. Süryanilerin Yakubî topluluğu da, daha sonraki yüzyıllarda Yunanca eserlerin Arapçaya tercüme edilmesinde önemli rol oynadılar, çünkü bunlar Hıristiyan olduklarından dolayı Yunancayı biliyor, dilleri Samî ailesinden olduğu için de Araplar tarafından kolayca anlaşılıyordu. VII. yüzyılda doğan İslâmlık, kısa bir zamanda süratle yayıldı. Arabistan, Irak, İran. Türkistan, Kuzey Afrika, İspanya İslâm medeniyeti altında birleşti. Avrupa, kilisenin tesiriyle karanlık bir devir (İng Dark Ages) yaşarken, bir taraftan Eski Yunanca eserlerin Arapçaya tercümesi, öbür taraftan Müslüman bilginlerin orjinal çalışmaları ile bütün ilimlerde olduğu gibi C. de de önemli ilerlemeler kaydedildi.

Bu devirde C. ye ait eserleri bize kadar gelen başlıca hekimler şunlardır: Razî (Lat. Rhazes), 850 - 923 yılları arasında yaşamış olan bu bilginin tıbbî eserleri de vardır.

Eski devirlerde İranlı bir cerrahın dükkânı

Karın yaralarının dikilmesinden ilk bahseden bu hekimdir. Bilhassa iki kitabı Doğu ve Batı tıbbını yüzyıllarca tesiri altında bırakmıştır. Bunlardan *El Havi* (Batıda: *Le Continent*) diye anılan ilki bütün tıp bölümlerini içine alır. Burada C. ve göz hastalıklarından da bahis vardır. İkinci büyük eseri *Kitabü'l - tıbbü'l - Mansurî* (Lat. terc. *Liber medicinalis Almansoris*) nin 7 cildi C. ye ayrılmıştır. Ali Abbas (ölm. 9 4), *el - Melikî* (Lat. terc. *Liber regius*) adlı eserinde Galenus ve Razî'den faydalanmıştır. Doğum ameliyatları hakkındaki bölüm bilhassa ilgi çekicidir. Ebülkasımü'z - Zahravî (Batıdaki adı: Albucasis Al Zahravius: 912 - 1013), İslâm tıbbında C. ile ilgili en önemli eserleri yazmıştır. İspanyada Kurtuba (Córdoba) yakınlarında doğmuştur. Eserlerinden *Et Tasrif fi't Tıb* (Lat. terc. *Compendium*) iki bölüme ayrılır. Birincisi umumi tababetten, ikincisi C. den bahseder. Bunda, kızgın demir, ateş ve kostiklerle dağlama usullerinden C. ve doğum ameliyatlarından, sünnet, kırık, fıtık ve çıkıklardan, mesane taşlarından bahsedilmektedir. Cerrahın iyi anatomi bilmesine bilhassa işaret edilmiştir. Karın cidarına kadar dayanan bir karaciğer apsesini ilk olarak tedavi eden bu hekimdir. (Arapça eser vermiş Türk cerrahları için aşağıda «Türklerde C.» kısmına bk.).

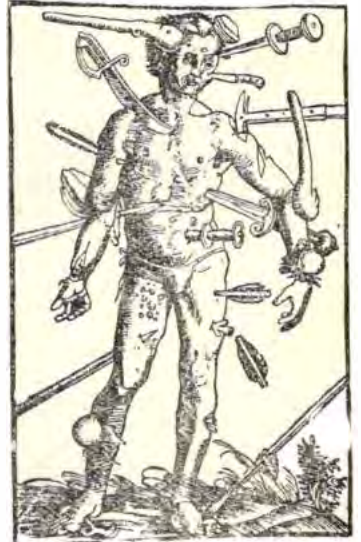
XI. yüzyılda C., Güney ve Güneybatı Avrupada Batılıların Arap üniversitelerine devama başlamalariyle yeniden canlanmıştır. Önce Haçlı Seferleri, sonra da İstanbulun zaptını müteakip Avrupaya kaçan Bizans bilginleri vasıtasiyle, Yüksek İslâm medeniyeti Batıya yayılmağa devam etmiş ve Hıristiyanlığın menfi tesirlerinden C. nin ilk kurtuluşu İtalyanın Salerno şehrinde kendini göstermiştir. Salerno üniversitesi ilk defa olarak *doktor* ve *magister* payelerini vermeğe başlamış ve Rönesans sonuna kadar İtalya, Avrupada C. nin önderi olmuştur. Salerno'da sivrilen ilk cerrah Ruggero da Salerno 1180 de İslâm bilginlerinin eserlerine istinat ederek *Practica chirurgiae* (C. nin pratiği) adlı kitabını yazmıştır. Sonra öbür İtalyan şehirlerinde Rolando da Parma (*Chirurgia* adlı eseri 1250 sıralarında), Balogna'da Guglielmo da Saliceto (*Cyrurgia*, 1275), Lanfranco da Milano (*Chirurgia magna* [=Büyük C.], 1296), Teodorica da Lucca (*Chirurgia*, 1270) gibi cerrahlar şöhret kazanmışlardır. Bunlardan, Saliceto'nun talebesi Lanfranco 1295 te Parise gitmiş ve orada Fransız sarayının cerrahı Jehan Pitard, bunun yardımiyle 1271 de Paris cerrahlar derneğini kurmuştur. İlk büyük Fransız cerrahı, XIV. yüzyılda *Grande chirurgia* (Büyük C., 1363) adlı eseri yazan Guy de Chauliac olmuştur. Aynı yüzyılda Holândada Jan Yperman (1295 - 1391), İngilterede de, bilhassa serç fistülü üzerinde çalışan John Ardern (1376) cerrah olarak tanınmışlardır. Alman cerrahı Hieronymus Brunswig'in *Chirurgia* adlı eseri XV. yüzyılın malıdır. XIII. yüzyıldan beri Avrupada silâhlara tatbik edilen barutun XV. yüzyılda İstanbulun zaptında geniş ölçüde kullanılması, yaraların ve dolayısiyle C. nin önemini artırmıştır.

Rolando da Parma'nın *Chirurgia* adlı eserinden bir sayfa (1250 sıraları)

XVI. yüzyılda ampütasyon (Gersdorf'un eserinden, Frankfurt 1575)

Nihayet XVI. yüzyılda modern C. nin babası sayılan Fransız cerrahı Ambroise Paré (1517 - 1590) yetişmiştir. O zamana kadar yaraların içine kızgın yağ dökülür ve dağlanırdı. Paré, dağlamanın yaralar için zararlı olduğunu göstermiş; kanıyan damarları bağlama usulünü tanıtmış; ampütasyonu son çare olarak değil, sık sık tatbik edilen bir ameliyat haline getirmiştir. Jinokolojide, plasenta kanaması hâdisesini, ilk olarak Paré'nin talebesi J. Guillemeau (1550 - 1612) ele almıştır. XVI. yüzyıl İtalyan cerrahlarından Giovanni da Vigo di Rapallo, bunun talebesi Venedikli Mariano Santo da Barletta, yine Venedikli Andrea Della Croce,

«Wundenmaun» («yaralı adam»; Paracelsus'un *Grosse Wundartzney* adlı kitabından, 1536)

meşhur anatomist ve cerrah Gabriele Faloppia (*Chirurgia*, 1560), Girolamo Fabrici d'Acquapenden te burun plâstiği ile uğraşan Gasparo Tagliozzi (1597) anılmaya değer. Wilhelm Fabry von Hilden (Latince adiyle: Fabricius Hildanus) ile Paracelsus XVI. yüzyılın büyük Alman cerrahıdırlar.

XVII. yüzyılda İngiliz hekimi William Harvey'nin kan deveranını keşfetmesi (1628) C. üzerine büyük tesir yapmıştır. İtalyada Ferrara üniversitesi profesörlerinden Cesare Magati da Scandiano da, *De rara medicatione vulnerum* (Yaraların fevkalâde şekilde tedavisi) [1616] adlı eserinde belirttiği fikirlerden dolayı asepsinin öncüsü sayılır. Aynı yüzyılda İtalyada Padova üniversitesi profesörü Pietro Marchetti karaciğer, oğlu Domenico da böbrek cerrahı olarak tanınmışlardır. Fransada De la Motte, Pierre E. Dionis, Collet ve Frère Jacques (Beaulieu) başlıca, mesane taşlarını almak (lithotomie) la tanınmışlar, Bienaise ile Roberdeau hususi ameliyathaneler açmışlar, 1671 de XIV. Louis C. tedrisatını ıslah etmiş, Mareschal, Saviard, Mauriceau, Duverney, Littre, Méry ve Winslow gibi cerrahların dersleri Parise birçok talebe toplamıştır. İngilterede II. Charles'ın cerrahı Richard Wiseman başarılı kol ve bacak ameliyatları yapmış, Almanyada da Mattheus G. Purmann meşhur bir askerî cerrah olmuştur.

XVIII. yüzyılda Fransada Kıraliyet Cerrahî Akademisi kurulmuş (1731) ve C nin merkezi yavaş yavaş İtalyadan Fransaya kaymıştır. Fransızlardan Pierre Joseph Desault (1744 - 1795) C anatominin kurucusudur; tıbbın bu kolu ancak XIX yüzyılda C. ye tam bir fennî karakter sağlıyabilmiştir. Fransada François Chopart, ayağın kısmî ampütasyonu ve bevliye C. si ile uğraşmış, Jacques Daviel ilk modern katarakt ameliyatını (1753), Moreau da ilk oynak çıkarımı (résession) ameliyatını yapmışlardır. La Peyronie, Verdier, Morand, Jean Baseilhac (Frère Cosme), La Martinière, Boucher, Garengeot, La Faye, Ravaton, Louis, bu yüzyılın tanınmış Fransız cerrahlarıdırlar. 1743 te XV. Louis'nin emriyle C. , berberlerin elinden kurtarılmıştır. İtalyada Domenico Anel, aspiratör şırıngasını ve başka enjeksiyon aletlerini icat etmiş, Michele Troia kemik C. si üzerinde çalışmış, Giovan Battista Paletta C. patolojiyi ilerletmiş, Angelo Nannoni ile oğlu Lorenzo, ayrıca da Ambrogio Bertrandi (*Trattato di chirurgia*, 11 cilt 1760) C. ye ait ana eserler yazmışlardır. Antonio Scarpa da anevrizm ve fıtıklarda başarı göstermiştir. İngilterede William Cheselden mesane taşları, Percivall Pott omurga veremi (1778), Benjamin Bell ülserlerle urlar üzerinde çalışmışlar, John Hunter da anatomi ve tecrübî C. üzerindeki çalışmalariyle C. yi bir teknik olmaktan çıkararak tıb ilminin bir şubesi haline getirmiştir. Almanyada C. nin gelişmesi öbür memleketlere nazaran geç başlamıştır. Üniversitede (Altdorf ve Helmstedt) C. yi ilk olarak okutan Alman profesörü Lorenz Heister olmuş (*Institutiones chirurgicae* [C. nin esasları] 1719), sonra Leipzigde Zach Platner, Günz; Tübingenda Mauchard; Jenada Kaltschmidt; Würzburgda Siebold; Göttingenda da Richter C. kürsülerini idare etmişlerdir. Bunlardan Karl Kaspar von Siebold, meşhur Würzburg ekolünün şefi olmuş, August G. Richter da C. tarihinde ilk C. dergiyi çıkarmıştır («Bibliotheca Chirurgica»). Yedi Yıl Harbi sırasında da Almanyada değerli askerî cerrahlar çalışmışlardır.

XVI. yüzyılda göz ameliyatı (G. Bartisch'in eserinden, Dresden 1583)

XVI. yüzyılda burun plâstiği (Tagliacozzi'nin eserinden, Venedik 1597)

XVII. yüzyılda Paris'te, Denis tarafından insana kan nakli (1667; o devre ait bir gravürden)

Napoléon harbleri sırasında bilhassa askerî cerrahlık ilerlemiştir: İngilterede Lord P. F. Percy, Fransada da seyyar hastahaneyi («ambulance volante») icat eden Baron D. J. Larrey. Larrey'nin halefi Guillaume Dupuytren (1777 - 1835), kemik hastalıkları ve yaralanmaları, parmaklarla avuçtaki aponeurosis palmaris büzülmesi üzerindeki çalışmaları ile genç yaşta dünya çapında bir şöhret yapmıştır. Bunun talebesi olan Antoine Lambert, barsak dikişi üzerindeki usulü ile mide - barsak C. sinin kurulmasında büyük tesiri olmuştur. J. Lisfranc, Ph. Roux (çatlak damağı dikme), J. Delpech (ortopedi), A. Velpeau (C. anatomi), A. de Lamballe (plâstik C. , bağırsak dikişi, fistüller), J. Malgaigne, A. Nélaton, Ch. Sédillot (mide fistülü), G. Gensoul (üst çene C. si), Ch. Pravaz (deri altı enjektörünün icadı, 1851), J. Civiale (lithotritie 1824, mesanede taşın kırılması), A. Vidal de Cassis, A. Bonnet (kiriş ve eklem C. si), P. Broca (anevrizm) bu devirdeki meşhur Fransız cerrahlarıdır. İngilterede Sir Astley Cooper ilk olarak anevrizmde aort bağlanmasını yapmış, A. Colles (kırıklar), R. Liston (kemik C. si ve plâstik C.), J. Syme (ayak ampütasyonu), Wm. Ferguson (tavşan dudağı ameliyatı), Sir Benjamin Brodie (eklemler) kendi sahalarında belirmişlerdir. Almanyada F. von Gräfe (1787 - 1840) plâstik C. nin kurucularındandır. Martin Langenbeck de çok süratli cerrahlardan biri olarak şöhret kazanmıştır. Söylendiğine göre, arkadaşı bir tutam enfiye çekinceye kadar bir omuz ampütasyonu yapıyordu. Friedrich Dieffenbach da plâstik C.

XVIII. yüzyılda Frère Jacques de Beaulieu tarafından yapılan bir böbrek ameliyatı (XVIII. yüzyıl başlarına ait bir gravürden)

de ortopedide ve barsak C. sinde meşhur olmuştur. Ludwig Stromeyer modern Alman askerî C. sinin kurucusudur. Ruslardan Nikolay Pirogov, ayak osteoplâstik ampütasyonu ile tanınmıştır. Amerikada cerrahlar 1820 ye kadar İngiliz, 1860 a kadar da Fransız cerrahlarının tesiri altında kalmışlardır. Daha sonra Almanlara meyil görülür. Philip S Physick (1768 - 1837) «Amerikan C. sinin babası» diye tanınır. E. MacDowell 1809 da ilk yumurtalık ameliyatını yapmış, M Sims nisaiye C. sini ilerletmiş, V. Mott da C. anestezi sahasında belirmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında uyuşturma usullerinde büyük bir devrim olmuştur. İngiliz kimyacısı Sir Humphry Davy, azot protoksit gazını bizzat kendi üzerinde denemiş ve ağrı giderici tesirini müşahede etmiş, fakat bu gaz ilkin C de kullanılmamıştır. Amerikalı bir dişçi olan Horace Wells, 1844 te bunu hastalarına tatbike başlamış, ortağı olan William Morton, sülfürik eterin bayıltıcı tesiri olduğunu, hocası kimyacı Charles Joackson'dan aynı yılda öğrenmiş ve 30 Eylül 1846 da diş çekmekte kullanmıştır. Nihayet Bostonda John, Warren bir hastasını 16 Ekim 1846 da eterle bayıltmış ve hiç ağrı duyurmadan boynundaki bir uru ameliyatla almıştır. Bu, artık « ağrının ölümü » idi. Morton ile Jackson, «letheon» dedikleri bu anestezi aracı'nın ihtira beratını 12 Kasım 1846 da almışlardır. İngilterede Edinburgh'lı Sir James Simpson 4 Kasım 1846 da hastalarını kloroformla bayıltmaya başlamış, daha sonra Almanyada A. Billroth, karışık olarak kloroform, eter ve alkol kullanmıştır. Mevziî anestezi Schleich (1892), omurga yoliyle anestezi de Bier (1899) tarafından tatbik edilmiş, Quincke de ilk olarak belden su almıştır (ponction lombaire, 1891).

Anesteziden sonra modern C. deki ikinci devrim 1867 de antiseptik C. esaslarının Pasteur ve Lister tarafından kurulmasiyle meydana gelmiştir. Pasteur mikrop. basil ve bakterilerin ne olduğunu açıklamış, İngiliz cerrahı Joseph Lister de bu açıklamadan ilham alarak mikroplu iltihabı önlemek için asit fenik kullanmış ve böylece antiseptik C. nin kurucusu olmuştur. Aynı maksat için Almanlardan I. F. Sammelweis javel suyunu (1847) kullanmış, Robert Koch sterilizasyon için ısıyı tavsiye etmiş, H. Buchner aletleri kaynatmış (1878), Schimmeelbusch kutu sterilizasyon yapmış (1891), Birinci Dünya Harbinde de Alexis Carrel ile Henry D. Dakin sodyum hipokloritini antiseptik olarak tatbik etmişlerdir.

E. Koeberlé (1864) ile J. E. Péan (1868), ameliyat yapılırken kesilen damarlardan kanamayı durduran hemostatik pensi icat etmişler. nihayet 1895 te W. K. Röntgen'in X - ışınlarını bulması, C. hastalıklarda teşhisin erken ve daha kati olarak yapılabilmesini sağlamakla C. de büyük bir rol oymağa başlamış; ayrıca, 1898 de Curie'ler tarafından radyumun bulunması, C yi takviye etmiştir.

Bu suretle XIX. yüzyılın sonlarında C. nin gelişmesi hızlanarak modern safhasına girmiştir. Bu arada ameliyathaneler modern bir şekilde aydınlatılmış, ameliyat masası ıslah edilmiş, lâstik (Amerikalı Halsted, 1890) veya kuru sterilize iplikten eldiven, ayrıca gömlek ve ameliyat maskesi (Mikulicz) kullanılmağa; ameliyat yerinin derisi, sulandırılmış alkolle veya tentürdiyotla (Grossich, 1907) daha sonra alkollü asit pikrikle temizlenmeğe; aletler de, nevilerine göre, kuru ısı, buhar, veya kaynatma yoliyle sterilize edilmeğe; elektrikli neşter, elektrikli dağlama aleti (eléctrocauterisateur), elektrikli pıhtılaştırma aleti (eléctrocoagulateur), diyatermi cihazları gibi modern araçlar icat edilmeğe; dikişler vücut tarafından soğrulan catgut. veya soğrulamıyan ipek veya keten iplik veya tunç - alüminyum tel ile dikilmeğe başlanmıştır. Birçok organların içini yarmadan tetkik etmek için aletler icat edilmiştir (göz için: Helmholtz 1870; burun için: Czermak 1859; boğaz için: Czermak 1860; yemek borusu için: Stork ile Mikulicz 1881; soluk borusu ve bronşlar için: Kirstein 1895 Killian 1897; mide için: Mikulicz 1880; mesane için: Max Nitze 1876; siyek için: Oberländer 1885). Öbür başlıca yeni ameliyat çeşitleri şunlar olmuştur: Organların kesilerek alınması (yumurtalık: İngilterede Th. Spekcer 1820 Almanyada Koeberlé 1862, Fransada J. Péan 1868), deri otoplâstisi (Reverdin 1869, Ollier 1872, Thiersch 1874), kemik plâstisi (Ollier 1858), kafatası ve burun plâstisi, Pott ve Kümmel hastalıklarında osteosentez (Albee), ortopedide nişastalı sargının (Vanzetti 1846) ve alçı bandajının (Mathyssen 1852) kullanılması, işe yaramaz felçli bir kasın yerine daha az önemli sağlam bir kasın konması (Nicoladoni), kalkanbezi ve timüs ameliyatları (Garré, Sauerbruch), beyin urlarının alınması (trepanasyon usulü; Horsley, Cushing; ponksiyon usulü; Anton ve von Brannann; medüller ur için laminektomi yoliyle: Horsley 1886), göğüs ve akciğer ameliyatı (ciğerin kısmî alınması: Gluck, Helferich, Garré, Brauer, Sauerbruch, Wilms; göğüs ampiyemi fistülü ameliyatı: Delorme; göğüs amfisemi [ciğer peteklerinin hava ile şişmesi] ameliyatı: Freund; boyundaki frenik sinirin kesilmesi: Stuertz, Sauerbruch; akciğer atardamarı tıkanmasının ameliyatı: Tredelenburg 1908, v. b.). Kalb üzerinde ilk dikiş 1896 da Romalı cerrah Farina tarafından yapılmış, ilk başarı 1897 de Rehn tarafından elde edilmiştir. Karın ve barsak C. sinde şu yenilikler kaydedilmiştir: Mide

kapısının kesilip alınması (Péan 1879, Billroth 1880, Woelfler 1884), gastroenterostomi (mide ile bağırsak arasında yeni bir geçit açmak, Woelfler), mide ve 12 parmak barsağı ülseri, ve mide kanseri ameliyatları (Loreta, Heineke, Mıkulicz, Roux, Rydygier, Kocher, von Hacker, Hartmann, Moynihan, Mayo, v. b.), ince veya kalın barsağın kısmen veya tamamen kesilip alınması, pankreas ve karaciğer kist ve urlarının alınması, safra kesesinin, mesanenin ve dalağın alınması, türlü böbrek ve idrar yolları ameliyatları, prostat ve rahim ameliyatları, kanserde meme, dil, mide, rektum, rahim v. b. organların kısmen veya tamamen alınması, göz de glokom ameliyatı (A. von Graefe, 1875), ağtabaka dekolman ameliyatı (J. Gonin 1927), v. b. Bu yenilikleri getirenler arasında, Fransadan Guyon, Delorme, Tuffier v. b., İtalyadan Bassini. Dominici v. b., İngiltereden MacEven, Horsley, Paget, Treves v. b, Almanyadan Hartmann, Billroth, Langenbeck, Bruns, Bergmann, Tiersch, Esmarck, Eiselberg, Sauerbruch v. b., İsviçreden Kocher v. b., Amerikadan Gross, Senn, McBurney, Murphy, Mayo v. b. gibi tanınmış cerrahlar vardır.

Birinci Dünya Harbi sırasında ve daha sonraları, dokulara daha az zarar veren antiseptikler bulunmuş, yaranın çürüklerinin çıkarılması (débridement) na, tetanusa karşı koruyucu aşı ve serumların tatbikine başlanmıştır. İnsulin'in keşfi, şeker hastalığı olanlara yapılan müdahalelerin emniyet hududunu yükseltmiştir. 1933 te Foester ile Domagk'in Sulfonamide'leri bulmaları, İkinci Dünya Harbi sırasında Sulfatyridine ve Sulfathiazol ve benzerlerinin keşfi ve nihayet 1929 da Alexander Fleming tarafından bulunan Penicilline'in 1940 ta Florey ve Chain tarafından hastalara tatbiki, bunu Spreptomycine, Aureomycine, Chloramphenicole, Tetracycline gibi öbür antibiyotiklerin takip etmesi, cerrahların intan ile olan mücadelelerinde büyük bir devrim yaratmıştır. Öbür taraftan Birinci Dünya Harbi sırasında prensipleri anlaşılmış olan kan nakli, İkinci Dünya Harbi sırasında, bilhassa Amerikan ordusundaki kan bankaları usuliyle, yaralı ve şoklunun kurtarılmasını geniş ölçüde sağlamıştır. Anestezi, kan nakli ve antibiyotikler sahasındaki önemli ilerlemeler, harbden sonra daha büyük C. müdahalelerin yapılmasını mümkün kılmıştır. C. tekniğinde de aynı ölçüde ilerlemeler kaydedilmiş, yeni yeni aletler ve cihazlar icadedilmiştir. Perfüzyon pompası «suni kalb» in icadı, ameliyat yapılacak hastanın dondurulması, bunlar arasındadır. Bu sayede, bugün bozuk kalb yerinden çıkarılıyor ve tamir edildikten sonra yine yerine takılabiliyor. En nazik organlardan biri olan beyin üzerinde de en ince ameliyatların yapılması artık imkân dahiline girmiş bulunmaktadır.

Türklerde C.: Eski Türkler teşkilâtçı oldukları kadar cenkçi bir millet de oldukları için, ordularında yara saranların da bulundurulması pek tabiî idi. VIII. yüzyılda yazılmış olan Orhon anıtlarında, *süyüşmek* (= harb etmek), *teğmek* (= hücum etmek), *sançmak* (= mızraklamak), *kılıçlamak* gibi tabirler sık sık geçiyor. Bu sebeple Eski Türklerde, bilhassa yara bakımına önem verildiği anlaşılmaktadır. Uygur Türklerinden de kalma vesikalarda yaraları tedavi etmek ve kanamaları önlemek için gerekli ilaçların tarif edildiğini görüyoruz.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra, bu medeniyetin C. bilgilerini de benimsemişlerdir. Bu cerrahların başında Efşene (Buhara) li büyük bilgin hekim ve filozof İbni Sina (Lat. adı: Avicenna, 980-1037) gelir. *El Kanun fi't-Tıb* (Lat. terc. *Canon medicinae*) adlı büyük eseri, tıbbı 500 yıl tesiri altında tutmuştur. Bu büyük eserde, anatomi ve fizyoloji, umumi pataloji ve tedavi, eczacılık baştan topuğa kadar vücudun muhtelif kısımlarının hastalıkları ile ateşli hastalıklardan bahsedilmiştir. C. ve göz hastalıklarına ait bölümler dikkati çeker. Böbrek ve safra kesesi taşları, gırtlak ve kemik ameliyatları da ele alınmış, idrar tutulmalarında leğen yolu ile mesanenin açılması ve tekrar kapanması için daimî enbub (sonda) kullanılması tavsiye edilmiştir. İbni Sina, Hippokrates gibi, iltihaplı şişlerin boşaltılması lüzumunu göstermiş, fakat yarmanın sinir ve damarların anatomisini iyi bilen bir cerrah tarafından yapılması gerektiğini ilâve etmiştir. Eserinde, C. müdahalelerde ıstırabı önliyebilmek maksadiyle, hastayı uyuşturmak veya uyutmak için afyon, banotu (jusquiame), sarı sabır (alcès) gibi uyuşturucular ile, şarap verilmesi tavsiye edilmiştir. Soluk borusunu kesme (trachéotomie) ameliyatının Ebülkasım veya İbni Sina tarafından ilk olarak yapıldığı da söylenir. Omur kaymalarında baskı ile yerine koyma usulünü bulan da İbni Sinadır.

Selçuk Türklerinde ise, tıbba verilen önem C. ye de şamildir. Musuldaki Gökhörü Hastahanesinde, Kayseride Giyasettin tıb mektebi ile Gevher Nesibe Hastahanesinde cerrahlar bulunduğu gibi, Musul ve Halep Atabeki İmadettin Zengioğlu Nurettin Şehit'in kurduğu Hastahanede tanınmış bilgin Muvaffaküddin İbnül Matran (ölm. 1191) ın birçok ameliyatlar yaptığını biliyoruz. Tanınmış cerrah Fasil, Alaettin Keykubatın flegman haline gelen çıbanını başarılı bir C. müdahale ile tedavi etmiştir.

Selâhaddin Eyyubînin Kahirede kurduğu Hastahanede tabiblerle göz mütehassıslarının yanında cerrahlar da bulunuyordu. 1308 de İlhanoğulları tarafından kurulan Amasya Darüşşifasında 14 yıl hekimlik yapan Sabuncuoğlu Şerafettin b. Ali (1383? - 1470?) nin ise aynı zamanda ileri bir cerrah olduğu *Cerrahiye - i İlhaniye* adlı eserinden anlaşılmaktadır (bk. A Süheyl Ünver: *Cerrahiye - i İlhaniye*, İstanbul 1939, Vecihe Kılıcoğlu: *Cerrahiye - i İlhaniye*, Ankara 1956). Ebülkasım-ı Zehraviden de istifade edilerek 1465 te yazılan bu eserde 134 ameliyat resmi ve birçok alet şekli vardır. Bazı yabancı yazarlar tıb tarihi ile ilgili eserlerinde, bilhassa Türk ordularındaki küçük C. tatbikatına ve dağlanmağa dair resimler koymuşlardır.

Gerçekten bu devirlerde C. tatbikatı bilhassa küçük C. den ibaretti. Karın ve kafa boşluğunda çalışmak düşünülmezdi. Hattâ kol ve bacak kesilmesi gibi basit ameliyatlardan dahi kaçınılırdı. Birçok hastalıkların ve bilhassa âcil kanama ve yaraların uzun yüzyıllar yegâne tedavi usulü *key*, yâni *dağlama* idi. Türk ve İslâm ordularında bu usul çok eskiden beri tatbik edilirdi. Esasen bu devirdeki müdahaleler diş çekme, sünnet etme veya kan alma istisna edilirse umumiyetle harb yaraları ve kazaî yaralarla, iltihaplanmalardaki müdahelelerden ibaret idi. Bu müdaheleler için çeşitli aletler olup bunlar çok defa sandıklarda takım halinde muhafaza edilirdi. Yaraların sonraki devirlerdeki tedavisi ise devir devir şarapla, sirkeyle veya rakıyla yıkamak, daha doğrusu bunlara batırılmış sünger ile silmek, hekim veya cerrahın hazırlıyacağı merhemlerden sürmek ve üzerine pamuk yerine tıftik, sargı yerine de astar bezi koymaktan başka bir şey değildi. Bu gibi merhemlere çok defa balmumu, sadeyağ, terementi, zeytin yağı, kâfur, zacı Kıbrıs, kurşun tozu, kardeş kanı, nişadır, civa, günlük, safran, cehennem taşı, mürrüsafi, yumurta akı, sakız, kilermeni, sabır, anzarot mürdesenk, tuz, şap v. b. ihtiyaca göre mü-

Türk ordusunda, muharebe meydanında yaranın dağlanması (Andrea della Croce'nin *Officina Chirurgica* adlı eserinden, Venedik 1596)

nasip miktarlarda konurdu ve bu terkipler hekim veya cerrahın şahsî kabiliyet ve tecrübesine göre değişirdi.

Bu devirlerde cerrahların başlıca müracaat kitapları Ebulkasım, İbni Sina ve diğer İslâm hekimlerinin eserleri kadar. Türkçe C eserleri ve bu arada Sabuncuoğlu Şerafettinin Cerrahiye-i İlhaniyesi, Cerrah İbrahimin II. Bayezid namına tercüme ettiği *Cerrahnâme* veya *Alâim-i Cerrahîni*, Cerrah Mesudun Farsçadan çevirdiği eseri, Şirvanlı Şemseddin İtakının IV. Murad namına yazdığı *Risâle-i Teşrih-i Ebdanı*, Ali Münşî (ölm. 1732) nin *Cerrahnâmesi*, Şânizadenin 1815 de basılan *Mi'ratü'l-ebdan fi teşrih i azaü'l-insan* ve 1828 de Mısırda basılan *Kanunü'l-cerrahîn* adlı eserleri idi.

Memleketimizde C., Fatih devri hekim ve cerrahlarından Altunîzade ve talebesinden hekim ve cerrah Ahî Çelebi (1436?-1523) ve yine onların muasırlarından hekimbaşı ve cerrah Giritli Nuh Çelebi, hekimbaşı büyük Hayrullah Efendi ve İsmail Paşa gibi değerli insanların elinde zaman zaman gelişmişse de, umumiyetle çok yerlerde olduğu gibi dişçilerin, kırık-çıkıkçıların, sülükçülerin veya berberlerin elinde kalmıştır (bk. CERRAHBAŞI). Her nekadar zamanla küçük cerrahlar yetişmiş, hattâ 1827 de modern Tıbbiye ile birlikte bir de Cerrahhâne açılmış ise de dişçi, kırıkçı v. b. sınıfından insanlar yine tedavilerine devam etmişlerdir. Fakat bunların içinde teşrih öğrenmek üzere medreselere gidenleri bu sebeple tıb tarihimizde hekimbaşıların zaman zaman bu gibileri imtihan ettiklerini ve ellerine rüus, yani berat verdiklerini görüyoruz. Filhakika *Nevsâl-i Afiyet*, 1849 (1265) tarihinden itibaren tımarcı (pansumancı) lara imtihanla küçük cerrahlık şehadetnamesi verildiğini, 1879 (1296) da kırık-çıkıkçılara imtihanla ruhsatname verilmeğe devam olunduğunu kaydetmektedir.

Berberler kâhyası da çok kere tecrübeli cerrahlardan seçilirdi. Meselâ bu hususta «1217, 29 Za (=Zat işleri 29; Arşiv Tıb 905) Ordu Sercerrahı iken hizmetinden dolayı Mısır Berberbaşılığına tâyin olunan Hacı Mehmedin vazifesine yapılan müdahalenin men'i hakkında» şeklinde bir arşiv kaydına raslıyoruz. Hattâ yine arşiv kayıtlarından Tophanede, Orduda, hattâ Sarayda hekim ve cerrahlar yanında çıkıkçılar da bulunduğunu görüyoruz. Bunların ampirik çalışmalarına bir örnek olarak bir kalça çıkığının yerine konması gösterilebilir: Böyle bir durumda, bir öküze birkaç gün su verilmez. Sonra hasta, bu öküze bindirilerek ayakları hayvanın karnının altından birbirine bağlanır. Hayvan yalağa götürülüp su verilir ve karın su ile dolup şiştikçe çıkık da yerine gelir.

Yukarıda işaret edildiği gibi bu devirlerdeki C. müdahaleler umumiyetle küçük C. ye inhisar ediyor ve ağır vakalar ile büyük ameliyatlarda cerrahı mesuliyetten kurtarmak için daha evvelden «name-i ibra» (b. bk.) alınıyor, yani şahıs, netice her ne olursa olsun cerrahı mesul tutmıyacağını kadı huzurunda ikrar ve tevsik ediyordu. Arşivlerden anlaşıldığına göre, cerrahların kararları, malûliyetin tanınması gibi bazı hükümlere mesnet oluyordu.

Her ne kadar kalyonlarda da birer cerrah bulunuyorsa da donanmanın müteferrik durumu göz önüne alınarak tersanede merkezî bir cerrah dükkânı, yani dispanser açılmıştı. Mamafih donanmanın hekim ve cerrah miktarı bilhassa sefer esnasında ihtiyacı karşılamamaktadır ki Ocak 1806 (17 Şevval 1220) tarih ve aslı Bahriye kısmında 1575 No. da kayıtlı bir tıbbî arşivde de şöyle denmektedir: «Bir hekimbaşı ve bir cerrahbaşı nezâretinde tersane dahilinde bir hastahane tesisi ve burada hekim ve cerrahlar yetiştirilerek donanmanın ihtiyacında gemilere hekim ve cerrah verilmesi...» Böyle olmakla beraber tarihen sâbittir ki III. Selim devrinde Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi (1774-1834) nin yaptığı bu teşebbüs ancak II. Mahmud devrinde netice vermiş ve modern Tıbhane ve Cerrahhanemiz Yeniçeriliğin lâğvından sonra 14 Mart 1827 de kurulmuştur. Fakat bütün bu gayretlere rağmen C. uzun yıllar pratik küçük cerrahların elinde kalmıştır ve yaralar gene uzun seneler kaynama yüzü görmiyen tahta saplı basit aletler ile tımar yani pansuman edilmiş, kıtık ve süngerle temizlenmiş ve astar bezleri ile sarılmıştır.

Bu pratik cerrahların yanında Tıbhane ve Cerrahhanenin müdür ve hocaları olan Sade de Callière ile Konstantin Karatodori ve Sarandi ve daha sonraları hususi Alman Hastahanesinde Dr. Kanburoğlu, İngiliz Hastahanesinde Dr. R. Sarrel, Rum Hastahanesinde Dr. Dellas, Dr. Sgurdeos, Ermeni Hastahanesinde Dr. Mihran Zartaryan, Musevi Hastahanesinde de Dr. İzidor Griver uzun yıllar C. sahasında çalıştılar. Aynı zamanda Tıbbiye-i Şahane hocalarından Nuri, Naime, Osman ve Hayreddin Beyler (Paşa) C. sahasında başarılı faaliyet gösterdiler. Mamafih Operatör Cemil Topuzlu XIX. yüzyıl sonlarında dahi, Tıbbiyede ameliyatların hamamın göbek taşında yapıldığını nakletmektedir. Memleketimizde ilk olarak cerrah yerine Operatör unvanını icat edip kullanan Prof. Cemil Topuzlu (1868-1958) dur. Filhakika o Avrupadan tahsilden döndüğü vakit 1890 yılında Haydarpaşa Askerî Hastahanesine tâyin edilirken, tâyin emrinde ilk olarak Operatör tâbiri kullanılmıştır. O tarihlerde aynı hastahanede kurulan Küçük C. Okulu yine Cemil Paşanın eseridir.

Cumhuriyet devrinde memleketimizde, göz, kulak - burun - boğaz, mide - barsak, karaciğer ve safra yolları, böbrek ve idrar yolları, jinekoloji, ortopedi, plâstik C. v. b. alanlarda değerli cerrahlar yetiştiği gibi, beyin, kalb, akciğer gibi çok nazik organlarda da her türlü ameliyat yapılmakta. Batı dünyasında kaydedilen en son C. yenilikleri memleketimizde en kısa zamanda tatbik edilmektedir.

Bibliyografya: *The Cyclopedia of Medicine, Surgery, Specialties* (bir heyet tarafından), Philadelphia 1954. E. Lexer ve E. Rehn: *Lehrbuch der allgemeinen Chirurgie*, Stuttgart 1952. B. Breitner: *Chirurgische Operationslehre*, Viyana 1955. H. Hellner, R. Nissen ve Vossschulte: *Lehrbuch der Chirurgie* Leipzig 1957. M. Grob: *Lehrbuch der Kinderchirurgie*, Berlin 1957. E. R. Carling ve J. P. Ross: *British Surgical Practice*. Londra 1951. K. C. Jonas: *Babcock's Principle and Practice of Surgery*, Philadelphia 1954. H. F. Moseley: *Textbook of Surgery*, St. Louis 1955. G. A. Higgins ve T. G. Orr, Jr.: *Orr's Operations of General Surgery*, Philadelphia 1958. G. Ménégaux: *Manuel de pathologie chirurgicale*, Paris 1953. A. Lemierre ve H. Mondor: *Pratique médicochirurgicale*, Paris 1953. J. Patel ve arkadaşları: *Nouveau précis de pathologie chirurgicale*, Paris 1957. J. F. Malgaigne: *Histoire de la chirurgie en Occident depuis le VIe jusqu'au XVIe siècle*, Paris 1840 P. Lecène: *L'évolution de la chirurgie*, Paris 1923. W. v. Braun: *Kurze Geschichte der Chirurgie*, Leipzig 1928. A. Castiglioni: *Histoire de la médecine*, Paris 1931. A. Hirsch: *Biographische Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, Berlin 1929. *The American Journal of Surgery*. 1926 dan itibaren. *Zentralorgan für die gesamte Chirurgie* 1913 ten itibaren. *Deutsche Zeitschrift für Chirurgie*, 1872 den itibaren *Revue de Chirurgie*, 1908 den itibaren. *Journal de Chirurgie*. 1908 den itibaren. *The British Journal of Surgery*, 1913 ten itibaren. *La Clinica Chirurgica*, 1893 ten itibaren. *Archivio Italiano di Chirurgia*, 1919 dan itibaren.

CERRAHİN - İ HASSA, eskiden, saray cerrahları. Saraydaki sıhhiye teşkilâtı içinde, hekimlerden başka, cerrahlar da bulunurdu. Bu teşkilâtın başındakilere sonraları «sertabıb - i şehriyari» (hekimbaşı) adı verilmiştir.

CERRAHİYE, Halvetî tarikatının bir şubesi. Ramdaniyye kolundan ayrılan bu şubenin kurucusu, Şeyh Nureddin Muhammedü'l - Cerrahî'dir. Nureddin, 1672 de İstanbulda, Cerrah Paşa camisinin karşısındaki evde doğmuştur. Babası, Mirahur Abdullah Ağadır. Tahsilini bitirdikten sonra Mısır mevleviyeti (kadılık) ne tâyin edilmiş, bu sırada Selâmî dergâhına gitmiş, Şeyh Alâeddin'in hali ve neşesi kendisine tesir ettiğinden ona intisap ederek memuriyetten vazgeçmiştir. Şeyhinden hilâfet aldıktan sonra Karagümrükte Can - feda Hatun camisinde tarikatını yaymaya başlamıştır. Darüssaade ağası Beşir Ağa, Karagümrükte Nureddin için bir dergâh yaptırmış, Nureddin 1721 de vefat edince dergâhın semahanesine gömülmüştür. 1585 - 1586-da ölen Şeyh Ahmedü'l - Şarnûbî'nin sözlerinin, şakirdi Muhammedü'l - Balkinî tarafından toplanmasından meydana gelen El keşfü'z - zuyûbî lil kutbi'l - Şarnubî adlı «Tabakat» ında adının geçmesi, hiç şüphe yok ki, sonradan katılmadır (bu kitap, Mısırda 1280 de basılmıştır. Nureddin Cerrahî'nin adı, s. 34 te geçer. Kitabın adı için Yusuf Elyan Serkis'in *Mu'cemü'l - Matbuât - i'l - Arabiyyeti vel - Muarrabe*sine bakınız. Mısır 1928, I, s. 587 ve bu sahifedeki not).

Nureddin - i Cerrahî'nin *Mürşid - i dervişan* ve *Risale* adlı Türkçe iki küçük kitabı vardır. *Mürşid - i dervişan* otuz üç yapraklık bir kitaptır. On iki bâba ayrılmıştır. Bir nüshası, Süleymaniye kütüphanesinde, Hacı Mahmud kitapları arasında (2 501 No: da) dır. Bu kitapta dervişlik âdapları anlatılmakta, bu arada C. tarikatının sülûkünden bahsedilmektedir. Tarikatın temeli esma ile, yani Tanrı adlarını anışla sülûkü kabul eden birçok tarikatlarda olduğu gibi yedi ada dayanmaktadır. Bk. CELVETİLİK.

«Mürşid - i dervîşan»ın sonlarında havâsa (b. bk.) ait ve o arada düşmanı teshira, kahra, kaza ve belânın def'ine ait bazı dualar, azimetler de yazılıdır. Bunlardan, Nureddin Cerrahî'nin, yahut mensuplarının *Ulumi arabiyye* ve *hafiyye*ye de inandıklarını anlamaktayız (bk. İlim).

CERRAHNAME, eskiden cerrahlık konularından bahseden kitaplara verilen ad. Eski Doğu tıbbında bu konuda yazılan epeyce eser vardır. Hattâ cerrahlığı âdi bir sanat sayan ve tıp konuları dışında bırakan İbni Sina ve İbni Zuhr gibi büyük bilginler de eserlerinde bu konuya yer vermek zaruretini duymuşlardır. Cerrahlık konusunda ilk mühim eser Ali b. el - Abbas - ü'l - Mecusi'nin (ölm. 994) *Kâmilü's - Sinaa* adlı eseridir. Bu tarihten sonra yazılan bütün C. lere kaynak vazifesini gören bu eserden başka İbnü'l-Kuff ve Ebü'l - Kâsimü'z - Zehravi'nin eserleri mühimdirler.

Osmanlı tıbbında ilk önemli C., Zehravi'nin *Et - Tasrif* adlı eserinin 3. bölümünü kendi tecrübe ve tetkiklerinin ilâvesiyle müstakil bir C. olarak kaleme alan Sabuncuoğlu Şerafüddin Ali'nin (b. bk.) 1465 te yazdığı *Cerrahatü'l - hâniye* veya *Cerrahiye - i İlhaniye* veya *Cerrahname - i İlhanî* adlı eseridir. Son zamanlarda Türk dili bakımından incelenerek yayımlanan bu eser (Dr. Vecihe Kılıcoğlu, Cerrahiye - i İlhaniye, Ankara 1956) de Sabuncuoğlu, Zehravi'nin cerrahlığa dair kaleme aldığı üç bahsi olduğu gibi eserine aldıktan sonra, Anadoluda tedavi ettiği hastalar üzerindeki müşahedelerini ve hastalıklar ile tedavileri hakkında şahsi mütalâalarını ilâve edip ihtiyaca göre tadil ettiği cerrahlık aletlerinin şekillerini ve bilhassa ameliyat tarzlarını gösterir resimleri dercederek eserini Fatihe takdim etmiştir. Taşralı bir hekim olarak Osmanlı sarayında pek fazla iltifat görmiyen yazar, eseri ile zamanın ihtiyaçlarına pek güzel bir şekilde cevap vermiştir. Sabuncuoğlundan önce Mukbilzade Mü'min. Sultan II. Murat namına Curcanî'nin *Zahire - i Harezmşahî*sini 1437 de iktibas, ilâve ve tadil suretiyle *Zahire - i Murâdiye* ismiyle Türkçeye nakletmişti. Bu eser genel olarak bir tıp kitabı hüviyetini taşımakla beraber, cerrahlığa, aletlerine ve dağlamalara geniş ölçüde yer vermiştir. Saray hekimlerinden Bursalı Ali Efendi (ölm. 1747 den sonra) nin Darüssaade ağası Beşir Ağa adına kaleme almış olduğu *Cerrahname* adlı eseri ile Cerrah Mes'ud'un Farsçadan tercüme ettiği *Terceme - i hulâsa fî fennü'l - cirâhe* adlı kitabı ve *El - Umde fî sinaati'l - cerrahîn* adlı eserler ile zamanın anlayışına göre cerrahlıkla yakın ilgisi bulunan deri hastalıkları, kehhallık (b. bk.), şiş ve karhalar hakkındaki eserler arasında Sâlih b. Nasrullahü'l - Halebi'nin *Gayetü'l - itkanı*, Vesim Abbas'ın *Düstûrü'l - Vesîmi*, Siyahîzade'nin *Mecmû't - tıbbı* ve *Tezkiretü'l-kehhâlîn, Keşfü'r - reyn fî ahvali'l - ayn* gibi eserler de C. ler arasında sayılabilir. Fakat, Osmanlı tıbbında C. ismi ile tanınan asıl eser II. Bayezid devri cerrahlarından İbrahim b. Abdullahi'l - Cerrah'ın Türkçeye çevirdiği metindir. Yazmanın aslı 1498 - 1502 Mora seferi esnasında zaptedilen Modon (Yun. Methônē) şehrinde ele geçmiştir. Bu eserin Fatih Millet kütüphanesinde iki nüshası bulunmaktadır.

Mütercim, eserin başında «Sultan Bayezid b. Mehmet Han Mora seferine müteveccih oldukda Modon nam kalesini fetheylediğinde bu cerrahname ol kale içinde bulundu» diyerek eserin meydana çıkış'nı izah etmektedir. Cerrah İbrahim, herhalde devşirmelerden olacak ki, Yunanca ve Süryanca yazılmış bulunan bu eseri Türkçeye tercüme etmeğe kalkışmış ve bu durumu «fakirü'l hakir Cerrah İbrahim Yunan ve Süryani dilinden habir olduğu sebepten diledi ki, bu kitabı *Alâim-i Cerrahîn* deyü ad verip Türkçeye tercüme» (varak 2 a) sözleri ile belirtmiştir. Diğer bir nüshada ise, kendisinden Cerrah İbrahim b. Abdullah diye bahsetmektedir. Eser, Hippokrates, Galenos ve İbni Sina tarzında yazılmış olup, Modon'un fetih yılı olan 1500 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Eser, 22 bab üzere tertibedilmiş olup. Hekimoğlu Ali Paşa nüshasına göre, sırası ile şu bölümlere ayrılmaktadır: 1. Taze yaralar ve ilâçları; 2. Cemi sınıklar (bütün kırıklar), baştan ayağa değin; 3. Cemi çıkıklar ve ilâçlar; 4. Ok demirlerin ve tüfeklerin çekmelerin (yaraları) ve ilâçları; 5. Âza sınmasında ve bertinmesinde (burkulma) ilâçları; 6. Dabbeleın (?) aslı ve ilâcı; 7. Dübeyleki ve ilâcı (dübeyle: karın boşluğundaki ağrısız ve hacimli bir tümör); 8. Isırguları (ısırıkları) aslı ve ilâcı; 9. Maddıyeler (?) ve hanazirler ve urları ve ilâcı; 10. Yenür yaraları (phagédenique yaralar) ve seretan (kanser) ve ilâcı; 11. Kabarcıklar ve kurlugan (?) ve ilâçları; 12. Cemi teşrihler; 13. Damarlar ve her cümle damarlardan kan almağı; 14. Cemi yakılar; 15. Cemi merhemler; 16. Cemi yağlar ve yağ çıkarmaları; 17. Cemi zürurlar; 18. Cemi haplar; 19. Cemi şaftlar (süppositoire); 20. Cemi kurslar (tablette) ve sünunlar (misvak ve emsali diş malzemesi) ve mazmazalar (gargaralar); 21. Cemi yaraya mülâyım hükneler (tenkiye suretiyle verilen ilâçlar) ve müshiller ve macunlar; 22. Frenk uyuzu (frengi) nun alâmeti ve ilâçları.

CERRAHPAŞA, İstanbulda bir semt ve mahalle adı. Şehrin güney tarafında, Aksaray ile Koca Mustafa Paşa arasında olan C. nın, adını, burada XVI. yüzyıl sonunda Cerrah Mehmet Paşa (bk. CERRAH MEHMET PAŞA) tarafından yaptırılan camiden aldığı bilinmektedir. İstanbul'un yedinci tepesini teşkil eden yüksek bir mıntakada kurulan C., Bizans devrinin Kserolophos'unun yerini işgal etmiş ve buradaki Arcadius Forum'u üzerinde ve etrafında kurulmuştur. Bu forumu süsliyen ve uzun zaman bu bölgenin en önemli anıtı olan Arcadius sütunu ise hayli müddet ayakta durduktan sonra ancak 1711 de kaidesine kadar yıktırılmıştır (bk. ARKADIOS SÜTUNU). Belediye taksimatında C. camisi, adını verdiği mahallenin sınırları dışında bırakılmış olmasına rağmen, şehrin bu bölgesinin en önemli Türk eseridir. Kitabesine göre H. 1102 (1593) de yaptırılan bu eser, 1894 depreminde oldukça zarar görmüş, fakat sonraları kısmen tamir edılmiştir. Cami, altı paye üzerine atılmış kemerlere binen bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeli son cemaat yeri ise depremde yıkılmıştır. Caminin yanında yaptıranın türbesinden başka bir de hamam vardı. Ayrıca burada Gevher Sultan adına yaptırılmış bir de medrese bulunmaktadır. C. semti aynı addaki hastahanenin bulunduğu yer olarak da şöhret bulmuştur.

CERRAR, cerre çıkan din adamlarına verilen ad. Bk. CER.

CERRETTI [*çerręti*], **Luigi** (1738-1808), İtalyan lirik şairi. Modena'da doğmuş, Pavia'da ölmüştür. Çok sefil bir hayat sürmüş ve Modena'da, sonra da Pavia'da Roma tarihi ve retorik (rhetorica) profesörlüğü etmiştir. Çok defa açık saçık olan şiirler yazmıştır. Şiirlerinin en güzelleri talebesi Pedroni adında bir papaz tarafından bazı nesir yazıları ile birlikte yayımlanmıştır: *Prose e poesie scelte del Cavaliere Luigi Cerretti* (Şövalye L. C. nin nesir ve manzum seçme yazıları) [1812]. Zamanında, XVIII. yüzyılın en mükemmel İtalyan lirik şairlerinden biri sayılmıştır.

CERRIESKAL, bk. CERASKAL.

CERRO [İsp. *thęrro*, Güney Amerika İsp. *sęrro*], dağ tepelerine ve boğazlara verilen İspanyolca ad. Meselâ *C. de Gloria.*

CERRO BOLIVAR [*sęrro bolįvar*], Venezuela'daki Guiana dağlık arazisinde maden bölgesi. 1949 da burada keşfedilen ham demir madeni 1 milyar ton olarak tahmin edilmektedir.

CERRO DE PASCO [*sęrro de pąsko*] (sadece Pasco da denir), Güney Amerikada Orta Peru'da bir şehir. Eskiden Junín'in bir bölgesini teşkil eden Pasco departmanının merkezidir. Varlığını, yakınında bulunan ve uzun zaman dünyanın en verimli ve hâlâ çok zengin olan meşhur bakır, gümüş ve altın maden ocaklarına borçludur. Burada büyük ergitme fırınları vardır. Etrafını çeviren dağlarda altın, bakır ve gümüşten başka vanadyum da bulunur. Denizden yüksekliği 4 302 m olup bu bakımdan dünyanın en yüksek şehridir. Nüfusu 22 6?8 (1955) dir. Ahalisi madencilikle uğraşan yerlilerle, bunların Avrupalılarla meydana getirdiği melezlerdir. Lima-la Oroya dağ demiryolu hattının sonundadır.

CERRO GORDO [*sęrro gǫrtho*], Meksikanın Veracruz devleti arazisinde Rio del Plan nehri üzerinde. Veracruz ile Yalapa arasında bir köy ve geçit. Sahilden Meksikanın içerilerine giden başlıca yol buradan geçer. C. G., Meksikalı Santa Anna tarafından derinliğine tahkim ve işgal edilmiş olmasına rağmen 18 Nisan 1847 de Amerikan generali Scott tarafından ele geçirilmiştir. Nüfusu 2 000 kadardır.

CERRO LARGO [*sęrro lągo*], Güney Amerikada Uruguay'ın kuzeydoğu bölgesinde bir departman. Kuzey sınırında Uruguay'ın Rivera departmanı ve Brezilya; doğu sınırında Brezilya; güney sınırında Uruguay'ın Treintay Tres ve Durazno departmanları; doğu sınırında da yine Durazno ve Tacuarembo departmanları vardır. Merkezi Melo'dur. Yüzölçümü 14 928 m²; nüfusu 99 123 (1947) dür. Arazi dağlıktır. Ziraat ve hayvan yetiştirme faaliyetleri önemli, ise de, endüstrisi hemen hemen yoktur. Biricik demiryolu Malo'yu Montevideo'ya bağlıyan demiryoludur.

CERTALDO [*çertąldo*], Orta İtalyada bir şehir. Toscana bölümündeki Floransa (Firenze) vilâyetinde, Elsa ırmağının üzerinde ve Floransa'nın 27 km güneydoğusundadır. Ortaçağ karakterini muhafaza etmiştir. Palazzo del Vicario adını taşıyan, Ortaçağın erken devirlerinden kalma yapı takr. 1 400 de yeniden yapılmıştır. Floransalı ressam Benozzo Gozzoli burada çalışmıştır. Boccaccio burada doğmuş ve yine burada ölmüştür. Oturduğu ve öldüğü ev 1823 te restore edilmiştir. Boccaccio ailesinin aile mezarı, San Michele e Jacopo kilisesindedir. İlk defa olarak İmparator I. Friedriech (Friedrich Barbarossa) in idaresinde iken adı anılmış olan C, XIII. yüzyılda Floransa'nın idaresine geçmiştir. II. Dünya Harbinde bazı turistik binalar biraz hasar görmüştür. Şehrin nüfusu 13 000 (1955) dir.

CERTEPARTIE (Tic. Huk.) : bk. CHARTE-PARTIE.

CERTOSA [*çertǫza*] (Certosa di Pavia da denir), İtalyanın Pavia şehrinde ve eskiden Carthusia tarikatine ait olan manastır (resim için bk. CARTHUSIA'LILAR), mevcut manastırların en büyük ve en muhteşemlerinden biridir.

CERTOSA MANASTIRI

1396 da yapılan kilisede, manastırın kurucusu Gian Galeazzo Visconti'nin mezarı bulunmaktadır. Pavia'nın 8 km kuzeyinde bulunan C., Visconti tarafından 1396 da kurulmuş, 1398 de de Carthusia tarikatine mensup rahiplerin eline geçmiştir. İnşasına XVI. ve XVII yüzyıllara kadar devam edilmiştir. 1782 de İmparator II. Joseph, burasını kapatmış, 1843 te manastır rahiplere tekrar verilmiştir. 1866 da İtalyan devletinin mülkü olarak ilân edilmiştir. Kilisenin cephesinde görülen mimarî, İtalyan Erken Rönesans devresine ait olup bu tarzın en mükemmel eserlerinden biridir. Cephe beyaz mermerden olup birçok yontma işleriyle süslüdür. İçerisinde de önemli birçok heykel ve tablolar vardır.

CERTOSA, CERTOSINO: bk. CARTHUSIA'LILAR.

CERTOSA DI BOLOGNA [*çertǫza di bolǫnya*], eski Chartreuse manastırı civarında olan Bologna mezarlığının bugünkü adı. M. Ö. V. ve IV. yüzyıllara ait en zengin mezarlıklardan biri olan C. B., eski Etrüsklerın Bologna'da ölülerini gömdükleri yerdir. Bu mezarlıkta bulunan eşyalar arasında bilhassa karakteristik bir bilezik («Certosa bileziği») meşhurdur.

CERTOSA [*çertǫza*] **MOZAYİĞİ**, mobilyaları ve ağaçtan yapılmış eşyayı süslemek için, fildişi veya boyanmış ağaçla, geometrik örneklere göre yapılan mozayik. C. M. nin İrandan çıktığı sanılıyor. Rönesans devrinde Avrupada çok kullanılırdı. Daha sonraki zamanlarda bilhassa Milâno ve Bombay'da imal edilmiştir.

CERULLI [*çerųlli*], **Enrico** (doğ. 1898), İtalyan müsteşriki ve Hamitist-Kuşitisti. Napolide doğmuştur. Semitistik-Hamitistik sahasındaki ihtisasını C. A. Nallino, F. Gallina ve G. Levi della Vida'nın yanlarında yaptıktan sonra, 1920 de İtalyan Sömürgeler nezaretine girmiş, 1919-1925 yıllarında İtalyan Somalisinde bulunmuş, 1926 dan 1931 e kadar da Addis Ababadaki İtalyan elçiliğinde ateşe olarak çalışmıştır. Sonra, İtalyan Sömürgeler nezaretinde şube müdürü, daha sonra da umumi kâtip olmuştur. Habeşistanın fethinden sonra 1937 de, İtalyan Doğu Afrikası (Africa Orientale Italiana) na umumi vali muavini tâyin edilmiştir. Somaliyi ve Habeşistanı etnografya, dil, tarih, coğrafya ve edebiyat bakımından iyi araştırmış olan C. nin başlıca eserleri şunlardır: *Etiopia occidentale: dalla Scioa alle frontiere del Sudan* (Batı Habeşistan: Şoa'dan Sudan sınırına kadar) [1929-1933], *La lingua e la storia di Harar* (H. dili ve tarihi) [1936], *Studi etiopici* (Habeşistan etütleri) [1936-1938], *Documenti arabi per la Storia di Etiopia* (Habeşistanın tarihine ait Arap vesikaları) [1931], *La lingua e la storia dei Sidamo* (S. ların dili ve tarihi) [1938], *Il linguaggio dei Giangero ealcune lingue Sidama dell Omo*: *Basketo, Ciora, Zaissè* (Cancero'ların dili ve Omo nehri havzasının bazı Sidama asıllı dilleri: Basketo, Çaro, Zayse) [1939], *Etiopi in Palestina* (Filistinde Habeşliler) [1943-1947]. Amhar, Somali ve Gal dil ve folkloruna ait makaleleri dergilerde (başlıca: «Rivista di Studi Orientali» de) çıkmıştır. *The Folk-literature of the Galla of Souther Abyssinia* (Güney Habeşistandaki Galla'ların halk edebiyatı) [«Harvard African Studies» serisinde, cilt III, Cambridge, Massachusetts 1932] adlı bir eseri de vardır. C. Ortaçağ Doğu ve Batı edebiyatlarının birbiriyle olan münasebetleri meselesiyle de uğraşmıştır: *Il libro etiopico dei miracoli di Maria* (Hazreti Meryem'in mucizelerine dair Habeşçe eser) [1943], *Il libro della scala* (Merdiven kitabı) [1949]; bu sonuncuda Müslümanların, cehennem, araf ve cennet hakkındaki telâkkilerinin Ortaçağda Avrupaya yayılışını ve Dante'nin *Divina Commedia* (İlâhi Komedi) sı üzerine tesir yapma ihtimalini esaslı olarak incelemiştir.

CERUS [*kęrus*], Sal Franklarının şarkısında adı çok geçen eski bir Latin tanrısı. Ceres ile aynı kökten gibi görünen bu isim Creator (yaratıcı) mânasında olsa gerektir ve belki de başlangıçta Romalıların Mars Silvanus (orman tanrısı Mars) una verilmiş bir lâkaptı. C ile ilk ikisinin (adları Axio-Cersus ve Axio-Cersa olan Cabir'ler) arasında bir münasebet olabileceği düşünülüyor.

CERUTTI [İta. *çerųtti*, Fr. *serüti*], **Joseph Antoine Joachim** (1738-1792), İtalyan asıllı bir Fransız Jesuit'i ve edebiyatçısı. Torino'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Lyon'daki Jesuit Collegium'unda hocalık etmiş ve *Apologie de l'institut et de la doctrine des Jésuites* (Jesuit müessesesinin ve doktrininin savunulması) [1762] adlı bir kitap yazmıştır. Fransız İhtilâlinin başlangıcında Mirabeau'nun nutuklarını hazırlıyan yazarlar heyetinde bulunmuş, onun ölümünde de Saint-Eustache kilisesinde mersiyesini okumuştur. Teşriî Meclise üye seçildikten pek az sonra ölmüştür.

CERVANTES [*thervąntes*], **Saavedra, Miguel de** 1? Ekim 1547-23 Nisan 1616), İspanyol yazarı. Alcalá de Henares (Madrid vilâyeti) te doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Babası, Rodrigo de C., orta halli bir cerrah idi. C., kalabalık ailesinin geçim sıkıntılarından bütün bedbaht hayatı boyunca kurtulamamıştır. C. in hayatının ilk yılları hakkındaki bilgimiz azdır; ancak, 9 Ekim 1547 de vaftiz edildiğini biliyoruz. Bu tarihten 20 yıl sonra kendisinden bahseden bir vesikaya rastlıyoruz. Burada, II. Felipe'nin üçüncü karısı, Isabel de Valois'ya hitaben yazılmış bir sone'nin yazarı olarak C. in adı anılır. Az sonrada C. i, Madrid

CERVANTES (Juan de Jáuregui'nin tablosu, 1606; Madrid, Academia de la Lengua'da)

Kolejinde öğrenci olarak buluyoruz. Bu okulun müdürü, değerli humanist Juan López de Hoyos idi. Bu zat, şehir tarafından, kıraliçenin ölümü münasebetiyle yapılan bütün törenleri tasvir eden bir kitap hazırlamakla vazifelendirilmişti. Bu kitaba, Hoyus'un, «çok sevilen öğrenci» si saydığı C., bütün kolej adına yazılmış birkaç şiirle katılmıştır. C in bu şiirlerine her ne kadar sonraki *Don Quixote*nin bir müjdesi gözü ile bakılamaz ise de, bunların kitaba alınması, yazarın daha 21 yaşında ilgi uyandırdığını gösterir.

Daha sonra, C., İspanyada geçinme imkânı bulamıyarak İtalyaya gitmiş, burada 1570 te Kardinal Giulio Acquaviva'nın maiyetinde camarero (mabeyinci) olarak çalışmıştır. İtalyadaki hayatı hakkında bundan başka bilgimiz olmamakla beraber, 1571 de, İspanya kıralı, Papa ve Venedik hükümetinin Türklere karşı hazırladığı deniz seferlerine bir asker sıfatiyle katıldığını biliyoruz. C., 7 Ekim 1571 deki İnebahtı (Yun. Naupaktos, İta. Lepanto) deniz muharebesinde, ateşli hasta olduğu halde savaşmış ve iki yerinden yaralanmış, bunun sonucu olarak da sol kolu hareket kabiliyetini kaybetmiştir. İyileşme devresini geçirmek üzere Sicilyaya gitmiş ve 1575 e kadar Güney İtalyada kalmıştır. Hizmetleri için orduda, bir bölük kumandanlığı ile mükâfatlandırılacağını umuyordu, fakat bu umudu gerçekleşmemiştir. 26 Eylül 1575 te, İspanyaya dönerken, seyahat ettiği gemi, Türk denizcilerinin eline geçmiş, C. esir düşerek Cezayire götürülmüş ve 19 Eylül 1580 e kadar orada kalmıştır. Hayatının bu beş yıllık devresi içinde önderlik vasıfları kuvvetle belirmiş, kendisini ve esir arkadaşlarının birçoğunu kurtarmak için başarısızlıkla neticelenen birkaç teşebbüs tertipliyerek büyük cüret ve kahramanlık göstermiştir. Cezayir beyi ona çok tehlikeli bir şahsiyet gözü ile bakıyordu. Buna rağmen C. hiçbir zaman ağır bir şekilde cezalandırılmamıştır. Sonunda, Trinitarian rahipleri, C. in ailesinin toplamış olduğu para ile, fidyesini vererek C i kurtarmışlardır. İspanyaya döndüğünde büyük mükâfatlar elde edeceğini umuyordu, fakat eline hemen hemen hiçbir şey geçmemiştir. İspanyol resmî şahsiyetleri kendisiyle ilgilenmemişler ve C. de, birçok başka İspanyollar gibi, içinde yaşadığı cemiyete küsmüştür. Her şeye rağmen, geçirdiği tecrübeler sayesinde sonradan *Don Quixote*yi yazabilmiştir.

1584 te, yani 37 yaşında iken, Toledo'nun Esquivias şehrinde, 19 yaşındaki Catalina de Palacios ile evlendi. Fakat evlilik hayatı da yolunda gitmedi ve C. uzun yıllar karısından uzak yaşadı Tek çocuğu olan Isabel de Saavedra adındaki kızı, meşru olmıyan bir aşk macerasının sonucudur.

1585 te C., pek garip bir işe girdi: Kıralın hizmetinde, II. Felipe'nin Armada Invencible («Yenilmez donanma») si için Andalucía (Endelüs) da buğday, arpa ve zeytin yağı toplamakla vazifelendirildi. Böylece İnebahtı muharebesinin kahraman rüyasından C., bayağı olduğu kadar güç ve tehlikeli bir vazife başında uyandı. Çiftçiler, mahsullerini kıralın ödediğinden daha yüksek fiyatla satmayı umdukları için, istemiye istemiye teslim ediyorlardı. Üstelik C., kilise adamlarına ait buğdayı toplamak zorunda kaldı ve kıralın emirlerini yerine getirmekte olmasına rağmen, afaroz edildi. Nihayet, gösterdiği hesapların düzgün olmadığı iddiasiyle muhakeme ve hapsedildi.

C. in, ölmez eserini hapishanede geçirdiği devrelerin birinde yazmağa başladığını kabul etmek doğru olur. 1602 de, mahkemeler, zimmetine geçirdiği iddia olunan para için giriştikleri tahkikattan vazgeçerkek C. i tahliye etmişlerdir. C, 1604 te Valladolid'e taşındı. 1608 de Madride döndü ve burada yerleşerek bütün zamanını kitap yazmak ve bunları yayımlamakla geçirdi Bu son yıllar içinde C, geçinmesini başlıca, Lemos kontundan ve Toledo başpiskoposundan aldığı maaşlarla temin ediyordu. Ölüm tarihi olan 23 Nisan 1616, Shakespeare'in de ölüm tarihidir (C Efrencî [Grégorien], Sh. ise Rumî [Julien] 23 Nisanda ölmüştür).

C in okulda iken yazdığı şiirin yayımlanmasından on altı yıl sonra *La primera parte de la Galatea* (Galatea'nın ilk kısmı) [1585] adlı eseri çıkmıştır. Bir çoban romanı olan bu eser, 1559 da Jorge de Montemayor tarafından *Diana* başlıklı romanla İspanyaya sokulan edebî türe girer. *Galatea*nın konusu, idealleştirilmiş birtakım genç erkek ve kız çobanların aşk maceralarıdır. Bunlar, gerçek çobanların hiçbir zaman yapmıyacağı şekilde, ömürlerini«şarkı söylemek ve musiki aletleri çalmak» la geçirmektedirler. Bu hususu, C. de *Coloquio de los perros* (Köpeklerin basbıhali) başlıklı hikâyesinde, çoban yazılarının «güzel yazılmış, muhayyile mahsulleri» nden başka birşey olmadığını, yani şairane yazılar olup gerçek hayatın tecrübelerini aksettirmediğini söyliyerek kabul etmektedir. *Galatea*da nazım ve nesir, değişe değişe birbirini takibeder. Eser, bir kahramanı ve bir ana konuyu işlemez; olaylar ancak çobanların birbirlerine raslayıp başlarına gelen iyi ve fena şeyleri anlatmaları gibi basit bir usul ile birbirine bağlıdır. Olayların sahnesi, muhayyel bir ormanlar, kaynaklar veya berrak akar sular çevresi olup, hiç değişmez; zaman ise, ebedî bir ilkbahardır; bu suretle de insanlar daima açık havada yaşıyabilir. Bu çeşit çoban hikâyeleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısı Avrupasında hem erkek, hem de kadın okuyucuların, fakat bilhassa kadınların zevkini okşardı. Okuyucuların birçoğu, duygularının tesiri altında inliyen bu hayaletlerin hissî nutuklariyle derinden duygulanıyorlardı. Rönesansta cereyan eden ve bu edebî türün esasını teşkil eden neoplâtonik fikirlerin ilhamı ile C., eserinde, duyguların akışını, onların üstünde bulunan aşk ruhundan neşet ettirir; duygular sanki bu aşk ruhunun bir tezahürüdür. Bu suretle çoban romanı, tefekkürleri, ıstırapları, tereddütleri ve yüksek sevinçleri ile, mistik edebiyatın dünyevileşmiş bir görünüşü olarak karşımıza çıkar.

*Galatea*ya, çeşitli bakımlardan, *Don Quixote*nin roman tekniğinin bir öncüsü gözü ile bakılabilir; çünkü *Galatea*nın şahısları, yalnız umumi ve mücerret fikirlere değil, ferdî isteklere dayanan bir iç hayata sahiptirler. Sonradan *Don Quixote*de de olacağı gibi, *Galatea*da, hayvanlar bile, ferdî yaratıklar olmak şuuruna sahiptir. *Galatea* unutulmuştur; halbuki C. in unutulmaması gereken ilk önemli eseridir; *Don Quixote*nin yazarı, orada gösterdiği hayat ve dünya bilgisine, *Galatea*yı yazarken de sahipti. C., tekrar tekrar, *Galatea*nın ikinci kısmını yayımlayacağını söylemiş ve hattâ, ölümünden birkaç gün önce Lemos kontuna yazdığı derin duygulu bir mektupta, bunu bitirmiş olduğunu bildirmiş ise de, bu ikinci kısım hiçbir zaman ele geçmemiştir.

1600 den önce C. çoban romanı, şiir ve piyes dışında hiçbir edebî türle uğraşmamıştı. Elli yaşını geçtikten sonra, insan hayatındaki olayları nesirle anlatıp tarif etmek ve bunları yeni bir görüşle canlandırmak hususunda, romancı istidadına sahip olduğunu keşfetmeğe başladı. Yazarın, İspanyada hayat ve umumiyetle insan haklarındaki fikirlerini, kuvvetli muhayyilesiyle ve hayal kırıklıklarının ilha-

miyle yarattığı şahıslar ve olaylar, 1600 ile 1615 arasında yazdığı şaheserlerde görülüyor. Her ne kadar C. in maddi hayatı sonuna yaklaşıyorduysa da, asıl dehasının ancak, bu yıllarda doğduğunu görürüz.

Kısaca *Don Quixote* adiyle anılan büyük eserinin ilk kısmı 1605 te. *El ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha* (Marifetli asılzade, Mancha'lı D. Q.), devamı ise 1615 te *Segundo tomo del ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha* (Marifetli asılzade, Mancha'lı D. Q nin ikinci cildi) başlığiyle yayımlanmıştır. 1613 te *Novelas exemplares* (Örnek alınmaya değer hikâyeler), 1614 te *Via je del Parnaso* (Parnassos'a seyahat), 1615 te de *Ocho comedias y ocho entremeses nuevos* (Sekiz komedi ve sekiz yeni ara oyunu) yayımlanmıştır. *Los trabajos de Persiles y Segismunda* (Persiles ile Segismunda'nın çalışmaları) ise, C. in ölümünden sonra, 1617 de çıkmıştır. C., elimizde bulunmıyan bazı eserlerinin başlıklarını da anar. Bunların birkaçı şunlardır: *Galatea*nın ikinci kısmı, *Las semanas del jardın* (Bahçe haftaları), *El engaño a los ojos*(Gözlerin aldanması).

Novelas exemplares çeşitli tipte on iki kısa hikâyedir. Bunların örnek olacak yönleri yazarın, bile bile hepsine de verdiği ahlakî mânadan doğmaktadır. Hikâyelerin dördü, belki de öbürlerinden daha az ilgi uyandırır: *El amante liberal* (Liberal sevgili), *La Señora Cornelia* (Bayan C.), *Las dos donzellas* (İki hanım kızlar), *La Española inglesa* (Ispanyol - İngiliz bayan). Bütün bu hikâyelerin ortak konusu, aslında Bizans romanının ananevi konusudur: birbirini seven iki şahıs, acıklı ve karışık olaylar yüzünden birbirinden ayrılır; fakat sonunda birleşerek, uzun zamandan beri özledikleri saadete kavuşurlar. Kadın kahramanların hepsi de en mükemmel bir güzelliğe ve en asîl ahlâka sahiptir. Gerek onlar, gerek onları seven erkekler, en büyük fedakârlıklara katlanarak, hayatlarına ışık saçan ahlâk ve asalet idealine doğru yükselmek için her gayreti sarfederler.

Aynı kitaptaki öteki hikâyeler şunlardır: *La fuerça de la sangre* (Kanın kuvveti), *La ilustre fregona* (Meşhur aşçı yamağı kız), *La gitanilla* (Küçü çingene kızı), *El zeloso extremeño* (Estremadura'lı kıskanç adam). Bunların ilk üçü, mesut bir sonuçla biten sevgi ve macera hikâyeleridir; dördüncüsünün ise, konusu aynı olmakla beraber, sonu fe.idir.

Hikâyelerin son grupunu şunlar teşkil eder: *Rinconete y Cortadillo* (R. ve C.), *El casamiéto engañoso* (Aldatıcı evlenme), *El licenciado vidriera* (Cam lisansiye) ve *El coloquio de los perros* (Köpeklerin konuşması). Bu hikâyelerde dikkat, konudan çok, kahramanların şahsiyetleri üzerinde toplanır. Kahramanlar Rincón ve Cortado adlarını taşıyan iki genç serseri mülâzım Campuzano, delirip bedeninin cama tahvil edildiğine inanan Tomás Rodaja isminde bir üniversite talebesi ve nihayet Cipión ve Berganza adlarını taşıyan iki köpektir. Bütün bunların seyahatle geçen hayatı, İspanya medeniyetinin çeşitli cephelerini aksettiriyor. *Rinconete y Cortadillo*, C. in eserleri arasında en nefîslerinden biridir. Bu adları taşıyan iki genç serseri Sevilla'ya gelirler: onları oraya çeken kuvvet, Amerika kıtası ile ticaretin XVI. yüzyılda bu büyük merkeze getirdiği zenginlik ve düzensizlikten faydalanmak arzusudur. Sevilla'da bunlar, unutulmaz Monipodio'nun idare ettiği bir hırsız grupu ile temasa geçer. Monipodio'nun evi, şehirde yaşıyan çapulcu ve baldırıçıplakların toplantı yeri haline gelmiştir. C. bu hikâyeyi çok tesirli bir şekilde anlatır. Parlak Andalucía gökü altında esasen mânasız olan birtakım insanlar ve şeyler, ressam Velasquez'i hatırlatan parlaklık ve ince dram ruhiyle, asil ve hafif bir şakacılıkla tasvir edilerek, ahlâkça düşük hayatlariyle kesin bir zıddiyet teşkil eden bir haşmetle önümüzden geçer. Monipodio, ciddî ve haşmetli tavrı ile, susan mâdunları ortasında görününce «bütün ona bakanlar derin ve uzun bir eğilme ile eğilmişlerdir». Rincón ve Cortado, evvelce, dostluklarını «kutsal ve takdire şayan törenlerle» kurarlar. Bu serseriler sürüsünün ayinsel haşmeti, bir komedya intibaı bırakır. C. in kuru, şakacı üslûbunda gizlenmiş bu komedi ruhu, bu sebepten dolayı, daha da büyük tesir yapar.

C in tiyatro eserleri arasında şunlar önemlidir: *La Numanicia* (N. şehri), *El juez de los divorcios* (Boşanmalar hakimi) ve *El retablo de las maravillas* (Kilisedeki mucizevî tablo). *La Numancia*, İspanyanın II. yüzyılda Romalılar tarafından fethi sırasında, şehrin kahramanca müdafaasını tasvir eder. Interludos (ara oyunları) olarak vasıflandırılan diğer iki piyes de eğlencelidir. *Viaje del Parnaso*da, o zamanın hemen hemen bütün İspanyol yazarları övülür, *Persiles y Segismunda*da ise, C., Bizans romanının konusunu tekrar ele alarak, Kuzey kutbu bölgesinden hareket edip birtakım inanılması güç maceralardan sonra, nihayet Romaya gelerek orada saadete kavuşan bir çiftin ideal sevgisini tasvir eder.

C. in en büyük eseri, *Don Quixote*, modern imlâ ile *Don Quijote* (ikisi de *kihote* ok.; Fr. *Don Quichotte*, İta. *Don Chisciotte*, İng. *Don Quixote*, Alm. *Don Quijote*; Türk. terc Ermeni harfleriyle tam olarak *Don Kişot hikâyesi*, 1868; eski harflerimizle *Don Kişot*, 1912 [yalnız 1. cilt]; yeni harflerimizle *Manşlı Don Kişot*, 2. cilt, 1942; çocuklar için kısaltılmış olarak *Don Kişot hikâyeleri*, 1931; *Don Kişot*un *maceraları* 1933, 1950; *Don Kişot*, 1938; *Don Kişot*, 1957), Rabelais'nin etkisi altında yazılmış çok yönlü, eşi görülmemiş bir eserdir (I. kısım: prolog ve şiirler hariç, 52 fasıl; II. kısım, prolog ve şiirler hariç, 74 fasıl). C. ona bir tercüme süsünü vermek istemiş ve Arap tarihçesi Cid Hamet (Seyid Ahmed) Benengeli'den aktardığını söylemiştir. Yayımlandığı zamandan beri, okuyucularını hem eğlendirmiş, hem de düşündürmüştür. Edebiyatta tesiri yalnız ikinci derecedeki eserlere münhasır kalmamış, önemli eserlere de yayılmıştır. Eserin kahramanı Don Quixote, köyde yaşıyan, efendiden bir adamdır. Şövalye romanları okuyarak aklını oynatan bu zat, zulüm kurbanlarını kurtarmak ve işlenen adaletsizlikleri tamir etmek gayesiyle, paslanmış eski bir zırhla miğfer giyer, kılıç kuşanır, eline bir mızrak alır, Rocinante adını verdiği yaşlı ve sıska bir ata biner, Dulcinea del Toboso şeklinde adlandırdığı bir köylü kızını da ilham kadını olarak kabul ettikten sonra yola çıkar, bir hanı şato zannederek oraya girip bir merasimle kendisini şövalye sınıfına kabul ettirir. Don Quixote ilk olarak Dulcinea'nın güzelliğini methederken, Toledo'lu tüccarlardan dayak yer. Kendisi bu işlerle meşgulken, köy papazı Pedro Perez ile beraber Nicolás, D. Q nin evine gelerek kütüphanesindeki zararlı kitapları yakarlar. D. Q., C. tarafından o derece canlı bir şekilde tasvir edilmiştir ki, birçok dillerde, yüksek, fakat tatbiki imkânsız idealler peşindekilere Don Quixote denilir (krş. Fr. donquichottisme, İng. quixotic, Alm. Donquichotterie, Donquichottiade, v. b.). Eserin kahramanı, asıl adiyle Hidalgo Alonso Quijana, şövalyelik romanlarında okuduğu her şeyin hakikat

CERVANTES: Don Quixote'nin şövalyelik kitaplarını okuya okuya delirmesi (C. Nanteuil'ün tablosu, Dijon Müzesi)

olduğuna inanacak derecede aptallaşan gezgin şövalye olmoğa karar verir. Her şeyden önce Don Quioxte de la Mancha (Mancha, İspanyanın ortasında çölümsü bir bölgedir) adını takınır ve Sancho Panza adındaki bir köylüyü, bir ada valiliği vâdederek ve bir eşeğe bindirerek silâhtar sıfatiyle yanına alıp maceralar peşine düşer. D. Q. bütün gördüklerini, okuduklarına uygun bir şekilde yorumlar ve bunun sonucu olarak da, arasında bulunduğu alelâde insanlarınkinden bambaşka bir dünyada yaşadığına inanır. D. Q., *Tevrat* ve *Kur'an*daki «Kün ve yekün» (Ol! ve oldu) kalıbında «Yo pienso y es asi» (Düşünüyorum, öyle oluyor) der ve kendisi için bir hayal dünyası yaratır. Bu suretle kendisine yel değirmenleri, dev; bir kadın refakatinde araba ile seyahat eden rahipler, prenses kaçıran sihirbaz; koyun sürüleri, düşman ordusu; cenaze alayları, cinler alayı; bakır berber tasları, altın miğfer; münzevi keşişler, asılzade; kürek mahkûmları, mazlum insanlar kafilesi gibi görünür. Montiel ovasında, Sierra Morena dağlarında ve başka yerlerde bu ve buna benzer aldanmalar yüzünden, korkusuz kahraman, dayak yemek gibi birçok kötü durumlara düşer. D. Q., ikinici defa olarak bir geziye çıkınca, köyündeki arkadaş ve komşuları, onu, garip hayâllerini unutmağa, evvelki hayatına dönmeğe zorlamak maksadiyle aralarında anlaşırlar. «Şövalye» (İsp. hidalgo) her ne kadar «meslekî hayatı» na devam etmek için ısrar ederse de, kurnazca bir çareye başvuran arkadaşları, kendisini yakalayıp bir kafese koyarlar ve öküz arabasiyle evine getirerek yeminle serbest bırakırlar. Yorgun D. Q. evinde yatar, istirahat sırasında, Türk donanmasının Akdeniz limanlarından sonra İspanyaya da hücum edeceğini duyar; hemen kalkarak gezgin gövalyelerden müteşekkil bir ordunun kurulmasını ister. Realizmle pastoral unsurları birbiriyle kaynaştıran bu eserin birinci kısmı, ormanlarda ve çoban kulübelerinde çobanlar ve köylüler tarafından anlatılan aşk hikâyeleriyle de süslenmiştir: Marcela ile Grisóstoma'nun hikâyesi, Cardenio ile Luscinda'nın hikâyesi, Dorotea ile Fernando'nın hikâyesi, *Curioso impertinente* (Aşırı mütecessis) hikâyesi, Prenses (Infanta) Micomicona'nın hikâyesi, esirin (Cautivo) hikâyesi, v. b. Bu hikâyelerden üzüntü duyan hidalgo'ya, Sancho, «Üzgün Çehreli Şövalye» (El Caballero de la Triste Figura) unvanını verir. bu imza ile de hidalgo, sevgilisi Dulcinea'ya aşk mektubu yazar (şövalye Cezayirdeki Oran valisi tarafından İspanya kıralına gönderilmekte olan kafeslenmiş iki aslanla çarpıştıktan sonra «Aslanlar Şövalyesi» [El Caballero de los Leones] unvanını da alır). Eserin muhayyile ve yazılış bakımından çok daha yüksek değerde olan ikinci bölümünde D. Q. üçüncü defa olarak geziye çıkar ve C. in üstün sanatkârlığı ile icadettiği göz kamaştırıcı bir olaylar silsilesinde, kâh delilik, kâh derin akıl ve zekâ emareleri gösterir. Sancho Panza ile yine bir sefere çıkışı vesilesi ile Zaragoza'da tertiplenen bir şövalyeler turnuvası olur. Bu kısımdaki maceraların başlıcaları şunlardır: Ormanda, Orman Şövalyesi (El Cavallero del Bosque) adiyle karşısına çıkan talebe Sansón Carrasco'yu yenmesi; bir köylü kızının Dulcinea zannedilmesi; Aynalar Şövalyesi (El Caballero de los Espejos) adını alan Carrasco ile yine çarpışması; Şövalye Don Diego de Miranda ile sohbeti; Camacho ile Quiteria'nın düğününü seyrederken, Quiteria'nın, asıl sevgilisi Basilio tarafından kaçırılması; Montesinos mağarasında gördüğü rüyada Dulcinea'nın efsunlanması; Maese Pedro'nun kukla oyunu; Sancho'nun, karısı Teresa ile yaptığı kavga; duka ve düşesin şatosuna kabul edilmeleri; dukanın arazilerinden bir parçasına muhayyel «Barataria adası» adı verilerek Sancho'nun oraya vali tayin edilmesi; Roque Guinart adiyle tanınan gezgin şövalye haydutlarının eline düşmeleri; Barcelona'ya gidişleri; hidalgo'nun Beyaz Ay Şövalyesi (El Caballero de la Blanca Luna) adiyle karşısına çıkan talebe Carrasco ile çarpışması, yenilmesi ve eve dönmeğe mecbur edilmesi. Evde D. Q. nihayet şövalye romanlarının yalan icatlarla dolu olduğunu kabul eder, hastalanır ve ölür.

D Q. karşılık beklemeksizin iyilik yapmak düşüncesinin en yüksek bir sembolü haline gelmiştir. Fakat *Don Quixote*, bir kıymetler sembolü olarak her yerde ve her zaman tanınabilecek ve kabul edilebilecek bir ahlâki tip yarattıktan başka, okuyucuların, içinde arıyabilecekleri bütün yönleri ve düşünceleri ortaya koyan bir sanat eseridir. Bu suretle, umumi ahlâki görüşler, her okuyucunun psikolojik ve estetik tecrübeleri ile öylesine kaynaşabilmiştir ki, sonradan roman adını taşıyacak olan edebî türün gelişmesi, *Don Quixote*nin tesiriyle büyük bir hız almış ve Fielding, Lesage, Stendhal, Dickens, Flaubert, Daudet, Dostoevskiy ve birçok başka romancılar C. in eserlerinden ilham almışlardır. Meselâ, Gustave Flaubert'in *Madame Bovary*sinde Emma Bovary, D. Q. nin şövalyelik hikâyelerini okuduğu gibi, XIX. yüzyılın romantik romanlarını da okumuş olduğu için, hayatının gidişini değiştirir.

C., Batı dünyasına, şiir ve hayalin, gerçeklerle bir arada var olabildiğini göstermiştir. C., kendisinden önce drama'nın ideal bölgesine (ibdaın hayalî bölgesine) münhasır kalan şairane gerçeği, gerçek hislere tesir eden bir hakikat olarak tasvir etmekle, rüyayı, rüyasını yaşıyan her insanın hakikati haline getirmiştir. Binaenaleyh, fakir bir hidalgo'nun herhangi bir sebeple aklını kaybetmesi olayı, alelâde

bir olay olup pek önemli değildir. C. in getirdiği yenilik, D. Q. nin deliliğinin bu zatın hayatının konusu haline gelmesi olayıdır; ve bu bizzat Hidalgo kadar, Hidalgonun deliliğinin tesiri altında bulunan başka insanlar için de varittir. Bazıları, onun, gezilerinden vazgeçip sakin ve bir yerde yerleşmiş bir Hidalgo hayatına dönmesini isterler; bazıları da, hem delilik, hem de derin bir sağduyu emareleri gösteren hareketleriyle insanları eğlendirmeğe, şaşırtmağa devam etmesini uygun bulurlar.

C. ten önce, edebiyat, sırasına göre, hayalî, idealist, realist (natüralist), ahlâki veya didaktik bir mahiyet taşırdı. C. ten sonra ise, bütün bu türlerin yanında, bunlara, okuyucunun bazı tecrübelerini de katmak temayülünü göstermiştir. Şövalyelik hikâyeleri, artık sırf birer kitap olarak ifade ettikleri mânanın sınırlarından taşarak aynı zamanda, insanların, onlar hakkındaki tenkitlerini ifade edebilecek bir seviyeye yükselmiş, bu suretle gerçek şahısların tasvir edildiği eserler haline gelmiştir. Meselâ *Don Quixote*de kahraman, bu hikâyeleri bir çeşit İncil, bir çeşit Kur'an olarak telâkki eder; papaz ise bunların aldatıcı olduğuna inanır; otelci, şövalyelerin, düşmanlarına vurdukları dehşetli darbelere hayrandır; otelcinin kızı, bu hikâyelerdeki aşk maceralarının büyüsüne kapılır... Fakat edebî eserde «gerçek», her çeşit okuyucuda, mümkün olan bütün tecrübelerle, anlatılanın fikren mezcedilmesidir. Bu hususa, atasözlerini örnek göstermek mümkündür. *Don Quixote*den önce, birçok atasözü ve vecize külliyatları çıkarılmıştı; fakat Sancho, böyle atasözlerini konuşmasına karma karışık bir tarzda dökerek efendisini sersem edip, ümitsizliğe düşürünce, atasözleri, gerek Sancho'nun, gerek D. Q. nin onlardan çıkardığı hayat tecrübeleriyle bir olmuştur. Bu suretle, *Don Quixote*deki her şeyin hem gerçek, hem de ideal bir yönü bulunabilir; ve yine hem hayalî hem de mümkün olabilir. Hayalînin imkânsız, veya bilâkis olabilir ve gerçek olması, ancak çeşitli okuyucular üzerine yaptığı tesire bağlıdır, çünkü bunların bazıları güzel ve teselli verici hayaller kurar; bazıları ise soğukkanlılıkla hayalleri dağıtır. C. için yaşamak demek, insandaki kabiliyetlerin hepsini serbest bırakmak demektir; belki de, aşk, inanç ve heyecanın tepkileri karşısında sağır ve hareketsiz kalmak demektir. Bu iki birbirine zıt temayüle göre, İspanyol edebiyatının en büyük eserinin yarattığı dünyada yaşıyan bütün insanlar başarı gösterir, yahut da kendilerini mahvederler. Bazılarına göre *Don Quixote* sadece şövalye romanlarının burlesk bir hicviyesidir. Başka tenkidcilere göre ise, bu eser, ülkücü bir adamın maddeciler tarafından engellere uğratılmasını ve alaya alınmasını sembolik olarak canlandırır. Daha başka tefsirciler de bunda, Voltaire'in *Candide'i* gibi, aşırı iyimserliğin hicvini görmektedirler. Eser, aynı zamanda bize, İspanyol hayatının bir panoramasını da vermektedir.

CERVANTES: Don Quixote'nin yeldeğirmenleriyle çarpışması (Gustave Doré'nin bir gravürü)

Don Quixote yayınlanır yayınlanmaz taklit, tercüme ve adapte edilmeğe başlanmıştır. C., eserinin ikinci kısmını henüz yayımlamadan, 1614 te Alonso Fernández de Avellaneda de Tordosilla imzasiyle *Segundo tomo del ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha* (D. Q nin ikinci cildi) adlı eser ortaya konmuştur. Bu sahtekârlık C. için bir teşvik olmuş ve onu eserinin ikinci kısmını yazmağa sevk etmiştir. Ondan sonra, İspanyada Guillén de Castro gerek *Don Quixote*yi gerek ondaki *El curioso impertinente* hikâyesini (yukarıya bk) 1618 ve 1625 yıllarında piyese çevirmiş, J. M. Fragoso da 1650 sıralarında, aynı hikâyeden mülhem olan *El yerro del entendido* (Akıllının yanılması) adlı piyesi ortaya koymuştur. İngilterede 1613 te oynanan *Cardenio* (ad) piyesi de C in romanında geçen aynı başlıklı hikâyeye dayanır (yukarıya bk.). *Don Quixote*nin İspanyol dünyasındaki roman şeklindeki taklitlerinden şunlar kayda değer: XVIII. yüzyılda C M. Trigueros: *Quijote de los teatros* (Tiyatroların D. Q si), C. de Anzarena: *Vida y empresas literarios de Don Quijote de la Manchuela* (M. lı D. Q. nin hayatı ve giriştiği işler), J. M. Belgado: *Adiciones a la historia del ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (M. li marifetli şövalye D. Q. nin hikâyesine ilâveler), F. Siñeriz: *El Quijote del siglo XVIII* (XVIII. yüzyıl Q. si); XIX. yüzyılda, Ekvador'lu J. Montalvo: *Capitulos que se le olvidaron a Cervantes* (C. in unuttuğu fasıllar) [1882].

C. in eseri İng. ye 1612 - 1620 de, Fr. ya 1614 - 1618 de, İta. ya 1622 - 1625 te, Alm ya 1683 te, Rus. ya da 1769 da tercüme edilmiştir. İngilterede Fr. Beaumont'ın *The Knight of the Burning Pestle* (Kalkanında alevli bir havan eli bulunan şövalye) [1613] adlı piyesi ile S. Butler'ın *Hudibras* (ad) [1663 - 1678] başlıklı burlesk epopesi, C. ın eserinden mülhemdirler; Charlotte Lennox'ın *The Female Quixote, or the Adventures of Arabella* (Dişi Q. veya A. nın maceraları) [1752] adlı romanı da, bu taklitler arasındadır. İtalyan taklitlerinden G. Meli'nin *Don Chisciotti e Sanciu Panza* (D. Ch ile S. P.) [1785 - 1786] adlı eseri, 12 canto'luk manzum bir burlesk teşkil eder.

Anlaşılmamış ülkücü D. Q. nin tipi, ve bilhassa Hamlet'in esrarlı deliliğiyle mukayese edilebilen deliliği, birçok İspanyol ediplerini meşgul etmiştir. Bu sahadaki en meşhur modern etüt ve tefsirlerden şunlar anılabilir: M. de Unamuno: *Vida de Don Quijote y Sancho* (D. Q ile S. nun hayatı) [1905], J. M. Ruiz [Azorín]: *La ruta de Don Quijote* (D. Q nin yolu) [1905], J. Ortega y Gasset: *Meditaciones del Quijote* (Q düşünceleri) [1914] R. de Maetzu: *Don Quijote, Don Juan y la Celestina* (D. Q., D. J. ve L. C.) [1926], S. de Madariaga: *Guía del lector*

del Quijote (Q. okuyanın kılavuzu) [1926], J. Antonio Maravall: *Humanismo de la armas en Don Quijote* (D. Q de silâh humanizması) [1948]; ayrıca bk. H Hatzfeld: *Don Quijote als Wortkunstwerk* (Kelime sanatı eseri olarak D. Q) [1927], P. Hazard: *Don Quichotte de Cervantes* (C. in D. Q si) [1931] A. Rüegg: *Miguel de Cervantes und sein Don Quijote* (M. de C. ve D. Q si) [1949].

C. in romanı bestecilerin de dikkatini çekmiş ve bu adı taşıyan birçok opera, opéra-bouffe, operet, melodram, uvertür, senfonik şiir v. b. ortaya konmuştur. Önem bakımından İngilterede Th. D'Urfey'nin *The Comical History of Don Quixote* (D Q nin komik hikâyesi) adlı trilojisi [Londra, I. ve II. kısımlar: 1694; III. kısmı: 1696; müzik: H. Purcell] en eskilerden biri olarak bunların başında gelirse de, kayıtlara göre en eski D. Q operası Johann Ph. Förtsch'ün eseri olarak 1690 da Hamburg'da temsil edilmiştir. Öbür başlıca eserler şunlardır: Operalar: F. B. Cont (Viyana, 1719), A. Caldara (Viyana, 1727). G. A. Ristori (Dresden, 1727), D. G. Treu (Breslau, 1727), Padre G. B. Martini (Bologna, 1730), N. Piccinni (Napoli, 1761), G. Paisiello (Modena, 1769), A. Salieri (Viyana, 1771). A. Tarchi (Paris, 1791), A. Hubatscheck (Viyana, 1791), D. Von Dittersdorff (Oels, 1795), A. Miari (Venedik, 1810), S. Mercadente (Napoli, 1829), A. Mazzuccato (Milâno, 1836), G. A. Macfarren (Londra, 1846), F. Hervé (Paris, 1848), S. Moniuszko (Varşova, 1858), F. Clay (Londra, 1875), A B. Walbrunn (Münih, 1908), en önemlilerinden biri olarak J. E. Massenet (Monte Carlo ve Paris, 1910), E. Abranyi (Paris, 1917). M. de Falla: *El retablo de Maese Pedro* (Bay P. nun kukla oyunu [yukarıya bk.], Sevilla, 1923); opéra bouffe: E. Passard (Paris, 1874), P. Pierné: *Mademoiselle Don Quichotte* (Paris, 1920 sıraları); operet: R. de Koven (Boston, 1889); melodram: Fr. Spindler (Breslau, 1792); triloji: Ch. Tournemire: *Faust, Don Quichotte, Saint-François d'Assise* (Paris, 1920 sıraları); uvertür: G. Ph. Telemann (Hamburg, 1740), J. ivier (Paris, 1944); portrait musical, yani müzikle Portre: A. Rubinstein (orkestra için, op. 87); symphonique poème: R. Strauss (giriş ve 10 varyasyon [*Fantastische Variationen*, 1898]).

Don Quixote ilk olarak 1740 yıllarında Viyanada F. Hilderving von Wewen tarafından balet olarak sahneye konmuştur. Öbür başlıca D. Q. baletleri şu koreograflar tarafından hazırlanmıştır. Ch. S. Favart (Paris 1743, müzik: J. B. de Boismortier); J. G. Noverre (Viyana 1768, müzik: J. Starzer); J. Milon (Paris 1801, müzik: J Milon); P. Taglioni (Berlin 1850, müzik: W. Gährich); G. Gollinelli (Viyana 1855, müzik: M. Strebinger); en meşhurlarından biri olarak, Marius Petipa (prolog, 4 perde, 8 sahne, Bol'şoy Teatr, Moskova 1869, müzik: Leon Minkus; aynı balet, 5 perde, 11 sahne, Mariynskiy Teatr, Moskova 1871; A. Gorskiy tarafından değişikliklerle, Moskova 1902); Lavrentiy Novikov (Peterburg 1910; Anna Pavlova'nın repartuvarında); Ninette de Vo'ois (Sadler's Wells Ballet, Londra 1947, müzik: R. Gerhards) Aurel von Milloss (Ballet des Champ Elysées, Paris 1947, müzik: G. Petrassi), Tatyana Gsovskiy (Staatsoper, Berlin 1949, müzik: Leo Spies).

CERVANTES: Don Quixote ile Sancho Panza'yı temsil eden heykel, Plaza de España, Madrid (heykeltraşlar: L. Coullaut Valera ile M. Zapatero, 1914)

Aynı roman 1903 ten itibaren 10-15 defa sinama konusu da olmuştur. Başlıca filmler şunlar tarafından idare edilmiştir: Léon Gaumont (Fransa, 1909); Camille de Morlhorn (Fransa, 1913; D. Q rolünde: Claude Garry); Amleto Palermi (İtalya, 1915); Edward Dillon (Amerika, 1916; D. Q. rolünde: Wolf Hoper); en komiklerinden biri olarak, Lau Lauritzen (Danimarka, İspanya 1926; D. Q. rolünde, Pat [bizde: Düztaban, asıl adı: Carl Schenström], Sancho rolünde: Patachon [bizde: Bastıbacak, asıl adı: Harald Madsen]); Georg W. Pabst (Fransa, 1933; senaryo: Paul Morand; D. Q rolünde: Fédor Şalyapin, S. P. rolünde: Dorville); Ub Iwerks (Amerika, 1934; cartoon filmi); en başarılılarından biri olarak, Rafael Gil (İspanya, 1948; D. Q. rolünde: Rafael Rivelles; S. P. rolünde: Juan Calvo); Amerikada, 1955 (D. Q. rolünde: Abbott; S. P. rolünde: Costello); önemlilerinden biri olarak, G. Kosintsev (Moskova, 1956; D. Q rolünde: Nikolay Çerkasov).

Don Quixote birçok ressamların da ilham kaynağı olmuş ve romanın türlü sahnelerini temsil eden meşhur tablolar hazırlanmıştır. İspanyollardan Pedro Rodríguez de Miranda'nın tablosu (1750 sıraları) Madrid'de Prado müzesinde, Holândalılardan D. van Wynen'inki (1680 sıraları) Budapeşte müzesinde, Fransızlardan A. G. Decamps'ınki (1855) Pariste Chantilly müzesinde, C. Nanteuil'ünki (1857) Dijon müzesinde, H. Daumier'ninkiler (1860 sıraları) Berlin ve Zürich müzelerinde, İngilizlerden Ch. R. Leslie'ninkiler (1855 sıraları) Londra'da Victoria and Albert müzesiyle Tate Gallery'de, ayrıca P. Picasso'nunkiler (1895 sıraları) de özel koleksiyonlardadır. Bunlardan başka, İspanyollardan J. Segrelles, E. Olivera. D. Urrabieta Vierge, Fransızlardan A. L. Richard, Ch. H. Pille, G. Bofa, v. b. lerin de tanınmış tabloları vardır. Louis Viardot'nun Fransızcaya tercüme ettiği *Don Quichotte*u, Fransız ressamlarından Gustave Doré, 1863 te, metin dışı 114 tablo ve metin dışı 256 gravürle süslemiştir. Yine Fransızlardan Tony Johannot, 1835 sıralarında bir D. Q. tercümesi için birçok gravür hazırlamıştır. Dünya edebiyatında düşündürücü ve unutulmaz birer sembol olan Don Quixote ile Sancho Panza'nın tunç heykelleri, bugün Madrid'in ana meydanlarından Plaza de España'yı süslemektedir. Aynı heykel grupunun gerisinde, C. in hâtırasına üç kuleli yüksek bir mermer anıt dikilmiş (heykeltraşlar: L. Coullaut Valera ile M. Zapatera; açılış: 1914), öbürlerinden çok daha kaba ve yüksek olan orta kuledeki bir yuvaya C. in bir heykeli oturtulmuştur. Madrid'in daha merkezde olan ve 1606-1616 yılları arasında oturduğu evin (Plaza Mayor ile Calle de León'un köşesinde) yakınında bulunan Plaza de las Cortes'te, Antonio Sola'nın 1835 te yaptığı bir C. heykeli yükselmektedir. Bu tunç heykel, C. i ayakta, başı açık, sol eli kılıcının kabzasında, sağ eli de *Don Quixote* yazmasını tutar durumda temsil etmektedir. Ayrıca, C. in doğduğu Alcalá de Henares

kasabasında da, C. i temsil eden muhteşem bir heykel dikilmiştir. C. in külliyatı (*Obras completas*), İspanyol Akademisi tarafından 7 cilt halinde 1917 - 1923 te yayımlanmıştır; ayrıca: R. Schevill ve A. Bonilla San Martín: *Obras completas de Cervantes*, 14 cilt. Madrid 1914 - 1925, *Don Quixote*yi not ve açıklamarla D. Clemencín (6 cilt, 1833 - 1839), F. Rodríguez Marín (8 cilt, 1911 - 1913; 6 cilt, 1916 - 1917), A. Hämel (1924 ten itibaren) yayımlamışlardır. C. hakkında ayrıca bk.: M. Frenández de Navarette: *Vida de Miguel de Cervantez*, Madrid 1819; J. Fitzmaurice - Kelly: *Miguel de Cervantes Saavedra*, Oxford 1913; A. Bonilla y San Martín: *Cervantes y su obra*, Madrid 1916; R. Schevill: *Cervantes*, New York 1919; A. Castro: *El pensamiento de Cervantes*, Madrid 1925; J. Cejador y Franca: *La lengua de Cervantes*, 2 cilt, Madrid 1905 - 1906.

CERVARUS [*kervorus*] gevişgetiren memeliler cinsinden ve geyik cinsinin iptidaî bir şekli olan fosil. C. ler Çin ve Kuzey Amerika Pliosen arazisinde bulunurlar.

ČERVENÝ [*çervnī*], **Václav František** (1819-1896), Çek müzik aletleri yapıcısı. Bohemya'da Dubeč'te doğmuş, Hradec Králové (Alm. Königgrätz) de ölmüştür. Burada 1842 de nefesle çalınan madenî müzik aletleri yapan bir fabrika kurmuştur. Bu fabrika sonra oğulları tarafından işletilmiştir. C., supap sistemini (ses değiştirme ve hadde makineleri) ıslah ederek birçok yeni aletler yapmıştır (kontrabas aletleri gibi). Kurduğu fabrikanın imal ettiği müzik aletleri bütün dünyada tanınmıştır.

ČERVENÝ - KOSTELEC [*çerveni kostelets*] (Alm. Rothkosteletz), Kuzeybatı Bohemya (Çekoslovakya)nın Náchod bölgesinde bir şehir. Josefou - Iaroměř - Město Libavá tren hattı üzerinde olup nüfusu 7 000 kadardır. Dokuma sanayii gelişmiştir.

CERVERA [*therverá*]: 1. İspanyada, Lérida vilâyetinin bir adlî bölge (partido judicial) si. Kuzeyde Solsona adlî bölgesi, doğuda Barcelona vilâyeti, güneyde, Montblanch. batıda Balaguer ve Lérida adlî bölgeleri ile sınırdaştır. Yüzölçümü 1 003 km², nüfusu 41 964 tür. Urgel bölgesiyle sınırlanan alçak kısmı düzdür fakat La Sagarra'ya doğru uzanan kısmı dağlıktır. Barcelona'dan Lerida yolu ile Zaragoza'ya giden demiryolu ve Madrid'den La Junquera yolu ile Fransaya geçen yollar bu bölgeden geçer.

2. Yukarıdaki vilâyetin bir şehri ve aynı ismi taşıyan adlî bölgenin merkezi; nüfusu 4 826 dır. Hububat, zeytinyağı ve şarap istihsal eder. Bir tarihî arşivi, mahallî tarih müzesi ve halk kitaplığı, üniversite binası, XIII - XV. yüzyıllarda yapılan kapısı Roman üslûbunda, kulesi, gotik üslûbunda bir kilisesi, 1389 da kurulan bir hastahanesi vardır. Veraset Harbinde kendi tarafını tuttuğu için V. Felipe burada, bir zaman meşhur olan bir üniversite kurmuş (1717 - 1842) ve Katalonya (Cataluña, Catalunya) da XVIII. yüzyılın başlarında mevcut olan bütün üniversiteleri ve bunlara ait varidatı buna vermiştir. Bu güzel üniversite binasında 1887 de Colegio de Estudios Superiores de los Padres Misioneros del Inmaculado Corazón de Maria adı altında bir büyük ilim öğretim kurumu yerleştirilmiştir. Bu kurum hâlâ yaşamaktadır.

CERVERA Y TOPETE [*thervera i topete*], **Pascual, Jerez kontu ve Santa Ana markisi** (1839 - 1909), İspanyol amirali. Medina Sıdonia'da doğmuş, Cádiz'de ölmüştür. 1868 ihtilâlini çıkaran amiral Topete'nin yeğeni olan C. Y. T. deniz subayı olarak Fas (1859), Jolo (Filipinler) ve Kuba (1868 - 1878) harblerine ve İç Harbi esnasında Cádiz'deki Caraca tersanesinin müdafaasına iştirak etmiş, 1892 de Bahriye nazırı olmuştur. 1898 İspanya - Amerika Harbinde İspanyol donanmasına kumanda etmiş, bir ara bu donanmayla Santiago de Cuba körfezine sığınmış, Temmuz ayında Madrid'den gelen emir üzerine bu körfezden çıkınca gemileri amiral William T. Sampson idaresindeki Amerikan filosu tarafından tahribedilmiş, kendisi de esir düşmüştür (3 Temmuz 1898). Harbden sonra, Eylül 1898 de İspanya'ya dönmüş, 1901 de koramiral, 1902 de deniz kuvvetleri erkân - ı harb reisi, 1903 te de senatör olmuştur.

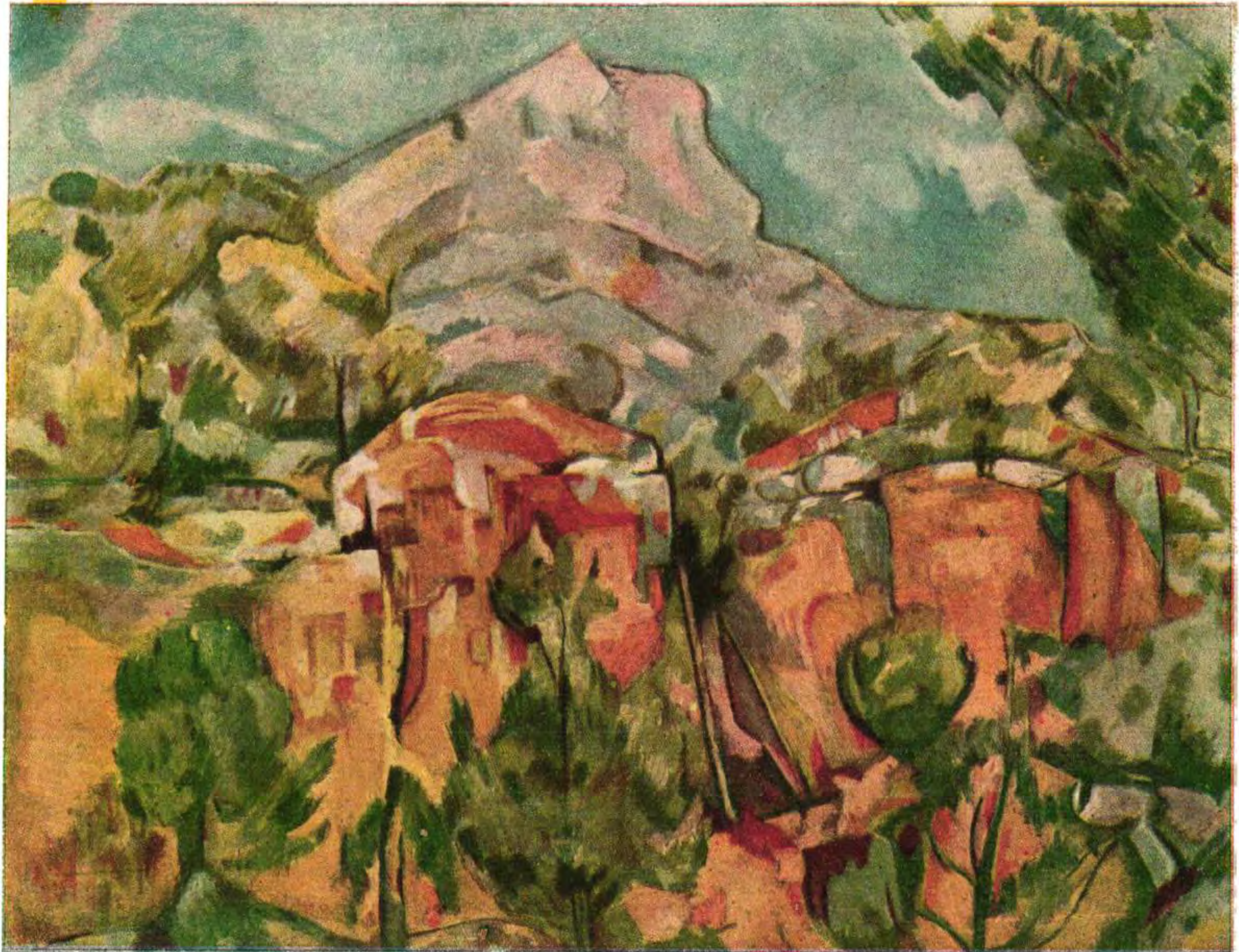
CERVIA [*çervia*], İtalyanın Emilia bölümünde, Adriya denizi kıyısında, Ravenna vilâyetinde bir şehir. Nüfusu 13 600 (1955). Demiryolu üzerinde olup: güzel bir katedrale, tiyatroya, tuzla ve plâjlara da sahiptir.

CERVIDAE (Zoo.): bk. GEYİKLER.

CERVIN, MONT [*moñ servẽ*] (İta. Monte Cervino, Alm. Matterhorn), Pennin Alplerinin başlıca ve en şöhret bulmuş zirvelerinden, dünyanın en heybetli ve güzel dağlarından biri. İsviçrenin Valais kantonu ile İtalyanın Piemonte bölümü sınırında, Monte Rosa'nın batısındadır. Zirvesi üç keskin kenarlı, sarp satıhlı ve biraz eğri olup bir gneis piramidi veya obeliski şeklindedir. Yüksekliği Zermatt vâdisinden itibaren 4 482 m dir ve bulunduğu sırtın en yüksek noktalarını 1 000 m kadar geçer. C. in kuzeybatısında Dent Blanche (= beyaz diş), güneydoğusunda da Crête du Coq (= horoz ibiği) bulunmaktadır; Tyndall tepesi (Picco di Tyndall) de İtalya tarafına bakar. Dağın batısında Col de Tournanche (3 468 m) ve doğusunda ise, Furggjoch (takr. 3 300 m) geçitleri vardır. Bunların ikisi de geçilmesi güç buzullarla kaplıdır. Dağın güneydoğusunda bulunan Théodule geçidi (Col du Théodule veya Matterjoch, 3 322 m) ise, yüksekliğine rağmen kolay aşılan bir geçittir. Bu geçit Pic du Théodule (veya Theodulhorn, 3 472 m) tepesi ile Küçük C. (Petit Cervin, Kleiner Matterhorn, Breithorn, 3 886 m) adını taşıyan dağlar arasından geçerek Zermatt'tan Val Tournanche'a gider. C. a ilk olarak 14 Temmuz 1865 te, İngiliz dağcısı Edward Whymper, Lord Douglas, C. Hudson ve Hadow ile üç klavuz çıkmıştır. İnişte bunlar bir kazaya uğramışlar ve aralarından ancak Whymper ile iki klavuz (baba, oğul Taugwalder) kurtulmuştur. C. in dibine varmak kolay ise de, zirvesine tırmanmak, yamaçları sarp ve düz olduğundan dolayı tehlikelidir. Şimdi, dağa umumiyetle Zermatt'tan ve Schwarzsee oteli ile Cabane Suisse (veya Châlet C., Matterhorn - Hütte, 3 298 m) adını taşıyan sığınaktan geçerek çıkılmaktadır; 3 890 m de Grande Tour, 4 114 m de de La Cravate sığınağı vardır; İtalya tarafındaki başlıca sığınak 3 830 m deki Luigi Amadeo di Savoia sığınağıdır. Kuzey cepheden (Nordwand) ilk defa olarak 31 Temmuz - 2 Ağustos 1931 de iki Alman dağcısı Franz ve Toni Schmid kardeşler çıkmışlardır. Küçük C. (3 322 m) e kolayca çıkılabilir. Pennin Alplerine bazen Groupe du C. (C. grupu) adı da verilir.

CERVINO, MONTE (Coğ.), Mont Cervin (Alm. Matterhorn) in İtalyanca adı.

CERYX (Mit.): bk. KERYKS.

PAUL CÉZANNE: «Sainte - Victoire Dağı» (1898 — 1900 sıraları; Sanat Müzesi, Baltimore, Amerika Birleşik Devletleri).

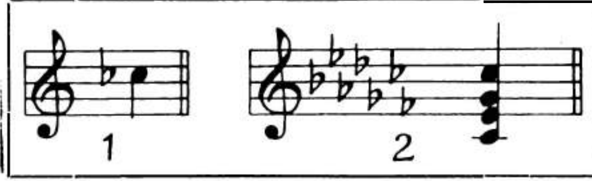
CEZAYİR

A K D E N İ Z
CEZAYİR (ALGER)
Tenes
Orléansville
Milyana
Blida
Medea
Aumale
Borc-Menayel
Fort-National
Tizi-Uzu
Bicaye (Bougie)
Cicelli
Philippeville
Bona (Bône)
La Calle
Tabarka
Beja
Demir Burnu
Garde Burnu
Ak Burun
Galit Adaları
Setif
KOSTANTİN (CONSTANTINE)
Kostantin (Constantine)
Borc-bu-Arreric
Gelma
Suk-Ahras
ORLEANSVILLE
Mostaganem
Oran
Arzev
Relizan
MOSTAGANEM
Maskara
Sidi-bel-Abbes
Tiaret
TİLEMSEN (TLEMCEN)
Tlemsen (Tlemcen)
Mirniya
Ucda
Sayda
Crampel
T İ A R E T
M E D E A
Sattü'l-Hodna
Biskra
Batna
B A T N A
Cebel Avres
Ayn-Beyda
Tebesa
Maktar
Thala
Gafsa
El Gettar
Tozör
Sattü'l-Cerid
Satt Melrhir
Laguat
Massad
Aflo
Géryville
Brezina
Ayn-Sefra
A Y N - S E F R A
A R A Z İ S İ
G A R D A Y A
Daia'lar Bölgesi
A R A Z İ S İ
Gardaya
Vargla
Tuggurt
T U G G U R T
A R A Z İ S İ
S u f
Hassi Tuayza
Hassi Zirara
Hassi Zirara el-Rharbia
Hassi Tamesgida
Hassi Tzi
Y A H A L A R Bölgesi A R A Z İ S İ
Colomb Beşar
Fiqiq
2000 – 3000 m
1500 – 2000 »
1000 – 1500 »
500 – 1000 »
200 – 500 »
0 – 200 »
Deniz yüzünden aşağı
0 – 200 »
200 – 1000 »
1000 – 2000 »
2000 – 3000 »
Ölçek 1 : 5 000 000
0 50 100 150 km

CES [çes] (İta. Do bemolle, Fr. Do [Ut] bémol, İng. C flat), Do notasından yarım ton kalın olan sestir, anharmoniği si notasıdır.

Ces - dur, do bemol majör, do bemolden başlıyan bir majör tonalitedir, 7 b alır; anharmoniği si majördür.

1. Ces, 2. Ces - dur (akkord)

Ces - moll, başlangıç notası do bemol olan minör tonalitedir, 7 b alır; bunun yerine anharmoniği si minör olan tonalite kaim olur.

CÉSAIRE [*sezer*], **Aimé** (doğ. 1913), Fransız sömürge şairi (Zenci) Martinique'te doğmuştur. C., mebus olarak Zencilerin haklarını savunmuştur. Sürrealizmin tesiri altındaki şiirleri Avrupaî bir karakter taşır. Eserleri: *Les armes miraculeuses* (Mucizeli silâhlar) [1946], *Cahier d'un retour au pays natal* (Yurda dönüş defteri) [1947; A. Breton'un önsözü ile], *Corps perdu* (Asılan vücut) [1950, P. Picasso'nun resimleriyle], *Discours sur le colonialisme* (Sömürgecilik üzerinde konuşma) [1950], *Anthologie de la nouvelle Poésie nègre et malgache* (Yeni Zenci ve Madagaskar şiiri antolojisi) [1948].

CESALPINO [*çezalpino*], **Andrea** [Lat. adı: **Andreas Caesalpinus**] (1519 1603), İtalyan filozofu botanikçisi. Arezzo (Toskana) da doğmuş, Romada ölmüştür. Pisa üniversitesinde tıp öğrenimi yapmış (1551), 1555 te Pisa'da materia medica (ilâçlar bilgisi) profesörü ve aynı zamanda botanik bahçesi müdürü olmuştur. *De plantis libri XVI* (Bitkiler hakkında on altı bölüm) [Floransa, 1583] adlı değerli bir eser yazmıştır. Bu eserde bitkiler, meyva meydana getiren organlarına göre sınıflandırılmıştır. Gerek İsveçli Carolus Linnaeus, gerek Fransız Bernard de Jussieu ve bunlardan sonraki botanikçilerin birçoğu, bitki sınıflanması hakkındaki fikirlerini bu esere borçludur. C. 1592 de Romaya taşınarak Papa VIII Clemens'in doktoru ve Sapienza'da profesör olmuştur. 1580 de çıkardığı *Daemonum investigatio peripatetica* (Ruhlar hakkında devrî araştırma) adlı eserinde, sonradan William Hervey tarafından kabul edilip ispatlanan kan dolaşımı teorisini izah etmiştir. Öteki eserleri şunlardır: *Quaestionum medicarum libri II* (Tıbba ait meseleler hakkında iki bölüm) [1593]; *De metallicis* (Madenî maddeler hakkında) [1596]; *Quaestionum peripateticarum libri V* (Dolaşım problemleri hakkında beş bölüm) [1571].

A. CESALPINO

CESARE [Lat. *kesare*, İng. *sizîri*, Fr. *sîzâr*, Alm. *tsezare*], şekilsel mantıkta, tasımın ikinci şeklinin birinci kip (modus) i. Misal: Hiçbir kuşun 4 ayağı yoktur (e); memeli hayvanlar 4 ayaklıdırlar (a), o halde: kuşlar, memeli hayvan değildirler.

CESARI [*çezari*], **Antonio** (1760 - 1828), İtalyan edebiyatçısı ve dilcisi. Verona'da doğmuş, Ravenna'da ölmüştür. Oratorium'cular (b. bk.) tarikatının İtalyan kolu (Congregazione dell'Oratorio) mensuplarındandı. İtalyanın büyük Romantik yazarı A. Manzoni ile arkadaşlık etmiş, edebî İtalyancanın arıtılması, moda olarak dile girmiş olan birçok Fransızca kelimeden temizlenmesi yolunda çalışmış, Dante ile XIV. yüzyıl (İta. Trecento) İtalyan yazarlarını kendi nesline tanıtmış ve sevdirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Dissertazione sullo stato presente della lingua italiana* (İtalyan dilinin şimdiki durumu hakkında bir inceleme) [1809], *Sulla bellezze della Divina Commedia* (İlâhi Komedi'nin güzellikleri hakkında) [4 cilt, 1824 - 1826], *Antidoto per i giovani studiosi contro le novità in opera di lingua italiana* (Okumayı seven gençler için, İtalyan dilinde faaliyette olan yeniliklere karşı panzehir) [yaz. 1828, bas. 1829], Lombardi, Vannetti ve Zanotti ile birlikte gözden geçirip zenginleştirdiği *Dizionario della Crusca* (Crusa [akademisi] sözlüğü) [6 cilt, 1806 - 1809; sözlüğün 1. bas.ı 1612 de *Vocabulario degli Accademici della Crusca* = «C. akademisi üyelerinin sözlüğü» başlığı ile ve 1 cilt halinde Floransada çıkmıştı; bk. AKADEMİ, ve CRUSCA]. C.nin dinî mahiyette olan birçok eserleri de vardır.

CESARI [*çezari*], **Giuseppe** [**Cavaliere d'Arpino** da denir] (1568 - 1640), İtalyan ressamı Romada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. C., Romada «yeni» manyerizmin, Carravaggio naturalizminin ve Carraci akademik eklektizminin aksine olarak ikinci defa gelişip yükselmesini sağlamıştır. Kendi sanatı da bu cereyanların teknik başarılarından kısmen müteessir olmuştur. Muhalifleri C. yı son derece cüretli, kompozisyonda sathi, renkte ihmalkâr bulmakta ve kendisini bu yüzden tenkid etmekte idiler. Fakat C. kısa zamanda Romada çok sevilen bir sanatkâr oldu; Papa V. Sixtus, VIII. Clemens, V. Paul tarafından siparişler aldı. Birçok kiliseleri ve sarayları, duvar resimleri, dekoratif resimler ve tavan freskoları ile süsledi. Bu tarz resimlerinin başlıcaları Lateran kilisesinin arzani dairesinde İsa'nın göke çıkışını canlandıran muazzam fresko, konservatörler sarayı (Palazzo dei Conservatori)nda (1597 - 1636) eski Roma tarihine ait muhteşem freskolardır. C., ayrıca Napoli'de de fresko ressamı olarak çalışmıştır. Onun bazı tabloları Dresden, Münih, Modena galerilerinde bulunmaktadır.

CESARINI [*çezerini*], **Kardinal Giuliano** [**Kardinal Julianus** adı da verilmiştir] (1398 - 1444), İtalyan din adamı ve diplomatı. Romada doğmuş, Varna (şimdi Bulgaristan) da ölmüştür. 1426 da, Büyük Şizma (b. bk.) - nın sonunda Papa V. Martinus tarafından kardinalliğe yükseltilen C., oradaki dinî meseleleri araştırmak üzere Almanyaya gönderilmiştir. Burada da Hussit'lere karşı mücadeleyi teşvik etmiştir. 1431 - 1438 yıllarında Basel konsiline başkanlık etmiştir. Burada IV. Eugenius'u müsamahaya teşvik etmiş ise de, muvaffak olamamıştır. Daha sonra, Papanın temsilcisi olarak Macaristana gönderilmiş ve orada Szeged'de imzalanan Macar - Türk barış anlaşmasının bozulması için çalışmıştır. 1444 Varna meydan muharebesinde, Macarlar yenilince C., kaçarken Türk askerleri tarafından öldürülmüştür.

CESARIS-DEMEL [*çesaris demel*] **CİSİMCİKLERİ**, şiddetli kansızlık (*anémie grave*) tan sonra, akyuvar (leucocyte) larda soysuzlaşma belirtisi olarak meydana gelen cisimcikler. Bunlar, Wright (İngiliz bakteriyoloğu Sir A. Ş. Wright, 1861-1947) boyası denen eriyiğin tesiriyle açık renkte koful (vacuole) lar şeklinde görünür. Bu cisimcikler adlarını İtalyan patolojisti Antonio Cesaris-Demel (doğ. 1866) den almıştır.

CESÀRO [*çezāro*], **Ernesto** (1859-1906), İtalyan matematikçisi. Napolide doğmuş, Napoliye yakın Torre Annunziata'da oğlunu denizden kurtarmağa çalışırken onunla beraber boğularak ölmüştür. Öğrenimini Liége ve Romada yapmıştır. Napoli üniversitesinde matematik profesörü olmuştur. Aritmetik, geometri, sferik trigonometri, analiz ve kristalografi ile ilgili yüzden fazla eserleri arasında şunlar önemlidir: *Introduzione alla teoria matematica della elasticità* (Elâstikiyete dair matematik teoriye giriş) [1894] *Lezioni di geometria intrinseca* (Asıl tabiî geometri dersleri) [1896], *Elementi di calcolo infinitesimale* (İnfinitezimal hesap unsurları) [1899], *Fondamento intrinseco della pangeometria* (Genel geometrinin asıl esası) [1905].

Cesaro toplanabilirliği [İng. C. summability], $\frac{S_1+S_2+...S_n}{n}$ şeklinde bir sonsuz serinin bazı şartlar altındaki asıl karakteristiği. Bu şartlar şunlardır: Yukardaki serinin sınırı (buna serinin C. toplamı adı verilir) nın, n'in sonsuzca artması halinde, ve Sn'in, serinin ilk n teriminin toplamı olduğu halde mevcut olması.

CESAROTTI [*çezarotti*], **Melchiorre** (1730-1808), İtalyan yazarı. Padova'da doğmuş ve Padova civarındaki Selvaggiona'da ölmüştür. 1768 den itibaren Padova'da İbranca ve Yunanca profesörü idi. Aydınlanma devrinin görüşüne uygun bir edebî faaliyet göstermiş, gerek eski, gerek modern dillerden birçok tercümeler yapmıştır. İlk defa İtalyancaya çevrilmiş olan *Ossian* tercümesi (2 cilt, 1763; 4 cilt, 1772) Alfieri ve diğer birçok genç şairler üzerinde etki uyandırmıştır. 50 cilt tutan eserleri ilk defa 1805-1813 te, ayrıca mensur eserleri *Prose edite e inedite* (Yayımlanmış ve yayımlanmamış mensur eserler) [1882] adiyle, Manzoni tarafından yayımlanmıştır.

CESENA [*çeşena*] (Eski Lat. adı **Caesena**), Kuzey İtalyada, Emilia-Romagna bölümündeki Forli vilâyetinde bir şehir. Sari ırmağı üzerinde, Ravenna'nın takr. 32 km güneyindedir. Nüfusu 70 000 (1951) dır. Burada bir büyük kilise ile, XIV. yüzyıl Donatello okuluna ait yontma eserler, saraylar ve arkadlar (sıra kemerler) vardır. Şehir, zengin bir ziraat bölgesinin merkezinde olup kükürt, şeker, sebze, şarap, tütün, kendir ve ipek elde edilir. Ortaçağda Gotlar, Bizanslılar ve Lombardlar arasında bir mücadele konusu olmuş; sonra, erken zamanlardan itibaren C. Romagna'ya bağlı olmakla beraber, bağımsız şehir sayılmıştır. 1385-1465 yıllarında Malatesta'ların idaresinde kalmıştır. Bu aileye mensup Domenico Novello 1452 de meşhur kütüphaneyi kurmuştur; burada değerli elyazmaları ve ilk basılan eserler bulunmaktadır. 1499 da C., Kilise Devleti-(Papalık) nin idaresine geçmiştir. Şehrin yakınında, içinde bir Rönesans kilisesi bulunan Santa Maria del Monte adındaki Benedictusçu manastırı vardır.

CESENATICO [*çezenatiko*], Kuzey İtalyada Emilia-Romagna bölümündeki Forlı vilâyetinde bir şehir. Adriyatik denizinin kıyısında, Ravenna ile Rimini arasındadır. Bir plâj şehri olup balıkçılık merkezidir. Şehrin nüfusu 4 298 (1936) dir.

CESET (Adlî Tıp), hayatî fonksiyonlarını ve canlılık vasıtlarını kaybetmiş organizma. C. te hayatiyet belirtileri olan kan dolaşımı, solunum, beş duyu organları faaliyetleri tamamen kaybolmuş, yüz soluk, manasız gözbebekleri büyümüş, gözkapakları açık veya yarı açık, burun sivrilmiş, alın ve şakaklar kuru ve buruşmuştur.

Ölümden birkaç saat sonra başlamak üzere, C hararetinin tamamen muhit hararetine uyduğu yani C. in soğuduğu, altta kalan kısımlarda, ölü lekeleri denilen kan çökmesinden mütevellit morumtrak lekelerin belirdiği, vücudun sertleştiği görülür. Muhit şartlarına ve C. in durumuna bağlı olarak bir iki gün içinde evvelâ karından başlamak üzere mikropların ve fermentlerin tesiriyle C. kokuşmağa başlar. Bu belirtiler bazan ölüm sebebi veya zamanının tayini bakımından adlî tıbba yardımcı olabilir. (Tıp, Anat): bk. KADAVRA.

(Tasavvuf): C. tasavvufta ve kelâmda sadece insan bedenine verilen bir isimdir. Bu sebeple C. ile nefs (b. bk.) arasındaki münasebetler, mutasavvıfların başlıca meşgalelerini teşkil etmiştir. C. nefsten mücerret olarak bir kıymet ifade etmemektedir. Mutasavvıflar arasında C. ile nefs münasebetleri üç şekilde izah edilmektedir: 1. «Ad-Dunyā mazraʿ atu'l-ahire» hadisinin izahında, dünyada C. ve ahirette ruh olarak ifade olunmakta ve buna göre ruhun istenilen yüksekliğe erişebilmesi için atılmış olduğu toprağı incelemenin icap ettiği kabul edilmiş ve bu toprak yani C. yaradılıştan bereketli yumuşak ve rutubetli ise ruhun bunda yeşermesi, gelişmesi kolaydır denilmektedir. Fakat C. haşin, verimsiz. sert bir toprak gibi bereketsiz ise ruhun burada yeşerebilmesi için ekilmiş olduğu toprağın yani C in terbiye edilmesine lüzum görülmektedir. (Ruhun terbiyesinde C. in maruz kaldığı muameleler için bk. Riyazet, Zikr, Tecrit Erbain.); 2. Tasavvufta C. ve Ruh münasebetlerinin izahında diğer bir görüş de «inn 'Allāhe halaka'l-arvahā kabla'l-acsādi bi-arbaʿ ati ālāfı sanatin» hadisinin izahından doğmuştur. Bu hadise göre C, ruhun yaradılışından 4 000 yıl sonra halk edilmiş olduğuna göre, ruhun kıdemi ile C. in yaradılışı arasındaki bu büyük fark nefs ile C arasındaki uyuşmazlığa sebep olmaktadır. C. in ruhun iktisabetmiş olduğu kemal derecesine erişmesi için bir takım terbiyevî merhaleleri geçmesi ve bu safhalar esnasında ihtiyar ve iradesini yavaş yavaş kaybederek ruh ile tam bir imtizac arzetmesi icap etmektedir. Bu safhalar arasında birinci merhaleyi teşkil eden *tevâcüd* halinde C. henüz ihtiyarını kaybetmez, bundan sonra *vecd* halinde C. in ihtiyarı muvakkat olarak kaybolmakta ise de C in ruh ile tam imtizacı, *vücud* halinin tezahürü ile mümkün olmaktadır; 3. Diğer ve yaygın bir izaha göre nefsin, emmare-(b. bk.) den kurtulabilmesi ve diğer hallere erişebilmesi için dökülmüş olduğu kalıbın veya girmiş olduğu kafesin yani C in bir tasfiyeye tabi tutulması lüzumlu görülmektedir (C in yok oluşu, yeniden yaradılışı, kabir azabı için bk. AHİRET, AZAP, KIYAMET).

ČESKÁ KAMENICE [*çeskā kamenitse*] (Alm. Böhmisch-Kamnitz), Çekoslavakyada Čechy (Bohemya) bölümünün kuzey kısmında bir şehir. Děčín'in doğusunda, Kamenica ırmağı üzerindedir. Bohemya cam endüstrisi merkezlerinden biridir. Makine, kağıt, kundura, pamuklu ve yünlü kumaş fabrikası da vardır. Civarındaki tabiatın gü-

zelliği. Kamenice (Alm. Kamnitz) geçiti ve 544 m yüksek lığ nde olan ve üzerinde bir şato harabesi bulunan dağ, bu rasını turistik bir yer haline getirmiştir. Nüfusu 4 885 (1947).

ČESKÁ LÍPA [*çeıkā lîpa*] (Alm. Böhmisch - Leipa). Çekoslovakyada Kuzey Bohemyada, Praga (Praha) nın 68 km kadar kuzeyinde, Děčín ile Liberec (Alm. Reichenberg) arasında bir şehir. Basma, ipek, ayakkabı, piyano ve bira fabrikaları vardır. Tahıl ticareti ve cam imalâtı merkezidir. 1626 da Avusturya generali Wallenstein tarafından kurulmuş bir Augustinusçular manastırı da vardır. Nüfusu 11 991 (1948) dir.

ČESKÁ SKALICE [*çe kā skalitse*] (Alm. Böhemisch - Skalitz). Çekoslovakyada, Bohemya'nın kuzeydoğu bölgesinde bir şehir. Úpa ırmağı üzerinde, Josefov ile Turnov (Alm. Turnau) arasında Praga (Praha) nın takr. 117 km kuzeydoğusundadır. Pamuk, ipek, keres'e ve bira fabrikaları vardır. Burada, 28 Haziran 1866 da Karl Friedrich von Steinmetz'in kumandasındaki Prusyalılar Arşidük Leopold'un kumandasındaki Avusturyalıları yenmiştir. Nüfusu 2 679 (1947) dur.

ČESKÁ TŘEBOVÁ [*çeıkā tırjebovā*] (Alm. Böhmisch - Trübau), Çekoslovakya'nın Čechy (Bohemya) kısmında, pamuklu dokuma sanayii merkezi olan 10 000 (1948) nüfuslu bir şehir. Moravska Třebová (Alm. Mährisch - Trübau) Moravya bölümünde ayrı bir şehirdir.

ČESKÉ BUDĚJOVICE [*çeske budyeyovitse*]: 1. Çekoslavakya'nın güneybatı bölgesinde, eski Bohemya vilâyetinin güney kısmında vilâyet derecesinde bir idare bölgesi. 1949 yılında yürürlüğe giren 21 Aralık 1948 tarihli kararname ile teşkil edilmiştir. Yüzölçümü 8 963 km², nüfusu 493 730 (1949) dur.

2. (eski adı: Budějowice Alm. Budweis), bu adı taşıyan bölgenin başşehri. Praga (Praha) nın güneyinde ve Avusturya sınırının kuzeyinde, Vltava (Alm. Moldau) nehrinin yukarı mecrasında ve Praga - Linz demiryolu (yapılışı: 1828) üzerindedir. Önemli bir sanayi merkezi olan Č. B. de bira, gıda ve ağaç eşya fabrikalariyle Çekoslavakya'nın en büyük emaye eşya ve kibrit imâlathaneleri, 1790 da kurulan ve dünyanın en büyük kurşunkalem fabrikalarından biri olan Koh - i - Noor fabrikası bulunmaktadır. Şehrin civarındaki küçük göllerden balık istihsal edilir. Güney Bohemya'nın en önemli tahıl ve kereste pazarıdır. Č. B. XIII. yüzyılda Kıral II. Ottokar tarafından kurulmuştur. Şehirdeki Meryem Ana manastırı ile kilisesi ve Gotik tarzındaki Dominicus'çular manastırı o devirden kalmadır. İç şehir müstahkemdir. Č B. aynı zamanda bir piskopoluk merkezidir. Nüfusu 38 194 (1947) dür.

ČESKÉ VELENICI [*çeıkē velenitse*], Çekoslavakya'nın güneybatı kısmında České Budějovice bölümünde, Avusturya sınırında bir kasaba ve sınır demiryolu istasyonu. Avusturyadaki Gmünd sınır demiryolu istasyonunun kuzeybatısındadır. Deniz seviyesinden 490 m yükseklikte olup, 1951 de, çoğu katolik olan 670 nüfusa sahipti. Č. V. de bir kaza mahkemesi, lise, halı imalâ hanesi, boyahane, Gotik bir kilise XVI. asırdan kalma bir saray vardır Eskiden Gmünd'e bağlı olan bu yer 1919 da Avusturya - Macaristan tarafından Çekoslovakya'ya terk edilmiş ve Böhmzeil ve Josefschlag ile birleştirilmek suretiyle şimdiki Č. V. teşkil edilmiştir.

ČESKÝ BROD [*çeıkī brod*] (Alm. Böhmisch - Brod), Çekoslovakya'da, Orta Bohemyada bölge merkezi olan eski bir şehir. Praga (Praha) ile Kolín arasında Praga'nın 31 km doğusunda, Praga Brno (Alm Brünn) demiryolu üzerinde, deniz seviyesinden 222 m yükseklıktedir. Nüfusu 7 000 (1948) dir. Şeker, makine, çimento ve bira fabrikaları vardır. Hussit Harblerinin son muharebesi (Lipan veya Lipany adını da taşır) 30 Mayıs 1434 de burada cereyan etmiştir Bu muharebede, Taborit'ler adını taşıyan ifrat'lar. Utraquist'ler adını taşıyan mutedillere yenilmiş ve Tabori 'lerin lideri Andreas Procop öldürülmüştür.

ČESKÝ DUB [*çeıkī dub*] (Alm. Böhmisch - Aicha) Çekoslavakyada Čechy (Bohemya) bölümünün Turnov (Alm. Turnau) mıntıkasında bir şehir. Č. D., Ješťěd (Alm Jeschken) dağlarının güney eteğinde, deniz seviyesinden 358 m yükseklıktedır. Nüfusu 5 000 (1948) dir. Burada bir saray, yünlü mensucat fabrikası ve kiremit imalâthaneleri vardır.

ČESKÝ KRUMLOV [*çeskī krumlov*] (Alm. Krumau veya Krummau), Çekoslovakyada, Güney Bohemyada bölge idare merkezi. Bu şehir Vltava (Alm. Moldau) ırmağı üzerinde Bohemya Ormanının eteğinde. České Budějovice (Alm. Budweis) nin takr. 23 km güneybatısında deniz seviyesinden 509 m yükseklikte České Budějovice - Vyšší Brod demir yolu üzerindedir. Nüfusu 1921 de 8 280 (en çoğu Alman) idi; şimdi (1951) ise 11 724 (tamamı Çek) tür. Büyük kâğıt ve selüloz fabrikaları, keten dokumahaneleri, bez fabrıkası, değirmenler ve grafit ocağı vardır. Vltavanın dar vadisinde yükselen bu zarif şehre Schwarzemberg sarayı hâkimdir (XIII. yüzyıl). Schöninger dağı (1 080 m) şehrin yakınındadır. Č K., 1719 dan itibaren Schwarzemberg prensleri (Krumau dukaları) ne ait büyük toprakların merkezi idi.

ČESKÝ LES [*çeıkī les*] (Çekçe = «Çek ormanı, Bohemya ormanı»), Çekoslovakya'nın Bohemya (Çek. Cechy, Alm. Böhmen Lat. Bohemia) bölümünün batı kısmı ile doğu Aşağı Bavyera (Niederbayern) ve yukarı Avusturya (Oberösterreich) sınırında bulunan Bohemya Dağları (b. bk., Alm. Böhmer Wald = «Bohemya ormanı») nın Çekoslovakya'daki bölümünün kuzey kısmına yerli dilde verilen ad. Denizden 500 m yükseklikte bulunan 250 km lik Domažlice (Alm. Taus) geçidi, Çekoslovakyanın batı sınırının ortasında bu dağları Bavyera'dan ayırır. Č. L., Çekoslovakya'nın kuzeybatı ucundan başlar, bu geçitte sona erer, güneydoğuya, Avusturya sınırına doğru uzanan Šumava (b. bk. Çek. = «ormanlı dağlar») dağlarına kavuşur. Bohemya Dağlarının Bavyera'da bulunan kısmına yukarı Pfalz (palatinat) ormanı (Alm. Oberpfälzer Wald) denir. Aynı sıradağların Tuna boyunca güneydoğuya uzanan koluna da Bavyera Ormanı (Alm. Bayrischer Wald) adı verilmiştir.

ČESKÝ TĚŠÍN [*çeıkī tęşīn*] (Těšín, Těšín Český de denir; Alm. Teschen) Çekeslovakyada Doğu Moravya-Sılezya (Çek. Morava - Slezsko, Alm. Mähren - Schlesien) da bir şehir. Olša ırmağı üzerinde, Polonya (Ślask [Silezya] bölümü) kıyısında bulunan Cieszyn'in karşısında, Ostrava'nın doğusundadır. Dokuma sanayii kurulmuştur. Ahalisi Çeklerle Polonyalılardan mürekkeptir. Burada 1945 ten önce bir alman azınlığı da vardı. Ortaçağda şehir ve içinde bulunduğu Teschen Dukalığı, Polonyalı ve Bohemyalı başkanların idaresinde idi. Bütün bu bölge 1766 da Saksonyanın, 1822 de Avusturyanın idaresine geçmiştir. 1779 da imzalanan Teschen barışı, Bavyera Veraset Harbine son vermiştir. 1920 de, bölgenin, şehrin bulunduğu batı kısmı Çekoslovakyaya verilmiştir; 1938 de bölge Polonyalılarca işgal edilmiş; fakat 1945 te Çekoslovakyaya geri verilmiştir. Nüfusu 12 076 (1947) dır.

ČESKÝ VIESENTAL [*çeskī vīzīntal*] (Alm. Böhmisch = Wiesenthal), Çekoslovakyada Bohemyanın Jáchymov (Alm. Sankt Joachimsthal) bölgesindeki küçük bir dağ şehri. Č. V. Krušné Hory (Alm. Erzgebirge) dağlarında Klínovec (Alm. Keilberg, 1 244 m) tepesinin eteğindedir. Denizden yüksekliği 920 m olup burada demir ve inşaat sanayii gelişmiştir.

ČESMA [*çeşma*], Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyetinde, Hırvatistanda bir nehir. Bilo silsilesinden çıkar ve geniş Sava vâdisinde Zagreb civarında Lonja'ya dökülür.

CESNOLA [*çeşnola*] **Luigi Palma di** (1832 - 1904). İtalyan asıllı Amerikalı arkeolog. Torino yakınlarında Rivarolo'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Sardinya hizmetinde subaylık ettikten sonra, 1860 ta Amerika ordusuna geçmiş ve Congressional Medal of Honor (Kongre Şeref Madalyası) madalyası ile taltif edılmiştir. 1869 - 1876 da Kıbrısta Amerika ve Rusya konsolosu olmuştur. Burada iken geniş ölçüde kazılar yaparak, buluntularını, diplomat olduğu için Amerikaya götürebilmiştir. Bunların en çoğunu New York'taki Metropolitan Museum almıştır (1873). C. sonradan bu müzenin müdürü olmuştur (1879 - 1904). Başlıca eserleri şunlardır: *Cyprus*: *its Ancient Cities*, *Tombs and Temples* (Kıbrıs: eski şehirleri, mezarları ve mâbetleri) [1877]; *The Metropolitan Museum of Art* (Metr. Sanat Müzesi) [1882].

CÉSPEDES [*çespedes*], **Alba de** (doğ. 1911) İtalyan kadın yazarı. Romada doğmuştur. C., 1944 te kendisi tarafından kurulan «Mercurio» dergisini idare etmektedir. Konularını doğrudan doğruya zamanımızdan alan romanları, kadın psikolojisinin derinliklerine iner. C. in eserleri İtalya hudutları dışında da büyük akisler yaratmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'anima degli altri* (Başkalarının ruhu) [1935], *Nessuno torna indietro* (Kimse geri dönmez) [1938, 22 dile çevrilmiştir], *Fuga* (Kaçış) [1941], *Dalla parte di lei* (Onun tarafından) [1950], *Il quaderno proibito* (Yasak defter) [1953]

CÉSPEDES [*thespedhes*], **Pablo de**, (1538 - 1608) İspanyol ressam ve bilgini. Córdoba'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. C., iyi bir tahsil görmüş ve Romada F. Zuccaro'-nun yanında sanatkâr olarak yetişmiştir. 1577 de Córdoba katedrali tarafından kendisine maaş tahsis edilmiştir. C., İspanyada, Michelangelo'ya bağlı ressamların manyerizmini temsil etmiştir. En önemli eserleri şunlardır: «Isa'nın göğe çıkışı» (Madrid Akademisinde), «Yemek âyini» (Córdoba katedralinde ve Sevilla müzesinde), Freskler (Sevilla katedralinde). C., *La pintura* adiyle resim sanatı üzerine bir öğretici şiir yazmıştır. Ayrıca modern sanatla antik sanat arasındaki fark üzerine bir ilmî etüdü de vardır.

CÉSPEDES Y QUESADA [*sespethes i kesatha*], **Carlos Manuel de** (1871 - 1939), Kubalı hukukçu ve diplomat. Bayona'da doğmuştur. **Carlos Manuel de Céspedes** (1819 - 1874) ın oğludur. 1914 - 1922 yılları arasında Kuba'nın Washington elçisi idi. Machado hükümetinde hariciye vekilliğine getirilmiş ve Machado'nun devrilmesi (Ağustos 1933) nden sonra, Kuba geçici reisicumhuru olmuş; Grau San Martín'in, 5 Eylül 1933 te reisicumhurluğa gelmesiyle sonuçlanan hükümet darbesine kadar bu mevkide kalmıştır.

CESSIO BONORUM [*kęssio bonorum*], Roma hukukunda, icradan kurtulmak için malları alacaklılara bırakma. Bk. ROMA HUKUKU.

CESSIO LEGIS [*kęssio lęgis*], Roma hukukunda kanuni temlik (alacağın temliki). Bk. TEMLİK.

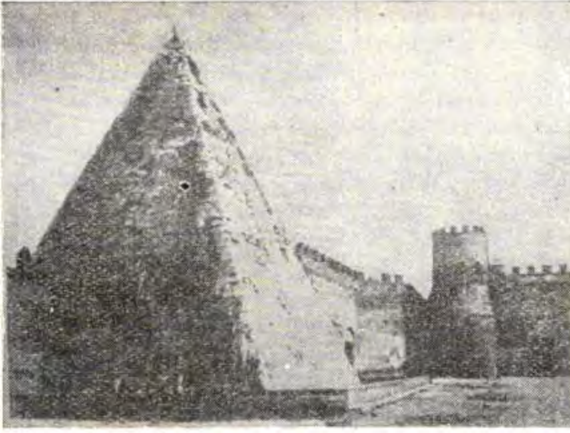
CESSOLES [*çęssoles*] veya **CESSOLIS, Jacobus de** (XIII yüzyıl), Milano'lu Dominicusçu rahip. C., Ortaçağda yaygın bir şöhret sağlıyan ahlâki bir eser yazmıştır: *Liber de moribus hominum et officiis nobilium* (İnsanların ahlâkı ve asılzadelerin vazifeleri hakkında kitap) [1275]. Batıda satranç oyunu hakkındaki ilk bilgiye bu kitapta rastlanmaktadır.

· **CESSORE** (İng. Jessore), Pakistan'ın doğu Bengal eyaletindeki Rajshahi [Racşahî] vilâyetinde, Ganga nehrinin güneybatısında, Kalkuta (Calcutta) şehrinin 128 km kadar kuzeydoğusunda bir idare bölgesi. Allüvyonlarla örtülü ve sulak olan C. de geniş ölcüde pirinç ve jüt yetiştirilir. XV. yüzyılda İslâm valiler tarafından idare edilen, daha sonra Bengal İslâm hükümdarlarına bağlı Hindu reisleri tarafından yönetilen C., 1765 de Bengalin başka yerleri ile birlikte. Doğu Hindistan Kumpanyasının eline geçmiştir. Aynı adı taşıyan eski bölgenin bir kısmı, 1947 yılında Hindistan Birliğinin Batı Bengal eyaletine ilhak edilmiştir. Yüzölçümü takr. 7 575 km² (1941); nüfusu 1 828 216 (1941) dır, yarısından çoğu Müslümandır.

CESTAN CHENAIS [*sestā şīnę*] **SENDROMU**, çeşitli felç belirtileri. Başlıcaları şunlardır: Karşıt taraf yarım inmesi (hémiplégie contralatérale); karşıt taraf yarım inmesinde bacak, gövde, kol, boyun ve kafa derisinin tek taraflı hissizliği (hémianesthésie contralatérale); aynı taraf yarım inmesi (hémiplégie ipsilatérale) nde, yürürken gayrı ihtiyarî olarak bir tarafa kayma (latéropulsion) ve hareketlerde tek taraflı düzen bozukluğu (hémiasynergie); göz bebeğinin aşarı büzülmesi (myosis); gözün, göz yuvasında anormal olarak geri çekilmesi (enophthalmose), ve göz kapağının sarkması (ptose); yine, aynı taraf yarım inmesinde, damak felci (palatoplégie) ve gırtlak felci (laryngoplégie). Bu sendrom (syndrome = hep birlikte beliren âraz) lar, beyindeki soğanilik (bulbe) in piramit çıkıntısı, file (filet), beyincik (cerebellum) in alt sapları (pédoncules). belirsiz sinir düğümü (noyau ambigu) ve gözbebeği merkezi nahiyelerinde dağınık olarak husule gelen zedelenmelerden ileri gelir. Bu sendrom, adını Fransız sinir hastalıkları mütehassısı Raymond Cestan (1872 - 1933) dan almıştır.

CESTI [*çęsti*], **Marc Antonio** (1623 - 1669), İtalyan bestecisi. Arezzo'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Kilise orkestra şefi, 1659 - 1662 arasında, Papalık orkestrasında şarkıcı (tenor) ve 1666 - 1669 arasında da Viyanada Kayser I. Leopold'un orkestra şef muavini olmuştur. C., XVII. yüzyılda Cavalli ile birlikte XVII. yüzyılın önemli opera bestecisiydi; yumuşak, sıcak melodileriyle tanınmıştı. En başarılı eserleri operalarıdır: *la Dori* (ad) [Floransa 1661; R. Eitner tarafından «Publikationen der Gesellschaft für Musikforschung» un 12. cildinde yayımlanmıştır], *Il Pomo d'oro* (Altın elma) [Viyana, 1667, I. Leopold'un evlenmesi münasebetiyle; Adler tarafından «Denkmäler deutscher Tonkunst in Österreich» cilt 3 ve 4 te yayımlanmıştır].

CESTIUS [*kęstius*], **Gaius** (ölm. M. Ö. 43), Romalı praetor. Adı Cicero tarafından bir defa kaydedilmiştir. Romadaki mermer kaplı, tuğladan yapılmış «C. ehramı» adlı mezarı tanınmıştır. Yan tarafının uzunluğu 30, yüksekliği de 37 m olan bu ehram, Augustus devrinde yapılmıştır. M. S. 275 sıralarında, Aurelianus surları yapılırken, C. ehramı

CESTIUS PİRAMİDİ

surların bir kısmı haline getirilmiştir. Porta Ostiensis (bugünkü San Paolo kapısı) in yakınındadır. Ehramın yakınında Katolik olmıyanlara mahsus bir mezarlık vardır. Bu mezarlıkta Carstens'in, Shelley'nin Goethe'nin oğlunun Gottfrid Semper'in, Hans von Marées'in. Walter Amelung ve başkalarının mezarları vardır.

CESTONA [*thestona*], İspanyanın Guipúzcoa vilâyetinde şehir. Bask dağlarındadır. Nüfusu 3 160 (1921) tır. Kaplıcaları (klor, sodyum ve kükürt), maden ocakları (kömür, çinko) ile meşhurdur.

CEŞN - İ SEDE, yüz sayısına mensup bayram anlamına gelen Farsça bir söz Güneşin delv burcunda bulunduğu on birinci ay olan behmen - mâhın onuncu günü yapılır. İran mitolojisine göre ilk insan ve ilk padişah olan Keyûmers'in yüz evlâdı olunca bayram yapmış olduğundan, yahut bu bayramın yapıldığı günle nev - rûz (b. bk.) arasında elli gün bulunduğundan ve bu elli gün geceleriyle yüz olduğundan bu adla adlanmıştır. Aynı zamanda sede, şiddetli ve pek parlak ateş mânasına da gelir.

Mitolojide Keyûmers'ten sonra Hûşen padişah olmuştur. Keyûmers'in oğlu Seyâmek, devlerle yaptığı bir savaşta öldürülmüş. onun oğlu Hûşen, babasının öcünü almış ve Keyûmers'ten sonra padişahlık ona kalmıştı.

Hûşeng, behmen ayının onuncu günü, adamlariyle bir dağ kıyısında gezerken pek büyük bir yılan görmüş, bütün hayvanları buyruğu altına aldığı halde o ana kadar böyle bir hayvan görmediğinden henüz buyruğuna girmiyen bu hayvanın, kötü bir hayvan olduğunu anlamış, yerden bir taş alıp üstüne atmıştı. Taş, bir kayaya çarpmış ve kayadan kıvılcım çıkarak oradaki dikenleri ve otları tutuşturmuş, yılan da bu ateşte yanmıştı. O zamana kadar ateş görmediklerinden bunu, Tanrı nuru saymışlar ve Hûşeng'in emriyle o günü bayram olarak kabul etmişlerdir. Zerdüşt dininde her yıl, o gece büyük bir ateş yakılarak ışık, sıcaklık ve yaşayış kaynağı olan ateş kutlanır ve ateşin bulunuşu anılırdı.

CETACEAE (Zoo.): bk. BALİNALAR.

CETACEUM [*ketakeum*] veya **SPERMA CETI** [*sperma keti*] (= «balina tohumu»), kaşalot'un başının ön tarafında, alın oyuğunda ve başından kuyruğuna kadar uzanan bir kanal içinde bulunan yağ kitlesi, ispermeçet. Canlı kaşalotta bu madde sıvı halinde ve sarımtıraktır; hayvan öldürüldükten sonra katılaşır. Donan bu yağlı madde, sıvı halindeki yağdan basınç altında ayrılır; temizlenip eritildikden sonra beyaz, parlak, tabaka tabaka kristalleşmiş, ince, hemen hemen kokusuz ve lezzetsiz bir kitle meydana gelir. Yoğunluğu 0,940 - 0 945, erime derecesi 45 - 54 dür. Maddenin esas kısmı Palmitin - asid - cetyl - ester ($C_{32} H_{64} O_2$) dir. C., teknik sahada, fakat bilhassa mum imalinde ve tıpta merhem yapmada kullanılır.

CETATEA ALBĂ [*çetatea albĭ*] Rumen. = ak şehir), Akkerman şehrinin ve bağlı bulunduğu idare bölümünün Rumanya idaresinde bulunduğu devirde (1918 - 1940) taşıdığı ad. O yıllarda bölümün yüzölçümü 7 595 km², nüfusu 374 806 (1922), şehrin nüfusu da 33 900 (1923) idi. Haziran 1940 ta Rumanya bu şehri Sovyetler Birliğine bırakmış, 1941 de şehir Almanlar tarafından işgal edilmiş, 1944 te yine Sovyetlere geçmiş, 1946 da adı Belgorod - Dnestrovskiy (= Dnestr nehri üzerindeki ak şehir) ye çevrilmiştir. Şimdi Sovyetler Birliğine dahil Ukrayna Cumhuriyetinin İzmail (Türk. İsmail) bölgesinde bulunmaktadır Bk. AKKERMAN.

CETE, Maveraünnehirde bulunan Çağataylılarca Kâşgar ve Yedisu ülkelerindeki Çağataylılara verilen bakaret amiz bir isim. Galiba «çapulcu» anlamını ifade etmiş olacaktır. Bunların işgal ettikleri sahaya «Moğolistan» da denirdi. C. ismi daha ziyade Timur devrinde yayılmış ve tarih kitaplarına geçmiştir.

CETEWAYO [*setiveyo* veya *ketiveyo*; Zulu dilinde: *keçvayo*] (Cettiwayo Cetywayo, Ketchwavo, Ketshwayo şekillerinde de yazılır; ölm. 1884), Zulu kıralı. Ekowe (Güney Afrika) de ölmüştür. 1873 te Ulundi (şimdi Natal) de seçilmiştir. 1878 de İngiliz hükümetine isyan etmiş. bunun neticesi olarak çıkan harbde Zululular bir İngiliz alayını Isandula (veya Isandhlwana) da imha etmişler (1879); fakat general Wolseley aynı yıl C. yı yenmiş ve esir etmiştir. C., 1882 ye kadar Kap (Cape) sömürgesinde esir olarak kalmış, Güney Afrika ve İngilteredeki Zulu muhiplerinin teşkil ettiği bir partinin gayretleri sayesinde İngiltereye getirilmiş ve burada bir kahraman muamelesi görmüştür. İngiltere onu, Zulu kıralı olarak tekrar tahta çıkarmak istemişse de, prestijini kaybetmiştir. Düşman kabîlelerin önderleri her taraftan kendisini takip ve tazyik ettiğinden, İngiliz toprağına sığınmak zorunda kalmış, yarı esir olarak Ekowe'de yaşamıştır.

CETHEGUS [*kethegus*], **Marcus Cornelius** (ölm. M. Ö. 196), Romalı general. 213 te aedilis curulis (asılzadeler arasından seçilen iki nafia memurundan biri), 211 de praetor (hâkim), 204 te consul olmuştur. 205 te proconsul sıfatiyle, Gallia Cisalpina'da ordu kumandanı olmuş ve burada, Praetor Quintilius Varus'un yardımiyle Hannibal'ın kardeşi Kartacalı general Mago'yu yenmiştir.

CETİ - ASAR, Sırderyanın eski yatağı olan Kuvanderyanın orta kesiminde, Kazakistanın Kızılorda eyaletine bağlı Karmakçı bölgesinde bulunan harabe kalıntılarına yerli halkın verdiği isim. Sovyet İlimler Akademisi, Sergey P. Tolstov idaresi altında buraya ilmî bir sefer heyeti göndererek 1948 - 1951 yıllarında kazılar ve araştırmalar yaptırdı. Bu kazılarda meydana çıkarılan eserler M Ö. birinci bin ile M. S birinci bin ortalariyle tarihlendirilmektedir. Yirmiden fazla harabe kompleksleri arasında en önemlisi Altın - Asar denilen 3 numaralı komplekstir. Bu harabe, arasına kerpiç konularak çamurdan yapılmış bir duvarla çevrilmiş kaledir. Burada umumi mesken olarak kerpiçten inşa edilmiş olan yapı, helezoni şekildeki plânı bakımından, dikkati çekmek-

tedir. Buna benzer yapılara, C.-A. da yine iki harabede raslanmıştır. Bu kazılarda 12 tabaka açılmıştır. Bu tabakalar, un yapmaya yarıyan aletler nev'inin çokluğuna göre, «hububat üğüten taşlar ufku» ve «eldeğirmenleri ufku» diye adlandırılmıştır. Her iki ufkun odaları çok iyi muhafaza edilmiş bulunduğundan, C.-A. ahalisinin hayatlarını teferruatı ile aydınlatmaya imkân vermektedir. Ahalinin esas meşgalesi çobanlık, iptidai sulama ile arpa ve darı ziraati olmuş ve pederşahi (patriarcal) kabîle hayatı yaşamışlardır. C.-A. çevresinde de kurgan-mezarlar vardır. Bunlar harabelerle aynı devre aittirler. Tolstov'un fikrine göre bu eserler, Ptolemaios'un zikrettiği ve Hind-Avrupa dil ailesine mensup Toharlara aittir. Bunlar Sırderya Toharları Hunlarla karışmışlar ve sonra Akhun denilen Heftalitler birliğine dâhil olmuşlardır.

CETİMTAV (Kırg. = öksüz, yetim dağ), Kırgızistan Cumhuriyetının doğu bölgesinde merkez Tıyanşan (Tanrıdağları) da bulunan bir tepe. Terskey-Alatav silsilesinin güneyinden yükselir ve ona paralel olarak Sırderyanın kaynağı olan Büyük ve Küçük Narın ırmakları arasından uzanır. Erimez karlarla örtülüdür. Yüksekliği 4 500 m dir.

CETINA [*tsetina*], Yugoslav Federal Halk Cumhuriyetinin Dalmaçya bölgesinde bir nehir. Dinarik Alplerden çıkar, Vrlika civarında 48 m yüksekliğinde bir çağlayan meydana getirdikten sonra sert bir bükülüşle kıyı silsilesini aşarak 98 km ötede Dm.š yakınında Adriyatik denizine dökülür.

CETINA [*thetina*], **Gutierre de** (1520-1570 sıraları), İspanyol şairi. Sevilla'da doğmuş, Meksikada Mexico şehrinde ölmüştür. İtalyada ve Almanyada birçok savaşlara katılmış 1547 de Sevillaya dönmüştür. 1550 den sonra, Meksikaya gitmiştir. C., serbest sonet şeklindeki şiirlerinde İtalyan zevkini yaşatıyordu. *Ojos claros serenos*, (Açık neşeli gözler) adlı madrigal'i tanınmıştır. Eserleri *Obras* (eserler) [2 cilt, bas. 1895] adiyle yayımlanmıştır.

CETINJE [*tsetinye*], Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (Federativna Narodna Republika Jugoslavija) ne dâhil Karadağ (Hırv.-Sırp. Crnagora) Cumhuriyeti başkentinin Hırvat.-Sırp. adı. Bk. ÇETİNE.

CETİOĞUZ (= Yedioğuz), Sovyetler Birliğine dâhil, Kırgızistan Cumhuriyetinde yer isimleri.

1. Kırgızistanda denizden 2 200-2 400 m yükseklikteki ılıcalar Burada dış organlar, sinir sistemi, kadın hastalıkları, deri hastalıkları tedavi edilir. Kırgızistanın başkenti Pişpek (Frunze) ten 411 km, Prjevalsktan 28 km mesafede dir. Iklimi dağ iklimidir. Yazı ılık, mutedil; kışı hafif ve yumuşaktır. Tedavi mevsimi 1 hazirandan 1 ekime kadardır.

2. Kırgızistanda bir ırmak. Isıkgöle dökülür. Kaynakları Terskey-Alatav silsilesinin kuzey yamaçlarındadır. Irmağın uzunluğu 80 km, havzasının yüzölçümü 358 km² dir. Dağlık bölgede dar ve ormanlık vâdiden geçer Bu bölgeden çıktıktan sonra birkaç kola ayrılır, ancak esas yatağı Isıkgöle ulaşır. C. şifalı ılıcaları bu ırmağın vâdisindedir.

CETIOSAURUS [*ketiosaurus*] (Paleontol.), Brontosaurus cinsine bağlanmış olan devâsâ bir Sauropoda (b bk.) cinsi. İngilterede Jura arazisinde bulunmuştur.

CETİSU (Kazak. = yedi su, eski Rus haritalarında Semireçye = yedi ırmak), Sovyetler Birliğine dâhil Kazakistan Cumhuriyetinin güney doğusundaki geniş ülkeye verilen coğrafi isim. Kuzeyinde Balkaş gölü, kuzeydoğusunda Sasıkgöl, Alagöl, güneydoğusunda Congarya Aladağı, güneyinde Kuzey Tıyenşan (Tanrıdağı). Çu-İli dağları bulunmaktadır. Bu ülkeye C. adının verilmesine sebep, üzerinden akan yedi ırmaktır. Bunlar İli, Karatal, Çu, Aksu, Talas, Lepsi, Biyen ırmaklarıdır. Bu ırmakların ormanları andıran kamışlıklarında pars ve kamış kedisi (Felis caudatus) gibi yırtıcı hayvanlar yaşamaktadır. C. ülkesi kuzeyden güneye 900 km, batıdan doğuya 800 km uzunluktadır. Arazinin muhtelif yerlerindeki yükseklik farkları iklimin ve manzaranın (peyzaj) değişik karakterde olmasını sağlar. C sathı, kuzeybatıdan güneydoğu istikametinde, yani Balkaş gölü kıyılarından Tanrıdağlarının tepelerine doğru yükselmektedir. Dağlık bölgeye yakın sahalar mümbit kara topraklı olup bereketli tarla, bağ ve bostanların bulunduğu yerlerdir. Kuzeybatıdaki ova kısmı ise pelin ile örtülü bozkır ve kum çölüdür. Bellibaşlı kum çölleri Sarıeşek, Otrav ve Tavkum çölleridir. Bu bozkır sahasından akan ırmaklar mütemadiyen yataklarını değiştirirler. C.nun iklimi kuraktır, yağışı az olup, yıllık 350 600 mm dir. Suhunet Ocak ayında — 9°, Temmuzda + 23° olur. Ziraat umumiyetle vaha karakterini taşır, ve suni sulama iledir. Dağ yamaçları 2 000 m ye kadar yapraklı ağaçlar ormaniyle kaplıdır. Daha yükseklerde muhtelif cins çam ormanları, alp yayla ve meraları başlar 3 500 m yükseklikler erimez kar ve buzullarla örtülüdür. C. ülkesi şimdiki idari taksimata göre Taldı-Kurgan ve Alma-Ata eyaletlerine ayrılmıştır. Kazakistanın başkenti Alma-Ata şehri de C. dadır. Birinci Dünya Harbinden önce C. Türkistan umumi valılığine bağlı tek bir eyalet idi. Alma-Ata, Kopal, Lepsi, Karakul. Carkent şehir ve kazaları bu eyalete bağlı idi. Nüfusu 99 107 idi, bunun % 89 unu Türkler, % 11 ini yabancılar teşkil ediyordu.

C VII. yüzyılda kurulan Batı Kök-Türk hakanlığının merkez eyaleti idi. Başkentleri Çu vâdisinde bulunan Suyap. Talas boyundaki Taraz (bugünkü Evliya Ata) ve Balasagun (şimdiki Tokmak) idi. Bu sonuncu başkente Kuzordu yahut Kuzuluş da denirdi. Buna göre Hakanın karargâhı en çok burada bulunmuş olsa gerektir. 704 yılında Batı Kök-Türklerle Doğu Kök-Türklerin en büyük savaşı C. da oldu. Batı Hakanı, C nun Kulan şehrinde öldürüldü. Bundan sonra C da Türgişler hâkim oldu. Araplara karşı amansız mücadele eden Sulu (716-738) bu Türgişlerin hakanı idi. C. da eski Balasagun çevresinde pek çok Hıristiyan Türk mezar taşları bulunmuştur. Birçok taşlar Süryani harfleri ve Seleukid tarihiyle yazılmıştır. En eski kitabeler IX. yüzyıla aittir. Nesturi Hıristiyan olan bu C.-lu Türklerin hepsi Türkce ad taşımışlardır. Seleukos takvimi ile beraber Türk takvimini de ihmal etmemişlerdir. C. Türk Hıristiyanları Timur devrinde tamamiyle İslâmlaşmışlardır. Mezar taşlarının sonu bu devre aittir.

CETRARIA (Bot.): Bk. İSLANDA DİKENİ.

CETTE (Coğ.), Sète (b. bk.) in eski adı.

CETUS (Lat. Balina), büyük bir takımyıldızı. Gayrımuntazam bir şekilde, takr. yükselim (ascension droite) 0 saatten 3 saat 20 dakikaya; açılım (déclinaison) + 10° den - 25° ye uzanır. Takımyıldızın ancak bir tek yıldızı, Mira, devamlıca 2. kadirde bulunuyorsa da, takımyıldızın bütünü çok göze çarpar. Bu bölgede çok güzel ve enteresan renkli çift yıldızlara raslanır. Bunların en çok tanınanı uzun

C E T U S

periyotlu, değişken Mira'dır. Yunan mitolojisinde C., Poseidon'un, Andromeda'yı parçalamak için göndermiş olduğu, fakat Perseus'un öldürdüğü canavarın adıdır.

CETVEL (Mat.), Kerrat Cetveli: bk. ÇARPIM TABLOSU.

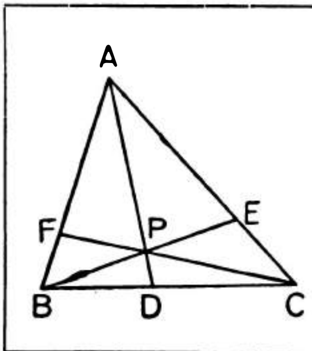
CEULEN veya KEULEN [*kǿlin*], **Ludolph** (veya Ludolf) **van** (1540 1610), Holândalı riyaziyeci. Hildesheim'da doğmuş, Leyden'da ölmüştür. Leyden'da tahkimat öğretmeni olarak çalışan C., hemen hemen bütün hayatını π (pi) nin kıymetini bulmağa hasrederek 1610 da virgülden sonra 35 rakamına kadar hesaplamış bulunuyordu. Bu sayıya Ludolph sayısı (b. bk.) adı verilmiştir.

CÉUTA [*theuta*] (Lat. Septa, Septem Fratres = yedi erkek kardeşler, Ar. Sebta), Fas kırallığı (El-Memleketü'l Mağrebiye) nda, eski İspanyol Fası (İsp Marruecos Español) kısmının kuzeybatı ucunda, Cebelü't-Târık'ın karşısındaki limanın İspanyolca adı. Bk. SEPTE.

CEVA [*çēva*] **Giovanni** (647 veya 1648 - 1734) İtalyan matematikçisi ve su işleri mühendisi. Milano vilâyetinde doğmuş, Mantova muhasarasında ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *De lineis rectis se invicem secantibus statica constructio* (Birbirini kesen doğru çizgilerin statik bir surette teşkili) [1678]; *De re nummaria, quod fieri potuit, geometrice tractata* (Maliye bilgisinin imkân derecesinde hendesi metotla tetkiki) [1711] Bu son eserde ilk defa olarak matematik, ekonomiye tatbik edilmiştir.

Ceva teoremi: Giovanni C. nın adı verilen bu teorem bu zatın *De lineis rectis se invicem secantibus statica constructio* adlı eserinde bulunmaktadır: Eğer bir üçgenin üç transversal'ı (A D, B E ve C F) bir noktada (P) kesişirse, kenarların komşu olmıyan bölümlerinin çarpımı birbirine eşittir: AF × BD × CE = AE × BF × CD.

Bu teorem dual bir şekilde Menelaos'unkine tekabül eder.

C. teoremi

CEVA [*çēva*] **Tommaso** (1649 - 1736), İtalyan jesuiti matematikçisi ve şairi. Milanoda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Matematikçi Giovanni C. ile, Latince şiir yazan ve Tasso'nun *Gerusalemme liberata* (Kurtarılmış Kudüs) sını Latinceye çeviren Cristoforo C. nın kardeşidir. Başlıca eserleri şunlardır: manzum: *Philosophia novo-antiqua* (Yeni — eski felsefe), [1690, Ortaçağ skolastık felsefesi görüş noktasından, yeni felsefeye karşı bir taarruz]. En meşhur şiiri *Jesus Puer* (İsa'nın çocukluğu) [1690] dur. Bu eser üç defa İtalyancaya, bir defa da Almancaya çevrilmiştir. Matematiğe ait yazıları *Opuscula mathematica* (Matematiğe ait eserecikler) [1695 - 1699] başlığı altında çıkmıştır.

CEVAD AHUNDZADE [Ahmed Cevad] (1892 - takr. 1937), Azerbaycan şairi. Gence'de doğmuştur. Medrese öğrenimini Ruhaniyede görmüştür. Daha gençliğinde millî heyecanları kuvvetli olan C. A., Balkan Harbi sırasında gönüllü olarak Türkiyeye gelmiştir. Azerbaycanda gelişen istiklâl hareketi yıllarında hece vezniyle yazdığı millî ve içli şiirleriyle tanınmıştır. *Koşma* adını verdiği ilk şiir defteri 1917 de Bakû'da yayımlanmıştır. C. A. nın «kardeş yardımına gelen» Türk ordusuna ve Mehmetçiklere hitabeden şiirleri çok sevilmiştir. C. A., Müsavat devri denilen Azerbaycan Cumhuriyetinin millî şairi diye tanınmıştır. Bolşevik istilâsı üzerine C. A. takibata uğramış ve 1936 - 1937 yıllarında ortadan kaybolmuştur Sovyet idaresi zamanında Gürcüceden Türkçeye manzum olarak tercüme ettiği, XII. yüzyıl şairi Şota Rusthaveli'nin *Pars derisi giymiş pehlivan* (Gürcü: *Vephhis T kaosani*) manzumesi, C A nın temizlenmesi üzerine ortadan kaldırılmıştır.

CEVAD HAN, (ölm 1804) Gence hanlığı (b bk) hükümdar sülâlesi olan Ziyad Han oğullarının sonuncu mümessili. Gence kalesini, Rus generallerinden Ptsitsianov'a karşı kahramanca savunmasiyle meşhurdur. Gence'yi kuşatan Rus ordusu tarafından tekrarlanan teslim teklifini şiddetle reddeden C. H., 4 Ocak 1804 te şiddetli top ateşinden sonra, iki koldan hücum eden düşmana karşı kale topunun başında, yalın kılıç müdafaa halinde iken, parçalanarak şehit düşmüştür. C. H nın adı, Azerî halk şairleri tarafından destanlaştırılmıştır.

CEVAD ISFAHANÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali (ölm. 1164). Zengî Devleti veziri. Cemâlü'd-din lâkabını da taşıyan C. I., babası tarafından iyi yetiştirilmiş, genç yaşta Selçuklu sultanı Mahmud'un Divanü'l-arz'ında çalışmıştır. Zengi de C I. ye Nusaybin ve Rakka valiliklerini vermiş ve onu devletinin baş veziri yapmıştır. Zengi'nin öldürülmesi sırasında C. I. de bir tehlike geçirmişse de, durumu kurtarmış ve Zengi'nin oğlu Seyfü'd-din Gazi onu yerine bırakmıştır. C. I., cömert ve hayırsever bir insan olarak tanınmış. hususiyle Mekke'de ve Medine'de hayır için yaptırdığı binalarla ün almıştır Seyfü'd-din Gazi'nin yerine geçen Kutbü'd-din Mevdud C. I. yi Musul'da hapsettirmiş (1162) ve C I. bir yıl sonra hapiste ölmüştür. Cesedi Mekke'ye götürülmüş kutsal yerlerde dolaştırıldıktan sonra Medine'de gömülmüştür.

CEVAT PAŞA, Ahmet (1850 - 1900), Osmanlı kumandanı ve devlet adamı. Şam'da doğmuş; İstanbulda ölmüştür. Kaba-Ağaçlı oğlu diye anılan ve Şura-yı askerî üyesi olan Afyonlu Mustafa Âsım Beyin oğludur. İlk öğrenimini Bursada ve İstanbulda yaparak Mekteb-i Harbiye'ye girmiş, bu okulu 19 yaşında bitirdikten sonra Erkân-ı Harbiye mektebine devama başlamış buradan da birincilikle çıkmıştır. Az zamanda terfi ederek

önce kolağası, sonra yazdığı bir eser üzerine binbaşı olmuş, Osmanlı - Rus harbinde (1877-1878) Tuna ordusuna gönderilmiştir. Önce başkumandan Süleyman Paşa'nın yaverliğini yapmış, sonra kaymakam (yarbay) lıkla Necip Paşa fırkasının erkân-ı harbiye başkanlığında bulunmuştur (1877). Daha sonra miralaylığa (albay) terfi ederek ordu erkân-ı harbiye başkanı olmuştur. Harbten sonra Berlin Antlaşması (1878) hükümlerinin tatbiki işi ile görevlendirilmiştir. 1884 yılında Çetine sefirliğine atanmış ve mirlivalığa (tümgeneral) yükselmiştir. Sonra İstanbula getirilerek teftiş-i askerî komisyonu üyeliğine atanmıştır. Giritteki karışıklıklar üzerine olağanüstü yetkilerle Girit'e gönderilmiş, Girit fevkalâde kumandanı ve vali vekili olmuştur (1890). C. P. Giritte düzenliği sağlamakla büyük ün kazanmış ve kendisini çok beğenen hükümdar II. Abdülhamid, C. P. yı önce müşîr (mareşal), sonra da sadrâzam yapmıştır (1891).

CEVAT PAŞA

C. P. üç yılı geçen sadrâzamlığında devletin iç ve dış emniyetini, itibarını ve düzenliği korumağa, adaleti sağlamağa çalışmıştır. Zamanında en önemli iç olay Ermeni meselesidir. C. P. memleketin daha iyi idare edilmesi, Rumeli, Yemen ve Anadolu'daki karışıklıkların önlenmesi için sadaret makamının ve Bab-ı Âli'nin daha fazla yetkilere sahip olması lâzım geldiği fikrini savunmuştur. C. P. nın bu fikirleri padişaha yanlış aksettirilmiş ve çok evhamlı olan hükümdar kendisinden şüphelenerek 1895 yılında C. P. yı azletmiş ve Nişantaşı'ndaki evinde oturmağa memur etmiştir. C. P., 1897 yılında Girit işlerinin yeniden karışması üzerine oraya gönderilmiş, sonra Alman İmparatorunun Osmanlı Devletinin Suriye eyaletini ziyaret edeceğinin anlaşılması üzerine mihmandarlığa atanmış, fakat kendisinin İmparator ile temas etmesinden korkularak Beyrut'a gönderilmemiş ve karargâhı Şam'da bulunan V. Ordu kumandanlığına tâyin edilmiştir. Burada hastalanan C. P. hastalık raporlarının yardımı ile İstanbula gelebilmiş ve orada ölmüştür. Türbesi Fatih yakınında Emîr Buharî türbesi karşısındadır.

Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, İtalyanca bilen ve dürüst bir devlet adamı olan C. P. nın birçok eseri vardır. 10 cilt halinde hazırlamağa başladığı *Tarih-i askerî* adlı eseri değerlidir. Yalnız Yeniçerilere ait olan birinci cildi basılmış bulunan bu eserde, İmparatorluğun 1241 (1826) yılına kadarki bütün askerî teşekkülleri ve bu devirdeki askerî isyanlar hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca kıyafetleri ve o devrin silâh ve techizatını gösterir bir da albümü vardır ki Pariste basılmıştır. (1882). Diğer ciltler İstanbul Üniversitesi Yıldız yazmaları arasındadır. Königgrätz (Sadowa, bugün Çek. Hradec Králové) muharebesine kadar *Tarih-i askerî* adlı bir tarih ile *Malumatü'l-kâfiye fi ahval-i Memalik-i Osmaniye* adlı bir Türkiye coğrafyası da yazmıştır. *Riyaziyenin mebahis-i dakikası*, *Kimyanın sanayie tatbiki*, *Sema*, *Telefon* adlı eserlerini yayımlamıştır. Sadrâzam iken Babıâli bahçesinde yaptırdığı kütüphane bugün de C. P. kitaplığı adı ile anılmakta olup Başvekillik arşivinin bir deposudur. C. P. ancak 24 nüshası basılan «Yadigâr» adlı bir mecmua da çıkarmıştır. Beş bin ciltlik kütüphanesini İstanbul Arkeoloji Müzesine bağışlamıştır.

CEVAHİR, (Arap.) elmas, pırlanta, yakut, zümrüt, inci gibi kıymetli taşlar ve bunlarla yapılmış süs eşyası. Bk. CEVHER.

CEVÂİZ (Ar. *caize* [= hediye, atiyye] nin çoğulu; Arapça'da, herkesin beğendiği ve bu yüzden bir ülkeden diğerine yayılan şiirlere de caize denir. Araplarda C. kelimesi, savaşlarda herkesin yapamıyacağı kahramanlığı ve yiğitliği göstereceklere vâdedilen para anlamında kullanılır), Osmanlı İmparatorluğunda, Divan-ı Hümayun erkânlığı, vezirlik, beylerbeyilik, valilik ve sancak beyliği gibi yüksek memuriyetlere tâyin edilenlerin, Sadrâzam ile, sadrazamlık ilerigelenlerine vermek zorunda kaldıkları hediyeler.

C. in miktarı, veren ve alanın rütbe ve memuriyetine göre değişmekte ve meselâ valinin tâyin edildiği vilâyetin gelirine göre tesbit olunmaktaydı. C.. önceleri kumaş, çuha, kürk v. b. gibi daha çok giyilecek eşya olarak verilmekteydi. XVII. yüzyılın sonundan itibaren bu usul değiştirilerek C. olarak yalnız para verilmeye başlanmıştır. Teşrifat defterlerinde Sadrâzam ile kapusuna ait ödenekleri gösteren rakamlardan ص (sad) harfi ile belirtilenleri, verilen C. miktarını göstermektedir. Meselâ, Sadaret kethüdaları iki tuğlu beylerbeylerin tâyinlerinde 2500, vezirlerin tâyinlerinde 7500 kuruş C. almakta idiler.

1779 yılından sonra C. alma hakkı, yalnız sadrazamlara verilmiş, Sadrâzamın kethüdası ve kapu halkının tevcihattan böyle bir para alması yasak edilmişti. Bu karara rağmen, bu usul yine devam etmiştir. 1828 yılında ise C. alma usulü tamamen kaldırılmış, fakat kısa bir müddet sonra bu âdete tekrar dönülmüştü. Ancak, bundan sonra alınan C., sadrâzamın ödeneği olmaktan çıkarılarak Mukata'a Hazinesine devredilmiş ve bu suretle elde edilen gelir, memurların maaşlarına karşılık tutulmuştu.

C. usulü, Tanzimatın ilânından sonra kaldırılmıştır.

Vezirlik, divan erkânlığı, valilik ve sancak beyliği gibi vazifelere tâyin edilerek yüksek memurlar arasına karışanlar, sadrâzama ve onun kapusuna dağıttıkları C. i tâyin olundukları memuriyetlerden çıkarmak zorunda idiler. Her ne kadar kanunnamelerde mübaşiriyye, kudumiyye gibi adlarla, halktan vergi alınmaması hususunda kayıtlar bulunmakta ise de, daha sonraları kanunnamelerde yasak edilmiş bulunan bu paraların harc-ı baha veya harc-ı ferman isimleri altında halktan toplandığı görülmektedir.

CEVÂLÎ (Ar. *câliye*nin çoğulu, aslında = vatanından sürülüp çıkarılan halk), cizye (b. bk.) denilen baş vergisini ödemeyi kabul eden ve Müslüman olmıyan Araplardan alınan vergi.

Müslüman olmıyan Arapların ödediği cizye vergisi, bu adı Halife Ömer zamanında almıştır. Peygamber, Kur'anda (IX, 28) kitâbî (Yahudî ve Hıristiyan) şahıslardan alınması emredilen cizye vergisini Arap yarımadasında yaşıyan müşrikler için bir mükellefiyet olarak kabul etmemiş, bunu yalnız Hıristiyan ve Yahudîlere inhisar ettirmişti. Peygamberin ölümünden sonra, Arapların Medine hegemonyasını reddetmeleri üzerine Ebu Bekir'in halifeliği İslâm birliğinin tekrar kurulması için girişilen iç savaşlarla geçmişti. Ömer, halife olunca, Arap ve İslâm birliğini katî bir şekilde kurmak maksadiyle, Yarımadada yaşıyan ve Müslüman olmıyan kitâbî toplulukları Suriye ve Irak'a sürdürmüştü. İşte vatanlarından sürülen ve Müslüman olmıyan

Arapların ödedikleri vicdân hürriyeti vergisine bu sebepten ötürü «sürgün Araplardan alınan cizye vergisi» anlamında câliye veya çoḱul olarak C. denilmiştir.

C. daha sonraları Suriye, Irak ve Mısırda yaşıyan ve Müslüman olmıyan Arap asıllı halkın ödediği baş vergisi olarak umumi bir anlam kazanmıştır.

Abbasîler zamanında ise C. kelimesi cizyenin eşanlamı halini almıştır. Abbasî devlet teşkilâtında cizye vergisinin muhasebesinin görüldüğü daireye Divân - ı cevâlî adı verilmişti.

Kölemenler zamanında Mısırda C. nin anlamı yeni bir değişikliğe uğramış, cizye vergisinin bir kısmı vakıf haline getirilmiş olduğundan, bu çeşit vakıflar da C. adı ile anılmağa başlamıştı. Osmanlılar, Suriye ve Mısır'ı fethettikten sonra Çerkes emîrlerinin tevliyetinde bulunan C. vakıflarını Havass - ı hümâyuna bağlamışlardı. C., Osmanlılar zamanında gittikçe özel bir anlam almış ve Mısır, Suriye ve Irakta yeniden yerleşen yabancı topluluklardan alınan bir vergi anlamına gelmeğe başlamıştır. C. de 7 Mayıs 1855 Nizamnamesi ile kaldırılan cizye ve haraç vergileri ile birlikte tarihe karışmış bir vergidir.

CEVÂLÎKÎ, Ebû Mansur Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. il Hızr (1073 - 1144), Arap dil bilgini. Bağdat'ta doğmuş ve orada ölmüştür. Nizamiye medreses'nde okumuş ve aynı medresede hocası Tebrizi'ye halef olarak Arap dili müderrisliği yapmıştır. C., İbn Kuteybe'nin *Edebü'l - kâtib* adlı eserine bir şerh yazmış, Cevherî'nin *Sıhâh* adlı büyük sözlüğünü hulâsa etmiş, bunlardan başka, Söz dizimi (Syntaxe) ne dair kısa bir eser; Arapçadaki yabancı kelimelere dair *Kitabü'l - muarreb* (Leipzig 1867) adlı bir kitap ve Harîrî'nin *Dürretü'l - gavvâs* adlı eserine bir zeyil v. b. yazmıştır.

CEVAN, Ordu dilinde yazan şair Mirza Kâzım Alinin mahlâsı. Aslen Delhi'li iken sonradan Lucknow'a yerleşmiştir. Doğduğu ve öldüğü tarih kesin olarak belli olmamakla beraber, Beni Narâyan'ın Ordu dili şairlerine mahsus olan *Tezkire - i Cıhan* (1812) adlı eserinde kendisinden bahsedildiğine ve 1815 te, Kalküta'da, Fort - William kolejinde tertibedilen bir müşaaraya katılmış olduğuna bakılırsa, şairin bu sıralarda henüz hayatta olduğu anlaşılıyor. Nevab Ali İbrahim Han'ın *Gülzar - i İbrahim* adlı tezkiresindeki kayıttan, C. ın 1784 tarihlerinde, Benares şehrinde bulunan Ali İbrahim Hana kendi şiirlerinden bazı örnekler göndermiş olduğunu öğreniyoruz 1800 yılında C., Miralay Scott tarafından ve münşilik vazifesiyle Kalküta'daki Fort - William kolejine gönderildi.

Eserleri: 1. Tanınmış eski Hind şair ve ediblerinden Kālidāsa'nın *Śakuntala* adlı 7 perdelik dramatik eserinin Ordu diline bir tercümesi. Kendisi tarafından esere ilâve edilen önsözden, bu tercümenin doğrudan doğruya Sanskrit'-ceden olmayıp, Nevaz Kavishvar adında birisinin hükümdar Ferruh Siyar'ın kumandanlarından Huday Hanın oğlu Mule Hanın emriyle ve Delhi'ye yakın Muttra (Mathurâ) civarında konuşulan Barac lehçesine aslından yaptığı (1716) bir çevirmeden yapıldığı anlaşılıyor. Navaz Kavishvar'ın tercümesi ise sonradan Lallo Lal Ci adlı birisi tarafından bir defa daha gözden geçirilmiş ve 1802 yılında Kalkütada basılmıştı; 2. *Barahmāsa* veyahut *Dustûr - i Hind* adlı manzum eser. Bu eserde Hindistanın ayrı ayrı mevsimleri ve coğrafi hususiyetleri, gerek Hindûların ve gerekse Müslümanların türlü bayram günleri tarif ve tasvir edilmektedir; 3. Firişte tarihinin *Behmenî'ler Hanedanı* kısmının Ordu diline tercümesi; 4. Gilchrist'ın arzusu üzerine *Kur'-anın* Orducaya tercümesi; 5. *Singhâsan Battisi* (Lallo Ci ile birlikte); 6. C. ın ayrıca bir de *Hiradefrûzu* vardır ki, burada Mir - ü Sevda'lardan seçilmiş şiirler zikredilmektedir.

C. ın iki oğlu olan Ayân ve Mümtaz da, Ordu dili edebiyatı tarihinde oldukça önemli bir yer tutarlar.

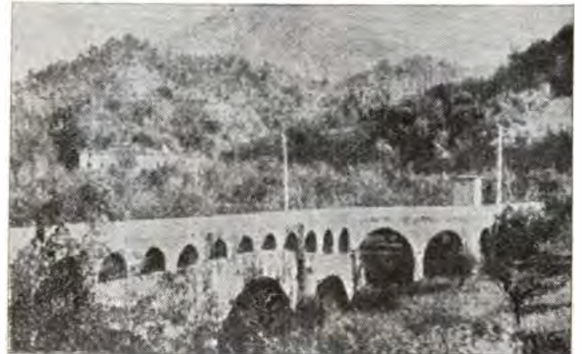
CEVANŞİR (VII. yüzyıl), Gardman beyliğinin hükümdarı. Gardman, bugünkü Azerbaycanın Karabağ bölgesinde bulunuyordu. C. VII. yüzyılın ilk yarısında Arap - İran savaşlarında Sasani ordusuna yardım etmişti. Hükümdarlığı sırasında Ermeni, Gürcü ve Alban derebeyleriyle siyasi ittifak yapmış, bunların ve Bizansın yardımiyle Sasanilere, sonra Araplara karşı Gardman'ı korumağa muvaffak olmuştur. 642 yılında Muğîra b. Şa'ba kumandasındaki Arap ordularının Azerbaycandaki ileri yürüyüşlerini durdurabilmiş ise de, 647 de Velîd b. Ukba'nın Bardaa'ya girmesi üzerine Araplarla sulh yapmağa mecbur olmuş ve onların yüksek hâkimiyetlerini tanımak zorunda kalmıştı. Nihayet derebeylerin kendi aralarında meydana gelen mücadelede Bardaa şehrinde öldürüldü.

CEVBERÎ, Abdurrahman b. Osman Zeyni'd - dini'l - Dimaşkî (ölm. XIII. yüzyılın ilk yarısı), ünlü Arap tabiat bilgini. İslâm ülkelerini ta Hindistana kadar gezip görmüş, sonra Âmid ve Hisn Keyfâ emîri Melikü'l - Mes'ud- (tahta çıkışı 1221/1222) un sarayına girmiş ve bu hükümdar adına *Kitabü'l - muhtar fî keşfi'l - esrâr vü hetki'l - estâr* adlı kitabını yazmıştır. Zamanının örflerini göstermesi bakımından çok önemli olan bu eserde, yazar seyahatleri sırasında rasladığı kimselerin, tabip geçinenlerin, simyacıların türlü hilelerini anlatır. *Kitabü'l - halâl* adlı bir eseri daha vardır.

CEVDET PAŞA: bk. AHMET CEVDET PAŞA.

CEVEDALE [*çevedāle*] **MONTE** (İta. = C. dağı; Alm. Zufallspize veya Fürkelen), Tirol ile İtalyan sınırlarındaki Ortler Alpleri grupunun yükseklik bakımından üçüncü zirvesi. Yüksekliği 3 774 m dir. Zufallferner geçidi ile Martell vâdisi (Alm. Martelltal) ne, burası da Cevedale geçidi (Alm. Cevedalepass, 3 271 m) ile Val Furva vâdisi (İta. Val Furva) ne bağlıdır.

CÉVENNES [*sevęn*], Güney Fransada, Masif Santral (Massif Central) ın dik ve derin şekilde yarılmış doğu kenarı. Çok yeri kristalin şistlerden bir yapı gösteren C. in ortalama yüksekliği 1 500 m (Mt. Mézenc'te 1 754 m) dir. Burası derin vâdilerle keskin doruklara (serres) bölünmüş, çok inişli çıkışlı bir bölgedir. C., Atlas Okyanusunun etkisi altında kalan yüksek iç bölgelerin sisli ve sert ikli-

C É V E N N E S

miyle ılık Akdeniz iklimi arasındadır. Akdenize dönük olan çukur yerlerinde zeytin, üzüm yetişir, ipekböceği beslenir Vâdi boylarında koyun yetiştirilir. Merkezi A ès'dir. Taşkömürü elde edilen yerleri vardır. Sarp yerleri, din mücadeleleri sırasında kaçanlara sığınak olmuştur. Fransız Protestanlarının devamlı olarak kovalanması 1702 de burada kanlı didişmelere yol açmış, «C. savaşları» adı verilen bu çarpışmalar, ancak 1710 da sona ermiştir. Bu hareket için bk. CAMISARD'LAR.

C. Irkı (Fr. Race cévenole): Antropolojide, Batı Avrupanın kısa boylu, esmer ve brakisefal insan ırkı. J. Deniker (*Les races et les peuples de la terre*, 1900. 2. bas. 1926, s. 412) tarafından ayırdedilmiş olan bu ırkı, Fransanın Cévennes dağları bölgesinde yaşıyanlar teşkil eder. «Batı ırkı» (Race occidentale) da denilen bu ırk, Deniker'e göre, şimdi Avrupada yaşıyan altı insan ırkından biridir (öbürleri: 1 Kuzey ırkı [Race nordique], 2. Doğu ırkı [Race orientale], 3. İber-Adalar ırkı [Race ibéro-insulaire], 4. Kıyı veya Atlantik-Akdeniz ırkı [Race littorale ou atlanto-méditerranéenne], 5. Adriya ve Dinar ırkı [Race adriatique ou dinarique]).

Edebiyat: Victoria devrinin ikinci yarısında yaşamış olan üç büyük İngiliz romancısından biri. Robert Louis Stevenson (b. bk., öbürleri: George Eliot [b. bk., kadın] ile Thomas Hardy, b. bk.) 1878 yılında C. dağlarında 12 günlük bir gezinti yapmıştır. 22 Eylülde Le Monastier'den hareket ederek 3 Ekimde St. Jean du Gard'a varmıştır. Yaya yaptığı bu gezintide, Modestine (lûgat anlamı: «alçakgönüllü») adlı bir dişi eşek kendisine yol arkadaşlığı etmiştir. Stevenson bu gezintiye ait hâtıra ve intıbalarını 1879 da *Travels with a Donkey in the Cévennes* (C. de bir eşekle birlikte seyahat) adlı eserde yayımlamıştır. XIX. yüzyıl İngiliz nesrinin şaheserlerinden biri olan bu kitapta, yazar, Modestine'le yaptığı arkadaşlığı onun huyunu, kaprislerini, hattâ «düşünce» lerini anlatır. Bölgenin güzel manzarası, köylü kızları, muhafazakâr halkı, folkloru ve fırtınalı tarihi de çekici bir üslûpla canlandırılmıştır. Tarihten. Calvin'ci (Protestan) C. lı Camisard'lar (b. bk.) ın 24 Temmuz 1702 de Pont-de Montvert (Lozère) de, Pierre Seguier'nin önderliğiyle ayaklanması, Katolik başpapaz Abbé du Chayla'yı öldürmeleri, Seguier'nin yakalanması, ceza olarak sağ eli kesildikten sonra kendisinin yakılması; folklordan, Gévaudanlı kurt (Bête du Gévaudan) un 1765 te civardaki 100 çocuğu parçalayıp yemesi, anlatılan olaylar arasındadır. Eserin en canlı kısımlarından biri de yazarın, Nôtre-Dame-des-Neiges manastırında, beyazlara bürünmüş Trappist (b. bk.) keşiş Père Apollinaire (İng. Apollinaris) ile yaptığı konuşmanın anlatılışıdır.

CEVF (El-Cavf, El-Cof; İngiliz kaynaklarında Jauf; Cavf as-Sırhan), Kuzey Arabistanda Nufud çölünün kuzey kenarındaki kurak çanaklardan birinde, Necid'in kuzeyindeki Vâdî Sirhan üzerinde ve Suriye toprakları yakınında büyük bir vaha. Nüfusu 10 000 den fazladır. Geniş bir alana yayılmış bulunan C te zengin hurmalıklarla bunlar arasında bulunan arpa tarlaları uzanır. Her biri 1200-1300 nüfuslu birkaç köyü vardır. Silâh ve hurma ticareti önemlidir.

Tarih: Cevf üs-Sirhan bölgesi en eski çağlardan itibaren Arap Kinde boyunun yerleşme sahalarından biridir. Bu bölgede kurulan Kinde prensliği Doğu Roma İmparatorluğunun nüfuzu altında, Hıristiyanlığı kabul etmiş ve imparatorluğun vasallerinden biri olmuştu.

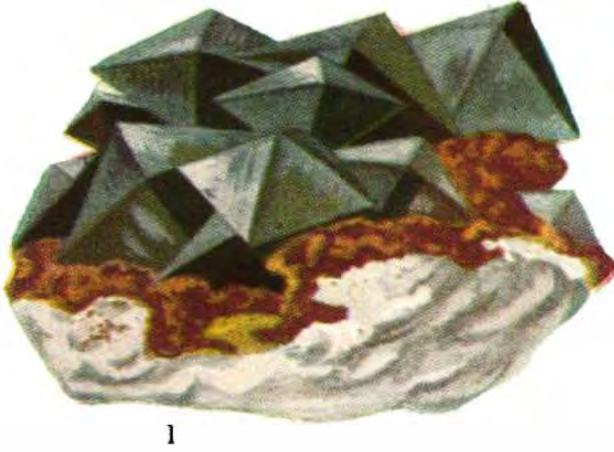
Bölgenin merkezi Dûmetü'l-Cendel kasabasının tarihi ise Peygamber İsmail'e dair efsanelere karışmaktadır. İsmail'in çocukları Tibâme'den çıkmaya başladıkları zaman bunlardan Dûme, Cevfü's-Sirhan'a gelerek, bu kasabayı cendel (büyük yekpare kaya) ile bina etmiş olmakla kasaba bundan mülhem olarak Dûmetü'l-cendel adını almıştır. Dûmetü'l Cendel 5 fersah uzunluğunda bir surla çevrili olup, Şam ile Medine yolu üzerinde, Tay dağlarının eteğinde, Şam'a 7 konak mesafede kurulmuştur. Himyer devletinin zengin topraklarını teşkil eden bu vâdi, 370 tariblerinde Habeşlilerin eline geçmiş, 542-570 yılları arasında meşhur Mârib seddi (Seylü'l-Arim) nin yıkılması üzerine iktisadi ve siyasi önemini kaybetmiştir.

629 da Peygamber Muhammed, Tebük seferini (b. bk.) yaptığı esnada Halid b. Velîd tarafından bir gece baskını ile ele geçirilen Dûmetü'l-cendel, İslâm hâkimiyeti altına girmiştir. Bölgeye hâkim bulunan Kinde prenslerinden Ukaydir b. Abdü'l-Melik, bu savaş esnasında esir düşerek İslâmiyeti kabul etmiş, kendisi için zekât, Hıristiyan teb'ası için cizye vermeyi taahhüdetmiştir. Kardeşi Hassân ise savaşta öldürülmüştür. Peygamberin ölümünden sonra, sözünden dönen Ukaydır, Cevfü's-Sirhan'ı terkederek Irak'a çekilmiş ve Hıre'de Aynü't-Temr vâdisinde yine aynı isimle anılan bir kale yaparak yaşamaya başlamışsa da, Halife Ömer zamanında, 635 te yine Halid b. Velîd tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Ukaydir'in Cevfü's-Sirhan'dan ayrılması üzerine burada kalan diğer kardeşi Hurays ise İslâmiyetten ayrılmamış ve bu suretle buradaki Kinde prensliğini devam ettirmiş, hattâ kızını Halife Yezîd ile evlendirerek bu prensliğin durumunu takviye etmiştir.

Ali ile Muaviye arasındaki ihtilâfı halletmek üzere toplanan hakem heyeti bir rivayete göre Dûmetü'l-Cendel'de içtima etmiştir (bk. HAKEMEYN). Cevfü's-Sirhan bundan sonra, Suriye tarihi çerçevesi içinde bölgeye hâkim olan devletlere tâbi prenslikler tarafından idare edilmiştir. Osmanlı hakimiyetinin 1579 dan itibaren Yemende katî olarak yerleşmesi üzerine bu imparatorluğa bağlanmış, fakat 1632 de başlıyan isyan neticesinde Mârib'de teşekkül eden Zehiri emaretine tâbi olmuştur 1843 te Yemen valisi Hüseyin Paşanın gayretleri ile tekrar Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştır. C İslâm tarihinde bölge, zırh ve silâh imalâtında epeyce önemli merkezlerden biri olarak şöhret bulmuştur. XIX. yüzyıl başında ise, bölgenin sanayi bakımından önemini kaybetmeye başladığı burasını ziyaret eden Avrupalı seyyahların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bundan sonra gittikçe geriliyen bölgede ancak demircilik, kunduracılık gibi küçük sanatlar pek geri bir şekilde devam etmiştir. Vahhabî isyanı üzerine, esasen yerli halk tarafından kabul edilmiş bulunan bu mezhep, C. de bir müddet hâkim olmuşsa da, 1855 ten sonra bölge, Şammar boyunun hükmü altına girmiş, 1917 de ise Su'udî Arabistan kırallına tâbi olmuştur. C., şimdi Su'udî Arabistan kırallığının kuzey vilâyetlerinden biridir.

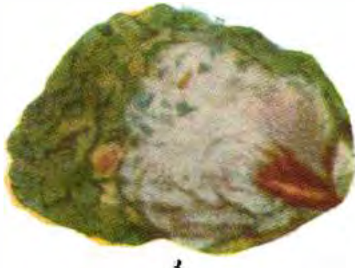
El-Cevf ve Cevfü's-Sirhan'dan başka bu ismi taşıyan daha bir çok yer vardır. Bunlardan Derbü'l-Cevf, Basra'da bir mahalle olup, hadîs ravilerinden Hayyân el-A'rec el-Cevfî ile Abû Şaşa Câbir b Zeyd el-Cevfî buraya mensupturlar. C ismine Endülüste, Yemâmede, Hicazda ve daha bazı yerlerde de tesadüf edilmektedir.

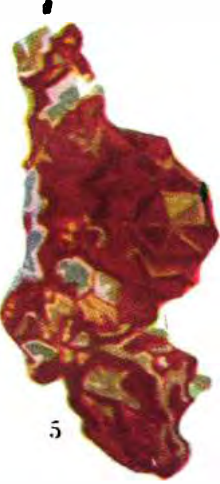
CEVHER I

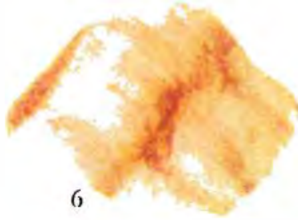

1

2

4

3

5

6

7

8

9

I. ALTIN CEVHERİ: 4. Nabit Altın. II. ALÜMİNYUM CEVHERİ: 2. Boksit. III. ANTİMUAN CEVHERİ: 8. Stibnit. IV. ARSENİK CEVHERİ: 1. Arsenopirit. V. BAKIR CEVHERLERİ: 5. Nabıt Bakır, 7. Kalkopirit, 9. Malakit. VI. BİZMUT CEVHERİ: 3. Bizmutinit. VII. BOR CEVHERİ: 6. Kolemanit.

CEVHER II

1

2

3

4

5

7

6

8

9

10

I. CIVA CEVHERİ: 1. Zencefre. II. ÇİNKO CEVHERLERİ: 2. Sfalerit (Blend), 3. Kalamin (Hemimorfit). III. DEMİR CEVHERLERİ: 5. Manyetit, 7. Hematit, 8. Limonit, 10. Siderit. IV. GÜMÜŞ CEVHERLERİ: 4. Nabit gümüş. 6. Prustit. V. KALAY CEVHERİ: 9. Kasiterit.

CEVHER III

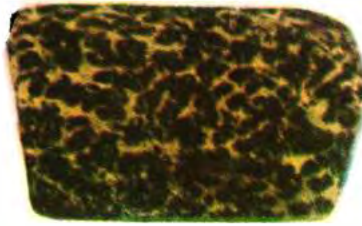

1

2

3

4

5

6

7

8

I. MANGANEZ CEVHERLERİ: 1. Pirolüzit, 7. Psilomelan. II. KURŞUN CEVHERLERİ: 2. Galen, 3. Serusit, 5. Anglezit. III. KOBALT CEVHERİ: 4. Smaltit. IV. KROM CEVHERİ: Kromit. V. KÜKÜRT CEVHERİ: 8. Nabit kükürt.

CEVHER IV

I. MOLİBDEN CEVHER: 1. Molibdenit. II. NİKEL CEVHERİ: 2. Nikkolit. III. PLÂTIN CEVHERİ: 3. Nabit plâtin. IV. TUNGSTEN CEVHERLERİ: 4. Şelit, 9 Volframit. V. TİTANYUM CEVHERLERİ: 5. Rutil, 6. Titanit. VI. VANADYUM CEVHERİ: 7. Vanadinit. VII. URANYUM CEVHERLERİ: 8. Tobernit, 10. Pehblend, 11. Otünit.

CEVHER [Fel.] (Töz, Fr. Substance): 1. Değişikliğe uğrıyan şeylerde değişmeden kalan esas C. bu değişmiyen, değişen şeylerin dayanağı; bir şeyin daima o şey kalmasını sağlıyan sağlam temel olarak düşünülür.

2. Aristo, C i, felsefeye göre, *birinci C.*: münferit varlık hakkında yüklemler ileri sürülebilen, fakat kendisi hiçbir zaman yüklem (b. bk.) olamıyan süje (b. bk.); *ikinci C.*: insan, hayvan gibi fert olmadığı için asıl varlık olmıyan, fakat bir önerme (b. bk.) de süje olabilen, yani cümlede C. in yerini tutan genel kavram diye ikiye ayırır.

3. Kendi başına ve kendinden var olan; başka bir varlığın sıfat (b. bk.) ı olmıyan.

4. Asıl var olan; varlığı için başka bir varlığa ihtiyacı olmıyan. Bu tarife göre, dar anlamda C., ancak Tanrı olabileceğinden, panteist (b. bk.) olmıyan (Descartes, Leibniz... gibı) bazı düşünürler, a. Yaratan (yahut yaratılmıyan) cevher; b. Yaratılan C. diye bir ikilik kabul etmişlerdir (1,2 a., 3,4 anlamlarında C., «sadece görünen» in karşıtı olarak anlaşılmalıdır).

5. Müdrikenin kategori (b bk.) lerinden biri. Bu tarife uyan C., tecrübeden önce gelen (apriori), fakat sentetik - yani bilgiye temel - olan, başka deyimle, *A*, *B* dir gibi kategorik (b. bk.) bir hüküm kurmayı mümkün kılan bir kavram; zihnin, birçok nitelikleri bir araya toplayıp birlik kurmak için kullandığı bir temel kavramdır (Kant).

6. Kimya bakımından iyice belirlenmiş, fizik - kimya özellikleri sayesinde başka cisimlerden iyice ayrılan madde.

7. Kimya ve Jeolojide, içinde belirli bir maden bulunan toprak. Bakır cevheri gibi.

8. Geniş anlamda, bir eserin, bir öğreti (doktrin)nin, yahut genel olarak, herhangi bir olayın özü, canalıcı noktası demektir.

Cevhercilik [Fel.] (Tözcülük, Fr. Substantialisme). Cevher'in 1-4 anlamlarında bir veya birkaç cevherin varlığını, bir temel fikir olarak kabul eden her türlü öğreti (doktrin).

CEVHER (Maden Cevheri; Fr. Minerai, minerai métallique, Ing. Ore. Alm. Erz): 1. Günlük konuşma dilinde, umumiyetle mineral (Fr. minéral), yani tabiî olarak zuhur eden, mütecanis, muayyen bir bileşimi bulunan ve uzvî bir fonksiyonun neticesinde teşekkül etmiş olan cisim; 2. Mineralojiye göre umumiyetle mineral ve bılhassa maden (Fr. métal) ve madensi (Fr. métallo ïde) ihtiva eden mineral; 3 Madencilik tekniğinin bir terimi olarak içinden bir veya birçok madenin iktisadî olarak çıkarılması mümkün olan ve tabiatta bulunan madde.

Umumiyetle ilmî bir tarif olarak kabul edilen bu sonuncu tarif, doğrudan doğruya maden elde edilmesini hedef tutmamaktadır. Halbuki madenlerin bileşikleri de mevzubahis olabilir. Meselâ krom C inden umumiyetle metal krom yerine, krom ile demirin çeşitli karışımları veya çeşitli krom bileşikleri elde edılir. Bundan başka, bazen madensiler veya bunların bileşiklerinin iptidaî maddeleri de C. sınıfına sokulur. Meselâ, kükürt C i, pirit C i, gibi. Şu halde daha geniş mânada tarif etmek istersek, madencilık usulleri ile çıkarılan, esas itibariyle minerallerden meydana gelen ve işlenmesi bir kâr temin eden her şeye C. demelidir.

Bir maddenin C. sayılmasında önemli olan, onun iktisadî olarak işlenebilmesidir. Bu da çeşitli faktörlere bağlıdır elde ediliş şekli, taşıma ve başka masrafları (madenin piyasa fıatı, teknik imkânlar) gibi. Meselâ, taşımaya imkân bulunmıyan bir yerdeki zengin maden yatağı C. sayılmadığı halde, daha elverişli bir yerdeki düşük dereceli bir yatak, C. sayılabilir. Bunun gibi bugün C. sayılmıyan bir madde, gelecekte, yukarıda belirtilen faktörlerdeki değişmelerle C. hüviyetini kazanabilir.

C. içerisindeki ana madenden başka, ikinci derecede madenlerin bulunması da çok önemlidir. Bu ikinci derecedeki maddelerin, iktisadî olarak elde edilebilmeleri veya aksine asıl madenin elde edilişi sırasında oynıyabilecekleri zararlı rol, iptidaî maddenin C. olabilmesine veya tamamen kıymetsiz bir hale gelmesine sebep olabilir.

Bir C in tenör (teneur) ünün, yani içindeki kıymetli madenin yüzde nispetinin bir asgarî hududu vardır. Bu hudut bilhassa madenin piyasa fiyatına ve elde edilme masraflarına göre değişir. Maden piyasası yükseldikçe, asgarî tenör de düşer. Fıyatların yüksek olduğu devrelerde çok düşük tenörlü C. lerin işlenmesi mümkün olduğu halde, piyasa düştüğü zamanlarda ancak yüksek tenörlü C. ler işlenebilir. Çeşitli yerlerdeki elde etme masrafları arasındaki fark o derece önemlıdir ki, birbirinin aynı vasıflarda iki maldan biri kıymetli bir C., diğeri ise tamamiyle kıymetsiz bir madde mahiyetinde olabilir. Şu halde esas olan, C. deki maden muhtevasının değeri, bu madeni elde etme masraflarından fazla olmasıdır.

C. de içinde maden bulunan minerale *C. minerali* denir. Umumiyetle kıymetsiz ve genel olarak ekseriyeti teşkil eden öteki minerallere ise *gang* (gangue, Arap. acine) denir. C lerin gerek taşınmasında, gerek ergitilmesinde, bu gang maddeleri, boşuna masrafa sebep olur. Bu yüzden çok defa, C. taşınmadan önce gang maddeleri fizikî bir ayırmaya, C. kıymetli maden bakımından bir zenginleştirilmeye tabi tutulur ve çok defa, ancak bu suretle C. vasfını kazanabilir.

Bir C. den bir tek maden veya çeşitli madenler elde edildiğine göre, C ler bu bakımdan *basit C.* ve *kompleks* (yani *mürekkep*) *C.* olarak sınıflandırılabilir. Demir, manganez, alüminyum civa, kalay, krom C. leri basit C. ler olup umumiyetle bunlardan ancak bu sayılan madenler elde edilir. Altın, tek başına elde edilebildiği gibi, çok defa, yanında gümüş de bulunur. Buna karşılık, altın, gümüş, kurşun, çinko, bakır, kobalt, antimuan, nikel C lerinden ekseriya iki veya üç maden elde edılır. Bazı kompleks C. lerden ise dört beş maden birden çıkarılır. Arsenik, bizmut, kadmiyum, selenyum gibi bazı madenler ise, başka maden C lerinin ergitilmesi sırasında ikinci derecede mahsuller olarak elde olunurlar.

Bir mineralin bileşimine çeşitli madenler girebildiği gibi, muayyen bir maden de çeşitli minarellerin bileşiminde bulunabilir. Bu çeşitli minerallerin birçoğu madenin elde edilmesine elverişli olmıyabilir. Bunlar daha çok mineralojik bir önem taşırlar; maden sanayiinde, iptidaî madde olarak değerleri yoktur. Minerallerin, sınaî olarak maden elde edilmesinde kullanılanları, C. minerallerdir.

Bazı hallerde C. den metalin çıkarılmasına lüzum olmaz ve C. olduğu gibi kullanılır. Meselâ, krom - manyezit tuğlası, krom metali, kromit C inden ayrılmadan kromit manyezitle karıştırılmak suretiyle yapılır. Türlü bakımlardan C. ler, *nabit C.* (Fr. minerai natif, yani tabiatta sâf maden veya madensi olarak bulunan C) ler sayılmadan, şu şekilde de sınıflandırılır; 1: *Alçak tenörlü C.* (minerai pauvre, minerai à faible teneur): verimi az olan C.; 2 *Yüksek tenörlü C.* (minerai riche, minerai à haute teneur): verimli C.; 3. *Ham C.* veya *tuvenan* (minerai brut, tout venant): ocaktan

CEVHER MİNERALLERİ

Maden	Cevher Minerali		Tenör ifade şekli	Cevher Tenörü		Umumiyetle beraber bulunan madenler	Türkiyede çıktığı yerler (Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından tespit edilmiştir)
	Adı	Terkibi		Asgari	Vasati		
I. Altın	1. Nabit Altın (Or natif)	Au	gr/ton	4.5 gr/ton	10 gr/ton	Ag	Bolkardağ Madeni, Keban Madeni, Balya (kurşun cevherleri içinde)
	2. Kalaverit (Calavérite)	$AuTe_2$					
	3. Silvanit (Sylvanite)	$(Au, Ag)Te_2$					
II. Alüminyum	Boksit (Bauxite)	$Al_2O_3 \cdot 2H_2O$	% Al_2O_3	% 30	55 - 65		Zonguldak, Akseki
III. Antimuan	Stibnit (Stibnite)	Sb_2S_3	% Sb			Ag	Turhal, İvrindi, Edremit, Göynük
IV. Arsenik	1. Arsenopirit (Arsenopyrite)	FeAsS	% As_2O_3	Tali mahsul olarak elde edilir			Işıkdağ, İzmir dolayı, Madran Dağı (Aydın), v. b.
	2. Realgar (Réalgar)	AsS		% 70; fakat ticarî kıymeti yoktur			Mırsallı, Gerede, Balya, Kemer Yayla (İzmir), İvrindi
V. Bakır	1. Nabit Bakır (Cuivre natif)	Cu	% Cu	0,7	1 - 5	Au, Ag	Derekutu (Çorum), Urvay (Çankırı)
	2. Bornit (Bornite)	Cu_5FeS_4					Murgul, Seyitler (eski adı: Kuvarshan; Artvin), Ergani Madeni, v. b.
	3. Kalkozin (Chalcosine)	Cu_2S					Seyitler (eski adı: Kuvarshan: Artvin)
	4. Kalkopirit (Chalcopyrite)	$CuFeS_2$					Murgul Ergani Madeni, Seyitler (Artvin) Akdağ Madeni, Kızılkilise, İsrail (Tirebolu, Giresun), Harköy, Lahanos, v. b.
	5. Enarjit (Enargite)	Cu_3AsS_4					Gümüşhane
	6. Malahit (Malachite)	$CuCO_3 \cdot Cu(OH)_2$					Karabek (Elazığ), Eskiköy (Elazığ), Miskinköy (Siirt)
	7. Kovelit (Covéllite)	CuS					Murgul, Ergani Madeni, Kırangöl (Malatya)
	8. Küprit (Cuprite)	Cu_2O					Derekutu (Çorum), Urvay (Çankırı), Kırangöl (Malatya)
	9. Azürit (Azurite)	$2CuCO_3 \cdot Cu(OH)_2$					Murgul, Ergani Madeni, Hendek
VI. Berilyum	Beril (Béryll)	$Be_3Al_2(SiO_3)_6$	% BeO	8	10 - 12		Gördes (Manisa)
VII. Bizmut	Bizmutinit (Bismuthinite)	Bi_2S_3	% Bi		40 - 46	Tali mahsul olarak elde edilir, W	Karakeban (Divrik)
VIII. Bor	1. Kolemanit (Coémanite)	$2CaO \cdot 5B_2O_3 \cdot 5H_2O$	% B_2O_3				Emet (Kütahya), Espey (Kütahya), Hisarcık (Kütahya), Kestelik (Mustafa Kemal Paşa, Bursa), Bigadiç
	2. Razorit (Rasorite, Kernite)	$Na_2O \cdot 2B_2O_3 \cdot 4H_2O$					—
	3. Borasit (Boracite)	$5MgO \cdot MgCl_2 \cdot 7B_2O_3$					—
	4. Üleksit (Ulexite)	$NaCaB_5O_9 \cdot 8H_2O$					Bigadiç

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CEVHER MİNERALLERİ

Maden	Cevher Minerali		Tenör ifade şekli	Cevher Tenörü		Umumiyetle beraber bulunan madenler	Türkiyede çıktığı yerler (Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından tespit edilmiştir)
	Adı	Terkibi		Asgari	Vasati		
IX. Cıva	Zencefre (Cinabre)	Hg S	% Hg	0,25	1 - 3		Sızma (Konya), Halıköy (İzmir)
X. Çinko	1. Sfalerit (Sphalérite)	Zn S	% Zn	3		Pb	Balya, Altınoluk, Keban, Harköy, Karasu, Bolkardağ, Ergani Madeni, Seyitler (Artvin), Gümüşhacıköy, Harap Maden, v. b.
	2. Smitsonit (Smithsonite)	Zn CO_3					Bergama
	3 Hemimorfit (Hemimorphite, Calamine)	H_2 Zn Si O_5					Bolkardağ
	4. Zensit, Zinkit (Zincite)	Zn O					—
XI. Demir	1. Manyetit (Magnétite)	Fe O · Fe_2O_3	% Fe	30	50 60	Mn	Divrik, Hasançelebi, Avnik, Avasmant. v. b.
	2 Hematit (Hématite)	Fe_2O_3					Büyük Eğmir, Çamdağ, Karataş (Şarkikaraağaç yakınında, İsparta)
	3 Limonit (Limonite)	$Fe_2O_3 \cdot nH_2O$					Büyük Eğmir, Çamdağ, Demirköy, Kabaklar (Kütahya)
	4. Siderit (Sidérite)	Fe CO_3					Hasançelebi
XII. Gümüş	1. Nabit gümüş (Argent natif)	Ag	gr/ton	300 gr	300-1000 gr	Au, Pb	Balya
	2. Arjantit (Argentite)	Ag_2 S					Bolkardağ Madeni
	3. Serarjirit (Cérargyrite)	Ag Cl					—
	4. Prustit (Proustite)	Ag_3 As S_3					Keban Madeni
XIII. Kadmiyum	Grinokit (Greenockite)	Cd S	% Cd			Zn. Tali mahsul olarak elde edilir	—
XIV. Kalay	1. Kasiterit (Cassitérite)	Sn O_2	% Sn	0,5	1 - 5	W	Köprüköy (Keskin)
	2 Stannit (Stannite)	$Cu_2S \cdot FeS \cdot SnS_2$					—
XV. Kobalt	1. Smaltit (Smaltite)	Co As_2	% Co	0,1	Konsantre 8 - 10	Ag, Cu	Ergani Madeni
	2. Kobaltit (Cobaltite)	Co As S					—
XVI. Kurşun	1. Galen (Galène)	Pb S	% Pb	3	5 - 10	Zn, Ag	Balya, Altınoluk Keban Madeni, Harköy, Karasu, Bolkardağ, Gümüşhacıköy, Denek Madeni, Akdağ Madeni, Ergani Madeni, v. b.
	2. Serusit (Cérussite)	Pb CO_3					Bolkardağ Madeni, Ulukışla
	3. Anglezit (Anglésite)	Pb SO_4					Bolkardağ Madeni
XVII. Kükürt	Nabit kükürt (Soufre natif)	S	% S	10	30 - 40		Keçibörlen, Sarayköy

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CEVHER MİNERALLERİ

Maden	Cevher Minerali		Tenör ifade şekli	Cevher Tenörü		Umumiyetle beraber bulunan madenler	Türkiyede çıktığı yerler (Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından tespit edilmiştir)
	Adı	Terkibi		Asgari	Vasati		
XVIII Krom	Kromit (Chromite)	$FeO \cdot Cr_2O_3$	% Cr_2O_3	32	40 - 50		Eskişehir, Orhaneli, Fethiye Pozantı. Guleman bölgeleri. v. b.
XIX. Manganez	1. Pirolüzit (Pyrolusite)	MnO_2	% Mn	35	45 - 55	Fe	Ereğli - Devrek yöresi (Zonguldak)
	2. Psilomelan (Psilomélane)	$Mn_2O_3 \cdot nH_2O$					Ereğli - Devrek yöresi (Zonguldak)
	3. Bravnit (Braunite)	$3Mn_2O_3 \cdot MnSiO_3$					Burunkışla (Yozgat)
	4. Manganit (Manganite)	$Mn_2O_2 \cdot H_2O$					Karaboya - Güllük köy (Ereğli Zonguldak), Pirolüzit yataklarında tali mineral olarak
XX. Molibden	1. Molibdenit (Molybdénite)	MoS_2	% MoS_2	0,4	1 - 3		Gelemiç (Bursa), Hüseyinbey obası, Kalabak (Edremit), v. b.
	2. Vülfenit (Wulfénite)	$PbMoO_4$					—
XXI. Nikel	1. Pentlandit (Pentlandite)	(Fe, Ni) S	% Ni	1,5	1,5 - 3	Cu, Pb	Ergani Madeni
	2. Garniyerit (Garniérite)	$H_2(Ni, Mg) SiO_3 \cdot H_2O$					Bazı Serpantin (Serpentine) - lerde tali mineral olarak
	3. Nikkolit (Niccolite)	Ni As					Divrik bölgesi, Ergani Madeni
XXII. Plâtin	1. Nabit plâtin	Pt	gr/ton	3	9	Pt grupu	Bazı Serpantin (Serpentine)-lerde eser halinde
	2. Sperlit (Sperlite)	$PtAs_2$					—
	3. Küperit (Cupérite)	Pt As S					—
XXIII. Titanyum	1. İlmenit (Ilménite)	(Fe Mg, Mn) TiO_3	% TiO_2	3	4 - 40	Fe	Doğu Karadeniz kıyıları boyunca
	2. Rütil (Rutile)	TiO_2					Manisa ve Denizli, kristal komplekslerinde
	3. Titanit (Titanite)	$CaTiSiO_5$					Ödemiş
XXIV Uranyum	1. Pehblend (Pechblende, Uraninite)	Gayrı saf UO_2	‰ U_3O_8	1	1 - 1,5	Ag Cu, Co Pb, V	Şebinkarahisar, Efendi Deresi, Karakeban (Divrik)
	2. Karnotit (Carnotite)	$K_2(UO_2)_2(VO_4)_2 \cdot 3H_2O$					—
	3. Torbernit (Torbernite)	$CuUO_2(PO_4)_2 \cdot 12H_2O$					Karakaya, Karakeban (Divrik)
	4. Otünit (Autunite)	$Ca(UO_2)PO_4 \cdot 2,5 - 10 H_2O$					Karakaya
XXV. Vanadyum	1. Patronit (Patronite)		% V_2O_5	2	3 - 5	Pb	—
	2. Roskolit (Roscoelite)	Vanadyum mikası					—

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Maden	Cevher Minerali		Tenör ifade şekli	Cevher Tenörü		Umumiyetle beraber bulunan madenler	Türkiyede çıktığı yerler (Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından tespit edilmiştir)
	Adı	Terkibi		Asgari	Vasati		
	3 Vanadinit (Vanadinite)	$Pb_5C(VO_4)_3$					Keban Madeni mağaralarında
XXVI Volfram veya Tungsten	1 Şelit (Scheelite)	$CaWO_4$	% WO_3	0,3	4 - 10		Uludağ, Dedeçalı
	2 Volframit (Wolframite)	(Fe, Mn) WO_4					Uludağ
	3 Hübnerit (Hübnérite)	Mn WO_4					—
	4. Ferberit (Férbérite)	Fe WO_4					—

çıktığı halde C. ; 4. *Som C* (minerai massif): muamele görmeden satılabilen veya ergitilmeye gönderilebilen C. ; 5. *Şeydaj C. i*: (minerai à trier, minerai de scheidage): tavuklanacak (tavuklama som C parçalarını elle ayıklama) veya şeydaj (scheidage = çekiç kullanarak elle ayıklama) yapılacak C. ; 6. *Şeydaj yoliyle ayıklanmış C.* (minerai scheidé); 7. *Konsantransyon yoliyle zenginleştirilmeye lüzum gösteren C.* (minerai à concentrer); 8. *Konsantre C.* (minerai concentré): çeşitli yollarla (hidrolik flotasyon [flattation veya flottage = yağla kaplı C. i çalkalama yoliyle, gang'dan ayırıp yüzdürme ameliyesi], manyetik, v. b) tenörü yükseltilmiş C, gördüğü muameleye göre, *yıkanmış C.* (minerai lavé), *flote C.* (minerai flotté), v. b. denir; 9. *Ergitilecek C.* (minerai à traiter): metalin, cevherden ergitilme yoliyle çıkarılması gereken C., Tabloda, belli başlı madenlerin en çok tanınan ve kullanılan C. mineralleri gösterilmiştir. Ayrıca, bu minerallerin kimyasal formülleri; bir arada raslanan mineraller; C. lerde en az ve ortalama tenörler ve Türkiyede çıktığı yerler belirtilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu tenör rakamları izafidir, zamanla değişirler; ancak bir fikir vermek üzere konulmuşlardır. Bk. MADEN. MADENCİLİK, MİNERAL, METAL, METALSİ, MADEN OCAKLARI, MADEN YATAKLARI, METALÜR İ, MİNERALOJI, KRİSTALOGRAFİ, KAYAÇ (Roche), PETROLOJİ. PETROGRAFİ.

CEVHER, Ebu'l - Hasan C. b. Abdullah (ölm. 992), Fatimîlerin kumandanlarından biri. El - Kâtib lâkabı ile de anılan C., Kayrevan'a Bizans ülkelerinden köle olarak getirilip satılmış ve birçok efendiler değiştirdikten sonra Halife el Mansûr'a takdim edilmiştir. Mansûr, C. i hizmetine almış, halifenin oğlu el - Muiz de C. i azadetmiştir. C önce divan kâtibi, az sonra da vezir ve serdar olmuştur. C. Fatımîler'e karşı koyan ve kendisine emîrülmüminin sanını veren Sicilmâse emîri Muhammed b. Vâsûl üzerine Mağrib'e gönderilmiş ve bu seferde yüksek bir idare kudreti ve cesaret göstererek şöhretini sağlamıştır. Âsi emîri esir alan C. Tanca, Fas ve Septe şehirlerini de alarak Mağrib'i Fatımîlere bağlamıştır. C. 967 yılında Mağrib'e bir sefer daha yapmış ve bu seferi de başarı ile bitirmiştir Mısır'ı almak istiyen Fatımîler 969 yılında Mısır'da başgösteren karışık durumdan faydalanmak istemişler ve C. i Mısır üzerine göndermişlerdir. C. büyük bir ordu ile İskenderiye önüne gelmiş, burada Mısır'dan, teslim şartlarını görüşmek üzere gelen bir heyeti kabul etmiştir. Bu heyet Mısır'a dönünce, Mısır'da harb taraftarları üstün gelmişler ve Cize'de C. in ordusu ile Mısır ordusu savaşa tutuşmuştur. C. Mısır ordusunu dağıtarak Mısır'a girmiştir. C. Mısır'ın yeni bir mahallesinin plânını yapmış ve Suriye'nin fethi için Ca'fer b. Fellâh kumandasında bir ordu göndermiştir. Şam'ı alan (970) Ca'fer, Karmatîlerin hücumuna uğradığından çekilmek zorunda kalmıştır. C. in gönderdiği yardım kuvvetleri de Yafa'da sarılmış ve düşman kuvvetleri Kahire önüne gelmişlerdir. Düşman ordularının kumandanları ile görüşmek istiyen C., bunun çaresini bulmuş ve Kahire önünde birkaç neticesiz çarpışmadan sonra harbi kazanmış, Yafa'yı da muhasaradan kurtarmıştır. Karmatîlerin yeniden hücuma geçeceklerini duyan C., halifenin Mısır'a gelmesini istemiş, halife de Mısır'a gitmiştir (973). Halife el Muizz Mısır'a gelince C. in üstün ve parlak durumundan kuşkulanmış ve onu işten uzaklaştırmıştır. C. el - Muizz'den sonra halife olan el - Aziz zamanında, yeniden eski kudretine kavuşmuştur (975). Halife, C. i Şam'ı alan Türk kumandanı Avtigin'in üzerine göndermiş, C. Şam'ı sarmış, fakat Karmatîlerin imdada gelmeleri üzerine çekilmek zorunda kalmış ve Askalan'da düşmanları tarafından sarılmıştır. C., Avtigin ile uyuşarak muhasaradan kurtulmuş ve Mısır'a çekilmiştir. Savaşın bundan sonraki kısmı halife tarafından idare edilmiş ve kazanılan savaşta C. öncülere kumanda etmiştir (976). Bu tarihten sonraki olaylarda C. in adı geçmemektedir. Son yıllarını bir tarafa çekilerek geçirdiği sanılan C., cömertliği ile de ün almıştır.

CEVHER ve ARAZ (Fr. Substance et Accident), eski felsefeye göre varlıklar, C. ve A. olmak üzre iki kısma ayrılır. C., varlığı kendinden olan ve var olması için başka bir şeye ihtiyacı bulunmıyan varlıktır. A ise var olması için bir C. e muhtaçtır. Bu bakımdan her şeyin zatı ve hakikatı mevcuttur, hariçte görünen varlığı A. dır. Din felsefecilerine göre C., var olabileceği gibi yok da olabilen varlıklardandır ve bu yüzden de her mümkün gibi sonradan olmadır. Fakat hukemâya, yani Yunan felsefesini İslâmileştiren filozoflara göre mücerret C., kadîmdir; evveli yoktur ve sonradan olmamıştır; maddeye ait C. ise sonradan olmadır.

Eski felsefe mensupları, C. ve A. ın tarif ve taksimi için sahifelerce yazılar yazmışlardır. Onlarca C., varlığın her sureti kabul etme kabiliyeti olan heyûlâ (b. bk.) ile suret,

cisim, nefs ve akıl olmak üzre beşe ayrılır. Bu bahsi bir örnekle aydınlatmak icebederse gençlik ve ihtiyarlık, korkak kişinin sararması, yahut utanan adamın kızarması, birer A. dır. Çünkü bunlar, var olmak ve belirmek için başka bir varlığa muhtaçtırlar. Halbuki mücerret bir varlık olan ve ancak tedbirle bedene taallûk eden akıl, C. dir.

Tasavvufa göre C., varlık âleminin hakikati olan ve Tanrının bilgisinde sabit bulunan suretlerdir ki, bunların, Tanrı dileğiyle zuhuru A. lar âlemini, yani kâinatı meydana getirmiştir.

C.-i ferd, yani tek C., ayrılması mümkün olmıyan cüze verilen addır. Şairler, bu kelimeyle, sevgilinin ağzını ve dudaklarını kastederek klâsik edebiyattaki ağız küçüklüğünün güzel sayıldığını bildirmiş olurlar.

CEVHERÎ, Aka Mirza Baba-yi Tebrizî (ölm. 1877), Azerbaycanlı matematikçi ve edib. Tebrizde doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Matematik. astroloji ve mimarîde büyük bir şöhret sahibi idi. Babası Hâcî Kâzim Baba-yi Tebrizî olup C. nin yetişmesinde büyük tesiri olmuştur. C. astroloji üzerindeki bilgisini zamanının meşhur astrologlarından Aka Takî Afşar Urmevî'ye borçludur. Matematik ve diğer pozitif bilimlerin yanında naklî bilgiler üzerinde de çalışmış; şiir ve edebiyat sahasında ise XIX. yüzyılın belli başlı simalarından biri olmuştur. *Ravzatü'l-vaizîn* adlı eserinden başka Yusuf ve Zeliha hikâyesini nazmen kaleme almış ve Kerbelâ vakası hakkında mersiyeler yazmıştır. Talebeleri arasında Aka Bâkir ile Yusuf Bahrânî önemlidirler.

CEVHERÎ Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî (ölm. 1010), Türk bilgini ve Arap dili lûgatçisi. Arap dili lûgatini derleyenler arasında pek büyük bir şöhret kazanan C., Otrar veya Fârâb şehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesi iki üç nesil öncesinden beri Müslümanlığı benimsemiş olmakla İslamî terbiye ile yetiştirilmiş ve ilk tahsilini dayısı Ebu İbrahim İshak'ın nezareti altında yapmıştır. C. bundan sonra Bağdat'a giderek tahsiline devam etmiş ve dil bilginlerinden Ebu Ali el-Farsî ile Ebu Said el-Sîrâfî'nin yanında çalışmalarını ilerletmiştir. Arap dili kuralları üzerindeki çalışmalarını tamamladıktan sonra, Arap dilinin hakiki kaynaklarına inmek. kelimeleri, bu dilin en temiz ve sâf bir şekilde konuşan halkından toplamak üzere, Arap boylarının yayıldığı Ceziretü'l Arap'ta yaşamaya başlamıştır. C. bu maksatla Hicaz'dan Diyar-ı Rebi'a'ya kadar yayılan badiyede Muzar ve Rabi'a boyları arasında seyahatlerde bulunmuş ve Arap sözlerini kulak yolu ile tespit ederek daha sonraları hazırlıyacağı büyük lûgatinin materyalini toplamıştır. Arap boyları arasında geçen günlerinden sonra C., ilk önce Bağdat'a dönmüşse de, burada fazla kalmıyarak yine tanınmış dilcilerden biri olan Ebu 'Ali el Ḥasan'ın yaşamakta olduğu Nişapur civarındaki Damagan kasabasına gitmiş, burada bir müddet kalarak, bu ünlü dilcinin derslerine devam etmiş ve aynı zamanda meşhur lûgatini de yazmaya başlamıştı.

C. nin Damagan'dan sonra Nişapur'a geldiğini görmekteyiz. Onun bundan sonraki hayatının, bu şehirde bir taraftan bazı büyük bilginlerin takrirlerine devam etmekle, bir taraftan ise Arap dili üzerinde dersler vermekle geçtiği malûmdur. C. Arap dili üzerindeki çalışmalarına aralık vermediği gibi, bu çalışmalarının yanında güzel yazı yazmak sanatına da merak etmişti. Titiz ve meraklı bir bilgin olduğu kadar, güzel sanatlara da düşkün olan C. bu sanatta da derinliğine bir başarı göstererek, Arap yazısının altı büyük sanatçısından İbn Mukla'nin pek başarılı bir muakkibi olmuştu. Onun yazı sanatındaki başarısı o kadar büyük olmuştu ki, yazdığı yazıları İbn Mukla hattından ayırdedebilmek zamanının sanatçıları arasında bir mesele teşkil ediyor ve C. nin kaleminden çıkan Kur'an nüshaları, para olarak 100 dinar gibi büyük bir karşılık buluyordu.

C. nin bunlardan başka pozitif bilimlerle de ilgilendiği, ölümüne sebebolan hâdise ile sabittir. Hayatını, bizzat tecrübe ettiği uçmak tasarısı ile sona erdirmiştir. Nişapurda Eski Caminin minaresinde yaptığı tecrübe sonunda, 1010 yılı dolaylarında, bu caminin kubbesine düşerek kollarına takmış olduğu kanatların altında ölmüştür.

İslâm kültürü tarihinde Türk asıllı bilginlerden Ebu Nasr Farabi'nin felsefede, Feth ibn Hakanın edebiyatta eriştiği şöhrete eşit bir şöhreti Arap lûgatçiliğinde temin eden bu Türk bilgininin en büyük eseri, *Tâcü'l luga* ve *Sihâhü'l-Arabiya* adındaki kıymetli lûgat kitabıdır. Uzun bir çalışma ve inceleme mahsulü olan bu eser, kendisinden sonra Arap lûgatçileri için başlıca kaynaklardan biri olmuş, *Kamus* sahibi ile (bk. Firuzabadî ve Mütercim Asım) *Lisânü'l-Arap* yazarı ve diğer birçokları bu eserden geniş ölçüde istifade etmişlerdir. *Sihâh*tan sonra yazılan Arapça lûgatlerde ve bilhassa bunların en meşhurlarından biri bulunan Firuzabadinin *Kamus*undaki galatlar *sihâh*a nazaran çok daha fazla olmakla bu lûgat kitabı zamanımızda dahi önem ve şöhretini muhafaza etmektedir Muhtelif zamanlarda yayımlanan bu eser (Tebriz 1853, Kahire-Bulak 1865; 1875) Türkçeye de tercüme edilmiştir (bk. VANKULU). C. Eserini uzun bir çalışma ve inceleme sonunda Damagan'da yazmaya başlamış ve Nişapur'da ölünceye kadar bu eser üzerindeki çalışmalarına devam etmiştir. Onun, kitabı Zad harfine kadar temize aldığı, bundan sonraki harfleri ise talebelerinden İbn es-Sehl el-Varrâk veya Ebu Mansûr ʿAbd er-Rahîm el-Baykaşi'nin hocalarından kalan müsveddeleri temize çekmekle tamamladıkları rivayet olunmaktadır. Mamafih Yākūt al-Rūmī 1006 tarihini taşıyan ve C. nin kaleminden çıkmış bulunan *Sıhâh* nüshalarından birini görmüş olduğunu bildirmektedir. *Sihâh*, tertip itibariyle bap ve fasıllara bölünerek kelimeleri tespit etmektedir. Kelimelerde köklerin son harfleri baplara ve ilk harfleri ile bunları takib eden diğer harfler fasıllara bağlanarak tespit edilmişler ve maklûp kelimeler de bu arada yerlerini almışlardır. Bu tertip tarzı, dil kitapları arasında ilk defa *Kitâbü'l-ʿayn ve'l-cemhere*de görülmektedir. C. lûgatinin tertibinde bu sistemi, her halde bu eserden almış bulunmaktadır. Fakat bu tertip tarzı, ondan sonra XIX. yüzyılın sonuna kadar Arap lûgatçileri tarafından benimsenmiş ve hazırlanan bütün lûgat kitapları bu şekilde tertibedilmişlerdir.

C. nin *Sihâh*tan başka *Mukaddima* isminde bir gramer kitabı ve aruz hakkında da *Aruzü'l-varaka* isminde bir eseri daha vardır Aruz ilminde Ferahidi'nin yolunu takibetmemiştir. C. bunlardan başka şiir ve edebiyatla da meşgul olmuştur.

CEVHER-İ EBYAZ: bk. AKMADDE.

CEVİZ (Fr. Noyer, İng. Walnut tree, Alm. Walnussbaum), cevizgiller (Juglandaceae) den. uzun ömürlü, gövdesi kalın, kerestesi değerli bir ağaç (Juglans regia, irileri: Juglans maxima) ve bunun yağlı, nişastalı yemişi. C. ağacının asıl yurdunun Orta Anadolu ve Hazer Denizi dolayları olduğu sanılmaktadır.

Kök, gövde ve yaprakları: Boyu 25 metre kadar olan C. ağacı, geniş ve dallı budaklı haliyle muhteşem ve güzel bir meyva ağacıdır, kökü derine gittiğinden hafif yumuşak, fakat çok nemli olmıyan topraklarda iyi yetişir. Kireci az, kumlu toprakları da sever. C. ağacı sıcak iklimlerden çok, soğukça ve nemli iklimleri sever. Güney ve batıya bakmak şartiyle yüksek yaylalarda ve yamaçlarda, dar vâdilerde iyi yetişir. Alt katı süzek, fakat yazın nemliliğini saklıyan topraklar C. ağacı için en elverişli topraklardır. C. ağacı yurdumuzun her tarafında yetişmektedir. Yaprakları, 7-9 tanesi bir arada olmak üzere bileşiktir. Kenarları düzdür. Ovulursa, kendine mahsus bir koku çıkarır. Suda kaynatılırsa koyu kahverengi bir boya verir. Yapraklarda ve bitkinin bütün yeşil kısımlarında acı ve ağzı buruşturucu (tanenli) bir madde bulunduğundan, böcekler ağaçta fazla tahribat yapamazlar.

CEVİZ (Juglans regia)
a. Erkek tırtılsı, b. Erkek tırtılsıda çiçek durumu, c. Çiçektozu kesesi, d. Dişi çiçek, e. Dişi çiçeğin kesiti. f. Yeşil kabuğun yarısı çıkarılmış durumda sert kabuğun görünüşü, g. İç cevizin yarısı

Çiçekleri ve meyvası: C. ağacı çiçeklerinde taçyaprağı yoktur. Dişi ve erkek çiçekleri aynı bitki üzerinde, fakat ayrı ayrı dallarda bulunur. Bir evcilikdir. Dişi çiçekler yeşil yapraklı dalların tepe kısımlarında 2-3 ü bir arada bulunur. Dişi çiçek tomurcuk halindedir. Üzeri pullarla örtülüdür. Pulların arasındaki iki yaprağın üzerine yumurtalık oturmuştur. Bunun içinde bir tohum taslağı vardır. Tepecik iki parçalıdır. Üst parçası geniş, kenarları girintili çıkıntılıdır. Erkek çiçekler tırtılsı (chaton) şeklinde olup bileşik yaprakların bağlanma yerlerinde (koltuk), fındıkta olduğu gibi aşağı doğru sarkan iri, kalın, üzeri pullarla örtülü tırtılsılar şeklinde görülür. Pulların altında iki yapracık üzerine oturmuş, sayısız çiçekler vardır. Bu yapracıklar çiçek çevresi ile kaynaşmıştır. Olgunlaşan tırtılsılarda erkek çiçekler açılır. Çiçek tozları, rüzgârla, çevreye ve dişi çiçekler üstüne yayılır. Meyvası etlidir. Etli kısmı evvelâ yeşildir, sonra siyahlaşır, düşer. Bu kısımda, ezilince eli siyaha boyıyan bir madde vardır. Bu kabuğun kuruyup çatlaması meyvanın olgunlaşması demektir. Bunun altında sertleşmiş yumurtalık çevresi gelir. C. içi, cevizin tohumudur. İki çeneklidir.

CEVİZ (Juglans regia): çeşitleri

Ağacın üretilmesi: C. ağacı, meyvasından üretilir. İyi cins C. meyvaları, olgunlaşınca toplanıp dış kabuklarından ayrılır ve ıslak kumla dolu sandıklar içerisinde yatay olarak katlanır. Şubat ayı yaklaşınca, ara sıra sulanarak çimlendirilir. Çimlenen C. ler, sıralar arasında 50 ve sıralar üzerinde 40 cm ara ile ve 4-5 cm derinlikte tohum tahtalarına ekilir. Bu şekilde ekilen C. ler, ilk yıl sık sık sulanır ve otları alınır. Ertesi yıl şaşırtma tavalarında şaşırtılır. Fidanlar burada iki yıl kaldıktan ve 5-6 cm kalınlıkta olduktan sonra, Mayıs ayında dipten yarma aşı veya boru aşısı ile aşılanır.

Cevizlikler: C. ağacı yalnızlığı çok seven bir ağaçtır. Yeni kollarının etrafa rahatça yayılması için fazla havaya ihtiyacı vardır. Bundan dolayı kurulacak C. likte C. fidanlarına 10-15 metreden aşağı aralık verilmemelidir. İstanbulda Beykoz C. likleri meşhurdur. C. ağaçları kendiliklerinden gövde ve taçlarını yaptıklarından boy ve şekil budamasına ihtiyaçları yoktur. Yalnız sık ve kuru dalları kesilir. Budama zamanı, diğer ağaçların tersine, ilkbaharda yani yeni besi suyu (Fr. sève) yürümeğe başladığı zamandır.

Bakım işleri: C. likte C. ağaçlarının altı sonbaharda sürülür. Sunî çiftlik gübresi verilir. Bu gübreye kimyevî gübrelerden süperfosfat ve potaslı gübreler katılırsa, daha iyi ürün alınır. Ağaç başına 30-40 kg çiftlik gübresi, 2-3 kg süper fosfat ve 2 kg amonyum sülfat verilir.

Ceviz meyvalarının devşirilmesi: Bu, meyvanın dış kabuğunun ayrılmağa başladığı zamana rastlar. Meyvaları deyneklerle çırpmak suretiyle düşürülür. Vururken dalların kırılmamasına dikkat etmek lâzımdır. C. leri, güneşte iyice kurutulmadan çuvallara doldurmamalıdır. Meyvalar birkaç gün güneşte kurutulmalı, sonra soyularak kuru bir yerde saklanmalıdır.

Meyvasının besin değeri, çeşitleri ve kullanılışı: C., kuvvetli ve zengin bir besindir. Bir kısmı iç pazarlarda satıldığı gibi dış memleketlere de satılır. C. de ortalama olarak % 65-70 yağ; % 15 4 azotlu madde vardır.

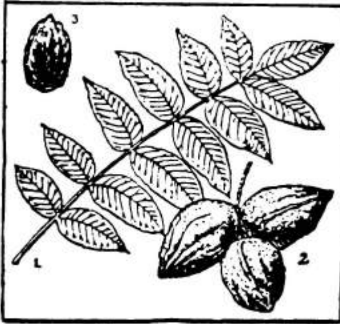
C. yağı lezzetli bir yemeklik yağdır. Yağlı boya yapılmasında da kullanılır. Olgunlaşmış körpe ve yeşil C. lerden çok nefîs reçel ve ayrıca, likör yapılır. Elleri önce sarımtırak yeşile boyayan, sonra da karartan yeşil dış kabukları, turuncu iğneler şeklinde billurlaşan ve bir oxy-naphthrochinon ($C_{10} H_5 O_2$) olan *juglon* maddesini ihtiva eder. *Juglone*, C. in yeşil dış kabuğundan ve yapraklarından hazırlanan ve mantarlardan ileri gelen bazı hastalıklara karşı kullanılan bir antibiyotiğin adıdır. C. in güzel kokulu yaprakları eczacılıkta *Folia juglandis officinalis* (C. yaprağı) adiyle tanınır. Halk, C. tanen (tannin) ini, C. kabuğu asidi ve C. yağı ihtiva eden yaprakları, umumiyetle büzücü ilâç (astringent) olarak kullanır; deri ve mafsal hastalıklarında, sıracada, ayrıca kanı temizlemek, solucan düşürmek için de kullanıldığı vardır. Şapla kaynatılan yapraklariyle kahverenginde kereste, pamuk ve saç boyası hazırlanır. Meyvası olan asıl C. içinden C. yağı çıkarılır. İnce taneli sık keres-

tesi, sert, a ğ ı r ve dayanıklı olup, kolay biçilir, k o l a y cilâlanır ve bunun güzel, dalgalı b i r yüzü olur. Massif ve kaplama olarak mobilyacılıkta kullanılır.

KARA CEVİZ (Juglans nigra)

Juglans regia'-dan b a ş k a, C. in öbür başlıca türleri şunlardır: 1. Kuzey Amerikada yetişen *kara ceviz* (Juglans nigra, İng. b l a c k walnut): boyu çok kere 50 m yi bulur; yapraklarından solucan ilâcı hazırlanır; kerestesi çok makbuldür; 2. Yine Amerikan türü olan *ak ceviz* veya *boz ceviz* (Juglans cinerae, İng. white walnut): yaprakları çok uzun (60 cm kadar), meyvası sivrice, dış kabuğu t ü y l ü, içi de oldukça yağlıdır (bundan dolayı buna *yağ C. i* [İng. butternut] denir); hafif müshil olarak kullanılır; kökünden çıkarılan reçinemsi madde eczacılıkta *juglandine* adiyle tanınır; 3. *Kaliforniya cevizi* (Juglans californica); 4. *Hind* adında birine izafe edilen C. (Juglans hindsi); 5. *Kaya cevizi* (Juglans rupestris); 6 *Bey cevizi* (Juglans major); 7. Kuba C. i (Juglans insularis); 8. Kolombiya C. i (Juglans colombiensis); 9. Guatemala C. i (Juglans mollis); 10. Ekvador C. i (Juglans honorei); 11. Bolivya C. i (Juglans boliviana); 12. Arjantin C. i (Juglans australis); 13 Japon C. i (Juglans sieboldiana Juglans cordiformis); 14. Çin C i (Juglans cathayensis); 15. Mancu C. i (Juglans mandshurica); v. b.

BOZ CEVİZ (Juglans cinerea)
1. Yaprak, 2 Meyva, 3. Kabuğu çıkarılmış meyva

C. adını taşıyan başka bitkiler için bk. HİNDİSTAN CEVİZİ. MAHUN CEVİZİ, v. b.

CEVİZGİLLER (Juglandaceae), taçsız iki çeneklilerden cevizler (Juglandales) takımına giren bir bitki familyası. C. umumiyetle kuzey orta kuşakta yetişmekle beraber, bazı türlerine Doğu Asyada ve Amerikada da raslanmaktadır. Yaprakları iri ve almaşıktır. Erkek çiçekler uzun tırtılsılar, dişiler de seyrek taneli başaklar şeklinde sarkar. Meyvalar, lifli bir endokarp ve sert bir mesokarp içinde iki lob'lu ve yağlı bir tohumu ihtiva eden bir zeytinsi (drupe) dir. Tebeşir ve Tersiyer çağlarından da kalıntıları bulunan bu familyanın başlıca cinsleri şunlardır: birçok türleri bulunan *Juglans* (bk. CEVİZ); 10 türü olan ve iyi kereste veren *Carya* (Amerikan cevizi, İng. hickory; bunun *Carya alba* denen türü Avrupada da orman ağacı olarak yetiştirilir); 4 türü bulunan *Pterocarya* (bunun *Pterocarya fraxini folia* denen türü, Kafkasyada yetiştirilen yalankoz ağacıdır); birkaç türü olan *Platycarya*; 9 türü bulunan ve Antillerde yetişen *Engelhardtia.*

CEVİZLER (Juglandales), taçsız ikiçeneklilerden, cevizgiller (Juglandaceae) ve pikrodendrase (Picrodendraceae) familyalarını içine alan bir bitki takımı.

CEVİZLİ, Antalyanın Akseki kazasına bağlı nahiye. Nahiye merkezinin nüfusu 1 201 (1955) dir. C., Beyşehir-Akseki-Manavgat şosesi üzerindedir. Etrafı 2 000-2 500 m lik dağlarla çevrili ve 1 000 m yüksekliğinde bir havzanın ortasındadır. Çifçilik, sebzecilik başlıca geçim kaynağıdır. Hayvan da yetiştirilir.

C. nahiyesinin nüfusu 7 649 (1955) olup 13 köyü vardır.

CEVİZLİ, İstanbul vilâyetinin Kartal kazasında, Maltepe ile Kartal arasında bir demiryolu istasyonu ve banliyö. (km. 16, rakım: 15) Kuzeyinde Soğanlık köyü, güneyinde de Marmara Denizi vardır. Orhantepe (tepenin eski adı: Dragos) mahallesi, istasyonla deniz arasında kalır. C. de Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin Tütün Enstitüsü ile bir sigara fabrikası kurulmuştur. C., önceleri, Tütün Enstitüsünün bir istasyonu iken, zamanla İstanbulun banliyölerinden biri haline gelmiştir.

CEVİZLİK (eski adı: İskambo), Siirt'in Şirvan kazasına bağlı nahiye. Nahiye merkezi olan Bombat köyünün nüfusu 444 (1955) tür. Çevresinde yer yer ağaçlık ve bahçelik yerler vardır. Çifçilik ve hayvancılık yapılır. Nahiyenin nüfusu 3 106 (1955) olup 11 köyü vardır.

CEVLAK: bk. CAVLAK.

CEVLÂN, Ürdünün kuzeydoğusunda eski bir eyalet. C. nın kuzey tarafları lâvlarla örtülü ve engebeli olup eskiden büyük meşe ormanları ile kaplı idi. Şimdi ormanlar çok azalmıştır; yağmur mevsiminden sonra otlar her tarafı örtmektedir. Eski Yunan devrinde Şeria nehrine kadar uzanan Gaulanitis eyaletini andıran bu eyaletin adının *Ahd-i Atîk*te geçen Golan adından geldiği kabul edilmektedir Araplar, Suriyeyi aldıkları zaman burası Palaestina Secunda'ya bağlı idi. Gassanîler zamanında Şam eyaletine bağlanan C., onların önemli merkezlerinden biri olmuştur. Yakubî, Baniyas şehrini, C. eyaletinin merkezi olarak göstermekte ve halkının en kalabalık kısmının Kavsi soyundan Benî Mürreler olduğunu bildirmektedir. Çok verimli olan bu bölge, Şam şehrini besliyordu.

CEVRÎ, Harratzâde (ölm. 1585). Türk şairi. Edirnede doğmuştur. Babasının I. Selim devrinde İrandan gelip Edirnede yerleştiği, orada bir zaviye kurduğu ve burasının da bilim ve sanat adamlarının toplandığı bir yer olduğu tezkirelerde kayıtlıdır. C., Abdülkerimzade'den mülâzim olmuş, kadılık mesleğine girmiş ve Rumelide çalışmıştır.

Aşk konusunda lirik, samimî ve kusursuz şiirler yazmış olan C., Hasan Çelebi tezkiresindeki kayda göre, hususiyle murabba yazmakta üstün başarı göstermiştir.

Edirneli olan bu C., bazı kaynaklarda, XVII. yüzyılda yetişen İstanbullu İbrahim Cevri, (b. bk.) ile karıştırılmıştır.

CEVRÎ, İbrahim (ölm. 1654), Türk şair ve hattatı. İstanbulda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Babasının kim olduğu, iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmakla beraber, kimlerden ders aldığı bilinmiyor. Yalnız. yazıyı Mevlevî dervişi hattat Abdî (ölm. 1647) den öğrendiği Mustakimzade'nin *Tuhfe-i hattâtîn* adlı eserinde kayıtlıdır. Memurluğu hakkında da kesin bilgi yoktur. Eldeki kaynaklardan öğrenildiğine göre,bir süre Divan-ı Hümâyun kâtipliğinde bulunmuş, son-

ra kâtiplikten ayrılarak hattatlık yapmak suretiyle geçimini sağlamıştır. Talik ve kırma talikte üstün başarı gösteren ve çabuk yazabilen C., Sarı Abdullah Efendi, Reisü'l-etibbâ Emîr Çelebi, Defterdar Mehmet Efendi (Paşa) v. b. gibi devrin ilerigelen kimselerinin istedikleri eserleri yazmakla kıtıkıtına geçinmiş, hat, şiir ve bilim alanlarındaki üstün kabiliyetlerine rağmen refaha kavuşamamıştır. Yazıları kendi devrinde ve daha sonraki yüzyıllarda pek makbul sayılan C. nin *Mesneviyi* 22 defa istinsah etmiş olduğunu Naimadan öğreniyoruz.

Mevlevî tarikatine giren C., aynı zamanda devrinin önemli şairlerindendir. Kendinden önce yetişmiş olan Fars ve Türk şairlerini incelemiş olan C, Bakî, Nefî, Mevlâna, Enverî ve Urfî gibi büyük Türk ve Fars şairlerinin etkisi altında kalmış olmakla beraber hiçbir zaman şahsiyetini kaybetmemiş, dil ve ruh bakımından hususiyet taşıyan pürüzsüz ve içli şiirler yazmıştır. Eldeki bütün kaynaklar C. den beğenerek bahsederler. Şiirlerinin. kendi devrinde veya daha sonraki devirlerde yetişen şairler tarafından tanzir veya tahmis edilmesi, mecmualara bir haylı gazelinin alınması ve bazı şiirlerinin ünlü besteciler tarafından bestelenmesi, C. nin sürekli bir ün kazanmış olduğunu gösterir.

C. nin, çok sayıdaki eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Divan*; Bitlisli Şükrü tarafından 1523 te yazılmış olan bir mesnevinin Ruznameci İbrahim Efendi kethüdası Köse Ali Bey (Paşa) in isteğiyle C. tarafından yeniden yazılmış şekli olan *Selımname* (yazılışı 1627) adlı mesnevî; Hakanî'nin *Hilye*sinden ilham alarak yazdığı *Hılye i Çıhâr yâr-i güzin* (yaz. 1630 veya 1640; 3. üncü bas. 1899) adlı 145 beyitlik küçük mesnevi; Yazıcızade Selâheddin'in 14(8 de Farsçadan çevirdiği *Şemsiye* adlı eserinin C. tarafından yeniden yazılmış şekli olan *Melheme* (yaz. 1635; bas 1877) adlı mesnevi; Sofu Mehmet Paşaya ithaf edilmiş olan ve *Mesnevi*den 58 beyit iktibas edilmek suretiyle yazılmış *Hall i tahkıkat* (yaz. 1647; *Aynü l-füyûz* ile birlikte bas. 185) adlı terkibibend; şair Yusuf Sineçak'ın ünlü *Cezîre-i Mesnevi* adlı eserinin manzum bir şerhi olan ve yine Sofu Mehmet Paşaya ithaf edilmiş bulunan *Aynü'l füyûz* (yaz. 16‹7; *Hall-i tahk kat* ile birlikte bas. 1852); on iki ayın özelliklerini anlatan *Nazm-ı niyaz* (yaz 1648) adlı mesnevi. Naima tarihinde adı geçen *Muamma risalesi* ile *Müfredet-ı tıb* adlı manzumesi henüz bulunamamıştır. *Cevrî tarihi* adiyle basılmış (2 cilt, 1874, 1875) olan eser, Edirneli Ağazade Mahmut Örfî adlı tarihçiye aittir.

CEVŞEN (Ar =. göğüs, gecenin ilk saatleri, bir çeşit zırh; Fr. Armure), O taçağda savaşçıların, kendilerini korumak üzere giydikleri madenî elbiselerin bir çeşidi; cebe, göneğim. C., vücudun oynak yerleri ile kıvrımlarına raslayan yerleri ilmikli ve halkalı olarak; başka yerleri ise düz plâkalar halinde yapılmış zırha denir.

Abbasiler zamanında ve onlardan önce, C. yapan ustalara, Cevşenî denirdi. Meselâ, muhaddislerden Abdurrahman b. Revâc, tanınmış bir C. ustası olduğundan Cevşenî lâkabı ile meşhur olmuştu. C. giyenlere ise zü'l-cevşen denilmekteydi. Araplar arasında ilk defa C. kuşanmış bulunan Şurahbil de, bu lâkapla tanınmıştır. C., Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularında vezirlere, emîrlere verilen değerli hediyeler arasında sayılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda ise, devletin, silâh, cepane v. b. gibi harb vasıtalarını yaptıran, muhafaza eden, tamir ettiren ve savaş sırasında Yeniçerilere dağıtan teşkilât, ismini, cebe (= cevşen) kelimesinden alarak Kapıkulu ocakları arasında ayrı bir ocak halinde, Yeniçeriliğin kaldırılışı tarihine kadar devam etmiştir. Bk. CEBECİ OCAĞI Osmanlılar C. yapan ustalara, Ortaçağda kullanılan cevşenî yerine, zırhger adını vermişlerdir.

C., Osmanlı tarihine ait ilk vesikalarda görülen «yat ve yarağ» teriminin yerini almış; «Cebe ve C.» şeklinde kullanılmıştır. Osmanlı nesrinde, C., cevşenpûş (zırh giyinmiş), cevşengüzâr (zırh delen), cevşenşikâf (zırh koparan) kelimelerinde olduğu gibi, birleşik sıfatlara da girmiştir. Cebe kelimesinden yapılan ve bir sınıf askere isim olarak verilen Cebelu için bk. CEBELU.

CEVZA (Astr.): bk. İKİZLER.

CEVZEHER (Fars. Gevzeher veya Gavzahr, Avesta. Gaocithra [= boğa tahumu] kelimelerinin Arapçalaşmış şekli), Ay'ın *dönencesinin* Güneşin *dönencesini* kestiği noktalara verilen ad. Ay tutulması dairesinin hareket noktasından kuzey yönünde Güneş dönencesini kestiği nokta *Re'sü'l-cevzeher* (yılanın başı), güney yönünde kestiği nokta ise *Zenebü'l-cevzeher* (yılanın kuyruğu) is- ini alır ve ikisine birden *Cevzehrân* denilir. Felekiyatta âlemin merkezini teşkil eden Yer ile Ay'ın teşkil ettikleri iki feleğin dışında kalan felek-i hâric ve felek-i tedvîr ile birlikte dört feleğin medarlarının kesiştikleri noktalara C. adı verilmiştir. Felek-i tedvîr'in çapı Felek-i hâric'in alanına eşittir; ve mıntakası ikinci feleğe dönüktür. Ay bunun mıntakası içinde ve alanı üzerindedir. Yer ile aynı merkez üzerinde bulunan iki felekten birincisi, ki ikinci feleği de içine alır, bunların kavşak yeri C. noktasıdır. C. in diğer bir adı *mumassıl*dir. C in baş ve kuyruk noktalarına da C. denir. Bu noktalar Ay'ın hâmili ve mâili mıntakalarının kesiştikleri yerlerde karşılıklı iki noktadan ibarettir.

CEYDÛR veya CEDÛR, Suriyede Şam dolaylarında bir bölge. C. un hudutları kati olarak tesbit olunamamaktadır. Eski coğrafyacılar burasını Cevlân (b. bk) ile birlikte anarlar bazan da Havran'a bağlarlar. C., Cevlân'ın doğusunda, ondan Rukkad ırmağının yukarı mecrası ile ayrılmakta ve güneyde Nukra bölgesine kadar uzanmaktadır. Bölgenin merkezi Cabiye şehridir. Neva kasabasının da bu bölge içinde bulunduğu kabul edilmektedir.

C. en eski zamanlardan beri Arap Kays boyunun yerleşme yerlerinden biri olmuştur. Romalılar zamanında Palaestina Secunda'ya bağlı Gaulanitis eyaletine bağlı bulunuyordu. Bu sebeple C. ile Cevlan'ın aynı topraklar olduğu coğrafyacılar arasında münakaşa konusu olmuştur. C. Gassanîlerin hâkim olduğu topraklardan bir parça iken Arap istilâsından sonra Cevlan'dan ayrılarak Şam (Dimaşk) eyaletine bağlanmıştır. Son derece verimli olan bu saha Şam'ın zahire ambarlarından biri olduğu gibi, etrafındaki killi topraklar da tuğla imalâtına yaramaktadır. C. bugün de Dimaşk livasına bağlı bulunmaktadır.

CEYHAN (eski adları: Yarsuvat, Urfiye, Hamidiye), Adana Vilâyetine bağlı kaza merkezi. Nüfusu 23 284 (1955)-tür. Denizden yüksekliği 23-34 m dir. Kazanın yüzölçümü 1 854 km^2, nüfusu 93 127 (1955) dir. C. kazasına bağlı 3 bucak (Kırmıt, Yumurtalık, Kösreli) ve 101 köy bulunmaktadır. Şehir, C. nehrinin sol kıyısında, Yarsuvat köyünün yerine kurulmuştur. Kırım muhacirleri tarafından ismi Urfiye olarak değiştirilmiş, padişah Abdülhamit zamanında Hamidiye denmiş, Cumhuriyet devrinde de C. diye adlandırılmıştır. C., Güney Anadolunun en işlek ticaret merkezlerinden biri olup, doğusunda geniş zıraat sahaları-

na malik Osmaniye ve Dörtyola, kuzeyinde turunçgiller ve ve pirinç zıraatında çok ileri olan Kozan ve Kadirliye, batısında ise memleketimizin en büyük tarım ve endüstri merkezlerinden biri olan Adana şehrine şose ve asfalt yollarla bağlıdır. Denizden uzaklığı 30 km dir.

C., 14 mahalle ve 4 327 evden meydana gelmiştir. Kasaba nüfusu son 30 sene içinde süratle artmıştır (1927 de 7 317, 1935 te 10 174, 1945 de 13 125, 1950 de 23 284). Kasabanın 44 000 m^2 tutan 6 parkı vardır. Bunun 6 000 m^2 kısmı halen yapılmış durumdadır. Şehir içinde asfalt, parke ve âdi kaldırım olarak yapılmış 15 km den fazla yol vardır. C. ın, içme suyu 1952 senesinde tamamlanmıştır.

C. da, 25 yataklı bir sağlık merkezi, 14 doktor mevcuttur. 5 eczane, bir Erkek Sanat Enstitüsü, bir muhtelit Orta okul, bir Akşam Kız Sanat okulu, 6 ilkokul, 1 hamam, 14 otel, 35 lokanta (bir kısmı kebapçı), 18 fırın, 2 kışlık 4 yazlık sinema, 4 han, 10 garaj, 1 yazlık ve kışlık aile gazinosu, tam tesisatlı bir mezbaha vardır. 35 km güneyinde modern Ayas plâjları bulunmaktadır. Çukurovanın senelik balık ihtiyacını karşılıyabilen Yumurtalık dalyanı kazanın hudutları içindedir.

C., civar vilâyet ve kazaların pazarıdır. Yalnız kaza hudutları içinde yılda 86 895 ton buğday, 51 000 ton pamuk, 16 722 ton arpa, 5 142 ton yulaf, 2 358 ton pirinç, 1 110 ton susam, 200 ton keten tohumu, 50 ton mısır, 45 ton fasulya, 30 ton nohut, 22,5 ton mercimek istihsal edilir. Toprak Mahsulleri Ofisinin 3 küçük çelik, 1 beton silosu, 2 kârgir ambarı, 3 çelik hangarı vardır.

C. da küçük sanatlar çok ilerlemiş olup, dükkân sahibi muhtelif sanatkârların sayısı 270 i bulur. Kasaba ve kaza kudutlarında Pamuk Tarım Satış Kooperatifine ait 1, Çukobirliğe ait 1, şahıslara ait 15 çırçır ve prese fabrikasiyle, 5 çeltik, 3 buz, 1 nebati yağlar, 1 sabun fabrikası, 2 sabun imalâthanesi mevcuttur. Bu fabrikaların hepsinde de memur ve müstahdemlerine ait lojmanlar vardır. Ayrıca 6 tuz değirmeni, 1 un fabrikası, 3 un değirmeni de bulunmaktadır. C. da, petrol ihtiyaçının günden güne artması dolayısiyle Petrol Ofisi, Mobil Oil, Shell'e ve belediyeye ait muntazam petrol sarnıçları ve tesisleri mevcuttur. Bu tesisler vasıtasiyle C. a getirilerek sarfedilen senelık akaryakıt miktarı 12 bin tonun üstündedir. C. da ve köylerinde 280 i zincirli olmak üzere 1 680 adet muhtelif tip traktör çalışır. Kasabada Ziraat, İş, Yapı Kredi, Türk Ticaret, Osmanlı Bankasiyle, Akbank ve Pamuk Bankın şubeleri mevcut olup Sümerbankın alım ve satım üzerine iki müessesesi çalışmaktadır. C. da her hafta perşembe ve cuma günleri hayvan pazarı kurulur ve ayrıca senede 10 gün hayvan ve emtia panayırı açılır.

Demiryolu ve Mersin - İskenderun - Gaziantep asfaltı şehrin üstünden geçerek kasabayı civar vilâyet ve kazalara bağlar. Yumurtalık nahiyesine 42 km lik ve diğer Kösreli ve Kırmıt nahiyelerine de 25 er km lik şose yol mevcuttur. Adana, İskenderun, Osmaniye, Kadirli ve Maraşla C. arasında muntazam otobüs seferleri olduğu gibi, Gaziantep, Bahçe ve civar köylere de devamlı otobüsler çalışır.

Tarih: C. ın kuruluşu epeyce eski olmakla beraber burası son yüzyıla kadar bir gelişme gösterememiştir. İlkçağlarda Gurgum (bk. CERÂCİME) bölgesinin merkezi oluşu, ortaçağlarda ise İmparator Justinianus'un C. nehri üzerinde yaptıracağı 300 m uzunlukta ve 21 gözlü köprünün Misis'te (Mopsuestia/Mamistra) kurulması C. ın gelişmesine engel olmuştur.

1097 de Haçlı ordularının bölgeye girmesinden sonra Haçlı orduları kumandanı Godefroi de Bouillon'un burada inşa ettirdiği kale ve hisarlar (Yılanlı Kale, Şamiram Kalesi v. b.) dan biri de C. ı çevreliyordu.

Haçlılardan sonra Küçük Ermenistan kırallığına bağlanan C., daha sonraları Mısır Kölemenlerinin istilâsına maruz kalmış, nihayet Dulkadirli Beyliği topraklarına katılmıştı. Dulkadirli Beyliğinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmasından sonra C, Yarsibit kadim ismi ile Sis (Kozan) sancağına bağlı bir hisar olarak görülmektedir. Yavuz Selim zamanında 1519 tarihinde yayınlanan Sis Livası kanununda C., Kozan sancağına bağlı bir hisar olarak zikredilmektedir. Osmanlı kaynaklarında Yarsibit - Yarsivat - Yarsuvat adlariyle kaydedilen C. ın ahalisi yerli Hıristiyanlardan ibaret bulunuyordu.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar kışları Hatay ve Çukurovada kışlamakta olan 7 Türkmen oymağının mahallî hakimiyeti altında kalan C., bu yüzyılın ikinci yarısında tehlikeli bir hal alan halk isyanları ile karşılaşmıştı. 1865 - te Kozan isyanını bastırmak üzere Derviş Paşa kumandasında gönderilen Fırka - i İslâhiyenin harekât sahası içinde kalan C., 1866 da Halep ve Adana vilâyetlerinin ve Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancaklarının birleştirilmesi ile yeniden teşkil edilen Halep vilâyetine bağlanmıştı. 1896 da mahalli isyanların yeniden başlaması üzerine yapılan ıslahat esnasında Yarsuvat köyü nahiye merkezi haline getirilmişti. Bu tarihte eski Yarsuvat hisarının karşı yamacında Hastopraklı mevkiinde kurulan yeni nahiye merkezine Mahacirîn ismi verilmiş ise de nahiyenin adı daha sonraları Hamidiye olarak değiştirilmiş ve kasabaya Kuzey Kafkasya göçmenlerinden 5 000 kadar Müslüman Nogay yerleştirilerek kasabanın gelişmesi hususunda gerekli tedbirler alınmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Kilikya bölgesinin Fransa işgaline terkedilmesi kararlaştırılmışsa da Ekim 1921 de imzalanan Ankara itilâfnamesi ile burası Büyük Millet Meclisi Hükümetine iâde edildiğinden C. da Seyhan (Adana) vilâyetine bağlı bir kaza haline getirilmiştir.

CEYHAN NEHRİ (eski adı: Pyramus, pek az olarak bazı kaynaklarda Ceyhan, Cihan, Cahan şekillerinde de geçer;), Güney Anadoluda bir ırmak. Uzunluğu 476 km sularını topladığı bölgenin yüz ölçümü 20 430 km^2 dir. C., Orta Torosların doğu bölümündeki Nuruhak Dağı (3 100 m) ndan Söğütlü deresi adiyle çıkar, Elbistan'ın 3 km kuzeyindeki büyük kaynaklarla beslenir. Elbistan yakınında Söğütlü deresine Hurma ve Göksu'nun birleşmesiyle C. adını alan su, Engizek ve Ahır dağlarındaki dar ve derin yarmavâdilerden ve Maraş yakınından geçer, Çukurovanın kuzeydoğusuna girer, Misis tepeliklerini çevirdikten sonra meydana getirdiği geniş deltada akar, İskenderun körfezine dökülür. C., yolu boyunca aldığı Aksu, Çakır, Susas, Çeperçe gibi derelerle daha da büyür.

C. da akan su miktarı, mevsimlere göre çok değişir. Kasım ve Aralık aylarında güz yağmurlarından ötürü geçici olarak kabarır. Bu sırada saniyede 50 m^3 den 380 m^3 e yükselir. Ocak ayında oldukça azalır, Şubat ortalarında yine kabarmağa başlar, yağan yağmurların tutarı, yağış tarzı ve karların erime derecesiyle ilgili olarak ilkbaharda kabarır; hattâ bazı yıllarda etrafındaki çukur düzlükleri kaplar. C. nın suları Mayısta azalmağa başlar, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında en çekik durumunu bulur.

C. ın aşağı kesimindeki genişliği en kurak zamanda 80 - 100 m, derinliği 2 - 3 m dir. Böyle zamanlarda bile C. ancak bazı yığıntı yerlerinde geçit verir. C. bazı yıllarda taşar, çevresindeki ovaları sular basar. Hele bu taşma Seyhan nehri ile bir zamana raslarsa, taşma çok daha şiddetli olur. Böyle zamanlarda çukur yerler sularla dolar ve yer yer bataklıklar belirir. C. önceleri, şimdiki Karataş Burnu yakınından denize dökülürken, vatağını değiştirmiş ve İskenderun körfezine dökülmeğe başlamıştır. C. son 22 yüzyıl içinde Seyhanla en az 6 defa birleşmiş ve ayrılmıştır.

C. ın geçtiği dar boğazlarda birçok çağlayan ve çavlanlar vardır. Bunlar arasında Engizek Dağı (2822 m) ndan inen Savruk suyu çavlanının yüksekliği 45 m yi bulur. Dağlık yerlerde C., derinde aktığından sulama işinde pek az faydalanılır; bu hususta C. ın kolları daha çok elverişlidir. Bu sularla tarlalar sulanır, değirmenler işler, yolları boyunca pirinç ve başka ürünler yetiştirilir. C. ormanlık yerlerden geçtiği için kereste taşınmasında işe yarar. Ceyhan kasabası, bir pazar yeri olduğundan, dağlık yerlerden indirilen keresteler burada kalır, daha aşağılara inmez.

CEYHANÎ, [asıl adı; **Ebu Abdullah Muhammed**] (X. yüzyıl) İranlı coğrafya bilgini. Horasan'ın Ceyhan adlı kasabasında doğmuştur. Babasının adı Ahmed idi. C., muhtelif hocalardan ders okuyup öğrenimini tamamladıktan sonra Samanî hükümdarı Ahmed oğlu İsmail'in veziri olmuş ve onun oğlu Ahmed zamanında memuriyetini muhafaza etmiştir. Ahmed'in 913 yılında öldürülmesi üzerine C., Samanî tahtına çıkarılan Hasan Nasr'ın küçük yaşta olmasından ötürü, uzun bir müddet tek başına devleti idare etmiştir. İbn - i Fadlan Abbasî halifesinin elçisi olarak 923 yılında Bulgar'a giderken Buhara'da C. ye misafir olmuştur. Onun 943 yılında da hayatta olduğu anlaşılıyor. C. nin hal tercümesine dair elde edilen bilgiler bunlardan ibarettir.

C., coğrafya ilmine karşı büyük bir merak duymuştur, işgal ettiği yüksek mevkiden faydalanarak, muhtelif memleketlerin hükümdar ve vezirlerine mektuplar yazıp onlardan memleketlerinin coğrafyasına dair bilgiler istemiştir. Diğer taraftan da seyyahları ve yabancıları toplıyarak bunlardan gezdikleri ve mensup oldukları ülkeler hakkında malûmat toplamıştır. İşte bu sebepten 914 yılında yazdığı *Kitâbü'l - mesâlik ve'l - memâlik* (Yolların ve memleketlerin kitabı) adlı eseri, bilgi bakımından zengin ve orijinaldir. Bununla beraber C., İbni *Hurdadbih'in* aynı addaki kitabından ve bazı seyahatnamelerden de faydalanmıştır.

C., eserinde Türk ülkelerine ve Türklere dair kendisininkinden önceki coğrafya kitaplarında raslanmıyan zengin bilgiler vermiştir; Hindistana ve Hindiçiniye dair de dikkate değer bilgiler vardır. C., haklı olarak kendi zamanındaki coğrafya ilminin, Ptolemaios çağındakinden ileride bulunduğunu belirten ilk coğrafya bilginidir; kendi zamanının en büyük bilgini sayılır. Fakat, *Kitâbü'l - mesâlik ve'l - memâlik* adını taşıyan eseri kaybolmuş ve ancak İbnü'l - Fakih tarafından yapılmış bir özeti bize kadar gelmiştir. Başta İbnü'l - Fakih olmak üzere İbni Havhal Gerdizî ve Mervezî gibi coğrafyacılar ve tarihçiler Mukaddesî'nin kanaliyle Ceyhanî'nin eserinden faydalanmışlardır.

CEYHUN (Cayhun), Orta Asyada Amuderya (b. bk.) ya Arap ve Farslarca verilmiş olan ad.

CEYHUN AHMED EFENDİ (ölm. 1896), Türk bilgini. Askerî Tıbbiyeyi yüzbaşı rütbesi ile bitirmiş; birçok vazifelerde, bu arada Unkapanındaki askerî fırın ve değirmenlerin hekimliğinde bulunmuştur. Binbaşı olarak Tesalya'ya vazife ile giderken Yenişehir'de ölmüştür. 1890 (1307) da Türkçe *Mir'atü's - Sıhha fî ahkâmi'l - İslâmiye* adı ile II. Abdülhamid'e ithafen yazdığı küçük eser gusûl, taharet, abdest, namaz, oruç, hac, zekât gibi İslâmın farzlarından ve karantina, tütün, içki, sünnet, vücut ve gıda temizliği gibi hususlarla İslâmlığın ilgisinden bahsetmektedir. Eser, zamanında, hacmına göre geniş ilgi toplamıştır. Bu sebeple olacak ki, iki yıl sonra 1892 de sağ kolağası (kıdemli yüzbaşı) iken, bu eserini *Préceptes religieux des Musulmans au point de vue de l'hygienne* (Sıhhi bakımdan Müslümanların dinî kaideleri) adı ile bu defa da Fransızca olarak yayımlamıştır. Bursalı Tahir Bey bu eser vesilesi ile kendisinden kısaca bahsetmektedir.

CEYHUNÎ, XIX. yüzyılda yetişmiş üç saz şairi:

1. Erzurumlu (ölm, yaklaşık olarak 1884), Erzurumda doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Bektaşi olup Bektaşi edebiyatı yolunda nefeslerden başka, aruz vezniyle de şiirler yazmıştır. Saz çalmakta ve «irticalen» şiir söylemekte üstün başarı gösteren C., İstanbulda birçok âşıklara hocalık da etmiştir.

2. Çorumlu veya Zileli (ölm. 1906/1908), Çorumda doğmuştur. Hayatının çoğunu Zilede geçirdiği için Zileli C. diye de tanınmıştır. Tokatlı Nuri çıraklarındandır. Alevi olduğu söylenir. On iki telli çöğür çalmakta üstün başarı gösteren C. bu devrin değerli bir saz şairidir.

3. Karslı (ölm. takr. 1909), Karsta Cılavuz'un Akkom köyünde doğmuş ve büyümüştür. Önce köy camisinde, sonra Karsta medresede okumuş. Karsın işgali üzerine Orta Anadoluya göç etmiş (1877), önce Sivasta, sonra Tokatta yerleşmiş, saz çalarak geçimini sağlamıştır. C., sade ve samimî şiirleri, özellikle de Karsın işgali üzerine söylediği vatani manzumeleriyle değerli bir âşıktır.

CEYLÂN veya GAZEL (Gazella dorcas), antiloplar alt familyasına bağlı bir cins. Geyikten daha ufak ve incedir. Ergin C. ın boyu 1,15 - 1,50 m dir. Gövdesi şişmanca olduğu halde ince ve nahif görünür. Bu görünüş, bacaklarının çok ince ve uzun oluşundandır. Sırtı kabarık, sağrısı ense kısmından yüksek, kuyruğu kısa ve ucu püsküllüdür.

CEYLÂN veya GAZEL

Boynu uzun, başı yüksekçe ve geriye doğru geniş, öne doğru incedir. Burnu hafifçe yuvarlak, kulakları aşağı yukarı başın 3/4 uzunluğundadır. Gözler büyük ve canlı, gözbebekleri yuvarlaktır. Boynuzları yay biçiminde olup uc kısımları önden içeri doğru bükülmüştür. Erkek C ların boynuzları dişilerinkinden kuvvetli olur. Boynuzların üzerindeki büyüme halkaları yaşla ilgili değildir. C. ın tüyleri en zarif tüylerdendir. Asıl rengi sarı kum rengidir. Sırt ve bacaklar daha çok koyu kızıl kahverengiye çalar. Kuyruk etrafı çok parlak beyaz olur ve iki renk arasında sağrı boyunca uzanan çok koyu renk bir yol bulunur. Baş, sırttan daha parlak renklidır. Kahverengi birer yol göz pınarlarından üst dudağa doğru uzanır. Kulaklar sarı - gri ve kenarları siyah şeritle çevrili olup üzerinde gayet sık üç ana tüy bulunur. Koyu kahverengi olan kuyruk, uca doğru siyahlaşır.

Afrikanın kuzeyi C. ın vatanıdır; bu bölge Akdeniz kıyılarından Habeşistana kadar uzanır. Bılhassa Kızıldeniz ve Nil arasında çok iyi bilinir, Batı Asya steplerinde de bulunurlar. Çöl ve steplerde yaşar. Çok bitki yetişen vâdilerde, nehir kıyılarında ve dağlarda çok az raslanır. Mimoza kaplı küçük vâdilerin, küçük tepeleri takibettiği yerlerde ve kumluk bölgelerde çok görülür. Buralarda da umumiyetle geniş çalılık yerleri seçer ve 40 - 50 tanesine bir arada raslanabilir. Bazan tek tek de raslanır. Fakat en küçük grup 1 ana 1 baba ve 1 yavrudan meydana gelir Bazan sadece erkekten müteşekkil sürülere de raslanır. Bu sonuncuları, kuvvetli rakîpleri tarafından koğulan erkekler teşkil eder. Sürüler daimî hareket halindedir. C. lar çok uzun mesafeler aşarlar. Çok sıcakta mimoza bölgesinde saat 12 ile 16 arasında geviş getirirler. İçlerinden birini bekçi dikerler, bu hem otlar, hem de etrafın kollar. Renkleri, kendilerini kolayca korur. Bir Avrupalı avcı gözüne 1 km mesafe uzaklıktan görülmezler. Halbuki bir Arap 8 km den sürüyü görebilir. Duyguları çok iyi gelişmiştir. Tehlike anında, hemen tepenin üstüne koşar ve kendilerine sığınak ararlar. Çok kolay ve hızlı koşarlar. Kaçan bir sürü çok güzel bir manzara teşkil eder. Sanıldığı kadar korkak ve çekingen değildirler. Sürü içinde erkekler, dişiler için mücadele ederler. İnsanlara hücum ettikleri hiç görülmemiştir. Düşmanları azdır. Kızgınlık zamanı, Kuzey Afrikada (Ağustos - Ekim) tropik bölgelerdekinden (Ekim - Aralık) daha erkendir. Mücadeleyi kazanan erkek dişiye yaklaşır ve onu okşıyarak ve yalıyarak sevgisini ifade eder. Gebelik 5 - 6 aydır. Dişi, kuzeyde Şubat sonu ile Martta, tropikal bölgelerde Mart veya Mayısta doğurur. Daima 1 tane yavrular. Yavrular çok zayıftır ve umumiyetle civardaki et yiyen hayvanlara yem olurlar. Anne, yavrusuna bakar ve bir yıl beraber dolaşırlar.

C. lar bilhassa etleri ve derileri için avlanırlar. Kuzey Afrikada tüfekle, İranda kuş ve köpeklerle avlanırlar. Afrikanın iç kısımlarında tuzaklarla avlanırlar.

Yavruları kolayca elde edilip evlerde ehlileştirilir. Avrupada muhafaza edilmeleri için şiddetli ısı farklarından korumalıdır. Kışın sıcak bir ahır, yazın geniş bir saha lâzımdır. Ekmek, kuru ot, arpa, yonca ile beslenirler. Az su içerler. Tuzu çok severler. Bk. AHU, ANTİLOPLAR.

C. iri ve parlak gözleri yüzünden edebiyata ve folklora geçmiştir; Arap, İran ve Türk klâsik edebiyatlarında, sevgilinin gözü için kullanılan mazmun (b. bk.) lardan başlıcasını teşkil eder. Adını C. nın öteki adı olan gazelden alan Arap nazım şekli, sonradan İran ve oradan da Türk divan edebiyatına geçmiştir (bk. GAZEL).

CEYLÂN KÂĞIDI: bk. CEYRÂN KAĞIDI.

CEYLÂNPINAR (eski adı: Resülayn), Urfanın Viranşehir kazasına bağlı bir nahiye. Nahiye merkezinin nüfusu 6714 (1955) tür. Suriye hududu boyunda olup demiryolu istasyonudur. Çevresinde davar yetiştirilir, az miktarda çiftçilik yapılır. Her iki taraf ndan Cercip (Circip, Circibi) adı verilen ve kaynaklarını Viranşehir kuzeyinden alıp Habur çayına dökülen dereler geçer C. bucak merkezi küçük bir köyden ibarettir. Bu merkezin 3 km kadar güneyinde Suriye tarafında, kuvvetli su kaynakları vardır.

CEYLÂNTAŞI (Almardin) $Fe_3 Al_2 (SiO_4)_3$, Granat grupundan mücevheratçılıkta kullanılan bir taş. Tabiatta kırmızı ve esmer renklerde bulunur. Kesafeti, 4,2 dir. Başlıca Gneis ve Mikaşist gibi billûri şistler arasında bulunur. Alaska Madagaskar, Alpler ve Almanyada Sudetler bölgesinde Riesengebirge en fazla raslanıldığı yerlerdir.

CEYLON [İng. *silən*] (İng. resmî adı: Dominion of Ceylon: yerli adı: *Singhala dwipa* = «aslan adası», Sanskr. *Tamraparni*, Yun. ve Lat. *Taprobane*, Arap. *Serendib*): bk. SEYLAN.

CEYMSONİT (Jamesonite), bir kurşun cevheri. Kursun Tiyoantimonidi ve sulfo tuzudur. Formülü: $Pb_2 Sb_2 S_5$; umumiyetle içinde biraz demir de bulunur. Sertlik: 2,5; yoğunluk; 5,6 - 6; billûr sistemi: ortorombik (orthorhombique); dilinim (clivage): p (yani billûrun p yüzünden). Billûrlar kurşun renginde madenî bir parlaklığı olan çok ufak iğneler halinde (aciculaire) dir. Lifî kütle halinde de bulunur. Bundan dolayı «tüy cevher» (İng Feather ore) de denir. C. e Almanya'da Harz dağlarında, Güneybatı İngilterenin Cornwall bölümünde, memleketimizde de Işıkdağ ile Uluağaç (Niğde) ta raslanır. Adını, Avusturyalı mineralog Wilhelm von Haidinger 1825 te, İskoçyalı tabiat bilgini Robert Jameson'a izafeten koymuştur.

CEYRÂN KAĞIDI, eskiden, üzerine değerli eserlerin yazıldığı, güderiye benzer ince bir deri. Ceylân derisinin hususi bir şekilde hazırlanması ile elde olunan bu cins kâğıt, klâsik Türk kütüphaneciliğinde, tanınmaktadır. Ceyrân, bu kâğıdın ham maddesini teşkil eden Ceylân'ın diğer bir ismi olduğu gibi, Isfahan'a iki fersah uzaklıkta bir nahiyenin de adıdır. C. K. nın bu adı almasına, bu çeşit kâğıdın ilk defa burada yapılmış olmasının sebebolduğu ileri sürülür. Bu kelimenin, Ceylân ve Farsça güderi anlamına gelen Ceyre kelimesi ile de ilgisi bulunması muhtemeldir.

C. K., çok az bulunur ve pahalı bir kâğıt olduğundan ancak pek değerli eserlerin yazılmasında kullanılmıştır. Bu kâğıt üzerine yazılan eserler, müzelerde ve kütüphanelerde itina ile saklanmaktadır. İslâm âleminde, Hazreti Osman'a ve Hazreti Alı'ye izafe edilen Kur'an - ı Kerimlerin hemen hemen hepsi bu deri üzerine yazılmıştır. İstanbul Ayasofya Kütüphanesinde 14 numarada kayıtlı ve Hazreti Osman'ın kendi eliyle yazdığı tahmin edilen Kur'an ve yine aynı kütüphanede 15 numarada kayıtlı ve Hazreti Ali'nin elinden çıktığı sanılan Kur'an ile 28 numarada kayıtlı Tebareke ve Amme cüzleri C. K. üzerine yazılmışlardır. Bu kâğıda, Ceylân kağıdı da denmektedir.

CEYŞ, 1. Osmanlılarda atlı ve piyadeden kurulmuş, en az dört yüz kişilik askerî kıtaya verilen ad. Bu kelime «Mukadimetü'l - ceyş» (öncü) ve «Tâbiyyetü'l - ceyş» (kuvvetlerin mevkiin icaplarına göre yerleştirilmesi) terimlerinde de geçerdi. Bugün de kullanılan «sevkülceyş» terimi ordunun sevk ve idaresi mânasına gelirdi.

2. Cezayir ve Fasın güneyinde kervanlara baskın yapan silâhlı çete. Bk. CÎŞ.

3. Fas ordusunda bir nevi derebeylik teşkilâtı. Bk. GÎŞ.

CEYTÂLÎ veya Cetâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Musâ (ölm. 1329 veya 1349), Ebâzî bilgini. Mezgûre'de fıkıh, edebiyat ve şiir okutmuştur. Bazı şiddetli sözleri yüzünden Trablus'ta emîr tarafından hapsedilmiş. Gabes valisi İbn Mekkî'nin şefaati ile hapisten kurtulunca Cerbe'ye çekilmiş, orada ölmüştür. Birçok eser yazmış bulunan C. nin en ünlü eserleri Ebâzî'lerin daima başvurdukları *Akîde* diye tanınan *Kavâidü'l-İslâm* ile. *Kanâtır* adlı birkaç ciltlik dinî ansiklopedisidir; bu sonuncu eserde birçok menkîbeler ve atasözleri de bir araya toplanmıştır. Her iki eser de Kahire'de basılmıştır.

CEYX (mit.): bk. KEYKS.

CEZA. I **Genel olarak**: 1. *Tarif*: Suç failine tatbik edilen, ıstırap ve meşakkat verici mahiyette müeyyide. Failde bir kusurun, manevî sorumluluğun mevcudiyetini tarzeder. Gayesi eski hukukta öc almak, ödetmek idi: bugün ise suçlunun terbiye, tedavi ve ıslahıdır (bk. CEZA HUKUKU).

Istırap ve meşakkat verici vasfından dolayı C., suç failine tatbiki mümkün diğer müeyyidelerden ayrılmaktadır. Suçu işlenmeden evvel önlemek amaciyle başvurulan *Polis tedbirleri*, suçtan doğan zararın tamiri amacını güden *hukukî müeyyide* (tazminat), amaçta ayniyet olmakla beraber suçluyu ıslahta eza unsurunu terkeden *emniyet tedbirleri* C. sayılmaz. C. nın şiddeti, genel olarak, suçun objektif ağırlığiyle mütenasiptir; yani C., geçmişi daima göz önünde tutar. Halbuki emniyet tedbirleri bahis konusu olunca suç, tehlikeli halin bir işareti sayılır ve tedbirin mahiyet ve ölçüsü bu halin derecesine uygun olarak değişiklik gösterir; yani emniyet tedbirlerinde geçmiş değil, gelecek nazara alınır.

2 *Tatbik şartları*: C. lar ancak kanun marifetiyle ihdas edilebilir (C. ların kanuniliği, bk. CEZA HUKUKU); suç ve işleniş şekli aynı kalmak şartiyle C. lar herkes için eşittir. C., yalnız suç işliyene verilir (C. nın şahsiliği). Bununla beraber bilhassa nezaret ve kontrol mükellefiyetinin ihmali yüzünden işlenen suçlarda, istisnaen, üçüncü şahsın fiilinden dolayı cezaî sorumluluk kabul edilmektedir; meselâ basın yoluyla işlenen suçlarda asıl suç faili yanında mes'ul müdür yahut gazete sahibinin de cezalandırılması gibi. C., suç failine ancak kanuni usule uygun olarak yapılmış bir yargılama sonunda tatbik edilir; C. ya hükmetmeden evvel yargıç, fiilin kanun önünde suç teşkil edip etmediğini, gerçekten işlenip işlemediğini ve kanunda bu fiil için konmuş bir C. nın bulunup bulunmadığını kontrol eder (bk. CEZA MUHAKEMELERİ USULÜ HUKUKU).

II. **Cezaların taksimi**: *Cürümlere mahsus cezalar - kabahatlere mahsus cezalar*: Suçların, ağırlıklarına göre, kanunî taksimine paralel olarak yapılan bir taksimdir. Suçları *cürüm* ve *kabahat* olarak ikiye ayıran Türk Ceza Kanunu, C. ları da cürümlere ve kabahatlere mahsus C. lar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Keza, bir kısım kanunların, siyasî suçlara tatbik edilecek C. ları, adî suçlara tatbik edileceklerden ayırdığı da vakidir.

Aslî ve Ek cezalar: C. ların kendi aralarında birbirleriyle olan ilgisini göz önünde tutan bir taksimdir. Birinciler suça tek başlarına tatbik edilirler; ikinciler ise bu aslî C. ya eklenir ve ikiye ayrılır:

a. *Fer'i cezalar*: Aslî C. nın kanunî ve mecburî bir neticesidir; tatbikleri otomatiktir; yani mahkûmiyet hükmünde ayrıca tasrihleri gerekmez.

b. *Tamamlayıcı cezalar*: Aslî C. ya eklenebilmeleri için hükümde ayrıca belirtilmeleri gerekir; bunları aslî C ya ilâve etmek, yargıç için bazı hallerde mecburi, bazı hallerde ise *ihtiyarîdir*. Kanun bu konuda sarahati ihtiva eder.

Cisme karşı cezalar; *hürriyeti bağlayıcı cezalar*; *hürriyeti kısıcı cezalar*; *bazı haklardan mahrumiyeti mucip cezalar*; *mameleke müteallik cezalar*: C. ların, hedef aldıkları değere göre yapılan taksimidir.

Muvakkat cezalar; *Müebbet cezalar*: C. ların süresine göre yapılan bir taksimdir.

Sabit cezalar; *asgarî ve azamî had arasında değişen cezalar* (mütefavit cezalar): Bu taksimde cezanın hesap ediliş usulü esas alınmaktadır.

III **Cezanın tâyin ve tesbit şekli**: 1. Belirli bir suça C. verilirken sabit C. larda, kanunun değişmez bir surette tesbit ettiği miktar; mütefavit C. larda ise, değişik ve çeşitli faktörler göz önünde tutularak yargıç tarafından, asgarî ve azamî hadler arasında, kararlaştırılan miktar esas olarak alınır. Kanunun derpiş ettiği, *cezayı arttıran* yahut *azaltan sebeplerin* mevcudiyeti halinde arttırma ve eksiltme, bu temel C. üzerinden yapılır.

2. C. yı arttıran yahut eksilten sebepler ya bütün suçlara mahsus olmak üzere *genel*, yahut da bir kısım suçlara mahsus olmak üzere *özel*dir. Hukukumuzda tekerrür (bk. SUÇ) genel bir arttırma; takdirî hafifletici sebepler, yaş küçüklüğü, aklî halet genel eksiltme sebebidirler C. nın miktarını değiştiren söz konusu sebepler şahsî (sübjektif) ve fiilî (objektif) olarak da ikiye ayrılırlar. Objektif olanlar, suç teşkil eden fiile raci bulunduklarından suça karışmış bütün faillere tesir ederler.

Türk Ceza Kanununa göre, kanunda açıkça yazılmış olmadıkça C. lar ne arttırılabilir, ne eksiltilebilir ve ne de değiştirilebilir. Kanunun belirli bir orantı dairesinde C. yı arttırıp eksiltmeyi emrettiği yerlerde mevcut olan ağırlatıcı veya hafifletici sebepler nazara alınmaksızın o fiil hakkında ne C. tâyin edilecekse arttırma ve eksiltme keyfiyeti o C. üzerinden yapılır. Eğer birçok sebep aynı zamanda toplanmış olursa arttırma eksiltme hususu, ondan evvelki arttırma ve eksiltme neticesi olan C. miktarı üzerinden cereyan eder. Eğer toplanan sebeplerden bazısı arttırmayı ve bazısı eksiltmeyi gerektiriyorsa evvelâ arttırmakla işe başlanır. Bütün hallerde suçlunun yaşı, aklî haleti, takdirî hafifletici sebepler ve tekerrür hususları bu sıra takip olunmak şartiyle en sonra nazara alınır. C. arttırılır ve eksiltilirken kanunun tâyin ettiği ahvâl müstesna olmak üzere, her nevi C. için muayyen sınır aşılamaz. Hükmün kesinleşmesinden evvel vukubulan mevkufiyet, C. mahkûmiyetlerinden indirilir.

3. Cezanın tecili: Kanunun tâyin ettiği belirli şartların mevcudiyeti halinde C. nın infazının geri bırakılmasıdır. Şöyle ki, C. sı tecil edilen hükümlü deneme süresi olarak konmuş zaman içinde yeni bir suç işlerse tecil edilmiş olan eski C., ikinci suçun C. sı ile birlikte çektirilir. Aksi halde, C. sı tecil edilmiş bulunan mahkûmiyet esasen vaki olmamış sayılır.

Amerikan menşeli olan bu müessese, Avrupa hukukuna XIX. yüzyıl sonlarında girmiştir. Güttüğü gaye, ilk defa suç işlemek gafletine düşmüş olanları bilhassa

cezaevinin bozucu tesirlerinden korumak ve bir deneme süresi ihdasiyle suçluyu doğru yolda yürümeğe teşviktir.

Hukukumuzda, adliye mahkemelerince para C. sından başka bir C. ile mahkûm olmayan bir kimse, işlediği suçtan dolayı ağır ve hafıf para C. ları veya muvakkat sürgün yahut 6 ay ve daha az hapis ve hafif hapis C. larından biriyle mahkûm olur ve geçmişteki haliyle ahlâkî temayüllerine göre C. nın tecili ileride cürüm işlemekten çekinmesine sebep olacağı hakkında mahkemece kanaat edilirse bu C. nın teciline hükmolunabilir. Deneme süresi kabahatten dolayı mahkûm olanlarda 1, cürümden dolayı mahkûm olanlarda 5 yıldır.

IV. **Cezaların çeşidi ve infaz şekli**: 1. *Cismani cezalar*: Eski Rejimin başlıca C. sı olan, fakat beşerî şahsiyeti rencide edici karakterlerine binaen Fransız İhtilâlini müteakip ve XIX. yüzyıl boyunca çoğu memleketlerde ilga edilen *dayak* ve *sakatlama* C larından sonra bugün yürürlükte kalan tek cismanî C., *ölüm cezası*dır. Hukukumuzda da cürümlere mahsus bir C. olarak kabul edilen ölüm C. sı, hükümlünün asılmak (vahut giyotin, kurşuna dizmek, gaz odasında boğmak, elektrik iskemlesine oturtulmak) suretiyle hayatının izalesidir.

Eski Rejim (Ancien Régime) de kendisine pek çok başvurulan ve suistımale uğrıyan bu C., Beccaria, Montesquieu, Voltaire gibi XVIII. yüzyıl filozoflarını harekete getirmiş ve ölüm C sının meşruluğu problemi ortaya atılmıştır. Bu konudaki tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Müessesenin leh ve aleyhinde ileri sürülen iddialar hemen hemen aynı kuvvette olduğundan meselenin münakaşası his alanında kalmakta; yani münakaşalar bu C. nın, içinde yaşadığımız çağ ahlâk ve örfüne uygun düşüp düşmiyeceği hususuna inhisar etmektedir. 1789 İhtilâliyle başlıyan ve gittikçe kuvvet kazanan ilga cereyanı, his ve davranışlara yeniden şiddetin hâkim olmağa başladığı İkinci Dünya Harbine raslıyan devrede kuvvetinden kaybetmiştir. Nitekim bu C. yı, evvelce ilga etmiş bulunan İtalya, Almanya ve Rusya tekrar C. kanunlarına sokmuş, Fransa da ölüm cezasiyle cezalandırılan suçların sayısını arttırmıştır. Rumanya (1864), Portekiz (1866), Holânda (1870), Norveç (1902), Avusturya (1919), İsveç (1921), Danimarka (1930), İspanya (1932), İsviçre (1938), İngiltere (1957) ölüm C. sını kanunlarından çıkarmışlardır. İnfaz halinde tamir ve telâfi imkânı bulunmadığından bu C. yı muhtevi hükümler sıkı bir kontrola tabi tutulmaktadır. Memleketimizde mecburi temyiz ve kesin hükmün B. M. M. nce tasdiki bu cümledendir. C. nın infazında, memleketlere göre değişen, muayyen bir merasime riayet edilir ve infazdan önce her türlü işkence yasaktır.

2. *Hürriyeti bağlayıcı cezalar*: Bunlar hapis C. larıdır. Hürriyeti bağlayıcı C. lar XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kilise hukukundan lâik hukuka geçmiş, gittikçe revaç kazanarak XIX. yüzyılda da cismanî C. ların yerini almıştır. Gerek süre, gerek infaz rejimi bakımından suçluya kolayca uydurulabilmesi, yani C. nın ferdileştirilmesinde gösterdiği elâstikiyet hapis C. larının en büyük avantajıdır. Bu mahiyetine binaen, suçluları ıslahta pek yararlı olabileceği düşünülmüş; en rasyonel, en müessir ıslah sisteminin (cezaevi rejiminin) nasıl olması lâzım geldiği araştırılmıştır. (Bk. CEZAEVİ, CEZAEVİ REJİMİ).

Ceza kanunumuza göre hürriyeti bağlayıcı C. lar ağır hapis, hapis ve hafıf hapis olmak üzere üç türlüdür. Mahiyetleri itibariyle aynı olan bu C. lar, süreleri, infaz rejimleri ve ait oldukları suç kategorisi bakımından birbirinden farklıdırlar. Şöyle ki, ağır hapis ve hapis, cürümlere mahsus C. lardır. Ağır hapis, müebbet yahut muvakkat olabilir ve bu son halde süresi bir seneden 24 seneye kadar değişir. Hapis C. sı ise 7 gün ile 20 sene arasında değişir. Hafif hapis, kabahatlere mahsus bir C. dır ve bir günden iki seneye kadardır.

Hürriyeti bağlayıcı cezaların infazı: İnfaz rejimi birkaç defa değiştirilmiş olan ağır hapis C. sı, memleketimizde bugün üç devrede uvgulanmaktadır. Hükümlü birinci devrede, cezasının 1/10 ine eşit bir müddet, geceli gündüzlü yalnız bir hücreye kapatılır; ancak bu müddet bir aydan az, sekiz aydan fazla olamaz. İkinci devrede, durumuna ve suçunun mahiyetine göre hükümlüler ayrı gruplar halinde bulundurulurlar. Bu devre, hükümlü, mevkuf kalmışsa, bu müddetle hücrede kaldığı müddet çıkarıldıktan sonra geriye kalan müddetin yarısını teşkil eder. Alelıtlak müebbet ağır hapis C. sı hükümlüleri veya bakiye C. lar bir seneden az olanlar, yaş veya beden kabiliyetleri itibariyle üçüncü devre şartlarına intibak edemiyecekleri tespit edilenler üçüncü devreye geçemezler. Üçüncü devre geri kalan müddettir. Bu devrede bulunan hükümlü iş esası üzerine kurulmuş olan C. evlerinde çalıştırılır. Hükümlünün ikinci devreden üçüncü devreye geçebilmesi için iyi hal göstermesi şarttır. Üçüncü devreye geçmek hakkını kazanan hükümlülerden, Adliye Vekâleti, ziraat, deniz avcılığı, yol, inşaat, maden ve orman gibi iş alanlarında çalışma ekipleri teşkil edebilir. Hükümlü ikinci ve üçüncü devrede çalışmaya tabi tutulur. Müebbet ağır hapis C. sı 36 sene üzerinden hesap edilerek muvakkat ağır hapsin tabi olduğu şartlar altında geçer.

Hapis ve hafif hapis C. ları, para C. sından çevrilmiş olsalar bile, birinci devre müstesna olmak üzere aynı ağır hapis C. sı gibi çektirilir.

Ağır hapis C. sının gerektirdiği birinci devre hücre hapsi, yeter sayıda hücre inşaatı tamamlanıncaya kadar Adliye Vekâletince peyderpey tatbik olunur. Bu sebeple haklarında hücre C sı tatbik edilememiş olan ağır hapis hükümlüleri bulundukları C. evlerinde C. larının yarısını çektikleri ve diğer vasıfları da haiz bulundukları takdirde iş esası üzerine kurulu C. evlerine nakledilebilirler.

Çalışma mecburiyetinin tatbikini mümkün kılacak cezaevleri tamamlanıncaya kadar bulundukları cezaevlerinde ikinci devre mahkûmiyet müddetlerinin en az 1/4 ini iyi hal ile geçirmiş olup da Adliye Vekâletince tespit edilecek yaş, meslek ve kabiliyeti haiz olanlar ve yine Adliye Vekâletince tâyin olunacak suçların failleri, iş esası üzerine kurulu cezaevlerine gönderilebilirler ve ikinci üçüncü devreler buralarda çektirilir. İş esasına dayanan cezaevlerinin istiap hacmı bu suretle nakledilecek hükümlüleri çalıştırmaya kâfi gelmediği hallerde bunlar, geceyi bulundukları cezaevinde geçirmek şartiyle âmme menfaatine uygun işlerde muhafaza altında çalıştırılabilirler (bk. CEZAEVİ, CEZAEVİ REJİMİ).

Şartla salıverme (Meşruten tahliye): Üçüncü devrenin ağır hapiste yarısını, hapis ve hafif hapiste 1/3 ini iyi hal ile geçirenler, şartla salıverilme isteğinde bulunmak hakkını kazanırlar. İkinci devreden yaş ve bedenî kabiliyetleri itibariyle üçüncü devreye geçemiyenler, yahut yine bu sebeplerle üçüncü devreden ikinci devreye geri çevrilenler, ikinci devredeki mahkûmiyetlerinin sonunda bakiye C. larının ağır hapiste yarısını, hapis ve hafif hapiste 1/3 ini iyi hal ile geçirdikleri takdirde şartla salıverme hükümlerin-

den istifade edebilirler. Şartla, mahkûmiyetinin sona ermesinden evvel, salıverilen hükümlü yetkili merciin çizeceği hareket hattını takip ve koyacağı şartları yerine getirmek zorundadır.

Hükümlü, şartla salıverme süresi içinde kasdî bir cürümden dolayı hürriyeti bağlayıcı bir C. ya mahkûm olur veya uymak zorunda olduğu şartları yerine getirmezse, salıverme kararı geri alınır; bakiye C. sı, hiçbir mahsup yapılmadan, aynen çektirilir ve kendisi bir daha şartla salıverilmez Aksi takdirde, C. çekilmiş sayılır.

3. *Hürriyeti kısıcı cezalar:* En fazla tatbik edileni *sürgün* C. sıdır. Hukukumuzda sürgün, cürümlere mahsus bir C. dır; aslî veya fer'î olabilir. Gerek cürmün işlendiği ve gerek cürümden zarar gören şahıs ile hükümlünün ikamet ettiği kazalardan en aşağı 500 km uzakta bulunan ve nüfusu 10 000 den az ve polis teşkilâtı olan ve mahkeme ilâmında gösterilen kaza merkezinde hükümlünün ikamete mecbur tutulmasından ibarettir. Süresi bir seneden 5 seneye kadardır. Esasında bir C. dan ziyade, emniyet tedbiri mahiyetini göstermektedir.

4. *Bazı haklardan mahrumiyeti müstelzim cezalar:* Aslî C. nın etkisini arttırmak üzere ihdas olunmuşlardır. Çoğu hallerde ek C. mahiyetindedirler. Hukukumuzda iki çeşidi mevcuttur: ***Âmme hizmetlerinden memnuiyet, muayyen bir meslek veya sanatın icrasını tatil.***

Âmme hizmetlerinden memnuiyet, cürümlere mahsus bir C. dır; müebbet veya muvakkat olabilir; son halde, süresi üç aydan beş seneye kadardır. Seçmek veya seçilmek haklarından, her çeşit siyasî haklardan, resmî memuriyet ve hizmetlerden, kendi füruu üzerinde haiz olduğu velâyet hakkı müstesna olmak üzere velâyet ve vesayete müteallik bir hizmette bulunmaktan v. b. memnuiyeti gerektirir.

Muayyen bir meslek veya sanatın icrasını tatil ise kabahatlere mahsus bir C. dır; süresi de üç günden iki seneye kadardır. Bilhassa meslek veya sanatı suiistimal suretiyle işlenen suçlarda, bir emniyet tedbiri olarak, aslî C. ya eklenmektedir.

5. *Mameleke müteallik C. lar:* Suçlunun malî varlığını hedef alan ve pek eskiden beri bilinip tatbik edilen bir C. çeşididir. Başlıca iki şekilde tezahür etmiştir: *müsadere*; *para cezası.* Mülkiyet hakkının suç failinden alınıp devlete intikali demek olan müsadere, suçlunun yanında aile fertlerini yahut mirasçılarını da mutazarrır ettiğinden, C. nın şahsiliği prensipine aykırı bulunmuş ve günümüzde C. lar listesinden çıkarılmıştır. Bugün sadece belirli bir kısım eşyaya (suç âleti, suç mahsulü) münhasır olmak üzere *özel müsadere* şeklinde devam etmektedir.

Para C. larının menşei, suçu cezalandırmada şahsî öç esasının terk ve bunun yerine uzlaşma usulünün kabul edildiği çağa kadar dayanmaktadır (bk. CEZA HUKUKU). Gerçekten önce ihtiyarî, sonra da mecburî olarak şahsî öç yerini alan uzlaşma usulünün kabuliyle, merkezî otorite her suçtan dolayı mağdura tazminat olarak verilmesi gereken paranın miktarını tâyin etmeye başlamıştır. Eski Germen kanunlarındaki «Wehrgeld» suçlunun suç karşılığı mağdura ödiyeceği bu parayı ifade eder. Daha sonraları «Wehrgeld» üstünden, hükümdar için de, bir hisse ayrılma yoluna gidilmiş ve «fredum» adı verilen mezkûr hisse günümüz para C. larının esasını teşkil etmiştir.

Para C. sının mali varlık sahibi kimselere tesir etmemesi; buna mukabil fakirleri ağır şekilde ezmesi ve çoğu hallerde ödenememe sebebiyle hapse çevrilmesi itiraz ve tenkid konusu olmuştur.

C., hukukumuzda ağır ve hafif para C. sı olmak üzere ikili bir mevcudiyete sahiptir. Ağır para C. sı cürümlere, hafif para C. sı ise, kabahatlere mahsus bir C. dır. Birincisi 10 liradan 25 000 liraya, ikincisi 3 liradan 1 000 liraya kadar tâyin olunacak bir paranın devlet hazinesine ödenmesinden ibarettir. Nisbî olarak arttırılabilen para C. larının yukarı haddi yoktur. Savcılıkça yazılacak ödeme emri üzerine ödenmiyen para C. ları bir güne karşılık üç lira hesabiyle hapis C. sına çevrilir; fakat bu hapis 3 yılı geçmez. Bu suretle çektirilen hapis süresi para C. sını tamamiyle karşılamamış olursa, geri kalan paranın tahsili için ilâm muddeiumumilikçe mahallin en büyük mal memuruna verilir ve bu memurluk tarafından Tahsil-i Emvâl Kanunundaki usule uygun olarak hükümlünün mallarına haciz konulmak suretiyle icra olunur.

Muhakeme sonunda, suçluya ait suç âleti veya suç mahsulünün *müsaderesine* (özel müsadere) dair verilen hüküm mameleke müteallik bir C. olmaktan ziyade bir tedbir mahiyetindedir ve bilhassa, suç yoluyla menfaat teminine engel olmak amacını güder. Türk Ceza Kanununca tanınmıyan genel müsadere bugün memleketimizde yalnız Askerî Ceza Kanunu tarafından, ağır bir tek suç konusunda kabul edilmiştir.

V. **Cezanın düşmesi:** Hükümlünün vefatı, genel ve özel af ve zaman aşımı C. yı düşüren sebeplerdendir. Bu sebeplerden birinin mevcudiyeti halinde, mahkûmiyet hükmünün muhtevi bulunduğu C. artık infaz olunamaz.

CEZA HUKUKU (Fr. Droit Pénal, İng. Penal Law, Alm. Strafrecht, Ita. Diritto penale): **I**—1. Gayesi, toplum menfaatine aykırı ve netice olarak toplum düzenini bozar mahiyette görülen fiil yahut ihmâlleri (suç; b. bk.) müeyyide tehdidiyle önlemek (genel önleme) veya icabında müeyyideyi tatbikle tenkil etmek (özel önleme) olan hukuk dalı. En ziyade başvurduğu müeyyidenin «ceza» (bk. CEZA) olması hasebiyle de C. H. adını alır. Günümüzde cezalandırma hakkının sahibi devlet olduğu cihetle, bu hukuk, devlet-fert münasebetlerini düzenler ve bu sebeple âmme hukuku grupuna girer.

2. Söz konusu önleme ve tenkil şartlarını tâyin ve tesbit eden kaidelerin tümü, geniş anlamda C. H. nu teşkil eder. Bu kaideler bir taraftan suç, müeyyide (ceza ve emniyet yahut toplumsal savunma tedbirleri) ve, modern C. H. nda gittikçe önem kazanan suçlu şahsiyet gibi *esas* (maddî) a; diğer taraftan da suç ve failinin tesbiti ve müeyyidenin suçluya tatbikinde takip edilecek yola, yani *şeklî* elemanlara müteallikt irler. Birinciler ***maddî ceza hukuku***, ikinciler *şeklî ceza hukuku* yani ***ceza muhakemeleri usûl hukuku*** (bk. CEZA MUHAKEMELERİ USULÜ HUKUKU) nu vücuda getirir.

Cezalandırmanın genel prensipleri, suçu teşkil eden unsurların tâyini, cezaî sorumluluğun şartları, müeyyidelerin çeşidi ve infaz rejimi, cezanın genel şiddet ve tahfif, sukut sebepleri, beraet ve mazeret sebepleri, tecil, suç çeşitleri ve suçlara mahsus müeyyideler maddî ceza hukukunun; ceza mahkemelerinin teşkil ve yetkilerinin tâyini, bu mahkemeler önünde takip edilecek usûl de şeklî ceza hukukunun konusudur.

3. Milletlerarası münasebetler bakımından ele alındığı takdirde C. H., *iç ceza hukuku* ve ***milletlerarası ceza hukuku*** olmak üzere ikiye ayrılır. İç C. H. suçun yahut ceza mahkûmiyetinin muhtemelen ortaya çıkarabileceği milletlerarası mesele ve ihtilâflarla ilgilenmez; fonksiyonu millî hâkimiyet sınırlarıyla mahduttur:

A. Milletlerarası C. H. terimi *klâsik* yahut *modern* anlamiyle alınmasına göre ayrı iki hususu ifade eder: Klâsik anlamda milletlerarası C. H., «muhtelif millî ceza kanunlarının birbiri karşısında tatbik alanını tâyin eder». Yani suçlu yahut şerirlerin milletlerarası seyrüseferinden doğan hukukî münasebetleri halle çalışır. Ezcümle, millî ceza kanununun ülke içinde işlenen bütün suçlara, ülke içinde bulunan yahut ikamet eden bütün şahıslara tatbik edilip edilmiyeceği (bk. DOKUNULMAZLIK [Masuniyet], Milletvekilliği, Diplomatik), ülke dışında teb'a yahut yabancılar tarafından ika olunan bir kısım suçların millî kanunca cezalandırılabilip cezalandırılamıyacağı (teşriî yetki); millî mahkemelerin yalnız ülke içinde işlenen suçları yargılamakla mı yetkili olduğu yoksa ülke dışında bazı suçların da bu yetki içine girip girmiyeceği (kazaî yetki); yabancı ceza ilâmlarının ülke içinde kabil - i infaz olup olmadığı, gerek negatif (yeni bir yargılamayı gayri mümkün kılmak) gerek pozitif (meselâ tekerrür ve tecilde dikkate alınmak) bakımdan hüküm ifade edip etmediği hususları ve bu konularda meydana çıkan milletlerarası ihtilâfların halli klâsik milletlerarası C. H. nun konusunu teşkil eder.

Keza, suça karşı açılan savaşta müessiriyeti sağlamak için gerçekleştirilmesi şart olan milletlerarası işbirliği, ezcümle milletlerarası bir adlî polis teşkili, milletlerarası istinabe muamelelerinin icrası ve bilhassa suçluların iadesi (bk. SUÇLULARIN İADESİ) hususları da bu disiplinin konusu içindedir.

a. Millî hâkimiyet konusunda gösterilen titizlik ve ve tatbikatta zuhuru muhtemel güçlükler, ceza da «evrensellik» prensibinin hiç olmazsa şimdilik reddiyle, gösterdiği faydalara binaen «mülkilik» prensibinin umumî olarak kabulünü zaruri kılmıştır.

Evrensellik prensipi, suç failinin, kendisini eline geçiren devlet tarafından, suç yerine ve tabiiyete bakılmaksızın, cezalandırılması yani millî kanunların tatbik alanının hakimiyet sınırları dışına da teşmilidir.

Günümüzde ceza kanunları prensip itibariyle *mülkidir* yani ancak ülke içinde suç işliyen kimselere tatbik edilir; zira suç, tesirini ülkede göstermiştir. Bununla beraber birçok kanunlar ve bu arada Türk Ceza Kanunu (mad. 4 - 8), gerek millî, gerek milletlerarası menfaatleri ve teb'ayı himaye kasdiyle, ülke dışında teb'a yahut yabancılar tarafından işlenen bir kısım suçların, bazı şartlar altında, ülke içinde takip ve yargılanmasını ve millî kanunun tatbikini kabul etmişlerdir (muhtelit sistem).

b. Milletlerarası bir adlî polis teşkilâtının kurulması, milletlerarası istinabe muamelelerinin icrası ve suçluların iadesi gayesiyle yapılan anlaşmalar C. H. nun, söz konusu dalında kaydedilen ilerlemeyi gösterir.

B. Modern anlamiyle milletlerarası C. H., devletler umumi hukuku kaidelerine aykırı hareketleri cezaî müeyyide altına alan hukuktur. Burada suç faili, özel şahıslar değil, fakat devletlerdir. Suç teşkil edip müeyyide altına alınan faaliyetler, her ne kadar özel şahıslar tarafından işlenmekteyse de gaye ve şümulleri itibariyle bunları aşmakta, adına hareket ettikleri devlete izafe olunmaktadır. Bu sebeple C. H nun bu yeni dalına, tercihan *devletlerarası ceza hukuku* adı da verilmektedir. İnsanlığa karşı suçlar, harb suçları, sulhe karşı yahut muahedelerin kutsallığına karşı işlenen suçlar bu arada sayılabilir. İkinci Dünya Harbi sonunda Mihver harb suçlularının yargılandığı Nürenberg dâvası bu yolda atılmış ileri bir adımdır.

II — 1. C. H. bakımından suç sayılan fiilin gayriahlâkî karakteri, her ne kadar suçluya tatbik edilecek müeyyidenin şiddet veya miktarı üzerinde müessir ve ahlâkî telâkkiler suç ihdasında bir rehber ise de C. H., mahiyeti itibariyle, ahlâktan ayrıdır. Filhakika insanlar arasındaki münasebetleri tanzim gayesiyle bazı mecburiyetler vazeden ahlâk, şümul alanı itibariyle C. H undan daha geniştir. Ezcümle dinî, kişisel ve toplumsal ahlâkın yasak ettiği bütün fiiller, hiç olmazsa günümüzde, suç sayılarak müeyyidelenmiş değildir. Buna mukabil müsbet hukukun suç saydığı bir kısım fiillerin de gayriahlâkî olduğu söylenemez (meselâ: sırf intizamı sağlamak gayesiyle konulan trafik kaidelerine muhalefette olduğu gibi). Kaldı ki her iki disiplinin sahip bulunduğu müeyyideler de birbirinden farklıdır. Ahlâk ve C. H., birbirini kesen iki daireye benzer; müştereken sahip oldukları bir kısım alan bulunduğu gibi, her birinin kendine mahsus birer alanı da vardır.

2. Bir bütünün parçası olması bakımından C. H., hukukun diğer dallariyle sıkı ilgi halindedir. Bununla beraber gerek kaynakları, gerek yaratıcı vasıf ve mahiyeti, gerekse müracaat ettiği müeyyideler bakımından diğer hukuk dallarından esaslı şekilde ayrılır. Meselâ, «hususî hukuk» (medenî hukuk, ticaret hukuku gibi) ihtilâflarının çözümünde yeter olan mücerret hukukî mantık ve muhakeme, suçun ortaya çıkardığı problemlerin hallinde yetersizdir. Keza, modern C. H. nun ıslah, terbiye ve tedavi edici fonksiyonunu burada bilhassa belirtmek gerekir.

Suçun mücerret, hukukî bir mefhum değil toplumsal bir hâdise olarak telâkkisi ve bu hususun bugün ittifakla kabulü, cezacıları, C. H. na yardımcı ilimleri, «sırf hukukî ilimler» dışında yer alan diğer toplumsal ilimler arasında aramağa sevketmiştir. Bu arada bilhassa suç sebep ve amillerini araştıran *kriminolojiyi* (biyolojik, sosyolojik, antropolojik, psikolojik, psikiyatrik yönlerden) (bk. KRİMİNOLOJİ), suç ve suçluların tesbitini konu alan *kriminalistik*'i (bk. KRİMİNALİSTİK) işaret etmek yerinde olur.

III — 1. A. Suçun menşei, insanlığın menşeine kadar çıkmakta ise de bugünkü anlamiyle bir C. H. ndan bahis için, cezalandırma hakkının toplum'ma geçtiği devirlere, yani modern devletin teşekkülüne kadar gelmek lâzımdır. Ne şahsî öcün hâkim olduğu, ne de toplum kuvvetinin şahsî öc icrasını tanzimle yetindiği çağlarda, bugün anlaşılan mânasiyle bir C. H. yoktu.

B. Genel olarak hayatî değerlere tecavüz ve toplumsal mükellefiyetlere muhalefet sayılan suç, devlet otoritesinin henüz teşekkül etmemiş bulunduğu iptidaî çağlarda da müeyyidesiz kalmamıştır: aile, klân yahut aşiret içinde topluluğun bir ferdi aleyhine suç işliyen şahıs, aile veya kabîle başkanı tarafından, başkanlık otoritesine dayanılarak, keyfî bir şekilde ve ekseriya şiddetle cezalandırılmıştır. Şayet fiil aynı aile yahut kabîleye mensup kimseler arasında değil de ayrı topluluklara mensup şahıslar arasında işlenmişse - bu aile, klân yahut kabîleler üstünde bir hâkimiyet veya hâkimiyetin mümessili bulunmadığı için - *şahsî öc* esası tatbik olunuyor. tecavüze uğrıyan şahıs yahut mensup olduğu grup, tecavüzde bulunan şahıs yahut mensup olduğu gruptan öcünü bizzat alıyordu.

Aile içinde verilen cezaların şiddeti, şahsî öc sınırının gayrimuayyen ve ölçüsüz oluşu ve öc almanın zincirleme devam edip grupları daimî harb halinde tutması, *şahsî adaletin* belli başlı mahzurunu teşkil etmiştir.

Bu hal, münferit grupların birleşerek evvelâ site,

mütaakiben devlet halini almasına, ceza vermeyi düzene sokacak bir merkezî kuvvetin teşekkülüne kadar süregeldi.

C. Devlet, başlangıçta öc alma hakkının kullanılmasını doğrudan doğruya ilga etmeyip bu hakkın istimalini nizam altına almayı ihtiyar etti. Evvelâ başkanın aile fertleri üzerindeki *ölüm - dirim hakkı tahdit edildi*: sınırsız öc yerine «*kısas*» usulü getirilip tecavüzle mukabil tecavüz arasında aşağı yukarı bir denge sağlandı (göz için göz, diş için diş); ve mütecavizin, aleyhine suç işlenen grupa teslimi (abandon noxal) üzerine öc alma hakkının da söneceği kabul edilerek cezalandırmada *kollektif sorumluluk*, yerini *şahsî sorumluluğa* bıraktı.

Bundan sonra devlet, bu alanda ileri bir adım daha atarak *uzlaşma usulünü* evvelâ *ihtiyarî*, sonra da *mecburî* bir şekilde öc yerine ikame etti. Bu usul gereğince, tecavüze uğrıyan kimse yahut ailesi ile mütecaviz anlaşarak para veya mal (compositions) karşılığında mağdur, öc alma hakkından vazgeçerdi. Tazminat olarak ödenen mal yahut parayı kabul, başlangıçta suçtan zarar görmüş olanın ihtiyarına bırakılmış ise de bilâhare merkezî otorite hem kabulü mecburi kılmış hem de her suçta ödenecek miktarı tesbit ederek öc usulüne son vermiştir Romalıların XII Levha kanunları, Mogol ve Hitit kanunları bu mânada birer tarifeyi ihtiva eder; Cermen hukukundaki Wehrgeld de bundan başka bir şey değildir.

D - Merkezî otoritenin gittikçe kuvvet kazanması, taazzuv eden toplumu muhafaza ve savunma endişesi, evvelce yalnız şahsî haklara bir tecavüz sayılarak özel ihtilâf gözüyle bakılan ve binnetice toplum adına ilgilenilmiyen suçlardan (*özel suç, delicta privata*) hiç olmazsa bir kısmının, doğrudan doğruya topluma. toplum düzenine muhalefet telâkki edilmesi (*âmme suçları, delicta publica*) ve toplum adına devlet tarafından cezalandırılması sonucunu doğurdu.

İlk önceleri pek mahdut olan amme suçları (*delicta publica*) her gün biraz daha artarak neticede hemen hemen bütün suçları içine alacak bir genişlik kazandı. Bu gelişmenin sonucu, cezalandırma hakkının özel şahıslardan devlete intikali, suç teşkil eden fiilin ferde değil fakat topluma karşı işlenmiş sayılması, yani, cezalandırma alanında devletin fert yerine geçmesi, bugünkü anlamında C. H. nun doğması demek olmuştur.

2. A. Cezalandırma hakkının el değiştirmesi, menşelerden beri bu hakkın esası olarak alınan öc fikrinin de reddi mânasına gelmemektedir. Filhakika ilk çağların *şahsî öc*'ü devlet elinde evvelâ *ilahî öc* haline inkılâbetmiş, suç ilâhiyata tecavüz, suçlu günahkâr sayılarak bu günahın *kefaretini ödetmek*, kirlenen ruhunu temizlemek amaciyle cezalandırılmıştır. Daha sonra ilâhi öc de yerini *toplumsal* öce bırakmış, cezaya tanınan tek gaye *korkutma* ve *ibret* olmuştur. Bu anlayış XVI. ve XVII. yüzyıl cezacılarından İtalyan Clarus, Faricanius, Avusturyalı Schwarzenberg, Alman Carpzow'un yazılarında ziyadesiyle belirmektedir. Keza, öc fikrinin, cezalandırma hakkına temel olarak kabulü, Fransız İhtilâlîne kadar uzanan mezkûr çağ cezalarının şiddeti ve vahşetini izah eder mahiyettedir.

B. Liberal XVIII. yüzyıl filozof ansiklopedistleriyle (d'Alembert, Diderot, J. J. Rousseau, Voltaire, Montesquieu) açılan *Hümanist devir* yürürlükte bulduğu ceza tatbikatına karşı cephe almakta gecikmedi. Fakat cezaların yumuşaması, insana lâyık olduğu muamelenin gösterilmesi için cezalandırma hakkının esasını öc fikrinden kurtarmak, bu hakkı başka bir fikirle izâh etmek gerekiyordu.

Nitekim J J. Rousseau, cezalandırma hakkını meşhur «içtimai mukavele»ye dayandırmış; suç işliyerek mukavele şartlarını bozmuş olan mücrim karşısında toplumun *tabiî hale* dönerek, *meşru müdafaa hakkına* müsteniden onu cezalandırdığı tezini savunmuştur. Bununla beraber meşru müdafaa mefhumunun C. H. na ithali, cezalandırmada öc esasının başka bir yoldan kabulü mânasına geleceğinden, bu izah tarzı da arzu edilen gayeye ulaşmağı sağlıyamamıştır. Fakat Rousseau, devlet müdahelesinin makul ve zaruri sınırları aşmaması gerektiği, zira ferdin toplumsal zaruret ve ihtiyaçlarla mütenasip olarak hak ve hürriyetlerini, içine katıldığı topluma devrettiği fikrini ileri sürmekle cezada «*faydacı*» görüşün öncüsü olmuştur.

Keza Klâsik Okulun kurucusu İtalyan Cesare Beccaria 1764 yılında yayımladığı *Dei delitti e delle pene* adlı eserinde, gene içtimai mukavele nazariyesinden hareketle, yepyeni neticelere varmış ve modern C. H. nun temellerini atmıştır. Eserine devrinin ceza tatbikatını tenkidle başlıyan Beccaria suçların, şiddetli cezalardan ziyade her suçun muhakkak cezalandırılacağı inancının (cezada katiyet) toplum içinde yayilmasiyle önleneceğini savunmuş; işkencenin, suç ve cezalarda keyfiliğin ilgası zaruretini belirterek ceza mevaddında «kanunîlik» prensibini vazetmiştir. Beccaria'ya göre cezalandırma hakkı, ferdin, topluma iştirak neticesi, bu toplum lehine feragatte bulunduğu savunma hakkından başka bir şey değildir. Toplumsal fayda, cezalandırma hakkının sınırını teşkil eder; bu sınırı aşan ceza gayriâdildir. Cezanın gayesi ferde eza vermek, işlenen suçun izlerini silmek değil, fakat suçlunun yeni suçlar işlemesini önlemek ve başkalarının suç yoluna girmesine engel olmaktır. Ceza, işlenen suç, yani ika olunan zararla mütenasip olmalıdır (âdil ceza).

İngiliz hukuk bilgini Bentham da Jeremy *Rationale of Punishments and Rewards* (1825) adlı eserinde aynı faydacı görüşü savunmuştur.

XVIII. yüzyıl Avrupası işkencenin ilgasını, cezaların yumuşamasını, infaz rejiminin ıslahını, suç ve cezaların kanunîliği prensipini ve belki de bu prensipin aşırı bir tatbık şekli olan «sabit kanunî cezalar» sistemi (azami ve asgari had arasında değişmiyen cezalar) ni mezkûr cereyana borçludur.

C. Bu arada Kant'ın (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781; *Kritik der praktischen Vernunft*, 1788; *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, 1797) cezalandırma hakkının esasını *mutlak* adalet, Joseph de Maistre'in (*Le Pape*, 1819; *Soirées de Saint-Pétersbourg*, 1821) *ilâhî adalet* fikriyle izah eden nazariyelerini de işaret gerekir; söz konusu iki filozofun özelliği, cezada faydacı görüşü kabul etmeyişleridir. Onlara göre ceza suçla bozulan manevî düzeni iadeye matuf ve münhasır bir tedbirdir. Kant: «sakinleriyle beraber batmak üzere olan adada, son idam mahkûmunun dahi idamı lâzımdır» der.

D. Guizot (*Traité dela peine de mort en matière politique*, 1822), Jouffroy (*Traité de Droit naturel*, 1830), Pellegrino Rossi (*Traité de Droit pénal*, 1829), Lucas, Ortolan, Cousin, Carrara'nın temsil ettiği ve XIX. yüzyılın ilk yarısında doğan Neo-Klâsik Okul ise Klâsik Okulun faydacı görüşü ile mutlak adalet doktrinini uzlaştırma yolunu tutmuş ve «ne âdil, ne de faydalı olandan fazla ceza» (*ni plus qu'il est juste, ni plus qu'il est utile*) sloganını ortaya atmıştır. Neo-Klâsik Okula göre, ceza vermek hakkının esası, «toplumsal fayda ile mahdut adalet» yahut

«adalet ile mahdut toplumsal fayda» dır. Bu okul, savunduğu prensiple cezalandırma hakkını izahtan, tenkili meşru kılmaktan ziyade yeni bir ceza politikasının teessüsüne yardım etmiş ve bu politika da hemen hemen bütün muasır ceza mevzuatı tarafından kabul edilmiştir.

E. a. XIX. yüzyılın son çeyreği içinde, başarısızlıkla itham edilen Neo-Klâsik Okula bir reaksiyon olarak *Pozitivist Okul* adı verilen yeni bir ceza doktrini doğdu. Bu yeni okulun doğum yeri İtalya, kurucusu Dr. Cesare Lombroso (*L'Uomo delinquente*, 1876), diğer iki mümessili de Enrico Ferri (*I novi orizzonti del diritto e della procedura penale* 1881, yahut *Sociologia criminale*, mütaakıp baskılarda) ile Rafeale Garofalo (*Criminologia*, 1885) dur.

Pozitivist Okul *faydacı* ve *determinist*tir; metodu da *ilmî* ve *tecrübî*dir: insan, klâsiklerin iddia ettiği gibi, suç işleyip işlememekte «serbest» değildir; suçu doğuran *iç* (endogene: mizaç, biyolojik âmiller, veraset v. b) ve *dış* (exogène: fizik ve toplumsal şartlar) faktörlerdir (determinism).

İç ve dış âmillerden birincilere yahut ikincilere tanınan üstünlük, bu okul içinde ayrı iki cereyanın gelişmesine sebebolmuşsa da, doktrininin temel, metot ve tenkidî kısmında hiçbir değişikliğe yol açmamıştır. Şöyle ki. Lombroso, suç sebeplerini suçlunun şahsında aramış ve müşahedeleri neticesi suçluları *doğuştan*, *akıl hastası*, *itiyadî*, *tesadüfî*, *ihtirasî* olmak üzere beşe ayırarak beherinin fizyolojik, fizyonomik ve psikolojik portresini çizmiştir (Antropolojik Okul). Buna mukabil Ferri, suçun dış faktörlerini (fizik - iklim v. b. - ve toplum) ön plâna almış; çevreyi teşkil eden elemanlarla suçluluk arasında zaruri bir ilginin mevcudiyetine işaretle (cürmî işba kanunu) *Sosyolojik Okul*un öncülüğünü etmiştir.

Bu determinist doktrinden hareket eden pozitivistlerin ulaştıkları neticeler şunlardır: cezalandırma hakkının temelinde, aslında mevcut olmıyan «serbestî» ye müstenit *manevî sorumluluk* fikrini atmak, bunun yerine *toplumsal sorumluluk* fikrini koymak lâzımdır. Toplum, suçluya, vücudun mikroba karşı olan mukabelesi gibi mukabelede bulunur. Toplumsal savunma ancak manevî kisveden sıyrılmış müeyyideler vasıtasiyle sağlanır. Pozitivistler müeyyideler için «ceza» adını kullanmaktan da kaçınıyorlar; zira onlara göre ceza, kusur ve kefaret mefhumlarına bağlıdır; suçlulara tatbiki gereken müeyyide ise *ödetici* olan ceza değil, fakat ıslah, terbiye, tedavi ve icabında tecrit edici *emniyet tedbirleri*dir. Oysaki suç işlendikten sonra müeyyide tatbik ederek müstakbel suçlara engel olacak yerde, suç ikaından evvel önleyici tedbirler alınırsa toplum daha iyi savunulmuş olur; bu yol aynı zamanda daha rasyonel, daha ekonomiktir. Ferri, bu çeşit tedbirlere «ceza kaimeleri» (*substitutifs pénaux*) adını veriyor. Sokakların aydınlatılması, kötü mesken şartları probleminin halli v. b. gibi. Müeyyidenin tâyin ve tespitinde dikkate alınması gereken cihet, işlenmiş olan suçun zatî ağırlığı değil, suçlunun karakter, mizaç, fikir ve temayülleridir. Ancak bu hususların tetkik ve teşhisi neticesindedir ki, mücrimin toplum için arzettiği tehlike (*temebilità*) ortaya konacak ve müeyyide de mezkûr tehlikeye uygun olarak değişiklik gösterecektir. Şu halde müeyyidenin seçiminde kıstas «*tehlikeli hal*» dir.

b. Determinizmin, serbestî gibi, ispata muhtaç olduğu; Lombrozo tarafından çizilen suçlu tipinin gerçeğe uymadığı; Ferri'nin suç âmili olarak fizik faktörlere mübalâğalı bir önem atfettiği, tenkil vasıtalarının (cezanın) ceza siyasetindeki değerini küçümsediği mülâhazalariyle Pozitivist Okul da itiraz ve tenkide uğramıştır.

F. Yukarıda açıklanan tenkidler C. H. alanında yeni yeni okulların doğmasına sebebolmuştur: Bernardino Alimena (*I limiti e i modificatori del l'imputabilità*, 1894), Emanuele Carnevale (*Dritto criminale*, 3 cilt, 1891) tarafından temsil edilen ve Lombroso ile Ferri'nin mübalâğalarını reddetmekle beraber irade-i cüz'iye (libre-arbitre) mefhumunu da kabul etmiyen *Üçüncü Okul* (Terza Scuola); Sabatini, Massari, Rocco'nun öncülük ettiği ve keza Lombroso'nun natüralizmi ile Ferri'nin sosyolojizmine cephe alan, ceza ilminin *hukukî* bir disiplin olduğu tezini savunan Tekniko-Jüridik Okul; serbestî konusunda nötr bir tavır takınan ve Prins (Belçika), Van Hamel (Holânda) von Liszt (Almanya) tarafından 1880 yılında kurulan *Union internationale de droit pénal* (1923 den beri yerini *Association internationale de droit pénal*'e bırakmıştır) Pozitivist Okulca ortaya atılan prensiplerin münakaşası sonunda doğmuştur.

G. Pozitivistlerin C. H. na gerçekten «yeni ufuklar» açtıkları, bu disipline, muhtaç olduğu realizm ve müsbet metodu getirdikleri de inkâr edilemez bir hakikattir. Okulun savunduğu görüşlere uygun olarak hazırlanmış kanunların sayısı pek mahdut ise de - Sovyetler Birliği ve birkaç Güney Amerika memleketi ceza kanunlarının koyduğu prensipler muasır kanunların tadilinde ilham kaynağı olmuştur; müeyyide tatbikiyle güdülen gayenin ıslah, tedavi ve terbiyeye yönelmesi; suçlu şahsiyeti tetkikle bu şahsiyete uygun düşen cezanın aranması (cezaların ferdileştirilmesi); toplumsal savunma mefhumu ve emniyet tedbirlerinin naçar kabul ve tanzimi; çevre şartlarını ıslahla suçların önlenmesi yolundaki gayretler pozitivist okulun modern C. H. na bıraktığı kıymetli miraslardandır.

IV — 1. İnsanın fiil ve hareketlerinde serbestîye sahip olduğunu kabul eden klâsik ve Neo-Klâsiklere göre cezaî sorumluluğun esası «*kusur*» (bu mefhum aynı zamanda temyiz kudretinin mevcudiyetini farzeder), yani «*manevi sorumluluk*»tur. Binnetice mezkûr serbestîye sahip bulunmıyanlar (akıl hastaları), temyiz kudretinden mahrum küçükler cezaen sorumlu tutulamazlar, yani cezalandırılamazlar.

2. Yukarıda görüldüğü gibi serbestîyi red ile, bunun yerine determinizmi ikame eden pozitivistlere göre ise söz konusu sorumluluğun esası «*toplumsal sorumluluk*» tur. Suçlu, «kusurlu» olduğu için değil, içinde yaşadığı toplum menfaatini ihlâl ettiği için cezalandırılacaktır. Bu sebeple akıl hastaları ve küçükler konusunda da müeyyideye müracaat zaruridir.

3. Determinizmin de ispat edilememiş olması; manevi temelden mahrum kılınacak müeyyidenin müesseriyetini de kaybedeceği; toplumun, insan hareketlerine daima moral bir değer tanıdığı, beşerî davranışı kıymetlendirirken moral ölçüyü elden bırakamadığı mülâhazaları günümüz C. H. nda «kusur» ve «serbestî» mefhumlarının terkini hemen hemen imkânsız kılmıştır.

4. Maamafih modern mevzuatın bir kısmı serbestî konusunda nötr bir tavır takınarak bunun yerine «*normallik*» fikrini yerleştirmiş, cezaen sorumlu tutulabilmek için suçun *bilerek* (şuur) ve *istenerek* (irade) işlenmiş olmasını yeter saymıştır.

5. İrade ve şuur - ister serbest olsun ister olmasın - cezaî sorumluluğun (hiç olmazsa günümüzde) esasını teşkil

ettiğine göre, mezkûr irade ve şuura sahip olmıyan varlıklar (hayvanlar, hükmi şahıslar) suç faili sayılıp cezalandırılamazlar. Bununla beraber son yıllarda, realite nazariyesinden hareketle, hükmi şahısların da kendilerine has bir iradeye sahip oldukları ileri sürülerek icabında bunların da suç faili olabilecekleri tezi bir hayli taraftar kazanmıştır.

V — 1. «Kanunsuz suç veya ceza olmaz» (*nullum crimen nulla poena sine lege*) Kaidesi: suç ve cezalarda keyfiliği önlemek yani şahıs hürriyetini teminat altına almak gayesiyle 1789 İhtilâl kanun vazıının müspet hukuka soktuğu (Türk C. K., mad. 1.) bu prensip gereğince *C. H. nun tek kaynağı kanundur*. Örf ve âdet, doktrin ve içtihatlar ne suç, ne de ceza yaratabilirler.

Prensipten birtakım neticeler çıkmaktadır: a. Kanun vâzıı, suç saydığı fiilleri açıkça tarif, suç unsurlarını tâyin ve bu suç karşılığı koyduğu cezayı tasrih zorundadır; b. Hâkim muhakeme edilmek için önüne getirilen, suç işlediği ve binnetice cezalandırılması gerektiği iddiasında bulunulan kimsenin fiilinin, kanunî tarif ve tavsife uyup uymadığını, mukabilinde bir ceza bulunup bulunmadığını kontrolle mükelleftir. Mezkûr kontrolün müspet netice vermemesi halinde ceza mahkûmiyeti bahis konusu olamaz. Kanunun bir boşluğunu doldurmak gayesiyle hâkim *kıyas* yoluna gidemez; yani kanunun sarih olarak suç saymadığı bir fiili suç sayılan diğer bir fiile benzeterek, kıyasla cezalandırmaya, C. H. nda cevaz yoktur.

Bununla beraber totaliter hukuk «kanunsuz suç ve ceza olmaz» prensibi yerine «cezasız suç olmaz» kaidesini kabulle aksi yolu tutmuştur. Ezcümle national sosyalist ceza kanununun «sarahaten cezalandırdığı *yahut* bir ceza kanununun ana fikri ve aydın halk vicdanı gereğince cezalandırılması uygun düşen bir fiili işliyen kimse ceza görür»; Sovyet ceza kanunu da «toplumsal bakımdan zararlı olan bir fiil, eğer bu kanun tarafından sarahaten derpiş edilmemişse, işbu fiil konusunda sorumluluğun sınır ve esası kanunen derpiş edilen suçlardan, mezkûr fiile en çok yaklaşana müteallik maddeler gereğince tayin olunur» diyerek ceza mevaddında kıyası kabul etmiştir.

Kaidenin diğer neticeleri de, cezayı «ağırlaştırıcı» sebeplerin «takdirî» değil, *kanuniliği*; maddî ceza kanunlarının makabline teşmil edilemiyeceğidir. Suç ve ceza ihdas etmiyen şekil kanunları ise, esas itıbariyle, makabline şamildir.

Maamafih sanık lehine hükümler koyan yeni kanunun (suçu kaldırmış yahut suça mürettep cezayı hafifletmiş olan kanunun) neşrinden evvel işlenmiş suçlara tatbiki kabul edilmiştir. Gerçekten, Türk Ceza Kanununun 2. maddesi gereğince: «İşlediği zamanın kanununa göre cürüm veya kabahat sayılmıyan fiilden dolayı kimseye ceza verilemez. İşlendikten sonra yapılan kanuna göre cürüm veya kabahat sayılmıyan bir fiilden dolayı da kimse cezalandırılamaz. Bir cürüm veya kabahatin işlediği zamanın kanunu ile sonradan neşrolunan kanunun hükümleri birbirinden farklı ise, failin lehinde olan kanun tatbik ve infaz olunur». Filhakika mübalâğalı bulunarak kanun vâzıı tarafından hafifletilmiş bir cezayı tatbik, gayriinsanî ve gayrimantıkîdir.

2. Cezaların şahsiliği: Ceza ancak suçu işlemiş olan şahsa verilir. Kabahat cinsinden hafif suçlar konusunda kaideye getirilen istisnalar hariç (meselâ, nezaret vazifesinin ihmali neticesinde işlenen kabahatler - Türk Ceza Kanunu mad. 60), kimse başkasının fiilinden dolayı cezaen sorumlu tutulamaz.

VI — Türk ceza mevzuatı ve tarihî gelişimi: 1. «Suç ve cezaların kanunîliği» kaidesi, yukarıda görüldüğü gibi, C. H. na yeni çağlarda girmiş bir prensiptir. Bu sebeple, prensibin tanınmadığı eski devirlerde örf ve âdet, C. H. nun tek kaynağı olmuş, C. H. bir örf ve âdet hukuku halinde gelişmiştir. Eski şark topluluklarında zaman zaman raslanan töre ve yasalar, inhisar ettikleri sahaların mahdut olduğundan dolayı, genel durumun istisnasını teşkil eder mahiyette mülâhaza olunamaz.

2. İslâm C. H. da bir örf âdet hukuku olmaktan kurtulamamıştır. Nâs, sünnet, içma - ı ümmet ve ulema içtihatları, diğer bütün hukuk dalları gibi, C. H. nun da kaynağı olmuştur. Fıkhın ceza tatbikatını düzenliyen ve genel prensiplerden ziyade, müşahhas vakıalara dayanan bu kısmına *Ukubat* adı verilmiştir.

3. İslâm hukukuna (şer'i esaslara) bağlı kalan *Osmanlı devri* C. H. nda, bazı padişahların cezaî hükümleri muhtevi kanunnamelerine de raslanmaktadır. Bunlar arasında Fatih Sultan Mehmed'in, Kanunî Sultan Süleyman'ın ve IV. Sultan Mehmed'in kanunnamelerini bilhassa anmak gerekir. Fakat mezkûr mevzuat genellik vasfından pek uzak ve iptidai idi.

Memleketimizin sahip olduğu ilk genel ceza kanunu, Gülhane Hat - ı Hümayûnu ile verilen va'de uygun olarak hazırlanan 1256 (1840) tarihli «*Ceza Kanunname - i Hümayunu*» dur. 1 mukaddeme, 13 fasılda 41 madde ve 1 bâtimeden ibaret olan bu kanun, bütün boşluklarına ve iptidailiğine rağmen şahıs emniyetini, nispeten de olsa teminat altına almış bulunması bakımından önemlidir.

Mezkûr Kanunname-i Hümayûnu mütaakıp 1267 (1851) yılında neşrolunan «*Kanun - u Cedit*» daha fazla suçu muhtevi bulunduğu cihetle belki de birinciyi tamamlamak amacıyla vazedilmişti. Fakat genel durumu itibariyle evvelkinin hemen hemen aynı idi: her ikisinde de hukuk - u şer'iyeden, kısastan bahsolunuyordu ve genel hükümler pek mahdut idi.

Bu itibarla, 1810 Fransız Ceza Kanunu esas tutularak ve lâik bir görüşle hazırlanan 1274 (1858) «*Ceza Kanunname - i Hümayûnu*» nu, memleketimizin ilk modern ceza kanunu olarak kabul zaruridir. 1 mukaddeme ve 3 bab'tan müteşekkil bulunan bu kanunun mukaddemesi genel hükümlere, 1. ve 2. babı devlet ve eşhas aleyhine işlenen suçlara, 3. babı da kabahatlere tahsis edilmişti.

4. Cumhuriyet devrinin, 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe girmiş ve halen yürürlükte bulunan *Türk Ceza Kanunu*, 1889 İtalyan Ceza Kanunu mehaz tutularak hazırlanmıştır ve 3 kitap'ı muhtevidir.

Birinci kitap «esaslar» a yani ceza kanununun tatbikinde câri genel prensiplere müteallikdir. «Suç ve cezaların kanuniliği»; ceza kanunlarının makabline şamil olmadığı, fakat lehe bulunan yeni kanunun geçmişe tatbik edileceği 1. ve 2. maddelerde belirtilmiştir. 46. maddede ise «Fiili işlediği zaman *şuurunun veya harekâtının serbestîsini* tamamen kaldıracak surette akıl malûliyetine müptelâ olan kimseye ceza verilemez» denilerek cezaî sorumluluğun esasında klâsik doktrine, yani «serbestî» mefhumuna bağlı kalmıştır. Bununla beraber aynı maddeye «Ancak, bu şahsın muhafaza ve tedavi altına alınmasına hükmolunur» ibaresinin ilâvesiyle, emniyet ve muhafaza tedbirleri anlayışı Ceza Kanunumuza ithâl edilmiştir. «Kitabın» 10. babında ceza kanununun tatbiki (zaman ve mekân içinde), cezalar, ceza mahkûmiyetinin neticeleri ve icra tarzları, cezaya ehliyet ve bunu kal-

dıran veya hafifleten sebepler, cürme teşebbüs, cürüm ve kabahatte iştirak, cürüm ve cezaların içtimaı, cürümde tekerrür, cezaların tecili, dâva ve cezanın sukutu, memnu hakların iadesi hususları ele alınmıştır.

Kanunun ikinci kitabının konusu cürümler, üçüncü kitabınınki de kabahatlerdir. Cürümler, devletin şahsiyetine karşı cürümler, hürriyet aleyhinde işlenen cürümler, devlet idaresi aleyhinde işlenen cürümler, adliye aleyhinde işlenen cürümler, âmmenin nizamı aleyhine işlenen cürümler, âmmenin itimadı aleyhine cürümler, âmmenin selâmeti aleyhinde cürümler, adâbı umumiye ve nizamı aile aleyhinde cürümler, eşhasa karşı cürümler, mal aleyhinde cürümler; kabahatler ise, âmmenin nizamına müteallik kabahatler, âmmenin selâmetine müteallik kabahatler, ahlâkı umumiyeye müteallik kabahatler, mülkün himayesine müteallik kabahatler olmak üzere gruplara ayrılmıştır.

Türk Ceza Kanunu «genel» bir kanun, en çok işlenen suçları içine alan bir kanun olmakla beraber, hukukumuzda ceza hükümlerini muhtevi tek kanun değildir. Askerî Ceza Kanunu, Millî Korunma Kanunu, Kaçakçılığın Men ve Takibi hakkında Kanun, bir kısım vergi kanunları v. b. gibi özel kanunlar da özel suçları derpiş etmektedirler Bu kanunların boşlukları genel ceza kanunumuzun genel hükümleri vasıtasiyle doldurulur.

Kanunun yürürlüğe girdiği günden bu güne kadar uğradığı en mühim değişiklikler 1933, 1936 ve 1953 yıllarında 2275, 3038 ve 6123 sayılı kanunlarla yapılanlardır.

CEZA MUHAKEMELERİ USULÜ HUKUKU, Ceza Kanunu'nun tatbik şekillerini ve usullerini gösteren hukuk dalı.

I. Konu ve mahiyeti: 1. *Konusu*: Suç ve suçluların aranıp tesbiti; suçla ilgili delillerin toplanması; suçları takip ve cezaî müeyyideyi tatbikle görevli mercilerin teşkil ve bu mercilerce takibedilecek usul ve yolun tanzim edilmesidir. Şekille ilgili kaideleri konu edinmesi bakımından C. M. U. H., «şekil hukuku», «şeklî ceza hukuku» olarak da adlandırılmaktadır. Bu hukuk, statik olan, yani otomatik olarak tatbik edilemiyen ceza kanununu dinamik hale getirir; bu kanunun tatbikini sağlar. Ceza kovuşturma ve tahkikatını keyfî muamelelerden kurtarması; sözü edilen tahkikatı ve savunma hakkını kanuni esaslara bağlaması bakımından ferdî hakların ve hürriyetlerin bir teminatı değerindedir. Cezalandırma hakkını, toplum adına kullanan devlet ile fert (suçlu) arasındaki münasebetleri düzenlediğinden iç âmme hukukuna girer. C. M. U. H. nun ceza dâvasında sür'at, sadelik ve emniyet sağlaması; âmme ve fert menfaatlerini uzlaştırması gerekir.

2 *Mahiyeti*: Milletlerarası ceza hukukuna paralel olarak ortaya çıkan milletlerarası C. M. U. H. suç ve suçluların takibinde milletlerarası işbirliği esasına dayanır. Bunun yanında milletlerarası suçu (Devletler Umumi Hukuku kaidelerine muhalefet) müeyyide altına almak gayesiyle kurulması istenen «milletlerarası ceza mahkemesi» nin takibedeceği usul de, milletlerarası ceza muhakemeleri usulü olarak adlandırılmaktadır; bunun ilk örneği, İkinci Dünya Harbi sonunda Nazi harb suçlularını yargılamak için Nüremberg'de kurulan Milletlerarası Askerî Mahkemenin kuruluşunda görülüyor.

II. C. M. U. H. nda sistemler: 1. *Suçlandırma sistemi*: Eski Yunan ve Roma hukukunda tatbikat bulan bu sistem suçu iki özel şahıs arasında ortaya çıkan herhangi özel hukuk çatışması saymış; bunun sonucu olarak da ceza hâkimine de, hususi hukukta olduğu gibi, bir hakemlik fonksiyonu tanımıştır: suçlandıran olmadan hâkim, işe el koyamaz; kendiliğinden tahkik muamelelerinde bulunamaz; tarafların ileri sürdüğü delillerle bağlıdır; suçlandıranla suçlandırılan arasında tam bir denge ve eşitlik vardır; sanık, kendi dâvasında bir ispat vasıtası olarak kullanılamaz; ikrar etmesi için sorguya çekilemez, ancak isterse savunma sadedinde beyanlarda bulunabilir. İtham hakkı, başlangıçta, yalnız suçtan zarar gören şahsa yahut onun yakınlarına, sonra da bütün vatandaşlara tanınmıştır. Dâva açık, vicahî ve sözlü olarak yürütülür. Bugün, Anglo - Amerikan memleketlerinde tatbik edilen muhakeme usulü, suçlandırma sisteminden mülhemdir ve bu sistemin ana karakterini muhafaza etmektedir.

2. *Tahkik sistemi*: Kaynağı Roma hukukunda önceleri yalnız esirler hakkında tatbik edilip sonraları genelleşen «extra - ordinem» muhakeme usulüdür. İmparatorlukla beraber kaybolan bu sistem XIII. yüzyıl başlarında, Roma hukukunun Bologna'da keşfiyle, tekrar canlanmış; önce kilise hukukunca benimsenmiş, oradan da lâik hukuka geçmiştir. Bu sistemde ceza dâvası açma yetkisi özel şahıslara değil, âmmeyi temsilen resmî bir mercie tanınmıştır; âmme dâvacısı yanında hâkim de kendiliğinden işe el koyup ceza dâvasını açabilir. Suçlandırma sisteminde geçen «dâvacı olmadan yargıç olmaz» sözünün yerini, tahkik sisteminde «her yargıç savcıdır» kaidesi almıştır. Tahkik sistemi uyarınca yürütülen muhakemede hâkim aktif bir rol oynamakta, kendiliğinden tahkik muamelelerine girişip dâva için gerekli delilleri toplıyabilmektedir. Yargılama gizli, gıyabî ve yazılıdır, muhakemelerde vazifelilerden başka kimse bulunamaz, bütün muameleler sanığın gıyabında yapılır ve tetkikat dosya üzerinde yapılarak hüküm verilir.

3. *Muhtelit sistem*: Kovuşturmada müessiriyet sağlamasına karşılık fert hak ve hürriyetlerini tehlikeye düşüren tahkik sistemiyle, taraflar arasında eşitlik sağlıyarak fert hak ve hürriyetlerini teminat altına alan, fakat kovuşturmayı zaafa uğratan suçlandırma sistemini mezceden sistemdir. Günümüzde Anglo - Amerikan toplulukları dışında kalan memleketlerce kabul edilmiş bulunmaktadır.

Muhtelit sistemde ceza dâvası, âmme adına savcı tarafından açılıp takibedilir; ne hâkimler, ne de — önemsiz bazı istisnalar hariç — suç mağduru özel şahıslar ceza dâvasını açma yetkisine sahip değildirler. İddiayı ispat kaide olarak âmme dâvacısı savcıya ait olmakla beraber muhakemeyi üzerine alan hâkim de kendiliğinden tahkik muamelelerinde bulunabilir. Maddi gerçeğin ortaya çıkması için yararlı gördüğü delilleri kendiliğinden toplıyabilir. Ceza dâvasının günümüzde genel olarak geçirdiği üç safhanın ilk ikisinde (hazırlık tahkikatı ve ilk tahkikat) tahkikat gizli, gıyabî ve yazılı (tahkik sistemi); üçüncü safhada ise (son tahkikat) açık, vicahî ve sözlüdür (suçlandırma). Ceza muhakemeleri usulü kanunumuzun kabul etmiş bulunduğu sistem de budur.

III. Hâkimler ve ceza mahkemeleri: 1. Hâkimlerin bağımsızlık ve tarafsızlığı: Kaza görevinin yerine getirilmesinde alınması gereken ilk tedbir hâkim ve mahkemelerin bağımsızlık ve tarafsızlığını sağlamaktır. İcra organı önünde bağımsızlık, esas teşkilâtta kuvvetler ayrılığı prensibinin kabulü; yargıçların azledilmezliği, tâyin, terfi ve tecziyelerinde özel hükümlere bağlı tutulmaları; jüri ve eşöven gibi halk unsurunun mahkemelere sokulması sure-

tiyle sağlanmak istenmiştir. Bizzat kaza organı içinde bağımsızlık konusunda ise, hâkimler ve mahkemeler arasında sıra gözetilmesi, kovuşturma, tahkik ve muhakeme mercilerinin birbirinden ayrılması gibi tedbirler alınmıştır. Dâva ile yahut taraflarla hükme müessir olabilecek herhangi bir ilgisi bulunan (hısımlık gibi) hâkimin, hâkimlik görevini yapamaması, bu sebeple dâvadan çekilmesi yahut tarafların kendisini reddedebilmesi de tarafsızlığı sağlamak için alınmış tedbirlerdendir.

2. Mahkemeler teşkilâtında jüri ve eşövinaj sistemlerinin kabulü hariç, tarafsızlık ve bağımsızlık konusunda yukarıda sayılan diğer tedbirler, Türk ceza muhakemeleri usul hukukunda da vardır.

IV. Adlî teşkilât: 1. *Genel prensipler*: Adlî teşkilât konusunda bugün hemen hemen üzerinde birleşilmiş bulunan ilk prensip hukuk ve ceza adâletinin tekliği, yani hukuk ve ceza dâvalarının aynı hâkimler, aynı mahkemeler tarafından görülmesidir. Ekonomik mülâhazalar ve hukuk kültürünün bir bütün olduğu inancından doğan bu prensip, günümüzde tenkide uğramıştır. Ceza hâkiminin fazla özellik gösteren ceza maddelerinde uzman kişiler olması, hukukî bilgiler yanında sosyolojik, antropolojik, biyolojik bilgiler edinmesi gerektiği, haklı olarak savunulmuştur. Bu husus, tatbikatta şimdilik sadece çocuk mahkemeleri konusunda gerçekleştirilebilmiş; genel kazada tam bir ayırıma gidilmeden ceza hâkimliğinde ihtisaslaşma yoluna girilmiştir.

Mahkemelerin tek yahut iki dereceli olması ile (bidayet ve istinaf mahkemeleri), mahkemelerde tek yahut toplu hâkim meseleleri de bu konuda çözümü gereken diğer iki hususu teşkil etmektedir. Ceza dâvasına getirdiği teminat bakımından iki dereceli muhakeme (dâvanın iki defa aynı şekilde görülmesi) ve toplu hâkim sistemi gözümüzde çoğunlukla kabul edilmiş bulunmakla beraber, bilhassa ekonomik mülâhazalar tek dereceli ve tek hâkimli mahkemeler kurulmasını zorunlu kılmıştır. Memleketimizde istinaf teşkilâtı yoktur; çok hâkimli mahkemeler ise, genel olarak, nispeten ağır suçları yargılamak için kurulmuştur. Kabahat cinsinden hafif suçlular (bk. SUÇ) hemen hemen bütün memleketlerde tek hâkimli mahkemeler tarafından muhakeme edilmektedir.

2. *Türk Ceza Mahkemeleri*: a. Genel mahkemeler: Sulh, asliye ve ağır ceza mahkemeleri olmak üzere üçe ayrılır. Sulh ceza mahkemeleri kanunda tehdidî şekilde sayılan, çoğunlukla kabahat cinsinden suçları; ağır ceza mahkemeleri ceza kanununun tahdidî olarak saydığı ağır cezalı suçları (ölüm, ağır hapis ve beş seneden fazla hapis cezasını müstelzim suçlar) işliyenleri muhakeme eder. Bu iki grup dışında kalanlar asliye ceza mahkemelerinin görevine girerler. Söz konusu üç derecenin üstünde dâvalara temyizen bakan (muhakemede kanun hükümlerine uyulup uyulmadığını kontrol eden) bir Temyiz Mahkemesi vardır; bunun beş ceza dairesi arasında vazife taksimi yapılmıştır. Sulh ve asliye ceza mahkemeleri, genel olarak, kaza merkezlerinde; ağır ceza mahkemeleri ise, vilâyet merkezlerinde kurulmuştur. Temyiz Mahkemesi ise tekdir, ve Ankarada bulunur.

b. Özel mahkemeler: Vekillerle Devlet Şûrası ve Temyiz Mahkemesi reis ve âzası ile Başmüddeiumumi (Temyiz Mahkemesindeki Müddeiumumi) nin vazifeden doğan suçlarını muhakeme eden ve Temyiz Mahkemesi ile Devlet Şûrası reis ve azası arasından seçilen 21 kişiden müteşekkil Yüce Divan; askerî şahıs ve suçları muhakeme eden Askerî Mahkemeler, Türk özel ceza mahkemelerindendir.

V. Tabiî hâkim teminatı (mahkemelerde yetki meselesi): Hiç kimse kanunen bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye çağrılamaz ve gönderilemez. Vatandaşın, suç işlemesi halinde hangi mahkemece yargılanacağı kanun tarafından önceden tâyin olunur. Bu kaidenin ilk sonucu «istisna mahkemeleri» kurma yasağıdır. Mahkemelerin yetkisi madde(suçun mahiyeti - ratione materiae - görev, vazife), yer (aynı vazifeli çok sayıda mahkemeden birinin seçimi - ratione loci - yetki, salâhiyet) ve şahıs(sanığın sıfatı - ratione personae -)itibariyle tâyin ve tahdit olunmuştur. Mahkemeler yetkilerine girmiyen dâvalara bakamazlar; bununla beraber yüksek dereceli bir mahkemenin, daha aşağı dereceli bir mahkemeye ait dâvaya bakabilmesi, dâva nakli gibi hallerde yetki kaidesine istisnalar getirilmiştir.

Yer itibariyle yetkili, genel olarak, suçun işlendiği yer mahkemesidir. Suç yerinin bilinmemesi veya suçun yurt dışında işlenmesi halinde, kanun, selâhiyetli mahkeme tâyin etmiş yahut mahkemeleri ıtrahî bir şekilde saymıştır.

Yetki kaideleri âmme düzeninin icabından olup bunların tatbikleri mecburidir; yetki uyuşmazlıkları (iki ayrı mahkemenin dâvaya bakmağa kendini yetkili yahut yetkisiz görmesi) «merci tâyini» yoliyle - genel olarak - müşterek yüksek vazifeli mahkeme tarafından kararlaştırılır.

VI. Ceza dâvasında taraflar: 1. *Müddeiumumi* (Âmme dâvacısı): Suç âmme zararına işlenmiş bir fiil olduğundan, suçlar âmme adına, icra organının, kaza organı nezdinde temsilcisi olan âmme davacısı müddeiumumiler tarafından kovuşturulur. Bununla beraber âmmeden çok, özel şahsı mağdur eden ve kanunların tahdıdî olarak saydığı bir kısım nispeten hafif suçlarda, suç mağduru da, savcılık kanalından geçmeden, şahsî dâva yoliyle ceza dâvası açabilir; bu istisnai halde, şahsî dâvacı, dâvada taraf sıfatını kazanır. Yine, suç mağduru, âmme dâvasına katılarak ceza mahkemeleri önünde ceza ve tazminat isteğinde bulunabilir ve müdahil sıfatiyle dâvada taraf olur.

2. *Sanık*: Bir ihtar, şikâyet, rapor veya her hangi bir usulî muamelede bir suçun gerçek yahut muhtemel faili olarak gösterilen veya bu sıfatla adlî mercilere teslim için yakalanan yahut tevkif edilen kimsenin, yani sanığın ceza dâvası icabından olarak kesin hükümden önce, tevkifi, kanunen tâyin olunan haller ve şekillerde ve ancak mahkeme karariyle (tevkif müzekkeresi) olur; fakat acele hallerde sanık, müzekkeresiz muvakkaten yakalanabilir. Dâvada bir müdafiin yardımından faydalanma her sanık için bir haktır.

VII. Delil nazariyesi: İşlendiği iddia olunan suçun gerçekten işlenmiş bulunduğu ve sanık olarak gösterilen şahsın o suçun gerçek faili olduğu hususlarını ispat dâvacıya (müddeiumumi veya şahsî dâvacı) aittir. Sanık kesin hükme kadar suçsuz sayılır.

Günümüz C. M. U. H. nda ispat alanında «vicdanî delil» sistemi kabul edilmiştir. Bu sistem gereğince, hâkim kendisine sunulan delillerin ispat kuvvetini serbestçe, tahkikat ve duruşmadan edindiği samimî kanaate göre takdir eder. İspatta serbestî prensibinin kabulüne rağmen, usul kanunları, ceza dâvasında kullanılabilecek delil şekillerini tâyin etmiştir. Bu arada, iddiayı ispat zımnında kullanılabilecek deliller ikrar, şahadet, yazılar ve zabıt varakaları, keşif, adlî tecrübe, arama ve zabıt suretiyle hâkimin suç

ve suçlu hakkında şahsen bilgi edinmesi, bilirkişi mütalâaları olarak sıralanabilir. Söz konusu delil çeşitlerinin her biri, suistimalleri önlemek ve güveni arttırmak gayesiyle, kanun tarafından düzenlenmiştir.

VIII. Ceza dâvasının yürütümü: 1. *Hazırlık tahkikatı*: Bir suç işlendiğini haber alan müddeiumumi, âmme dâvasının açılması gerekip gerekmediğini ve sanığı tespit gayesiyle bir hazırlık tahkikatı yapar; bu tahkikatı sırasında kendisine adlî zabıta yardım eder. Yapılan tahkikat sonunda müddeiumumi âmme dâvası açmak gerektiği kanaatini edinirse, bu dâvayı, işin mahiyetine göre, ya doğrudan doğruya yetkili mahkeme önünde iddianame ile, veyahut da ilk tahkikatın açılması için sorgu hâkimliğine vereceği bir talepname ile açar.

2. *İlk tahkikat*: Hazırlık tahkikatının aydınlatamıyacağı nispeten önemli ve karışık işlerde, sanığın mahkeme önüne gönderilmesi gerekip gerekmediği hususunda bir karar almak ve muhakemeye lüzum görülmesi halinde mahkeme huzurunda cereyan edecek olan son tahkikat - işi muhakeme safhasına hazır bir duruma getirmek gayesiyle - sorgu hâkimi tarafından yapılır. Hukukumuzda ilk tahkikat ağır cezalı suçlarda mecburi, asliye mahkemelerinin görevine girenlerde ise ihtiyarîdir; sulh dâvalarında bu tahkikata cevaz yoktur.

İlk tahkikat sonunda «lüzum - u muhakeme» kararı alınırsa; dâva dosyası bu karar ve müddeiumuminin iddianamesiyle birlikte yetkili mahkemeye gönderilir; aksi takdirde dosya kapanır ve takibata son verilir.

Gerek hazırlık tahkikatı, gerekse ilk tahkikat. muhakeme usulünde «tahkik sistemi» ne uygun olarak gizli, gıyabî ve yazılı şekilde yapılır.

3. *Son tahkikat* (duruşma, muhakeme): Konusu, delillerin mahkeme önünde ortaya konması ve münakaşası; gayesi de sanığın suçluluğu yahut suçsuzluğu hakkında bir hüküm vermek olan ve ceza dâvasının son safhasını teşkil eden bir tahkikattır. Son tahkikat açıktır (duruşmalarda herkes hazır bulunabilir), vicahîdir (bütün usul muameleleri ve bilhassa ispat hususu taraflar önünde icra olunur; gıyabî yargılama bir istisnadır ve hukukumuzda ancak hafif suçlar konusunda kabul edilmiştir) ve sözlüdür.

Duruşma, önceden tâyin edilen günde, muhakeme için ayrılmış salonda, mahkemenin kanuna uygun olarak teşekkülü ve tarafların teşkilinden sonra açılır. Deliller, kanunun tesbit ettiği sıra içinde ortaya konur ve münakaşa olunur. Son söz, sanığındır. Duruşmanın idare ve intizamı mahkeme başkanına aittir. Yargılama, hükmün bildirilmesiyle biter; hüküm, hüküm fıkrası ve gerekçe olmak üzere iki kısmı muhtevidir.

IX. Kanun yolları: Karar yahut hükümlerin mevcut kanunlara uygun olarak verilip verilmediği hususunun kontrolunu sağlar. Karar ve hükümler bu yollardan geçip tasdik edildikten sonra, yahut kanun yollarına müracaat için konulan mehilin müracaatsız geçirilmesi üzerine kesinleşir ve infaz kuvveti kazanır. Kesinleşmiş hükümlerde mevcut adlî hatalar da keza, kanun yolları marifetiyle düzeltilir. Bu duruma uygun olarak kanun yolları, karar ve hükümlerin kesinleşmesine engel olanlar; kesinleşmiş bir karar yahut hükmün tadilini sağlıyanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Hukukumuzda itiraz ve temyiz birinci grupa; yazılı emir, muhakemenin iadesi, karar tashihi ve Başmüddeiumuminin Temyiz Mahkemesi kararlarına itirazı da ikinci grupa girer. Her birinin sebep, şekil ve şartları usul kanunlarında gösterilmiştir.

X. Özel muhakeme usulü: İşleniş şekli ve ispat bakımından özellik gösteren meşhut suçlar (bk. SUÇ) çabuk yargılama usulüne tâbi tutulmuştur. Hukukumuzda meşhut suçların muhakemesine dair kanun, bu usulün tatbik şeklini ve şartlarını tâyin etmektedir.

Genel hükümleri muhtevi ve genel kaza mercilerince tatbik edilen Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu yanında, diğer bir kısım özel kanunlar da usulle ilgili bazı hükümleri ihtiva etmektedirler. Bu özel kanunlarda sarahat bulunmıyan hallerde, genel kanun tatbik edilir. Bu cümleden olarak, Askerî Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Memurîn Muhakematı hakkındaki kanun sayılabilir.

XI. Tarihçe: Memleketimizde usul hükümlerini içine alan ilk metin, 13 Zilkade 1286 tarihli «Divan - ı Ahkâm - ı Adliye Nizamname - i Dahilisi» (3. fasıl) ile 21 Zilkade 1286 tarihli «Dersaadet ve Mülhakatının İdare - i Muhakemesine dair Nizamname» dir (4. fasıl). Bu metinler, kül olarak, usulle ilgili bütün hükümleri değil, sadece bir kısım hükümleri içine almışlardır. Memleketimizin, bugünkü anlamda, sahip olduğu ilk usul kanunu, 5 Recep 1296 (25 Haziran 1879) tarihli ve 1808 Fransız Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu esas tutularak hazırlanmış olan «Usul - ü Muhakemat - ı Cezaiye Kanunu» dur. Bu tarihe kadarki devrede, ceza dâvaları, tıpkı bir hukuk dâvası gibi, şer'î esaslara göre yürütülüyor, muhakemede İslâm hukuku, fıkıh hükümleri tatbik ediliyordu; sistem olarak da suçlandırma ve şahsi dâva sistemi yürürlükte idi. Bugün yürürlükte bulunan 20 Nisan 1929 tarih ve 1412 sayılı Türk Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 1877 Alman Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun bazı değişikliklerle kabul edilmiş bir tercümesidir. 16 Haziran 1936, 7 Haziran 1937, 28 Haziran 1938 ve 30 Ocak 1942 tarihli kanunlarla birçok maddeleri değişikliğe uğramıştır. 8 Haziran 1936 tarihli kanun, meşhut suçları özel muhakeme usulüne tâbi tutmuştur; başlangıçta bu kanun dışında bırakılan ağır cezalı meşhut suçlar 27 Haziran 1938 tarihli diğer bir kanunla bazı şartlar altında, adı geçen kanunun tatbik alanına sokulmuştur.

CEZAEVİ, hapis cezasına (bk. CEZA) çarptırılmış olanların, bu cezalarını çekmek üzere kapatıldığı yer. C. ne eskiden «hapishane» denirdi. Halk arasında «mahpusane» de denmektedir. Rejim ve mahiyeti itibariyle, mevkufların tutulduğu tevkifevi (b. bk.) nden ayrılır.

Tarih bakımından oldukça yeni ve modern bir müeyyide (yaptırım) olan hapis cezası, insanlık haysiyetini kırıcı oluşu yüzünden terkedilen cismanî cezaların yerini alarak

İmralı Cezaevinde bir dersane (öğretmen de mahkûmlardandır)

ortaya çıkmıştır. Her ne kadar, eski çağlarda da sanık yahut suçluların kapatıldığı muhkem ve mahfûz binalar yahut hücreler var idiyse de, suçlu, bu yerlerde, bir ceza olsun diye değil, fakat ya muhakeme edilmeyi veyahut da hüküm giydiği asıl cismanî cezanın yerine getirilmesini beklemek üzere kapalı tutulmuştur.

Hapis, bir ceza olarak evvelâ kilise hukukunca kabul edilmiş bulunduğundan ilk cezaevleri kilise camiası içinde, manastırlarda kurulmuştur.

İslâmlıkta, Hazreti Muhammed ile Ebu Bekir zamanında ayrıca C. yoktu; suçlular, mescid-i şerifte veya bunun dehlizinde hapsedilirdi. Bir rivayete göre ise, Hazreti Osmanın zamanına kadar hapishane yoktu: ancak İmam Ali Hazretlerinin hilafeti sırasında, kamışlardan «nafi» adı verilen bir C. yaptırılmıştı. (bk. Bilmen: *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, cilt III, s. 35).

İlk cezaevleri gerek bina ve rejimleri; gerekse içinde hüküm süren hayat şartları bakımından pek iptidaî halde idi. Cezaevlerinin bu gayrısıhhî ve dehşet verici durumu, devrin, cezada «ibret» ve «korkutma» esasını ön plânda tutan ceza doktriniyle de tam uygunluk halindedir (bk. CEZA HUKUKU).

XVIII. yüzyıl filozof ve ansiklopedistleriyle başlıyan ümaniter devir, ceza hukukunu yeni temeller üstüne kurmağa çalışırken işe önce infaz müessesclerini ıslah ile başlamıştır. «Cezada korkutma» doktrinini şiddetle tenkid eden J. J. Rousseau, Beccaria ve meşhur filantrop John Howard'ın adlarını burada bilhassa anmak gerekir.

Howard, 1775 yılında başladığı bir seyahatte İngiltere, kıta Avrupası ve bazı yakın doğu memleketlerini dolaşmış; bu memleketlerin cezaevlerini tetkik ederek 1777 yılında *The State of Prisons in England and Wales, with Preliminary Observations, and on Account of Some Foreign Prisons* (İngiltere ve Gal [Wales] memleketinde cezaevlerinin durumu, ilk müşahedeler ve yabancı birkaç cezaevinin bir tasviri ile) adındaki önemli eserini yayımlamıştır. Keza, infaz müesseselerini tetkik ve bunların korkunç durumlarını umuma aksettirmek üzere seyahatlerine devamla 1779 da eserine birinci, 1784 de de ikinci Ek (*Appendix*) i çıkarıp aynı zamanda ikinci baskısını yaptırmıştır.

İmralı Cezaevinde mahkûmların mısır toplamaları

Howard, adı geçen eseriyle XVIII. yüzyıl cezaevlerinin gerçek durumunu ortaya koymuş, teklif ettiği reformlarla da gerçek bir cezaevleri doktrini ve ıslah ilminin ilk temellerini atmıştır. Howard'a göre bir cezaevi, hıfzıssıhha mülâhazalariyle, havadar ve suya yakın bir yerde kurulmalıdır; duvarları kaçmaları önliyecek kadar yüksek olmalı, fakat asla bu yükseklik hava akımına engel teşkil edecek seviyeye çıkmamalıdır. Keza personel dikkatle seçilmeli, mahpuslar cinslerine göre sınıflandırılıp ayrılmalı ve çalıştırılmalıdırlar. Bunların moral eğitimi de ihmal edilmemelidir. Bu bakımdan müessesede bir din adamının bulunması faydalı olacaktır. İşlediği suç üzerinde düşünmesini ve doğru yolu bulmasını sağlamak için, suçluyu tek başına hücreye kapatmak da faydasız değildir.

Howard'ın izinden yürüyen Jeremy Bentham da günümüz cezaevi ve ıslah ilminin seçkin öncülerindendir. Bentham, *Panopticon, or the Inspection-house* (P. veya kontrol evi) [3 cilt, 1791] adlı eserinde «panopticon» dediği bir tip C. modeli vermiştir. Panopticon, daire şeklinde inşa edilecek çevrede mahpuslara mahsus hücreler ve ortada kalan avlu merkezinde de müdür odası bulunacaktır; bu suretle hükümlüleri kontrol edip göz altında bulundurmak kolaylaşmış olacaktır.

Howard ve Bentham'ın başladığı esere İngiltere'de Elizabeth Fry *Observations on the Visits. Surveillance and Administration of Women's Prisons*(Kadınlar cezaevinin ziyareti, nezareti, idaresi üzerine müşahedeleı) [1819]; Amerika Birleşik Devletlerinde William Penn, Elam Lynds, Franklin; Fransa'da Ch. J. M Lucas *Du Système pénitentiaire en Europe et aux Etats-Unis* (A. B. D. ve Avrupa cezaevi sistemleri) [3 cilt, 1826-1830], *De la théorie de l'imprisonnement* (Hapis teorisi) [3 cilt 1836-1838], Alphonse Bérenger *De la justice criminelle en France, d'après les lois permanents, les lois d'exception et les doctrines des tribunaux* (Daimî kanunlar, istisna kanunları, mahkeme doktrinlerine göre Fransada ceza adaleti) [1818], Pellegrino Rossi *Traité de droit pénal* (Ceza hukuku) [1829], F. A. Demetz *Rapport sur les pénitenciers des Etats-Unis* (A. B. D. cezaevleri üzerine rapor) [1839] devam etmiş; 1846 da Frankfurtta, 1847 de Bruxelles de toplanan «Cezaevi Milletlerarası Kongreleri» ve «Société générale des Prisons» devrin cezaevleri ve infaz sistemleri üzerine bütün çevrelerin dikkatini çekip faydalı formüller vermiştir.

Cezaevlerinin günümüzde aldığı şekil, bu müesseselerde çektirilen hapis cezalarının rejimiyle yakından ilgilidir. C. leri, hapiste topluluk yahut hücre sisteminin veya her ikisinin bir arada kabul edilmiş olmasına veyahut da iş esasına göre kurulmuş bulunmasına göre değişik ve çeşitli durumlar göstermektedir (bk. CEZAEVİ).

Türkiyede C.: Memleketimizde uzun yıllar ihmal edilmiş bulunan cezaevleri ile ilgili ilk resmî metinleri, sadrazamlık emirnameleri teşkil eder. Genel ve etraflı hükümlerden çok, mahpusların çalıştırılması, ücretlerin biriktirilmesi gibi özel konular hakkındadır.

Ceza ve tevkif evlerimize ait ilk genel hükümlere 1878 tarihli «Usul-ü muhakemat-ı cezaiye Kanunu» ile 1878 tarihli «Memalik-i mahrusa-i şahanede bulunan tevkifhane ve hapishanelerin idare-i dahiliyelerine dair Nizamname» de raslanmaktadır. Başlangıçta Adliye, sonradan Dahiliye Nezaretine bağlanan hapishaneleri, bu nizamname ikiye ayırıyordu: her kaza, liva ve vilâyet merkezinde bulunacak «hapishaneler» le 5 yıldan fazla küreк cezasına mahkûm olanlara mahsus ve memleketin uygun yerlerinde kurulacak «hapishane-i umumiler».

Memleketimizde cezaevlerini ıslah ve düzenleme meselesi ancak Cumhuriyetin ilânından sonra ele alınmıştır.

1 Haziran 1929 da Dahiliye Vekâletinden alınarak tekrar Adliye Vekâletine bağlanan ceza ve tevkifevlerimizle ilgili hükümler, 14 Haziran 1930 tarihli «Hapishane ve tevkifhanelerin idaresi hakkında Kanun», bu kanunun 4068 sayılı kanunla değiştirilmiş 2. maddesi uyarınca yapı-

lan 31 Temmuz 1941 tarihli «Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi», keza bu Nizamnamenin 85. maddesine göre düzenlenmiş «Ceza ve Tevkifevleri Dahilî Talimatnamesi», 13 Ocak 1943 tarih ve 4358 sayılı «Ceza ve Tevkifevleri Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifeleri hakkında Kanun», bu kanun uyarınca hazırlanmış 1 Eylül 1951 tarihli talimatname, iş esası üzerinde kurulu cezaevlerine seçilecek hükümlülerin «Seçim Talimatnamesi» (15. V. 1952) ve Ceza Kanunumuzun 13. ve 15. maddelerinde yer almaktadır.

Her mahkeme bulunan yerde bir ceza ve tevkifevi; Adliye Vekâletince tespit olunan mahallerde de bölge ceza evleriyle çocuk ceza ve ıslahevleri bulunur. Mahkemeler nezdindeki cezaevlerinde (merkez cezaevleri) hafif hapis ve müddeti 3 yılı geçmiyen hapis ve ağır hapis cezaları; bölge cezaevlerinde 3 yıldan fazla hapis ve ağır hapis cezası almış olanların hükümleri infaz olunur. Kadın hükümlüler, bu sayılan cezaevlerinin kadınlara ayrılmış kısımlarına kapatılır. 15 - 18 yaş arasındaki hükümlüler için özel cezaevleri kurulur. Yahut bunlar için, genel cezaevlerinde özel kısımlar ayrılır. 11 - 15 yaşlar arasındaki hükümlüler ise ıslahevlerine konulur.

Gerek merkez, gerekse bölge cezaevlerinde hükümlülerin çalıştırılması için «iş yurtları» meydana getirilmiş ayrıca «iş esasına müstenit cezaevleri» kurulmasına da geçilmiştir (bk. CEZA, hürriyeti bağlayıcı cezaların infazı).

Bölge cezaevleri, iş yurtlarının idaresi ve kurulması, bütçeye konulacak döner sermaye ile sağlanır. İş esasına göre kurulanlar, iş yurtları ve ıslahevleri döner sermaye ile yapacakları işler dolayısiyle hükmî şahsiyete sahiptir.

Cezaevlerimizin bugünkü sayısı 550 civarındadır; bunlardan üçü bölge C. dir. İş esasına dayanan ilk yeni C. 1936 yılında, tecrübe mahiyetinde olmak üzere, İmralı adasında kurulmuş; alınan müsbet sonuç üzerine hem kadrosu genişletilmiş, hem de benzeri müesseseler kurmak için harekete geçilmiştir (iş konusu: ziraat, dokumacılık, konservecilik, deniz avcılığı v.b. ; hükümlü hacmı: 850). İş esasına dayanan diğer cezaevleri Ankara (matbaacılık, terzilik, mobilyacılık; hacmı: 210), Sivas (halıcılık, hacmı: 300; erkekler için), Sivas (halıcılık; hacmı: 100; kadınlar için), İsparta (halıcılık; hacmı: 250), merkezi Kayseri olan gezici İnşaat Cezaevi (hacmı: 200), Değirmisaz (kömür madenlerinde; hacmı: 300), Edirne ve Dalaman (ziraat; hacmı: 400) da bulunmaktadır. 25 kadar eski C. nde döner sermayeli iş yurdu kurulmuştur. Hücresi olanların sayısı 15, hücre sayısı ise 450 kadardır. Bursa, Edirne, Rize ve İzmirde yapılanlar hariç, diğerleri gerek genel durumları, gerek hücre sayısı itibariyle, Ceza Kanunumuzun, hapis cezalarının infazında kabul ettiği sistemin tatbiki için yetersizdir (bk. CEZA).

İmralı, Edirne, Dalaman ziraî yeni cezaevlerinde çalışma açık havada yapılmaktadır ve bunların kaçmaları önliyecek tertibatı yoktur. Bu bakımdan son yıllarda üzerinde fazlaca münakaşa edilen «açık cezaevleri» ne yaklaşmaktadırlar. Açık cezaevlerini, klâsik hapishanelerden ayıran taraf, bu müesselerde kaçmayı önliyecek maddî emniyet vasıtalarının, engellerin yokluğu; rıza ile kabul edilen bir disiplin; hükümlüde, içinde yaşadığı topluluğa karşı sorumluluk duygusunun uyandırılmış olmasıdır ki, bu duygu onun, sahip olduğu hürriyetleri kötüye kullanmasına yardım etmektedir.

Çocuklara mahsus özel C., Eskişehir ile İzmirde bulunmaktadır; biricik çocuk ıslahevi Ankarada, Kalaba'dadır. Cezaevleri, idarî bakımından Adliye Vekâleti Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne bağlıdır. Her müessesenin bir müdürü ile bir veya birkaç müdür yardımcısı vardır; müesseselerin durumuna göre, sayıları değişen başlıca memur ve müstahdemler şunlardır: *İdare servisi*: idare memuru, hesap memuru, ayniyat muhasibi, ambar memuru, kâtip; *Nezaret servisi*: teftiş memuru, başgardiyan, gardiyanlar; *Terbiye servisi*: öğretmen ve atelye şefleri; *Sağlık servisi*: hekim, eczacı, hastabakıcılar.

Bunlardan başka, her C. nin bulunduğu yerin müddeiumumisinin başkanlığında kurulan ve müdür, jandarma kumandanı, müessese veya hükümet yahut belediye hekimi, bulunan yerlerde baro temsilcisi bir avukattan kurulan bir *cezaevi komisyonu*; müdürün başkanlığı altında muhasip, idare memuru ve kâtipten kurulan *cezaevi idare heyeti*; yine müdürün başkanlığında öğretmen hekim, atelye şefi, idare memuru ve başgardiyandan kurulan bir *inzibat meclisi* vardır. Memur, müstahdem ve organların vazife ve yetkileri «Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi» nde gösterilmiştir.

Askerî cezaevleri, asker sıfatını taşıyan hapis hükümlülerine mahsustur. Memleketimizde, her adlî amir nezdinde bir askerî ceza ve tevkifevi bulunmaktadır. Aynı yerde birden çok adlî amir varsa, yüksek adlî amirin uygun göreceği müşterek bir cezaevi ile yetinilebilir. Türk Askerî Ceza Kanununa göre, subaylarla askerî memurlar hakkındaki tard ve ihracı mucip olmıyan ceza hükümleri; askerî talebelerin okullarından kayıtlarının silinmesini icabettirmiyen ceza hükümleri, erlerin askere girdikten sonra işledikleri suçlarından dolayı 6 ay ve daha az ceza hükümleri; askerî şahısların herhangi bir mahkeme veya makam veya heyet tarafından verilmiş ve kesinleşmiş para cezalarından çevrilme 6 ay ve daha az ceza hükümleri askerî cezaevlerinde çektirilir.

Cezaevi rejimi: I. **Sistemler:** «Cezanın gayesi suçluyu ıslah ve terbiyedir» formülünün kabulünden beri, hapis cezalarında bu gayeyi en iyi şekilde gerçekleştirecek infaz sisteminin nasıl düzenlenmesi lâzım geldiği araştırılıp denenmiş ve bu konuda dört tip C. rejimi ortaya çıkmıştır:

1. *Topluluk sistemi*: Bütün mahpusların gündüz ve gece, iş başında ve istirahat esnasında beraberce bulunup yaşadıkları rejimdir. Sistemin üstünlüğü, çalışmanın tanziminde kolaylık sağlaması, devlet için fazla masraflı olmaması dır. Buna mukabil her cins suçlunun müşterek bir hayat sürmesi nispeten iyilerin, kötüler tarafından bozulmasına sebebolmakta, suç kumpanyalarının teşekkülünü kolaylaştırmakta, kısaca cezaevini bir suç okulu haline getirmektedir. Keza, sistemin zaruri neticesi olan yeknasaklık, cezanın ferdileştirilmesini de imkânsız kılmaktadır.

2. *Philadelphia yahut Pennsylvania sistemi* (Hücre sistemi): Hükümlülerin ceza süresince gece ve gündüz birbirinden tecrit edilip, tek hücrelere kapatıldığı sistemdir. Topluluk sistemine bir tepki olarak doğmuş ve ilk defa 1790 yılında Philadelphia'da (Pennsylvania) Franklin tarafından kurulan cezaevinde tatbik edilmiştir. Topluluk sisteminin mahzurlarını ortadan kaldırması, münzevi hayatın suçluyu suçu üzerinde düşünmeğe sevkle ıslahını kolaylaştırması, başlangıçta Pennsylvania sistemine fazla itibar sağlamış ise de, bu sistemi büyük ümitlerle kabul eden Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Belçika gibi memleketlerde elde edilen kötü neticeler sistemin mahzursuz olmadığını ortaya koymuştur. Fazla masraflı oluşu; iş tanzimini güçleştirip çalışma alanını daraltması, yalnızlığın mahpusta vahîm aklî bozukluklar doğurması, intihar-

lara sebebolması, normal yaşayış şekli olan toplum hayatını unutturup bilâhere bu hayata intibakı güçleştirmesi, bu sistemin belli başlı mahzurlarındandır. Bilhassa uzun süreli cezalar için pek tehlikeli olan bu sistem bugün hemen hemen bütün memleketlerde terkedilmiş gibidir.

3. *Auburn sistemi*: Hücre sisteminin mahzurlarının meydana çıkması üzerine ilk defa 1816 yılında, gene Amerika Birleşik Devletlerinde, Auburn cezaevinde tatbik edilen bu sistem ilk iki sistemin telifinden ibarettir. Hükümlüler gündüz topluca çalışırlar, fakat konuşmaları yasaktır; geceleri ise münferiden hücrelerine kapatılırlar. Bu suretle her iki sistemin mahzurları önlenmiş olur.

4. *İrlanda sistemi* (müterakki sistem): Pennsylvania ve Auburn sistemlerini dereceli bir şekilde kombine eden sistemdir. Fikir 1828 yılında Fransız bahriye nazırı Hyde de Neuville tarafından ortaya atılmış; ancak 1840 da yüzbaşı Moconochie tarafından, Norkfold adasında bulunan hapis mahkûmlarına tatbik edilmiştir. Aynı fikir İngiliz Walter Crofton tarafından benimsenerek İrlandada tatbike konduğundan bu sistem Crofton yahut İrlanda sistemi olarak adlandırılmıştır. Bu sistemde hükümlü evvelâ mahkûmiyetinin bir kısmını geceli gündüzlü tek başına hücrede geçirmekte; mütaakiben Auburn sisteminin câri bulunduğu, rejim itibariyle toplum hayatına yaklaşan bir cezaevine gönderilmektedir. Burada da belirli bir müddet denenen ve başarısı tespit olunan suçlu, mahkûmiyet süresinin bitiminden evvel şartla salıverilebilir.

Davranışa göre mükâfat veya mücazat tertibeden, bu suretle suçluda kendini kontrolu, şahsî gayreti ön plâna alan İrlanda sistemi, günümüz kanunlarının hemen hemen ittifakla kabul ettikleri sistemdir.

5. Memleketimiz cezaevlerinde kanunen tatbik edilmesi lâzım gelen rejim İrlanda sistemi ise de, çoğu cezaevi olarak inşa edilmemiş bulunan infaz müesseselerimizin bugün, içinde bulundukları durum, sayılarının yetersizliği, topluluk sisteminin, hiç olmazsa geçici bir zaman için, fiilen kabulünü zaruri kılmıştır (Bk. CEZA, Hapis cezalarının infazı).

II. **Cezaevinde iç düzen:** 1. Gerek disiplin, emniyet ve sağlık şartlarını sağlama; gerekse bir terbiye unsuru olarak C. rejimi çeşitli mahrumiyet, mecburiyet ve kısıntılar rejimidir. Ezcümle, memleketimizde, Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi ve Dahilî talimatnamesine göre cezaevlerinde günlük hayat sıkı bir program içinde cereyan eder; hükümlüler saç ve sakallarını kestirmek, Adliye Vekâletince tesbit edilip idarece dağıtılan tek-tip elbiseyi giymek zorundadırlar; mezkûr nizamname ve talimatnamenin yasak ettiği bir fiili işliyenler, tevbihten hücre hapsi ve katıksız hapse kadar gidebilen inzibatî cezalara çarptırılır; iç düzeni bozup tehlike teşkil edenler, yetkili merciin kararıyle zincire vurulur; atölye ve sınıflarda, yemek esnasında ve yatma saatinden sonra konuşmak yasaktır. Dışariyle olan yazışmalar müdürün kontrolüne tabidir. Ziyaret günleri mahduttur ve ziyaretler ayrı bir yerde, müessese personelinden birinin nezareti altında yapılır.

Mahpusların iaşesi devlete aittir. Kendilerinin mânevî kalkınmasını sağlamak için cezaevlerinde okul ve kütüphaneler tesis ve konferanslar tertibedilir. Yüksek bilgi sahibi olanlardan maada bütün hükümlüler müessese okuluna devama mecburdurlar. Kütüphanelerde bulunması gerekli eserler Adliye Vekâletince gönderilir.

2. *İş*: Çalışma, günümüz cezaevleri rejiminin mecburi ve vazgeçilmez bir unsurudur. Bu suretle işsizliğin ferdi ifsat edici etkisini önlemek, hükümlüyü terbiye ve ıslah etmek, disiplin tesisinde kolaylık sağlamak, mesleksizlere bir meslek öğretmek, devletin cezaevleri için yaptığı masrafların hiç olmazsa bir kısmı karşılanmak istenmiştir. Çalışma konusunu, yani yapılacak işin cins ve nev'ini tâyin, genel olarak idareye aittir. Çalışma, cezaevi içinde olabileceği gibi, dışarıda da düzenlenebilir (bk. CEZA CEZAEVİ).

Çalışan hükümlülere bir ücret verilir ve genel olarak bu ücret normal ücret seviyesinin altındadır. Memleketimizde, Adliye Vekâletince, görülen işin mahiyeti göz önünde tutularak, tespit edimektedir. Kazançtan iaşe masrafları düşüldükten sonra kalan miktar tasarruf akçesi olarak hükümlünün hesabına kaydedilir ve tahliye anında kendisine verilir.

3. *Sınıflama*: Hükümlüler, cezaevinin müsaadesi nispetinde, suçlarının mahiyetine göre sınıflara ayrılır ve bir sınıfta bulunanlar, kabil olduğu kadar, diğer sınıf mensuplariyle temas ettirilmezler.

CEZAEVİ REJİMİ: Bk. CEZAEVİ.

CEZAİR: (Arap. Cezâ'ir) bk. CEZAYİR.

CEZÂLET (lûgat anlamı = «tomruk»), sözün, mânaya uygun olarak sert ve şiddetli bir ahenk yaratması. Beyan sanatlarından sayılır. İfade edilecek anlama göre kullanılan kelimeler kalın sesler veriyorsa, yani sert ve şiddetli bir musikî vücuda getiriyorsa, bu kelimelere *elfâz-ı cezele*, taşıdıkları niteliğe de C. denir. Bunun aksine, yani kelimelerin hafif ve tatlı bir musiki yaratmasına da *rikkat* denir (bk. RİKKAT). C. veya rikkat, fikre göre teşekkül eder; hiçbir söz, mücerret olarak C. veya rikkatli sayılamaz. Maksat, söze uygun C. veya rikkat yaratmaktır. Bu da her kelimeyi yerinde kullanmak, yani anlama uygun düşürmekle sağlanır.

CÉZANNE [*sezan*], **Paul** (1839-1906), Fransız ressamı Aix-en-Provence'ta doğmuş ve aynı yerde ölmüştür. Modern resim sanatının öncülerindendir. Ailesi esnaf asıllı olan bir bankacının oğludur.

İlk öğrenimini yaptıktan sonra Saint-Joseph okuluna girmiş, sonra da kolleji bitirmiştir. (1858). Edebiyat fakültesinde bakalorya imtihanını başariyle verdikten sonra babasının isteği üzerine, doğduğu şehrin hukuk mektebine yazılmış ve aynı zamanda da oradaki desen okuluna devam etmiştir. C., önceleri resme Marquis de Villars tarafından XVII. yüzyılda yaptırılmış olan «Jas de Bouffan» adlı evdeki atelyede başlamıştır. Oğlunu, kendi şapkacı dükkanında çalıştıran ve daha sonrada açtığı bankanın başına getirmeyi düşünen babasının devamlı ısrariyle bu işe girmek zorunda kalan C., başarısız geçen bu kısa zaman içinde bile resmi bırakmamıştır. Dostluk ve arkadaşlıkları daha kollejde iken başlamış olan Zola C. nı Parise çağırınca, ailesinin karşı koymasına rağmen, öteden beri orada çalışmayı iyice aklına koyan sanatçı, yola çıktı. 1861 de Parise gelen C. zamanın tanınmış ressamlarının uğradıkları *Academie Suisse*te çalışmış, Pissarro ile tanışmış, Güzel Sanatlar Okuluna girmeğe mu-

P. CÉZANNE

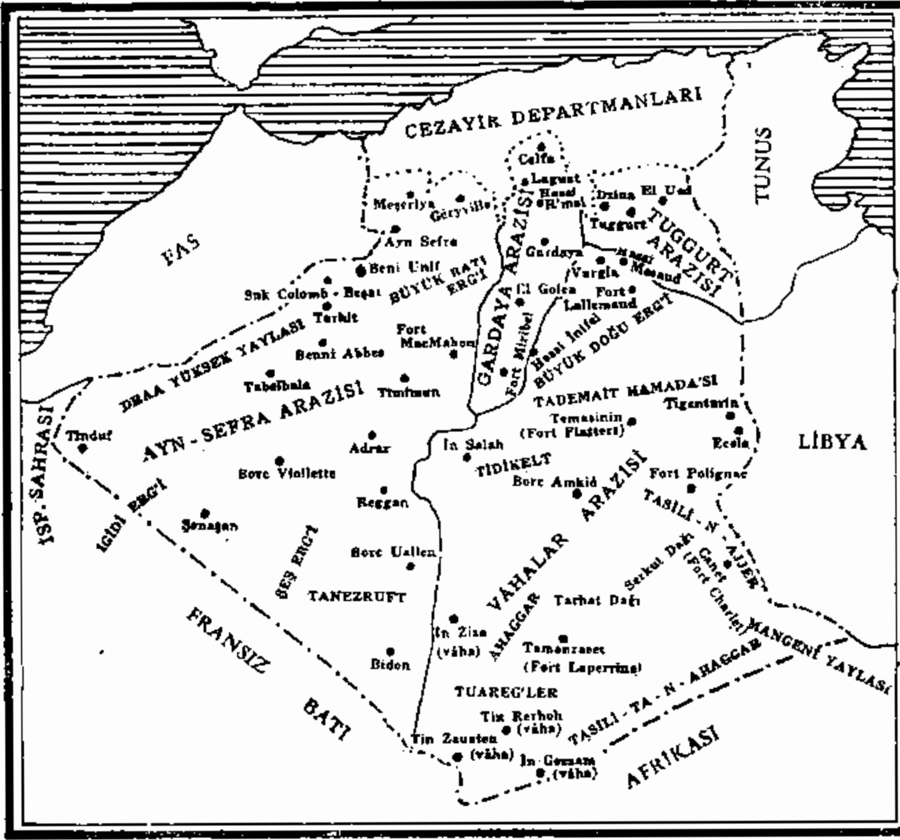
vaffak olamamıştır. Çok alıngan ve mahçup mizaçlı olan C. için, Parisin canlı hayatı sıkıcı olmuş, Aix'deki eski atelyesine dönerek çalışmasına devam etmiştir. C. bu devrede «Dört mevsim» (Petit-Palais, Paris) adlı dört büyük pano ile kendisinin ve babasının portrelerini yapmıştır. Fakat yine de canlı sanat hareketlerinin merkezi olan Parisle ilgisini kesmemiş, doğduğu şehir ile Paris arasında tam 17 yıl gidip gelmiştir. (1861 - 1862; 1867 - 1868; 1870; 72; 1874 - 77; 1879; 1888; 1899).

C. ın Parise ikinci gelişi 1862 yılına raslar. Bu zaman içinde C. genç estetikçilerin de katıldığı Empresiyonistler grupu ile sık sık buluşmuş Monet, Degas, Renoir'ın sanatına yakınlık göstermiş, ayrıca da Delacroix ve Courbet'nin eserleriyle ilgilenmiştir. Bilhassa Courbet'nin realist sanatına bağlılığı, karanlık ve koyu renklerle yapmış olduğu kompozisyonlarında ve portrelerinde görülür («Parkta konuşma»). C. ın 1867 - 1868 yıllarında Pariste açılan resmî sergiye yolladığı «Napoli'de öğleden sonra» eseri reddedilmiş (1867), aynı yıl, Marie - Hortense - Figuet adlı genç bir modelle tanışmış (1867), sonra da 1884 te onunla evlenmiştir. C. 1870 savaşı sonunda 32 yaşında Parise yerleşmiş, bu devrede sert ve koyu renklerle manzara, natürmort ve portreler yapmıştır. Achille Emperaire'in ve Zola'nın portreleri bu devreye raslıyan örneklerdir. C. bu arada eğlence, ölüm ve cambazlık sahnelerini canlandıran kompozisyonlar da yapmıştır. Bu resimlerinde Tintoretto, Goya ve Daumier'nin sanatından izler görünür («Kaçırılış» «St. Antonius'un iğva edilmesi» «Magdala'lı Meryem ve ıstırap» «Modern bir Olympia») C. ın Paris civarında Auvers - Sur - Oise'da Pissarro ve Guillaumin'in yanında geçirdiği iki yıl (1872 - 1874), sanatında önemli değişikliklere yol açmıştır. Koyu renklerden aydınlık renklere dönüş, teknikte sadelik, bu değişmenin özelliğini teşkil eder. «Asılmış adamın evi» «Doktor Gachet'nin evi»adlı eserleri bu değişikliği belli eden örneklerdendir. C. ın Van Gogh ile tanışması da bu yıllara raslar. Paris banliyösünden şehre dönüşünde C., Empresiyonistlerin ilk sergilerine katılmıştır (1874). Sanatta yeni bir çığır açan bu sergide teşhir edilen eserleri, birçok tenkidlere uğramış, bu arada sanatçının «Asılmış adamın evi» tablosu da alay konusu olmuştur. Resmî sergilere gönderdiği eserlerinin reddedilmesi ve sanatta yapmak istediği hamlelerin anlayışsızlıkla karşılanmasına rağmen çalışmasında bir an bile gerileme olmamıştır. C., Empresiyonistlerin açtığı başka bir sergiye (1877) 16 resimle katılmış, sonrada Aix'ye dönerek orada çalışmıştır. 1883 te tanıştığı ressam Monticelle ile Provence'tan manzaralar yapmıştır. Bir yıl oturduğu Pariste (1888) Van Gogh, Gauguin, Emile Bernard ile buluşmuş; kısa süren Fontainebleau, Giverney, Vichy seyahatlerinden sonra, 1899 da son defa Parise gelmiş; buradan da ömrünün sonuna kadar, yaşıyacağı Aix'ye gitmiştir. En güzel eserlerini bu son devre içinde vermiş olan C., daha 1906 da öldüğü zaman yeni nesil üzerinde önemli tesirler yaratmağa başlamıştır. C. ın batı sanatında büyük yankılar yaratan buluşu, ışık - gölgeyi renkle ifade etmesi olmuştur. Yarattığı âlem, form, inşa ve renk üzerine kurulmuştur. C. ın inşacı sanatı, tabiatı silindir, küre ve koni ile ifadeye dayanır. Bu anlayış daha sonra Kübist'ler tarafından da benimsenmiştir. Resimlerinde açıkça belirtilmiş olan küb evler, mimari yapıda ağaçlar, çimento blok şeklinde şahıslar, küre gibi meyvalar, düzenli tablodaki gerçek yerlerine oturtulmuştur. Düz satıh üzerinde derinliği sağlamak suretiyle plâstik bir düzen içine yerleştirilmiş resmi, dolgun tezatların yer aldığı son derece şiddetli renklerle canlı tesirler yaratır. C. ın anlayışına göre desen ve renk, ayrı şeyler değildir. «Renk zenginliğini aldığı zaman form da olgunluğunu bulur» der. C. ın eserine hâkim olan ahenk, ışıklarda turuncu, gölgede ise bu rengin yardımcısı mavidir, yarım ton olarak da turuncu ve mavi renklerin arasında eflâtun - kırmızı, eflâtun - mavi ile sağlanmış bir renk topluluğudur. Böylece C. ışık - gölge ile işlenen tabiî aydınlıktan bambaşka renkle işlenmiş - pictural - bir aydınlığı bulmuştur. C. klâsik ressamların ışık - gölge tekniğine, Empresiyonistlerin dalgalı akislerine ve geçici efelerine başvurmadan atmosferi, formu ve bütün eşyaları kaplıyan havayı, bir sıcak, bir soğuk renklerle, yahut da karşıt iki tonun yan yana ahenkli bir tarzda yerleştirilmesiyle ifade etmiştir. C. ın daha çok tercih ettiği konular günlük ve basit eşya, alışılmış manzaralar, fakir insan portreleri ve meyvalardır. C. hiçbir zaman tabiatı küçümsememiştir. Eskilerin mirası, C. ın eserlerinde kendine has buluşlariyle yeniden değerlenmiştir. XX. yüzyılda C. ın düşüncesini paylaşmıyan hiçbir sanat hareketi gösterilemez. Fauve (Fov) lar, Kübist'ler ve hattâ Néo - klâsik ve Abstre'ler bile C. ın sanatından faydalandıklarını gizlememişlerdir Düşüncesi ve tekniği ile XIX. yüzyılın en sâf bir sanatçısı olduğu kadar modern sanata yeni bir çığır açan öncü olarak da tanınır. «Keşfettiğim yolun primitifiyim» söziyle, ömrü boyunca harcadığı bunca gayretlere rağmen, bulduğu yolun henüz başında bulunduğunu anlatmak istemesi, sanata verdiği önemin derecesini anlatmağa yeter. Başlıca eserleri şunlardır: «Emile Zola ile Paul Alexis» (1868; Wildenstein kolleksiyonu), «Asılmış adamın evi» (1873; Louvre) «Öğle uykusu» (1888 - 1889; Joseph Stransky kolleksiyonu), «L'Estaque» (1871 sıraları; White kolleksiyonu), «Auvers'den manzara» (1873 sıraları; Signac kolleksiyonu), «Natürmort» (1883 sıraları; Louvre) «Kâğıt oynıyanlar» (1892 sıraları; Louvre), «Kırmızı yelekli çocuk» (1890 sıraları; Reber kolleksiyonu); «Pipolu adam» (1896 sıraları; Batı Sanat Müzesi, Moskova) «Ambroise Vollard'ın portresi» (1899; Vollard kolleksiyonu), «Sainte - Victoire dağı» (Batı Sanat Müzesi, Moskova); «Banyo yapan kadınlar» (1895 - 1905; Lecomte - Pellerin kolleksiyonu).

P. CÉZANNE: «Kâğıt oynıyanlar»

CEZAYİR [Fr. Algérie, İsp. Argelia, İng. İta. Algeria, Alm. Algerien], Fransanın Kuzey Afrikadaki bir sömürgesi. Yüzölçümü 2 194 976 km^2; nüfusu 9 640 000 (1955); bunun 900 000 i Avrupalıdır. C., doğuda Tunus, batıda Fas arasında Akdeniz kıyısı boyunca 1 000 km uzanır. Başkenti C. (Alger) şehridir.

C E Z A Y İ R: G ü n e y A r a z i l e r i

İdare bölümleri: C., Kuzey Arazileri (Territoires du Nord) ve Güney Arazileri (Territoires du Sud) olmak üzere ikiye ayrılır. Asıl C. i teşkil eden Kuzey Arazileri, 1881 den itibaren 3 departmana ayrılmıştı: C. (Alger), Oran ve Kostantin (Constantine). 7 Ağustos 1955 te Kostantin departmanı ikiye bölünmüş ve Bona (Bône) 4. departmanı meydana getirilmiştir. 26 Haziran 1956 tarihli kanuna göre yeni bir idare taksimatı yapılarak Kuzey Arazileri, 31 kaza (arrondissement) yı içine alan 12 departmana bölünmüş, b u n l a r da 3 bölge müfettişliği (préfecture régionale) şeklinde gruplanmıştır (bk. tablo). Kuzey Arazilerin yüzölçümü 228 762 km², nüfusu da 8 820 900 dür. Güney Arazileri, eskisi gibi hususi bir idare altında olup dört bölgeye ayrılmışlardır: 1. Ayn - Sefra Arazisi (merke-

26 Haziran 1956 tarihli kanuna göre Kuzey Arazilerinin idarî bölümleri

I. Cezayir (Alger) Bölge Müfettişliği:
1. *CEZAYİR (ALGER) departmanı*:
Yüzölçümü: 3 283 km²
Nüfusu: 1 111 100
Merkez: Cezayir (Alger)
Kaza: Blida
2. *TİZİ - UZU departmanı*:
Yüzölçümü: 5 806 km²
Nüfusu: 795 800
Merkez: Tizi - Uzu
Kazalar: Borc - Menayel, Buyra, Fort - National
3. *MEDEA departmanı*:
Yüzölçümü: 32 199 km²
Nüfusu: 532 000
Merkez: Medea
Kazalar: Bogari, Aumale
4. *ORLÉANSVILLE departmanı*
Yüzölçümü: 13 571 km²
Nüfusu: 671 400
Merkez: Orléansville
Kazalar: Milyana, Tenes, Tenietü'l - Had

II. Oran Bölge Müfettişliği:
5. *ORAN departmanı*:
Yüzölçümü: 15 146 km²
Nüfusu: 849 800
Merkez: Oran
Kazalar: Ayn - Temuşent, Sidi - bel - Abbes
6. *MOSTAGANEM departmanı*:
Yüzölçümü: 12 223 km²
Nüfusu: 640 000
Merkez: Mostaganem
Kazalar: Maskara, Relizan
7. *TLEMSEN (TLEMCEN) departmanı*:
Yüzölçümü: 8 206 km²
Nüfusu: 378 700
Merkez: Tlemsen (Tlemcen)
Kaza: Marniya
8. *TİARET departmanı*:
Yüzölçümü: 31 686 km²
Nüfusu: 304 500
Merkez: Tiaret
Kaza: Sayda

III. Kostantin (Constantine) Bölge Müfettişliği:
9. *KOSTANTİN (CONSTANTINE) departmanı*:
Yüzölçümü: 15 360 km²
Nüfusu: 1 123 000
Merkez: Kostantin (Constantine)
Kazalar: Cicelli, Milya, Philippeville
10. *SETİF departmanı*:
Yüzölçümü: 17 455 km²
Nüfusu: 1 010 500
Merkez: Setif
Kazalar: Borc - bu - Arreric, Bicaye (Bougie)
11. *BATNA departmanı*:
Yüzölçümü: 48 449 km²
Nüfusu: 670 000
Merkez: Batna
Kazalar: Ayn - Beyda, Biskra
12. *BONA (BÔNE) departmanı*:
Yüzölçümü: 25 378 km²
Nüfusu: 734 100
Merkez: Bona (Bône)
Kazalar: Gelma, Suk - Ahras, Tebesa

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

zi: Colomb-Beşar), Gardaya Arazisi (merkezi: Laguat), Tuggurt Arazisi (merkezi: Tuggurt), ve Vâhalar Arazisi (Territoire des Oasis Sahariennes; merkezi: Vargla). Güney Arazilerinin yüzölçümü 1 966 214 km², nüfusu da 819 100 dür. C. Sahrası, Fransız Batı Afrikası ile birlikte, iktisadî bakımdan Sahra (Fr. Sahara) Vekâleti denilen bir idareye bağlıdır.

Topografya: C. üç tab'î bölgeye ayrılır: 1. Kuzey bölgesini Tell-Atlas dağları teşkil eder. Bu dağlar, batı-güneybatı ve doğu-kuzeydoğu istikametinde devam ederek Fasın Rif dağlarını ve Orta Atlasını teşkil eder. Tell-Atlas dağları şu bölgelere ayrılır: Batıda eski taşlar ve daha yeni (Üçüncü zaman, Tersiyer'e ait) volkan indifa mahsullerinden ibaret bir kıyı zinciri. Katlanmış Jura, Tebeşir ve Üçüncü zaman kalkerlerinden ibaret başlıca bir zincir (büyük Kabiliye'nin Curcura dağları; 2 300 m). Kıyı zinciri ile başlıca zincir arasında bir çöküntü; buradan nehirler akar; 2. İkinci bölgeyi Şot (Schott) lar plâtosu teşkil eder. Bu plâtonun yüksekliği 400-1 000 m olup, üzerinde akışsız tuzlu su bataklıkları vardır; 3. Üçüncü bölge, Sahra-Atlası adını taşır. Buradaki tebeşir-kalker katlanmaları, güneybatı istikametinden kuzeydoğu istikametine doğru sıralanır. Yüksekliği doğudaki Avres (Aurès) masifinde 2 330 m yi bulur; güneyde Sahraya doğru alçalır. Nehirlerin çoğu her zaman akmaz. Kuzeydeki nehirlerde sulama işleri için yetecek kadar su bulunur. Çöl karakterini gösteren güneyde, dağlardan yeraltı akarsuları iner ve vahalar teşkil eder.

C. in kuzey bölümünde yaz ayları sıcak geçer (en sıcak ay olan Ağustos ortalaması 25⁰). Burada kışın bol yağmur yağar (yıllık ortalama 600-800 mm, hattâ kıyının doğu bölümünde 1 000-1 500 mm). C. in güney bölümü ise kurak ve çok sıcaktır. Burada yıllık yağış tutarı 100-200 mm, en sıcak ay olan Temmuz ortalaması 32⁰ dir.

Bitki örtüsü C. in başka yerlerine göre yalnız kuzeyde sık ve çeşitlidir. Burada çalılıklar geniş yer tutar. Bu ormanlar, dağların türlü yamaçlarında ve yüksekliklerinde yerine göre meşeler, geniş yapraklı ve iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlardır. Şotlar plâtosu yer yer halfa otunun yetiştiği kurak bozkırlardır. En güneydeki büyük sahra bölümü ise hurma vahalarının sıralandığı ve arasında ancak develerin otlıyabileceği zayıf bitki örtüsünün bulunduğu çöl ve yarı çöllerdir. C. in dağlarında kaplanlar, bozkırlarında ceylânlar, güneyde sırtlan ve çakallar yaşar.

Nüfus: Nüfusun % 90 ından fazlası Tell-Atlas dağlarında ve yüksek yerlerde, yani memleketin onda birini teşkil eden kuzey bölgede yaşar. Yerli halk, takriben 7 milyona varır ve 1,4 milyon aile teşkil eder. Halk, eskiden yerleşmiş Berberîler ile steplerde göçebe olarak yaşıyan Araplardan meydana gelmiştir. Berberîler, bilhassa dağlık bölgelerde yerleşmiş ve ziraatle uğraşan köylülerdir. Bunların kabîle halinde yaşıyan grupları, başka halkla hemen hemen karışmamıştır. Step göçebeleri Araplar ise, sayı bakımından küçük azınlık teşkil etmekle beraber, dil ve kültür bakımından muayyen bir nüfuz icra etmişlerdir. Bu iki grupa nazaran «Moros» denilen melezler ve Yahudiler (bunların en çoğu İspanyadan kovulanlardır) ile Avrupalılar (Fransız, İtalyan, İspanyol), sayı bakımından önemsiz bir azınlık teşkil ederler. Avrupalıların çoğu (% 60) şehirlerde oturur: İspanyollar bilhassa batıda İtalyanlar ise doğuda, toplanmışlardır. Avrupalıların bazıları da köylerde toplanmıştır. C. şehrinden başka şehirlerin çoğu tam bir doğu karakteri taşır; ancak Avrupalıların semtleri istisna teşkil eder. Doğum ve ölüm sayıları yüksektir. Avrupalıların doğum sayısı (1949 % 21,8) azalmakta, Müslümanlarınki (% 44,3) ise çoğalmaktadır (1926: % 25 ve % 27). Müslümanların sayısı, ölüm sayılarının daha yüksek olmasına ve Avrupadan bir insan akımının memlekete gelmesine rağmen, Avrupalılarınkinden daha çabuk artmaktadır. Bu artış Berberîlerde, Araplardan ziyadedir. Doğumların yükselmesine sebep, bilhassa Arapların hâlâ birden fazla kadın almalarıdır. 30/5/1930 tarihli kanun her ne kadar bir nevi medeni izdivaç kabul etmiş ise de, Araplar çok evlenme sistemini devam ettirirler. Vendetta (aile intikamı) ya Kabîliye Berberîlerinde hâlâ geniş ölçüde raslanır.

Çiftliklerin çoğu küçük ve orta büyüklüktedir. Çoğu hamessat sistemiyle işler, yani verimin 1/5 i çiftçiye aittir. İslâm hukukuna tâbi yerler (Terres non-francisées = Fransızlaşmamış yerler) çok zaman yerlilerin müşterek malıdır. Bu mülkiyet şu üç şekilde bulunur; 1. Aile malı (mülk); 2. Irk veya aşiret malı (arh; bu ikinci şekilde mal kabîli-taksim olmayıp mülkün aşirete ait olması hususu terakkiye mâni olur); 3. Hususi mülkiyet (mahsen; bu üçüncü şekil, aslen devlet tarafından asker ailelerine verilmiş bir maldır). Köylerde yaşıyan 1 milyon Müslüman ailesinden ancak 150 000 i kâfi bir gelire sahiptir; 150 000 i, başkasına ait çiftlığı işletir; 100 000 i ziraat işçisidir; 600 000 i ise hiçbir şeye sahip olmıyan ailelerdir. Bu sebepten dolayı memleket içinde ve dışında büyük bir muhaceret akını vardır. Bilhassa Kabîliye'de oturan Berberîler (bunlar, muhacirlerin 4/5 ini teşkil ederler), şehirlerdeki endüstriye doğru akın eder veya mevsime göre ziraat işçileri olarak Fransaya giderler. Göçebelerin gittikçe daha geniş ölçüde yerleşmeleri neticesinde bozulan ırk toplulukları, köy toplulukları haline gelmekte ve *kaid* adını taşıyan nahiye müdürlerinin idaresine geçmektedirler.

İskân şekli, kısmen iklimin, kısmen de tarihî şartların tesiriyle yer yer değişir. Güney ve güneybatıdaki kurak yerlerde bazı ilkel ev tipleri görülür: Bunlar kum (veya küfeki) taşından temel üzerinde balçık ve ince ağaç dallarından ibaret veya kurutulmuş balçık tuğlalardan yapılmış ve düz bir damla örtülmüş evlerdir. Buna mukabil Berberîler Avres dağlarında kireç levhalarla örtülmüş dört köşeli evlerde yaşarlar.

Kıyı boyunca uzanan verimli ovalar, Fransız ve İspanyollar için önemli iskân bölgeleridir. Dağlara, nispeten çok yağmur yağdığı için, buralar oldukça kalabalıktır.

Devlet ve hukuk; 1956 ya kadar durum şöyle idi: Anayasa hukuku bakımından C. e anavatanın bir kısmı gözü ile bakılırdı. C., Fransız Dahiliye Vekâletine bağlıydı. Bununla beraber, 27 Eylül 1947 tarihli nizam (kanun) a göre idari ve mali muhtariyetten faydalanırdı. Fransa hükümetini genel vali temsil ederdi. Bu zat hükümet (devlet) ve idare yetkilerini taşırdı. Valiye, 6 kişilik bir hükümet konseyi müşavirlik ederdi. Bu müşavirlerin bazıları seçilir, bazıları da tâyin edilirdi. Assemblée Algérienne (C meclisi) adını taşıyan bir parlâmento 1948 den beri mevcut olup 120 milletvekilinden ibaretti. Bunlar genel vali ve hükümet konseyinin kontrolü altında bütçe, vergi ve kendilerine havale edilen meseleler üzerinde karar verirdi. C., Fransa Millî Meclisine yani parlâmentosuna 30, Cumhuriyet konseyine ise 14 milletvekili gönderirdi. Fransa Birliği (Union Française) meclisinde C. i 12 milletvekili temsil ederdi.

1956 yılı başlangıcında iki kısımdan ibaret olan parlâmento (Assemblée Algérienne) lâğvedilmiştir. Bu parlâ-

1

2

3

4

5

6

7

8

CEZAYİR: 1. Atlas dağlarından bir görünüş; 2. Hamman Meskutin'de kaynar şelaleler; 3. Cezayir Sahrasında Amor-Kreddon çölü; 4. El Kantara vâdisi ve geçidi; 5. Tizi-Uzu'da bir kabîle köyü; 6. Batnama kuzeydoğusunda Medracen (türbe) harabesi; 7. Cezayir sahili yakınında buğday hasatı; 8. Eski devirlerden kalma, kaya üzerinde çizilmiş bir fil resmi

1

2

3

4

5

CEZAYİR: 1. Cezayir şehrinin Arap mahallesinde bir sokak; 2. Biskra vâhası; 3. Biskra vâhasında hurma pazarı; 4. Bir sahra deresi (oued) ni geçen kervan; 5. Sahrada devesiyle birlikte bir asker

mentoyu teşkil eden iki Collège'den biri Fransızlara, ikincisi de tercihli Müslümanlara ve yerlilere ait idi. Parlâmento lâğvolunduktan sonra C., Cezayir Vekâletinin idaresine bırakılmıştır. Bu Vekil, aynı zamanda mukim Vekil ve umumi validir. Vekâletin 1956 - 1957 bütçesi (alelâde ve fevkalâde), gelir ve sarfiyat için 210 milyon frank ihtiva eder. Fevkalâde bütçenin vasıtaları (76 milyon fr.) ekseriya Fransadan gelir. 5 Şubat 1958 tarihinde Fransa Millî Meclisi tarafından kabul edilen C. statüsü (Çerçeve [Cadre] Kanunu), C. in Fransanın bir kısmı olarak şimdiye kadarki hukuki durumunu muhafazaya çalışmaktadır. Bu Çerçeve Kanunu, on bir aya kadar, C. in beş bölgeye ayrılmasını derpiş ediyor. Bu bölgelerin her biri «Assemblée Territoriale» adı altında birer parlâmentoya sahibolacaktır. Bu parlâmentolara ait seçim hakkı C. lilerle Fransızlar için eşittir. Bu parlâmentolar tarafından eşit iştirak haklarına göre teşkil edilen bir Conseil Territorial des Communautés (Cemaatlere ait Bölge Konseyi) bir nezaret organı vazifesini görür. Fransa hükümeti tarafından tâyin edilen Cumhuriyet Temsilcisi (Représentant de la République) C. hükümetine rehberlik edecek ve hükümet Collège'inin reisini teklif edecektir. Hükümet parlâmentolarının çoğunluğunun karariyle üç yıl içerisinde Assemblée Fédérative adını taşıyan bir Birlik Parlâmentosu ve Conseil Fédératif (Birlik Konseyi) adını taşıyan bir birlik icraî organı teşkil edebilir. En önemli vekâletler Fransaya ait kalacaktır.

İdare işleri: Departmanların idaresi bazı küçük istisnalarla Fransanınkilere tekabül eder. Güney bölgeleri departman olarak vasıflandırılıyorsa da, şimdilik bazı askerî kumandanlıklara tâbidir.

Hukuk bakımından 1946 dan beri halk ikiye ayrılır: Şahsi hukuk sahasında Fransız vatandaşlık haklarından faydalananlar, ve mahallî yahut ekseriya İslâm hukukuna tâbi olanlar. Her iki grup için de bazı meseleler (meselâ vatandaşlık hakları) Fransa parlâmentosu tarafından halledilir. Başka meseleler ise ya Fransa parlâmentosu, ya memleket parlâmentosu tarafından halledilir.

C. de, mahallî şartlara göre değişen hususlar bulunmakla beraber, Fransız anavatan içtimai kanunları hâkimdir. 1942 den beri işçi çocuklarının talim ve terbiyesine mahsus bir aile yardımı tahsisatı (allocation familiale) mevcuttur.

Devletçe tertibedilmiş olan ikametgâh inşası programı tatbik edilmektedir. Sıhhat işleri iyi organize edilmiştir (124 sivil hastahane ve tedavi yeri, takr. 1 500 de doktor hizmet eder). Cezayir şehrinde Pasteur Enstitüsünden başka, bir de hususi kanser, verem, sıtma ve frengi mücadelesi servisi vardır.

C. in alelâde ve fevkalâde kısımları ihtiva eden devlet bütçesinden maada ayrıca bir de P. T. T. bütçesi vardır (1947 de 1 645 milyon frank).

Ekonomi: Berberî köylüleri, pullukla ziraat yaparlar ve Akdeniz geleneklerine göre ağaç yetiştirirler (suni sulama ile zeytin ve incir). Bu tarlalar ve bahçeler, taraçalar şeklinde, yamaçları ve yayvan tepeleri kaplar. Arapça konuşanlar, eskiden kıyıya yakın sıtmalı alçak ovalardan kaçınır, yüksek stepleri tercih ederler ve yarı göçebe bir çobanlık hayatı sürerek biraz hububat yetiştirirlerdi. Şimdi bunların hayatı tamamen değişmiştir. 1920 ye kadar, Avrupalıların C. e akın etmeleri neticesi, memlekette Müslümanlar gibi çabuk artan Avrupalılar, sömürgeci olarak C. ve Oran civarındaki alçak ovaların bataklıklarını kurutmuş ve bunları şarapçılık merkezleri haline getirmişlerdir. Buralar, Fransanın bu bakımdan en iyi departmanları ile boy ölçüşebilirler. İhracatın yarısı (ekseriya karışık şaraplar) buradan temin edilir. Bunun yanında iyi cins buğday, turfanda sebze, patates ve narenciye de yetişir. Sömürgeciler, Tell-Atlas bölgesi ovalarında da buğday çiftlikleri kurmuşlardır. Eskiden göçebe iken şimdi yerleşmiş olan C. li yerliler iptidai usullerle buğday ve arpa istihsal eder, koyun ve keçi yetiştirirler. Kuzeyden Sahra Atlasına kadar toprağın % 30 unda ziraat yapılır, % 20 si halfa otu yetiştiren stepler; % 15 i ormanlık, geri kalan kısmı da ekilmemiş yerler, Tell-Atlas'ta maki (macchie), şot'larda ise tuzlu steplerden ibarettir. Sayıları 36 000 olan Avrupalı çiftçilere ait topraklar, 555 000 yerli köylüye ait toprakların yarısını teşkil eder. Entansif usuller sayesinde (1 hektar, yerlilerde 200, Avrupalılarda 420 kilo ürün verir), Avrupalılar memleket rekoltesinin yarısını elde eder (ve zirai ihracatın 4/5 ini).

Memleket dahilindeki endüstride, 1950 de ancak 80 000 kişi çalışırdı. Ham maddeler birçok hallerde işlenmeksizin ihraç edilir; en büyük kısmı İngiltereye gönderilir. Bunlardan nebati ham maddeler: kıyı mıntakalarında çıkan mantar (hork), yüksek bölgelerden çıkan ve kâğıt imalinde kullanılan halfa otu; madenî ham maddeler: kıyı yakınlarından çıkan demir madenleri ve yüksek bölgelerin doğu kısmından elde edilen fosfattır. Colomb - Beşar civarında bulunan kömür yatakları (birkaç milyar ton kokkömür) yeni endüstri imkânları bahşetmektedir. Son yıllarda memleketin yeraltı servetinin araştırılması için E. R. P. (European Recovery Program = Avrupa kalkınması Programı) yardımından faydalanılmaktadır.

1948 - 1957 devresine ait on yıllık bir Fransız plânı çerçevesi içerisinde, önemli iktisadi inkişaf plânları yerine getirilecekti. 1950 - 1954 devresinde 190 milyar C. frangı değerinde sermaye yatırımları yapılmıştır; 1956 - 1957 devresi için de 76 milyar C. frangı yatırım yapılmıştır. Bütün sermaye yatırımlarının 1/3 i, elektrik endüstrisi, demiryolları ve kömür ocaklarına ait devlet teşebbüsleri lehine yapılmıştır, bu yatırımların % 25 i ziraate ayrılmıştır (bilhassa sulama projeleri için). Yol ve hava meydanı inşasına ve istihbarata % 11; ziraat, turizm v. b. ne % 8; içtimai sarfiyata % 20; idareye de % 3 tahsis olunmuştur. Nüfusun hemen hemen 4/5 ü ziraatte çalışır. İstihsal (1955, birim 100 ton): Beyaz buğday 1 254; çavdar 707; narenciye 385; hurma ve incir 162; tütün 1 917; şarap 1 438. Canlı hayvanlar (1955, birimi 100 adet): At, eşek, katır 8 000; deve 221; sığır 913; koyun 6 300; keçi 3 400.

Madencilik 25 000 işçiyi beslemekte (1955) ve ihracatta büyük rol oynamaktadır. 1955 teki istihsal: 300 200 ton kömür, 3,6 milyon ton demir madeni, 763 000 ton ham fosfat, 57 000 ton çinko madeni, 14 000 ton kurşun madeni. 1956 dan beri Cezayir Sahrasında petrol istihsal edilir. (Hassi Messaud, Hassi R'mel, Tigenturin ve Ecele; 1957 den beri Tuggurt'a bir pipeline [petrol borusu] vardır). 1960 ta 10 milyon ton petrol sevkedileceği tahmin ediliyor. (Kuyulardaki petrol depoları: 200 milyon ton, yani Fransanın yıllık sarfiyatının 10 misli). Elektrik cereyanı istihsali (1955) 884 milyon kilovata yükselir. Endüstri (bilhassa gıda maddeleri, mensucat, madencilik, inşaat malzemesi ve kimyevi madde endüstrileri) 240 000 işçiye iş verir, fakat % 28 nispetinde millî gelire iştirak etmektedir.

Dış ticaret: İthalat (1956) 778,7; ihracat ise (1956) 428,9 milyon dolara yükselmiştir. İhracatın en büyük kısmı

CEZAYİR: 1. Cezayirli bir kadın ve çocuğu; 2. Kahvehanede bir grup; 3. Tuggurt vâbalarından birinde bir çömlekçi dükkânı; 4. Evlâd-ı Nail (Ouled-Naïls) kızlarından bir grup; 5.-6. Cezayir'li tipler; 7. Cezayirde Kabîliye kadınlarından biri

ziraat mahsulleri ve lüks gıda maddeleri % 76, (bunun yarısı şarap); madencilik ham maddeleri ve yarı imal edilmiş maddeler % 18, ve endüstri mamûlleri % 6 dır. Dış ticaretinin 4/5 ü Fransadan geçer.

Münakalât: Fransızlar, kısmen askerî emniyeti artırmak gayesiyle, memleketin büyük bir kısmında modern yollar yapmışlardır. Bunların bazıları otomobil yollarıdır. Memleket uzun bir demiryolu hattına sahiptir: Tunustan gelen bu hat Kostantin (Constantine) den geçerek Fasa doğru uzanır. Şebekenin, birkaç kolu olup, iki istikamete amut hatlara da sahiptir. Bunların biri Biskradan geçerek Tuggurta; ikincisi Ayn-Sefradan geçerek İgliye gider. Demiryolu idaresi aynı zamanda Cezayir şehri ve Fransız Batı Afrikası arasında otomobil işletir. Marsilya ile Cezayir şehri arasında her gün işliyen, ve Léopoldville ile Madagaskara işliyen bir uçak servisi vardır. Bunun dışında Oran, Bona (Bône), Kostantin (Constantine) ve Philippeville'de hava meydanları bulunmaktadır. Oran, Cezayir şehri, Bona ve Marsilya arasında telefon hattı mevcuttur.

Eğitim ve öğretim: Önceleri Fransız etkisi taşıyan eğitim ve öğretim, sonraları Müslüman-Arap halkının ihtiyaçlarına göre değişmiştir. Müslümanlar, prensip olarak bütün okullara kabul edilir. Yerliler arasında pek çok Fransızca konuşanlar vardır. Fransa öğretim sistemi 30 Ekim 1886 tarihli kanunla C. e aynen tatbik edilmiştir. İhzari okullardan sonra ilk (élémentaire), orta (élémentaire superieur) okullar ve nihayet liseler gelir. Her çeşit sanat ve meslek okulları ilkokullara dayanır. Bu teşkilâtın yanında, Müslümanlar için geleneksel Kur'an okulları ve medreseler de bulunmaktadır (C. üniversitesi için bk. CEZAYİR ŞEHRİ).

Din: Yerlilerin çoğu Müslümandır. Müslümanların, Yahudilerin ve çeşitli Hıristiyan mezheplerinin merkezleri umumiyetle C. şehrindedir. Katolikler (1957 de takr. 920 000) in muhtelif şehirlerde piskoposlukları vardır.

Millî Müdafaa: C., Fransanın 10. kumandanlığını teşkil eder. Askerî kuvvetler; kara kuvvetlerinden müteşekkil üç tümen jandarma, cumhuriyet muhafızları, milis, yerli askerler ve yabancı lejyonundan müteşekkildir. Bundan başka bir deniz, bir de hava kumandanlığı vardır (bu ise 25. paraşüt tümeninin kısımlarını teşkil eder).

DİL: C. de eskiden, Arapçanın istilâsına kadar (VII. yüzyıl), yerliler hemen münhasıran, Samî-Hamî dil ailesinin Hamî kolunun Libya-Berber bölümünden olan Berber dil ve lehçelerini konuşurlardı. Numidya (Numidia) dili bunların başında gelirdi. Bu dil M. Ö. 238-148 yıllarında Numidya devletinin resmî dili olmuştu (bk. LİBYA-NUMİDYA DİLİ, ve NUMİDYA). Büyük Sahrada da «Sahra dili» (Saharien) nden kalma yazı-çizi (graffiti) lere raslanmıştır. Bunların, bir Berber-öncesi (Pré-Berbère) alt-tabakaya dayandıkları da biliniyor. Denizcilik, göç, fetih, yerleşme gibi hareket olayları, sırasiyle Yunancayı, Fenike dilinin bir kolu olan Pun dilini, Roma devrinde de Latinceyi bu memlekete sokmuştur. VII. yüzyılda buraya akın eden Arapça; Berber dili sahasını parçalamış, Berber lehçeleri ancak dağınık adacıklar halinde memlekette kalabilmiş, yer yer de halk iki-dilli (bilingue; Berberce, Arapça) olmuştur. Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu devrinde Türk dili, Fransız sömürgeciliği devrinde de Fransızca buraya girmiştir. Bugün Fransızca ile Arapça, C. in resmî ve kültür dilleridir. 9 1/2 milyonluk nüfusun 1 1/4 milyonu Fransızcayı ana dili olarak konuşur; batı bölgelerde biraz İspanyolcaya, doğuda da yine cüzî olarak İtalyancaya raslanır. Avrupa dilleri başlıca, şehirlerde yaşamaktadır. Berber lehçeleri, Fastaki duruma bakarak, çok dağınık olup, bunlara kütle halinde yalnız Oran, Cezayir şehri, Kostantin (Constantine) dolaylariyle güneydoğuda Tunus sınırında ve umumiyetle C. in dağlık bölgelerinde raslanır. Berberceyi konuşanların sayısı 1 3/4 ü Cezayir şehri-Kostantin arasındaki Kabîliye (Kabylie) bölgesinde olmak üzere, 2 1/2 milyon kadardır ki, Müslüman nüfusun 1/3 ini teşkil eder. C. Berbercesi başlıca üç prupa ayrılır: 1. *Batıda Zenāta* veya *Žana grupu*: Benī Snasen, Benī Snus, Benī Bu Ṣa'id, güneydeki Sahrada da Figig, Kşür v. b. lehçeler; 2. *Merkez grupu*: Benī Menāşer, Şerşāl (Cherchel), Tenes, Milyāna, Blīda, Arzev, Vānşaris (Ouarsenis), Güneydeki Sahra'da da Benī Halīma, Mzāb, Gardaya, Tuggurt, Vargla v. b. lehçeler; 3 *Doğu grupu*: Ḳabīliya, Zvāva, Avrās Şāviya, Vādī Sahel, Becāya, v. b. lehçeler. Bugünün klâsik Berber dili Ḳabīliya Berbercesidir (Teferruat ve dil haritası için bk. BERBER DİLİ). C. in Büyük Sahradaki güney ucunda, Berber grupundan *Tuāreg* (b. bk.) dili konuşulur. C. şehri (Alger) üniversitesinde, Arap dili ve edebiyatından başka, Berber dili için de hususi bir enstitü kurulmuştur.

C. Arapçası, modern Arap lehçeleri sahasında, Fas, Tunus ve Malta Arapçalariyle birlikte bir grup (Mağrip) teşkil eder. C. lehçesi daha ziyade Fas lehçesine yakındır; Tunus lehçesi Libya (Trablusgarp) lehçesine kayar: Malta lehçesi ise grup içinde en ayrıksı kalanıdır. Bu bölgelerde konsonlarda umumi bir zayıflama ve basitleşme göze çarpar; kelime sonu tenvin (nunation)i de yoktur. Tumturaklı (Ar. mudbık, Fr. emphatique) ṭ, ḍ sesleri, yalın t, d şeklinde telâffuz edilir. C. de ve Fasta yer yer t sesi sürtümlü (affriqué) ts sesine çevrilir. Bazı C. bedevileri ġ (غ) sesini ḳ (ق) ya çevirirlerse de, şehirlerde ġ umumiyetle yalın g gibi telâffuz edilir. Ḳ sesi ise C. de ve Fasta kuvvetli bir hemze değerine kayar; yer yer yalın k gibi söylendiği de vardır. Klâsik Arapçadaki g (ج) sesi, Aşağı Mısırdan, kısmen de Güney ve Merkezî Arabistandan başka, Arap dilinin her sahasında olduğu gibi, damaksıllaşır (palatalisé); başka birçok yerlerde olduğu gibi bu ses C. de de c değerine kayar. Morfoloji de basitleşmiş olup, i'rab ve mudil izafet kuralları kullanılmaz; şekillerde de kısaltmalar göze çarpar, meselâ *akbar* (ekber), *aḥmar* (ahmer) yerine *kbar* ve *ḥmar* gibi. Fiil çekiminde, meselâ, Klâsik Arapçadaki *kataba* (= yazdı) ve *yaktubu* (= yazar, yazıyor, yazacak) şekillerine karşılık, C. de *ktseb*, *kteb* (Güney C. de: *ktib*) ve *yektseb*, *yekteb* (Güney C. de: *yiktib*) şekilleri vardır; krş. Fas: ktēb, *yekteb*; Tunus: *kteb*, *yektib*; Malta: *kiteb*, *yikteb*; Libya: *kteb*, *yektib*; Mısır Sudan, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan: *katab*, *yiktub*; Irak: *kiteb*, *yiktib*, Yemen: *keteb*, *yuktub*. Kelime hazinesinde, Fransızcanın ve bilhassa Berber dilinin tesiri kendini gösterir. Bk. ARAP DİLİ.

Edebiyat: Bugün C. de edebiyat dili olarak Arapça ve Fransızca kullanılmaktadır. Berber dilinde yazılı eserler daha çok halk şiirlerine, şarkılara, masal ve hikâyelere inhisar eder. Bununla beraber, Berber dilinin de Kuzey Afrika edebiyat dilleri arasında, mütevazı da olsa, yeri vardır. Meselâ, XIX. yüzyılda, C. in Kabîliye (Kabylie) bölgesinde Mohand adında büyük bir Berber şairi; C. in güneyindeki arazilerde, Tuaregler arasında da Dasin (Dassine) adlı bir kadın şair yaşamıştır. Berber ozanlarının irticalen terennüm ettikleri ritmik şarkılara *izlan*, Kabîliyenin profesyonel şa-

irlerine ise *maddah* (meddah) denir. Berber halk edebiyatı örnekleri, başlıca şu eserlerde toplanmıştır: A. Hanoteau: *Poésies populaires de la Kabylie du Jurjura*, Paris 1867; Ch. De Foucauld: *Poésies touarègues* (*dialecte de l'Ahaggar*). Paris 1925 ve 1930; R. Bosset: *Contes populaires Berbères*, Paris 1887; H. Bosset: *Essai sur la littérature des Berbères*, C. 1920; E. Dermenghem: *Contes kabyles*, Paris 1945. Ayrıca Bk. BERBER EDEBİYATI ve oradaki bibliyografya.

C. deki Arap edebiyatı, genel olarak, XIX. yüzyılda Lübnanda başlıyan ve oradan Mağribe kadar yayılan *Nahda* (= uyanış) hareketine bağlıdır. Bugün Cezayir şehrinde, C. Arapçasını geliştiren bir üniversite (Université d'Alger), türlü enstitüler, kurumlar, Arapça dergi ve gazeteler, ve Arap edibleri dernekleri vardır. C. de *melhûn* denilen Arap halk şiiri, edebî Arapçadan ayrılan lehçe vasıfları göstermektedir. Bu şiir tarzı bent ve nakarat esasına dayanır; takti, vezin kaidelerine bağlı değildir. C. edebî Arapçasında, Mohammed el-ʿİd Hammu ʿAli (doğ. 1900) en büyük şairlerden olup eski türleri, geleneğe bağlı olarak yenileştirmiştir. Bununla beraber, tesiri, Tunusun büyük şairi Şabbî (1910 - 1933) kadar kuvvetli olmamıştır. C. in öbür şairlerinden Raşid Ksentînî (1887 - 1944) yi, Mayieddın Baştarzî (doğ. 1905) yi ve Saadeddin Benşeneb (doğ. 1907) i de bu arada anmak gerekir.

C. deki Arap edebiyatı, bütün Mağribde tiyatrosiyle de şöhret kazanmıştır. Cezayir şehrinde, piyes yazarları, ozanlar gibi bu şehre mahsus lehçevi halk sahne Arapçasını geliştirmişlerdir. Bu edebî türün babası ve Cezayir tiyatrosunun kurucusu, yukarıda anılan Raşid Ksentînî'dir; Mayieddin Baştarzî de onun yanında yer alır. C. Arapçasında nesir, daha çok tarih ve ilâhiyat alanlarında gelişmiştir; son zamanlarda hikâye ve roman türleri de önem kazanmıştır. Tarihçilerden Mubarak al-Mîlî (1896 - 1945); dinde ıslahat yapmak istiyen ilâhiyatçılardan da Şeyh Ben Bâdîs (1889 - 1940) ile Şeyh Başîrü'l-İbrâhîmî (doğ. 1889) kendi sahalarında eser yazmışlardır. Raşid Benşeneb (doğ. 1910) şair, edib ve tenkidci olarak tanınmıştır. Genç nesil, Arapçadan başka, Fransızca olarak da eser vermektedir.

C. deki millî mücadelenin önderlerinden Ahmed Ben Bella (doğ. 1925), Mohammed Ḫider (doğ. 1913), Balkasem Krim (doğ. 1923), Ferhat Abbas (doğ. 1889) ve arkadaşlarının etrafında toplananlar ise, C. in dışında mülteci bir C. Arap edebiyatı yaratmışlardır. Bk. Saadeddine Bencheneb: *La poésie arabe moderne*, Oran 1945; aynı yazar: *Le théâtre arabe à Alger* («Revue Africaine» de, cilt 77, 1935, s. 72 - 85); Rachid Bencheneb: *Rachid Ksentini, le père du théâtre arabe en Algérie* («Documents Algériens» de, kültür serisi No. 16, 1947); aynı yazar: *Aspects du théâtre arabe en Algérie* («Cahiers du Sud» ün özel sayısı olan «L'Islam et l'Occident» da, 1947, s. 271 - 276); Tewfik Hakim: *Théâtre arabe* (Fr. terc. A. Khédry ve N. Costandi tarafından, Paris 1950); H. Pérès: *Littérature arabe moderne*, Cezayir şehri 1940; aynı yazar: *Le roman, le conte et la nouvelle dans la littérature arabe moderne* («Annales de l'Institut d'Études Orientales d'Alger» de, cilt III, 1937 ile cilt V. 1939 - 1940).

C. de bugün, ordu dâhil, ana dilleri Fransızca olan ve colon (göçmen sömürgeci) denilen 1 1/2 milyonluk bir halk kitlesi ile beslenen bir deniz aşırı Fransız edebiyatı da vardır. Fransız sömürge ordusunun şeflerinden Mareşal Franchet d'Esperey (doğ. Mostaganem'de; 1918 de İstanbulda Fransız Yüksek Komiseri), Mareşal Juin (doğ. Bona [Bône] da; İkinci Dünya Harbi Fransız kumandanlarından) v. b. aslen C. li oldukları gibi, 1957 Nobel edebiyat mükâfatını kazanan Albert Camus (doğ. Bona bölümündeki Mondovi'de) de oralıdır. 1830 da Fransız idaresine geçen C. in Fransız edebiyatındaki akisleri küçümsenemez. C. li olmıyan birçok Fransız edibleri ondan ilhâm almış, onu terennüm etmiş, onu canlandırmış veya hikâyelerine sahne yapmıştır. Alphonse Daudet'nin *Le Tartarin de Tarascon* (Tarascon'lu Tartarin) [1872; Türk. terc. 1920 ve 1938] u ile Louis Bertrand'ın *Nuits d'Alger* (Cezayir geceleri) [1930] si buna birer misal teşkil eder (L. Bertrand'ın ayrıca *Algérie et Tunisie romaines* [= Roma devrinde C. ve Tunus], 1921, adlı bir eseri de vardır). Bunların yanıbaşında, Charles Géniaux'nun *Sous les figuiers de Kabylie* (Kabîliyenin incir ağaçları altında) [1916] si Jean Vignaud'nun, olayları Cezayir şehrinde geçen *Sarati le terrible* (Korkunç S) [1976] i ile kısmen Oranı sahne yapan *L'ange du treizième jour* (13 günün meleği) [1936] u, kadın romancılardan Lucienne Favre'ın Cezayir şehrini canlandıran *Bab - el - Oud* (semt adı) [1926] i, aynı ilhamla yazılmış romanlardır. Bu hususu Ch. Tallart, *L'Algérie dans la littérature française* (Fransız edebiyatında C.) [1926] adlı eserinde iyice incelemiştir.

Asıl C. Fransız edebiyatını, C. li ediblerin kaleminden çıkan eserler teşkil eder. Cezayir şehrinin Mustafa (Mustapha; eskiden ayrı bir kasaba idi) semtinde doğmuş olan Robert Randau (1873 - 1930), bu edebiyatın öncülerinden biridir. *Romans de la patrie algérienne* (Vatanımız C. in romanları) genel başlığı altında yayımladığı romanlardan *Les colons* (Göçmenler) [1907] ile *Les algérianistes* (C. ciler) [1911] «C. li Fransız» kavramının yerleşmesinde âmil olmuştur. C. Fransız edebiyatı bilhassa İkinci Dünya Harbi sıralarında ve ondan sonra gelişmiştir. Bugün C. de Fransızca yazan edibler, «Association des Écrivains Algériens» (C. li yazarlar birliği) i kurmuş bulunuyorlar. Bunların başkanı olan Jean Pomier birliğin amacını şu cümle ile belirtmiştir: «Bu toprakların yazarları olan bizlere, yontulmamış, çeşitli ve ayrı ırklardan olan ruhlara karşı şöyle bir borç düşüyor: Bir aydınlar kitlesi meydana getirmek, bu kültürü yaymak ve bir ruh birliği yaratmak.» C. deki «Cénacle» (ediblerin toplandıkları yer), «La Revue d'Alger» (C. dergisi) v. b. dergiler bu amaca doğru yürümektedirler. C. in Şikao (Chicao) kasabasında doğmuş olan edib ve ressam René - Jean Clot (doğ. 1913), *La naissance du poète* (Şairin doğuşu) [1935], *Le noir de la vigne* (Asma siyahı) [1948], *Fantômes au soleil* (Güneşteki hayaletler) [1949] adlı eserleri yazmakla kalmamış, İkinci Dünya Harbinde, 1942 - 1943 yıllarında, Gen. (sonra Mareşal) Leclerc'in Afrika ordusunda, askerî kamyonla Büyük Sahranın batı ve doğu kısımlarını gezmiş ve intibalarını, Leclerc'in önsözünü de ihtiva eden *Paysages africains* (Afrika manzaraları) adlı eserinde anlatmıştır. C. li Fransız romancılarından bazıları, Fransadaki en büyük edebiyat mükâfatlarını kazanmışlardır. Bunlardan, roman ve piyes yazarı Emmanuel Roblès (doğ. Oran, 1914), başta gelir. Roblès, 1941 de Cezayir şehrinde *La vallée du paradis* (Cennet vâdisi) adlı romanını yayımladıktan sonra, *Travail d'homme* (İnsan mesaisi) [Cezayir şehri 1943, Paris 1945] başlıklı romaniyle 1945 Populiste mükâfatını, *Les hauteurs de la ville* (Şehrin yükseklikleri) [1948] adlı romaniyle de 1948 Fémina mükâfatını kazanmıştır. Aynı yazarın *Mont Serrat*

CEZAYİR: 1. Timgad'da Traianus takı; 2. Şerşel (Cherchel) Venus'u (Cezayir şehrinde Stéphane Gsell müzesi); 3. Yenitaş devrine ait insan şekilli (anthropomorphe) bir heykelcik (Cezayir şehrinde Bardo müzesi); 4. C. Güzel Sanatlar Müzesi Heykel Galerisi; 5. C. Güzel Sanatlar Müzesi (cephe)

(ad) başlıklı piyesi, 1948 de hem Cezayir şehrinde (Colisée tiyatrosu), hem de Pariste (Montparnasse tiyatrosu) temsil edilmiştir. Roblès'in romanlarında, Albert Camus'nün etkisi sezilir. Yine roman alanında, Robert Merle (doğ. Kostantin [Constantine] bölümündeki Telessa'da 1908), 1940 Dunkerque hezimetini canlandıran *Week-end à Zuydcoote* (Z. de hafta sonu) adlı eseriyle 1949 Goncourt mükâfatını kazanmıştır. C.li yazarlardan Albert Camus (doğ. 1913) için bk. CAMUS, Albert.

Tarih: En eski zamanlarda siyasi bakımdan dağınık birçok Berberî kavimler (bk. BERBER'LER, BERBER DİLİ) tarafından iskân edilen şimdiki C.in toplu olarak tarihi ancak XIV. yüzyılda başlar. C. adı da o zamandan beri kullanılmaktadır.

M. Ö. XII. yüzyıldan beri, C. topraklarının bazı kısımları ve bilhassa kıyıları Fenikeliler, sonradan da Kartaca (yerli dilde: Kart-Ḥadaşt, Lat. Carthago) lılar tarafından işgal edilmişti. Numidia ve Mauretania adları verilen şimdiki C.in önemli ve toplu kısımları, Roma İmparatorluğunun en verimli iki eyaletini teşkil ediyordu. Romalıların bu topraklarda yarattıkları refah, Vandal'ların istilâsı (V. yüzyıl) ile, Bizanslıların VI. yüzyılda tekrar canlandırdıkları refah ise, Arapların istilâsı (VII. yüzyıl) ile sona ermiştir. Vakıa, Arapların idaresi sağlamlaşınca memleket tekrar refaha kavuşmuştur; fakat aynı refah seviyesine yükselememiştir.

C.in VII.-XVI. yüzyıllardaki tarihi Kuzey Afrika ve İspanya tarihlerine karışmaktadır. Müslümanlar VII. yüzyılın ikinci yarısında İfrikiyye(b. bk.) yi aldıkları sırada C.e de gelmişler ve İslâm orduları kumandanı Ukbe b. Nâfi 670 yılında Kayrevân (Fr. Kairovan) ı kurmuştur. Berberîlerin İslâmlaşması bu tarihten sonra başlamıştır. Ukbe'nin işten alınmasından sonra kumandan olan Ebu'l-Muhacir, Tlemsen (Fr. Tlemcen) e kadar ilerlemiş ve Avrabalar birliği ile savaşarak başkanları Kuseyle'yi tutsak almıştır. Bundan sonra tekrar İfrikiyye valiliğine tâyin edilen Ukbe, Atlas Okyanusu kıyılarına kadar bütün Kuzey Afrikayı almıştır. Ukbe'nin, dönüşte bir baskına uğrıyarak ölmesi üzerine Berberîler Kuseyle'nin kumandasında ayaklanmışlar ve kısa süren bir devlet kurmuşlardır. Avras bölgesinde Kâhine idaresindeki ayaklanmalar da çetin savaşlardan sonra yatıştırılmış ve VIII. yüzyılda Fasın orta bölgesi Araplara boyun eğmiş, Berberîler de Müslüman olmuştur. Buralarda bir askerî aristokrasi şeklinde yerleşen ve yeni bir din getiren Arap istilâsı, halkın yaşayışı üzerinde büyük değişiklik yapmamıştır. Arap valilerinin fena idarelerine dayanamıyan Berberîler, Meysere kumandasında, tekrar ayaklanmışlar (740) ve önce Orta Fas bölgesini, Arap kumandanı Kulsum'u yendikten sonra da İfrikiyye'ye kadar uzanan yerleri ele geçirmişlerdir. Bu olaylar Abbasî Devletinin kuruluşu sırasındaki karışık zamana rasladığından Berberîlere bir şey yapılamamıştır. Halife el-Mansûr'un gönderdiği kuvvetler Kayrevân'ı alıp İfrikiyye'de Arap nüfuzunu yeniden kurmuşlarsa da Fasın orta ve batı bölgesine gire-

memişlerdir. Buralarda VIII. yüzyılın sonuna kadar yerli kumandanlar ve başkanlar hüküm sürmüş, 809 yılında İdris b. Abdullah, Tlemsen'i zaptetmiş, bunun oğlu II. İdris, Fas şehrini kurmuş ve Fas ülkesini hükmü altına almıştır.

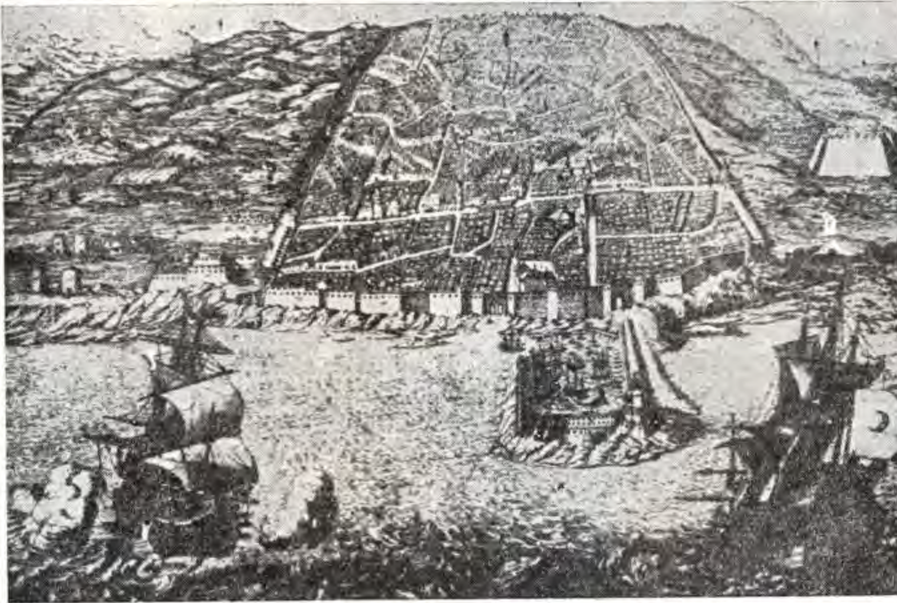
Hârunu'r - Reşid'in Afrikaya vali olarak gönderdiği İbrahim b. Agleb'in soyu, Fasın orta ve batı bölgelerini alamamış, yalnız İfrikiyye ve Kostantin (Fr. Constantine) eyaletine hâkim olmuşlardır. Fâtımîler X. yüzyılda Aglebî leri yenerek idarelerine son vermişlerdir. Fâtımîler uzun ve çeşitli savaşlardan sonra bütün ayaklanmaları kırmışlar ve X. yüzyıl ortasında bütün Kuzey Afrikaya hâkim olmuşlardır. Endülüs Emevîleri bu karışık durumdan faydalanarak Afrika kıyılarında birkaç şehir elde etmişlerse de, bunları Fâtımîlere bırakmak zorunda kalmışlardır. Fâtımî halifesi el - Mansûr, Fasın orta bölgesine Berberî Sanhace'lerin başkanı Zîrî b. Menâd'ı vali tâyin etmişti. Bunun oğlu Bülukkîn Cezayir, Medea ve Milyâna şehirlerini kurmuştur. Fâtımîlerin Mısırı alıp (969) başkentlerini oraya taşımalarından sonra Fas bölgesi tekrar karışmış ve buradaki Berberî valiler, halifeleri dinlemez olmuşlardır. Bunlardan biri olan Hammad, başkent olarak yeniden yaptırdığı Beni Hammâd kalesinde bağımsız bir devlet kurmuştur. Hammâdî'ler, Zîrî'ler ve Murabıt'larla uzun savaşlar yapmışlardır. Bunlardan en - Nâsır, başkenti Hammâd kalesinden Bicaye (Fr. Bougie) ye taşımış, Papa VII. Gregorius ve İtalyanlarla iyi geçinmiştir. Oğlu el - Mansûr (1088 - 1105) da C. dolaylarına kadar gelmiş olan Murabıt'ları batıya sürmüştür. XI. yüzyıl başlarında C. ülkesi, birbirinden ayrı hükümdarlıklar kuran Berberîlerin hükmü altında kalmıştır. Bu sırada İfrikiyye'deki Zîrîlerle, Mısırdaki Fâtımîlerin araları açılmış olduğundan, Hilâlî'ler bundan faydalanmışlar ve kuvvetli çeteler halinde İfrikiyye'yi yağmalamışlar ve Fasa girmişlerdir. Hılâlî'ler, Fasın dağlık bölgeleri ve tahkimli şehirleri dışında kalan bütün ova ve yaylalarını almışlar ve sürülerine, tarlaları harabettirmişlerdir. Berberîlerin bir kısmı Avras'a, vahalara ve sahraya çekilerek varlıklarını korumuşsa da, ova ve yaylalarda kalan büyük kısım Hilâlî Arapları ile karışmış ve bu bölgelerde melez bir ırk türemiştir. C. in etnografyası ve tarihi üzerinde en önemli etkiyi yapan Hilâlî istilâsı, XII. yüzyıl sonunda bitmiş, fakat içerdeki yerleşme ve kaynaşma olayları XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Uygarlıkları geri olan Hilâlîler C. ve dolaylarında soygunculuk yaparak ve memleketi aralarında paylaşamıyan Hammadîlerle Zîrî'lere yardım ederek durumun büsbütün karışmasına sebebolmuşlardır. Bu karışık durum, dışarıdan gelecek istilâları kolaylaştırmış ve Murabıtlar Fası istilâ ederek Agadir (eski Tlemsen) i almışlar ve Tagrart (şimdiki Tlemsen) ı kurmuşlar ve C. yakınlarına kadar bütün yerleri zaptetmişlerdir. Bundan sonra Muvahhid'lerden Abdü'l - Mü'min C. ve Bicaye şehirleri de içinde olmak üzere bütün bu yerleri Murabıt'lardan almış, Benî Hammâd kalesini yıkarak halkını dağıtmıştır. Muvahhid'ler daha sonra Hilâlî'leri de dört gün süren bir savaştan sonra yenmişler, Sicilyalıların karışık durumdan faydalanarak aldıkları limanları zaptetmişler ve Tunustan Atlas Okyanusuna kadar olan yerleri ve Berberîleri egemenlikleri altına almışlardır. Abdü'l - Mü'minden sonra gelenler zamanında da Muvahhid'ler ile Hilâlî'ler ve Murabıt'lara bağlı kabîleler arasında uzun savaşlar olmuştur.

Muvahhid'lerden İfrikiyye valisi Ebû Zekeriyya b. Hafs'ın Tunusta bağımsızlığını ilân etmesi üzerine bu devlet parçalanmış ve Tunusta Hafsî'ler soyu kurulmuştur. (1237).

Bu sırada Hilâlî'lerin Sahra'dan kovdukları Berberîler de Tlemsen'e yerleşmişler ve başkanlarının adına nispetle Zeyyânî'ler soyunu kurmuşlardır. 1269 yılında da Merinî'ler Magrib'ı alarak Murabıt'ların hâkimiyetine büsbütün son vermişler ve Fasa hâkim olmuşlardır. C. in XIV. yüzyıl tarihinde Hafsî, Merinî, Zeyyanî soylarının sürekli ve neticesiz savaşları önemli yer tutmuştur. Bu uzun savaşlarda bu soylardan biri bazı kere duruma hâkim olmuşsa da, karışıklığın ve ayaklanmaların önüne geçilememiş ve bu durumdan faydalanmak istiyen İspanyollar da buralara akınlar yaparak C., Oran, Bicaye, Tlemsen şehirlerini almışlardır (1505 - 1512).

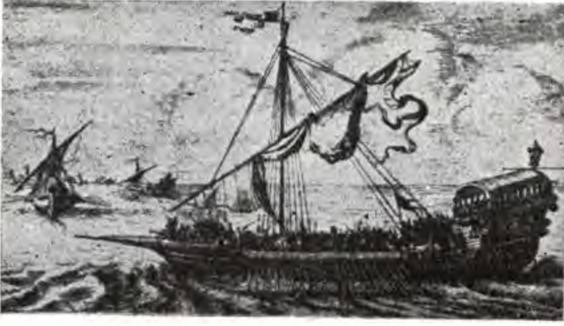
C. de Türk idaresi: Osmanlı Devletinin C. e el atması üzerine Hıristiyanların ilerlemesi durmuştur. Osmanlı Devleti buralarda uzun zamandan beri birbiriyle boğuşmaktan çok zayıf düşmüş olan kabîleleri, şehirleri ve küçük devletleri kuvvetli idaresi altına alarak Afrikada Müslümanlığı kuvvetlendirmiştir. Bu geniş bölgede Osmanlı idaresini kuran Oruç Reis ile Barbaros Hayreddin Paşadır.

C i önce Oruç Reis almış (1515) ve burada Türk egemenliğinin temel'lerini atmıştır. Barbaros bu egemenliği kuvvetlendirmiş, genişletmiş ve 1518 - 1534 yıllarında Tell ve kıyı şehirlerinin çoğunu almıştır. Barbaros 1519 yılında kesin olarak C. e yerleşmiştir. Bu tarihte Osmanlı himayesine giren ve 1534 ten itibaren de bir Osmanlı eyâleti haline getirilen C. de Barbaros'tan sonra gelenler de onun

Cezayir şehri (XVII. yüzyılda)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CEZAYİR'DE Türk Kalyonları

izinden yürümüşler ve buraya tekrar saldıran İspanyolları kovmuşlar ve V. Karl'ı C. önünde ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. İspanyolların elinde Oran'dan başka bir şehir kalmamış, bu şehir de 1707 yılında alınmış, bir aralık tekrar İspanyollara geçmişse de, 1792 tarihinde kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Barbarostan sonra gelenler batıda Tlemsen devletini de almışlar, Fası zaptetmişler (1553) ve burada Merinî'lerden birini tahta geçirmişlerdir. Fas savaşlarında Salih Reis, Hüseyin Paşa, Uluç (Kılıç) Ali Paşa gibi Türk kumandan ve amirallerinin yararlıkları görülmüştür. C., XVI. yüzyıldaki sınırlarını 1830 tarihine kadar korumuştur. C. in batı sınırlarında Türkler ile Faslılar arasında zaman zaman savaşlar olmuş, Faslılar her türlü hile ve entrikaya başvurarak Türklere karşı tarikatları ve halkı kışkırtmak istemişlerse de, gene yenilmişlerdir. XVIII. yüzyılda C. Türkleri doğuda Tunuslular ile savaşmışlar, Tunusu alarak vergiye bağlamışlardır (1756). Türkler C. deki arazinin bir kısmını doğrudan doğruya idare etmişler, bir kısmını da geniş serbestlik verdikleri kabîlelerin elinde bırakmışlardır. Bu kabîleler arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak bunların toplu şekilde ayaklanmalarını da önlemişlerdir.

C. de halk reaya ve mahsen adlariyle ikiye ayrılmış olup reaya haraç, öşür ve zekât vermeğe; mahsen de yalnız şerî vergileri vermeğe mecburdular. Buna karşılık mahsen sınıfı her zaman savaşa hazır asker, kervan koruyucuları ve deveci sağlamakla mükellef olup, vergilerin tahsilinden ve emniyetin korunmasında da sorumlu idiler. Türk idaresinin son zamanlarında Oran'da karışıklıklar olmuş ve bilhassa 1805 ayaklanması hükümeti yormuştur. C. de Barbaros tarafından kurulan C. ocağı, 15 000 kişilik bir askerî aristokrasi sınıfı teşkil etmiştir. Bu ocağa yazılanlara. karada veya denizde bir görev verilir ve ocaklının aylığı başarısına ve kıdemine göre artırılırdı. Ocak ağalığı ve yüksek devlet memurluğu gibi görevlere de bu ocaktan yetişenlerden tâyin edilenler vardır (bk. GARP OCAKLARI).

C. de devlet teşkilâtı Barbaros tarafından kurulmuş, fakat çok uzun süren Osmanlı idaresi zamanında önemli değişikliklere uğramıştır. C. deki uzun Türk idaresini beylerbeyiler devri (1534 - 1585), üç senelik paşalar devri (1585 - 1659), ağalar devri (1659 - 1671), dayılar ve paşa reisler devri (1671 - 1830) adları ile dörde bölmek lâzımdır.

C. deki Osmanlı devleti mümessillerinin yarı müstakil durumda çok geniş salâhiyetlere sahip olmaları, kendilerine bazı Avrupalı tarihçiler tarafından kıral ve sultan ünvanlarının verilmesine sebebolmuştur. Bu beylerbeyilerden bazıları da Berberîlerin oturduğu yerleri alarak bağımsız bir devlet kurmak istemişlerdir. Bunların bu hallerinden kuşkulanan Osmanlı devleti, C. i idare etmek üzere üç senede bir değiştirilen paşalar göndermeğe başlamıştır. Bu üç senelik paşalar devri XVII. yüzyıl ortalarına kadar sürmüş ve bir askerî ayaklanma bu idareye son vermiştir. C. de üç senelik paşalar idaresinden sonra kurulan ağalar (milis kuvvetleri kumandanları) idaresi zamanında, paşaların elinde resmî sıfatlarından başka bir kuvvet kalmamıştır. Paşalar idaresinde korsanlık arttığı gibi, ağalar zamanında da karışıklıklar baş göstermiştir. Ayrıca Yeniçerilerle denizcilerin rekabeti kanlı çarpışmalara sebebolmuş ve durum büsbütün karışmıştır.

Bu karışıklık devrinde hüküm süren hemen hemen bütün ağalar öldürülmüş, sonunda denizcilerin başkanları idareyi ele alarak Dayılar devrini kurmuşlardır. İlk dört Dayıyı korsanlar seçmişse de, sonrakiler kuvvetini tekrar duyuran Ocak tarafından seçilmiştir. Dayılar devrinde paşaların hiç nüfuzu kalmamış, bunlar hemen hemen ortadan kalkmış ve C. de Osmanlı Devletinin nüfuzu azalmıştır. Bu devirde denizlerin büyük devletler tarafından kontrol edilmesi korsanlığın da azalmasına sebeb olmuştur. Korsanlığın eskiden olduğu gibi fazla para getirmediğini gören Dayılar, halktan ağır vergiler almağa başlamışlar; bu da hoşnutsuzluk ve ayaklanmalar doğurmuştur. C. de düzenlik çok bozulmuş ve 1671 - 1830 yıllarında gelen 28 dayının yarısı halk ve asker tarafından öldürülmüştür.

1

2

3

Türk idaresinde Cezayir: 1. Dayı; 2. Reis; 3. Yeniçeri yüzbaşısı

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Cezayir'de Türk hakimiyetini temsil eden idareciler

A. Saltanat ve Hımaye devri (1515 - 1534)

	1515	Baba Oruç Reis, I. Barbaros (Sultan)
	1518	Hızır Reis, Hayreddin, II. Barbaros (Sultan)
15 Mayıs	1519	Hayreddin Paşa (Osmanlı himayesinde) hükümetinin tasdiki
Haziran	1533	Hasan Ağa, Hadım (Vekil sıfatı ile)

B. Beylerbeyleri devri (1534 - 1585)

6 Nisan	1534	Barbaros Hayreddin Paşa (Kaptan-ı Deryalıkla birlikte)
		Hadım Hasan Ağa (Vekil olarak)
Ocak	1542	Hadım Hasan Paşa (Asîl olarak)
Ocak	1544	Hacı Beşir Paşa
Haziran	1544	Hasan Paşa (Barbaros Hayreddin Paşanın oğlu ve vekili)
	1547	Hasan Paşa (aynı zat. Beylerbeyi olarak)
Eylül	1551	Saffah Halife (Vekil olarak)
Mayıs	1552	Salih (Reis) Paşa (Beylerbeyi olarak)
	1556	Hasan Korso, Halife (Vekil olarak)
Eylül	1556	Mehmet Paşa, (Tekkelerli, Çelebi)
Temmuz	1557	Hasan Paşa, Barbaros'un oğlu [2. defa]
Haziran	1561	Hasan Ağa (Kendi başına)
Kasım	1561	Ahmet Paşa, Kapıcı
Ağustos	1562	Hasan Paşa [3. defa]
Ocak	1567	Mehmet Paşa (Salih Reis'in oğlu)
Haziran	1568	Uluc (Kılıç) Ali Paşa, (Beylerbeyi ve 1571 - 1577 arası aynı zamanda Kaptan-ı Derya)
	1569	Arap Ahmet Paşa(Kılıç Ali'nin Halîfesi)
	1572	Ramazan Paşa (Kılıç Ali'nin Kaid'i)
Aralık	1574	Kaid Ramazan Paşa (Sardinyalı ?)
Nisan	1577	Uluc Hasan Paşa (Venedikli ?)
	1580	Cafer Paşa (Macar ?)
	1582	Ramazan Paşa [2. defa]
	1582	Uluc Hasan Paşa [2. defa]

C. Üç yıllık süreler için tâyin edilen Paşalar devri (1585 1659)

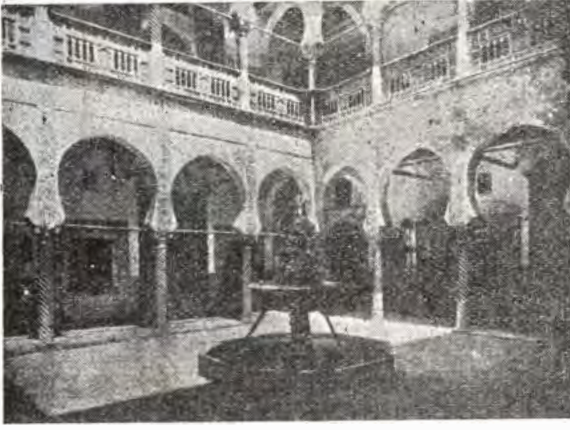
	1585	Mehmet Paşa
	1587	İstanköylü Deli Ahmet Paşa
	1588	Hızır Paşa
	1591	Şaban Paşa
	1594	Mustafa Bey (Vekil olarak)
	1594	Hızır Paşa [2. defa]
	1595	Mustafa Paşa
	1598	Hasan Paşa (Burişa)
	1599	Süleyman Paşa
Mayıs	1604	Hızır Paşa [3. defa]
	1604	Köse Mehmet Paşa
Mayıs	1605	Köse Mustafa Paşa, Vezir
	1607	Rıdvan Paşa
	1610	Köse Mustafa Paşa [2. defa]
	1613	Şeyh Hüseyin Paşa
	1617	Köse Mustafa Paşa [3. defa]
	1617	Katanyalı Süleyman Paşa
Aralık	1617	Şeyh Hüseyin Paşa [2. defa]
	1619	Hoca Şeref Paşa
	1620	Hızır Paşa [4. defa]
	1622	(Bir rivayete göre: Köse Mustafa Paşa [4. defa]; sonra Murad Paşa)
	1623	Hüsrev Paşa
		F a s ı l a
	1627	Hüseyin Paşa (veya Hasan Paşa)
		1630 münasebetlerin kesilmesi (Tunusla savaş)
	1631	Yunus Paşa
	1632	Hüseyin Paşa [2. defa]
	1633	Yusuf Paşa
	1936	Ebül Hasan Ali Paşa
	1638	Hüseyin Paşa
Temmuz	1640	Ebu Cemal Yusuf Paşa
	1642	Bursalı Mehmet Paşa
	1644	Ahmet Ali Paşa
	1645	Bursalı Mahmut Paşa
	1647	Yusuf Paşa [2. defa]
	1647	Osman Paşa (?)
	1651	Mehmet Paşa
	1652	Ahmet Paşa
	1655	İbrahim Paşa
	1656	Ahmet Paşa [2. defa]
	1658	İbrahim Paşa [2. defa]
	1659	Ali Paşa (Kabul edilmiyerek geri gönderildi)

D. Ağalar devri (1659 - 1671)

	1659	Halil Ağa
	1660	Ramazan Ağa
	1661	Şaban Ağa (Boşnak İsmail Paşa Beylerbeyi olarak gelmişse de işe karıştırılmamıştır)
	1665	Hacı Ali Ağa (Aynı zamanda Beylerbeyi İsmail Paşa)
	1671	*Anarşi*: Üç günde beş ağa

E. Dayılar ve Paşa Reisler devri (1671 - 1830)

	1671	Hacı Mehmet Dayı
	1681	Baba Hasan Dayı (Vekil olarak)
Temmuz	1683	Mezzo - Morto Hacı Hüseyin Paşa (1684 te Beylerbeyi sıfatı ile de tâyin edilmiştir)
Ocak	1689	Hacı Şaban Dayı (1694 te Babıâli tarafından Derviş Ağa oğlu Mehmet Paşa adında ayrıca bir Beylerbeyi de tâyin edilmiştir)
Ağustos	1695	Hacı Ahmet Dayı (Aynı sene eski Yeniçeri ağalarından Arnavut Musa Paşa da Beylerbeyi tâyin edilmiştir)
	1696	(Tunus Dayılarından Ali Paşa Beylerbeyi tâyin edilmiş, 1704 te azlolunmuştur)
Ocak	1699	Hasan Çavuş Dayı
	1700	Hacı Mustafa Dayı (Çatal Sakal)
Ekim	1705	Hüseyin (Hasan ?) Hoca Dayı
Şubat	1707	Mehmet Bektaş Dayı
Mart	1710	Deli İbrahim Dayı
	1710	Ali Çavuş Dayı (1711 de Şarkan İbrahim Paşa da Beylerbeyi tâyin edilmiştir)
	1718	Mehmet Efendi Dayı
	1723	Kör Abdi Dayı (Kurt)
	1729	(Arslan Mehmet Paşa Beylerbeyi tâyin edilmiştir)
	1731	İbrahim Dayı
Kasım	1745	Küçük İbrahim Dayı (Rusçuklu)
Şubat	1748	Mehmet İbni Bekir Dayı
Aralık	17 4	Baba Ali Dayı (Ebu Saba)
Şubat	1766	Mehmet bin Osman Dayı
11 Temmuz	1791	Hasan Dayı (Vezir Hasan Paşa)
14 Mayıs	1798	Mustafa Dayı
30 Haziran	1805	Ahmet Dayı
4 Kasım	1808	Ali Hoca Dayı (Gassal)
7 Şubat	1809	Hacı Ali Hoca Dayı
3 Nisan	1815	Hacı Mehmet Paşa Dayı
11 Nisan	1815	Ömer Ağa Dayı (Babıâli Beylerbeyilik ve paşalık unvanını da vermiştir)
Ekim	1817	Hacı Hafız Ali Hoca Dayı (Buna da aynı unvanlar verilmiştir)
Mart	1818	Hüseyin Dayı (Beylerbeyilik fermanı almıştır)
	1821	(Kaptan-ı Derya tâyin edilen Nasuhzade Ali Beye ilâve olarak Cezayir Beylerbeyi unvanı da verilmiştir)
5 Temmuz	1830	Cezayir şehrinin Fransızlar tarafından zaptı ve Dayı Hüseyin Paşanın teslim olması ile Ocağın son bulması.

Cezayir şehrinde Darü'l Mustafa Paşa binasının içi

Milis kuvvetleri tarafından iktidara getirilen Dayılar, büyük salâhiyetler taşıyorlardı. Dayının emrinde ordu, donanma, vergi. âsâyiş adliye işlerine bakan 5 nazırdan kurulmuş bir divan vardı. Büyük C. eyaleti idare bakımından dörde bölünmüştü Bunlardan «Daru's-sultan» adı verilen ve merkezi Cezayir olan bölge doğrudan doğruya Beylerbeyi veya Dayı'ya bağlı bulunmakta, diğer üç bölüm ise beylik adı altında birer sancak halinde idare olunmakta idi. Doğu (merkezi: Kostantin), Titari (merkezi: Medea) ve Batı (merkezi: önce Maskara, sonra Oran) beylikleri adlarını taşımakta olan bu sancakların başında Dayılar tarafından geniş yetkilerle tâyin olunan birer «Bey» bulunurdu. Sancak içinde her türlü güvenliği sağlamak ve vergileri toplamak bunların görevi idi.

Bu beylikler de, kabîle çadırlarının toplanmasından kurulan douar'lar veya bu douar'ların birleşmesinden meydana gelen vatan'lardan müteşekkildi. Beylikleri Bey, vatan'ları Kaid, douar'ları Şeyh idare ederdi. Dayılar, beyleri para karşılığında tâyin ederlerdi. Beyler de Kaid ve Şeyhleri para alarak onları iş başına getirirlerdi. Beyler yıllık vergilerini bahar mevsimlerinde halifeleri vasıtasiyle Dayıya gönderirler, üç yılda bir C. e kendileri gidip Dayıya üç yıllık vergi hesabını verirlerdi. Bu yolculuk bazan beyler için felâketli olur serveti ve hareketleri ile Dayıyı kuşkulandıran Bey C. de yok edilirdi. Buna karşılık çok geniş yetkilere ve imkânlara sahip olan Beyler de bazan Dayılara tehlikeli günler yaşatırlardı. Dayılara verilecek vergilerin halktan toplanması, Beylerin en önemli işi olup bunun en büyük kısmını korsanlıktan sağlarlardı. XVII. yüzyılda pek revaçta olan korsanlık XVIII. yüzyılda zayıflamış, Napoléon harblerinde tekrar canlanmışsa da, sonra büsbütün sönmüştür.

Son Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa

1827 yılında Dayı Hüseyin ile Fransız konsolosu Pierre Deval arasında geçen sert bir konuşma ve muameleler (nalî bir işte Fransızlar tarafından aldatıldığını sanan Dayı, konsolosa kızmış ve tavuskuşu tüyünden yapılı sinekliğiyle onun yüzüne 3 defa vurmuş ve haysiyet kırıcı sözlerle onu kovmuştur)den sonra Fransa C i sarmışsa da, ele geçirememiştir. Osmanlı Devletinin buraya yardım edememəsi üç yıllık bir muhasaradan sonra şehrin teslim olmasına sebebolmuştur 14 Haziran 1830 da Amiral Duperré'nin kumandasındaki Fransız donanmasından 37000 asker Cezayir şehrinin 23 km batısında Sidi Ferruş'ta karaya çıkmış seferin başkumandanı General Louis de Bourmont'un kıtaları da, 19 Haziranda Staveli ovasında Türk - Arap kuvvetleriyle çarpıştıktan, 29 Haziranda da şehre hâkim Sultan (İmparator) kalesini ele geçirdikten sonra, 5 Temmuzda, tahliye edilmiş bu unan Cezayir şehrine girmiştir. Başlangıçta elde ettikleri bu beklenmedik büyük muvaffakiyetin teşvikiyle Fransızlar memleketin fethine devam etmişler, fakat Pariste kopan Temmuz İhtilâli bu teşebbüse sekte vurmuştur. Aynı zamanda Maskara emîri Abdülkadir, (b bk.) Fransızların karşısına korkunç bir düşman olarak çıkmıştır. 1834 ten itibaren kısa aralıklar ve değişik neticelerle çarpışmalar devam etmiş; fakat Abdülkadir Isly'de büyük bir yenilgiye (1844) uğrıyarak. onunla bir zaman ittifak halinde bulunmuş olan Fas sultanı tarafından terk edilip, sonradan bu zatın taarruzuna maruz kaldıktan sonra, Fransızlara teslim olmuştur. Çarpışmaların kısa bir zaman için kesilmiş olduğu 1837 yılında, Fransızlar Kostantin Constantine) şehrini zaptetmişlerdir. Bu muvaffakiyet, şimdiki Kostantin eyaletinin fethine yol açmış ve bu suretle bütün iç toprakların fethinin başlangıcı olmuştur. 1864-1866 yıllarında yerliler tekrar tekrar isyan etmiş ve Fran-

Dayı Hüseyin'in Fransız konsolosunu tahkir etmesi

Kostantin şehrinin Türkler tarafından müdafaası (1830; Horace Vernet'nin bir tablosu)

sızlarla Almanlar arasında 1870 Harbi çıkınca, bu isyan hareketi hızlanmıştır. 1871 de hemen hemen bütün memleket âsilerin eline geçmiştir. Ancak Almanya ile harbi bitirdikten sonra Fransızlar, hatırı sayılır fedakârlıklarla C. i tekrar ele geçirmişlerdir. Bununla beraber, Fransızlar bütün C. i, ancak Tunus üzerindeki himayelerini bir ilhaka (1882) çevirdikten sonra tamamiyle ele geçirebilmişler ve idarelerini, istiklâllerine en çok düşkün olan kavimlere bile kabul ettirmeğe muvaffak olmuşlardır. 1899 - 1902 yıllarında Fransızlar, Batı Sahra'ya nüfuz edince, C. in güney topraklarını da ele geçirmiş ve bunların idaresini C. umumi valiliğine tevdi etmişlerdir. Birinci ve İkinci Dünya Harblerinde yerliler Fransaya sadık kalmıştır. 1940 taki Fransız yenilgisinden sonra, Almanya Vichy hükümetinin sömürge siyasetini teşvik etmekle ve yerlilerin bağımsızlık hareketlerini destekliyecek hiçbir harekette bulunmamakla, bu neticeye hizmet etmiştir. 1942 de bir İngiliz - Amerikan ordusu Oran ve Cezayir şehri civarında karaya çıkmıştır.

Müttefiklerin karaya çıkışı (8 Kasım 1942) ndan sonra, C., «Hür Fransız» (France Libre) kuvvetleri kumandanı General de Gaulle'ün idaresi altında Fransızların mukavemet (Résistance) hareketlerinin merkezi haline gelmiş ve burada Millî Kurtuluş Komitesi (Comité Français de Libération Nationale) kurulmuştur. Aynı zamanda, Halk Cephesi (Front Populaire) hükümetinin idaresi altında 1936 da Hac Mesali tarafından kurulmuş olan C. Halk Partisi (Parti Populaire Algérien), çeteler (fellagha) arasında istiklâle yönetilmiş faal bir propaganda yapmakta devam etmiş; daha mutedil olan Ferhat Abbas (doğ 1899) ise, 1943 te çıkardığı C Manifestosu (Manifeste Algérien) ile mahdut bir muhtariyet istemiş; bu suretle hasıl olan kaynaşma, 1935 te kurulan Ulemalar Birliği tarafından Müslüman önderler muhitlerine de teşmil ettirilmiştir. 7 Mart 1944 tarihli kanunla Müslümanlara tam vatandaşlık hakları verildikten sonra, 20 Eylül 1947 tarihli siyasi statünün Müslümanların isteklerini tam olarak yerine getirmemesi, Memleket Parlâmentosunun gerek Mebusan, gerek Âyan heyetlerinde Fransızlarla C. lilerin adalete aykırı bir şekilde temsili, nihayet Umumi Valilerin (Marcel - Edmond Naegel, 1948 - 1951; Roger Léonard, 1951 - 1955) sömürge şeklindeki idare usulleri, huzursuzluğu, istiklâlin tekrar kurulmasına ve yerlilerin Fransızlarla iktisadî eşitliğine doğru yöneltmiştir. Esasen bu hareket, Fas (istiklâli: 2 Mart 1956) ve Tunus (istiklâli: 20 Mart 1956) taki muvazi hareketlerin ve Kahire'deki Arap Birliği (El - İttihadü'l - Arab; Kahire P. ktı: 22 Mart 1945) nin tesiriyle inkişaf etmiş, istiklâl hareketi de 5 Ağustos 1951 de kurulan ve 24 Nisan 1956 da yeniden teşkilâtlandırılan Millî Kurtuluş Cephesi (Front de la Libération Nationale; kısaltması: FLN) tarafından desteklenmiştir. Bu cephe, Mohammed Ahmed Ben Bella (doğ. 1916) nın tesiriyle, Ferhat Abbas'ın 1946 da kurduğu C. Manifestosunun Müdafaası Birliği (Union Pour la Défense du Manifeste Algérien; kısaltması: UDMA) ile Halk Partisinin halefi olan C. Millî Hareketi (Mouvement National Algérien; kısaltması: MNA) nden türemiştir. C. in, Fransız Birliği (Union Française) anayasasına göre, Fransanın bir parçası telâkki edilerek C. de müzakere ortağı olabilecek bir «hükümdar» ın mevcut olmaması yüzünden, Fransa, istiklâl hareketini reddetmiş, memlekette yerleşmiş olan Fransızlar (Colon = sömürgeci) da buna şiddetle muhalefet etmişlerdir. Bu sömürgecilerin bir kısmı Fransız Tesanüdü (Solidarité Française) adı altında milliyetçi birliklerde toplanmışlardır.

1954 Eylülü başlarında 9 C. li genç mücahit İsviçrede Bern şehrinde toplanarak C. isyanını hazırlamışlardır (sonraları bunlardan 3 ü ölmüş, 5 i Fransada hapsedilmiş, 1 i [Balkasem Krim, doğ. 1923] FLN in ileri gelen askeri olmuştur). 1 Kasım 1954 te Avres (Aurès) dağlık bölgesinde çeteci fellaga'ların açık isyanı baş göstermiştir. Bu hareket başlangıçta bir gerilla harbi ve yabancılara karşı nefret infilâkı şeklinde idi ise de, bunun ruhu az zamanda bütün Kuzey Afrikaya yayılmış, Fransa bu çarpışmalara bir iç mesele, FLN ci muhariplere de âsi gözü ile bakmış, fakat bunlar Arap ve İslâm dünyasında büyük sempati ile karşılanmış ve geniş ölçüde yardım görmüşlerdir. Suikast, katliam ve sabotaj hareketleriyle de beliren bu harb her iki taraf için on binlerce kurbana mal olmuş, neticede C. deki Fransız kuvvetlerinin gittikçe artması (163 000 den 400 000 e) ile sonuçlanmış ve Fransa bütçesi için fevkalâde bir yük haline gelmiştir (günde 4 milyon dolar). 26 Ocak 1955 te Umumi Vali (Gouverneur général) olarak R. Léonard'ın yerine De Gaulle'cü Jacques Soustelle geçmişse de isyan hareketi durmamış, 1955 sonbaharında daha da şiddetlenmiş, 25 Kasım 1955 te Birleşmiş Milletler Teşkilâtı «C. Meselesi» ni gündemine almayı reddetmiştir. 4 Ocak 1956 da, yeni seçilen C. Millî Meclisi (Assemblée Nationale) nde 61 Müslüman mebus. «C. milliyeti» (nationalité algérienne) prensibinin kabulünü istemişler; 6 Şubat 1956 da, Fransanın yeni seçilen başvekili Guy Mollet'nin C. i ziyareti sırasında aleyhinde şiddetli tezahürat yapılmış, bunun neticesi olarak, C. askerî kumandanı General Georges Catroux ile J. Soustelle çekilmişler Sosyalist Robert Lacoste C. nazırı (ministre résidant) unvaniyle C. idaresinin başına getirilmiştir (1956 1958). General Raoul Salan da C. askerî kumandanı olmuştur. Bunun üzerine C. Fransızlarının kurduğu Amme Selâmeti Komitesi (Comité du Salut Public) faaliyete geçmiş, C. de 20 000 âsiye karşı 170 000 Fransız askeri bulundurulmuş ve umumiyetle, «emilme» (assimilation), «bütünlük kurma» (integration). «Cezayir şahsiyeti» (personnalité algérienne), federalizm (fédéralisme) gibi prensipler etrafında münakaşalar devam etmiştir. 22 Ekim 1956 da FLN nin idaresini eline alan Ferhat Abbas, Kahireye geçmiş, Guy Mollet askerî şiddet kullanarak C. deki ordu mevcudunu 400 000 e çıkarmak ve büyük tahsisat ayırmak zorunda kalmış; 26 Haziranda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi «C. meselesi» ni gündemine almayı reddetmiş; 10 Ağustosta N-wfik el Madiani, Kahirede toplanan İslâm Halk Kongresi (Congrès Populaire Islamique) ne C. ulemaları temsilcisi olarak katılmıştır. 22 Ekim 1956 da, Tunus Konferansına katılmak ve başvekil (sonra reisicumhur) Habib Burgiba ile görüşmek üzere bir Fas uçağiyle Rabat'tan Tunus şehrine gitmekte olan 5 FLN şefini (Ben Bella, Mohammed Khider, Ait Ahmed Hocine, Mostafa Lacheraf, Mohammed Budlaf), pilot, gece Cezayir şehri hava alanına indirmiş, Fransız makamları da bunları tevkif etmişler ve Parise göndererek hapse atmışlardır (bunlardan Ben Bella ile Mohammed Khider [doğ. 1913], evvelce Fransız makamları tarafından mahkûm edilmiş bulunuyorlardı). Bunun üzerine, Fas kıralı V. Mohammed Bin Yusuf, uçakta bulunanların kendi misafirleri olduklarını söyliyerek, tevkiflerini protesto etmiş, Fasta ve Tunusta Fransa aleyhine numayişler yapılmıştır. Bu tevkiften sonra, 1952 - 1956 yıllarında FLN ın lideri

Hac Mesali

CEZAYİR: Nümayişçilerin Cezayir şehrinde hükümet binasına hücumu (Mayıs 1958)

olan Ben Bella'nın yerine Ferhat Abbas geçmiştir. 7 Ocak 1957 de paraşütçü fırka kumandanı General Jacques Massu Cezayir şehri askerî ve polis kuvvetleri kumandanlığına getirildikten sonra 9 Ocakta Guy Mollet, Birleşmiş Milletlerin C. meselesine müdahale hakkı olmadığını söyliyerek uzlaşmak için şu sartları öne sürmüştür: 1. Ateş kes, 2. Serbest seçimler, 3. İktisadî ve içtimaî geniş ıslahat 4 Fransızlarla Müslümanların iki ayrı topluluk halinde yaşamaları. Ertesi gün, FLN nin Birleşmiş Milletler nezdindeki müşahidi Mohammed Yazid, Guy Mollet'nin plânını reddetmiş ve ancak Birleşmiş Milletler'in garantisiyle varılan bir anlaşmadan sonra «ateş kes!» emrinin verilebileceğini bildirmiştir. 12 Şubat 1957 de Birleşmiş Milletlerde C. meselesi görüşülmüş, 43 nutuktan sonra 3 teklif ortaya konmuştur: 1. 18 Afrika - Asya devleti tarafından ileri sürülen ve Fransa tarafından kabul edilmiyen aşırı bir plân, 2 Japonya'nın mutedil bir teklifi, 3. «İyi temenniler» le iktifa etme teklifi. 13 Şubatta 33 e karşı 41 ve 3 çekimser reyle «İyi temennilerle Fransaya havale ve sulh yolu ile halletme» formülü, 27 ye karşı 37 ve 13 çekimser reyle de Japonya tarafından getirilen «C meselesi Birleşmiş Milletlerin salâhiyeti dahilindedir» formülü kabul edilmiştir Mayıs ayı zarfında Guy Mollet kabinesi malî sebeplerle istifa etmiş Fransız muhibbi olan bazı C li şefler Paris'te ve C. de FLN tarafından öldürülmüş, Meştar Kasba köyü de tahrip edilmiş, yeni Fransa başvekili Bourges - Maunoury de C i yatıştıramamıştır. 2 Temmuz 1957 de C meselesi Amerikan Senatosunda ele alınmış, Amerika Birleşik Devletlerinin bu işe müdahale etmesi istenmiş, 16 Temmuzda Cenevrede toplanan milletlerarası bir komisyon Fransa tarafından uçakla kaçırılan 5 C. li şef meselesini görüşmeye başlamış, 16 Temmuzda da Birleşmiş Milletlerden 20 Afrika - Asya devleti C. meselesinin Eylül toplantısında yeniden ele alınmasını talep etmişlerdir. Bu arada, C. valisi Lacoste, Fas ve Tunus sınırlarında bir blokaj ve baraj hattı meydana getirmiş Fransa başvekili de C de federatif bir konseyi ve icra muhtariyetini derpiş eden «loi - cadre» kanununu hazırlamış, fakat bunun Millî Meclis tarafından reddedilmesi üzerine 30 Eylül 1957 de kabine istifa etmiş, 4 Kasımda Félix Gaillard başvekilliğe geçmiş ve C. meselesi hususunda özel yetki almış, 29 Kasımda da «loi - cadre» Millî Meclisçe kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletlerin Asamblesi de 10 Aralık 1957 toplantısında C. meselesini Fransanın «liberal ve sulhperver siyasetine itimatla emanet» etmiştir. 1958 yılının ilk aylarında Fransızlar Amerika Birleşik Devletlerinden 655 milyon dolarlık kredi sağladıktan sonra harbi şiddetlendirmişler. Tunusun hükümranlığını ihlâl ederek oradaki «âsi yatakları» nı bombalamışlar, Bona şehrinden güneye kadar elektrikli bir mania hattı tesis ederek 70 000 C. liyi göçe mecbur etmişler buna karşı FLN fellaga kuvveti 70 000 e çıkmış, 40 000 kişi de Tunusa sığınmıştır Nisan 1958 de, bilhassa Jacques Soustelle'in teşvikiyle Gaillard kabinesi «Amerikanın kuklası» olmakla suçlandırılarak düşürülmüş, 13 Mayısta, yeni kurulan Pierre Pflimlin kabinesi itimat reyi almıştır. Aynı günde, yeni kabinenin C de yerleşmiş olan Fransızların haklarını ve umumiyetle C i feda edeceğinden kuşkulanan C Amme Selâmeti Komitesi ile C ordusu C askerî kumandanı General Salan'la anlaşan paraşütçü fırka kumandanı General Massu'nün önderliğiyle isyan ederek General de Gaulle'un başvekilliğe getirilmesini istemistir. 24 Mayısta Korsika da da isyan ettikten sonra, 28 Mayısta Pflimlin kabinesi çekilmiş. ertesi gün General Charles de Gaulle başvekilliğe geçmiş, 3 Haziranda C. e giderek ortalığı yatıştırmağa çalışmış ve C deki Fransız generallerinin siyasetle uğraşmamalarını istemekle Amme Selâmeti Komitesini hayal kırıklığına uğratmış ve bu işlere karışmış olan eski C umumî valisi J Soustelle'i Parise çağırmıştır. Fakat bu tedbirler tam istiklâl istiyen FLN'i tatmin etmediği için çarpışmalar yine devam etmiş, 19 Eylül 1958 de Kahirede Ferhat Abbas'ın başkanlığiyle «Hür C Hükümeti» kurulmuş ve yeni C. bayrağı hükümet binası üzerine çekilmiş, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Libya, Irak, Ürdün, Suudî Arabıstan Yemen, Tunus ve Fas bu hükümeti derhal tanımışlardır. Buna rağmen, General de Gaulle'ün hazırladığı yeni anayasa hakkında 28 Eylülde yapılan referandum'da C. halkı müspet rey vermiş (iştirak % 82, müspet rey % 97) ve C. in kalkınması için 5 yıllık bir plân hazırlanmıştır. Yeni anayasanın kabuliyle 4 - 5 Ekim gecesi Fransada IV. Cumhuriyet devri kapanarak V. Cumhuriyet devri açılmış, 28 Kasımda C de yeni seçim yapılarak meclise 24 Müslüman ve 21 Avrupalı mebus seçilmiş, FLN iştirâk etmemiştir (halkın iştirâk nispeti % 15). 13 Aralık 1958 de Birleşmiş Milletlerde, C. in istiklâli

Ferhat Abbas

General de Gaulle Cezayirde (Ekim 1958)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

«Hür Cezayir Hükümeti» nin bayrağı (yeşil ve beyaz üzerine kırmızı ay - yıldız)

için 17 Afrika - Asya devleti tarafından hazırlanan proje ekseriyet kazandığı halde, 2/3 çoğunluk temin edilemediği için reddedilmiştir (reyler: lehte 34 aleyhte 19 müstenkif [Türkiye dâhil] 28, Fransa iştirâk etmemiş tir); bu toplantıda «C in istiklâli» ve «C. hükümeti» tabirleri kullanılmış, bu tabirlerin değiştirilmesini istiyen teklif kabul edılmemiştir. Fransa reisicumhurluğuna seçilen General de Gaulle 20 Ocak 1959 da C hakkında şu tedbirleri almıştır: 1. 1956 dan beri Paristeki Santé hapishanesinde bulunan Ben Bella ile 4 arkadaşı daha iyi bir yere (askerî kaleye) nakledilerek harb esiri muamelesi görecekler; 2. Tecrit kamplarında 7 000 C. li serbest bırakılacak; 3. Âsi FLN cilerden 198 inin ölüm cezası müebbet hapse çevrilecek; 4. General de Gaulle'ün 23 Ekim 1958 de dönüş garantisi veri len FLN liderleriyle bir görüşme ve «cesurlar sulhü» yapılmasına dair ortaya koyduğu teklif hâlâ muteberdir. 5 C le Fransa arasında bir federasyon kurulmasına doğru gidilecektir; 6. General Salan Parise alınmış, General Massu de siyasetten tecrit edilmiştir. Bu tedbirlere muvazî olarak Fransız ordusu C de FLN nın üsleri bulunduğu «yasak bölge» ye girmeye başlamış, 12 000 Fransız askeri top ve uçaklarla takviye edilerek FLN ye ait 2 bölüğü imha etmiştir. Bunun üzerine FLN kuvvetleri 30 ar kişilik gruplara ayrılarak çarpışmalara devam etmişler, Şubat 1959 da C. Hür Hükümeti General de Gaulle'ün teklifini kabul etmeden evvel, General tarafından, C. e istiklâl verileceğine dair garanti istemiş ve C. deki petrol bölgelerini tehdit etmeye başlamıştır. 1959 Nisan sonunda General de Gaulle FLN liderleriyle ancak Fransada görüşebileceğini bildirmiş, ve Mısırdaki C. hür hükümetini tanıyacak olan herhangi bir Batılı devletle (her iki tarafı da tatmin etmeye mecbur olan Arap memleketleri müstesna) münasebetlerini keseceğini ilâve etmiştir. Bu itibarla C. meselesi zahiren yatışmış gibi görünüyorsa da, esas itibariyle halledilmiş olmaktan çok uzaktır.

Bibliyografya: İbni Haldun: *İbar* (Arap. metin, Fr. önsöz, Baron W. MacGuckin de Slane neşri, 2 cilt, 1847 - 1851; Fr. terc. *Histoire des Berbères*, 4 cilt, 1852 - 1856, 2. bas. 1925. *Mukaddime*nin Türk. terc. 3 cilt, 1954 - 1957); MacCarthy: *Algeria Romana*, 1858; G. Gsell: *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, 8 cilt, 1913 - 1929; aynı yazar: *Monuments antiques de l'Algérie* 1901; aynı yazar: *L'Algérie dans l'Antiquité*, 1903, G Marçais: *L'art en Algérie* 1906; E F. Gautier: *Le passé de l'Afrique du Nord. Les siècles obscurs*, 1937; aynı yazar: *L'Algérie et la métropole*, 1920; aynı yazar: *Structure de l'Algérie* 1922; Battandrier ve Trabut: *L'Algérie. Le sol et les habitants*, 1898; M. Wahl: *L'Algérie* 5. bas 1908; A. Bernard: *L'Algérie*, 1929; Canolle: *Histoire de l'Algérie par ses monuments*, 1906; Villot: *Moeurs, coutumes et institutions des indigènes de l'Algérie*, 1888; Trumelet: *L'Algérie légendaire*, 1892; V Demontes: *Le peuple algérien*, 1906; aynı yazar: *L'Algérie agricole*, 1930; aynı yazar: *L'Algérie industrielle et commerçante*, 1930; N. D'Orient ve M Loew: *L'Algérie économique*. 1936; aynı yazarlar: *La question algérienne*, 1936, L G Seurat: *Exploration de l'Algérie, 1830 1930* 1930; Brunel: *La question indigène en Algérie*, 1906 A. Be que: *L Algérie terre de l'art et d'histoire*, 1937; E. Pelissier de Raynaud *Annales algériennes* 2 bas. 1854; l'Encyclopédie Coloniale et Maritime: *Algérie et Sahara*. 1946; G. Gsell, G. Marçais ve G. Yver: *Histoire d'Algérie*, 1927; Ali Rıza Paşa: *Mir'atü'l - Cezayir*, Türk. terc. 1877; Bandırmalızade Seyyid Mehmet Muhsin: *Afrika delili*, I, Kahire 1896; Aziz Semih İlter: *Şimali Afrikada Türkler* 2 cilt, 1936 - 1937; İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya dair*, 1942; Ercüment Kuran: *Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali karşısında Osmanlı siyaseti, 1827 - 1847*, 1957; Ali Haydar Emir: *C zayir hakkındaki neşriyata bir cevap*, 1930; Cavit Baysun: *Cezayir meselesi ve Reşit Paşa'nın Paris elçiliği* (II Türk Tarih Kongresi, 1948); C. de Rotalier: *Histoire d'Alger et la piraterie des Turcs*, 1841; H. D. de Grammont: *Relations entre la France et la Régence d'Alger au 17me siècle*, 1882; aynı yazar: *Histoire d'Alger sous la domination turque, 1815 - 1830*, 1887; A. Cour: *L'établissement des dynasties des Chérifs au Maroc et leur rivalité avec les Turcs de la Régence d'Alger*, 1904; E Plantet: *Correspondence des deys d'Alger avec la cour de France, 1579 - 1883*, 1900; W. Esterhazy: *De la domination turque dans l'ancienne Régence d'Alger*. 1840; L. Rinn: *Le royaume d'Alger sous le dernier dey*. 1900; Ault - Dumesnil: *Relation de l'expédition de l'Afrique en 1830 et de la conquête d'Alger*, 2. bas 1869 Nettement: *Histoire de la conquête d'Alger*, 1879; A. E. Fillias: *Histoire de la conquête et de la colonisation de l'Algérie 1830 - 1860*. 1887; C. Rousset: *L'Algérie de 1830 à 1840*. 2 cilt 1887; aynı yazar: *La conquête de l'Algérie. 1841 - 1857* 2 cilt 1889; Baudicour: *Histoire de la colonisation de l'Algérie*. 1860; J. Cambon: *Le gouvernement général de l'Algérie*. 1918; E Larcher ve G. Rechtenwald: *Traité élémentaire de législation algérienne*, 3. bas. 1923; P. Lampue: *Le statut d'Algérie*. 1947; L. Milliot: *Le statut organique de l Algérie*, 1948; M. Viollette: *L'Algérie vivra t - elle?*, 1931; A Bernard ve N. Lacroix: *La pénétration Saharienne. 1830 - 1906*, 1906; V. Piquet: *Algérie française, 1880 1930*. 1930; C. Alzoune: *L'Algérie*, 1940; M. Larnaude: *L'Algérie*, 1950; G. Esquer: *Histoire de l'Algérie, 1830 1950*, 1950; P. Bellat: *Cent ans d'Algérie*, 1955; H J. Liebesny *The Government of French North Africa*. Philadelphia 1943; H. A. Wischoff: *Colonial Politics in Africa* Philadelphia 1944; J Soustelle: *Aimée et souffrante Algérie*. 1956; R Lacoste: *Aspects véritables de la rébellion algérienne*, 1957; Ferhat Abbas: *Le jeune algérien*, 1931.

CEZAYİR MARŞI, Türkiyede halk ve asker arasında yayılmış olan bir hava. Çok kere davul - zurna ile de çalınan bu havanın esas temi, üç cümlesiyle nota şemasındaki gibidir. Fakat zurnacının nefes tahammülüne ve nağmenin çeşitlenmesine pek elverişlidir; zurnacı dilediği gibi süsliyerek calabilir. İrticale pek elverişlidir; üzerinde ölçü dışı katmalar ve uzatmalar yapıldığı da olur. Bir kere başladı mı, dakikalarca tekrarlanıp durur.

Aslında uzun olan bu hava sonradan marş şeklinde yürüyüşe uydurulmuş olsa gerek. Köy davul ve zurnacıları uzun hava şeklinde çalarlar. Uzun havanın eski mehterhane bestelerinden olduğuna şüphe yoktur. Abdülhamit devrinde askerî bandolara yasak edilen bu hava ilk Meşrutiyet günlerinde çok çalınmıştır.

Bu marş sıla ve hasret havasıdır. Göçmenlik veya askerlik gibi sebeplerle memleketinden uzak düşmüş olanlarda ocak hasretini uyandırır; ana vatandan kopmuş bir toprak parçasından olanlara yurtlarını hatırlatır; anavatan insanları «koparılmış bir toprağın» acısını bu havanın vuruluşu ile duyar. C. marşını, bütün Anadolu hâlâ tanır ve yanlış olarak bazan «marş», fakat daha ziyade de «hava», diye adlandırır.

C marşının menşei hakkında güvenilir ilmî delillere dayanmıyan çeşitli tarihî rivayetler bulunmakla beraber, bu

CEZAYİR MARŞI

rivayetler bugün ancak marşın folklorîk değeri üzerinde durulacak bir mahiyet taşımaktadır. Georges Lambelet'in *La musique populaire grecque* (Yunan halk musikisi) [Atina, 1934], adlı kitabında C. marşının notaya alınmış hayli farklı bir suretine de yer verilmiştir. Müellif, «Düğün havası» adiyle, sözsüz ve armonilenmiş olarak yazılmış olan bu parçanın bir ruh havası olduğunu söylediği halde, ton yapısındaki şarkılılığı belirtmeden geçemiyor. Demek ki, Balkanlarda da hâlâ tanınan C. marşımızı adalılar da benimsemektedirler. İstanbulda A. Commendınger'in bastırdığı notalar arasında aynı havanın Kirkor Sinanyan tarafından hazırlanmış bir piyano notası vardır. Esas bestecinin adı orada da kayıtlı değildir. İlk Tanzimat bandoları için Giuseppe Donizetti (Paşa) nin yapmış olduğu tertip de bu şahsın C. marşının bestecisi sayılmasına sebep teşkil edemez. Bu parçanın Anadoluda yüzyıllardan beri çalınan eski bir halk havası olduğunu, Barbaros'lardan kalmadığını ve C. in kaybedilmesinden doğan teessürü, Donizetti'nin aynı havayı bando için tertiplemek suretiyle çaldırdığını tahmin etmek yanlış olmaz. Ferruh Arsunar, C. marşının sözlerinde Türk leventlerinin ta İzlanda'ya yaptıkları seferin zikredildiğini söylüyor ki, bu da o havanın uzak ülkelere deniz seferleri yaptığımız zamanlardan kaldığı hakkındaki kanaati kuvvetlendirir. 1830 da Fransızların bu havayı çalarak Cezayir şehrine girdikler'ne dair bir rivayet varsa da, bu yanlıştır. Fransız ordusu G. Rossini'nin 1829 da sahneye koyduğu *Guillaume Tell* operasının aryalarını çalarak şehre girmiştir.

CEZAYİR MENEKŞESİ (Lat Vinca, Pervinca; Fr. Pervenche; Alm. Immergrün, Wintergrün, Sinngrün), zakkumgiller (Apocynaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bunların en çoğuna Güney Avrupada ve doğuda büyük yahut küçük çalılar halinde raslanır. Yaprakları haç şeklinde birbirinin karşısında bulunur; çiçek tacının yukarısı beş dilimli ve tabak biçimli, alt kısmı ise boru şeklindedir. Çanak 'da beş dilimlıdir. Beş erkek organı ile, iki bölmeli ve yukarda duran bir dişi organı vardır. Bu iki bölümden müteşekkil karnı boyunca patlıyarak açılan bir meyva verir. Meyvadan silindir şeklinde ve küçük çıkıntılı bir tohum çıkar. Avrupanın güneyinde ve ortasında Lat. *Vinca minor* adını taşıyan türü bulunur. 20 cm yüksekliğindedir, yatan sapları vardır, fakat çiçekli sapları dikey durur. Yaprakları deriyi andırır, uzunca ve sivri olup koyu y e ş i l renktedir. Çiçekleri ekseriya mavidir, uzun sapların ucunda bulunur. Bu bitki ormanlarda, bağlarda, kayalar üzerinde biter. Süs bitkisi olarak bahçelerde ve mezarlar üzerinde yetiştirilir. İlkbahardan sonbahara kadar çiçek açar. Daldırma yolu ile kolayca çoğaltılabilir. Bazı çeşitleri beyaz veya az çok kızıl çiçek açar; bazılarının da yaprakları beyaz beneklidir. Biraz daha büyük olan türünde (*Vinca major*) çiçek sapları daha kısadır. Akdeniz bölgesi ve Doğu dışında süs bitkisi olarak veya kendiliğinden yetişir.

CEZAYİR MENEKŞESİ
a. Çiçeğin kesiti; b. Tepecik; c. ve d. Başçıklar

Çiçekler dilinde C. M. ümit ve isteğin sembolüdür. Bir mezar üzerinde bulunan bir C. M. çelengi sonsuz hayatın sembolüdür.

Fransızların «pervenche de Madagascar» olarak adlandıkları cinsi, pembe çiçek açan güzel bir sıcak ser çiçeğidir. C. M nin gayrı muntazam ş e k i l l i s i (*Vinca difformis*) ve pembesi (*Vinca rosea*) de vardır.

Büyük ve küçük C. M. çiçekleri ormanlarda çok bulunur; halk kadınların südürü kesmekte, yaraların tedavisinde ve akan kanı dindirmekte kullanır.

CEZAYİR OCAKLARI, bk. GARP OCAKLARI.

CEZAYİR ŞEHRİ (Fr. Alger [< Ar. Al - Cezair], İsp. Argel, Ing Algiers, İta. Algeri, Alm Algier, Ar. Cezair (= adalar), C. eyaletinin başkenti ve en önemli harb ve ticaret limanı. Nüfusu 200,000 i Avrupalı olmak üzere, 361 285 (1954) dir. Cezayir kıyılarının ortasında hilâl şeklinde bir kovda kurulmuştur Şehir bir amfi şeklinde yükselir. Sonradan yapılmış geniş sokaklariyle daha ziyade Avrupa şehri karakteri taşır. Zikzaklı eski sokaklarla dolu eski semtin üzerinde eski kale (Kasbah 123 m) yükselir. Güney kıyıda Mustafa (Moustapha) adını taşıyan köy bulunmaktadır. Bu köyün çok zarif bir villa semti vardır. En yüksek idari, adlî ve dinî makamlar C. Ş. nde bulunmaktadır. Şe-

1

2

3

4

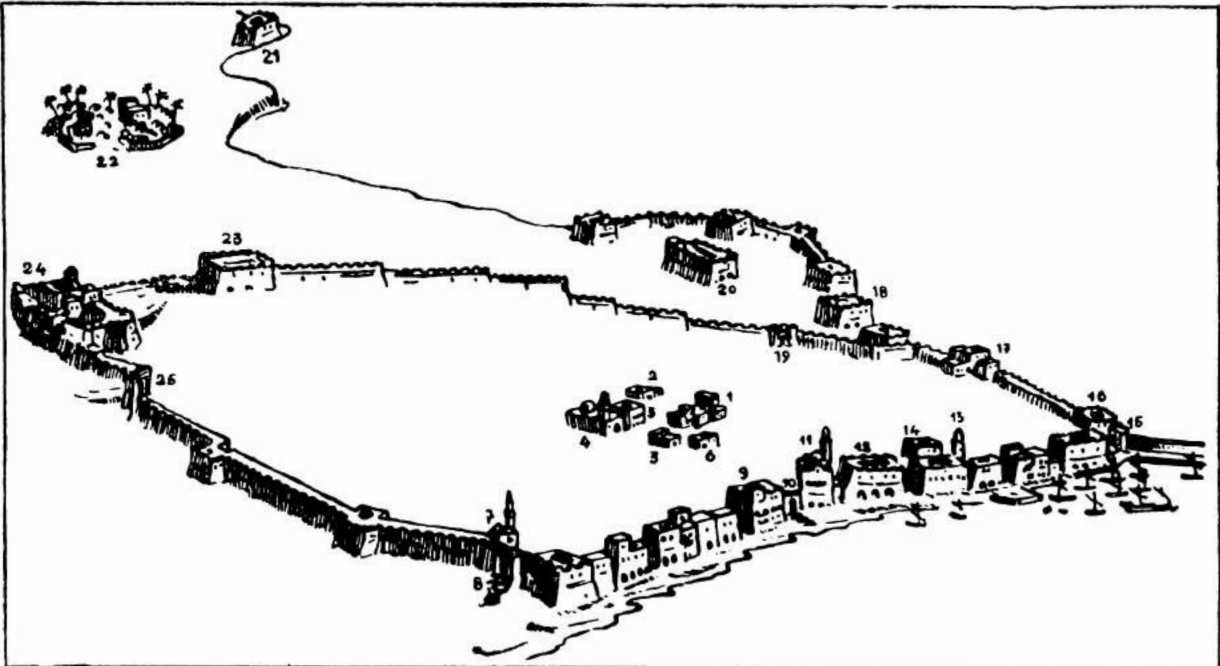

5

6

7

8

CEZAYİR ŞEHRİ: 1. Şehrin havadan görünüşü; 2. İç liman; 3. Divarü'l-Mahsul adlı Müslüman mahallesi; 4. Hükümet binasının havadan görünüşü; 5. Bahriye caddesindeki Büyük Cami; 6 Hükümet Meydanı; 7. Eski kale (Kasbah) nin kapısı; 8. Hurma ağaçları içinde bir köy evi

1. Darü'l-Dey (Dayı Sarayı)	6. Kisariye Medresesi (mesid)	11. Yeni (Cedid) Cami	16. Endülüs Kalesi	21. İngiliz Kalesi
2. Darü'l-Mustafa (sonra Millî Kütüphane)	7. Mezzo Morto Camisi	12. Camiü'l-Kebir Kalesi	17. Hac b. Ömer Sarayı	22. Dayı Bahçesi
3. Darü'l-Hasan Paşa (sonra Kışlık Saray)	8. Bab Azun	13. Camiü'l-Kebir	18. Çöplük Kalesi	23. Barbaros Kalesi
4. Keçava Camisi (sonra Katedral)	9. Deniz Kalesi	14. Zaviye	19. Bab el-Oued	24. Kasba
5. Darü'l-Azize (sonra piskoposluk binası)	10. Babü'l-Bahr	15. Babü'l-Dzira	20. Yirmidört Saat Kalesi	25. Yeni Kapı

CEZAYIR ŞEHRİ'NİN Türk idaresi zamanındaki kaleleri ve başlıca binaları

hirde 1879 da bir üniversite kurulmuştur. Bir yüksek ticaret okulu, hususi ziraat okulları, ortaokullar ve bütün dinlere ait birçok ilkokullar bulunmaktadır. Keza bir arkeoloji müzesi, bir kütüphane, bir rasathane, bir meteoroloji enstitüsü ve birkaç tiyatro binası vardır.

Cezayir şehrinin arması

C. Ş., geleneğe göre, 935 yılında, Romalılardan kalma Icosium şehrinin yerinde Bologgin el-Zori tarafından kurulmuştur. Beş yüzyıl, ehemmiyetsiz bir kıyı köyü olarak kalmıştır. XV. yüzyıl sonunda C. Ş., İspanyadan kovulan Arapların İspanyaya karşı giriştikleri intikam akınlarının çıkış noktası haline gelmiştir. Bu sebepten, İspanyollar 1509 da kıyı boyunca uzanan adaların en büyüğünü fethederek burada El Peñon adlı kaleyi kurmuşlardır. Ancak İspanyollara karşı yardıma çağrılan Türkler idaresinde (1519 dan itibaren) C. Ş., memleketin başkenti haline gelmiştir. Yenina, hükümet merkezi (şimdi başpiskoposluk sarayı) Kasbah ise kale olmuştur. 1530 da İspanyollar kovulduktan sonra şehir daha da genişlemiş ve şimdiki şehrin en eski limanı kurulmuştur. Şehir, Fransızlar tarafından fethedildikten sonra (1830), şimdiki ehemmiyetine erişmiştir. İkin-

CEZAYİR ŞEHRİ ve dolayları

ci Dünya Harbinde C. Ş. Kasım 1942 de Müttefiklerin karaya çıkmasından sonra Müttefik Yüksek Kumandanlığının merkezi olmuş. Keza 3 Haziran 1943 te de Gaulle tarafından kurulan Millî Fransa Hükümet nin merkezi olmuştur.

Cezayir Üniversitesi: 20 Aralık 1879 da kurulan bu üniversite dört okuldan ibaretti: hukuk, tıp, fen ve edebiyat. Bu okullar 1909 da fakülte haline gelmiştir. 1949 da her 4 fakülte de faaliyette idi: hukuk, tıp ve eczacılık, fen ve edebiyat. Bu tarihteki öğrenci sayısı 4 977 idi. Üniversite kütüphanesi: 391 965 cilt, 35 Arapça elyazması ve 225 037 tez ihtiva eder. Üniversiteye bağlı kurumlar şunlardır: Sağlık ve Sömürge Tababeti Enstitüsü, Fizikî Coğrafya Enstitüsü, Coğrafya Enstitüsü, Doğu Etütleri Enstitüsü.

CEZAYİR-İ BAHR-İ SEFİD EYALETİ (= Vilâyeti) Osmanlı İmparatorluğunun, genel olarak, Ege denizindeki adalardan (*cezayir*'den) teşekkül eden bir idare bölgesi C. B. S. E. nın sahası XVI. ve XVII. yüzyıllarda çok genişlemiş, Giritten başka bütün Ege adaları ile Gelibolu ve Biga yarımadaları, Ege ve Yunan denizleri sahilleri, bir kısım Kuzey Afrika kıyıları ve hattâ Kocaeli sancağı bile bu eyaletin hudutları içine alınmıştır. Osmanlı Devletinde ilk zamanlar merkezi Gelibolu olan sancağın *beyliği* o devirde «derya beyi» diye anılan kaptan paşalara ek görev olarak veriliyor ve Ege adaları birer birer zaptolundukça «Kaptan Paşa Sancağı» denilen bu sancağa bağlanıyordu. Barbaros Hayrettin Paşa Osmanlı hâkimiyetini tanıyıp Kanunî Sultan Süleymanın hizmetine girerek kaptan-ı derya tâyin olunduğu sırada, İmparatorluğun geniş arazisi üzerinde, o tarihlerde kurulmağa başlıyan eyaletlerden biri olarak da adalar ve lüzum görülen bazı kıyı sancakları birleştirilmek suretiyle bu eyalet vücuda getirilmiş ve Afrikadaki Cezayir ülkesi beylerbeyliği ile birlikte Barbaros Hayrettin Paşanın idaresine verilmişti (6 Nisan 1534). Bu sebeple bu yeni eyalete eski geleneğe uyularak «Kaptan Paşa Eyaleti» adı verildiği gibi, eyaletin hudutları içinde bulunan her iki «Cezayir»i de kastederek «Cezayir Eyaleti» de denilmiştir. Ancak, Afrika Cezayirinin fiilî beylerbeyliği, yalnız Barbaros Hayrettin Paşanın kaptan-ı deryalığına münhasır kalmış ve ondan sonra vezir payesini haiz bulunmıyan bazı kaptan-ı deryalara, Piyâle Paşa (b. bk.) için yapıldığı gibi, sadece bir şeref payesi olarak tevcih edilmiş, hattâ bu gelenek XIX. yüzyıl başlarında Cezayirin, Dayı'lar idaresinde yarı müstakil bir durum aldığı devirlerde bile canlandırılmıştır. Barbarosun ölümünden sonra (1546), Kaptan Paşa Eyaleti tekrar sancak haline getirilmiş ve Piyale Paşanın kaptanlığı sırasında (1554-1568) tekrar kurulmuş ve bir müddet sonra da asıl Cezayir Beylerbeyliği, iltibası önlemek için Cezayir-i Garp veya Mağrip diye adlandırılmak suretiyle bunun dışında kalan yerlerle adalardan ibaret olan kısım C. B. S. E. adı altında ayrı bir idarî birlik sayılmağa başlanmıştır.

C. B. S. E. in merkezi daima Gelibolu olmakla beraber, teşkilâtı içine giren sancakların sabıt kalmadığı ve zaman zaman eyaletin genişleyip daraldığı görülmektedir. Başlangıçta üç dört sancaktan ibaret olan C. B. S. E. nin XVI. yüzyılın ikinci yarısında 27 sancağı (Feridun Bey, *Münşeat*, c. II, s. 403), XVII. yüzyılın başlarında 13 sancağı (Ayn-ı Ali, s. 49) olduğu, bu yüzyıl ortalarında sancak sayısının tekrar 22 ye çıktığı (1641 tarihli Rüûs defteri, Divan-ı Hümayun No. 266/5) ve 1653 de tekrar 13 olduğu (Sofvalı Ali Çavuşun defteri, *Glasnik* 1947, c. II, s. 152), XIX. yüzyıl ortalarında vilâyet teşkilâtı kurulmazdan önceki devrede (1856) sancak sayısının 8 e indiği bilinmektedir. Sancakların sayıca en çoğunu bildiren *Münşeata* göre bu eyaletin o tarihteki 27 sancağı şunlardır: I. Rumelide: 1. Gelibolu, 2. Kavala ma'a Lamya (Yun. Kavalla kai Lamia); II. Anadoluda: 3. Biga, 4. Sığla, 5. Kocaeli; III. Ege Denizi (Yun. Aigaion Pelagos) nde: 6. Midilli (Yun. Mytilene eski adı: Lesbos), 7. Sakız (Yun. Khios), 8. Rodos (Yun. Rhodos), 9. Andre veya Papazlık (Yun. Andros), 10. Eğriboz (Yun. Euboia), 11. Nakşe (Yun. Naksos); IV. Morada Yunan ve Adriya denizleri kıyılarında: 12. Mezistra veya İsparta (Yun. Mistra, eski adı: Misithra), 13. Benefşe (Yun. Monembasia, Orta Lat. Malmesia, İta. Napoli di Malvasia) 14. Anapoli (Yun. Nauplion eski adı: Nauplia), 15. Moria (Yun. Moreas), 16. İnebahtı (Yun. Naupaktos Orta Lat. Naupactus, İta. Lepanto), 17. Karlıeli (> Yun. Karlı-ili Karleli), 18. Ayamavra (Yun. Leukas, eski adı: Leukadia, İta. Santa Maura) 19. Kastel (İta. Castelnuovo, şimdi: Yugoslav. Ercegnovi veya Novi); V. Kıbrıs adasında: 20. Magosa (Yun. Ammokhousto, İta. Famagusta, eski adı: Fama Augusta), 21. Leymasol (Yun. Lemeso, İta. Limasol, eski adı: Lemessos), 22. Tuzla (Yun. Larnakas, eski adı: Larnaks), 23. Baf (Yun. Paphos); VI. Mısırda: 24. İskenderiye (Al xandria), 25. Dimyat (Damietta), 26. Suveyş (Suez) Kaptanlığı; VII. Tunusta: 27. Mehdiye (Mahdia) [Hamid Hadžibegić bu sancağın Andros olduğunu söylüyor; bk. *Glasnik*, 1947, c. II, s. 183].

Eyaletin ilk kuruluşundan bahseden kaynak (Benedetto Ramberti [?]: *Libri Tre delle Cose de Turchi*, Venedik 1543) 1534 te Osmanlı İmparatorluğunda biri Rumelide, altısı Küçük Asyada ve biri Mısırda olmak üzere mevcut bulunan sekiz beylerbeylikten başka, Barbaros Hayrettin Paşanın da «derya beylerbeyliği» ne tâyin olunduğundan ve kendisine Gelibolu sancağından başka Rodos, Midilli ve Eğriboz sancaklarının da verildiğinden bahsetmekte ve Karlıeli ile İnebahtı sancaklarını Rumeli Beylerbeyliği teşkilâtı arasında zikretmekte, fakat Cezayire hiç temas etmemektedir. 1537 de İtalyada basılmış başka bir risalede ise (A. H. Lybyer, Albert Howe: *The Ottoman Empire*, 1913, s. 273) İnebahtı, Karlıeli, Gelibolu, Eğriboz sancakları, Rumeli, Biga ile Kocaeli sancakları da Anadolu Beylerbeyliği teşkilâtı arasında gösterilmekte, Cezayir Beylerbeyliğinden bahsolunmamaktadır. 30 Ocak 1545 tarihinde eyaletlere gönderilen bir hüküm (b. bk.) ün kayıtlı olduğu mühimme defterinde, (Topkapı Arş.); yollandığı eyalet ve sancakları gösteren listesinde; eyaletin sancakları Eğriboz, İnebahtı ve Karlıeli olarak üç sancak halinde bulunmakta, Biga ve Kocaeli sancakları da yine Anadolu Beylerbeyliğine bağlı olarak görülmekte ve Cezayir Beylerbeyliğine bağlı sancaklar ahkâmının da Rumeli Beylerbeyi vasıtasiyle yollandığı kaydına rastlanmaktadır. *Ayn-ı Ali* risalesinin kaydettiği ve Sir Paul Ricaut'un (ölm. 1700) *The History of the Present State of the Ottoman Empire* [Londra, 1686] adlı eserinde, aynen tekrar ettiği on üç sancak ise sırasiyle, Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı, Karlıeli, Mezistra, Rodos, Midilli, Kocaeli, Biga, Sığla ve Sığıcak, Sakız, Nakşe, Mehdiye olarak sayılmakta ve bunlardan son üçünün Salyâne (b. bk.) ile idare edildiği belirtilmektedir. Evliya Çelebi de (*Seyahatname*, c. I, s. 174-197, c. V, s. 315-316) her iki Cezayir eyaletinden bahis ile C. B. S. E. nin sancak sayısını ayrı ayrı yerlerde, başka başka kaydetmekte, eyalet i azîm o'duğunu bilmekle beraber, seyahat müyesser olmadığı için Mağrib Cezayiri hakkında bir şey yazma-

dığını söylemektedir. Gelibolunun Paşa Sancağı olduğunu belirten Evliya Çelebi, Kocaeli, Midilli, Rodos, İnebahtı Karlıeli, Eğriboz. Biga, Sığla, İzmit, İzmir sancaklarını doğrudan doğruya eyaletin bağlantılarından olarak göstermekte, Rumeli Beylerbeyliğinden ayrılarak sonradan müstakil bir eyalet haline konulan Mora yarımadasının beş sancağını da saydıktan sonra ayrıca Salyâne ile zaptolunan Sakız Nakşe ve Mehdiye sancaklarının da Kaptan Paşanın hükmü altında bulunduklarını kaydetmektedir. XVII. yüzyıl başlarında yapılmış olan ve Ön Asyadaki Osmanlı memleketleriyle, komşu ülkeleri gösteren ipek haritada (Topkapı Sarayı Müz.) ise, Kocaeli, Bıga ve Sığla sancaklarının Kütahya (Anadolu) eyaletine bağlı oldukları görülmektedir. 1821 tarihli bir defterde de (Türk Tarih Kurumu, yazmalar No 35) yine «Eyalet-i Cezayir» adı altında bu eyalete bağlı oldukları bilinen başlıca adalardan sonra Kıbrıs, Cezayir, Tunus ile Marmara, Bandırma ve Kapıdağı da beraber sayılmakta; Bıga, Sığla ve Kocaeli sancaklarının da derya kalemi olup eyaleti Cezayire dahil bulundukları belirtilmektedir. Vilâyet teşkilâtı kurulmadan önce son devrede de Giritten başka bütün Doğu Ege adalarını ihtiva etmek üzere bu eyaletin Bozcaada (eski Tenedos), Limni (Yun. Lemnos), Midilli, Sakız, Sisam (Yun. Samos, 10 Aralık 1832 den itibaren imtiyazlı beylik halinde), İstanköy (Yun. Kō) Rodos ve Kıbrıs sancaklarından müteşekkil bulunduğu anlaşılmaktadır. Sancaklarının sayısı ve yerleri zaman zaman değişmiş olmakla beraber Osmanlı Devletinde XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren vilâyet teşkilâtının yapıldığı 1865 yılına kadar bir C. B. S. E. nin mevcut bulunduğu ve bunun «Kaptan Paşa Eyaleti» adı altında kaptan-ı deryaların hâssı olduğu bilinmektedir. Bu eyalet teşrifatta Budin eyaletinden sonra gelirdi. Eyaletin *Ayn-ı Ali* risalesinde yazılı on üç sancağı esas alınmak suretiyle idarî, askerî ve malî bakımlardan idaresindeki özellikler şunlardır: C. B. S. E. nin merkezi Gelibolu idi. Fakat kaptan paşalar tersane işlerine nezaret etmek ve donanmanın hazerde ikmal ve eğitimi, sefe de de sevk ve idaresi ile yetkili deniz kuvvetleri umum kumandanlığı vazifesini görmek üzere İstanbulda otururlar ve eyalet işleri bazen Gelibolu Muhafızı da denilen merkez sancağı beyi tarafından kaptan paşa adına yürütülürdü. Donanma Akdenizde sefere çıktığında kaptan paşa, karargâhını Rodosta bulundurur, «Serdar» adını taşıyan vekili donanma ile birlikte Akdenizde dolaşırdı. Kaptan-ı deryalar bu eyaletten XVII. yüzyılda Ayn-ı Ali'ye göre 885 000, Evliya Çelebiye göre 1 200 700 akça hâs alırlardı. Bundan başka eyalet dâhilindeki 33 küçük adayı da voyvoda'ara iltizama verirler ve onlardan da XVII yüzyılda 70 000 kuruş varidat alırlardı. Bu miktar XVIII yüzyıl sonlarında 300 000 kuruşa kadar çıkmıştı. Bunun 80 000 i iltizam bedeli olarak Maliye hazinesine geçer, artanı kaptan paşalara kalırdı. Kaptan paşalar hâslarına karşılık sefere bin kadar Cebeli (b. bk.) asker götürmekle yükümlü tutulurdu. Eyaletin merkezinde birer Defter kethudası, Defter emini, Tımar Defterdarı, Çavuşlar kethudası ve emini bulunurdu. Eyaletin idarî ve malî işlerini yürütür, kayıtlarını tutarlardı. Eyaletin sancakları hâslı ve salyâneli olmak üzere iki kısımdı. Sancaklardan Sığla (İzmir ve havalisi), Terane kethudasının hâsı idi. Yani bu sancağın beyi Tersane kethudası olan kimse olup vazifesini İstanbulda görürdü. C. S. B. E. nin diğer sancak beyleri tımarlı sipahi ve zaîmleri ve onların Cebelileriyle beraber donanma ile sefere çıkmağa mecbur idiler. Bunların hâsları 220 000 ile 440 000 akçe arasında idi. Denizde askere fazla ihtiyaç olduğu zamanlarda bir kısım başka sancaklar da bu eyalete bağlanır ve deniz seferine iştirakleri sağlanırdı ki, bazı devrelerde eyalet sancaklarının sayıca fazla oluşu bundan ileri gelmektedir. C. B. S. E. ne bağlı sancak beylerine «Derya beyleri» denilirdi. Bunlar kendi sancaklarındaki zeamet sahipleri ve timarlı sipahilerle beraber kendi hâs veya salyânelerine göre birden üçe kadar kadırga ile sefere çıkarlardı. XVI. yüzyıl başlarında bu eyalete bağlanmış olan Sakız, Nakşe ve Mehdiye sancaklariyle Kıbrıs eyaletinin Lefkoşe, Baf ve Gerniye (veya Keriniya; Yun. Kerynia) sancakları, salyâneli olduklarından birer gemi ile sefere katılırlardı. Yine aynı tarihlerde Gelibolu sancağından 12 zeamet 32 timar; Eğribozda 12 zeamet, 188 timar; İnebahtıda 13 zeamet, 267 timar; Midillide 4 zeamet, 83 timar; Sığıcak (Sığla) ta 32 zeamet, 230 timar; Kocaelinde 25 zeamet, 187 timar; Karlıelinde 11 zeamet, 119 timar; Rodos'da 5 zeamet, 71 timar; Bigada 6 zeamet, 146 timar; Mezistrada 16 zeamet ve 91 timar olup bu sancakların beyleri bunlardan başka «Bey gemisi» denilen ve kendileri tarafından donatılıp mürettebat ve masrafı sağlanan birer gemi ile denize çıkarırlardı. Yalnız Kocaeli sancağı beyi, gemi yerine bin meşe tomruğu yollamakla yükümlü tutulurdu. Böylece Kaptan Paşa Eyaleti sancaklarından donanmaya zaimler ve tımarlılar, Levend adı altında 2 320 kılıçla iştirak ediyor ve Cebelileriyle birlikte donanma bu eyaletten 7 000 kişi kadar bir yardımcı kuvvet alıyordu.

1865 da vilâyet teşkilâtı tedricen kurulmağa başlanırken C. B. S. E. de askerî ve bahrî teşkilâtla hiçbir ilgisi bulunmıyan 1. Bıga, 2. Midilli, 3. Sakız, 4. İstanköy, 5. Rodos, 6. Kıbrıs sancaklarından müteşekkil ve merkezi Çanakkale şehri olan bir vilâyet haline getirildi. 1863 de ikinci defa bu eyalet valiliğine tâyin edilen Kayserili Ahmet Paşa (b. bk.) yeni kurulan vilâyetin valisi olarak 28 Mayıs 1867 de vazifeye başladığına göre, vilâyet fiilen o tarihte kurulmuş demektir. 1877 de Biga Sancağı önce İstanbul Şehremanetine 1881 de yeni kurulan Karesi vilâyetine bağlanmış (1888 de Karesi vilâyetinin kaldırılması ve Balıkesir sancağının tekrar Hüdavendigar vilâyeti [b. bk.] ne bağlanması üzerine müstakil bir sancak haline getirilmişti). Limni, İmroz (eski İmbros), Semadirek (Yun. Samothrakē) ve Bozcaadadan yeni bir Limni sancağı kurulmuş ve vilâyet merkezi de Sakıza nakledilmiştir. Bu sıralarda vilâyetten ayrılan Kıbrıs sancağı da 4 Haziran 1878 de İngiltere işgaline terk olunmuş ve İstanköy sancağı kaza haline getirilerek önce Sakıza, sonra Rodosa bağlanmış ve vilâyet merkezi de Rodosa nakledilmiştir. Zaman zaman vilâyet merkezi Sakız ile Rodos arasında yer değiştirmekle beraber, XX. yüzyıl başlarında artık Rodosta karar kılmıştır. Bu devrede yüzölçümü 12 800 km² olan ve Rodos (5 kaza), Midilli (2 kaza), Sakız (3 kaza), Limni (2 kaza) sancaklarından müteşekkil bulunan vilâyetin XX. yüzyıl başlarındaki nüfusu 325 886 kişiden ibaretti. Vilâyet ahalisi askerlik hizmetinden müstesna tutuldukları gibi halkın çoğunluğunu Rumlar teşkil ettiğinden, lüzum görülen sancak kaza veya nahiyelere birer de Rum mutasarrıf, kaymakam veya nahiye müdürü muavini tâyin olunmakta idi. Vilâyetin 1870 yılında başlıyarak bir salnamesi neşrolunduğu gibi, Rodosta ayrıca bir de Türkçe ve Rumca olarak haftalık «Bahr-i Sefid» adı altında vilâyet resmî gazetesi çıkarılmakta idi. Başlıca adalarda kasabaların eski tarzda kaleleri sağlam bir şekilde muhafaza edilmiş olduğundan, birçoklarına topçu

müdafaa bataryaları yerleştirilmek suretiyle buralar, müstahkem birer mevki haline konulmuşlardı Topçulardan başka askerî kuvvet olarak yalnız Sakız adasında bir piyade taburu oturmakta ve sancak merkezlerinde de birer gambot vilâyet emrinde bulunmakta idi. Meşrutiyetin ilk yıllarında Midilli, Sakız ve Rodos adalarının kaleleri istibdat devri siyasî mahkûmlarına sürgün yeri olarak da kullanıldı.

Trablus-u Garb Savaşı sırasında Rodos ile birlikte On İki Ada (bk. Cezayir-i İsnâ Aşer) İtalyanlar tarafından işgal olundu (1912). Geri kalan adalar da, Balkan Harbi sırasında Yunanlıların eline geçti. Meis adası (b. bk.) da Birinci Dünya Harbi başlarında Fransızlar tarafından işgal edildi. Birinci Dünya Harbi yıllarında bu durumlarını muhafaza eden C. B. S. adalarının başlıcaları 24 Temmuz 1923 Lausanne Barış Antlaşmasiyle İtalya ve Yunanistana terk olundu. Türkiye hâkimiyeti altında kalmaları sağlanan Çanakkale Boğazı ağzındaki İmroz ve Bozcaada da birer kaza halinde Çanakkale vilâyetine bağlandılar. İtalyaya bırakılan adalar, İkinci Dünya Harbinden sonra, 27 Haziran 1946 da, Yunanistana geçmiştir.

CEZAYİR-İ İSNA AŞER (ve MESELESİ) 1911-1912 Türkiye İtalya harbi sırasında İtalyanlar tarafından geçici olarak Rodos adası ile birlikte işgal olunan On İki Ada ile bunların kime ait olacağı hakkında ortaya çıkan siyasi meseleye, o zaman, Osmanlı hükümeti Hariciye Nezaretince verilen ad. Sonraları yerini On İki Ada veya Ege adaları terimi tutmuş ve bu adalar Avrupa milletlerince genel olarak Dodécanèse ([Fz.], b. bk.; Yun Dōdekanēsos, *dōdeka* = 12, *nesoi* = adalar; İta. Dodecanneso) adı altında mütalâa olunmuştur.

Libyadaki Türk kuvvetlerine Anadoludan silâh ve cephane gönderilmesine engel olmak maksadiyle İtalyan filosu 1912 ilkbaharında (23 Nisan-17 Mayıs 1912) Rodos (Yun. Rhodos İta. Rodi) adası ile güney Sporad (Yun. Notiai Sporades) adalarından Cezayir-i Bahr-i Sefid vilâyeti (b. bk.) nin Rodos ve Sakız (Yun. Khios) sancaklarına bağlı olan: 1. Doğan Adası veya Ostropalya (Yun. Astypalia, İta. Stamplaia); 2. Kalimnos (Yun. Kalymnos, İta. Calino); 3. Kerpe (Yun. Karpathos, İta. Scarpanto); 4. Çoban Adası veya Kaşot (Yun. Kasos, İta. Caso); 5. Hereke veya Herkit (Yun. Kalkē, İta. Calchi); 6. İstanköy (Yun. Kōs, İta. Coo); 7. Leryoz (Yun. Leros, İta. Lero); 8. Burmaç veya Lipso (Yun. Leipsoi, İta. Lisso veya Lipso); 9. İncirli (Yun. Nisyros, İta. Nisiro); 10. Batnoz (Yun. Patmos, İta. Patmo); 11. Sömbeki (Yun. Symē, İta. Simi); 12. İlyaki (Yun. Tēlos, İta. Tiloveya, Piscopi) adalarını, civarlarındaki küçük adacıklarla birlikte işgal etmişler ve harb bitince Türk hâkimiyetine son verip halka muhtariyet tanıyacaklarını vâdederek, geçici mahallî bir idare kurmuşlardı. 1912 Haziranında da Batnoz'da, adalar halkı temsilcileri bir kongre aktederek C. İ. A. in tam muhtariyetini ilân etmişler ve bu teşekküle «Ege devleti» adını vermişlerdi. Balkan Harbinin belirtileri karşısında İtalya ile her ne olursa olsun bir barış yapmak istiyen Osmanlı hükümeti, 15 Ekim 1912 de Lausanne'da imzaladığı Ouchy Antlaşmasının ikinci maddesi ile Trablus-Garb ve Bingazinin Osmanlı idare ve kuvvetleri tarafından boşaltılmasını müteakıp bu adalar üzerindeki egemenlik hakkının Türkiyeye iade olunmak şartını İtalyanlara kabul ettirmişti; fakat 17 Ekim 1912 de Türkiye ile Balkan devletleri arasında başlıyan savaş dolayısiyle Osmanlı Devleti, Türklerin Libyadaki kuvvetlerini tamamen çekmediklerini bahane ederek adaları boşaltmaya yanaşmak istemiyen İtalyanlar üzerinde. C. İ. A in de diğer Ege adaları gibi. Yunanlılar tarafından işgal olunmasını önlemeğe imkân verir mülâhazasiyle fazla durmak istememiş ve işi Balkan Harbinin sonuna bırakmıştı. Üçlü İtilâf devletleri. On İki Adanın İtalya gibi Üçlü İttifak grupuna da dâhil bir devletin elinde kalmasını Osmanlı ülkesi üzerinde besledikleri çeşitli emellere aykırı gördüklerinden, İtalya üzerinde yaptıkları tesirler neticesi, İtalya bu adaları Yunanlılara vermeğe razı olur görünmüş, hattâ İncirli'nin Yunanlılar tarafından işgaline göz yummuş ise de, sayısı bu suretle fiilen on ikiye inen diğer adalar üzerindeki geçici işgalini devam ettirmiştir. Balkan Harbine son vermek üzere büyük devletlerin teşebbüsiyle Londrada toplanan konferans sonunda, ve 30 Mayıs 1913 te taraflar arasında imzalanan sulh başlangıcı muahedesi ile de Osmanlı hükümeti, Giritten başka gerek Yunan, gerek İtalyan işgalinde bulunan Ege adalarının geleceği hakkında karar vermek hakkını büyük devletlere bırakmış bulunuyordu. Aynı kabulü 14 Kasım 1913 tarihinde Atinada Yunanlılarla imzaladığı barış antlaşmasiyle de teyidetmişti. Londrada toplanan büyük elciler konferansı da İmroz, Bozcaada ve Meis (Yun. Kastelorrizon, Yun. Castelrosso; eski adı: Megistē) Türklerde kalmak üzere, Yunan işgalindeki adaları Yunanistana, İtalyan işgalindeki adaları İtalyaya vermek suretiyle bu konuda bir karara varmış ve bunu Osmanlı hükümetine 14 Şubat 1914 te tebliğ etmişti. Bu karar karşısında Osmanlı hükümeti bütün itiraz ve teşebbüslerini Yunanistana bırakılan adalar konusuna yöneltmiş, İtalyan işgalini daha az zararlı gördüğü için bu işi bir yana bırakmış ve adalar meselesini bir hal şekline bağlıyamadan Birinci Dünya Harbine katılmıştı. İtalya ise, İtilâf devletleriyle yaptığı 26 Nisan 1915 Londra gizli anlaşması ile C. İ. A. in kendisine verilmesini sağlamış ve 20 Ağustos 1915 tarihinde Osmanlı hükümetine resmen savaş açtıktan sonra adaları da ilhak etmişti. Aynı sene içinde Fransızlar tarafından işgal olunan Meis adası da 1920 de İtalyanlara devrolunarak bu topluluğa katıldı.

Paris Barış Kongresinde C. İ. A. in Wilson prensiplerine göre Yunanistana bırakılması hakkındaki teklif, Lloyd George ve Clemenceau tarafından da desteklendiğinden İtalyan hariciye vekili Titoni ile Yunan başvekili Venizelos arasında, 29 Temmuz 1919 da bu konuda bir anlaşma yapıldı. İtalya On İki Adanın Yunanistana terkini; Rodosa geniş bir muhtariyet verilmesini ve İngiltere Kıbrısı Yunanistana terketmeği kabul ettiği takdirde, bunun üzerinden beş yıl geçtikten sonra yapılacak bir plebisitle Rodosun kaderini de tâyin etmeyi taahhüdediyordu. 17 Mayıs 1920 de Birleşik Amerika senatosu da On İki Adanın Yunanistana verilmesini ittifakla tasvibeden bir kararı kabul etmişti. Buna rağmen İtalya Yunanistanla yaptığı anlaşmayı bozdu (22 Temmez 1920). 10 Ağustos 1920 de Sèvres Antlaşması imzalanırken Müttefiklerin baskısı altında Bonin-Venizelos arasında aynı tarihlerde yeni bir anlaşma daha yapıldı. Bu, evvelkinin hükümlerini saklı tutmakla beraber, beş yıllık müddeti on beş seneye çıkarıyordu. Bu anlaşmanın da taraflarca tasdıki yapılmadığı gibi Yunanistanın Anadoludan çıkarılmasından sonra 8 Ekim 1922 de İtalya tarafından bir taraflı olarak feshedildi. Lausanne Barış Antlaşmasiyle, Türkiye On İki Ada ile Meis adası üzerindeki hükümranlık hakkını İtalyaya terkettiğinden «Isole Italiane dell'Egeo» adını alan bu adalar üzerinde

İkinci Dünya Harbi sonuna kadar İtalyan hâkimiyeti devam etti. Harb sırasında Türkiyenin de savaşa katılmasını teşvik maksadiyle her iki tarafın da bu adaların Türkiyeye iadesini teklif ettiklerini ve Cumhuriyet Hükümetinin ise tarafsızlığa ve Misak-ı Millî ile çizdiği millî hudutlarına sadık olma prensibine bağlı kalarak bu teklifler üzerinde durmayı dış siyaseti bakımından faydalı görmediği kuvvetle rivayet olunmuşsa da, bu konuyu aydınlatan resmî bir belge henüz yayımlanmamıştır. Harbin sonunda dört büyük devlet hariciye nazırının kararı ile bu adalar 27 Haziran 1946 da Yunanistana devrolunmuş ve bu devir müttefikler le Italya arasında 10 Şubat 1947 tarihirde Paris'te imzalanan barış antlaşmasiyle de tevsik olunmuştur.

CEZAYİR-İ SEB'A-İ MÜÇTEMİA-İ YUNANİYE (Cumhuriyeti), Yunan denizinde bulunan ve Osmanlıların Balkanları istilâsından XIX. yüzyıl başlarına kadar bazan Osmanlı idare veya himayesinde, bazan Venedik kontrol veya idaresinde bulunan ve çok defa da Türk donanmasına vurgun alanı olan başlıca yedi ada üzerinde XIX yüzyılın ilk yarısında mevcut yarı bağımsız hükümetin Osmanlı, tarih metinlerinde ve divan kayıtlarında geçen resmi adı.

Kö föz veya Korfu (Yun. Kerkyra. İta Corfú); Paşot (Yun. Paksoi, sonra Paksos, İta. Paxo); Ayamavrı (Yun. Lendakia, sonra Leukas, İta. Santa Maura); İtaki (Yun. İthakē İta. Itaca); Kefalonya (Yun. Kephallē ia, İta Cefalonia); Zanta (Yun. Zakynthos. İta. Zante) ve Çuha Adası (Yun. Kythēra, İta. Cerigo) adlarını taşıyan ve Yunan adaları (b. bk , Yun. Ionioi Nēsoi, İta. Isole Ionie, İng. Ionian Islands) diye tanınan bu Yedi Ada (Yun. Heptanēsos), Venedik Cumhuriyetini tarihe mal eden 17 Ekim 1797 tarihli Campoformio Antlaşması gereğince o tarihte Arnavutluk kıyılarında yine Venediklilerin elinde bulunan Dalmaçya kıyıları ve Arnavutluk kıyılarındaki dört kasaba ve mülhakatı birlikte Fransaya geçmiş bulunuyordu. Bunlardan Korfu, Fatih zamanında (1458) Türkler tarafından zaptolunmuş, II. Bayezid devrinde elden çıkmış, 1537 de Kanuni devrinde tekrar zaptına teşebbüs olunmuşsa da, başarılamamış, yalnız Ayamavri, 1502-1685 yılları arasında önemli bir Türk deniz üssü olmuş, 26 Ocak 1699 Karlofça (Alm. Karlowitz, Sırp.-Hırv. Karlovci Sremski) Antlaşmasiyle Venediklilere geri verilmiş, bu ada ile Kefalonya ve Zanta'yı idaresi altında bulunduran Zanta İtalyan Dukalığı da 1522 den sonra uzunca bir süre Osmanlı haraçgüzatlığında kalmış ve Çuha Adası da zaman zaman el değiştirmek suretiyle yine uzunca bir müddet Türk hâkimiyeti altında bulunmuştu.

Fransızların Balkanlar ve bu adalar yoliyle Doğuya doğru yaklaşmasını ve Napoléon'un Mısırı işgalini çıkarlarına aykırı bulan Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devletini Fransızlara karşı desteklemek üzere ayrı ayrı ittifak antlaşmaları yaparak (Rusya ile 23 Aralık 1798, İngiltere ile 5 Ocak 1799) birer donanma ile Osmanlı devletinin yardımına koştular. Birleşik bir Türk ve Rus filosu, Yunan adalarını Fransızlardan aldı ve burada Osmanlı devletinin himayesinde olmak ve Rus çarı I. Pavel'in kefaleti altında bulunmak üzere 21 Mart 1800 de «Yedi Ada Devleti» (Yun. Kratos tōn Hepta Nēsōn, Rus. Senata Semi Soedinennıḫ Ostrovov, İng. Septinsular State). 1803 te de «Yedi Ada Cumhuriyeti» (Yun. Dēmokratia tōn Hepta Nēsōn, Rus. İoniçeskıḫ Ostrovov, İng. Septinsular Republic) kuruldu.

C. S. M. Y. Cumhuriyeti, üç yılda bir, Osmanlı hükümetine 75 000 kuruş tutarında bir vergi (cizye) verecek ve Babıâli tarafından tanzim edılen bir nizamname uyarınca Ragusa (b. bk.) reayası hakkında cari olan bütün imtiyazlardan faydalanarak kendi kendini idare edecekti. Bu vesile ile adalara sokulan Ruslar Yerli Rumları Türk idaresi aleyhine doldurmak ve onlara bağımsızlık ülküsü aşılamaktan geri durmuyorlardı. Bununla beraber Ruslar 9 Temmuz 1807 Tilsit Antlaşmasiyle kısmen askerî işgalleri altında bulundurdukları bu adaları tekrar Fransaya terkettiler. Bu defa Osmanlıların müttefiki olan İngilterenin Akdeniz filosu 1809-1810 yıllarında adaları Fransızlardan aldı ve 5 Kasım 1815 de Pariste Rusya, Avusturya, Prusya ve İngiltere arasında yapılan bir muahede ile de «Yunan Adaları Birleşik Devleti» (Yun. Hērōnena Kratē tōn Ionōn Nēsōn, İng. United States of the Ionion İslands) adını alan C S. M. Y. de İngilterenin himayesi devri başladı. Adaların İngiltere himayesinden çıkarak Yunanistana katılmasını C. S M. Y. Cumhuriyeti parlâmentosu arzu ettiği vakit İngiltere bu himayeden vazgeçmeği de taahhüdetmişti Yunan İhtilâli sırasında Avrupalı müttefiklerin donanmasına üs vazifesi ve ihtilâlcilere birçok bakımdan sığınak ve dayanak vazifesi gören bu adalar üzerinden bu himayenin artık kaldırılması ve adaların Yunanistana katılması arzusu, halk tarafından 19 Ekim 1863 tarihinde izhar olunması üzerine İngiltere, adaları Yunanistana devretti (14 Kasım 1863; ilhâkı: 2 Haziran 1864). Osmanlı hükümetinin de bu devri 8 Nisan 1865 de tanıması suretiyle C. S. M. Y. cumhuriyeti sona erdi. Tarihinin devamı için bk. YUNAN ADALARI; IONIE, ISOLE.

CEZBE (Fr. Extase)(Tasavvuf), kulun özünün, Allah tarafından yine Allah'ın yüce varlığına çekilmesi. Meczup (çekilen)da, Tanrının razı olduğu kuldur ki, bu kulu, kendisi için seçmiş, eritmiş, bütün makam ve mertebelere külfetsiz olarak ulaştırmıştır (Mawlawes Mohammed Wajih Abd al-Haq and Gholam Kadir: Kaşşafu Istılahâti'l-fünun, 1862. c. I, s. 189). C., gerçek yolcusunda şiddetli bir aşk meydana getirir. Böylece kul, kulluğundan çıkar; kendisinden habersiz bir hale gelir ve kendisinin -varlık birliğini (Vahdet-i Vücûd) kabul eden sofularca- vehminde yarattığı varlığı ortadan kalkar; mutlak ve gerçek varlıkla var olduğunu bilir, görür, anlar ve bulur. Mezcup, bu halde kalacak olursa olgunluğa ulaşamaz; kendisi zevk ve istiğrak içinde olmakla beraber, kimseye bu zevki, bu hali veremez. İrşat makamına ulaşması için mutlaka geriye dönmesi, zahiren mukayyet varlığa bürünmesi gerektir. Yeni Eflâtunculardan Plotinos (ölm. 270), bu kutlu hale, günde dört kere erdiğini söylemiştir. Tıbba göreyse C. hâfıza ve duygunun kaybedilişi suretinde beliren asabi bir haldir (İsmail Fenni: Lûgatçe-i Felsefe. İstanbul 1927, s. 262-263).

C. ye mazhar olan kişinin halini belli etmemesi, belli etmesinden daha üstün görülür (*Risale-i kışiriyye*, İstanbul, 1304, s. 43). Mevlevîler, cezbelenip dayanamıyan kişiye «kanını içine akıt» diye ihtarda bulunurlardı. Tanrı adlarını anarak mânevi yolu aşmak esasını kabul etmiyen Melamîlerle Bayramî Melamîlerinde (bk. HAMZUYYE) C., sülûkün, yani gerçek yolculuğunun temelidir. Gerçek yolcusu bu suretle yolunu birden bire aşar ve gerçeğe ulaşır. Gene onlarca, aşkı meydana getiren C, mürşidin bakışındaki feyizle belirir (bk. Abdülbaki Gölpınarlı: *Melamilik ve Melamiler*, İstanbul 1931, s. 190-195).

Sofular, gerçek yolcularını dört kısma ayırırlar: Sâlik i gayri meczup, Meczub-u gayri sâlik, Sâlik-i meczup,

Meczub - u sâlik. Sâlik - i gayri meczup, gerçek yolunu tutmuş yani bir mürşide ulaşıp teslim olmuş, fakat kendisinde C. belirmediği için yolda kalmış olandır. Meczub - i gayri sâlik, bir mürşide ulaşmadan kendisinde C. belirmiş ve gerçeğe ulaşmış olan kişidir. Bu ikincisi, birincisinden üstündür; fakat her iki kısımdan olanlar, bir kimseyi irşadedemezler, kendilerinde bu kuvvet yoktur. Sâlik - i meczup önce şeyhine teslim olmuş ondan sonra kendisinde C. belirmiş olan kişidir. Meczub - u sâlikse, önce kendisinde C. beliren, sonra bir mürşide ulaşıp C. anında aştığı makam ve mertebeleri anlıyan kişidir. Bu iki kısımdan olanların, irşada kuvvet ve salâhiyetleri vardır; fakat ikinci kısım, zahmetsizce ulaştığı ve sonra sülûk görerek, yani aştığı mertebeleri anlayıp bilerek olgunlaştığı ve görünüşte mukayyet varlığa büründüğü için birinci kısımdan üstündür. (bk. Sarı Abdullah: *Şemratü'l - fevâid fi'l - mebde - i vel - meâd*, İstanbul 1288, s. 4/5 ve devamı. *Keşşafu Istılâhâti'l - fünûn*, c. I, s. 686 - 687).

CEZBÎ [asıl adı: **İbrahim**] (ölm. 1748), Türk şairi. Tırhala (Rumeli) da doğmuş İstanbulda ölmüştür. İyi bir öğrenim görmüş ve Paşmakçızade es Seyyid Ali Efendinin ikinci defa Rumeli kazaskerliği sırasında mülâzim olmuş ve çeşitli yerlerde kadılık etmiş, bazı cezbeli hal ve sözlerinden ötürü bir ara işinden çıkarılarak sürülmüş, sonra affedilerek yine işine başlamıştır. C., devrinin tanınmış şairlerindendir.

CEZÎME b. Adî, Adî b. üd - Du'il b. Bekr b. Abdi Menât b. Kinâne'nin oğlu. Bununla beraber umumiyetle C. b. Âmir b. Abdi Menât b. Kinâne adı ile tanınmıştır. Adını C.'den alan küçük bir kabîle, Mekke dolaylarında Gumeysâ'da oturmaktadır. C. kabîlesi, Halid b. Velid'in bu kabîleye karşı giriştiği kıtal (1231) dolayısiyle tanınmıştır. Vaktiyle Halid'in amcası C.'liler tarafından soyulmuş, sonra anlaşmazlık halledilmişti. C.'lilere bir dâî olarak gönderilen Halid b. Velid, önce bunların silâhlarını almış, sonra amcasını soyanları öldürüp mallarını gasbetmiştir. Bunu duyan Peygamber Muhammed çok üzülmüş, öldürülenlerin ailelerine fidye verdirmiş, mallarını geri göndermiştir.

CEZÎME, el Ebreş veya **el - Vaz - âh**, efsanevî Arap hükümdarı. C.'nin Lahmî soyundan önce Aşağı Fırat bölgesinde, Hîre ve Enbâr şehirlerini de içine alan büyük bir devlet kurduğu yolunda bir rivayet vardır. C.'nin Lahmîlerden önceki zamanda bu bölgede yaşıyan emîrlerle münasebetleri hakkında da çeşitli rivayetler nakledilir. Kuzey Arabistan gelenekleri ise C.'yi Ezd soyundan göstermektedir.

CEZINBRA (Coğ.): bk. SESİMBRA.

CEZİR (Dil, Mat.): bk. KÖK.

CEZİR (Coğ.): bk. GİDİM (Deniz gidimi).

CEZİRE (Arap. El Cezireh, El Jezireh, Al Jazirah, Al Jazirah), Sudan Cumhuriyeti (Cumhuriyetü'l - Sudan) de Hartum'un güneyinde Mavi Nil ve Beyaz Nil nehirleri arasında bir yöre. Pamuk ziraati bölgesidir.

CEZİRE, El (Arap. El Cezireh, El Gezireh, Al Gazîah, El Jezirah, Al Jazirah), Irak Cumhuriyetinin kuzey kısmına ve Bağdat'ın kuzeybatısındaki Dicle Fırat vâdisine verilen ad.

CEZİRE - İ İBN ÖMER, Dicle üzerinde bir şehir. Çok eski zamanlarda da bugünkü C. İ. Ö. yakınında Bezabde denilen kalenin yerinde, Dicle üzerinde bir geçit yeri vardı. Bezabde bölgesinin adı, Arap coğrafyacılarının eserlerinde sık sık geçmektedir. Burası Halife Ömer'in zamanında Müslümanların eline geçmiştir. Dicle üstünde ve C. İ. Ö.'ın kuzeyinde bulunan köprünün kalıntıları, eskiden beri asıl meskûn olan yerin, bu köprüye pek yakın bulunduğu zamanlara aittir. Genel olarak Sasanîler devrine ait olduğu söylenen bu köprünün XII. yüzyılda onarıldığını Arap yazarları bildirmektedir. Gene bu yazarlara göre C. İ. Ö.'i 872 yılında ölen el - Hasan b. Ömer b. Hattabi't - Taglıbî yaptırıp buraya kendi adını vermiştir. Arap yazarları şehrin en parlak devrinin X. yüzyıl olduğunu ve Musul'a nehir yolu ile bağlı olan şehrin pek çok ihracat yaptığını bildirmektedirler.

C. İ. Ö. XI. yüzyılda Emevîlerin, daha sonra Zengîlerin elinde kalmıştır. XIV. yüzyılda şehrin büyük bir kısmının harap olduğu seyahatnamelerden anlaşılmaktadır. Şehir bir müddet Uzun Hasan'ın eline geçmiş, sonra Safevîlere karşı Osmanlıların himayesine sığınmıştır. I. Selim zamanında başlıyan Osmanlı idaresi şehri, bütün yabancı istilâlara karşı korumuş ve şehir Türklerin elinde kalmıştır.

CEZKAZGAN (Kazakça *cez* = sarı bakır, *kazgan* = kazan, kazmış, kazılan) Kazakistan Sovyet Cumhuriyetinde, Karagandı eyaletinde şehir tipinde büyük bir kasaba. Carık - Baykonur demiryolu üzerinde istasyondur. Çevresinde bakır madeni ocakları vardır. Rus İhtilâlinden önce buraları Kazakların Kıpçak ve Nayman boylarının yaylaları idi.

CEZM, lûgatte kesmek, kesin olarak yemin etmek, bir daha geri dönmemek üzere bir işi bir karara bağlamak, bir şeyden korkup âciz kalmak, susmak; *Kur'an* okurken harfleri yerli yerine koyup tane tane okumak gibi anlamlara gelen bir kelime. Daha başka anlamları da vardır. Arap gramerinde, fiilin sonuna gelen harekesizliktir. Hareke, âdeta kesildiği için bu ad verilmiştir. Harekesiz kalan harfe meczum denir. Salim bir muzari sigasına, fiilin sonundaki sükûn ile muattal olanlara da yine fiilin sonuna arız olan hafif sesli harfe verilen addır. C., (salim fiillere) şeklen mebni kelimelerin sonlarındaki sükûna karşılıktır. Arap gramerinde yalnız fiilerde bulunduğundan fiillere mahsus hallerdendir. Meselâ, «yazar» anlamına *yaktubu* kelimesinde k harekesiz olmakla sakindir; fakat bu fiil *yaktub* tarzında söylenirse, yahut «yazmadı» anlamına *lam yaktub* denirse, bu fiillerdeki son b'lerin harekesiz bulunuşu C. halidir. C. aynı zamanda, harfin meczum veya sakin olduğunu belirtmek için, üstüne konan küçük bir yuvarlağın da adıdır.

CEZMÎ [asıl adı: **Mehmed Abdülkerim**] (1640 - 1692), Türk şairi. Şeyhülislâm Bahayi'nin kardeşi Yahya Efendinin oğludur. İstanbulda doğmuş, Diyarbakırda ölmüştür. Muhtelif medreselerde müderrislik (1656 - 1675), Bosnada (1676 - 1678) sonra Belgrad, Kayseri, Güvercinlik ve Diyarbakırda kadılık etmiştir (1682 - 1692). Şiirleri ve nesirleriyle devrinin tanınmış şahsiyetlerinden olan C.'nin, bir *Divan* tertibetmiş olduğu tezkirelerde kayıtlı ise de, henüz bulunmamıştır.

CEZMÎ, Kâtip (XVII. yüzyıl), İstanbulda 1603 yılı Ocak ayında başgösteren ve tarihlerimizde «Zorba isyanı» (b. bk.) denilen sipahi ayaklanmasının elebaşılarından. Kâtib unvanını taşıyan ve sipah zümresine mensup olan C., Hüseyin Halife ve Poyraz Osman adlı arkadaşları ile beraber sipahileri ayaklandırmıştı. C. ve arkadaşları *Sultan*

III. Mehmedi bir müddet baskı altında tutmuşlar gerek saray mensupları ve gerekse devlet erkânı arasından bazı kimselerin katlini istemişlerdi. Fakat 7 Şubat 1603 de İstanbula dönen Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa durumu hâkim olmakta gecikmemiş, yeniçerileri elde ederek isyanı bastırmıştı (8 Şubat). Bunun üzerine C. kendisini bir tabuta koydurup Üsküdara geçirtmiş ve Anadoluya doğru kaçmıştır. Fakat bir dağ başında, parasına göz koyan adamları tarafından öldürülmüştür. C. Namık Kemal'in aynı adı taşıyan romanının da kahramanıdır.

CEZERÎ [asıl adı: **Şemseddin Muhammed**] (1260-1339), Mısır Türk Memlûkleri fıkıhçısı ve tarihçisi. Ailesi Güneydoğu Anadoludaki Cizre'den olduğu için kendisine C. denilmiştir. Şam'da doğmuş ve yine burada ölmüştür. Babasının adı İbrahimdır. Muhtelif medreselerde okuduktan sonra, müderris olmuştur. İbn Taymiya'nın eserlerine yazmış olduğu makalelerle şöhret kazanmıştır. Zamanını bir taraftan talebelerine ders vermekle, diğer taraftan eser yazmakla geçirmiştir. Bu eserlerinin çoğu edebiyat ve tarihe dairdir. 1301 yılından itibaren yazmaya başladığı tarihi, yıllara göre tanzim edilmiştir. Eserinin Fatımîler ve Eyyubîler kısmını yazarken, Sıbt ibnü'l-Cevzî ve ibnü's-Saî gibi müverrihlerin eserlerinden faydalanmıştır. Tarihinin XIV yüzyılın başından itibaren ölümüne kadar olan kısmı orjinaldir. C., burada Türk tarihi ile ilgili dikkate değer bilgiler vermektedir ki, bu bilgilere diğer tarihlerde raslanmıyor. C. nin bu eseri henüz basılmamıştır.

CEZÛLÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Ebi Bekri'l-Cezû îyyi'l-Simâ î (ölm. takr. 1470) Cezûliyye tarikatının kurucusu. Sûs'ta doğmuştur. Berberî asıllıdır. Fas'ta, Medresetü'l Şeffârîn'de okumuş, Tanca, Mekke, Medine ve Kudüs'te bulunmuş Şâziliyye tarikatine girmiş. «aşk-ı hâ iki» ye ermek için on dört yıl inzivaya çekilmiş, sonra, Şâziliyye'nin bir kolu sayılan Cezûliyye tarikatini yaymaya başlamış ve vali tarafından zehirletilerek öldürülmüştür. Müritlerinden Seyyâf diye tanınan ve kendisini adeta bir peygamber saydıran Amr b. Süleymanı'l-Şeyzemî, mürşidinin öcünü almak için isyan etmiş, onun cesedini 20 yıl yanında gezdirmiş, onun ölümünden sonra ceset Merâkeş'e gömülmüştür. Tasavvuf ve fıkıhta geniş bilgisi olan C. nin ünlü eseri Muhammed'i övmek için yazdığı *Delâ lü'l-hayrât*tır. Bilinen diğer iki eseri *Hizbü'l-felâh* ve *Hizbü'l-Cezûlî*dir.

Cezûliyye tarikatine girmiş olanların gündüzleri 14000 defa besmele çekmeleri, iki defa *Delâilü'l-hayrât*, geceleri de bir defa *Delâ lü'l-hayrât* ile Kur'an'ın dörtte birini okumaları lâzımdır.

CEZÛLÎ, Ebû Mûsâ Îsâ b. Abd'laziz b. Yelelbaht b. Îsâ b. Yûmerîlî (ölm. takr. 616), Berberî asıllı Arap dil bilgini. Cezûle (veya Gazûle [bugünkü Gazzûbe]) de doğmuş, Merâkeş yakınında Ezemmûr'da ölmüştür. Merâkeş'te okumuş, sonra Kahire de devrin ünlü dil bilginlerinden ders görmüş, Cezayir ve Endülüs'te gramer okutmuş, hayatının sonlarında Merâkeş büyük camisinin batıpliğinde bulunmuştur. En ünlü eseri gramere ait bulunan ve *Mukaddimetü'l-Cezûliyye* diye de tanınan *él-Kanun'dur.*

CEZZAR AHMET PAŞA: bk. AHMET PAŞA [Cezzar].

Cf (C and F.) [İng cost and freight = masraf ve nakliye]. deniz ticaretinde kullanılan bir ticarî rumuz. Cif (İng. cost-insurance-freight = masraf sigorta-nakliye) rumuzundan doğmuş olup bir malın fiyatına ancak masraf ve nakliye dahil olup, sigortanın dahil olmadığını ifade eder.

Cf (Kim): Kaliforniyum (Fr. Californium) un kimyasal sembolü.

C. f. (Mus.), Cantus firmus'un kısaltması: Bk CANTUS FIRMUS.

Cg., fosgen (phosgene) gazı adının kısaltması. Başka bir adı da kolonyit (collognite) tir. Bk. FOSGEN.

Cgr, santigram (centigramme) ın kısaltması.

C. G. M., Britanyada bir kahramanlık madalyası olan Conspicuous Gallantry Medal («Pek Aşikâr Cesaret Madalyası»; 1854 te Kırım Harbinde ihdas edilmiştir) ın kısaltması.

C. G. S., üç ana birim olan uzunluk (metre), ağırlık (gram) ve zaman (seconde = saniye) birimleri üzerine kurulmuş, fiziğe ait ölçü birimi sistemi. Bu sisteme «mutlak sistem» de denilir. Bu sistem yerine metre, kilogram ve seconde'u esas alan MKS birim sistemi kaim olmaktadır.

C. G. T., Confédération Générale du Travail (= Genel İşçi Konfederasyonu) ın kısaltması. Bu teşekkül 1895 te Fransada işçi sendika (trade union) ları federasyonu olarak doğmuştur. İlkin yalnız zanaatçı birliklerini içine alan C. G. T. ye 1902 de sanayi şehirlerinin çoğunda işçi işlerini kolaylaştırmak üzere kurulan ve «bourse du travail» denilen mahallî sendikalar da katılmıştır. 1902 den 1914 e kadar sendikalizm liderliği ve prensiplerinin hâkim olduğu C. G. T. çoğunluğu, Birinci Dünya Harbinde Fransanın harb gayretlerini desteklemiştir. Muhtar zanaatçı birlikleri ve «bourse du travail» lar şeklindeki ayrılık, 1918 de sona ermiştir. Mutedil unsurlarla ihtilâlci unsurlar arasında devam edegelen ihtilâf neticesinde 1922 yılında «bourse du travail» lar grupu C. G. T. den ayrılarak, Confédération Générale du Travail Unitaire (Birlikçi veya Merkeziyetçi Genel İşçi Konfederasyonu) i kurmuşlardır. 1936 da Front Populaire (b. bk, Halk Cephesi) devrinde, iki grup yeniden birleşmişlerdir. Evvelce C. G. T. sekreterliğinde bulunup Vichy kabinesinde çalışma vekili olan René Belin tarafından 9 Kasım 1940 ta lağvedilen teşkilât, gizli olarak yeniden kurulmuş ve Fransanın kurtuluşundan sonra 27 Haziran 1944 te kanunilik kesbetmiş, fakat 1947 de Léon Jouhaux'nun önderliğiyle mutedil unsurların Confédération Générale du Travail Force Ouvrière (İşçi Gücü Genel Konfederasyonu) i teşkil etmeleriyle yeniden ikiye bölünmüştür. C. G. T. 1945 ten itibaren İşçi Sendikaları Dünya Federasyonuna âza olmuştur.

C. G. T. U., Confédération Générale du Travail Unitaire (= Birlikçi veya Merkeziyetçi Genel İşçi Konfederasyonu)in kısaltması. Fransız işçi sendikaları federasyonu mahiyetinde olan bu teşekkül, evvelce C. G. T. (b. bk.) ye bağlı iken, bu konfederasyonun mutedil unsurlariyle yıllarca mücadele ettikten sonra, ondan ayrılan komünist unsurlar tarafından 1922 yılında kurulmuştur. İşçi Birlikleri Kızıl Enternasyonali (Red International of Labor) nin üyesi olan bu teşekkül 1936 da C. G. T. ile birleşmiştir.

ch, (Mat.) cosinus hyperbolicus'un kısaltması. Bk. HİPERBOLİK FONKSİYONLAR.

ch, yanyana yazılan bu iki harf Almancada i, e, ä den sonra ẖ', a, o, u dan sonra ẖ, s den önce k; İtalyanca ve Rumencede k; İngilizcede ekseriya ç, bazan k; İspanyolcada ç; Fransızcada ş, nadiren k; Portekizcede ş; Polca ve Çekcede ẖ sesini verir.

C. H., İngilterede Companion of Honour («Şeref Arkadaşları Teşkilâtı» üyesi) ın kısaltması.

CHAALIS, Abbaye de [*abei dı şâlis*], Fransada Senlis şehrinin güneybatısında, Cîteaux (Côte - d'Or departmanında bir köyün adı; Lat. Cisterciuın) tarikatine ait, XII. yüzyıldan kalma bir manastır. XVI. yüzyılda Auch başpiskoposu Kardinal Hippolyte bu manastırın intifa hakkına sahip başrahibi olmuş, İtalyan şairi Tasso da 1570 yılında bir müddet burada oturmuştur. 1830 yılı dolaylarında Romantikler burayı sık sık ziyaret etmişlerdir. Manastırın harabeleri yanında bulunan şato 1912 de Madam Jacquemart - André tarafından Institut de France'a bağışlanmış ve Chaalis Müzesi olmuştur.

CHABANEAU [*şabanō*], **Camille** (1831 - 1908). Fransız dilcisi ve romanisti. Nontron (Dordogne depart.) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Posta idaresinde memur iken 1846 - 1854 yıllarında bir belediye kütüphanesinde bazı kitaplar bularak kendi kendine dil bilgisi öğrenmiş ve 1868 de *Histoire et théorie de la conjugaison française* (Fransızcada fiil çekiminin tarihi ve nazariyesi) adlı bir eser yayımlamıştır. On yıl sonra, 1878 de Montpellier üniversitesinin Romanoloji kürsüsünde Provence dili profesörü olmuş, 1886 da da Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisine muhabir üye seçilmiştir. 1871 de A. Boucherie ile kurduğu «Revue des Langues Romanes» (Roman dilleri dergisi) da çıkan yazılarından başka, asıl ihtisası olan Provence dili (Provençale) ve Fransızcanın Limousin lehçesi sahasında şu eserleri meydana getirmiştir: *Grammaire limousine* (L. lehçesi grameri) [1876] *Les biographies des troubadours en langue provençale* (Trubadorların Provence dilinde yazılı biyografyaları) [1885], *La langue et la littérature du Limousin* (Limousin bölgesinin dili ve edebiyatı) [1892]. Provence dilinde yazılı bazı metinleri de yayımlamıştır: *Poésies inédites des troubadours du Périgord* (Périgord trobador'larının yayımlanmamış şiirleri) [1885], *Varia Provincialia* (Türlü Provence yazıları) [1889], *Le roman d'Arles* (Arles romanı) [1888 - 1889], v. b. 1902 de, «Romanische Forschungen» dergisi bir Ch. armağan sayısı çıkarmıştır (*Mélanges Chabaneau*).

CHABANEAU [*şabanō*], **François** (1754 - 1842), Fransız kimyacısı. Nontron (Dordogne) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. İlk tahsilden sonra ilâhiyat okumaya başlamış, fakat metafiziğe dair düşüncelerinden dolayı okuldan çıkarılmıştır. On yedi yaşında iken Passy'de matematik hocalığına tâyin edilmiş, konunun cahili olduğu halde zaruret dolayısiyle kabul ettiği bu iş onu fizik ve kimya tahsiline yöneltmiştir. Daha sonra Madrid'de mineraloji fizik ve kimya profesörü olmuş, orada plâtin üzerindeki araştırmalarına başlamış ve birçok başarısızlıklardan sonra nihayet 1783 te yoğurulmaya elverişli bir plâtin külçesi elde etmeye muvaffak olmuştur.

CHABANEL [*şabanel*], **Noël** (1613 - 1649), Fransız Jesuit misyoneri. İlkin Amerikada, sonra da Kanada'da (1643) vazife görmüştür. Algonkin dilini öğrendikten sonra, Amerika Kızılderilileri boylarından Huron'lar arasında çalışmaya gönderilmiş ve Hıristiyanlıktan dönen bir Huron tarafından öldürülmüştür. Ch., 1930 da Papa XI Pius tarafından azizlikleri ilân olunan Kuzey Amerika Jesuit şehitlerinden biridir.

CHABANNES [*şaban*], aslen Fransanın eski Limousin eyaletinden olan eski bir Fransız ailesi. Bilhassa XV. yüzyılda şöhret kazanmış olan bu ailenin en tanınmış âzaları şunlardır:

1. **I. Jacques de Ch.** (1400? - 1453), Yüz Yıl Harbinde generallik etmiş, VII Charles zamanınında Jeanne d'Arc'la birlikte savaşmıştır. 1440 ta Praguerie denilen isyan hareketine iştirak etmiş, Ecorcheurs (= Deriyüzücüler: VI. ve VII. Charles devirlerinde Fransayı kasıp kavuran çetelerin adı) elebaşısı olmuş, sonradan affedilmiş, İngilizleri Normandie ve Guyenne'den tardettiği sırada kendisine yardım edilmiştir.

2. **Antoine de Ch.** (1411? - 1488), bir evvelkinin kardeşi olup Marguerite de Nanteuil ile evlenmek suretiyle Dammartin Kontu olmuş, o da Ecorcheurs elebaşısı olmuş, İngilizlere karşı kahramanca savaşmış, Jacques Coeur dâvasının ilk soruşturmalarını yapan komisyona başkanlık etmiş, keza Praguerie hareketine katılmış, 1463 te XI. Louis tarafından haklarından mahrum edilmiş, fakat Bien Public harbi sonunda malları iade edilmiş, aynı zamanda «Grand maître de France» payesine erişmiştir.

3. **II. Jacques de Ch. de la Palice** (bk. La PALICE), I Jacques'ın torunudur.

4. **Jean de Ch.,** Vendenesse senyorü ve meşhur La Palice'in kardeşi olup Agnadel, Marignan, de la Bicoque savaşlarında yararlık göstermiş, 1524 te Bayard'la birlikte ölmüştür.

CHABANNES [*şaban*], **Jean Baptiste - Marie - Frédéric, Marquis de Verger de** (1770 - 1835), Fransız yazarı ve sanayicisi. Château - Chinon'da ölmüştür. Condé ordusunda hizmet etmiş, sonra İngiltereye çekilerek kömürlerin tasfiye edilmesini ve Londra şehrinin aydınlatılmasını hedef tutan sınai işlere girişmiştir. 1802 de Fransaya dönmüş, umumi nakil vasıtası mahiyetinde süratli bir araba olan «vélocifère» i icadetmiş, fakat teşebbüslerinin hiçbirinden servet elde edememiştir. Restauration devrinde âyan âzalığına getirilmiştir. Ch., bugün hepsi unutulup gitmiş olan birçok hicviye yazmıştır.

CHABAŘOVICE [*ẖabarjovitse*] (Alm. adı: Karbitz), Çekoslovakya'nın Bohemya (Čechy) bölümünün kuzey kısmındaki Usti nad Lobem (Alm. Aussig) idare bölümünde bir kasaba. Bohemya Orta Sıradağları (České Středo Hoři; Alm. Böhmisches Mittelgebirge) nın eteklerinde olup denizden yüksekliği 190 m dir. Nüfusu: 3 400 (1948); 1934 te 6 200 Alman vardı. Kömür madenleri, düğme fabrikaları, tabakhaneleri, kâğıt, deri ve boya sanayii vardır.

CHABAS [*şabas*], **François Joseph** (1817 - 1882), Fransız Egiptoloğu. Briançon (Hautes - Alpes depart.)'da

doğmuş, Paris yakınında Versailles'da ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Voyage d'un Egyptien en Syrie, en Phénicie, en Palestine au quatorzième siècle avant notre ère* (M. Ö. XIV. yüzyılda bir Mısırlının Suriye'ye, Fenike'ye, ve Filistin'e yaptığı seyahat) [1866, sonradan «Sinuhe'nin seyahatleri» adı verilen bu Mısır şaheseri, Fin ediplerinden Mika Waltari (doğ. 1908) tarafından 1945 te *Egypteläinen* (Mısırlı) başlığıyle bir tarihî roman haline getirilmiştir, Türk. terc. *Mısırlı Sinuhe*, 1955], *Les pasteurs en Egypte* (Çobanlar Mısırda) [1868; Çoban kırallar, yani Hyksos'lar], *Traduction complète des inscriptions hiéroglyphiques de l'obélisque de Louqsor, place de la Concorde, à Paris* (Pariste Concorde meydanındaki Luksor dikilitaşının üzerindeki hiyeroglif yazıtlarının tam tercümesi) [1868], *Recherches pour servir à l'histoire de la XIXe dynastie et spécialement à celle des temps de l'Exode* (XIX. Mısırlı hanedan sülâlesinin ve bilhassa İsrail oğullarının Mısırdan çıkışları devri tarihine malzeme olarak araştırmalar) [1873], *Notice du papyrus médical Ebers* (Tıbba ait Ebers papirusu hakkında not) [1876]. Ch., 1876 - 1880 yılları arasında «Egyptologie» adlı dergiyi de çıkarmıştır.

CHABAS [*şabas*], **Maurice** (1862 - 1947), Fransız tarih ve portre ressamı. Nantes'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Bouguereau ve Robert Fleury'nin talebesidir. C. çoğu zaman eserlerini yurt dışında teşhir etmiştir. Carnegie Enstitüsünde (Pittsburg) de bir sergi açmıştır. C. Vincennes Belediye sarayına, Paris ve Lyon garlarına dekoratif resimler yapmıştır. C. «İlâhi aşka doğru» ve «Mürakabe» konulu mitolojik ve psikolojik temayülde eserler de yapmıştır. C nın «Muhayyel manzara» adlı eseri Laval Müzesinde bulunmaktadır.

CHABAS [*şaba*] **Paul** (1869 1937), Fransız ressamı. Nantes'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Bouguereau ve Robert Fleury'nin atelyelerinde çalışmıştır. Genç yaşta eser teşhir etmeğe başlamış, portreleriyle ilk şöhretini yapmıştır. Su akislerinin ve çıplak kadınların yer aldığı çekici ve güzel eserler meydana getirmiştir. C. aynı zamanda bir portre ressamıdır. Modellerini yumuşak bir icra tarzı içinde hoş renklerle işlemesini bilmiştir. C tabiatı, soğukluğa ve tatsızlığa kaçmadan zarif ve sevimli bir tarzda ifade etmiştir. Birçok sergi madalyaları ve mükâfatları almış ve Légion d'honneur'ün Commandeur rütbesini kazanmış, 1921 de Güzel Sanatlar Akademisi üyesi olmuştur. Eserleri arasında «Eğlence âlemi» (Nantes müzesi), «Fecir», «Suyosunu», «İlk banyo» (Luxembourg müzesi); «Eylül sabahı» (Petit Palais); «Banyo» (Mulhouse müzesi); portrelerinden «Mme Daniel Lesueur» (1897), «Mme Paul Chabas» (1903), «Prenses Jacques de Broglie», «Mme Henri Lavedan» (1910), «Yunan prenses ve kıraliçesi» (1913), «Mlle Astor Knight» anılmaya değer.

P. CHABAS

P. CHABAS: «Suyosunu»

CHABAUD [*şobo*], **Antoine** (1727 - 1791), Fransız subayı ve mühendisi. Nîmes'de doğmuş, Cette'de ölmüştür. Protestan bir ailenin çocuğu olan Ch., Nîmes'de ve Cenevre'de tahsil gördükten sonra, 1745 te Bourbon piyade alayına girerek birkaç sefere katılmıştır. 1755 te istihkâm sınıfına geçmiş, Picardie kanallarında Somme nehrini seyrüsefere elverişli hale getirmeyi ve bataklıkları kurutmayı hedef tutan büyük ölçüde bayındırlık işleriyle meşgul olmuştur. 1783 te özel vazife ile gönderildiği İstanbulda bu şehrin tahkimi imkânlarını incelemiştir. Dönüşünde ysnardağlar ve yerdepremleri hakkında önemli bir bilim eseri yayımlamıştır 1750 da Nîmes askerî komitesine başkan tâyin edilmiş ve Le Gard departmanı idare heyeti başına getirilmiş, aynı yıl yayımladığı büyük eserde Fransanın umumi müdafaa sisteminin esaslarını incelemiştir. Ch. vazife gördüğü bölgelerin her birini ziraat, sanayi, ticaret ve askerî imkânlar bakımından tetkik etmiştir. Bu tetkikler onun *Histoire de Montmédy* (M. tarihi), *Péronne*, *Saint Quentin* ve *Sedan* adlı eserlerine konu teşkil etmiştir. Saint Quentin şehri akademisi Ch. nun 1775 te *La Ville de Saint - Quentin* (S. Q. Şeri) adiyle yazdığı enteresan bir eseri 1885 te yayımlamıştır.

CHABAUD [*şabo*], **Auguste** (doğ. 1882), Fransız ressamı. Nîmes'de doğmuştur. Pierre Grivolas'nın talebesi olmuştur. 1889 da Jullian akademisinde çalışmış, fakat bilhassa, empresyonistlerin eserlerinin teşhir edildiği Lattitte sokağına ve Louvre müzesine devam etmiştir. Eserlerinin ilk kısmı fauvisme (seyahat hâtıraları, çıplaklar, sirkler, balolar, müzikli kahvehaneler, geceleyin Paris) denilen sanat ceryanına bağlıdır. 1912 den sonra yaptığı peyzajlardaki klâsık eda, ilk eserleriyle garip bir tezat teşkil eder. Ch. nun, kendi neslinin en iyi ressam-

larından biri sayılmaya lâyık olduğu sonradan anlaşılmıştır. Ch. *Peinture pure* (Sâf resim) *Poésie pure* (Sâf şiir), *Le Tambour Gautier Taureau sacré* (Kutsal boğa) adlı eserler yayımlamış ve Mistral'in dostu sıfatiyle de Félibrige edebî hareketine katılmıştır. Modern Sanatlar Millî Müzesi (Musée Nationale d'Art Moderne) nde eserleri vardır.

CHABERT [*şaber*], **Philibert** (1737 - 1814), Fransız veterineri 1763 te, Bourgelat tarafından kurulmuş olan Lyon veteriner okuluna girmiş 1780 de bu zatın ölümünde onun yerine veteriner okulları müdürlüğü ve genel müfettişliğine getirilmiştir. Mesleği ile ilgili birçok enteresan eser yayınlamıştır: *Traité au charbon ou anthrax dans les animaux* (Hayvanlarda şarbon veya antraks hastalığı ana kitabı) [178], *Traité des maladies vermineuses dans les animaux* (Hayvanlarda barsak kurdu hastalıkları ana kitabı) [1783] *Instructions sur la morve* (Sakağı hastalığına dair bilgiler) [1785]. *Instructions sur les maladies des animaux domestiques* (Evcil hayvanların hastalıkları hakkında bilgiler).

Chabertia Ovina, gevişgetirenlerin kalın bağırsağında yaşayan ve dokulardan beslenen bir parazit.

CHABERTON, MONT [*mõ şaberţõ*], Cott Alpleri (İtalya ve Fransanın sınırını teşkil eden batı Alplerinin Cenis ve Viso zirveleri arasındaki bölümüne, bir Gallia'lı öndere atfen verilen isim) nin bir tepesi. Eskiden İtalyaya ait olup 1947 de Fransaya verilmiştir. Yüksekliği 3130 m.

CHABLAIS [*şable*] (Lat. Caput lacüs = gölbaşı), Savoia'nın eski bir idare bölümü; şimdi, Fransanın Haute-Savoie departmanının bir parçası. Cenevre (Genève) gölü ile Gitfre ovası arasındadır. Denizden yüksekliği 500-700 m olup merkezi Thonon'dur Bölgenin en büyük kısmı kalker dağlarla kaplıdır Bu dağlara, Préalpes du Chablais (Ch. ön-alpleri) denilir. Bunların kıvrılmaları sonucunda, uzak bir yere sürüklenmiş tabakaların kırıntıları olduğu sanılıyor. Thonon ve Evian'daki kaplıcalar ve bölgenin güzelliği çok turist çeker.

Tarih: Yıllar boyunca, Vend'liler (Vendéens) ile Savoia'lılar (Savoyards) arasında hem dinî, hem de siyasi harblerde çekişme konusu olduktan sonra Ch, XVI. yüzyılın sonlarında. Savoia ile birleştirilmiştir. 1792 de Fransanın idaresi altına geçmiş; 1814 te Sardinya krallığına katılmıştır. 1860 ta tarafsız serbest bölge olarak Savoia ile birlikte Fransaya verilmiştir. 1919 da Versailles Antlaşması, tarafsızlığını ortadan kaldırmıştır (İsviçre 1923 te buna karşı itiraz etmiştir).

CHABLIS [*şabli*]. Fransanın Yonne departmanında bir kanton merkezi. Auxerre'den 22 km mesafede, Le Serein ırmağı ve Larochel-Isle Angeley demiryolu üzerinde bulunan Ch., arrondisman derecesinde bir idare merkezidir. Nüfusu 1 655 (1954) tir. Özel kokulu beyaz şaraplariyle meşhurdur. Ch. de XII. yüzyıldan kalma Gotik tarzındaki Saint-Martin kilisesi vardır. 14 komünlü bu kantonun nüfusu 5 300 dür.

Ch. şarabı: Bir çeşit sert beyaz şarap. Fransada, Ch. kasabası civarında istihsal edilir. Ch. kasabası çevresindeki komünler de, çok iyi cins beyaz şarap imal ederler.

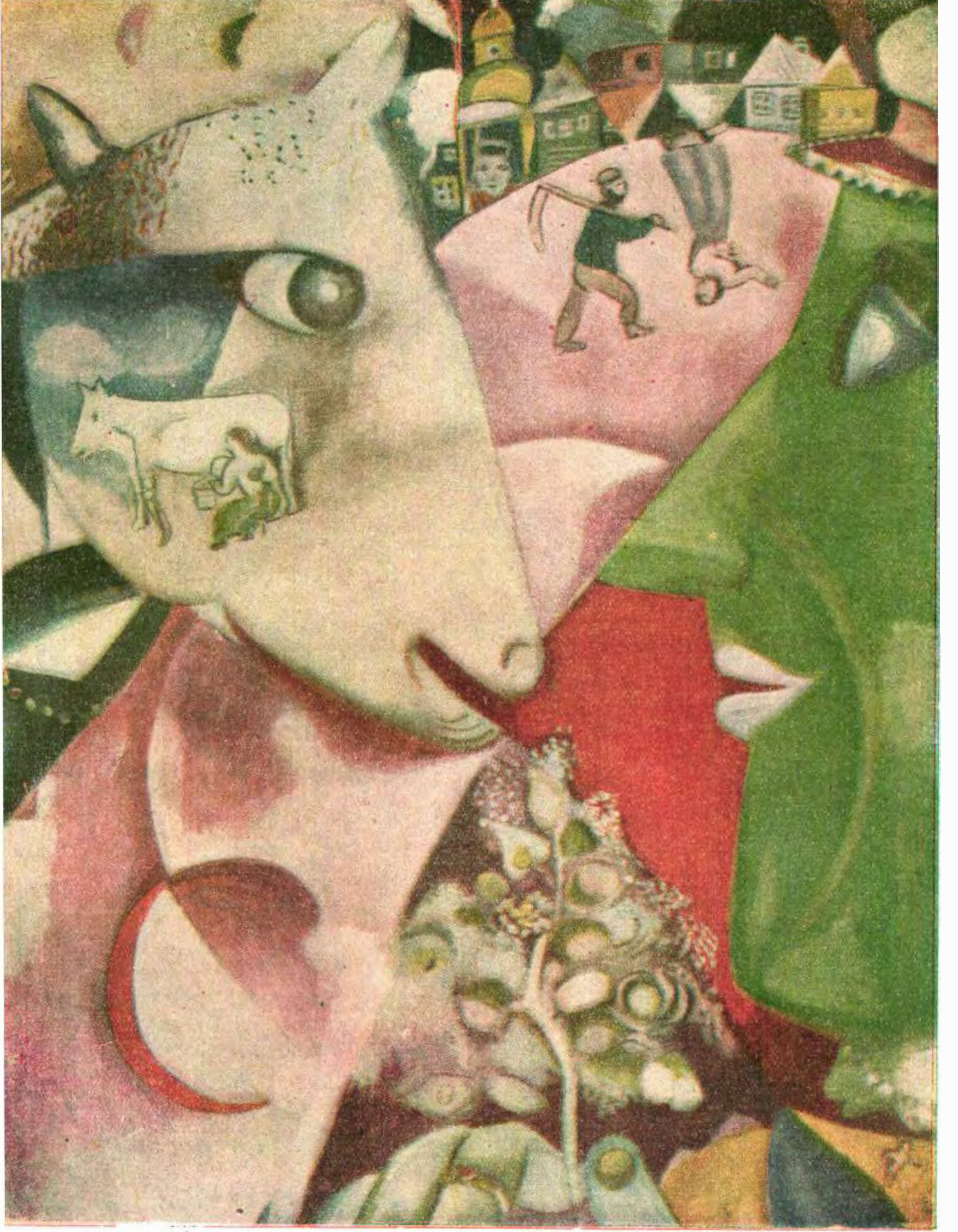
CHABOT [*şabo*], **François** (1759 - 1794), Fransız İhtilâli devrinde yaşamış bir siyaset adamı. Saint-Geniez (Aveyron departmanı) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Capucin keşişi olan Ch., İhtilâlin patlak vermesi üzerine tarikattan ayrılmıştır (1789). 1791 de Assemblée Législative (Teşriî Meclis) ve 1792 de Convention Nationale (Teşriî Meclisin yerine geçen İhtilâl Meclisi) üyesi olmuştur; aşırı bir ihtilâlci olan Ch, Notre-Dame kilisesinin «Akıl Mâbedi» haline getirilmesini hedef tutan bir önerge vermiş ve Convention meclisinin en yüksekteki sıralarında oturan şiddet taraftarı aşırı solcular grupuna «La Montagne» (Dağ) adının verilmesini istemiştir, irtişa ile suçlandırılmış, Danton grupu ile birlikte hüküm giymiş ve Pariste başı kesilmek suretiyle idam edilmiştir.

CHABOT [*şabo*], **Jean Baptiste** (1860 - 1948), Fransız müsteşrikı ve Syrioloğu. Vouvray (Indre-et Loire departmanı) de doğmuş, Pariste ölmüştür 1897 de arkeoloji araştırmaları yapmak üzere Suriye'ye gönderilmiş, Samî Yazıtları Külliyatı (*Corpus Inscriptionum Semiticarum*. 1889 ve devamı, kısaltması: CIS) nın yayımlanmasına yardım etmiştir. Şaheseri, H Hyvernat, I. Guidi, J Forget ile birlikte kendi genel yazmanlığı altında yayımladığı *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium* (Doğu Hıristiyan yazarlarının külliyatı; kısaltılması: CSCO)[Louvain ve Paris. 1903 ten itibaren; şimdiye kadar 100 küsur fasikül çıkmıştır; Süryanca, Habeşçe. Kıptîce, Arapça metinler ve bunların Latince tercümelerini ihtiva eder, Ch. Bu külliyatın«Syriaca» serisindeki bazı fasiküllerini hazırlamıştır] adlı muazzam seridir Öbür başlıca eserleri arasında şunlar anılmaya değer: *Chronique de Michel le Syrien* (XII yüzyıl Yakubî Süryanî patriği I. Mîha'el in vakayinamesi) [3 cilt, 1899 - 1911, metin ve tercüme; Anadolu Türklerine de temas eder], *Les langues et les littératures araméennes* (Aramî diller ve edebiyatları) [1909], *La littérature syriaque* (Süryanî edebiyatı) [1934].

J. B. CHABOT

CHABOT [*şabo*], **Philippe de** [diğer asalet ünvanları: Brion senyorü Charny ve Besançois Kontu; Amiral de Brion adiyle de tanınmıştır] (1480 - 1543). Fransız generali ve amiralı. 1524 te imparatorculara karşı Marsilyayı başarı ile müdafaa etmiş, 1525 te Pavia meydan muharebesinde I. François ile birlikte esir düşmüş, serbest bırakılmasını müteakıp de savaşlarda vurulup ölen Bonnivet'nin yerine amiral tâyin edilmiştir. 1529 da V. Karl tarafından Cambrai anlaşması müzakereleri için İtalyaya gönderilmiş, 1535 te Savoia Dukasına karşı açılan harbi idare etmiş bu savaşlar arasında Savoia ve Piemonte bölgelerinin büyük bir kısmını zaptetmiş fakat zaferlerinden yeter derecede faydalanamadığı için takbih edilmiştir. 1541 de başkumandan Montmorency tarafından ileri sürülen ithamlar üzerine Devlet Hazinesine hiyle ettiği sabit olmuş, fakat kıral tarafından affedilmiştir. Kanadanın zaptedilmesi fikrini ilk telkin edenin Ch. olduğu söylenir.

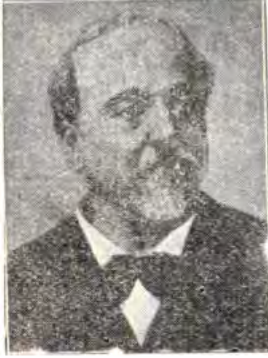
CHABRAN [*şabrã*] veya **CHIABRAN** [*şabrãn*] (İtalyanca adı: Francesco Chiabrano François). (1723 - ?), İtalyan kemancı ve gitarcısı. Piemonte'de doğan Ch., 1747

MARC CHAGALL: «Ben ve Köy» (1911, yağlı boya tablo. 1.92 × 1.51 m; Mrs. Simon Guggenheim kolleksiyonu, New York, 1945).

de Sardinya kıralının sarayında çalışan müzisyenler arasına kabul edilmiş ve 1751 de Parise gitmiştir. Orada «concert spirituel» (ruhani konser) lerde kendini göstermiştir. Ch. Pariste üç sonat külliyatı ve bir concerto külliyatı yayımlamış ve 1790 da bir gitar metodu çıkarmıştır. Ölüm tarihi bilinmiyor.

CHABRIER [*şabriē*], **A. Emmanuel** (1841 - 1894), Fransız bestecisi. Ambert (Puy - de - Dôme departmanında) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1883 te *España* isimli tannân nağmelerle dolu bir orkestra parçasını çaldırmak suretiyle parlak bir senfonici şöhreti kazanmıştır. 1886 da Bruxelles'de *Gwendoline* isimli üç perdelik operasını, 1887 de de Opéra - Comique tiyatrosunda *Le Roi malgré lui* (Zoraki kıral) sini oynatmıştır. Ch. piyano parçası dergileri, *La Sulamite* (Sulam'lı kadın) adiyle mezzo - soprano ve kadın korosu için bir tiyatro sahnesi, gene kadın sesi için *L'Ode à la Musique* (Musikiye destan) ismiyle senfonik kompozisyonlar yayımlamıştır.

A. E. CHABRIER

CHABRILLAN [*şabriyā̃*] **Céleste Vénard, Dame Lionel de Moreton, Comtesse de** (1824 - 1909), Fransız dansözü, romancısı ve piyes yazarı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1844 te Mogador takma adiyle halk baloları dansözü olarak tanınmaya başlamış, sonra *Variétés* tiyatrosunda aktrislik ve Paristeki Hippodrome sirkinde at cambazlığı etmiştir. 1854 te Kont Lionel de Chabrillan ile evlenmiş, onunla Avustralyaya gitmiş ve Melbourne konsolosu olan kocasının ölümüne kadar orada kalmıştır (1858). *Adieux au Monde* (Cemiyete vedâ), *Mémoires de Céleste Mogador* (Céleste Mogador'un hâtıraları) [1854] isimli hâtıralarından başka birçok roman yazmış, vodvil ve komediler sahneye koymuştur.

CHABRON [*şabrō̃*], **Marie - Etienne - Emmanuel - Bertrand de** (1806 - 1889), Fransız generali ve siyaset adamı. Retournac (Haute - Loire departmanı) ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Kırım Harbinde binbaşı olarak katıldığı Alma meydan muharebesinde yararlık göstermiş, 1870 - 1871 Fransa - Prusya harbine katılmış, 1871 de de mebus seçilmiştir.

CHAC [*çak*]: bk. CHAC - MOOL.

CHACABUCO [*çakabuko*], Arjantin Cumhuriyetinin Buenos - Aires vilâyetinde bir şehir. Nüfusu 12 000 (1944) dir. 1817 de Şilinin Chacabuco şehri civarında San - Martin idaresindeki Bağımsızların, İspanyol ordusunu yenmelerinin hâtırasını yaşatmak üzere, şehre bu ad verilmiştir.

CHACAHUAXTLI [*çakawaştli*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Meksika ve Merkezî Amerika koluna giren büyük Maya - Zoque ailesinin Totonaco grupu (öbürleri: Maya Quiche, Mixe - Zoque, Sinca veya Xinca) ndan bir dil. Güney Meksikanın Querétaro bölümünde, Jalpan ve Pantepec kasabaları dolaylarındaki dağlık bölgelerde konuşulur. Birçok dilcilere göre, Ch., grupun, iki dili (öbürü: Tepehua) nden biri olan ve 100 000 kişi tarafından konuşulan Totonaco dilinin bir lehçesidir (öbürleri: Veracruz bölümünde: 1. Tatiquilhati; 2. Tatimolo; Puebla bölümünde: 3. Ipapana). Bk. MAYA - ZOQUE, ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHA - CHA - CHÁ, [*ça - ça - ça*], Latin - Amerikasından yayılan modern bir dans. Mambo'dan doğmuştur. Musiki bakımından Ch. Mambo'dan, son iki ölçü zamanında bulunan bir üçleme (triolet) ile ayrılır. 1953 te Avrupaya yayılmıştır.

CHACHAPOYAS [*çaçapoyas*]: 1. Eski Peruda, aşağı yukarı şimdiki Amazonas departmanının bulunduğu yerde bir bölge.

2. Perunun Amazonas departmanında bir vilâyet. Sınırları Yukarı Marañón nehri boğazından geçer, arazisi çok ârızalıdır. Vilâyetin merkezi Chachapoyas şehri; yüzölçümü takr. 11 137 km²; nüfusu takr. 20 000 dir.

3. Aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi (eski adı: Ciudad de la Frontera). Nüfusu 6 480 (1950) dir. Yakınında gümüş ve altın madenleri vardır.

CHACHAPUYA [*çaçapuya*] veya **CHACHA** [*çaça*], Amererika Kızılderili dillerinin, Güney Amerika koluna giren Quichua (veya Runa - simi) ailesinin Chinchasuyu grupu (öbür gruplar: Inca, Quiteño Bolivya grupu, Arjantin grupu) ndan bir dil. Kuzey Peru'da, Marañón nehrinin sağ kıyısındaki dağlık bölgede, Chachapoyas şehri civarında konuşulur. Yakın akrabaları, Huanucu, Conchucu, Huamachucu, Casamarca, Huacrachucru, Huancapampa ve Ayahuaca dilleridir. Columbus'un Amerikayı keşfetmesinden önce meşhur İnka (Inca) devletinde konuşulan dillerden biriydi. Bk. QUICHUA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHACK [*şak*], **Paul** (1876 - 1945), Fransız kaptanı ve yazarı. Pariste doğmuş ve kollaborasyonist (= Alman işgal kuvvetleriyle iş birliği yapan) olarak aynı yerde idam edilmiştir. Bir romanında, Fransız donanmasının 1914 - 1918 harbinde gördüğü hizmetleri tasvir etmiştir. En tanınmış eserleri şunlardır: *Combats et batailles sur mer* (Denizlerde çarpışmalar ve muharebeler) [C. Farrère ile birlikte, 1925] *On se bat sur mer* (Denizde çarpışılıyor), [1926; bu eser Prix de la Renaissance mükâfatını kazanmıştır], *Sur les bancs de Flandres* (Flandra sığları üzerinde) [1927], *Ceux du blocus* (Ablukacılar) [1928], *Pavillon haut* (Bayrak yükseklerde) [1930], *Croisières merveilleuses* (Harikalı kol gezileri) [1937].

CHAC - MOOL [*çak mōl*]: 1. Maya'ların yağmur ve gök gürültüsü tanrısı. Aztek'lerdeki yağmur tanrısı Tlaloc'un muadilidir. Her biri 4 yönden birini ve 4 rengi temsil eden ve Bacab'lar denilen 4 ayrı tanrıyı (Kan [doğu ve sarı], Cavac [güney ve kırmızı], Mulac [kuzey ve beyaz], IX [batı ve siyah]) nefsinde birleştiren tek bir tanrı olarak da kabul edilir. Bugünkü yarı Hıristiyan Maya inançlarına göre, İsa Peygamberin hizmetinde sayılan Ch.- M. un yağmur yağdırmak v. b. vazifeleri vardır.

2. Meksika arkeolojisinde, bir insanı

CHAC-MOOL

memişlerdir. Buralarda VIII. yüzyılın sonuna kadar yerli kumandanlar ve başkanlar hüküm sürmüş, 809 yılında İdris b. Abdullah, Tlemsen'i zaptetmiş, bunun oğlu II. İdris, Fas şehrini kurmuş ve Fas ülkesini hükmü altına almıştır.

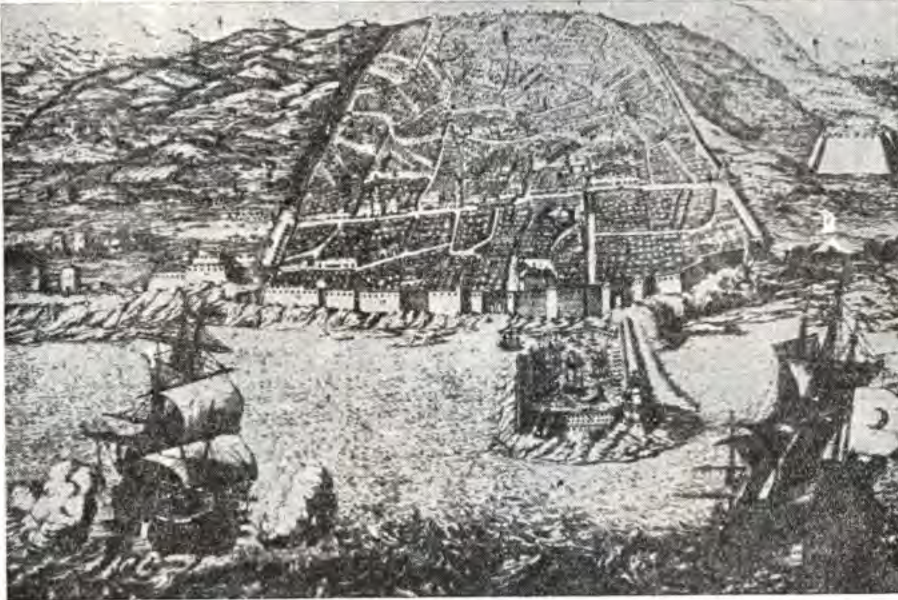
Hârunu'r-Reşid'in Afrikaya vali olarak gönderdiği İbrahim b. Agleb'in soyu, Fasın orta ve batı bölgelerini alamamış, yalnız İfrikiyye ve Kostantin (Fr. Constantine) eyaletine hâkim olmuşlardır. Fâtımîler X. yüzyılda Aglebî leri yenerek idarelerine son vermişlerdir. Fâtımîler uzun ve çeşitli savaşlardan sonra bütün ayaklanmaları kırmışlar ve X. yüzyıl ortasında bütün Kuzey Afrikaya hâkim olmuşlardır. Endülüs Emevîleri bu karışık durumdan faydalanarak Afrika kıyılarında birkaç şehir elde etmişlerse de, bunları Fâtımîlere bırakmak zorunda kalmışlardır. Fâtımî halifesi el-Mansûr, Fasın orta bölgesine Berberî Sanhace'lerin başkanı Zirî b. Menâd'ı vali tâyin etmişti. Bunun oğlu Bülukkîn Cezayir, Medea ve Milyâna şehirlerini kurmuştur. Fâtımîlerin Mısırı alıp (969) başkentlerini oraya taşımalarından sonra Fas bölgesi tekrar karışmış ve buradaki Berberî valiler, halifeleri dinlemez olmuşlardır. Bunlardan biri olan Hammad, başkent olarak yeniden yaptırdığı Beni Hammâd kalesinde bağımsız bir devlet kurmuştur. Hammâdî'ler, Zirî'ler ve Murabıt'larla uzun savaşlar yapmışlardır. Bunlardan en-Nâsır, başkenti Hammâd kalesinden Bicaye (Fr. Bougie) ye taşımış, Papa VII. Gregorius ve İtalyanlarla iyi geçinmiştir. Oğlu el-Mansûr (1088-1105) da C. dolaylarına kadar gelmiş olan Murabıt'ları batıya sürmüştür. XI. yüzyıl başlarında C. ülkesi, birbirinden ayrı hükümdarlıklar kuran Berberîlerin hükmü altında kalmıştır. Bu sırada İfrikiyye'deki Zirîlerle, Mısırdaki Fâtımîlerin araları açılmış olduğundan, Hilâlî'ler bundan faydalanmışlar ve kuvvetli çeteler halinde İfrikiyye'yi yağmalamışlar ve Fasa girmişlerdir. Hılâlî'ler, Fasın dağlık bölgeleri ve tahkimli şehirleri dışında kalan bütün ova ve yaylalarını almışlar ve sürülerine, tarlaları harabettirmişlerdir. Berberîlerin bir kısmı Avras'a, vahalara ve sahraya çekilerek varlıklarını korumuşsa da, ova ve yaylalarda kalan büyük kısım Hilâlî Arapları ile karışmış ve bu bölgelerde melez bir ırk türemiştir. C. in etnografyası ve tarihi üzerinde en önemli etkiyi yapan Hilâlî istilâsı, XII. yüzyıl sonunda bitmiş, fakat içerdeki yerleşme ve kaynaşma olayları XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Uygarlıkları geri olan Hilâlîler C. ve dolaylarında soygunculuk yaparak ve memleketi aralarında paylaşamıyan Hammadîlerle Zirî'lere yardım ederek durumun büsbütün karışmasına sebebolmuşlardır. Bu karışık durum, dışarıdan gelecek istilâları kolaylaştırmış ve Murabıtlar Fası istilâ ederek Agadir (eski Tlemsen) i almışlar ve Tagrart (şimdiki Tlemsen) ı kurmuşlar ve C. yakınlarına kadar bütün yerleri zaptetmişlerdir. Bundan sonra Muvahhid'lerden Abdü'l-Mü'min C. ve Bicaye şehirleri de içinde olmak üzere bütün bu yerleri Murabıt'lardan almış, Benî Hammâd kalesini yıkarak halkını dağıtmıştır. Muvahhid'ler daha sonra Hilâlî'leri de dört gün süren bir savaştan sonra yenmişler, Sicilyalıların karışık durumdan faydalanarak aldıkları limanları zaptetmişler ve Tunustan Atlas Okyanusuna kadar olan yerleri ve Berberîleri egemenlikleri altına almışlardır. Abdü'l-Mü'minden sonra gelenler zamanında da Muvahhid'ler ile Hilâlî'ler ve Murabıt'lara bağlı kabîleler arasında uzun savaşlar olmuştur.

Muvahhid'lerden İfrikiyye valisi Ebû Zekeriyya b. Hafs'ın Tunusta bağımsızlığını ilân etmesi üzerine bu devlet parçalanmış ve Tunusta Hafsî'ler soyu kurulmuştur. (1237).

Bu sırada Hilâlî'lerin Sahra'dan kovdukları Berberîler de Tlemsen'e yerleşmişler ve başkanlarının adına nispetle Zeyyânî'ler soyunu kurmuşlardır. 1269 yılında da Merinî'ler Magrib'ı alarak Murabıt'ların hâkimiyetine büsbütün son vermişler ve Fasa hâkim olmuşlardır. C. in XIV. yüzyıl tarihinde Hafsî, Merinî, Zeyyanî soylarının sürekli ve neticesiz savaşları önemli yer tutmuştur. Bu uzun savaşlarda bu soylardan biri bazı kere duruma hâkim olmuşsa da, karışıklığın ve ayaklanmaların önüne geçilememiş ve bu durumdan faydalanmak istiyen İspanyollar da buralara akınlar yaparak C., Oran, Bicaye, Tlemsen şehirlerini almışlardır (1505-1512).

C. de Türk idaresi: Osmanlı Devletinin C. e el atması üzerine Hıristiyanların ilerlemesi durmuştur. Osmanlı Devleti buralarda uzun zamandan beri birbiriyle boğuşmaktan çok zayıf düşmüş olan kabîleleri, şehirleri ve küçük devletleri kuvvetli idaresi altına alarak Afrikada Müslümanlığı kuvvetlendirmiştir. Bu geniş bölgede Osmanlı idaresini kuran Oruç Reis ile Barbaros Hayreddin Paşadır.

C i önce Oruç Reis almış (1515) ve burada Türk egemenliğinin temel'lerini atmıştır. Barbaros bu egemenliği kuvvetlendirmiş, genişletmiş ve 1518-1534 yıllarında Tell ve kıyı şehirlerinin çoğunu almıştır. Barbaros 1519 yılında kesin olarak C. e yerleşmiştir. Bu tarihte Osmanlı himayesine giren ve 1534 ten itibaren de bir Osmanlı eyâleti haline getirilen C. de Barbaros'tan sonra gelenler de onun

Cezayir şehri (XVII. yüzyılda)

CHACONE [*şakọn*] veya **CHACONNE**, dansör Pécourt'un 1693 te Paris operasında bir *chacone* dansı yaparken kullanması üzerine moda olmuş bir çeşit boyunbağı. Genişçe bir kurdele şeklinde olan Ch., gömleğin yakasından sarkar, kıravattan daha uzun olur ve üzerine ceket iliklenmezdi.

CHACONE (boyunbağı)

CHACOPATA [*çapọpata*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika koluna giren büyük Karip (Carib) ailesinden bir dil. Eskiden Venezuela'nın merkez kuzey kısmında, Carácas şehrinin doğusunda, Manzanares nehrinden denize kadar olan bölgede ve Guere ile Aragua nehirleri arasında konuşulurdu. Şimdi ölü dillerden olan Ch. nın hâlâ konuşulan biricik yakın akrabası, eskiden Carácas şehri civarında konuşulan Caraca dilinin devamı olan Karib (Carib) dilidir. Bk. KARİB (CARIB), ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHACORNAC [*şakornąk*], **Jean** (1823 - 1873), Fransız astronomu. Lyon'da doğmuş, Villeurbanne'da ölmüştür. Öğrenimini Marsilya rasathanesinde yapmış, Paris rasathanesi ikinci astronomu olmuştur. Birçok küçük gezegen keşfettiği için Fen Akademisi (Académie des Sciences) nin bir mükâfatını kazanmıştır. Güneşteki lekelerle de çok meşgul olmuştur. Başlıca eseri *Atlas Ecliptique* (Ekliptik atlası) tir.

CHACRA [*çąkra*] (Güney Amerika İspanyolcası), genel olarak Güney Amerika'da çiftlik veya çiftlik evine verilen ad. Yerlilerin oturduğu helâsız köylü evlerine de bu ad verilir. Arjantinde, yeni kurulan dahilî sömürge veya köylerde, köyün inşası için ayrılan topraklardan farklı olarak, işlenmeye mahsus topraklara; Arjantin ve Şili de 4 - 12 cuadra'lık, sebze, alfalfa, asma ve meyva ağaçları yetiştirilen topraklarla buğday tarlalarına; Şili'de ise orta genişlikteki çifliklere de Ch. denir.

CHACRAS (Campamento de las) [*kampamẹnto de las çąkras*], Arjantin'in San Luis bölümünde bir yer. San Luis şehrinden 17 km uzaklıktadır. Arjantin'in istiklâl harbinde (1812 - 1816) General San Martin, burada San Luis'li taburlarını teşkilâtlandırmış, bunlar ise sonradan Andlar Ordusuna katılmıştır. Bu olay için dikilen taş ve generalin oturduğu ev, 6 Aralık 1941 de millî anıt ilân edilmiştir.

CHACTAS [*şaktąs*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika kolundan olan ve bugün Amerika Birleşik Devletlerinin merkez bölgelerinde yayılmış bulunan Muskogee ailesinin Muskogee grupu (öbürleri: Timucua, ve Natchez) na giren Choctaw (*çọktō* ok.) diline ve bunu konuşanlara, Fransızların verdiği ad. Louisiana eyaleti, 1803 te Napoléon tarafından Amerika Birleşik Devletlerine satılmadan önce, Fransızlar, Mississipi ile Alabama nehirleri arasında yaşıyan bu Kızılderili kabîlesini Ch. şeklinde adlandırmışlardı. Bunlar «Beş Medenî Millet [Kabîle]»(İng. Five Civilized Nations [Tribes]: 1. Cherokee ve bunlara bağlı Delaware, 2. Chickasaw, 3. Choctaw, 4. Creek, 5. Seminole) ten biri olup şimdi Oklahoma'da yaşamaktadırlar. Bk. CHOCTAW. Fransız edibi Chateaubriand, *Les Natchez* (N. ler) [1800] ve *Atala* (ad) [1801] adlı romanlarının Kızılderili bir kahramanına Ch. adını vermiştir. Bk. ATALA.

CHADDERTON [*çædırtın*], İngilterenin kuzeybatısındaki Lancashire kontluğunda, Irk nehri üzerinde, Oldham'in 1,5 km kadar batısında bir şehir. Bir dokuma ve bilhassa pamuk endüstrisi merkezidir. Nüfusu: 31 114(1951).

CHADDOCK [*çædık*], **Charles Gilbert** (1861 - 1936), Amerikalı nevrolojist. Jonesville (Michigan) de doğmuş, St. Louis'de ölmüştür. 1885 te Michigan üniversitesinden hekimlik diplomasını aldıktan sonra, Münih ve Paris'te tahsil etmiş, 1892 den itibaren de St. Louis üniversitesinin tıp bölümünde nevroloji profesörü olarak çalışmıştır. Richard von Krafft-Ebing'in birkaç eserini tercüme etmiş ve şu üç eseri yazmıştır: *Outline of Psychiatry* (Psikiyatrinin anahatları), *Sexual Crimes* (Cinsî cürümler), *Hamilton's System of Legal Medicine* (Hamilton'un adlî tıp sistemi).

Chaddock İşareti: ayak başparmağında, topuğun dışa bakan tarafındaki bölgede tahrik edilerek elde edilen gerilme (extensio) hareketi. Beyin kabuğu (cortex) ile omurilik yollarının zedelenmesi neticesinde görülür. Buna «dış malleolar işareti» adı da verilir. Bu işaret, Ch. G. Chaddock'ın adiyle anılmaktadır.

CHADOUF (Etnog.): bk. ŞADUF.

CHADOURNE [*şadụrn*], **Marc** (doğ. 1895), Fransız yazarı. Brive (Corrèze depart.) de doğmuştur. Hukuk fakültesinden mezun olmuş, müstemleke idaresine girmiş, Okyanusya, Cameroun, Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Rusya, Meksika ve başka yerlerde kalmıştır. Başlıca eserleri: *Vasco* (ad) [1928; bazı insanlarda başgösteren muhitten kaçma ihtiyacını tasvir eden felsefî bir roman], *Cécile de la Folie* (Deli C.) [1930; muhteris bir kadınla ruhsuz ve maddi bir kadını kıyaslıyan bir roman], *Chine* (Çin) [1931; Çin'in esrarından bahseden bir eser], *U. R. S. S. sans passion* (Şevksiz Sovyetler Birliği) [1930], *Absence* (Gaybubet) [1933; vakası egzotik bir çerçeve içinde geçen bir roman], *Extrême-Orient* (Uzak Doğu) [1936; Çin, Moğolistan ve Filipinlerde yeni bir cevelân], *Dieu créa d'abord Lilith* (Allah önce L. i yarattı) [1938; realist roman tarzını mit'le mezceden bir eser], *Gladys ou les artifices* (Gl. veya desiseler) [1949; fantastik hikâye çerçevesi içinde örf ve âdetler tasviri], *Quand Dieu se fit Américain* (Allah Amerikalı olunca) [1950 Amerikalıların din psikolojisi konusunu inceliyen roman]. Ch. 1950 yılında Fransız Akademisinin büyük edebiyat mükâfatını kazanmıştır.

CHADWICK [*çædwik*], **George Whitefield** (1854 1931), Amerikan bestecisi ve orkestra şefi. Lowell (Massachusetts) de doğmuş, Boston (Massachusetts) da ölmüştür. Boston'daki New-England Konservatuvarına müdür olmuş ve 1930 yılında emekliye ayrılıncaya kadar bu vazifede kalmıştır. Bestelediği birçok orkestra parçaları arasında üç senfoni ile altı uvertür (*Rip Van Winkle, Thalia, The Miller's Daughter* [Değirmencinin kızı], *Melpomene, Adonais* ve *Euterpe*) vardır. Orkestra refakatinde koro için bestelediği eserler: *The Viking's Last Voyaga* (Viking'in son seyahati), *The Pilgrim's Hymn* (Hacının ilâhisi), *Lovely Rosabelle* (Sevimli R.), *Phoenix Expirans* (Ölen Ph. kuşu). En iddialı eseri *Judith* (ad) adlı lirik dramıdır (1900).

CHADWICK [*çædwik*], **Sir Edwin** (1800 - 1890), İngilterede sağlık işlerini ıslah etmeğe çalışmış bir avukat. Manchester'da doğmuş, East Sheen (Surrey) de ölmüştür. İlkin Jeremy Bentham'ın hususi sekreteri olmuş, 1833 te fakirler kanunu komisyonuna sekreter tâyin edilince bu konudaki işlerin mütahassıslar tarafından yürütülmesi usulünü kabul ettirmiştir. Ch in gayretleri neticesinde fakirlerin sağlık şartlarını incelemekle vazifeli komisyonlar kurulmuştur (1839 ve 1844). Ch. 1848 de bir sağlık heyetinin kurulmasını sağlamış ve bu heyetin feshedildiği 1854 yılına kadar onun üyeliğinde bulunmuştur. Ch. e 1869 da şövalyelik pâyesi («Sir» unvanı) verilmiştir.

CHADWICK [*çædwik*], **Sir James** (doğ. 1891), İngiliz fizikçisi. Manchester'da doğmuştur. Manchester Üniversitesinde okumuş, aynı şehirdeki Ernest Rutherford lâboratuvarında, 1913 te de Almanyanın Charlottenburg şehrindeki Fizik - Teknik Kurumunda ünlü Alman fizikçisi Hans Geiger ile çalışmıştır. 1919 da Rutherford'la birlikte Cambridge Üniversitesinin Cavendish lâboratuvarında çalışmış, 1923 de üniversiteye öğretim görevlisi (lecturer) tâyin edilmiş ve Cavendish lâboratuvarı radyoaktif araştırmaları müdür yardımcısı olmuştur. 1935 te Liverpool Üniversitesi fizik profesörlüğüne getirilmiştir. Yaptığı en önemli araştırma nötron (neutron=kimya elemanlarının transmütasyonunu gerçekleştirmeye yarıyan yüksek çekirdek) un keşfiyle neticelenmiştir. 1932 yılında üyesi bulunduğu Londradaki Royal Society'nın madalyasını, 1935 te de Nobel fizik mükâfatını kazanmıştır. İkinci Dünya Harbinde İngiliz atom bombası araştırmalarını idare etmiştir. 1948 den beri Cambridge Üniversitesi Gonville and Cius College'nin dekanı(Master) dır. Belçika, Holânda, Danimarka, Leipzig akademilerinin fahri üyesidir. Daha sonra, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde ve keza Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Komisyonunda İngiltere'nin temsilcisi olan Sir Alexander Cadogan'a fen müşaviri olmuş ve zaman zaman ona vekâlet etmiştir. Rutherford ve C. D. Ellis ile birlikte *Radiations from Radioactive Substances* (Radyoaktif maddelerin ışınları) [1930] adlı eseri yazmıştır.

J. CHADWICK

CHADWICK [*çædwik*] **İŞARETİ veya JACQUEMIER** [*jakmiyę*] **İŞARETİ**, gebeliğin dördüncü haftasından sonra siyek deliği (urethra) nin tam alt tarafında, rahim yolu (vagina) nun sümüksü zarında görülen morumsu leke. Bu işaret Amerikalı nisaiyeci James Read Chadwick (1844 - 1905) in ve Fransız doğum mütehassısı Jean Marie Jacquemier (1806 - 1879) nin adlariyle anılır.

CHAEREA [*hairea*], **Gaius Cassius** (? - 41), Romalı asker. İmparator Caligula'yı öldürmüş (24 Haziran 41), yeni İmparator Claudius'un emriyle idam edilmiştir.

CHAETOPHORACEAE (Bot.): bk. HETOFORASE.

CHAFFANJON [*şafãjǭ*], **Jean** (1854 - 1913), Fransız kâşifi. Arnas (Rhône departmanı) da doğmuş, Tjitlim (İndonesia) de ölmüştür. Orinoco (Venezuela) nehri havzasına üç seyahat yapmış (1884 - 1891), sonra Mangini ve Gay ile birlikte Hazer denizi ötesinden başlıyarak Rus Türkistanı, Moğolistan ve Mançurya yolu ile Vladivostok'a kadar uzayıp 1894 ten 1896 ya kadar süren bir istikşafta bulunmuştur.

CHAFFAULT DE BESNÉ [*şafǫ dı benę*], **Louis Charles, Comte du** (1708 - 1794), Fransız denizcisi. Nantes'ta doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1747 de amiral gemisi «Tonnant» la Finistère burnu savaşına katılmıştır. Altı yıl sonra suvarisi bulunduğu *Atalante* fırkateyniyle Martinique sahillerinde İngilizlerin 74 topluk *Warwick* gemisini zaptetmiş, 1755 te filo kumandanı olmuş, 1765 te Larache (Ar. Al - Arayş) seferini idare etmiştir. 1777 de tümamiralliğe yükselmiş, Ouessant (İng. Ushant; eski adı: Uxantis) muharebesinde Fransız ordusunun öncü kuvvetlerine kumanda etmiş ve omuzundan yaralanmıştır. 1790 da emekliye ayrıldığı zaman altmış dokuz yıl hizmet etmiş bulunan Ch. de B., 1793 te tevkif olunarak ihtilâl mahkemesince ölüme mahkûm edilmiş, hapishanede ölmüştür.

CHAFFEE [*çæfi*], **Adna Romanza** (1842 - 1914), Amerikalı general. Orwell (Ohio) de doğmuştur. İspanya - Amerika harbinde bulunmuş, 1900 yılında Boxer isyanı sıralarında Çinde Pekin şehrini zapteden kıtalara kumanda etmiştir; tümgeneralliğe yükselen Ch., 1904 - 1906 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri ordusu kurmay başkanlığında bulunduktan sonra emekliye ayrılmıştır.

CHAFFEE [*çæfi*], **Adna Romanza** (1884 - 1941), Amerikalı general. 1906 da West - Point harb akademisinden mezun olmuş, Birinci Dünya Harbinde Fransada kurmay subayı olarak vazife görmüştür; ordunun motorize hale getirilmesi davasını müdafaa etmiş, Amerikan ordusunun ilk motorize tugayını meydana getirmiş, 1938 de tuğgeneral olmuş, teşkilâtlandırmaya memur edildiği Amerika Birleşik Devletleri ordusu zırhlı kuvvetleri komutanlığına tâyin edilmiştir.

CHAGALL [*şagal*], **Marc** (doğ. 1887), Yahudi asıllı Rus ressamı. Vitebsk (Rusya) te doğmuştur. Fakir bir balıkhane memurunun oğludur. İlk resim dersini akademik resimler yapan basit bir ressamdan almış, sonra da Petersburg (Leningrad) Güzel Sanatlar Akademisinde çalışmıştır (1907). Ch. Parise gelince, fakir sanatçılar için heykelci Boucher'nin yaptırmış olduğu basit atelyelerden birine yerleşerek çalışmasına devam etmiştir (1910). Yabancı ve yerli sanatçıların gelip gittikleri bu muhitte C. tenkidcilerin dikkatini çekmiş, bu arada Max Jacob, Apollinaire, André Salmon ve ressam Delaunay, la Frenaye, Modigliani ile tanışmıştır. Kübizm hareketinin büyük bir hızla genişlemeğe başladığı bir zamanda Pariste bulunuşu Ch. ın ifadesine göre «Gözlerinin önündeki perdeyi kaldırmıştır». Ch. ilk hususi sergisini sanat tenkidcisi Apollinaire delâletiyle Berlinde «Der Sturn» dergisi binasında açmıştır (1919). Birinci Dünya Harbi başladığı zaman (1914), Rusyaya gelen Ch., Sovyet inkılâbının birinci safhasında (1917) Vitebsk idaresi tarafından güzel sanatlar

M. CHAGALL

komiserliğine getirilmiş ve doğduğu şehirde bir güzel sanatlar okulu açarak profesörlük etmiş, ayrıca da Moskovada Yahudi Sanat Tiyatrosunun salonları için duvar resimleri (1919 - 1921), hayalî şahıs resimleri ve ayrıca, dekorlar yapmış *Mein Leben* (Hayatım) [1919] adlı bir de kitap yazmıştır. Rusyadan ayrılmak zorunda kalan Ch., Berlinde kitabını ilk yaptığı gravür resimleriyle süslemiştir (1922). 1923 yılında tekrar Parise gelen Ch., Rus şairi Gogol'un *Mertvie duşi* (Ölü ruhlar) adlı eseri için 96 gravür resmi yapmıştır (1923 - 1927). Ch, kübizmin inşacılığı ve fovizmin renkçiliğinden geniş ölçüde faydalanmış olmasına rağmen, sonradan bu her iki anlayışı bırakarak, gerçeği, tahayyül ve hâtırasına dayanarak ifade etmiştir. Ch. in sanatında başlıca ilham kaynağı, Yahudi mistisizmi, ikon'ların sembolizmi ve gençlik hâtıralarından gelmektedir. Ch. birçok sergiler açmış, geziler de yapmıştır.

Ch. Orta Şarka (1931), İsrail'e (1951), New York Modern Sanat Müzesinin davetlisi olarak da Amerikaya gitmiştir (1941). Kendi ırkına yapılan eziyet ve zulmün tesiri altında dramatik resimler de yapmıştır. Bunlar arasında Carnegie mükâfatını almış olan «Çarmıha geriliş» (1939) vardır. Ch., Çaykovskiy'nin «Aleco» su ile Igor Strawinsky'nin bestelediği *L'Oiseau de feu* (Ateş kuşu) [1945] için dekor ve kostüm resimleri de yapmıştır. Amerikadan Fransaya dönen (1947) Ch, Paris civarında Orgeval'de (1948), ve sonra da devamlı olarak Vence'ta yerleşmiştir (1949). Bu tarihte Watergate Theater salonları için duvar resimleri yapmıştır. Ch., Venedik - Biennalinde milletlerarası gravür mükâfâtını almıştır. Dünya müzelerinde eserleri yer almış olan Ch., son zamanlarda seramik sanatına ilgi göstermiş, bu sahada da eserler vermiştir. Başlıca eserleri arasında «Ben ve köy» (1911; New York Modern Sanat Müzesi), «Büyük Sirk» (1956, Paris Maegbt Galerisi). «İkili portre» (1917, Paris, Modern Sanat Müzesi), «Yedi parmaklı kendi portresi» (1912 - 1913, Amsterdam, Belediye Müzesi) adlı eserleri sayılmalıdır.

CHAGAS [*şagas*], **Carlos Justiniano Ribeiro das** (1879 - 1934), Brezilyalı biyofizikçi ve bakteriyolog hekim. Oliveira (Minas Geraes) da doğmuş, Rio de Janeiro'da ölmüştür. Sabırlı araştırmalar neticesinde, Trypanosomiasis Americana adını verdiği hastalığı keşfetmiştir. 1912 de Schaudin mükâfatını, 1925 te de Kummel mükâfatını kazanmıştır. 1905 te Minas Geraes'te sıtmayı inceliyen komisyonun başkanı olmuş, 1917 den itibaren de Osvaldo Cruz Enstitüsünün müdürü olmuştur.

Ch. hastalığı: Triatoma cinsinden Trypanosoma veya Schizotrypanum Cruzi'nin tevlidettiği bir trypanomiase şeklidir. Bu hastalığın yayılmasına âdi tahta kurusu veya başka böcekler ve bilhassa Conorhinus megistus adını taşıyan Brezilya tahta kurusu sebebolmaktadır. Bu hastalığı, doğarken anasından alan çocuklarda, budalalık ve gelişmenin durması gibi haller görülür. Sonraki yaşlarda alınan hastalık ise, uzun süren ateş ve ağır kalb arızalarına, bazen de felce sebebolur. Ch. hastalığının kimyevi maddelerle tedavisi henüz kati netice vermemektedir. Hastalık, kâşifi Brezilyalı hekim Carlos Chagas'ın adiyle anılır.

CHAGOS [*çagous*] **TAKIMADALARI** (İng. Chagos Islands veya Oil Islands), Hind Okyanusunda, İngiltereye bağlı mercan takım adaları. Colombo (Seylan adası) nun 1 600 km kadar güneybatısında ve Malediv adalarının 450 km güneyindedir. İdari bakımdan Mauritius adasına bağlıdır. Büyük miktarda Hindistan cevizi yağı ihracedilir. Yüzölçümü 110 km²; nüfusu 900 (1949) dür. Grupun en büyük adası, Diego Garcia adını taşır ve nüfusu 500 (1949) dür. Bunların en çoğu Mauritius'tan gelen ve kömür depolarında çalışan zenci işçilerdir.

CHAGRES [*çagres*]: 1. Panama'da bir ırmak. Karayıp denizine dökülür. Bu ırmak Gatun seddiyle çevrilmiştir.

2. Ch. ırmağının ağzında ve Colón'un takr. 19 km güneybatısında bir liman. Evvelce işlek bir liman iken, 1855 ten beri Colón'un rekabetiyle gerilemiştir. Nüfusu 5 000 (1940) kadardır.

Ch. humması: Chagres ırmağı boyunda görülen habis bir sıtma çeşidi.

CHAI MEN, Thailand (Siyam) da hacım ölçüsü = 0,029 litre; *Cai Vai* Annam'da uzunluk ölçüsü = 19,32 m.

CHAILLÉ - LONG [*şaye - long*], **Charles** (1842-1917), Amerikalı subay ve kâşif. Somerset kontluğu (Maryland) nda doğmuştur. Amerika iç harbi sırasında Birlik (Union) ordusunda hizmet etmiş, 1869 da Mısır ordusuna subay tâyin edilmiş, 1874 te General Gordon'ın kurmay başkanı olmuş, 1875 te Hidiv tarafından gizli vazifeyle Uganda'ya gönderilmiştir; bu arada yukarı Nil havzasınını keşfetmiştir. New Yorka dönüşünde hukuk tahsil etmiş, İskenderiye (Mısır) de (1882) ve Pariste (1882-1887) avukatlık yapmış, 1887 - 1889 yıllarında Amerika Birleşik Devletlerinin Kore başkonsolosluğunda bulunmuştur. Eserleri: *Naked Truths of Naked People* (Çıplak bir kavime ait çıplak hakikatler) [Ch. - L. un Uganda'da gördüklerini anlatan bir eser 1876], *The Three Prophets: Chinese Gordon, Mohammed - Ahmed (El Maahdi), Arabi Pasha* (Üç peygamber: Çinli Gordon, Mohammed - Ahmed (el Mehdi), Arabi Paşa), [1884], *My Life in Four Continents* (Dört kıtadaki hayatım) [1912].

CHAILLEY [*şayę*], **Joseph** (öbür adı: **Chailley - Bert** [*şayę - bert*] (1854 - 1928), Fransız iktisatçısı ve siyaset adamı. Saint - Florentin (Yonne departmanı) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Bilhassa sömürge meseleleriyle uğraşmış Hindiçini'de (1886), Felemenk Hindistanında (1897) ve İngiliz Hindistanında (1900 - 1901, 1904 - 1905) sömürge sistemlerini tetkik ve mukayese etmekle vazifelendirilmiştir. Eserleri: *Paul Bert au Tonkin* (Umumi vali Paul - Bert'in Tonkin'deki icraatı) [1887], *La Colonisation de l'Indochine* (Hindiçini'nin sömürge haline getirilmesi) [1892], *Les Hollandais à Java* (Cava'da Holândalılar) [1900], *L'Inde britannique* (İngiliz Hindistanı) [1910], Ch., Léon Say ile birlikte *Dictionnaire d'économie politique* (İktisat lûgati) [1890 - 1894] in yayımlanmasını idare etmiştir. Bundan başka, bir bilim kurumu olan Institut colonial international (Milletlerarası sömürge enstitüsü [1893] ile, Société des Études Économiques (İktisat Tetkikleri Cemiyeti) [1893] ve Fransız Sömürgeler Birliğinin organı olan «Quinzaine Coloniale» dergisini kurmuştur. 1906 da Vendée'den milletvekili seçilmiştir.

CHAILLOT [*şayǫ*], Pariste, XVI. arrondismanda bir mahalle.

Chaillot sarayı: Pariste 1878 sergisi vesilesiyle inşa edilen Trocadéro binasının yerine 1937 yılında yapılan muazzam yapı. Büyük bir revaktan başka, geniş bir taraçası da olan bu sarayın yarım daire şeklindeki iki ka-

nadında, Fransız Anıtları Müzesi (*Museé des monuments français*) ve İnsan Müzesi (Musée de l'homme) yeniden tanzim ve tertibedilmiştir.

CHAILLU, PAUL DU: bk. DU CHAILLU, Paul.

CHAIMA [*çaima*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika koluna giren Karib (Carib) ailesinden bir dil. Eskiden, Venezuela'nın kuzey bölgesinde, Guácharo ormanlarında ve Guarapiche ile Amana nehirleri kıyılarında konuşulurdu. Bir adı da Uarapiche veya Guarapiche'dir. Bk. KARİB DİLLERİ ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHAIN [*çeyn*], İngiliz ve Amerikan uzunluk ölçüsü. Her iki memlekette de bir C., 66 kadem (2,8 m) dir.

CHAIN [*çeyn*], **Ernst Boris** (doğ. 1906), Alman aslından İngiliz hayatî kimyacısı. Berlinde doğmuştur. Berlin Üniversitesinde okumuştur. 1930 dan 1933 e kadar Berlindeki Charité hastahanesinin patoloji enstitüsü kimya şubesinde araştırmalar yapmış, 1933 de İngiltereye geçerek Cambridge Üniversitesinde Sir Frederick Gowland ile birlikte çalışmaya başlamış, hayatî kimya okulunda çözünür maya (Yun. enzyma) lar ve biyoloji bakımından aktif maddelerin tecridi üzerinde araştırmalarda bulunmuş, 1935 te Oxford Üniversitesine patoloji kimyası tatbikat hocalığına getirilmiş, sonra aynı üniversitenin Sir William Dunn Patoloji Okulu patolojik kimya profesörü olmuş, 1939 da İngiliz vatandaşlığına kabul edilmiştir. 1938 de Ch. ve Sir Howard W. Florey, kendiliklerinden meydana gelen ve bellibaşlıları penisilin olan bakteri öldürücü maddeleri tam ve sistemli bir şekilde incelemeye karar vermişlerdir. Ch., penisilinin tecridedilip standartlaştırılması çalışmalarına iştirakinden dolayı, Sir Howard Walter Florey ve Sir Alexander Fleming ile birlikte 1945 Nobel fiziyoloji ve tıp mükâfatını kazanmıştır.

E. B. CHAIN

CHAINE [*şēn*], **Marius** (doğ. 1873), Fransız müsteşriki ve Ethiopisti. Pariste doğmuştur. Papazlığa tâyin edildikten sonra Beyrut Fransız Üniversitesinin Doğu Etütleri Fakültesinde vazife almış, Eski Habeş (Geez) dili üzerinde çalışmıştır. 1906 dan itibaren «Mélanges de la Faculté Orientale de l'Université de Beyrouth» ta, 1922 den itibaren de Paristeki «Aethiops» dergisinde ihtısasına ait makaleler yayımlamıştır. Kitap halinde çıkan önemli eserleri şunlardır: *Grammaire éthiopienne* (Habeş dili grameri) [1907; seçilmiş parçalar ve lûgatçe ile birlikte; 2. bas. Beyrut, 1938], *La chronologie des temps chrétiens de l'Egypte et de l'Ethiopie* (Mısır ve Habeşistanın Hıristiyan devrine ait kronolojisi) [1925].

CHAINE-DES-MAURES (Coğ.): bk. MONTS-DES-MAURES.

CHAIRE, Chanoyu (Japonların tertiplediği çay ziyafeti) esnasında içinden çay alınan kab. Çay ziyafetlerinde kullanılan diğer çay takımları (chawan) gibi Japon seramiğinin çok değerli örnekleri arasında Ch. ler de bulunmaktadır.

CHAISE D'OR [*şēz dor*] (Fr. altın sandalya), üzerinde tahtta oturmuş bir kıral resmi bulunan büyük bir Fransız altın parası. İlk defa 1303 te Philipp tarafından bastırılmıştır. Kıralın elindeki asâ (masse) dan dolayı «Masse d'or» da denir. Fransanın ilk güzel gotik sikkesidir. Ch., Hollandada müteaddit defalar basılmıştır. Ayrıca Bavyera kıralı Ludwig (1340-1347) de Aachen'da Ch. bastırmıştır.

CHAITANYA (Din): bk. ÇAİTANYA.

CHAIYAPHUM [*çayafum*] veya **JAYABUM** [*cayabum*], Siam (şimdiki adı: Thailand) ın kuzey kısmında bir vilâyet. Yüzölçümü 7 588 km²; nüfusu 237 465 dir.

CHAJES [*ḫayes*], **Hirsch, Perez** (1876-1927), Yahudi bilgini ve siyaset adamı. Brody'de doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1918 den itibaren hahambaşı olarak Viyanada çalışan Ch., burada sosyal faaliyetini geniş ölçüde artırmıştır. Siyonizm, onun sayesinde katî ilerlemeler kaydetmiştir.

CHAKCHIUMA [*çakçiuma*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren Muskogee ailesinin Muskogee grupu (öbürleri: Timucua ile Natchez)ndan bir dil. Choctaw (b. bk.) dilinin yakın bir akrabası olan bu dil eskiden Amerika Birleşik Devletlerinin Mississipi bölümünde, Yazoo nehrinin kollarından Yalobusha'nın kıyılarında konuşulurdu. Ch. nın bir lehçesi olan Huma, XVII. yüzyılda Mississipi nehrinin sağ kıyısında, Red River'in kavşağında yaşamıştır. Eskiden, Huma lehçesini konuşan bir oymak, şimdi Louisiana bölümünde yaşıyorsa da, ana dilini unutmuştur. Bk. CHOCTAW, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHALAROSE [*kalaroz*], Chalara mantarlarının tevlidettiği enfeksiyon. Bu bastalığa yakalananlarda, deri altında ufak yumrular peyda olur. Bunlar dejenere olarak ülser şeklini alırlar.

CHALATENANGO [*çalatenango*], Orta Amerikada, El Salvador cumhuriyetinin kuzeybatı kısmında bir departman. Honduras sınırındadır. Aynı adı taşıyan merkezinin 1 300 (1949) nüfusu vardır. Yözölçümü 3 346 km², nüfusu 112 939 (1942) dur. Arazisi dağlık olup altın ve gümüş maden ocakları vardır. Eskiden indigo (b. bk.) yetiştirilirdi.

CHALCEDON: 1. (Tar.-Coğ.): bk. KALKHEDON ve KADIKÖY; 2. (Minero.): bk. KADIKÖY TAŞI.

CHALCIDIA (Coğ.): bk. KHALKİS.

CHALCIDICE (Coğ.): bk. KHALKİDİKE ve HALKİDİKYA.

CHALDÆA [*kaldea*], küçük bir gezegen. Numarası 313 olan Ch., 30 Ağustos 1891 de Palisa tarafından keşfedilmiştir.

CHALDAEI: bk. KELDANİLER.

CHALDEA veya **CHALDAEA**: bk. KALDE.

CHALDI [*ḫaldi*], Eskiçağda, M. Ö. IX-VII. yüzyıllarda Doğu Küçük Asyada, Ţuşpā veya Ţuruşpā (bugünkü Van) şehrini merkez alarak bir devlet kurmuş olan, Asurlularca Urarţu (İbr. Ararat), Yunanlılarca Khaldaoi, kendi millî dillerinde de Ḫaldi olarak tanınan milletin Latinceleştirilmiş adı (memleket adı: Yun. Khaldia, Lat. Chaldia. Ermen. Ḫaİti-kʿ, ki Aramî asıllı Keldani'lerin memleketi olan Asur. Kaldu, Yun. Khaldaia, Lat. Chaldaea, Fr. Chaldée ile karıştırılmamalıdır). Dil adı olarak Fr. Hal-

de, Chalde, Khalde Vannique. Urartéen; İng. Khaldic, Urartaean, Vannic; Alm. Chaldisch, Urartäisch terimleri kullanılmaktadır(krş. C. F. Lehmann-Haupt: *Corpus Inscriptionum Chaldicarum*, Berlin-Leipzig, 1928 den itibaren ve J. Friedrich: *Einführung ins Urartäische*, Leipzig 1933). Bk. URARTU DİLİ.

CHALEUR BAY [*şalör bey*] (Fr. Baie de Chaleur [*be dî şalör*]), Kanadanın Atlantik kıyılarındaki Saint-Lawrence (Fr. Saint-Laurent) körfezinde, kuzeydeki Gaspé yarımadasiyle güneydeki New Brunswick vilâyeti arasında yer alan büyük bir koy. Uzunluğu 162,8 km; en geniş yeri 32 km dir.

CHALGRIN [*şalgrẽ*], **Jean François Thérèse** (1739-1811), Parisin Etoile meydanındaki büyük zafer takı (Arc de Triomphe de l'Etoile) nı çizen Fransız mimarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. XVI. Louis'nin kardeşi müstakbel XVIII. Louis'nin mimarı olmuş, Collège de France (b. bk.) binasının genişletilmesine nezaret etmiş, Parisin bazı meşhur kiliselerini inşa veya baştan restore etmiştir. Fransız İhtilâlinden sonra Luxembourg sarayını Directoire (b. bk.) idaresinin resmî makarrı olacak şekilde tâdil etmiş, 1806 da Napoléon tarafından, adı geçen zafer takının inşasına memur edilmiştir.

CHALGROVE [*çalgrov*], Büyük Britanyanın England bölümünün güneyinde, Oxfordshire kontluğunda, Oxford'un 11 km kadar güneydoğusunda bir idare merkezi ve köy. Burada 1643 yılının 18 Haziranında Prens Rupert, Parlâmento taraftarlarını mağlûbetmiş, John Hampden vurularak ölmüştür (1643).

CHALIAPINE, Fédor Ivanovich: bk. ŞALYAPİN, Fëdor İvanoviç.

CHALICOTHÉRİDÉ [*şalikoteride*] **LER** (Yun. *khaliks* = çakıltaşı + *thērion* = vahşi hayvan; Lat. Chalicotheriidae), tek tırnaklı fosil memeliler familyası. Parmak kemikleri kısa, kıvrık ve ikiye yarılmış olduğu için Ch. ilkin memeli böcekçiller (Lat. Edentata) takımından sayılmıştır. Başlıca cinsleri· Chalicotherium, Macrotherium, Ancyclotherium. Bu fosillere Avrupa, Asya ve Güney Amerika Üçüncü Zaman arazisinde raslanılır.

CHALICOTHERIUM [*kalikoterium*], Chalicotheriidae familyasından tek tırnaklı memelilerin bir cinsi. Ch. evvelce macrotherium ile karıştırılmıştır. Ch. a ait kalıntılara Avrupa ve Asyanın Miyosen ve Pliyosen arazisinde rastlanmaktadır.

CHALK RIVER [*çōk rivır*], Kanadada Ontario vilâyetinin güneydoğusunda, Ottawa'nın 209 km kadar kuzeybatısında bir atom araştırma merkezi. Ottawa nehrinin güney kıyısında 4 000 hektarlık bir arazi üzerinde kurulan bu merkez 1945 yılında çalışmaya başlamıştır. Buranın birkaç kilometre batısında araştırma merkezi işçilerinin oturduğu Deep [*dīp*] River köyü (1951 deki nüfusu: 2 043) vardır. Dünyanın ilk uranyum-ağırsu reaktör tesislerinin meydana getirildiği Ch. R. de halen iki reaktör mevcuttur. Bunlara sonradan yüksek kudrette bir atom pili ilâve edilmiştir. Araştırmalar atom enerjisinin barışsever ve tıbbî gayelerde kullanılmasına yöneltilmiş olup büyük miktarda izotop istihsal edilmektedir.

CHALLCUCHIMA [*çalkuçima*] veya **CHALICUCHIMA**[*çalikuçima*], 1533 yılı Kasımında İspanyollar tarafından diri diri yakılan bir Peru yerlisi. Quito'da doğduğu ve Peru'nun son İnka kıralı Atahualpa'nın amcası olduğu sanılan Ch., İnka prensi Huascar'la yapılan savaştaki son İnka generallerindendi. Atahualpa'nın İspanyollar tarafından esir edilmesinden sonra Cajamarca'ya yeğenini ziyaret etmeğe dâvet edilerek ele geçirilmiş, bir müddet sonra da yerlileri isyana tahrik etmekle suçlandırılarak diri diri yakılmıştır.

CHALLEMEL-LACOUR [*şalemel-lakur*], **Paul Amand** (1827-1896), Fransız siyaset adamı ve filozofu. Avranches(Manche departmanında)ta doğmuş, Pariste ölmüştür. İlkin felsefe öğretmenliği ve profesörlüğü yapan Ch.-L., III. Napoléon'un hükümet darbesinde (1851) yakalanıp Fransa dışına sürülmüş, 1859 da Fransaya dönmüş, politika ve felsefe yazarı olarak kendini tanıtmıştır. 1872 de Cumhuriyet millet meclisine seçilmiş, 1876 da Senato üyesi olmuştur. Bern (1876) ile Londrada (1880) elçiliği, hariciye nazırlığı (1883), Senato başkanlığı (1893-1896) da vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *La philosophie individualiste, étude sur Guillaume de Humboldt* (Ferdiyetçi felsefe, Wilhelm von Humboldt üzerine etüt) [1864]. Ölümünden sonra çıkan *Etudes et réflexions d'un pessimiste* (Bir kötümserin incelemeleri ve teemmülleri) [1901]. adlı bir eseri de vardır

CHALLENGER [*çælincır*] **SEFERİ**, 1872-1876 da Charles Wyville idaresinde Ch. adındaki İngiliz gemisiyle derin denizlerin dibini incelemek için yapılan sefer. Yapılacak araştırmaları tesbit eden Royal Society (b. bk.) nin teşviki ile yapılan bu gezide, gemi bir yıl kadar Atlantik'te dolaştıktan sonra 1873 Ekiminde Güney Afrikadaki Cap-town'a, 1874 Ocak ayında da Hind Okyanusundaki Kerguelen adasına ulaşmıştır. Antarktik çemberini geçen ilk buharlı gemi olan Ch. daki sefer heyeti Pasifik'te araştırmalar yaptıktan sonra Hong-Kong'a gitmiş, tekrar Okyanusu aşarak Valparaiso'ya varmış, Magellan Boğazını aşmış, 1876 Mayısında Sheerness (Kent) e dönmüştür. Ch. raporu 50 cilt halinde yayımlanmıştır (1880-1895).

C. Çukuru (İng. Ch. Deep): Pasifik Okyanusunun en derin çukurlarından biri. Guam adası ile Caroline adaları arasında yer alan bu çukur, oraya 4 475 kulaç (8 185 m) lık bir sonda salan *Challenger* adlı İngiliz gemisi tarafından yapılan bir sefer (1872-1876) sırasında bulunmuştur.

CHALMERS [*çāmırz*], **James** (1782-1853), zamklı posta pulunu icadeden, İskoçyalı posta işleri ıslahatçısı. Muayyen bir posta ücreti fikrini ortaya atmış, yaptığı zamklı pulları 1834 te Dundee (İskoçya) de teşhir etmiştir.

CHALMERS [*çāmırz*], **Thomas** (1780-1847), İskoçyalı din adamı ve yazar. East Anstruther (Fifeshire) de doğmuş, Morningside (Edinburgh) da ölmüştür. St. Andrews Üniversitesinde felsefe profesörü (1823-1828) ve Edinburgh'da ilâhiyat profesörü olmuştur. (1828-1843). 1943 te başlıyan İskoçya kilisesinden ayrılma hareketinin önderidir. Eserleri: *Natural Theology* (Tabiî ilâhiyat) [1823], *Institutes of the Theology* [İlâhiyatın esasları) [1847-1849], *The Adaptation of External Nature to the Moral and Intellectual Constitution of Man* (İçinde bulunduğumuz tabiatın, insanın ahlâki ve akli bünyesine uygunluğu) [1833] dır.

CHÂLONS-SUR-MARNE [*şalõ sür marn*] (Romalılar devrinde **Catalaunum**), Fransanın kuzeydoğusun-

daki Marne departmanının merkezi. Marne nehri ile Marne kanalı üzerinde bulunan ve bir şampanya ticareti merkezi olan Ch.-S.-M. aynı zamanda dokuma ve deri sanayii şehridir. Buradaki Saint-Etienne katedrali XIII. yüzyıldan kalmadır. Şehrin diğer değerli yapıları şunlardır: Notre Dame, Saint Loup, Saint Alpin, Saint Jean kiliseleri ve hükûmet konağı. Attila'nın ordusu 451 yılında Ch. yakınlarında katî netice vermiyen bir meydan muharebesi yapmıştır. (bk. CATALAUNCI, CAMPI). Şehir 1814 ve 1815 te Rusya, Prusya ve Avusturya orduları tarafından, 1870 ve 1914 te Almanlar tarafından alınmış ve İkinci Dünya Harbinin sonlarında hasara uğramıştır. Nüfusu 32 683 (1946) tür.

CHÂLON-SUR-SAÔNE [*şalõ sür sõn*] (Lat. Cabillonum), Doğu Fransada, Sâone-et-Loire departmanında bir şehir. Nüfusu: 32 700 (1946). Şehir Canal du Centre (Merkez Kanalı) ın Saône ile birleştiği noktada kurulmuştur. Demiryolu kavşak noktası ve şarap pazarıdır. Le Creusot'daki Schneider fabrikalarının bir şubesi burada bulunmaktadır. Madencilik, camcılık ve elbise fabrikaları ile şöhret kazanmıştır.

Şehrin yerinde, Gallia'nın eski sakinlerinden Haedu'lar (Lat. *Haedui*) ın kurdukları Cabillonium şehri vardı. Burası 532 de Burgund'lar devleti ile birlikte Frankların eline geçmiştir. X. yüzyıldan itibaren Chalonnais kontluğunun merkezi olmuştur. Bu kontluk 1237 de Bourgogne dukalığı ile birleştirilmiştir. XII.-XIII. yüzyıldan kalma bir Saint-Vincent katedrali. XV. yüzyıldan kalma, eskiden piskopos sarayı olan bir binası, ve XV. yüzyıldan kalmış Doyoimé kulesi vardır.

CHALUKYA (Hint-Tar.): bk. ÇALUKYA.

CHALUMEAU [*şalümǫ*] (Fr. = saman sapı, kamış), flüt, düdük (Fr. pipeau), obua gibi kır musikisi âletlerinin genel adı (Lat. *calamus* = kamış, kamış kaval). Alelâde bir ağaç kabuğundan veya saz kamışından ibaret olan Ch. İlkçağ kavimlerinin kavalı idi. Ortaçağda tekemmül ettirilerek Fransada *chalemie* adını aldı. Daha sonraları, ucuna kamıştan veya metalden titreşim yapacak bir dil ihtiva eden küçük bir boru ilâve edilip birkaç delikli düz bir tüp şekline sokularak gerçek bir musiki aleti halini almıştır. XVII. yüzyılda bu aletin soprano, tenor, alto ve bas tipleri yapılmıştır. Bu alet şimdi mevcut değildir. Bugün Ch. adı, gaydanın, ses hasıl eden iki borusuna verilmektedir. Klarinetin hazin ve tesirli sesler serisine de Ch. denir. Notaların klarinetin bu kısımlariyle çalınacak pasajları vesilesiyle «klarinet Ch. da çalıyor» tâbiri kullanılır.

CHALUMEAU (modern)

CHALUMEAUX LITURGIQUE [*şalumǫ litürjik*] (Fr. = âyın kamışı), Hıristiyanlıkta, bazı dinî törenlerde kutsal şarabı emmeye mahsus ve bazan işlemeli veya savatlı olan, içi boş madenî çubuk. IX. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Fransa kırallarının taç giyme ve ölüm anlarındaki takdis törenlerinde kullanılan Ch. L., bugün yalnız bazı Paris kiliselerinde rahip sınıfından kimselerin takdisi âyinlerinde ve papanın bizzat idare ettiği din törenlerinde kullanılmaktadır.

ÇHALUMEAUX (Dinî, XIII. yüzyıl)

CHALYB [*ḫalib*] **LER** (Lat. Chalybes), İlkçağda Küçük Asyanın Karadeniz(Pontos, Pontus) sahilleri gerilerindeki doğu dağlık bölgelerde yaşıyan ve Alarodlar(b. bk.) topluluğundan olan Ḫalüb (Yun. Khalybes, Erm. Ḫalib) veya Ḫalib adlı kavmin Roma İmparatorluğu zamanında kullanılan Latince adı. Bk. ḪALİB'LER.

CHAM [*kam*], Bavyera'da yukarı Pfalz eyaletinde bir *kaza* merkezi. Nüfusu 9 500 (1950) dür. Burada geç Gotik tarzında bir kilise, XIV.-XV. yüzyıllardan kalma bir belediye binası vardır. Ch. da kereste, deri ve dokuma sanayii gelişmiştir. Ch ın adı, tarihte ilk defa 740 ta geçer. Ch. kazasının yüz ölçümü 374 km²; nüfusu 42 700 (1950) dür.

CHAM [*kam*], **Amédée de Noël** (1819-1879), Fransız karikatüristi. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Charlet ve Paul Delaroche'un talebesi olan Ch., 1843 ten itibaren «Charivari» dergisinde çalışmıştır. Ch., İkinci İmparatorluk devrinin politika ve sosyal hayatiyle ilgili pek çok karikatürler yapmıştır.

CHAM veya CHIAM veya TZAAM (Dil.): bk. Ç'AM.

CHAMACOCO [*çamakǫko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Zamucu ailesinin güney grupundan bir dil. Brezilya'nın Bolivya-Paraguay sınırında, Paraguay nehrinin sağ kıyısında, Albuquerque ile Coimbra şehirleri arasında bulunan bir noktadan başlıyarak, güneye doğru, Paraguay'ın kuzey ucundaki St. Olimpo şehrine kadar uzanan bir bölgede konuşulur. Paraguay'ın kıyısında, Puerto Mihanovich'te konuşulan bir lehçesine Hório denir. Eski müelliflerin zikrettiği Caipotorade (veya Caiporade), Tunacho ve Imono kabîleleri de Ch. nun birer lehçesini konuşurlardı. Ch. nun yakın akrabaları, daha doğuda bulunan Tumanahá (veya Tumrabá) ve Ebidoso (veya Ixirá) dilleridir. Bk. ZAMUCU ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHAMAECYPARIS (Bot.): bk. YALANCI SERVİ.

CHAMAEDOREA (Bot.): bk. HAMEDOREA.

CHAMAR (Hint-Tar.): bk. ÇAMAR.

CHAMAV'LAR (Lat. *Chamavi*), bir Germen kavmi. Tacitus'a göre eskiden Rhein (Ren) bölgesinde, Lippe'nin kuzeyinde otururlardı. 100 yılından itibaren doğuya doğru kayarak aşağı Rhein'in kuzeyinde, Lippe ile Yssel arasında, Bructer'lerin hududuna yerleşmişlerdir. Cherusk'larla birlikte Romaya karşı mücadele etmişlerdir. IV. yüzyılda İmparator Iulianus, onları tekrar aşağı Rhein üzerinde bulmuş ve batı taraftan, sonradan Hamoland adını alan bölgeye sürmüştür. Ch., Franklar konfederasyonununda önemli rol oynadıktan sonra, Franklarla kaynaşmış ve kavim olarak adlarını kaybetmişlerdir. Kanunları, Latince olarak Lex Francorum Chamavorum (Ch. Franklarının kanunu) başlığı altında muhafaza edilmiştir.

CHAMBA [*çąmba*], 1. Hindistan cumhuriyetinin Himachal Pradesh kısmında bir bölüm. Lahore'ın aşağı yukarı

241 km kuzeydoğusundadır. Yüz ölçümü 8330 km² ve nüfusu 176 050 (1951; 130 000 i Hindu) dir. Ch., Himalaya dağlarının güney silsilesi olan Sivaliks'ın bulunduğu bölgededir. Burasını Ravi ve Chenab nehirleri sular. Kereste çıkarır, çay ve ipek yetiştirir. Av hayvanları (ayı, pars, geyik, şamoa, yaban keçisi) bakımından zenginliği, birçok avcı ve sporcuları oraya çeker. Devlet XVI. yüzyılda kurulmuştur. Bir zaman Keşmir'e bağlı kalmış, sonradan Moğol imparatorlarının eline geçmiş; fakat fiilen daima muhtarlığını koruyabilmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Sih'lere karşı, başarı ile savunmuştur. 1846 - 1848 de İngiltere hükümeti ile mukavele imzalamış. Doğu Pencap eyaletinde Genel Valiliğe bağlı bir yerli devlet haline gelmiştir.

2. Aynı adı taşıyan bölümün merkezi. Ravi nehrinin yukarı kısımlarında bir geçit içındedir. Nüfusu 7 500 kadardır (1951).

CHAMBAL [*çąmbal*] [Sanskrit Charmwati'den] Hindistanda bir nehir. Jumna (Camna) nın en önemli kollarından birini teşkil eden C., Indore'dan çıkar ve 1 045 km uzunluğunda kavisli bir yol takibettikten sonra Etawah'ın 40 km güneydoğusunda sağ taraftan Jumna'ya dökülür.

CHAMBELLAN [*şãbelã*], (Germence: Chamarlinc), eskiden Fransada Chambrier (Saray nazırı) ye bağlı bir memuriyet unvanı. Ch. lar IX. Louis'nin idaresi altında Chambrier'nin yerine geçerek fiilî saray servisini deruhde etmişlerdir. Nihayet Valois'ların idaresi altında da bir paye memuriyeti haline geldi.

CHAMBER OF COMMERCE [*çeymbîr ıv kǫmîrs*] (İng. = ticaret odası; Ch. of the United States), Amerika Birleşik Devletlerinde işverenler ve müteahhitler derneklerinin genel merkez teşkilâtı. Merkezi Washington'da olan bu müessese, 1912 de Cumhurbaşkanı Taft'ın delâletiyle kurulmuştur. Ch. e, aşağı yukarı 1,4 milyon üyesi bulunan 3100 den fazla oda bağlıdır. Ayrıca sayısı 21 000 i bulan firmalar, dernekler ve münferit üyeler de Ch. ye kavıtlıdır. En önemli yayınları, Washington Report (haftalık dergi), Nation's Business (aylık dergi) Bill Digest (gayrı muayyen zamanlarda çıkar), American Economic Security (yılda 8 defa çıkar) dir.

CHAMBER, THE KING'S [*dhî kingz çeymbîr*] (Lat. camera regis), İngilterede kıral odası, mâbeyn. Ortaçağ sonlarına doğru malî işlerin idare edildiği önemli bir yer. Ch., başlangıçta, değerli eşyaların ve elbiselerin muhafaza edilmesine mahsus, kırala ait bir yatak odasından ibaretti. Bu odanın işini gören «kıral odacıları» (İng. King's Chamberlains) kıralla yakın temas halinde oldukları için, kıral tarafından sık sık bunların fikirlerine müracaat olunur ve salâhiyetli bulundukları işlerde kullanılırlardı. Böylece kıralın odası, alelâde bir yatak odası olmaktan çıkmış, kıralın şahsi işleriyle ve bilhassa malî mahiyetteki âmme işleriyle meşgul olduğu ve mücevherat, para ve evrakın muhafaza edildiği bir daire halini almıştı. Bu suretle sarayda teşekkül eden bu iki resmî daire Ortaçağın ve devrimizin birçok devlet hizmetlerinin, yani nâzırlıkların kaynağı olmuştur. Norman fetihlerinden sonra bu ülkelerin de katılmasiyle bütün İngilterede vergilerin tahsili ve idaresi sebebiyle, kıral odasının yükü arttı; böylece eski kadroya birtakım hukukçular ve rahipler de katıldı. XII. yüzyılda Ch., kıralın şahsından çok, devlete ait malî işlerin idare edildiği bir daire halini ve *excheque*r (satranç tahtası) adını aldı ise de, sarayda ayrıca daha çok, kıralın şahsına ait malî işlerin görüldüğü bir daire olmakta devam etti. Devlete ait malî işlerin idaresi ile ilgili salâhiyet bakımından asıl Ch. ile exchequer arasında daima bir rekabet olmuş, XIII. yüzyıldan itibaren biri kuvvetlendikçe, öteki zayıflamıştır. Exchequer müessesesi, zamanla en önemli salâhiyetleri kendi üzerine alarak Ch. i tesirsiz bir hale getirmiştir. Ch. müessesesinden bugün, mazisinin bir hâtırası olarak fahrî bir pâyeden ibaret olan *Lord Chamberlain*lik kalmıştır.

CHAMBERLAIN [*çeymbîrlin*], eskiden İngilterede hükümdarın hususi dairesine veya hazinesine bakmakla görevli yüksek dereceli bir memur, mabeyinci. Avrupa sarayları Ch. lerinin göğüsleri üzerinde iki altın düğmeye bağlı olarak taşıdıkları altın anahtar veya sadece iki altın düğme, bu görevin aslı hakkında bir fikir vermektedir. Zamanımızda Ch. ler, görevleri sadece fahri veya itibari değilse, hükümdarların ve eşlerinin şahsi işlerine bakarlar. Sarayda, umumiyetle bir başmabeyinci bulunur; İngilterede buna **Lord Great Ch. of England** denilir. İngilterede çok eski devirlerden kalma ve sahibi için büyük bir şeref sayılan bu makam, kırallık mevkiinden sonra altıncı derecede bir makam addedilir. Lord Great Ch. in sarayda kendisine mahsus bir dairesi ve hususi kıyafette hizmetkârları vardır. Kırala saygılarını sunmaya gelen rahipler, piskoposlar ve lordluk pâyesine yükseltildikleri zaman da asîller Lord Great Ch. e bir ücret öderler. Taç giyme töreninde, kırala gömleğini, serpuşunu v. b. bu memur getirir ve o gün kıralı giydirir ve soyar; kıral giyindikten sonra, hizmetinin bedeli olarak, kıraldan yatağını ve bütün eşyasını ister, yemekten önce ve sonra kırala hizmet eder. Toplantı devrelerinde lordlar kamarasının bütün ihtiyaçlarını temin ve Westminster sarayını idare eder, kıralın önünde taşınacak kılıcı, istediği lorda vermekte muhtardır. Lord Great Ch. lik vazifesi, babadan oğula devredilir. Bugünkü sahiplerine 1779 da ölen IV. Lancaster dukasının kızkardeşlerinden intikal etmiştir. Bütün büyük törenlerde Westminster Hall'un ve Court of Requests (mahallî sulh hukuk mahkemeleri başyargıçlığı) ın anahtarları törenle Lord Great Ch. e teslim edilir. Törenlerde kılıcın sağ tarafında ve kıralın hemen arkasında bulunur. The Usher to the Black Rod (Lordlar Kamarası kapıcılar kethudası ve teşrifatçısı) ve Yeoman Usher (Saray hizmetindeki delikanlılar) onun emrindedirler.

CHAMBERLAIN (Üst sıra: Ortaçağ chamberlain'leri; alt sıra: şimdiki Lord Great Chamberlain'leri

The Lord Ch. of the Household veya sadece **Lord Ch.**: Mabeyinin ikinci büyük memuru olup bu da asalet pâyesine sahiptir. Meclis-i Hâs'ta ve iş başındaki hükümette üyedir. Saraydaki vazifesi, yatak odası çevresi hariç olmak üzere, Kıral dairesinin bütün memurlarına nezaret ve onları idare etmektir. Bu memur aynı zamanda kıral saraylarındaki dolapların muhafazasına, yatakların kaldırılmasına, çadırlara, eğlence, musiki, tiyatro ve av işlerine ve kıralın hizmetindeki uşaklara nezaret eder. Avam ve Lordlar Kamarasındaki «Sergeants at arms» adı verilen iki saray memuru, sarayın bütün doktorları, eczacıları, cerrahları, berberleri de ona bağlıdır. Emrindeki memurlara yemin ettiren de odur. «Examiners of plays» denilen iki piyes murakibi de bu yüksek memurun maiyetinde bulunurlar.

The Ch. of London (Londra Ch. i): Chamber of London (Londra Defterdarlığı) a yatırılan şehir parasını kabul ve muhafaza eder. Patron-çırak münasebetlerine nezaret eder ve gerekli vasıfları taşıyan kimselere Londra hemşehriliği hakkı verir; memuriyet süresi bir yıldan ibaretse de umumiyetle yeniden seçilerek vazifesine devam eder.

Kıral saraylarında ne kadar daire varsa, o kadar da Ch. bulunur. Yukarda sözü geçen İngiliz Ch. leri, bunların tipik örnekleridir.

CHAMBERLAIN [*çeymbîrlin*], **Arthur Neville** (1869-1940), İngiliz devlet adamı. Birmingham'da doğmuş, Odisham (Hampshire) de ölmüştür. Joseph Ch. in ikinci oğlu ve Austen Ch. in üvey kardeşi olan Ch., Birmingham'da iş hayatına atılmış, 1915 ten 1916 ya kadar bu şehrin belediye reisliğinde bulunmuş, 1918 de Unionist (b. bk.) milletvekili olmuş, 1922 ve 1931 yılları arasında muhtelif nazırlıklarda bulunmuş, 1931 den 1937 ye kadar Muhafazakâr parti mensubu sıfatiyle Maliye nazırlığı etmiş, 1937 de bu parti tarafından başvekil seçilmiştir. Bu makamda iki yıl, umumi bir harbin zuhurunu önlemeye ve Avrupada mevcut durumu aynen muhafaza etmeye çalışmıştır. 1938 yılı başlarında İtalyanın Doğu Afrikadaki fütuhatını resmen tanımış, Almanya Avusturya ile birleşip Anschluss'u gerçekleştirdiği zaman bu olayı resmen protesto etmekle yetinmiş, Hitler, Çekoslovakyanın sınır bölgesini ilhak etme tehdidinde bulunduğu zaman Berchtesgaden ve Godesberg'de Hitlerle buluşmuş, 1938 yılı Eylülünün 29 ve 30 unda İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya arasında aktedilen Münich paktını imzalamıştır. Sudetenland'ın Almanyaya ilhakı halinde İngiltere ve Fransanın silâhla müdahale etmemeleri şartiyle başka arazi talebinde bulunmıyacağı yolunda Hitler tarafından teminat verilmesi üzerine sözü geçen iki memleket Almanyanın isteğine uymuşlar, Ch. de Londraya avdetinde «Devrimizin sulhu katî olarak temin edildi» tarzında bir demeç vermiştir. 1939 Martında Hitler Praga'yı işgal ederek Münich anlaşmasını ihlâl edince Ch., İngiliz dış siyasetinin istikametini değiştirerek Polonyaya karşı bir tecavüz vukuunda bu memlekete yardım edeceğini bildirmiş ve 3 Eylül 1939 da Almanyaya harb açmak suretiyle bu taahhüdünü yerine getirmiştir. Ch., Almanların Holânda ve Belçikayı süratle istilâ etmeleri ve müttefiklerin Norveç seferinin başarısızlığa uğraması üzerine 10 Mayıs 1940 ta başvekilliği Winston Churchill'e devretmek zorunda kaldıktan sonra Lord President of the Council (b. bk.) sıfatiyle Churchill kabinesine iştirak etmişse de, 3 Ekimde geçirdiği bir ameliyat neticesinde bu vazifeden istifa etmiştir.

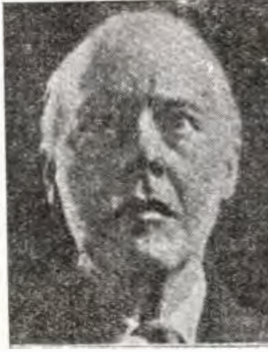

A. N. CHAMBERLAIN

Ch., dış siyasetini savunmak üzere verdiği nutukları 1939 yılında *The Struggle for Peace* (Barış uğrunda mücadele) adiyle bir cilt halinde yayımlamıştır. 1938 de, dünyanın âkıbeti İngilterenin vereceği kararlara bağlı gibi göründüğü bir sırada, her tarafta daima kolundaki şemsiyesile görünen Ch. in siması yatıştırma siyasetinin remzi halini almıştır.

CHAMBERLAIN [*çeymbîrlin*], **Basil Hall** (1850-1935), İngiliz müsteşriki ve Nipponoloğu. Southsea(Hampshire kontluğu) de doğmuş, İsviçrede Cenevre (Genève) de ölmüştür. Fransada, hususi olarak da İngilterede tahsil görmüş, Japon dil ve edebiyatını mükemmel bir şekilde öğrenmiş, Tokyo Üniversitesinde Japon dili ve filolojisi profesörü olmuştur. Japonyayı ve Japon kültürünü Anglo-sakson dünyasına ilk tanıtan müsteşriklerden biridir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Classical Poetry of the Japanese* (Japonların klâsik şiiri) [1880], *A Romanized Japanese Reader* (Latin harfleriyle Japonca okuma kitabı) [1886], *The Language, Mythology, and Geographical Nomenclature of Japan, Viewed in the Light of Aino Studies* (Ayno halkı üzerinde yapılan araştırmaların ışığı altında Japon dili, mitolojisi ve yer adları) [1887], *A Handbook of Colloquial Japanese* (Japon halk dili el kitabı) [1888, 4. bas. 1907], *Essay in Aid of a Grammar and Dictionary of the Luchan Language* (Lu-cu [Ryū. kyū adaları) dili grameri ve sözlüğüne yardımcı malzeme olarak bir kalem denemesi) [1895], *A Simplified Grammar of the Japanese (Modern Written) Language* (Modern Japon yazı dilinin basitleştirilmiş grameri) [2. bas. J. G. McIlroy tarafından, Chicago 1924], *Moji no Shirube, A Practical Introduction to the Study of Japanese Writing* (Japon yazısının etüdüne pratik bir giriş) [1899, 2. bas. 1905], *Things Japanese* (Japon örf ve âdetleri) [1902, 6. bas. 1939], *Japanese Poetry* (Japon şiiri) [1910], *Kojiki or Records of Ancient Matters* (Kociki veya eski olaylar zabıtları) [1932; 712 yılında tamamlanmış olan en eski Japon vekayinamesinin tercümesi). Ch., W. G. Aston ile birlikte İngilterenin en ileri gelen Nipponoloğu olmuş, yerini Oxford profesörlerinden G. B. Sansom (b. bk.) a bırakmıştır.

CHAMBERLAIN [*çeymbîrlin*], **Charles Joseph** (1863-1943), Amerikan botanikçisi. Sullivan (Ohio) da doğmuş, Chicago'da ölmüştür. Chicago Üniversitesinden doktorluk pâyesi almış, 1915 ten itibaren profesör ünvaniyle olmak üzere 1897 den 1929 a kadar Chicago'da hocalık etmiştir. Bitki hücrelerinin yapısı üzerindeki çalışmalariyle tanınan Ch., Chicago Üniversitesine dünyanın en büyük Cycadaceae koleksiyonunu temin etmiştir. Eserleri: *The Living Cycads* (Çağımızda yaşıyan Cycadaceae familyasından bitkiler) [1919], *Gymnosperms: Structure and Evolution* (Açıktohumlular: yapıları ve evrimleri) [1935] v. b.

CHAMBERLAIN [*çeymbîrlin*], **Houston Stewart** (1855-1927). İngiliz asıllı Alman yazarı. Southsea (Portsmouth) de doğmuş, Bayreuth'da ölmüştür. 15 yaşından

H. S. CHAMBERLAIN

itibaren Cenevre Üniversitesinde tabiî ilimler tahsili için geçirdiği dört yıl (1880 - 1884) müstesna, daima Almanya ve Avusturyada bulunmuştur. 1878 de kompozitör Richard Wagner'in kızı Eva ile evlenmiş ve o zamandan itibaren kendini Alman kültürünün tetkikine vermiştir. Almanca olarak Wagner (1896), Kant (1905) ve Goethe (1912) nin biyografilerini yazmıştır. Bunlara rağmen C., her şeyden fazla *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* (XIX. yüzyılın temelleri) [1899 - 1901], başlıklı iki ciltlik eseriyle tanınmıştır. Arthur de Gobineau'nun tesiri altında bulunan bu eserde Alman üstünlüğüne dair ırk teorilerini açıklıyarak modern kültürde kıymet ifade eden her şeyin Almanlardan geldiğini iddia ederek, İsanın muhtemel olarak «Ari» ırkına mensup olmasını kabul etmek lâzım geldiğini söylemiştir. Bu eser, Almanya'nın Nasyonal Sosyalizm ideolojisinin başlıca kaynağı sayılır. İngiltere faşistlerinin sözcüsü Sir Oswald Mosley'nin de fikirlerine kaynak olmuştur. Birinci Dünya Harbi esnasında, Pan - Germanizm felsefesinin en kudretli müdafilerinden biri olan Ch., 1916 da Alman vatandaşlığına geçmiştir.

CHAMBERLAIN [*çeymbirlin*], **Joseph** (1836 - 1914), İngiliz devlet adamı. Londrada doğmuş, Birmingham'de ölmüştür. Sanayici olarak başarı kazanmış, Birmingham'de belediye reisliği yapmış ve şehre sağladığı inkişafla şöhret kazanmıştır. 1876 da Liberal Partiden milletvekili seçilmiş, 1880 - 1885 yıllarında Ticaret vekili olarak geniş bir içtimai ıslahat programı tatbik etmiştir. Unitar mezhebine mensup olup, Gladstone'ın Anglikan Kilisesini devletten ayırmak için sarf ettiği gayretlere katılmıştır. Gladstone'ın, Irlanda muhtariyeti (home rule) hakkındaki siyasetine karşı şiddetle mücadele etmesi, Liberal Partinin ikiye ayrılmasına sebebolmuş fakat Ch., Unionistlerle beraber Muhafazakârlara katılınca, Gladstone'u hezimete uğratmıştır. Ch. sömürgeler vekili olarak, 1895 ten itibaren vekâletini İmparatorluğun merkez bürosu haline getirmiştir. Siyasetinin hedefi, İngiliz İmparatorluğunun Birleşik Amerika Devletleri ve Almanya ile sıkı bir işbirliği yapması idi. Fakat İngiltere ve Almanya arasında bir anlaşma için yaptığı gayretler muvaffak olmamıştır (1898 - 1901). Ch., Sudan'ın askeri yenilgisi, Fransanın Sudan'dan çıkarılması, Boer cumhuriyetlerinin İmparatorluğa katılması ve Avustralya sömürgelerinin birleşmesi gibi işler yapmış veya bunların yapılmasına yardım etmiştir. İmparatorluğun iktisadi birliğini takviye etmek maksadiyle, 1902 den itibaren bir imparatorluk himaye resimleri programı (Tariff Reform) için mücadele etmiş ve hattâ kendisini bu işe daha serbestçe verebilmek için 1903 te hükümetten çekilmiştir. 1906 seçimlerinde serbest ticaret taraftarları ezici bir zafer sağlamıştır. Bundan az zaman sonra Ch., e inme inmiş, her ne kadar siyasi hayattan çekilmemiş ve Avam Kamarasındaki yerini muhafaza etmiş ise de, burada ehemmiyetli rol oynıyamamıştır.

J. CHAMBERLAIN

CHAMBERLAIN [*çeymbirlin*], **Sir Joseph Austen** (1863 - 1937), İngiliz devlet adamı. Birmingham'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Joseph Ch. in büyük oğlu ve Neville Ch. in üvey kardeşi olan Ch., Cambridge ve Berlin Üniversiteleriyle Paristeki École des Sciences Politiques'te okumuştur. 1892 de Parlamentoya girmiş ve ölünceye kadar Unionist Partisi mebusu sıfatiyle orada kalmıştır. 1903-1905 yıllarında Maliye nazırlığı etmiştir. 1915 te Hindistan işleri müsteşarı sıfatiyle harb kabinesine girmiş, 1917 Bağdat seferinin başarısızlığı üzerine istifa etmiş, fakat 1918 de yeniden kabineye girmiş, 1919 dan 1921 e kadar süren ikinci maliye nazırlığında İngilterenin borçlarını ödiyerek devletin malî itibarını sağlamlaştırma yolunu tutmuştur. 1921 de Avam Kamarasında çoğunluk lideri ve Mühr - ü Hâs Lordu olmuştur. 1924 ten 1929 a kadar ikinci Stanley Baldwin kabinesinde hariciye nazırı olmuş, Almanya'nın Milletler Cemiyetine girmesine yardım etmiş (1926) ve Almanya ile Birinci Dünya Harbindeki başlıca hasımları arasında barışın devamını sağlıyan Locarno Paktının imzalanmasına müncer olan gayretlerinden dolayı Stresmann, Briand ve Amerikalı Charles G. Dawes ile birlikte 1925 Nobel Sulh Mükâfatını kazanmıştır. 1929 da Hariciye nazırlığından istifa ettikten sonra 1931 Ekim ayına kadar Amirallik Birinci Lordluğu vazifesini muhafaza etmiş, bu sırada da Briand - Kellog barış paktını desteklemiş, Dörtler Paktına muarız kalmıştır (1933).

J. A. CHAMBERLAIN

CHAMBERLAIN [*çeymbirlin*], **Sir Neville Bowles** (1820 - 1902), İngiliz generali. Rio de Janeiro'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Babası Rio de Janeiro'da İngiltere konsolosu idi. 1837 de Doğu Hindistan Şirketinin hizmetine girmiştir. Afganistan seferlerinde (1839 - 1842) ve Hindistan ayaklanması (1857) sırasında kendini göstermiş; 1857 de, Delhi kuşatmasında ağır yaralanmış, 1872 de korgeneral olmuş, 1875 te de Bengal ordusunun kumandanı olmuştur. 1878 de Kâbil'e gönderilen askerî misyonun başında bulunuyordu. 1886 da emekliye ayrılmış, 1900 de de Fieldmarshal unvanını almıştır.

CHAMBERLAND [*şāberlā̧*], **Charles Edouard** (1851 - 1908), Fransız bakteriyologu. Chilly - le - Vignoble (Fransa) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Paristeki Pasteur Enstitüsünde Pasteur ve Roux ile birlikte asistan olarak çalışmış (1904 - 1908), Pasteur ve Joubert ile birlikte habis ödem (Fr. œdème, *vibrion septique*) i keşfederek patejonik mahiyette anaerobik (Fr. anaérobique = havasız ortamda yaşıyan) bir mikroorganizmanın varlığını ilk defa olarak meydana çıkarmış, üretildikten sonra zayıflatılmış bakterileri Pasteur ve Roux ile birlikte tedavide kullanmış (1880) ve

kanda kuduz virüsleri mevcut olduğunu ispat etmiştir (1884). Eserleri: *Sur l'étiologie du charbon* (Şarbon hastalığının etyolojisine dair) [1880]; *Le charbon et la vacci nation charbonneuse d'aprèe les travaux récents de M. Pasteur* (Şarbon hastalığı ve Pasteur'ün son buluşlarına göre şarbon aşısı) [1883]; *Nouvelle communication sur la rage* (Kuduz hastalığı hakkında yeni tebliğ) [1884] ve *Les eaux d'alimentation dans l'hygiène et les maladies épidémiques* (İçme sularının sağlıkla ve salgın hastalıklarla olan münasebeti); *Description des divers modèles du filtre Chamberland système Pasteur, leur application aux eaux, vins, bières* (Pasteur sistemi çeşitli Ch. filtrelerinin târifi ve bunların su, şarap ve bira için kullanılması) [1885].

Ch. filtresi: Ch. tarafından düşünülmüş olan bu filtre sırsız porselenden yapılmış «Ch. üstüvanesi» denilen bir süzme cihazıdır. Sıvıların tazyikle geçirildiği bu cihazdan yalnız mikroorganizmalar geçebilir. Gözenekleri (mesameleri) L 1, L 2, L 3 işaretleriyle gösterilen muhtelif büyüklükte olabilir.

CHAMBERLAYNE [*çeymbirlin*], **Edward** (1616-1703), Ingiliz yazarı. Odington (Gloucestershire kontluğu) da doğmuş, Chelsea (Londra) de ölmüştür. İngiliz yazarı John Ch. in babasıdır. Oxford'da tahsil etmiş, II. Charles'ın gayrimeşru oğlu Henri Fitzroy ile Danimarka prensi Georg'a mürebbilik etmiş, Kıraliyet Cemiyeti (Royal Society) nin kurucuları arasında bulunmuştur. Eserleri: İngiliz cemiyet ve siyasetine dair bir el kitabı olan *Angliae notitiae or the Present State of England* (Anglia hakkında bilgiler yahut İngilterenin şimdiki durumu) [1669 da çıkan bu eserin 1708 yılında yayınlanan ikinci basımının adı *Magnae Britanniae notitia* (Büyük Britanya hakkında bilgiler), *England's Wants* (İngilterenin ihtiyaçları) [1667) v.b.

CHAMBERLAYNE [*çeymbirlin*], **John** (1666-1723), İngiliz yazarı; Edward Ch. in küçük oğlu olup, babasının eseri *Magnae Britanniae notitia* (Büyük Britanya hakkında bilgiler) ya devam etmiş ve Brandt'in *History of the Reformation in the Low Countries* (Çukur Ülkelerde Reform hareketinin tarihi) adlı eserini tercüme etmiştir.

CHAMBERLAYNE [*çeymbirlin*], **William** (1619-1689), İngiliz şairi ve hekimi. Shaftesbury'de ölmüştür. İç Harbin başında kıralcılar tarafına geçmiş ve İkinci Newbury Muharebesine katılmıştır. Eserleri şunlardır: *Love's Victory* (Aşkın zaferi), [1658] adlı bir trajikomedi; başlıca eseri olup şair Keats'in üslûbuna tesir ettiği söylenilen *Pharonnida* adlı destanî manzum eser; *England's Jubilee: A Poem on the Happy Return of His Sacred Majesty Charles II* (İngilterenin jübilesi: Kutlu Majesteleri II. Ch. in mutlu dönüşü üzerine bir şiir).

CHAMBERLEN [*çæmbirlin*], bazı doktorlar yetiştiren bir İngiliz ailesi. Forseps'i, bu aileye mensup bir doktor (muhtemel olarak [ihtiyar] **Peter Ch.**, 1560-1631) icadetmiştir. Bu alet, iki yüzyıl bir sır olarak bu ailede kalmış ve ancak ifşa etmiyeceklerine emin bulunulan bazı doktorlara, yüksek bir para mukabilinde öğretilmiştir. Aleti icadedenin küçük yeğeni (yeğeninin oğlu) (ihtiyar) **Hugh Ch.**, 1670 te Pariste, Kıralın hususi doktoruna forseps satmağa çalışmış, fakat buna muvaffak olamamıştır. Sonradan aleti Holândada birisine satmış ve alet, bu memlekette tekrar spekülâsyon konusu olmuş, fakat bir zaman sonra ortadan kalkmıştır. Palfyn adında Gent (Gand) lı bir cerrah, forseps'i tekrar icadetmiş ve 1720 de Paris akademisine göstermiştir.

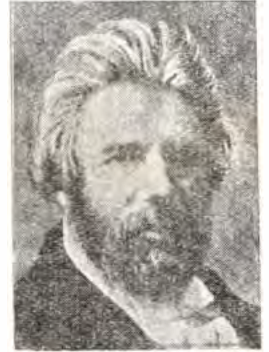
Ch. forsepsi [İng. doğum doktoru Peter Ch. e atfen], Peter Ch. tarafından icadolunup, güç doğumlarda kullanılan ve önceleri gizli tutulan, fakat sonra Ch. (1664-1728) tarafından açıklanan forseps.

CHAMBERLEN [*çeymbirlin*], **Hugh** (1630-1720), İngiliz hekimi. Londrada doğmuştur. «İngiltereyi zengin ve mesut etmek» için tasarladığı plânda, arazi nevinden mülkleri karşılık göstermek suretiyle büyük ölçüde kâğıt para basılmasını tavsiye etmiştir. 1673 te kıralın hekimi idi. *Manuale medicum* (Tıp elkitabı) [1685] adlı bir eser de yazmıştır.

CHAMBERLIN [*çeymbirlin*], **Thomas Chrowder** (1843-1928), Amerikalı jeolog ve öğretmen. Mattoon'da doğmuş, Chicago'da ölmüştür. Öğrenimini, Wisconsin'deki Beloit College'de ve Michigan Üniversitesinde yapmıştır. 1873 ten 1882 ye kadar Beloit College'de jeoloji öğretmenliği yapmış ve bu sırada buzul devri tortularını incelemeye başlamıştır. 1882 de United States Geological Survey (Birleşik Devletler Jeolojik Araştırmaları Dairesi) in buzullar şubesinin başına getirilmiş, 1887 de bu vazifeden istifa ederek Winconsin Üniversitesi başkanı olmuştur. 1892 den 1919 a kadar Chicago Üniversitesinin jeoloji enstitüsü müdürlüğünde bulunmuş, 1894 te Peary Relief Expedition (Peary Kurtarma Seferi) ın jeologu sıfatiyle Groenland buzullarını incelemiştir.

CHAMBERS [*çeymbırz*], İskoçyalı bir yayımcı ve yazarlar ailesi. Firmanın adı: **W. and R. Chambers.**

1. **Robert Ch.** (1802-1871), İskoçyada Peebleshire kontluğunun Peebles şehrinde doğmuş, Saint Andrews'da ölmüştür. 1818 de, Edinburgh'da küçük bir kitapçı dükkânı açmış, bir müddet sonra, 1832 de, büyük kardeşi William ile, W. and R. Chambers firmasını kurmuştur. Bilhassa Edinburgh şehrinin tarihi ve eski eserleri ile ilgilenen Ch., bu konular hakkında türlü eserler yayımlamıştır. Öbür başlıca eserleri şunlardır: *Biographical Dictionary of Eminent Scotmen* (Meşhur İskoçyalılar biyografya sözlüğü) [1832-1835], şöhretini şimdiye kadar muhafaza etmiş olan *Cyclopaedia of English Literature* (İngiliz edebiyatı ansiklopedisi) [2 cilt, 1843-1844; biyografya, tenkidî edebiyat tarihi ve seçilmiş parçalar ihtiva eder; yeni bas. 3 cilt, D. Patrick tarafından, 1901-1903; son bas. J. L. Geddie tarafından, 1923], çok esaslı bir biyografya olan *Life and Works of Robert Burns* (R. B. ın hayatı ve eserleri) [4 cilt, 1851; meşhur İskoç şairinin biyografyası için onun kızkardeşinden o zamana kadar yayımlanmamış olan bilgi toplamıştır]. En önemli eserlerinden biri, kardeşi ile çıkardığı meşhur *Chambers's Encyclopaedia* (Ch. ansiklopedisi) [520 haftalık fasikül halinde çıkan 10 cilt, 1859-1868, ki Brockhaus ansiklopedisinden geniş ölçüde faydalanmıştır; 2. bas. 10 cil, 1888-1892, 3. bas. 1922-1927, 4. bas. 14 cilt + 1 atlas ve en deks cildi, 1950] dir. Darwinciliğin öncülerinden sanılan ve zamanında hararetli münakaşalara yol açan *Vestiges of the Natural History of*

R. CHAMBERS

Creation (Yaradılışın tabiî tarihinin izleri) [1844] başlıklı eserini anonim olarak yayımlamıştır. Eserde, Darwin'in açıkladığı tabiî ayıklanım ve buna dayanan türlenme esası yoktur. Eser daha ziyade, kullanma ve körlenme etkisini nesilden nesile geçiren veraset esasına inanan Lamarckçı bir eserdir.

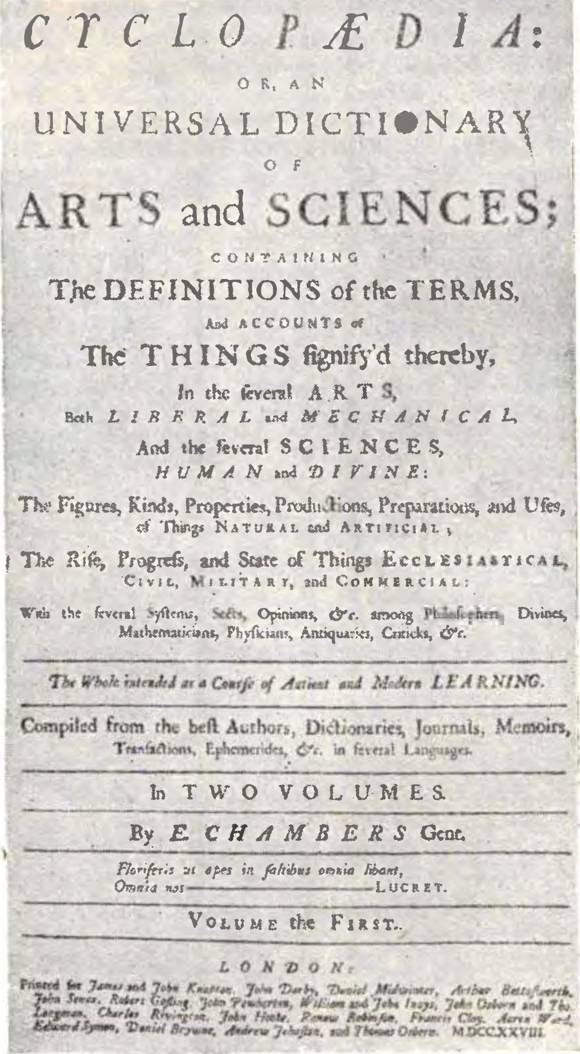
2. **William Ch.** (1800 - 1883), Peebles'ta doğmuş Edinburgh'da ölmüştür. Robert Ch. ın büyük kardeşidir. 1818 de Edinburgh'da bir kitapçı dükkânı açmış, az sonra matbaacılığa da başlamış, kardeşi ile ortak olmuş ve firmanın asıl idarecisi olarak tanınmıştır, 1832 de yayımlamağa başladığı «Chamber's Edinburgh Journal» (Ch. E. dergisi; 1854 ten itibaren «Chambers's Journal of Popular Literature, Science and Arts» [= Ch. ın edebiyat, ilim ve sanat dergisi] adını almıştır), haftalık, ucuz, popüler dergi olarak rağbet görmüştür. Bu başarı üzerine, çıkardığı terbiyevi, popüler eserlerle şöhret kazanan W. and R. Chambers firması kurulmuştur (1832). Ch. yayınevinin çıkardığı yeni eserler arasında şunlar da vardır: *Chambers's Biographical Dictionary* (Ch. biyografya sözlüğü) [1897; yeni bas 1938]; *Chambers's Twentieth Century Dictionary* (Ch. XX. yüzyıl [İng.] sözlüğü) [1901; yeni bas. 1949]; *Chambers's Technical Dictionary* (Ch. teknik sözlüğü) [1940, ilâveli yeni bas. 1943; yeni ilâveli 3. bas. 1958]; *Chambers's Mineralogical Dictionary* (Ch. mineraloji sözlüğü) [1945, yeni bas. 1948]; *Chambers's Dictionary of Scientists* (Ch. ilim adamları sözlüğü) [1951], v. b.

Wm. CHAMBERS

CHAMBERS [*çeymbırz*], **Edmund Kerchever** (1866 - 1934), İngiliz edebiyat tarihçisi. Berkshire'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Ortaçağ İngiliz tiyatrosu ve Rönesans üzerine önemli eserler yazmıştır. Başlıca eserleri: *The Medieval Stage* (Ortaçağ sahnesi) [1903], *The Elisabethan Stage* (Elisabet devri sahnesi) [1923], *Arthur of Britain* (Britanyalı A.) [1930], *English Literature at the Close of the Middle Ages* (Ortaçağın sonunda İngiliz edebiyatı) [1945].

CHAMBERS [*çeymbırz*], **Ephraim** (1680 - 1740), İngiliz ansiklopedicisi ve yazarı. Kendal (Westmorland) da doğmuş, Islington yakınında Canonburg House'ta ölmüştür. Genç yaşta Londraya giderek, matbaacılığa başlamış ve 1728 de, Avrupada model olarak etki yapan ilk modern ansiklopediyi yayımlamıştır. İki ciltlik bu ansiklopedi şu başlığı taşır: *Cyclopaedia or an Universal Dictionary of Arts and Sciences, containing an Explication of the Terms and an Account of the Things Signified thereby in the several Arts, Liberal and Mechanical, and the several Sciences, Human and Divine* (Ansiklopedi veya sanat ve ilimlere ait cihanşümul sözlük. Terimlerin izahını ve türlü serbest ve mekanik sanat kollariyle türlü beşerî ve ilâhî ilim kollarında bu terimlerle ifade edilen şeylerin tarifini ihtiva eder). Her maddenin başında ait olduğu ana madde zikredilmiş, ilgili öbür maddeler de gösterilmiştir. Eserin biraz genişletilmiş 2. basımı 1738, 3. bas. 1739, 4. basımı da müellifin ölümünden bir yıl sonra çıkmıştır (5. basımı 1746). Ch ın ölümünden sonra eser, Fransada yerleşmiş bulunan John Wills tarafından Gottfried Sellius'un da yardımiyle Fransızcaya tercüme edilerek Pariste 1743 - 1745 yıllarında yayımlanmıştır. *Encyclopédie ou Dictionnaire universel des arts et des sciences* (Ansiklopedi veya sanat ve ilimlere ait cihanşümul sözlük) adını taşıyan bu eser, Diderot ile d'Alembert'e bir ilham kaynağı olmuş ve onları *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Ansiklopedi veya ilim, sanat ve zanaatlara ait muhakemeli sözlük) [28 cilt, Paris 1751 - 1772; 5 cilt ilâve, Amsterdam 1776 - 1777; 2 cilt, endeks, Paris 1780] adlı meşhur ansiklopedi (bk. ENCYCLOPÉDIE) yi çıkartmağa sevketmiştir. İlk basımı 1768 - 1771 arasında 3 cilt halinde çıkan *Encyclopaedia Britannica* (bk. BRİTANYA ANSİKLOPEDİSİ) nın başlıca ilham kaynağı da Ch. ın eseridir. Ch. ansiklopedisinin 6. basımı ile ilave cildi (*Supplement*), 1753 te Dr. (sonra Sir) John Hill tarafından çıkarılmıştır. Abraham Rees, 1778 - 1788 yılları arasında, bu ansiklopedinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş (4 cilt ve 4 400 yeni madde) 7. basımını yayımlamıştır (yeni bas. 5 cilt, 1788 - 1791).

CYCLOPÆDIA:
OR, AN
UNIVERSAL DICTIONARY
OF
ARTS and SCIENCES;
CONTAINING
The DEFINITIONS of the TERMS,
And ACCOUNTS of
The THINGS signify'd thereby,
In the several ARTS,
Both LIBERAL and MECHANICAL,
And the several SCIENCES,
HUMAN and DIVINE:
The Figures, Kinds, Properties, Productions, Preparations, and Uses, of Things NATURAL and ARTIFICIAL;
The Rise, Progress, and State of Things ECCLESIASTICAL, CIVIL, MILITARY, and COMMERCIAL:
With the several Systems, Sects, Opinions, &c. among Philosophers, Divines, Mathematicians, Physicians, Antiquaries, Criticks, &c.
The Whole intended as a Course of Antient and Modern LEARNING.
Compiled from the best Authors, Dictionaries, Journals, Memoirs, Transactions, Ephemerides, &c. in several Languages.
In TWO VOLUMES.
By E. CHAMBERS Gent.
Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos ——— LUCRET.
VOLUME the FIRST.
LONDON:
Printed for James and John Knapton, John Darby, Daniel Midwinter, Arthur Bettesworth, John Senex, Robert Gosling, John Pemberton, William and John Innys, John Osborn and Tho. Longman, Charles Rivington, John Hooke, Ranew Robinson, Francis Clay, Aaron Ward, Edward Symon, Daniel Browne, Andrew Johnston, and Thomas Osborn. M.DCC.XXVIII.

E. CHAMBERS: «Cyclopædia» nın başlık sayfası

CHAMBERS [*çeymbırz*], **Raymond Wilson** (1874 - 1942), İngiliz edebiyat tarihçisi. Londrada doğmuş, aynı

yerde ölmüştür. 1925 ten itibaren Londrada profesör olarak çalışan Ch., bilhassa Ortaçağ İngiliz edebiyatı araştırmalarında faydalı eserler vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Introduction to Beowulf* (Beowulf'a giriş) [1921, 1923], *England before the Norman Conquest* (Norman istilâsından önceki İngiltere) [1926], *On the Continuity of English Prose* (İngiliz nesrinin devamlılığı üzerinde) [1932], *Thomas More* (ad) [1935].

CHAMBERS [*çeymbîrz*], **Robert** (doğ. 1881), Amerikalı biyolog. Erzurumda doğmuştur. Kanadalı ana-babadan doğup Türkiye, Kanada ve Almanyada tahsil eden Ch., Münih Üniversitesinden doktorluk pâyesi almış, mikrodisseksiyona ve canlı dokuların zerkedilmesine yarıyan bir alet icadetmiş, 1923-1928 yıllarında Cornell Üniversitesi tıp kolejinde mikroskopik anatomi hocalığı etmiş, 1928 de New York Üniversitesi biyolojik araştırmalar profesörlüğüne getirilmiştir.

CHAMBERS [*çeymbîrz*], **Robert William** (1865-1933), Amerikalı romancı ve ressam. New York'ta doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Resim öğrenimini yabancı memleketlerde yapmış, 1889 da Paristeki Salon de Paris resim sergisine katılmış, 1891 de New York'a dönüşünde, kitap ve dergi ressamı olarak çalışmağa başlamıştır. 1893 te yazarlığa başlamış ve bilhassa romantik tarzda tarihî romanlar yayımlamıştır. En önemli eserleri: *The King in Yellow* (Sarılara bürünmüş kıral) [1895], *Lorraine* (ad) [1898], *The Cambric Mask* (Bez maske) [1900], *The Conspirators* (Suikastçılar) [1900], *Jacket of Cardigan* (Cardigan ceketi) [1901], *The Maid at Arms* (Muhafız kadın) [1902], *The Reckoning* (Hesaplaşma) [1905], *Lole* (ad) [1905], *The Tracer of Lost Persons* (Kayıp kişilerin izini bulan) [1906], *The Fighting Chance* (Savaşan kader) [1906], *The Younger Set* (Gençler) [1907], *The Firing Line* (Ateş hattı) [1908], *The Special Messanger* (Özel Ulak) [1909], *Police!!!* (Polis!!!) [1915], *The Restless Sex* (Huzursuzlar) [1918], *The Hi-Jackers* (Kaçakçı soyguncuları) [1923], *The Drums of Aulone* (A. davulları) [1927].

CHAMBERS [*çeymbîrz*], **William** (1726-1796), İngiliz mimarı. Stockholm'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Çine seyahat ederek bu memleketin bina ve bahçe mimarisini inceleyip öğrendi. Sonra Pariste ve İtalyada Palladianist klâsik üslûp mimarı olarak yetişti. 1755 te Londraya yerleşti ve saray mimarlığına tâyin edildi. İngiliz yapı ve bahçe sanatının önderlerinden biri olup, serbest romantik İngiliz parkını yarattı. *Kew* kıraliyet bahçesindeki değişiklik onun eseridir. Ch. ın en önemli eseri olan Londradaki «Somerset House» sonradan, onun tasarladığı plândan başka türlü tamamlandı. Eserleri: *Designs of Chinese Buildings* (Çin binaları resimleri) [1753], *Treatise on the Decorative Part of Civil Architecture* (Sıvil mimarinin dekoratif kısmı üzerinde araştırma) [1759; 3. bas. 1791], *Plans, Elevations of the Garden and Building at Kew* (Kew'daki bahçe ve binanın plânları, maktaı) [1763. 2. bas. 1769], *Dissertation on Oriental Gardening* (Doğu bahçe mimarisi üzerinde inceleme) [1772].

CHAMBERSBURG [*çeymbîrzbîrg*], Amerika Birleşik Devletlerinde Pennsylvania devletinin güney kısmında, Harrisburg'un 79 km güneybatısında, Franklin kontluğunun merkezi. 1859 da John Brown, karargâhını burada kurmuştu. 30 Temmuz 1864 te Confederate (b. bk.) ler, şehri yakmışlardır. Dokuma fabrikaları bulunan Ch. un civarında meyva yetiştirilir, yapı taşı çıkarılır. Nüfusu 17 212 (1950) dir.

CHAMBERTIN [*şâberte*], Doğu Fransanın Côte-d'Or departmanında, Dijon şehrinin 13 km kadar güneybatısındaki Gevrey-Chambertin komününde, bağlariyle ve aynı adı taşıyan kırmızı bir Burgogne şarabı ile meşhur bir bölge. Burgogne'ın en iyi şaraplarından biri olan Ch. şarabı, çok eskiden beri imal edilmektedir ve rivayete göre de adını ora bağcılarından biri olan Bertin'den almıştır (Ch. < Champ de Bertin = Bertin'in tarlası). Ch. bölgesinde aynı nefasette başka şaraplar da imal edilir.

CHAMBÉRY [*şâberi*] (İt. Ciamberi; Lat. Camberiacum), Güneydoğu Fransadaki Savoie departmanının merkezi. Dağlık bir bölgede ve Leysse nehri vâdisinde bulunan Ch., en önemli turizm merkezlerindendir. Eski Savoia dukalığının başkenti olan Ch. de 1232 yılında yapılmış dukalık şatosu ve Savoie tarihi ve arkeoolojisi müzeleri, makine, dokuma ve giyim eşyası sanayii vardır. Ch. de her yıl ziraat ve sanayi panayırı kurulur. Nüfusu 32 139 (1954) dur.

CHAMBÉRY ŞATOSU

CHAMBEYRON, MONT [*mõ şâberõ*], İtalyan-Fransa sınırında, Fransanın Basses-Alpes departmanında Cott Alplerin'de 3 400 m yükseklikte bir dağ.

CHAMBEZI [*çambezi*], Merkezî Afrikanın güney kısmında, Kuzey Rhodesia'nın kuzeybatısında bir nehir. Tanganyika gölünün güneyindeki dağlık araziden doğan Ch., Bangweulu gölünün güneyinde ve batısında Luapula adiyle devam ederek Kongo (Congo) nehrinin başlıca kaynağını t şkil eder.

CHAMBIGES [*şâbij*], XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşamış Fransalı mimarlar ailesi. Bu aileden en tanınmış olanlar:

1. **Martin Ch.**, Sens ve Beauvais katedrallerinin meşhur transept'lerini yapmış, 1532 de Beauvais'de ölmüştür.

2. **I. Pierre Ch.**, bir öncekinin oğludur; I. François'nın mimarlığında bulunmuş, Fontainebleau'daki Cheval-Blanc sarayında, Mueitte, Challeau ve Saint-Germain-en-Laye şatolarında çalışmış, 1544 te ölmüştür,

3. **II. Pierre Ch.**, Louvre ve Tuilleries saraylarının inşasına büyük ölçüde katılmış Catherine de Médicis için de çalışmış ve Tuilleries ile Louvre'u birleştiren Büyük Galeri'nin bir kısmını yapmıştır. Lesdiguières pavyonunun alt katını yapan da bu mimardır.

CHAMBIRA [*çambira*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren ve tek başına bir aile teşkil eden Simacu dilini konuşan bir oymak. Huambisa da denilen bu oymak, Peru Ekvador sınırında Marañón'un sol kollarından olan Chambira nehri kıyılarında, Pastaza ile Tigre kolları arasında konuşulur. Bk. SIMACU ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHAMBLEY [*fort şæmbli*] **FORT**, Kanadada Richelieu nehrinin süratle aktığı noktanın aşağı tarafında, bir

Fransız kalesinin bulunduğu yerde, 1775 te İngilizler tarafından kurulan karakol. Amerikalılar 1775 te Kanadayı istilâ ettikleri sırada 20 Ekimde burayı ele geçirmişler ve 1776 baharında geri çekilirken de yakmışlardır. Karakolun bulunduğu yerler, şimdi Kanadanın tarihî - millî parklarından biridir.

CHAMBON - FEUGEROLLES [*lı şãbǭ fögrǫl*] **LE,** Fransanın Loire departmanında, Saint - Etienne şehrinden 6 km uzaklıkta, arrondisman derecesinde bir kanton merkezi. Pilot dağının eteğinde, Vachérie çayı ile Loire nehrinin bir kolu olan Ondaine çayının birleştikleri noktada bulunan Ch. - F. de demir ve çelik fabrikaları vardır. Ch. - F. ün nüfusu 15 653, dört komünlü kantonunki 39 450 dir.

CHAMBONNIÈRES [*şãbonyęr*], **Jacques Champion, Seigneur de** (1600 sıraları - 1672), Fransız bestecisi ve sembalisti. 1600 sıralarında muhtemelen Pariste doğmuş, 1672 sonlarına doğru aynı yerde ölmüştür. 1640 dan itibaren babasının yerine XIV. Louis'nin sarayında kıraliyet orkestrasının sembalisti olarak çalışmıştır. Ch., Clavecinist okulunun kurucusudur. Öğrencileri (d'Angelbent. Couperin, Bègue, Cambert, Hardel ve diğerleri) bu okulun yetiştirdiği önemli müzikçilerdir. Ch. in piyano kompozisyonları *Pièces de clavecin* (Klâvsen parçaları)[2 cilt, 1670; yeni bas. 1926] Fransayı aşarak devrinin piyano üslûbunu tesir altına almıştır.

CHAMBORD [*şãbǫr*], 1. Merkezî Fransanın kuzeyinde, Loiret - Cher departmanında, Blois'nın 17 km kadar doğusunda bir köy. Burada I. François tarafından yaptırılmış olan büyük şato, Rönesans prensiplerinin Ortaçağ Fransız mimarisi tipine tatbikini temsil eder. Şatonun başlıca özelliğini, koni şeklinde külâhlarla örtülü ve çatı pencereleriyle mücehhez 20 m çapındaki büyük yuvarlak kuleler teşkil eder. Orta kuledeki iki merdiven, iki insanın birbirine rastlamaksızın inip çıkmalarına imkân verecek tarzda inşa edilmiştir. Orta kulenin tepesinde kafes şeklinde bir fener vardır. Şimdi Fransız hükümetinin malı olan şatoda 440 odadan başka, 1200 at alabilecek ahırları vardır.

CHAMBORD ŞATOSU

2. Fransanın Loir - et - Cher departmanında, Blois arrondismanının Bracieux kantonunda bir orman. Loire nehrinin sol kıyısında bulunan ve adını meşhur şatodan almış olan Ch. ormanı 4 563 hektarlık bir sahayı kaplar. 30 km den fazla uzunlukta bir duvarla çevrilidir.

CHAMBORD [*şãbǫr*], **Henri Charles de Bourbon, Comte de**(1820 - 1883), Bordeaux dukası, Fransız saltanat müddeisi. Pariste doğmuş, Viyana civarında Frohsdorf'ta ölmüştür. X. Charles'ın torunu Berry dukasının babasının ölümünden sonra doğan oğlu, Bourbon hanedanının sonuncu mümessili idi. 1830 Temmuz ihtilâlinden sonra Avusturyada kaldı ve burada 1851 de Frohsdorf'un idaresine memur edildi. X. Charles'ın 1836 da ölümünden sonra, mutaassıp hanedan taraftarları Ch. u, V. Henri unvaniyle kıral ilân ettiler. Öte yandan yine bir kısım hanedan taraftarının yardımiyle amcası Angoulême dukası (ölm. 1814), XIX. Louis adı altında kendisini kıral ilân etmişti. 1871 de Fransız Millet Meclisinde monarşist bir ekseriyet meydana geldiği zaman Orléan'ların son kuşağının başı olan Paris Kontu da Kont Ch. u yegâne saltanat müddeisi olarak tanıdı. Fakat Ch., trikoloru (Fransız bayrağı) ve meşruti idareyi kabul etmekten çekindi. Böylece de Fransız monarşisinin tekrar kurulmasını imkânsız hale getirdi. Ch. nin çocuğu yoktu.

CHAMBRAY [*şãbrę*], **Jacques - François de** (1687 - 1775), Fransız denizcisi. Evreux'de doğmuş, Malta'da ölmüştür. Malta şövalyeleri üstad - ı - âzamı (Grand - Maître) iken 1707 de Cezayirlilerin muhasara ettiği Oran'ı kurtarmaya gönderilen kuvvetlere katılmış, 1731 de Malta şövalyeleri donanması başkumandanlığına getirilmiş, Dimyat körfezinde Türk donanmasiyle çarpışmıştır. 1749 dan 1759 a kadar Malta'nın kuzeybatısındaki Gozzo adasında kendi hesabına yeni bir şehir inşa ettirmiştir. Kalelerden biri hâlâ Ch. nin adını taşımaktadır.

CHAMBRIER [*şãbriẹ*], Fransada kıral veya senyör hazinesini muhafaza etmekle görevli memur. Ch. lik görevi Carolingler ve hattâ Merovingler devrinde vardı. Bu görev XIII. yüzyıl sonunda hemen hemen fahrî bir pâye halini aldı ve iş mabeyine mensup ikinci sınıf memurlar tarafından görülmeye başlandı. XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Bourbon hanedanında kalan bu memuriyeti 1527 de I. François, Bourbon dukasının elinden alarak oğulları Henri ile Charles'a verdi ve Charles'ın ölümünden sonra da (1545) lâğvetti.

CHAMBRUN [*şãbrǭ*], **Louis - Charles, Comte de** (1875 - 1952), Fransız devlet adamı ve yazarı. Washington'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Berlin (1901), Washington (1903 ve 1918), Petersburg (1912), Londra (1917), İstanbul (1920 ve 1922), Atina (1924) ve Viyana (1926) büyükelçiliklerinde ve başka vazifelerde bulunmuş, 1928 de Ankaraya, 1933 te Romaya büyükelçi tâyin edilmiş, 1935 Fransız - İtalyan anlaşmalarını ve Stresa Konferansını hazırlamıştır. Ankaradaki büyükelçiliği zamanında, Lausanne antlaşmasından çıkarılıp Pariste görüşmelere konu olan Osmanlı borçları meselesi üzerinde anlaşmaya varılmış, Adana - Mersin hattının satın alınması vesilesiyle Türkiye ile Fransa arasında çıkan anlaşmazlık da halledilmiştir. Eserleri arasında, *L'Esprit de la diplomatie* (Diplomasinin ruhu) ile *Ataturk et la Turquie nouvelle* (Atatürk ve yeni Türkiye) [1939] dikkati çeker. Ch., 1946 da Fransa Akademisi üyesi olmuştur.

CHAMELEON [*kameleon*], Centaurus burcunun aşağı tarafında olup Johann Bayer tarafından tarif edilmiş bulunan bir burç.

CHAMFORT [*şãfǫr*] (asıl adı: **Nicolas - Sébastien Roch**; 1741 - 1794), Fransız yazarı. Clermont (Auvergne) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Genç yaşında kendisini hiciv kabiliyeti ile tanıtmış, *La jeune Indienne* (Genç Hintli kız) [1764] adlı bir komedi yazmış ve Molière ile

La Fontaine hakkında birer methiye kaleme almıştır (1769; 1774). *Mustapha et Zeangir* (Mustafa ve Cihangir) [1775] adlı trajedisi ile kıralın ve Marie-Antoinette'in gözüne girmiştir. Fakat Ch. un adını unutturmıyacak olan eseri, kötümser, realist, fakat kalenderce bir hayat felsefesine tercüman olan *Pensées maximes et anecdotes* (Düşünceler, özdeyişler ve fıkralar) tur. Birçok sözleri bugün Fransız dilinde atasözü gibi kullanılmaktadır. Fransız İhtilâlini takip eden Terreur devrinde, acı, fakat «esprit» ile dolu sözleri dolayısiyle takibata uğradığından, kendini öldürmeye teşebbüs etmiş, ancak kendini yaralıyabilmiş ve uzun azaplardan sonra ölmüştür.

CHAMICURO [*çamikuro*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren büyük Aravak (Arawak) ailesinin Tacana grupundan bir dil. Ailenin bir adacığı halinde, Kuzey Peru'da Marañón nehri havzasında konuşulur. Pano, Tupi-Guarani ve Cahuapana dil aileleriyle çevrilidir. Son zamanlara kadar bu dil Pano ailesinden sayılırdı. Bk. ARAVAK ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHAMIER [*çæmiîr*], **Frederick** (1796-1870), İngiliz kaptanı, tarihçisi ve romancısı. Londrada doğmuş, Watham Abbey (Essex kontluğu) de ölmüştür. 1809 da Kıraliyet Bahriyesine girmiş, 1827 de emekliye ayrılmış ve emekliliğinden 23 yıl sonra kaptanlık pâyesi almıştır. Eserleri: *Life of a Sailor* (Bir denizcinin hayatı) [1832], *Ben Brace, the Last of Nelson's Agamemnons* (Nelson'un Agamemnon'larının sonuncusu Ben Brace) [1835), *The Saucy Arethusa* (Arsız Arethusa) [1836], *Jack Adams* (ad) [1838], *Tom Bowling* (ad) [1841] ve deniz hayatına ait başka romanlar. Ch. ayrıca 1837 de William James'ın *Naval History of Great Britain from the Declaration of War by France in 1793 to the Accession of George IV. (1822-1824)* [1793 te Fransanın harp ilân etmesinden IV. George'un tahta çıkışına kadar İngilterenin denizcilik tarihi, (1822-1824)] adlı eserini yayımlamış ve olayları 1827 yılına kadar devam ettirerek bu eseri genişletmiştir. 1848 de Pariste bulunmuş ve 1849 da *Review of the French Revolution* (Fransız İhtilâline bir bakış) unu yayımlamış ve Fransa, İsviçre ve İtalyaya yaptığı seyahatinin intibalarını *An Unsentimental Journey through France, Switzerland and Italy* (Fransa, İsviçre ve İtalyada müsbet bir bakışla gördüklerim) adlı eserinde toplamıştır.

CHAMILLARD [*şamiyār*], **Michel de** (1652-1721), Fransız devlet adamı. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. XIV. Louis zamanında bazı büyük devlet hizmetlerinde ve bu arada maliye ve millî müdafaa nazırlıklarında bulunmuştur. Dürüstlüğü ile şöhret kazanmış ise de gerek maliye, gerekse askerlik alanlarındaki başarısızlıkları çok tenkide uğramıştır.

CHAMINADE [*şaminad*], **Cécile** (1861-1944), Fransız kadın piyanisti ve bestecisi. Pariste doğmuş, Monaco'da ölmüştür. Başlıca eserleri: *Callirhoé* (ad) [1888], bir perdelik bale; *Première suite d'orchestre* (Birinci orkestra süiti); *Pièces romantiques* (Romantik parçalar, piyano ve orkestra için konser parçaları) [1892]; *Les Amazones* (Amazonlar; romantik senfoni); koro için ve oda müziği için parçalar; birçok piyano parçaları ve *L'Anneau d'argent* (Gümüş yüzük); *Viens mon bien-aimé* (Gel sevgilim); *Le Jardinier de l'amour* (Aşk bahçıvanı) ve bazıları rağbet görmüş başka melodiler.

CHAMIR (Dil.): bk. HAMÎR.

A. von CHAMISSO

CHAMISSO [*şamiso*], **Adalbert von** [asıl adı: **Louis Charles Adelaide de**] (1781-1838), Fransız asıllı Alman şairi ve tabiiyecisi. Champagne'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Çocuk iken, Fransa İhtilâlinin sebebolduğu karışıklıklar neticesinde, bütün servetini kaybetmiş olan ailesiyle birlikte Almanyaya kaçmıştır. 1796 da Berlinde kıraliçenin paj (içoğlan) ı olarak saraya girmiş, 1801 de de bir Prusya alayında teğmen olmuştur. Ordu hizmetinde hayal kırıklığına uğrayan Ch., kendini filolojik ve felsefi tetkiklere vermiş, bazı Berlinli arkadaşları ile birlikte «Der grüne Musenalmanach» (Yeşil ilham perileri takvimi) isimli bir dergi çıkarmıştır. İnsan ve şair olarak Ch., mürebbiye Céres Duvernay'ye olan bahtsız aşkının tesiriyle olgunlaşmıştır. 1806 da Weser askerî seferine ve Hameln kalesinin terk ve teslimine iştirak etmiştir. O günlerde hüküm süren hüzünlü havanın tesiriyle, *Adalberts Fabel* (A. nin masalı) ile Tieck'in, *Oktavian* (ad) başlıklı eserindeki üslûbunu taklit eden ve romantik bir dram olan *Fortunati Glücksäckel und Wunschhütlein* (Fortunatus'un talih torbası ile istek şapkacığı) [1806] adlı iki eseri yazmıştır. Masal, Epiktetos'un fikirlerini işliyen derin bir hikâyedir. Dram ise ancak yazarın ölümünden sonra (Kossman tarafından 1895 te) yayımlanmıştır. 1807 sonbaharında Prusya ordusundan ayrılarak kendini ilme vermiş; 1809 da bir Fransız gymnasium (b. bk.) unda hocalık etmek ümidiyle Fransaya gitmiştir. 1811-1812 yıllarında Madam de Staël'in Coppet (Lausanne civarında) deki kâşanesinde kalarak botanik tetkiklerine başlamış, bunlara 1812 sonbaharında Berlin Üniversitesinde devam etmiştir. Kurtuluş harbleri esnasında Ch. vatansızlığını idrak ederek bu duygunun hüznü ile, realist tasvirlerinden dolayı çok dikkate şayan *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* (P. Schlemihl'in mucizeli hikâyesi) başlıklı masalı yazmıştır (1814). Hemen hemen bütün dillere çevrilen bu eser, yazara dünya çapında bir şöhret kazandırmıştır. 1815-1818 yıllarında Ch. Ruslar tarafından «Rurik» gemisinde tertibedilen ve Otto von Kotzebue'nun idaresinde bulunan bir dünya gezisine katılmıştır. Bu seyahati çok zarif bir dil ile tasvir etmiştir. Bu eseri XIX. yüzyılın en güzel seyahatnameleri arasındadır. Dönüşünde Berlindeki nebatat bahçesinde asistan olarak hizmete girmiş, sonra da aynı müessesede Herbarium (kurutulmuş nebat koleksyonu) müdürlüğüne terfi etmiştir. Üniversite ise ona 1819 da «Doctor honoris causa» (b. bk.) ünvanını vermiştir. Aynı yılda Antonie Piaste adındaki bir kızla evlenmiştir. Bundan sonra, uzun zaman ikinci derecede kalan şairlik kabiliyeti ön plânâ geçmiş ve *Die Wunderkur* (Mucizeli iyileşme) [1825], *Der Wunderdoktor* (Mucize yapan doktor) [1828], adlı iki sahne eseri yazmıştır. Bu eserler muvaffak olmamışsa da tam olgunluk çağına giren lirik şairliği, onu birden bire Alman halkının en sevilen şairi haline getirmiştir.

1832 den itibaren «Deutscher Musenalmanach» (Alman ilham perileri takvimi) in idaresine katılmıştır. Lirik şair olarak Ch. başlıca Goethe ile Uhland'ın tesirinde kalmıştır; alaylı şiirlerinde Bürger'ın izleri görülür; Heine'nin tesiri

de hissedilir. İçtimai ve siyasi bir renk taşıyan şarkıları (şiirleri) nda Béranger'nin tesiri vardır. Bu Fransız şairini Ch. tercüme de etmişti. Baladlarının kaba mevzuları ve korkunç tesirleri Ch. da Romantizmin tesirini gösterir. Halk arasında çok sevilen *Frauen - Liebe und Leben* (Kadın aşkı ve hayatı) başlıklı hissî şiirler külliyatı, sanat bakımından en zayıf eserleri arasındadır. Şiir sanatında en büyük maharetini terzina (kafiye: aba bcb cdc .) lı şiirlerinde göstermiştir. İçtimai problemleri *Die alte Waschfrau* [İhtiyar çamaşırcı kadın] ve tekniğin mucizelerini (*Das Dampfross* [Buharlı at] ta) başlangıçtan beri şiire sokmuştur. Schlechtendal'le işbirliği yaparak, Orta Amerikaya yapılan Schiede - Deppe (1828 - 1829) ve Ehrenberg (1836) seferlerinde toplanılan bitkileri tasnif ve tarif etmiştir. Bilim alanında en büyük muvaffakiyeti, Thaliacea'ların üremesinde nesil değişiminin keşfidir. Ch. nun eserleri Hitzig (1836), Palm (1864, mektuplariyle), Koch (1883), Walzel (1892, biyografyasiyle), Tardel (1907), Sydow (1907) tarafından yayımlanmıştır.

CHAMITIQUE [*kamitik*] veya **KHAMITIQUE** veya **HAMITIQUE** (Fr.): bk. HAMÎ ve HAMÎ - SAMÎ - KUŞÎ DİLLER.

CHAMONIX [*şamoni*] veya **CHAMOUNI** [*şamuni*], (1922 den beri resmen: **Chamonix - Mont - Blanc**[*şamoni mõblã*]), Fransanın Haute - Savoie departmanında bir turizm merkezi. Bonneville'den 57 km mesafede olan Ch., Mont-Blanc masifinin eteğinde. Arve nehrinin üzerinde olup, 10 9 - 1050 m yükseklikte dir Nüfusu, 5100 (1946) dür. Vallée de Ch. (Ch. vâdisi). Col de Balme adını taşıyan ve İsviçre sınırına çok yakın bulunan geçitten (2204 m) itibaren, 24 km boyunca güneybatı istikametinde, Les Houches'e yakın bulunan Arve boğazına kadar uzanır. Bir zamanlar Les Monts Maudit (uğursuz dağlar) adı altında nefretle anılan bu yerin muhteşem manzaraları, 1741 de Wyndham ve Pococke adlarını taşıyan iki İngiliz tarafından tanıtılmış, sonradan (Saussure 1760) incelenmiştir. Ch., dağ ve buzul gezileri çıkış noktasıdır Aynı adı taşıyan kanton dört nahiyeden ibaret olup, nüfusu 5770 dır.

CHAMONIX

CHAMORRO (Etnogr., Coğ. ve Dil.): bk. ÇAMORRO.

CHAMOUN, Camil'e: bk. ŞAMUN, Kamil.

CHAMP D'ASILE [*şãdazil*], 1817 de. başlarında General Rigaud ile General Lallemand'ın bulunduğu Napoléon taraftarı sürgünlerin Texas'taki Trinity nehri boylarında kurdukları tahkim edilmiş koloni Bu Fransız grupunun Mexico şehrine göz koydukları ve Napoléon'u St. Helena adasından kurtarmak tasavvurunda oldukları rivayetlerinin çıkması üzerine, İspanyalılar, tahkimat işlerini henüz bitirmiş bulunan sürgünleri oradan uzaklaşmak zorunda bırakmışlar, onlar da ilkin Galveston adasına gitmişler, sonra Louisiana'ya yerleşmişlerdir.

CHAMP DE LA FÉDÉRATION[*şã dı la federasyõ*] (Federasyon Meydanı). 14 Temmuz 1790 da kutlanmış olan birinci Fédération (Federasyon) dan itibaren, Fransız İhtilâli süresince Parisin Champ de Mars (b. bk.) meydanına verilen ad.

CHAMP DE MAI [*şã dı me*] (Mayıs Meydanı), Fransada, İmparatorluk Anayasasını tâdil etmeye mahsus olup «Acte additionnel aux Constitutions de l'Empire» diye anılan ek maddeler için yapılan plebisitin neticesini ilân etmek üzere Napoléon tarafından tertibedilen büyük toplantı. Bütün seçim bölgelerinden gelen delegeler Parisin Champ de Mars (b. bk.) meydanında toplanmışlar, Tours şehri başpiskoposunun idare ettiği dinî âyinden ve Başşansölye Cambacé ès'in oylamanın neticesini (1 300 000 lehte. 4 206 aleyhte [Şansölye bu iki rakamın toplamından çok fazla olan çekimserlerin sayısını bildirmemiştir]) bildirmesinden sonra, törene başkanlık eden Napoléon, anayasaya sadakat yemini etmiş, memleketin dış durumu ile ilgili bir nutuk söylemiştir.

CHAMP DE MARS [*şã dı mars*] (Mars Meydanı), Pariste, evvelce bostan yeri iken bugün güzel bir gezi halini almış olan geniş bir düzlük. 1 km uzunluğunda ve 500 m genişliğinde olan bu meydan sırasiyle harb okulu talimgâhı, millî toplantılar yeri ve siyasetgâh olarak kullanılmıştır. 1867 Dünya Sergisi (Exposition Universelle) burada kurulmuştur. Meydanın bir ucunda Eiffel kulesi, öteki ucunda da harb okulu (Ecole Militaire) vardır.

CHAMP DU MENSONGE [*şã dü mã sõj*], (Lat. Cempus Mentitius, Campus Mendacii = Yalan Meydanı. Alm. Lügenfeld), 24 Haziran 833 te Papa IV. Gregorius ile görüşmeye gitmesinden faydalanan Fransa Kıralı Dindar Louis (Louis le Pieux) nin oğullarının, orduyu kıral aleyhine çevirdikleri ihanet yeri. Bu ihanet neticesinde kıral yenilerek oğullarına teslim olmuş ve tahttan indirilmiştir. İlkin Campus Rubeus (= Kızıl Meydan; Alm. Rothfeld) denilen Ch. du M., bazılarına göre, Cernay civarındaki Ochsenfeld (= Öküz Meydanı) e, bazılarına göre ise, Colmar, Bennwihr, Sigolsheim ve Voges dağları arasında bir yerde idi. Ch. du M un Hausen yakınlarındaki Rothlaeublen'de olduğunu ileri sürenler de vardır.

CHAMPAGNE [*şãpañ*] (Lat. *campania*), açık, ağaçsız, ekseriya ziraat ve hayvan yetiştirilmesine elverişli arazi. Fransada birkaç bölge bu adı taşımakla beraber,

CHAMPAGNE BAĞLARI

bunların başlıcası Fransanın eski (Büyük İhtilâlden önceki) eyaletlerinden biri olup Kuzey Fransanın tabiî bir bölgesi ni teşkil eder. Oise nehrinin üst yatağı ile Meuse nehrinin orta yatağından itibaren, güneye doğru, Yonne nehrine kadar, bazı yerlerde takr. 100 km genişliyerek takr. 200 km uzanır; bilhassa şimdiki Ardennes, Marne ve Aube departmanlarını ve bunlara yakın bölgeleri içine alır. Bu geniş bölge, iki bölgeye ayrılır: batıda Ch. Pouilleuse (bitli Ch.) ile bunun doğusunda, merkezleri aynı bir kavis halinde uzanan Ch. Humide (rutubetli Ch.). Bunların birincisi, suyu geçiren tebeşir (Üst tebeşir) tabakalarından, ikincisi ise alt tebeşirin su geçirmez kum ve ödtaşlı tabakalarından teşekkül eder. Ch. Pouilleuse, stepimsi, kuru, koyunların otlamasına elverişli, nüfusu az bir bölgedir. Mensucat sanayii de vardır. Ch., kendi adını taşıyan şarapçılıkta şöhret kazanmıştır. Şaraplık üzümlerin yetiştiği bağlar, bilhassa üçüncü zamandan kalma kenar topraklardaki güneşli yamaçlar üzerinde yetişir (Epernay). Ch. Humide ise, fundalık, ormanlık topraklardan ibaret, nehirler, bataklıklar ve gölcüklerle kaplı bir bölge olup, hayvan yetiştirilmesine elverişlidir. Bu bölgenin kenarında, müsait kavşak noktalarında bulunan şehirlerde bir taraftan Ch. Pouilleuse'den elde edilen yünler, diğer taraftan da Jura'dan gelen demir madenleri işlenir.

Eski Ch. eyaleti, (adına Lat. olarak Campania denirdi) iki bölgeye ayrılırdı: Haute-Ch. (Yukarı Ch.), Basse Ch. (Aşağı Ch.). Bunların birincisi Perthois, Rémois ve Rethélois vilâyetleriyle Reims, Epernay, Rethel ve Sedan şehirlerini içine alırdı. İkincisi ise, dar mânada Ch. adını taşır ve Vallage, Bassigny ve Sénonais vilâyetleriyle Troyes, Châlons-sur-Marne, Langres ve Sens şehirlerini içine alırdı. En eski zamanlarda Ch., Keltlerin yakın akrabaları olan Belga'lar tarafından iskân edilmiş bulunuyor ve birçok devletlere ayrılıyordu: Senones (Sens), Tricasses (Troyes), Meldi (Meaux), Remes (Reims), Catalauni (Châlons), Lingones (Langres). Meroving'ler devrinde Ch. dukalık, Karolingler devrinde de bir kontluk olmuştur. Bu kontluk Robert le Fort (Kuvvetli R.) un oğlu Eude de France (Fransalı E.) ın idaresi altında, 854 te babadan oğula miras olarak intikal eden bağımsız bir arazi olmuştur. X. yüzyılda Ch., Karolingli Vermandois hanedanının 1019 da da Blois kontu Eude (1019-1037) ün eline geçti. Bu zat, Lorraine ile Bourgogne'u istilâ eden ve imparator olmağa çalışan meşhur bir maceracıdır. Eude, 15 Eylül 1037 de Bar-le-Duc'ü muhasara ederken öldürülünce, halefleri - Blois veya Thibaud hanedanı - Ch. ve Brie kontluklarını zengin ve müreffeh bir ülke haline getirmişlerdir. Bu kontların en ünlüleri şunlardır: kontluğu nihai şekilde yeniden teşkilâtlandıran II Thibaud (1125-1152), Henri le Libéral (Hürriyetçi Henri) (1152-1181) ve bilhassa Chansonnier yani şarkı şairi IV. Thibaud (1201-1253). Bu sonuncu zat Castilla'lı Blanca'yı desteklemiştir. XIII. yüzyılın en samimî şairlerinden biridir. IV. Thibaud'nun oğlu III. Henri öldüğü zaman, kontluğu damadı Güzel Philippe'e bırakmış, bu zat ise, Fransa kıralı olunca, kontluğu Fransa ile birleştirmiş ve XII. yüzyıldan itibaren Ch. ve Brie kontluklarını idare etmiş, zengin ve müreffeh bir hale getirmiştir. Bu hanedan eskiden Troyes kontları unvanını taşırdı. Kont IV. Thibaud 1234 te Navarre'ı miras almıştır. 1284 te Navarre ve Ch. kontesi I. Jeanne, Fransa kıralı Güzel Philippe'le evlenmiştir. Jeanne (ölm. 1305) ve onun oğlu X. Louis (ölm. 1316) nin halefi olarak Louis'nin kızı II. Jeanne, Ch. kontesi olmuştur. II. Jeanne 1336 da haklarını Fransa kıralı VI. Philippe'e terk etmiş ve bunun üzerine Ch., 1361 de nihai olarak Fransa taciyle birleştirilmiştir.

Birinci Dünya Harbinde Ch. da dört muharebe cereyan etmiştir: 1. Aralık 1914 - Mart 1915; 2. 25 Eylül - 16 Ekim 1915; 3. 27 Mayıs - 7 Haziran 1918; 4. 26 Eylül - 15 Ekim 1918. Bunlardan birinci ile ikinci, Müttefikler için başarısız geçmiş üçüncüde bir kısım arazi geri alınmış, dördüncüde ise Fransızlar, İtalyanlar ve Amerikalılar Aisne nehrine ve Argonne dağlarının kuzey kenarlarına kadar sokulmuşlardır.

DİL. Ch. lehçesi (Fr. champenois), komşuları olan Lorraine (lorrain; merkezi: Nancy), Franche-Comté ve Alsace (franc-comtois; merkezi: Besançon) ve Bourgogne (bourguignon; merkezi: Dijon) lehçeleri ile birlikte, Fransızcanın Kuzey lehçeleri grupu (anılanlardan başka: Kuzeybatı: normand, anglonormand, maine; Kuzeydoğu: picard, artois, wallon; Batı: saintongeais, poitevin, aunisien, angoumois, gallot, angevin, touraine; Güney: bourbonnais, berrichon, nivernais; Merkez: Île-de-Français [veya francien], percheron, orléanais) nun Doğu alt-grupunu teşkil eder (öbür gruplar: lyonnais, dauphinois, vaudois, neuchâtelois, valasien ve savoyard lehçelerinden meydana gelen Güneydoğu veya Franco-Provençal grupu ki, müstakil bir Roman dili olan Provençal [Provence dili, langue d'oc; yerli dilde: Prouvenço] dili ile asıl Fransızca, yani Kuzey Fransızca (langue d'oil) arasında bir geçiş teşkil eder; Provence dili sınırı çizgisi batıda Bordeaux yakınlarından başlıyarak kuzeye doğru bir kavis yaptıktan sonra Saint-Étienne'e iner, oradan da yine güneye doğru sarkarak İtalyan sınırına varır; Franco-Provençal grupu, St. Étienne den, bir taraftan kuzeye, İsviçreye; öbür taraftan da güneye, İtalyaya doğru çizilen kavislerin kapsadığı arazide kalır).

Merkezleri Troyes ve Reims şehirleri olan Ch. lehçesinin Doğu grupu içerisindeki yeri kuzeybatı olup, doğusunda lorrain, güneyinde bourguignon, güneydoğusunda da franc-comtois lehçeleri vardır. Kuzeyi Belçikaya, batı sınırı da, tamamiyle, Merkez grupundan Île-de-France lehçesine dayanır. Île-de-Français veya francien lehçesi, edebî Fransızcanın kaynağı olduğu için, Ch lehçesi, Doğu lehçeleri içerisinde edebî dile en yakın olanıdır. VII. yüzyılda Chrestien de Troyes ile Villehardouin, XIII. de Joinville, XVII de La Fontaine ile Cardinal de Retz, XVIII. de Diderot, XIX. da Taine, Rimbaud v b., Ch. lehçesi sahasında doğup büyümüşler, bunlardan Chrestien de Troyes tamamiyle champenois lehçesini kullanmıştır. Bu lehçe ile bourguignon, Umumi Fransızcanın eski devirlerde mahallî lehçe çeşnisini kazanmış olan bir şeklinden dallanmış olsalar gerek. Buna karşılık bourguignon lehçesi, lorrain ve franc-comtois lehçeleriyle birlikte, coğrafî durumlarından dolayı, bazı Germanizmler muhafaza ettikleri halde, champenois'da bu tesir çok daha azdır. Bu bakımdan champenois, daha içerlerde, Île-de-Français'nin güneybatısında bulunan ve edebî Fransızcaya yakın olan berrichon (merkezi: Bourges) ve orléanais (merkezi: Orléans) lehçesine yaklaşır.

Ch. lehçesini edebî Fransızcadan ayıran başlıca vokal hususiyetleri şunlardır: 1. Aşağı Latincedeki serbest vurgulu *a* vokali Langue d'oc'ta *a* olarak kaldığı (meselâ, Aş. Lat. *cantare*, Prov. *cantar* = şarkı söylemek), Langue d'oil'de de *e* ye çevrildiği (Eski ve Mod. Fr. *chanter*) halde, champenois'da ve bütün Doğu grupunda *ei* şeklinde diftonglaş-

mıştır (champ. *chanteir*). 2. Aşağı Latincedeki açık *e* vokali Langue d'oc'ta *e* olarak kalmış (meselâ, Aş. Lat. ve Prov. *mel* = bal), Langue d'oïl'de ie şeklinde vokalleşmiş (Eski ve Mod. Fr. *miel*), Merkez bu *ie* yi şimdiye kadar muhafaza etmiş, fakat Doğu (champenois dahil) bunu XIII. yüzyılda *ie* > *ye* > yi yoliyle *i* ye çevirmiştir (champ. *mil*). 3. Aşağı Latincedeki kapalı *e* Langue d'oc'ta aynen kalmış (meselâ, Aş. Lat. ve Prov. *tela* = bez), Langue d'oil'de *ei* şeklinde diftonglaşmış (Eski Fr. *teile*). XII-yüzyılda Merkezde (Î.e-de-Français) ve Doğuda (champenois dâhil) *ei* > *oi* olmuşsa da (Mod. Fr. ve champ. *toile*), Merkez damaksıl *l* önünde *ei* yi muhafaza ettiği halde, Doğu bu durumdaki *ei* leri de *oi* ya çevirmiştir (Mod. Fr. *merveille*, fakat champ. *mervoille* = harika). 4. Aşağı Latincedeki kapalı *o* Langue d'oc'ta aynen kalmış (meselâ, Aş. Lat. ve Prov. *flor* = çiçek), Langue d'oïl'de *ou* şeklinde diftonglaşmışsa da yazıda o veya u (Eski Fr. *flor* ve *flur*) ile gösterilmiş, XIII. yüzyılda Merkezde *öu*>*ö* sesi (yazıda: eu) ne çevrildiği halde (Mod. Fr. *fleur*), Doğuda *ou* şeklini muhafaza etmiştir (champ. *flour*). 5. XIII. yüzyıldan itibaren Doğu (ve Kuzeydoğu) lehçesinde, bazı hallerde, vokallerden sonra parazit bir *i* türemiştir: meselâ, Eski Fr. *frere* Mod. *frère* = kardeş, fakat champ. *freire*; Eski Fr. *uncore*, Mod. Fr. *encore* = daha hâlâ, fakat champ. *encoire*; Eski ve Mod. Fr. *plus* = daha, fakat champ *pluis*; Eski ve Mod. Fr. *visage* = çehre, fakat cham. *visaige*. Bk. FRANSIZ DİLİ, ve ROMAN DİLLERİ.

CHAMPAGNE CASTLE [*şæmpeyn kæsıl*], Cathkin Peak, Güney Afrikada, Drakensberg sıra dağlarının en yüksek tepesi (1660 m).

CHAMPAGNY[*şãpanyi*] **Jean Baptiste Nompère de** (1756 1834), Fransız devlet adamı ve diplomatı. Roanne'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Bahriyede hizmet ettikten sonra Etats Généraux meclisine asılzadeler mebusu seçilmiş, sonra sırasiyle Viyana elçiliğinde (1801-1804), Dahiliye (1804-1807), ve Hariciye (1807-1811) vekilliklerinde bulunmuş, 1813 te senatör, 1819 da Cadore Dukası olmuştur. Küçük oğlu **François-Joseph-Marie-Thérèse, Comte François de Cadore** (1804-1882) üç kısımdan müteşekkil değerli bir Roma tarihi yazarak 1869 da Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

CHAMPAIGN-URBANA [*şæmpēn ırbænī*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Doğu Illinois'in Champaign kontluğunda bir şehir. Decatur'un 69 km kuzeydoğusundadır. Champaign ile birlikte bir çift şehir teşkil ederler; Illinois Üniversitesi iki şehrin ortak kurumudur. Ch. Demiryolu atölyeleri vardır ve bir endüstri merkezi olduğu gibi, ortasında bulunduğu çiftçilik bölgesinin pazar yeridir. Ch. in nüfusu 39 563 (1950) tür; Ch.-U nınki ise 62 400 dür.

CHAMPAIGNE [*şãpeny*] **veya CHAMPAGNE** [*şãpañ*], **Philippe de** (1602-1674), Flaman okulunun en büyük ressamlarından biri. Bruxelles'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1612 de Parise gitmiş, 1628 de ana kıraliçenin ressamı olmuştur. Paristeki Luxembourg sarayının süsleme işlerinde çalıştıktan sonra Saint-Jacques mahallesi Carmelitleri için dinî konuda çeşitli resimler XIII. Louis için bir tablolar serisi yapmış. Richelieu'nün gözde ressamı ol-

Ph. de CHAMPAIGNE

muş, bu zatın sarayını ve Sorbonne'un kubbesinin süslemelerini yapmış, ayrıca portre resimlerinde büyük başarı kazanmıştır. 1648 de kurulan Resim Akademisinin ilk üyelerinden olan Ch., karısı ile çocuklarının birçoğunun ölmesi üzerine kendini tamamen dine vermiş ve son kızının girdiği Port-Royal manastırına izafeten kendisine «Port-Royal ressamı» denilmiştir.

Sanat tarzında Flaman ve Fransız okullarının etkisi hissedilen Ch., hayret edilecek derecede bol eser vermiştir. Ch. de, ne Rubens'in dolup taşan zenginliği, ne de Pous-

Ph. de CHAMPAIGNE «Mère Catherine Agnès Arnauld ile kızkardeşi Catherine de Sainte-Suzanne» (Louvre Müzesi)

sin'in bilgisi ve büyüklüğü vardır; fakat, onun çizgileri, temiz ve tabiata bağlılığı kuvvetlidir. Fırça darbeleri tabiî ve zorlamasız, renkleri ferah ve yumuşak, fakat biraz yeknesaktır. En önemli eserleri: Sorbonne'un kubbesindeki resimler, «XIII. Louis'in adağı» (Notre Dame katedrali için yapılan bu tablo şimdi Caen şehrindedir); Saint-Germain l'Auxerrais'daki «Meryem Ananın göğe çıkması», «St. Germanus» ve «St. Vincentius» Paris Belediye Sarayı (Hôtel de Ville) ndaki «Samiriyeli kadın»; Val-de-Grâce'taki «Magdalena, İsa'nın ayaklarında»; Vincennes'deki «Pirene sulhu» ve «Kıralın evlenmesi»; Pontoise hastahanesindeki «İnmelinin iyi edilişi»; Parisin Saint-Séverin kilisesindeki «St. Iosephus» ve «St. Genoveva»; Louvre müzesindeki «İsa'nın son akşam yemeği», «Rahibeler» ve kendi portresi; Rouen katedrali için bir «Nativité» (İsa'nın doğuşu); Lamoignon'un, XIII. Louis'nin, Anne d'Autriche'in, Richelieu'nün, Port-Royal manastırı rahibeleriyle münzevilerinin portreleri.

CHAMPARAN (Coğ.): bk. ÇAMPARAN.

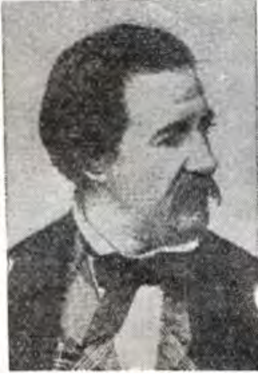
CHAMPAUBERT [*şãpober*]. Fransanın Marne departmanında Epernay şehrine 24 km uzaklıkta, arondisman derecesinde bir komün. Burada 10 Şubat 1814 te I. Napoléon'un kuvvetleri, General Olsufiev komutasındaki Rus ordusunu yenmiştir. Nufusu 200 kadardır.

CHAMPETIER DE RIBES [*şãpītye dī rib*], **Henri** (1882-1947), Fransız devlet adamı. Antony (Seine departmanı) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Avukat olarak hayata atılan Ch., Démocrates Populaires (Halk-demokratları) partisi üyesi (1924 1934); sonradan senatör olmuştur. 1929 ile 1940 arasında birkaç defa devlet vekilliği etmiştir. 1942 de Résistance (mukavemet) hareketindeki faaliyetinden dolayı tevkif edilmiştir. 1946 da Nürnberg'de

müddeiumumi, sonradan da Mouvement Républicain Populaire (Cumhuriyetçi Halk Hareketleri Partisi) partisinden senatör olmuştur. Aralık 1946 da Cumhuriyet şûrası'na üye olmuştur.

CHAMPETIER [*şampītyę*] **TORBASI,** rahim ensesi (cervix uteri) ni genişletmek maksadiyle kullanılan ve gümüş veya kauçuktan yapılan konik torba. Mucidi, Fransız kadın hastalıkları mütehassısı Camille Lousi Antoine Champetier de Ribes (1848 - 1935) in adiyle anılır.

CHAMPFLEURY [*şāflöri*] **Jules** [asıl soyadı: **Fleury - Husson**] (1821 - 1889), Fransız romancısı Laon'da doğmuş Pariste ölmüştür. Realizm mektebine reislik etmiş olan Ch. nin başlıca eserleri şunlardır: *Chien - Caillou* (Çakıltaşı köpek) [1847], *Confessions de Silvius* (S un itirafları) [1849], *Les Bourgeois de Molinchart* (M. burjuvaları) [1855], *Les Souffrances du professeur Delteil* (Prof. D. in çektikleri) [1857], *Les Amoureux de Sainte - Périne* (S. - P. âşıkları) [1859], *Les Oies de Noël* (Noel kazları) [1853], *Le Violon de faïence* (Fayans keman) [1862], *Monsieur Tringle* (Bay T.) [1866], *Fanny Minoret* (ad) [1882]. Ch. ayrıca birkaç pantomima; Balzac Henri Monnier, Le Nain'ler ve Latour hakkında pek değerli incelemeler, karikatür ve halk resimleri (imagerie populaire) ne dair tetkikler ve seramik sanatı hakkında derin bir inceleme mahsulü olan şu eserleri yayımlamıştır: *Histoire des faïences patriotiques sous la Révolution* (Fransız İnkilâbı devrindeki vatanî mevzulu fayansların tarihçesi) [1896], *Bibliographie céramique* (Seramik bibliyografyası) [1881]. Ch., Sèvres seramik fabrikaları müdürlüğünde de bulunmuştur.

J. CHAMPFLEURY

CHAMPIGNY - SUR - MARNE [*şāpinyi sür marn*] veya sadece **CHAMPIGNY,** Kuzey Fransada Seine departmanında, Parisin doğusunda, Nogent - sur - Marne'ın güneydoğusunda ve Marne nehri üzerinde bir şehir. Paris banliyösündedir. Burada, 1870 Alman Fransız Harbinde Paris şehrinin müdafaası için ve General Auguste Ducrot'nun idaresinde yapılan savaşlarla ilgili anıtlar vardır. Makine ve kimyevi maddeler endüstrisi kurulmuştur. Nüfusu 36 903 (1954) tür.

CHAMPION [*şāpyō*], **Pierre - Honoré** (doğ 1880), Fransız bilgini. Pariste doğmuş. Ecole des Chartes'da tahsil etmiştir. Eserleri: *Charles d Orléans* (ad) *François Villon* (ad), *Histoire poétique du XVe siècle* (XV. yüzyıl şiir tarihi) [1922]; küçük bir harb romanı olan *Françoise au calvaire* (Françoise'ın çektikleri) [1924], Ch. a Fransız Akademisinin Broquettre - Gonin büyük mükâfatını kazandıran ve bir inceleme olan *Ronsard et son temps* (Ronsard ve zamanı) [1925], *Louis XI. Dauphin, le Roi* (XI. Louis, veliahtliği ve kırallığı) [1927].

CHAMPIONNET [*şāpionę*], **Jean Antoine Etienne** (1762 - 1800), Fransız generali. Valence'ta doğmuş, Antibes'te ölmüştür. Generallığe ihtilâl devrinde yükselen Ch., Almanya ve Felemenk'e karşı açılan seferlerde General Pichegru ve General Hoche'un takdirlerini kazanmış, 1798 de Fransa himayesindeki Roma Cumhuriyetini Napoli, İngiliz ve Avusturya kuvvetlerinin hücumundan korumak vazifesiyle Roma ordusunun başına getirilmiş ve bu işi pek güç şartlar içinde başarmıştır. Napoli'yi zaptederek Napoli Cumhuriyetini kurmuş, fakat tatbik ettiği sert idare bu şehirde kargaşalığa sebep olduğu için vazifesinden alınmıştır. Ertesi yıl Napoléon Ch yi, Alp ordusu komutanlığına tâyin etmiş; fakat teşkilât ve teçhizatça zayıf olan bu ordu art arda yenilmiş, Ch de istifa etmiştir.

CHAMPLAIN [*şæmp'ę̄n*], büyük kısmı Amerika Birleşik Devletlerinin New York ve Vermont bölümleri arasında, 10 km lik kuzey kıyıları da Kanadanın Quebec vilâyetinde bulunan bir göl. Kuzey - güney istikametindeki uzunluğu 201 km kadardır, genişliği 800 m ile 24 km arasında değişir. Yüzölçümü 1.154 km² olup, denizden yüksekliği de 300 m dir. 1609 da Kanada valisi Samuel Champlain tarafından keşfedildiği için göle bu ad verilmiştir. Ch. en büyük tonajda gemilerin girmesine yetecek kadar derindir. Suları Richelieu veya Sorel nehri ve Chambly kanalı vasıtasiyle kuzeydeki Saint Lawrence (Fr. Saint Laurent) nehrine akar. Güney ucu bir kanalla Hudson nehrine bağlı olan Ch. gölü, Montreal şehrinin dört beş km güneyindeki bir noktadan New Yorka kadar Saint Lawrence nehri ile Atlantik Okyanusu arasında su yolu irtibatını sağlar. Ellıden fazla adası olan Ch., birçok ırmakların suyunu alır. Kıyı manzaraları pek boştur. Gölün 32 km kadar doğusunda Green Mountain (Yeşil Dağ) sıradağları, batıda Adirondaks masifi vardır. Ch. de yayın, tirsi ve turna gibi balıklar pek boldur. Gölün başlıca limanı Burlington, diğer önemli şehirleri Rouses Point, Plattsburg, Port Henry, Crown Point ve Whitehall'dur. Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere arasındakı harblerde bu göl birçok askerî harekâta sahne olmustur. Gölü aşarak Crown Point (New York) ve Chimney Point (Vermont) şehirlerini biribirine bağlıyan büyük bir köprü 1929 da açılmıştır.

CHAMPLAIN [*şāplę̄*] **Samuel veya Samuel de** (1567 - 1635), Fransız seyyahı ve kâşifi. Brouage (Saintonge)da doğmuş, Quebec (Fr Québec, Kanada) te ölmüştür. İspanya hesabına Antil adalarına ve Orta Amerikaya bir seyahat yapmış, sonra Dieppe valisi hesabına Kanadadaki Saint-Laurent (İng. Saint Lawrence) nehri boyunca Saint - Louis şelâlesine kadar ilerlemek suretiyle o zamanlar Nouvelle-France (Yeni Fransa) denilen Hudson körfezinden Mississipi'ye kadar olan bölgeyi ziyaret etmiştir. Fransaya dönüşünde Kıral IV. Henri'yi Kanada'da bir sömürge kurmaya ikna etmiş ve Kanadadaki Acadie veya Yeni İskoçya vilâyeti valisi için yaptığı birçok seyahatlerde Quebec şehrini kurmuş (16 8) ve Kuzey Amerikadan Çine doğru bir yol keşfetmek maksadiyle Saint - Laurent nehrinin üst mecrası boyunca birkaç inceleme gezisi yapmıştır. 1615 te yerli Kızılderilileri Hıristıyanlaştırmak üzere Franciscus'çu (Fr. Franciscain) rahipleri getirtmiş ve memleketin içinde Huron ve Ontario göllerine kadar ilerlemiştir. 1620 de Kanada

S. de CHAMPLAIN

umumi valisi olan Ch , Quebec şehrini tahkim etmiş ve bu sayede 1628 de şehri kuşatan İngiliz kuvvetlerinin hücumlarına bir yıl dayanabilmiş, fakat 1629 da teslim olmuştur. 1632 de imzalanan Saint-Germain-en-Laye antlaşmasiyle Quebec'in Fransaya geri verilmesi üzerine 1633 te Ch. tekrar Kanadaya umumi vali olarak gönderilmiş ve eserine devam ettiği sırada, orada ölmüştür. Ch., Kanada müstemlekesinin gerçek kurucusu sayılmaktadır. Ch. birkaç eser de yazmıştır: *Traité de Navigation* (Denizcilik anakitabı) [1632], *Voyages* (Seyahatler). Ch. nin 1599 ve 1629 yılları arasında yaptığı deniz yolculuklarını ve keşiflerini anlatan bu son eser Kanadada birkaç defa basılmıştır.

CHAMPMESLE [*şāmẹl*], **Charles Chevillet** (1645-1701), Fransız tiyatro yazarı ve sahne artisti. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1666 da Marie Ch. (b bk.) ile evlenmiş, 1669 dan itibaren Parisin muhtelif tiyatrolarında karısiyle birlikte oynamıştır. Burjuva yaşayışını temsil eden komedileri *Oeuvres* adiyle 1742 de yayımlanmıştır

CHAMPMESLÉ [*şāmẹl*], **Marie Desmares, Dame** (1642-1698), Fransız trajedi aktrisi. Rouen'da doğmuş, Auteuil'de ölmüştür. Tiyatro yazarı Charles Ch. (b. bk) nin karısı olan Marie Desmares ilk olarak 1669 da Paristeki Marais tiyatrosunda oynamış, sonra 1670 te Hôtel de Bourgogne tiyatrosunda Racine'in *Andromaque* trajidisindeki Hermione'u temsil etmiş, bu piyesin son iki perdesinde gösterdiği olağanüstü başarı seyircileri ve bilhassa piyesin yazarını heyecandan heyecana sürüklemiştir. Racine en güzel trajedlerinin bazılarını onun için yazmış ve Bérénice, Athalie, Monime, Iphigénie, Phèdre gibi en güzel rollerin temsilini ona vermiş ve müstesna bir güzelliği olan bu kadına derin bir aşkla bağlanmıştır. Otuz yıllık sahne hayatı olan Ch. e başarı sağlıyan âmiller aşk ve ihtiras gibi duyguları ifade etmekte gösterdiği kudret ve en soğukkanlı insanları bile coşturup ağlatacak derecede tesirli sesi olmuştur. La Fontaine *Belphégor* romanını ona ithaf etmiş, Boileau da şiirleriyle onu ebedileştirmiştir.

Marie CHAMPMESLÉ

CHAMPNEYS [*çæmpniz*] **Basil** (1824-1935), İngiliz mimarı ve güzel sanatlar yazarı Lichfield (England) de doğmuştur. Rahip ve yazar William Weldon Ch. ın oğludur. Mimarlığı Cambridge Üniversitesinde ve mimar John Prichard'dan tahsil eden Ch., ilkin yaptığı okul ve kiliselerle dikkati çekmiştir. Plânını çizdiği binalar arasında şunlar vardır: Cambridge'deki Arkeoloji Müzesi ve başka binalar, Manchester'daki Ryland Kütüphanesi, Oxford Üniversitesinde, Harrow'da ve Londrada bazı yapılar. Edebî eserlerinin bazıları: *A Quiet Corner of England* (İngilterenin sakin bir köşesi) [1875], *Henry Merrit, Art Criticism and Romance* (Henry Merrit'te sanat tenkidciliği ve hayal) [1879], *Coventry Patmore, Memoirs and Correpondence* (C. P., hâtıra ve mektupları) [1900].

CHAMPOISEAU [*şāpuazọ*], **Charles-François-Noël** (1830-1909) Fransız konsolosu. Edirnede bulunduğu sırada Trakyanın Ege kıyısı açıklarındaki Semadrek (veya Semadirek: Yun. Samothraki) adasında kazı yapmak üzere Fransa hükümetinden malî yardım sağlamış, yazıtlar ve barölyefler keşfetmiş ve bugün gemi şeklindeki kaidesiyle birlikte Louvre Müzesinin Daru merdivenini süsliyen meşhur Zafer (Yun. Nike) heykelini de meydana çıkararak, bunun 1878 de Fransaya götürülmesini sağlamıştır.

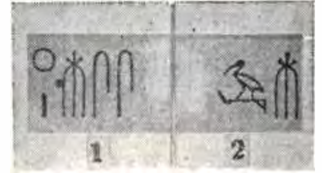
CHAMPOLLION [*şāpolyọ̄*] **Jean François** (1790-1832; büyük kardeşi Ch.-Figeac [aşağıya bk.] tan ayırdedilmek üzere **Le Jeune** [= «Genç»] diye anılır), Fransız Egyptoloğu. Güneybatı Fransanın Figeac [Lot depart.) şehrinde doğmuş Pariste ölmüştür. Tarihin kaydettiği genç yaşta ölen en büyük «dâhi çocuk» lardan biri olduğu gibi Mısır hiyerogliflerini çözen ve Egyptolojiyi kuran da odur Kardeşinin yanında yetiştikten sonra, 10 yaşında iken, 1801 de, Grenoble lisesine girmiş, ertesi yıl eline tesadüfen hiyeroglifli bir yazıt geçmiş ve bu yazının sırrını çözmek, bu çocuğun emeli olmuştur. 1807 de, henüz 16 yaşında iken Grenoble Akademisinde eski Mısırın yer adları hakkında bir muhtıra okumuş ve Kıptî (Copte) dilinin, Eski Mısırcanın devamı olduğunu, bu dilin gramer yapısiyle birlikte açıklamıştır. Aynı yıl Parise gitmiş, 1807-1809 yıllarında Silvestre de Sacy'den doğu dillerini öğrenmiştir; ve hiyeroglifler hakkında çıkan yazıları takibederek, meseleye iyice nüfuz etmiş, 1809 da, 18 yaşında iken Grenoble Üniversitesine tarih profesörü tâyin edilmiş, Bonapartçı temayülleri olduğu için 1816 da vazifesine son verilmiştir. Figeac'a dönerek lise öğretmeni olmuş, 1817 de Grenoble'a giderek şehrin İlimler Akademisinde kütüphaneci olmuş, ayrıca bir okulu da idare etmiş, 1818 de Rosine Blanc ile evlenmiştir. 1820 de vazifesine yine son verilmesi üzerine, Ch., 1821 de, kendisini daima teşvik eden büyük kardeşinin yanına, Parise gitmiştir. Daha 12 yaşında iken Latinceyi, Yunancayı, İbrancayı ve Arapçayı öğrenmiş bulunan Ch., Koptçadan sonra Eski Mısırcanın hiyeroglif, hiyeratik ve demotik yazı sistemlerini ele almış, bunların tek bir yazı sisteminin devirlere göre türlü çeşitleri olduğunu anlatmış (genç yaşta yazdığı eserler için aşağıya bk), yazıt ve papirus'ları incelemiş ve aynı konu üzerinde çalışan yaşlı bilginlerden çok daha ileri bir mertebeye erişmiştir. 1799 da Nil deltasındaki Rosetta (Arap. Raşid; daha eski adı; Bolbitine) mevkiinde, istihkâm kazdıran Fransız subayı Bouchard tarafından meydana çıkarıldıktan sonra, Napoléon harbleri sırasında, 1802 de Londradaki British Museum'a götürülen «Rosetta taşı» (b bk.) nın bir kopyası ile J. W. Bankes'in 1815 te Nil'deki Philai adasında bulduğu kırmızı granit dikilitaştaki iki dilli (hiyeroglif ve Yunan) yazıt (Ptolemaios'la karısı Kleopatra'ya bir dilekçe) Ch. için çok verimli olmuştur. M. Ö. 27 Mart 196 da Mısırın genç kı-

J. F. CHAMPOLLION

ralı V. Ptolemaios Epiphanes'in şerefine olarak Mısır rahipleri tarafından Memphis'te yayımlanan bir emrin Eski Mısırca (hiyeroglif ve demotik yazılarla alt alta) ve Yunanca metinlerini ihtiva eden bir siyah bazalt taşın üzerindeki yazıtta, uzun çalışmalardan sonra Ch., 1818 de Kıptî ve Yunan dillerinin yardımiyle Eski Mısırcanın bazı zamirlerini tesbit edebilmiş (Koptçanın yardımiyle ilk okuduğu kelime: *Yerep* [ılmî transkripsiyon: *jrp*] = «şarap», krş. aynı mânada Kopıça *ērep*); 21 Aralık 1821 de, Rosetta taşındaki hiyeroglif işaretlerin sayıca Yunanca kelimelerin 3 misli olduğunu, ortaya çıkardıktan sonra, hiyeroglif sistemin tamamiyle «fikir yazısı» (idéogramme) olmadığını, fonetik-alfabetik unsurlar da ihtiva ettiğini anlamıştır. Bunun üzerine hiyeroglif metinde kıral (ve firavun) adlarının «fişek» (cartouche) şeklinde bir çember içine alındığını görerek ve Yunanca metindeki karşılıklariyle mukayese ederek *Ptolemaios* adının Mısırca şekli olan *Ptolmis* (ilmî transkrip.: *ptwlmjs*) i «fişek» te çözebilmiş, buradan öğrendiği p, t, o, l, m, i, s harflerini Ocak 1822 de *Kleopatra* (Eski Mısır-ilmî transkrip.: *ḳljwpᵃdıᵃ*) ve *Alexandros* (Eski Mısır-ilmî transkrip.: *ᵃlksjndrs*) «fişek» lerine tatbik ederek onları da çözmüş, f a z l a olarak k, ḳ, ε, n, ɜ (e, a) harflerini de meydana çıkarmış, sonra Philippos, Arsinoe, Berenike, Tiberius, Domitianus, Germanicus, Traianus, Hadrianus, Antoninus, *kaisaros*, *autokrator* v. b. adları da çözmüş, Mısır alfabesinin 25 harfini bulmuş, (14 Eylül 1822 de firavun adlarından *Re-mss* (Ramses) ile *Thout-ms* (Thout-mosis) i de elde ettikten sonra, kardeşine giderek, tıpkı Arkhimedes'in «Eureka» (buldum!) sı gibi «je tiens l'affaire!» (meseleyi hallettim!) diye bağırmıştır. Bunun üzerine Ch. 27 Eylül 1822 de Kıraliyet Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisinin daimî sekreteri Baron Bon-Joseph Dacier'ye buluşunu meşhur *Lettre à Monsieur Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques* (B. Dacier'ye fonetik hiyeroglif alfabesi hakkında mektup) [jübile bas. H. Sottas tarafından, 1922] ile bildirmiştir. Ch., aynı konu üzerinde çalışan ve muammanın bir kısmını olsun açıklamış bulunan ilim adamlarından S. de Sacy (1802 demotik kısımda geçen Yunanca adlar) nin İsveçli diplomat-müsteşrik Åkerblad (1803, demotik harflerin listesi, v. b.) in ve bilhassa İngiliz hekimi ve fizikçisi Thomas Young (1816, *Ptolemaios-Ptolmis* adında geçen hiyeroglif harflerin fonetik değerleri) ın bu sahadaki çalışmalarından ne dereceye kadar faydalandığını belirtmediği için ilim dünyasında şiddetle tenkid edilmiştir (bk. HİYEROGLİF, ve MISIRCA, ESKİ); böyle olmakla beraber Ch. bugün Egyptolojinin hakiki kurucusu olarak tanınmakta ve kabul edilmektedir. Ch., hiyeroglif sistemini tam olarak 2 yıl sonra *Précis du système hiéroglyphique des anciens Egyptiens* (Eski Mısırlıların kullandığı hiyeroglif sisteminin özeti) [1824, 2. bas. 1828] adlı eserinde açıklamıştır; bunda bazı ufak tefek yanlışlar varsa da, esas bakımdan hâlâ sağlam bir eser olarak kabul edilmektedir. Sistemin «fikir yazısı» unsurları da ihtiva ettiğini öğrenmiş bulunan Ch., 1825 te III. Amenophis'in kısa bir yazıtını; 1827 de, İtalyada bulunan bir dikilitaştaki güç bir metni; 1828 de de, II. Ramses'in M. Ö. 1288 de Kadeş'te Hititler üzerine kazandığı büyük zaferi terennüm eden hiyeratik papirus (Sallier papirusu) metnini doğru olarak çözebilmiştir. 1824-1826 da Ch., Fransa kıralı X. Charles'ın emriyle İtalya müzelerinde (Torino Floransa, Roma, Napoli) bulunan Eski Mısır eserlerini, bu arada Torino'da Sardinya hükûmetinin satın aldığı Drovetti kolleksiyonunu incelemiş, dönüşünde (1826). H. Salt ve Anastasy kolleksiyonlarının da satın alınmasiyle Louvre'da kurulan Mısır müzesi müdürlüğüne getirilmiş, 1827 de bunun kataloğunu hazırlamıştır. 1828-1830 yıllarında yine kıralın emriyle, talebesi Ippolito Rosellini ile birlikte Mısırda araştırmalar yapmış, 1830 da Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiş 1831 de Collège de France'ta onun şerefine kurulan Egyptoloji kürsüsüne profesör tâyin edilmiştir. 1832 de Rosellini ile birlikte, Mısırdan getirilen malzemeyi yayımlarken, 41 yaşında beyin kanamasından ölmüştür. Devlet, Ch. un kardeşi Ch.-Figeac'ı onun çıkmamış eserlerini yayımlamaya memur etmiştir (1834-1848). Ch. un öbür başlıca eserleri şunlardır: *L'Égypte sous les Pharaons* (Firavunlar devrinde Mısır) [2 cilt, 1814; eski Mısır'ın yalnız coğrafyası ele alınmıştır], *Sur l'écriture hiératique* (Hiyeratik yazı hakkında) [1821], *Sur l'écriture démotique* (Demotik yazı hakkında) [1822], *Panthéon égyptien ou collection des personnages mythologiques de l'ancienne Egypte* (Mısır panteonu veya eski Mısırın mitolojik şahsiyetleri kolleksiyonu) [fasikül 1-15, 1823-1831; tamamlanmamış Dubois tarafından resimlendirilmiştir], *Monuments de l'Egypte et de la Nubie considérés par rapport à l'histoire et la religion* (Mısır ve Nubiya anıtlarının tarih ve din bakımından incelenmesi) [4 cilt, 1835-1845] ve buna ait *Notices descriptives* (Tarif ve tasvir notları) [1844-1889], *Grammaire égyptienne* (Eski Mısırcanın grameri) [1836-1841], *Dictionnaire égyptienne* (Eski Mısırca sözlüğü) [2 cilt, 1842-1843], *Analyse méthodique du texte démotique de Rosette* (Rosetta taşındaki demotik metnin metodik tahlili) [1843]. *Aperçu des résultats historiques de la découverte de l'alphabet hiéroglyphique* (Hiyeroglifik alfabenin keşfinin tarihî neticelerine bir bakış) [1827], *Memoires sur les signes employés par les Égyptiens dans leurs trois systèmes graphiques à la notation des principales devisions du temps* (Eski Mısırlıların üç yazı sisteminde zamanın başlıca bölümlerini göstermek için kullandıkları işaretler hakkında muhtıra) [1842], *Lettres écrites d'Égypte et de Nubie* (Mısırdan ve Nubiya'dan yazılmış mektuplar) [1833], *Lettres à Monsieur le Duc de Blacas* (B. dukasına mektuplar) [2 kısım, 1824-1826], *Lettres et journaux* (Mektuplar ve günlük hâtıralar) [2 cilt, 1909; H. Hartleben tarafından yayımlanmıştır. Bk. H. Hartleben: *Champollion, sein Leben und sein Werke*, 2 cilt, 1906].

1. *ptwlmjs* (Ptolemaios)
2. *'lksjndrs* (Aleksandros)
3. *ḳljwp'dr'* (Kleopatra)

1. *Re-mss* (Ramses), 2. *Thout-ms* (Thutmosis)

CHAMPOLLION-FIGEAC [*ʃãpolyõ fijak*], **Jacques Joseph** (1778-1867), Fransız arkeoloğu ve dilcisi. Figeac (Lot depart.) ta doğmuş, Fontainebleau (Seine-et-Marne de-

part.) da ölmüştür. J. F. Ch. un büyük kardeşidir. Grenoble Akademisinin kütüphanecisi, aynı şehrin üniversitesinde Yunanca profesörü, Paristeki Bibliothèque Royale (şimdi: Bibliothèque Nationale) in el yazmaları bölümü müdürü (1828) ve yine Pariste Ecole des Chartes'ta paleografi profesörü olmuştur. 1848 ihtilâlinde, Cumhuriyet hükümeti tarafından vazifesine son verilmişse de, ertesi yıl Fontainebleau şatosu kütüphane müdürlüğüne getirilmiştir. Kardeşinin ölümünden sonra onun eserlerini yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Nouvelles recherches sur les patois ou idiomes vulgaires de la France* (Fransanın köylü dili veya taşra halk ağızları üzerine yeni araştırmalar.) [1809], *Annales des Lagides* (Mısırın Lagos hanedan sülâlesi yıllıkları) [1819], *Notices sur deux grammaires de la langue copte récemment publiées en Italie et sur la grammaire copte manuscrite de Champollion le jeune* (Son zamanlarda İtalyada yayımlanan Kıptice iki gramere ve «genç» Champollion'un, el yazması Kıptice grameri hakkında notlar [1842], *Ecriture démotique égyptienne* (Eski Mısırın demotik yazısı) [1843; Ch. Lenormant'a mektup], *L'Égypte ancienne* (Eski Mısır) [1739], *L'Égypte et les Cent Jours* (Mısır ve Yüz günler) [1844; Napoléon'un 1813 teki sürgün günleri], *Chartes latines sur papyrus du VIe siècle de l'ère chrétienne* (M. S. VI. yüzyıla ait, papirus üzerinde yazılı Latince beratlar) [1846], *Le palais de Fontainebleau* (F. sarayı) (1866] ve *Documents sur l'histoire de France* (Fransa tarihine ait vesikalar) başlıklı birçok cilt tutan bir seri. Oğlu **Timé Louis Ch.-F.** (1813-1894), Bibliothèque Royale'de kendisine yardım etmiş, sonra arşiv müdürü olmuş, XVI. ve XVII. yüzyıl Fransa tarihine ait birtakım eserler vermiş, ayrıca *Manuel de l'archiviste* (Arşivcinin el kitabı) [1860] ile *Deux Champollion, leur vie et leur oeuvre* (iki Ch. lar. hayatları ve eserleri) [Grenoble 1888] adlı eserleri de yazmıştır.

CHAMPSAUR [*şāsor*], **Félicien** (1859-1934), Fransız romancısı. Digne (Basses-Alpes) de doğmuş, Pariste ölmüştür. İlkin «Hydropathe» ve «Panurge» gazetelerini kurmuş, sonra hikâyeden içtimaî romana varıncaya kadar çeşitli birçok eserler yayımlamıştır: *Dinah Samuel* (ad) [1882], *Miss America* (Bayan Amerika) [1885], *Entrée de clowns* [Palyaçoların ortaya çıkışı) [1886], *Le Mandarin* (Mandaren) [1895-1896], *La Glaneuse* (Başak toplayıcı kız) [1897]. *Poupée japonaise* (Japon bebeği) [1900]. *Lulu, roman clownesque* (Lulu, palyaço romanı) [1901], *L'Arriviste* (Başarı yolunda her şeyi mubah sayan adam) [1902], *L'Ingénue* (Sâf kız) [1905] *Le Triomphe de la vie* (Hayatın zaferi) [1906], *L Empereur des Pauvres* (Fakirlerin sultanı) [1906] *Le Mal de Paris* (Paris hasreti) [1913], *Ouha, roi des singes* (Maymunlar kıralı Ouha) [1923], v. b. Ch., ayrıca, şiirler, pandomimalar, baleler ve piyesler de yazmıştır.

CHAMPS ÉLYS ÉES (Mit): bk ĒLYSİON PEDİON.

CHAMPS - ÉLYSÉES [*avnü de şāzelizē*], **Avenue des**, Pariste Concorde meydanı ile Etoile meydanı arasındaki gezi. Uzunluğu 1880 m dir. XIV. Louis devrinde yapılmış, XV. Louis zamanında kenarına saraylar kurulmuştur (bugünkü Elysée sarayı) Ch.-E nin giriş bölümünde 1794 te Coustou tarafından yapılmış «Marly atları» denilen heykeller, kenarında büyük oteller, tiyatrolar, kahvehaneler v. b. eğlence yerleri vardır. 1955 Dünya Sergisi (Exposition Universelle) de burada kurulmuştur. Geziyi çevreliyen bahçeler İkinci İmparatorluk devrinde yapılmıştır. Ch.-E. ile Faubourg-Saint-Honoré sokağı, arasındaki Élysée Sarayı (Palais de l'Élysée) için bk. ÉLYSÉE.

Avenue des CHAMPS-ÉLYSÉES

CHAMSON [*şā ō*], **André** (doğ. 1900), Fransız yazarı. Nîmes'de doğmuştur. Ecole Nationale des Chartes'ta tahsil ederek sağlam bir tarih bilgisi edinmiş, Fransa Millî Kütüphanesi müdürlüğünde bulunmuş, Fransanın yenilgisi üzerine Mukavemet hareketinde faal bir rol oynamış, daha sonra Paris şehri Güzel Sanatlar Müzesi müdürü olmuştur. Eserleri: *Les hommes de la route* (Yolda çalışan adamlar) [1927], *Les histoire de Tabusse* (Tabusse hikâyeleri) [19 0], *La Révolution de 19* (19 İhtilâli) [1930]. *Rien qu'un témoignage* (Gördüklerimden ibaret) [1937], *La Galère* (Kadirga) [1939], *Le puits des miracles* (Mucizeler kuyusu) [1945], *Les fragments d'un Liber vèritatis* (Bir hakikatle kitabından parçalar) [1946], *Le Dernier village* (Son köy) [1946], *L'Homme qui marchait devant moi* (Önümde yürüyen adam) [1948]. Ch. başlangıçta yalnız doğup büyümüş olduğu yerlere ait konuları işlemiş, fakat son eserlerinde dünya ölçüsünde problemleri ele almış, kendi neslinden olan yazarlar arasında birinci derecede bir yer kazanmış, 1956 da da Fransız Akademisine kabul edilmiştir.

A. CHAMSON

CHAMULA [*çamula*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Meksika ve Merkezî Amerika bölümüne giren büyük Maya-Zoque ailesinin Maya-Quiche grupu (öbürleri: Mixe-Zoque, Totonaco, Sinca veya Xinca) nun Tzeltal altgrupu (öbürleri: Huasteco, Maya, Chol, Mam. Quiche) ndan bir dil. Tzoltil de denilen bu dil Güney Meksikada Chiapas bölümünde Simojovel ve San Cristobal şehirleri dolaylarından 60 000 kişi tarafından konuşulur. Yakın akra-

baları, Tzeltal, Chañabal ve Chuje dilleridir. Bk. MAYA-ZOQUE, ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHAMUNDA (Hint-Mit.): bk. ÇAMUNDA.

CHAÑABAL [*çanyabal*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Meksika ve Merkezî Amerika bölümüne giren büyük Maya-Zoque ailesinin Maya-Quiche grupu (öbürleri: Mixe-Zoque, Xinca veya Sinca ve Totonaco) nun Tzeltal alt-grupu (öbürleri: Huasteco, Maya, Chol, Mam Quiche) ndan bir dil. Chañabal, Tojolabal, Jocolabal, Jojolabal, Comiteco da denilen bu dil, Güney Meksikanın Chiapas bölümünde, Guatemala sınırı yakınındaki Comitan şehri civarında ve daha güneydoğuda Guatemala topraklarında 15 000 kişi tarafından konuşulur. Bk. MAYA ZOQUE, ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHAÑARAL [*çanyaral*], Şili Cumhuriyetinin kuzeyindeki Atacama vilâyetinde bir liman. Bakır ve güherçile ihraceder Bakırcılık sanayii vardır. Nüfusu 4 000 (1950)dir.

CHAÑARCILLO [*çanyarsilyo*], Şili Cumhuriyetinin, Atacama vilâyetinde 1832 de keşfedilen, önemli bir gümüş maden ocakları bölgesi. Copiapó şehrinin 80 km güneyinde ve deniz seviyesinin 865 m üzerinde bulunur. Bu maden ocaklarının keşfi, Şili'nin gümüş istihsaline çok büyük bir hız vermiştir.

CHANCA [*çanka*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Quichua [*kiçua*] veya Runa-Simi ailesinin Inca grupu (öbürleri: Chinchasuyu, Quiteño, v. b.) ndan bir dil Eskiden, Güney Peru'da, doğu sınırı Pampas nehri olmak üzere, Ayacucho ve Huanta şehirleri dolaylarında konuşulurken, zamanla asıl Quichua dilini güneye sürerek, Apurimac nehrine kadar yayılmıştır. Yakın akrabaları, Cana, Canchi, Chumbivilca, Inca (eski imparatorluk dili), Aymará, Quichua ve Huanca dilleridir. Ch. dilini konuşan oymak Cana Canchi, Chumbivilca, Aymará oymakları gibi, eskiden Aymará ailesine mensup dil ve lehçeleri konuşurdu; şimdi dil bakımından Quichua ailesine geçmiştir. Bk. AYMARÁ, QUICHUA, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

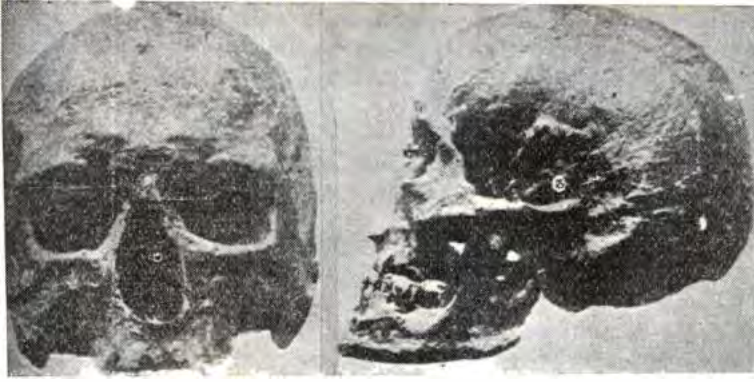
CHANCE - CLAUS [*çans-klaus*] **AMELİYESİ**, aslen soda imalinde kullanılan Leblanc ameliyesi (b. bk. 1741) nde, geri kalan kalsiyum sülfidinden kükürdü ayırmak için kullanılan bir ameliye. Bu ameliyenin tatbiki esnasında, karbon dioksit ve suyun tesiriyle, geçici bir madde olarak, hidrojen sülfürü hasıl olur (Chance ameliyesi, 1888); bu madde ise J. G. Claus sobasında havadaki oksijenin tesiriyle kükürt hâline getirilir ($H_2S + O \rightarrow H_2O + S$). Bu ameliye, alçı ve barit'ten kükürt elde etmek için de kullanılır.

CHANCELADE [*şāsılad*], Güneybatı Fransada, Dordogne departmanında, Périgueux şehrinden 5 km mesafede, Isle nehrinin kollarından Beauzonne'un kıyısında bir köy Nüfusu 1 445 (1954) tir. Tarih-öncesi istasyonlarından biridir. XII. yüzyıldan kalma bir manastır (Notre-Dame de Chancelade) ı vardır. Meşhur bir kilisesi (XII.-XIV. yüz yıllar) de olan bu manastırın etrafında 1128 de, Congrégation de Chancelade (Ch. dinî birliği) denilen Augustinusçu bir tarikat kurulmuştur. Mensuplarına chanceladin denmiştir.

Ch. ırkı: 1888 de Féaux ve Hardy adında Périgueux'lü iki arkeolog, Ch. yakınında Raymonden mevkiindeki kaya-altı barınağını araştırırken, Yontmataş (Paléolithique) devrinin son Madeleine (magdalénien) çağına ait üç tabakanın dibinde bir insan iskeleti fosili bulmuşlardır. Bunu inceliyen Lyon'lu Dr. L Testut (*Recherches anthropologiqeus sur le squelette quaternaire de Chancelade* [= Ch. da bulunan, Dördüncü Zamana ait iskelet üzerinde antropolojik araştırmalar], «Bulletin de la Société Anthropologique de Lyon» da, 1889) şu vasıfları tesbit etmiştir: İskelet zorlanmış vaziyettedir. dizler çeneye kadar yukarı çekilmiş, vücut sola yatmış. sol el başın altına konmuş; iskeletin hacmı, yani kapladığı yer, 0 67 × 0.40 m; törenle gömülmüş, adaleler kemiklerden sıyrılarak çıkartılmış, kemiklerin üzerine kırmızı aşı boyası tozu (fer oligiste, ocre rouge) serpilmiş; yaşı 55-65; boy, oldukça kısa (aşağı yukarı 1. 588 m); kafa, dolikosefal (karine: 72), oldukça yüksek ve hacımlı (1 700 cm^3); alın, geniş ve yüksek; elmacık kemikleri kuvvetli ve çıkık; burun, dar; çene, öne doğru çıkık; kollar nispeten uzun; ayaklar, iri, başparmak öbürlerinden ayrılmış (tutma vasıtası olarak kullanılmış); uyluk kemiği, kuvvetli, fakat çok kısa (40 8 cm). Ch. insanı, bulunduğu tarihe kadar bilinen insan ırklarından farklı olan bir ırka mensuptur. Bundan dolayı, onun temsil ettiği ırka *Ch. ırkı* (race de Chancelade) adı verildi. Ahenkli bir çehresi olan bu kısa boylu ırk, Yontmataş devri sonlarında, bundan 15 000 yıl önce, Ch civarında yaşamıştır. G. Hervé, Laugerie-Basse'den çıkan kafa taslarını ve Placard mağaralarında bulunan bir kadın kafa tasını da bu ırka mal etmek istemiştir. Ch. insanının en yakın akrabaları Obercassel insanı (*Homo obercasselensis*, 1915 te Bonn yakınında Obercassel'de bulunmuştur) ile Předmostí insanı (*Homo předmostensis*, 1880 de Moravya'da Předmostí mevkiinde bulunmuştur) dır. Bunların hepsine Neanderthal-sonrası (Post-neanderthal) insanları denir; hepsi *Homo sapiens diluvialis* veya *fossilès* (Pléistocène insanı; daha sonrakiler: *Homo sapiens alluvialis* veya *recens* = Homme récent. şimdiki insan) sınıfındandır. Neanderthal-öncesi (Proto-neanderthal) tâbiri bu sınıftan olmıyan Heidelberg insanı (*Homo heidelbergensis*; 1907 de, Heidelberg yakınında, Mauer mevkiinde bulunmuştur) ve benzerleri için kullanılır. Ch. insanını bulan Dr. Testut, bu insanla, şimdi Amerikada Labrador'da ve Grönlanda'da yaşıyan Eskimolar arasında bir yakınlık görmüş, birçok paleontolog, arkeolog ve antropologlar da aynı fikirde bulunmuşlardır. Bu nazariyeye göre, Ch. insanları ile geyik, Buzul devrinden sonra artan sıcaklardan kaçarak, Chancelade'dan kuzeye doğru göçmüşler; fakat morfolojilerini, örf ve adetlerini, aletlerini

CHANCELADE IRKI: İskeletin mezardaki durumu

1 2

CHANCELADE IRKI: Kafatasının önden (1) ve yandan (2) görünüşü

ve kendilerine has olan sanatlarını muhafaza etmişlerdir Bu nazariyeye, bilhassa bazı Amerikalı antropologlar, Eski moların öz Amerika yerlileri olduklarını ileri sürerek, itiraz etmişlerse de, son zamanlarda (A. Hrdlička 1932, F. de Laguna 1932, H. B. Collins 1937, v. b) Eskimo'ların Bering boğazı ve Alaska yolu ile Asyadan Amerikaya geçmiş oldukları ispat edildikten sonra, bu tenkid zayıflamıştır. Dr. Testut'nün nazariyesini kabul edenlerden bazısı, biraz daha ileri giderek, Ch. ırkını, Eskimo'lardan başka Mongoloid'lerin de ceddi olarak kabul etmişlerdir. Ch ırkının kısa boylu olması, bu son nazariyeyi takviye eder gibi görünüyorsa da, kafa ölçüleri uymuyor; çünkü Mongoloid'ler brakisefal, Ch. ırkı ise delikosefaldir. Bugünkü bilgimize göre, Batı Avrupada ilk brakisefal ırk Mesolitik devrin Azil(azilien)çağında yaşamıştır (kalıntıları, 1907 de, Ch. ırkı Bavyerada Ofnet mağaralarında bulunmuştur); *Homo alpinus*un ceddi bu olsa gerek. Ch. ırkını, aşağı yukarı çağdaşı olan Cro Magnon ırkına yaklaştıranlar olmuşsa da, kaş kemiklerinin Cro-Magnon'unkinden daha çıkık olması tenkidlere yol açmıştır. Bazılarına göre, Ch. ırkı *Homo nordicus*un, Cro-Magnon ırkı da Orta ve Batı Avrupa ırkı (Alm. dalisch, fälisch) nın ceddidir; başlıca ayrılık, Ch. ırkının Nordik'lerden daha kısa boylu olmasındadır. İsviçreli antropolog G. Montandon'a göre Ch. ırkı Proto-Eskimoid'lerin, Combe-Capelle ırkı Proto Negroid'lerin, Cro-Magnon ırkı da Proto-Europoid'lerin ceddidirler. Alman antropoloğu H. Weinert. Üst-paleolitikte yaşamış olan hiçbir ırkın *Homo nordicus*un ceddi olmayıp, Eskimoid olduğunu söyledikten sonra Ch. insanını daha çok, Cro-Magnon, Combe-Capelle, Obercassel, Stetten (1931 de, Ulm yakınında Stetten'dan çıkan kafa tası) ve Brünn insanlarına yaklaştırmaktadır: Werner'a göre Stetten'dan çıkan başka bir kafatası Aurignace, Předmostí insanı da muhtemel olarak Solutré çağına aittir. Ch. insanı, Neandert-hal insanını *Homo nordicus*a bağlıyan zincirin ancak bir halkası olabilir.

CHANCELLOR [*çęnsılır*], **Richard** (ölm. 1556), İngiliz denizcisi Sir Philip Sidney'nin evinde yetişmiş ve kendisini çok takdir eden bu zat tarafından 1553 te Edward Bonaventure gemisi süvariliğine ve Çin ve Hindistana kuzeydoğudan bir yol bulmak üzere girişilen Sir Willaughby seferine «genel kaptan» (pilotgeneral) tâyin edilmiştir. Lofoden adaları açıklarında gemiler fırtınaya tutulduklarından buluşma yeri olan Vardö (Vardoehuus) ye yalnız Ch in gemisi varabilmiş. Ch da burada bir hafta bekledikten sonra Beyaz Denize girmiş, oradan kara yolu ile Moskova'ya gitmiş, Çar'ın büyük bir hüsnükabul görmüş ve İngiliz gemilerinin serbestçe ticaret yapmalarını sağlıyan bir antlaşma imzalamaya muvaffak olmuştur. Rusyaya dair anlattıkları Richard Hakluyt'un *Principal Navigations, Voiages, and Discoveries of the English Nation* (İngiliz milletinin başlıca deniz seferleri, seyahatleri ve keşifleri)[1589] adlı eserinde yayımlanmıştır. Ch , ertesi bahar gemisiyle İngiltereye dönmüş ve Rusya hakkında verdiği izahat neticesinde Muscovy Company (b. bk.) kurulmuştur. 1555 yazında Edward Bonaventure gemisiyle tekrar Beyaz Denize giden Ch. oradan bir kere daha Moskova'ya ulaşarak kışı bu şehirde geçirmiş, 1556 Temmuzunda İngiltereye doğru yelken açmış, fakat Aberdeenshire sahili açıklarındaki Aberdour körfezinde gemisinin uğradığı kazada kaybolmuştur.

CHANCELLOR OF THE EXCHEQUER: bk. EXCHEQUER, CHANCELLOR OF THE.

CHANCHAN (Coğ.): bk. ÇANÇAN

CHANCOURTOIS [*şäkurtua*], **Alexandre Béguyer de** (1819-1886), Fransız jeoloji bilgini. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Paristeki Ecole Nationale des Mines (Yüksek Maden Okulu) in jeoloji hocalığında bulunmuş ve ilk olarak elementlerin devirli (Fr. périodique) olabileceklerini düşünmüştür Elementleri bir silindir içine helezon şeklinde yerleştirmiş ve meselâ halojenler gibi aynı familyadan olan elementlerin dikey hatlar boyunca sıralandıklarını tesbit etmiştir. Ch. nın çalışmalarının önemi o devirde anlaşılamamıştır.

CHANCRE (Tıp): bk. ŞANKR.

CHANDA (Coğ.): bk. ÇANDA.

CHANDERNAGOR (Coğ.): bk. ÇANDERNAGOR.

CHANDI veya CHANDA (Hint Mit): bk ÇANDİ.

CHANDI veya TJANDI (Arkeo.): bk. ÇANDİ.

CHANDLER [*çęndlır*] **Richard** (1738-1810), İngiliz arkeologu. Elson (Hampshire) da doğmuş. Tilchurst (Berkshire) ta ölmüştür. Arundel mermerleri hakkında *Marmora Oxoniensia* (1763) adiyle yayımladığı bir eserle dikkati çekmiş. Dillettanti Cemiyeti (b. bk.) tarafından mimar Revett ve ressam Pars ile birlikte Ionia ve Yunanistanda arkeolojik araştırmalar yapmaya memur edilmiştir (1764-1866). Dönüşünde *Travels in Asia Minor* (Anadoluda geziler) [1775]; *Travels in Greece* (Yunanistanda geziler) [1776]; *Ionian Antiquities* (Ionianın eski eserleri) [1759-1800] ve *Inscriptiones antiquae in Asia Minore et Graecia, praesertim Athenis, collectae* (Anadolu ile Yunanistanın bilhassa Atina şehri civarında toplanılan eski yazıtlar) [1774] adlı eserleri yayımlamıştır. Ch., *History of Ilium* (Troia tarihi) [1803] adlı kitabında Homeros'un verdiği coğrafi bilgilerin doğru olduğunu söyler.

CHANDLER [*çęndlır*], **Seth Carlo** (1846-1913). Amerikalı astronom. Boston (Massachusetts) da doğmuş; Wellesley'de ölmüştür. 1864 ten 1870 a kadar Amerika Birleşik Devletleri Sahil Haritaları İdaresi (United States Coast

Survey) hizmetinde bulunmuş, arz kutbu enleminin değişmeleri veya kutbun hareketleri kanununu keşfetmes ve değişken yıldızlar üzerindeki araştırmaları vesilesiyle 1896 da Londra Astronomi Cemiyeti (The Astronomical Society of London) tarafından altın madalya ile taltif edilmiştir. Ch., 1896 da *Astronomical Journal* (Astronomi gazetesi) i yayımlaya başlamış, değişken yıldızlar olayı ve kuyruklu yıldız yörüngelerinin hesaplanması ile ilgili önemli araştırma ve rasatlar yapmış, astronomi keşiflerinin bildirilmesine mahsus bir telgraf kodu hazırlamış, almukantarat (b. bk.) aletini icadetmiş ve bu aletin kullanma tarzına dair pek mufassal bir eser yayımlamıştır.

Chandler periodu: Amerikan astronomu Seth Carlo Chandler tarafından keşfedilen kutup vaziyeti değişmesi periodu. Bu keşfe göre, her iki kutup, takrıben 430 günlük bir period esnasında, ortalama durumlarından azami 10 m. uzaklaşır.

CHANDOS [*şęndos* veya *çęndos*] **AİLESİ,** İngiltere kıralı Fatih William (William the Conqueror) ın arkadaşlarının birinden geldiğini iddia eden bir İngiliz ailesi. Bu aile efradı baron ve duka unvanlarını taşımışlardır. Başlıcaları şunlardır:

1. **Sir John Ch.** (ölm. 1370), İngiliz askeri. Cambrai muhasarasında (1337) ve Crécy muharebesinde (1346) çarpışmış, Poitiers'de Kara Prens (Black Prince) in hayatını kurtarmıştır. Çetin Pedro'yu tekrar Castilla tahtına çıkarmak maksadiyle Kara Prens ile birlikte bir sefer yapmış ve Navarete zaferi (1367) ni kazanmıştır. Poitiers civarında yaralanarak ölmüştür.

2. **Sir John Ch.** (ölm. 1428), asıl, yani erkeklere dayanan Ch. silsilesinin sonuncu temsilcisi.

3. **John Brydges Ch.**, Birinci Baron Ch. of Sudley (1490? - 1556?) Sir Giles Brydges veya Bruges (ölm. takr. 1511)ün oğlu, İngiliz askeri. Anası doğrudan birinci Sir John (ölm. 1370) ailesindendir. Katolik olup, VIII. Henry'nin arkadaşı IV. Edward ve Mary'nin taraftarı idi. Kraliçe Mary'nin idaresi altında Londra Kalesi kumandanı (lieutenant; 1553 - 1554) olmuştur. 1554 te baron (Baron Ch. of Sudley) unvanını almıştır. 1554 te Sir Thomas Wyatt tarafından çıkarılan isyanın bastırılmasına yardım etmiştir. Hapsedilmiş olan Lady Jane Grey ve Wyatt'a nezaret vazifesinde bulunmuştur.

4. **James Brydges Ch.** (1673 - 1744), 1. Ch. dukası (1719). 7. Baron Ch. un oğlu ve mirasçısıdır. İspanya Veraset Harbi (1705 - 1713) nde İngiltere dışında bulunan İngiliz kuvvetlerinin genel mutemedi olmuştur. 1714 te Carnarvon kont (earl) u, 1719 da da Carnarvon markisi olmuştur. *Esther* oratoryosu'nu bestelemekte olan Haendel'i, himaye etmiştir. Pope, *Moral Essays* (Ahlâkî denemeler) adlı eserinde kendisinden sitayişle bahseder. Edgware civarındaki Canons'da yaptırdığı Ch. adını taşıyan kâşane, ölümünden sonra yıktırılmıştır. 3. Ch. dukasının kızı, Buckingham markisiyle evlenmiş ve neticede bu zat Buckingham ve Ch. unvanını almıştır (1822). 1889 da bu unvan sona ermiştir.

5. **Oliver Lyttleton Ch.** (doğ. 1893), 1954 te, Vikont Ch. unvanını almıştır. İngiliz devlet adamı ve sanayicisi olan bu zat Eton ve Trinty College (Cambridge) de tahsil etmiştir. 1940 - 1954 arasında Muhafazakâr partiden milletvekili (Aldershot) olmuştur İkinci Dünya Harbindeki koalisyon hükümetinde ticaret vekili (1940 - 1941), devlet vekili (Minister of State) (1941 - 1942) ve istihsal vekili (1942 - 1945) olmuş ve bu son memuriyetinde fevkalâde bir başarı göstermiştir. Muhafazakârlar 1951 de tekrar iktidara dönünce, Lyttleton Ch., sömürgeler vekâletine getirilmiştir. Mau - Mau krizi esnasında, her ne kadar İngilterede solcu aleyhtarları tarafından reaksiyoner, Kenyada da sağcılar tarafından fazlasiyle terakkiperver olarak tenkid edilmiş ise de, büyük bir siyasi maharet ve anlayış göstermiştir. 1954 te endüstri alanında önemli teşebbüslere girişmek üzere siyasi hayattan çekilince Vikont Ch. unvanını almıştır. 1955 ten itibaren Kuzey Irlanda Advisory Development Council (İstişari Gelişme Konseyi) inin reisliğini yapmıştır.

CHANDRA (Hint - mit): bk. ÇANDRA.

CHANDRA, Bose Suphas: bk. BOSE, Suphas Chandra.

CHANDRAGUPTA (Hint - Tar.): bk. ÇANDRAGUPTA.

CHANDRAKANTA (Hint - Mit): bk. ÇANDRAKANTA.

CHANDRASEKHAR [*çąndrasekhar*, İng. *çundreşękar*] **Subratmanyan** (doğ. 1910), Hindli - Amerikalı bir astrofizikçi. Lahore (Hindistan, şimdi Pakistan) da doğmuştur. 1933 te, Chambridge Üniversitesi (İngiltere) nde doktora yapmış ve 1936 da Amerikaya gitmiştir. 1944 ten beri Chicago Üniversitesinde nazari astronomi profesörüdür. Başlıca eserleri şunlardır: *An Introduction to the Study of Stellar Structure* (Yıldız bünyesinin tetkiki hakkında bir giriş) [1939], *Principles of Stellar Dynamics* (Yıldızlar dinamiğinin prensipleri) [1942], *Transference of Radiations* (Radyasyonların nakli) [1950].

CHANÉ [*çanę*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren büyük Aravak (Arawak) ailesinin Güney grupundan bir dil. Bu dili konuşan boy, Amerikanın keşfi sırasında daha güneyde, Salado (Arjantin'de) ve Paraguay nehirleri arasında yaşamakta idi (şimdi burada Mascoi'ler ve Samucu'lar oturmaktadır). Guana da denen (Chané yerlilerin kendi kendilerine verdikleri addır) bu önemli boy, zamanla kuzey - kuzeydoğuya göç ederek dağılmıştır. Bugünkü kalıntıları şunlardır: Brezilya'nın Paraguay sınırına yakın Albuquerque kasabasının batısında Diagit ve Guaycuru aileleriyle çevrili bir adacık halinde: Quiniquinao; bunların güneybatısında: Tereno veya Terena; bunlara bitişik olarak güneyde, Paraguay'da: asıl Guana; Brezilya topraklarında, Miranda şehri civarında: Lavará; Bolivya'nın içlerinde, Itiyuro ve Parapiti nehirleri kıyılarında, Tupi - Guarani dilleri sahasında Guaranileşmiş küçük bir adacık halinde: Chané veya Tapui (Parapiti'de yaşıyanlara Izoceño denir). Bunlar umumiyetle bir Guarani lehçesini konuşurlar, fakat bir Aravak lehçesi de aralarında «gizli dil» olarak yaşamaktadır. Aravak ailesinin en güneyde yaşıyan üyelerinden biri bu dildir. Bk. ARAVAK, TUPI - GUARANI, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHANG (Metroloji): bk. ÇANG.

CHANG (Çince soyadı): bk. ÇANG.

CHANG (Çince yer adları): bk. ÇANG.

CHANG SHAN (Tıp): bk. ÇANG ŞAN

CHANGARNIER [*şąqarnię*], **Nicolas - Anne - Théodule** (1793 - 1877), Fransız generali ve siyaset adamı.

Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1830 - 1848 yıllarında Cezavirde hizmet ettikten sonra oraya vali tâyin edilmiş, 1848 - 1857 yıllarında Paristeki askerî kıtaların başında bulunmuş, 1852 de III. Napoléon'a muhalefetinden dolayı Fransadan sürülmüş, 1859 daki umumi aftan sonra memleketine dönmüş, 1870 Fransa - Prusya harbinde Bazaine (b. bk.) ile birlikte Metz şehrini müdafaa etmiş, 1871 - 1875 yıllarında mebus, 1875 de kaydıhayat şartiyle senatör olmuştur.

CHANGCH: bk. ÇANGÇ.

CHANGCHOW: bk: ÇANĞÇU.

CHANGINA [*çangina*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha [*çibca*] ailesinin Dorasc - Guaymi grupu (öbürleri: Talamanc - Barbacóa, Chibcha - Aruac, Paéz) ndan bir dil. Changena da denen bu dil, eskiden Panama'nın kuzeybatı kısmında, Bahía del Almicante'nin batısında, Changuinola nehri havzasında konuşulurdu. Bir alt - grup teşkil eden bu dilin yakın akrabaları Dorase, Chumulu ve Gualaca dilleridir. Gualaca dili, Ch. dilinin, Chiriqui departmanında konuşulan bir lehçesi sayılabilir. Bk. CHIBCHA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHANGO [*çango*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren büyük Aravak (Arawak) ailesinin Batı veya Uru - Puquina grupundan bir dil. Eskiden Şili (Chile) sahillerinde, Tocopilla şehrinden dar bir şerit halinde güneye Huasco'ya kadar uzanan bir bölgede konuşulurdu, Bugün ölü diller arasındadır. Bk. ARAVAK ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHANGSHA: bk. ÇANGŞA

CHANG - TEH: bk. ÇANGTÖ.

CHANIGALBAT [*hanigalbat*], Eskiçağda, Tell - el - Amarna (b. bk. ve bk. ARZAVA) mektuplarında geçen ve Mitanni devleti (Mısırca: Naharayn) ne verilen adın latinceleşmiş şekli (Yun. Khanigalbat). **Chanagalbat, Chaligalbatu** (Akkadca) değişik şekilleri de vardır. Bk. ḪANİGALBAT.

CHANNEL ISLANDS veya **NORMAN ISLANDS** (Fr. Îles Anglo - Normandes veya Îles Normandes): bk. NORMAN ADALARI. Dil için bk. ANGLO - NORMAN DİLİ.

CHANNING [*çæniŋg*], **Edward** (1856 - 1931), Amerikalı tarihçi. Dorchester (Massachusetts) de doğmuş, Cambridge (Massachusetts) de ölmüştür. 1887 den itibaren Harvard Üniversitesinde profesördü. Başlıca eserleri şunlardır: *The Jeffersonian System 1801 - 1811* (Jefferson sistemi 1801 - 1811) [1906], *History of the United States* (Birleşik Devletler tarihi) [1905 - 1925]. 1000 - 1865 yıllarına ait olan, 6 ciltlik bu son eserin son cildi, Pulitzer mükâfatını kazanmıştır.

CHANNING [*çæniŋg*], **William Ellery** (1780 1842), Amerikalı ilâhiyatçı, vâiz ve yazar. Newtort (Rhode Island) ta doğmuş, Bennington (Versmont) da ölmüştür. Toplum, ahlâk ve zencilerin köleliği meseleleriyle çok ilgilenmiştir, eğitimde ferdiyetçidir. Başlıca eserleri şunlardır: *American Literature* (Amerikan edebiyatı) [1830], *Negro Slavery* (Zenci köleliği) [1835]; *The Abolutionist* (Zencilerin köleliğinin ilgası taraftarı) [1836]; *Open Letter to Henry Clay* (H. C. ye açık mektup) [1837]; *Duty of the Free States* (Hür devletlerin vazifesi) [1842].

CHANNING [*çæniŋg*], **William Francis** (1820 - 1901), Amerikalı mucit. Boston'da doğmuştur. 1857 de Moses G. Farmer ile birlikte bir elektrikli yangın ihbar cihazının, 1865 te Okyanuslar arası gemi nakliyatı için bir gemi demiryolunun patentini almış, 1877 de bir elektromanyetik telgraf cihazı icadetmiştir.

CHANNING [*çæniŋg*], **William Henry** (1810 - 1884), Amerikalı Unitarian rahibi ve yazarı. Boston'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Rahip William Ellery Ch. (1780 - 1842) in yeğeni Harvard College'den 1829 da, Cambridge Divinity School, (İlâhiyat Okulu) dan da 1833 te diploma almıştır. 1857 de Liverpool (İngiltere) da rahiplik etmiş; 1861 de Amerikaya dönmüş ve Washingtonda rahiplik etmiştir. İç Harbden sonra İngiltereye dönerek Brook Farm (b. bk.) tecrübesiyle alâkadar olmuştur. «The Harbinger» (Haberci) dergisinde yayımlanan yazılarından başka, Emerson ve J. F. Clarke ile birlikte *Memoirs of Margaret Fuller Ossoli* (M. F. O nin hâtıraları) [1852] adlı bir eser yazmış Jouffroy'nın *Ethique* (Ahlâkiyat) ini *Ethics* [1840] başlığı altında tercüme etmiş, rahip, W. E. Channing'in hayatını, *Life of William Ellery Channing* [1848] adlı eserinde anlatmıştır.

CHANSON D'ANTIOCHE [*şã õ dãtioş*] (Antakya destanı), Birinci Haçlılar seferinden alınan ilhamla yazılan *Le Chevalier au Cygne* (Kuğu kuşlu şövalye) adlı manzum destanlar grupundan bir eser (aynı sefere ait diğer eserin adı *Chanson de Jérusalem* [Kudüs destanı] dır). Ch. d'A., Pierre l'Ermite (b. bk.) in Şarktaki acıklı serüvenini ve daha genel olarak da Godefroy de Bouillon (b. bk.) un Haçlılar ordusu başında Filistin'e girmesiyle sona eren kahramanlıklarla dolu seferini anlatır. Godefroy'ya refakat eden savaşçılar arasında kardeşi Baudoin, Tancrède ve başka kahramanlar vardır. Ch. d'A. hem tarihî, hem de edebî bakımdan önemlidir. Bu eser *chanson de geste* (b. bk.)-lerin en iyilerinden biri sayılır.

CHANSON DE GESTE [*şã õ di jest*] (Menkıbe şarkısı), Ortaçağ Fransasında, «jongleur» denilen saz şairleri tarafından halk karşısında ve bir musikî aleti ile beraber söylenilen destanlara verilen ad. Bu edebî nev'in özelliğini meydana getiren hususlar, konuların coğu zaman millî geleneklerden alınmış olması, bazı ifade kalıplarına ve bazı beylik teferruata bağlı kalınması ve nihayet «laisse» denilen ve aynı kafiye ile veya, daha eskiden, aynı yarım kafiye (Fr. assonance) ile, sürüp giden çok değişik sayıda tiradlardır.

Roma İmparatorluğunun son yıllarında, bilhassa Gallia'da konuşulan Latincedeki *gesta* (hareketler, mertçe hareketler) kelimesi, bu dilde ve bazan da Fransızcada «menkıbe» mânasını almıştır. Ch de G. ler. menkıbelerini anlattıkları kahramanlarla bunların sülâlelerinin adını taşıyan ve her birine «cycle» (daire) denilen üç gruba ayrılır: 1. *Cycle du Roi ou Geste de Charlemagne* (Kıral dairesi yahut Büyük Karl'ın menkıbeleri); 2. *Cycle de Garin de Montglane ou de Guillaume d'Orange* (Garin de Montglane veya Guillaume d'Orange'ın menkıbeleri): 3. *Cycle de Doon de Mayence* (Doon de Mayence'ın menkıbeleri).

Ch. de G. lerin kaynağı hakkında iki zıt tez vardır. Eski teze göre Ch. de G. ler Cermen «lied» lerinden taklidedildiklerine şüphe olmıyan, «cantilène» denilen ve konusunu teşkil ettikleri yiğitlerin ve olayların çağdaşı olan lirik - epik tür-

külerin gelişmesiyle meydana gelmişlerdir; dolayısiyle halk «gelenekler» ine ve hemen daima tarihî bir olaya dayanırlar. Daha yeni olan ikinci teze göre Ch. de G. ler meslekten şair olan kimselerin rahiplerle işbirliği yaparak meydana getirmiş oldukları manzumelerdir ve nakletikleri olaylarla da çağdaş olmayıp uzun zamandan beri ölmüş bulunan şahsiyetleri idealleştiren ve uzak bir geçmişe ait olayları şiirleştiren eserlerdir. Çünkü Ch. de G. ler istisnasız XII ve XIII. yüzyıllara ait oldukları halde, bu destanların kahramanları VIII. ve X. yüzyıllarda yaşamış insanlardır.

Ch. de G. ler XV. yüzyılda bazı yazarlar tarafından nesre çevrilmiş ve bu metinler XVII. yüzyılda modern roman nev'inin ortaya çıkmasına kadar, önce aydınların, sonra da halkın en fazla okuduğu hikâyeler olmuştur. XIX yüzyılın romantikleri klâsisizme karşı bir tepki olarak Ortaçağ edebiyatına önem verdikleri zaman Ch. de G. ler üzerinde durmuşlar ve birçok defa da onlardan ilham almışlardır. Ch. de G lerin başlangıçtaki şekilleriyle ihya edilmeleri, XIX. ve XX. yüzyıllarda Fransız romanistlerinin bilgili çalışmalariyle mümkün olmuştur. Mevcut 70 - 80 Ch. de G. in en tanınmışı *Chanson de Roland* (b. bk) dır.

CHANSON DE ROLAND [*şã ŏn dĭ rolã*] (Roland destanı), XI yüzyıla ait olup Norman ozanı Théroulde'e atfedilen *chanson de geste* tarzında manzum destan. Bu destan, başlıca kahramanı şövalye Kont Roland ile savaş arkadaşları olan diğer bütün şövalyelerin, Pirene Dağlarındaki Ronceveau veya Roncesvalles (b bk) geçidinde, İspanya Müslümanları ve Gascon'larla cenkleşirken ölüşlerini ve Roland'ın dayısı Büyük Karl = Carolus Magnus, Charlemagne) ın intikam alışını anlatır: Büyük Karl, İspanyada altı yıl kaldıktan sonra ordusunu geri çekerken emniyetini sağlamak kaygısiyle Saragossa'nın «kâfir» kıralı Marsilius'la anlaşmak ve bu maksatla ona bir elçi göndermek ister ve bu vazife için Roland'ın kayınpederi olan Mayence(Alm Mainz) kontu Ganelon'u seçer. Bu tehlikeli vazifeye tâyininde damadı Roland'ın parmağı olduğunu sezen Ganelon ondan intikam almak için Hıristiyan ordusunun Fransaya dönüşünde geçeceği yolu Marsilius'a bildirir. Roland 20 000 kişilik artçı kuvvetleriyle Ronceveaux geçidine varınca Marsilius'un hücumuna uğrar ve Araplardan 100 000 kişi öldürüp kendileri de 50 kişi kalıncaya kadar savaşır. Fakat tam bu sırada civar tepelerden inen 50 000 kadar düşman askerinin yeni bir hücumuna uğrayınca Büyük Karl ordusunun büyük kısmını imdada çağırmak üzere Olifan (veya Olifant veya Oliphant = fil, fildişi) adlı borusunu öylesine bir şiddetle çalar ki, boyun damarları çatlıyarak ölür. Büyük Karl boru sesini duyup yardıma koşarsa da, iş işten geçmiştir. Harb bir müddet daha devam ettikten sonra Büyük Karl'ın zaferiyle sona erer. Ganelon param parça edilmek suretiyle cezalandırılır. Ortaçağın büyük manzum efsane geleneğine bağlı bir eser sayılan bu hikâye, yeknasak bir melodi ile terennüm edilecek tarzda asonanslı ve biraz monoton ritimli 40 000 mısradan meydana gelmiştir.

CHANSON DE ROLAND: Ronceveaux geçidinde Roland fıldişi borusunu öttürürken

CHANT [*şã*] (Fr. = *şarkı*): 1. Şarkı, hava veya destanın bir kısmı:

Ch civique = Millî marş.

Ch. du départ = İhtilâl'e ait bir harb marşı. Güftesini Marie Joseph Chénier yazmış Méhul bestelemiştir. Birinci mısraı şudur: La victoire en chantant nous ouvre labarrière (Zafer şarkı söyliyerek bize seddi açar).

Ch. royal (Chanson royale = Kıraliyet şarkısı veya şiiri), Fransızcada eski bir şiir şekli. Ballade'daki 3 kıta yerine bunda 5 kıta vardır. Théodore de Banville gibi modern şairlerde bu şekli kullanmıştır.

2. *Ch.*, İngiliz kilise musikisinde, eski gregoryen havalarla mezmur tagannisi. En eski Ch. küllıyatı John Merbecke tarafından hazırlanmıştır: *Book of Common Prayers* (Umumi dualar kitabı) [1539]. Bk. Şan.

CHANTADA [*çantąđı*], İspanyanın kuzeybatısında, Lugo vilâyetinde, Lugo şehrinin 48 km kuzeybatısında bir kasaba. Hububat, keten ve patates mahsulleri ile süt mamulleri pazarı ve aynı zamanda küçük bir sanayi şehridir. Nüfusu 15 127 (1940) dir.

CHANTAL [*şã ąl*]. **Jeanne - Françoise Frémiot, baronne de veya Sainte Jeanne de Chantal** (1572 - 1641), Fransız rahibesi. Dijon'da doğmuş, Moulins'de ölmüştür. Madame de Sévigné (b bk) nin büyük annesi olan Ch. genç yaşında dul kalırca kendini ibadete ve hayır işlerine vermiş 1610 da Saint François de Sales'in idaresi altında Visitation de Marie tarikatini kurmuş, 1618 - 1622 yıllarında tarikatin Paristeki manastırını idare etmiş, 1767 de azizelik payesine yükseltilmiştir.

CHANTAVOINE [*şãtaų̈ąn*]. **Henri** (1850 - 1918), Fransız profesörü, şairi ve kronikçisi. Montpellier'de doğmuş, Caluire (Rhône depart.) de ölmüştür. Yüksek öğret-

men okulundan mezun olmuş, Paristeki IV Henri lisesinde belâgat hocalığı etmiştir. Ch. ın nazmı bilhassa dilinin pürüzsüzlüğü, zarafeti ve kafiye zenginliği ile değer kazanmıştır. Manzum eserleri: *Poèmes sincères* (Samimî şiirler) [1877]; *Satires contemporaines* (Çağdaşları yerme) [1880]; *Ad memoriam* (Hâtırasına) [1884]; *Au fil des jours* (Günlerin akışı) [1889]. Ch ın ayrıca *Histoire de Pinchu* (Pinchu'nün tarihi) [1906] ve *Les principes de 1789* (1789 ilkeleri) [1908] adlı iki eseri yayımlanmıştır.

Oğlu Jean Ch. (doğ. Paris 1877), musiki tenkidcisidir. «Revue hebdomadaire» (Haftalık dergi), «Ménestrel» (Saz şairi) ve «Excelsior» dergilerine musiki tenkidleri yazmış. Beethoven'in *Correspondance* (Mektuplar) ını tercüme etmis (1904) ve muhtelif eserler yayınlamıştır: *Beethoven* (1907); *Munich* (1908); *Liszt* (1910); *Musiciens et poètes* (Müzisyenler ve şairler) [1912], *De Couperin à Debussy* (Couperin'den Debussy'ye) [1921]. Ch bir de *Les maîtres de la musique* (Musiki üstatları) adiyle bir kolleksiyon hazırlamıştır.

CHANTEFABLE [*şã'tfabl*]. Ortaçağ Fransasında, kısmen nesır, kısmen de nazım halindeki hikâyelere verilen ad Bunların, nesir kısmı masal gibi anlatılır, nazım kısmı ise, türkü gibi besteyle söylenirdi. *Aucassin et Nicolette* (b. bk.) in yazarı, eserine Ch. demiştir. XIV. yüzyıl sonundan itibaren bu tarz sık sık tatbık edilmiş, fakat Ch. adı artık kullanılmaz olmuştur.

CHANTEMESSE [*şãtmęs*], **André** (1851-1919), bakteriyolcji mütehassısı Fransız hekimi. Puy'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1885 te Paris hastahanelerine girmiş, 1889 da doçentlik (Fr. agrégé) pâyesi almış Tıp Fakültesinin tecrübî ve mukayeseli patoloji profesörlüğüne, sonra da hıjyen profesörlüğüne tâyin edilmiştir. 1901 de Tıp Akademisine üye ve sağlık hizmetleri genel müfettişi olmuştur. Başlıca araştırmaları bakteriyoloji, salgın kanlı basur (Fr. dysenterie), domuzlardaki ak ciğer-barsak iltihabı (Fr. pneumo entérite), suyun mikroplar tarafından ifsat edilmesi ve tifo (Fr. fièvre typhoide= hümma-i-tifoidî) ile ilgılı dır.

A. CHANTEMESSE

Ch. alâm ti: tifolu hastaların gözüne mahlûl halinde bir ıki damla tıfo basili toksini damlatmakla elde edilen reksiyon Buna Ch. göz reaksiyonu (Fr. ophtalmoréaction de Ch.) da denilir.

Ch. ve Vıdal basili: bazı özellikleriyle Eberth basili (b. bk.) ne yaklaşmakla beraber az hareketli olması ve titreşimli kılcıklar (Fr cils vibratiles) ın yokluğu ile ondan ayrılan bir basil. Daha ziyade *Shiga basili* dıye anılan bu basil, yanlış olarak basilli dızanteri denılen salgın dizanterinin sebebıdır.

CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE [*şãtpi dı la posę*]. **Pıerre Daniel** (1848-1920), Holândalı bir Protestan ilâhiyatcısı. Leeuwarden'da doğmuş, Bilthoven'da ölmüştür. Amsterdam ve Leiden'da profesör olarak çalışmıştır. Almanca olarak yazdığı *Lehrbuch der Religionsgeschichte* (Din tarihi el kitabı) [2 cilt, 1887-1889] başlıklı eseri ile dinler tarihinin kurucularından biri olmuştur. Bu eser, 4. bas. olarak, 1955 te A. Berthollet ve E Lehmann tarafından yeniden gözden geçirilerek yayımlanmış; 1898 de İngilizceye, 1904 de de Fransızcaya çevrilmiştir. Felemenkçe olarak yazdığı *Zekerheid en twijfel* (Emin olma ve şüphe) [1893] adlı eseri de önemlidir.

CHANTHABURI (Coğ.): bk. ÇANTABURİ.

CHANTILLY [*şãtiyi*], Kuzey Fransada Oise departmanında, Creıl kantonunda bir nahiye ve arondisman merkezi. Ch. ormanının kuzeydoğusunda, Senlis'ten 10 km uzaklıkta, Nonette nehri üzerinde olup, nüfusu 7 065 (1954) tir. Dantelâ ve çini yapılır Ch. de meşhur bir şato bulunmaktadır. Güzel gölcükleri olan bir ormanı vardır. Şatonun büyük çimenlık sahasında, 1833 te kurulmuş bir hipodrom bulunmaktadır. Burada, ilkbaharda yapılan at koşularında Jockey-Club ve Dıane mükâfatları verilir; sonbaharda da, bilhassa iki yaşındaki atlara mahsus koşular düzenlenir. Fransız ordusunun erkânıharbiyesi Ekim 1914 ten Ocak 1917 nin başlangıcına kadar burada bulunmuştur.

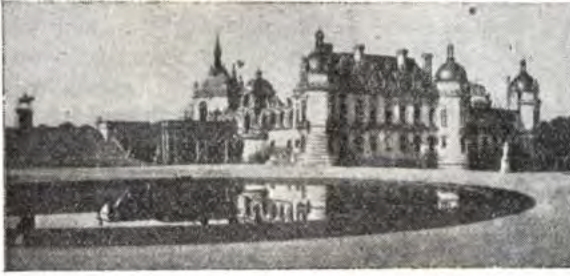
Ch. dantelâsı: Şimdi, yapıldığı şehre göre, bazen Caen, bazen de Bayeux dantelâsı adı verilen bu dantelâ siyah olarak, «grenadine» ipek ile, beyaz olarak da beyaz keten ipliği ile, iğ kullanarak yapılır Parlak bir dantelâ olup, zemini altı kenarlı gözlerden ibarettir. Süslemesi çiçekler, yapraklar, kuşlar, kelebekler v. b. dan meydana gelir. Çorap, yelpaze ve *mantilla*larda kullanılır.

Ch. XVIII. yüzyılda, bu sanatın merkezi hâline gelmiştir Sonradan bu sanat Normandiya'ya geçerek Caen ve Bayeux civarında yerleşmiş ve XIX. yüzyılda büyük bir önem kazanmıştır.

Ch. kreması (Crème à la Chantilly): Kırbaç (fouet) denilen bir aletle döğülen taze süt kaymağı, döğülmüş krema (crème fouettée) denilen bir emülsiyon haline getirildikten sonra kahve, çikolata, çilek, ağaççileği, maraskino, portakal, karamel veya ağaççiçeği (yani portakal çiçeği), anisette veya kayısı ile aromatize edilmek ve üzerine vanilyalı şeker serpilmek suretiyle yapılan kreme.

Ch. Ormanı: Oise departmanı (Senlis arondismanı. Senlis ve Creil kantonları) ile Seine-et-Oise departmanı (Pontoise arr., Luzarches kantonu) içinde bulunan bir orman. Oise'ın ayağı olan Nonette nehrinin sol kıyısında, Senlis ve Ch. arasında bulunan orman. tak. 100 m yüksekliğinde, hafifçe dalgalı bir plâto üzerindedir Yüzölçümü 6 332 hektardır. Başlıca meşe, fagus. carpinus ağaçlarından mürekkeptir. Av hayvanları çok bulunur. Burada, meşhur koşu avları tertibedilir. Bu orman Ch şatosuna ait olup bugün Fransa Enstitüsünün malıdır.

Ch. porseleni: 1704 yılına kadar Ch. de yumuşak bir porselen yapılırdı. Pek çok tutulmuş olan bu porselenin modası hâlâ da geçmiş değildir. Sonradan katı bir porselen de yapılmıştır. Fabrika 1735 te kurulmuş ve işe, Japon porselenlerinde görülen ve bilhassa İmari (Japonya) porselenlerindeki motifleri, Avrupalı şekillere uydurarakla başlamış ve devam etmiştir. Böyle motiflerle süslenmiş porselenden saksı kılıfları, süt kabları, yemek kabları (bol), fincanlar, tuzluklar v. b. imal etmiştir. Kullanılan renkler yeşil, kırmızı ve mavi olup çok neşeli bir dekor teşkil eder. Alâmet-i farıkası kiremit kırmızısı bir av borusudur. 1870 harbi, bu imâlata son vermiştir.

CHANTILLY ŞATOSU

Ch. Şatosu: Connétable Anne de Montmorency tarafından, takr. 1527 den 1532 ye kadar yeniden yaptırılmış olan şato. D'Orgemont ailesine ait eski bir kale olup, 1484 te, Connétable'ın babası Guillaume de Montmorency'ye geçmişti. Şatonun tarihi, bu zatın, onun bu şatonun yeniden yapılması için Chambiger adında bir mimarı seçmiş olmasına dayanır. Kıral IV. Henri şatoda oturmuştur. Şair Théophile de Viau buraya sığınmıştır. Sonuncu Montmorency'nin idamından (1632) sonra, XIII Louis şatoyu haczetmiş, fakat şato Avusturyalı Anne tarafından, 1643 te Büyük Condé'nin annesine iade edilmiştir. Condé, şatoda, Le Nôtre, Gitard, La Quintinie ve Mansard'a büyük mimarlık işleri gördürmüştür. 1720 ile 1789 arasında, Bourbon dukasının eline geçmiş bulunan şato, şekil değiştirmiştir. Burada bir çini fabrikası kurulmuş, boyalı bezler (toiles peintes) ve Çin cilâları (vernis de la Chine) imal edilmiştir. Aubert, şatonun meşhur ahırlarını inşa etmiştir (1735). İhtilâlde şato harap olmuş, 1830 da ölen sonuncu Condé'nin mirasçısı olan Aumale dukası. 1840 ta, Ch. nin eski debdebesini iade etmeğe çalışmıştır. Tamir ve tanzim işleri, 2. İmparatorluk sırasında durdurulduktan sonra, 1876 dan 1882 ye kadar mimar Daument'ın idaresi altında yeniden başlamıştır. 1886 da duka Fransa Enstitüsüne bütün kâşaneyi ve ihtiva ettiği kıymet biçilmez koleksiyonları bağışlamıştır. Bunlarla, Musée Condé (C. müzesi) kurulmuştur.

CHANUTE [*şînüt*], **Octave** (1832 - 1910), Amerikalı uçak mühendisi. Pariste doğmuş, Chicago'da ölmüştür. Ch. henüz altı yaşında iken babası Louisiana'daki Jefferson College'e ikinci müdür tâyin edildiğinden, ailesini Amerikaya götürmüştür. Ch. on yedi yaşında Hudson River Railroad (Hudson demiryolu) Şirketinde çalışmaya başlamış, 1863 te Chicago ve Alton Demiyolları Şirketinin başmühendisi olmuştur. Chicago'daki Union Stock Yard (borsa binasının adı) için 1867 de açılan müsabakada Ch. ün plânı kazanmıştır. Ch. Kansas City'de Missouri nehri üzerindeki ilk köprüyü tamamlamış, 1870-1883 yıllarında Erie Railroad Şirketinin başmühendisliğinde bulunmuş ve bu arada New York şehrinde süratli bir münakale sistemi tesisi imkânlarını incelemiş ve dört yüksek münakale hattı kurulmasını tavsiye eden bir rapor hazırlamış, sonradan bu tavsiyeler esas itibariyle yerine getirilmiştir. Ch. 1883 yılında Erie Railroad'dan ayrılarak Kansas City'de bir fennî istişare bürosu tesis etmiş, 1889 da Chicago'ya yerleşmiştir. Ch. henüz 1874 te havacılıkla ilgilenmiş, fakat işlerinin çokluğu sebebiyle, Chicago'ya gidinceye kadar bu konuyu bir kenara bırakmış, sonra Kuzey Indiana'daki kum tepelerinde çok satıhlı bir plânörle tecrübeler yapmış, daha sonra çift satıhlı bir plânör kullanmış, fakat artık yaşı ilerlemiş bulunduğu için bizzat uçamıyarak bu işi en gayretlileri A. M. Herring ile W. Avery olan yardımcılarına bırakmış ve böylece beş plânörle cem'an 100 kadar uçak yapmıştır. Ch. ün 1891 de *Progress in Flying Machines* (Uçuş makinelerinde ilerlemeler) başlığı altında *The American Engineering and Railroad Journal* (Amerika makine ve demiryol dergisi) da çıkan makaleleri 1894 te kitap halinde yayımlanmıştır. Ch. ün tecrübeleriyle varmak istediği ilk hedef uçma cihazında dengeyi sağlamaktı, tatbik ettiği deney metotları da ilerlemenin yavaş olacağını bilen tatbikatçı bir mühendisin metotlarıydı. Ch. 1900 - 1910 yıllarında Wright (b. bk.) kardeşler de dâhil olmak üzere havacılık dünyasının başlıca şöhretleriyle sık sık muhabere etmiştir. Havacılığa yaptığı en büyük hizmetlerden biri de Wright kardeşleri teşvik etmesi olmuştur. Ch. kendi tecrübelerinin neticelerini Wright kardeşlerin istifadesine sunmuş ve bu işbirliği, Wright kardeşlerin kabul ettikleri plânör tipinin tesbit edilmesine yol açmıştır. Bu sayede, patlamalı motörlerin icadedilmesinden sonra Wright'lar ilk makineli uçuşlarını yapabilmişlerdir.

O. CHANUTE

CHANTRE [*şãtr*], **Ernest** (1843 - 1924), Fransız jeolog, antropolog ve arkeoloğu. Lyon'da doğmuş, aynı şehrin yakınında Ecully'de ölmüştür. 1877 de Lyon müzesinde bakımcı (custos), daha sonra müessesenin müdürü olmuş, aynı zamanda şehrin üniversitesinde etnoloji profesörlüğünde de bulunmuştur. Önce jeolog ve paleontolog olarak mesleğe giren Ch., *Monographie géologique des anciens glaciers du bassin du Rhône* (R. nehri havzasındaki eski buzullar hakkında bir jeoloji monografisi) [2 cilt, 1873 - 1875] adlı eserinden sonra etnolojiye meylederek *Etudes paléonthologiques dans le bassin du Rhône* (R. nehri havzasında tarih öncesine ait etnoloji incelemeleri) [*Âge du bronze* (= Tunç çağı) kısmı 3 cilt, 1875 - 1876; *Âge du fer* (= Demir çağı) kısmı 1 cilt, 1880] u çıkarmış, ondan sonra kendisini tamamiyle antropolojiye ve arkeolojiye vererek Doğu memleketlerinde, Kafkaslarda, Anadoluda ve Akdenizde araştırmalar yapmıştır. Şaheseri, şimdiye kadar da standard bir eser sayılan *Recherches antropologiques dans le Caucase* (Kafkaslarda antropoloji araştırmaları) [5 cilt, 1885 - 1887] tır. Bunun yanında *Recherches archéologiques dans l'Asie occidentale, mission en Cappodoce* 1893 - 1894 (Batı Asyada arkeoloji araştırmaları, 1893 - 1894 yıllarında yapılan Kappadokya araştırma seferi) [1898] yer alır. Öbür eserlerinden *L'homme quaternaire dans le bassin du Rhône* (R. nehri havzasında 4 çağ insanı) [1901] u ve *Recherches anthropologiques dans l'Afrique orientale* (Doğu Afrikada antropoloji araştırmaları) [1904] ı burada anmak gerekir.

CHANTREY [*çąntri*], **Sir Francis Legatt** (1781 - 1841), İngiliz heykeltıraşı. Jordanthorpe (Derbyshire) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Hocasız yetişen Ch. Sheffield'de portre heykeltıraşı ve ressamı olarak çalışmıştır. 1804 te Londra Heykeltıraşlık Akademisinde tahsil ederek zamanının en verimli plâstikçilerinden biri olmuştur. Londrada III.

George'un Guildhall'daki heykelini. IV. George'un Trafalgar Square'deki atlı heykelini. Genç Pitt'ın Hannover Square'deki heykelini ve Wellington'un Borsa karşısındaki atlı heykelini yapmıştır. Zamanının en önemli şahıslarının portrelerini yapmıştır. İngilterede, bir İngiliz veya yabancı sanatkâr tarafından yapılmış en kıymetli resim veya heykelleri satın almak için, servetinin büyük bir kısmını Royal Academy'ye bırakmıştır.

CHANZY [*şãzi*], **Antoine Eugène Alfred** (1823-1883), Fransız generali ve senatörü. Nouart (Ardennes)da doğmuş, Châlons-sur-Marne'da ölmüştür. Uzun müddet Cezayirde hizmet ettikten sonra İtalya ve Suriye seferlerinde bulunmuş, 1870 Prusya-Fransa harbinde kolordu kumandanı ve sonra ordu kumandanı olarak başarılı faaliyet göstermiş, mütarekeden sonra Ardennes'den mebus seçilmiş, barış tekliflerinin kabulü aleyhinde oy kullanmış, ordunun yeniden teşkilâtlanmasında önemli bir rol oynamış, 1873 te Cazayir valisi, 1875 te senatör, 1879 da cumhurbaşkanlığı adayı, daha sonra Moskova büyük elçisi olmuş, Rusyadan dönüşünde gene orduda vazife almıştır. Ch., 1870 harbi ikinci safhasının en iyi generali sayılır

CHAOCHOW: bk. ÇAOÇU.

CHAOKING: bk. ÇAOKİNG.

CHAOS (Jeol.): bk. KAOS.

CHAOS ISLAND veya BIRD ISLAND: bk. KUŞ ADALARI.

CHAOUÏA [*şauia*] (Fr.), Berber dilinin Cezayirde. Kostantın (Constantine) departmanının güney kısmındaki yaylalarda ve Avres (Aurès) dağlarında konuşulan lehçesine Avrupalılarca verilen ad. Aslı, Arapçada «çobanlar» mânasına gelen *şāwiya* kelimesidir. Bk. ŞĀWİYA, ve BERBER DİLİ.

CHAOUL [*şaul*] **TEDAVİSİ**, yakından, alçak voltajlı röntgen tedavisi. Berlinli radyolojist Henri Chaoul (doğ. 1887) un adiyle anılır.

C. tübü: Ch. tedavisinde kullanılmağa mahsus röntgen tübü. Şu hususları sağlıyacak vasıflara maliktir: 1. yakından ışıldama, 2. alçak voltaj, 3. hastalık merkezine sınırlanma, 4. sathi tesir, 5. fraksyonel (kesri) dozaj 6. yüksek derecede temerküz.

CHAPACURA [*çapakura*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil ailesi ve bu aileden olan bir dil. Brezilyanın Bolivya sınırına yakın bölgelerde, kuzey Matto Grosso'da, kısmen de Bolivyada konuşulan bu ailenin başlıca üyeleri şunlardır: Blanco veya Boures nehri kıyılarında: asıl Chapacura (Tapukara, Huachi de denir); Bolivya'da San Miguel nehri havzasında Pahumhua veya Huañam; bunun kuzeyinde: Urunamacan; Brezilyada Pacas Novas nehri kıyılarında: Pacahanovo; São Miguel ve Preto nehirleri arasında: Cabixi; Guaporé ve Cautario nehirleri arasında: Camaná; Cautario'nun kaynakları bölgesinde: Tapoaya; Guaporé ile Mamoré arasında: Iten veya Moré; Brezilyada Madeira nehri havzasında: Tura, Arara, Urupa, Urumi, Yaru, Yamara; ve birçok ölü diller: Herisobocono, Chapacuraca (veya Tapacuraca), v. b. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHAPADA [*şepade*], **SERRA DA**, Brezilyanın Bahia bölümündeki sıradağlar. Bu sıradağlar, batıdan São-Francisco nehrinin bir kolu olan ve Atlas Okyanusuna dökülen Paraguassu'yı meydana getiren Rio Verde nehri vâdisi ile sınırlıdır. Bu dağlarda altın ve elmas yatakları bulunmaktadır.

CHAPALA [*çabala*], Meksikada bir göl ve bir şehir. Ch. gölü, Meksikanın Jalisco devletinde bulunan en büyük göl olup yüzölçümü 1 685 km²; uzunluğu 80 km, derinliği 10 m dir. Deniz seviyesinden 1 573 m yüksekliktedir. Lerma veya Río Grande de Santiago adını taşıyan nehir bu gölden geçerek Pasifik Okyanusuna akar. Etrafında çok güzel tabiî manzaralar vardır. Balıkçılık, turistleri buraya çeker. Ch. Şehri, bu gölün kenarındadır. Distrikt merkezi olup nüfusu 8 000 (1950) dir.

CHAPARRAL [*çaparral*], Kolombiyanın Tolima vilâyetinde, başkent Bogotá'dan 175 km mesafede bir kasaba. Burada ziraat ve orman mahsulleri elde edilir. Yakınlarında bakır, demir, kömür ve petrol yatakları bulunmaktadır. Denizden 800 m yüksekte olan Ch. ın hoş bir iklimi, civarında da kuşların uğrağı olan Tuluni mağarasının bulunduğu garip renkli Ape kayalıkları vardır.

CHAPEL HILL [*çæpıl hil*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Kuzey Carolinanın ortasındaki Orange Kontluğunda bir şehir. 1789 da kurulmuştur. Raleigh'in takr. 40 km kuzeybatısındadır. Kuzey Carolina Üniversitesi buradadır. 1940 ve 1950 sayımları arasında nüfusu iki mislinden fazla artarak 3 654 ten 9 187 e yükselmiştir.

CHAPELAIN [*şaplẽ*], **Jean** (1595-1674), Fransız şairi ve tenkidcisi. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Fransaya manzum bir destan kazandırmak hevesiyle *Pucelle ou la France délivrée* (Bakire [= Jeanne d'Arc] veya kurtarılmış olan Fransa) i yazmışsa da. 1656 da yayımlanan bu eser Boileau'nun alaylı tenkidleri ile gözden düşmüştür. Fransız Akademisi üyesi olan Ch., bu sıfatla *Les Sentiments de l'Académie sur le Cid* (Akademinin le Cid hakkında düşünceleri) i yazmıştır.

CHAPELLE [*şapel*], **Claude Emmanuel** [asıl adı: **L'Huillier** (1628-1686), Fransız şairi. La Chapelle-St-Denis (Paris civarı) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Racine, Boileau, Molière ve La Fontaine'in arkadaşı idi. Ch. ile Bachaumont beraberce «şiirli seyahatname» denilen edebî nev'i yaratmışlardır. Nesir ve nazım ihtiva eden bu tarzdaki eserleri çok taklidedilmiştir. Eserleri: *Voyage en Provence et en Languedoc* (Provence ve Languedoc'a seyahat; Bachaumont ile) [1663 ve 1927], *Voyage d'Encausse faict par messieurs C. et Bachaumont* (C. ve B. tarafından Encausse'a yapılmış seyahat) [1901], Külliyatı (Bachaumont'-nunkilerle beraber) 1755 te çıkmıştır.

CHAPELLE-AUX-SAINTS, LA [*la şapel ō sẽ*], Kuzeybatı Fransada, Corrèze departmanında, Dordogne vâdisinde Brive arrondısmanına bağlı Beauleau kantonunda, Brive'in 32 km güneydoğusunda, Sourdoire ırmağı kıyısında 350-400 nüfuslu bir köy. Yakınında kömür madenleri vardır. Antropolojik bir buluntudan dolayı şöhret kazanmıştır.

Ch.-A.-S iskeleti: 1908 de, A. ve J. Bouyssonie ve L. Bardon adında üç rahip, Ch.-A-S. yakınında bulunan bir mağaradan, bütün kısımları hemen hemen tam olarak muhafaza edilmiş prehistorık bir insan iskeleti meydana çıkarmışlardır. Kemiklerin bulunduğu yarıkta, tarih-öncesi türlerine ait olmak üzere, gergedan, geyik, sırtlan ve dağ sıçanı kemikleriyle, Moustier (moustérien) tipinde yontul-

muş çakmak taşından aletler de vardı. A ve J. Bouyssonie ile L. Bardon, *La station moustérienne de la Bouffi - Bonneval à La Chapelle - aux - Saints* (L. Ch. - A. - S. deki B. B. musteryen istasyonu) başlıklı ilk raporlarını «Anthropologie» dergisinde (1913, cilt XXIV. s. 609 ve devamı) yayımladıktan sonra, Fransız antropoloğu Marcellin Boule,

CHAPELLE - AUX - SAINTS : kafatası

iskeleti incelemiş ve bunun neticesini *L'homme fosille de la Chapelle - aux - Saints* (L. Ch. - A. - S. fosil insanı) [«Annales de Paléontologie» de 1911 - 1913] adlı eseriyle ortaya koymuştur. Buna göre, bu fosil insan, Yontmataş (Paléolithique) devrinin Moustier çağında yaşamış olan bir ırkın temsilcisi olup, başlıca vasıfları şunlardır: boy: kısa (1 60 m); kafa tası: basık; gözçukuru kemerleri: çok çıkık; alın: alçak; yüz: fırlak; çene: gelişmemiş; kafa karinesi: 75 (dolikosefal); yaş: ihtiyar. İnsan ırkının gelişme tarihi bakımından, 1856 da Düsseldorf yakınındaki Neanderthal mevkiinden çıkan meşhur Neanderthal fosil insanı (Homo neanderthalensis) nın yakın akrabası olup, bu Belçikada (Spy, 1886), Fransada Dordogne vâdisinde (Moustier 1908; Ferrasie 1909, v. b) ve başka yerlerde çıkarılan örnekleriyle birlikte aynı sınıfa dâhildir. Ch. - A. - S. insanı, hem kafatası, hem iskeleti mevcut olduğu için, Neanderthal ırkının en «güzel» kalıntısı, devrinin de standardı sayılır. Bundan 50 000 yıl evvel yaşamış olan Ch. - A. - S insanı, gelişme bakımından, daha sonraki asıl insan (Homo sapiens = düşünür insan) mertebesinden olmayıp Neanderthal ırkına mensup bütün insanlar gibi *Homo* (= insan) cinsinin ilk - insan (primigenius: Homo primigenius) türünü temsil eder. Bk. NEANDERTHAL.

CHAPERON [*şapörō*]: 1. Ortaçağda erkeklerin ve kadınların giydikleri bir başlık. Aynı zamanda boynu ve omuzları da örter, yüzü açık bırakırdı. Kadın Ch. larının uzun bir kuyruğu olurdu ve XVII yüzyıla kadar hanımların kibarlığı bu kuyruktan anlaşılırdı (Bir genç kıza refakat etmekle ödevli yaşlıca kadınlara bu sebeple Ch. denilmiştir.).

CHAPERON: 1. Şehirli (XIV. yüzyıl) 2. Asilzade (XV. yüzyıl), 3. Asilzade(XVI. yüzyıl), 4. Dul (XIV. yüzyıl), 5. Modern hâkim

2. Yas elbisesi giyen kadınların yüzlerini örtmek için öne doğru çektikleri büyük peçe.

3 Bugün, bazı tören elbiselerinin süsü olup omuza takılan, öne ve arkaya doğru sarkık ucu beyaz kürklü kumaş parçaları ilâve edilmiş simit şeklinde küçük bir yastık (bilhassa hâkimler ve fakülte profesörleri için).

Başlangıçta rahiplerin giydikleri pelerinin sadece başlığına Ch. denirken, XII. yüzyılda başlıklı pelerinlere bu ad verilmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında «cornette» denilen kuyruk, sırta değil, bir yana doğru düşer; «goulée» denileni ise öbür yana sarkardı; XIV. yüzyılda «cornette» çok uzamış; XV. yüzyılda «goulée» boynun etrafını sarmış; XIII. ve XIV. yüzyıllarda «cornette» bazan balina ile takviye edilmiştir. XVII. yüzyılda Ch. adı şehirlilerin başlıkları üzerinde taşıdıkları geniş kadife kurdeleye verilmiştir.

CHAPETON [*çapeton*], İspanyolcada, İspanyol Güney Amerikası sömürge tarihinde, memlekete yeni gelen, tecrübesiz göçmen ve bilhassa askere verilen ad. Bunun aksi Criollo (sömürgelerde doğmuş Avrupa asıllı) dır.

CHAPLIN [*şaplē*]. **Charles Josuah** (1825 - 1891), Fransız ressamı. Andelys adaları (Eure departmanı) nda İngiliz ana - babadan doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir müddet Drolling'in talebesi olarak çalışan CH., bir «Saint - Sébastien» tablosu ile işe başlamış, fakat çok geçmeden Parisin zarif hanımlarının ressamı olmuştur. Eserlerinde Rubens ile Watteau'nun tarihleri görülür. Başlıca eserleri: «Sabun köpükleri» [1864], «Hâtıraları»[1882], «Genç kız portresi» [1889], «Banyo» ve «Yataktan kalkış». Ch., «eau - forte» tarzında da temayüz etmiştir.

CHAPLIN [*çaplin*], **Charles Spencer** (doğ. 1889), İngiliz sinema aktörü, senaryocusu, filim âmili ve direktörü Londrada doğmuştur. Dünyaca «Charlie» [*çarli*] veya «Charlot» [*şarlo*] adiyle tanınan meşhur tipi yaratmıştır Babası bir sirk artisti olan Ch. sahneye ilk defa olarak henüz çocukken *The Painful Predicament of Sherlock Holmes* (Şerlok Holmes'ın güç durumu) teki Billy rolünde çıkmış, 1910 da Fred Karno'nun vodvil topluluğu ile Amerikaya gitmiştir. Sinema perdesinde ilk olarak 1914 te Keystone filim şirketi hesabına çevrilen bir filimde (*Auto Races* = Otomobil yarışları) rol alarak görünmüş, bunun arkasından 1918 e kadar *Tillie's Punctured Romance* (T nin akamete uğrayan romantik aşkı) *The Count* (Kont) *Easy Street* (Sakin sokak), *The Cure* (Tedavı), *The Bank* (Banka) gibi filimler çevirdikten sonra 1918 de daha başarılı olan *Shoulder Arms* (Silah omuza!) ı meydana getirmiştir. Aynı yıl, Hollywood'da First National Films adiyle kendi stüdyolarını tesis etmiş, 1923 te United Artists firmasının kurulmasına iştirak etmiştir.

Ch. S. CHAPLIN

A Dog's Life (Bir köpek hayatı). *The Kid* (Yavru) [1920]. *The Pilgrim* (Hacı) [1922], *A Woman of Paris* (Parisli bir kadın) [1923], *The Gold Rush* (Altına hücum) [1925] *The Circus* (Sirk) [1927] *City Lights* (Şehir ışıkları) [1931], *Modern Times* (Yeni zamanlar) [1936], *The Great Dictator* (Büyük Diktatör) [1940], *Monsieur Verdoux* (ad) [1947], *Limelight* (Sahne ışıkları) [1952]. *A King in New York* (N. Y. ta bir kıral) [1956] gibi filimler imal etmiş; *A Woman of Paris* hariç, bunlarda baş rolü oynamıştır. Ch. bütün filimlerinde, filmin kahramanı olan «serseri» nin başından geçenleri vesile etmek suretiyle cemiyeti hicvetmiştir. Küçücük bıyıkları olan bu

Ch. CHAPL N ın yarattığı tip

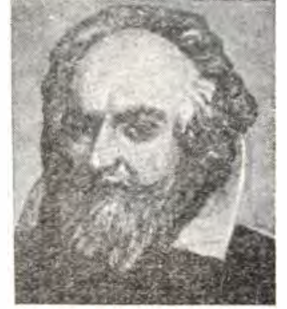
serserinin, yana yıkılmış melon şapkası, torba gibi bol pantolonu, kocaman ayakkabıları vardır. Elinde daima bir bambu baston bulunur, dizlerini bükmeden ve adımlarını dışarı atarak, düztabanlar gibi yürür. Yine serseri ve diktatör rolünde göründüğü «Büyük Diktatör» filmine gelinceye kadar perdede hiç konuşmamış olan Ch. in daima mimiklerle ifade ettiği duygularında bütün insanlara karşı sonsuz bir sevgi ve güven hissedilir Bu saflık onu, tekrar tekrar, inanılmıyacak derecede güç durumlara sokarsa da o gene kendi iyiliğinin yarattığı vesilelerle daima yakasını kurtarır, ferahа kavuşur. Ch in siyaset alanındaki faaliyetleri ve Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlığına kabul edilmemesi Amerika halk efkârında aleyhine bir cereyan yaratmış, 1952 yılında seyahat maksadiyle Amerikadan ayrılması üzerine bir daha dönmemesi için teşebbüse dahi geçilmiştir. Umumi kanaate göre Ch. sinema alanında en gerçek bir dehadır. Şimdi İsviçrede yaşamaktadır.

CHAPLIN [*şaplê*], **Jules Clément** (1839 - 1909), Fransız heykeltraşı ve madalya hakkâki. Mortagne (Orne departmanı) da doğmuş. Pariste ölmüştür. 1863 te Roma büyük mükâfatını kazanmıştır. Ch. bilhassa madalyalariyle dikkati çekmiş, 1867 Paris-Dünya Sergisi madalyasından başka, Mac-Mahon, Gambetta, Victor Hugo, Renan gibi şahsiyetlerin portrelerini taşıyan madalyalar da yapmıştır. Ch., büstler de yapmıştır,

CHAPMAN [*çæpmın*], **Frank Michler** (1864 - 1945), Amerikalı ornitolog. Englewood (New Jersey) da doğmuş, New Yorkta ölmüştür. New York şehri Tabiat Tarihi Müzesi kuşlar ve memeliler şubesi müdürlüğünde bulunmuş «Bird-Lore» (Kuşlar âlemi) dergisini kurmuş ve «The Auk» (Penguen cinsinden kuş) dergisinin kurulmasına iştirak etmiştir. Eserleri: *Handbook of Birds of Eastern North America* (Kuzeydoğu Amerika kuşları elkitabı) [1897]; *Bird Studies with a Camera* (Bazı kuşların fotoğrafla tetkiki) [1900]; *A Color Key to North American Birds* (Kuzey Amerika kuşlarının renklerine dair bilgiler) [1903]; *The Economic Value of Birds to the State* (Kuşların, devletçe iktisadi değeri) [1903]; *Warblers of North America* (Silviidae familyasından Kuzey Amerika kuşları) [1907]; *Camps and Cruises of an Ornithologist* (Bir ornitologun gezileri) [1908].

CHAPMAN [*çapman*], **Fredrik Henrik af** (1721 - 1808), İsveçli gemi inşaat mühendisi. Göteborg'da doğmuş, Karlskrona'da ölmüştür. Topla silâhlı şalupa (Büyük, az su çeken sandal) ları icadetmiştir. 1781 - 1790 yıllarında Karlskrona'daki kıraliyet tersanelerini idare etmiş ve birçok mükemmel gemiler inşa etmiştir. Ch., asılzadeliğe yükseltilmiş, vis amiral olmuş, İlimler Akademisi ve Resim Akademisi üyesi olmuştur. Gemi inşa sanatı hakkında birçok yazıları vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Architectura navalis mercatoria* (Ticaret gemileri mimarisi) [1768]; *Tractat om Skepps-Byggeriet* (Gemi inşası anakitabı) [1775].

CHAPMAN [*çæpmın*], **George** (1559 - 1634), İngiliz şairi, dram yazarı ve tercümecisi. Hertford yakınında Hitching'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Hayatına dair fazla tafsilât yoksa da, önce Oxford, sonra da Cambridge üniversitesinde okuduğuna dair rivayetler vardır. Londrada Shakespeare, Spenser, Ben Jonson gibi şair ve dram yazarları ile arkadaşlık ettiği biliniyor. Başlıca piyesleri şunlardır: *All Fools* (Hepsine oyun oynandı) [takr. 1598 de oynanmış, 1605 te basılmış; Ch ın şaheser komedilerinden biri], *The Blind Beggar of Alexandria* (İskenderiyeli kör dilenci) [1598, komedi], *Eastward Ho!* (Daima doğuya doğru) [Ben Jonson ve John Marston ile birlikte; 1605; bu komedi, I. James ile beraber Londraya gelen İskoçyalı asılzadelerle alayı yüzünden, Ch. ın hapsedilmesine sebebolmuştur]. *The Gentleman Usher* (Efendi odacı) [1606. komedi], *Monsieur d'Olive* (ad) [1606, trajikomedi], *Bussy d'Ambois* (ad) [1607, Ch. ın şaheser trajedilerinden biri], *The Revenge of Bussy d'Ambois* (B. d'A.nın intikamı) [1613, trajedi], *The Conspiracy and Tragedy of Charles, Duke of Byron* (Byron dukası Charles'ın suikastı ve trajedisi) [1608], *May Day* (Mayıs günü) [1611, komedi], *The Widow's Tears* (Dul kadının göz yaşları) [1612, komedi] *Caesar and Pompey* (C. ve Pompeius) [1631, trajedi], *The Tragedy of Chabot, Admiral of France* (Fransa amiralı Ch. nun trajedisi) [bas. 1639. James Shirley ile birlikte] Ch., ayrıca Christopher Marlow'nun natamam bıraktığı *Hero and Leander*(H. ile Leandros) adlı manzum eserini tamamlamıştır [1598]. Ch. Homeros'un destanı *İlias*ın tercümesinin ilk kısmını, 1598 de yayımlamış, eserin tamamı ise ancak 1609 a kadar çıkmıştır (1611 tarihini taşır). *Odysseia*nın tercümesi ise 1614 tarihini taşır. Nihayet *İlias* ve *Odysseia* 1616 da bir arada yayımlanmıştır. Ch, bundan başka Homeros'un ilâhilerini, Petrarca'yı, Musaios'u, Hesiodos'u ve Juvenalis'i İngilizceye çevirmiştir.

G. CHAPMAN

Ch. en çok Homeros mütercimi olarak tanınır. Homeros'un yazdığı kabul edilen küçük şiirlerin tercümesini yayımladığı kitabın sonuna «Yapmak için doğduğum iş bitti» sözlerini yazmıştır. Ch., *İlias*ın tercümesinde «yedi iamboslu» (bk. İAMBOS) mısraı (septenarius); *Odysseia*nınkinde

ise «heroic couplet» (b. bk.) i kullanmıştır. Kıraliçe I. Elizabeth zamanında hüküm süren tercüme usülüne göre anlıyamadığı veya fuzuli tekrardan ibaret görünen yerleri bırakmış, bazen de eklemeler yapmıştır. Çok hallerde muhayyile kuvvetine dayanan dili, Homeros'un saflığından uzaktır. Fakat Alexander Pope'un tercümesi (1715 - 1726) çıkıncaya kadar Ch. ınki İngilterede eşsiz sayılmıştır. Romantizmin doğuşu ile, Ch. ın tercümesi tekrar keşfedilmiş ve büyük İngiliz romantik şairi John Keats, «On First Looking into Chapman's Homer» (Ch. ın Homeros'una ilk bakış) başlıklı sonnet'i (1816) ile bu tercüme karşısında duyduğu hayranlığı belirtmiştir. Her ne kadar Ch. ın dramları Shakespeare'den evvel gelenlerle muasırları arasında kendisine mümtaz bir mevki temin etmiş ise de, Homeros'un İngilizceye tercümesi, şöhretini birinci ve en iyi mütercim mertebesine çıkarmıştır. Ch. ın tercümelerinde, aslına uygunluktan çok, ilk epope'lerin saflık, büyüklük, genişlik, nazmın canlılığı, hayalin cesurluğu ve ifadenin samimiliği gibi özellikler yer alır. Bu tercümenin kusurları, boşlukları ne olursa olsun, kendisinden sonra gelip de Homeros'u tercümeye teşebbüs eden Pope gibi daha ince, daha bilgili şairler onun yerine geçememişlerdir.

CHAPOT [*şapo*], **Victor** (1873 - 1954) Fransız arkeoloğu ve tarihçisi. Grenoble'da doğmuş. Pariste ölmüştür. 1896 da hukuk doktoru, 1907 de de edebiyat doktoru pâyelerini almış, 1899 da Atinadaki Fransız Okulu (École Française d'Athènes) na üye seçilmiştir. 1926 - 1932 yıllarında École des Hautes Études'de tarihî coğrafya üzerine konferanslar vermiş, 1922 - 1934 arasında da Güzel Sanatlar Okulu (École des Beaux Arts) nda tarih ve arkeoloji profesörü olmuş, 1935 te Pariste öteden beri çalıştığı Sainte-Geneviève Kütüphanesi müdürlüğüne getirilmiş, 1949 da Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisine seçilmiştir. İhtisası olan Roma tarihi ve arkeolojisi sahasında başlıca şu eserleri vermiştir: *La flotte de Misène* (Misenum [Augustus devrinde, Napoli yakınında deniz üssü] donanması) [1896], *Les destinées de l'hellénisme au delà de l'Euphrate* (Helenizmin Fırat ötesindeki mukadderatı) [1904] *La province proconsulaire d'Asie* (Asya proconsul eyaleti) [1904], *La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête arabe* (Pompeius'tan Arap istilâsına kadar Fırat sınırı) [1907], *Manuel d'archéologie romaine* (Roma arkeolojisi el kitabı) [1916; R. Cagnat ile birlikte], *Les méthodes archéologiques* (Arkeoloji metotları) [1916], *Le monde romain* (Roma dünyası) [1927], *L'Egypte romaine* (Roma devrinde Mısır) [1933], *Philippe II de Macédoine* (Makedonia'lı II. Philippos) [1937], *Les styles du monde romain antique* (Eski Roma dünyasında üslûplar) [1943].

CHAPPA [*çappa*] **HASTALIĞI**, frengi ve buba (b. bk., bir treponematoz şeklı) ya benziyen ve Batı Afrikasında görülen bir hastalık. Derinin altında bilya büyüklüğünde nodüllerin teşekkülü bu hastalığın karakteristiğidir. Bunlar bozularak neticede balık puluna benzer teşekküller meydana gelir.

CHAPPE [*şap*], **Claude** (1763 - 1805), Fransız mühendisi ve fizikçisi Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Hava telgrafı (Fr. télégraphe aérien) denilen cihazı icat etmiştir. Bu cihaz yüksek bir yere dikilen dikey bir sırığın tepesine tutturulmuş eklemli kollar vasıtasiyle uzaklara işaretler göndermeye yarardı. Sonradan bu tarz haberleşmede basit işaretler yerine, semafor (sémaphore) alfabesi kullanılmıştır. Fransız ihtilâli devrinde Ch. ın sistemi kabul edilmiş ve kendisi telgraf mühendisliğine tâyin olunmuştur. İcadın kendisine ait olması şüphe ile karşılanmış, bu hal onun ağırına gitmiş ve bir rivayete göre kendisini öldürmesine sebebolmuştur.

CHAPPE D' AUTEROCHE [*şap dotros*], **Jean** (1722 1769), Fransız astronomu. Mauriac (Auvergne) ta doğmuş, San José (Kaliforniya) de ölmüştür. Önce rahip olmuş; fakat sonra kendini her şeyden çok astronomiye vermiş ve Académie'ye üye seçilmiştir. Académie'nin emriyle Venus'un Güneşin önünden geçişini 1761 de Sibirya'dan, 1769 da da Kaliforniya'dan tetkik etmiştir. 1768 de çıkan *Voyage en Sibérie fait en 1761* (1761 de Sibiryaya seyahat; 2 cilt, atlas ile birlikte) [1768] başlıklı eseri, Rusyayı tenkid eden bazı mülâhazalar ihtiva ettiğinden, İmparatoriçe II. Ekaterina ile Şuvalof, bunu şu eserle derhal ve sert bir şekilde cevaplandırmışlardır: *Antidote ou Examen du mauvais livre superbement imprimé, intitulé: Voyage de l'abbé C.* (Panzehir veya Rahip C. in seyahati başlıklı, nefîs baskılı fena kitabın çürütülmesi ve tetkiki;) [2 cilt, Amsterdam 1771]. Ch. ın *Voyage en Californie* (Kaliforniya seyahati) [1772] başlıklı eseri C. F. Cassini tarafından çıkarılmıştır.

CHAPPEL [*çæpîl*], **Warren** (doğ. 1904), Amerikalı desinatör ve matbaa harfleri ressamı. Richmond (Virginia) da doğmuştur. Birçok üstatlardan başka Rudolf Koch'tan da ders almıştır. «Lydian Series» (1939), «Trajanus» ve «Trajanus Cursive» (1939) adı verilen matbaa harf tiplerini yaratmıştır. Ch. nin *The Anatomy of Lettering* (Harf tipi icadının anatomisi) [1935] adlı bir eseri de vardır.

CHAPRA (Coğ.): bk. ÇAPRA.

CHAPSAL [*şapsal*], **Charles Pierre** (1788 - 1858), Fransız gramercisi. Pariste doğmuş, Joinville - le - Pont (Seine departmanı) yakınında ölmüştür. Önceleri Pariste Louis - le - Grand lisesinde müzakereci öğretmen (maitre - répétiteur) olmuş, sonra 1923 te, maarif müfettişi ve leksikograf J. F. M. Noël ile birlikte, *Grammaire française* (Fransız grameri) adlı eseri yazmıştır. Fransız okullarında çok rağbet gören ve sık sık yeni basımları çıkan bu gramerden başka, Ch., Fransız dili ve edebiyatı hakkında birçok ders kitapları da yayımlamıştır. Elde ettiği oldukça büyük bir serveti, faizi Sceaux ve Saint - Denis semtlerindeki ilkokul öğretmenlerine dağıtılmak üzere, Fransız maarifine bırakmıştır.

CHAPTAL [*şaptal*], **Jean Antoine, Comte de Chanteloup** (1756 - 1832), Fransız kimyageri. Nogaret (Lozère) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Montpellier'de tıp tahsil etmiş, 1781 de bu şehirde kimya profesörü olmuştur. Kurduğu kimyevi maddeler fabrikasında Fransada ilk defa olarak sınaî ölçüde sülfürik asit ve sunî şap istihsal etmiş, 1787 de asalet beratı almıştır. 1793 te Grenelle barut fabrikası başına getirilmiş, daha sonra École Polytechnique'te nebatî kimya okutmuştur. 1795 te Institut'ye üye olmuş, Devlet Şurasında, Dahiliye Vekilliğinde bulunmuştur. Fransada ticaret odalarını, ilk sanat okulunu ve Fransanın kanallar şebekesini hemen tamamiyle Ch. kurmuştur. İmparatorluk Kontu payesine yükseltilen Ch., daha birçok önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Ch. bir kimyacı olarak Fransada pamuğun Edirne kırmızısı ile boyanması usulünü bulmuş, indigo yerine kullanılacak pastel yetiştirilmesini

sağlamış, Berthollet'nin ağartma usulünü en geniş ölçüde tatbik etmiştir. Başlıca eserleri: *Eléments de Chimie* (Kimya dersleri) [1790]; *Traité des salpêtres et goudrons* (Güherçile ve katranlar anakitabı) [1796]; *L'Art de faire les vins* (Şırap yapma sanatı) [1801 ve 1819]; *Traité théorique et pratique de la culture de la vigne* (Bağ yetiştirme nazarî ve amelî anakitabı) [1801 ve 1811]; *Chimie appliquée aux arts* (Kimyanın sanatlara tatbiki) [1807]; *Art de la teinture du coton en rouge* (Pamuğu kırmızıya boyama sanatı) [1807]: *Art du teinturier et du dégraisseur* (Boyama ve leke çıkarma sanatı) [1808]; *Chimie appliquée à l'agriculture* (Kimyanın ziraate tatbiki) [1828].

Chaptal ameliyesi, (şeker katma [Fr. sucrage, Alm. Trockenzuckerung]da denir), daha şıra halindeyken, şarabın içine şeker koymak suretiyle sertliğinin giderilmesi. Bu terimi yanlış olarak kullanan modern Alman yazarları, şıranın kalsiyum karbonat katılarak asitliğinin azaltılmasına da Ch. a demektedirler.

CHAPU [*şapü*], **Henri Michel Antoine** (1833-1891), Fransız heykelcisi ve madalyacısı. Le Mée(Seine-et-Oise) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir ziraatçının oğludur. On yaşına kadar çiftlikte yaşamış olan Ch., öğrenmesini istedikleri halıcılığa faydası olur düşüncesiyle, Dekoratif Sanatlar Okuluna verilmiştir. Bu okuldaki başarılariyle kısa zamanda kendini tanıtan Ch., Güzel Sanatlar Okuluna girmeye muvaffak olmuş, aynı zamanda Seine-et-Marne umumi meclisi tarafından kendisine burs verilmiştir. Artık heykelci olmak üzere mesleğini seçmiş olan Ch. 1850 de Pradier'nin, 1852 de Duret'nin atelyesine girmiştir. Okulun Roma müsabakalarına katılarak önce madalya gravürcülüğü kolundan ikinci mükâfatı (1851), sonra da heykel müsabakasından Roma büyük mükâfatını kazanmıştır (1854). Romada kaldığı beş yıl içinde, birçok madalya portreleri ve ayrıca, büst ve âbideler yapmıştır. Bunlar arasında şu eserleri sayılabilir: «Melekler arasında İsa» (Le Mée kilisesi); «Tohum saçan» (1859; Monceau parkı); «Mercurius» (1861; Luxembourg Müzesi). Ayrıca, Romada bulunduğu sıralarda dikkate değer birçok madalyalar da işlemiştir; Schnetz, Bonnat, Eug Guillaume'ın portreleri bunlar arasındadır. Ch nün asıl şöhretini yapan, Paris dönüşü, sıkıntı ile geçen bir ömür içinde işlediği ve basit bir köylü olarak diz çökmüş bir vaziyette dua ederken gösterilmiş olan «Jeanne d'Arc'a ilham sesleri gelirken»adlı heykeli olmuştur (1870; Luxembourg Müzesi); Ch. nün başka ünlü bir eseri de Parisin kuşatılması sırasında öldürülmüş olan Henri Regnault'nun hâtırasını yaşatmak için yaptırılmış olan âbidedeki «Gençlik» figürüdür. Bu figür, yarı beline kadar örtüye bürünmüş genç bir kızın, altından yapılmış bir palmiyeyi Regnault'nun büstüne uzatırken gösteımektedir(Paris, Güzel Sanatlar Okulu avlusu).

H. CHAPU

Bilhassa madalya portreciliği ve ayrıca, büst ve âbideleriyle şöhret yapmış olan Ch., mitolojik ve allegorik figürleri lirik bir anlayış içinde ifadelendirmiştir.

Başka eserlerinden, Contes Agoult (Daniel Stern)-nun mezar heykelleri (1877; Père Lachaise, Paris); Başpiskopos Dupanloup âbidesi (1877); Léon Bonnat'ın bronz portresi (1864; Bayonne Müzesi); Alexandre Dumas père (1876; Fransız Tiyatrosu); Y. E. Schneiders'in bronz portresi (1878); Wales prensesi Alexandra'nın büstü, Millet ve Rousseau'nun madalyaları (Barbizon, Fontainebleau ormanının girişinde) ile son eserlerinden Flaubert'in âbidesi ile «Hakikat» ın allegorik figürü sayılmalıdır. Birçok gravürleri, Rouen ve Bayonne müzelerinde bulunmaktadır. Alçıdan yaptığı orijinal eserlerinden birçoğu, doğduğu şehirde (Chapu Müzesi, Le Mée) bulunmaktadır.

H. CHAPU: «Jeanne d'Arc'a ilham sesleri gelirken» (Luxembourg Müzesi)

CHAPUIS [*şapüi*], **Auguste** (1858-1933), Fransız kompozitörü. Dampierre-sur-Salon (Haute-Saône departmanı) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Paris Konservatuvarından 1877 de harmoni birinci mükâfatı 1880 de org birinci mükâfatı almış, 1866 da *Les Jardins d'Armide* (Armida'nın bahçeleri) adlı lirik sahnesi için Rossini mükâfatını kazanmış, iki yıl sonra da Haute-Savoie departmanındaki Saint-Roch kasabası orgculuğuna tâyin edilmiştir. 1829 de Parisin Opéra-Comique tiyatrosunda *Enguegrande* adlı üç perdelik eserini temsil ettirmiş, 1894 te Konservatuvar harmoni sınıflarından birinde hoca olmuştur. Başlıca eserleri: koro için iki seri melodi; bir oratoryo olan *Les Sept paroles du Christ* (İsa'nın yedi sözü); muhtelif oda müziği parçaları; *Les Jardins d'Armide* (Armida'nın bahçeleri), *Tableaux flamands* (Flandre tabloları), *Les Demoiselles de Saint-Cyr* (Saint Cyr'li küçük hanımlar) adlı senfonik müzik parçaları ve terbiyevi eserler.

CHAPULTEPEC [*çapultepek*] **ŞATOSU ve PARKI,** Meksikada Méjico (Cividad de Méjico; İng. Mexico City) şehri civarında bulunan bir şato ve park. Burada 3 Mart 1945 te, Panamerikan Kongresi neticesinde, Ch. Paktı imzalanmıştır. Méjico'nun 5 km kadar güneybatısında bulunan Ch. kayalık tepesi, 1248 de, bataklıklarla çevrilmiş olduğu bir zamanda, Azteklerin bir kolu olan Tenochca'lar tarafından işgal edilmiştir. Sonradan, bu tepeden, Tenochtitlan (Méjico şehrinin o zamanki adı) a bir su kemeri inşa edilerek, şehrin su ihtiyacı karşılanmıştır. Bazı tarihçilere göre, Aztek hükümdarlarının Ch. te yazlık sarayları vardı. Fakat son araştırmalar, bunun doğru olmadığını göstermiştir. Müdafaası tabiî durumdan dolayı kolay ve tabiî kaynaklara sahip bütün yerlerde olduğu gibi burası da bir ibadet yeri haline gelmiştir. Tepenin ayağında ve parkta, XVI. yüzyılın ilk on yılına ait bazı yontma taş kalıntıları bulunur. 1785 e doğru Meksika kıral naibi José

CHAPULTEPEC: Şato ve Don Quixote çeşmesi (solda)

Gálvez, Ch. tepesi üzerinde bir saray yaptırmaya başlamıştır. Bu saray bir kale veya şato şeklini almışsa da gerçekte hem kale, hem yaz sarayı vazifesini görmeğe mahsus idi. Bina ancak ihtilâlden sonra tamamlanmıştır. Cumhuriyet zamanında bir askerî okul olarak kullanılmış, aynı tepe üzerinde de bir hastahane inşa edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleriyle Meksika arasındaki harbde şato, Gideon Pillow ve J. A. Quitman adlı genarellerin kumandası altındaki Amerikalılar tarafından 13 Eylül 1847 de zaptedilmiştir. İmparator Maximiliano, şatoyu başlıca sarayı haline getirmiş; 1930 a kadar da cumhurreisinin ikametgâhı olarak kullanılmıştır. Bu sırada da, binanın bir kısmı askerî okul, bir kısmı rasathane olarak kullanılıyordu. Eski saray şimdi bir müze olmuştur. Tepenin etrafında güzel bir park uzanır. Meksiko'lular burasını sık sık ziyaret eder.

Chapultepec Muharebesi, 12 - 13 Eylül 1847 de **Meksika** ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki harbde, Amerikalı general Winfield Scott kumandasındaki Amerika istilâ ordusunun Méjico şehrinin iç müdafaalarına hâkim bir noktanın zaptı için yaptığı muharebe. Plâna göre, takr. 60 m yüksekliğinde olan Ch. tepesinin zaptı gerekiyordu. Tabiî müdafaalarından gayrı, bu tepe, yüksek surlara, hendeklere ve istihkâm siperlerine de sahip idi. Zirvesinde, bir garnizon, askerî öğretim müesseselerinden ibaret bir bina grupunu müdafaa ediyordu. 12 Eylülde Amerikalılar kaleyi top ateşine tuttu. Ertesi sabah Amerikalı kumandan Scott, Ch. çevresinin güney ve doğu surlarına karşı bir seçme hücum grupu gönderdi. Aynı zamanda, başka kıtalar da, batıdan tepeye doğru ilerledi. Sonunda, Amerikalılar batı surlarına eriştiler; bunlara merdivenler dayadılar ve göğüs göğüse çarpışarak tepenin zirvesindeki üst surlara doğru ilerlediler. O sabah dokuz buçukta, garnizon kumandanı, eski İspanyol naiplerinin ikametgâhı olmuş olan bu merkii, Amerikalılara teslim etti. Bu muharebede Meksikalı kumandan Santa Anna 18 0 asker kaybetti (ölü, yaralı ve kayıplar dâhil). Amerikalıların kaybı ise 450 kadardır.

CHAPUT [*şapü*], **Ernest** (1880 - 1943), Fransız jeoloji ve jeomorfoloji bilgini. 1928 - 1939 yıllarında İstanbul Üniversitesinde jeoloji ve jeomorfoloji profesörlüğü etmiştir. École Normale Supérieure öğrencisi olarak Sorbonne'un Fen Fakultesinde tabiat ilimlerinden lisans diploması aldıktan ve agrégation imtihanını geçirdikten sonra, Fransız liselerinde tabiat ilimleri okutmuş, bu sırada yaz aylarında her yıl arazi üzerinde çalışarak, on yıl, jeoloji, jeomorfoloji araştırmaları yapmış, doktora incelemelerini bitirmiş, önce Strasbourg, sonra 1928 de Dijon Üniversitelerinin jeoloji kürsülerine profesör seçilmiştir.

«Alüvyonlu sekiler» üzerine yaptığı araştırmalarla bilim dünyasının dikkatini çeken Ch., 14 Ekim 1928 de İstanbul Üniversitesi Fizikî Coğrafya kürsüsüne çağırılmış, Coğrafya ve Jeoloji Enstitülerinde ders vermiş, bu süre içinde topluluk halinde yahut tek başına memleketimizde araştırma gezileri yapmıştır. Ch nün, birçok eserleri arasında Türkiye üzerine yazılmış başlıca araştırma eserleri şunlardır: *Voyages d'études géologiques et géomorphogéniques en Turquie* (Türkiyede jeoloji ve jeomorfoloji inceleme gezileri) [1936] ve *Phrygie* (Phrygia) [1941].

CHAPUT [*şapü*], **Victor Alexandre Henri** (1857 - 1919), Fransız cerrahı. Tonnerre (Yonne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1885 te tıp, 1888 de cerrahi ihtisası diploması almış, Broussais, Boucicaut ve Lariboisière hastaneleri cerrahlığında bulunmuş, barsak cerrahisi, parça tutturma (Fr. greffe animale), asepsi ve omurilik anestezisi (Fr. rachiococainisation) üzerinde çalışmıştır. Cerrahide kauçuk eldiven kullanılmasını ilk düşünen de Ch. olmuştur.

Ch. metodu: Kemik iliği iltihaplanmalarının tedavisinde tatbik edilen bir usul olup kemiği oyduktan sonra içini kalçadan veya karından alınma yağ ile doldurmaktan ibarettir.

CHAR [*şar*], **René** (doğ. 1907). Fransız şairi. L'Ile-sur-Sorgue (Vaucluse) da doğmuştur. Sürrealist hareketine ilk katılanlardandır. Başlıca eserleri şunlardır: *Arsenal* (Tershane) [1929], *Artine* (ad) [1930], *Le Marteau sans maître* (Sahipsiz çekiç) [1934]. *Lettera amorosa* (Aşk mektubu) [1953], *Arrière-histoire du poème pulvérisé* (Ezilerek toz haline getirilmiş şiirin ardındaki hikâye) [1953]. Ch., sürrealistlerden ayrılmış ve sonradan, Alman işgali sırasında Provence'ta bir mukavemet grupunun başkanı olmuş ve mukavemet hareketine ait duygulu ve kuvvetli şiirler yazmıştır: *Seuls demeurent* (Yalnız olarak baki kalırlar) [1945], *Feuillets d'Hypnos* (H. un kâğıt yaprakları) [1946].

CHAR ALÂMET (Din-Tar.): bk. **CİHAR ALÂMET.**

CHARA (Bot.): bk. **KARA.**

CHARACEAE (Bot.): bk. **KARASE.**

CHARACTER INDELEBILIS [*karakter indelębilis*] (Lat. = silinmez işaret), Katolik öğretim (dogma) ine göre vaftiz, confirmatio (b bk.) ve rabipliğe alınma esnasında ruha basılan silinmez bir mânevi mühür (damga) veya nişane. C I. bu sakramentlerin tekrarlanmasına, bunların bahşettikleri özelliklerden feragate ve bunları kaybetmeğe mâni teşkil eder.

CHARACTERISTICA [*karakteristika*] **UNIVERSALIS** (Lat. = genel tâyin, yani şeylerin ve ruhi yaşamaların tâyini. Tam adı *ars* veya *lingua C. U.*), Leibniz'in kurmağa çalıştığı, işaretlere dayanan dil, metot veya ilim. Bu dilin *per characteres* yani işaretlerle yapılan ameliyeleri, nesnelere ait ifadelere tekabül eder. Yani belli sayıda bazı temel kavramlar yolu ile, kesin mantıki usullere göre, mümkün bütün diğer kavramları bulur ve sistematik bir şekilde toplar. Bu dilin ilkel bir şeklini Raymundus Lullus'un ars magna (=büyük sanat) sı teşkil eder. Logistik ise, Leibniz'in programının kısmi bir geri getirilmesidir.

CHARAKA, Hintli tıp yazarı. Bk. ÇARAKA.

CHARCA [*çarka*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Aymará ailesinden bir dil. Bolivya'nın merkez-batı kısmında Poopó gölünün kuzeydoğusunda konuşulur. Bolivya'nın Charcas vilâyeti, adını, bu dili konuşanlardan almıştır. Bk. AYMARÁ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHARCOT [*şarkǫ*], **Jean-Baptiste-Etienne-Auguste** (1867-1936), Fransız doktoru ve kâşifi. Doktor Jean Martin Ch. nun oğlu olan bu zat, Meuilly-sur-Seine'de doğmuş, İslanda açıklarında bir gemide ölmüştür. Tıp öğreniminden sonra coğrafi keşif ve oseanografya ile ilgilenmiştir. Önce «Français» ve sonradan «Pourquoi-Pas?» adını taşıyan gemilerle. Amerikanın güneyinde bulunan kutup bölgelerinde iki seyahat (1903-1905; 1908-1910) yaparak, Palmer takımadalarından Bellingshunsen denizinin güneyindeki Charcot toprağına kadar. Güney kutbu civarındaki keşfini tamamlamış ve kesinleştirmiştir. Kuzey Atlantikte oseanografik gezilere de çıkmıştır. Bu gezilerin en önemlisinde, 1921 de Britanya adalarının batısında, fakat bunlardan çok uzak bulunan Rockall Kayasını incelemiştir. Başlıca eserleri şunlardır *Autour du Pôle Sud*: 1912 (Güney kutbu etrafında: 1912) [2 cilt, 1919] *Christophe Colomb vu par un marin* (Christophorus Columbus'a bir gemici gözü ile bakış) [1928].

J. B. CHARCOT

CHARCOT [*şarkǫ*], **Jean Martin** (1825-1893), Fransız doktoru. Pariste doğmuş, Lac des Settons'da ölmüştür. 1873 te patolojik anatomi profesörü ve Tıp Akademisi üyesi, 1883 te de İlimler Akademisi üyesi olmuştur. Bilhassa patalojik anatomi ve hastalıklar kliniği hakkındaki çalışmalariyle tanınmıştır. Sinir patolojisinde yenilik yapmıştır. 1873 ve 1884 te Paristeki Salpêtrière hastahanesinde verdiği dersler çok beğenilmiş, bütün dünyada büyük bir tesir yapmış ve bütün dillere tercüme edilmiştir. Bu hastahanede 1862 den itibaren doktor olarak çalışmış ve burada 1879 da bir patolojik anatomi müzesi ve tam bir lâboratuvar kurmuştur. Eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Leçons cliniques sur les maladies vieillards et les maladies chroniques* (İhtiyarların hastalıkları ve müzmin hastalıklar hakkında klinik dersleri) [1868], *Leçons sur les maladies du système nerveux, faites à la Salpêtrière* (Sinir sisteminin hastalıkları hakkında S. de verilen dersler) [1873], *Leçons sur les maladies du foie, des voies biliaires et des reins* (Karaciğer, safra yolları ve böbrek hastalıkları hakkında dersler) [1877], *Iconographie photographique de la Salpêtrière* (S. e ait fotoğraflı ikonografya) [1878-1881], *Leçons sur les localisations dans les maladies du cerveau et de la moelle épinière* (Beyin ve omurga iliği hastalıklarında lokalizasyonlar hakkında dersler) [1880] *Leçons sur les maladies du système nerveux faites à la Salpêtrière* (Sinir sisteminin hastalıkları hakkında S. de verilmiş dersler [1884]. *Les démoniaques dans l'art* (Sanatta perilileı) [1887], *Les difformes et les malades dans l'art* (Sanatta şekli bozuklar ve hastalar) [1889, son iki eseri, P. Richer ile birlikte yazmıştır]. Ch. nun külliyatı 9 cilt olarak 1886-1890 yıllarında çıkarılmıştır. 1898 de Salpêtrière'in önündeki meydan (Place de l'Hôpital) üzerinde, masrafına, başka milletlerin de katıldığı Ch. nun bir heykeli dikilmiştir.

J. M. CHARCOT

Semeioloji'deki önemini göstermiş olduğu bazı hastalık ârızalarına Ch nun adı verilmiştir: Tabes'teki **Ch. artropatisi**; Friedrich hastalığındaki **Ch. tabeto** (küçük beyin) **yürüme tarzı**, alkolik felçte **Ch. steppage'ı**; nevrasteni (neurasthénie) de de ense ve kuyruk sokumunda görülen **Ch. ağrıma sahası.**

Charcot-Leyden [*şarkǫ-lạydīn*] **billûrları**: astma (b. bk.) ve fibrinli bronşit hastalıklarında balgamın mikroskopla muayenesinde görülen ve teşhise yarıyan billûrlar. Sekiz satıhlı, ışık kırıcı, şeffaf billûrlardır. Bazan taze çıkan balgamda bulunmaz, bir müddet durmuş balgamda görülür. Astmalı hastaların balgamlarında Curschmann helezonlarına yapışık olarak ve eozinofil hücrelerle birlikte bulunur.

Charcot-Marie [*şarkǫ-mari*] **tipi**: Ch. ve Pierre Marie tarafından tanıtılan bir çeşit adale atrofisi. Yavaş yavaş ve birinden diğerine atlamak suretiyle ayaklar, bacaklar ve ellere geçer. Bundan gayrı, bir fibriler titreme görülür, elektrik ise sakatlık (dégénérescence) reaksiyonu gösterir.

Charcot-Vigouroux [*şarkǫ-vigurụ*] **işareti** (bazen Vigouroux işareti de denir): derinin, elektrik cereyanına karşı mukavemetinin azalmasından ileri gelen ve eksoftalmik (gözü fırlak) guatr (bk. BASEDOW HASTALIĞI) da görülen işaret. Ch. ile, XIX. yüzyılda yaşamış olan Fransız hekimi Romain Vigouroux'nun adlariyle anılır.

CHARCOT [*şarkǫ*] **ADASI** (Charcot-Island), Kuzeybatı Antarktikada Palmer takımadalarında buzullarla kaplı dağlık bir ada. Burası 1910 da J. B Charcot (b. bk.) nun idaresi altında Antarktikada tetkikler yapan Fransız ilim heyetince keşfedilmiştir.

CHARCOT [*şarkǫ*] **KÖRFEZİ**, Antarktika'da, iki burun arasında bir körfez Nordenskjöld Ice Tongue adını taşıyan buzlu çıkıntının kuzey tarafında, Victoria Land kıyısında, 76° 07′ güney enlemi ile, 162° 45′ doğu boylamının gösterdiği noktaya yakındır. Kaptan Robert F. Scott'un idaresi altında bulunan National Antarctic Expedition (Millî Antarktik Seferi) sırasında (1901-1904) keşfedilmiştir. Scott, buraya, Fransız kutup seyyahı J. B. E. A. Charcot (1867-1936) nun adını vermiştir.

CHARCOT LAND [*şarkǫ lænd*], Batı Antarktika'nın bilinen en güneydeki noktası. 1904 te Fransız seyyahı Jean Baptiste Charcot tarafından bulunmuştur.

CHARCOT-NEUMANN [*şarkǫ-nǫyman*] **KRİSTALLERİ**, spermanın fosfat kristalcikleri. Bunlar menî (er suyu) de ve çeşitli başka hayvani dokularda bulunur. J. M. Charcot ile Alman hekimi Ernst Neumann (1834-1918) ın adlariyle anılır.

CHARDIN [*şardẽ*], **Jean** (1643 - 1713). Fransız seyyahı. Pariste doğmuş Londra civarında ölmüştür. 1665 te elmas ticareti için Hindistana hareket ederek, Surat ve Ormuz yolu ile İrana varmış ve 6 yıl Isfahan'da yaşamıştır. 1670 te Fransaya dönmüş. fakat az sonra tekrar İrana giderek yine birkaç yıl orada kalmıştır. Sonra Hindistan yolu ile Avrupaya dönmüş (1680), Ingilterede yerleşmiştir. 1683 te İngiliz Hindistan Şirketi'nin ajanı ve kıralın temsilcisi olarak Holândaya gönderilmiştir. 1671 de *Récit du couronnement du roi de Perse Soliman III* (İran şahı III Süleyman'ın taç giyme merasiminin hikâyesi) başlıklı bir eser yayımlamıştır. Bu esere 15 yıl sonra, 1686 da, İran ve Hindistana yaptığı seyahatin bir kısmını anlatan *Voyage en Perse et aux Indes Oriantales* (İrana ve Doğu Hindistana seyahat) [1686] adlı seyahatnameyi ilâve etmiştir. Son olarak da 1711 de Grelot'nun kıymetli resimlerini yayımlamıştır.

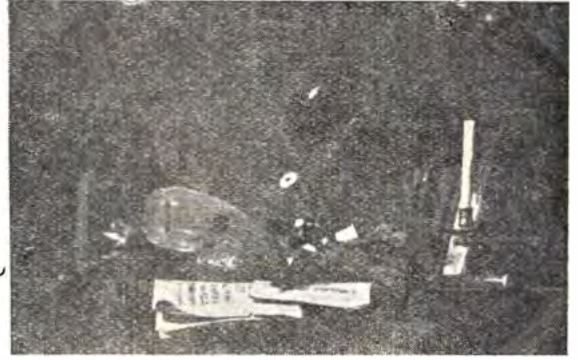
CHARDIN [*şarağ*]. **Jean Baptiste Siméon** (1699-1779), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Kıralın levazım ve zahire müteahhitliğini yapan usta bir marangozun oğludur. Daha küçük yaşta resimde başarı gösteren Ch., zamanın ünlü ressamı Cazes'in atelyesinde şuurlu ve dikkatli çalışmasiyle kendini tanıtmıştır. Sonraları ressam J. B. Van Loo'nun yanında çalışmıştır. Önceleri natürmort resimleri yaparak işe başlıyan C., XVII. yüzyıldan bu yana süren bir gelenek icabı, yortularda Dauphine meydanında tertiplenen açık hava sergisinde teşhir ettiği «Kedibalığı» (1724, Louvre Müzesi) tablosu ile akademiye kabul edilmiştir. Ch evlendiği 1731 yılını takibeden yıllarda maddi güçlüklerle karşılaşmış, fakat hiçbir

J. B. CHARDIN

J. B. CHARDIN: «Mürebbiye»

J. B. CHARDIN:«Müzigin alâmetleri»(Louvre Müzesi)

zaman çalışma gücünü kaybetmemiştir. C nin resimde her teferruatı büyük bir dikkat ve zevkle işleme arzusu «Küçük Holânda ressamları» ndan bu yana hiçbir sanatçıda görülmemiştir. Ch. aynı zamanda janr (genre) resimleriyle de ilgilenmiştir. Basit evinin samimiliği, Ch. için sonsuz bir heyecan kaynağı olmuştur. Mütevazı şehirli hayatını temsil eden tablolar, mükemmel bir teknik ile icra edilmişti. Bunlarda bazen bol yağlı boyanın geniş tuşlar halinde konulmuş olduğu, bazen de düz perdahlı bir tarzın kullanıldığı görülür. Renk bakımından da Ch. çağdaş ressamlardan çok daha ileri giderek, Empresyonistlerin yüz elli yıl sonra uyguladıkları «renklerin yan yana yerleştirilmesiyle hâsıl olan mütekabil tesirler» i daha o zaman renkli refle ve ışıklar halinde işlenmiştir Çağdaşı olan tenkidci Diderot'nun da büyük bir renkçi olarak vasıflandırdığı Ch. için önemli olan, renkten daha çok histir Ch. nin «Resim renklerle değil, his ile yapılır» sözü, eserlerinin konuştuğu dil olmuştur. Bu anlayış, «Kızına gergef işlemesini öğreten anne»; «Vekilharç kadın»; «Çalışkan anne»; «Yemekten önce dua»; «Mürebbiye» adlı eserlerinde açıkça belli olmaktadır. «Müziğin alâmetleri» (Louvre Müzesi) adlı tablosu 1765 yılında yapılmıştır.

1743 te yeniden evlenen Ch., huzur içinde önceleri çalıştığı natürmort resimleriyle ilgilenmiştir. Sonradan kendisine verilen resmî vazifeler yüzünden eskisi gibi çalışma imkânını bulamamıştır. Kıral tarafından maaş bağlanarak Louvre galerisinde kendisine bir daire tahsis edilmiştir. Yetmiş nde pastel resimleri yapmaya başlamış olan Ch. meşhur «Kendisinin ve karısının portresi» (1775, Louvre Müzesi) ni yapmıştır.

Dünya müzelerinde yer almış eserleri arasında «Ölü tavşan» (Stockholm); «Nekahat devresindeki insanların gıdaları» (Viyana); «Mürebbiye» (Viyana, Liechtenstein galerisi) sayılabilir.

CHARDONNE [*şardon*]. **Jacques** [asıl adı: **Jacques Boute leau**] (doğ 1884), Fransız romancısı. Barbezieux (Charente) de doğmuştur. İlk öğrenimini doğduğu şehirde yaptıktan sonra Parise giderek, Siyasal Bilgiler Okulunda ve Hukuk Fakültesinde okumuştur. 1920 de Maurice Delamain ile birlikte «Stock neşriyatı» nın idaresini üzerine almış ve 1943 e kadar bu işe devam etmiştir. 1921 de *L'Epithalame* (Düğün kasidesi) başlıklı uzun romaniyle kendini tanıtmıştır. Bu eserin konusu, yirmi yıllık evlilik

J. CHARDONNE

hayatı sırasında bir erkek ile bir kadın arasında, sürüp giden anlaşmazlıkların tasviridir. Bu konuyu sonradan yazdığı romanlarda tekrar tekrar işlemiştir. Kahraman, umumiyetle, şüphelerini, tereddütlerini, bazen de hodbinliğini ve gururunu tetkik ve tahlil etmekte büyük titizlik gösteren bir adamdır. Bu eserlerde Ch., kendini ince farkları belirtmekte usta, keskin, ince bir ahlâkiyatçı ve tumturaklı ifadeden uzak, açık ve berrak üslûplu bir yazar olarak göstermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Le Chant du bienheureux* (Cennetliğin şarkısı) [1927]; *Les Varais* (Varais'ler) [1929]; *Eva ou le Journal interrompu* (Havva, veya sona ermemiş günlük vakalar defteri) [1930]; *Claire* (ad) [1931]; *L'Amour du prochain* (Komşu sevgisi) [1932]; *Les destinées sentimentales* (Hissî mukadderatlar) [1933]. Bu son eser, bir aileye ait triloji olup başlıca eseri sayılır. Bu arada birkaç kalem tecrübesi de şaheser değerindedir: *Le bonheur de Barbezieux* (B. de saadet; çocukluk hâtıraları) [1935]; *Romanesques* (Romanımsı kimseler) [1936]; *Chronique privée* (Hususi vakayiname) [1940]; *Attachements* (Bağlantılar) [1942]; *Chimériques* (Hulyaperestler) [1948]; *Vivre à Madère* (Madeira'da yaşamak) [1953]. Ch. 1932 de, Fransız Akademisinin büyük roman mükâfatını almıştır.

CHARDONNET [*şardonę*], **Hilaire, Comte Benigaud de** (1839-1924), Fransız kimyacısı ve fizikçisi. Besançon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. École Polytechnique'ten yol ve köprüler yüksek mühendisi olarak mezun olmuştur. Kendini fennî araştırmalara vermiştir. İcatlarının en önemlisi sunî ipektir Ültraviyole ışınlar üzerinde de önemli araştırmalar yapmış, 1919 da İlimler Akademisine üye olmuştur.

CHARDONNET İPEĞİ: bk. RAYONNE, İPEK (sunî).

CHARENCEY [*şarãsę*], **Hyacinthe Gouhier, Comte de** (1832-1913), Fransız dilcisi ve Amerikanisti. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Fransız siyaset adamlarından Charencey kontu Charles Guillaume Gouhier'nin oğludur. Kendisini dilciliğe vererek, önce Hind-Avrupa-Bask-Ural-Altay dilleri sahasında mukayeseci (comparatiste) olarak tanınmış, sonra münhasıran Amerikanistikle uğraşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *De la parenté de la langue japonaise avec les idiomes tartares et américains* (Japoncanın Altay ve Amerika dilleriyle akrabalığı hakkında) [1858], *De la classification des langues et des écoles de linguistique en Allemagne* (Dillerin tasnifi ve Almanyadaki dil ekolleri hakkında) [1859], *La langue basque et les idiomes de l'Oural* (Baskça ve Ural dilleri) [2 cilt 1862-1866], *Sur quelques familles de langue du Mexique* (Meksikadaki bazı dil aileleri hakkında) [1870]. *Le mythe de Votan. Etude sur les origines asiatiques de la civilisation américaine* (V. miti. Columbus'tan evvelki Amerikan medeniyetinin Asyadaki menşeleri üzerine bir inceleme) [1871], *Djemschid et Quetzalcohuatl, l'histoire légendaire de la Nouvelle-Espagne rapprochée de la source indo-européenne* (Cemşid ile Q. [Meksikadaki eski Azteklerin kültür ilâhi] Yeni İspanya [İsp. Nueva España = eski İspanyol Kuzey ve Orta Amerikası] nın efsanevi tarihinin Hind-Avrupa kaynaklarına yaklaştırılması) [1875], *Essai d'analyse grammaticale d'un texte en langue Maya* (Bir Maya metninin gramer tahlili denemesi) [1875], *Sur différents idiomes de la Nouvelle-Espagne* (Yeni İspanyadaki bazı diller hakkında) [1876]. *Affinité de quelques légendes américaines avec celles de l'ancien monde* (Bazı Amerikan efsanelerinin eski dünya efsanelerine olan yakınlığı) [1877], *Déchiffrements des écritures calculiformes ou Mayas* (Çakılsı veya Maya yazısının çözümleri) [1879], *Recherches sur les dialectes tasmaniens* (Tasmanya dilleri üzerinde araştırmalar) [1880], *Des numération en Maya* (M. dilindeki sayı işaretleri hakkında) [1881], *Du système de numération chez les peuples de la famille Maya-Quiché* (M. Qu. ailesine mensup topluluklarda sayı sistemi) [1882], *Etymologies basques* (Baskça etimolojiler) [1882], *Mélanges de philologie et de paléographie américaines* (Amerika dilleri filolojisine ve paleografisine ait türlü yazılar) [1883]. *Vocabulaire français-maya* (Fr.-Maya lûgatçesi) [1884], *Sur quelques dialectes est-altaïens* (Bazı doğu Altay lehçeleri [Moğol, Mancu]) [1885], *De la conjugaison dans les langues de la famille Maya-Quiché* (M.-Qu. ailesine mensup dillerde fiil çekimi) [1885] *Vocabulaire de la langue Tzotzil* (Tz. dili lûgatçesi) [1885], *Chrestomathie Maya* (M. yazılarından seçilmiş parçalar) [1891; metin terc. gramer, Maya-Fr. lûgatçe]. *Des nombres symboliques chez les Toltèques occidentaux* (Batı Toltek'lerinde sembollü sayılar) [1893], *Les noms des points de l'espace dans divers dialectes américains* (Türlü Amerikan dillerinde yön adları) [1899], *Les noms des points de l'espace chez les Aryens de l'Europe orientale et de l'Asie* (Doğu Avrupa ve Asya Hind-Avrupalılarında yön adları) [1910], *Histoire légendaire de la Nouvelle-Espagne* (Yeni İspanyanın efsanevi tarihi) [1912].

CHARENSOL [*şarã sǫl*], **Georges** (doğ. 1899), Fransız yazarı, gaz tecisi, sanat ve sinema tenkidcisi. Privas'ta doğmuştur. 1925 te « Les Nouvelles Littéraires » (Edebiyat haberleri) adlı haftalık gazeteye girmiş, 1949 da bunun başyazarı olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Georges Rouault* (ad) [1925]; *Maurice Utrillo* (ad) [1928]; *Panorama du cinéma* (Sinemaya umumi bir bakış; bu eser, bu konu üzerinde çıkan ilk umumi tarihtir) [1928]; *L'Affaire Dreyfus et la Troisième République* (D. meselesi ve Üçüncü Cumhuriyet) [1930]; *Comment ils écrivent* (Onların yazı usulleri)[1932]; *40 ans de cinéma* (Sinemanın 40 yılı)[1935]; *Renaissance du cinéma français* (Fransız sinemasının yeniden doğuşu) [1946]; *Kisling* (ad) [1949].

CHARENTE [*şarãt*]: 1. Batı Fransada bir nehir. Rochelle şehrinin 23 km kadar güneyinde, Biskaya körfezine dökülür. Uzunluğu 321 km ye yakındır.

2. Batı Fransada bir departman. Merkezi Angoulême-dir. Ch. da birbirinden ayrı iki ziraat bölgesi vardır. Kuzeydoğuda en çok tahıl ekimi; güneybatıda ise en çok patates ekimi ile meyvacılık ve bilhassa bağcılık önemli yer tutar. Üzüm mahsulünden çeşitli likörler ve bilhassa Cognac kasabasında konyak yapılır. Ch ta sığır, at ve davar yetiştirildiği gibi, mandıra mahsulleri sanayii de hayli gelişmiştir. Bölgenin kâğıt ve maden sanayii merkezi Angoulême'dir. Meşhur La Rochefoucauld şatosu da bu departmandadır. Yüzölçümü 5 941 km²; nüfusu 313 635 (1954) tir.

CHARENTE-INFÉRIEURE: Bk. CHARENTE MARITIME.

CHARENTE MARITIME [*şarãt maritim*], Batı Fransada, Batıdan Gironde nehri ve Biskaya körfezi ile sınırla-

nan bir departman. Aşağı yukarı Saintonge ve Aunis vilâyetlerinden meydana gelen Ch. - M. in merkezi La Rochelle'dir. Düzlük olan bu bölgede deniz iklimi hüküm sürer ve çok yağmur yağar. Toprak çok verimlidir; başlıca mahsulleri tahıl, üzüm ve sebzedir. Büyük otlaklarda büyük ve küçük baş hayvan yetiştirilir. Ch. - M. önemli bir mandıra mahsulleri sanayii merkezidir. Ayrıca taş ocakları, un değirmenleri, taktirhaneler, kimya ve inşaat malzemesi endüstrileri vardır. Birçok limanı da bulunan Ch. in yüzölçümü 7 332 km²; nüfusu 447 973 (1954) tür. Eski adı Charente-Inférieure idi.

CHARENTON - LE - PONT [*şarãtõ - lı - põ*], Kuzey Fransada Seine departmanında, Marne nehri üzerinde, bu nehrin Seine nehriyle birleştiği nokta yakınlarında ve Parisin 1,5 km kadar güneydoğusunda bir kasaba. Parisin banliyösü olan bu kasabada büyük depolarla gıda maddeleri ve kimya sanayii vardır. Bilhassa porselen eşya ve piyano yapılır. Burası ayrıca tımarhanesi ile meşhurdur. Nüfusu 22 079 (1954) dur.

CHARETTE DE LA CONTRIE [*şaret dı la kõtri*], François Athanase (1763 - 1796), Fransız kıralcısı. Couffé (Loire-Inférieure departmanı) de doğmuş, Nantes'ta ölmüştür. Bahriye subayı olarak hayata atılan Ch., İhtilâlin başında Koblenz'e gitmiş, fakat sonra geri dönerek 1793 ten itibaren Vendée'de kopan kıralcı ayaklanmayı idare etmiştir. Ağır yaralı olarak cumhuriyetçi general Hoche'un eline düşen Ch., kurşuna dizilmiştir.

CHARI [*şari*] (Fr.), Sudan - Guinea dil ailesinin, Ekvator Afrikası Fransız sömürgelerinden Oubangui - Chari'nin Chari bölümünün orta ve yukarı kısımlarında konuşulan ve 15 dil ihtiva eden grupu. Bk. ŞARİ ve SUDAN-GUINEA DİLLERİ.

CHARI - OUADAÏ [*şari - uadaj*] (Fr.), Sudan - Guinea dil ailesinin, Ekvator Afrikası Fransız sömürgelerinden Oubangui - Chari'nın Chari bölümü ile Tchad (Çad)ın da Oudaï (Waday) bölümünde konuşulan ve 12 dil ihtiva eden grupu. Bk. ŞARİ - WADAY, ve SUDAN - GUINEA DİLLERİ.

CHARLEMAGNE [Fr. *şarlmaň*. İng. *şarlımeyn*], Frank'lar kıralı, Batı İmparatoru ve Mukaddes Roma İmparatorluğu (Lat. Sacrum Imperium Romanum) nun kurucusu Büyük Karl'a Fransızların ve İngilizlerin verdiği ad. Lat. Carolus Magnus, Fr. (bazen) Charles le Grand, Alm. Karl der Grosse, Fel. Karel de Grote, İng. Charles the Great, İta. Carlo Magno, İsp. Carlomagno veya Carlos el Grande, Rus. Karl Velikiy, Mac. Nagy Károly. Bk. KARL, BÜYÜK.

CHARLEROI [*şarlrua*], Belçikanın Hennegau eyaletinde bir şehir. Nüfusu 25 700 (1950) dür. Sambre ırmağı boyunda, denizden 104 m yüksektedir. Ch., maden kömürü ve demir merkezidir. Makine ve cam endüstrisi vardır. Kanalla Bruxelles'e bağlıdır. Arkeoloji müzesi, teknik üniversitesi (Université du Travail) ve bir musiki yüksek okulu vardır. Ch nın eski adı Charnoy idi. 1663 te İspanyollar tarafından tahkim edilmiş ve kralları II Carlos'un adını almıştır. 1667 de Turenne tarafından zaptedilmiş, 1668 de de Aachen (Aix - la - Chapelle) mukavelesine göre Fransaya verilmiştir. Kalesi, Vauban tarafından genişletilmiştir. Nimègue sulhu (1678) Ch. yı İspanyol Çukur Ülkelerine tekrar katmıştır. 1715 te Berrière anlaşmasiyle Holânda meclisi Ch. da garnizon kurmak hakkını tekrar kazanmıştır. 1794 - 1815 te tekrar Fransanın idaresi altına geçmiştir. 1859 da kale yıktırılmıştır. Birinci Dünya Harbinde 22. Fransız ordusu burada Almanlara yenilmiştir.

CHARLES [Fr. *şarl*, İng. *çarlz*], Latince yoliyle Fransızcaya ve İngilizceye geçmiş olan Germen asıllı bir özel ad. Lûgat mânası «adam, köle sınıfından olmıyan hür ve azat edilmiş erkek» tir: Eski Yüksek Alm *charal karal karl*, Orta Yüksek Alm. *karl*, Aşağı Alm. *kerl*, Yeni Yüksek Alm. *kerl* = çalışkan, sevimli adam; Germen kökü **karla-* = adam, Ana Nordca *karlaz* Eski Nordca *karl* = yaşlı adam [krş Kıpçak Türk. *abuşka* = ihtiyar erkek], Anglosakson *ceorl* = hür olmıyan adam köle; İng. *churl* = köylü, Eski Fris. *tzërl*, Eski Fel. *kerel* = şövalye olmıyan azat adam; krş. Sanskrit. *jar-*, Yeni Fars. *-zer*, Ermen. *tser*, Yun. *gerõn* = ihtiyar, yaşlı. Özel ad olarak Germen. *Karl* > Lat. *Carolus*, *c*'nin *a* önünde damaksıllaşmasiyle > Fr. *Charles* [*şarl* ok.] > İng. *Charles* [*çarlz* ok.]; krş. Lat. *Carol* > İta *Carlo*, İsp., Port. *Carlos*, Rumen. *Carol*; Germen. *Karl* > İskandinav. *Karl*, Fel. *Karel*. Büyük Karl'ın adı olan *karl*, «kıral» mânasiyle şu dillere geçmiştir: Eski İslâv *kral'*, Rus. *korol'*, Pol. *krol*, Çek. *král*. Sırp. - Hırv. *kralj*, Bulg. *kral*, Litvan. *karãlius*, Let. *kralīts*; Balkanlarda: Macar. *király*, Rumen. *craiŭ*, Yun *kralēs*, Arnav. *kral*, Türkçede de *kıral*, *kral*.

Mukaddes Roma İmparatorları, Frank, Alman (Baden Bavyera, Braunschweig, Hohenzollern - Sigmaringen, Lothringen, Mecklenburg, Pfalz [Palatinat], Prusya, Sachsen-Coburg- Gotha, Sachsen- Weimar, Württemberg), Avusturya, Luxemburg, İsveç, İsveç - Norveç hükümdarları için bk. KARL; Fransa (Bourgogne, Flandra, Lorraine, Orléans dahil), Belçika, Monaco, İngiltere - İskoçya hükümdarları için bk. CHARLES; İki - Sicilya (Napoli ve Sicilya), Parma, Cenova, Savoia - Sardenya hükümdarları için bk. CARLO; İspanya, Navarra, Portekiz hükümdarları için bk. CARLOS; Macaristan hükümdarları için bk. KÁROLY; Rumanya hükümdarları için bk. CAROL.

CHARLES [*şarl*] üçü Caroling (bk. CAROLING'-LER), biri Capet'li (bk. CAPET'LİLER), dördü Valois (b. bk.) lı, biri Angoulême (b. bk.) li, biri de Bourbon (bk. BOURBON HANEDANI) olmak üzere on Fransız kıralının taşıdığı ad.

A. CAROLING'LERDEN:

I. Ch., Charles'lar arasında umumiyetle Charlemagne (b. bk.) a, yani Büyük Karl'a, bazı tarihçiler tarafından ise Dazlak Ch. (aşağıya bk.; Charles le Chauve Alm. Karl der Kahle) a verilen unvan. Bk. KARL, BÜYÜK.

II. Ch., Umumiyetle Dazlak Ch. a, bazı tarihçiler tarafından ise Şişman Karl (bk. KARL ŞİŞMAN; Alm. Karl der Dicke, Fr Charles le Gros) a verilen unvan. Bk. aşağı bölümde: CHARLES [II], DAZLAK.

II. Ch. (DAZLAK Ch. [Charles le Chauve, Alm. Karl der Kahle] diye anılır; 823 - 877), Batı Franklar (Fransa) kıralı ve Mukaddes Roma İmparatoru. İmparator Dindar Ludwig(Ludwig der Fromme, Fr. Louis le Pieux veya Louis le Débonnaire = Halîm Louis) ile ikinci karısı Bavyera'lı Judith'ın küçük oğulları ve Büyük Karl'ın torunudur. Frankfurt am Main (Fr. Francfort - sur - le - Main) de doğmuş, Modane yakınında Avrieux (bugün Savoie departmanında) de ölmüştür. Ch. ın doğumundan evvel, babası, kırallığını, birinci karısı Ermengarde'den olan iki oğlu, Lothar (Fr. Lothaire) ile Ludwig (Fr. Louis) arasında taksim etmişti.

II. Charles

III. Charles

IV. Charles

V. Charles

VI. Charles

Ch. doğduktan sonra, babası 829 da bu taksimi onun lehine değiştirmiş, ona Suebia (Schwaben) dukası unvanını vermiş ve Neustria (Frankların batı ülkesi, Normandie'nin güneyi) nın idaresini ona bıra mıştır. 840 ta kıralın ölümü üzerine 17 yaşında olan Ch., ortanca kardeşi Ludwig ile birleşerek iddialı Lothar'ı 25 Haziran 841 de Fontenoy - en - Puisaye (bugün Yonne departmanında) muharebesinde mağlûp etmiştir. Ertesi yıl, 14 Şubat 842 de, iki kardeş meşhur Strasbourg Andı (b. bk., Fr. Serment de Strasbourg,) ile ittifaklarını bir daha kuvvetlendirmişlerdir. Bir yıl sonra kardeş harbi sona ererek Ağustos 843 te Verdun Barış Antlaşması imzalanmıştır. Fransa, Almanya ve İtalya'nın birer ayrı devlet olarak kuruluşunun ilk vesikası olan bu antlaşmaya göre, Doğu Francia denilen Germania (Almanya) Alman [II.] Ludwig (Ludwig der Deutsche, Fr. Louis le Germanique) e, Batı Francia (Fransa) Ch. a, Orta Francia denilen İtalia ve Lotharingia(Alm. Lothringen Fr. Lotharingie, Lorraine) da [I.] Lothar'a geçmiş, ayrıca İmparatorluk da Lothar'da kalmıştır. Böylece Fransa (o zamanki doğu sınırı: Meuse, Saône ve Rhône nehirleri; bu nehirlerin doğusundaki arazi, yani bugünkü Doğu Fransa dâhil değil di; güney sınırı: İspanya'da Ebro nehri (Marche Espagnole); Aquitaine ile Bretagne müstakil idiler, sahil boyunca da Norman'larla Mağribîler hâkimdi)tahtına oturan Ch. ın hükümdarlığı, Lothar'ın ölüm yılı olan 855 e kadar oldukça sakin geçmiş, üç kardeş birbirleriyle muhtelif tarihlerde buluşmuşlardır (848 de Koblenz'te; 851 de Meersen'da 854 te Attigny'de). Lothar'ın ölümünden sonra, İmparatorluk tacı, Lothar'ın oğlu ve Lothringia ile Italia kıralı II. Ludwig'e geçmiş, Alman Ludwig de andı bozarak, 858 de Ch. ın arazisine akın etmiştir. Ch. da 860 ta, yeğeni Provence'lı Charles'ın kırallığını ele geçirmek istemişse de geri püskürtülmüştür. Lotharingia kıralı II. Lothar'ın 869 da ölmesi üzerine Ch., bu araziye saldırmış, fakat 870 teki Meersen Barış Antlaşmasiyle Lotharingia'yı kardeşi Alman Ludwig ile paylaşmak zorunda kalmıştır. 875 te İmparator II. Ludwig'in ölümüyle boş kalan Mukaddes Roma İmparatorluğu tahtı Papa VIII. Johannes'in tasvibiyle, Ch. a geçmiş, Ch. Italia'ya girerek Pavia şehrinde Italia kıraliyet tacını, Roma'da da imparatorluk tacını giymiştir. Buna kızan Alman Ludwig, kardeşinin arazisine saldırarak tahribat yapmıştır. Ch. Fransa'ya dönmüş, ertesi yıl Ludwig ölmüş, Ch. da onun arazisini ele geçirmeğe teşebbüs etmişse de, 8 Ekim 786 da, Andernach Muharebesinde, Ludwig'in ikinci oğlu ve Almanya kıralı Genç[III.]Ludwig(Ludwig der Jüngere, Fr. Louis le Jeune) tarafından hezimete uğratılmıştır. Aynı zamanda, Mağribîlerin tehdidi altında bulunan Papa, Ch. ı İtalya'ya yardıma çağırmış; Ch. Alpleri geçerken, Alman Ludwig'in oğlu Karlmann da İtalya'ya girmiştir. Fransa'ya dönmek zorunda kalan Ch. yolda, Ekim ayında, Alplerde Mont Cenis'nin eteğindeki Avrieux mevkiinde ölmüştür. Ch ın birinci karısı olan Ermentrude'den olan oğlu Kekeme [II.] Louis (Louis le Bègue, Alm. Ludwig der Stammler), Ch ın halefi olarak Fransa tahtına oturmuştur.

III. Ch. (BASİT Ch [Charles le Simple, Alm. Karl der Einfältige] veya BUDALA Ch [Charles le Sot] diye anılır; 879 - 929), Kekeme II. Louis (Louis [II] le Bègue, Alm. Ludwig der Stammler) ile kıraliçe Adélaïde'ın oğullarıdır. Babasının ölümünden (879) sonra Clermont- de- l'Oise'da doğmuş, Péronne (şimdi Somme departmanında) da ölmüştür. Büyük kardeşlerinden III Louis'nin 882 de, Carloman'ın da 884 te ölmeleri üzerine, küçüklüğünden dolayı Ch. tahta oturamamış, asılzadeler Fransa tacını Mukaddes Roma İmparatoru Şişman Karl (Charles le Gros) a vermişler, bunun tahttan atılması (887) üzerine de Capet'lilerden, Paris kontu Eudes (Alm. Odo) Fransa kıralı ilân edilmiştir. Fakat Ch., birçok asılzadelerin itimadını kazandıktan sonra 28 Ocak 893 te, Reims'te, başpiskopos tarafından kıral olarak mesh edilmiştir. Bundan sonra Ch., Mukaddes Roma İmparatoru Arnulf ile bir ittifak yaparak, rakîbi Eudes'ü, Neustria (Frank'ların batıdaki yeni ülkeleri, Normandie'nin güneyinde) nın bir kısmını kendisine terk etmeğe mecbur etmiştir. Eudes, 898 de, ölüm döşeğinde bütün tabaalarına Caroling hanedanı (Fr. Carolingiens) na itaat etmelerini tavsiye etmiş (bk. CAPET'LİLER, ve CAROLING'LER) ve böylece Ch. bütün Fransızlar tarafından tanınmıştır. Ch. ın en önemli icraatından biri, 911 de Norman'larla imzaladığı Saint - Clair - sur - Epte Antlaşmasıdır. Bununla, Norman'ların bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etmiş, sonra Normandie dukalığını teşkil edecek olan arazi de Norman'lara bırakılmıştır. Saint - Quentin'li vakanüvis Dudo, Norman başbuğu Rollo (Fr. Rollon, Dan. Hrolf) nun, Ch. ın kızı Gisèle (Gisla) ile evlendiğini de bu araya katıyorsa da, bu hâdise pek şüphelidir. Ch., Normandie'nin kaybını aynı yılda, son Alman Caroling'lisi (Alm. Karolinger) Çocuk Ludwig (Ludwig der Kind, Fr. Louis l'Enfant)in ölmesi üzerine baronların davetiyle, Lotharinga (Alm. Lothringen, Fr. Lotharingie, Lorraine) kırallığını ele geçirmekle telâfi etmiştir. Fakat kıral otoritesinin kuvvetlenmesini kıskanarak 920 de isyan eden baronlar, 922 de eski kıral Eudes'ün kardeşi, Capet'li duka Robert'i tahta oturtmuşlardır. Ch. ın kuvvetleriyle çarpışan Robert, Soisson Muharebesinde ölmüşse de baronlar zaferi kazanmış ve Hugues Capet'nin kayını Bourgogne (Alm. Burgund) dukası Raoul (veya Rudolphe) u kıral seçmişlerdir. Neticede, Lotharingia I Heinrich tarafından yine Almanyaya ilhak edilmiş, Ch. da 923 te Vermandois kontu Herbert (Heribert) e sığınmış, fakat kont kıralı aldatarak onu önce Château - Tierry'de, sonra da Péronne'da hapsetmiş ve kıral orada ölmüştür. Ch. ın ikinci karısı Frederona 929 da İngiltereye sığınmış ve Denizaşırı IV. Louis (Louis d'Outremer) nin annesi olmuştur.

B. CAPET'LİLERDEN:

IV. Ch. (GÜZEL Ch. [Charles le Bel, Alm. Karl der Schöne] diye anılır; 1322 - 1328), Fransa ve Navarre kıralı. Güzel [IV.] Philippe (Philippe le Bel) ile Navarre'lı Jeanne'ın üçüncü oğullarıdır. Clermont - de - l'Oise'da doğmuş, Paris yakınında Vincennes'de ölmüştür. Capet'liler (b. bk.) in ana kolunun son kıralıdır. 1322 de de ortanca kardeşi Uzun [V.] Philippe (Philippe le Long) in halefi olarak Fransız ve Navarre kıralı ilân edilmiştir. Seleflerinin siyasetine uyarak, kıral otoritesini asılzadelere zorla kabul ettirmeğe çalışmıştır. Kuvvetli ve merkezleştirilmiş hüküme-

tinin masraflarını karşılıyabilmek için, memuriyetleri para ile satmak, ceza ve vergileri keyfi bir şekilde arttırmak gibi meşru olmıyan mali çarelere başvurmuştur. Kilikya Ermeni kırallığını bir haçlı seferiyle kurtarmayı vâdederek, ruhban sınıfından vergi almak için Papadan müsaade koparmış ve topladığı parayı kendi sarayı için harcamıştır. Ch., Papa XXII. Johannes ile iyi geçinmiş, Papa onun Mukaddes Roma İmparatorluğu tahtı için koyacağı namzetliği desteklemeyi vâdetmiş, Ch. da Papanın İmparator Bavyeralı IV. Ludwig'e karşı açtığı mücadeleyi desteklemek için İtalyada bir parti kurmağa teşebbüs etmişse de, başarısız kalmıştır. Ch., İngiltere ile, Agenais bölgesini Fransaya bırakan bir antlaşma yaptıktan sonra, 1154 ten beri İngiliz idaresinde bulunan Guyenne (İng Guienne; eski Aquitania) dukalığında feodal harb başlamıştır (1324). Ch. ın kızkardeşi ve İngiltere kıralı II Edward'ın eşi Isabella, arabuluculuk yapmak üzere 1325 te Fransaya gönderilmiş, fakat ihaneti ve gayrimeşru aşkı ile meşhur olan bu kadın kardeşi ile anlaşarak kocasına karşı bir komplo hazırlamış ve oğlu [III] Edward'ı 1327 de İngiltere tahtına oturtmuştur. 1324 te Guyenne'e el koymuş olan Ch., harbe devam etmiş, amcası Valois'lı Charles bu arazinin büyük bir kısmını geri almıştır (bk. GUYENNE). III. Edward tahta oturduktan sonra, Fransa ile İngiltere arasında yapılan barış antlaşmasiyle, Ch. büyük mıktarda harb tazminatı almıştır (bk. YÜZ YIL HARBİ). Ch. ın ilk iki karısından çocuğu olmamış, üçüncü karısı da ancak kız doğurmuş ve böylece erkek vâris bulunmadığı için, esas Capet'li hanedanlığı sona ermiştır.

C. VALOIS'LILARDAN:

V. Ch. (BİLGE Ch. [Charles le Sage, Alm. Karl der Weise veya der Gelehrte] diye anılır; 1337 - 1380), Fransa kıralı. İyi, yani Cesur [II] Jean (Jean le Bon) ile, İmparator IV. Karl'ın kızkardeşi Luxemburg'lu Bonne'un oğullarıdır Paris yakınında Vincennes şatosunda doğmuş, Beauté - sur - Marne şatosunda ölmüştür. Yüz Yıl Harbi (b. bk) sırasında, 1356 daki Poitiers muharebesinde, babası II. Jean'ın İngilizler tarafından esir edilmesi üzerine Ch., kıraliyet kaymakamı (lieutenant) unvanını almış, ondan sonra da, babası İngilterede hapsedildiği müddetçe, bilfiil kıral vazifesini görmüştür. 1356 da, Kuzey Fransa (Langue d'oïl) États - Généraux'sunu toplıyarak, harbi devam ettirmek için asker ve para istemiş. idarenin ıslahı için birçok ağır şartlar ileri sürerek, bu yardımı reddetmişlerdir. Aynı yılda Toulouse'da toplanan Güney Fransa (Languedoc) meclisi de kıraliyet idaresini tenkid etmiş fakat ağır şartlarla, harb vergisi alınmasını kabul etmiştir. Dayısı İmparator IV. Karl da ona büyük bir yardımda bulunamamıştır. 1357 de États - Généraux yine toplanarak kırala 30 000 asker vermeyi ve bunların bütün masraflarını yapmayı kabul etmisse de, ruhban ve asılzade sınıflarından alınacak harb vergisinin kontrolünü kendi elinde bulundurmuştur. Bu arada, taraftarları vasıtasiyle serbest bırakılan Navarra'lı Carlos, aşağı Normandie'ye de hâkim olmuş, Ch. a karşı İngiltere ile işbirliği yapmaya başlamış, Parise hâkim olan Étienne Marcel de bunlara katılmıştır. 1358 Martında Ch., «naip» unvanını almış, aynı yılın Mayıs-Haziran aylarında Kuzey Fransada çıkan ve Jacquerie (b. bk) denilen köylü isyanı sırasında Marcel öldürülmüş (31 Temmuz), ertesi ay Ch. Parise girmiştir. Bunun üzerine Ch., Etat - Généraux nezdinde itibar kazanmış ve 1359 meclisi onu destekliyerek, aynı yıl, babası II. Jean tarafından imzalanan ve kendisinin serbest bırakılmasına karşılık Fransa'ya ağır şartlar yükliyen Londra Barış Anlaşmasını reddetmiş, harbe devam etmeyi kararlaştırmış, bu iş için de bol tahsisat ayırmıştır. Bunun üzerine Carlos açıktan açığa harbe başlamış, İngiltere kıralı III. Edward, Ekim ayında Calais'ye çıkmış ve her iki ordu Fransayı tahribe başlamıştır. 8 Mayıs 1360 ta, Yüz Yıl Harbinin birinci kısmına son veren Brétigny Barış Antlaşması (b bk.) imzalanmıştır. Babası 1364 de ölünce Ch. 19 Mayıs 1364 te, Reims katedralinde Fransa kıraliyet tacını giymiştir. Yeni kıral tarafından ordunun başına getirilen Bertrand du Guesclin, Navarra'lıları 16 Mayıs 1364 te Cocherel Muharebesi (b. bk.) nde mağ ûp etmiş 1365 te de Avignon Barış Antlaşması imzalanmıştır. Du Guesclin, terhis edilen askerlerle bir Haçlı ordusu halinde Türklere karşı yürümek istemişse de başarısız kalmıştır. Ch., kardeşi Atak [II.] Philippe (Philippe le Hardi) i Flandra'lı Marguerite ile evlendirmekle, Flandrayı İngiltereden uzaklaştırmıştır. Fakat, Ch. 1368 de Guyenne (İng. Guienne) dukası İngiliz Kara Prens Edward (the Black Prince) ı, Paristeki Fransız mahkemesi (parlement) ne hesap vermeğe davet etmekle, İngiliz idaresinde bulunan Guyenne dukalığının işlerine müdahale etmiş olduğu için, Mayıs 1369 da harb yeniden başlamıştır. Du Guesclin, 1371 - 1373 yıllarında Poitou ve Saintonge şehirlerini ele geçirmiş, az sonra İngilizler Garonne nehrinin kuzeyindeki arazilerden çekilmişler ve nihayet 1380 de ellerinde yalnız Bayonne, Bordeaux, Brest ve Calais şehirleri kalmıştır. Ch., Carlos'un ihanet edeceğini haber alarak 1378 de Navarra'ya akın etmiş ve Fransayı bu cephede emniyete alan bir barış antlaşması imzalatmıştır. Buna karşılık, Bretagne dukalığını Fransa tacına bağlama teşebbüsü başarısız kalmıştır. 1378 de Parise davet ettiği Bretagne dukasının bu davete icabet etmemesi üzerine Ch. dukalığa el koymuş, bunun tahriki ile Breton'lar isyan ederek dukalarının etrafında toplanmışlar ve böylece İki Jeanne Harbi (b. bk.; Guerre des Deux - Jeannes) başlamıştır. Ch. öldüğü zaman, Bretagne meselesi hâlâ halledilmemişti. Rivayete göre Ch., Carlos tarafından azar azar zehirlenmek suretiyle öldürülmüştür. Taht büyük oğulları, 12 yaşında olan [VI] Charles'a kalmıştır. Astroloji, tıp, hukuk, felsefe ve sanat meraklısı olan Ch. ın Louvre sarayında meydana getirdiği büyük kütüphane, «Bibliothèque Royale» (bugün «Bibliothèque Nationale») ın çekirdeğini teşkil etmiştir. Ch. zamanında Louvre Sarayında esaslı tadilât yapılmış, Pariste ayrıca Saint - Pol sarayı inşa edilmiştir. Ch., para ve maliye işlerini de ıslah etmiştir.

VI. Ch. (SEVİLEN Ch. [Charles le Bien - Aimé, Alm. Karl der Vielgeliebte] veya DELİ Ch. [Charles le Fou veya Insensé, Alm. Karl der Wahnsinnige] diye anılır; 1368 - 1422), Fransa kıralı. V. Charles ile Bourbon'lu Jeanne'ın oğulları. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Doğar doğmaz kendisine Dauphiné kontu unvanı verilmiş ve böylece veliaht (dauphin) olarak doğan ilk Fransız prensi olmuştur. 1380 de babasının ölümü üzerine tahta çıktığı zaman ancak 12 yaşında olduğu için (babasının aldığı yeni karara göre, tahta çıkabilmek için en az 14 yaşında olması gerekiyordu), kıraliyet salâhiyetini amcaları, Anjou dukası Louis, Berry dukası Jean, Bourgogne dukası Atak Philippe (Philippe le Hardi) ile dayısı Bourbon dukası II. Louis üzerlerine almışlardır. Zaten V. Charles zamanında Güney Fransa (Languedoc) da memnuniyetsizlik hüküm sürdüğü için, Anjou dukasının yeni vergiler koyması Puy

ve Montpellier'de ayaklanmalara sebep olmuştur. Kuzeyde Paris, Rouen, Amiens, Orléans, Reims, Flandra şehirlerinde v. b. yerlerde de 1382 de isyanlar başgöstermiştir. Ch , Flandra kontunun yardımına koşup Philip van Artevelde (b. bk.) nin idare ettiği isyanı 27 Kasım 1382 deki Roosebeke Muharebesinde bastırmıştır. İngilizler Flandra şehirlerine yardım ettikleri için, harb yeniden başlamış, 1385 te Vienne'li Jean donanma ile İskoçya sahillerine akın etmişse de başarı kazanamamış, Ch. ın İngiltereyi istilâ etmek üzere hazırladığı donanma da İngilizler tarafından Felemenk'in Sluys (Fr. Écluse) limanında yok edilmiştir. Ch. 1385 te Bavyera dukası II. Stephan'ın kızı Elisabeth ile evlenmiştir (adı Isabeau şeklinde Fransızlaştırılmıştır). Üç yıl sonra Ch., kardeşi Touraine dukası Orléans'lı Louis'nin yardımiyle, amcalarının ve dayısının vesayetinden kurtularak, Bureau de la Rivière'i ve babasının eski müşavirlerini iş başına getirmiştir. Bunların çoğu köylü olduğu için, prensler bunlara «marmouset» (b. bk) adını takmışlardır. 1390 da Ch., Languedoc'un idaresini Berry dukasından almış, fakat kendisi çok sefih bir hayat sürdüğü için, 1392 de delirme alâmetleri göstermiştir. Kıralın bu halini gören prensler, «marmouset» leri hükümetten atarak idareyi ele almışlardır. Bundan sonra prensler arasında rekabet başlamış, ve bilhassa, en kuvvetlilerinden olan Bourgogne dukası ile Orléans dukası arasındaki anlaşmazlık, memleketin asayişini bozmuştur. 1396 da İngiltere kıralı II. Richard'ın, Ch ın kızı Isabelle ile evlenmesi, iki memleket arasındaki çarpışmaları bir an durdurmuşsa da, 1399 da İngilterede Lancaster sülâlesinin hanedanlığa geçmesi, durumu değiştirmiştir. Bu arada Papalık makamının ikiye bölünmesi ve Avignon'da bir karşı-papa (antipape) oturması, Ch. ı oldukça meşgul etmiş, 1398 de Ch., Avignon'daki Papa XIII. Benedictus'u tanımamıştır. Fakat Orléans'lı Louis. Benedictus'u desteklemiş, Atak Philippe ile Paris Üniversitesi ise ona muhalefet etmişlerdir. Benedictus 1403 te tanınmışsa da, 1408 de Ch., Fransız kilisesi başkanlığını, yani muhafız ve müdafiliğini üzerine aldığı için, Papa yine gölgede kalmış, papalar arasındaki ayrılık kalktıktan sonra da, 1418 de, Fransa kıralının kilise işlerindeki salâhiyeti genişletilmiştir. Ch. ın aklî durumu, gitgide fenalaşmış, 1404 te Atak Philippe'in ölümü üzerine Orléans dukasının nüfuzu artmıştır. Umumiyetle Bourgogne partisi (Bourguignon) ni tutan kıraliçe Isabeau, kocasından ayrı yaşamağa başlamış, yerini genç bir Bourgogne'lu kadın olan Odette de Champdivers almıştır. Isabeau'nun Orléans dukası ile olan münasebeti dedikodu yaratmış, bu duka ile Korkusuz Jean (Jean sans Peur) ın araları oldukça açılmış, nihayet 1407 de Orléans dukası Paris sokaklarında öldürülmüştür. Orléans dukalığına geçen genç Charles, Berry, Bourbon ve Bretagne dukaları ile anlaşarak, kıraliyet meclisinde nüfuz kazanmış olan Bourgogne partisine karşı, Armagnac denilen partiyi kurmuştur (bk. ARMAGNAC'LAR). 1411 de Korkusuz Jean'ın İngiltere kıralı IV. Henry ile bir ittifak imzalaması üzerine Fransada iç harb başlamış, fakat 1412 de Armagnac'lar da İngiltereye başvurarak Aquitaine'i İngiltereye vermeğe hazır olduklarını bildirdikleri için Korkusuz Jean, halkın nazarında Fransanın müdafii mevkiine geçmiştir. Pariste Bourgogne partisi ile halk arasında çarpışmalar olmuş. Caboche adlı birinin etrafında toplanan ve Cabochiens (bk. CABOCHIEN'LER) adını alan şikâyetçi halk, veliaht Louis'nin sarayına girerek ailesinin teslimini istemişlerdir. 1413 te ıslahat vâdeden bir irade çıkmış, bazı kıraliyet müşavirleri de idam edilmişlerdir. Duka Jean ile Parislilerin eline düşmüş olan Ch. ve veliaht, Armagnac'lardan yardım istemişler, gelen yardım üzerine bunlar aynı yılın sonbaharında Parise girmişler, ıslahat va'di geri alınmış, ailelerden birçoğu da sürülmüştür. 1414 te İngiltere kıralı V. Henry, Bourgogne'lularla ittifak yaptıktan sonra, III Edward'ın 1340 ta Fransa tahtı üzerinde ileri sürdüğü hak iddiasını yeniliyerek harbe başlamış ve 25 Ekim 1415 te Azincourt(Eski Fr. ve İng Agincourt) Meydan Muharebesinde, Fransızları yenerek Yüz Yıl Harblerinin en parlak zaferlerinden birini kazanmıştır. Ch. ın büyük oğullarından Guyenne dukası Louis 1415 te, Touraine dukası Jean da 1417 de ölmüşler, Ponthieu kontu Charles [VII.] ise veliaht olmuştur. Paris, Fransa Connétable (başkumandan) i Armagnac'lı Bernard tarafından idare edilmiş, Bourgogne taraftarları şehirden sürülmüş, Isabeau Tours'da hapsedilmişse de az sonra Bourgogne'a kaçmıştır. Bourgogne'luların 1418 de Parisi zaptetmeleri üzerine Armagnac'lıların çoğu öldürülmüş, aynı yılın Temmuz ayında Duka Jean ile Isabeau Parise girerek «naip» unvanını almışlardır. Bu arada V. Henry, Bretagne'ı baştan başa fethetmiş, 1419 da veliaht Charles'ın gözü önünde Korkusuz Jean'ın öldürülmesi ise, Bourgogne'luları büsbütün İngilizlerin kucağına atmıştır. Jean'ın yerine geçen İyi yani Cesur [III] Philippe (Philippe le Bon) ve Isabeau, 21 Mayıs 1420 de V. Henry ile Troyes Barış Antlaşması (b. bk.) nı imzalıyarak Henry'nın Fransa tahtı üzerindeki iddiasını kabul etmişlerdir. Aynı yıl, Henry, Ch. ın kızı Cathérine ile Troyes şehrinin St. Jean kilisesinde nikâhlanmış, Fransanın âmiri, kıral naibi ve Fransa tahtının vârisi olmuştur (İngiltere kırallarının ilâveten taşıdıkları «Fransa kıralı» unvanı III. George [1760-1820] a kadar devam etmiştir). Bu arada Senlis'de yüzüstü bırakılmış olan Ch. 1422 de Parise dönmüş ve orada ölmüştür. Fransa tahtı, Troyes Antlaşmasiyle V. Henry'ye bırakılmışsa da 3 Ağustos 1422 de V. Henry öldüğü için, oğlu VI. Henry, Ch. ın ölüm tarihi olan 21 Ekimde Fransa kıralı ilân edilmiştir.

VII. Ch. (MUZAFFER Ch [Charles le Victorieux, Alm. Karl der Siegreiche] diye anılır; 1403 - 1461). Fransa kıralı. V. Charles'ın ve Bavyera'lı Isabeau'nun beşinci oğullarıdır. Pariste doğmuş, Mehun-sur-Yèvre (bugün Cher departmanında) şatosunda ölmüştür. Çocukluğunda ona Ponthieu kontu unvanı verilmiş, 10 yaşına geldiği zaman, 1413 te, Anjou dukası ve Sicilya kıralı II. Louis (İta. Lodovico) nin kızı Anjou'lu Marie ile nişanlanmış ve iki yıl Anjou sarayında kalmıştır 1416 da Touraine dukası olmuş, ertesi yıl kardeşi Jean'ın ölümü üzerine dauphin (veliaht) unvanını almıştır. 1417 de Fransa kıraliyet umumî kaymakamı (lieutenant général), 1418 sonunda da, naip olmuştur. Fakat Montereau'da gözü önünde Bourgogne dukası Korkusuz Jean (Jean sans Peur) ın öldürülmesi, Kuzey Fransadaki nüfuzunu sarsmıştır. 21 Mayıs 1420 de İngiltere ile imzalanan Troyes Barış Antlaşması (b. bk.), tahta veraset hakkını Ch. dan alarak İngiltere kıralı V. Henry'ye vermiş,

VII. CHARLES
(Foucquet'ye atfedilen tablo, Louvre Müzesi)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

1422 de babasının ölümü sırasında Ch., 1418 den beri Bourges yakınında hükümet merkezi olan Mehun-sur-Yèvre'e çekilmiş ve İngilizlere karşı harbe devam etmiştir. Güney Fransa onu kıral olarak tanımışsa da, Kuzey Fransadaki İngiliz kuvvetleri Crevant (1423) ve Verneuil (1424) zaferlerinin neticesi olarak Champagne ve Main vilâyetlerini de ele geçirmişlerdir. V. Henry'nin ölümü (1422) nden sonra VI. Henry'nin amcası ve Kuzey Fransanın kıral vekili ve valisi olan İngiliz Bedford dukası, Armagnac'ları Paristen kovmuş, bunlar da «Bourges kıralı» denilen Ch. ın etrafında toplanmışlardır. Kıraliçenin annesi Anjou düşesi Aragón'lu Yolande, iradesiz ve hasta yaradılışlı olan Ch. ın nüfuzunu, etrafında toplanan ve ahlâkça da pek temiz olmıyan asılzadelere karşı korumuş, tahtını muhafaza edebilmek için kâh İngilizlerin, kâh Fransızların tarafını tutan Bretagne dukası V. Jean'la bir ittifak yapmak istemiştir. Jean'ın kardeşi Richemont kontu Arthur, Ch. ile barışmış, 1425 te Connétable (başkumandan) olmuş ve Ch. ı Bourgogne dukası ile barıştırmağa çalışmıştır. Fakat Arthur, Ch. ın adamlarından birkaçını öldürterek, maceracı Georges de la Trémoille'ı iş başına getirdiği için, 1427-1432 yılları anarşi içinde geçmiştir. Bu arada Bedford dukasının 14.8 de Orléans şehrini kuşatmağa başlaması Fransanın kurtarıcısı olan Jean d'Arc'ı meydana çıkarmıştır (bu kurtuluş savaşı için bk. ARC, Jeanne d', ve YÜZ YIL HARBİ). Jeanne d'Arc'ın gayretleriyle 8 Mayıs 1429 da Orléans muhasaradan kurtarılmış, Jeanne d'Arc tarafından teşvik edilen Ch. gayrete gelmiş ve iki ay sonra Reims katedralinde kıraliyet tacını giymiştir. 1430 da Compiègne şehri önünde Jeanne d'Arc İngilizlerin eline düşmüş, 1431 de VI. Henry Pariste taç giymiş, fakat 21 Eylül 1435 te Ch. ın Arras'da Bourgogne dukası İyi yani Cesur [III.] Philippe (Philippe le Bon) ile imzaladığı antlaşma ile mevkiini ve siyasetini kuvvetlendirmiştir. La Trémoille 1433 te öldürüldükten, Bedford dukası da 1435 te öldükten sonra, Ch. ın etrafına enerji sahibi ve mazbut müşavirler toplanmıştır. Bunlardan Richemont kontu 13 Nisan 1436 da Parise girmeğe muvaffak olmuş, 12 Kasım 1437 de de Ch. aynı şehre girmiştir Beş yıl içinde memleketin maliyesi düzelmiş, Ch. da 1441 de Pontoise'ı aldıktan sonra 1442 de güneye doğru başarılı bir sefer yapmıştır. Bu arada, hanedan prensleri ile büyük asılzadeler, 1440 ta Ch. a karşı komplo kurmuşlar, bu birliğe Bourbon dukası I. Charles, Alençon dukası II Jean Armagnac dukası IV Jean'dan başka, Ch ın öz evlâdı, veliaht Louis de girmiştir. Praguerie (b. bk.) denilen isyan 1440 ta Poitou'da başlamış, Ch. bunu bastırdıktan sonra, asılzadelere tavizler vererek onları birer birer kendı tarafına çekmiştir. 1444 te Tours şehrinde İngilizlerle geçici bir mütareke (Fr. trêve, İng. truce) imzalandıktan sonra, 1439-1448 yıllarında Ch., ordusunu yeniden teşkilâtlandırarak ilk muntazam Fransız ordusunun temellerini atmış, merkezî hükümetin nüfuzunu da yükseltmiştir. 2 Kasım 1439 tarihli emirnamesi (ordonnance) ile meydana getirilen Compagnies d'ordonnace (b. bk.) Avrupada ilk olarak kurulan daimî orduyu teşkil etmiştir. İngilterede çıkan dahilî anlaşmazlıklar, İngilizlerin Fransadaki durumunu zayıflatmış, 15 Nisan 1450 deki Formigny muharebesiyle İngilizler Bretagne'ı, 17 Temmuz 1453 teki Castillon Muharebesi (İngiliz başkumandanı John Talbot ölmüş; Yüz Yıl Harbinin son muharebesi) ile de Guyenne'i kaybetmişler, Bordeaux şehri 19 Ekim 1453 te teslim olmuş, ve İngilizlerin elinde Fransız topraklarından yalnız Calais limanı kalmıştır. Ch., kendinde husule gelen bu canlanmayı, büyük ölçüde, 1444 te metres edindiği Agnès Sorel (b. bk.) e borçludur. 1450 de ölen Agnès, Fransa tarihinde kıral metresi olarak siyasî rol oynıyan ilk kadındır. Praguerie isyanının bastırılmasında büyük yararlıkları görülen Brézé li Pierre, Agnès vasıtasiyle kıralın nezdinde nüfuz kazanmış, Anjou'lu prensler saraydan çekilmiş ve kıraliyet meclisi çoğunlukla burjuvalardan teşekkül etmiştir. Bunlardan en önemlisi, Fransanın maliyesini ıslah eden Jacques Coeur (b. bk.) olmuştur. Bunların sayesinde Ch. a «Bien-servi» («iyi hizmet edilmiş») lâkabı verilmiştir. Kilise işlerinde Ch., babasının siyasetini takip ederek Gallikan kilisesinin hürriyetini muhafaza etmeğe çalışmış, 1438 de Bourges'da ilân ettiği Pragmatik Sanksiyon (Sanction pragmatique = esasî bir kanunu meşru kılan hükümdar fermanı) ile Papanın birçok imtiyazları geri alınarak kırala müdahale hakkı verilmiş ve rahipler sınıfı kırala bağlanmıştır. İngilizler Fransadan çekildikten sonra Ch., asî veliaht ile uğraşmak zorunda kalmış, 1446 da açıktan açığa isyan etmiş olan Louis, 1446 1456 yılları arasında Dauphiné'de müstakil bir kıral gibi yaşamıştır. Louis, 1457 de Ch. ın baş düşmanlarından Bourgogne dukası Philippe'e iltica etmiş ve Ch. ın dış siyasetine de karışmıştır. Louis'nin, babasını zehirlemiş olduğu hakkındaki rivayet doğru olmasa gerektir. Ch. dan sonra Louis, XI. Louis unvaniyle Fransa tahtına oturmuştur.

VIII. Ch. (NEZAKETLİ Ch. [Charles l'Affable, Alm Karl der Leutselige] diye anılır; 1470-1498), Fransa kıralı. XI. Louis ile Savoie'lı Charlotte'un oğullarıdır. Amboise (bugün Indre-et-Loire departmanında) şatosunda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1483 te tahta çıktığı zaman henüz 13 yaşında olduğu için kıraliyet salâhiyetini kızkardeşi Beaujeu'lü Anne (Anne de Beaujeu [veya Anne de France, b. bk.]) ile eşi Pierre de Beaujeu üzerlerine almışlar, nâiplik vazifesini mükemmel bir şekilde ifa etmişler, isyan eden senyör (seigneur) leri ve bilhassa Orléans dukası Louis'yi, kıraliyet orduları kumandanı Trémoille'ın eliyle 27 Temmuz 1488 deki Saint-Aubin-du-Cormier Muharebesinde hezimete uğratmışlardır. Ch., önce babası XI Louis'nin imzaladığı 23 Aralık 1482 tarihli Arras Antlaşması gereğince. Avusturya arşidukası Habsburg'lu Maximilian (1493 te, Almanya İmparatoru olarak: I. Maximilian) ın kızı Margarete (Fr. Marguerite d'Autriche) ile nişanlanmış, kızı 8 yıl Fransız sarayında misafir etmiş, evlenme şartı ile çeyiz olarak da Franche-Comté (Alm. Freigrafschaft Burgund) yi ve Artois'yı almıştır. Fakat 1482 de karısını kaybeden Maximilian'ın 1490 yılının Aralık ayında, Bretagne düşesi ve Bretagne tacının mirasçısı Anne (Anne de Bretagne, b. bk.) ile vekâletname vasıtasiyle (par procuration) evlenmesi üzerine, Ch., Bretagne'yi, Habsburg'lulara kaptırmayı Fransa için bir tehlike sayarak, din adamlarına bu evlenmeyi batıl ilân ettirmiş, Anne'ı sözünden vazgeçirtmiş, kendi de nişanını bozarak Margaret'i babasına göndermiş ve 6 Aralık 1491 de Anne ile kendisi evlenmiştir.

VIII. CHARLES (eski bir portre, Bibliothèque Nationale, Paris)

Bretagne dukalığı da böylece Fransaya ilhak edilmiştir. Aynı yıl sonunda Ch., müşaviri Étienne des Vesc'in tavsiyesiyle, Beaujeu'lerin vesayetini atarak idareyi eline almış, fakat onların temkinli ve isabetli siyasetinden ayrılmıştır Ch. ın Bretagne'yı ilhak etmesi harbe sebep olmuş. 1492-1493 yıllarında, Ch., I. Maximilian, müttefikleri İngiltere kıralı VII Henry, ve Aragón-Castilla kıralı Fernando el Católico ile çarpışarak mağlûp olmuştur. Neticede, 3 Kasım 1492 tarihli Étaples Barış Antlaşması ile Henry'ye ağır bir harb tazminatı ödemiş; 19 Ocak 1493 tarihli Barcelona Barış Antlaşmasiyle Pirene sınırlarındaki Roussillon (İsp. Rosellón) ve Cerdagne (İsp. Cerdaña) bölgelerini Fernando'ya bırakmış; 23 Mayıs 1493 tarihli Senlis Barış Antlaşmasiyle de, Margarete'nin çeyizi olan Franche Comté ile Artois'yı Maximilian'a iade etmiştir. Hasta yaradılışlı oluşu ve şövalye romanları okuması, Ch. ın marazî muhayyilesini kamçılıyarak onu birçok maceralara sürüklemiştir. Babasının Anjou'yu ele geçirmiş olmasından istifade ederek, Ch., Anjou'ların İtalyadaki (Napoli) tahtlarına hak iddia etmiş, René d'Anjou (İta. Renato d'Angiò) nun Napoli tahtına geçmesini tanımıyarak ve İngiltere, İspanya, Avusturya'nın da tarafsızlıklarını sağlamış olduğunu düşünerek, Milano dukası «Kara» Lodovico Sforza (Lodovico il Moro) nın davetiyle, Ağustos 1494 te İtalyaya hareket etmiştir. İtalya'yı Türklere karşı bir üs olarak kullanmak suretiyle İstanbulu ele geçirdikten sonra kendisini Doğu Roma İmparatoru ilân etmeyi asıl maksat edinmiş olan Ch., kara yoluile İtalyaya girmiş, süratle Floransadan geçmiş, Romadan geçtiği zaman, Sant'Angelo şatosuna kapanmış olan Papa VI. Alexander'den Napolinin bağışını sağlamış, 21 Şubat 1495 te Fransız askerleri Napoliye girdikten sonra, 12 Mayısta kendisi de imparator elbisesiyle ve büyük tezahürat içinde aynı şehre girmiştir. İtalya halkının Fransızlara karşı gösterdiği bu sempati çabuk sönmüş, Milano dukası Lodovico da aleyhlerine dönmüş, Venedik merkez olmak üzere ve Papa VI. Alexander'in, I Maximilian'ın, Fernando el Católico'nun da iştirakleriyle, Mart 1495 te Fransızları İtalyadan kovmak için Mukaddes Liga (İta. Lega Santa, Fr. Sainte Ligue, Alm. Heilige Liga, İsp. Liga Santa; Papa da dâhil olduğu için «Mukaddes» sıfatı kullanılmıştır) denilen koalisyon teşkil edilmiştir. Bu arada Napoli kıralı II. Alfonso tahtından feragat etmiş. yeni kıral II. Ferdinando, Mantova Markisi Françesco [II] Gonzaga, v. b. şehirler de bu ligaya yardım etmişlerdir. İspanyol generali «Büyük Kumandan» (El Gran Capitán) Córdoba'lı Gonzalo'nun da büyük yararlık gösterdiği bu çarpışmalarda mağlûp olan Ch., süratle Fransaya çekilmek zorunda kalmış, Lombardiyayı güçlükle yarabilen Ch. ın orduları, yalnız Parma şehri yakınlarında, 6 Temmuz 1495 teki Fornovo di Taro (Fr. Fornoue) muharebesinde, Mantova markisinin idaresindeki müttefik İtalyan kuvvetlerine karşı, zafer sayılabilecek başarılı bir ricat çarpışması yapmışlardır. Fransızların ideal şövalyesi «Korkusuz ve Kusursuz Şövalye» (Chevalier sans peur et sans reproche) Bayard'ın önderliğiyle gösterdikleri şecaat, «Fransız tehevvürü» (İta. furia francese) tabiriyle, tarihe mal olmuştur. İspanyol generalı Córdoba'lı Gonzalo, Napoliyi fethederek önce, şehri Anjou'larla paylaşmış, sonra (1505) Aragón-Castilla kıralı Fernando el Católico, II. Ferdinando unvaniyle Napoli kıralı olmuştur. Bu seferden Ch. ın istifadesi, beraberinde Fransız Rönesansını hazırlıyacak olan yüksek İtalyan kültüründen önemli unsurların Fransaya getirilmesi olmuştur. Ch., Ekim 1495 te Fransaya döndükten sonra, biricik oğlu Charles'ın ölümü ile vârissiz kalmıştır. 1498 de yeni bir sefere hazırlık yaptığı bir sırada, bir kaza neticesinde Ch ın henüz 28 yaşında ölmesi üzerine, Valois'lılar vârissiz kalmış Ch. ın yerine Orléans sülâlesinden kuzeni XII Louis geçmiştir. Ch. ın karısı Anne da ertesi yıl, yani 1499 da, bu XII. Louis ile evlenmiştir; Louis ile Anne'ın kızı Claude (Claude de Bretagne veya Claude de France) un 1514 te, Angoulême dukası François (sonra I. François) ile evlenmesi, Bretagne'yı tamamiyle Fransaya bağlamıştır. Ch ın «İtalya harbleri» (Les guerres d'Italie) denilen bu çarpışmalarda, Córdobalı Gonzalo, harb tekniği ile, modern zamanların ilk büyük generali ve Napoléon'u yenen Wellington dukasının öncüsü olarak belirmiş, Batı Avrupa devletlerinin de modern siyasi gruplanması meydana çıkmıştır.

D. ANGOULÊME'LİLERDEN:

IX. Ch. (1550-1574), Fransa kıralı. Angoulême dukalığından Fransa tahtına geçen I. François'nun oğlu II. Henri ile Catherine de Médicis'nin ikinci oğullarıdır. Saint-Germain-en-Laye (Seine-et-Oise departmanında) şatosunda doğmuş, Paris yakınında Vincennes (Seine depart.) şatosunda ölmüştür. 1560 ta, büyük kardeşi II. François'nın ölümü üzerine, 10 yaşında ve annesinin vesayetinde tahta çıkmıştır. Kaprisli, av ve aşırı idmana düşkün ve sefih olduğu için genç yaşta sıhhati sarsılmıştır. 17 Ağustos 1563 te reşit ilân edilmişse de, küçüklüğünden beri annesine daima itaat etmeğe alıştığından, devlet idaresini yine annesine bırakmıştır. 1570 te, II Maximilian'ın kızı Avusturyalı Elisabeth (Elisabeth d'Autriche) ile evlenmiş, bunun üzerine ve küçük kardeşi, annesinin sevgili evlâdı Anjou dukası Henri (sonra III. Henri) nin Jarnac ve Moncontour'da elde ettiği askerî başarıların tahriki ve kıskançlığın da tesiriyle, Ch. da kendisini gösterme arzusu uyanmıştır. Ch. ın saltanatı, başlıca, Fransada Huguenot (Protestan) larla Katolikler arasında patlıyan Din Harbleri (Guerres de religions, 1562-1598) ile geçmiş, fakat bu harblerin ilk sekiz yılı hâdiselerine Ch. fiilen değil ancak ismen karışmıştır. Annesinin naipliği esnasında, bilhassa şansölye Michel de L'Hospital itidal ve hoşgörü tavsiye etmiş, bu ilhamla da Catherine Temmuz 1561 de umumî af ilân ettirmiş, aynı yılın Ağustos ayında Poissy'de iki taraf arasında bir kollokiyum (Colloque de Poissy) toplantısı yapılmış, 17 Ocak 1562 de Saint-Germain-en-Laye şatosunda aynı mealde bir ferman (Édit de Janvier) imzalanmış, fakat Katolik partisinin şefi Guise dukası François'nın 1 Mart 1562 de Wassy'de yaptırdığı kıtal, uzlaşmayı bozmuştur. Ortalığı yatıştırmak maksadıyle, 19 Mart 1563 te Catherine, Amboise şatosu fermanı (Édit d'Amboise) nı çıkarmışsa da, Ch. ın reşitliğinden sonra, 1567 de iç harb fena bir şekilde yeniden alevlenmiş, aynı yılda Saint-Denis Muharebesi (Katolik zaferi) olmuş, 23 Mart 1568 de Longjumeau Barışı imzalanmıştır. Fakat Catherine, Protestan şeflerini ele geçirmek istediği için, 1569-1570 yılları yine çarpışmalarla geçmiş-

IX. CHARLES
(F. Clouet'nin tablosu)

tir. Jarnac (1569, Katolik zaferi) ve Moncontour (1569. Katolik zaferi) muharebeleri, Protestan kumandanlardan Gabriel Montgomery'nin Guyenne ve Languedoc seferleri (1565), Arnay-le-Duc Muharebesi (1570) bu yıllarda vuku bulan başlıca hâdiselerdir. Ch. 8 Ağustos 1570 te çıkardığı Saint-Germain-en Laye fermanı ile tarafları yatıştırmış. Protestanların şefi olan Amiral de Coligny (b. bk.) saraya alınmıştır. Ch., amiralle iyi geçinmiş, bir aralık Çukur Ülkeler (Holânda ile Flandra) de, Protestanların lehine İspanyollara müdahale etmek plânını tasvip eder gibi görünmüştür. Fakat Katolikleri tutmağa karar veren Catherine, elinde bulunan bütün imkânları kullanarak, oğlunu bu niyetinden caydırmağa, Coligny'yi de saraydan uzaklaştırmağa, hattâ ortadan kaldırmağa çalışmıştır. 22 Ağustos 1572 de, Guise dukası François'nın para ile tuttuğu kaatil Maurevel'in eliyle amirale yapılan süikastte Ch. ın rolü olmamış hattâ bu teşebbüs onu kızdırmışsa da, Ch. 24 Ağustos 1572 Saint-Barthélemy yortusu gecesinde (bk. SAINT-BARTHÉLEMY KITALİ [Massacre de Saint-Barthélemy], CATHERINE DE MÉDICIS ve COLIGNY) vuku bulan ve amiralin canına da mal olan kıtali, bu işi hazırlamamış, hattâ arzu etmemiş olduğu halde, annesinin ısrarı üzerine imzalamış, böylece de tarih muvacehesinde ağır ve şerefsiz bir mesuliyet yüklenmiştir. Sonra bu vakayı haklı göstermeğe çalışmışsa da, gerçekte, vicdan azabı içinde kıvranmıştır. Ch. bu işlerde riyakâr olmamış, sadece zaıf, tereddüt ve muvazenesizlik göstermiştir. İstemiyerek dâhil olduğu korkunç işler Ch. ın karakterini, huyunu bozmuş, onu melânkolik, hırçın ve insanla konuşmaz bir hale getirmiştir. Daha 20 yaşında iken hummaya tutulmuş, üzerine evham çökmüş ve nihayet 24 yaşında ölmüştür. Karısı Elisabeth'ten ancak bir kızı (Marie Elisabeth) olmuş, 1566 dan beri metresi olan Marie Touchet'den doğan oğullarının biri çok yaşamamış, öbür oğlu Charles (1573-1650), önce Auvergne kontu sonra Angoulême dukası unvanını almıştır. Ch. meşru erkek evlât bırakmadığı için, ölümünden sonra, küçük kardeşi ve Lehistan kralı Henri, bu krallığı bırakarak III. Henri unvaniyle Fransa tahtına oturmuştur. Edebiyata düşkün olan Ch., şiir de yazmış, Fransa Rönesansının büyük şairi Ronsard'ı ve umumiyetle Pléiade şairlerini himaye etmiş, Antoine de Baïf'ın kurduğu ilk Akademi (Kasım 1570, sonra III. Henri zamanında «Académie du Palais» [Saray akademisi] adını almıştır; bugünkü «Académie Française» Richelieu tarafından 1635 te kurulmuştur) ye imtiyazlar vermiştir.

E. BOURBON'LARDAN:

X. Ch. (1757-1836), Fransa kralı. Bourbonlu XV. Louis'nin oğlu Dauphin Louis ile Saksonyalı Marie Josèphe'in dördüncü oğullarıdır. Paris yakınında Versailles sarayında doğmuş, o zaman Avusturyada bulunan Görz (bugün Kuzeydoğu İtalyada Gorizia) de ölmüştür. Siyasette mutlakiyet taraftarı olarak tanınmıştır. 1789 Fransız İhtilâlinde, Bastılle'in zaptı (14 Temmuz) ndan hemen sonra, 17 Temmuzda, yabancı devletlerin yardımiyle bir karşı ihtilâl çıkarmak üzere, memleketinden ayrılmışsa da, bu devletlerin vereceği yardım ancak sözde kalmıştır. Kendi teşvikiyle yapılan Brunswick Manifesti (25 Temmuz 1792 de, Braunschweig dukası Karl Wilhelm Ferdinand'ın müttefikler adına Fransa ihtilâlcilerine gönderilen tehdit yazısı), XVI. Louis'nin idamını tacil etmekten başka bir şeye yaramamıştır. 1795 sonbaharında, La Vendée'deki kıraliyetçi ihtilâlciler (Vendée'liler [Vendéens], b. bk.) in daveti üzerine Fransa sahilleri açıklarındaki Yeu adasına çıkmış, fakat daha ileri gitmeğe cesaret edememiş, Vendée ihtilâli de bastırılmıştır. Sonra İngiltereye sığınmıştır. Napoléon harblerinin sonuna doğru, mağlûp imparatorun tahtından feragat edeceği (6 Nisan 1814) bir sırada, Müttefikler Bourbon'ların yeniden hanedanlığa getirilmesi meselesini görüşmek üzere Châtillon'da kongre (4 Şubat 1814) ye başlarlarken, 2 Şubatta Ch. Fransaya dönmüş, Nisan ayında da Müttefikleri takip ederek Parise girmiş, idareyi eline alarak kendini kıraliyet umumî kaymakamı (lieutenant général) ilân etmiştir. Böylece Ch., mutlakiyetçi kırallığın ihyasını istiyen müfritlerin şefi olmuş ve Nisan 1814 (Birinci Restauration) te, sonra Temmuz 1815 te (İkinci Restauration) tahta çıkan büyük kardeşi XVIII. Louis'nin kırallığı süresince Ultra-Royalist denen bu partinin lideri olarak kalmıştır (parti, adını, saray ve parlâmento binası olarak kullanılan Tuileries Sarayının Marsan pavyonunda kendi üyelerine tahsis edilen yerden almıştır). 16 Eylül 1824 te XVIII. Louis'nin ölümü üzerine Ch. kıral ilân edilmiş, 29 Mayıs 1825 te Reims katedralinde muhteşem bir merasimle taç giymiş, bu ihtişamdan da Ch. ın «ilâhî hak» (Fr. droit divin) la, yani selâhiyetini Allahtan almış bir kıral olarak hüküm sürmek niyetinde olduğu anlaşılmıştır. Ch. kısa bir müddet için popüler olmuş. XVIII. Louis zamanında, 1814 te kabul edilen Esas Teşkilât Kanunu (Charte constitutionnelle) nun üstünlüklerini methetmekle beraber, Eski rejimle İhtilâl prensiplerini bağdaştıran bu Charte'a uymıyacak bir şekilde dinî ve içtimaî işlerde aşırı muhafazakâr bir siyaset takip etmiş ve Louis öldüğü zaman iktidarda bulunan Villèle hükümetinin Jesuitlere ve umumiyetle din adamlarına fazla itıbar eden klerikal ve ultraroyalist siyasetini desteklemiştir. Muhalefette bulunan Liberal parti bundan endişe duymuş, Ch. popülerliğini kaybetmiş, kıraliyet prenseslerine sokaklarda hakaret edilmeğe başlanmış, 29 Nisan 1827 de Ch., Millî Muhafızlar (Garde Nationale) ı teftiş ederken, halk «Kahr olsun nazırlar!» diye bağırmış, ertesi gün Ch. milli milis ordusunu dağıtmış, bununla halkın gözünden büsbütün düşmüştür. Villèle hükümeti fazla tutunamıyarak Kasım 1827 de istifa etmiş, Parlâmento seçimlerini Liberal parti kazandığı için, 1828 de Ch., mutedil bir hükümet kurdurmak maksadiyle Vicomte de Martignac'ı iş başına getirmiştir. Fakat onun liberalliğe meyleden siyasetini de beğenmemiş, kendi karakterine, mizacına ve görüşlerine uygun bir adam olarak, ahbabı reaksiyoner Prens Jules de Polignac'ı 1829 da başvekilliğe getirmiş ve ona bir mücadele kabinesi kurdurmuştur. Ch., bu hareketine muhalif olan Parlâmentoyu 16 Mayıs 1830 da fesh etmişse de, yeni seçimde Liberaller yine çoğunluğu kazandıkları için, kıral 26 Temmuz 1830 tarihli emirnamesiyle yeni Parlâmentoyu da dağıtmış, seçim kanununu değiştirmiş ve basın hürriyetini kaldırmıştır. Bu arada, 5 Temmuz 1830 da, Cezayir'in Fransa kıraliyet orduları tarafından zaptı haberi gelmişse de, Navarin deniz zaferi (20 Ekim 1827) ile Mora (Fr. Morée, 1828) seferi Villèle hükümetinin düşmesini önliyemedikleri gibi, bu zafer de monarşiyi kurtaramamıştır.

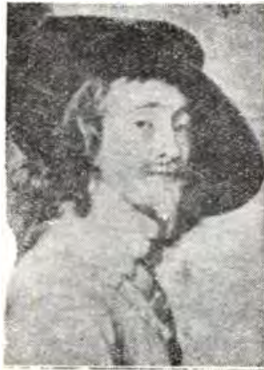
X. CHARLES
(F. Gérard'ın tablosu)

Paris'in ayaklanması (Révolution de Juillet) üzerine birdenbire şaşıran Ch., bu mücadeleye hazır olmadığını hissederek mağlûbiyeti kabul etmiştir. Paris'in askerî kumandanı Mereşal Marmont, Ch.ın büyük oğlu Angoulême dukasından kesin mukavemet emri almadığı için, ihtilâl büyümüş, o sırada saint Cloud'da bulunan Ch. önce Rambouillet şatosuna, oradan da Versailles sarayına çekilmiştir. İhtilâlin muvaffak olduğunu işitince Ch. torunu (Berry dukasının oğlu) Chamford kontu ve Bordeaux dukası Henri (1820-1883) nin lehine 30 Temmuz 1830 da tahtından çekilmiş, aynı zamanda, Henri 10 yaşında olduğu için, kendi kuzeni Orléans dukası Louis-Philippe'i de Kıraliyet umumî kaymakamı tâyin etmiştir. Fakat Louis-Philippe Fransa tacını kabul ettiği için, Ch yeni idareden hiçbir engelleme görmeden, 16 Ağustos 1830 da Çherbourg yoliyle memleketten ayrılmıştır. Tedavi için gittiği Avusturyanın Görz şehrinde ölmüştür. Kendisiyle de Bourbo'ların ana kolu hanedanlığı sona ermiştir. Bk. BOURBON HANEDANI Tablo.

CHARLES-FERDINAND DE BOURBON [*şarl ferdinã dö burbõ*] (1778-1820), Fransız prensi ve Berry dukası. Versailles'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Artois kontu (sonra X. Charles) ile Savoie'li Marie-Thérèse'in ikinci oğullarıdır. Fransız İhtilâlinde, 1789 sonbaharında, ana-babasiyle birlikte memleketi terk ederek 1792-1797 yıllarında Condé ordusunda hizmet görmüş, 1801 de de İngiltereye sığınmıştır. Sonra 1814 te, I. Napoléon'un Elba adasına sürülmesi üzerine Fransaya dönmüş, amcası XVIII. Louis'nin emrinde vazife almıştır. Napoléon'un Elba'dan dönmesi üzerine, Ch.-F., Parisi Napoléon'a karşı müdafaa edecek ordunun kumandanlığına getirilmiştir. Napoléon'a yenildikten sonra amcasiyle birlikte Belçikada Gand(Flam. Gent)a kaçmış ve ancak Waterloo muharebesinden sonra, 1815 Temmuzunda Parise dönebilmiştir. Ch. F. Paris Opéra'sından çıkarken bir müfrit tarafından öldürülmüştür. İkinci karısından doğan Henri, Bordeaux dukası ve Chambord kontu (b. bk.) olmuştur. Ch.-F.ın karısı için bk. BERRY, Marie Caroline, duchesse de.

CHARLES [*çarlz*]. Stuart sülâlesinden iki İngiliz kıralının ve taht üzerinde hak iddia eden (pretender) bir prensin adı:

I. Ch. (1600-1649), Büyük Britanya (İngiltere ile İskoçya) ve İrlanda kıralı. Dunfermline (İskoçya) da doğmuş, Londrada idam edilmiştir. «Birlesik Kırallık» (b. bk.) ın ilk hükümdarlığına geçen I. James ile Danimarkalı Anne'ın ikinci oğullarıdır. 1612 de büyük kardeşi Henry Frederick'in ölümü üzerine de, 1616 da Wales Prensi (Prince of Wales) yani veliaht olmuştur. Bu arada, James, Ch.ı siyasî maksatlarla, İspanya kıralı III Felipe'nin büyük kızı Infanta Maria ile evlendirmek için teşebbüse geçmiş, İspanyollar, James'in İngiltere Katoliklerine hoşgörü göstermesini şart koşmuşlardır. Kıralın, Parlâmentodan müsaade almadan böyle bir şey yapamıyacağını, Parlâmentonun da çoğunlukla Katolik aleyhtarı Puritan'lardan müteşekkil olduğunu bilen İspanyollar ve Infanta, Ch.a yüz vermemişler, bunun üzerine Ch. ile Buckingham çok muğber olarak İngiltereye dönmüş ve İspanyollara karşı harb açılmasını istemişlerdir. Parlâmento 1624 te, teklifi kabul ederek harb tahsisatı ayırmıştır. Bu arada, 1624 te Ch. Fransa kıralı IV. Henri'nin kızı ve XIII. Louis'nin kızkardeşi Katolik Henriette Marie(İng. Henrietta Maria) ile nişanlanmıştır. Ch. bu evlenme ile İngiltere Katoliklerini tanımıyacağına dair Parlâmentoya teminat vermişse de, nişan mukavelesine konan gizli bir madde ile Fransızlara bunun tam aksini vâdetmiş ve böylece iki yüzlülüğünü ve hilekârlığını çabucak göstermiştir. James'ın ölümü üzerine, 27 Mart 1625 te Ch. tahta oturmuş ve bir taraftan İspanyol harbi devam ederken, 1 Mayısta da Henrietta ile evlenmiştir. Beraberinde Fransadan kalabalık bir maiyet getiren prenses, sarayda bir katolik şapel (chapel, = küçük kilise) kurdurarak ayin yaptırmağa başlamış ve umumiyetle halk tarafından sevilmemiştir. 18 Haziran 1625 te Ch., I. Parlâmentoyu toplıyarak, İspanyol harbini devam ettirmek için tahsisat istemiş, buna mukabil Katoliklere karşı sıkı davranacağını vâdetmiştir. Avam Kamarası (House of Commons) nın soğuk davranarak cüzî bir tahsisat ayırması, din ve idare işleri hakkında mesele çıkarması üzerine 12 Ağustosta Ch. parlâmentoyu fesh etmiştir. Aynı yıl, 8 Eylül 1625 tarihli Southampton Antlaşması ile Ch. Holânda ile, İspanyaya karşı bir ittifak yapmış, fakat Buckingham'in 1625 sonbaharındaki Cádiz seferi başarısız kalmıştır. Yine parasız kalan Ch. 6 Şubat 1626 da II. Parlâmentoyu toplıyarak onu bu hususta sıkıştırmağa başlamışsa da, Avam Kamarası, muhalefet şefi Sir John Eliot'ın önderliyiğle, şiddetli bir mukavemet göstererek, başarısızlığı Ch.ın başmüşaviri Buckingham dukasına yüklemiştir. Bunun üzerine, 15 Haziranda Ch., II Parlâmentoyu da dağıtmıştır. Ch., 17 Mart 1628 de III Parlâmentoyu toplamıştır. Bu Parlâmento da kırala para yardımı yapacak yerde, ona karşı, insan haklarının ilk vesikalarından biri olan ve Haklar Dilekçesi (Petition of Rights) denilen meşhur kararnameyi hazırlamış, bununla, parlâmentonun müsaadesi olmadan vergi alınmasının vatandaşın keyfî olarak hapsedilmesinin ve evlere asker yerleştirilmesinin yasak olduğunu ilân etmiş ve amme haklarının önünde kırala boyun eğdirmiştir (7 Haziran 1628). Ch. 2 Mart 1629 da, III Parlâmentoyu da dağıtmıştır. Bundan sonra, zaten tahta çıkışından beri «kıralların ilâhî hakkı» (divine right of kings) na, yani Allah tarafından mutlakiyetle hüküm sürdüklerine ve «kırallık imtiyazları» (royal prerogatives) na inanan Ch., memleketi 11 yıl (1629-1640) Parlâmentosuz idare etmiştir. Otuz Yıl Harbine geniş ölçüde katılmamakla beraber, Ch., 5 Kasım 1630 da İspanya ile barış antlaşması imzalamış, 2 Ocak 1631 de de Holândanın bölüşülmesi için İspanya ile gizli bir anlaşma yapmıştır. Bundan sonra, maliyesini düzeltmek için keyfî bir şekilde vergi almağa başlamış, fıçı ve libre vergisini yeniden ihdas etmiş, malikânelere, gayrımenkullere el koymuş ve böylelikle halkın, bilhassa Londralıların antipatisini uyandırmıştır. İrlanda'da Sir Thomas Wentworth'ın eliyle askerî bir istibdat kurmuştur. Ch.ın din siyaseti de halk arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır. 1635 te Canterbury Başpiskoposluğuna getirilen William Laud, İngilterede Calvin'cilerle Puritan'ları, İskoçyada da Presbyterian'ları yani umumiyetle Protestanlığı ezmek istemiş, High Church (= Anglikan kilisesinin Katolikliğe meyleden kısmı) ı desteklemiş, Katoliklere hoşgö-

I. CHARLES
(Van Dyck'ın tablosu)

rü göstermiş, Ch. ve Strafford Kontu (b. bk.) ile birlikte devlet ve kilise mutlâkiyetini kuran ve savunan Üçler grupu (triumvirate) nu teşkil etmiştir.

Ch. ın İskoçya siyaseti, işleri büsbütün bozmuş ve düşüşünü çabuklaştırmıştır. Ch. 1633 te İskoçya tacını giymek için Edinburgh'a gitmiş ve 18 Haziranda Anglikan ayiniyle bu tacı giymiştir. Anglikan ayini, Presbyterian İskoçları kızdırmıştır. 1638 de İskoçyalılar millî mezheplerini müdafaa etmek üzere bir Misak (Covenant) imzalamışlar, Hamilton markisi arabulucu sıfatiyle kıral tarafından İskoçyaya gönderilmiş, 21 Kasımda Glasgow'da umumî bir meclis toplanmıştır. Meclisin, Episcopal'lık (Episcopacy) yani İskoç Presbyterian kilisenin, Anglikan Piskoposluk kilisesine tâbi tutulması meselesini ele alarak Katolik piskoposlarını muhakeme etmek istemesi üzerine, 28 Kasımda Hamilton meclisinin dağılmasını emretmiştir. Fakat meclis dağılmıyarak silâha sarılmış ve böylece, İngilteredeki Puritan İhtilâli (Puritan Revolution) ne muvazi olarak İskoçyada I. Piskoposlar Harbi (First Bishops' War) başlamıştır. Ch., derme çatma bir ordu ile 28 Mayıs 1639 da güneydoğu İskoçyada Berwick'e gelmiş, fakat Duns Law'da İskoçya ordusu direndiği için 18 Haziranda Ch. Berwick Barış Antlaşmasını imzalamıştır. İdarenin başına getirilen Strafford dukasının tavsiyesi üzerine Ch., 13 Nisan 1640 ta Kısa Parlâmento (Short Parliament; ömrü 22 gün sürmüştür)denilen meclisi toplamış, fakat parlâmento her şeyden evvel, kırala karşı yapılan şikâyetleri gündeme aldığı için, 5 Mayısta feshedilmiştir. 20 Ağustos 1640 ta II. Piskoposlar Harbi (Second Bishops' War) başlamış, kuvvetli bir ordu teşkil edemiyen Ch. 28 Ağustosta Newburn'da İskoçyalılara mağlûp olduktan sonra 21 Ekim 1940 ta Ripon Barış Antlaşmasını imzalamıştır. Londraya döndüğünde, Ch. 3 Kasım 1640 ta Uzun Parlâmento (Long Parliament; 13 yıl sürmüş, 20 Nisan 1653 te Cromwell tarafından zorla dağıtılmıştır) denen meclisi toplamıştır. İngiltere ve dünya parlâmentoları tarihinde en önemli yerlerden birini işgal eden ve kırala karşı direnerek parlâmentarizmin esaslarını kuran bu meclis, toplanır toplanmaz Ch. dan, III. Parlâmentonun hapsedilen üyelerinin hesabını sormuş, umumî ıslahata karar vermiş, bu arada Strafford'ın idamını da talep etmiştir. Ch., bu tavizden sonra, parlâmentonun ancak parlâmento kararı ile feshedilebileceğini de kabul etmiştir. Parlâmento yine kıralı muvafakata zorlıyarak, Star Chamber (jürisiz yüksek ceza mahkemesi) ı, High Commission Court (kiliseye ve kırala karşı işlenen suçlara bakan mahkeme) ı ve başka kanun dışı mahkemeleri dağıtmış, donanma vergisinin de kanunsuz olduğunu bildirmiştir. Bu kararlara rağmen Ch. Parlâmentonun pençesinden kurtulmağa çalışırken, 10 Ağustos 1641 de İskoçyaya giderek İskoçyalılardan parlâmentoya karşı yardım istemiştir. Yine başarısız kalmış, aynı yılın sonbaharında bir de İrlanda İsyanı (Irish Rebellion) ile karşılaşmıştır. Londraya döndüğünde 22 Kasım 1641 de, Parlâmentonun Büyük Sitem (Great Remonstrance) denilen tekdirnamesini dinlemek zorunda kalmış, bunu hazmedemiyen ve kıraliçenin de Yüce Divana verileceğini işiten Ch., 4 Ocak 1642 de, zorla Avam Kamarasına girerek (İngiltere tarihinde şimdiye kadar hiçbir hükümdar bu kamaraya girmemiştir), 5 üyeyi hapsettirmeğe teşebbüs etmiştir. Bu 5 üye önceden haber aldıkları için kurtulmuşlar, kıralın bunları sokaklarda aratması üzerine binlerce halk «Parlâmento nun imtiyazıdır!» (Privlege of parliament!) diye bağırmıştır. Bu gösterilerden sonra Ch., Whitehall Sarayını terk ederek harbe hazırlarmıştır. 2 Haziranda Parlâmento Ch a «On dokuz Teklif» (Nineteen Propositions) i göndermiş bunları kabul etmiyen kıralın 22 Ağustos 1642 de Nottingham'de karargâh kurmasiyle Birinci İç Harb (First Civil War, 1642 - 1646) fiilen başlamıştır. Kıralı asilzadeler, Anglikanlar ve Katolikler tutmuşlar, İskoçyalı Misakçılar (Covenanters) la İngiliz avam sınıfından müteşekkil Parlâmento orduları (Roundheads) da, başkumandan Baron Thomes Fairfax ile Puritan lideri ve Ironside («yiğit» ler denen suvari alaylarının kumandanı) Oliver Cromwell'in emrine verilmiştir. 23 Ekim 1642 de Cromwell, Edgehill Muharebesinde ilk başarısını kazanmış, sonra Fairfax ile birlikte 2 Temmuz 1644 teki Marston Moor Meydan Muharebesinde, kuvvetli suvarisi sayesinde, Prens Rupert'i hezimete uğratmıştır. Bu arada İskoçyalı Presbyterian generalleri ile parlâmentonun ekseriyeti Ch. la anlaşmak istemişlerse de, Cromwell bu fikre muhalefet etmiş, harbi sonuna kadar devam ettirmek istiyen müstakiller (Independents) in de liderliğini üzerine alarak ordusunu ıslah etmiş ve yine Fairfax ile birlikte, 14 Haziran 1645 teki Naseby Meydan Muharebesinde Yeni Model Ordu (New Model Army)-siyle Kıralcılar (Royalists) ı son bir hezimete uğratmıştır. Nihayet Oxford'da sıkıştırılan Ch. şehirden kaçarak, 5 Mayıs 1646 da, Newark'ta kendi milletinden olan İskoç ordusuna teslim olmuş, bunlar da Ch ı derhal müstakil İngilizlere göndermişler, böylece Birinci İç Harbi sona ermiştir.

I. CHARLES idama götürülürken

Ch. önce Newcastle yakınındaki Holmsby House'ta 4 ay hapsedilmiş, 6 Temmuz 1646 da Parlâmento Ch a milis, Presbyterian'lık ve idarî meseleler hakkında «Newcastle Teklifleri» (Newcastle Propositions) ni göndermiş, müzakereler devam ederken, 3 Haziran 1647 de, askerî bir emir üzerine Ch., Cornet Joyce tarafından tevkif edilmiştir. Ch., Wight Adasındaki Carisbrooke şatosuna kaçmağa muvaffak olmuştur. Ch. Carisbrooke'tan yeni tekliflerde bulunmuş, yine müzakerelere başlanmış, fakat Parlâmentoyu fesbetme hakkı meselesinde anlaşamadıkları için 30 Ocak 1648 de Parlâmento, müzakereleri kesmiştir. Bu arada, 26 Aralık 1647 de Ch., Carisbrooke'ta, İskoçyalıları 3 yıl müddetle Presbyterian mezhebinde serbest bırakmak şartiyle onlarla İngiltere üzerine yürümek için Angajman (Engagement) denilen gizli anlaşmayı yapmış, bunun üzerine İskoçyalılar, Hamilton markisinin idaresinde İngiltereye akın etmişler ve böylece İkinci İç Harb (Second Civil War, Mart-Ağustos 1648) başlamıştır. Hamilton 17 Ağustos 1648 deki

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Preston Muharebesinde Cromwell'e yenilmiş, Kıralcıların İngilterede çıkardıkları isyanlar bastırılmış, Ch. da yine müstakiller (Cromwell'in Parlâmento ordusu) in eline geçmiştir. Ch. ın ihanetini, İskoçları, Parlâmentoyu ve Orduyu birbirine karşı oynatmasını gören Puritan ordusu, 16 Kasım 1648 de onun Yüce Divana verilmesini istemiş bu şekilde de ordu işe el koymuştur Cromwell önce Newport'ta bulunan Ch. ile müzakereye girişmiş, bunun başarı sağlamadığını anladıktan sonra Ch. ı hapsettirmiştir. Parlâmento kıralın idamını istemiştir Muhakeme. pek meşru sayılmıyan bir Yüksek Mahkeme veya Adalet Divanı (High Court of Justice) tarafından 20 Ocak 1649 da Londrada Westminster Hall'da başlamış, resmî hâkimler bu dâvaya müdahale etmekten kaçınmışlar. Ch. mahkemenin selâhiyetini tanımamış, sonuna kadar vakur kalmış karar bir hafta sonra 27 Ocakta tefhim edilmiş, gerek mahkemede gerek Parlâmento huzurunda müdafaa hakkı verilmiyen kıral. müstebit, hain, kaatil ve halk düşmanı ilân edilerek idama mahkûm edilmiştir. Mahkemeden çıkarılırken Ch., «Bana söz hakkı verilmiyor, artık başkalarına yapılan adaleti düşünün» demiş, 30 Ocak 1649 da White Hall sarayı önünde, başı balta ile kesilmek suretiyle idam edilmiştir. Ch. ın son sözü Piskopos William Juxon'a esrarengiz bir şekilde söylediği «Hatırla!» (Remember!) olmuştur. Ch. ın bu şartlar altında idamı, halkta sempati yaratmış. Restoration (1660) devrinde, Ch. ın idam tarihi yas günü ilân edilmiş, Ch. da bir şehit (martyr) olarak tanınmıştır. İdeal bir baba olan Ch. ın müziğe ve resme (Rubens, van Dyck) çok merakı vardı. Ch. ın ölümü üzerine oğlu Charles, İskoçyada, İrlandanın bazı kısımlarında ve Anglo-Norman Adaları (Channel Islands) nda hemen II. Charles unvaniyle kıral ilân edilmişse de, Charles İngiltereye girememiş, idare Avam Kamarası ile ordunun elinde kalmıştır. Avam Kamarası da hemen kırallığı ve Lordlar Kamarası (House of Lords) nı lâğvederek «İngiltere Cumhuriyeti veya Serbest Devleti» (The Commonwealth or Free State of England) ni ilân etmiş, 1653 te de Oliver Cromwell bu Cumhuriyetin Koruyucu Lordu (Lord Protector) unvanını almıştır.

II Ch. (1630-1685), Büyük Britanya (İngiltere ve İskoçya) ve İrlanda kıralı. Londrada (St. James Sarayında) doğmuş aynı yerde ölmüştür. I. Charles ile Fransalı Henrietta Maria'nın ikinci oğlularıdır. İngilterede İç Harbin kızışması üzerine memleketin Batı kısımlarına gönderilmiş, nihayet Parise sığınmış, annesiyle birlikte orada iki yıl kalmış ve öğrenimini hususî olarak tamamlamıştır. 1648 de birkaç İngiliz gemisiyle Thames nehrinin ağzına kadar sokulabilmişse de, bir netice elde edememiştir. 1649 yılının ilk günlerinde İngiltere parlâmentosuna, kendi imzasını taşıyan boş bir kâğıt göndererek babasının kurtulabilmesi için şartların bildirilmesini istemiş, fakat müsbet bir cevap alamamıştır. 30 Ocakta babası idam edildikten sonra, Ch., Holândadaki Breda şehrine çekilmiştir. Burada İskoçyalılarla müzakereye başlamış, İskoç Misakı (Covenant) nı kabul etmiş, bunun üzerine de, İngiltere Cromwell ile Parlâmentonun idaresinde bulunduğu sırada, Ch., onların rağmına olarak, İskoçyada İrlandanın bazı kısımlarında ve Norman Adalarında II Ch unvaniyle kıral ilân edilmiştir (1650). Birkaç ay sonra, Ch İskoç ordusunun başına geçerek İngiltereye saldırmış, fakat 3 Eylül 1651 deki Worcester Meydan Muharebesinde Cromwell ordularına yenilerek 5 Ekimde Fransaya kaçmıştır. Cromwell'ın diplomatik baskısı üzerine, 1654 te Ch., Fransadan da kovulmuş, önce Almanya (Köln) ya, sonra İspanyol Çukur Ülkeleri (Güney Holânda ve Flandra) ne geçerek. Brugge (Fr. Bruges) ve Bruxelles'de yerleşmiş ve İspanyadan aldığı para ile geçinmiştir. Cromwell'in ölümü (3 Eylül 1658) Ch. ın durumunu hemen değiştirmemiştir. Ch. ile maiyeti, Kıraliyetçilerle sıkı temas sağlamışlar ve 1660 ta bunlar tarafından İngiltereye davet edilmişlerdir. Kıraliyetin yeniden ihyası ile Stuart hanedanının tahtlarına kavuşması (Restoration) nda Kıraliyetçilerin gayretinden daha çok, şunlar âmil olmuştur: İskoç Presbyterian'larının İngiltere Müstakilleri (Independents, yani Cromwell'in ordusu) nden korkmaları; Cromwell'in ölümünden sonra, Büyük Britanyada umumiyetle anarşiden korkulması; bilbassa George Monck (sonra Albemarle dukası) ile Edward Montague (sonra Sandwich kontu [earl]) gibi ruhen kıraliyetçi olan generallerin etkisi; Edward Hyde (1661 de Clarendon kontu) ın tavsiyesiyle Ch. ın 4 Nisan 1660 ta yaptığı Breda Beyanatı (Decleration of Breda; İngiltere siyasetinde kendine muhalefet etmiş olanları affedeceğine dair vait) nda gösterdiği barışçı ruh; ve halk arasında umumiyetle başgösteren geleneğe dönme arzusu.

Bu hava içerisinde Londrada toplanan Konvansiyon Parlâmentosu (Convention Parliament), 8 Mayıs 1660 ta Ch. ı kıral ilân etmiş, Ch. 26 Mayısta Dover'da İngiltereye çıkarak Monck tarafından karşılanmış, Cromwell'ın kurduğu İngiltere Cumhuriyeti (Commonwealth of England) sona ererek Restorasyon (Restoration b. bk., yani kıraliyetin yeniden ihya edilmesi) devri başlamış, 23 Nisan 1661 de de Ch., Westminster Abbey'de Büyük Britanya tacını giymiştir. Ch. ile Monck idareyi Parlâmentoya bırakmışlar ve böylece şahsî bir monarşi yerine parlâmenter bir devlet nizamı kurulmuş Konvansiyon da Aralık 1660 da dağılmıştır. 8 Mayıs 1661 de yeni Parlâmento toplanmış (1679 a kadar dağıtılmadığı için buna Restorasyon Uzun Parlâmentosu [the Long Parliament of the Restoration] denmiştir), 1642 den itibaren ihtilâl hükümetlerinin çıkardığı kanunlar kaldırılmış, zorla zaptedilen arazi ve emlâk, sahiplerine iade edilmiş, kıral (I. Charles) kaatilleri (Regicide) nden 13 ü idama, 25 i de müebbet hapse mahkûm edilmişlerse de, Ch. daima itidal göstermeğe taraftar olmuş ve bu idamlardan sonra umumî af ilân etmiştir. 1661 de çıkan Belediye Meclisleri Kanunu (Corporation Act; kasabalarda belediye reisleriyle meclis üyelerinin Anglikan kilisesine uymalarını emreden kanun), 19 Mayıs 1662 de ilân edilen Yeknesaklık Kanunu (Act of Uniformity; İngilterede ve İrlandada, İngiliz yani Anglikan Kilisesi [Church of England] ne uyma mecburiyeti kanunu; buna uymıyan Protestan Puritan'lara Nonconformist [= mutabakat etmiyen] veya Dissenter [= muhalif] denmiştir), yine 1662 de çıkan Basın Kanunu (Press Act; kitaplara sansür konmuştur), 1664 te ilân edilen Üç Yıl Kanunu (Triannial Act; parlâmentoların 3 yıl için seçilmelerine dair kanun) kabul edildikten sonra, yeni anayasa tamamlanmıştır.

II. CHARLES
(Bu değerli portrenin ressamı bilinmiyor)

Ch. dış siyasette büyük değişikler yapmamış, İngiltereyi Fransaya yaklaştırmak maksadıyle, 1661 de kızkardeşi Henrietta Anne'i Orléans dukası I. Philippe ile evlendirmiş, kendisi de 1662 de, Portekiz prensesi Catharina da Bragança (İng. Catherine of Braganza, b. bk.) ile evlenmiş çeyiz olarak da Tanca (Tangier) ile Bombay'ı almış, aynı yıl, Dunkerque (İng. Dunkirk) i Fransava satmıştır. Denizcilik ve ticaret rekabeti yüzünden, 1664 te İkinci Holânda Harbi (Second Dutch War, 1664 - 1667; Birinci Holânda Harbi 1652 - 1654 te, Cromwell zamanında vuku bulmuştur) patlamış, bu arada 1665 te Londrada Büyük Veba (Great Plague) salgını, 1666 da da Büyük Londra Yangını (Great Fire) vuku bulmuştur. Ch. İngiliz donanmasını ihmal etmiş olduğu için Holândalılar Thames nehrine girerek Londrayı abluka etmişler, bu arada, 1667 de Ch., Clarendon'ın muhafazakâr öğütlerinden bıkarak, zaten Holânda Harbinde başarısızlığından dolayı halkın sevgisini kaybetmiş olan bu şansölyeyi idareden uzaklaştırmıştır. İş başına gelen Cabal kabinesi (b. bk.; nazırların adları C, A, B, A, L [Clifford, Ashley, Buckingham, Arlington, Lauderdale] harfleriyle başladığından dolayı bu ad verilmiştir), 31 Temmuz 1667 de Holânda ile Breda Barış Antlaşmasını imzalamış, bununla Holânda, Amerikadaki sömürgelerinden New Yorku ve New Jersey'yi İngiltereye bırakmış, buna karşılık İngilizlerden Guyana'nın bir kısmını almıştır. Aynı yıl, Hoşgörü İlânı (Declaration of Indulgence) ile de Katolik ve Puritan'lar için, din işlerine ait kanunlardaki ceza hükümlerini kaldırmıştır. Parlâmentonun baskısı üzerine Ch. 1673 te Hoşgörü İlânını geri alarak onun yerine Test Kanunu (Test Act) nu çıkarmıştır; buna göre devlet hizmetleri yalnız Anglikanlara bırakılmış, Katoliklerle Protestanlar mevkilerinden atılmışlardır. Fakat Ch., 14 Şubat 1674 Westminster Antlaşmasiyle Holândalılarla barış yapmak zorunda kalmış, bunun üzerine Cabal kabinesi çekilerek Danby kontu (asıl adı: Sir Thomas Osborne, sonra Leeds dukası) kabinesi kurulmuş, bu zat 1674 - 1678 yılları arasında kıral ile Parlâmentoyu iyi idare etmişti. Danby, Saray Partisi (Court Party) ni; bu arada Shaftesbury Kontu payesini almış bulunan Ashley de muhalefette olan Memleket Partisi (Country Party) ni kurmuşlardır. Holândaya yaklaşan Ch., Kasım 1677 de, yeğeni Mary'yi, Holânda Orange (Fel. Oranje) hanedanından Willem (sonra, Mary ile birlikte İngiltere hükümdarı III. William) ile evlendirmekle Fransaya karşı cephe almıştır. Ocak 1679 da Parlâmentoyu dağıtmıştır; dağılmadan evvel, Parlâmento, vatandaşların meşrutî hürriyetini sağlıyan meşhur 1679 Habeas Corpus (b. bk., izhar emri) kanununu kabul etmiştir. Yeni seçimlerden sonra Ekim 1680 de toplanan Parlâmentoda muhalefet lideri Shaftesbury kontu, Lord Danby kabinesini düşürmüştür. Parlâmento, Ch. ın Katolik kardeşi, York dukası, veliaht James'in veraset hakkının kaldırılması (Exclusion Act) nı da istemiş, bu kanun tasarısını Avam Kamarası kabul etmiş, fakat Lord Halifax'ın önderliğiyle Lordlar Kamarası reddetmiş, kanunun bütün Parlâmento tarafından kabulünü önlemek için de Ch. Parlâmentoyu dağıtmıştır. Mart 1681 de Oxford'da toplanan yeni Parlâmentoda, Memleket partisine Whig (sonra Liberal'ler), Saray Partisine de Tory (sonra Muhafazakâr'lar) denilmeğe başlamış, muhalefette bulunan Whig'lerin Avam Kamarasında James'in veraset hakkının kaldırılması meselesini yeniden görüşmesi üzerine Ch., Lordların toplantı salonuna girerek Parlâmentoyu dağıtmış, bir ihtilâl çıkarmayı düşünen Shaftesbuy kontu az sonra, Monmouth dukası ile birlikte Holândaya kaçmış, Ch. da 1681 den 1685 e kadar Parlâmentosuz saltanat sürmüştür. 1682 de, sürgünde bulunan James Londraya dönmüş, 1683 te Essex'te Londra yolu üzerinde Rye House mevkiinde Ch. a ve James'e karşı Whig'ler tatarafından bir suikast (Rye House Plot) tertiplenmişse de, alınan haber üzerine bu iki kardeş yola çıkmadıkları için kurtulmuşlardır. Aynı yıl, parasız kalan Ch., Tanca'yı Mağribîlere satmak zorunda kalmıştır. Din işlerinde şüpheci olan Ch., son günlerinde Roma Katolikliğini kabul etmiştir. Şahsî cazibesi olan Ch., muktedir ve halk tarafından sevilen bir hükümdar olmuş, zekâsı çok kere müşavirlerini hayrete düşürmüştür. Edebiyatı, sanat ve ilimleri çok seven ve himaye eden Ch. ın devrinde Fransız modelleri üzerine kalıplanmış büyük İngiliz Restoration kültürü gelişmiştir. İngiliz İlimler Akademisi mesabesinde olan Kıraliyet Cemiyeti (The Royal Society) Ch. zamanında, 1660 ta kurulmuştur. Sporu ve köpekleri de çok seven ve halk arasında Neşeli Kıral (Merry Monarch; zamanının tasviri için bk. Amerikalı kadın yazarlardan Kathleen Winsor'ın *Forever Amber* adlı romanı [1944. Türk. terc. Amber, 1947]) diye anılan Ch., ahlâk telâkkilerini hiçe sayarak birçok metresler edinmiş ve bunlardan doğan çocuklarını tanıyarak onlara yüksek payeler vermiştir. Bu metreslerden en tanınmışı, aktris Nell Gwyn olmuştur. Ch. ın meşru evlâdı olmadığı için, tahta, kardeşi James [II.] geçmiştir.

Ch. Edward (Ch. Ed. Louis Philip Casimir Stuart; 1720 - 1788), Stuart sülâlesinden olup taht üzerinde hak iddia eden (Pretender) İngiliz prensi. Romada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Taht üzerinde hak iddia eden «İhtiyar» (Old Pretender) James Francis Edward ile Lehistanlı Maria Clementina Sobieski'nin oğulları ve İngiltere kıralı II. James'in torunudur. «Genç iddiacı prens» (Young Pretender) veya Bonnie Prince Charles diye anılır. Büyük babası II. James'in Katolikliğe meyletmesi üzerine, İngiltere Parlâmentosu, 1688 de kuzini ve James'in kızı prenses Mary ile evli bulunduğundan dolayı, Holânda hanedan sülâlesinden, Protestan Orange'lı William (William of Orange [III.], Fel. Willem van Oranje) ı, Mary [II.] ile birlikte, İngiltere hükümdarlığına seçmiş, James'in aynı yıl (1688) doğmuş olan ve annesiyle birlikte Fransaya sığınmış bulunan oğlu James Francis Edward Stuart da, II. James'in ölümü üzerine, 16 Eylül 1701 de XIV. Louis ve Jacobite'ler (b. bk., James taraftarı olan İngilizler) tarafından III. James unvaniyle İngiltere ve İskoçya kıralı ilân edilmişti. Ch. Ed da, bu James'in büyük oğlu olması dolayısiyle, doğar doğmaz babası tarafından Wales Prensi (Prince of Wales), yani veliaht ilân edilmiş ve bütün ömrü boyunca İngiltere ve İskoçya tahtına hak iddia etmiştir. Bütün dostlarının tavsiyesine rağmen Ch. Ed. 13 Temmuz 1745 te küçük bir brik (brig) ile Fransanın Nantes limanından İskoçyaya hareket etmiş, 2 Ağustosta Kuzey İskoçyadaki Hebrid Adalarına

CHARLES EDWARD

çıkarak, 19 Ağustosta Glenfinnan vâdisinde babasının sancağını dikmiştir. Ch. Ed. ın hareketi ilkin başarılı olmuş, güneye doğru inerken 18 Eylül 1745 te VIII. James unvaniyle Edinburgh'da İskoçya kıralı ilân edilmiş. 24 Ekim gizli anlaşmasiyle vâdedilen Fransız takviye kuvvetlerinin gelmemiş olmasına rağmen, Ch. Ed. Kasım ayı başında 5 000 askerle güneye, İngiltereye doğru yürümeğe başlamıştır. Fakat, güneye indikçe daha müreffeh bir hayat yaşıyan Aşağı İskoçya (Lowland) halkı Ch. Ed. ı tutmamıştır. İngilterenin Derby şehri önünde, Marshal Wade ile Cumberland dukası William'ın kumandasındaki iki İngiliz ordusu tarafından 4 Aralıkta durdurulmuştur. 6 Aralıktan itibaren kuzeye çekilmeye başlıyan Ch. Ed., Stirling Kalesini kuşatmış, 17 Ocak 1746 da Falkirk'ta General Hawley'nin ordusunu mağlûp etmiş, bu arada Gordon ve Mackintosh klanları da kendisini takviye etmiş olmalarına rağmen, Ch. Ed. 16 Nisan 1746 da Culloden Moor Meydan Muharebesinde Cumberland dukasının orduları tarafından hezimete uğratılmıştır. Ch Ed. Yukarı Iskoçyada 5 ay gizlendikten sonra, James taraftarı Flora Macdonald adında kahraman bir kızın yardımı sayesinde, kadın kıyafetine girerek, bir Fransız gemisiyle İskoçyadan kaçmıştır. 29 Eylül 1746 da Fransaya çıkan Ch., iki yıl kaldıktan sonra, Avusturya Veraset Harbine son veren 18 Ekim 1748 tarihli Aachen (Aix-la-Chapelle) Barış Antlaşması gereğince, 17 Aralıkta Fransadan kovulmuştur. Fransadan kovulduktan sonra Albany Kontu unvaniyle dolaşmıştır. Meşru sayılabilen bir mirasçı bırakmadan Palazzo Muti'de ölmüştür. Böylece, İngiltere ve İskoçya Stuart sülâlesi hanedanlığı erkek kol (I. ve II. James'lerle I. ve II. Charles'lar) dan, kadın kolu (II. Mary ile Anne) na geçmiştir.

CHARLES [*çarlz*] (tam adı: **Charles Philip Arthur George**; doğ. 1948), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda veliahti ve Wales Prensi. Londrada Buckingham sarayında doğmuştur. Prenses Elizabeth Alexandra Mary (sonra: II. Elizabeth) ile Philip Mountbatten'ın ilk oğullarıdır. 6 Şubat 1952 de büyük babası VI. George'un ölümü üzerine, yaşından dolayı Wales Prensi ilân edilmemekle beraber, veliaht olmuş ve geleneğe göre kendisine Cornwall Dukası payesi verilmiştir. 19 Temmuz 1958 de de Wales Prensi ilân edilmiştir.

CHARLES (Veliaht)

CHARLES [*şarl*], Lorraine (Lotharingia. Alm. Lothringen) dukaları:

I. Ch. (Fransa'lı Ch. veya **Lorraine'li Ch.** [Charles de France, Charles de Lorraine] diye anılır; doğ. 953 ölm. 992 ile 1001 arası), Caroling'ler (b. bk.) hanedan sülâlesinden, Aşağı Lorraine (Fr. Basse Lorraine) dukası. Fransa kıralı Denizaşırı [IV.] Louis (Louis d'Outremer) ile, Almanya kıralı Büyük [II.] Otto (Alm. Otto der Grosse) nun kızkardeşi Gerberge'nin oğullarıdır. Kendisine vâdedilen Bourgogne (Alm. Burgund) kırallığına, kardeşi Lothair (Alm. Lothar) ile Capet'li Hugues, kendisine karşı anlaştıkları için, babasının ölümünde geçememesi üzerine, Ch., annesi ve kardeşiyle birlikte 965 te Köln şehrine gidip Otto ile buluşmuş, sonra Vé mandois'lı Héribert'in kızı Adélaïde ile evlenmiştir. Lothaire'e karşı Otto'yu desteklemek şartiyle, 977 de Ch., Otto'dan, Aşağı Lorraine dukalığını almış ve kardeşiyle ancak 984 te barışmıştır. Yeğeni V. Louis'nin ölümünden sonra Fransa tahtına namzetliğini koymuş, fakat Reims başpiskoposu Adalbéron Ch. ı tutmamıştır. Ch., Lothaire'in gayrımeşru oğlu, papaz Arnoul'un entrikasiyle Laon şehrine hücum ederek Hugues'ü çekilmeye mecbur etmiş, 989 da Reims'i almış, yeğeni Arnoul da buranın başpiskoposu olmuştur. Fakat, düşmanı olan Laon piskoposu Ch. a ihanet ederek onu yakalatmış ve 991 de Hugues'e teslim etmiştir. Ch. önce Senlis'e, sonra da Orléans'a götürülmüş, büyük oğlu Othon Aşağı Lorraine dukası olmuştur.

II. Ch. (Atak Ch. [Charles le Hardi] diye anılır; 1365-1431), Lorraine dukası. Hakikatte, birleşik Lorraine'in birinci dukasıdır. Duka I Jean ile Württemberg'li Sophie'nin oğullarıdır. Toul şehrinde doğmuştur. Sağdıcı, Fransa kıralı V. Charles'ın sarayında büyümüş, 1391 de duka olmuştur. Flandra'da Gand (Flam. Gent) lılara; Bourbon dukası ile birlikte Tunus'a; Macaristan'da Türklere; Litvanya'da Teuton Şövalyelerine; İtalyada ve Almanyada antiçaesar (karşıt imparator) Robert'in hizmetinde, Robert'in muarızı asıl imparator Wenceslaus (Alm. Wenzel, Çek. Vaclav) a karşı savaşmıştır. 1393 te Bavyera'lı Marguerite ile evlenen Ch. ın büyük kızı Isabelle, mirası olan Lorraine dukalığını, kocası Anjou'lu René [I.] ye devrettiği için, dukalık Anjou'lara geçmiştir.

III Ch. (Büyük Ch. [Charles le Grand] diye anılır; 1543-1608), Lorraine ve Bar dukası. Nancy'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Duka I. François ile Danimarkalı Christine'in oğulları, Mukaddes Roma İmparatoru V. Karl (Fr. Charles Quint) ın da yeğeninin oğludur. Annesinin ve Metz piskoposunun vesayeti altında, 1545 te duka olmuş, fakat Fransa kıralı II. Henri onu Nancy'den Parise kaçırtmış. annesini de Flandraya göndermiştir. Fransa sarayında büyüyen Ch., 1559 da Henri'nin kızı Fransalı Claude (Claude de France) ile evlenmiştir. Lorraine'e döndüğünde Bitche (Alm. Bitsch), Phalsbourg (Alm. Pfalzburg) ve Marsal şehirlerini ilhak ettiği için, Fransa ile olan münasebeti gerginleşmiştir. 1588 de, Din Harbleri sırasında Guise dukası Henri'nin 1576 da kurduğu Mukaddes Liga (Sainte-Ligue) ya girmesi üzerine kıral IV. Henri, Ch. a karşı cephe almış ve 1594 te onu barışa mecbur etmiştir. Pont-à-Mousson'da bir üniversite kuran, Nancy şehrini imar edip, halkını da koruyan Ch., Lorraine dukalarının en ileri gelenlerinden biri olmuştur.

IV. Ch. (1604-1675), Lorraine dukası. Nancy'de doğmuş, Almanyada Birkenfeld yakınında Larbach'ta ölmüştür. Lorraine dukası II. Henri'nin kardeşi Vaudemont kontu I. François'nın oğludur. Amcasının tahttan feragati üzerine, 1624 te duka olmuş ve baştan başa macera ile dolu bir hayat sürdüğü için, XVII. yüzyılın en tuhaf hükümdarlarından biri olarak tanınmıştır. Ch., 1627 de Chevreuse düşesine kapılarak, Fransa kıralı XIII. Louis'ye karşı İngiltere ve Avusturya ile anlaşmıştır. Fakat Louis'nin tehdidi ile, 31 Aralık 1631 de Vic Antlaşmasını imzalamış, bununla Marsal şehrini Fransaya vermeyi, kıralın annesiyle kardeşini kovmayı taahhüt etmiştir. Entrikadan vazgeçmiyen Ch., bu antlaşmanın ruhuna aykırı olarak, kızkardeşi Marguerite'i gizlice Louis'nin kardeşi ve düşmanı Gaston'la ev-

lendirmiş. kendisine bir seçmenlik (elektörlük) vâ'ledilince yine Louis'nin aleyhine olarak, imparator II Ferdinand'la anlaşmıştır. Bunun üzerine Louis, Lorraine'e girerek Pont-à Mousson'u, Bar-le-Duc'ü ve Saint Michel'i işgal etmiş ve 26 Haziran 1632 tarihli Liverdun Antlaşmasiyle de Stenay. Jametz ve Clermont-en-Argonne şehirlerini almıştır. Ch. ın yeni bir ihaneti üzerine Louis, Nancy şehrini dört yıl (1633 1637) işgali altında bulundurmuştur. Bu arada, 19 Ocak 1634 te Ch., kardeşi Nicolas'nın lehine tahtından feragat ederek, Alman imparatorunun tarafına geçmiş, Nicolas da kaçtığı için, Lorraine Louis'ye kalmış, Fransa Parlâmentosu Ch. ı resmen sürgüne mahkûm etmiş, Bar dukalığını da Lorraine'den almıştır. Otuz Yıl Harbi devam ederken Ch., Nordlingen Muharebesine (1634) katılmış. Lorraine, Bourgogne, Franche Comté Alsace ve Artois'da savaşmış, başarı kazanamayınca Parise giderek 29 Mart 1641 de Saint-Germain Antlaşmasını imzalamış ve Marsal, Stenay, Jametz Clermont ve Dun Fransaya kalmak şartiyle Lorraine ile Bar kendisine iade edilmiş, tekrar ihanet ettiği takdirde bu dukalıkların ilhak edileceği bildirilmiştir. Ch. ihanet etmekte gecikmemiş. bunun üzerine de dukalık elinden alınarak 24 Haziran 1644 te Lorraine tarafsız devlet ilân edilmiştir. Otuz Yıl Harbine son veren Westphalia Barış Antlaşması (24 Ekim 1648) Ch. a bir şey kazandırmamıştır. Barıştan sonra Ch. sırasiyle İngilizlere, İspanyollara, ve Fransızların La Fronde cephesine (1648-1653 yıllarında Fransada Mazarin ve naibe Avusturyalı Anne [Anne d'Autriche] ın hükümetine karşı isyan hareketi) katılmış, sonra bunlarla birer birer bozuşmuştur 1654 te Brüxelles'de İspanyollar tarafından ele geçirilerek Toledo'ya gönderilen Ch, 1659 da Pireneler (Pyré é s) Antlaşmasiyle serbest bırakılmışsa da, 28 Şubat 1661 deki Vincennes Antlaşmasında kendisine ağır şartlar yükletilmiştir: Nancy'yi silâhsızlandırmak, Clermont, Moyenvic, Sierck, Sarrebourg ve Phalsbourg'u Fransaya terketmek Ch. bu arada, bir eczacının kızı olan Marianne Pajot'ya âşık olmuş 6 Şubat 1662 tarihli Montmartre Antlaşmasiyle de dukalığını XIV. Louis'ye satmıştır. Lorraine prenslerinin protestosu üzerine 31 Ağustos 1633 tarihli Noméiy Antlaşmasiyle bu satış iptal edilmiş Marsal şehri de Ch. dan alınmıştır. Bundan sonra Ch. 1688 de Palatinat (Pfalz) Seçmen Prensi ile harbe tutuşmuş, Fransız Mareşali Créqui, Eylül 1670 te Ch. ı bir kere daha Lorraine'den atmıştır. Ch. Sinzheim'da (1674) ve Türkheim' da (1657) Mareşal Turenne'e de mağlûp olmuş, fakat 11 Ağustos 1675 te Konzerbrücke (Fr. Consarbruck) de Créqui'yi hezimete uğratmış, Trèves'de de onu esir etmiştir. Ch ilk defa kuzini Lorraine'li Nicole ile; ikinci defa, 1637 de, Cantecroix kontundan dul kalan Béatrix de Cosenza (Fr. Cusance) ile; son olarak da, 1665 te Louise-Marguerite d'Aspremont de Nanteuil ile evlenmiştir. Béatrix'ten doğan oğlu Charles-Henri, Vaudement prensi olmuştur.

V. Ch. için bk. KARL. V. Leopold, Lothringen (Fr. Lorraine) dukası. CHARLES, Alexandre: bk. KARL ALEXANDER Lothringen (Fr. Lorraine) prensi.

CHARLES [şarl] (Flam. KAREL; İyi Ch. [Charles le Bon], Aziz Ch. [Saint Charles] veya Danimark-lı Ch. [Charles le Danois] diye anılır; 1084?-1127), Flandra kontu. Danimarka kralı St. Canut (IV Knut) ile. Flandra kontu Fris'li Robert (Robert le Frison) ın kızı Adèle (Adela) in oğullarıdır. 1086 da babasının öldürülmesi üzerine. Ch. annesiyle birlikte Flandraya sığınmış ve Fris'li Robert'ın yanında büyümüştür. Robert öldükten sonra Ch., dayısı Flandra kontu II Robert'e ve dayızadesi Flandra kontu VII. Baudouin (Flam. Baldewijn) e yardım etmiştir. 1119 da, çocuğu olmıyan Baudouin'in muharebede yaralanarak ölmesi üzerine, vasiyete göre, kontluk Ch. a kalmıştır. Ch. bunu ele geçirmek için çarpışmak zorunda kalmış, fakat şefkatinden dolayı çok sevildiğinden, halk onu tanımıştır. Halkını koruyan ve dindar yaşıyan Ch. a, Baudouin'in ölümü üzerine Kudüs (Jerusalem) krallığı teklif edilmişse de, Ch gerek bunu, gerek 1125 te Mukaddes Roma İmparatorluğuna namzet gösterilmeyi reddetmiştir. 1127 de. bir kıtlık esnasında tüccarların inhisarını bozarak buğday depolarını halka açtığından dolayı, Bruges (Flam. Brugge) şehri tüccarları hâkimi Bertulf tarafından tertiplenen bir suikast neticesinde, Ch., şehrin St. Donatian kilisesinde dua ederken öldürülmüştür.

CHARLES [şarl] (Flam. KAREL: doğ. 1903) Belçika prensi ve Flandra (Flam. Vlaanderen) kontu Brüxelles (Flam. Brussel) de doğmuştur. I Albert ile Bavyera'lı Elisabeth'in ikinci oğulları olup, III Leopold'un da kardeşidir. İkinci Dünya Harbi sırasında Mayıs 1940 ta, Leopold'un Alman ordularına teslim olması. 7 Haziran 1944 te de harb esiri olarak Almanyaya götürülmesi üzerine aynı yılın 20 Eylülünde Ch. naip seçilmiştir. Harbden sonra Leopold yine tahtına geçmek istemişse de, Sosyalist ve Liberal Partileri buna muhalefet etmişler. fakat 12 Mart 1950 de yapılan referandum neticesinde kıral geri çağırılmış, Ch. 21 Temmuzda naiplikten ayrılmış 11 Ağustosta Leopold, oğlu Baudouin (b. bk., Flam. Baldewijn) in lehine olarak tahtından feragat etmiş. Baudouin aynı tarihten itibaren naip, 17 Temmuz 1951 de kıral olmuştur.

CHARLES [şarl] (Pekgözlü Ch. [Charles le Téméraire] diye anılır; 1433-1477), Charolais kontu ve Bourgogne'un son dukası. Dijon'da doğmuş. Nancy önünde ölmüştür. Bourgogne dukası «İyi», yani «Cesur» [III.] Philippe ile Portekizli Isabelle'in oğullarıdır. 1452-1467 yılları arasında Charolais Kontu unvanını taşımış ve bu sıfatla 1452-1453 yıllarındaki Flandra isyanlarını kanlı bir şekilde bastırmıştır. Fransa kıralı VII Chales'ın asî oğlu Louis (sonra XI. Louis) 1457 de Bourgogne'a sığındığı zaman onunla iyi geçinmiş, fakat 21 Eylül 1435 tarihli Arras Antlaşmasiyle Bourgogne dukası İyi Philippe'e bırakılmış olan Somme nehri üzerindeki şehirlerin Fransa kıralı tarafından yeniden satın alınması üzerine Ch. kızmış, babasının sağlığında 12 Nisan 1465 tarihli kanun ile hükümeti ondan devraldığı zaman, XI. Louis ile büsbütün bozuşmuş ve sadece itibarî olarak kendi feodal şefi sayılan bu kıralla ömrünün sonuna kadar mücadele etmiştir. Aynı yıl Commines denilen prensler (XI Louis'nin kardeşi Berry dukası Charles, Lorraine dukası Anjou'lu II. Jean, Bretagne dukası II. François ve Ch.) Ch. ın önderliğiyle Amme Menfaati Ligası (Ligue du Bien Public) nı kurmuşlar. 16 Temmuz 1465 teki Monthéry Muharebesinde kıraliyet ordularını

PEKGÖZLÜ CHARLES
(Van der Weyden'ın tablosu)

yenmişlerse de, Louis'nin Parise girmesine engel olamamış lardır. Bunun üzerine Paris kuşatılmış ve Ch., Louis'yi 3 Ekim 1465 tarihli Conflans ve bunu kesinleştiren 29 Ekim 1465 tarihli Saint-Maur Barış Antlaşmalarını imzalamaya mecbur etmiştir. Bununla Louis, Somme üzerindeki şehirleri Ch.a bırakmış. Ponthieu şehrini de teslim etmiş, kızı Catherine'i Ch a vermeyi, Champagne bölgesini de çeviz olarak bağışlamayı vâdetmiş, liga da dağılmıştır. 1467 de dukalığa geçmiş bulunan Ch ile Louis arasında, Ekim 1468 deki Péronne Antlaşmasiyle 1 yıllık bir mütareke kararlaştırılmıştır. Bu arada, birinci ve ikinci karıları ölen Ch., İngilterenin yardımını sağlamak maksadiyle, 1468 de İngiltere kıralı IV. Edward'ın kızkardeşi York düşesi Margaret (Fr. Marguerite) ile evlenmiştir. Buna içerliyen Louis, Ocak 1471 de, Ch ı ihanetle suçlandırarak, ondan, feodal bir vassal sıfatiyle Parise gelip Parlâmento huzuruna çıkmasını istemiş, ve Amiens, Saint-Quentin gibi bazı Somme şehirlerini işgal etmiştir. Buna kızan Ch.. büyük bir ordu ile Fransaya saldırmış Nesle şehrini almış, Beauvais üzerine yaptığı hücum başarısız olmuş fakat Rouen'a kadar bütün şehirleri tahrip etmiştir Ch.ın emeli, Fransa ile Almanya arasında yer alan ve Fransadan tamamiyle müstakil olan bir Bourgone kırallığı kurmaktı. Bu maksatla, daha 1469 da Ch, Avusturya arşidukası Siegmund'dan Ferrette kontluğunu, Alsace (Alm Elsass) landgraf'lığını ve bazı şehirleri, Siegmund istediği zaman geri verilmek şartiyle. satın almış, 1472-1473 te duka Arnold'dan Gelderland dukalığını da elde etmiş, 1473 te Trier'da Alman imparatoru III. Friedrich'le buluşarak ondan kırallık tacını giymek müsaadesini istemiş, fakat Ch. dan hoşlanmıyan imparator geceleyin ondan kaçmıştır. Artık inhitat devri başlıyan Ch., 1474 te emlâkini geri istiyen Siegmund'la bozuşmuş, aynı yıl Ch.ın Alsace valisi Peter von Hagenbach, asîleri idam ettiği için Ch bu landgraf'lıkta da sevilmemeğe başlanmış, İsviçreliler de Alsace'lıları desteklemişlerdir. Veraset meselesinden dolayı Ch.ın, Lorraine dukası II René ile de arası açılmış, Rhein üzerinde Neuss şehrindeki tebaaları tarafından mevkiinden atılan ve kendi akrabası olan Köln başpiskopos seçmen prensi Ruprecht'e bir ordu ile yardım etmekle Almanya işlerine karıştığı için Ch. imparatoru da harekete getirmiştir. Bu arada asıl düşman Louis, bütün bunlardan istifade etmeyi, İsviçrelilerle Lorraine'lileri müttefiki haline getirmeyi bilmiştir. Ch., Neuss şehrini tam on ay (1474 1475) kuşatmış, ancak Alman imparatorluk kuuvetlerinin buraya gelmesi üzerine çekilmiştir. Aynı zamanda İsviçrelilerle Lorraine'liler Ch ın arazilerine girerek, 1474 te Alsace valisini idam etmişlerdir. Ch ın, yardımına güvendiği kayınbiraderi IV. Edward, 29 Ağustos 1475 teki Pecquigny Antlaşmasiyle. Louis'nin üzerine yürümekten alıkonulmuş, Ch. da Louis ile 13 Eylül 1475 teki Souleuvres mütarekesini imzaladıktan sonra Lorraine'e saldırmış ve 30 Kasım 1475 te Nancy şehrini almıştır. Sonra İsviçreye akın eden Ch., Louis'den gizlice yardım gören bu memlekette, 2 Mart 1476 deki Grandson (veya Granson), ve 22 Haziran 1476 daki Morat (Alm Murten) muharebelerinde yenilmiştir. İsviçrelilere yardım eden Lorraine dukası II. René'nin 6 Ekim 1476 da Nancy'ye girmiş olduğunu duyan Ch., Lorraine'e saldırarak Nancy'yi kuşatmış, Lorraine'lilerle İsviçreliler şehri kış aylarında müdafaa etmişler, Ch. yenilmiş, 6 Ocak 1477 de vurularak ölmüştür. İkinci karısından olan kızı Marie (Alm. Maria) nin, Alman imparatoru Avusturyalı I. Maximilian'la evlenmesiyle Bourgogne (Alm. Burgund) un Alman kısmı Habsburg'lulara geçmiş, XI. Louis de Fransız kısmını ilhak etmiştir. Ch., tarihin son feodal şövalyesi, yani açık kalblı, atak bir askeri, rakîbi XI. Louis de kurnazlığa ve hileye dayanan modern siyaset tekniğinin kurucusu sayılır. İngiliz yazarı Sir Walter Scott, *Anne of Geierstein* adlı romanında (1829), Ch.ı bu evsafta bir şövalye olarak canlandırmıştır.

CHARLES [*şarl*] (İta. CARLO [*ka̤'lo*]), Monako (Monaco) senyör (Fr. seigneur, İta. signore) ve prensleri.

I. Ch. veya **I. Carlo** (Büyük Ch. [Fr. Charles le Grand, Ita. Carlo il Grande] diye anılır; ölm. 1363), Monako senyörü. Cenova (Genova) lı Grimaldi ailesinden olup II Rainier (Ita. Ranieri) nin oğludur. 1327 de Cenovalı Spinola ailesinin Monako'yu ele geçirmesi üzerine, Ch. 1329 1335 yılları arasında Ventimiglia (Fr. Vintimille) senyörü olmuş, Cenova'daki 1339 ihtilâlinden sonra, 1341 de Monako'yu almışsa da, 1346 da geri vermek zorunda kalmıştır. Aynı yıl, babası gibi Fransanın hizmetine girmiş, Fransa - İtalya sınırındaki Menton kasabasını, 1355 te de Roquebrune'ü ve Güneybatı Fransadaki Castillon'u satın almıştır Cenova doc (İta. doge) u Simone Boccanegra'ya karşı açtığı savaşta muvaffak olamayınca, önce Monako'ya, sonra da Menton'a çekilmiş ve orada ölmüştür. Monako'lular 38 yıl (1364 1402) kendi başkentlerine sahip olamamışlar, Ch.ın oğlu III. Rainier 1402 de Monako'yu yeniden fethetmiştir.

II. Ch. veya **II. Carlo** (ölm. 1589), Monako senyörü. Türklere karşı Malta'da (1565), İnebahtı (Lepanto, 1571) da, ve Rodos (Rodi, 1581) ta savaşan I. Honoré (İta. Onorato) nin oğludur. Fransadaki din harbleri sırasında, Guise dukası Henri'nin 1576 da kurduğu Mukaddes Liga (Sainte Ligue) ya katılarak Provence'taki çarpışmalara yardım etmiş, Fransanın tehdidiyle de, öbür taraftan Savoia dukası ile savaşmıştır. 1581 yılları arasında Monako'da hüküm sürmüş; 1589 da yerine, kardeşi, I. Hercule (İta. Ercole) geçmiştir.

III. Ch. (Henri-Honoré Grimaldi; 1818-1889), Monako prensi. Goyon-de-Matignon-Grimaldi hanedan sülâlesinden I. Florestan ile prenses Caroline'ın oğullarıdır. Monaco şehrinde doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1856 da babasının ölümü üzerine Monako prensi olmuştur. 1848 de Monako'da vuku bulan ihtilâl neticesinde bu prenslikten ayrılarak önce birer ayrı cumhuriyet teşkil eden Menton (Ita. Mentone) ve Roquebrune (İta. Roccabruna) şehirleri, Ch. zamanında, 1859 da Monako'ya iade edilmiştir. 1860 da Nizza (Fr Nice) şehri Fransızlara geçtikten sonra, zaten Savoia (Fr. Savoie) ile birlikte işgal altında bulunan Menton ile Roquebrune, 2 Şubat 1861 de, bir tazminat mukabilinde, Ch tarafından Fransaya bırakılmış, Monako Fransız himayesi altında yarı-mustakil bir devlet olmuş, 9 Kasım 1865 te de iki devlet arasında gümrük birliği imzalanmıştır Ch.ın ölümünden sonra, yerine, tanınmış bir oseanograf (océanographe) olan oğlu Albert [I.] geçmiştir. Monako'nun Saint-Charles nişanı 1858 de Ch. tarafından ihdas edilmiştir.

CHARLES D'ANJOU [*şärl däjų*], Anjou ve Maine kontları:

I. Ch. d'A.: bk. CARLO I, d'Angiò, İki Sicilya (İta. Due Sicilie, yani Napoli ve Sicilya) kıralı.

II Ch. d'A.: bk. CARLO II, d'Angiò, lo Zoppo [= Topal C.].

III. Ch. d'A.: bk. CARLO III, di Durazzo [= Dıraç'lı C.].

IV. Ch. d'A. (1414 - 1473), Maine kontu. Napoli kıralı Anjou'lu II. Luigi (İta. Luigi d' Angiò, Fr. Louis d' Anjou) ile Aragón'lu Yolanda (İsp. Violante) nın üçüncü oğullarıdır. Montils - les - Tours (Loir - et - Cher departmanı) şatosunda doğmuş. Neufoy'da ölmüştür. 1440 ta, kardeşi Anjou dukası ve Napoli - Sicilya kıralı «İyi» [I.] René (Fr. René le Bon, İta Renato il Buono) den Maine dukalığını ve bazı senyörlükleri hediye olarak almıştır. Fransa kıralı VII. Charles tarafından çok sevilen Ch. d'A., maliyenin başına getirilmiş, 1443 te de Languedoc valiliğine tâyin edilmiştir. Maine'i kesin olarak İngilizlerden kurtaran Ch. d'A., XI. Louis zamanındaki Amme Menfaati Ligası (bk. Ch., Pekgözlü) na ikinci derecede bir rolle katılmış, 16 Temmuz 1465 teki Montlhéry Muharebesinde düşman önünden kaçtığı için gözden düşmüş ve Languedoc valiliğinden alınmıştır. Bu olaydan sonra Ch. d'A. bir aralık İtalyada kalmışsa da, sonra yine Fransaya dönmüştür.

V. Ch. d'A. (1436 - 1481), Maine ve Anjou kontu, Provence ve Calabria dukası. IV. Ch. d'A. ile Saint - Pol'lu Isabelle'in oğullarıdır. Amcası Anjou dukası ve Napoli - Sicilya kıralı I. René (Ita. Renato) nin Angers'deki sarayında büyümüş, 1480 de babasının halefi olmuştur. Fransa kıralı XI. Louis'nin baskısı üzerine, Anjou dukalığını ona bırakmak zorunda kalmıştır. Babaannesi Napoli - Sicilya kıraliçesi Yolanda'nın oğlu Lorraine'li René (İta. Renato di Lorena) nin bir ordu ile Provence'a girmesi üzerine, XI. Louis müdahale ederek René'yi mağlûp etmiş, 1481 de Ch. d'A. Marsilya (İta. Marsiglia, Fr. Marseille) da ölüm döşeğinde iken, Louis ondan vasiyetle Provence'ı da almıştır. Böylece Ch. d'A., Provence'ın son dukası olmuş, VIII. Charles zamanında, 1486 da Provence, Fransaya ilhak edilmiştir.

CHARLES D'ARTOIS [*şarl dartua*] (1393 - 1472), Eu kontu. Fransa başkumandanı (connétable) ve Eu kontu Artois'lı Philippe ile Berry'li Marie (Marie de Berry) nin ikinci oğullarıdır. Yüz Yıl Harbi sırasında, 25 Ekim 1415 teki büyük Azincourt (İng. Agincourt) muharebesinde esir edilmiş ve 23 yıl İngilterede harb esiri olarak kalmıştır. 1438 de, Frasızların elinde bulunan Somerset dukası ile mübadele edildikten sonra Ch. d'A., Fransa kıralı VII. Charles'a sadakatle hizmet etmiş ve onu 1440 ta, asî veliahti (dauphin) Louis (sonra XI. Louis) ile barıştırmıştır. Pontoise muhasarasında (1441), Guyenne seferinde (1442), Normandie'nin fethinde (1449 - 1450) kendini göstermiştir. 1465 te Amme Menfaati Ligası (bk. Ch., Pekgözlü), Ch. d'A. kıralı korumuş ve Paris askerî kumandanı olmuştur. Çocuğu olmadığı için. Artois ve Eu kontlarının erkek kolu, Ch. d'A. ile sönmüştür.

CHARLES DE BERRY [*şarl dı beri*], iki Fransız prensi (Charles de France) nin adı:

1. Ch. d. B. (1446 - 1472). Berry, Normandie ve Guyenne dukası. Fransa kıralı VII. Charles ile Anjou'lu Marie (Marie d'Anjou) nin oğullarıdır. 1461 de Berry dukası olmuş, Amme Menfaati Ligası (bk. Ch., Pekgözlü) savaşlarında önemli bir rol oynamıştır. 1466 da Normandie'yi Fransaya bırakmak zorunda kalmış, buna karşılık 1469 da, İngilizlerden kurtarılan Guyenne (İng Guienne) i almıştır. Ölümünden sonra, Guyenne Fransaya geçmiştir.

2. Ch. d. B. (1686 - 1714), Berry dukası XIV. Louis'nin torunu ve kıralın büyük oğlu «Büyük Veliaht» (Grand Dauphin) Louis'nin de üçüncü oğludur. Pariste doğmuş, Marly'de ölmüştür. Mürebbisi olan Fénelon'dan az istifade etmiş, İspanya Veraset Harbi (1701 - 1714) nde, Mareşal Vendôme'un emrinde, 11 Temmuz 1708 deki Audenarde (Flam. Oudenaarde) Muharebesine katılmışsa da müttefik kumandanları Marlborough ve Prinz Eugen'e yenilmiştir. Babası «Büyük Veliaht» in 1711 de ölmesi üzerine Ch. d. B. kıraliyet konseylerine girmiştir.

CHARLES DE BLOIS [*şarl dı blua*] veya **CHARLES DE CHÂTILLON** [*şarl dı şatiyõ*] (1319 1364) Blois kontu ve Bretagne dukası. Fransa kıralı VI. Philippe'in eniştesi Blois kontu Guy de Châtillon ile Valois'lı Marguerite'in oğullarıdır. Ch. d. B., 1337 de Bretagne dukası III. Jean'ın yeğeni Penthèvre'li Jeanne ile evlenmiş ve böylece Bretagne tahtı üzerinde veraset hakkı kazanmıştır. 1341 de III. Jean'ın ölümü üzerine, Ch. d. B. ile, III. Jean'ın kardeşi Montfort - l'Amaury kontu Jean arasında Bretagne Veraset Harbi başlamıştır. Fransa kıralı VI. Philippe'e dayanan Ch. d. B., Paris parlâmentosunun karariyle, 1341 de Bretagne dukası ilân edilmiş, bu dâvada ikiye bölünen Bretagne halkının Fransa taraftarı olan kısmı (Bretagne française) Ch. d. B. yı tanımış, fakat Breton taraftarı olan ve İngiltereye güvenen kısmı (Bretagne bretonnante), Montfort - l'Amaury kontu Jean'ı IV. Jean unvaniyle Bretagne dukası olarak kabul etmiştir. İngiltere kıralı III. Edward'dan yardım gören Ch. d. B., Nantes'ta Montfort'lu Jean'ı esir etmiş, onun karısı Flandra'lı Jeanne'ı da 1342 de Hennebont kasabasında kuşatmışsa da Jeanne başarılı bir müdafaa yaparak şehri teslim etmemiş; kocası aynı şehirde ölmüş, Ch. d. B. da 1344 te Quimper ve Guérande şehirlerini ele geçirmiştir. Fakat ertesi yıl, Ch. d. B. taraftarları Cadoret'de yenilmisler. Haziran 1341 de de Ch. d. B. La Roche - Derrien Muharebesinde Montfort'luların kumandanı Tanneguy Duchâtel'e esir düşmüş ve 1356 ya kadar harb esiri olarak İngilterede kalmıştır. Ağır bir kurtulmalık ödiyerek serbest bırakıldıktan sonra Fransa'ya dönen Ch. d. B. Montfort'lulara karşı yine harbe başlamış, 29 Eylül 1364 teki Auray muharebesinde yaralanarak ölmüş, Bretagne dukalığı Montfort'lulara kalmıştır. Ch. d. B. çok ahlâklı, âdil ve alicenap olarak tanındığı için, Katolik kilisesi onu azizler sırasına katmıştır.

CHARLES DE BOURBON: bk. BOURBON, Charles de.

CHARLES DE CHÂTILLON: bk. CHARLES DE BLOIS.

CHARLES DE GUISE [*şarl dı gîz*] (1525 - 1574), Lorraine kardinali ve Fransız devlet adamı. Joinville'de doğmuş, Avignon'da ölmüştür. Birinci Guise dukası Lorraine'li Claude ile Bourbon'lu Antoinette'in ikinci oğullarıdır. 1538 de Reims başpiskoposu, 1547 de de kardinal olmuştur. Bütün Guise'ler gibi kurnaz ve çetin bir siyaset adamı olan Ch. d. G., kardeşi duka François ile birlikte, II. Henri ve II. François devirlerinde büyük nüfuz kazanmış, bir taraftan Fransa kıralı II. Henri, öbür taraftan da İngiltere kıraliçesi I. Elizabeth ile İspanya kıralı II. Felipe arasında 2 - 3 Nisan 1559 da imzalanan ve İtalya Harbleri

(Guerres d'Italie, 1494 - 1559) ne son veren Cateau - Cambrésis Barış Antlaşmasını müzakere eden başlıca diplomatlardan biri olmuştur. Protestanlara zulmetmekle Fransadaki Din Harbleri (Guerres de Religion, 1562 - 1598) ne yol açmıştır. Kıral II. François'nın ölümünden sonra iktidarı kaybetmişse de, Katolik partisinin şeflerinden biri olarak kalmış, Katoliklerle Protestanlar arasında Ağustos 1561 de yapılan Poissy Münazarası (P. Kollokyumu, Fr. Colloque de Poissy) nda, tanınmış din ve fıkir adamı Calvin'ci Théodore de Bèze'i cevaplandırmakla vazifelendirilmiş ve bu işte de başarı göstermiştir. Katolıklerin 1562 deki meşhur Trento (İt.; Alm. Trient, Fr. Trente, İng. Trent) Konsilinde, önce Papaya karşı Fransız millî Gallikan kilisesini müdafaa etmişse de, 1563 te kardeşinin öldürülmesi üzerine Romaya yaklaşmış. Fransaya döndükten sonra da, 1564 te, bu konsilin kararlarının Fransa tarafından tanınması için çalışmış, fakat muvaffak olamamıştır. 1567 de Protestanlar silâha sarıldıkları zaman, Ch. d. G., kıraliyet konseyinde yer almış, fakat onun küstahlığına dayanamıyan Catherine de Medici, 1570 de Ch d. G. i saraydan uzaklaştırmıştır. 1572 de Romada Navarre'lı Henri (sonra IV. Henri) ile IX. Charles'ın kızkardeşi Valois'lı Marguerite'in evlenmeleri için Papanın müsaadesini temin etmekle Fransadaki itibarını yeniden kazanmağa çalışmış, III. Henri'nin tahta çıkışından az sonra ölmüştür.

CHARLES DE GUYENNE: bk. CHARLES DE BERRY.

CHARLES DE NEVERS [*şarl dī nīvęr*], iki Nevers kontunun adı:

I. Ch. d. N. (1414 - 1464), Nevers kontu ve Bourgogne dukası. Bourgogne'lu Philippe ile Artois'lı Bonne'un büyük oğullarıdır. 1415 te, babasının halefi olarak ve annesinin vesayeti altında Nevers ve Rethel kontu ve Donzy baronu olmuştur. 1424 te annesinin Bourgogne dukası «İyi» Phillippe (Philippe le Bon) ile evlenmesi üzerine vesayet Philippe'e geçmiş ve büyüdüğünde Ch. d. N , üvey babasına sadakatle bağlı kalmıştır. 1435 te ergin ilân edilen Ch. d. N., aynı yılda Bourgogne'luları, İngilizlerle yapmış oldukları ittifaktan ayırmağa muvaffak olmuştur. Fransanın İngilizlerden kurtarılması için Ch. d. N., Fransa kıralı VII. Charles'a yardım etmiştir. Çocuğu olmadığı için Nevers kontluğu, kardeşi Jean'a geçmiştir.

II. Ch. d. N. (Charles de Clèves de denir; ölm. 1521), Nevers kontu. Clèves'li Engilbert ile Bourbon'lu Charlotte'un oğullarıdır. 1506 da babasının halefi olarak Nevers ve Eu kontu olmuştur. 1505 te, Rethel kontu unvanını da almış bulunan Ch. d. N., XII. Louis ve I. François zamanındaki harblerde şecaat göstermiş, fakat sonra I. François'nun emriyle tevkif edilerek Louvre'da hapsedilmiş ve orada ölmüştür. Oğlu François, Nevers kontu olmuştur.

CHARLES DE VALOIS [*şarl dī valuą*], Fransa tarihinde yer alan iki prensin adı:

1. **Ch. d. V.** (1270 - 1325), Valois, Maine ve Anjou kontu. Fransa kıralı III Philippe'in üçüncü oğludur. Paris te doğmuş, Nogent - le Roi (şimdi Eure - et Loire depart) da ölmüştür. 1284 te Papa IV. Martinus. Aragón kıralı III. Pedro'yu aforoz ederek, bu kırallığı Ch. a teklif etmiş, Philippe oğlunu bu tahta oturtmak için savaşmışsa da muvaffak olamadan ölmüştür. 1290 da Ch., Napoli kıralı Topal [II.] Carlo (Carlo'd'Angió, lo Zoppo) nun kızı Margherita ile evlenmekle, Aragón üzerindeki iddiasından vazgeçmiş, buna karşılık Anjou ve Maine dukalıklarını almıştır. 1294 te İngiltereye karşı harb başlarken, Ch., İngilizlerin elinde bulunan Guienne (Fr. Guyenne) e saldırarak bazı şehirleri zaptetmiş, 1300 de Flandra harbinde kardeşi Fransa kıralı Güzel [IV.] Philippe (Philippe le Bel) in yardımına koşmuş ve 18 Ağustos 1304 teki Mons - en - Pévèle zaferinde büyük rol oynamıştır. Bu arada Papa VIII. Bonifatius'un, Ghibellin'lere karşı yardım istemesi üzerine, Ch. Haziran 1301 de Alpleri geçerek Floransa'yı işgal etmiş ve kayın pederi Napoli ve Sicilya kıralı II. Carlo'ya yardım ederek Calabria ile Apulia'yı Aragón'lulardan geri almış. fakat Sicilya'da yenilmiştir. Karısı Marguerite (İta. Margherita) in ölümünden sonra Ch., İstanbul (Byzantion) ve Latin İmparatorluğunun son hükümdarı II. Baudouin'in torunu Catherine de Courtenay (b. bk.) ile evlenmiş böylece imparatorluk tahtı üzerinde hak iddia etmiştir. Ayrıca Güzel Philippe, Ch. ın Mukaddes Roma İmparatorluğuna seçilmesini istemişse de, Papa V. Clemens, Luxemburg'lu Heinrieh [VII.] i tercih etmiştir. Cesur fakat çok muhteris bir şövalye olan Ch., ikinci karısı Catherine'in ölümünden sonra, 1308 de, Saint - Pol kontesi Châtillon'lu Mabaut ile evlenmişti. Marguerite'ten olan büyük oğlu Philippe [VI.], IV. Charles'ın ölümü üzerine 1328 de Fransa kıralı olmuş ve böylece hanedanlık Capet'lilerden Valois'lılara geçmiştir.

2. **Ch. d. V.** (1573 - 1650), Angoulême dukası. Fransa kıralı IX. Charles ile Marie Touchet'nin gayrımeşru oğullarıdır. Dauphiné'de Fayet'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Ch. 1619 a kadar Auvergne dukası unvanını taşımış, ayrıca 1579 da Provence valisi olmuştur. IV. Henri için Arques ve Ivry seferlerinde çarpışmıştır. 1602 de Mareşal Charles de Biron'un kırala karşı tertiplediği suikaste karışmışsa da itiraf ettiği için affedilmiştir. Fakat 1604 te ikinci defa, IV. Henri'nin metresi olan üvey kızkardeşi Verneuil markizi Entragues'lı Henriette'in İspanyollarla birlikte yaptığı entrikalara katıldığı için, Bastille'de müebbet hapse mahkûm edilmiştir. On bir yıl hapiste yattıktan sonra, 1616 da XIII. Louis tarafından serbest bırakılan Ch., hem asker, hem siyaset adamı olarak kırala sadakatle hizmet etmiş, 1619 da Angoulême dukası olmuş, 1627 de La Rochelle'de, 1635 te de Lorraine'de çarpışmıştır. Richelieu'nün ölümünden sonra, 1643 te, Ch. siyasetten çekilerek hâtıralarını (*Mémoires*, bas. 1667) yazmıştır.

CHARLES D'ORLÉANS [*şarl dorlėą*], Orléans prensleri:

1. **Ch. d'O.** (1391 - 1465), Orléans dukası ve Fransız şairi. Pariste doğmuş, Amboise'da ölmüştür. Fransa kıralı VI. Charles'ın kardeşi Orléans dukası Louis'nin büyük oğlu, XII. Louis'nin babasıdır. 1407 de babasının, Bourgogne dukası Korkusuz Jean (Jean sans Peur) tarafından öldürülmesi üzerine, Ch. d'O. dukalığa geçmiştir. Kıral sönük bir şahsiyet olduğu için, Ch. d'O., Bourgogne ve Bretagne dukalariyle beraber Fransanın en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olmuştur. Yüz Yıl Harbi sırasında Ch. d'O., 25 Ekim 1415 teki büyük Azincourt (İng. ve Eski Fr. Agincourt) Muharebesinde, Armagnac'larla birlikte ortaklaşa kumandanlık etmiş ve hezimet sonunda İngilizlerin eline geçerek tam 25 yıl harb esiri sıfatiyle İngilterede yaşamıştır. Orada spora ve edebiyata dalmış, Fransızcadan başka İngilizce şiirler de yazmış, 3 Kasım 1440 ta, ağır bir kurtulmalık karşılığında serbest bırakılmıştır. Bourgogne dukası ile dost olduğu için, kıral VII. Charles, Ch. d'O. dan

şüphelenmiş, bunun üzerine Ch. d'O. 1450 de siyasetten çekilerek Blois'da küçük bir saray yaptırıp, oraya günün en meşhur yazarlarını, şairlerini ve sanat adamlarını bu arada büyük şair Villon'u, Olivier de la Marche'ı. Chastelain'i ve Meschinot'yu kabul etmiştir.

CHARLES D'ORLÉANS: Londra Kalesinde şiirlerini yazarken (XV yüzyıl minyatürü, British Museum, Londra)

Ch. d'O., Villon ve Alain Chartier ile birlikte XV. yüzyılın en ileri gelen Fransız şairidir. Çeşitli tarz ve vezinlerde yazılı şiirleri umumiyetle kısa olup. balâd (Fr. ballade), virle (Fr. virelai), rondo (Fr. rondeau), rondel (Fr. rondel), şarkı (Fr. chanson), şikâyet şiiri (Fr. complainte) gibi lirik türlere aittir. Bunların sayısı 100ü geçer. En meşhur rondo'su *Le printemps* (Bahar) şiiridir. En uzun şiiri de *Retenue d'Amours* (Aşklar mahzeni) başlığını taşır. *Le livre de la prison* (Hapishane kitabı) başlığı altında toplanmış olan şiirleri İngilterede yazılmıştır. Ch d'O. ın şiirlerde Fransanın çektiği ıstırapların aksi yoktur. Bunları unutmak istiyen şair, aşkın neşe ve ıstıraplarını terennüm etmiştir.

2 **Ch. d'O.** (1459 - 1496), Angoulême kontu. Angoullême kontu Orléans'lı Jean ile Rohan'lı Marguerite'in oğularıdır. 1488 de mukavele ile, Bugey kontu (sonra Savoie dukası) II. Philippe'in kızı Savoie'lı Louise ile evlenmiş, VIII. Charles zamanında, 1489 da Guyenne valisi olmuş, Château Neuf'te ölmüştür. Oğlu François, Angoulême kontu olmuş, 1515 te de I François unvaniyle Fransa tahtına oturmuştur. Kızı, Angoulême'li Marguerite de Navarre (Isp. Navarra) kıralıçesi olmuştur.

3 **Ch. d'O.** (1522 - 1545). Orléans dukası. Fransa kıralı I. François ile Claude de France'ın üçüncü oğullarıdır. 1536 da veliaht François'nın ölümü üzerine, ikinci kardeşi Orléans dukası Henri (sonra II Henri) veliaht olmuş, Ch d'O ise dukalığa geçmiştir. Yirmi yaşında iken, 1542 de, bir ordunun başına geçerek, babasının düşmanı Mukaddes Roma İmparatoru ve İspanya kıralı V. Karl (Fr. Charles - Quint) ile çarpışmıştır. Genç yaşta ölmesi, Crépy Antlaşması ile taahhüdettiği evlenmeler yerine getirildiği takdirde kendisine verilecek olan Milano dukalığı veya Felemenk ile Franche - Comté'den Fransayı mahrum etmiştir.

CHARLES RIVER [*çarlz rivır*], Amerika Birleşik Devletlerinin Massachusetts bölümünün doğu kısmında bir ırmak. Uzunluğu 76 km olan ve Hudson körfezine dökülen Ch. R. in ağzının bir tarafında Boston, öte tarafında Cambridge şehirleri vardır. Ch. R. in 11 km si gemilerin işlemesine elverişlidir.

CHARLES ROBERT D'ANJOU (veya **Carobert, Caribert, Charobert**), Macaristan kıralı. Bk. KÁROLY RÓBERT.

CHARLES - MARTEL (Alm. Karl Martell), Frank'lar kıralı. Bk. KARL Çekiç.

CHARLES QUINT: bk. KARL, V.

CHARLES [*şarl*] **Jacques - Alexandre César** (1746 - 1823), Fransız fizikçisi. Beaugency (Loiret) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransada Franklin'in ve Montgolfier kardeşlerin keşiflerini yaymış ve ilk olarak balonların şişirilmesi için, ısıtılarak hacımca genişlemiş hava yerine hidrojen kullanmıştır (1783). «Charlière» denilen hidrojen balonunun mucididir. Zamanında önemle karşılanan birkaç balon seyahati yapmıştır. XVI. Louis, Ch. ın, fizik lâboratuvarını Louvre sarayının bir kısmına yerleştirmesine müsaade etmiştir. Bazı enteresan denemeler yapmış ve bazı aletler icadetmiştir.

J. CHARLES

Bunlar arasında bilhassa megaskop ve termometrik higrometre anılmaya değer. Isıtılan gazlerin genişlemesine dair Gay-Lussac'ın keşiflerini önceden ihsas eden ve kendi adını taşıyan kanunu bulmuştur Fransa Institut'sü kurulduğu zaman, üyeliğe seçilmiş ve sonradan bunun sekreteri olmuştur. Genç karısı, Lamartine'in *Le Lac* (Göl) isimli şiirindeki Elvire adlı kahramanın şahsında yaşatılmıştır.

Ch. Kanunu: değişmez bir başınç altında bulunan bir gazın hacmı ısı ile orantılı olarak değişir.

CHARLESTON [*çarlzıtın*] (eski adı: Charles Town), Amerika Birleşik Devletlerinde şehirler:

1. Güney Carolina devleti topraklarında. Atlantik boyunda bir liman. Nüfusu 70 200 (1950) dür. Bunun yarısından fazlası zencidir. Ch. Ashley ve Cooper River'in döküldüğü yerdeki bir adadır. Liman ve dokları vardır. Pamuk, tütün, kereste ve gübre ihraç olunur. Askerî akademisi ve kollejleri vardır. 1680 de kurulan Ch. güney devletlerinin uzun zaman en önemli şehri idi. Dahilî harb 14 Nisan 1861 de burada başlamıştır.

CHARLESTON: Front Street ve St. Michael kilisesi

2. Batı Virginia devletinin başşehri (eski adları: Clendenin's Settlement, Charles Town). Nüfusu 73 500 (1950) dür. Kanawha ırmağının sağ kıyısındadır. Irmak limanıdır. Kömür, tuz, kereste ihraç olunur. Demiryolu malzemesi fabrikaları ve kimya endüstrisi vardır.

CHARLESTON [*çarlztın*], Amerika Birleşik Devletlerinin Güney Carolina (South Carolina) bölümünün kıyısına yakın bir küçük adadan yayılan bır zenci dansı. Pamuk tarlalarında çalışanlarla Charlestown şehrine gelmiş ve adını bu şehirden almıştır. Zencilerce son derece tutulmuş ve çok geçmeden New York'taki Harlem adlı zenci mahallesinin «Colored gentlemen» (Renkli efeler) i tarafından da benimsenmiştir. *Running Wild* (Vahşileşme) başlıklı bir Amerikan opereti bunu daha da çok tanıtmıştır. Bu dans 1925 te Amerikalı dans öğretmenleri tarafından bir sosyete dansı haline getirilmiş ve Chicago'da mükâfat kazanmıştır. Amerikadan 1926 da Ingiltereye geçen Ch., burada da çok sevilmiş, Pariste, 1925 te Théâtre des Champs-Elysées'de

CHARLESTON DANSI: C cil M ck ile J mm Jonnson'ın besteledikleri *The Original Charleston*dan

oynıyan bir zenci revüsü ile bütün dünyaya yayılmıştır. Pariste o derecede rağbet bulmuştur ki, tam mânasiyle fox-trot'un yerine geçmiştir.

Bu dans, C. barré (çizgili C.) musikisiyle oynanır. Bu musikinin ahengi (rhytme) bilhassa senkoplu olup, metronomik çabukluğu (battement à la noire) 160 tır. Adımlar çok sayıda ve çok çeşitlidir. Butün bu adımlar aynı prensibe dayanır: bir ayak yerinden oynadıkça, bu ayak hareket eder etmez, her iki ayağın ucu simetrik bır şekilde kapanır, ve ayağın yeni yerine erişmesinden önce yine açılır. Çok ince bir dans olup ustalığa lüzum gösterir; çünkü bu hareketlerin mübalâğası pek kolay gülünç olabilir. Pas tirés (ayağı sürikliyerek atılan adımlar) ve pas lé és (ayağı kaldırarak atılan adımlar) ve claquette (şaklatma) denilen adımlar büyük bir ustalık ister.

CHARLESTOWN [*çarlz'aun*]. Atlas Okyanusunun batısında ve Karib Denizının doğusunda, İngiltereye bağlı Nevis adasının merkezi ve limanı. Ch. dan pamuk ihracedilir. Nüfusu 1 100 (1951) dür.

CHARLESTOWN [*çarlztaun*], 1. eskiden Amerika Birleşik Devletlerinin Massachusetts bölümünün Middlesex kontluğunda bir şehir; 1874 ten beri Boston şehrinin bir bölümü. Boston Harbor'da ve Charles ve Mystic ırmaklarının ağızları arasında bulunan Ch. da bir deniz üssü vardır. 1628 yılında kurulmuş olup Boston'un en eski bölümünü teşkil eden Ch., 1775 te Bunker Hill savaşında tahribedilmiş; 1847 de şehir olarak tanınmıştır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinde Rhode Island'ın güney bölümünde, Washington Kontluğunda, New Port şehrinin güneybatısındaki Block Island boğazının ağzında bir sayfiye kasabası. Burada Amerika yerlilerine mahsus bır mezarlık vardır. Yerliler 1777 yılına kadar reislerine burada taç giydirirlerdi.

CHARLET [*şarle*], **Nicolas Toussaint** (1792-1845), Fransız ressamı ve litoğrafı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Gros'nun talebesidir. Şöhretini Napoléon'u ve «Büyük Ordu» yu konu olarak alıp öven eserlerine borçludur. Yağlı boya tabloları azdır. Bunların en meşhuru, Rusyadan dönüşü temsil eden tablodur (1836 Lyon Müzesi). Litoğrafya eserleri 1 000 i bulur. İmparatorluk devrine ait askerlik hayatını tasvir eden bu resimler, Napoléon'u Fransız halk şuuruna yerleştirmeğe önemli şekilde yardım etmiştır. Bunlardan «Onbaşı Valentin'ın sivil, siyasi ve askerî hayatı» [1842] adlı eserleri anılmaya değer. Bu litografyalar bir albüm teşkil eder; Napoléon'a ait *St. Helena Memorial* (S. H. âbidesi) için yapılmış resimleri de vardır.

CHARLÉTY [*şarleti*], **Sébastien** (1867-1945), Fransız tarihçisi ve idarecisi Chambéry'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1897 de Lyon Üniversitesi tarih profesörlüğüne seçilmiş, çeşitli idarecilıklerde bulunmuş, Birinci Dünya Harbi sonunda Fransaya geri verilen departmanlarda öğretim işlerini ve Strasbourg Üniversitesini tanzim etmiş, 19 7 de Paris Üniversitesi rektörü olmuştur. Bazı eserleri şunlardır: *Histoire du saint-simonisme* (Saint-Simonculuğun tarihi) [1896]; Lavisse'in *Histoire de la France contemporaine* (Çağdaş Fransa tarihi) nde yer alan ve biri *Restauration* devrine, diğeri *Monarchie de Juillet* (Temmuz monarşisi) devrine ait iki cilt [1922].

CHARLEVILLE [*şarlvil*], Kuzey Fransada Ardennes departmanında bir şehir. Nüfusu 22 5 3 (1954) tür. Meuse ırmağı kavsinde, ırmağın sol yakasındadır. Kurşun ve demir dökümhaneleri, çivi, cepane ve çuha fabrikaları vardır.

CHARLEVOIX [*şar lvua*], **Pierre François Xavier de** (1682 1761). Fransız Jesuit misyoneri ve tarihçisi Saint Quentin (Aisne departmanında) de doğmuş La Flèche (Sarthe departmanında) te ölmüştür. Kısa bir müddet Kanadada kalmış olan Ch. nın, önemli eserleri şunlardır *Histoire de Saint-Domingue* (San-Domingo tarihi) [1730]; *Histoire et description générale de la Nouvelle France* (Nouvelle France'ın tarihi ve umumi bir tasviri) [744]. Chateaubriand (b bk) bu son eserden faydalanmıştır.

CHARLIER [*şarlié*] **C rl Vilhelm Ludvig** (1862-1934). Isveçli astronom. Östersund'da doğmuş ve Lund'da ölmüştür. 1897 den başlıyarak Lund Üniversitesinde profesör ve aynı şehirdeki rasathanenin direktörü olmuştur. Lund rasathanesinin çıkardığı *Meddelanden* (Bildirmeler) adlı dergide yayımladığı çok sayıdaki yazılarında bozma teorisi, matematık optik, ihtimaller hesabı ve yıldızlar statistiği hakkındadır. Ayrıca gök mekaniği (2 cilt, 1902 1907) ve yörünge tesbit probleminin analitik çözümü (1911) konusunda eserler de yazmıştır.

CHARLIER [*şarl é*], **Jean (Jean Gerson adiyle de** tanınmıştır; 1363 1429). Fransız İskolâstık filozofu. Gerson (Ardennes) da doğmuş, Pariste ölmüştür. İlâhiyat doktoru olmuş (1392); 1402 den 1418 e kadar Pariste öğretmenlik etmiştir. Constance ruhanı meclisinde üye idi. Mutedil bir nominaliste (adcı) tir. Ch. ye göre Tanrıya erişmede 3 merhale vardır: 1. Dünyanın meşakkatlerini kabul; 2.

ruhun itikâfa çekilmesi; 3. Tanrıyı temaşa. Ch. aynı zamanda büyük bir vatansever ve büyük bir dinî hatiptir. Vatanının karmakarışık olduğu bir sırada. Fransızlara, millîyet şuurunu aşılamak maksadiyle çok tesirli bir dille hitabetmiştir. Bu bakımdan, Fransız edebiyat tarihinde de oldukça önemli bir mevkii vardır. Başlıca eserleri: *Considerationes de Theologia mystica speculativa* (Mistik ve nazarî ilâhıyat alanında duşür celer)[1403]; *La montagne de contemplation et la mendicité spirituelle* (Murakabe dağı ve ruhî dılencilık)[İki metinden ibaret; biri: 1395?, diğeri: 1400?].

CHARLIÈRE: bk. CHARLES, Jacques Alexandre.

CHARLOTTE [*şā'lıt*]. Amerika Birleşik Devletle rinde, North Carolına devletinin batı bölümünde bir şehir. Önemli bir tütün ve dokuma ihraç merkezidir. 1848 den önce. başlıca altın istihsal merkeziydi. Burada Amerikanın iki «Queens College» inden biri ve Zencilere ait Johnson Charlotte Smith Üniversitesi vardır. Nüfusu 134 042 (1950) dir.

CHARLOTTE [*şarlǫt*], yumuşak kumaştan yapılmış bir takkeden ibaret olup etrafı büzgülü volânla çevrilmiş kadın veya çocuk şapkası.

CHARLOTTE

CHARLOTTE [*şarlǫt*], 1904 yılında keşfedilen 543 sayılı küçük gezegen.

CHARLOTTE [*şarlǫt*], etrafına, tavada kızartılmış ekmek dilimleri yerleştirilen ve elma ezmesi (marmelade) ile yapılan bir tatlı. Sıcak yenir. Bunun bir çeşidi olan Rus Ch. u (Charlotte russe), elma ezmesi yerine döğülmüş krema, ekmek yerine de bisküvitle yapılır ve soğuk yenir.

CHARLOTTE [Alm. *şa'lǫtı*. Fr. *şarlǫt*] (tam adı: **Charlotte Aldegonde Elise Marie Wilhelmine**; doğ. 1896), Luxemburg büyük - düşesi. Erkek kolu sönmüş olan Nassau hanedan sülâlesinin Walram kolundan olup, Berg şatosu (Schloss Berg) nda doğmuştur. Büyük - duka Wilhelm ile Portekizli Maria Anna'nın ikinci kızlarıdır. Katolık mezhebindendir. Önür unvanları şunlardır: Nassau düşesi, Bourbon - Parma prensesi, Rhein Pfalz kontesi v. b. Büyük kızkardeşi büyük düşes Marie Adelheid (ölm. 1924) ın 15 Ocak 1919 da feragati üzerine, hükümdarlığa geçmiş, yapılan bir plebisit de bu değişikliği tasdik etmiştir. Aynı yılın 6 Kasımında, Bourbon - Parma prensi Felix ile evlenmiş, bu münasebetle de ona Luxemburg Prensi unvanını vermiştir. İkisi erkek, dördü kız olmak üzere 6 çocuğu olmuştur. 1921 de doğan ilk evlâdı Johann, veliaht olup «veliaht büyük - duka» unvanını taşımaktadır. Ölen Marie Adelheid'dan başka, hep Alman prensleri ile evli bulunan dört kızkardeşi daha vardır. Alman asıllı olmasına rağmen, Ch., İkinci Dünya Harbi sırasında, 1940 Nisanında, Alman taarruzuna mukavemet göstermiş, memleketi işgal altına girdiği zaman İngiltereye ve Amerikaya geçmiş. Nisan 1945 te vatanına dönmüştür.

BÜYÜK DÜŞES CHARLOTTE

CHARLOTTE, Tonga kıraliçesi: bk. yerli adiyle SALOTE.

CHARLOTTE (Joachime Charlotte de Bourbon), Portekız kıralıçesı: bk. CARLOTA (Joaquina Carlota de Borbón).

CHARLOTTE AMALIE [*şąrlıt ımąlyı*] (eski adı: **Saint Thomas**), Atlas Okyanusunun batısında ve Karib Denizinin kuzeydoğusunda, Amerika Birleşik Devletlerine bağlı Virgin Adaları (1917 ye kadar: Danimarka Antilleri [Dan. Dansk - vestindiske Oer, İng. Danish West Indies]) ndan Saint Thomas'ın güney kıyısında, takımadaların en büyük şehri. merkezi ve başlıca limanı. Hoş ve yumuşak bir iklimi olduğundan pek revaçta bir sayfiye şehri halini almıştır. Bilhassa şeker kamışı yetiştirilen Ch. A. de halk, meyvacılık, sebzecilik, hayvancılık, balıkçılık ve rom imali ile geçinir. Şehir aynı zamanda bir serbest liman olduğundan transit ticareti de gelişmiştir. Nüfusu 11 469 (1950)dur.

CHARLOTTE AMALIE

CHARLOTTE AUGUSTA [*şąrlıt ōgąsıı*] (1796-1817), İngiltere veliaht prensesi (Princess of Wales) ve Belçika prensesi. Londrada Carlton House'ta doğmuş, Claremont (Surrey Kontluğu) ta ölmüştür. İngiltere naip prensi George (sonra IV. George) ile Braunschweig (İng. Brunswick) lı Carolıne'ın biricik kızlarıdır. Çocukluğundan beri ana - babasiyle anlaşamıyan Ch A., Holânda'lı Oranje (İng. Orange) prensi Willem ile istemiyerek nişanlanmış, fakat 1813 te nişanını bozmuş, bunun üzerine babası tarafından Windsor şatosunda hapsedilmiştir. 2 Mayıs 1816 da Ch A. ile evlenen Sachsen - Coburg prensi Leopold (1831 de Belçika kıralı I Léopold), bu sayede İngiltere tahtına mirasçı olma ümidine kapılmışsa da, Ch. A. genç yaşta ölmüştür. İngiltere tahtına, 1830 da, III. George'un üçüncü oğlu William (IV.) geçmiş, Léopold da 1832 de, Fransa kıralı Louis - Philippe'in kızı Orléans'lı Marie Louise ile evlenmiştir.

PRENSES CHARLOTTE

CHARLOTTE CHRISTINE [*şarlot k istin*] (Rus. Şarlota Kristina; 1694 - 1715), Alman düşesi ve Rus büyük prensesi (Rus. velikaya knyaginya) Braunschweig - Wolfenbüttel dukası Ludwig Rudolph'un kızıdır. 1711 de Torgau'da, Büyük Petro'nun veliahti büyük prens Aleksey Petroviç ile evlenmiştir. Kocasından çok fena muamele gören Ch. Ch. nin 1715 te doğan oğlu, 1727 de II. Petr unvaniyle tahta çıkmıştır.

CHARLOTTE CORDAY: bk. CORDAY, Charlotte.

CHARLOTTE DE BELGIQUE, Meksika imparatoriçesi: bk CARLOTTA.

CHARLOTTE DE LUSIGNAN [*şarlot dö lüsinyã*] (ölm. 1487), Kıbrıs kıraliçesi. Lefkoşa (Yun. Leukosia, Fr. Nicosie) da doğmuş, Romada ölmüştür. Frank asıllı Lusignan hanedan sülâlesinden Kıbrıs kıralı II. (bazılarına göre: III.) Jean ile Mora'lı Helena Palaiologos (Fr. Hélène Paléologue de Morée) un kızlarıdır. Babasının halefi olarak 1458 de tahta çıkmış, ertesi yıl Cenevre (Genève) kontu Louis ile evlenmiştir. Gayrimeşru kardeşi (II Jean ile metresi Patras'lı Marietta'nın oğlu) «Piç Jacques» veya «Başpiskopos Jacques» (Jacques le Bâtard, Jacques l'Archevêque) denilen II. Jacques 1459 da Mısıra giderek Memlûk'lerin sultanı Eşref Seyfeddin İnal'la görüşmüş ve Eylül 1460 da Memlûk kuvvetleriyle birlikte Kıbrısa dönerek Ch. d. L. ı Lefkoşadan ve tahtından atmıştır. Ch. d. L. kendisine sadakat gösteren asılzadelerle birlikte adanın kuzey sahilleri boyunca uzanan Gerniye veya Keriniya (Yun. Kerynia Fr. Cérines) dağlarında 1464 e kadar tutunmuştur. Jacques'ın 1473 te birdenbire ölmesi, ölümünden sonra doğan oğlu Jacques'ın ana kıraliçe Venedikli Caterina Cornaro (b bk.) nun naipliği altında III. Jacques unvaniyle kıral ilân edilmesi, bu kıralın da 2 yıl sonra, 1475 te ölmesi üzerine, Ch. d. L. tahtı için yeniden mücadeleye başlamıştır. Venedikliler adanın iki «fatal» (uğursuz) kadınından Cornaro'yu destekledikleri için, Ch. d. L. Romaya çekilmiş ve Kıbrıs tahtına veraset hakkını, yeğeni Savoia dukası I Carlo (b. bk. İta. Carlo il Guerriero = Cenkçi C.) ya bırakmıştır. Fakat Caterina Cornaro, Türk donanmasının baskısına dayanamıyarak, 1489 da Kıbrısı Venediklilere teslim etmiştir.

CHARLOTTE DE SAVOIE [*şarlot dö savua*] (Savoie'lı Ch.; 1445 - 1483), Fransa kıraliçesi. Pariste doğmuş, Amboise'da ölmüştür. Savoie dukası Louis ile Kıbrıs'lı Anne (Anne de Chypre) ın küçük kızlarıdır. 1450 de henüz 5 yaşında iken, Fransa kıralı VII. Charles'ın âsî veliahti Louis (sonra XI. Louis) ile nişanlanmış, fakat kıral buna rıza göstermemiştir. Bu arada 1457 de kıralın düşmanlarından Bourgogne dukasının arazisine sığınan Louis, aynı yıl, Flandra'daki Namur şehrinde, babasının arzusuna rağmen Ch. d. S. ile evlenmiş ve 1461 de Charles'ın ölümü üzerine ikisi birden taç giymişlerdir. İyi huylu bir kadın olan C. d S., Louis'yi kardeşi Bretagne dukası ile barıştırmış, fakat kocasından iyi muamele görmemiş, ondan ayrı olarak daha çok Savoie'da ve Loch'ta yaşamış, sonra Amboise'a çekilmiştir. Ch. d. S. nın oğlu Charles, Louis'den sonra VIII. Charles unvaniyle tahta çıkmış. kızlarından Anne, Beaujeu senyörü (seigneur) Bourbon'lu II. Pierre ile evlenerek 1483 te, Anne de Beaujeu unvaniyle, kardeşi VIII Charles'a vasîlik etmiştir.

CHARLOTTE ELIZABETH [*şarlot elizabet*] (Fr. tam adı: Charlotte Elizabeth de Bavière [= Bavyera'lı Ch. E.]; Princesse palatine [= Palatinat, Alm. Pfalz, prensesi] diye de anılırdı: Alm adı: Elisabeth Charlotte; Liselotte [iki adın karması] diye de anılırdı; 1652 - 1722, Pfalz, yani Palatinat prensesi ve Orléans düşesi. Heidelberg'de doğmuş, Paris yakınında Saint - Cloud'da ölmüştür. Rhein, Pfalz seçmen prensi (Alm. Kurfürst, Fr. Electeur) Karl Ludwig'in kızıdır. Fransa kıralı XIV. Louis'nin kardeşi Orléans dukası Philippe, karısı İngiltereli Henriette'ın ölümünden sonra, 1671 de Ch. E. ile evlenmiştir. 1685 te Ch. E. in kardeşi seçmen prens Karl'ın ölümü üzerine XIV. Louis, Ch. E. ın adına Pfalz tacına hak iddia ederek Pfalz Harbi (1688 - 1697) ne başlamıştır. Gelin geldiğinden beri Fransız sarayının aşırı zarafet ve hafifmeşrepliğine karşı ağırbaşlı Almanlığını muhafaza edebilen Ch. E., bu yüzden saray halkı tarafından sevilmemiş, fazla sert, hattâ kaba sayılmıştır. Ruhça Alman kalan Ch. E. in Alman nesrinde önemli bir yeri vardır. Ciltler dolduran Almanca mektuplarında, XIV. Louis devrini açık ve çekinmez bir dille tasvir etmiş, saray hususiyetlerini olduğu gibi anlatmış, daima vatanının örf ve âdetlerini özlediğini bildirmiş, XIV. Louis'den hoşlandığını gizlememiş, fakat Louis'nin metresi Madame de Maintenon'u «paçavra», «madam necaset» sözleriyle anmıştır. Ch. E., oğlu Chartres dukası ve XV. Louis'nin müstakbel naibi Orléans'lı [II] Philippe'nin, XIV. Louis'nin gayrimeşru kızı Mademoiselle de Blois ile evlenmesine şiddetle itiraz etmiştir Ch E. ın mektupları Holland tarafından 7 cilt halinde yayımlanmıştır (1843 - 1881); Ranke (1870), Geiger (1884), Bodemann (1891, 1895), Friedemann (1930) v. b. neşirleri de vardır. Fransızca tercümeleri G. Brunet (1855) ve E. Jaeglé (1880) tarafından yapılmıştır.

CHARLOTTE ELIZABETH

CHARLOTTE SOPHIA [*şa·lıt sofayı*], İngiltere kıralı III. George'un eşi. Mecklenburg - Strelitz'lı Karl Ludwig'ın kızı ve duka Friedrich'in yeğenidir. 1761 de hiç tanışmadan, III George'la nişanlanmış ve 8 Eylülde onunla evlenmiştir. Mesut bir aile hayatı yaşıyan Ch. S.. devlet ve cemiyet işlerine hiç karışmamış 15 çocuğunu büyütmekle meşgul olmuştur. Kocasının cinnet nöbetlerinde Sarayı idare etmiştir. Tanınmış İngiliz kadın yazarlardan Fanny Burney (b. bk. Madame d'Arblay), bir aralık Ch. S. ya hizmet etmiştir. İngiliz sömürgelerinde bazı yerlere bu kıraliçenin adı verilmiştir.

CHARLOTTE SOPHIA

CHARLOTTENBRUNN KAPLICALARI: bk. JEDLINA ZDRÓJ.

CHARLOTTENBURG [*şarlotınburg*] (Berlin - Charlottenburg), 1920 den beri Berlinin 7 yönetim bölümü. Nüfusu 220 300 (1950) (1939: 300 - 000) dür. Batı Berlin bölümünde, Berlinin merkezi ile Spandau arasında bulunan Ch., Grunewald'in kuzeydoğusundaki küçük bir kasabanın yerinde gelişmiş Berlinin ikinci bir pazar ve çarşı yeri olmuştur. Teknik Üniversite, 138 m yüksekliğindeki Funkturm (radyo kulesi) ve radyo üzerine iş yapan fabrikalar buradadır. 1936 olimpiyadları burada yapılmıştır. Buradaki Kıral Şato'u, 1712 de bitirilmiş olup, I. Friedrich'ın karısı Kıraliçe Sophie Charlotte'nin adı verilmiştir. 1695 te başlanmış olup Nehring'e ait olan orta kısmı ve G. W. von Knobelsdorff tarafından Büyük Friedrich için 1740 1746 da yapılmış olup, meşhur Goldene Galerie (Altın galeri) yi ihtiva eden yeni yan kanadı 1943 te hava taarruzu neticesinde yanmış, XVIII. yüzyılın başlarında Eosander tarafından yapılan kısımlar ise çok harap olmuştur.

CHARLOTTENBURG: Şato

CHARLOTTESVILLE [*şarlıtvıl*], Amerika Birleşik Devletlerinin Virginia devleti topraklarında bağımsız bir şehir. Richmond şehrinin 110 km kuzeybatısında, Rivanna River üzerinde ve ana demiryolu boyundadır. Elma ve at yetiştirilen bir bölgenin merkezi olan Ch de yünlü ve ipekli kumaş fabrikaları ile devlete bağlı Virginia Üniversitesi vardır. Nüfusu 25 969 (1950) dur.

CHARLOTTETOWN [*şarlıt taun*] Kanadanın doğu bölümunde bir liman ve Prince Edward adasının merkezi. Adanın güney bölgesinde bulunan şehir, Hills borough koyunun bitimindedir. Adanın başka yerlerine yollarla bağlı olup Montreal ve başka şehirlerle Ch. arasında gemi işler. XVIII. yüzyılda iskân edilen bu yere, İngiliz kıraliçesi Charlotte Sophia'nın şerefine bu ad verilmiştir. Önemli bir balıkçılık merkezidir. Ch da Prince of Wales Kolleji ile St. Dunstan Üniversitesi vardır. Nüfusu 16 707 (1955) dir.

CHARLOTTETOWN: Eski Parlâmento binası

C. Konferansı: 1864 te toplanıp Kanadada bir konfederasyon kurulması için ilk adımın atılmasını sağlıyan konferans. Kıyı eyaletleri denilen Prens Edward Adası, Yeni İskoçya ve Yeni Brunswick eyaletlerinin kanunlarının birleştirilmesi imkânlarını araştırmak maksadiyle, Prince Edward Island'ın merkezi Ch. da 1 Eylül 1864 de toplanan bu konferansa Kanada eyaletinin temsilcileri de müşahit sıfatiyle katılmış ve Kuzey Amerikadaki bütün İngiliz topraklarını içine alacak bir birlik kurulmasını ortaya atmışlardır. Bu teklif, sonradan yine 1864 te toplanan Quebec Konferansında da müzakere edilmiş ve 1867 de imzalanan British North America Act (İngiliz Kuzey Amerika Kanunu) ile gerçekleşmiştir.

CHARLOUIS HASTALIĞI: bk. BUBA.

CHARMELAINE [*şarmlen*] (Fr. = sihirli yün), hafif, çok büklümlü ve ince elyaflı kamgarn dokusu. Elbise ve manto için kullanılır.

CHARMELAINE: 1. Tabiî büyüklüğü, 2. Üç misli büyültülmüşü

CHARMES [*şarm*], **Francis** (1848 - 1916), Fransız gazetecisi ve siyaset adamı «Journal des Débats» gazetesinde yazarlık etmiş. 1907 de «Revue des Deux Mondes» dergisinin başına geçmiş, 1908 de Fransız Akademisi üyesi olmuştur.

CHARMES [*şarm*] **Gabriel** (1850 - 1886), bir öncekinin kardeşi. Aurillac'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. «Journal des Débats» gazetesi yazarlığında bulunmuş, yabancı memleketler, müstemlekeler ve deniz meseleleriyle uğraşmıştır. Başlıca eserleri: *L'Avenir de la Turquie* (Türkiyenin geleceği) [1883]; *La Tunisie et la Tripolitaine* (Tunus ve Trablus) [188.]; *Voyage en Palestine* (Filistin seyahati) [1884]; *Voyage en Syrie* (Suriye seyahati) [1891]; *L'Egypte* (Mısır) [1891]

CHARMETTES LES [*lē şarmet*], Fransanın Savoie departmanının Chambéry komüründe küçük bir köy J.-J. Rousseau, 1736 1740 yıllarında Madame de Warens'ın bu köydeki evinde misafir kalmıştır O devre ait eşyanın bir kısmının da muhafaza edilmiş bulunduğu bu ev, sonradan müze haline getirilmiştir.

CHARMEUSE [*şarmö:*] (Fr = sihirleyici), balo elbiseleri v. b. için kullanılan çok ince bir ipekli kumaş. Bir yüzü parlak (satiné), öbürü ise mattır.

CHARNAY [*şarne*] **Claude Joseph Désire** (18 8 - 1915), Fransız seyyahı ve Amerikanisti. Fleurieux (Rhône) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransa hükümetinin emri ile bilhassa Meksikaya (1857, 1880, 1886). Madagaskar'a (1863), Güney Amerikaya. Cava'ya ve Avustralya'ya (1878) seyahatler yapmıştır. Meksika ve Orta Amerikanın, Columbus'un gelişinden önceki kültürlerini incelediği bu arkeolojik seyahatleri esnasında topladığı bilgilere daya-

narak orijinal etütler vermiştir. Eserleri: *Cités et ruines américaines* (Amerikadaki şehirler ve harabeler) [1863; V ollet le Duc ile beraber]. *Les anciennes villes du nouveau monde* (Yeni dünyanın eski şehirleri), [1884]. *Lettres de Fernan Cortès* (Hernán Cortés'in mektupları) [İspanyolcadan tercüme, 1896].

CHARNER [*şarnē*] **Léonard Victor Joseph** (1797-1869) Fransız amiralı. Saint-Brieuc (Côtes-du Nord depart.) te doğmuştur. Cezayir (1830) ve Ancona (1832) şehirlerinin alınmasında bulunmuş, 1849 da Teşrii Meclise üye olmuş; 1852 de Sivastopol kuşatmasında yararlık göstermiş; Uzak Doğudaki hizmetlerinden sonra da 1864 te amiral olmuştur.

CHAROLAIS veya CHAROLLAIS [*şarolē*]. Fransanın Bourgogne eyaletinde bir bölge. Massif Central bölgesinde olup Chalon-sur-Saône'dan Saint-Rigaud dağına kadar, Grosne ile Dheune ırmaklarının vâdileri arasında uzanır. Grosne ve Loire ırmaklarına doğru alçalan ve granitik bir kubbe teşkil eden arazi iki bölgeye ayrılır: İyi topraklar (Bon pays), Fena topraklar (Mauvais pays). İyi topraklar, sedimentli (rüsubî) arazi olup sebzeciliğe ve bağcılığa elverişlidir. Fena topraklar ise eski arazi olup otlak ve ormanlarla kaplıdır.

Ch., Chalon kontluğundan 1316 da ayrılmış ve Armagnac ailesine ayrıca bir kontluk olarak verilmiştir. Bourgogne dukası Philippe le Hardi (Cesur Philippe) tarafından satın alınmış ve duka Charles Téméraire (Pekgözlü Charles)in ölümünden sonra Fransaya katılmıştır. VIII. Charles burasını 1493 te Avusturyaya terketmiş, fakat 1771 de son defa Bourgogne'un bir kısmı olarak Fransa ile birleştirilmiştir.

CHAROLAIS [*şarolē*] **Charles de Bourbon Comte de** (1700-1760), Fransız asilzadesi ve askeri. Bourbon-Condé dukası III. Louis ile Mademoiselle de Nantes (b. bk.) ın küçük oğullarıdır. Chantilly'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1717 de Macaristanda Türklere karşı savaşırken kendini göstermiştir. Haşin ve sefil bir insan olan Ch. nin adı, tasavvur edilebilecek en çirkin olaylara karışmıştır.

CHAROLLES [*şarol*] Fransanın Saône-et-Loire departmanında bir arondisman merkezi. Mâcon şehrinden 51 km uzaklıkta, Arconce ve Semence ırmaklarının birleştiği noktada bulunmaktadır. Paris-Lyon-Méditerranée demiryolu buradan geçer. Ch da ziraat mahsulleri pazarı, büyük baş hayvanlarla kümes hayvanları satılan önemli panayırlar kurulur. XIV. yüzyılda Charolais Kontluğunun merkezi olmuştur; o zamana ait olan kalenin önemli kısımları hâlâ mevcuttur ve şimdi hükümet konağı olarak kullanılmaktadır. Arrondissement'ın 13 kantonu 139 nahiyesi ve 108 991 (1954) nüfusu vardır. Kantonun ise 13 nahiyesi ve 3326 nüfusu vardır.

CHARPENTIER [*şarpãtiē*] **Alexandre Louis Marie** (1856-1909), Fransız heykelcisi. Pariste doğmuş, Neuilly-sur-Seine'de ölmüştür. İlkin «Okçu» ve «Yavrusunu emziren genç ana» adlı eserlerini teşhir etmiş, 1889 da «Fırıncılar» adlı anıtsal alçak kabartma(bas-relief) yı yapmış, aynı zamanda birçok madalyalar ve portreler hazırlamıştır.

CHARPENTIER [*şarpãtiē*], **Félix Maurice** (1858-192), Fransız heykelcisi. Bollène (Vaucluse depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1900 Dünya Sergisinde büyük mükâfat kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: «Yırtıcı hayvan yavrusu» [1884]; «Tulûatçı [1887]; «Şarkı» [1890]; «İllüzyon» [1895]; «Akanyıldız» [1897]; «Şöhret» [1901]; «Bir ağustos böceğinin son ötüşü» [1904]

CHARPENTIER [*şarpãtiē*], **François Philippe** (1734-1817), Fransız mekanikçisi ve bakır hakkâkı. Blois'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Bakır oyma sanatında lavis (lavis bk = sulandırılmış Çini mürekkebi) ve renkli gravür usulünü icadetmiştir. Bu usulle hâkkedilmiş en eski kompozisyonları şunlardır: Vanloo'ya göre «Perseus ve Andromeda», Guercino'ya göre «St. Johannes'ın başının kesilmesi».

CHARPENTIER [*şarpãtiē*], **Gervais** (1805-1871), Fransız yayımlayıcısı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. *Format Charpentier* (Ch. forması) denen 18 sayfalık yeni formalar halinde eser kolleksiyonları yayımlıyarak meşhur olmuştur.

CHARPENTIER [*şarpãtiē*] **Gustave** (1860-1956), Fransız bestecisi. Dieuze (Lorraine) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Lille Konservatuvarı mükâfatını kazandıktan sonra, Paris Konservatuvarında Massart'dan keman, Pessart'dan armoni, Massenet'den kompozisyon dersi almış, 1887 de *Didon* adlı cantata'sı ile Roma büyük mükâfatını kazanmıştır. Romada bestelediği *Impressions d'Italie* (İtalya izlenimleri) ve bilhassa *La vie du poète* (Şairin hayatı) adlı eserleri, 3 Şubat 1900 de Opéra-Comique tiyatrosunda temsil olunan *Louise* büyük bir başarı sağlıyan romantizmin ve realizm lirizm karışımının habercileri olmuşlardır. Ch. 1898 de *Le Couronnement de la Muse* (İlham perisinin taç giyişi) adlı büyük lirik senfonisini idare etmiştir. Öteki eserleri arasında bilhassa şunlar sayılabilir: Şan ve piyano için: *Poèmes chantés* ve Baudelaire'den dört «poème» in bestelenmesiyle meydana gelen *Les Fleurs du mal* (Elem çiçekleri); ses ve orkestra için: şair Verlaine'in bazı mısralarını bestelediği *Les Impressions fausses* (Yalnış izlenimler); Victor Hugo'nun yüzüncü yıldönümü için: *Le Chant d'apothéose* (Tanrılaşma neşidesi).

G. CHARPENTIER

CHARPENTIER [*şarpãtiē*], **Jarl** (1884-1935), İsveçli dilci ve Indolog. Göteborg'da doğmuş, Uppsala'da ölmüştür. XVII yüzyılda İsveçe göç etmiş olan bir Fransız Huguenot ailesindendir. 1908 de Uppsala Üniversitesinde doktorasını yaptıktan sonra, aynı üniversitenin öğretim kuruluna katılmış, 1927 de, hocası K. F. Johansson'dan boşalan Sanskritçe ve Mukayeseli Linguistik profesörlüğüne getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Brahman Eine sprachwissenschaftliche-exegetische-religionsgeschichtliche Untersuchung* (Brahman. Linguistik, tefsir ve din tarihi sahasında bir araştırma) [2 kısım, 1932], *Jämförande indoeuropeisk sprokvetenskap* (Mukayeseli Hind-Avrupa linguistiği) [1926], *The «Livro da Seita dos Indios Orientais» of Father Jacopo Fenicio S. J.* (Portekizli Jesuit papazı J. F nun «Doğu Hintlilerinin tarikat kitabı» adlı eseri) [1933 metin, giriş ve notlar] *Indra: Ein Versuch der Aufklärung* (İ. Bir aydınlatma denemesi) [1931], *Irano-*

skythische Eigennamen im Rigveda (Rigveda'da İranca - İskitçe özel adlar) [1934], *Die Desideratıvbıldungen der indoiranischen Sprachen* (Hind - Iran dillerinde dilek kipi yapılışları) [1912]. ve Uppsala'daki «Le Monde Orientale» dergisinde *Zur altindischen Etymologie* (Bazı eski Hint.e etimolojileri) [1912, 1918], *Zur indischen Wortforschung* (Bazı Hintçe kelimeler üzerinde araştırmalar) [1916] *Zur alt- und mittelindische Wortdeutungen* (Bazı Eski ve Orta Hintçe kelimelerin açıklanması) [1914, 1919], *Beiträge zur indischen und indoiranischen Wortkunde* (Hind ve Hind - İran kelime bilgisine yardımcı malzemeler) 1924, 1932 - 1933] başlıkları altında yayımladığı makaleler.

CHARPENTIER [*şarpantiẹ*], **Johann Friedrich Wilhelm Toussaint von** (1738 1805), Alman maden ocağı mühendisi ve madencisi. Dresden'da doğmuş, Freiberg'de ölmüştür. Freiberg Maden Ocağı Mühendislik Okulunda profesörlük etmiş, maden ocakları faaliyetini ilmî seviyeye çıkarmak için ve arazinin geognostik tetkiki bakımından çok çalışmış ve muvaffak olmuştur. Dergilerde çıkan yazılarından başka şu eserleri yayımlamıştır: *Mineralogische Geographie der Kursächsischen Lande* (Seçmen - Saksonyası topraklarının mineralojik coğrafyası) [1778]; *Beobachtungen über die Lagerstätte der Erze* (Maden yatakları hakkında gözlemler) [1799]; *Beitrag zur geognostischen Kenntnis des Riesengebirge* (R bölgesinin geognostik bilgisi için yeni malzeme) [1804].

CHARPENTIER [*şarpãtiẹ*]. **Marc Antoine** (1634 - 1704), Fransız kompozitörü. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Romada Carissimi'nin öğrencisi olmuştur. Önce, Pariste Jesuit'ler Kollejinde, son olarak da Sainte - Chapelle'de orkestra şefi olmuştur. Kilise musikisine ait pek çok eserler yazmıştır. Bunlar: 18 Carissimi üslûbunda oratoryo, Latince metinlere dayanan 6 kantat, 8 missa, mezmur, tedeum, magnificat v. b. Opera kompozitörü olarak *Acis et Galathée* (Akis ve Galateia) ve *Médée* (Medea) operalarını yazmıştır. Büyük istidadını anlamış olan Lully onu kıskanmış ve ilerlemesine mâni olmuştur.

CHARPY [*şarpi*] **Charles Antoine** (1869 - ?), Fransız generali. Perpignan (Pyrénées - Orientales) da doğmuştur. Birinci Dünya Harbinde, İtilâf Devletlerinin Doğu (Selânik) orduları kurmay başkanlığında ve başkomutanlığında, 1920 de İstanbuldaki Fransız işgal kuvvetleri komutanlığında bulunmuştur.

CHARRAS [*şarạ*] **Jean Baptiste Adolphe** (1810 - 1865), Fransız askeri ve siyaset adamı. Phalsbourg (Lorraine) da doğmuş, Basel'da ölmüştür. Cezayirde başarı göstermiş, 1848 de milletvekili olmuş, Harbiye nezareti müsteşarı olarak da Haziran isyanının bastırılmasında, Cavaignac (b bk.) a yardım etmiştir. *Histoire de la Campagne de 1815, Waterloo* (1815 seferi tarihi, Waterloo) [1857] adlı büyük bir eser yazmıştır.

CHARRIÈRE [*şaryẹr*], **Isabelle Agnes Elisabeth, Madame de Saint Hyacinthe de** (kızlık adı: **Van Tuyll van Serookerken van Zuylen; Abbé de la Tour** adı ile bilinir; 1740 - 1805), Fransız yazarı. Utrecht civarındaki Zuylen şatosunda doğmuş, Neuchâtel civarında Colombier'de ölmüştür. *Letters neuchâteloises* (Neuchâtel'den mektuplar) [1784; Godet tarafından 1907 de tekrar çıkarılmıştır]; *Caliste, ou lettres de Lausanne* (Caliste, veya Lausanne'dan mektuplar) [1786; Godet tarafından 1907 de tekrar çıkarılmıştır] ve çeşitli roman ve dramlariyle itibar kazanmıştır. Madame Necker, Madame de Staël ve Benjamin Constant ile tanışmıştır. Eserlerinin birçoğu L. F. Huber tarafından Almancaya tercüme edilmiştir. Eserleri, *Oeuvres* (Eserleri)[5 cilt, 1801] adı altında yayımlanmıştır.

CHARRIÈRE [*şaryẹr*] **Joseph Frédéric Benoît** (1803 - 1876) Fransız cerrahî aletler ve çatal bıçak fabrikatörü. Çerniat (İsviçre) te doğmuş, Pariste ölmüştür. Parise yerleşerek, cerrahî aletlerin imalinde büyük ilerlemeler vücuda getirmiştir. Keskin zekâsı ve icat kabiliyeti sayesinde cerrahlara kıymetli yardımlarda bulunmuştur.

Charrière ölçme aleti (échelle): siyek (urètre) e sokulacak sonda ve katheter'lerin büyüklüğünü avarlamağa mahsus bir mikyas. Mucidi olan J. F. B. Carriere'in adiyle anılır.

CHARRIN [*şarẹ*]. **Albert** (1857 - 1907), Fransız bakteryolojist - doktoru. Condrieu (Rhône) de doğmuş. Pariste ölmüştür. Pasteur enstitüsüne lâboratuvar şefi olarak girdikten sonra, hastahaneler doktoru, agrégé ve Collège de France'ta profesör olmuştur. Başlıca çalışmaları tecrübî tıbba dairdir. Eserleri arasında şunlar bilhassa kayda değer: *Défenses naturelles de l'organisme* (Organizmanın tabiî müdafaaları) [1898]; *Clinique médicale de l Hôtel - Dieu* (Hôtel - Dieu hastahanesinin kliniği) [1896] *Pathologie générale infectieuse* (Umumi bulaşıcı hasralıklar bilgisi) [1898].

Charrin hastalığı: Pseudomonas aeruginosa (P. pyocyaneus) bakterisinin bulaşmasından hâsıl olan hastalık. Buna yakalananlarda hasıl olan irin, mavimsi yeşil bir renk alır. Bu hastalık, A. Charrın'in adiyle anılmaktadır.

CHARRON [*şarọ*], **Pierre** (1541 - 1603), Fransız filozofu. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Montaigne'in dostu ve tilmizidir. İlkin hukukçu ve avukattı, sonra rahip oldu. Bordeaux'da ders verdi. Keşiş olmak için Parise gitti, fakat vazgeçip 1589 da Bordeaux'ya döndü. Öldüğünde Fransada Condom kilisesi başrahibi idi. İlk eseri olan *Trois vérités contre les athées, idolastres, Mahométans, juifs, hérétiques, et schismatiques* (Tanrı tanımazlara, putperestlere, İslâmlara, Yahudilere müşriklere ve kiliseden ayrılmışlara karşı üç hakikat), 1593 te Bordeaux'da çıkmıştır. En önemli eseri olan *De la Sagesse* (Bilgeliğe [hikmete] dair), 1601 de yine Bordeaux da çıkmıştır. C., Montaigne'in şüpheciliğini imanı desteklemekte vasıta olarak kullanılır, Montaigne'in şüpheciliğini, imanı desteklemekte vasıta olarak kullanılır. Montaigne'in dağınık bir halde, fakat sihirli bir üslûpla yazdıklarını sistemli bir şekilde, ama ağır bir üslûpla tekrarlamış; mademki günlük hayatın ve bilimlerin hakikat diye öne sürdükleri, çürüktür ve şüpheyi uyandıracak durumdadır, o halde biricik sarılacağımız hakikat, inancımızın (Katolik mezhebinin) bize telkin ettiği hakikattir, sonucuna varmıştır. C., insan problemi ile de meşgul olmuş, burada da aynı sonuca, varmıştır; insan, çelişmelerle dolu bir varlıktır; bu çelişmelerden kurtulmak için biricik yol, Katolik mezhebine inançtır.

CHARRUA [*çarrua*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil ailesi ve bu aileden bir dil. Eskiden, batı - doğu istikametinde Parana nehri ile Atlantik kıyısı, güney - kuzey istikametinde de La Plata nehrinin ağzı ile Patas deniz kulağı arasında sınırlanan arazide (bugün, Kuzeydoğu Aarjantin, Uruguay ve Güneydoğu Brezilya ile Patas deniz kulağının etrafına ve güneyine,

Tupi - Guaranı ailesinden Tape dili yayılmıştır) konuşulurdu. Bu dil ailesine giren diller şunlardır; Asıl Charrua Guenoa (veya Minuan), Yarov, Bohare, Chana - Begua, Chana - Timbu, Guaquiraro, Calchine, Colastine, Pairinde, Corondau, Mocoreta veya Mocolete ve Carcarana. Tupi Guaranı Chirino ve Guaycuru aileleriyle çevrilmişti. Bugün Ch. ailesi tamamiyle sönmüştür. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHARTA [*kạrta*] (Lat. = *parşömen*, vesika; umumiyetle *Magna Charta* = büyük vesika), devlet anayasası mânasında kullanılan bir terim. *Ch libertatum*, Ortaçağda İngiltere meşrutiyetinin esasını teşkil eden vesika. *Ch. partita*, *Ch, indentata*. taksim edilmiş veya kenarı dişlenmiş vesika. Bk. MAGNA CHARTA.

Chirographum [Yun., Lat. = el yazısı], bilhassa İngilterede Ortaçağda, XXI. yüzyıldan itibaren çok kullanılan bir vesika şekli idi. *Ch. partita* şöyle hazırlanırdı: hukuki metin iki defa veya daha da fazla olarak aynı parşömen yaprağına yazılır ve bu yazılar chirographum adını taşıyan bir cümle ile birbiriyle birleştirilirdi. Bu cümle ekseriya «in Dei nomine amen» (= Tanrı namına amin) ve buna benzer sözlerden ibaret idi. Bunun üzerine, muhtelif yazılar doğru veya dalgalı bir kesit ile birbirinden ayrılarak iki veya daha fazla parçaya ayrılır ve bunların her biri birer tarafa verilirdi Parçaları birbirine yaklaştırarak bunların doğruluğu ispat edilirdi. Sahte vesikaların dişleri veya dalgaları birbirine uymaz ve aradaki cümle lâyıkiyle tamamlanmazdı.

CHARTALISMUS: Bk. KARTALİZM.

CHARTE [*şart*] (Fr. = vesika, berat, anayasa), *Ch constitutionelle*, Fransanın 4 Haziran 1814 ve 14 Ağustos 1830 tarihli anayasalarının resmî adı. Buna ekseriya *cons t tution* denir. 1848 de Prusya'da muhafazakârlar, milletvekili Waldeck'ın riyaseti altında hazırlanmış olan anayasa tasarısına alay maksadiyle «C Waldeck» derlerdi.

CHARTER [*çạrtır*] (İng. [Ortaçağ Lat *cartula*] = vesika müsaade): 1. İngiliz hukukunda, kıral tarafından verilmiş olup faydalanana siyasi veya başka haklar bahşeden bir vesika. Şimdi de, müessese ve birliklerin kurulmasında kullanılır. İngilterede cemaat anayasalarına da bu isim verilir.

2. Deniz hukukunda Charte - Partie (b. bk) mânasında kullanılır.

CHARTE - PARTIE [*şart partį*], (Fr Cartepartie; Lat. Chartapartita, Ital. Carta partite; [Fr. Police d'affrètement da denir.]; İng. Charter party.): 1. Bütün bir geminin tamamen veya belirli bir kısmının kiralanmasına dair vesika. Bunun aksi (Alm. Stückgütervertrag adını taşır) parça parça malların taşınmasına dair vesikadır.

2. Navlunu tanzim eden kontrat (Alm. Chartervertrag) a verilen isim. En eski deniz hukukuna göre böyle bir vesikanın belirli bir şekilde kaleme alınması çok zaman mecburi idi. Almanyada bu anlaşma bu şarta bakılmaksızın akdolunabilir, fakat tarafların her biri, şekle bağlanmasını istiyebilirdi. Kezâ İskandinav, İngiliz - Amerikan ve Belçika kanunlarına göre şekil mecburi değildir; Fransa ve ona benziyen memleketlerin kanunları ise, mukavelenin akdedilmiş olması şahitler yolu ile ispat edilemediğinden, yazılı bir şekli mecburi kılar.

CHARTERED COMPANY [*çạrtırd kạmpını*] (İng), charter [= himaye mektubu] la mücehhez bir kumpanya; meselâ British South African Company (İngiliz Güney Afrika Şirketi).

CHARTERS TOWERS [*çạrtırz taụırz*], Kuzeydoğu Avusturalyada, Queensland bölümünün ortalarında Townsville'den 135 km kadar uzaklıkta bir kasaba. 1872 de bölgede altın keşfedilmesi üzerine, burası önemli bir madencilik merkezi halini almıştır. 1905 te en yüksek istihsal rakamına ulaşılmıştır. Sonraları, madencilik önemini kaybetmiş, onun yerini çiftçilik almıştır. Nüfusu 8500 (1951) dür.

CHARTIER [*şart ę*], **Alain** (1385 - 1433 ?). Fransız yazarı, diplomatı ve şairi. Bayeux'de doğmuştur En önemlileri *Quadrilogue invectif* (Dörtlü tartışma) [1422] ve *Le Traité de l'espérance* (Ümitname) adlarını taşıyan siyasi eserlerinin başlıca amacı, birçok felâketler yüzünden kırılan cesaretleri takviye etmek ve iyi vatandaşları meşru kıralın etrafında toplamak olmuştur. Hitabet alanında Cicero ve Seneca'dan ilham almış olan Ch., Fransa'nın ilk klâsik nesircisi ve Fransız hitabet sanatının kurucusu sayılır. Manzum eserlerinin en önemlisi *La Belle Dame sans merci* (Merhametsiz güzel) dir. Sir Richard Ros tarafından İngilizceye çevrilen, fakat uzun zaman Chaucer'a ait zannedilen bu eserin temasını XIX. yüzyılda İngiliz şairi John Keats de aynı adla ve ballad şeklinde işlemiştir.

A. CHARTIER

CHARTISM [*çạrtızm*]. İngilterede ilk sosyalist işçi hareketi. Ancak orta sınıfı memnun eden 1832 ıslahat kanununun sebebolduğu hayal kırıklığından doğmuş ve ismini Lovett'ın 1838 de yazdığı ve «People's Charter» (Halk anayasası) başlığını taşıyan yazıdan almıştır. Altı kısma ayrılan bu yazıda şu istekler ileriye sürülmekte idi: umumi gizli oy hakkı, parlamentonun ıslahı ve yıllık parlamento seçimleri. «The London Working Men's Organisation» (Londra işçi erkekler teşkilâtı) ve «National Charter Association» (Millî Anayasa Birliği) da teşkilâtlandırılan Ch. hareketi, işçilerin siyasi hak eşitliğini ve içtimaî himayesini temin etmek gayesiyle bütün memlekette işe girişmiştir. Avam kamarası ise Chartistlerin isteklerini reddetmiştir. 1839 da baş gösteren bir ayaklanma teşebbüsü bastırılmıştır. 1842 de çıkardıkları istekler layihasına 3,3 milyon imza toplanmış ise de, hareket yavaş yavaş hızını kaybetmiştir. Bu gerilemenin başlıca sebebi, «Trade Unions» (Sendikalar) hareketinin gelişmesi olmuştur. İkinci bir sebebi de 1846 da buğday gümrüklerinin kaldırılmasından sonra işçilerin durumunun iyileşmesidir. Buna rağmen Ch. hareketi, toplulukların uyanması bakımından devamlı bir etki yaratarak ilk bağımsız işçi basınının doğmasına sebep olmuştur. Marx ve Engels'ın fikirlerine de tesir etmiştir. Şimdi Ch. istekler lâyihasının altı noktasından 5 i gerçekleşmiştir. Ancak yıllık parlamento seçimlerine ait olan noktası yerine getirilmemiştir.

CHARTRAIN [*şartrę̄*], eskiden Kuzey Fransada bir bölgeye verilen ad. Carolıng'ler devrinde *Pagus Carnotinus* adiyle anılan bu bölgenin merkezi Chartres (b. bk.) idi.

CHARTRES [*şartr*], Kuzey Fransada bir şehir. Parisin 85 km güneybatısında, Eure ırmağının sol kıyısındadır. Bugün Eure-et-Loire departmanını teşkil eden Beauce eyaletinin eski başkenti idi. Sekiz bölüme ayrılmış olan şehir, son derece ileri bir madencilik, türbin, demir şapka ve çikolata fabrikaları merkezidir. Ch. bir ziraat bölgesinin ortasında bulunduğundan, gıda maddeleri (bilhassa hububat işliyen ve konserve yapan) fabrikaları da vardır. Birçok tabakhaneler de bulunmakta olduğundan şehir, önemli bir deri ticaretine sahiptir.

Gallo-Romalılar devrinde şehrin ismi Autricum veya Carnotum olup, Gallia'da druidler dininin en önemli merkezi ve Carnut'ların başkenti idi. 858 de ve 911 de Normanlar tarafından tahrip edilmiştir. Ch., Blois Kont-

CHARTRES: Şehrin eski kısmından bir görünüş

luğunun başkenti olmuş ve 1287 de Fransa kıralı Güzel Philippe'e satılmıştır. XIV. Louis (1638-1715) şehri bir dukalık olarak Orléans hanedanına hediye etmiştir. Ahlâkiyatçı Pierre Nicole (takr. 1625-1695), Roma, Gotik ve Rönesans devirlerine ait birçok âbidelerin bulunduğu eski şehirde, dar sokaklar ve eski köprüler görülür. Eski Ch büyük kilisesi başlıca tarihî abidelerinden biridir; bu yapı Ortaçağa aittir. Çan kuleleri ve bunların sivri uçlariyle bu kilise, şehrin ortasında, bir tepenin üzerinde ve eski bir druid mâbedinin yerinde bulunmaktadır. IV. Henri bu büyük Kilisede 1594 te Fransa kıralı ilân edilmiştir. İkinci Dünya Harbinde Ch. pek az hasara uğramıştır. Fakat tarihî değeri haiz olan Porte Guillaume hemen hemen yok olmuştur; XIV. yüzyıl askerî mimarlığının zarif bir nümunesi olan kapı, eskiden şehri çeviren surlarda açılan yedi kapının sonuncusu idi. Nüfusu 28 750 (1954) dir.

Ch. katedrali: Ch. şehrinde eski bir Kelt tapınağının bulunduğu yere inşa edilmiş bir kilise. XI. yüzyılda Piskopos Fulbert'in başlattığı ve o devir için dikkate değer olan ilk yapı, 1194 te kısmen yanmış, fakat hemen yeniden inşa edilmiştir. Gotik üslûbundaki bu yeni kilisenin

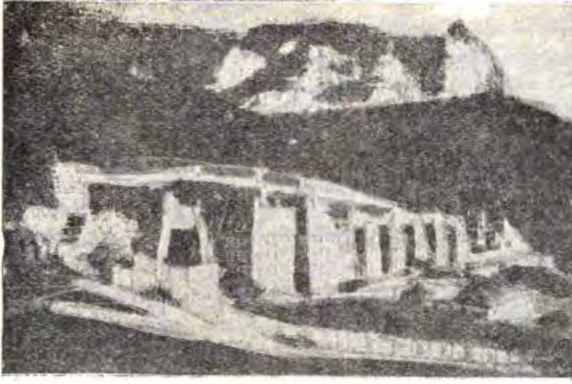
CHARTRES KATEDRALİ

yapılması için saray ve asılzadeler geniş ölçüde para yardımı yaptıkları gibi, Ch. lılar da arabaları kendileri çekmek suretiyle taş taşımışlar. 1260 da yapılması sona eren bu bina, bütün kiliselerin en güzellerinden ve kutsal sayılanlarından biridir. Plânındaki sekiz kule yerine, yalnız iki kulesi tamamlanabilmiş olan katedralin, çok ahenkli bir görünüşü vardır.

CHARTRES [*şartr*], **Duc de,** 1661 yılından başlıyarak Orléans ailesi üyelerinin taşıdıkları unvan. **Orléans Dukası Robert Philippe Louis Eugène Ferdinand** (1840-1910), 1842 de ölen Orléans Dukasının ikinci oğlu. 1848 ihtilâlinde Fransadan sürülerek Almanya ve İngilterede yaşamış (1848-1858), sonra Amerikada General McClellan'ın maiyetinde bulunmuş (1861-1862), 1870-1871 harbinde takma bir adla Fransız ordusunda hizmet etmiş, sonra 1883 yılına kadar aynı orduda muvazzaf subay olarak bulunmuş, bu tarihte eski hükümdar ailesine mensup prensler hakkındaki kanun gereğince ordudan çıkarılmıştır.

CHARTREUSE [*şartröz*], Fransız Alplerinde, Grenoble şehrinin kuzeyinde dağlık bir yöre. Pic de Chamechaude'da yüksekliği 2 087 m, Grand-Sam'da ise 2 000 m dir. Güzel manzaralı yüksek vâdilerinden birinde, denizden 977 m yüksekte, ünlü La Grande Chartreuse Manastırı vardır.

CHARTREUSE [*şart·röz*] **LA GRANDE,** Fransız Alplerindeki Chartreuse masifinde bir manastır. 1084 te Saint Bruno tarafından kurulan bu manastır, Chartreux'ler tarikatinin merkezidir ve birkaç defa tahribedilip yeniden

L A G R A N D E C H A R T R E U S E

yaptırılmıştır. Bugünkü bina 1676 dan kalmadır. 1903 te buradan kovulan keşişler 1941 de yeniden manastırlarına dönmüşlerdir.

CHARTULARIA [*kartulāria*] veya **DIPLOMATARIA** [*diplomatāria*] (Ortaçağ Lat.), vakıflara veya manastırlara ait vesikaların kopyalarının muhafazası için, bunların ciltlenmesinden meydana gelen kitaplara verilen ad. Almanyada en eski Ch., IX. yüzyıla ait olan Freising Ch. sıdır. Vesikaların saklandığı yere, yani arşive *Chartularium*, arşivciye ise *Chartularius* denirdi.

CHARUD'LAR: bk. HARUD'LAR.

CHASE [*çeys*], **Salmon Portland** (1808 - 1873), Amerikan hukukçusu ve devlet adamı. Cornish (New Hampshire) te doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Dartmouth'da 1826 da tahsilini bitirmiştir. Efendilerinden kaçan esirlerin müdafaasiyla şöhret kazanmıştır. Serbest arazi (free soil) hareketinde önemli rol oynamıştır (1848). 1849 - 1855 te ve tekrar 1860 ta Birleşik Devletler senatosunda bulunmuş, 1855 - 1859 da Ohio valisi olmuş, 1861 - 1864 te Birleşik Devletler hazine kâtipliği yapmıştır. 1863 te millî bankacılık sistemini yaratmıştır. Harbin devamı için çalışmıştır; bir siyasi grup tarafından Lincoln'ın yerine Cumhurbaşkanı namzedi olarak seçilmiştir. 1864 te Cumhurbaşkanı ile iyi geçinmediği için istifa etmiştir. 1864 - 1873 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri yüksek mahkemesinde başhâkim idi.

Chase National Bank of the City of New York: Birleşik Devletlerin en büyük bankacılık kurumu. 1877 de kurulmuş olan Chase National Bank, 1930 dan beri başka bazı bankalarla birleşip şimdiki adını almıştır (birleşen bankalar: Equitable Trust Company of New York ve Interstate Trust Company). Bankanın New Yorkta 52, dış memleketlerde de 7 müessesesi vardır. Bundan başka birçok şubesi olduğu gibi, bilhassa Kanada, Avrupa ve Orta Amerikada ayrıca kurumlar kurmuştur. Esas sermayesi 111 milyon dolar, ihtiyatları 154 milyon dolar (1952) dır.

CHASE [*çeys*], **William Merret** (1849 - 1926), Amerikalı ressam. Franklin Township'te doğmuş, New York'ta ölmüştür. Münih'te Piloty'nin öğrencisi olmuş ve sanatını impresyonist olarak geliştirerek Amerikada bu sanat şeklini ilk defa yaymıştır. Önce romantik - tarihî örf ve âdet resimleri, sonra da peyzaj ve portreler yapmıştır. Başlıca eserleri New Yorktaki Metropolitan Müzesindedir: «Kara elbiseli kadın», «XVII. yüzyıldan bir kadın», «Natürmort». Öteki önemli eserleri şunlardır: «Holândada bir yetimhane avlusu» (Saint - Louis müzesinde), «Beyaz şallı kadın» (Washingtondaki National Gallery ve Philadelphia Akademisi).

CHASE İŞARETİ, regio caecalis (körbağırsak bölgesi) te bir ağrı. Bu ağrı, denemeyi yapan, bir eli ile kolonun aşağı doğru inen kısmını kuvvetle bastırarak kapattıktan sonra, öbür elini kolonun ufki (transversus) kısmı boyunca süratle ve derinden soldan sağa doğru geçirdiği zaman duyulur. Bu işaret Amerikalı hekim Ira C. Chase (1868 - 1933) in adiyle anılır.

CHASLES [*şāl*], **Michel** (1793 - 1880), Fransız geometri bilgini. Épernon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. École Polytechnique'i, istihkâm subayı olarak bitirmiş, fakat hemen ordudan çekilmiştir. 1828 ve 1829 yıllarında *Sections coniques confocales* (Ortak odaklı konik kesitler) ve *Perspectives ou projections stéréographiques* (Perspektifler veya cisimlerin izdüşümleri) hakkında incelemeler yayımlamış, sonra Bruxelles'de çıkan bir fen dergisinde *La transformation parabolique des relations métriques des figures* (Şekiller arasındaki metrik bağıntılarda parabolik değişme) konusunda bir incelemesi yayımlanmıştır. 1837 de *Aperçu sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie* (Geometride metotların menşeine ve gelişmesine bir bakış) adlı eseri çıkmış, sonra birbiri ardından *L'Attraction exercée sur un point extérieur par un ellipsoide homogène* (Homogen bir elipsoidin bir dış noktaya yaptığı çekim etkisi) [1840]; *Sur les courbes et les surfaces du second degré* (İkinci dereceden denklemle gösterilen eğrilere ve yüzeylere dair); *Sur les contacts des courbes et des surfaces* (Eğrilerin ve yüzeylerin temaslarına dair), *Sur les lignes géodésiques et les lignes de courbure des surfaces du second ordre* (İkinci dereceden denklemlerle gösterilen jeodezi çizgilerine ve eğrilik çizgilerine dair) adlı incelemeleri yayımlanan Ch. daha sonra şu incelemeleri de vermiştir: *Sur la construction d'une courbe du troisieme degré déterminée par neuf points* (Dokuz noktayla belirtilen üçüncü dereceden bir eğrinin çizilmesine dair) [1854]; *Sur les courbes à double courbure du quatrième ordre, intersections de deux surfaces du second degré* (Dördüncü dereceden çift eğrilikli eğrilere ve ikinci dereceden iki yüzeyin ara kesitlerine dair) [1862]; *Sur la déterminotion des courbes gauche du troisième ordre* (Üçüncü dereceden sapık eğrilerin belirtilmesine dair) [1857]; *Trois livres de porismes d'Euclide* (Eukleides'in porismalar hakkındaki üç kitabı; Ch. bunları eski durumlarına sokmuştur) [1863], *Traité des sections coniques* (Konik kesitler anakitabı) in ilk cildi ve *Méthode pour obtenir le nombre des coniques qui satisfont à cinq conditions données* (Verilmiş beş şartı sağlıyan konilerin sayısını bulma usulü) [1865]. Ch. 1871 de *Raport sur les progrès de la géométrie* (Geometrinin ilerlemeleri hakkında rapor) sini yayımlamış, 1841 de École polytechnique'in jeodezi ve tatbikî mekanik kürsüsüne getirilmiş 1846 da Paris Fen Fakültesine kendisi tarafından kurulan yüksek geometri kürsüsünde görevlendirilmiş, 1851 de Fen Akademisine üye seçilmiştir.

M. C H A S L E S

CHASLES [*şâl*], **Victor - Emphémon - Philarète** (1798 1873), Fransız bilgini, tenkidcisi ve edebiyat tarihçisi Convention üyesi C. ın oğludur. Chartres civarında, Manivilliers'de doğmuş, Venedikte ölmüştür 1841 de Collège de France'ta profesör, sonradan Bibliothèque Mazarine (Pariste bir kütüphane) memuru olmuştur. Yayımladığı eserlerin başlıcaları şunlardır: *Tableau de la marche et des progrès de la langue et de la littérature française depuis le commencement du XVIe siècle jusque'en 1610* (Fransızcanın ve Fransız edebiyatının XVI. yüzyılın başından 1610 a kadar olan gelişmesi ve ilerlemeleri) [1828]; *Histoire humoristique des humoristes* (Alaycıların alaylı tarihçesi) [1846]; *Olivier Cromwell* (ad) [1847]; *Études sur le XVIe siècle en France* (Fransada XVI. yüzyıl hakkında araştırmalar) [1848]; *Études sur l'Allemagne ancienne et moderne* (Eski ve cağdaş Almanya hakkında araştırmalar) [1854]; *Galileo Galilei. sa vie, son procès et ses contemporains* (G. G., hayatı, muhakemesî ve çağdaşları) [1862]; *Voyages d'un critique à travers la vie et les livres* (Bir tenkidcinin hayat ve kitaplarda seyahatleri) [1866 - 1868]; *L'Arétin, sa vie et ses écrits* (Aretino, hayatı ve yazıları) [1873]; *Esquisse* (Taslaklar - bu başlık altında birçok kısa yazıları toplanmıştır) [1846 1864]; *Mémoires* (Hâtıralar) [1877], bu eseri çok canlı yazılmış, fakat itimada pek şayan değildir. *Études de littérature comparée* (Mukayeseli edebiyat araştırmaları) başlıklı 11 ciltlik bir eserinde en çok sevilen denemeleri toplanmıştır.

CHASPA [*çaspa*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Pano ailesinin güney grupundan bir dil. Atzahuaca da denilen bu dil, Kuzeydoğu Peru'nun Cuzco ve Puno vilâyetlerinde, Tambopata'nın kollarından Carama nehri ile Inambarı'nin kollarından Chaspa nehrinin kıyılarında konuşulur. Ch., aynı grupa giren Arasaire ve Yamiaca dilleriyle birlikte, Peru'da Aravak ve Quichua dilleri ile çevrili bir adacık teşkil eder; Madre de Dios vilâyetinde yine adacık halinde bulunan Araua dili de bu grupa dahildir. Şimdi Ch. ve Arasaire dillerini konuşan oymaklar eskiden, Aravak ailesine mensup Tacana dilini konuşurlardı. Bk. PANO, TACANA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHASSAIGNAC [*şasenyak*], **Pierre Marie Edouard** (1805 - 1879), Fransı cerrahı. Nantes'ta doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Paris Tıp Fakültesi prosecteur'ü ve professeur agrégé'si, Paris hastahaneleri merkezî bürosu cerrahı olmuştur. «Ecrasement linéaire» adı verilen ve bilhassa saplı urlarda kullanılan, kan dökmeden doku ezme metodunun mucididir. Drainage usulünü umumi olarak cerrahiye sokmuş ve hava borusu kesimi metodunun kurulmasında yardımları olmuştur.

C. **tüberkülü** (tubercle): Karotid tüberkülü (boyun omurlarından 6. sında peyda olan irice bir yumru) nün başka bir adı. P. M. E. Chassaignac'ın adiyle de anılır.

CHASSÉ [*şasē*], **David Henri, Baron** (**1811**) (1765 - 1849), Holândalı general. Tiel (Geldern) de doğmuş, Breda'da ölmüştür. Yurtseverler Parti'sini tutarak 1787 de Fransaya gitmiş, 1795 te Pichegru ile birlikte Holândaya dönmüş ve 1796 dan itibaren Batavia Cumhuriyeti ordusu ile, Fransa ihtilâli harblerine, sonradan da 1808 - 1813 yıllarında İspanyada I. Napoléon'un seferlerine katılmıştır. Fransız tümgenerali olarak 1814 te Barsur - Aube'da Müttefiklere karşı çarpışmış, 1815 te Holânda ordusunda Waterloo muharebesinde Napoléon'a karşı harbetmiştir. 1830 da çıkan Belçika ihtilâlinde Anvers (Flam. Antwerpen) kalesine çekilmiş ve oradan şehri topa tutmuştur. 1832 de kaleyi, çetin bir müdafaadan sonra Fransız mareşali Gérard'a teslim etmek zorunda kalmıştır.

CHASSELOUP - LAUBAT [*şaslu - loba*], **François de** (1754 - 1833), Fransız generali ve yüksek mühendisi. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Cumhuriyet ordularında ve 1812 ye kadar Napoléon ordularında hizmet etmiş, 1807 de Danzig kuşatmasını idare etmiş, XVIII. Louis zamanında kendisine asalet pâyesi verilmiştir. Oğlu **Justin Prosper Ch. - L.**, III Napoléon devrinde (1851 ve 1859 - 1867 de) bahriye nazırlığında bulunmuş, 1869 da Devlet Şûrası reisi, 1869 da Millî Meclis üyesi olmuş Fransada cumhuriyet idaresinin kurulmasına muhalefet etmiştir.

CHASSEPOT [*şaspo*], **Antoine Alphonse** (1833 - 1905), Fransız mucidi. Mutzig (Bas - Rhin departmanında) de doğmuş, Gagny (Seine - et - Oise departmanında) de ölmüştür. Fişeği iğne ile ateşlenen ve 1866 dan itibaren Fransız ordusunda kullanılan Ch. tüfeğini icadetmiştir.

CHASSERAL [*şasral*] **veya GESTLER**, İsviçrede bir dağ. İsviçre Jura'sının, Bern ve Neuchâtel kantonları sınırı boyunca uzanan bir kısmı. Bienne (Biel) gölünün batısında ve 1609 m yüksekliğindedir. Mont Blanc'dan Santis'e kadar Alpler'ın görülebildiği Ch. dağından Jura ve Kara orman dağları da görülebilir.

CHASSÉRIAU [*şaseriö*], **Théodore** (1819 - 1856), Fransız ressamı. Samana (Haiti) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Ünlü Fransız ressamı Ingres (1780 - 1867) in talebesidir. Küçük yaşta babası ölen Ch. iki yaşında iken annesi tarafından Parise getirilmiştir. On üç yaşında, büyük kardeşinin nezaretinde Ingres'in atelyesine verilmiştir. Kısa zamanda bu atelyede en seçkin bir öğrenci olarak kendini göstermiştir. İlk defa 1836 da, daha on altı yaşında iken teşhir ettiği «Müsrif çocuğun dönüşü» (La Rochelle Müzesi) ile «Lânetlik Kabil» adlı eserlerinde hocasının tesiri açık olarak görülür.

Th. CHASSÉRIAU

Ch. nun Belçika ve Holândaya yaptığı seyahat. yetişmesi hususunda büyük faydalar sağlamıştır. On dokuz yaşında teşhir ettiği «Vénus Anadyomène» ve «Banyo yapan Suzanne» (1838, Louvre Müzesi) eserleriyle şahsiyetini gösteren Ch., zamanın tenkidcileri tarafından Fransız resim mektebinin genç üstatlarından biri olarak tanınmıştır. «Kıral Assuerus'a takdim edilmeden önce Esther'in süslenmesi» de sanatkârın ilk yıllarına aittir. Ch. İtalya (1840) ve Cezayir (1846) e seyahatler yapmış, bilhassa bu son seyahatinden büyük intibalarla dönmüştür. Delacroix'nın eserlerine hayranlık derecesine varan bir ilgi gösteren Ch. bu ressamın renk anlayışını hocasının çizgi anlayışı ile birleştirmeye teşebbüs etmiş, bu suretle hem renklerini zenginleştirmek ve hem de hocasının çizgi sağlamlığına hürmet etmek istemiştir. Birçoklarına göre Ch nun eklektik bir ressam olarak telâkki edilişi, bundan ileri gelmektedir. Bu tesirlere rağmen şahsiyeti, eserlerinde kuvvetle belirir. İşle-

Th. CHASSÉRIAU: «Banyodan sonra bir memba yakınında uyuyan kadın»

diği figürlerin biçimlerinde, antik bir atmosfer içinde modern bir muhayyile vardır; şark karakterini taşıyan bir güzellik ve çekicilikle ifade edilmiş orijinal bir kadın tipi yaratmıştır.

Ch. Roma dönüşünde «Nereis'ler tarafından kayaya bağlanmış Andromeda» ile «Deniz kenarında ağlıyan Troias'lı kadın» (1842) isimli eserlerini yapmıştır. Bunlarda Pompei resimlerinin tesiri görülmekle beraber, romantik bir renk cümbüşü, form ve çizgiyi geri bırakmamıştır. Ch. nun en orijinal ve mühim eserleri bu devre raslar, aynı yıl «İki hemşire» portresini teşhir etmiş (1843, Louvre Müzesi) ve Saint - Marie l'Egyptienne şapeline duvar resimleri yapmıştır. Ch. Cezayir dönüşünde (1846) birçok etütler ve üç büyük kompozisyon yapmıştır: «Yahudilerin Kostantin'de istirahat ve ibadet günü», «Savaştan önce birbirleriyle dalaşan Arap suvarileri», «Ölülerini kaldıran Arap suvarileri». Ch. kudretli bir portre ressamı olarak da tanınmıştır. Bunlardan «Contes de la Tour - Maubourg»; bilhassa «P. Lacordaire» ve «İki hemşire» (Louvre Müzesi) en önemlilerdendir. Ch nun en güzel duvar resimlerinden birisi de La Cour des Comptes'un şeref merdiveni için yaptığı duvar resimleridir: «Harb ve sanatların koruyucusu olan Sulh» (1846). Bu eser, bir yangın neticesi harap olmuş (1871), parçaları bez üzerine nakledilmiştir (Louvre Müzesi). Ch. nın son devrine raslıyan eserleri arasında «Banyodan sonra bir memba yakınında uyuyan kadın» (1850, Avignon müzesi); Saint - Roch, Saint - Philippe du Roule kiliselerinin kubbe resimleri (Clermont Müzesi) ile Théophile Gautier, Lamartine, M. de Tocqueville, Mme de Girardin (kurşun kalem) nin portreleri vardır.

Th. CHASSÉRIAU: «Kıral Assuerus'a takdim edilmeden önce Esther'in süslenmesi».

CHASSERON [*şasrǫ̃*]. İsviçre Jura'sı üstünde, 1611 m yüksekliğinde bir sırt. Neuchâtel gölü ile Val de Travers (Tr. vâdisi) arasında, Neuchâtel ve Vaud kontonları sınırında bulunmaktadır.

CHASSEURS [*şasör*] (Fr. = avcılar), aslında, Fransız ordusunda bir taburun en çevik askerlerine verilen isim. Bunlar bir bölükte toplanırdı. Sonradan bu isim hafif piyade alaylarına verilmiştir. Fransız ordusunda, 1888 den beri mevcut olan bazı avcı taburlarına Ch. Alpins (Alp avcıları) ismi verilmektedir. Bunlar, İtalya Alpini'leri gibi, Alplerde hareket için yetiştirilmiş askerî birliklerdir.

CHASSINAT [*şasinạ*], **Émile Gaston** (doğ. 1868), Fransız arkeolog ve Egiptologu. Pariste doğmuştur. 1894 te Louvre müzesinin Mısır eserleri şubesine verilmiş, 1898-1912 yıllarında da Kahiredeki Fransız Arkeoloji Enstitüsü (Institut Français d'Archéologie Orientale au Caire; 1901 den evvelki adı: Mission Archéologique Française au Caire = Kahire Fransız arkeoloji heyeti) müdürlüğünde bulunmuştur. Kahirede G. Foucart ile birlikte 1901 de «Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale» dergisini, 1905 te «Bibliothèque des Arabisants Français» (Fransız Arabistlerinin dağınık olarak dergilerde çıkmış olan makalelerinin kitap haline getirilmesi) yi, 1908 de de «Bibliothèque d'Étude» (Egyptoloji etütleri serisi) ü kurmuş ve «Mémoires de la Mission Archéologique Française au Caire» başlıklı muhtıralar serisini Enstitü muhtıraları («Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie Orientale) olarak devam ettirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Textes provenant du Sérapeum de Memphis* (M deki Serapeion [= Serapis'e tahsis edilmiş bina] dan çıkan metinler) [1899-1903], «Bulletin» de *Une tombe inviolée de la XVIII*e *dynastie* (18. sülâleye ait açılmamış bir mezar) [1901], *Fragments de manuscrits Coptes en dialecte fayoumique* (Koptçanın Fayyum lehçesinde el yazması parçaları) [1902]. Diğer eserleri - hepsi de «Mémoires» da olmak üzere: *Le Temple d'Edfou* (Edfu tapınağı) [M. de Rochemonteix'nin aldığı estampajlara göre; I. cilt 1898, II. cilt 1920], *Fouilles de Qattah* (Katta kazıları) [1906; H. Gauthier ve H. Piéron ile birlikte], *Une campagne de fouilles dans la nécropole d'Assiout* (Asyut yeraltı mezarlığında bir kazı seferi) [1911; C. Palarque ile birlikte]. *Fouilles à Baouit, I* (Bauit Kazıları, I.) [1911], *Le quatrième livre des entretiens et d'épîtres de Shenouti* (V. yüzyıl Kopt edibi Şenuti'nin mubahase ve mektuplarının 4. kitabı) [1911], *Un papyrus médical Copte* (Tıbba ait Koptça bir papirus) [1921].

CHASTA - COSTA [*çą·ta kǫsta*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Na-Dene ailesinin Athapaska kolunun Pasifik grupundan bir

dil. Shastacosta [*şasta kosta*] da denilen bu dil, Amerika Birleşik Devletlerinin Oregon bölümünde, Rogue nehrinin yukarı kısımlarında konuşulur. Bk. NA-DENE, ATHABASKA ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHASTANET [*şatanę*], **Auguste** (1825 - 1902), Güneybatı Fransız lehçelerinden Périgord lehçesinde yazan Fransız şairi. Mussidan (Dordogne) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Félibrige (b. bk.) edebî okulu mensubu bulunan Ch. memleketi olan Périgord'dan hiç ayrılmamış ve orada *Lou bournat dou Périgord* (P. kovanı) adiyle ayrı bir edebî okul kurmuş, sade ve açık bir dille pastoral manzumeler yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Lous bouqueis de la Jano* (J. nın buketleri) [1875]; *Per tua lou tems* (Vakit geçirmek için) [1890].

CHASTELAIN [*şatlę*], **CHATELAIN** [*şatlę*], **Georges** (1405 1475), Fransız tarihçisi ve şairi. Aalst (Fr. Alost; bugün Belçikada) ta doğmuş. Valencienne'de ölmüştür. Bourgogne dukalarından İyi Philippe ile Deli Charles'ın hizmetinde bulunmuştur. Rhétoriqueurs (Belâgatçiler) adını taşıyan Fransız - Belçikalı şiir okulunun başı olarak tanınırdı. Başlıca eseri: *Chronique des ducs de Bourgogne* (B. dukaları tarihi) [1927 - 1928 de Buchon tarafından bas., 2 cilt olarak]. *Oeuvres* (eserleri) [Kervyn de Lettenhove tarafından, 8 cilt olarak bas., 1863 - 1866 yıllarında].

CHASTELARD [*şastilar*], **Pierre de Boscosel de** (1540 - 1564), Fransız şairi. Dauphinée eyaletinde doğmuş, İskoçyada ölmüştür. Şövalye Bayard (b. bk.) ın torunu olan Ch., II. François'nın saray hizmetine alınmış; Mary Stuart'a çılgınca âşık olmuş; bu kıraliçe dul kalıp da İskoçyaya dönünce (1561) onun peşinden gitmiştir. Bir gün Mary Stuart'ın karyolası altında yatar vaziyette bulunan Ch. ı, kıraliçe maiyetinden kovmuş, sonra gene böyle bir harekette bulununca onu tevkif ettirmiş ve hemen muhakeme edilen C., ertesi gün idam edilmiştir.

CHASTELET (Biog.): bk. CHÂTELET.

CHASTELLUX [*şatlüks*], **François Jean, Marquis de** (1734 - 1788), Fransız generali ve yazarı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1749 da Fransız ordusuna girmiş, Yedi Yıl Harbine albay, Amerika İstiklâl Harbine de tümgeneral olarak katılmış ve George Washington'ın teveccühünü kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *De la félicité publique* (Halkın saadeti hakkında) [2 cilt, 1772; Ch. e göre insanlık, örf ve âdetin değil, ancak kültürün ilerlemesiyle yükselir], *Prétentions* (İddialar) [1775, komedi], *Discours sur les avantages et les désavantages qui résultent pour l'Europe de la découverte de l'Amérique* (Amerikanın keşfedilmesinin Avrupa için iyi ve kötü tarafları hakkında nutuk) [1787], *Voyages dans l'Amérique septentrionale dans les années 1780 - 1781* (1780 - 1781 yıllarında Kuzey Amerikada seyahat) [2 cilt, 1788].

CHASUARI'LER, Germen ırkına mensup bir halk topluluğu. Evvelce Hase (Almanyada Ems ırmağının kollarından) ırmağının kenarlarında otururdu. M. S. 58 den sonra Sieg ırmağının yukarı kısmı ile Lahn ırmağı arasında yerleşmiştir. Frank'lar federasyonu'na katılmışlardır.

CHASUTINO [*çasutino*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden olan ve ayrı ayrı ailelere giren iki dilin müşterek adı.

1. Güney Amerikanın, Columbus'tan evvelki devirden beri büyük medeniyet dillerinden biri olmuş olan, Quichua veya Runa - Simi ailesine mensup Quichua dilinin bir lehçesi. Kuzey Peru'da Huallaga nehrinin aşağı kısımlarında konuşulur. Bk. QUICHUA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

2. Cahuapana ailesinden bir dil. Cascoasoa da denir. Eskiden, Kuzey Peru'de, Chasuta şehri dolaylarında konuşulurdu. Şimdi ölü dillerdendir. Bk. CAHUAPANA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHATEAUBRIAND [*şatobriã*], **François René, Vicomte de** (1768 - 1848), Fransız yazarı. Saint - Malo'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Combourg Kontu René Auguste Ch. ın oğlu olan Ch. Fransız ihtilâline hâkim olan düşüncelerin doğurduğu tepkilerin en parlak temsilcisi ve Napoléon devri Fransız edebiyatının en belirgin simasıdır. Neşesiz bir insan olan babasının esrarengiz sessizliği, annesinin koyu dindarlığı, ailesinin asırlık gelenekleri, o ücra Bretagne bölgesinin çok eski efsane ve âdetleri ve hepsinden de fazla olarka civardaki Okyanusun esrarlı ihtişamı gibi tesirler, onun yaradılıştan romantik olan mizacını, daha çocukluğundan itibaren besleyip geliştirmeye başlamıştı. Dinine olduğu kadar kardeşine de bağlı olan ateşli ruhlu kızkardeşi Lucille, onun en yakın dostu idi. Öğrenimine Dol ve Rennes şehirlerinde başladı; sonra, rahipliğe hazırlanmak üzere Dinan kollejine girdiyse de, Combourg'daki aile şatosunda geçirdiği (1786) bir yıllık tatil sonunda orduya asker olmak kararını verdi. 1788 de Malta Şövalyeleri topluluğuna girdi, 1791 de Kuzey Amerikada, kuzey - batı istikametinde keşfedilebileceği düşünülen geçidin bulunmasına katılmak maksadiyle ve romantik bir ruhla Amerikaya gitti. Her ne kadar bu geçidi bulamadı ve hattâ aramadıysa bile, Amerikada geçird ği yedi ay, ona yeni düşünceler ve yeni tasvir konuları kazandırdı. 1792 yılında, 17 yaşında bir kız olan Céleste Buisson de Lavigne ile evlendi. Bu evlenme, Ch. a küçük bir servet sağladı. Sonra, «Göçmenler Ordusu» na katılan Ch., Thionville kuşatmasında yaralanarak Bruxelles'e, oradan Jersey'ye ve daha sonra da Londraya sığındı ve bu şehirde yoksulluk içinde yaşamaya başladı; nihayet Bonaparte tarafından affedilerek Fransaya döndü ve Roma elçiliği kâtipliğine tâyin edildi. Daha sonra bu vazifeden ayrılarak başlıca hedefi Kudüs olan büyük bir Akdeniz gezisine çıktı. 1814 te Napoléon'un iktidardan düşmesi üzerine kendisine «Pair de France» pâyesi verilen Ch., 1820 de Berline, 1822 de ise Londraya elçi tâyin edildi; daha sonra da hariciye vekili oldu. 1828 de Roma elçiliğine getirilen Ch., 1930 da siyasi hayattan tamamen çekildi.

R. de CHATEAUBRIAND

Başlıca eserleri: *Atala* (b. bk.); *Le Génie du Christianisme* (Hıristiyanlığın ruhu) [1802]: Ch. ın bu eserde güttüğü maksat, Hıristiyan dininin doğruluğunu ispat etmek değil, XVIII. yüzyıl feylesoflarının ve bilhassa Voltaire'in, dini hedef tutan acı istihzalarına cevap vermektir. Ch. ın hedefi, dinin güzel olduğunu, medeniyete hizmet ettiğini, yeni zamanların büyük eserlerinin ilham kaynağı olduğunu, medeniyet Hıristiyanlığı inkâr etse de, gene Hıristiyan kaldığını ve nihayet Hıristiyanlığın günlük hayata yoldaşlık edip onu daha güzel bir hale getirdiğini göstermektir. Bu büyük eser şiir alanına felsefî ve dinî

murakabe unsurunu kattıktan başka, Ortaçağa dikkati çekmek suretiyle tarih alanına da tesir etmiş ve nihayet yeni bir din rönesansı hareketi yaratmış veya böyle bir hareketi desteklemiştir. *Les Martyrs* (Din uğrunda ölenler) [1809]: *G. du Ch.* in ikinci «kitap»ına ait bir safhadan ibarettir. Eserin, bir roman, bir edebî tez, bir de tasvir hüviyeti vardır. *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (Paris Kudüs yolculuğu) [1811, Türk. terc. 1946-1949]: yazar, bu eserini sözü geçen *Martyrs* adlı romanını canlı bir çerçeve içine almak maksadiyle ve seyahat intibalarını bir araya getirmek suretiyle yazmıştır. Bu eser Yunanistan ve umumi olarak Doğu hakkında ilgi uyandırmış ve Avrupa efkârının Yunan meselesiyle yakından ilgilenmesine yol açmıştır. *Les Natchez* (N. ler) [1826]: Ch. ın Londrada sürgünde iken yazdığı ve «iptidaî insanın destanı» dediği bu büyük romanın konusu Amerika yerlilerinin hayatıdır. *Atala* ve *René*, bu eserin safhalarından ibarettir. *Les Aventures du dernier Abencérage* (Son İbni Sirac'ın maceraları) [1826, Türk. terc. 1946]: *Les Natchez* gibi ayrı yayımlanmış olan ve olayı İspanyada bir Arap beyi ile bir İspanyol kızı arasında geçen bu roman, şövalyelik ruhunun ve vazife duygusunun hâkim olduğu bir eserdir. *Les Mémoires d'outre tombe* (Mezar ötesinden hâtıralar, Türk. terc. 1946): 1811 ve 1846 yılları arasında yazılıp 1848 de yayımlanan bu eser, bir çeşit otobiyografidir ve yalnız başına Ch. ı tanıtmaya kâfi değildir. Öteki bütün eserleri, birtakım intibalardan ve müşahedelerden doğmuş olan Ch., bu eserinde çocukluğunu, seyahatlerini, siyasi hayatını anlatmak suretiyle o intiba ve müşahedelerin kaynaklarını açıklar, birçok tabiat tasvirleri yapar, insan portreleri çizer. Bugünün en yetkili tenkidcileri, bu esere, Ch. ın eserlerinin başında yer vermektedirler.

Ch. Fransız edebiyatına, din duygusunu canlandırmak, edebiyata kapanmış olan büyük tabiatı yeniden açmak, modern melânkoliyi icadetmek, tenkid sanatını yenilemek, Ortaçağa rağbet sağlamak suretiyle ve hem klâsikler ölçüsünde kuvvetli, hem de romantizm öncüleri ayarında zengin hayalli üslûbu ile tesir etmiş, bu tesir 1830 yılına kadar bütün Fransız edebiyatına hâkim olmuştur.

CHÂTEAUBRIANT [*şatobriã*], Fransada, Loire-Inférieure (aşağı L.) departmanında bir distrikt şehri. Chère ırmağının sağındadır. Bir eski (XI-XIII. yüzyıl) ve bir yeni şato (XVI. yüzyıl) harabesi bulunmaktadır. Nüfusu: 9 284 (1954) tür.

Châteaubriant Antlaşması: 4 Nisan 1487 de Fransa kıralı VIII. Charles ile Bretagne derebeyleri arasında Bretagne dukası II. François'ya karşı imzalanan bir antlaşma. Sebebi, Orléans dukasının, kırala karşı tertibettiği suikastten sonra Bretagne'a kaçınca, François'nın onu mülteci olarak kabul etmesidir.

Châteaubriant Emirnamesi: Fransa kıralı II. Henri'nin 27 Haziran 1551 de çıkardığı emirname. Maksadı, Katolikliğin Protestanlığa karşı müdafaası için alınan bütün tedbirlerin birleştirilmesi idi. Bu emirnameye göre, «présidial» hâkimlere sapıklık cürmüne dair en son merci olarak hüküm verme hakkı tanınıyordu. Keza emirnamede, evvelce Protestanlara, kitap veya estamp basıcısı ve satıcılarına dair olan hükümler yenileniyor ve kuvvetlendiriliyordu.

CHÂTEAUBRIANT [*şatobriã*], umumiyetle ızgarada kızartılmış ve soufflé patatesle birlikte yenen sığır filetosu (biftek). Biftek veya fileto'nun orta bölgesinden iki misli kalınlıkta kesilir. Bazı yazarlara göre bu kelimenin *châteaubriand* yazılması lâzımdır; çünkü François René de Chateaubriand Londrada Fransa büyük elçisi iken, aşçısı Montmireil bu yemeği icadederek ona efendisinin ismini vermiştir.

CHATEAUBRIANT [*şatobriã*], **Alphonse de** (1877-1951), Fransız romancısı. Rennes'de doğmuş, Kitzbühel(Avusturya) de ölmüştür. Romanları edebî mükâfatlar kazanan Ch. ın başlıca eserleri şunlardır: taşra ilerigelenlerinden birinin hayatını canlandıran *Monsieur de Lourdines* (Bay L.; 1911 Goncourt mükâfatını kazanmıştır.); Nantes bataklıklarında yaşıyan köylülerin hayatını hikâye eden *La Brière* (Fransada bataklık bir ova) [1923; Fransız Akademisinin büyük roman mükâfatını kazanmıştır]; *La Meute* (Köpek sürüsü) [1927]; *La Réponse du Seigneur* (Tanrının cevabı) [1933]; *La Gerbe des forces* (Kuvvet demeti) [1937]; *Écrits de l'autre rive* (Öte kıyıdan yazılar) [1950]; *Lettre à la chrétienté mourante* (Can çekişen Hıristiyanlık dünyasına mektup) [1951]. Ch. Alman işgali sırasında Alman taraftarı haftalık «La Gerbe» (Demet) dergisini yayımlamış, Fransanın kurtuluşundan sonra gıyaben ölüme mahkûm edilmiştir.

CHÂTEAU - D'OEX [*şatodẹ*] (Fr.; Alm. Ösch), İsviçrenin Vaud (Alm. Waadt) kantonunda, Saane vâdisinde, Pays d'Enhaut'nun merkezi. Nüfusu 3 400 (1954) dür. Montreux-Oberland demiryolu boyunda çok uğranılan turistik bir yerdir. Çevresinde hayvan beslenir. Denizden yüksekliği 994 m dir.

CHÂTEAUDUN [*şatodö̃*], Fransada, Eure-et-Loir departmanında bir kaza merkezi. Şehir Loire ırmağının solunda uzanan bir plâtonun üzerinde yükselir. Burada Gotik devrenin sonundan kalma, Kont Dunois tarafından yaptırılmış bir şato vardır (XII. yüzyıl ve Rönesans). Nüfusu 9 687 (1954) dir.

CHÂTEAU - GAILLARD [*şatọ gạyạr*], Kuzey Fransada, Eure departmanının Andelys nahiyesinde, harap kale. İngiltere kıralı Aslan Yürekli Richard tarafından Normandiyayı Fransızlara karşı korumak maksadiyle bir yıl içinde (1197) yaptırılan bu kaleyi, Fransa kıralı Philippe Auguste sekiz aylık bir muhasara neticesinde zaptetmiştir (1204). Bourgogne'lu Marguerite 1315 te burada boğularak öldürülmüştür. Kalenin istihkâmları Kıral IV. Henri tarafından yaptırılmıştır. C-G. ın harabeleri, Seine vâdisine hâkim

CHÂTEAU GAILLARD KALESİ VE KÜÇÜK ANDELY

kayalık bir tepe üzerindedir. Kale, XII. ve XIII. yüzyıllar arası askerî mimarlığın bir dönüm noktasını teşkil ettiği için arkeolojik bakımdan çok mühimdir.

CHÂTEAULIN [*şatolẽ*], Fransada, Bretagne'de, Finistère departmanında bir kaza merkezi. Gemilere açık olan Aune ırmağının vâdisinde pitoresk bir noktada yükselen şehrin tanınmış ürünleri som balığı ile arduaz kerestesidir. Nüfusu 3 958 (1954) dir.

CHÂTEAURENAULT [*şatorĩnọ*] veya **CHATEAU-RENAULT** veya **CHATEAUREGNAUD** [*şatorĩnyọ*], **François Louis Rousselet, Marquis de** (1637 - 1716), Fransız amirali ve mareşali. 1658 de orduya girmiş, fakat 1661 de bahriyeye geçmiştir. 1689 da İrlanda'ya geçen II. James'a ve ordusuna, donanması ile refakat etmiş, 1690 da Beachy Head'de Ingilizlerle Felemenklileri yenilgiye uğratan Fransız donanmasının başında bulunmuş, fakat 1702 de İspanya'nın Vigo kıyıları açığında İngiliz - Felemenk birleşik donanmasına yenilmiştir. C., bu yenilgide suçlu görülmemiş, 1703 te XIV. Louis kendisine Fransa mareşalliği ve Bretagne eyaleti «lieutenant général» (b. bk.) liği pâyelerini vermiştir.

CHÂTEAUROUX [*şatorų*], Fransanın Indre departmanının merkezi. Nüfusu 36 420 (1954) dir. Güney ve Batı Fransayı Parise bağlıyan ana demiryolu boyunda ve Indre ırmağı üzerindedir. İşlek bir tahıl pazarı ve yün endüstrisi merkezidir. X. yüzyılda kurulan şehir bir derebeylik merkezi idi. Burasını XIII. Louis 1623 te dukalığa yükseltmiştir.

Ch. düşesi (1717 - 1744), Fransa kıralı XV. Louis'nin sevgilisi (Marie - Anne de Mailly - Nesle, La Tournelle markisi). Pariste doğmuş ve yine orada ölmüştür. Nesle markisinin dördüncü kızı olan Ch. büyük kız kardeşlerinden sonra XV. Louis'nin metresi olmuştur. 25 yaşında iken La Tournelle markisinden dul kalan bu kadın, güzelliği, hafif meşrepliği ve kurnazlığı ile çok geçmeden kıralın dikkatini çekmiştir. Kırala ram olmak için, Richelieu dukasının yardımı ile utanmadan ve büyük bir soğukkanlılıkla kıral ile münakaşaya girişmiş ve her istediğini elde etmiştir (1742). Kabul ettirdiği şartlar şunlardır: kız kardeşi Madame de Mailly'nin saraydan sürülmesi; kendisi için «kıralın sevgilisi» resmî unvanı; Ch düşesi unvanı; 80 000 livre yıllık maaş ve bir prense lâyık ev masrafı. Zekâsı ve siyasi rolü çok mübalâğa edilmiştir. Maurepas'dan nefreti ve Richelieu ile Madame du Tencin'in sözlerine itaati sayesinde Vekilleri düşürmek için çevirdiği entrikalarda muvaffak olmuştur. Onların tesiriyle, kıralın orduya katılması için büyük gayretler sarfetmiştir. 1744 te kıral Metz'te ağır bir şekilde hastalanınca, kendisini takibetmekte olan düşes yanından uzaklaştırılmıştır. Kıral iyi olunca, kıraliçeyi sevgi ile kabul etmiştir; fakat çok geçmeden düşes bütün nüfuzunu tekrar kazanarak düşmanlarını sürdürmüştür. Tam o esnada kısa bir hastalıktan sonra 27 yaşında iken ölmüştür.

CHÂTEAU - THIERRY [*şatọ tyerį*], Parisin 60 km kadar kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 8 841 (1954) dir. Burada müzik aletleri, keten bezi ve deri endüstrisi kurulmuştur. Tanınmış Fransız fabl yazarı La Fontaine burada doğmuştur. Eski şato, geleneğe göre, 730 da Çekiç Karl (Fr. Charles Martel) tarafından yapılmıştır. 12 Şubat 1814 te Napoléon burada Rus ve Prusyalıları yenmiştir. Birinci Dünya Harbi (1914) nde şehir Almanların eline düşmüş ve 3 - 9 Eylül günleri yağma edilmiştir. Tekrar 1918 de, burası için hararetli çarpışmalar olmuştur. Savaş Almanların 1918 ilkbahar taarruzlariyle başlamış ve şehre çok zarar vermiştir. Ch. - T. İkinci Dünya Harbinde de hasar görmüştür.

Büyük İhtilâlde Ch ye Egalité - sur - Marne adı verilmiştir.

CHÂTEL [*şatẹl*], **Jean** (1575? - 1594), Fransa kıralı IV. Henri'yi öldürmeye teşebbüs etmiş olan Fransız öğrencisi. Clermont Jesuit kolejinde okumakta iken 27 Aralık 1547 de bu işe girişen Ch., kıralı yalnız dudağından bıçakla yaralıyabilmiş, iki gün sonra atlara bağlanarak kolları ve bacakları koparılmak suretiyle idam edilmiştir. Ch. ı kışkırtmakla suçlandırılan Jesuitler da Fransadan kovulmuşlardır.

CHATELAIN [*şatlẽ*], **Émile** (1851 - 1933), Fransız dilcisi ve Latinisti. Paris yakınında Montrouge'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Romadaki Fransız okulu (École Française de Rome) nda profesörlük, Sorbonne'da kütüphane müdürlüğü yapmıştır. École des Hautes Études'de de ders nazırı olduktan sonra 1903 te Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiştir. *Paléographie des classiques latins* (Latin klâsikleri paleografisi) [1. kısım 1884 - 1892, 2. kısım 1894 - 1900] ve *Uncialis scriptura codicum latinorum, novis exemplis illustrata* (Latince el yazmalarında kullanılan uncial yazının yeni örnekleri) [2 cilt metin, 2 cilt atlas, 1901] adlı muazzam eserleri çıkarmış, Quintilianus'un bir el yazmasını notlarla yayımlamış (1875), Latin paleografisi ve bibliyografyası hakkında türlü muhtıralar yazmıştır. Avrıca, 1884 te ölen büyük dayısı Louis Quicherat'nın meşhur *Dictionnaire latin - français* (Latince - Fransızca sözlük) [1844; A. Daveluy ile birlikte] ve *Dictionnaire français - latin* (Fransızca - Latince sözlük) [1858] adlı eserlerini gözden geçirerek genişletmiş ve yeni basılarını çıkarmıştır. (basıları şimdi 60. yı geçmiştir). Quicherat'nın *Thesaurus poeticus linguae latinae* (Latin dilinin şiir hazinesi) [1836, 2. bas. 1875] adlı eserinin 2. basımına yardım etmiş ve sonra genişletilmiş basılarını hazırlamıştır. Quicherat'nın nezareti altında E. Sommer'in, büyük sözlükleri süzerek hazırladığı *Lexique latin - français* (Latince - Fransızca muhtasar sözlük) [1851] ve *Lexique français latin* (Fransızca - Latince muhtasar sözlük) [1859] adlı eseri de yenilemiştir; bunların basıları da şimdi 40. yı geçmiştir.

CHÂTELAINE [*şatlẹn*], eskiden, ev hanımlarının, saat, anahtar, makas gibi eşyalarını takmak üzere bellerinde taşıdıkları kıymetli zincire verilen ad. Bugün, deriden veya kumaştan yapılmış, dikdörtgen şeklinde ve devrik kapaklı kadın çantasına Ch. denilmektedir.

CHÂTELAİNE

CHÂTELET [*şatlẹ*] (Lat. *castellum* = kule):

1. Parisin orta bölümünde, Seine nehrinin sağ kıyısındaki küçük kale. Rivayete göre, Caesar tarafından yaptırılmış, sonraları mahkeme ve cezaevi olarak kullanılmış, 1802 de yıkılmıştır. Burası bugün Parisin merkezinde bir meydanın adıdır.

2. Belçikada Sambre ırmağının sağ yakasında, Charleroi kömür bölgesinde bir şehir. Nüfusu 15 000 dir. Çevresinde maden işletmeleri, taş ocakları, çanak çömlek fabrikaları vardır.

CHÂTELET [*şatlę*] veya **CHASTELET** [*şatlę*], **Gabrielle Emile, Le Tonnelier de Breteuil, Marquise du** (1706 - 1749). Fransız kadın yazarı. Pariste doğmuş, Lunéville'de ölmüştür. Breteuil baronu'nun kızı olan Ch., Châtelet - Lomont markisi ile evlendikten sonra kıraliçenin maiyetine tâyin edilmiş, fakat Voltaire'le sevişerek kocasından ve saraydaki yerinden ayrılmıştır. Voltaire, pek bilgili olan bu kadına yaranmak için Newton ve Leibniz gibi bilginlerin eserlerini incelemiş ve ikisi birlikte Fen Akademisinin «Ateşin mahiyeti ve yayılması» konulu bir müsabakasına katılmışlardır. Voltaire ihtiyarlayınca Ch., süvari yüzbaşısı şair Saint - Lambirt'le sevişmeye başlamıştır. Eserleri: *Le traité sur le bonheur* (Saadetname); *Lettres* (Mektuplar); *Institutions de physique* (Fiziğin esası); *Traduction des principes de Newton* (Newton prensiplerinin tercümesi); bu son kitabın başında Voltaire'in, Ch için yazdığı bir methiye (éloge) vardır.

CHÂTELINEAU [*şatlinō*], Belçikada Hainaut bölgesinde endüstri merkezi olan bir şehir. Ch., Sambre ırmağının sol yakasındadır. Yüksek fırınları ve makine endüstrisi vardır. Nüfusu 18 230 (1947) dur.

CHÂTELLERAULT [*şatelrọ*] (Lat. Castrum Heraldi), Fransanın Vienne departmanında, Vienne nehri üzerinde bir kasaba. Ateşli silâhlar, bıçak ve dokuma sanayii önemlidir. Nüfusu 22 809 (1946) dur.

CHATFIELD [*çętfīld*], **Alfred Ernle Montacute, Baron of** (doğ 1873), İngiliz deniz subayı ve devlet adamı. Birinci Dünya Harbinde İngiliz donanmasının Helgoland (1914), Dogger Bank (1915) ve Jutland (1916) harekâtında Amiral Beatty'nin (b. bk.) sancak gemisi «Lion» un süvariliğinde, 1920 - 1922 de Deniz Kuvvetleri genel kurmay başkan yardımcılığında, 1933 - 1938 de de başkanlığında, İkinci Dünya Harbinde Savunma Koardinasyonu nazırlığında (1939 - 1940) ve Sivil Müdafaa Şeref Komitesi (Civil Defense Honours Committee) başkanlığında (1940 - 1946) bulunmuştur.

CHATHAM [*çętĭm*], İngiltere ve Kuzey Amerikada birçok yer:

1. Güneydoğu İngilterede bir şehir. Nüfusu 46 940 (1951) tır. Londranın güneydoğusunda ve Medway ırmağı üzerindedir. Denizin met zamanında buraya gemiler sokulur. 1588 de harb gemileri yapılmak üzere Ch. da bir tersane kurulmuştur.

2. Kanadada, Ontario devletinin batısında bir şehir. Nüfusu 21 218 (1951) dir. Erie ve St. Clair gölleri arasındadır.

3 Chatham Adaları (Varekauri adaları), Yeni Zelandanın doğusunda üç büyük ada ve mercan kayalıklarından meydana gelmiş ada topluluğu. Yüzölçümü: 963 km², nüfusu 720 (1940) dir. Halk çiftçilikle geçinir. Ch., Yeni Zelandaya bağlıdır. Bu adalarda Yeni Zelandada da olduğu gibi, resmî dil İngilizcedir. Yerliler arasında, Malezya - Polinezya dil ailesinin Polinezya bölümüne mensup Maori ve Moriori dilleri konuşulur. Bk. MAORI, MORIORI ve MELEZYA - POLİNEZYA DİLLERİ.

CHATHAM HOUSE [*çętĭm hauı*], Londrada, eskiden Lord Chatham'ın evi olup 1920 de kurulan Royal Institute of International Affairs (Beynelmilel işler kıraliyet enstitüsü) e devredilen bina. Adı geçen kurum çok defa, kısaca Ch. H. diye anılır. Çağdaş hâdiselerin tetkiki ile uğraşan bu kurumun, basın arşivi, bilgi edinme bölümü ve kütüphanesi (75 000 cilt, 400 siyasi peryodık) vardır. Kurumun üye sayısı 2 500 le sınırlanmıştır ve sade İngiliz uyruğunda olanlar üye olabilir. Araştırma faaliyeti, Research Professors (Araştırma profesörleri) unvanını taşıyan bilginlere, üyelerin teşkil ettiği araştırma gruplarına ve bu nevi işlerle ödevli bilirkişilere bırakılmıştır. Müdürü tarihçi Prof. Arnold J. Toynbee'dir. Kurum «Survey of International Affairs» (Beynelmilel işlere genel bakış) başlıklı bir dergi çıkarır. Buna benzer enstitüler Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Pakistanda da vardır. Enstitü New Yorktaki Council of Foreign Relations (Dış münasebetleri konseyi) ve Institute of Pacific Relations (Barışçı münasebetler enstitüsü) ile sıkı işbirliği yapar.

CHATHAM KONTLARI (EARLS): bk. PITT, William.

CHÂTILLON [*şatiyọ̄*] veya **CHASTILLON** [*şatiyọ̄*] **AİLESİ**, birçok asılzade ailelerinin soyadı. Bu ailelerin en ünlü ve en eski olanı Châtillon - sur - Marne'da yaşamış olan ailedir ve başlıca kolları Saint - Pol, Blois, Chartres, Porthièvre, v. b. kollarıdır. Ch. A. nin en ünlü üyeleri şunlardır.

1. **Eude de Ch.**, II. Urbanus adiyle Papa olan ilk Fransız.

2. **Renaud de Ch.**, 1152 de, III. Bohémond'un anası olan Antakya prensesi Constance'la evlenmiş. Filistine gitmiş Taberiye bozgununda Salâhaddin - i Eyyubî'ye esir düşerek öldürülmüştür.

3. **Gaucher de Ch.**, bir evvelkinin yeğeni olup Philippe Auguste'le birlikte Doğu'ya gitmiş, Akkâ kuşatmasında yararlık göstermiş, Albigeois'lara karşı açılan Haçlılar seferine katılmıştır.

4. **Gaucher de Ch.**, ordu kumandanı rütbesine yükselen bu zat Philippe le Bel devrinde Courtrai ve Mons - en-Puelle'de kahramanca savaşmış (1304), Flaman'lar, Templier'ler ve Papalık Makamı ile mücadelelerinde kıralı desteklemiş, Cassel savaşında (1328) Fransız ordusuna komuta etmiştir.

5. **Alexis de Boisrouge duc de Ch.**, 1733 te İtalya savaşlarında bulunmuş, XV. Louis'nin oğlu olan veliahte mürebbilik etmiştir.

Bu ailenin son erkek vârisi 1762 de ölmüştür.

CHÂTILLON [*şatiyọ̄*], **Isabelle Angélique de** (1627 - 1695), Fransız tarihinin «Fronde» devri (b. bk.) kahramanlarından bir kadın. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1627 de Richelieu'nün emriyle başı kesilen tanınmış düellocu Bouteville - Montmorency'nin kızı olan Ch., 1645 te Châtillon dukası Gaspard de Coligny ile evlenmiş; birçok aşk ve siyaset entrikaları çevirmiş; kocasının ölümünden sonra, sırasiyle Condé'nin, Nemours dukasının ve La Rochefoucauld'nun metresi olmuştur. 1664 te Mecklenburg Dukası Christian - Ludwig ile evlenen Ch., memleketine siyasî hizmetler ifa etmiştir.

CHÂTILLON - COLIGNY [*şatiyọ̄ - kolinyī*], Fransada Loiret departmanında, Loing nehri üzerinde ve Montargis şehrinden 23 km uzaklıkta, kanton merkezi olan bir arrondisman. Burada Loiret nehrine hâkim bir tepede, Ain departmanındaki Coligny asıllı olup Fransada Protestanlığın önderi olarak şöhret kazanan Châtillon senyörlerinden kalma bir şatonun harabeleri vardır. Kantonun nüfusu 9 160, arrondismanınki 1 711 (1954) dir.

CHÂTILLON - LES - BAGNEUS [*şatiyõ le banyõ*], Parisin bir vatoşu. Burada eski bir kale vardır. Nüfusu 12 700 (1954) dür.

CHÂTILLON - SUR - INDRE [*şatiyõ - sür - ĩdr*], Fransada Indre departmanında, Indre nehri üzerinde ve Châteauroux şehrinden 45 km uzaklıkta, kanton merkezi olan bir arrondısman. Burada demir ve cam sanayii, XIII. yüzyıldan kalma bir şatonun kalıntıları ve Roman üslûbunda bir kilise vardır. Kantonun nüfusu 9 950, arrondisma nın nüfusu ise 3 420 (1954) dir.

CHÂTILLON - SUR - SEINE [*şatiyõ - sür - sen*], Fransanın Côte-d'Or departmanında, Seine nehri üzerinde, Montbard şehrinden 33 km uzaklıkta, kanton merkezi olan bir arrondisman. Nüfusu 4 609 (1954). Dökümhaneleri, makine ve odun sanayii vardır.

Chatıllon - sur - Seine Kongresi: 15 Şubattan 19 Mart 1814 e kadar süren ve I. Napoléon ile Müttefikler arasında yapılan kongre. Müzakereler, Napoléon'un 1792 sınırlarını reddederek Alp ve Rhein sınırları üzerinde ısrarı yüzünden sonuç vermemiştir. Bunun üzerine, Müttefikler Chaumont Antlaşması (b. bk., 1 Mart 1814) ile harbe devamı kararlaştırarak müzakereleri kesmişlerdir.

CHÂTILLON - SUR - SÈVRE [*şatiyõ - sür - sevr*], Fransada Deux-Sèvres departmanında, kanton merkezi olan bir arrondisman. Bressuire'den 22 km mesafededir. Önceleri Mauléon adını taşıyan bu kasabaya Châtillon Dukası 1737 de kendi adını vermiştir. Burası Vendée savaşlarında Vendée'lilerin karargâhlarından biri olmuştur. Ch. da tabakhaneler ve bir şatonun kalıntıları vardır. Kantonun nüfusu 14 400, arrondismanın nüfusu 1. 305 (1954) tir.

CHATINO [*çatino*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Meksika ve Merkezî Amerika bölümüne giren büyük Otomangue ailesinin Zapoteco grupu (öbürleri: Otomi-Pame, Mixteco - Trique, Popolaco - Masateco, Chinanteco, Chorotega) ndan bir dil. Güney Meksikada Oaxaca bölümünün güney kısımlarında, Juquila şehri dolaylarında 10 000 kişi tarafından konuşulur. Zapoteco diline çok yakın olan Ch., eskiden çok daha yaygın olup, Pasifik kıyılarında da konuşulurdu. Bk. OTOMANGUE ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHAT - NOIR [*şa - nuar*], Pariste sanatçıların toplandığı bir kabare. 1881 de Rudolphe Salis tarafından Rochechouart bulvarında kurulup 1885 te Victor - Massé sokağına nakledilen bu kabarede birçok şair, şarkıcı, mizah sanatçısı ve desinatör yetişmiş, birçok ünlü sanatçılar, eserlerini ilkin burada dinletmişlerdir. Bir aralık, Ch. - N. da çinkodan yapılmış küçük şekillerin oynatıldığı bir hayal sahnesi (théâtre d'ombres) kurulmuş, kabareye mensup yazarların eserleri, yine buraya mensup sanatçıların çizdiği şekiller yardımiyle ve kabareli bestecilerin hazırladığı musiki eşliğinde oynatılmıştır. Aşırı derecede serbest üslûplu haftalık bir gazete de yayımlıyan Ch. - N., 1897 de kapanmıştır.

CHATO [*çato*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka - Sioux birliğinin Muskogee ailesinden bir dil. Ailenin Hitchiti grupundan olup, XVII. yüzyılda Kuzeybatı Florida'da Apalachiola nehrinin aşağı kısımlarının batısında 500 kişi tarafından konuşulurdu. Şimdi tamamiyle sönmüştür. Bu dilden hiçbir metin kaydedilmediği için, tasnifteki yeri kesin olarak belli olmamakla beraber, Hitchiti ve Apalachee grupları arasında yer aldığı tahmin edilmektedir. Bazılarına göre de, bu dil, Alabama'nın Mobile körfezi kıyılarında konuşulurdu ve Choctaw grupuna mensuptu. Bk. HOKA - SIOUX, MUSKOGEE ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHATS [*şā*] (Fr. = kediler), Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka - Sioux topluluğunun Iroquois ailesine mensup Erie diline Fransızlarca verilen ad; İng. Cats. İngilizceye Erie (Fr. Érié; aynı zamanda Kanada ile Amerika Birleşik Devletleri arasında bulunan bir gölün adı) şeklinde geçmiş olan kelimenin aslı *erié*. Huron dilinde «panter» veya «kedi» mânasına geldiği, bu dili konuşan oymak da kendini bu totem adiyle adlandırmış olduğu için, Fransız idaresi zamanında bunlara Chats (= kediler) denmiştir. Bk. ERIE, IROQUOIS, HOKA - SIOUX ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHATSWORTH [*çætwörth*] **ŞATOSU,** İngilterede Derby kontluğunda, kıraliçe Mary Stuart'ın, Papaya meşhur mektubunu yazdığı eski malikâne civarında Devonshire dukası tarafından 1702 de yaptırılan şato. Duvarları ve iç kubbeleri Verrio ve La Guerre'in yağlıboya tablolariyle ve Gıbbons'ın heykelleriyle dolu olan bu şatoda İngilterenin en kıymetli sanat kolleksiyonlarından biri vardır.

CHATSWORTH ŞATOSU

CHATTANOOGA [*cætınūgi*], Amerika Birleşik Devletlerinin Tennesse devletinde bir şehir. Nüfusu 131 000 (1950), civardaki meskûn bölge ile birlikte 208 000 (1950) dir. Ch., Tennessee ırmağının sol yakasındadır. Demiryollarının kavşak yerleri, nehir limanı ve uçakların uğrak yeridir. Bakır, kalay, demir ve şeker endüstrisi gelişmiştir. Üniversitesi vardır.

CHATTERJI [*çaterci*], **Bankin Chandra** (1838 - 1894), Bengal'li romancı. Kantalpara köyü (Bengal bölümü) nde doğmuştur. Brahman bir köylü ailesinin çocuğu olan Ch., Calcutta üniversitesini bitirmiş, hayatının büyük bir kısmını yüksek devlet memurluklarında geçirmiştir. Edebiyat mesleğine İngilizce şiirler ve *Raj Mohan's Wife* (Raca Mohan'ın karısı) adlı bir romanla başlıyan Ch., çok geçmeden ana diline dönerek 1865 te Bengal diliyle *Durgesh Mandini* (ad) adlı romanını yayınlamış, bunun ardından devamlı olarak romanlar ve denemeler yazmış ve bunların çoğunu kendisinin kurduğu ve Bengal'deki edebî faaliyete büyük bir hız kazandıran «Banga Darshan» adlı edebiyat dergisinde yayımlamıştır. Ch. nın romanlarının çoğu Hind'in geçmişi ile ilgilidir; ana temaları da Hind millî hayatının canlandırılmasıdır. Bu eserlerdeki ruh, Hind milliyetçilik ateşini körüklemiş ve aşırı milliyetçilerin «Bande

Mataram» (Selâm sana ey anne!) adlı şarkıları Ch. nın *Ananda Math* adlı romanından alınmıştır. Ch. nın yazılarındaki siyasî radikalcilik, esas bakımdan Hind felsefesiyle Auguste Comte pozitivizminin bir karışımıdır; bununla beraber onun sosyal konular karşısındaki durumu, daima muhafazakârca olmuştur. Nitekim dulların yeniden evlenmesi meselesini inceliyen *Bishabrikkha* ve *Krishnakanter Uil* adlı romanları mesut aile yuvalarını tehdideden aşkların tehlikesi üzerinde durur ve Hind yaşayışının değişmesine karşı koyar. Fakat Ch. nın büyüklüğü, milliyetçiliğinden çok, eserlerinin edebî değerinden ileri gelmektedir. Romanlarında yarattığı şahıslar, okuyucularının muhayyilesini kavramış, edebî üslûbu da modern Bengal nesrine temel olmuştur. Eserlerinden çoğu İngilizceye çevrilmiştir.

CHATTERJI [*çaterci*], **Sir Atul** (doğ. 1874), Hind devlet adamı ve diplomatı. Hindistanın Londra yüksek komiserliğinde (1925 - 1931), Milletler Cemiyeti murahhaslığında, Milletlerarası Washington (1919) ve Cenevre (1921, 1924 - 1933) Çalışma Konferansları murahhaslığında, Milletler Cemiyeti asamblesi temsilciliğinde ve Milletlerarası Çalışma Bürosu Çalışma Konferansı başkanlığında (1927) bulunmuştur. Ch., Hindistan hükümetinde muhtelif mesuliyet makamları da işgal etmiş, İmparatorluk iktisat komitesi (Imperial Economic Committee) (1925 - 1931), umumî valilik kabinesi (Viceroy's Executive Cabinet) (1923 ten itibaren) ve Hindistan Konseyi (Council of India) üyeliği (1931 - 1936) etmiştir. Ch. aynı zamanda *A Short History of India* (Hindistanın kısa bir tarihi) adlı bir eserin yazılmasına katılmıştır.

CHATTERTON [*çætırtın*], **Thomas** (1752 - 1770), İngiliz şairi. Bristol'da doğmuş, Londrada ölmüştür. St. Mary Redcliffe Klise hademesinin oğlu olan Ch. çocukluğunun büyük bir kısmını bu kilise muhitinde geçirdi. Colston's Hospital okulunda okurken, öğretmenlerinden Thomas Phillips'in tesiriyle şiir yazmaya başladı. 1768 de «Felix Farley's Bristol Journal» gazetesine, yeni Bristol köprüsünden önceki köprünün açılışı törenine dair hayalî bir röportaj gönderdi. Bu röportajın Bristol'lü bir antikacı olan William Barrett'in dikkatini çekmesi üzerine Ch. birtakım edebî vesikalar uydurarak, bunları Barrett'e XV. yüzyıla aitmiş gibi göstererek sattı. Ch. bu eserlerden, aralarında *Ælle* adında uzun bir manzum piyes de bulunan iki tanesini Horace Walpole'a da gönderdi. Bu edib ilkin hakikî zannettiği bu eserlerin, sahte olduklarını sonradan anladı. 1765 de Ch. Bristol'de bir avukatın yanına çıraklığa verilmişti, fakat 1770 de Londra dergilerinde şiirler yayımlamaya başlıyor ve avukatla olan bağlarını koparmak maksadiyle intihar edeceğini söylüyordu. Tehdit, tesirini gösterdi ve Ch. Londra dergilerine eser yollamakta serbest bırakıldı; fakat bu sefer de ücretlerin azlığından ve «ancient lays» yani geçmiş zamana ait dediği manzum eserlerini basacak bir tâbi bulamamaktan şikâyet eden Ch. 24 Ağustosta zehir içerek kendini öldürdü (bk. Alfred de Vigny'nin *Chatterton* adlı piyesi, 1835).

Th. CHATTERTON

Ch. in gerek modern İngilizce ile, gerek sahte Chaucer üslûbu ile yazdığı ve kendisinin takma adı olan papaz Thomas Rowley'ye izafeten «Rowleian» denilen şiirler (Rowley Poems) de, nazım sanatına büyük bir hâkimiyet ile birlikte Coleridge, Wordsworth ve Keats gibi şairleri heyecana getirmiş ve hattâ Poe'ya tesir etmiş olan bir muhayyile kudreti dikkate çarpar. Ch. ın, şiirlerinde güç kelimeler kullanmış olması, kendinden sonraki nesillerin, onun eserini ihmal etmesine sebebolmuşsa da Romantizm hareketinin kurucuları bu «hârika çocuk» un şahsında kendilerine Burns (b. bk.) derecesinde öncülük etmiş ve ilham vermiş olan bir şair görmüşlerdir. Ch. ın, hayatta iken yalnız *Elegy on Beckford* (Beckford'a ağıt) [1770] adlı eseri ayrı olarak yayımlanmıştır. *Rowley Poems*in ihtiva ettiği en güzel şiir, *Excelente Balade of Charitie* (Şefkat hakkında yüksek balâd) başlığını taşır.

CHATT [*hatt*] **LAR veya CATT** [*kat*] **LAR,** bir Germen kabîlesi. İlk olarak tarihçi Strabon'un bahsettiği bu kabîle, Suev'lerin bir koludur. İlkin Main nehri kuzeyindeki Taunus bölgesinde oturan Ch., Romalı general Drusus tarafından daha kuzeyde, Rhein nehri gerisinde ve Fulda nehriyle Weser nehrinin orta mecrası dolaylarında yer alan Sugambri bölgesine sürülmüş, Batav'ların başbuğu Civilis zamanındaki ayaklanmaya katılmış, III. yüzyıla kadar Romalılarla sürekli mücadele halinde bulunmuşlardır. Germen kabîlelerinin en kuvvetlilerinden biri olan Ch. ın iki kolu, Batav'lar ve Canninefat'lar, en son olarak kıyı Franklariyle birleşmişlerdir. Eski ülkelerinde kalan Ch. sonradan Hess'liler adını almışlardır.

CHATTUAR [*khatuar*] **LAR veya ATTUAR'LAR,** eskiden bir Germen aşireti. Yukarı ve Orta Ruhr kıyılarında otururlardı. M. S. IV. yüzyılda memleketlerini Tiberius zaptetmiş; halk sonradan Frankların bir kolunu meydana getirmiştir.

CHAUCER [*çôsır*], **Geoffrey** (1340 sıraları - 1400), İngiliz şairi. Londrada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Kıral III. Edward'ın levazımcılarından olan bir şarapçının oğludur. Geniş bilgi sahibi olduğu, yazılarından anlaşılıyorsa da, Ch. ın üniversite tahsili yapmış olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Babasının sarayla olan münasebetinin bir neticesi olarak, 1357 de Ch., kıralın ikinci oğlu Ulster kontu Lionel (sonra Clarence dukası) in eşi Elizabeth'in yanına iç oğlanı (page) olarak alınmış, 2 yıl sonra da, Yüz Yıl Harbi sırasında, asker olarak Fransaya gitmiş, Reims yakınında Fransızlara esir düşmüş, fakat 1360 ta kurtulmalık ödendikten sonra İngiltereye dönmüştür. Ch. ın edebî hayatında «Fransız devri» (French period, 1359 - 1372) denen bu yılların etkisi, Fransızcadan kısmen (7 698 mısra) tercüme ettiği *The Romaunt of the Rose* (Fr. *Le Roman de la Rose* = Gül destanı; mistik bir bahçede çiçek açan ve âşık'a karşı sembolik şahıslarla korunan gül fidanı etrafında bir aşk allegorisi; 1366 sıraları) manzumesinde ve Deschamps, Froissart, Machaut'yu taklîden yazdığı şiirlerde kendini göstermektedir. 1361 - 1366 arasında Ch. ın hukuk tahsili yapmış olduğuna dair umumî bir kanaat vardır.

G. CHAUCER

1366 da Ch., kıralın üçüncü oğlu John of Gaunt (sonra Lancaster dukası) ın eşi Blanche'ın nedimelerinden Philippa ile evlenmiş, ertesi yıl da squire (şövalyelikten bir derece aşağı rütbe) payesini aldıktan sonra saraya girmiştir. Ch. ın, Philippa'dan evvel, daha yüksek bir mevkide bulunan lady'ye âşık olduğu, *Compleynte unto Pité* (Merhamete şikâyet) başlıklı şiirinden anlaşılıyor. 1369 da Ch., John of Gaunt'ın kumandasında bulunan bir ordu ile birlikte Fransaya geçmiş, John'ın karısı aynı yılın sonurda vebadan ölmüş, bunun üzerine Ch, hâmisi John of Gaunt'u teselli maksadiyle *The Dethe of Blaunche the Duchesse* (Düşes Blanche'ın ölümü) başlıklı mersiyeyi yazmıştır (1334 mısra) ki, şairin ilk önemli eseri olup, onun Latin edebiyatını ve bilhassa Ovidius'u tanıdığını gösterir (John of Gaunt, ikinci eşi Constance'ın da ölümünden sonra Philippa'nın kızkardeşi Katherine ile evlenerek Ch. la bacanak olmuştur). Ch. ın *An A. B. C.* (Meryem Ana'ya, her kıtası alfabe sırasını takip eden harflerle başlıyan övgülü dua) denen şiiri de bu devre aittir (1366 sıraları).

1368 - 1380 yılları arasında Ch., kıraliyet diplomatı olarak en az 7 defa Avrupa kıtasına gönderilmiş, orada ticaret anlaşmaları imzalamış, gizli siyasi görüşmelerde bulunmuştur (Flandra'da 1376 ve 1377 de). 1373 te Cenova ile Fıoransa'ya, 1378 de de Milano'ya giden Ch. ın Petrarca ve Boccaccio ile görüşmüş olması pek muhtemel, bunların ve Dante'nin eserlerini de çok yakından tanımış olması muhakkaktır. Ch. ın edebî hayatında «İtalyan devri» (Italian period, 1372 - 1386) denen bu yılların etkisi bilhassa *Troylus and Cryseyde* (Troilos ile Khryseis; 5 kısımlı epope, 8 200 mısra; yaz. 1385; konusu, Boccaccio'nun *Filostrato* adlı eserinden alınmıştır: Troia kıralı Priamos'un oğlu Troilos ile kâhin Kalkhas'ın kızı Khryseis'in aşk maceraları: Khryseis, Troilos'u bırakarak Yunanlı Diomedes ile evlenir, Troilos da Akhilleus tarafından öldürülür; Boethius'tan tercüme ettiği *De Consolatione Philosophıae* [= Felsefenin tesellisi hakkında] deki fikirleri Ch. bu eserde işlemiştir; epope, İngiliz edebiyatında ilk olarak Ch tarafından kullanılan «rhyme royal» [a b a b b c c şeklinde kafiyelenen, iambic pentameter, yani kısa - uzun veya vurgusuz - vurgulu ◡ - ◡ - ◡ - ◡ - ◡ - vezninde 10 ar heceli 7 şer mısradan müteşekkil ştanza, yani kıta] nazmında yazılmıştır), *The Parlement of Foules* (Kuşlar meclisi; yaz. 1382; «rhyme royal» nazmında 700 mısra; sevgili seçme günü olan St. Valentine yortusu [14 Şubat] nda, bir dişi kartalın, kendisine talip olan 3 erkek kartaldan birini seçmesi hakkında Ch. ın gördüğü rüya; III. Edward'ın torunu, 1377 de tahta oturan genç kıral II. Richard'ın, 1382 de Bohemya'lı Anne ile nişanlanması münasebetiyle yazılmıştır) ve *The Hous of Fame* (Şöhret evi; 1 080 mısra, yaz. 1381; Ch. rüyasında, Troia'nın sukutundan sonra Aineias'ın bir kartal tarafından «şöhret evi» ne götürüldüğünü görür; şiir bitmemiştir) adlı eserlerinde görülmektedir. Ch. 1374 - 1384 yıllarında, Londra limanında yün ve deri gümrüğü müdürlüğünde bulunmuş, fakat 1385 te edebiyatla daha çok uğraşabilmesi için kendisine bir vekil tâyin etmesine müsaade edilmiştir. Londra Kalesi (Tower of London) ne yakın bir semtte, sur kapılarından Aldgate'in üstünde, kendisine kirasız olarak bir ev, saraydan da günde bir testi şarap tahsis edilmiştir. Bu lûtfun ilk mahsulü olarak Ch. 1385 te genç kıraliçeye *The Legende of Goode Women* (İyi kadınların efsanesi) adlı manzum eseri ithaf etmiştir. «Heroic couplet» (vurgusuz - vurgulu ◡ - ◡ - ◡ - ◡ - ◡ - vezninde 10 ar heceli ve kafiyeli mesnevi) nazmında yazılı ve Ch. ın «İtalyan devri» ne ait bu eser, yine şairin bir rüyasını anlatır: 1 Mayıs bahar bayramında şair kırda bir papatya çiçeğinin yanında uykuya dalar, aşk ilâhı, *Romaunt of the Rose* ve *Troylus and Cryseyde* şiirlerinde sadakatsız kadınlarla uğraştığından dolayı Ch. ı takbih eder, aşk ilâhının eşi Alkeste, bundan sonra şairin, iyi kadınları terennüm edeceğine dair teminat verir, Ch. da Kleopatra, Thisbe, Dido, Hypsipyle ile Medeia, Lucretia, Ariadne, Philomela, Phyllis ve Hypermnestra gibi iyi kadınların 9 hikâyesini anlatır (eser bitmemiştir; kaynakları, Latin ve İtalyan hikâyeleridir, Boccaccio: *De claris mulieribus*). *Lyf of Seynt Cecyle* (St Caecilia'nın hayatı), *Anelida and Arcite* (A. ile A.), *The Compleynt of Mars* (M. ın şikâyeti), *The Former Age* (Evvelki çağ), *Words unto Adam* (Âdeme hitaben söz) adlı şiirleri de «İtalyan devri» ne aittir (1374 sıraları).

1386 da Ch. ın «İngiliz devri» (English period, 1386 - 1400) başlar Ch. aynı yılda şövalye payesini aldıktan sonra, Kent mebusu olarak İngiltere parlâmentosuna girmiş; 1387 de eşi Philippa'yı kaybetmiş; 1389 - 1391 yıllarında Londra Kalesi, Windsor Şatosu, Westminster Sarayı ve başka kıraliyet ikametgâhlarının tamirine nezaret etmiş; 1387 den itibaren de, şaheseri olan *The Canterbury Tales* (C. hikâyeleri; aşağıya bk.) üzerinde çalışmış; 1391 de oğlu Lewis için *The Treatise on the Astrolabe* (Usturlap üzerine yazı) adlı astronomik mensur eseri meydana getirmiştir. 1955 te yayımlanan ve son zamanlara kadar Simon Bredon'a atfedilen *The Equatorie of the Planetis* (Gezegenlerin gökyüzü ekvatoru) adlı ve Orta İngilizce dilinde yazılı astronomik eserin de muhtemelen Ch. a ait olduğu şimdi anlaşılmıştır (eserde sık sık 1392 tarihi geçiyor, Bredon ise 1372 de ölmüştür). Ch., 1386 dan itibaren hâmisi John of Gaunt'un parti işlerinden dolayı sık sık vazifesinden çıkarılmış, para sıkıntısı çekmiş *The Compleynt to His Empty Purs* (Boş kesesine şikâyet) adlı ballad'ı, John of Gaunt'un oğlu IV. Henry'nin tahta çıkışı vesilesiyle 1399 da yazılmış, bunun neticesi olarak da kıral ona para ihsanında bulunmuştur. Bu para ile Ch., Westminster Abbey'ye ait St. Mary's Chapel'ın bahçesinde bir ev kiralamış ve orada ölmüştür. Westminster Abbey'de gömüldüğü yer, sonra Poets' Corner (Şairler Köşesi) denilen, meşhur şairlerin son istirahatgâhı haline getirilmiştir. *Truth* (Hakikat), *The Compleynt of Venus* (V. un şikâyeti), *Gentilesse* (Nezaket), *Ballad of Good Counsel* (İyi nasihat ballad'ı), *Lenvoy to Scogan* (S. a mısralar), *Lenvoy to Bukton or the Counseil of Chaucer touching Mariage* (B. a mısralar veya Ch. ın evlilik hakkındaki nasihatı), *Lak of Stedfastnesse* (Sebat yokluğu), *Fortune* (Talih) v. b. «İngiliz devri» ne ait ve 1390 ile 1398 arasında yazılmış tali eserlerdir. *Chaucer's Dreme* (Ch. ın rüyası), *The Floure and the Leafe* (Çiçekle yaprak), *The Court of Love* (Aşk sarayı), *The Assembly of Ladies* (Hanımlar toplantısı) v. b. gibi şiirler ise yanlış olarak Ch. a atfedilmiş, umumiyetle XV. yüzyıla ait eserlerdir.

İngilizlerin dünya çapında ilk büyük şairi, İngiliz Rönesansının müjdecisi olan ve Orta İngilizce devrini kapayıp Modern İngilizce devrini açan Ch. ın şaheseri, *The Canterbury Tales* (1387 - 1400) denilen büyük «çerçeveli hikâye» (İng. inset story, Alm Rahmenerzählung) dir. Arapların *Elf leyle ve - leyle* (1001 gece) si gibi, birçok hikâyeyi birbirine bağlıyan genel bir «çerçeve» si vardır;

CANTERBURY HACILARI

asıl model ise, Boccaccio'nun aynı vasfı taşıyan *Il Decamerone* (On günler; 1348 - 1353) adlı mensur hikâye koleksiyonudur. Eser, 17 000 kadar mısra tutan, gelişmiş Orta İngilizce (Middle English) de ve «heroic couplet» (dasitanî mesnevi; yukarıya bk.) nazmında yazılı (2 hikâye mensurdur) 24 hikâyeyi ihtiva eder. Eserin çerçevesi şudur: 1170 te, Londranın 96 km güneydoğusunda bulunan Canterbury katedralinde öldürülen (ayrıca bk.: T. S. Eliot: *Murder in the Cathedral* [= Katedralde cinayet] adlı manzum piyes, 1935), 1172 de de azizler sınıfına alınan Canterbury başpiskoposu St. Thomas à Becket'in kabrini ziyaret etmek üzere, Nisan ayında, Londranın güney semtlerinden Southwark'ın Tabard Inn adlı hanında 29 hacı toplanırlar (Ch. bunlara dahildir; bir otuzuncu da yolda bunlara katılır). Southwark'tan Canterbury'ye yapılacak yolculuğun eğlenceli geçmesi için, hancı Harry Bailey, hacılara şu teklifte bulunur: her hacı, ikisi gidişte, ikisi de dönüşte olmak üzere dört hikâye anlatacak, hancı da en güzel hikâyeyi anlatana ücretsiz bir yemek verecektir. Hacı sayısına göre 120 hikâye beklenirken, eserde sadece 24 hikâye anlatılmıştır. Eser, iki ana bölüme ayrılır: 1. Giriş (Prologue 858 mısra), 2. Asıl hikâyeler. Eserin en önemli kısmı sayılabilen Prologue'da, Ch. keskin bir müşahedeci ve hiciv üstadı olarak kendini gösterir. Şair. kahramanlarını, Ortaçağ sonu İngiliz sosyetesinin hemen her sınıfından ve tabakasından - şövalyesinden, rahibesinden aşçısına kadar - toplıyarak bir araya getirmiş ve bu muazzam tabloda her birinin portresini parlak renklerle canlandırmıştır. Bu tiplerden çoğunun din adamı oluşu ve eserde bunların hicvedilişi bilhassa dikkati çeker. Ch., «Reform'un sabah yıldızı» denen John Wycliffe'in önderliğiyle, bu sıralarda Roma Katolik kilisesine karşı İngilterede başlamış olan Lollard (mırıldanma şeklinde dua eden) denilen cereyana taraftar olmuş olsa gerek.

Anlatılan hikâyelerin başlıca kaynağı şunlardır: Latin klâsikleri (Ovidius, v. b.), mitoloji, Ortaçağ hikâyelerinin her tipi, fabliau (halk masalı) lar, hayvan masalları, azizler biyografyası, exemplum (kıssa, ibret ve örnek hikâyeleri) lar, Arthur efsaneleri, Breton lai (kısa, manzum hikâye) leri, İtalya novelle'leri (Boccaccio v. b.), v. b. Ch. ın hikâyeleri arasında konuları açık saçık olanlar da vardır (meselâ Değirmencinin, Kâhyanın, Aşçının, Tüccarın ve Gemicinin hikâyeleri). Şövalyenin anlattığı 1. hikâye (Palamon ile Arcyte) umumiyetle bir tahkiye şaheseri sayılır. Hikâyelerin teselsülü ve birbirine bağlanma tarzı, esere bir dramatik hikâye çeşnisi vermektedir. Konu bakımından bu istiarelere rağmen, Ch., hikâyelerine bir anlatış ve üslûp orijinalliği vermiş, bunlara yenilikler ve bilhassa mizah ve hiciv unsurları katmıştır. Eserin, asıl hikâyeleri ihtiva eden bu ikinci kısmında, Ch. ın tahkiye kudretini görürüz.

Ch. İngilterede ve İskoçyada bir ekol yaratmış, İngilterede Hoccleve, Lydgate, Hawe, İskoçyada da kıral şair I. James, Henryson, Dunbar, Douglas, v. b. onun taklitçileri olmuşlardır. Zamanında bile çok popüler olan *Canterbury Tales*, 1478 yılı civarında ilk İngiliz matbaacısı William Caxton tarafından basılmış, Ch. ın külliyatı da ilk defa 1532 de W. Thynne tarafından toplanarak yayımlanmıştır. 1868 de Londrada, F. J. Furnivall'in başkanlığiyle Chaucer Society (Ch. cemiyeti) kurulmuş, şimdiye kadar Ch. hakkında 200 kadar eser ortaya koymuştur (Publications of the Chaucer Society). Ch. ın modern külliyatı (*The Complete Works of Geoffrey Chaucer*), Oxford'da W. W. Skeat (7 cilt, 1894 - 1897) ve F. N. Robinson (1933), Londrada da A. W. Pollard (Globe Edition, 1903) tarafından yayımlanmıştır. Bk. V. Tarhan: *Chaucer. Devri, hayatı, eserleri ve Canterbury Masalları'ndan seçme tercümeler*, İstanbul 1949.

CHAUCHAT [*şoşą*], **Jacques Louis Henri** (1863 - 1927), Fransız mucidi. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Birinci Dünya Harbinde Fransız ordusunda kullanılan seri ateşli otomatik bir piyade tüfeği ile bir ağır makineli tüfek icadetmiştir.

CHAUC [*kauk*] **LAR** (Lat. *Chauci*, *Cauci* veya *Cauchi*), ilk defa Strabo tarafından anılan bir Germen kavmi. Kuzey Denizi kıyıları ile Wester ırmağının her iki kıyısı boyunca ve Ems ile Elbe ırmakları arasında yaşarlardı. Toprakları şimdiki Oldenburg dukalığı ve Bremen topraklarını kaplar. Plinius bunları «Büyük Ch.» ve «Küçük Ch.» diye iki kısma ayırır. Drusus ve Tiberius tarafından Romaya bağlanmıştı. Adları V. yüzyılın başlarında geçmez. M. S. III. yüzyılda Ch. lar, Frankların konfederasyonuna katılmışlar ve bundan sonra, gittikçe tarihteki millî şahsiyetlerini kaybetmişlerdir.

CHAUDEAU [*şodǫ*] (Fr.): 1. Yumurta, şeker ve şaraptan mürekkep olup ateş üzerinde döğülmüş güç akan bir köpük. Başlı başına bir tatlı olarak veya başka bir tatlı yemeğe katılarak soğuk veya sıcak yenir.

2. Bir nevi sıcak et suyu.

3. Şekerli ve kaynar südü çiğ yumurtalar üzerine dökerek hazırlanmış bir içki.

CHAUDES - AIGUES [*şodzęg*], (Lat. Aquae Calentes), Fransada Cantal departmanında, Truyère nehrinin kollarından Romantalou ırmağı üzerinde ve Saint - Flour şehrinden 30 km uzaklıkta kanton merkezi olan bir arrondisman. Fransanın en sıcak (75° - 81°) sularının bulunduğu Ch. - Ai. kaplıcaları romatizma ve cilt hastalıklarına iyi gelmektedir. Kasabada kısmen XV. yüzyılda yapılmış bir kilise de vardır. Kantonun nüfusu 5 130; kasabanın nüfusu 1 200 (1954) dür.

CHAUDET [*şodę*], **Antoine Denis** (1763 - 1810), Fransız heykelcisi, ressamı ve desinatörü. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1784 - 1789 yıllarında Romada okumuş ve sonradan Paris Sanatlar Akademisinde profesör olmuştur. Fransanın plâstik sanatlarında klâsisizmin başlıca temsilcisidir. I. Napoléon'un birkaç heykeli ile büstünü yapmıştır (Paristeki Louvre'da ve Leipzigdeki şehrin tarihine ait müzede). Napoléon onu başka sanatkârlara tercih ederdi. Ch. genç insanlardan müteşekkil gruplariyle de tanınmıştır: Oidipus grupu ve aşk ile bir kelebeği tasvir eden mermer grup (Pariste Louvre'da). Ressam olarak Ch. David'in açtığı çığırdan yürümüştür. Keza İmparatorluk devrinin lüks yayımları için resimler yapmıştır. Başlıca eserleri: «Ch. geyik yavrusu için ağlıyor», «Aşk ruhu kendine bağlıyor», «Hassaslık», «Bélisaire», «Paul ile Virginie», «Sulh» (gümüş heykel).

CHAUDFONTAINE [*şofötęn*], Belçikada Liège vilâyetinde ve Vesdre nehri üzerinde bir komün. Bu kasabadaki bikarbonatlı ve demirli içmeler hazımsızlığa, mide iltihabına ve kansızlığa iyi gelmektedir. Ch. de demirhaneler ve haddehanelerden başka, ateşli silâh, sac, tel kafes ve yün iplik fabrikaları, kumtaşı ve kireçtaşı ocakları vardır. Nüfusu 2 100 (1954) dür.

CHAUD - FROID [*şofrua*] (yemek), balık, tavuk, hindi, kaz, ördek, av hayvanı ve başka etleri pişirdikten ve soğuttuktan sonra, bunların üzerine soğuk salça dökülmesi ve jelâtinli bir et salçası katılması suretiyle hazırlanan yemek çeşidi.

CHAUDHURI [*çaudhuri*], **J. B.** (doğ. 1908), Hindli kumandan. 1948 de Haydarabad'ı işgal eden kuvvetlerin başında bulunmuş ve bu şehrin askerî valisi olmuştur. İngilterenin Sandhurst askerî akademisinden mezun olan Ch., İkinci Dünya Harbinde ünlü Beşinci Hind tümeninin kurmay heyetinde bulunmuş, tuğgeneral rütbesiyle Malaya askerî idaresinin başına getirilmiştir.

CHAUDIÈRE [*şodyēr*], Kanadada, St. Lawrence ırmağına Quebec'ten önce sağdan karışan bir su. Birleştikleri noktaya yakın yerlerde 30 m yüksekliğinde şelâle vardır. Kanadanın Ontario eyaletindeki Nipissing gölüne akan bir ırmağın şelâlesine de Ch. şelâlesi adı verilir.

CHAUFFARD [*şofār*], bir Fransız doktor ailesi. Tanınmış üyeleri şunlardır: 1. **Marie Denis Etienne Hyacinthe Ch.** (1796 - 1880), Avignon'da doğmuş ve yine orada ölmüştür.

2. **Paul Emile Ch.** (1823 - 1879), yukarıdakinin oğlu. Avignon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Avignon hastaneleri baş doktoru olduktan sonra, Parise giderek orada hastahane doktoru (médecin des hôpitaux), Tıp Fakültesinde profesör, Tıp Akademisi üyesi ve umumi tedrisat müfettişi (1874) olmuştur.

3. **Anatole Marie Emile Ch.** (1855 - 1932), Fransız doktoru. Avignon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Paul - Emile Ch. (1823 - 1879) ın oğludur. 1883 te «hastahaneler doktoru» (médecin des hôpitaux), 1886 da agrégé ve Paris Tıp Fakültesinde tababet kliniği (clinique médicale) profesörü, nihayet 1902 de de Tıp Akademisi üyesi olmuştur. 1923 te Tababet Akademisine başkanlık etmiştir. Bilhassa karaciğerin ve yürek - böbrek sisteminin hastalıklarını tetkik etmiştir.

Chauffard - Still sendromu: İnsan tüberkülozundan gayrı bir tüberküloza uğramış olan insanlarda görülen dalak ve lenf düğümleri genişlemesi ve ateş ile beraber polìtrit. Bu sendrom A. M. E. Chauffard ile İngiliz hekimi Sir George Frederic Still'ın adlariyle anılır.

CHAUFFEURS [*şofǫr*] veya **GARROTTEURS** [*garotǫr*], Fransa tarihinin «Terreur» devrinde asıl adı Jean Bückler olup «Schinderhannes» (Deri yüzücü Johannes) lâkaplı bir elebaşının idaresinde Chartres dolaylarındaki Argéres ormanlarında faaliyette bulunan bir eşkiya çetesine verilen ad. Çete 1803 te «Consulat» devrinde ortadan kaldırılmıştır. Bu çetecilere Ch. (kızdırıcı) denilmesi, yakaladıkları insanlara paralarının yerini söyletmek için, onların ayaklarını yakmalarından, G. (iple bağlayıcı) denilmesi de ellerine geçirdiklerini iple bağlamalarından veya boğmalarından ötürüdür.

CHAULIAC [*şolyąk*] **Guy de** [Guido de Cauliaco] (takr. 1300 - 1368), Fransız cerrahı. Gévaudan civarındaki Chauliac (Lozère departmanı) ta doğmuş, Avignon'da ölmüştür. Avignon'da yerleşmiş olan papalara doktorluk etmiş ve *Inventarium sive Collectorium partis chirurgicalis medicinae* (Tababetin cerrahlığa ait kısmına dair ansiklopedi) başlıklı bir eser çıkarmıştır. Bu eser, Rönesansa kadar cerrahlığa ait mevcut eserlerin en mükemmeli sayılmıştır. 1592 de Laurent Joubert tarafından yazılan *Grande chirurgie* (Büyük cerrahlık) başlığı altındaki eseri, Fransızcaya çevrilmiştir. Bu eserde 1348 de kopan veba salgınının bir tasviri bulunur. Eserin en iyi basımı Nicaise tarafından *La Grande Chirurgie de G. de C.* (G. de C. ın cerrahlık hakkındaki büyük eseri) tır. Ch., kulak hunisini icadetmiştir.

CHAULIEU [*şolyö*], **Guillaume Amfrye, abbé de** (1639 - 1720), Fransız şairi. Fontenay (Vexin normand) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Kendisiyle aynı zevklere sahip olan Vendôme manastırı başarahibine intisabederek birçok menfaatler sağlamış, çağdaşları zevk duygularının hâkim olduğu şiirleri dolayısiyle ona «l'Anacréon du Temple» (Mâbet Anakreon'u) demişlerdir. Başlıca şiirleri: *Ode sur l'inscostance*(Vefasızlığa kaside), *La Retraite* (İnziva), *La Goutte* (Damla), *La Solitude de Fontenay*(F. inzivası).

CHAULMOOGRA [*çōlmugra*] biksase (Bixaceae) familyasına ait çeşitli bitkiler (Hydnocarpus, Taraktogenos v.b.)e verilen Hintçe ad. Bu bitki deri hastalıklarında kullanılan empyreumatik (bir organik maddenin, şiddetli ateşe tutulduğunda meydana gelen fena koku çıkarıcı) bir yağ verir.

Chaulmoogra yağı: Hindistanda biten, Gynocardia odorata adlı ağacın tohumundan çıkarılan çok yağlı bir akışkan. Bu madde Ch. asidini ihtiva eder. Bu asit, natrium tuzu veya etil - ester şeklinde intramuskuler (adaleler arası) veya intravenöz (damar içi) yolu ile cüzzamın tedavisinde kullanılır. Hydnocarpus yağında bulunan hydnocarpus asidi de aynı kimyasal özelliği gösterir ve aynı maksatla kullanılır.

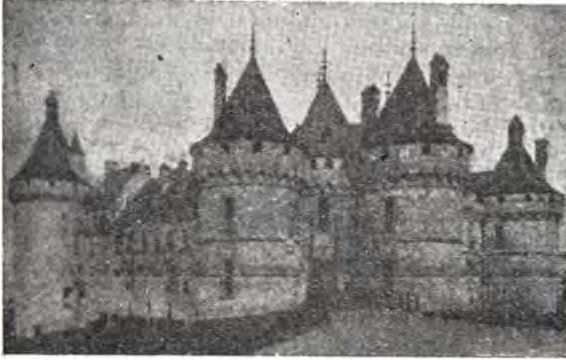
CHAUMEIX [*şomę*], **Jean Henri André** (1874-1955), Fransız gazetecisi ve tenkidcisi. Felleten (Creuse) de doğmuş, Pariste ölmüştür, «Gazette des Beaux-Arts» (b. bk.) ve «Journal des Débats» (b. bk.) gazetelerinde yazı yazmış (1901) ve bu sonuncu gazetenin başyazarı (1905) olmuş, 1926-1930 yıllarında «Le Figaro» (b. bk.) gazetesini yayımlamış, 1920-1926 yıllarında «Revue de Paris» dergisini, 1937 den itibaren de «Revue des Deux Mondes» dergisini idare etmiş ve bu sonuncu derginin edebî tenkidlerini hazırlamış, 1930 da Fransız Akademisine üye olmuştur.

CHAUMETTE [*şomęt*], **Pierre Gaspard** (1763-1794), Fransız ihtilâlcisi. Nevers'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Cordeliers (b. bk.) kulübü üyesi (1790) olan Ch., ihtilâ'ci gazetelere yazı yazmış, Paris Commune'ü lideri olmuş (1792-1794), Girondin'ler (b. bk.) le mücadele etmiş, «Le culte de la raison» (akla tapma) un kurucuları arasında bulunmuş, Robespierre'in emriyle başı kesilmiştir.

CHAUMONT [*şomõ*] (eski adı: Chaumont en Bassigny), Fransanın Haute-Marne departmanının merkezi. Deniz seviyesinden 324 m yüksektedir. Nüfusu 19 346 (1954) dur. Marne ve Suize ırmaklarının birleştiği yerde kurulmuştur. Çeşitli endüstrisi vardır.

Chaumont Antlaşması: Napoléon harbleri sırasında 1 Mart 1814 te Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya arasında imzalanan bir antlaşma. Bununla, Müttefikler, Fransayı 1792 deki sınırlarına çekilmeğe mecbur edinceye kadar harbe devam etmeyi taahhüt etmişlerdir. Bu antlaşma, Mukaddes İttifak (Sainte Alliance) ın esasını teşkil etmiştir.

CHAUMONT-SUR-LOIRE [*şomõ-sür-luar*], Fransada, Loir-et-Cher departmanında, Loire nehri üzerinde, Blois şehrine 16 km mesafede bir komün. Nüfusu:

CHAUMONT-SUR-LOIRE ŞATOSU

706 (1954). Burada, XVI. yüzyılda, daha eski şatoların yerine inşa edilmiş ve 1550 de Catherine de Médicis tarafından satın alınmış ünlü bir şato vardır. I. Napoléon tarafından sürgüne gönderilen Madame de Staël burada kalmıştır.

CHAUSÉE, Nivelle de la: bk. LA CHAUSÉE, Nivelle de.

CHAUSEY [*şozę*] **ADALARI,** Fransanın Manche departmanında, Saint-Michel körfezinin ağzındaki küçük kayalık adalar. Burada manastır harabeleri ve granit ocakları vardır.

CHAUSSARD [*şosar*], **Pierre Jean Baptiste** (1765-1823), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Publicola takma adiyle Fransız İhtilâlinin fikirlerini yaymağa çalışmıştır. 1792 de Belçikaya giderek orada, memleketin Fransa ile birleşmesi için bir ihtilâl çıkarmaya çalışmıştır. Sonradan Ch., âmme tedrisat umumi sekreteri ve Paris üniversitesinde profesör olmuştur (1814 e kadar). Vatanî kasideler ile tarihî eserler ve *Epître sur quelques genres, dont Boileau n'a pas fait mention* (Boileau'nun zikretmediği bazı edebî neviler hakkında mektup) başlıklı bir didaktik şiir yazmıştır. Bu ilk olarak yazarın adı konulmadan 1811 de çıkmış; sonradan da *Poétique secondaire, ou essai didactique* (ikinci derecede edebî ilimler, veya didaktik bir deneme) başlığı altında ve geliştirilmiş bir şekilde 1817 de yayımlanmıştır.

CHAUSSIER [*şosiye*], **François** (1746-1828). Fransız cerrahı ve anatomisti. Dijon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Dijon'da yerleşerek şehir hapishaneleri cerrahı ve hastahanesi doktorluğuna tâyin olmuştur. 1769 da, masrafı kendisine ait olmak üzere tasvirî anatomi ve mukayeseli anatomi kursları kurmuştur. Bu kurslar sonradan Bourgogne Etats (parlâmentosu) tarafından para yardımı görmüştür. İhtilâl esnasında Fourcroy ile birlikte tababet tedrisini yeniden teşkilâtlandırmakla vazifelendirilmiş ve Paris anatomi ve fizyoloji kürsüsüne seçilmiştir. Biraz sonra Paris doğum evine bağlanmıştır. 1822 ye kadar derslerine devam etmiştir. Bilhassa adlî tababete dair çalışmalariyle tanınmıştır.

Ch. bölgeciği: Habis bir püstülün etrafında hasıl olan katılaşma bölgeciği.

Ch. çizgisi: Beyindeki corpus callosum'un orta raphé (yani dikişi) si.

Ch. işareti: Épigastre (canevi) da, ihtilaç ve koma (éclampsie) dan önce duyulan ağrı.

Ch. tübü: Ciğer'leri hava ile şişirmek için kullanılan borazan şekilli bir tüp.

CHAUSSON [*şosõ*], **Ernest** (1855-1899), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, Mantes civarında Limay'de ölmüştür. Massenet ve César Frank'ın öğrencisi idi. Başlıca eserleri: bir senfoni, bir keman konçertosu, lied'ler, piyano parçaları ve iki opera: *Hélène* (ad) ve *Le roi Arthus* (Kıral A.). Önceleri Franck'ın ve bilhassa Wagner'in tesiri altında bulunan üslûbu, sonradan Fransız empresyonizminin tesirine girmiştir.

CHAUTAUQUA [*şatǫkuā*], **Amerika** Birleşik Devletlerinin, New York devletinde bir sayfiye ve spor merkezi. Aynı adı taşıyan gölün kıyısında, 1874 te kurulan Ch. Institution (= Ch. müessesesi; aslında dinî karakter taşıyan bir yaz tatili okulu) bütün Amerikada taklit edilmiş olup bilhassa yetişkinlerin eğitiminde büyük rol oynamaktadır.

Ch. daki yaz kamplarına her yıl 40 000 kişi gelir.

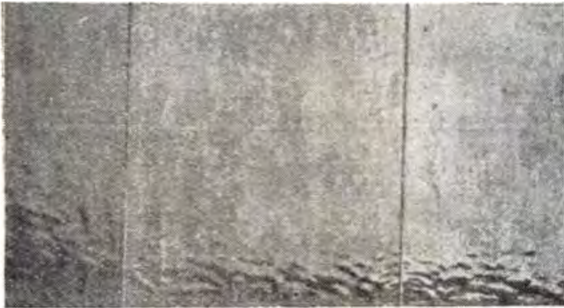
CHAUTEMPS [*şotã*], **Camille** (doğ. 1885), Fransız siyaset adamı ve avukatı. Pariste doğmuştur. Üçüncü Cumhuriyet devrinin son on yılı zarfında birkaç defa hükümet reisi olmuştur. Radikal-Şosyalist Partisi liderlerinden olan Ch., 1934 te senatörlüğe seçilinceye kadar yıllarca milletvekilliği yapmıştır. İkinci derecede vekilliklerde bulunduktan sonra, 1930 Şubatında kısa ömürlü bir kabine kurmuş; 1933 Ekim ve Kasım aylarında iç işleri vekili, 1933 Ekiminde yeniden başvekil olmuş, fakat Stavisky rezaleti üzerine 1934 Ocak ayında düşürülmüştür. Birinci

Blum kabinesinde bayındırlık (Ocak - Temmuz 1936) ve devlet vekilliği (Ocak 1936 - Haziran 1937) etmiş, 1937 Haziranında yeniden başvekil olmuş, Almanyanın Avusturyayı ilhak etmesi üzerine 1938 Martında istifa etmiştir. 1938 Nisanından 1940 Haziranına kadar Daladier ve Reynaud kabinelerinde başvekil yardımcılığında bulunmuş, Fransanın bozguna uğramasından sonra Pétain'in imzaladığı mütarekeyi desteklemiş, birinci Pétain kabinesine üye olmuş, Vichy hükümetince gizli bir vazife ile Amerika Birleşik Devletlerine gönderilmiş (Kasım 1940), 1941 Haziranına kadar Vichy hükümetine bağlı kalmış, sonra Hür Fransızlar hareketini desteklemek istemişse de teklifi kabul edilmemiştir. Fransanın kurtuluşundan sonra, devletin güvenliğine zarar verme suçu ile ve gıyabında verilen bir hükümle vatandaşlık hakkından mahrum edilmiştir (Mart 1947). 1953 te ilân edilen umumî aftan sonra, Nisan 1954 te Fransaya dönmüştür.

CHAUVEAU [*şovǭ*], **Jean Baptiste Auguste** (1827-1917). Fransız fizyolojisti ve baytarı. Villeneuve - la - Guyard (Yonne) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Alfort baytarlık okulunda okuduktan sonra, Lyon baytarlık okulunda profesör olmuş ve 1875 te bu müessesenin müdürü olmuştur. Bundan sonra tıp imtihanlarını vermiş, Tıp Akademisi muhabiri ve sonra üyesi olmuş ve sonradan İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir (1886). Ayrıca baytar okulları umumi müfettişi ve tabiat tarihi müzesinde tecrübi patoloji profesörü olmuştur. Evvelâ mukayeseli anatomi, sonradan bulaşıcı hastalıklar ve bilhassa tüberküloz ile uğraşmıştır. Pasteur'ün fikirlerini müdafaa eden ilk bilginlerdendir. Fizyoloji alanındaki çalışmaları geniştir. Uzun zaman Marey ile işbirliği yaparak kan dolaşımı problemlerini tetkik etmiştir. Sonradan fizyolojinin daha büyük problemlerine geçmiştir.

C. basili veya bakterisi: Koyun ve davarda görülen semptomatik şirpençe (anthrax) yi meydana getiren Clostridium chauvaei bakterisine verilen başka bir ad.

CHAUVEL [*şovel*] [Fr.] **CAMI**, birbirinden 5 cm

CHAUVEL CAMI

kadar aralıkla yerleştirilen paralel tellerle kuvvetlendirilmiş cam tabakası.

CHAUVIN [*şovẹ̄*], **Nicolas** (XVIII. yüzyıl - XIX. yüzyılın başları), Cumhuriyet ve İmparatorluk ordularında hizmet görmüş bir Fransız askeri. Rochefort (Fransa) da doğmuştur. Napoléon'un harblerinde ağır yaralanarak sakat lanmış, mükâfat olarak kendisine bir şeref kılıcı ile bir kırmızı kordelâ verilmiş ve 200 franklık bir maaş bağlanmıştır. Napoléon için duyduğu sevgi ve hürmet o derece artmıştır ki, arkadaşları onunla alay etmeye başlamış ve Ch in adından «milliyetçilik duygusunu kör taassup derecesine vardırma» mânasına gelen «Chauvinisme» terimi doğmuştur.

CHAUVIRÉ [*şovirẹ̄*], **Yvette** (doğ. 1917). Fransız balerini. Pariste doğmuştur. Öğrenimini Paris Opéra okulunda yaptıktan sonra, Opéra balesine girmiş, 1936 dan itibaren dansör ve koreograf Serge Lifar'ın yarattığı balelerde baş rolleri almış, Opéra'da dansör ve balet profesörü Boris Knyazev (Fr. Kniaseff) tarafından yetiştirildikten, 1941 de 18 dakikalık solo *Istar* (ad; müzik: Vincent d'Indy, dekor: Léon Bakst, koreografi: S. Lifar) balesini oynadıktan sonra da «baş yıldız dansöz» (première danseuse étoile) derecesine yükselmiştir. 1946 da Opéra'dan ayrılarak Ballets des Champs - Elysées'ye giren, ertesi yıl da Grand Ballet de Monte Carlo'da oynadıktan sonra yine Paris Opéra'sına alınan, 1949 da yine oradan ayrılan Ch., bugün Batı Avrupanın en büyük klâsik balerini olarak tanınmaktadır. Londrada (1937 de VI. George'un taç giyme şenlikleri münasebetiyle Covent Garden Royal Opera House'ta), New Yorkta (1948 de Metropolitan Opera House'ta), Milanoda (1950 de La Scala'da) ve başka sahnelerde de başarı kazanan, 1937 de balerin Mia Slavenska ve Janine Charrat ile *La Mort du Cygne* (Kuğunun ölümü; koreografi: S. Lifar; filmin Amerikadaki adı: *Ballerina*) filminde oynıyan Ch., kendini başlıca şu baletlerde göstermiştir: *Giselle* (ad) *Lebedinoe Ozero* (Kuğular gölü), *Spyaşçaya Krasavitsa* (Uyuyan güzel), *Don Kihot* (Don Quixote), *Les Sylphides* (Hava perileri), *Le Spectre de la Rose* (Gülün hayaleti), *Le Roi Nu* (Çıplak kıral), *Alexandre le Grand* (Büyük İskender), *David Triomphant* (Galebe çalan Davut), *Le Chevalier et la Damoiselle* (Şövalye ile küçük hanım), *Adélaide* (ad), *Les Mirages* (Seraplar), *L'Écuyère* (Binici kadın) v. b.

Y. CHAUVIRÉ

CHAUX - DE - FONDS [*la şodfǭ*], İsviçrenin Neuenburg kantonunda bir şehir ve yönetim merkezi. Nüfusu 33 300 (1950) dür. Denizden yüksekliği 992 m dir. Ch., Jura dağlarında kurulmuş olup, Avrupanın en yüksek şehirlerindendir. Fransız sınırına yakın bir yerdedir. Saat endüstrisi Ch a 1765 te girmiş ve bu şehir şimdi İsviçrenin saat endüstrisi merkezi haline gelmiştir. İsviçre saatlerinin % 70 i burada yapılır. Bununla beraber son zamanlarda bu endüstri kısmen genişlemiş ve başka imalât da yapılmağa başlanmıştır. Meslek okulları, uçak meydanı vardır. Şehir modern bir şekilde tanzim edilmiştir.

CHAVANNES [*şavąn*], **Edouard** (1865 - 1918), Fransız Sinoloğu ve Türkoloğu. Lyon'da doğmuş, Paris yakınında Fontenay - aux Roses'da ölmüştür. Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales) nu bitirdikten sonra Pekin'deki Fransız elçiliğine ateşe tâyin edilmiş 1891 de Parise giderek Hariciye Vekâletinin imtihanını kazandıktan sonra Çine dönmüş, 1892 de Collège de France'ta Çin ve Tatar - Mançu dil ve edebiyatları kürsüsüne ordinaryüs profesör tâyin edilmiştir. 1903 te Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiş, 1907 de ilmî bir heyetin başında Kuzey

E. CHAVANNES

Çinde arkeoloji araştırmaları yapmış, 1908 de École des Hautes Études'de ders nazırı olmuştur. Abel Rémusat'dan ve kendi hocası Stanislas Julien'dan sonra, Collège de France'ta kürsünün 3. profesörü olan Ch., sinolojinin bütün bölümlerinde ilerlemeler kaydetmekle beraber, bilhassa Çin ve Orta Asya'nın arkeoloji ve tarihi ile ilgilenmiş, bütün Çin kaynaklarını tarıyarak Türklere ait malûmatı Batı dünyasına bildirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Le calendrier de Yn* (Y. takvimi) [1890]; *Traité sur les sacrifices Fong et Chan* (F. ve Ch. kurban sunmaları hakkında ana kitap) [1890; Sema - Ts'ien'den tercüme]; ilk önemli eseri olan *La sculpture sur pierre en Chine au temps de deux dynasties Han* (İki Han sülâlesi devrinde Çinde taş üzerine oyma) [1893]; Çının batısında ve Hindistanda bulunan memleketlerde Buddhist şeriatını aramağa giden büyük Çin hacılarının göçlerini anlattıkları eserlerden *Voyages des pèlerins buddhistes* (Buddhist hacıların seyahatleri) umumî başlığı altında, hepsi tercüme olarak, *L'itinéraire I - tsing* (I.-t. göçü) [1894], *L'itinéraire Ou K'ong* (Wu K'ung göçü) [1895]. *L'itinéraire Song - Yun* (Sung - Yün göçü) [1903], *L'itinéraire Ki - ye* (K. - y. göçü) [1904], v. b., ayrıca *Voyageurs chinois chez les Khitans et les Joutchen* (Ḥitan ve Ju - çin'ler arasında Çin seyyahları) [«Journal Asiatique» te 1897 - 1898]; şaheserlerinden biri olarak *Mémoires historiques de Se - ma - Ts'ien* (S. - M. - Ts'in tarihî hâtıraları) [5 cilt 1895 - 1905; M. Ö. II. yüzyılda yazılmış *Che Ki* adındaki Çin tarihi], yine tarihe ait olarak *Trois généraux chinois de la dynastie des Han orientaux* (Doğu Han sülâlesi devrinde 3 Çin generali) [«T'oung Pao» da 1909]; yayımladığı Çin yazıtlarından *Les inscriptions chinoises de Bodh - gayâ* (Buddha - Gayâ Çin yazıtları) [1896; Sinologlar arasında münakaşa konusu olmuştur], *Le nestorianisme et l'inscription de Kara - Balgassoun* (Nestorculuk ve Kara Balgasun yazıtı) [«Journal Asiatique» te, 1897], *Dix inscriptions chinoises de l Asie Centrale* (Orta Asya'da 10 Çince yazıt) [1902], *Inscriptions et pièces de chancellerie chinoises de l époque mongole* (Moğol devrinde Çin yazıtları ve kitabet kalemi evrakı) [«T'oung Pao» da, 1904, 1905, 1908], *Les livres chinois avant l'invention du papier* (Kâğıdın icadından evvelki Çince kitaplar) [1905]; din ve folklor sahasında *Le dieu du sol dans la Chine antique* (Eski Çinde toprak ilâhı) [1901], *De l'expression des voeux dans l'art populaire chinois* (Çının popüler sanatında temennilerin ifadesi hakkında) [«Journal Asiatique»te 1901], *Confucius* (Kunğ - fu - dzı) [«Revue de Paris» de, 1903], *Le T'ai Chan. Essai de meonographie d'un culte chinois* (T'. - Ch., bir monografi denemesi) [1910]. *La divination par l'écaille de tortue dans la haute antiquité chinoise* (En eski Çinde kaplumbağa pulu ile bakılan fal) [«Journal Asiatique» te, 1911], *Le jet des dragons* (Ejderlerin fırlatılması) [1919]; Türkoloji sahasında hocası Stanislas Julien'in mesaisini devam ettirerek, *Documents sur les T'ou - Kiue (Turcs) occidentaux* (Batı Tu - cüe'ler [Türkler] hakkında vesikalar) [«Sbornik Trudov Orhonskoy Ekspeditsii» de, İlimler Akademisi, Petersburg 1903], *Notes additionnelles sur les T'ou - kiue (Turcs) occidentaux* (Batı T. - C. ler [Türkler] hakkında tamamlayıcı notlar) [«T'oung - Pao» da, 1904], *Le cycle turc des Douze Animaux* (12 hayvanlı Türk devirli takvimi) [«T'oung - Pao» da, 1906], *Les documents chinois découverts par Aurel Stein dans les sables du Turkestan Oriental* (Çin Doğu Türküstanında Sir A. S. ın kumlar arasında bulduğu [1907 - 1913] Çince vesikalar) [Oxford 1913], *Un traité manichéen retrouvé en Chine* (Çinde [Tunhuang'da] meydana çıkarılmış Manihaî bir eser) [P. Pelliot ile birlikte, terc. ve notlar, 2 kısım, 1911, 1913); Buddhistik edebiyat sahasında *Fables et contes de l'Inde extraits du Tripiṭaka Chinois* (Çince *Tripiṭaka*dan alınma Hint menşeli hayvan masalları ve hikâyeler) [1905], *Cinq cents contes et apologues extraits du Tripiṭaka Chinois* (Çince T. dan alınma 500 hikâye ve kıssa) [3 cilt, 1910 - 1911], *Une version chinoise du conte bouddhistique de Kalyâṇaṃkara et Pâpaṃkara* (Buddhistik K. ve P. hikâyesinin bir Çince tercümesi) [«T'oung - Pao» da 1914, aynı hikâye Uygurcaya da çevrilmiştir, Fr. terc. Paul Pelliot, «T'oung - Pao» da, 1914. Türk terc. 1940]; arkeoloji sahasında son şaheseri olarak *Mission archéologique dans la Chine septentrionale* (Kuzey Çinde arkeolojik sefer) [2 kısım, 1913-1915; fotoğraf ve estampajlar].

CHAVANNES, Puvis de: bk. PUVIS DE CHAVANNES, Pierre

CHAVANTE [*şavąntî*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren ve ayrı ayrı ailelerden olan iki dilin ortak adı:

1. Ge [*je* ok.] ailesinin Doğu kolundan bir dil. Acuen, Cayamó da denilen bu dil, eskiden, Brezilya'nın merkez - doğu kısımlarında, Goiaz bölümünde Tocatins ile Paraíba nehirleri arasında konuşulurdu. Bugün buna daha güneyde, Manso nehri kıyılarında raslanmaktadır. Brezilya'nın Serra dos Chavantes bölgesi (= Ch. sıradağları), adını bundan almıştır. Ch nin en yakın akrabası, doğuda komşusu olan Cherente dilidir. Bk. GE ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

2. Otí ailesinden bir dil. Ch. dilinin kendisine de Otí denir. Eskiden, Brezilya'nın güneydoğu kısmındaki São Paolo bölümünde, Tieté ve Paranapanema nehirlerinin aşağı kısımlarında Campos Novost'a ve Pardo nehri havzasında konuşulurdu. Ch. dili bundan birkaç yıl önce ölmüştür. Bk. OTÍ ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHAVÉE [*şavę*], **Honoré Joseph** (1815 - 1877), Belçikalı dilci. Namur'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Filolojinin linguistikten ayırdedilmesine yardım etmiş, bunlardan birincisini tarihî ilimler, ikincisini de tabiî ilimler arasında sınıflamıştır. Pozitivizmin etkisi altında o devirde her şeyin «tabiî tarih» (histoire naturelle) ini yapmak (krş. edebiyatta, E. Zola'nın kendi *Rougon - Maquart* adlı roman serisine «İkinci Cumhuriyet devrinde bir ailenin tabiî ve içtimaî tarih» alt - başlığını vermesi) moda olmuş ve Ch. nin ardı sıra öbür dilciler de (meselâ, L. Hovelacque: *La linguistique. Histoire naturelle du langage* = Linguistik. Dilin tabiî tarihi, Paris 1876) aynı çığırda yürümüşlerdir. Dil bir «içtimaî olgu» (fait soçial) olduğu için linguistiğin içtimaî ilimlerden sayılması, kesin olarak, İsviçreli F. de Saussure'le başlar (*Cours de linguistique générale* [= Umumî linguistik kursu], kurs 1906 - 1911 de kitabın bas. ı 1916 da). Ch. nin başlıca eserleri şunlardır: *Essai d'étymologie philosophique* (Felsefî etimoloji denemesi) [1843;

zihnî ve mânevi edim (fiil, amel; acte) leri ifade eden kelimelerin menşei ve değişimleri hakkında araştırmalar]. *Lexicologie indo-européenne* (Hind-Avrupa kelime bilgisi) [1849 Sanskritçe, Yunanca, Latince, Fransızca, Litvanca, Rusça, Almanca ve İngilizce kelimeler üzerinde araştırmalar], *Moïrse et les langues* (Musa ve diller) [1855; insan ırklarının birçok menşeden türediğini (= polygénèse nazariyesi) dil olaylariyle ispat etmeğe çalışmıştır]. *Français et Wallon, parallèle linguistique* (Fransızca ile Wallonca. Linguistik bir paralel) [1857], *La part des femmes dans l'enseignement de la langue maternelle* (Ana dilin öğretilmesinde kadınların rolü) [1859], *Les langues et les races* (diller ve ırklar) [1862; Hind-Avrupa ve Samî lehçeleri hakkında], *Enseignement scientifique de la lecture* (Okumanın ilmî bir şekilde öğretilmesi) [1872], *L'anthropologie et la méthode integrale en linguistique* (Antropoloji ve linguistikte integral metot) [1873; linguistik metodunun, öbür ilim kollarından ve bilhassa antropolojiden de faydalanılarak genişletilmesi], *Idéologie lexicologique des langues indo-européennes* (Hind-Avrupa dillerindeki kelimelerin ideolojisi) [1878]. 1867 de «Revue de Linguistique et de Philologie Comparée» (Linguistik ve mukayeseli filoloji dergisi) yi kurmuştur.

CHAVES [*şâveş*], (Lat. *Aquae Flaviae*), Kuzey Portekiz'de bir kasaba ve komün (concelho). Trás-os-Montes'e Alto Douro vilâyetinin Vila Real kesiminde, İspanya sınırı civarındaki Tomega nehri üzerinde ve Oporto'nun kuzeydoğusunda bulunan Ch., bir ziraat mahsulleri pazarıdır ve sıcak ve tuzlu su kaynaklariyle meşhurdur. Ch. de bir Ortaçağ şatosu ve İmparator Trajanus devrinden kalma, Tamega nehri üzerine kurulmuş bir Roma köprüsü vardır. Komünün nüfusu 47 372 (1940), kasabanın nüfusu 9 753 (1950) tür.

CHÁVEZ [*çaves*], **Carlos** (doğ. 1899), Meksikalı orkestra şefi ve besteci. 1928 de Méjico şehri Millî Konservatuvarı müdürü olmuş, aynı yıl Meksika Senfoni Orkestra'sını kurmuş ve idare etmiş, 1936 da Boston Senfoni Orkestrasını, 1937 de New York Filârmonik Orkestrasını misafir orkestra şefi olarak idare etmiş, ilk defa Philadelphia'da Leopold Stokowsky idaresinde çalınan bir opera balesi bestelemiştir. Eserleri arasında en ünlüleri *Sinfonia India* (Hind senfonisi) ve *Sinfonia de Antigona* (Antigone senfonisi) dir.

CHAWAN [*çawan*] (Jap. = çay kabı), kumlu balçıktan yapılmış ve cilâlanmış bir kab. Chanoyu (Jap. = çay suyu) denilen çay merasiminde kullanılır.

CHAWASHA [*çawaşa*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka-Siou birliğinin Tunica ailesinden bir dil. Chitimacha grupundan olup, XVII. yüzyılda Amerika Birleşik Devletlerinin şimdiki Louisiana bölümünün işgal ettiği arazide, Grande Lake (göl) in doğusunda, Washa dili ile birlikte yan yana konuşulurdu. Şimdiki tahminlere göre, her iki dil de Chitimacha dilinin birer lehçesi idiler. Bk. TUNICA, HOKA-SIOU ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHAY [*çay*] **KÖKÜ** [Hind] (ilmî adı: Oldenlandia umbellata), Hind-Malay bölgesinde bir çeşit kırmızı boya yapılmasında kullanılan bir bitki.

CHAYAVITA [*çayavita*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Cahuapana ailesinden bir dil. Tzáahui de denilen bu dil, Kuzey Peru'da Marañôn nehrinin güneyinde, Huallaga ile Potro nehirleri arasında konuşulurdu. Bk. CAHUÁPANA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHAYOTE [*çayote*] [Meksika İspanyolcası] (ilmî adı: *Sechium edule*), Amerika kıtasının sıcak bölgelerinde, bilhassa Orta Amerika ve Antil adalarında yetişen ve sebze olarak yenilen, tırmanıcı kabakgillerden bir bitki. İki yumruk cesametinde olan meyvası créolelerin çok sevdiği bir sebzedir.

Réunion adasında bu bitkinin liflerinden şapka yapılır.

CHAZY [*şazi*], **Jean François** (1882-1955), Fransız matematikçisi ve astronomu. Villefranche (Rhône) ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Sorbonne'da analitik mekanik ve gök mekaniği profesörlüğü etmiştir. Diferansiyel denklemler ve izafilik teorisi üzerinde çalışmış, 1937 de Fransız Akademisine üye olmuştur.

-CHE [*çe*], Amerikanist etnolog Robert Lehmann-Nitsche tarafından, Güney Amerika Kızılderilileri dillerinin Şili ve Arjantinde konuşulan Aravkan (İsp. Araucano) ailesine verilen ad. Bu ailede oymak ve dil adları -*che* [*çe* ok. = «insan, halk»] unsuru ile bittiği için (Moluche = batı halkı, Picunche = kuzey halkı, Huilliche = güney halkı, Pehuenche = çam ormanı halkı, Puelche, Mapuche, Taluche, Diuiche, Veliche, Leuvuche, v. b.), Lehmann-Nitsche bütün aileyi -Che şeklinde adlandırmayı düşünmüştür. Amerikalı etnograf D. G. Brinton'da da bu ailenin adı Aukan (Aucan) şeklinde geçer. Bk. ARAUKAN ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHEADLE [*çîdıl*], Büyük Britanyanın İngiltere bölümünde bir bölgenin ve kömür istihsali merkezi olan bir şehrin adı. Staffordshire kontluğunda, Stafford'ın 21 km kuzeydoğusunda ve Londranın takriben 251 km kuzeybatısındadır. Ch. de kireçtaşı ve kumtaşı ocakları, bakır ve pirinç sanayii, kâğıt ve ipek fabrikaları vardır. Kömür ocaklarının büyük bir kısmı tükenmiştir. Nüfusu 32 839 (1951) dur.

CHEADLE and GATLEY [*çîdıl ınd gætli*], Batı İngilterenin Cheshire kontluğunda bir şehir. İngilterenin bakır ve pirinç endüstrisinin en eski merkezlerinden biridir. Bir kömür maden ocağına yakındır. 8 km kadar güneyinde bulunan Manchester'de çalışanların çoğu Ch. and G. de oturur. Nüfusu 31 500 (1951) dür.

CHEADLE [*çîdıl*] **HASTALIĞI**, iskorbüt (b. bk. vitaminsizlik yüzünden meydana gelip dermansızlık, zayıflık ve diş etlerinin yangısı gibi belirtilerle kendini gösteren hastalık) hastalığının çocuklarda görülen bir şekli. Adını İngiliz doktoru Walter Butler Ch. (1835-1910) den almıştır.

CHEAPSIDE [*çîpsayd*], Londranın merkezinde, St. Paul kilisesiyle The Poultry (= Tavuk pazarı) sokağı arasında bir sokak. Eskiden «City» nin başlıca pazar yeri halini alan Ch. şimdikinden çok daha geniş bir yer kaplamaktaydı. Ch. nin çeşitli sokakları eski pazar yerinin oralarında neler satıldığını anlatırlar: Milk Street (= Sütçüler sokağı; Sir Thomas More burada doğmuştur), Bread Street (= Ekmekçiler sokağı), Wood Street (= Oduncular sokağı), v. b. Burası aynı zamanda kuyumcuların da topluca bulundukları bir yerdi. Daha son zamanlara kadar Londranın başka herhangi bir sokağından fazla debdebe

ve alâyişe sahne olmuş bulunan Ch. aynı zamanda bir ceza ve kefaret yeriydi. Ortaçağda meydanın kuzey kısmında şövalye mübarezeleri tertibedilir, kıral ve asılzadeler Bow Church (Bow Kilisesi) ın balkonundan bu gösterileri seyrederlerdi. Ch. nin Wood Street ile birleştiği noktada bulunan bir Eleanor Cross (b. bk., = Eleanor Haçı) 1643 te Parlâmento tarafından yıktırılmıştır. Friday Street (= Cuma sokağı) ile Bread Street (Ekmekçiler sokağı) arasında meşhur Mermaid Tavern (M. Taverni) vardı. İkinci Dünya Harbinde Ch. şiddetle bombalanmış, buradaki Mercer's Hall (= Kumaşçı hanı) ile Saddler's Hall (= Sarsçlar hanı) yıkılmıştır. Ch. nin Poultry kısmında Büyük Londra yangınından önce birçok yolcu hanları vardı.

CHEB [*hep*] (Alm. Eger), Çekoslovakyada, Bohemyanın kuzeybatı bölgesinde bir şehir. Alman (Bavyera) hududuna yakın bir noktada, Ohře ırmağı üzerinde, Karlovy Vary (Alm. Karlsbad) nın batısında yükselir. Praga (Praha) dan Frankfurt am Main ve Parise giden demiryolu hattında bir durak olup, Plzeň Viyana, Nürnberg ve Plauen'a da demiryolu ile bağlıdır. İlgi çekici bir şehir müzesi vardır. Burada dokuma, ziraat makineleri, çanak-çömlek, un ve bira fabrikaları vardır. Eskiden, çoğunluğu meydana getiren Almanların kovulması sonunda şehrin endüstrisi gerilemiştir. Nüfusu 31 546 (1930) dan 14 533 (1947) e düşmüştür.

Tarih: Germen şehri Menosgada'nın yerinde kurulmuş olması muhtemel olan Ch. in adı ilk defa 1061 tarihli bir belgede geçer. Burası aslında Bavyera markgraflarının bir şatosu idi. Sonradan Hohenstaufen'lı III. Conrad'ın eline geçmiş ve 1167 de serbest imparatorluk şehri olmuştur. Daha sonraları Bohemya kıralı II. Ottokar'ın eline geçmiştir. Kıral Habsburg'lu Rudolph şehre özel haklar bağışlamıştır. 1167-1175 yıllarında Hohenstaufen sülâlesinden İmparator I. Friedrich (Barbarossa) tarafından yapılan ve ırmağın üstündeki kayanın üzerinde yükselen bir imparatorluk şatosu da vardır. Bu şato 1742 den beri harabe halindedir. Ch. in belediye dairesinde Otuz Yıl Harbi sırasında Avusturyalı general Wallenstein, İrlandalı subay Devereux tarafından öldürülmüştür (25 Şubat 1634).

CHECHEHET [*çeçehet*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir ailesinin ve bir dilin adı. Arjantinde konuşulan bu dil ailesinin üyeleri Diuihet, Chechehet ve Tubichaminí dilleridir. Bunlardan Diuihet (bu dili konuşan oymağın öbür kısmı, Araukan ailesinden olan Diuiche dilini konuşur; yaşıyan dillerdendir) Buenos Aires'in güneyinde Colorado, Atuel ve Salado nehirleri arasında, Chechehet de Buenos Aires ile güneydeki Balcarce ve Ventana dağları arasında ve Colorado nehrinin güneyinde göçebe dili olarak konuşulurdu; şimdi ölü diller arasındadırlar. Tubichaminí dili ise Buenos Aires'in hemen güneyinde Tubichaminí nehri kıyılarında hâlâ yaşamaktadır. Amerikanist Robert Lehmann-Nitsche, bu aileye, oymak ve dil adları *-het* unsuriyle bittiği için, -Het ailesi adını vermiştir. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHEDDAR [*çedır*], İngilterenin Somersetshire kontluğunun kuzeydoğu bölgesinde bir köy. Bristol'ın 31 km kadar güneybatısındadır. Dar bir vâdide yükselen köyün tam kuzeydoğusunda, Mendip Hills adını taşıyan tepelik bölgede stalaktitli mağaralar, Ch. Gorge adını taşıyan bir dar geçit ve 137 m yüksekliğinde kayalar vardır. Bu bölgede, şöhret kazanmış Ch. peynirinin yapılmasına XVII. yüzyılda başlanılmıştır. Nüfusu 2 200 (1951) dür.

Ch. peyniri: Umumiyetle, kaymağı alınmamış inek sütünden yapılmış olup muhafaza edilmiş süt sulblerinden ibaret pekleşmiş, teksif edilmiş peynir. Aslında İngilterenin Ch. köyünde yapılmış olan bu peynir aşağı yukarı 1/3 protein, 1/3 yağ ve 1/3 sudan ibarettir. 500 den fazla Ch. peyniri çeşidi vardır. Bunların en çoğu eskiden yalnız Ch. da yapılırdı, fakat sonraları başka yerlerde de yapılmaya başlanmıştır. Ingiltere dışında yapılan Ch. peyniri için bazan keçi, manda veya koyun sütü de kullanılır.

CHEDDITE (Sınaî Kimya): bk. ŞEDİT.

CHEDIAK [*çediak*] **REAKSİYONU** veya **CH. TESTİ**, Kubalı çağdaş hekim Alejandro Ch. ın sifilis hastalığını teşhis etmek üzere icadetmiş olduğu test. Muayene edilecek kandan bir damla bir mikroskop lâmı üzerine konulur, lâm bir dakika kadar sarsılır, böylece kan damlasındaki fibrin maddesi izale edilir ve damla kurumaya bırakılır. Kurıyan damlaya % 3,5 sodyum klorür ve % 0,3 sodyum karbonat ihtiva eden bir çözeltiden 0,015 cm^3 ilâve edilir. Kan bu çözelti ile sulandırıldıktan sonra başka bir lâm üzerinde 1,5 cm çapında bir parafin dairesine konulur. Sonra sözü geçen taze tuz eriyiği ile 1:10 oranında hazırlanmış Meinicke berraklaştırma hulâsasından 0,03 cm^3 ilâve edilir. Bu hulâsa ve sulandırma sıvısı kullanılmadan önce benmaride 56 santigrad (132,8 Fahr.) dereceye kadar ayrı ayrı ısıtılır ve karıştırıldıktan sonra da çözelti benmaride iki dakika daha tutulur. Lâm üç dakika sarsılır ve oda hararetindeki ratıp bir hücrede otuz dakika bekletilir. Mikroskopla bakıldıkta kahve rengi tanecikler görülürse test menfidir. Müspet testte ise kırmızımsı kahve rengi bir sıvı içinde kara tanecikler ve pıhtılar görülür.

CHEDUBA (Coğ.): bk. ÇEDUBA.

CHEFOO (Coğ.): bk. Çİ-FU.

CHÉHAB, Fouad: bk. ŞEHAB, Fuad.

CHEHALIS [*çiheylis*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Algonkin-Wakash ailesinin Salish kolunun Kıyı dilleri grupundan bir dil. Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeybatı ucunda Washington bölümündeki Columbia nehri havzasında, bunun kuzeyinde de batıdaki Quinault nehrinden doğudaki Rainier dağına kadar yayılan bir arazide, başlıca Chehalis, Cowlitz, Satsop, Winooche, Humptulips, Oyhut, Copalis, Quinault, Queets ve Hoh oymakları tarafından konuşulur. Washington bölümündeki Chehalis nehri, şehri ve burnu (Chehalis Point), adlarını bu dili konuşan oymaktan almıştır. Bk. SALISH ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHEIRANTHUS (Bot.): bk. ŞEBBOY.

CHEIRONOMIA [*keyronomia*] (Yun. = nizama sokulmuş el hareketi), Eskiçağda ve Ortaçağın ilk kısmında, tek sesli kilise musikisinde kullanılan bir çeşit koro idaresi usulü. Bu usul, elin hareketleriyle yalnız ahengi değil, aynı zamanda melodik perde yüksekliğinin seyrini ifade ederdi. Mısırda Sakkara yakınında bulunan ve Nenheftikay'a ait mezarın üzerindeki bir kabartma Ch. i gösterir (M. Ö. 2560). Yunanlıların orkestik (dans sanatı) inde Ch., pantomime ait hareketler sanatını ifade ederdi. Yüzü örten maske mimiğe müsait olmadığından, ifade ve temsil bakımından önemli rolleri vardı. Hindistanda da el hareketi dili, dans sanatında eski bir kültür geleneğidir.

CHEIROLEPIS [*keyrolepis*], palakomiside (b bk., Palacomiscidae) tamilyasından bir kıkırdaklı balık cinsi. Pulları çok küçük eşkenar dörtken veya hemen hemen dik-dörtken şeklinde olan Ch. Devon arazisinde fosil halinde bulunur.

CHEIROSTROBACEAE (Bot.): bk. HAYROSTROBASE.

CHEIROSTROBUS (Bot.): bk. HAYROSTROBUS.

CHEJU (Coğ.): bk. ÇE U.

CHEKE [*çîk*]. **Sir John** (1514 1557), İngiliz hu manisti Cambridgede doğmuş, Londrada ölmüştür. Cambridgede Yunanca profesörlüğü etmiştir (Regius professor). Ch., Cambridge humanistlerinin en parlağı oldu Yazılarında açık ve mazbut bir İngiliz nesrini ideal edinmiştir. 1553 - 1554 arası da Kıraliçe Mary tarafından, Lady Jane Grey'in resmî kâtibi olarak çalıştığından dolayı hapsedilmiştir. Serbest bırakıldıktan sonra kısaya geçerek orada Yunanca okumuştur. Belçikada iken, Kardinal Pole Ch. i tevkif ettirerek Katolik aleyhtarı fikirlerinden vazgeçtiğini alenen ilân etme e zorlamıştır (1556).

CHEKIANG: bk. ÇEKİANG.

CHÉLANDE [*şeland*], Ortaçağda ve bilhassa Bizans devrinde ve Haçlı seferlerinde kullanılan bir eski gemi şekli. Bazı madalyalarda görülen bu geminin bir sıra küreği bir de tam ortasında bulunan bır askerî kulesi vardır.

CHELANDE (A. Jal'ın «Glossaire nautique» [1848] ine göre, eski bir madalyadan)

CHELARD [*şlâr*], **Hippolite - André - Jean - Baptiste** (1789 1861) Fransız kompozitörü. Pariste doğmuş, Weimar'da ölmüştür. Paris konservatuvarında Dourlen ile Gossec'ten ders almıştır. 1811 de Roma birinci mükâfatını kazanmış, 1815 te Napolide *Casa da vendere* (Satılık ev) adında bir opéra bouffe'unu, 1827 de Paris operasında bir *Macbeth* oynatmıştır. Libretto'su Rouget de Lisle tarafından yazılan bu son eseri Pariste çok beğenilmemis Münihte ise fevkalâde büyük bir başarı kazanmıştır. Ch. ayrıca bir missa (b. bk.), korolar ve cantata'lar yazmış 1832 ve 1833 te Londradaki Alman operasında orkestra şefliği etmiş, 1836 da Weimar'a, büyük dukalık orkestrası şefliğine çağırılmış bir müddet sonra bu vazifeyi Liszt ile beraber görmüştür Ölümünden sonra, 1864 te Milanonun Scala operasında *L'Aquile romane* (Roma kartalları) adlı bir eseri temsil edilmiştir.

CHELČICKÝ [*helçitski*], **Peter** (1390 - 1460), meslekten yetişmemiş Çek dın adamı Bohemya kardeşleri (b. bk.) mezhebinin kurucusu. Chelčice (Bohemya) de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Kibar bır aileye mensup olup rahip olmıyan Ch., dinî meselelerde zor kullanılmasına karşı vaziyet almış ve birçok küçük ve büyük dinî eser yazmıştır. 1457 de Kunvald'da bir dinî birlık kurmuştur. Bundan «Bohemya Kardeşleri» tarıkatı doğmuştur Başlıca yazıları *Postilla* (Sonradan) [1435 te yazılmış, 1522 de yayımlanmıştır] ve *Sít' víry* (İnanç ağı) [1455 te yazılmış. 1521 de yayımlanmıştır]. Lev Tolstoy Ch. nin önemine tekrar tekrar işaret etmiştır.

CHELIDONIUM (Bot.): bk. KIRLANGIÇ OTU.

CHÉLİF (Coğ.): bk. ŞELİF.

CHÉLITE ve **CHÉILOSE** (Tıp.): bk. KEİLİT ve KEİLOZ.

CHELIUS [*kelius*] **Oskar von** (1859 - 1923), Alman bestecisi. Mannheim'da doğmuş, Münihte ölmüştür. 1911 de imparatora yaverlik etmiştir. *Haschisch* (Haşiş) [1897] *Die vernarrte Prinzessin* (Budalalaşmış prenses) [1905]. *Magda Maria* (ad) [1920] operaları ile *Und Pippa tanzt* (P. da dans ediyor) senfonik şiiri ve bir keman sonatından başka birçok lied'ler ve piyano için parçalar bestelemiştir.

CHELLÉEN (Tarih - öncesi ve Antrop.): bk. ŞELLEEN.

CHELLES [*şel*] (Lat. *Cellae*), Kuzey Fransanın Seine - et - Marne departmanında bir şehir. Meaux'dan 26 km uzaklıktadır. Nüfusu 19 539 (1954) dur. Merovingliler zamanında burada bır *Cala* (Lat. *palatium* = saraydan: Ortaçağ Fransa ve Almanyasında kıral veya imparatora mahsus bir müstahkem saray; bununla beraber bir çiftlık ve bir mahkeme de bulunurdu) yapılmıştır. Cala'da, 650 de, II Clovis'in karısı Kraliçe Bathılde bir rahibeler manastırı kurmuştur. Ch. civarında Yontma Taş Çağına ait önemli kalıntılar bulunmuştur. Bu devreye Chelléen denilmiş ise de, sonradan Abbevilléen adı verilmiştir. Bk. ŞELLEEN.

CHEŁM [*helm*] (Rus. Holm), Polonyada, Lublin voyvodalığında Lublin şehrinin göneydoğusunda bir şehir. Nüfusu 25 500 (1954) dür. 1237 yılında kurulmuş olan Ch., Doğu Polonya plâtolarının bitek bir kenarında demiryolu kavşağıdır. Çevresinden tahıl elde edilır. Tarihî bir katedralı vardır. 1 - 3 Ağustos 1915 te Alman orduları Ch. muharebesinde Rusları mağlûp etmiştir.

CHEŁMIŃSKI [*helmiñ ki*] **Jan** (1851 - 1925), Polonyalı ressam. Brzozów (şimdi Ukrayna'da) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Münih akademisinde tahsil etmiş, Franz Adam'dan ders görmüştür. Konularını Polonyanın günlük hayatından almış, eserleri geniş ölçüde yayılmıştır. «Hussard'ların keşif kolu», «XVIII. yüzyılda sürek avı», «Napoléon'un Rusyadan çekılmesi» Ch. nin başlıca tabloıarıdır.

CHEŁMNO [*he'mno*], (Alm. Kulm, Culm). Kuzey Polonyada, Pomorze vilâyetinde, Vistül (Pol. Wisła) nehri üzerinde ve Danzig şehrinden takriben 110 km mesafede bir şehir. Zıraat ve hayvan pazarları bulunan Ch da İkinci Dünya Harbinden önce demir ve kereste sanayii de vardı. Ch. daki Ortaçağdan kalma surlar ve kaleler bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Şehrin çeşitli tarıkatlara ait kiliseleri XIII. ve XIV. yüzyıllara ait Gotik üslûbunda tuğla yapılardır. 1567 - 1597 de bir İtalyan mimarının plânına göre yapılan belediye sarayı Rönesans üslûbundadır. Şato ve şehır 1231 ve 1233 te Teuton teşkilâtı tarafından kurulmuş, 1397 de tedvin edilen Ch. Kanunu bu teşkılâtın hâkim olduğu bölgelerde kabul edilmiştir. Ch., Hanse Birliği (b. bk.) ne mensuptu Teuton teşkilâtının dağılmasından sonra Ch Polonya'ya iltihak etmiş; 1773 ten 1807 ye ve sonra 1815 ten 1919 a kadar Prusyaya bağlanmış; İkinci Dünya Harbinde, 3 Eylül 1939 tarihinde, Almanlar tarafından işgal edilmiş; 1945 te Polonyaya iade edilmiştir. Nüfusu 11 634 (1946) tür.

CHEŁMOŃSKI [*hılmoñski*], **Józef** (1850 - 1914), Polonyalı ressam. Boczki (Warszawa yakınında) de doğmuş, Kuklówka'da ölmüştür. Gerson'dan ders almış tahsilini Münihte tamamlamıştır. Pariste yerleşmiş, 1882 Salonunda *Devant le cabaret* (Meyhanenin önünde) adlı eseriyle bir şeref mansiyonu kazanmıştır. Ch. bilhassa Polonya manzaralarını ve Polonya halk hayatını temsil eden tablolar yapmıştır: «Bağlar arasında», «Polonyada Pazar günü», «Dört atlı araba» (Kraków Müzesi), «Av dönüşü».

CHELMSFORD [*çelmsfırd*], İngilterenin Essex kontluğunun merkezi. Nüfusu 37 868 (1951) dir. Cann ırmağının sağ yakasındadır. Çevresinin tarım ürünleri pazarıdır Radyo aksamı ve tarım aletleri imal eden fabrikaları vardır.

CHELMSFORD [*çelmsfırd*], **Baron** [**Frederic Augustus Thesiger'ın** ünvanı] (1827 - 1905), İngiliz generali. Londrada doğmuş. aynı yerde ölmüştür. Kırım seferinde yaver olarak, 1868 Habeşistan seferinde de mülhak general sıfatiyle hizmet etmiştir. 1869 - 1874 te Hindistandaki İngiliz kuvvetlerinde gene mülhak general olarak bulunmuş, Kıraliçe Victoria'ya yaver tâyin edilmiş, 1877 de tümgeneral olmuş, 1879 Zulu harbinde İngiliz ordusunun başında bulunmuş, 1888 de orgeneral olmuş, Zululara karşı kesin bir zafer kazanmıştır.

CHELMSFORD [*çelmsfırd*], **Vikont** [**Frederic John Napier Thesiger'in** ünvanı] (1868 - 1933), İngiliz siyaset adamı Londrada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Frederic Thésiger Ch ın büyük oğludur. Queensland (1905 - 1909) ve New South Wales (1909 - 1913) valiliklerinde, 1916 - 1921 de Hindistan kıral naipliğinde bulunmuş, Edwin S. Montagu ile birlikte bu memleket için bir anayasa hazırlamış. fakat Gandhi bu anayasayı kabul etmemiştir. 1924 te Amirallik Birinci Lordu (bahriye nazırı) olmuştur.

CHEŁMŻA [*hełmja*] (Alm. Culmsee), Polonyanın Bromberg voyvodalığında bir şehir. 1920 ye kadar Prusyaya aitti. Başlıca pancar yetiştirilen verimli bir bölgede olup büyük bir göl kenarındadır. Nüfusu 10 800 (1946) dür.

CHELONIA (Zoo.): bk. KAPLUMBAĞALAR.

CHELONIIDAE (Zoo): bk. KAPLUMBAĞAGİLLER (Deniz kaplumbağaları).

CHELSEA [*çelsi*]: 1. Eskiden İngilterede Middlesex kontluğunda bir şehir. Thames nehrinin kuzey kıyısında, Battersea'nın karşısında, Londranın güneybatısındadır Nüfusu 50 912 (1951) dir. Şimdi Londranın bir semti haline gelmiştir. Burada ihtiyar ve sakat askerler için 1692 de bir Kıraliyet Hastahanesi (Royal Hospital) kurulmuştur. Burada yerleştirilmiş askerlere «Ch. pensioners» adı verilirdi. Uzun zamandan beri sanat ve edebiyat merkezidir. Meşhur İngiliz yazar ve fikir adamı Thomas Carlyle 1834 - 1881 yılları arasında Ch. de bir evde (şimdi Carlyle Müzesi) oturmuş olduğu için ona «Ch. filozofu» (Sage of Chelsea) lâkabı verilmiştir. Ch. nin eski kilisesi İkinci Dünya Harbi sırasında hemen hemen tamamiyle yıkılmıştır. 1745 - 1769 yılları arasında burada bir çini fabrikası çalışmaktaydı.

C H E L S E A

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Massachusetts devletinin Suffolk kontluğunda bir şehir. Nüfusu 38 912 (1950) dir. Mystic nehri üzerindedir. Boston şehrinin 5 km kuzeyinde olup ayakkabı, lâstik eşya, kağıt ve mobilya endüstrisi ve sebze pazarı vardır. Doklarından benzin ve kömür şirketleri istifade ederler.

Ch. porselenı: Londranın bir semti olan Chelsea'de 1745 - 1784 yılları arasında yapılan porselen. Eski zamanın cama benzer çinisinin yerini burada 1757 de kaolin (kuvars ortoklas'a % 44 nispetinde kemik külü karıştırarak elde edilen çini) almıştır. Kitle yumuşak, boyası renk bakımından zengin (bilhassa şarap kırmızısı) olup şekil ve gruplarda önce Çin, sonrada Meissner porselenleri taklidedilmiştir. Renk bakımından Sèvres, şekil bakımından ise Saksonya porselenlerini hatırlatır. Hususiyetlerinden biri, plâstik süslü parfüm şişecikleri idi. Fabrika 1750 da Saksonyadan gelen keramik sanatkârlarının idaresi altında kurulmuş, Kıral II George tarafından korunmuştur. 1780 de fabrika Derby'ye nakledilmiştir. İngiliz porselenlerinin en değerlileri Ch. porselenleridir. Markası CB. ve altın veya kırmızı bir gemi çapasıdır.

CHELTENHAM [*çeltınım*], İngilterenin Gloucester kontluğunda, Severn ovasının doğu kenarında Chelt nehri üzerinde bir banyo şehri. Nüfusu 62 800 (1951) dür. 1718 den beri kükürt'ü ve magnezyumlu sulariyle tanınmıştır. Yüksek okulları vardır. Bunlar arasında, 1853 te kurulmuş olan Ch. Ladies College (kızlar için) ile 1841 de kurulan Ch. College (erkekler için) meşhurdur.

CHELVA [*çelva*], Güneybatı İspanyanın Valencia vilâyetinde bir departman (partido judicial). Kuzeyde, Teruel ve Castellón vilâyetleri ve Chiva departmanı, güneyde Requena departmanı, batıda da Cuenca vilâyeti vardır. Yüzölçümü 1 569 km²; nüfusu 27 475 (1950) tir.

CHEMBERA [*hembera*], **Alois Vojtech** (1807 - 1882), Çek yazarı ve tarihçisi 1850 de Viyana Üniversitesinde Çek dili ve edebiyatı profesörü olmuş, Moravya'nın ve Silezya'nın tasviri (1863 ve 1869), eski Batı İslâvları (1868) v. b. hakkında türlü eserler yazmıştır. Moğolların, yani Altın Ordu'nun, Moravya'ya yaptığı akın hakkındaki eseri (1841) de dikkate değer.

CHEMEHUEVI [*çemeuevi*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren Uto - Aztek ailesinin Shoshon kolundan bir dil Amerika Birleşik Devletlerinde Kaliforniya'nın güneydoğu kısımlarında. Colorado nehri ile Providence ve San Bernardino dağları arasındaki bölgede konuşulur. Ute, Güney Paiute ve Cahuaiisu dilleri ile birlikte bir altgrup meydana getirir. Bk. SHOSHON ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHEMIN DES DAMES [*şmę de dąm*]. Fransanın kuzeydoğusunda, Soissons'dan takr. 10 km mesafede, Aisne

nehri kuzeyinde, yüksek sırtlar boyunca uzanan yol. XVIII. yüzyılda, burası araba yolu haline getirilmiştir.

Ch. d. D. muharebesi: Almanlar Birinci Dünya Harbinde, 1914 Eylülünde sözü geçen sırtları ele geçirmişler, 1917 de Fransızların hücumu sonunda elden çıkarmışlar, sonra tekrar zaptettikleri bu stratejik yeri 1918 Ekiminde İtilâf devletlerinin nihai taarruzuna kadar muhafaza etmişlerdir. Sırtların uzunluğu takr. 20 km dir.

CHEMISCHE WERKE [*hemişe verke*] **HÜLS G. m. b. H.** [= Gesellschaft mit beschränkter Haftung = mahdut mesuliyetli şirket]. merkezi, Recklinghausen civarındaki Marl'da bulunan ve bir yandan kimyevi maddelerin imali ve satışı ile iştigal ve öte yandan da bu çeşit işlere katılmak üzere kurulmuş bir şirket. Bu şirket 1938 de I. G. Farbenindustrie A. G., Frankfurt am Main ile Bergwerks-Gesellschaft Hibernia A. G. tarafından kurulmuştur: birincisinin hissesi % 74, ikincisininki ise % 26 dır. 1943 hava akınları neticesinde çok hasar gören Ch. W. H., I. G. nin bir tesisi sıfatiyle Müttefikler Kontrol Konseyi'nin 9. kararı ile Kasım 1945 te müsadere edilmiştir. Bunun neticeleri arasında, kauçuk imali yasağı (1948), bazı kısmi tesisatın sökülmesi (1949) imalât programının değişmesi zikredilebilir. Kasım 1951 de kauçuk imaline tekrar müsaade edilmiştir; imalât 1944 te 4 200 tona, 1945 - 1948 yıllarında ise 7 000 tona yükselmişti. Şimdiki imalât ayda 400 tondur. Yabancı memleketlerde birkaç satış bürosu ve mümessilliği vardır. Personel sayısı 1951 de 10 359 idi. Esas sermayesi 120 milyon R M tır (1938).

CHEMNITZ (Coğ.): bk. KARL - MARX - STADT.

CHEMNITZ [*kemnits*], **Bogislav Philipp von** (1605 - 1678), Alman asıllı İsveçli tarihçi ve devlet nazariyecisi. Stettin (Almanya) de doğmuş, Hallstad (İsveç) da ölmüştür. 1644 ten beri İsveç devletinin resmî tarihçisi olmuştur. Hippolithus a Lapide takma adiyle yayımladığı Alman Reich'inin anayasası hakkındaki yazısiyle, Habsburg hanedanına ve müstebit hükümdarlık iddialarına karşı şiddetle çatıp, Reich sınıflarının bağımsızlığını savunmuş ve Reich'in prenslerin teşkil ettiği bir asılzadeler federasyonu olması icabettiğini ileri sürmüştür. Eserleri: *Hippolithus a Lapide* (Taştan H.) [1642 - 1643], *Dissertatio de ratione status in imperio nostro Romano - Germanico* (Bizim Roma - Germen imparatorluğumuzda devletin mâna ve maksadı hakkında tez) [1640], *Der königlich schwedische in Teutschland geführte Krieg* (İsveç krallığının Almanyada yaptığı harb) [1648 ve 1653].

CHEMNITZ [*kemnits*], **Martin** (1522 - 1586), Luther'ci Alman ilâhiyatçısı. Treuenbrietzen'de doğmuş, Braunschweig'da ölmüştür. Memleket kilisesinin ve Helmstedt Üniversitesinin kurulmasında rol oynamıştır. Konkordienformel (Anlaşma formülü) ın hazırlanmasında hâkim bir rol oynamıştır. İlâhiyat bakımından Melanchthon'un öğrencisi olup İsa'nın akşam yemeği (bk. CENA DOMINI) bahsinde Luther'e döner. Başlıca yazıları şunlardır: *Loci theologici* (İlâhiyat bahisleri) [1591], *Examen concilii Tridentini* (Trento ruhani toplantısının incelenmesi) [1563 - 1573].

CHÉMOSIS (Tıp.): bk. KEMOZİS.

CHEMULPO (Coğ.): bk. ÇEMULPO.

CH'EN (Çin özel adları): bk. ÇEN.

CHENAB (Coğ.): bk. ÇİNAB.

CHENAL [*şinal*], **Marthe** (1881 - 1947), Fransız kadın ses sanatkârı. İsviçrede Saint Moritz, (Alm. Sankt Moritz Romanş. San Murezzan) te doğmuş, Pariste ölmüştür. Opera sopranosu olan Ch., *Carmen*, *Le Roi d' Ys*, *Tosca* gibi lirik eserlerin baş rollerinde üstün başarılar kazanmıştır.

CHENAVARD [*şinavar*], **Paul** (1808 - 1895), Fransız ressamı. Lyonda doğmuş, Pariste ölmüştür. Hersent, Ingres ve Eugène Delacroix'nın öğrencisi olduktan sonra, birkaç defa İtalyada oturmuş ve orada Overbeck, Cornelius ve filozof Hegel ile tanışmıştır. Ch., ressamlığı, tarih felsefesine ait düşüncelerin ve sosyal ödevlerin hizmetine vermek istemiş ve tasarladığı büyük bir tablolar serisi ile insanlığın tarihini ve mânevi gelişmesini tasvir etmeyi düşünmüştür. 1848 ihtilâlinden sonra, bu tabloları Panthéon'da yapması kendisinden resmen istenmiş, fakat 1852 de Panthéon tekrar Katolik kilisesi olunca bundan vazgeçilmiştir. Bu eserler için hazırlamış olduğu 53 etüdün çoğu Lyon Müzesindedir. Bunların başlıcaları şunlardır: «Tufan», «Troia harbi», «Sokrates'ın ölümü ve Matbaanın icadı». «İnsanlık tarihi» adını taşıyacak olup tamamlanamıyan bu seri dışındaki başlıca eserleri: «XVI. Louis'nin muhakemesi» (1833), «Aziz Polykarpos'un din uğruna ölümü», «Pentecôte» (İdi Hamsin), «Ölülerin tekrar dirilmesi», «Cehennem» (bunlar hep 1848 ihtilâlinden önce yapılmışlardır.); «İlâhî trajedi» (1869).

CHENCHU (Coğ.): bk. ÇENÇU.

CHÊNEDOLLÉ [*şendole*], **Charles - Julien Lioult de** (1769 - 1833), Fransız şairi. Vire (Normandiya) de doğmuş, Le Coisel'de ölmüştür. İhtilâlde Fransayı terkederek Almanyada yaşamış ve orada Klopstock ile tanışmıştır. Benjamin Constant, Madame de Staël ve Chateaubriand ile de dostluğu vardır. İlk şiirleri felsefi ve didaktik bir karakter taşır; sonrakilerde gerçek bir tabiat sevgisi görülür ve romantikliğe yaklaşır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'invention* (İcat; Klopstock'a ithaf edilmiştir) [1795], *Le génie de l'homme* (İnsan dehası) [1807], *Etudes poétiques* (Şiir etütleri) [1820]. *Oeuvres complètes* (Toplu eserleri) 1864 te çıkmıştır.

CHÊNÉE [*şene*], Doğu Belçikanın Liége vilâyetinde, Vesdre ve Ourthe nehirlerinin kavşağında, Liége şehrinin güneydoğusunda, bu şehrin varoşu olan bir kasaba. Ch. de kömür madenleri, demir ve cam eşya fabrikaları vardır. Nüfusu 10 352 (1947) dir.

CHENERY [*çenîri*], **Thomas** (1826 - 1884), İngiliz şarkiyatçısı ve Londranın «Times» gazetesinin naşiri (1877-1884). Barbados (İngiliz Antilleri) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Kırım muharebesi sırasında İstanbulda bu gazetenin harb muhabirliğini, 1877 den itibaren de yazı işleri müdürlüğünü yapmış, Oxford'da Arapça profesörlüğünde bulunmuş (1868 - 1877), Ahd - ı Atik'in incelenip düzeltilmesine yardım etmiş, bir aralık Royal Asiatic Society'nin genel sekreteri olmuş ve Arap yazarı El Harirî'nin meşhur *Makamat*ını *The Assemblies of Al - Harîrî* başlığiyle İngilizce olarak yayımlamıştır.

CHENEVIÈRE [*şinîvyer*], **Jacques** (doğ. 1886), İsviçreli yazar. Pariste doğmuştur. Önceleri şiir, sonradan kısa hikâyeler ve romanlar yazmıştır. Bunların bir kısmı sırf muhayyile ve rüya, bir kısmı ise realist psikolojik tahlil mahsulüdür. Birçok hikâyelerinin havası şen ve alaylı-

dır. Şiir kitapları: *Les beaux jours* (Güzel günler) [1909], *La chambre et le jardin* (Oda ve bahçe) [1913]. Kısa hikâyeleri: *Les aveux complets* (Tam itiraflar) [1931] Romanları: *L'île déserte* (Issız ada) [1918] *Les messagers inutiles* (Faydasız haberciler) [1926]; *Les captives* (Esir kadınlar) [1943]. Ayrıca, besteci Jacques-Dalcroze ile beraber şu eserleri de yazmıştır: *Les premiers sonvenirs* (İlk hâtıralar) [1918], *Echo et Narcisse* (Ekho ile Narkissos) [1920], *La forêt de la jeunesse et de la joie* (Gençlik ve sevinç ormanı) [1923].

CHENGTU (Coğ.): bk. ÇENGTU.

CHÉNIER [*şenyē*], **André-Marie de** (1762-1794), Fransız şairi ve siyaset adamı. İstanbulda doğmuş, Pariste ölmüştür. Louis de Ch. (b. bk.) nin oğludur ve Levanten bir anadan dünyaya gelmiştir. Ch. Fransadaki Navarre kolejinde okumuş, 1782 de orduya girmiştir. İsviçre ve İtalyaya seyahat etmiş (1783-84), Pariste yaşamış (1784-87), 1790 yılına kadar Fransanın Londra büyükelçiliği kâtipliğinde bulunmuş, nihayet Parise dönerek edebiyatla meşgul olmuştur. Hayatta iken yalnız iki siyasi manzumesi yayımlanmıştır: *Le Jeu de Paume à David Peintre* (bu manzume ressam J. L in *Serment du Jeu de Paume* [=Tenis kortu yemini] undan mülhemdir) ve *Hymne aux soldats de Châteauvieux* (=Ch. askerlerine şarkı). Jacobin (b. bk.) lere karşı *Avis au peuple français sur ses véritables ennemis* (Fransız milletine hakikî düşmanlarını hatırlatma) serlevhasiyle kaleme aldığı hicviyeden dolayı Lehistan kıralı II. Stanisław'dan nişan almıştır. Ch. nin siyasi meseleler ve bilhassa Terör devrinin ifratları hakkında düşüncelerini açıkca söylemesi kendisinin sürgünler listesine geçirilmesi sonucunu doğurmuştur; fakat öyle görünüyor ki, Ch. XVI. Louis'nin savunmasını hazırlıyan Malesherbes'e ve kıralın halka hitaben yayımladığı beyannamenin hazırlanmasında da ona yardım etmiştir. 7 Mart 1794 te siyasi bir suçluyu gizlemekle itham edilen Ch. hapse atılmış, bir müddet sonra da hapishanede komplo kurmakla suçlandırılan 24 kişi ile birlikte giyotinle idam edilmiştir. Ch. hapishanede bulunduğu sırada siyasi hicvin bir zaferi sayılan *Iambes*'ı ve orada rastladığı bir genç kadının güzelliğinden aldığı ilhamla *La jeune captive* (Esir genç kadın) adlı ve şairinin şaheseri sayılan bir kaside yazmıştır. Bu eserler Ch. hapiste iken dışarıda elden ele dolaşmış, fakat şairin hiçbir şiiri ölümünden önce yayımlanmamıştır. Şiirlerinin en önemli kısmını temsil eden *Les Bucoliques* (Çoban şiirleri), *Elégies* (Ağıtlar), *Epîtres* (Mektuplar), *Odes* (Kasideler), *Hymnes* (İlâhiler) ve bunlardan daha uzun olan *L'Invention* (İcat), *Hermes* (Yunanlıların kisb ilâhı) ve *L'Amérique* adlı didaktik manzum eserleri 1819 da yayımlanmıştır. Ch. nin nazmı eski Yunanlıların güzelliğe tapmalariyle XVIII. yüzyıl rasyonalizmini mezcetmek gibi bir özellik gösterir. Vezne seleflerinden fazla çeşitlilik ve kıvraklık getirdiği ve yazıları şahsi mahiyette olduğu için Ch. e romantiklerin öncüsü gözIyle bakılmış ve bazılarınca Racine ve Boileau'dan sonraki Fransız nazımcılarının en büyüklerinden biri sayılmıştır. Umberto Giordano (b. bk.) nun 1896 da oynanan *André Chénier* operası bu Fransız şairinin hayatını terennüm eder.

A. M. de CHÉNIER

CHÉNIER [*şenyē*], **Louis de** (1723-1796), Fransız diplomatı ve tarihçisi. Monfort'da doğmuş, Pariste ölmüştür. İstanbulda bir Fransız kumaş tacirinin yanında çalışırken aslen Kıbrıslı bir ailenin kızı olup İstanbulda doğan Elisabeth Santi-Lomaca ile evlenmiş, dört oğlu (bk. CHÉNIER, André-Marie de ve Marie-Joseph de) ve bir kızı dünyaya gelmiştir. Fransaya dönüşünden bir müddet sonra Fas'a başkonsolos tâyin edilmiş, 15 yıl bu vazifede kalmıştır. Eserleri: *Recherches historiques sur les Maures et Histoire de l'empire du Maroc* (Kuzey Afrika Araplarına dair tarih araştırmaları ve Fas sultanlığının tarihi) [1787], *Les Révolutions de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğunda ihtilâller) [1787].

CHÉNIER [*şenyē*], **Marie-Joseph de** (1764-1811), Fransız siyaset adamı ve şairi. İstanbulda doğmuş, Pariste ölmüştür. Ch. A.-M. de nin kardeşi olan, Ch. M.-J. de genç yaşında siyasete karışmış, Convention, Conseil des Cinq-Cents ve nihayet Tribunat üyesi olmuş, manzum nutuklar ve bilhassa kardeşine ihanet etmiş olması isnadını reddetmek üzere bir *L'Epître sur la calomnie* (İftiraya dair manzum mektup) yazmıştır. Ch. bilhassa trajedi yazarı olarak tanınır. Başlıca eserleri şunlardır: *Charles IX* (IX. Ch.); *Henri VIII* (VIII. H); *Fénelon* (ad) ve bilhassa *Tibère* (Tiberius). Ch nin *Tableau historique de l'état et des progrès de la littérature française depuis 1789* (Fransız edebiyatının 1789 dan beri durumu ve ilerlemelerinin tarihî tablosu) adlı eseri, klâsisizm taraftarlarının, Chateaubriand okulununun genç yazarlarına karşı körükörüne yaptıkları muhalefeti anlatan merak çekici bir şahadet vesikasıdır.

M. J. de CHÉNIER

CHENONCEAUX [*şīnōsǭ*], Fransada, Indre-et-Loire departmanında, Tours şehrinden 28 km mesafede ve le Cher nehri üzerinde arrondisman merkezi olan bir komün. Orléans demiryolları güzergâhındadır. Nüfusu 355 dir.

CHENONCEAUX ŞATOSU

Ch. Şatosu: VIII. Charles, XII. Louis ve I François zamanlarında Maliye Nazırlığı eden Thomas Bohier için Fransanın Tour bölgesinde, takriben 1513 - 1520 yıllarında inşa edilmiştir. Marques ailesine ait çok eski bir müstahkem şatonun yerinde kurulan bu bina Thomas Bohier'nin oğlu Antoine tarafından babasının hazineye olan borcunu ödemek üzere I. François'ya terkedilmiş. II Henri tarafından Diane de Poitiers'ye bağışlanmış o da şatoyu Catherine de Médicis'nin Chaumont - sur - Loire şatosu ile değişmiştir. Catherine şatoda oturmuş ve le Cher nehri üzerine Diane tarafından kurdurulmuş olan köprünün üstüne Philibert Delorme'a güzel bir yapı çıkarttırmıştır. Ch. şatosuna Louise de Lorraine tevarüs etmiş III Henri'nin katlinden sonra orada oturmuştur. Sonra Vendôme, Condé ve Bourbon ailelerine geçen şato 1733 te Vergiler Mültezimi Dupin tarafından satın alınmış, Madam Dupin şatoya Voltaire, Rousseau, Buffon, Marivaux ve Fontenelle gibi edipleri cezbetmiştir. 1799 da bu kadının ölümü üzerine Villeneuve ailesine geçen şato 1864 te kimyager Pelouse tarafından satın alınmış ve bu zatın karısı tarafından belki biraz aşırı derecede restore ettirilmiştir. Şato daha sonra Menier ailesinin malı olmuştur. Ch. şatosu zarif mimarîsi ve le Cher nehri yatağı üzerindeki orijinal durumu ile ün kazanmıştır.

CHENOPODIACEAE (Bot.): bk. ISPANAKGİLLER.

CHENOPODIUM (Bot.): bk. SİRGEN.

CHEOPS (Tar.): bk. HUFU.

CHEPHREN (Tar.): bk. HAFRE.

CHEPEO veya **CHIPEO** veya **CHIPEBO** veya **CHIPIBO** (Dil.): bk. SIPIBO (Xipibo).

CHIPPING WYCOMBE [*çipiŋ wikım*] (eski adı: **Highwycomb**), İngilterede Buckingham kontluğunun en büyük şehri. Londranın 43 km kuzeybatısındadır. Nüfusu 40 692 (1951) dir. Kâğıt ve mobilya (bilhassa sandalye) endüstrisi vardır. Tarım ürünleri pazarıdır.

CHEQUERS COURT [*çekırz kōrt*], İngilterenin Buckingham kontluğunda, Chiltern tepelerinde, Princes Risborough ve Aylesbury yakınlarında XVI. yüzyıldan (I. Elizabeth zamanından) kalma bir asılzade kâşanesi. 1917 de Lord Lee of Fareham tarafından millete hediye edilmiş ve İngiltere başvekilinin köy ikametgâhı haline getirilmiştir.

CHER [*şēr*]: 1. Fransada Loire nehrinin önemli bir kolu. Uzunluğu 350 km dir. Bunun 120 km si zaman zaman gemi işlemesine elverişlidir. Ch., Loire'a Tours'un biraz aşağısında karışır.

2. Orta Fransada Cher ve Loire ırmakları arasında bir departman. Yüzölçümü 7 304 km², nüfusu 284 376 (1954) dır. 29 kantonu ve 290 komünü vardır. Paris çevreğinin kuzeye doğru hafif eğimli olan kalker plâtoları ve geniş vâdi tabanlarının yarısı tarla, bir kısmı da çayır, otlak ve ormandır. Halk başlıca, meyvacılık ve hayvancılık ile geçinir. Merkezi Bourges, başlıca şehirleri de St. Amand-Mont - Rond ile Vierzon'dur.

CHERASCO [*kerasko*] (eski adı: Clarascum), İtalyanın Piemonte bölümünün Cuneo vilâyetinde bir şehir Torino'nun 48 km kadar güneyindedir. Ortaçağda kuvvetli bir kale idi. 1801 de Fransızlar tarafından yerle bir edilmiştir. Taş ocakları ve bir ipek fabrikası vardır. Nüfusu 7 800 (1951) dür.

Ch. Antlaşması: 6 Nisan 1631 de imzalanan bir barış antlaşması. 1630 da Fransa adına Kardinal Richelieu ile Mukaddes Roma İmparatoru I Ferdinand arasında imzalanan Regensburg barışının bir tasdik ve teyidini teşkil ediyordu. Ferdinand, Nevers dukasına Mantova ve Monferrat'ı veriyor, Savoia (F. Savoie) ya da imtiyazlar bağışlanıyordu. Bu barış, Mantova Harbi denilen harbe son vermiştir.

Ch. Mütarekesi: 29 Nisan 1796 da Napoléon ile Savoia dukası III Vittorio Amedeo (Sardinya kralı II. Vittorio Amedeo) arasında akdolunan bir mütareke. Sonradan 15 Mayıs 1796 da imzalanan barış antlaşmasiyle Fransaya büyük imtiyazlar verilmiştir.

CHÉRAU [*şerō*], **Gaston** (1832 - 1937), Fransız romancısı. Niort (Deux - Sèvres depart.) da doğmuş, Amerikada, Boston'da ölmüştür. Halka hitabeden hafif eserler yazmış ve bunların hemen hemen hepsinde taşra hayatını tasvir etmiştir. En tanınmış romanları şunlardır: *Champi - Tortu* (ad) (1906), şaheser olarak *Valentine Paqualt* (ad) [1921]. *La Maison de Patrice Perrier* (P. P. nin evi) [1924], *Le Flambeau des Riffault* (Riffault'ların meşalesi) [1925], *Le Vent du destin* (Kader rüzgârı) [1926]. *Apprends-moi à être amoureuse* (Âşık olmayı öğret bana) [1929, hikâyeler] Ch. 1926 da Goncourt Akademisine seçilmiştir.

G. CHÉRAU

CHERBONNEAU [*şerbono*], **Jacques Auguste** (1813-1882), Fransız müsteşrıki ve Arabisti. La Chapelle Banche (Indre - et - Loire) ta doğmuş, Pariste ölmüştür. 1838 - 1846 arasında Reinaud ile Caussin de Perceval'den Arapça öğrenmiş, 1843 te «Société Asiatique» e üye seçilmiş, 1846 da Cezayirdeki Kostantin (Constantine) şehrinde Arapça profesörü olmuş, 1852 de aynı şehirde bir arkeoloji cemiyeti kurmuş, 1856 da da Cezayir şehrindeki Arap koleji (Collège Arabe) müdürlüğüne getirilmiştir. Uzun yıllar orada kaldıktan sonra, Ch., 1879 da Paristeki Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales) nda, Arapça kürsüsü profesörlüğüne geçmiştir. Arabistik sahasındaki başlıca eserleri şunlardır: *Fables de Lokman* (L. masalları) [1846, metin ve Fr. terc.], *Anecdotes musulmanes* (Müslüman fıkraları) [1847, Arapça metinler], *Exercices sur la lecture des manuscrits arabes* (Arapça el yazmalarını okuma sahasında alıştırmalar) [1850], *Histoire de Chems - Eddin* (Şemseddin hikâyesi) [1852], *Traité méthodique de la conjugaison arabe* (Arapça fiillerin çekimine ait metodik ana kitap) [1854]. *Essai sur l'histoire de la littérature arabe au Soudan* (Sudandaki Arap edebiyatının tarihi üzerine bir deneme) [1855; Ahmet Baba'nın Kuzey Afrika ediplerinin biyografyalarını ihtiva eden *Tekmilet - ed - dibac* adlı eserinden adapte] *Les fourberies de Delilah* (Delile'nin dessasl kları) [1856 - 1871; Arapça metin], *Voyage de Bonnemain à Radâmes* (B. ın Radames'e yaptığı yolculuk) [1857], *Dictionnaire français - arabe* (Fransızca - Arapça sözlük) [1872], *Le Divan de Ferazdak* (F. divanı) [1873]. «Journal Asiatique» te değerli makaleleri de vardır.

CHERBOURG [*şerlūr*], Fransanın Manş denizi kıyısında Cotentin yarımadasının kuzeyinde bir şehir. Manş

CHERBOURG

(Manche) departmanında, Parisin 332 km kuzeybatısındadır. Nüfusu 38 262, banliyöleri ile 62000 (1954) dir. Manş denizine doğru uzanmış bulunan bir çıkıntı üzerinde bulunması Ch. un, büyük yolcu ve posta vapurlarının uğrak yeri olmasını sağlamıştır. Ch. XVIII. yüzyıldan beri bir harb limanı ve tersane olarak kullanılmıştır. 40 kadar harb gemisi alabilecek havuzları ve ticaret gemilerinin barınacağı limanı (Petite Rade) vardır. Dışarıda bulunan Grande Rade (Büyük sun'i liman), 4 km uzunluğunda granit bir setle fırtınalara ve düşman saldırışlarına karşı korunmuştur. Ch. da kimya, dokuma ve deri endüstrisi de kurulmuştur. Deniz banyoları da vardır. Balıkçılık yapılır İkinci Dünya Harbinde (22 - 27 Temmuz 1944) şiddetli savaşlara sahne olmuştur. Liman ancak birkaç ay sonra tekrar kullanılabilmiş ve 3 yıl sonra eski haline gelmiştir.

CHERBULIEZ [*şerbülyē*], **Antoine Elisée** (1797 - 1869), İsviçreli iktisatçı. Cenevrede doğmuş, Zürich'te ölmüştür. Önce Cenevrede, sonra Lausanne ve Zürich'te iktisat profesörlüğü etmiş ve birkaç önemli dergi çıkarmıştır. Kesin fertçi ve Bentham'cı olarak sosyalizme ve bilhassa Proudhon'a karşı mücadele etmiştir Başlıca eserleri şunlardır: *Richesse ou pauvreté* (Zenginlik veya fakirlik) [1841], *De la démocratie en Suisse* (İsviçre de demokrasi) [1843], *Études sur les causes de la misère* (Sefaletin sebepleri hakkında araştırmalar) [1853], *Précis de la science économique* (iktisat bilgisi özeti) [1862].

CHERBULIEZ [*şerbülyē*], **Joel** (1806 - 1870), İsviçreli gazeteci. Antoine Elisée Ch. nın kardeşidir. Cenevrede doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1846 dan önce Cenevre kantonunun idaresine katılmıştır. 1848 - 1853 arasında «Bibliothèque universelle» adlı derginin başyazarlarından biri de Ch. idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Le lendemain du dernier jour d'un condamné* (Bir mahkûmun son gününün ertesi günü) [1829] başlığı altında Victor Hugo'nun ölüm cezasına karşı yazdığı meşhur eserini tenkidetmiş ve onunla alay etmiştir Ch. nin. *Genève ses institutions, ses moeurs son développement intellectuel et moral* (Cenevre. müesseseleri, örf ve âdetleri fikrî ve ahlâki gelişmesi) [1867] adlı eserine büyük bir değer verilir.

CHERBULIEZ [*şerbülyē*], **Victor** (1829 - 1899). İsviçreli Fransız yazarı. Bir Fransız mülteci ailesinin oğludur. Cenevre'de doğmuş, Fransada Combes - la - Ville (Seine - et - Marne depart.) de ölmüştür. Önce öğretmenlik etmiştir. 1880 de «grande naturalisation» (büyük vatandaşlığa geçme) hakkından faydalanarak Fransız vatandaşlığına geçmiş ve ertesi yıl Fransız Akademisine seçilmiştir. Nükteli ve keskin zekâlı bir yazar olan Ch., kosmopolit örf ve âdetlerin tasvirinde çok büyük ustalık göstermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: Roman: *Miss Rovel* (ad) [1875]; *Le Comte Kostia* (Kont K) [1863]; *Le Prince Vitale* (Prens V) [1864] *Prosper Randoce* (ad) [1867]; *L'aventure de Ladislas Bolski* (L. B. nin macerası) [1870], *Meta Holdenis* (ad) [1873], *La vocation du Comte Ghislain* (Kont G in ilhamı) [1888]; *Jacquine Vanesse* (ad) [1898]; Tenkid: *Etudes de littérature et d'art* (Edebiyat ve sanat etütleri) [1873]: *L'Allemagne politique* (Siyasi Almanya) [1870]; *L'Espagne politique* (Siyasi İspanya) [1874]; *Hommes et choses d'Allemagne* (Almanyada insanlar ve nesneler) [1877]; *Profils étrangers* (Yabancı profiller) [1889]. Estetik hakkında da çok ilgi çeken şu eserleri yazmıştır: *Un cheval de Phidias* (Pheidias'ın bir atı) [1865]; *L'art et la nature* (Sanat ve tabiat) [1892] Hemen hemen bütün romanları «Revue des Deux Mondes» da çıkmıştır Yine o dergide, G Valbert takma adı altında çok ilgi toplıyan siyasi kronikler de yazmıştır. Bunlar sonradan: *L'Allemagne politique, Hommes et choses d'Allemagne* ve *Profils étrangers*de toplanmıştır.

V. CHERBULIEZ

CHERBURY, Herbert of: bk. HERBERT AİLESİ.

CHERCHEL (Coğ.) bk. ŞERŞEL.

CHERCHEVSKI HASTALIĞI (Tıp.): bk. ŞERŞEVSKIY HASTALIĞI.

CHEREAS [*kereas*] **Cassius**, İmparator Caligula'yı öldüren Romalı subay. Cumhuriyeti yeniden kurmaya teşebbüs edenlerle birleşmiş, İmparator Claudius tarafından idam ettirilmiştir (M. Ö. 41).

CHERENTE [*şerente*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Ge [*je* ok] ailesinin Doğu grupundan bir dil. Eskiden kuzeydoğu Brezilyada, Tocatins ve Urussuhý nehirleri arasında genis bir sahada konuşulan bu dile, şimdi ancak Tocatins'ın orta kısımlarında raslanır. Chavante, Chicriabá, Acicobe, Acroá, Gogez dilleri yakın akrabaları arasındadır. Bk. GE, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHÉRET [*şerę*], **Jules** (1836 1932), Fransız ressamı, litografı ve desinatörü. Pariste doğmuş, Nice'te ölmüştür. Bilhassa renkli litografları ve afişleriyle tanınmıştır. İngiltereye giderek renkli litografi sanatı tahsil etmiş, Fransaya dönüşünde başarılı bir resimleyici olmuş, 1900 Dünya Sergisinde altın madalya kazanmıştır. Eserleri arasında bilhassa «Çingeneler» «Opera balosu», «Yeşilli kadın» ve «Columbine'in şarkısı» zikredilebilir.

CHÉRI [*şeri*] **Rose** [asıl adı: **Rose Marie Cizos**] (1824 - 1861), Fransız aktrisi. Étampes (Seine - et - Oise depart.) ta doğmuş, Paris yakınında Passy'de ölmüştür. İlkin 1842 de Parisin Gymnase tiyatrosunda sahneye çıkmış, sonra defalarca İngiltere sahnelerinde görünmüştür. Ch., 1846 da oynadığı Clarissa Harlowe rolü ile birinci sınıf bir aktris olarak belirmiştir. 1847 de Gymnase müdürü Le-

moine Montigny ile evlenmişse de, Rose Chéri adiyle oynamaya devam etmiş, hasta oğluna bakarken tutulduğu amansız bir hastalıktan ölmüştür.

R. CHÉRI

CHERIBON (Coğ.): bk. ÇERIBON.

CHERIF [*çerif*], **Cipriano Rivas** (doğ. 1891), İspanyol aktörü, rejisörü ve tiyatro yazarı. Çeşitli tiyatro kumpanyaları idare etmiş, 1933 te İspanyol Tiyatrosu Dram Stüdyosunu kurmuştur. Pek çok eserin temsil edildiği bu okul sonradan Teatro Español de Arte adını almış, burada modern piyeslerin basitleştirilmiş şekilleri ve bu arada August Strindberg'in ve Georg Kaiser'in de eserleri temsil edilmiştir.

CHEROKEE [*çeroki* veya *çeroki*] **LER**, Kuzey Amerika Kızılderililerinin Iroquois boyundan bir oymak. Oymağın adı, daha güneyde yaşıyan Muskogee'lerin dilinden gelme bir kelime olup «mağara insanı» mânasına gelir. İspanyol seyyahı Hernando de Soto bunlara ilk olarak 1540 yılında raslamışsa da, Cherokee - İngiliz münasebetleri ancak XVII yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. O devirde, şimdi Amerika Birleşik Devletlerinin Carolina, Georgia, Alabama ve Tennessee bölümlerinin birleştiği güney Alleghany ve Appalache (Appalachian) dağları bölgesindeki plâtolarda yaşıyorlardı. Sayıları da 22 000 kadardı. İngiliz idaresi zamanında, 1755 te, arazilerinin bir kısmını İngilizlere bırakmak ve orada müstahkem mevkilerin kurulmasına tahammül etmek zorunda kaldılar. Amerika İstiklâl Harbinde İngilizlerin safında çarpışan Ch., harbin bitmesinden ancak on yıl sonra Amerikalılarla barış yaptılar. Bu çarpışmalar, Amerikan tarihinde Cherokee Harbleri (Cherokee Wars, 1776 - 1781) adiyle geçer.

CHEROKEE Tipi

1785 te Amerikalılar, Ch. in yukarı Tennessee bölgesinde köyler kurmasına müsaade ettiler. Fakat beyaz ırktan olan göçmenlerin kendi arazilerine akın etmesi üzerine Ch. in bir kısmı Mississippi nehrinin batısına çekilmek zorunda kaldı, yurtta kalan kısım da 1820 de Amerika Birleşik Devletleri modeline göre müstakil bir hükümet kurdu. 1831 de Amerikanın Georgia bölümünün kendi kanunlarını Ch. in bu müstakil hükümetine icbar etmek istemesi üzerine Ch. Amerika Temyiz Mahkemesine başvurdularsa da, sonunda dâvayı kaybettiler. 1835 - 1838 yıllarında Georgia, Ch. i silâh kuvveti ve katliâmla kendi topraklarından attı. Cumhurreisi Andrew Jackson'ın zulmünden kurtulabilen Ch. in büyük bir kısmı 1838 - 1839 yıllarında, daha batıdaki Kızılderililer Ülkesi (Indian Territory, 1889 dan sonraki adı: Oklahoma Territory, 1907 de Oklahoma State) ne yerleştirildi ve Kızılderili «Beş Medenî Millet» (Five Civilized Nations: Cherokee, Chickasaw, Choctaw, Creek, Seminole) ten biri olarak tanındı. 1891 de Amerikalılar Ch. in Oklahoma'daki Cherokee Strip denilen 31 000 km²lik arazisini takriben 8 000 000 dolara satın aldılar. Ch in Tahlequah şehrinde kurdukları hükümet merkezi, 1906 da Ch. Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlığına alınıncaya kadar istiklâlini muhafaza etti. Ch. in 1838 deki tehcirden kurtulabilen kısmı (birkaç yüz kişi) dağlara sığındı, yıllar sonra Amerikalılardan orada yerleşmek müsaadesini aldı. Doğu Ch. i denen bu topluluk, şimdi Kuzey Carolina'nın batı kısımlarında yaşamaktadır.

Boyları uzun, tenleri açık renkte, bakışları keskin, burunları kıvrık, kendileri de çok zeki olan Ch., maderşahi yedi klana ayrılır. Çarpışmalar devrinde mevcutları 14 000 e kadar inen, fakat ırkça çok metin olan Ch., beyaz ve siyah ırklardan yaptıkları melezlemelerle bugün Amerika Birleşik Devletleri Kızılderililerinin en büyük ve kuvvetli topluluklarından birini teşkil etmektedirler (40 000 den fazla). Kültür ve medeniyetleri, güney komşuları olan Muskogee'lerinkine benzer. Amerika Birleşik Devletlerinin Iowa ve Oklahoma bölümlerinde Cherokee adını taşıyan yer adları vardır: Iowa'da Cherokee kazası ve kaza merkezi (nüfusu 7 705), Oklahoma'da Alfalfa kazasının merkezi (nüfusu 2 635).

DİL ve YAZI: Cherokee dili, Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka - Sioux ailesinin Iroquois kolundan bir dil olup, şimdi Kuzey Amerika Kızılderilileri dillerinin en çok yayılmış ve gelişmiş olanlarından biridir. Iroquois kolundaki öbür dillerden (Huron, Seneca, Cayuga, Onandaga, Oneida, Tuscarora, v. b.) oldukça farklıdır. Başlıca üç lehçeye ayrılır: 1. Güneydoğuda, Savannah nehri havzasında konuşulan lehçe ki ölmüştür. 2. Kuzey Carolina'nın batı kısmında, Doğu Ch. in konuştuğu Doğu Cherokee lehçesi. 3. Dağlık bölgelerde konuşulan lehçe ki en önemlisi olup edebî Cherokee dilini temsil eder. Bk. IROQUOIS ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

Cherokee dili, Amerika Kızılderilileri dilleri arasında, bir yerli tarafından millî bir yazı ile teçhiz edilen biricik dildir. 1821 yılında Sequoya (b. bk.) adında bir melez (İng. adı: George Guess; 1760 sıraları - 1843; anası Cherokee, babası beyaz; Hıristiyanlığı kabul etmemiştir), bazı

CHEROKEE'LER: Sequoya ve icat ettiği yazıdan bir örnek

Latin harflerinden de faydalanarak, Cherokee dili için 86 işaretli bir hece yazısı (écriture syllabique) meydana getirdi. Irktaşları önce bu yazı ile alay ettiler, Sequoya'nın evini de yaktılarsa da, Ch. ın bir kısmı bu arada batıya, Arkansas'a göç etmiş olduğu ve Ch. arasında muhabere ihtiyacı duyulduğu için, sonunda Sequoya yazısı kabul edildi. 1827 de bir matbaa kuran Ch., 1828 de *Cherokee Phoenix* adında Cherokee'ce ve İngilizce bir gazete çıkarmağa başladılar. Aynı yaziyle broşür, okul kitapları, kanun ve nizamnameler de basıldı. Sonra bu yazı sönmeğe yüz tuttu. Misyoner Morice, ayrıca da Cherokee melezi William Eubanks bu dil için başka alfabe sistemleri icat etmişlerse de bunlar tutunamamıştır. Bk. C. C. Royce: *The Cherokee Nation of Indians*, Washington 1887; J. Moonly; *Cherokee* («Handbook of American Indians» da, kısım I, Washington 1907); T. V. Parker: *Cherokee Indians*. New York 1909; G. Foreman: *Sequoyah*, Oklahoma 1938.

CHÉRON [*şerǭ*], **Henry** (1867 - 1936), Fransız avukatı ve siyasi lideri. Lisieux (Calvados depart.) de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1913 te çalışma, 1922 - 1924 te ziraat vekilliklerinde bulunmuştur. 1926 - 1928 de Poincaré kabinesinin yaptığı malî islahat kendisine atfedilir. 1928 - 1930 ve 1932 - 1933 yıllarında maliye vekilliğinde de bulunan Ch. 1934 te adliye vekili iken «Stavisky rezaleti» nin sebebolduğu isyanlar neticesinde Mareşal Pétain tarafından istifaya mecbur edilmiştir.

CHÉRON [*şerǭ*] **SERUMU**, intani hastalıklarda enjeksiyon şeklinde kullanılan bir serum. Bir kristal fenol, sodyum klorür, sodyum fosfat ve kaynamış damıtık su karışımından ibarettir. Fransız kadın hastalıkları hekimi Jules Ch. (1837 - 1900) tarafından icadedilmiştir.

CHEROPHYLLUM (Bot.): bk. YABANİ MAYDANOZ.

CHERRAPUNJI (Coğ.): bk. ÇERRAPUNCİ.

CHERRY - BRANDY [*çeri bręndi*], (İng. = kiraz rakısı), kiraz usaresi, alkol ve su ile yapılan bir meyva likörü.

CHERSO ADASI (Coğ.): bk. ČRES ADASI.

CHERSONESUS (Coğ.): bk. KHERSONESOS.

CHERTSEY [*çörtsi*] (Eski İng. **Certes ēg, Ceortes ēg** veya **īg** = Ceort adası), Büyük Britanyanın İngiltere bölümünün güneydoğu kesiminde, Surrey kontluğunda, Thames nehri üzerinde ve Londranın takriben 3, 7 km güneybatısında bir bölge ve pazar yeri olan bir şehir. Güney Saksonlarının eski başkenti olan Ch de VII. yüzyıldan kalma bir Benedictusçu manastırı vardır. Nüfusu 31 029 (1952) dur.

CHERUBINI [*kerubīni*], **Luigi** (1760 - 1842), İtalyan bestecisi. Floransada doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir bestecinin oğlu olan Ch., kompozisyon alanındaki mükemmel eğitim ve öğrenimini her şeyden önce Venedikte Sarti'ye medyundur. Sarti'nin tesiriyle önceleri yalnız kilise musikisi yazmıştır. 20 yaşında iken ilk İtalyan üslûplu operasını yayımlamıştır: *Quinto Fabio*. Bu operadan sonra, sırasiyle, *Armida* (ad), *Adriano in Siria* (Suriyede Hadrianus), *Mesenzio* (ad), *Lo sposo di tre* (Üçlerin kocası), *Idalide* (ad), *Alessandro nell'Indie* (Hindistanda İskender) adlı eserlerini bestelemiştir. 1784 te Londrada bir saray bestecisi mevkiini elde etmiş ve bu sıralarda *La finta principessa* (Sahte prenses) ve *Giulio Sabino* (ad) operalarını bitirmiştir. 1788 de sonra olarak Pariste yerleşmiş, burada Gluck, Haydn ve Mozart musikisinin tesiri ile o zamana kadar hoş, fakat sathi olan sanatının karakterini değiştirmiştir. Fransada bestelediği ilk opera, *Démophoön* (ad) [1788] daha derin hisleri açıklamıştır. Ch. nin yeni üslûbu *Lodoiska* (ad) [1791] operasında tam olarak belirir. Bu

L. CHERUBINI

üslûp, Ch. nin küçük Théâtre de la foire St. Germain için yazdığı başka operalarının da özelliğini meydana getirir (Ch., bu tiyatronun 1789 - 1792 yıllarında orkestra şefi olmuştur). Bu operalar şunlardır: *Elisa ou le voyage du Mont Bernard* (E. veya B. dağı seyahati [1794], *Médée* (ad) [1797], *L'hôtellerie portugaise* (Portekiz ini) [1798], *La punition* (Ceza) [1799], *Emma* (ad) [1799], *Les deux journées* (İki günlük hâdiseler) [1800], *Epicure* (ad) [1800], *Anacréon* (ad) [1803]. Bir de «Achille à Scyros» (Skyros'ta Akhilleus) [1804] başlıklı bir balet yazmıştır. Bütün bu eserlerinin ortak karakterini meydana getiren hususlar şunlardır: bu eserler İtalyan opera görüşünü teşkil eden «güzel hava uğruna güzel hava» prensibinden uzaklaşır ve bunun yerine, dramatik karakterizasyon, orkestra eşliğinin motiflere dayanan icrası ve renkli, romantizme meyleden instrumentasyon ile zenginleştirilmiştir. Ch., Napoléon tarafından sevilmediği için 1805 te geçici olarak Viyanaya gitmiş, orada *Lodoiska* operasını yeni bir şekle koymuş ve Kärtnertor tiyatrosu için *Faniska* (ad) [1806] operasını yazmıştır. Bu opera Haydn ve bilhassa Beethoven'in büyük hayranlığını kazanmıştır. Sonradan şu operaları da yazmıştır: *Pimmalione* (Pygmalion) [1809], *Crescendo* (Gittikçe daha kuvvetli) [1810], *Les Abencérages* (Beni Serac'lar) [1813] ve *Ali Baba* (ad) [1833]. Fakat artık operada büyük muvaffakiyetler elde edemiyeceğini anladığı ve Paris Büyük Operası ona kapılarını kapattığı için, gittikçe daha fazla kendisini en çok çeken kilise musikisine vermiştir. Neticede 11 missa yazmıştır. (Bunlar arasında 2 meşhur Fa majör ve Re minör missa'sı bulunur.) Bundan başka birçok missa parçaları, ilâhîler, bir graduale, bir miserere, bir Tedeum, lamentasyonlar, 20 antiphon, 2 requiem, 38 motet yazmış ve bu suretle Ch., XIX. yüzyılın en önemli kilise musikisi bestecisi olmuştur. Başka eserleri arasında şunlar da anılmaya değer: Bir senfoni (1815 te Londrada bestelenmiştir), bir uvertür, birkaç küçük orkestra eseri 6 telli kvartet, bir kuintet, piyano için sonatlar, kantatlar, İtalyan kantoları, birçok romanslar, İhtilâl ilâhîleri, kanon'lar, solfejler. Oldukça güç şartlar içinde yaşıyan Ch. nin vaziyeti, Napoléon'un düşmesinden sonra düzelmiştir. 1816 da kompozisyon profesörü ve yüksek musiki idare memuru, 1821 de de Paris Konservatuarının müdürü olmuştur. Konservatuarı çok kısa zamanda eski yüksek seviyesine eriştirmiştir. Bir *Cours de contrepoint* (Kontrpuvan kursu) [1835] yayımlamıştır. Bunun, Ch. nin derslerine dayanılarak Halévy tarafından yazıldığı sanılmaktadır.

CHERUSK [*kerusk*] **LAR**, bir Cermen boyu. Teuto-

burg ormanı ile Elbe nehri arasında Weser nehri bölgesinde yaşarlardı. İlk olarak Caesar tarafından anılmışlardır. M. S. 4 yılından başlıyarak Roma idaresi altında yaşamış olan Ch., Arminius'un idaresi altında, M. S. 9 yılında Varus'a karşı, 15 - 16 yılında da Germanicus'a karşı çarpışarak tekrar bağımsızlığa kavuşmuşlardır. Sonradan Marbod'un Markoman devletine karşı çarpışmışlardır. Arminius'un ölümünden sonra, iç harbler sonucunda tam mânasiyle çökmüşlerdir. 97 yılında topraklarının bir kısmı C auk'ların eline geçmiştir. Ch.ın kalan kısmı da Saksonya'lılarla karışarak yok olmuş ve adları tarihe karışmıştır.

CHERVIN [*şervę*], **Claudius** (1824 - 1896), Fransız pedagogu. Bourg - de - Thizy (Rhône depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. İlkin Lyon'da ilkokul öğretmenliği etmiş, sonra kendini kekemelik v. b. gibi te'âffuz bozukluklarını düzeltmeye vermiş, bu maksatla 1868 de Pariste bir müessese kurmuş ve bu hususta şu eserleri yazmıştır: *Du bégaiement considéré comme vice de prononciation* (Telâffuz kusuru olarak kekemelik) [1867], *Statistique du bégaiement en France* (Fransadaki kekemeliğin istatistiği) [1878]. Oğlu Dr. **Arthur Ch.** (1850 - 1921), babasından sonra müesseseyi idare etmiş, aynı konuda şu eserleri yayımlamıştır: *Analyse physiologique des éléments de la parole* (Konuşma unsurlarının fizyolojik tahlili) [1878], *Du bégaiement et de son traitement* (Kekemelik ve bunun tedavisi hakkında) [1879], *Physiologie du bégaiement* (Kekelemenin fizyolojisi) [1880], *Comment on guérit le bégaiement* (Kekemelik nasıl tedavi edilir) [1882], *Les défauts de prononciation et leur traitement* (Telâffuz kusurları ve bunların tedavisi) [1883], *Classification des troubles de la parole* (Konuşma hastalıklarının tasnifi) [1889].

Ch. Metodu veya **Tedavisi**: Kekemeliğin tedavi edilmesine mahsus bir usul.

CHERWELL [*çirwel*], **Frederick Alexander Lindemann, Baron** (doğ. 1886), İngiliz fizikçisi. Londrada doğmuştur. Darmstadt, Berlin ve Pariste tahsil etmiş, «Royal Society» ye üye olmuş, 1919 da Oxford'da tecrübî felsefe profesörlüğüne başlamıştır. Birinci Dünya Harbinde, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri (R. A. F.) nin Farnborough Fizik Lâboratuvarı müdürlüğünde ve tecrübe pilotluğunda, 1940 da Churchill'in özel yardımcılığında bulunmuştur. «Quantum teorisi» üzerindeki çalışmalariyle dikkati çeken Ch. fizik, kimya ve astro - fizik konuları üzerinde çok çeşitli incelemeler ve bu arada *The Physical Significance of the Quantum Theory* (Quantum teorisinin fızık bakımından mânası) yi yayımlamıştır. Ch. in, atmosferin üst kısımları hakkındaki çalışmaları yüksek irtifalardaki uçuşlar için son derece faydalı olmuştur.

CHESAPEAKE [*çesıpîk*] **KÖRFEZİ** (Chesapeake Bay), Amerika Birleşik Devletlerinin Virginia ve Maryland bölümlerinde, Atlas Okyanusu kıyısında bir körfez. Uzunluğu 320 km, genişliği 10 - 55 km dir. Charles ve Henry burunları arasındadır. Körfezdeki birçok girintiler ve genişlemiş ırmak ağızları (Susquehanna, Patapsco, Potomac, York, Rappahannocke ve James ırmakları hep buraya akar), çok elverişli limanlar teşkil eder; bunlardan başlıcası Baltimore'dur. Ch. K.nde istiridye avcılığı yapılır. Burası, ilk defa olarak 1608 de kaptan John Smith tarafından tetkik edilmiştir.

CHESAPEAKE KÖPRÜSÜ

Ch. burnu muharebesi: 5 - 9 Eylül 1781 de, Ch. K.nın girişi önünde Fransızlarla İngilizler arasında cereyan eden bir deniz muharebesi. 24 gemiden mürekkep olan Fransız donanmasına Grasse Kontu, 19 gemilik İngiliz donanmasına da Thomas Graves kumanda ediyordu. Fransızlar, İngiliz kumandanı Gen. Cornwallis'e yeni asker getiren Graves'e taarruz ederek bu harekete mâni olmak istediler. Bir gemisi batan ve hırpalanan İngiliz donanması, New York'a dönmeğe zorlandı. Fransız donanması, Yorktown'a taarruz etmeğe mahsus muhasara toplariyle Ch. K.ne girdi. Bu hareket, Gen. Cornwallis'in Yorktown'da duçar kaldığı mağlûbiyete önemli şekilde yardım etti ve bu mağlûbiyet de istilâ harbini bitirdi.

Ch. kanalları: 1. *Ch. ve Delaware kanalı*: Ch. ile Delaware körfezlerini birbirine bağlar. 22 km kadardır. 1825 - 1829 yıllarında yapılmıştır. Birleşik Devletler bunu 1919 da satın alarak, gemilerin girip çıkabileceği, deniz seviyesinde bir kanal haline getirmiştir.

2. *Ch. ve Ohio kanalı*: Halk tarafından the Old Ditch [Eski hendek] diye de adlandırılır. Ch. K.nı Ohio ırmağına bağlamak maksadıyle yapılmağa başlanan bir su yolu. 1828 - 1850 yıllarında Cumberland (Maryland) a kadar yapılmıştır, fakat Ohio'ya hiçbir zaman ulaşmamıştır. İnşaat Birleşik Devletler ile Virginia ve Maryland bölümleri tarafından müşterek olarak yaptırılmıştır. 1889 da resmen kabul edildiği zaman, Ohio - Baltimore demiryoliyle rekabet edemiyeceği anlaşılmıştır. 1938 de Birleşik Devletlere satılmıştır.

CHESELDEN [*çesıldın*], **William** (1688 - 1752), İngiliz cerrahı. Somerby (Leicestershire kontluğu) de doğmuş, Bath'da ölmüştür. Böbrek taşlarının çıkarılmasına mahsus bir metot («lateral operation for stone» = yandan taş ameliyatı) la ve göz ameliyatlariyle ün kazanmıştır. Uyuşturucu maddelerin mevcut olmaması sebebiyle cerrahide süratın önemli bulunduğu bir devirde Ch., bir taşı 54 saniyede çıkarabilmiştir. Eserleri: *The Anatomy of the Human Body* (İnsan vücudünün anatomisi) [1713], *Treatise on the High Operation for the Stone* (Taş ameliyatı hakkında risale) [1723], *Osteographia or the Anatomy of the Bones* (Kemik bilimi veya kemiklerin anatomisi) [1733]. 13 yaşında anadan doğma kör bir erkek çocukta, Ch.in başarı ile yaptığı «couching» (= mercek kaydırma) ameliyatı tıp edebiyatında sık sık anılır.

CHESHIRE [*çeşır*], Orta İngiltere'nin batı kısmında, Lancashire, Derby, Stafford, Shropshire ve Flint kontlukları arasında bir kontluk. Yüzölçümü 2 640 km², nüfusu 1 258 050 (1951) dir. Zengin bir tarım ve hayvan yetiştirme bölgesidir. Peynirleriyle tanınmıştır. Tuz işletmeleri de vardır. Merkezi Chester, başlıca şehirleri de Stockport, Wallasey, Crewe, Hyde, Macclesfield'dir. Birkenhead ise İslanda denizi kıyısında başlıca limanıdır.

CHESNEY [*çesni*], **Francis Rawdon** (1789 - 1872), İngiliz generali, seyyahı ve kâşifi. Ballyrea (İrlanda) da

doğmuş, Mourne'da ölmüştür. Anadolu, Yunanistan ve Mısır'da seyahat ederek 1831 - 1832 yıllarında Fırat bölgesini Anah'tan mansaba kadar gezmiştir. İngiltere hükümetine, *Report on the Navigation of the Euphrates* (Fırat üzerinde yapılan bir gemi seyahatine ait rapor) [1833] başlıklı eserini arz ettikten sonra, 1835 - 1837 yıllarında yine Fırat üzerinde Birecik'ten nehrin mansabına kadar vapurla seyahat ederek *Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris* (Fırat ve Dicle nehirlerinin coğrafi tetkiki için seyahat) [1850 - 1868] ve *Narrative of the Euphrates Expedition* (Fırat seferinin hikâyesi) [1874] başlıkları altında iki eser yazmıştır. Ayrıca, *The Russo Turkish Campaigns of 1828 and 1829* (1828 - 1829 Rus - Türk harbı) [1854] adlı bir eseri de vardır.

CHESSMAN [*çesmın*], **Caryl Whittier** (doğ. 1921), Amerikalı gangster ve yazar. Saint Joseph (Michigan) te doğmuştur. Türlü suçlar işledikten ve «Kırmızı Projektörlü Haydut» diye tanındıktan sonra, 1948 de soygunculuk, kadın kaçırma ve ırza tasaddut (Mary Alice Meza adında 17 yaşındaki kız, ki sonradan delirmiştir) gibi 17 suçtan (ceza toplamı 385 sene diye hesaplanmıştır; katil suçu yok) idama mahkûm edilmiş, Kaliforniya'daki San Quentin hapishanesinde, ölüm hücresinde kaldığı 11 1/2 yıl zarfında, avukat tutmadan, sırf okuduğu hukuk kitaplarına dayanarak ileri sürdüğü türlü itirazlarla bu hükmün infazını 8 defa geri bıraktırmış; son defa 19 Şubat 1960 ta, cezasının müebbet hapse çevrileceği ümidiyle, idamı 19 Nisana, sonra da 2 Mayısa bırakılmıştır. Ch. hapishanede yazdığı 3 kitabı serbestçe bastırmıştır. Bunların birincisi olan ve kendi hayatını anlatan *Cell 2455. Death Row* (Ölüm koridorundaki 2455 numaralı hücre) [1954, Türk. terc. = Ölüm hücresi, 1954] en çok satılan kitap (best - seller) lar arasında yer almış ve birçok dillere çevrilmiştir. Ch. ın bu konu ile ilgili öbür eserleri şunlardır: *Trial by Ordeal* (İşkence ile muhakeme) [1955] ve *The Face of Justice* (Adaletin çehresi) [1957]. Bu eserlerden sonra, yazdıklarının hapishane dışına çıkarılması yasak edilmesine rağmen, Ch. bir dedektif romanı yazarak 1958 de gizlice Parise gönderebilmiştir. Ch. ın eserleri her dakika ölümü bekliyen bir idam mahkûmunun ruh durumunu aksettirmesi bakımından, Victor Hugo'nun idam cezası aleyhinde yazdığı *Le dernier jour d'un condamné* (Bir mahkûmun son günü) [1829] adlı hikâyesini hatırlatır (bunun tenkidi için bk. J. Cherbuliez: *Le lendemain du dernier jour d'un condamné* [= Bir mahkûmun son gününün ertesi], 1829) Sylvia Lamond adında bir İngiliz kadın gazeteci, 1959 da hapishane müdürünün müsaadesiyle, Ch. ı ziyaret ettikten sonra reportajını *Eleven Years in a Death Chamber* (Ölüm hücresinde 11 yıl) [1959; Türk. terc. «Hürriyet» gazetesi Ağustos - Eylül 1959] başlığiyle yayımlamıştır.

CHESTER [*çestır*]: 1. İngilterede Cheshire kontluğunun merkezi. Nüfusu 48 229 (1951) dır. Dee ırmağının sağ yakasında, ırmağın ağzından 10 km içeridedir. Ch., İngilterenin en eski şehirlerinden biri olup Romalılar zamanında kurulmuştur (Castra Devana). O devrin şehir plânının izleri bugün de görülür. Ortaçağdan kalma tahkimli yerleri ve birbirine galerilerle bağlı iş yerleri bugüne kadar kalmıştır. Gotik tarzında yapılmış bir katedrali vardır (1093 te başlanmıştır; son şekliyle 1541).

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Pennsylvania bölümünün Delaware kontluğunda bir endüstri şehri ve liman. Nüfusu 66 039 (1950) dur. Philadelphia'nın 24 km güneyinde, Delaware ırmağının sağ yakasındadır. Büyük gemi tezgâhları ve dokları, çelik ve silâh fabrikaları vardır. Ch. 1643 te İsveçliler tarafından Upland adı ile kurulmuş, 1655 te Holândalıların eline geçmiş ve Oplandt adını almıştır. Şehrin şimdiki adı 1661 te İngiliz Quaker'leri tarafından verilmiştir.

CHESTER KATEDRALI

CHESTER PLAYS [*çestır pleyz*] (İng. = Ch. oyunları), Ortaçağda İngilterede oynanan «miracle» (miracle play = konusu Ahd - i Atik'ten veya azizlerin hayatından alınan dinî piyes) ve «mystery» (mystery play = konusu İsanın hayatından alınan dinî piyes) piyesleri serisine verilen ad. 1327 yılı sıralarında telif edilen bu piyesler 25 tane olup İngilterede, Whitsuntide (Paskalyadan 7 hafta sonra gelen Pentekost yortusu) da Chester Kontluğu guild (esnaf loncası, b. bk.) leri tarafından gündüzün ve 3 günde oynanırdı. Bunların telifi bazan XIV. yüzyıl vakanüvislerinden Ranulf Higden'e izafe edilir. Piyesler 1843 - 1847 yıllarında Shakespeare Cemiyeti hesabına Thomas Wright tarafından yayımlanmıştır.

CHESTERFIELD [*çestıfild*], İngilterede Pennin dağlarının doğu eteğindeki Derby kontluğu (Derbyshire) nda Derby şehrinin 40 km kuzeyinde, Rother ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 68 540 (1951) tır. İpek ve pamuk dokumacılığı, demir ve pirinç madenlerinden yapılma malzeme endüstrisi gelişmiştir. Yakınında kömür işletmeleri bulunmaktadır. Buradan güneyde Trent'e kadar, 70 km uzunluğundaki Ch. Kanalı uzanır. XIV. yüzyılda yapılan meşhur kilise (All Saints) çan kulesi dikeyden 215 cm kadar uzaklaşmıştır.

CHESTERFIELD [*çestırfild*], **Kont Stanhope Philip Dormer** (1694 - 1773), İngiliz devlet adamı, hatibi ve edebiyat hâmisi. Chesterfield kontlarının 4. südür. 1715 -

1723 de St. Germans'tan, 1722-1725 te de Lostwithiel'den Whig (b. bk., muhafazakâr) mebusu seçilmiş, 1726 da babasının unvanına tevarüs ederek Lordlar Kamarasına girmiştir. 1728 - 1732 de Lahey büyükelçiliğinde, 1744 te gene aynı vazifede, 1745 - 1746 da İrlandada kıral naipliğinde, 1746 - 1748 de nazırlıkta bulunmuş, nihayet sağırlığının artması yüzünden siyasetten çekilmiştir. Adı uzun müddet kibarlığa ve dünyevî ilgilere sembol olan Ch., daha çok, gayrimeşru oğluna yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanan mektupları (*Letters to His Son*) [1774] vesilesiyle hatırlanır. Ch.. bu mektuplarında oğluna zamane adamı olmanın ve kendini herkese sevdirerek hayatta başarı kazanmanın yollarını gösterir. Bu eser, mektup türünün bir şaheseri sayılmaktadır.

S. Ph. CHESTERFIELD

CHESTERFIELD [*çestırfîld*, Fr. *çesterfîld*] **ADALARI**, Melanezya'da, Fransız sömürgesi. Yeni Kaledonya (Nouvelle - Calédonie) ile Avustralya arasındaki Mercan denizinde, yarı yolda bulunan ve Yeni Kaledonyaya mensup 11 küçük mercan adası. 1878 den beri Fransaya aittir. Yüzölçümü 1 km² dir. Zengin guano yataklarına sahiptir.

CHESTERTON [*çestırtın*], **Gilbert Keith** (1874 - 1936), İngiliz gazetecisi, denemecisi ve romancısı. Campden Hill (Kensington) de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1891 e kadar St. Paul's School'da okumuş, bundan sonra sanat tahsil etmek için Slade School'e girmiştir. Çok geçmeden edebî yazılara başlamış, fakat ilkin «Bookman» ve «Speaker» dergilerinde sanata dair kitapların tenkidini yapmış ve bir neşriyat firmasının büro sunda çalışmıştır. 1900 de edebiyata bir meslek olarak nihai şekilde sarılarak birçok dergilerde yazılar yayımlamıştır. İngiliz ediplerine münhasır bir seride Browning hakkında yayımladığı eserle ilk olarak münekkidler arasında yer almıştır. *The Napoléon of Notting Hill* (Notting Hill'in Napoléon'u) [1904] başlıklı eseriyle başlıyan ve Father Brown siması etrafında cereyan eden detektiv hikâyeleriyle devam eden romanlariyle geniş bir okuyucu kitlesini fethetmiştir. On yıl müddetle «Daily News»da cumartesi günleri çıkan bir sütun yazı ile Liberal partiye taarruz etmiştir. Otuz yıl müddetle de, «Illustrated London News» dergisinde makaleler yayımlamıştır. Arkadaşı Hilaire Belloc'un kuvvetli tesiri altında bulunan Ch., tedricen her cins gelişmeye ait fikirlerin kendisine içten gelen bir itimatsızlık telkin ettiğini sezmiştir. 1922 de Ch. Katolik kilisesine katılmıştır. Siyasette kapitalizm ve sosyalizme karşı cephe alan Ch., dünya servetlerinin mümkün olduğu kadar geniş halk tabakalarına dağılması için savaşmıştır (distributizm; Lat. *distribuere* = dağıtmak). Eserleri arasında şunlar zikre şayandır: *The Wild Knight and Other Poems* (Vahşi şövalye ve başka şiirler) [1900]; *The Defendant* (Dâva edilen) [1912]; *Twelve Types* (12 tip) [1902]; *G. F. Watts* (ad) [1904]; *The Napoléon of Notting Hill* (N. Hill'in Napoléon'u) [1904]; *The Club of Queer Trades* (Acaip sanatlar kulübü) [1905]; *Dickens* (ad) [1906]; *Orthodoxy* (Doğru inanç) [1908]; *The Man Who Was Thursday* (Perşembe adını taşıyan adam) [1908]; *George Bernard Shaw* (ad) [1909]; *The Innocence of Father Brown* (Rahip Br. ın masumluğu) [1911]; *The Ballad of the White Horse* (Ak at baladı) [1911]; *Man Alive* (Yaşıyan adam) [1912]; *The Victorian Age in English Literature* (İngiliz edebiyatında Victoria devri) [1913]; *The Flying Inn* (Uçan han) [1914]; *The Wisdom of Father Brown* (Rahip Br un zekâsı) [1914]; *Poems* (Şiirler) [1915]; *A Short History of England* (Kısa İngiltere tarihi) [1917]; *Irish Impressions* (İrlanda intibaları) [1918]; *The Uses of Diversity* (Çeşitliliğin faydaları) [1921]; *Eugenics and other Evils* (Irkı ıslaha teşebbüsler ve başka fenalıklar) [1922]; *The Man Who Knew Too Much* (Fazla şey bilen adam) [1922]; *What I Saw in America* (Amerikada gördüklerim) [1922]; *St. Francis of Assisi* (Assisi'li St. Franciscus) [1923]; *William Cobbett* (ad) [1925]; *The Everlasting Man* (Ebedî adam) [1925]; *The Incredulity of Father Brown* (Rahip Br. un septisizmi) [1926]; *The Queen of Seven Swords* (Yedi Kılıçlar Kıraliçesi) [1926]; *The Secret of Father Brown* (Rahip Br. un sırrı) [1927]; *The Return of Don Quixote* (D. Q. ın geri dönüşü) [1927]; *Generally Speaking* (Umumi görüşmede) [1928]; *Catholic Essays* (Katolik denemeleri) [1929]; *Chaucer* (ad) [1932]; *The Scandal of Father Brown* (Rahip Br. un iskandalı) [1935]; *Autobiography* (Otobiyografi) [1936]; *The Paradoxes of Mr. Pond* (Mr. Pond'un paradoksları) [1937]. Ayrıca, 1910 da çıkan eserinde «*What's Wrong With the World*» (Dünyanın bozuk tarafı) kapitalizm ve sosyalizme karşı mücadele etmiş ve distributionismi tavsiye etmiştir.

G. K. CHESTERTON

CHETÁ [*çeta*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi - Guaraní ailesinin Guaraní kolundan bir dil. Yvaparé - Botocudo da denen bu dil, güneydoğu Brezilya'da Paraná bölümünde, Paraguay nehrinin kollarından Ivaì (Ivahý) nın kıyılarında, Villa Rica şehri yakınlarında konuşulur. Bk. TUPI - GUARANÍ, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHETCO [*çetko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Na - Dene ailesinin Athapaska kolunun Pasifik grupundan bir dil. Eskiden, 1780 de, şimdi Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeybatı kısmında, Oregon bölümünün güneyinde Chetco nehri kıyılarında 800 kişi tarafından konuşulurdu; şimdi ölü dillerdendir. Bk. ATHABASKA, NA - DENE ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHETIBO veya **CHITEBO**: bk. SETIBO (Xitipo).

CHETTLE [*çitıl*], **Henry** (1560 - 1607), İngiliz tiyatro yazarı ve naşiri. Londra'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Ch ın yazmış olduğu çok sayıdaki dramlardan ancak çok kanlı bir tek trajedi kalmıştır: *The Tragedy of Hoffman* (H. ın trajedisi) [1602]. 1592 de Greene'in *A Groatsworth of Wit* (Bir nebze nükte) başlıklı hicivli bir yazısını neşretmiş, fakat bu yazıda Greene, genç Shakespeare'e haksız olarak taarruz ettiği için, az sonra buna pişman olmuştur.

CHEVALIER [*şivaliyē*] veya **LE CHEVALIER, Antoine Rodolphe** [Lat. adı: **Cevalerius**] (1507 - 1572), Fransız Hebraist (İbrani dili mütehassısı) i. Vire (Calvados depart.) yakınında, Montchamps'da doğmuş, Norman adalarından Guernsey'de ölmüştür. Pariste Vatable'dan İbranice öğrendikten ve Protestanlığı kabul ettikten sonra, Din Harbleri sırasında Fransadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Önce İngiltereye sığınan Ch., I Elizabeth henüz prenses iken bir aralık onun hocası olmuş, sonra Almanyaya, daha sonra da İsviçreye geçmiştir. 1559 - 1567 yıllarında Cenevre (Genève) üniversitesinde, 1568 - 1578 yıllarında da, İngilterede, Cambridge üniversitesinde İbranice okutmuştur. Başlıca eseri *Rudimenta hebraicae linguae* (İbrani dilinin esasları) [Cenevre 1560; 2. bas. 1572] başlığını taşır. «Ahd-ı Atik» in 4 dil (İbranice, Aramca, Yunanca, Latince) üzerine tertiplenmiş bir neşrini de meydana getiren Ch. *Targum* («Ahd-ı Atik» in Aramca tercümesi) ların Walton tarafından neşredilen Latince tercümesine ve Paginus'un *Thesaurus Linguae sanctae* (Mukaddes dilin [= İbranice] kelime hazinesi) [1575] adlı İbranice-Latince sözlüğünün meydana getirilmesine yardım etmiştir.

CHEVALIER [*şivalyē*], **Charles Louis** (1804 - 1859), Fransız optisyeni. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Babası Vincent C. ile birlikte akromatik mikroskobu ıslah etmiştir. Oğlu **Louis Ch.** (1830 - 1874) de göz hekimliğinde kullanılan vizometre (visomètre), oftalmoskop (ophtalmoscope), aksometre (axomètre), püpillometre (pupillomètre) gibi aletleri ıslah etmiş ve başlıca şu eserleri yayımlamıştır: *Hygiène de la vue* (Göz sağlığı bilgisi) [1861], *L'étudiant micrographe, traité théorique et pratique du microscope et des préparations* (Mikrografi [mikroskopta görülen şeylerin resmini yapma sanatı] talebesi, mikroskoba ve preparatlara ait teorik ve pratik ana kitap) (1865), *L'art de l'opticien* (Optisyenin sanatı) [1863].

CHEVALIER [*şivalyē*], **Cyr - Ulysse** (1841 - 1923), Fransız tarihçisi ve bibliyografı. Rambouillet'de doğmuş, Romans'da ölmüştür. Lyon İlâhiyat Fakültesinde profesörlük etmiştir. Bir kaç vesika külliyatı ve önemli tarihî eserler neşretmiştir. Bunların en önemlileri şunlardır: *Répertoire des sources historiques du moyen âge* (Ortaçağın tarihî kaynaklarının repertuvarı) [1877 - 1888; 1894 - 1903]; *Repertorium hymnologicum* (İlâhiler repertuvarı) [en eski zamanlardan beri zamanımıza kadar olan şarkılar, ilâhiler katalogu, 1892 - 1920].

CHEVALIER [*şivalyē*], **Jacques** (doğ. 1882), Fransız filozofu. Pariste doğmuştur. Grenoble Edebiyat Fakültesinde felsefe okutmuş ve bu fakültenin dekanı olmuştur. Ch. 1940 ve 1941 yıllarında nazırlıklarda bulunmuş, 1946 da müebbet hapis cezasına çarptırılmış, 1947 de şarta bağlı olarak serbest bırakılmıştır. Başlıca incelemeleri XVII. yüzyıla aittir. Belli başlı eserleri şunlardır: *Les maîtres de la pensée*: *Descartes, Pascal, Bergson* (Düşüncenin üstatları: D., P., B.) [1921 - 1926], *L'Idéalisme au XVIIe siècle* (XVII. yüzyılda idealizm) [1924], *L'Idée et le Réel* (Fikir ve gerçek) [1932], *L'Absolutisme humain* (İnsanlıktaki mutlakiyetçilik) [1935] *La vie morale et l'au-delà* (Ahlâkî hayat ve ahiret) [1938], *Cadences* (Muttarit hareketler [1939 - 1951].

CHEVALIER [*şivalyē*], **Maurice** (doğ. 1888), Fransız fantezisti ve sinema aktörü. Pariste doğmuştur. Gerek şarkı söyleyişi, gerekse alaycı bir ifadeye sahip alt dudağı ile «canotier» denilen hasır şapkasının meydana getirdiği silûetle tamamen değişik bir tip yaratan Ch., müzikhol sahnelerinde parlak başarılar kazanmış, birçok şarkıyı meşhur etmiştir. Music-hall aktrisi Mistinguett'ten himaye görmüştür. Amerikada 1929 dan 1935 e kadar çevirdiği filimlerde ve bu arada *Parade d'amour* (Aşk resmigeçidi) [1929] *Le chemin de l'amour* (Aşk yolu) [1933], *La veuve joyeuse* (Şen dul) [1935] de çok muvaffak olmuş. Fransaya dönüşünde *L'homme du jour* (Günün adamı) [1935] u, sonra İngilterede *Le vagabond bien-aimée* (Sevgili serseri) [1936] yi sonra yeniden Fransada *Pièges* (Tuzaklar) [1939], *Le silence est d'or* (Sükût altındır) [1947], *Le roi et ma pomme* (Kıral ve elmam) [1950] filimlerini çevirmiştir.

M. CHEVALIER

CHEVALIER [*şivalyē*], **Michel** (1806 - 1879), Fransız iktisatçısı ve siyaset adamı. Limoges'da doğmuş, Montpellier'de ölmüştür. İlkin St.-Simonizm taraftarı olduğundan «Organisateur» (Teşkilâtçı) ve «Globe» (Yer yuvarlağı) dergilerinde çalışmıştır. Hükümet emriyle Kuzey Amerikada yaptığı bir tetkik seyahatinde edindiği tecrübeler neticesinde Ch. Fransada demiryollarının inkişafı için propaganda mücadelesine atılmıştır. Sıra ile danıştay üyesi, Collège de France'ta iktisat profesörü, madencilik baş mühendisi, millet vekili ve âyan reisi olmuştur. Siyasi alanda demokrat, iktisat alanında liberalizm taraftarı olan Ch. sosyalizme karşı mücadele etmiş ve yeknasak bir gümüş para sistemini tavsiye etmişti. «Cobden Anlaşması» adını taşıyan 1860 tarihli İngiliz-Fransız ticaret anlaşmasının tahakkukunda önemli bir rol oynamıştır. Siyasi ve iktisadi konularda eserler yazmıştır. En önemlisi: *Lettres sur l'Amérique du Nord* (Kuzey Amerika hakkında mektuplar) [1836] dır.

CHEVALIER CULPUCE: bk. GARVANI.

CHEVAULEGERS [*şivolejē*] (Fr. = hafif atlar), aslen Fransa kıralları muhafızlarının çok itibar gören bir kısmı. 1918 e kadar Bavyerada 8 Ch. alayı vardı. Bunlar takriben Prusyanın Dragoner'lerine muadil idi. İtalyan ordusunda hâlâ Cavalleggieri vardır. Süvarilerin bir sınıfı olarak Ch. ler ilk defa Fransada XVI. yüzyılda görülür, 1789 da ortadan kaldırılır, fakat 1807 de I. Napoléon'un Varşova büyük dukalığında topladığı Polonyalı Ch. lerle tekrar kurulur. 1809 da Ch.-lancier (mızraklı Ch.-ler) adını alırlar. 1810 da bunlar 2, 1811 in sonunda da 9 alay teşkil ederler. Bunların 6 sı Fransız, 3 ü Polonyalıdır. 1815 ten sonra, Fransada nihai olarak kaldırılır.

CHEVAULEGERS

CHEVÉ [*şövē*], **Emile-Joseph-Maurice** (1804-1864). Fransız müzik öğretmeni. Douarnenez (Finistère) de doğmuş, Fontenay-le-Comte (Vendée) civarında ölmüştür. Doktorluk ve cerrahlık diplomalarını almış, tıp ve matematik ilimleri ile meşgul olurken, Pierre Galin'in J. J. Rousseau'ya göre hazırladığı «mélop'aste» adlı yeni bir musiki öğretim usulünü kullanan Aimé Paris'nin derslerini takip etmek fırsatını bulmuş, bu usule ilgi duymuş, Aimé'nin kızkardeşi Nanine ile evlenmiş, yeni musiki okulunun havarilerinden biri olmuştur. Gamın notalarını ilk yedi rakamla gösteren basitleştirilmiş bir musiki yazısı olan bu usul, halk tarafından «rakamlı musiki usulü» diye adlandırılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Méthode élémentaire de musique vocale* (İlkel şan metodu, karısı ile birlikte) [1860]; *Méthode élémentaire d'harmonie* (İlkel harmoni metodu) [1856]; *Exercices élémentaires de lecture musicale à l'usage des écoles primaires* (İlk okullara mahsus, musiki okumayı öğrenmek için ilkel egzersisler) [1862].

CHEVERNY [*şīverni*], Fransada Loir-et-Cher departmanında, Blois'dan 13 km mesafede bir komün. Ormanlar ve küçük göllerle kaplı bir bölgede bulunan Ch. de bağcılık yapılır.

Ch. Şatosu: 1630 da Ch. kontu Hurault tarafından Blois'lı mimar Boyer'ye yaptırılmış, keza Blois'lı ressam

CHEVERNY ŞATOSU

Jean Nosnier'ye tezyin ettirilmiştir. Şatonun «Kıral odası», yağlı boya tabloları (Perseus hikâyesine ve Theagenes ile Kharikleia romanına ait sahneleri) ve döşemeleri ile meşhurdur.

CHEVILLARD [*şīviyār*], **Camille** (1859-1923), Fransız orkestra şefi ve kompozitörü. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1913 ten beri Paris Büyük Operasının musiki müdürlüğünü yapmıştır. Orkestra ve oda musikisi eserleri yazmıştır. *Le chêne et le roseau* (Meşe ile su kamışı) [senfonik şiir], *Ballade symphonique* (Senfonik balâd) *Fantaisie symphonique* (Senfonik fantezi), *Étude chromatique* (Kromatik etüt) Ch.ın başlıca eserleridir.

CHEVILLARD [*şīviyār*], **Pierre-Alexandre-François** (1811-1877) Fransız viyolonselcisi. Anvers'te doğmuş, Pariste ölmüştür. 1859 da Paris konservatuvarında hocalığa tâyin edilmiş, Maurin ile birlikte bir oda musikisi cemiyeti kurmuştur. Ch. viyolonsel için çeşitli besteler yapmıştır.

CHEVIOT HILLS [*çeviıt, hılz*] (İng = Ch. tepeleri), Kuzeydoğu İngiltere ve Güneydoğu İskoçya (Northumberland) da volkanik (başlıca granit) ve dağlık bir bölge. Burada Cheviot dağının yüksekliği 816 m sıradağların uzunluğu da 68 km dir. Kısmen bodur çalılık ve fundalık; kısmen de otlak bir yerdir. İngiltere ile İskoçya arasındaki bu sınır bölgesi, koyunları ile tanınmıştır. Tarih boyunca İngilizlerle İskoçyalıların çarpıştığı bir bölge olmuştur.

Cheviot [*şeviıt*, Fr. telâffuzu: *şevyo, şevyot*], İngiliz Ch. koyunları veya buna benzer koyun yünlerinin sadece uzun ve yumuşak kıllarından yapılan iplik. Bu yünlerin kısa kılları tarama sırasında ayrılır.

1 2

CHEVIOT: 1. Tabiî büyüklükte, 2 Üç mislı büyütülmüşü

Biraz kaba, basit ve parlak İngiliz Ch. yününden dokunmuş ve çok defa koyu mavi veya siyah renkli elbiselik kumaşlara da Ch. denilir. Yapılışına göre kamgarn ve streichgarn Ch. birbirinden ayrılır.

CHEVREAU [*şevrō*] (Fr = oğlak), oğlak derisi. Ch., keçi veya oğlak derisinin sepilenmesiyle elde edilen, eldiven ve narin ayakkabı imalinde kullanılan çok yumuşak bir deridir.

CHEVREUL [*şevröl*], **Michel Eugène** (1786-1889), Fransız kimyageri. Angers'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste tahsil etmiş, 1830 da Tabiat Tarihi Müzesinde tatbikî kimya profesörü olmuştur. Hayvani yağlar hakkında esaslı araştırmalar yapmış, yağların gliserin esterleri olduğunu ispat etmiş, sabunlaşma vetiresinin esasını ve sabunun mahiyetini belirtmiştir. Gay-Lussac ile birlikte stearin mum endüstrisini kurmuş ve dokuma boyama sanatının teorisini ve pratiğini geliştirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Recherches chimiques sur les corps gras d'origine animale* (Hayvani menşeli yağlı maddeler hakkında kimyevi araştırmalar) [1823]; *Considérations générales sur l'analyse organique et sur ses applications* (Organik tahlil ve tatbikleri hakkında genel mülâhazalar) [1824]; *Recherches sur la teinture* (Boyama hakkında araştırmalar) [1826]; *De la loi du contraste simultané des couleurs et de l'assortiment des objets colorés* (Renklerin aynı zamanda meydana getirdikleri tezat ve renkli nesnelerin birbiriyle uygunlaştırılmasına dair tabiî kanun) [1839].

M. E. CHEVREUL

CHEVREUSE [*şevröz*] **DÜŞESİ Marie de Rohan-Montbazon** (1600-1679), bir Fransız asılzade ailesine mensup maceracı bir kadın. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1617 de Connétable de Luynes, 1622 de de Chreuve dukası Claude de Lorraine ile evlenmiştir. Siyaset ve aşk entrikalarıyle birçok asılzadeleri baştan çıkaran bu kadın önce Kardinal Richelieu'ye, sonra da Mazarin'e karşı entrikalar çevirmiş ve 1637 de İngiltereye kaçmak zorunda kalmıştır. Condé ile yakın bir işbirliği halinde Fronde karışıklıklarına katılmıştır.

A. L. CHEVRILLON

CHEVRILLON [*şevri õ*] **André Louis** (1864 1957). Fransız yazarı. Rueile (Charente depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1894 yılına kadar Lille Üniversitesinde İngiliz dili ve edebiyatı profesörlüğü yapmış, sonra üniversiteden ayrılarak kendini edebiyata vermiştir. Hindistan, Mısır ve Fas'a yaptığı seyahatlerin intibalarını şu eserlerinde toplamıştır: *Dans l'Inde* (Hind'de) [1891], *Terres mortes* (Ölü toprakları) [1897], *Sanctuaires et paysages d'Asie* (Asya mâbet ve manzaraları) [1905], *Crépuscule a'l lam* (İslâmın zevalı) [1906], *Marrakech dans les palmes* (Palmiye dalları arasında Merrakeş) [1920]; Ch. bunlardan başka bilhassa İngiliz edebiyatı ile ilgili olmak üzere çeşitli incelemeler yayımlamıştır *Sydney Smith et la renaissance des idées libérales en Angleterre* (S. S. ve İngilterede liberal düşüncelerin yeniden doğuşu) [1894]. *La Pensée de Ruskin* (R. in düşüncesi) [1909] *Nouvelles études anglaises* (İngiliz edebiyatı üzerinde yeni incelemeler) [1910], *Trois études de littérature anglaise* (İngiliz edebiyatı üzerinde üç inceleme) [1921]. Fransız yazarı Taine'in yeğeni olan Ch., dayısının eseri hüviyetine dair etütler yayımlamıştır. Ch. 1920 de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

CHEVROLET [*şevrolę*], **Louis** (1879-1941). Amerikalı otomobil yarışçısı, modelcisi ve imalatçısı La Chaux-de-Fonds (İsviçre) da doğmuş, Detroit (Michigan) ta

CHEVROLET: Impala Sport Sedan tipi, 1960

ölmüştür. 1900 yılı civarında Amerikaya gitmiş, 1905 te Sheepshead koyunda (New York) bir buçuk km lik bir mesafeyi otomobille 52 8 saniyede katederek şöhret kazanmış ve başka rekorlar tesis etmiştir. 1911 de W. C. Durant ile ortaklığa girerek «The Chevrolet Motor Company» (= Ch. Motor Kumpanyası) yi kurmuştur. 1915 te «General Motors» şirketiyle birleşen bu kumpanya 1914 yılı dolaylarında Fontenac yarış otomobilleri imal etmiş ve Indianapolis (A. B. D.) teki Ch. Aircraft Company (= Ch. Uçak Fabrikası) yi kurmuştur.

CHEVRON [*şev-õ*], (Fr. = keçi yünü), kamgarn (Alm. Kamngarn; imal edilirken bütün kısa kılları taranarak ayrılan yünle bükülmüş birinci kalitede iplik) ve taranmış yün ipliği (Alm. Streichgarn) nden yapılmış bir kadın elbiseliği. Bu iki unsur Almanca Chevronbindung (Ch. bağlantısı) adını taşıyan bir şekilde birleştirilerek, münavebe ile yönelti değiştiren, oldukça enli yollu bir balık belkemiğini andıran bir manzara arzeder.

CHEVY CHASE [*çę i çeys*] (İng. = Cheviot dağlarında av), XV. yüzyıldan kalma bir İngiliz baladı Konusunu Percy (İngiliz) ile Douglas (İskoç) asılzade aileleri arasındaki mücadele (başlıca Otterburn muharebesi) teşkil eder. Thomas Percy'nin *Reliques of Ancient English Poetry* (Eski İngiliz şiirinin kalıntıları) başlıklı şiir koleksiyonunda ilk defa olarak yayımlanmıştır (1765). Almanyada Klopstock ve Gleim Ch. Ch. in şeklini taklit etmişlerdir.

CHEYENNE [*şayęn*], Amerika Birleşik Devletlerinde Wyoming devletinin merkezi. Aynı zamanda Laramie kontluğunun da merkezidir. Nüfusu 31 935 (1950) tir. Laramie dağlarının doğu yamacında, denizden 1 851 m yüksekliktedir. Hayvan ticareti yapılır. Petrol tasfiyehaneleri ve fabrikalar vardır.

CHEYENNE [*şayęn*] **LER**, Kuzey Amerika Kızılderililerinden bir oymak. Algonkin (Algonquin) boyuna mensuptur. Adları, komşuları olan Sioux'ların dilinden alınma bir kelime olup «garip bir dil konuşanlar» mânasına gelir. (Sioux *shâia* = garip bir dil konuşmak krş. Yun. *barbaros* = dili anlaşılmayan yabancı; Türk. *tat* = yabancı, İranlı; İslâv. *Němets* = dilsiz, Alman; v. b.) Sioux'lar Ch. e Shahiyena [*şahiyęna* ok > Fr., İng. Cheyenne] demektedirler. Kanadada Fransız idaresi zamanında, bir aralık bu ad, totem süsü verilerek Chiens (ok *şiyę̃* = Fr. «köpek ler; krş. öbür oymak adlarından Côtes de Chiens [İng. Dogribs] = «köpek kaburgası», Chats [İng. Cats] = «kediler» v. b.) şekline çevrilmişse de sonradan Cheyenne şekli muhafaza edilmiştir.

CHEYENNE tipi

Ch., XVII. yüzyılda Missouri nehrinin yukarı kısmı ile Superior gölü arasında, şimdi Amerika Birleşik Devletlerinin Minnesota bölümünü teşkil eden geniş ovalık arazi (Plains) de kısmen de Kanadada oturmuş ve başlıca ziraatle uğraşmışlardır. Doğu komşuları olan Sioux'ların akını üzerine. Ch. Güney Dakota'dan geçerek güneybatıya Wyoming ve Colorado bölümlerine göç edip geniş çayırlık arazi (Prairie) de bizon ve manda avcılığına başlamış, daha sonra da ikiye bölünerek, kuzeyde Montana, güneyde de Oklahoma bölümüne yerleşmişlerdir Cenkçi oldukları için Ch., Amerikalılara şiddetle mukavemet göstermiş ve 1876 da Amerikalılara yapılan Custer katliamı (Gen. Custer'ın bütün erkân-ı harbiyesiyle öldürülmesi) nde büyük rol oynamışlardır. Tipik bir ova (Plains) halkı olan Ch., uzun boylu, cesur, maceracı olup ziraatten çok avcılıkla uğraşırlar. Nüfusları şimdi 3 5 0 kadardır Oymağın fetisi 4 mukaddes oktan müteşekkil bir demet şeklinde temsil edilir. Bugün Amerika Birleşik Devletlerinde Wyoming bölümü ile bu bölümdeki Laramie kazasının merkezi olan Cheyenne şehri (aşağıdaki maddeye bk.) ve Cheyenne nehri, adlarını bu oymaktan almıştır.

DİL: Cheyenne dili, Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Algonkin-Wakash ailesinin Algonkin (Algonquin) kolunun Merkez ve Doğu grupundan bir dildir. Grup içerisinde, ölü Sutaio (veya Utaio) dili ile birlikte, müstakil bir alt-grup meydana

getirir (öbür gruplar: Blackfoot ve Arapaho). Cheyenne dili 1840 ta iki lehçeye ayrılmış bulunuyordu: 1. Kuzey (Nebraska - Colorado - Wyoming bölümlerinde), 2. Güney (Kansas bölümünde Arkansas nehrinin yukarı kısımlarında). Şimdi, Kuzey lehçesi Montana ve Wyoming bölümlerinde, Güney lehçesi de Oklahoma bölümünde adacıklar halinde yaşamaktadır. Algonkin ailesi içerisinde Blackfoot ve Arapaho dilleri, merkezde bulunan ana Algonkin kütlesinden oldukça büyük ayrılıklar gösterdiği halde, Cheyenne dili ana tipe çok daha yakındır. Bu husus, Ch. in ana kütleden, daha geç bir devirde (tahminen XVII. yüzyılda) ayrılmış olduklarını gösterir. XVII. yüzyılda Ch. batıya doğru göçe çıkarken, müstakil bir akrabaları olan ve kendilerine katılan Sutaio oymağının 1804 yılında hâlâ ayrı bir dil konuşmakta olduğu, 1850 de Cheyenne lehçelerinden birini kabul ettiği, ondan sonra da Ch. le tamamiyle kaynaştığı tesbit edilmiştir. Bk. ALGONKİN ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHEYLETIELLA PARASITOVORA [*çeyletiella Parasitovora*], kedide yaşıyan bir akarin (uyuz böceği) tufeylisi. İnsanlarda bir deri hastalığı (dermatose) husule getirebilir.

CHEYNE [*çeyni*], **John** (1777 - 1836), İngiliz doktoru. Leith (Edinburgh) te doğmuş, Sherrington (Newport, Buckinghamshire) da ölmüştür. 1811 de, Dublin'de tıp profesörü olmuştur. 1818 de, kalbi yağlanma yolu ile bozulmuş bir hastanın tedavisinde, kuvveti münavebe ile artan ve eksilen bir nefes alma tipini tesbit etmiş ve bu müşahede, sonradan, Dublin'li dahiliyeci William Strokes (1804 - 1878) ın kalb ve aorta hastalıklarına dair ders kitabında zikredilmiştir (1853).

Cheyne - Stokes Solunumu: Bülber anemi (anaemia bulbaris) den doğan bir marazi solunum tipi. Başlıca hususiyetini, solunum şiddetinde, sikl halinde vukubulan ritmik değişmeler teşkil eder. Bilhassa sinir merkezleri hastalanmasından ileri gelen komada olduğu gibi menenjit, üremi, beyin urlarında da görülür. Herbir sikl şu safhalardan ibarettir: evvelâ solunum hareketlerinin şiddeti tedricen azalır ve 5 - 40 saniye süren bir müddetle tam olarak yok olur; bundan sonra tedricen tekrar artar ve dyspneik karakter gösteren bir maksimuma kadar yükselir. Vahim bir hastalıktır.

CHEYNEY [*çeyni*], **Peter** (1896 - 1951), İngiliz polis romanı yazarı. Londrada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Mercers School'da ve Londra Üniversitesinde okumuş, bir müddet avukat kâtipliğinde bulunmuş, sonra aktörlük etmiş, sinema ve radyo skeçleri yazmış, daha sonra da gazeteci olmuştur. İlk olarak iki şiir kitabı yayımlamıştır. İlk başarılı polis romanı *This Man is Dangerous* (Bu adam tehlikelidir, Türk terc. 1955) [1936] tır. Diğer eserleri: *Dames Don't Care* (Kadınlar aldırmazlar) [1937], *Don't Get Me Wrong* (Beni yanlış anlamayınız) [1938], *You Can't Keep the Change* (Paranın üstü sizde kalamaz) [1940], *It Couldn't Matter Less* (Daha az önemli olamazdı) [1941], *Sorry You've Been Troubled* (Affedersiniz, rahatsız ettim, Türk. terc. 1956) [1942], *You Can Always Duck* (Daima sakınabilirsiniz) [1943], *Dance Without Music* (Müziksiz dans) [1947]. Ch. in birçok eseri Türkçeye çevrilmiştir.

CHÉZY [*şezi*], **Antoine Léonard de** (1773 - 1832), Fransız şarkiyatçısı. Neuilly'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Paristeki Bibliothèque Nationale'e kütüphaneci olarak giren Ch., Doğu dillerindeki el yazmaları bölümünde bilhassa Arapça ve Farsça üzerinde çalıştıktan sonra, Farsçada ihtisas yapmıştır. 1807 de Molla Câmî'nin *Leyli vü Mecnun*unu *Les Amours de Medjnoun et Leila* (M. ile L. nın aşkları) başlığıyle, daha sonra da Firdevsî'nin *Şehname*sinden Rüstem - Zohrab hikâyesini *Sohrab, fils de Roustam* (Rüstem'in oğlu Zohrab) başlığiyle Fransızcava çevirmiştir. Bu iki tercümeden sonra, Ch. Sanskrit dilini ele alarak Avrupada bu dilin filolojisini kuranlardan biri olmuş, 1814 te Collège de France'ta kendisi için Sanskritçe kürsüsü kurulmuştur. Almanlardan, Hind - Avrupa dilleri mukayeseli gramerini kuran Franz Bopp, Fransızlardan da E. Burnouf, V. Langlois v. b., Ch. nin öğrencisi olmuşlardır. 1816 da Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilen Ch. nin Hindoloji sahasındaki başlıca eserleri şunlardır: Kālidāsa'dan tercüme ve tahlil ettiği *Megha - Doutah* (Skr. *Degadūta* = Haberci bulut) [1817] adlı lirik - şiir, *Rāmāyaṇa* destanından çıkardığı *La Mort de Yadjānadatta* (Yajānadatta'nın ölümü) epizodunun tercümesi [1826], Kālidāsa'nın *Abhijñānaśakuntala* (Śakuntala'nın minnettarlığı) adlı piyesinin *La reconnaissance de Sacountala* başlığı ile tercümesi [1830], şair Amaru'nun *Amaruśataka* (Amaru'nun 100 kıtası) adlı eserinin *Anthologie érotique d'Amarou* (Amaru'nun erotik şiirler antolojisi) başlığı altında tercümesi [1831]. Ch., Arabistik sahasında, Sylvestre de Sacy'nin 1826 da yayımladığı 3 ciltlik *Chrestomathie arabe* (Arapça antoloji) adlı eserine, Arap tabiiyecisi Zekeriya el - Kazvinî'nin *Acaibü'l - mahlûkat ve Garaibü'l - mevcudat*ından birçok parçaları tercüme ederek vermiştir.

Ch. nın Alman asıllı karısı **Wilhelmine - Christine** (veya **Helmine de Kleacke dame de Ch.** (aşağıdaki maddeye bk.) ile oğlu Guillaume de Ch. (doğ. 1806, Paris; ölm. 1865, Viyana), edebiyat sahasında eser vermişlerdir.

CHÉŹY [*şezi*], **Wilhelmine (Helmina) Christiane von** [genç kızlık adı: **von Klencke**] (1783 - 1856), Alman kadın yazarı. Berlinde doğmuş, Cenevrede ölmüştür. Karschin (1722 - 1791) adındaki Alman kadın şairinin torunudur. Şiir ve hikâyeler yazmıştır; K. M. von Weber'in *Euryanthe* başlıklı operasının libretosunu o yazmıştır (1824). Hâtıralarını da yayımlamıştır. Bunlarda, Ch. nin, edebiyat alanında birçok meşhur insanlarla Heidelberg, Frankfurt, Dresden ve Viyanada vukubulan görüşmeleri tasvir edilmiştir. Başlıca eserleri: *Gedichte* (Şiirler) [2 cilt, 1812]; *Emmas Prüfungen* (Emma'nın imtihanları) [1817]; *Erzählungen und Novellen* (Hikâyeler ve kısa romanlar) [2 cilt, 1822]; *Unvergessenes* (Unutulmıyan şeyler) [2 cilt, 1858].

CHHINDWARA (Coğ.): bk. ÇİNDVARA.

CHIABRERA [*kiabrera*], **Gabriello** (1552 - 1638), İtalyan şairi. Savona'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Kardinal Cornaro'nun hizmetinde bulunmuştur. Büyük şöhret kazanmıştır; çünkü edebiyatın mübalâğalı bir şekilde duyguları ifade ettiği bir zamanda, Ronsard'ı örnek alarak, Pındaros kasidesini yeni İtalyanca mısralarla tekrar canlandırmağa çalışarak yüksek ve ciddî fikirler ifade etmiştir. Eserleri: *Opere* (Eserler) [1731 - 1757], bu baskı 5 cilt teşkil eder, fakat tam değildir. Polidori tarafından seçilmiş eserleri 1865 te *Poesie liriche, sermoni e poemetti di Gabriello Chiabrera* (G. Ch. nın lirik şiirleri, konuşmaları ve şiircikleri) başlığı altında çıkmıştır.

CHIAJNA veya KIAJNA [*kiąjna*] (asıl adı: **Despina**; ölm. 1588), Ulah (Valach) prensesi (domnıțâ) Bükreş (Bucureşti) te doğmuş, Halep (Suriye) te ölmüştür. Kanunî Sultan Süleyman zamanında 1538 de Osmanlı devletine karşı isyan eden Buğdan (Moldova) voyvodası (domn) Petru [IV.] Rareş Vodă ile Elena'nın kızlarıdır. Asıl adı olan Despina (Lok. *despįna*] Yeni Yun. Despoina [*dęspina* ok.]) Yunancada «sahibe, reise, hanım» mânasına geldiği, Ulah'lar da o devirde İslâv (Rus. Leh) devletleriyle sıkı işbirliği yaptıkları için, prensesin adı İslâvcaya çevrilerek kullanılmıştır (Rus *knyajna*, Pol. *księżna* [*ksiãjna* ok] = prenses). 1559 - 1591 yıllarında Rumanya tarihinde önemli bir rol oynamış olan bu kadın 1545 te, bir aralık İstanbulda koyun tüccarlığı yaptıktan sonra Eflâk (Valachia, Rumen. Muntenia veya Tăra - Romînească) voyvodalığına getirilen (1545 1554; 1558 - 1559) Çoban Mircea (Mircea III Ciobanul) ile evlenmiş ve birçok çocukları olmuştur. Çok zeki, enerjik ve ihtiraslı, aynı zamanda da zengin olan Ch., kocasının ölümünden (1559) sonra, türlü entrika ve rüşvetlerle ve kızlarını harcamak suretiyle Osmanlı devletinin müsaadesini elde ederek, kendi öz oğlu Topal Petru (Petru Şchiopul) yu, kocasının gayrı meşru oğlu Alexandru (III. veya II.) yu ve bunun oğlu «Türk» Mihnea (Mihnea II Turcitul) yı Eflâk ve Buğdan tahtlarına oturtmuştur (Eflâkta: Petru 1559 - 1567; Alexandru 1567 - 1577; Mihnea 1577 - 1583. 1585 - 1591; Buğdanda: Petru 1574 - 1579, 1582 - 1591). İstanbula gönderilmekte olan kızı Marina (veya Ancuța), yolda sevgilisi Rumen boyarı Radu Socol'a kaçmış, Bab - ı Âli'ye karşı çok mahcup bir durumda kalan Ch. bu ayıbı örtmek için birçok boyar öldürtmüş ve Sultana kızlarından bir başkasını göndermeyi vadetmiştir. 1574 te II. Selim'in veziri Ahmet Paşanın kumandasındaki Türk ordusu, âsi Buğdan voyvodası Ermeni «Müthiş» Ion (Ion Armeanul cel Cumplit) u mağlûp etmiş ve Ion'un başı kestirilmiştir. Aynı yıl sonlarında III. Murat tahta çıktığı zaman Ch., kızlarından birini cülûs hediyesi olarak saray haremine göndermiş, oğlu Topal Petru da Buğdan voyvodalığına tâyin edilerek yıllık haraç miktarı artırılmıştır. Fakat ertesi yıl Ch., Bab - ı Âli'nin gözünden düşmüş ve Halebe sürülmüştür. Halepte dokuma ticareti yaparak geçinen Ch. aynı şehirde öldükten sonra, naşı, Rumanya'da Yaş (Iaşı) şehri yakınındaki Galata kasabasında Topal Petru'nun yaptırmış olduğu manastıra götürülerek gömülmüştür. Rumen ediplerinden Alexandru Odobescu'nun *Doamna Chiajna* (Prenses Ch.) [1860] adlı büyük bir hikâyesi vardır.

CHIANA [*kiąna*] (Val di Chiana) Orta İtalyada evvelce Arno ırmağının akmış bulunduğu bir vâdi yöresi. Ch. Arezzo ile Orvieto arasındadır. Suları güneyde Chiana çayı yoliyle Tevere ırmağına boşalır. Ortaçağda burası bataklık haline gelmiş, sonra Canale della Chiana'nın açılmasiyle suları düzenlenmiştir.

CHIANG KAI SHEK: bk. ÇİANG KAY - ŞEK.

CHI'ANG'LAR (Etnog.); bk. Kİ'ANG'LAR.

CHIANTI [*kiąnti*], İtalyanın Toscana bölümünde, Apennin dağlarının ön bölgesinde bir yöre. Floransa'nın güneydoğusundadır. Koyu kırmızı renkli, sert Ch. şarabı çok tanınmış olup ticarette önemli yer tutmaktadır.

CHIAPANECO [*çiapanęko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Otomangue ailesinin Chorotega grupundan bir dil. Eskiden, Meksikanın şimdi Guatemala sınırındaki Chiapas bölgesinde geniş ölçüde konuşulurdu. Bugün ancak Chiapa Suchiapa ve Acala şehirleri dolaylarında konuşulmakta olup, ölmek üzeredir. Yakın akrabası, Chorotega (veya Mangue) dilidir. Bk. OTOMANGUE ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHIAPAS [*çiąpas*], Meksikanın güney bölümlerinden biri. Aşağı yukarı tamamiyle yüksek dağlık araziden meydana gelmiş olup yüzölçümü 74 400 km², nüfusu 900 000 (1950) dir. Bol yağışlı ve balta girmemiş ormanlarla kaplı olan yamaçların açılmış yerlerinde kahve yetiştirilir. Çok sıcak ve nemli olan kıyı ovasında sığır beslenir ve şeker kamışı yetiştirilir. Bu kıyı bölgesinde mahon ağacı elde edilir. Merkezi Tehuantepec körfezi üzerinde Tuxtla Gutiérrez şehridir.

CHIAPELLI [*kiapęlli*], **Alessandro** (1857 - 1931), İtalyan filozofu. Pistoia'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Napoli'de profesörlük etmiştir. Felsefenin hemen hemen bütün şubelerinde çalışmış, sanat ve edebiyat hakkında birçok yazılar ve bilhassa Dante hakkında incelemeler yayımlamıştır. Felsefesi Kant'ın fikirlerine dayanan spiritualist bir metafiziktir. Başlıca eserleri: *Kant e la psicologia contemporanea* (K. ve çağdaş psikoloji) [1880]; *Della interpretazione panteistica di Platone* (Eflâtun'un panteistik mânada açıklanması hakkında) [1881]; *Nuovi studi sul criticismo* (Kritisizm hakkında yeni etütler) [1885]; *Socialismo e pensiero moderno* (Sosyalizm ve modern düşünce) [1897]; *Idee moderne* (Modern düşünceler) [1913]; *Amore, morte ed immortalità* (Sevgi, ölüm ve ölümsüzlük) [1913].

CHIAPPE [*şyap* veya *kyap*], **Jean** (1878 - 1940), Fransız devlet adamı. Ajaccio (Korsika) da doğmuş, Akdenizde ölmüştür. Devlet memuru olarak yetişmiş, sonra sırasiyle Aristide Briand'ın hususî kalem müdürü, Dahiliye Vekâleti umumî kâtibi, emniyet umum müdürü (1924 - 1927) 1927 den 1934 e kadar da Paris emniyet müdürü olmuştur. Birinci Dünya Harbi sırasında da gizli istihbarat şefi idi. Dahiliyede ve bilhassa Emniyette çalıştığı sırada ıslahatları ve çapraşık meseleleri maharetle halletmesiyle kendini göstermiş; sağcı, hattâ kıraliyetçi olarak tanınmış ve solcu nümayişleri daima bastırmıştır. Siyasî sebeplerden dolayı 3 Şubat 1934 te Paristeki vazifesine son verilerek kendisine Fas umumî valiliği teklif edilmişse de, Ch. bu teklifi kabul etmemiştir. Birkaç gün sonra, 6 Şubatta, Stavisky rezaleti yüzünden ve sağcıların tahrikiyle Paris kanlı çarpışmalara sahne olmuş, Edouard Daladier kabinesi devrilmiş, durumu düzeltmek üzere 9 Şubatta eski cumhurreisi Gaston Doumergue başvekilliğe getirilmiş, bunun üzerine de Ch. sağcı partinin liderliğini üzerine almıştır. 1936 da Korsika'dan mebus seçilmişse de, mazbatası reddedilmiş, Ch. daha sonra Paristen seçilmiştir. İkinci Dünya Harbi sırasında, Fransanın yıkılmasından sonra, Alman işgali zamanında Ch., Paris belediye meclisi reisi olmuş, aynı yılın sonlarına doğru Suriye Yüksek Komiserliğine tâyin edilmiştir. 27 Kasımda uçakla Marsilya'dan Tunus'a giderken, İngilizler Ch. ın uçağını mitralyöz ateşine tutmuşlar. Bu sırada Ch. ölmüştür.

CHIARA [*kiara*], (Lat. Clara), **Santa Chiara** (= aziz Ch; 1194 - 1253), San Francesco d'Assisi (A. li St. Franciscus) tarikatına mensup olup Lat. Clarissae (Clarissa'lar) adını taşıyan rahibeler cemiyetini kuran (1212) ka-

dın. Assisi'li asil Scifi ailesinden olan Ch., 18 yaşında iken babasının evinden kaçmış ve Francesco d'Assisi'nin idaresi altına girerek kendini, onun gibi tövbekâr bir hayata hasretmiştir. Francesco'nun Ch. yı dinî, hayata soktuğu küçük ev, Clarissa'ların birinci manastırı olmuştur. Ch. nın, Assisi şehrini muhasara eden Arapları dualariyle uzaklaştırdığı rivayet olunur. Bk. CLARISSE.

CHIARAMONTE GULFI [*kiaramonte gulfi*]. Güneybatı İtalyada, Sicılya adasında, Ragusa vilâyetinde ve Ragusa şehri kuzeyinde bir kasaba ve komün. Kasaba bu adı evvelâ buranın tımarına sahip olan Ch. ailesinden almıştır. Komünün nüfusu 11 600 (1954), kasabanın nüfusu 8 000 (1954) dir.

CHIARAMONTI [*kiaramonti*], Papa VII. Pius (papalığı: 1800 - 1823) un aile adı. Vatikan sarayında, eski zamana ait mermer heykelleri içine alan koleksiyona Museo C. adı verilmiştir.

CHIARELLI [*kiarelli*], **Luigi** (doğ. 1884), İtalyan tiyatro yazarı. Trani (Bari vilâyeti) de doğmuştur. Ch. nin adı İtalyan tiyatrosundaki *Grotteschi* (bk. GROTESK) tarzına bağlıdır. Bu tarzdaki piyeslerde cemiyetin sunîlikleri komedi ile trajedi bir arada yürütülmek suretiyle hicvedilir. Bu grotesk okulunun ana prensipleri, umumiyetle, Ch. nin en iyi eseri sayılan *La maschera ed il volto* (Maske ve çehre) [1916] adlı ve bir kocanın kıskançlığı konusunu orijinal bir tarzda işliyen piyesinden alınmıştır. Diğer eserleri: *Vita intima* (İç hayat) [1909]. *Extra dry* (Ekstra sek) [1912]. *La scala di seta* (İpek merdiven) [1917]. *La morte degli amanti* (Âşıkların ölümü) [1921], *Jolly* (Şen şakrak) [1928].

CHIARI [*kiari*], (eski adı: **Clarium**). Kuzeybatı İtalyada, Lombardia bölgesinde, Brescia vilâyetinde ve Brescia'nın 22 km kadar batısında bir kasaba ve komün. Ch. de örme giyim eşyası ve çorap fabrikaları vardır. Burada 1701 yılı Eylülünün birinde Savoia prensi Eugenio, Villeroi emrindeki Fransızlarla İspanyolları mağlûbetmiştir. Komünün nüfusu 15 300 (1954), kasabanın nüfusu 8 500 (1954)dür.

CHIARI [*kiari*], **Pietro** (1700 - 1788), İtalyan yazarı. Brescia'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Jesuit, sonra manastır başkeşişi (abbate) olan Ch. Venedikte yerleşmiş ve Goldoni'nin rakibi olarak birçok komediler yazmış ve oynatmıştır. Ayrıca sevilen birçok romanları ve felsefi yazıları vardır. Tiyatro yazarı olarak istidadı büyük olmakla beraber, ahlâk ve sanat bakımından ciddî değildir. Tiyatro eserleri *Commedie* (Komediler) [10 cilt. 1756 - 1762] ve *Nuova raccolta di commedie* (Yeni komedya külliyatı) [1762] başlığı altında yayımlanmıştır. Taraftarlarına «Chiaristi» (Chiarici) denilirdi.

CHIARI [*kiari*] **AĞI**: kalbde sağ kulakcık içinde bazan Thebesius ve Eustachio kapakçıklarından «terminal sırt» (crista terminalis) a kadar yayılan ince fibrlerin meydana getirdiği ağ.

CHIARI [*kiari*] **HASTALIĞI** (Lat. Endophlebitis obliterans hepatica), karaciğer toplardamarlarının içten iltihaplanmasiyle bu damarların tıkanması. Ch. H., ilk olarak teşhis eden Alman hekimi Hans Chiari (1851 - 1916) nin adiyle anılır.

CHIARINI [*kiarini*], **Giuseppe** (1833 - 1908), İtalyan şairi ve tenkidcisi. Arezzo'da doğmuş, Romada ölmüştür. Vekâlet memuru olduktan sonra, lise müdürlüğüne yükselmiştir. Ch., Heine'nin *Atta Troll*unu tercüme etmiş (1880); bilhassa Foscolo hakkında yazılar yazmış, Carducci'yi müdafaa etmiş ve yabancı şairler hakkında araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri: *I critici italiani e la metrica delle Odi barbare* (İtalyan tenkidcileri ve «Barbar kasideler» [= Carducci'nin bir şiir külliyatının başlığı] in vezinleri) [1878], *Ombre e figure* (Gölgeler ve simalar) [1883]. Bu eser yabancı şairler hakkındadır.

CHIARUGI [*kiaruci*], **Giulio** (1859 - 1944), İtalyan anatomisti ve histolojisti. Sienada doğmuş, Floransada ölmüştür. Siena ve Firenze (Floransa) üniversiteleri anatomi hocalıklarında bulunmuş, merkezî ve muhitî sinir sistemlerinin gelişmesi ve normal ve patolojik embriyoloji üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Contribuzioni allo studio dello sviluppo dei nervi encefalici nei mammiferi in confronto con altri vertebrati* (Diğer omurgalılara kıyasla memelilerin ensefalik sinirlerinin gelişmesinin incelenmesi için yeni malzeme) [1874], *Delle omologie e dei rapporti reciproci della fossetta occipitale media e del lobo mediano del cervelletto nell'uomo e negli altri mammiferi* (İnsan ve diğer memelilerde orta artkafa hendekciği ve küçük beynin orta çıkıntısının benzerliği ve karşılıklı münasebetleri hakkında) [1885], *La forma del cervelo umano e le variazioni correlative del cranio e della superficie cerebrale* (İnsanın küçük beyninin şekli ve kafatası ile beyin yüzeyinin karşılıklı değişiklikleri) [1886], *Lezioni elementari di anatomia generale* (Umumi anatomi temel dersleri) [1891 - 1892], *Instituzioni di anatomia dell'uomo* (İnsan anatomisi esasları) [1904 - 1912], *Trattato di embriologia* (Embriyoloji ana kitabı) [1932]. Ch. *Archivio italiano di anatomia e di embriologia* (İtalyan anatomi ve embriyoloji arşivi) yi tesis etmiştir.

CHIASSO [*kiasso*], İsviçrenin en uzak güneyinde bulunan bir sınır şehri. Ticino kantonunda bulunur. Nüfusu 5 700 (1950) dür. Sakinleri Katolik olup İtalyanca konuşur. Deniz seviyesinden yüksekliği 233 m dir. Gotthard hattı üzerinde bulunur. Faal endüstri (tütün, ipek) ye sahip bir gümrük merkezidir.

CHIAVACCI [*kiavaççi*], **Vincenz** (1847 - 1916), Avusturyalı yazar. Viyanada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Viyanada gazete muharriri olmuş ve bilhassa Viyana hayatına ait hümoristik kaba taslaklar ve kültür hayatını tasvir eden yazılar neşretmiştir. Yarattığı «Frau Sopherl vom Naschmarkt» (Aşırma çarşılı bayan S.) tipiyle büyük rağbet görmüştür.

CHIAVARI [*kiavari*], İtalyanın Cenova (Genova) bölümünde bir liman ve plâj şehri. Nüfusu 20 300 (1951) dür. C., Riviera di Levante'de Rapallo koyundadır. Eski saraylarla ipek ve dantelâ endüstrisi vardır.

CHIAVENNA [*kiavenna*] (Alm. Cläven, Clefen), Kuzey İtalyada Sondrio vilâyetinde, Como gölünün kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 6 000 (1951) dir. Çok güzel manzaralı bir yörede, bir vâdi boyunda kurulmuş bulunan Ch., meyva ve şarap ticareti merkezidir. Yakınında, Liguria ve Toscana bölgelerine elektrik veren 157 500 kilovatlık (1952) bir santral vardır. Ortaçağda bağımsız bir kontluk olan Ch. sonraları Milano dukalarının idaresine girmiş. 1512 - 1797 yıllarında İsviçreye, 1815 te Avusturyaya, 1859 da da İtalyaya katılmıştır.

CHIAVERI [*kiavēri*], **Gaetano** (1689 - 1770), İtalyan mimarı. Romada doğmuş Foligno'da ölmüştür. Evvelâ Rusyanın ve 1720 - 1749 yıllarında Saksonya Polonyanın hizmetinde çalışmıştır. Dresden'daki Katolik Hofkirche (Saray kilisesi)yi yapmıştır (1738 - 1755). Bu kilise canlı İtalyan şekilleri gösteren geniş ve uzun bir binadır ve bir kulesi vardır.

CHIAVETTE [*kiavẹtte*] (İta. çoğul = anahtarcıklar), XVI. ve XVII. yüzyıllar koro musikisinde kullanılan anahtarlar şeklinde işaretler. Bunlar, kullanılan başka anahtarlar (discanto, alto. tenor ve basso anahtarları) a nazaran bir tiyers (tierce) daha yüksektir (keman, mezzosoprano, alto ve bariton anahtarları). Ch. ile işaretlenen parçalar (kâğıt üzerinde) şan sesinin alanını geçtiklerinden, daha derin olarak okunurdu. Buna göre Ch. bir transpozisyon işareti idi. 1700 e doğru, Ch. nın yerine daha yüksek ton cinsleri gösteren işaretler kullanılmıştır.

CHIAVETTE: a. D-moll akkordu (keman, mezzosoprano, alto ve bariton anahtarları), b. H - moll akkordu (discanto, alto, tenor ve basso anahtarları).

CHIBA (Coğ.): bk. ÇİBA.

CHIBCHA [*çịbça*] **LAR**, Güney Amerika Kızılderililerinden bir boy. Columbus devrinde, şimdiki Kolombiyanın Bogotá ve Tunja bölümlerindeki, kısmen de Ekvador'daki yüksek vâdilerde yaşıyorlardı. Nüfusları 1 milyon (yalnız Bogotá'da: 20 000) kadardı. Kültür ve medeniyetleri, Peru ve Bolivyadaki İnka (Inca) medeniyeti kadar yüksek olmamakla beraber, öbür boylarınkine göre, çok ileri bir durumda idi. Yerleşik bir halk olup, başlıca tarım, dokuma ve altın kuyumculuğu ile uğraşırlardı. Mısır, maniok, pamuk ve bilhassa patates yetiştirirlerdi, fakat sulama sistemleri gelişmemişti. Tuzlu göllerden bol miktarda çıkardıkları tuz başlıca ticarî meta idi. Altınları bol, bakırları kıt olup, altın - bakırdan *tumbaga* dedikleri halitayı yapıp sanat eserleri meydana getirirlerdi; tuncu hiç bilmiyorlardı. Çömlekçilikte de ileri idiler. Kolombiyanın Tunja, Neiva, v. b. şehirlerinde türlü heykeller ve seramik eşya kalıntıları bulunmuştur. Ch. taş ve güneşte kurutulmuş tuğla veya kerpiçten yapılmış bina bırakmamışlardır. Evler daire, damlar da piramit şeklinde olup, ağaç, kamış ve hasırdan yapılır, şehir ve kasabalar da ayrıca tahkim edilirdi. Peru'da raslanan eski *quipu* (b. bk.; uzun iplik veya sicimleri türlü yerlerden türlü şekillerde düğümlemek suretiyle meydana getirilen andaç - yazı) yazısına benzer bir yazı sistemleri yoktu; tarihî olayları kaydetmeyi de bilmiyorlardı. Ch., Chiminagua adında bir baştanrı tanıyorlardı. Din sistemlerinde ahlâkça iyiyi kötüden ayırdetme. mükâfat ve ceza prensipleri de yer almıştır. Güneş tanrısı olan Nemterequeteba veya Bochica, iyi prensipinin; eşi ay tanrıçası Huytaca da kötülüğün kaynağı sayılırdı. Bunlar için ayrı ayrı tapınaklar yapılmıştı. Ateş tanrısına Cuehavira, orman tanrısına da Nemtocóa adını vermişlerdi. İnanışlarına göre Batchue, insan cinsinin ceddi idi. Ch., Aztek'ler gibi, dinî âyinlerde çocuk kurban ederlerdi. Yüzüne yapışkan bir madde sürdükten ve üstüne altın tozu serptikten sonra, kırallarını mukaddes göle sokup yüzünü yıkarlardı. Bu dinî tören, İspanyol devrinde El Dorado (b. bk.; İsp. *el dorado* = altın yaldızlı, altınla kaplı; Güney Amerikanın kuzey kısmının içerlerinde mevcut olduğuna inanılan altın memleketi) adiyle tanınan efsanenin temelini teşkil etmiştir. Ch., derinlikleri çok kere 10 - 15 m yi bulan kuyular kazar, ölüleri buralara gömerlerdi. Oymak teşkilâtı matriarkal (maderşahî) olmakla beraber, prenslikler babadan oğula kalırdı.

C H I B C H A'L A R: Guatavita şehrinin şefini temsil eden altın heykelcik

Columbus'un fetih devrinden az önce Ch., 5 boyun birleşmesinden meydana gelmiş bir konfederasyon kurmuşlardı. Nüfus, rahipler, askerler, tüccarlar, çiftçiler ve küçük sanat erbabı olmak üzere 5 bölüme ayrılmış olup, her birinin ayrı kanunları vardı. Columbus'tan az önce, Ch. ın Bogotá'daki başbuğu, daha kuzeyde bulunan halk topluluklarını da kendi idaresi altına almıştı ve tıpkı Aztek'lerin Meksika'da, Maya'ların Yucatán yarımadasında, İnka'ların da Peru'da yaptıkları gibi, Merkezî ve Güney Amerikada büyük bir askerî imparatorluk kurmak üzere idi. Fakat İspanyolların Amerikaya gelişi bunu önledi. İspanyol istilâsı sırasında Ch. birkaç prensliğe bölünmüş bulunuyordu. Güneyde, Bogotá civarındaki prens *zipa* unvanını taşıyordu; idare merkezi ise Muiquitá (bugün Funsá) şehri idi. Orta bölgedeki prensin unvanı da *zaque* olup, Bogotá'nın kuzeydoğusunda bulunan Punja şehrinde otururdu. Ch. ın kutsal şehri Iraca (Sogamoso) da, seçimle başa getirilen bir kâhin - kıral hüküm sürüyordu. Bu oymakların birbiriyle olan rekabeti ve yaptıkları çarpışmalar, onları İspanyollara karşı zayıf bırakmıştı. 1537 de. İspanyol kumandanlarından Jiménez de Quesada kuzeyden, 1539 da Sebastián de Belalcázar güneyden, doğudaki Venezuela'dan da Alman asıllı Nikolaus Federmann, Bogotá yaylasına hücum ettiler; neticede Quesada bütün bu yerleri ele geçirerek zaferi tamamladı. Kazanılan arazi, Yeni Granada (İsp Nueva Granada) umumî valiliği adiyle İspanyol sömürge imparatorluğuna katıldı.

Memlekette altın madenleri bulunması, buraya çok sayıda sömürgeci çekti. Cordillera sıradağlarının doğusundaki çayırlık plâtolar (llanos) da yaşıyan Betoi'ler, Sierra Nevada ile Magdalena nehrinin aşağı kısımları arasında oturan Chimila'lar, Cauca nehri ile Magdalena nehrinin yukarı kısmı arasındaki Poniquito'lar, Kolombiya'da Popayán şehri civarındaki Coconucu'lar, Pasifik kıyısırda Kolombiya ile Ekvador sınırındaki Barbacóa'lar, Ekvador'da Quito şehri yakınında oturan Cara'lar ve Caucatal nehri havzasındaki Quimbaya'lar hep Ch.ın kollarını teşkil ediyordu. Panama ve Kostarika'daki Dalamanca Cuera-Cuna v. b. oymakları da Ch.ın akrabaları idiler. Ch.ın kalıntıları bugün Panama-Kolombiya Ekvador bölgesinde hâlâ yaşamaktadırlar.

DİL. Chibcha, Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren ve umumiyetle kuzeybatıda konuşulan, çok önemli bir dil ailesidir; bazı üyeleri şimdi ölü dillerdendir. Yayılma sahası, kuzeyde, Merkezî Amerikada, Kostarika ve Nikaragua sınırlarına, batıda Pasifik Okyanusuna, güneyde Ekvador'daki Guayaquil şehrine (ayrıca Orta Peru'da bir adacık vardır), doğuda da Orinoco ve Amazon nehirlerinin kollarına dayanır. Başlıca 5 grupa ayrılır: 1. Panama-Kolombiya-Ekvador'da: Talamanca-Barbacóa grupu (alt gruplar: a. Guatuso, b. Talamanca [başlıca diller: Guetar, Cabecar, Chiripó Bribri, Taraba, Boruca veya Brunca, v. b.], c. Cuna, d. Barbacóa [başlıca diller: asıl Barbacóa, Cajápa, Cara (ölü), Quixo, Cofán]); 2 Panama ile Kolombiya'da: Dorasque-Guaymi grupu (alt-gruplar: a. Murire [ölü], b Changuina-Dorasque-Chumulu [ölü], c. Chimila-Tairona [ölü]; 3. Kolombiyada: Chibcha-Aruac grupu (alt gruplar: a. Chibcha-Muisca [ikisi de ölü], b. Nutabe-Tahame-Catio [üçü de ölü] c. Guamoco [ölü], d. Rama-Melchora e. Aruac veya Arhuaco [başlıca diller: Coggaba, Bintucua, Guamáca, Atanquez] f. Tunebo-Pedraza, g. Cunaguasaya, h. Betoi [ölü], i. Andaquí); 4. Kolombiya'da: Páez grupu (alt-gruplar: a. asıl Páez, b Guambiano); 5. Orta Peru'da adacık halinde: Cholón ve Hibito.

Asıl Chibcha dili, eskiden Kolombiya plâtosunda, Bogotá şehrinin kuzeyinde, doğuda Cordillera Oriental ile batıda Magdalena nehri arasında konuşulurdu. XVIII. yüzyılda ölmüştür. Komşu ve yakın akrabaları olan Muisca ve Duit dilleri de şimdi ölü diller arasındadır. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHICACOLE (Coğ.): bk. ÇİKAKOL.

CHICAGO [*şikāgou, şikāgou*], Amerika Birleşik Devletlerinin büyüklük bakımından ikinci şehri. Illinois devletinde bulunur. Denizden 179 m yükseklikte, Michigan gölünün güneybatı kenarında, tam kıta iklimine sahip geniş ve verimli ovanın kenarındadır. Bugün Ch., varoşlariyle beraber göl kenarı boyunca 100 km kadar uzanır, fakat genişliği 30 km yi geçmez.

Ch., 1803 te kurulan ve 1827 de Illinois-Michigan kanalının son noktası olarak secilen Fort Dearborn'dan çıkmıştır. 1830 da henüz 12 evi ve 70 sakini olan Ch., 1837 de şehir unvanını kazanmıştır. Demiryolu şebekesinin ve Büyük göllerdeki gemiciliğin gelişmesi şehre önem kazandırmıştır. Şehrin nüfusu 1848 de 20 000; 1870 de 300 000; 1900 de 1 700 000; 1920 de 2 700 000; 1940 ta 3 400 000 idi. 8-9 Ekim 1871 de Ch. büyük bir yangında geniş ölçüde harabolmuş, fakat gelişmesi durmamıştır. 1893 gibi erken bir tarihte Ch. da bir dünya sergisi, keza 1933-1934

C H I C A G O: Şehrin plânı

te de «Century of Progress» (İlerleme yüzyılı) denilen sergi, 1950 de de ikinci bir dünya sergisi açılmıştır.

Nüfusu 3 621 000; Metropolitan Area (Ch. ve dış varoşları) nın nüfusu ise 5,5 milyon idi. Şehir 1940-1950 yıllarında % 7, varoşlar kemeri ise % 31 nispetinde genişlemiştir.

Ch., Orta-Batının iktisadi ve kültürel merkezidir. (Orta-Batı ise Amerikanın iç iktisadının en önemli bölgesidir). Batıdan ve kuzeybatıdan gelerek Atlantık limanlarına giden bütün hatlar Michigan gölünün güney ucunda toplanır. Orta-Batının mahsullerini Büyük göller gemiciliğine aktarmayı sağlıyan bütün hatlar. Ch. limanına gider. Böylece burada dünyanın en büyük ticaret merkezlerinden biri doğmuştur. İş merkezi, limanın gerisindeki «The Loop» denilen ve gökdelenlerin doldurduğu semttedir. Ch.nun ticaret malı borsaları, ziraat mahsullerinin fiyatlarını kesin şekilde tesbit eder. Loop'ta ve bunun kuzeyi ile batısında uzanan semtlerde, şehir ve hinterland (gerisi) ına ait dağıtma merkezleri bulunur. Bunların biri, Merchandise Mart (Mal piyasası) denilen, dünyanın en büyük iş hanıdır. Bu handa, devamlı bir mal sergisi bulunur. Yine burada Marshall Field; Sears, Roebuck and Co. ve Montgomery Ward adını taşıyan büyük mağazalar bulunur. Bunlar kataloglarından seçilen ve mektupla sipariş edilen eşyayı, verilen adrese gönderirler. Milyonlarca çiftçi ve küçük şehir halkı, ihtiyaçlarını bu merkezler sayesinde karşılarlar. Malî merkez olarak ise, Loop, New York'un Wallstreet'inden sonra gelir. Ch., merkezî durumu sayesinde parlak bir endüstri merkezi haline gelmiştir. Metropolitan Area'nın 1947 de 1 600 büyük ve 3 400 orta

CHICAGO Michigan Avenue'daki gökdelenler ve Chicago nehri üzerindeki köprü

çapta fabrikası vardı. Fabrikalarda 750 000 işçi çalışmaktadır. Zengin Orta-Batının zirai mahsulleri için Ch.. yalnız bir kavşak noktası ve bir çarşı vazifesini görmekle kalmaz, aynı zamanda bunları işliyen bir endüstri merkezidir. Loop'un kuzeyinde, kilometreler boyunca uzanan canlı hayvan avluları (Union Stock Yards) ve Armour, Swift Wilson, Cudahy konsernlerine ait olup devreden kayış sistemine göre çalışan mezbahalar bulunur (Packingtown). Limanda çok büyük hububat siloları yükselir. Bunların yanında da un fabrikaları, Quaker yulaf unu fabrikaları ve başka binalar

CHICAGO. Göl kıyısında Grand Park, geride Michigan Avenue

yer alır. International Harvester Co. firması burada en büyük ziraat makinesi fabrikalarından birini işletmektedir. Büyük endüstri, şehrin güneyinde bulunur. Burada, dünyanın en büyük kavşak noktasında, Pullman vagon fabrikası da yükselir. Hafif endüstriler şehrin kuzeybatısına, batısına ve başka semtlere dağılmıştır. Kütle halinde yapılan ihtiyaç mallarından hiçbiri yoktur ki, Ch. da imal edilmesin. Ch. nun hususi imalâtı arasında «Electronics» adını taşıyan mallar grupu bulunur: radyo ve televizyon aletleri, röle aletleri, radar, portatif radyo telefonları v. b. Fox River kıyısında uzanan ve merkezden en uzak olan Elgin ve Aurora varoşlarında saatler, büro makineleri, toprak kazma makineleri v. b. yapılır. Fakat bütün bu tamamlayıcı endüstrilerin, ağır endüstrideki temelleri, Michigan gölünün güneyindeki fabrikalardadır. Buraya, South Ch. (Güney Ch) dan Gary (Indiana) ye kadar göllerde işliyen gemiler demir filizlerini, trenler ise kömürü getirir (kok kömürü, Kentucky'den, endüstri kömürü ise Indiana ve Illinois'den gelir). United States Steel Corporation firması, Gary'de dünyanın en büyük yüksek fırınlarını ve çelik fabrikalarını kurmuştur. Başka çelik ticari tesisler konsernleri ve International Harvester gibi büyük işleyici firmalar ise Gary'de kendilerine ait madencilik atölyelerine sahiptir. Yılda 20 milyon ton ile Ch. bölgesi, Pittsburg'un yanında, dünyanın en büyük çelik merkezidir.

Ch. halkını, her çeşit ırktan insanlar meydana getirmiştir. Bununla beraber, güney ve batının endüstri semtlerinde ırk karışımı çok değildir. Orada Çinlilerin Chinatown'u, Zencilerin Bronzeville'i ve Avrupa milletlerine ait ayrı ayrı mahalleler bulunur. Batıda, yeni gelenlerin mahalleleri vardır. İlk gelenler Almanlar, Skandinavlar, İrlandalılar idi; sonraları Çekler, Polonyalılar, Yahudiler, İtalyanlar ve Güney devletlerden gelen beyazlar ile zenciler de bunlara katılmıştır. Yükselen tabakaların kurduğu semtler çok defa kuzeydedir. Bunlar içtimai tabakalara göre Ch. nun göl kenarı mahallerine (Altın sahili) ve bilhassa kuzeye doğru, Waukegan'a kadar sıralanır Bir aralık, Ch. nun gangsterlerinden dolayı adı çıkmıştı Göl kenarı civarında üniversiteler de yükselir: limanın güneyinde, Rockefeller'in milyonlar kıymetindeki vakıflarına dayanan Ch. Üniversitesi bulunur (1891 de kurulmuştur). En büyük Amerikan üniversitelerinden biri olan bu üniversitede bir atom lâboratuarı vardır. Aynı semtte bir teknik üniversitesi de bulunur. Limanın kuzeyinde Katolik Loyola Üniversitesi vardır. (1869 da kurulmuştur). Daha kuzeyde Evanston'da 1926 da kurulan Northwestern Üniversitesi yükselir. Şehrin batısında Medical Center bulunur. Bu, üniversite kliniklerinden ve hususi kliniklerden müteşekkil bir gruptur. Kıyı boyunca uzanan kibar sokakların önünde şimdi parklar sıralanır. Canlılıkla dolu, yeni yeni buluşları hakikat yapan Ch. için karakteristik bir hâdise de, kaybolan göl kenarının tekrar ele geçirilmesidir: İlkin demiryolu şirketine, rayların kıyı boyunca döşemesi müsaade verilmişti. Bir hattan bazı bölgelerde yüzlerce hat olmuştu. Yığılan döküntüler, yüzlerce metre gölün içerisine uzanan yeni bir sahil yaratmıştır. Bu yeni bölgede nihayet çok güzel otostradlar, parklar ve plâjlar açılmıştır.

CHICAGO HEIGHTS [*şikāgou hayts*], Amerika Birleşik Devletlerinden Illinois bölümünü kuzeydoğu bölümünde bir şehir Chicago'nun 45 km güneyindedir. Burada cam, çelik ve demiryolu malzemesi fabrikaları vardır. Nüfusu 24 551 (1950) dir.

CHICAGO [*şikāgou, sikōgou*] **NEHRİ**, Amerika Birleşik Devletlerinde, Kuzeydoğu Illinois'deki Ch. da bir nehir. Eskiden Michigan gölüne akan bu nehrin mecrası 1900 de değiştirilerek Ch. şehrinin kirli sularını toplıyan «Ch. Drainage Canal» (Ch. şehri kirli sularını akıtma kanalı) haline getirilmiştir. Kanalın şimdiki adı «Ch. Sanitary and Ship Canal» (Ch. sağlık ve gemi kanalı) dır. Uzunluğu takr. 1,6 km dir.

CHICAGUA veya **CHICHAGUA** (Dil.): bk. SIGUA (Xigua).

CHICHA [*çiça*], Güney Amerikada, Şilide içilen bir içki. Kaynamakla pekleştirilmiş ve bundan sonra tahammur ettirilmiş bir nevi tatlı şıra. Mısır, pirinç ve hurmadan yapılır.

CHICHAGOF [İng. *çiçīgof*, Rus. *çiçaçof*] **ADASI**, Güneydoğu Alaskadaki Alexander takımadalarından biri. Alaskanın bu adaya en yakın noktası Juneau şehridir. Yükseklikleri 1 300 m yi bulan sarp dağlar ve sık ormanlarla kaplı olan Ch. takr. 100 km uzunluğundadır. Burada birçok iskân sahaları vardır ve balık konserveciliği, altın madenciliği ve kerestecilik yapılır. Adanın kuzeydoğu kıyısında Hoonah köyü vardır.

CHICHAS [*çiças*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Quichua ailesinin Bolivya grupundan bir dil. Şimdi Bolivyanın güneybatı kısmında, Potosi vilâyetinde bu dili konuşanlar, akrabaları Lipes'ler gibi, eskiden, Aymará ailesinden bir lehçe konuşmuşlardır. Şimdiki Ch. dili, daha çok, Quichua dilinin bir lehçesi sayılır. Bk. QUICHUA, AYMARÁ'LAR, GÜNEY AMERIKA DİLLERİ.

CHICHAS [*çiças*], **Sierra de** [İspan. = Ch. sıra dağları], Güney Amerikada, Bolivyanın güneyinde sıra dağları. Gümüş ve çinko madenleri vardır. Uyuni - Tupiza demiryolu oradan geçer.

CHICHÉN ITZÁ [*çiçen itsa*] (yerli dilde = Itzá kuyusunda), Meksikada Yucatán Mayalarının «Yeni Devlet»-ine ait en önemli harabe merkezi. Sahanın genişliği 2 1/2 km² kadardır. Taraça ve ehramlar üzerinde inşa edilmiş olup süs ve boyalı resimler gösteren yapılar, Meksika (Toltek) tesirinin izlerini taşımaktadır. Harabeler, Izamal'dan Valladolid'e giden yolun güneyinde uzanan ormanlık bir ovada yükselir. Yapılar muhtelif devirlerde inşa edilmiştir. VI. yüzyılın başlangıcında kurulan şehir XI - XIII. yüzyıllarda inkişafının zirvesine erişmiştir. Mimarlık bakımından en manidar yapılar, ehram mabetleridir. Bunların arasında «El Castillo» (İsp. = kale; yerli dilde: Kukulcán = «Tüylü Yılan» mabedi), «Chac Mool (b. bk.) Mabedi», «Akab Tzıb», «Muharipler Mabedi» (Templo de los Guerreros), «Kaplanlar Mabedi» (Templo de los Tigres) bilhassa belirir. Keza dikkate şayan şu yapılar da vardır: «Casa de las Monjas» (İsp. = rahibeler evi) ve «El Caracol» adını taşıyan astronomik rasathane ile «Kırmızı ev» (Casa Colorada). Burasının bir iskân yeri olmasının başlıca sebebi, bu karstik bölgede, C. I. ya yakın bir noktada çok değerli kuyular (Zenotes) bulunmasıdır. Bu kaynakların birisi «El Zenote de Sacrificios» (İsp. = kurbanlar kuyusu) adını taşır ve sırf dinî maksadlara hizmet etmiş gibi görünür. Orada kuraklık zamanlarında, yağmur ilâhlarına cevherler ve insanlar kurban edilirdi. Bunlar, kaya duvarının üst kenarında yükselen bir küçük mabedden aşağı atılırlardı. İspanyol fethi esnasında C. I. harabe haline gelmişti. E. H. Thompson'ın keşfetmiş olduğu kaynak (kuyu) ta cevherler ve iskeletler bulunmuştur. Kazılar, başlıca Washington'daki Carnegie Institution tarafından idare edilmiştir (1920 - 1940).

CHICHÉN ITZÁ: El Castillo

CHICHESTER [*çiçistır*] (Eski İng. *Cissanceaster*; Lat. *Cissae Castrum*), İngilterenin güneydoğusundaki Sussex kontluğunda bir şehir. Nüfusu 19 110 (1951) dur. South Downs tepelerinin eteğindedir. Romalılar zamanında kurulmuş, daha sonra Sussex'in merkezi olmuştur. Bugün piskoposluk merkezi olup Roman ve Gotik tarzında yapılmış katedralleri vardır.

CHICHIMEC [*çiçimek*] **LER**, Kuzey Amerika Kızılderililerinden bir topluluk. Harbci ve avcı olup, Meksikanın kuzey ve batısında otururlar. Bunlar, bir «barbar» topluluğu olarak Meksikaya kuzeyden akın etmişlerdir. Tetzcoco'da yerleşmiş olanlara bir şeref unvanı olarak Teochichimeca (has C. lar) denilirdi; çünkü bunlar, ananelerine göre, Meksika Aztek'leri ile Tlaxcala ve Huexotzinco'da oturanlar gibi, Ch. den türemiş olup XII. yüzyılda kuzeyden gelerek sonraki yurtlarına yerleşmişlerdi. Ch. lar, Aztek'lerin yükselişinden önce Toltekler ve başka milletlerle bunların yerleştikleri çeşitli bölgelerde harb etmiş ve bunlar arasında hükümdar sülâleleri kurmuşlardır. «Chichimeca Devri», arkeolojik buluntular ve «Cuauhtitlan Yıllık Yazıları» ına göre M. S. 950 den 1299 a kadar sürmüştür. Ch. in Culhua - Mexica veya Aztec veya Tenochca denilen oymağı, Mexico - Tenochtilan bölgesine yerleşerek medeniyeti XV. yüzyılda olgunlaşan büyük Aztek İmparatorluğunu kurmuşlardır. Ch. Kuzey Amerika dillerine giren Uto - Aztek ailesinin Aztek bölümünden olan Nahuatl dilini konuşurlardı. Bk. AZTEK'LER.

CHICHIMECO [*çiçimeko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Otomangue ailesinin Otomi - Pame grupundan bir dil. Xonas veya Chichimeco - Xonas da denilen bu dil, güneydoğusundaki Pame dilinin yakın bir akrabası olarak, XVI. yüzyılda, şimdiki orta Meksikanın Zimapan, Vizarron, Querétaro, Toliman ve San Luis de la Paz bölgelerinde konuşulurdu. Bu dilin kalıntısı bugün Meksikanın Guanajuato bölümündeki San Luis de la Paz şehri yakınlarında 500 nüfuslu Xonas oymağı tarafından hâlâ konuşulmaktadır. XVIII. yüzyıla ait bir vesikadan, Ch. dilinden az farklı olan bir lehçenin, daha güneydoğuda Vizarron ve Zimapan bölgelerinde konuşulmuş olduğu anlaşılmıştır. Bk. OTOMANGUE ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHICKAMAUGA [*çikîmagî*], Amerika Birleşik Devletlerinde Georgia'nın kuzeybatısında, Tennessee'nin bir kolu olan Ch. Creek (Chattanooga'nın takr. 11 km yukarısında Tennessee nehrine akar) ın kenarında bir şehir.

CHICKAMAUGA [*çikîmagî*], Kuzey Amerika Kızılderililerinin Iroquois boyundan olan Cherokee'ler (b. bk.) in bir oymağı. Eskiden, Tennessee'de yerleşen Amerikalıların üstüne sık sık akınlar yapan çapulcu bir topluluktu. 1794 te dağıtıldılar.

Ch. Creek Muharebesi: Amerika Birleşik Devletlerinin Ayrılma Harbi (b. bk., İng. War of Secession veya Civil War) sırasında, 19 - 20 Eylül 1863 te, Tennessee bölümünün güneydoğu kısmındaki Ch. Creek (Ch. deresi) te vuku bulan bir muharebe. Bunda, Gen. Braxton Bragg'in kumandasındaki Confederate (güney birliği taraftarları) ordusu, Gen. William Stark ile Gen. George H. Thomas'ın kumandasındaki Federal (birliğe sadık Kuzeyliler) orduyu mağlûp etmiştir. Mağlûbiyete rağmen Gen. Thomas, Federal orduyu kurtarabildiği için ona Rock of Chickamauga (Ch. Kayası) lâkabı verilmiştir.

CHICKASAW [*çikîsō*] **LAR**, Kuzey Amerika Kızılderililerinden bir oymak. Bunlar, büyük Muskogee boyunun en faal ve en savaşçı oymağıdır. Choctawlar (b. bk.) ın bir kolu olan Ch., Oklahoma'daki «Beş Medenî Millet» (Five Civilized Nations: Cherokee - Delaware, Chickasaw, Choctaw, Creek, Seminole) ten biridir. Eskiden Mississippi'nin kuzeydoğu, Tennessee'nin de batı kısımlarında, Ohio nehrine kadar uzanan bir bölgede otururlardı. Merkezleri. Tombigbee ve Yazoo nehirlerinin kaynak bölgeleri (şimdiki Pontotoc ve Chickasaw kontlukları) idi. Bunları 1540 - 1541 yıllarında ilk olarak İspanyol seyyahı Hernando de Soto ziyaret etti; beyazlarla olan çarpışmaları da bu tarihte başladı. İspanyollardan sonra, Alabama bölümündeki Mobile şehrine yerleşen Fransızlara, Ch. daha az düşmanca davrandılar; fakat XVII. yüzyılda İngilizlerin de bu bölgeye gelmesi üzerine, iki sömürgeci milletle Ch. arasında, rekabet yüzünden. şiddetli çarpışmalar başladı. O devirde bu bölgenin asıl sömürgecileri Fransızlar oldukları için bu çarpışmalar Chickasaw - Fransız Harbi (1736 - 1740) şeklini aldı. Fransanın Louisiana sömürgesinin vâlileri Bienville ile D'Artaguette, Kanadada Saint Laurent (İng. St. Lawrence) daki Fransız topluluğunun, Meksika körfezindeki iskân merkezlerine bağlanmasına engel olan Ch. ı yola getirmek için uğraştılarsa da, her defasında mağlûp oldular. Ancak 1740 ta yapılan nominal bir barış antlaşmasiyle harb sona erdi. Fakat Ch., İngilizlerin Georgia bölümündeki yerleşmelerini kuran James Edward Oglethorpe'la dost kaldılar. O sıralarda Ch. başlıca dört yerde yerleşmiş bulunuyorlardı. *Miro* unvanı verilen oymak beylerinin asıl adı Chookka Pharaah (İng. Long House) idi. 1765 te Batı Florida vâlisi Johnstone, Ch. ı ve Choctaw'ları, Mobile şehrinde toplıyarak bir gümrük tarifesi tanzim ettirdi. 1776 Amerika İstiklâl Harbinden sonra, 1783 te, Virginia bölümünün temsilcileri ile Ch. arasında Nashborough (şimdi Kuzey Carolina'da Nashville) da imzalanan antlaşma ile, Ch., Cumberland nehri ile Nashborough'nun güneyindeki bir nokta arasında yer alan bir arazi şeridi üzerindeki haklarından vazgeçtiler. 1785 te de Ch. la Amerikalılar arasında Hopewell'de esaslı bir barış antlaşması imzalandı; şefleri Pio da, Ch. arazisini Ohio nehrinden Mississippi bölümü sınırına kadar tesbit etti. 1793 te, beyazlarla ittifak yapan Ch., Muskogee'lerin, «Beş Medenî Millet» e dâhil olan Creek oymağı ile harbe tutuştular. Bu harb, yerlilerin İspanya ile ittifaklarını teyideden Nogales antlaşmasiyle sona erdi. Ch., 1805, 1816 ve 1818 yıllarında, Mississippi hattının kuzeyinde bulunan arazilerden yavaş yavaş çekildiler. 1816 daki Chickasaw Council House antlaşması gereğince Amerika Birleşik Devletleri, Ch. a yılda belli bir para ödemeyi, Ch. da Tennessee nehri boyunca uzanan araziden çekilmeyi taahhüdettiler. Av arazisi daraldıkça Ch., Cherokee'ler (b. bk.) ve başka oymaklar gibi, Mississippi'nin batısına göç ettiler. 1822 de Mississippi'deki nüfusları 3 625 idi (kendi rivayetlerine göre bu nehri geçmeden önceki nüfusları 10 000 kadardı); bu tarihlerde 8 şehirde yerleşmiş bulunan Ch ın ileri bir medeniyetleri vardı, çalışkan ve çiftçi bir topluluk teşkil ediyorlardı. Hayvancılıkla da uğraşan Ch., davarlarını beyazlara satarlardı. Ch., 1832 deki Pontotoc Creek, 1834 te de Washington antlaşmaları ile 4 000 km^2 lik bir araziyi Birleşik Devletlere 3 646 000 dolara sattılar, buna karşılık 1837 de Choctaw'lardan Red River'ın batısında bulunan bir araziyi (şimdi Oklahoma'da) 530 000 dolara satın aldılar. Aynı yıllarda Ch., kendi «hükümet» lerini bırakarak Choctaw'lara karıştılar. Bunlar arasında medeniyet bakımından geri kalan Ch., çiçek hastalığından kırıldı; 1851 den evvel okulları yoktu. Fakat Choctaw'lardan memnun olmıyan Ch., 1855 te Amerika Cumhurreisine baş vurup ayrı bir millet (Chickasaw Nation) olarak tanındıktan sonra iki kamaralı bir parlâmento ve bir hükümet kurdular. Amerika Ayrılma Harbi (War of Secession veya Civil War) nde, Ch., köle kullandıkları için güneydeki Confederate tarafını tuttular. Oymağın 1/4 i bu harbde öldü. Ayrıca ceza da gördülerse de, 1865 teki Fort Smith antlaşmasiyle bu cezalar affedildi, 1866 da bütün eski antlaşmalar yenilendi ve Ch. 5 000 km^2 araziyi Amerikalılara 315 000 dolara satmağa mecbur edildiler. Ch. umumiyetle bu karara karşı koydularsa da, 1873 te bütün şartları kabul ettiler. Ch. in mevcudu 1915 te 10 966 kişi idi. Bundan sonra Amerika Birleşik Devletleriyle yaptıkları antlaşmalarla Choctaw ve Ch. milletlerinin arazileri bir elden idare edildi (Choctaw'lar % 60, Ch. % 40). Şimdi Oklahoma'da yerleşmiş bulunan Ch. in sayısı 1945 te 5 350 idi.

DİL. Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka - Sioux ailesinin Muskogee kolunun Muskogee grupu (öbür gruplar: Timicua, Natchez) ndan bir dildir. Choctaw, Chakchiuma, Mobile (ölü) ve Pensacola (ölü) dilleriyle bir alt - grup meydana getirir. Bilhassa Choctaw diline çok yakın olan Ch., eskiden Amerika Birleşik Devletlerinde Mississippi nehri ile Tennessee nehrinin aşağı kısımları, Tombigbee nehrinin de yukarı kısımları arasında konuşulurdu. 1837 de Amerika devleti bu dili konuşanları Oklahoma bölümüne nakletmiştir. Bazı dilciler (J. R. Swanton, v. b.), eskiden Mississippi bölümündeki Yazoo nehri havzasında konuşulan, fakat şimdi ölmüş bulunan Ibitoupa ve Taposa dillerini, Ch. lehçeleri olarak kabul etmektedirler. Bk. HOKA - SIOUX, MUSKOGEE ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHICKASHA [*çikîşî*], Amerika Birleşik Devletlerinin Oklahoma devletindeki Grady kontluğunun merkezi. Nüfusu 15 842 (1950) dir. Washita ırmağının sağ yakasında, Oklahoma şehrinin 65 km güneybatısındadır. Endüstri ve tahıl merkezidir.

CHICLANA DE LA FRONTERA [*çiklāna de la frontēra*] veya sadece **CHICLANA**, Güney İspanyada Cádız vilâyetinde, Irio nehri üzerinde ve Cádiz şehrinin takr. 19 km güneydoğusunda bir kasaba. Verimli bir meyvacılık ve şarapçılık bölgesinin merkezi olan ve kükürtlü sıcak su kaynakları bulunan Ch. aynı zamanda Cádiz tüccarlarının sayfiye yeridir. Nüfusu 17 047 (1940) dır.

CHICLAYO [*çiklāyo*], Peruda Lambayeque departmanının merkezi olan şehir. Pasifik kıyısındadır. Nüfusu 40 100 (1951) dür. Kurak Garuas bölgesinde (kıyı çölünde), Río Cancay'ın vaha teşkil ettiği bir yöededir. Buradan şeker, pirinç, mısır, tütün (Eten ve Pimentel limanlarından) ihraç edilir.

CHICLE [*çikıl*] veya **CHICLE GUM** [*çikıl gam*] [İng. < İsp. < Nahuatl dilinde *chictli* = sakız *chichitl* = tükürük], Yucatan ve Orta Amerikada yetişen veya Sapodilla (Sapota achras, İng. naseberry) ağacının dışa sızan usaresi (latex) nden elde edilen yumuşak bir madde(gum). Lâstikten daha plâstik ve guttape chadan daha elâstikidir. Amerika Birleşik Devletlerinde çiklet (chewing gum) in başlıca unsuru olarak kullanılır. Moraceae ve Apocynaceae familyalarına mensup olup tropik Güney Amerikada yetişen bazı ağaçlardan elde edilen bu gibi maddelere de umumiyetle bu ad verilir.

CHICO [*çikou*], Amerika Birleşik Devletlerinin Kaliforniya bölümünde Butte kontluğunda bir kasaba. Sacramento şehrinin 128 km kuzeyindedir. Meyva ve hububat ticareti merkezidir. Nüfusu 12 272 (1950) dir.

CHICOMECOATL [*çikomekoatl*], Aztek'lerde mahsul ve zahire ilâhesi. Ch., Cinteotl (b. bk.) un dişi karşılığıdır.

CHICOMOZTOC [*çikomoztok*] (= 7 mağaraların bulunduğu yerde), Eski Meksika milletlerinin efsanevi ilk yurdu. Bu ad, Meksika masallarında büyük bir yer işgal eder.

CHICOMUCELTECO [*çikomuseltęko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Maya - Zoque ailesinin Maya Quiché grupu (öbür gruplar: Mixe - Zoque, Xinca, Totonaco) nun Huaxteco alt - grupundan bir dil (öbür alt - gruplar = Maya Chol. Tzeltal, Mam, Quiché). Eski adının Coxoh olduğu sanılıyor. XVII. yüzyılda çok daha yaygın olan bu dil, bugün Meksikanın Guatemala sınırları yakınında, Chiapas nehrinin güneyinde Chicomucelo köyünde konuşulur. Bu dilin kelime hazinesi, 800 km kuzeybatıda Veracruz bölümündeki Tampico şehri dolaylarında konuşulan Huaxteco dili (50 000 kişi) nin kelime hazinesine pek çok benzer. Bk. MAYA - ZOQUE ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHICOPEE [*çikupi*], Amerika Birleşik Devletlerinin Massachusetts bölümünün Hampden kontluğunda, Springfield şehrinin dış mahallelerinden biri. Nüfusu 49 211 (1950) dir. Connecticut ırmağının sol yakasındadır. Pamuklu endüstrisi merkezidir.

CHICOUTIMI [*şikutimi*]: 1. Kanadada, Güney Quebec'te bir nehir Quebec şehri kuzeyindeki Laurentides Provincial Park (St. Lawrence Eyalet Parkı) tan çıkan bu nehir genel olarak kuzeye doğru akarak Ch. şehrinde Saguenay nehri ile birleşir 1 100 m yi aşkın bir yükseklikte. dağ platosundan kaynıyan Ch. nin mecrasında birçok şelâleler ve hızlı akış noktaları vardır. Bu mecra üzerinde kurulan baraj, Kenogami gölünü meydana getirmiştir. Hidroelektrik enerji tesislerinin takati 31 000 kilovat; gölün uzunluğu takr. 160 km dir.

2 Kanadanın Quebec bölümünde Ch. kontluğunun merkezi Ch. ve Saguenay nehirlerinin birleşme noktasında bulunan Ch., Saguenay nehri ağzından takr. 130 km uzaktadır. Şehir civar bölgenin ticaret merkezidir. Nüfusu 23 216 (1956) dır.

CHICRIABÁ [*şikriabą*] veya **CHACRIABÁ**, Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Ge [*je* ok.] ailesinin Doğu grupundan bir dil. Eskiden Doğu Brezilyada Palma ve Grande nehirleri arasında, bugünkü Uberabá şehri yakınlarında konuşulurdu Aricobe (veya Caïó) ve Acroá dilleri en yakın akrabalarıdır. Bk. GE, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIDAMBARAM (Coğ.): bk. ÇİDAMBARAM.

CHIEF JUSTICE [*çif caştis*] (İng = en yüksek hâkim): 1. İngilterede: Lord C. J. of Great Britain. Londradaki High Court (Yüksek mahkeme) un başkanıdır. Bu mahkeme, bütün İngiltere için ilk kademe mahkemesi vazifesini görür. Aynı zamanda Lord Chief Justice (Başhâkim lord) da bu ünvanı taşır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinde: Her bir devletin en yüksek kademedeki mahkemesine nezaret eden hâkim; bu zat aynı zamanda Supreme Court (En yüksek mahkeme) oturumlarında başkanlık eder. C J. of the United States (Birleşik Devletlerin en yüksek hâkimi) aynı zamanda Birleşik Devletler Supreme Court (En yüksek mahkeme) unun başkanıdır, yani en yüksek federal hâkimdir.

CHIEMSEE [*kīmzē*], Almanyada, Bavyera bölgesinde Alp ön arazisinin (Alpenvorland) ve Bavyera'nın en büyük gölü. Yüzölçümü 80 km², derinliği 74 m dir. Ch. gölünün seviyesi denizden 519 m yüksekliktedir. Güney bölümü toprakla dolmuştur. Ch., Inn buzulunun dil bölümündeki çanakta meydana gelmiştir. 3 adası vardır: Herreninsel, Fraueninsel ve Krautinsel (ıssız).

CHIEMSEE: Fraueninsel (Benedictus'çu rahibe manastırı ve Fischerdorf [balıkçı köyü] ile birlikte)

CHIENE [*şīn*] **AMELİYATI**: 1. Dizlerin birbirine sürtünmesine sebebolan bacak çarpıklığını gidermek maksadiyle uyluk kemiği iç başından parça alınması. 2 Göğüs tahtası - köprücük kemiği - mastoid (Lat. Sternocleidomastoideus) kasının arka kenarını boynun yanından yarmak suretiyle gırtlak gerisi alanının açılması. Bu ameliyat, mucidi olan İskoçyalı cerrah John Chiene (1843 - 1923) in adiyle anılır.

CHIENG MAI (Coğ.): bk. ÇİENGMAİ.

CHIEN-LUNG (Biog.): bk. KİEN-LUNG

CHIERI [*k.ẹri*], Kuzeybatı İtalyadaki Piemonte bölgesinde, Torino vilâyetinde, Monferrato tepeleri üzerinde bir kasaba. Bölgenin en eski sanayi merkezlerinden biri olan Ch. de keten ve pamuk dokumaları, ziraat makineleri ve vermut imal edilir. Civarda davarcılık, şarapçılık ve kereste ticareti yapılır. Nüfusu 14 200 (1954) dür.

CHIESA [*kiẹza*], **Francesco** (doğ. 1871), İsviçreli şair, romancı ve hikâyeci. Sagno (Ticino kantonu) da doğmuştur. Meslekten öğretmen olan ve İtalyanca yazan Ch. nın eserleri bilhassa doğduğu şehir olan Sagno'nun halkına hitabeder. En güzel şiirleri arasında bulunan *La Cattedrale* (Katedral) [1930] *La Reggia* (Kıral sarayı) [1904], *Calliope* (ad) [1905] ve *Consolazioni* (Teselliler) [1921] gibi manzumelerde ifade tarzının kolay ve sade oluşu muhteva zayıflığını telâfi etmektedir. Nesirlerinde bile şair olan Ch. nın en iyi romanları *Tempo di Marzo* (Mart zamanı) [1925] ve *Villadorna* (ad) [1928] dır. Hikâyeleri: *Istorie e favole* (Hikâye ve masallar) [1913], *Racconti puerili* (Çocuk hikâyeleri) [1920] *Scoperte nel mio mondo* (Dünyamda keşifler) [1934]. Ch, İsviçredeki İtalyan edebiyatının başlıca temsilcilerinden biridir.

CHIESE [*kiẹze*], İtalyanın kuzeyinde bir nehir. Oglio ırmağının sol kenar koludur. Adamello grupunda hâsıl olur, 140 km aşağıda, Canneto'nun altında Oglio'ya karışır.

CHIETI [*kiẹti*] (eski adları: **Teate, Teate Marrucinorum**), Orta İtalyanın Abruzzi bölgesinde bir şehir. Denizden 330 m yükseklikte kurulmuştur. Şarap ticareti merkezidir. Dokuma ve ipek endüstrisi kurulmuş olup ipek, hububat ve şarap ticareti yapılır. Burada tanınmış gotik katedralleri bulunmaktadır. Romalılar tarafından kurulmuştur. Theatin'ler tarikati XVI. yüzyılda burada kurulmuştur. Nüfusu 40 700 (1951) dür.

CHIFFON ve CHIFFONIER: bk. ŞİFON ve ŞİFONYE.

CHIFLEY [*çifli*], **Joseph Benedict** (1885 - 1951). Avustralyalı politikacı. Bathurst'ta doğmuş, Canberra'da ölmüştür Demiryolu memur sendikalarında çalışmış sosyalist bir milletvekilidir. 1931 - 1932 yıllarında millî müdafaa vekilliği, 1942 - 1945 yıllarında imar vekilliği, 1945 - 1949 yıllarında da başvekillik yapmıştır.

CHIGI [*kiːi*], Siena asıllı bir Romalı asilzade ailesi. Aileyi kuran Agostino Ch. 1465 te Siena'da doğmuş, 1485 te Romada yerleşmiş ve 1520 de orada ölmüştür. Bu aile, Sanata ve edebiyata olan merakiyle şöhret kazanmıştır. Kiliseye bir papa: VII Alexander (1655 - 1667) ve bir kardinal: Don Flavio, prens Ch. (1810 - 1885) yetiştirmiştir. Don Flavio evvelâ papalık asilzade muhafız alayında hizmet etmiş, sonra rahip olmuştur. Ch. ler Campagnano prensliği ile Ariccia dukalığına sahiptirler; keza, Romadaki Santa Maria del Popolo ve Santa Maria della Pace kiliselerinde birer şapele sahiptirler. (Santa Maria della Pace'deki şapelleri Raffello Sanzi'nin Sibylla'ya ait eserleriyle süslüdür).

Ch. sarayı: Romada Colonna meydanında bir saray. Papa VII. Alexander Chigi'nin yeğenleri için yapılmıştır. 1562 de Giacomo della Porta tarafından başlanan saray. Carlo Maderno tarafından devam ettirilmiş ve Felice della Greca tarafından bitirilmiştir. Bir eski heykeller koleksiyonu, bir tablo koleksiyonu, bir de VII. Alexander tarafından toplanmış kütüphaneyi ihtiva eder. Mussolini, hükümetini bu saraya yerleştirmişti.

CHIGI SARAYI

CHIGNETTO [*kiñẹtto*], Güneydoğu Kanadada bir berzah ve bir körfez: 1. **Ch. berzahı:** New Brunswick vilâyetinin doğu kısmını Nova Scotia yarımadasının kuzeybatısı ile birleştirir. Bu berzahtan Canadian National Railways (Kanada Millî Demiryolları) nın ana hattı ile bir kara yolu geçer. Genişliği en dar noktada 24 km kadardır.

2. **Ch. körfezi:** Fundy körfezinin dibinde bulunan bu koy New Brunswick ve Nova Scotia vilâyetlerini birbirinden ayırır. Bu koyla Northumberland boğazı arasında Ch. berzahı vardır.

CHIGNON [*şiñõ*] (Fr. = ense) kadın kuafürü. Saç taranarak veya örülerek bir düğüm halinde toplanılır ve bir tarak vasıtasiyle tesbit edilir. Fontange (b. bk.; saçları kurdele ile tutturarak yapılan saç tuvaleti) ın ortadan kalkmasiyle gerek Ch., gerek erkeklerin saç torbası, XVIII. yüzyılın ilk yirmi yılında moda olmuştur. 1750 den sonra, yirmi yıl müddetle Ch gene unutulmuş, 1770 den sonra *en queue* (kuyrukta) adiyle tekrar moda olmuştur. Bunun sebebi. Kraliçe Marie-Antoinette'in lohusalığında saçları dökülerek çok saç istiyen yüksek kuafürün onun için imkânsız olması imiş. XIX. yüzyılın başında, Ch. tekrar bırakılır. 1864 te krinolin devresiyle yeniden moda olur. 1920 den sonra moda olan saç kesimi de Ch. u tam olarak ortadan kaldıramamıştır.

CHIGNON: 1. XVIII. yüzyıl (1782); 2. Tepeye toplanmış, 1870; 3. Arkaya bırakılmış, 1950.

CHIHUAHUA [*çiwạwa*]: 1. Meksikanın ana bölümlerinden biri. Meksikanın kuzey bölgesinde olup kuzeyinde New Mexico ile Texas (Amerika Birleşik Devletlerinde) doğusunda Coahuila; güneyinde Durango; batısında da Sonora ve Sinaloa bulunur. Sierra Madre sıra dağları Ch.

topraklarından geçer. Toprakları, Orta Meksikanın bozkır ve göllerden (Bolsón de Mapimi) meydana gelmiş yüksek plâtolarındadır. Bu kurak yerlerin bir kısmı sulak ve verimli hale getirilmiştir. Altın, çinko, kurşun, gümüş ve bakır maden işletmeleri vardır. Yüzölçümü 245 612 km², nüfusu 841 100 (1950)dür.

2. Aynı addaki bölümün merkezi. Çevresinde gümüş madenleri vardır. 1639 da kurulmuş, XVIII. yüzyılda, genel valilik merkezi olması ve maden ocaklarına sahip bulunması dolayısiyle şehir çok gelişmiş, bir söylentiye göre, nüfusu 70 000 i aşmıştır. Halen nüfusu 110 800 (1950) dür.

CHIKAMATSU [*çikamatsu*] **Monzaemon** [asıl adı: **Sugimori Nobumori**] (1633 - 1725), Japon tiyatro yazarı. Kyōto'da doğmuş, Ōsaka'da ölmüştür. Japonların en büyük dramaturgu olup, çok defa «Japon Shakespeare'i» diye anılır. Samurai(muharip asılzade) sınıfından bir ailedendir. Gençliğinde birçok *haikai* (3 mısrada toplanmış 17 heceli kısa şiir türü) lar; sonraları, (Chikamatsu - Dera Buddhist manastırında okuduğu için Ch. takma adını alarak) henüz 23 yaşında iken, halk için *kabuki* cinsinden popüler piyesler, kukla sahnesi için de *jōruri* (*cōruri* ok.) denilen kukla piyesleri yazmıştır. Konu bakımından bu piyesler, *jidai-mono* (tarihî piyes: mikado'ya sadakat, şecaat, ana - baba saygısı, v. b.) ve *sewa - mono* (günlük hayatı konu alan piyesler: karı - koca münasebetleri, evlât sevgisi, *shinjū* [*şincū* ok., aşk yüzünden ikili intihar; misal için aşağıya bk.] ve insanda *ninjō* [beşerî hisler, arzular] ile *giri* [ahlâkın emrettiği ödev] arasındaki mücadele) sınıflarına ayrılır. Bazı istisnalarla, bütün piyesleri 5 er perdeliktir. Hayatta neşe ile tasa yanyana yaşadıkları için, Shakespeare'de, Calderón de la Barca'da da olduğu gibi, Ch. da komedi ile trajedi ayrı ayrı değil, birbiriyle kaynaşmış durumdadır. Kullandığı dil ve üslûpta klâsik Japonca, mahallî ağızlar ve argo içiçedir. Piyeslerin çoğu manzumdur; şairane ifadelerle süslenmiş ve çok defa kelime oyunu yapılmıştır. Karakterler iyi canlandırılmış, tasvir ve tarifler de vuzuhla yapılmıştır. Ch nun 129 jōruri ile 31 kabuki yazdığı ileri sürülür. Bunlardan 18 i kayıptır, bir çoğunun Ch. nun olduğu şüphelidir. Bugün Ch. nun külliyatına ancak 50 piyes alınmaktadır.

M. CHIKAMATSU

Ch. nun edebî hayatı 4 devre ayrılır: 1. devir (1673-1685): Önceleri *nō* (maskeli klâsik piyes) lardan yapılan adaptasyonlar, sonraları da bilhassa Kyōto'nun meşhur kabuki aktörlerinden Sakata Tōjūrō için yazılan orijinal piyesler devri. *Fujitsuto no onryō* (Bayan Mor Salkım'ın kötü ruhu) [1677] ile *Yotsugi Soga* (Soga'nın mirasçıları) [1684] bu devirde yazdığı başlıca piyeslerdir; 2. devir (1686 1703): Ch., meşhur Ōsaka'lı şarkıcı aktör Takemoto Gidayū ile işbirliği yapmış onun kurduğu Takemoto - za adlı tiyatroda (1705 te idare Takeda Izumo'ya geçmiştir) başlıca şu piyesleri sahneye koydurmuştur: *Shusse Kagekiyo* (K. nun muvaffakiyeti) [1686] ile *Sonezaki shinjū* (Sonezaki'de ikili intihar) [3 perde, 1703; aşağıya bk.]; 3. devir (1704-1713): Ch., 1705 te Kyōto'dan Ōsaka'ya gitmiş, jōruri türünde karar kılmış, *chōnin* (burjuva) sınıfını konu alan sosyal dramlar (sewa - mono) yazmıştır. *Gojūnenki uta nembutsu* (50. ölüm yılı Buddhist duaları) [1709], *Meido no hikiyaku* (Cehennem kılavuzu) [1711] ve *Yūgiri Awa no naruto* (Güneş batarken Awa boğazı) [1712] bu devrin başlıca verimleridir; 4. devir (1714 - 1725): Ch. nun en verimli ve olgun devridir. Eserlerini, başlıca, aktör Takemoto'nun oğlu Takemoto - Masadayū için yazmıştır. Başlıca piyesler şunlardır: *Kaoyo utagaruta* (Güzel kadınların şiirli kart oyunu) [1714], *Daikyōji mukashigoyomi* (D. nin eski takvimi) [1715], şaheser olarak *Kokusenya kassen* (Kokusenya'nın muharebeleri) [1715; aşağıya bk.], *Ikutama shinjū* (I da ikili intihar) [1715; aşağıya bk.] *Soga Kaikeizan* (ad) [1718; Soga kardeşlerin intikamı]. *Hakata kojorō namimakura* (H. lı kızın maceraları) [1718], *Nihon furisode - hajime* (Japonyada uzun elbise kollarının başlangıcı) [1718], *Shinjū ten no Amijima* (Gökteki A. da ikili intihar) [1721] ve *Kan hasshu tsunagi uma* (Tōkyō yaylasında bağlı at) [1724].

Ch. nun *shinjū* (ikili intihar) ile biten sosyal dram (sewa - mono) ları, Batı dünyası için birer basit dram, hattâ melodramdır. Meselâ, bunlardan ilki olan *Sonezaki shinjū*da, Ohatsu adında bir yosma, Tokubei ile sevişiyor, evleneceklerdir; gencin dayısı ise, ona başka bir kız hazırlamıştır; Tokubei, Ohatsu'yu tercih ediyor, fakat bir arkadaşına ödünç vermiş olduğu parayı alamıyor. Bu yüzden de dayısından kurtulamıyor. Sonunda Ohatsu ile Tokubei intihar etmek üzere bir ormana giderler, orada Tokubei önce kızı öldürür, sonra da kendi gırtlağını keser, *Ikudema shinjū*da da, bir çömlekçinin oğlu olan Kaheiji, nişanlısını bırakarak Tōsyō'nun meşhur Yoshiwara semtindeki genel kadınlardan birine, O Saga'ya tutulur; kadın aynı zamanda zengin bir tüccarın metresidir ve lükse alışmıştır; Kaheiji, para yetiştirebilmek için patronundan para çalar; sonra kadınla erkekte bir *ninjo* ve *giri* (yukarıya bk.) mücadelesi başlar; yakalanma korkusiyle intihara karar verirler; genç, kızı öldürür, sonra da bıçağı kendisine saplar.

Ch. nun şaheseri olan *Kokusenya kassen*, 5 perdelik tarihî bir dram olup 1715 te, büyük başarı ile Ōsaka'daki Takemoto - za tiyatrosunda oynanmıştır. Piyesin kahramanı Kokusenya, Japonlu bir babadan ve Çinli bir anadan doğmuş tarihî bir şahsiyet ve meşhur bir korsan olup, Batı dünyasınca Coxynga veya Cox nga adiyle tanınmıştır; 1661-1662 de Holândalıları Formosa (Taiwan) adasından atan odur. Piyesin özeti şudur: Çinde Ming hanedanı sarayına bir gün Tatar (Jap. *Dattan*) hanının bir elçisi gelerek iki devlet arasında dostça münasebetler kurmak maksadiyle imparatora getirmiş olduğu değerli hediyelere karşılık, onun gözdesi Kwasei'yi Tataristan hanına gelin götürmek ister. Fakat Kwasei'den bir veliaht beklendiği için imparator güç bir durumda kalır. Hain bir nazır, Ri Tōten, elçinin ricasını destekler, sadık general Go Sankei ise elçiye hediyelerini alıp çekilmesini emreder. Bunun üzerine Ri Tō en bir tarziye nişanesi olarak sol gözünü bıçakla çıkarır ve fildişi bir tepsiye koyarak, uzaklaşmakta olan Tatar elçisine gönderir. Bu jestten çok duygulanan imparator, kızkardeşini Ri Tōten'le evlendirmek ister, fakat general müda-

hale ederek nazırı ihanetle suçlandırır ve bu göz çıkarma hâdisesinin ihanete başlama zamanının geldiğini bildiren bir işaret olduğunu söyler. O anda dışarıdan boru ve silâh sesleri işitilir. Tatarlar gelmiş, sarayı kuşatmışlardır. Go Sankei 100 askerle düşmanı püskürtür; fakat bu arada Ri Tōten'in küçük kardeşi Ri Kaitō imparatoru öldürür, Kwasei'yi de kıskıvrak bağlatır. Go Sankei döner, Ri Kaitō yu başından aşağı ikiye böler, Kwasei'yi de kurtarır. Çekileceği sırada kendi küçük yavrusu ortaya çıkar, general onu da kurtarabilmek için yavruyu mızrağının ucuna bağlar ve Kwasei ile birlikte sahile doğru koşarlar, Tatar ordusu da arkalarından. Kwasei vurularak ölür, general hemen onun karnını yararak veliahtı çıkarır ve annesinin elbiselerine sarar. Fakat Tatar ordusu veliahtı aramakta olduğu için, general kendi yavrusunu öldürerek veliahtın yerine koyar, asıl veliahtı de kaçırır. Bu arada generalin karısı Ryūka, imparatorun kızkardeşini bir kayığa koyarak denize salar, kayık da Japonyaya sürüklenir. Orada Kokusenya ile ailesi kadını karşılarlar, Çinde olan biteni de işitirler. Ming hanedanının sadık nazırlarından birinin oğlu olan Kokusenya, bu sülâleyi yine tahta kavuşturmak maksadiyle Çine gider, bir ordu toplar. az sonra da, 7 yaşındaki veliahtle birlikte bir dağa çekilmiş olan Go Sankei'yi bulur, onunla işbirliği yapar ve Tatarların müstahkem mevkii olan Nankin'e saldırırlar, hanı esir ederek Japonyaya gönderirler, Ri Tōten'in de kellesini uçururlar.

Ōsaka tiyatrosunda devamlı olarak 17 ay programda kalan bu piyes halk tarafından o kadar sevilmiştir ki, Ch. bunun devamını da yazmıştır: *Kokusenya konichi kassen* (K.nın yeni muharebeleri) [1717] ile *Kara-bune hanashi ima no Kokusenya* (Bir Çin gemisi hakkında yeni Kokusenya) [oyn. 1727]. Bk. Asataiō Miyamori: *The Masterpieces of Chikamatsu,* 1926; D. L. Keene: *The Battles of Coxinga* («Kokusenya Kassen»in İng. terc.) [1951].

CHILAM BALAM [*çilạm balam*] (Chilan Balam, Chilam Balan da denir), Maya dilinde yazılı vekayinamelere verilen umumî ad. Maya dilinde sözlük mânası «baş kaplan» dır. Maya'lar boyalı hiyeroglifle yazılı eski vekayinameleri tefsir eden kâhinlere bu adı verirlerdi. Ch. B.-ların, Columbus devrinden evvel Maya hiyeroglif yazısiyle (resim için bk.: ALFABE, levha) yazılmış oldukları sanılıyor; Meksikanın İspanyollar tarafından fethi ve bu arada Maya kitaplarının imhası 1697 yılına kadar sürmüştür. Fakat fetih (Fernando Cortés'in Meksikada, karaya çıkışı: 10 Şubat 1519) ten az sonra, Yucatán yarımadasında ve Orta Meksikada, müellif veya müstensih kâhinler Latin harflerini öğrenerek, kurtarılabilen eski yazmaları ya tamamiyle, ya kısmen Latin harflerine çevirdiler, bu alfabe ile Hıristiyan eserleri de yazdılar. Ch. B. lar deri, veya agave denilen bitkinin yaprakları üzerine yazılmıştır ve henüz hepsi çözülmüş değildir. Ch. B. lar birçok yerlerde bulunmuştur. Bunlar ait oldukları şehre veya bölgeye göre adlandırılır (Chumayel, Mani, Masa, Cana, Nabula, Telchac, Ixil, Titzimin, Ch. B. ları gibi). Bazılarının müellifi bellidir. Bu eserler tarihten daha çok, Yucatán vekayinameleri olup XVI.-XVIII. yüzyıllarda meydana getirilmiştir. En eskisi Mani Ch. B. ıdır (1595 ten evvel). Ch. B. lar, yalnız Maya'ların son imparatorluğundan bahsettikleri için Yaxchilán, Copan, Uaxactan gibi, güneydeki eski şehirlerin tarihi meçhul kalmıştır. Bunlar hakkında ancak anıtlardaki yazıtlardan bilgi edinilebilmektedir. Aralarından en önemlisi olan Chumayel Ch. B. ı, 1782 de José Hoil adında bir yerli tarafından yazılmıştır ve tarihî malûmat ihtiva eder (sonra, Hoil'den Andrés Balam adında birine geçmiş, 1828 de Dr. Brendt bunu satın almış, ondan da Amerikanist D. G. Brinton almış ve Philadelphia kütüphanesine vermiştir). 1673 te yazılan Nabula Ch. B. ı, o bölgeyi kasıp kavuran müthiş bir hastalığın zararlarını anlatır; Telchac-Ch. B. ı ise, tarihî bilgilerle birlikte Maya dilinde Katolik dua metinleri de verir. Ch. B. lar çok veciz bir üslûpla, Maya kronolojisine göre 360 ar günlük 20 yıldan ibaret olan ve *katun* denilen devirleri birer birer ele alır. Olaylar çok kere 2-3 kelime ile anlatılmıştır; meselâ «6 Ahau. Chichén Itzá kuruldu», ki Mılâdî 455 yılında Chichén Itzá (b. bk.) şehri kuruldu demektir. Her halde hiyeroglifli aslında, bu, 3 işaretle gösterilmişti: tarih, şehrin sembolü ve kuruluş anlatan bir hiyeroglif. Ch. B. lar. Maya mitolojisini, efsanelerini ve folklorunu anlatan *Popol Vuh* (b. bk.) adlı eserin yanıbaşında. Maya edebiyatının başlıca metinlerini teşkil eder. Bk. MAYA'LAR, MAYA DİLİ ve MAYA EDEBİYATI. Ayrıca bk. D. G. Brinton: *The Maya Chronicles,* Philadelphia 1882 ve R. L. Roys tarafından yayıma hazırlanan *Chilam Balam, the Book of Chumayel*; Washington 1933.

CHILANGA [*çilạnga*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Lenca ailesinden bir dil. Eskiden Orta ve Batı Honduras'ta çok daha geniş ölçüde konuşulan Lenca dilinin başlıca bir lehçesi sayılır (öbür lehçeler: Guaxiquero, Intibucat [ölü], Opatero, Similaton). Bazı dilcilere göre, Ch., Kuzey Amerikadaki büyük Hoka-Sioux ailesinin Sioux kolunun bir üyesidir, başkalarına göre ise Maya ve Chibcha aileleri arasında bir geçiş teşkil eder. Bk. LENCA ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHILCOTIN [*çịlkotin*] veya **TSILKOTIN**, Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Na-Dene ailesinin Athapaska kolunun Kuzey grupundan bir dil. Carrier (b. bk.; Fr. Porteurs) ler de aynı dili konuşur. Ch. i konuşanlar, Batı Kanadada Britanya Columbia'sı (British Columbia) bölümünün güney kısmında Chilcotin nehri havzasında, Takulli de denen Carrier'ler ise daha kuzeyde Stuart ve Babine göllerinin kıyılarında yaşarlar. XVIII. yüzyıl sonlarında Ch.-Carrier dili 11 000 kişi tarafından konuşulmakta idi. Bk. NA-DENE, ATHABASKA ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHILD [*çayld*] **Francis James** (1825-1896), Amerikalı filolog. Boston'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Harvard Üniversitesinde okuduktan sonra, 1851-1876 yıllarında aynı üniversitede belâgat ve hitabet profesörü olmuş, 1876 da da İngiliz edebiyatı kürsüsüne getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *English and Scottish Ballads* (İngiliz ve İskoç balâdları) [8 cilt, 1857-1858], *English and Scottish Popular Ballads* (İngiliz ve İskoç halk balâdları) [5 cilt, 1883-1898] ve *Poetical Works of Edmund Spenser* (E. S. in manzum eserleri) [5 cilt, 1855; tenkidî bir neşirdir].

CHILD [*çayld*], **Lydia Maria** [kızlık soyadı: **Francis**] (1802-1880), Amerikalı kadın yazar. Medford (Mass.) da doğmuş, Wayland (Mass) da ölmüştür. Takdir gören birçok romanlar yayımlamış, fakat her şeyden fazla esirliğe karşı açtığı mücadele ve yazdığı yazılarla şöhret kazanmıştır. *Appeal in Favor of that Class of Americans Called Africans* (Afrikalı adı verilen bir sınıf Amerikalı lehine

kitap) [1833] adlı eseri bu harekette ilk basılan kitap olmuştur. Kocası David Lee Ch. ile birlikte 1840 - 1844 yıllarında «National Antislavery Standard» (Esirlik aleyhtarı mecmua) i çıkarmıştır. Mektuplarını, J G. Whittier, Letters of L M. C (L. M. C. ın mektupları) başlığı altında yayımlamıştır [1882].

CHILDE [*çayld*] veya **CHYLDE** (bir İngiliz payesi = genç efendi), eskiden, bir asılzadenin oğluna, babasının unvanlarını elde etmesinden veya bizzat şeref unvanları kazanmasından önce verilen unvan. Bu söz Byron'un *Childe Harold*ında olduğu gibi, ekseriya şairane ve arkaik bir tarzda kullanılır.

CHILDE [*çayld*], **Vere Gordon** (1892 - 1957), İskoç asıllı, Avustralyalı arkeolog. Sydney (New South Wales) de doğmuş. Londrada ölmüştür. Sydney Üniversitesinde okuduktan sonra İngiltereye gidip Oxford Üniversitesine de devam etmiş, 1917 de ilmî araştırmalar için bir burs kazanmıştır. Avustralyaya döndüğünde New South Wales idarî bölümü başvekilinin hususî kâtibi olmuştur (1919 - 1921). 1922 de Yunanistan, Balkanlar ve Orta Avrupada inceleme gezileri yaptıktan sonra 1925 te *The Dawn of European Civilisation* (Avrupa medeniyetinin şafağı) [genişletilmiş yeni bas. 1950] adlı eseri yayımlıyarak, tarih - öncesi Batı Avrupa medeniyetinin, kuzeybatı istikametinde ve Tuna yoliyle Doğudan geldiğini ileri sürmüş ve Orta Avrupa tarih - öncesi medeniyetinin kronolojisini çizmiştir. Bu tezi, *The Aryans* (Ari'ler) [1926], *The Danube in History* (Tarihte Tuna) [1929] ve *The Bronze Age* (Tunç devri) [1931] adlı eserlerinde de müdafaa etmiştir. Ch., 1925 - 1927 de Londradaki Kıraliyet Antropoloji Enstitüsü (The Royal Anthropological Institute) nde kütüphane müdürü olarak çalıştıktan sonra 1927 - 1946 yıllarında İskoçya'da Edinburgh Üniversitesinde tarih - öncesi arkeolojisi profesörü olmuş, 1946 da da Londra Üniversitesinde tarih - öncesi Avrupa arkeolojisi profesörlüğüne getirilmiş aynı zamanda Arkeoloji Enstitüsü (Institute of Archaeology) nün müdürlüğünü de üzerine almış, 1956 da emekliye ayrılmıştır. Ch., 1937 de İstanbula gelip 20 - 25 Eylülde Dolmabahçe Sarayında Atatürk'ün huzuriyle toplanan İkinci Türk Tarih Kongresine katılmış ve bunun Tarih - öncesi bölümünde vazife almıştır. Öbür eserlerinin başlıcaları şunlardır: *The Most Ancient East* (En eski Doğu) [1928; Türk terc: Doğunun prehistoryası, 1946], *New Light on the Most Ancient East* (En eski Doğu üzerine yeni ışık) [1934, 2. bas. 1956], *Scara Brae* (S. B. [= İskoçya'nın Orkney adalarında, Sandwick kasabası yakınında rüzgârların yığdığı kum tepeciklerine verilen ad) [1931], *The Prehistory of Scotland* (İskoçya'nın tarih - öncesi) [1935], *Man Makes Himself* (İnsan kendi kendini yaratır) [1936], *Prehistoric Communities of the British Isles* (Britanya adalarındaki tarih - öncesi toplulukları) [1940, 2. bas. 1947], *What Happened in History* (Tarihte ne oldu) [1942], *Progress and Archaeology* (İlerleme ve arkeoloji) [1944], *Scotland before the Scots* (İskoçyalılardan önceki İskoçya) [1946].

V. G. CHILDE

CHILDEBERT [*kildıbert* Fr. *şildıbēr*], Frank kıralları:

1. **I. Ch.** (ölm. 558) Clovis (Chlodwig) ile Clotilde (Chlothilde) in oğlu. Clovis'in ölümünde (511) kırallık ülkesi dört oğlu arasında paylaşıldı. Bunlardan Ch. e Seine ve Loire nehirleri arasında kalan bölge (Paris, Chartres, Le Mans) düştü 524 te Clodomir'ın ölmesi üzerine Ch. ile Clotaire kardeşlerinin mirasını ele geçirmek üzere (526) onun çocuklarını boğazladılar. Sonra Ch. suç ortağı Clotaire'i öldürmeye teşebbüs etti ve ona karşı oğlu Chramne'ın rekabetini tahrik etti (527). Buna rağmen Clovis'in oğulları Burgond'lar ve Batı Gotları (Wisigoth) ile savaşmak üzere birleştiler. 534 te Autun dolaylarında galip gelen Clotaire ile Ch. Burgondia kırallığına son verdiler. Batı Gotlarına karşı yapılan harbi (531) bir Areios'çu (bk. AREİOSÇULUK) olan kıral Amalaric ile evli bulunan ve kocasından zulüm gören kız kardeşi Clotaire'in intikamını almak isteyen Ch. tarafından idare edildi. Amalaric Narbonne civarında yenilgiye uğratıldı. Ch bu harbten ganimet yükleriyle döndüyse de fütuhat yapamadı. Ölümünde kardeşi Clotaire kırallık ülkesini ele geçirdi.

2. **II. Ch.** (570 - 595), Austrasia kıralı. I. Sigebert (b. bk.) ile Brunehaut'nun oğludur. Babası katledildiği sırada beş yaşında olan II. Ch. Pariste bulunuyordu. Austrasia'lı elebaşı Gondovald çocuğu kaçırarak babasına sadık kalanlar tarafından kıral ilân ettirdi. Ch. in çocukluğunda, iktidar anası Brunehaut'nun elinde kaldı. 577 de Burgond'ların kıralı Gontran çocuksuz olduğundan Ch. i kendine evlât edindi ise de onunla pek anlaşamadı. 585 te Ch. Lombard'lara karşı bir sefer açtı ve böylece Lombardia ile bir antlaşma imzalandı. Bu arada Austrasia'nın büyükleri ayaklanmışlardı ve bu suretle 587 de Ch. ile Gontran arasında meşhur Andelot antlaşması aktedildi. 593 te Gontran ölünce Ch. Burgonya'da onun yerine geçti, kendisi de 596 da öldü. İki küçük oğlundan II Théodebert Austrasia'da, II. Thierry de Burgonya'da hüküm sürdüler.

3. **III. Ch.** (683? - 711), Neustria ve Burgonya kıralı III. Thierry'nin oğlu olan Ch., Pépin d' Hé istal'in tesiri altında yaşamış bir «tembel kıral» dır. Ch. 695 te kardeşi III Clovis'in yerine geçmişti, onun yerini de oğlu III. Dagobert aldı.

CHILDEBRAND [*kildebrand* Fr. *şildibrã*] (ölm. 741), Heristall'lı II Pippin (bk. PIPPIN, II; Fr. Pépin d' Héristal) ile Alpaide'in oğlu ve Çekiç [II] Karl (bk. KARL Çekiç; Alm. Karl Martell, Fr. Charles Martel) ın kardeşi. Kardeşinin Araplara karşı mücadelesinde onun sağ kolu olmuş, Arapların Lyon şehrini boşaltmalarını sağlamıştır. *La Chonique de Frégédaire* (F. kroniği) adlı vakayiname Ch. ın ilhamiyle yazılmıştır.

CHILDERICH [*kilderik*], **CHILDÉRIC** [Fr. *şilderik*], Meroving sülâlesine mensup Frank kıralları:

1. **Ch.**, Merovée'nin oğlu, I. Clovis (Chlodwig) in babası. Takr. 436 da doğmuş, 481 veya 482 de ölmüştür. Takriben 457 den beri kıyı Franklarının Tournai (Doornik) de kıralı olmuştur. Batı Gotlarına (463) ve Loire ağzında oturan Saksonlara karşı, daha sonra da Alemanlar ordusu-

I. CHILDERICH

na karşı harbetmiştir. Romalıların Gallia'daki idare kalıntılarını desteklemiş olsa gerektir Ch. in mezarı, 1653 te Tournai mezarlığında keşfedilmiştir. Meroving - Frank kültür alanındaki buluntuların en meşhurlarından biri olup, aynı zamanda Büyük Göçler devrine ait mezarların tarihlerini tesbite matuf arkeolojik araştırmalar bakımından da önemli bir keşiftir. Nihayet, Büyük Göçler devrine ait gotik sanatının Frank sanatı üzerine yaptığı tepkinin en erken safhalarından birini gösteren bir sanat eseridir. Mezarda bulunan eşyanın bir kısmı 1831 de çalınmıştır. Geri kalanlar Paris Millî Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

I. CHILDERICH'in mezarından çıkan başlıca eşya: 1. Kıymetli taşlarla süslü altın kabzalı ve iki ağızlı kılıç (Spatha); 2. Kaybolmuş deri kılıfının kıymetli taşlarla süslü altın donatımı ile birlikte tek ağızlı kılıç (Sax); 3. Satır biçiminde harb baltası (Franziska); 4. Yüzük; 5. Mühür yüzüğü; 6 Broş; 7. Bilezik; 8 - 9. Tokalar; 10 - 11. Elbise üstüne dikilen süs eşyası. Yapı maddeleri: 1 - 3: demir; 4 - 11: altın.

2. **II. Ch.**, II. Clovis (Chlodwig) ve Bathilde'in oğlu. 650 de doğmuş, 675 te öldürülmüştür 662 de Austrasia kıralı, 673 te de bütün Frankların kıralı olmuştur. Anası, 662 ye kadar oğlu yerine hüküm sürmüştür.

3. **III. Ch.**, sonuncu Meroving kıralı. Takr. 714 te doğmuştur. Çekiç Karl'ın oğulları Pippin ve Karlmann tarafından 743 te tahta çıkarılmış, 751 de de tekrar tahttan indirilerek Saint - Omer'deki Saint - Bertin (Sıthiu) manastırına kapatılmıştır.

CHILE COPPER COMPANY [*çili kəpır kəmpəni*], merkezi New York'ta bulunan ve Amerikanın en ileri gelen firmalarından biri. Bunun en önemli şubesi New York'taki Chile Exploration Company'dir. Bu şubenin idari merkezi Santiago (Şili) olup, Chuquicamata (Şili) da bulunan dünyanın en büyük bakır fabrikasını işletir (1910 da kurulmuştur). Bu fabrikada, New York'taki Anaconda Copper Mining Company'nin de hissesi vardır. Chile Exploration Company'nin senelik bakır istihsali 360,5 milyon sterling kıymetindedir (1951). Ch. C. C. nin ana sermayesi 245,4 milyon dolardır (1951).

CHILE, REPÚBLICA DE: bk. ŞİLİ.

CHILIASMUS [*kılıəsmus*], (Yun. *kilioi* = 1000) (başka adı: Milenarismus, Lat. *mille* = 1000), dünyevi zamanın sonunda, İsa'nın şeytanı bağladıktan sonra tekrar canlanan iyi insanlarla birlikte bin yıl sürecek olan bir devlet kuracağına dair inanç. Buna göre, barış ve saadet içerisinde geçecek bu bin yıldan sonra, şeytan tekrar serbest bırakılacak, fakat nihai şekilde ezilecek, bundan sonra, dünya batacak, kıyamet kopacak (yani ölüler dirilecek), bütün insanlar muhakeme edilerek cennet ve cehenneme taksim edilecektir. Bu inançta, şu çeşitli inançlar birleşmiş ve karışmıştır: bütün insanların bir altın çağa dair ümitleri; bütün Doğuda raslanan ve bin yılın bir tek dünya gününe eşit olduğuna dair inanç; eksi Ahit'te bir kurtarıcı (Mesih) nın geleceğine dair inanç; İsa'nın kıyamete dair söyledikleri ve ilk Hıristiyanların onun tekrar gelmesine dair ümitleri. Ch., İmparator Constantinus'un Hıristiyan kilisesini tanımasından sonra bir dereceye kadar unutulmuş, Ortaçağda Hıristiyanlığın geçirdiği kara günlerde tekrar canlanmıştır. Bazı Hıristiyan tarikatlerinde bugün de büyük yer tutar.

CHILKOOT [*çilkūt*] **GEÇİDİ**, Alaskanın güney doğusunda ve Kanadada, İngiliz Columbia'sının kuzeybatısında bir geçit. Alaska'daki Skagway'in 27 km kadar kuzeyinde bulunur. Dar, sarp ve tehlikeli bir geçittir. Bununla beraber, 1899 da. Klondike'e acele giden binlerce altın madencisi tarafından kullanılmıştır. Temmuz 1900 de açılan ve White Pass'tan geçen demiryolu Ch. G. nin yerine geçmiştir. Yüksekliği takr. 1 070 m dir Güneydoğu Alaska'daki Lynn Kanalının kuzeydoğu ucuna Ch. G. Inlet (Ch. G. girişi) adı verilir. Keza Alaska dağlarının Ch. G. nin bulunduğu 2 500 m yüksekliğindeki sıra dağına Ch. G. Mountains) Ch. G. dağları) adı verilir.

CHILLÂN [*çilyan*], Orta Şilide bir şehir. Ñuble vilâyetinin merkezidir. Ch. Şili'yi kuzey güney doğrultusunda geçen ana demiryolu boyundadır. Önemli bir hayvan pazarı ve tarım ürünleri endüstrisi (değirmencilik, biracılık, tabaklık) merkezidir. Şehir 1835 teki şiddetli depremlerden çok zarar görmüş; 10 000 kişiyi öldüren 1939 depreminden sonra yeniden inşa edilmiştir. Nüfusu 61 000 (1950) dir.

CHILLIANWALA (Coğ); bk. ÇİLANVALA.

CHILLICOTHE [*çılıkəthi*], Amerika Birleşik Devletlerinde Ohio'nun güney bölümünde bir şehir. Nüfusu 20 133 (1950) tür. Scioto ırmağı üzerinde ve Columbus'un 75 km güneyinde bulunan Ch., işlek bir demiryolu kavşağıdır. Çevresinde maden kömürü işletmeleri ve höyükler vardır 1796 da kurulan şehir, Ohio'nun ilk merkezi olmuştur (1803 1810).

CHILLINGWORTH [*çilingwəth*]. **William** (1602-1644), İngiliz ilâhiyatçısı. Oxford'da doğmuş, Chichester'da ölmüştür. 1630 - 1634 yıllarında Katolikliği kabul etmiş, fakat başlıca eserinde Protestanlığı müdafaa ederek Mukaddes kitabın akıl ve mantığa göre tefsir olunmasını istemiştir. Başlıca eseri: *The Religion of the Protestants* (Protestanların dini) [1638].

CHILLON [*şiyõ*], İsviçrede, Vaud kantonunda, Cenevre gölünün doğu ucunda, denizden 375 m yüksekte kurulmuş bir şato (Lat. Castrum de Chillione). Gölün kıyısında, bir ada teşkil eden bir kayanın üzerinde yükselir. Burada yarı yuvarlak kuleler, dört köşeli kuleler ile mazgallı perdelerin, bir yüksek kulenin etrafında toplanması çok hoş bir manzara teşkil eder. Edebiyat ve şarkılarda (Byron: *The Prisoner of Chillon* [Ch mahpusu], 1816), bilhassa Bonivard (b bk.) hapishanesi olarak (1530 - 1536) geçer. Şato pek eski zamanlarda, muhtemelen IX. yüzyılda yapılmıştır; fakat şimdiki durumunu XIII. yüzyılda almış, 1150 de Savoia kontlarının eline geçmiştir. Odalarının bazıları tahta tavanlarla süslüdür. Hisar kulesi-

CHILLON ŞATOSU

nin ağır çubuklarla desteklenmiş iki bölümlü yer altı kemeri ilgi çekicidir. 1536 da Bern'liler tarafından zaptedilmiş, 1536 dan 1733 e kadar Bern valisinin ikametgâhı olmuş; XVIII. yüzyılda devlet hapishanesi. 1798 den sonra bir askerî teçhizat deposu olarak kullanılmıştır. 1897 de tamir edilmiştir. Şimdi müzedir.

CHILLUK (Etnog. ve Dil.): bk. ŞİLLUK.

CHILMARI (Coğ.): bk. ÇALAMARİ.

CHILOÉ [*çiloe*]: 1. Güney Şili (Chile) kıyılarında büyük bir ada. Yüzölçümü 8 395 km², en yüksek yeri 800 m dir. Ch., Kordiler'lerin devamıdır. Burayı kıtadan, Chacao kanalı ile Ancud ve Corcovado körfezleri ayırır; batı tarafı dik ve sarp olup çok girintili çıkıntılı, doğu tarafı da limanlar ve adalarla doludur. Batı rüzgârları çok eser. Havası sağlamdır. Sık ormanlarla ve dağlarla kaplıdır. Doğu ve kuzey kıyıları boyunca uzanan bölge, sık nüfuslu ve yassıdır. Koyun yetiştirme, kereste ticareti önemlidir. Çiftçilik, balıkçılık ve fok avcılığı yapılır. Ada 1558 de Garcia de Mendoza tarafından keşfedilmiş olup 1826 ya kadar İspanyol idaresinde kalmıştır.

2 Güney Şili'de aynı addaki adayı ve asıl kara bölümündeki bir kısım toprakları içine alan bir bölüm. Yüzölçümü 23 446 km², nüfusu 94 187 (tahminen 1950) dir. Merkezi Ancud'dur.

CHILOTE [*çilote*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Araukan ailesinden bir dil. Eskiden, Araukan ailesinin en güneydeki üyesi olarak, Şili (Chile) nin güney kısmındaki Chilcé takımadalarında konuşulurdu. Güney komşuları Alakaluf ailesinden idiler. Bk. ARAUKAN ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHILPANCINGO [*çilpansingo*] (tam adı: **Ch. de los Bravos** veya **Ciudad Bravos**), Meksikanın güneybatısındaki Guerrero devletinin merkezi. Burada, Aztek'lerinkinden daha ilerlemiş bir yerli kültürden kalan harabeler bulunur. İstiklâl harbinde çarpışan Bravo ailesine mensup üç şahsın adına izafeten buraya bu ad verilmiştir. Nüfusu 10 600 (1950) dür.

CHILPERICH [*kilperik*], **CHILPÉRIC** [Fr. *şilperik*] (Frank kıralları), Meroving sülâlesine mensup Frank kıralları:

1. **I. Ch.** (539 - 584), Neustria kıralı I. Clotaire (Clothar) (561 - 584) ve Arigonde'ın oğlu. Chelles'de ölmüş veya katledilmiştir. Kırallık Clotaire'in oğulları arasında pavlaşılınca (561) Ch. e Neustria verilmiştir. Jorssons'da ikamet etmiştir. Karısı olan Batı Gotları prensesi Galswintha'yı öldürtmüş ve böylece Galswintha'nın kız kardeşi Brunehant ile Ch. in sevgilisi Fredegonde arasında bir intikam harbine sebep olmuştur. Ch. zamana göre çok âlim olup şiir yazar ve ilâhiyat ve gramer ile meşgul olurdu. Germen dillerinin bazı seslerini ifade etmek üzere Lâtin harflerine yeni şekiller ilâve etmek istemiştir.

2. **II. Ch.** Neustria Franklarının kıralı (715 - 719) ve II. Childeric'in oğlu. 721 de Noyon'da ölmüştür. 715 te Çekiç Karl (Fr. Charles Martel) ın düşmanları tarafından manastırdan çıkarılmış, kıral ilân edilmiş Charles Martel tarafından Amblève'de (Belçika, Liége vilâyeti) mağlûbedilmiş, fakat IV. Clotaire'in ölümünden sonra Çekiç Karl tarafından tanınmıştır.

CHILTERN HILLS [*çiltırn hilz*] (İng. = Ch. tepeleri), İngilterenin güney ve güneydoğusunda Oxfordshire kontluğunda bulunan alçak, tebeşir sıra tepeleri. Ch., Thames nehrine yakın bir noktadan başlıyarak Buckinghamshire kontluğundan, Bedfordshire kontluğunun güneydoğu kısmından, Hertfordshire kontluğundan ve Essex'in kuzeybatı bölgesinden geçerek kuzeydoğu istikametinde hemen hemen Essex - Suffolk sınırına kadar uzanır. Bu tepeler eskiden ormanlarla kaplı olup, haydut ve eşkiya yatağı idi. En yüksek zirveleri Buckinghamshire'dır (256 m). Sıranın uzunluğu takr. 80 km dir. Vasati eni takr. 24 km dir.

CHILTERN HUNDREDS [*çiltırn handrıds*], (= çorak «hundred» [b. bk., bir idare bölümü] lar) İngilterede Buckinghamshire kontluğundaki Stoke, Desborough ve Bodenham adlı üç idarî taksimatın tümü. Evvelce bu bölgede faaliyet gösteren haydutları ortadan kaldırmakla vazifelendirilenlere Stewardship of the Ch. H. (= Ch. H. Kâhyalığı) ünvanı verilirdi. Şimdi itibarî bir vazifeye bağlı kalan bu ünvan istifa etmek istiyen mebuslara tevcih edilmektedir. 1751 yılından beri İngilterede mebusluktan istifa etmek ancak hükümdar tarafından verilen bir şeref mevkiinin veya bir menfaatin kabul edilmesiyle mümkün olur.

CHILULA [*çiluli*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Na - Dene ailesinin Athapaska kolunun Pasifik grupundan bir dil. Hupa (b. bk.) ve Whilkut (b. bk.) lar da aynı dili konuşmuşlardır. Hupa'lar hâlâ yaşamaktadır; Whilkut'larla Ch. lar ise tarihe karışmışlardır. Her üçünün nüfusu XVIII. yüzyıl sonunda 2 000 kadardı. Ch. dili, Kaliforniya'da, San Francisco'nun güneyinde, Redwood Creek vâdisinde konuşulmuştur. Bk. NA DENE, ATHABASKA ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIMACU [*çimaku*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren bir dil. Tek başına bir dil ailesi teşkil eder. Urarina, Singacuchusca, Aruine, Itucale, Chambira ve Huambison da denen bu dil, Güney Ekvador'da Marañón nehrinin kollarından Chambira'nın kıyılarında konuşulur. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIMAKUM [*çimıkam*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Algonkin (Algonquin) - Wakash ailesinin bir kolu. Asıl Ch. ile Quileute olmak üzere iki üyesi bulunan bu dil topluluğu eskiden Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeybatı kısmındaki Washington bölümünün kuzeybatı bölgesinde, Pasifik kıyılarında balıkçılar tarafından konuşulurdu. XVIII. yüzyıl sonunda 400 kişinin konuştuğu Ch. ın yurdu, aynı bölgede, şimdiki Port Townsend şehri dolayları idi. Bk. KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIMALPÁIN QUAUTLEHUANITZÍN [*Çimalpąin kautleuanitzin*], **Juan Bautista de San Anton Muñon,** XVI. yüzyıl sonlarında bir Meksika yerlisi. Amecameca (b. bk.) reislerinin torunlarından olan Ch. Q. Franciscusçu misyonerler tarafından yetiştirilmiş ve onların Santiago Tlatelolco kolejinde hocalık etmiştir. Ch. Q. Aztek tarihine ve İspanyol fütuhatına dair çeşitli eserler yazmıştır.

CHIMALPOPOCA [*çimalpopoka*], eski Meksikanın üçüncü hükümdarı (1417 - 1428 veya 1410 - 1422 yıllarında). Selefi Huitzilihuitl'in kardeşi olan Ch., birbirinin rakibi olan Tapanec (b. bk.) reislerinin kavgalarına karışmış, bunlardan biri tarafından esir alınmış ve hapiste intihar etmiştir.

CHIMALTENANGO [*çimaltenąngo*], Güney Guatemala yüksek plâtolar bölgesinde bir departman ve bunun merkezi. Nüfusu 120 718 (1950) dir. Çok verimli bir bölgedir. Kahve ve tahıl elde edilir. Dokumacılık sanayii kurulmuştur. Yüzölçümü 2 020 km² dir.

CHIMÂNE [*çimąne*], Amerika Kızılderilileri dilleri nin Güney Amerika bölümüne giren Moseten ailesinden bir dil. Buna Chimano, Chomane, Nahuazi - Moñizi de denir. Kuzey Bolivya'da Rapulo nehrinin yukarı kısımlarında konuşulur. Güneyindeki Moseten dilinin yakın akrabasıdır. Bk. MOSETEN ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIMARICO [*çimlrįko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka - Sioux ailesinin Hoka kolundan bir dil. Aile içerisinde başlı başına bir grup teşkil eden bu dil, XVIII. yüzyıl sonlarında, şimdi Kol forniya'nın kuzey kısmındaki Trinity River havzasında 250 kişi tarafından konuşulmakta idi. Şimdi ölü diller arasındadır. Bk. HOKA - SIOUX ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIMAY [*şimę*], Güneydoğu Belçikada, Hainaut vilâyetinde, Mons şehrinden takriben 50 km mesafede bir kasaba. Kimya ve seramik sanayii vardır. Meşhur bir prens ailesinin yurdu olmuştur. Nüfusu 3 300 (1951) dür.

CHIMAY [*şimę*] **AİLESİ,** Belçikalı prens ailesi. Hennegan'da bulunan ve 1486 da prenslik olan Ch. arazisi uzun zaman Croy adlı asîl bir aileye aitti. 18..4 te Caraman kontu F. I. Philippe de Riquet (1771 - 1843) ye verilmiştir. Bunun karısı Thé èse (1773 - 1835) İspanyol nazırı Cabarrús'un kızı olup, Fransa İhtilâli esnasında Tallien'in sevgilisi olmuştu. Prens Joseph (1836 - 1892) 1884 ten beri Belçika haricive nazırı olmuştur. Ch. Prensi pâyesi ancak en büyük oğula geçer. Bütün erkek çocuklar Caraman prensi ve kızlar Caraman kontesi pâyelerini taşırlar (bk. CARAMAN)

CHIMBORAZO [*çimborąto*]: 1. Ekvador Adalarının

C H I M B O R A Z O

en yüksek doruğu. Aynı zamanda And'ların en yüksek doruklarındandır. Bir volkandır. Yüksekliği 6 310 m dir. Koni biçiminde yükselen ve trakitlerden meydana gelen Ch., 16 büyük buzulla ve buzla dolu, sönmüş birçok kraterle örtülüdür. Doruğa ilk defa 1802 de A. V. Humboldt ve Bonpland yaklaşmışlar, 1880 de Whymper, 1903 te de Hans Meyer ulaşmışlardır.

2. Ekvador yüksek dağlık bölgesinde bir bölüm. Bu dağlık bölgede çok verimli küçük ovalar da vardır ki, buraları sık nüfusludur. Başlıca ürünleri tahıl, yonca, sebzedir. Hayvancılık ve çeşitli el sanatları gelişmiştir. Yüzölçümü 6 161 km², nüfusu 276 685 (tahmin 1944) tir.

CHIMILA [*çimįla*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha ailesinin Dorasque - Guaymi grupundan bir dil. Chimile veya Ximija da denilen bu dil, eski Tairona dilinin devamı olarak Kolombiya'nın kuzeybatı kıyısında, Sierra Nevada de Santa Marta dağları, César ve Magdalena nehirleri ve Zapatoza denizkulağı (lagune) arasındaki geniş arazide konuşulur. Komşu ve yakın akrabaları Pocabuey ve Malibú dilleridir. Bk. CHIBCHA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIMMESYAN (Dil.): bk. TSIMSHIAN.

CHIMU (Dil.): bk. YUNCA.

CHIMU [*çįmu*] (Chimo ve Yunca adlarını da taşır), Güney Amerikada bir eski yerli krallığı. Bu, Peru'nun deniz kıyısı bölgesinin kuzeyinde bulunan 10 - 12 nehir vâdisini içine alarak, Chiclayo'nun tam kuzeyinde bulunan Lambayeque'den Lima'nın kuzeyindeki Paramonga'ya kadar uzanırdı. XV. yüzyılda İnka'lar tarafından fethedilmiştir. Geniş sulama tesisatı neticesinde büyük şehirler kurulmuş ve nüfus artmıştır. Bu şehirlerin en büyüğü, başkent Chanchan, sonradan İnka'lar tarafından tahrip edilerek mezarlık olarak kullanılmıştır.

CH'IN (Dil.): bk. ÇİN.

CHINAMPAS [*çinąmpas*] (= yüzen bahçeler), eski Meksikada su ile dolu geniş hendeklerle birbirinden ayrılmış sebze bahçeleri. Etraflarını çeviren su, bunların birer

CHINAMPAS (Mejiko şehri yakınındaki Xochimilco gölünde)

yüzer ada olduğu tasavvurunu uyandırmıştır. Zamanımızda da, Meksikanın güneyindeki tatlı su gölleri (Xochimilco, Chalco) nin kenarlarında Ch. lar bulunur.

CHINANDEGA [*çinandęga*]: 1. Orta Amerikada Nikaragua'nın batı bölgesinde bir departman. Honduras ile sınırı olup Pasifik Okyanusunun kenarındadır. Yüzöl-

çümü 5 200 km² kadar olup, nüfusu 82 970 (1950) tir. Kakao, pamuk ve mısır elde edilir; hayvan yetiştirilir.

2. Aynı addaki departmanın merkezi. Carinto limanı ve Managuaya demiryolu ile bağlıdır. Nüfusu 25 500 (1947) dür.

CHINANTECO [*çinanteko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin merkezî Amerika bölümüne giren Otomangue ailesinden bir grup (öbürleri: Otomi - Pame, Mixteco - Trique, Zapoteco, Chorotega veya Mangue). Grup içinde tek bir dil vardır: Ch. Bu dil Meksikanın doğu kısmında Veracruz ve Oaxaca bölümlerini birbirinden ayıran dağlarda, Tuxtepec'in güneyinde 25 000 kişi tarafından konuşulur. En yakın akrabası Zapoteco grupudur. Ch., tonlu bir dildir, yani aynı kelime farklı bir tonla söylendiği zaman mânası değişir. Dört lehçesi vardır: Merkezde Hu - me, güneydoğuda Huah - mi, kuzeybatıda Usila, güneybatıda da Yolox lehçesi. Bk. OTOMANGUE ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHINARD [*şinar*], **Joseph** (1756 - 1813), Fransız heykeltrası. Lyon'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1786 da *Persée délivrant Andromède* (Perseus'un Andromeda'yı kurtarışı) adlı bir kompozisyoniyle Saint Luc akademisi mükâfatını kazanmış, Fransız İhtilâli devrinde devâsâ hey keller, allegorik gruplar ve mâruf kadınların büstlerini yapmıştır. En güzel eserleri şunlardır: *Hébé versant le nectar* (Nektar veren Hebe), *La Paix* (Sulh) [Marsilyada] ve Parisin Carrousel tâkındaki *Carabinier* (Karabınalı asker).

CHINCHA (Dil.): bk. MUCHICA.

CHINCHA [*çinça*], Güney Amerikada, Peru Cumhuriyetinde, Ica departmanında, deniz kıyısı boyunca uzanan bir vilâyet. Aynı adı taşıyan ve Turpicotay sıra dağlarından inen bir nehir bu topraklardan akar Ch. nehrinin sulariyle sulanan Ch. vâdisi memleketin en büyük pamuk istihsal merkezidir. Vilâyetin yüzölçümü 3 077 km², nüfusu 74 105 (1950) tir.

Ch. Alta (Yukarı Ch.): Ica departmanındaki Ch. vilâyetinin merkezi olup aynı adı taşıyan nehrin kenarındadır. Nüfusu 9 750 (etrafındaki bütün meskûn yerlerle birlikte 20 900). Bir demiryolu ile Tambo de Mora limanına bağlanır.

Ch. Baja (Aşağı Ch.): Peru'da şehir ve kaza. Aynı departmanda ve vilâyette bulunur. Nüfusu 6 700. Halk bağcılıkla iştigal eder.

Ch. Harabeleri: Peru kıyısında, Paclacamac'ın güneyinde tarihî bir harabe. Çok eskiden kaldığı anlaşılan bu harabeler arasında Büyük Höyük bulunur.

CHINCHA [*çinça*] **ADALARI**, Güney Amerikada, Peru Cumhuriyeti kıyısına yakın bulunan ve Peru'ya ait olan üç bitkisiz ada. Peru'nun Pisco şehrinden takr. 20 km uzaktır. Hemen hemen tükenmiş guano yataklarına sahiptir. Eskiden bu adalarda birkaç milyona yükselen deniz kuşları bulunurdu. Bunların gübreleri (guano) 1874 e kadar toplanıp satılmıştır.

CHINCHA [*çinça*] **LAR**, Güney Amerikada, Peru'da yaşamış olan bir eski millet. Chimu Kırallığının kıyı vâdileriyle, şimdiki Lima şehrinin bulunduğu yerin güneyindeki kıyı vâdilerini işgal ederdi. Oldukça yüksek bir medeniyet seviyesine yükselmişti. Memleketleri, takriben 1450 de İnka hükümdarı Tupac Yupanqui tarafından fethedilerek İnka İmparatorluğuna katılmıştır.

CHINCHASUYU [*çinçasuyu*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Quichua ailesinden bir dil grupu (öbürleri: Inca, Quiteño, Bolivya grupu, Arjantin grupu). Chinchaya da denen bu grup tek bir dilden ibaret olup Peru'nun kuzey ve orta bölgelerindeki And dağları ile Marañón nehri vâdilerinde konuşulur. Orta Peru'da Ancachs vilâyetindeki Huari, bunun batısında Huánuco vilâyetindeki Huánucu, daha kuzeyde Cajamarca vilâyetindeki Cajamarca Ch. dilinin başlıca lehçeleridir. Bu dilin mahallî ağızlarını konuşan oymakların başlıcaları şunlardır: en güneyde bulunan Huánucu'lar; Ancachs vilâyetindeki Conchucu'lar: kuzeyde, Marañón nehri vâdisindeki Huamachuca'lar; kuzeybatıda, Cajamarca vilâyetindeki Casamarca'lar; bunların doğusunda Chachapoyas şehri civarında Chachapuya'lar; daha doğuda, Marañón nehrinin her iki kıyısında Huacrachucru'lar; kuzeybatıda Jaen şehri dolaylarındaki dağlarda Huancapampa'lar; daha kuzeybatıda, Ekvador sınırı yakınındaki Ayabaca şehri civarında da Ayahuaca'lar. Trujillo limanının gerisinde oturan Lamaño veya Lamista'lar da bu grupa girerler. Bk. QUICHUA ve GÜNEY AMARİKA DİLLERİ.

CHINCHAYSUYU [*çinçaysuyu*] veya **CHINCHASUYU** [*çinkasuyu*], Peru'da, Cusco departmanı kuzeyindeki bölgelerin Quechua dilindeki adı. Bu bölgeler idarî taksimata tâbi tutulmuş yerler olmayıp sadece İnka (Inca) lar tarafından ziyaret edilmiştir.

CHINDE [*şinde*], Mozambik (Moçambique; Portekiz Doğu Afrikası) te Zambezi deltasında, gemi işlemesine elverişli yegâne nehir kolu üzerinde kurulmuş bir şehir. Nüfüsu 5 000 (1950) dir. C., Zambezi nehri boyundaki bölgelerin başlıca limanıdır. Şeker, pamuk, yerfıstığı ile bakır ve altın ihracedilir. Şimdi liman olarak Beira kısmen bunun yerini almıştır.

CHINDWARA (Coğ.): bk. ÇİNDVARA.

CHINDWIN (Coğ.): bk. ÇİNDVİN.

CHINÉ [*şine*] (Fr.), elbise, bluz, kravat ve dekorasyonlara mahsus bir nevi hakiki ipek, suni ipek veya pamuktan yapılmış basma.

CHINGFORD [*çingfırd*], Büyük Britanyada, Güneydoğu İngilteredeki Essex kontluğunda, Epping ormanının güneybatısında kontluğa bağlı şehir (County borough). Zenginlerin oturduğu bir yer olan Ch. de birçok ormanlar vardır. Nüfusu 48 330 (1951) dur.

CHINGLE - PUT: bk. ÇENGELPAT.

CHIN - HILLS (Coğ.): bk. ÇİN DAĞLARI.

CHININ (Tıp.): bk. KİNİN.

CHINIPA [*çinipa*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Uto - Aztek - Tano ailesinin Uto - Aztek (Yuto - Aztec) kolunun Opata - Cahita - Tarahumar grupundan bir dil. Grup içerisinde Tarahumar, Varohio Guasapar ve Temori dilleriyle birlikte bir alt - grup teşkil eder. Bunların hepsi XVI. yüzyılda, Meksikanın kuzeybatı kısımlarında 50 000 - 60 000 kişi tarafından konuşulurdu. Ch. dili, Guaspara ve Temori ile birlikte şimdi ölü diller arasındadır. Bk. UTO - AZTEK - TANO ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHINKIANG veya CHENKIANG (Coğ.): bk. ÇİNKİANG.

CHINNAMPO (Coğ.): bk. ÇİNNAMPO.

CHINODOXA (Bot.): bk. KAR YILDIZI.

CHINOISERIE [*şinuazîri*] (Fr.), Çinlilerin hayatından alınmış unsurların serbestçe uydurulmuş bir «genre» şeklinde ifadesi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çok sevilirdi. Ch. lere resim sanatında (Watteau, Boucher), süs gravüründe (Gabriel Huguier, Jean Pillement), iç dekorasyonunda, mefruşat ve mensucatta, nihayet çinide (Delft, Almanya, Fransa) rastlanır. Bilhassa çini plastiğinde ve çini üzerine boya sanatında, J. G. Höroldt (Meissen) sık sık taklit veya taklidedilen örnekler yaratmıştır.

CHINON [*şinō*], Fransada, Indre-et-Loire departmanında, Vienne nehri üzerinde, Tours şehrinin takr. 42 km. güneybatısında bir kasaba. Bir ortaçağ kasabası görünüşünü hayli muhafaza etmiş bulunan Ch. da eskiden kalma birçok ev ve kilise vardır. Kasabaya hâkim tepedeki muazzam kalenin harabeleri XII. ve XIV. yüzyıllardan kalmadır. İngiltere kıralı II. Henry (Plantagenet) Ch. da oturmuş ve orada ölmüştür. Ch. Fransa kıralı II. Philippe zamanında Fransaya geçmiş; Jeanne d'Arc, 1428 de, VII. Charles'a burada takdim edilmiştir. 1631 den 1793 e kadar Ch. Kardinal Richelieu ile vârislerinin mülkiyetinde kalmıştır. Rabelais de bu kasabada doğmuştur. Nüfusu 6 700 (1954) dür.

CHINOOK-JARGON: bk. CHINOOK'LAR.

CHINOOK [*çinuk* veya *şinuk*] **LAR**, Kuzey Amerika Kızılderililerinden bir boy. Yeni doğan çocukların başları bastırılarak tepeleri yassılandırıldığı için bunlara «Yassı kafalı» (İng. Flathead) da denmiştir (bunlar Montana'da yaşıyan ve Salish boyundan olan «Yassıkafalı» lardan farklıdır). Chinook veya Tsinuk (*tsinuk* ok.), Salish boyundan olan komşuları Chehalis (b. bk.) ler tarafından bunlara verilen bir addır. Bu komşuluk dolayısiyle Ch., Chehalis'lerle çok karışmışlardır. Eskiden Ch. şimdiki Kanada ile Amerika Birleşik Devletlerinin Pasifik sınırı boyunca, bilhassa Birleşik Devletlerin kuzeybatı köşesindeki Washington bölümünün güneybatı bölgesi ile Oregon'un kuzeybatı kısmında 50 000 kişilik bir topluluk olarak yaşıyorlardı. Merkezleri, Washington ile Oregon arasındaki Columbia nehrinin ağzındaki Baker körfezi (Baker Bay) idi. Bu nehrin her iki kıyısında, doğudaki Cascade dağlarına ve The Dalles şehrine kadar uzanmışlardı. Ch., türlü Kızılderili boylariyle çevrili idiler: kuzeyde. Willapa körfezinde Salish ve bunların Chehalis oymağı; batıda, Willapa nehrinin aşağı kısmında, Athapaska doğusunda Sahaptin; güneyde, Willamette nehri havzasında Molala ile Kalupka; Columbia nehrinin güneyinde de Tillamuk. Ch. ın kültürü, Kızılderililerin Kuzey Pasifik Kıyısı kültürü tipinden olup oldukça ileridir. Umumiyetle tüccar, avcı ve balıkçıdırlar. Bundan dolayı biraz göçebelikleri de vardır. Oyulmuş ağaç gövdelerinden kayık (canoe) yapar ve umumiyetle bunlarla seyahat ederler. Evleri ahşaptır. Köle kullanır, emlâki de patlatch usulü (zengin bir adamın kabîle efradına hediyeler vermesi münasebetiyle yapılan şölen) ile tevzi ederler. Gizli cemiyetleri ve totemik sanatları yoktur. Uzun boyludurlar, alınları geniş ve yüksektir. Burunları iri ve kıvrıktır; bu bakımdan, Kanadanın British Columbia bölümündeki Vancouver adalarında yaşıyan Kwakiutl'lere benzerler. Ch., Yukarı (Upper Chinook) ve Aşağı (Lower Chinook) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yukarı Ch Columbia nehri üzerindeki Cathlamet şehrinden doğudaki The Dalles şehrine ve güneydeki Oregon'dan gelen Deschutes nehrinin kavşağına kadar uzanan arazide, nehrin yukarı kısımlarında, her iki kıyıda da otururlar. Kathlamet, Clackamas, Cascades, Wasco ve Wishram, bunların başlıca oymaklarıdır. Aşağı Ch., Clatsop ve Asıl Chinook olmak üzere ikiye ayrılır. Clatsop'lar, Columbia nehri ağzının güneyinde, Asıl Ch. da bu nehir ağzının kuzeyinde otururlardı; şimdiki Chinook kasabası bu bölümdedir. Aşağı Ch., şimdi tarihe karışmış olup, Yukarı Ch. ın nüfusu da 200-300 e inmiştir. 1945 te Washington bölümündeki Quinailt Reservation (Taholah Agency) da 120 Yukarı Chinook vardı; bu kampın dışında da 114 kişi bulunuyordu. Ch. ın sayısı 1805 te 16 000 idi. Teşhis edilemiyen bir hastalık bunları kırmıştır.

DİL. Chinook dili, son olarak 1929 da Amerikanist Edward Sapir'in ortaya koyduğu tasnife göre, Amerika Kızılderililerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Penutia ailesinin kollarından biridir (öbürleri: Asıl Penutia, Kalapuya, Takelma, Yakona, Coos, Sahaptin, Tsimshian). Böyle olmakla beraber Chinook dili, Penutia ailesinin öbür kollarından çok farklıdır. Bu büyük aile içerisinde küçük bir aile (Chinookan) teşkil eden bu topluluk eskiden, şimdiki Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeybatı köşesindeki Washington bölümünün güneybatı kısmı ile Oregon bölümünün kuzeybatı kısmı arasındaki Columbia nehrinin her iki kıyısında 23 000 kişi tarafından konuşulurdu. Batı sınırı Pasifik Okyanusu, doğu sınırı da Columbia'nın güney kollarından Deschutes nehrinin kavşağı veya Oregon'daki The Dalles şehri idi. Chinook ailesi başlıca iki dile ayrılır:

1. Aşağı Chinook (Lower Chinook): XVIII. yüzyıl sonlarında (1770) takriben 1 500 kişi tarafından konuşulan bu dil şimdi ölmüştür. Başlıca iki lehçesi vardı: a. Columbia nehri ağzının güneyinde, Oregon'daki Astoria şehri civarında, Clatsop; b. Bu nehir ağzının kuzeyinde, kuzeydeki Willapa körfezine ve Shoalwater burnuna kadar uzanan arazide de Asıl Chinook.

2. Yukarı Chinook (Upper Chinook): XVIII. yüzyıl sonlarında (1770) takriben 21 600 kişi tarafından konuşulan bu dilin başlıca lehçeleri şunlardı: Columbia nehri üzerindeki Cathlamet kasabasından, Oregon'dan gelen Deschetes nehrinin kavşağına kadar uzanan arazide, batıdan doğuya doğru, sıra ile, Kathlamet, Clackamas, Cascades. Wishram ve Wasco. Bu dil şimdi Washington bölümünde ancak 250 kişi tarafından konuşulmaktadır. Ch., Oregon bölümünün kuzeybatı kısmındaki Astoria'ya çok yakın oturdukları için XVIII. yüzyıl sonlarında orada yerleşen beyazlarla (ilkin Fransızlar, sonra İngilizlerle Amerikalılar) temas etmişler. Aşağı Chinook grupundan olan Clatsop dili Fransızca ve İngilizce ile karışmış, bu halitaya Nutka (Algonkin-Wakash ailesinden) dilinden bazı unsurlar da katılmış ve böylece Chinook Jargon denilen karma bir ticaret dili meydana gelmiştir. Chinook Jargon'ın son derece basitliğine (aşağıya bk.) karşılık, asıl Chinook'un yapısı polisentetik olup çok mudildir. Meselâ «Şımanlar hayaletlere şöyle giderler» cümlesinin bu dildeki karşılığı şudur: *Gitākikelal atgeih ēwa tmēwālema*. Bundaki unsurlar şu şekilde tahlil edilebilir: 1. kelime: -*kel* = görmek (geçişli), -*ki* = geçişsizlik eki, -*al* = tekerrür eki, *kikelal* = görme kudreti, -*tā* = çoğul 3. şa-

hıs iyelik eki *gi* = şahsî isim eki, *gitākikelal* = görme kudretine sahip olanlar; 2 kelime: *a* - = geniş zaman eki, *tg* = çoğul 3 şahıs hususî şekil. *ēi* = gitmek, - *ḫ* = mu tatlık (usitative) eki, *atgēiḫ* = gideıler; 3. kelime: *ēwa* = böyle, şövlece; 4 kelime: *t* = çoğul 3 şahıs eki, - *mēwal* = hayalet, cin (asıl şekil - *memelost* ise de, «cin» ıfade ettiği için tabu'dur ve söylenmez), - *ma* = tevzi eki kı - *mewal* ile daima kullanılır. Bk. F. Boas: *Chinook* («Handbook of American Indian Languages» de, kısım I, Washington 1911, s. 559 - 682; aynı yazar: *Chinook Texts* («Bulletin of the Bureau of American Ethnology» de, sayı 20, Washington 1894).

Chinook Jargon: Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeybatısındaki Oregon bölümünde, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru, İngiliz, Amerikalı ve Fransız sömürgeci tüccarların dilleriyle, Kızılderililer tarafından da başlıca Chinook dillerinin karmasından meydana gelen karışık bir *lingua franca* (müştereken anlaşılan ticaret dili). İngilizceden ve Fransızcadan birçok alıntı kelime bulunmakla beraber, Ch. J. ın esasını Chinook dili teşkil eder; Kızılderili dillerinden başlıca Nutka'dan da bazı unsurlar alınmıştır. Bu karma dilde, hangi dılden olursa olsun, bütün kelimeler her iki tarafın (yani Avrupalı ile Kızılderili) kolayca telâffuz edebileceği bir şekilde basitleştirilmiş, çekim ve başka gramer kuralları da kaldırılmıştır. Meselâ, bu Kızılderililerin dillerinde *d*, *f*, *r*, *v*, *z* bulunmadığı için bu sesler sırasiyle *t*, *p*, *l*, *w*, *s* ye çevrilmiş, Chinook dılindeki mudil konsonlar da basitleştirilmiştir. Buna göre İngilizce *handkerchief* (= mendil) > *hakatşum*; *dry* (= kuru) > *tlay*; *fire* (= ateş) > *paya*; Fransızca *courir* (= koşmak) > *kuli*; *la fourchette* (= çatal) > *lupuşet*; *la bouche* (= ağız) > *babus*; *le mouton* (= koyun) > *lemuto* olduğu gibi, Chinook dilindeki, meselâ, *thliasko* (= saç), *tkalaitanam* (= ok), *ntshaika* (= biz) kelimeleri de sırasiyle *yakso*, *kalaitan* ve *nesaika* şeklini almışlardır. Gramer bahsinde, meselâ *geni tit*, kelime sırasından anlaşılır. Buna göre meselâ «Babanın adı nedir?» cümlesi şu şekilde anlatılır: *Kahta nem maika papa?* (= ne ad sen baba); «Ben senden kuvvetliyim» *Weke maika skukum kahkwa naika* (= değil sen kuvvetli gibi ben), v. b. Fiillerde gelecek zaman, «istemek» mânasına olan *tike* unsurunun katılmasiyle teşkil edilir: «Babam ölecektir» = *Naika papa tike mimalus* (= ben baba istemek ölmek) gibi. İmek fiili kullanılmaz, meselâ «Sen delisin» mânasına olarak *Maika pelton* (= sen deli). Birçok fiiller, bilhassa ettirgenler, *mamuk* (= yapmak, etmek) unsurunun yardımiyle yapılır, meselâ *mimalis* (= ölmek), *mamuk mimalis* (= öldürmek); *lalam* (= kürek, < Fr. *la rame*), *mamuk lalam* (= kürek çekmek); *pepe* (= kâğıt, < İng. *paper*), *mamuk pepe* (= yazmak) gibi. Ch. J., Oregon bölümünden kuzeye, Washington bölümüne de geçmiş, oradan Kanadanın British Columbia bölümüne yayılmış, daha kuzeye de çıkarak Alaskanın bazı yerlerine de girmiştir. Buralarda beyazlarla Kızılderililer, bilhassa tüccarlar arasında müştetek dil olarak kullanılmıştır. Bu dilde, bılhassa kadınlar tarafından şarkılar telif edilmekte, misyonerler tarafından da vaızlar verilmektedir. Kelime hazinesi çok dar olmakla beraber ifade kudreti geniştir. Meselâ bir misyonerin va'zında yalnız 97 farklı kelime (46 sı Chinook, 17 si Nutka, 2 si Salısh [hepsi Kızılderili dilleri] 23 ü İngilizce, 7 si de Fransızca) kullanılmıştır. Chinook dilinin aslı çok mudıldir (yukarıya bk.). Ch. J. ise bir «derme-çatma dil» (İng. makeshift language), «asgarî dil» (İng. minimum language), «takribî dil» (Fr. langue approximative) sıfatlariyle vasıflandırılır. Başka karma *lingua franca*larla mukayese edildiği zaman Ch. J. ın esasının yerli bir dile(Chinook) dayandığı, Batı Pasifikteki Beach-la-Mar (b. bk.) la Çin ve Japon sularındaki Pidgin English (b. bk.) in esaslarını ise İngilizcenin teşkil ettiği görülür. Bk. H. Hale: *A Manual of the Oregon Trade Language or «Chinook Jargon»*, Londra 1890. G. Gibbs: *Dictionary of the Chinook Jargon*, New York 1863; R. V. Grant: *Chinook Jargon* («International Journal of American Linguistics» te, cilt II, Baltimore, 1945, s. 225-234); M. Jacobs: *Notes on the Structure of Chinook Jargon*(«Language» dergisi cilt 8, Philadelphia 1932, s. 27-50).

CHINTZ [*çints*] (Hintçe; İngilizce yazılışı), çok düz, parlak bir pamuk dokuma. Yüzü ince bir balmumu tabakasiyle örtülü olduğundan biraz sert olup bir yaş bez ile silinebilir. Linoleum ile takviye edilmiş Ch., parlak renkli motiflerle süslüdür. Abajur, örtü olarak ve dekorasyon işlerinde kullanılır.

CHIOGGIA [*kiçcca*], İtalyanın kuzeydoğusunda. Veneto bölümündeki Venedik (Venezia) vilâyetinde bir şehir ve komün (nahiye). Ch. adındaki adada (Venedik Körfezi),

C H I O G G I A: Canale dela Vena

Venediğin takr. 24 km güneyinde bulunur. Deniz üzerinde güzel bir şehir olan Ch. nın balıkçılık tesisleri, balık pazarları vardır ve balık ihraceder. İtalyanın en büyük balıkçılık limanıdır. Gemi inşaatı da vardır. Ch. ya yakın olan Sottomarina bir sayfiye plaj yeri olup, büyük miktarda sebze yetiştirir. Ch. bir başpiskoposluktur. Büyük kilisesi 1663-1674 te, daha eski temeller üzerinde yeniden inşa edılmiştir. San Martino kilisesi, 1392 den kalma roman üslûbunda yapılmış dıkkate değer bir binadır. San Domenico kilisesinde Carpaccio'nın bir tablosu vardır. Alâka uyandırıcı başka kiliseler, saraylar ve heykeller de bulunur. Akdenize ticari hâkimiyet meselesinden dolayı Venedik ile Ceneviz arasında Ch. harbi (1378-1380) patlamıştır. Cenevizliler, Venediğe ait Ch. şehrini almışlar, fakat Venedik kuvvetleri tarafından abluka edilerek donanmaları tahribedilmiştır. Bundan sonra Venedik, Yakın Doğu ile ticaret sahasında Cenevize hakîm olmuştur. II. Dünya Harbinde turistik ilgi uyandıran hiçbir bina tahrip edilmemiştir. Nüfusu 47 800 (1954). Şehir, Venedik deniz kulağının güney ucunda bulunan adacıklar üzerinde dolma usulü ile inşa edilmiş olup Brondolo ve Sottomarina adalarına köprülerle bağlıdır. 260 m lik büyük bir taş köprü ise onu kıtaya bağlar. Canale dela Vena adlı kanalı meşhurdur.

CHIOMARA [*ḳiomāra*], Galatialı tetrarkhēs (b. bk.; bir Roma eyaletinin 1/4 inin valisi) Ortiagon'un karısı. M. Ö 189 yılında Galatların yenilgiye uğraması üzerine Ch. bir Roma centurio (= yüzbaşı) sunun eline geçmiş; Romalı subay, kadını iğfal etmek istemiş; muvaffak olamayınca şiddete başvurmuş; sonra fidye karşılığı onu serbest bırakmayı vâdetmiştir. Ch. eski kölelerinden biriyle hemen ailesine haber göndermiş, aile efradı istenilen parayı alarak tesbit edilen yere gelmiş Ch. de buluşma yerine yalnız gelen Romalıyı boğazlatıp başını Ortiagon'a götürmüştür.

CHIPAYA [*çipąya*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Aravak (Arawak) ailesinin Batı grupu olan Uru - Puquina topluluğundan bir dil. Batı Bolivya plâtosunda, Coipasa gölünün kuzeyinde konuşulur. Bu dili konuşanlar. Uru (veya Uro) oymağının bir alt - oymağını teşkil ederler. Umumiyetle balıkçıdırlar ve hemen hemen çıplak gezerler. Küçük bir kısım da çiftçilik ve çobanlıkla geçinir. Ch. dili eskiden Şili kıyılarından Arjantin sınırına kadar uzanan bir bölgede çok daha yaygın olarak konuşulurdu. Bk URU - PUQUINA, ARAVAK, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIPAYA [*şipąya*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi - Guaraní ailesinin Xingú grupundan bir dil. Achipare de denilen bu dil, Kuzey Brezilya'nın Grão Para bölümünde, Xingú nehri havzasında, Iriri ve Curuá nehirlerinin aşağı kısımlarında konuşulur. En yakın akrabası Yuruná dilidir. Bk. TUPI - GUARANÍ, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIPEWYAN, CHIPPEWYAN [*çipiwąyın*] veya **CHIPEWAYAN** [*çipıweyın*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Na - Dene ailesinin Athapaska kolunun Kuzey grupundan bir dil. Yellowknife (= Sarı bıçaklı) ve Slave (= Esir, köle) dilleri ile birlikte bir alt - grup meydana getirir. Bu diller, aynı dilin, türlü oymaklar tarafından konuşulan lehçeleri sayılabilir. Ch. a bazen Montagnais (Fr. = Dağlı) da denmişse de, bu ad, Algonkin (Algonquin) ailesinden olan öbür Montagnais ile karıştırılmamalıdır. Fransızlar, bu dili konuşanlara «Mangeurs de caribou» (İng. Caribou - Eaters; *caribou* = bir Amerika geyiği türü) de demişlerdir. Ch., bugün Kanadada Hudson körfezinin batısında, Churchill nehrinden Athapaska ve Büyük Esir (Great Slave Lake) Göllerine kadar uzanan bir bölgede dağınık olarak 500 kişi tarafından konuşulur; eskiden çok daha büyük bir dildi. Vaktiyle başka diller konuşan Yellowknife oymağı ile Slave'ler, sonraları kendi ana dillerini bırakarak Ch. dilini benimsemişlerdir. Ch. bu grupun en kuvvetli dilidir. Bk. NA - DENE, ATHABASKA ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIPIEZ [*şipıę*] **Charles** (1835 - 1901), Fransız mimarı Ecully (Rhône depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. İnşa ettiği Ecole Nationale d'Armentières'de çok renkli (polychrome) mimarî usulünü en geniş bir ölçüde tatbik etmiştir. *Histoire critique des origines et de la formation des ordres Grecs* (Yunan mimarî üslûplarının menşeleri ve teşekkülü tarihi) [1876] adlı bir eser yayımlamıştır. *Histoire de l'art dans l'antiquité* (Eskiçağ sanatı tarihi) adlı önemli bir eserin de yazarlarından biridir (G. Perrot ile birlikte, 10 cilt [1882 - 1914], cilt I - VII [1882 - 1899] Ch. ye aittir).

CHIPINAHUA [*şipinąwa*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Pano ailesinin O. ta grupundan bir dil. Batı Brezilya'da, Peru sınırları yakınında, Juruá nehrinin yukarı kısımlarında, Liberdade şehri dolaylarında konuşulur. Doğusundaki Arara ve Cachinahua dilleri en yakın akrabalarıdır. Bk. PANO, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIPPENDALE [*çipındeyl*], **Thomas** (1718 - 1779), İngiliz döşeme eşyası yapıcısı. Yorkshire'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Babası da bir oymacı ve marangoz olan Ch in yarattığı ağaç eşyalar, şekil bakımından kendisinden önceki Sheraton v. b. gibi marangozlarınkilere nispetle daha ağır görünüşlüdürler. Ch. XVII yüzyıl eşya üs'ûbuna Fransız rokokosundan, Gotik ve Çin üslûplarından aldığı birçok teferruat ilâve etmiştir. Hemen daima koyu renkte maunla çalışmış olan Ch. bu ağaçla sandalyeler, masalar, yazı masaları, etajerler, çekmeli konsollar, kanepeler imal etmiştir Ağır malzeme ile yaptığı sağlam eşyaya bir hafiflik görünüşü sağlamak maksadiyle oymaya çok önem vermiş olan Ch.-nin yarattığı üslûp büyük bir rağbet kazanarak İngiltere ve Amerikada taklidedilmiş ve Ch. adı bu tarzda yapılan eşyaların tümüne alem olmuştur. Ch., atelyesinde imal edilmiş olan çeşitli parçaların bir kataloğundan ibaret bulunan *Gentleman and Cabinet Maker's Director* (Kibar adamların ve ince iş yapan marangozların rehberi) [1754] adlı bir eser de yayımlamıştır.

CHIPPENDALE üslûbunda bir koltuk (Çin tesiri de vardır, XVIII. yüzyıl, Metropolitan Museum of Art, New York)

CHIPPENDALE üslûbunda bir komodin (Victoria and Albert Museum, Londra)

CHIPPENHAM [*çibınım*], İngilterenin güney kısmında, Wiltshire Kontluğunda, Avon nehri üzerinde ve Bath'ın takr. 20 km. kuzeydoğusunda bir şehir (municipal borough). Hububat, tereyağı ve peynir ticareti merkezi olan Ch. de evvelce hazır elbise sanayii de vardı. Halen Ch. de demiryolları için sinyal techizatı da yapılmaktadır. Nüf. 11 850 (1951) dır.

CHIPPEWA [*çipıwa*] (başka adı: *Ojibway*), Amerika Birleşik Devletlerinin Wisconsin topraklarında akan ve Mississippi'nin bir kolu olan ırmak. St. Paul'ün 103 km kadar güneydoğusunda Mississippi ile birleşir. Uzunluğu 380 km dir. Ch. boyunca pek çok hidro - elektrik santralları kurulmuştur.

CHIPPEWA FALLS [*çipîvî folz*], Amerika Birleşik Devletlerinde, batı Wısconsin'de, Ch. nehri üzerinde, Ch. kontluğunun merkezi olan bir şehir. Burada ayakkabı, yün, dokuma, et konserveciliği sanayii vardır. Ch. eski bir Kızılderili köyünün yerini işgal etmektedir. Nüfusu 11 088 (1950) dir.

CHIPPEWA [*çipiuî*] **LAR**, **CHIPPEWAY** [*çipiwey*] **LER** veya **OJIBWA** [*ocibıuî*] **LAR**, **OJIBWAY** [*o ibwey*] **LER** (yerli dılde *ojıb* [*ocib* ok.] = buruşturmak, sıkıştırmak, kavurmak; *Chippewa* şekli, *Ojibwa*'nın kısaltılmışıdır), Kuzey Amerika Kızılderililerinin Algonkin (Algonquin) boyundan bir oymak. Kızılderililerin, Meksikanın kuzeyinde bulunan en büyük oymağıdır. Nüfusları bugün 33 000 kadar olup, bunun yarısı Kanadada, yarısı da Amerika Birleşik Devletlerinde yaşar. Şimdiki yurtları, Kanada ile Birleşik Devletler arasındaki Superior gölü (yerli dilde: Gıtche Gumee = «Büyük Deniz Suyu») nün kuzeyi ile batısındaki ormanlardan, Birleşik Devletlerin Kuzey Dakota bölümündeki Turtle dağlarına kadar uzanan arazidir. Kendi ananelerine göre, en eski yurtları, daha doğuda St. Lawrence (Fr. Saint Laurent) nehri havzası olmuştur. Columbus'tan evvel bu arazinin doğu kısmında yaşıyan Ch. ı XVII. yüzyılda, ilk Avrupalı olarak, Fransız papazı Père Jean Allouez ziyaret etti. O sıralarda bunlar, yabani pirinç tarlaları için, daimî olarak Sioux ve Fox oymakları ile çarpışıyorlardı. 1690 sıralarında Fransızlardan ateşli silâhlar aldıktan sonra Fox'ları Wisconsin'den kovdular, daha sonra da Sioux'ları (bilhassa Dakota oymağını) Mississippi nehrinin ötesine attılar. Minnesota bölgesine giren Ch., batıya doğru yayılmakta devam edip Kuzey Dakota'nın Turtle dağlarına vardıktan sonra karargâhlarını Red River'da kurdular. Burada yerleşen bölümlerine Ova Ch. ı (Plains Ojibwa) dendi. Ch., 1736 da Superior gölünün doğusunda, Ontario'da bir köprübaşı kurduktan ve Iroquois'ları doğuya sürdükten sonra Huron ve Erie gölleri arasındaki yarımadayı ele geçirdiler. O devirde Huron'un doğu kıyısında, Kuzey Dakota'daki Turtle dağına kadar yayılmış olan Ch. ın sayısı 25 000 kadardı. Sömürgecilik devrinde, Amerikada İngilizlerle Fransızlar arasında patlıyan Fransız ve Kızılderililer Harbleri (French and Indian Wars, 1689-1763) nde Ch., Fransa tarafını tuttular; 1812 deki İngiltere-Birleşik Devletler Harbinde de İngiliz taraftarı oldular. 1815 te Birleşik Devletlerle barış yapan Ch., ondan sonra çok halîm bir topluluk olarak, Kanadanın Ontario kısmında, Birleşik Amerikada da, Michigan, Wisconsin, Minnesota, Kuzey Dakota ve Kansas bölümlerinde kendilerine ayrılan arazilerde (reservation) yerleştiler. Wisconsin'deki Chippewa River (nehir), Chippewa County (kaza) ve Chippewa Falls (şelâle ve 10 368 nüfuslu şehir), adlarını bu oymaktan almışlardır.

CHIPPEWA tıpı (erkek)

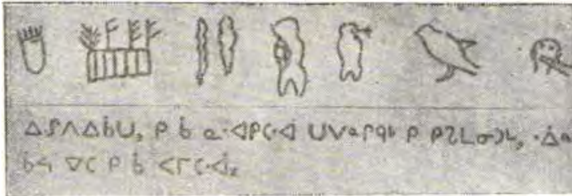
CHIPPEWA tipı (kadın)

Ch. ın kültürü, Merkezî Algonkin kültürünün tipik bir örneğini teşkil eder. Çiftçi, fakat daha ziyade avcıdırlar. Geyik, kunduz, tavşan tuzak veya okla avlanır; kuşlar tüfekle veya topuzla vurulur; balıklar şiş veya olta ile tutulur. Superior gölü yakınlarından yabani pirinç (yerli dilde: *mahnomonee*) toplanır; akçaağaçtan şeker çıkarılır; ceviz, çalılık meyvaları ve yenilir kök toplanır. Av için Ch., yazın, ağaç gövdesinden oyulmuş kayık (canoe) larla, kışın da kar ayakkabılariyle çok uzak yerlere giderler; eşyalar büyük kızak (toboggan) larla taşınır. Bu yüzden biraz göçebelikleri de vardır. Eskiden, yaz evleri ağaç kabuğundan mahrutî çadır (yerli dilde: *wigwam*) şeklinde yapılır, kış evleri de yine aynı şekilde olur, üstleri hasırotu ile örtülürdü. Columbus'tan evvel bunların bütün ev eşyası ağaç veya ağaç kabuğundan yapılırdı; sepetçilik az gelişmişti. Elbiseleri deridendi; torba, kemer ve çorap bağları da dokuma tezgâhlarında, ağaçkabuğundan veya yabani kenevirden yapılmış ipliklerle dokunur veya örülürdü. Ch., ağaç ve tahtadan sanat eserleri de yaparlardı; taşı yalnız ok uçları ve bazı aletler için kullanırlardı. Superior gölü yakınlarından çıkarılan nabit bakırı da çekiçle dövüp kullanılır bir şekle getirirlerdi. Ch., umumiyetle oyulmuş kayık yapmakta ustadırlar. Çiftçilikleri mısır (yerli dilde: *mondamin*), yabani pirinç, balkabağı, fasulye gibi iptidaî bitkilere inhisar etmiştir. Yaprak ve ağaç kabuklarından yapılan ve yerli dilde *kinnikinnick* denilen tütünü içerler. Umumiyetle dayanıklı, cesur ve zeki bir topluluktur. *Meda* denilen sihirbaz hekim (İng. medicine-man) leri etrafta çok meşhurdur. İyi hikâyeci ve hatiptirler. Göç ve yayılmalardan dolayı başka Algonkin oymaklariyle biraz karışmış bulunuyorlar. Siyasî olarak bir Ch. boyundan veya oymağından bahsedilemez; çünkü bunlar, merkezî idaresi olmıyan ve başka başka yerlerde oturan birçok topluluklara bölünmüşlerdir. Bu topluluklarda, yalnız erkeklerden müteşekkil bir heyet mevcut olmakla beraber, bunun ve bundan seçilen şefin kesin bir otoritesi yoktur. Sosyal teşkilâtları daha muntazamdır: aileden başka, totemik bir mahiyeti olan ekzogami ve patriarkal klanlar da vardır. Fertler mülke sahip olabilirler; fakat arazi akraba topluluğuna aittir. Ch., tabiatı canlandıran kozmik bir kuvvete inanırlar; bu kuvvet, çok kere mitik veya gerçek hayvanlarda tecelli eder. *Gitche Manito* (Büyük Ruh) denilen koruyucu bir ruha inanırlar; bu, «Hayatın efendisi» dir. Ahiret (yerli dilde: *Ponemah*) kavramı ve inancı da vardır. *Unktahee* (Su ilâhı), *Nee banaw baig* (Su perisi) ler, *Mishe-Mokwa* (Büyük ayı), *Mudjekeewis* (Batı rüzgârı), *Wabun* (Doğu rüzgârı), *Kabibonokka* (Kuzey rüzgârı), *Shawondasee* (Güney rüzgârı), *Keewaydin* (Kuzeybatı rüzgârı, «yurt rüzgârı») Ch. mitolojisinde geçen başlıca adlardır. Amerikalı millî şair Henry W. Longfellow, meşhur *The Song of Hiawatha* (H. şarkısı) [1855] adlı destanını, Ch. mitolojisinden mülhem olarak ve Finlerin *Kalevala* destanı vezninde (4 + 4) yazmıştır. Ch. da, sihir esasına bağlı şamanlar ve *Midewiwin* denilen gizli «Büyük Sihir Cemiyeti» vardır. Ahirete girebilmek için bu cemiyete üye (4 dereceli) olmak şarttır, bu da uzun bir çömezlik devrinden sonra kabil olabilir. Ch. de, ayrıca *jossakeed* denen kâhinler de vardır. Bk. W. Jones: *Ojebway Indians*, 1863; Ales Hrdlička: *The Anth-*

ropology of the Chippewa, 1916; F. Densmore: *Chippewa Customs*, 1929; Ruth Landes: *Ojibway Sociology* 1937.

DİL ve YAZI: Chippewa veya kısaca Ojibwa dili, Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Algonkin - Wakash ailesinin Merkez ve Doğu grupundandır. Ottawa ve Asıl Algonkin (Algonquin) dilleri ile birlikte bir alt - grup meydana getirir. XVII. yüzyıl başlarında bu dilleri konuşanların sayısı 42 000 kadardı. Bu diller, birbirlerine o kadar benzerler ki, aynı dilin türlü lehçeleri sayılabilir. Chippewa eskiden, Kanada ile şimdiki Amerika Birleşik Devletlerinin doğu sınırında bulunan Saint Lawrence (Fr. Saint - Laurent) nehri vâdisinden Kuzey Dakota'ya kadar uzanan arazide, Kanadadaki Cree dilinin güneyinde konuşulurdu. Şimdi toplu olarak daha ziyade Superior gölünün kapılarına çekilmiştir. Kanada Fransız idaresinde iken Superior (Fr. Supérieur) gölünün doğu ucunda, Sault Sainte - Marie (yerli dilde: Pauwating) şehri civarında bu dili konuşanlara Saulteux denirdi. Bk. ALGONKİN ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ; ayrıca bk. F. Baraga: *A Grammar and Dictionary of the Otchipwe Language*, 3 cilt, Montreal 1879; W. Jones: *Ojibwa Texts*, cilt I. Leyden 1917, cilt II. New York 1919.

Ch. eskiden fikir - yazı (idéographie) esasına dayanan ve birbirine benziyen iki çeşit resim - yazı (pictogramme) sistemi geliştirmişlerdir: *kekiwin* ve *kekinowin*. Bunlardan

CHIPPEWA yazısı: Üstte resim - yazı, altta hece - yazı

kekiwin, av, harb, aşk, tarih gibi dinle ilgisi olmıyan olay, fikir ve duyguları, resim ve sembollerle kaydetmek için kullanılırdı. *Kekinowin* ise yalnız *jossakeed* (hâkim) ve *meda* (sihirbaz hekim) lara aitti. Bunlar, bu resim - yazıları, ilâhilerin ve sihir formüllerinin kıta başlarını hâtırlatan mnemonik (mnémonique = hâtırlatıcı) işaret olarak kullanırlardı (tekniği için bk. KEKINOWIN VE KEKIWIN). Ch. ın *nugamunnu* denen ilâhi ve şarkıları başlıca şu türlere ayrılır: *Yesukawin* (kehanet), *medawin* (hekimlik), *wabeno* (içki), *nundobewunewun* (harb), *keossaiwin* (av), *sadjawin* (aşk) ve *muzzinabikon* (tarih). Kaya üzerinde çizilen tarihî yazıtlarda da *kekiwin* resim - yazısı kullanılmıştır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru, misyoner James Evans'ın Kızılderililerin Cree oymağı (Ova Cree'leri [Plains Cree]) için 1883 te icat ettiği hece usullü (syllabique) alfabe Chippewa diline de tatbik edilmiştir. Geometrik şekillerden ibaret olan kısmen sillâbik, kısmen de alfabetik bu yazı için bk. CREE. Daha sonraları, bu dile Latin harfleri de tatbik edilmiş, 1828 de Kahkewequonaby ile Thayendanegan kardeşler (İng. adları: Peter ve John Jones) «Kitab - ı Mukaddes» in bazı kısımlarını bu dile çevirmişlerdir.

CHIQUENA (Dil.): bk. CHIQUIANA.

CHIQUIANA [*şikiyąna*] veya **CHIQUENA** [*çikęna*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Karib (Carib) ailesinin Kuzeydoğu grupundan bir dil. Brezilyada Amazon nehrinin kuzeyinde Britanya Guyanası sınırları yakınında, Brezilya Guyanasında, Apiniuau nehri kıyılarında konuşulur. Kuzeyindeki Uruquena ve güneyindeki Rangú (veya Tirió) dilleri en yakın akrabalarıdır. Bk. KARİB, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIQUIANA [*çikiyąna*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Huarpe ailesinden bir dil. Ailenin öbür dilleri gibi Ch. da şimdi ölü bir dildir. Eskiden Batı Arjantinde, Mendoza şehri ile Barrancas nehri arasında konuşulurdu. Bk. HUARPE ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIQUIANA (Dil.): bk. XIQUIANA.

CHIQUICHIQUI [*çikiçiki*], (yerli Tupi dili), Brezilya menşeli, Coquila palmiyesi (*Attalea funifera*) adını taşıyan bir ağaç. Bahia - Piassave elyafını verir. Meyvanın katı kabuğu (küçük Hindistan cevizi) kap yapmak için kullanılır. Güney Amerikanın buna benzer elyaf veren başka bir ağacına (*Leopoldina piassava*) da bu ad verilir.

CHIQUIMITI (Dil.): bk. BAURE.

CHIQUIMULA [*çikimula*]. Orta Amerikada Honduras sınırında, Guatemala'ya bağlı bir departman. Yüzölçümü 2 360 km², nüfusu 112 275 (1950) tir. Kıyı boyunda iklim çok sıcak ve yaşamağa elverişsizdir. Tütün, mısır, pirinç, kakao, şeker, kauçuk ağacı, pamuk yetiştirilir. Mobilya işlerinde kullanılan kıymetli keresteler ihracedilir. Departmanın merkezi de aynı adı taşır. Nüfusu 8 814 (1950) tür.

CHIQUINQUIRÁ [*çikinkirą*], Güney Amerikada, Kolombiyanın orta bölümünde bir şehir. Denizden yüksekliği 2 614 m olup, dünyanın en yüksekte kurulmuş şehirlerindendir. Çevresindeki topraklar verimlidir. Burada zümrüt ocakları vardır. Nüfusu 10 143 (1950) tür.

CHIQUITO [*çikito*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren bir dil ailesi. Yúrcarirx veya Tarapecosi de denen bu dil topluluğu, Bolivyanın güneydoğu bölgesinde, doğuda Xarayes bataklığı ile batıda San Miguel nehri arasındaki geniş arazide 20 000 kişi tarafından konuşulur. İspanyollar, bu oymaklara, evlerinin kapısı küçük olduğu için, «küçük» mânasına gelen Ch. adını vermişlerdir. Kültürleri oldukça ileri olan bu halk arasında, XVIII. yüzyılda İspanyol misyonerleri çalışmış ve bunları terbiye etmişlerdir. Bu ailedeki başlıça dil ve lehçeler şunlardır: Manasica (ölü), Cusiquia, Tao, Piñoca, Penoqui veya Penoquiquia. Santa Cruz'un batısında adacık halinde kalmış olan Churápa dili de bu ailedendir. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIQUITOS [*çikitos*], **Llanos de veya Llanos de los Ch.**, Doğu Bolivyada, Santa Cruz ve Chuquisaca departmanlarında. Santa Cruz de la Sierra dağlarından Paraguay nehri yakınlarına kadar uzanan büyük ova. Güneyde Chaco (b. bk.) ile devam eden Ch. otlaklar, ormanlar ve dağınık ağaç kümeleriyle kaplıdır. Bazı yerlerinde münferit tepeler de bulunan Ch. da yerliler müstesna olmak üzere az insan yaşar. Doğuda ovanın bazı kısımları her yıl su altında kalır.

CHIRABO [*çirabo*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Pano ailesinin Batı grupundan bir dil. Peru - Brezilya sınırında Javarí nehri havzasında konuşulur. Güneyindeki Mayoruna ve Marubo dilleri en yakın akrabalarıdır. Bk. PANO, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRÁNGA [*çirąnga*] veya **SIRIÁNA** [*siriąna*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tucáno (veya Betoya) ailesinin Doğu grupundan bir dil. Kolombiyanın Brezilya sınırlarında Pacu - Igarapé nehri kıyılarında konuşulur. Bk, TUCANÓ ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRIANÁ [*şiriană*], Brezilyada konuşulan iki dilin adı: 1. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren bir dil ailesi. Dört dil ihtiva eder: a. Asıl Ch. veya Chirichána, Quirichana, Guaharibo, ki Brezilyanın Venezuela - Guyana sınırları yakınında, Uraricuéra nehri kıyılarında konuşulur; b. Aynı bölgede, Caterimany nehri kıyılarında konuşulan Carime veya Chauari; c. Huáeca, ki Orinoco nehrininin sağ kollarından Ocámo ile Mocajahy'nin yukarı kısımlarında konuşulur; d Parima dağlarında vahsi bir oymak tarafından konuşulan Pusáracáu. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

2. Aynı Güney Amerika bölümüne giren Aravak (Arawak) ailesinin Kuzey grupundan bir dil. Brezilyanın Venezuela ve Guyana'lara yakın kuzey bölgelerinde, Rio Demeni kıyılarında konuşulur. Oremanau, Yabaána, Maráo. Babúana, Uirina ve Cariay dilleri Ch nın komşuları ve en yakın akrabalarıdır. Bk. ARAVAK ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRIBA [*çiriba*] veya **CHIRIGUA** [*çirigua*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Aravak (Arawak) ailesinin Tacana grupundan bir dil. Eskiden, Kuzeybatı Bolivyada Reyes ve San Borja şehirleri civarında konuşulurdu. Bk. TACANA, ARAVAK ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRICAHUA [*çirikąwi*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Na - Dene ailesinin Athapaska kolunun Güneybatı grupundan bir dil. Mescalero dili ile birlikte bir alt - grup teşkil ederler; bunlar tek bir dilin lehçeleri sayılabilir. Her ikisi de Apache ve Arapaho dillerinin yakın akrabalarıdır. XVII yüzyıl sonlarında Ch. ve Mescalero dillerini konuşanların sayısı 4 000 kadardı. Ch. bugün Amerika Birleşik Devletlerinin Arizona ve New Mexico bölümlerinde, Rio Grande ile San Pedro nehirleri arasındaki arazide konuşulur. Bk ATHABASKA, NA - DENE ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRICO [*kiriko*]. **Giorgio de** (doğ. 1888), İtalyan surrealist ressamı ve yazarı Volo (Yunanistan) da doğmuştur. Sicilyalı bir demiryolu mühendisinin oğludur. Ch. tahsilini önce Atinada, sonra da Münih Akademisinde yapmıştır (1906). Ch. nun sanat hayatında, o zamanki Alman romantik ressamlarının, hususiyle Arnold Böcklin (1827 - 1901) in önemli tesirleri görülür. Münih dönüşü İtalyaya gelen Ch. (1909), önce Milano, sonra da Torino ve Floransa'da oturmuştur. İlk karakteristik eserlerinden «Kâhinin esrarı» ile «Bir sonbahar akşamının esrarı» (1910) tabloları kavda değer. Pariste oturduğu 1911 - 1915 yılları arasında Ch. ileri görüşlü şair ve sanatçılarla sıkı münasebetler kurmuş; Apollinaire, Picasso, Max Jacob, Maurice Raynal gibi zamanın şöhretleriyle tanışmıştır. İtalyada kaldığı on yıl içinde Ch. (1915 - 1925) «Pittura Metafisica» adlı metafizik sanat mecmuasını tesis etmiş Ferrara'da ressam Carlo Carià ile tanışmış (1881), 1919 da da «Valori Plastici» sanat grupuna girmiştir. Yeniden Parise yerleşen Ch. (1924), bu sırada sürrealist beyannamesini neşretmiş olan André Breton ile tanısmış ve Sürrealist harekete katılmıştır. 1938 den itibaren Romada yerleşmiş bulunan Ch. nun sanata dair yazıları, süratın güzelliğini ve şiddetli hareketi aşırı tarzda öven fütürist sanat aleyhine ve dolayısiyle de bu hareketin dinamizmine karşı bir tepki yaratmıştır. Ch.. gerçekle hiçbir ilgisi bulunmayan kompozisyonları, manken yaratıkları ve alışılmamış mevzulariyle gerçeğe aykırı olanı yaratmıştır. Sürrealist devri sırasında (1925 - 1930) tayflar ve mimari şekillerin yer aldığı acaip bir terkibi resimlerinde denemiştir. Ch. nun bu devreye raslıyan bazı sürrealist yazıları ve hususiyle *Heptomeros* (yedi gün) [192.] adlı romanı, zamanının ileri muhitlerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır Ch nun sanat anlayışındaki âni değişme 1930 yılına raslar. Bu değişme, Ch nun sürrealist hareketten ayrılarak Manet, Renoir'ın geleneği içinde klâsik ve realist bir üslûp ile kendini göstermektedir. Artık hayalî mevzuları bırakarak daha ziyade natürmort ve çıplak kadın resimleri yapmıştır. Geçmişini inkâr eden tarz ve ilhamındaki bu esaslı değişiklik. Ch. yu Metafizik Devri resimlerindeki hayal, tasavvur kudreti, sihirli hava ile hiçbir münasebeti olmıyan, ancak kuvvetli bir icraya önem veren bir anlayışa götürmüştür. Ch. nun 1925 öncesi resimleri. XX. yüzyıl sanat gelişme ve anlayışına önemli bir ruh ve hava getirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: «Place d'Italie» (1912, Dr. Emilio Yesi Kolleksiyonu) [Milano]; «Şair ve filosof» (1914 Alfonso Orombelli Kolleksiyonu) [Milano]; «İncile müteallik natürmort» (1917, hususi kolleksiyon [Milano]; Triennale di Milano sarayı büyük freskosu (1933); «Muvasalatın esrarı» (1912, hususi kolleksiyon) [Paris]; «Kompozisyon» (Modern Sanat Müzesi) [Paris]; «Dört atlı araba» (Paul Guillaume Kolleksiyonu) *Memorie della mia vita* (Hayatımın hâtıraları) [1945] adlı otobiyografik bir eseri de vardır.

G. de CHIRICO

G. de CHIRICO «Dört atlı araba» (P. Guillaume Kolleksiyonu)

CHIRICOA [*çirikoa*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Guaribo ailesinden bir dil. Kolombiyanın doğu kısmında, Lipa ve Ele nehirleri kıyılarında konuşulur. Bk. GUARIBO ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRIGUA (Dil.): bk. CHIRIBA.

CHIRIGUANO [*çiriguano*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi - Guaraní ailesinin Batı grupundan bir dil. Aba, Camba, Tembeta da denen bu dili konuşanlar XV. yüzyıl başlarında Paraguay bölgesinden göç ederek, Arjantindeki Orta ve Güney Chaco arazisi üzerinden Bolivyadaki And dağlarının yamaçlarına gelip yerleşmişlerdir. Bu dil, bugün, kuzeyde Bolivyanın Santa Cruz de la Sierra şehrinden güneye, Arjantindeki Bermejo nehrine kadar uzanan bölgede (Chaco'nun batı kısımları dahil) konuşulur. Ch. yu konuşanlar Bolivyada yerleştikten sonra, oradaki Chane (veya Tapuí), Tapete (veya Tirumbae) v. b. gibi yabancı oymaklar kendi dillerini bırakarak Ch. dilini konuşmağa başlamışlardır. Bk. TUPI - GUARANÍ ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRIMOYA [*çirimoya*], tropiklere ait büyük ve leziz bir meyva. *Anona cherimolia* adını taşıyan ve tropiklerin kenarındaki dağlarda yetişen bir bitkinin meyvasıdır.

CHIRINO [*çirino*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren bir dil ailesi. Güneydoğu Ekvador'la kuzeydoğu Peru sınırlarında konuşulur. Şimdi ölmüş olan asıl Ch. dili, eskiden, Cordillera de Condor sıradağları ile Marañón ve Chinchipe nehirleri arasında yaşamıştır. Romaina ve Pinche dilleri de ölmüş bulunuyor. Bugün Kuzey Peru'da Candoxi veya Murato ile Xapra dilleri hâlâ konuşulmaktadır Ölü Sacata ve Rabona dilleri de bu aileden olsalar gerek. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRIPÁ [*çiripa*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi - Guaraní ailesinden bir dil. Umumiyetle, Caingua dilinin bir lehçesi sayılan bu dil, bugün Paraguay'ın doğu kısmında, Acaray nehrinin kuzeyinde, Salto de Guayrâva kadar uzanan bölgede konuşulur. Bk. CAINGUÁ, TUPI - GUARANÍ ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRIPÓ [*çiripo*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha ailesinin Talamanca - Barbacóa grupunun Talamanca alt - grupundan bir dil. Kostarika'nın doğu kıyısında, Port Limón'un batısında Chiripó nehri havzasında konuşulur. Yakın akrabaları Cabecar, Estrella, Tucurriquè ve Orosi dilleridir. Bk. CHIBCHA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIRIQUÍ [*çiriki*], 1. Orta Amerikada Panama Cumhuriyetinin güneybatı eyaleti. Yüzölçümü 10 200 m², nüfusu 137 422 (1950) dir. Ch., Karib Denizinde aynı addaki bol adalı denizkulağının çevresinde uzanır. Bazı yerleri kurakça savan alanları bazı bölümleri ise dağlıktır. Hayvan yetiştirilir. Kakao, şekerkamışı, kahve elde edilir. Merkezi David'dir.

2 Panama Cumhuriyeti topraklarında sönmüş bir volkan. Yüksekliği 3 350 m dir.

CHIROL [*çiril*], **Sir Valentine** [tam adı: **Ignatius Valentine Ch.**] (1852 - 1929), İngiliz gazetecisi, müellifi ve seyyahı. Fransa ve Almanyada tahsil görmüş, 1872 - 1876 da İngiltere Hariciye Vekâleti memurluğunda bulunmuş, 1876 - 1892 de Uzak ve Yakın Doğuyu gezmiştir. 1892 - 1899 da «London Times» gazetesinin Berlin muhabirliğini, 1899 - 1912 de de dış siyaset yazarlığını yapmıştır. 1912 - 1916 da Indian Royal Commission (b. bk.) üyeliğinde bulunan Ch. 1912 de asilliğe yükseltilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Twixt Greek and Turk* (Yunanlılarla Türkler arasında) [1881], *The Far Eastern Question* (Uzakdoğu meselesi) [18 6] *The Middle Eastern Question* (Ortadoğu meselesi) [1903], *Indian Unrest* (Hinddeki huzursuzluk) [1910], *The Egyptian Problem* (Mısır meselesi) [1920], *The Occident and The Orient* (Batı ve Doğu) [1924] ve iki otobiyografi: *Fifty Years in a Changing World* (Değişen bir dünyada elli yıl) [1927], *With Pen and Brush in Eastern Lands* (bir elde kalem, bir elde fırça Doğu topraklarında) [1929]. Londrada ölmüştür.

CHIROMANCIE: bk. EL FALI.

CHIROPRAKTIK [*kiropraktik*] (İng. Chiropractic), birbirine karşı kayarak yer değiştirmiş olan omurgaları tekrar yerine getirmek için kullanılan bir metot Şu tasavvura dayanır: Yürek, ciğer, safra kesesi gibi iç organların birçok işleme bozukluklarını, sempatik sinirlerden gelen uygunsuz tenbihler doğurur. Bu tenbihler ise, yer değiştirmiş olup aralarından çıkan sinirleri ezen veya tahrık eden omurgaların tesirinden doğar. Ch. İlk olarak Amerika Birleşik Devletlerinde çıkmıştır. Doktor olmıyan kimseler tarafından kullanılan bu metot, «şarlatanlık» olarak reddedilmiş fakat sonradan, omurganın patolojisine dair araştırmalar neticesinde (C. G. Schmorl ve başkaları) ve nevralpatoloji (G Ricker) ile beraber mütalâa edilerek resmen kabul edilmiştir.

CHIROPTERA (Zoo.): bk. YARASALAR.

CHIROTHERIUM [*kiroterium* Yun. = el hayvanı], eskiden yaşamış olan bir kertenkele (Sauros). Bunun hakkındaki bilgimiz, beş parmak şeklinde kalan izlerinden ibarettir (Ch. izleri). Ön ayakları, arka ayaklarının ancak yarısı kadar, hattâ bundan da küçüktür. Ch. izleri, Orta ve Güney Almanyanın çok renkli kumtaşının orta kısmının üst tabakası için karakteristiktir. (Ch. tabakaları, Ch. kumtaşı). Eskiden Ch. a Stegocephal'ların biri gözü ile bakılırdı. Soergel (1925), izlere dayanarak hayvanın şeklini bulmak için bir teşebbüs yapmıştır. Buna göre Ch. ın yakın akrabası Pseudosuchius'lardır. Tırnaklarının şekline göre, Ch ların etobur olması muhtemeldir. Ebadı, türlere göre, bir buçuk ile birkaç metre arasında değişir.

CHIROTHERIUM

CHISCA (Dil.): bk. YUCHI.

CHISLEHURST [*çizl'hörst*], İngilterenin güneydoğusundakı Kent kontluğunda bir eski şehir sahası. Bromley'nin takr. 5 km doğusunda, Charing Cross (Londra) istasyonunun takr. 17 km güneydoğusunda bir ikamet yeridir. III. Napoléon 1871 den 1873 e kadar, İmparatoriçe Eugénie ise 1880 e kadar burada yaşamıştır. Deniz seviyesinden yüksekliği takr. 100 m; Nüfusu 9 876 (1931) dır.

CHISLEHURST AND SIDCUP [*çizilhörst ind sidküp*], İngilterenin güneydoğusundakı Kent kontluğunda bir şehir sahası. Charing Cross istasyonunun takr. 17 km güneydoğusundadır. Nüfusu 83 800 (1951). Büyük Londranın bir bölümü. Eskiden ayrı olan iki şehrin birleşmesinden doğmuştur. Şehirde bulunan Camden - House tarihci William Camden'in kâşanesi idi.

CHISWICK (Coğ) bk. BRENTFORD AND CHISWICK.

CHIŞINÂU (Coğ.): bk. KİŞİNEV.

CHITA [*çita*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha ailesinin Chibcha-Aruac grupundan bir dil. Tunebo veya Tame dilinin bir lehçesi sayılan bu dil, Doğu Kolombiyada Cordillera Oriental'ın doğu yamaçlarında konuşulur. Kuzeyindeki Pedraza (veya asıl Tunebo) dili en yakın akrabasıdır. Bk. CHIBCHA, GÜNEY AMERİKA DILLERİ.

CHITALDROOG (Coğ.): bk. ÇİTALDRUG.

CHITARRA [*kitarra*] **BATTENTE** [İt.], Calabria'da hâlâ kullanılan bir gitar cinsi. Dibi kubbe şeklinde olup, alet bir sap ve 5 madenî tele sahiptir.

CHITARRONE [*kitarrone*], [İt. = büyük gitar], XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kullanılan büyük bir gitar veya ut şeklinde bir basso musiki aleti. Genel basso (general bass) yu teşkil etmek için kullanılmıştır.

CHITARRONE

CHITIMACHA [*şitimaşî* veya *çitimaçî*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka-Sioux ailesinin Tunica kolundan bir dil. Tek dil halinde, başlı başına bir grup teşkil eder. XVIII. yüzyıl ortalarında 2 700 kişi tarafından konuşulmakta olan bu dili, XX. yüzyıl başlarında Amerika Birleşik Devletlerinin Louisiana bölümünde, Grand Lake (göl) in kıyılarında, Bayou Lafourche ile Bayou La Teche ve Meksika körfezi arasında, ana dili olarak birkaç kişi bilirdi; 1950 yılında bunlardan yalnız bir kişi kalmıştı. Bazı dilcilere (J R. Swanton, v. b) göre, Ch. sahasının doğusunda oturan Chawasha (veya Chaouacha) ve Washa (veya Ouacha) oymakları da Ch. dilini konuşmuşlardır. Bk. TUNICA, HOKA-SIOUX ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHITIN (Bio-kimya): bk. KİTİN.

CHITRAKUTA [*çitrakuta*] **veya CHITRAKUT** [*çitrakut*] (Hintçe = parlak doruk), Hindistan Cumhuriyetinin kuzey kısmındaki Uttar Pradesh (eski adı: Birleşik Vilâyetler [United Provinces]) bölümünde, Banda distriktinde bir tepe ve ziyaret yeri. Burası Rama ile üvey kardeşi ve arkadaşı Lakshmana'nın Ajodhya'yı terketmelerinden sonra oturdukları ormanlık yerdir ve Rama'ya tapanlar tarafından kutsal sayıldığı için tapınaklar ve türbelerle donatılmıştır.

CHITRAL (Coğ.): bk. ÇİTRAL.

CHITTACK [*çitak*], **Chatank, Chatak, Schittak,** Hindistanda kullanılan bir ölçü. Tarla yüzeyi ölçüsü olarak 1 Ch. = 20 Gandeh = 1/16 Cottah = 4,18 m^2. Hacim ölçüsü olarak 1/16 Seer = 0,6 965 litre. Ticarette kullanılır ağırlık ölçüsü olarak 5 Tola = 58,319 gram.

CHITTAGONG (Coğ.): bk. ÇİTTAGONG ve İSLÂMÂBÂT.

CHITTENDEN [*çitındın*], **Russell Henry** (1856-1943), Amerikalı fizyolog. New Haven (Connecticut) de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1882 de, New Haven'deki Yale Üniversitesinde fizyolojik kimya profesörü olmuş, 1922 de emekliye ayrılmıştır. Çalışmalarını beslenme problemleri ve bilhassa albümin ihtiyacı konuları üzerinde teksif etmiştir. Ch. in ve Hindhede'nin araştırmaları neticesinde, albümin ihtiyacının evvelce (Voit'a göre) kabul edilenden çok daha az olduğu anlaşılmıştır. Eserleri: *Physiological Economy in Nutrition with Special Reference to the Minimal Proteid Requirement of the Healthy Man* (Beslenmede fizyolojik ekonomi; sıhhatli insanda asgari proteid ihtiyaçlarına bilhassa dikkat edilmiştir) [1904]; *The Nutrition of Man* (İnsanın beslenmesi) [1907]. Kendisine Amerikada fizyolojik kimyanın kurucusu gözü ile bakılır.

CHIUSA [*kiuza*] [Alm. Klausen], İtalyada, güney Tirol'da, Alto Adige (Bolzano) da bir kasaba. Nüfusu 4 442 (1954) dir.

Chiusa di San Michele (Val de Susa): Torino'nun takriben 17 km kuzeydoğusuna bir köy. Eskiden Lombardiya Boğazı adını taşırdı. 753 - 773 yılları arasında Longobard'lar burada Franklarla çarpışmışlardır.

Chiusa di Verona [Alm. Berner Klause], Verona civarında Adige nehrinin Alplerden çıkışında teşkil ettiği bir dar geçit. Oradaki bir kale, Tirol yolunu müdafaa ederdi. 1155 te İmparator Friedrich Barbarossa tarafından yıktırılan bu kale, 1285 te tekrar inşa edilmiş, 1801 de nihai olarak yıktırılmıştır.

CHIUSI [*kiuzi*] (Lat. Clusium; Etruskça: Camars, Chamars), Orta İtalyada, Toscana bölümündeki Siena vilâyetinde şehir. Chiana nehrinin üzerinde, Siena ve Orvieto'nun arasında yükselir. Piskoposluk merkezi ve demiryolu kavşak noktasıdır. Zeytinyağı, şarap ve buğday ticareti merkezidir. VI. yüzyılda yapılan Büyük-Kilise. XIX yüzyılda tekrar inşa edilmiştir. Aslen eski Etrusk Konfederasyonunu teşkil eden 12 şehirden biri ve Porsenna'nın merkezi olan bu şehirde Etrusk eski eserler müzesi vardır. 2. Dünya Harbinde, turistlerin gezdiği birkaç yapı hasar görmüştür. Şehrin nüfusu 8 600 (1951) dir.

CHIVASSO [*kivasso*], kuzeybatı İtalyanın Torino vilâyetinde, Piemonte compartimentosunda, Po'nun kıyısında, Orco ve Po'nun birleştiği noktaya yakın şehir. Torino'nun 24 km kuzeydoğusunda, demiryolu kavşak noktasında bulunur. Ch. da hububat ve canlı hayvan ticareti yapılır; ayrıca un fabrikaları, taktirhaneler, maden, şapka, deri ve şekerleme fabrikaları vardır. Şehir Torino'ya tramvay ile bağlıdır. Piemonte'nin ilk matbaalarından biri burada açılmıştır (1486). Turistleri ilgilendiren yapılar İkinci Dünya Harbinde zarar görmemiştir. Roman stilindeki katedrali 1415 ten kalmadır. Şehrin nüfusu 6 002 (1954); civar meskûn topraklarla birlikte 11 590 (1954) dır. Eskiden Montferrato dukalarının müstahkem merkezi olan bu şehirin istihkâmları 1804 te Fransızlar tarafından yıktırılmıştır.

CHIVILCOY [*çivilkoy*], Arjantin'in doğu bölgesinde olan Buenos Aires eyaletinde, Buenos Aires şehrinin 1 609 km kadar güneybatısında bir şehir. Nüfusu 23 387 (1947) dir. Verimli pampaların tarım ürünleri merkezidir.

CHIVULA [*çivula*] **veya CIVULA** [*çivula*] **veya QUIBULA** [*kibula*], Güneybatı Afrikada, Merkezî Angola'da yaşıyan ve Bantu dili konuşan Ubundu kavminin on üç bağımsız krallığından biri.

CHIWERE [*çiweyre*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka-Sioux ailesinin Sioux kolunun Mississippi vâdisi grupundan bir dil. Dakota, Assinoboin, Winnebago, Omaka, Osage dille-

rinin yakın akrabasıdır. Iowa, Oto ve Missouri lehçelerine ayrılan Ch., 1780 de 3 100 kişi tarafından konuşulurdu. Bu lehçeleri konuşanlar, ananevi tarihlerine göre, eskiden Michigan gölü civarında oturan Winnebago'lardan ayrılarak güneye göç etmişlerdir. Iowa'lar XVIII. yüzyılda, şimdi Birleşik Devletlerin Iowa bölümü arazisinde otururlardı. Sonra Missouri nehrini geçerek Platte River'da yerleştiler. Kansas ve Oklahoma bölümlerinde de kalıntıları vardır. XVIII. yüzyılda, şimdiki Minnesota'nın güney kısımlarında oturan Oto'lar, gitgide Platte River'in ağzına kadar sürüklendikten sonra Oklahoma'da yerleştirildiler. Missouri'ler, XVII. yüzyılda kendi adlarını taşıyan nehrin kıyılarında Platte River'in ağzı bölgesinde otururlardı. Hastalık ve harb yüzünden kırıldıktan sonra, Oto'larla birlikte Oklahoma'ya göç ettiler ve az sonra tarihe karıştılar Bk. SIOUX, HOKA-SIOUX ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHIYAKA [*çiyaka*] veya **CYAKA** [*çiyaka*] veya **QUIACA** [*kıaka*] veya **QUIYAKA** [*kiyaka*], Güneybatı Afrikada, Merkezî Angola'da yaşıyan ve Bantu dili konuşan Ubundu kavminin on üç bağımsız krallığından biri.

CHLADEK [*hladek*], **Rosalie** (doğ. 1905), Avusturyalı koreografi profesörü, solo dansözü ve dans öğretmeni. Brünn'de doğmuştur.

CHLADNI [*hladni*], **Ernst Florens Friedrich** (1756-1827), Alman fizikçisi. Wittenberg'te doğmuş, Breslau (şimdi Polonyada Wrocław) da ölmüştür. Ch. akustik ilmini gerek deneme, gerek nazariye sahasında önemli bir şekilde ilerletmiştir. Çubuklardaki uzunlama ve dönme titreşimleri bulmuş ve yassı levhalardaki (Ch. seda şekilleri) ve çanlardaki titreşimleri araştırmıştır. Euphon ve Clavizylinder adlarını taşıyan iki yeni musiki aleti icadetmiştir. Meteorların kozmik mahiyetini, yani yer yuvarlağının dışındaki kâinattan geldiklerini göstermiştir. Başlıca eserleri: *Die Akustik* (Akustik) [1802] *Über Feuermeteore und die mit denselben herabgefallenen Massen* (Ateşli meteorlar ve bunlarla beraber düşmüş olan kitleler hakkında araştırma) [1820].

E. CHLADNI

CHLEUH (Etnoğ., Dil): bk. ŞÖLHA.

CHLODWIG (Tar.): bk. CLOVIS.

CHLOPHEN [*klofen*], kloru ihtiva eden, nötr tepkimeli, koyu kıvamlı ve renksiz bir yumuşatıcı. Yanmaz, asit ve alkalilerden etkilenmez. Benzol, benzin, yüksek alkoller, glikoleter ve ketonlarda çözülür. Suda erimez. Özgül ağırlığı (20 C): 1,6; kaynama noktası: 200-250 (12 m/m basınç altında); parlama noktası: takr. 240 C tır.

Sellulozeter ve klorkauçuk ile terkip edildiği zaman iyi netice verir. Bununla yapılan karışımlar hava tesirlerine karşı çok dayanır. Klorkauçuk ile karıştırılıp yapılan boya tabakası asit ve alkalilerden etkilenmez.

Aşağı yukarı 100 C. sıcaklıkta meydana getirdiği Ch. dumanı ciğerler ve deri için çok tehlikelidir. Bk. BOYAR MADDELER.

CHLOPICKI [*hlopitski*], **Joseph** (1771-1854), Leh generali. Podolya'da doğmuş, Kraków'da ölmüştür. Napoléon harblerinde Fransızlarla birlikte savaşmış, 1815 te Rusyanın hizmetine girmiş, fakat 1818 de istifa etmiştir. 29 Kasım 1830 da Varşovada çıkan isyan üzerine 23 Ocak 1831 e kadar bir diktatör gibi davranmıştır. Sonradan, güttüğü siyasetin yarattığı ve isyanın gayelerine harble değil, diplomasi yoliyle erişmek istiyen muhalefete boyun eğerek istifa etmiş; 1831 Şubatında Ruslara karşı yapılan savaşta yaralanıncaya kadar büyük yararlıklar göstermiştir.

CHLORAMPHÉNICOLE (Tıp.): KLORAMFENİKOL.

CHLORE (Kim.): bk. KLOR.

CHLORIS [*hloris*], (Yun. *Khloris*), eski Yunan mitolojisinde çiçeklerin ilâhesi olup Romalıların Flora (b. bk.) sına tekabül eder.

Ch. adı XVII. yüzyıl şiir dilinde sevilen bir kadın için müstear ad olarak kullanılmıştır. Niobe ile Amphion'un kızı olan Ch., kardeşi Amyklas ile birlikte, Niobe'nin sülâlesini yoketmek istiyen Apollo ile Artemis'in ellerinden kurtulmuşlardır. Bk KHLORİS.

CHLOROMYCÉTINE (Tıp.): bk. KLOROMİSETİN.

CHLOTHAR (Tar.): bk. CLOTAIRE

CHLOTHILDE (Biyog.): bk. CLOTILDE.

CHLUMEC [*hlumets*], (Alm. Kulm), Çekoslovakyada, Kuzey Bohemyada, Teplice ile Podmokly arasında ve Praga (Praha) nın takr. 77 km kuzeybatısında bir köy. Burada, 29-30 Ağustos 1813 te Ostermann ve Kleist idaresindeki Ruslarla Prusyalılar, Vandamme idaresindeki Fransızları yenilgiye uğratarak teslim olmak zorunda bırakmışlardır. Nüfusu 539 (1947) dur.

CHLUMECKÝ [*h'umetski*], **Johann, Freiherr (Baron) von** (1831-1924), Avusturyalı devlet adamı. Çek asıllıdır. Zara (şimdi Yugoslavyada Zadar) da doğmuş, Bad Aussee'de ölmüştür. 1865 te Moravya parlâmentosuna seçilmiş; 1868 de Brünn (Brno) de ilk valilik müşaviri olmuş; 1870 de Reichsrat (İmparatorluk Şûrası) ta Lasser ile birlikte mutedil sol (büyük toprak sahipleri) partisi başkanı olmuştur. Prens Adolf Auersperg'in kabinesinde 1871-1875 yıllarında ziraat, 1875-1879 yıllarında da ticaret nazırlığı etmiştir. 1880 den sonra İmparatorluk Şûrasında, birleşmiş sol partisinin başlıca önderlerinden biri olarak çalışmış, 1885 te milletvekilleri meclisinin ikinci reisi, 1893 te birinci reisi, 1897 de de Herrenhaus (senato) üyesi olmuştur.

CHMIELNICKI [*hmyelnitski*; (Ukraynca Hmel'nitskiy], **Bogdan** (1595 sıraları-1657), Ukrayna'daki Don Kazaklarının atamanı (hetman); Lehli bir asılzadenin oğludur. Kiev bölgesindeki Pereyaslav kasabasında doğmuş, Kiev'de ölmüştür. Kiev Yaroslav'daki Jesuit okullarında okuduktan sonra Kazak ordusuna girmiş, 1620 Türk-Lehistan harbi başlayınca Ch. Leh ordusuna katılmış, aynı yılın Ekim ayında Türklere esir düşmüş, iki yıllık esareti zarfında Türkçe öğrenmiştir. 1648 e doğru Lehistan idaresine karşı patlıyan Kazak ayaklanmasında önderlik

B. CHMIELNICKI

etmiş; Sarı Sular (Rus. Jëltıe-Vodı), Korsun (1648) ve Zborov'da (1649; aynı yılda Zborov Barış Antlaşması) galip gelmiş; fakat Beresteçko'da yenilmistir (1651). Aynı yılda akdolunan sulhten memnun olmıyan Ch., Çar Aleksey'e müracaat ederek Rusyadan yardım istemiş ve Ukrayna'nın Rusya ile birleşmesine, 1654 te akdolunan Pereyaslav Anlaşmasiyle muvafakat etmiştir. Neticede Lehistan ile Rusya arasında harb patlamış, fakat Andrusov Barış Antlaşmasiyle (1667) Ukrayna Rusyaya kalmıştır. Ch. nin oğlu Yuriy için Bk HMEL'NITSKİY. Yuriy Bogdanoviç.

CHMIELOWSKI [*hmyelovski*] **Piotr** (1848-1904), Lehli edip ve tenkidci. Z wady cy (Podolya) de doğmuş, Lemberg (Pol. Lwów şimdı Ukrayna'da Lvov) te ölmüştür. Üniversitede profesör olarak liberal temayülleri temsil etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Adam Mickiewicz, zarys biograficzno - literacki* (A M, biyografik - edebî bir iskeç) [1866] *Józef Ignacy Kraszewski* (edip adı) [888], *Juliusz Słowacki* (edip adı) [1890]. *Zarys literatury polskiej z ostatnich lat dwudziestu* (Son 20 yıl Leh edebiyatının ana hatları) [1892] *Studja i szkice* (Etütler ve iskeçler) [1895] *Historja literatury polskiej* (Leh edebiyatı tarihi) [6 cilt, 1899 dan itibaren; yeni bas. 1914 ten itibaren] *Polski dramat* (Leh dramı) [1902]. *Historja krytyki literackiej w Polsce* (Leh edebî tenkidinin tarihi) [1902]. Bütün bu yazıların, Leh edebiyatı hakkındaki araştırmaların esasını teşkil ettiği kabul edilmektedir,

CHOAPAN [*çoapan*], veya **CHOAPAM** Meksikada Ô xaca devletinde şehir. Campeche körfezine akan San Juan nehrinin üzerindedir. Nüfusu 11 035 (1950) tir.

CHOCANO [*çokano*], **José Santos** (1875-1934), Peru'lu modernist şair. Lima'da doğmuş, Santiago de Chile'de katledilmiştir. Bazı tenkidciler, onu, mensup olduğu okulun en çok muvaffak olan üyesi gözü ile bakarlar. Hayatında birkaç defa ihtilâlci bir milliyetçi olarak kendini göstermiştir. Şiirlerinde yerlileri korumuş ve Birleşik Devletler emperyalizminin düşmanı olarak kendini göstermiştir. Şiirlerinin bazıları İngilizceye çevrilmiştir. En sevilen şiirleri şunlardır: *La epopeya del Pacífico* (Pasifikin destanı); *Blasón* (Arma); *Caupolicán* (ad); *Cuauhtemoc* (ad); *Ollantá* (ad); *El sueño del caimán* (Amerika timsahının rüyası) *Tres notas de nuestra alma indígena* (Yerli ruhumuzun üç notası). Başka eserleri *La epopeya del morro* (Tepelerin destanı) [1899]; *Alma América* (Bizi büyüten Amerika kıtası) [1906]. *Fiat Lux!* (Işık olsun!) [1908] *Ayacucho y los Andes* (Ayacucho ve Andlar) [1924]; *Primicias de Oro de Indias* (İlk Hint altını) [1934]; 9 ciltlık bir eser olacağı bildirilen *Oro de Indias* (Hint altını) şiir şeklinin ancak 4 cildi çıkmıştır. (1940-1947); *Obras Completas* (Külliyatı) [1906]. *Poesias escogidas* (Seçilmiş şiirleı) [1941].

CHOCEŇ [*hotseñ*], (Alm. **Chotzen**). Çekoslovakyada, Kuzeydoğu Bohemyada. Orlice nehri ve Praga (Praha) - Brno demiryolu üzerinde bir kasaba. Ch de makine ve çimento sanayii, pamuk ipliği ve kereste fabrikaları vardır. Nüf. 6 789 (1947) dur.

CHOCHO [*çoço*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Otomangue ailesinin Popoloca - Mazateco grupundan bir dil. Chuchon, Chocho - Popoloca ve Oaxaca Popolca'sı (İsp. Popoloco veya Popoloca <Nahuatl dılinde *popoloca* = «barbar, yani yabancı dil konuşan» <*poloni* = «kekelemek»; eskiden Nahua [Aztek] lar tarafından, Chachikel, Chocho, Cuitlateca v. b. komşu dilleri konuşanlara verilen ad) da denilen bu dil, Meksika'nın güney kısmındaki Puebla bölümünde, Coixtlahuaca şehri dolaylarında 2 500 kişi tarafından konuşulur. Ch., XVI. yüzyılda olduğu gibi, şimdi de Mixteco dili sahasında bir adacık teşkil etmektedir. Puebla Popoloca'sının en yakın akrabasıdır Bk. OTOMANGUE, POPOLOCA, MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHOCIM veya **CHOCZIM** (Coğ. ve Tar.): bk. HOTIN (Rus. Khotın, Rumen. Hotin).

CHOCÓ [*çoko*], **El C.**, Güney Amerikada, Kolombiya'nın Pasifik kıyısında bir bölümü Yüzölçümü 47 000 km², nüfusu tahminî olarak 112 400 (1950) dür. Çok nemli, tropikal ormanlar ve savanlarla örtülü, seyrek nüfuslu bir kıyı bölgesidir. Başlıca limanı Buenaventura'dır.

CHOCÓ [*şoko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren bir dil ailesi. Ch. ve Natú dillerinden meydana gelen bu aile, Brezilya'nın doğu ucundaki Paraíba (eskiden Parahyba) bölümünde. Piranhas nehrinin kollarından Piancó'nun kaynak bölgesinde konuşulur. Bu dil henüz incelenmemiştir. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHOCÓ [*çoko*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Karib (Carib) ailesinden bir dil. Bazı dilciler, Kolombiya'nın Panama sınırındaki Atrato nehri havzasında, kısmen de Panama'da konuşulan bu dilin ayrı bir aile (Chocoan) teşkil ettiğine kanidirler; başkaları ise onu Chibcha ailesine bağlamak istemektedir. Chamí Andagueda, Murindo Cãıhasgodas, Ríoverde, Necodá, Citamanta, Tadocito, Pato, Curusamba. Tucurá, Sai-ja, Micay, Sambu, Noanama (veya Chocama), Baudocitarae, Tado. Papare oymakları bu dili konuşur. En yakın akrabaları Quimbaya, Carrapa Picara, Paucura (hepsi de ölü) ve Catío dilleridir, ki Karib ailesi içinde Choco-Quimbaya grupunu teşkil ederler. Bk. KARİB, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHOCÓ tipi

CHOCTAW [*çoktō*] **LAR** (adın doğru şekli: Chacta, Chahta, Chaxtas veya Cnaktah: < İsp. *chato*[*çato* ok.] = «yassılaştırılmış»), Kuzey Amerika Kızılderililerinden bir oymak; Ahepatokla. Oklafalaya ve Sıxtowns'lar buna dahildir. Muskogee boyunun en büyük oymaklarından biri olup 1832 de Amerikalılar tarafından doğu Oklahoma'daki «Kızılderililer Arazisi» (Indian Territory) nde yerleştirilen «Beş Medeni Millet» (Five Civilized Nations: Cherokee - Delaware, Chickasaw. Choctaw Creek [Seminole]) ten biridir. Bu tehcirden evvel Ch., çiftçilik, medeniyet ve kültür bakımından, Creek'lerden sonra, Muskogee'lerin en ileri gelen oymağı idiler. Doğumdan hemen sonra yavruların başına kum torbaları koyarak kafaları yassılaştırdıkları için, İspanyollar ve Fransızlar bunlara «yassı kafalı» (Fr. Têtes-plates) derlerdi; şimdi de bunlara aynı mânada İngilizce Flatheads de denmektedir; kuzeybatıda oturan Salish asıllı

Flathead'ler bunlardan ayrıdır. Ch da. ölü gömüldükten birkaç gün sonra ceset mezardan çıkarılır, kemikler ayrılarak temizlenir ve muhafaza edilir. Ch kısa boylu ve tıknaz olup, uzun boylu ve çevik akrabaları Chickasaw'lar (b. bk.) a nazaran hareketleri ağır ve yavaştır. Başbuğ adları «öldürücü» mânasına gelen *-tabi* ekiyle bittiği için Amerikalılar bu heceleri İng. *tubby* (= tekne biçimli, şişko) kelimesine yaklaştırarak Ch a «şişko» da demişlerdir. Chickasaw'lar kendilerine has bir lehçe konuştukları halde, hitabette Choctaw dilini kullanırlar. Mississippi nehrinin batısına geçmezden evvel Chickasaw'lar Ch. ın cenkçi ve maceracı bir kolu sayılırlardı.

Eskiden Ch., Muskogee'lerin batı bölgesinde, Mississippinin orta ve güney kısımlarında, Alabama'nın da batı bölümünde üç grup halinde otururlardı. XVIII. yüzyılda bunların meskûn yerleri 2 grupta toplanmıştı. Bunlardan biri Nouvelle Orléans (şimdi New Orleans) ın 130 km kuzeyinde (şimdi Mississippi bölümündeki Choctaw kontluğu). öbürü de Chickasaw ve Mobile şehirleri arasında bulunuyordu. XVII. yüzyılda bu gruplar çok daha yayılmış olup 40 kadar köy teşkil ediyordu; muharip sayısı da 2 500 kadardı. Ch. a ilk Avrupalı olarak İspanyol seyyahı Hernando de Soto 1540 taki seferinde rastladı. Tarihte Kızılderililerle Beyazlar arasındaki en kanlı çarpışma Ch. ın Mavila adlı kasabası nda (belki şimdi Alabama'daki Mobile [Choctaw Bluffs] şehri) vuku buldu. Mavila tahrip edildi. yüzlerce (İspanyol vakayinamelere göre 2 500 - 3 000) Kızılderili vurulup öldürüldü De Soto'nun adamlarından da 20 si yaralandı. Yirmi yıl sonra, 1560 ta, Ch. başka bir İspanyol seyyahı, Tristan de Luna ile karşılaştılar. 1700 yıllarında buralara yerleşen ve Chickasaw'ların düşmanlığına maruz kalan Fransızlar, Ch. la ticarî münasebet kurarak dostça geçindiler ve Chickasaw'larla yaptıkları harbde Natchez'ler (b. bk.) le Ch. dan yardım gördüler; bu arazilerde müstahkem mevkiler kurdular ve Ch arasında misyonerlik ettiler Fransız edibi Chateaubriand, *Atala* (b. bk., 1801) adlı romanı ile *Les Natchez* (1826) adlı mensur şiirinde, ihtiyar Kızılderili kahramanına Chactas (*şaktas* ok.) adını, Choctaw (Fr. Chactas) dan bir eponim olarak vermiştir. XVIII. yüzyılda Fransa ile İngiltere arasındaki nihaî mücadelede İngilizler Ch. ın bir kısmını, «Red Shoes» («Kırmızı ayakkabılı») denilen şefleri ile birlikte kendi taraflarına kazandılar. Amerika İstiklâl Harbinden sonra Ch., öbür Kızılderililer gibi, 1785 teki Hopewell Antlaşmasına iştirak ederek Amerika Birleşik Devletlerinin hükümranlığını tanıdılar, arazilerinin bir kısmını Amerikalılara bıraktılar, kalan kısmı için de garanti aldılar. 1800 sıralarında Ch dan 500 kişi Arkansas'taki Kızılderililer arazisine yerleştirildi; 1813-1814 te Amerikalılar Creek oymağı ile yaptıkları harbde Ch. dan yardım gördüler; 1820 de Doak's Stand Antlaşmasiyle Ch kendi arazilerinden bir kısım daha Amerikalılara bırakarak buna karşılık Arkansas'tan aynı genişlikte arazi elde ettiler; 1830 daki Dancing Rabbit Creek Antlaşmasiyle de kalan araziyi Amerikalılara bırakarak Kızılderili arazisinde aynı genişlikte yer kazandılar, üstelik de 2 225 000 dolar aldılar. Nihayet 1837 de Ch., Chickasaw'larla birlikte, tamamiyle bu arazide yerleştiler (kuzey sınırı: Arkansas ile Canadian nehirleri arası; güney sınırı: Red River), sonunda da Chickasaw'larla kaynaşmağa başladılar. Medeniyette ilerlediler, misyoner kabul ettiler. okullar açtılar ve «Beş medenî millet» ten biri olarak kendilerine mahsus bir «hükümet» kurdular. Bir başbuğ ve 40 şeften müteşekkil bir konseyleri 2 kamaralı bir parlâmentoları ve jürili mahkeme teşkilâtları vardı. Bütün güneyli oymaklar gibi köle kullandıkları (1860 yıllarında 5 000 zenci köleleri vardı) için, Amerika Ayrılma Harbi (War of Secession veya Civil War) nde Ch., güney Confederate ordularına yardım ettiler Arazileri harb sahnesi olmadı ise de, Ch, nüfuslarının 1/3 ünü kaybettiler; harbden sonra da siyasî imtiyazları geri alındı. Daha sonra arazilerinin bir kısmı devlete geçti, Ch. ın hakları iade edildi, Ch. eski kölelere tazminat verdiler, 1906 da da Amerika vatandaşlığına alındılar. Birbirlerine komşu ve yakın akraba oldukları için Ch la Chickasaw'lar bir elden idare edildiler. 1915 te «Kızılderililer Arazisi» ndeki mevcutları 25 168 kişi idi; Mississippi'de de 1 660 kişi kalmıştı. Amerika Birleşik Devletlerinin üç bölümünde (Alabama Mississippi, Oklahoma) Choctaw adını taşıyan kontluklar vardır.

DİL. Choctaw (veya Chaxtas [*çahtas* ok.] dili, Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka - Sioux ailesinin Muskogee kolunun Muskogee grupundandır (öbür gruplar: Timicua ve Natchez). Grup içerisinde. Chickasaw, Chakchiuma, Mobile, Pensacola ve Tohome (son dördü ölü) dilleriyle birlikte bir altgrup meydana getirir (öbür alt gruplar: Apalachee, Creek, v. b.). Kuzey Amerika Kızılderilileri dillerinin en önemlilerinden biri olan Choctax, 1650 sıralarında 30 000 kişi tarafından konuşulurdu. «Mobilion» denilen ticarî jargonun esasını bu dil teşkil eder. Günümüzde Choctaw Chickasaw dillerini konuşanların sayısı 25 000 den fazladır. Asıl yurdu Mississippi ile Towbigee nehirleri arasında bulunan bu dil, Orta Mississippi'de, eskiden Acolapissa, Bayogoula, Okelousa, Quinipissa ve Pascagoula oymakları tarafından da konuşulurdu. Choctaw dili Mississippi bölümünde ufak bir adacık bırakmıştır. Şimdi Oklahoma'daki Kızılderililer yerleşmesine sınırlanmıştır. Bk. MUSKOGEE. HOKA-SIOUX, KUZEY AMERIKA DİLLERİ Ayrıca bk.: C Byington: *A Grammar of the Choctaw Language*, Philadelphia 1870; aynı yazar; *A Dictionary of the Choctaw Language*, Washington 1915.

CHODKIEWICZ [*hodkyeviç*], Leh ailesi. Bu ailenin en belirgin simaları şunlardır:

1 **Jan Ch.** (XV. yüzyıl). Litvanya mareşali. Diplomatik misyonlarla vaz felendirilmiş, 1458 de Teuton şövalyelerine karşı gönderilen Litvanya kıtalarının başında bulunmuş, Kiev voyvodası olmuştur.

2. **Hieronim Ch.** (XVI. yüzyıl), Vilnyus (Leh Wilno, Rus. Vilna) kalesi muhafızı Papa IV Paulus ve imparator Ferdinand nezdinde diplomatik misyonlarla vazifelendirilmiş, bu imparator tarafından kendisine İmparatorluk Kontu payesi verilmiştir.

3 **Jan Ch.** (XVI. yüzyıl), 1564 ten itibaren Livonia valiliğinde bulunmuş. bu vilâyeti İsveçlilere ve Ruslara karşı kahramanca savunmuştur.

4 **Jan Karol Ch.** (1560 ? - 1621), ailenin en ünlü ferdi. Vilnyus üniversitesinde tahsil etmiş, sonra yabancı bir memlekete geçerek orada askerlik sanatını öğrenmiştir. Memlekete döndükten sonra Hetman Zolkiewski'nin Nalevaiko'ya karşı açtığı sefere, Kıral Batory'nin Transilvanya ve Jamojski'nin Moldavya seferlerine albay olarak katılmış, 1600 de Litvanya Büyük Hetmanı olmuş, bilhassa Livonia muharebelerinde yararlık göstermiş, Sudermania prensinin taarruzunu defetmiş, Dorpat'ı almış (1604) ve İsveçlileri

Kirchholm'da kesin bir yenilgiye uğratmıştır. Fakat Lehistandaki dahilî kargaşalık yüzünden bu zaferden büyük bir fayda sağlanamamış, Ch. bu kargaşalığa müdahale etmek üzere Litvanyadan ayrılmaya mecbur olmuş, Litvanyalıların yeni bir istilâsı üzerine tekrar bu memlekete dönmüştür. Moskovalıların Lehistana karşı silâhlanmaları sebebiyle Ch. onların üzerine yürümüş, Moskova surlarına kadar gelmiş, sonra Vyazma'ya kadar geri çekilmiş, 1615 te bir mütareke imzalamıştır. Ertesi yıl harb yeniden başlamış, Ch. 1617 de Dorogobuj'u kuşatmış, 1618 - 1621 de Türklerle savaşarak birkaç defa onların saldırışlarını tardetmiş ve bu arada Türkleri Hotin muhasarasından vazgeçmek zorunda bırakmış. 1621 de Hotin şatosunda ölmüştür. Lehliler J. K. Ch. i en büyük askerlerinden biri sayarlar. Hayatı Naruszewicz tarafından kaleme alınmıştır (Varşova, 1781).

5. **Aleksander Ch.** (1779 - 1838), Kościuszko emrinde hizmet etmiş, sonra Varşova büyük dukalığı ordusuna girerek albay olmuş, 1818 de general rütbesiyle emekliye ayrılmıştır. Bir müddet Vilnyus üniversitesinde kimya okutmuş, 7 ciltlik bir kimya ana kitabı ile fennî risaleler, şiirler ve tercümeler yayımlamıştır.

CHOD [*hod*] **LAR**, bir Çek boyu. XI. ve XII. yüzyıllarda sınır bekçileri olarak Bohemya ormanında Taus ve Tachau etrafında yerleştirilmiş, sonradan Almanlarla karışmıştır. Onlardan kalma bazı geleneksel ev şekilleri ve elbiseler (kan kırmızı çoraplar) şimdiye kadar tutunmuştur.

CHODOWIECKI [*hodovyetski*], **Daniel Nicolas** (1726 - 1801), Alman gravür, minyatür ve mine ressamı. Dantzig'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Ch. Berlinde, hırdavatçılık işlerinde bir müddet memur olarak çalıştıktan sonra resme başlamıştır. Önceleri gravürcülükle işe başlıyan Ch. Berlin akademisinin yayımladığı takvim için işlediği İsa'nın hayatına ait resimlerle şöhret yaparak kendini tanıtmıştır Ch. daha sonra Berline gelerek Akademi profesörü olmuş ve orada yerleşmiştir. Ch. tarihi konularda tablolar yapmış, fakat bunda gravürleriyle sağladığı şöhrete varamamıştır. Eserlerinin en güzelleri gravür tekniğiyle yaptıklarıdır. Meslek hayatının çoğunu Berlinde geçiren Ch., çevresini, Berlin burjuva hayatını ifade eden hoş, hisli desenler meydana getirmiştir. Ayrıca Prusyada yayımlanmış birçok kitapları resimlemiş, teknik ustalığı ve tasavvur kudreti taşıyan süslü küçük başlık resimleri de yapmıştır. Gravür, portre, şehir manzaralarından estamplar olmak üzere imzalı olarak eserleri üç bini aşmaktadır. Ch. ın resimlediği kitaplar arasında: Aristo, Cervantes, Lesage, Shakespeare, Lavater, Lessing, Goethe, eserleri vardır. Eserlerinden bazıları: «Saklambaç oyunu», «Horoz döğüşü», «Marcel Levis'in portresi», «Calas'ın vedalaşması», (Kırallık Müzesi, Berlin) «Calas'ın ailesiyle vedalaşması», (Cenevre) «Berlin hayvanat bahçesinde toplantı» (Leipzig).

D. CHODWIECKI

D. CHODWIECKI: Goethe'nin «Werther» adlı romanı için çizdiği resimlerden biri

CHODŹKO [*hodz'ko*, Fr. *kocko*], **Aleksander** [Fr. Alexandre] (1804 - 1891), Litvan aslından Lehli müsteşrik, İranist ve Slavist. Krzywicze (Minsk vilâyeti, bugün Beyaz Rusyada) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Jan Borejko Ch. nun oğludur. Wilno (Rus. Vilna bugün Litvanya'da Vilnyus) da okumuş, bir aralık büyük Leh şairi Adam Mickiewicz'in grupuna girerek şiirler yazmış, sonra Petersburg'a gidip oradaki Doğu Dilleri Okulu (Lazarevskiy İnstitut) nda Farsça, Arapça ve Türkçe öğrenmiştir. Rus hariciyesine girmiş, önce Tahran elçiliğinde tercüman olmuş, sonra Reşt konsolosluğuna getirilmiştir. Farsçadan başka İrandaki öbür dil ve lehçeleri de öğrendikten sonra 1842 de Pariste yerleşerek filoloji ile uğraşmış, az sonra Fransız vatandaşlığına alınmıştır. 1858 de Collège de France'ta İslav dil ve edebiyatları öğretim görevlisi (chargé de cours) olmuş, 1884 te emekliliğe ayrılmıştır. Polca, Fransızca ve İngilizce yazan Ch. nun başlıca eserleri şunlardır: *Maliny* (Frenküzümleri) [1830; şiirler], *Poeme* (şiirler [telif ve terc.]) [Petersburg 1829, Poznań 1833, Paris (*Poésies*) 1836], *Specimens of the Popular Poetry of Persia* (İran halk şiirinden örnekler) [Londra 1842], *Le Ghilan* (İranın Gilân vilâyeti) [Paris 1851], şaheseri olan *Grammaire persane ou principes de l'iranien moderne* (Farsça gramer veya modern İrancanın esasları) [1. bas. 212 s., Paris 1852; yayımlanmamış yeni metinler ve lûgatçe ile genişletilmiş; 2. bas. 383 s., 1883], *Le théâtre persan* (İran tiyatrosu) [1879], *Pendname* (eser adı) [1861], *Etudes philologiques sur la langue kurde* (Kürt dili üzerine filolojik incelemeler) [«Journal Asiatique» te, 1853; Süleymaniye lehçesi], *Le drogman turc* (Türkçe tercümanı) [1855], *Légendes slaves* (Islav hurafeleri) [1859], *Contes des paysans et des pâtres Slaves* (Islav köylü ve çobanlarının masalları) [1864], *Grammaire paléoslave* (Eski Islavca grameri) [1869], *Études bulgares* (Bulgarca üzerinde incelemeler) [1875], *Les Chants historiques de l'Ukraine* (Ukrayna'nın tarihî şarkıları) [1879], *Dictionnaire anglais - polonais* (İngilizce - Polca sözlük) [1874].

CHODŹKO [*hodz'ko*] **AİLESİ**, XIX. yüzyılda birçok yazar ve bilgin yetiştirmiş olan Litvanya menşeli büyük Leh ailesi; 1. **Jan Borejko Ch.** (1776 - 1851), hikâye ve trajedi yazarı. 2 **Aleksander Ch.** (b. bk.), bir evvelkinin oğlu. 3. **Michał Ch.** (doğ. 1807), bir evvelkinin kardeşi olup bazı edebî incelemeler yayımlamıştır. 4. **Józef Ch.** (1800 - 1880), keza evvelkilerin kardeşidir ve Rus Genel Kurmayı hizmetine girerek Moldavyada, Valakyada, Türkiyede ve Kafkasyada önemli jeodezi çalışmaları yapmış, 1847 de Ararat dağına çıkmıştır. 5. **Ignacy Ch.** (1795 - 1861), aynı ailenin başka bir dalına mensup bir arkeolog ve yazar olup Leh hayatını büyük bir sadakat ve samimiyetle tasvir eden eserler yayımlamıştır. 6. **Leonard Borejko - Ch.** (1800 - 1871), keza bir yazardır ve eserlerinin hemen hemen hepsinin konusu, Lehistanla komşularının tarihidir. L. B. - Ch. bu arada kısa bir Türkiye tarihi de yazmıştır.

CHŒNIX (Metrol.): bk. KHOİNİKS.

CHOHOXE [*çoøşe*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren bir dil ailesi. Andoque ve Patziache de denilen bu aile tek bir dil ihtiva eder. Güneydoğu Kolombiyada Yapurá nehri havzasında konuşulur. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHOISEUL [*şuazöl*], Büyük Okyanusta, Melanezyada, Solomon adalarının en büyüklerinden biri. Yüzölçümü 5 850 km² dir. Yüksekliği 550 m yi geçer. Tenha bir adadır. Kuzeybatısında, denizde büyük bir kaya seddi vardır. Bk. SOLOMON ADALARI.

CHOISEUL [*şuazöl*] **César, Duc de** [diğer ünvanları: **Sieur du Plessis - Praslin** ve **Maréchal du Plessis**] (1598 - 1675), Fransız generali. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. La Rochelle kuşatmasında (1628) temayüz etmiş, Piemonte'de savaşmış (1636 - 1645), 1645 te general olmuş, 1648 de Trancheron'da İspanyollara karşı katî neticeli bir zafer kazanmıştır. Fronde harbinde kıraliyet kuvvetlerini idare etmiş ve Turenne'i, Ruthel'de yenmiş; 1663 te dukalık pâyesine yükselmiştir.

CHOISEUL [*şuazöl*] **Etienne François de Amboise dukası, Stainville Marki'si** (1719 - 1785), Fransız devlet adamı. Pariste ölmüştür. Avusturya Veraset Harbinde maréchal de camp rütbesini almış, 1750 de zengin bir kadınla evlenmiş ve 1754 te, Pompadour'un gözdesi olarak, Romaya elçi tâyin olunmuştur. Mart 1757 de Abbé Bernis'nin halefi olarak Viyana elçiliğine tâyin edilmiştir. Aralık 1758 de hariciye nazırı olmuş, 1761 de harbiye nezaretini de kendi üzerine almıştır. İspanyayı, Bourbon aile paktı ile Fransanın siyasetine bağlamağa muvaffak olmuş ise de, Yedi Yıl Harbinin Fransa için bir yenilgi ile neticelenmesine mâni olamamıştır. 1763 Paris sulhundan sonra çeşitli sahalarda gayretler göstererek yeni bir donanma yaratmaya, orduyu ıslaha ve Amerikadaki sömürgelerin seviyesini yükseltmeye muvaffak olmuştur. Fizyokrat (toprağı yegâne servet kaynağı olarak kabul eden ve «tabiî nizam» [yani laissez faire, laissez passer] taraftarı olan ekonomık ekol) ların yolunda, büyük bir gayretle ziraati ve hububat ticaretini teşvik etmiştir. Güttüğü maharetli dış politikası Fransaya Korsikayı kazandırmıştır. 1764 te Jesuit'ler tarikatini Fransada yasak etmiştir. XV. Louis'nin mutaassıp sevgilisi Dubarry'nin tesiriyle Aralık 1770 de azledilmiştir. Ch. ın *Mémoires* (Hâtıralar) ı 1904 te çıkmıştır.

E. F. de CHOISEUL

CHOISEUL - GOUFFIER [*şuazöl - gufyē*], **Marie - Gabriel - Auguste - Florent, Comte de** (1752 - 1817), Fransız arkeologu ve diplomatı. Pariste doğmuş, Aachen (Aix - la - Chapelle) de ölmüştür. Kıraliçenin Alayı'nda albay olan Ch G. Marie Antoinette'in sarayında yaşamış, Talleyrand ve M. de Narbonne ile dostluk kurmuş, Chamfort'u himaye etmiştir. 1776 da Yunanistanı, Ege adalarını ve Anadoluyu ziyaret etmiş, 1782 den itibaren *Voyage pittoresque de la Grèce* (Pitoresk Yunanistan seyahati) ini yayımlamaya başlamıştır. 1779 da Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisi üyesi, 1782 de Güzel Sanatlar (Beaux Arts) Akademisi fahrî üyesi ve aynı yılda d'Alembert'in yerine Fransız Akademisine üye olmuş, 1784 te İstanbula elçi tâyin edilmiştir. Açıktan açığa Yunan dostu olan Ch. - G. Yunan dâvasına hizmet etmeye çalışmış, Türk - Rus harbi sırasında bu silâhlı ihtilâfın yayılmaması için gayret sarfetmiş, 1791 de İhtilâl hükümetince Londraya elçi tâyin edilmişse de kabul etmemiş, fakat Dumouriez'nin dışişleri bakanlığına gelmesi üzerine vazifesinden alınmıştır. Bu sıralarda Fransadaki yeni rejime bağlılığını teyideden telgraflar yağdırmasına rağmen ihtilâl hükümetinin elçisini kabul etmemesi için Babıaliye gizliden gizliye tesir etmeye çalışmış, Fransız Prensleriyle olan muhaberesi ele geçmiş, kendisi Rusyaya çekilmiş, dostu Talleyrand'ın bakanlığa gelmesi üzerine Fransaya dönmüş, Institut üyesi olmuş, Restauration devrinde de asilliğe yükseltilmiştir.

CHOISY [*şuazi*], **François Auguste** (1841 - 1909), Fransız mühendisi ve arkeologu. Vitry - le - François (Marne depart.) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Köprüler ve Yollar Okulu (École des Ponts et Chaussées) nda hocalık etmiş, mimariye dair şu değerli eserleri yayımlamıştır: *L'Art de bâtir chez les Romains* (Romalılarda yapı sanatı) [1873], *L'Art de bâtir chez les Byzantins* (Bizanslılarda yapı sanatı) [1883], *Études géographiques sur l'architecture grecque* (Yunan mimarisi üzerinde coğrafî incelemeler) [1884], *Histoire de l'architecture* (Mimarî tarihi) [1899], *L'Art de bâtir chez les Egyptiens* (Mısırlılarda yapı sanatı) [1903], *Vitruve* (Vitruvius) [1909].

CHOISY - LE - ROI [*şuazi - lö - rua*], Kuzey Fransada Seine departmanında bir şehir. Seine nehrinin sol yakasında, Parisin 12 km güneyindedir. Kimya ve sabun endüstrisi vardır. Mansard tarafından 1682 de yapılmış bir sarayın harabeleri kalmıştır. Nüfusu 31 789 (1954) dur.

CHOJNICE [*hoynitse*] (Alm. Konitz), Kuzey Polonyada, Pomorze (Bromberg) voyvodalığı (vilâyet) ında şehir. Eski Alman sınırına yakın, Danzig'in takr. 102 km güneybatısındadır. Kereste ticareti, kereste fabrikaları, zirai makine fabrikaları, tuğla fabrikaları vardır. Burada, 1454 te, Teuton şövalyeleri bir Polonyalı orduyu yendiler. Bu Teuton şövalyeleri tarikatının sonuncu zaferi olmuştur. Şehir 1772 de Prusya idaresine geçmiştir. 1900 da Yahudilere karşı açılan bir dinî katil dâvasına sahne olmuştur. 1919 da Polonyaya katılmıştır. İkinci Dünya Harbinde Almanlar şehri 3 Eylül 1939 da işgal etmişler, fakat 1945 te tekrar Polonyaya bırakmışlardır. Nüfusu 12 444 (1946). Şehirde Ortaçağa ait bir kilise ve bir kapı kulesi vardır.

CHOJNÓW [*hoynuv*], [Alm. Hainau, Haynau, Hainau in Schlesien], Polonyanın güneybatısında, Wrocław Voyvodalığı (vilâyet) nın Złotoryja kazasında küçük bir şehir. Deniz seviyesinin 150 m üstündedir. Şeker tasfiyehanesi, kâğıt ve deri fabrikaları ile XVI. yüzyıldan kalma bir kalesi ve eski bir dukalık sarayı vardır. Burada 26 Mayıs 1813 te, Prusyalılar Fransızları yenmiştir. 1742 - 1945 yıllarında şehir Prusyanın idaresi altında kalmıştır. Ikinci Dünya Harbinden beri Alman ahali şehri terketmiştir. Nüfusu: 11 114 (1939); 5 467 (1946).

CHOL [*çol*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Maya - Zoque ailesinin Maya - Quiche grupundan bir alt - grup (öbürleri: Huasteco, Maya, Tzeltal, Mam, Quiche). En yakın akrabaları Tzeltal ve

Maya alt - gruplarıdır. XVI. yüzyılda Meksikanın güney kısmındakı Tabasco bölümünden güneydeki Honduras'a kadar yayılmış olan Ch. alt - grupu, şimdi parcalanarak adacıklara bölünmüştür. Maya'laıın «Eski İmparatorluk» unu kuranlar Ch. ve Chorti dillerini konuşanların cedleri olsa gerek Alt-gruptaki başlıca diller şunlardır: Toquegua (ölü), Chorti asıl Chol, Tabasco Chontal'ı.

CHOL tipi (kadın, Bolivya)

Asıl Ch. (veya Cholti) dili, tropikal ormanlarda uzun zaman İspanyol sömürgecilere karşı direnen bırçok oymaklar tarafından türlü lehçeler şeklinde konuşulurdu. Başlıcaları şunlardır: Acala (Orta Guatemala'da; ölmüştür), Manche (veya Manche - Chol; Doğu Guatemala'da; ölmüştür), Chol - Lacandon (Meksikada, Guatemala sınırında; şimdi Chiapas bölgesine sürülmüştür). Yeni Chol (25 000 kişi; Meksikanın Chiapas bölümündeki Palenque şehrinin batısında). Yeni Chol dilinin üç lehçesi vardır. Bunlardan Palencano (veya Palenque Chol'cası), Chol ve Chontal dilleri arasında bir geçiş teşkil eder. Bk. MAYA ZOQUE, MAYA - QUICHE, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHOLA (Coğ., Tar.): bk. ÇOL.

CHOLESKY [*holęski*] **METODU**, matematikte bir kök metodu. Karekök metodu dahı denilen bu metod, katsayılar matrisi simetrık olan bir lineer denklem sisteminde çözümün kolayca bulunmasını temin eder. Mısal olarak şu üç denklemi ele alalım:

$$a_{11} x_1 + a_{12} x_2 + a_{13} x_3 = y_1$$

$$a_{12} x_1 + a_{22} x_2 + a_{23} x_3 = y_2$$

$$a_{13} x_1 + a_{23} x_2 + a_{33} x_3 = y_3$$

Hesabın nasıl yapılacağı aşağıda gösterilmiştir:

a_{11}	a_{12}	a_{13}	y_1	S_1
a_{12}	a_{22}	a_{23}	y_2	S_2
a_{13}	a_{23}	a_{33}	y_3	S_3
u_{11}	u_{12}	u_{13}	v_1	S_4
0	u_{22}	u_{23}	v_2	S_5
0	0	u_{33}	v_3	S_6.

Üstteki tertip, denklemin katsayıları ile sağ taraflarından ve bir de S lerden ibaret bir kontrol sütunundan ibarettir ki, bu S lerden her biri aynı satırdaki bütün diğer büyüklüklerin toplamıdır. Alttaki tertibin elemanları ise satır satır şu kaideye göre bulunmuşlardır:

Alttaki tertıbın r ninci sütunu ile s ninci sütununun çarpımları toplamı = üstteki tertibin r ninci satır ve s ninci sütunundaki eleman.

Buna göre:

$r = 1, \quad s = 1$ için $\quad u_{11}^2 = a_{11},$

$r = 1, \quad s = 2$ için $\quad u_{11} u_{12} = a_{12},$

$r = 3, \quad s = 5$ için $\quad u_{13} S_4 + u_{23} S_5 + u_{33} S_6 = S_3.$

Şu halde:

$$u_{11} = \sqrt{a_{11}} \; ; \quad u_{12} = a_{12}/u_{11} \; ; \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$

$$u_{22} = \sqrt{(a_{22} - u_{12}^2)} \; ; \quad u_{23} = (a_{23} - u_{12} u_{13})/u_{22} \; ; \; . \; .$$

ve her satırdaki elemanlar birbiri ardından hesap edilebilir. Alttaki tertibin herhangi bir satırındaki ilk dört büyüklüğün toplamı ilgili S büyüklüğüne eşit olması icabeder ki, bu da hesabın doğru yapılıp yapılmadığını kontrola yarar. Böylece esas denklem sistemi yerine, buna eşdeğer olan ve sembolik olarak alttaki tertip ile verilen bir sistem kaim olmuş olur. Bu ise alttan başlıyarak kolayca çözülebilir.

Eğer sol tarafları aynı olan birçok denklem sistemleri bahis konusu ise, sağ taraflardaki farklı sütunların hepsi tertiplere ithal edilerek aynı zamanda işlenebilirler. Özel olarak (a_{ij}) nin *invers matrisi* (y_1, y_2, y_3) yerine sıra ile (1, 0 0), (0 1, 0) ve (0, 0, 1) yani *birim matrisinin* sütunlarını koymak suretiyle hesap edilebilir. Bu halde invers matrisinin elemanları v lerın sütunlarından şu kaide yardımiyle doğrudan doğruya bulunabilir:

v lerin p ninci sütunu ile q nüncü sütununun çarpımları toplamı = invers matrisinin p ninci satır ve q nüncü sütunundaki eleman. Ch. M., lineer denklemlerin çözümü hakkındaki *Doolittle metodu*nun başka bir şeklini teşkil eder; bunun başlıca üstünlüğü daha az ara sonuçların ortaya çıkmasındadır.

CHOLESTÉRINE (Bio - kimya): bk. KOLESTERİN.

CHOLET [*şolę*] Fransanın batı bölümünde, Nantes'in doğusunda, Maine - et - Loire departmanında bir şehir. Nüfusu 29 358 (1954) dir. Ziraat mahsulleri merkezi ve et pazarıdır. Dokuma endüstrisi kurulmuştur.

CHOLI [*çoli*], Hindistanda giyilen, kısa, ancak omuzları, göğüsü ve kolların omuzlara yakın tarafını örten bir kadın ceketi.

C H O L I

CHOLO [*çǫlo*]: 1. İspanyol Amerikasında, medenileşmiş Kızılderililere (bilhassa Peru ve Bolivya'daki Quechua'lara) ve Avrupalı - Kızılderili melez (mestizo) lere verilen ad; bk. CABOCLO. 2 Ş·li (Chile) de, alçak ve korkak kimseler, bilhassa Peru'lular için kullanılan tahkir edici söz 3 Panama'da Darien körfezinin güney kıyılarında yaşıyan Kızılderili küçük bir oymak.

CHOLON [*şolǭ*]. Hindiçini'de bir şehir. Koçin - Çin (Fr. Cochinchine; Güney Viet - Nam) in orta bölümünün kuzeyinde, Saigon'un 5 km kadar güneybatısında bir liman şehridir. Şimdi Saigon'un bir semti haline gelmiştir. Çeltik, sabun ve sigara fabrikaları ile kereste ve meyve ambalaj atelyeleri vardır. Nüfusu tahmini olarak 207 055 (1940) tir.

CHOLÓN [*ço:ǫn*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha ailesinden bir dil. Grupu tespit edilemiyen bu dil, Peru'nun orta kısmında, Huallaga'nın batı kollarından Morzón, Ucbiza, Tocache ve Pachiza nehirleri kıyılarında konuşulur. Asıl Ch (veya Seeptzá) lehçesi Tingo - María ile El Valle arasında. Hibito (veya Xibito) lehçesi de El Valle nehrinin aşağı kısımlarında konuşulur. Bk. CHIBCHA, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHOLULA [*çolụla*] (tam adı: **Cholula de Rivada-**

CHOLULA: Ön plânda kıraliyet şapeli, geride «Büyük Piramit»

bia, veya **San Pedro Cholula)** Meksikanın güneydoğusundaki Puebla bölümünde şehir; İspanyol istilâsı zamanında bağımsız Nahuatl yerli kabîlesinin bulunduğu yer. Meksiko şehrinin takr. 96 km güneydoğusunda bulunan büyük volkanın eteğinden takr. 24 km mesafede ve Puebla de Zaragoza şehrinin, aynı doğru çizgi üzerinde, takr. 9-10 km batısındadır. Ch. şehrinin etrafı üçü eski, ikisi modern olmak üzere beş köyle çevrilmiştir. XVI. yüzyıldan önce Ch nun nüfusu 25 000 i geçmezdi. Şehir ve etrafının ortalama olarak deniz seviyesinden yüksekliği 2 300 m dir. Nüfusu 8 400 (1949). Şehir 30 kadar kilise ve şapel (küçük kilise) e sahiptir. Bunların biri Toltekler zamanından kalma meşhur bir ehram (Büyük Piramit) ın tepesinde, barok üslûba göre yapılmıştır. 1519 da Cortés, şehri almış ve onu tam olarak tahribetmiştir. O zaman şehirde çanak çömlek yapılırdı.

Meksikanın Puebla bölümünün batısında hemen hemen modern Ch şehrinin bulunduğu yerde, eski bir şehir bulunurdu. Bunun başlıca belirtisi, büyük tepesi kesik bir ehramdır. Güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmış olan bu ehramın kaidesi takr. 90 m² yüzölçüsünde olup eskiden 60 m yüksekliğinde idi. Ehramın en alttaki katlarını Tolteklerin inşa etmiş olması muhtemeldir. Daha üstü ise Azteklerin eseri sanılır. Bu yer takr. M. S. 300 den İspanyolların gelişine kadar birkaç defa yapılarla kaplanmış ve tahribedilmiştir. Ehramın tepesinde şimdi bir kilise vardır.

CHOLUTECA [*çolutıka*], Orta Amerika cumhuriyetlerinden Honduras'ın güney bölgesinde, Nikaragua ile sınırı olan bir departman. Yüzölçümü 5091 km², nüfusu 107 271 (1950) dir. Kauçuk ve az miktarda da altın elde edilir. Merkezi, aynı adı taşır. Nüfusu 5 275 (1950) tir. Ch. şehri XVI. yüzyılda kurulmuştur. Canlı hayvan, kahve ve madencilik merkezidir.

CHOLUTECA [*çoluteka*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Otomangue ailesinin Chorotega veya Mangue grupundan olan asıl Chorotega'nın bir lehçesi XVI. yüzyılda Honduras'ın güneyindeki Fonseca körfezinin iç kıyılarında konuşulurdu. Bk CHOROTEGA, OTOMANGUE, MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHOMŮTOV [*ḫomutov*], (Alm. Komotau), Çekoslovakyada Bohemyanın kuzeybatısında, Krusnehory dağlarının güney yamacında, Most ve Kadañ arasında bir şehir. Praga'nın takr. 83 km kuzeybatısında, Erzgebirge dağlarının eteğinde, deniz seviyesinin 382 m üstünde bulunur. Nüfusu 26 700 (1947) dür. 1938 de en çoğu Alman olmak üzere 38 000 nüfusu vardı. Vilâyet mahkemesi. lise, çelik, demir. kâğıt. şapka, kahve yerine kullanılacak madde ve cam fabrikaları ile linyit ocakları vardır. Deniz seviyesinden 338 m yüksekte bulunan ve bir nişadır çukurundan hâsıl olan gölün kenarında. ch. yakınında, bir sayfiye yeri bulunur. XI. yüzyılda kurulan şehir, Hussit harbleri esnasında çok hasar görmüştür. XVI. yüzyıldan kalan bir kilisesi ve belediyeye ait bir müzesi vardır.

CHOMŮTOV. Çarşı meydanı

CHON [*çon*] Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren bir dil ailesi. Patagon ve Fuego gruplarına ayrılan bu diller, Arjantin'in batı kısımlarında konuşulur. Patagon grupuna şu diller girer: Tehuelche (veya Choneca, Tzoneca; Patagonya'da); Tehues (Cordillera Central'da); Poya (Arjantin-Şili sınırındaki Nahuelhuapı gölü kıyılarında; ölmüştür). Fuego grupunda tek bir dil vardır: Ona (Ateş Eli [Tierra del Fuego] nde). Ch. ailesinin Okyanusya ve Avustralya dilleri ile çok yakın benzerlikleri vardır. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHONA (Dil.): bk. SONA.

CHONDRILLA (Bot.): bk. ÇENGEL SAKIZI.

CHONECA (Dil.): bk. TEHUELCHE.

CHONO [*çono*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Alakaluf ailesinden bir dil. Eskiden Şili (Chile) nin güney kısmındaki Chonos takımadalarında konuşulurdu. Bk. ALAKALUF. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHONOS [*çonos*] **ADALARI** (İsp. Archipiélago de los Chonos), Pasifikte Güney Şiliye bağlı takım adalar. Çoğu sık ormanlarla kaplı yüz yirmi kadar orta büyüklükte veya küçük kayalık adadan meydana gelmiştir.

CHONTAL [*çontal*] (Nahuatl dilinde *contalli* = «yabancı»), eskiden Meksikadaki Nahua (Aztek) lar tarafından birçok Meksika ve Merkezî Amerika Kızılderili oymaklarına verilen ad. Bu oymakların konuştuğu dillerin başlıcaları şunlardır:

1. *Tabasco Ch.ı*: Merkezî Amerika Kızılderilileri dillerinin Maya-Zoque ailesinin Maya-Quiche grupunun Chol alt-grupundandır. Meksikanın güney kısmında Grijalva ve Usumacinta nehirlerinin ağızları bölgesinde 20 000 kişi tarafından konuşulan bu dil, eskiden güneydoğuda Guatemala sınırı yakınındaki Tenosique şehrine, kuzeydoğuda da Acalan ve Champoton bölgesine kadar yayılmıştı. İki lehçesi hâlâ yaşamaktadır. Bunlardan biri Yocotan'dır ve Macuspana şehri yakınlarında konuşulur. Öbürü asıl Chontal olup, Grijalva nehrinin deltasındaki Chontalpan bölgesinde konuşulur. Eski bir metinden, Huibatan denilen üçüncü bir lehçenin XVI. yüzyılda, Terminos deniz kulağının doğusundaki Acalan bölgesinde yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Eski Maya'lar, Ch. ve Batı Chol dillerini konuşanlara Putun (veya Puctun) demişlerdir. Bk. CHOL.

2. *Oaxaca Ch ı* (*veya Tequistlatec*): Kuzey Amerika dillerinden Hoka - Sioux ailesinin Hoka kolunun Tequistlatec grupundandır. Grupun biricik dili olup Tequisistec de denir. Güney Meksikadaki Oaxaca bölümünün güney kısmında, Tehuantepec şehrinin batısında 9 000 (XVI. yüzyılda 20 - 25 bin) kişi tarafından konuşulmaktadır. Bu dil, Oaxaca Ch. ı adını Oaxaca bölümünden, Tequistlatec ve Tequisistec adlarını da Tequisistlan şehrinden almıştır. Seri ve Yuma dilleri bunun yakın akrabalarıdır. Bk. HOKA.

3. *Nikaragua Ch ı* (*veya Matagalpa*): Merkezî Amerika Kızıldeıilileri dillerinin Misquito Matagalpa ailesinin Matagalpa grupundandır. Matagalpa ve Popoluca de Matagalpa da denen bu dil, şimdi ancak Nikaragua'nın orta bölgesindeki Matagalpa ve Esteli şehirlerinin dolaylarında konuşulmakta ise de, XVI. yüzyılda Nikaragua'nın bütün kuzeybatı kısmına yayılmış, hattâ Honduras sınırlarını aşmış bulunuyordu. Cacaopera, bu dilin bir lehçesi olup, Salvador'un kuzeydoğu bölgesinde konuşulur; bugün buna yalnız Cacaopera şehrinin bazı köylerinde rastlanmaktadır. Bk. MISQUITO - MATAGALPA.

4. *Nikaragua Ch. ı* (*veya Sumu*): Merkezî Amerika Kızılderilileri dillerinin Misquito - Matagalpa ailesinin bir grupunu teşkil eder. Tek bir dil olup birçok lehçelere ayrılmıştır; başka bir adı da Sumu'dur. Şimdi Nikaragua'nın merkezinde 4 000 kişi tarafından konuşulan bu dil, eskiden Atlantik kıyılarına ve daha kuzeyde Honduras'a kadar yayılmıştı. Başlıca lehçeleri şunlardır: a. XVI. yüzyılda Sumu'nun en önemli lehçesi olan Ulua; şimdi Güneydoğu Nikaragua'da 1 000 kişi tarafından konuşulmaktadır; Corn adalarında, Sumu'ya yakın bir lehçe olarak konuşulan Cucra son zamanlarda ölmüştür; b. Kuzeyde 1 000 kişi tarafından konuşulan Panamaca (veya Ponamaca) ile Taguaca (veya Thuaxca); c. Kuzeydoğuda Bahuahca (150 kişi) ile Prinsu (ölü); d. Ölü lehçelerden Yosco, Boa (veya Poa), Silam ve Cu. Bk. MISQUITO - MATAGALPA.

5. *Guerrero Ch. ı*: XVI. yüzyılda Meksikanın güney kısmındaki Teloloapan bölgesinde, Itzuco (veya Izcuca) dilinin doğusunda ve batısında olmak üzere iki adacık halinde yaşamakta idi. Kesin olarak hiçbir aileye bağlanamıyan bu Merkezî Amerika Kızılderilileri dilinden tek bir kelime bilinmektedir: *Pindexu*. Bk. MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

6. Chorti ve Lenca dillerine de bazen Chontal denilmektedir. Bk. CHORTI, LENCA.

CHONTALES [*çontales*], Güney Nicaragua'da, Nicaragua Gölü doğusunda bir departman. Çeşitli madenler bakımından zengin bir yerdir. Yüzölçümü 10 800 km², Nüfusu 50 411 (1950) dir.

CHONTAQUIRO [*çontakiro*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Aravak (Arawak) ailesinin Batı (And dağları) grupundan bir dil. Piro da denilen bu dil, Peru'nun doğu bölgesinde, Ucayali nehrinin yukarı kısımları ile bu nehrin kollarından Urubamba'nın aşağı kısımlarında konuşulur. Cuniba ve Cuxitíneri dilleriyle birlikte bir alt - grup teşkil eder. Bk. ARAVAK, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHOPART [*şopar*], **François** (1743 - 1795), Fransız cerrahı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1771 de École Pratique'te profesörlüğe tâyin edilmiş, 1782 de fizyoloji profesörü, tıp okullarının 1790 da yapılan ıslahından sonra da cerrahi profesörü olmuştur. Ayak kemikleri (tarsus) nin mafsallarını çözmek (articulatio) için bir metoda adını vermiştir. Bu metot 1792 de Ch. ın öğrencisi Laffiteau tarafından yayımlanmıştır. Başlıca eserleri: *Traité des maladies chirurgicales* (Cerrahlıkla alâkalı hastalıklar ana kitabı) [1789, Desault ile beraber], *Traité des maladies des voies urinaires* (İdrar yolları hastalıkları ana kitabı) [1791].

Chopart ampütasyonu: Mediotarsal amp. da denir. Calcaneum ve astragalusu kemiklerini ve tarsus'un bir kısmını bırakarak yapılan ayak amputasyonu veya exartikulasyonu. Bu operasyonda kesiş Ch. mafsalını takibeder, bu ise bir taraftan calcaneum ve astragalus kemikleri, öbür tarafta da os cuboides ve os naviculare isimlerini taşıyan kemiklerden ibarettir. Bu suretle yürümeğe müsait bir ayak bakiyesi elde edilir.

CHOPART ampütasyonu: Çizginin sınırladığı kısım kesilecek parçayı gösterir

CHOPIN [*şopẽ*], **Frédéric François** (Pol. **Fryderyk Franciszek Chopin**; **Szopen** şekline de raslanır, 22 Şubat 1810 - 17 Ekim 1849), Leh - Fransız asıllı kompozitör ve piyanist. Varşova (Warszawa) civarında Żelazowa Wola'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Polonyanın en büyük millî kompozitörü ve devrinin ileri gelen piyanistlerinden biri idi. Babası, Nicolas Chopin, mürebbi ve Fransızca öğretmeni olarak Polonyaya yerleşmiş Nancy'li bir Fransız, annesi ise Justina Krzyżanowska adlı bir Polonyalıdır. Dokuz yaşında konser vermeye başlıyan Ch., harika çocuk olarak tanınmıştır. İlk piyano dersini Varşovada Adalbert Żywny (Çek. Živný) ile Joseph Elsner'dan almıştır. 1827 yılında liseyi bitiren Ch., aynı yıl konser hayatına atılmış ve yurt dışındaki ilk konserini 1829 da büyük bir başarı ile Viyanada vermiştir. O sıralarda genç sanatkârın kompozitörlük kabiliyeti de çevrenin dikkatini çekmeye başlamış ve ilk eseri olan iki rondo, op. 1 (1825) ve op. 5 (1828) sayılariyle yayımlanmıştır.

Frédérick CHOPIN

Musiki sanatında ilk olarak sırf piyanoya mahsus bir literatür yaratan Ch in kompozisyonlarını dört ayrı devre içinde incelemek mümkündür. Eserlerinin yazıldığı tarih bakımından kesin sınırlarla bölünemiyen bu devrelerin herbiri, sanatkârın hayatı ve üslûbu bakımından hususi bir ehemmiyet taşımaktadır. Bu dört yaratış devresine aynı nispette müessir olan esas millî unsur ise, daha çok Polonya halk danslarıdır (polonez, mazurka, krakowiak). 39 yıl yaşamış ve bu müddet içinde takr. 238 eser meydana getirmiş olan Ch. in kompozisyonları 74 «opus» rakam ile sıralandırılmıştır.

I. Devre (1825 - 1830): 5 yıl devam eden bu devrede genç sanatkâr, kendi eserlerinin amansız tenkidcisi ol-

muştur. Bu nefsî tenkid hassası Ch. de ileri yaşlara kadar devam ettiği için sanatkâr, bu devrede yazdığı eserlerin çoğunu yayımlamamıştır. Ch. bu ilk yaratış devresinin başlarında, daha çok, sevdiği büyük kompozitörlerin tesiri altında kalmıştır. Birinci devreye ait eserlerin bir kısmı, sanatkârın vefatından sonra, 1855 te arkadaşı Fontana tarafından yayımlanmıştır (op. 67 - 74). Ch. in vefatından sonra «opus» sayısı almadan yayımlanan eserlerinden bazıları hakikaten müptedi eseri olma vasfını taşırlar. Sanatkârın bastırmaya cesaret edemediği gençlik eserleri arasında bazı değerlileri de bulunmaktadır. Ch. nin 15 yaşında iken yazdığı (1825) ilk eseri Rondo, op. 1, sanatkârın daha o yaşlardaki kabiliyetini açıklıyan mühim bir kompozisyondur. 18 yaşında yazdığı tahmin edilen ve Mozart'ın *Don Giovanni* operasından alınan bir tema ile orkestra refakatinde meydana getirilen op. 2 Varyasyonlar ise, genç sanatkârın yaratıcılık dehasına şahadet eden ilk eser olma vasfını taşımaktadır. Birinci yaratış devresi içinde yazılan eserlerde millî ruh, henüz sanatlaşmamış saf folklor unsuru olarak yer almaktadır (op. 13, Polonya Havaları Üzerine Büyük Fantazi, orkestra ile, 1831 den önce; op. 14, Krakowiak, Büyük Konser Rondosu, orkestra ile, 1831 den önce). Op. 13, Ch. in millî karakter taşıyan bütün eserlerine temel olmuştur. Birinci devre eserleri arasında, daha az başarılı olmakla beraber büyük önemi olan iki konçerto da bulunmaktadır (op. 11, Konçerto No. 1, mi - minör, 1830; op. 21, Konçerto No. 2, fa - minör, 1829). Piyano edebiyatının baş eserlerinden sayılmakla beraber, her iki konçerto da genç sanatkârın orkestral mekanizmaya karşı ilgisiz olduğu kadar, büyük çapta senfonik form anlayışından mahrum olduğunu da açıklamaktadır. Onun içindir ki, Mi - minör Konçertonun orkestra partisi Klindworth, Tausig, Balakirev, Minhejmer; Fa - minör Konçertosunun orkestra partisi ise Klindworth ve Tausig tarafından yeniden yazılmıştır. Orijinal orkestra partileri hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Birinci yaratış devresinin esas özelliğini meydana getiren en orijinal eserler, 12 parçadan ibaret olan 1. grup piyano etütleridir (op. 10, 12 etüt, takr. 1828 - 1833). Bir kısmı ikinci yaratış devresine isabet eden bu etütler. 20 yaşında bir sanatkârdan beklenmiyen olgunluğa ulaşmakta ve Ch. in gençlik devresi eserlerine ilk olarak bir üslûp hususiyeti katmaktadır. Ch. in gene bu devre içinde bizzat bastırdığı eserler arasında dikkate değer kompozisyonlar da bulunmaktadır (op. 3, Entrodüksiyon ve Polonez, piyano ve viyolonsel için, 1829; op. 4, Sonat do - minör, 1828, Ch. in bizzat bastırmak istemesine rağmen vefatından sonra basılmıştır, 1851; op. 5, Rondo à la Mazur, 1828; op 6, 4 mazurka, belki 1831 den önce; op. 7, 5 mazurka belki 1831 den önce; op 8, Piyanolu Triyo, 1828 - 1829; op. 9, 3 noktürn, 1831 den önce; op. 15, No. 2 Noktürn, 1831 den önce; op. 18, Büyük Vals, mi bemol - majör, belki 1830 dan önce; op 20, 1. Scherzo si - minör, belki 1831 den önce; op. 23, Ballad No. 1, sol - minör, 1831 den önce; op. 46, Allegro de Concert, 1830 civarında). Birinci devrede yazılıp Ch. nin vefatından sonra Fontana tarafından yayımlanan (1855) eserler şunlardır: op. 4, Sonat do - minör, 1828; op 68, 4 mazurka (ilk üçü 1830, 1827, 1830: op. 69, 2 vals (2. si 1829); op. 70, 3 vals (3 sü 1830); op. 71, 3 polonez (1827 - 1828, 1828); op. 72, Noktürn mi - minör (1827); Matem Marşı (1827). 3 ekoses (1826); op. 73, İki Piyano için Rondo, do - majör (1828 - 1829); op. 74, 16 (17 ?); Polonya Şarkısı (mühim bir kısmı 1831 den önce).

Birinci devrede yazılıp, Ch. nin ölümünden sonra «opus» sayısı almadan basılan eserler şunlardır: Polonez si bemol - minör (1826) ve sol diyez - minör (1822 ?); varyasyonlar (bir Alman şarkısı üzerine) (?); 4 vals (mi-majör, 1829, mi - minör (?); mi bemol - majör ve la bemol - majör (1829 1830); mazurkalar (la - majör ?); sol-majör ve si bemol - majör, 1825, re - majör, 1829); varyasyonlar, Paganini'nin hâtırasına (?); 4 el için varyasyonlar (1827); 4 el için varyasyonlar, Moore'un bir şarkısı üzerine (1826); Lento (1830 ?); Andante dolente (1827). Ch., birinci yaratış devresinde Viyanayı ve Dresden'i ziyaret etti. Sanatkârın bu devrede meydana getirdiği eserlerin başlıca özelliğini, Polonya hürriyet mücadelesinin yarattığı millî heyecan teşkil etmektedir. 1830 Fransız ihtilâli, aynı yıl zaferle biten Belçika İstiklâl Harbi, Ch. de vatan aşkını büsbütün alevlendirmiştir. Hele o sıralarda ansızın kopan Polonya İhtilâli, Ch. in lirizmine yanıp tutuşan bir ifade vermiştir.

II. Devre (1831 - 1838 - 1839): 9 yıl devam eden bu devrenin en mühim olayı, Ch. in tamamen Fransaya göç edip Parise yerleşmesidir. 1831 yılı son baharında ilk olarak Parise ayak basan Ch. in Fransız sanat atmosferiyle yakından teması, yaratış esprisinde geniş bir olgunluğa yol açmıştır. Genç sanatkâr, Pariste kendine çok çabuk bir muhit edinmiş ve Liszt, Berlioz, Heine, Balzac ve Meyerbeer gibi büyük sanatkârların yakın dostluğunu kazanmaya muvaffak olmuştur. Bu devrenin başında Ch., Pariste bir müddet Kalkbrenner'dan ders almıştır. Fakat piyanist ve kompozitör olarak çabucak tanınan sanatkâr, kısa zamanda piyano hocalığında da büyük bir şöhret elde etmiş ve Ch. den piyano dersi almak, Pariste âdeta moda olmuştur.

İkinci yaratış devresinin eser bakımından ağırlık noktasını 2. grup etütler (op. 25, 12 etüt, 1837 den önce) ile prelüdler (op. 28, No. 2 ve No. 24, 1831) teşkil etmektedir. Ch. bu eserlerle, musikide yepyeni bir devir açmış ve piyano sanatına tam manasiyle bağımsız bir literatür kazandırmıştır Ölmez bir yaratış olarak vasıflandırılan op. 25, 12 etüt, sanatta yeni bir ses dünyası açmış, piyano tekniğini muazzam bir olgunluğa ulaştırmış, Ch. üslûbunun eşsiz bir anıtı olmuştur. Op. 28, 24 prelüdün büyük bir kısmı Pariste, diğerleri de Mallorca adasında yazılmıştır (1838). Musikiye tamamen yeni bir prelüd nevi kazandıran bu eserlerin çoğu, münferit karakter arzeden küçük eskizler halindedir. Bizzat Ch. in de yaptığı gibi, konserlerde bu prelüdlerin hepsini arka arkaya çalmak hemen hemen teamül haline gelmiştir. Ch. prelüdlerinin herbiri «mizaçta tenevvü, desende katiyet, müzikal ifadede zenginlik, armonide yenilik arzeden eserlerdir»; «bu prelüdler, piyanonun, nevi şahsına münhasır ve zengin ifade imkânına sahip bir âlet olduğunu da isbat ederler» (H. Leichtentritt). Ch. bu devre içinde orkestralı tek bir eser daha yazmıştır (op. 22, Andante Spianato ile başlıyan Büyük Polonez, orkestra ile 1831 veya 1832); orkestrasız da çalınsa. kıymetinden hiçbir şey kaybetmiyecek olan bu eserden sonra sanatkâr, orkestralı hiçbir piyano eseri yazmamıştır.

Bu devre içinde yazılan diğer eserler şunlardır: op. 10, 12 etüt'ün bir kısmı (1828 - 1833); op. 12 varyasyonlar Hérold'un *Je vends des scapulaires* adlı operasından bir tema üzerine(1833); op. 15, noktürnler, No. 1, 2 ve 3 (kısmen 1831 den önce); op. 16, 1. Rondo, mi bemol - majör (bas. 1834); op. 17, 4 mazurka (bas. 1834); op. 19, Bolero (bas. 1834); op. 24, 4 mazurka (1831 den önce?);

op. 26, 2 polonez (bas. 1836); op. 27, Noktürn No. 1 (1836); op. 32, 2 noktürn (bas. 1837); op. 66, Fantazi Empromtü do diyez-minör (1839?); op. 67, 4 mazurka, No. 1 (1835), No. 3 (1835); «opus» sayısı olmıyan eserler: Büyük Konser Düosu (*Robert le Diable* operasının bir teması üzerine, basılışı 1833); Mazurka re-majör (1832); Mazurka la-minör (1833).

Ch., bu devrenin sonlarına doğru (1837?) Liszt'in delâletiyle George Sand'ı tanımış ve ona derin bir aşkla bağlanmıştır. Sanatkârın G. Sand ile on yıl devam eden münasebeti, eserleri üzerinde büyük tesir yaratmıştır. Ch., 1838 yılının Kasım ayından itibaren ciddî bir göğüs hastalığı başlangıcının teşhisi üzerine G. Sand ile birlikte istirahat için Mallorca adasına gitmiş ve bu seyahat, piyano edebiyatına Ch. prelüdlerinin en güzellerini kazandırmıştır.

III. Devre (1838-1843): 6 yıl devam etmiş olan bu devre, büyük çapta eser yaratma bakımından Ch. sanatının ağırlık noktasını teşkil etmektedir (balladlar, scherzo'lar, empromptüler, fantazi, noktürnler, prelüdler, v. b.).

Ch. lirizmini, millî olduğu kadar, fikrî muhteva bakımından da en ileri noktaya ulaştıran bu devre içinde, yıllardır konser vermemiş olan Ch., yeniden geniş ölçüde konser faaliyeti göstermiş ve kendi eserlerinin enterpreti olmuştur. Ch. in, yaratıcılığı bakımından büyük önemi olan bu devre eserleri arasındaki op. 49, Fantazi fa-minör (bas. 1842) ile Büyük Polonezler ve bilhassa op. 53, Polonez, la bemol-majör (bas. 1843); balladlar; op. 35, Sonat, si bemol-minör (bas takr. 1839), millî Polonya sanatının şaheserleri olma vasfını taşımaktadırlar. Op. 53, Polonez, la bemol-majör, Ch. sanatında polonez nevinin şahikasını teşkil etmektedir. Ne Ch. in diğer polonezleri, ne de aynı adla yazılmış eserler arasında, bu polonezde olduğu gibi temaların harikulâdeliğine ve eserin bütününde göze çarpan parlak ifadeye rekabet edecek hiçbir polonez mevcut değildir. Onun için bu eser «Polonezlerin Polonezi» diye de vasıflandırılmıştır. Op. 35, Sonat, si bemol-minör, milletlerarası değerdeki piyano edebiyatının en ateşli, en ihtiraslı, eseri olarak tanınmaktadır; bu eserin 3. kısmı, her yerde tanınan meşhur «Matem Marşı» olup, Henri Reber tarafından orkestraya tatbik edilmiştir.

Bu devreye ait diğer eserler şunlardır: op. 28, prelüdler (No. 2 ve No. 24 hariç olmak üzere, diğerlerinin yazılışı takr. 1838-1839); op. 29, 1. Empromptü, la bemol-majör (bas. 1838); op. 30, 4 mazurka (bas. 1838); op. 31, 2 scherzo, si bemol-minör (bas. 1838); op. 33, 4 mazurka (bas. 1838); op. 34, 3 vals (bas. 1838); op. 36, 2. Empromptü, fa diyez-majör (bas. 1840); op. 37, 2 noktürn (yazı. takr. 1839); op. 38, 2. Ballad, fa-majör (bitir. 1839); op. 39, 3. Scherzo, do-diyez-minör (takr. 1838-1839); op. 40, 2 polonez (takr. 1838-1839); op. 41, 4 mazurka (takr. 1839-1840); op. 42, Vals, la bemol-majör (bas. 1840); op. 43 Tarantella (1841); op. 44, Polonez, fa diyez-minör (1841); op. 45, Prelüd, do diyez-minör (1841); op. 47, 3, Ballad, la bemol-majör (1842); op. 48, 2 noktürn (1840-1842); op. 49, Fantazi, fa-minör (1840-1842); op. 50, 3 mazurka (1842); op. 51, 3. Empromptü sol bemol-majör (1840-1843); op. 52, 4. Ballad fa-minör (1840-1843); op. 54, 4. Scherzo, mi-majör (1840 1843); op. 55, 2 noktürn (1840-1844); op. 56, 3 mazurka (1840-1844); op. 57, Bersöz (1840-1845); op. 58, Sonat si-minör (1840-1845); op. 59, 3 mazurka (1840-1846); op. 60, Barkarol (1840-1846); op. 61, Polonez-Fantazi, la bemol-majör (1840-1845). Bu devreye ait «opus» sayısı olmıyan eserler şunlardır: 3 etüt (fa-minör, la bemol-majör, re bemol-majör) [1840]; varyasyonlar, Bellini'nin *I Puritani* operasından bir marş üzerine (1841); Mazurka la-minör (1842).

Ch. bu devrede, 1841 tarihinden itibaren vakit vakit G. Sand'ın Nohant'daki köşkünde yaşamış ve eserlerinin bir kısmını burada yazmıştır.

IV. Devre (1844-1849): 6 yıl devam etmiş olan bu son devrenin ağırlık noktasını geniş ölçüde konser faaliyeti teşkil etmektedir. Bu devrede hayatı hastalıklarla geçen sanatkârın sıhhî durumu gittikçe fenalaşmıştır. Ch. dördüncü devrenin son yıllarında çok az miktarda eser yazabilmiş ve bundan kendisi de şikayetçi olmuştur. 1847 yılında sanatkârın G. Sand ile arası açılmıştır. Aynı yılın ikinci yarısında gittikçe artan anlaşmazlık tamamen ayrılmalarına sebep olmuştur. Bu ayrılış ve daimi surette artan hastalık, sanatkârın çalışma gayretini sarsmıştır. Ch. artık büyük bir zahmet ve ıstırap içinde eser yazabilmiştir. Bu yüzden

F. CHOPIN'IN ölüm maskesi

geçimini güçlükle temin edebilen sanatkâr, hele son senelerinde çok az eser yazabilmiş ve 1847-1849 yıllarını tamamen konser vermekle geçirmiştir. Ch. in bu devrede yazdığı eserlerden bir kısmı, üçüncü devreye tedahül etmekte ve son iki devrenin arasını kesin bir sınırla ayırmak mümkün olmamaktadır. Bununla beraber sırf son devreye isabet ettiği zannedilen eserler şunlardır: op. 62, 2 noktürn (1840-1846); op. 63, 3 mazurka (1840-1847); op. 64, 3 vals (1840-1847); op. 65, Sonat, piyano ve viyolonsel için (1840-1847); op. 67, 4 mazurka, No. 2 (1845), No. 4 (1846).

Ch. Pariste son konserini 16 Şubat 1848 de vermiş ve tedavisi imkânsız görülen hastalığının 1848 yılı baharında ansızın iyileşme emareleri göstermesi üzerine çoktandır düşündüğü bir plânı gerçekleştirmek için Londraya giderek geniş ölçüde konser faaliyeti göstermiş ve hayatının en son konserini, Londrada tertiplenen «Polonya Balosu ve Konseri» münasebetiyle 16 Kasım 1848 de gene aynı şehirde vermiştir. Bu arada sıhhatini çok ihmal etmiş olan Ch., yorucu bir İskoçya seyahati de yaptıktan sonra ağır surette hastalanarak tekrar Parise dönmüş ve 17 Ekim 1849 gecesi, saat 2,30 da Vendôme meydanında ikamet ettiği 12 numaralı evde veremden ölmüştür. Ch., 30 Ekim 1849 da Madeleine kilisesinde yapılan büyük bir törenden sonra Père Lachaise kabristanına defnedilmiştir. Kendi vasiyeti üzerine Ch. in kalbi, Varşovadaki Święty Krzyż (Mukaddes Haç) kilisesinde muhafaza edilmektedir. Ölümünden kısa bir zaman sonra ressam Delacroix'nın başkanlığında teşekkül eden

abide komitesi tarafından hazırlanan anıtkabri, Ch. in ölümünün birinci dönüm yılında törenle açılmıştır. 1911 yılın da Polignac'ın başkanlığında kurulan Chopin Derneği, Pariste bir Chopin Müzesinin kurulmasını sağlamıştır 1926 yılında Varşovada bir Chopin anıtı meydana getirilmiştir. 17 Ekim 1949 da Varşovada Ch. in 100. ölüm yılı münasebetiyle törenler yapılıp konserler verildiği gibi, 22 Şubat 1960 ta da aynı şehirde Ch. in 150. doğum günü kutlanmış ve Wytold Rowicky ile Arthur Rubinstein'ın idaresinde semfonik ve büyük çapta konserler verilmiştir. Aynı münasebetle Türkiyede de yayım yapılmış ve konserler verilmiştir.

Ch. in piyano üslûbunu, Liszt büyük bir sadakatla yaşatmıştır. Ch., bu orijinal üslûp içinde «En ince, en hassas ve en şairane bir duygunun virtüozu olmuştur»; «Ondaki ritm hissi, işitilmemiş bir zerafet; figür ve arabeskleri ise ulaşılmaz bir zenginlik arzetmektedir; Ch. millî malzemenin sadeliğini, sırf şahsına mahsus bir ifade içinde gönüllere maletmiştir; ondaki hususiyet, hüzün ile şeytanî ihtirastan doğan orijinal halitada belirirki melodilerinde aşırı hassasiyete ulaşma yolunda, marazî çöküntüyü bile göze almaktadır; onun yolunu takip ve taklit edenler arasında, Skryabin, Rahmaninov, Szymanowski gibi sanatkârların da bulunuşu bilhassa dikkate değer». (H Riemann) Leipzig'deki eski Breitkopf und Härtel müessesesi, 1852 ve 1888 yıllarında Chopin eserlerinin tematik bir katalogunu yayımlamıştır.

Ch. sanatını Türkiyeye, 1847 yılı Haziranında, İstanbulda verdiği konserlerle Liszt'in tanıttığı tahmin edilmektedir. Hattâ Liszt'in bu konserlerde Ch. in bir mazurkasını çaldığı malûmdur. Ch. in 2. Piyano Konçertosu ise, 1876 meşrutiyetini müteakip İzmirde verilen bir konserde ilk olarak piyanist Tevfik Bey tarafından çalınmıştır (M Ragıp Gazimihal).

Türkiyede ilk önce 1908 Meşrutiyeti neslinden olan Edebiyat-ı Cedide mensupları, roman ve hikâyelerinde, otobiyografide, Ch. in şahsına ve sanatına hususi bir mevki vermişlerdir. 1899 yılına raslıyan 50 ölüm yılı töreninin tesiri altında, Ch. in, Edebiyat-ı Cedidecilerin eserlerinde yer almış olması muhtemeldir (Halit Ziya Uşaklıgil: *Bravo Maestro, Aşk-i Memnu* [1900], *Kırk Yıl* [5 cilt. 1936-1940]; Saffet Nezihi: *Zavallı Necdet* [1900]; Mehmet Rauf: *Eylül* [19 0]). Türkiyede Ch. in sanatı, asıl 1870 yılından itibaren İstanbulda, tanınmış Avrupalı piyanistler ve Atatürk inkilâbından sonra da Ankara ve İstanbulda Türk ve Avrupalı piyanistler tarafından verilen konserlerle daha yakından tanınmış ve sevilmiştir (piyanistler: Godowski, A. Rubinstein, Géza de Hegei, Brailowski, Friedmann, Cortot, Sauer, Rosenthal, Kempf, Lazar Lévy, Gıseking, Imre Ungar, Spınalski, Stompka, Cemal Reşit Rey, Ferhunde Erkin, Mithat Fenmen, Fuat Türkay, Ömer Refik Yaltkaya, Halina Czerny-Stefanska, Harasiewicz). Ch. in 100. ölüm yıldönümü olan 1949 da Varşovadaki Milletlerarası IV. Chopin piyano konkuru münasebetiyle tertiplenen törende Türkiye de temsil edilmiş ve Varşovadaki Konservatuvar salonunda Cevad Memduh Altar tarafından «Türkiyede Chopin» adlı bir konferans verilmiştir (24 Eylül 1949).

Bibliyografya: Ch. in mektupları: Alm. terc. B. Scharlitt (Leipzig 1911) ve A. von Guttry tarafından (Münih 1928); İng. terc. H. Opieński tarafından (New York 1931); Fr. terc. Stéphane Danysz tarafından (Paris 1933); Polca. *Korespondencja Fryderyka Chopina*, B. E. Sydow tarafından (2 cilt, Varşova 1955).

Musiki külliyatı: Breitkopf und Härtel firması (Leipzig 1888); Varşovada Gebethner und Wolff firması (redak. J. Kleczyński) (12 cilt, 1882); Oxford Üniversitesi (redak. E. Ganche) (3 cilt 1928); Varşovada *Dzieła Wszystkie* başlığı altında (redak. I. J. Paderewski, L. Bronarski, J. Turczyński). 1949 dan itibaren.

Franz Liszt: *Frédéric Chopin*, 1852, Fr. orijinalin 5. bas. 1906; Alm terc. La Mara tarafından 1880, 4. bas. 1924; İng. terc. W. Cook (1877) ve J. Broadhaus tarafından (1901, 1914). M. Karasowski: *Friedrich Chopin. Sein Leben, seine Werke und Briefe*, 2 cilt 1877, 4. bas. 1914; aynı yazar: *Fr. Chopin. Życie. listy dzieła*, Varşova 1882. J. Kleczyński: *Chopin jako nauczyciel fortepianu*, Varşova 1869; aynı yazar: *O wykonywaniu dzieł Chopina*, Varşova 1879; aynı yazar: *Chopin w celniejszych swioch utworach*, Varşova 1886; aynı yazar: *Chopin, de l'interprétation de ses oeuvres*, 1880 1906; aynı yazar: *Chopins grössere Werke* (N. Janotha tarafından yeni bas. 1898). A Wodziński: *Les trois romans de Fr. Chopin*, 1886. Fr. Niecks: *Fr. Chopin as a Man and Musician*, 2 cilt 1888. M Karłowicz: *Pamiatki po Chopinie*, Varşova 1904; aynı yazar: *Souvenirs inédits de Chopin* 1904. J. Huneker: *Chopin, the Man and his Music*, 1901. F. Hoesick: *Chopin Życie i twórczość*, 3 cilt, Varşova 1910-1911, 2. bas. 1927; aynı yazar: *Chopiniana*, Varşova 1912. E. Poirée: *Chopin*, 1907. A. Weismann: *Chopin*, 1912. B. Scharlitt: *Chopin*, 1919. H. Leichtentritt: *Chopin*, 1920; aynı yazar: *Analyse der Chopin'schen Klavierwerken*, 2 cilt, 1921-1922. E Ganche: *Frédéric Chopin*, 1921; aynı yazar: *Dans le souvenir de Frédéric Chopin*, 1925. H. Bidou: *Chopin*, 1925. G. de Pourtalès: *Chopin*, 1927. Z. Jachimecki: *Chopin*, Kraków 1927; aynı yazar: *Frédéric Chopin et son oeuvre* 1930; aynı yazar: *Chopin Rys życia i twórczości*, Varşova 1949. E. Vuillermoz: *La vie amoureuse de Chopin*, 1927. B. Wójcik-Keuprulian: *Melodyka Chopina*, Lwów 1930. L., Bronarski: *Harmonika Chopina*, Varşova 1935; aynı yazar: *Études sur Chopin*, 2 cilt, 1944-1945. M. Ottich: *Chopins Klavierornamentik*, 1938. A. Maurois: *Frédéric Chopin*, 1942. A. Hedley: *Chopin*, 1947. B. E. Sydow: *Bibliografia F. F. Chopina*, Varşova 1949. J. Iwaszkiewicz: *Chopin*, Kraków 1955; aynı yazar: *Chopin w kraju. Dokumenty i pamiątki*, Kraków 1955.

Türkiyede Ch. yayımları: G. de Pourtalès: *Chopin* (terc. Cemal Reşit-Rey), İst. 1947. Albertine Morin Labèrque: *F. Chopin* (terc.), Ankara 1948. Halil Bedi Yönetken: *Chopin Yılı Münasebetiyle* «Ulus» gaz., Ank 17 Ekim 1949. Cevad Memduh Altar: *Chopin ve Sanatkâr Mizacı* «Ar» derg., sayı 1, Ank 1944, *Nohant'da Geçen Unutulmaz Günler*, «Radyo» derg., sayı 40, Ank. 1945; *Chopin'in Gençlik Eserleri*, «Radyo» derg., sayı 57, Ank 1946: *Chopin Filmi Münasebetiyle*, «Sanat ve Edebiyat Gazetesi», sayı 2, Ank. 1947; *Frédéric Chopin* «Radyo» derg., sayı 77, Ank. 1948; *Romantık Sanatta Piyano Üslûbu. ölümünün 100 üncü yıldönümünde büyük üstat Chopin'in hâtırasına* «Radyo» derg., sayı 85 86, Ank 1949; *Türkiyede Chopin* (Ch. in 100. ölüm yıldönümü töreninde Varşovada verilen konferans), «Ulus» gaz., Ank. 20-23 Ekim 1949; *Türkiyede Chopin* Ankara radyosunda yapılan röportaj, «Radyo» derg., sayı 90, Ank. 1949; *Chopın Kongresi*, «Sanat Yıllığı» 1950.

CHOPINE [*şopin*] (Fr., Alm. Schoppen), eski bir Fransız akışkan ölçüsü. 1/2 pint'e yani 0,465 609/1 e mü-

savidir. 2 demi-setier'e ayrılırdı. Yukarıki malûmat Paris Ch. ine aittir. Fransanın başka kısımlarında kullanılan Ch. in muhtevası değişirdi.

CHOPINE

CHOPUNNISH (Dil.): bk. NEZ PERCÉ.

CHOQUE [*çoke*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tucáno ailesinin Batı grupundan bir dil. Choqui de denilen bu dil, Kolombiyanın Ekvador sınırında, Guayavero nehrinin güneyinde konuşulur. Bk. TUCÁNO, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHORA (Dil.): bk. CORA.

CHORAL: bk. KORAL.

CHORASMIEN (Dil.): bk. 1. HAREZM TÜRKÇESİ; 2. HAREZMÎ (Orta İranca).

CHORÉOGRAPHIE: bk. KOREOGRAFİ.

CHORILLOS [*çorilyos*], Batı Peru'da, Lima departmanında, Pasıfık Okyanusu kıyısında ve Lima'nın 16 km kadar güneyinde bir şehir. Şimdi bir sayfiye yeri olan Ch. ta, 1881 yılı Ocak ayında, Iglesias ve Cáceres idaresindeki Peru'lular Şilililere yenilince Iglesias 5 000 kişi ile birlikte teslim olmuştur. Nüfusu 5 000 den az (1940).

CHORLEY [*çorli*], İngilterenin kuzeydoğu bölgesinde bulunan Lancashire kontluğunda bir endüstri şehri. Nüfusu 32 636 (1951) dır. Leeds-Liverpool kanalı boyundadır. Çevresinde kömür ve kurşun madenleri vardır. Şehirde bilhassa pamuklu ve taşıt fabrikaları kurulmuştur.

CHOROBATUS [*korobatus*], eskiçağda su kemerleri inşasında suyun ve zeminin derinliğini ölçmeye yarıyan bir alet olup Romalı mimar Vitruvius tarafından tarif edilmiştir.

CHOROGRAPHIE (Coğ.): bk. KOROGRAFİ.

CHOROMANSKI [*horomanski*], **Michał** (doğ. 1907), Polonyalı romancı ve tiyatro yazarı. Elizavetgrad'da doğmuştur. İlkin Rusça olarak yazmaya ve Polca eserleri Rusçaya çevirmeye başlamıştır. Eserlerinde insan psikolojisinin derinliklerine inen ve orijinal bir yazar olan Ch., iki dünya harbi arasında Lehistanda psikolojik roman tarzının bel libaşlı temsilcisi olarak belirmiştir. Başlıca romanları şunlardır: *Biali bracia* (Beyaz kardeşler) [1931], *Zazdrość i medycyna* (Kıskançlık ve tıp) [1946]; uzun hikâyeleri: *Opowiadania dwuznaczne* (Muğlak hikâyeler) [1934]; piyesi: *Cztowiek czynu* (Faal adam) [1935]. Ch. Kanadada yerleşmiştir.

CHOROMATIQUE (Fiz. ve Mus.): bk. KROMATİK.

CHORON [*şorõ*], **Alexandre Étienne** (1772-1834), Fransız müzikologu, okutmanı ve kompozitörü. Caen'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Principes de composition des écoles d'Italie* (İtalyan okullarının kompozisyon prensipleri) [1808]; *Dictionnaire des musiciens* (Müzisyenler lûgatı) [1810-1811, bu eseri iki cilt olarak F. J. M. Fayolle ile beraber yazmıştır]; *Méthode concertante de musique à plusieurs parties* (birkaç kısımlı konser musikisi metodu) [1817]; *Méthode de plain chant* (Piancanto metodu) [1818]; *Encyclopédie musicale* (Müzik ansiklopedisi) [1836-1838; 6 cilt]. Fransada kilise korolarını tekrar tertibetmiştir. 1817 de Institution royale de musique classique et religieuse (Kraliyet, klâsik ve dinî musiki kurumu) u kurmuş ve bunu sonuna (1830) kadar idare etmiştir.

CHOROTEGA [*çorotega*] **veya MANGUE** [*mang*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Otomangue ailesi içinde bir grupun ve bir dilin adı. Bütün üyeleri şimdi ölü diller arasında bulunan bu grup, birbirinden uzak bölgelerde iki dili ihtiva ediyordu: Chiapaneco (b. bk.) ve Chorotega (veya Mangue). Asıl Chorotega, XVI. yüzyılda, Merkezî Amerikanın Pasifik kıyıları boyunca serpili küçük gruplar halinde konuşuluyordu. Bunlardan birine Choluteca (b. bk.), öbürüne de Mangue (< yerli dilde *manquēmē* = efendiler) deniyordu. Nikaragua'da Pasifik kıyısı ile Managua gölü ve Nikaragua gölünün kuzey kıyısı arasında konuşulan asıl Mangue dilinin bu bölgede iki lehçesi vardı: Nagrandan ile Diria. Orotiña denilen lehçesi ise, Kostarika'daki Nicoya körfezinin her iki kıyısından itibaren kuzeyde Nikaragua gölünün güney kıyılarına kadar uzanan bir bölgede konuşuluyordu. Ch. grupu, eski devirlerde Meksikadan bu bölgelere göç etmiş olsa gerek. İzlerine Panama'ya kadar raslanmaktadır. Bu grup, aynı ailenin Mixteco-Trique ve bilhassa Popoloca Mazateco-grupunun yakın akrabasıdır. Bk. OTOMANGUE, MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHOROTÍ [*çoroti*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Mataco-Macá ailesinden bir dil. Tsolotí, Chorote, Solotí ve Solote de denilen bu dili konuşanlar, kendilerine Yófuaha (veya Mo'anec) derler. Bolivya'nın güneydoğu kısmında, Batı Chaco'da, Pilcomayo nehrinin batı kıyısında, güneydeki Guachalla'dan kuzeydeki San Francisco veya Villa Montes'e kadar uzanan bir sahada konuşulur. Nehrin doğu kıyısındaki komşuları Noctén ve Guisnay dilleridir. Bk. MATACO-MACÁ, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHOROYE (Dil.): bk. CHURUYA.

CHORTI [*çorti*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Maya-Zoque ailesinin Maya-Quiche grupunun Chol alt-grupundan bir dil. Şimdi Guatemala-Honduras sınırının her iki tarafında, Copán, Yocatán, La Unión ve Quetzaltepec bölgelerinde 30 000 kişi tarafından konuşulmakta olan bu dil, XVI. yüzyılda, doğuda şimdiki Gracias şehrine, güneyde Chalatenango (Salvador da) ya, kuzeyde de Izabal gölü ile Chamelecon vâdisine kadar yayılmıştı Quiriguá (b. bk.) ve Copán (b. bk.) şehirlerinin harabeleri bu dilin konuşulduğu bölgede bulunmaktadır. Bk. CHOL, MAYA-ZOQUE, MAYA-QUICHE, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHORUS: bk. KORO.

CHORZÓW [*hojuv*] (Alm. Königshütte) Polonyanın güneybatısında, Śląsk (Silezya, Alm Schlesien) voyvodalığı (vilâyet)nda Katowice'nin takr. 8 km kuzeybatısında, Beuthen ile Katowice arasında bir şehir. 1934 te, o zamana kadar ayrı bir şehir olan Ch., Królewska Huta (Alm. Königshütte) ve Hajduki Nowi şehirlerinin kaynaşmasiyle hâsıl olmuştur. Kömür ve demir madeni ocakları, yüksek fırınları, demir dökümhaneleri, demir ve çelik fabrikaları, deri ve mensucat fabrikaları ile et ambalaj müessesesine sahiptir. Avrupanın en büyük nitrojen gübresi fabrikalarından biri de burada bulunur. Bu, Almanlar tarafından Birinci Dünya Har-

bi esnasında yapılmış, 1922 de Polonyalılara devredilmiş, sonradan daha da genişletilmiştir. Keza şehirde çimento, cam ve çanak çömlek, vagon ve kayak fabrikaları vardır. Ch. da bazı öğretim kurumları da bulunur. Şehir, Yukarı Silezya kömür - maden bölgesi 1921 yılı plebisitinde Almanya ile Polonya arasında bölününce, Polonyaya verilmiştir. Nüfusu 110 675 (1946) tir. 1950 de nüfusun 138 000 olduğu tahmin olunur. Graf von Reden tarafından Yukarı Silezyada kurulan madencilik endüstrisi şehrin çabuk gelişmesini sağlamıştır. İlk çelik fabrikası 1798 de kurulmuş ve 1802 de işletmeye açılmıştır. Bu fabrika 1870 e kadar devletin, 1871 e kadar Kont Hugo Henckel von Donnersmarck'ın, sonradan da Berlin'deki Vereinigte Königs - und Laurahütten A. G. (Birleşmiş K. ve L. maden ocakları anonim şirketi) nin malı olmuştur. 1945 de Polonya devletine geçmiş ve daha da genişletilmiştir.

CHOTA NÂGPUR (Coğ.): bk. ÇOTA NAGPUR.

CHOTĚBOŘ [*hotyeborj*], Çekoslovakyada, Orta Bohemyada, aynı ismi taşıyan idare bölümü (yüzölçümü 539 km², nüfusu 46 790) nün merkezi. Şehir deniz seviyesinin 519 m üstünde, Havlíčkův Brod - Hradec Králové demiryolu üzerindedir. Bölge mahkemesi merkezidir. Nüfusu Çeklerden ibaret olup 4 650 (1921) dir. Büyük bir sarayı ve lisesi vardır. Pamuk, yün ve deri endüstrisine sahiptir.

CHOTEK [*hotek*], Bohemyalı bir asılzade ailesi. Buna 1723 te Bohemya kontluk pâyesi, 1745 te de İmparatorluk kontluk pâyesi verilmiştir. Kontes Sophie (1868 - 1914) Stuttgart'ta doğmuş, 1900 de, Avusturya - Macaristan veliahdı Arşiduka Franz Ferdinand ile morganatik bir izdivaç yapmış ve 1909 da Hohenberg düşesi pâyesini almıştır. 28 Haziran 1914 te, kocası ile birlikte, Birinci Dünya Harbine sebep olan Bosnasaray suikastı kurbanı olmuştur.

CHOTUSICE [*hotusitse*], Alm. **Chotusitz** [*hotuzits*], Çekoslovakyada, Merkezî Bohemyada, Kutná Hora'nın doğusunda, Cáslav'ın kuzeyinde ve Praha (Prag) nın takr. 72 km doğusunda bir köy. Burada, 17 Mayıs 1742 de, Büyük Friedrich idaresindeki Prusyalılar Charles de Lorraine emrindeki Avusturyalıları mağlûbetmişlerdir. Nüfusu 10 053 (1947) tür.

CHOUAN [*şuã*] **LAR**, Fransa İhtilâlinin Bretagne'da ve Loire'in alt kısmının sağ kenarında çarpışan kıralcı düşmanları. Loire'in sol kenarında ise Vendée kıralcıları çarpışmakta idi. Ch. i s m i, muhtemel olarak, ilk önderleri olan kaçakçı Jean Cottereau'nun attığı bir nara yüzünden kendisine verilen chat - huant (= baykuş) lâkabından galattır. 1792 den itibaren Ch. cumhuriyet idaresine karşı Chouannerie olarak isimlendirilen bir gerillâ harbi yapmışlar, fakat cumhuriyetçi ordularının Batı Fransadaki kumandanı general Hoche'e karşı uzun zaman tutunamamışlardır. Emigrant (= Fransayı evvelce terketmiş olan kıralcılar) ların 1795 te Luiberon'da yaptıkları baskının başarısızlığından ve Vendée'nin Hoche tarafından teslime zorlanmasından sonra Ch. ın mukavemeti kırılmıştır. Cottereau 1794 te ölmüş, başka önderler arasında Puisaye markisi, La Rouërie markisi ve Georges Cadoudal belirmiştir. Cadoudal'ın önderliği altında yeni bir ayaklanma, 1799 da, Brune tarafından ezilmiş; 1814 - 1815 te yapılan üçüncü bir ayaklanma da Waterloo harbiyle nihayetlenmiştir.

CHOUANLAR

Ch. Vendée'lilerde görülen hakikî ordulara sahip olmamıştır. Küçük gruplar halinde çarpışan Ch., son zamanlarda artık yağmadan başka bir maksada hizmet etmez olmuşlardı. Gerek Ch. ın, gerek Vendée'lilerin ayaklanmasına sebep, XVI. Louis'nin idamından sonra, 24 Ocak 1793 tarihli askerlik kanunu olmuştur. Bu kanunla 300 000 askerin toplanması ve böylece Batı Fransa kıralcılarının cumhuriyet altında askerlik yapması kararlaşmıştı.

CHOUANS (Etnog.): bk. CHOUAN'LAR.

CHOU EN - LAI (Biog.): bk. ÇU EN - LAY.

CHOULANT [*şulã*], **Johann Ludwig** (1791 - 1861), Alman doktoru. Dresden'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1823 te profesör, 1842 de Dresden tıp cerrahlık akademisinin müdürü, 1844 te de Dahiliye nezaretinde tıp müşaviri (Medizinalreferent) olmuştur. Eserleri: *Lehrbuch der speziellen Pathologie und Therapie des Menschen* (Hususi insan patoloji ve terapisi el kitabı) [1831; 5. bas. 1852 - 1853]; *Tafeln zur Geschichte der Medizin* (Tıp tarihine dair cetveller) [1822]; *Handbuch der Bücherkunde für ältere Medizin* (Eski tıp bibliyografyası el kitabı) [1828; 2. bas. 1841; son bas. 1911]; *Bibliotheca medico - historica* (Tıp tarihi kitaplığı) [1842]; *Geschichte und Bibliographie der anatomischen Abbildung* (Teşrihe ait resmin tarih ve bibliyografyası) [1852]; *Die Anfänge wissenschaftlicher Naturgeschichte* (İlmî tabiat tarihinin başlangıçları) [1857]; *Graphische Inkunabeln* (İlk grafikler) [1858; son bas. 1926].

CHOUQUET [*şukę*], **Adolphe - Gustave** (1819 - 1886), Fransız müzikografı. Le Havre'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Kendisine Bordin mükâfatını da kazandırmış olan başlıca eseri *Histoire de la musique dramatique en France, depuis ses origines jusqu'à nos jours* (Başlangıcından bugüne kadar Fransız tiyatro musikisinin tarihi) [1873] dur. 1874 te Paris Konservatuvarı musiki âletleri müzesi müdürlüğüne tâyin edilen Ch., *Le Musée du Conservatoire national de musique. Cataloque raisonné des instruments de cette collection* (Millî Konservatuvar müzesi. Bu müzedeki musiki âletlerinin sistemli kataloğu) [1875] adiyle, sözü geçen müzenin resimli bir kataloğunu yayımlamıştır.

CHOWANOC [*çowọnïk*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Algonkin - Wakash ailesinin Algonkin (Algonquin) kolunun Merkez ve Doğu grupundan bir dil. Shawnee dilinin yakın akrabası olan Ch., eskiden Amerika Birleşik Devletlerinin şimdiki Kuzey Carolina bölümünün kuzeydoğu kısmında, Chowan nehri kıyılarında konuşulurdu (1650 yılında 1500 kişi). Kuzey Carolina'daki Chowan kontluğu ile Chowan nehri, adlarını bu dili konuşan oymaktan almıştır. Bk. SHAWNEE, ALGONKİN, KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

C. H. P.: bk. CUMHURİYET HALK PARTİSİ.

CHRAMNE [*kramn*], (ölm. 600), Frank prensi. I. Clotaire ile Chemsène'in oğludur. Amcası Childebert'in tahrikiyle babasına baş kaldırmış, onun tarafından affedilmiş, fakat yeni bir kompoloya karışınca bu sefer Bretagne

CHRETIEN DE TROYES'nın *Conte de la Charette*inde Lancelot'nun arabacığa binmesi (eski bir el yazmasından, Bibliothèque de l'Arsénal, Paris)

kontu Conobre'a iltica etmek zorunda kalmış, Clotaire tarafından takibedilmiş, ilk savaşta Conobre ölmüş, Clotaire'in askerleri Ch. I, karısını ve çocuklarını ele geçirmişler, âsi prens babasının emriyle bir kulübede boğdurulmuş ve kulübeye ateş verilerek ailesiyle birlikte yakılmıştır.

CHRÉMATOLOGIE veya **CHRÉMATISTIQUE:** bk. **İKTİSAT.**

CHRESTA RUN [*kresta ran*], Sankt Moritz (İsviçre) te, Skeleton sporu (b. bk.) na mahsus bir koşu yolu.

CHRESTIEN [*kretyẽ*], **Florent** (1541 - 1596), Fransız edebiyatçısı. Orléansda doğmuş, Vendôme'da ölmüştür. Henri Estienne'in talebesi olan Ch. devrinin en iyi Hellenistlerinden biri olmuş ve sonradan IV. Henri olan Prince de Béarn'a mürebbilik etmiş, daha sonra bu kıralın kütüphanecisi olmuştur. Ch. XVI. yüzyılda Katolik mezhebini Calvin mezhebine karşı müdafaa etmek üzere kurulan *Liguee* karşı kaleme alınan *Satire Ménippée* (Menippos hicviyesi) adlı dinî ve siyasî hicviyenin yazılmasına da katılmıştır.

CHRÉTIEN [*kretyẽ*], **Henri** (1879 - 1956), Fransız astronomu, matematikçisi ve mucidi. Pariste doğmuş, Washingtonda ölmüştür Paristeki Yüksek Elektrik Okulunda okumuş, 1906 da doktorasını yapmıştır. 1901 de Paristeki Meudon rasathanesinde astronom, 1906 da Nice rasathane sinde astrofizik şefi olmuş, 1920 de de Pariste Optik Enstitüsünü kurmuş ve burada profesör olarak çalışmıştır. Ayrıca Paris Üniversitesinde de profesörlük etmiştir. *Traité du calcul des combinaisons optiques* (Optik kombinezonların hesaplanması ana kitabı) [4. bas. 1930] adlı bir eseri vardır. Teleskop mercekleri ve umumiyetle mercekler üzerinde çalışırken 1937 de «Hypergone» denilen geniş açılı mercek (lentille à angle large) i icat etmiş, bunun sayesinde de sinema alemine bir yenilik getiren sinemaskop (ciné mascope) u bulunmuştur. Bk. SİNEMA, SİNEMASKOP ve SİNERAMA.

CHRÉTIEN [*kretyẽ*] (veya CHRESTIEN) **DE TROYES** (1140 veya 1150 - 1195 sıraları) Fransız şairi. Troyes (Champagne) da doğmuştur. Champagne dukası I. Henri ile Flandra dukası Philippe'in saraylarında yaşamıştır. Ch., saraylı romancı şairlerin en büyüğüdür. Ovidius'un *Philomela* adlı hikâyesini adapte ettikten sonra Tristan hakkında bir şiir yazmış, fakat bu eser sonradan kaybolmuştur. Zamanımıza kadar gelen eserleri şunlardır: *Erec et Enide* (iki ad) [kadın aşkı ile şövalye liyakati arasında mücadele]; *Cligès* (ad, bir nevi Anti - Tristan); *Lancelot* (ad) veya *Conte de la Charette* (Arabacık hikâyesi) (Troubadour idealine uygun aşk mefhumu, âşığın kendisini maşukanın heveslerine tâbi kılması); *Yvain* (ad) (burada bir taraftan, kadınlara hakareti ihtiva eden Efez dulu konusu ile saray cemiyetinin aşk ideali konusu işlenmiştir); *Perceval* (ad) veya *Conte del Graal* (Graal hikâyesi) (burada, muhtemelen ilk defa olarak, Ch., Graal efsanesini, Kıral Artus'un yuvarlak masa şövalyelerinden birinin hikâyesi ile birlikte işler) Ch. bu romanı bitirmeden önce ölmüştür, fakat bu eser başkaları tarafından bitirilmiştir. Şimdiki halde 60 000 mısraı vardır. Ch in kıymeti geleneksel temaları saraylı aşk ideali ruhunda tekrar işlemekte gösterdiği zarafetten ileri gelir. Fransa içinde ve dışındaki tesiri büyük olmuştur. Alman şairleri Hartmann von Aue *Erec* ve *Yvain'ı*; Wolfram von Eschenbach ise *Perceval'ı* Almancaya adapte etmişlerdir. Ch. in, plân ve üslûp bakımından en mükemmel eseri *Yvain ou le Chevalier au lion* (Y. veya aslanlı şövalye) [yazılışı: 1164 - 1173 arası] sayılır. *Perceval* ise Wagner'in *Parsifal* operasının kaynağıdır. Bazıları tarafından Ch. ya, ahlâk dersi veren bir eser olan *Guillaume d'Angleterre* (İngiltere kıralı William) adlı bir eser de atfedilirse de bu husus çok şüphelidir.

CHRISFAL (Biyog.); bk. FALCÃO DE SOUSA, Chrisóvão.

CHRISMON [*krismon*], birçok Ortaçağ vesikalarının başında bulunan ve bir C şeklini (Christus [= Mesih, İsa] kelimesinin ilk harfi) andıran işaret. Müslümanların bismillahi formülü gibi. Allahın yardımını dilemeye matuftur.

CHRISMON

CHRIST [*krist*], **Hermann Konrad Heinrich** (1834 - 1933), İsviçreli hukukçu (avukat) ve botanikçi.

Basel'da doğmuş ve yine orada ölmüştür. Önemli bir bitki coğrafyacısı ve sistematikçi (bitki tasnifçisi) dir. Eserleri: *Rosen der Schweiz* (İsviçrenin gülleri) [1873]; *Pflanzenleben der Schweiz* (İsviçrenin bitkiler âlemi)[1879]; *Farnkräuter der Erde* (Dünyanın eğrelti otları) [1897]; *Die Geographie der Farne* (Eğrelti otlarının coğrafyası) [1910]; *Zur Geschichte des alten Bauerngartens der Basler Landschaft* (Basel bölgesinin eski köylü bahçelerinin tarihçesine dair yazılar) [1916]; İsviçrenin bitkilerine dair eseri ilim aleminde büyük bir tepki yapmış ve 1883 te Fransızcaya tercüme edilmiştir. Ch. eğrelti otları hakkında en büyük otoritedir.

CHRIST [*krist*], **Johann Friedrich** (1700 - 1756), Alman sanat tarihcisi ve arkeologu. Coburgta doğmuş, Leipzigte ölmüştür. İlk olarak sanat arkeolojisini üniversite ders konusu olarak kabul ettirmiştir. Lessing ve Heyne onun talebeleridir. Ch., Alman bakır gravürünü ve eski Alman ressamlığını tetkik etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Monogrammkunde* (Monogram bilgisi) [1747], *Daktylothek* (Parmakhane) [1755 - 1756], *Phädrus Fabeln* (Phaedrus'un masalları) [1784].

CHRIST [*krist*], **Karl** (1878 - 1943), Alman kütüphane uzmanı. Geisenheimde doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1932 den beri, Prusya Devlet Kütüphanesi El Yazmaları Şubesi müdürü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Die altfranzösischen Handschriften der Palatina* (Palatina Kütüphanesindeki eski fransızca el yazmaları) [1916]; *Die Bibliothek Reuchlins in Pforzheim* (Reuchlin'in Pforzheim'deki kütüphanesi) [1924]; *Die Bibliothek des Klosters Fulda im XVI. Jahrhundert* (Fulda manastırının XVI. yüzyıldaki kütüphanesi) [1933]; *Das Mittelalter, Geschichte der Bibliotheken* (Ortaçağ, kütüphaneler tarihçesi) [1940]. Bu sonuncu eser «Handbuch der Bibliothek - Wissenschaft» (Kütüphane bilgisi el kitabı) ın üçüncü kısmındadır.

CHRIST [*krist*], **Wilhelm** (1831 - 1906), Alman klâsik filologu. Geisenheimde doğmuş, Münihte ölmüştür. 1860 - 1903 yıllarında Münihte profesör idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Geschichte der griechischen Literatur* (Yunan edebiyatı tarihi) [1911 - 1913, Iwan von Müller'in «Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft» *Metrik der Griechen und Römer* (Yunanlı ve Romalıların vezin sanatı) serisinde; 2. bas. 1879], keza «İlias» [1884], Pindaros'un manzumeleri [1896], Aristonun *Poetika* (Şiir sanatı) [1878] ve *Metaphysika* (Metafizik) [1886] sını yayımlamıştır.

CHRISTADELPHIAN [*kristidelfiin*] **LAR** (= İsa nın kardeşleri; Fr. Christadelphes veya Frères du Christ), bir Protestan mezhebi. 1832 de Amerikaya göç eden İngiliz hekimi John Thomas tarafından kurulmuştur. İlkin Cambellite'ler veya İsanın Çırakları tarikatına giren bu zat «Kitab - ı Mukaddes» in bin yıllık tefsiri aleyhinde harekete girişerek İsa Peygamberin Kudüsteki saltanatının kurulması için onun kelâmına dönmek lâzım geldiğini ve yalnız kendi vâizlarının, «Kitab - ı Mukaddes» in hakiki tefsirini teşkil ettiğini ileri sürerek bu tarikatı kurmuştur.

CHRISTALLER [*kristalir*], **Helene** (doğ. 1872) [baba soyadı: **Heyer**], Alman kadın yazarı. Darmstadt'ta doğmuştur. Jungenheim an der Bergstrasse'de yaşar. Birçok roman ve kısa hikâye yazmıştır. Bunların telkin ettiği zihniyet sofuluk ve sosyal sorumluluktur. Başlıca eserleri: *Gottfried Erdmann und seine Frau* (G. E. ile karısı) [1907]; *Heilige Liebe* (Mukaddes sevgi) [1911]; *Das Tagebuch der Annette* (A. nin günlük hâtıra defteri) [1926]; *Als Mutter ein Kind war* (Annem çocuk iken) [1927]; *Christine* (kadın ismi) [1942].

CHRISTCHURCH [*kraysçirç* veya *kraystçirç*], 1. Yeni Zelandanın güney adasında bir şehir ve eyalet merkezi. Nüfusu 174 221 (1951) dir. İşlek bir yol uğrağıdır. Çevresindeki zengin hayvan yetiştirme bölgesinin merkezidir. Yeni Zelanda Üniversitesinin bir şubesi olan Canterbury College (filoloji, bilim, teknik bölümleri vardır) buradadır. Christ's College adlı bir teoloji okulu da bulunmaktadır. Liman, şehrin 10 km güneydoğuda bulunan varoşu Port Lyttelton'dır.

2. Güney İngilterede, Southampton kontluğunda bir şehir ve liman. Nüfusu 20 506 (1951) dır. Avon ve Stour ırmaklarının ağzındadır. Sombalığı avcılığı yapılır.

CHRISTENGEMEINSCHAFT [*kristingemaynşaft*] (Alm. = Hıristiyanlar birliği), 1922 de Almanyada kurulan bir Protestan mezhebi kurucuları arasında F. Rittelmeyer ve başka Protestan ilâhiyatçıları vardır. Ch. rahipleri Stuttgartta yetiştirilir. Âyinler alenîdir. Ch., Hıristiyanlığı kosmik (kâinatşumul, evrensel) bir olay olarak tefsir ederek, dinî hayatı buna göre yenileştirmeğe çalışır. İncillere yeni bir mâna vermek istiyen Ch. dokrini üzerinde Rudolf Steiner'in antroposofisi derin tesirler bırakmıştır.

CHRISTENSEN [*kristensin*], **Arthur Emanuel** (1875 - 1945), Danimarkalı müsteşrik ve İranist. Kopenhag (København) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Eski, Orta ve Yeni Farsça okuduktan sonra, 1903 te Ömer Hayyam hakkında yazdığı bir tezle doktorasını yapmış, 1914 te İranı ziyaret etmiş, 1919 da da Kopenhag Üniversitesinde İranistik profesörlüğüne getirilmiş ve ölümüne kadar bu ödevde kalmıştır. Müsteşrikler arasında İran kültürü ve tarihi sahasında önemli bir yer işgal eden Ch. ın başlıca eserleri şunlardır: *Muhammedanske Digtere og Tænkere* (Müslüman şairler ve mütefekkirler) [1916]; *Hinsides det kaspiske Hav* (Hazer denizinin ötesinde) [1918]; *Critical studies in'Umar - i - Khayyâm* (Ömer Hayyam hakkında tenkidî incelemeler) [1927]; *Contributions à la dialectologie iranienne* (İran diyalektolojisine yardımcı malzeme) [1930, Hazer lehçeleri: Māzandarānī, Ghīlakī, Tālıšī, Tātī]; *Die Iranier* (İranlılar) [«Handbuch der Altertums - Wissenschaft» ta, cilt III, kısım 1, 1933]; *L'Iran sous les Sassanides* (Sasanîler devrindeki İran) [1936]; *Iranische Dialektaufzeichnungen* (Bazı İran lehçelerinin tarifi) [1937]. Dergilerde İran tarihi, dini, edebiyatı ve hurafeleri hakkında değerli makaleleri vardır. Halk idaresi ve halk psikolojisi ile de ilgilenen Ch. bu sahada *Politik og Massemoral* (Siyaset ve halk kütlesi ahlâkı) [1911] ve *Folkestyrets Fremtid* (Halk idaresinin geleceği) [1927] başlıklı eserleri meydana getirmiştir.

CHRISTENSEN [*kristensen*], **Hjalmar** (1869-1925), Norveçli yazar. Förde (Sunnfjord) de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Ch. in zengin bir edebî faaliyeti vardır (dramlar, kısa hikâyeler, romanlar). Önemi Norveçteki XIX. yüzyıl kültür ve ruh tarihinin tasvirinde aranmalıdır. Başlıca eserleri: *Unge Nordmænd* (Genç Kuzeyliler) [1893]; *Nordiske Kunstnere* (Kuzeyli sanatçılar) [1895]; *Streiftog i Oplysningstiden* (Aydınlanma devrinde bir gezi) [1899]; *Vort litterære Liv* (Edebî hayatımız) [1902]; *Det nittende Aarhundredes Kulturkamp i Norge* (Norveçte XIX. yüzyıl

kültür mücadelesi) [1905]; *Et liv* (Bir ömür) [1909]; *Fogdegaarden* (Adalet memuru bahçesi) [1911]; *Den gamle bygd og den nye* (Eski ve yeni kilise bölgesi) [1913 - 1914].

CHRISTENSEN [*kristensin*], **Jens Christian** (1856-1930), Danimarkalı devlet adamı, Paabölda doğmuş. He'de ölmüştür. 1905 - 1909 yıllarındaki Başvekilliği sırasında mahallî seçimlerde, kilise ve okul sistemlerinde, rüsum ve tarifelerde ve kanun sisteminde birtakım geniş, fakat mutedil ıslâhat yapmıştır. 1908 de Adliye Vekili, dolandırıcılıkla suçlandırılarak tevkif edilince, Ch. in kabinesi şiddetli kücumlara uğramış ve bu arada kendisi de töhmet altında bırakılmışsa da 1910 da yüksek mahkeme tarafından beraat ettirilmiştir. Bilhassa çiftçilerin menfaat ve istekleriyle ilgilenen Ch., 1886 - 1901 yıllarında köy okulu hocalığı etmiş, köy kilise heyeti üyeliğinde bulunmuş, 1897 de Solcu Reform Partisi idare heyeti başkanı seçilmiş, 1890 - 1924 yıllarında Folketing (parlâmento) de hizmet etmiş 1901 - 1905 yıllarında kilise ve okul işleri vekilliğinde bulunmuş ve bu sırada hükümette hâkim bir rol oynamış, 1905 de Başvekil ve Millî Müdafaa Vekili olmuş, 1908 de Venstre (Solcu veya Liberal) Partisine başkan seçilmiş, 1916 - 1918 yıllarında Devlet Vekilliği etmiş, 1920 - 1922 de kilise işleri vekilliğinde bulunmuş, 1924 te siyasî faaliyetten çekilmiştir.

CHRISTIAN [*kristian*] (1165 - 1183), **Mainz Piskoposu**, İmparator I. Friedrich'in en faal devlet adamları ve ordu kumandanlarından biri. Romada ölmüştür. Buch Kontlarının Zhüringenli koluna mensup olan bu zat, 1162 - 1165 te İmparatorluk kançıları olmuştur. Rainald von Dassel ile birlikte 29 Mayıs 1167 de Romalıları Tusculumda mağlûbetmiş ve böylece İmparatorun Romaya girişini mümkün kılmıştır. 1170 te elçi olarak İstanbula gelmiş, 1171 - 1183 te İmparatorluk elçisi (Reichslegat) olarak İtalyada bulunmuş, 1177 de Venedikle yapılacak sulh müzakerelerini hazırlamış ve 1179 da Papa III. Alexander'ı Romaya tekrar getirmiştir.

CHRISTIAN [*kristian*] **Danimarka** (**Danmark**) **kıralları**:

I. Ch. (1426 - 1481): Danimarkada Oldenburg (Slesvig, Alm Schleswig) hanedanının kurucusu. Oldenburg kontu Mes'ut Eıdrik (Didrik den Sykkelige) in ve Sønderjylland ile Holsten (Alm. Holstein) mirasçısı Hedvig'ın oğlu. Kopenhag (København) da ölmüştür. 1448 de, aynı yılda çocuksuz ölen III. Christoffer'ın halefi olarak Danimarka kırallığına seçilmiştir. 1450 de Norveç 1457 de de İsveç kıralı olarak taç giymiştir. 1460 da Sønderjylland ile Holsten sınıflar meclisi (Rigstænder) onu «efendileri» olmak üzere Slesvig dukası ve Holsten kontu seçmişlerdir. Sønderjyllandog Holsten o zamandan beri 1866 ya kadar Danimarka ile şahsi birlik halinde yaşamıştır. İsveçte, Ch. 1464 gibi erken bir tarihte iktidarını kaybetmiş, 1470 de Sten Sture tarafından memleketten kovulmuştur. Bunu tekrar elde etmek için giriştiği teşebbüs akamete uğramıştır (1471). Kopenhag Üniversitesini 1 Haziran 1479 da kurmuştur.

II. Ch. (1481 - 1559): Danimarka ve Norveç kıralı. Danimarka ve Norveç kıralı I. Ch. ın torunudur. Nyborgda doğmuş, Kalundborgda ölmüştür. 1513 - 1523 yıllarında babası Kıral Hans'ın halefi olarak Danimarka ve Norveçi idare etmiştir. 1515 te İmparator V. Karl'ın kız kar'deşi Elisabeth ile evlenmiştir. İsveç kıral naibi Sten Stureyi yendikten (1520) sonra, İsveçte de kıral olarak tanınmıştır. Fakat ubudiyet töreninden hemen sonra mahkemeler kurdurarak düşmanlarına karşı korkunç bir mukabelede bulunmuştur (Stockholmske Blodbad = Stockholm katliamı). Neticede, Gustaf Vasa'nın önderliği altında bir ayaklanma olmuş ve kıral İsveçi tekrar kaybetmiştir. Danimarkada da kopan bir ayaklanma (1523), onu tahtından feragata ve Holandaya kaçmağa zorlamıştır. Tahtını tekrar elde etmek için giriştiği bütün teşebbüsler neticesiz kalmıştır. 1531 de Norveçe karşı yaptığı bir taarruz neticesinde esir düşmüştür (1532). 1549 dan itibaren tam bir serbestlik içinde Kalundborg sarayında yaşamıştır.

III. Ch. (1503 - 1559): II. Ch. ın kuzeni. Gottorpta doğmuş, Koldinghusta ölmüştür. 1534 - 1559 yıllarında Danimarka ve Norveç kırallığı etmiştir. 1534 te kırallığa seçilmiş, fakat ancak 1536 da, «kontlar kavgası» nın bitmesinden sonra, bütün memleket tarafından tanınmıştır. Luther, Melanchthon ve Bugenhagen ile mektuplaşmıştır. Ekim 1536 da, Kopenhagda toplanan millî mecliste reformasyonu kabul etmiştir III. Ch ın idaresi altında, Norveç bağımsızlığını kaybetmiş ve 1814 e kadar Danimarka kırallığının bir kısmı olarak yaşamıştır. Keza III. Ch., Hansa şehirlerinin Danimarka ve Norveçte olan nüfuzlarını yoketmiştir.

IV. Ch. (1577 - 1648): III Ch. ın torunu. 1588 - 1648 yıllarında Danimarka ve Norveç kıralı. Frederiksborgda doğmuş, Kopenhagda ölmüştür. 1588 de tahta çıkmıştır. II. Frederik'in oğludur. Oldenburg hanedanının en sevilen kıralıdır. «Kıral Ch. yüksek direğin başında duruyordu» sözleriyle başlıyan Danimarka halk şarkısı, IV. Ch. ın Kiel açıklarında İsveçlilere karşı deniz muharebesinde (1644) gösterdiği cesareti över. Fakat cesaretine rağmen kıral Ch., harb teşebbüslerinde pek büyük bir muvaffakiyet kazanamamıştır. Ancak Birinci İsveç Harbi (1611 - 1613) menfaat sağlıyan bir barışla bitmiştir. 1625 in sonundan beri, Holsten dukası olarak Kuzey Almanya Protestanlarının ayaklanmasının başına geçmeğe davet edilerek Otuz Yıl Harbine katılmıştır. Lutter am Barenberge (Braunschweig) muharebesinde (Ağustos 1626). Tilly tarafından yenilmiş ve Mayıs 1629 da Lübeck barışını kabul etmek zorunda kalmıştır. Keza İkinci İsveç Harbi (1643 - 1645) başarısız bir seyir almıştır. Brömsebro barışında Jemtland ve Herjeland adlı, Norveçe ait distrikleri ve Gotland ve Ösel (şimdi Saaremaa) adalarını kaybetmiştir. Ch. Kanunları ve idare usullerini ıslah etmiş ve Danimarkanın endüstri ve ticaretini geliştirmiştir. Kıral, Danimarkanın Antillerdeki birinci sömürgesi olan Trankebar'ı elde etmiştir. 1616 da Elbe üzerinde Glückstadt'ı kurmuş ve onu, Holsten'in kıraliyet kısmının başkenti yapmıştır. Keza Christiania (şimdi Oslo, ondan önceki şehir yanmıştı) yı kurmuştur. Kıral Ch. ın *Breve Befalinger og. Statsskrivelser* (Mektuplar, emirnameler ve devlete ait yazılar) i Molbech, Bricka ve Fridericia tarafından (1878 - 1891) 5 cilt olarak çıkarılmıştır.

V. Ch. (1646 - 1699): IV. Ch. ın torunu, III. Frederik'in oğlu. 1670 - 1699 yıllarında Danimarka ve Norveç kıralı. Flensburgda doğmuş, Kopenhagda ölmüştür. İrsi kıraliyeti kabulünden sonra birinci Danimarka kıralı. Brandenburg ile birlikte İsveçe karşı başarısız bir harb yapmıştır (1675 - 1679). İdaresi altında, bir Danimarka (1683) ve bir Norveç (1687) kanunuesasisi hazırlanmış ve yeknesak bir ölçü ve tartı sistemi kurulmuştur. Kıral, büyük imtiyazlarla mücehhez yeni kontluklar kurarak eski Danimarka asılzadelerinin iktidarını kırmağa çalışmıştır. Bu kontlukların

CHRISTIANLAR, I.-X.

en çoğunu Almanlar elde etmiştir. Becerikli nazırı Griffenfelds'in azlinden sonra Ch.ın idaresi pek başarılı olmamıştır.

VI. Ch. (1699-1746): 1730-1746 yıllarında Danimarka ve Norveç kıralı, V. Ch.ın torunu, IV. Frederik'in oğlu. Kopenhagda doğmuş, Hirschholmda ölmüştür. Pietist (sofuluğa meyyal) idi, ticaret ve zanaatı teşvik etmiş ve eğitimin seviye ve kalitesini yükseltmiştir. 1731 de aldığı bir kararla, köylüleri, 35 yaşına kadar doğdukları yerde kalmağa zorlamıştır. Karısı Kulmbach-Bayreuth prensesi Sofie Magdalene'nin tesiri altında bulunduğu söylenir. Karısı onu muazzam yapılar ve bunlar arasında Kristiansborg sarayını inşaya sevketmiştir.

VII. Ch. (1749 1808): 1766-1808 yıllarında Danimarka ve Norveç Kıralı, ayrıca Sønderjyllandog Holsten dukası. VI. Ch ın torunu ve V. Frederik'in oğludur. Anası İngiltere kıralı II. George'un kızı Louisa'dır. Kopenhagda doğmuş, Rendsburg (Holsten) da ölmüştür. Deli olan kıral idareyi gözdelerine terketmiştir. Bunlar arasında en büyük tesiri kıraliyet doktoru Struensee (1770-1772) icra etmiştir. Bu zat bilhassa kıraliçe tarafından desteklenmiştir. Ch.ın üvey anası, Struensee'nin sukut ve idamına ve Ch.ın, kıraliçe Caroline Mathilde ile olan izdivacının çözülmesine sebep olmuştur.

VIII. Ch. (1786-1848): 1839-1848 de Danimarka kıralı, Sønerjyllandog Holsten ve Sauenburg dukası. Muvakkaten I. Ch. adı altında Norveç kıralı olmuştur. VII Ch.ın üvey yeğeni, yani VII. Ch.ın üvey kardeşi Frederik'in oğlu. Kopenhagda doğmuş. aynı yerde ölmüştür. Ch. Norveç valisi iken, Norveçi İsveçe terkeden 14 Ocak 1814 tarihli Kiel sulh muahedesi Norveçliler tarafından reddedilince (28 Ocak 1814), Ch. millî bağımsızlığın koruyucusu rolünü üzerine alarak takr. 12 000 kişilik bir ordu toplamış ve 10 Nisanda Eidsvoll'da bir meclis kurmuştur. Bu meclis 17 Mayısta bir kanunuesasi kabul etmiş ve Ch.ı 19 Mayıs 1814 te I. Ch. adı altında Norveç irsî kıralı ilân etmiştir. Fakat İsveçlilerin mukavemeti ve büyük devletlerin kendisini tanımaması yüzünden 10 Ekimde Norveç tahtından feragate ve Moss mütareke muahedesini (14 Ağustos) kabule zorlanmıştır. O zamandan beri Norveç, Danimarkadan ayrı olarak yaşamıştır. 1839 da Danimarka tahtına çıkan Ch. memleketi mutlak bir şekilde idare etmiş, fakat aynı zamanda ıslaha çalışmıştır. Maksadı bilhassa maliye işlerinin düzelmesi idi Sonderjyllandog Holsten dukalıklarını daha sıkı bir şekilde Danimarkaya bağlamak ve bu suretle küçük bir Danimarka devleti kurmak için gayret etmiştir. Ch.ın Danimarkada tatbik olunan kadınlar verasetini Holsten'e de tesmil ettirmek için 8 Temmuz 1846 da çıkardığı açık mektuba dukalıkların sınıflar Meclisi, Agnatlar ve Alman Birliği cephe almıştır.

IX. Ch. (1818-1906): 1863-1906 yıllarında Danimarka kıralı. Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg dukası Frederik Vilhelm'ın oğlu. Gottorpta doğmuş, Kopenhagda ölmüştür. 1839-1841 yıllarında Bonnda tahsil etmiştir. 1848-1850 yıllarındaki Alman-Danimarka harbine katılmış ve 1851 de veliaht tâyin edilmiştir. VII. Frederik'in halefi olarak tahta çıktıktan sonra (1863) Danimarka ve Slesvig için müşterek bir kanunuesasi kabul etmiştir. Fakat Prusya ve Avusturya bu kanunuesasinin derhal kaldırılıp Slesvig'in tahliye edilmesini istemişlerdir. Ch., buna icabet etmeyince harb çıkmış (1864), neticede 30 Ekim 1864 tarihli sulh muahedesiyle Ch. Slesvig-Holsten ve Lauenborg dukalıklarından feragat etmiştir. Günlük hâtıraları *Regeringsdagbog* (Hükümet günlük defteri) adiyle Barfod tarafından çıkarılmıştır (1869). Çocukları: Danimarka kıralı VIII. Frederik; İngiltere kıraliçesi Alexandra; Yunanistan kıralı I. Georgios; Rusya ana imparatoriçesi Dagmar; Cumberland düşesi Thyra ve prens Valdemardır.

X. Ch.: tam adı: **Carl Frederik Albert Alexander Vilhelm** (1870-1947): IX. Ch ın torunu, VIII. Frederik'in oğlu. 1912-1947 yıllarında Danimarka kırallığı etmiştir. 1898 de Mecklenburg-Schwerin düşesi Alexandrine Augusta ile evlenmiş, 15 Mayıs 1912 de tahta çıkmıştır. 1915 te demokratik bir «Grundloven» (kanunuesasi) nin tesbiti, idaresinin en önemli hareketlerinden biri olmuştur. Keza Kuzey Slesvig (Alm. Schleswig) in ilhakı da bu ida-

rede vukubulmuştur. İkinci Dünya Harbinde Almanlara boyun eğmeği reddetmiş ve kendisini istiyerek sarayında hapsetmiştir. Bu suretle millî bir kahraman ve mukavemetin sembolü haline gelmiştir. 1918 de ayrı bir kırallık ilân edilen İzlanda, X. Ch. ı kendinin de kıralı olarak kabul ettikten sonra, 1944 te Danimarkadan tamamiyle ayrılmış ve bir cumhuriyet olmuştur. Ch. in halefi, büyük oğlu IX. Frederik olmuştur (1947).

CHRISTIAN [*kristian*], **Anhalt** (1568 - 1630), Bernburg dukası. Bernburgta doğmuş, yine orada ölmüştür. 1591 den itibaren diplomat ve general olarak Protestanlığa hizmet etmiştir. 1595 de yukarı Palatinanın Valisi ve Palatina seçici prensinin baş müşaviri olmuştur. Protestanların, İspanyanın önderliği altında bir ölüm kalım mücadelesiyle tehdidedildiğine kanaat getiren Ch., Union (Birlik) un kurulmasını (1608) teşvik etmiş ve bunun başlıca önderi olmuştur. Bohemya tahtının, Palatinat (Pfalz) lı V. Friedrich tarafından kabulünü teşvik etmiştir. Beyaz Dağ muharebesinde (1620) Bohemya ordusunu idare ediyordu. Yenilgiden sonra İmparator tarafından tardedildiğinden V. Friedrich ile beraber kaçarak İsveç ve Danimarkada kalmıştır. 1624 te İmparator tarafından affedilerek memleketine dönebilmiştir.

CHRISTIAN [*kristian*], **Carl August** (1798 - 1869), Schleswig Holstein Sonderburg - Augustenburg dukası. Kopenhagda doğmuş, Primkenan (Schlesien) da ölmüştür. Babası Friedrich Ch. ın ölümü (1814) nden sonra, Oldenburg sülâlesinin genç kıraliyet kolunun yaşlı dalının başı olmuş ve böylece, kırallık sülâlesinin son erkeği ölmesi halinde Schleswig Holstein'de tahta en yakın namzet haline gelmiştir. Danimarka kıralı VIII. Ch. ın, kadınlar yolu ile veraseti dukalıklar için de kabul ettirerek Augustenburg sülâlesinin hak iddiasına mâni olmak isteğine Ch. katiyetle muhalefet etmiştir. Diğer taraftan, dar ve muhafazakâr bir hukuki görüşe dayanarak, Danimarka milliyetçi partisinin kendisini ve sülâlesini Danimarka tahtına getirmek için yaptığı teklifi reddetmiştir 1848 de açıkça, dukalıklardaki millî harekete katılmıştır. Danimarkanın zaferinden sonra, 30 Aralık 1852 de akdettiği mukavele mucibince Augustenburg mülklerini terke ve yeni Danimarka veraset kanununa karşı hiçbir teşebbüse girişmemeği va'de zorlanmıştır. Fakat ergin oğulları bu feragate itiraz etmiş ve bunların en büyüğü Friedrich, 1863 te Augustenburg'luların haklarını tekrar talebetmiştir. Kaybolan aile mülkünü telâfi için, duka Primkenan mülkünü (Alt Silezya) iktisabetmiştir.

CHRISTIAN [*krisçîn* veya *kristyîn*], **Fletcher** (1769 sıraları), İngiliz denizcisi, âsi elebaşısı. Cumberland'li iyi bir aileden olan Ch., ekmek ağacı getirmesi için güney denizlerine gönderilen «Bounty» gemisinin ikinci kaptanı iken 28 Nisan 1788 günü Tonga adası civarında bulunulduğu sırada geminin zalim süvarisi William Bligh'ı uykuda bastırarak onu on sekiz tayfayla birlikte şalupaya bindirip gemiden uzaklaştırmış, böylece gemiyi ele geçirmiştir. Hâdiseden yirmi yıl sonra, 1808 de bir Amerikan gemisi Pitcairn adasında âsilerden hayatta kalan Adams adındaki son şahsı hürmete değer bir ihtiyar halinde bulmuştur. Bu adamın anlattığına göre Ch. Tahiti adasında katledilmek suretiyle ölmüştür. Ch ve Adams böylece Pitcairn adası İngiliz sömürgesinin kurucuları olmuşlardır. «Bounty» gemisinin eski bir assubayı ise Ch. ı 1809 da Devonportda gördüğünü söylemiştir. Ch. ın macerası, 1932 de, Amerikan yazarlarından Charles Nordhoff ile James Norman Hall'un telif ettikleri *Mutiny on the Bounty* («Bounty» gemisinde isyan) adlı tarihî romana konu olmuştur. Bir «best - seller» (en çok satılan roman) olan bu eserin filmi de hazırlanmıştır (romanın devamı: *Men Against the Sea* [Denizle çarpışan insanlar; 1934) ve *Pitcairn Island* [P. adası; 1934]. Bk. PITCAIRN ADASI, BOUNTY ADALARI.

CHRISTIAN [*kristian*], **Viktor** (doğ. 1885), Avusturyalı Semitist ve etnolog. Viyanada doğmuştur. Viyana Üniversitesinde okuduktan ve Assyrioloji ile Eski Doğu Arkeolojisi sahasında ihtisasını yaptıktan sonra, 1911 de aynı şehrin Etnografya Müzesinde asistan, 1919 1924 yıllarında da şube müdürü olmuştur. 1923 te Viyana Üniversitesinde Sami dilleri doçentliğine getirilen, 1924 te profesörlüğe terfi eden, 1930 da da ordinaryüs olan Ch., aynı zamanda «Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien» (kısaltması: MAGW) ve «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes» (kısaltması: WZKM) adlı dergilerin redaktörlüğünde de bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Namen der assyrisch - babylonischen Keilschriftzeichen* (Asur - Babil çiviyazısı işaretlerinin adları) [1913]; *Untersuchungen zur Pläoethnologie des Orients* (Doğunun paleontolojisi üzerinde araştırmalar) [Magw'de, 1924 - 1928]; *Die sprachliche Stellung des Sumerischen* (Sümercenin dünya dilleri arasındaki yeri) [Paris 1932, «Babyloniaca» cilt XII. den ayrı basım]; *Altertumskunde des Zweistromlandes* (Mezopotamyanın arkeolojisi) [2 cilt 1940, cilt I: metin, cilt II: levhalar].

CHRISTIAN ENDEAVOUR [*krisçîn endevîr*], **Young People's Society of, Evanjelik** (b. bk.), Protestan Kiliselerine mensup gençliği bir araya toplıyan tarikatlararası ve milletlerarası teşkilât. Bu teşkilâtın çekirdeği 1881 de Amerika Birleşik Devletlerinin Portland (Maine bölümü) şehrindeki Williston Congregational Church'te Francis E. Clark tarafından tesis edilmiştir. Bu teşkilâta mensup 80 000 cemiyet 100 den fazla memlekette faaliyet göstermektedir.

CHRISTIAN FORMÜLÜ (Tıp.): bk. TRAPP'S - HÄSER FORMÜLÜ.

CHRISTIAN HASTALIĞI: bk. SCHULLER-CHRISTIAN HASTALIĞI.

CHRISTIAN SCIENCE [*krisçîn sayîns*], Mary Baker Eddy tarafından tesis edilip sâliklerince Hıristiyanlığın başlangıçtaki şeklini ve ihtiva ettiği şifa verme unsu-

CHRISTIAN SCIENCE: Boston'daki «ana kilise» (The First Church of Christ, Scientist): arka plânda Christian Science Yayın Şirketinin binası

runu ihya ettiğine inanılan dinî vaız ve telkin sistemi. «Kitab-ı Mukaddes» in «Muteber» (İng. Authorized) tercümesi ile M. B. Eddy'nin *Science and Health With Key to Scriptures* («Kitab-ı Mukaddes» e bir anahtar olarak ilim ve sağlık) adlı eseri bu tarikatın uyduğu biricik kitaplardır. Ch. S. sisteminin ana prensipi, Allah, Akıl ve Ruh'un « gerçekten var olan her şeyin ilâhî ilkesi » olduğudur. Allah sonsuz iyilik olduğuna göre. kendi suretinde yaratmış olduğu insan da dahil olmak üzere onun bütün eserleri iyidir. Günah. hastalık ve ölüm gibi bazı zâhirî kötülükler Allahın eserleri olmadıklarından onun melekûtuna dahil değildirler. Allahın kanununu iyi anlamakla İsa Peygamberin yapmış olduğu gibi, bu kötülüklere galebe çalınabilir. Buna göre, Ch. S. tarikatı mensupları İsa Peygamberin vaız ve irşatlarına uygun şekilde yaşamanın insanı aklî ve ahlâkî tekâmüle götürdüğünü ve beden sağlığını temin ettiğini ileri sürerler. Ch. S. sistemi İsa Peygamberin kelâm ve amelini esas olarak aldığına göre. Ch. S. çılar bu peygamberin yapmış olduklarına kanunî ve ilmî bir mahiyet atfedip hastalara şifa vermede ve kötülüğü alt etmede onun vermiş olduğu örneklere uymak lâzım geldiğine inanırlar. Böylece Ch. S. tarikatına göre, Allaha ve insana dair gerçeğin ilmî olarak bilinmesi hastalık ve günah da dahil olmak üzere, insanları rahatsız eden bütün kötülüklerden kurtuluşu sağlar ve Ch. S. in mânevi kıymeti de her türlü şartlar içinde insanlara mânevi teselliler verebilmesinden ileri gelir. İsa Peygamber, «Göklerdeki Babam tarafından dikilmemiş olan her bitki sökülecektir» demiştir. Başka bir deyimle Allah tarafından yaratılmış olandan gayri hiçbir şey gerçekten var ve devamlı olamaz. Ch S. in şifa vermede dayandığı esas da budur. Mary Eddy Baker tarafından 1879 da Boston'da kurulan «ana kilise» (The First Church of Christ, Scientist), Ch. S. in merkezidir.

CHRISTIANIA [*kristiania*], sonraları **KRISTIANIA**, 1624 - 1924 yılları arasında, Norveç hükümet merkezinin adı. 1925 te Oslo'ya çevrilmiştir. Bk. OSLO.

CHRISTIANIA [*kristiania*] veya **CHRISTIANIA DÖNMESİ** veya **CHRISTY** [*kristi*; Oslo'nun eski adı olan Christiania'dan], kayak (ski) sporunda, Norveçliler tarafından icadedilmiş bir dönme şekli. Kayakçı, çömelmiş ve öne doğru eğilmiş bir durumda kayarken, hafifçe yukarıya doğru sıçrayarak, kayaklar üzerindeki tazyiki azaltıp, onları çevirir. Yana doğru eğilince kayakların, kayma hızı ve merkezkaç kuvveti tesiriyle, arka uçları, aksi yöne doğru döner. Bu dönme hareketi, kayakçının durumunda hiçbir değişiklik yapılmaksızın ve kayaklar yerden kaldırılmaksızın yapılırsa *sade Ch.* (İng. pure Ch) adını alır.

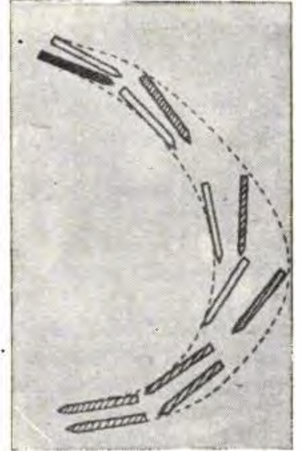
1. *Alıkomalı Ch.* (İng. stem Ch., Alm. Stemm-kristiana): Bir yamaçtan çapraz olarak kayarken önce çömelmek, sonra dağ kayağı ile alıkoma hareketi yaparak vücut ağırlığını buna aktarırken vâdi kayağını süratle onun yanına ve ilerisine çekmek suretiyle yapılan dönüş şekli. Bu, hızla kayarken emniyetle yön değiştirmeye veya durmaya yarıyan bir harekettir; 2. *Makas Ch.* (İng. open Ch., Alm. Scheren-kristiania): Bir yamaçtan çapraz olarak kayarken dönülmek istenilen taraftaki kayağın ucunu bir miktar ileri sürmek ve ökçesi ile diğer kayağın ortası gerisinde makasa benzer bir açı meydana getirmek, bu esnada burgulama ve yaylanma hareketleri ile vücut ağırlığını diğer kayağa aktarmak ve kayakları paralel hale getirmek suretiyle yapılan dönüş şekli. Hareketin çabukluğu ve keskinliği nispetinde dönüş, bir duruş halini alabilir; 3. *Paralel Ch.* (İng. jerked Ch., Alm. gerissene Kristiania): Bir yamaçtan dik aşağı kayarken kayakların paralelliğini bozmadan ayak bilekleri, dizler, kalça ve omuzların katıldığı burgulama ve yaylanmadan faydalanmak, böylece zaman zaman vücut ağırlığını kayaklardan kaldırmak suretiyle yapılan keskin dönüş şekli. Kayağın en makbul ve güzel şekli budur.

Alıkomalı Christiania

Makas Christiania

Christiania'da kayakların sevk ve idaresi: Siyah: ağırlıklı; Taramalı: ağırlık yana kaydırılmış; Beyaz: ağırlık kaldırılmış

CHRISTIANSBORG [İng. *krisçinzborg*, Dan. *kristiansborg*], Afrikada Ghana cumhuriyeti (eski Altın Sahili[Gold Coast]) nin başkenti olan Akkranın varoşu. Eskiden Danimarkaya ait müstahkem mevki idi.

CHRISTIANSEN [*kristiansın*], **Christian** (1843-1917). Danimarkalı fizikçi. Lorborg (Gylland) da doğmuş, Kopenhagda ölmüştür. 1873 te Kopenhag Bahriye Zabiti Okulunda öğretmen, 1876 da Veteriner Yüksek Okulunda ve Polytechnikum (Teknik Üniversite) da fizik profesörü, 1886 da da Üniversitede fizik profesörü olmuş; 1912 de emekliye ayrılmıştır. Eşyanın yüzey bünyesinin ısı ışıldaması üzerine olan tesirine dair çalışmaları önemlidir. 1886 dan önce Sellmeier'in «anomal dispersiyon» (istisnai dağıtma) teorisini, Fuchsine (magenta) in refraktif indeksi üzerindeki tecrübeleriyle teyit etmişti. 1872 de çok kullanılan su fıskiyesi pompasını icadetmiştir. Başlıca eseri: *Inledning til den matematiske Fyzik* (Matematik fiziğe giriş) [2 cilt, 1887 - 1889; Alm. terc. edilmiştir] adını taşır.

CHRISTIANSEN [*kristian·in*] **Einar** (1861 - 1939), Danimarkalı şair. 1861 de Kopenhagda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Önceleri ilâhiyatçı idi, sonra yazarlığa başladı 1899 - 1909 yılları arasında Kıraliyet Tiyatrosu ve 1912 - 1914 arasında Kopenhag Halk Tiyatrosu müdürlüğü yaptı. Daha ziyade orta sınıf halk ile ilgili romanlar ve hissî dramlar yazmıştır: *Annette* (ad) [1893]; *Joppe* (ad)[1899]. Sonraları realizme dönen Ch., *Cosmus* (Dünya) [1897] ve *Fædreland* (Vatan) [1910] gibi dramlarının konusunu zamanının sosyal ve politik hayatından almıştır.

CHRISTIANSEN [*kristiansen*], **Sigurd** (1891 - 1947), Norveçli yazar. Drammenda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Posta memuru olarak hayata atılmıştır. Ch psikolojik görüşle, hürriyet ve sorumluluk, hak ve haksızlık, suç ve cezanın ahlâki mesnetlerini tetkik eder. Başlıca eserleri şunlardır: *Seireren* (Fatih) [1915]; *Vort eget liv* (Kendi hayatımız) [1919]; *Ved Golgota* (Golgota'da) [1920]; *Trilogie*: *Indgangen. Sverdene, Riket* (Triloji: Giriş Kılıçlar, Devlet) [1925 - 1929]; *To levende og en død* (İki yaşıyan ve bir ölü) [1931]; *Agner i stormen* (Saman ve fırtına) [1933]; *Mannen fra bensinstasjonen* (Benzin istasyonundan adamlar) [1942]; otobiyografik roman trilojisi. *Jørgen Wendt* (ad) (kısımları: *Drømmen og livet* [Rüya ve hayat, 1935], *Det ensomme hjerte* [Yalnız kalmış kalb, 1939], *Menneskenes lod* [İnsanların kaderi, 1945]). Dramları: *Offerdøden* (Hayatı feda) [1919]; *Edmund Jahr* (ad) [1926]; *En rese i natten* (Gece içerisinde bir seyahat) [1930]; *Dydens have* (Faziletin denizi) [1932]; *Alexander Pavlovitsj* (ad) [1947]; *Døperen* (Vaftiz) [1947]; *Samlede Verker* (Toplanmış eserler) [9 cilt, 1949 - 1950].

CHRISTIANSØ [*kristiansö*], Baltık denizinde Bornholm'un 18 km kuzeydoğusunda bulunan ve Danimarkaya ait Ertholmene adındaki üç kayalık adanın en büyüğü (öbürleri: Frederiksø ve Græsholm). Bunların hepsi Bornholma bağlıdır. Ch. nün nüfusu 103 (1945) tür. 1684 - 1855 te kale olarak kullanılan yapı, şimdi fener ve icabında kullanılacak bir limandır. 1952 den beri bu takım adaların resmî adı Ch. dır.

CHRISTIANSSTED [*kristianssted*], Antillerde Virgin Islands (Bakire Adalar) takımından St. Croix adasının merkezi. Önceleri Danimarka tatilleri (Dansk - Vestindiskeøer) ne ait olan Ch., 1917 de Amerika Birleşik Devletlerine geçmiştir. (Virgin Islands of the United States). Ch., mahfuz bir limana sahiptir. Nüfusu 4 100 kişiden ibarettir (1950).

CHRISTIAN - WEBER HASTALIĞI: bk. WEBER-CHRISTIAN HASTALIĞI.

CHRISTIE [*kristi*], Londrada sanat eserleri müzayede salonu. 1776 da James C. tarafından kurulmuştur.

CHRISTIE[*kristi*], **Agatha**(tam adı: **Agatha Marie Clarissa Ch**; babadan soyadı: **Miller**; Doğ. 1891), İngiliz polis hafiyesi romanlar yazarı. Devonshire kontluğundaki Torquayda doğmuştur. Romanlarının başlıca kahramanı yüksek derecede başarılı bir detektif olan Belçikalı Hercule Poirot'dur. Ch. nin bu tarzda roman yazarlığı *The Mysterious Affair at Styles* (S. deki esrarengiz iş) [1920] ile başlar. Ch. bu eserini, kız kardeşinin, işlenmiş bir cinayetin failinin okuyucu tarafından tahmin edilemiyeceği bir detektif romanı yazmanın mümkün olmadığı yolundaki bir iddiasını çürütmek maksadiyle kaleme almıştır. Diğer başlıca eserleri şunlardır: *The Secret Adversary* (Gizli hasım)[1922]: *The Murder on the Links* (Kumuldaki cinayet) [1923]; *Poirot Investigates* (Poirot tahkikatta)[1924]; *The Secret of Chimneys* (Bacaların sakladığı sır)[1925]; *The Murder of Roger Ackroyd*(R. A un katli; Türk. terc. Ackroyd'un katli, 1945) [1926];(bu eser yalnız Ch. nin değil, bütün XX. yüzyıl detektif romanlarının en iyilerinden biri sayılmaktadır); *The Big Four* (Büyük Dörtler; Türk. terc. Esrarengiz Dörtler, 1946) [1927]; *The Mystery of the Blue Train* (Mavi trenin esrarı) [1928]; *The Seven Dials Mystery* (Yedi kadran esrarı) [1929]; *The Mysterious Mr. Quin* (Esrarlı Mr. Quin) [1930]; *Murder at the Vicarage* (Rahip evindeki cinayet) [1930]; *The Sittaford Mystery* (S. esrarı) [1931]; *Peril at End House* (Son evde tehlike) [1932]; *The Thirteen Problems* (On üç mesele) [1933]; *Lord Edgeware Dies* (Lord E. ölüyor) [1933]; *Murder on the Orient Express* (Şark exspresindeki cinayet; Türk terc. 1936) [1934]: *Murder in the Calais Coach* (Calais postasındaki cinayet) [1934]; *Murder in Three Acts* (Üç safhalı cinayet) [1934]; *Death in the Clouds* (Bulutlar içerisinde ölüm) [1935]; *Boomerang Clue* (Boomerang ipucu) [1935]; *The ABC Murders* (ABC cinayetleri) [1936]; *Murder in Mesopotamia* (Mezopotamya cinayeti Türk. terc. 1946) [1936]; *Cards on the Table* (Masa üstündeki iskambiller) [1937]; *Dead Man's Mirror* (Ölünün aynası) [1937]; *Death on the Nile* (Nil nehrinde ölüm) [1937]; *Poirot Loses a Client* (P. bir müşteri kaybediyor) [1937]; *Appointment With Death* (Ölümle randevu) [1938]; *The Regatta Mystery* (Kayık yarışları esrarı) [1939]; *Murder for Christmas* (Noel için cinayet) [1939]; *Ten Little Niggers* (On küçük zenci; Türk. terc. 1945) [1940; bu eser sahnede ve beyaz perdede de başarı kazanmıştır], *The Sad Cypress* (Kasvetli selvi) [1940]; *The Patriotic Murders* (Vatan uğruna işlenmiş cinayetler) [1941]; *N or M* (N veya M) (1941]; *Evil Under the Sun* (Güneş altında şer) [1941]; *The Body in the Library* (Kütüphanedeki ceset; Türk. terc. 1950 [1942]); *Murder in Retrospect* (Hatırlanan cinayet) [1942]; *Triple Threat* (Üçlü tehdit) [1943]; *Five Little Pigs* (Beş küçük domuz) [1943]; *Towards Zero* (Sıfıra doğru) [1944]; *Death Comes as the End* (Ölüm sonunda gelir) [1944]; *Sparkling Cyanide* (Parıldıyan siyanür) [1945]; *The Hollow* (Çukur) [1946]; *A Murder is Announced* (Bir cinayet haberi veriliyor) [1950]; *They Came to Baghdad* (Bağdada geldiler) [1951]; *Mrs. McGinty's Dead* (Bayan M. öldü) [1952]. Agatha Ch., 1914 te Archibald Ch. ile evlenmiş, 1928 de ondan boşandıktan sonra 1930 da Max Mallowan ile evlenmiştir.

A. CHRISTIE

CHRISTIE [*kristi*], **Samuel Hunter** (1784 - 1865), İngiliz matematikcisi. Londrada doğmuş, Twickenham (Middlesex kontluğu) da ölmüştür. Tahsilini Cambridgede yapan ve sonradan Woolwichte matematik profesörlüğü (1806 - 1854) eden Ch., dört direnç dengesini düşünmüş ve böylece Wheatstone'a, dirençleri ölçmeye mahsus meşhur köprüsünü icadetmek imkânını vermiştir. Oğlu **Sir William Henry Mahoney Ch.** (1845 - 1922), İngilterenin kıraliyet astronomu olmuştur (1881 - 1910).

CHRISTIE [*kristi*], **Sir William Henry Mahoney** (1845 - 1922), Ingiliz astronomu. Woolwichte doğmuş, Fasa yaptığı bir seyahat esnasında gemide ölmüştür. 1870 te

Greenwıcn observatuarında birinci asistan, 1880 de de Kıraliyet Astronomi Cemiyetinin sekreteri olmuştur. 1881 - 1910 yıllarında Greenwich observatuarının müdürü olmuştur. Bilhassa tayf tahlili ve güneş tutulmaları ve güneş lekeleri alanındaki çalışmalariyle şöhret kazanmış ve Greenwichte iken fotograf ve spektroskopi tekniğini inkişaf ettirmiştir. Başlıca eseri: *Manual of Elementary Astronomy* (Elementer astronomi el - kitabı) [1875].

CHRISTINA (İsveç kıraliçesi): bk. KRISTINA, Augusta.

CHRISTINA, Maria (İspanya kıraliçeleri): bk. MARÍA CRISTINA.

CHRISTINE [*kristine*] (1521 - 1590), Danimarkalı prenses. Danimarka kıralı II. Christian'ın ve Elisabeth'in en küçük kızı. Kopenhagda doğmuş, Tortonada ölmüştür. Anası Elisabeth ile birlikte 1523 te Danimarkadan kaçmış ve anasının ölümünden sonra Milano dukası II. Francesco Sforza ile 1534 te evlenmiş, 1535 te dul kalmış, 1541 de de Lorraine dukası I. François ile evlenmiştir. 1545 ten sonra, oğlu II. Charles'in vasisi olarak dukalığı idare etmiştir. 1552 de, II. Henri, oğlunu elinden almış ve Ch. yi Flandraya geri çekilmeğe zorlamıştır. Oğlu Lorraine dukası olunca bu memlekete dönmüştür. 1559 da Cateau - Cambrésis muahedesinin müzakerelerine önemli bir şekilde katılmıştır. Hem güzel, hem son derece zeki olan bu prenses, Danimarka tahtına olan hakkını hiçbir zaman unutmamış ve bilhassa Yedi Yıl Harbi esnasında Wilhelm von Grumbach, Peter Oxe ve başkalariyle, Danimarkaya karşı bir koalisyon teşkil etmek için entrikalara girişmiş, fakat muvaffak olmamıştır. Son yıllarını Tortona (Piemonte, İtalya) da geçirmiştir.

CHRISTINÉ [*kristine*], **Henri** (1867 - 1941), Fransız kompozitörü Cenevrede doğmuş, Nice'te ölmüştür. 1896 da Parise giderek Fragson, Polin ve Mayol gibi büyük şarkıcıların repertuvarları için, bazıları halk tarafından çok tutulan *Le long du Missouri* (Missouri nehri boylarında) ve *La Petite Tonkinoise* (Tonkinli küçük kız) gibi birçok şarkılar bestelemiş, 1918 de *Phi - Phi* (ad) operetiyle muazzam bir başarı kazanmış, daha sonra da *Dédé* (ad); *Madame* (Madam); *J'adore ça* (Bayılırım buna); *P.-L.-M.* (Paris - Marsilya treni) ve *J'aime* (Seviyorum) operetlerini oynatmıştır.

CHRISTINE DE PISAN [*kristin dī pizã*], (1364 - 1430?), edebiyatçı Fransız kadını. Venedikte doğmuş. Fransada Poissy manastırında ölmüştür. Venedikli bir astrolog ve hekim olan babası Tommaso Pisani, Kıral V. Charles tarafından Parise çağırılmış, kendisi on beş yaşında iken Etienne Castel adında Picardieli bir asılzade ile evlenmiş, fakat on yıl sonra kocası ölünce para sıkıntısı çekmeye başlamış, geçinmek ve üç çocuğunu büyütmek için yazmaya koyulmuş, sonra da iç savaş yüzünden hâmilerini kaybedince bir manastıra sığınmak zorunda kalmıştır. 1429 da Jeanne d'Arc'ı tebcil etmek üzere tekrar yazmaya başlamış ve *Le Ditiié de Jeanne d'Arc* (J. d'A. destanı) [1424] ı meydana getirmiştir. Ch. D. P. ın 1390 - 1400 yıllarında vücuda getirdiği manzumeler beylik bir üslûpla kaleme alınmış olmakla beraber, zarafet ve hassasiyet vasıflarını da taşıyan ballad, manzum mektup (épître) ve deba (débat) tarzında eserlerdir; 1400 1410 yıllarında yazdığı nesir eserleri ise, vatandaşların aralarında iyi geçinmelerini telkin eden *Lamentation sur la guerre civile* (İçsavaşın yarattığı içsızısı) ve *Livre de Paix* (Barış kitabı) gibi siyasî risaleler, *Livre des faicts et bonnes meurs du sage roi Charles V.* (Bilge kıral V. Charles'ın yaptığı işler ve iyi ahlâkı) [1404] adlı bir tarih eseri, ve *Épîtres sur le Roman de la Rose* (Roman de la Rose [b. bk.] üzerine mektuplar): *Le Chemin de Long Estud* (Uzun tetebbü yolu) [1402]; *La Cité des Dames* (Kadınlar şehri) ve *Le Trésor de la Cité des Dames ou Le Livre des Trois Vertus* (Kadınlar şehrinin hazinesi veya üç faziletler kitabı)[1405]; *Le Livre de Mutacion de Fortune* (Bahtın kararsızlıkları hakkında kitap) ve *La Vision de Christine* (Ch. in rüyeti) gibi eski yazarlardan ve Kilise Babalarından birçok pasajları tercüme veya taklidetmek suretiyle yazdığı tarih, bilim ve ahlâk anakitaplarıdır. Ch. D. P., büyük bir yazar değilse de, kendi talihsizliklerini ve vatanının uğradığı felâketleri dokunaklı bir hüzün veya tesirli bir belâgatle dile getirmeyi bilmiştir.

CHRISTINE DE PISAN'ın, şiirlerini kıraliçe Isabeau de Bavière'e sunması; etrafta kıraliçenin nedimeleri (eski bir el yazmasından, British Museum, Londra)

CHRISTMAS ISLAND [*krismīs aylīnd*], Hind Okyanusunda bulunan küçük ada. Javanın batı ucunun takr. 373 km güneyindedir. 1946 da, Singapore ayrı bir İngiliz taç sömürgesi olunca, Ch. I. ona ilâve edilmiştir. Uzunluğu 17,6 km, eni 7,2 km, yüzölçümü takr. 155 km², nüfusu 2 432 (bunların 1 800 ü Çinli) [1956] dir. Fosfato yatakları vardır. Gemiciler bunu takriben 1650 den beri bilir. 1888 den beri İngiltereye aittir. Bir radyo istasyonu vardır. 1957 de ada Avustralya Federasyonuna katılmıştır.

CHRISTMAS ISLAND [*krismīs aylīnd*], Pasifikte küçük bir mercan adası ve Pasifiğin en büyük atolu. Honolulunun takr. 2 080 km güneyindedir. Bir İngiliz sömürgesi olup Gilbert and Ellice Islands sömürgesinin bir kısmı olarak idare edilir. Yüzölçümü 135 km² (bunun 56 km² si karadır); nüfusu 124 (1948) dür. Orta Polinezya Sporadlarına aitti. Kopra istihsal eder. 24 Aralık 1777 de Cook tarafından keşfedilmiştir. 1888 de İngiltereye geçmiş, 1919 da da Gilbert and Ellice adalarına katılmıştır. Önemli bir uçak meydanına sahiptir.

CHRISTOFFEL [*kristofīl*], **Elwin Bruno** (1829 - 1900), Alman matematikçisi. Montjoieda doğmuş, Strasbourgda ölmüştür. Evvelâ Zürichteki Eidgenössische Hochschule (Federal teknik üniversite) de, sonradan Berlin ve Strasbourgda matematik profesörlüğü etmiştir. Bilhassa analiz ve differansiyel geometri hakkında eserleri vardır. Differansiyel geometride (ve umumi nisbiyet teorisinde) önemli bir rol oynıyan semboller onun adını taşır.

Ch. sembolleri: Bunlar, kuadratik bir differansiyel formda katsayıların ve katsayıların birinci mertebeden türevlerinin özel fonksiyonlarını gösteren sembollerdir. Differansiyel form ekseriya, bir yüzeyin birinci temel kuadratik differansiyel formudur. $g_{11}\,dx_1^2 + 2\,g_{12}\,dx_1\,dx_2 + g_{22}\,dx_2^2$ kuadratik differansiyel formu için, *birinci nevi Ch. sembolleri*, ayrı ayrı i, j, k = 1,2 olmak üzere:

$$\left\{\begin{matrix} i\ j \\ k \end{matrix}\right\} = \frac{1}{2}\left(\frac{\delta g_{ik}}{\delta x_j} + \frac{\delta g_{jk}}{\delta x_i} - \frac{\delta g_{ij}}{\delta x_k}\right) \text{dır.}$$

n değişkenli bir kuadratik form için, ayrı ayrı i, j, k = 1,2, ... , n alınmalıdır. $\left\{\begin{matrix} i\ j \\ k \end{matrix}\right\}$ sembolü yerine bazen $[ij,\ k]$, C_{ij}^{k} veya $[\Gamma_{ij},\ k]$ konur. Semboller i ve j ye göre simetriktirler:

$$g_{11}\,dx_1^2 + 2\,g_{12}\,dx_1\,dx_2 + g_{22}\,dx_2^2$$

kuadratik differansiyel formu için, *ikinci nevi Ch. sembolleri*, ayrı ayrı i, j, k = 1.2 olmak üzere:

$$\left\{\begin{matrix} i\ j \\ k \end{matrix}\right\} = g^{k1}\left\{\begin{matrix} i\ j \\ 1 \end{matrix}\right\} + g^{k2}\left\{\begin{matrix} i\ j \\ 2 \end{matrix}\right\} \text{dır.}$$

Burada g^{ki}, $\Delta = \begin{Bmatrix} g_{11} & g_{12} \\ g_{12} & g_{22} \end{Bmatrix}$ determinantında g_{ki} nin kofaktörü bölü Δ dır ve $\left\{\begin{matrix} i\ j \\ k \end{matrix}\right\}$ birinci nevi Ch. sembolleridirler.

$\left\{\begin{matrix} i\ j \\ k \end{matrix}\right\}$ sembolü yerine bazen, toplama konvansiyonu muhafaza edilerek $\left\{\begin{matrix} k \\ i\ j \end{matrix}\right\}$ veya $\left\{\Gamma_{ij}^{k}\right\}$ konur. Semboller i ve j ye göre simetriktirler. n tane $x^1, x^2, \ldots\ldots, x^n$ değişkenine bağımlı $g_{ij}\ dx^i\ dx^j$ kuadratik differansiyel formu için (ki burada toplama konvansiyonu tatbik edilir) *birinci nevi Ch. sembolleri*, her i ve j için $g_{ij} = g_{ji}$ olduğu kabul edilerek:

$$\left\{\begin{matrix} i\ j \\ k \end{matrix}\right\} = \frac{1}{2}\left(\frac{\delta g_{ik}}{\delta x^j} + \frac{\delta g_{ij}}{\delta x^k} - \frac{\delta g_{jk}}{\delta x^i}\right) \text{dır.}$$

İkinci nevi Ch. sembolleri $\left\{\begin{matrix} k \\ i\ j \end{matrix}\right\} = g^{k\sigma}\left\{\begin{matrix} i\ j \\ \sigma \end{matrix}\right\}$ dır ki, burada g; g_{ji} yi i ninci satır ve j ninci sütununda bulunduran determinant olup

$$g_{ij} = [g_{ji} \text{ nin kofaktörü}] \ / \ g \text{ dir.}$$

Ch. sembollerinin hiçbir tipi tansör değildir.

CHRISTOFFER [*kristọfer*], Danimarka kıralları:

I. Chr. (1219 - 1259); Danimarka kıralı. 1252 - 1259 yıllarında kırallık etmiştir. Ribede ölmüştür. II. Valdemar'ın ve Berengaria'nın üçüncü oğludur. Kardeşlerinin ölümünden sonra kıral ilân edilmiş, yeğeni Valdemar da veliaht tâyin edilmiştir. İdaresinin en büyük kısmı, Danimarka piskoposlarına karşı mücadele ile geçmiştir.

II. Chr. (1276 - 1332): Danimarka kıralı. 1320 - 1326 yıllarında kırallık etmiştir. Erik Klipping'in kardeşi ve halefidir. Nykøbing (Falster) de ölmüştür. 1320 de kıral seçilen Chr., bir teslimiyet mukavelesi imzalamış, fakat buna derhal ihanet etmesi üzerine 1326 da kovulmuştur. 1330 da tekrar kırallığa getirilmiş, fakat tahtını ertesi yıl tekrar kaybetmiş ve kırallığının ancak birkaç kırıntısını elinde tutabilmiştir.

III. Chr. («Bavyeralı» [af Bayern] diye anılır; 1418-1448): 1440 - 1448 yıllarında Danimarka, Norveç ve İsveç kıralı. Helsingborgda ölmüştür. Pfalzgar (Dan. Pfalzgre) Johann von Neumarkt'ın oğlu Pomeranyalı Erik'in yeğeni olmasına binaen, 1439 da Danimarka Rigsraad (meclis)i onu Erik'in halefi olarak tahta çıkmağa davet etmiştir. 1440 ta İsveç 1442 de de Norveç kıralı seçilmiştir. Hansa birliğinin imtiyazlarına karşı mücadele etmiştir. Kopenhagda oturmuştur.

CHRISTOFLE [*kristọfl*], **Charles** (1805 - 1863), Fransız sanayici. Pariste doğmuş, Brunoy (Seine-et-Marne) da ölmüştür. Sainte-Barbe Kolejinde tahsilden sonra çırak ve işçi olarak çalışmış, sonradan Paristeki büyük bir kuyumculuk fabrikasına ortak olarak katılmıştır. 1831 de bu kurumun müdürü olmuş ve 1841 de de Ruolz ve Elkington'dan satın almış olduğu galvanoplastik gümüş ve altın kaplaması ihtira beratını tatbik ederek fabrikayı süratle genişletmiştir. 1845 te kurum 1 600 000 frank sermayeli bir şirket haline gelmiş ve sonradan bu miktar 3 milyona çıkarılarak 1 500 işçi çalıştırılmıştır. 1845 - 1862 yıllarında Ch. un yaptığı işlerin kıymeti 2 milyondan 6,5 milyon franka çıkmıştır. 1859 da Carlsruhede bir şube açılmıştır. Eserleri: *Observations sur les lois qui régissent le commerce de la bijouterie* (Kuyumculuk ticaretine hâkim kanunlar hakkında müşahedeler) [1835]; *Projet de loi sur les marques de fabrique et de commerce* (Fabrika ve ticaret markaları hakkında kanun layihası) [1847]; *Histoire de la dorure et de l'argenture électro-chimiques* (Elektro-kimyevi yaldızlama ve gümüşlemenin tarihçesi) [1851]. Ch., elektrik ceryanına dayanan kuyumculuk sanatına adını vermiştir.

Ch. terkibi: Galvanoplastik yolu ile gümüşlenmiş nikel, bakır ve çinkodan mürekkep bir halitaya verilen ad. Bu halita «yeni gümüş» (Alm. Neusilber) denen bakır (% 45 - 70) - nikel (% 8 - 28) - çinko (% 8 - 45) [bazen ilâveten pek az miktarda da kurşun, kalay, demir] dan meydana gelen, süs eşyası, saat, tıbbî alet, çalgı ve çatal-bıçak-kaşık gibi nesnelerin imalinde kullanılan, havaya ve asitlere karşı dayanıklı, gümüş görünüşlü türlü halitalar grupuna girer. Benzerleri Argentan (çinko yerine kalay konursa: Argenton), Alpakka (Türk. Alpaka), Packfong (Türk. Bafon), Cuivre blanc (Fr. = beyaz bakır; İng. White copper), Maillechort, German Silver (İng. = Alman gümüşü) Chinasilber (Alm. = Çin gümüşü) Kunstsilber (Alm. = suni gümüş) v. b. adlarını taşır.

CHRISTOLOGIE (Din.): bk. KRİSTOLOJİ.

CHRISTOPH [*kristof*], (1449 - 1493), Bavyera dukası «Chr. der Kämpfer» (= harbcı Ch.) diye anılır. Rodosta ölmüştür. III. Albrecht'in oğludur. Babasından aldığı mirastan memnun kalmadığı için kardeşi IV. Albrecht'e karşı tekrar tekrar ayaklanmalar tertibederek onu idareyi kendisiyle paylaşmaya zorlamış, fakat buna muvaffak olamamıştır. Harblerde gösterdiği şahsi cesareti sayesinde büyük bir şöhret kazanmıştır. Felemenk ve Macaristanda çarpıştıktan sonra Filistine gitmiş ve oradan dönüşte ölmüştür.

CHRISTOPH [*kristof*] (1504 - 1566), Oldenburg kontu. Danimarka kıralı I. Christian'ın yeğeninin oğludur. Landgraf Hessenli Philipp ile bir olmuş ve onun nüfuzu altında Protestanlığı kabul etmiştir. Danimarka tarihinde Grevens Fejde (kontlar kavgası) adını taşıyan kargaşalık devresi (1534 1536) nde büyük bir faaliyet göstermiş; sonra daha ziyade Rastedede yaşamıştır. Schmalkalde harbinde, Albrecht von Mansfeld ile birlikte Drakenborg an der Weser muharebesinde (1547) Erich von Braunschweig'i mağlûp etmiştir.

CHRISTOPH [*krîstof*] (1515 - 1568), Württemberg dukası. Sürgüne gönderilmiş olan duka Ulrich'in oğludur. Luther taraftarı bir prens olarak Württemberg kilise ve okullarını ıslah etmiştir. Ch., siyaset alanında da faaliyet göstermiş ve Protestan partiler arasında bir ahenk temini ve Protestanlığın, bilhassa Güneydoğu Avrupada yayılması için gayret sarfetmiştir.

CHRISTOPHE [*kristọf*], **Henri** (1767 - 1820), Haiti kıralı. Granada (İngiliz Antilleri) da doğmuş, Cap Haitien (Haiti) de ölmüştür. Hayata bir köle olarak başlamış, sonra azatlığını satınalmış, 1803 te Haitililerin Fransızlara karşı isyanında ilkin önder, sonra da başkomutan olmuş, daha sonra Kuzey Haiti devlet reisi olmuş ve bunu müteakip, 1811 de, kıral ilân edilmiştir. Memleketini istibdatla idare etmişse de, gayesi Haitinin ve zenci ırkının kuvvetli bir medeniyet kurabileceğini dünyaya ispat etmek olmuştur. Haitinin malî durumunu düzeltmek maksadiyle bütün tebaasını çalışma mükellefiyetine tâbi tutmuş, çocuklarının eğitimi için Philadelphiadan genç öğretmenler getirtmiş, bir ordu kurmuş ve Haiti Burnu civarındaki bir tepeye zaptedilmesi imkânsız gibi görünen bir kale inşa ettirmiştir. Fakat koyduğu iş mükellefiyeti zulümlere yol açtığından tebaası isyan etmiş. Ch. da tabancasına yerleştirdiği gümüş bir mermi ile kendini öldürmüştür. Ch. un ölümünden sonra Kuzey Haiti Güney Haiti ile birleşmiş ve memleket bağımsız ve müttehit bir devlet olarak yaşamıya başlamıştır.

H. CHRISTOPHE

CHRISTOPHORUS, St.: bk. KHRİSTOPHOROS, Hagios.

CHRIST'S COLLEGE [*krąysts kąlic*], İngilterede Cambridge Üniversitisinde bir kolej. 1505 te Richmond Kontesi Margaret Beaufort tarafından tesis edilmiştir. Kolejin binaları XVIII. yüzyılda yenileştirilmişse de, cümle kapısı üzerindeki Tudor arması yerinde durmaktadır. Kolejin bahçeleri güzellikleriyle meşhurdur.

CHRISTUS (Din.): bk. KHRİSTOS, ve İSA.

CHROBAK [*ḫrọbak*], **Rudolf** (1843 - 1910), Avusturyalı hekim. Silezyada Troppau'da doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1880 de Profesör ve 1889 da Viyanada doğum ve kadın hastalıkları ord. profesörü olan Ch. nin kadın hastalıkları hakkında pek çok etütleri vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Die mikroskopische Anatomie der Uterus* (Döl yatağının mıkroskopik anatomisi) [1869 - 1872]; *Untersuchungsmethoden und gynäkologische Therapie* (Araştırma metotları ve kadın hastalıkları tedavisi) [1885].

CHRODEGANG [*krọdegang*] (ölm. 776), Metz piskoposu. Çekiç Karl (Karl Martell) idaresi altında papaz olarak çalıştı ve 742 de piskopos oldu. Langobardlar tarafından zor duruma düşürülen Papa II. Stephanus'u Pippin'in emri ile Frank sarayına götürdü. Bunun üzerine kendisine ilk defa Almanca konuşulan bölgede başpiskoposluk tevcih edildi. Ch., çığırından çıkmış olan Frank ruhaniliğinin ıslahı için faydalı çalışmalar yaptı ve rahiplerin bir arada ikametlerinde, yiyip içme, yatıp kalkma ve ibadetlerinde nasıl hareket etmeleri gerektiğini *Regula Chrodegangi* (Ch. Kuralı) adlı eseriyle düzene koydu. Bu eser, 789 da Büyük Karl ve 816 da da Dindar Ludwig tarafından kabul edılip genişletildi.

CHRODEGILDE [*krọdegilde*], Burgund kıralı Chilperich'in kızı ve Frank kıralı I. Chlodwig'in karısı. Ch., kocasını Hıristiyanlığı kabul etmeye razı etmiştir. Chlodwig'in ölümünden sonra Toursa çekilmiştir. Azize sayılır.

CHROM (Kim.): bk. KROM.

CHROMA- ile başlıyan kelimeler için: bk. KROMA.

CHOROMATIQUE: bk. KROMATİK.

CHROMO - ile başlıyan kelimeler için: bk. KROMO.

CHRONAXIE (Tıp): bk. KRONAKSİ.

CHRONIQUE (Edeb.): bk. VAKAYİNAME, KHRONİKON.

CHRONO-ile başlıyan kelimeler için: bk. KRONO.

CHRONODEIK (Ast.): bk. KRONODEİK.

CHRONOGRAMM: bk. KRONOGRAM.

CHROUST [*krust*], **Anton** (1864 - 1936), Alman tarihçisi. Grazda doğmuş, Würzburg'da ölmüştür. 1902 den beri Würzburgda ordinaryüs profesör olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Untersuchungen über die langobardischen Königs- und und Herzogsurkunden* (Lombardya kıral ve dukalarına ait resmî evrak üzerine araştırmalar) [1888]; *Monumenta palaeographica* (Paleografi anıtları) [1.-7. kısımlar 1899-1927]; *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges* (Otuz yıl harbleri tarihine ait mektup ve dosyalar) [cilt 9-11, 1903-1909]; *Bamberger Chroniken* (Bamberg kronikleri) [1. ve 2. kısım 1907 - 1910].

CHRUDIM [*ḫrụdim*], Çekoslovakyada, Bohemyanın kuzeydoğusunda bir şehir. Chrudimka nehrinin üzerinde, Pardubicenin güneyindedir. Makine, kundura, malt, şeker ve alkollü içki fabrikaları vardır. Mevziî at ticaretinin bir merkezidir. XIII. yüzyıldan kalma bir kilisesi ve Rönesans evleri olduğu gibi, bir folklor müzesi ile bir de yüksek ticaret okuluna sahiptir. Nüfusu 13 200 (1948) dür.

CHRUDIMKA [*ḫrụdimka*], Çekoslovakyada Elbenin sol kenar kolu. 100 km uzunluğundadır. Bohemya - Moraviya yükseklerinden çıkar.

CHRYSANDER [*krizandır*], **Friedrich** (1826 - 1901), Alman müzik araştırıcısı. Mecklenburgtaki Lübtheende doğmuş, Hamburg civarındaki Bergedorfta ölmüştür. Händel'in eserlerinin kaynaklarını ilk defa tesbit ederek yayımlamış ve 1894 ten itibaren Händel'den seçme oratoryoları pratik maksatlar için işliyerek yayımlamıştır. 1740 yılına kadar hazırlanan Händel biyografisi ise yarım kalmıştır. Palestrina, Corelli ve Coupern'in eserlerini de içine alan 4 ciltlik *Denkmäler der Tonkunst* (Müzik anıtları) adlı eseri; daha sonra yazılan birçok eski müzik eserlerini eleştiren antolofiler için, örnek olmuştur.

CHRYSANTHEMUM (Bot.): bk. KASIMPATI.

•**CHRYSLER** [*krąyslır*], **Walter Percy** (1875-1940), Amerikalı otomobil fabrikatörü. Wamego (Kansas) da doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Evvelâ demiryolu mühendisliği yapmış ve Amerikanın birkaç otomobil fabrikasında çalışmıştır. Pittsburghteki American Locomotive Company (Amerikan lokomotif şirketi) nin 1910 da ikinci müdürü, 1911 de müdürü; Buick Motor Company'nin 1912-1916 yıllarında works manager (fabrika müdürü) i, 1916-1919 yıllarında reisi ve umum müdürü; General Motors Company'nin 1919-1920 yıllarında Vice president in charge of operations (muamelelerle muvazzaf ikinci reisi) ve Willys-Overland Company'nin 1920-1922 yıllarında executive vice-president (icrai ikinci reis) i olmuştur. 1923 te Detroit (Michigan) te Chrysler Corporation'ı kurmuştur.

Chrysler Corporation: Otomobil fabrikası dünyanın

CHRYSLER, «Imperial» tipi, 1960

en büyük otomobil fabrikalarından biri olup Dodge, Fargo, Plymouth Motor Corporation, De Soto otomobil şirketleriyle birleşmiştir. 1950 de bu teşebbüsün 112 000 müstahdemi vardı. Esas sermayesi 1947 de 134, 2 milyon dolar idi.

CHRYSO-ile başlıyan kelimeler için: bk. KRİZO.

CHRZANÓW [*hjanuv*], güney Polonyada, Kraków voyvodalığı (vilâyet) ında ve Kraków şehrinin takriben 43 km batısında bir kasaba. Civarında kömür ve kurşun madenleri bulunan bu kasabada ziraî mahsül pazarları, lokomotif fabrikaları, tuğla harmanları, ziftli kâğıt ve deri imalâthaneleri vardır. Ch. 1919 dan önce Avusturyanın Galiçya bölgesine ait bulunuyordu. Nüfusu 12 121 (1946) dir.

CHRZANOWSKI [*hjanovski*], **Adalbert** (1788-1861), Leh generali, Kraków dolaylarında doğmuş, Amerikada Louisiana'da ölmüştür. Varşovada askerlik tahsil ederek istihkâm sınıfına girmiş, 1812-1815 yıllarında Napoléon'un emrinde çalışmış, 1829 da Rus ordusunun Bulgaristan seferine katılarak Türklere karşı savaşmış, 1830 da Lehlilerin Ruslara karşı ayaklanması sırasında başkomutan Skrzynecki'nin kurmay başkanlığında bulunmuş, sonra tuğgeneral ve Ruslara karşı kazandığı başarılar üzerine de tümgeneral olmuştur. 15 Ağustosta Varşova valiliğine tâyin edilen Ch., Lehlilerin nihâi başarısına güveni olmadığı için mücadeleden ilk vazgeçenler arasında bulunmuş, ayaklanmanın netice vermemesi üzerine yarbay rütbesiyle Rus ordusuna girmiş, sonra Parise hicret ederek orada yerleşmiştir. Ch. Pariste askerlik sanatına dair Leh diliyle çeşitli eserler ve 48 paftalık bir Lehistan haritası yayımlamıştır. 1848 de Kıral Carlo Alberto tarafından Sardinya ordusunu yeniden teşkilâtlandırmaya memur edilmiş ve Novara yenilgisiyle sona eren seferde başkomutanlık etmiştir. 1850 de Piemonteden ayrılan Ch., Parise dönmüş, sonra Amerikaya giderek Louisianada oturmuştur.

CHRZANOWSKI [*hşanovski*], **Jan Samuel** (1640?-1700), Leh kumandanı. Türkler tarafından muhasara edilen Trembowla mevkiini karısı Anna Ch. nin de teşvikiyle nevmitçe müdafaa ederek kurtarmıştır.

CHU EN-LAI (Biyog.): bk. ÇU EN-LAY.

CHUBASCO [*çubąsko*], Orta Afrikada çok kuvvetli bir nevi boraya verilen İspanyolca ad.

CHUBUT [*çubut*], Güney Arjantinde, Río Negro bölgesi güneyinde, Santa Cruz bölgesi kuzeyinde, Atlantik Okyanusu batısında ve Şilinin doğusunda bir bölge. Güney kesiminde petrol mevcut olmakla beraber iktisadî bir önem kazanamamış olan bu bölge 1865 de buraya yerleşmiş olup bugüne kadar da âdet ve ananelerini muhafaza etmiş bulunan Welsh'ler (İngiltereden gelme Kelt'ler veya Gael'ler) dolayısiyle meşhurdur. Yüzölçümü 16 868 km² nüf. 53 986 (1947) dır.

Chubut nehri: Güney Arjantindeki Ch. bölgesinde doğu istikametinde Atlantik Okyanusuna doğru akan bir nehir. Kaynağı And Dağlarının doğu eteklerinde bulunan ve denize döküldüğü yerde setler teşkil eden bu nehrin uzunluğu 340 km dir.

CHUCUNA [*çukuna*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Aravak (Arawak) ailesinin Kuzeybatı grupundan bir dil. Kolombiyanın doğu kısmında, Manacacia ve Vichada nehirleri havzasında konuşulur. Achagua, Técua, Amarizama ve Guayupe dilleri en yakın akrabalarıdır. Bk ARAVAK, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHUCUNAQUE [*çukunąk*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha ailesinin Ialamanque-Barbacóa grupunun Cuna alt-grupundan bir dil. Kolombiya ile Panama sınırında, Darien berzahının güneyinde konuşulur. Cuna, Cueva, Mandinga, Darien, Cunacuna, Bayano, Tule ve Yule dilleri en yakın akrabalarıdır. Bk. CHIBCHA, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHUCURÚ [*çukuru*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren bir dil ailesi. Brezilyanın doğu ucundaki Pernambuco ve Alagoas bölümlerinde, Serra dos Cayriris Velhos ile São Francisco nehri arasında, bilhassa Serra de São José dağlık bölgesinde ve Meio nehri kıyılarında konuşulan bu dil ailesi, asıl Chucurú, Paratió (veya Prarto) ve Garañan olmak üzere üç dil ihtiva eder. Bunların hepsi şimdi ölü diller arasındadır. Asıl Chucurú (veya Itchiquile) nun son kalıntılarına, Amerikanistlerden Curt Nimuendajú, 1939 yılında, Cimbres şehrinde rastlamıştır. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHUGACH [*çugaç*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren Eskimo-Aleut ailesinin Eskimo kolunun Güney grupundan bir dil. Alaskanın güney kısmında, Chugach dağları ile Pasifik kıyıları arasında konuşulur. Bk ESKİMO-ALEUT, ESKİMO, KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHUJE (Dil): bk. CHUXE.

CHULALONGKORN (Siyam kıralı): bk. ÇULALONGKORN.

CHULLPA [*çulpa*], muhtemel olarak Bolivyadaki Aymará yerlilerinin eski taş mezarları. Başaşağı koni şeklindedir. Ch. ların bazıları küçük kapılarla mücehhezdir.

CHULLPA (Bolivya'da La Paz ile Oruro arasında)

Yukarı doğru genişliyen kuleler, dışarıya taşan bir kenarla taçlanmıştır. Yükseklikleri 1 1/2 ve 3 m arasında olup tuğladan yapılmış olan bu kuleler gerek Peru gerek Bolivyada çok sayıda bulunur. İçlerinde çok defa iskeletler bulunduğundan, arkeologlarca bunların Aymará ırkına ait eski mezarlar olduğu tahmin edilmektedir. Ch. ların başlıca hususiyeti, ortalarında bulunan ve gotik üslûbunu andıran kubbedir. En enteresan Ch lara Tıahuanaconun dev harabeleri ile, Titicaca gölündeki Inca sarayları civarında rastlanır. Bunlar Columbus öncesi Amerikanın en garip izleri arasındadır.

CHULUPÍ [*çulupi*] veya **CHUNUPÍ** [*çunupi*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Guney Amerika bölümüne giren Vilela (veya Lule) ailesinden bir dil. Eskiden, Arjantin Chaco'sunda Río San Francisconun Río Bermejoya kavuştuğu noktada konuşulmuş, sonra Paraná nehri boyunca güneye Esquina şehrine doğru yayılmıştır. Şimdi ölü diller arasındadır. Vilela (veya Uacambabelte), Pasain. Ocole, Omoampa ve Sinipi dilleri yakın akrabalarıdır. Bk. VILE LA, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHUMASH [*çumæş*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Hoka - Sioux ailesinin Hoka kolundan bir dil Başlı başına bir grup teşkil eden bu dil. eskiden, şimdiki Kaliforniyanın güney sahilleri boyunca Esteros körfezinden Santa Monica körfezine kadar yayılan bir sahada ve içe doğru Coastal Range dağları vâdilerinde konuşulurdu. San Miguel. Santa Rosa ve Santa Cruz adaları bu sahaya dahildi. 1770 te 10 000 kişi tarafından konuşulan, fakat şimdi ölmüş bulunan bu önemli dilin 8 lehçesi vardı: batıda Obispeño ile Purissima, merkezde Cuyama, Santa Iñes ve Barbareño, doğuda Emigdiano ile Ventureño, güneyde de Adalar lehçesi. Bk. HOKA - SIOUX, KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CHUMBIA [*çumbia*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren ve hiçbir aileye bağlanamıyan bir dil. Eskiden, Meksikanın güney bölgesinde Pasifik Okyanusuna dökülen Balsas nehrinin aşağı kısımlarının doğusunda konuşulurdu. Tolimeca ve Pantera dilleri komşuları idi. Bk MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CHUMBIVILCA [*çumbivilka*], Güney Amerika Kızılderililerinden bir oymak. Eskiden, şimdiki Perúnun güneydoğu kısmında, Bolivya - Perú sınırında bulunan Titicaca gölünün batısındaki Puno şehri civarında otururlardı. Önceleri Aymará ailesinden bir dil konuşurlarken, sonraları bu dili bırakarak Quichua ailesinden bir lehçeyi kabul etmişlerdir. Şimdi tarihe karışmış bulunmaktadırlar. Bk. AYMARÁ'LAR, QUICHUA.

CHUMETO [*şumeto*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Coroado ailesinden bir dil. Eskiden Brezilyanın doğu ucunda, Paraíba ve Preto nehirleri arasındaki bölgede konuşulurdu. Arari. Purí. Caxine, Husitacá (veya Goyatacá) dilleri ile birlikte bir grup teşkil eden bu dil, öbürleri ile birlikte bugün ölü diller arasındadır. Bk. COROADO, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHUMULU [*çumulu*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha ailesinin Dorasque - Guaymi grupundan bir dil. Eskiden Panamanın kuzeybatı kısmında, Caldera yakınındaki Potrero de Vargasta konuşulurdu. Fakat şimdi ölü diller arasında bulunan bu dil, aynı bölgede konuşulan Changina, Dorasque ve Gualaca dilleriyle birlikte bir alt - grup teşkil ederdi. Bk. CHIBCHA'LAR, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHUN [*hun*], **Karl** (1852 1914), Alman zoologu. Höchst'te doğmuş, Leipzigde ölmüştür. Sırasiyle Königsberg, Breslau ve Leipzig üniversitelerinde profesörlük yapan Ch., 1887 - 1888 yıllarında Kanarya adalarını, 1898 - 1899 yıllarında da «Valdivia» gemisiyle bir devrialem yaparak okyanusun derinliklerinde yaşıyan organizmaları incelemiştir. Bu ilmî seferlerde elde edilen sonuçlar hakkında birtakım eserlerde malûmat vermiştir. Başlıcaları: *Die Siphonophoren der Canarischen Inseln* (Kanarya adalarının sifonoforları) [1891]. *Biologische Studien über pelagische Organismen* (Deniz organizmaları üzerinde biolojik incelemeler) [1896]; *Aus den Tiefen des Weltmeers* (Dünya denizinin derinliklerinden) [2. bas. Jena 1903].

CHUNCHO [*çunço*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden iki dilin adı:

1. Aravak (Arawak) ailesinin Güneybatı veya Tacana grupundan bir dil. Güneydoğu Peruda, Bolivya sınırında Tambopata ve Heath nehirleri bölgesinde konuşulur. Yakın akrabaları, aynı bölgedeki Araona, Caviña, Tiatinagua, Toromana, Guacanahua, Chama. Tacana Maropa ve Sapibocona dilleridir. Bk. ARAVAK, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

2 Cahuapana ailesinden olan asıl Cahuapana dilinin başka bir adı. Bk. CAHUAPANA.

CHUNGKING (Coğ): ÇUNGKİNG.

CHUNG - MING (Coğ): bk. ÇUNG - MİNG.

CHUÑO [*çunyo*], Güney Amerika İspanyolcasında patates nişastasına verilen ad. Bir nevi patates konservesidir. Dondurulmuş patateslerin özü çıkarılarak ve kurutularak yapılır.

CHUNUPÍ (Dil.): bk. CHULUPÍ.

CHUQUET [*şüke*], **Arthur Maxime** (1853 - 1925), Fransız tarihçisi ve Germanisti. Rocroi'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1892 de Collège de France'ta ve 1900 de de Paris Harb Okulunda profesörlük yapmıştır. Ch., aynı zamanda Fransız Enstitüsü üyesi ve «Revue Critique» dergisinin baş yazarı idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Le général Chanzy* (General Ch.) [1884]; *Les guerres de la Révolution* (İhtilâl harbleri) [11 cilt, 1886 - 1898]; *La jeunesse de Napoléon I.* (I. Napoléon'un gençliği) [3 cilt, 1897 1899]; *La guerre 1870 - 1871* (1870 - 1871 harbi) [1895]; *Etudes de littérature allemande* (Alman edebiyatı üzerinde incelemeler) [2 cilt, 1900 - 1902]; *Etudes d'histoire* (Tarih in-

celemeleri) [2 cilt, 1903-1904]; *Littérature allemande* (Alman edebiyatı) [1909].

CHUQUET [*şükę*], **Nicolas** (1445-1500), Fransız matematikçisi. Pariste doğmuş, Lyonda yaşamıştır. 1484 te, Fransada çıkan en eski cebir anakitabı olan *Triparty en la science des nombres* (Sayılar bilimi üzerinde üç bölümlük kitap) adlı eseri vücuda getirmiştir. Descartes tarzındaki üs (exposant) gösterme şekilleri, cebir işaretleri, işaret kaideleri ve hattâ logaritmanın ilk izleri bu anakitapta mevcut bulunmaktadır. *Triparty* 1880 yılında prens Balthazar Boncompagni'nin *Bulletino di bibliografia e di storia delle scienze matematiche fisiche* (Matematik-fizik bilimleri bibliyografya ve tarih bülteni) sinde yayımlanmıştır. Ch., Fransız cebircilerinin babası sayılır.

CHUQUICAMATA [*çukikamąta*], Güney Amerikada, Şilinin kuzey bölümünde, Batı Andlarının önündeki tepeler arasında, Antofagasta bölümünde bir şehir. Antofagasta şehrinin takr. 260 km kuzeydoğusunda olup demiryolu ile buna bağlıdır. Nüfusu 19 200 (1949) dür. Ch. deniz seviyesinden 3 000 m yüksekte kurulmuştur. 1910 dan beri önemli bir maden şehri olmuştur. Hususiyle bol miktarda bakır çıkarılmaktadır (yılda 225 000 ton, yani dünya istihsalinin takr. %8 1/2 si). Dünyanın en büyük bakır ocaklarına sahiptir.

CHUQUISACA [*çukisąka*], Güney Amerikada, Bolivyanın güneydoğusunda bir departman. Etrafı Tarija, Potosí, Cochabamba ve Santa Cruz departmanlariyle çevrili olup, doğuda Brezilya ile hemhuduttur. Brezilyadan onu Paraguay nehri ayırır. Yüzölçümü 50 785 km²; nüfusu 414 300 (1950) dür. Toprakları batıda Pilcomayo ve doğuda Grande nehirlerinin havzalarını içine alır. Departmanın halkı hemen hemen sırf kızılderililerden ibarettir. Tarım ürünleri bölgesidir. Hububat ve şekerkamışı yetişir ve canlı hayvan ürünü önemlidir. Merkezi, eskiden Ch. adını taşımış olan Sucre şehridir.

CHUR [*kur*] (Alm.; Romanşça: Cuera, İtal: Coira; Fr.: Coire; Lât.: Curia Rhaetorum), Doğu İsviçrede bir şehir. Schanfigger vâdisi (Plessur) nin Rhein vâdisine girdiği noktada, Graubünden kantonunun merkezi (1820 den beri). Nüfusu 19 400 (1950). Deniz seviyesinden yüksekliği 593 m dir. Altdorfun 69 km doğusunda, eski ve büyük bir kilisesi vardır. (Bunun en eski kısmı IV. yüzyıldan kalmıştır.) Turistik merkezin, M. S. V. yüzyılda şehir ve piskoposluk merkezi olarak adı geçer. Halkın çoğu Almanca konuşur, 2/3 si Protestandır; piskoposluk merkezidir. Yol kavşağı ve bölgenin ekonomi ve ticaret merkezidir. Rätisches Museum (Retik müze), Bündnerisches Naturhistorisches und Nationalparkmuseum (Graubünden kantonuna ait tabiat tarihi ve millî park müzesi), tablo koleksiyonunu ihtiva eden bir Kunsthaus (Sanat evi) vardır.

C H U R (genel görünüş)

Tarih: Ch., Kelt zamanlarından itibaren meskûndur. M. Ö. Curia Rhaetorum adı altında Romalıların bir garnizonu olmuştur. V. yüzyılda bir piskoposluk merkezi olmuştur. (Büyük Otto bir piskoposa Ch. un mülkiyet hakkını vermiştir.) Ch., Graubünden kantonundaki Alp geçitlerine giden yolların başlangıç noktası olarak önemli bir rol oynamıştır. 1299 1526 yıllarında şehir, bağımsızlığı için piskoposu ile mütemadiyen çekişmiştir. Bu kavga şehirde Reformasyonun zaferiyle bitmiştir. İmparator III. Friedrich'in yardımiyle şehir 1465 te imparatorluk şehri olmuş, fakat çok geçmeden, Rätischer Gotteshausbund adını taşıyan dinî konfederasyonunun başkenti olarak İsviçreye katılmıştır. 1820 de bütün Graubünden kantonunun başkenti olmuştur. 1465 şehir anayasası, 1839 a kadar muteber kalmıştır. Bir kayalık taraça üzerinde, Romalıların kalesinin olduğu yerde, piskoposluk avlusu ile büyük kilise bulunur. Bu büyük kilise, geç Roman kemerli üslûba ait önemli bir binadır. Keza bu taraçada Marsöl adını taşıyan Roma Kulesi ve ona bitişik piskoposluk sarayı bulunur. Bu bina Barok üslûba ait olup XVIII. yüzyılda yapılmıştır. Keza burada eskiden Praemonstratenses tarikatına ait Sancti Luci manastırı bulunur. Bunun Merovinglerden kalma, zarif bir kriptası vardır. Şimdi bu manastır bir papaz okulu haline getirilmiştir. Ortaçağa ve XV-XVII. yüzyıllara ait orta sınıf evleri ve 1645 te yapılan belediye binasiyle süslü eski şehrin yanında Rhein vâdisine kadar uzanan yeni şehir bulunur. 1816 da Avusturyaya ait kısmını (Vorarlberg ve Vintschgau) kaybetmiş ve 1823-1833 yıllarında Sankt Gallen piskoposluğu ile birleştirilmiştir.

CHURÁPA [*çurąpa*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chiquito ailesinden bir dil. Bolivyanın merkezinde, Santa Cruz de la Sierra şehrinin batısında, Piray nehrinin sol kıyısında konuşulan bu dil, ailenin, Bolivyanın güneydoğu ucunda bataklıklar bölgesindeki asıl yurdundan ayrılmış bir adacık halinde kuzeyde yaşamaktadır. Bk. CHIQUITO, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHURCH [*çîrç*], **Alonzo**, (doğ. 1903), Amerikalı matematikçi, mantıkçı ve pedagog. Washingtonda doğmuştur. Princeton Üniversitesinde tahsil etmiş ve burayı 1924 te bitirmiştir. 1947 den beri aynı üniversitede profesördür. Terkibî bir mantık sistemi hazırlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *An Unsolvable Problem of Elementary Number Theory* (Elementar sayılar teorisinin çözülmez bir problemi) [«American Journal of Mathematics», s. 58, 1936]; *The Calculi of Lambda-Conversion* (Lambda tahvili hesapları) [1941]; *Introduction to Mathematical Logic*, (Matematik mantığa giriş) [1956]. 1936 dan beri *Journal of Symbolic Logic* (Sembolik mantık dergisi) i çıkarmaktadır.

CHURCH [*çîrç*], **Richard** (doğ. 1893), İngiliz şairi ve romancısı. Londrada doğmuştur. Kırk yaşına kadar devlet memurluğunda bulunmuş olan Ch. ın ilk şiir kitabı *Flood of Life* (Hayat seli) [1917 de çıkmış] dır; bunu başka on kitap ve 1948 de yayımlanan *Collected Poems* (Şiir koleksiyonu) takibetmiştir. Ch. ın en tanınmış romanı olan *The Porch* (Revak) 1938 yılı «Femina-Vie Heureuse»

mükâfatını kazanmıştır. Diğer romanları şunlardır: *Oliver's Daughter* (Oliver'in kızı) [1930]; *The Prodigal Father* (Müsrif baba) [1933]; *The Stronghold* (Kale) [1939]; *Calling for a Spade* (Maça istemek) [1939]; *Plato's Mistake* (Eflâtunun hatası) [1941], *The Sampler* (Örnek nakış) [1942] ve *Kent* (ad) [1948]. Tenkid eserlerinden bazıları: *Mary Shelley* (ad) [1928]; *British Authors* (İngiliz müellifleri) [1943]; *The Growth of the English Novel* (İngiliz romanının gelişmesi) [1950]. Ch. 1955 te *Over the Bridge* (Köprü üstünden) adiyle bir otobiyografi yazarak edebî mükâfat kazanmış; 1957 de *Golden Sovereign* (Altın lira) yi yayımlamıştır.

CHURCH [*çırç*], **Richard William** (1815 - 1890), İngiliz din adamı ve yazarı. Portekizde, Lisbon (Lisbõa) da doğmuş, Dover'da ölmüştür. High Church (resmî Anglikan kilisesi) hareketinin liderliğinde bulunmuş, 1868, 1876 - 1878 ve 1881 - 1882 yıllarında Oxford'da vâizlik etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Anselm* (Anselmus) [1843]; *Dante* (ad) [1850]; *Civilisation and Religion* (Medeniyet ve din) [1860]; *Spenser* (ad) [1879]; *Bacon* (ad) [1884]; *A History of the Oxford Movement* (Oxford Hareketi tarihi) [1891]; v. b.

CHURCH [*çırç*], **Sir Arthur Herbert** (1834 - 1915), İngiliz kimyageri ve fenni yazarı. Londrada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1863 te, Cirencester ziraat okulunda kimya profesörü olmuştur. 1879 - 1911 yıllarında Royal Academy of Arts'ta profesör, 1888 - 1900 yıllarında Copper's Hill'de lecturer (konferanscı profesör) olmuştur. 1898 - 1901 yıllarında Mineralogical Society'nin reisliğinde bulunmuştur. Evvelâ renkler kimyası alanında çalışmış, bilhassa boya sanatının teknik temellerine dair bilgileri ilerletmiştir. Keşfolunan eski tablo ve fresklerin muhafazası için metotlar bulmuştur. Churchit (bu maddeye Ch. ın adı verilmiştir) i ve turacin adını taşıyan hayvani pigment (boya) i icat etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Hand - book of Precious Stones* (Kıymetli taşlar el kitabı) [1883]; *English Earthenware* (İngiliz çanak çömleği) [1884]; *English Porcelain* (İngiliz çinisi) [1885]; *Food Grains of India* (Hindistan gıda tohumları) [1886]; *The Chemistry of Paint and Painting* (Boya ve boya sanatının kimyası) [1890]; *The Conservation of Historic Buildings and Frescoes* (Tarihi yapıların ve fresklerin muhafazası) [1907].

CHURCH [*çırç*], **Sir Richard** (1784 - 1873), İngiliz generali. Cork (İrlanda) ta doğmuş, Atinada ölmüştür. Uzun müddet Yunan devletinin hizmetinde bulunmuştur. 1801 de İngilterenin Mısır seferine asteğmen olarak katılan Ch., Maida muharebesinde bulunmuş, Caprinin müdafaasına ve Yunan adalarında çeşitli harekâta iştirak etmiş, 1812 de bir Yunan piyade alayının yarbaylığına tâyin edilmiştir. Yunan ihtilâli başlayınca âsilere iltihak etmiş (7 Mart 1827) ve bu harekette lider ve komutan olarak büyük bir nüfuz kazanmıştır. 1843 ihtilâline de katılan Ch. o yıl senatörlüğe, 1854 te de Yunan ordusu generalliğine tâyin edilmiştir.

CHURCH OF GOD [*çırç ıv gɔd*], (İng. = Allahın kilisesi), Allah cemaati. 1. Weinbrenner tarafından, Pennsylvaniada, 1820 de kurulan bir Metodist - Baptist din cemaati.

2. Daniel S. Warner tarafından, 1880 de, «Kitab - ı Mukaddes» ten ilham alan ve Metodist bir karakter taşıyan dinî hareket. Almanyadaki merkezi Kassel'dadır. Bu iki grupun dışında, Amerikada 20 kadar muhtelif dinî grup kendilerine bu ismi vermiştir. Bu hareketler bilhassa fakirler ve zenciler arasında yayılmıştır. Heyecanlı ve mistik bir hava içinde cereyan eden bu telâkkiler şahsî dinî halâsa önem verirler.

CHURCHILL [*çırçil*], eski İngiliz ailesi. John Ch. 1702 de Marlborough dukası pâyesini elde etmiştir. En büyük ablası Arabella Ch. (b. bk.) II. Jamesin sevgilisi idi. Kıralın gayri meşru oğlu Berwick dukasının anasıdır. Duka unvanı, ikinci kızı Anna'nın Spencer adını taşıyan çocuklarına kalmıştır. Bunlar da Spencer - Churchill ismini almıştır. John Ch. için bk. MARLBOROUGH.

CHURCHILL [*çırçil*]: 1. Kanadada nehir. English River adını da taşıdığı gibi Algonkin Kızılderililerinin Mississippi'sidir. Takr. 1800 km uzunluğunda Lake la Loche (veya Methye) adını taşıyan göl (Saskatchewan vilâyetinin kuzeybatı kısmı) den başlar; doğu istikametinde akarak Saskatchewan vilâyetinden ve Manitoba vilâyetinin kuzeyinden geçer, sonra kuzeydoğuya dönerek Port Churchill (b. bk.) limanında Hudson Bay'e dökülür. Birçok çağlıyan (rapid) ları vardır ve birçok büyük göller teşkil eder. (Bilhassa Saskatchewan'daki Churchill ve Snake gölleri ve Manitoba'daki Granville ve Southern Indian gölleri.) Başlıca kolları, Reindeer ve Beaver'dır. 410 000 km² lik bir havzası vardır. Ch. nehri eskiden hayvan postu tüccarları tarafından geniş ölçüde nakliyat için kullanılırdı. Nehir başka havzalara ve bilhassa Athabaska, Great Slave River, Stone River ve Saskatchewan nehirlerine bağlıdır.

2. Kanadada deniz limanı. Manitoba vilâyetinin kuzeydoğusunda, Hudson Bay'in kenarında, Churchill nehrinin munsabındadır. Nüfusu takr. 400. The Pas'dan gelen mevzii demiryolunun son istasyonudur. Hudson Bay'in batı kıyısının en iyi limanıdır. Buğdayın Avrupa için doğrudan doğruya gemiye yüklenmesine mahsus liman tesisleri 1931 de bitirilmiştir. Hudson Bay Company tarafından Fort Churchill adı altında kurulmuştur (1688).

CHURCHILL [*çırçil*] **Arabella** (1648 - 1730), İngiliz saray kadını. Munburyde doğmuş, Londrada ölmüştür. Tarihci Sir Winston Churchill (1620 - 1688) in kızı ve Marlborough dukasının kızkardeşidir. 1666 da York düşesinin fahrî kızı olmuş, sonradan II. James olan York dukası da onu kendine metres yapmıştır. Dukadan, biri Berwick dukası diğeri de Albemarle dukası olmuş olan dört çocuk doğuran Ch. daha sonra albay Charles Godfrey ile evlenmiştir.

CHURCHILL [*çırçil*], **Charles** (1731 - 1764), İngiliz hicviyecisi, Westminster'da doğmuş, Boulogne'da ölmüştür. Vaiz iken ahlâka aykırı yaşayışı yüzünden memuriyetini kaybetti. İlk hicviyesi *The Bard* (Ozan), ikincisi *Rosciad* (Aktörler destanı) adını taşır. Ch., bunlarda devrinin aktörleri ve başkalariyle alay etmiştir. Johnson ve arkadaşları aleyhine *The Ghost* (Hortlak) [1762 - 1763]; İskoç politikacıları aleyhine de *The Prophecy of Famine* (Kıtlığın önceden bildirilmesi) [1763] adlı hicviyeleri yazmıştır.

CHURCHILL [*çırçil*], **Randolph, Lord** (1849 - 1895), İngiliz devlet adamı. VII. Marlborough dukasının küçük oğlu ve Sir Winston Ch. ın babasıdır. 1874 te Avam Kamarasına Muhafazakâr mebus seçilmiş, becerikli ve hazırcevap bir hatip olarak belirmiş ve Gladstone'a karşı şiddetli bir muhalefette bulunmuştur. 1880 de Drummond Wolff, Gorst ve Balfour ile birlikte bir küçük grup teşkil

Lord R. CHURCHILL

etmiştir. Bu grupa Fourth Party (=4 parti) adı verilmiştir. Disraeli'ye karşı büyük bir hürmeti olup, onun Toryler demokrasisi hakkındaki fikirlerinin mümessili olmuştur. 1884 te Primrose League (Çuhaçıçeği ligası) i kuranlar arasında bulunur. İlk Salisbury kabinesinde(Haziran 1885 - Ocak 1886) Hindistan nazırlığı etmiş ve Üst Birmanyayı ilhak etmişti. Temmuz 1886 da, ikinci Salisbury kabinesine hazine nazırı ve Avam Kamarası lideri (hükümet sözcüsü) olmuştur Fakat askerî masraflar tasarısı fikrince ölçüyü aştığından dolayı Aralık 1886 da istifa etmiş, bir aralık vaktini seyahatla geçirdikten sonra 1892 de yine mebus seçilerek Gladstone'un ikinci İrlanda Home Rule kanun lâyihasına muhalefet etmiştir. *Speeches* (Nutuklar) adlı eseri, Jennings tarafından 1889 da, yayımlanmıştır. Ch in *Men, Mines and Animals in South Africa* (Güney Afrikada insanlar, madenler ve hayvanlar) [1892] adlı bir eseri de vardır. Ch in emperyalist ve içtimai ıslahçılık fikirleri, Joseph Chamberlain tarafından devam ettirilmiştir.

CHURCHILL [*çirçil*], **William** (1859 - 1920), Amerikalı etnolog ve filolog. Brooklyn (New York) de doğmuş. Washingtonda ölmüştür. 1896 - 1899 yıllarında Samoada başkonsolos olmuştur. Burada Polinezya dillerini incelemiştir. 1902 - 1915 yıllarında New Yorkta çıkan «Sun» dergisinde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Polynesian Wanderings* (Polinezya gezileri, bu en mühim eseri sayılır) [1910]; *Beach - La - Mar* (ad)[1911]; *Easter Island, Rapanui Speech and the Peopling of Southeast Polynesia* (Paskalya adası, Rapanui dili ve güneydoğu Polinezyanın iskânı)[1912]. 1918 den itibaren Washingtonda Hariciye Vekâletinde çalışmıştır.

CHURCHILL [*çirçil*], **Winston** (1871 - 1947), Amerikalı yazar. St. Louis (Missouri) de doğmuş. 1894 te Amerika Deniz Harb Akademisinden mezun olmuş, fakat denizcilik mesleğine devam etmiyerek «Army and Navy Journal» (Ordu ve Donanma Gazetesi) ı yayımlamaya ve Amerika tarih ve siyasetiyle ilgili çok başarılı romanlar yazmaya koyulmuştur. 1903 - 1905 yıllarında New Hampshire bölümünün millet meclisi üyeliğinde bulunmuş, mahallî siyaset işlerini ıslah etmek gayesiyle Lincoln Republican Club (Cumhuriyetci Lincoln Kulübü) adlı bir cemiyet kurmuş, fakat Ch. in vali olma yolundaki gayretlerinin boşa çıkmasından sonra kulüp lâğvedilmiştir. Bu yazar meşhur İngiliz devlet adamı ile adaş ve aşağı yukarı aynı yaşta oldukları ve her ikisi de kitap yazdıkları için ekseriya birbiriyle karıştırılmışlardır. Bu vesileyle İngiliz devlet adamı Amerikalı adaşına eğlenceli ve pek sevimli bir mektup yazmıştır. Amerikalı yazarın en tanınmış eserleri şunlardır: *The Celebrity* (Şöhret) [1898]; *Richard Carvel* (ad) [1899]; *The Crisis* (Buhran) [1901]; *The Crossing* (Geçit) [1904]; *Coniston* (ad) [1906]; *A Modern Chronicle* (Yeni bir vakayiname)[fikirlerle realitelerin çatışmaları üzerinde bir inceleme, 1910]; *The Inside of the Cup* (Kadehin içi) [1913]; *A Far Country* (Uzak bir memleket) [1915]; *The Dwelling Place of Light* (Işığın durduğu yer) [1917]; *The Uncharted Way* (Haritada olmıyan yol) [1941].

CHURCHILL [*çirçil*], **Winston Leonard Spencer, Sir** (doğ. 1874), İngiliz devlet adamı ve yazarı. Babası İngiliz devlet adamı Lord Randolph Ch. (b. bk.), annesi ise Amerikalı Jennie Jerome'dur. İspanya Veraset Harbı(1701-1714) kahramanlarından Marlborough (b bk) dukası John Churchill'in torunlarındandır. Blenheim Palace(Oxfordshire kontluğu) ta doğmuştur. Harrow okulu ile Sandhurst askerî akademisinde okumuştur. Önce avukat olması düşünülmüş ise de, babası tarafından bu meslek için istidatsız telâkki edildiğinden subay olmuş ve 1895 te orduya girmiştir. 1895 - 1896 da müşahit olarak Kubada, İspanyol ordusu tarafında bulunmuştur. 1897 - 1898 yıllarında Hindistanın kuzeybatı eyaletinde (Malakind ve Tirah), 1898 de de Sudanda askerlik yapmış, aynı yıldaki Omdurman muharebesine iştirak etmiş, sonra askerî muhabir olarak Boer Harbine katılmıştır (1899 - 1900). Boer'lar tarafından esir alındıktan sonra güç şartlara rağmen kaçmağa muvaffak olmuş ve bu sebeple şöhret kazanmıştır. « Daily Telegraph » ve «Morning Post» gazetelerinin harb muhabiri olan Ch. in 1896 - 1900 yıllarına ait askerî röportajları şu eserlerinde toplanmıştır: *The Story of the Malakind Field Force* (M. sahra kuvvetlerinin hikâyesi) [1898]; *The River War* (Nehir harbi) [1899]; *London to Ladysmith via Pretoria* (P. yoliyle Londradan L. e) [1900] ve *Ian Hamilton's March* (I. H. ordusunun yürüyüşü) [1900]. 1898 de *Savrola* (ad) adında bir roman yazmışsa da ondan sonra romancılıktan vazgeçmiştir. 1900 de İngiltereye dönen Ch. aynı yılda Oldham'den Muhafazakâr mebus olarak Avam Kamarasına girmiş, fakat 1904 te ticaret serbestisi taraftarı olarak Liberallere katılmış, 1905 te de Liberallerin Sir Henry Campbell - Bannerman kabinesinde Sömürgeler Nezareti müsteşarı olmuştur. 1906 seçimlerinde kuzeybatı Manchester'dan Liberal partiden mebus seçilen Ch., Avam Kamarasında bu partinin sözcüsü olmuş ve Sömürgeler Nezareti müsteşarı olarak Afrikadaki Transvaal ve Orange sömürgelerine muhtariyet vermiş (1906); Asquith kabinesinde Ticaret (1908) ve Dahiliye (1910) Nazırlığı sırasında İngilterede ihtiyarlık ve hastalık sigortalarını ve işçilik bürolarını kurmuştur. Bu arada Ch., babasının biyografyası olan *Life of Lord Randolph Churchill* (L. R. Ch. ın hayatı) [2 cilt, 1906, 2. bas. 1907] adlı kitabı, Doğu Afrika ve Sudan seyahatlerini anlatan *My African Journey* (Afrika seyahatim) [1908] yi ve *Liberalism and the Social Problem* (Liberallik ve sosyal mesele) [1909] adlı sosyal siyasî eseri ortaya koymuş, 1908 de Clementine Ogilvy Hozier ile evlenmiştir. Birinci Amirallik Lordu olarak 1911 de Almanya ile donanma inşaatı hakkında bir anlaşmaya varmak için yaptığı teşebbüs muvaffak olmayınca, Ch. İngiliz donanmasını Birinci Dünya Harbine kadar tam bir hazırlık

Sir W. CHURCHILL

haline getirmiştir. Ch., Birinci Dünya Harbi sırasında, plânlamakta büyük rol oynadığı, fakat donanma kumandanı Amiral Lord John Fisher of Kilverstone'ın tasvip etmediği Çanakkale seferinin (1915) akamete uğramasından sonra, gözden düşmüş, Kasım 1915 te istifa etmek zorunda kalmış ve tabur kumandanı olarak Fransa cephesine gitmiştir. Alman kaynaklarının rivayetine göre, Birinci Dünya Harbi devam ederken, Ch. in Almanya ile bir barış antlaşması imzalamak için yaptığı teklif reddedilmiştir. Temmuz 1917 de Lloyd George'un Koalisyon Kabinesinde Cephane Nazırlığına tâyin edilmiştir. 1918 yıllarında Harbiye ve Havacılık Nazırlığına geçirilmiş ve kitle halinde tank inşa ettirmekle Ch., Müttefiklerin 1918 deki cephe yarma muharebelerinde kazandıkları zaferlerde önemli rol oynamış, 1919 da da memleketin barış devrine kolayca geçişine hizmet etmiş, Beyaz Rusları Bolşeviklere karşı desteklemiş, bu yolda yapılan masraflardan dolayı Lloyd George'la arası açılmış. 1921 de kendisine kabinede Maliye Nazırlığı yerine ancak Sömürgeler Nazırlığı verilmiştir. Bu vazifede iken Ch., İrlanda Serbest Devleti (İng. Irish Free State) nin kurulmasını sağlamış, Filistin için de memnuniyet verici bir uzlaşma yolu bulmuştur.

Türk İstiklâl Harbinin zaferle neticelenmesi üzerine 1922 de Muhafazakârlar kabineden çekilmişler, Ch. de Lloyd George'la birlikte istifa etmiş ve aynı yılda yapılan seçimlerde Dundee seçmenleri Ch. e artık rey vermemişlerdir. Mebusluğu kaybeden Ch. yine yazı hayatına dönerek ilk büyük siyasi eseri olan ve Birinci Dünya Harbinde Batı cephesinde tatbik edilen masraflı stratejiyi tenkid eden *The World Crisis, 1911 - 1918* (Dünyanın geçirdiği buhran, 1911 - 1918) [4 cilt, 1923 - 1929; düzeltilerek kısaltılmışı 1 cilt 1931] i hazırlamıştır. Sosyalizm ve komünizm aleyhtarlığı onu tekrar Muhafazakârlığa sevketmiş, Constitutionalist partisinden 1924 te Epping'den mebus seçilmiş, 1925 te Muhafazakâr partiye girmiştir. 1924 te Ch., S. Baldwin kabinesine Maliye Nazırı olarak girmiş ve 1929 a kadar bu vazifede kalmıştır. Ch., İngilterenin 1914 paritesi esasına göre altın standardına dönmesinde sorumlu bir rol oynamıştır. Pek isabetli olmıyan bu adım, İngilterenin iktisadiyatını bozmuş ve 1926 daki umumi greve sebep olmuştur. 1929 da İşçi Partisi (Labour Party) nin iktidara gelmesi üzerine Ch. kabinedeki mevkiini kaybetmiş ise de yine mebus olarak kalmıştır. 1929 1939 yıllarında Ch., bütün dünyayı Hitler tehlikesine karşı uyanık bulunmağa davet etmiş, başka konularda da yazı yazmıştır: *My Early Life* (Hayatımın ilk kısmı) [1930]; *The Eastern Front* (Doğu cephesi) [1931, «The World Crisis» e katma]; *Marlborough His Life and Times* (M., hayatı ve zamanı) [4 cilt. 1933 - 1938]; *Thoughts and Adventures* (Düşünceler ve maceralar) [1932]. *Great Contemporaries* (Büyük çağdaşlar) [1937, yeni bas. 1938]; *Arms and the Covenant* (Silâhlar ve Misak) [1938, silâhlanma ve Milletler Cemiyetinin anayasası hakkında nutuklar]; *Step by Step* (Adım, adım) [1939, gazete makaleleri]. 1936 da Ch., VIII. Edward'ın aşk macerasında kıralı alenen müdafaa etmiş, Hitler'in, Avusturyayı ilhak etmesi, Çekoslovakyayı da parçalaması üzerine İngilterenin ve Fransanın güttüğü yatıştırma siyasetini ve 29 Eylül 1938 Münih Antlaşmasını şiddetle tenkid etmiş, Mart 1939 da da Sovyetlerle bir anlaşmaya varmayı ısrarla istemiştir. İkinci Dünya Harbinin patlamasından sonra, umumi efkârın baskısiyle Başvekil Neville Chamberlain, Ch. i, tekrar Birinci Amirallik Lordluğuna getirmiştir (1939). Almanyanın Batı taarruzu başladıktan sonra 10 Mayıs 1940 ta Ch. Başvekil olmuş, Hazine ve Müdafâa nazırlıklarını da üzerine almıştır. Ekim 1940 ta Ch. Muhafazakâr Partinin başına geçmiştir. Başvekilliğe geçtikten üç gün sonra Ch., Avam Kamarasında yaptığı tarihî bir demecinde, o sıralarda millete «kan, didinme, gözyaşları ve ter» den başka bir şey vadedemiyeceğini bildirmiş ve Fransanın tesliminden sonra, aynı 1940 yılının Ağustos - Ekim aylarında vuku bulan Britanya Muharebesi (b. bk., Battle of Britain) nde Ch. ın önderliğiyle Britanyalılar Alman uçaklarının müthiş bombardımanına başarı ile göğüs germişlerdir. Ch., nihaî zafere inandığı için, gittiği yerlerde iki parmağı ile V (İng. Victory = zafer) işaretini yaparak halkın maneviyatını takviye etmiştir. Harb süresince türlü vesilelerle verdiği nutuklar şu kitaplarda toplanmıştır: *Blood, Sweat and Tears* (Kan, ter ve gözyaşları) [1941]; *Into Battle* (Muharebeye dalış) [1941]; *The Unrelenting Struggle* (Ara vermeden mücadele) [1943]; *The End of the Beginning* (Başlangıcın sonu) [1943]; *Onward to Victory* (Zafere doğru, ileri!) [1944]; *The Dawn of Liberation* (Kurtuluşun şafağı) [1945]; *Victory* (Zafer) [1946]; *Secret Session Speeches* (Gizli oturum nutukları) [1946]. Ch. in iki hedefinden birincisi yurdda birlik (bütün büyük partilerin ittifakı); ikincisi ise müttefikler arasında birlik idi. F. D. Roosevelt ve Güney Afrika Birliği başvekili General Smuts ile hususi arkadaşlığı olduğu gibi, Almanyanın Sovyetlere karşı taarruzundan (1941) hemen sonra, Ch. Sovyetlerle bir anlaşma imzalamıştır. Ch. Roosevelt'le beraber 14 Ağustos 1941 de Atlantik Şartı (b. bk.) nı tebliğ etmiş ve bu suretle Birleşmiş Milletler Teşkilâtının temelini atanlar arasında yer almıştır. Stalingrad ve El Alemeyn zaferlerinden sonra, Ch. Türkiyeye gelerek 30 - 31 Ocak 1943 te Adanada Türkiyenin o zamanki reisicumhuru İsmet İnönü ile görüşmüştür; bu iki devlet adamı. 22 - 26 Kasım 1943 teki Kahire Konferansı (b. bk.) nda da buluşmuşlardır. Ch. Sovyetlerle iş birliğini lüzumlu bir harb tedbiri telâkki etmiştir. Bununla beraber, harb sonrası vaziyeti hakkında kendini hemen hemen hiçbir hayale kaptırmamıştır. Fakat Stalin ile Roosevelt'in anlaşması karşısında Ch., en zayıf müttefik sıfatiyle, Tahran (1943) ve Yalta (1945) konferanslarında ancak birkaç hususta isteklerini kabul ettirebilmiştir. Bu arada Yunanistanın, Sovyetlerin menfaat bölgesine dâhil edilmesine mâni olabilmiştir. Ordu kumandanlarının seçilmesinde ve kumanda birliğinin sağlanmasında başarı göstermiştir. Ch. in, Amerika tarafından reddedilen plânı büyük bir ileri görüşlülük örneğidir. Bu plâna göre Balkanlar, Doğu ve Orta Avrupa, Ruslardan önce ele geçirilecekti. Harb sonunda, Temmuz 1945 seçimlerini kaybedip iş başından uzaklaştıktan sonra da milletlerarası nüfuzu sarsılmamıştır. Fulton (Missouri) da (5 Mart 1946) ve Zürich'te (19 Eylül 1946) söylediği nutuklar Nato'nun ve Avrupa Konseyinin kurulmasında âmil olmuş, 1949 da bu konsey'in Strasbourg'daki ilk toplantısında hazır bulunmuştur. Bu yıllarda söylediği nutuklar: *Sinews of Peace* (Barış gayreti) [1948]; *Europe, Unite!* (Avrupa birleş!) [1950]; daha sonrakiler de *In the Balance* (Terazide) 1951 ve *Stemming the Tide* (Akıntıya karşı göğüs germe) [1954] adlı ciltlerde toplanmıştır. Muhafazakârlar Ekim 1951 de seçimleri kazanınca, Ch. tekrar başvekil olmuş, 1953 te Kıraliçe onu, İngilterenin en büyük şövalyelik pâyesi olan Dizbağı Nişanı (Order of the Garter) ile taltif etmiş, çok yaşlanmış (80) olduğu için Ch. 5 Nisan 1955 te kendi isteğiyle istifa etmiş, yerini yine Muhafazakâr

partiden Sir Anthony Eden'a bırakmıştır. Hep önemli bakanlıklarda bulunmuş olmasına rağmen, dinamik ve kuvvetli şahsiyeti, siyasetle yetinmemiştir. Ressam olarak (bilhassa peyzaj ve natürmort) bir takma adla Kıraliyet Akademisine kabul edilmiş (1947), ressamın hakikî adı ancak sonra bildirilmiştir. Bu sahaya ait *Painting as a Pastime* (Eglence olarak resim sanatı) [1948] adlı bir eseri de vardır. Nutuk ve yazılariyle, İngilizcenin bir üstadı olduğunu da göstermiştir. Tarihçilik, biyografya ve hitabet sahalarında göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı 1953 te Ch. e Nobel Edebiyat Mükâfatı verilmiş, 1956 da da Ch. Almanların Karl mükâfatı (Karlspreis; 1950 den itibaren Aachen şehri tarafından, Avrupa Birliği fikrini destekliyen devlet adamlarına verilen mükâfat, ki payitahtı Aachen'da bulunmuş olan ve Batı Avrupa birliğini kurmuş olan Büyük Karl [Charlemagne] ın adını taşımaktadır) nı kazanmıştır. Ch. in son büyük eserleri şunlardır: *The Second World War* (İkinci Dünya Harbi) [6 cilt, 1948 - 1953; kısımları: 1. *The Gathering Storm* = Fırtına geliyor, 1948; 2. *Their Finest Hour* = En parlak saatleri, 1949; 3. *The Grand Alliance* = Muhteşem ittifak, 1950; 4. *The Hinge of Fate* = Kaderin dönüm noktası, 1951; 5. *Closing the Ring* = Çemberin kapanması, 1952; 6. *Triumph and Tragedy* = Zafer ve facia 1953; Türk. terc Çörçil Anlatıyor, İkinci Cihan Harbinin Hikâyesi, 4 cilt, 1948 - 1950] ve *A History of the English Speaking People* (İngilizce konuşan milletlerin tarihi) [4 cilt, 1956 - 1958; kısımları: 1 *The Birth of Britain* = Britanyanın doğusu, 1956; 2. *The New World* = Yeni Dünya, 1956; 3. *The Age of Revolution* = İhtilâl çağı, 1957; 4. *The Great Democracies* = Büyük Demokrasiler, 1958]. Ch. 5 - 6 Ağustos 1959 da bir yatla ve eşi ile birlikte İstanbulu ziyaret etmiş, 9 Ekim 1959 daki seçimlerde de 9. defa olarak mebus seçilmiştir.

Ch. in bir oğlu ve üç kızı olmuştur. Oğlu **Randolph Ch.** (doğ. 1911) Muhafazakâr Partiden mebus olmuş (1940 - 1945), sonra müstakil siyasî gazeteciliğe geçmiştir. *The Story of the Coronation* (Taç giyme merasiminin hikâyesi) [1953] adlı bir eseri vardır. Babasının nutuklarını yayımlamıştır. Kızlarından **Diana**, 1935 te İngiliz devlet adamlarından Duncan Sandys ile, **Mary** de 1947 de İngiliz subaylarından Christopher Soames ile evlenmişlerdir. Öbür kızı **Sarah** (doğ. 1914) sahne artisti olmuştur.

CHURCHWARD [*çîrçwîrd*], **James** (1868 - 1936), Amerikalı mitolog. New Yorkta doğmuş, Mount Vernon (New York) da ölmüştür. Orduda iken, kavimlerin menşeine, tarih - öncesine ve mitolojiye merak etmiş, bu sahadaki çalışma ve nazariyelerini, albay rütbesiyle emekliye ayrıldıktan sonra, 5 cilt halinde yayımlamıştır: *The Lost Continent of Mu* (Kaybolmuş Mu kıtası) [335 s., 1931]; *The Children of Mu* (Mu'nun çocukları) [267 s., 1932]; *The Sacred Symbols of Mu* (Mu'nun mukaddes sembolleri) [296 s., 1933]; *The Cosmic Forces as They Were Taught in Mu. The Ancient Tale that Religion and Science are Twin Sisters* (Mu kıtasında öğretildiğine göre kozmik kuvvetler. Din ile ilmin ikiz kardeşler olduklarına dair eski hikâye) [246 s., 1934]; *The Cosmic Forces as They Were Taught in Mu Relating to the Earth* (Mu kıtasında öğretildiğine göre yer ile ilgili kozmik kuvvetler) [269 s., 1935]. Ch. a göre, tarihten önceki çağlarda Pasifikte, Mu denilen ve yüksek bir kültürü olan ana bir kıta vardı. Avrupa ile Amerika arasında bulunan Atlantis (b. bk.) kıtasının batmasından 5 000 yıl sonra, M. Ö. 12 000 tarihlerinde bir kataklizm sebebiyle bu kıta da battı. Bir taraftan Asyadaki Uygur Türkleri ile Moğollar, öbür taraftan da Amerikadaki Maya'lar, Mu'ların, bu kıtalara sığınmış olan ahfadıdırlar. Ch., Mu'nun eski kültürünü, dinini, mitolojisini ve kozmogonisini, bir taraftan Uygurların Gobi çölündeki merkezleri olan Karahoto'da, öbür taraftan da Maya'ların Meksikada Yucatán yarımadasında bıraktıkları kalıntıları incelemiş ve bunları eski Mısır, Sumer, Hitit, Hint ve Çin mitolojisi ve dini ile karşılaştırmak suretiyle tefsir etmiştir. Ch. a göre, Mu'daki kâhinler ilâhî hikmeti anlamış ve bunu, motifleri başlıca çiçek ve ağaçlardan alınma geometrik semboller vasıtasiyle halka öğretmişlerdir. Bu sembollerin mânası sonradan unutulduğu için bugün ilâhî kuvvete sadece «kozmik kuvvet» ler denmekte, dünya da bu yüzden kargaşalık içinde bulunmaktadır. Ch., bu suretle dini ilimle telif etmeğe çalışmıştır. Müellif, biri Mu'daki jeolojik olaylar, öbürü de Mu'da hayatın doğuşu ve insanın gelişmesi hakkında yazdığı son iki cildi yayımlıyamamıştır. 1937 de, Atatürk bir fikir edinmek üzere bu 5 cildi 8 gün içinde Türkçeye tercüme ettirmiş (yayımlanmamış Türkçe metin, Türk Dil Kurumu kitaplığındadır), fakat eseri okuduktan sonra bu konu ile fazla ilgilenmemiştir.

CHURCHYARD [*çîrçyard*], **Thomas** (1520? - 1604), İngiliz şairi, Shrewsburyde doğmuş, Londrada ölmüştür. Surrey Kontunun yanında paj (page) lık etmiş, çeşitli harblere katılmış, I. Elisabeth tarafından kendisine maaş bağlanmıştır. Büyük boyda tek sayfalık birçok manzume de yayımlamış olan Ch. ın en iyi eserleri *The Legend of Shore's Wife* (Sh. un karısına ait efsane) [1563] adlı bir dramatik şiir, *Churchyardes Chippes* (Ch. ın yongaları) [2 kısım 1575. 1578] adını taşıyan mensur bir eser ve *Worthines of Wales* (W. in değerleri) [1587] adlı uzun bir tarihî manzumedir.

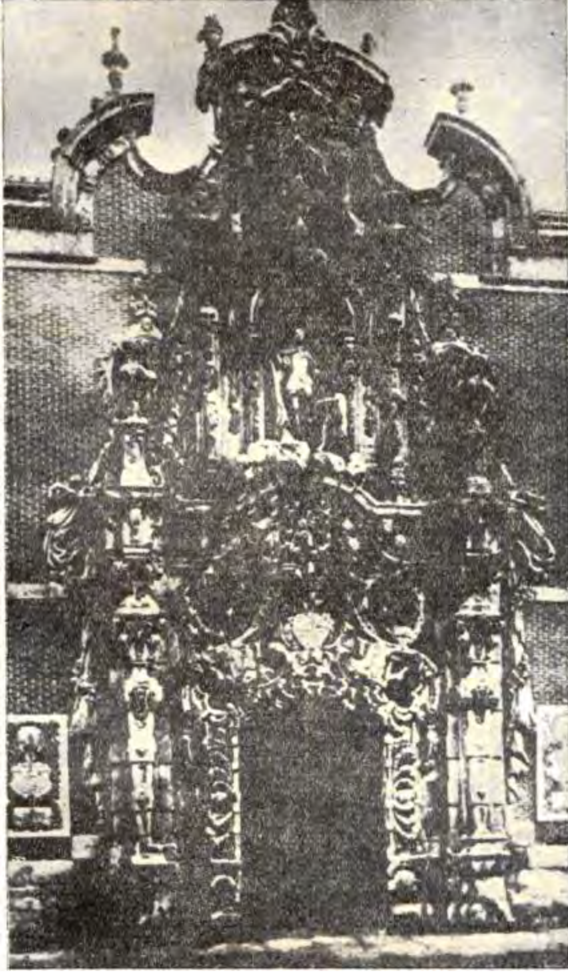
CHURFIRSTEN [*kurfirstîn*]. İsviçre kantonlarından St. Gallen'da Säntı grupunun 2 106 - 2 309 m yükseklikteki uzun sıradağları. Bunlar kalkerli yuradan müteşekkildir. Güneyde Walenseeye doğru sarp yamaçları vardır.

CHURIMA [*çurima*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi - Guaraní ailesinden bir dil. Eskiden Bolivyanın doğu kısmında misyonerlerin kurduğu San de los Mahaneros topluluğunda konuşulurdu. Bk. TUPI - GUARANÍ, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHURRIGUERA [*çurrigera*], **José de** (1665 - 1725), İspanyol heykeltıraş ve mimarı. Son zamanlara kadar Salamancada doğduğu sanılan bu zat, hakikatte Madridde doğmuş, aynı yerde ölmüştür. İspanyol barok üslûbunun yaratıcısı olarak gerek tarih, gerek sanat bakımından önemlidir. Churrigueresca olarak tanınan çok girift, coşkun ve çileden çıkmış şekillere adını vermiştir. Bütün sanat tahsilini Madridde yapmış, hiç İtalyaya gitmemiştir. Babası ve amcasından yontma heykeltıraşlık ve ince marangozluk sanatlarını öğrendikten sonra, heykeltraş ve mimar olarak çalışmıştır. 1689 yılında saray tarafından II. Carlos'un ilk karısı kıraliçe Maria Luisa'nın cenaze tahtı için açılan müsabakada muvaffak olunca, şöhrete erişmiş ve pek çok siparişler almıştır. 1690 da baş desinatör yardımcısı tâyin edilmiştir. Aynı tarihte Salamancaya çağrılmış ve orada, büyük kilisenin mimarı olarak, yüzyılın sonuna kadar çalışarak meslekî hayatının başlıca faaliyet devresini yaşamış-

tır. Bundan sonra Madride dönmüş ve hayatının sonuna kadar orada çalışarak üslûbunu tam bir olgunluğa vardırmıştır.

Churrigueresco (estilo): [Churriguera üslûbu veya Churriguerismo ve Churriguerescas]. [bu üslûbu karakterize eden şekiller], José de Churriguera ve onun gibi mimar olan kardeşleri tarafından bilhassa XVIII. yüzyılın birinci yarısında geliştirilip İspanyol barokunun bir şubesini teşkil eden sanat temayülü. Bunun mümeyyiz vasfı şundan ibarettir: Binanın her kısmında ve bilhassa kemer ve balkonlarda duvarlar çok mebzul bir şekilde çiçek, yaprak, kurdele, insan ve hayvan şekilleriyle süslenir. Bu üslûbun şaheserleri şunlardır: Madriddeki San Cayetano kilisesi, misafirhane (hospicio), Murcia büyük kilisesi ve Toledo büyük kilisesindeki Transparente. Bütün İspanyaya, Meksika ve Kaliforniyaya yayılan bu üslûp ancak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İspanyada klâsik üslûba yenilmiştir. Ch., barok ve rokoko'nun bir karışımı olarak vasıflandırılmıştır.

CHURRIGUERA ÜSLÛBU: Madriddeki Misafirhane (Hospicio) nin cephesi

CHURRUCA Y ELORZA [*çurruka i elortha*], **Cosme Damián de** (1761 - 1805), İspanyol gemicisi. Motricoda doğmuş, Trafalgarda ölmüştür. IV. Carlos zamanındaki İspanyol bahriyesinin en mümtaz simalarından biridir. Adı daima Trafalgar deniz muharebesini akla getirir. 21 Ekim 1805 tarihinde bir taraftan İngiliz, öbür taraftan da müttefik Fransız ve İspanyol donanmaları arasında cereyan eden bu deniz muharebesinde «San Juan Nepomuceno» gemisine kumanda ediyordu. Altı düşman gemisine karşı kahramanca çarpışırken sağ bacağını bir gülle kopardıktan sonra ölmüştür. Evvelce vukubulan bir oturumda, İspanyol amirali Gravina ile beraber Fransız amirali Villeneuve'e Nelson'ın kumanda ettiği İngiliz filosuna muharebe teklif etmemek nasihatinde bulunmuştu. Harb gemiciliğine ait birkaç değerli yazısı vardır: *Instrucción militar* (Askerî tedris); *Instrucción sobre punteria* (Nişancılık hakkında dersler); *Relación* (1793 te Ateş Eli [Tierra del Fuego] ne yaptığı bir seyahate dair rapor).

CHURU (Dil.): bk. ÇURU.

CHURUYA [*çuruya*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Guahibo ailesinden bir dil. Choroye, Churoye, Bisangue da denilen bu dil, merkezî Kolombiyada Guaviare nehrinin yukarı kısımlariyle bunun kollarından olan Ariari ve Guejar nehirleri havzasında konuşulur. Yakın akrabaları, asıl Guahibo, Cuivá, Chiricoa, Cotarro, Cuiloto ve Amorúa olup, hepsi Aravak (Arawak) dilleriyle çevrilmiştir. Bk. GUAHIBO, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHURWALDEN [*kurvaldîn*], İsviçre kantonlarından Graubünden (Fr. Grisons) da bir kasaba. Ch., denizden 1 270 m yüksekliktedir ve Rabisuanın ormanlık vâdisindedir. 1950 de nüfusu 800 kişiden ibaret olan Ch., yazın sayfiye, kışın da kış sporları yeri olarak çok turist çeker.

CHURWELSCH [*kurvelş*] (Alm. = Chur jargonu), Roman dilleri (b. bk.) nden olup 1938 den beri İsviçrenin 4. resmî dili (güneydoğu bölgesinde; öbür üçü: Alm., Fr., İta.) olarak kabul edilen Romanş (Rhaeto - romanche; yerli dilde: Rumantsch; Alm. Räto - romanisch; Fr. Rhéto - roman, Romanche; İng. Rhaeto - Romanic, Romansh) dilinin Grischun (Alm. Graubünden, Fr. Grisons, İta. Grigione) ve Engadine lehçesi (kısmen Avusturyada; öbür başlıca lehçeler: Tirol'da Ladin [İta. Ladino, Fr. Tyrolien], Friuli'de de Furlan [İta. Friulano, Fr. Frioulan]) ne eskiden Avusturyalılar ve Almanlar tarafından verilen ad. Bk. ROMANŞ.

CHUSAN ADALARI (Coğ.): bk. ÇUSAN ADALARI.

CHUTRO [*çutro*] **ÜZENGİSİ**, bacak kırılmalarında kemiği germek için kullanılan bir cihaz olup topuk kemiği (Lat. *calcaneus*) nin arka ucu üzerinden geçirilen ve alt tarafı çekme kuvvetinin tatbik edildiği ve üzengi gibi enine bir kısımla nihayetlenen kapalı U şeklinde çelik bir şeritten ibarettir. Arjantinli cerrah Enrique Finochietto (1881 - 1948) tarafından icadedilmiş, yine Arjantinli cerrah Pedro Chutro (1880 - 1937) tarafından tâdil edilmiştir.

CHUXE veya **CHUJE** [her iki şekilde *çuhe* ok.], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Maya - Zoque ailesinin Maya - Quiche grupunun Tzeltal alt - grupundan bir dil. Chuj ve Chuhe de denilen bu dil, Guatemala'nın güneybatı kısmında, Meksika sınırı yakınında, Huehuetenango şehrinin kuzeyinde, San Mateo Ixtatan şehri dolaylarında 15 000 kişi tarafından konuşulur. Chañabal dili en yakın akrabasıdır. Bk. MAYA - ZOQUE, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CHVALKOVSKÝ [*hvalkovski*], **František Karel** (doğ. 1885), Çek diplomatı. Praga (Praha) da doğmuştur.

Berlin ve Londra üniversitelerinde hukuk tahsil etmiştir. 1908 de avukat olmuş, 1920 de Dışişleri Bakanlığı siyasi şube şefliğine tâyin olunmuştur. 1921 - 1922 yıllarında Tokyoda; 1923 - 1925 yıllarında da Amerika Birleşik Devletlerinde elçilik etmiştir. 1925 - 1927 yıllarında Çek ziraatçiler partisi mebusu olarak parlâmentoda bulunmuştur. 1927 - 1932 yıllarında Berlinde; 1932 - 1938 yıllarında da Romada elçilik etmiştir. Münih antlaşmasından sonra Dışişleri Bakanı olmuştur (1938 - Mart 1939). Totaliter sisteme sempatisi vardı. 1939 da Hitler'le, Çek devletinin kaldırılması hakkındaki görüşmelere katılmıştır.

CHVOSTEK [*hıvostek*], **Franz** (1835 - 1884), Avusturyalı askerî doktor. Mistek (Moravya) te doğmuş, Viyanada ölmüştür. Viyanadaki askerî tıp akademisi (Josephinum) nde profesörlük etmiştir. Anemi (kansızlık) şekline ve sinir bozukluğuna delâlet eden bir belirtiye adını vermiştir.

Ch. anemisi: Pankreas menşeli anemi.

Ch. veya Ch. - Weiss belirtisi: Yanak adalelerinin bir ispazmosu. Bu hâdise, yüz adalelerine kulağa yakın bir noktada hafifçe vurularak meydana gelir. Bu sinir sisteminin fazla hassaslığını gösterir.

CHWISTEK [*hvistek*], **Leon** (1884 - 1944), Polonyalı filozof ve ressam. Krakówda doğmuş, Moskovada ölmüştür. 1930 dan itibaren Lwów (şimdi Ukraynada Lwiw; eski Lemberg) matematik ve mantık profesörü olan Ch., matematiği ve mantığı kesin nominalist temel üzerine kurmaya çalışmıştır. O, talebeleri J. Herzberg ve W. Hetper ile birlikte böylece matematiğin itiraz götürmezliği için en önemli delillerden birini ortaya atmıştır. Kendi sistemine dayanarak mantıktan ilimler bilgisi, sosyal etik ve estetik için sonuçlar elde etti. Ressam ve sanat nazariyatçısı olarak Polonya fütürizminin önderi oldu. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Pluralität der Wirklichkeit* (Gerçeğin çokluğu) [Kraków 1921]; *The Theory of Constructive Types* (Yapıcı tipler teorisi) [Kraków 1924 - 1925]; *The Limits of Science* (İlmin sınırları) [Londra 1948].

CHWOLSON [*hvolson*], **Daniel** [Rus. adı: **Hvol'son Daniel Abramoviç**] (1819 - 1911), Litvanyalı müsteşrik, Semitist ve arkeolog. Vilnyus (Pol. Wilno, Rus. Vilna) ta doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. 1840 ta Almanyaya giderek Breslau (şimdi Pol. Wrocław) Üniversitesinde Doğu dilleri sahasında ihtisasını yaptıktan sonra 1850 de Petersburgda yerleşmiştir. Museviliği bırakarak Hıristiyanlığı kabul etmesi üzerine, 1855 te, aynı şehrin üniversitesindeki Şarkiyat Fakültesinde Semitik filolojisi profesörü olmuş, 1858 de de Petersburg Ruhban Akademisi (Duhovnaya Akademiya) nde İbranca ve Kitab - ı Mukaddes Arkeolojisi kürsüsüne getirilmiştir. Çoğu Almanca yazılmış olan eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Die Ssabier und der Ssabismus* (Sabî'ler ve Sabîlik) [2 cilt, 1856; doktora tezi]; *Über die Überreste der altbabylonischen Literatur in arabischen Übersetzungen* (Eski Babil edebiyatının Arapça tercümelerdeki kalıntıları) [1859]; *Novootkritie pamyatniki drevnevavilonskoy literaturı* (Eski Babil edebiyatının yeni bulunan anıtları) [1859]; *Über Tammuz und die Menschenverehrung bei den alten Babyloniern* (Eski Babillilerde Tammuza ve insana tapma hakkında) [1860]; *Über einige mittelalterliche Beschuldigungen gegen die Juden* (Ortaçağda Yahudilere karşı yapılan bazı suçlamalar hakkında) [Rus. 1861, Alm. 1901]; *Die semitischen Völker* (Samî halk toplulukları) [1872]; *Das letzte Passahmahl Christi und der Tag seines Todes* (İsa'nın son Fısıh yemeği ve ölümünün günü) [Rus. 2. bas. 1880, Alm. 2. bas. 1908]; *Corpus Inscriptionum Hebraicarum* (İbranca yazıtlar külliyatı) [1882, Kırımda bulunan yazıtlar]; *Sbornik evreyskih nadpisey* (İbranca yazıtlar toplaması) [1884]; *Syrische nestorianische Grabinschriften aus Semirjetschie* (Semireçie'deki Süryani - Nasturî mezar taşı yazıtları) [cilt I 1890; cilt II 1897; bunlar Nasturî Hıristiyan Uygur Türklerine aittir]; *Evreyskie staropeçatnıe knigi 1475 - 1500* (1475 - 1500 arasında basılmış İbranca eski kitaplar) [1896]. Ch., «Ahd - ı Âtik» i, İbranca aslından ilmî olarak Rusçaya çevirmiştir.

Oğlu, fizikçi Ch. için bk. HVOLSON, Orest Daniloviç.

CHYLE (Biyol.): bk. KİLÜS.

CHYLUNSKI [*hilunski*], **Adolf Eustachius** (doğ. 1880), Polonyalı müzik araştırıcısı. Krakówda doğmuştur. Poznanda profesörlük etmiştir. Ch., Polonya müzik tarihi ve halk müziği üzerinde çalışmıştır.

CHYME (Biyol.): bk. KİMÜS.

CHYMOSINE (Biyol.): bk. KİMOZİN.

CHYPRE [*şipr*] terkibi modaya göre sık sık değişen lüks bir parfüm. Diğer vasıfları yanında kendine has özelliği, kırma yapraklı çam dikeni özünden yapılmasıdır. Ch. den aynı zamanda çok makbul bir sabun da yapılır.

CIGIT (Kıpçak Türk.; Oğuz Türk. = Yiğit), genç ve yiğit erkek. Eski Türkçede ve birçok muasır Türk lehçelerinde «yiğit» telâffuz edilen bu kelime birçok Kıpçak boylarında C. şeklinde söylenir. Bu kelimenin eski «yiğit» şekli *Divanü - lugât - it Türk*te «her şeyin genci, genç adam» diye izah edilmiştir. Bu «genç adam» anlamiyle *Kutadgu Bilig*de de çok geçer. C. şeklini Radloff ancak Kazaklarla Kırgızlarda tesbit etmişti. Nogay lehçesinde C. ve *yiğit* kelimeleri «genç erkek ve bahadır» anlamını ifade eder.

XIV - XVI yüzyıllarda, Altan orda (Altın Ordu) Özbek ve Nogaylarında C. kelimesinin «usta binici (süvari), at üzerinde türlü hünerler gösteren muharip» anlamını ifade eden bir askerî terim olduğu anlaşılmaktadır. Bu hünere de *Cigitlik* denilirdi. Bu anlamiyle *Cigitlik* terimi Rus diline *Cigitovka* şeklinde geçmiştir. «*Cigitlik yapmak*» anlamına bazan *cigitovat* kelimesi de kullanılır. *Cigitovka* terimini Büyük Sovyet Ansiklopedisi şöyle izah ediyor: «Maharet ve cesaret göstermek için at ile yapılan bir spordur. Bu sporda binici (süvari) türlü akrobasiler yapar, hızla koşan at üzerinde dans eder, ufak şeyleri yerden kapar. Orta Asyada ve Kafkasyada en tanınmış ve yaygın spor budur. Sovyetler Cumhuriyetinde bu spor, atlı spor programına alınmıştır. Asatinlerde Alibek Kantemir, Özbeklerde Zarifoğlu Kerim, Kazaklarda Toganoğlu, Türkmenlerde Kalganoğlu idareleri altında bu atlı spor yapılmaktadır.

CIĞA, Anadoluda gelin başı ve duvak yapmak için kullanılan sarı, beyaz renkte yaldızlı madenî safiha. C., köylüler arasında önemli bir süs malzemesidir. Tel C sız gelin olmak ayıp sayılır.

CIĞALA ZÂDE (Halk ağzında Cağaloğlu) **Yusuf Sinan Paşa** (1547 - 1605) Osmanlı Devlet adamı ve amirali. İtalyan Cicala ailesine mensup olup Messinada doğmuştur, annesi bir Türk esiridir. Küçük adı Scipione'dir.

Piyale paşanın Cerbe zaferinde (1561) babasiyle birlikte Turgut Reisin bahriyelileri tarafından esir edilerek İstanbula getirilmistir. Babası Viconte di Cicala'nın kurtulmalığı ödenerek memleketine dönmüştür. İstanbulda kalan genç C.-Z., padişahın dikkatini çekti. Dinini değiştirdikten sonra Yusuf Sinan adiyle Enderuna alındı ve II. Selim, III. Murat, III. Mehmet zamanlarında çok mühim mevkilere yükseldi. Kanunî Sultan Süleymanın gözüne girerek sırasiyle silâhdar, kapıcıbaşı ve yeniçeri ağası oldu (1570). Mihrimah Sultanın torunlariyle evlenince (biri 1573 te, diğeri 1576) Osmanlı hanedanına karıştı. Fakat yeniçerileri tam bir disiplin altına alamadığından 1578 de yeniceri ağalığından azledildi. Osmanlı - İran savaşları başladıktan sonra 1583 de Van beylerbeyliğine, arkasından vezirlik rütbesiyle ve Diyarbakır beylerbeyliği üstünde kalmak üzere Revan kalesi muhafızlığına tâyin edildi. 1585 de ikinci defa Van beylerbeyliğine tâyin edildiği zaman emrindeki kuvvetlerle Serdar Özdemiroğlu Osman Paşaya katılması emredildi. Vanda âsâyişi sağladıktan Van gölünde işlemek üzere gemi tedarikiyle uğraştıktan sonra Çaldıranda Serdarla buluştu Tebrizin ele geçirilmesi için yapılan savaşta Diyarbakır beylerbeyi Mehmet Paşa ile birlikte, Hamza Mirza kumandasındaki İranlılara karşı muvaffakiyet kazandı. Tebrizin alınmasından sonra yapılan savaşlara katıldı; fakat bunların hepsinde de başarı sağlıyamadı. Özdemiroğlu Osman Paşanın ölümü üzerine serdar kaymakamı oldu (1585) Tebrizden Vana dönerken Hamza Mirza kuvvetlerini Acısu mevkiinde büyük bir bozguna uğrattı. Tebrizi geri almak için muhasaraya kalkışan Hamza Mirzaya karşı İran ordusundaki Türkleri elde ederek şehri kurtardı 1586 da Ferhat Paşanın Şark seferine serdar tâyin edilmesi üzerine C. - Z de Bağdat eyaletiyle havalisindeki beylerbeyiler üzerine serdar oldu. Burada bulunduğu beş yıl içinde İranlılarla yaptığı birçok savaşlarda Osmanlı - İran harbinin gidişini Türkler lehine çevirecek zaferler kazandı ve İranın en mühim kalelerinden olan Nihavendi ele geçirdi. Bu arada Bağdattan müstakil bir hacılar kafilesi çıkarılması ve bir emirü'l - hac tâyin edilmesi, Halife Alinin mezarının bulunduğu Necefe Fırattan bir kol alınarak su getirilmesi projesinin hazırlanması gibi işlerle uğraştı. Bağdatta XVIII yüzyılda dahi C. - Z. adiyle meşhur olan han ve kahvehaneyi inşa ve etrafındaki sokakları imar etti. 1590 da Ferhat Paşa barışının yapılması üzerine Bağdattan alınarak Erzurum beylerbeyliğine tâyin edildi. Buna da sebep İranla yapılacak sulhe aleyhter olduğu hakkında İstanbulda bir kanaatin mevcut olması idi.

C. - Z., Kaptan - ı derya Hasan Paşanın ölümü üzerine 17 Temmuz 1591 de Kaptan ı derya oldu. Avusturyaya karşı açılan savaşta Osmanlı orduları 1594 te Yanıkkaleyi ele geçirdikleri sırada C. - Z. de Messina dolaylarını vurarak düşmandan aldığı gemilerle İstanbula döndü Onun bu başarısı şöhretini artırdı. 1595 teki saltanat değişikliğinde azlolundu ve yeniçerilerin Ferhat Paşaya karşı ayaklanmasında tahrikçi olduğu anlaşılınca gözden düştü ise de biraz sonra Avusturya seferine çıkması emredildi. Bu seferde başarısı görülmemekle beraber 26 Ekim 1596 da yapılan Haçova (Keresztesmezo) Meydan Muharebesinde düşmana arkadan hücum etmek suretiyle muvaffakiyet kazanılmasında büyük bir rol oynaması kendisine sadaret mührünü temin etti. Kırk gün süren sadrazamlığı sırasında Eğri seferine gelmiyen otuz bin timar ve zeâmet sahibinin, ulûfeli askerlerin tahsisatını kesti ve sefere kendisi gelmeyip pek az askerle kardeşini gönderen Kırım Hanını azil, kardeşi Fetih Girayı han tâyin etti. Birinci hareketi Anadoluda Celâli gailesinin başgöstermesine, ikinci hareketi ise Kırımda isyan çıkmasına sebep oldu. Bunun üzerine Valide sultanın emriyle padisah tarafından azledilerek Akşehire sürüldü.

1598 de Kaptan - ı deryalık vazifesi üzerinde bulunmak üzere Şam valiliğine, 1599 da ikinci defa Kaptanı - ı deryalığa tâyin edildi.

Bundan sonra C. - Z. Messinaya gelerek annesi ile görüşmek istemiş ve kendisine müsaade edilmiştir. Kardeşi Carlo Cicala'yı İstanbula çağırmış ve Moldavya, Valakya(Ulah) veya Ege adaları prensliğinin kendisine verilmesi için uğraşmıştır. 1600 de Sakız adasını tahribetmiş ve oraya bir baskın yapan Toscanalı gemilere yardım etmekle suçlandırılan halkı angariyelere tabi tutmuştur. C. - Z. 1604 te Şark seferi serdarlığına getirildi. Fakat bu seferde orduyu memnun edemediği gibi başarı da sağlıyamadı. Mağlûp olarak döndüğü Diyarbakırda, bir rivayete göre zehir içmek suretiyle; diğer bir rivayete göre de teessüründen öldü (Kasım 1605). C. - Z. nin İstanbulda üç mesçit bir medrese ve bir mektebi vardır. Saray ve hamamının bulunduğu semt halen Cağaloğlu adını taşımaktadır.

CIKSI, Diyarbakırın Kulp kazasına bağlı nahiye. Aynı addaki nahiye merkezinin nüfusu 574 (1955) tür. Kuzey çevresinde, yüksekliği 2 000 - 2 500 m olan dağlar uzanır. C., düzgün yollardan uzaktadır. Yalnız 6 km güneyinden Kulp - Hazro yolu geçer. Davar yetiştirilir, çifçilik yapılır Kavnak sularından faydalanılır.

C. nahiyesinin nüfusu 5 167 (1955) dir. 15 köyü vardır.

CILIZ TANE, buğdaygiller(Gramineae)familyasından olan bitkilerin. bilhassa buğday. arpa, çavdar ve yulaf gibi tahılların dolgun olmıyan tanelerine verilen ad.

Ekinler, (sıcak) sam rüzgârlarının tesiri altında uzunca bir zaman kalınca veya başaklanma devresinden 5 - 10 gün önce başlayıp sürekli bir şekilde bir ay kadar devam eden bir kuraklığa maruz olunca, C. T. meydana getirirler. Bu gibi hallerde döllenmeden sonra meydana gelen taneler güç gelişirler. Tanelerin içi iyice dolmaz. Üzerleri kırışık ve buruşuk olur. Bu yüzden, C. T. lerin ağırlıkları yarı yarıya iner. Meselâ, normal bir ekmeklik buğdaydan 1 000 tanesinin ağırlığı 35 gr. etrafında dolaşırken; aynı buğday, C. T. li ise 1 000 tanesinin ağırlığı 20 gr. dan, hattâ 15 gr. dan da düşük olur.

Erme zamanlarını doldurmadan yeşil olarak biçilen ekinlerin taneleri de cılız olur. Çünkü vaktinden önce biçme yüzünden tanelerde yeteri kadar besin maddesi birikmez, taneler dolgun değil, cılız olur.

CIMBIZ, kıl gibi ince şeyleri tutmak veya çekmek için kullanılan küçük maşa. Tıpta kullanılışı için bk. PENS (Pince) ve PENSET (Pincette).

CIRANTA geniş anlamiyle emre muharrer senetlerde, bu senedi imzalıyarak devreden (ciro ve teslim eden) kimse (bk CİRO) C., senedin arkasına koyduğu şerh yahut imza ile. muhataba tediye, hamile de kaabız yetkisi verir.

C., kaideten senetteki borcun mevcudiyetini ve borçlunun ödeme kabiliyetini garantisi altına almıştır ve senedin, kendinden sonra gelen diğer hamillerine karşı müteselsil sorumluluğu vardır.

Senedin tekrar ciro ve teslim marifetiyle devrini arzu etmiyen C., senedin arkasına «emre muharrer değildir» kaydını kor. Bu takdirde C., senedin sonradan kendilerine ciro edildiği kimselere karşı sorumlu olmaz.

C., senedi beyaz yahut tam ciro ile devredebilir.

C. hukuku: Kambiyo senetlerinin tanzimiyle ilgili 1910 - 1912 Lâhey ve 1930 - 1931 Cenevre Konferanslarında düzenlenmiştir. Bu konferanslarda konulan esaslar Türkiye tarafından da kabul edilmiş ve bilhassa 1957 tarihli Türk Ticaret Kanununun hazırlanmasında Cenevre Sözleşmesi hükümleri esas olarak alınmıştır.

CIRCIRBÖCEĞİ (Gryllus campestris), böceklerin düzkanadlılar (Orthoptera) takımının Cırcırböceğigiller (Gryllidae) familyasına mensup tipik bir tür. Ön kanadlarını birbirine sürterek çıkardıkları cırcır bir sesten dolayı bu adı alırlar. Tarlalarda yaşıyan C. toprağı kazar veya taşların, ağaç kütüklerinin altına odalar yapar. Erkek, giriş yerine oturarak gece gündüz devamlı öter. Otla beslenirler. Büyük başlı ve kısa kanadlıdırlar. Boyları 2 cm den büyüktür. Siyah ve koyu kahverengidirler. Bk. CIRCIRBÖCEĞİGİLLER.

CIRCIRBÖCEĞİGİLLER (Gryllidae), Böcekler (Insecta) sınıfının düzkanadlılar (Orthoptera) takımının bir familyasıdır. 900 türü olan geniş bir familyadır. Ön kanadlarını birbirine sürterek çıkardıkları devamlı müzikal bir sesden dolayı bu adı taşırlar. Ön kanadlar üzerindeki anal damarların birincisi, bir sıra halinde 150 kadar ufak diş taşır. Yine ön kanadların arka kenarları, sert bir sürtme parçası haline gelmiştir. Ses çıkarma esnasında ön kanadlar 45° lik bir açı yapacak şekilde kalkar ve yan olarak ileri geri hareket eder. Her iki kanadın eşit olmamasına rağmen, sesin, sol kanaddaki dişler üzerine, sağ kanaddaki sürtme parçasının sürtünmesiyle hâsıl olduğu iddia edilir. Bu familyaya mensup böceklerin ses alma organları da çok iyi gelişmiştir ve *timpanal* (tympanal) *organ* (b. bk.) adı verilmiştir. Bu organ ön bacağın tibiası üzerine yerleşmiştir. Ses sadece erkek böcek tarafından çıkarılır.

CIRCIRBÖCEĞİGİLLER: 1. Ocak çekirgesi (dişi), 2. Tarla cırcırböceği (erkek)

İplik şeklinde antenleri vardır. Arka bacakları üzerinde sıçrarlar. Kanadlar normal halde abdomen üzerinde yatık durur. Kısa kanadlı veya kanadsız olabilirler.

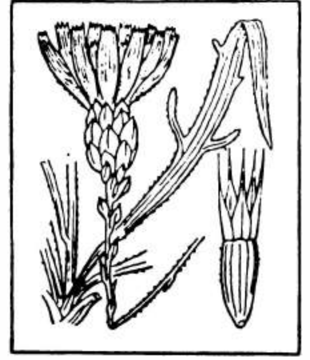
Yumurtalar genel olarak tek tek olmak üzere toprağa bırakılır. Bazı toprak altında yaşıyan türler, yumurtalarını, toprak altındaki odalarına yığın halinde bırakırlar. Yumurtadan çıkan minfler 5 defa deri değiştikten sonra erginleşirler.

Otçuldurlar. Kuru ve sıcak yerlerde yaşamayı severler. Bazen toprakta delikler açarlar veya ölü dal ve yapraklar arasında yaşarlar.

Bazı Doğu Asya memleketlerinde (Japonya gibi) ötüşlerinden dolayı kafeslerde saklanırlar. C. bazen de döğüştürülür.

Tarlalarda yaz sıcağında durmadan öten cırcır böceği (Gryllus campestris) ve evlere giren ocak çekirgesi (Gryllus domesticus) Avrupada en yaygın türlerdir. Amerikada yaygın olan Gryllus assimilis, evlerde yaşıyan büyük ve koyu renkli bir türdür. Memleketimizde de çok sayıda bulunur. bk. CIRCIRBÖCEĞİ, OCAK ÇEKİRGESİ.

CIRCIRÇİÇEĞİ (Lat, Fr. Catanance; Yun. Katanankhē, Katananke; Alm. Rasselblume; İng. Cupidone, blue succory), Akdeniz bölgesinde yetişen bir bitki. Bileşikgiller (Compositae) familyasından bir otsu (Lat. herbacea) olan C. nin bir türü eskiden aşk şurubu imalinde kullanılırdı.

CIRCIRÇİÇEĞİ (Catanance caerulea)

CIRDAVAL, cirit oyunlarında kullanılan, ucu demirli ve kurumuş meşe dalından yapılan uzun bir değnek. Buna mızrak da denir. Muharebelerde bu tip mızraklarla dövüşen askerlere *cırdavallı* denirdi.

CIRNAK, vahşi memeli hayvanların ve bazı kuşların kanca şeklinde ve sivrilmiş tırnağı. Bir nevi müdafaa vasıtasıdır. Ya kedide olduğu gibi pençe içine gömülü bulunur, müdafaa veya hücum halinde dışarı fırlatılır; yahut da köpekte olduğu gibi meydandadır.

CIVA (Yun. Hydrargyros [*hydōr* = su, *argyros* = gümüş]. Lat. Mercurius, Argentum vivum, Arap. Zeybak, Fr. Mercure, Vif - Argent, İng. Mercury, Quicksilver, Alm. Quecksilber; eczacılıkta Hydrargyrum), gümüş renkli, alelâde sıcaklıkta sıvı olan bir metal. Kimyaca sembolü Hg, atom numarası 80, atom ağırlığı 200 6 dır.

C. çok hareketli, gümüş renginde, gayet parlak bir sıvıdır. 0° de özgül ağırlığı 13,595 dir. −38,87° de muntazam billûrlanan ve kurşundan daha yumuşak olan bir kütle halinde donar. 357.3° de kaynar. Fakat oda sıcaklığında bile bir hayli buharlaşır. C. buharı da, bütün çözünen C. tuzları gibi, çok zehirlidir. C. soy metal karakterini haizdir; tamamiyle saf iken kuru veya rutubetli havada herhangi bir değişikliğe uğramaz. 300° civarında uzun müddet ısıtılırsa üzeri kırmızı bir oksit tabakası ile örtülür. Seyreltik hidroklorik ve sülfürik asitler tarafından aşındırılmaz. Fakat nitrik asitte çözünür. Halojenlerle daha oda sıcaklığında birleşir. C. ekseri metalleri çözer. Altın, gümüş, bakır, kurşun bunlar arasındadır. Fakat tıkız demir ve platine tesir etmez. Metallerin C. içindeki bu çözünmelerinden *malgama* (Fr. amalgame) denen alaşımlar meydana gelir. Bunlar katıdırlar. Ancak fazla C. bulunursa sıvı haldedirler. Piyasa malı C. umumiyetle tam saf değildir. Bundan dolayı yüzeyi ayna gibi parlamaz. İçindeki yabancı metalleri uzaklaştırmak için seyreltik nitrik asitten kalın bir tabaka içine C. ince bir akım halinde fışkırtılır. C. yı tamamiyle sâf olarak elde etmek, vakumda birçok defalar yavaş distilâsyonlarla mümkündür.

Bulunduğu yerler: C. ya bazen küçük damlacıklar halinde tabiatte sâf halde rastlanır. En önemli filizi Hg S formülündeki sülfürüdür. Bu hemen münhasıran mercan filizi de denilen kırmızı zencefre (Cinnabarite) halinde, pek seyrek de siyah zencefre (Metacinnabarite) olarak bulunur. Zencefrece en zengin yataklar, bir zamanlar Romalıların ve Kartacalıların C. çıkardıkları Toscanada Monte Amiata. İspanyada Almadén ile İtalyanın Gorizia vilâyetindeki Idria, Amerikada Texas'tadır. Rusyadaki Nikitovka (Donets bölgesi) ve Kaliforniyadaki New Almaden ve New Idria yataklarından da elde edilmekle beraber hemen hemen tükenmiştir. Macaristandaki C. fahl filizi ile Texastaki kalomel, $Hg_2 Cl_2$, sayılabilir.

Türkiyede, zencefre adı verilen bu madene, Ödemişin güneydoğusunda Hali köyü civarında, Uşakın kuzeyinde

Baltalı mevkiinde, Tire kazasına bağlı Karakilise köyünde, Urla kazasının Ilıcadere köyünde, Karaburun kazasının Küçükbahçe bucağında, Isparta kazasının Gölbaşı mevkiinde, Konyanın kuzeyinde Sızma mevkiinde. Kars iline bağlı Kağızman civarında rastlanılmaktadır. Fakat, İzmire bağlı Karaburun kazası civarındaki yataklar ehemmiyetlidir. Uşaktaki yataklar, cevherce zengin iseler de, volkanik kayalardan andezitler içerisinde ve pek ufak zerreler halinde bulunduklarından istihsale elverişli görülmemiştir. Konya civarındaki yatakların evvelce zengin oldukları ve işletildiklerine dair yatakların çevresinde emareler görülmüştür. Nitekim, daha sonraları (1908 - 1911) bu maden işletilmiş ve hattâ bir miktar ihracat dahi yapılmıştır.

Elde edilmesi: Bütün metaller arasında filizlerinden en kolay elde edilen C. dır. Çünkü metalin erime ve kaynama noktaları çok alçaktır ve oksijene karşı düşkünlüğü gayet azdır; öyle ki hava ile temasta dahi buharlar metalik şekle geçebilirler. Bunun için, az C. ihtiva etmelerine rağmen, filizlerin zenginleştirilme işleminden vazgeçilebilir. Filizler. parça büyüklüklerine göre, dik (baca şeklindeki) fırınlarda, sallanan kavurma fırınlarında yahut alev fırınlarında kavrulurlar ve intişar eden C. buharları, kilden veya demirden yapılmış, hava veya su ile soğutulan borulu kondensasyon sisteminde sıvı halde toplanır (Kavurma metodu). Teksif tertibatının en dip kısımlarında su altında biriken C. nın yanında. işlem esnasında bir de, isle, süblimleşme ürünleri ve tozla kirlenmiş C. da teşekkül eder. Bunun evvelâ tasfiyesi lâzımdır. Bu kirli C. ya Almancada *stupp*, İngilizcede de *soot* derler. C. nın tamamiyle distillenmesini sağlamak için kavurma esnasında kaynama noktasını aşmak lâzımdır. Kavurma işlemi Avrupada ekseriya dik fırınlarda yapılır. İri parçalı, muhtevası düşük, çok miktarda filize ve ucuz makine enerjisine sahip olan Amerikada ise döner fırınları daha çok kullanılır. Stupp teşekkülünü mümkün olduğu kadar düşük seviyede tutmak için biraz bitümü olan zayıf isli yakıt, bu meyanda sert odun kömürü veya kok seçilir. Soğutma tertibatının malzemesi olarak aside dayanıklı metal alaşımları, ince cidarlı sırlı seramik malzeme ve nihayet asfaltla sıvanmış odun borular kullanılır. Eskiden iç içe geçmiş, küçük ve dışarı doğru karınlı kil kaplardan faydalanılırdı (aludel). Bugün ise hemen münhasıran açık alt uçları su haznesine batan borulardan müteşekkil soğutucular kullanılmaktadır. Stupp ekseriya süzgeçli preslerde yabancı maddelerden kurtarılır.

Aşağıdaki cetvel C. istihsali hakkında bir fikir verebilir:

Memleket adı	Ton		
	1938 yılı	1953 yılı	1957 y.
İtalya	2 301	1 769	2 180
İspanya	1 428	1 431	1 760
Amerika Birleşik Devletleri	620	494	1 150
Çin	19	150	775
Meksika	294	401	726
Sovyetler Birliği (tahmin)	300	425	500
Yugoslavya		492	425
Japonya	25	221	410
Filipinler			116
Türkiye	20		25
Öbür memleketler			61
Yıllık dünya istihsali			**8 068**

Yıllık dünya istihsalinin 3/4 ü Italya, İspanya ve Birleşik Amerikadandır.

Bileşimleri: C. nın birleşme değeri (valence) 1 (univalent) ve 2 (bivalent) dir. 1 değerli bileşimleri eskiden *mercuro* - veya *mercurique*, 2 değerli olanları da *mercuri* - veya *mercureux* terimleriyle gösterilirdi. Şimdi 1 değerlilerin işareti *Cıva (I)*- , 2 değerlilerinki de *Cıva (II)*- dir. C. nın başlıca bileşimleri şunlardır: **C. (I)- oksidi**, Hg_2 O, kahverengi - siyah bir toz olup, ışıkta bırakıldığı veya hafifçe ısıtıldığı zaman çözüşerek C. ve C. (II)- oksidine ayrılır. **C. (II)-oksidi**, Hg O, suda çözülmez sarı-kırmızı bir toz olup, C yı havada veya oksijende 300° ısıtmakla elde edilir, 400° de de dağılarak C. ve oksijen elementlerini verir. Bu reaksiyonu müşahede ederektir ki J. Priestley oksijeni bulmuş, Lavoisier de yanma olayını doğru olarak açıklamıştır. Tıpta da yeri vardır. **C. (I)- kloridi**, $Hg_2 Cl_2$: bk. KALOMEL. **C. amidokloridi**, Hg $(N H_2)$ Cl, ısıda erimez beyaz bir toz olup, «beyaz merhem» adiyle tıpta kullanılır. **C. (II) kloridi** Hg Cl_2: bk. SÜBLİME. **C. diamonyum - kloridi**, Hg $(N H_2 Cl)_2$, ısıda erir beyaz bir tozdur; tıpta, sanayide (demiryolu ağaç traversleri, hayvan derileri gibi eşyanın muhafazasında, fotoğrafçılıkta, v. b.), dezenfekte işlerinde kullanılır. **C. (II) bromidi**, Hg Br_2 beyaz, parlak pullar şeklinde kristalize edilmiş, suda kısmen eriyen bir tuzdur. **C. (I)- yodidi**, $Hg_2 I_2$, sarı - yeşil bir toz olup, çabuk dağılarak C. ya ve C. (II)- yodidine ayrılır. **C. (II)- yodidi**, Hg I_2 parlak, kırmızı bir toz olup, alkol, eter benzol gibi organik maddelerde kısmen erir; sodyum yodidiyle birlikte, **sodyum C. yodidi** $(K_2$ Hg J4) denilen ve suda kolay eriyen renksiz kompleks tuzu meydana getirir; bu tuzun kalevi eriyiği olan *Nessler ayıracı*, az miktarda amonyak ve amonyum tuzlarının meydana çıkarılmasında kullanılır. *C. sülfidi*, Hg S, tabiatta kırmızı zencefre (cinabre), nadiren de siyah metasinabarit olarak bulunur. **C. (I)- sülfatı** $(Hg_2 SO_4)$, ve **C. (II)- sülfatı** $(HgSO_4)$, suda kısmen eriyen beyaz tuzlardır; bunların eriyikleri, ancak asit katılmak suretiyle muhafaza edilebilir; aksi takdirde kendi bazik tuzlarına ayrışırlar, meselâ eskiden tıpta kullanılan *C. türpeti* (Hg SO_4. 2 HgO); C. (II) - sülfatının, bilhassa asetilen'i asetaldehid'e çeviren katalizör olarak sanayide değeri vardır. **C. (I)- nitratı**, $Hg_2 (NO_3)_2$ ve **C. (II)- nitratı**, Hg (NO_3), renksiz tuzlardır; biraz asit nitrik ilâvesiyle suda erirler; bu asit katılmazsa, bazik C. nitratı veya hattâ C. oksidi olarak ayrışırlar; C. oksidi derişik amonyak eriyiği ile çalkalandığı zaman, *Millon bazı* (Hg_2 NOH, 2 H_2O) denilen C. - azot bileşimi meydana çıkar, ki açık sarı ve suda erimez bir tozdur. **C. siyanidi**, Hg $(CN)_2$, suda kolay eriyen fakat çözüşmiyen beyaz bir tozdur; çok zehirli olup, son derece sulandırılarak dezenfeksiyon işlerinde kullanılır; C. oksidiyle birlikte **C. oksisiyanidi**, Hg $(CN)_2$. HgO, denilen ve tıpta maviye boyanmış pastiller halinde kullanılan maddeyi meydana getirir. **C. rodanidi**, Hg $(SCN)_2$, güç eriyen beyaz bir tuzdur; ateşte parlar, sonra hafif bir ışık saçarak şişer ve kömüre benziyen siyah köpükler meydana getirir; bu şekiller çok kere tuhaf olduğu için bunlara «Firavun yılanı» denir. **C. fülminatı**, Hg $(ONC)_2$, C., asit nitrik ve alkolden olmadır; suda zor eriyen beyaz bir toz olup, kuru olduğu zaman ateşe yaklaştırıldığında veya vurulup dövüldüğünde şiddetle patlar; ateşleme ve tutuşturma işlerinde kullanılır. **C. (I) - asetatı** $Hg_2 (C_2 H_3 O_2)_2$ ve **C. (II)- asetati**, Hg $(C_2 H_3 O_2)_2$. kristalleşmiş tuzlar olup tıpta kullanılırlar. **C. salisilatı**, $C_6 H_3 \cdot OH$. (COO Hg), suda erimez, kokusuz ve tatsız bir tozdur; eskiden, parafin'le süspansiyon halinde frengiye karşı kullanılırdı.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Halitaları: C. nın başka metallerle halitaları, yani malgama (amalgame) lar, büyük önem kazanmıştır; çünkü hasıl olurken yumuşak olup her şekle sokulabilir, bilhassa ufak diş oyuklarına doldurulabilir ve bilahere çabuk katılaşarak kenarlara sıkıca yapışır. Kimyevi bakımdan da çok dayanıklıdır. Diş tedavisinde eskiden bakır malgamaları kullanılırdı, Bilhassa % 1 - 2 çinko katılarak donması çabuklaştırılırdı. Aynı zamanda antiseptik olup diş çürümesini önleyici etki yapardı. Fakat zamanla bakır sülfürü hasıl olur ve dişleri karartırdı. Bu sebepten dolayı bakır yerine bilhassa gümüş, kalay, bakır ve çinko ihtiva eden değerli metaller malgamaları kullanıldı. Toz halinde olan metaller kullanılmadan önce % 50 C. ile iyice karıştırılır ve fazla kalan C. ayrılır. Almanyada kullanılan bir malgama mustahzarı şu elementleri ihtiva eder: % 48 - 50 gümüş; % 45-49 kalay, % 0,5 - 2 bakır; % 0,1 - 0.5 çinko. Bilhassa Amerikada kullanılan bir malgama mustahzarının formülü ise şudur: % 67,7 gümüş; % 26,3 kalay; % 4.7 bakır; % 1,2 çinko. 2 saat sonra dişte çiğnemek için lâzım olan asgari katılık elde edilir. 8 saat sonra da katılık azami derecesini bulur. Bu suretle dünyada, İkinci Dünya Harbinden önce takr. 100 ton gümüş tozu, 1C0 ton kalay tozu ve 20 tondan fazla C. ve aluminyum istihsalinde de C. önemli bir rol oynar.

Kullanılışı: C., termometre, barometre, manometrelerin doldurulmasında, hava tulumbalarında, gaz analizleri ve birçok fizik ve kimya cihazlarında engelleme malzemesi olarak kullanılır Metalürjide altın ve gümüşün filizlerinden çıkarılışında (malgama usulü), elektrokimyada, alkali hidrositlerin istihsalinde, elektroteknikte alternatif akımın doğru akıma çevrilmesinde, elektrik tesisatlarındaki kontakt tertibatlarında kullanılır. Elektrik deşarjlariyle ışıldayan C buharı ultraviyole ışınları bol olan bir ışık verir. Bu ışınlardan fluoresans analizlerinde ve tedavide de sunî güneş olarak istifade olunur. Aynaların sırları eskiden kalay malgaması ile yapılırdı Bugün bunlar için münhasıran gümüş kullanılmaktadır. C. lı müstahzarların imaline de çok miktarda C. sarfedilir. Bunların en mühimleri süblime, C. fülminat ve zencefredir.

C., preslenmiş, perçinsiz, 34,5 kg (eski bir İspanyol ölçüsü) ağırlığında, çelik şişelerle taşınır.

Tarihçe: C, Eskiçağda bilinen yedi madenden biri (öbürleri: bakır, kalay, demir, kurşun, gümüş, altın) olup, simyacılar Utarit (Arzıtilek, Mercure) gezegeni ile C. arasında bir ilgi bulunduğunu sanmışlardır. Bundan dolayı, eskiden, birçok kitaplarda C elementi Utarit'in sembolü olan ☿ işareti ile gösterilmiştir. Aristo C yı «sıvı gümüş» olarak tanıtmış, M. Ö 315 yılında da Theophrastos C. nın, bakır bir havanda zencefreyi sirke ile ezmekle elde edilebileceğini tarif etmiştir. M. Ö 50 yıllarında Dioskorides bunun için damıtma yolunu göstermiş; M. S. 60 yıllarında da Plinius Secundus, cıva - altın malgamasiyle ateşte yaldızlama yapılabileceğini anlatmıştır. Zencefrenin boyama (kırmızı) işlerinde kullanılabileceği, Eskiçağ başlarında biliniyor, Romalı kadınlar dudaklarını zencefre ile parlatıyorlardı. Ortaçağda da C. ile yapılan «esmer merhem» (Unguentum Hydrargyri cinereum; % 30 C., % 70 yağ), frengiye karşı kullanılmak üzere ortaya çıkmış bulunuyordu.

Tıp: *C. lı ilâçlar* (Lat. Mercurialia): ilâç olarak kullanılan cıva halitaları C (II) - kloridi veya süblime (Hydrargyrum bichloratum) ve C. oksisiyanidi (Hydrargyrium oxycyanatum; 1: 1 000) su ile karıştırılarak dezenfeksiyon ilâcı olarak kullanılır. Suda hemen hemen hiç çözülmiyen C. (I) - kloridi (Hydrargyrum chloratum) kalomel adiyle de tanınır. Bazı göz hastalıklarında, frengiden çıkan çıbanlara karşı, keza müshil ve müdrir olarak kullanılır. Sarı C. merhemi (Unguentum Hydrargyri flavum), % 5 nisbetinde C. oksidinden teşkil edilmiştir. Gözkapağı kenarı ve konjonktiv ufunetlerine karşı kullanılır. Beyaz çözelti merhemi (Unguentum praecipitatum album), beyaz C. çözeltisi ihtiva eder: çeşitli cilt hastaklarında kullanılır. Esmer C. merhemi (Unguentum Hydrargyri cinereum) % 30 madenî C. ile % 70 yağdan müteşekkildir. Frengiye karşı (XVI. yüzyıldan beri), baş bitleri ve pubis kılları biti (Phthirius inguinalis, Pediculus pubis) ne karşı kullanılır. Salyrgan, Novurit ve Esidron, C. nın organik bileşimlerinden olup kuvvetli müdrirlerdir. C. yakısı (Emplastrum Hydrargyrı), 2 kısım C. nın, 10 kısım kurşun yakısı kitlesinde ezilmesinden hasıl olur: frengi çıbanlarının mahalli tedavisi için kullanılır. Karbollu C. yakısı yayılmış ve yapıştırılmağa hazır bir şekilde olup füronkl (çıban) lara karşı kullanılır.

C. nın kendisi ve bütün terkipleri zehirlidir. Eskiden, şimdikine bakarak daha geniş ölçüde, birçok ilâçların terkibine girerdi (merhem, hap, şurup, toz, yakı, fitil, buhar v. b). Müshil, antiseptik, alteratif (eski inanışa göre, organlarda tedricî bir değişim meydana getirerek sıhhatle çalışmalarını sağlamaya yarıyan ilâçlar), antiparazitik (barsak kurtlarına, bitlere ve başka parazitlere karşı), kolagog (safra söktüren) olarak, ve bilhassa göz hastalıklarına ve frengiye karşı kullanılırdı: içten, mavi hap, Belloste hapları, Sédillot hapları, Dupuytren hapları, Van Swieten likörü, esmer yağ (huile grise), esmer toz (poudre grise), arquéritol, v. b.; dıştan, esmer merhem, Napoli merhemi (onguent napolitain), Vigo yakısı, v. b. Şimdi, sülfamid ve antibiyotiklerin keşfinden sonra, C., tahrip edici mahiyeti göz önünde bulundurularak, tıpta çok mahdut bir ölçüde kullanılmaktadır. Süblime ile kalomel'in durumu da eskisi gibi değildir.

C. zehirlenmesi: Mercurialisme. C. dumanları, sıvı madenî C. veya C. bileşiklerinin tesirinden gelen zehirlenme.

Mesleki C. zehirlenmesi: C. ocaklarında laboratuvarlarda, ayna fabrikalarında, termometre fabrikalarında hasıl olur.

Had C. zehirlenmesi: Süblime çözeltisi içildikten sonra görülen belirtiler: madenî tat, mide ağrısı, kusma, kara ishal, dudakların şişmesi. evvelâ idrar çokluğu, sonra idrar kesilmesi, diş etlerinde ve ağız içerisinde çıbanlar. 5 - 11 gün sürer.

Müzmin C. zehirlenmesi belirtileri: Ağızda çıban, mide bozukluğu, ağırlık kaybı, merkezî sinir sistemi bozuklukları. Sinirlilik, korku, el titremesi. sonradan felç, unutkanlık, evham, akıl bozukluğu. Her gün az miktarda C. alındığında, alâkasızlık, unutkanlık, dikkat edememe ve kulak uğultusu hasıl olur.

İlk yardım: Kusturma, hayvanî kömür, süt, müshil. Doktor çağırmalı.

C. buhar lâmbası: Cıva buhariyle doldurulmuş bir elektrik deşarj lâmbası. Bunlar, cıva buharının basıncına göre üç kategoriye ayrılır: 1. Basıncı 0,01 - 1 Torr arası olan lâmbalar (alçak basınçlı lâmbalar): Kuvars lâmbası ve Almanca Leuchtstofflampe adı altında iç aydınlatma maksadiyle ve reklâmlarda kullanılır. 2. Yüksek basınçlı lâmbalar (100 Torr - 25 atmosfer): Yeşilimtırak beyaz ay-

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

dınlık verir. Sokakları aydınlatmakta kullanılır. 3. En yüksek basınçlı lâmbalar (30 - 100 atm. ve daha fazla): Projektörlerde ve projeksiyonlarda kullanılır.

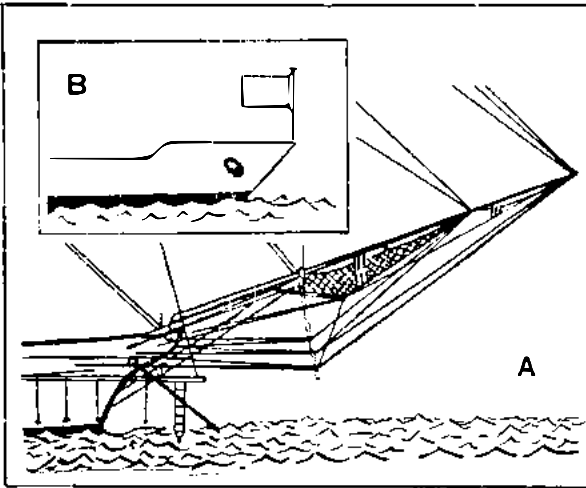
C. **buhar makinesi**; C. **buhar türbini**: Bu makineler ısı taşıyıcı olarak C. buharını kullanır. Bunlar, su buharı ile işliyen makinelerden daha müessir olmakla beraber, hususi ham maddelere ihtiyaç gösterir.

C. **kuvars lâmbası veya suni dağ güneşi** (İng. Artificial mountain sun, Fr. Soleil de montagne artificiel, Alm. Künstliche Höhensonne): Güneşin dağların üstünde, yani atmosferin yüksek tabakalarındaki ışığına benzer bir ışık hâsıl eden lâmba. Gerçek ışıktan başlıca farkı şudur: Hakiki dağ güneşinin ışığında daha fazla kırmızı ve enfraruj şualar, suni dağ güneşi saçan lâmbanınkinde ise bunlar eksik olup, yerinde ultraviyole şualar daha fazladır (bunlar bilhassa 400 ile 200 μμ dalga uzunluklarına aittir). Raşitizm, yorgunluk, verem (akciğer veremi müstesna) ve bazı deri hastalıkları tedavisinde kullanılır. Suni dağ güneşi, doktorun önemli bir yardımcısıdır. Birçok hallerde tenbih ve canlandırmak ve kosmetik maksatlarla deriyi yakmak için kullanılır. Bu ışığa tutulanın gözlerini bir siyah gözlükle korumak lâzımdır.

C. **ufku** (Ast.): Cıva ile dolu ve üstü açık kap. Cıvanın yüzü yatay bir hal alır ve ayna vazifesi görür. Yıldızların ışığı bu aynada incelenir.

CIVA KLORÜR: bk. SÜBLİME.

CIVADRA veya CIVADIRA (< İta. *civadera, civada*, Prov. *civadiera*, Fr. *civadière* [b. bk.]) [İng Bowsprit, Fr. Beaupré, Alm. Bugspriet, İta. Bompresso, Rus. Bugsprit], yelkenli gemilerin baş bodoslaması (baş tarafta, omurgaların yukarı uclarının tespit edildiği kıvrık tahta veya madenî parça; İng. stem) ndan ileriye doğru çıkan, flok (en öndeki üç köşe yelkenler, İng. jib) ları öne doğru germeye ve seren istralya (tutturmaya yarıyan ip, İng. stay) larını bağlamaya yarıyan. az yukarıya meyilli, uzun ve kalınca direk. Tüccar gemilerinde buna *bombures* veya *bombires* denir. Eskiden, bazı buharlı gemilerde, hattâ harb gemilerinde de, C. tertibatı vardı; şimdi birçok buharlı yatlar bu sistemi hâlâ devam ettirmektedirler. *C. nın topuğu* (İng. step), baş bodoslamasının yelpaze (başın üst ucunda V şeklinde bir yarık teşkil eden dayanıklı iki ağaç; İng. knighthead) kısmında, *C. iskacaları* (yuvalık ağaç; İng. bowsprit partners) denen ve her iki tarafa konan iki kavi ağaç arasında tutturulur. C. nın dayandığı yere de *C. yatağı* veya *C. döşeği* (İng bowsprit bed) denir. C., baş bodoslamasına *C. tringası* (İng. bowsprit gammoning) denilen demir zincirlerle bağlıdır. Yelpazelerin her iki tarafında da, alabanda (gemi kaplamalarının iç satıhları; İng. inside planking) lara mıhlı olan ve direklerden aşağı gelen selviçe (müteharrik halat, ip; İng running rigging) leri bağlamaya yarıyan ağaç veya demirden yapılı iki *C. armadorası* (delikli ve çubuklu levha; İng. bowsprit fife rail) vardır.

CIVADRA. A. büyük yelkenlide; B harb gemilerinde (gönderi ve sancağı da görülmektedir)

C. yekpare veya 2 - 3 parçalı olabilir. Yekpare olanına *pena C* (İng. onepiece bowsprit) denir. İki parçalı C nın kısımları şunlardır: 1 *ana C.* (İng. main bowsprit); 2. *baston* (İng. jib boom). Baston, art cunda (uc, baş) sı ana C ya kapele olunmuş (ucu yontularak üstüne oturtulmuş) ve *C. destemorası* (İng. bowsprit cap) denen demir çemberle sıkıştırılmış, ekleme direktir. Üç parçalı C. da, bastona aynı şekilde tespit edilen ve *kontra - baston* (İng. flying jip boom) denilen ikinci bir ekleme bulunur. bu takdirde de bastona umumiyetle *büyük baston* denir. C. nın sancak (sağ taraf) ve iskele (sol taraf) sinde, destemora ile arma (güverteden yukarı bulunan donatımın bütünü; İng rigging) arasına, ağaç kütükler konmuştur. *C. çanaklığı* (İng. bowsprit top) denen bu kütüklerin üzerinde bulunan bastıka (istendiği zaman acılıp kapanacak şekilde mandallı menteşe yapılmış demir sapanlı torno; İng. snatch-block) lardan gabya (ana direklerin üzerine sürülen çubuklar; İng. topmast) istralyaları donanır.

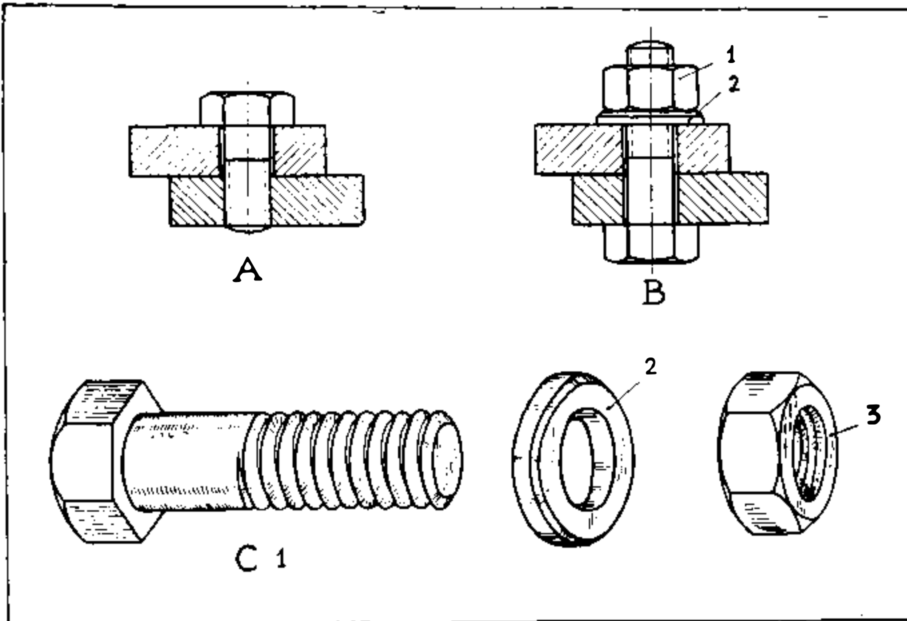
C. nın ön cundası, geminin baş omuzluk (borda kaplamasının, baş bodoslamasına doğru inhinaya başladığı nokta ile bodoslama arasındaki kısım; İng. bow) larına, *C. çarmıkları* (İng. bowsprit shrouds) denen bir takım halat, ip. zincir ve çubuklarla bağlanmıştır. Halattan veya zincirden yapılmış *C. mistaçoları* (Ing. bobstays), C. yı destemoranın gerisinden, alttan, talimar (baş bodoslamasının, suyu yaran ağzındaki ana eklem; İng. cutwater) a köstekler. Baş bodoslamasından C. nın cundasına kadar uzanan ve *C. marsapetleri* (İng. bowsprit footropes) denen halatlar vardır; flok yelkenlerinin sarılmasında veya camadana vurulması (boğularak küçültülmesi; İng. to be taken in reef) nda, tayfa, bunların üzerinde durarak çalışır. Bu halatlar, C. dan sarkan ve *marsapet ayakları* (İng. stirrups) denilen makara ve halat halkalarla tutulmuştur. Ayrıca C. nın üzerinde, ana istralya boğata (ağaçtan yapılmış, dilsiz makara; İng. dead - eye) ları sapan (makara ve tornoların tablaları etrafındaki halat veya demir kuşak) larına varan ve onlara bağlanan halatlar vardır. C. ya gidenler, *C. vardavelesi* (Ing. bowsprit manrope) denilen bu halatlara tutunarak yürürler.

C. nın üstünde her iki tarafa, altında da denize doğru uzanan ek çubuklar vardır. Bunlardan biri, C. nın destemora çemberinin altından C. ya aşağı yukarı dikey olarak, denize doğru sarkan uzunca çubuktur. *C. sakalı* veya *kör baston* (İng. dolphin striker veya martingale boom) denilen bu çubuk, önde C. nın baş cundasına, arkada da talimar'a ve baş omuzluğa türlü halat ve tellerle bağlıdır. En altta, *kontra - baston kösteği* (İng. flying jib martingale), onu, kontra - bastonun baş cundasına bağlar, sakalın biraz yukarısından, *kontra - flok lârmosu* (kontraflok yelkenini açan istralya; İng. flying jib stay), yine kontra - bastona kadar uzanır. Sakalın aynı yerinden, *büyük baston kösteği* (İng. jib martingale) denilen halat veya tel de büyük - bastonun ön cundasına kadar gerilidir. Sakalın daha yukarısında, *büyük - baston istralyası* (İng. jibstay) denen halat veya tel

sakalı yine büyük bastonun ön cundasına bağlar. Sakalı geriye doğru talimara ve baş omuzluğa bağlıyan halat veya tellere de *sakal lentiyeleri* (İng. martingale backropes) denir. Eskiden C. nın ortasında, denize paralel olarak iki yana uzanan ve *C. sereni* (İng. spritsail yard) denen bir seren vardı. Bu serenin altında, denize dikey olarak sağ-sol istikametinde açevele (yelkeni sabit, İng. span) gönderli bir yelken (*C. yelkeni*, İng. spritsail, İta. vele di civada, Fr. civadière) denize doğru sarkardı (tarihçesi için bk. CIVADIÈRE). Şimdi C. sereninin yerine *C. bıyığı* (İng. whisker boom) denilen, iki taraflı, fakat daha ince ve kısa bir çubuk vardır; C. şıpkasını (aşağıya bk.), flokları, *büyük-baston-ventosu* (İng. jib guy, vento = tespit halatı) ve *kontra-baston-ventosu* (İng. flying jib guy) nu germeye ve C. daki türlü halat ve telleri birbirinden ayırmaya yarayan bu çubuk, C. nın cundalarına ve talimarın her iki tarafına *bıyık köstekleri* (İng. whisker stays) denilen halat veya tellerle bağlanmış cundalarındaki *bıyık istralyaları* (İng. whisker jumpers) ile de altta sakala tutturulmuştur. Aynı cundalardan baş omuzluklara alınan halat veya tellere de *bıyık ventoları* (İng. whisker guys) denir. Büyük-baston ile bıyıkların cundaları arasına bir ağ gerilmiştir *C. şıpkası* (İng. jip netting) denen bu ağ, büyük floku aşağı sarkmaktan korur; flok işinde çalışanlar da bu ağdan istifade ederler.

Küçük kotralarda daha basit C. lar vardır. Harb ve ticaret gemilerinde, baş bodoslaması üzerinde, talimarın üst ucunda (eskiden, yelkenlilerde C. üzerinde) dikilmiş, ve icabında çıkarılabilen, küçük bir gönder bulunur. *C. gönderi* (İng. jack staff) denilen bu gondere, harb gemisi demirde iken, *C. sancağı* veya *demir sancağı* (İng. jack, Fr. pavillon de beaupré, Alm. Gösch) çekilir; ticaret gemileri de forslarını çekerler; bk BAYRAK.

CIVATA, birbirine bağlanmak istenen parçaların, daha önce açılmış olan deliklerinden geçirilerek, vidalı ucuna somun (b. bk) takılıp sıkıştırılan başlı, silindir şeklinde madenî çubuk (şekil C). Bunlar, kullanıldıkları yerlere göre muhtelif şekillerde olmakla beraber, umumiyetle şekilde görülen biçimde yapılırlar. Parçalar birbirlerine şekil B de görüldüğü gibi bağlanır. Sıkmanın daha iyi olması için somunun altına pul (rondela) konur. Bağlantı yeri müsait olduğu hallerde parçalardan birine vida açılmak suretiyle, şekil A da görüldüğü gibi, bağlantı yapmak mümkündür. Bu sayede somun ve puldan tasarruf edilmiş olur. C. lar piyasada kalite ve çeşitlerine göre kilo veya tane ile satılırlar.

CIVATA: A. Vidalı bağlantı; B. Somunlu bağlantı: 1. Somun, 2. Pul (rondela); C. Parçalar: 1. Asıl cıvata, 2. Pul, 3. Somun

CIVIKMANTARLAR (Myxomycetes) [Bot.]: bk. MANTARLAR (FUNGI).

CIZAK (eski metinlerde: Dızak), Özbekistan Sovyet Cumhuriyetinde bir kaza merkezi. Semerkant'ın kuzeydoğusunda 113 kilometre mesafededir. Nur-Ata dağının kuzey yamacında, Kızılkum çölünün kenarındadır. 1866 yılının Ekim ayının 18. günü Ruslar tarafından alındı. Buhara-Rus harbinin en kanlı muharebesi bu şehirde oldu. Buhara ordusu 6 000 şehit, 2 000 esir verdi. Bu tarihte C. ta 50 mesçit, 22 okul ve medrese vardı.

CIZBIZ: bk. IZGARA.

CIZIGLAR, *Kitab-ı Dede-Korkut*ta geçen «İç-Oğuz» yurdundaki yerlerden birinin adı. Şimdi Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti toprakları içerisinde bulunan ve Gümrü (1924 ten beri Leninakan) şehrinin kuzeydoğusunda, 2 998 m rakımındaki Ağlagan dağının batı eteğinde çok eski bir köyün bulunduğu bölgedir.

*Kitab-ı Dede-Korkut*un «Kazan-Beg oğlı Oravaz-Beg'ün Tutsak olduğu Boy» adlı IV. destanında, Yaylak (yazlık) merkezleri, Karsın Digor bucağı ile Tuzluca (eski Kulp) ilçesi arasında ve Arpaçayı ile Aras kavşağı solunda bulunup, Arşaklı (Parth) ların batı kolu sayılan Küçük-Arşaklı (= Arşakunik) hanlarının başşehirlerinden, I. yüzyılda yapılmış olan Ervantaşad (Akşehir-Ağca kala) olarak ve kışlak merkezleri, pamuk yetiştiren Iğdır-Tuzluca ovalarına «Sürmeli-Çukuru» adını verdiren Aras sağındaki Küçük-Arşaklı merkezlerinden A r m a v i r şehrinden ibaret bulunup «Iğdır-Karakalası» da denilen *Sürmelü* şehri olan «Ö ğ u z» hükümdarları «Olaş oğlı Salvur Kazan Han» sülâlesinin av yeri olarak tanıtılmaktadır. Adı geçen her iki başşehirde oturan hükümdar Kazan-Han; henüz savaş görmemiş bulunan genç o ğ l u Oravazı «yedi g ü n l ü k azuğı-ile» ava götürüp ok attığı, kılıç çalıp baş kestiği yerleri göstermek isterken huzurundaki «Toksan-Tümen Genç-Oğuz Begleri» ne şöyle diyor:

«Men bu oğlanı alayın, ... Kâfir-Serhaddine, *Cızıglara*, Ağlagan (Çıldır ile Ahılkelek ara-

sındaki) a, Kök- çe-Tağa aluban çıkayın, sonra oğlana gerek olur, a begler.» *Cızıg, Cızık* «Türkçe» (= çizik, yazılı § kalın paralel çizgili kumaş veya halı-kilim) sözü ile çoğul eki «*lar*» dan ibaret bulunan *Cızıglar, Cızıklar* adının bir oymaktan kaldığı anlaşılıyor.

Eskiden, Hazar kolundan ve «Oğuz» lardan ayrı sayılan Terekeme (Kara Papak) Türklerinin «Kazak» boyundan olan yarıgöçebe şamanmüslüman «Mürüt» adlı ahalinin oturduğu *Cızıglar* (şimdiki adıyla Cızıkhlar) köyü, son asırda Ermeni halkına yurt olmuştur.

CIACCIO [*çaçço*] **BEZLERİ** (İtalyan teşrihçisi Giuseppe Vincenzo Ciaccio [1824-1901] ya atfen), tali gözyaşı bezlerine verilen ad.

CIACHIR veya **CEACHIR** [*çakır*], **Mihail** (1861-1938), Gagauz Türklerinden din adamı ve edib. Güney Besarabyanın Bender (Rus. Benderı, Rumen. Tighina) bölümündeki Çadır Lunga (şimdi Moldav Sosyalist Sovyet, Cumhuriyetinde: Rus. Çadır Lunga. Rumen. Ceadâr Lunga) kasabasında doğmuş, Kişinev (Rus. Kişinev, Rumen. Chişinău) şehrinde ölmüştür. Besarabya Rus idaresinde iken C., Kişinevdeki ruhban okulunda okuduktan (1871-1881) sonra; aynı müessesede 1881-1907 yıllarında Rusça ile Eski İslâvca, 1914-1919 yıllarında da matematik ve tabiî ilimler okutmuştur. 1884 te papaz olan, 1905-1908 yıllarında da mahallî idare meclisine katılan C. ın ilk yazıları 1884 te Rus dergilerinde çıkmış, 1919 da Besarabya Rumen idaresine geçince C., yazılarını Rumen «Lumir ătorul» dergisine vermeye başlamış, ayrıca Gagauz Türkçesiyle de yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Cărticica de rugăciuni* (Dua kitapçığı) [1897, Rus harfleriyle]; *Bucoavna moldovenească* (Moldov alfabe kitabı) [1898]; *Russko-moldovskiy slovar* (Rusça-Moldovca sözlük) [1907]; *Ai Evanghelia* (Mukaddes İncil) [1909-1910, İslâv harfleriyle yazılı Gagauzca]; *Allahlâ Liturghiea* (İlâhî litürji) [1911, Rus harfleriyle yazılı Gagauzca]; *Acafist hem moleben Djumledeanaioz Allahâdourana* (Meryem Anaya tebcil duaları) [1911, Rus harfleriyle yazılı Gagauzca]; *Eschi Baalantânân Aiozlalâ Istorieasă* (Ahd-ı Âtik'in mukaddes tarihi) [1911]; *Eni Baalantânân Aiozlalâ Istorieasă* (Ahd-ı Cedid'in mukaddes tarihi) [1912]; *Clisea Istorieasâ câsadan* (Muhtasar kilise tarihi) [1912]; *Tĕlo Jenşçinı* (Kadın vücudu) [1927, dram]; *Priboy Voynı* (Harbin darbesi) [1929, trajedi]; *Evanghelia dela Matei* (Matta İncili) [1930]; *Evanghelia lui Marcu* (Markos İncili) [1935]; *Saatlar hem psaltirin psalomlară* (Mezamir kitabı) [1912-1936, Latin harfleriyle yazılı Gagauzca]; *Besarabiealâ Gagauzlarân istoriasâ* (Besarabyalı Gagauzların tarihi) [1934, Gagauzca]; *Istoria Găuzilor* (Gagauzların tarihi) [1935, Rumence]; *Bizim Saabimizin Iisus Hristosun Aiozlalâ Istorieasă* (Efendimiz Mesih İsanın mukaddes tarihi) [1935, Gagauzca]; *Dua Chitabâ Gagauzlar için* (Gagauzlar için dua kitabı) [1935, Gagauzca]; *Dicţionar Găgăuz-român* (Gagauzca-Rumence sözlük) [1938]; Bk. GAGAUZ TÜRKÇESİ.

M. CIACHIR

CIALDI [*çaldi*], **Alessandro** (1807-1882), İtalyan bilgini. Civitavecchiada doğmuş, Romada ölmüştür. Cenovadaki denizcilik okulunda tahsil etmiş ve Sardenya ve Papalık bahriyelerinde hizmet etmiştir. Nilin şelâlelerine ve İtalyadan, Fransanın nehir ve kanallarından geçerek Londraya yaptığı seyahatler ona büyük şöhret kazandırmıştır. Süveyş kanalı şirketine girmiş ve Port-Saidin inşasına ait çeşitli problemler üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Sul moto ondoso del mare e sulle correnti di esso* (Denizin dalga hareketi ve akıntılarına dair) [1866]; *Nozioni preliminari per un trattato nella costruzione dei porti nel Mediterraneo* (Akdenizde liman inşasına ait bir mukaveleye müteallik giriş bilgileri) [1874]; *Illuminazione e segnalamento dei Littorali e dei porti* (Kıyıların ve limanların aydınlanması ve belirtilmesi) [1877].

CIALDINI [*çaldini*], **Enrico, Gaeta Dukası** (1811-1892), İtalyan generali. Modena civarında Castelvetroda doğmuş, Livornoda ölmüştür. Liberalizm uğrunda çarpışmıştır. 1831 de Parma ve Modenada meydana gelen ayaklanmaya katılmış, bunun neticesi olarak sürüldükten sonra Dona Maria'nın Portekiz ordusunda, daha sonra María Cristina'nın İspanyol ordusunda, nihayet (1848-1849) Avusturyaya karşı millî harbde çarpışmıştır. Piemonte ordusuna girerek çok geçmeden general olmuş ve 1859 da Palestro muharebesinde kendini göstermiş, keza 1860 da Marce ve Ombria seferinde (Castelfidardo zaferi) ve Gaeta muhasarasında büyük takdir kazanmıştır. 1866 harbinde muvaffak olamayınca askerî hayattan uzaklaşmıştır. Reggio mebusu seçilmiş, 1864 te senato üyesi olmuş, hatip olarak dikkati çekmiştir. 1867 ve 1869 da bir hükümet kurmakla tavzif edilmiş ise de, buna muvaffak olamamıştır. 1876 da Pariste büyükelçi olmuş, fakat 1881 Tunusta Fransız protektorası kurulunca, istifa etmiştir. 1861 de Gaeta dukası olmuştur.

CİALE (Arap. *ciʿâle*), [Fıkıh], lûgatte «c» harfinin her üç şekilde de harekelenmesi suretiyle okunan bir kelime olup, ayakteri, el kirası, ücret, rüşvet ve tencere bezi anlamlarına gelir. Bu kelime ile eşanlamda *caʿîle* kelimesi de vardır.

Bazı şartlar dahilinde iş sahibine menfaat sağlıyacak bir işin, yapılması sonunda işçiye veya işi yapan vasıtanın sahibine ödenen ücrete denir. Bir gemiden ticari eşyayı boşaltan işçilere verilen ücret veya bir yere mal taşıyan yük hayvanlarının sahibine ödenen para gibi.

C. de ödenen ücret bilinmekte fakat bu işten elde olunan menfaat bilinmemekte olduğundan icâre (b. bk) den farklıdır. C. de işin esası (*eş-şîğa*), iş (*el-ʿamel*), anlaşma (*el-ʿakd*) ve ücret (*el-ciʿal*) olmak üzere dört rükün vardır:

1. *Esas*: Malsahibinin malının bir işte çalıştırılmasına dair izin vermesine delâlet eder. Işe başlamadan önce tarafların anlaşmayı tesbit etmeleri gerekir. Yoksa işte kullanılan vasıtanın emeği bir lûtuf mahiyetini alır. C. nin başlaması malsahibinin izne delâlet eden sözü ile olur. Eğer malsahibinin izin verdiğine dair sözü duyulmadan C. nin icabı olan iş yapılmışsa, iş sahibinin veya aradaki mutavassıtın malsahibine bir ücret yani C. yi ödemesi gerekmez. Ancak, mutavassıt bu işte çalışan vasıta falan kimsenindir demek suretiyle işi yapana zâmin olduğu takdirde, işsahibinin C. yi ödemesi icabeder. İşin, malsahibinin müsaadesine imkân vermiyecek derecede sür'atle yapılmış olması, C. yi ödemeye mani olmaz. C. de gerek malsahibinin, gerek işçinin yapılacak işin mahiyetini bilmesi şarttır.

2. *İş*: İşçi C. ile aldığı işi serbestçe yapar. Dilediği kadar ve dilediği zaman çalışır. İşçi üzerine aldığı iş yanında başka işler de yapabilir. İşçiye burada verilen haklar icârede verilen haklardan daha geniş olduğundan C. daha umumidir. İş müddetinin tesbiti C. şartlarını bozar.

3. *Anlaşma*: İşçinin işi yapma ehliyeti ve âkil olması anlaşmada şarttır. İşçinin veya işi yapacak vasıtanın nere de çalışacağı hususunun taraflarca bilinmesine veya kabul edilmesine hacet yoktur. İşçi veya işi yapacak vasıta, işin bitimi zamanına kadar iş sahibine teslim edilmiş olur. İşin başlangıcında iş müddetinin veya işçiliğin tesbiti anlaşmayı C. hükümlerinden dışarı çıkarır. Ancak, yapılma müddeti aşağı yukarı bilinen bir işin uzaması, yahut da yarıda bırakılması anlaşmayı bozduğu kadar işsahibini de zarara uğratacağından, hâkimin kararı ile C. yi kabul eden tecziye edilir. Anlaşma yapıldığı sırada işçinin veya işi yapacak vasıtanın tarafların yanında bulunması gerekmez.

4. *Ücret*: C. işin sonunda ödenir. Ücret, işin benzerlerine verilen paraya göre hesap edilir. Ücretin işe başlamadan tesbiti C. şartlarını bozar. İş bitmeden ücreti ödemek doğru değildir. C. konusu olan iş içinde başka bir iş daha varsa ve bunlardan ikincisi birinciden önce bitmişse ücret, ikinci işin mahiyetine göre ödenir. Bir işi üzerine alan işçiye bir diğeri yardıma gelirse, bu yardım işe olmayıp işçiye olduğundan ve ücret de işçiye hesabedildiğinden yardım edene ücret ödenmediği gibi, işi üzerine alan asıl işçiye de işin yarısını yaptığı için yarı ücret verilmesi gerekir. Şafi'îlerce işin başında ücretin miktar ve derecesinin bilinmesi şarttır. Yalnız taraflar C. miktarı üzerinde sonradan bir anlaşmazlığa düşerlerse ücret, işin benzerlerine göre hesabedilir. Ücret, işin bitirilmesinden önce, ücrete hak kazanıldıkça veya iş, parça parça bittiğinden her parça işin bitiminden sonra ödenebilir. İş esnasında ücreti arttırmak veya eksiltmek yahut da borç olarak önceden ödemek câizdir. Ancak, işi yapan vasıta sahibine varmadan ölse yahut işçi işi bitirmeden kaçsa C. yi ödemek gerekmez. İşi yapan vasıtanın sahibi yahut işçi C. yi inkâr etse veya iş sahibi yapılan işi ve işçinin çalışmasını beğenmiyerek C. yi reddetse C. anlaşması yürürlükte kalır. C. yi işe başlamadan önce feshetmek mümkündür. Fakat, işe başlandıktan sonra fesih imkânı kalmaz.

C. bir örf olarak arada ufak farklarla Malikî ve Şafiî mezheplerince kabul olunmuştur. Hanefîler C. yi kabul etmezler. Ancak bazı hususları icâre konusu içinde mütalâa ederler. Gaza ve cihad için ücretle tutularak savaş yerine gönderilen askerlere verilen ücrete de C. denir.

CIAMICIAN [*çamiçyan*], **Giacomo Luigi** (1857-1922), Ermeni asıllı İtalyan organik kimya bilgini. Triestede doğmuş, Bolognada ölmüştür. 1880-1905 yıllarında pyrrol ile türevleri üzerinde, 1900-1915 yıllarında da P. Silber ile birlikte fotokimya alanında ilk olarak birçok önemli araştırmalar yapmıştır. Padova (1887-1889) ve Bologna (1889 1922) üniversitelerinde profesörlük eden C., 1910-1922 yıllarında senatörlükte bulunmuş, Lincei Akademisinden bir mükâfat almıştır.

CIAMPI [*çampi*], **Francesco** (1704-?), İtalyan kemancısı ve kompozitörü. Massa-di-Sorrentede doğmuş, muhtemel olarak Venedikte ölmüştür. 1729 1762 yıllarında çeşitli operalar yazarak Venedikte oynatmıştır. Ayrıca bir *missa*sı ve aletle icra edilmeye mahsus sekiz sesli bir *Miserere*si vardır.

CIAMPI [*çampi*] **Ignazio** (1824-1880), İtalyan şairi ve tarihçisi. Romada doğmuş, yine orada ölmüştür. 1874 te Romada modern tarih profesörü olmuştur. Lirik şair olarak klâsik geleneğe sadık kalmıştır. Bu husustaki başlıca eserleri şunlardır: *Poesie varie* (Çeşitli şiirler) [1857]; *Stella* (Yıldız) [1858]; kısa manzum hikâyeler ve komedi şairi olarak başlıca Goldoni'nin tesirinde kalmıştır. Eserleri: *Il segretario e la contessa* (Sekreter ve kontes); *Momolo e Giorgio* (özel adlar). C. nin başlıca tarih eseri: *Storia moderna dalla scoperta dell' America alla pace di Westfalia* (Modern tarih: Amerikanın keşfinden Westphalia sulhuna kadar) [1881-1883] dir.

CIAMPI [*çampi*], **Lorenzio Vincenzo** (1719-1762), İtalyan opera kompozitörü. Piacenzada doğmuştur. Henüz pek gençken *Arcadia in Brenta* (Br. da A.) ve *Bertoldo in corte* (Sarayda B.) adlı iki operasını temsil ettirmiş, bu eserlerden ikincisi büyük bir başarı kazanmış, 1753 te Paris Operasında bir İtalyan turupu tarafından oynanmıştır. Fransız kompozitörü Favart bu eserin müziği üzerine *Ninette à la cour* (Ninette sarayda) librettosunu yazmıştır. C. dört operasını da 1748 1754 yıllarında Londrada temsil ettirmiştir. Yirmi altı kadar opera bestelemiş olan, bugün bilhassa *Tre giorni son che Nina* (Üç gündür ki N.) adlı meşhur şarkısı ile hatırlanan ve lirik komedinin yaratıcılarından biri sayılan C. ın başlıca eserleri şunlardır: *Gli tre cicisbei ridicoli* (Üç gülünç kavalye); *Adriano in Siria* (Suriyede A.); *Il trionfo di Camila* (C. nın zafer alayı); *Didone* (ad); *Catone in Utica* (U. da C.); *Il negligente* (İhmalkâr) ve *Tolomeo* (ad) adlı pastişindeki bazı şarkılar [bu eserler 1748 1768 yıllarında yaratılmıştır]. C. ayrıca yaylı sazlar için 12 trio, 6 org konçertosu, 6 kısımlı 6 konçerto, İtalyan şarkıları, uvertürler ve bir missa (1758) da bestelemiştir.

CIANO [*çāno*], **Kont Constanzo** (1876-1939), İtalyan devlet adamı ve amirali. Livornoda doğmuş, Ponte e Morianoda ölmüştür. Galeazzo Ciano'nun babasıdır. İtalyan bahriyesine astsubay olarak girmiş, 1917 Kasımında donanma komutanı olarak Avusturya-Macaristanın «Wien» ve «Budapest» zırhlılarına karşı girişilen hücumu idare ederek bunları Cortellazzo'yu terk etmeğe mecbur kılmış, bu başarısından ötürü kendisine kontluk pâyesi verilmiştir. Birinci Dünya Harbinden sonra emekliye ayrılan C., 28 Ekim 1922 de ilk Faşistlerden biri olarak Mussolini ile birlikte Roma üzerine yürüyüş (Marcia su Roma) e katılmış aynı yılda mebus olmuş, 1922 de Bahriye Nezareti müsteşarlığına 1924 te Posta ve Ulaştırma Nazırlığına getirilmiştir. 1934 te Mebuslar Meclisi reisi olan C., 1939 da Fasciolar ve Korporasyonlar Meclisi reisi seçilmiştir.

CIANO [*çāno*], **Kont Galeazzo**; tam lâkabı **C. di Cortellazzo** (1903-1944), İtalyan devlet adamı ve Faşist lideri. Livornoda doğmuş, Verona'da ölmüştür. Kont Constanzo C. nun oğlu olan C. 28 Ekim 1922 de Roma üzerine yürüyüş (Marcia su Roma) e, katılmış 1925 te İtalyan hariciyesine girerek 1930 yılına kadar Rio de Janeiro, Peiping ve Vatikanda vazife görmüş, 1930 da Shanghai başkonsolosu, sonra Çine tam salâhiyetli elçi tâyin edilmiş, aynı yıl Faşist Partisi başkanının büyük kızı

Kont G. CIANO

Edda Mussolini ile evlenmiş, 1933 te İtalyan basın dairesi müdürlüğünde, 1934 te basın ve propaganda bakanlığı müsteşarlığında bulunmuş. 1935 te bu bakanlığın başına getirilmiş Habeşistan seferinde (1935 - 1936) İtalyan hava kuvvetlerinin taktik ve stratejik bombardıman faaliyetlerini idare etmiş, 1936 - 1943 teki dışişleri bakanlığı sırasında Almanlara ve bilhassa Ribbentrop'a karşı gittikçe artan bir muhalefet göstermiş. 1942 yılında da siyaset meseleleri vesilesiyle kayın pederi Mussolini ile ihtilâfa düşmüştür. 1943 te dışişleri bakanlığından çekilmeye mecbur edilen C Vatikan'a büyükelçi tâyin edilmiş, aynı yıl Mussoliniyi düşürmeyi hedef tutan bir komplo grupuna katılmış, 1944 te Almanyada göz hapsine alınmış sonra Kuzey İtalya Faşistlerine teslim edilmiş, bu teşkilât da özel bir yargılama sonunda C. yi rejime ihanetle suçlandırarak kurşuna dizmiştir. C. nun günlük hâtıra defteri 1946 da İtalyada yayımlanmıştır

CIARDI [*çardi*]. **Guglielmo** (1842 1917), İtalyan manzara. janr (genre) ve deniz ressamı. Venedikte doğmuş, aynı yerde ölmüştür. İlk, orta ve lise tahsilinden sonra Güzel Sanatlar Akademisine girmiştir (186). İlk çalışmalarında, hocası D. Bresolinin tesiri açık olarak görülür. Bu tesir, kış salkımı tablosu (1866, Modern sanat galerisi, Venedik) nda açıkça kendini belli eder, Floransada geçirdiği yıllarda (1868) C., birçok ressamların çeşitli tesirleri altında kalmıştır. Hususiyle, Floransalı ressamlar grupunun yeni tanıdığı Fontanesi'nin, Costa'nın ve prens Demidoff'un kolleksiyonunda görüp tanıdığı Corot, Decamps, ve başka Fransız üstatlarının eserleri C. nın sanatı üzerinde derin akisler yaratmıştır. Daha sonra Roma ve Napoliye giden C., orada D. Morelliden daha çok, Giacinto Gigante ve Palizzinin eserleriyle ilgilenmiştir. Bu sanatçılara karşı gösterdiği ilgi, o zaman yaptığı Capri (Millî Sanat Galerisi, Roma), Tiberiusun Capridekı hamamları ve Sorrentoda değirmenler vâdisi (Modern Sanat Galerisi, Venedik) tablolarında görülmektedir; daha esaslı ve devamlı bir tesir de, Toskanalı taşistlerden(bk. TACHISME) Fattori ve Leganın eserlerinden gelmiştir. C. nın 1869 - 1875 yılları arasında sade ve açık bir tarzda işlediği. küçük ölçüdeki resimlerde de bu son tesir görülür. 1869 sonuna doğru Venediğe giden C. orada yaptığı. yaz sabahı, Guidecca kanalı resimleriyle, modern resim çığrına girmiştir. Memleket dışı yaptığı birkaç seyahatten sonra C., daha dikkatli olarak eserlerinin özelliğini yapan yaşama sevincini, doğduğu şehrin geleneğine has bir mizaç içinde ifade etmiştir. Çok sayıda eser vermiş, hoşa giden konuları işlemiş olan C., tablolarında Venediğin gri görünüşlü gölcüklerini, Venedik antrepoları üzerine vuran dinlendirici güneş efelerini, Sile nehri boyunca ışıl ışıl parlıyan yeşil manzaraları işlemiştir. C. nin asıl şöhretini yapan «Hasat zamanı» (Messidoro) tablosu (1883; Millî Galeri, Roma), Venedik sergisinden devlet tarafından satın alınmıştır. Venedik Güzel Sanatlar Akademisinde uzun yıllar manzara dersi vermiş olan C nın eserleri yurt dışı ve İtalya müzelerinde, büyük hususî kolleksiyonlarda yer almıştır. 37 tablo ve 25 deseni Venedik Modern Sanat Galerisine ailesi tarafından hediye edilmiştir (1924). C. birçok sergilere iştirak etmiş; Berlin, Nice sergilerinde altın madalyalar almıştır. Müzelerdeki eserleri: «Venedikten görünüş: Canale Grande (Modern Sanat Galerisi, Roma), «Venediğin bir köyünde Ekim ayı» (Glasgow); «Weissenfels gölü» (Luxembourg, Paris); «Hasat zamanı» (Messidoro; Millî Galeri, Roma). C. nın biri kız, öteki erkek (Beppe ve Emma) iki çocuğu da babalarının çığrında güzel manzara resimleri yapmışlardır.

G. CIARDI: «Canale Grande»

CIARROCCHI [*çarrokki*] **HASTALIĞI** (İtalyan dermatologu [deri hastalıkları mütehassısı] **Gaetano Ciarrocchi** [1857 - 1924] ye atfen]), üçüncü interdıgıtal (parmaklar arası) aralıkta hâsıl olan dermatit (deri iltihabı).

CIBA AG [*tsiba a ge*] (AG = Aktiengesellschaft = limitet şirket), İsviçrenin Basel şehrinde bir kimya şirketi. Boya maddeleri (Ciba boyaları), diğer kimya ve tekstil sanayii için yardımcı maddelerle farmakolojik ve kozmetik mahsuller, haşerelere karşı ilâçlar ve diğer birçok suni maddeler imal eder. C, 1884 de Bindschedler ve Busch firmalarının Kimya Endüstrisi Limitet Şirketi adını almasiyle kurulmuştur. 1945 ten beri şimdiki adiyle faaliyete başlamıştır. Hemen hemen bütün Avrupa memleketlerinde şubeleri vardır. Almanyada Ciba AG., Wehr/Baden, 1925 ten beri faaliyettedir ve 1951 de ana sermayesi 3 milyon Alman markı idi Kuzey ve Güney Amerikada Çin, Japonya, Hindistan. Pakistan ve Avustralyada şubeleri olan C nın; İngiltere ve Amerikada ortaklıkları vardır. İsviçre fabrikalarında 5 997 (1951) işçi çalışmaktadır. Ana sermayesi 60, ihtiyat akçesi 14,4 milyon İsviçre frankıdır.

CİBÂL (Arap. *cebel* = dağ; çoğulu: *cibâl*), muhtelif yerlerde raslanan yer adı. Endülüste (Ispanya) bir bölge adı olup, bazı Müslüman bilginler (Muhammed b. Ahmed ve Muhammed b. el - Hasan gibi) bu bölgeye nispetle tanınmışlardır. C. Heratta da bir bölge adıdır. 1126 da ölmüş bulunan muhaddis Ebu Sa'd Muhammed buraya nispetle tanınmıştır. Suriyede Şam veya Filistinin çöl yöresine tesadüf eden Ebu'l - Harrâm ve Sîl el - Karâhî vâdileri arasında bulunan bölge de C. adı ile tanınır. C. kelimesi, yer adı olarak ilk defa bu bölge adı olarak *Mezâmir*de görülür. Bölgenin merkezi Ruvâstır.

Yaygın olarak, C., Orta çağda Batı İranın bir parçasına verilen addır. C. in hududu zaman zaman değişmiş ve bazen eski Medianın bütününü kaplıyan bir mahiyet almıştır C., çok defalar Mediayı yahut Irak - ı Acem'i kapsayan bir ad olarak kabul edilir C. genel şekilde Hûzistan, Fâris ve Deylem olarak hudutlandırılmakta ise de, daha ziyade Rey İsfahan, Hemedan, Dinever ve Zencân ile çevrilidir. Daha kat'i bir tarifle C., doğuda Horasan çölü

ile Fâris, batıda Azerbeycan, kuzeyde Rey ve Kazvin, güneyde ise Irak-ı Arap ve Hûzistanla hudutlanan bölgedir. Bölge, adından da anlaşılacağı vechile baştan başa dağlarla kaplıdır. Hemedan ile Rey arasında ve Kum istikametinde bulunan iki vâdi parçasından başka bölgede ova bulunmaz, büyük nehirleri de yoktur. Iklimi, kışları gayet sert ve soğuk olup, dağ iklimidir, pek çok kar yağar. Bölgede sadece antimuan madeni bulunur.

C. bölgesi, pek eski tarihlerden beri çeşitli kavimler tarafından iskân edilmiştir. Burada çeşitli diller konuşulduğu gibi İran dilinin de çeşitli lehçeleri kullanılır. C., Saman oğulları hakimiyetinden itibaren Türkler tarafından iskân edilmeye başlanmış, Selçuklu istilâsı ile birlikte bölge Oğuz boylarından Yıva boyuna ıkta edilmiş ve bu boy, C. in tarihinde epeyce önemli faaliyette bulunmuştur. Burada bugün de kesif bir Türk topluluğu yaşamakta ve bölgenin iktisadi hayatını elinde tutmaktadır. C. Türkleri Azerî lehçesinin Hemedan ağzını konuşmaktadırlar.

C. adı, bölgeye sonradan verilen, nispeten yeni bir addır. C. e ilk defa Abbasî hilâfeti tarihi ile ilgili kaynaklarda tesadüf olunur. Fakat bu ad, daha çok Türkler tarafından kullanılmıştır. Orta çağlarda C in merkezi olarak Hemedan kabul ediliyordu. C. tarihi bu bakımdan Hemedan tarihi ile sıkı sıkıya ilgilidir. Tarihçiler C. kelimesini bir yer adı olmaktan ziyade Irak-ı Acem için bir terim olarak kullanmışlardır. C., bölge olarak Irak kıt'asının yaylağı olarak mutalâa edilir.

C. in tarihi, İranın umumi tarihi içinde seyreder. Ancak, Müslümanlığın yayılmasından sonra Orta çağda Araplar, İranlılar ve daha sonra Türkler arasında cereyan eden hakimiyet mücadelelerinde C, ayrı bir mücadele sahnesi olmuştur. İran hakimiyetine nihayet veren Nihavend savaşı ile 645 te Arap istilâsına mâruz kalan C. de yarı müstakil olarak Iranlı ilk devlet 916 da bölgeyi eline geçiren Beni Müsafir'dir. Daha sonra C. in Gazneliler hakimiyeti altına girdiği, Gazneli Mahmud ve Sultan Mesud'un vezirlerinden Ebu Sahl Ahmed'in C Kethüdası ünvanını taşımakta olmasından anlaşılmaktadır. Bundan sonra Deylemlilerden Şemsed-devlet Ebu Tahir C. e hâkim olarak burada ayrı bir emaret kurmuştu. 983 ten itibaren ise C in idaresi, yine aynı aileden Fahred-devlet eline geçti ve Selçuklu istilâsına kadar bunun çocuklarında kaldı. 1039 da Göktaş, Buka ve Kızıl kumandasında C. e giren Selçuklu Türkleri 1194 te Selçuklu imparatorluğunun yıkılması üzerine Azerbeycan Atabeglerine tabi oldular. Azerbeycan Atabeği Mehmet Cihan Pehlivan'ın kölelerinden Şams ad-dīn Aydoğmuş 1203 te, Nasreddin Mingli 1211 de, Muzaffereddin Özbeg 1214 te C. de müstakil beylikler kurmuşlardı. 1220 de Moğol istilâsına mâruz kalan C., bundan sonra ehemmiyetini kaybettiği kadar, adı da unutularak Irak-ı Acem umumi terimi içinde erimiştir.

C. in genel tarihi yanında İsmailî şiîlerinin bölgeye yerleşmesi ile burası ayrıca dinî mücadelelere de sahne oldu. İmam Cafer Sadık'ın 765 te ölümü üzerine imametin büyük oğlu İsmail yerine, küçük oğlu Musa'ya verilmesi neticesinde, İsmailin mutedil şiîlikten ayrılarak Ebu'l-Hattab ile birlikte ayrı bir mezhep kurması üzerine İsmailin oğlu Muhammed C. e gelerek Demavend'de yerleşmiş ve babasının mezhebini C. halkı arasında yaymaya başlamıştı. İsmailîler daha sonra C. in kuzey hududunda bulunan Ala mut kalesini ellerine geçirerek burasını mezhepleri için bir merkez haline getirmişlerdi (bk. ALAMUT, İSMAİLÎLER). Bundan ötürü İsmailî reislerine Şeyhu'l-cebel adı verilmiştir.

C., Arap şiirinde de yer almış, Ebu Dulaf ve Abdullah b. Tahir gibi şairler tarafından Irak'ın sıcağına karşı bir sayfiye veya çok soğuk mazmunu olarak kullanılmıştır.

CIBALAE [*kibale*] veya **CIBALIS** [*kibalis*], Roma İmparatorluğunun Pannonia bölgesinde bir kasaba. Şimdiki Yugoslavyanın Osijek kasabası yakınlarında bulunan C. de 314 yılında Constantinus, Licinius'u yenilgiye uğratmıştır.

CİBALİ, İstanbulun Haliç kıyısında, Fener nahiyesi sınırları içinde bir semt. Adını Haliç tarafı surlarının bir kapısından almaktadır. Ancak C. adının esas menşei henüz kesin olarak aydınlanmamıştır. XVI. yüzyılda İstanbula gelen yabancı seyyahlardan P. Gyllius buraya *Jubalica*, Levenklau *Tzubali* der. Melchior Lorichs ise *cep* kökünden geldiğini sanarak C. kapısını *Sacktor* (Sack = cep veya çıkmaz) şeklinde çevirmiştir. *Fatih vakfiyeleri*nde Cebbe Ali kapısı olarak geçer. Surların dışındaki karakolun içinde görülen bir mezartaşı bu semte adını veren bir yatıra işaret eder ise de, 1453 (857 H) tarihli bu taşın şekli ve yazısı o kadar eski olmadığını açıkça belli eder. Muhakkak ki C. adı Cebe Ali veya Cübbe Ali adındaki bir kimseden gelmektedir. Evliya Çelebiye göre Cübbe Ali, aslında Mısırlı olup Bursaya gelmiş, burada Zeyneddin-i Hâfînin kurduğu Zeyniye tarikatine girmiş, at çulundan bir cübbe giydiğinden bu namla anılmış ve İstanbulun fethi sırasında C. kapısı önünde şehit düşmüştür. Başka ve güç inanılır bir halk rivayetine göre ise Cübbe Ali, Fetihten önce Bizansa yerleşmiş öldüğü anda şehrin düşeceğine Bizanslılarca inanıldığından hürmet görerek kendisine İmparator tarafından her yıl bir cübbe hediye edilmiştir. Hammer ise C. adının belki camcı olan Cüb Aliden geldiğini iddia etmiş ise de *Tarih*inde C. adının menşeini Bursa sübaşısı Cübbe Aliye bağlamıştır. Genel olarak yerleşmiş ve en akla yatkın inanışa göre C adının esası, Fetih sırasında bu bölgede surlara hücum eden kuvvetlerin başında bu kapıdan şehre giren Bursa sübaşısı Cebe Ali Bey'den gelmektedir. Fatih II. Mehmed şehrin binalarının tesbitini bu kimseye havale etmiş ise de, bu vazife, yeğeni Tursun (veya Turusina) Bey tarafından yerine getirilmiştir. Bu düşünce doğru olduğu takdirde Evliya Çelebideki rivayetin tesiri ile mezar taşının geç bir devirde konulduğuna ihtimal verilebilir. Böylece ancak Fetihten sonra, Türk devrinde adı bilinen bu kapının Bizans çağındaki adı da çok kesin bir şekilde anlaşılamamaktadır. Fetih olayını anlatan Latin kaynaklarından Pusculusta bahsi geçen *Porta Puteae* ve Zorzo Dolfindeki *Porta del Pozzo*nun C. kapısı olması kuvvetle muhtemel ise de Grekçe adının belki *Pylē eis Pēgas* olduğu sadece bir tahmin olarak ileri sürülür. Eskiden Haliç kıyısı bu bölgede surların eteğinde olduğundan 1203-1204 te Bizansı kuşatan Latin donanmasının bilhassa C. kesiminde surları zorladığı bilinmektedir. Bu bölgedeki sur duvarlarının yıkılmış veya binaların arasında kaybolmuş olmasına rağmen C. kapısı günümüze kadar gelmiştir. Yine aynı bölgedeki Tüfenkhane kapısı ise Türk devrinde açılmış ve sonraları tekrar örülmüştür. C. kapısında ve buradaki burçlarda Bizans devrine ait bazı işlenmiş mermerler ile Theophilos (829-842) ve Ioannes VI. Kantakuzēnos (1341-1355) un adlarını ihtiva eden kitabeler görülmüştür. Bunlardan başka son Bizans devrinin (XIV. yüzyıl) önemli kimselerinden Manuel Phakrasēsin de adına burada raslanmıştır. XVIII. yüzyılın sonla-

CİBALİ KAPISI

rına kadar genel olarak Rumlar ve pek az sayıda da Yahudilerin oturduğu bu semt bütün tarihi boyunca sık sık yangınlar ile harap olmuştur. İstanbulun büyük yangınları Haliç kıyılarından ve bu arada C. den başladığı takdirde hemen daima kuzey rüzgârının yardımı ile genişlemiş ve günlerce sürerek şehrin geniş bir kısmına yayılmıştır. İstanbul tarihinde bu yüzden C. yangınlarının dehşet verici bir hâtırası kalmıştır. Dördüncü Haçlı Seferi ordusunun kuşatması sırasında 17 Temmuz 1203 te ve şehrin zaptı sırasında 12 Nisan 1204 te C. bölgesini de yakan büyük yangınlar olmuş, 1628 de Unkapanı dolaylarındaki Muslu Ağa sarayından başlıyan yangın, 26 Ağustos 1633 te C. de kıyıda bir gemi kalafatlanırken çıkan ve üç gün üç gece süren yangın, 24 Temmuz 1660 ta büyük kayıplara sebep olarak Samatyaya kadar uzanan yangın gibi felâketler hep C. çevresinden çıkmıştır. 5 Eylûl 1693, 17 Temmuz 1715, 4 - 6 Temmuz 1756, 21 Ağustos 1782, 1833 de C. veya dolaylarından çıkan büyük yangınlar şehrin birçok mahallelerini yakmıştır. Son büyük C. yangını 29 Mayıs 1918 de Müftü Ali mahallesinden başlıyarak C. yi de yaktıktan sonra Aksaray - Kocamustafa Paşa caddesine kadar yayılmıştır.

Bizans devri kaynaklarından öğrenildiğine göre, C. dolaylarında XII. yüzyılda protosebastos İoannes Komnenos tarafından yenilenen Khristos tou Euergetou manastırı bulunuyordu ki, Bizans - Cenova mücadeleleri sırasında (1348 - 1349) Galatadan atılan taş gülleler ile burasının dövüldüğü bilinir. Şimdi pek kesin izleri görülmiyen bu manastırın eski Hagia Theodosia kilisesi olan Gül camisi (b. bk.) dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Schneidere göre Ayakapıdaki Sinan Paşa mesçidi harabesi, bu manastırın kalıntısıdır. Türk devrinde sur dışında Osmanzade Mehmet Efendi tarafından Cibali kapısı mesçidi ile semtin başlıca camii olarak sur içinde C. veya Sivrikoz Mehmet Efendi camii yapılmıştır. Deniz kıyısında ayrıca H. Nikolaos kilisesi de Türk idaresi zamanına aittir. Bunlardan başka C. de birkaç çeşme vardır.

CİBAL - İ MÜBAHE, eskiden, kimsenin malı olmıyan dağlar ve bu dağlardaki ormanlar hakkında kullanılan bir tâbir. C. M. den herkes dilediği gibi faydalanırdı. Bu halin, Türkiye ormanları bakımından çok menfi tesirleri görülmüştür. C. M. tâbiri halen ormancılar arasında orman tahriplerini tenkid sırasında kullanılmaktadır.

CIBAO [*sibąo, tkibąo*] (Cordillera de Cibao), Antil adalarından Hispaniola adasının ortasındaki dağlar. 3 140 m yüksekliğindedir. Christophorus Columbus adayı keşfettiği zaman, yerlilerden C. da altın bulunduğunu öğrenmiş ve burasının Doğu Asya adalarından biri olduğunu sanmıştır.

CİBÂYET (Arap. = derleyip biriktirmek), muhtelif yerlerden gelip toplanma. Toplanma günlerine *yevmü'l - cibâye* denir. C. in bu münasebetle toplantının yapıldığı yere, yeradı olarak verilip verilmediği kat'i olarak bilinmemektedir.

İslâm devletlerinde, C. in, gerek devletin vazettiği resim ve vergiler, gerek vakıf emlâkten hasıl olan varidat anlamında kullanıldığı ve bu vergi ve müstegallâtı toplayanlara *câbî* adı verildiği malûmdur.

Osmanlı İmparatorluğunda ise, C., münhasıran bir vakıf terimi ve vakfa ait hitabet, imamet, kitabet, tevliyet, meşihat v. b. gibi cihet (b. bk.) denilen vakıf hizmetlerinden birinin adıdır. C. hizmeti, İmparatorluğu kaplıyan bütün vakıflarda bulunduğu gibi, padişahlar tarafından yapılan ve çok geniş sahaları kaplıyan çeşitli vakıf mülk, arazi ve varidat kaynaklarının hasılatının bir câbî tarafından toplanması müşkil olduğu hallerde birkaç kişiye birden tevcih edilen bir vazifedir. Meselâ, Sultan II. Bayezid ve Kanunî Süleyman evkafında C. hizmetinin birkaç kişiye birden tevcih edilmesi zarureti hasıl olmuştur. Böyle hallerde C. hizmeti vakıf adı ile adlandırılmaz, C e bu hizmetin tahsis edildiği yer adı verilirdi. Galata C. i. Uskumru C. i gibi.

C. vazifeleri ilk devirlerde 3 yıl müddetle ve iltizam suretiyle Dergâh - i Âlî Kapukulu süvarilerine tevcih edilirdi. Sipahîlere, kefil göstermek suretiyle verilen C. hizmeti, IV. Murat devrinde Hafız Ahmet Paşanın sadaretinde 6 ay müddetle ve kefilsiz olarak tevcih edilmeye başlanmış, bu hal, birçok karışıklıklara sebep olmuştu. 1626 yılında bu duruma son verilerek, Kapukulu süvarilerine C. verilmesi kaldırıldı. İki yıl sonra Boşnak Hüsrev Paşanın sadaretinde Selâtin evkafı hariç sipahîlere C tevcihi tekrar serbest bırakılmışsa da 1631 yılından itibaren bu hizmet babadan oğula devredilen bir vazife haline getirildi. 1839 da Tanzimatın ilânından sonra bütün iltizam ve gediklerle birlikte C de muhassıllık haline getirilmiş ve Evkaf Nezaretinin teşekkülünden sonra câbîsi ölen C. vazifeleri Evkaf hazinesine alınarak, mevkuf varidatın tahsili için ayrıca tahsildarlıklar kurulmuş ve C. hizmeti yavaş yavaş kaldırılarak, bu terim de terkedilmiştir.

CIBBER [*sįbīr*], **Colley** (1671 - 1757), İngiliz aktörü ve piyes yazarı. Londrada doğmuş aynı yerde ölmüştür.

1690 da Theatre Royal (Kraliyet tiyatrosu) a intisabetmiş, trajedi alanında muvaffak olamamış, komik rollerde başarı kazanmış (1692 - 1694), sonra eksantrik şahısları oynıyan başlıca aktör olmuştur (1697 - 1732). İlk piyesi olan *Love's Last Shift* (Aşkın başvurduğu son çare) [1696] tiyatro tarihinde bir merhale teşkil etmiştir ve eser ilk hissî komedi sayılmaktadır. C. in yazdığı 30 tiyatro eserinden en meşhurları *She Wou'd and She Wou'd Not* (Hem ister hem istemez) [1702]; *The Careless Husband* (Karısını kollamıyan koca) [1704] ve *The Nonjuror* (Yeminden çekinen) [1717] dir. C 1710 - 1740 yıllarında Drury Lane tiyatrosu müdürlüğünde bulunmuş. 1730 da saray şairi (İng. Poet Laureate) olmuş, Pope'un şiddetli tenkidlerine uğramış ve bu şair onu *Dunciad* (Ahmakname) adlı eserinin son versiyonunun kahramanı yapmıştır. C. in *Apology* (Savunma) [1740] si o devrin tiyatro tarihini aydınlatan çok değerli bir eserdir.

CIBBER [*sibır*] **Susannah Maria** (baba soyadı: Arne) (1714 - 1766), İngiliz aktrisi ve şarkıcısı. Londrada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Aktör ve piyes yazarı Theophilus C. in karısı, kompozitör Thomas Arne'ın da kız kardeşidir. Sahneye ilk defa 1732 de Haymarkette Lumpé'nin *Amelia* operasında çıkmış ve şöhreti şarkıcılığına kadar, yıllarca devam etmiştir. Händel bazı oratoryolarının önemli kısımlarını onun için bestelemiştir. C. 1736 yılında, Voltaire'in *Zaire*inin Hill versiyonunda Zarah rolünde oynamış ve hemen meşhur olmuştur.

S. CIBBER

CIBIN (Alm.; Mac. Szeben) [Coğ.]: bk. SIBIU.

CİBİNLİK (Fr. Moustiquaire), sivrisinek, tatarcık, ve sinek gibi hayvanların ısırmasından korunmak için yatakların üzerine çadır şeklinde kurulan ince tül örtü. C. ler muhtelif şekillerde ve süslü olarak karyola ve yatakların üzerine konur. Buna «namusiye» de denir.

CÍBOLA [*thibola*] (takr. 1539 da Sibola, Zivolo şekillerine de rastlanır), ilk defa olarak Fray Marcos de Niza tarafından, Amerikada doğu Arizona ve batı New Mexicoda bulunan Zuñi bölgesinde yaşayan Pueblo yerlileri için kullanılan ad. Bu bölge bilhassa şimdiki Sonora, Güney Arizona ve Hawikuhyu da içine alır. Bu bölgeye İspanyol kâşif ve fatihi Juan Vásquez de Coronado, Siete Ciudades de Cíbola (Yedi C. şehirleri) adını vermiştir. Bu sözün, Zuñilere mensup bir aşiretin taşıdığı *Şivi* veya *Siuona* adının galatı olduğu zannediliyor. Bu söz, aynı zamanda Puebloların bu bölgede kurdukları ve karakteristik istihsali cilâlı çanak çömlek olan «Gerileme kültürü» (M. S. 1300 - 1700) ne verilen addır. Şimdiki Amerika Birleşik Devletlerinin güneybatısında uzanan bu bölgede yaptıkları tetkikler (1540 - 1542) esnasında Coronado ve arkadaşları New Mexico'nun yedi Zuñi şehrine yukarıda zikrolunan adı vermiştir. O zamanlarda, Pueblo yerlileri arasında meselâ Zuñi grupunun da, İspanyolların Orta ve Güney Amerikanın Aztek ve İnkalarında buldukları zenginliğe benzer bir servete sahiboldukları zannedilirdi. Coronadonun tesbit ettiği gibi, böyle bir zenginlik mevcut değildi, fakat böyle bir Pueblo zenginliğine dair efsane, bu tetkik seyahatine ve verdiği neticelere sebebolmuştur. Kuzey Amerika mandasına da bu ad verilmiştir.

CIBONEYES [*siboneyes*] Merkezî Amerika Kızılderililerinden bir oymak. Aravak (b. bk.) lara akraba olup, Kuba, Jamaica ve Batı Haitide yaşarlar Karib (b. bk.) ler buralara göç etmeden evvel. C. ler bütün Büyük Antillere yayılmışlardı. Bunlardan bir kol da kuzeyde Florida yarımadasının içlerine kadar sokulmuştu.

CIBORIUM [*kiborium*] (Lat.; Yun. *kıbörıon*; Fr. *Baldaquin*): 1. Eski Hıristiyan kiliselerinde sunak masasının üzerini kapatan, ince sütunlar tarafından taşınan küçük çatı veya kubbecikten ibaret kilise eşyası Erken Hıristiyanlık devrinden itibaren kiliselerde kutsal sunak masasını ayırmak ve buraya önemi ile mütenasip daha belirli ve daha süslü bir görünüş vermek için âdeta mabet içinde mabet olan C. lar yapılmıştır. Daha İlkçağda *altar*ları ve Tanrı heykellerini muhafaza etmek üzere yapılan *aedicula*ların bir bakıma C. ların öncüsü olduğu kabul edilebilir Diğer taraftan, yine İlkçağın mezar mimarisinde raslanan. mezar hücresinin üstündeki dört sütuna dayanan bir çatıdan ibaret *tegurium*un da ilk C. lara örnek olduğu söylenebilir. Nitekim, bazı Hıristiyanlık şehitlerinin mezarları üzerinde kilise yapıldığında, genel olarak mezarın bulunduğu orta kısma da, bu geleneğe uyularak bir C. şekli verildiği vâkidir. En eski örneklerde C. sunak masasını içine almak üzere tertip edilen bir karenin dört köşesinde yükselen dört ince ve ekser hallerde çok süslü (bazen gövdeleri burmalı) dört sütuna sahiptir. Bunların başlıklarının üzerinde birbirlerine düz silmeler veya kemerler ile bağlanarak, kemerlerin bilhassa dış yüzleri muhtelif Hıristiyan sembolleri, haçlar ve monogramlar ile süslenir. C. un üstü piramit biçiminde kısa bir külâh veya bir kubbecik ile kapanmış, bunun tepesine de bir tezyinî uç takılmıştır. Eski kaynaklardan, eski C. ların ortalarında değerli bir kandil askısının asılı bulunduğu ve sütun aralıklarının da icabında, gayet değerli kumaşlardan yapılmış perde (*velum*) ler ile kapatıldığı bilinir. C. ların yapılmasında çeşitli malzeme kullanılmış, bu arada ağaç C. lar da meydana getirilmiş ise de, tabiatiyle bunlar günümüze kadar gelmemiştir. Genel olarak bilhassa Constantinus devrinden, yani IV. yüzyıldan itibaren C. ların gümüşten yapıldıkları bilinmektedir. Fakat bu kilise eşyası daha fazla mermerden yapılmış, bazen de altın yaldızlı

CIBORIUM (fıldişi bir kab üzerinde çizilmiş eski bir resimden)

bronzdan da dökülmüştür. Nitekim Romada Papa Honorius (625 - 638) un Sant Agnese kilisesi için yaptırdığı C. yaldızlı bronzdan idi, San Pancrazio kilisesine ise som gümüş bir C. yaptırılmıştı. İstanbuldaki Ayasofya kilisesi de Iustinianos devrinde, 532 - 537 de yeni baştan yaptırıldığında içine gümüşten muhteşem bir C. un da yerleştirildiği, bina ve tezyinatını manzum olarak anlatan Paulos Silentiarios'un yazılarından anlaşılmaktadır. En eski C. lardan birinin parçaları 395 te yapılan ve VIII yüzyılda terk edilerek ancak 1874 te bir kazı ile meydana çıkarılan Santa Petronilla basilikasında bulunmuştur. Bunda 25 - 30 cm çapındaki sütuncukların satıhlarında bazı azizlerin şehit edilmeleri sahneleri vardır. İtalyada bazı örneklerden (Romada S. Clemente) başka vaktiyle Güney Anadoluda eski Myra (= Demre, Antalya vil.) daki H. Nikolaos kilisesinde de sütunları düz silmeler ile bağlanmış bir C tesbit edilmişti (şimdi artık yoktur). En güzel C lardan biri Ravennada Sant' Apollinare in Classe kilisesinde olandır. Başpiskopos Valerios zamanında IX. yüzyılın başında yapılan bu C un sütunlarında ve kemerlerinin satıhlarında çeşitli süsler görülür. Perugia'daki bir C. ise yine kemerli, fakat piramit biçiminde çatılıdır. Eski birçok C un kubbeli oldukları bir takım minyatürlerde görülmektedir. Ayrıca duvar süslemelerinde de sembol olarak C un kullanılmış olması dikkat çekicidir. Nitekim Selânikte Hıristiyan devrinde kilise haline getirilen Hagios Georgios kilisesi (Türk devrinde Hortacî Süleyman Efendi camisi) mozaiklerinde C. tasvirleri görüldüğü gibi, İstanbuldaki Ayasofyada da, büyük kapının üstünde ufak bir mozaik pano halinde yine bir C. resmi vardır. Kazılarda bulunan Bizans devrine ait birçok C. parçaları bugün müzelerimizdedir. Batıda Gotik sanatın hâkim olduğu devirde bu üslûbun karakterine uygun olarak heykeller, süs alınlıkları, sivri külâhcıklar ile süslenen C lar görülür ki bunların en güzel örneklerinden bir tanesi Regensburg büyük kilisesindedir.

2. Avrupa kiliselerinde kutsal ekmeği muhafaza etmeğe yarıyan süslü muhafaza. Geç devirde ortaya çıkan bu kilise eşyası sanat bakımından çok değerli örneklere sahiptir. Sienada San Giovanni kilisesinde Jacobo della Quercianın yaptığı C. altı köşeli bir vaftiz havuzunun ortasında yükselir. Yine Siena'da San Domenico kilisesinde Benedetto di Majano'nun daha muvazeneli bir C. u vardır. Nürnbergde Gotik üslûpteki Sankt Lorenz kilisesinin A. Krafft'ın eseri C. u aşırı derecedeki sivri ve uzun külâhı ile Gotik üslûbun bu kilise eşyası üzerindeki etkisini gösteren tipik bir eserdir.

CIBOT [*sıbǫ*], **Pierre Martial** (1727 - 1780) Çinde çalışmış bir Fransız Jesuit misyoneri. Limoges. (Fransa) da doğmuş. Peiping (Çin) de ölmüştür. *Mémoires concernant l'histoire des lettres sciences et arts de la Chine* (Çin tarihi, fenni ve sanatları hakkında muhtıraları) adlı bir ciltte toplanmış irili ufaklı birçok inceleme yazıları vardır.

CIBOTIUM [*kibǫtium*], Hindistanda biten üç tür eğrelti otuna verilen cins adı. Bunların birisi kan durdurucu özellikli yumuşak saçlar verir.

CIBRARIO [*çibrā̧rio*], **Kont Giovanni Antonio Luigi** (1802 - 1870), İtalyan hukukçusu, tarihçisi ve siyaset adamı. 1852 - 18 6 yıllarında vekillik etmiştir. Torinoda doğmuş Garda gölü kıyısındaki Trebbiola kasabasında ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Storia della monarchia di Savoia* (Savoia monarşisinin tarihi) [1840 - 1847]; *Della economia politica del Medio Evo* (Ortaçağ iktisadiyatına dair) [1842]; *Origini e progressi delle instituzioni della monarchia di Savoia* (Savoia monarşisi müessesesinin menşei ve gelişmesi üzerine) [1854 - 1855].

CİBRE, üzüm, erik, vişne, incir v. b. gibi tatlı meyvelerin sularının sıkılmasından sonra kalan posa. Bu posa meyvelerin çöp, et, çekirdek ve kabuklarını ihtiva eder. Bunlar mayalanmaya bırakılıp damıtıldıktan sonra rakı elde edilir, yahut bol su ve sirke mayası katılarak sirke imal olunur.

C. ler kepek, yulaf ve saman ile karıştırılarak hayvan yemi, kurutularak yakacak halinde de kullanılır. Elma ve armut C. leri gübrelerle karıştırılarak yahut tek başına toprağa, besleyici bir madde olarak verilir.

CİBREİL: bk. CEBRAİL

CİBUTİ (Fr. Djibouti), Doğu Afrikada, Fransız Somalisinin (1892 den beri) merkezi ve liman. Nüfusu 18 000 (1959) dir. Halkın çoğu Somalili, bir kısmı da Fransız, Rum ve İtalyandır. Tacura körfezi kıyısında bulunan C nın çevresi kurak ve çıplak ise de, Habeşistana uzanan demiryolunun başlangıcı bulunması (Addis - Ababa dan uzanan demiryolunun bittiği yerdir ve bu şehirden 794 km uzaktır) ve bu memleketin mallarının ihraç edildiği bir liman olması önemini arttırmıştır. C. den en çok fildişi, kahve, balmumu ihraç olunur. C. 1888 de vali Lagarde tarafından kurulmuş, daha sonra Güney Habeşistana uzanan demiryolunun yapılmasiyle değer kazanmış ve o zamandan beri devamlı olarak gelişmiştir.

C İ B U T İ (Liman)

CIBYRA (Tar. - Coğ.): bk. KİBYRA.

CIC: bk. COUNTER INTELLIGENCE CORPS.

CICADIDAE (Zoo.): bk. AĞUSTOS BÖCEKLERİ.

CİCELLİ (Fr. Djidjelli). Doğu Cezayir Kostantin (Constantine) departmanı kıyılarında bir kaza merkezi ve liman. Ticaret ve harp limanı olmağa elverişli görülen bu yerde Fenikeliler Idgil adlı bir ticaret merkezi kurmuşlardı. Burası sonra Kartacalıların, Romalıların idaresine girerek Idgilgili adını almış, daha sonra Vandalların, Bizanslıların ve Arapların eline geçmiştir.

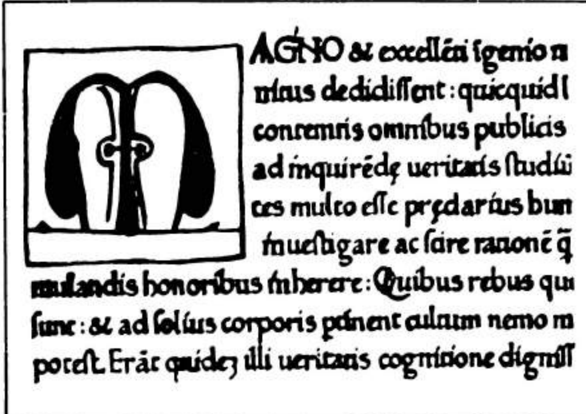
İbn Haldun C. nin, hicretin ilk yüzyıllarında etraftaki dağlarda yaşıyan Berberilerin elinde olduğunu bildirmektedir. Sonraları C. yi Hammadîler almışlar ve burada bir kale yapmışlardır. XII. yüzyılda Sicilya Kıralı II. Roger (İta. Ruggero) nin deniz kuvvetlerinin hücumuna uğrıyan C.,

Muvahhidin Devletinin dağılmasından sonra Hafsîlerin eline geçmiş ve Tunus ile Bicaye emîrleri arasında bir anlaşmazlık konusu olduğundan bu sırada bağımsız yaşamıştır. C. yı XVI. yüzyıl başlarında Andrea Doria zaptetmişse de halkın daveti üzerine buraya gelen Oruç Reis C. yi kurtararak kendisine merkez yapmıştır. Daha sonra Barbaros Hayrettin buraya yerleşmiş ve burasını devamlı bir merkez yapmak istemişse de Cezayirde daha elverişli yerleri zaptetmesi üzerine bundan vazgeçmiştir. Barbaros C. lilerin kardeşine ve kendisine gösterdiği bağlılığa karşılık olarak onları vergiden affetmiştir. C. XVII. yüzyılda Hıristiyanların tecavüzüne uğramışsa da zaptedilememiştir. Cezayire hâkim olan Osmanlı Devleti C. de küçük bir kuvvet bulunduruyordu. Cezayir dayıları gemi yapmak için halktan kereste alıyorlardı. Murabıtlardan Hacı Abdülkadir, 1775 yılında kendisini irsî olarak C. emîrliğine tâyin ettirmiştir. 1803 yılında Kalilî ayaklanması C halkının rahatını bozmuş ve Hacı Muhammed b. el - Harş C. yi zaptederek idareyi adamlarından bir ağaya vermiştir. Fakat kabilelerin fenalıklarından usanan halk Cezayir dayısına müracaat ettiklerinden şehir tekrar Osmanlıların eline geçmiştir. 1830 yılında Cezayirin Fransızlar tarafından alınması üzerine dokuz yıl bağımsız kalan C. de Fransızların hücûmuna uğramış fakat 1851 yılına kadar teslim olmamıştır. C. 1856 tarihinde depremden yıkılmış, yerine bugünkü 31 600 (1959) nüfuslu Yeni C. kurulmuştur.

CICER (Bot.): bk. NOHUT.

CICERO [*sisîrô*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Kuzeydoğu Illinois'da Cook kontluğunda, Chicagonun hemen batısında bir şehir. 100 den fazla sanayi kolunda çalışılan C. da inşaat malzemesi ve telefon teçhizatı yapılır, elektrik malzemesi, lokomotif ve ayrıca demir fabrikaları da vardır. İçki yasağı devrinde meşhur gangster Al Capone, karargâhını Chicago çevresinde kurduğu için o sıralarda C. den de çok bahsedilmiştir. Nüfusu 67 544 (1950) dür.

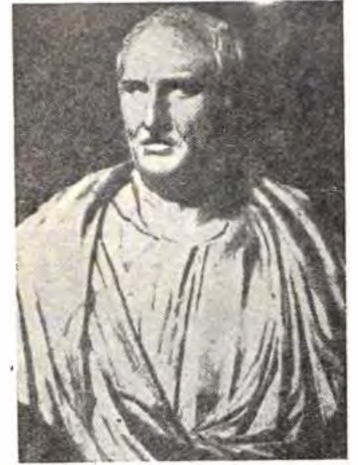
CICERO [Alm *tsitsero*] veya **CICÉRO** [Fr *sisero*], Alman ve Fransız matbaacılık sanatında bir yazı çeşidi. Adını Romalı hatip Marcus Tullius Cicero (b. bk.) ya ait mektupların, Alman matbaacılarından Conrad Sweynheim ile Arnold Pannartz tarafından Romada 1467 yılında yapılan ilk basımında kullanılan 12 punto (4,511 mm) luk harflerden almıştır. Bu iki matbaacı C. harf çeşidini icat ederken, eski Romalıların kullandıkları yuvarlak el yazısından ilham almışlardır. C., Floransalı Niccolò Niccolinin

AGNO & excellẽti ĩgenio m
minus dedidissent: quicquid l
contemnis omnibus publicis
ad inquirẽdę ueritatis studiũ
tes multo esse prędarius bum
inuestigare ac scire rationẽ q
mulandis honoribus inherere: Quibus rebus qui
sunt: & ad solius corporis ptinent cultum nemo m
potest. Erãt quidẽ illi ueritatis cognitione dignũ

CICERO hurufatı (1467, Roma)

1425 te icat ettiği Antiqua (b. bk., İng. Roman, Fr. Romain) denilen harf çeşidini desteklemiş, sonra Venedikte Aldus Manutius, Pariste de Claude Garamond tarafından geliştirilmiş. Almanyada ilk olarak 1472 de Günther Zainer tarafından Augsburgda kullanılmıştır. Şimdi Almanyada ve Fransada çeşit ve üslûba bakmadan bütün 12 puntoluk harflere C. denilmektedir; Fransada bunlara ayrıca «douze» (= 12) de denir. İngilterede 12 puntoluk harflere Pica denir. 24 ten yukarı olan puntolar (24, 36, 48, 60, v. b.) umumiyetle C. katsayısının adını taşır, meselâ Alm. Doppelcicero (çift C., İng. Double Pica = 24 punto), 7 C. (İng. 7 - line Pica = 84 punto), 15 C. (İng. 15 - line Pica = 180 punto) v. b. gibi.

CICERO [*kikero*], **Marcus Tullius** (M. Ö. 106 - 43), Romalı devlet ve siyaset adamı, hatip ve yazar. Arpinum civarında, babası Marcus Tullius Cicero'nun malikânesinde doğmuş, Formiae'deki malikânesinde bir katlin kurbanı olmuştur. Eskiden aile efradından biri nohut (Lat. *cicer*) ziraati ile meşgul olduğu için bütün aile *Cicero* soyadını almıştır. (krş. Fabius ailesi [Lat. *faba* = fasulye, bakla], Lentulus ailesi [Lat. *lenticula* = mercimek). Şövalye sınıfına mensup fakat meçhul kalmış bir ailenin çocuğudur. Çok genç iken Romaya gelmiş avukat olmak için büyük hatip Crassus ile hukukçu M. Scaevola'nın idare ve nezaretleri altında hatiplik ve hukuk tahsil etmiştir. Romanın İtalik topluluklara karşı giriştiği harbe. Sylla'nın idaresinde de Marsi kavmine açılan sefere katılmış, sonra Romada belâgat hocası Molo (Yun. Molon) ile akademi üyesi Philo (Yun. Philon) un derslerini takip etmiştir. İlk şöhretini M. Ö. 80 de, tiyatro sanatkârı Sextus Roscius dâvasında kazanmıştır. Babasını öldürmekten sanık olan bu zatı, Romada iktidar mevkiinde bulunan Sullanın gözdesi Chrysogonusun bu iddiada bulunanları himaye etmesine rağmen, muvaffakiyetle müdafaa etmiştir. Kendisini unutturmak için C. Yunanistana, bilhassa Atina ve Rodosa, yaptığı bir seyahat esnasında retorik ve felsefi bilgisini derinleştirdikten sonra C. nun Romada devlet idareciliği hayatı başlamıştır. Avukat olarak gösterdiği faaliyet kendisine nüfuzlu arkadaşlar kazanmak fırsatını bahşetmiş ve aynı zamanda onu halka tanıtmıştır. Quaestor (bilhassa malî işlerle meşgul olan yüksek dereceli memur) luk kendisine senatonun kapılarını açmış (75 yılı); bu vazifeyle Sicilyada bulunduğu sırada Roma şehrinin iaşesini aksatmak tehlikesini gösteren bir kıtlık başlamış, bu esnada C., görevini ustalıkla başarmış aynı zamanda Sicilyalıların sevgisini de kazanmıştır. 70 yılında Sicilyayı eşkiyaca idare etmiş olan vali Verres'i itham etmiş ve bu işte muvaffak olmuş; böylece C., Caesar ve Crassus'un gözüne girmiştir. 72 yılında ædılis (bir nevi belediye meclisi üyesi) liğe getirilen C., bu mevkide de kendini halka sevdirmiş, fakat 66 yı-

M. T. CICERO (Museo Capitolino, Roma)

lında prætor (yargıç) olunca senato partisi şefi Pompeius'a Mithradates'e karşı yapılacak harbde başkumandanlık ve fevkalâde haklar verilmesini istemiştir. İlkin Catilina ile ittifak eden C., çok geçmeden, devletin en yüksek memuriyeti olan consulluğa erişmek için onun aleyhinde entrikalar çevirmiş ve Catilina'dan korkulduğu için, Pompeius'un da yardımiyle; 63 yılında C alkışlar arasında consul seçilmiştir. Bunun üzerine C., başlarında Catilina bulunan demagoglardan ayrılarak onları Romayı terke mecbur kılmış, Catilina'nın komplolarını ortaya çıkarmış (bk. CATILINA) ve onun suç ortaklarını, halka danışmadan, mahkemesiz olarak idam ettirmiştir. Bu sırada C ya «vatanın babası» lâkabı takılmış, fakat o aşırı derecede kendini beğenmişliği, hasımlariyle ve hattâ dostlariyle alay etmesi yüzünden itibardan düşmeye başlamış, Pompeius. Caesar ve Crassus kendisinden korktukları için sinsice onun durumunu zayıflatmışlar, C. bu sırada tribunus Clodius gibi çetin bir hasmın hücumlarına uğrıyarak âmme işlerinden el çekmek zorunda kalmış ve sürülmüştür (58 yılı). Vakıa C. 57 yılında şan ve şöhretini tamir edecek bir şekilde geri çağrılmış ve kendini Pompeius'a bağlamış ise de tekrar devlet işlerinde hâkim bir duruma yükselememiştir. Bundan şikâyete hiçbir sebep gösterilemez, çünkü C., şimdi mahkeme karşısında verdiği en mükemmel nutuklarını borçlu olduğumuz avukatlığına ilâveten bu yıllarda retorik ve felsefi araştırmalarda bulunmuş ve siyaset yolu ile icra ettiği tepkiden daha iyi ve daha sürekli bir tepki yapan eserler yazmıştır. Bu eserler arasında şu ikisi ayrıca zikre değer. *De Oratore* (Hatip hakkında); *De re publica* (Devlet hakkında). C. bu arada, augurlar heyetine kabul edilmiş (53 yılı), 52 yılında I. Annius Milo, Appius yolu üzerinde Clodius'u öldürmüş ve böylece C yu en büyük düşmanından kurtarmıştır. C., katili müdafaa etmiş, fakat bu savunma sırasında, civarında askerlerin bulunması ve halkın da gürültü çıkarması yüzünden diyeceğini şaşırmış, Milo da mahkûm olmuştur. C., Kilikya eyaletinin idaresi esnasında (M. Ö. 51) dağlı eşkiya milletlere karşı harbetmiş ve tehlikesiz bir şekilde askerî şöhret kazanabilmiştir, çünkü Roma devletinin korkunç düşmanları olan Part'lar hiç harekete geçmemiştir. M. Ö. 50 yılının sonunda İtalyaya döndüğü zaman, Caesar ile Pompeius arasında iç harb patlamıştır. C., birçok tereddütlerden sonra cumhuriyetin müdafaasını sağladığına inanarak Pompeius'un tarafına geçmiştir. Pharsalos muharebesinden (48 yılı) sonra C. Brundisium'a giderek, aylarca bekledikten sonra Caesar'ın affını elde etmiştir. Bundan sonraki faaliyeti, her şeyden fazla felsefeye münhasır kalmıştır. Bu yıllar içerisinde, C., karısı Terentia'yı boşıyarak çok zengin bir genç kızla evlenmiş ve bazı retorik yazılar, *Brutus* (ad), *Orator* (Hatip) ve Caesar'a hitabeden bazı kısa nutuklardan başka birtakım önemli felsefi yazılar da yazmıştır: *De finibus bonorum et malorum* (İyilik ve kötülüklerin sınırlarına dair = yani tarifleri); *Tusculanae disputationes* (Tusculum tartışmaları - hayatın acılarının yenilmesi hakkında); *Cato maior: de senectute* (İhtiyar C.: ihtiyarlık hakkında); *Laelius: de amicitia* (Laelius: dostluk hakkında). Bu sıralarda kızının ölümü onu nevmitliğe düşürmüş ise de, Caesar 15 Mart 44 te öldürülünce, C. tekrar siyasî nüfuz kazanmış, önceleri göklere çıkarmış olduğu bu insanın katledilmesini tasvip etmiş ve Marcus Antonius'a karşı mücadeleye girişen Senato Partisinin başına geçmiştir. Antonius'un Caesar'ın yerine geçmek iddiasında bulunmasına karşı C *Philippica*lar adiyle anılan o meşhur iddianameyi yazmış ve Antonius'un karşısına rakip olarak Octavianus'u çıkarmıştır. Octavianus, evvelâ senato ile birlikte Antonius'a karşı mücadele ettikten sonra, Antonius ve Lepidus ile bir ittifak akdedince, C. müşkül duruma düşmüştür. Antonius onu vatan düşmanları listesine katarak kellesini getireceklere bir mükâfat vadetmiştir. Denizlerde rüzgârların muhalefetinden dolayı İtalyadan kaçamıyan C., Formiae'deki villâsına çekilmiş, Triumvir'lerin askerleri onu orada bastırarak öldürmüşlerdir (7 Aralık 43). C. nun başı Antonius'un emriyle Romadaki nutuk kürsüsünde teşhir edilmiştir. C., kızı Tullia'yı, eski karısı Terentia'dan ve M. Ö. 30 da Octavianus tarafından consulluğa yükseltilen oğlu Marcus'tan daha fazla severdi. Tullia'nın ölümü, C. nun ihtiyarlığında uğradığı darbelerin en korkuncu oldu. Erkek kardeşi Quintus ile canlı bir felsefi fikir teatisinde bulunurdu. Fakat iç harb iki kardeşin arasını bozmuştur.

Hatip ve yazar olarak çok övülen ve çok takdir edilen C. nun Romalıların en büyük hatibi olduğu münakaşasız kabul olunmaktadır. C., mükemmel bir hatibin neler bilmesi icabettiğini nazari yazılarında tekrar tekrar bildirmiştir. Eski zamanda hiç kimse, bir hatibin idealine C dan fazla yaklaşmamıştır. Nutuklarında zengin bir ruh kendini gösterir. Bu nutuklar birer sanat eseridir. Gayeleri dinleyicinin kalbini kazanmaktır. Bunların en çoğu, iradedildikten sonra, bazen pek değişik bir şekilde yazılmıştır. Felsefi yazılarında C., hemen hemen ilk olarak Yunanlıların doktrinlerini Latince olarak anlatmıştır. Bunu yaparken bir taraftan kendi isteğini tahakkuk ettirmiş, başka taraftan da, babalarının dininin yerine geçebilecek bir inanç arayan umumi cereyana hizmet etmiştir. Bu suretle ahlâki talim ve terbiye kapısını açmıştır. Sonradan kilise babaları bundan çok faydalanmışlardır. Fakat C. en büyük etkiyi Latin dilinin bir üstadı olarak yapmıştır. İfade şekillerinin zenginliği ve çeşitliliği eşsizdir. Bunlarla kâh ateşli bir ihtirası, kâh dostlar arası bir konuşmanın özelliğini ifade eder. Dilinin bu zenginliği ve çeşitliliği, bilhassa yazıları çağdaşlarınınki meselâ kardeşi Quintus'un veya Brutus'un ve hattâ Caesar'ınkilerle karşılaştırıldığında belirir. Bu yazılar dışında bazı şiir parçaları (bunlar çok beğenilmemiştir) ve birçok mektuplarına sahibiz. Bunlar 68 - 43 yıllarında yazılmıştır ve C. dan bize kalan en değerli eserler arasında yer alır. Mektupların birçoğu hususî idi. Bunlar, yazarın zengin hususi hayatını aydınlatırlar.

C. nun edebi velûtluğu siyasi faaliyetine paraleldir. Önemi büyük olmıyan şiirlerinden gayrı, bize nutuklar, retorik hakkında yazılar, felsefi konulara dair anakitaplar ve mektuplar bırakmıştır. Siyasi ve adlî nutukları birçok hallerde fikrin sağlamlığı ve kesinliği bakımından oldukça zayıftır. Fakat siyasi harang (halka hitabeden kısa ve heyecanlı bir nutuk) larda gösterdiği sebeplerin za'fını üslûbun hareketi ve çeşitliliği, tasvirlerin kuvveti veya zarifliği nihayet duyguların kuvvetli ifadesi ile telâfi eder. Müdafaanamelerinde de hâkimlerin duygularını galeyana getirmekte eşsiz olduğu gibi, söylediği hikâyeler vuzuh, hareket ve nüktecilik bakımından hayranlık telkin eder. Nihayet C., meseleleri daha yüksek bir seviyeye yükseltir; büyük ahlâki veya siyasi problemler haline getirecek derecede genişletir. Bu cins eserleri arasında *Verrın*ler, *Catilinaria*lar, *Pro Milone* (Milo lehine) *Pro Murena* (Murena lehine) ve bilhassa *Philippica*lar sayılabilir. Bu son eserine şa-

heseri gözü ile bakılır. Belagat sanatının (retorik) üstadı olan C. bunun teorisini de yapmak istemiştir. Bu hareketi, Romada bir orijinalite teşkil ediyordu. Retorik'e ait eserleri şunlardır: *De oratore* (Hatip hakkında, 55); *Brutus* (ad, 46) ve *Orator* (Hatip, 46) Kendisinin de yaptığı gibi, hatibin, bilim, tarih, hukuk ve bilhassa felsefeyi top layan geniş bir kültür yolu ile kabiliyetini inkişaf ettirmesini ister: bu idealini paylaşmıyanlara taarruz eder.

Felsefe hakkında yazı yazan ilk Romalı da C. dur. Siyasi teori hakkında yazıları olduğu gibi (*De re publica* = devlet hakkında; *De legibus* = kanunlar hakkında), ahlâk ve bilhassa insanın vazifeleri (*De officiis* = vazifeler hakkında) veya dinî konular hakkında da yazıları vardır. Bunların hepsini Pharsalus muharebesinden sonra yazmıştır. Bunları yazmakla C. kendini teselli etmiş; bunlar bir dereceye kadar kendisine ahlâki enerji telkin etmiştir. Filozof olarak C daha ziyade yeni Akademiye bağlanmaktadır; hiçbir orijinalitesi olmamakla beraber, bize eski doktrinleri ve bilhassa stoisizmi iyi tanımakta yardım eder. Nihayet, eserlerinde saf bilgisel teorileri hayatın ihtiyaçlarına ve bilhassa Romalıların hayatına tatbik için ilgi uyandıran bir gayret sarfetmiştir.

C. nun mektupları çok büyük sayıda, çok çeşitli ve çok canlı olup, üç bakımdan ilgimizi uyandırır: bize C yu iyi tanıtır, zamanının cemiyetini tasvir eder ve tarihçiye en emin ve en kesin vesikaları verir.

Bıraktığı eserlerin çokluğuna, çeşitliliğine, orijinalitesine ve aynı zamanda üslûbunun çeşitliliği ve yüksek özelliklerine binaen C muhakkak ki Romalı nesir yazarlarının en büyüğüdür. C. nun eserleri A Klotz tarafından «Bibliotheca Teubneriana» ve A. C Clark ve başkaları tarafından da «Bibliotheca Oxoniensis» te yayımlanmıştır.

CICERO [*kikero*], **Marcus Tullius** (M Ö. 65 ?), hatip Cicero'nun Terentia'dan olan oğlu. Atticus'un azadedilmiş kölesi, Dionysius'un ve Paeonius'un nezareti altında mükemmel tahsil görmüştü, fakat hoyrat ve kaba olup içkiye büyük zafı vardı. Bununla beraber son derece cesur idi, Pharsalus ve Philippis muharebelerinde kendini göstermiş ve sonuna kadar Sextus Pompeiusun yanında mücadele etmiştir. M. Ö. 30 yılında, Augustus tarafından kendine arkadaş olarak consul seçilmiş ve Suriye valisi Legatus Calsaris Augusti unvanını almıştır. İçkiye düşkünlüğünün neticesi olarak genç yaşta ölmüştür. Babasının azadettiği kölesi M. Tullius Tiroya yazmış olduğu iki mektup, hatip C nun «Mektuplar» külliyatına katılmıştır

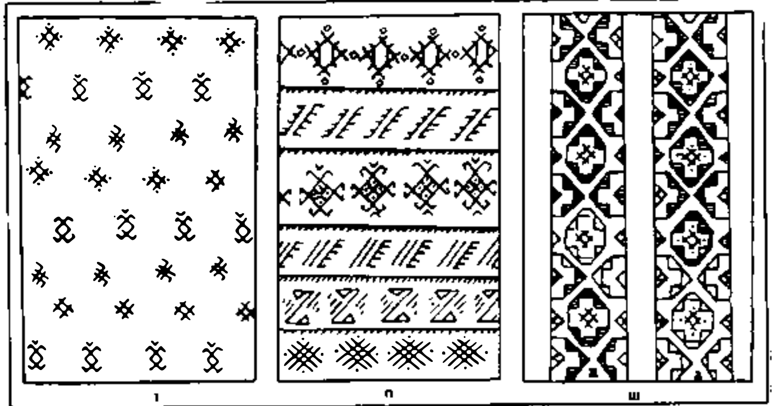
CICERO [*kikero*], **Quintus Tullius** (M. Ö 102 - 43) hatip Ciceronun küçük kardeşi. Atticusun kayını (veya eniştesi) Caesarın Gallia'da mümessili olmuş, ona Britanyaya karşı yaptığı seferde refakat etmiş, Asia vilâyetini idare etmiştir. Kardeşi Marcus Tulliusun sürgünden geri çağrılması için Clodiusa karşı mücadele etmiş; Pompeiusun tarafını tutmuştur. Fakat Pharsalus muharebesinden sonra Caesarın tarafına geçmiş ve 43 yılı takibata uğramıştır. Tahsil görmüş bir adam olan bu zat, gerek nazım, gerek nesir olarak çok yazılar yazmıştı, fakat bunların ancak pek azı kalmıştır. Yazıları Bücheler tarafından çıkarılmıştır [1869].

CICHORIUM (Bot): bk. HİNDİBA.

CİCİM (*Cici* «güzel, süslü» + *m* iyelik eki), ensiz parçalar halinde dokunduktan sonra birleştirilip perde veya örtü olarak kullanılan süslü kilim C. çok basit bir tezgâh ta dokunur. Tezgâh her tarafa kolayca taşınabilir. Göçebe, yarı kalmış bir C. i tezgâhına dürerek yayladan, kışlaya kolayca taşır. Tezgâh dikey değil, yataydır, Dokunulan parça tezgâhın alt koluna sarılır.

C. kuşaktan enli uzunca bir dokumadır. Çözgüsü, atkısı hep yündür. Eni 25 - 30 cm, boyu 3 25 - 3,50 m arasındadır. Tezgâhın durumu fazlasına elverişli değildir. Kullanılışı da böyle gerektirir.

C in desenleri, son devir halılarında görüldüğü üzere, yaprak sarmaşık dal budak, gül gibi nakışlar değildir. C in nakışları madalyon, yıldız tesbih köşeli, keskin hatlı nakışlardır Bunların dokunuşunda bakışmaya (tenazura) çok dikkat edilir. Her dokunan parça tezgâhtan çıkarıldıktan sonra yeni baslanacak olan eşinin, yani ikinci parçanın nakışlariyle, önce dokunan parçanın nakışları arasında bakışmanın kaybolmamasına büyük önem verilir. İkinci, ya da üçüncü parça bittikten sonra parçalar yanyana konulduğunda bütün parçaların aynı zamanda dokunmuş olduğu sanısını verir.

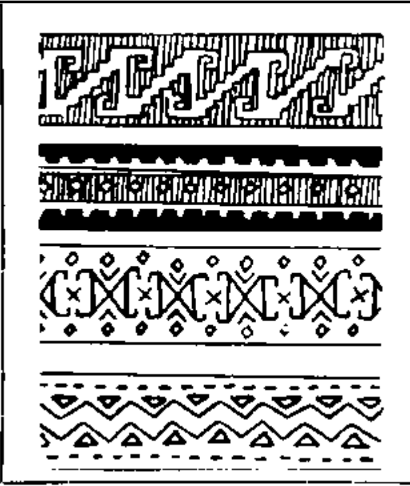

CİCİM: 3 çeşit

Madalyonların, yıldızların, tesbihlerin hemen hepsi düz geometrik çizgilerden başka bir şey değildir. Bu düz çizgilerden sayısız şekiller yaratılmıştır.

Eskiden şal kadar ince, narin C. ler dokunurdu. Elimize geçmiş olan bazı parçalar bu hususu pek güzel tanıklıyacak durumdadır.

C. in nakışları, delikli kilimde olduğu gibi dokumanın bir kısmını teşkil etmez. Yani, desenlerle zemin bir düzeyde olmayıp nakışlar zeminin üzerine sonradan işlenmiş gibidir. Bu bakımdan «zili» (b. bk.) yi andırmaktadır. Kilimlerde desenler dokumanın içerisinde olduğu için nakışlarla asıl zemin arasında büyük küçük birtakım delikler meydana gelir. Bu hal, kilimin çabuk eskimesine sebep olur. C. de zilide bu gibi delikler yoktur. Nakışlar kabartma halindedir Dokuyanın zevkine ve ustalığına göre nakışlar tek tek, bağımsız olduğu gibi, birbiriyle bağlantılı da olabilir. Kimi zaman, parçalarda yukarıdan aşağıya uzanan zikzaklı hatlar bulunabilir. Bu hatların arasında çengele ve Z harfine benzer ince nakışlar bulunur. Gerek çizgilerin gerek nakışların paralelliğine ve bakışmasına (tenazuruna) dikkat edilir. Birtakım C lerde yatay çizgilerle zemin dörtgen parçalara ayrılır. Her parça ayrı ayrı çeşitli nakışlarla doldurulur. Bu çeşit C. ler daha usta ellerden çıkar.

CİCİM (türlü motifler)

C. lerde hâkim olan renk, çok kere kiremit alıdır. Koyu al da bulunur. Zeminin koyu lâcivert olduğu da görülür. Fakat bu pek azdır. Al renkten sonra zeminde kanarya sarısı hâkim olur. Bu renkte yapılmış olan eski C. lerden bazıları Çin do kumalarına benzemektedir.

Renkler arasındaki âhenk çok u talıklıdır. Madalyon, yıldız. tesbıh gibi nakış arda kullanılan belli başlı renkler koyu mavi, kırmızı, sarı, lâcivert gibi renklerdir Yeşil renk pek az kullanılır.

Eskiden C in ipini boyamak için bitkilerden faydalanılırdı Al renk, kök bova adı verilen bir çalının kökünden çıkarılırdı: kökler taş dibeklerde döğülür, sonra kaynatılır. bu şekilde kırmızı renk elde edilirdi. Kök boyadan sonra cehri çalısının toh ımu kullanıldı. Bundan sarı boya çıkarılırdı. Palamut yaprağı. yaban nanesı, eğlıç otunun kökü soğan kabuğu, mazı gibi bitki ürünlerinden de faydalanıldı Bu maddelerden çıkarılan sular bova solmasın dıye mayalan dırılarak fışkırtılırdı. Bu suretle boyanmış olan parçaları renklerini kaybetmemiştir. Bugün Avrupa boyası kullanılmaktadır.

C en ziyade Kayseriyle Sivas ve Erzincan arasındaki Uzun Yaylada bulunan Avşar Türkmenleri tarafından dokunur. Bu oymağın dokuduğu C. ler hem renk, hem de dokuma yönünden çok kıymetlidir. Nerede Avşar yörükleri varsa oralarda C. dokunmuştur. Doğrı da bazı oymaklar. Türkmenlerden öğrenerek onlar da bu çeşit dokumalar yapmış iseler de bunların Avşar dokumaları kadar sanat değerleri yoktur

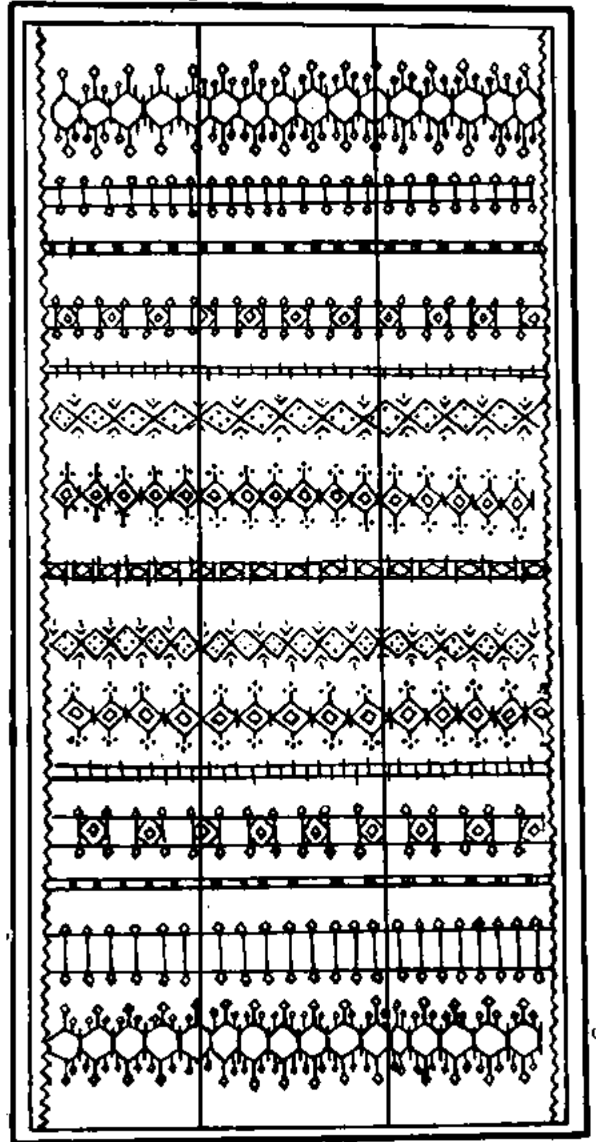
Bugün Uzun Yaylada C. pek az dokunmaktadır. Çünkü kullanış yeri ortadan kalkmış gibidir. Arasıra Türkmen kızlarının çehizlik için dokudukları görülmektedir. C. İranda dahi Avşar göçebeleri tarafından dokunur. İrandaki Avşarlar Türkiyedeki Avşarlardan daha çok, daha da ulusal geleneklere bağlıdırlar.

C. çul ve kilim gibi yere serilmek için veya örtü olarak kullanılmaz, aslında çadırın kapısına örtü olarak dokunurdu. İki ayrı parça, üst tarafından birbirine dikilir, alt tarafları serbest bırakılırdı. Parçalar geceleri serbest bırakılır, gündüzleri çadırın iki tarafına ince ve güzel örmelerle bağlanırdı.

C. Perde olarak da kullanılırdı. Basma ve pamuklu dokumalar ucuzladıktan sonra, pencereden bu çeşit perdeler kaldırılmıştır. Bugün C. ler Şark odası yapmak istiyen batılılar tarafından aranmaktadır.

Yakın vakitlere kadar, orta halli ailelerin evlerinde köşe yastıkları üzerine örtülmüş C ler görülürdü.

Dört beş parça C. in bir araya getirilerek örülüp battaniye gibi kullanıldığı da görülmüştür. Bugün C. ler gerek boya ve gerek dokuma özelliklerini kaybetmiştir. Vaktiyle Avşar C. leri, Anadolu halıları gibi aranırdı. Şimdi C üzerine pek az alış veriş yapılmaktadır.

CİCİM (üç cicimden meydana gelmiş bir kilim)

CICINDELIDAE: bk KINKANADLILAR. Kopan.

CICISBEO [*çiçisbeo*] (İta.), veya **Cavaliere Servente** (Cisisbeismo veya Cicisbeato) evli bir kadının erkek arkadaşı ve birçok hallerde sevgilisi. XVI yüzyılda âdet olduğu sanılmaktadır Yüksek sosyal tabakalarda hüküm süren modaya göre, birçok yerlerde, koca ancak evde karısı ile beraber bulunabilir. Evden çıktığında da ona C. refakat ederdi. XIX yüzyılda bu âdet yavaş yavaş yok olmuştur. Bu sözün aslı iyi bilinmemekle beraber, onomatope olması muhtemeldir. XVII. yüzyılın başlarından beri yazarlar tarafından kullanılmaktadır. Meselâ Forteguerri, C. luğu nuovo male (yeni felâket) olarak zikreder. Muratori, *Filo sofia morale* (Ahlâki felsefe) adlı eserinin 8. faslında C. luktan «*lacrimevole invenzione di questi ultimi tempi*» (bu son zamanların ağlanması gereken icadı) diyerek bah-

seder. Keza Muratori, 1707 yılının *Annali* (Yıllıklar) sinde aynı hususu, Fransız hakimiyetinden kalan feci miras olarak vasıflandırır. Platonizm, şövalyelik, İspanyol galanteriasının C. lukla bir benzerliği vardır. Bunların hepsi de muayyen tarihî şartların mahsulüdür. Araştırmasını bunlara kadar ileri götürmek istemiyen, yukarıda gösterilen zamandan başlıyabilir. Lady Mary Wortley Montague'ye göre(28 Ağustos 1718 tarihli mektup) bu âdet 1718 yılında Cenovada yerleşmiş bulunuyordu. Cenovada başlıyarak, bütün İtalyaya yayılmıştır Birçok yabancı seyyahlar arasında R:chard, 1766 da Pariste çıkan *Description historique et critique de l'Italie* (İtalyanın tarihî ve tenkidî tasviri) adlı eserinin 1. cildinde C. luğa dair birçok bilgiler verir. Kocalar evlerinde çok oturmazlar, işleri, memuriyetleri, hanımlara karşı olan hizmet borçları onları evden uzak tutar. Evde yerlerini C. lar tutar. C. nun seçilmesi bir aile işidir. Bir genç asilzade kızının evlenme mukavelesi yapılırken, güveyle görüşülerek, geline bir (bazen de dörde kadar) C. seçilir. C. nun vazifeleri şunlardır: hanıma giyinmekte yardım eder, her yerde refakat eder: Kilise âyinlerine, gezintilere, ziyaret (konuşma) lere, tiyatroya, kumara beraber gider. Binaenaleyh daima hanımla birliktedir. Görülüyor ki, C. luk mukavele yolu ile kanunî bir hal almıştır. İşte yeni hâdise budur. Bundan başka yazarlar arasında G. A. Costantini (*Lettere critiche* = tenkidli mektuplar); Parini (*Mattino* = Sabah adlı şiirinin çok tanınmış mısralarında): Foscolo (*Gazzettino del bel mondo* = Sosyete gazetesi); Vittorio Alfieri (*Il divorzio* = Boşanma başlıklı komedyasından 1803) bahsederler. Fakat Vittorio Imbrianinin bu «*ultimogenito della fantasia erotica İtaliana*» (İtalyan şehvet fantazisinin bu son mahsulü) nın müdafaasına katılmadan ve paradoksa düşmeksizin şu fikirler ileri sürülebilir: C. luk bir bakımdan, XVI. yüzyılın müraîlik perdesiyle örtülen ahlâksızlığına nazaran, bir ahlâki terakki telâkki edilebilir. Başka hiçbir iyi netice doğurmamışsa bile, iyi insanların ruhunda, ailenin iyi vasıfları ile tekrar kurulması hususunda bir arzu uyandırmıştır.

CICOGNANI [*çikonyani*] **Bruno**(doğ. 1879), İtalyan yazarı ve avukatı. Floransada doğmuştur. Küçük hikâye ve romanlar yazmış olan C. nın zengin üslûbunda D'Annunzionun etkisi açıkça görülür. Başlıca eserleri şunlardır: *Gente di Conoscenza* (Vicdanlı insanlar) [1918]; *La Velia* (ad) [1923. 1943]: *Villa Beatrice* (B. köşkü) [1931]; *Le memorie dell'età favolosa* (Masal devri hâtıraları) [1940].

CICOGNANI [*çikonyani*], **Gaetano** (doğ. 1881), Papalık nezdinde kardinal, Faenza civarında Brisighellada doğmuştur. 1904 de rahip ve 1925 den itibaren de başpiskoposluk payesiyle Papalık nezdinde vazife görmiye başlamıştır. 1938 den bu yana Papalığın İspanya elçiliğini yapmakta olan C., 1953 de kardinal olmuştur.

CICONIA: bk. LEYLEK.

CICONIAE: bk. LEYLEKLER.

CICONIIDAE: bk. LEYLEKGİLLER.

CICUTA (Bot.): bk. SU BALDIRANI.

CICUTINE (Tıp.): bk. SİKUTİN.

CID, EL [*el sid*] (İsp. < Arap. *Seyyid* = efendi), hakikî adı Rodrigo (veya Ruy) Diaz olan bir İspanyol millî kahramanının halk arasındaki adı. Takr. 1040 ta Bivarda doğmuş, 1099 da aynı yerde ölmüştür. Efsaneler ve gelenek tarihî C. in karakterini bir dereceye kadar bulandırmış ise de, hayatının başlıca olayları, İspanyol ve Arap yazarları tarafından iyice tesbit edilmiş bulunmaktadır. Millî tarihte ilk ortaya çıkışı, Castilla kıralı I. Fernando'nun en büyük oğlu Sancho'nun kardeşi Alfonso ile harb halinde bulunduğu zamandır. Daha o zaman, C., *el Campeador* (= müdafi, şampiyon) lâkabını kazanmış bulunuyordu bunu, Navarra'lı Sancho'nun müdafiini (mümessilini) bir düelloda yenmekle kazanmış olması muhtemeldir. Alfonso ile yaptığı harbde zaferi Sancho kazanmıştı. Bu zaferini ise C. e borçludur, çünkü ordusunun kumandasını ona tevdi etmişti. Alfonso esir düşmüş, geriye Sancho'nun kız kardeşi Urraca'nın idaresi altında Zamora henüz inatçı bir mukavemet gösteriyordu. Fakat buranın da zaptı lâzımdı Bu şehrin surları önünde Sancho bir katle kurban gitmiş ve Alfonso tahta çıkmağa davet edilmiştir. Bazı iddialara göre - fakat bu hususdaki tarihî vesikalar tamam değildir - Castilla'lı asılzadeler, Alfonso'yu kıral olarak kabul etmeden önce, onun kardeşinin katlinde bir rol oynamadığına dair yemin etmesini istemişlerdir ve bu yemin merasimi C. tarafından idare edilmiştir (1073). Hakikî olaylar ne olursa olsun. Alfonso, hiç olmazsa kendi vaziyeti sağlamlaşıncaya kadar, Castilla'lı asılzadelerin iyi niyetini kazanmayı doğru bulmuş olsa gerektir. Keza bu sebepten dolayı, kendi kuzini ve Oviedo kontunun kızı olan Jimena (veya Ximena) yı C ile evlendirmiştir. İzdivaç mukavelesi 1074 tarihini taşır ve hâlâ Burgos'ta muhafaza edilmektedir. Bir müddet sonra kıral, C. in kendi iznini almadan Araplara taaruz etmiş olmasını bahane ederek, onu sürmüştür (1081). Bu hareketin hakikî sebebi, muhtemel olarak, kıralın hâlâ unutamadığı eski kabahatler olsa gerektir. Böylece C. in «maceracı askerlik» hayatı başlar: efsaneler tarafından idealleştirilen bu husus, C. i

EL CID CAMPEADOR (Kaliforniya'daki San Diego şehrinde 1930 da dikilen tunç heykel; heykeltraş: Ana Hyatt)

İspanyanın en mükemmel sövalyesi haline getirmiştir. İlkin hizmetlerini bir Hıristiyan hükümdarı olan Barcelona kontuna teklif etmiş; ret cevabı alınca Arap Zaragoza kıralına başvurmuş ve bu sefer isteği kabul edilmiştir. C. 1088 e kadar Zaragozada kalmış, bu devrede bazen Araplarla, bazen Hiristiyanlarla savaşarak fevkalâde temayüz etmiş ve büyük bir iktidar kazanmıştır. 1088 de Zaragoza kıralı Mostain'in dikkati, o zaman Kıral Alfonso'nun idaresi altında bulunan Valencia şehrine çekilmiştir. Kuzey Afrikadan gelen yeni bir İslâm tarikatı, Murabit (Almoravid) lar, Alfonso'yu harb meydanında yenmiş ve Valenciaya bahşettiği himayesini geri almak zorunda bırakmıştır. Bunun üzerine şehrin valisi Zaragozadan yardım istemiştir. C., bir sefer ordusunun kumandanı olarak, şehrin yardımına gönderilmiş, bu işte başarı kazanarak Valencia topraklarında yerleşmiştir. Meşru kıralın sözde resmen tanınmış koruyucusu, fakat hakikatte Valencianın hükümdarı olarak bol vergi almıştır. Fakat, bir fırsat çıkınca onun şehri kendi namına idare etmek üzere zaptedeceği şimdiden belli idi. Bu fırsatı beklerken, C., mahirane bir siyaset sayesinde, bazen şiddet, bazen de hile yolu ile bütün Hıristiyan ve Müslüman rakiplerini (bunlar arasında vaktiyle topraklarını istilâ ederek tahribetmiş olduğu Kıral Alfonso da bulunur) uzak tutmağa muvaffak olmuştur. C. bağımsız bir ordunun başında, bütün istikametlerde akınlar yapmış; yağma, vergi alma, kale işgali yolu ile vaziyetini takviye ederek nihayet 1094 te Valenciayı ele geçirmiş ve şehri 1099 a kadar elinde tutabilmiştir. Bu tarihte Almoravid'lere karşı göndermiş olduğu ordu tam bir yenilgiye uğramış ve pek az asker kurtulmuştur. C., bu haberi alınca, ihtiyarlamış ve kuvvetten düşmüş olmasına binaen rivayete göre üzüntü ve utançtan ölmüştür. Dul karısı, Valenciayı daha iki yıl elinde tutabilmiştir. C., iki kız bırakmıştır. Bunların biri Barcelona kontu ile, öbürü de Navarra infante (prens) si ile evlenmiştir.

Çok geçmeden, C. halk türkülerinin çok sevilen bir kahramanı olmuştur. Bu türklerin, ilkin kaba manzum hikâyelerden ibaret olmuş ve sonradan destanî şiirlere kaynak teşkil etmiş olması muhtemeldir. Bu destanî şiirlerin en eskisi *Poema del Cid* (C. şiiri) veya *Cantar de mio Cid* (C. imin şarkısı) dir. Bu destan, tarihe dayanmakla beraber, pek çok efsanevî elemanları da ihtiva etmektedir. Muhtemel tarihi takr. 1200 dür. Bu şiir Ortaçağ halk destanlarının en mükemmellerinden biridir. Orada şahıslar açık ve sade bir şekilde tasvir edilmiştir. Yine bu tarihe doğru çıkmış olan ikinci bir şiir (Rodrigo'nun gençliğine dair efsane veya kronik) birincisinin seviyesinde değildir. Bununla beraber güzel parçaları da vardır. Bu iki şiirden iki yüzyıl ve hattâ daha uzun bir zaman sonra, C. Romansları veya C. Balladları ile karşılaşırız. Bunların en eskisi, şimdiki şeklinde, 1500 den ancak bir kaç yıl önce hâsıl olmuştur. Bu balladlar her cins kaynaktan alınmış olup, bilhassa C. efsanesine dayanırlar. Bu efsane burada lirik ve halkçı bir tonla işlenmiştir.

Bu balladlara göre, Jimena (veya Ximena) Gómez C. in karısıdır. Balladlar, Jimena'nın babası Don Gómez'in efsanevî hikâyesini anlatır: Don Gómez C. in babasına hakaret eder; C., Don Gómez'i öldürerek intikamını alır. Jimena, Kıral Fernando'dan C. i cezalandırmasını ister, fakat sonra onunla barışarak evlenir. Guillen de Castro, *Mocedades del Cid* (C. in gençliği) başlıklı dramında bu balladlardan faydalanmış, fakat aşk elemanını katarak, gerek C. in gerek Jimena'nın ruhunda bir taraftan sevgi diğer taraftan namus ve şöhretin insana yüklediği vazifeler arasındaki mücadeleyi tasvir eder. Fransız şairi Pierre Corneille *Le Cid* başlıklı dramını Castro'nun eserine dayamış; aynı aksiyonu, kahraman ve sevgilisinin ruhlarındaki aynı aşk ve vazife mücadelesini kullanmıştır. Corneille, Castro'nun trajedisini kısaltmış, ona dramatik birlik vermiş, şiir diline daha büyük bir vekar ve asalet getirmiştir. Bu eser, Fransada, sahneye ilk çıkışında (1636) büyük bir muvaffakiyet kazanmıştır.

El Cid destanında okuyucuların, Castilla'nın İber yarımadasında hâkim bir vaziyete yükselişinin destanî olaylarını ve bilhassa Castilla kıralı II. Sancho'ya ait bir şiiri bildikleri farz edilir. Sancho şiirine göre, Cid, Castilla kıralı VI. Alfonso'nun kardeşi ve tahtta selefi olan Sancho'nun katlinde rol oynamış olduğundan şüphelenir. Bu sebepten dolayı, yeni kırala sadakat yemini etmeden önce, Alfonso'yu suçsuz olduğuna dair yemine zorlar. Bu talebinden dolayı Cid'e kızan kıral, ilk fırsattan faydalanarak onu sürer. Şiir burada başlar Derin duygularla dolu bir sahnede, Cid ve küçük maiyeti ve yakınları, Bivar köyünde bıraktıkları mülklerine döner bakarlar; kapıların açık olup şahin tüneklerinde şahinlerin bulunmadığını görürler. Cid Burgos'tan geçer, fakat kıralın emriyle kimse ona orada gecelemesine müsait yer vermez. Cid karısı ve kızlarını bir manastırda bırakır ve nihayet Castilla'nın sınırını aşarak Arapların toprağına geçer. Şiir, ilk seferlerini tasvir eder, esirlere karşı mutedil muamelesini över, servetinin artmasını, adamlarının çoğalmasını tasvir eder ve kıralla barışmak için tekrar tekrar sarfettiği gayretleri anlatır. Bu olaylar, şiir teşkil eden üç Cantar (şarkı) dan birincisinin konusudur. İkinci Cantar, evvelâ Valencia'nın Cid tarafından fethini tasvir eder, Cid'in karısı ve kızları ile sürgünde değil, bilâkis zafer ve şöhret içerisinde birleşerek şehrin kulesinden kendilerine ait yeni toprakların panoramasını hayretle temaşa edişlerinin anlatıldığı kısımda şiir en heyecanlı noktasına erişir; deniz, verimli bahçeler, beyaz şehrin perspektifi, Castilla'nın kısır güzelliğine alışık gözlere ne acaip görünür. Alfonso ve Cid barışırlar ve kıral Cid'in kızlarına zengin kocalar bulmağa yardım eder. Güveyler hanedana mensup Carrión prenslerinden ikisidir. Üçüncü Cantar muhtemelen tarihe daha az sadık kalarak, Cid'in korkak ve züppe damatlarının irsî (babadan kalma) vekarı ile, Castilla hudut muhafızı asılzadelerin nümunesi olan Cid'in hakiki vekarı arasındaki tezadı belirtir. Prensler Cid'in, ruhu kendine güvenle dolu adamları arasında, rahatsız olup gülünç bir manzara arzedince, doğuştan kendilerinden dun kadınlarla evlenmiş olduklarına hükmederler. Cid'den kıymetli hediyeler aldıktan sonra, karılariyle beraber tenha bir ormana giderler ve onları orada insafsızca döğüp bırakırlar. Cid, kanun hâkimiyetinin boyun eğmez müdafii sıfatiyle bir katliam yoliyle intikam alacağı yerde, düeloya dayanan bir muhakeme tertib eder. Destan, bu sahne ile sona erer. Edebiyatta ve müzikte Cid konulu eserler çoktur. Yukarıda işaret edilenlerden başka, Alman şairi Herder'ın Cid'i (1806). yeni eserlerden de Fernández y *Gonzâlez'in C. Rodrigo de Vivar* (Vivarlı R.) adlı draması (1858), Victor Hugo'nun *Légende des siècles* (Yüzyıllar efsanesi) başlıklı şiirlerindeki parça, Massanet'nin *Le C.* adlı operası (1885) da anılmağa değer, ki bunların hepsi eski romanslara dayanır. XX. yüzyıl İspanyol lirik şiirleri (M. Machado) eski geleneğe dönmüştür. Başlıca tarihî

kaynaklar şunlardır: *Gesta Roderici Campidocti* (Şampiyon Rodericus'un Fütuhatı) [1120 ile 1140 arasında yazılmıştır] ve *Crónicas generales* (Umumi vakayinameler) [1289 ve 1344]; *Crónica de veinte Reyes* (20 kırallar vekayinamesı).

CİDDE (Arap. Cudda; Fr. Djedda; İng. Jidda [Gedda, Jedda Jeddah]), Saudî Arabistanın Hicaz bülümünde, Kızıldeniz kenarında, Mekkenin 70 km batısında bir liman. Nüfusu 60 000 (1950) dir. Limanın çevresi, içme suyunun bile güçlükle bulunabileceği çöllerdir. Hacıları getiren gemilerin yanaştığı bir iskele ve Mekkenin ihtiyacını dışarıdan

CIDDE (uçaktan görunüşu)

sağlıyan işlek bir limandır. Her yıl bu lımana inen yolcuların (hususiyle hacıların) sayısı 300 000 e yaklaşır Mekke ile C. arasında bir kervan yolu vardır. Bugün bu yolda motorlu vasıtalar işlemektedir. Gittikçe medenîleşen C. de saatte 60 uçağın havalanabileceği büyük bir uçak meydanı vardır. C 1925 ten beri Saudî Arabistana bağlıdır ve elçiliklerın bulunduğu yerdir.

Tarih: C nin İslâmiyetten önce de önemli bir yer olduğu sanılmaktadır Mekkenin iaşesi C. vasıtasıyle ve Mısırdan sağlandığı için C. Mısıra tâbi gibiydi. XI. yüzyılda sur ile çevrili bulunan C nin gümrüğü ve hacılardan alınan vergi Hicaz hazinesine daima önemlı gelir sağlamıştır. Şehrin surlarının Halife Ömer ve Hârun'ür Reşıd tarafından yaptırıldığı zannedilmektedir. Mısır Menlûklulları her zaman C. nin gümrük ve hac aidatı gelirleri ile ilgilenmişler 1452 yılından sonra bu gelirleri ancak bir kısmını şehri idare eden ve Peygamber soyundan olduklarını iddia eden şerıflere, bırakarak doğrudan doğruya kendileri toplamışlardır. Kansu Gavrı zamanında C. ye gönderilen vali şehri bedevîlere karşı korumak için yeni bir sur yaptırmış (1511) ve burasını Portekizlere karşı bir deniz üssü haline getirmiştir. Osmanlılar zamanında C ve Portekizliler tarafından yapılan hücumun defedilmesinde bu tahkim işlerinin çok faydası görülmüştür C Osmanlılar zamanında önce sancak merkezi sonra da Habeşistan eyaletinin merkezi olmuştur. Son zamanlarda da merkezi Mekkede bulunan Hicaz vilâyetinin bir sancağı olmuştur. Sinan Paşanın Yemen seferinden sonra (1558 - 1559) C. gelirinin yarısı Mekke Şerifine, yarısı da C. sancak beyine bırakılmıştır. Osmanlı müellifleri Kara Mustafa Paşanın C. ye uzak yerlerden su getirttiğini ve cami, han, hamam gibi binalar yaptırıp şehri süslediğini bildirmektedirler. C. 1803 yılında Vehhabîler tarafından sarılmış ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa burada Türk egemenliğini kuruncaya kadar şehir Vehhabîlerin elinde kalmıştır. 1840 yılında Mısır hâkimiyeti yerine tekrar Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur. I. Dünya Harbinden sonra buraya hâkim olan Hicaz kıralı Hüseyin, 17 Aralık 1925 te şehri İbnsuûd'a terketmek zorunda kalmıştır.

C İ D D E (b i r s o k a k)

CİDE, Karadeniz kıyısında, Kastamonuya bağlı ilçe merkezi. Nüfusu 1 987 (1955) dir. C Sinop ile Zonguldak arasındadır. Kasabanın pek yakınındaki Cide iskelesine haftada bir defa posta vapuru uğrar. Bu iskele taştan yapılmış olup, uzunluğu 30 genişliği 4 m dir. Kıyı yakını sığ olduğundan buraya ancak küçük deniz taşıtları yanaşır, vapurlar ise 400 m kadar açıkta demirler. Kısa bir burun C iskelesini kuzeybatıdan esen rüzgârlara karşı korur. Geri kalan yönleri rüzgârlara açıktır. Havaların sert bulunduğu sıralarda C. ye vapur uğrayamaz, kayıklar da karaya çekilirler.

C., bir şose ile Azdavay ve Daday üzerinden Kastamonuya bağlıdır. Ancak bu yol sarp ve karlı dağlardan geçtiği için kış mevsiminde gidiş geliş zorlaşır.

Kasabada 5 mahalle, 290 ev vardır. İmar plânı 1947 de yapılmıştır. Kasabada belediye teşkılâtı 1875 te kurulmuştur Beton. 3 ahşap köprü ile Cumhuriyet meydanı vardır. C. nin su ıhtiyacı için mevcut şebeke 1953 te genişletilmiştir. Bu sudan başka her evde kuyu vardır Kasaba, elektrikle aydınlatılır (1939 dan beri). C de 5 yataklı bir dispanser, bir doktor, hamam ile ilkokul. 5 otel, 3 lokanta. 6 fırın. 1 han vardır. Kasabanın ortasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış bir cami vardır.

C. nin başlıca ürünleri mısır, buğday, elma. yumurtadır. Yılda 2 000 ton elma, 25 000 yumurta elde edilir. Halkın bir kısmı denizcilik (taşın, balıkçılık) ile geçimini sağlar. C. yi çevreliyen dağlar ormanlıktır. Kasabada Devlet Orman İşletmesi müdürlüğü kereste fabrıkası, Zıraat Bankasının şubesi vardır. Haftada 2 defa pazar kurulur. Bu pazarlara kasaba halkı ile yakın çevredeki bazı köyler katılır.

Kastamonu iline bağlı bulunan C. ilçesinin yüzölçümü 1 354 km², nüfusu 42 544 (1945) tür. İlçe içinde km² ye 31 kişi düşer. C. ye bağlı bir bucak (Meset) ve 136 köy vardır. Sayıca çok olan bu köylerin (Cide ve Meset'ten her birinin 68 köyü vardır) çoğu küçük ve mahallelere ayrılmış şekildedir.

Kasaba yakınlarında Nasuh kalesi, Okçular kalesi, Gazallı, Kuşçu, Gideros kalelerinin harabeleri bulunmaktadır.

CIDRE: bk. ELMA ŞARABI.

CIECHANÓW [*tşiehanuv*], Polonyada Varşova (Warszawa) voyvodalığı (vılâyet) ında, Lidynia nehri üze-

rinde ve Varşovanın takriben 78 km kuzeybatısında bir kasaba. Ziraî mahsul ticareti yapılır, küçük sanayii de vardır. İkinci Dünya Harbinde 6 Eylül 1939 tarihinde Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Burada XIV. yüzyıldan kalma ve eskiden Mazovia Dukalarına ait olan bir kalenin harabeleri de vardır. Nüfusu 11 831 (1946) dir.

CIECHANOWIECKI [*tsehanovyetski*], Litvanyalı eski bir aile. XVII. yüzyılda bu aile Polonyaya devlet adamları ve ünlü askerler vermiştir. Bunlardan biri olan Albert C. (1620 1680?) Kazaklara ve Tatarlara karşı savaşlarda yararlık göstermiş ve kıral Jan Kazimierz kendi boynunda taşıdığı altın kolyeyi bu komutana hediye etmiştir.

CIECHOCINEK [*tsiehotsinek*] Polonyada, Pomorze voyvodalığı (vilâyet) nda, Torunun takriben 27 km güneydoğusunda bir kasaba. Bir sayfiye şehri ve dinlenme yeri olan C te tuzlu su kaynakları, oteller, parklar ve kaplıcalar vardır. Nüfusu 4 131 (1946) dir.

CIEGO DE ÁVILA [*thiego de avila*], merkezî Kubada, Camagüey vilâyetinde bir şehir. Şekerkamışı ziraati yapılan büyük bir bölgenin merkezidir ve demiryolları kavşağındadır. Nüfusu 23 802 (1943) dir.

CIEN JRAU [yerli dilde *Cien* = özel ad olarak «Yeğen», *jrau* = destan şairi] (XVIII. yüzyıl ikinci yarısı). Karakalpak şairi ve tulûat hikâyecisi. Doğum ve ölüm yerleri bilinmiyor. «İmha edilen millet» başlıklı şiiri milletinin 1756 da başına gelen faciayı tasvir eder. Bu tarihte Karakalpaklar, Kazak ve Buharalı derebey - hanları tarafından ansızın Sirdarya nehri boyunca yaşadıkları yerleri terke, kızılkum ve Harezm çöllerinden hicrete zorlanmışlardır. Milletin en büyük kısmı yolda açlık ve susuzluktan ölmüştür. C J. milletinin önder ve boy (büyük) larını milleti karabahtına terkederek en önce kendi canlarını kurtarmak üzere kaçtıkları için sert bir dille takbih eder. Daha sonraları C. J «Elveda arkadaşlar» başlıklı şiirinde yazdıklarından dolayı önderlerin tesiri ile Harezm'den kovulmuştur.

CIÉNAGA [*sienaga*], **LA** (eski adı: **San Juan de la Ciénaga**), Kolombiya devleti topraklarında Maddalena (veya Magdalena) departmanında ve Maddalena nehrinin ağzındaki Santa Martalaguna veya bataklığına yakın bir şehir. Nüfusu 22 783 (1938) tür. Maddalena deltasındadır. Demiryoliyle Sta. Marta limanına bağlıdır. Muz, kakao, pamuk ve tütün ihracatı burada gemiye yüklenir.

CIENFUEGOS [*sienfuegos*], Antil adalarından Kuba adasının güney kıyısındaki Las Villas vilâyetinde bir şehir ve liman. Kubanın, ticari bakımdan 3. önemli şehri. Nüfusu 52 900 (1945) dür. Jauga koyu kenarında, adayı boydan boya geçen ana demiryolu boyundadır. Ticareti canlıdır. Buradan bilhassa Birleşik Amerikaya şeker, tütün ve başka zirai mahsuller ihraç olunur. Amerika Birleşik Devletlerinin gemi üssüdür. C. da Arnold Arboretum adını taşıyan ve Harvard üniversitesi öğrencilerini tropiklerde çalışmağa hazırlıyan bir fidanlık vardır. C. da, 11 Mayıs 1898 de, İspanya - Amerika harbinde, Amerika gemileri kabloları keserken, bunlarla İspanyol askerleri arasında bir muharebe vukubulmuştur.

CIENFUEGOS [*thienfuegos*], **Nicasio Alvarez de** (1764 - 1809), İspanyol şairi. Madridde doğmuş, Orthez (Fransa) de ölmüştür. Hayatı Madridde geçmiş ve kendisini araştırmalara hasretmiştir, sonradan bazı dergiler çıkarmağa başlamış ve hariciye memuru olmuştur. 1808 de Fransız aleyhtarı olarak Murat tarafından ölüme mahkûm edilmiş, fakat affedilerek sürülmüştür. Ateşli karakteri yazdığı *Idomeneo* (ad); *La Condesa de Castilla* (Castilla kontesi gibi) klâsik tragedyalarda ve lirik şiirlerinde belirir. Eserleri *Obras* (Eserler) [1798 - ve 1816] adı altında toplanmıştır. Keza eserleri *Biblioteca de autores espãnoles* koleksiyonunun 67. cildini taşkıl eder.

CIENFUEGOS Y JOVELLANOS [*thienfuegos i hovelyānos*] **José** (1768 - 1825), İspanyol Amerikası generali. Asturias (İspanya) ta doğmuş, Madridde ölmüştür. Kubadaki C şehri, adını bu generalden almıştır. C. Fransızlara karşı girişilen savaşlarda vazife görmüş 1816 Nisanından 1819 sonuna kadar Kuba askerî valiliğinde bulunmuş, 1822 de millî müdafaa bakanı olmuştur. Öldüğü zaman Korgeneral rütbesiyle harb şurası üyesi ve topçuluk dairesi reisi bulunuyordu.

CIEPLICE ZDRÓJ [*tsieplitse zdruy*] veya sadece **CIEPLICE** (Alm. Warmbrunn). Güneybatı Polonyada, Śląsk (Alm. Schlesien) bölgesindeki Wrocław (Alm Breslau) voyvodalığı (vilâyet) nda, Zacken nehri üzerinde ve Karkonosze (Alm Riesengebirge) sıradağları eteklerinde ve Jelenia Góranın güneybatısında bir kasaba. Bir kaplıca şehri olan C Z. da damla, romatizma, sinir ve cilt hastalıklarına iyi gelen kükürtlü ve radyoaktif su kaynakları, parklar, tiyatro, müze, şato ve kitapsarayı da vardır. Şehirde evvelce kristal ve işleme sanayii de vardı. 1945 Potsdam Konferansından sonra şehrin Polonya idaresine geçmesi üzerine Polonyalı göçmenler geniş ölçüde eski Almanların yerini almıştır. Nüfusu 12 938 (1949) dir.

CIERVA [*thierva*], **Juan de la** (1895 1936), İspanyol uçak mühendisi ve imalâtçısı. Murciada doğmuş, Londra (Croydon) da bir uçak kazası neticesinde ölmüştür. 1922 den ve hattâ 1919 dan itibaren döner kanatlı uçağı (helikopter, autogiro) icat ve inşa etmiş ve 1923 ve 1924 te bununla 12 km lik bir uçuş yapmıştır.

CIESZKOWSKI [*tseşkovski*], **August, Kont** (1814-1894), Polonyalı filozof ve iktisatçı. Podlachiada doğmuş, Poznanda ölmüştür. Prusya mebuslar meclisi üyesi idi. Filozof olarak Hegelin okuluna mensuptur. Dialektik bir tarih görüşü inşasına gayret etmiştir. Başlıca eserleri: *Prolegomena zur Historiosophie* (Tarih felsefesine giriş) [1838]; *Gott und Palingenesis* (Allah ve yeniden doğma) [1842]; *De la pairie et de l'aristocratie moderne* («Pairie» ve modern asilzadelik) [1844]; *Ojcze - Nasz* (Babamız) [1848].

CIESZYN [*çeşin*], [Pol., Alm. Teschen; Çek.: Těšín], Polonyada şehir. Adı ilk defa 1155 te geçer; 1374 te şehir hakları kazanmıştır. Polonyanın kuzeybatısındaki Śląsk (Silezya) voyvodalığı (vilâyet) na dahildir. (Eskiden Avusturyada idi.) Olsa nehrinin üzerinde, Kraków'un takr. 96 km güneybatısında, Çekoslovak sınırında, Český Těšín'in karşısındadır. Bir endüstri merkezidir Kereste, möble, kâğıt eşya, gıda ve önemli mensucat fabrikaları vardır. İkinci Dünya Harbinden sonra burada demiryolları elektrik teçhizatı sanayii kurulmuştur. Kayda değer binaları arasında eski Silezya Piast dukalarına ait bir sarayın enkazı, Dominikanlara ait bir kilise ve bir mahalli müze sayılabilir. Silezyalı Piast'lar burada ve yakın Çek topraklarında 1290 - 1653 yıllarında hüküm sürmüşlerdir. C de imzalanan sulh anlaşması (Mayıs 1779) Bavyera veraseti harbine son vermiştir. Birinci Dünya Harbinde Avusturya karargâhı C. de kurulmuştur. C. ın çevresi, 1920 de Çekoslovakya ve

Polonya arasında paylaşılmıştır. Nüfusu 16 536 (1946) dır. Olsa nehrinin sol kenarında bulunan ve Çekoslovakyaya ait olan Český Těšín şehri (veya daha doğrusu şehrin Çek kısmı) bir distrikt mahkemesine ve mensucat fabrikalarına sahiptir. Nüfusu 12 100 (1948) dür.

CIEZA [*thiętha*], doğu İspanyada, Murcia vilâyetinde, Segura nehri üzerinde ve Murcianın takriben 40 km kuzeybatısında bir kasaba. C. da hizarhaneler, kâğıt fabrikaları, un değirmenleri ve taktirhaneler vardır. Kasabada Miladî tarihin ilk zamanlarından kalma Roma yapılariyle Ortaçağa ait Arap yapılarının kalıntıları vardır. Nüfusu 23 499 (1940) dur.

CIEZA DE LEÓN [*thiętha de lęǫn*], **Pedro de** (1518 - 1560), İspanyol askeri ve tarihçisi. Lleranada doğmuş, Sevillda ölmüştür. 1534 - 1552 yılları sıralarında Amerikadaki İspanyol ordularında bulunarak New Canada ve Peruda hizmet etmiş ve çok seyahat etmiştir. 1541 de yazmağa başladığı *Crónica del Perú* (Peru kroniği) 4 kısma ayrılır. Birinci kısım memleketin umumî bir tasviri olup 1553 te yayımlanmıştır. İkinci kısım, üçüncü kısmın bir parçası ile birlikte XIX. yüzyılda yayımlanmıştır. Diğer kısımlar elyazması halinde kalmış, birçok bahisler de kaybolmuştur. C. D. L. Perunun ilk zamanlarının tarihini ve İnkalarının yaşayışlarını selâhiyetle anlatan ilk yazarlardan biri sayılır. Ayrıca bir *Historia de la Nueva Espãna* (Yeni İspanyanın tarihi) ve daha başka eserler de yazmıştır.

CIF veya **C. I. F.** [sif] (İng. kısaltma; *Cost*, [maliyet], *Insurance* [sigorta] *Freight* [navlun] kelimelerinin ilk harflerinden; bazen *Caf* şeklinde kullanılır; *a*: *assurance*), denizaşırı ticaretinde satınalma mukavelelerinde kullanılan bir formül. Buna göre, anlaşmaya varılan fiatın içinde, malın aktarma masrafları da dahil olmak üzere çıkış limanında hâsıl olacak bütün yükleme masrafları, sigorta masrafları, navlun ve malın gittiği limana kadar hâsıl olabilecek bütün diğer masraflar da bulunur; yani bu masraflar satıcıya aittir. Buna karşılık, geliş limanında hâsıl olacak masraflar alıcıya aittir. Hindistana ve Doğu Asyaya gönderilecek ticarî eşyaya ait mukavelelerde bazen *c. i. f. i. c.* formülü kullanılır, ki fiata, faiz (interest) ve komisyon (commission) un da dahil olduğunu bildirir. Bk. FOB.

CİFR (Din.): bk. CEFR.

CİGARET (Cigor), Ciğer ve et anlamında olan bir tören. Diyarbakır ve Siirt çevresinde Şubatta (Şubata rastlıyan Kamerî ayın ilk pazartesi günü) yapılan bir bahar şenliğidir.

Bu törenin esası, baharda, hayvanların her çeşit nebatı yediklerinden insanlar için şifalı hale gelecekleri inanciyle kuzu eti ve ciğeri yemek suretiyle sağlık kazanmak amacından ibarettir.

Çok önem verilen bu günde halk, yeni elbiselerini giyerek kırlara, yeşil ve sulu yerlere gidip sabahtan akşama kadar neş'e içinde eğlenirler. Bilhassa bu günde taze kuzu ve ciğerini yemek âdettir. Törenin bugünkü şekli, ancak baharın bu taze mahsulünü yemekle vücut sağlığını teminetmek ve bu vesileyle eğlenmektir.

CIGNA [*çinya*], **Gian Francesco** (1734 - 1791), İtalyan anatomisti. Mondovide doğmuş, Torinoda ölmüştür. 1770 de Torino Üniversitesine anatomi hocası olmuş ve kurduğu edebiyat ve bilim cemiyetinden bugünkü Torino Fen Akademisi doğmuştur.

CIGNANI [*çinyāni*], **Carlo** (1628 - 1719), İtalyan ressamı. Bolognada doğmuş, Forlìde ölmüştür. Francesco Albaninin talebesi ve 1660 a kadar yardımcısı olmuştur. Sonradan Carraccilerin akademik eklektizmlerinin tesiri altına geçmiş, keza Domenichino ve bilhassa Correggio, nihayet Guido Reninin tesirlerini kabul etmiştir. C., İtalyan barok üslûbu (Bologna okulu) nun sonuncu büyük ressamıdır. Hayatında çok takdir edilmiş, Bologna resim akademisinin müdürü olmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: Bolognadaki San Michelein Bosco kilisesindeki freskolar; Forli katedralindeki Meryemin göğe çıkışına ait kubbe freskosu (1686 - 1706); Yusuf ile Potifarın karısı (Zeliha) na ait resimler (Dresden Galerisi); «Pero ile Cimon» (Viyana, Hofmuseum).

C. CIGNANI: «Yusuf ile Potifar'ın karısı (Zeliha)»

CIGOLI [*çigoli*], **Lodovico** asıl adı: **Cardi da Cigoli** (1559 - 1613), İtalyan ressam ve mimarı. Cigoli (Toscana) de doğmuş, Romada ölmüştür. Allorinin ve Santi di Titonun talebesi olarak Michelangelonun *maniyerist* taklitçilerinin plâstik üslûbunu yenmiş; Andrea del Sarto, Correggio ve bilhassa bunun halefi Barocci yanında çalışmış, gitgide kendisine has saf bir üslûba kavuşmuştur. C. Floransada Barok stilinin kurucusudur. Mimar olarak, Buontalenti ekolüne mensuptur. Fakat Yukarı İtalyan tesiri altında Palladio klâsizminin mümessili olmuştur. Floransadaki Palazzo Nonfinitoyu yapmıştır (1604). Ayrıca Romadaki birçok büyük yapıların plânlarını çizmiştir. Başlıca eserleri: «Hagios Stephanos'un şehit olması» (1587, Floransa Akademisinde); «Lazarusun diriltilmesi» (1592, Santa Marta kilisesi); «İsa ve Petros göl başında» (1610, Palazzo Pitti).

CIGUAYOS [*siguąyos*], Güney Amerika Kızılderililerinden bir oymak. Antillerde ve bilhassa Haitinin kuzeydoğu kısımlarında, Ciboneyes (b. bk.) lerle karışmış bir Karib (b. bk.) topluluğu olarak yaşamaktadırlar. Ok ve yay kullanırlarsa da, ok uçlarına zehir sürmezler.

CİĞER, akciğerle karaciğerin ortak adı. Bk. AKCİĞER, KARACİĞER.

CİĞERDELEN (Macar. Párkány), Tuna nehrinin sağ sahilinde Estergon (Mac. Esztergom) kalesinin karşısında ve batı yönünde bulunan eski bir Türk palankası. C., Estergon - Uyvar (Mac. Érsekujvár, Çek. Nové Zámky) yolu üzerinde Jitva (Zsitvatorok) boğazına girilmeden nehir kıyısında, düzlük bir ova içinde ve kare şeklinde idi. C. nin etrafı çitpalanka ile çevrili, Tuna kıyısı rıhtım, duvarları ise dolma olarak yapılmıştı. Palankanın kara tarafı kesme hendekle çevrili olup, bu hendek, içinden Tuna gemilerinin geçebileceği kadar bir derinlik ve genişlikte idi. C. in batı yönünde bir ahşap kapısı ve bunun üzerinde bulunan Mehterhane kulesi ile dört köşesinde de dört tane burcu vardı. Mehterhane kulesi şahi darbezen, burçları ise balyemez topları ile tahkim edilmişti. C., kale dizdarı rütbesinde bir kumandan ve 250 mürettepli muhafazacı asker tarafından korunmaktaydı. Palanka içinde 80 ev, 10 dükkân, tahta minareli küçük bir cami, cephane ve levazım ambarları bulunmakta fakat, o zamanın her Türk şehrinde kamu kurumları olarak bulunan tekke, han, hamam v. b. tesisler yoktu.

C., mevki bakımından Uyvar (Újvár) toprakları üzerinde bir köprübaşı ve Estergon'un batı yönünü kapatmakla da önemli stratejik mevkilerden biri olarak Macaristandaki Türk egemenliği devrinde çeşitli askeri hareketlere sahne olmuştur. C., bundan başka Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ayrı bir müstahkem mevki (tabur) ile de meşhurdur. Burası bir top menzili kadar ileride, bağlar arasında 20 bin adımlık bir alanı kaplamakta ve bir tarafı ile yine Tuna nehrine dayanmaktaydı. Tabur, hendek, sıçanyolu, kapu başları toprak tabye, dirsek tabye gibi çağının tahkim usulleri ile gayet sağlam bir şekilde meydana getirilmişti. 70 - 80 bin kişilik bir kuvvetin rahatça barınabileceği bu müstahtem mevki'i ile C.. Uyvar sınırı üzerinde bir şahinler yuvası halini almış, Uyvar, Komaron (Komárom, Çek. Komárno, Alm. Komorn), Papa (Pápa), Yanık (Mac. Rába, Alm. Raab), Vaşvar (Mac. Vasvár, Alm. Eisenburg), Nitre (Mac. Nyitra, Alm. Neutra) kalelerinin ele geçirilmesi üzerine Osmanlı sınırı her ne kadar daha batıya ilerlemiş ise de hiçbir zaman bir sınır palankası önemini kaybetmemiştir.

C. in ilk kuruluşu Macar egemenliği zamanına raslar. Ancak, palankanın gereği gibi onarılması Osmanlı egemenliği zamanında olmuştur. Palankaya bu adı, Kanunî Sultan Süleyman vermiştir. Mohaç savaşından sonra Macaristanın imparatorluk topraklarına katılması kararı üzerine Sultan Süleyman kumandasında yapılan 1543 seferinde Estergon kalesi alınmış ve bu kale çevresindeki palanka ve stratejik mevkilerin alınması ve tahkimi sırasında C. de Tepedelen (St. Thomas) ile birlikte Türk egemenliğine geçmiş, palankanın tahkimi ile birlikte tabur da inşa edilerek burası müstahkem bir mevki haline getirilmişti. Bundan sonra C., Türklerle Avusturya imparatorluğu arasında açılan savaşlarda zaman zaman savaş alanı haline gelmiştir.

1606 yılında Jitva anlaşması ile sona eren Avusturya harpleri esnasında C., Avusturyalıların Estergon'u kuşatmaları üzerine Ağustos 1594 tarihinde düşman eline geçmişti. 1599 seferinde Sadrazam İbrahim Paşa Uyvar üzerine harekete geçtiği zaman C. e gelerek, Eylül 1599 da buradaki meşhur tabura girerek Avusturyalılarla savaşmış ise de, bu savaştan müspet bir sonuç alınamamış ve Türkler ordu ile birlikte C. den çekilmek zorunda kalmışlardı. 1605 Eylulünde Estergon'un Lala Mehmet Paşa tarafından kurtarılması üzerine C. de Sinan Paşa kuvvetleri tarafından tekrar Osmanlı egemenliği altına alınmıştı. Fazıl Ahmet Paşa'nın 1663 Ağustosunda Uyvar seferi esnasında C., bir kere daha Türklerle Avusturyalılar arasında yapılan bir savaşa sahne olmuştur. Osmanlı ordusu Estergon'a konduktan sonra Fazıl Ahmet Paşa, Kadızade İbrahim Paşa kumandasındaki öncü kuvvetleri C. yakasına geçirerek, onları, Tuna üzerine atılan köprünün korunması ile görevlendirmişti. Kadızada İbrahim Paşa, C. de tabura girmiş ve gerekli güvenlik tedbirlerini almıştı. Türklerin Uyvar topraklarına geçmelerine engel olmak üzere Forgacs kumandasındaki Avusturya kuvvetleri Türk öncülerine saldırmışlardı. Türk öncüleri, bir taraftan sığındıkları taburdan faydalanmışlar, diğer taraftan ise Fazıl Ahmet Paşa'nın gönderdiği yardımcı kuvvetlerin yetişmesi üzerine sonunda savaşı kazanmıştır. C. savaşının Osmanlı ordusuna Uyvar yolunu açtığı kadar, bu kalenin alınışında önemli etkileri olmuştur.

Türklerin C. de verdikleri son savaş, 1683 yılında Viyana kuşatmasının kaldırılmasından sonra olmuştur. Viyana kuşatmasının bir bozgunla kaldırılması üzerine, Osmanlı ordusu dağınık bir şekilde Budin'e doğru çekilmeye başlayınca Avusturyalılar ve müttefikleri Karl von Lothringen ve Jan Sobieski kumandasında bozulan Türk kuvvetlerini takibederek Estergon'u kuşatmak üzere önce Komaron'a gelmişler, oradan Tuna'ya geçerek C. altına varmışlardı. Bu haber üzerine Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Budin Valisi Kara Mehmet Paşa kumandasında 30 bin kişilik bir kuvveti Estergon'un yardımına göndermişti. Kara Mehmet Paşa kuvvetleri, 15 ekim 1683 te C. önüne gelmiş bulunan düşman öncü kuvvetlerini perişan etmiş ise de, ertesi gün düşmanın asıl kuvvetleri ile yapılan savaşta Mehmet Paşa ordusu bozulmuş, dağılarak bir kısmı Tuna'yı geçip Estergon kalesine kapanmış, diğer bir kısmı ise dağınık bir vaziyette Budin'de bulunan asıl orduya katılmışlardı. C. savaşının bu suretle sonuca ermesi, az sonra başlıyacak olan Estergon kuşatmasının sonucunu belli etmiş ve bu kalenin düşmesine sebebolmuştu. Kara Mehmet Paşanın C. deki bu bozgunundan sonra Osmanlı atlıları artık bir daha C. dolaylarında kendilerini gösterememiş, yalnız halk türkülerinde ve gönüllerde:

Gaziler memleketidir beğim bunda gıyrolmaz
Bunda zulmeyleyenin âkibeti hayrolmaz

mısraı ile başlıyan C. türküsü zamanımıza kadar yaşaya gelmiştir.

CIHAC [*çihak*], **Alexandru** (1825 - 1887), Rumen filoloğu. Yaş (Iaşi) ta doğmuş, Almanyada Mainz şehrinde ölmüştür. Çek asıllı bir Alman olup Rumen hizmetine giren hekim ve tabiiyeci **Iacob Christian Stanislau Cihac** (Czihak; 1800 - 1888) ın oğludur. Rumen Akademisi üyelerinden olan C., hayatının büyük bir kısmını yabancı memleketlerde geçirmiş ve eserlerini umumiyetle Fransızca yazmıştır. Rumen filolojisine ilk olarak objektifliği getiren C. ın başlıca eşerleri şunlardır: *Dictionnaire d'étymologie daco - romane. Éléments latins comparés avec les autres langues romanes* (Dako Rumencenin etimoloji sözlüğü. Bu dildeki Latin asıllı unsurlar öbür Rumen dilleriyle karşılaştırılmıştır) [Frankfurt, 1870]; *Éléments slaves, magyars, turcs, grec - moderne et albanais dans la langue daco - romane* (Rumencedeki İslâv, Macar, Türk, Modern Yunan, ve Arnavut asıllı unsurlar) [1879; Fransız Akademisinin Volney mükâfatını kazanmıştır], Bu son esere göre Ru-

mencenin 1/5 i Latin, 2/5 si İslâv, 2/5 si de Macar, Türk (300 kelime), Yunan ve Arnavut asıllıdır. Bugünkü bilgimize göre bu nispetler yanlış olmakla beraber tahlilin esası doğrudur.

CİHAD (Ar. *cahd* = takat, zahmet, meşakkat), Şeriatta Allah adını yüceltmek için Allaha küfredenlerle savaşmak. Bu kelime, İslâmiyetin doğuşundan itibaren anlam bakımından muhtelif safhalar geçirmiş ve değişikliklere uğramıştır. C. ın nevileri de vardır: *Cihad-ı kebîr, ekber* (Büyük C.), küfre, batıl inanışlara imanla karşı koymak, Kur'anın emirlerine itaat etmek, nefsi şeytanî ve şehvanî heveslere karşı korumak, fazilet dairesinde idare etmek, kötülüklere karşı kuvvetlendirmektir. Bu C. ın faziletli hamleleri de nefsin şehvet yollu temayüllerine muhalefettir. *Cihad-ı sagîr, asgar* (Küçük C.), müşriklere karşı tedafüi veya tecavüzi savaşlarda bulunmaktır.

C., salih amellerden olmak hasebiyle İslâm harb hukukuna göre bazı hallerde farzı ayndır. Bütün Müslümanların Emirü'l-mümininin tarafından vuku bulan C. davetine icabetleri vaciptir. Bu vücubiyet, Müslümanların yaşadıkları topraklara düşmanın tecavüz etmesi yahut Müslümanların esarete düşmesi veya onların esaretten kurtarılması hallerin de tahakkuk eder. Bunlardan başka hallerde C., farzı kifayedir. C., küfürde israr edenlere karşı, tevhidi kabul edinceye kadar yahut da fitne ve fesadı terked p İslâmın yüksek otoritesini kabul edip, bu mutavaatı ifade eden cizyeyi vermeyi taahhüd edinceye kadar savaşmaktır. Bu sebeple C. daimidir. Kâfirlerle yapılan mütareke ve müsalehalar arızi olup Müslümanların savaş gücünü arttırmak, yeniden kuvvet kazanmak için zamandan istifade etmektir.

İslâm geleneğinde C. ın üç önemli safhası bulunmaktadır:

Hazreti Peygamberin peygamberliğinin Mekke devresinde C., haram kılınmıştır. Bu devrede Müslümanlar sayıca gayet az ve mevki itibariyle de herhangi askerî ve siyasî bir dayanaktan mahrum bulundukları için bu esnada C., kâfirlerin çeşitli zulümlerine nefsen tahammül etmek, sabır göstermek ve pasif mukavemet esasına dayanır (*Kur'an*, Fürkan, 52). Tahammülü aşan hallerde Müslümanların yaşama şartları daha müsait bir bölgeye göç etmelerine müsaade olunmuştur (Habeşistana göç gibi). Bu devre esnasında, Müslümanlara yapılan ağır zulme karşılık, müşrikleri korkutan, onların feci akıbetlerini anlatan inzar ayetleri ile insanları cehennemle korkutma, cennetle muştulama, tebşîr ayetleri (*Kur'an*, Müddesir, 1-8) vasıtasiyla manevi mukavemetin arttırılmasına ve yükseltilmesine matuf emirler geldi.

Hazreti Muhammed'in Medineye göç etmesinden sonra C. anlamı yeni bir mahiyet aldı. Bu devrede C., ilk önce tedafüi harb anlamını ifade etmektedir. Bu esnada gelen ayetlerde, kâfirlerle mücadele emrediliyor ve nihaî zaferin ve ebedî hakimiyetin Müslümanlara ait olduğu belirtiliyordu (*Kur'an*, Muhammed, 4-7). Bu suretle mütecaviz müşriklere karşı yeni kurulmaya başlanan İslâm devletinin korunabilmesi için savaşlara girişildi. Nihayet, Müslümanların maddeten ve manen kuvvetlenmeleri, çoğalmaları sonunda savaşın yasak bulunduğu haram aylardan başka zamanlarda tecavüzi C. da mubah kılındı. Bu safhaların sonunda mutlak anlamda ve umumi surette muayyen şartları haiz bütün Müslüman kadın ve erkeklere Allahtan düşmanlarına karşı C. emredildi. Ancak, C. genel olarak farz kılındıktan sonra dahi bunun zorla, cebren İslâmiyeti yayma, vicdanları kılıç kuvvetiyle ve ölüm korkusu ile İslâmiyete kazandırma mânasını tazammun etmediği aşikârdır. Birçok ayet ve hadislerle vicdanları ikna etmek için zor kullanılmaması emrolunduğuna göre (*Kur'an*, Bakara, 256: Âliimran, 19 ve Zebîdî: Sahihi Buharî Muhtasarı VIII 444) İslâmiyette C. tan maksat ve gaye İslâm hegemonyasını ve mutlak hakimiyetini tesis ve devam ettirmektir.

CİHAD (23 Kasım 1914 te Fatih camisinde okunan son Osmanlı cihad-ı ekber; kürsüde Fetva Emini Ali Haydar Efendi)

İslâm itikadına göre, başka herhangi şahsî veya nefsî emel taşımadan yalnız Allah uğruna, Allahın varlığı ve birliği prensibini yüceltmek için yapılan C., ibadetlerin en faziletlisidir. Mümının C. ı, düşmanla yalnızca bedenen savaşmak değildir. C., Müminin malıyla, canıyla, evlâdiyle, ailesiyle, velhasıl bütün varlığı ile Allah uğruna savaşmasını gerektirir. Bu feragat ve meşakkatin karşılığı ise, savaş meydanında öldüğü takdirde sorusuz ve hesapsız cennete girmek, savaştan sağ salim döndüğünde ise büyük savaba müstahak olmaktır. Savaşta ölen Mümin, *şehit*, sağ olarak avdet ederse *gazi* ünvanını taşımaya hak kazanır. C. ehlinin cennette elde edeceği kazançlar sonsuzdur. Müminin C. a iştirak edemeyeceği haller, hastalık, yoksulluk ve bedenî kudretsizliktir (Hadis). C. esnasında yüksek sesle tekbir ve tehlil getirmek sünnettir (Hadis). Çocuklarla bilginlerin C. a iştirakleri ise menedilmiştir (*Kur'an*, Âliimran, 104; Tevbe, 122 ve Hadis). Müminler ancak, Müslümanlara karşı silâh çekenlerle savaşmak zorundadırlar. Kadınlara, çocuklara, din adamlarına ve ihtiyarlara Darü'l-cihadda, savaş esnasında dahi silâh çekmek, bunları maddeten ve menen zarara uğratmak zulüm olup, haramdır.

Müslümanların Medineye hicretlerinden sonra başlıyan tedafüi ve tecavüzi savaşlarla yani Hazreti Peygamberin Medineye hicretinden ölümüne kadar geçen 10 yıl içinde bizzat iştirak ettiği veya kumandanları vasıtasıyle yapılan 35 veya 48 seriyye ile 19 veya 27 gazve esnasında C. hükümleri tekemmül etmiş ve fıkhın harb hukuku bahislerinin tedvininde esas prensipleri teşkil etmiştir.

İslâm hilâfetinin teşekkülünden ve İslâm hukukunun tedvininden sonra Cihad-ı kebîr, çeşitli bölümlere ayrılarak ayrı bir kültür mevzuu olmuştur. C. kelimesi ise, yalnız Allah yolunda savaş anlamında kullanılmıştır.

Fıkıha göre C. hükümleri 5 grupta toplanır: 1. Cihad ve mukatele; 2. Harb hukuku; 3. Mürtetlere karşı Cihad; 4. Zımmîlerin hukuku; 5. İslâm hilafeti dışında kalan kâfirlerin hukuku. Bk. GAZA, GAZVE, GAZİ, SERIYYE, SİYER, ŞEHİT, ŞEHADET, CENNET, MÜCAHIT, HARB, DARÜ'L CİHAD, GANİMET, FİDYE, HUMUS FEY, ZİMMÎ, CIZYE, MÜTAREKE, MUAHEDE, MÜSALEHA.

Osmanlılarda Cihad: Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan yıkılışına kadar, bu devlet tarafından düşmanlarına karşı açılan savaşlara dinî bir mahiyet kazandıran C. ilânları. devletin kuruluşundan itibaren dinî inanışların kuvvetli bir geleneği olarak yaşamış ve savaşın mahiyeti ne olursa olsun aynı gayeyi istihdaf etmiştir.

C. ilânları, çok kere imparatorluk topraklarında yaşıyan Müslüman tebayı savaşın gayesi etrafında toplamak ve topyekûn savaşa sevketmek için uygulanan bir sistem olmakla beraber, bazen imparatorluk hudutlarını da aşarak. bütün İslâm âlemini savaşa çağıran şümullü bir davet mahiyetini de almaktadır.

C. ilânları, 600 seneyi geçen imparatorluk hayatında çok canlı bir gelenek olarak devam etmiş ve dinî bir emir olmakla da imparatorluğun başlıca prensiplerinden biri olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun C. prensipine bu kadar kuvvetle bağlanması tarihî zaruretin bir neticesidir. İslâm âlemi ile Hıristiyanlık âlemi arasında asırlardan beri devam eden mücadelenin Türk ırkının Anadoluda yerleşmesi ile girdiği yeni safhada, C. hükümlerinin Türklerin kendi savaş töreleri ile kaynaşarak bir kat daha özelleşmesi ve şekillenmesi, Batı Türklerinin C. anlayışı, bunun örfe istinadeden uygulanması sonunda Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunu ve 600 yıl boyunca da bu geleneğin, Osmanlı toplumunun her tabakasında şuurlu bir şekilde his ve idrak edilerek, kıymet ve mahiyetinden bir şey kaybetmeden yaşamasını intac etmiştir.

C. kavramını, toplumun bütün sınıflarına yaymak için Osmanlı münevveri 6 yüzyıl boyunca sonsuz bir gayretle çalışmış ve bu kavramı telkin eden sayısız eserler yazmıştır (bk. Agâh Sırrı Levend: *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey gazavatnâmesi*, Ankara 1956).

İmparatorluktaki bütün müessese ve propaganda vasıtaları, camileri, tekkeleri, zaviyeleri, hankahları, şeyhleri, abdalları, ahileri, pirleri, gazileri, ihtiyarlar ile C. ın bütün hükümleri, emirleri, hususiyetleri, kıymetleri halka telkin edilmiş ve bu suretle C. kavramı bütün canlılığı ile imparatorluğun dağılışı anına kadar yaşatılmıştır. XX. yüzyılın başında Milliyet ve İstiklâl duyguları ile yapılan Millî Mücadele Savaşında dahi. C., bu modern cereyan ile herhangi bir intibaksızlık göstermediği için, kütlenin bu duygusundan geniş ölçüde faydalanılmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun küçük bir beylikten millî bir devlet haline gelişi, daha sonra da bir imparatorluk hüviyetini iktisap ettiği kadar hilâfet müessesesini de dünyevî saltanat ile birleştirmek suretiyle dinî bir mahiyet alması, bu devletin kuruluşundan beri açtığı savaşlardaki dinî kıymette bir değişiklik yapmamıştır. Ancak, imparatorluğun kuruluşundan dağılma devrine kadar cereyan eden savaşlarda 1., 2. Kosova ve Varna muharebeleri hariç, C. ın mütecaviz hükümleri uygulanırken, dağılma devrinden itibaren de tedafüi hükümlere istinat etmek zarureti hasıl olmuştur. İran gibi Müslüman olmakla beraber Sünnî olmayan devletlere karşı açılan savaşlarda çıkartılan C. fetvalarında ise C. ın mürtetlere mahsus hükümleri uygulanmıştır.

Bu suretle Osmanlı imparatorluğunca ilân edilen C. larda üç farklı hükme istinat zarureti hasıl olmuştur:

1. İlâ-yi kelimetu'llah ve ezan-i Muhammedî uğruna girişilen savaşlar, bir taraftan Türklerin millî Kızıl Elma inançlarına uyduğu kadar, bu devletin üzerine aldığı Pax Ottomanum gayelerine de hizmet etmiştir.

2. İmparatorluğun çeşitli sebeplerle zayıflamaya ve dağılmaya başladığı devirlerde, imparatorluğun olduğu kadar mukaddes İslâm hilâfetinin topraklarını korumak, Müslümanların kâfirler tarafından imha edilmelerine veya vatanlarından sürülmelerine karşı açılan C. larda, Kırım hanlığının Rus nüfuz ve işgali altına girmesi ile ilgili savaşlarda olduğu gibi, müdafaa gayesini güden hükümler hâkimdir.

3. Safevî İrana ve Sünnîlik dışındaki akidelere inanan topluluklara veya bunlara yardım eden devletlere karşı ise (Mısır Memlûklerine) mürtetlere mahsus hükümlerden faydalanılmıştır.

Osmanlı imparatorluğunda C. ilânları kendine mahsus bir törenle yapılırdı. C. ın ilânından önce bir hazırlık ve plânlama safhası mevcuttur. Bu safha tamamen dünyevî esaslara, imparatorluğun genişleme gaye ve hesaplarına istinat eder. Bu sebeble C. ilânları hangi devirde olursa olsun savaşın gayesini teşkıl etmez, ancak, girişilen savaşa dinî ve mukaddes bir kıymet kazandırdığı. kadar, halkı savaşa teşci eden propagandacı bir mahiyet taşır. Savaşın hazırlıkları, stratejik ve siyasî hedefleri gayet gizli ve plânlı bir şekilde tespit edildikten sonra işin propaganda safhasına intikal edildiği zaman geleneğe göre savaşın ilânına geçilir. Divan-ı Hümayunda, bazı defalar Padişahın huzurunda yapılan toplantıda Sadrazam tarafından Kubbealtı mensuplarına C. sebepleri uzun uzun izah edilir, icap ettiği takdirde düşman hükümetle sulhün devam ettirilmesi hususunda yapılan yazışmalar veya elçilerle cereyan eden konuşmalar Reisü'l-küttap Efendi tarafından okunur veya anlatılır ve neticede harbin ilânı hususunda Şeyhülislâm Efendi ile Kazasker Efendilerin şer'î bakımdan hükümeti destekleyecek olan kararı vermeleri istenirdi. Bu suretle, savaşın kaçınılmaz bir zaruret olduğu ve C. ilân edilmesinde din bakımından lüzum bulunduğu dinî mümessiller tarafından da beyan edildikten sonra açılmak üzere bulunan bu savaşın sebeplerine uygun düşen ayet ve hadislerin de yardımı ile C. fetvaları hazırlanırdı. Bu fetvanın Kubbealtı toplantısından sonra Padişaha arzedilmek suretiyle tasdıki ile C. ilân edilmiş olurdu. C. ilânı bir taraftan meşihat makamından alınan fetvanın ve savaş hususunda Padişahın neşrettiği fermanın bütün cami ve mesçitlerde okunmak ve savaş hazırlıklarını hızlandırmak üzere vilâyetlere ve imparatorluktaki bütün kazalara (hâkimlikler) gönderilmesi ile savaş tuğlarının Divan-ı Hümayun veya Bab-ı Hümayun yahut da Kapuarasına dikilmesi ve bu esnada vezirlerin, bütün devlet ricalinin ve ulemanın hazır bulunduğu bir merasimde sure i Feth'in okunması ile tamamlanmış olurdu. (Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa: *Silâhdar Tarihi* ve Raşid: *Tarih*, muh. yer.). Bundan sonra ordunun sefere çıkması merasimi başlar, Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top arabacı ve altı bölük ocakları geleneğe göre şehirden çıktıktan sonra Padişah veya Serdar, Savaş tuğları ile (daha sonraki devirlerde Sancak-ı Şerif) savaş, Avrupa kıtasında ise Davut Paşaya, Asyada ise Üsküdara geçerek ordugâha gider ve bu suretle C. ilânı merasimleri yapılmış olurdu. C. hususunda yapılan toplantılar, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Sarayda Kubbealtında, Edirne Sarayında Adil Köşkünde cereyan etmekte iken, sonraları Divan toplantılarının önemini kaybetmesi ve terkedilmesi üzerine bazan Bab-ı âli'de Sadrazam Kapusunda (Sami Şakir Suphi: *Tarih*, 79), bazan da Devlet ricalinden birisinin konağında (Cevdet Paşa: *Tarih*, muh. yer.) yapılmıştır. C. fetvalarının okunması ve sa-

vaş tuğlarının dikilmesi âdetleri de daha sonraları Divan-ı Hümayun önünde icra edilen bir merasim olmaktan çıkmış Ayasofya veya Fatih camilerine intikal etmiştir. Meselâ, en son C. fetvası Fatih camiinde okunmuştur.

Osmanlı imparatorluğu tarihinde tesadüf olunan ilk C. ilânı I. Kosova savaşı ile ilgilidir. 1389 da Macar, Hırvat, Leh ve bütün Balkan prenslerinin meydana getirdikleri ittifak cephesine karşı Osmanlı savaş gücünü arttırmak üzere Anadoluda bulunan diğer Türk beylerini haçlı savaşına karşı davet eden bu C. emri, «vekaatiluhum hattâ la tekune fitnetun. . . (*Kur'an*, Enfal, 40)» (onlarla savaşınız, tâ ki fitne ortadan kalksın, çünkü bütün inanışlar yalnız ulu Allahadır.) ayetine dayanmaktadır. Bu C. a Sultan I. Murat; İsfendiyar, Germiyan, Hamid ili, Menteşe, Aydın ve Saruhan beylerini çağırmış, bütün Osmanlı kuvvetlerini de top yekûn savaşa sevketmişti. 1514 İran seferi için verilen C. fetvasında ise:

«İnne'd-dine ind'Allahi el-İslâm. . . . (*Kur'an*, Âli-imran, 19). (Muhakkak ki Allah katında makbul din, İslâm dinidir. Kitap sahipleri bunda bir ihtilâfa düşmediler. Ancak, bu hakikati bildikleri halde hased ve kıskançlık yüzünden sapıttıklarından ihtilâfa düştüler. Kim ki Allahın ayetlerini inkâr etmektedir, muhakkak Allah, onlara cezalarını vermekte sür'atle hesap eder.) ayeti C. fetvasının esasını teşkil etmiştir. Bu tarihten sonra fasılalarla devam eden İran savaşlarının 1724 yılında tekrar başlıyan devresinde çıkartılan C. fetvasında şöyle denilmektedir:

«Refâviz-i Acem diyarı taht-i hükmünde olup Şah namına olan râfızînin izni ile refâvızdan sahib-menia olan bir cemaat dârü'l-İslâmda müslimînden bir taife ile aleniyeten mukatele eyleseler Şah-i mezbur, İmam-i müslimîn Sultan-i selatin olan âl-i Osman padişahı ile akdeylediği sulhü nakzetmiş olur mu?

el-cevab: Olur.

Ale'l-husus, melâin-i mezkûre ricalinin istisal vechi üzere katilleri vâciptir.

An asıl vuku bulan sulh, lutf-i İlâhi zuhuruna intitizar içün akd-i mütarekedir, her ne zaman kudret ü kuvvet i ehl i İslâm zuhur ettikte haklarında vâcib olanı icra etmek âmme-i müslîmine vâciptir.»

Bunda C. kavramının hususiyetlerini görmek mümkün olduğu gibi, 1514 te başlıyan İran harblerinin aynı maksatlar altında devam etmekte olduğunu da işaret etmektedir.

Osmanlı imparatorluğu tarafından çıkarılan son C. emri Birinci Dünya Harbine Türkiyenin girmesi üzerine 23 Kasım 1914 te Padişahın iradesi ile yayımlanmıştır. Bu davet. I. Kosova Muharebesinden sonra imparatorluk hudutları dışında kalan Müslümanlara hitap eden ikinci C. davetidir. Bu daha ziyade imparatorluk dışındaki Müslümanlar için çıkartılmıştır. Sünnî Müslümanlara, hilâfet merkezi İstanbuldan Meşihat makamından yapılan C. davetine paralel olarak İslâm tarihinde ilk defa olmak üzere Sünnî Müslümanlarla birlikte Şiîleri de C. a davet eden C. fetvaları Necefte Şiî uleması tarafından Farsça olarak yayımlanmıştır. Diğer taraftan İstanbulda Türkçe yazılan C. fetvaları (Bunlar bir esas üzerinde 5 fetvadır. Bk. Yusuf Hikmet Bayur: *Türk İnkılâbı Tarihi*, III, kısım 1) Arapçaya çevrilerek İslâm âlemine dağıtılmıştır.

İmparatorluğun kuruluşunda C. ilânlarına duyulan alâka devletin resmî ordusunu teşkil eden eyalet sipahileri ile kapukulu ocaklarının bütün mevcutları ile savaşa iştirak etmelerini sağladığı gibi, halkın da başlarında şeyhleri, mürütleri olduğu halde fevç fevç savaşa katılmalarını ve bu dinî vazifeden uhrevî bir zevk ve hisse almak emeline vesile olmaktaydı. Fakat, devletin dağılma devrinde C. ilânları, halk oyundaki eski ilgisini kaybetmiş, birbiri arkasına karşılaşılan bozgunlar sonunda C. ilânlarına karşı bir alâkasızlık meydana gelmiş ve bu dinî emirden istenildiği şekilde, geniş ölçüde istifade mümkün olamamıştır. Ancak, halk tabakalarında dinin bu emrine karşı duyulan sempati canlı bir şekilde yaşamakta devam etmiştir.

CİHAD FETVASI, Müslüman devletlerde halkı din namına harbe davet eden fetvanın adı. Bu fetva üzerine, bütün Müslüman halk, malı ve canı ile harbe katılmak durumunda bulunurdu. Osmanlılarda bu fetva, ilk zamanlarda müftü, sonraları şeyhülislâm tarafından verilirdi. C. F. nın sonuncusu Birinci Dünya Harbi münasebetiyle çıkarılmıştır. bk. FETVA.

CİHADİYE, Osmanlı hükümdarlarından II. Mahmut zamanında, harb masraflarını karşılamak üzere çıkarılan paranın adı. C., II. Mahmudun tahta çıkışının üçüncü ve beşinci yıllarında iki defa basılmıştır.

CİHAN ÂRÂ BEGÜM (1614-1681), Türk-Hind hükümdarı Şah Cıhan'ın kızı. Acmir (İng. Ajmer) de doğmuş, Delhide ölmüştür. Daha çok Begüm Sahib adiyle tanınır. Padişah Begüm diye de adlandırılmıştır. Annesi Âsaf Hanın kızı Ercümend Bânû idi. Çok güzel, zarif, dindar ve merhametli, babasına ve kardeşlerine bağlı bir kadın olan C. Â. B. hiç evlenmemiştir. 1644 yılında Agrada doğum günü kutlanırken C. Â. B. babasına hayırlı geceler diledikten sonra odasına giderken muslin elbiseleri ateşe değerek alevlenmiş, göğsünden ve kollarından ağırca yaralanarak güçlükle kurtarılmıştır. Bu kazadan kurtulmasının şükranı olarak Agradaki büyük cami yaptırılmıştır (1644-1648). C. Â. B. Delhi dışında Çiştî tarikatinin velisi Nizamüddin Evliyanın mezarı yanında kendisine bir türbe yaptırtmış ve kitabesini bizzat yazmıştır. Babasının saltanatının sonlarında çıkan taht kavgaları sırasında, Şah Cihan oğlu Evrengzib tarafından Agrada sarılmıştı. Bu sırada baba ile oğul arasında yapılan görüşmelerde C. Â. B. de rol oynamış ve babası adına dört kardeş arasında devletin bölünmesini ve merkezdeki en büyük parçanın veliahdlıkla birlikte Evrengzibe verilmesini sağlamıştır. Sevdiği velî Muinüddin Çiştînin menakıbı hakkında bir eser de yazmıştır.

CİHAN ÂRÂ BEGÜM

CİHAN HARBİ: bk. DÜNYA HARBİ, I. ve II.

CİHANBEYLİ (eski adı: Esbikeşan). Konya iline bağlı ilçe. Ilçe merkezi olan İnevi 4 790 (1955) nüfusludur C.. Ankara ile Konya arasında ve Tuz Gölünün batısındadır. Konyaya şose ve araba yoliyle bağlı olup uzaklığı 103 km dir. Ankaraya olan uzaklığı ise 145 km dir. Konyaya düzenli otobüs seferleriyle bağlıdır. Ankara ile

Konya arasında işliyen otobüsler, yılın elverişli mevsimlerinde kasabadan geçer. C halkının başlıca geçim kaynağını tahıl ve davar yetiştirme teşkil eder. Kasabada Toprak Mahsulleri Ofisi ambarı ile Ziraat Bankasının bir şubesi vardır. Belediyesi 1906 da kurulmuştur. Kasabanın suyu 40 yıl kadar önce yapılmış bulunan üç çeşmeden sağlanır. C. nin 6 yataklı bir dispanseri ile bir doktoru vardır. Kasabada 1 ilkokul, 4 otel, 2 lokanta, 2 fırın, 2 han bulunmaktadır.

C. ilçesinin yüzölçümü 7 816 km², nüfusu 43 904 (1955) tür. İlce topraklarında nüfus ve köyler seyrektir. Köyler su başlarında ve büyük kaynakların etrafında gelişmiştir. Bundan ötürü nüfusu 1 000 - 2 000 olan köyler çoktur. C. ilçesine bağlı 3 bucak (Merkez, Yeniceoba, Zıvarık) ile 37 köy vardır.

CİHANDAR ŞAH (Muhammed Muizzüd - dîn Cihandar şah; 1661 - 1713) (Muhammed), Delhi Türk Hind hükümdarlarından. Aynı sülâleden Şah Âlem Bahadırın büyük oğludur. 1712 de babasının ölümü üzerine Azim Ü'ş - Şan, Refi Ü'ş Şan ve Cihan - Şah adındaki üç kardeşi ile savaştı. Zülfikâr Hanın yardımını gördüğü bu savaşlarda kardeşlerinin mağlûp olup ölmeleri üzerine rakipsiz olarak tahta çıktı (1712). C. Ş. zayıf iradeli, aşırı derecede sefahate düşkün, korkak bir adamdı. Metresi Lâl Künver adındaki Hind dansözü uğrunda ölçüsüz paralar harcadı. Bu kadının çalgıcı olan kardeşlerini büyük mevkilere çıkardı. Kardeşi Azim Ü'ş - Şanın oğlu Ferruh Siyer'in Allahâbâd ve Bihar valileri ile birleşip isyan etmesi üzerine, Agra civarında yapılan savaşta Zülfikâr Han'ı savaş meydanında yalnız bırakarak, Delhiye kaçtı. Fakat az sonra yakalanarak Ferruh Siyer'in emri ile boğduruldu (12 Şubat 1713).

CİHANGİR, İstanbulun Beyoğlu tarafında bir semtin adı. C. semtinin bu adı alması, burada XVI. yüzyılda Kanunî Süleyman'ın oğlu şehzade Cihangir (b. bk.) için bir cami yaptırılmış olmasından dolayıdır. Galata - Beyoğlu tepesinin, oldukça dik bir yamaç teşkil eden doğu tarafında olan C. semtinin eteğinde Salıpazarı ve Fındıklı semtleri bulunmaktadır. Bizans çağında C. deki iskân yerinin adı henüz kesin olarak anlaşılamamıştır. Zaten Ortaçağda pek kalabalık bir şekilde iskân edilmeyip, ancak yer yer manastırlara ve az sayıda köylere sahip olan Boğaz kıyıları gibi, burada da o devirde bir manastırın bulunduğuna ihtimal verilebilir. C. semtinin coğrafi ve topoğrafya bakımından özel durumu böyle bir ihtimali desteklemektedir. Marmara, aşağı, Boğaziçi ve İstanbul limanı ağzına hâkim güzel bir mevkide, ileri taşkın kayalık bir mahmuz üzerinde kurulan C. camiine eskiden dikliği ile meşhur merdivenli bir yoldan çıkılırdı. Sultan Süleymanın bu camiyi 1553 de Halepte ölen oğlu Cihangir için Mimar Sinan'a yaptırtmış olduğu bilinir. *Hadıkat - ül - Cevâmı*ye göre 1559 da yaptırılan bu cami, Evliya Çelebi tarafından verilen kısa bilgiden anlaşıldığına göre de, ahşap bir kubbe ile örtülmüş olup yerinde evvelce eski bir bina kalıntısı vardı. Yanında tekke, imaret sıbyan mektebi gibi ek binalar da olan C. camii beş defa yanarak yeniden yapılmış ve nihayet 1874 yangınından sonra 1889 da şimdiki şekli ile tek kubbeli ve bir minareli olarak altıncı defa yeni baştan yaptırılmıştır. 1874 yangınından önceki C. camiinin, kubbesinin yüksek pencereli kasnağı âdeta eski Bizans kiliselerini hatırlatan bir bina olduğu, eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı arşivinde C. evkafı ile ilgili vesikalar bulunmaktadır. Diğer taraftan 1565 tarihli bir vesikadan, C. semtinde bu devirde bir takım uygunsuz kadınların oturduğu öğrenilmektedir.

CİHANGİR CAMİSİ

CİHANGİR, Osmanlı padişahlarından birkaçının hükümdar olduktan sonra doğan bazı şehzadelerine verdikleri özel ad. Bu adı taşıyan altı şehzadeden hemen hemen hiçbiri tarihte mühim bir rol oynamamıştır. Yalnız Kanunî Süleymanın sekizinci ve en küçük oğlu olan C. (1531 - 1553) kambur ve hastalıklı olmasına rağmen, annesi Hurrem Sultan (b. bk.) ın tesir ve nüfuziyle saltanat makamına namzet yapılmağa çalışılan ve babası tarafından çok sevilen iyi tahsil ve terbiye görmüş bir şehzade olarak tanınmıştır. Fakat çok bağlı olduğu ağabeyi şehzade Mustafa (b. bk.) nın Karaman Ereğlisinde Kanunî tarafından boğdurulması üzerine duyduğu acıya dayanamamış, bu olaydan sonra babasının beraberinde olarak Karamandan Halep'e varışında orada genç yaşında ölmüştür. Çok hisli ve zarif bir şair olan C. in cesedi İstanbula getirilerek kendisinden on yıl önce ölmüş bulunan büyük kardeşi şehzade Mehmet (b. bk.) in hâtırasına yaptırılan Şehzade Camisinin (inşası: 1549) avlusundaki türbeye gömülmüş ve C. in de adına Tophane üstündeki tepede bir cami (inşası: 1559) yaptırılmıştır ki, bugün İstanbulun önemli ve büyük bir semti, adını bu camiden almaktadır.

Diğer C. adlı Osmanlı şehzadeleri sırasiyle şunlardır: II. Selim'in oğlu, 1574 de III. Muradın cülûsunda boğdurulmuştur; III. Murat, oğulları arasında iki şehzadeye bu adı vermiş, birisi daha bir yaşına basmadan ölmüş (1585), 1587 de doğan ikincisi 1595 de III. Mehmedin cülûsunda boğdurulmuştur; III. Mehmedin oğlu (ölm. 1602); İbrahimin oğlu (1646 - 1648).

CİHANGİR (1569 - 1627), Delhi Türk - Hind hükümdarlarından. Ekber'in oğlu olup asıl adı Selim'dir. Babasının ölümü üzerine 1605 de Nurü'd - din Cihangîr ünvaniyle tahta çıktı. Âdil bir hükümdar olmakla beraber pek fazla içkiye düşkündü. Bu yüzden 22 yıl süren saltanatı sırasında hiçbir askerî başarı elde edilemediği gibi müspet bir iş de görülmedi. C. in eğitim ve öğretimi yüksek değildi, başlıca merakı bilim ve avdı. İdare kabiliyeti zayıf olduğundan etrafındakilerin tesiri altında kalırdı. Üzerinde en fazla nüfuz ve tesiri olan karısı Nurcihan'dı. Nurcihan'ın ilk kocası Ali Kulu Bey Ustaclu'idi. Bunun

CİHANGİR (bir minyatürden)

öldürülmesi üzerine Nurcihan da C. in üvey annesinin sarayına sığınmıştı. C. kendisini burada görüp beğenmişti. Nurcihan'ın C. den çocuğu olmadı. İlk kocasından olan kızını C. in en küçük oğlu Şehriyar ile evlendirdi ve damadının tahta geçmesi için çok çalıştı. Bu hal Nurcihan ile C. in oğullarından Hürrem arasında Hindistan için felâketli neticeler veren kavgalara sebep oldu.

C. zamanının önemli olayları Dekken'lilerin isyanı Şah Abbas'ın Kandeharı zaptı, İngilizlere Surat limanının verilmesiyle Agra ve Lahor şehirlerinde ticaret yapma hakkının tanınmasıdır. C. in saltanatının son yıllarında önemli hâdiseler cereyan etti. C. bu hâdiseler sırasında isyan eden Bengal valisi Mehâbet Han tarafından 1626 yılında esir edilerek fiilen tahttan indirildi ve bir yıla yakın bir zaman esir kaldı. Karısı Nurcihan tarafından esirlikten kurtarıldı ise de 7 Ekim 1627 de Keşmirden Lahora giderken yolda öldü.

C. fena bir idareci olmakla beraber bayındırlık işlerine önem vermiş, bu arada Agradan Etek'e ve Bengal'e giden ağaçlıklı yollar ve Agra ile Lahor arasında her üç kilometrede bir işaret kuleleri, sulu gölgelikler yaptırmıştır. *Tüzük-i Cihangîrî* adlı bir eseri de vardır.

C in beş oğlu ve iki kızı vardı. Bunlardan büyük oğlu Hüsrev isyan ettiği için hapsedilmiş, Dekkan'da, hapiste iken ölmüştür. İkincisi Pervîz de babasının sağlığında ölmüştür. Sultan Hürrem «Şahcihan» adiyle babasından sonra tahta geçmiştir. C. in tahta çıktığı sırada doğmuş olan Şahcihandar, doğuştan aptaldı. Şahsiyetsiz bir prens olan Şehriyar da babasının ölümünden sonra tahta geçmek için ayaklanmış ise de yakalanarak idam edilmiştir.

CİHANGİR (ölm. 1469), Akkoyunlu beyi. Akkoyunlu beyliği kurucusu meşhur Kara-Yülük Osman Beyin torunu, Ali Beyin oğlu ve Uzun Hasan Beyin ağabeysidir. 1435 yılında babası Kara-Yülük Osmanın Karakoyunlu beyi Iskender Mirza tarafından öldürülmesi üzerine Akkoyunluların başına geçen Ali Bey, büyük oğlu C. i Âmid (= Diyarbakır) muhafızı yapmıştı. Ertesi yılın başlarında Urfa ile Mardin arasındaki sahada maiyetindeki Akkoyunlularla beraber kışlamakta olan C., ailesinin en belli başlı hasımlarından birisi olan Suriye Döğerler (b. bk.) inin başı Emîr Gökçe Musa Beyin baskınına uğramış ve onun tarafından tutsak edilerek Memlûk sultanına gönderilmiştir. C., birkaç ay Mısırda esir kaldıktan sonra yeni Memlûk sultanı Çakmak tarafından serbest bırakılarak babasının yanına dönmüştür. Lâkin çok geçmeden amcası Hamzanın Dıyarbakırı ele geçirmesi üzerine babası Ali Beyle Erzincana çekilmiş ve oradan yardım istemek üzere babası tarafından küçük kardeşi Uzun Hasanla birlikte Mısıra gönderilmiştir. Sultan Çakmak tarafından gayet iyi karşılanan C. onun yardımı sayesinde amcası Hamzaya ait olan Urfayı almıştır. C. yanında bulunan küçük kardeşi Uzun Hasanın yardımiyle amcasına karşı giriştiği emaret (beylik) mücadelesine devam etmiş ve Hamzanın 1444 te ölümü üzerine Âmid'i ele geçirmiştir. Bundan sonra Mardin, Erzincan ve diğer şehirleri de zapteden ve Akkoyunlu ulusunun en mühim kısmını idaresi altında toplıyan C., bu suretle Diyarbakır hükümdarı ve Akkoyunlu şehzadelerinin başı olmuştur. 1448 de amcası Karakoyunlu hükümdarı Cihanşaha karşı giriştiği isyan hareketinde muvaffak olamıyan Musul hâkimi İskender oğlu Elvend, 1449 yılı sonlarında C. e iltica etmiştir. Cihanşah Âmid'e adam göndererek yeğeninin, kardeşine teslimini istemiş ise de, Akkoyunlu beyi onun bu isteğini yerine getirmemiştir. Akkoyunluları ezmek için zaten böyle bir bahane aramakta olan Cihanşah, C. e harb ilân etmiştir. 1450 baharında Arab Şah Bey Âyinlu ile Kılıç Aslan Bey kumandalarındaki ordusu şimalden yürüyerek C. e tâbi olan Erzincanı almıştır. Kumandanlarını takiben Erzincana gelen Karakoyunlu hükümdarı buradan C. e haber göndererek Elvendin kendisine teslimini yeniden talebetmiştir. Lâkin C. bazı Akkoyunlu şehzadelerinin, maiyetlerindeki kabîlelerle, Karakoyunlular tarafına geçmelerine ve Cihanşahın bütün ordularını toplıyarak kendi ülkesine girmiş olmasına rağmen tekrar ret cevabı vermiştir. Cihanşah Rüstem Turhan kumandasındaki ordusiyle Urfa ve Mardin şehirlerini de zaptetmek ve hattâ Âmid'i kuşatmak suretiyle C. i müşkül durumlara düşürmüşse de başarılarını daha ileriye götürememiş ve bundan sonra yapılan kanlı savaşlarda galibiyet ekseriyetle Akkoyunlularda kalmıştır. Bu galibiyetlerde C. in en büyük yardımcısı küçük kardeşi Uzun Hasan olmuştur. İki yıl kadar devam eden şiddetli savaşlar neticesinde Cihanşah biçbir arazi kazancına nail olamıyarak sadece kendini C. e metbu tanıtabilmiştir. Bu suretle yapılan sulh, C. in kızı ile Cihanşahın oğlu Muhammedî Mirzanın evlenmeleri ile sağlamlaştırılmıştır. 1452 de C. Kürtler üzerine bir sefer yapmak maksadiyle Âmid'den ayrılır ayrılmaz, az önce bozuşmuş olduğu küçük kardeşi Uzun Hasan âni bir baskınla Âmid'i ele geçirmiştir. Bunu Karaca Dağda iken haber alan C., Mardini de kaybetmekten korkarak derhal buraya gelmiştir. C. burada da Uzun Hasan tarafından rahat bırakılmıyarak daima onun tecavüzlerine uğramıştır. Her ikisinin de anneleri olan Saray (Sara) Hatun, Uzun Hasanın ağabeysine karşı olan hücumlarına mâni olmaya çalışmışsa da muvaffak olamamıştır. Nihayet C. kardeşinin tecavüzlerine dayanamıyarak kızının kayın babası olan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşaha iltica etmiştir. Cihanşah büyük kumandanlarının emrinde olmak üzere 20 bin atlıdan fazla bir kuvveti onunla beraber Uzun Hasanın üzerine göndermiştir. Lâkin bu kuvvet 1457 yılı baharında Mardin civarında Uzun Hasan tarafından bozguna uğratılmış; Cihanşahın başta Rüstem Turhan olmak üzere en meşhur kumandanları Akkoyunlulara esir düşmüşlerdi. C. bozgundan sonra kendini Mardine atmıştır. Uzun Hasan derhal Mardin üzerine yürümüşse de, anneleri Saray Hatun ikisinin aralarını bulmuş ve C. samimî bir surette küçük kardeşine bağlanmıştır. Nitekim, Uzun Hasan Bey Cihanşahın 1467 de üzerine yürümesinden dolayı Akkoyunlu şehzade ve beylerine, Karakoyunluların bütün Akkoyunluları imha edeceklerini bildirip hepsini etrafında birleşmeye davet ettiği zaman buna iki oğlu ile beraber ilk önce C. Mirza icabet etmiştir. Uzun Hasan, Cihanşahı yenerek Akkoyunlu imparatorluğunu kurduktan iki yıl sonra (1469) C. Mardinde ölmüştür. Cesur, mert tabiatlı ve iyi kalbli bir insandı. Oğulları, Uzun Hasan Bey ve ondan sonra gelen Akkoyunlu hükümdarları zamanında valilik ve kumandanlık yapmışlardır. 1470 de Fatihin büyük oğlu Karaman valisi Mustafa Çelebiye mağlûp olan Yusufça Mirza bunlardan birisidir. Bk. AKKOYUNLULAR.

CİHANGİRLİ MUSTAFA (Biyog. Şark. Mus.): bk. MUSTAFA, CİHANGIRLİ.

CİHANNÜMA, evlerin üst katında veya üstünde yapılıp her tarafa bakan, pencereleri olan odaya verilen ad. C. tâbiri yüksek, manzaralı yer mânalarına da kullanılmaktadır. Eser adı olarak, bk. KÂTIP ÇELEBI.

CİHANSÛZ (hük. 1150-1156), Gurî hükümdarlarından olup Gazne ve Bust şehirlerini büyük bir vahşet ve gaddarlıkla yıkıp yağmalıyan Alâeddin Hüseynin lâkabı. C. Gaznelilerden Behram Şahı yendikten sonra (1150) Selçuklu hükümdarı Sancara saldırmak için bazı kabîlelerle ittifaklar yaptı, fakat mağlûp olarak esir düştü. Bir müddet sonra kurtulan C. Gur'daki ülkesini geri alarak hâkimiyetini Murgâb ovasına kadar genişletti. Ölümünde, devleti haleflerine kuvvetli bir halde bırakmıştır.

CİHAN-ŞAH, Muzaffe-ü'd-din (1405?-1467), Karakoyunlu hükümdarlarından. Kara Yusuf'un oğlu olup 1405 yılında doğduğu sanılmaktadır. 1415 te babası tarafından Sultaniyeye vali tâyin edildi. 1420 de babasının, Timur'un oğlu Şahruh üzerine yürürken Ucan yaylağında ölümü üzerine Sultaniye'yi terkederek Bağdat valisi bulunan ağabeyi Şah Mehmet'in yanına gitti. Burada bulunduğu sırada Celâyirli hanedanından Sultan Üveys'e karşı girişilen başarılı savaşlarda hizmeti dokunmasına rağmen Celâyirlilerden alınan yerler kendisine verilmedi. Bunun üzerine Bağdattan ayrılarak büyük ağabeyi İskender'in yanına gitti. İskender kendisine Van gölü dolaylarında bazı kaleler verdi. Lâkin bunlarla kanaat etmiyerek zorla daha başka kaleleri de ele geçirmek için isyan etti ise de, İskender tarafından mağlûp edilerek öldürülmesine karar verildi. Ancak annesinin araya girmesiyle affedilerek Van gölü dolaylarındaki bütün kasabaların idaresi tekrar kendisine verildi. 1428 de Şahruh ile yapılan savaşta Karakoyunlu ordusunun sol kanadına komuta etti. Şahruh Karakoyunlu şehzadelerini savaşla ortadan kaldıramıyacağını görünce, bunları birbirine düşürmek yolunu tuttu. ve bunda muvaffak oldu. Kara Yusuf'un oğullarından Ispan, Şahruh'a boyun eğerek Bağdadı zapt ve kardeşi Mehmet'i öldürdü (1433). C.-Ş da Şahruh'un kışkırtması ile kardeşi İskender'i mağlûp ederek Osmanlı padişahı II. Murata sığınmaya mecbur etti. Bu suretle Karakoyunlular üzerinde nüfuz kazanan Şahruh, Horasana dönerken Azerbaycan ve Erran kalelerinin hükümdarlığını C.-Ş.a verdi (1436). C.-Ş. Tebrizde bulunan kardeşi İskender'le 1438 de yeniden savaşa tutuştu. Bu savaşta tekrar mağlûp olan İskender, Alıncak kalesine kaçtı ve burada oğlu Şah Kubad ile birleşmiş olan Türkmen beyleri tarafından katledildi. Kaleyi teslim alan C.-Ş. da yeğenini baba katili olarak cürüm ortakları ile birlikte öldürttü. Böylece Tebrizi de ele geçiren C.-Ş. 1440 yılında Gürcistana karşı cihad ilân ederek bu memlekete akıncılar gönderdi. Arkasından Tıflis üzerine yürüyüp burasını ele geçirdikten ve halkını da esir ettikten sonra Tebrize döndü. 1446 yılında Bağdadı kuşattı, kanlı savaşlardan sonra şehri ele geçirerek yağma etti. Ispan'ın oğlu ve Bağdat hükümdarı olan Fulat'ı hapsetti. Tebrize döndüğü zaman Şahruh'un öldüğü haberini aldı. Bunun üzerine bağımsızlığını ilân ederek sultan ve hakan unvanlarını aldı (1447).

CİHAN-ŞAH (bir minyatürden)

C.-Ş. Şahruh'un şehzadeleri arasında çıkan kavgalardan faydalanarak Kazvin ve Sultaniye şehirlerini zaptettikten sonra Irak-ı Acem üzerine yürüdü. Şahruh'un torunu Sultan Mehmet'in annesinin aracılığı ile sulh yapıldı. C.-Ş. kızını Sultan Mehmet'e verdi. Buna karşı ağırlık olarak ele geçirdiği yerleri muhafaza etti.

C.-Ş. ın Musul valisi bulunan yeğeni Elvend'in 1448 yılında isyan etmesi ve önce Güney Irak bölgesinde faaliyette bulunan Muşa'şaî'lere, sonra da Akkoyunlu hükümdarı Cihangir'e sığınması Karakoyunlularla Akkoyunlular arasında uzun süren bir savaşın başlamasına sebep oldu. C.-Ş. yeğeninin kendisine teslim edilmesini istedi. Cihangir'in bu talebi reddetmesi üzerine bir kısım kuvvetlerini Erzincan şehrini zapta memur etti. Şehir teslim oldu. Diğer taraftan Rüstem Tarhan komutasındaki bir kısım Karakoyunlu kuvvetleri Malatya ve Urfa şehirlerini ele geçirdikten sonra Mardini kuşattılar. Âmid'den çıkıp Mardini kurtarmak için harekete geçen Cihangir'i mağlup ederek kaçmak zorunda bıraktılar. Biraz sonra C.-Ş. ın da Diyarbakır bölgesine gelmekte olduğunu haber alan Cihangir: yardım istemek üzere annesi Sara'yı Mısır Memlûklu Sultanına gönderdi (1451). Arkasından C.-Ş. da Mısır Sultanına bir elçi göndererek maksadının memleketi fena idare eden Cihangir'i kovup yerine kardeşi Uzun Hasan Bey'i geçirmek olduğunu bildirdi. Bu sırada, Ergani taraflarında bulunan Uzun Hasan Bey yanındaki Akkoyunlu kuvvetleriyle Urfaya hücum ederek şehri zapt ve biraz önce Rüstem Tarhan tarafından bir miktar Karakoyunlu kuvvetiyle buraya gönderilmiş bulunan amcası Şeyh Hasan'ı esir aldı ve katletti. Savaşların uzayıp gitmesinden canı sıkılan C.-Ş kesin bir sonuç elde etmek için küçük oğlu Muhammedî Mirza'yı bir kısım kuvvetle Diyarbakıra gönderdi. Cihangir şehre kapanarak kalın surlar sayesinde kendisini savundu. Diğer taraftan kardeşi Uzun Hasan da dışardan Karakoyunlulara hücum etti; bir netice alınmadan savaşlar bütün bir yaz sürüp gitti. C.-Ş. bu savaşlarda Akkoyunlulara yardım eden Dülkadiroğullarına taarruz etmek için Malatya istikâmetinde harekete geçti ise de, Mısır Sultanının işe karışmasından çekinerek bu teşebbüsünden vazgeçti. Bu sırada kardeşi Mehmet Sultan'ı katlederek Irak-ı Acem ve Fars bölgelerini ele geçiren Ebu'-l-Kasım Babür Rey şehrine gelmiş ve C.-Ş.a bir mektup göndererek kendisini metbu tanımasını ve Şahruh zamanında verilen verginin verilmesini talep etmişti. Bunun üzerine C.-Ş. kendisini metbu tanıması, kızını oğlu Muhammedî Mirza'ya vermesi şartı ile Cihangir'le anlaşıp Teb ize döndü.

C-Ş., Bağdat valisi bulunan oğlu Pîr Budak'ı bütün kuvvetlerinin başına geçirerek Irak-ı Acemin fethine memur etti. Pîr Budak Kum şehrini aldıktan sonra Babür'ün Horasanda kendisine karşı ayaklanan kardeşi Alâüddevle ile uğraşmasından faydalanarak sırası ile İsfahan ve Şıraz şehirlerini, arkasından da bütün Fars bölgesini ele geçirdi. Bu muvaffakiyetinden sonra C.-Ş. Irak-ı Acem valiliğine oğlu Muhammedî Mirza'yı tâyin etti. Fars bölgesini de Irak-ı Arab'a ek olarak Pîr Budak'a verdi.

Pîr Budak'ın İranda bulunmasından faydalanan Muşa'şâ Seyyid Muhammed, oğlu Seyyid Ali'yi Irakın zaptına memur etti. Seyyid Ali Vasıt, Kerbelâ ve Necefi zapt ve yağma etti (1453). Bir yıl sonra da bütün Huzistan bölgesini ele geçirerek Karakoyunlular için büyük bir tehlike olmaya başladı. C-Ş. bu tehlikeyi önlemek üzere kumandanlarından Ali Şükür Bey'i mühim kuvvetlerle Muşa'şâî'ler üzerine gönderdi ise de önemli bir sonuç alınamadı. Ali Şükür Bey'in Uzun Hasan'a karşı gönderilmesi üzerine bu iş Pîr Budak'a verildi. Muşa'şâî'ler 1456 yılında Dicle bo-

yunca yeniden taarruza geçip Hille'yi tahrip, Mihruz, Bakuba ve Selman-ı Farisî kasabalarını ele geçirdiler. Gerçi Pîr Budak'ın bir gün üzerlerine asker göndermesiyle Bas raya doğru çekildilerse de, ertesi yıl Lîkuya dağlarındaki Behbehân kalesini kuşattılar. Bu kuşatma sırasında yaralanan komutanları Seyyid Ali öldü; bu fırsattan faydalanarak Muşa'şâî'ler gailesini kökünden halletmek için Bağdattan Basraya doğru ikinci bir ordu gönderildi ise de Seyyid Ali'nin babası bu orduyu mağlûp ve perişan etti.

Müşa'şâî'lerle Irakta savaşların devam ettiği sırada Azerbaycan ve Erran bölgesinde Türkmenler arasında da Şiî propagandası genişliyordu. C.-Ş., sayıları 10 000 e yaklaşan bu Türkmenleri başları Şeyh Cüneyd ile birlikte memleketten sürüp çıkarmıştı. Bunlar da Akkoyunlu ulusunun çoğunu etrafında toplamış bulunan ve kardeşi Cihangir'le savaşmakta olan Uzun Hasan'a sığınmışlardı (1455). C.-Ş. bu Türkmenleri ve Uzun Hasan'ı tedip etmek üzere 1457 yılında değerli kumandanların idaresinde 20 000 kişilik bir kuvveti Cihangir'in yardımına gönderdi Lâkin Uzun Hasan'la Mardin civarında yapılan savaşta Cihangir mağlûp oldu: C.-Ş. ın kumandanları da esir düştüler.

Bu sırada Horasanda Timuroğulları arasında cereyan eden savaşlardan faydalanmayı düşünen C-Ş. Akkoyunlular işini geri bıraktı. Kuvvetlerini Rey'de toplıyarak Cürcan'ı zapt ve Alâüddevle'nin oğlu İbrahim'i mağlûp ederek meşhur Nişapur şehrini ve Batı Horasanı işgal etti. Arkasından Timurluların baş şehri olan Heratı ele geçirerek adına hutbe okuttu (1458). Bu suretle C.-Ş ın Maver'aünnehir hükümdarı Ebû Said'den başka korkacağı kimse kalmamış oldu. C.-Ş. bu tehlikeyi de bertaraf etmek için ileri harekete geçti. Herat-Rûd ve Kerûh vilâyetlerini alarak Destan çayırına geldi. Kurban bayramı münasebetiyle burada tebrikleri kabul etti. Bu arada Ebû Said'in gönderdiği elçilerle de görüştü. Memleketlerine dönerlerken bu elçilerle birlikte o da Nizamü'ddîn Âşûr'u elçi olarak Ebû Said'e göndererek bir anlaşma yapılmasını sağladı. Lâkin Herata dönerken yolda Ebu Said'in Herat-Rûd'a doğru ilerlemekte olduğunu haber olarak hayrete düştü. Bununla beraber Makû kalesinde mahpus bulunan oğlu Hasan Ali'nin kaleden kaçarak Tebrizi zapt ve saltanat ilân ettiğini haber aldığından Ebû Said'e karşı harekete geçemedi. Horasanı tahrip etmek suretiyle sulh yaparak Tebriz üzerine yürüdü (1458). Zor duruma düşen Hasan Ali, Makû kalesine sığındı ve veziri Şemse'd-dîn ile kendisini isyana teşvik eden diğer emîrlerinin başlarını kesip babasına göndermesi üzerine affedildi. C-Ş. Hasan Ali'yi, o sırada kendisine karşı isyankâr bir tavır takınan Pîr Budak'a rakîp olarak Irak-ı Arap valiliğine tâyin etti. Lâkin Bağdat ümerası kendisini şehre sokmadılar. Bunun üzerine Hasan Ali de Suriyeye gitti.

Bu dönemde Astarâbâd havalisine hâkim bulunan Ebu'l-Gazi Hüseyin Baykara, Ebû Said ile uğraşıyordu. C.-Ş. da oğullarının isyankâr hareketlerine ve gittikçe kuvvetlenmekte olan Uzun Hasan'ın muhtemel tecavüzlerine karşı uyanık bulunmak zorunda idi. Bu bakımdan C.-Ş. ve Ebû Said birbirleriyle hoş geçinmeyi siyasetlerine uygun buluyorlardı. Şirazda oturan ve tamamiyle bağımsız bir hükümdar gibi hareket eden Pîr Budak babası ile savaşmak için hazırlıklar yapıyordu. Oğlunun bu hareketlerini gözünden kaçırmıyan C.-Ş, bütün kuvvetlerini toplıyarak Şiraz üzerine yürüdü. Pîr Budak'ın emîrlerinden bir kısmı kendine itaat ettiler. Bunun üzerine Pîr Budak da Fars bölgesini bırakarak Bağdada çekildi (1462). C.-Ş. Şiraza girdi ve bir müddet bu şehirde kaldı. Âlimlere, şairlere iltifat ve ihsanlarda bulundu; merkezi Şiraz olmak üzere Fars bölgesini oğlu Yusuf'a, Yusuf'un yerini de en küçük oğlu Ebû'l Kasım'a verdi. Diğer oğlu Muhammedî Mirza ile devletin ileri gelen emîrlerine de bu bölgenin kale ve şehirlerini paylaştırdıktan sonra Irak-ı Acem'e döndü (1463). Bu sırada Suriyede bulunan Hasan Ali, Uzun Hasan'a sığınmış, bir müddet sonra da babasının yanına gidip kendisini affettirmek istemişse de, C.-Ş. tarafından kabul edilmemişti. Tekrar Uzun Hasan'ın yanına dönen Hasan Ali bu defa Uzun Hasan tarafından da kabul edilmeyince Bağdada, kardeşi Pîr Budak'ın yanına gitmişti. Pîr Budak Hasan Ali'yi kabul etmiş ve kendisine saygı göstermişti. Bu hal C.-Ş. ın canını sıktı ve oğluna karşı husumeti arttı. Üstelik Pîr Budak, Bağdat halkını da ağır vergiler, türlü işkence ve zulümlerle eziyordu. Babasının nasihatleri cüretini ve küstahlığını artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Bu hallerinden ötürü oğlunu ezmeye karar veren C.-Ş ordusunu toplıyarak Hemedana geldi. Burada kendisine bütün kuvvetleriyle katılan oğulları Muhammedî, Yusuf ve Ebû'l Kasım'la birlikte Bağdat üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Diğer taraftan da Uzun Hasan'a haber göndererek, âsi oğluna yardım etmemesi, firarı halinde ülkesine kabul etmemesi şartiyle Musul ve Erbil şehirlerini kendisine vereceğini bildirdi. Bu yüzden Pîr Budak Uzun Hasan'dan yardım göremedi. Muhasara esnasında Bağdatta açlık başgösterdi. Hasan Ali ve emîrlerinden bazıları surlardan iple inmek suretiyle kaçtılar ve C.-Ş. ın yanına geldiler. Kuvvetlerinin gittikçe erimekte olduğunu gören Pîr Budak da daha fazla dayanmanın faydasızlığını görerek, şehirden serbestçe çıkıp gitmesine müsaade edilmesi şartiyle savaştan vazgeçmeyi teklif etti. Bu teklifi kabul edildi. Şehre giren ordu geniş ölçüde tahribat yaptı ve Pîr Budak taraftarlarını kılıçtan geçirdi. Bu arada serbestçe şehirden çıkıp gitmesi için aman verilmiş olan Pîr Budak da ümeranın kışkırtmasiyle katledildi (1466) Bu başarıdan sonra C.-Ş. Irak-ı Arap bölgesini Muhammedî Mirza'ya vererek Tebrize döndü. Kışı Tebrizde geçirdikten sonra ertesi yıl ilkbaharında Şirvan bölgesine akınlar yaptı. Bir yıl önce Gürcistanda başarılı savaşlar yapmış olan Uzun Hasan'a hediye olarak bir kılıç gönderdi. Uzun Hasan da bu kılıcı törenle kuşanarak C.-Ş. a daima sadık kalacağına söz verdi.

Azerbaycan, Erran, Fars, Kirman, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem bölgelerini ele geçirmiş olan C.-Ş., artık Doğunun en kudretli hükümdarı olmuştu. Şimdi sınırlarını Batıya doğru genişletmek ve Uzun Hasan'ın başında bulunduğu Akkoyunlu ulusunu ezmek istiyordu. Bu maksatla Tebrizden kalkarak ecdadının ve Karakoyunlu ulusunun eski yurdu olan Van gölüne hareket etti (1467). Yaylağa çıkmak bahanesiyle yapılan bu seferin asıl hedefi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dı. Uzun Hasan bunu haber alınca o da yaylağa çıkmak bahanesiyle Âmid'den ayrılarak Harputa geldi ve kuvvetlerini Kabes yaylağında topladı. Akkoyunluların ana yurdu olan Diyarbakır bölgesi ile Karakoyunluların yurdu Van-Ahlat bölgesini birbirinden ayıran dağlardaki yol ve geçitleri tuttu; bir taraftan da Erciş istikametinde ilerlemekte olan C.-Ş. a bir elçi yollıyarak sadakatini tekrarladı. Fakat C.-Ş ın, sadakatinin delili olmak üzere ya bizzat gelmesi veya oğullarından birini göndermesi yolundaki teklifini şiddetle reddetti. Uzun Hasan'-

ın bu menfi cevabı üzerine C.-Ş. bütün kuvvetlerini Erciş'te topladıktan sonra Adilcevaz ve Ahlat yolunu takip ederek Bitlise, oradan da Muş ovasına geldi. Diğer taraftan bütün Akkoyunlu ulusunu etrafında toplamış olan Uzun Hasan da Harputtan kalkarak Çapakçur istikametinde ilerledi. Daha önce bu şehri ele geçirmiş bulunan Karakoyunluların öncü kuvvetlerine saldırarak bunları mağlup etti. Sonra Muş ovasını batıdan çeviren dağların ardında mevzi alarak C.-Ş. ın ordusunu gözetlemeye başladı. Uzun Hasan C.-Ş. ın ordusunu, ciddî bir karşılaşmayı kabul etmeden çete harbleriyle yıpratmak siyasetini güttü ve bunda da muvaffak oldu. Kış mevsiminin çatması C.-Ş. ın kışa göre hazırlıklı olmıyan ordusunu zor bir duruma düşürdü. Bunun üzerine C.-Ş. ordusunu kışlaklara göndererek kendisi de Pasinler'de kışlamak üzere küçük bir kuvvetle Kiği istikametinde harekete geçti. Bunu haber alan Uzun Hasan C.-Ş. ı takip ederek Sancak mevkiinde ansızın bir baskın verdi. Sabahın erken saatlerinde yapılan bu baskınla C.-Ş. ın kuvvetleri mağlûp ve perişan oldular (1467). Otağında uyumakta olan C.-Ş. giyinmek için vakit bulamadan bir ata binip kaçtı ise de, takip edilerek tutuldu ve kesilen başı Uzun Hasan'a getirildi. Savaşta esir düşen oğullarından Muhammedî öldürüldü; Yusuf'un da gözleri kör edildi. Uzun Hasan C.-Ş ın kesik başını Ebû Said'e, birçok ümeranın başları ile birlikte Muhammedî'nin başını da Fatih Sultan Mehmede gönderdi. C.-Ş ın cesedi Tebrizde Muzafferiye adını taşıyan imaretindeki türbesine gömüldü.

Bir kısım tarihçiler C.-Ş. ın zalim, müstebit olduğundan bahsederler; bazıları ise onun âdil ve imarcı bir hükümdar olduğunu söylerler. Bu hükümdarın zalim olduğu dinî ve ahlâkî akidelere karşı lâkayıt bulunduğu yolundaki iddialar kısmen doğru olmakla beraber yapıcı bir hükümdar olduğu, ilmi ve âlimleri himaye ettiği yolundaki iddialar da doğrudur. Zamanında ilim erbabını himaye etmiş, medreseler yaptırmıştır. Tebrizdeki medresesi ve güzel camisi buna bir misâldir. C.-Ş. öldüğü zaman gözleri kör edilmiş oğlu Yusuf'tan başka Hasan Ali, Ebû'l Kasım ve Ferruh-Zâd adında üç oğlu kalmıştır. Bunlardan Hasan Ali babasından sonra Karakoyunlu hükümdarı olmuştur. Bk. KARAKOYUNLULAR.

CİHANŞAH BAHADUR, Aksak Timur (Temür) ün meşhur kumandanlarından ve en yakın beylerinden biridir. Timur'un bütün seferlerine iştirâk etmiş ve büyük yararlıklar göstermiştir. Toktamış-Timur savaşlarında onu tümen beyi olarak görüyoruz. Harb plânları görüşülürken C. B. daima Emîr Seyfeddin ile beraber Timur'un yakınında bulunurdu. Kıpçak Bozkırları savaşında Emîr Seyfeddin'i çok sıkıntılı bir durumdan kurtarmasiyle meşhurdur.

CİHAR ALÂMET (Din-Ta.): bk. ÇİHAR ALÂMET.

CİHAZ (ÇEYİZ), evlenen kızlarına ana babanın verdiği her nevi mal. Halk dilinde *çeyiz* denilen C., kumaş, elbise, çamaşır, ev eşyası olduğu gibi tek veya sürü halinde çiftlik hayvanı veya tarla, bahçe gibi mallar da olabilir. Bu gelenek çok eski olmakla beraber, halen her yerde halk arasında yaşamaktadır. Anadolunun bazı bölgelerinde, düğünlerde gelinin C. ını teşhir etmek âdeti de vardır. Eskiden Osmanlılarda ve Anadolu beyliklerinde gelin olan kızlarına büyük arazi veren, hattâ bir eyalet bağışlıyan beyler ve hükümdarlar da görülmüştür. Fransız İhtilâline kadar Avrupada memleketler ve krallıklar C. yolu ile bir hanedandan başka bir hanedana veya kırala geçerdi. (Meselâ Portekizli Prenses Catharina da Bragança, İngiltere kıralı II. Charles'la evlendiği zaman, Afrikadaki Tanca [Tangier] yı ve Hindistandaki Bombayı çeyiz getirmiştir.) İslâm hukukunda C. olarak verilen mal, nikâhlı kadının malı olup, kadın izin vermedikçe kocası bundan istifade edemez. Eskiden zengin Türk aileleri evlendirdikleri kızlarına, özel hizmetlerinde kullanılmak üzere bir de hizmetçi kız hediye ederlerdi. Buna C. halayıkı denilirdi. Bu gelenek XX. yüzyıl başlarından sonra kalkmıştır. Roma ve Batı memleketleri için bk. DOS (Fr. Dot, İng. Dowry, Alm. Mitgift, v. b.).

CİHLAM (Cilam, İng. Jhelum), Pencabın beş ana ırmağından en batıdaki. Uzunluğu 750 km dir. C. kaynağını Keşmirden alır. Himalayalarda 2 300 m derinlikteki dar ve derin boğazlardan geçer, Timmu yakınında Çinab (İng. Chenab) nehrine dökülür. C ın aşağı bölümü gemi işlemesine elverişlidir. Büyük İskender C. ın kıyısında kıral Poros'u yenmiştir (M. Ö. 326).

CIHLAM VE CEHLAM (İng. Jhelum, Jhelam, Jhylum), Kuzey Pakistanda bir şehir. Pencab'da, Cıhlam distriktinin merkezidir. C. nehri üzerinde ve Lahore şehrinin takr. 115 km kuzeybatısındadır. Çay paketleme fabrikasına maliktir. Nüfusu 38 567 (1951) dir. C. distrikti, Pakistanın Rawalpindi bölgesinde, Pencab'da, Lahore şehrinin takr. 120 km kuzeybatısında, Keşmir'in kenarında bulunur. Orman mahsullerinden faydalanılır, çay ve koyun yetiştirilir. Yüzeyi takr. 2 774 km², nüfusu 629 658 (1941) dir.

CIHUACOATL [*thiuakoatl*], eskiden Meksikadaki Tenochtitlán Aztek hükümetinde kabîle içi işlerle görevli sivil şefin unvanı. Bu şef, kabîlenin seçimle iş başına getirilen dört memurundan biriydi ve bu memuriyet de «insanların şefi» derecesine yükselmek için bir basamak sayılırdı.

CIHUACOATL [*thiuakoatl*], veya **TONANTZIN,** Aztek mitolojisinde ve dininde doğum ve ölüm işleriyle meşgul olan bereket ilâhesi. Kelimenin mânası «yılan kadın» dır.

CİLÂ, çeşitli eşyaların üzerlerine sürülerek onları dış tesirlerden koruyan ve güzelleştiren parlak ve şeffaf tabaka.

Ağaç C. sı: Rengi açık sarıdan kahverengi ile kırmızı arasında değişebilir. C. sürülmeden evvel elâstiki ve yapışkan bir sıvı halindedir. Gomalak veya reçinelerin çeşitli yağ ve alkoller içerisinde eritilmesi ile yapılır. C., yapı bakımından bir esas C. maddesi ile eritici olmak üzere iki unsurun birleşmesinden meydana gelir. Esas C. maddesi de çeşit bakımından iki kısma ayrılır: 1. Gomalak, 2. Reçine.

Gomalak: Tropikal bölgelerde yetişen bir nevi ağacın su yürüdüğü mevsimde özsuyunu emen *Gascardia madagascariensis* adı verilen böceklerin öldükten sonra ağaç gövdesine yapışarak teşkil ettikleri 3-10 mm kalınlığındaki tabakadan elde edilir. Bu tabaka içerisinde bulunan yabancı maddeler sodalı su, alkol ve odun kömürü ateşi ile muamele edilip şeffaf yapışkan ve parlak bir reçine olan saf gomalak ayrılır. Bu madde klor ve kükürtdioksitle de muamele edilirse rengi tamamen beyazlaşır. Renk ve şekil itibariyle çok değişik özellikte gomalaklar vardır.

Reçine: Bitkilerin katı veya sıvı halde ifrazatı olan maddelerdir. Daha ziyade ağaçlardan elde edilir. Terkip

bakımından karbon. su ve az miktarda oksijenden meydana gelmiştir. Alçı veya kaya tuzu sertliğindedir. Sarı, kahverengi ve açık kırmızı renkte olabilir.

Eritici: Gomalak ve reçineleri eritebilen sıvılar, C. yapmak için eritici olarak kullanılır. Bunlar çeşitlidir; meselâ gomalak için şu maddeler kullanılabilir: % 85 - 95 alkol, % 13 - 15 eter, % 10 - 20 benzol, % 2 - 6 benzin eriyiği. Gomalak suda erimez, terebentinde güç erir.

C. çeşitleri: Yapım şekli ve maddelerine göre C.: 1. Gomalak C. sı, 2. Mum C. sı, 3. Vernik (lâk) olmak üzere üç türlüdür.

Gomalak C. sı: Gomalağın 85 - 90 derecelik alkol içerisinde eritilmesi ile elde edilir. Normal olarak bir litre ispirtoda 100 - 120 gr gomalak eritilir, kullanan kimseler tarafından hazırlanır.

Mum C. sı: % 60 bal mumu, % 30 terebentin, % 5 ispirto, % 5 ispermeçet mumu. yukarda adları ve nispetleri yazılı maddelerin su banyosu üzerinde kaynatılarak eritilmesi ile yapılır. Kullananlar tarafından yapılabildiği gibi ticarette hazır da bulunabilir.

Vernik: Reçinelerin aseton, eter. terebentin, alkol v. b. içinde eritilmesi ile elde edilen bir C. dır. Yapım şekli ve kullanılan malzeme özelliklerine göre: 1. Yağlı vernik, 2. Sellozik vernik, 3. Sentetik vernik olmak üzere üç çeşit vernik C. sı vardır.

Yağlı vernikler eritici maddesi yağ (terebentin v. b.) olan verniklerdir. Sellozik verniklere, C. içerisine barut pamuğu (kolodyum) katılarak çabuk kuruma özelliği verilmiştir. Reçine ve diğer eriticilerle yapılmış, geç kuruyan çok dayanıklı, parlak vernikler de vardır. Her C. nın kendisine mahsus kullanma yeri vardır. Gomalak C. sı mobilyada ve izole maddesi olarak elektrikçilikte kullanılır. Mum C. sı mobilyada, muşambalarda, lâmbiri ve parke işlerinde kullanılır. Vernik C. sı mobilyada, madenî eşyada, izole maddesi olarak, macun yapımında kullanılır.

Maden, Taş, Deri v. b. C. ları: Maden C. larının esasını, genel olarak, ince tebeşir tozu, zımpara, arena, Trablus taşı (tripoli; silisli gevrek taş), alçı taşı, ince çakmak taşı ve kuvars tozu, lüleci çamuru tozu, sünger taşı tozu, macun tozu (kalay veya kalay - kurşun oksidi tozu), Kieselguhr (tek hücreli mikroskopik diatom su yosunlarının silis haline gelmiş iskeletlerini ihtiva eden ince toprak), Bath tuğlası (bir çeşit pişmemiş, silisli tuğla) tozu gibi aşındırıcı maddeler teşkil eder. Bunlar toz halinden başka, sıvı, merhem, macun ve sabun şeklinde de kullanılabilir. Tozların birkaç defa ince ipek elekten geçmiş olmasına ve yabancı tanecikler ihtiva etmemesine dikkat edilmelidir. Aksi takdirde. sert bir cisimcik madenlerin perdahını bozabilir. Madenî eşyalara C. sürülmeden evvel, yüzleri iyice temizlenmelidir; bu maksat için nışadır suyuna atılmış ince tebeşir tozu kullanılabilir.

Maden C. larının başında « Viyana kireci » ve «Kuyumcu kırmızısı» denilen maddeler gelir. Bunlardan Viyana kireci (ki dolomit [Tirol'den çıkan bir çeşit beyaz mermer] taşının yakılması, kireç gibi söndürülmesi ve havada bırakılması suretiyle elde edilen kalsiyum karbonatıdır), genel olarak, bakır, tunç, pirinç, bafon, alpaka ve her türlü suni gümüş, bazen de som gümüş için kullanılan yaygın bir C. dır. Kullanılırken, madene önce alkol sürülür, sonra eşya bu kireçle parlatılır. Demir peroksidi olan Kuyumcu kırmızısı ise şu şekilde elde edilir: zaç (demir sülfatı) eriyiği içine oksalik asit eriyiği, çökelek hasıl olduğu müddetçe akıtılır; sonra hepsi birden filtreye dökülür, eriyik süzüldükten sonra çökelek yine su ile birkaç defa yıkanır; çökelek kuruduktan sonra, bir kabda hafifçe ısıtılır; yandıktan sonra kalan ince toz kuyumcu kırmızısıdır. Donyağı ile karıştırılarak macun haline getirilir. Altın, gümüş. krom, nikel gibi kıymetli madenleri parlatmak için kullanılır. Öbür C. lardan bazıları şunlardır:

Bakır, tunç pirinç v. b maden C. ları: a. 100 gr suda 5 gr krem tartar, 10 gr şap ve 10 gr sofra tuzu eritildikten sonra birkaç gün bırakılır. Meydana gelen beyaz çökelek, süzülerek alınır; eriyik bulanıksa, filtreden geçirilir. Çökelek, madene zeytin yağı ile sürülür.

b. 10 gr ince tebeşir tozu, 4 gr beyaz kil, 5 gr kurşun karbonatı, 1 gr magnezyum karbonatı, 1 gr demir oksidi. Toz halinde kullanılır.

c. 30 gr ince tebeşir tozu, 30 gr nışadır suyu, 45 gr alkol, 200 gr su. Sıvıdır; gümüş için de kullanılabilir.

d. 1 gr kuru sodyum karbonatı, 4 gr sabun, 25 gr ince zımpara tozu, bunları merhem haline getirebilecek ölçüde su.

Demir ve Çelik C. ları: a. 15 kısım terementi yağı ile 1 1/2 kısım kükürt, birlikte kaynatılır. Kalınca sürülür ve cisim alkol lâmbası alevine tutulur. Demir C. sıdır.

b. Cisim önce zımpara ile temizlenir, alkol veya su ile ıslatıldıktan sonra Viyana kireci, kuyumcu kırmızısı veya kalay (veya kalay - kurşun) oksidi ile parlatılır.

Kurşun C. sı: Kuyumcu kırmızısı sürülür, güderi ile parlatılır.

Nikel C. sı: 1/2 gr cıva ile 2 gr ince tebeşir tozu karıştırılır, biraz alkol ilâve edilir, cisme sürülür ve güderi ile parlatılır Zehirlidir.

Krom C. sı: Kuyumcu kırmızısı kullanılır.

Gümüş kaplama C. ları: a. 7 gr potasyum siyanidi, 0,65 gr gümüş nitratı, 120 gr su. Yumuşak fırça ile sürüldükten sonra yumuşak bir bezle kurulanır, güderi ile parlatılır. Zehirlidir. Kaplamalara toz ihtiva eden C. sürülmez.

b. 4 gr potasyum siyanidi, 1/2 gr alkol, 1/2 gr nışadır suyu, 1/4 gr bakır sülfatı, 1/2 gr Glauber tuzu (ilâç olarak satılır; $Na_2SO_4 \cdot 10H_2O$) 3 1/2 litre damıtılmış su. Gümüş eşyalar birkaç dakika bu eriyikte bırakılır, sonra saf sudan geçirilir, güderi veya fanilâ ile parlatılır. Zehirlidir.

Gümüş C. ları: a. 10 gr ince tebeşir tozu, 10 gr nışadır suyu, 20 gr su. Yumuşak fırça veya bezle sürülür.

b. 5 gr nışadır hidroksidi, 200 gr su, 20 gr sodyum hiposülfiti, 10 gr amonyum kloridi. Süngerle sürülür, bezle kurulanır, güderi ile parlatılır.

c. 5 gr üstübeç, 20 gr ince tebeşir tozu, 2 gr magnezyum karbonatı, 5 gr aluminyum oksidi, 3 gr silisyum oksidi. 2 gr kuyumcu kırmızısı. Hepsi ince toz haline getirilir, elenir, alkol veya gliserinle sürülür, güderi ile parlatılır.

Altın veya gümüş kaplama C. sı: 2 gr asetik asit, 2 gr sülfürik asit. 2 gr kuyumcu kırmızısı, 200 gr damıtılmış su. Sıvı temiz bir bezle sürülür, sonra, eşya sıcak sudan geçirilir, kurulanır ve güderi ile parlatılır.

Altın C. ları: a. Kuyumcu kırmızısı, güderi ile.

b. Çok kararmış altın eşya için: 18 gr ince tebeşir tozu, 5 gr talk, 2 gr silisyum oksidi, 5 gr aluminyum oksidi, 2 gr magnezyum karbonatı, 2 gr kuyumcu kırmızısı. Bez veya fırça ile, sonra güderi. Bk. YALDIZ.

Soba Ç. sı: 2 kısım grafit macunu, 4 kısım zaç 2

kısım karbonize kemik tozu. Su ile karıştırılarak koyu bir sıvı haline getirilir, fırça ile sobaya ve borulara sürülür.

Taş, Mermer ve Mozaık C. sı: Perdahtan sonra kurşun tozu ile parlatılır.

Deri ve Ayakkabı C. ları: a. 25 kısım yapışkan lâka, 20 kısım gomalak'a, 4 kısım reçine sakızı, 100 kısım %100 alkol, 1 kısım biberiye yağı. Lâkalarla reçine alkolde eritildikten sonra biberiye katılır, birkaç gün bırakıldıktan sonra filtreden geçirilir. Deri C. sıdır, güderi ile parlatılır.

b. 40 gr ozokerit 1/4 kg seresin (cérésine), 40 gr carnauba (Brezilya) palmiyesi balmumu, 15 gr beyaz balmumu, 1/2 litre terementi yağı, 1/4 kg kandil işi, 7 1/2 gr siyah anilin boyası ve güzel bir koku. Ayakkabı içindir; anilin boyası istenilen renge göre değiştirilir; bu takdirde kandil isi konmaz.

Tırnak Ç. ları: Önce tırnak oksalik veya tartarik asitle (2 gr tartarik asit, 30 gr gülsuyu) beyazlatılır, sonra C. sürülür ve güderi tırnak fırçası ile parlatılır. Pek çok çeşitleri olan bu C. ların bazıları şunlardır:

a. 30 gr silisyum oksidi çökeleği, 15 gr ince tebeşir tozu, 15 gr stannik oksit, 1 damla gülyağı, renkleyici ruj tozu.

b. 15 gr magnezyum karbonatı, 15 gr ruj tozu, 75 gr beyaz kil, 10 gr kurşun karbonatı, 0 gr ince tebeşir tozu. Bunlar karıştırılır ve biraz su ile kullanılır. Oleik asitle yuğrulursa pomat haline gelir.

c. 30 gr beyaz balmumu, 60 gr ketentohumu yağı, 0,35 gr ruj tozu, 5 damla gülyağı. Aşındırmıyan bir tırnak C. sıdır.

Genel olarak, C. sürüldükten sonra, tırnak yumuşak bir deri ile şu terkiple ovulur veya aynı terkip lâk alarak devetüyü kalemi ile tırnağa değdirilir: 2 gr parafin, 4 gr kloroform, 3 damla gülyağı. Lâk olarak şu terkip de kullanılabilir: 2 gr kalay oksidi tozu, 4 gr balmumu 12 gr parafin yağda erir anilin boya (renk verecek ölçüde ve istenilen renkte). Bk. YALDIZ.

CİLÂ AĞACI (Abrasin) [Aleurites cordata Forst], Sütleğengiller (Euphorbiaceae, Osm. Ferbiyoniye) familyasından bir bitki. Tropikal Asya, ve Pasifik Okyanusu adalarına mahsustur. Dört türü tanınmaktadır.

CİLÂ AĞACI TÜRÜ (Aleurites moluccana): a. erkek çiçek, b. dişi çiçek

Beş parçalı çiçekleri bir evcikli olup, beyaz renkte ve küçüktür. gövdenin uç kısmında salkım halinde toplanmıştır. Çanak ve taçtan sonra taçyapraklariyle (petal) almaşık olarak serbest veya kurs şeklinde birleşmiş bal guddeleri vardır. Erkek çiçeklerde stamen adedi fazladır. Dişi çiçeklerde ya yokolurlar, veyahut verimsizdirler. Yumurtalık 2-5 odalıdır. Meyva evvelâ zeytinsi (drupa) olup olgunlaştığı zaman 2-5 tek tohumlu ayrı meyva husule getirir. Tohumları yağ ile doludur. Nebat tüyle örtülü olup, yapraklar saplı ve almaşıktır.

Sıcak serlerde süs ağacı olarak yetiştirilir. Uzakdoğu'da bu nebattan elde edilen bir yağ, keresteye cilâ ve selâbet vermek, su geçirmiyen kumaşlar yapmak için kullanılır. Bir türü olan *Aleurites moluccana*nın meyvaları müshil olarak kullanılır.

CİLÂLI ŞİST (Schiste lustré), serizitli, mikalı ve kloritli bir kalkşisttir. Bazı serizitli şistlere de bu ad verilmektedir. Alplerde sık raslanılan C. Ş. ler evvelce Paleozoike ait sanılırdı. Bunların içerisinde tortul kalker kütlelerine de raslanılmış ve içlerinde Blemnitler görülerek, Jura devrine aidiyetleri anlaşılmıştır. C. Ş. lere bilhassa Doğu Alplerde raslanılmaktadır.

CİLÂLITAŞ veya YENİTAŞ DEVRİ (Fr. Âge Néolithique; Yun. *neos* = yeni, *lithos* = taş), Taş Çağı'nın, Yontmataş veya Eskitaş (Fr. Paléolithique) ve Ortataş (Fr. Mésolithique) bölümlerini takip eden son devri. Taş sanayii bakımından bu devrin başlıca hususiyeti, aletlerin sadece yontulmakla kalmaması, bunlara cilâ da verilmesidir. Umumi medeniyet ve kültür bakımından da, tarım ve hayvancılığın teşkilâtlandırılması, çanak çömlekçilikte ilerlemeler kaydedilmesi, kara ve göl üzerinde köyler kurulması, bu devrin başlıca hususiyetleridir. İnsan topluluklarının hepsinde bu ilerlemeler hep bir arada vuku bulmamıştır. Meselâ, bazı topluluklar taş aletleri cilâladıkları halde, çömlekçilikte ve tarımda ilerleme göstermemiş, başkaları ise bu sahalarda ilerleme kaydetmiş fakat aletleri cilâlamamıştır. Ortataş devri ile C. D. arasında kesin bir sınır bulunmadığı gibi, Taş ve Maden çağları da birbirine girmiştir. Taş devrinin sonu ile Bakır devrinin başlangıcını içine alan zamana Bakır-Taş (Fr. Chalcolithique, Yun. *khalkos* = bakır, *lithos* = taş) Tunç devrine karışan zamana da Tunç-Taş (Fr. Énéolithique, Lat. *aēnum*, *a*[*h*]*ēnum* = tunç, Yun. *lithos* = taş) devri denir.

C. D., yeryüzünün türlü bölgelerinde aynı zamanda başlamamıştır. Meselâ, bu devir Mısırda M. Ö VI. binyılda başlamışsa da kısa bir zaman sonra Maden Çağına intikal etmiş, fakat Batı Avrupada 3000 yıl süresince devam etmiştir. Asyada ise Bakır ve Demir devirleri süresince, Milâdın tâ V. yüzyılına kadar taş da kullanılmış, taşın hâkimiyeti Afrikada XX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Avrupada C. D.: Avrupada Yontmataş devrinde uzunkafalılar (dolicocéphale), Ortataş devrinde kısa kafalılar (brachycéphale) hâkim olduktan sonra, C. D. nde aynı kıtada dört başlıca ırk kendini göstermiştir. Ortadaki dağlık bölgede, yani Almanya, İsviçre, Kuzey İtalya, Fransa ve Kuzey İspanyada, Dağlı veya Alpin ırk (Homo sapiens alpinus) denilen kısakafalı ırk yerleşerek Kuzey uzun kafalıları Güney uzunkafalılardan ayırmıştır. Avrupaya göçmen olarak girmiş olan bu ırk, kazıklar üzerine kurulu göl evleri (palafitte) medeniyetinin kurucusudur. Uzunkafalılar üçe ayrılır: 1. Cro-Magnon denilen uzun boylu ve kısa yüzlü ırkın yurdu, Fransanın Cévennes dağlık bölgesidir (bk. CRO-MAGNON); 2. Akdeniz ırkı (Homo sapiens mediterraneus) denilen kısa boylu, uzun yüzlü ve esmerce ırk Güney Avrupada Tunanın güneyine. İtalyaya, Güney Fransaya, Güney İspanyaya ve Portekize yayılmıştır; 3. Alplerin kuzeyi, yani Kuzey İsviçre, Kuzey Almanya ve İskandinavya ise Kuzey Buz Denizine de varabilen ve Nordik veya Kuzey ırkı (Homo sapiens nordicus) denilen, uzun boylu, uzun yüzlü, sarışın ırkla meskûndur. Bu ırk da Asya göçmeni olup, ölülerini, olduğu gibi uzunlamasına

1

2

3

4

5

6

CİLÂLITAŞ DEVRİ HAYATI: 1. Megalitik mezar; 2. Megalitik mezar taşları dizgisi; 3. Taş lâhit: içinde iskelet ve eşya; 4. Toprak mezar ve içinden çıkan iskelet; 5. Göl evi; 6. Ev tipi

gömerdi; halbuki Güneydeki uzunkafalılar ölülerin bacaklarını yukarı çekerlerdi. Avrupanın şimdiki ırk durumu, 5000 yıl önceki bu durumun hemen hemen aynıdır.

Doğudan Avrupaya akın eden Alpin ırkın ana yurdu, büyük bir kısmı sonradan Türkistan adını alan Orta Asyadır. Esas olarak dağlı olan, önceleri yalnız dağlık bölgelerde yaşıyan ve maden (önce bakır) kullanmasını da öğrenen bu ırk, Altay - Tanrı Dağı - Karakorum - Pamir - Hindukuş - Elburz - Kafkaslar - Toroslar - Balkanlar - Karpatlar - Alpler - Pireneler dağ zincirinin yamaç ve eteklerine münhasır kalmıyarak, zamanla ovalara da inmiş ve hususiyle Orta Asyada yüksek bir medeniyet kurmuştur. İklim şartlarının değişmesi yüzünden mümbit ovaların kurumağa başlaması üzerine, bu ırk göçe çıkmağa mecbur olmuş (jeoloji ve paleo - klimatoloji için bk Ellsworth Huntington: *Explorations in Turkestan*, 1905; edebiyatta: Faruk Nafiz Çamlıbel: *Akın*, manzum piyes, 1932), ilk kısakafalı göçmenler Avrupaya, Ortataş devrinin Azil çağında varmışlardır; bunların kalıntıları bugünkü Bavyera'nın Ofnet mevkiinde bulunmuştur. Orta Asyadan her tarafa, Doğudan Çine, Japonyaya, Amerikaya; Güneyden Hindistana, Afganistana v. b.; Kuzeyden Sibiryaya, v. b.; Batıdan da İrana, Kafkaslara, Anadoluya, Iraka, Suriyeye, Mısıra, Kıbrıs ve Girit adalarına, Yunanistana, Balkanlara, Orta ve Batı Avrupaya göç eden bu ırk, beraberinde kendi maden medeniyetini ve yüksek kültür unsurlarını da götürmüştür. Bu göçlerde Anadolu; ikinci bir dağılma merkezi olmuştur.

Bu devirde, Yontmataş ve Ortataş devirlerinde de olduğu gibi, kesin tabakalanmalar bulunmadığı için, iç bölümleri ayırmak çok güçtür. Böyle olmakla beraber bazı antropologlar, bu devirde kullanılan taş baltaların türlü şekillerini esas alarak, sınıflama denemeleri yapmışlardır. Meselâ, göl evleri medeniyetinin Robenhausen (İsviçrede bu adı taşıyan tarih - öncesi istasyonundan) safhasında, baltalar üç köşe olup sert taştan (néphrite, granit, diorite v. b.) yapılmışlardır; ok ucları da aynı biçimde olup kuyruk (pédoncule)ları yoktur; çömlekler iyi pişmiş, fakat incedir ve üzerlerinde süse raslanmaz. Bu safha, C. D. nin alt - tabakasını (néolithique inférieur) temsil eder. Orta C. D. (néolithique moyen) nde ise baltalar çakmak taşı (silex) ndan yapılmış olup, daha uzuncadırlar; ok uclarında kuyruk vardır; çanak - çömleklerin üzerleri de memecik ve kordon şeklinde çıkıntılarla süslenmiştir. Üst C. D. (néolithique supérieur) nde balta, yerini artık balta - çekiçe bırakır, ortadan saplı ve iki taraflı baltalar da meydana çıkar. İsviçreden başka İskandinavyada da baltanın istihalesi bu şekilde olmuştur. Buna rağmen, balta esasına dayanan bu sınıflama bütün tarih - öncesi uzmanlarını tatmin edememiştir.

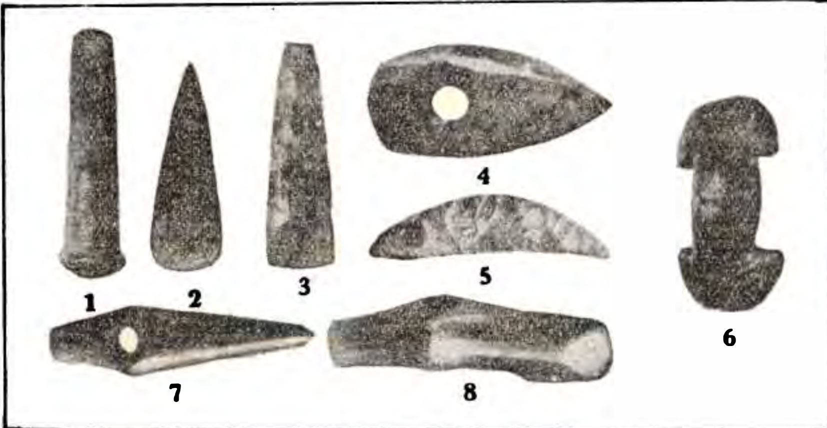
C. D., her şeyden önce çakmak taşı devridir. Çakmak maden ocakları Belçikadan Mısıra kadar yayılmış, yer yer büyük imâlâthaneler kurulmuş ve taş eşya ticaretiyle blok halinde çakmak taşı ihracatına girişilmiş bulunuyordu. Taştan yapılmış, cilâlanmış sanat eserleri de meydana getiriliyordu. En karakteristik olan balta, mızrak ucları ve ok uclarından başka, yontma, delme, rendeleme, perdahlama aletleri, mil, kalem, biz, bıçak, bıçkı, taş, havan, övütme taşları, çekiç, topuz, teber, testere, törpü, orak, v. b. gibi eşya da yapılıyordu. Bu devirde taştan başka, boynuz, kemik fildişi, ağaç da kullanılmış, bunlardan kama, toplu iğne, dikiş iğnesi, olta iğnesi ve süs eşyası yapılmıştır. Bu aletlerin birçoğu, sap takmak maksadiyle, münasip bir yerinden delinmiştir.

Sosyal kuruluş bakımından, C. D. nde av ve balıkçılıkla meşgul olan topluluklarda matriarkal bir rejim tam olarak muhafaza edildiği halde, hayvancılıkla meşgul olanlarında patriarkal bir rejime geçiş emareleri görülmektedir.

C. D. nin bir hususiyeti, Baltık Denizi kıyılarında bulunan istasyonlarda görülür. M. Ö. 5000 yıllarından evvel, daha buzullar tamamiyle erimemişken Baltık bir göl olup, kıyılarında avcı ve balıkçı halk toplulukları yaşıyordu. Bunlar, kendi mutfak artıklarını yığın halinde toplamışlardır. Danimarkada Kjøkkenmøddinger, Norveçte Nostvet, İsveçte de Lihult (hep yer adlarından) denilen bu yığınlardaki başlıca eşya, deniz hayvanı kabuklarından ibaretse de, bunlarda, yaban domuzu, yaban keçisi, martı kuşu v. b. hayvanlara ait kemiklere de raslanmıştır. Kuzey geyiği yok, fakat köpek mevcuttur. Danimarkadan tutun da Elbe vâdisi boyunca Almanyanın içlerine kadar bu istasyonlar sıralanmış bulunuyor. Baltık Denizi teşekkül edip deniz seviyesi alçalınca, bu medeniyet yok olmuş ve yerini asıl C. D. medeniyetine bırakmıştır (M. Ö. 2000 - 1500). Baltıktaki baltaların kayık biçiminde oluşu dikkati çeker.

C. D. nin başka bir safhası da Campigny (Fransada Seine - Inférieure depart.) de belirir. Buluntular arasında ne yontma, ne de cilâlı taştan hiçbir baltaya raslanmadığı için, bazı uzmanlarca, Campignien safhası, Ortataş ile C. D. arasında bir geçiş sayılmaktadır. Bu medeniyetin karakteristik aletleri, taş kazma, taş bıçak gibi sapsız, sivri uclu kesici ve kazıcı aletlerdir.

C. D. nde insan göçebelikten kurtularak, yerleşik (mütemekkin, sédentaire) hayata kavuştuğu için, avcılıktan ve devşirmecilik (cueillette) ten tamamiyle vazgeçmemekle beraber, çömlekçiliğe ve ziraate de başlamıştır Zaten göçebelikte, kırılma tehlikesi (çanak - çömlek için) ve mevsim bekleme mecburiyeti (ziraat için) bulunduğu için, insan bu gibi işlere pek girişemezdi. C. D çömleklerinin üslûbu ve tekniği bölgeye göre değişir. Başlıcaları şunlardır: 1. Yalız yüzlü ve plâstik dekorlu (daha ziyade Alpin kısakafalılarda); 2. Oymalı ve geometrik dekorlu (daha ziyade Akdeniz ırkında); 3. Kurdeleli. yani ondüle veya çift çizgi şeklinde taramalı (daha ziyade Tuna bölgesi); 4. Kordonlu, yani çömleğin etrafı kordon şeklinde girintili (Karadenizin kuzey kıyılarından gelen bozkır halkı); 5. Boyalı (M. Ö. IV. binyılda, Çinden, Mançuryadan, Türkistandaki Anau'dan Iraka, Mezopotamyaya, Ukraynadaki Tripol'e'ye, Galiçyaya, Moldavyaya ve Güney Avrupaya kadar). Çanak - çömlekler daima tornasız yapılmıştır. Bazı arkeologlar Avrupadaki C. D. medeniyetini şu şekilde sınıflandırırlar: 1. Orta Avrupa kordonlu çanak - çömlek medeniyeti; 2. Balkan çevresi medeniyeti: boyalı çanak - çömlek, tepecikler üzerinde kurulu ikametgâhlar, kadın ve hayvan şeklinde yapılan putlar; 3. Ukraynada Tripol'e çevresi: açık meydan etrafında yapılı evlerden müteşekkil köyler; 4. Karadeniz - Aral Gölü çevresi: başlıca meşgale olarak ziraat, ve toprak sahibi ile köle sınıfı; 5. İtalya çevresi: Afrika, Balkanlar ve Batı Avrupa tesiri; 6. Batı Avrupa çevresi: megalit medeniyeti; 7. Kuzey çevresi: huni şeklinde bardak, daha sonra kurdeleli çanak - çömlek; 8. Kuzey Avrupa - Asya ve Buz Denizi kıyısı çevresi: Ortataş devrindeki avcılık ve devşirmeciliğin devamı Mezar şekilleri arasında *dolmen* denilen megalit (büyük taş; Yun. *megas* = büyük, *lithos* = taş) mezarlarına çok tesadüf olunur. Bunlardan kutu veya oda şeklinde taş lâhitler türemiş, daha sonra da, az taş ile korunmuş veya h ç taşı olmıyan yassı mezarlar meydana gelmiştir. Seyrek olarak mağara mezarları da bulunur; bundan başka ikamet yerlerinde de mezar kurma hâdisesine raslanır. Megalit mezarları. umumiyetle bir tepe ile kaplanmıştır; bu mezar şeklinden tümülüs (kurgan, höyük) ler türemiştir. C. D. anıtları arasında *menhir* (dikili taş) ve *cromlech* (taş çevreleri) ayrıca anılmalıdır. C. D. nden kalma büyük köyler. göl ve bataklık yerlerde kurulmuş kazıklar üzerinde inşa edilmiş ikametgâhlar bulunmuştur. Karadaki toprak köylerde, evler yuvarlak veya dört köşeli ikamet çukurları halinde idiler. Pencereleri yoktu. Ateş odanın ortasında yakılır, dumanlar damın ortasındaki bir delikten çıkardı. Blok, yani duvarları kaba kütüklerden yapılmış evler de vardı. Çok büyük kalelere de raslanmıştır; meselâ Rhein havzasında Michelsberg, Mayen, Plaidt, Urmitz'te, Almanyanın güneyinde de Goldberg'de olduğu gibi, göl evlerine ve köylerine bilhassa İsviçrede (Robenhausen v. b.) raslanmıştır. Evler, kazıklar üzerine yayılı döşemeler üzerine kurulmuş olup kıyıya dar bir iskele ile bağlı idiler. Evlerin göl üzerinde yapılması vahşi hayvanlardan korunma bakımından faydalı idi. Bu evlerden müteşekkil köylerin yüzölçümü 4 hektarı bulurdu; evler ortalama 10 m kadar uzun olup damları kuru saz, kamış ve hasırla örtülürdü. Süprüntüler ve kıymetsiz şeyler göle atılırdı. Bunlarda keten dokuma, ip, av aletleri, yiyecek kalıntıları ve ehlî hayvan kemikleri bulunmuştur. Halk meyvalardan üzümü, fındığı, cevizi yabani olmak üzere de elmayı, armudu, eriği, dutu ve çileği biliyordu. Tahılları da kara buğday, çavdar, arpa ve ehlileştirilmiş buğdaydı. Buğdaydan ekmek, arpa ile karışık buğday unundan da galeta (çapı 12 - 15 cm, kalınlığı 6 - 13 cm) yapar ve fırında pişirirlerdi. Bilhassa Kuzey İtalyada ve Rhein vâdisinde, göl bulamıyan C. D. insanları sunî olarak büyük bataklıklar meydana getirir, evlerini de bunlar üzerine kurarlardı, ki bu gibi yerleşmelere «terramara» denilmiştir. Doğu Avrupa C. D. ne «orman neolitiği» denir.

CİLÂLITAŞ DEVRİ ALETLERİ: 1. Taş çekiç; 2. Sivri başlı balta; 3. Küt başlı balta; 4. Delikli balta; 5. Orak; 6. İki başlı balta; 7., 8. İşlenmiş savaş baltaları

C. D. insanlarının av hayvanları başlıca şunlardı: geyik türleri, yaban domuzu, kunduz, tilki, kurt, ayı, yaban öküzü. Balık avında ağ, sal, geyik boynuzundan veya fildişinden yapılı balıkçı zıpkını, çakmaktan veya kemikten yapılı olta iğnesi kullanılırdı. Evcil hayvanların başlıcaları köpek, at, öküz, inek, koyun, keçi ve domuzdu (Türkistan halkı M. Ö. III. binyılda evcil deve kullanmıştır). C. D. insanları darı ve çavdarı da biliyorlardı. Tırpan izlerine raslanılmışsa da diş diş yontulmuş taştan yapılı orak bolca bulunmuştur. Ziraat umumiyetle çapa, yer yer de saban ile yapılırdı. Köle çalıştırma, uzun mesafelere nakliyat yapma, ağaçtan kayık ve gemi yaparak nehir ve göllerde, hattâ denizlerde geniş ölçüde dolaşma, kara nakliyatını araba ile yapma, kayak ve kızak kullanma, takas usullü ticarete girişme, hattâ para yerine kehlibar ve lâcivert taşı kullanmada bu devirde başlamıştır. C. D. kadınları süse çok düşkündüler. Allık sürünür, rastık çeker, gerdanlık takarlardı. Mikrolitik (küçük taş) sanayii de çok çeşitli idi. C. D. nde elyaflı bitkilerden faydalanılmış ve örme ipler, ağlar ve dokumalar meydana getirilmiştir.

Avrupa dışı C. D.: C. D. medeniyeti bilhassa Afrika ve Asya kıtalarında da gelişmiştir. Bu devirde çok kalabalık olan Büyük Sahrada, ayrıca da Mauritania'da, Mısırda, Kuzey ve Batı Afrikada, kayalar üzerine gergedan, su aygırı, fil, zurafa, devekuşu ve manda gibi hayvanların büyük resimleri kazılmış, çizilmiş veya boyanmış, devekuşu yumurtaları kabuklarından da süs eşyası yapılmıştır. Burada C. D. medeniyeti Deve-Öncesi (Pré-Camelin) ve Deve-Sonrası (Post-Camelin) olmak üzere ikiye ayrılır. Deve, Afrikaya sonradan Romalılar tarafından sokulan bir hayvandır. Eski devirlerde Sahra halkı çoban ve avcı olup başlıca koyun, keçi inek ve manda yetiştirirlerdi; belli bir ölçüde ziraati de vardı. Sahranın Ortataş ve C. D leri medeniyeti M. Ö. VII. binyıldan I. binyıla (Carthago devri) kadar sürmüştür. Batı Afrikada megalitik (menhir, cromlech gibi büyük taş) medeniyet kalıntılarına da raslanmıştır. Kongodaki C. D. medeniyetine Tumba (Toumbien; Belçika Kongosundaki Tumba Gölü) medeniyeti denir. Mısırdaki C. D. medeniyeti de Tasa (Nil kıyısında Deyr Tasa), Fayum ve Merimde (Nil deltası ile çöl sınırı) safhalarına ayrılır. Bunlar birbiriyle çağdaş sayılır. İklim değişikliği yüzünden yağmur çağı başlayınca bir gerileme olmuş ve Mısır C. D. medeniyeti bir çamur ve balçık medeniyeti haline gelmiştir. Badara (Nil havzasında bir mevki) ve Amra (aynı havzada El Amra mevkii) safhaları bu medeniyetin iç bölümleridir. Kurutma ve sulama işleri Mısırda Badaralılarla başlamıştır. Bunlar bakırı da biliyorlardı. Amra'lılar daha üstün bir medeniyete sahiptiler. Kadınlar saçlarını fildişi tarakla tarar, gözlerine malakitli sürme sürer, kaşlarına rastık çekerlerdi. Her iki medeniyetin eskiliği M. Ö. 7000-6000 yıllarına kadar çıkar. Doğu Afrikada C. D. medeniyetinin başlıca tipleri Nakuru (Kenya'da bu addaki göl), Gumbo (Sudan) ve Njoro (Uganda) adlarını taşır. Güney Afrikada da Üst-Smithfield (Orange) ve Üst-Wilton (Orange) medeniyetleri C. D. nin malıdır. Avrupalılar Güney Afrikaya geldikleri zaman Buşman'lar henüz C. D. nde olup kayaları resimlerle süslemekte idiler.

Batı Asyaya gelince C. D nde Kafkaslarda, Suriye, Filistin, Irak ve İranda önemli bir hususiyet bulamayız. Her şey aşağı yukarı Avrupadaki tipleri andırır. Filistin daha ziyade Natufa (Ortataş) medeniyetiyle meşhurdur. Hindistanda C. D. medeniyeti mikrolitik sanayi kalıntılariyle doludur. Kuzeydoğu Çinde de bir Üst-C. D. gelişmiştir. Bu devirde orada buğday övütülür, domuz yetiştirilir, köpek beslenir, kumaş dokunur ve vazolar yapılırdı. Japonyada Alt-C. D. nde daha ziyade Ayna medeniyeti gelişmiş, Üst-C. D. ise Çine ve Sibiryaya bağlı bulunmuştur. Sibiryadan Amerika kıtasına geçen halk toplulukları bu kıtada, Yontmataş sonu ve Cılâlıtaş başlangıcı arasında bulunan ilk Amerika Kızılderilileri medeniyetini (Paleo-Indian) kurmuşlardır. En eski devir, Folsom Complex adiyle tanınır.

M. Ö. VI. binyıl, birçok yerlerde C. D. nin sonuna rasladığı için çok karışıktır. Yakındoğuda, Girit ve Kyklad'larda, Anadoludan gelen C. D. insanları yurt kurmuşlardır. Bu insanların Yunanistana girmesi M. Ö. 3500 den evvel değildir. Bunlar Korinthos berzahının güneyine inmedikleri için, Yunan ve Girit C. D. insanları birbiriyle temas edememişlerdir. Rumanyanın C. D. Cucuteni istasyonundaki, helezonlarla süslenmiş ve boyalı çömlekleriyle meşhurdur; bu sanatın kaynağı Türkistanda aranabilir. Cucuteni çanak-çömlekçiliği, sonra Macaristana, Bohemyaya ve Ukraynaya da geçmiştir. Helezonlu çanak-çömlek Çinde de bulunmuştur. Kıbrıs C. D. nin önemli istasyonu Kitolitia (Lefkoşe ile Limasol arası) dadır. (M. Ö. 4000-3500); daha sonra sırasiyle kırmızı çömlekleri ile meşhur Sotira ve Erimi istasyonları gelir. Mısırın tarihi Sothis (Sirius) takviminin kabuliyle M Ö. 4241 de başlar. Buraya bakır, yukarıda anılan Badara ve Amra medeniyetleri devrinde M. Ö. VII. binyılda girmiştir. Sumer. Akkad ve Elam ise bu madeni 3600 yılı sıralarında, Suriye ise ancak Tell Halaf medeniyeti (M. Ö III. binyıl başı) devrinde tanımıştır. M. Ö. IV. binyıl Mısırda, başlıca dinasti-öncesi (prédynastique) Gerze'lilerle geçer. Bunların çanak-çömleği açık şamua, renginde olup, kırmızı-kahverengi süsler taşırdı. Aynı binyılda Suriye ile Filistinde artık Gaza, Byblos, Ras Şamra. Şagar Bazar, Tell Halaf v. b. gibi büyük şehirlere raslanır. Mezopotamyada El-Obeyd (M. Ö. 4000-3700) in siyah ve geometrik, zonlu desenlerle süslü çanak-çömleği artık tarih-başlangıcı (Protohistoire) nın malıdır. IV. binyılın Ortalarına doğru, doğudaki İran yaylâsından gelen göçmen Sumerliler, bilhassa Ur şehrine bakırı getirmiştir; çanak-çömlek tipi değişmiş, Uruk tipi denen, kırmızı üzerine siyah dekorlu tip yerleşmiştir. Tufan, bu medeniyetin sonuna raslar (M. Ö. 3500 sıraları). Kuzey Mezopotamyada, Assur'da Ninova (Tepe Gawra) kazılarından çıkan alt-tabaka C. D. ne ait olup çakmak ve obsidiyenden yapılı eşya ile doludur.

Bu arada Musul yakınındaki Tell Hassuna kazıları da anılmalıdır. Gerek Sumer, gerek Elam, gerek Samarra (Assur) nın boyalı çanak-çömleği, göçmenlerin getirdiği tek renkli (siyah veya külrengi) çanak-çömleği ile inkıtaa uğramıştır. İran yaylasında, Susa I. (M. Ö. 4000 sıraları) denilen alt-tabaka çakmaktan ve obsidiyenden eşya ihtiva eder; bakır eşya da vardır. İbikli çanak-çömlek buraya M. Ö. 3500 den evvel başka göçmenler tarafından sokulmuştur. Susa II denilen devirde silindir-mühür kullanılmağa başlanmıştır. Luristanda Tepe Gyian medeniyeti Susa II. ile çağdaştır. Daha kuzeyde Sialk'ta Damgan yakınındaki Tepe Hisar'da da Susa I e ve II ye tekabül eden tabakalara raslanmıştır. İran C. D medeniyeti, Anau medeniyeti vasıtasiyle Türkistana ve Orta Asya C. D. ne bağlanır. Güneyde Siistan ve Belucistan kazıları, Hindistan ile Mezopotamya C. D. medeniyetleri arasında bir bağ bulunduğunu göster-

CİLÂLITAŞ DEVRİ ÇÖMLEKÇİLİĞİ: 1. Helezonlarla süslenmiş bandlı kab; 2. Taramalarla süslenmiş bandlı kab; 3. Helezon ve taramalarla süslenmiş boyalı kab; 4. Tas; 5. Testi; 6. Şeritli kab; 7. Çan şeklinde kab

«Kordonlu çömlek» gibi bir Tuna çeşnisi taşıyarak, Doğu Egeye dönmüştür. Bu medeniyet, Trakyadaki Dimi'de bulunan eserlerden anlaşıldığına göre, mimaride, megaron denen boyu eninden yüksek evleri ve boyalı çömlekçilikte dolambaçları ve helezonları meydana getirmiştir.

Girit'te Mısır ve Suriyenin tesirleri birbirine karışmış ve burada birkaç odalı meskenler, daha çok canlıya benziyen mabutlar yapılmasına sebep olmuştur. Girit'in işli kabartma çömlekçiliğinde ve kaplarında Mısır modellerinin esas alındığı görülür.

İlk C. D. ndeki kaba işli çömlekler İtalyada imâl edilmiştir. Fakat sonra bunların yerini Tuna tarzında işlenmiş kablar almıştır. Hemen hemen M. Ö. 2000 yıllarında, yarımadanın güneyindeki Matesa'da Yakın Doğu ve Mısırın tesiri altında bir kültür yükselmiş, bu kültürde birkaç renkli ve plâstik süsler taşıyan toprak eşyalar görülmüştür. İspanya, M. Ö. 2000 yıl sonlarında çan şeklinde taslarla beliren ve kıtanın doğusuna, kuzeyine derin şekilde yayılan bir kültürle sanat kültürünü zenginleştirmiştir.

Megalitik mimari Akdenizin güneydoğu kıyılarından gelmiştir. Bu kültür, Güney İtalyada, Malta'da ve Afrikada görülmüş ve M. Ö. 2500 yıllarından sonra İspanyayı zenginleştirmiştir. Ondan daha sonra da Fransa ve İngiltereye geçmiştir. Kuzey Almanya ve İskandinavya bu kültürün en son hudududur.

Kordonlu çömlek diye de tanınan ve kendine mahsus süsleri bulunan Tuna kültürü, birçok küçük heykelcikler yaparak böylece Doğu Akdeniz bölgesine olan yakınlığını ispat etmiştir. İkinci derecedeki batı grupu helezon biçiminde ve kıvrık çömlekler yaparken diğerleri güzel boyanmış vazolar imâlediyorlardı.

Anadoluda C. D. medeniyeti: Bugüne kadar Batı ve Orta Anadoluda, iki önemli merkez müstesna, C. D. ne ait yerleşme yerlerine ve dağınık medeniyet eserlerine raslanmamıştır. Torosların ve Doğu Torosların kuzeyindeki geniş bölgede yapılan kazılar, höyüklerin ana toprak üstüne kurulan en eski ilk medeniyetlerinde dahi maden kullanıldığını ispat etmiştir. Orta Anadoluda Alişar, Alacahöyük, Büyük Güllücek Kültepe; Batı Anadoluda Truva, Yortan ve Beyice Sultan gibi büyük şehirlerin, mezarlıkların hiçbirinde C. D. ne ait izlere raslanmamıştır. Anadoluda maden filizlerinin zenginliği, Yarım Adada komşu bölgelere bakınca, bu malzemenin daha erken ve bol miktarda kullanılmasını sağlamıştır. Sistemli kazıların ışığında ortaya konulan bu gerçeği, M. Ö. IV. binyılda Orta Anadolu Plâtosunun ve Batı Anadolunun iskân edilmediği, yani yerleşmeye her bakımdan müsait olan bu bölgelerde insanın yaşamadığı şeklinde tefsir etmemelidır. M. Ö. IV. binyılın sonunda büyük ve bazıları müstahkem şehirler ola-

miştir. M. Ö. IV. binyılın son kısmı Hindistanda ve Türkistanda yüksek bir medeniyetin gelişme devri olmuştur. Bilhassa Aşhabad vakınındaki Anau mevkii (I. II. III. tabakaları) nde, M. Ö. IV. binyılın sonunda, evlerin pişmemiş tuğladan ve dik köşeli yapıldığı, buğday ve arpa yetiştirildiği, inek, domuz ve koyun beslendiği anlaşılmıştır. Bu devirde, burada bakır da kullanılmıştır. Beyazımsı bir zemin üzerine boya ile süslenmiş çanak - çömlekleri de vardı. Çinde de helezonlu çanak - çömleğe raslandığına göre, M. Ö. IV. binyıl boyalı çanak - çömleğini şu iki tipe ayırmak mümkündür: Kuzeyde (Bohemyadan Çine kadar) helezonlu tip; Güneyde (Mısırdan Hindistana ve Türkistana kadar) de geometrik şekillerle ve hayvan resimleriyle süslü tip. Bk. YONTMATAŞ DEVRİ, ORTATAŞ DEVRİ.

Sanat: C. D. ndeki çanak - çömlek çeşitlerinden kablar, küpler, taşlar ve kâseler ilk modellerini su kabakları ve kafatasları gibi tabii şekillerden almışlardır. Çömlekçilerin yaratıcı muhayyeleleri bu basit şekiller üzerinde çeşitli değişiklikler yapmışlardır.

Bu kültür, büyük ihtimalle Yakın Doğu (Batı Türkistan) daki kaynağından çevrenin bütün noktalarına dalgalı bir şekilde yayılmış, Orta Asyadan Nil vadisine ve Orta Afrikaya kadar, hattâ Anadolu'ya, Tuna kıyısındaki ülkelere, Doğu Avrupaya doğru genişlemiştir. Bunun gibi, Akdenizin güneyine, kuzeyine ve batısına da yayılmıştır Buralarda mahallî kültürlere tesadüf eden Ortataş kültürleri, yeni kültür gruplarının doğmasına sebep olmuştur. Asıl kaynaktan uzaklaştıkça, değişiklik de arttı. C. D. kültürü Kuzey Avrupada görülmeden önce Mısır ve Yakın Doğunun en ileri kültürü Ege havalisinde bulunmuştur.

Yunanistanda, Trakyadaki Sesklo'da, hemen hemen IV. binyılın ortalarında, bilhassa kadın mabutların kilden ve taştan yapılmış, muntazam küçük heykelleri, boyalı, çömlekleri, dört köşeli meskenleri ile yüksek bir kültür bulunduğu açıkça göze çarpar.

C. D. kültürü Anadolu ve Yunanistandan Balkanlara doğru yayılmış ve oradan da, I. bin yılın ilk yarısında

CİLÂLİTAŞ DEVRİ SANATI: 1 Kaya üzerinde resim; 2 Mermer parçalarından gerdanlık ve bilezik; 3. Mermerden bilezik; 4. Mezar taşı üzerinde motifler; 5. Balçık davul; 6. Pazıbent; 7. Balçıktan koç ile kehribardan yapılmış yabani at

rak ortaya çıkan Doğu - Batı Anadolu höyüklerinin C. D. nde iskân edilmemiş olmaları bu bölgelerde göçebe hayatının Güney ve Güneydoğu Anadoluya bakınca, daha uzun sürdüğü ve insanların, ancak, bu devrin sonunda ve İlk Madenler Çağının başlangıcında muayyen yerlerde oturmaya başladıkları şeklinde izah edilmelidir. Bu hal Anadolu medeniyet tarihinin mühim bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bununla beraber, adı geçen bölgelerin daha ziyade güney kısımlarında (Niğde - Konya - Burdur vilâyetlerinde) yüksekliği pek az olan tepeciklerde, büyük kaya sığınaklarında, tabiaten mahfuz ve müstahkem yerlerde, münbit vadilere hâkim yüksekçe arazinin yamaçlarında, sonraki devirlere bakınca, kesif olmamakla beraber C D ne ait eserlere, iskân yerlerine raslanabilmektedir. Bunu doğrulayan iki buluntu yerinin ilkini, Tuzgölünün güneydoğusundaki Ilıcapınar temsil etmektedir. Burada bulunan obsidiyen aletler, iki yüzleri de retuş edilen ve kesitleri beyzî olan ok uclarından, sivri uclu delgilerden ve kesicilerden ibarettir. Bunların ham maddesi Niğde (Hasandağ ve Melendizdağ) veya Ereğli (Karacadağ) den getirilmiş olmalıdır. Ilıcapınarın arkeoloji bakımından en büyük önemi, C. D. nde büyük bir merkez olan Mersin yanındaki Yümüktepe eserlerine benziyen kalıntıların kuzeyde, plâtoda da bulunabileceğini göstermiş olmasındadır.

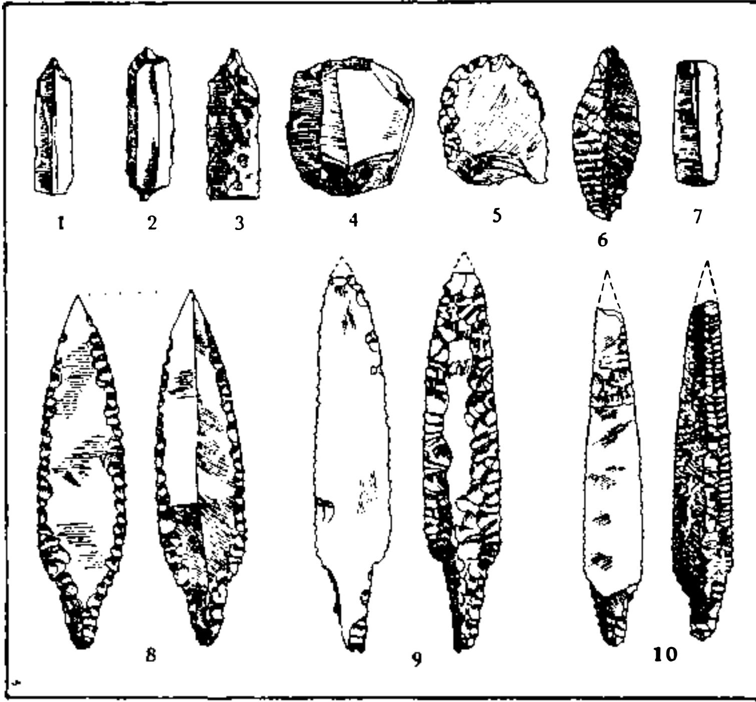
İkincisini Burdurun 25 km batısında, Denizliye giden yolun üstündeki Hacılar temsil etmektedir. 1956 yılında bulunmuş olan Hacılar höyüğünün ova seviyesinden yüksekliği 1,50 metre, çapı 150 metredir. Burada Kalkolitik devre ait olan sonuncu medeniyet katının altında ve ana toprak üstünde C. D. medeniyetinin en mütekâmil örneklerinden biri keşfedilmiştir. Üstün bir tekniğin eseri olan çanak - çömleğinin bir kısmı boya ile nakışlı, bir kısmı da tek renkli, nakışsızdır. Renkler parlak, motifler vazo şekilleriyle ahenklidir. Bereketi, tekessürü sembolleştiren şişman kadın heykelciklerinin en eski ve en tabiî örneklerine, ilk defa, burada raslanmaktadır. Pişmiş topraktan yapılmış olan bu heykelcikler daha sonraki devirlerde «Baş Kadın - Tanrı» mertebesine yükselen ilâhenin prototiplerini temsil etmektedir. Hacılar'daki C. D. medeniyeti bir taraftan Yümüktepe, diğer taraftan Kıt'a Yunanistandaki ilk medeniyetlere büyük bir yakınlık göstermektedir. Hacılar'ın keşfinden sonra, Yunanistandaki C. D. medeniyetinin kökünü Anadoluda, hususiyle, Göller Bölgesinde aramanın doğru olacağı anlaşılmıştır.

C. D. nde Güney ve Güneydoğu Anadoluda durum, kuzey bölgelerine bakınca, çok değişiktir. Çukurova, Antakya ovası ve bütün Güneydoğu Anadolu, yani, Akdenizden Van gölü çevresine kadar uzayan geniş bölge C. D. nde kesif bir iskân sahası haline gelmiştir. Ziraati bilen, hayvanların mühim bir kısmını ehlileştiren bu insanların köylerde oturduğu, bir cemiyet hayatının başlangıcı için gerekli hazırlıkları tamamladıkları anlaşılmaktadır. Bunların bazen sulh ve sükûn içinde yaşadıklarını, bazen de savaştıklarını yakılan, yıkılan evlerinin küllü, kırmızı - siyah renkli enkazından anlıyoruz.

Çukurovada C. D. ne ait iki mühim merkez, sistemli bir şekilde tetkik edilmiştir. Bunlardan ilki Mersin yakınındaki Yümüktepe'dir. Buradaki C. D. medeniyetinin kalınlığı 8 metredir. Alt ve Üst Neolitik olmak üzere, iki safhaya ayrılmıştır. Evleri taş temelli, kerpiç veya çamur duvarlı, dik dörtgen plânlı olup, bir aileyi barındırabilecek ölçüdedir. Bazılarının üst kısımları kolaylıkla yanabilen malzeme ile inşa edilmiştir. Bunları Mersin çevresinin bugünkü kamış evlerine göre tamamlamak mümkündür.

Elde yapılmış çanak - çömleğin rengi siyah gri, kahverengi ve kırmızıdır. Hepsi iyi pişirilmiş, astarlanmış ve cam gibi perdahlanmıştır. Bazılarının porselen gibi ince ve sert olduğu görülmektedir. Şekilleri bol ve çeşitlidir. Bazıları sivri uclu, sert araçlarla çizilmek suretiyle yapılmış üçgen, kafes ve zikzak motifleriyle bezenmiştir. C. D. insanlarının yün eğirmeyi, dokumayı bildiğini, pişmiş topraktan yapılmış ağırşak ve ağırlıklar ispat etmektedir. Henüz madeni keşfedememiş olan C. D. insanlarının en karakteristik

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CİLÂLITAŞ DEVRİ: Mersinden çıkan, obsidiyenden yapılmış türlü taş aletler: 1, 2, 3. Bız; 4, 5. Kazıyıcı; 6. Vurma aleti; 7. Orak ağzı; 8, 9, 10. Mızrak ucları

aletlerini sert taşlardan yapılanlar teşkil eder. Çoğunun siyah obsidiyenden, bazısının çakmak taşından yapıldığını gördüğümüz bu aletlerin teknik üstünlüğü, ait olduğu medeniyete verilen adın doğruluğunu belirtmektedir. Anadoluda madenler devrinde de uzun müddet kullanıldığı anlaşılan taş aletler prototipini C. D. nin bu ilk belgelerinde bulmuş, onların teknik ve biçimlerini değiştirmeksizin, olduğu gibi kabul etmiştir. Obsidiyenden bıçak, bız, testere, kazıyıcı, mızrak ve ok ucu, kama, yeşil taştan yassı balta, yuvarlak mermer parçaları, bütün Önasya'da bu tipe giren aletlerin en eski örnekleridir. Kama ve mızrak uclarındaki retuş izlerinin, sivri veya yuvarlak uclariyle elde tutulmaya veya bir vasıtaya geçirilmeye yarıyan alt kısımlarının, bazen düz, bazen kertikli olan üst ve alt yüzlerinin tekniği, yüksek bir işçiliğin eserleri olduğundan şüphe ettirmemektedir.

Tarsus içindeki Gözlükule höyüğünde, henüz ana toprağa erişilmemiş olmasına rağmen. yer yüzünden 30,50 metre derinlikte raslanan ve 3 200 metreye kadar devam eden medeniyet Yümüktepe'de keşfedilenin hem çağdaşı, hem de eşidir.

M. Ö. aşağı yukarı 5000 yılında başlıyan bu medeniyetin Âmik ovasında gelişen en eski C. D. medeniyetiyle akrabalığı vardır. Buradaki Tel - el - Cüdeyde höyüğünün ana toprak üstündeki ilk yerleşme katından çıkarılan çeşitli maddî medeniyet eserleri, Yümüktepe ve Gözlükule'de keşfedilmiş olanların paralelidir. Âmik ovasındaki C. D. medeniyetinin geniş bir sahaya yayıldığını, bu bölgedeki höyüklerden derlenen çanak - çömlek parçaları doğrulamaktadır. Ayrıca, Antakya ovası höyükleri, Çukurova'da mütekâmil bir şekilde karşımıza çıkan C. D. medeniyetinin, Suriye içlerinde, Lübnan - Finike sahillerinde gelişen medeniyetlerle irtibatını temin etmiş, Anadolunun C. D nde tesir sahasını genişletmesine vasıtalık etmiştir.

Doğu Torosların güneyinden, mümbit Fırat ve Habur nehri vâdilerinden doğuya doğru genişliyen bu medeniyetin Maraş ovasındaki önemli merkezlerinden biri, 1908 yılında keşfedilmiş olan, Fevzipaşa yakınındaki Sakçagözü höyüğüdür. Çukurova ve Âmik ovalarındaki medeniyete nazaran mahallî bir hususiyet gösteren Sakçagözü kültürü, çok önemli bir Hitit şehri olan Eski Kargamış (bugünkü Cerablus) ta temsil edilen C. D. medeniyetinin akrabasıdır.

Nusaybin güneyinde ve Habur nehrinin Suriyede meydana getirdiği ovanın kuzeyindeki höyüklerde yapılan yeni kazılar, C. D. medeniyetinin kesiksiz olarak, bütün Güneydoğu Anadoluyu ve Suriyenin kuzey kısımlarını kapladığını belgelendirmiş bulunmaktadır.

Anadolu C. D. medeniyetinin doğudaki sonuncu merkezi Vanın 5 kilometre kuzeybatısındaki Kalecik harabesidir. Urartulara ait sağlam kalmış kalesiyle tanınan Kalecik'in en derin katlarında bulunan eserler C. D. medeniyetinin malıdır. Buradaki medeniyet de, Anadolunun diğer kısımlarında geliştiğini gördüğümüz C. D. medeniyetiyle bir bütün teşkil etmektedir.

C. D. medeniyetinin yayıldığını gördüğümüz geniş saha, M Ö. II. binyılında büyük bir devlet, medeniyet kurmuş olan ve Hititler'le sıkı bağları bulunan Hurri'lerin yaşadığı bölgeye tamamen uymaktadır.

Anadoluda C. D. medeniyetinin üçüncü inkişaf sahası Antalya çevresidir. Gerçekten Antalyanın 30 kilometre kuzeybatısında; Antalya - Burdur şosesi yakınında Yağca Köyü çevresindeki Karain ve Öküzini mağaralarında C. D. ne ait taş aletler, çanak çömlek ve bir insan iskeleti keşfedilmiştir. Bu vesikalar, Antalya çevresinde C. D. medeniyetinin, Doğunun aksine, höyüklerden ziyade kaya inlerinde geliştiğini göstermektedir.

Anadoluda C. D. medeniyetini temsil eden insanlar kendilerini takıp eden ve madeni keşfetmekle medeniyet tarihinde büyük bir tekâmülün başlamasına sebep olan İlk Madenler devri medeniyetlerini hazırlamışlar; onlara ziraati, hayvan yetiştirmesini, köyler kurmasını, dokumacılığı, örgüyü, çanak - çömlek yapmasını öğretmişlerdir.

Onuncu Cildin Sonu

ONUNCU CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
8	1	2	(arèthre)	(urèthre)
9	1	14	Saeco	Sacco
85	2	21	*Einfuhrung*	*Einführung*
107	1	17	*Fi - Tabakat'ül - Hanefiye*	*fi - Tabakat'il Hanefiyye*
107	2	61	Halleviye	Hallaviye
107	2	61	Âdim	Adîm
108	2	33	[645 Kasım]	[645 Aralık]
109	2	7	Âhi	Ahî
109	2	28	Âlemeddin - i	Alemeddin - i
109	2	46	hücre	hücreler
110	1	21	delâlete	dalâlete
111	1	23	Gatfer	Gatafar
111	2	36	Âli	Ali
112	1	25	*Zevahir*	*Bevahir*
113	2	20	Sulan - ı Tebriz»	Sultan - ı Tebriz»
114	1	39	1952]	1932]
114	2	21	Haber	Haver
115	1	20 - 21	kumandan (Candar, Selçuklular zamanında kumandan demekti) olduğum halde	eger bu canı (***candar*** **Farsçada «canlı, diri»** demektir; ***can*** + ***dar*** = can + tutan) taşıyorsam
115	2	18	ıztize	istize
115	2	31	ol da anla	olursan bilirsin
116	2	11	1900	718
127	2	44	*medii devi*	*medii aevi*
129	2	41	*paraphrasée*	*paraphrasés*
142	2	61	*Arabıēn*	*Arabien*
169	2	48	tir	dır
176	1	1	Washigton	Washington
179	2	6	EMBRİYON	*embryon*
202	1	1	Linguistigue	Linguistique
204	2	28	Buenes	Buenos
222	2	31	15 Haziran	17 Haziran
223	2	37	Tophanenin	Tıphanenin
252	2	55	beraber	berber
256	1	10	*Cervantez*	*Cervantes*
259	1	48	**VELENICI**	**VELENICE**
260	2	23	**CESTAN CHENAIS**	**CESTAN - CHENAIS**
283	2	53	*dela*	*de la*
300	1	5 - 6	Bosset	*Basset*
301	2	4	Kairovan	Kairouan
308	2	37	*Franch*	*French*
315	2	55	HAMZ YYE	HAMZAVİYYE
323	2	56	*Voyaga*	*Voyage*
334	1	34	*Messanger*	*Messenger*
341	1	19	[*ʃãmēl*]	[*ʃãmelē*]
343	2	10	[*ʃã ō*]	[*ʃãzō*]
384	2	26	**LA GRANDE**	**, LA GRANDE**
394	1	41	ştanza	stanza
399	1	54	*meonographie*	*monographie*
399	2	7	Türküstanında	Türkistanında
410	1	30	*Classificatin*	*Classification*
410	2	52	**CHE HIRE**	**CHESHIRE**
412	2	2	*Napoléon*	*Napoleon*
413	2	16	*bien - aimée*	*bien - aimé*
416	2	32	**Kleacke**	**Klencke**
416	2	35	**CHEŹY**	**CHÉZY**
448	1	57	**Fronçois**	**François**